UNIVERSAL
LIBRARY

OU-234727

UNIVERSAL
LIBRARY

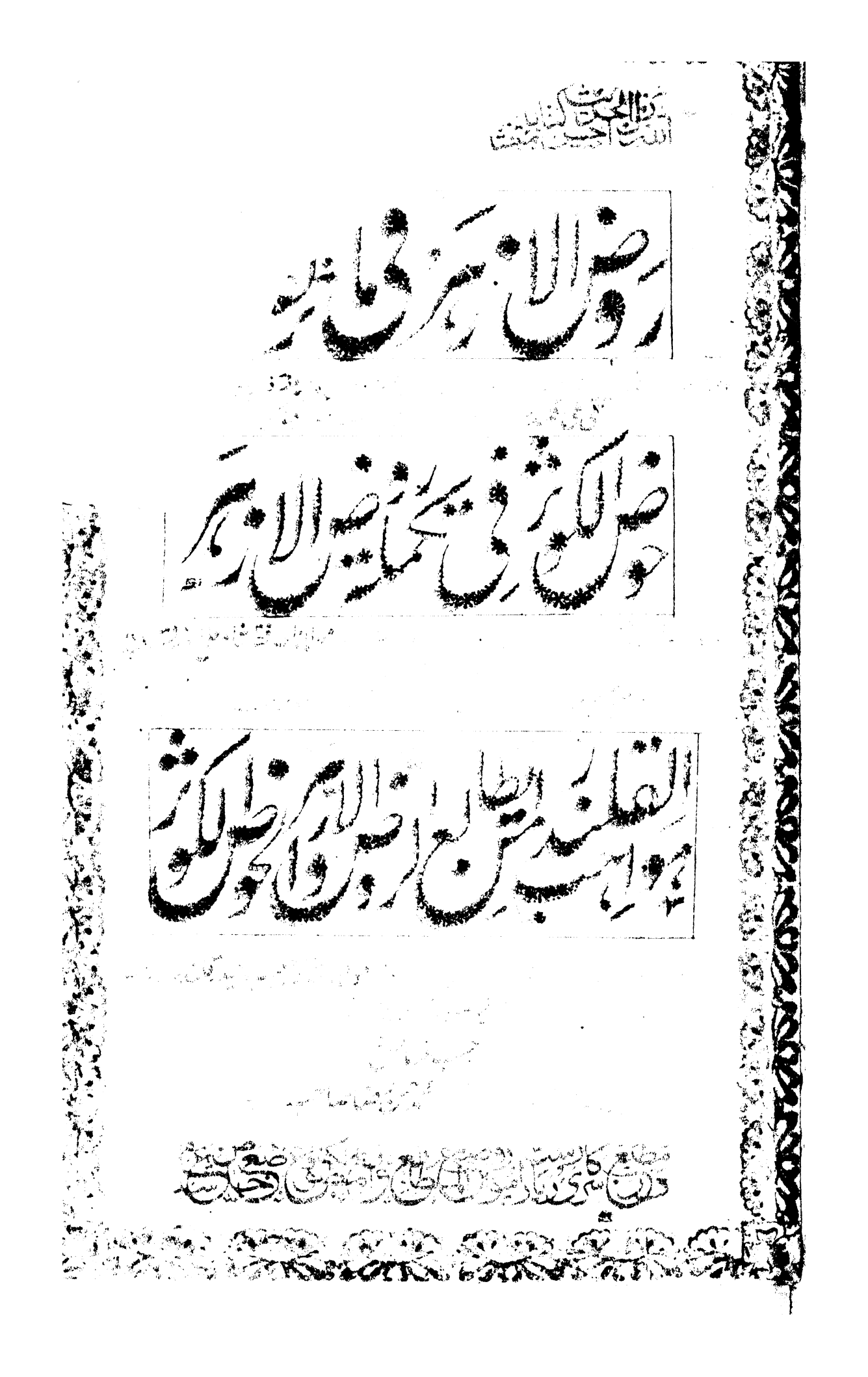

۲۹۷۶

۵۴

فہرست اور روض الازہر صفحہ ۲ سے صفحہ ۴۵۶
بمطبع سرکاری ریاست رامپور میں چھپی۔ ٹائٹل پیج لوح
و مقدمہ اور روض الازہر مع تکملہ صفحہ ۴۵۷ سے صفحہ ۹۴۷
اور غلط نامہ صفحہ ۱ سے صفحہ ۱۶ تک مطبع اصح المطابع واقع لکھنؤ محلہ
تھوڑی ٹولہ میں چھپا

تقاریظ کتاب مستطاب
روض الازہر فی مآثر القلندر

صورة ما قرظه ورصعه الخ [illegible] والفاضل الاجل قاموس الذكاوة قابوس السيادة الضجن الشامخ واللطين
الزاخ منجم الاعيان [illegible] حاوى كمالات الانسان مولوى حكيم امير شاه خان الفيسادرى ثم الحاصورى

الحمد لله الذى ليس [illegible] شديد ولا له ند ولا ند يد الذى فى احصاء حمده عجزت السنة الاحرار والعبيد
[illegible] وهو الفرد الوحيد والصلوة على رسوله الذى بعث لشريعة مقتضيه على
[illegible] وعلى آله واصحابه اللائين هم نجوم الهدى وبدور الدين
[illegible] فلا يخفى على ارباب الذوق والوجدان واصحاب الشوق والايقان ان اشرف
[illegible] واحسن البيان واوضح البرهان وارفع الكلام والفع المرام واحلى المشارب
[illegible] علم الصوفية الصافية لاتالت مراتبهم فى غرف الجنان عالية اذ هو وسيلة للسعادة
[illegible] وذريعة الى الفوز بالدرجات الاخروية بتنور قلوب العارفين بنور الشهود والعرفان
[illegible] مرايا سجاياهم عن شوائب الدنس وصدء الحدثان يحصل به العروج الى معارج الفضل
[illegible] الكمال ويستفاد منه الولوج الى مدارج التكميل والاكمال يكشف به حقائق الملكوت ودقائق
الجبروت ويستنار منه بوارق الهاهوت وشوارق اللاهوت كيف لا وهو علم صدر من مشكوة
النبوة ومصباح الزجاجة المضيئة العربية كانه كوكب دُرّى يوقد من شجرة مباركة زيتونة
لا شرقية ولا غربية لا يبلغ كنه اسراره السنية الاذوالبصائر من الاصفياء الكرام ولا يظفر بكنوز جواهره
البهية الا شرذمة من الاولياء العظام فهو نور على نور وجلاء لما فى الصدور ان هو الا وحى
يوحى علمه شديد القوى يهدى الله لنوره من يشاء ويحكم ما يريد ويفعل ما يشاء الا انه الآن
فى هذا الزمان قد خبت انواره واندرست آثاره وعرت اطلاله وخسفت قماره فما بقى منه الا آثار
وما وجد عنه الا رسم فهو على شفير الوداع ينادى بالرحيل والاقلاع فيا له من مفيق يفيقه
ضماً والتزاماً ويا له من عشيق يعشقه حباً وغراماً فمن اجل هذا الحمد لله ذى المنن الوافية
فى ايام الصحة والعافية تصدى لابراز كنوز درر الطائفة الصوفية واظهار غرر فرائده النادرة
وغاص فى لجج بحار تحقيقاته وانتهض لاقتناص شوارد تدقيقاته الرائقة من هو قطب الاقطاب
فى العالمين قدوة العارفين السالكين آية من آيات الله ومعجزة من معجزات رسول الله شيخ العرب
والعجم منبع الفيض والكرم ذو الفضائل الاثيلة والفواضل الجميلة الطيب الانفاس المضى
كالنبراس المكتسى بكسوة الولاية الكبرى المرتدى برداء الكرامة العظمى الجارى خيره فى
جميع الاقطار والسارى بره فى الاودية والامصار مظهر البركات ينبوع الخيرات المحفوف المحروس
بعناية القادر القوى اوستادنا ومرشدنا ومقتدانا ومولانا **تقى على القلندرى**
الكاكوروى اسكنه الله بحبوحة الجنان وافاض عليه سجال العفو والغفران ٥

ولو انی اوتیت کل بلاغة		وافنیت بحر الفطن فی النظم النثر	
لما کنت بعد الکل الا مقصرا		ومعترفا بالعجز عن واجب الشکر	

فصنف فی هذا الفن صحیفة ملکوتیة لم تسمع اذان الاذهان مثلها فی البریة وألف مجموعة ناسوتیة لم یقرع اسماع الاوهام نظیرها وکشف الاسرار الخفیة قد احتوت علی ما لم یسمع البریة الفاخرة واشتملت بما لم یجم حوله افکار الجهابذة الماهرة من طالعها غرق فی دریاء الحیرة وسکت واطرق کان علی راسه الطیر کل سلسلة منها تدل علی انها من جهابذ سمیدع [illegible] وکل سطر منها بحرانه من بحر خضم ماجد مشتمل فواها للکاتب والکتاب واجمل بحاطب [illegible] الجابرو الفلک القاهر ما اهمل برهة من الزمان الی ان تلبست ابکارا لمعانی فی بحلی حسان [illegible] وخیله وسلب سلبه وذیله فکسر سفینة حیاته بالریاح العواصف العاصفة وهدم بعهادمة هو الزعازع الجوارح المنشاة من غدیات عیشة الراضیة فاجاب داعی لبیک وقال انا هدنا الیک ووصل الی الرفیق الاعلی ورفل فی ریاض القدس الاسنی ؎

ما کل من یتمنی المرء یدرکه		تجری الریاح کما لا تشتهی السفن	

فبقیت تلک العرایس وحجبت فی ستر الاستار ونسجت علیها عناکب النسیان وانتظرت فی حیز الانتظار فالآن بمن الله وعونه شمر عن ساق الجد واستفد لهذا الخطب الجسیم من اسعد ولاده الامجد الذی استبان آثار السعادت من غرته الغراء واستضاء انوار الکرامة من بشرته البیضاء حصل الفراغ فی ریعان الشباب وسن الحداثة من الکتب المتداولة وصعد الی ذروة الکمال ببرکة حضرته المقدسة العالیة فاق فی الفضل والکمال علی الاقران والامثال الذکی الزکی الفضال رضی الخلال الحافظ للقران الذی جلت محاسنه عن الحسبان ذو المجد الحفی والجلی المولوی انور علی اوصله الله الی مناه علی ما یحبه ویرضاه خلف الفاضل الفیدانی الفائق الندید فی الآفاق المتکی علی اریکة السعادة والخلافة المتلبس بلباس الخرقة والکرامة ذو الفضائل الرضیة والشمائل المرضیة کریم الاخلاق عمیم الاشفاق اللوذعی الالمعی الیلمعی المولوی اکبر علی دام مجده وسعد جده بجرمة جده الی تکمیل ما بقی وتتمیم ما نقص فجاء بحمد الله تکملة کاملة ونسخة وافیة جامعة بل هی کالاصل فی حسن الرشاقة وطرز الاشارة وتوشیح المعانی وتوضیح العبارة جزاه الله خیرا وصرف عنه کل شین وضیرا انه بالاجابة جدیر وعلی کل شئ قدیر ؎

تقریظ بدیع از کلک گهربار سلک نقشبند چمنستان معانی نخلبند بوستان سخندانی مایه دار علوم وفهوم برورئ منثور ومنظوم محمود اماثل واقران عالی قدر والاودمان مولوی محمد صدر الدین خان کاکوروی -

بنام خدا یزد ذو الجلال	فروزنده مهر چهر کمال	همه پاک وپاکیزه از عیب وشین	معرا ز تقیید واز کیف واین

بہ تنزیہ گوہر تشبیہ پاک	فروغ جہان گوہر تابناک	بداد و دہش ہمچو باران و بحر	بمہر و وفا چیرہ بالائے قہر

نخستین بعنوان نثر نگارین نامہ ہم خداوند عالم آرا ناظم نظام وجود را یاد کرستایم کہ بحسب قضیۂ معقول الاثبات فرع الثبوت بانواع علوم ثابتہ ہمرنگ صور علمیہ کہ بنظام عالم خوشتر و حسن نظم را ہمی بایست فضائے گیتی و سراپای ہستی از کران تا کران بہ عطائے عام ہمہ آراستۂ اوست خاصہ در فروریز معارف نہانخانۂ اسرار بدروں خاصان دربار گہربار بخصوصیت جوہری و مظہریت خاصہ ہمہ مخصوص داشتۂ او ۵ حکمت محض است این جود جہان آفرین ؛ خاص کند بفیوض مصلحت عام را - و نور ہان نیاز و ہدیۂ صلوۃ و سلام بروح اطہر حضور سرور انبیاء زیبا کہ طراز تعین ہیم احدی بگاہ دلنشین و در بین پردہ زیبائے راز اوست و سراپائے نظام ہستی بحقیقت جوہر آفرینش او ۵ وقف نیاز او آنکہ در فروریز فیض مبدء فیاض واسطہ فی الثبوت بل واسطہ فی العروض ہمانست کہ جواہر علوم آلہیہ از معدن گوہر پاک برآمدہ بدست برزمان نشیب عنصری و عالم قدس ہمہ ایثار فرمودہ او ۵

فاق فی النبیین فی خلق و فی خلق		ولم یدانوہ فی علم و لا کرم	
و کلہم من رسول اللہ ملتمس		غرفا من البحر او رشفا من الدیم	

اما بعد بر اذہان نکتہ در پردہ مباد ۵ الصلائے بادہ نوشان الصلا ؛ جام بے مزد است بادہ بے بہا لشد فی ایام دہر کم نفحات الافتخر ضوا اہا کہ درین فرخ روزگاران از بہارستان حضرت اقدس نسیم فیض ایزدی در وزیدن است و صبح تجلی از شرقستان عالم قدس بر سر و میدن ہمی خ[illegible] و در [illegible] تا اثر القلندر از چہرۂ دلربا نقاب از ہم کشود و نگاہ خاصان خدا بجمال جہان آرا بود و پیرایہ بود ہست ۵

این پرفروغ دلنشین است در جہان		یا نوگل شگفتہ ہمیدہ بہ بوستان	
نے جوہر و گہر کہ ندیدم بہ بحر و کان		یا اصل بے بہا کہ ندیدہ است چشم جان	

ہمانا این صحیفۂ بہارستانیست کہ برنگ و بوئے ریاعین علوم قدسیہ و یمن و ران خدائے بین را چہ مایۂ نشاط انگیز است و بمشام عارفان بعطسۂ عنبرین مشک بیز یا جواہر علوم آلہیہ را گنجینہ ایست کہ بدامان اذہان دہد جواہر خیز گہر ریز یا حسن و محاسن معلومات قدسیہ را آئینہ ایست کہ با انعکاس جلوہ جمال اعیان ثابتہ دست مایۂ شہود و وحدت خیز ازان رو کہ این صحیفہ میان صحائف المعارف چمن وحدت ذات یکتا با بے نظیری ہمہ مساز است آشکار است کہ چون مشک فرح بخش و خورشید جہان فروز از تقریر بیان و تحریر قلم بے نیاز ع حاجت مشاطہ نیست روئے دل آرام را - ہمانا این صحیفہ جامعہ بجامعیت حقائق از نتائج علوم بحر العلومی است کہ گہرہای معارف ایزدی بحاضرین دربار گہربار بہمایون روزگار خویش چہا فیاض و رائگان بخشش بود و ہمایون عارفیکہ بحقائق از دی و اسرار سر بپردۂ سرمدی از عارفان دہر گوئے سبقت ہمی ربود شیر بیشۂ جلال کبریا چنانکہ برخی از خاصان خدا بر و یا رصافہ بہمین پیکر جلال آشکارا دیدہ اند شان اسد اللہی صورتا و معنا از و پیدا و پرتوی از پرتوستان خدا نما کہ بتنویر آئینہ درون طلبہ او کیا خورشید جہان فروز را سرمایہ شرم و حیا و بکمال عقل درا ک ارسطو و ارشمیدس بدرگاہ دانست

وسے طفل دبستان وبجمال پنهانی مظهر حسن ایزدی آئینه علوم یزدان ؎

تقی شاه قلندر دُرِ تابان	بدریاے بسیط علم وعرفان	فرود آمد سخن زاوج بلاغت	که درشانش نگفتم دُرِ تابان
بجاے دُرد گوهر میتوان گفت	سپهر معرفت راهرتابان	معلم سرمدی چون عقل عاشر	بدین احمدی ناموس یزدان
بدانش رهبر عقل فلاطون	بحکمت رو کش اعیان یونان	بمعنی جانفروز شمس تبریز	بصورت دلفروز ماه کنعان
نگنجد حق درون ارض وافلاک	تجلی گاه وے خاص است انسان	بظاهر زین نظر از نوع انسان	بباطن پرتوی از جانِ جانان
بظاهر سیر او تا فخر رازی	بمعنی سیر او تا تخت سلطان	بر دریاے علمش قطره نسبت	چه جیحون وچه سیحون وچه عمان
همانا او بسبحش بحر مواج	اگر تقریر وی تفسیر قرآن	نقاب از هم کشود از روی معنی	هم از روی جمال سر پنهان
خوشا عالم که از بحر المعانی	بیفشاند ی هزاران دُرِ دامان	سرش گردم که هم حسن بیانش	گهر میریخت در دامان سحبان
فروغ فیض وے در دور گیتی	چو فیض هستی ایزد دراعیان	خوشا روزی که از دریاے فیضش	دُرِ گوهر همی چیدم بدامان
الا تا بزم گاه دور گیتی	بشمع عارفان گردد فروزان	ریاض تربتش را تازگیها	ز باران سحاب مهر یزدان

ازانجا که تقریر وصاف کمالش پایانے ندارد که ذهن نارسایم بگرد سراپاے اظهارش تواند گشت آری اینقدر فرایاد دارم خاطر وهنوز آویزهٔ گوش من است که دران هنگام که روزانه بدربار درس میرسیدم واز لب گهرفشان گوهر آبدار ے چیدم بنور وتذکره علمی از مولانا بطرز نقل بالمعنی همی شنیدم که هرگاه بنگارش سوده روض الازهر خاطر فراهم میآرم وبآرایش این روضهٔ ریاض رضوان همت میگمارم آنقدر قضایاے علوم ومعانی ومعارف پیهم بدرگاهم فرو میریزند وسحاب فهامم گردے آیند که عبیر تم ناکجا بنگارم وچه مایه در بندنگارش آرم ازینجا به تبحر علمی مولانا پے توان برد وبحفوظ ذهنی محیط دائره علوم بهم رسانده علوم قیاس توان کرد ؎ قیاس کن زگلستان من بهار مرا - بالجمله اینک شایسته همانست که نخستین نوک خامه بآب کوثر شست وشو آرم تا نام نامیش بزبان خامه فرو سپارم ؎ گفت پیغمبر رئیس المرسلین شنزل الرحمة بذکر الصالحین - یعنی انسان الکامل بایزید پایه شمس العلوم عارف عرشی پایگاه بین العرفا کالشمس بین النجوم بفرفروغ ایزدی شمع بزم جنید وبایزید بکمالات ولایت احمدی جوهر فرد فرد فرید انسان عین الوجود سلطان خاور شهود بدریاے وجود منبسط بے بهاگوهر محرم سراپردهٔ ذات پاک داور حدیث قدسی وسعنی قلب عبدی المومن التقی را باسمه العلم مصداقی خوشتر مولانی شاه تقی علی قلندر ؎ شاه آگاه دل خجسته گهر ؛ قدس الله سره الازهر - پایان تقریر همدرین پیرایه حالی خاطر نیاز کیشان باد که همچو معقول ثانی که از معقول اولے فروگرفته اند ودر پایه ازو متاخر است نسخه قدسیه حوض الکوثر تکمله روض الازهر است از ثمرات دیده ودانست بسیط بحر زخار علوم بحقیقه جوهری دراز عقل وفهوم صفا آئینه خدانما شهباز شجره سدرة المنتهی بدریاے بقا بعد الفنا رخشنده گهر حافظ شاه علی انور قلندر نور الله قبره کذا ته الانور چنانکه پاره یاقوت احمر را هر قدر بریق ولمعان که بالذات همی بایست که بجوهرش محکم فروبسته اند وهرگونه لازم جوهر ذات اوست وباین کمال ذاتی وتابش جوهری ازدیگرے سراپا بے نیاز باینهمه هرگاه شعلے با فروزند وآن رخشنده گهر یاقوت احمر را بهر پیش وسے جلوه دهند

دیدگاه دیده وران درآورند هنگام انعکاس ضیا و بفروغ وے موج زنی ہا بلمعان و شعشعان یاقوت احمر رنگی دگر آشکارا خواہد آمد و ظہورے و بروزے نمایان بر روے کار ہیچیان از مشعل معنوی حوض کوثر تکملہ روض الازہر چون گہرہائے گران ارز بسر رشتہ نگارش منتظم بودہ است باین تکملہ جلائے وصفائے دگر و ظہورے و لطافتے نو آئین پدید آمدہ است گویا ہویتہ قدسیہ حوض الکوثر بزبان حال باین شعر مترنم و نغمہ سرا بودہ است ؎ باکمال دانیش حسن دگر در کار شد ؛ چشم او را سرمہ ام یا زلف او را شانہ ام - و در نفس الامر فیض جوہری چون نسبت انعکاسی ہمان سلطان خاور دلالت مصنف والاے روض الازہر است کہ آخر پرتوہ خورشید جز یک فروغے بیش نیست خواہ در فضاے عالم دین شود یا در آئینہ خواہی تجلا گیتی نظر آید یا بہ آبگینہ بالجملہ اینک شکر و سپاس حضرت مبدء فیاض جل و علا را کہ درین ہنگام فرخندہ فرجام بدستیاری کوشش و کشش صاحبزادہ نجستہ اقبال گل صد رنگ بہارستان فضل و کمال فرخ سیر پاکیزہ گہر مولوی شاہ حبیب حیدر لازال بانوار العلوم لامعہ کاشراق الازہر کہ بتصحیح نقل و تطبیق ماخذ چہ قدر عرق ریز ہا بکار برد و بنظر شان مرشد زادگی و نگہداشت آثار اکابر بفرمان سعادت ازلی ہمدرین بربست و برنہاد چہ مایہ شبہا بروز آورد خداوند بخشندہ و بخشایشگر این صحیفہ خدا نما روض الازہر را با آبیاری حوض الکوثر بفضائے اذہان ذکیا جاودان فیاض و فیض بخش و دلبر دلفروز یا کہ ازان بسیط فرش و سرمہ چشم حاملان پایہ عرش گردانند بمنہ و کمال کرمہ فقط

[illegible]

محفل صوری ما در موزخی و بسی نشی عالم عی انتفس بہ نشی ستیری کہ کردہ

[illegible]	خدا و ندا نور خداوند نور	خدائے زمین و خدائے زمان	خداوندا بین خداوند آن
درخشان ز نورش رخ ماہ و مہر	فشانندہ از قدرتش نیر سپہر	سپہر برین را بشبہائے راج	دہد از کواکب فروزان سراج
ز انوار شمع رخ مصطفی	فروزندہ این سینہ ہا سینہ ہا	فگر کہ سلطان کون و مکانست	گزین بندہ خالق الس عبادت
ظہور خدا از ظہور نبی است	عیان نور دانش ز نور نبی است	اگر او نبودے نبودے جہان	نگشت اسرار ہستی عیان
چراغ ہدایت بر افروختہ	بما بندگان شرع آموختہ	درود خدا باد بر جان او	بر اولاد و احفاد و یاران او

اما بعد بر آئینہ ضمیر روشن ضمیران صبیح نفس کہ سرتاسر تجلی خیز انوار طور ہست و مہر ضیا را چون مہرتابان در دے آثار ظہور مخفی مباد کہ این فرد غانی مجموعہ علوم ربانی کہ ہر نقطش مقتبس از ام الکتاب است و ہر حرفش گفتہ گلے از گلستان معجزات حضرات رسالتمآب و حدیقہ کرامات بوتراب است از تالیف بدیع قدوۃ العارفین و زبدۃ الکاملین کشاف دقایق فروع و اصول و حلال مشکلات حقایق معقول و منقول اسوہ علماے کرام برگزیدہ فضلاے عظام جادہ پرست شاہد اسرار فرقانی شیدائے جمال حق در مظاہر امکانی بسم اللہ مصحف برکات عنوان صحیفہ کرامات قطب العارفین غوث الکاملین رئیس الاولیا وارث الانبیا مرشد الخلائق مولانا و مقتدانا حضرت شاہ **تقی علی** قلندر نور اللہ ضریحہ الازہر مصنف و خلیفہ حضرت قطب الاتقیا و فرد الافراد فروزان آفتاب شرفستان اسرار الٰہی و ثمر پیشہ رس نخلستان فیوض

نا متناهی قبلهٔ اولیا و کعبهٔ اصفیا مولانا شاه **تراب علی** قلندر قدس سره العزیز است اگرچه این کتاب مستطاب متضمن
حالات کشف و کرامات و خوارق عادات و دیگر ارشادات پدر بزرگوار حضرت مؤلف رضوان دستگاه است
اما اگر بدین حق نگر نگرسته شود بحریست ز خار قلزمی ناپیدا کنار از حقایق و معارف آلهیه غواصان محیط عرفان
از آب دادن بخشیم هوش این سفینه گوهرین گوهر فشانند که بعد از جنید و شبلی رحمهم الله کمتر کسے از فرق صوفیه صفا
چنین اسرار حقایق و معارف را بر زبان خامه بسپرده و همچنین نغمه دلکش در پرده حفظ شریعت بلند آهنگ نکرده یا دارم
که درین مخزن عرفانی ارادهٔ نگارش مسئلهٔ عشق ملحوظ خاطر بود روزے بر زبان مبارک حضرت قلندر صاحب نیز گذشت
که کتاب بغیر مسئلهٔ عشق ناتمام است و حالا تقاضا طلب این فقیر از جانب ملک العلام است هر چند میخواهم که
چیزے بنویسم اما فرصت مناسب دست نمی دهد جناب خال مکرم مولوی محمد ضامن حسین صاحب مغفور که دران
هنگام حاضر خدمت بابرکت بودند دست بسته عرض نمودند که اگر مسئلهٔ عشق هم بهمین صورت تحریر یابد لطف
مستحسن است قلندر صاحب تبسم زیر لبے فرموده ارشاد نمودند که پیر عشق چه خواهد کرد اید ون تکمیل و تحریر این مسئله را
بر جوانی نوخیزے گذارم و مراد ازان حضرت قدر قدرت خداوند نعمت مولانا و مقتدانا ثانی شیخ اکبر حافظ شاه **علی ابو**
قلندر قدس سره بودند چونکه مولانا ے ممدوح روبرو نشسته بودند قلندر صاحب جانب خال مینو آرامگاه هم متوجه
شده فرمودند ایشان را باید که بعد من وقت صبح نزد خوابگاهم آمده و متوجه بروحانیت ما شده بکمال مدد و کمک
قوت کاسر نیز همراه دارند تا مسئلهٔ عشق هم درین کتاب از دست قلم ایشان صورت نگارش پذیرد چنانچه بعد
وصال حضرت قلندر صاحب همین اتفاق شد اما بهزار حیف که آن مسوده مفقود شد ناگزیر جناب مغفور مرحوم
حیدریه و رونق درگاه پر انوار کاظمیه حضرت مولانا مقتدانا شاه **حبیب علی** قلندر لازالت شموس فیوضهم
از مسودات پارینه هر قدر که دستیاب شدند بکمال جد و جهد تصحیح فرموده مکمل ساختند حالا همان کتاب مستطاب را مرید
راسخ الاعتقاد حضرت قلندر صاحب قدس سره آنی فرزانه یگانه و یگانه فرزانه مجمی و عزیزی جناب مولوی حسن رضا صاحب
رئیس کاکوری و کیل درجه اول حیدرآباد دکن در قالب طبع ریخته خوشنودی پیران سلسله خویش خصوصا حضرت قلندر
موکف این صحیفه حاصل نموده خوش اعتقادی برادر ممدوح الصدر را گردسر گردم که چنین کار عقیدت از ذات ستوده
صفاتش سرزده تاریخ طبع این مخزن عرفانی که از زبان خامه شوخی شود رین بیان نزاد این جریده ناظرین است

تعالی الله زهے روشن کتاب	کتابے نے فروزان آفتابے	بود کحل الجواهر بهر بینش	کز و روشن نگاه آفرینش
عبارالتش فصیح و بسکه مرغوب	شعارالتش لطیف است و خوش اسلوب	بحفظ شرع اسرار تصوف	دران گنجینه یابی بے تکلف
سویدائے دل حورا سوادش	درخشان چشمهٔ کوثر مدادش	کشائی گر تو مژگان حقیقت	دران بینی جهان سر و حدت
نمے گویم کلام حق ولیکن	بود بیرون ز وهم و فهم ممکن	بفکر سال طبعش در گریبان	فرو برده چو سر شوخی حیران
	سروش غیب گفتا بے تکلف	بگو احسن کتابے در تصوف	
		۱۳۳۲ھ	

لہ مخفی نماند که تقریظ بدوران طبع کتاب تقریظ صاحب عنایت فرموده رهگزاے عالم جاودانی شدند کار طبع هم در تاخیر افتاد لهذا بجنبه اینجا ثبت کرده شد

تقریظ از نوک ریزی خامه فصاحت ختامه نقاد جواهر معانی و بیان دقیقه سنج و سخندان نخلبند حدیقه فصاحت گلدسته بند خیالات رنگین مولوی محمد وسیم الدین کاکوروی۔

الحمد لله الملک الاحد الواحد الصمد کل الکل و مرسل الرسل له الملک و له الحمد لا اله الا هو و لا اله الا الحد حاکم لا محکم له و عالم لا معلم له واسع و سع العوالم عطاه و راحم احاط العالم رحمه و حماه مصور صور الآدم علی اکمل الصور و اعطاه الادراک و العلم و ملاء صدره مع الهدی و الکرم و الحلم و ارسل رسولا کاملا للهدی هو محمد صدرا لعلی الصادر الاول و اصل کل الارواح و صالح احوال اهل العدل و الصلاح مکرم و مومل هادی و مکمل عطر و معطر طاهر و مطهر اهل الرداء و اللواء موسس اساس الاسلام و داع الی الملک العلام صراط الله و سعد الله ملع صدور السلکا و مرصع سرائر الکملاء حامل اسرار الحلم و الکرم ممد و سامل للامم اسعد اولاد الآدم اکرم اهل العالم امام الرسل و اما الکل واسع الطمع و الحرص و الحسد و الهوا و طاسم و هم الحائر و الوسواس الاردی سامع و داع مصدر احکام الله و مورد کلام الله و رودده لاهداء الامم الی صراط الاحکم سلک الله اسمه مع اسمه الاکرم اللهم صل و سلم علی روحه و ارواح آله کما هدوا اهل السلوک الی اعدل صراط الصلاح و دلوا الی اکمل امور الهدی و الصلاح هم و صلاء الله و امراء الله مطارح المراحم و مما طر المکارم کلامهم ملوک الکلام و آلاء الملک العلام هادٍ الی مسالک الاسلام الموصل الی المرام۔

(قصیدہ غیر المنقوطہ)

احمال طوما یکرم بسم سلم صراط ہر سبح روح لہا دو ہر دو دو گلہا گل در دگلکدہ کا سرار عطر کلام امرار مطر عطا و کرم روح کلام اکرم کل مراد علما مدعا مسالکا مطلع ہور علم و عمل ملع لمع اصول ملل محکم مکمل ہا دا کمل اساس طارم اسلام و سراسہ آرمک السلام کہ سلسلہ سطور اوطرہ حور و سمور کلام او سلسلہ لمعہ طور دائرہ دائرہ ہلال وار او وار و صال ہر مدعا ر سطور و سواد او مرد مک ہر اہل دل سرمہ طور مدعا ر او گم کردہ راہ را اصلاح حال و مراد او مراد ہر اہل کمال عوام اعمی را ہم حکم کحل دارد و ہم کار کحال کامل دہد و سالک مسالک سلوک را کہ گاہ گاہ صرصر سموم و سواس او را دور دارد مطالعہ او گام محکم کردہ در راہ صحح آرد کہ رسا گردد کامل اکمال دہد و واصل را محاصل مالا مال محروم را ہم عصر محارم اہل اسرار دارد و اہل درد را دوا مصلح کار گردد و حاصل الامر عالم علوم ملک العلام سالک مسالک اسلام ذراک مدارک ادراک حلال عوالص اہل سمک و سماک ماہر کلام محرم اسرار الہ عامل اعمال صالح کامل اکمال سوانح عصا ر موسیٰ دم روح الله او حد العصر او رع الدہر۔

(نصیحت نقاط فرقانی)

اعلیحضرت قدر قدرت خداوند نعمت مرشدنا و مولانا شاہ تقی علی قلندر علوی قدس سرہ و نور الله مرقدہ حوالۂ قلم نوادر رقم فرمودند و مکتوبات کتم عدم را در عالم ظہور آوردند مگر از اتفاقات روزگار و گردش فلک دوار آن کلام محققانہ و مدققانہ صورت اتمام نگرفتہ و در ختم اختتام نمودہ کہ حضرت ممدوح الصدر از کشش عشق کامل و والہ افراط شامل از عالم ناسوت سمت عالم لاہوت عزم سفر فرمودند و ساکنان قدس را از قدوم خود مغرز و مفتخر نمودند خوشا حال اہل لاہوت کہ از وصلتش شادمان و موصلتش فرمان گشتند و وای حال ساکنان عالم ناسوت کہ از درد فراق آن مرشد ارشد سراسر خون در دلہا گرفتہ گرفتار اندوہ

و آلام مفارقتش گشته سر نهندهٔ زانو نشدند مگر صدر حمت ذات مکرمت سمات حضرت شمس الحق نور المطلق معدن اسرار
خدا منظور نظر مصطفی وقاف علوم کمالات کشاف رموز کرامات قدوة العرفا مفخر العلما افضل الفضلا اعرف العرفا
عالم علوم ظواهر ماهر کمالات نوادر رهنمای سالکان تمام قدوهٔ قلندران عظام استاد ناموری مرشد نامور مقتدانا مولانا
حافظ شاه علی انور قلندر نور الله مرقده الاطهر را که روانم فداش و نثار دلم در آزار الفتش گرفتار غمزه گان را
دست گرفت و آشفته دلان را دلنواز آمد که تکملهٔ آن ناکمل رقم نموده حلهٔ اتمام در کنارش نمود هما ناحوض الکوثر تکمله
روض الازهر شگفت تر گلستان عشق و اخلاق و گل گلزار رنگارنگ انفس و آفاق است که از مشاهدهٔ اش شاهدان
گل و لاله با رشهود دل و اخذ رعنا دل وار دهزار اضطرار دارند و خوشا کلام عاشقانهٔ او که لسان سخنوران زمانه در وصفش
لال و ناطقهٔ سخن شناسان زمانه در مدحش ناتوان مقال حرف خرفش مانندم روح الله که هر دم نو در تر معانی کارکه خوطر و لفظ
خوبازکه اندام که ملاحظهٔ رخش عشاق را هوش در دم کشد فقره فقره اش نشان دهنده سر وحدت و دائره دائره اش مثال
حلقهٔ ذاکران حق در عالم کثرت ادراک مفهوش سالکان ناقص را در صف کاملان و کاملان را در سلسلهٔ اکملان شمار کنند
و عاشقان تفته دلان را که در تلاش معشوق نامشهود از سمع وصفش و تفکر صفاتش در دام الفت گرفتار اند و دور افتاده
خسته حال نشان منزل مقصود و خلوتکدهٔ معشوق در مختصر کلام آنکه هر امر موقوف وقت است آن دلکشا نامه روح افزا
خامه مدت دراز مثل معتکفان خانهٔ خدا در گوشهٔ اختفا مستور ماند و از خلوتخانهٔ خفا ظاهر نگشت و تا حال که توقف گرفت
مصلحت خالق ارض و سما و حکمت خداوند قادر و توانا اقتضا نمود که هر مضمونش از لسان فارس سر اسر آراسته گشته عام فهم
و آسان گردد از دست خلاصهٔ دودمان و سلالهٔ خاندان حضرات مصنفان والاشان رونما گردد و شتاقان رخ دلکش شاهد
خدای توانا را نیایش و یزدان بی همتا را ستایش که جان و روان دانشوران و چشم و چراغ سخنوران پسندیده
خوی نیک روی سردار درویشان سرآمد خداشناسان سردار راستبازان سرو قامت
یزدان شناسان برگزیدهٔ یزدان پیر نوجوان دستگیر درماندگان رهبر و رهنمای گمرهان بریمنی نژاد
دستوری بر نهاد آغاز نامهٔ نامه را بنبرد و انجامندهٔ را مهین پور گرانمایه گهر رخشنده اختر شاه محمد حبیب حیدر که بزیبش
همواره روز افزون و رهنمای آن خداوندی پایه ارزی مایه درماندگان را رهنمون باد نگاه دوبی فرمود و سخنان تابنده را
بزبان پارسی آراست و بگرد کشائی تازه خوبیش دو بالا ساخت و کار دشوار بر جهانیان آسان گرداند بی مایگان
مایهٔ دانش گران ارزش ارزانی فرمود و دیدهٔ وران دانشور را بچشم روشنی دیدارش دیده روشن نمود اینک این نوشت
بر آن خواست مرانجام که خدایا آن فراهم آورده نامه را بهر راه خدائی بادا۔

۱۳۳۶ھ

تقریظ فارسی از تراوش خامهٔ مشکین ختامه ناثر عطار دمثال روح و روان اهل کمال صاحب مضامین برجسته سپهر فصاحت را ماه دوهفته خمکدهٔ بلاغت را ساغر مولوی محمد هاشم افسر کاکوروی

سبحان من تحیرنی ذاته سوام	فهم خرد بکنه صفاتش نبرد راه	سبحان من تشبه بالجمن الجمال	گر تاب زلف آدوست دل تنگران سیاه
یارب نی بحسرت و بارت همی دهند	باری بجوش آی و بزن یا محمداه	سلطان غنی است رخ با ضافا کرما	دستور رست جمله رعایا دهم سپاه

مردان جان نثار و دلیران با وقار	باشند ممن دولت دستور یار باد	این منصب جلیل و شریف از جناب حق	از بهر ادایاست بصد شان عز و جاه
عالم بخواب غفلت و ایشان محو نقش	در مملکات هستی شان جمله را پناه	شه رهست صد سجود و بدستور صد درود	بر خیل صد سلام و ز افسر خراج خواه

بهانا این کتاب مستطاب روض الازهر مکمل بتکملهٔ حوض الکوثر معدن دُرر اسرار و حقائق بیکران منبع جواهر فیوض و عرفان کشاف رموز وصول ایقان هادی صراط مستقیم ایمان جان سالکان روح کاملان چشم مست دلبران نرگس مخمور عاشقان که هر نقطهاش چون خال سیاه رخسارهای معشوقان بصحف رخسان زیر و زبر کن قلوب مشتاقان یا مرکز اسرار توحید است بهر موحدان نکته دانان هر حرف جواهر وارش حرف مطلب است برای عشاق درس گیران کتاب عشق محبوبان و گوهر مراد است برای غواصان جانباز بحر الفت بیکران یا مجسم شکلیست از تکثر نقاط واحدیت که لطف نمای خلوت است و عین انجمن بچشم شاغلان و دوائرش طیوق اعناق گرفتاران بند محبت مهرویان یا هلال سمار عرفان بنگاه در بینان باریک نظران - و للیل اذا یغشی سوادش که پرتوهٔ لیل عدمیت است منزه دارنده در مشاهدات ماسوا و اگر گویم که هر نقش سیاه بنور الفقر سواد الوجه فی الدارین تا بش زلف معشوق حقیقی دارد روا - و والنهار اذا تجلی بیاضش که چهره نمای حروف مدعا است بر زبان آرم که چون ظهور صبح تجلی است رونمای آفتاب حقیقت بجا مرادش اینکه هر طالب تشنه لب از باده بیاد داده است بر بکم قالوا بلی بیخود گشته سر ارادت بر آستانه خمخانه وفی انفسکم افلا تبصرون برافکند و بفیض خدمت ساقیان ذی الجود و الکرم بامراد کامیاب نعمت نوشانوش گردد ؎ بهوای آنکه زمیخانه کوزه یابم ؛ روم سبوی خرابا تیان کشم بردوش - و هر سالک طریقت در عالم ظاهر از لبس لباس تخلقوا باخلاق الله پیراسته گشته واقف منازل عالم باطن شود و هم منظور نظر حضرت رحمة للعالمین گردد که همین موجب قربت بارگاه احدیت است و ذریعهٔ رسائی بحریم خاص وحدت ؎ ما سالها مقیم دریار بوده ایم ؛ اندر حریم محرم اسرار بوده ایم ؛ سبحان الله والحمد لله چه عنایات اند پیران عظام و چه مواهب اند هادیان ذوی الاحترام که بهر ما گم گشتگان راه حقیقت تکالیف مالایطاق بر جانهای پاک خود برداشته و محنت شاقه گوارا فرموده از کلمات قدسی آیات و حالات مکرمت سمات خویش ابواب رشد و هدایات وا نموده از آنجمله این خوشتر و سبب تدلیفی است از نتایج افکار محبوب محبوب رب العالمین جگر گوشه حضرت امیر المؤمنین قطب الواصلین سید الکاملین سند الفاضلین زبدة العالمین عارف اسرار خفی و جلی حضرت مولانا شاه تقی علی قلندر علوی کاظمی قدس سره القوی و تکملهاش رقمزده وارث الانبیاء و المرسلین تاج العلماء و العاملین بذله الاخیار قدوة الابرار سید السادات صاحب الکرامات الشیخ الاکبر و الشمس المنور استاذنا و مولانا حافظ شاه علی انور قلندر روح الله روحه الاطهر و مزین بترجمه کامله و حواشی نادره از حضرت و ساده آرای سجاده کاظمی اورنگ نشین مسند ترابی لوز دیده تقوی و حیدری چشم و چراغ کاشانهٔ اکبری جان جهان میخانه انوری عارف بالله محبوب الله وصی حیدر الصفدر مولانا شاه محمد حبیب حیدر قلندر که ذات پاکش بر سر وابستگان دامن دولت سایه گستر و ماه کرمش علی الدوام منور باد و الحال این کتاب شریف بحسن خوبی و بکمال خوش اسلوبی حلیه طبع پوشیده رهنمائی طالبان و خضر سالکان گشته

بمژدهٔ انا فتحنا لک فتحا مبینا آمد

۱۳۶ ھ

صورة ما قرضه ورقمه من هو المتحلي بحلي الفضل والمتخلي عن الزيغ والزلل الاريب المفلاق والطبيب الحاذق
في الآفاق الزكي السميدع والذكي الهميسع مورد عنايت الرب الولي المولوي محمد وصي علي علوي

الحمد لله الذي هو الواحد الاحد في وحدانيته الفرد المتفرد بفرد انيته العزيز المتعزز بالعزة والجبروت
القدير المقتدر بالقدرة وهو حي لا يموت الصمد الذي لم يلد ولم يولد ولم يكن له كفوا احد
والصلوة والسلام على شمس الضحى بدر الدجى نور الهدى الذي هو نبيه المصطفى ورسوله المجتبى
صاحب قاب قوسين او ادنى سيد المرسلين خاتم النبيين حبيب رب العالمين ٥

مدته املاك افلاك على بلق		ذو وجوه كبدر مشرق طلق	
وقد على العرش في رفق بلا فرق		فاق النبيين في خلق وفي خلق	
فلم يدانوه في علم ولا كرم			
من نوره كل ذي الانوار مقتبس		في علمه علم كل الناس منغمس	
بشرعه شرع كل الرسل منطمس		وكلهم من رسول الله ملتمس	
غرفا من البحر او رشفا من الديم			

وعلى آله واصحابه الذين هم هداة طريق الحق وسفن نجاة الدين بين الله لنا بيركاتهم طرق
الهداية والحق المبين **اما بعد** فعلم التصوف قد انطمست منذ ايام طوال انواره واندرست
آثاره واختبت ناره واختفت انصاره حتى مال مائه الصافي الى الهطل وعم الارض باسرها
الجهل ترى الناس عيونهم كليلة وقلوبهم بالمذاهب والملاهي عليلة وبالجملة فهذا زمان
الجهل والجحود والتبعات وآوان فيه ظلمات فوقها ظلمات ولكن من حيث سبق الوعد من خير البشير
سيد الانام عليه وعلى آله الصلوة والسلام اذ بعث فينا من احيى الاموات العلم بعد خرابها
واقام مراسمه غب فنائها اعني به من هو فاتح اقفال العلوم مانح انفال المنطوق والمفهوم
نادرة الآوان بتيجة نوع الانسان ٥ يفيض عطاه من راحتيه ∴ فما ندري ابحار غمام
جميع الناس جسم وهو روح ∴ به يحيى المفاصل والعظام - الذي احيا دروس العلم بعد مماته
ورد في جسد المجد روح حياته بقية السلف الصالحين قدوة الاولياء العارفين محي معالم
الطرق بعد دروسها مظهر آيات التوحيد بعد افول بدورها وشموسها خلاصة اهل العرفان
المتخلق بصفة الاحسان مولانا وبالفضل والكمال اولانا منور قلوب العارفين مروح ارواح المستشرفين
مصباح مشكوة سجادة الباسطية ومشكوة مصباح سادة الكاظمية حضرت شاه **حبيب حيدر**
قلندر ٥ حبيب ليس يعدله حبيب ∴ وما لسواه في قلبي نصيب - ايد الله معاقد العز
بوجوده وايد معاني المجد ببره وجوده ما برح تاج فضائله مكللا بنفيس الفرايد حبيب شامل

متهليا بعقود الفرائد فقد سنا الله باسراره الخوافق الخوارق وافاض علينا انواره اللوامع البوارق
طبعه بحر مواج تجري منها انهار العلوم وذهنه سراج وهاج يستنير بضيائه زاهر الرسوم ٥

من اخلاصي له هذا دعاء	رجائي وابتغائي والتجائي	جزاه الله في الدارين خيرا	ووقاه الله في الكونين ضيرا

الذي قد عرس الكتاب اللطيف والترصيف الشريف بالتهذيب والتنقيح والترتيب والتصحيح
المسمى به لطائف الاذكار في مناقب عمدة الاخيار لجدّه واوستاذه واستاذه امام العرفا
راس الكملا علامة الاعلام فهامة الانام الذي طنت حصاة فخاره ورنت مرقاة افتخاره
كيف لا وهو سيد المحققين وسند المدققين شيخ الاسلام والمسلمين قطب دائرة العارفين
وارث مقامات الانبياء والمرسلين مربي المسترشدين مرشد السالكين مولينا ومرشدنا
واوستاذ واستاذنا من اليه في جميع العلوم استنادنا وعليه بعد الله ورسوله اعتمادنا
حضرت شاه تقي علي قلندر قدس الله سره الاطهر نور ضريحه الاظهر صحح تكملة المسماة بجزائن
الاسرار في تكملة لطائف الاذكار لابيه ومرشده واستاذه بحر العلامة والخبر الفهامة ذو الكرامات
الظاهرة والمقامات الباهرة والاحوال الخارقة الشارقة والانفاس الصادقة البارقة من له
المعراج الاعلى في المعارف والمنهاج الاسنى في الحقائق والعوارف الفائز بمكاشفات توحيد
الوجود والمصادق له بحسبهم ايقاظا وهم رقود منهم اخلاص المحسنين حافظ كلام رب العالمين
مولينا ومرشدنا واوستاذنا حضرت شاه علي اكبر قلندر روح الله روحه الالطف الاظهر
وعطر الله ضريحه الانطف الازهر ٥

هو العلام في اهل العلوم	كبدر كامل بين النجوم		
رفيع القدر صدق في ادعاه	وجيه الوجه بدر في سماه	محاط الخلق بالخلق العظيم	محيط الفوز بالفيض العميم

فيا ايها الراجعون باصلاح نفوسهم وانشراح صدورهم تعالوا الى هذه الصحيفة اللطيفة
والتكملة النظيفة ٥ نوادر من كل مستظرف بصائر من كل مستنظر ٥ علكم يا اولي الفضل فاستبشروا لمن يقدم
القول او يشعر عزيز المثال بديع المنوال مفرح النظار رايق الافكار ٥ ففي كل لفظ منه روض
من المنى وفي كل سطر منه عقد من الدر فخليق ان هذا هو التاليف الذي يفتخر به العالمون
المتصوفون ومثل هذا فليعمل العاملون فطوبى للناظرين وبشرى للزائرين انه كتاب مرقوم
يشهده المقربون فانه يغنيكم عما سواه من الكتب لكونه رافعا لمطالعيه الحجب فتوروا به صدوركم
وزكوا به نفوسكم وارجوا من الله العزيز الحكيم ان يقبله بفضله العميم ويوفقني وسائر المسترشدين
بعمله واعمال الصالحين وان ينفعني به وجميع الراغبين وان نسلك به طريق الصدق وليقين
بحرمة رسله واوليائه الكاملين المرشدين آمين يارب العالمين وانا الحقير الكئيب الفقير
الى الله الحسيب القوي محمد ابن الحبيب عبد المصطفى المدعو بوصي العلوي سلمه الله تعالى
عن مشاغبته الغبي والغوي ٥

صورة ما قرظه الحسيب النجيب الاريب الاديب سكير شراب العشق والمحبة سمير كتاب الشريعت والطريقة مرآة كمالات آبائه الكرام الاشهر المولوى محمد تقى حيدر سلمه الله العلى الاكبر

ان ابهى جواهر من اليواقيت ترصع فى حلى الاذهان واسنى درر تنظم بنان البيان فى عقد جمان المرجان حمد حميد جعل نسخة عالم الامكان تبيانا لآيات قدرته و شكر شكور صير سطور صحيفة الاكوان شرحا لبينات وحدته ٥ حمدا لمنزه يسمى باله ٭ فى الخلق وجد تمه الكون مرآة جماله جميع الاكوان ٭ فى الكون لما رايت الا اياه — الذى سطع نور وجوده على كل موجود ولمع ضياء شهوده فاستنارت الاعيان بنوره المشهود و شرح صدور عباده الابرار حتى سرح طرف قلوبهم فى الحدائق اليانعة من تلك المعارف والاسرار وكشف عن وجوههم استار الاغيار ٥ الله تجلى بظهور الاسماء ٭ اياه وجدنا بحضور الاسماء ٭ بالشمس كما يضئ جرم القمر ٭ الخلق صنود بنود الاسماء التى جعل الامكان مرآة للوجوب وصير العدم مظهر الوجود وهو وراء هما بل وراء جميع الاسماء والصفات والشئون والاعتبارات وراء الظهور والبطون وراء البروز والكمون تعالى شانه عما يقولون فسبحان من طلع جماله فى مطلع كل موجود و تجلى بذاته لذاته فهو الشاهد والمشهود لا يصل حامد الى جناب قدس ذاته بل منتهى جميع الحامدون سرادقات عزته فهو الذى اثنى على نفسه وحمد ذاته بذاته فهو سبحانه الحامد والمحمود وما سواه عاجز و قاصر عن اداء حمده المقصود والصلوة والتحية على حامل اعباء الرسالة التكوينية والتشريعية فى الشرع الوجودى والوجود الشرعى بالكتاب الواقف على الطرفين والجامع لما فى اللوحين والمظهر لما فى العينين والشاهد لما فى الكافين قرآن فى اجمال النشاتين وفرقان فى تفصيل عالم البين موصل فى عين الانفصال فاصل بحقيقة الاتصال الجامع للتعينات العقلية الراسم للنقوش الكونية اصل الوجود عين الشاهد والمشهود المتعين بالنشاة المثل الاعلى الالهى هيولى العوالم الغير المتناهى فالق اصباح الغيب دافع ظلمات الريب بسملة كتاب الوجود فاتحة مصحف الشهود صهوة النفس الكلية هيولى العوالم العقلية احدية الجمع الوجودى حقيقة الكلى الشهودى البناء العظيم والصراط المستقيم هندسة الوجود السيار فى منشآت الوجود النور اللاهوتى والانسان الجبروتى المنزل بعلم الله لاظهار الولاية الكبرى احمد المجتبى و محمد المصطفى فباسمه ظهر الوجود و بنوره برز الشهود وبكونه بان السجود وبسره تجلى المعبود وبكتابه اوضح كل مقصود صلى الله عليه وسلم وعلى آله الاخيار الطالعين فى سموات السلالة الشريفة طلوع الشموس والاقمار ما دامت النهار اما بعد فقد نورت عيناى بمطالعة هذا الصحيفة الشريفة والنميقة الانيقة المسماة بدر دص الازهر فى مآثر القلندر للشيخ الكامل المكمل العالم الفاضل المفضل كشاف غموض

المعضلات حلال رموز المشكلات مطلع نور الايمان كاشف ستور العرفان البحر المواج الاجلى
والسراج الوهاج الابدى ناقد خزائن المعارف والعلوم محتد العقول والفهوم كهف النفوس القدسية
غوث الاقطاب الانسيه غواص بحر القدم محيط الفضل والكرم حامل سر الرسول مهندس الارواح
والعقول تاج الاتقيا سراج الاولياحيى معالم الطريق بعد درسها ومظهر آيات التوحيد بعد افول
بدورها وشموسها فريد اهل التحقيق فى المعارف وحيد اهل التدقيق فى العوارف الذى انشأت
اهل الوجود عبارته وانعشت ارواح السامعين اشارته تفجرت ينابيع الحكم على لسانه وفاضت
عيون الحقايق من خلال جنانه حضرتنا وسيدنا شاه تقى على القلندر روح الله روحه الاطهر
مع تكملة المسمى بحوض الكوثر لشيخ العارفين ملاذ المومنين رافع الولاية الشريعية والطريقية حامل
عرش المعرفت والحقيقة نور مصباح الارواح جلاء زجاجة الاشباح اكسير فلزات العرفا معيار
نقود العلما مفتاح خزائن الجود حافظ مكة من الشهود مستشهد المتكلمين متمسك المتوحدين
مشكوة مصابيح الاسلام مضيئ شوارق الاحكام قدوة الحفاظ فى الآفاق صدر مجالس اهل الله
بالاستحقاق قد اضاء بنور افكاره العلية عالم التصنيف والتاليف ونبع من ذاته الكريمة ينابيع
العلم الشريف الذى كان شيخا جليلا عالى القدر واسع الصدر متمكنا على علوم الشريعة راسخا فى
اسرار المعارف والحقيقة اوحد زمانه واعجوبة اقرانه لم يكن فى عصره من يدانيه ولا فى دهره من
يباريه وانى اصفه وهو فوق ما وصفته السن تكلم قوم فى مناقب علمه فلم يقدروا حق الثناء مبالغة
سيدى وسندى ذخيرة يومى وغدى ثانى شيخ الاكبر وصى حيدر الصفدر وتقى نقى الاثر
مولانا حافظ شاه **على انور** قلندر عطر الله تربته الاشرف الاطهر ونور قلوبنا بنوره فيوضاته
الازهر فوجدته بحرا محيطا متلاطم الامواج وكعبة مشرفة يطوف حولها الناس متراكم الافواج
لو ابصرت تلك المعانى والبيان لصمت طربا وقلت لم يطمثهن انس قبلهم ولا جان ولو امعنت
النظر فى العبارات والاشارات لقلت والله فى الخيام حور مقصورات كل بحث منه بحر عذب
فرات وكل سطر منه نهر يجبى الرفات وكل صفحة من صفحات اوراقه جنة تفوح بطيب ثماره قد
زينت بانواع الاصول وفنون الفروع وعيون جرت على مزارع القلوب بين الضلوع كل كلمة
منه شجرة طيبة اصلها ثابت وفرعها فى السما توتى كل حين باذن ربها كما تحب وترضى ينشرح
به صدور الاذكياء ويهتز به افئدة الاصفيا فكل نثر منه ينشر الضيا وعن كل نظم منه ينظم الدرر
له شان ابهى وبرهان اسنى شارق منير وبدر مستنير ما نظرت ناظرة نظيره ولا خطر على قلب
بشر عديله فى كل لفظ منه روض من المنى وفى كل سطر منه عقد من الدرر - يستحق
ان يكتب بالذهب على الخدود والشنب بل يستحق ان يكتب بالنور على جباه الحور وشمر

عن سابق الجد بتهذیبها وترتیبها وتنقیحها وتصحیحها وتراجم العبارات العربیة الواقعة فیه من هو
بقیة الصالحین وقدوة العارفین فانوس شمع الذات قاموس امواج الصفات قرة عین المصطفی
راحة روح المرتضی ماقد معاقد الولایة قاصد مقاصد الهدایة روح اهل المعارف والکمال
روح اهل المعارف والاحوال صاحب المحاضرات القدسیة والاوقات الانسیة مالک لمالات
الموسویة والانفاس العیسویة غوث الخلایق غواص بحر الحقائق مشرق القلوب ومشرق
القلوب نور الطریقة نور الحقیقة ملاح بحر الملاحة مصباح بیت الصباحة برهان السلف سلطان الخلف
قمر امیر ادائم الاشراق قامت علیه قیامة العشاق بدر تمنی الناظرین ابانه ما بینهم یمشی علی الاحداق
شیخی واوستادی مولانا شاه حبیب حامد قلندر لازالت آیات فضله مسطورة وروایات علمه منشورة
فحیاء هذا الکتاب بعون الله کالدر المکنون بحیث لم تر مثله احداق العیون فیا ایها المشتاقون
نوروا عیونکم وسروا قلوبکم بمطالعته لما فیه ما تشتهیه الانفس وتلذ الاعین وترغبه القلوب
وتستعذبه الالسن فقط وانا الاحقر تقی المضاف بالحمید دعفرله الملک الاکبر ایضا بالغفار بسم الله الرحمن الرحیم

حمدیکه چراغِ دل منور سازد	شکریکه دماغ جان معطر سازد	حمدیکه جمال شاهد جمله غیب	در دین جان و دل مصور سازد

نفائس تحمیدات طیبات وشرائف تحیات زاکیات که نسیم عنبر شمیمش راحه روح پرور وفائحه روح گستر بشام جان
قدسیان وعرشیان رساند معروض آستان رفیع الشان کردگاریکه باهتزاز نسیم عنایتش شعله ها را در تربیت
خار وخس انفاس عیسوی بر زبان وبه پرتو عنایتش شمع ها را بفروغ پیرایه ماه واختر خورشید در گریبان ۵

	برتر ز چند وچون جبروت وجلال او	بیرون ز گفت وصفت لایزال او	

زهے گلشن آرائے وجوب وامکان که نخلبند ارادتش عارض گل را آب میدهد وطرهٔ سنبل را تاب تلاش وتردد
نسیم وصبا در هوائے الفت اوست وداغ بر دل لالهٔ حمرا به سودائے محبت او غنچه در طلبش بجمع اسباب پریشانی
ونرگس به نظارهٔ جمالش همه تن دیدهٔ حیرانی خار وگل را از کرمش آب در جوے وجز وکل را از نظرش رنگ بر روے
طوطیان گلشن سرائے معرفتش در خیابانے زوایائے من عرف الله کل لسانه بساط انبساط گفتگو در نوردیده وبلبلان
خوشنوائے دستان سرائے محمدتش در گلزار اسرار محبتش نوائے لا احصی ثناء علیک برکشیده ۵

اندیشه درین راه ندارد پائے	افکار درین شیوه ندارد رائے	تیهات کجا قطره وکو دریائے	مشکل طلبی عجب ز غم سودائے

بزمزمهٔ توحیدش مستان خرابات ازل به هاے وهوے ابد فراموش بیهوش وبه نشید حقیقتش بزم آرایان کثرت
نواے ساز وحدت در جوش شیدائیانش آزاده وازادگانش دلداده والهانش پرشور وخروش وعارفانش
متحیر وخاموش رونق بازار عاشقان بسرمایهٔ سودائے خیال اوست وزینت اسرار مشتاقان بزیور تمنائے
وصال او سرها پر از سودائے اوست ودل ودین پاکان جائے او کیست که از سر جان برخیزد وباغم جانسوزش
آویزد جگرها خون کردهٔ اوست وخون در جگرها پروردهٔ او هرکه بجانش خورسند است چون ماه داغ دلش بلند است

و هر که بجلالش دردمند است آفتابش درکند است ؎ هر کجا شمع جمال افروخته ؛ صد هزاران جان عاشق سوخته
همه احباب با دل کباب و رصد و دفع حجاب و رفع نقاب در آمد جز حرمان چیزے ندیده و همه عشاق با کمال وفاق قصد اشراق جمالش کرده جز نا امیدی بچیزے نرسیده ؎ شرمست که بربساط عشقش ؛ آن پائے نهد که سر ندارد
رسم است که در هوائے وصلش ؛ آن مرغ پرد که پر ندارد ۔ و گلدستهٔ صلوٰة و سلام که از شمایم نسائمش مشام خرد عنبر بیز و دماغ عقل عبیر آمیز گردد و نشاط طینت آدم و تربت مقدس و مشهد عطر سائی و مرقد عدن آسائے حضرت عرش رفعت قالب روح غیب الغیب قلب فتوح بے عیب و ریب نور نقطهٔ عرفان نور شگوفهٔ احسان رائحه ریاض راحت فاتحه فائحه ساحت نتیجه مقدمه لولاک شهسوار میدان افلاک واسطه عقد وجود کون و مکان فاتحه کتاب حدوث و امکان ماهروے خورشید سیمائے والضحیٰ ماودعک ربک و ماقلیٰ سیاه موے غالیه سائے عنبر آسائے واللیل اذا سجیٰ نقطهٔ دائره منه بدأ و الیه یعود مرکز محوران ربّی رحیم و دود شارع شهر شریعت شارح سطر طریقت عنوان عهد نامه وفا میزبان مهمان خانهٔ صفا گوهر درج اجتبا اختر برج اصطفا احمد مجتبیٰ محمد مصطفیٰ صلے الله علیه وآله وسلم که ظهورش در عرصگاه شهود سرمایه ظهور صد پردهٔ نور و نوش در شبستان وجود چون تجلی طور در ظهور ؎

عارف اطوار سیر جزء و کل	خلق اول روح اعظم نفس کل	آنکه شد عالم طفیل ذات او	الی مع الله کاشف حالات او
شاهباز لامکانی جان او	رحمة للعالمین در شان او	اوست ایجاد جهان را واسطه	در میان خلق و خالق رابطه
بادشاهے که لعمرک تاج اوست	عرش و کرسی پایهٔ معراج اوست	فضائے رهگذرش از فرط نکهت عنبر بیز	روشن صحن گلشن

و صحن درش از شعشعهٔ انوار نبوت و رسالت رشک افزائے وادی ایمن گردد رهگذرش عبیر مشام قدسیان و صفهٔ ایوان عالی منظرش بیت المعمور عرشیان از لمعان تجلی رخ پر نورش دیدهٔ شوخ آفتاب خیره و از فیضان نکهت موے مسلسل عنبر بیزش دود دمان مشک اذفر تیره غبار موکب جولانش رضوان به پردهٔ چشم حور عنبیت و خاک درایوانش صبا در آستین غنچه و گل ریخته ؎

به گلزار عالم ز روز نخست	چو قد شد شریفش نهالے نرست	محقق شده نزد هر ذی نفس	که مقصود ایجاد او بود بس

اما بعد ؎

چشم وا کن حسن نیرنگ قدم بے پرده است	گوش کن آهنگ قانون عدم بے پرده است
معنی کز فهم آن اندیشه در خون مے طپد	این زمان در کسوت حرف و رقم بے پرده است
حیف از آن چشمے که مرگانش نقاب آرا شود	جلوه ها آئینه و هم آئینه بے پرده است

یعنی بهارستان بے نظیر فیوضات شریعت و طریقت بر سر دل آویزی و آب و تاب است و نگارستان بیمثال کیفیات معرفت و حقیقت بر سر کیف آرائے لاجواب شرر فیضی که از سنگ اختفا سر گرم شوخیها بود بر فراز بیدائے بال و پر افشان برق فروشی است و باده کیفی که در تاک خفا سر خوش مدهوشیها بود بر شاخ زیبائے آماده خورشید جوشی یعنی بعنایت خداوند قضا و قدر کتاب مستطاب مشکین نقاب الروض الازهر فی مآثر القاسم مصنفهٔ حضرت عالیمرتبت نزهت افزائے چمن توحید تراوت پیرائے گلشن تجرید غواص بحر خارمغانی محرم اسرار

لامکانی جام جہان نمائے عین الیقین ساغر لبریز بادۂ حق الیقین فانوس ہزار شمع نورانی نخلۂ شمائیم کمالات انسانی طراز دامن سرادقات عزت فراز چار دیوار ایوان عظمت طاؤس چمن قدس شہباز عالم انس ہمائے آشیانہ بیت اللہ عنقائے قاف حقیقۃ اللہ ہدہد سبائے مقصود پروانۂ شمع بزم شہود نقطۂ نون ندرت سیمرغ قاف قدرت ؎

ذات پاکش مظہر اسرار غیب	سینۂ او مصدر انوار غیب	عارف باللہ شیخ باکمال	سرور افضال رب ذوالجلال
آفتاب بے مطلع اوج قدس	بادشاہی لشکر او فوج قدس	باطن او مخزن سر علی	قرۃ العین نبی وہم ولی
قطب اقطاب جہان ہادی الکل	مہدیِ دوران و فخر اولیا	تاج العارفین سراج الکاملین مولانا شاہ تقی علی قلندر	

قدس سرہ الاطہر مع تکملہ شریفہ حوض الکوثر از حضرت فلک رفعت جلیل القدر فی الفقر والمشیخۃ خلیل الوضع فی الزہد والطریقۃ الیاس برمراد خضر بحر عالم ایجاد تمکن مرتبہ احدیت متصرف مملکت صمدیت پردہ کشائے سلمائے طریقت چہرہ نمائے لیلائے حقیقت سباح عمان تحقیق سیاح میدان توفیق مہتر خورشید منظر سرور جمشید چاکر نجم پرنور برج برہان چراغ فانوس عرش ایوان بلند نظر از اعجوبگیہائے تعینات وصفات رنگارنگ مستغرق و عاشق کیفیات فی الجملہ

آن مدار ہفت طاق بے ستون	منظر این نہ رواق نیلگون	وز طریقت در شریعت پیشوا	در حقیقت رہبران را رہنما
وارث علم و کمال انبیا	پیشوائے اولیا کہف الوریٰ	غوث اعظم دین و ملت را پناہ	فخر ذاتش بر کمالاتش گواہ
مظہر جامع امام الاصفیا	گشتہ بر تخت ولایت بادشا	بود جامع ذاتش از اطوارہا	کرد دورش فخر بر ادوارہا
ہرچہ در عالم کمالے مے نمود	جملہ در ذات شریفش جمع بود		

شمس العارفین وصی حیدر الصفدر ثانی شیخ اکبر شیخ و استاد نا مولانا حافظ شاہ علی انور قلندر عطر اللہ مرقدہ المنور ومشہدہ المعطر بہ تصحیح صحیح کامل وتحشی شامل اصل وتکملہ وایضاح اکثر اصطلاحات صوفیہ اہل الفوز والفلاح واضافہ مقدمۃ الکتاب مشتملہ بر حالات بابرکات حضرتین مجددین شیخین مصنفین از حضرت قدر قدرت خداوند نعمت چاشنی گیر کاسۂ محبت لذت پذیر پیمانۂ وحدت سالک طریق سفر در وطن مالک حریم خلوت در انجمن رہبر نظر بر قدم آگاہ دل ہوش در دم محرم راز الٰہی طراز خرقہ شاہی خرقہ را بر بالایش نازہا کہ حق بمرکز قرار گرفت وکلاہ را بر فرق والایش نیازہا کہ کلہ گوشہ بر آسمان سود ؎ مہر گردون ولایت کز ضمیر روشنش ❊ ہر سحر خورشید رخشان میکند نور اقتباس ❊ بحر عرفان را گہر برج حقایق را قمر ❊ تخت دین را بادشہ قصر ولایت را اساس ـ سلالہ سلسلہ قلندریہ باسطیہ خلاصہ شجرہ علویہ کاظمیہ ذو القلب الانور واللقب الاشہر مولانا و استادنا و مرشدنا شاہ حبیب علی قلندر دام بفیض الاولین فرید عروس محروس بشاگلی خامہ و مداد از نقاب احتجاب سواد بر تخت بیاض قرطاس و جلوہ گاہ نازو استناس جلوہ جانفزا شکر کہ این پیکر شکین نقاب ❊ کرد عیان عارض چون آفتاب ❊ بارخ پرزیب ولب دلنواز ❊ جلوہ گر آمد براہل نیاز

سبحان اللہ این کتاب مع تکملہ مستطاب گویا دو سراج وہاج اند در سواد لیلۃ الداج وچون دو نور در بصر یا دو مصباح ارواح اند در مشکوۃ فوز و فلاح چون دو دیدہ در سر خوشا کتابیکہ وصفش را بقلم مژگان بر سپیدی چشم مہوشان نوشتن زیبا و مدحش از سواد دیدۂ مہتاب بر بیاض ورق آفتاب نگاشتن بجا نقوشش را با منقطہ

بیا نیست که یسارا با مثل و معانی را بعبارت چنان نسبت که رنگ و بو را با گل آخر فشن از حرف گیری برکران و
هر نقطش با نکته تازه دست در گریبان لطف نکته ها سه لطیف در خیال چون بهار حسن صنم در اندیشه و کیفیت
معانی نازک در الفاظ برنگ جلوه پری در شیشه سه

سوادش نور بخش دیده حور	عبارتش چو آب زندگانی	بیاضش از فروغ صدق رخشا	
طورش جلوه گر چون عقد گوهر	ز الفاظ و حروف روح پرور	در و پیدا جواهر از معانی	
جوانان اغانی بهجت افزا	چو صبح کامرانی عالم آرا	درة التاجیت از دریای مواج احدیت که بیطوفان	

باطن از کان غوامی بساحل آورده و نافه جان بخشی بهت از ناف آهوی بیدای هویت که نبان بیان سیاح
بساحل آورده اگر حور مقصورات فی الخیام صفت حوران جنان است ابکار مضامینش بمصداق لم یطمثهن انس قبلهم
ولا جان مستقر تخت استارچنان فیالمجد والعلا و اگر فهین خیرات حسان مبلغ تحدید نعمات دار الرضوان است مخدرات
مفاهیمش که مشار الیه کانهن الیاقوت والمرجان اند مقصور بقصور اذهان اهل الفضل و الشان فیالحسن والبهار فائق
که این کتاب مستطاب سرمایه قوت ظاهر بنیان است و پیرایه صفاے خاطر باطن نیاهان پیشم انظار گیان جمال
ظاهر بین من محو تماشاے الفاظ نور پیراے دوست و دل شتاقان حسن باطن سراسر وقف دیدجالی معانی پرضیاے او سه

وارد دین نسخه از عصر یم کمال	یا بس رطب چون کتاب مبین	بزم هوش از لطافتش پر شور	باغ فردوس از معارفش رنگین
نسخه دلکشا سے از نظمت	تو امر دستگاه چیره زبین	سید مطلب ان بمعنی را	فهم او انتظام ملک یقین
حرف حرفش بسیط ادراق	دانش ارشاد معرفت پیش	الفش در سواد یکتائی	از دعا سید رفشان که بین
	گر حقیقت طلب کنی ببازار	دامن از گرد این نفوس بچین	

کذا بخط الاستاذ الاجل الاکمل الاوحد الاعلم الاکبر مقرطلسه العلی الاکبر مقرطلسه العلی الاکبر مقرطلسه العلی

لا تحسب او صافك سرًا و ظهورًا		ما تحصر الادراك وهما و قياسًا

كنه ذاته فى ازليته و اظهر صفاته فى ابديته تعالت لغوث جلاله بعظمة احديته و جلت سمات كماله بمجد صمديته ابرز الكائنات من العدم الى الوجود و امكن الوجود فى الشهود فهو الموجود بكل وجود و المشهود بكل شهود بل هو وراء الوجود و الشهود كلت لسان الحامدين باحصاء محامده و عجزت جنان الشاكرين باحصاء مكارمه بأى لسان احمده و بأى جنان اشكره منه الشكر و الحمد و له العظمة و المجد تعالى شانه الرب الودود لا اله الا هو الحكيم المعبود لا حد له و لا ضد و لا مثل له و لا ند جل جلاله بجماله و عم نواله بكماله ۞ لا نعت لذاته و لا توصيف ۞ لا امر بوجدها و لا تكليف ۞ العجز عن ادراك ادراكه ۞ ادراك و رسم و لا تعريف و الصلوة الزاكيات و السلام الطيبات على المبدء المبادى و المصدر المنادى تاج الملك اكليل الملك فرد الافراد عدد الاعداد الغيب المصون سر القلم و النون المتجلى الاول من ظهرت الاحدية و البرزخ الجامع بين الاحدية و الواحدية قطب الارض و السماء الموجود فى المصراعين و الاسماء عالم رموز المحمدية الانبات محيى العظام الرفات نور بسيط لائح من سرادقات الغيوبية و الجبروت و ذروة سنيكا لامع عن سمات الملكوت اصل السداد اساس الرشاد معطى [illegible] معطى الخيايا و الخبايا هب [illegible] المطوقات من اسمك الى السماك و معداق قول الصريح لو لا ك لما خلقت الافلاك [illegible] الاحد ثمر المظاهر ۞ الاحد البر الاكابر ۞ الاحد و فضل الحلايق ۞ مرآة حقيقة الحقائق ۞ بحر افضائل الرسالت ۞ كنز لعجائب الولايت ۞ نور الملكوت الامع فيه ۞ سير الجبروت ساطع فيه ۞ المرشد الى طريق الهدى و الرضوان و الداعى للمشتاقين الى لقاء الرحمن الكبريت الاحمر الزبرجد الاخضر و الاكسير الاكبر و الياقوت الازهر سر الاسرار نور الانوار لا هوتى الجمال ها هوتى الوصال الحبيب الكريم المجد و النبى العظيم الحمد ۞ محمد بشر لا كالبشر ۞ بل هو ياقوت بين الحجر ـ صلى الله عليه و آله و اصحابه بقدر حسنه و جماله و سلم الى بقاء السماء و الارض و قيام العالم ـ اما بعد فطوبى للناظرين الشائقين و بشرى للطالبين الصادقين بزيارة هذا الكتاب المبين المشتمل على اخبار العرفاء و تراجم اولياء الكاملين المؤيدين من رب العالمين بارشاد الناس من الظلمات الى النور و التفريق بين الصباء و الدبور و ما يجدد به الاكل ختار كفور هذه سفر غريب بل تبصرة و ذكرى لكل عبد منيب صحيفة مكرمة منورة و نميقة معظمة موقرة كاشف الاستار و فاتح الابصار المسمى بلطائف الاذكار فى مناقب عمدة الاخيار و المشهود بالروض الازهر فى مآثر نقابة الاشراف و الرئاسة و الرئيس العرفاء شمس فلك الاعظم قطب دائرة العالم مجمع بحار الانوار معظم آثار الاسرار

البحر الزاخر المعقول والمنقول والغيث المدرار فى الفروع والاصول امام الائمة كاشف الغمة
شيخ الشريعة والطريقة مآثر رموز السلوك والحقيقة لسان المتكلمين برهان الموحدين قدوة الحكماء
الراسخين زبدة العلماء الربانيين سند المجتهدين والحفاظ فارس مضمار المعانى والالفاظ
فريد العصر عميد المصر سيد الاولياء سند الاصفياء العلامة الربانى والسهيل الطالع من
الغطر اليمانى الشهير فى التقرير والتحرير والتحرير الفهامة المفسير الاورع الاعلم الاتقى والاشجع
الاكرم الاذكى ☜ مقدام اهل الامتداء منعام نعماء الهدى ☜ بدر الدجى فيما على صدر العلى
فى الكمل ☜ الفاضل الكبير الاكبر ومناقبه بوفود فضله وكماله لا تعد ولا تحصر شاهد الحق
فى المقيد والمطلق صدر السيادة بدر فلك العبادة العارف الكامل الاظهر مولانا واوستاذنا واستاذ
غوث الدهر شاه **نقى على** العلوى الكاظمى القلندر روح الله تعالى روحه الاطهر وانار الله
قلوبنا ونفوسنا ببركاته العظام الاشهر ولما وعدنى فى ديباجته بتحرير مقدمة وعشر لطيفة
وخاتمة ووصل بتسطيره الى مقدمة وتسع لطيفة لم يمهله الزمان باتمامه حتى مشى
روحه الاقدس الى خطيرة القدس فاستعد لتكميله روح ريحانه ونور بصره وهب عليه
نفحات الانس فعرج بمعارج التتميم وصعد بمصاعد التكميل بفيضه العظيم وحرر تكملة
عظيمة الاثر تبصرة لاولى الالباب والابصار فسماها بخزائن الاسرار فى تكملة لطائف الاذكار ولقب
بالحوض الكوثر من هو امام الفصحاء وامام العلما البحر الزاخر والحبر الفاخر الذى شاع فى المشارق
تاليفاته وذاع فى المغارب تصنيفاته بدر فلك العلم والسيادة صدر سمك العبادة
والافادة غصن دوحة المصطفى شجن حديقة المرتضى محيط كرة علم الحقائق مقيت قلوب
الخلايق فرشى المرقد عرشى المشهد اللائح فى عالم الملكوت والفائح فى فضاء الجبروت طالع
المشرقين باشراق لوامع محاسنه ولمع المغربين بانوار شوامع مكارمه حافظ كلام الربانية جامع
علوم العرفانية كثر العشق والمحبة بحر الالفة والمودة سيار وادى الطور وطيار عالم النور
الطود الشامخ والجبل الراسخ ذللت بقطوف حقائق دقائقه الجمة تذليلا وفصلت بموجز
بيانه مجمل جمل المهمة تفصيلا طوبى لمن كان على عرفات عرفانه واقفا وبشرى لمن كان بكعبة علمه طائفا

☜ هو فى العلوم باسرها قد فاق علام الورى ☜ هو فى الفهوم جميعها قد جاء بالمستكمل

العالم الربانى والعارف الصمدانى قطب الاقطاب فرد الاحباب شمس العارفين غوث الكاملين
مظهر اسم الرب حامل كمالات الجد والاب سيدى وسندى شيخى ومرشدى ذى الاسم الانور
وهى حيدر الصفدر مولائى شاه **على انور** العلوى الكاظمى القلندر نضر الله تعالى بشمائم
الريحان مشهده المعطر فهذه مجموعة انيقة رائقة وصحيفة رشيقة شائقة باهرة الفوائد زاهرة

الفرائد وافرة المقاصد طائلة العوائد روضة مزهرة بحقائق العرفان وحديقة منضرة بازهار الايقان
فيها عرائس عبارات ونفائس اشارات يهتز بها قلوب العارفين ويتنور منها عيون الناظرين
مكللة بالجواهر اللطيفة السنية وموشحة بالنوادر العجيبة النفيسة جامعة لاقوال المتاخرين
بل حاوية على احوال المتقدمين نغمة للطالبين ولفتة للطالعين مملوة بكلمات قدسية ومقالات
بهية الفاظها كواكب دريه ومعانيه جواهر مضية نعاطها عقيقية مشرقة ولوئ مبرقة ۵
سواد الحرف سوداء السوم : بياض الصفح بيضاء الشهوق : ضياء النقش من نقس الطباع : بريق البرق او خفق
البرق : من انوار المعانى فى المبانى : علاء نور على نور الشروق - وقد عرسها بالتهذيب والتنقيح
ورتبها بالترتيب والتصحيح وصنف لها المقدمة العلياء حرر فيها كوائف التصحيح والتنقيح مع التلويح
والتوضيح وسماها بالمواهب القلندرية لمن يطالع فيها من الازهار الحوض الكوثر مولانا ومولى الكل اعجوبة
الزمان نادرة الدوران المتمسك بالشريعة والمتنسك بآداب الطريقة بحر العلوم كنز الفهوم الذى
قلبه مملوة بنعمة الربانية وصدره مجلوة بنور العرفانية محزن الاسرار معدن الانوار كشاف
استار الحقائق حلال رموز المعانى والدقائق النور المتلالى بركة الايام والليالى الكوكب الدرى
الساطع والنجم الشارق اللامع فاتح فتوح الغيب قامع اساس الريب قدوة الامائل والاماجد والافاضل
والفارق بين الحق والباطل الزكى الاذكى والحرى الاحرى الكامل الاوحد حامل كمالات الاب والجد
مظهر ابى تراب الحيدر تقى نقى الاثر ۵ قسطاس ميزان الهدى نبراس ايوان التقى : مصباح نادى
الاتقيا حلال عقد معضل - العريف الوحيد والظريف الصنديد شيخ الاكبر مهبط نور الاشراقى
واوستادى ذخيرة يومى وغدى اخى المعظم والموقر مولوى شاه حبيب حيدر القلندر لازالت
شموس مكارمه شارقة على رؤس العالمين وما برحت بدور معالمه بارقة على قلوب
المسترشدين فيا ايها المشتاقون هلموا لمطالعة هذا التاليف اللطيف والتصنيف المنيف
النظيف والمقدمة الرصيف الشريف نوروا بها عيونكم وشرحوا بها صدوركم لانه كتاب مسطور
منشور فى رق الله المنشور من بحر مسجور فقط وانا العبد الحقير الفقير الراجى الى رحمة ربه العلى الاكبر ابن الانور
على حيدر عفا الله عن معاصيه وجعل مستقبله خيرا من حاله وماضيه ۵

ايضا وله بالفارسية

حمد يكه صدور عاشقان راست سرور	شكر يكه قلوب عارفان راست حضور
حمدم همه لايق خدائيست كه كرد	در خلوت جمع وجلوت فرق ظهور

گلهاى تحميد نثار بارگاه مالك الملكى كه خار وخس را بشمائم نسائم روح پرور تازگى بخشيد وجواهر اسرار
سخن را بمعاون حقايق ومعارف درخشانيد آفتاب عالم تابى كه از شعاع مهر ارتفاعش لعل وگهر بابه آب

تاب تابان درخشان و بجز خارے کہ نفس و آفاق از ترشح سحاب فیضش لبریز و روان معشوقیکہ اشتیاق جمالش سرستان بادۂ الست را ہر دمے از عالمے نو برآوردہ و محبوبیکہ از آتش محتبش صد ہزار شعلۂ شوق از کانون سینہ پرسوز عاشقان با ذوق برآمدہ رہے نگاریکہ بدل عشاق گذرے دارد و خمے یاریکہ بخاطر معشوقان گذارے ؎

آن حیات روح و سلطان جمال	با ہزاران حشمت و جاہ و جلال
آمد در جان عاشق خیمہ زد	از سر لطف و عطا جود و نوال

شاہدیکہ نظارگیان حسن عالم سوز خود را بنظارۂ دلفریب مخواہ ساخت و معنی شناسان صورت بے صورتی خود را از نشیب مجاز بفراز حقیقت رسانید برشتگان حسن باکمالش را بدستیاری او آہ و فغان بر لب و سوختگان آتش عشقش را بغمزۂ دلربائی او صد ذوق و ہزار طلب ؎

آن شاہد دلربا و جان عشاق ؛	ز د شعلۂ حسن در روان عشاق ؛
بر گرد سرائے آن پریرو از شوق	بر خاستہ ہر طرف فغان عشاق

و تحفۂ صلوٰۃ زاکیات و تحیات طیبات بہ چمن آرائے گلزار نبوت و جلا بخش مرآت شہود رسالت مشکپیش کہ سر حلقۂ موجودات اوست و ہم سرد فتر دیوان کائنات نبی کریم احمد بلا میم سلطان تسلیم وجود علت غائی ہر موجود معدن عشق و محبت مخزن علم و معرفت ماہ شب افروز کرامت خورشید سپہر ہدایت شمع کاشانہ حقیقت سراج ایوان جلالت عالمے بخال و خش گرفتار و جہانے باسوز و گداز بر حسن دلفریبش نثار ؎

اے روے دلفریب ترا بندۂ آفتاب	از پرتو جمال تو شرمندہ آفتاب
جز عارض تو در چمن گیتوے مشکسا	در شب کسے ندید فروزندہ آفتاب

عاشقان در آرزوے وصال او جان و جگر سوختہ و والہان بتولاے نوال او از خود رفتہ وجود ہمہ جود ش رحمت عالم و عالمیان و ذات ہمہ صفاتش نعمت جہان و جہانیان کان صدق و صفا جان عشق و وفا از نسیم فیض مرحمتش جانہاے عاشقان تر و تازہ و از شمیم مکرمتش مشام دلہاے معشوقان فرحت بے اندازہ ؎

	محمد روح عشق و جان عشق است	چگویم جان کہ او جانان عشق است
	محمد در دریاے حقیقت	محمد گوہرے از کان عشق است
	محمد قبلۂ دل کعبۂ جان	محمد دین و ہم ایمان عشق است
	محمد مخزن فیض وجود است	محمد مطلع دیوان عشق است
	در آ در حلقۂ رندان کہ در دے	محمد ساقی مستان عشق است
	محمد جملہ عشق آمد ازین رو	دل و جان حسن قربان عشق است
ما بعد ؎	مژدہ اے ساقی مہوش کہ بہار آمدہ است	بادہ در دست و پریرو بکنار آمدہ است
	ابر مے بارد و مرغان چمن از مستی	مے خروشند و دل ما بقرار آمدہ است

بر عارفان معارف وجود و شاهدان مشاهد شهود بی پرده باد که درین روزگار نضارت بخش و نزهت آثار که شام شمیم آشنایان را شمامه لطف و مکرمت ایزدی در رسید و دماغ جان را تعطیر و تروح بخشید که کتاب مستطاب مکرمت انتساب عجب العجاب فروغ دین های اولوالالباب معدن جواهر آبدار یعنی لطائف الاذکار فی مناقب عمدة الاخیار از تالیف حضرت ملک طلعت دُرِ دریای حقیقت و توحید شهریار کشور تجرید و تفرید عارف اصناف علوم کاشف اسرار منطوق و مفهوم شاه سند فقر و فنا مقیم آستان توکل و استغنا ساقی خمخانه طریقت هنگامه ساز انجمن شریعت مظهر فیض الهی مشرق صبح آگاهی ؎

گردش گردون عرفش شمه	کم بود هم وصف آن در امکان	هم تفسیر و بدیع و هم بیان	
کامل آمد در تصوف در کتاب	در ریاضی و فنون افضل فلسفه	در فصاحت در بلاغت همتاست	
در معانی و حدیث و هم بیان	هیئت معنی بصورت وانمود	در ادب گوئی بلاغت در ربود	
ساغر فضل و کرامت را گلی	گلبن علم معانی را گلی		

نظم انجم هم ز نحوش نکته
نطق هم از منطقش شد بهره یاب
ذات او را ماهر اسرار دان

در علوم شرعیه آیهٔ رحمت الهی و در فنون رسمیه بحر مواج نامتناهی دیباچه صحیفهٔ فضائل شیرازه مجموعهٔ شمائل خضر سرچشمهٔ ولایت کلیم طور سینای هدایت شمامهٔ کلاش عطر بیز و رائحهٔ کمالش ریز ؎

علامهٔ دهر چون سیوطی	پر نور دلش چو جان طیفور	نهامهٔ عصر همچو رازی	در عجم و عرب بفضل مشهور

اسد الله مظهر سید ناوقلبنا

شاه تقی علی قلندر نور الله ضریحه الاطهر مع تکملهٔ بدیعهٔ رشیقه و تتمهٔ انیقهٔ متینه نادرهٔ روزگار مسلمی بخزائن الاسرار فی تکمله لطائف الاذکار تراویح خامهٔ عنبر سوی بنگامهٔ حضرت نیر فلک وجود نجم سماء شهود اساس محکم مدارج علیا قیاس منتج ولایت کبری میزان عدل نقلیات برهان نقد عقلیات حسن تقریرش کفیل انشراح خواطر و جواهر تحریرش ضمین جلاء بصائر شگوفه

گرامی گوهر از اولاد حیدر	ستون دین و آئین همیه		
خراباتی ز جامش مست و مدهوش	مناجاتی ز نامش سرسبز جوش		
نگاهش جام دلها کرد سرشار	تماشائی شده هر مست دیدار		
جناب قبلهٔ دل کعبهٔ جان	چراغ آفرینش نور ایمان		
فضائل را ازو ناز و کمالات را بوی نیازی			

نفوذ آب گوهرش و عرفان بادهٔ ساغرش در فضائل علم و سخنوری مدینهٔ سخن و در مواضع مغلقه مشکلگشائی نهیر شکن وصی حیدر الصفدر سیدنا و امینا مولانا حافظ شاه علی انور قلندر ربه الله مضجعه الاطهر و به تصحیح کامل و تنقیح شامل معه تحشی و تراجم عبارات عربیه و ایضاح الفاظ غامضه و اصطلاحات حضرات صوفیه صافیه و مقدمة الکتاب مشتمل بر حالات حضرتین مصنفین جلیلین از حضرت فلک رفعت بدر سمای تحقیق مستوی عرش تدقیق قمر ساطع اوج عرفان نور عین اعیان سرمست جام توحید سرخوش بادهٔ تفرید ؎

بعلم عشقبازی نکته دانی	بملک عشق والا دستگاهی	بصد رنجوری مجنون پناهی	
که زد پهلو کرامتش با عجاز	بنور جلوه ها خورشید ساطع	به تیغ غمزها برهان قاطع	
بعلم عاشقی فرزانه استاد			

سرو سرخیل مجلس نوجوانی
ز ایجادش قضا بر خود کند ناز

تجلی شعلهٔ شمع خانهٔ عشق	دل پروانهٔ آتش کاشانهٔ عشق	قضای ایزدی محو رضایش	کتاب قصهٔ مجنون و فرهاد

است بلند اندر دعایش ... عمر تابندهٔ سپهر جلال و ماه فروزندهٔ سمار کمال آبروی علم و عمل سلال عقدهای
مارپیچ آفتاب جلیش تابان و کواکب اوج کش درخشان فکر نیرنگش موجد عبارات رنگین و جعل بسیطش مخترع ترکیب
نقشهای جامع فهرست آل، کمالات خیر البشر مولانا و اخینا و استادنا شاه محمد حبیب الله قلندر لازالت عنایاته فیضه الاقدس
والمقدس لامعة ما دامت الشمس و القمر که به مواهب القلندر لمن یطالع الروض الازهر و الحوض الکوثر موسوم است
بفیض الانور در روض الازهر تا بیاری حوض الکوثر تازگی یافت الحق مجموعه ایست لاجواب عجب العجاب جانفزا نامه ایست
دلکشا چامه نگارخانه ایست از چین و کارنامه ایست نوآئین و نونین گلشنی است همیشه بهار و بهاریست گلشنها
در کنار گرفته است ... رنگ و بوئی است هوش ربای صد عقل و فرهنگ قلزمی است در کوزه نهان و جهانیست
در مرقعهٔ نگارین نهان هر صفحه اش گلستانی است بگلهای رنگین آراسته و بوستانی است به ثمرهای شیرین پیراسته
الفاظ نقیبش چون فوائح مشک اذفر و روائح عوه و عنبر معطر معانی انیقش چون ریاض رضوان به نسیم روح و ریحان
منظر این در سلاست چون سلسبیل روان و آن در جلالت چون سقف آسمان عالی ارکان هر و قرش نقابیست
که شاهدان معانی بر رخ کشیده و هر نقطه اش بخنجی که بفرو غانی خود ابصار نظارگیان خیره نموده بنان از تحریر روائع
الفاظش قاصر و بیان از تقریر بدائع معانیش فاتر ؎ تعالی الله کتابی مستطابی — غلط گفتم فروزان آفتابی

پری پروانهٔ شمع عالم افروز	سوادش شب و لے روشن تر از روز	سویدای دل مردم مدادش
سواد زلف مشکینی که با اوست	هزاران نکته کان باریک چون موست	تو گوئی موجی از دریای نوراست
اگر خود چشمهٔ نوراست آبی	بهر سو موج مے خیزد بپایی	که دارد جا بجا بسطر پیوند
بدیبا خریدار بیاضش	که باد اگرم بازار بیاضش	یارب این نسخهٔ جامعه و صحیفهٔ لامعه بفیض بخشی و فیضرسانی همچو نسیم عطر بیز از هر

تا خراسان داز خراسان تا تبریز روائح بخشش و مشک ریزباد ؎ الهی تا زمین و آسمان است

گلستان جهان تا بیخزان است	بنزهت باچمن دمسازباد	بجلوه چون بت طنازباد	ربابید از دل و دین خورو خواب
زداید ز آئینه رنگ سیه تاب	بود چون حسن گلرویان دلآویز	کشد جان را چو معشوقان فرخنده	بظلمت مشعلے باشد فروزان
بتاریکی بود چون مهر رخشان	بعذوران جمال یوسفی باد	برنجوران مثال عیسوی باد	الهی این گرانمایه سخن را
فروغ بزم و شمع انجمن را	برای دیده ها چون سرمه سود	پے نظاره گردان جلوه نور	شود دیده سر علی حیدر غفرله العلی الاکبر

تقریظ لطیف از جوش طبع صل نوش سخن پوید دانش اندوز روشن روان منیش افروز ناظم جواهر گرانمایه
فصاحت ناثر گلدستهای بلاغت رامین سخن راویس مولوی محمد عاصم المتخلص به قیس

پیر مغان بیا بیا چارهٔ آه و ناله کن	گبر هزار ساله را رند هزار ساله کن
از تو چمن چمن شود وز تو جهان ختن شود	غنچه ز تو دهن شود رخ بهزار لاله کن

خود گل و برگ و میوهٔ باده و تاک خویش شو | ر مند هزار شیوه لب به لب پیاله کن
بزم که بر گرفته هست همه ز روی تست | ز شکِ مه دو هفته یک بنگهے به هاله کن
لب چو شگوفه ام کشا گفت نوید تازه را | پیر مغان بیا بیا جان آه و ناله کن

همانا از فیض دیوانه همه افسانه در دی کش میخانه بنگ نوش نادان و بنادانی فرزانه دانائی آفرین دیوانه پرور را سپاس و دانایان دانائی سنج دیوانگی کیش را مژده باد که اینک خواستهاے جان بجامی فروشان خلده راز چون سیم تنان بهار انداز نست نازاندو در میکدهٔ خود فراموشی و خدا آگاهی باز پیر مغانه سازانجمن آراے راز و نیاز و سرود باز شادمانی طراز چنگ نواز نوخطان خطا شکن و نازک اندامان چین بهم برزن ساتگین بکف باده ریز کبک خرام و غلغله ساز و کهن بستان و ستارافگن خوبی پرستان گرد پیرهن دل بدست لغزش بپاے مل بکام سراپا سوز و گداز آنکه با هوش هست باین بیخبری هوشها بیهوش است و آنکه در جوش و خروش بنجامیهاے خود فراموش و با هزار مستانه غوغائیها خاموش

زبانے کز نواهاشور آرست	سخن بر نگ نوای ساز دلهاست
خروش و خامشی اینجا یکے شد	دلے کز تفت و تابی بجوشد
بجوشند و خروشند و خموشند	ز یکتائی و بسیاری مزن دم

همانا گنگ با چندین نوا هاست | خموشی رستخیز راز دلهاست
یکے بسیار و بسیار اندکے شد | همانا با خموشی در خروش است
بهر رنگے بگیرند و بهوشند | که مستان از مئی ناب اند جزم

و پیر جوان بخت جوان سال را نازم که آوازهٔ رائگان بخشیش در شش سو و هفت بوم و رنه تو گوش جهانیان کر ساخته و اهنگ گدا نوازیش گدایان کجکول بدست را جرم جباه بست آورده بتابش مانائے مهر فیروز است و بخوبی ماه نیم ماه به پیرایه گداے سرمایه سوز باورنگ شاهے کجکلاه شیران شیر میران میر شیر خداے نژادان سرکار پیغامبری نیاگان سردار ایزد را جانشین پسین و خشور کارد بار خداوندی دستور کامجوے کامران کام بخش کام آور پاکیزه گوهر فرخنده اختر شاه حبیب حمید قلندر نام آور که خدا لیش نگهبان و خدائی فرشته اش پاسبان و شکوه و دارائیش توامان و گردش خور و ماه بکامش و صاف یزدان جمشید سای جامش و جانهاے مستان بتابش باد و از هرزه پوے چرخ و آواره گردی روزگار بسرا پایش گزندے و به پشت پایش گردے و بگرد راهش بادے مرساد اینک ابر دریا بهارش باد هٔ دیوانگان کام رز زاده شکرف کارے بارد و کام جامی بجام روزنامهٔ تازه بر روے کارے آرد

ساتگینی و بدست مغ دریا جوش است	باش کامروز دگر مژدهٔ بزم دوش است
اینچنین جام دگر دست رسی نپذیرد	نوش کن نوش گرت زیرکی و گر بهوش است
من و جانم که بجانهاے جهانے ارزد	گرچه دردی است ازین جام دگر سرخوش است
از تهیدستی و بے مائگی خویش منال	نوش کن نوش که مغ زاده گران مفروش است
هر که باز است ازین باده نه تنها باز است	واثر گون بخت و خودکیش و زیانها کوش است
هر که این باده بدست است نه تنها مست است	هوشیار است و خرد سنج و بخشم و گوش است

نوش کن نوش بخاموشی و سیری دمتریس	بانگ ترسا بچه مے نوش و دمے مخروش است
رفتن آبی نیست که نوشیده نیفتد بر خاک	رند مرد [illegible] که پیوسته بنوشانوش است
چند پوئی گذرے کن بسوئے قیس و ببین	خم بلب باده بکام است مگر خاموش است

بنا میزد ایاغے است یا شبچراغے که هفتصد جمشید و جمشیدیان و هیجده هزار جهان و جهانیان بهاے یک بیشمار جان و جهان ارزشش خرمهره نیرزد یا شگرف باغے که نیم خند غنچه و خزانه گل و خموشی سبزه و شور بلبل و آزادی سرو و خرام کبک و تذرو و بهار پیراے همه گیرش را بگرد نگهت نرسد یا شالیسته دماغے که سر باندیشه فروشی بسے ارسطو و اشمیدش و بسیارے افلاطون و فیثاغورث بیافت یکے از هزاران سگالشهاے افسون آفرینش پے نبرد بهاسنجان بے بهاییش میدانند که آبش نایاب است و باین کهنگی که ساخته سالها سال پیشتر از روز پسین باشد همه ناب نهادش پاک از ساختگی و زادش از بیباختگی نے لے خود از زاد و نهاد هم یکسو و باین یکسوئی رنگ و بویش در هر رنگ و بو رنگ و بو و در هر خوبروے رو سخن کوتاه این آب از دریا ئیست ناپیدا سومه و سو که داند که آغازش از کجا و پایانش کو دانستنی اینست که دریا هستی بیچون خدا ئیکتاے داناست که نیالاشش انچه بروشایانست خود از دست و انچه از ماست بر ماست نه بینی که در دریا از آب و رنگ و چونی و چگونی هرچه در رود بروست همه او و از دست و او و با اینهمه از اینهمه یکسو گروهاگروه از دوختران و بزرگان بخواهشگاری سرشت خود از این هستی یکرنگ و یکتائی بخویش استوار پیوسته و همه رنگ و همه کار بیک هنجار سپاس روان سر برزدند برخاستند و کردند انچه کردند باز چون دیدنیها دیدند و شناختنیها شناختند بهمگی و یکتاے پیشین بهم در پیوستند و خداوند که چندین هزارها دیگر برخیزند و باز در آمیزند بخدا که راز اینهمه خیزو افت شورش خدا بینی و خودشناسی باشد و خواست یزدان آگاهی و خودفروشی و اینهمه خواستها و شورشها چه کاری کنند و چه شبهاے تاریکی که بروز نیارند همانا از همین است که نازنینی چون یوسف ببازاری دانگی چند بیش نیرزد و بندگی گذاری همچو ذکریا باره چوبی تنومند و نیم کرده شود و جان بخشی همچو عیسے بر سرداری برآید و شیر مردی چون علی به تیغ و غاے جان دهد و شیرین کامی چون حسن زهر تلخی بنوشد و گل اندامی چون حسین بباد تندستمها تباه گردد پس این مردان خدا همچو ماهیان شناوران این دریاے بیکران اند و باشندگان این آب جان زندگی شان همین آب است و همین خور و خواب چون سر برآرند آب بینند و گیرند و نوشند و پس آیندگان را چیزے بگذارند که خوشترین نشانے و از ایشان یادگاری باشد آمدم برگفتگوے پیشین جامے که اینک مایه سنج یاران و همه گرانمایگی ازان است آب پاکش از همین دریاے روان ناپیدا کران است خواجه بزرگ سر برآورد و بنوشید و دوستان را چیزے درین جام گرفت و بگردانید خود بگذاشت و برفت خواجه خوردش که از پیش سیراب کرده نے که همه آگشته خواجه بزرگ بود و لبالب ساخت و بیاران ریختن خواست پندگوی باریشی فریب پوشی گندم نما جو فروشی بجامه برادران در رسید و این جام را گویا بجان خریدے نگذشت که دیدند دانی نهی داده بود و آب نواز دستش بباد افتاده مگر پیر مغان

خراب خانه جان راکه دادار جهان آفرینش نامند هزار ستایش که آن جام همه نیایش خواجه باد انش و بینش را
باز بدست آمد که هم لکهنه از دست رفته چون گل و هم بادهٔ تازه بر زمین ریخته چون سنبل زیب ساغر گلدسته نما
گشته تبا زگیهائے رنگ و بو مردگان صد ساله را جانهاے بخشد ؎

رشک را در دین هاے بذگاهان خاک شد		ریزه ها بر خاک دیگر خوشه هاے تاک شد	

اینک چون این دخت بے پرده زیب بزم رندان است از رازجویان کارخانهٔ میخانه در پرده مباد که نیمه پیشین
این بادهٔ پاکی نهاده الروض الازهر فی ماثر القلندر نام دارد و نیمه پسین الحوض الکوثر فی تکملة الروض الازهر و نشئهٔ
این هر دو نیمه ها یادے است از خواجه خواجگان گرامی نشان سرخیل سروران دوران شاهنشاه تخت درویشی و خدا آگاهی
نجسته مادبخت بنجویشی و بنجویشان پناهی شیرازه بند آئین راهروی و رهبری فرمان فرماے دستور دستوری و افسری
اورنگ دو بیم بخش یزدان پرستان خسروی شاه **تراب علی** قلندر کا کوروی که خاک درگاهش سرمهٔ چشم
دیده دران بادو داروے درد آشفته سران اویسین یاد کیش و راه آئین گیری و یاد پیشینیان رشته بند ش
که از یشان این کیش و راه و آئین برگرفته و از پسین یاد سوز و گداز افسون آفرینش و یاد پسینان ارجمند ش
که با یشان آن کیش و راه و آئین و سوز و گداز بسپرده آن یکے از شاه یزدان آگاه بلند پایگاه خداوندی بارگاه
جهان و جهانیان پناه پرستوک سپاه کردگاری دستگاه پیران پیرا هی است که آئینهاے درویشی بر نگ تازه بهستی
پاکش زنده و کوسهاے شاهی باهنگی بلند آوازه بنام نامیش نازنده اوست که بدرویشی و شاهی ستان خواب
ناز را دیده پاے آگاهی کشوده و یزدان دستوری خود را به پیرایه دستوری مهین برادر والاگوهر نموده باز چون ازین
بود و نابود نیرنگ یکسوئی ورزیده و بیگرنگی و یکتائی پیشین گرائیده شاهی به برادرزادهٔ همایون اختر و دستوری به پور
پور برادر بخشیده همه آمده و همه گشته و همه بوده و همه مانده و از همه گسسته و با همه پیوسته بهمه هیچی و همه اوئی بنهانخانهٔ
راز و نیاز بے همه نشسته و با همه بے هیچی باز همه همه گشته همه را با همه هشته پسین و خشور جانشینان افسر یزدان
دستوران سرور شهرستان پاکی داور شاه **نقی علی** قلندر که ریزه ریزه خاک هر سر راه از ماهی تا ماه بخشش هاے
پیدائیش گنجینه ها بدامان باد و بنوازشهاے پنهانیش جانها بجانان و سودائے خوشکارش بخواهش پرستان
خودی خریداران گران و بباز ارگانان دوگیتی بجاے فروشان ارزان و این دیگرے از خدا آگان خداوندی جان داری
جهان داوری آستان وارائے پاسبان پیغمبری فرمان خواجگی نشان خواجهٔ خواجگانی که خواجگی از خواجگان گرامی پیکر
و شاهنشاهی از پدر خدا آگانی اختر و یزدان دستوری از استاد هنر پرور و خشوری از پسین پیغمبر و داداری از داد ورداشته
و همه را بهمین فرزند فرهمند خرا با تیان پرورد بخشنده این ساغر بگذاشته رایت بدانسو برافراشته بے نیازی خاک
درگاهش و نیاز گرد راهش اوست که پیش از بناے آمدن بادهٔ تاک در رگ انگور مها دیده و از بوے گلها
آبگینها چشیده از نیستی هستی در زیده بستر گ داناے دانستنیها دانسته بناد انستگی آورده جامهٔ هستی درین باز بنیستی
آرمیده گم شدن در گم شدن دلنشینش و نیستی در هست آئینش خود همه او از خود و ز همه یکسو خودی و بیخودی در رهش

بویان و خویش در خویش نجویش جویان چیرایزدی بر سرنگین خداوندی با فسر خودشناس خدائے پروردگاری
خاور پروردگاری باختر شاه علی انوار قلندر که تاریک دلان خانه خراب را تابش روے خورشید افروزش
روشنی در روشنان باد و ویران خانمانان در تب و تاب بهایون زیبائے یاد دلنشینش چراغها بجان و نجاک
آستانش گدایان دیوانگی نژاد خسروی سامان و رندان آزاد پاکیها بدامان انجام کار چون آغاز نگارین نامه پیرایم
افروز جریدی نخشائے را بار دیگر ستودن شایان خامه باشد و بهار آرائے خیابان سخن بگل و غنچه های چامه و آمه

بدین خوبی و زیبائی شه ما بزم آراشد	هزان کو شد تماشائی تماشا شد تماشا شد
چه شاهی مهر فرمائی دل افروزے دل آرائے	که با خوش روے و خوش رائے شهنشاهیش زیباشد
نیستان شیر شد پیرا کشن آمد بیشه زیر پا	نهنگے خاست از دریا که در یا خورد و دریاشد
سخن کوتاه ایزد را بگیتی چهره بودی	به بینش چهره زیبا که ایزد آشکارا شد
ز پیدائی و پنهانی چه میپرسی که میدانی	همون در سینه پنهان شد همون در دیده پیدا شد
بده خود را بدو یکسر ز دستش نوش کن ساغر	بکار خویشتن منگر که پیرے کار فرما شد
بیائے قیس دیوانه بچم در بزم مستانه	به پیمائے به پیمانه که یارت باده پیما شد

خوشا کرشمه طرازی مست نازی بے نیازی و دلکشا باده سازی نیاز بازی مست نوازی که اندکے گلاب ندگانی
آب ازان چهره زیبا کشیده درین ساغر لبریز سرخوشیها خیز انباشته المواهب القلندر لمن یطابع الروض الازهر فاض الکوثر
نامش داشته تا پیمانه آشامان شیرین کامان را بوے تازه و مستی بے اندازه بخشد و مستی دو بالا خاسته زبان
دو نیمه ها را یکے کند و هم این شبنم شاداب چیدهٔ هنگام نمخواب از روے رخساره یکتائے گل ناب جز بکام مستان
بلبل وشان بجائے دیگر نرود خدایا ازین سرخوشان کام ساغرے پرستان پرور خرابا تیان اختر نیز نگهدار پیکر
یگانگان را جانے بے بها و آشنایان را روانے جاوید ارزانی باد و بیگانگان را از و بهره و ناآشنایان را بیاد
ز بهره دست مدهاد ۵ بگیتی تاے و انگور و تاک و انگبین بادا ؛ هزان کو مست بادا مست این آب زرین بادا

تقریظ ریخته قلم اعجاز رقم کلیم طور سخندانی خسرو ملک شیرین بیانی یکتائے زمان آتش زبان سخنور نامور سخن فهم بلاغت اثر طوطی شکرستان معنی پروری مولوی محمد عالم المتخلص به قیصری -

جز احد بے یم نه غیبے نه شهودے	جز احد بے یم نه بودے نه نمودے
از قطره چکیدن خوش و از دانه دمیدن	سر باد و سجودے و دهن باد درودے

زنگار نگ نگارخانه حضرت عشق را پرستارم که شاهد ازلی را روے توجه بسوے شهود الله جمیل و یحب
الجمال منعطف ساخت تا مشهود ابدی گردید هانا هنگامه ازل و ابد شمه ایست از کرشمه هاے ناز خود نمیش تجلیات
حدوث و قدم لمعه ایست از غمزه هاے نرگس سحر آفرینش بان کمال استغنا و بے پروائی که ان الله غنی

عن العالمین حرفے است باشارت آن اشتیاق تمام عشاق کہ انی لاشد شوقا منہم حدیثے است
بہ بشارت آن طرفہ کارے است وعجوبہ روزگارے ندانی کہ مسمے باسمار موصوف بصفات جلوہ گر آمد کہ کار و بار
بے نیازی بالاتر از انست نہ پنداری کہ رب بمربوب و خالق بمخلوق چہرہ نمود کہ جلال کبریائی ما و را نشناسد
آہ صد آہ عاشق برشتہ دل خستہ جگر شکستہ سر کجا و معشوق پرفن باہنر خود سر کجا بناز این غریب ضعیف
ہلالی بناز آن تند و شوخ لاابالی چہ ارزد و شکستگی این ہلاک بیقرار بجنود سری آن ملک باوقار چہ رسد شنیدن
لطعنہ عداوت زنند کہ وہما للتراب ورب الارباب وزیرکان کوس ملامت نوازند کہ فاعتبروا یا اولی
الالباب اما عاشق مسکین چہ کند کہ دل در خم زلف نگاہ دارش کرد و نمودہ و جان برخم باد بعل آبدار شکن شکن
کردہ طاعنان بطعن و ملامت مشغول و واعظان بوعظ سلامت معروف و بیدلان بشراب محبت مخمور خسرو
[illegible] گوشہ نشینان کنج سلامت چہ دانند کہ سر و شان کوے ملامت چون بریزی [illegible] گزینان دامن عطوفت چہ پشنا سند کہ خاک بیزان وادی محبت [illegible] صاحب محمل چہ از زار دل مجنون صفتے
باید تا دست بدامن عشق لیلے در زند و از ہستی خود بخبر آمدہ مستانہ وار صیت انا لیلی بر زند و منصور وشی
باید کہ انا الحق در افگند چنانکہ اشرف العالمین و افضل العارفین صلے اللہ علیہ و علے آلہ و صحبہ و اولیائہ اے
یوم الدین و سعود کہ لی مع اللہ وقت لا یسعنی فیہ ملک مقرب ولا نبی مرسل اما نگفتہ ولا ولی
صادق بجز ارشاد نمود کہ انی لا عرف ما لامتی من امتی فی لیلۃ المراجع مقامہم فی مقامی عند اللہ
تعالے این نسبت ذاتی کہ ہستیان بحر عشق و محبت را بطفیل حبیب برحق ناطق اصدق صلے اللہ علیہ و آلہ و سلم
نصیب آمد و بسوئے خلقت ہمہ را رضی است کہ فرشتہ مذہب و بیشہ او ہ ذرا حاطہ آفرینش اجرام سماوی کہ عدہ
رد و قبول عبادات در پیش دارد و نا برہم ملک مقرب را دران مدخلے بود و نہ نبی مرسل را دران حیثیت الیوشا الرسالۃ
کہ نبوت و رسالت روے توجہ جانب مردمان ارضی بود و زہد و عبادات را تعلق با وصاف ملکی و اجرام فلکی دریں
خلوتخانہ یحببکم اللہ کہ توسل فانتم تعولنی رسایست شرط اول آنست کہ ان کنتم تحبون اللہ پس باین محل
حرف ثواب و عقاب چہ سنجد و بمیکدہ یحبونہ کہ خاصیت جذبہ خاص الخاص یحبہم آمد جزا معجل آنست کہ و یغفر لکم
ذنوبکم شراباطہورا پس در اینجا حدیث زہد و عبادات چہ گنجد و فی الحقیقۃ ؎ قیصری

ترکیست پری چہرہ کہ مستغرق خویشست	نے کفرش و دینست و نیش مذہب و کیش است

اسمار موج و حباب و صفات مواجی و روانی آب ہمہ غرق بحر ذات آمد در عین شہود دریاے بیش نیست کہ ابر
جلال و کبریائیش عالمے نام و نشان گم کردہ تا یکی از ہزاران بفن غواصی غوطہ زد و از صدف حقیقت گوہر معرفت
برآوردہ بدولت سرمدی فائز گشت و یافت انچہ یافت از ما لا عین رأت ولا اذن سمعت ولا خطر

ب بشراللہ اللہ گوہر را از دریا ہمہ بینند اما دریا را از گوہر ہمان بیند کہ قدر درۃ البیضا رشناسد جز ا
نغمہ جانفزاے حافظ شیرازے ؎ گوہر مخزن اسرار ہمانست کہ بود ❊ حقہ مہربان مہر و نشانست کہ بود ❊
این سرخوشان بادۂ الفت این جان نثاران راہ محبت این رسواشدگان کوے طعن و ملامت این
بالاکشان وادی رنج و محنت این خواصان بحر حقیقت این پابندگان گوہر معرفت این حاملان بار امانت
این واقفان منزل استقامت این قلندران پاکباز این رندان بے نیاز را بینی کہ از آب و گل اندسنجی کہ با جان و
دل اندیابی کہ خورند و نوشند فہمی کہ دوند و کوشند لاوالله آب و گل باوج منزلت شان چون رسد و جان و دل
بر حقیقت شان کے گنجد غذا یکہ از خوان یغمائی ابیت عند ربی هو یطعمنی ویسقینی نقد حلاوت آمد
چنان باشد کہ ذائقہ حریص خورش ماند و سفر یکہ بمنزل یار از حب الدیار لا اقسم بهذا البلد وسعت و بساطت
دارد نہ چندان کشد کہ وحشت باز بشوق صحرانوردی خیزد ؎ خوش وقت کسانیکہ چو شمس الحق تبریز ❊ در خانہ نشستند
و بیابان ندویدند ❊ لیکن بفحواے ارشاد صداقت بنیاد ان الله اعطی کل شئ خلقه باعیان ممکنات نظر
تفصیلی دارند و ہر یکے را حق بموزن حیث المقتضیات دہند تا آنکہ بمشہد بشریت جسم عنصری را غذا از مواليد عنصری
رسانند و طبیعت بشری را بواسطہ حواس ظاہری مشغول بکار و بار دینی و دنیوی دارند تا سر جان بفراغ کامل بر آید
و در عالم عینیت الانسان سری وانا سره بسر و رتام سراید کہ ؎

سر سرم جان جانم تن نیم	من نیم با نله یاران من نیم
نور پاکم آن درشت خاک	کور چشمان را دلے روشن نیم
نور نورم نور نورم نور نور	من چراغ پنبہ و روغن نیم

و ہم بمقتضاے و رحمتی وسعت کل شئ چشم شفقت بروے ہر کہ دمہ دارند و از نجا است کہ آن
نعماء لا تعد و لا تحصے کہ از خزینہ و علمناہ من لدنا علما آخذ نمودہ اند بر محجوبان بے بصر نیز عرضہ دارند
تا حسب استعداد ذلہ رباے خوان معرفت باشند و بہمان بصر و بصیرت در آیند نازم بگرانمایگی فضل و مرحمت
حضرت مجمع البرکات و الکمالات سید المحدثین سند المحققین رئیس العلماء راس العرفاء وحید العصر غوث الدہر
مولانا شاہ تقی علی قلندر روح الله روحه الاطہر کہ انشا نمود کتاب روض الازہر فی مآثر القلندر و ملفوظ حضرت
مرشدنا و مرشد العالم مولانا شاہ تراب علی قلندر قدس الله سره الاعظم و اضافہ نمودہ اند ران بطور افاضہ رموز
و اصول تصوف را بتشریحی کافی و توضیحی شافی بحسن دلآویزیکہ مے بایست اما چون نوبت بیان عشق آمد معاملت
گفتگو کسوت واقعہ پوشید سوزیکہ تپ محرقہ اش نامیدند خرمن ناسوتیش را آتش زد و تجلی جہانسوز حضرت
عشقش کالبرق الخاطف از احاطہ گفت و شنید بیرون برد ترتیب و تکمیل این یوسف نوخیز را بہ نوجوانی بگذاشت
کہ بفن قلندری از پیران این عصر گوے سبقت ربودہ خاصتہ نسبت عشقی را کہ بالیدگی تازہ و فروغ بے اندازہ از
ذات جمیل الصفات او بظہور آمد یعنی حضرت قدرت قدر قدرت خداوند نعمت قدوۃ الاصاغر و الاکابر محیط البواطن

والظواهر سیدی وسندی مرشدی ومولائی حافظ شاه علی انور قلندر قدس سره الاطهر که طلعت انوار فیضش چون مهر نیمروز چشم قلوب سالکان را نور علی نور ساخت ومشاهدهٔ جمال باکمالش از مسیحا اثری جان زار افگاران حیات ابدی بخشید چون از اسما مظهریت اسم رب داشت پس بغرض تربیت وپرورش سالکان آن نونهال چمن علم وفضل وتقوے را بآبیاری فیض وکمال خویش تا اوج بارآوری رسانید وبتکملهٔ مسیحے به حوض الکوثر مزین ساخت که طالبان حقیقت را دلیل راه وشمع جمال رشد وهدایت حضرت ولایت پناه مؤلف کتاب رحمه الله باشد لیکن چون آئین قضا وقدر برآنست که هر حسن کامل عوصه در حجاب ماند وشتاقان را دیر انتظار بشوق جمالش وا باشد که قدر اصلی هر نعمت بعد اشتیاق کامل دست میدهد ؎ آبگینه همه جا بینی وزان قدرش نیست ؛ لعل دشوار بدست آید وزانست عزیز ؛ لاجرم آن یوسف رعنا هم که نور چراغ بینش بود مدتے از دست برادران در چاه گمنامی ماند آخر الامر بشیری بتوفیق خداوندی دلو سعادت دران چاه انداخت تا از چاه ماهے برآمد. همت حضرت خداوندگار را نازم که آن ماه کنعان را ببازار مصر آورد تا عزیز دلها گردید یعنی حضرت آقا رفعت ذی الجود والمرحمت کنز النعم صاحب الکرم نائب الرسول وسیلة القبول سیدنا ومولانا وشیخنا واستادنا شاه حبیب الله قلندر لازالت شموس افاضاته بازغة مالع الشمس والقمر که بجنت شاقه به ترتیب ابواب وفصول وتصحیح عبارات از ماخذات که متجاوز از صد بنجاه کتب است پرداخت وتحفانه لفظ لفظ وحرف حرف را بجانش تحفظ واستحکام تمام بخشید وبمقدمه حسن وخوبیش دوبالا ساخت که فیض الانوار نام دارد ودران برخے از حالات حضرت مؤلف کتاب واکثرے از کمالات حضرت مؤلف تکملهٔ رضوان الله علیهما توضیح نمود که صاحب نظران را توتیاے چشم بصیرت باشد خوش بختی تشنه لبان بحر حقائق را سوگند خورم که کشاده دهنی شان چون صدف برجا مانم ابر نیسان رحمت باری را عنان عزیمت بجانب خود کشید وآن عمار گوهر بار بصدف قلب هر طالبے دُرّے یتیم نهاد یعنی آن صحیفه جان افروز کسوت طبع پوشیده خواص وعوام سالکین وطالبین را سرمایه بینش آمد واز میکدهٔ قلندری خمهاے شراب انگوری که عبارت از آتش سیال عشق حقیقی است وقف مے پرستان شد تا رخت بشریت ازهم سوزد ومشاهدهٔ چشم مستی که مراد از تنزیه مع التشبیه است محو در محو سازد جان زار قیصری برشته جگر که ناصیه سائے این عتبه عالیش بضاعت عز وشرف باد بدعا رسحری برخاست که ؎

فخر جله ساقیانے ساغرت در کار باد ؛	چشم تو مخمور باد وجان تو خمار باد
اے ز نوشانوش بزمت هوشها بیهوش شد	وے ز جوشا جوش عشقت عقل بے دستار باد
شاهِ خوبان میر ما وعشق گیر اگیر باد	جان جانان یار ما وبخت ودولت یار باد
سرکشیم وسرخوشیم ویکدگر را مے کشیم	اے وجود ما همیشه جاذب اسرار باد
شمس تبریزی بما بنما جمال خویش را	جانِ ما از روے تو پیوسته برخوردار باد

بسم الله الرحمن الرحیم

فہرست مضامین مقدمہ کتاب مستطاب موسومہ بہ المواہب القلندریہ من بطائع الروض الازہر والحوض الکوثر

صفحہ	مضمون
۲	دیباچۂ مقدمہ
۴	تمہید و بیان سبب تالیف مقدمہ
۸	موہبت اول در ذکر اساتذۂ حضرت مقتدائے جہان مولانا شاہ تقی علی قلندر قدس سرہٗ۔
۹	ذکر حضرت مولانا شاہ حمایت علی قلندر قدس سرہٗ
۹	ذکر حضرت مولانا محمد مستعان کاکوروی رح
۱۰	ذکر حضرت مولانا محمد عظیم اصفہانی رح۔
۱۱	ذکر حضرت مولانا حاجی امین الدین محدث کاکوروی رح
۱۱	موہبت دوم در ذکر حضرت مقتدائے جہان قدس سرہٗ

صفحہ	مضمون
۲۰	اسمائے تلامذۂ حضرت ایشان قدس سرہٗ
۲۲	موہبت سوم در ذکر خاتم صحیفہ شریفہ حضرت مولانا شاہ علی انور قلندر قدس سرہٗ۔
۴۵	ذکر سیادی حال حضرت ایشان قدس سرہٗ مع ذکر جلیہ شریف
۴۰	بیان ارشاد و [illegible] حضرت ایشان قدس سرہٗ
۴۷	ذکر مرض و وصال حضرت ایشان قدس سرہٗ
۵۱	بیان واقعہ وفات حضرت ایشان قدس سرہٗ
۵۴	موہبت چہارم در ذکر کیفیت تصحیح کتاب مستطاب [illegible] کاملۃ الفضائل [illegible] ماخذات

فہرست مضامین کتاب مستطاب روض الازہر فی مآثر القلندر و حوض الکوثر فی تکملۂ روض الازہر

صفحہ	مضمون
۲	خطبہ در حمد و نعت و القاب حضرتین شیخین جلیلین قدس سرہما مع قصیدۂ مدحیہ
۷	سبب تالیف کتاب
۸	مقدمہ منقسم بر سہ فصل
۸	فصل اول در بیان فضیلت علم و علماء باللہ و معائب [illegible]
۵۷	فصل دوم در بیان تقسیم سالکان راہ حق و اختلاف مراتب طبقات مردم
۶۲	فصل سوم در بیان تعریف اہل سلوک از فرق صوفیہ ملامتیہ و حکایات و کلمات و اصطلاحات ایشان
۷۹	لطیفہ اول منقسم بر دو وصل وصل اول منقسم بر سہ فصل
۷۹	فصل اول در بیان حالات حضرت سرور کائنات صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
۸۳	فصل دوم در مبحث اسلام ابوین آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
۸۰	فصل سوم در بیان کف لسان از حق ابوین آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم

صفحہ	مضمون
۹۲	[illegible] فضائل [illegible]
۹۳	[illegible] فصل دوم [illegible] فضیل
۱۰۲	فصل اول در ذکر حالات حضرت امیر المؤمنین علی مرتضی رضی اللہ عنہ و فضائل انجناب
۱۰۲	فضائل حضرت سیدۃ النساء رضی اللہ عنہا۔
۱۰۳	فضائل حضرت حسنین علیہما السلام
۱۰۵	فصل دوم در کیفیت کفالت ابو طالب مر آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مع فضائل عامہ جناب امیر علیہ السلام
۱۱۲	فصل سوم در مبحث ایمان ابو طالب و دیگر اعمام آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
۱۱۵	لطیفہ دوم منقسم بر دو وصل وصل اول در ذکر معنی قلندر و قلندری و محلی از تراجم اصحاب این سلسلہ علیہ رضوان اللہ علیہم اجمعین۔
۱۲۴	وصل دوم در بیان حالات حضرت شیخ عبد العزیز کی المعروف بہ [illegible] قلندر رضی اللہ عنہ سلسلہ ذکر اصحاب [illegible] تحقیق عمر ایشان و تعیین عمر [illegible] صحابہ

صفحہ	مضمون
	فصل اوّل
	در احوال علامہ ذہبی و کیفیت تشدد وے و تحقیق معانی
۱۳۴	حدیث ارئیکم لیلتکم الخ و عدم اطلاع بر
	علم خضر علیہ السلام وغیرہ۔
	فصل دوم
۱۴۵	در ذکر علم جرح و تعدیل
	فصل سوم
۱۵۸	در بیان تعریف صحابی
	فصل چہارم
۱۵۹	در بیان شناخت صحابی
〃	فصل پنجم
	در حصر عدد صحابہ
	فصل ششم
۱۶۵	در بیان آخر کسیکہ از صحابہ وفات یافت۔
	لطیفہ سوم مشتمل بر دہ وصل
	وصل اوّل
۱۶۶	در ذکر حضرت سید خضر رومی قلندر قدس سرہ
	وصل دوم
۱۶۹	در ذکر حضرت سید نجم الدین قلندر غوث الدہر قدس سرہ
	وصل سوم
۱۱۷	در ذکر حضرت شیخ قطب الدین بنیادل قلندر قدس سرہ
	وصل چہارم
۱۷۱	در ذکر حضرت شیخ محمد قطب قلندر قدس سرہ
	وصل پنجم
〃	در ذکر حضرت شیخ عبد السلام قلندر قدس سرہ
	وصل ششم
۱۷۲	در ذکر حضرت شیخ عبد القدوس قلندر قدس سرہ
	وصل ہفتم
۱۷۳	در ذکر حضرت شاہ مجتبی عرف شاہ مجا قلندر قدس سرہ
	وصل ہشتم
۱۷۴	در ذکر حضرت شاہ فتح قلندر قدس سرہ
	وصل نہم
〃	در ذکر حضرت شاہ الہدیہ احمد قلندر قدس سرہ
	وصل دہم
۱۷۵	در ذکر حضرت شاہ باسط علی قلندر قدس سرہ
	لطیفہ چہارم مشتمل بر دو وصل
	وصل اوّل
۱۷۶	در ذکر حضرت شاہ مسعود علی قلندر قدس سرہ
	وصل دوم
۱۷۷	در ذکر حضرت شاہ محمد کاظم قلندر قدس سرہ
	فصل
۱۸۶	در ذکر خلفائے آنحضرت

صفحہ	مضمون
۱۸۸	فائدہ جلیلہ در ذکر دو شعبہ سلسلہ قلندریہ
۱۹۰	لطیفہ پنجم منقسم بر دو وصل
	وصل اوّل
	در ذکر حضرت شاہ تراب علی قلندر قدس سرہ
	وصل دوم
۱۹۳	در نسب شریف آنحضرت منقسم بر چہار فصل
	فصل اوّل
	در شجرۂ نسب شریف
۱۹۴	فصل دوم
	در ذکر حضرت محمد بن الحنفیہ رضی اللہ عنہ
۱۹۶	فصل سوم
	در ذکر فضیلت اولاد حضرت علی بر اولاد شیخین
۲۰۰	فصل چہارم
	در بیان مراد از آل نبی علیہ و علیہم السلام کدام حضرات اند
۲۰۲	لطیفہ ششم در ذکر مبادی حال حضرت شاہ تراب علی قلندر قدس سرہ مشتملہ بر نہ فصل
۲۰۴	فصل اوّل
	در شرح معنی خلوت و ارکان و شرائط آن
۲۰۶	فصل دوم
	در بیان خلافت مشائخ و اقسام آن و معمول حضرت ایشان در ہر یک
۲۱۱	فصل سوم
	در بیان معمول حضرت ایشان در اخذ بیعت و شرائط شیخی و عطائے خرقہ و اجازت
۲۱۵	فائدہ در بیان فرق میان نظافت و طہارت
۲۲۲	فصل چہارم
	در بیان مسنونیت بیعت و ثبوت آن از احادیث
۲۳۵	فصل پنجم
	در تحقیق بیعت و بیان بیعت زنان و نابالغان
۲۵۶	فصل ششم
	در بیان اصلیت اعطای شجرۂ مشائخ بمرید
۲۶۰	فصل ہفتم
	در بیان جواز وضع شجرہ در قبر
۲۶۳	فصل ہشتم
	در بیان استحسان لباس خرقہ و مسنونیت خرقہ سفید
۲۹۳	فصل نہم
	در بیان جواز نوشتن اسم شیخ عبد العزیز یعنی بعد اسم شیخ ابو النجم عبد الواحد یعنی در شجرۂ قادریہ و معمول حضرت ایشان درین باب و بیان طریق مسنون در بندش عمامہ
	لطیفہ ہفتم در بیان مسلک حضرت ایشان در اصول وغیرہ منقسم بر ہفت فصل
۲۹۷	فصل اوّل
	در ذکر عقائد
۳۰۲	فصل دوم
	در بیان معنی وحدت وجود و وحدت شہود و ثبوت وے از آیات و احادیث و قدری از حال حضرت شیخ اکبر قدوۃ قائلان وحدت وجود مع ذکر اقسام عقل و ذکر وحی و کشف
۳۴۰	فصل سوم
	در بیان تجدد امثال
۳۴۴	فصل چہارم
	در بیان مسئلہ تفضیل شیخین
۳۵۶	فصل پنجم
	در ذکر بعضے احادیث دالہ بر وجوب محبت و تعظیم اہل بیت و اظہار

صفحہ	مضمون
۳۵۹	فصل ششم در ذکر بندے از احادیث دالہ بر حرمت بغض اہل بیت اطہار عموماً و سوء حال با غضین ایشان در نار۔
۳۶۱	فصل ہفتم در ذکر کلمات و معاملات خلفاے راشدین و صحابہ و ائمہ و علماء متقین با اہل بیت اطہار۔
۳۹۱	لطیفہ ہشتم در ذکر مسلک حضرت ایشان در تعبد و التزام تہجد و نوافل عبادات و قیام و غیرہا مع ہشت مسائل شاملہ مسلک حضرات خواجگان
۳۹۵	مسئلۂ اول در اثبات استحسان جلسۂ ذکر و اوضاع ذکر معمولہ حضرات صوفیہ
۳۹۷	مسئلۂ دوم در تحقیق عدم اشتراط ذکر جہر در سلسلۂ علیہ نقشبندیہ
۳۹۸	مسئلۂ سوم در بیان عدم تخصیص وجود حدیث موضوع بزعم ارباب ظاہر در کتب حضرات مشائخ۔
۳۹۹	مسئلۂ چہارم در بیان ذکر خدا
۴۰۲	مسئلۂ پنجم در مبحث سقوط تکلیف از سالکان و متعلقات آن
۴۰۳	مسئلۂ ششم در بیان طریق سلم در خصوص صدور بعضے افعال مخالف ظاہر شریعت از اکابر مع دو فصل
۴۰۶	فصل اول در مبحث تحقیق تمثل اولیاء اللہ بصور متعددہ در آن و اعلام
۴۱۶	فصل دوم در ذکر عالم مثال
۴۱۹	مسئلۂ ہفتم در بیان اینکہ مقصود از عبادات وصول حق است
۴۲۷	مسئلۂ ہشتم در بیان فرق میان بروز و تناسخ
۴۲۸	لطیفۂ نہم در ذکر سماع غنا
۴۲۹	اقوال ائمہ اربعہ در سماع
۴۴۱	اقوال صحابہ و تابعین و تبع تابعین و علماء محدثین سماع
۴۴۲	قول حضرت شیخ اکبر در بارۂ سماع
۴۴۶	اقوال بزرگان سلسلۂ نقشبندیہ درین باب
۴۴۸	بودن سماع در سلسلۂ کبرویہ
۴۴۹	حکایت سماع حضرت عمر رضی اللہ عنہ
۴۵۰	حکایت سماع حضرت غوث پاک رضی اللہ عنہ
۴۵۲	حکایت سماع بزرگان سلسلۂ چشتیہ
	بیان اشیاء ضروری براے سماع

صفحہ	مضمون
۴۷۰	آغاز حمد و نعت تکملہ
۴۷۹	آغاز سبب تالیف تکملہ و تمہید و توصیف کتاب مستطاب
۴۸۴	لطیفہ دہم در بیان عشق و محبت
۵۳۸	وصل در بیان لزوم محبت برائے ایمان
۵۵۷	وصل در بیان وجوب عشق برائے سالک
۶۱۴	بیان اقوال چند در مسئلۂ سوال حضرت موسے علیہ السلام در بارۂ رویت باری تعالے شانہ
۶۲۳	وصل در بیان اقسام عشق
۶۴۷	تنبیہ و ایقاظ در بیان جواب جدل مدعیان اختیار مسلک عشق
۶۴۹	خاتمہ در بیان حال وفات حضرت شاہ تراب علی قلندر قدس سرہ
۶۵۵	وصل در بیان اثبات اصلیت و شرعیت کرامات و کرامات حضرت شاہ تراب علی قلندر قدس سرہ
۶۷۱	ذکر خلفاے آنحضرت
۶۷۵	ذکر حضرت قطب الافراد حضرت شاہ حیدر علی قلندر قدس سرہ
۶۸۳	وصل در بیان ارشادات حضرت قطب الافراد قدس سرہ
۶۹۲	وصل در بیان واقعۂ وفات حضرت قطب الافراد قدس سرہ
۶۹۷	وصل در بیان بعضے از کشف و کرامات حضرت قطب الافراد قدس سرہ
۷۰۳	ذکر خلفاے حضرت قطب الافراد قدس سرہ
۷۰۵	ذکر حضرت مقتداے جہان مولانا شاہ تقی علی قلندر قدس سرہ مصنف کتاب مستطاب
۷۰۷	بیان کیفیت تحصیل علم ظاہری حضرت ایشان قدس سرہ
۷۰۸	بیان حلیہ شریف حضرت ایشان قدس سرہ
۷۱۶	وصل در بیان ارشادات فیض آیات حضرت ایشان قدس سرہ
۷۵۶	وصل در بیان واقعۂ وفات حضرت ایشان قدس سرہ
۷۶۵	وصل در بیان بعضے از کشف و کرامات حضرت ایشان قدس سرہ
۷۷۷	ذکر خلفاے حضرت ایشان قدس سرہ۔

کتاب مستطاب هدایة السنة و ارشاد الطلبة

الحمد لله که درین روزگار فرحت بخش نزهت آثار که شام ارباب مواجید عوارف از شائم نسائم حقائق و معارف طبیبان
عطاراست کتاب مستطاب لطائف انگار سرور افزای قلوب ابصار جامع معالم ارباب خبرة و ناظر هادی دقائق اصحاب فکر و بصر

رموز الاحادیث فی شرح العقائد

سید مولانا شاه تقی علی قلندر مظهر آمروهوی نضر شهوده

از رشحات کلک گهربار جمعی از اجل علمای کبار

مع تکملهٔ جامعه رموز خفی و جلی اتحاف التقی مخزن خزائن اسرار مطلع طوالع انوار ذخیرهٔ شراب مطهر مسمّی به

حواشی الکنز و تکملة الاشرفی

شاه علی انور قلندر روح الله روحه و اصل الینا فتوحه

از حجرت عاسائی جرعه نوش ارشاد و تلقین شاه

بتصحیح صحیح و تنقیح لقیح و تحشی کافیه و تراجم عبارات عربیه مع مقدمة الکتاب مجلی نظر موسومه به

کواشف المدارک علی بواطن الاشرفی و الکنز

الحشر زینت بخش سجاده نشینان ظلمیه

از سالک طریق سفر و وطن مالک حریم خلوت

حسب فرمائش مخلص اصفا جناب منشی محمد حسن رضا صاحب وکیل عدالت عالیه حیدرآباد

دکن بمی و اهتمام ارادت خلوص آگین مولوی محمد سمیع الدین منیجر مطبع ریاست رامپور و شیخ قادر بخش مالک مطبع اصح المطابع گردید

انطباع یافت

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذى جعل اوليائه كاشفين الكروب رافعين البأس والكاظمين الغيظ والعافين عن الناس وخص من بينهم طائفة باعطاء العلوم والمعارف والتذكر بالانفاس ونقش على فصوص حكمهم اعلاء الحب والقرب والايناس فسبحان من اودع فى اجسامهم لطائف اشرفية وروح ارواحهم بتفضيات الهية اعطى قلوبهم من عين العلم السرمدى لطائف الالهام واسرار الخلوة وزكى نفوسهم عن العلائق والعوائق واثبت لذاتهم تحفة البرية انزل عليهم انوار التنزيل وانطق لسانهم بحقائق التاويل شرف تراب اقدامهم اكحال البهجة وكثير من الفضائل زين نفوسهم بالتحلى من احسن الخصائل والتخلى عن الرذائل دش عليهم بكرمه رشحات القدس وشمم انفسهم برجحة نفحات الانس فصل لهم فصول المسعودية واظهر عليهم مقامات المظهرية فوض اليهم مفاتيح اصول المقصود لئلا يفوتهم شرح مقاصد كل موجود احياهم لاحياء علوم الدين ورزقهم قسطا جزيلا لارشاد الطلبة والمريدين فهم حجة الله البالغة وآية الله الكاملة من اقتفى اثارهم فاز بالسعادات الابدية والمواهب الدنيوية ومن اعرض عنهم فقد القى نفسه فى الصواعق المحرقة من البعد والحجب الظلمانية والصلوة والسلام على من هو روحه المعلى مشكوة الانوار وقلبه المزكى مصباح الهداية لاقتباس الانوار المنقذ من الضلال والمنجى من النكال حامل الفتوحات المكية والمدنية قائل المقالات الوضية فى المضيقة والوصية حافظ خزائن النبوة داعى الخلق الى طريق الاحسان والمحبة مقدمة الصلاح مشيد اركان الفلاح متصدره الاقصى شرح اسماء الله الحسنى صاحب السبيقة المسلول قائد الناس الى نهج الاصول جامع الشمائل الرضية بجمع الخصائل المرضية دارج مدارج النبوة عارج معارج الفتوة نزهة الافاضل العارفين بهجة محافل المتحققين كيمياء السعادة الازلية مفتاح قفل المعارف الالهية مرجع البحرين اللذين هما الوجوب والامكان يلتقيان بينهما برزخ لا يبغيان الخير الجارى كالكوكب الدرى منقولاته كل مراد المريدين ومعمولاته مناهج السالكين عوارف معارفه زاد المتقين واخبار اخباره منهاج العابدين شريعته روضة الاحباب وطريقته فصل الخطاب عبده ورسوله التقى العلى ذو الفواتح والمعالم المجلى نبينا العابد الحامد المحمود وشفيعنا الواجد الماجد الموعود لشفاعة استحق بيوم المشهود سيدنا ومولانا محمدا صاحب الحوض المورود وعلى اله واصحابه الذين طلعت عليهم لوامع الاشراق وطلعت عليهم لوائح حسن الاخلاق فحصلوا مفتاح النجاة عن المهلكات الدنيوية والاخروية واستوعبوا اشعة اللمعات من المشكوة النبوية خصوا همهم بتوصيل المريدة الى المراد ويذلوا وسعهم فى جذب القلوب الى ديار المحبوب باحسن السداد اختصارا

سیرۃ خیر العباد لتحصیل زاد المعاد وفوائد الفواد سمعوا الطیب لتنعم بحسن العقیدۃ لازالۃ الخفاء عن قلوب الغافلین وفتحوا
بفتائح الاعجاز ابواب مسبحۃ الحلم والیقین سعوا فی غایۃ تھذیب الاخلاق والعادات وبینوا فیہ فوائد جمیلۃ باحسن الکفایات قوی اللہ
عزمھم بجوامع الاصول وصفی نخبۃ قلوبھم ومرآۃ جنانھم بکمال القبول فاض علیھم فیض الحق بمحق الباطل تکمیل الایمان ھو عمدۃ
خلط الاسباب تاللہ لقد منح علیھم ربھم بفتح الحق بین حالتیہ الوسیط والوجیز واھب علیھم نسیم الریاض من حدائق الفیاض
فاستشفی بھم کل علیل وبرئ بھم کل سقیم فکان کل منھم جامع فیوض الحرمین وبصفات قرۃ العینین لرسول
الثقلین علی اولیاء امتہ الذین ھم نجوم ان بجمع بحار الانوار لاخذ مسالک السلوک فظفروا علی جواھر السلوک بعنایۃ ملک الملوک فھدوا
الی الصراط المستقیم ونالوا سقیا سعادۃ من حضرۃ الکریم ونطقوا بقول الفصل لارجاع عقول العلماء العشیرۃ من الفرع الی الاصل فحصلوا
الدر المختار من بحر العرفان والیواقیت والجواھر من معادن الاحسان شرحوا ابواب المریدین واسناد المشیخۃ بکمال الصفاء القریحۃ وقرعوا
اسماعھم بنغمات الاصابۃ وفازوا علی جمع السلوک بحسن الارادۃ شھودھم عینی ووجودھم یقینی خلقھم حسنی وحلمھم حسینی لقاؤھم
سرور المحزون وضیاء قلوبھم نور ھدی الی سیرۃ النبی المامون علمھم مستطرف فی کل فن مستظرف عقائدھم بھجۃ الاسرار ومطالبھم
سبحۃ الاحرار کلماتھم الموتاعۃ بعجالۃ ناعشۃ لشتی المعیشین وفقرات احرارھم علالۃ رائعۃ للمتمسکین کلیاتھم عجیبۃ ومتنویاتھم غریبۃ
مکتوباتھم مفیدۃ وملفوظاتھم مفیضۃ ترجمان معارفھم زبدۃ اسرار الواصلین وبیان حقائقھم للصاعدین مرقاۃ الی سیر الاولیاء
العارفین ارشاداتھم فواتح الرحموت للطالبین وتواترکراماتھم مسلم الثبوت للعالمین کل من معمولاتھم جامع صغیر لفقراء اللہ
الاکبر واتباع معلوماتھم نعم کبیر للدرجات مرقاۃ الصعود علی المقامات الاشھر اللھم مطر شآبیب رحمتک الشامل الواصل
وارزقنا بوسیلتھم الانتباہ الکامل فی جمیع السلاسل واوضح لنا امور السلوک فی جمیع سنابل لاسیما علی مشائخ السلسلۃ الذھبیۃ القادریۃ
القلندریۃ الباسطیۃ الکاظمیۃ الذین شھد وا مناظر اخص الخواص وسمعوا نغمات الاسرار فارتقوا الی مقامات الاختصاص وشرفوا
بتشریف جلالۃ النظر منزھۃ الارواح سعوا فی تھذیب الاسماء واللغات بغایۃ التوضیح والایضاح وجنبوا الناس ھفواتھم عن
ارتکاب المعاصی الکبار وحصل صلاح الامۃ باشاراتھم الکافیۃ لرد المختار فنشر طیبھم فی الاقطار وحضرھم نزلۃ الابرار جرت
علی السنتھم نصوص الخصوص ومناقب العارفین یحمل منہ المھمۃ تنقل الفضل بتنبیہ الغافلین فتحت لھم ھمعات العلم ولمعت لھم
سطعات الفھم کشفت علیھم اسرار متواریا لیطلع منہ الکل سامعا وقاریا فاشاراتھم کشف الرموز المحجوبۃ وکنایاتھم فتح الکنوز المکنونۃ
اسرار شھودھم فتوح الغیب کلیات سوانحھم قدوسیۃ بلا ریب زبدۃ حقائقھم معدن المعانی والایقان وخلاصۃ معارفھم
بحر المعانی والعرفان شرایط وسائلھم مطالب رشیدیۃ ونتائج مجاھداتھم مواھب سعیدیۃ فھم الراشدون الی طریق ھدی الاکبر
الزاھدون فی امور الدنیۃ کثیرۃ المنشر والصادقون فی مقاصدھم الاظھر والناظمون بقوانین الشرع الاطھر السالکون للہ تعالی
بالقعود والقیام فی الروض الازھر والشاربون کاسات الوصال من حوض الکوثر فاشھد ان لا الہ الا اللہ وحدہ لا شریک لہ الملک
ولہ الحمد واشھد ان سیدنا ومولانا محمدا عبدہ ورسولہ لہ الثناء ولہ المجد رضیت باللہ ربا وبالاسلام دینا وبمحمد صلی اللہ علیہ وسلم
نبیا ورسولا وبشمس العارفین مظھر اسم الرب شاہ **علی انور** القلندر مربی ومرشدی **اما بعد** از بندۂ احقر خاکپائے عتبۂ قلندر
حبیب حیدر معلوم خواطر ارباب ولی الالباب والابصار واصحاب العلم والاعتبار ادرک عمدہ ترین نعمت سرمدی وفخیمۃ ترین موہبت ایزدی درحق این بندۂ عاصی

پرمعاصی زبدو شعور منسلک شدن است بزمرهٔ خدام بارگاه عرش پایگاه حضرت معدن فضل و موہبت منبع فیض و کمال مجمع تجلیات جلال و جمال مجلی
علما و فضلا ماوای عرفا و فقرا مستحصل اولیاے نام آور مفہوم و مشہود لفظ قلندر الذی فاق علی الاقران بالمعلم والکشف والعرفان ونال حظا کاملا
ونصیبا وافرا فی افاضۃ الایمان والایقان مولانا الاشہر واستاذنا الاکبر شیخی ومرشدی شمس العارفین حافظ شاہ علی انور العلوی النکاظمی
نسبا والقادری القلندری مشربا ومسلکا والحنفی مذہبا والکاکوری مولدا ومدفنا اللہم روح روحہ وافض علینا فیوضہ وفتوحہ اجعل
مرقدہ الشریف تریاقا مجربا للمستفیضین والمہتدین وادم ضیاء ضریحہ المشرقۃ منورا علی قلوب الواصلین والعارفین ومزید بران مشرف
گشتن ازہمان جناب جہانیان آب بدولت تحصیل علم وشرف بیعت چنانچہ تقریبا بجلد اوقات شبانروزی از درس مکتب نشینی خود تا یوم وفات آن مصدر برکات فخر
حضوری وندیدہ ام وبدین مباہات می نازم کہ بسیاری از احوال وافعال آن عارف باکمال دیدہ ام واکثری از احکام وارشادات باسرآن صاحب الکرامات
بتحصیل رسانیدہ وبرخی از واقعات عجیبہ ومقالات غریبہ از زبان الہام ترجمانش باوقات مختلف شنیدہ بعضی از ان حسب موقع وحال اینست روزی زمان
درس کتب متوسطات کاتب حروف کہ غالبا سنہ ہجری کمہزار وسہصد وسیزدہ بود حضرت خداوند نعمت دارین رزقنا اللہ فیوضہ فی الکونین در نور دکلام حقائق
ومعارف التیام کہ باخلصین باخلاص مسترشدین ہمصدق واختصاص روقتی معینہ معمول داشتند ارشاد فرمودند کہ دیشب بزیارت جمال ملک تمثال
حضرت فلک رفعت بآسمان معرفت مصاحب السر الجلیل الجامع مدارج الحبیب الخلیل زبدۃ العشاق المشہور فی العلم والکرم فی الآفاق المولی الاعز الاکرم
الی طریق اللہ الاکبر الذی مناقبہ بوفور فضلہ ومکارمہ لاتقد ولاتحصر حضرت مقتدای جہان شیخی واستادی مولانا شاہ تقی علی قلندر نور اللہ مرقدہ
الاطہر مشرف گشتم دیدم کہ حضرت ایشان بوجہ واقعہ وفات صاحبزادہ باکمال مقبول ایزد متعال حضرت مولانا حامد علی علیہ الرحمۃ اللہ الولی چنان مغموم ومحزون اند

معہ ذکر عالم بے بدل فاضل بے مثل مدرس کامل محقق واصل عنوان صحیفہ کرامت دیباچہ کتاب ہدایت صوفی صافی صاحب قلب صنی ومنبع علم غنی کمالات پدری مرآت جمیع شجاعت
دین پروری کاشف رموز خفی وجلی عارف معارف عقلی ونقلی سیدی مولانا ہادی العلوی الفیض علی مرقدہ بحال رحمۃ اللہ القوی فی کل غداۃ وعشی خلف اصغر حضرت کہف دین و
ملت مقتدای جہان مولانا شاہ تقی علی قلندر العلوی الکاظمی۔ ولادت آنجناب نقیبادہ سنہ کمہزار ودوصد وچہل ہدہشت ہجری واقع شد از بدو شعور صفت بصفات حمیدہ وخصال پسندیدہ
بودند کتب دریہ بحضرت حضرت والد ماجد خود گزرانیدند وبرقوت حافظہ وجودت طبع وفہم مطالب نامزد معاصرین خود گوے سبقت ربودہ از بعضی نگذشتہ اینان کہ الحال نیز بقید
حیات اند مسموع شدہ کہ روش درس وطرز افہام مطالب شفقت بر طلبہ علوم چنان بود کہ مثالش زود کمتر بنظر نیاید۔ درسن دوازدہ سالگی بیعت بردست حق پرست حضرت جد امجد
قدہ قدوۃ غوث ملت شاہ تراب علی قلندر قدس سرہ الاطہر در سلسلہ عالیہ قادریہ رضویہ کردند وبعد درس طلبہ بقیہ اوقات خود بخدمت مرشد خویش صرف می نمودند با این ہمہ
اکثر متحسر ازمی گفتند کہ خدمت حضرت پیر ومرشد چنانکہ باید از زمن سرانجام نمی یابد ہمین خدمت خالصہ بود کہ کیا حضرت غوث ملت از والد ماجد ایشان فرمودند کہ خدمت
پسر شما سرا نماز دشما ریر گروہ من ازوی بسیار خوشنود ام خدا ویرا جزای خیر دہد کہ خدمت ما خوب میکند در طینت شریفہ تجرید وترک واثیار وسخاوت بسیار بود اکثر
مردمان نقمات ناقابل نگرفتہ از دایشان پارچہ سرمائی نمی ماند بیشتر بمساکین وفقرا میدادند وخود بلوریاے سجد بکار میبردند وتبسم شدہ میگفتند کہ مارا سردی ہمچو دیگران معلوم
نمی شود ولہذا باوشان میدہم شاید ہمین فعل مقبول بارگاہ الٰہی افتد۔ بدلیری وشجاعت وتوانائی در استیازی وانتظام تعمیرات واصول حساب ہم فائق بودند زبانی اخلاص
معتبرین شنیدہ شد کہ روضہ شریفہ حضرت غوث ملت بہ نگرانی ایشان تیار گشتہ وقتیکہ نوبت نصب کلس سنگی آمد حصہ زیر ینش بغایت وزنی بود جملہ مزدوران زور آور مجبور
گشتند ایشان فرمودند کہ افسوس طاقت بود اشت این سنگ ہم نمایند خود تنہا سہ دوست برداشتہ بالاے گنبد بردہ بنہادند۔ در فنون سپہگری مہارت تام میداشتند
وبتیر چنین مژان را می پسندیدند۔ اذکار واشغال واوراد وظائف را از خدمت بزرگان خویش اخذ کردند وزکوٰۃ اسما وسور قرآنیہ نیز داد وبودند از معمولات خاص بود کہ بعد
مغرب برسقف مسجد شریفہ روضہ شریفہ حضرت جد امجد خویش تا نماز عشا مراقب می ماندند حضرت مرشدی ومولای حافظ شاہ علی نور اللہ قلندر رحمۃ اللہ علیہ میفرمودند کہ
کہ من بخدمت شان خیلے گستاخ بودم روزی در قرب زمان وفات شان بارش بکثرت شدہ آن وقت ہم ترشح میشد بعد ادای فریضہ مغرب ایشان مستعجل خود
برسقف مسجد شریفہ بودند من ہم رفتم دیدم کہ در مشغولی مصروف اند وبر مصلا ہیچ اثر بارش ونمی وغیرہ نیست نہ بر جائیکہ مصلا گسترد ہ بودند اثری ونہ بر جسم شریف معلوم میشد
کہ اینجا بارش بالکلیہ نہ گشتہ مشعب گشتہ از حضرت جد امجد مولانا شاہ تقی علی قلندر عرض کردم فرمودند کہ ضا خیر کند امثال این امور خوب نیند۔ در ورع وتقوی وطہارت نفس
نصیب وافر داشتند مقول ست کہ بخانہ از اقربای خاص برای خوانیدن ترجمہ کلام مجید رونمائی نیفرستند لیکن گاہی اداوشان چیزی تحفۃً ہدیۃً گرفتند حتی کہ یک بیڑہ پان نیز
در جامہ تبدیل ازاد انہ وپیاپی نپسند میکردند وبجاے قمیص بیشتر انگرکھہ می پوشیدند وسیفرمودند کہ از لبس قمیص بجز یکہ شقی وتقدس نگاشتہ شوم ہیچ فائدہ نمیبینم
تعمد وشقاوت بعنایت واللطاف بی نہایت حضرت عم اکرم ووالد ماجد بودند حضرت والد ماجد ایشان در اکثر امور سیفرمودند کہ ہمچو رای شما شد موافق ہمان تعمل باید کرد
است کہ بزبان نعمیہ مریم روضہ حضرت غوث ملت روزی کمالی لصباۃ بحضور عم اکرم خود حضرت مولانا شاہ حیدر علی قلندر قدس سرہ حاضر شدہ عرض کردند کہ شبہا بزیارت حضرت
سرور کائنات صلی اللہ علیہ وسلم مشرف گشتم دیدم کہ آنحضرت برجائیکہ الحال در دارہ ضریہ درگاہ موجود است تشریف میدارند باستماع این مبشرہ حضرت والد ماجد ایشان

که در زمان وقوع واقعه عظیمه معاینه کرده بودم و حضار مجلس کلمات تعزیت و تلقین صبر عرض می نمایند ناگاه شخصی بعرض رسانید که مولانای مرحوم زنده گشت
باستماع چنین مژده جانفزا اول فقیر حقیر خود را بر قبر مبارک رسانید و لحد را همچو آغوش تمنا کشاده یافت ساعتی متوقف شد بعد ظهور کردم جنبشی در جسم از بلای
کفن مجسم شد بعجلت اندرون قبر رفته مولانا را سه کفن بیرون آورد بحضور حضرت مقتدای جهان قدس سره بردم آنحضرت بشاهد این واقعه غریبه از بس
شادمان و فرحان گشته فقیر را بعجلت و بشارات خاص سرفراز و ممتاز نمودند چون بیدار گشتم اول وقت فریضه سحری بود برخاستم و بعبده فرمودند چه عجب که تعبیر
این خواب چنین باشد که حضرت مقتدای جهان احیای طریقه مرضیه خود از دست من منظور داشته باشند یا اشاعت کتاب خود که موسومه بروض الازهر
فی مآثر القلندر است بذریعه من مقصود باشد و یا تعلیم و تکمیل طفلی که از اولاد حضرت مولانای ممدوح باشد از دست فقیر مرکوز خاطر داشته باشند که همین
هر سه امر سبب قوی تفریح و ترویح روح پر فتوح حضرت ایشان بخیال می آیند الغرض مدتی بر خیال سر آمد و چیزی از مصداق تعبیر این واقعه مفهوم نشد بعده
حضرت خداوند نعمت قدس سره در ماه محرم الحرام سنه یکهزار و سه صد و هیجده هجری روزی ارشاد فرمودند که دیشب بحصول زیارت سراپا فرح و بشارت
حضرت مقتدای جهان خط وافر فراچنگ آوردم دیدم که در صحن تکیه شریفه موجود ام و حضرت ایشان از جانب دروازه خانقاه تشریف آورده کتابی
بوسیده و کرم خورده را که بدست مبارک است از غایت شفقت و مکرمت بمن عنایت فرموده ارشاد کردند که این کتاب بشما میدهم درست کرده جزدبندی
و جلد بندیش سازید که بغایت قابل قدر است و پر از فوائد و عوائد بسیار این فرمودند و غائب شدند از صدمه فوت حصول دولت دیدار فرحت آثار چنان
حسرت و قلق بر دلم طاری شد که فی الفور بیدار گشتم بطور تعبیر این منشور چنان واقع شد که بعد مرور شهور این صحیفه شریفه روض الازهر فی مآثر القلندر
که بجائی بیجائی بود بذریعه فاضل مجد و عالم اوحد صاحب تحقیقات و تدقیقات منبع خیرات و برکات جد محترم مولانا امجد علی علوی کاظمی مدظله العالی
بحضرت خداوند نعمت قدس سره حاصل گردید بوقت حصول آنچه حالت انشراح و مسرت از بشره شریف و روی لطیف هویدا گشت چه توان گفت صحیفه
شریفه را بدست مبارک گرفته بحقر کاتب الحروف دادند و فرمودند که این عطیه بی بها را حرز جان خود سازد که باوقات فرصت معاینه کرده دستش حتی الامکان
خواهم کرد و ورق گردانی جزبه کتاب کرده متاسفانه فرمودند که افسوس تکمله این کتاب که بمحنت و مشقت بسیار تحریر کرده بودم همگی تلف شد و عرقریزی
و مساعدی شبانروزیم بیکار رفت خیر اگر مقدر است و حیات باقی باز خواهم نوشت این ارشاد فیض بنیاد انیس عرصه منقضی گشت مگر از مشاغل رشد و
ارشاد فرصت دست ندادکه توجه خاطر بآن سو نماید گشت تا عرضی فقیر حقیر بحضور تجلیات ظهور علی الصباح معمولا حاضر بود و دران زمانه که سنه هجری یکهزار
و سه صد و بست دو بود قرائت صحیح بخاری شریف میکرد بحقیر ارشاد نمودند که امشب از زیارت بابشارت جدی و استادی حضرت مقتدای جهان
قدس سره مشرف شدم بنوازشهای فراوان عزت و افتخار بخشیده فرمودند که پسر شما درین روزها درکسب اشغال و اذکار و سلسله علیه قلندریه مشغول است

(بقیه صفحه گذشته) از برادر بزرگ خود عرض نمود که رای من این است که دروازه حریم درگاه بر همین مقام نصب کرده شود که مشرف جوان صالح است چنانچه حسب نشاندهی ایشان
شریفه بر همانجا نصب کرده شد آنعرض تا مدت بست سال کم و بیش بدرس تدریس و افاده طلبه کوشیده درعین شباب بعبرسی و چهارسالگی داعی اجل بالبیک گفتند و از سبحان ربی اعلی
گردیدند واقعه وفات نیز عجیب شد که بعد عرس شریف سنه یکهزار و دو صد و هشتاد و دو هجری بلاد راس سهسوان خاص بودند رقعه بدین مضمون نوشتند که الحمدلله از تقریب
عرس شریف بخیر و خوبی فراغت گردید در انتظار شما مانده میاید معلوم نیست که ملاقات ما و شما نیز آینده واقع می شود یا نه فقط نوبت فرستادنش نیامده بود که بتاریخ بست
و چهارم ربیع الآخر تب لرزه لاحق شد و روز سوم همین که لیم نوبت بود بنسبت سابق تب شدت پذیرفت و غشی لاحق گردید علاج نموده شد لیکن بجز زیادتی هیچ نشد مسهلات نیز شدند
مگر افاقه نشد تا بتاریخ چهلم جمادی الاولی روز پنجشنبه وقت صبح جان بجان آفرین سپرد مذکوره غم و اندوه بر پس ماندگان انداختند بعد نماز ظهر پیش دروازه حریم روضه حضرت
غوث مدت حسب ارشاد والد ماجد خود که بعد وقوع این واقعه وقیعه به بداهه بندگی خویش گذاشته فرموده بودند که قبر این مرحوم اگر برین مقام تجویز کرده شود بهتر است که پیش نظرم
خواهد ماند فرمودند خواهم دانست که بهر آنچه سرمایه فضل و علم بدقت و دشواری تمام این مدت کسب فهمیده بودم همه را زیر زمین دفن کردم بدفون گردیدند قطعه تاریخ وفات از مولوی
شریف الدین کاکوروی

چارده از ماه پنجم پنجشنبه روز بود	مولوی حامد علی صاحب بخاک گور رفت	سال تاریخ وفاتش هاتف از طرح جدید	یکهزار و دو صد و هشتاد و دو هجری گفت

ویرا تلقین ذکر مجرد ہو نمائید کہ نفع بسیار خواہد کرد لہذا حسب ارشاد واجب الانقیاد ذکر مذکورہ بشما تلقین میکنم بگوش ہوش بفہمید و بران عامل
شوید و طریقہ آن تعلیم نمودند این واقعہ را مدتی قلیلہ گذشتہ بود کہ سلسلہ کسلمندی و ناسازی مزاج بحضرت ہمہ رحمت آغاز گردید تا آنکہ در مرض
اشتداد واقع شد لیکن باز قدری سکون گردیدہ آثار صحت ہویدا گشتند اما واژگونی بخت و تیرہ بختی قسمت را خاک بر سر افشانم کہ باز عکس مرض
واقع شد و قوت را ضعف و ضعف را قوت پدید آمد دران زمانہ اندوہ نشانہ کہ اطمینان و سکون خاطر از ہیچ سو رو نمی نمود و در طرفی از اطراف عالم
بجز روز بازار تردد و انتشار چیزی بروی کار نبود جناب مکرمت انتساب شمع افروز بزم سخنوری صدر نشین معنی پروری محب الفقرا ملاذ الغربا مخلص
پاکباز و در میدان ارادت و خلوص یکتا ناز صداقت آگین عم مکرم خان بہادر منشی محمد تاج الدین صاحب دام بالمکرمۃ و المواہب بمشورہ دید خلاصش
اینکہ در پیش صحن آستانہ عالیہ بجانب غرب از درخت تمر ہندی اژدحام خواص و عوام ست و حضرت مقتدای جہان قدس سرہ میان آن مجمع بر صفہ
بلند ایستادہ سخنان مواعظ حقائق و معارف آمیز میفرمایند و ایشان ہم دران مجمع حاضر اند بعد اختتام وعظ بایشان مخاطب گشتہ فرمودند کہ چہ توان
کرد کسی نمی شنود ع باکہ گویم در جہان یک گوش نیست ٭ و از نظر غائب شدند ایشان مضطرب الحال و متشتت البال بجیب و راست نگران شدند
پریشان خاطر ۱۲
نشان نیافتند مجبوراً افتان خیزان اندرون آستانہ شریفہ آمدہ و متلاشی گشتہ بدرگاہ حضرت عارف باللہ قدس سرہ رسیدہ معلوم کردند کہ حضرت ایشان در
حجرہ درگاہ شریفہ موسومہ بخلوتخانہ تشریف فرما ہستند یا از سر ساختہ شرفیاب حضوری گشتند دیدند کہ پیش آن حضرت کتابے طویل و ضخیم نہادہ است
و فقیر کاتب حروف صغیر السن را درس سید ہند و معانی و مطالب را بطرز شافی ذہن نشین میسازند بفور حاضری روی جہان افروز بجانب شان گردانیدہ
نوازشہا مبذول داشتند و بشارت لاالقہ و توجہات فائقہ سرفراز فرمودند منشی صاحب دران حال بیدار گشتند و از عنایت و نوازش مرشدانہ برخود
بالیدند و این خوب ہمہ صدق و صواب الوقت حاضری بحضور حضرت خداوند نعمت اطیب اللہ مضجعہ گذارش ساختہ تعبیر خواستند ارشاد شد کہ خواب
بغایت نیکوست و تعبیر واضح دارد و دلیل مقبولیت شما بحضرت مرشد برحق خود است کہ آثارش ظاہر اند و آینده نیز بظہور خواہند پیوست اما
اینقدر جزو خواب کہ پسر ما را تعلیم میکنند و کتاب ضخیم میخوانانند مفہوم نہ شد کہ مراد ازان چیست فی الحال ما خود موجود ہستم و برای تعلیم و تربیتش
کافی ضرور نبود کہ این را ہم بذمہ ہمت عالی نہمت خود فراگیرند مگر می تواند کہ بوجہ شفقت بعنایت کہ بر صاحبزادہ باکمال خویش جناب مولانا حامد علی
قدس سرہ العلی میداشتند و جناب موصوف جد مادری این پسر بودند خود بنفس نفیس متکفل این امر شدہ باشند بعد سکوت فرمودند ہیہات کہ مطلب
و مفہوم اصلی این ارشاد آن وقت بفہم نہ آمد کہ حیات حضرت ایشان یومی چند بیش نیست و عنقریب این جہان بی ثبات را میگذارند و این تعلق خاص تعلیم
و تربیت فقیر حقیر کہ مانع از ارتحال می تواند شد نیز پسندیدہ تمیدانند بعد ازین ارشاد در کیفیت علالت اشتداد پیدا گشت و در عرصہ کم از یک ماہ
تقریباً رخت سفر بدار آخرت بستہ از مسجان ملاء اعلی و واقفان مقام وان الی ربک المنتہی گشتند و پس ماندگان و وابستگان دامن دولت را در الم و درد
فراق دائمی مبتلا گذاشتند افسوس کہ آن ظل عاطفت و جنر رحمت خداوندی و مرشدی کہ مانای سایہ رحمت ایزدی توان گفت از سر ما برداشتہ شد
شایستہ
و قرار گاہم بجز خاک حسرت و ناکامی چیزی دیگر نماند ہمہ آرزو و داعیہ ہای دیرینہ کہ از دیر باز در گنجینہ دل دفینہ بودند خون گشتند و حسرت و الم کہ وقتی
بیرامون خاطر نگشتہ بود ساحت قلب را محیط گردید افسوس صد افسوس ٥ در غم او روزہا بیگاہ شد ٭ روزہا با سوزہا ہمراہ شد ٭ سر من از نالہ من دور نیست
لیک چشم و گوش را آن نور نیست ٭ تن ز جان و جان ز تن مستور نیست لیک کس را دید جان دستور نیست ٭ ناچار بہ تجرع مرارت فراق بیکسی و استرضاء
بمعنی ۱۲
برضاء الٰہی خود را در دادم و آیہ وافی ہدایہ قل لن یصیبنا الا ما کتب اللہ لنا ہو مولنا و علی اللہ فلیتوکل المؤمنون را بہ بین دستاویز صبر بسکوت خود
بہتر ۱۲

---

٥ ایشان در دوران تحریر مقدمہ ہذا بتاریخ بست و پنجم ماہ رجب المرجب روز چار شنبہ سنہ یکہزار و سہ صد سی و سہ ہجری دفعتاً داعی اجل را لبیک اجابت گفتند قبر شان کوری ۱۲ ٥٢ و ایشان
بسوی پروردگار راست بازگشت ۱۲ ٥٣ بگر ہر گز نمیرد آنکہ دلش زندہ شد بعشق ثبت است بر جریدہ عالم دوام ما ۱۲ الحمد کہ نوشتہ ہمت خدا برای ما امت کار ساز است بلہ خدا بلید کہ توکل کنند مسلمانان ۱۲

خود ختم ناگاه قافله توفیق رفیق طریق و شفیق ایشق گردید و به اشتغال خدمت تصحیح و تهذیب کتب و رسائل حضرات قدسیه کثرهم الله فی کل بکرة و عشیه
عموماً و حضرت خداوند نعمت قدس سره خصوصاً هدایت نمود چنانچه اکثر رسائل از نظر قاصر گذشته بود که روزی خود بخود القای خواهائی مذکوره بالا از
حضرت خداوند نعمت قدس سره بخاطر فاتر افتاد و بر تعبیر خواب دل عور کردم بعینه صحیح و درست یافتم یعنی اگر احیای طریقه مرضیه حضرت مقتدای جهان
علیه الرحمة والرضوان مراد گیرند هم میتواند که هر انچه اشاعت طریقه علیه حضرت موصوف از حضرت خداوند نعمت قدس سره بظهور آمد ضرورت بیان ندارد
و نه بر ارباب دانش و بینش مخفی و اگر اشاعت کتاب مستطاب مراد گیرند هم میشاید که حضرت خاتم این صحیفه شریفه هم جهد وافر در اشاعت وی بکار برده
چونکه دران زمانه اشاعت مقدر نبود لهذا در تعویق افتاد موهبت کریمه حضرت وهاب مطلق را لازم که آن سفینهٔ همچو تابوت سکینه را از جمله خمول بمنصهٔ ظهور
در آورد یعنی آن صحیفه شریفه بدست حضرت خداوند نعمت قدس سره باز آمد ذلک فضل الله یوتیه من یشاء والله ذو الفضل العظیم و ضرورت تحریر تکمله مخفی
و محتجب نیست که حضرت مقتدای جهان علیه الرحمة والرضوان در سبب تالیف صحیفه شریفه وعده تحریر یک مقدمه و دو لطیفه و یک خاتمه فرموده بودند مگر نوبتش
نیامده لهذا ضروری شد که تکمیلش وفق خواهش و ارشاد حضرت منعم نموده آید پس هر انچه سعی که در تکمیل صحیفه از حضرت خداوند نعمت قدس سره بظهور آمد ظاهر است
و انچه از فقیر حقیر بعد وفات ایشان ممکن شد آن هم از یمن همت و فیض و برکت همان شهسوار مضمار ولایت معرفت توان دانست که العبد و ما فی یده
صلاح مولاه ؎ نیاوردم از خانه چیزی نخست ✣ تو دادی همه چیز من چیز تست ✣ و نیز ترویح روح پر فتوح حضرت مقتدای جهان قدس سره را
وجهی قوی این ست که کتاب از باقیات صالحات شمرده میشود که در صحیح مسلم بروایت حضرت ابو هریره رضی الله عنه مروی ست که فرمود جناب رسول الله
صلی الله علیه وسلم که هرگاه انسان می میرد عمل وی منقطع میگردد مگر سه چیز که تو الیش بعد موت هم منقطع نمی شود یکی خیرات و صدقه جاریه دوم علمیکه
خلق از وی نفع گیرند سوم ولد صالح که برای وی دعا کند یعنی ثواب عمل نیک بعد موت نمی ماند صرف تا حیات می ماند که بعد وی بعمل ست نه ثواب مگر این
سه چیز که ثواب آنها بعد موت نیز موقوف نمی شود یکی صدقه جاریه که عبارت ست از امر نیک که فائده اش همواره بخلق رسد مثل تعمیر مسجد و چاه و مدرسه و
رباط و ارض موقوفه یا خانه موقوفه یا کتب موقوفه که ازین ها فائده عامه جاریست دوم علمیکه خلق از وی نفع یابند مثلاً آموختن علم دین و تصنیف و تالیف
دران سوم ولد صالح که برای وی دعای خیر کند انتهی - و اگر تعلیم و تربیت طفلی مراد گرفته شود هم میتواند که فقیر حقیر نسبت ولدیت بحضرت مقتدای جهان
بواسطه جناب مولانا حامد علی قدس سره میدارد اکتساب جمله علوم فارسیه و عربیه بصرف و نحو و فقه و اصول فقه و معانی و بیان و عقائد منطق و مناظره
و حکمت و کلام و تصوف و اخلاق و فرایض و تفسیر و حدیث و غیره از حضرت خداوند نعمت قدس سره کرده و بتفضیل آنحضرت سرمایه روشناسی بهر ارباب علم و فضل
پیدا نموده و هر انچه یافته بدولت آنجناب یافته آرے ؎

قطره از بحر فیضان دیم	ذره از مهر تابان دیم	سوز من از شرر سوزش رشحتی ست	جان مفلس را از وصد شوکتی ست
تو بمین از من چنین غوغا و شور	میکند او در دلم صد گونه زور	این زمن فی بل ز سودای دلیست	شور و غوغایم ز غوغای دلیست

علی هذا القیاس خواب دوم نیز مخبر به تهذیب و ترتیب است و خواب سوم مشعر به تقضیات شان فرزند پروری و صرف توجه خاص غرضکه این امور
معاون و مصمم عزم فقیر حقیر گردیدند و از زبان بیزبانی ظاهر کردند که بهر تقدیر دست درین کار باید داد چنانچه در ماه رجب سنه یکهزار و سه صد و سی هجری
آغاز مطالعه آن مستطاب نموده در یافتم که واقعی کتابی ست عجیب و سفری ست غریب صوفیان ابوالوقت اگرش دستور العمل خود را نداند و فقرای این الوقت
حرز جان خویش انگارند بجا مجموعه ایست بهر جمعیت خاطر پریشان و نسخه شفائیست بهر صحت دل رنجوران خزینه ایست پر از نقود حقائق و گنجینه ایست
مملو از جواهر مضامین دقائق خوانی ست پر از نعمات عرفان و گلدسته ایست پر از ریاحین ایقان عنوانش از مطلع خورشید مصفا و هر صفحه ساده از ورق ماه

وصفا صفی هر آنچه درین کتاب بسطور است چون بیت المعمور از نور معمور است شناسا شناسد و دانا داند که این همه ازان بست که ازین نتیجه گردش خامه فیض شمامه دبیر عطارد پایه بست که پرتو مهر درخشان خیالش از جواهر آبدار فقرات رنگین آبگینه بگجر جوهریان الفاظ و معانی شکسته و بهترین نقش کلک بوقلمون طراز مرقع ساز بست که جلوهٔ طاؤس فکرتش از نیرنگ الفاظ مختلف الالوان هنگام تماشا دیده و دل بهزاد و مانی بسته زهے معجز کلامے بلند مقامے که سامعهٔ سخن سنجان مسیحا نفس دم شمهٔ حسن بیانش مثل کلیم محو کلام گردیده و خیمهٔ رشکین طراز یکه باصرهٔ ارباب بصیرت هنگام نظارهٔ سواد خطش خط خطا بر سبزان نوخط چین و خط کشیده رشحهٔ کلک گهربارش آب بردی نیسان افزوده و صریر قلم اعجاز رقمش صلاے قم باذنی بمردگان مضامین صد ساله درداده از سر نو زنده کرده بخت خود را نازم که مهبط نزول عنایت و توجهات کریمانه گشتم و اینچنین با از سر ساختم فرق را تا فرقدان رسانید یعنی بر موز عبارات و غوامض اشارات کتاب مستطاب پی بمطلب خود بردم و ذخیره فوائد و نعمای بوقلمون اندوخته بصورت حال معانی این بیت در یافتم ؎

هنوز آن ابر رحمت درفشان است ۔۔۔ همی دخمهٔ ما بمهر و نشان است

چه گویم که آن عنایت کریمانه و رافت و کرم مربیانه که در حقیقت پرسش پنهانی و نوازش عیانی بود با من حقیر چها کرد و چسان از خود بردکه بحر مطالعه صحیفه شریفه شغلے پست خاطر افتادن نداد در اوقات بیشتر همیخواستم که خود را وقف مطالعه دارم و چیزی برای نفع خود بهتر ازوی نه انگارم لیکن تفرقه بال و تشتت حال نگذاشت که جمله اوقات دران صرف کنم مجبورًا وقتیکه فرصت میسری آمد بمطالعه صحیفه شریفه صرف میکردم و در تطابق عبارات از ما خذات و تصحیح آنها سعی بالغ و بهمه وا فر بکار بردم و چونکه عبارات عربیه دران بیشتر بود لهذا ضرور افتاد که ترجمه آنها نیز کرده شود آنهم آغاز کردم نوبت بترجمه نصف عبارات کتاب هذا رسیده بود که خود بخود بلا خطور خطره و خیالی خواب چارمی بیادم آمد بیاسا خته ذهن قاصرم بدین مطلب رجعت کرده که تعبیر آن همین خدمت و مشقت است که الحال از دست تو ظهور آمده فرحت و سرور یکه ازین خیال مسرت اشتمال نصیب خاطر فاتر گردید چسان رقم سازم هرچند مورا مصروف شکر گذاری یافتم چونکه فقیر حقیر خود گر نوازش و مکرمت بغایت بوده است لهذا اگر خود را قطع نظر از نسبت ولدیت به نسبت تلمذ هم مفتخر و مشرف داند و بر طبق آن بگذارش بندی از حالات قدسی سمات که بذریعه معقول در روایتی مقبول شنیده پردازد و بزمرهٔ ماد حان و واصفان شمار دجا دارد اگرچه امری از خصائل و شمائل و فضائل و کمالات علمیه و عملیه آنحضرت را حضرت خداوند نعمت قدس سره فروگذاشت نه نموده اند و چگونه فروگذاشت شده که خود ذات شریفه شان مرآت کمالات علمیه و عملیه و تکمله صفات قولیه و فعلیه و تبصرهٔ جمال شریف و روحانیت لطیف حضرت مقتدای جهان علیه الرحمة والرضوان بود اما چونکه متعطشان زلال حال خیر مآل و متعصان تذکار برکت اشتمال جویاے بسط و وضاحت و تکرار مآثر جمیله و مناقب جلیله می مانند لهذا فرض وقت آمد که حالات کرامت سمات که املاء آنها متمم برکات و منتج سعادات تواند بود هم نگارد و ذخیرهٔ سعادت اخروی و ذریعه حصول صلاح دنیوی اندوزد پس این جزو مختصر موسومه به **المواهب القلندر لمن یطالع الروض الازهر** را بر چهار موهبت مرتب کردم **موهبت اول** در ذکر اساتذهٔ حضرت مقتدای جهان علیهم الرحمة والرضوان **موهبت دوم** در ذکر حضرت مقتدای جهان مولانا شاه تقی علی قلندر قدس سره **موهبت سوم** در ذکر حضرت شمس العارفین مولانا حافظ شاه علی انور قلندر قدس سره **موهبت چهارم** در بیان کیفیت تصحیح کتاب مستطاب مع تکمله کامل النصاب و حل مشکلات و اشارات و کیفیت

استمداد ارواح طیبات و عنایات بی غایات آنحضرت فما انا اشرع الکلام بالمرام معتصما بحبل العنایة الملک العزیز العلام و بیده التوفیق و حسن الاختتام فانه ولی الفضل والانعام **موهبت اول** در ذکر اساتذه حضرت مقتدای جهان ؎ دانستنی ست که استاد اولین آنحضرت عم اکرم ایشان مولانا شاه حیات علی قلندر قدس سره بودند که بعض کتب ابتدای بخدمت اوشان خواندند ازان بعد رجوع بخدمت برادر

وقال الله تعالٰی وتلك الامثال نضربها للناس وما یعقلها الا العالمون وقال تعم ولو ردوه الی الرسول والی اولی الامر منهم لعلمه الذین یستنبطونه منهم رد حکمه فی الواقع الی استنباطهم والحق رتبتهم برتبه الانبیاء فی کشف حکم الله تعالٰی وقال تعم ولقد جئناهم بکتاب فصلناه علی علم وقال تعم فلنقصن علیهم بعلم وقال تعم بل هو ایات بینات فی صدور الذین اوتوا العلم وقال تعم خلق الانسان علمه البیان وانما ذکر ذلك فی معرض الامتنان وقال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم من یرد الله به خیرا یفقهه فی الدین متفق علیه وزاد الطبرانی ویلهمه رشده والعلماء ورثة الانبیاء رواه ابوداؤد والترمذی وابن ماجة وابن حبان فی صحیحه من حدیث ابی الدرداء ان الحکمة تزید الشریف شرفا وترفع المملوك حتی یجلسه مجلس الملوك رواه ابونعیم فی الحلیة عن انس وقد نبه بهذا علی ثمرته فی الدنیا ومعلوم ان الاخرة خیر وابقی وخصلتان لا یجتمعان فی المنافق حسن سمت وفقه فی الدین رواه الترمذی عن ابی هریرة والایمان عریان ولباسه التقوی وزینته الحیاء وثمرته العلم والعمل رواه الحاکم فی تاریخ نیشابور عن ابی الدرداء واقرب الناس من درجة النبوة اهل العلم والجهاد اما اهل العلم فدلوا الناس علی ما جاءت به الرسل واما اهل الجهاد فجاهدوا باسیافهم علی ما جاءت رواه ابونعیم عن ابن عباس ویشفع یوم القیامة ثلاثة الانبیاء ثم العلماء ثم

و نمی فهمند آنرا مگر دانایان و فرمود حق تعم اگر راجع میکردند آنرا بسوے پیغامبر و بسوے فرمانروایان از اهل اسلام هر آینه دریافتندے مصلحت آن خبر را آنانکه از ایشان میتوانند برآوردن مصلحت آن رد کرد حکم خود را در وقایع جانب استنباط کردن ایشان و ملحق ساخت رتبه آنها را برتبه انبیا در کشودن حکم حق تعالٰے و فرمود حق تعم هر آینه آوردیم برائے ایشان کتابیکه مفصل کرده ایم آنرا به دانش و فرمود حق تعم پس البته بیان خواهیم کرد بعضور ایشان بدانش و فرمود حق تعم بلکه قرآن آیات روشن است محفوظ در سینه هائے آنانکه داده شد ایشانرا علم و فرمود حق تعالٰی که پیدا کرد آدمی را و آموختش سخن گفتن و این را ذکر کرد بطور منت نهادن و فرمود رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم کسیکه اراده کند باو خدا نیکوئی را دانشمند گرداند و براه دین و این حدیث متفق علیه بخاری و مسلم است و طبرانی درین حدیث لفظ ویلهمه رشده زیاده کرد یعنی الهام میکند و براه رشد و علما وارثین انبیا هستند روایت کرد این ابوداؤد و ترمذی و ابن ماجه و ابن حبان در صحیح خود از حدیث ابو الدرداء و بتحقیق حکمت زائد میکند شریف را شرافت و بلند مرتبه میکند مملوک را بمثابه که می نشاند او را در نشستگاه بادشاهان و ثابت کرد این را ابونعیم در حلیه از انس رضی و بتحقیق خبردار کرد بر فوائد دنیاوی و معلوم است اینکه آخرة بهتر است و باقی تر و دو خصلت مجتمع نشوند در منافق حسن طریقه و فقه در دین روایت کرد این را ترمذی از ابوهریره رضی و ایمان عریان است و لباس وی تقوی و زینت وی حیا و ثمر وی علم و عمل و روایت کرد این را حاکم در تاریخ نیشاپور از ابی الدرداء و قریب ترین مردمان از درجه نبوت اهل علم و جهاد اند اما اهل علم پس دلالت کردند او شان مردمان را بر انچه که آورده اند او را رسولان و اهل جهاد پس جهاد کردند او شان بشمشیرهائے خود بر انچه که آمد روایت کرد این را ابونعیم از ابن عباس و شفاعت کنند روز قیامت شفاعت خواهند کرد انبیا و علما و شهدا

الشهداء رواه ابن ماجة وعن عثمان قيل يا رسول الله
ای الاعمال افضل قال العلم بالله عز وجل فقيل نسئل
عن العمل ويجيب عن العلم فقال ان قليل العمل
ينفع مع العلم بالله وان كثيرا من العمل لا ينفع
مع الجهل بالله رواه ابن عبد البر عن انس وقال
علی یا کمیل العلم خير من المال العلم يحرسك
وانت تحرس المال والعلم حاكم والمال محكوم عليه
والمال ينقص بالنفقة والعلم يزكو على الانفاق
وقال ايضا العالم افضل من الصائم القائم المجاهد
واذا مات العالم ثلمة في الاسلام ثلمة لا يسدها
الا خلف منه وقال ايضا نظما لابنه الحسين
رضی الله تعالے عنه -

روایت کرد ابن را ابن ماجه از عثمان رض گفته شد یارسول الله
کدام اعمال افضل اند فرمود علم بالله باز گفته شد سوال
میکنیم از عمل وجواب میفرمائید از علم پس فرمود که عمل قلیل نفع
میدهد با علم بالله وتحقیق عمل کثیر نفع نمیدهد با جهل بالله -
روایت کرد این را ابن عبد البر از انس رض وفرمود علی مرتضے
رضی الله عنه که اے کمیل علم بهتر است از مال علم حفاظت تو
میکند وتو حفاظت مال میکنی وعلم حاکم است ومال محکوم علیه
ومال از خرچ کردن کم میشود وعلم از خرچ کردن زیاده میشود -
وهم فرمود وعالم افضل است از روزه دار یکه شب بیدار
ومجاهد باشد ووقتیکه می میرد عالم چنان رخنه ے شود در اسلام
که بند نمیکند ویرا مگر کسیکه عوض وے باشد وهم فرمود در نظم
برائے پسر خود حسین رضی الله عنه

ما الفخر الا لاهل العلم انهم
على الهدى لمن استهدى ادلاء
ووزن كل امرء ما كان يحسنه
والجاهلون لاهل العلم اعداء
ففز بعلم ولا تجهل به احدا
فالناس موتى ولاهل العلم احياء

نیست فخر برائے اہل علم مگر اینکه ایشان بر هدایت اند برائے کسیکه هدایت طلبد
ووزن هر کس آنست که نیکو میداند ودیگر جاهلین برائے اہل علم اعدا اند
پس فائز شو بر علم ونه جاهل وار بود ے کسے را پس مردمان مردگان اند
واہل علم زنده -

نظم

ارباب علوم دین که درویشانند
یاران چه رفیع قدر وعالی شانند

پیوسته بحق دلیل دلریشانند
مقصود ز هستی جهان ایشانند

دانا که همیشه علم وحکمت دارد
در چشم کسان بانچه ورزد ارزد

نادان که حسد از دل او سر برزد
پیوسته بکین اهل دانش لرزد

هستند جماعتے تجانان زنده
وز دیدن آن قوم شود جان زنده

چون آب حیات در ازل نوشیدند
مردم همه مرده اند وایشان زنده

بر مسافران مراحل طریقت ومجاوران منازل حقیقت مخفی نیست که علم روشن ترستان ایست که در آسمان
ماهیت انسان تابد ونازک ترغنچه ایست که در چمن حقیقت او سمت شگفتن یابد هر نفس ناطقه که بزیور علم وحکمت
آراسته گردد در سلک فرشته است وارقام سعادت ابدی بر جبین استعداد او نوشته علیکه بحلیه علم
حالی نشده چون بدنے باشد که او را جان نیست ولیکه بسکه دانش نرسیده از غایت قلبی وان نیست والله اعلم بالصواب

الناس موتی واهل العلم احیاء	والناس مرضی وهم فیهم اطباء	مردمان مردگانند و اهل علم زنده و مردمان بیمارانند و ایشان
والناس ارض واهل العلم فوقهم	سماء نور وما فی النور ظلماء	(یعنی اهل علم) در او شان منزلہ طبیبان۔
وذمرة العلم رأس الخلق کلهم	وسائر الناس فی التمثیل اعضاء	و مردمان بمنزلہ زمین اند و اهل علم بالای شان بمنزلہ آسمان نور اند که در نور ظلمت نمی باشد
		و گروه اهل علم سر جمیع خلق است و همه کسان در مثال مثل اعضا اند

علم مفتاح کنوز حقائق و مصباح رموز دقایق و نظام سلسلهٔ وجود و قوام مرتبهٔ شهود است ۵

علمت بکمال معرفت راه دهد	حکمت دل پاک جان آگاه دهد	گر جاه طلب کنی ترا جاه دهد
ور حق طلبی بقاے بالله دهد		

بدانکه مراز علم اینجا علم دین است که تعلق بکتاب و سنت دارد و آن دو قسم است مبادی و مقاصد مبادی علومیکه موقوف است معرفت کتاب و سنت بر آن مثل لغت و نحو و صرف و جز آن از علوم عربیت و مقاصد انچه متعلق است باعمال و اخلاق و عقائد اینها همه علم معاملت است و **علم مکاشفه** نوریست که بعد از سلوک طریق حق و صدق معاملت در دل افتد که بدان معرفت حقائق اشیا چنانکه هست منکشف گردد و معرفت ذات و صفات و افعال حق سبحانه تعالی روی نماید و این را علم حقیقت و علم واثمت خوانند بحکم حدیث من عمل بما علم ورثه الله علم ما لم یعلم هر که عمل کند بانچه دانسته و خوانده است از علم ظاهری روزی گرداند و بخشد او را علمهاے آنچه ندانسته و نخوانده و آیت کریمه واتقوا الله ویعلمکم الله نیز اشارت باینمعنی است و علم ظاهر و باطن که گویند اینمعنی دارد و نسبت هر دو بیکدیگر نسبت تن و جان و مغز و پوست است و احادیث و آیات که در شان علم و فضیلت آن وارد شده است شامل این همه اقسام است بر تفاوت مراتب و درجات آن کذا فی اشعة اللمعات و نیز در شرح حدیث جبرئیل علیه السلام از همین کتاب مرقوم است که بنای دین و کمال آن بر فقه و کلام و تصوف است و این حدیث شریف بیان این هر سه مقام کرده اسلام اشارت بفقه است که متضمن بیان اعمال و احکام ثنیه فرعیه است و ایمان اشارت باعتقادات است که مسائل اصول کلام اند و احسان اشاره باصل تصوف که عبارت از صدق توجه الی الله است و جمیع معانی تصوف که مشائخ طریقه بآن اشاره کرده اند راجع بهمین معنی است و فقه و کلام و تصوف لازم یکدیگر اند که هیچ یکے بے دیگرے تمامی نپذیرد و صورت نه بندد زیرا که احکام الٰہی بے فقه شناخته نشود و فقه بے تصوف تمام نشود زیرا که عمل بے صدق توجه تمامی نپذیرد و هر دو بے ایمان صحیح نگردد بر مثال روح و جسد که هیچ کدام بے دیگرے وجود نگیرد و کمال نپذیرد ازینجا فرمود امام مالک رضی الله عنه من تصوف ولم یتفقه فقد تزندق ومن تفقه ولم یتصوف فقد تفسق ومن جمع بینهما فقد تحقق کمال جامعیت اینست و باقی همه زیغ و ضلال والتوفیق من الله الکریم المتعال انتهی ما لخص الشیخ المحدث الدهلوی عن قواعد الطریقة فی الجمع بین الشریعة والحقیقة للشیخ العارف احمد الزروق المغربی الشاذلی و مولانا محمود قاشانی در مصباح الهدایت گوید که مراد از علم نوریست مقتبس از مشکوة نبوة در دل مومن که بدان راه یابد بخدا یا بحکم خدا و این علم وصف خاص انسان است و ادراکات عقلی و حسی ازان خارج و فرق

۵ هر که صوفی گشت و علم دین نیاموخت پس زندیق شد و هر که علم دین آموخت و صوفی نگشت فاسق شد و هر که جمع کرد هر دو را پس تحقیق نمود
۱۲ این چنین است که شیخ محقق دهلوی از قواعد الطریقة فی الجمع بین الشریعة والحقیقة که اسم کتاب شیخ عارف احمد زروق مغربی شاذلی است استنباط نمود

میان عقل و این علم آنست که عقل نوریست فطری که بدان صلاح و فساد و خیر و شر متمیز گردد و این مشترک است میان مومن و کافر و علم خاص است مومن را و عقلی که مشترک است میان مومن و کافر عقلے است که ممیز است در صلاح و فساد امور دنیوی اما عقلے که تمیز کند میان صلاح و فساد امور اخروی خاصهٔ مومن است و میان علم و عقل تلازم واقع و دین این عقل بنور ہدایت روشن است و بکمل شریعت مکمل و عقل در ذات خود یک چیز است لیکن دو وجه دارد یکے در خالق و عبارة از و عقل ہدایت است که خاصهٔ مومن است و یکے در خلق و آن عقل مشترک است که آنرا عقل معاش خوانند و اہل ایمان و طالبان حق و آخرت را عقل معاش تابع عقل ہدایت است در ہر صورة که عقل معاش را با عقل ہدایت موافقت و مطابقة بود آنرا معتبر دارند و بر مقتضائے آن عمل کنند و ہر جا که مخالفت افتد آنرا از درجهٔ اعتبار ساقط کنند و بدان مبالات نه نمایند ازینست که اہل دنیا پیروان را بضعف عقل نسبت کنند و ندانند که ایشان را و را این عقل عقلے دیگر است و علم سه نوع است یکے علم توحید چنانکه فرمود فاعلم انه لا الٰه الا الله دوم علم معرفت کار خدائے عزوجل از اعدام و ایجاد و تقریب و ابعاد و اماتت و احیاء و حشر و نشر و ثواب و عقاب و غیر آن سیوم علم احکام شریعة از اوامر و نواہی و ہر یکے ازان مسالک را سالکے است جداگانه سالک مسلک اول را عالم ربانی خوانند و در علم او این دو علم دیگر داخل است من غیر عکس و سالک مسلک دوم را عالم اخروی گویند و در علم وے علم شریعة بمقدار فریضه داخل است من غیر عکس و سالک مسلک سوم را عالم دنیوی خوانند و او را ازان دو علم خبر نه یعلمون ظاهرا من الحیوة الدنیا وهم عن الآخرة هم غافلون چه اگر خبر داشتے بعمل آوردی از بہر آنکه فتور در اعمال نتیجه قصور ایمان است اگر دل بخدا و کار آخرة ایمان داشتے از اعمال ہیچ فرو نگذاشتے و علماء ربانی با وجود ایقان بوحدانیت حق سبحانه تعالی ایمان دارند بآخرة و کار خدا و معتقاد و مستلم اند مر احکام اسلام را ایشان اند سابقان و اہل تصوف و علمائے اخروی با وجود ایمان باحوال آخرة از علوم اسلامی آنچه محتاج الیه است بہره دارند و آنرا در عمل مے آرند ایشان اند ابرار و اصحاب یمین و علمائے دنیوی جز ظاہر علوم اسلام که آنرا بواسطه تعلم تلقی کرده اند ہیچ نصیبے ندارند و آنچه دانسته اند بعمل نه آرند بسبب ضعف ایمان و از دخول در مداخل محرمه و مکروہه محترز نباشند و شر ایشان بدیگران متعدی بود ایشان اند اصحاب الشمال و اشرار الناس و علماء السوء که در حق ایشان وعید و تحذیر وارد شده است در حدیث معراج آمن از حضرت رسالت صلی الله علیه وآله وسلم که فرمود آن شب بر جماعتے گذشتم که لبہائے ایشان بمقراض آتشین مے بریدند پرسیدم که شما چه قومید گفتند ما آن گروہیم که به نیکی مے فرمودیم و خود بجا نمے آوردیم و از بدی نہی میکردیم و بر آن اقدام مے نمودیم و ہمچنین در حدیث آمن است که اشد الناس عذابا عالم لم ینفعه علمه و ہمچنانکه ہیچکس بهتر از علماء ربانی و اخروی نیست ہیچکس بدتر از علمائے دنیوی نیست چنانکه در حدیث آمده ان خیر الخیر خیار العلماء وان شر الشر شرار العلماء وسبب آنست

---

۱ بدانکه نیست معبودے دیگر سوائے خدائے تعالیٰ ۱۲ ۲ میدانند ظاہر حیات دنیا را و ایشان از آخرت بیخبر ہستند ۳ شدید الایتر عذابا عالمے است که علم او خود او را نفع نه دہد ۱۲ ۴ بهتر بهترین علماء خیر و بدتر بدترین علماء شر ہستند ۱۲

که هیچ چیز از علم سودمند تر نیست و قسمیکه از بهر خدا طلبند و هیچ چیز از وزیان کار تر نیست و قسمیکه از برای دنیا جویند زیرا که هر چه نفع او بیش مضرت او بیش و علم مانند غذا است که در نفس خود صلاحیت پرورش دارد لیکن نسبت باصحاب که مزاج ایشان مستقیم بود و معده و قطار تن شان از اخلاط فاسده پاک و اما نسبت با بیماران که مزاج ایشان منحرف بود و تن از اخلاط ردیه ممتلی شود علت و سبب یا دق مرض و موجب هلاک باشد همچنین علم در نفس خود غذا نافع است که سبب تربیت و تتمیمه اخلاق نفوس و احوال قلوب باشد لیکن بشرط آنکه معتدی که متعلم است معلول هوا و طبیعت و محبت دنیا نبود و مزاج دل او از استقامت توجه بحضرت الهی منحرف نه و هر گاه که مزاج دل بمحبت و میل بدنیا منحرف گردد و اجزاء وجود یه از اخلاط ردیه ممتلی شود علم سبب زیادتی مرض هوا گردد و اخلاط و اخلاق ردیه از کبر و عجب و حقد و حسد و غیر آن قوت گیرد و مودی شود بهلاک این غبن عظیم نگر که علمیکه دلیل نجات است سبب هلاک شود و عالمیکه بدو گرفتاران ها و یه هوا از سجین طبیعت خلاص یابند پای بند دام هوا گردد و علم نافع را علامت آنست که در نفس تقوی و تواضع و نیستی زیادت کند و دایره شوق و طلب را مشتعل تر گرداند و علامت علم ضار آنکه در نفس کبر و تفاخر و غرور و طلب دنیا زیادت گرداند و توقیع این سخن فتوی شریعت و نص حدیث نبوی است آنجا که فرمود علیه السلام -

من طلب العلم لله لم یصب منه بابا الا ازداد ته فی نفسه ذلا وفی الناس تواضعا ولله خوفا وفی الدین اجتهادا فذلك الذی ینتفع بالعلم فلیتعلمه ومن طلب العلم للدنیا والمنزلة عند الناس والحظوة عند السلطان لم یصب منه بابا الا ازداد به فی نفسه عظمة وعلی الناس استطالة وبالله اغترارا وفی الدنیا لجفاء فذلك الذی لا ینتفع بالعلم فلیکف ولیمسك عن الحجة علی نفسه والندامة والحزی یوم القیامة	هر که طلب علم کرد برای خدا نرسید بر درے از علم مگر زیاده شد از علم در نفس او ذلت و در مردمان تواضع و برای خدا خوف و در دین اجتهاد پس این شخصی است که نفع میگیرد از علم پس لازم است که این علم را بیاموزد و هر که طلب علم کرد برای دنیا و قدر نزد مردمان و بهره اندوزی نزد سلطان نرسید بدر ے از علم مگر زیاده کرده شد از علم در نفس او فخر و بر مردمان تکبر و از الله غفلت و در دنیا جفا پس این شخصی است که از علم انتفاع خاص نکرد پس باید که باز نماند و چنگ زند از حجت بر نفس خود و ندامت و غم بروز قیامت -

وانتفاع و تمتع از علم کسے را دست دهد که ملازمت عزائم نماید نه متابعت رخص چنانکه ابو یزید بسطامی قدس سره گفته است

ان الله اختار من الخلق قلوبا شرحها بنور هدایته واشرق فیها شعاع معرفته ونصب فیها سرید محبته ثم اسکنها دائع علمه وحکمته فمن عمل بعزائم ما علم فقد حفظ الودیعة ومن یتبع	تحقیق خدا تعالی پسندنمود از مخلوق دلے را که کشف او کرد از نور هدایت خود تابان کرد در و شعاع معرفت خود نیز قائم کرد در وے تخت محبت خود پس جائ داد در وے امانتهاے علم و حکمت خود را پس هر که عمل کرد بر عزائم علم نگاهداشت امانت را

الرخص فقد ضیعها و فرط فی حفظها و لزمه ضمانها

و هر که رخصتها تلاش کرد هر آینه ضایع کرد آنها را و کوتاهی کرد در حفظ او و تاوان آنها بر وی لازم شد

و علم نافع مدد حیات دل است و انقطاعش از دل سبب ممات او چنانکه فتح موصلی رحمة الله علیه گفته

الیس الرجل اذا منع عنه الطعام و الشراب یموت قالوا بلی قال کذلك القلوب اذا منع عنه الحکمة و العلم ثلثة ایام تموت

آیا نیست انسان که از وی خورد و نوش باز داشته شود پس بمیرد گفتند بلی فرمود همچنین دل است که هرگاه از وی علم و حکمت منع داشته شود بسه شبانه روز مرده شود۔

و امیر المومنین علی رضی الله عنه فرموده است۔

العلماء سرج الازمنة لکل عالم مصباح زمانه یستضیئ به اهل عصره

علما چراغ ازمنه اند هر عالم چراغ زمانه خود است که اهل عصر از وی طلب نور می کنند۔

و ازینجا معلوم شود که وجود علماء ربانی در میان مردم بهترین نعمتی است از نعمتهای الهی و غیبت شان علامت نقمت حق و سبب ظلمت کفر و ضلالت و منع علم دل است و ظهور آن بمحافظت آداب حضرت عزت متعلق چنانکه در بعضے کتب منزله حق سبحانه تعالے وحی کرد که۔

یا بنی اسرائیل لا تقولوا العلم فی السماء من ینزل به و لا فی بحور الارض من یصعد به و لا من وراء البحار من یعبر و یأتی به العلم مجعول فی قلوبکم تادبوا بین یدی بآداب الروحانیین و تخلقوا باخلاق الصدیقین اظهر العلم من قلوبکم حتی یغطیکم و یغمرکم انتهی

اے بنی اسرائیل نگوئید که علم در آسمانست کیست که نازل شود باوے و نه در نشانهاے زمین کیست که بالا برآید باوے و نه از پشت دریاها کیست که عبور کند و بیاید باوے بلکه علم گردانیده شده است در قلوب شما ادب آموزید روے من به آداب روحانیین و عادت گیرید بعادات صدیقین ظاهر کرده خواهد شد علم از قلوب شما تا آنکه بخود خواهد گرفت آن علم شما را و بالا خواهد برد از شما۔

و علی قاری در مرقاة المفاتیح شرح مشکوة المصابیح گوید۔

العلم نور فی قلب المؤمن مقتبس من مصابیح مشکوة النبوة من الاقوال المحمدیة و الافعال الاحمدیة و الاحوال المحمودیة یهتدی به الی الله تعالے و صفاته و افعاله و احکامه فان حصل بواسطة البشر فهو کسبی و الا فهو العلم اللدنی المنقسم الی الوحی و الالهام و الفراسة فالوحی لغة اشارة بسرعة و اصطلاحا کلام الهی یصل الی القلب النبوی فما انزل صورته و معناه و لا یکون الا بواسطة جبرئیل

علم نوریست در قلب مومن که اخذ کرده شده است از چراغ نبوت از اقوال محمدیه و افعال احمدیه و احوال محمودیه که هدایت یافته شود باو جانب خدای تعالے و افعال او و صفات او و احکام او پس اگر علم حاصل شود بواسطه بشر کسبی باشد ورنه علم لدنی که منقسم می شود جانب وحی و الهام و فراست پس وحی در لغت اشاره باشد بسرعت و در شرع کلام الهی است که فائز می شود جانب قلب نبی پس لفظیکه منزل شد معه صورت و معنی دنباشد مگر بواسطه جبریل

فهو الكلام الالهي وما نزل معناه على الشارع فعبر
عنه بكلامه فهو الحديث النبوي وهذا قد يكون
بغير واسطة في محل الشهود كما قال الله تعالى
فاوحى الى عبده ما اوحى وقد يكون بواسطة
نزول الملك اي بنزوله من الصورة الملكية الى
الهيئة البشرية وتحقيقه ان المتكلم الحقيقي هو الحق
فكلم اولا محمد صلى الله عليه وآله وسلم بواسطة
جبرئيل وثانيا اصحابه بواسطة محمد صلى الله
عليه وآله وسلم وثالثا التابعين بواسطة
الصحابة وهلم جرا وقد يكون بنفثه في قلبه
بان يلقي معناه من غير ان يتمثل بصورة ان روح القدس
نفثه في روعي والالهام لغة الابلاغ وهو علم
حق يقذفه الله تعالى من الغيب في قلوب عباده
قال ان ربي يقذف بالحق والفراسة علم ينكشف
من الغيب بسبب تفرس آثار الصور اتقوا
فراسة المومن فانه ينظر بنور الله فالفرق
بين الالهام والفراسة انها كشف الامور
الغيبية بواسطة تفرس آثار الصور والالهام
كشفها بلا واسطة والفرق بين الالهام والوحي
انه تابع للوحي من غير عكس ثم علم اليقين كما
من طريق النظر والاستدلال وعين اليقين
ما كان بطريق الكشف والشهود وحق اليقين
ما كان يتحقق الاتصال عن لوث الانفصال
لورود شواهد الوصال والله اعلم بحقيقة الحال انتهى

پس او کلام الٰہی است و آنچه که معنی او نازل شد بر شارع
و تعبیر کرد از و از کلام خویش او حدیث نبوی صلے اللہ علیہ
و آلہ وسلم و این حدیث گاہے باشد که بغیر واسطه در محل شهود
واقع شود چنانکه فرمود خدا تعالی پس وحی کرد جانب بندهٔ خود
هر چه وحی کرد و گاہے باشد که بواسطه نزول فرشته یعنی
نازل میکند او را از صورت ملکی جانب صورت بشری و تحقیق
این امر آنست که متکلم حقیقی خدا تعالی است که کلام کرد اولا محمد
صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم بواسطه جبریل و ثانیا باصحاب رسول خدا
بواسطه جناب رسول اللہ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم و ثالثا با تابعین
بواسطه اصحاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم و باین طور تا این
زمان و گاہے در قلب رسول اللہ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم دمیده میشود باین طور
معنی او حاصل میشود و بدون تمثل بصورت چنانکه خود فرمود که
روح القدس دمید در قلب من و الهام در لغت ابلاغ
باشد و او علم حق است که از غیب در قلوب مومنین میاندازد
و فرمود که در دل من میاندازد حق را و فراست علمیست که انکشاف
از غیب میشود بسبب تفرس آثار صورت و حذر کنید از فراست
مومن که وے می بیند بنور خدا پس فرق در میان فراست و الهام
آنست که در فراست کشف امور غیبیه باشد بواسطه ادراک آثار
صورة و در الهام کشف صورة است بدون واسطه و فرق
در الهام و وحی آنست که الهام تابع وحی است و وحی تابع الهام
نیست بعد ازین علم الیقین چیزیست که بطریق نظر و استدلال
حاصل باشد و عین الیقین چیزیست که صورت ادراک او بکشف باشد
و عنایات ایزدی و حق الیقین آنست که بے شائبهٔ لوث امتیاز
تام دارد به پیاپے آمدن غایت وصال و الله اعلم انتهى -

و امام حجة الاسلام زين الدين ابو حامد محمد الطوسي الغزالي در مقصد اقصى شرح اسماء الله الحسنى فرموده

شرف العبد بسبب العلم من حيث انه من صفات الله
تعالى ولكن العلم الاشرف ما معلومه اشرف

شرف بنده بسبب علم است بحیثیتیکه علم از صفات باری تعالی
است و لیکن علم اشرف علمیست که معلوم او اشرف باشد

واشرف المعلومات هو الله تعالى فلذلك كانت
معرفة الله تعالى افضل المعارف بل معرفة
سائر الاشياء ايضا انما تشرف لانها معرفة لافعال
الله تعالى او معرفة للطريق الذى يقرب العبد
من الله تعالى او الامر الذى يسهل به الوصول الى
معرفة الله تعالى والقرب منه وكل معرفة خارجة
عن ذلك فليس فيها كثير شرف انتهى وقال فى المنهاج
يا طالب الاخلاص والعبادة عليك اولا وفقك الله
بالعلم فانه القطب وعليه المدار والعلم ان
العلم والعبادة جوهران لاجلهما كان كل ما ترى
وتسمع من تصنيف المصنفين وتعليم المعلمين
ووعظ الواعظين ونظر الناظرين بل لاجلهما
انزلت الكتب وارسلت الرسل بل لاجلهما
خلقت السموات والارض وما بينهما من الخلق
فتامل آيتين فى كتاب الله احدهما قوله عز وجل
الله الذى خلق سبع سموات ومن الارض
مثلهن يتنزل الامر بينهن لتعلموا ان الله
على كل شئ قدير وان الله قد احاط بكل شئ
علما وكفى بهذه الآية دليلا على شرف العلم
لاسيما علم التوحيد والآية الثانية قوله تعالى
وما خلقت الجن والانس الا ليعبدون
وكفى بهذه الآية دليلا على شرف العبادة
ولزوم الاقبال عليها فاعظم بامرين هما المقصود
من خلق الدارين فحق للعبد ان لا يشتغل
الا بهما ولا يتعب الا لهما فاعلم ان ما سواهما
من الامور باطل لا خير فيه ولغو لا حاصل له
قال ابو يزيد البسطامى علمت فى المجاهدة

واشرف معلومات باريتعالى است پس معرفت خدايتعالى
افضل معارف خواهد بود بلكه شرافت دانستن سائر اشيا
بوجه اينست كه از انها معرفت افعال الهى است يا معرفت
راهيست كه قريب كند عبد را از باري تعالى يا معرفت
امريست كه باو آسان مى شود وصول جانب معرفت
خدا و قرب از و و هر معرفت يكه خارج ازين است پس در و
شرف كثير نيست انتهى و در منهاج گفت اى
جوينده اخلاص وعبادت شما لازم است اولا لزوم بعلم
كه او قطب مدار جميع اشيا واقع است و بدانكه تحقيق علم
وعبادت دو جوهر اند كه بسبب ايشان هست هر انچه كه
دين ميشود و شنيده ميشود از تصنيف مصنفين و تعليم معلمين
و وعظ واعظين و نظر ناظرين بلكه براى اينها كتابها نازل و پيغمبران
مبعوث شدند بلكه براى اين هر دو آسمان و زمين و
هر چه درين هر دو است از مخلوق بظهور آمدند پس
نيكو بنگر اين هر دو آيت را كه در قرآن پاك هستند
آيت اولى قول جناب باري عز اسمه است كه خداى كه پيدا
كرد هفت طبقات آسمان و مانند او زمين فرو مى آرد امر كه
مابين اينها است تا بدانيد كه خدايتعالى بر جميع اشياء
قادر است وتحقيق خدايتعالى احاطه كرده است جميع اشياء را
از علم پس اين دليل كافيست بر شرافت علم خصوصا علم توحيد
و آيت ثانيه قول خداست جل شانه كه من جن و انسان را
نه پيدا كردم مگر براى اينكه عبادت كنند و اين آيت كافيست
براى دليل بر شرافت عبادت و متوجه شدن بر او پس مغلم
بدان اين هر دو را كه مقصود از خلق خداست در هر دو جهان
پس حق است براى بنده كه اشتغال نكند مگر باين هر دو
و رنج نكشد مگر براى اين هر دو و بدانكه جز اين هر دو از امور باطل
است كه در و خيرى نيست و لغو است كه او را حاصلى نيست فرمود ابو يزيد بسطامى

ثلثین سنة فما وجدت شیئا اشد علی من العلم
وخطره وایاك ان یزین لك الشیطان فیقول
لك اذا کان قد ورد هذا الخطر العظیم فی العلم فترکه
اولی فلقد روی عن رسول الله صلی الله علیه وآله
وسلم انه قال اطلعت لیلة المعراج علی اهل النار
فرایت اکثر اهلها الفقراء قالوا یا رسول الله لم ذاك
قال لابل من العلم فمن لم یتعلم العلم لایتأتی له
احکام العبادة والقیام بحقوقها ولو ان رجلا
عبد الله سبحانه وتعالی عبادة ملائکة السماء
بغیر علم کان من الخاسرین فشمر فی طلب العلم
بالبحث والتلقین والتدریس واجتنب الکسل
والملال والآفات فی خطر الضلالة والعیاذ بالله
انتهی وقال الشیخ الفرد المحقق محی الملة والدین
ابو عبد الله محمد بن علی ابن محمد العربی الطائی الحاتمی
الاندلسی رضی الله عنه فی اسرار الخلوة والشیخ
العارف ذو المعارف قطب الزمان الشیخ عبد الکریم
الجیلی الیمنی رضی الله عنه فی شرحها اول ما یجب
علیك ایها السالك طلب العلم الذی هو فریضة
علی کل مسلم وهو العلم الذی نقیم به طهارتك الظاهرة
والباطنة وصلوتك الجسمیة والروحیة
وصیامك الحسی والمعنوی وتقویك عن
کل ما لاینبغی لك وطلب کل ما یفرض علیك
طلبه خاصة لاتزید علی ذلك اصلا فان العمر
قصیر وصرف الوقت الی الوقت اولی وتحصیل
ما یجب علیك تحصیله هو اول باب السلوك
ثم العمل به فان العلم بلا عمل لاینتجه له الا
الخسران فقد ورد ان العالم الذی لایعمل بعلمه

کہ مجاہدہ کردم سی سال پس نیافتم چیزے را دشوار تر از علم
وخطر او و پرحذر باش از نیکہ بر تو شیطان زینت کند و گوید
کہ ہرگاہ در علم چنین ہرج عظیم پیش می آید پس ترک کردن او
اولی باشد پس تحقیق روایت کردہ شدہ است از رسول اللہ
صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ تحقیق فرمود مطلع شدم در شب معراج
بر اہل جہنم پس دیدم اکثر اہل جہنم فقرا ہستند پرسیدند یا رسول اللہ
از مال فرمود نہ بلکہ از علم پس شخصیکہ علم نیاموخت او را حاصل
نمیشود احکام عبادت و قیام چنانکہ حق است واگر شخصے پرستش
نمود خدائے بزرگ را مثل پرستش فرشتگان آسمان بغیر علم
پس او نزد خدا از نقصان بندگانست پس آمادہ باش در
طلب علم بہ بحث و تلقین و تدریس و پرحذر باش از سستی
اعمال ورنہ تو در خطر ضلالت باشی پناہ بخدا انتہی۔
و فرمود شیخ محقق محی الدین محمد بن علی بن محمد العربی رضی اللہ عنہ
در اسرار خلوت و شیخ عبد الکریم جیلی یمنی رضی اللہ عنہ
در شرح آن اے سالک اول چیزیکہ بر تو واجب است
طلب علمیست کہ فرض باشد بر ہر مسلم و علمیست کہ از و راست می آید قیام
طہارت ظاہرہ و باطنۂ تو و نماز تو کہ جسمیہ باشد
و روحیہ و روزۂ تو کہ ظاہری باطنی است و تقوای تو
از ہر چیز یکہ سزاوار تو نیست و جستجوے تو ہر چیز یکہ
بر تو فرض کردہ شد طلب او یا بالتخصیص یا دو
لیکن بر این امر چہ عمر اندک است و صرف وقت جائز
وقت اولے و تحصیل چیزیکہ تحصیل او بر تو واجب شد
این علم اول باب سلوک است بعد ازین عمل بعلم است
چہ علم بے عمل نتیجہ ندارد مگر بے مائگی پس تحقیق
وارد شدہ است کہ عالمیکہ عمل ندارد
بعلم خود

بعذب مثل عابد الوثن انتهی و فی مجمع البحار للشیخ
محمد طاهر الفتنی قال شیخنا قطب الزمان الشیخ
علی المتقی افاض الله فیض تقواه علی المسترشدین
فی رسالته غایة الکمال ما ملخصه اتفق المحققون
علی ان افضل الاعمال ما ینفع بعد موته کالباقیات
الصالحات الواردة فی الکتاب العزیز والسبعة
الواردة فی الحدیث من تعلیم واجراء نهر وحفر
بیر وغرس نخل وبناء مسجد وترک مصحف
اوولد وقال نشر العلم افضلها فانه ابقی اومثل النخل
والبیر ینمی بعد مدة والعلم یبقی اثره الی یوم الدین
قال وله اسباب کتدریس ووقف کتاب
واعارته واعطاء کاغذ اومداد اوقلم والعمدة
فیه تعلیم عامی اوصبی الهجاء حتی یتفرع علوم
جمة فهو کغرس شجرة یتفرع علیه اغصان واثمار
والاعانة بالکاغذ کهیئة الارض والمداد کالبذر
والقلم کآلة الحرث قال ومما یدل علی فضل التعلم
والتعلیم حدیث وفضل عالم یصلی المکتوبة
ثم یجلس فیعلم الناس الخیر علی العابد الذی
یصوم النهار ویقوم اللیل کفضلی علی ادناکم
وحدیث لان تغدو فتتعلم آیة من کتاب الله
خیر لک من ان تصلی مائة رکعة قال ثم انی
رأیت کثیرا من الجهلاء المتصوفة یدعون
سلوک الطریق الی الله وهم لیسوا علیها وینکرون
التعلم والتعلیم ویمنعون اصحابهم عنهما
کانهم اعداء العلم والعلماء ولا یعلمون
انه یضر بایمانهم ویحتجون بکون النبی صلی الله
علیه وآله وسلم امیا ولا یعرفون انه صاحب وحی

معذب خواهد شد مثل بت پرست انتهی و در مجمع البحار
شیخ محمد طاهر فتنی واقع است که فرمود شیخ علی در رساله
خود غایة الکمال که تلخیص او اینست متفق شدند
محققون برین امر که افضل اعمال آنست که نافع باشد
بعد موت مثل باقیات صالحات که وارد اند
در کتاب مجید و هفت دیگر که وارد شدند در
حدیث از تعلیم علم و جاری کردن نهر وحفر
چاه ونشاندن درخت وبنا کردن مسجد و باقی داشتن
قرآن مجید واولاد صالح وفرمود که نشر علم افضل اینهاست
چه علم بقای کلی دارد ازینکه درخت وچاه محو می شوند بعد
مدتی وعلم باقی می ماند اثر او تا قیامت وفرمود که برای
علم اسباب کثیره اند مثل درس دادن ووقف کردن
کتاب وعاریت دادن او ودادن کاغذ وسیاهی
وقلم وعمده در باب علم تعلیم عامی وطفل نوآموز باشد تا بحدیکه علوم
متفرع میشوند ازو مثل نشاندن نهالیست که بروی شاخها برآمده
وثمرات پیدا می شوند ومدد نمودن بکاغذ بصورت ارض است
وسیاهی مثل تخم است وقلم آله زراعت وفرمود چیزیکه دلالت
میکند بر فضیلت تعلم وتعلیم حدیث است وبزرگی عالم که نماز
فرض میگذارد ونشستن تعلیم مردم خیر را بر عابدی که بروز ها روزه
میدارد وشبها بیدار می باشد مثل فضیلت منست بر کمترشما وحدیث
دیگر که هر آینه صبح کنی وتعلیم نمائی آیتی از قرآن پاک بهتر است
برای تو از ینکه صد رکعت نماز گذاری بعد ازین دیدم که اکثر جهلاء صوفیه
که بتکلف صوفی می نمایند ودعوی سلوک جانب خدا میدانند
در حالیکه نیستند بر سلوک وانکار می کنند تعلیم وتعلم را وباز میدارند
اصحاب خود را ازین هر دو گونی که ایشان دشمن علم وعلما هستند ونمی دانند
که این انکار مضر ایمان ایشان است وحجت می آرند بر بودن جناب
رسالت مآب صلی الله علیه وآله وسلم امی ونمیدانند که وی صاحب وحی

ومعدن علم وربما يحصل للجاهل بشغل ذكر واسم
بعض صفاء فيغتر ولا يدري ان له آفات بغير
علم كالحلول والاتحاد وربما يحتج بعض جهال بقول
المشايخ العلم حجاب الله الاكبر ولا يدري انه
حجة عليه فان مثله في ترك العلم بهذا كمثل من
عشق شخصا فاخبر بانه وراء جدار فيقول الجدار
حجاب فيتركه فانظر هل احدٌ احمق منه وكان يجب
عليه ان يقطع الجدار ويصل الى المحبوب لا ان يرجع
ويتركه وانما وصفوا الحجاب بالاكبر لانه يحتاج
في قطعه الى مشقة شديدة كما قال ابو يزيد
البسطامي عملت في المجاهدة ثلثين سنة فما
وجدت اشد من العلم ومتابعته ولولا اختلاف
العلماء لتعيت وايضا انما يكون حجابا لمن
طلبه للتفاخر وحطام الدنيا وايضا مثل من ترك
العلم بمسائل الدين كشخص مدعي محبته
شخص غائب عنه لا يدري طريق وصوله فارسل
المحبوب اليه كتابا يتضمن طريق وصوله اليه
وهو يطرح الكتاب ولا ينظر اليه ويظن انه حجاب
في الوصول اليه فلا شك انه ينسب الى الحمق
او الكذب عند كل عاقل فالقرآن والاحاديث
وعلوم الدين تعرف طريق الوصول الى الله تعالى
ثم اعلم ان العلم ظاهر وباطن وللظاهر مقدمات
كالفنون العربية ومقاصدها كالتفسير والفقه
والحديث والباطن علم الاخلاق كالاخلاص
والتوكل والتواضع والتفويض وقصر الامل والزهد
في الدنيا والنصيحة والقناعة والرضاء
والصبر وبالله التوفيق انتهى

ومعدن علم بود وبسا اوقات براے جاہل حاصل میشود بسبب
شغل ذکر یا اسم بعض صفا پس فریب میخورد ونمیداند کہ براے او
آفات است بے علم چنانکہ حلول واتحاد وبسا حجت می آرند
بعضے جہال از قول مشائخ کہ علم حجاب عظیم است ونمی پندارند
کہ این دلیل بروے قائم است از نیکہ مثل او در ترک علم باین وجہ
چون مثل شخصے است کہ عشق دارد دار شخصے بعد ازین خبر داده شود
کہ معشوق بپس دیوار است پس گوید کہ دیوار حجاب است پس
ترک کند او را پس ببین کہ کدام شخص از دو احمق تر خواہد بود وبرو
واجب بود کہ قطع دیوار کرده داخل جانب محبوب بود نہ اینکہ
باز گردد وترک کند او را وحجاب را اگر گفتند بوجہیکہ در شکستن او
حاجت بشقت شدیده مے باشد چنانکہ فرمود بایزید بسطامی
عمل نمودم در مجاہدہ سی سال ونیافتم شدیدتر از علم ومتابعت او
اگر نبودی اختلاف علماء آئینہ رنجیدمی دوم حجاب است براے کسیکہ
طلب کند ویرا براے فخر نمودن وطمع دنیا ونیز مثل شخصیکہ ترک
علم مسائل دینی میکند مثل شخصیست کہ دعوے محبت شخصی میکند
کہ او غائب است واز راہ وصول بوی نمیداند پس فرستد محبوب وے
او را خطے کہ متضمن است بر طریق وصول او بہ جانب او وحال
اینست کہ عاشق خط را می اندازد ونمی بیند بسوے وی گمان میکند
اینکہ او حجاب است در وصول وے بسوے وے پس شک
نیست کہ این منسوب کرده خواہد شد بسوے حمق یا کذب
نزد ہر عاقل پس از قرآن واحادیث وعلوم دین شناختہ میشود
طریق وصول الی اللہ باز بدانکہ علم بر دو قسم است ظاہر و باطن
وبراے علم ظاہر مقدمات اند مثل فنون عربیہ ومقاصد مثل تفسیر
وفقہ وحدیث وعلم باطن علم اخلاق است مثل اخلاص
وتوکل وتواضع وتفویض وقصر امل وزہد در دنیا ونصیحت
وقناعت ورضا وصبر وتوفیق از خدا

و امام حجۃ الاسلام علیہ الرحمۃ در کیمیاے سعادت فرمود ہمانا کہ شنیدہ باشی از صوفیان کہ گویند علم حجاب است ازین راہ و انکار کردہ باشی این سخن را انکار مکن کہ این حق است چہ محسوسات و ہر علم کہ از راہ محسوسات حاصل شود چون بآن مشغول باشی ازین حالی حجاب بود و مثل دل چون حوضے است و مثل حواس چون پنج جوے کہ آب ازان بحوض مے آید از بیرون اگر خواہی کہ آب صافی از قعر حوض برآید تدبیرش آن بود کہ این آب را جملہ ازان بیرون کنی و گل سیاہ کہ از اثر آن بود جملہ بیرون کنی و راہ ہمہ جویہا را ببندی تا آب دران نیاید و قعر حوض میکنی تا آب پاک صافی از اندرون حوض پدید آید تا حوض بآن آب کہ از بیرون در آمد مشغول باشد ممکن نبود کہ آب از درون آن برآید ہمچنین این علم کہ از درون دل بیرون آید حاصل نیاید تا دل از ہر چہ از بیرون در آمد خالی نشود اما عالم اگر خود را خالی کند از علم آموختہ و دل بدان مشغول ندارد آن علم گذشتہ حجاب او نباشد و ممکن بود کہ این فتح او را برآید ہمچنانکہ چون دل از خیالات و محسوسات خالی کند خیالات گذشتہ او را حجاب نشود و سبب حجاب آنست کہ چون کسے اعتقاد اہل سنت آموخت و دلائل آن چنانکہ در جدل و مناظرہ گویند آموخت و ہمگی خود را بآن داد و اعتقاد کرد کہ ورائے این علم خود ہیچ علم نیست و اگر چیزے دیگر در دل او آید گوید این خلاف آنست کہ من شنیدہ ام و ہر چہ خلاف آنست باطل باشد ممکن نشود کہ ہرگز این کس را حقیقت کارہا معلوم شود چہ آن اعتقاد کہ عوام خلق را بیاموزند قالب حقیقت است نہ عین حقیقت و معرفت تمام آن بود کہ آن حقیقت ازان قالب مکشوف شود چنانکہ مغز از پوست و بدانکہ کسیکہ طریق جدل در نصرت آن اعتقاد بیاموزد او را حقیقت مکشوف نشود چون پندارد کہ ہمہ آنست کہ او دارد آن پندار حجاب او گردد و بحکم آنکہ این پندار غالب شود بر کسیکہ چیزے آموختہ باشد غالب آن بود کہ این قوم محجوب باشند ازین درجہ پس اگر کسے ازین پندار بیرون آید علم حجاب او نبود و چون این فتح برآید او را درجۂ وے بکمال رسد و راہ او ایمن تر و درست تر بود از کسیکہ قدم او در علم راسخ نشدہ باشد از پیش و باشد کہ مدتے دراز در بند خیالی باطل بماند و اندک مایہ شبہ او را حجاب کند و عالم ازچنین خطر ایمن باشد پس معنی اینکہ علم حجاب است باید کہ بدانی و انکار نکنی چون از کسے شنوی کہ او بدرجۂ مکاشفہ رسیدہ باشد اما این مباحیان و مطوقان بیچارہ اصل کہ درین روزگار پیدا شدہ اند ہرگز ایشان را خود این حال نبودہ و لیکن عبارتے چند مزیق از طامات صوفیان برگرفتہ اند و شغل ایشان آن باشد کہ ہمہ روز خود را مے شویند و بفوطہ و سجادہ مرقعی مے آیند و دانگاہ علم و علما را مذمت مے کنند ایشان گشتنی اند کہ شیاطین خلق اند و دشمن خدا و رسول اند چہ خدا و رسول علم و علما را مدح گفتہ اند و ہمہ عالم را بعلم دعوت کردہ اند این مدبر مطوق چون صاحب حالے نباشد و علم نیز حاصل نکردہ باشد او را این سخن گفتن کے روا باشد و مثل او چون کسے باشد کہ شنیدہ باشد کہ کیمیا از زر بہتر بود کہ ازان زر بے نہایت آید چون گنجہاے زر پیش او نہند دست بآن نبرد و گوید زر بچہ کار آید و آنرا چہ قدر باشد کیمیا باید کہ اصل آنست زر را نشاید کیمیا را خود ہرگز ندین باشد و مدبر نشستہ بود مدبر مفلس و گرسنہ بماند و از شادی این سخن کہ من خود گفتم کہ کیمیا از زر بہتر طرب میکند و لاف میزند پس مثال کشف انبیا و اولیا چون کیمیا است و مثل علم علما چون زر است

وصاحب کیمیا را بر صاحب زر فضل است در جملہ ولیکن اینجا دقیقہ دیگر است کہ اگر کسے چندان کیمیا دارد کہ ازان بیش از صد دینار زر بدست نیاید او را فضلے نباشد بر کسیکہ او را ہزار دینار زر باشد وچنانکہ کتب کیمیا و حدیث آن وطالب آن بسیار اند وحقیقت آن در روزگار بدست نیاید و بیشتر کسانیکہ بطلب آن برخیزند حاصل ایشان قلابی بود کار صوفیہ نیز ہمچنین بود حقیقت در ایشان عزیز بود و انچہ بود اندک بود و نادر بود کہ بکمال رسد پس باید کہ بدانی کہ ہر کسے را کہ از حال صوفیان اندک چیزے پدید آید او را بر ہر عالمے فضل نباشد کہ بیشتر ایشان آن باشند کہ از اوائل آن کار چیزے بر ایشان پدید آید و انگاہ ازان بافتند و تمام نشوند و بعضے باشند کہ سوداے وخیالے بر ایشان غالب شود و آنرا حقیقتے نباشد و ایشان پندارند کہ این کارے است و انرا ندانند نہ چنین باشند وخیالہ در خواب حقیقت است و اضغاث احلام است دران حال نیز ہمچنین بود بلکہ فضل بر علما کسے را بود کہ دران حال چنان کامل شدہ باشد کہ ہر علم کہ بدین تعلق دارد و دیگران را بتعلم بود او خود بے تعلم بداند و این سخت نادر بود پس باید کہ باصل راہ تصوف و بفضل ایشان ایمان داری و بسبب این مطوقان روزگار اعتقاد در ایشان تباہ نکنی و ہر کہ از ایشان در علم و علما طعن میکند بدانکہ از بیجا صلی میکند انتہی بالجملہ بر جلالت شان صوفیہ کرام کہ بفقہ و تصوف آراستہ باشند و باتباع سنت سنیہ پیراستہ اعتقاد تمام باید داشت و بہیچ وجہ دامن توسل این اکابر از دست نباید گذاشت کہ اساطین ملت قویمہ اند و ارکین شریعت مستقیمہ علماے ربانیین عبارت ازایشان است و حدیث العلماء ورثۃ الانبیاء اشارت بایشان نظام عالم بدست ایشان مفوض است و ہدایت جہان و پناہ درماندگان بدیشان ایشان مسلم مولوی معنوی مے فرماید ؎

غیر پیر استاد و سر شکر مباد — پیر گردون نے ولے پیر شاد
دست پیر از غائبان کوتاہ نیست — دست او جز قبضۂ اللہ نیست
ظل او اندر زمین چون کوہ قاف — روح او سیمرغ بس عالی طواف
پیر آن شایند کین عالم نبود — جان ایشان بود در دریاے جود
در دل انگورے کہ رادین اند — در فنا محض شے را دین اند

پیر را بگزین کہ بے پیر این سفر — ہست بس پر آفت و خوف و خطر
کردہ ام بخت جوان را نا پیر — کو ز حق پیر است نازا یام پیر
ہر کہ تنہا بادیہ این رہ برید — ہم بعون و ہمت پیران رسید
اکمہ و ابرص چہ باشد مردہ نیز — زنگ گردد از فسون آن عزیز
انچہ تو در آئنہ بینی عیان — پیر اندر خشت بیند پیش ازان

نام این طائفہ در موطن الست و برجرین بجمعہم بتفصیل آیا ہستم ۱۲ و دست میدہد و داد و ستد

نگاشتہ اند پس ایشان از محبوبان لم یزل و یزال بودہ اند رضی اللہ عنہم و رضوا عنہ و از مویدان حضرت الوہیت ہستند اولئک کتب فی قلوبہم الایمان و ایدہم بروح منہ لاجرم این طائفہ وجود آفریدگار بے ترکیب مقدمات عقلیہ ادراک مے نمایند و حق را بنور حق مے شناسند افمن شرح اللہ صدرہ للاسلام فھو علی نور من ربہ و بنظر استدلال حاجت ندارد و بہیمات بینا را از ادراک الوان باستدلال قوۃ لمس چہ حاجت افی اللہ شک فاطر السموات والارض از جنید قدس سرہ پرسیدند ما الدلیل علی وجود الصانع در جواب فرمود لقد اعنی الصبح عن المصباح و از عارف دیگر پرسیدند باین اللہ فقال اسحقک اللہ انطلب مع العین

خوشنود شد خدا از ایشان و خوشند شدند ایشان از خدا ۱۲ آن مومنان کہ باکافران دوستی ندارند نوشتہ است خدا در دل ایشان ایمان را نوشتہ و ایشان را بفیض منی از جانب خود ۱۲ آیا کسیکہ خدا گشادہ کردہ است از خدا سینہ او را برائے دین اسلام پس او بر روشنی باشد از جانب پروردگار خود ۱۲ آیا خدا شبہ است آفرینندہ آسمانہا و زمین را ۱۲ چیست بدیل بر وجود صانع ۱۲ ہر آئنہ بنیاد کردہ صبح از چراغ یعنی وجود صبح حاجت چراغ ندارد ۱۲ کجا است خدا پس گفت محو کنند ترا خدا

الدین چون این طائفه بمحض موهبت ربانی بدرجهٔ کمال فائز شده اند واز مکتب خانهٔ وعلمناه من لدنا علما سبق گرفته ودران طریق اشواک شکوک وغوائل اوهام کمتر است اشرف واعلی باشند وبوراثت انبیا که صفوهٔ خلائق

اند اقرب واولی النظم	آنها که ربوده است اند	از عهد الست باز مستند	در منزل دردبستهٔ پایند
در دادن جان کشاده دستند	چالاک روند پس بیک گام	از جوی حدوث باز جستند	فانی زخود وبدوست باقی
این طرفه که نیستند وهستند	این طائفه اند اهل توحید	باقی همه خویشتن پرستند	ولیکن درین طریقه اخطار

بسیار است ومهالک بیشمار چه خطرات وساوس وورطات هواجس وتسویلات باطله وتخییلات فاسده سالک را در بیابان طلب حیران وسرگردان دارد ودر افسد مفاسد آنکه باندک نمایشی کسراب بقیعة یحسبه الظمآن ماءً از راه رفته وست از طلب بدارد حتی اذا جاءه لم یجده شیئاً وبعد از اطلاع برحلیه حال حاصلش غیر از حسرت ووبال نباشد نعوذ بالله من ذلک ۵ ودر است سرآب درین بادیه هشدار؛ تا غول بیابان نفریبد بسرابت - وایضاً استاد این طریقه که عبارت از مرشد کامل است نادر بود وبر تقدیر وجود شناخت او متعذر یا متعسر چه کمالات انسانی را جز صاحب کمال نشناسد وقیمت جوهر را جز جوهری نداند ۵ بسر قصهٔ سیمرغ وغصهٔ هدهد؛ کسے - سد که شناسائے منطق الطیر است - واکثر مردم بصورت ممویه وظاهر بی حقیقت از راه افتاده یاقوت را مقابل خرمهره مے نهند ۵ سنگ سیه نبرخ زر سرخ میخرند - وناگاه افتد که مبتدی تلبیس وتدلیس فریفته شود ونقد عمر خود صرف خدمت ناقص کند بظن کمال ومودی بخسران حال ومآل او گردد نعوذ بالله من الغباوة والغواية ازینجهت بیشتر علما حث مردم برطریقه نظر نمایند بآنکه درطریق تصفیه نیز اخلاص این طریق متحقق است چه اگر سالک بکلی از علوم رسمے عاری باشد از ورطهٔ افراط وتفریط ایمن نتواند بود وازمخالفت شریعت وحکمت فارغ نه، شاید که بنا برجهل بحد اعتدال احتمال ریاضات مفرطه کند ومودی بفساد مزاج وبطلان استعداد گردد لهذا حضرت هادی الثقلین الی الصراط المستقیم علیه افضل الصلوة والتسلیم فرموده مما اتخذ الله ولیا جاهلا قط

ودر حدیث دیگر گفته نصم ظهری رجلان جاهل	بشکسته پشت مراد وکس یکے جاہل عبادت کنندہ یعنی آنکه
متنسک وعالم متهتک کذا فی النبصره للقونیوی	بسبب بی علمی افراط وتفریط کند کردنی بگذارد وناکردنی بعمل آرد
ولوامع الاشراق للدوانی وقال الامام عبد الکریم	دوم عالم که هتک حرمت علم ودین سازد چنین است در تبصره
ابو القاسم بن هوازن القشیری اعلموا رحمکم الله	قونیوی ولوامع الاشراق دوانی - امام ابو القاسم عبد الکریم
ان المسلمین بعد رسول الله صلی الله علیه و	ابن هوازن قشیری مے نویسد که بدانید اے طالبان رحم کند
آله وسلم لم یتسم افاضلهم فی عصرهم بتسمیة	شما را الله تعالی که مسلمانان بعد رسول خدا صلی الله علیه وآله
علم سوی صحبة الرسول الله علیه وآله وسلم	وسلم نه موسوم کردند بزرگان شان در زمانهٔ خود خود را باسمے سوائے
اذ لا فضیلة فوقها فقیل لهم الصحابة ولما ادرک	صحابی بودن چه که فضیلتے فوق ازین نیست پس گفته شد برای شان

۱ وآنهو غیرهم ۲ وراز نزدیک خود علے ۱۲ ۳ مانند سرابے هست در میدان همواے پندار دوش تشنه آبے ۱۲ ۴ تا وقتیکه باید نزد آن نیابد بشش چیزے ۱۲ ۵ پناه مے جویم بخدائے تعالے از گمراهی ۱۲ ۶ گرفته است خدا دوست جاهلے را هرگز ۱۲

اهل العصر الثانی سمی من صحب الصحابة التابعین
وراؤ ذلك اشرف سمة ثم قیل لمن بعدهم
اتباع التابعین ثم اختلف الناس وتباینت
المراتب فقیل لخواص الناس ممن لهم شدة
عنایة بامر الدین الزهاد والعباد ثم ظهرت
البدعة وحصل التداعی بین الفرق فکل فریق
ادعوا ان فیهم زهاداً فانفرد خواص اهل السنة
المراعون انفاسهم مع الله الحافظون قلوبهم
عن طوارق الغفلة باسم التصوف واشتهر هذا
الاسم لهؤلاء الاکابر قبل المائتین من الهجرة قال
الامام الحافظ الحجة ابو نعیم فی حلیة الاولیاء فی خبر
ابن عمر لکل قرن من امتی سابقون فالصوفیة
سبّاق الامم والقرون وباخلاصهم یمطرون
وینصرون - وقال الامام حجة الفقهاء والمحدثین
سفیان الثوری لولا ابوهاشم الصوفی ما عرفت
دقائق الریاء رواه جمع من الحفاظ منهم شیخ
الاسلام الهروی وقد فضل سفیان عبد الله ابن
عبد العزیز العمری الصوفی علی سائر اهل المدینة
مالك ومن هنالك ووافقهم جماعة من اولهم
صاحبه سفیان ابن عیینة کما فی صحیح ابن حبان
وعبد الرزاق فی روایة صحیحة عنه ومن آخرهم
الطحاوی فی مشکل الآثار فی باب بیان مشکل ما روی
عن رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم من قوله
یوشك ان یضرب الناس اکباد الابل فی طلب العلم
فلا یجدون عالماً اعلم من عالم المدینة وعللوا
هذا الخبر علیه وقالوا انما العالم من یخشی الله
وان علماء الباطن هم المرادون بقوله تعالی

اسم صحابہ و بعد ازان و قتیکہ یافتند اہل زمانہ دیگر نام نہادہ شد
کسیکہ صحبت یافت صحابہ را بہ تابعین و این را ایشان علامتے
بزرگ برائے خود پنداشتند باز گفتہ شد برائے کسیکہ بعد ازاں بہ
اتباع تابعین باز مردمان مختلف شدند و مراتب ہم متباین
شدند پس گفتہ شد برائے مردمان خاص کہ اوشان را شدت
توجہ بامر دین بود زہاد و عباد پس ازان ظاہر شد بدعت و
حاصل شد تداعی میان فرقہا پس ہر فریق دعوی کردند کہ
اوشان زہاد اند پس منفرد گشتند خواص اہل سنت کہ رعایت
کنندگان انفاس خود بودند باخدا و محافظ قلوب خود بودند
از خواطر غفلت باسم تصوف و مشہور شد این اسم برائے این
بزرگان قبل از سنہ دو صد ہجری فرمود امام حافظ ابو نعیم در حلیۃ
الاولیاء در حدیث ابن عمر کہ برائے ہر قرن از امت من شائقین اند
پس صوفیہ پیشی کنندگان امت و قرون اند بوجہ خلاص
خویش مے شتابند و یاری مے دہند و فرمود امام حجۃ فقہا
و محدثین سفیان ثوری اگر نبودے ابو ہاشم صوفی نشناختم
دقائق ریا را روایت کرد این را جمعے از حفاظ حدیث منجملہ
آنہا شیخ الاسلام ہروی است و تحقیق فضیلت داد سفیان
عبد اللہ ابن عبد العزیز عمری صوفی بر تمام اہل مدینہ امام مالک را
و ازینجاست کہ موافق شد اوشان را جماعتے کہ اولین شان
ہمراہی شان سفیان ابن عیینہ اند چنانکہ در صحیح ابن حبان
و نیز عبد الرزاق آوردہ در روایت صحیحہ خود از وے و از
آخرین شان طحاوی اند در مشکل الآثار در باب بیان حدیثے
کہ روایت کردہ شد از آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از قول
وے کہ نزدیک است کہ بزنند مردم جگرہائے اشتران را
در حالیکہ طلب مے کنند علم پس نیابند ہیچ کسے را دانا تر از
عالم مدینہ و حمل کردند اوشان این خبر را بر وے و گفتند کہ عالم
کسے است کہ مے ترسد از خدا و تحقیق علماء باطن مراد اند از

انما یخشی الله من عباده العلماء وقال الحافظ
کمال الدین الدمیری وقد کان الائمة المجتهدون
کالشافعی وغیره یعترفون بوفور فضل علماء الباطن
وقال الامام ابو حنیفة رح حضرت داؤد الطائی علم وعمل
فاورثه الله علم ما لم یعلم وقال الامام حجة الاسلام
فی الاحیاء قد کان اهل الورع من علماء الظاهر
مقرین بفضل علماء الباطن وارباب القلوب
کان الشافعی رحمة الله یجلس بین یدی شیبان
الراعی کما یقعد الصبی فی المکتب ویسئله کیف
یفعل فی کذا وکذا فیقال له مثلك یسال هذا البدوی
فیقول ان هذا وفق لما اغفلناه وکان احمد
ابن حنبل رض ویحیی ابن معین رحمهما الله تعالی
یختلفان الی معروف الکرخی ولم یکن فی علم الظاهر
بمنزلتهما وکانا یسألانه کیف نفعل وقد قال النبی
صلی الله علیه وآله وسلم لما قیل له کیف نفعل
اذا جاءنا امر لم نجده فی کتاب ولا سنة قال
صلعم سلوا الصالحین واجعلوه شوری بینهم
ولذلك قیل علماء الظاهر زینة الارض والملك
وعلماء الباطن زینة السماء والملکوت قال
القاری ای العلماء بالله افضل من العلماء
باحکام الله فالاولون هم الاولیاء والآخرون
هم الفقهاء انتهی وقال الجنید قال لی السری یحیی
رحمة الله اذا قمت من عندی فمن تجالس فقلت الحارث
المحاسبی فقال نعم الجلیس خذ من علمه وادبه
ودع عنك تشقیقة الکلام وردده علی المتکلمین
ثم لما ولیت سمعته یقول جعلك الله تعالی
صاحب حدیث صوفیا ولا جعلك صوفیا

قول وے تعالی انما یخشی الله من عباده العلماء وگفت حافظ
کمال الدین دمیری که تحقیق بودند ائمه مجتهدین مثل امام شافعی
وغیره که اقرار مے کردند بر زائد بزرگی علماء باطن وگفت امام
ابو حنیفه رح حضرت داؤد طائی بیاموخت علم را وعمل بران کرد پس
وارث گردانید او را خدائے تعالی به علیکه نمی دانست وگفت
امام حجة الاسلام در احیاء العلوم وتحقیق بودند اهل ورع از علمائے
ظاهر اقرار کنندگان به فضل علماء باطن وارباب قلوب بود
امام شافعی رح مے نشست روبروے شیبان راعی چنانکه مے نشیند
طفل در مکتب وے پرسید ویرا که چگونه خواهد کرد در فلان
وفلان پس گفته شد برائے وے که مثل تو ے پرسد این بدوی
پس گفت که تحقیق این توفیق داده شده است از انچه که غفلت
کردیم ازان وبود امام احمد ابن حنبل ویحیی ابن معین رحمهما الله تعالی
که اختلاف میکردند نزد معروف کرخی ونبود در علم ظاهر بمرتبه
اوشان وبودند آن هر دو که مے پرسیدند ازو ے که چگونه
کنیم درانحالیکه فرمود نبی صلے الله علیه وآله وسلم برائے انچه که
گفته شد برائے وے که چگونه کنیم وقتیکه آید ما را امرے که نیابیم
وے را در کتاب وسنت پس گفت آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم
که بپرسید از صالحین ومشورت کنید باخود ها وبرائے همین گفته شد
که علماء ظاهر زینت زمین وملک اند وعلماء باطن زینت
آسمان وعالم ملکوت گفت قاری که علماے بالله افضل اند
از علماے باحکام الله پس اول اوشان اولیا هستند وآخر
شان فقها وفرمود جنید رح که گفت از من شیخ من حضرت
سری سقطی رح که وقتیکه مے روی از نزد من پس بکجا مے نشینی
پس گفتم که نزد حارث محاسبی پس فرمود عمده مصاحب
است بگیر از علم وے وادب وے وبگذار از خود به نیکی گذاردن
کلام وردکردن وے بر متکلمین باز وقتیکه برگردانیدم شنیدم ویرا که
مے گفت گرداند ترا خدائے تعالی محدث صوفی ونگرداند ترا صوفی صاحب حدیث

صاحب حدیث اشار الی ان من حصل الحدیث
والعلم ثم التصوف افلح ومن تصوف قبل العلم
خاطر بنفسه انتهی وقد کان الامام مالك اولاً
یعرض عن الصوفیة وآخره رجع عن ذلك
واستفاد من بعض اولئك ثم قال فی ماروٰه
ابن ابی حاتم فی تفسیره وابن عدی فی کامله العلم
لیس بکثرت الروایة انما العلم نور یجعله الله
فی القلب قال المناوی فی شرح جامع الصغیر
یشیر الی علم الباطن ای علوم الاسرار الباطنیة
الکشفیة والانوار القلبیة التی تکون للصوفیة
کما ورد علم الباطن سر من اسرار الله یقذفه
فی قلب من یشاء من عباده ودر کتاب منقذ
من الضلال بعد از ذکر مبادی احوال خود فرموده است
وانکشف لی فی اثناء هذه الخلوات امور لا یمکن
احصاءها واستقصاءها والقدر الذی اذکره
لینتفع به انی علمت یقینا ان الصوفیة هم
السالکون بطریق الله تعالٰی خاصة وان
سیرتهم احسن السیر وطریقهم اصوب الطرق
واخلاقهم اذکی الاخلاق بل لو جمع عقل العقلاء
وحکمة الحکماء وعلم الواقفین علی اسرار الشرع
من العلماء لیغیروا شیأ من سیرهم واخلاقهم
ویبدلوه بما هو خیر منه لم یجدوا الیه سبیلا
وان جمیع حرکاتهم وسکناتهم فی ظاهرهم
وباطنهم مقتبسة من نور مشکوٰة النبوة
ولیس وراء نور النبوة علی وجه الارض
نور یستضاء به وبالجملة فماذا یقول القائلون
فی طریقة طهارتها وهی اول شروطها تطهیر القلب

اشاره کرد - بانکه کسیکه حاصل کند حدیث وعلم وباز تصوف
فلاح یابد وکسیکه صوفی شود قبل علم خود را در خطر افگند تمام شد
کلام حجة الاسلام وامام مالک اولاً از صوفیه اعراض داشت
ودر آخر ازان رجوع کرده از بعض اوشان استفاده کرد
باز گفت - در انچه که روایت کرد - ویرا ابن ابی حاتم در تفسیر خود
وابن عدی در کامل خویش که علم بکثرت روایت نیست
بلکه علم نوریست - که میگرداند - ویرا خدائے تعالٰی در قلب
عبد الرؤف مناوی در شرح جامع صغیر گفته که اشارت
کرده است - بسوی علم باطن یعنی علوم اسرار باطنیه کشفیه
وانوار قلبیه که برائے صوفیه مے باشند - چنانکه وارد شد
که علم باطن سریست - از اسرار الٰهی مے اندازد - ویرا
در قلب کسیکه میخواهد از بندگان خود ومنکشف شدند - برائے من
در اثنائے این خلوتها چند امور که شمار آنها وتمام گرفتن
آنها ممکن نیست ومقدار یکه ذکر خواهم کرد ویرا تا که نفع گرفته
شود - بدان من بیقین دانستم که صوفیه کسانے اند
که رونده اند - بر راه خدا بالخصوص وسیرت شان احسن
سیر وطریق شان اصوب طرق واخلاق شان پاکیزه تر
اخلاق بلکه اگر جمع کرده شود - عقل عاقلان وحکمت
حکیمان وعلم واقفین اسرار شرع از علماء تا که متغیر کنند
چیزے را از عادات اوشان واخلاق اوشان وتبدیل
دهند ویرا بانچه که بهتر از وے است نخواهند یافت
بسوئے وے راهے وبه تحقیق جمله حرکات وسکنات
شان در ظاهر وباطن حاصل کرده شده اند - از نور
مشکوٰة نبوت ونیست ورائے نور نبوت بر روئے زمین
نورے که روشنی حاصل کرده میشود بوے خلاصه کلام
اینکه پس چه خواهند گفت قائلین در طریقه طهارت خود
که اول شرائط پاک کردن قلب است

ة عما سوی الله تعالٰی و مفتاحها الجاری
ی التحریم من الصلوٰة استغراق القلب
بذکر الله تعالٰی و آخرها الفناء بالکلیة فی الله
عزوجل و هذا آخرها بالاضافة الی ما یکاد یدخل
تحت الاختیار و الکسب من اوائلها و هی علی
التحقیق اول الطریقة و المشاهدات و ما قبل
ذلک کالدهلیز للسالک الیه و من اول الطریقة
تبتدی المکاشفات و المشاهدات حتی انهم
فی یقظتهم یشاهدون الملائکة و ارواح الانبیاء
علیهم الصلوٰة و السلام و یسمعون منهم اصواتا
و یقتبسون منهم فوائد ثم یترقی الحال من
مشاهدة الصور و الامثال الی درجات یضیق
منها نطاق النطق و لا یحاول معبران یعبر
عنها الا اشتمل لفظه علی خطاء صریح لا یمکنه
الاحتراز عنه و علی الجملة ینتهی الامر الی قرب
من یکاد یتخیل منه طائفة الحلول و طائفة الاتحاد
و طائفة الوصول و کل ذلک خطاء و قد بینا
وجه الخطاء فیه فی کتاب المقصد الاقصی
فی شرح اسماء الحسنی بل الذی لابسته تلک الحالة
فلا ینبغی ان یزید علی ان یقول ؎
وکان ما کان مما لست اذکره ٭ فظن خیرا و لا تسئل عن الخبر
و بالجملة فمن لم یرزق منه شیئا بالذوق
فلیس یدرک من حقیقة النبوة الا الاسم
و کرامات الاولیاء علی التحقیق بدایات
الانبیاء علیهم الصلوٰة و السلام و کان ذلک
اول حال رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم
حین اقبل الی جبل حراء حین کان یخلو فیه

بالکلیه از ماسوی الله تعالٰی و کلید وی کہ اول مقام تحریم
است از نماز استغراق قلب است بذکر الٰہی و آخر آن فنای
کلی است در حق عزوجل و این آخر آنست بنسبت آنچہ کہ قریب است کہ داخل شود
زیر اختیار و کسب از اوائل آن و این بالتحقیق اول طریقہ
و مشاہدات است و آنچہ گفتہ شد - کہ این مثل دہلیز است
برائے روندۂ آن طرف و از اول طریقت کہ ابتدائی
مکاشفات و مشاہدات میشود - بمثابہ کہ اوشان
در بیداری خود مشاہدہ میکنند - ملائکہ و ارواح انبیا
علیہم الصلوٰة و السلام را از اوشان آواز ہا مے شنوند
و از وشان فواید حاصل میکنند - باز ترقی میکند - حال
از مشاہدہ صور و امثال بسوئے درجات کہ تنگ میشود
ازان گویائی و نہ قصد میکند - تعبیر کنندہ از نیکہ مراد گیرد
از وے مگر شامل باشد لفظ وے بر خطائے صریح کہ از وے
پرہیز ممکن نباشد و بالآخر منتہے میشود امر بانیکہ باشد
کہ قریب باشد - کہ خیال کند از وے گروہے حلول را
و گروہے اتحاد را و گروہے وصول را و این جملہ خطا باشد
و وجہ خطا در وے بیان کردہ ام - در کتاب خود المقصد
الاقصٰی فی شرح اسماء الحسنٰی بلکہ بباطن دانستہ ام
این حالت را پس مناسب نیست - انیکہ زیادہ کردہ
شود - بر انیکہ گفتہ شد ؎

و بود آنچہ بود و نیستم من آنچہ کہ نہ ذکر خواہم کرد ٭ پس گمان نیک
کن و مپرس از خبر وی - و بالجملہ پس کسیکہ نہ روزی دادہ شود
از وے اندکے ذوق پس نہ ادراک کند از حقیقت نبوت
مگر برائے نام و کرامات اولیا ہر آئینہ حال ابتدائی انبیاء
علیہم السلام اند - و بود این اول حال جناب رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم - وقتیکہ متوجہ شد سوئے کوہ حرا
در حالیکہ خلوت میکرد در وے بارب خویش و عبادت

ربه ویتعبد حتی قالت العرب ان محمدا عشق
ربه وهذه حالة یتحققها بالذوق من یسلك
سبیلها فمن لم یرزق الذوق فیتیقنها بالتجربة
والتسامع ان اکثر معهم الصحبة حتی یفهم
ذلك بقرائن الاحوال یقینا فمن جالسهم
استفاد منهم هذا الایمان فهم قوم لا یشقی
جلیسهم ومن لم یرزق صحبتهم فلیعلم
امکان ذلك یقینا بشواهد البراهین علی
ما ذکرناه فی کتاب عجائب القلب من کتاب
الاحیاء والتحقیق بالبرهان علم وملابسة
عین تلك الحالة ذوق والقبول بالتسامع والتجربة
بحسن الظن ایمان فهذه ثلث درجات یرفع
الله الذین آمنوا منکم والذین اوتوا العلم درجات
وراء هؤلاء قوم جهال هم المنکرون لاصل
ذلك المتعجبون من هذا الکلام یستهزءون
ویسخرون ویقولون العجب انهم کیف
یهذون وفیهم قال الله تعالی ومنهم
من یستمع الیك حتی اذا خرجوا من عندك
قالوا للذین اوتوا العلم ماذا قال آنفا اولئك
الذین طبع الله علی قلوبهم واتبعوا اهواءهم
انتهی قال الامام احمد الفشاشی واقتباسهم
من مشکوة النبوة بما اعطاهم الله تعالی
من الفهم بمنه ما لم یعطه کثیرا من خلقه
فیخفی علی بعض الناس ما استووا علیه
امورهم من الاصول لذلك لیظن انها
لا اصل لها فی علمه والامر خلاف ظنه اذا
حقق ومن ههنا قال الشیخ محی الدین فی

عبادت میکرد تا اینکه اهل عرب گفتند که محمد صلی الله علیه وآله وسلم
عشق ورزید با پروردگار خود و این حالت متحقق میشود
بذوق کسی را که سلوک راه وی کند - پس کسیکه
نه روزی داده شود - ویرا ذوق پس یقین میکند
ویرا بتجربه وشنیدن اگر صحبت بسیار دارد با وشان
تا اینکه فهم کند - این را بقرینه های احوال یقیناً - پس
کسیکه همنشین شان شود ازاد شان استفاده کند -
این ایمان را پس او شان قومی هستند که بدبخت نمیشود
همنشین شان وکسیکه نه روزی داده شود صحبت
او شان را پس بداند امکان این یقیناً به شواهد براهین
چنانکه ذکر کرده ایم - ویرا در کتاب عجائب القلب از
کتاب احیاء العلوم وتحقیق بذریعهٔ دلائل علم است
واختیار این حالت ذوق است وقبول کردن بذریعه
شنیدن وتجربه وگمان نیک ایمان است پس این سه درجه اند
بلند میکند خدا درجه های کسانی را که ایمان آوردند از شما
وکسانی را که علم داده شدند - وسوای ازینها قوم جاهلان
که منکرین اصل اند واز این کلام متعجب میشوند ومیشنوند - و
تمسخر میکنند ومیگویند - که عجب اینست که آن کسان بچه طور
بذیان میگویند ودر حق آنها فرموده حق تعالی واز او شان
آنانکه مے شنوند از تو وهرگاه مے روند از نزد تو میگویند
برائے کسانیکه داده شدند علم که چه گفت وی این وقت
همان کسانی اند که مهر کرد بر دلهاے شان خدا وپیروی کردند
او شان خواهشات خود را فرموده امام احمد قشاشی وحاصل کردن
شان از مشکوة نبوت بسبب آنست که داد خداوند تعالی او شان را
فهم باحسان خویش انچه که نداده اکثر را از مخلوق خود پس پوشیده میشود
بر بعضے کسان انچه که بنیاد نهاده اند او شان بر وے امور خود را از اصول بر
اینکه گمان کرده شود که این را اصلی نیست وعلم شان بر خلاف گمان میباشد وقتیکه
تحقیق میشود واز همینجا گفت شیخ محی الدین ابن عربی

الفتوحات المکیه مانصه السعید من وقف
عند حدود الله ولم یتجاوزها وانا والله ما
تجاوزنا منها حدا ولکن اعطانا الله من الفهم
عنه تعالیٰ ما لم یعطه کثیرا من خلقه فدعونا
الی الله علی بصیرة من امره اذ کنا علی بینة
من ربنا انتهی وتفاوت مراتب الفهم عنه
تعالیٰ بین اهل الاسلام مما لا تنازع فیه
وفی البخاری فی باب فکاک الاسیر عن ابی
جحیفة قال قلت لعلی رضی الله عنه هل عندکم
شئ من الوحی الا ما فی کتاب الله قال لا والذی
فلق الحبة وبرأ النسمة ما اعلم الا فهما یعطیه الله
رجلا فی القرآن الحدیث وفی باب کتابة
العلم عنه قال قلت لعلی هل عندکم کتاب
قال لا الا کتاب الله او فهم اعطیه رجل مسلم
الحدیث ویشهد له قوله تعالیٰ ففهمناها
سلیمان وکلا آتینا حکما وعلما ویوضح ذلک
ما فی ریاض النضرة للمحب الطبری ما نصه
عن عمر رض قال کنت ادخل علی رسول الله صلی الله
علیه وآله وسلم وهو وابو بکر یتکلمان فی
علم التوحید فاجلس بینهما کانی زنجی لا اعلم
ما یقولان اخرجه الملاء فی سیرته انتهی
وقال الامام العارف الربانی الشیخ عبد الوهاب
الشعرانی فی ارشاد الطلبة والمریدین اعلم
یا اخی ان طریق الصوفیة هو الصراط المستقیم
وهو اجل الطرق واسناها فان الطرق تتشرف
وتتصنع بحسب غایاتها وهذا الطریق غایة
معرفة الحق جل وعلا ومعرفة الآداب المتعلقة

در فتوحات مکیه که آنچه تصریح کرد دوے را
سعید کسیکه توقف کند نزد حدود خدا واز دوے
تجاوز نکند وما قسم بخدا نه تجاوز کردیم از دوے
حدے را ولیکن داد ما را خدا فهمے چنان که نه داد بسیارے را
از مخلوقات خویش پس دعوت کردیم - بسوے خدا از بصیرت
بحکم وے چه که بودیم - ما گواه از رب خود تمام شد - کلام شیخ
وفرق مراتب فهم از وے تعالیٰ میان اهل اسلام چنانست
که دران کسے را شکے نیست ودر بخاری شریف در باب
فکاک الاسیر از ابی جحیفه مرویست که گفته ابی جحیفه که گفتم باعلی
مرتضیٰ رضی الله عنه که آیا هست نزد شما چیزے از وحی غیر آنچه
که در کتاب الله هست فرمود نه قسم کسیکه بشکافت دانه را
وآفرید نفس را نمیدانم - مگر فهم را که میدهد ویرا خدا مرد را در
قرآن تا آخر حدیث ودر کتاب العلم هم از وے مرویست
که گفت گفتم یا علی مرتضیٰ رضی الله عنه آیا هست - نزد شما
کتاب گفت نیست سوائے کتاب الله نا فهمیکه مرد مسلمان را
داده شد تا آخر حدیث وشاهد براے وے قول وی تعالیٰ
است پس فهمانیدیم آن را سلیمان وداویم هر یکے را حکم وعلم واضح
میکند این را آنچه که در ریاض النضرة مصنفه شیخ محب طبری است
رحمة الله علیه آنچه که تصریح کرد از عمر رضی الله عنه که گفت دے
داخل شدم بحضور رسول خدا صلے الله علیه وسلم در حالیکه آنحضرت
وحضرت ابو بکر مکالمه مے فرمودند در علم توحید پس بنشستم میان هر دو
گویا که حبشی ام نمیدانم که چه میگویند - آن هر دو کسان برآورد
ویرا جماعتے در سیرت خود تمام شد کلام فتاشی گفت امام عارف
ربانی شیخ عبد الوهاب شعرانی در ارشاد الطلبة والمریدین که بدان اے برادر من
که طریق صوفیه صراط مستقیم است وبزرگ ترین راه ها وروشن ترین آنها پس
بتحقیق راه ها ساخته مے شوند موافق فوائد آن واین طریق نهایت
معرفت حق جل وعلا است وشناخت آداب متعلقه

بحضرته ومعلوم ان معرفة الحق تعالى اشرف
العلوم كما ان معروفها اشرف واعز ما في الوجود
فلذلك كان الطريق الى معرفته افضل الطرق
وكان الشيخ الدال عليه سيد الادلاء واكملهم
واعظمهم والسالكون اليه اسعد السالكين
وانجاهم فينبغي لكل من نصح نفسه ان لا يسلك
من الطرق سوى هذا الطريق لارتباطه
بالسعادة الابدية فانه حاو لعلوم الشريعة
والحقيقة والعارف به حقيق بمقام المشيخة
والوراثة النبوية الكاملة ومن حصل فيه
قيل له الشيخ والوارث والاستاذ ان كان تابعا
والنبي ان كان في زمن النبوة ثم اعلم يا اخي
ان هذا الطريق لما كان في مقام العزة والشرف
حفت به آفات من سائر الآفاق فلا يسلكه
الا شجاع مقدام على يد شيخ علام وحينئذ تقع
الفائدة فعلى الشيخ ان يوفي حق تربيته وعلى
المريد ان يوفي حق طريقه بالسمع والطاعة
انتهى وقال في اليواقيت والجواهر اعلم رحمك
الله تعالى ان حقيقة الصوفي فقيه عمل بعلمه
لا غير فاورثه الله بعلمه الاطلاع على دقائق
الشريعة واسرارها حتى صار احدهم مجتهدا
في الطريق والاسرار كما هو شان الائمة المجتهدين
في فروع الشريعة ولذلك شرعوا في الطريق
واجبات ومحرمات ومندوبات ومكروهات
وخلاف الاولى زائدا على ما صرحت به الشريعة
كما استنبط المجتهدون نظير ذلك فما من
احد منهم حق له قدم الولاية الا هو مجتهد

حضرت آلهیه ومعلوم است که معرفت حق تعالی اشرف
علوم است - چنانکه معروف آن اشرف وعزیزترین وجودات
پس براے همین راه معرفت وے افضل طرق شد
وشیخ رهنما بروے سردار راه نمایندگان وکامل ترین و
بزرگترین شان وسالکین بسوئے وے سعید ترین سالکین
ونجات یابنده تر آنها پس برائے کسیکه نصیحت کند
نفس خود را لایق است - که نرود براه دیگر - سواے این راه
بوجه ارتباط وے بسعادت ابدیه پس بتحقیق که این راه حاوی است
بعلوم شریعت وحقیقت وعارف بوے لایق بمقام شیخے ووراثت
نبویه کامله وکسیکه حاصل کند دروے ویرا شیخ واوستاد
ووارث خواهند گفت - اگر تابع باشد ونبی خواهند
گفت اگر باشد در زمن نبوت باز بدان اے برادر من
که این طریق چونکه در مقام شرف وعزت است - ویرا
آفات هم در گرفته اند پس سلوک وے نکند - مگر مرد
شجاع پیشے گیرنده بر دست شیخ بسیار عالم واین وقت
فائده واقع خواهد شد پس بر شیخ لازم است که حق تربیت
ویرا تمام کند - وبر مرید واجب است که حق طریقه شیخ
بجان ودل بجا آرد تمام شد کلام شیخ در ارشاد الطلبة والمریدین
ودر یواقیت والجواهر فرموده که بدان رحم کند ترا خداے تعالے که
حقیقت صوفی فقیه باشد که عمل کند بر علم خود نه بر غیر پس وارث گرداند
ویرا الله تعالے به سبب علم وے اطلاع را بر دقایق شریعت واسرار
تا انکه باشد یکے از اوشان مجتهد در طریق واسرار چنانکه شان
ائمه مجتهدین در فروع شرعیه میباشد وبهمین وجه اوشان در طریق
واجبات نهادند - ومحرمات ومندوبات ومکروهات وخلاف
اولے زیاده بر آنکه شریعت ویرا تصحیح کرده چنانکه مستنبط
کردند مجتهدین مثل وے - پس نیست یکے از اوشان
که ثابت شد - ویرا قدم در ولایت مگر انکه وے مجتهد

فی الطریق لیس عنده تقلید الا بما صرحت به
الشریعة او اجمع علیه الامة فقط فمن ادعی
مقام الکمال فهو مقلد فهو غیر صادق وقد سمعت سیدی
علی الخواص یقول مرارا لا یکمل الرجل عندنا فی
الطریق حتی یاخذ العلم من حیث اخذه
المجتهدون وایضا فیه وقد رأیت فی کتاب
الرعایة للشیخ عزالدین ابن عبد السلام سلطان
العلماء بمصر ما نصه کل الناس قعدوا علی رسوم
الشریعة وقعدا لصوفیة علی قواعدها التی
لا تتزلزل ویؤید ذلك ما یقع علی ایدیهم
من الکرامات والخوارق ولا یقع ذلك قط
علی ید عالم لو بلغ فی العلم ما بلغ الا ان سلك
طریقهم انتهی وقد بلغنا انه کان یقول مثل
ذلك وهل ثم طریق للشریعة غیر ما بایدینا
من النقول ثم یقول من زعم ان ثم علما باطنا
للشریعة غیر ما بایدینا فهو باطنی یقارب الزندیق
فلما اجتمع بالشیخ ابی الحسن الشاذلی بمطرح رسته
واخذ عنه صار یمدح طریق القوم کل المدح ویقول
انها طریق جمعت اخلاق المرسلین وکان یقول
حجة الاسلام الغزالی مثل ما کان یقول الشیخ
عزالدین اولا فلما اجتمع بالصوفیة وذاق
طریقهم صار یقول ضیعنا عمرنا بالبطالة ای لما
فی الاشتغال بالعلم علی طریق اهل الجدال من
غلبة القول علی العمل انتهی شیخ محقق عارف مدقق
مولانا محمد ابن محمود الحافظی البخاری الشهیر

در طریق باشد و نباشد نزد وے تقلید مگر بر انچه که
صراحت کرد- بوے شریعت یا اجماع کرده بروی امت
پس کسیکه دعوے مقام کمال کند پس وی مقلد است وغیر صادق
وبتحقیق شنیدم از سردار خود علی خواص رح- که بارها مے فرمود
که انسان کامل نمیشود- نزد ما در طریق تا اینکه بگیرد علم را از جائیکه
اخذ کرده اند مجتهدون وهم دروے است که بتحقیق دیدم
در کتاب الرعایه مصنفه عزالدین ابن عبد السلام که در مصر سلطان العلماء
بود انچه تصریح کرد- وے را همه مردمان رسوم شریعت را
گرفتند وصوفیه آن قواعد را گرفتند- که لغزش نمے پذیرند
ومؤید اینست- انچه که واقع میشود- بر دستهاے شان از
کرامات وخوارق وواقع نمیشود- این هرگز بر دست عالم
اگرچه رسد در علم بحدے- مگر اینکه سلوک کند طریق ایشان
وبتحقیق رسید ما را اینکه وے میگفت مثل این
که آیا طریقے است برائے شریعت سوائے انچه که نزد
ما بانست از نقل باز میگفت که کسیکه گمان کند که علم باطنی
برائے شریعت غیر آنست که در دست ما بان است
پس وے باطنی است- قریب به زندیق پس وقتیکه یکجا
شد با شیخ ابوالحسن شاذلی در محروسه مصر وگرفت از وی این علم را
برگشت وطریقه قوم را چنان تعریف میکرد که حق وی بود
ومیگفت که این طریقے است که جامع اخلاق مرسلین است
وحجة الاسلام غزالی میگفت مثل شیخ عزالدین اولا پس وقتیکه با صوفیه
جمع شد وبچشید لذت طریق شان میگفت که ضائع کردیم-
عمر خود در بطالت یعنی بسبب انچه که اشتغال بعلم مے داشتند بر طریق
اهل جدال از غلبه قول بر عمل- (یعنی سخنهاے گفتند
لیکن بروے عمل نے داشتند) ۱۲

بخواجه بارسا نقشبندی فرماید مشائخ طریقت قدس اسرارهم کبراے دین ومقتدایان اهل یقین اند
وجامع میان علوم ظاهری وباطنی وارباب احوال واصحاب کمال اند وعقاید صافیه ایشان بنا بر اصول

صحیح صریح است از کتاب و سنت و اجماع امت موید است بدلائل عقلیه و شواهد نقلیه و باینهمه اهل ذوق و وجدان
و کشف و عیان اند قد[۵۱] اقبل الله سبحانه علیهم بلطفه وجذبهم عز وجل الیه بلطفه سبقت لهم
منا الحسنی والزمهم کلمة التقوی فهموعن الله وصاروا الی الله واعرضوا عما سوی الله خرق الحجب
انوارهم وحالت حول العرش اسرارهم وارباب عزایم اند وخواص مؤمنان اند ومحققان وموحدان
مذاهب وعقاید اهل سنت وجماعت اند از بدعتها وضلالتها دور اند نجوم آسمان هدایت ورجوم شیاطین
غوایت اند نور[۵۲] السالکین وفضحة المدعین وقمع المبتدعین وحجة لاهل السنة والمومنین اند
وخداوند عز وجل انوار ولایت وآثار هدایت ایشانرا بین المومنین بحکمت ورحمت خود مستفیض ومستبین گردانیده است
اولئک[۵۳] کتب فی قلوبهم الایمان وایدهم بروح منه فمن عاداهم اوناواهم هلک وهو
لا یشعر وشیخ عبدالحق محدث دهلوی میگوید کمگمان نبرند که طریقه تصوف مخالف مذهب اهل سنت
وجماعت است وصوفیه فرقه دیگر اند ورای این فرقه ناجیه حاشا وکلا خاصه وخلاصه این ملت اقوام
محققین صوفیه اند که در ظاهر و باطن مقتبسان انوار سنت ومکاشفان سر حقیقت اند ودر سلوک طریقت
اتباع عملا وحالا واختیار عزیمت ظاهرا وباطنا وتحقیق معنی صدق واخلاص ومعرفت مکائد نفس ودقایق ورع
وتهذیب اخلاق وتصفیه باطن هیچکس از ایشان بیشی نکرده وانچه ایشان را از اعمال واخلاق واحوال
ومقامات ومواجید واذواق ونکات واشارات وسائر کمالات دست داده هیچ فرقه دیگر را نداده
شیخ جلال الدین سیوطی که از اعاظم علماء متاخرین حدیث است در عقاید خود مے نویسد ونعتقد[۵۴] ان
طریق الجنید وصحبه طریق مقوم ودر تخصیص طریق جنید واصحاب او اشارت بمقصود کرده است
چه طریق جنید واصحاب وے یعنی امثال واقران وے طریقه جامعه است که در وے تحکیم وتعظیم کتاب
وسنت وتقدیم ظاهر بر باطن وجمع بین الشریعه والحقیقه بروجه اتم واکمل است ودر طریقه ایشان تهاون در رعایت
ظاهر احکام وترک رعایت فتوای شریعت قطعا نیست منقول است که وے قدس سره فرموده است که بنای
طریقه ما بر کتاب وسنت است وهر چه مخالف کتاب وسنت است وخارج از آنست مردود و باطل است
ونیز فرموده است که اگر در ذکر ونماز وتلاوت قرآن ذوق وحضور وخشیت وخشوع دست داد پس امید وای
فتح باب است والا بدانکه طریق مسدود است ونیز فرموده است من[۵۵] لم یسمع الحدیث ویجالس
الفقهاء ویاخذ ادبه عن المتادبین افسد من اتبعه قل هذه سبیلی ادعوا الی الله علی بصیرة

---

۵۱ بتحقیق متوجه شد الله تعالی بر ایشان بلطف خویش وبکشید ایشان را بسوی خود بلطف خود وسبقت کرد برای ایشان از مانیکی ولازم گردانید
ایشانرا کلمه تقوی فهمیدند ایشان از خدا و برگشتند - بسوی خدا واز ماسوی الله اعراض کردند حجابات را انوار ایشان بدریدند واسرار ایشان گرد عرش بگشتند ۱۲
۵۲ روشنی سالکین اند وفضیحت کننده مدعین وقمع کننده بدعتیان وحجت بر اهل سنت ومومنان ۱۲ ۵۳ آن مومنان که باکافران
دوستی ندارند - نوشته است خدا در دل ایشان ایمان را وقوت داده است - ایشان را بغیض غیبی از جانب خود پس کسیکه دشمن داشت
او ایشانرا یاد کرد - او ایشان را (یعنی بدنام کرد) هلاک شد در آنچا یکه خبر ندارد ۱۲ ۵۴ واعتقاد مے کنیم - اینکه طریق جنید ویاران او طریق
راست کرده شده است ۱۲ ۵۵ کسیکه نشنود - حدیث و با فقها نا بهم ننشیند - واز ادب با بندگان ادب نگیرد و در تباهی افتد
بگو این راه من است میخوانم - بسوی خدا بالمحبت ظاهرین وپیروان من نیز میخوانند ۱۲

انا ومن اتبعنی الآیة انتهی میر حسین ابن معین میبدی در فواتح گوید در طریق تصوف انوار الٰهی است

ومعرفت اشیا کماهی از تمام بها	علم التصوف علم لیس یعرفه[۵۱]	الا اخو فطنة بالحق معروف	ولیس یعرفه من لیس یشهده
وکیف یشهد ضوء الشمس مکفوف	تا من خبر از طور تصوف دارم	بر ماضی عمر خود تاسف دارم	چون ترک تکلفات رسمی کردم
صد عیش و نشاط بی تکلف دارم	ونهج سبیلی واضح لمن اهتدی[۵۲]	ولکنها الاهواء عمت فاعمت	شنیده باشی که اسکندر نقاشان

خطا و چین را فرمود که دو دیوار متقابل نقش کنند و پرده در میان آویزند و از طرفین خیالات انگیزند نقاشان خطا نقوش غریبه مختلفه نگاشتند و استادان چین تصفیه و تجلیه بکار میداشتند - بعد از رفع حجاب و کشف نقاب آنچه نقاشان خطا را بعرق جبین و کد یمین حاصل شده بود زیبا تر از ان در صفحه استادان چین دید نمود ؎

ایدل ز طریق اهل صورت بگذر	آیینه شو و ز هر که دورست بگذر	گر نور صفا ز عارفان میخواهی	
از هر چه ترا نیست ضرورت بگذر ؎	خاطرت که رقم فیض پذیر و بهیات	مگر از نفس پراگنده ورق ساده کنی	

شیخ الطائفه ابو یزید بسطامی میفرماید اخذتم علمکم میتا عن میتٍ واخذنا علمنا عن الحی الذی لا یموت[۵۳]

پر شد ز شراب عشق جام دل من	نو از لوح وجود شست نام دل من
گفتی سخنی شهد ز بانم همه روز	امروز رسید خوش بکام دل من

امام فخر الدین رازی با شیخ نجم الدین گفت بم عرفت ربک[۵۴] فرمود بواردات[۵۵] تردد علی القلوب فتعجز النفوس عن تکذیبها

اهل صیقل رسته انداز بوو رنگ	سر دمے بینند خوبی بے درنگ	نقش و قشر علم را بگذاشتند	رایت عین الیقین افراشتند
ذوق و فکر و رشنائی یافتند	بحر بهر آشنائی یافتند	مرگ کز وی جمله اندر وحشتند	میکنند این قوم بروے ریشخند
کس نیابد بر دل ایشان ظفر	بر صدف آید ضرر نے بر گهر	گرچه نحو و فقه را بگذاشتند	لیک محو و فقر را بر داشتند
بر تر اند از عرش و کرسی و خلا	ساکنان مقعد صدق خدا	صد نشان دارند محو مطلق اند	چه نشان بل عین دیدار حق اند

وثم وراء النقل علم یدق عن — مدارک غایات العقول السلیمة — تلقیته منی وعنی اخذته

ونفسی کانت عن عطائی ممدتی — ومخالفت این طائفه با یکدیگر مبنی است بر اختلاف در کتمان و افشائے

اسرار - بعضے مے گویند ؎

اقول بالخد حال حین اذکره	ابکی الی الشرق ان کانت منازلکم[۵۶] من جانب الغرب عوض القیل والقال
الا اسقنی خمرا وقل لی هی الخمر[۵۷]	ولا تسقنی سرا اذا امکن الجهر وبعج باسم من هوی وغنی من الکنی فلا خیر فی لذات من دونها ستر

۵۱ علم تصوف علمیست که نمی شناسد و دیرا مگر صاحب عقل که بحق معروف باشد و شناخت نمیتواند کرد - و دیرا کسیکه نه حاضر دارد و دیرا چگونه حاضر باشد و بر مے روشنی آفتاب نابینا ۱۲ ۵۲ و طریقه راه ما واضح است برائے کسیکه هدایت باید و لیکن خواهشها نابینا کردند پس نابینا گشت ۱۲

۵۳ گرفتید شما علم خود را از مرده و گرفتیم ما علم خود را از زنده که نمیرد ۱۲ ۵۴ بچه چیز شناختی پروردگار خود را ۱۲

۵۵ بوجه وارد الیکه وارد مے شوند - بر قلوب پس عاجز مے شوند نفوس از تکذیب وے - ۵۶ و باز ورائے نقل علمیست که توفیق مے شود از مدارک نهایات عقول سلیمه گرفتم - وے را از خود و از من گرفت وے و بود نفس من از عطائے خود مدد دهنده ۱۲

۵۷ مے گریم - بسوئے شرق اگر باشد منزلهائے شما بجانب غرب به سبب خوف قیل و قال میگویم - که همراه خدخال است وقتیکه باقے کمتر - وے را نخوف رقیب و نیست همراه خد خالے ۱۲

۵۸ خبردار پس بنو نشان مرا مجو برائے من کراین حرمت است - و نه تو نشان مرا پوشیده وقتیکه ممکن باشد آشکارا و آواز بردار بنام کسیکه میخواهی ویرا و بگذار مارا از کثرت پس نیست بهتری در لذات سوائے وے و پوشیده داشتن ۱۲

اثرے نیافتم و آوازے نشنیدم کہ کسے میگوید کہ اینجا گیسو درازی میخواست زود رفیقے کار نیکند بجز این آواز پیدا نگشت او لا متحیر شدم بعدہ معلوم کردم کہ غالباً
از حضرت پیر و مرشد برحق اشارہ این امر است کہ در علاے ای بزرگ کہ میخواهید بطرف شان متوجہ شوید باز توجہ کردہ بطرف حضرت بندہ نواز قدس سرہ
متوجہ شدم و بخواب دیدم کہ مزار شریف آنحضرت کشادہ گشت و ازان اولاً جلوس شاہانہ سوار و پیادہ و نقیب و غیرہ برآمد شدہ بجاہاے خود صف زدہ
قایم شدند پس ازان جماعت معتقدین برآمد باز تختے بردوش کہاران برآمد شد تخت را دیدم مگر صاحب تخت معلوم نشد حالانکہ چنین مقامے ایستادہ
بودم کہ از ہمہ اطراف جملہ سامان جلوس گذشتہ بود و قتیکہ جماعت معتقدین قریب رسید ازان میان شخصے از من پرسید کہ حضرت بندہ نواز را چہ تکلیف
دادہ اید بجواب این شعر خواندم ؎ دور کن درد و تعب از زخمہا ✦ ای وجودت باعث صد رحمہا ✦ در جواب شنیدم کہ کسی میگوید کہ پس فردا تندرست
خواہید شد بعدہ آن سواری از نظرم غائب شد معاً بیدار شدم و کمال ندامت بر خود یافتم کہ افسوس چہ چیز طلب کردم کاش حسن خاتمت طلبیدے باز تیمم کردہ
متوجہ شدم مگر ہیچ معلوم نشد چون در خود نظر کردم بجاے درد یافتم گویا بالکل تندرست شدم با اہلیہ خود گفتم کہ مرا کہ شائید وی انکار کرد آخر من خود بندہ بگسیدہ
و کل واقعہ خواب با ہمان دم کہ وقت چار نو اخت شب بود خود تحریر کردہ از حوائج ضروری فراغت کردہ نماز صبح خواندم در زخمہا کیفیت اذیت ضرور بود مگر درد
نبود تا پنج منٹ بر پلنگ نشستہ ماندم کہ مولوی عبدالکریم فتحپوری کہ از احباب خاص من بودند و ایجوز و تشخیص ذاکر صاحبان بخوبی واقف بسیار متوحشانہ
آواز دادند بجواب گفتم کہ الحمد للہ تندرست امام المیمنان دراندند و خود در رفتہ دروازہ مکان کشادم و دست گرفتہ بخانہ آوردم او شان حال جواب دن ڈاکٹر صاحبان
بیان کردہ گفتند کہ من سخت متوحش گشتہ خود را بزودی رسانیدہ ام چونکہ مولوی صاحب عالم و متقی و محب خاص من بودند لہذا خواب بیان نمودہ تعبیرش خواستم
گفتند کہ غالباً در حضرات بوجہ ادب دست اندازی مناسب ندیدند و حضرت حافظ صاحب بسبب شباب سن و نیز شباب لایت زور موند چنانکہ
از شگاف قنات و در آمدن در ہمین معلوم میشود و از آواز ہمین امر اشارہ بود کہ بجانب حضرت خواجہ بندہ نواز رجوع باید کرد کہ صاحب ولایت
این دیار اند چنانچہ رجوع کردہ کامیاب گشتید بعد ساعتی نواب یار جنگ مرحوم تشریف آوردند حسب معمول استقبال کردہ اندرون مکان بیاوردم چونکہ
مولوی صاحب منع کردہ بودند کہ بکسی اظہار این واقعہ نباید کرد مبادا کہ بوجہ پداعتقادی و یزدان رسد بجز حال مختصر ہیچ نگفتم درین اثنا ڈاکٹر صاحبان ہم آمدند
و مراد یدہ متحیرانہ گفتند کہ فی الحال از معلوم نمیشود مگر در پیرانہ سالی ضرور معلوم خواہد شد بعدہ نسخہ نوشتند مولوی صاحب گفتند کہ نسخہ بگیرید باز اختیار است
چنانچہ نسخہ بگرفتم و موافق معاینہ خواب بروز سیوم ہمہ جراحتہا مندمل گشتند ہا روز بر مزار حضرت خواجہ بندہ نواز حاضر گشتہ فاتحہ خواندم و شکریہ مرحمت بجا
ادا ساختم واقعہ دیگر مولوی اکبر علی عباسی کاکوروی ناقل اند کہ او شان بزمانہ طالبعلمی خود در زنانہ بای تحصیل علم بحضور حضرت ایشان حاضر میشدند روزی
بخاطر برادر بزرگ شان مولوی فدا علی صاحب مغفور گذشت کہ ایشان را مرید باید کنانید مگر متفکر بودند کہ مرید کدامی بزرگ باید کنانید چہ کہ بر آستانہ شریفہ
علاوہ حضرت حافظ صاحب دیگر بزرگان ہم موجود اند با وجود غور را سے قرار نیافت آخر روزے دیوان حضرت لسان الغیب خواجہ حافظ
شیرازی چون برای تفاءل کشودند این شعر منظر آمد ؎ ظہور نور تجلی است روی انور شاہ ✦ چو قرب او طلبی در صفای نیت کوش ✦ مولوی صاحب
ازین ارشاد صریح و فال صحیح چنگ ارادت بدامن دولت حضرت ایشان زدند و بشرف بیعت در سلسلہ عالیہ قادریہ مشرف گشتند در آنجا فیوض
ظاہری و باطنی و تصرف و توجہ روحانی ہمت عالی میدہ اشتند نقل است کہ بزمان تسوید نکتہ شریفہ روزی بعد فراغت از تدریس مطالب عشقیہ تحریر
میفرمودند کہ دفعتاً بر طلبہ اثر کیفیت عشقیہ پیدا گشت بعضی را گریہ و رقت در گرفت و بعضی را خندہ و قہقہہ و بعضی را سکوت چنان ہنگامہ شد کہ ہمہ را
ہوش از سر رفت ہر یک مثل ماہی بی آب می طپید و نعرہ ہا میزد چون بیقراری از حد گذشت بر مزار حضرت غوث ملت شاہ تراب علی قلندر قدس سرہ
فرستادہ شدند آنجا قدری سکون و اطمینان یافتند عم مکرم منشی محمد سراج المیر رحمۃ اللہ علیہ اکثر بیان میفرمودند کہ در ابتدای عنفوان زمانہ از حضرت ایشان

طلب حق میکردم و آنچه بدل میگذشت عرض می نمودم روز حضرت ایشان بجانب من متوجه شده پرسیدند که چه میخواهید عرض کردم که آنچه عرض کرده ام همان میخواهم فرمودند که الله اسم ذات است و در هر جا حاضر و ناظر داند از آنوقت حالتم این شد که چیز را غیر حق نمیدیدم و در هر مقام و هر صورت و هر حالت بجز حق چیزی بنظرم نمی آمد در خیالت روزها گذشت باز دوباره حال خود عرض کردم از آنوقت در انحال اعتدال بوده یاد دولت و سرور بسیار حاصل شد هر آنچه یافتم بدولت آنحضرت یافتم انتهی با اینهمه علو حال و فراغ بال طریق اخفا و کتمان بسیار پسندیده خاطر عاطر بود گاهی که بکسی چنین ارشاد نفرمودند که از ان چیزی متعلق کمال فقر و درویشی ظاهر شده چیزی از اهل دنیا بجز امور دنیا امر بدیگری نمی فرمودند و منطوق حدیث صحیح کلموا الناس علی قدر عقولهم عمل میدانستند بلکه اکثر مردمان طبقات مختلف بر مسائل شتی بارها نوبت تحریر و تقریر آمده در هر دو یکسان کمال داشتند و بچنان طریقه واضح جواب میدادند که مخاطب را بجز سکوت و خاموشی چاره نظر نمی آمد در اشاعت طریقه حقه سعی بسیار مینمودند اکثر مساجد ویران از توجه ایشان آباد گشتند و بسیار سے گرفتاران هوا و هوس از مکائد نفسانی و شیطانی خلاصی یافته بر شاهراه فضائل و کمالات انسانی قدم زدند اکثر اهل قریات و دیهات که از صوم و صلوٰة و دیگر فرائض ایمانی غافل و تهی محض بودند و بجز امور شر کریه هیچ نمیدانستند بدولت هدایت حضرت ایشان از ظلمت جهالت رهائی یافته منور بنور اسلام گردیدند و علاوه ازین اکثر اهل هنود نیز از مسترشدان خدمت همه فیض و مرحمت گردیده از خیالات و رسوم شرکیه تائب گشته بدرجه موقنین و موحدین فائز گشتند - اصابت رای و جودت طبع چنان بود که در امور دنیوی هر آنچه میفرمودند همان میشد و در معاملات از صاحب معامله اکثر سخن متبض و کنایه ارشاد میکردند و میفرمودند که حتی المقدور خود را از جبر و تعدی برکران دارید ممکن است که درین امر از فریق ثانی با شما امر نیک نشده باشد مگر ضرور نیست که اگر وی با شما به بدی پیش آید شما هم بدانطور با وی معامله کنید این چنین امر از انسانیت بعید است ؎ بدی را بدی سهل باشد جزا ؎ اگر مردی احسن الی من اساء + با طائفه خواص برنگ خواص و با عوام در رنگ عوام می ماندند در امرے از امور فوقیت خود نمی بستدند و نه برائے تعظیم و تکریم خود از کسی متمنی میشدند اگر از کسے امرے خلاف طبیعت و مزاج صادر میشد معاف میفرمودند بلکه ارشاد میکردند که دل ما ازین امور سنرچه میشود بلکه اندازه استعدادش کرده سکوت می ورزم و بنفس خود میگویم که از جاے خود تجاوز مکن و سعی کن که بمقام مردان رسی در ادای حقوق العباد عموماً و صله رحم با اهل قرابت خصوصاً شغف خاص بود اگرچه اکثر ابنای زمانه ازین معمول پریشان مارت و دنیا داری میکردند و در مجامع خود با طوار ناشایسته نقل میکردند و بعضی این اخبار بسمع مبارک هم میرسانیدند مگر بوجه رحم و کرم جبلی و علو همت و سمو فطری خیال نمیفرمودند و میگفتند که ما را ازین امور سروکار نیست هر که هر چه خواهد گوید ما ازین امور باز نخواهیم ماند چرا که میدانم که امر خیر بهمه حال خیر است و حسن سلوک هر حال نیکو است این شعری خواندند ؎ دل بدست آور که حج اکبر است ؎ از هزاران کعبه یکدل بهتر است + و در دلالت بامور خیر و اجتناب از دواعی و خواهشات نفسانی اهتمام خاص بود و بطوریکه اظهار آن منظور نمیداشتند و میفرمودند که تا تواند ظاهر نکند که دوران آمیزش شوائب نفسانی میگردد و خلوص نمی ماند و انسان را قطع نظر کردن از مدح و ذم خود ضرور است و منظر مرجع بودن دلیل بعد از اخلاص است و این برای همه کسان مضر و برای مشائخ بالخصوص امر ضرور در ملاقات مشائخ حضرت ایشان را روش خاص بود یعنی وقت ملاقات خود را چنان شخص معمولی مینمودند که گویا اصلا فقر و درویشی حضرت ایشان خیال نمی رفت یاد دارم که روزی بزرگے عالم و صوفی برای ملاقات حضرت ایشان حاضر شدند در اول ملاقات اکثر سخنان صوفیانه بیان کرده مختلف اشعار مثنوی شریف و دیوان حافظ وغیره خواندند و ضمناً پند و نصائح نیز کردند حضرت ایشان همه را شنیده استدعاے استقامت نمودند بعده روز دوم مولوی صاحب کیفیت اسفار متعدده خود و فوائد حاضری بر مشاهد شریفه حضرات اولیاء کرام و استفاده از انها بیان نمود مگر باز سخنان شان شنیده ساکت ماندند پس ازان در ملاقات سوم ین باز تذکره همین قسم شروع کردند چونکه آن وقت درس ندادند حضرت ایشان بوده هر قدر وقت که برائے سبق ها معین بود همه در سماعت آن نصائح مصروف گردیده بعده باو شان ارشاد کردند که از ملاقات د

نصایح سامی بسیار محظوظ شدم الب بتکلفانه امیقدر گذارش میکنم که ازین قدر علم بخاطر سامی هم اثرے هست وخود هم برین نصایح عامل هستند یا نه
چراکه ناصح را امر ضروریست که هر چه بدیگران گوید خود هم بران عامل باشد وگرنه نصیحتش بدیگرے چه فائده خواهد داد منقولست که زنے بخدمت حضرت
امام ابی حنیفه آمده شکایت پسر خود کرد که شیرینی بسیار میخورد جناب ویرا ازین افراط ممانعت فرمایند من بسیار منع کردم لیکن کارگر نشد حضرت امام فرمودند
که من خود شیرینی بسیار میخورم تا وقتیکه خود نگذارم ویرا چسان منع کنم پس هرگاه که مقوله چنین شخص عظیم المرتبت نیست پس ما همه در چه شماریم که چیزی گویم
که بران خود عامل نباشم ودیگران را مجبور کنیم ازین گذارش مقصودم این هرگز نیست که علمای اعظمین از چنین امور خود را بازدارند بلکه مقصود اینکه
هر چه گویند خالصاً لوجه الله بانیت صاف ومقتضای وقت وحال مستمع گویند تا در قلب وی اثر نیک بخشد چونکه جناب بذمره علما شمرده میشوند ومنجمله
فرائض منصبی شان وعظ ونصایح نیز هست لهذا عرض کردم اگر کار بند شوند مینماید خواهد بود ورنه مصداق آیه کریمه لم تقولون ما لا تفعلون خواهند گردید مولوی صاحب
ساکت ودم بخود هم بتقریر شنیده گفتند که واقعی ارشاد عالی نهایت صحیح ودرست است وحق من در عاف مایند که الله تعالی مرا ذالله عمل وخلوص چشاند
واز نفسانیت خلاصی داده بر مقام عبودیت واخلاص ستقامت بخشد در ریاضات ومجاهدات وتقید نفس بلجام تقوی وتورع واحتساط طی مسافت
وراهے پر تعب می پیمودند باعتقاد محرر سطور کمتر کسی از متاخرین بچنین احتساب بوده باشد واقعه متعلقه این است که فقیر حقیر خود معاینه کرده است که بزمان
طالب علمی وقتیکه کتاب اخلاق محسنی مصنفه ملا حسین واعظ کاشفی بحضور حضرت ایشان میخواندم روزے بعد از سبق دیدم که حضرت ایشان قدری متفکر
ومنتشر اند بعد اندک وقتے محمد علی ملازم را طلبیده ارشاد کردند که اگر فلوسے نزد شما باشد گرفته نخود دریان از بازار بیاورید وی گفت که نزد من موجود نیست
فرمودند که از کسی قرض گرفته بیاورید حسب ارشاد تلاش کرد اگر میسر نشد آمده عرض کرد فرمودند که نخود میخواهیم بعد ساعتے زنے دیهاتی بدرگاه حضرت
غوث ملت شاه تراب علی قلندر قدس سره حاضر گشته قدری شیرینی وچهار فلوس نیاز گذرانیده وزر آنحضرت تعویذات گرفته راه خود گرفت
حضرت ایشان بطالبعلے فرمودند که شیرینی مذکوره وغیره از درگاه شریفه بیاورے بیاورد حضرت ایشان ازانها دو فلوس نزد خود نگاهداشتند
ساعتی نگذشته بود که زنے از قوم هنود گریان از طرف بازار آمد ونزد مزدورے از مزدوران مکیه شریفه کیفیت خود بیان کرد مزدور برانسلی میداد دگر
وے از گریه باز نمی آمد حضرت ایشان ازان مزدور استفسار حال فرمودند وے گفت که این زن دختر برادر نسبتی من است از خانه خود هشت
فلوس برائے خرید غله آورده بود از انها دو فلوس گم گشته اند اکنون وے پریشان است که پدرش دو کوب خواهد کرد هر چند تسلی میدهم اما مطمئن نمیشود
حضرت ایشان تبسم شده فرمودند که این هر دو فلوس ویرا بده وبگو که غایبخرد باز بعد دو سه ساعت سائے آمده سوال یک فلوس کرد حضرت ایشان فرمودند
که موجود نیست طالبعلے عرض کرد که فلوسے دارم اگر ارشاد شود بدهم فرمودند بده لیکن تعجب است که وقت ضرورت ندادی وے عرض کرد که آنوقت فراموش
کرده بودم خیر آن فلوس بسائل بخشیده مصروف تحریر گشتند بعد ازان زنے خادمه از خانه عم مکرم منشی محمد وهاج الدین صاحب مدرس یک قاب پر از نخود بریان
میوه آمیخته پیشکش ساخت وگفت که والده منشی صاحب فرستاده اند حضرت ایشان بهادر ملازم را طلبیده حواله کرده فرمودند که بحفاظت دار
مستحقش میرسد درین اثنا یار باتسم شده زیر لب سخنے فرمودند ساعتے نگذشت که آدم فرستاده معظمی منشی شکور احمد صاحب از ریاست ملاپنور ضلع
سیتاپور رسیده عریضه منشی صاحب معه عرایض دیگر مخلصین ومعتقدین که غالباً هشت یا نه خواهند بود پیش ساخت هر یک ملاحظه نموده بجرے
جوابات مشغول شدند وبهادر ملازم را حکم دادند که آن نخود بریان در آمدے کرده بار دیگر بیاوردے بیاورد وجوابات خطوط معه آوندے آدم مذکور سپرده
ارشاد کردند که این را از جانب ما بمنشی صاحب داده سلام برسان واز خیر وعافیت اینجا مطلع سازد رخصت گشت بعد آن حضرت شیخ بزرگوار والد ماجد
ایشان قدس سره از بستی واپس تشریف آوردند بحضور شان تذکره آمد ملازم منشی صاحب معه خطوط وجوابات آنها وذکر دیگر حالات نموده از طعام

فراغت کرده حسب معمول از تکیه شریفه بخانه تشریف آوردند در مکه بیرونی بارها استراحت نشسته بودند که بهادر ملازم تکیه شریفه معه یک قاب سربند رسیده گفت
کماین را مولوی حافظ عبدالحفیظ صاحب فرستاده اند و عرض کرده که من این نانهای نخود را از ترکیب خاص باهتمام و انتظام بسیار برای جناب میر
کرده ام اگر قدری از مینها تناول فرمایند بسیار باعث ذره نوازی و عنایت بیغایت باشد حضرت ایشان از نهایت عنایت و کرم قدری خود نوش
فرموده قدری بحقیر و دیگر حاضرین عنایت کرده بحقیر ارشاد فرمودند که الله تعالی انسان را در عجیب و غریب حالات ابتلا داده است بعضی چنان
میباشند که بظاهر عین الخلاص میباشند امروز ارشاد فیض بنیاد حضرت جد امجد قطب الافراد مولانا شاه حیدر علی قلندر قدس سره العزیز صادق آمد اکثر میفرمودند
السالک در سلوک راه حق اگرچه بقول محققین حضرات صوفیه مانع سخت دو چیز اند نفس و شیطان اما نزد فقیر سوای آن چیز سومین طبیعت نیز هست که
بسبب وے خلجان بسیار پیش می آید لیکن هر کسی را بفهم نمی آید خلاصه انکه نفس ما را امروز از صبح خواهش نخود بریان شد اولا دفع کردم چنانچه بطور بهانه جوئی
یک فلوس هم از محمد علی طلبیدم مگر نیافتم آنوقت با نفس گفتم که الحال فلوسے بدست نمی آید مجبور یست بعده آن زن دیهاتی آمده دو عدد فلوس آورد
آنوقت نفس بجنبید و گفت که الحال خدای تعالی از غیب برائے ما فرستاده است ازین نخود خریده شوند گفتم که نخود اهم خرید معلوم نیست که این زن کیست
چه حال دارد و این فلوس به اجازت شوهر خود آورده است و برائے ما حلال است یا نه گفت که بهر طور که باشد حلال است که نزد ما بطور هدیه آمده و خوراندن را
للضیفة و اما هدیة حدیث بریره معتقه حضرت عائشه رض کافیست گفتم که خیر استدلال با نحدیث درجواز استعمال ممکن است لیکن خلاف احتیاط و
تقوی است و علاوه ازین هر دو فلوس از آن حضرت قبله گاهیست ما و شان تشریف نمیدارند پس من امین این هر دو فلوس متهم و امین را بلا اجازت
مالک حق تصرف نمی باشد و باز گفته که آنحضرت هیچ نخواهند گفت چرا که اولا این مقدار رقمے کثیر نیست ثانیا بالفرض اگر اعتبار هم دارد پس ادای
آن سهل است و ممکن که از کسی گرفته داده خواهد شد یا صرف کیفیت عرض کرده خواهد شد و امید همین است که آنحضرت هیچ نخواهند فرمود باز گفتم که
هیچ چیز باشد فرض الامانت داشتن است نه تصرف دران بعده نفے گریبان بنظر آمد و برابر دو فلوس بدادم باز نفس گفت که این تصرف ناجائز چرا جائز
داشته گفتم که بیشک صحیح گفتی لیکن میان هر دو صورت فرق است که آن للّٰه بود و این للنفس آنرا نه پسندیدم و اگر ناجائز هم تسلیم کنم پس بقول تو که
ادائے سهل الحصول است از کسی گرفته داده خواهد شد بالجمله او بریں امر تادیر مباحثه کرد مگر دلائل و براهین را تسلیم نکردم و هر دلیل را حتی الامکان رد کردم که
ناگزیر دو انکسار سر و اضطراب پدید آمد بعد ساعتے نخود بریان میوه آسیخته آمدند آنوقت نفس با وجود شوریدگی و پیچیدگی هیچ نگفت لیکن طبیعت بسیار
مجبور کرده گفت که الحال این مال طیب و حلال و لائق خوردن است و هدیه فرستنده آن نیز از نساء صالحه و زاهده است اشیاء فروشیدنی
نیست بلکه برائے نگهے آمده است درین اثنا آدم مرسله منشی شکور احمد صاحب آمد و او شانرا فرستاده دادم آنوقت عجب حالت و کیفیت رو داد
که چیزی نفهمیدم آمد بار بامی اندیشیدم که این چیست و چرا است و سبب عروض این کیفیت کدام امر است که درین حال سائلے آمد و در سوال مبالغه
کرد از ریے چون عذر کردم التفات فلوس آورده داد در آنوقت بجائے انکسار و اضطراب غیظ و غضب پیدا آمد که این کس با وجود موجودگی آنوقت چرا اندازه
نمیداند یا بقصد چنان کرد و باین خاطر رفع کردم که خیر این امر چندان قابل لحاظ نیست دیر یا زود بهتر شده که للّٰه صرف شده نه للنفس بعد ازان وقت
تناول طعام پارهٔ نان نخود با هم خوردیم آنوقت هم خواهش سابقه عود کرد مگر کم آنوقت هم نخوردم غرض که هرگاه بیقراری و اضطراب و غم و غصه بالکلیه در خود دیدم
این تماشا کردم و بعد ازان ذره ام نصیب گشت چونکه درین وقت با وجود سیری از ان اشکم با وجود بر نفس جبر لهذا خوردم و الحمد لله که مغلوب نگردیدم
ازین هر نگشتم کاتب حروف گوید که درین واقعه علاوه مجادله با نفس و طبیعت طیبه القلب مع امتهم ظاهر میشود که اصل مقاد و لفظ قلندر است
و با نهمه این امور را قطعا اعتبارے نداشتند و نه بران اعتماد میکردند و میفرمودند که این چنین امور از مقتضیات انسانی هستند قلندری

مقام دیگر است - وعلاوه این بگر واقعات بسیار اند که دیده ام که هر چیز مرغوب را میگذاشتند و تا وقتیکه از آن رغبت طبعی رفع نمیشد نمیخوردند یا قصد
کیفیت جمال باطنی بود که تو شنیدم اکنون قدری حال جمال ظاهری هم باید شنید پس حلیه شریفه اینست که بود حضرت خداوند نعمت متوسط القامت
قوی الجثه ملیح اللون فراخ پیشانی کشاده دست سرمگین چشم بلند بینی لبهای مبارک لطیف و کم گوشت که از انها بیشتر بحر سخنان حقایق و معارف
چیزے سرریزد و آواز پاکیزه و بلند که سامعین را حظوظ وافری بخشید کف دست پر گوشت و نرم انگشتان صاف و راست گو شها متوسط نه طویل که
دلالت بر فور غیظ و غضب کنند و نه قصیر که دلالت بر کمی عقل و علم نمایند لحیه شریفه متوسط موافق شرح شریف غیر انبوه و گنجان قوی الدماغ ذکی الطبع
نفیس المزاج بهر دو پای مبارک متوسط و سریع السیر غرض که جمله سراپای آن محبوب ذوالجلال در غایت اعتدال بود و هر انچه خوبی و عمدگیها که از علم قیافه
میتوانند شد همه در ذات قدسی سمات جمع بود وقت تقریر مضامین علمیه معلوم میشد که دریای مضامین جوش میزند رقت قلب و گدازگی طبع چنان بود
که اکثر وقت مواعظ از گریه آواز گلوگیر شده و اشکها جوش زده حاضران را رقت و شفقت و مکرمت بحدے بود که تا حال از خواطر فراموش نگشت
معاینه تمثال شریف و مشاهده جمال لطیف دارنده دل دردمندان و مرهم خسته دلان بود بارها دیده شد که مردمان بحالت پریشانی سخت
حاضر خدمت فیض درجت گشتند و از زیارت جمال شریف همه پریشانی فراموش کرده طمانیت و طیبه القلب صفت بدست آوردند خوش گفت
آنکه گفته ست ع دیدن روی تو دیدن است خیال روی انور بس جواب با صواب دسکا که اکثر مردم ظاهر بینان و بداندیشان بجای
خود ها گمان میبردند نزد حضرت ایشان عمل تسخیر نهایت سهل است لکن چنین مرجعیت عوام و خواص است حالانکه این خیال باطل بود بلکه خلاف
مقام قطب الارشادی بود که جوق جوق مردمان اطراف جوار و دیار حاضری گشته و بحاجت خود کامیاب می شوند اگر چه توان گفت ع فکر هر کس
بقدر همت اوست ۔ حفظ اوقات و ظایف و اوراد معموله خاندانی چنان بود که گاهے ترک نشد اکثر وظایف حفظ بودند بشیر کتب در خلایف
وقت قرأت بدست نمی گرفتند در ریاضات سیر حیرت از کمال ایشان که بر قرار وظیفه هم مطلع نگردیده یاد دارم که حضرت ایشان وقت تلقین مراقبه
اسم ذات بمن فرموده بودند که علاوه ازین وظیفه اسم ذات هم بهر قدر که توانی بگن عرض کردم که بچه مقدار فرمودند که معمول روزانه من دوازده هزار
مرتبه است لیکن شما حسب فرصت خود کنید نادرا مدرس و تدریس تخلف نشود اگر وقتیکه بدست بیماری خانقاه شریفه کاظمیه حضرت ایشان
متعلق شد سلسله ارشاد و هدایت بدرجه اتم ترقی پذیرفت اشخاص معتبرین و مخلصین صادقین شاهد اند که بهر انچه ترقیات ظاهری و باطنی از
ذات مبارک ایشان بظهور رسید در هیچ عهد و عصر ظاهر نشد اشاعت شرع متین و احیای طرق حضرات کاملین و حل مشکلات سالکین و تعلیم طالبین
را بازار تازه بر روے کار آمد افاضه علوم و معارف و افاده فهوم اسرار و حقایق بدرجه اعلی رسید و الله تعالی چنان قبولیت عظیم در قلوب خلایق
نهاد که طوائف انام از اطراف دیار و امصار حاضر شده شاد کام و فایز المرام می گشتند الحق ذات مجمع الصفات منبع فیوض و برکات صوری و معنوی
و حاوی اجناس فضل و کمال مرشدی و آبائی بود در خاندان عظمت و جلالت نشان احدے مثل ایشان بر نخاسته یاد دارم که بعد سجاده نشینی حضرت
ایشان در اول عرس شریف بتاریخ بست و دوم ماه ربیع الآخر سنه یکهزار و سه صد و پانزده وقت صبح مجلس سماع گرم بود بسیارے از اندرین مخلصین
اطراف و جوار و نیز قصبه هذا موجود بودند حکیم سید مشرف حسین خیر آبادی نیز شریک محفل فیض منزل بودند بعضی حاضرین را وقت خوش بود
حکیم صاحب را از حال و قتاً بر خاسته از قوال فرمائش غزل حضرت خواجه حسن دهلوی کردند که مطلع اش اینست ع تراز شیوه شهنشاهی چه تعلیم دل آرائی
باین خوبی و زیبائی باین شوخی و رعنائی ۔ همین که شروع کرد منشی محمد تاج الدین صاحب حالتی پیدا شد که او شان این شعر مثنوی شریف
این نفس جان دارد مرا بر تافته است ۔ بوی پیراهان یوسف یافته است ۔ گویان برخاستند و بحالت وجد و شوق تکرار این شعر میکردند

تا اینلحه اهل محفل را چنان کیفیت دست داد که بیخود گشتند کم و بیش قریب یکساعت اینحالت ماند بعده محفل ختم شد حکیم صاحب زبراد ران
حرارت دیگر حضار مشاهده خود بیان کردند که من بحالت سماع حضرت پیر و مرشد برحق مقتدائے جهان قدس سره را بچشم ظاهر دیدم که تشریف آوردند
من فرمودند که چونکه این عرس بعد بجاده نشینی میان آنور عرس اولین است چرا نه از قوال غزل مذکوره بالا سرود کنا بنده شود چنانچه بمن تعمیل ارشاد
آنحضرت پرداختم والحمد لله که ؎ آن شمس بگذشت از جهان ماین شمس آمد نا گهان ؎ آن عین این عین آن هذا جنون العاشقین ؎ انتهی الکشر
نفرات صاحب خدمت نیز از حضرت ایشان فیضها اندوخته چنانچه یکبار حضرت ایشان به لکهنؤ تشریف برند روزے بر مزار حضرت
مخدوم شاه مینا قدس سره بزیارت فاتحه خوانی رفته مراجعت می نمودند و عم مکرم منشی محمد وهاج الدین صاحب نیز همرکاب بودند سواری قدمے چند رفته
بود که شخصے سفید پوش تیز تیز نامع آمده و بعد سلام عرض کرد که من از مدتے اشتیاق ملاقات سید اشتم الحمد لله که میسر آمد چند امور قابل استفسار اند وقتیکه
آهسته آهسته گفتگو کرده برفت حاضرین دیگر و نیز منشی صاحب را ازین واقعه حیرت بود که این کیست و چرا آمد و چه سخنها پرسید چنانچه منشی صاحب عرض کردند
حضرت ایشان جواب نداده روانه شدند در اثنائے راه دیگر سخنان فرمودند مگر درباره آن واقعه هیچ نفرمودند بمکان رسیده باز منشی صاحب پرسیدند
حضرت ایشان تبسم نموده فرمودند که شما را تفحص چرا است آن شخص صاحب خدمت این شهر است و در سلوک شبهات چند عارض بودند که ازان
بمقتضائے طلب خود بسیار پریشان بود هر انچه سید اشتم تعلیمش کردم الحمد لله که شبهاتش حل گشتند عزم همراهی کرده بود مگر غیر ضروری دانسته
رخصت کردیم - یکبار فقیر حقیر علی الصباح برای درس خود بر بالاخانه حاضر شد دید که حضرت ایشان کتاب ملاحظه می نمایند سلام عرض کرده
بنشستم بعد فراغ از ملاحظه فرمودند که دی شب بعد ورت استنجا وقت سه نو اخت بیدار شدم دیدم که شخصے زیر بام میخرامد غور کردم معلوم شد که این
همان صاحب خدمت است که در دیهات قریب نهر بر راه موهان متعین است چون نظرش بمن افتاد چار شد بعد سلام استفسار حالتش کردم در
جوابش بغایت ذوق این شعر خواندند ؎ نازنینا از عشق تو بالله ؎ عالمے توبه کرد و مانه هنوز ؎ و از من نیز حال پرسید گفتم ؎ مستم از بادهٔ
شبانه هنوز ؎ ساقی مانه رفت خانه هنوز ؎ گفت سبحان الله توبه شما از من اعلی است و بعد ساعتی برفت عرض کردم که قبل ازین نیز گاهی این
شخص حاضر خدمت فیضدرجت شده است فرمودند که متعدد بار آمده - عم مکرم منشی محمد تاج الدین صاحب از معتقدین خاص و مسترشدین باصدق
و اخلاص بودند چند بار بیان کردند که من روزے بحضور حضرت ایشان عرض کردم که در اکثر کتب تصوف حالات نفرای ابدال دیده ام و از
زبان مبارک هم شنیده مگر گاهے زیارت نکردم ارشاد شد که چه ضرورت انچه من میگویم همون او شان نیز خواهند گفت عرض کردم که ارشاد
والا حق و درست است مگر محض برای طمانیت قلبی میخواهم که ارشاد عالی را از زبان دیگرے هم شنوم فرمودند که خیر دیده خواهد شد دران زمانه سبب حج
هر دوی بودم روزے قصد کچهری سید اشتم که ملازمے آمده گفت که یک شاه صاحب آمده اند و ملاقات میخواهند گفتم که بیایند بعد لحظه دیدم که شخصے
دراز قد لاغر اندام کهیر السن بحالت مسافرانه و ضع پنجابیانه آمده قریب تر نشست پرسیدم که ایدان از کجا می آیید و چرا آمده آید گفتند که جاے معین
نیست هر جا حکم میشود میروم نزد شما فرستاده مرشدان شما آمده ام بعده سخنان دیگر کردند وقت رخصت دو روپیه نذر کردم انکار نموده فرمودند که
باین حاجت ندارم لباسی از قسم کوٹ بدهید یک موجود بود پیش کردم گفتند این نخواهم گرفت بلکه انچه در صندوق شماست آنرا قابل خود میدانم
گفتم که نزد من همین است دیگر ندارم گفتند هست و میدانم هر چند یاد کردم گریادم نیامد گفتم که یاد می آید که بجز این کوٹ دیگر هم دارم گفتند که از ملازم خود
دریافت کنید اگر شود بدهید ملازم خود را طلبیده پرسیدم آن هم لاعلمی خود بیان ساخت اوشان نز ملازم گفتند که برو تلاش کرده بیار وجه دهست
غرض که ملازم برای تلاش رفت و بعد قدری توقف یک کوٹ شالی که در صندوق زیر جل بارچا نهاده بود بیاورد شاه صاحب گفتند که همین است

و برای همین بار بار میگفتم آنرا نذر کردم بسیار مسرور شدو خواستند و گفتند که الحال میروم و باز هرگاه تبدیلی شما به لکهنؤ خواهد شد آنجا خواهم آمد فی الحال
مرا کارهای بسیار در پیش اند در دو سه ماه کم و بیش حکم تبدیلی من از ضلع هردوئی به لکهنؤ آمد بعد رسیدن لکهنؤ و گذشتن هفته عشره شاه صاحب به لکهنؤ
آمده چند بشارات متعلقه فلاح ظاهری دادند غرضکه هر جا میرفتم همانجا می آمدند تا اینکه تبدیلی من به لکیم پور کهیری شد آنجا نیز بیامدند گر بعد مدت
دراز وجه دیری پرسیدم گفتند که فی الحال کارهای بسیار این سپرده شده اند لهذا مهلت نمیشود وقت رخصت گفتم که الحال که قوبت ملاقات خواهد
گفتند که باید دید که چه واقع شود دیر بسال از زمن دشمنی کی نخواهد ماند خلیان بسیار ازین سخن بدلم آمد بعد دو سه روز در تعطیلی بوطن آمدم و بحضور حضرت
ایشان بیان کردم تبسم نموده فرمودند که او شان نخواهند ماند که مدت عمر ختم گشته در همین سال حضرت ایشان نیز رفیق افزای خلد برین گشتند
و باز با دشمنان هم ملاقات نشد اگرچه از دیگر قرائن زمانه ملاقات گردیدانتهی. طرفه جمال حال آن شمس تابان کمال این بود که انهر بزرگ خاندانی نعمتی جدا
یافتند و آنچه تعریف خلافت الهی که محققین حضرات صوفیه در کتب خود تحریر نموده اند همه را مصداق صریح ذات والاصفات حضرت ایشان آمد
اولاً اجازت و خلافت معه تاج کرامت از حضرت پیر و مرشد برحق غوث ملت شاه تراب علی قلندر قدس سره الاطهر یافتند و ثانیاً از حضرت
جد امجد والا نژاد قطب الافراد مولانا شاه حیدر علی قلندر قدس سره و ثالثاً از حضرت اوستاد زمان جد امجد مقتدای جهان مولانا شاه فتح محمد
قلندر قدس سره و رابعاً از حضرت والد ماجد کرم عرفای زمان مولانا شاه علی اکبر قلندر قدس سره خامساً از حضرت سمو المنزلت و المنقبت شاه
علی اکبر قلندر باسطی الله آبادی قدس سره علاوه اجازت و خلافت و عطای نعمت هر انچه رافت و مرحمت و عطا و مکرمت و شفقت و عنایت
و تعلیم موفقه و طریقت بلکه بروز ذات خود در ذات حضرت ایشان از حضرت مقتدای جهان بظهور پیوست محتاج بیان نیست بلکه از غایت ظهور
حاجت اظهار ندارد و بیش ازین رافت و مرحمت چه خواهد بود که برای نگارش تکمله شریفه و تکمیل صحیفه لطیفه حضرت ایشانرا منتخب فرمودند کرمی
منشی محمد عالم علی سندیلی متخلص بشوخی ناقل اند که روزی من همراه خال معظم خود مولوی ضامن حسین صاحب مغفور بحضور تجلیات ظهور حضرت
مقتدای جهان قدس سره حاضر بودم و این صحیفه شریفه روض لازهر فی مآثر القلندر زیر تالیف بود خال موصوف نسبت کتاب بستطاب پرسیدند
که تا کجا رسیده و کی ختم خواهد شد فرمودند که همه مضامین تحریر گشته صرف بیان عشق و ماهیت آن تا حال بجز بتحریر نیامده چنان معلوم میشود که وقت
معین من قریب رسیده خال موصوف مغموما نه عرض کردند که حضرت بهر طور که باشد تحریر فرمایند ارشاد شد که از زیر عشق چیده توان شد و چه توان کرد
الحال تکمیل این کار بسپردگی تو جوانی میسر هم و اشاره بسوی حضرت ایشان نموده فرمودند ایشانرا باید که بر مزار من آمده بنویسند چنانچه عموی
منشی حسن رضا صاحب بیان میکنند که بعد وصال حضرت مقتدای جهان حضرت ایشان روزانه وقت صبح جزو کاغذ و قلمدوات گرفته بر مزار
قدیس ذی الوقار حاضر می شدند و کتابه همراه نمی بردند تقریباً یکساعت اندرون مزار شریف مانده و اپس می آمدند و هنگام واپسی آن جزو تمام
نوشته می آوردند و والد کتاب نیز دران جا بجا میبود بدینطور این تکمله تحریر شد چنانچه خود حضرت ایشان نیز در دیباچه تکمله شریفه اظهار این
معنی بدین عبارت فرموده اند که سترگ بخشایشی بکار رفت حال آنره قصر حقیقت میگوید که این واقعه مماثل حال قدوه قلندران عظام حضرت شاه
فتح قلندر جونپوری است که در کتاب مستطاب اصول المقصود چنین مذکور است که حضرت قلندر صاحب موصوف را حضرت قطب العالم شاه عبد القدوس
قلندر جونپوری قدس سره تعلیم و تربیت میکردند هنگام وفات ایشان در رسید حضرت قلندر صاحب عرض کردند که یا حضرت مرا بعد ازین
کدام شخص تربیت و تعلیم خواهد کرد فرمودند که بعد وفات من در فلان مکان نزد شما آمده تربیت خواهم نمود خاطر جمع دارید چنانچه بعد از وفات
روح آنحضرت مجسم شده بکمال معمور می آمد و تربیت میکرد و ایشان تا چهل روز ملازمت من بعد فرمودند کما کنون برو و نعمت خلافت خود

از شاه مجا لاهر پوری بگیرس حضرت قلندر صاحب حسب هدایت حضرت قطب العالم بخدمت حضرت شاه مجا قلندر قدس سره رفته از
سوراخ دیده در موز غیبیه تربیت پذیر فته با جازت وخلافت سلاسل سبعه سرفراز گشتند انتهی وبجز این واقعات بسیار اند
هفت دریا گر شود کلی مدید + نیست مر پایان شدن را هیچ امید + باغ وبیشه گر بود یکسر قلم + زین سخن هرگز نگردد هیچ کم + آن همه
حبر و قلم فانی شود + زین حدیث (الحدیث بتمامه) بی عدد باقی بود + الحال مناسب معلوم میشود که چیزی از کلمات طیبات و مقالات فیض آیات که
بطور تحریر یا تقریر برسبیل افاده طالبین و افاضه مسترشدین از زبان مبارک یا خامه نبض خامه بروون تراویده و بذهن فقیر حقیر جا گرفته نیز بهمت
نگارش یابند تا بارای مستفیضین و منتسبین بارگاه عالیجاه تحفه زیبا و تبرک بی بها گردد میفرمودند که بزرگ زادگان را تقوی بر خود در هر حال
لازم باید داشت و از ورزش اشغال و افکار خاندانی غافل نباید ماند و در امور شرعیه چنان شغف باید که آنها بمنزله طبیعت و عادت گردند و از اختیار
آنها سخنی و تکلفی نشود و هم برین اختیار فریفته و مغرور نگشته بلکه فهمند که این همه از لوازم مقام عبودیت است که برای آن مخلوق شده ایم امید است
که حال شان بصلاح و فلاح انجامد میفرمودند امداد از حق باشد یا از اهل حق آن عین توکل و توحید است و اگر از غیر حق باشد و غیریت
فهم در نظر باشد آن منافی توکل و توحید است بلکه همین را دنیا و غفلت و جهالت باید فهمید و این مقام منتهیان است که در ان تدبیر
و امداد مطلقاً خلاف توحید و توکل است بلکه خود خیال توحید و توکل حجاب است ارشاد حضرت ابراهیم علیه السلام از همین مقام است انی وجهت
وجهی للذی فطر السموات والارض الخ و علاوه برین این امر هم فهمیدنی است و یاد داشتنی که انسان هر چیز که شروع میکند تا وقتیکه همه تن
عین وی نمیشود اوهام و خیالات وی خاص می باشند و قلب را زیاده پریشان میکنند و بوجه معمولی بودن آنها اهمیت شان را عقل تسلیم
نمیکند و همین فریب غلطان و پیچان میماند در بعضی اوقات می فهماند که این خیالات مفیده اند حالانکه چون در واقع هیچ نیند پس نمیدهد خواهند بود
عمده درین کار آنست که بخیال توحید نماند و هر چیه خلافش بخاطر گذرد همه را نفی سازد و از اینجا نمیفهمد که بر زمین انچه می باشد و اشیا را چگونه غلیظ
می افتند زمین همه را می گیرد و مردم را بقدر استعداد و ضروریات فوائد میرساند اما بذاته انهمه پاک است و در نظر همه خاک میفرمودند
طالب را باید که وساوس و خطرات را حتی الوسع از خود دور کرده ماند و بداند که انهمه برای دفع کردن می آیند و اگر در دفعه آنها دشواری افتد از ان
یکسوی گیرد و بفهمد که اینها از اصل همچون نیند مگر بهانه طور که ناخن و بول و براز در جسم می باشند این چیزها برای دل سنگی نیند و نه خیال نفع
و ضرر اینها کند بلکه بگذارد و بطور یکه باد های هر سمت می وزند و جسم را احساس آنها نمیگردد نگهر معلوم نمیشود که چرا مس شدند میفرمودند طالب را
صبر و تحمل باید نه پریشانی و انتشار طبع که این کارش نیست کارش نیاز و عبودیت است و کار مطلوب نماند که مقتضای الوهیت است
عبد را زیبا نیاز است و معبود را بی نیازی و باین خیال جمله وساوس و خطرات را دور سازد و بداند که انهمه نیز نگیها از معشوق ظاهر گشته عاشق را
ازین چه واسطه معشوق داند و افعال وی که او خود فاعل است هر چه میخواهد میکند فرض منصبی باید و تضرع و زاریست میفرمودند اصل کار
درین راه عبودیت است و قالاً و فعلاً تابع و مطیع حق شود و از درستی و نادرستی چیزی سروکار ندارد و اخلاق مذمومه مثل غیظ و غضب
و حقد و حسد و غیره را بر خود راه ندهد و در دفع آن سعی بلیغ کند و از خدا تعالی هم بدعا خواهان دفع آن باشد که هادی حقیقی اوست و از کار خود کار
دارد قاعده کلیه است که شیطان نزد جوان کس می آید که جوان و قوی البنیه میباشد و کسیکه چنین نمی باشد نزدوی نمیرود پس اگر در خیالات نسبت
توحید می درست خواهد بود و وصول زود خواهد شد و اگر خامی است وصول بدیر خواهد شد چرا که مقرر است که رسوم علم تعین بعد تربیت
علم باطن الله تعالی مرتفع میسازد که السعی منی والاتمام من الله میفرمودند طالب را باید که خود را تابع توحید کند نه که توحید را تابع خود کار نهد

در قلب تو خش می زاید و نه بجز حق بر قلب دیگرے دارد و درین خیال استغراق پیدا کند اشعار ذوقیه اگر یاد آیند بجا نند این هم سبب پیدا گشتن سوز و گداز در دل بی نیاز است چندانکه نیاز مبشر عنایت حق بشیر میفرمودند طالب را باید که در کار خود ماند زاید بسوے ذوق و شوق نگراید اگر بیاید قبها و اگر نیاید مضائقه ندانند که این خیال هم یاری عظیم است کاهلی را تا تواند رخصت کند که در اندرین دخل نیست چستی و چالاکی البته خوب است و ضروری و ذوق و شوق را گمی و بیشی لازمی ست حسب استعداد میفرمودند طالب را ضرور یست که تا تواند در کار خود شاغل ماند و درین کشاکش ضرور نیفتد که فلان از دست رفت شد و فلان نشد چرا که هر چه هست یا خواهد بود آنهم فی الحقیقت موجود است نه چیزے جاے میرود و نه از جاے می آید همین علم خود ی است که دران گرفتاری میدهد آرے ع بر قفش خود ست فتنه نقاش کیست خود میکند خراب و خود از دست میرود ۔ حضرت مرشدنا شیخ و شاہ شدی مولانا شاہ تراب علی قلندر قدس سرہ میفرمایند ؎ تراب اسطرح غفلت مین ہے عالم مرنے جینے کا ۔ طرح ہو جیسی حاکم کی تنیری اور بجالی مین ۔ انجا طرا باید داشت که ما را مصروفیت در کار خویش ضرور یست نه لحاظ این و آن و اگر گاہے لحاظش آید آنرا مثل خود باید پنداشت که درین صورت البته نجات ازان ممکن است ورنه سراسر مخمصه در مخمصه است بعد انصرام امور متعلقه ضروریه بقیه وقت در یاد حق بسر کند که این البته بسر است و نه هر چه هست بسر خواهد بود و این شعر مهدی بعد همچنین ارشادات اکثر می خواندند ؎ تلسی من کی چوتی کہ کبھون نہ لیتی چین ۔ آٹھہ پہر کا ہیکنا نہ کچھ لین دین + یعنی خواهشات طبیعت چنان اند که از انها کلے ممکن نمیشود و بجز حصول پریشانی قلبی روز و شب هیچ فائده حاصل نمیشود میفرمودند طالب را ابتدا اگر خوابات موحش و پریشان نظری آیند دو برا پریشان میکنند بعدش چنین میشود که انچه تکبات در پریشانی که بر عالم نازل میشوند انعکاس آن بر صلحا و اولیا هم می افتد از بیتوجه و شانزا در حالات خود فتور مدرک میگردد برائے دفع وسوسه انست که خیال توحید مشرقی کرده بپندیشد که وحدت حقیقی کار خود است هر چه خواهد کند ما را و رو محو بیت و فنا حاصل باید کرد نه خیال خود و این و آن کردن چرا که خود چه چیزم و خواهشم چه اصل انیست که خود میکند خراب و خود از دست میرود چندانکه این مشغولی وسعت خواهد یافت امور یکی للحال بهم و فهمی آیند مفهوم و معلوم خواهند گردید سعی البته باید که ع اندرین راه کار دارد کار ۔ و همه انشاء الله پریشانی هم دفع خواهد گردید میفرمودند طالب را باید که در امور گذشته و آینده خیال خود متوجه نکند بلکه موجود را داند و فهد که ؎ گذشته خواب آینده خیال است ۔ همین را بس عقیمت دان آنرا که حال است ۔ و اگر در ذوق و شوق کمی مدرک شود بداند که این تغیر و تبدل از لوازم نشانا سوتی انسانی است احتراز ازان گویا خود را در خیال فعل عبث انداختن است در انسان خاصیت نهاده اند که در هر طرف که متوجه میشود رنگ آن میگیرد ازینجا گفته اند که عاقل آنست که افکار لایعنی را بخود راه ندهد همیشه در فکر خدا طلبی باشد ورنه در هر بندے که خواهد افتاد بنده آن خواهد گردید در عالم زنده بهانست که طالب گیر و گیر نباشد و بسوی کار و بار عالم نظر کند بلکه همیشه در خود متفکر باشد و نظر بصیرت بر قلب خود دارد نه بر اهل عالم که این نظر بیرونی بکار نخواهد آمد میفرمودند بود و نابود عالم همین حرکت و سکون قلب است هر گاه که قلب متحرک میگردد عالم پیدا میشود و هر گاه ساکن میگردد ناپدید میشود چنانکه هر گاه چشم کشاده گردد عالم بقدرت این طول و عرض دیده میشود و هر گاه چشم بند کرده شود همه غائب میگردد طرفه انکه در هر چیز صور متعدده نظر می آیند و همون حجاب خود میشوند قطعاً ذات را بنظر نمی آرند که دران عالم و این صور تها قایم اند چنانکه تسبیح که انسان در انها می بیند در رشته که همه انها با و منتظم اند نمی بیند این طرفه بی عقلی است خدا محفوظ دارد میفرمودند طالب را باید که هر چه از مرشد خود بشنود حتی الامکان بران عامل ماند و در تعمیلش تکاسل یا تهاون نکند و نه درین خیال افتد که استعداد ما ناقص ست ما را هیچ حاصل نخواهد شد که ازین خیال نفس و شیطان را بادی انس میگردد و بخود می کشند بلکه بداند که نقصان استعداد است و نقصان را باید دخل در داد و قابلیت حق است بلکه شرط قابلیت هم داد حق است و تا تواند دل را ازین خیالات

فضول خالی داشته از کار خود کار دارد که تغیر و تبدل در حالات واقع میشوند و انسان بریک حال کیسان نمی ماند اگر چنین بودی پس میان انسان و فرشته فرقے نماندے این همچو باد ہاے مختلف اند با اینہا سر کار داشتن چه ضرور **میفرمودند** غفلت توحید را نیز همین توحید خیال باید کرد که ازین باز غفلت نمی آید اصل نیست که دوست چنانکه عزیز میباشد غمے نیز عزیزی باشد که ہر چه آید در دل غیر تو نیست ؎ با توئی یا خوے تو بابوے تو **میفرمودند** خیال توحید را چنان در دل استحکام دہد که خیال توحید هم در توحید گم گردد که تقریر اہل وحدت در اصل همین ست که دوئی گم شود که توحید این بود و گم شدن گم کن که تقریر این بود همه را ازگم گشتگی نیا استفاده از علم الیقین گم شدن خود است معاینے علم و بعد آن باز آن علم را عین معلوم کردن یعنی این دوئی خیالی مرتفع شود پس این آمد و رفت اگر بطور حفظ مراتب است بسیار عمده و اگر چنین نیست بلکه در مراتب خلط است پس هیچ نیست و ازوے جز کشاکش و پریشانی نصیبے نه مثالش اینکه خداوند عالم در انسان نظرے نهاده است که با وصف دوئی با همه در همان یک گوشهٔ خاص است پس اگر انسان با وجود با همگی بے همه باشد بسیار اعلی است و چنین میشود ورنه این مثال در انسان چرا قایم شده بهر کیف از فضل و کرم خداوندی همین توقع باید داشت که آنجا دریغ نیست و نه امید دریغ اگر رسوم علم تعین مرتفع شوند سبحان الله که عالمے نماند حضرت مولانا رومی همین طرف اشاره کرده اند که ؎ مرگ تبدیلی که در نوے شوی ؎ مرگ نے مرگے که در گورے شوی **میفرمودند** برای درویشی چیزے ترنزدمن از ارتکاب حرام نیست و این فعل برای درویش بالخصوص بمنزله مرض جذام است باید که ازین چنان ترسد که از موت خودی نرسد **میفرمودند** طالب را باید که همیشه خیال خود موافق این شعر دارد ؎ مقصود من کعبه و بتخانه توباشی ؎ مقصود تویی کعبه و بتخانه بهانه هیچ بدکه در عالم نیشود مقصود ازو انتباه غافلین است پس هر که متنبه شد سبحان الله و هر که نشد گمراه گشت باقی نشد کسی همه است که از حرکات و سکنات وے کسی نداند که وی مست گشته **میفرمودند** که عشق چیزے لطیف و امرے شریف است و نقصانیکه در حالت توحید معلوم میشوند همه بدولت عشق دفع میگردند چه خوش گفته است نظیری ؎ چند از موذن بشنوم توحید شرک آمیز را کو عشق تا بکسوند شرع خلاف انگیز را ؎ غالب هم خوب گفته ؎ در دمنت کش دوا نهوا ؎ مریض اچها هوا برا نهوا ؎ و عشق امرے وجدانی است که در بیان نمی آید و تعریفش هم بسیار مشکل که ع عشق بیربطی شیرازه اجزاے حواس ؎ پس هرگاه که حواس بجا نماندند تعریفش که بیان نماید **میفرمودند** لحق پریشانی دانتظار برای طالب بد موم نیست که نتیجه یقینی و اکثر حصول مقصودی باشد باید که بدگمانی را بخود راه ندهد اگرچه در شریعت مواخذه بر خطرهٔ بدنی باشد تا وقتیکه واقع نشود و اثرش فی الخارج مرتب نگردد و مگر ازین بدگمانی النسب نیست که گمان نیک دارد و نتواند عوارض جسمانی ندارد که عبارت از تعلقات و مقتضیات جسمانی اند با تعلقات روحانی خلط نکند و بکار خود مشغول ماند و این ذق ذق و بق بق دنیوی را هیچ نیندیشد و سعی کند تا موافق این مصرعه حال خود دارد ع اوس بت سے لو رہی دم آخر تک لگی ؎ **میفرمودند** طالب را باید که دل بیارد و دست بکار دارد و معانی این مقوله چنین فهمد که گرفتاری انسان در تعلقات بمقتضاے تعین ویست بعضے آنرا سبب دقت و نمود خود میدانند پس هر که چنین میداند وے در عقبات است و بعضے خود را مجور میدانند و میگویند که مرا آلودگی با بنها لابدی است چگونه معذور نیم این کس معذور است و بعضے خیال میکنند که هر روز دو وقت هر قدر کار که در روز خواهیم کرد وقت شام مزدش خواهیم یافت و بعد خورد و نوش خواهیم خفت و آسائش خواهیم یافت این کس خودی پرور است مگر نفهمیده و کسے خیال میکند که این تعلقات برجا باید داشت گو بدان انهماک نباید ورزید انهماک همانجا بهتر است که دران بهت و موافق آن بعمل نیز آرد آن مرد فهیم و عمده بهت عارف آنست که بداند که این تعلقات شور شهاے حسن ازلی اند مرا با دشان همو نقد تعلق زیباست که چند انکه عاشق را با ناز و کرشمه معشوق خودی باشد که از انها دی محفوظ ضرور میباشد و لطفی باید گر نباشد عاشق چیزیکه میباشد طالبش مباد این تعلقات در حرکات

حرکات معشوق بیداند نه خود معشوق که وی موجد و منشاء اینهاست و خود ذات شریف دیگر است عدلی حقیقی همین فهم را باید دانست و اصل فهم
همین است و خیالات و خطرات دیگر همه تحت اینست آنها را تا این فهم رسائی نیست و اگر باشد در آنهم با یشان آمیخته
اصل میگردد یعنی خیالات و خطرات هم بالعدالت آمیخته شریک فهم میگردند در اینها همان فرق است که در خیالات دنیوی و واقعی میباشد **میفرمودند**
طالب را باید که در التزام صلوة مستقیم باند اگر وقتی قلب از دو حشت کند بزور خود را متوجه بوی ساخته ادا کند اگر فتوی واقع شود در نفیش کرده
طبیعت را بان خوگر سازد و کاهلی را تسلیم نکند و اگر کاهلی آید پس همین قدر که بیندارش بدل نباید و در کانش بخوبی ادا شده علاوه آن در دیگر امور دینی
هم تندهی کند که این منافی توحید نیست و اشیاء مذکوره مقتضیات تعین اند بر اوقات خود خواهند بود خلقت انسانی بیکار نیافریده شده است
میفرمودند طلوب در انجمن عبارتست از نیکه ظاهر را خود را در امور دنیا مصروف دارد و باطناً قلب را از انها کاک بآن باز دارد و تا تواند در کیفیت جمعی خود
ترقی جوید که همین آل کار است **میفرمودند** طالب را چند انکه دلائی خالص بامر شد خود خواهد بوها نقدر زود ثمرات ظاهر خواهند شد که
باین نسبت بالخاصه سریع التاثیر است **میفرمودند** طالب را بابتدا اکثر این خطره می آید که من ناکاره مخصم و از من هیچ نخواهد شد معلوم نیست
که انجام من چه خواهد بود و در این خیال چندان ممتد میشود که مرا از مرظایف طلب هم عاجز میشود بلکه اکثر ترک میکند پس باید که در ابتدا این طور رفع
کند که من بهر طور که بودم یا هستم همه از حق ست مارا در وجه دخل قاعده نیست که هر که خراب حال میباشد همان قابل تربیت و تعلیم میشود و انکه
تربیت یافته و صالح میبود دیرا حاجت تعلیم و تربیت نمی باشد اگرچه خراب هستیم اما خود را بدامن مقبلی بسته ایم که کارش اینست که هر را قبول میکند
در دی بهر طور یکه میخواهد تصرف میکند و مریدی عبارت از همین ست که خود را بدست مرشد سپارد و ظاهراً و باطناً ادب ماند هر چه دهد باید قبول
بشنود و به تعمیل احکام متوجه ماند و پس نه مرشد از مرید مشوره گیرد و نه مرید متعلق خود بمرشد رای دهد که چنین و چنان باید کرد و اگر چنین کرد دلیل
بیخبر از هستی و لیست ع کاین دلیل هستی و هستی حجاب است یا رفتن اگر رفت گو رو پاک نیست ع تو مان از انکه چون تو پاک نیست
کارهای متعلقه ظاهری هم کن مگر بالبطه قلبی انگاه دارد که بجز حق جانب دیگری نرود خطرات فاسده اگر آیند آنها را باین خیال رفع سازد
که این همه فارق از مقصود اند نه موصل بوی پس چندانکه این علم خواهد ماند همانقدر خطرات مرتفع خواهند شد تا نکته خیال آید که بدین معنی
اینا لکتم دارد که بسیار نافع است **میفرمودند** طالب را از طلب گاهی بسکون اختیار نباید کرد و هر وقت متجسس و متلاشی باید ماند اگرچه
تا وقتی بعینه هیچ یافت نشد مگر ذکر مطلوب جاری داشتن چه گم در همین ذکر رونده توحید عشقی و حالت وی نیز حاصل خواهد شد و نیز
اگر خیال کم استعدادی آید در همین دفع کند که این نقص استعداد بلا توجه مرشد رفع شدنی نیست بر عنایتش موقوف است هر چه بحق امناسب و
مصلحت خواهد دید خواهد نمود غرض که درین امر طباعی خود را دخل ندهد بلکه فهمد که من خود را بدست کسے داده ام وی هر چه خواهد کند ع پیر ما هر چه
کند عین عنایت باشد ؎ های های وا افسوس بر خود کردن نیز لازمه عبودیت و ذل و افتقار بشریت است منافی طلب نیست بالجمله معتمد
بر عنایت و کرم خداوندی مانده در راز و نیاز سرگرم ماند که ؎ پیر ما راز کفر و ایمان عرا فی ؎ که هم کفر و هم ایمانش تو باشی ؎ **میفرمودند**
طالب را اگر عزمے یا خواهشے پیش آید آنرا پیر توجه خواهش مطلوب داند و دمی را از زبان بردارد که ؎ گے گے در گوت لیلے فروشد ؎ گے گے بر صورت
مجنون برآمد ؎ و اگر در ذوق و شوق نقصی یابد خیال نکند از کار خود کار دارد و بداند که این عشوه نما معشوق انه که گاهے چنین و گاهے چنان بیاشند
میفرمودند طالب را اگر بحالت سلوک بحالات و تقلبات واقع شوند خیال نکند بلکه طبیعت از انها برود و بفهمد که این همه مقتضیات غیریت
اند و تعینات و حالاتش اگر بغور دیده شود پس حالت طالب صادق همین می باشد و فتنش چندان دشوار نیست بشرطیکه واهم

افزون نباشد اگر طالب بر مشیت است و بر ایمان بهتر است بدان قایم ماند که ؎ کونین را چو نقطه ان تحت میم و نقطه ۔ دیدا نگان شاهد
رندند بر نهایم ؎ در طریقت هر چه پیش آید گذشتن داشتیم ۔ کعبه دیدم نقش بای رهروان نامدش **میفرمودند** طالب اگر وقتی صورتها
بد نظر آیند لاحول چند بار خوانده بر نفس مرشد قائم کند که بر کشش همه دفع خواهند گردید بمعاینه صورتهای بد پریشان و آشفته خاطر نشود بلکه خیال کند
که ؎ بهر رنگیکه خواهی جامه می پوش ۔ من انداز قدت می شناسم نظر بر قد و قامت معشوق توان داشت نه بر حرکاتش اگرچه آنهم دلفریب
میشوند **میفرمودند** طالب را باید که گاهی از یاد غافل نماند که اصل الاصول همین است اگر دوران خطرات آید از انها نهایت سرد کار نداشته در رونده بخواب
دیدم که بحضور حضرت خداوند نعمت مرشدی و مولای شیخ اکبر مولانا شاه حیدر علی قلندر قدس سره حاضر شده عرض کردم که از خطرات و خیالات
بسیار آسیمه سری و پریشانی میشود آنحضرت متبسم شده فرمودند که دل خانه خداست نه خانه شما دران نیک و بد همی آیند بیایند شما را با وشان
چه کار کار شما انیست که ویرا از خس و خاشاک پاک دارید چنانکه حکم است باز اگر بیایند دران شما را چه اختیار باید که شما جاروب ذکر بدست گرفته
دفع کرده باشید و بس ذوق این ارشاد بی اختیار ما را از خواب بیدار کرد و تا چند روز ذوق آن قایم ماند **میفرمودند** طالب را باید که هر انچه از مرشد
خود شنود بران کاربند شود و طالب نتیجه آن نماند که نتیجه دهنده حق است نه آن عمل و دران عمل مصروفیت هم کند که این سبب است منجمله اسباب
و در عالم اسباب برای هر فعل خواه آن فعل قلیل باشد سببی بودن ضروریست که آفرینش سبب بیکار نشده بر همین طور یاد را هم سبب یاد معشوق
مر عاشق را داند حضرت مرشد مرشدنا شاه محمد کاظم قلندر قدس سره میفرمایند ؎ کرکے دیا اوٹھہ بولا کاظم ۔ جان کے ہوت اناڑی ہو ۔
ہم اگمن سدہ تیرے کینے ۔ بین سدہ کینہے پچھاڑی ہو ۔ یعنی این خیال کمن که ماخبر تو نمی گیریم یا ترا یاد نمی کنیم بلکه اولاً ما ترا یاد کردیم
زان بعد ترا توفیق یاد کردن ما حاصل شد که قول حق تعالے است فاذکروانی اذکرکم و این فراموشی یا اگر بغور دیده شود یاد کننده است
چرا که ازین هرگاه پریشان خاطر میشوی انگاه شکوه و شکایت از ما میکنی پس اینهمه گویا منعے یاد دهنده تست نه که فراموش کننده یاد و این مضمون
وجدانی است که باندک تامل مدرک میگردد **میفرمودند** طالب را باید که در هر حال بجز از حق از چیزی خوف و خطر نیارد ؎ ناخدا در کشتی
ما اگر نباشد گو مباش ۔ ما خدا داریم ما را ناخدا در کار نیست ۔ و در هر کار که دلچسپی شود انکار و تدابیر و اجبی و ضروری باید کرد که فرض منصبی خود همین
قدر است باقی فاعل حقیقی حق تعالی است هر چه خواهد کردن خواهد شد **میفرمودند** طالب را طلب شرط است چنانکه در طلب صدق خواهد
بود همانقدر انرش زود ظاهر خواهد شد باید که تکرار کرده باشد جلوه عنایات الهی و مرشدی بروقت خود ظهور خواهند کرد که الله تعالی محنت کسی ضایع نمیکند
ان الله لا یضیع اجر المحسنین در کارخانه الهی بهانه طلب کافی است کع رحمت حق بهانه میجوید **میفرمودند** طالب را اگر بحالت سلوک بدمزگی
طبع و از حالت اولی تنزل مفهوم شود آنرا بسبب تکثیف خارجی داند نه از وجه دیگر و در خیال هم از یاد غفلت نکند و از نیک و بد هرگز کار ندارد
که کار طالب خود را در یاد مطلوب متوجه داشتن است و انکار یافت و رضاجوی وے از نیجا گفته اند که السعی منی و الاتمام من الله کار عبودیت
سوال است و شکر که دهنده کریم و رحیم است حضرت قطب الارشاد عارف بالله شاه محمد کاظم قلندر قدس سره فرمایند ؎ درسن کا موہنہ
کہان جا مانگون ۔ وہی جن اور بہن ہمسے نیارے ۔ یہی عرض رکھت کاظم ۔ پڑی رہن دیو اپنی دوارے ۔ همین افتادگی چیزیست
که روزی از دروازه تا اندرون خانه خواهد رسانید دراین گناهے و گستاخیے نیست بلکه اینهمه از وفور محبت است عقل را در دخل نیست ؎
بروای عقل نامحرم که امشب با خیال او ۔ چنان خوش خلوتے دارم که من هم نیستم محرم **میفرمودند** خیالات و توهمات فاسده اکثر بسبب ضعف
قلب می آیند برای دفع آن پاس انفاس مفید است مگر التزام شرط است که هرگاه عمل بالتزام میشود نتیجه آنهم متوقع میگردد و اگر با اینهمه حضور

نتیجه بلا عمل دهد این عنایت بی سبب محض است کاسب نیکی و بدی چنانکه انسان هست به همانطور ابتلا در نتایج هم مبتلا بر میفرمودند برای دفع خطرات فاسده این خیال بسیار خوب است بیندیشند که اینها فانی اند چنانکه باد مخالف هرگاه که می وزد از وی کیفیتی ذری بوقت مس پیدا میشود و باز محو میگردد همانطور این بادها بقلب مس میشوند و بعد مس خود بخود رفع میگردند همه خطرات دفع خواهند گردید انشاء الله تعالی اما عمل شرط است نه اینکه یکبار خیال کرده بگذارد میفرمودند تقید بصلوة پنجگانه که بر همین و مسلم فرض است نیز برای حفاظت از خطرات بدانری تمام دارد میفرمودند طالب را باید که اشتغال به پاس انفاس بر خود لازم دارد و نماز هم بپابندی ادا نماید که حکمت و فوائد بسیار در آن مضمر است میفرمودند که تعلقات دنیوی از جوشش های ظهور از آنی اند که همچو حباب صفتانرا بانیطرف و آنطرف میگرداند اگر بر بنجال صبر و شکر کرده شود بهتر است که ۔ دوست دارم گرهی را که بکار مرده اند ۔ گین همانست که پیوسته در بهبودی تو بود میفرمودند هر چیز تا وقتیکه بکمال نرسد بسبب آن انتشار لاحق میماند و چون تمامی میرسد انتشار هم رفع میگردد و همین حال جمله آرزوها است و در همین نادانی انسان گرفتار است و همین را خلاصه دنیاداری و غمخواری و وفاشعاری میداند حالانکه این هیچ نیست و در اینهمه هیچ بودن تمام کائنات انسانی فهمیده شده است این قصور سراسر نافهمی ست و این کار روائیها بالکلیه بیکار و همین دام من است که درین مصرعه مراد گرفته شده است ع من بدام من اسیرم وای من ۔ خدا محفوظ دارد میفرمودند توجه عبارت از آمدن جوش و خیالست بدل که خود بخود می آید و سبب معلوم نمیشود و آن منزل مفهوم است که تمامتر موثر میماند و هرگز بفهم نمی آید که چیست دل را صرف از دے تعلق میباشد آنجا تعقل چه شود رسائی عقل بر وی همین قدر است که در فهمش سرگردان و حیران ماند و لذت یابد مگر حقیقت لذت نفهمد چرا که فهم در امور محدوده کار میکند و اینجا نه حد ست نه غایت که فهمد و که کند و که گوید و اگر بالفرض گوید پس چه گوید و تا کجا گوید این مسلم صرف وجدانی ست و عرفانی از اینجا گفته اند من عرف الله کل لسانه جوش قلیل اینجا دارد اگر تمام باشد پس اختیار از کجا آرد میفرمودند کاهلی بد چیز است تا نواند دیر اینجا در راه ندهد بلکه همیشه خود را بکارے مشغول دارد در آن فائده هاست یکے اینکه تمام جوارح و قلب در همان کار مصروف بمانند و خطره بد دنبک نمی آید و بعد فراغت به کار اضمحلال میشود ازان فایده اینست که هرگاه کار درستی جوارح و مصالح ذاتی خود کرده آسایش یافت در اثنای بیکاری از نفس و شیطان کارے نماند زیاده تر خطرات در تنهای و بیکاری پیدا میشوند میفرمودند که راضی برضا ماندن خوب ست و همین خیال رضاست و رضا بش جمله امور را کافیست اصل اینست که دریابد خویش چه دارد و خس پندارد که این کشاکش با اوست ۔ میفرمودند که یکبار در خواب شخصے از من این سوالات کرد اول اینکه بلا چیست دوم عافیت چیست سوم عارف کرا میگویند چهارم اخلاص چیست گفتم که بلا در اصل غفلت است از طرف تجلی و عافیت عبارت است از سکون دل باحق و عارف کسے ست که دل و برا بیرے تیره نسازد و هر چیز از دے روشن گردد و اخلاص عبارتست از نیکه کارے را کرده خود نه بیند و نفهمد باز بوے گفتم که بزرگے خوب گفته که بدرطع شک کردن است در امر مقدور و مرد مان بر سه قسم اند یکے امرا دوم علما سوم فقرا هرگاه که امرا تباه میشوند معاش رعایا تباه میگردد و هرگاه علما تباه میشوند طاعت و روش شریعت تباه میگردد و هرگاه که فقرا تباه میشوند عادات خلائق خراب میگردد نه تباهی امرا از ظلم میشود و تباهی علما از طمع و تباهی فقرا از ریا میفرمودند آزادی آنست که مقید حالتے نگردد که انقباض و انبساط هر دو حالت فانی و آنی میشوند تقید به ایشان چه ضرر میفرمودند که میان کثرت و وحدت همان نسبت است که در وقوع چند امور دلخوش در یک جا میشود که امور متعدده می باشند گهرت یک میشود پس وحدت بحال خود است و کثرت بر حال خود از کثرت وحدت باین طور شد معاذ وحدت کثرت باین طور پس آن مسرت توحید است که از هر دو بیرونست و وحدت را وحدت و کثرت را کثرت دانستن تفرقه مراتب است پس معلوم شد که

اندازه وهم وخیال خویش صحیح و تا قیام تعین ناسوتی همین فهم که وحدت در کثرت و کثرت در وحدت دانستن و تفرقه مراتب نگاهداشتن ضرورست
وهمین درجه سلوک سهل است ورنه راه سخت که بجانب الحاد و زندقه میکشد جامی میفرماید ؎ هر مرتبه از وجود حکمی دارد ؎ گر فرق مراتب نکنی زندیقی
میفرمودند طالب باید که محاسب نفس خود باشد در هر چیز دیدنی باشد یا نوشیدنی یا خوردنی یا پوشیدنی اگر قدرے تعلق بدان باشد فی الفور
باز گیری باید و خود را زدیدن باذوق بسیار برگران دارد کلما شغلك عن الحق فهو صنمك میفرمودند که قلتی که باعث آن قناعت و
تقوی باشد از قلتے و فقیر که برای خیسان خاص است ممتاز است اول مصداق الفقر فخری است دوم منشا کاد الفقر ان یکون کفرا
حضرت مولانا رومی میفرماید ؎ قلتے کان از قناعت و زتقاست ؎ آن ز فقر و علت دونان جداست میفرمودند که موت کامل
و اصل مرگ صوری و جسمی نیست بلکه مرگ باطن است که نفس امارہ را زیر تیغ مجاہدہ کشتہ شہید مبتدیان جہاد اکبر کشتن نفس است پس آنکہ تن را شمشیر
آہنی کشتہ شد نفس امارہ زندہ است او را شہید اکبر نتوان گفت که مرگ جسم و ارکان غیر مرگ نفس و جان است میفرمودند که فقرہ بزبان ہندی
آوے اینہ که جاے میرا ؎ اینہ عبارت از عرفان و وصول راہ حق است که چیزے در این جہان لذیذ تر از معرفت نیست پیر او در ہندی چوبے را گویند
که از ان اینہ می فشانند مراد ازین جسم است که اگر این جسم را بقوت ریاضت و مجاہدہ فنا نگرداند از صورت پرستی خلاص نیابد و نه بمقام معرفت
رسد حضرت مولانا رومی میفرماید ؎ صورت سرکش گذران کن بر نج ؎ تا ببینی زیر آن وحدت چو گنج ؎ گر ز صورت بگذری دانی که آن
جنت است و گلستان و گلستان ؎ صورت خود را شکستی سوختی ؎ صورت کل را شکست آموختی ؎ بعد ازان ہر صورتے را شکنی ؎
ہم چو حیدر باب خیبر بر کنی میفرمودند که طالب را در افزونی طلب و ارادت بسیار باید کوشید و حتی المقدور دقیقه از دقائق شریعت فروگذاشت
نباید ساخت و در معنی آیه کریمه نحن اقرب الیه من حبل الورید میفرمودند که من قریب ترام بسوی انسان که ہمان ہویت من است از اعتبار
تعین است از رگ گردن که مایه امتزاج تعین با آن ہویت حقه گردانیده شده است زیرا که این رگ تعین آخر متعین کننده آن ہویت غیبست
پس این رگ زاید تر و مسبوق تر بران ہویت آمده و این ظاهر تر است و پاک از گرد رد و انکار رفته میفرمودند که در معامله خلافت عجلت نباید
نمایند بلکه ہر گز اجازت کردن منظور نباشد و در اکتب تصوف اولاً سبقاً سبقاً تعلیم باید کرد و تلقین اذکار و اشغال سلسله نیز باید نمود بعده ہر چه خواہند
چرا که این امور چیزے اگر قبل عطای خلافت درست و استوار میشوند آنچنان بعدی نمیشوند بلکه بعد عطای خلافت بوجه رشد و ارشاد لازمه منصب
عدیم الفرصتی میشود و شخص مجاز مجبور و معذور میماند چرا که وقتے از مشاغل خالی می یابد میفرمودند که تا تواند در معامله خود را صادق دارد
خواه با حق باشد یا با خلق که این را در سلوک دخل تمام است چرا که از اختلاف معامله بدل خلجان و وسواس بسیار پیدا میشود میفرمودند
صفای ظاهر چنانکه تو اند دارد که این مشعر صفای باطن است حضرت مرشدنا شاه باسط علی قلندر قدس سره بحضرت جد جد ما شاه محمد کاظم قلندر
قدس سره وقت اعطای اجازت و خلافت فرموده بودند که در صفای ظاهری نیز باید کوشید که این دلیل صفای باطنی باشد فقیر حقیر میگوید که
خود حضرت ایشان در این امر اهتمام تمام میداشتند و حتی المقدور چیزے چرک آلود و گنده را بجاے خود بدین پسند نمیکردند بلکه اکثر اوقات برین زجر و
توبیخ می نمودند میفرمودند از خواص نفس است که انسان را در یک حال و خیال نگذارد بلکه از خیالے بخیالے میکشد بجز دو مقام کمال ان
البته تمام میشود یکے در نظاره صاحب جمال خواه زن باشد یا مرد دیگر در جائیکه اطعمه لذیذ مهیا باشند آنوقت نفس ازین ہر دو پیرون نمیرود پس
سالک را باید که بجز یاد حق نفس را بخیالے دیگر راه ندهد و چندان کند که همین ملکه نفس گردد تا ازامارگی و لوامگی بدر آمده بمطمئنگی در آید میفرمودند

---

۱ ؎ [illegible]

که سعی باید کرد تا حتی از حقوق العباد فوت نشود و تا تواند در ادای آن وے عجلت کند و انتظار وقت نکند کہ الوقت سیف قاطع یا آنکہ ذات مجمع الصفات مستغنی از تعریف و توصیف بود شرح اوصاف کمالش امرے دشوار و عملے شگرف و نادرہ کار است ہر آنچہ نوشتہ شد بمقدار رسائی فہم و ادراک خود است نہ موافق مدارج و مراتب آن کثیر المناقب ہر کہ دیدہ است خوب میداند المختصر چونکہ ظہور آن ذات جامع الکمالات ابتدا بصورت ہلال گشتہ لہذا موافق آن سہ دور واقع شدند کیفیت دور اول و اوسط باندازہ علم و دید خود نوشتم چون زمان دور اخیرہ رسید اکثر اوقات این شعر بر زبان فیض ترجمان میگذشت سے تلک کے صرف رضاجوئی دہا باشم ۔ فرحتم یاد کریں پس ہمہ خود را باشم ۔ و میفرمودند کہ الحال بوجہ ہجوم آیند و رونده مہلت سخاریدن ہم نمی یابم معلوم نیست کہ مردمان مرا چہ ہی فہمند و چرا نزد ما می آیند بعض اوقات از حاضرین با اختصاص ملبجہ خوش طبعی لطافت میز چنان میفرمودند کہ گنگا بہی جاتی ہے جسکو لینا ہو لیلے بعدہ میفرمودند لا حول و لا قوۃ الا باللہ چہ گفتن میخواستم و چہ گفتم شما ازین مقولہ امر دیگر نفہمید من موجودم و خواہم ماند با اینہمہ ہرج و کسل طبیعت اکثر اوقات لاحق میماند و آنرا بر حرج اوقات و عدم انضباط محمول کردہ میفرمودند کہ این چنین امور جاذبات حق اند کہ حسب استعداد میرسند و چونکہ دندان ما اکثر افتادہ اند بدیں وجہ در ندائے مضغ کم میشود و از وے ہضم کامل نمیگردد و این چنین حالات کسل وغیرہ اکثر بوجہ قصور معدہ پیدا میشوند اگر کسے درباره علاج میگفت بجز بس میفرمودند کہ این امور بسبب سن انحطاط چندان علاج پذیر نیستند اینہا شدنی اند نصر و زیست کہ با یقدر کسل طبیعت علاج ہم کردہ شود در ماہ رمضان المبارک سنہ یکہزار و سہ صد و بست و سہ ہجری بتاریخ دوازدہم ماہ وقت شب دفعتہً درد فرنج عارض گردید و بغایت اشتداد پذیرفت حکیم عبد الحفیظ صاحب کاکوروی علاج نمودند مگر تدبیرے پیش نرفت بالآخر قریب صبح دگر کیفیت شدت گونہ خفت پدید آمد چنانکہ بخواب رفتند بعد بیداری اگرچہ ضعف بسیار معلوم میشد لیکن کیفیت درد بسیار کم گردید و آہستہ آہستہ رفع گردید لیکن اکثر وقت مزاج پرسی میفرمودند کہ تا حال طبیعت خوب چاق نیست و طعام نیز بخوبی ہضم نمیگردد سببش ہمین معلوم میشود کہ دندانہا شکستہ اند طعام چنانکہ باید مضغ نمی یابد حکیم صاحب نسخہ جوارش تجویز کردند از ہم نفع معتدبہ حاصل نگشت تا آنکہ از بست و ہفتم ماہ شوال المکرم سنہ مذکور سلسلہ علالت مستقل گردید اولاً تپ و لرزہ آمد و بدمزگی ذائقہ و عدم رغبت طعام و غیرہ ہم لاحق شد سہ چہار روز استعمال دوائے شروع شد مگر نفع نداد مجبوراً حکیم صاحب مسہلات تجویز کردند از اخراج مواد صفراوی شد و تپ ہم مفارقت کرد خیال آمد کہ الحال صحت است و بجز ضعف امرے دیگر باقی نہ گردد از گونی بخت شومی قسمت را چہ علاج کہ بعد یک ہفتہ از مسہلات باز تپ شدید آمد و چنان کرب شد کہ گویا مصداق النکس اشد من المرض صادق شد این بار صرف تپ بود علاجش سہ چہار روز کردہ شد مگر بسبب عدم ظہور نفع رجوع بحکیم عبد الباسط خانصاحب خالصپوری تلمیذ حضرت ایشان کہ پیشتر یکبار معالج ہم مانده بودند نموده شد او شان نیز بعد انقضائے سہ چہار روز وعدم حصول نفع تجویز کردند کہ اخراج مواد فاسد از مسہلات سابق بخوبی نگردیده از ینوجہ تپ مفارقت نمیکند درین اثنا ماہ ذیحجہ آغاز گردید و حکیم عبد الرحیم خانصاحب کہ از مریدین راسخین و خادمین مخلصین بودند از ضلع بستی خبر علالت شنیده حاضر گشتند و بعد معاینہ نبض فقاروره دوشان نیز در اکثر امور از رائے حکیم صاحب مسبوق الذکر اتفاق نموده تجویز کردند کہ مسہلات شربت ورد داده شود حضرت ایشان فرمودند کہ خیر ہر چہ مناسب شود بکنید اختیار است لیکن تا عید اضحی اگر توقف کنند بہتر باشد کہ درین مدت نفع مادہ ہم بخوبی خواہد گردید و از عید ہم فراغت خواہد شد یوم عید اضحی واقعہ عجیب پیش آمد کہ وقت صبح حسب معمول اوقات حکیم صاحبان برای معاینہ نبض حاضر شدند حضرت ایشان چارپائی تشریف فرما بودند و از حقایق و معارف چیزے میفرمودند ہمدران حال حکیم صاحب خواستند کہ نبض معاینہ کنند حضرت ایشان اولاً دست راست دادند بعدہ دست چپ و شان بہ معاینہ نبض دست چپ متیقن شدہ بگذاشتند بعد اندک توقف

حضرت ایشان تبسم شده فرمودند که خیر اکنون باز به بینید چگونه نبض جانب قلب بمن ضعیف است بدینوجه اکثر اوقات حرکتش مدرک نمیگردد حکیم صاحب عرض کردند که من امیوقت سخت پریشان گشتم که اینچه حالست و چرا حرکت نبض محسوس نمیشود باز او شان نبض دیدند و متحرک یافتند گو نه معلمین شده متعجبانه گفتند که من تاحال نبض کسی را چنین باختیاری نیافتم غیر از اجزء امارات ولایت و کرامت آنحضرت چه انکارم روز دویمی مسهل شد و دران اخراج مادهٔ صفراوی گردید و طبیعت هم قدرے چاق گردید چنانکه خود فرمودند که ضعف اگرچه بنسبت روزهاے گذشته زاید گشته مگر طبیعت چاق ست بتاریخ سیزدهم باز مسهل شد آنروز هم طبیعت شگفته ماند قدرے اختلاج شد مگر بعد اجابت دفع گردید حکیم صاحب گفتند که این کیفیت بوجه هیجان مادهٔ صفراوی محسوس شد در مسهل آینده ندارکش نیز کرده خواهد شد مگر بسبب زیادتی ضعف در مسهل وقفه یکروز داده شد بتاریخ شانزدهم مسهل سویمی شد آنروز هم مزاج بشاش ماند مگر بوجه زیادتی اجابت ضعف زائد گردید حکیم صاحب گفتند که بوا دید حال ضرورت مسهل چارم نیز معلوم میشود لیکن بنظر ضعف تامل است انسب همینست که یک مسهل دیگر نیز گرفته شود تبسم شده فرمودند که خیر چه مضائقه غرضکه بتاریخ هیجدهم مسهل چارمی داده شد آنروز باوجودیکه اجابت کم شد ندگر شکایت ضعف زیاده فرمودند و دیگران را نیز از نشست و برخاست ضعف زاید محسوس میگردید درین اثنا وقت نماز ظهر آمد بجهیز فرمودند که برویده و از نماز فراغت کنید بعد اوای نماز واپس آمده دیدم که حضرت ایشان برای قضای حاجت رفته اند برگشته بمکان دیگر آمده بتدریس پرداختم هنوز نوبت ختم یک سبق نیامده بود که دین محمد خادم خاص آمده گفت که حضرت ایشان شمارا یاد میفرمایند پرسیدم که خیر است گفت که کیفیت مزاج بدستور است اما بعد واپسی از بیت الخلا گریه بسیار لاحق شده و ضعف نیز زائد گردیده چنانکه ناچار پائی را بمشکل رسیدند باستماع این حال مضطرب شده بیتابانه حاضر گشته مزاج پرسی نمودم گریه ضبط کرده فرمودند که الحمد لله خیریت است شمارا باین وجه طلبیدم که هرچه گویم آنرا بشنوید اول انکه اوصیکم بملازمة التقوی فی السر والنجوی دوم انکه انچه مارا اجازت و خلافت سلاسل عالیه قادریه و قلندریه و چشتیه و سهروردیه و فردوسیه و طیفوریه مداریه و نقشبندیه بانواعها و انهاهما معه اذکار و اشغال و اوراد از حضرات مرشدین رحمهم الله تعالی رسیده اجازت و خلافت آنهمه بشما میدهم و پنج نعمت که مارا به بسیار محنت و مشقت حاصل گشته بشما منت میدهم و ملبس و البلس خرقه و بیعت گرفتن در هریک ازین سلاسل مذکوره نیز اجازت میدهم نسبت قلندریه را حتی الامکان مخفی باید داشت و سرپرست هردو برادران خود که هنوز صغیر السن اند باید ماند و تعلیم علوم شریعت و طریقت معاذکار و اشغال و اوراد معموله خاندانی به او شان بخوبی نموده و عقد کرده خرقه خلافت نیز باید پوشانید و آن هردو را نیز اجازت و خلافت میدهم و با هم بشفقت و محبت و اتفاق بسر باید کرد سوم انکه چند آنکه بخت جنس در فواتح شریفه مقرر کرده ام همان باید داشت ورنه در کمی و زیاتی دقتها خواهند شد و علاوه ازین دراموردیگر نیز هرانچه طریقه نهاده ام بهانطور باید داشت و فاتحه شریفه حضرت جد امجد قطب الافراد شیخ اکبر مولانا شاه حمید قلندر قدس سره را که قبل ازین بسیار مخفی و غیر مشهور بود از ذات خود شهرت و ترقی داده ام و درانیز موافق من باید کرد بلکه چندان که در افزونی و شهرت وی جد خواهید کرد باعث مسرت و خوشنودی من خواهد گردید و اگر فاتحه دیگر علاوه این فواتح موجوده واقع شود در باره وی اختیارست اگر کنید هم بهتر و نکنید هم بهتر من بهر صورت از شما خوش هستم و خواهم ماند[1] طمع فاتحه از خلق ندارم نیاز و اعتقاد من در پس من فاتحه خوانی باقیست و فقط باستماع چنین کلمات کیفیتیکه بر دلم طاری شد چه نویسم که عالم در نظرم تیره و تار و اشکال بدیختی از هر طرف پدیدار نظر می آمد بدل میگفتم که خدایا انچه میشنوم و ایشان چه میفرمایند و چه شدنی است و بخت ناسازگارم چرا اینچنین ناسازگاری کمر بسته حکیم صاحبان

---

[1] وصیت میکنم شما را بلازم داشتن تقوی مخفی و پوشیده و

نیز حاضر بودند بسماع این ارشادات الفاظ تشفی و طمانیت عرض کرده به تناول انهای انار کرا کثر برای تفریح قلب میفرمودند التماس نمودند
ارشاد شد کفهم هر چه میشود مدارا هر چه گفتنی بود بگفتم و چند دانهای انار تناول فرمودند ازین قدری سکون و تفریح شد مگر در ضعف کمی نگردید تا
انکه روز سوم از محل چارمین باز تب شدید آمد و تا یک روز و نصف شب سخت تکلیف و کرب بود چنانکه حاضران و تیمارداران را از معاینه آن
وحشت و اضطراب سخت گردید باستماع طول علالت و ضعف طبیعت معتقدین با اخلاص و مسترشدین با اختصاص مثل منشی محمد وهاج الدین صاحب
و منشی تاج الدین صاحب از سلطانپور و حکیم پور و شیخ سعید الدین صاحب از شاه آباد و دیگر حضرات برای عیادت حاضر شدند باین حضرات
نیز بعد بیان احوال مزاج فرمودند که چونکه وصیت امر مشروعست و هم معمول خاص حضرت مرشد مرشدنا شاه محمد کاظم قلندر قدس سره العزیز که بهر کرا
اجازت و خلافت طریقه خود عطا میفرمودند صرف براجازت زبانی اکتفا نمودند اجازت نامه یعنی مثال نوشته نمیدادند بلکه در مجالس متعدده
اظهار میکردند که من فلان را اجازت و خلافت طریقه خود داده ام و این معمول آنحضرت رام رشدی حضرت شاه تراب علی قلندر قدس سره و کتاب
اسناد المشیخت نیز نوشته اند من نیز بعمل آوردم بنابرین ما هم از معتقدین و مخصوصین خود که برای عیادت ما می آیند اظهار این امر میسازم که
بسکلان خود را اجازت و خلافت داده مجاز و ماذون بارشاد و هدایت و تربیت طالبان جوع ساخته ام و امید وار باید که بطور یکه از ما تعلیم و تربیت یافته
بما نطهر هر دو برادران خود را نیز تعلیم و تربیت علوم ظاهری و باطنی نمایند و ما ذون من اند باقی موفق حقیقی حق است عزوجل
چنانکه تمسک بطریقه خاندانی خواهند داشت خوش و کامیاب خواهند ماند و امید است که چنانکه حق تعالی ما را بجز خود محتاج دیگری نگردانیده از ما هم
نیز توقع کسی نخواهد کرد منشی صاحبان بر این ارشادات اشکر یزان شدند و عرض کردند که آیا حضور ما همه را تنها خواهند گذاشت فرمودند که ما
نرفته خواهیم یافت لیکن چونکه این امور بعد ما موجودگی ما گفته بودم لهذا مناسب دانستم که اعاده آن بر شما هم کرده و هم بعده هر کسیکه از
معتقدین و مریدین ما بعد ما آمد و رفت شان هم میفرمودند درین اثنا نواب صاحب شاه آباد نیز مع حکیم امجد علی صاحب شاه آبادی و منشی
شکور احمد صاحب مع مولوی حکیم محمد یحیی صاحب کاندهلوی که در رکاب نواب فیاض علیخان رئیس پهاسو ضلع بلند شهر ملازم بودند برای عیادت
حاضر آمدند و شریک بیمارداری و علاج گردیدند گرد از نگوئی تقدیر و تدبیر را چه توان کرد که با وجود تغیر و تبدل نسخه جات هیچگونه نه کمی در مرض
بلکه هر روز و هر گهڑی نوافزون میگشت روزی وقت صبح الصباح خدمت بودند بعد معاینه نبض حکیم محمد یحیی صاحب استفسار حالات حسب
و تحصیل علم شان نمودند حکیم صاحب عرض کردند که خاکسار از اولاد حضرت مفتی الهی بخش صاحب خاتم مثنوی شریف است از وقت تحصیل علم
علمی و عملی حضرت مثنوی حاضری نجا فروگذاشتم مگر نوبت نیامد الحال مکرمی منشی شکور احمد صاحب حضرر ا هم گذشته مرا تا این دربار دربار رسانیده
حضرت ایشان مسرور گشته خاستند و ارشاد فرمودند که این عنایت بغایت و حسن ظن بسامی است که چنین میفرمایند و من خود هیچ نیستم تو
میدانم ما را نیز خصوصیتی از خاندان جناب حاصل است باین طور که در زمانیکه اختتام مثنوی شریف بر شیخ فرید الدین عطار نیامده از حضرت مفتی صاحب
نیز مستفیض گشتم و نسبت اویسی با وشان دارم علاوه نسبت روایت اگرچه اظهار چنین امور شایان حال من نبوده لیکن چونکه جناب مخدوم زاده
و محبت خود آمده اند ما متفقاً بخصوصیت خاصه سامعه خراش شدم امید که برای ما دعای خیر کنند درین اثنا ماه ذیحجه ختم گشته ماه محرم الحرام آغاز
گردید مگر عنایت بجز یادتی خیر دنداد تا تاریخ دهم ماه مذکور یعنی ما شهر اشکایت جدیده حرقه البول پیدا شد و از سوء جریان تکلیف شدید شد
که معهذا اصلاح تدبیر که برای دفعیه کرده می شد باعث تکلیف دوباله میشد آخر بعد هزار پریشانی سکون شد غرض که هر روز کیفیت جدیده و تکلیف
نحوی الغرض و در تعطیل محرم جناب منشی وهاج الدین صاحب باز برای عیادت حاضر آمدند در آمدنه بوجه شدت ضعف اکثر سکوت طاری

میمانده و بجز عذر الاستفسار از خود نمیفرمودند وقت رخصت منشی صاحب از غایت تردد و انتشار عرض کردند که حضور این چه حال ست امروز سخت مضطرب و پریشان هستیم الحال بحضور صحت اختیار فرمایند حالت معاینه این تکالیف شاقه بخود نمی یابیم فی الفور چشم حق بین کشاده ارشاد فرمودند که متفکر مشوید زود تر صحت می یابم درین روزها عنایت و کرم حضرت جد امجد قطب الاوتاد شیخ اکبر مولانا شاه حیدر علی قلندر قدس سره برمن بیش از پیش است و ازان در تجلی شهودی چنان مستغرقم که از خود خبر ندارم منشی صاحب باستماع این ارشاد چشم پر آب کرده رخصت گردیدند درین روزها هر بخچه تکالیف شاقه کرب و ضعف که واقع شده بود چه نوشته شود هر تکلیف جانگسل و روح فرسا بود گویا مصداق این شعر صادق آمده

آسه از دوا کردن مرضها می فزود ۔ چون روغن بادام خشکی می نمود

بدرجه مجبوری عزم تبدیل علاج گرده شد ورای اکثر اصحاب بجناب علاج حکیم عبد العزیز لکهنوی منعطف گردید و لاگاه حضرت ایشان اجازت تبدیل علاج ندادند گریا اصرار بسیار و اضطرار و انتشار حضار ارشاد نمودند که خیر اگر مرضی همه درنیست چه مضایقه چنانچه از شنیدن این مژده جانفزا بذکر علاج حکیم صاحب ممدوح آغاز گردید تا دو روز از استعمال نسخه مجوزه شان قدسی سکون گردید و حکیم صاحب نیز توجه خاص مبذول نمودند مگر چه قسمتی و درمان نصیبی را چه علاج که بنا بچه جمله تدابیر برعکس میشد بنابرین بستم

ماه مذکور روز جمعه از بیم نظام بخش متغیر شد برادر عزیز مولوی تقی حیدر سلمه الله تعالی آنوقت حاضر خدمت بودند و دیگر خدام هم موجود بودند از اوشان دریافت فرمودند که امروز کدام تاریخ است اوشان عرض کردند که بستم گفتند نه امروز نوزدهم است برادر عزیز گفتند که نوزدهم دیروز بود امروز بستم است ازین بین استفسار و انتشار و اضطرار زاید افزون گردید که چرا استفسار تاریخ فرمودند درین خیال غلطان و پیچان بودم که دفعتا شیخ الطاف حسین صاحب مدعو مزاج پرسی نمودند ساعتی نگذشته بود که جناب جد محترم مولوی امجد علی صاحب قبله تشریف آوردند و مزاج پرسی نموده فرمودند که من این وقت برای عیادت حسب الحکم حضرت استاد والا منزلت مقتدای جهان مولانا شاه نقی علی قلندر قدس سره العزیز آمدم یعنی بعد نماز جمعه بودم خاص مشغول بودم که قدری غفلتم میباید دیدم که حضرت استاد والا منزلت نزد من تشریف آورده ارشاد کردند که امروز روز جمعه است رفته عیادت میان انور (یا حافظ علی انور) بکنید اگرچه بعد این وقت خود خواهید رفت حضرت ایشان باستماع این واقعه چشم پر آب شده فرمودند که بنده نوازی و نوازش آنجناب را تا کجا شکر سازم هر چه هست توجه و کرم آنحضرت است حال من هر چه هست خاطر است الحال مارا تعلق از جانب والد خود بسیار است که نوعه نا تجربه کار اند از اذیت و تکلیف ایشان چنانکه متاثر میشوم از اذیت خود نمی شوم زیاده چیگویم حواله بخدا میکنم بعده سخنان دیگر ازین قبیل فرمودند مگر آنها بوجه خشکی زبان کمتر بفهم آمد مولوی صاحب موصوف زان بعد تشریف برند درین اثنا مولوی محمد هاشم صاحب تلمیذ خاص حاضر شده مزاج پرسی نمودند و دیگر کسان نیز مگر بجز دو یک سخن هیچ نفرمودند چونکه هانوز حکیم عبد العزیز صاحب وعده حاضری کرده بودند لهذا دو یکبار ارشاد فرمودند که کسی برای طلب حکیم صاحب فرستاده شد یا نه حکیم عبد الرحیم خان صاحب عرض کردند که قاضی انتظام علی نصاحب علی الصباح رفته اند غالبا بعد نماز جمعه حکیم صاحب بیایند وقت مکنو اخت ضرورت استنجا شد دران قدری بول غلیظ دفع شد و در کیفیت ضعف زیادتی گردید آنوقت چند بار فرمودند که از نماز جمعه فراغت باید کرد بتعمیل ارشاد کردم بعد نماز از تقریر حقیر فرمودند که این وقت در قلب فتادگی بسیار معلوم میشود اگر قدری آنچه خورده شود شاید سکون شود که امروز غذا هم بوجه عدم رغبت نخورده ام از حکیم عبد الرحیم خانصاحب پرسیده بیارند اگر موجود شود ورنه زود طیار کنانیدند چنانچه حسب تجویز حکیم صاحب آبگوشت مرغ آمیزش کرده شد و یک جرعه نوش کرده اعراض نمودند و فرمودند که نخواهم خورد و فورا کیفیت تنفس پیدا گردید درین اثنا حکیم عبد العزیز صاحب از لکهنو آمده نبض ملاحظه کردند مگر نیافتند بالآخر تا مفصل دست دیده گذاشتند

دران حالت کرب و تکلیف جمله کیفیت مزاج از یوم سه شنبه تا آنوقت خود حضرت ایشان بتحریم صاحب بیان فرمودند حکیم صاحب خیره و وارید عرض سبید ساده و زعفران تجویز نمودند دراین اثنا وقت عصر پیاده برای نماز بمسجد رفتم بعد واپسی دیدم که تکلم با ملکیه موقوف ست و حس و حرکت اعضا نیز غایت کمی لاحق بمعائنه این حال فقیر حقیر را بر واژگونی بخت و حرمان نصیبی خود دل بدرد آمد چنانکه کتب ضبط نیافته و واپس شده قدمے چند رفته بود که دین محمد خادم خاص گفت که بیایند حضرت یادی کنند حاضر شده دیدم که آن شاهباز اوج لامکانی شهسوار عرصه خداوندی اکمل المتقین و الموحدین افضل المحققین و الکاملین شمس العارفین نور الله علی الراضیین اعلم الشریعت و الطریقت و الحقیقت و الیقین خلیفة الله علی العالمین بمقتضاے محمدی المشهدی رفاقت رفیق اعلی به پسندیده و خطایه قدس را بر مجالس انس برگزیده یعنی روح مبارک از تعین عاشقی به تعین معشوقی درآمده از جنب وجود فارغ گردیده خود را بمقام ان المتقین فی مقام امین فی جنات و عیون یلبسون من سندس و استبرق متقابلین رسانید انا لله و انا الیه راجعون ۱۲ افسوس صد هزار افسوس که ظل رافت و رحمت خداوندی و چتر فضل و موهبت مرشدی که فی الحقیقت نمونه رحمت ایزدی بود چنین بسرعت از فرق ما برخاست و مرا بر خاک حسرت و حرمان و تنهائی و بیمان بنشاند آه از سوز فراق بریان و اصاغر برکم نصیبی خود نالان بلکه عالم تیره و تار و عالمیان سینه فگار کسے درخود نماند دهر که ماند بخیر از خود گذشته ع وای بر ما و بے نصیبی ما ۵

آه اے پشت و پناه هر ضعیف — مرتجا و غوث ابدال السبیل
اے غم ارزاق ما بر خاطرت — ای چو رزق عالم احسان و برت
اے فقیران را عشیر و والدین — در خراج و خرج و در ایفاے دین
اے چو بحر از بهر نزدیکان گهر — داده تحفه سوے دوران مطر
پشت ما گرم از تو بود اے آفتاب — رونق هر قصر و گنج هر خراب
اے در ابرویت ندیده کس گره — اے چو میکائیل زاد و رزق ده
اے دلت پیوسته با دریاے غیب — اے بقاف مکرمت عنقاے غیب
یاد نادردی که از عالم چه رفت — سقف قصر همتت هرگز نه گفت شکست
اے من و صد همچو من در ماه و سال — مرا ترا چون نسل تو گشته عیال
نقد ما و جنس ما و رخت ما — نام ما و فخر ما و بخت ما
این همه از حق بدو تو واسطه — در میان ما و حق تو رابطه
تو نه مردی ناز و بخت ما بمرد — عیش ما و رزق مستوفی بمرد
وارثی نا بوده یک خوے ترا — اے فلک سجده کنان کوے ترا
خلق را از گرگ غم لطفت شبان — چون کلیم الله شبان مهربان

با لجمله ازین واقعه قیامت خیز و سانحه حسرت انگیز هر یک بنا له و شیون ره داشت و برفوت چنین نعمت عظمی و دولت کبری بجز آه و بکا چاره نمی انگاشت الحق که چنین ذات عالی موصوف بصفات متعالی از نظر ما نگذشته فلک دوار اگر صد دور کند چنین ذات عالی بوجود آمدن

۵ ۱۲ آنانکه متقیان در جایگاهها باشند در بوستانها و چشمها پوشند از حریر و دیبا روبروے یکدیگر نشسته ۱۲

از مخالات است - هفت سال تقریباً بحضوری حضرت پیر و مرشد خود یعنی حضرت غوث ملت مرشد مرشد ما شاه تراب علی قلندر قدس سره الاطهر و پانزده سال تقریباً بحضوری حضرتین مرشدین جلیلین حضرت مولانا شاه حیدر علی قلندر و حضرت مولانا شاه تقی علی قلندر نور الله مرقدهما الاطهر و بست و چار سال تقریباً بحضوری حضرت والد ماجد خویش مولانا شاه ملی آقا قلندر نور مرقده گذارنده و دو سال تقریباً خدمت سجادگی خانقاه عالیه شاه کاظمیه بوجه احسن بجا آورده مقبولیت ازلی و محبوبیت مرتبی خود را بکافه انام مشاهده کنانیدند - بعد وصال که بعد نماز عصر گردیده در شب تجهیز مزار مبارک شد از فقیر حقیر گاهی درین باب هیچ تذکره نبوده بالبته دو بکبار تذکره فرموده بودند که جسم بالائی خاک درگاه شریفه حضرت پیر مرشد برحق غوث ملت نیست بلکه شایان همین است که در پارسن بسته به جرابه واقعه بجانب مشرق درگاه شریفه انداخته شود برین گمانم هم بدین خیال که بهر آبادی در رونق خانقاه عالیه ازین ذات بکی صفات بحالت حیات بظهور پیوست بنا بر طور غالباً معموری در رونق این وادی غیر ذی زرع نیز از همین ذات ابرامیی الصفات بوده و فات خود عرقدها جا قرار یافت بزرگان موجودین ازاعزه و معتقدین نیز ازرای فقیر اتفاق نمودند صلاح بست دیکم روز شنبه تجهیز و تکفین بعمل آمد پارچه کفن معموله آب زمزم بود که باهتمام خاص از مکه معظمه ادام الله شرفا و تعظیما بذریعه معتقدی خاص طلبیده بودند هجوم خلایق بسیار بود جمعی کثیر از نقاط شریفه از انبوه مردم پر گشته بود در جماعت اولی نماز جنازه تعداد کثیر مردمانی چنان بودند که گاهی دیده نشده نه بعد از نظر آمده خاطر داد که از کجا بود بکجا رفتند بعد نماز ظهر آن جسد لطیف و پیکر شریف را گنجینه انقود علوم و معارف و خزینه مثبته فهوم و مکاشف بود بخاک سپرده شد فسبحان الذی لا یموت انگه ریزان دنوحه کنان واپس شدند مهمات ؎

ای ز هجرت نرگسستان را چشمان گریسته	در میان خود گشته عقل و جان بگریسته
چون بعالم نیست یک کس هرگز را عوض	در عزای تو مکان و لامکان بگریسته
جبرئیل و قدسیان را بال و پر ارزق شده	انبیا و اولیا را دیدگان بگریسته
اندرین ماتم دریغا آب گفتار رم نماند	تا شاعر و ناثر بم گلبخشان بگریسته
در حقیقت صد جهان بودی بنودی یک کسے	دوش دیدم این جهان بر آنچنان بگریسته
چون ز دیده دور گشتی رفت دیده در بیت	جان بی دیده بماند و خون چکان بگریسته
اشکها باید بجای اشکها در سجر تو	هر نفس خونابه گشته هر زمان بگریسته
درچنین حالت چه جای جوی و ابر و بحر ما	شاخ و برگ و ذره ها بر انس و جان بگریسته
ماهیان در بحر و وحشی در بیابان زار زار	ماه و مهر و آسمان جمله جهان بگریسته
ای دریغا ای دریغا ای دریغ	بر چنان چشم نهان چشم عیان بگریسته

عم اکرم جناب منشی محمد سراج الدین صاحب که از خلفای خاص و عرفای صاحب نسبت و در ازمانه ڈپٹی کلکٹری ساطانپور بودند خود این واقعه بفقیر حقیر بیان نمودند که بروز وصال آنحضرت بر دوره بودم در روز ابکار متعلقه فارغ گشته برای تکمیل استراحت کردم قدری غافل گشتم دیدم که بر آستانه مشرقیه حاضر است حضرت ایشان در کمرکوشک مقابل دروازه دسلی بر جا تکیه بحالت علالت تشریف میداشتند بحالت نزع استراحت میفرمایند دین محمد ملازم خاص چیزے از قسم شربت می نوشاند فتاً حضرت جسم عنصری را گذاشته بجسم مثالی برخاستند و از چارپائی بر تخت و زان بر زمین قدم نهاده بر دروازه کنده غربی کمره رسیدند در انجا از حضرت والد ماجد خود شاه علی اکبر قلندر قدس سره ملاقات نمودند

مصافحه کرده هر دو حضرات روان شدند غور کردم هر دو حضرات بسمت دالان تکیه شریفه دان دیم بها بجهت شتافتم قدمی چند فرو بودم دیدم که صحرائیست عظیم الشان و درین مکانیست مثل دالان تکیه شریفه و اندران سرداب ایست که ازان حضرت ایشان بصورت نوجوانی حسین بی ریش و بروت بلباس نفیس برنگ گلابی که از غایت تابش نور نظر بران قائم نمیشد برآمدند و بسمت نهایت تیز گام روان شدند من هم از فرط شوق عقب آنحضرت شتافتم رو سے مبارک جانب من کرده بغایت عجلت فرمودند که بروید بروید نجات نمیدهم مطلب این ارشاد نفهمیدم باز تکرار فرمودند مگر باز نفهمیدم لیکن فی الفور بر قلب رنج و الم فراق طاری گشت چون بیدار گشتم بخاطرم آمد که حضرت این جهان فانی را گذاشته بعالم باقی رحلت نمودند بدل بریان و چشم گریان سلطانپور آمدم بر فرودگاه رسیده دو تار مخبر واقعه وصال از وطن یافتم حسرتے دامنده هیکه نصیب قلب اندوهگین شد چگویم اگرچه واقعات ازین قبیل قبل ازین نیز دیده بودم لیکن افسوس صد افسوس که خود آنحضرت بصداق ع خود یار روادار حجاب ست به بینید چنان حجاب انداختند که کسے را آگاهی ندادند و آن اینکه من بزمان علالت چند روز قبل از وصال برائے عیادت از سلطانپور روانه شدم و لکھنؤ بر مکان منشی شکر احمد صاحب رسیده سواری تلاش کردم چونکه وقت گشته بود دستیاب نشد مجبوراً قیام کردم بحالت بیداری از زیارت آنحضرت مشرف گشتم دیدم که حضرت ایشان رو بسویم کرده لفظ هو فرموده غائب گشتند آنوقت نفهمیدم که چه بود بعد وصال بخاطرم آمد که این فعل مشعر بر قرب زمان وفات بود معظمی مکرمی منشی شکر احمد صاحب کارمندان باشرف و خلص و شیدائیان خاص آنحضرت اندیبان میکنند که من بزمانه علالت آنحضرت در ریاست بهاسو ضلع بلند شهر سرکار ممتاز الدوله نواب فیاض علیخان صاحب منیجر ریاست بودم از تحریرات و طن حالات علالت معلوم میکردم روزے تحریر مشعر اشتداد علالت رسید سراسیمه شده رخصت گرفتم و حکیم محمد یحیی صاحب طبیب ریاست را همراه گرفته حاضر آستانه شدم از معاینه کیفیت مزاج دوریافت حالات از حکیم صاحب و غیره بسیار پریشان گشتم خیال فراق بر دلم طاری شد. مغرب بحضور عالی نشسته بودم و حضرت باحاضرین دیگر مشغول بکلمات دوارائی بودند بمن هم لب مبارک تا گرفته ماندند و بگذاشتند بفرودگاه رفته چاشتم خوش کردم که بالکلیه سیر گشته ام و نسبت بحق که با آنحضرت میداشتم و او را وسیله حیات میدانستم رمقے در من باقی نیست نه آنوقت در قلب ذوق وصال ماند نه خوف فراق بدل گفتم که این هم عنایت مرشدی است ع پیر ما هر چه کند عین عنایت باشد بهمو خیال نمودم که روز حاضر مانم بعده قدمبوسی شده معه حکیم صاحب بهاسو واپس شدم بعد سه چار روز شبے بعد طعام قصد استراحت کرده دفعتاً معلوم شد که شکم نفخ کرده نفس صعود و چنان اشتداد شد که بیحد مضطرب گشتم بهمن حال علم آمد که حضرت میفرمایند که من ازین دار فانی انتقال میکنم بهمه کیفیت تنفس و نفخ شکم دفع گردید صبح آن تار برقی معه خط بحضور حکیم عبدالرحیم خانصاحب خبر این واقعه هایله رسید باستماع این خبر اندوه اثر رنج و الم لاحق دگر یه ام طاری گشت لیکن بخیال که از حالت سابقه جسی خیال بود و ازان احتمال قوی بلاکت خود داشتم و خیال بعضے احباب نیز همین بود تا بر خود دانا بهمور احمد سلمه احتیاطاً از لکھنؤ به بهاسو روانه کردند لیکن عجیب اتفاق که قبل رسیدنش از بهاسو بغرض تعزیت رو سوی آستانه شریفه کرده بودم و تا اسٹیشن کاکوری تنها بهانخال رسیدم اثری خاص از بیواقعه بر خود نداشتم و قتیکه مقابل اسٹیشن پولیس بدگانج سوار کاکوری رسیدم مهر گریه بیتاب بیقرار گشتم بهانخال حاضر آستانه شدم آندم اضطرابیکه بدل داشتم چگویم معلوم میشد که از نهایت صدمه دل شق خواهد گردید مگر مصداق خوانی برمزار فائض الانوار سکونے چنان یافتم که تا حال زنده ام و بشکرانه عنایت و مرحمت مرشدی تر زبان نقطه علاوه ازین حالات بسیار اند تا کجا نگارم دفتر ها باید و چونکه لطافت و نظافت و نزاهت و نفاست در طینت عالی مرتبه اتم بودیس ظهور او پیش بعد وصال چنین شد که روز هفتم از رحلت مرید بامراد و مخلص رسیده الا عقاد محب الفقراء مقبول قلوب اولیا امید ربانوال نوگر فقیر بال ستده سیر نواب محمد عبدالکریم خان بهادر تعلقدار باسط گر طرح اردمه شریفه وحریم انداخته ذخیره

سعادت دارین و فلاح نشاتین اندوخته در زمرهٔ همچنان خود را سرلبند ساخته بصرف زر خطیر بعرصهٔ هفت سال بتکمیل رسانیده الحال آن عمارت عالی نظر افروز ناظرین و فرحت بخش قلوب صابرین سالکین است اللهم ادم ضیاءه روحه الشریف مشرقة علی ساحة قلوب المریدین المخلصین وافض انوارها وبرکات ذاته علی نفوس المهتدین والمستفیدین واکرم نزله ووسع مدخله واعط فواضل الجنان مسکنه ومنزله ونور مرقده واعط مضجعه بفضلك ولطفك یا مجیب سائلین ویا اکرم الاکرمین امین۔

صوہبت چہارم۔ دربیان کیفیت تصحیح کتاب وتکمیل کامل النصاب

الحمد لله الذی من علی فافضل واعطانی فاجزل کہ سعادت تصحیح وتہذیب وتبویب این کتاب مستطاب بہ این بندہ احقر افتاد اشتر روزی نمود وچنین کار بزرگ وامر سترگ از دستش باتمام رسانید اگرچہ ہمہ چیزی وناکارگی وی از سرمایہ علم وفضل عبارت این امر نمیدہ آدکہ جزوی نویسد وخود را بزمرہ علماء وفضلا شمار کناند مگر بمقتضای آیہ وافی ہدایہ لعلی مشکوة کاذیدنکم مناسب مینماید کہ ہر آنچہ عنایت بیغایت وتوجہ اولیاء طریقہ حضرتین مرشدین جلیلین یعنی حضرت مؤلف کتاب والامرتبت وحضرت صاحبتکم عالیمرتبت بزبان مطالعہ شامل حال فقیر حقیر ماندہ وبحسن وجانفشانی بظہور پیوستہ درین مقام بنگارد تا علاوہ ذخیرہ اندوزی سعادت دارین سبب ترا بید انبساط و انشراح دانایان کاردوان باخبرت ابصار نیز گردد وفقیر حقیر راہ سیلہ جلیلہ حصول فخر ومباہات باشد بایدد انست کہ این کتاب مستطاب مدت پنجاہ ہفتاد ماندہ وماہ ربیع الاول سنہ یکہزار وسہ صد وسی ہجری رو بمنصہ ظہور نہاد وبمطالعہ فقیر در آمد بزبان مطالعہ چند امور ضروری در وی محسوس کردم اول آنکہ حضرت مصنف والامرتبت را بوجہ قرب زمان وصال نوبت بہ ترتیب ابواب لطایف وفصول نیامدہ دوم آنکہ اتفاق تحریر بہ عبارات عربیہ ہم نشدہ سوم آنکہ بجاہای مختلف بوجہ اختلاف کتابت اغلاط نیز راہ یافتہ بتطبیق آنہا از اصل ماخذ ضروری معلوم شدہ تا ہر آنچہ محو واثبات از سہو قلم ناسخین واقع شدہ رفع گردد ومطلب عبارت واضح شود چہارم آنکہ در بعضے عبارات تشریح اکثر الفاظ بعمل نیامدہ ونظر بحالات زمانہ موجود ضروری ست پنجم در اکثر مقام مصطلحات فن حدیث آمدہ اند بوجہ عدم موجودی تعریفات تشریح آنہا ضروری است پس اولاً کتاب را بخط صاف کنانیدہ مقابلہ عبارات از ماخذات نمودم بمحنت ومشقت امکانی عبارتے را بلا مقابلہ از ماخذ نگذاشتم بعدہ ترجمہ عبارات عربیہ بفارسی نوشتہ داخل کتاب ساختم وبر مقامیکہ مصطلحات فن حدیث آمدہ بودند آنرا از مقدمہ مشکوة شریف مصنفہ حضرت شیخ عبدالحق محدث دہلوی وعجالہ نافعہ مصنفہ حضرت شاہ عبدالعزیز محدث دہلوی برآوردہ بعبور فایدہ در قوس ہلالی درج نمودم وترتیب لطائف وفصول نیز کہ اتفاق نگشتہ بود ساختم درینجا بنظر احتیاط اسامی جملہ ماخذات کتاب مستطاب کہ بزمان تصحیح پیش نظر فقیر بودہ مندرج میسازم تا ناظرین باتمکین را شک وشبہہ نماند اگرچہ ہمین اسمارا در خطبہ مقدمہ ہذا بطور صنعت براعت الاستہلال درج کردہ ایم۔

اسمای جملہ ماخذات۔

علم تفسیر تفسیر بیضاوی شریف از قاضی ناصرالدین بیضاوی۔ تفسیر معالم التنزیل از امام محی السنہ ابو محمد حسین فراء البغوی۔ تفسیر فتح العزیز از شاہ عبدالعزیز محدث دہلوی۔ تفسیر حسینی قلمی از ملا حسین واعظ کاشفی۔

علم حدیث واصول شرح صحیح مسلم از امام نووی۔ جامع صغیر للسیوطی۔ فتح المغیث شرح الفیة الحدیث للشمس الدین محمد سخاوی

ع ماخذ با ہیئہ در قوی جمع سلکاہ وخشدہ بسیلان خوب بین مخلصین ذریعہ افزایش برکات فوت او بر نفوس جمع بین دوستان قرین بزرگ کن منزل نیز وسیع گردان مکان وبلند وعالی کن تربت او نور بخش منزل او باد سور کن قلعہ معظم خواجہ او از فضل لطف خود ای آنکہ مطالبین ہای بزرگ الی آخر پس جز ازکا احسان کردن پس بزرگ گردد وبخشش کردن بالیس بیار کردہ ۱۲

جامع الاصول شرح کتبۃ الفقر للشیخ شہاب الدین احمد بن علی عسقلانی شرح العینیہ قلمی از کتبخانہ مولوی عبدالحی فرنگی محلی۔ مقدمہ ابن الصلاح قلمی۔ مجمع البحار للشیخ محمد طاہر فتنی۔ خیر جاری شرح صحیح بخاری شریف قلمی از کتبخانہ مولوی فرید الدین خانصاحب کاکوروی مصنفہ ملا یعقوب بنبانی۔ اشعۃ اللمعات شرح مشکوۃ شریف جلد اول و چہارم از شیخ عبدالحق محدث دہلوی۔ عجالہ نافعہ در اصول حدیث از شاہ عبدالعزیز محدث دہلوی۔ تیسیر شرح مشکوۃ شریف۔ عینی شرح بخاری شریف از شیخ بدرالدین محمود عینی۔ درجاۃ مرقاۃ صعود حاشیہ ابوداود شریف۔ شمائل ترمذی شریف از شیخ ابوعیسیٰ ترمذی۔ شرح شمائل از ملا علی قاری۔ مرقاۃ شرح مشکوۃ شریف ایضاً منہ مختصر الطیبی از میر سید شریف جرجانی۔

علم فقہ و اصول در المختار از علامہ علاء الدین حصکفی۔ ردالمحتار شرح در المختار از علامہ ابن عابدین شامی۔ فواتح الرحموت شرح مسلم الثبوت از مولانا عبدالعلی محمد بحر العلوم لکھنوی۔ فتاوی عزیزی از شاہ عبدالعزیز محدث۔ شرح فقہ اکبر از ملا علی قاری۔

علم سیر و اسماء الرجال وغیرہ مراۃ المستقیم شرح سفر السعادۃ از شیخ عبدالحق محدث دہلوی۔ مدارج النبوۃ الشیخ عبدالحق محدث دہلوی۔ نسیم الریاض شرح شفا قاضی عیاض از شیخ شہاب الدین خفاجی۔ مواہب لدنیہ علمی از علامہ قسطلانی۔ عقود الجواہر المنیفہ از حضرت شاہ ولی اللہ محدث دہلوی۔ ازالۃ الخفا عن خلافۃ الخلفا ایضاً منہ۔ قرۃ العینین فی تفضیل الشیخین ایضاً منہ۔ قصیدہ الطیب النغم فی مدح سید العرب والعجم ایضاً منہ۔ روضۃ الاحباب از میر جمال الدین محدث۔ تحفہ اثنا عشریہ از شیخ شرف الدین یحیی بن ابی بکر بن یحیی عامری یمنی۔ اصابہ فی تمییز الصحابہ از علامہ ابن حجر۔ صواعق محرقہ ابن حجر۔ مفتاح النجا قلمی از کتبخانہ مولوی ناصر حسین لکھنوی۔ نزل الابرار بما صح من مناقب آل النبی و الصحابہ فی الباب آل ابی طالب مؤلفہ سید جمال الدین احمد بن علی داود حسینی۔ خزائن النبوۃ۔ تہذیب الاسماء و اللغات از امام محی الدین نووی۔ زاد المعاد فی سیرۃ خیر العباد از علامہ ابن قیم حنبلی۔ فصل الخطاب یوصل الاحباب از محمد بن محمود حافظی بخاری۔

علم تصوف و اخلاق وغیرہ احیاء العلوم جلد اول للغزالی۔ مقصد اقصی شرح اسماء اللہ الحسنی للغزالی۔ المنقذ من الضلال للغزالی۔ منہاج العابدین للغزالی۔ مشکوۃ الانوار للغزالی۔ کیمیا سعادت للغزالی۔ الیواقیت والجواہر للامام شعرانی۔ ارشاد الطلبۃ والمریدین للشعرانی۔ شرح عین العلم ملا علی قاری۔ شرح آداب المریدین ملا علی قاری۔ شرح اسرار الخلوۃ از شیخ عبدالکریم جیلی۔ عوارف للشیخ شہاب الدین سہروردی۔ قول المستحسن فی شرح فخر الحسن۔ رسالہ قشیریہ از ابوالقاسم قشیری۔ فتوحات مکیہ جلد دوم از حضرت شیخ محی الدین ابن عربی۔ حجۃ اللہ البالغہ از شاہ ولی اللہ محدث دہلوی۔ انتباہ فی سلاسل اولیاء اللہ ایضاً منہ۔ قول الجمیل ایضاً منہ۔ تفہیمات الہیہ ایضاً منہ۔ وصیت نامہ ایضاً منہ۔ فیوض الحرمین ایضاً منہ۔ ہمعات ایضاً منہ۔ حسن العقیدہ ایضاً منہ۔ مرج البحرین از حضرت شیخ عبدالحق محدث دہلوی۔ زاد المتقین ایضاً منہ۔ رسالہ در آداب لباس ایضاً منہ۔ تفصیل المراد ایضاً منہ۔ تکمیل الایمان ایضاً منہ۔ قرع الاسماع ایضاً منہ۔ لطائف الامام تحفۃ البررہ از شیخ مجدالدین فیروز آبادی۔ مستطرف المنجلی فی تحور الولی للسیوطی۔ القول الفصل بارجاع الفرع الی الاصل للشیخ شرف الدین دہلوی۔ مصباح الہدایت از ملا محمود قاشانی۔ شرح رباعیات از ملا جلال الدین دوانی۔ دمغ الباطل ملقب بہ فیض الحق از مولانا رفیع الدین دہلوی۔ رسالہ سبعیت از مولانا رفیع الدین دہلوی۔ فواتح قلمی شرح مقدمہ دیوان حضرت امیر کرم اللہ وجہہ مصنفہ حسین بن معین الدین میبذی۔ جواہر السلوک از سید شاہ عبداللطیف عرف شیخ محی الدین دہلوی۔ نفحات خواجہ احرار کلمات متعلقہ شاہ خوب اللہ آبادی۔ لوائح جامی شرح نقد نامہ جامی شرح گلشن راز قلمی از شیخ محمد یحیی لاہجی۔ نور بخشی

مناہج السالکین از شیخ محمد اکرم چشتی شرح رباعیات جامی شرح سنابل از میر عبدالواحد بلگرامی فوائد الفواد از شیخ حسن علا سجزی سیر الاولیا از سید مبارک علوی کرمانی سیف المسلول از حضرت قاضی ثناء اللہ پانی پتی رسالہ سماع و وحدت وجود ایضاً منہ رسالہ سماع از عیسی بن عبدالرحیم قیصری شرح فصوص الحکم از شیخ داؤد قیصری مکتوبات حضرت شاہ کلیم اللہ جہان آبادی۔ مکتوبات حضرت مجدد الف ثانی سرہندی۔ مکتوبات حضرت شیخ عبدالقدوس گنگوہی شرح مقاصد از ملا سعدالدین تفتازانی۔ شرح عقاید عضدی از ملا جلال الدین دوانی لوامع الاشراق مشہور باخلاق جلالی از ملا جلال الدین دوانی۔ تحفۃ السلوک از مخدوم شیخ سعد خیر آبادی۔

ملفوظات و تواریخ وغیرہ۔ مرآۃ الجنان امام یافعی۔ اخبار الاخیار شیخ عبدالحق محدث۔ جذب القلوب الی دیار المحبوب ایضاً منہ زبدۃ الاسرار منتخب بہجۃ الاسرار ایضاً منہ رشحات از ملا حسین واعظ۔ نفحات الانس از مولانا جامی۔ انفاس العارفین از شاہ ولی اللہ محدث دہلوی مقامات مظہری از شاہ غلام علی دہلوی۔ مقولات مظہری از مولوی نعیم اللہ بہڑائچی اقتباس الانوار از شیخ محمد اکرم چشتی لطائف اشرفی از شیخ نظام حاجی غریب یمنی مراد امریدین از شاہ مراد علی جونپوری فصول مسعودیہ از حضرت شاہ مسعود علی قلندر آبادی الفصول المقصود از حضرت غوث ملت کشف المتواری از حضرت غوث ملت

دیوان و مثنویات۔ مثنوی شریف حضرت مولانای رومی سبحۃ الابرار مولانا جامی سلسلۃ الذہب ایضاً منہ دیوان جامی دیوان ابن فارض دیوان مولانا مغربی دیوان خواجہ حافظ شیرازی دیوان فارسی حضرت غوث ملت قدس سرہ۔

در زمان تطابق عبارات کتب عنایتی خاص در حق فقیر حقیر مبذول گردید اگرچہ در تجسس و تفحص عبارات اکثر تاخیر زاید میگشت و دو دو سہ سہ روز وگاہی چار و پنج روز میگذشتند کہ عبارت مطلوبہ میسر نمی آمد لیکن بطور بے عجز یا کسل یا ہرب پیرامون خاطر فقیر حقیر نمی گردید بلکہ ہر قدر توقف کہ در دستیابی میشد ہا نقدر ثبات و قوت عزم زاید از سابق رو میداد و بہا نخالت در ق گردانی عبارت مطلوبہ بری آمد و اکثر چنین نیز شد کہ نسبت عبارتی بخاطرم گذشت کہ در فلان کتاب خواہد بود چون کتاب را کشادم عبارت مطلوبہ بیش نظر یافتم یکبار در تفحص عبارتی بودم یک شبانہ روز صرف شد مگر نشانی معلوم نگردید روز دیگر بعد فراغ از درس باز تبدل مصروف گشتم قدری طبیعت مکدر بود معاً بخیال گذشت کہ ازا فہام معانی و مطالب کتاب بزرگ کہ در بشرہ مرقومہ یا لاحوالہ خامہ کردہ ام مراد ہمین ست و بخیال لایق مسرت و ابتہاج است نہ شایان تکدر ازین الہام فرح انجام بغایت سرور و فرحت شد باز تبلاش عبارت مشغول شدم فوراً دستیاب گردید بالجملہ ازین تحریر اظہار فضل و کمال خود ملحوظ نیست بلکہ بیان کیفیت توجہ خاص حضرات اولیا کاملین و عرفای مقربین کہ متصرف فی الوجود اند و ناقص کامل را کامل ناقص و عالم را جاہل و جاہل را عالم ساختن ادنی تصرف از تصرفات شان بودہ است چرا کہ ہمچنین تصحیح و مقابلہ عبارات کتاب ستطاب را علی وسیع النظر قوی الحافظہ جید الفکر شایان بود نہ ہمچو منی قلیل العلم و مشوش الحال کہ از علمی بجز علمی نشنیدہ الحق سعادتیکہ از خدمت این

این کتاب مستطاب باین بندهٔ ناکارهٔ روزی گردید تصدق توجه روح پر فتوح حضرت مقتدای جهان است بعد فراغ از جملهٔ امور متعلقه کتاب که در ماه ذیقعده سنه یکهزار و سه صد و سی و یک هجری حاصل گشت فرض وقت افتاد که بمطالعه تکملهٔ شریفه و بتصره لطیفه نیز سعادت دارین اندوخته شود که آرایش و زیبایش روض از هر نیر حوض کوثر صورت نه بندد در آن وقت یاد آمد که حضرت خداوند نعمت قدس سره بروقت حصول کتاب مستطاب متحسرانه فرموده بودند که افسوس تکملهٔ که به بسیار محنت و مشقت تحریر نموده شامل کتاب مستطاب کرده بودم بالکلیه تلف کرده شد و در آن بجز سطور چند که بر صفحهٔ اخیره کتاب مستطاب نوشته بودم باقی نه گذاشته شد الحال نچندان فرصت و نه همت که باز نگارم نیز همین را نگاه دارید اگر حیات مستعار باقیست خواهم نوشت فقیر حقیر نقلی از کتاب مستطاب و تکملهٔ شریفه که در مسودات مصنفات حضرت ایشان بود بملاحظه پیش کرد بعد ملاحظهٔ وقتے چند فرمودند که این نسخه نقل آنست و چونکه کاتب بی نقط نوشته است بدین سبب خواندنش خالی از دقت نیست بهر کیف نگاهدارید ازین نسخه نیز مدد گرفته خواهد شد باز نوبت ملاحظه نیامد و آن گنجینهٔ نقود معانی همچنان ملفوف بجزو دان ماند غرضکه آن مسودات موجوده بمطالعه خود در آوردم دران علاوه غلطی املا و خبط عبارت انیهم دقت خاص یافتم که جمله بی نقط نوشته بود بالکلیه مثل مشهوره نقل را چه عقل ثابت و هیچ عبارتے عربی خواه فارسی نظم یا نثر درست نبود خیر حتی الامکان روزانه مطالعه میکردم و حسب استعداد و فهم خود و هم از ماخذات تصحیح عبارات می نمودم مگر اکثر اوقات باقتضای کیفیت وے و قلت فرصت خود همت پست میگشت روزے حسب معمول مطالعه میکردم و یک دو صفحه را درست کرده بودم که بضرورت خاص چند اوراق متفرقه که در یک وقتی نهاده بودند دیدن آغاز کردم اتفاقاً یک مکتوب حضرت خداوند نعمت قدس سره العزیز موسومه باسم سامی عالم نامی فاضل گرامی جناب مولوی محمد حبیب علیصاحب قبله بنظر در آمد دران تذکرهٔ فراغت از تحریر تکملهٔ شریفه و تهیهٔ طبع و باز وجه تعویق نوشته تحریر نموده بودند ناچار رضینا بقضاء الله بیم که آینده چه بر می آید غرض سر دست توقف افتاد فقط این فقرهٔ لطیفه چنان بزلال فقیر حقیر موثر گشت که پست همتی رفع گردیده همتی تازه بخشید باز ارشاد دیگر که روزے بزمان حیات بجهت تخاطب کرده فرموده بودند که اگر عزم شما وقتے بسوے طبع کتابهای تصنیفی از مصنفات ما گردد و بغیر مقابله از ماخذات برائے طبع نباید داد که احتیاط در همین است زیرا که اکثر رسایل چنین موجود اند که بعد تبییض نوبت نظر ثانی شان نیامده است فقط بیادم آمده نایره ذوق خدمت تصحیح تکملهٔ شریفه و یا لاکرهٔ خیال همچیزی دیگر صیقلی خود بر طرف کردم و متوکلانه بهمت بسته فاتحه بر روح پر فتوح خوانده صه

خواستم از روح پاک او مدد	خود وفاے وعده زان هم نمود
وعدهٔ اهل کرم گنجے بود	وعدهٔ نااهل چون رنجے بود

ناگاه توجه مخصوص بروح پر فتوح آن شهریار مملکت تفرید باین طور ظهور کرد که روزے در دوران مطالعه کتاب بجناب شفقت و مکرمت انتساب عم محترم و مطاع مفخم جناب مولوی محمد هاشم صاحب تلمیذ رشید حضرت مرشدی و مولای ملازمت

صه تاریخ وفات ایشان بست و چهارم ماه ذی القعده روز شنبه سنه یکهزار و سه صد و سی هجری در قبرستان آباده باغ بادشاه قلی ۱۲

بست داوجه نکه جناب موصوف بزمان تصنیف این عجالهٔ نفیسه روزانه برای درس گرفتن علوم عربیه بحضور حضرت ایشان حاضر میشدند تذکره مطالعه این تکملهٔ لطیفه و مشکلاتیکه در معانیه وی پیش آمد ذکر دم جناب موصوف فرمودند کیک مسوده قلمی تکملهٔ شریفه نزد ما نیز موجود است حضرت خداوند نعمت قدس سره اکثر مسودات تصانیف خود از برادر صاحب قبله مولوی محمد قاسم صاحب مغفور صاف می کنانیدند و بعد مبیضه شدن مسوده را از غایت عطوفت و کرم بادشان مرحمت میفرمودند چنانچه اکثر مسودات نزدم موجود اند انشاء الله تلاش کرده حاضر خواهم کرد بر چهای متفرق دران البته بسیار اند و نشانت بعضے ازان نیز مندرس گشته می تواند که بعد غور و خوض در انها ربط عبارت و موزونیت مفهوم گردد فقیر حقیر باستماع این خبر فرحت اثر سرمایه بهجت و مسرت وافر اندوخت عدا نست که توجه و تصرف خاص حضرت ایشان باین پیرایه خاص منعطف گشت و بنظور اضطراب انتشار دفع کرده جمعیت خاص مرحمت نموده شد المختصر روز دیگر آن مسوده موعوده جناب عم موصوف تلاش نموده فرستادند آن دولت دلخواه را که هم دلخواه آمد و هم ناگاه یافته برخود بالیدم در اوقات فرصت مطالعه مینمودم بر چهای مختلف و کثیر بودند و نشانات بعضے ازان مندرس گشته و بعضے مرضایین مبحث عشق نیز بسبب نسخ موجودهٔ کتخانه کم بودند و آن مسوده دوم را بتمامه مطالعه نموده بنج امور ضروری الوجود دران فهمیدم اول مقابله عبارات هر دو نسخه دوم مقابله عبارات از ماخذات سوم ترجمه عبارات عربیه چهارم اندراج اصطلاحات حضرات صوفیه صافیه رحمهم الله تعالے که بکثرت درین صحیفه شریفه وارد گشته پنجم حل لغات عبارات کتاب مذکور که بیشتر عبارت عارسیش دقیق است و خود از حضرت مصنف قدس سره چند بار در تذکره امور مختلفه شنیده بودم که میفرمودند که در زمان تالیف کتاب هذا مشق نثر و تسهیم بغایت تازه بود و در تحریر نثر بوجه مهارت دقت نمیشد بی تکلف می نگاشتم پس اولاً مقابله عبارت هر دو نسخه کردم و مضامین بر چهای متفرق را نیز حسب فهم ناقص خود بر مقامات مناسب ثبت کردم ثانیاً مقابله عبارت از اصل ماخذات ساختم اسامی کتب ماخذات درج ذیل اند۔

تفسیر و حدیث و سیر و غیره ۔ تفسیر فتح العزیز از شاه عبد العزیز محدث دهلوی اشعة اللمعات شرح مشکوة از شیخ عبد الحق محدث دهلوی ۔ مرقاة شرح مشکوة شریف از ملا علی قاری مدارج النبوة از شیخ عبد الحق محدث دهلوی

تصوف و اخلاق و عقائد ۔ رساله قشیریه از حضرت ابو القاسم قشیری ۔ معدن المعانی مصنف شیخ زین بدر عربی بحر المعانی از سید محمد ابن جعفر مکی ۔ لمعات شیخ فخر الدین عراقی ۔ زبدة الحقایق قلمی از خواجه عبد الله انصاری جلاء العلم لرد شبهات ابن حجر مناظر اخص الخواص از حضرت شیخ محب الله آبادی ۔ فواتح از شیخ حسین بن معین الدین میبذی جواهر السلوک لوائح جامی عوارف از شیخ شهاب الدین فصوص الحکم از شیخ محی الدین ابن عربی نصوص الخصوص ترجمه فصوص نفحات الرازی ۔ نزهة الارواح از شیخ محمود چلیپتری ۔ نسمات شاه ولی الله محدث فیوض الحرمین ایضاً منه قول الجمیل ایضاً منه مجمع السلوک از مخدوم شیخ سعد خیر آبادی اخلاق جلالی از ملا جلال الدین دوانی ۔ کلمات متولف از شاه خوب الله آله آبادی ۔ مناهج السالکین از شیخ محمد اکرم چشتی ۔ سبع سنابل از میر عبد الواحد بلگرامی ۔ کشف المحجوب از شیخ علی هجویری شرح مقاصد از ملا سعد الدین تفتازانی شرح فتوح الغیب از شیخ عبد الحق محدث ۔ تنبیه الغافلین

رفقیہ ابو اللیث سمرقندی۔ شرایط الوسایط از حضرت غوث ملت۔ مطالب رشیدی از حضرت غوث ملت۔

ملفوظات۔ اخبار الاخیار از شیخ عبد الحق محدث دہلوی۔ نفحات الانس از مولانا عبد الرحمن جامی۔ رشحات از ملا حسین واعظ کاشفی مناقب العارفین از مولانا شمس الدین افلاکی۔ مقامات مظہری از شاہ غلام علی دہلوی کشف المتواری از حضرت غوث ملت رح

مثنویات و دیوان۔ یوسف زلیخا جامی۔ سلسلۃ الذہب ایضاً منہ مثنوی حضرت شیخ فرید الدین عطار۔ اسرار الشہود ایضاً منہ دیوان خواجہ حافظ شیرازی کلیات حضرت شمس تبریزی۔ دیوان عراقی۔ نفحات الاسرار از حضرت عارف باللہ بزبان ہما دیوان حضرت غوث ملت فارسی و اردو۔

ثالثاً ترجمہ عبارات عربیہ نوشتہ درج نمودم اگرچہ بہ نسبت صحیفہ شریفہ روض الازہر عبارات عربیہ درین ذخیرہ عجیبہ کم بودند را لبعاً در اندراج اصطلاحات صوفیہ بسیار صعوبات سد راہ شدند و انکار و تردد ات نیز کہ بجانبی فرصت التفات نمیدادند مگر بہر طور کہ میسر آمد آنہا نیز از کتب معتبرہ برآوردہ درج کردم و در اکثر مقامات معانی لغوی نیز با معانی اصطلاحی اضافہ کردم و در بعضے مواقع مفہوم اصطلاحی محض از فہم و استعداد خود نوشتم تاکہ ناظرین را مشکلے پیش نیاید و نہ ضرورت جوع بکتاب از فن لغت افتد۔ خامساً حال لغات و مطالب عبارات نیز بمقامیکہ مناسب معلوم شد نوشتہ شد الحاصل نامبش دو سال در خدمت تصحیح و صفائی اجزاء اوراق صرف شد و انچہ عوایق و موانع کہ پیش آمدند چہ نویسم اکنون زناظرین باانصاف دور از اعتساف التماس اینکہ وقت مطالعہ این کتاب مستطاب رعایت چند امور بر خود ضروری پندارند

اول اینکہ در اصل کتاب مستطاب یعنی روض الازہر جائیکہ لفظ حضرت ایشان صاحب الکرامات والمقامات الجزیلہ یا لفظ حضرت ایشان باشد مراد ازان حضرت مولانا شاہ تراب علی قلندر قدس سرہ ہستند کہ مقصود اصلی از تدوین این کتاب بیان حالات متبرکہ حضرت شان بودہ است و جائیکہ لفظ حضرت شیخ بزرگ آید مراد ازان حضرت عارف باللہ شاہ محمد کاظم قلندر قدس سرہ بودہ اند و در تکملہ شریفہ از حضرت غوث ملت یا حضرت پیر و مرشد برحق یا حضرت شیخ و مقتدائے ولی نعمتے حضرت مولانا شاہ تراب علی قلندر قدس سرہ مراد اند و از لفظ حضرت قطب الافراد مراد حضرت مولانا شاہ حیدر علی قلندر قدس سرہ اند و از لفظ حضرت خداوندگار مراد حضرت مصنف عالی منزلت مولانا شاہ تقی علی قلندر قدس سرہ اند دوم اینکہ در تصحیح این صحیفہ عالیہ حتی الوسع جہد بالغ و سعی وافر بکار بردہ ام یعنی کاپی و پروف را از اشخاص ذی استعداد اولاً صحیح کنانیدہ زان بعد خود دیدہ ام حتی المقدور غلطی نگذاشتہ ام اما با این ہمہ اگر اغلاط نظر آیند بذیل عفو کرم بپوشند سوم اینکہ از گذارش جملہ حالات اظہار علم و فضل ملحوظ نقیر حقیر نبودہ است بلکہ نگارش حال واقعی مگر با این ہمہ معترف قلت بضاعت خود ام چہارم اینکہ حالات مرقومہ این جزو مختصر ہا نند کہ از حضرت جد محترم مولانا محمد امجد سلمہ علی علوی کاظمی تلمیذ رشید حضرت مصنف شنیدم یا از عالم اجل فاضل بی مثل او ستادی مولانا

سلمہ ایشان بعد ختم تحریر مقدمہ ہذا بتاریخ ہفتم ماہ ربیع الآخر روز یکشنبہ سنہ یکہزار و سہ صد و سی ہجری رہگرای عالم جاودانی شدند قبر در کاکوری ۱۲

محمد فرید الدین[1] خانصاحب محدث کاکوروی یا قدوۂ دودمان امجد وایالت عمدہ خاندان ثروت وامارت جناب مولوی محمد صدر الدین[2] خانصاحب کاکوروی کہ این ہر دو حضرات علاوہ نسبت تلمذ از حضار خاص وشرف اندوزان فضل فیض منزل بودہ وبحفظ خصائل وشمائل عالیہ میان ہمسران خویش فوقیت تمام میداشتند بلکہ جناب مولوی صاحب مؤخر الذکر متعدد بار خود از فقیر حقیر حالات بابرکت بیان نمودہ کہ اکثر ازان در تکملہ شریفہ مرقوم اند ودویک درین جزو مختصر فقیر حقیر مندرج ساختہ ودر اثنای مکالمت باز اظہار نمودہ کہ این صحیفہ شریفہ روض الازہر را مدتی در مطالعہ خود داشتہ ام چنانچہ عبارت اکثر مقامات عموماً وزاید عبارت متعلقہ مبحث وحدت الوجود ووحدت الشہود از اوشان مکرر شنیدہ ام ازینوجہ بعد تصحیح وترتیب صحیفہ شریفہ را بخدمت اوشان پیش کردہ ملتمس شدم کہ این را بار دیگر نیز ملاحظہ نمایند تا ہر انچہ سقم یا نقص کہ باشد رفع گردد چنانچہ ملاحظہ نمودہ بر آن تقریظی نغز ہم نوشتہ دادند بعدہ کاپی وپروف اوائل کتاب ہم ملاحظہ کردہ بغایت پسند نمودند پنجم اینکہ ترجمۂ آیات واحادیث مکررہ غیر ضروری دانستہ حذف نمودم ششم اینکہ در ترجمہ عبارات عربیہ بمشیر لحاظ مجاورہ بودن ترجمہ داشتہ ام اگر جاے رعایتش فروگذاشت شدہ باشد معاف نمودہ زبان را از طعن بجا باز دارند ہفتم اینکہ حل بعضے اقوال حضرات بزرگان دین کہ برحاشیہ وغیرہ نوشتہ یا بذہن نتیجہ فکر ناقص دانند کہ باقتضاے مقام مناسب ہمین معلوم شد ہشتم اینکہ اگر بمطالعہ این کتاب برکت انتساب فرحتے ومسرتے اندوزند ہرگاہ دست دعا برائے حضرتین مولفین جلیلین قدس سرہما بردارند این فقیر حقیر را نیز فراموش نسازند کہ دعاے غائبانہ اثر تمام دارد چنانکہ در فصل اول کتاب الدعوات مشکوۃ المصابیح بروایت حضرت ابی الدرداء مرقوم است کہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم دعوۃ المرء المسلم لاخیہ بظہر الغیب مستجابۃ عند راسہ ملک موکل کلما دعا لاخیہ بخیر قال الملک الموکل بہ آمین ولک بمثل رواہ مسلم نہم اینکہ در رعایت صحیفہ ہذا جنب از انصاف وتخلق باتصاف شعار خود سازند وبچشم قبول نگرند دواب علماے فحول رزند واستغفر اللہ مستعینا بہ من حسد یسد بابہ الانصاف ویرد عن جمیل الاوصاف اللہم انفعنی بما علمتنی وعلمنی ما ینفعنی وزدنی علما واہدنی الی سبل الخیر والتقی والعفاف والغنی جدا باین محنت شبانروزی ومشقت وعرقریزی بحضور حضرت مرشدی ومولای شرف قبولیت یابد وفقیر حقیر را ذریعہ خلاصی از خودی وخودپرستی وخودداری وخودبینی شدہ وسیلۂ فوز بمراتب عالیہ حق پرستی وحق گوئی گردد والعلم عند اللہ وہو حسبنا ونعم الوکیل

اے تن تو پاک تر از جان پاک	روح تو پروردۂ روحی فداک
تا تو سجاک اندری اے جان پاک	شرط بود گنج سپردن سجاک
گنج ترا فقر تو ویرانہ بس	شمع ترا ظلمت تو پروانہ بس
عقدکشایندہ ہر مشکلے	قبلہ نمایندہ ہر مقبلے
پاے طلب را نگذارد از تو یافت	دست توان قوت کار از تو یافت

[1] ایشان بعد ختم تحریر مقدمہ ہذا بتاریخ یازدہم ماہ محرم الحرام روز چہارشنبہ سنہ یکہزار وسہ صد وسی وپنج ہجری نبوت افزاے خلد برین گشتند [2] ایشان در دوران تحریر مقدمہ ہذا بتاریخ نہم ماہ رجب المرجب روز پنجشنبہ سنہ یکہزار وسہ صد وسی ودو ہجری جادہ پیماے عدم گشتند قبر در کاکوری [3] فرمودہ سرور خواص امۃ علیہ السلام دعاے مرد مسلمان برائے برادر خود غائبانہ مقبول است ونزد سر دے فرشتہ موکل میباشد ہرگاہ کہ وے دعا میکند برائے برادر خود بخیر مے گوید ایں را مسلم روایت کردہ [4] وطلب آمرزش علیم بحق ازو سبحانہ کہ بندگان راہ انصاف راہ باز دارد از نیکوترین صفتہا بارخدایا نفعہ بما علمتہ وعلمہ ما ینفعہ وزدہ علما واہدہ الی سبل الخیر والتقی والعفاف والغنی

بلکہ توئی کارگر راستین — دست ہمہ دست ترا آستین
نیست درین کارگہ گیر و دار — جز تو کسی کا یداز و ہیچ کار
رہ بہ ارادت تو آریم و بس — چشم عنایت ز تو داریم و بس
خیز و شب منتظران روز کن — خانۂ ما را طرب افروز کن
خلوتے پردۂ اسرار شو — ما ہمہ خفتیم تو بیدار شو
از نفسے بے وفائے بہ بخش — ملک فریدون بگدائے بہ بخش
تازہ ترک صبح سنجاتی مرا — خاک توام کاب حیاتی مرا
خدمتم آخر بوفائے کشد — ہمسری این رشتہ بجائے کشد
کاخر لاف سگیت می زنم — دبدبۂ بندگیت می زنم
چون فتم از پائے مرا دستگیر — انت نصیری والیک المصیر

ولقد استراح القلم من تسوید ہذہ المقدمۃ الشریفۃ والتبصرۃ اللطیفۃ نہار سبعۃ عشر من شہر الرجب المرجب یوم السبت سنۃ الف وثلث مائۃ وثالث وثلثین من ہجرۃ النبی الامین صلوٰۃ اللہ وسلامہ علیہ ما دامت السموات والارضین فی کل ان وحین

آمین آمین آمین ٥

تمت

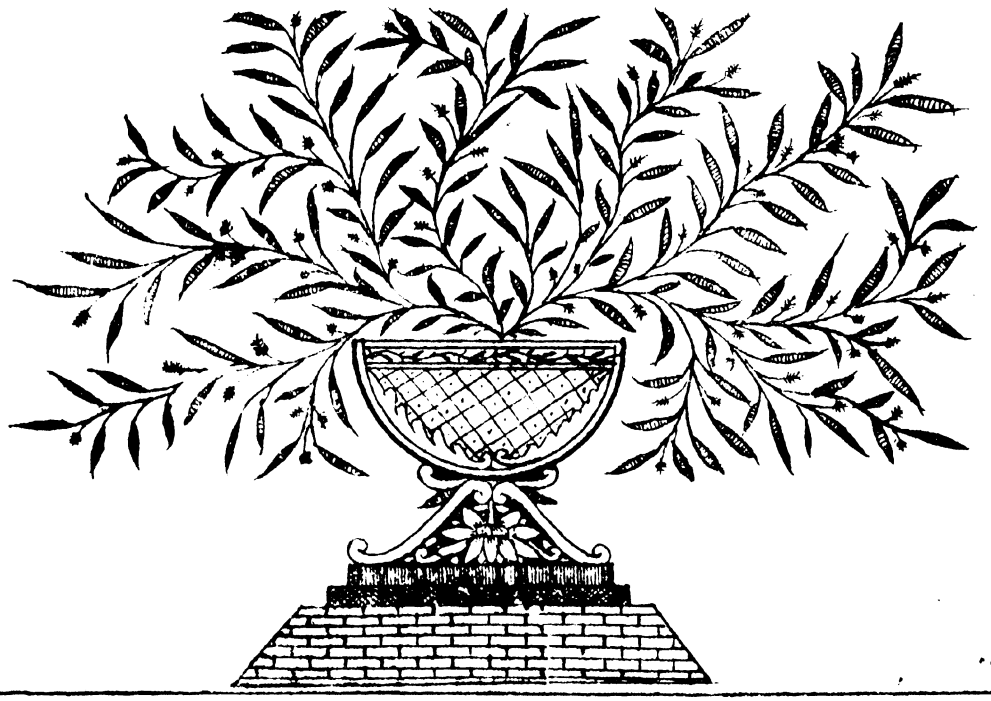

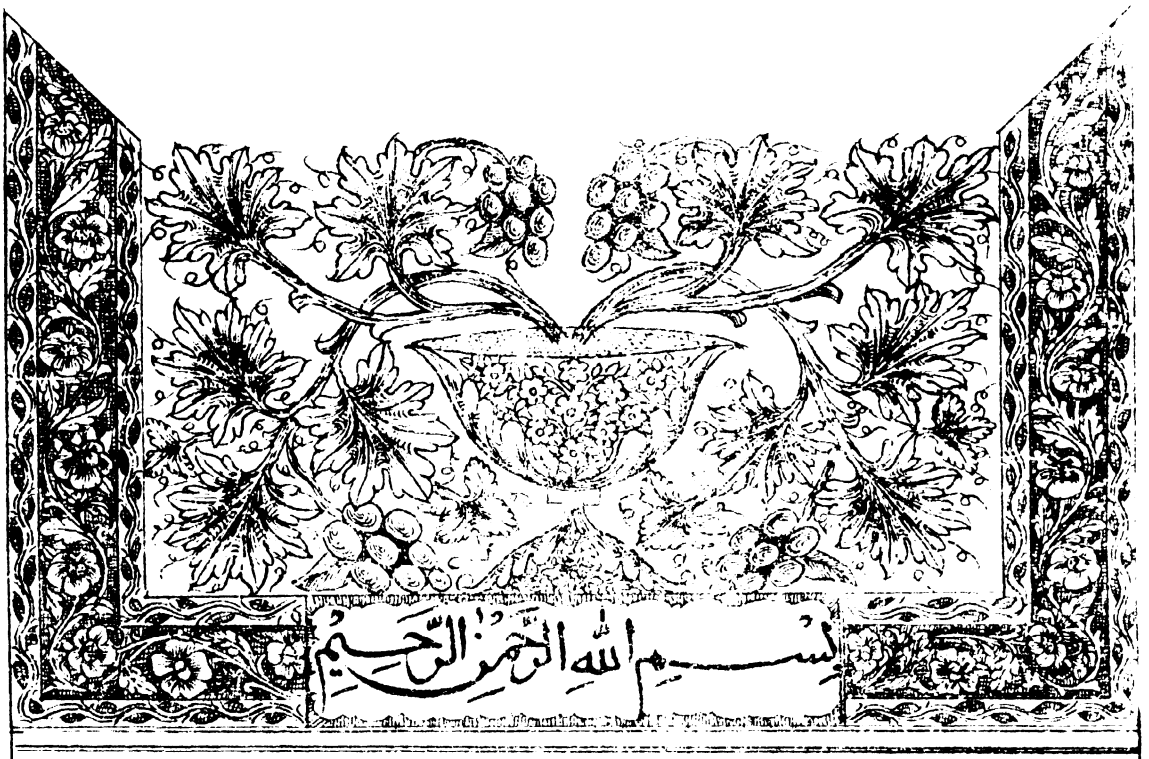

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذى جعل ضمائر الاصفياء من عباده معادن العرفان ومخازن الاسرار وسرائرهم مواطن الاحسان ومجالى الانوار واعطاهم ما لا عينٌ رأت ولا أذن سمعت ولا خطر على قلب احد سوى هؤلاء الاحرار فهم اجسام روحانيّون وفى الارض سماويّون ومع الخلق ربانيون سكّوتٌ نظّار غيبٌ حضار ملوك تحت الاطمار ونشهد ان لا اله فى الشهود والوجود الا الله الواحد الصمد القهار ونشهد انّ محمدن المصطفى واحمدن المجتبى عبده ورسوله وحبيبه المختار صلى الله عليه وعلى آله الاتقياء الاطهار وصحابته الابرار الاخيار وعلى سائر ورّاثه الذين فازوا بالقدح الاوفى والسهم الاسنى من العلوم والمعارف والمواجيد والاحوال بالتيقظ التام فى جميع الاطوار والتحلّى بالمنجيات والتخلّى عن الموبقات فى هذه الدار والتاهب لدار القرار بادامة الاذكار والافكار وبعد فهذه لطائف اذكار وصوادق اخبار من مآثر القطب الجميل والعارف الجليل لسان الحقائق اعجوبة الخلائق حامل اسرار الشريعة والطريقة موضح دقائق السر والحقيقة مجمع العلوم عقلاً ونقلاً وكشفاً وحد عصره علماً وعملاً وذوقاً قدوة الانام عمدة الاعلام عين اعيان الشهود انسان عين الوجود شمس العارفين نور الراسخين صفوة اصحاب الصحو والتمكين المحقق العلامة والمدقق الفهامة ذو الاخلاق السنية والاوصاف الرضية والفضائل المرضية علم الهدى دافع الردى بحر الحقائق مبدع الدقائق مهبط الاسرار مطلع الانوار مظهر الكرامات الحسية والمعنوية والمشهود له بالقطبية والغوثية حامى السنة البيضاء وماحى البدعة الظلماء شيخ الاسلام والمسلمين

مرشد الطلبة والسالکین وردت علیه الاحوال وحصلت له المراتب علی الکمال فاق الاقران بعلو شانه واعترف به اکابر اهل زمانه صنف التصانیف المفیدة البدیعة فی الشریعة والطریقة والحقیقة الصادرة من القریحة البارعة الزکیة ودوّن الدواوین اللطیفة المشتملة علی اللطائف والعلوم الحقیقیة والنکات فی السلوک والمحبة والمعارف والوصل والشوق وغیر ذلک من اصطلاحات اهل الوجد والذوق شیخی ومرشدی وسیدی وسندی وذخیرة یومی وغدی ومن علیه بعد الله ورسوله معتمدی الشریف الحسیب النسیب صاحب الفتح السنی والعطاء الوفی والمشرب البهی والکشف الجلی مولانا وقبلتنا **شاه تراب علی** بن الشیخ الولی الاکبر والقطب الاعظم الافخر مظهر الصفات العلمیة ومجلی الکمالات العینیة والحکمیة لسان الحقیقة واستاذ الطریقة المتبوع التابع للشریعة محی الدین قدامة الاولیاء المقربین لاجل الکامل المکمل المجلی ذی القلب الانور والسر الاظهر والمعارف الباهرة والحقائق الزاهرة واللطائف الشریفة والهمم المنیفة وجیه الاکابر فی عصره وزمانه ومحط رحال الاماثل فی دهره وآوانه منبع فیض الولایة والاسرار ومطلع شمس الهدایة والانوار خرق الله علی یده العوائد وقلب له الاعیان واظهر العجائب والغرائب بفنون الحکم وکشف له الاسرار والغرائب ورزق له القبول التام وانتشر ذکره فی بلاد الاسلام وانعقد اجماع اهل الحق علی فضله وسبقه مورد العنایات الالهیة والبشارات النبویة بالغ الامد الاقصی فی ارشاد الطالبین وله الید الطولی فی تربیة المریدین قبلة العلماء الراسخین وکعبة العرفاء الواصلین امام الموحدین وقرة عیون المحققین وارث الانبیاء والمرسلین مجمع الغرائب من العلوم مظهر سر الله المکتوم حجة من حجج الله فی البلاد وآیة من آیات الله فی العباد قطب الارشاد غوث الاوتاد الملقب من الغیب بصاحب السر **شاه محمد کاظم** العلوی نسبًا القلندری القادری طریقةً ومشربًا الکاکوری اللکهنوی محتدًا ومدفنًا رضی الله عنهما وارضاهما وجعل جنة الفردوس مثواهما ومقعد الصدق ماواهما وحظیرة القدس مسکناهما وافاض علی الطالبین فیوضهما وفتوحهما۔

ایکه نبوی هم نباشد این طلسم خاکدان	جاے حلوت ساز تا نبود بجز صحرا بیابان
خاکبازیها ثمرین پیغوله غولان مکن	تو سنے در زیر زین داری ببالا بر جهان
دست را از دامن این پنج افسونگر بکش	پاے از بند گران چار زندان وار هان
هم بنعم مانی بغم مانی چو در فکر نشاط	شاد مان باشی اگر باشی ز اندوه شاد مان
دیده کز دیدن اندیشد همه بنیش به بین	دل که از دانستن به پرهیزد همه نشنیدن

۱ گوشه که به صحرا باشد ۱۲ ۲ یعنی حواس خمسه ۱۲۔ ۳ چار زندان یعنی عناصر اربعه

سیل آفات است گیتی همچو موسے درگزر
آتش است این خاکناری در دابراهیم خوان

برگے از دنیا چو سوزن خار ما آید ترا
رو بجز دل هیچ مگیر از ساز و برگ ایمان

آهوے قدسی چراگاهت بود باغ ارم
چون سگ پاسوخته هرزن مگرد از بهر نان

جوهر سیماب وانگه جاش در آتشکده
گوهر نایاب وانگه در مغاک ناودان

مرد میدانی و جنت این زن رعنا شوی
نے جنیبت زیر زین داری نه خنجر بر میان

دفتر غفلت که از نفس لعین هستی بسوز
حرف عبرت عقل را نقش نگین هستی بخوان

گرچه پایت زیر سنگ امر ایجادی بود
سر ز خط حکم ایجابی مگردان هان وهان

اژدهام آرزوها بر در دل الحذر
لشکر بیگانه در دشت سوے کعبه الامان

قوم یاجوج و بکف آئینه اسکندری
خیل ضحاک و ته ظل درفش کاویان

خاتم جمشید نام اهرمن نقش نگین
چهره خورشید و گلگونه زیشک شیران

نان پر از قند و حلوا و سگان را مفت وقت
خوان پر از من و سلوا و مگس سالار خوان

بر سر پندار این هستی نماز مرده کن
بر در دار فنا چون حلقه آویزگان مان

گوشه گزین و در انبوه تنهائی نشین
گر توانی خویشتن را دور تر از خود بران

چشم سر از خود بدوز و دین دل باز کن
لب به بند و نائے آسا دم بسوی چشم ران

هم بتاریکی بمانی گر خود اسکندر شوی
خضر شو تا از تگرد آب حیوان را مخوان

دل بدین گرگ آشتی گرگ افسون گر مشو
کے شود همدستان گرگ بدستان داستان

بادهٔ پیما که ره پیمائے تربیت کند
خرقهٔ تشبیه را بفروش در دست مغان

تا چو روئین تن عروس مدعا آری بکف
بر گزر زین هفت خوان همچو هفتهنگ سیستان

پائمال دهر گردانندت ار گردن کشی
سر چو زیر زانو آری پا نهی بر آسمان

تخت کن از آز گر خواهی شهی بر شهر یار
تاج کن از خاک گر جوئی سری بر سروران

آرزوے دولت گون و مکان داری اگر
سر بنه بر آستان مرشد گون و مکان

آنکه باشد سفته راز محمد در دلش
نقد سر حق شد استش مفت وقت یکدلان

هفت گردون کاسه لیس خاک بیز خوان رش
هفت مردان پاسبان درچو این هفت آسمان

ذات او دانی که آداش علے از چیستی
کرد خود از مهر و خشور چین این مهر خان

بر سر نیران عشق او سپند ما سپند
بر در والاش حارس گرز مان در گز مان

---

۱ مراد از ان سوزن حضرت عیسی علیه السلام است ۲ ازین مصرع تا شعر رابع شالهای معرع بالا است ۳ درفش کاویان علیکه قائل ضحاک برده بود ۴ گرگ چشمی اے دورروئی و مکر ۵ هفت خوان عبارت از قصد هفتند بار که خواهران خود ما از دختر رومین بطلب هفت خوان ربانیده بود ۶ هفت مردان مراد از خلق اولیا یعنی ابدال و اوتاد و صفیاد و نقباد و نجبا ۷ آداش بمعنی جزا ۸ و خشور چین حضرت خاتم الانبیا صلے الله علیه وآله وسلم ۹ مهرخان نامیکه بعجمت نهنده و در هندی آنرا پیارکا نام گویند

نام او چون گیرم و شرعم نگردد مهرلب
فاش گویم راست نی قول علی اللهیان

زهر آشامان بغضش راست دریا ها سراب
کشتگان تیغ عشقش راست بزم گلستان

گرد راه توسنانش غازهٔ رخسار حور
نقش پای رهنشینانش دل لاهوتیان

نای ارد رنی سراید نغمهٔ توحید او
نی شود داریکه سرتا پا مدنصوازان

مرحبا شاه فلک ظل بوالحسن دل حق سرشت
از خط گل تا شبط گل خود یک اسپه ملکران

در غم آن کشتگان زنده بودم سینه ریش
رحلت این زنده کشته زتن بربود جان

همچو زالم چون پدر بگزاشت در کهسار غم
کودکی بودم نه عقلم پیر و نی بختم جوان

لیک دانستیم چون پور نریمان با یقین
پرور دغقای قاف قدس مارا بیگمان

خواب بختم زنده دار شب معینم خوش نکرد
حیف کان عنقا بمینو کرد طرح آشیان

آنچه از من گم شده است از زال زر گر گم شده
گریه کردندی بزال زر همه تورانیان

ای دریغا آفتاب دین رود زیر زمین
من چه گریم خود بگو از خون نشستم ای آسمان

آنچه بر من رفت رفت آخر چه رفت است بتو
روی خورشید پر که قیر من گشت اندر قیر دان

تا کرا شد باز گونه آن دو جام سیم و زر
تا کرا خاموش شد آن جفت شمع پر ضیا

خاکساری چون زمینی تیره تن گوی از که برد
سرفرازی چون تو خوار آمد کدام اندر جهان

این تراب است آنکه در عرض شد و آمد بعرش
نقشهای پاش دادت روشنی در روشنان

این تراب است آنکه همواز جبین سایش بدی
بد فروغ جبهه ات از سجدهٔ آن آستان

حالیا خورشید نام آن نقش سیمایت چه شد
وانهمه انجم لقب نقش پیش راکو نشان

ای سیه بادا رخت زین سرنگونیها چه سود
گر دلی داری تو خود را هم بروز من نشان

جذ اشاهی که روز عید فقرا و بد بر
خود ما ب سال زاعداد ائمه شد عیان

عشر هارا در شمار هفت مردان مے نهند
پنجتن یک یک دهند آحاد سال اونشان

مژده ایدل فرخی فال سال او نگر
کز شمار خیل خاصان خدا شد پردهان

مثل ختم انبیا هستی تو ختم اولیا
من چو حسان آمدم بر درگه تو مدح خوان

آرزو دارم که طرح روضه والا نهم
کعبه زار ابهیم از من رود جنه ماند در جهان

هم بروز داد و دین باشی چو هم شغل نبی
صید گلدام تو گردد صد گروه رستگان

برزبان همزبان شافع محشر رود ؛
تو هم از من بوده عرشی تبود ادم جنان

---

۱ کشتگان زنده مصنف از واقعه شهادت پدر برادر خود مراد گرفته که کشتگان زنده شهدا را گویند ۱۲ ۲ زنده کشته ولی فانی را گویند ۱۲ ۳ پور نریمان سام ۱۲ زال خورد سال بود پدرش بیرون آبادی بکهسار افکند بحکم خدای قدیر سیمرغ آنرا پرورش نمود ۱۲

معلوم خواطر ارباب الالباب والابصار و مسطور صحائف اولی الخبرة والاعتبار است که مؤثر ترین حالات بلکه افضل عبادات مصاحبت اهل کمال و مجالست مقربان درگاه ذو الجلال است چه بمثابهٔ استقامت احوال ایشان سالک راهمتے و همه که تحمل اغیار عبادت و مشاق ریاضت که لازم سلوک این طریق است آسان شود بلکه بمعانقهٔ جمال ایشان نورے در دل افتد که ظلمت ریب و ارتیاب که علت بعد و حجاب است زائل گردد و اگر فرضاً این شخص نه استعداد و استفاده این کار و قابلیت استفاضه انوار داشته باشد تا تاثیر صحبت بوجود آید و فائدهٔ محاورات نماید لیکن بقیاس و استدلال بر وجود لذت و کمال که مخصوص ارباب حال باشد از ایمان این طریقه قسمے از ولایت است محروم نماند **نظم**

هیچ نایافته در خود اثرے — نشنیده ز کسان جز خبرے — ایکه از دشمکش قال و مقال — نیست حالت ارباب کمال
باش کمین را نگذارے دگرست — هر کسے قابل کارے دگرست — قابل کار نه معذوری — یا خود از کوشش آن بر دوری
بنگر حالت درویشان را — کوشش و سوزش عشق ایشان را — لیکن اندر پس انکار مرو — از جهان منکر اینکار مرو
زین طلب گر نه خدا یافته اند — این همه بهر چه بشتافته اند — که درین ره چه طلبها دارند — وز طلبها چه بمها دارند
کشف اگر نیست قیاسیش تو هست — عقل کو درک حواس تو کجاست — در طلب این همه جانبازی چیست — مال و اسباب فدا سازی چیست
بارے از نیست تراو جدائے — باری از نیست ترا و جدائے — معتقد باش و بیار ایمانے

و بعد از حرمان دولت صحبت کاملان و مشاهدهٔ جمال عارفان استماع اخبار و تتبع آثار ایشان در همت فرمائی و ظلمت زدائی همان تاثیر دارد که صحبت یا نجا است راست بلکه این نیز نوعے از صحبت است که جمال وقت در وے از غبار کدورت بشری و حجاب صورت عنصری مصفاست و صفاے حسن عقیده از مشاهدهٔ عادیات و اطلاع بر زلات منزه و معرا و لهذا قرنا بعد قرن جمیع اخلاف حفظ اخبار و آثار اسلاف نموده در محافل و مجالس بیان می فرمودند و در وفات و صحائف جمع آورده زیور دیگر بر جمال آن افزوده و وراے تسلی و تنبیه و اتعاظ و اعتبار آنرا فوائد و منافع بسیار است اولاً آنکه وجود اولیاء الله رحمتے است شامل و نعمتے همه کس و اصل پس بموجب **واما بنعمة ربك فحدث** ذکر مناقب و فضائل ایشان که در معنی شکر این نعمت عظمیٰ و عطیه کبریٰ است لازم باشد و اعتقاد و محبت این صفا کیشان واجب و متحتم ؎

هر کس که کمال اولیا را نشناخت — و این نعمت خاص بے بها را نشناخت
پس شکر نگفت و حب ایشان نگزید — میدان بیقین که او خدا را نشناخت

دیگر اینکه ذکر این محبوبان آله و محبان درگاه باعث نزول رحمت است و سبب وصول قربت. زیرا که هر محبوب را ذکر محب خود خوش آید و محب را وصف محبوب مرغوب و محبوب نماید دیگر اینکه این عبادتی است که بهر حال در جمیع محال بے کلفت و بے محنت از دست هر کس حاصل است و باوجود آن اینچنین جزائے جزیل که قرب رب جلیل است بر آن واصل دیگر اینکه چون نقل اخبار و حکایات ماضی و مستقبل و تتبع اوقات در و ذکر احوال اوائل و اواخر مالوف عادت و مانوس طبیعت گشته است پس اشتغال بذکر احوال اهل کمال

که مثمر سعادت مبداء و مآل است بهمه حال بهتر باشد تا قضای خلت و عادت متضمن طاعت و عبادت باشد
دیگر اینکه لا بد میان ذاکر و مذکور علاقه مناسبتے و محبتے باشد که باعث بر ذکر گردد پس حکایات صالحین بجهت آنکه
مبنی از مناسبت باطنی است ذاکر را در ظاهر نیز از ایشان نماید و بشری صلاح و حلیه فلاح بیاراید دیگر اینکه هر کس
که فضائل و مناقب اسلاف استماع نماید بضرورت دریابد که بعد از انقضای قرون و ادوار و تمادی دهور و اعصار هنوز
ذکر فضائل پیشینیان مے گویند سبب آن جز حسن عمل و کردار نیک نیست پس داند که حیات ابدی و سعادت ازلی
در حسن عمل است و شاید که تصور این معنی مزجر و باعث بر کسب خیرات و مبرات گردد دیگر اینکه تواند که ذکر خیر این طائفه
علیه سبب ترویح ارواح مقدسه ایشان گردد همچنانکه وے ایشان را در نهان بخیر ذکر مے کنند ایشان نیز بحکم تخاتی باخلاق
الهی اورادان عالم به نیکی یاد نمایند دیگر اینکه چون وے نشر مناقب و ذکر حمائد گذشتگان مے کند بحکم کساتدین
تلدان امیدوار باید بود که بعد از وے باو نیز همین معامله کنند

رب هب لی حکما والحقنی بالصالحین	واجعل لی لسان صدق فی الآخرین
پروردگارا عطا کن مرا حکمت و ملحق کن مرا به شایستگان	و بگردان برای من ذکر نیک در پسینان
چو من بخیر کنم یاد رفتگان دارم	امید آنکه مرا هم بخیر یاد کنند
چو شاد مے کنم ارواح دیگران شاید	کسان رسند و مرا نیز روح شاد کنند

خلاصه سخن آنست که بر اهل بصیرت مخفی نیست که بحکم حکایات المشایخ جند من جنود الله اقوال و احوال
مشائخ صوفیه که حاوی کرامت و استقامت اند و جامع علوم ظاهری و باطنی مبتدیان را تشویق و ترغیب مید هد
و منتهیان را دستور و میزان باشد و تخصیص اولاد و احفاد و مریدان و مسترشدان را در استماع مآثر آباء و اجداد و پیران
و مرشدان فائده هر چه تمامتر مترقب است زیرا که بسا است که مستمعے را از ذوق غیرت بجنباند و این غیرت
او را بجائے برساند یا نصفے را بصورتش منتبه سازد و این دیده صورت توبه و انابت بگشاید لهذا فقیر حقیر سراپا
عجز و تقصیر فوائد و حالات حضرت ایشان صاحب الکرامات الجزئیة ذات المقامات الجمیلة انار الله برهانه در قید
کتابت آورده باشد که اهل زمان عموماً و منتسبان این خاندان خصوصاً بآن منتفع شوند و کاتب را بدعوات صالحه یاد نمایند
وهیهات من ازکجا و این کار کجا درخور من ضعیف این بار کجا اوصاف بزرگان شمار کجا و در طاقت تقریر من زار کجا
التماس از ارباب انصاف دور از اعتساف آنکه بعد از تقدیم مراسم تدقیق چون نظر بر مواضع زلل و مواقع
خلل افتد آنرا رقمزده خامه اصلاح سازند چه فقیر که در بضاعة علوم مایه اندک دارد خاصة تصوف که در دخرستان
نایافت در دست نیست میابات بآن مسکین مکن که خود را خاک راه همه مے شمارد ؎

من خود چه کسم که در شمارے باشم	یا در صف اهل دل سوارے باشم
مقصود همین است که در شان کرام	گویم سخنے چند و بکارے باشم

و این مجموعه مرتب است بمقدمه و ده لطیفه و خاتمه و به لطائف الاذکار فی مناقب عمدة الاخیار

تمام گردانید و اگر الروض الازهر فی ماثر القلندر گویم هم شاید و شمس العرفان لاهل الایقان نیز
مناسب است و القول الوضی فی محاسن الولی مناسب و لایق مینماید و سئلت الله ان ینفع به
عباده الصالحین انه قریب مجیب حسبی الله و نعم الوکیل ولا حول ولا قوة الا بالله العلی العظیم

مقدمه منقسم بر سه فصل

فصل اول در بیان فضیلت علم و علماء بالله مدلل بآیات کلام الله و احادیث رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم و منافع آن و معانی لفظ اعتقاد

قد جاءکم بصائر من ربکم فمن ابصر فلنفسه ومن عمی فعلیها وما انا علیکم بحفیظ قال الله تعالی شهد الله انه لا اله الا هو والملائکة واولوا العلم قائما بالقسط فانظر کیف بدء سبحانه وتعالی بنفسه وثنی بالملائکة وثلث باهل العلم وناهیک بهذا شرفا وفضلا وجلالا ونبلا وقال الله تعالی یرفع الله الذین امنوا منکم والذین اوتوا العلم درجات قال ابن عباس رضی الله عنه للعلماء درجات فوق المؤمنین بسبعمائة درجة مابین الدرجتین مسیرة خمسمائة عام وقال تعم قل هل یستوی الذین یعلمون والذین لا یعلمون وقال انما یخشی الله من عباده العلماء وقال قل کفی بالله شهیدا بینی وبینکم ومن عنده علم الکتاب وقال تعم قال الذی عنده علم من الکتاب انا اتیک به تنبیها علی انه اقتدر علیه بقوة العلم وقال تعم وقال الذین اوتوا العلم ویلکم ثواب الله خیر لمن امن وعمل صالحا بین ان عظم قدر الآخرة یعلم بالعلم

هر آئینه آمدند بشما دلیلها از جانب پروردگار شما پس هر که بینا شد پس نفع او راست و هر که نابینا ماند پس زیان بر وست و نیستم بر شما نگهبان فرمود حق تعم گواهی داد خدا یعنی آشکار ساخت آنچه نمیست هیچ معبود مگر او و گواهی دادند فرشتگان و خداوندان دانش در حالی که خدا تدبیر کننده عالم است بعدل پس بدین که چگونه ابتدا کرد حق سبحانه تعم اولا بنفس خود و ثانیا بملائکه خود و ثالثا باهل علم رسکافیست ترا این شرف و فضل و بزرگی ابتدا فرمود حق تعم که بلند کند خدا مرتبه ها برای آنانکه ایمان آورده اند از شما و برای آنانکه عطا کرده شده است ایشانرا علم حضرت ابن عباس رض فرمود که برای علماء درجات اند بلند از مومنین به هفتصد درجه مابین هر درجه فاصله پنجصد ساله راه است و فرمود حق تعم بگو آیا برابر میشوند آنانکه میدانند و آنانکه نمیدانند و فرمود حق تعم خبر این نیست که میترسند از خدا عالمان از بندگان او فرمود حق تعم بگو بس است خدا گواه میان من و شما و نیست کسی که نزد یک اوست علم کتاب و فرمود حق تعم گفت شخصیکه نزد یک او علم بود از کتاب آنچه من بیارمش نزد یک تو تنبیه است برانیکه غلبه یافت بروی بقوة علم و فرمود حق تعم و گفتند آنانکه داده شدند ایشانرا علم وای بر شما ثواب خدا بهتر است مر آنکس را که ایمان آورد و کار شایسته کرد و بیان فرمود اینکه بزرگی قدر آخرت بعلم میشود و فرمود حق تعم و این داستانها بیان میکنم آنرا برای مردمان

سله سوال میکنم از خدا که نفع دهد بایں کتاب بندگان نیکوکاران خود را بتحقیق وے قریب است قبول کننده کافی است مر خدا و نیک وکیل و نیک یاور و نیست قوت و قوت مگر با خدا ے بزرگ ۱۲

بلکه مفهوم است مولوی صاحب تعریف هر یک پرسیدند حضرت مقتدای جهان بتفصیل و تشریح بیان کردند غرضکه این مباحثه بطول انجامیده
رفته رفته باصول فقه پیوستا د چونکه این علم را با علم منطق مشابهتی و مماثلتی است مولوی صاحب در تقریر خود کوشان این امر هم بودند که بطوری
این بحث در علم منطق بیاید تا غلبهٔ تمام با هم حضرت مقتدای جهان تقریر جوابات بچنین احاطه میفرمودند که تقریر از علم اصول فقه
خارج نمیشد درین اثنا ساعتها گذشتند تا بدین خیال که مولوی صاحب را حوصلهٔ بحث معقولات هم نماند حضرت مقتدای جهان بموقعه اصطلاحات
منطقیه هم استعمال فرمودند و سلسلهٔ بحث در علم منطق بیفتاده در نورد تقریر مولوی صاحب متعدد بار گفتند که نه عدد حواشی میرزاهد از مطالعه
من گذشته حضرت مقتدای جهان فرمودند که من یازده یا دوازده عدد حواشی این کتاب دیده ام چونکه دران وقت بیشتر حاضرین جلسه صاحب استعداد
وذی علم بودند همه را استماع این مباحثه فاضلانه چنان مشغوف شدند که از وقت صبح وقت اوسط ظهر بیامد کسی را خبر نشد همه سامان دعوت
یکسو ماند قاضی حافظ علی خان صاحب بغور استماع واقعه از دولتخانه خود آمده بهر دو صاحبان باصرار گفتند که وقت طعام میرود و طعام موجود
سرد و خراب میشود حاضرین جلسه تقریب را هم تکلیف لاحق لهذا مباحثه را تا ختم دعوت موقوف دارند حضرت مقتدای جهان تبسم شده فرمودند
که این وقت همانصورت پیش آمد که گویا دو مرغ جنگجو از جنگ باز داشته شوند قاضی صاحب گفتند که خیر چونکه در عمر از جناب بزرگ هستم لهذا
بمقتضایش گفتم قبول نمایند بعد از فراغ طعام حضرت مقتدای جهان باز بمولوی صاحب فرمودند که سخن ناتمام را تمام باید ساخت مگر مولویصاحب
گفتند که آن گفتگو تمام شد آنرا ناتمام ندانند بعده مجلس برخاست شد و حضرت مقتدای جهان واپس تشریف آوردند روز دیگر مولویصاحب
برتکیه شریف حاضر شده نذر نیازمندی دو روپیه نذر بحضور حضرت ایشان پیش کردند ایشان انکار فرمودند مگر مولوی صاحب باصرار تبلیغ گذارش
ساختند که ملازمان سامی متوکل و باخدا هستند دلم میخواهد که این نذر محقر بپذیرند انتهی وسعت نظر و قوت حافظه و ادراک امور غامضه
چنان در نهاد شریف ودیعت بود که هرانچه در ایام صبا ملاحظه فرمودند گاهی فراموش نه کردند مشغله سیر کتب بحدی رسیده بود که کمتر از کسی شنیده
شد واقعه متعلقه این امر از منشی عبدالرحمن صدیقی رامپوری شنیدم بیان می کردند که در اوائل سنه یکهزار و هشت صد و پنجاه و هشت عیسوی
وقتیکه در لکهنؤ از هیبت واقعه غدر انتشار و اضطرار پیدا آمد و شهریان بیشتر رو بفرار نهادند جمله اهالی خاندان ما قصبه کاکوری را مهد امن
و عافیت تصور کرده در نجا آمدند و چونکه از بعضی اهالیان قصبه علاوه اخوت و دوستی سلسلهٔ قرابت هم بود از حضرت قدوة السالکین زبدة الواصلین
غوث ملت شاه تراب علی قلندر قدس سره که در ازمان مسند آرای ارشاد متقین بودند سلسلهٔ بیعت و نسبت غلامی نیز معهد قیام دارد بنابر مقامات
مختلفه اقامت مستقل درین قصبه برنگان شیخ بشارت علی صاحب واقع شد هرگاه که قدری دلجمعی ظاهر گردید و تفکر و انتشار رو بکمی نهاد
جناب منشی امیر احمد صاحب امیر مینائی چشتی التزام حاضری روزانه تکیه شریفه و اختیار صحبت فیضدرجت حضرت مقتدای جهان بر خود لازم
کردند و لطف صحبت و فیوض کثیره بردی داشتند من هم اکثر همراه شان حاضر میشدم تذکره مختلف از تصوف و نکات آن و دقایق سلوک و غیره
می ماند روزی حضرت مقتدای جهان در اثنا ء تذکره بمنشی صاحب فرموده که عرصهٔ پنج سال گذشته که در علم من باعتبار مطالعه کتب ترقی نشد
مفهوم این ارشاد بخاطر نیامد که چه بود بعد چند روز منشی صاحب عرضکردند که کتابی در رسالات فوم جنات در جم سی جزو است بدستم آمد و درین روزها مطالعه میکنم چنین میسر آمد
احال الظهر نگذشته و منشی صاحب را خطره گذشت که حضرت ایشان را توجه بچنین امور چرا خواهد بود بلکه چنین کتب بسبب مشاغل خلل انتظر علی هم نگذشته خواهند بود حضرت ایشان
مشرف بخطره گشته فرمودند که مقامی ازان کتاب بیان کنید تا بدانم که کدام این کتاب است همچنان کردند همینکه نوبت بیان چند کلمات آمده بود حضرت ایشان
قطع کلام نموده خود بیان فرمودن آغاز کردند نامه چهار روز مسلسل بیان نمودند منشی صاحب روزنامه آنرا از کتاب مطابقت میدادند بعینه میافتند تا انیکه جمله

مضامین و مقاصد ابواب آن کتاب بیان فرموده ارشاد کردند که کتابیکه در مطالعه شما هست از کتبخانه حضرت شاه محب الله الله آبادی قدس سره است
مبلغ کتبخانه شان در علم خود دارم که همه را معائنه کرده ام منشی صاحب بغایت متحیر گشته گفتند که چنین تبحر علمی خارج از فهم انسانی ست و مخصوص
برای همچنین حضرات که علماء بالله اند و راسخین فی العلم آرے یختص برحمته من یشاء والله ذوالفضل العظیم و از همین قبیل حکایتی ا
که فقیر حقیر از زبان دررفشان حضرت خداوند نعمت قدس سره شنیده که در زمانه عذر حافظ شوکت علی صاحب پیش سندیله آستانه عالیه کاظمیه
را دارالامن والعافیت شمرده جمله کتب خود را که در شمار دو سه هزار مجلد بودند بسپردگی حضرت مقتدای جهان گذاشتند هرگاه که فتنه و فساد رفع
گردیده امن و تسلط واقع شد حافظ صاحب بکاکوری آمده عزم واپسی کتب سندیله از حضرت مقتدای جهان ظاهر ساخته استفسار کردند که
حضرت هم کمابے ازین کتب ملاحظه فرمودند یا نه فرمودند که ما چند بار همه را دیده ام و فلان فلان نسخه دراین کتب نادر و عمده یافتم حافظ صاحب
باستماع این کلام متحیر و متعجب شده بجاے خود گفتند که ما چنین عالم جید و متبحر ما هرجمله علوم تا حال ندیدم و قعی هر رنجه جامعیت درین ذات
مقدس سهاست بدیگری یافته نمی شود۔ جناب مفتی سعد الله صاحب مراد آبادی ثم المصطفی آبادی را با حضرت ایشان بسیار خلوص و اتحاد و
واسطه نیازمندی بود در مکاتیب خود بالقاب و آداب و تعظیم بزرگانه تخاطب میکردند چنانچه در مکتوب نوشته اند که حقائق آگاه درین جزو
زمان حال علم و علما بدین مرتبه رسیده که کسی بتحقیق یک صیغه پی نمی برد و با وجود تبیانات واضح قدم بجاده مستقیم نمیگذارد تا بدیگر دقائق و
غوامض علمی چه رسد حقا که درین زمان شان علم و علما را منحصر در ذات بابرکات آن ستوده صفات و مجمع حسنات میدانم و بس و در مکتوب
دیگر مینویسند که درین آوان که فقیر هدف سهام آلام جسمانی و اسقام روحانی و مورد آفات و عاهات ارضی و آسمانی است بسپر عنایت توجه
ملازمان و بجز دعای صمیمی خادمان چه تفویتها که نیندوخته و چه عقیدتها که از ریگذر دستگیری در حالت از پا افتادگی دوپاچه نگردیده شکر این
نوازشها که فرموده اند بکدام زبان و بیان ادا سازم بجز اینکه نمودے ندارم و این عذر را حواله بلطف کنم۔ بازمی نگارند که هر چند میدانم که توجه
باطن و یادآوری بدعاها درحق فقیر از آنجناب بیش از بیش است اما امید وارم که خاتمه بدعاے خیر و حسن خاتمت یاد کرده باشند ایزد متعال
آن برگزیده انفاس و مقتدائے زمانه را بامر غیبیات خوش داشته تا دیر سلامت دارد فقط و مولانا حکیم لطف الله لکهنوی مصنف تفسیر
مظهر العجائب وطعن السنان و قبقاب وغیره و مولانا حیدر علی مصنف منتهی الکلام و ازالة الغین و مولانا ابو البقاء عبد الحکیم لکهنوی فرنگی محلی
و مولانا محمد معین لکهنوی فرنگی محلی و مولانا جمال الدین احمد لکهنوی فرنگی محلی و مولانا سراج الدین لکهنوی و مولانا سعد الدین لکهنوی
و مولانا اوحد الدین نزیل لکهنو و مولانا حسین احمد محدث ملیح آبادی و مولوی بادی حسن لکهنوی و مولانا عبد الغفار خالصپوری از یاران
با اخلاص و مخلصان با اختصاص حضرت مقتدای جهان بودند بلکه صاحب تفسیر مظهر العجائب در مخاطبات و مکاتبات مخاطب بلفظ اوستادی
یا اوستاد و نامی نمودند و مثل حرمت اوستاد حرمت و عزت ایشان مرعی میداشتند و حضرات موصوفین اکثر برائے ملازمت کثیر البرکت می آمدند
و گاه گاه حضرت مقتدای جهان نیز تشریف می بردند واقعه دیگر متعلقه حالت وسعت نظر و کمال علمی حضرت ایشان فقیر حقیر بارها از
مولانا فرید الدین خانصاحب بکاکوروی شنیده میفرمایند که من اکثر بحضور حضرت ایشان حاضری شدم روزی بسبیل تذکره کتب بمن ارشاد شد
که وقتیکه ما مثنوی شریف حضرت مولاناے رومی قدس سره را از حضرت والد ماجد خود درس میگرفتم پنجاه شروح مثنوی شریف در مطالعه ام
بودند همه را بنظر آورده بحضور حضرت صاحب برای بحث میبردم لیکن حضرت صاحب مطالب کتاب و رای مطالب آن شروح میفرمودند آنهم
را بحافظه خود مخزون میدانستم و بجاے خود بر آنها غور و خوض نموده لطف خاص می یافتم کیفیت درس علوم هم بدان درجه رسیده که شب سوال

کامل درس اوند دصدها طلبه علوم را بدرجه تکمیل رسانیدند حضرت جد محترم مولانا محمد امجد علی اعظمی کاظمی مدظله العالی بسبیل تذکره چندبار ارشاد نمودند
که خالی بوقت درس دافهام مطالب غامضه در ذات مجمع الصفات ایشان دیدم کر در هیچ یکی از علمای دیگر نیافتم ازبسکه خود با وقات مختلفه
در مجالس آنها حاضر شده اندازه این معنی کرده ام نظر شفقتی و مرحمتی که بر تلامذه مبذول میکردند هم بی مثل و بی نظیر بود وقتیکه درس سلطان
میگرفتم از تنگی معاش بستوه آمده بارادهٔ ملازمت به باندا شتافتم وبدان نیندیشیدم که بخدمت مولوی سخاوت علی جون پوری و مولوی عبد الحلیم
لکهنوی مدرسین مدرسهٔ نواب ذوالفقار الدوله بهادر والی باندا بضمن ملازمت تکمیل علوم هم نامیم چنانچه بدانجا رسیده بعد ملاقات حکام اول
همین کار کردم که بخدمت مولوی صاحبان حاضر شده مدعای خود گفتم ووعدهٔ درس گرفتم مگر بعده چنان دلم سرد شد که مطلقاً دل بدان جانب
نگرائید وملازمتی هم بدست نیامد وچنان وحشت لاحق شد که فی الفور واپس بوطن شدم هرگاه بخدمتش حاضر شدم تبسم کرده فرمودند که واپس آمدن
شما خوب شد دلم نمی خواست که درحیات من شما از دیگران درس گیرید بدعای خواستم که واپس آیید باستماع این ارشاد برقسمت خود نازیدم دفعیه
که وجه افسردگی دل همین بود پس تکمیل درسیات پرداخته درزمانه قلیله فراغ حاصل کردم فقط کیفیت کمالات علمیه نیز عجیب وغریب بود علاوه
اوراد واشغال معموله خاندانی دوصد رکعت نافله روزانه میخواندند که تازمان وفات گاهی ترک نشد منقول ست که روزیکه صاحبزاده خورد
حضرت ایشان عالم علوم نقلی ماهر رموز خفی وجلی جناب مولانا حامد علی علیه رحمة الله الولی ازین خاکدان ظلمانی مراجعت بسوی عالم جاودانی
نمودند ازوقت صبح آثار احتضار برادوشان طاری شد تیمارداران واعزه را بمشاهده این حال سراسیمگی وناامیدی سخت ظاهر آمد
حضرت ایشان دران حال تکبیر تحریمه رکعات نافله می بستند وبسبب وفور پریشانی وشدت غم می شکستند وبار بار از حضار مجلس میفرمودند
که ببینید که پاس انفاس جاری ست یا نه اگر خدانخواسته نباشد تدارکش کرده شود حضار آمده عرض میکردند که رقت نفس موافق شغل مذکوره
هست آن وقت باز نیت رکعات نافله می بستند ودرچنین پریشانی غم فراق هم از ادای رکعات نوافل غفلت نمی ورزیدند بیشتر اوقات
قبله رومی نشستند حضرت خداوند نعمت انار الله برهانه اکثر این حکایت بسبیل تذکره میفرمودند که روزی بحضور حضرت ایشان کتابی میخواندم
دران نوشته بود که هرکه ده سال رو بقبله بنشیند مقام وی در بهشت خواهد بود فرمودند که مصنف این کتاب چنین می نگارند حالانکه یازده
شصت سال گذشته که رو بقبله نشسته میمانم ببین امید که شاید الله تعالی بوسیله همین عمل بر حالم رحم فرماید وگناهان من بیامرزد ورنه از شما
اعمال خود امیدی نیست ازینجا کیفیت انکسار نفس والتزام عبودیت دریافتنی است گاهی چیزی را بخود منسوب نه کردند بلکه عند الضرورت از
حضار اشاره کرده می فرمودند که می توانید که این چیز را گرفته بدهید حاضرین مرضی مبارک یافته تعمیل می نمودند اکثر در موسم گرما اتفاق میشد
که پیراهن شریف بر جای دیگر آویخته می شد و پوشیدنش منظور می بود از حضار می فرمودند که دست کسی از شما باین پارچه می رسد اگر
میسر شد فرود آرید اوشان حاضر می نمودند اما گاهی نفرمودند که پیراهن من فرود آرید بجز لفظ این پارچه یا این پیراهن وامر بالمعروف
ونهی عن المنکر گاهی بلهجه سخت وخشن نمی کردند بلکه بچنان خوبی میفرمودند که امور برضا ورغبت برگذاشتن آن فعل مستعدی شود واقعهٔ متعلقه
بکمال قوت فراست وحافظهٔ آنحضرت از حضرت مرشدی مولائی شنیده ام میفرمودند روزی شخصی موسوم بمسافر شاه سکنه دهلی وارد تکیه
شریفه شدند حضرت ایشان آنوقت درس میدادند بعد فراغت ازاوشان مستفسر حال گشته فرمودند که فقیر شما را گاهی دیده است گفتند که من
اینجا گاهی نیامده ام معلوم نیست که حضرت مرا کجا دیده اند فرمودند ممکن است که سهو شده باشد مگر تا این زمان فراست فقیر خطا نکرده یاد می
کنم شما در تقریب شادی مرزا سکندر حشمت که از خاندان شاهی لکهنو بودند صغیر السن بودید چندانکه دایه شما را در کنار گرفته برجای ایستاده تماشای شادی

می نمود اوشان بی اختیار قدم مبارک گرفته عرض کردند که واقعی ازدایه خود شنیده ام که والدین ما دران تقریب مدعوگشته از دهلی به لکهنؤ رفته بودند و
ما نیز بحالت طفلی همراه بودم چنین یاد دارم فراخور حال بشر نیست درین مدت درحال و صورتم تغیر ها واقع شده این کار فراست نیست بلکه از امور
کشف و عرفان میتوان شمرد پیشتر امیرزاده بودم و بعیش و عشرت بسر می بردم بعده رجوع بحضرات مشائخ کرام و مدتی سر نیاز بر آستان کرامت
نشان اوشان سودم تا به عطائے خرقه فقر ممتاز م کردند بعد آن مدتی سیر و سیاحت نمودم تا قائد توفیق آب و دانه ام را باین قصبه آورد و از حضوری
معزز گردانید پس درسکه این چنین تغیرات و انقلابات یافته باشند شناختش امرے معمولی نیست حضرت مقتدای جهان فرمودند که این حسن
ظن شما است که میگوئید ما نزد فقیر این قدر فراست برائے مومن ضروری ست کما از حدیث شریف ثابت ست که اتقوا فراسة المومن فانه ینظر
بنور الله غیرت طبعی و حیائے جبلی چنان بود که بجز از اولیائے متقدمین یا سلف صالحین شنیده نه شد از حضرت خداوند نعمت و این حکایتے منقوله
از حضرت مقتدای جهان شنیده ام میفرمودند وقتیکه حضرت عم اکرم قدوة العلماء والاولیاء زبدة العرفاء والاصفیا مولانا شاه حمایت علی قلندر
قدس سره الاطهر وفات نمودند عمر فقیر دوازده یا سیزده ساله بود مجمع کثیر از خواص و عوام بود و همه ها متحسر و متالم تا دو کس از مریدان حضرت جد امجد
قدس سره العزیز که زیر درخت تمر هندی واقع تکیه شریفه نشسته بودند با یکدیگر گفتند که افسوس امروز علم از خاندان حضرت پیر و مرشد برفت ظاهر
ست که جناب شاه صاحب یعنی حضرت شاه تراب علی قلندر را از مشاغل رشد و ارشاد فرصت کجا که مثل مولوی صاحب مغفور بدرس و تدریس توجه
خواهند کرد ازین گفتگو ما را کمال غیرت دامنگیر شد بخود گفتم کاش زمین شگافته که خود را زنده دفن کردمے بعد ازان زانوی تلمذ بخدمت حضرت
اخوی صاحب قبله مولانا شاه حیدر علی قلندر قدس سره تهه کردم و اوائل کتب درسیه عربیه وغیره از اوشان خوانده و اواسط و اواخر بخدمت حضرت
استاد نا و مولانا محمد مستعان علیه الرحمة والغفران گذرانیده تکمیل جمله کتب درسیه کردم مگر صدرا شرح هدایت الحکمة از حضرت ملا محمد عظیم اصفهانی
خواندم و درس و اجازة حدیث از حضرت مولانا حاجی امین الدین محدث کاکوروی رحمة الله علیه تلمیذ خاص حضرت شیخ ابوالحسن سندی مدنی
گرفتم و تا وقتیکه از همان هر دو حضرات این امر نه شنیدم که خیال ما ناقص بود بیشک الحال از ذات ایشان ترقی علوم است قرار و آرام را بر خود
راه ندادم انتهی و مؤید این معنی ست انچه حضرت غوث ملت والد ماجد ایشان در کتاب مستطاب کشف المتواری مولفه خود بصفحه ۱۸۶ ارقام
فرموده اند که هر دو فرزندان فقیر بعنایت الهی صاحب علم و صلاحیت اند شب و روز در تعلیم و تدریس اوقات میگذارند از باعث ایشان در
کاکوری تذکرهٔ علم عربی ست که طالب علمان آمده سبق میگیرند از صبح تا شام هنگامه درس گرم می باشد الحمد لله علی ذلک حق تعالی روز بروز
در علم نافع و عمل صالح ایشان ترقی دهد انتهی بالجمله حضرت ایشان در جمیع علوم تبحر مید اشتند و همین را غشاوهٔ حال خود ساخته خود را
چنان در علم ظاهر محتجب ساختند که بسیاری از مردمان معتقد بحر علمی شان بودند و بجاے خود می فهمیدند که حضرت ایشان محض عالم و فاضل
ظاهری اند نه عارف و صاحب دل و خود بعض اوقات میفرمودند که من این طریق را بمصلحتی اختیار کرده ام تا خلق بداند که ملائے هست فقیر حقیر
میگوید که وجه اختیار کردن این طریق مر حضرت ایشان را پابندی روش حضرات صحابه و تابعین و ائمه دین متین رضوان الله علیهم اجمعین
بود و نیز وفق ارشاد مسند الوقت حضرت شاه ولی الله محدث دهلوی که در کتاب قول الجمیل بطور وصیت در فصل آداب عالم حقانی بعد عبارت
طویله فرموده اند بل یکون عالما صوفیا زاهدا قانعا بالدنیا دائم التوجه الی الله منصبغا بالاحوال العلیة راغبا فی السنة
متتبعا للحدیث رسول الله صلی الله علیه وسلم وآثار الصحابة طالبا للشرح والبیان من کلام الفقهاء المحققین
المائلین الی الحدیث عن النظر واصحاب الاجتهاد المأخوذة من السنة الناظرین فی الدلیل العقلی تبعا واصحاب

السلوك الجامعين بين العلم والتصوف غير المتشددين على انفسهم والمدققين زيادة على السنة ولا يصحب الا من
اتصف بهذه الصفات يعني باشد عالم صوفي تارک دنيا مستغرق دريا دخدا مصبوغ بحالات بلند راغب در سنت مصطفوي صلى الله عليه وسلم
متجسس آثار صحابه كرام رضي الله عنهم طالب شرح وبيان حديث وآثار از كلام فقهاے محققين مائلين بحديث از نظر وكلام اصحاب عقائد كه عقائد
شان ماخوذ از سنت باشند وناظر دليل عقلي بطريق تبرع وعدم لزوم ونيز از كلام اصحاب سلوك كه جامع علم وتصوف اند وعدم تشدد كنندگان
بر نفوس خود ونه دقت كنندگان زائد بر سنت نبويه صلعم باوصف علم آن وبايد كه صحبت كسي نا اختيار كند مگر آنكه متصف بصفات مذكوره باشد
واز نيجاست كه فقيه زاهد خشك از نور باطن وبركات قلبيه ناواقف ميباشد ومحدثين ظاهري از فهم دقيق ومغز شريعت محروم وغالبا ان اقبال
اكثر در عقائد اسلاميه متردد يا منكر واز بركات ايمانيه ونور عبوديت بيگانه فقط حكايتے مناسب مقام يادآمد لهذا نوشته ميشود برنهاكه حضرت مولانا
محمد اسحاق نبيسه حضرت شاه عبدالعزيز محدث دهلوي ومهاجر مدينه طيبه على صاحبها الف الف صلوة وتحيته رونق افروز دهلي بودند شخصي ظاهربين
گفت كه الحال بوي فقر درين خاندان چنانكه در زمانه حضرت شاه ولي الله محدث دهلوي وصاحبزادگان عالي منزلت شان بود باقي نماند و
حسرتا گفت كه الحال آن نزكجا بابم وبكه استرشاد نمايم حضرت مولانا برخيالش مطلع شده فرمودند كه چنين نيست ما را نيز تعليم اشغال واذكار واوراد
متعلقه فقر از جد مادري خود شده است اما چونكه ارشاد حضرت شاه ولي الله محدث دهلوي است كه اگر فقير را وضع اختيار كردن منظور باشد پس
ويرا در پناه ولباس علما باید گريخت لهذا اين وضع اختيار كرده ام انديشه مكن كه طلبه بيكار ست ودين او تعليم اذكار واشغال قاصر همچنين حضرت
مقتداي جهان عليه الرحمة والرضوان شغل درس وتدريس اختيار نموده مردم ظاهربين را موقع ادراك حالات عاليه خويش ندادند الا ماشاء الله
چنانكه ارشاد متذكره بالا مخبر است - ونيز منجمله تبحر حضرت مقتداي جهان اينكه حضرت مولانا امين احمد محدث ملیح آبادي تلميذ رشيد حضرت شاه
عبدالعزيز محدث دهلوي كه از اساتذهٔ زمانه خود بود كتاب مستطاب عوارف المعارف مصنفه حضرت شيخ شهاب الدين
سهروردي رحمة الله عليه را كه كتابے ست مستند در علم تصوف وحضرات مقتدايان دين مثل حضرت سلطان نظام الدين
اوليا محبوب الهي دهلوي وحضرت شيخ قطب الدين دمشقي صاحب رساله مكيه وحضرت مخدوم شاه مينا لكهنوي وغيرهم از اساتذه خود ش
خوانده وسند گرفته ومدار كار خود بابرين كتاب داشته از حضرت مقتداے جهان قرات كرده اجازت روايتش
گرفتند وچونكه اجازت اين كتاب مستطاب درين خاندان بوسائط قليل است ونيز سند عالي
از نوادر انگاشته شده استجازه آن نيز از قبيل استحسان شمرده ميشود آن سند چنين ست كه حضرت مقتداي جهان را سماع واجازت از حضور حضرت
والد ماجد ومرشد ارشد خويش شاه تراب علي قلندر قدس سره حاصل بود وآنحضرت را از پير ومرشد والد ماجد خويش حضرت عارف بالله
شاه محمد كاظم قلندر قدس سره وآنحضرت را از حضرت پير ومرشد خود كليد عرفان شاه بسط علي قلندر قدس سره وآنحضرت بالطبع اويسي از حضرت مصنف كتاب حضرت
شيخ الشيوخ شهاب الدين سهروردي رحمة الله عليه اجازت بود وحضوري عالم ارواح ونسبت بآن عالم وفيض يابي ازان بطور خاص كه حضرت كليد عرفان رحمة الله عليه احيانا اصحاب خود را
ملفوظات معتبرهٔ اين خاندان عالي شان مخفي نيست - بزمانه طالب علمي هر آنچه رياضت ومحنت شاقه كه نمودند چه نويسم بيشتر اوقات در روشني
مهتاب مطالعه كتاب كرده از حضرت اوستاد عالي منزلت سبق گرفتند وبعد فراغ از تحصيل هم ستدين سلسله قائم ماندند منقول ست كه بسبب
كثرت مطالعه وتدريس طلبه ضعفي در بصارت ايشان راه يافت اطباء قصبه بعلاجش پرواختند مگر فائده نه شد تا حسب تجويز بعضي اعزه و
احباب رجوع بحكيم مرزا محمد علي طبيب شاهي لكهنؤ نمودند وبطلب وشان رفته اراده بيان حال كردند مگر نوبت نيامد روز دوم رفتند آنروز نيز نوبه مجوم

مرضاوینیز عدم تعارف اتفاق شد روز سیوم رخت نشسته بودند که مولانا جمال الدین میرک معروف بمولانا میرزا حسن علی محدث لکهنوی
وارد شدند حضرت ایشانرا دیده تعجبانه وجه ورود پرسیدند حضرت ایشان بیان نمودند میرزا صاحب با حکیم صاحب خطاب بدو بیافت حال
حضرت ایشان نمودند میرزا صاحب تصحیح کردند حکیم صاحب بمجرد اطلاع معذرت پرداختند حضرت مقتدای جهان فرمودند که خیر گذشت
آنچه گذشت اما معلوم شد که التفات ملازمان سامی جانب امرا و روسا زاید منعطف میگردد و بنسبت غربا چرا که خیر از سدوز انجامی آید
امروزی بجانب خود متوجه نیافت امروز غالباً بوجه میرزا صاحب اینقدر تخاطب واقع شد حالانکه این امر منافی شان طبیب است
نیز توجه کسان بهر کس باید داشت که هر کس را ضرورت وی لاحق میشود اگر چنین حالت ماند پس بیچارگان را خدا مالک است از مطالعه کتب
طبیه دریافته ام که از شرایط طبیب خوش خلقی و شفقت عامه نیز هست و فقیر هم چکنه کتب این فن را دیده و طلبه را درس داده است فرق میان
ما و ملازمان سامی صرف بحیثیت جزو علمی و عملی است حکیم صاحب عذرخواه مستفسر حالات شدند حضرت ایشان حال بیان نمودند مزید
گلایین کیفیت غالباً بوجه کثرت مطالعه کتب در روشنی ماهتاب رو داده علاج ممکنه کرده شد مگر فائده نشد چونکه فقیر طالب علم و متوسل است
لهذا نسخه سهل الحصول و کم قیمت و مجرب طلازمان میخواهد حکیم صاحب نبض دیده نسخه کم قیمت و مجرب بخود نوشته دادند که بنهایت مفید شد و حضرت
ایشان تا مدت حیات استعمال کردند و بصارت بر حال خود قایم ماند - و در کتابت هم بدطولی داشتند چنانچه اکثر کتب درسیه مثل توضیح و تلویح
و تنقیح متن آنها شیه میرزاهد بر شرح مواقف و ترجمه هدایه و جلدین اخیرین هدایه و شرح وقایه و نخبة الیمن و مطول و شمس بازغه وغیره نوشته
دست مبارک ایشان و نیز برادر بزرگ ایشان حضرت مولانا شاه حیدر علی قلندر قدس سره موجود اند طرفه تر اینکه در کتب مذکوره از جای بوش
تحریر مبدل نگاشته که از ان میان خط هر دو حضرات تمیز کرده شود - اصابت رای فهم و سداد امور دینیویه چنان بود که دانایان و عقلای پخته کار
در مهمات امور بحضرت ایشان رجوع میکردند و حسب رای عالی بعمل می آوردند و بسبب همین کمال ظاهری و باطنی منظور نظر حضرت اوستاد
عالی منزلت خود ماندند اکثر بسبیل تذکره میفرمودند که حضرت اوستاد ما را بسیار عزیز میداشتند و عنایتی و توجهی که بر حال من مبذول میکردند
بر دیگری از تلامذه نمی فرمودند من امر که میخواستم می پرسیدم بخلاف تلامذه دیگر که او شانرا چندان جرات و گستاخی حاصل نبود در
تحریرات حضرت مولانا حضرت مقتدای جهان را بخطاب تقی الدین علی مخاطب میفرمودند چنانچه در اجازت نامه حزب مکرم دلائل
الخیرات تحریر فرموده اند که اجزت بقراءة الحزب المکرم للشیخ الموفق تقی الدین علی بعد این عبارت حضرت مقتدای جهان
خود تحریر کرده اند هذا ما حرره اوستادی و مولای مولانا محمد سلطان غرضکه ذات عالی صفات موصوف باوصاف غریبه و سیر عجیبه بود و
کم نظیر خود نداشت قسام ازل حسن جمالی صوری و معنوی و فضل و کمال ظاهری و باطنی در حصه خاص حضرت غوث ملت و الدماجد ایشان
نهاده بود که ظهورش بدین طور گردید و نیز چونکه ارشاد فیض بنیاد حضرت کلید عرفان قباء عالم سیدی شاه باسط علی قلندر قدس سره از حضرت
عارف بالله شاه محمد کاظم قلندر گشته بود که اولاد شما همچو اولاد امامین خواهد بود لهذا ذات قدسی سمات این هر دو حضرات بهمان طور و همان
اوصاف متصف گشتند از حضرت خداوند نعمت مرشدی و مولای نامدار ملهد بزلة متواتر شنیدیم که مولانا ابو البرکات رکن الدین آب علی لکهنوی هنگام ایجاد تشریف
می آوردند میفرمودند که از نهضت تا عرب سفر کردم امثال این هر دو برادران امثل حضرت مقتدای جهان مجدد بزرگ ایشان حضرت شاه حیدر علی قلندر قدس سره بمانند
در اکثر مقام دیده ام گر چنین اتفاق و مودت باهمی و شرافت حسبی و نسبی و کمالات علمی و عملی ندیدم و اگر علاوه اخوت اتفاق و مودت باهمی نیز شرافت
حسبی و نسبی معلوم گردید و اگر این هم شده کمالات علمی و عملی نشنیدم اگر کمالات علمی و عملی هم شنیدند جمیع الصورت دو سیع السیرت نشنیدند اگر اینهم بنظر آمدند

کمالات فقر در آنها معلوم نشده و باوصف چنین بتجرید و کمالات عجیبه اخلاق و خرمن اخفاق بلکه همه تن رحم و کرم بودند و در امراء و غرباء و مساکین و فقراء فرقی نمی کردند یکسان پیرایه انجاح حوائج شان متوجه میشدند گاهی اراده اعلای شان و تلاقی ارباب دنیا و تلاش معاش نفرمودند و موسوی نبی یاور خانصاحب صدرالصدور کا کوروی مرید حضرت غوث ملت نظر بحالت فقر و توکل حضرت ایشان تجویز عمدهٔ صدرالصدوری کردند و دو گذارش هم ساختند حضرت ایشان انکار نموده فرمودند که من حالت موجوده را بر حالت آینده مرجح میدانم پروردگار من کفیل رزق است بهر طور که مقدر کرده است خواهد رسانید تا حال برین خیال قایم هستم دعا کنند که الله تعالی برین خیال استقامت بخشد و مصداق حدیث من کان لله کان الله گردانده تا که همه را باشم و بقیه انفاس خود بهمین طور بگذرانم و نوبت تردد نزد امرای دنیا نیاید که نعم الامیر علی باب الفقیر و بئس الفقیر علی باب الامیر انکسار نفس و تحمل ماطن بدان مایه بود که گاهی کسی را از حضار و خدام امر بخدمت گذاری نفرمودند بلکه یا عوام بر نگ عوام ماندن خاصه حضرت ایشان بود بسا اوقات میفرمودند که من شیخی بلا تشیخ را دوست میدارم و هر که در راه حق قدم زند و براین اختیار باید کرد نقل است که یکبار موسم عرس شریف حضرت جد امجد خویش قدس سره بخانه تشریف می بردند در اثنای راه که اهل حرفه مستعده بآراستگی دوکانهای خود بودند دیدند که دکانی هم بدرستی دوکان خود مشغول است حضرت ایشان از همراهیان استفسار نمودند که این زن چه حرفه میکند و چه چیز میفروشد عرض کردند که این زن بنگ و دیگر اشیاء مشتبه میفروشد حضرت ایشان بغضب تمام فرمودند که فوراً این را بدکنید سبحان الله از این امور اروح طیبه حضرت صاحب العرس را چها فرحت و مسرت حاصل خواهد شد زنکه مذکور از جسارت تمام فی الفور جسته گفت که خیر اگر چنین اختیار دارید از بارگاه الهی هم بدر کنانیده دهید یا استماع این کلام هیچ نفرمودند و بلکه بشریفه واپس آمدند و فرمودند که افسوس این وقت در پرده هدایه شرح وقایه مانده بر آن زن خشمگین شدم و غمگین ساختم تا دیر گریستند بعد ازان مبتسم مطبخ فرمودند که حصهٔ طعام برای وی بهر دو وقت از بنجا بفرستند الحق هر مخلوق اگرچه کمترین خلایق باشد نسبتاً با خالق خود چیزی دارد که قابل قدر است حافظ شیرازی گفته ؎ در کوی نیکنامی مارا گذر ندادند ۔ گر تو نمی پسندی تغییر کن قضارا ؎ بیشتر حصهٔ عمر خود در درس و تدریس و افاده و طلاب ظاهری بسر کردند صرف بعد وفات پسر خود خویش حضرت مولانا حامد علی قدس سره جدا دیری نفیر حقیر الیه آن مشغله و کمی تنها و باز بوجه برنج و الم شدید بجز حضرت والد قدس سره کتر دیگری را درس داده اند و اکثر اوقات بکسرت و حزن میفرمودند که افسوس آنچه کسب و بضاعت عمر خود داشتم همه زمین دفن کردم ۔ شغل تالیف و تصنیف نیز کم ماند در مدت حیات خویش در تصنیف فرمودند یکی این کتاب مستطاب که مقصود اصلی از ان تحریر ملفوظات حضرت والد ماجد مرشد خویش داشته بضمن آن بسیاری از مباحث علمیه که از محیط قلب شریف بزبان لطیف آمده بیان فرموده اند چنانچه از تکمله شریفه واضح است و نیز از سلسلهٔ دودمان ایالت و نقاوه خاندان امارت جناب مولوی محمد صدرالدین خانصاحب مدظله خود فقیر حقیر شنیده میفرمودند که هنگام تحریر این کتاب چندان مهمات مسائل بر ذهن فقیر هجوم میکنند که میترسم که مبادا ذهن فقیر از هم نپاشد و این حال مماثل حال حضرت مولانا جلال الدین رومی است که وقت نویسانیدن مثنوی شریف میفرمودند که در اینوقت چندان حقایق بر قلب من وارد میشوند که اگر ظاهر نسازم قلب از هم پاشد بهرگاه قدری ازان مبیضه نویسانم سکونی و طمانینتی میگردد و این کتاب بهر انچه عجب العجابی و لاجوابی دارد و اخبار کیفیت تحقیقات دقیقات علمیه حضرت شیخ اکبر محی الدین ابن عربی و حضرت امام محمد غزالی و حضرت امام فخر الدین رازی رحمة الله علیهم میکند بر ناظرین شما یقین علم دین خفائی ندارد ۔ دیگر از تصنیف حضرت ایشان رساله مختصره است در بیان خصال عشرهٔ فطرت که بزمانه درس تلمیذ با تمیز صداقت آگین مولوی محمد امام الدین مرحوم کاکوروی برطبق فرمایش شان در چند ساعت نوشته دادند چنانچه مولوی صاحب در نسخه خود که منقول عنه از اصل بود اظهارش کرده اند خیلی مفید است ۔ تلامیذ حضرت ایشان بسیار شده هم

اکثر ازانها فاضل جید و ذی استعداد و صاحب تصانیف اسامی همه معلوم نشد نگارا تا کتب در سیه تمام کردند یا فرصت فراغ رسید و تقریر مقرر را بطریق معتبر معلوم گشته اینجا مینویسد علاوه حضرت صاحبزادگان ایشان فمنهم مولانا حسن علی بخش نبیره حضرت شاه میر محمد قلندر قدس سره و مصنف کتاب تعریف الاذکیا فی احوال الانبیا و تذکیر العارفین وغیره و منهم ابن اخیه الاکبر مولانا علی اکبر قلندر مصنف رساله اصل الاصول فی بیان السلوک و الوصول رساله هدیة السالکین و منهم ابن اخیه الاصغر مولانا علی اصغر و منهم مولانا شاه منصب علی علوی کاظمی و منهم مولانا امجد علی علوی کاظمی مصنف وقایع کابل وغیره و صاحب تحقیقات رائقه و تدقیقات فائقه مدالله ظله و منهم مولوی حافظ ذاکر علی خلف مولوی باسط علی برادر عمزاد حضرت ایشان که قرابت خویشی هم داشتند و منهم مولوی اکرام الله علوی کاظمی خلف مولانا شاه منصب علی و منهم مولوی افضل علی علوی نبیره عمه حضرت ایشان و منهم مولوی شیخ وزیر علی علوی کاکوروی خویش حضرت غوث ملت و منهم مولوی حافظ عبدالله شهید کاکوروی متخلص بیوسفی و منهم ملا محمد نواب لاهوری مهاجر مدینه طیبه و استاد محدث العصر مولوی ارشاد حسین رامپوری مصنف کتاب انتصار الاسلام وغیره و منهم مولوی امیر شاه دلاهوری نزیل خانصپور منهم مضافات لکهنؤ که تقریظ بدیعه شان نیز در اوائل کتاب مستطاب مندرج است و منهم مولوی کریم بخش مچهلی شهری خلیفه حضرت غوث ملت و منهم مولوی حیدر علی که بسر کار قاضی محفوظ علینا صاحب بیس کاکوروی ملازم بودند و منهم مولوی حیدر علی ثانی که بسر کار منشی رسول بخش کاکوروی ملازم بودند و صاحب استعداد و فهم و ذکا و منهم مولوی محمد دل اعظم گڈهی و منهم مولوی قاضی حلیم الدین خان ابن قاضی وحید الدین خان کاکوروی قاضی عظیم آباد پٹنه و منهم مولوی حافظ محمد حسین ساکن بڑاگاؤن نزیل کاکوری و منهم مولوی امام الدین علوی کاکوروی مسبوق الذکر و منهم مولوی امیر الدین خان کاکوروی ابن مفتی خلیل الدین خان کاکوروی سفیر شاه اوده و منهم مولوی نعیم الدین خان ابن مفتی حکیم الدین خان کاکوروی و منهم مولوی بشیر الدین المتخلص بشاکر از نبایر مولانا حاجی امین الدین محدث کاکوروی و منهم مولوی احسان علی بیگ ابن مرزا محمد بیگ کاکوروی و منهم مولوی ریاست علی والد ماجد چودهری غلام علی کاکوروی و منهم مولوی سید حسین ابن شیخ عبدالحسیب ساکن دیوه نزیل کاکوری و منهم مولوی ضامن حسین سندیلی و منهم مولوی صلاح الدین احمد عباسی کاکوروی و منهم مولوی عبدالباقی ابن مولوی عبدالصمد شهید و منهم مولوی محمد مهدی کاکوروی و منهم مولوی صدر الدین خان کاکوروی و منهم مولوی هدایت الله ملیح آبادی و منهم مولوی سید علی کمنڈوی و منهم مولوی عنایت الله سندیلی خال علائی قاضی احمد علیخان کاکوروی و منهم مولوی رکن الدین نبیره مولانا حاجی امین الدین کاکوروی و منهم ابی و شیخی مولانا حافظ شاه علی الوقت قلندر علوی کاظمی مصنف تکمله شریفیه و خاتم صحیفه لطیفه و صاحب شهادت نامه و دیگر رسائل در ابتدای زمانه بیشتر وقع سپاهیانه میدانشتند

سنہ تاریخ وفات ایشان نوزدهم ماه جمادی الاولی روز شنبه سنه یکهزار و سیصد و یک هجری است و هزار و سیصد و یک هجری در ضمن عبارت یافته ۱۲ سنہ ایشان در آغاز شباب بتاریخ چاردهم شعبان المعظم روز پنجشنبه سنه یکهزار و سیصد و هفتاد و دو هجری رحلت فرمودند قبر در کاکوری متصل درگاه حضرت غوث ملت ۱۲ سنہ ایشان بتاریخ چاردهم ماه جمادی الاولی سنه یکهزار و دویست و هفتاد و سه هجری وفات یافته قبر در کاکوری ۱۲ سنہ ایشان بتاریخ یکم ماه صفر سنه یکهزار و سیصد و نود و هشت هجری هنگام معاودت از مدینه طیبه در دادی فاطمه وفات یافته همانجا مدفون شدند ۱۲ سنہ ایشان بتاریخ نهم ماه جمادی الاولی سنه یکهزار و سیصد و دو از ده هجری وفات یافته قبر در کاکوری متصل درگاه حضرت غوث ملت ۱۲ سنہ ایشان بتاریخ هشتم ماه رمضان المبارک سنه یکهزار و سیصد و شانزده هجری رحلت کردند قبر در کاکوری متصل درگاه حضرت غوث ملت ۱۲ سنہ ایشان در بیست و سوم ماه شوال سنه یکهزار و سیصد و هفتاد و یک هجری رحلت کردند قبر در کمنڈ یا فته قبر در گهنوئیله شاه پیچر ۱۲ سنہ ایشان در آغاز شباب بتاریخ بیست و سوم ماه شوال سنه یکهزار و سیصد و شصت و یک هجری رحلت کردند قبر در چنارگڈه ۱۲ سنہ ایشان بتاریخ چاردهم ماه صفر سنه یکهزار و سیصد و هفتاد و هشت هجری وفات یافته قبر در کاکوری ۱۲ سنہ ایشان بتاریخ بیست و چهارم ماه جمادی الاولی سنه یکهزار و سیصد و هشتاد و یک هجری وفات یافته قبر در بنارس ۱۲ سنہ ایشان بتاریخ بیست و ششم ماه شوال سنه یکهزار و سیصد و نود و شش هجری وفات یافته قبر در کاکوری ۱۲ سنہ ایشان بتاریخ پانزدهم ماه صفر سنه یکهزار و سیصد و شانزده هجری وفات یافته قبر در کاکوری خود بخود ملک کن بدروازه دیگر حضرت خواجه بنده نواز گیسو دراز ۱۲ سنہ ایشان بتاریخ پانزدهم ماه ذی الحجه سنه یکهزار و سیصد و دو نه هجری وفات یافته قبر در کمنڈی ۱۲ سنہ ایشان بتاریخ هشتم ماه شعبان سنه یکهزار و سیصد و نود و سه هجری وفات یافته قبر در کاکوری ۱۲

در فنون سپاهگری خرد کامل و شفقت شامل و بمقتضای علویت نسب باهتمام بامتابعت روش خاص جد خود حضرت امیرالمومنین اسدالله الغالب علی بن
ابی طالب کرم الله وجهه منظور خاطر اقدس بود تهور و شجاعت نیز بغایت در ذات عالی او بود و عصا و پوی خود بر مصلای نهاندی مرقوم
کاین یکی عصای موسوی است و دیگری عصای مرتضوی - اخفاء و کتمان چنان بود که گاهی چیزی از حالات خویش کسی نگفتند بلکه همواره امور
متعلقه بانکسار نفس و حسرت و ندامت بزبان میرفتاند تا یکماه صرف بود وفات برادر بزرگ خود حضرت قطب الاقران مولانا شاه حیدر علی
قلندر قدس سره وقت تجهیز و تکفین بحالت رقت شدید از مخلص صادق الاخلاص بیان مجمع عام فرمودند که میان من و برادر صاحب فضائل
همین مشوره ماند که در ارتحال ازین عالم فانی از ما کرا سبقت باید کرد اگر ملازمان عالی سبقت کنند چه حالت خواهد بود و اگر من پیشتر می کنم چنین شد
بالآخر همین طی شد که ملازمان عالی سبقت نمایند چنانچه همون امروز شده و فقیر پنج سال زاید در عمر خود از بارگاه الهی خواسته تا کدامان مدت
انچند امور واجبه نیمه خود فراغت گیرد منجمله آن یکی اینکه این مختصر اشاره بسوی حضرت خداوند نعمت ابی و مولای روح الله روحه فرمودند اگر تب
درسیه فراغ حاصل کند فقط باقی اظهار حالات عالیه و کرامت آنحضرت کاریست بزرگ و امریست سترگ است فقیر حقیر را نه علی زاید و نه علمی و اعتبر
بران جسارت نماید البته اینقدر ضرور میتواند گفت که حضرت ایشان بمرتبه غوثیت فایز بودند چنانکه حضرت خداوند نعمت مرشدی
و مولائی روح الله روحه در تکمله شریفه لنعمن بیان وفات حضرت ایشان تحریر فرموده اند که بتاریخ پنجم ماه جمادی الاولی سنه یکهزار و دوصد
و دو هجری یعنی فاتحه حضرت غوث ملت قدس سره میان مجمع مخلصین و معتقدین خاص فرمودند که امسال در عرس شریف مردمان کثیر در سلسله علیه
قلندریه بدست من بیعت کردند معلوم نیست که مقام حضرت سید نجم الدین غوث الله به قلندر قدس سره سید ام یا چه بعده سخنان دیگر آغاز
نموده آنرا چنان از قلوب محو نمودند که باز از حاضرین کسی را یاد نه آمد که تفحص کنانیده و علاوه ازین دلیل دیگر غوثیت حضرت ایشان
را اینست که حضرت مرشدی و مولائی انار الله برهانه بارها تذکر فرمودند که من در قرب زمانه وفات حضرت ایشان فتحی بخواب دیدم که
از مکان بر آستانه عالیه حاضر شدم دیدم که در کمره نشستگاه حضرت ایشان حسب معمول جانماز مصلای ارشاد و هدایت اندر و بیرونی حضرت
ایشان سبدی مملو از شیرینی لذیذ نهاده و بران رومالی سرخ گلدار افتاده و بزرگی دیگر کامیازی در صورت و سیرت و لباس ندارند موجود
بطرف جنوب مصلای شریف نشسته اند بعد غور فرق میان هر دو بزرگ همین قدر یافتم که لباس آن بزرگ مصلی نشین بسیار سفید و صاف است
و لباس بزرگ دیگر کم ازان متحیر شدم که چه می بینم بمجرد خطور این خطره بزرگ مودب مبین فرمودند کاین بزرگ حضرت غوث الاعظم شیخ
محی الدین عبد القادر جیلانی رضی الله عنه هستند قدمبوس شوید حسب ارشاد قدمبوس شدم حضرت غوث دست مبارک بر پشت من
نهاده نوازش ها فرمودند و دولذو از ان سبد برآورده بمن عنایت فرمودند و جلد سبد را معه رومال بحضرت مقتدای جهان عنایت کردند عرض
کردم که حضرت همه شیرینی را بحضرت ایشان مرحمت فرمودند مرا ازان حصه ندادند فرمودند که ما آنهمه را نیز برای شما بایشان داده ایم ازین
ارشاد حضرت غوثیت مآب چنان مسرور گشتم که از فرط مسرت گریه طاری شده و بهمان حال چشم وا کرده دیدم وقت صبح بود برخاستم بعد ادای
نماز وغیره بروقت معموله خود برای سلام حاضر شدم حضرت ایشان متبسم شده بجناب نصیر خان صاحب مخاطب گشته ارشاد فرمودند که
اگر کسی ما را بصورت حضرت غوث الاعظم رضی الله تعالی عنه بیند جای تعجب نیست که من از اولاد ایشانم و نیز از غلامان کمدر سلسله
خود هم بیعت دارم و از دیگران نیز بیعت می گیرم دستگیری زایاساری در رعایت مریدان و متوسلان خود ضرور میباشد انتهی پس از ان
علو رتبت و سمو مرتبه قطبیت حضرت ایشان تواتر یافت و غالبا استفسار حضرت ایشان کیفیت وصال حضرت

غوث الاعظم رضی اللہ تعالی عنہ بوقت عروض مرض از حضرت جد امجد مولانا و مرشدنا شاہ علی اکبر قدس سرہ چنانکہ در تکملہ اشرفیہ در وصل
اظہار رمد و ملال فراق جمال حضرت خداوندگار مرقوم است از ہمین سبب بوده باشد چرا کہ حضرات اولیا را قصد فائزین مقام بقا بالله
و اعرفان مقام و کمال خویش ضروریست و از ہمین سبب موت شان اضطراری نمیباشد بلکہ اختیاری میباشد و از گذاشتن ناسوت بعد
التمرس راه نمی باید کہ نص صریح بدان ناطق است بلکہ ذوق اکمال تبعیت سنت سنیہ حضرت خیر الانام بجز رفاقت اعلی چیزی را نمی پسندد
و الحالہ مصداق آیہ و انی ہدایہ ان المتقین فی جنات و نہر فی مقعد صدق عند ملیک مقتدر میگردد و حضرت ایشان نیز در ہمین شوق و
ذوق رفیق اعلی بتاریخ ہفتدہم ماہ رجب المرجب روز چار شنبہ بوقت یک و نیم نواخت سنہ یکہزار و دو صد و نود ہجری از مرتبہ تشبیہات
عبدیت عروج بر مراتب رحمانیت فرمودند و از زبان الہام ترجمان ارشاد نمودند کہ صورت از بی صورتی آمد بیرون بباز شکانا الیہ راجعون
تشریح این واقعہ ہوش رباد سانحہ روح فرسا در تکملہ اشرفیہ باید دید موہبت سوم در ذکر بندی از حال برکت اشتمال حضرت
حضرت خداوند نعمت مرشدی و مولای قدس سرہ العزیز باید دانست کہ غروب بدر کامل چونکہ باز مقتضی طلوع است بصورت ہلال و ہلال
را بدر کامل شدن ضروری کہ نظام عالم و قوام بنی آدم بدان منوط و مربوط است و بیشتر از زبان ثقات شنیده و ہم در تکملہ اشرفیہ معاینہ
کرده ام کہ قاضی احمد علی نصاحب در زمانہ قریب فات حضرت مقتدای جہان بخواب دیده بودند کہ بدر کامل غروب میشود و ہلال بجایش
نمودار است و تبسیرش حضرت مقتدای جہان علیہ الرحمۃ و الرضوان نوشته بودند کہ ماہ وجود فقیر است غالبا زمان معین قریب رسیده است
مراد از ہلال وجود فرزند حافظ علی انور است پس فرض وقت آمد کہ قدری از حال مکرمت مآل آن محبوب ذو الجلال نیز بجیز تحریر
نامشام جان مجبین مشتاقین را بشمایم انفاس متبرکہ طراوت و افی و نضارت کافی دست دہد و وابستگان دامن دولت را بہین دستاویز
تحف و مباہات گردد پس بدانکہ آن مجمع حالات مصطفوی منبع کمالات مرتضوی غوث جہان منیف زمان بحر لایق علوم و معارف نہر فایق
فہوم و مکاشف راحۃ القلوب دافع الکروب تریاق المجبین دلیل العارفین حجۃ اللہ علی العالمین وسیلہ نجات المریدین و المسترشدین
انیس العاشقین مونس الذاکرین مظہر حسن لایزالی مرآت جمال ذو الجلالی باغ و بہار گلستان ربوبیت عندلیب بوستان صمدیت ناخدای
سفینہ معرفت و رہنیم بحر حقیقت شہباز فضای قربت شہسوار عرصہ ولایت مصدر انوار رحمت مخزن اشفاق و مرحمت معدن
فضل و کمال ناظر تجلیات جلال و جمال فایز مقام محبوبیت مظہر اسم ربوبیت مخصوص بشرایف حالات منصوص بفضائل و کرامات
عنقای قاف قران انسان عین اعیان مفخر الاقران مجسم الاحسان ثمرۃ فواد الاصفیا رفلذۃ اکباد الاولیا یوسفی الجمال عیسوی الحال
ابراہیمی الخلال محمدی الخصال آنکہ بجایش نظر کردی خود را از خود بیخبر کردی آنکہ خود را بوی سپردی دولت از میان بردی و خدا دادی
و خدا بینی جوہر نایاب و رفیض رسانی دافاضہ مراتب عرفانی چون آفتاب مجدد عصرہ بل مصداق خیر الصحیح الشیخ فی قومہ کالنبی فی
امتہ الیاقوتۃ الحمراء والدرۃ البیضاء نور علی نور یہدی اللہ لنورہ من یشاء طلع شمس العرفان من ضیاء جبینہ بجلالہ ولمع انوار
الایقان من جمالہ بکمالہ الذی روی بزلال وصاله ظماء الواجدین وانکشف بعنایتہ لطائف خفایا بطون الذاکرین فاق علی الاقران
بالعلم والکمال واعترفت لہ الاعلی شرفہ وکرامتہ بلسان الحال ذی الحامد والمکارم قدوۃ اولیاء الاعاظم ولنعم ما انشدا لشاعر
الماہر والعرشی فی مدحہ صلی اللہ الجمعی

قدش مستانہ چوزی باده فروشان رفتم		رفتم از خویش و مدامم بچه عنوان رفتم	

سلہ ہر آئینہ بر ہنرکاران وہ بوستانہا دمیدہ ما شد و حلیہ دستی باشد نزدیک بادشاہ نوا ہ

چون سر از عقل بیک جرعهٔ می پر بستم
چون دل از دست بیک بوسش پنهان رفتم

طایر رنگ شدم از رخ خود پر بستم
هوش خود گشتم و از خویش پر افشان رفتم

باده آسا بی ناراج خرد گام زدم
غازه آسا بی رخ آرای خوبان رفتم

رنگ مل گشتم و در چشم فسون ساز شدم
بوی گل گشتم و در محفل جانان رفتم

بر دل پیر مغان بوکه گرانی نکنم
در خرابات چو عکهت به گلستان رفتم

جلوه در قید تجلی نه پسندم زنهار
مردمم بر در دزدیده نگاهان رفتم

می چو شیرین پی خسرو سوی ایران راندم
می چو خسرو پی شکر به صفاهان رفتم

می چو سوسن پی تلبیس بره خیمه زدم
می چو رستم پی خون ریزی اکوان رفتم

می چو ارمین نیم ولیس گریزان گشتم
می چو مجنون پی لیلی به بیابان رفتم

نرسپی کتاج و کله سطح جهان پیمودم
نز پی درد گهر در ته عمان رفتم

می به تفتیش موالید بگشتم در دشت
می پی هندسه و فلسفه یونان رفتم

می چو سنجر سوی سنجار کشیدم لشکر
می چو سلجوق به تسخیر سجستان رفتم

می در صومعه چون زاهد فرتوت زدم
می سوی مدرسه چون طفل دبستان رفتم

می فقیها نه بگردسر منبر گشتم
می گدایانه بر قیصر و خاقان رفتم

خرقه و سبحه و سجاده کجا من ز کجا
من دا یزدکه ره بی سر و پایان رفتم

آتش رشک برضوان زدنم بود هوس
خاک ره گشتم و در کوچه جانان رفتم

دولت دین بدم اندوخته اهل ورع
مژده بادم که بمردی ریحان رفتم

زخم دل داغ جگر بود سراپای تنم
شمع و گل گشتم و بر خاک شهیدان رفتم

رخت هستی همه آلایش جان می افزود
سوختم رخت و چو خور با تن عریان رفتم

اشک خون بودم و در دیدهٔ من جایم بود
قطره آسا بسر اندر رو طوفان رفتم

بر لبم بود حدیث سر گیسوی کسے
پای کوبان بسر سنبل پیچان رفتم

در نظر داشتم انوار رخ نیکوے دوست
روی سازان بدر روضهٔ رضوان رفتم

تاب گردیدم و در سینهٔ عشاق شدم
خواب گردیدم و در چشم حسینان رفتم

جستجوی بد و بیرون زخودم راه نبود
چون نسیم سحر از خویش گریزان رفتم

آنکه را نتوان شد بسر پردهٔ حسن
صدره از خویش نهان گشتم و پنهان رفتم

حسن بیکار شد و روی خود آرا بنمود
جلوهٔ رخ چو بلا شد به شکیبان رفتم

خواب نوشین برخم دیدهٔ آغوش کشود
نظرے گشتم و در دیده خرامان رفتم

آن نظر آئینهٔ رازنهانی آمد — رستم از رفتن و از رفته پشیمان رفتم
زانکه رفتار مرا سلسلهٔ بود بپائے — بلکه از پای همین پاے بدامان رفتم
راه در فتار و ره انجام همه سنگ رهاست — تا به سر منزل مقصود حدی خوان رفتم
راه در فتار چو هشتم پر و پر آن دادند — تا بسر حد علا زان پر و پران رفتم
هر چه پیش آمد ازان نیز گذشتن دارم — زانکه من پے به پے راه نمایان رفتم
نه منا آن که ولی این ولی این ولی ست — اولیا را بدرش ناصیه سایان رفتم
آن دل و جان قلندر علی انور که برش — ذره سان آمدم و مهر درخشان رفتم
از خیال رخ او در چمنستان غلطم — وز حدیث لب او در شکرستان رفتم
غازه از خاک درش بر رخ من مالیدند — خنده زن همچو بهاران به گلستان رفتم
چشم او بر دز خویشم لب لعلش جان داد — از نیستان بسر چشمهٔ حیوان رفتم
ای شه شاه نشان غوث ملل غیث جهان — از حضور تو براحت کدهٔ جان رفتم
جلوهٔ عارض انور چو به کارم کردند — تنیت خواه بر موسی عمران رفتم
در برشمس انا الشمس زند آئینهٔ ذرّ — انا الانور زدم و آئینه سامان رفتم
چشم و دل داشتم آن محو جمالش کردم — همه بین آمدم و نیز همه دان رفتم
نور مقصود ز ذات است ثنا ساسنجد — من درین مدح ره قاعده دانان رفتم
انور از ذات مجسم نبود تا چه بود — الصلا زن بدر نکته شناسان رفتم
فرقم از نقش کف پای سگت داشت گلے — بر سر خرمن مه صاعقه باران رفتم
گرچه کسبی که مسیح شده ام همچو ملک — گرچه دانی که ره مدح چو حسّان رفتم
من کجا وان سر و سامان مدیحت ز کجا — همچو عشاق بدرگاه تو نالان رفتم
مدح چون تو بلب همچو منے نیست ادب — جادهٔ سوخته جانان و زدلان رفتم
اتقا آرزوم شد نے صافی جستم — پارسائی هوسم بد ره رندان رفتم
رفتن و آمدن و ماندن من یک جنس است — منزل ماندن و رفتن همه یکسان رفتم
راه مدح تو چو رفتم همه از تست که من — رفتم از خویش و ندانم بچه عنوان رفتم

المرشد الجلیل والفاضل الکامل بالصدق حسبی الله ونعم الوکیل شیخ اجل فرد اکمل واسطهٔ سلسلهٔ قلندریت واسطهٔ وسایط کاظمیت وترابیت مسعود منظر الملقب محمد حمید الحقی سبحانه وسندنا فی الامور والعلوم والمعارف والسلاسل مستندنا شیخنی واستاذی منظر اسم الرب الاکبر مولای ومعاذ شاه علی انور العلوی الکاظمی نسباً والقلندری مشرباً والقادری طریقتاً الکاکوری مولداً ومدفناً اللهم ارض عنه وارضاه واجعل فی فراديس القرب مسکنه ومأواه واطب مضجعه ومثواه ونوّر بانوار کماله وعرفانه قلوب المستهدین والمسترشدین وادم

ضیاء مرحمه مشرقة علی نفوس الطالبین والسالکین بتاریخ یازدهم ماه ربیع الآخر سنه یکهزار و دوصد و شصت و نه هجری بانوار ظاهر
و باطن افروزشده عالمی انور علی نور فرمودند و ابواب فرح و مسرت بر قلوب عالمیان کشودند از زبان ثقات معتبرین بتصریح پیوسته مکرر شد مرشدنا
حضرت غوث ملت شاه تراب علی قلندر قدس سره وقت ولادت شریفه بجناب مبارکباد حضار از فرحت بسیار اشاره می نمودند که الحمد الله در خانه من آفتاب آمد
و بروز هفتم از ولادت موافق سنت سنیه موسوم باسم شریف علی انور گردند باز در سن پنج سالگی تسمیه خوانی بنفس نفیس فرمودند و در سن شش سالگی بعد اتمام بسم
در سلسله عالیه قادریه رضویه دعطای کلاه شریفه ملبوسه که کیفیت تفصیلی آن در آخر تکمله شریفه رقوم است تعلیم صلوة التسبیح و بعضی اوراد کرده حفظ کلام
مجید فرقان کنانیدند و در عرس شریف همون سال حضرت غوث ملت در مجلس شریفه وقت قتل حضرت عارف باللّٰه رضی اللّٰه تعالی عنه دار رضاه حضرت
ایشان را کنار گرفته امر بخواندن سوره اخلاص فرمودند بعطا و نوازش سرفرازی بخشیدند حضرت ایشان اکثر بسبیل تذکره میفرمودند که بعد
عرس شریف همون سال پنجم ماه جمادی الاولی سنه یکهزار و دوصد و هفتاد و پنج هجری حضرت غوث ملت بگلگشت باغ رضوان خرامیدند در مجلس سیوم آنحضرت
حضرت جد امجد مولانا شاه تقی علی قلندر قدس سره العزیز امر بقرأت سوره لم یکن الذین کهمانروز حفظ میکردم تا مقدار حفظ فرمودند و بحفظ در مجلس
شریفه مثل مولوی شاه حسین احمد محدث ملیح آبادی و مولوی عبد الغفار حالا بصیوری و غیرهم اظهار فرمودند که چنانکه رضی مبارک جناب حضرت صاحب قبل
برای حفظ قرآن ایشان بود لهذا بهتر معلوم شد که آغاز فاتحه قبل بقرأت ایشان کرده شود و تا علاوه ترویح روح پرفتوح حضرت صاحب بپرکشش کلام مجید
ایشانرا حفظ گردد صاحبان موصوف کلمات تحسین و آفرین بر زبان آوردند انشی بعده اگرچه باشتغال تام بحفظ کلام مجید ماند لیکن ضمنا کتب صغار فارسیه بخدمت
مولوی شرف الدین صاحب خواندند ازان بعد کتب صرف و نحو تا مصباح بخدمت والد ماجد خود حضرت مولانا شاه علی اکبر قلندر قدس سره
الاطهر گزرانیدند و در سن چارده سالگی باختتام حفظ کلام مجید بخدمت استاد الحفاظ حافظ محمد علی نابینا ساکن بڑاگانون نزل مکاوری کرده قرأت
کلام مجید در تراویح تمام و کمال فرمودند حفاظ متعدد مثل مولوی حافظ عطا علی و مولوی حافظ ذاکر علی و مولوی حافظ عزیز حسن و مولوی حافظ مقبول حسن
و غیرهم که شریک تراویح بودند بر خوبی حفظ و حسن صوت و عمدگی لهجه و مخارج حروف کلمات تحسین گفتند بعده مصباح بحضوری درس حضرت مقتدای
جهان مولانا شاه تقی علی قلندر نور الله ضریحه الاطهر فایز شده جمله علوم یعنی فقه و حدیث و اصول فقه و اصول حدیث و تفسیر منطق و معانی و بیان و
فرائض تصوف وغیره از آنحضرت گذرانیدند و بوجه حسن ادب و توجه تام موجب استعداد خویش جنان بخدمت اقدس آنحضرت رسوخ و قبولیت تمام حاصل فرمودند که
تفصیلش درین جزو مختصر وسعت ندارد بنده بازان خود در خاتمه تکمله شریفه نگاشته اند چند واقعات که شنیده ام می نگارم حاجی حافظ قاسم علی صاحب مغفور
که از اولاد دختری حضرت عارف باللّٰه شاه محمد کاظم قلندر قدس سره بودند بقرابت جد بزرگوار حضرت ایشان بیشتر نسبت حضرت ایشان خیال
نیک نمیداشتند و در اکثر مجالس سخنهای لایعنی گفتند روزی بجناب دیدند که حضرت مقتدای جهان تشریف میدارند و حضرت ایشان هم
حاضرند حضرت مقتدای جهان بحاجی صاحب فرمودند که اگر شما در فضیلت و کمال ایشان شک میدارید بپرسید و بسیار خورد کشته اند حضرت ایشان
داخل شدند و از درون آواز دادند که آیا هنوز هم شما را اعتقاد بایشان نشد حاجی صاحب ز هیبت بیدار گشتند و از خیالات باطل سابقه توبه
کردند و مطابق همین جواب شیخ الطاف حسین مغفور بود که خود بفقیر حقیر بیان کردند حکیم سید شرف حسین خیرآبادی که از مریدین صادق الاخلاص و عشاق
با اختصاص حضرت مقتدای جهان بودند روزی حاضر شدند و نوشته از واقعه پسند رجه ذیل بر کاغذ پیش کردند فقیر حقیر حاضر بود حضرت ایشان آن
نوشته را بمنشی شکر احمد صاحب ایلچپوری عنایت فرموده ارشاد نمودند که این را حسن نامی حکیم صاحب است خوانده من آنم که میدانم و این شعر که اکثر اوقات
بر زبان شریف میگذشت بخواندند مصرعه ننگ خلق هون که یکمتی هو میری خاک ؛ اسکو بنا کے کیون مری مٹی خراب کی ؛ حکیم صاحب بجواب این شعر خواندند

آفاقا گردیده ام هرچندان دررسیده ام + بسیار خوبان دیده ام لیکن تو چیزی دیگری + آن واقعه عجیبه مشاهده غریبه نیست که حکیم صاحب را چند شبهات متعلقه تصوف وسلوک بوده برای حل آنها بخدمت مشائخ زمانه مثل حضرت مولانا شاه فضل رحمن مراد آبادی وحضرت شاه نظام الدین حسین چشتی بریلوی وحاجی شاه وارث علی ساکن دیوه ودیگر بزرگان حاضر شده استفسار کردند هرکی اگرچه حل نمود مگر تشفی ایشان نشد روزی حکیم صاحب را اضطراب متعلق بسیار دل افگار گفتند که افسوس حضرت پیر ومرشد برحق تشریف نمیدارند ورنه از حضور شان این خدشات وشبهات را رفع کردمی نمیدانم وآن ذات قدسی را کجا یابم باز در دل گذشت که بر آستانه فیض کاشانه حضرت شاه بجا قلندر لاهوری قدس سره حاضر باید شد چه عجب که از روح مبارک شان این شبهات حل شوند چنانچه حاضر شده دو یک روز قیام کردند دران روز ها خوابے دیدند که شعر بجا حضری آستانه عالیه کاظمیه کاکوری بود صباح برخاسته باخود گفتند که خواب خیالست اعتبار ندارد بعد دو یک روز خیر آباد واپس آمده بمشاغل طبیعیه مصروف شدند لیکن خیال حاضری کاکوری در دل خلش میکرد بعده روزے خوابے دیگر دیدند که صحرائیست وسیع ودران دربار یست رفیع وهجوم خلایق بسیار از حاضرین وجه اجتماع مردم واسم گرامی صاحب دربار پرسیدند معلوم شد که این دربار حضرت فاتح باب ولایت شارع طریق ارشاد وهدایت یعسوب المسلمین امیر المومنین مولای کائنات ابی تراب علی مرتضی کرم الله وجهه است ومنظم ومهتمم دربار حضرت مقتدای جهان مولانا شاه تقی علی قلندر اندو باربابی کسی تا حضرت مولای کائنات بلا وسیله حضرت ایشان ممکن نیست حکیم صاحب گویند که باستماع این خبر فرحت اثر مسرور شده بررسای طالع خود نازیدم وبدل گفتم که الحال چه غم واز ین سعادت بهره اندوزیم چنانچه بشکل حضرت پیر ومرشد برحق خود تشریف فرما اند درین خیال بودم که حضرت پیر ومرشد برسر وقتم رسیدند ودستم گرفته استفسار فرمودند که زیارت حضرت مولای کائنات خواهید کرد عرض کردم که ازین چه بهتر وهمراه آنحضرت شدم حضرت از من چند قدم پیشتر رفتند بعد دقیقه قلیله من هم باربابی گشتم دیدم که درصدر حضرت مولای کائنات روحی فداه رونق افروز اند وبجانب یمین حضرت مرشد برحق تشریف میدارند وبطرف یسار حضرت حافظ شاه علی انور قلندر نشسته اند ودیگر بزرگان طریقت نیز موجود فی الفور حضرت پیر ومرشد برحق دست حافظ صاحب را گرفته روبروی حضرت مولای کائنات رضی الله عنه پیش کرده عرض نمودند که این پسر نخت جگر من امیدوار نظر توجه خاص مرحمت عالی است حضرت مولای کائنات دست مبارک بر پشت حافظ صاحب نهاده نوازش فرموده ارشاد کردند که این طفل پسر من است وهم وصی من بود حضرت پیر ومرشد برحق بمن ارشاد فرمودند که شبهاتیکه شما را عارض گشته اند چرا از ایشان حل نمی کنید بمجرد سماع این مژده جانفزا از فرط فرحت ومسرت بیدار گشتم شعر مذکوره بالا ورد زبانم بود وذوق وشوق بی اندازه نصیب حالم بعده در تخلیه شبهات خود را از آنحضرت حلکرده تسکین یافتم انتهی منشی شاه محمد وهاج الدین قلندر رحمة الله علیه که از مریدان خاص حضرت مقتدای جهان ونفر یافته خلیفه خاص حضرت ایشان بودند بفقیر حقیر بیان میکردند که سبب ارادت من بحضور حضرت ایشان این شد که والد ام بعد انتقال جناب والدم ما همه را همراه گرفته حاضر حضور تجلیات ظهور حضرت مقتدای جهان قدس سره گشته عرض داشتند که یا حضرت دنیای من ختم گردید الحال این طفلان را بسپردگی حضور میدهم حضور خیر گیری ایشان کنند ودر حلقه غلامی خود گیرند چنانچه حضرت مرا وبرادر خورد مارا یعنی خان بهادر منشی تاج الدین را در حلقه ارادت خویش گرفتند وبرادر بزرگ حافظ سراج الدین صاحب را مرید برادر بزرگ خود قطب الافراد حضرت مولانا شاه حیدر علی قلندر قدس سره کنانیدند بعد بیعت حضرت پیر ومرشد برحق قدس سره شغل پاس انفاس تعلیم فرموده نقشه قلب من معانیه کنانیدند وبرای ملاحظه آن تاکید کردند از آنوقت باوقات مختلفه بر آستانه عالیه حاضر میشدم وساعاتها میماندم وختم درآنزمان جناب خال اکرم مولوی محمد اکرام الله خان صاحب در ههروی بعهده ڈپٹی کلکٹری مامور بودند ودر دلم کسی نگران تعلیم نبود حسب طلب جناب شان ههروی رفته بتعلیم مشغول شدیم بعد مرور عرصه قلیله حضرت پیر ومرشد برحق بگلگشت ریاض جنت

خرامیدنم باستماع این خبر بحسرت مرده والم بسیار نصیب عالم گردید در وقت عاری گشت چند لکه معاش شب هم نگوردم و در تب شدیده در دسر مبتلا شدم
سبهوت وار در صحن مکان نشسته بودم که خلاف معمول از سرشام غنودگی آمد بخواب رفتم غالبا نصف شب گذشته بود خوابی دیدم که شخصی میگوید که جنازه حضرت
سرور کائنات رسول الله صلی الله علیه وسلم آمده است هر که را شوق زیارت باشد زیارت کند و آن جنازه بر چبوتره طرف دیگر است یعنی جانب آن کره
گمان حضرت خال اکرم میباشد بطلب شتافتم که خطره آمد که با وضو نیستم وضو کرده روم و پس آیم و تیمم وضو کردم باز خطره آمد که مبادا بوجه تاخیر زیارت از دست
رود فورا شتافتم و آنجا رسیده دیدم که بر یک کنج آنحضرت صلی الله علیه وسلم استراحت می نمایند و روی مبارک از گلیم سیاه پوشیده من بسازی انگریزی
را که در انجا نهاده بود برداشته تا خواستم آغاز کردم مجرد تا حنش آواز جرسهای بسیار بگوشم رسید و آن کره بنور نور انی گشت و آوازی شدید مثل آواز شکستن
توپ آمد و زمین یک گوشه اش بنگافت و ازان بزرگی برآمده همچنان مؤدب نشستند درین اثنا آنحضرت صلی الله علیه وسلم نیز از کنج فرود آمدند از هیبت
یا رسول الله گویان سر قدمهای عرش پیمای افتادم و گریستم آنحضرت صلی الله علیه وسلم دست مبارک بر پشت من نهاده فرمودند کای پسر تو مرده شدی
تا اینجا رسیده بودم که شخصی مرا بیدار کرد برخاستم و بستر را از شکها تر یافتم و برزبانم یا رسول الله جاری بود حیران شدم که انچه دیدم و چرا بیدار گشتم و در
خواب سازانگریزی چرا نواختم و این هنگامه چه بود و زمین چرا شق گردید و این آواز توپ از کجا آمد و آن بزرگ کدام بود ندانیقدر حصه خواب را فراموش
کرده بودم تا عرصه شش ماه درین خواب غور کردم و قتا فوقتا بعض بعض امور بفهم آمد بعده اراده مصمم شد که الحال تعلیم انگریزی ترک کنم چنانچه ترک کرده بطن
آمدم و بر آستانه عالیه حاضر باشی شروع کردم چونکه بارها از زبان مبغض ترجمان حضرت پیر و مرشد برحق اوصاف و مناقب حضرت حافظ صاحب شنیده بودم لهذا
برین خیال ادب احترام ایشان میکردم حضرت ایشان در عرصه دو سه سال از من بزرگ بودند موافق همان خیال بخدمت ایشان حاضر میشدم و طلب حق
مینمودم حضرت ایشان تا عرصه دراز چیزی مرا تلقین نکردند ازینوجه نهایت رنجیده خاطری ماندم و بر حالت خود بسیار حسرت میکردم روزی حسب معمول بخدمت
حاضر بودم و حسب دستور قدیمه این آستانه عالیه از صبح تا دو پهر درس علوم و منبیه از فقه و حدیث وغیره و بعد نماز ظهر مخصوص درس علم تصوف میشود حضرت حافظ صاحب
درس عوارف المعارف بر حضرت والد ماجد خود مولانا شاه علی اکبر علیه الرحمه قدس سره میخواندند ناگاه بر آسمان زردی معلوم شد که بدیدنش خود بخود خواب مذکوره بالا
در بهروی دیده بودم یادم آمد اگرچه آن زردی چنان روشن نبود مگر مناسبت بسیار دید پس دفعتا جزو آن خواب که بزرگی از زمین برآمده مؤدب نشستند
که فراموش کرده بودم نیز یادم آمد و یقین کامل شد که مراد ازان بزرگ مؤدب همین حافظ صاحب اند که در ینوقت عوارف میخوانند ازان وقت عزم بالجزم
کردم که صحبت ایشان را نگذارم و ازین خواب مرا هدایت این امر است که هر انچه مرا حاصل خواهد شد از وسیله ایشان خواهد شد بعد چند روز در واقعه
دیدم که حضرت پیر و مرشد برحق دستم گرفته بدست برادر بزرگ خود حضرت قطب الاقطاب شاه حمید علی قلندر قدس سره داوند و حضرت قطب الاقطاب دستم
بدست حضرت حافظ صاحب داوند و ایشان مرا فیضیاب ساختند انتهی مولوی شاه حکیم الدین کاکوروی که از نبایر حضرت مولانا حاجی امین الدین
محدث کاکوروی و خلفای حضرت جد امجد مرشدنا مولانا شاه علی اکبر قلندر قدس سرهم الاطهر اند بفقیر حقیر بیان کردند که در ابتدای عمر خویش مرید کسی نبود م
عبد الصمد شاه کامل پوش کمنام بدان وقت بودند و اکثر درین قصبه می آمدند وقتے بوقت حاضری که همراه والد ماجد خود رفته بودم دوزانو نشانیده توجه فرمودند که
ازان کیفیتے برین طاری گردید چون مکان واپس شدم در اثنای راه باوالد ماجد عرض کردم که اگر اجازت دهند مرید ایشان شوم که سلسله حضرت حاجی
هم نقشبندیه است و سلسله ایشان نیز والد ماجد فرمودند که حالیا بیعت نمیکنیم که خاندان ما همه از ارادتمندان و مریدان حضرات نکشبندیه کاظمیه است و این
امر خود طلب همان شب از زیارت حضرت مقتدای جهان مشرف شدند دیدند که آنحضرت اشاره بمن کرده میفرمایند که این پسر خود را بمن دهید چون
والد ماجد م بیدار شدند آنرا بیان نموده گفتند که اکنون بیعت از حضرت نکنید مناسب معلوم میشود بعد چندی بخواب دیدم که بخانه جدی مرحوم قاضی گه همیرا

حضرت مقتدای جهان تشریف آورده دست من گرفتند چنانکه در بیعت میگیرند چون بیدار گشتم از همانوقت قلب من بجانب حضرت حافظ صاحب گرائید و بی اختیار خواهش بیعت از ایشان پیدا شد چونکه از حضرت مقتدای جهان بسیار تعریف حضرت حافظ صاحب شنیده بودم لهذا بردست مبارک ایشان بیعت کردم از صغر سن بسبب اتصاف بخصائل حمیده و شمایل پسندیده مقبولیت خاص در حضور حضرت پیر و مرشد برحق وحید الدین مجددی داشتند اکثر اوقات میفرمودند که شفقت و مکرمت مرشدی بر من بیش از پیش بود هرگاه بحضور حاضر می گشتم هفت سلام از من می گرفتند بجواب هر سلام بجای مخصوص یاد میفرمودند و قتیکه شرف بیعت حاصل نمودم بعطاء اجازت و خلافت سلاسل و کلاه شریفه ملبوسه عزوانتخار فراوان بخشیدند و جرأت و دلیری بحضور خود چنان داد ند که یکبار قوالی در مجلس عرس شریف این شعر غزل آنحضرت می سرائید ؎ خوبان همه دعوی خدائی کردند ۔ معشوق پیر پرچه خدا باشد تو چه دانی ۔ من یکبار آنحضرت نشسته بودم از من فرمودند که آنچه میگوید عرض کردم که راست و دست میگوید فرمودند بچه طور عرض کردم که چنانکه من فدای حضورام و حضور معشوق پیر من اند باستماع این معروضه بسیار مسرور گشته بکنار خود هم تنگ کشیده فرمودند که شاباش مرید را باید چنین باید بود نیز منجمله عنایات حضرت مرشدین بیان میفرمودند که یکبار بعد وفات حضرت پیر و مرشد برحق در زمانه طالبعلمی بعد نماز مغرب که وقت مطالعه کتب درسیه بود مرا آرزوی زیارت پیدا شد و چندان ترقی و شغف دران شد که از مطالعه سبق باز ماندم مجبوراً خاموش نشستم که شاید این خیال رفع شود مگر بجای آن خیال مهجوری فراق جمال آنحضرت هم افزون گشت یکایک خطره آمد که بر مزار فایض الانوار حاضر باید شد شاید آنجا تسلی شود چنانچه حاضر شدم چون دروازه روضه شریفه کشادم دیدم که آنحضرت با این مزار خود لمبهری تکیه زده نشسته چیزی میخوانند چونکه از زبان کتب معقولات میخواندم خیال آمد که وهم است باز غور کردم دیدم که حضرت ایشان جنبش دهان سوره واقعه میخوانند مرا یکایک رجوع اهل سوره شریفه شنیدم آنوقت باخود گفتم که در همه نیست یکایک مشاهده است پس بیتابانه برای قدمبوسی شتافتم قریب رسیده بدستور مزار شریف بر اندرون لمبهری یافتم فاتحه خوانده برخاوری بخت و کرم مرشدی تازان واپس آمدم و در یافتم که این همه بیقراری برای حصول شرف زیارت بود سه تا نکشد از دل طلب طالب و کسی نشد ۔ این همه جستجوی من بهست ز جستجوی او ۔ باز شبی بخواب دیدم که بر درگاه فلک اشتباه حضرت عارف باللہ شاه محمد کاظم قلندر قدس سره برای فاتحه خوانی حاضر شده ام چون اراده فاتحه خوانی کردم دستی از مزار شریف حضرت عارف باللہ برآمد ساق پایم مستحکم گرفت هرچند رهانیدم مگر رها نشد یکایک بیدار گشتم و این خواب بحضور حضرت مقتدای جهان قدس سره عرض کردم فرمودند که الحمد للہ روح مبارک حضرت صاحب بجانب شما متوجه است گاه گاه حاضر مزار شریف بوده باشید که مثمر یکبیره است بسبیل ارشاد اکثر حاضر میشدم و فیضها می اندوختم بعد ازان یکبار بخواب دیدم که در باغ واقع پشت خانقاه عالیه کاظمیه بسیار شاداب و پربهار است موجود ام و حضرت پیر و مرشد برحق بر چارپای خود تشریف فرما اند و حضرت مقتدای جهان نیز در خود بنفس نفیس به آبپاشی باغ مصروف حضرت صاحب بمن فرمودند که بیائید درختان سرو این باغ برابر قد شما گشته یا نه حسب ارشاد دیدم برابر بند گوش خود یافتم عرض کردم که سه چهار انگشت کم اند بعده حضرت صاحب بسمت جنوب باغ اشاره کرده بمن فرمودند که این طرف بروید حضرت شاه ولی اللہ محدث دهلوی تشریف می آرند استقبال کرده بیارید قدری چند رفته بودم که دیدم بزرگی تشریف می آرند بزرگ صورت میانه قد اسمر اللون قوی البنیه عصا بدست و کتابی در بغل سلام کردم جوابش داده همراه من تشریف آورده نزد حضرت صاحب بر چارپای نشستند و سخنان آغاز کردند و کتاب را بتقریر عنایت کردند دیدم که کتاب فیض الحرمین مصنفه حضرت موصوف است که دران مشاهدات و واقعات خود که در حرمین شریفین زادهما اللہ تشریفاً و تعظیماً معاینه کرده تحریر نموده اند بیدار گشته این خواب بحضور حضرت مقتدای جهان گذارش کردم ارشاد شد که این کتاب را اکثر در مطالعه بدارید که خیلی مفید است ۔ و تعلیم اذکار و اشغال و افکار و مراقبات خاندانی در همانزمانه تحصیل علم از خدمت

بهمه رحمت جدامجد خویش حضرت قطب الافراد مولانا شاه حیدر علی قلندر قدس سره یافته و بادای نکوة اسمار و انچه نیز حسب معمول خانوادگی ماموشرند اکثر بذکوة میفرمودند که هرگاه زکوة اسم اعظم یا اسم اعظم حضرت مقتدای جهان قدس سره مرحمت خلوت و صوم وصال فرمودند چنانچه تا بست و یکروز در خلوت ماندم روز اول اشتهای طعام بسیار پیدا شده روز دوم کیفیت خستگی و اعضا شکنی زاید معلوم شد و خواهش طعام کم نگردید هر روز و هر روز وحشت خاطر و عدم اطمینان از بس لاحق ماند و چونکه صوم بلا انفصال و نه خوردن آب و طعام و غیره تا یازده روز خواه بست و یکروز خواه چهل روز خواه هشتاد روز از شرایط چله شمرده میشود بدینجهة نفس را غایت قلق و اضطراب نصیب می بود لیکن از روز سیوم کیفیت سکون و آرام نصیب گردید و چنان سبکی در جسم پدید آمد که مبتدیان پرندان و طیران معلوم میشد و با موکلین اسمای شریفه کاروان همجرده می باشند اکثر اوقات مکالمت میماند و فرحت و سرور بسیار مدرک شد و بغایت لطف و ذوق و فرحت و شوق آن چله با انجام رسیدند - اتفاقات خاطر عالی جانب درس و تدریس طلبه چنان بود که از سن هفده یا هیجده سالگی بر ذمه همت والا نهمت گرفتند و تا یوم عروض مرض الوصال سلسله اش قایم داشتند و در ابتدا نوبت بدرس پنجاه و شصت سبق می آمد مگر بعده چون تعداد طلبه کم گشت اسباق هم صرف هشت یا نه ماندند اکثر طلبه اطراف و جوار علاوه باشندگان قصبه کاکوری نیز از کاسه لیسان خوان پرنعمت و نوالش بودند اکثر از انها موجوند و بجلیه علم و فضل آراسته و چونکه منجمله دعاهای حضرت مهدسنا و عالی مرتبت بحق حضرت ایشان اینهم بوده که شاگردان شما بی بهره نخوانند ماند لهذا اثر آن ارشاد فیض بنیاد ظاهر آمد و در افهام مطالب سبق طرزے خاص بود تا وقتیکه مطالب موجوده ذهن وقاد خویش بخوبی ذهن نشین طالب علم نمیکردند خاموش نمیشدند و میفرمودند که چکنم تا وقتیکه عمود ذهنی خود از زبان طالب علم نمی شنوم دلم قرار نمیگیرد و هرگاه که اثر فهم مطالب از بشره اش ظاهر میگردید به تحقیق و تفتیش آن مسرور گشته تحسینش میکردند و میفرمودند که این شخص ذی استعداد و فهیم است و انچه طریقه اکثر مدرسین است که قبل تدریس کتاب را خود هم مطالعه میکنند حضرت ایشان را نبود و با وصف اینهمه بسلسله تصنیف و تالیف نیز جاری بود بسا اوقات چنان میشد که هنگام درس مضمونے از کتابی بخاطر عاطر گذشت همونوقت آنرا ملاحظه نموده اگر سبق نقل کمابیش شامل تصنیف مینمودند و خود بدستور متوجه بتدریس میماندند و امکان نبود که از تلامذه در خواندن عبارت غلطی شده و آنرا متنبه نساختند اکثر اوقات انهم میشد که از درس طلبه فارغ شده متوجه تصنیف و تالیف شدند و دران حال کسی را خدشه یا اعتراضے متعلق سبق خود ظاهر شده عرض نمود فوراً جواب شافی میدادند و از چنین امر اصلا منزجر نمیشدند در نثاری و انشاء عبارت مقفا و مسجع بدطولی داشتند و آنرا از خدمت ناظر باکمال منشی نیکو خصال جناب منشی احمد حسین صاحب ساکن دیوه نزیل کاکوری حاصل کرده بودند اکثر مکاتیب و رساله تحریر الاوزان فی تفسیر القلندر و تکمله هذا و تفسیر سوره یوسف که ناتمام ماند بران شاهد عادل اند و این نثاری محدود بفارسی نبود بلکه اردو هم بسیار صاف و عمده و شیرین تحریر میفرمودند رساله ایست موسومه به گلدسته نثر پروین معروف بدارمغان مشتمل بر نثرهای اردو و فارسی نوشته تلامذه حضرت ایشان و اصلاح داده خود اصل قصه یکے است مگر بعبارات مختلف تحقیق و تدقیق علمی بسیار پسند میکردند و از طلبه میفرمودند که بعضی اوقات در بیان مطالب از ما بلند میگردند ازان خیال ناگواری ما نباید کرد که این عادت من بهیچ حالت حضرت اوستاد الاتباع خود است ممکن است که اگر از یکبار افهام مطلب ذهن نشین نگردد پس مکرر از من تحقیق نمائید و مرا عاجز ندانید - تصانیف زمان ابتدای بفارسی اند و باقی بار دو و مکاتیب آنزمان نزد اکثر حضرات موجود اند عبارت رنگین و نفیس دارند و محتوی بر دقایق و غرائب هنگام تقریر معلوم میشد که گویا بحرے مواج از مضامین است که هر نوع بنوع ازان سرمیزند و از چنان ضبط و اتقان و احاطه اطراف و جوانب بیمو که مخاطب بحر سکوت و صموت و قبول و تسلیم چاره نمیدید یاد دارم که یکبار وقت درس که از صبح تا دوپهر معمول بود طالب علمے انگریزی خوان که میلان طبعش بجانب الحاد و دهریت بود حاضر خدمت فیضدرجت گشت و بلا انتظار ختم سبق گفتگوے فضول آغاز کرد و بحضرت ایشان گفت که از روی قاعده عقلی و اصول فلسفه مدانا ظاهر گشت که خدا چیزی نیست (نعوذ باللہ) اگر بودے ما را ضرور محسوس شدے حضرت ایشان

فرمودند که قول شما صحیح نیست از پایه اعتبار ساقط است محسوسات اکثر اشیا چنین موجود اند که بنظر می آیند و ما را از وجود آنها انکار نه غلط این شجر سادج که مقابل شما است میتوانید گفت که چرا قایم است و از آغاز نشو نما اینهم بر یک حال مانده و نشو و نما نه نموی عرض کرد که نشو نمایش بوجه قوت نامیه است که در وجود است حضرت ایشان فرمودند که بشک این امر مسلمه است اگر جای آن قوت معین سازید که در بیخ است یا شاخ وی عرض کرد که اینها شش بجایی معین نیست بلکه در تمامه شجر ساریست و اند کے توقف نموده گفت خوب ارشاد فرمودند این جواب حضرت کافی است و تا دیر نشسته رخصت گردیده امور شرعیه و جوابات مسائل احتیاط تمام میفرمودند حتی که در مسائل جزئیه هم بلا رجوع بکتاب جواب نمیدادند و همین اقرب الی الاحتیاط میدانستند اکثر سائلین جواب تحریری خواستند بجز اینش عبارت کتاب بلا دستخط از دست دیگرے نوشته و میفرستادند و میفرمودند که چونکه اینقدر فعل حضرت مقتدای جهان قدس سره دیده ایم پس برهمان عامل هستم و اگر کسی بر دستخط اصرار میکرد میفرمودند که معمول خاندان ما نیست ازین امر معاصرین ما اند و در رجوع علمای زمانه کفته که چنین امور شایان حال آنهاست و گاهی این هم میفرمودند که ارشاد حضرت خواجه عبدالخالق غجدوانی رحمة الله علیه را که ای پسر قاضی مشو و مفتی مشو و در محکمه قضا حاضر مباش که حضرت مقتدای جهان قدس سره انگاشته ازین امور خود را محترز میدارم و دستخطی کمتر معمول بود که از صبح تا دو پهر سلسله درس و تدریس می ماند بعد از ان و فقیکه از تحریر مکاتبات خالی می بود در مطالعه کتب صرف میشد بعده درس کتابی از تصوف باز سلسله تصنیف و تالیف تا نماز عصری ماند اول رساله که بار دوم تالیف کردند حصه اول میلاد شریف موسوم به نفح الطیب فی ذکر مولد الحبیب است که در وی اثبات قیام و استحسان میلاد شریف علاوه فضائل محبت با حضرت رسالت پناه صلی الله علیه وسلم و اکثار درود شریف و کیفیت پیدائش و حالات معراج شریف بطرز خوب در دلکش خوش اسلوب بیان فرموده و آنچه مشاهده عزیزه که بزمان تحریرش واقع شده است میفرمودند یکبار مرا اشتیاق حصول زیارت حضرت سرور انبیا صلی الله علیه وسلم پیدا شد با این خیال که اولا قدمبوسی کنم و جسم شریف را مس کرده خود را متبرک سازم شبی دیدم که میدانیست وسیع و در و مکانیست رفیع و پاکیزه منظر و هر چهار طرف دروازها دارد و سائبان گرداگرد نیز و صرف دروازه اخیر سمت شمالی کشاده است و همو نجانب بیرون سائبان حضرت مقتدای جهان قدس سره تشریف فرما اند بمن فرمودند که اگر زیارت حضور سرور عالم صلی الله علیه وسلم میخواهید درین مکان بروید جناب ایشان در پیش برهنوئی حضرت مقتدای جهان قدس سره اندرون داخل شدم دیدم که بزرگے گلیم سیاه پوشیده در استراحت اند از معائنه این حال کیفیت هیبت و رعب بر دلم طاری شد و در همان حال فقرات ذیل بر زبانم جاری شدند که یا حضرت خاتم النبیین رحمة للعالمین شفیع المذنبین انیس الغریبین راحة العاشقین مراد المشتاقین سید الثقلین نبی الحرمین امام القبلتین وسیلتنا فی الدارین زین عالم فخر آدم محبوب اله مقبول بارگاه و چنان در دل دست داد که خود را بدان جناب بر سانیدم و قدمبوس شده ساق مبارک گرفته بحالت ذوق و شوق و افر بجای عرض حال تکرار همان کلمات کردم دیر انتها حضور پر نور عالم صلی الله علیه وسلم دست مبارک گشوده بر خاستند دست مبارک بر پشت من نهاده از غایت سرفرازی و کرم به بشارات فائقه و امتیازات وافر بخشیدند در انتحال چنان ذوق و شوق از دیاد پذیرفت که بار دیگر قدمبوس شده آن کلمات ادا میساختم در همان حال بیدار گشتم و آن کلمات را در زبان یافتم انتهی بعده رساله بار دوم تصنیف فرمودند مثل سه رساله دیگر میلاد شریف و کتاب شهادت نامه و الدر المنظم فی مناقب غوث الاعظم و رساله هدیة المقبول فی تحقیق مصداق بضعة الرسول کیفیت بتوفیق آن والا جناب تا کنگارم تصانیف بی بهاخود شاهد عدول اند با علمای زمانه مثل مولوی شاه سکندر علیخان خالصپوری تلمیذ رشید حضرت والد ماجد ایشان و مولوی علی حیدر خان خالصپوری و مولوی عبدالغفور خالصپوری و مولوی عبدالعلی مدراسی لکهنوی و مولوی ابوالحسنات عبدالحی لکهنوی فرنگی محلی و مولوی محمد اکرم لکهنوی فرنگی محلی و مولوی شاه عبدالوهاب لکهنوی فرنگی محلی و مولوی عبدالغفار لکهنوی فرنگی محلی و مولوی محمد ابراهیم فرنگی محلی و مولوی عبدالصمد بنجابی نزیل کانپور و مولوی عبدالغفور پنجابی نزیل کانپور و مولوی کمال الدین شیعی لکهنوی و مولوی سراج الدین حسن المعروف بمولوی غدا حسین شیعی لکهنوی و مولوی ظهیر الدین بلگرامی

وغیرہم بشیر والباد و بسم اخلاص و اتحاد بودند اکثر اوقات بکاکوری می آمدند و گاہے خود حضرت ایشان نیز بکھنؤ تشریف می بردند
و بہ بعضے حضرات مراسم تلمذ نیز بود ند منجملہ مولوی حکیم کبیر الدین احمد سکندرپوری و مولانا عبد القادر بدایونی و مولوی احمد رضا خان بریلوی و مولوی عبد الصمد سہسوانی نزیل
پیونہ و مولوی عبد الحی دہلوی صاحب تفسیر حقانی کہ این حضرت را نوبت بملاقات صوری کم رسیدہ مگر ہمہ بار بسال رسائل مصنفہ خود بطور ہدیہ حفظ وافر
و بحث متکاثر مرعی داشتہ اند و در ابطار اروق میدادند و در تحریرات و مکاتبات بالفاظ تعظیمی یاد میکردند عرض حالہا بر حضرت فضل و کرامت و علامات
علوم مرتبت و سمو منزلت حضرت علماء ربانی و عرفای متقربین بارگاہ یزدانی کہ بمرتبہ رسیدند یا در کتب ملفوظات و سیر از نظر گذشتہ ہمہ در ذات ملکی
صفات بروجہ اتم جمع بودند علم خالص با عمل صالح و ورع و تقوی رعایت ابتداء و عامہ احوال بطریق اولی و تجنب از شبہات و انتہاء بحق و تعظیم کبیر و
ترحم بر صغیر و صلہ رحم و تحمل جفای اخوان و مواساۃ با اوشان و زہد در امور دنیا و رغبت بسوی اولی و تفقد بر احوال مسکینان و ولات فرمان برامور خیر و اعانت
فیوض بر طالبین و حل مشکلات عوامی و اصلحین و کتمان حال خود از ہمہ و وسعت اخلاق و بذل اشفاق و اختیار طریق ملامت و استحکام امور طریقت باشریعت
بر اقصی الغایت و کسر نفس و باز داشتن آن از امور غیر مشروع و علو ہمت و صفای نیت و رعایت اخلاص بوجہ خاص از اوصاف عالیہ بود بر وایت
ثقات مسموعست کہ مولوی بدر الحسن موہانی کہ عالم و صوفی از مریدان حضرت مولوی شاہ عبد العلی لکھنوی فرنگی محلی بودند اکثر در بارہ حضرت ایشان با تلمیذین
یا اخلاص ایشان می گفتند کہ عقل ایشان مماثل عقول ہشتاد مرد مان کہ بسال است ہر کہ خدمت ایشان گزیند باید کہ ہموارہ بجان و دل در ان بساعی ملا
و آرام و آسائش را برخود روا ندارد ہر مطلب کہ خواہد داشت کامیاب خواہد شد آہن کہ بپارس آشنا شد بی فی الحال بصورت طلا شد و نیز بوجہ
غایت احترام و تعظیم خود را از مسترشدین و مستفیضین می پنداشتند۔ از زمان شباب کہ شباب ولایت تو انگفت فاضۂ معارف حقہ و افادہ حقایق
نفیسہ و ہدایت سالکین بر روش حضرات عرفای کاملین و کشایش عقدہ ہای معرضین عن الدنیا و متوجہین الی اللہ بمطابقت شریعت مبین از
خواص ذات قدسی صفات بود چنانچہ متعلق جلالت شان و کرامت فیضان و فوز بمقام قطب الاقطابی حضرت ایشان مختلف و اقوال اند
یکی اینکہ منشی محمد عالم علی صاحب شوخی ستدیلی کہ از مریدین حضرت قطب الاقران و مولانا شاہ حیدر علی قلندر قدس سرہ و مسترشدین خاص حضرت
ایشان میگفتند بیان میکردند کہ برزمان ملازمت در حیدر آباد دکن از حضرت شاہ قدرت اللہ صوفی چشتی ملاقی شدم چونکہ او شان بر حالم نوازش ہای
بسیار مبذول میفرمودند مرا نیز بخدمت او شان خلوص و نیاز پیدا شد اکثر نزد شان میرفتم و تا دیر حاضر می ماندم روزی وقت صبح چون حاضر شدم بمکانی
چند گفتند کہ من مرشدزادہ شما حافظ شاہ علی انور صاحب را اگرچہ بظاہر ندیدہ ام مگر چنانکہ بخواب دیدہ ام بیان میکنم بعدہ حلیہ مبارک بیان کردہ پرسیدند
کہ چنین است یا فرقی دارد گفتم کہ سرمو فرق نیست و متحیر نہ پرسان واقعہ شدم گفتند کہ شب بعالم رویا از زیارت حضرت خواجہ سید محمد گیسو دراز بندہ نواز
رحمۃ اللہ علیہ مشرف گشتم دیدم کہ میدانیست فراخ و وسیع و در و خیمہ سیاہ نصب و مردان ہر سر با عظمت و توقیر حضرت خواجہ صاحب تشریف میدارند
و انبوہ خلائق بسیار ناگاہ شخصے غرض رسانید کہ صاحب سجادہ خانقاہ کاکوری می آیند حضرت خواجہ صاحب فوراً بپاے استقبال برخاستہ تا در خیمہ
تشریف آوردند و من ہم بجلوے حضرت خواجہ بودم دیدم کہ بزرگے بر اسپ سوار آمد و از اسپ فرود آمدہ با حضرت خواجہ مصافحہ نمود و حضرت
خواجہ فرمودند کہ قدرت اللہ شاہ شما ایشان را نمیدانید ایشان صاحب سجادہ بزرگان کاکوری اند و بمرتبہ قطب الاقطابی فایز و حامل جمیع
نعمات آباو اجداد و مرشدان عالی منزلت خویش و علاوہ بزرگان خود از بزرگان دیگر نیز نعمات و فیوض یافتہ نظیر شان درین زمانہ کمیاب است
صاحب حالات و مقامات عالیہ ندا ایشان مصافحہ کنید حسب ارشاد حضرت خواجہ مصافحہ کردم بعدہ او شان ہمراہ حضرت خواجہ بر ہمان
تخت برابر حضرت خواجہ صاحب نشستند چون بیدار گشتم لذت و فرحت بسیار نصیب حال خود یافتم و اکثر مرشدزادہ شما جناب حافظ صاحب

بنهایت بزرگ عالی مرتبه مستند الله تعالی چنین بزرگ عظیم المرتبت را تا دیر سلامت با کرامت دارد واقعه دیگر اینست که حضرت شاه علی احمد صاحب المخاطب بشاه حبیب نور قلندر خیر آبادی قدس سره که سرگروه فرقه آزادیه خلیفه حضرت مقتدای جهان قدس سره بودند بعد وصال حضرت مقتدای جهان یکبار حاضر آستانه عالیه گاهیه شدند حضرت ایشان در ازمان نوجوان بودند و بیشتر وقت خود بدرس و تدریس طلبه صرف می نمودند جناب شاه صاحب بر از راه شفقت و محبت که بحضرت ایشان میداشتند بخیال گذشت که شاید ایشان را بجانب امور فقر میلانی نیست که وقت ایشان بیشتر بدرس و تدریس میگذرد و وقتی خالص برای اوراد و اشغال معلوم نمیشود درین خیال یک شب و روز بسر شد روز دیگر وقت صبح بهر گاه که حضرت ایشان در آمده کمر تشریف آورده بتدریس طلبه مصروف گشتند شاه صاحب آمده بدروازه کمره ایستاده متحیرانه گفتند که الله اکبر تا حال در غفلت بوده این ذات را نشناختم الحق که همین ذات تعین حضرت شاه عبد العزیز کی قلندر و حضرت سید خضر رومی قلندر و حضرت سید نجم الدین غوث الدهر قلندر قدست اسرارهم است و جمله اسامی بزرگان سلسله قلندریه تا حضرت مقتدای جهان قدس سره بر زبان آورده گفتند که همه تعینات حضرات قلندریه درین یک ذات موجود مشاهدی بینم و بر او شان حالت جوش و خروش و مستی طاری شد بحالت ذوق و شوق بسیار بار بار میگفتند که این یک ذات جامع جمله تعینات است من غافل بودم نمیدانستم حضرت ایشان بمعانیه حالت مذکوره سبق موقوف نموده ارشاد کردند که جناب چه میفرمایند من در خود هیچ لیاقت نمی یابم بجز اینکه معلم طفلان هستم و بیشتر وقت خود دران صرف میکنم بلکه من عاکفند از چنین امورهائی یابم مگر شاه صاحب بوجد و ذوق و شوق سخنے دیگر بر زبان نیاوردند بعد فرو شدن آنحال ارشاد کردند که الحمد لله ذات شما را از خیال خود صد چند یافتم و چگونه نباشد که حامل نعمات آبای عالی مقدار خود هستید انتهی و اقعه دیگر که مشعر بقوت تصرف و توجه و خبر گیری متعلقین ایشان است معظمی منشی حاجی فخر حسین صاحب کاکوروی مرید مخلص حضرت قطب الاقطاب شاه حیدر علی قلندر قدس سره العزیز بیان میکنند که بزمانیکه در ریاست حیدر آباد دکن ملازم بودم ضلع گلبرگه شریف مستقر من قرار یافت روزے وقت شام قریب عصر بر اسپ سوار بجانب میر فحم در اثنای راه بیرون آبادی از اسپ افتاده بیهوش گشتم قریب شارع عام درختان بودند و متصل آن قبرے بود سائیس مرا برداشته بر چبوترهٔ قبر غلطانید چون اثنا نواب اکرام الله خانصاحب المخاطب بنواب یار جنگ بهادر معه همراهیان برگردونک سیه سوار از ان راه گذشتند و مرا در بیخبالی دیده بیهوش یافتند متوقف شده بر سواری خود هم همراه گرفتند اینقدر یاد دارم که آنوقت همراه جناب موصوف شمس میان مهتمم کوتوالی نیز بودند بعد آن باز بیهوش گشتم غرض ازانجا در قیام گاهم که متصل کچهری بود آورده اند و بخانه رسانیدند و دو ڈاکٹر کیکه از انها فوجی بود و دیگر شهری طلبیده اشته معاینه کنانیدند او شان بعد معاینه جواب صاف دادند که ایزوقت علاجے ممکن نیست تا صبح اگر ایشان زنده مانند البته تدبیرے کرده خواهد شد و هر دو دست و پاے من بچارپای بسته و اپس رفتند وقت یازده و نوا خت شب بیهوش آمدم و لذا اهلیه خود پرسیدم که چه حالم و چرا مرا بستاند و بیان کرد که شما از اسپ افتاده بیهوش گشته بودید ڈاکٹر صاحبان آمده معاینه کرده باین ترکیب بندش کردند تیمم کرده نماز فاتحه بهمنحالت باشارت ادا کردم و بر حالت خود نظر کرده مایوس شدم چند انکه رقت طاری گشت در انحال رخ بجانب تکیه شریف کرده مادر اح حضرت مرشدین فاتحه خوانده متوجه شدم لحظه نگذشته بود که بخواب رفتم و حضرت پیر و مرشد خود و پدر حضرت مولانا شاه تقی علی قلندر قدس سرهما را بر بالین خود نشسته یافتم اولاً بحضرت پیر و مرشد بر حق آداب نیازمندی بجا آوردم آن حضرت از جانب من اعراض نموده جوابے نداد ند بعده بحضرت مولانا صاحب متوجه گشته آداب نیازمندی عرض کردم آن حضرت نیز اعراض نموده جوابے نداد ند ز ائد مایوس گشته زار زار گریستم چند انکه بیدار گشتم باز از نو تیمم کرده بجانب حضرت حافظ صاحب متوجه شدم عرضه نگذشته بود که باز بخود آمدم دیدم شامیانه ماشی بر پاست و چهار جانب قنات زده حافظ صاحب گوشه قنات مهیا از نصف جسم در آمده بسوئے من دیدند من نیز نظر خود مقابل کردم اما بر قلب خود

جمعے پندارند کہ دانش منحصر در علوم رسمیہ است کلا انہم عن ربہم یومئذ لمحجوبون ۵ بین المحبین سر لیس یغشیہ ۞ قول ولا قلم للخلق یحکیہ ابن عباس گوید شبے با حضرت امیر المومنین علی رضی اللہ تعالے عنہ صحبت داشتم تا روز شرح بار بسم اللہ فرمود من خود را پیش او چون سبوے یافتم در پیش دریاے بزرگ۔ وہم فرمود اگر تفسیر اللہ الذی خلق سبع سموات ومن الارض مثلہن ینزل الامر بینہن بگویم شما مرا سنگسار کنید وحضرت امیر فرماید کہ در سینہ من علمیست کہ اگر آنرا بر شما اظہار کنم بر خود بلرزید چنانکہ ریسمان در از در چاہ آب۔ وہم او فرمود لو شئت لاوقرت سبعین بعیرا من تفسیر فاتحۃ الکتاب وہم آنحضرت اشارہ بسینۂ بے کینہ خود کرد وفرمود ان ہہنا لعلوما لجمۃ لو وجدت لہا حملۃ ودر صحیح بخاری مذکور است کہ ابو ہریرہ رضی اللہ عنہ گفت حملت عن النبی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم وعائین من العلم اما الواحد فبثثتہ فیکم واما الاخر فلو بثثتہ قطع منی ہذا البلعوم وامام زین العابدین رضی اللہ عنہ فرمود ؎

انی لاکتم من علمی جواہرہ	کیلا یری الحق ذو جہل فیفتنا	وقد تقدم فی ہذا ابو حسن	الی الحسین وصی قبلہ الحسنا
ورب جوہر علم لو ابوح بہ	لقیل انت ممن یعبد الوثنا	ولاستحل رجال مسلمون دمی	یرون اقبح ما یاتونہ حسنا

سید الطائفہ جنید رحمۃ اللہ علیہ گفت لا یبلغ احد درجۃ الحقیقۃ حتی یشہد فیہ الف صدیق بانہ زندیق وامام غزالی در احیا نقل میکند از بعضے عرفا کہ سبب پنہان شدن ابدال از چشم اکثر مردم آنست کہ ایشان طاقت دیدن علما ندارند برائے آنکہ این علما در نفس الامر جاہلان اند نزد خود ونزد جاہلان علمانند

در نظر بازی ما بے بصران حیرانند	من چنینم کہ نمودم اگر ایشان دانند
عاقلان نقطۂ پرکار وجودند ولے	عشق داند کہ دران دائرہ سرگردانند
وصف رخسارۂ خورشید ز خفاش مپرس	کہ درین آئینہ صاحب نظران حیرانند
اتقدح فیمن شرف اللہ قدرہ	ومازال منصوصا بہ طیب الثنا
رجال لہم سر مع اللہ صادق	ولا انت من ذاک القبیل ولا انا

زنہار وہزار زنہار از انکار اولیا احتراز کن وبا اعتقاد وفیض بروے دل باز کن شیخ محی الدین ابن عربی در باب ہفتاد وسیوم از فتوحات گوید شیخ ابو یزید با ابو موسیٰ دیلمی گفت اے ابو موسیٰ چون بیابی کسے را کہ ایمان بسخن ارباب طریقت داشتہ باشد التماس کن کہ برائے تو دعا کند برائے آنکہ دعاے او

---

۵ درمیان مجبین سر بست کہ پوشیدہ نمیکند ویرا قول ونہ قلم برائے خلق کہ حکایت میکند ویرا ۱۲ ۵ خدائیکہ آفرید بہشت طبقات آسمان ومانند آن زمین فرود ے آرد۔ امر میکند ما بین اینہا ست ۱۲ ۵ اگر خواہم ہر آئینہ بار کنم ہفتاد شتر را از تفسیر سورہ فاتحہ ۱۲ ۵ بتحقیق اینجا علوم اند انبوہ اگر بیابم ویرا ببردارم آنرا ۱۲ ۵ بردا شتم از آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم دو ظرف را از علما یک پس فاش کردم ویرا در شما واما دیگر پس اگر فاش کنم ویرا بریدہ شود از من این حلق ۱۲ ۵ بتحقیق من پوشیدہ ام کنم از علم خود جواہر ویرا کہ نہ بیند حق را جاہل پس دروغ گو داند مارا وبتحقیق متقدم شد در ابن ابو حسن بسوے حسین ووصیت کرد قبل آن حسن دبیشتر جواہر علمست اگر آشکار کنم ویرا بر آئینہ گفتہ شود برائے ما کہ تو از آن کسانے کہ مے پرستند بتان را وحلال دانستند۔ مردان مسلمان خون مرا وی یابند بدترین چیزے را کہ گفتہ نیک ۱۲ ۵ نے رسد کسے بدرجہ حقیقت تا آنکہ شہادت دہد بر وے ہزار صدیق کہ وی زندیق است ۱۲ ۵ تا نقصان نے کنی در کسیکہ بزرگ کرد اللہ مرتبہ ویرا وہمیشہ بود مخصوص بوے بتعریف خوش مردان اند کہ او ثنا فرا خدا سرے صادق است وتو ازین قبیل نیستی

بے شبہ مستجاب است ؎ تا چند طریق جاہ و حشمت طلبیم
برخیز کہ مفتاح سعادت طلبیم تا باطن ما ز فیض معمور شود
از باطن اہل فقر ہمت طلبیم ؎ آئینہ ذات حق چو درویشان اند
از ہر جہتے قبلہ ما ایشانند فکرم نرسد کہ گرد ایشان ہرگز
زان رو کہ بسے بزرگ و عالی شانند ؎ وکل[۵۱] لھم سؤل ودین مذھب
ودصلکم سؤلی ودینی ھواکم وانتم من الدنیا مرادی وھمتی
منامی منامکم واختیاری رضاکم تو از موسیٰ علیہ السلام فاضل ترنخواہی بود

بہ بین کہ اورا باخضر چہ صورتہا رو نمود گفتہ اند پیش علما محافظت زبان باید کرد و پیش سلاطین محافظت چشم و پیش اولیا محافظت دل اگر ایشان میل مال کنند برائے راحت فقراست و کار مخصوص بایشان خواہ کج خواہ راست رجال لا تلہیھم[۵۲] تجارۃ ولا بیع عن ذکر اللہ ومما رزقناھم[۵۳] ینفقون گاہیکہ آب بقوت از سرچشمہ جوشد و کاہے برو افتد آب کے گذارد کہ گاہ بچشمہ راہ یابد نور یقین بشابہ آن آب است و دل عارف بشابہ چشمہ و دنیا بمنزلہ کاہ۔ باامام احمد غزالی گفتند کہ تو خود را درویش پنداری و چند طویلہ اسپ داشتہ داری فرمود من میخ طویلہ در گل زدہ ام نہ در دل ان اللہ[۵۴] لا ینظر الی صوركم ولا الی اعمالكم ولكن ينظر الى قلوبكم ونياتكم القصہ بطولہا نفی درویشان جہالت صرف و ضلالت محض است اگر میدانی وکسے را ازین چہ نقصان تو از کمال خود باز میمانی لیکن چون ملحد بصورت موحد برمے آید و زندیق بہیات صدیق مے نماید تمیز میان این طوائف مشکل است و طالبان صادق را ازین تمیز خون در دل ؎

نہ ہر کہ چہرہ برافروخت دلبری داند نہ ہر کہ آئنہ سازد سکندری داند
ہزار نکتۂ باریک تر ز مو اینجاست نہ ہر کہ سر بتراشد قلندری داند
غلام ہمت آن رندم عافیت سوزم کہ در گدا صفتی کیمیا گری داند

حاضر باش کہ صید اہل شید نشوی و بفریب شیطان از راہ نروی ؎

صوفی نہاد دام سر حقہ باز کرد بنیاد مکر تا فلک حقہ باز کرد
ای دل بیا کہ ما بہ پناہ خدا رویم زانچہ آستین کوتہ و دست دراز کرد
فردا کہ پیشگاہ حقیقت شود پدید شرمندہ رہروے کہ عمل بر مجاز کرد
ولا[۵۵] تتبع من سولت نفسہ لہ فصارت لہ امارۃ فاستمرت

---

۵۱ وہر کسے است کہ برائے وے دین مذہب است و وصل شما خواہش من است و دین من ہوائے شما و شما ہستید از دنیا مراد من و ہمت من خواب من خواب شما است و اختیار من رضائے شما۔ ۱۲
۵۲ مردانے کہ باز ندارد۔ ایشان را سود اگری و نہ خرید و فروخت از یاد خدا ۱۲
۵۳ و از انچہ ایشان را روزی دادہ ایم۔ خرج مے کنند۔ ۱۲
۵۴ بحقیق اللہ نظر نے کند۔ بسوئے صورتہائے شما و نہ بسوئے اعمال شما ولیکن مے بیند۔ بسوئے قلوب شما و نیتہائے شما۔ ۱۲
۵۵ و متابعت مکن کسے را کہ عیب کند ویرا نفس وے۔ پس گردد برائے وے علامت پس مستمر شود۔ ۱۲

نقد صوفی نہ ہمہ صافی بے غش باشد		اے بسا خرقہ کہ شایستۂ آتش باشد	

اکثر درویشان زمان ما در بند آرایش و در مقام آسایش اند نہ از عرفان خبر دارند و نہ از احسان اثر امتیاز ایشان از سائر مردم بصورت است و باطن ایشان پر از کدورت ؎

گویند جماعتے کہ راہے داریم		وز گوشۂ عارفان پناہے داریم	
گر تاج نہ کمال ایشان باشد		ما نیز ازان نمد کلاہے داریم	

اما بحکم من تشبہ بقوم فھو منھم ع صد غار را زبھر گلے آب میدہند ؎

در گوشۂ فقر کاملان مے باشند		ورزیر نمد اہل دلان مے باشند	
مقصود ز صد ہزار درویش یکے است		منکر نشوی کہ جاہلان مے باشند	

و دانستن قواعد عقاید یا بطریق فکر است و آن مسلک متکلمین و حکمار مشائین است یا بطریق ریاضت و آن مسلک صوفیہ و حکمار اشراقین است مثل الفریقین کالاعمی والاصم والبصیر والسمیع ھل یستویان مثلا افلا تذکرون و طریق اول خار شبہ و شک بسیار است و قدم عقل از رہگذر افکار افگار

پاے استدلالیان چوبین بود		پاے چوبین سخت بے تمکین بود	
گر کسے از عقل با تمکین بود		فخر رازی را ندارد دین بود	
فخر رازی آرد در لیتی کند		تا بمرغان جہان لیتی کند	

غایۃ دلیل مناقشہ و خلاف است و اساس قیاس بر ظن و گزاف و ما یتبع اکثرھم الا ظنا ان الظن لا یغنی من الحق شیئا بعضے در مدرسہ میان اہل وسوسہ بسیار جان کندہ اند و کندے چند از تقلید در گردن عقل فگندہ اند۔ نہ در میخانۂ تحقیق بادۂ عرفان نوشند و نہ در قدم پیر مغان بتہذیب اخلاق کوشند امام اہل کلام فخر رازی گوید ؎

نہایۃ اقدام العقول عقال

واکثر سعی العالمین ضلال		وکم قد رأینا من رجال ودولۃ	
فبادوا جمیعا مسرعین وزال		وکم من جبال قد علت شرفاتھا	
وعال فزالوا والجبال جبال		وارواحنا فی وحشۃ من جسومنا	
وحاصل دنیانا اذیً و وبال		ولم نستفد من بحثنا طول عمرنا	
سوے ان جمعنا فیہ قیل وقال		وحاشا کہ اکابر متکلمین تصحیح عقائد خود بدلائل کلامیہ	

کردہ باشند۔ ماخذ انوار عقائد ایشان مشکوٰۃ نبوۃ است ؎ علم دین فقہ است تفسیر و حدیث

---

۱۲ ہر کہ مشابہت کرد بقومے پس وی از اوشانست ۱۲ ۱۲ مثال این دو فریق اینست مانند کورہ کر۔ بینا و شنوا آیا ہر دو برابرند در صفت آیا نہ بینے گیرید ۱۲ ۱۲ و پیروی میکنند۔ بیشتر از ایشان گمرہ و ہمراہ آنہا و ہم تفاوت نمیکنند از معرفت حق چیزے ۱۲ ۱۲ انتہاے گمرہیہاے عقول پابندی است و اکثر کوشش عالمیان گمراہی و بیدادہ ام از مردمان و دولت پس ظاہر گشتہ ہمہ جلدی کنندگان و لغزش کنندگان و بسا است از کوہ ہا کہ بلند شدند کلہ شان و بلند شدند پس بلغزیدند و کوہ و جہان کوہ ماندند و روحہاے ما در وحشت اند از جسمہاے ما و نتیجۂ دنیاے ما اینہا دو بال است و نہ استفادہ کردیم از بحث مدت عمر خود سواے اینکہ جمع کردیم در وے قیل و قال ۱۲

هر که خواند غیر این گرد و خبیث | بعضے افسار تقلید از سر برون انداخته اند و فطرة

اصلی را سرنگون ساخته اند - و نفی اولیا و درویشان بسیار کنند و هر چه بگوش ایشان رسد انکار کنند و بظاهر نبوة و توابع آن قانع نباشند و از خود سخنے چند بیهوده تراشند نه طبع شان گذارد که بسر تقلید بروند نه توفیق شان باشد که بوے تحقیق شنوند مد بدین بین ذلك لا الی هؤلاء ولا الی هؤلاء

از بهر فساد و جنگ بعضے مردم | گردند بکوے گمرهی خود را گم
در مدرسه هر علم که آموخته اند | فی القبر یضرهم ولا ینفعهم
تا چند چنین جاهل و ابتر بودن | هر روز ز روز پیش بدتر بودن
در بند صفا باش که بسیار بد است | با مردم درویش مکدر بودن

شیخ شهاب الدین عمر سهروردی قدس الله سره العزیز در رشف میفرمایند که تا چراغ فقر افروخته ام

وه شفا سوخته ام و این نظم اوست

وکم قلت للقوم انتم عدی | شفا حفرة من کتاب الشفا
فلما استهانوا بتوبیخنا | فرغنا الی الله حتی کفی
فما تولوا علی دین رسطالس | وعشنا علی ملة المصطفی
فکر بهبود خود ایدل ز در دیگر کن | درد عاشق نشود به بمداوای حکیم
غنچه گو تنگدل از کار فروبسته مباش | کز دم صبح مدد یابد و انفاس نسیم
دام سخت است مگر یار شود فضل خدا | ورنه آدم نه برد صرفه ز شیطان رجیم

انصاف آنکه بچراغ عقل راه حق نمے توان دید و بوسیلهٔ برهان بمطلوب اصلی نمے توان رسید

لقد طفت فی تلك المعاهد کلها | وصیرت طرفی بین تلك المعالم
فلما رأیت الواضعات کف حایر | علی ذقن او قارعا سن نادم
ایے گدائے خانقه بر درگه دیر مغان | مید هند آبے و دلها را تونگر میکنند

تا آفتاب نبوة بر دل طالب نتابد راه بمقصود خود نیابد قل ان کنتم تحبون الله فاتبعونی یحببکم الله

مصطفی گفته علی را کاے علی | شیر حق پهلوانی پر دلی
لیک بر شیری مکن هم اعتمید | اندر آ در سایهٔ نخل اُمید
خوش در آ در سایهٔ آن عاقلی | کس نیارد برد از ره نا قلی

---

۵۱ مترو دا اندر و میان این و آن نه بسوے ایشان اند و نه بسوے انان - ۱۲ ۵۲ و در قبر ضرر خواهد داد او شانرا و نافع نخواهد بود ۱۲
۵۳ و چه قدر گفتم برایے قوم که شما بر کنار مغاک هستید - از کتاب شفا پس هرگاه که ذلیل گشتند - او شان بسر زنش کردن - ما متوجه تحقیق شدیم بسوے حق تا اینکه کافی شدند ما را پس مرودشان بروین ارسطالیس و زنده ماندیم ما بر دین مصطفی ۱۲
۵۴ هر آئینه طواف کردم - در این جمله منازل و گردانیدم - چشم خود میان این تشنها پس ندیدم مگر دارنده دست پریشان بر زنخدان با کربنده و ندان و نادم - ۱۲ ۵۵ بگو اے محب اگر دوست میدارید شما خدا را پس متابعت من کنید - دوست خواهد داشت شما را خدا

ظل او اندر زمین چون کوہ قاف
روح او سیمرغ بس عالی طواف

گر بگویم تا قیامت مدح او
ہیچ او را غایت و منقطع مجو

در بشر روپوش گشتہ است آفتاب
فہم کن واللہ اعلم بالصواب

کسے از ہواجس نفسانی و وساوس شیطانی نجات دارد کہ طفل مکتب علمائے عالم تکن تعلم وکان فضل اللہ علیک عظیما باشد و اشک نیاز بر خاک راہ سالکان مسالک طریقت و مالکان ممالک حقیقت پاشد

رہ برد باجناب پاک خدائے
ہست چون چشم کہ از الوان

بقیاسات عقل یونانی
نتوان یافت ذوق ایمانی

گر بمنطق کسے ولی بودے
عقل خود کیست تا بمنطق و رائے

شیخ سینا ابو علی بودے
چشم عقل از حقایق ایمان

و شیخ ضیاء الدین ابو نجیب السہروردی قدس سرہ فرماید۔

ان العلماء المجاهدين في متابعة الرسول صلى الله عليه وآله وسلم المقتدين بالصحابة ثلثة اصناف اصحاب الحديث والفقهاء والصوفية فاما اصحاب الحديث فانهم تعلقوا بظاهر الحديث فاشتغلوا بسماعه ونقله وتمييز صحيحه من سقيمه وهم حراس الدين ورعاته واما الفقهاء فانهم فضلوا على اصحاب الحديث بعد قبول علمهم بما خصوا به من الفهم والاستنباط من فقه الحديث والتعمق بتدقيق النظر واما الصوفية فاتفقوا مع الطائفتين في معتقداتهم وقبول علمهم ولم يخالفوهم في معاشهم ورسومهم ثم انهم خصوا بعد ذلك بعلوم عالية واحوال سنية كالتوبة والزهد والورع والصبر والرضا والتوكل والمحبة والمشاهدة واليقين والقناعة والصدق والاخلاص والشكر والذكر والفكر والمراقبة والاعتبار والوجد والجمع والتفرقة والفناء والبقاء ومعرفة النفس ومجاهداتها

علمائے مجاہدین در متابعت رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ اقتدا کنندہ صحابہ اند سہ قسم اند اصحاب حدیث و فقہا و صوفیہ اما اصحاب حدیث پس تحقیق اوشان بظاہر حدیث تعلق کردند و بہ سماع وے و نقل وے مشغول شدند۔ و بہ تمیز کردن صحیح از سقیم و اوشان محافظان دین اند و نگہبانان وے و اما فقہا پس تحقیق اوشان تفضیل دادہ شدند بر اصحاب حدیث بعد قبول علم بسبب انچہ کہ مخصوص شدند بران از فہم و استنباط از فقہ حدیث و بنظر دقیق غور کردن و اما صوفیہ پس متفق شدند و طائفہ در معتقدات خود و قبول علم شان و نہ مخالفت کردند اوشان را در معاش و در رسوم شان باز مخصوص شدند اوشان بعد این بعلوم عالیہ و حالات سنیہ مثل توبہ و زہد و ورع و صبر و رضا و توکل و محبت و مشاہدہ و یقین و قناعت و صدق و اخلاص و شکر و ذکر و فکر و مراقبہ و اعتبار و وجد و جمع و تفرقہ و فنا و بقا و معرفت نفس و مجاہدات

ل درآموختہ است ترا انچہ نمیدانستی و ہست فضل خدا بر تو بزرگ ۱۲

وریاضاتها ودقائق الریاء والشهوة والخفیة
وکیفیة الخلاص ههنا ملا علی قاری حنفی هروی نزیل مکه
در شرح آداب المریدین گوید روی عن الشیخ العارف
شهاب الدین عمر السهروردی انه قال کنت فی
اوائل امری اشتغلت بعلم الکلام وحفظت
کتبا متعددة فی ذلک المرام وعمی کان ینهانی
ولم امتنع الی ان اراد ان یدخل یوما علی القطب
الربانی والغوث الصمدانی الشیخ عبد القادر الجیلانی
وانا فی خدمته ومتادب بادبه فقال کن حاضر
القلب فانک تدخل علی من یخبر قلبه عن الرب
وانتظر برکات نظره ونفحات اثره فلما تعدنا
قال عمی یا سیدی هذا ولد اخی وهو مولع
بعلم الکلام کلما منعته ما نفعه وتوقف فی ذلک
المقام فقال ای کتاب تحفظه فقلت الکتاب
الفلانی والکتاب الفلانی فمسح یده الشریفة
علی صدری فوالله ما بقی لفظ مما کنت احفظه
فی مدة عمری لکن امتلئت من العلوم اللدنیة
والعوارف الربانیة ما اکتفیت به فی امری فقمت
من عنده بلسان ناطق وجنان صادق وقال
لی یا عمر انت آخر المشهورین بالعراق وکان کذلک
فانه صار شیخ الشیوخ فی زمانه بالاتفاق ثم
فتح هذا الباب الیقین بالشیخ شهاب الدین
انما کان ببرکة حسن اعتقاده فی الاولیاء
ولو اراد ته فی الاصفیاء لما سبق من سیادة
السعادة بخلاف السعد التفتازانی حیث قال له
خواجه بهاء الدین نقشبند حین رأی فی یده ظرفا
من الماء تعالیه الینا واقبل علینا لتملأه عسلا

در ریاضات ودقائق ریا وشهوات خفیه
وکیفیت خلاص از وے۔
روایت کردہ شد از شیخ عارف شہاب الدین عمر
سہروردی کہ گفت وے رضی اللہ عنہ بودم در اوائل حال
خود کہ بعلم کلام اشتغال مبداشتم وکتب متعددہ
این مقصد یاد کردہ بودم وعم من مرا منع میکرد من
تسلیم نمیکردم تا اینکہ ارادہ کردہ کہ بجانبے روزے بر
قطب ربانی وغوث صمدانی شیخ عبد القادر جیلانی
ومن ہم در خدمت وے بودم وادب گیرندہ بادب
پس فرمود کہ باش حاضر قلب پس بتحقیق تو داخل میشوی
بر کسیکہ خبر میدارد قلب وے از حق ومنتظر باش برکات
ونظر وے را وبوے خوش اثر وے را پس وقتیکہ نشستیم گفت
عم من اے سردار من این برادر زادۂ من است وے بسیار
حریص است بہ علم کلام ہرگاہ کہ منع کردم ویرا نہ نفع کرد ویرا ودین
مقام توقف کرد پس فرمود کہ کدام کتاب یاد میکنی پس گفتم فلان کتاب
وفلان کتاب پس مسح کرد دست شریف خود را بر سینۂ من پس قسم بخدا
نہ باقی ماند لفظے از انچہ کہ یاد گرفتہ بودم ویرا در مدت عمر خود لیکن
پر شدم از علوم لدنیہ وعوارف ربانیہ نہ کفایت کردم بوے در امر خود
پس برخاستم از نزد وے بزبان ناطق وقلب صادق وگفت
از من کہ اے عمر تو آخرین مشہورین ہستی بہ عراق وہمچنان گشت پس
تحقیق وے گشت شیخ الشیوخ در زمان خود بالاتفاق باز کشاد
این باب یقین بر شیخ شہاب الدین وگشت انچنین بہ برکت
حسن اعتقاد وے در اولیاء ونه ارادت وے در برگزیدگان
برائے انچہ کہ سابق شد از سیادت سعادت
بخلاف سعد الدین تفتازانی چنانکہ گفت برائے وے
خواجہ بہاء الدین نقشبند وقتیکہ دید در دست وے ظرفے
از آب کہ بیاوے ما ومتوجہ شو بر ما تا کہ پر کنی ویرا از عسل

حمالة بنا فقال منكرا اخاف اني افقد الماء ايضا
لقربك فعدم تمكني من حبك فبعدني عن مقام
القرب وقنعني بحجب الكتب ولم يدر من كمال الغرور
والعجب ان نظر الاولياء اكسير له تاثير كثير فحال
كلب اصحاب الكهف وكلب شيخ نجم الدين الكبرى
امر شديد وهو سبحانه على ما يشاء قدير حافظ شيرازي

کہ نزد ماست پس گفت با انکار کہ خوف میکنم اینکہ گم کنم
آب را نیز بسبب قرب تو پس نابود شود نزد من حب تو
پس بعید گشت از مقام قرب و قانع گشت بحجاب کتب
و ندانست از کمال غرور و عجب کہ نظر اولیا برائے
اکسیر است و در وے اثر کثیر پس حال سگ اصحاب کہف
و سگ شیخ نجم الدین کبری امر شدید است و خدائے تعالیٰ سبحانہ بر انچہ میخواہد قادر است

روضۂ خلد برین خلوتِ درویشان است
کنج عزلت کہ طلسماتِ عجائب دارد
قصرِ فردوس کہ رضوانش بدربانی رفت
انچہ زر مے شود از پرتو آن قلبِ سیاہ
و انکہ پیشش نہد تاجِ تکبر خورشید
دولتے را کہ نباشد غم از آسیبِ زوال
خسروان قبلۂ حاجات جہان اند ولی
روے مقصود کہ شاہانِ جہان مے طلبند
اے تونگر منروش این ہمہ نخوت کہ ترا
حافظ اینجا ادب باش کہ سلطان ملک

مایۂ محتشمی خدمتِ درویشان است
فتح آن در نظرِ ہمتِ درویشان است
منظرے از چمن نزہتِ درویشان است
کیمیائیست کہ در صحبتِ درویشان است
کبریائیست کہ در حشمتِ درویشان است
بے تکلف بشنو دولتِ درویشان است
از ازل تا بہ ابد فرصتِ درویشان است
مظہرش آئنۂ طلعتِ درویشان است
سروری در کنفِ ہمتِ درویشان است
ہمہ در بندگیِ حضرتِ درویشان است

شیخ الشیوخ شہاب الملۃ والدین عمر السہروردی در وصف این گروہ با شکوہ گوید۔

ضمائرهم من مواهب الانس حلوة ومرائی
قلوبهم بنور القدس مجلوة فتهيأت لقبول
الامداد القدسية واستعدت لورود الانوار
العلوية واتخذت من الانفاس العطرية جلاسا
واقامت على الظاهر والباطن من التقوى
حراسا واشتغلت في ظلم البشرية من اليقين
نبراسا واستحقرت فوائد الدنيا ولذاتها وانكرت
مصائد الهوى وتبعاتها وامتطت غوارب
الرغبوت والرهبوت واستفرشت بطى
همتها بساط الملكوت واستدت الى المعالى عنانها

قلوب شان از بخشہاے انس پراندہ آئنہ ہاے قلوب
شان بنور قدس جلا دادہ شدہ پس آمادہ گشتند برائے
قبول امداد قدسیہ و مستعد گشتند برائے ورود انوار علویہ
و بگرفتند از انفاس عطریہ نشیمن ہا و قایم کردند بر ظاہر و باطن
از تقوے نگہبانہا و مشتغل گردند در تاریکیہاے بشریت از یقین
چراغ و حقیر پنداشتند فوائد دنیا و لذتہاے وے را
و ناخوش دانستند شکارگاہ خواہش و تابعان وے را
و بازگیر خود ساختند بلند بیاے خوف و رجا و بگستردند
بساط عزت خود بساط ملکوت را و دراز شدند
بسوے بلندی گردنہاے شان و بلند شدند

وطمحت الی اللامع العلوی احداقها واتخذت من الملاء الاعلی مسامرًا ومحاورًا ومن النور الاعز الاقصی مزاورًا ومجاورًا اجسادًا ارضیۃ بقلوب ساویۃ واشباح فرشیۃ بارواح عرشیۃ نفوسہم فی منازل الخدمۃ سیارۃ وارواحہم فی فضاء القرب طیارۃ مذاہبہم فی العبودیۃ مشہورۃ واعلامہم فی اقطار الارض منشورۃ یقول الجاہل بہم فقدوا وما فقدوا ولکن سہت احوالہم فلم یدرکوا وعلی مقامہم فلم یملکوا کائنین بالجثمان بائنین بقلوبہم عن الاوطان الحدثان لارواحہم حول العرش طواف ولقلوبہم من خزائن البر اسعاف یتنعمون بالخدمۃ فی الدیاجر ویتلذذون من وہج الطلب بظمأ الہواجر تسلوا بالصلوات عن الشہوات وتعوضوا بحلاوۃ التلاوۃ عن اللذات یلوح من صفحات وجوہہم بشر الوجدان ویتم علی مکنون سرائرہم نضارۃ العرفان لایزال فی کل عصر وزمان منہم علماء قائمون بالحق داعون للخلق منحوا بحسن الملتقی رتبۃ الدعوۃ وجعلوا للمتقین قدوۃ فلا یزال للخلق آثارہم وتزہر فی الآفاق انوارہم من اقتدی بہم اہتدی ومن انکرہم ضل وغوی ۔

بجانب لوامع بلند چشمہاے شان وبگرفتند از ملاء اعلی یعنی گروہ فرشتگان قصہ گو وسخن گو واز نور عزیز تر ودور تر زیارت کنندہ ونزدیک اجسام ارضی کہ قلوب شان سماوی اند واجسام فرشی کہ ارواح شان عرشی اند۔ نفوس شان در منازل خدمت سیر کنندہ وارواح شان در میدان قرب پرزن مذاہب شان در بندگی مشہور اند وعلماے شان در اقطار زمین پراگندہ مے گوید جاہل باوشان کہ گم کردند اوشان حالانکہ نہ گم کردند لیکن پوشیدہ شد احوال شان پس جاہل ادراک نکرد وبر مقامات شان عبور نیافت۔ بظاہر موجود اند بہ بدن وبہ قلوب جدا اند از وطنہاے خلق ارواح شان گرد عرش بسیار طواف کنندہ اند وبرائے قلوب شان از خزانہ ہاے نیکی حاجت روا میت خوش عیشے میگیرند بخدمت در شبہاے تاریک لذت میگیرند در شدت طلب تشنگی دوپہر یعنی در شدت طلب آنچنان بحرارت شوق تشنہ اند کہ پرتو گرم وسرد نمیکنند خورسند شدند بسبب نماز از خواہشات نفسانی وعوض میگیرند بحلاوت تلاوت از لذات مے درخشد از صفحات وجوہ شان خوشی قلب وتمام میشود بر مکنون قلبی شان تازگی عرفان ہمیشہ ماندند در ہر عصر وزمانہ از اوشان علماے باللہ دعوت کنندگان خلق بسوے حق عطا کردہ شد ندا اوشان را بحسن اقتدا رتبہ دعوت گردانیدن شد ندہ برائے متقیان پیشوا ہمیشہ ظاہر خواہند شد خلق را آثار بشان وروشن خواہند شد در آفاق انوار شان ہر کہ اقتدا کرد بہ اوشان ہدایت یافت ہر کہ انکار کرد بہ اوشان گمراہ وگمراہ گشت ۱۲ کذا افادہ مولانا المرشدی فی شرح خطبۃ العوارف فی شرح خطبۃ العوارف ۱۲

سید حسین ابن معین مبیدی از درۂ فاخرہ نقل میکند کہ شیخ ابن زید اندلسی گفت در بازار رسالہ کہ ابن احمد بن قاضی قرطبہ در رد امام غزالی نوشتہ بود ولعنت بر وکردہ خریدم چون اندکے مطالعہ کردم کور شدم پس توبہ واستغفار کردم حق تعالیٰ باز بینائی ارزانی داشت ۵

ہر کس کہ بعشق دوست صادق باشد	با خلق جہان دلش موافق باشد
یک نکتہ نگوید کہ نباید گفتن	کارے نکند کہ غیر لائق باشد

وہم ابن زید روایت کند کہ امام غزالی را در عراب دیدم کہ زنجیرے در گردن خوکے کردہ بود او را

مے کشید گفتم این خوک چیست گفت ابن احمد ابن قاضی قرطبه است که خدائے تعالے مرا بر و مسلط کرد تا به بینم که بچه سبب نزد او مستحق لعنت شده ام حضرت ایشان میفرمایند ؎

ای گرفتارِ خودی طعن بدرویشان مکن
جان سلامت نبری از نفسِ ویشان مکن
؎ زاهد ظاهر پرست از حال ما آگاه نیست
بر درِ میخانه رفتن کار یکرنگان بود
ننگِ پیر خرابات کم که لطفش دائم است

صیقل پاک در و دنان صفا کیش مکن
لقمهٔ شیر مشو دشمنی خویش مکن
در حقِ ما هر چه گوید جائے هیچ اکراه نیست
خود فروشان را بگوئے مے فروشان راه نیست
ور نه لطف شیخ و زاهد گاه هست و گاه نیست

وقد کان جماعات من المحدثین والمتکلمین یتکلمون فی الائمة الصوفیة سیما اهل سماع منهم وفی علومهم ومعارفهم ثم تابوا وانابوا بعد ما تحقق لهم الحق وسلکوا طریقتهم فاظهروا ذلك او اسروا مما لم یروا فی اظهاره علی العامة مصلحة ولذا تری تختلف الروایات عن الائمة الاربعة وغیرهم فی التوسل والسماع والوجد وغیر ذلك من امور الصوفیة مدحا وقدحا وعامة اهل مذاهبهم الظاهریة لا یعرفون ذلك هذا الامام احمد آخر الاربعة کان فی اول امره ینهی ولده عن مجالسة الصوفیة حتی نزل علیه جماعة منهم فی اللیل من الهواء فسألوه عن مسائل فی الشریعة حتی اعجزوه ثم صعدوا فی الهواء ثم من ذلك الوقت هو یقول لولده علیك بمجالسة الصوفیة فانهم ادرکوا من خشیة الله واسرار الشریعة ما لم ندرکه وکان اذا عجز عن جواب مسئلة یقول للشیخ ابی حمزة البغدادی ما تقول فی هذا یا صوفی فاذا اجابه بشئ اخذ به ذکره جماعة من آخرهم المحدث الفقیه ابن ایمن کما نقله الشعرانی فی الیواقیت فما زال

وبتحقیق پیوستند جماعتها از محدثین ومتکلمین که کلام میکردند در ائمهٔ صوفیه علی الخصوص در اهل سماع از اوشان ودر علوم ومعارف شان باز توبه کردند ورجوع آوردند بعد از انچه ثابت شد برائے اوشان امر حق وسلوک کردند طریقهٔ اوشان را پس این را اوشان ظاهر کردند یا مخفی داشتند آرا از انچه که در اظهارش بر عوام مصلحت ندانستند وهمین وجه خواهی دید که مختلف میشوند روایات از ائمهٔ اربعه وغیرهم در توسل وسماع ووجد وغیر این از امور صوفیه از مدح وقدح وعام از اهل مذاهب ظاهر این را نمی شناسند امام احمد که آخر ائمهٔ اربعه اند در اوائل حال خود پسر خود را از مجالست صوفیه منع میکرد تا اینکه بیامد بروے جماعتے از صوفیه در شب از هوا پس پرسیدند شان وے را از مسائل شرعیه تا اینکه عاجز کردند وے را باز در هوا صعود کردند پس ازین وقت وے میگفت با پسر خود که لازم گیر بر خود مجالست صوفیه پس بتحقیق اوشان یافتند از خوف خدا اسرار شریعتش انچه که نیافتیم وقتیکه از جواب مسئله عاجز مے شد مے گفت از شیخ ابی حمزه بغدادی که چه میگوئی درین مسئله اے صوفی پس وقتیکه جواب میداد وے را به چیزے میگرفت ویرا ذکر کردند جماعتیکه از آخرین شان محدث فقیه ابن ایمن است چنانکه نقل کرد ویرا شعرانی

احمد یعتقد فیهم ویستند الیهم الی ان صار من
الابدال علی ما رواه جماعة من الحفاظ الایقاظ فصار
یحسن سماع الصوفیة ورقصهم فیه ویقول انهم
یفرحون بربهم رواه السلفی من جهة الطبرانی عن
عبد الله ابن احمد وصار علی ما هو شان الابدال
فیما ذکر الفقیه الصوفی علاء الدوله فی العرفة وغیره
یسمع السماع کما رواه المقدسی وابن الجوزی وفی القوت
حدثت عن عبد الله ابن احمد ابن حنبل قال
قلت قلت لابی بلغنی انک کنت تختلف الی معروف
اکان عنده حدیث فقال یا بنی کان عنده راس
الامر تقوی الله وکذا ابن معین فذکر غیر واحد
من الحفاظ منهم ابن الجوزی فی صفوة الصفوة
فی ترجمة الامام معروف الکرخی ان احمد وابن
معین کانا یختلفان الیه ویسالانه وکانا اعلم
منه فی علم الظاهر هذا مع تکلمهما اولا فیمن
هو افضل من معروف وکذا قدوة الشافعیة
ابو العباس ابن سریج کان اولا لا یعتقد التصوف
حتی مر او حضر مرة بمجلس سید الطائفة الجنید
وسمع کلامه ورجع فقیل کیف وجدت قال ارموز
قوم لا اعرفها غیر ان لهذا الکلام صولة لیست
بصولة مبطل وکان اذا عجب الحاضرون
ممن یبدیه لهم من العلوم یقول لهم اتدرون
من این لی هذا انما حصل لی ببرکة مجالستی الجنید
رواه جماعات من الحفاظ وکذا امام الحرمین
کان لا یحسن العقیدة فی الصوفیة فبینا
هو جالس یوما یدرس فی المسجد بعد صلوة الصبح
اذ مر علیه بعض مشایخ الصوفیة ومعه اصحاب

در واقعیت پس پیوسته امام احمد اعتقاد میکرد در او شان و
میکرد بسوے شان تا انیکه گشت از ابدال چنانکه روایت کرد
این را جماعتے از حفاظ باخبرت پس همیشه سماع صوفیه را دوست
میداشت ورقص شان را در وے میگفت که تحقیق او شان
فرحت میکنند بر رب خود روایت کرد این را سلفی از جهت طبرانی
از عبد الله ابن احمد وگشت بر شان ابدال در انچه که ذکر کرد فقیه
صوفی علاء الدوله در عرفه وغیر امام احمد نیز سماع مے شنید چنانکه
روایت کرد این را مقدسی وابن جوزی و در قوت القلوب است
که روایت کردم از عبد الله ابن احمد ابن حنبل که گفت وی قدس سره
که از پدر خود گفتم که رسیده است ما را که شما اختلاف میکردید
بسوے معروف که بود نزد وے حدیث یا نه پس گفت اے
پسر بود نزد وے اصل امر یعنی تقواے خدا وهمچنین ابن معین نیز
پس ذکر کرد ویرا غیر یکے از حفاظ از او شان ابن جوزی است که
نقل کرد در صفوة الصفوة در ترجمه امام معروف کرخی که امام احمد
وابن معین هر دو اختلاف میکردند بسوے وے و مے پرسیدند
از وے بود نزد آن هر دو علم تر از وے در علم ظاهر و این با تکلم
آن هر دو بود اولا در کسیکه وے افضل بود از معروف وهمچنین
قدوه شافعیه ابو العباس ابن سریج بود که اول در تصوف اعتقاد
نمیداشت تا انیکه گذشت یا حاضر شد یکبار در مجلس سید الطائفه جنید
وشنید کلام ویرا ورجوع کرد پس گفته شد از وے که چگونه یافتی گفت
اسرار قومے اند نمی شناسم آنرا مگر برای این کلام صولتی است که در کلام مبطل
نمی باشد و وقتیکه حاضرین را علوم ظاهر و شان خوش معلوم مے شد
میگفت برائے شان که آیا میدانند که این از کجا مرا حاصل شد
این حاصل شد مرا از برکت مجالست جنید روایت کرد این را جماعات
از حفاظ وهمچنین امام الحرمین بود که حسن عقیدت در صوفیه نمیداشت
پس ناگاه روزے نشسته در مسجد درس میداد بعد نماز صبح که بر وے
بعض مشائخ صوفیه گذشتند وهمراه شان یاران شان بودند

الی دعوۃ فقال الامام فی نفسہ ما شغل ھؤلاء
الا الاکل والرقص فلما رجع الشیخ من الدعوۃ
مر علیہ فقال یا فقیہ ما تقول فیمن یصلی الصبح
وھو جنب ویقعد فی المسجد ویدرس العلوم
ویعتاب الناس فتذکر امام الحرمین انہ کان علیہ
غسل ثم حسن اعتقادہ بعد ذلک فی الصوفیۃ
اورد ہ الامام الیافعی والقاری فی المرقاۃ وغیرھما
وقد اسند فیما مضی تلقہ ولبسہ من ید ابی طالب
المکی ومصافحتہ ایاہ ولبسہ من ید القشیری
وکذا صاحبہ حجۃ الاسلام الغزالی کان اولا کثیر
العصبیۃ لایری مشرب الصوفیۃ ومذھب الحنفیۃ
شیئا بل قد اکثر من النکیر فی بعض کتبہ علی ابی حنیفہ
فلما تشرف بخدمت الحضرات الصوفیۃ ترک العصبیۃ
واثنی علی ابی حنیفۃ والحنفیۃ واحسن العقیدۃ
فی الصوفیۃ وما اکتسب علومھم العالیۃ وصار
یقول ضیعنا عمرنا فی البطالۃ وکان یقول ضیعت
العمر العزیز فی تصنیف البسیط والوسیط والوجیز
والف المنقذ من الضلال ومشکوۃ الانوار والاحیاء
وغیرھا وحقق معارفھم ومسائلھم سیما وحدۃ
الوجود مع کثرۃ الوجود والسماع وکذا انکر علیہ الآخرون
وافتوا بتکفیرہ وحرقوا کتابہ الاحیاء ثم نصر اللہ
تعالی علیھم وکتبوہ بماء الذھب وکذا الامام
ابو الحسن ابن حزھم کان اولا یتکلم فیھم سیما
فی الغزالی وکتابہ الاحیاء حتی افتی باحراقہ فلما عذب
بضرب الاسواط بحضرت النبی صلی اللہ علیہ
وآلہ وسلم تاب وانا ب ووصل واوصل الی
رب الارباب وکذا ابن الجوزی کان شدید التعصبۃ

کہ بدعوتے میرفتند پس امام در دل خود گفت کہ این
گروہ را شغلے نیست بجز خوردن ورقص کردن پس وقتیکہ
شیخ از دعوت رجوع کرد بر امام بگذشت پس گفت شیخ چہ میگوئی
اے فقیہ در کسیکہ بحالت جنابت نماز خواند ودر مسجد نشیند
وعلوم را درس دہد وغیبت مردمان کند پس یاد کرد امام الحرمین
کہ بروے غسل بود باز نیک کرد اعتقاد خود را در صوفیہ بعد
ازین آورد ایں را امام یافعی وعلی قاری در مرقاۃ وغیر آن
ومنسوب کرد در انچہ گذشت خرقہ پوشی وے از دست ابی طالب
مکی ومصافحہ وے ازوے وخرقہ پوشی وے از دست امام
قشیری ہمچنین بود صاحب وے حجۃ الاسلام امام غزالی
کہ اولا تعصب بسیار داشت ومشرب صوفیہ ومذہب حنفیہ
چیزے نے پنداشت بلکہ در بعض کتب خود بر امام ابی حنیفہ
اعتراض کردہ پس وقتیکہ مشرف شد بخدمت حضرات
صوفیہ ترک کرد تعصب را وتعریف کرد بر امام ابی حنیفہ وحنفیہ
ونیکو کرد عقیدہ را در صوفیہ وعلوم عالیہ شان را حاصل کرد
واکثرے گفت کہ ضائع کردم عمر خود را در بطالت وگاہے
میگفت کہ ضائع کردم عمر عزیز در تصنیف بسیط ووسیط
ووجیز وتالیف کردہ منقذ من الضلال ومشکوۃ الانوار
واحیاء وغیرہا ومعارف ومسائل شان را تحقیق کرد خصوصا
وحدت الوجود را باین کثرت وجود وسماع ہمچنین انکار
کردند بروے آخرین وفتوے بہ تکفیر وے دادند وکتاب
احیاء العلوم را سوختند باز مدد داد ویرا اللہ تعالے براوشان
وویرا بآب زر نوشتند وہمچنین امام ابو الحسن ابن حزم ہم
اولا در صوفیہ کلام میکرد خصوصا در بارۂ امام غزالی وکتاب وے
احیاء العلوم تا اینکہ فتوے داد بہ سوزانیدن وے پس وقتیکہ
معذور کردہ شد بضرب تازیانہ بحضور نبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
توبہ کرد ورجوع بسوے صوفیہ وحمل شد بحق وہمچنین ابن جوزی سخت متعصب

فی الصوفیة من اشد المنکرة علیهم والمنحرفة
عنهم ولبس علیه ابلیس حتی صنف تلبیس
ابلیس ذکر فیه مداخل الشیطان مما یخالف
ظاهر الشریعة فی فرق الامة عموما وفی الصوفیة
خصوصا والطعن علیهم وکان ینکر علی الامام
المحی الجیلی رضی الله تعالی عنه وقد سجن بذلك فی
المطمورة خمس سنین کما فی الفصول الستة وغیرها
فلما حضر حضرته فسمع ذکره اخذه وجد شدید
وخرق ثیابه رواه غیر واحد من الحفاظ منهم النجی
بسند صحیح ولعل ما الف فی التصوف کالصفوة
والثبات عند الممات کان بعد ذلك والله اعلم
وکذا اخرجوا الشیخ ابا الحسن الشاذلی من بلاد
المغرب بجماعة ثم کاتبوا نائب اسکندریة بانه
سیقدم علیکم مغربی زندیق وقد اخرجناه
من بلادنا فالحذر من الاجتماع علیه فجاء الشیخ
الی اسکندریة فوجد اهلها کلهم یستتبونه
ثم وشوا به الی السلطان ولم یزل فی الاذی
حتی حج بالناس فی سنین کان الحج فیها قد انقطع
من کثرة القطاع فی طریقه فاعتقده الناس کذا
فی طبقات الامام الشعرانی وکذا فخر الشافعیة
الحافظ المجتهد المجدد سلطان علماء مصره
بل اهل عصره الامام عز الدین ابن عبد السلام
کان اولا یتکلم فی الصوفیة ویقول وهل ثم
طریق للشریعة غیر ما بایدینا من المنقول ثم یقول
من زعم ان ثم علما باطنا للشریعة غیر ما بایدینا
فهو باطنی یقارب الزندیق ثم بعد ذلك
احسن العقیدة فی الصوفیة واستفاض من الشیخ

در صوفیه بود و شدید منکر بر شان و منحرف از ایشان و ابلیس
بر وے مکاری کرد تا انکه تلبیس ابلیس تصنیف کرد و ذکر کرده
در وے جاے دخول شیطان از انچه مخالف ظاهر شریعت
است در فرق است عموما و در صوفیه خصوصا و طعن بر ایشان
و انکار بر امام محی الدین جیلی رضی الله تعالی عنه و قید کرده شد
باینوجه در تهخانه پنج سال چنانکه در فصول ستة وغیره است
پس وقتیکه حاضر شد بخدمت وے و شنید نصیحت
و براو وجد شدید در گرفت و پارچه هاے خود درید
روایت کرد این را غیر یکے از حفاظ از اوشان منهم
بسند صحیح و شاید انچه تالیف کرد در تصوف مثل صفوة و
ثبات عند الممات بعد این واقعه کرد و الله اعلم و همچنین
شیخ ابو الحسن شاذلی را خارج کردند از بلاد مغرب بجماعت
باز به نائب اسکندریه نوشتند که عنقریب خواهد آمد
بر شما مغربی زندیق حالانکه ویرا بدر کرده ایم از شهر هاے خود
پس پرهیز کن از اجتماع بروے پس شیخ سوے اسکندریه
آمد و یافت ساکنان آنجا را که دشنام میدادند جمله شان
شیخ را باز سخن چینی کردند بسوے سلطان و در تکلیف ماند
تا انکه همراه مردمان حج کرد و دو سال و دران سال حاج از
کثرت راهزنان موقوف شده بود باز مردمان معتقد وے
گشتند چنین است در طبقات امام شعرانی و همچنین فخر شافعیه
حافظ مجتهد مجدد و سلطان علماے شهر خود بلکه زمانیان خود
امام عز الدین ابن عبد السلام اولا در شان صوفیه اعتراض
میکرد و میگفت که آیا هست راهے برائے شریعت سوائے
انچه که بدست ماست از نقول باز میگفت که کسیکه گمان
کند که برائے شریعت علم باطن دیگر است سوائے انچه
که بدست ماست پس وے باطنی است قریب به زندیق
باز بعد این نیک کرد عقیده در صوفیه و فیض گرفت

الشهاب الدين السهروردي ولبس خرقة التصوف
منه ثم اخذ من الشيخ الشاذلي وصار يحضر السماع
في مجالس الصوفية ويرقص في الحال ويمدح طريق
القوم كل المدح ويقول انها طريق جمعت اخلاق
المرسلين رواه كله او بعضه جماعات من الثقات
منهم الامام الفقيه المحدث ابن عطاء الله
الاسكندري المالكي صاحب الامام ابي العباس
المرسي في لطائف المنن وذكره القاضي عز الدين
الهكاري في سيرة العز والعلامة اليافعي في المرآة
والعلامة الكمال الادفوي في الامتاع والسبكي
في طبقاته الكبرى وابن حجر المكي في شرح المنهاج
والشعراني والدهلوي وغيرهم وذكر الحافظ
كمال الدين الدميري في حيوة الحيوان انه قد حكى
غير واحد من الحفاظ ان القاضي الفقيه الامام
علم الاعلام الطراز المذهب الملقب بالباز
الاشهب حامل لواء مذهب الشافعي وناشره
ومؤيده في زمانه وناصره بل المفضل على جميع
اصحاب الشافعي حتى على المزني كما ذكره الامام
ابو اسحاق الشيرازي حاجزا الى التاج السبكي بل
بل كان يقال له الشافعي الصغير شيخ الطبراني وغيره
من الاعالي صاحب التصانيف الكثيرة المشتهرة
التي كتبه على اربعمائة محبرة اعتنى بها جماعة من
علماء عصره ومن بعدهم انه المجدد على رأس
الثلث مائة لامرين هذه الامة ابا العباس احمد
ابن عمر بن سريج كان اذا عجب الحاضرون مما يبدئه
لهم من العلوم يقول لهم انكرون من اين لي
انما حصل لي ببركة مجالستي ابا القاسم الجنيد

از شیخ شهاب الدین سهروردی وخرقه تصوف از وے
پوشید باز از شیخ شاذلی اخذ کرد و در مجالس صوفیه
به سماع حاضر میگشت و در حال رقص میکرد و طریقه قوم را
مدح میکرد بغایت و میگفت که این طریقے است که جمع کرده
اخلاق مرسلین رحمایت کرد این را کل یا بعض جماعتها
از ثقات از وشان امام فقیه محدث ابن عطاء الله اسکندری
مالکی که از یاران امام ابی العباس مرسی است در لطائف المنن
وذکر کرد و یرا قاضی عز الدین هکاری در سیرت عز و علامه یافعی
در مرآة الجنان و علامه کمال ادفوی در امتاع و سبکی در طبقات
خود که نسبه به طبقات کبرے است و ابن حجر مکی در شرح
منهاج و امام شعرانی و محدث دهلوی وغیرهم و ذکر کرد حافظ
کمال الدین دمیری در حیوة الحیوان که تحقیق حکایت کرد غیر
از حفاظ که قاضی فقیه امام علم الاعلام طراز مذهب ملقب به
باز اشهب بردارنده لواے مذهب شافعی و نشر کننده وے
و تائید کننده وے در زمان خود و مددگار وے بلکه فضیلت
داده شده بر جمیع اصحاب شافعی تا اینکه بر مزنی چنانکه ذکر کرد
این را ابو اسحق شیرازی و بگیر سلسله وے تا شیخ تاج الدین
سبکی و یافعی بلکه گفته شد و یرا شافعی صغیر شیخ طبرانی و غیر
وے از بزرگان صاحب تصانیف کثیره مشتمله فهرست
کتب وے بر چهارصد محبره تقریر کرده شده نزد جماعتے از علماے
زمان خود و از بعد شان که وے مجدد است در صدی
سوم بر سه امر و ایشان است ابو العباس احمد
ابن عمر بن سریج بود که وقتیکه در تعجب میماندند
حاضرین را از انچه که ظاهر میشد برا ے شان
از علوم میگفت از وشان که چگونه ایشان را
این از کجا است برا ے ما حاصل شد ما را
این به برکت حاضری ما در خدمت ابو القاسم جنید

رضی الله عنه وفی روایة القشیری وابن الجوزی
والسبکی وقیل للجنید من این استفدت هذا
العلم قال من جلوسی بین یدی الله تعالی ثلثین
سنة تحت تلك الدرجة اومی الی درجة
فی داره وذکر جمع من الحفاظ منهم شیخ الاسلام
الهروی عبد الله الانصاری والامام مجد الدین
اللغوی انه اجتاز ابن سریج المذکور مرة بمجلس
الجنید فسمع کلامه وانصرف فقیل له کیف
رأیت ای الجنید قال رموز قوم لا اعرفها غیر
ان لهذا الشیخ صولة لیست بصولة المبطلین
وفی روایة ما ادری ما یقول ولکنی اری لهذا
الکلام صولة لیست بصولة مبطل وفی لفظ ولکن
اجد لکلامه صولة فی القلب ظاهرة تدل علی
عمل فی الباطن واخلاص فی الضمیر ولیس کلامه
کلام مبطل وقال الامام خاتمة الحفاظ مجدد مائته
ومجتهد وقته المستشرف بروایة النبی صلی الله
علیه وآله وسلم وصحبته ومشافهة فی یقظته
الشیخ جلال الدین السیوطی فی آخر عقیدته
ونعتقد ان طریق ابی القاسم الجنید سید الصوفیة
علما وعملا وصحبة طریق مقوم فانه خالی عن البدع
مبنی علی اتباع الکتاب والسنة وفی العقیدة
المالکیة ومالك وسائر الائمة کذا ابو القاسم
حداة الامة وفی شرحه مثل کلام السیوطی
وقد استفاض عن الجنید واشتهر بل کاد ان یتواتر
انه کان یقول غیر مرة مذهبنا فی روایة علمنا
هذا مقید وفی لفظ مضبوط باصول الکتاب
والسنة من لم یحفظ القرآن ولم یکتب الحدیث

رضی الله تعالی عنه در روایت قشیری وابن جوزی وسبکی
است که گفته شد برای جنید از کجا حاصل کردی این علم را
گفت از نشست خود روبروی خدای تعالی سی سال
زیر این درجه اشاره کرد بسوی درجه که در خانه وی بود
وذکر کرد جمعی از حفاظ از ایشان شیخ الاسلام هروی عبد الله
انصاری وامام مجد الدین لغوی اند که تحقیق
بگذشت ابن سریج مذکور یکبار بمجلس جنید پس
شنید کلام وی وبازگشت پس گفته شد برای وی که
چگونه دیدی یعنی جنید گفت رموز قوم اند که نمی شناسم ویرا
مگر برای این شیخ صولتی است که بصولت مبطلین نمی ماند
ودر روایت دیگر است که نمیدانم چه میگفت ولیکن اعتقاد
میکنم برای این کلام صولتی که بصولت مبطل نمی ماند و
بلفظ دیگر اینکه ولیکن می یابم برای کلام وی صولتی
در قلب ظاهر دلالت میکند بر عمل باطنی واخلاص قلبی
وکلام وی کلام دروغ گو نیست وگفت امام خاتمه حفاظ
مجدد صدی خود ومجتهد وقت خود مشرف به رویت
نبی صلی الله علیه وآله وسلم وصحبت وی ودر برد ویدن
در بیداری شیخ جلال الدین سیوطی در آخر عقیده خود
واعتقاد میکنیم اینکه طریقه ابی القاسم جنید سرور صوفیه
در علم وعمل وصحبت طریق راست کرده شده است پس
بتحقیق وی خالی از بدعت ومبنی بر اتباع کتاب وسنت
است ودر عقیده مالکیه است که مالک وهمه ائمه مثل ابو القاسم
رهنمایان امت اند ودر شرح وی مثل کلام سیوطی
وتحقیق گرفته شد از جنید وشهرت شد بلکه قریب بتواتر
رسید که وی میگفت بارها که مذهب ما در روایتی این
علم ما تقید است ولفظی دیگر مضبوط است به اصول کتاب
وسنت کسیکه نه یاد کند قرآن را ونه نویسد حدیث

ولم يتفقه لا يقتدى به في هذا الامر وفي رواية
علمنا هذا مشيد بحديث رسول الله صلى الله
عليه وآله وسلم وقال الطرق الى الحق كلها
مسدودة على جميع الخلق الا على المقتفين لآثار
رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم والمتابعين
لسنته كما قال الله تعالى وان تطيعوه تهتدوا
وقال الله تعالى لقد كان لكم في رسول الله اسوة
حسنة رواها السلفي وابو نعيم والقشيري والهروي
وابن عساكر والسلفي والحاتمي وابن الجوزي والسبكي
وغيرهم قال الامام العالم العلامة عبد الله ابن
اسعد اليافعي اليمني ثم المكي في الارشاد والتطريز
بلغنا ان الشيخ العارف بالله المشهور الفقيه الامام
الورع المشكور شمس الزمن ومفتي اليمن ذو السيرة
الحميدة والمجد الاثيل احمد ابن موسى ابن الجميل
رضي الله عنه ونفعنا به سئل عن سماع الصوفية
فقال ان انجه فلست من اهله وان انكره فقد
سمعه من هو خير مني وجاء جماعة من فقهاء اليمن
الى الشيخ بحر الحقائق وموضح الدقائق ابو الغيث
ابن الجميل قدس الله روحه يمتحنونه في شئ فلما
دنوا منه قال مرحبا بعبيد عبدي فاستعظموا ذلك
ورجعوا فلقوا شيخ الطريقين وامام الفريقين بالذبيح
اسماعيل ابن محمد الحضرمي رضي الله عنه فاخبروه
بما قال الشيخ ابو الغيث لهم فضحك وقال صدق
وانتم عبيد الهوى والهوى عبده وكان الشيخ
ابو الغيث المذكور صباحا يحضر مجلسه فقهاء البلد
ويمتحنه بالمسائل الدقيقة فيجيبهم وقال له الفقراء
في بعض الايام نشتهي اللحم فقال الى اليوم الفلاني

ونیک ندانند اقتدای وے درین امر نکردہ شود و در
روایتے ہست کہ علم ما این بلند کردہ شدہ است بحدیث
رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم و گفت جملہ طرق الی اللہ
مسدود اند بر جمیع خلق مگر بر آنانکہ متبع آثار رسول اللہ صلے اللہ
علیہ وآلہ وسلم و تابع سنت وے اند چنانکہ فرمود اللہ تعالے
واگر اطاعت میکنید ویرا ہدایت خواہید یافت و فرمود
اللہ تعالے ہر آئنہ بتحقیق ہست برائے شما بہ رسول اللہ
اقتدائے نیک روایت کرد این ہر دو را سلفی و ابو نعیم
و قشیری و ہروی و ابن عساکر و سلفی و حاتمی و ابن جوزی
و سبکی و غیر ہم گفت امام عالم علامہ عبد اللہ ابن اسعد یافعی
یمنی مکی در ارشاد و تطریز کہ رسید ما را اینکہ شیخ عارف باللہ
مشہور فقیہ امام متورع آفتاب زمانہ و مفتی یمن صاحب
سیرت حمیدہ و بزرگے اصیل احمد ابن موسے ابن
جمیل رضے اللہ عنہ و نفع دہد ما را بوے پرسیدہ
از سماع صوفیہ پس گفت اگر مباح کنم ویرا
نیستم از اہل آن و اگر انکار کنم ویرا پس بتحقیق شنیدہ
ویرا کسیکہ او بہتر از من است و آمد جماعتے از فقہائے
یمن سوے شیخ بحر الحقائق و واضح کنندہ دقائق
ابو الغیث ابن الجمیل پاک کند اللہ روح ویرا امتحان
میکردند او شان ویرا در چیزے پس وقتیکہ قریب
گشتند بوے گفت مرحبا بہ غلامان غلام من پس رنگ
پنداشتند او شان این را و باز گشتند پس ملاقات کردند
بہ شیخ طریقین و امام فریقین ابو الذبیح اسمٰعیل ابن
محمد حضرمی رضی اللہ عنہ پس خبر دادند آن جماعت شیخ را با انچہ
کہ گفتہ بود شیخ ابو الغیث از او شان پس خندید و گفت کہ راست گفت
و لیکن شما غلام خواہش سید و خواہش غلام آن شیخ است و بوقت شیخ ابو الغیث
ندکور خواندہ و مجلسے نشستہ بلا حاضر شدند در مسائل دقیقہ امتحانش میکردند
پس جواب ایشان میداد و در بعضے روزہا فقرا از وے گفتند کہ خواہش گوشت بیل گفت

كان يوم سوق يأتيه القوافل فلما جاء ذلك اليوم
جاء الخبر ان قطاع الطريق اخذوا القافلة ثم جاء
بعض قطاع الحرامية بحب وجاء آخر بثور فقال
الشيخ للفقراء تصرفوا فيه فتصرفوا واحضروا العيش
فتنحى الفقهاء فدعاهم الفقراء للاكل فامتنعوا فقال
فقال الشيخ للفقراء كلوا الفقهاء ما يأكلون الحرام فلما
فرغوا من الاكل جاء انسان الى الشيخ وقال يا سيدي
نذرت للفقراء كذا وكذا من الحب فاخذه الحرامية
وجاء آخر ايضا اليه وقال نذرت للفقراء ثورا
فذهب فقال لهم الشيخ قد وصل الى الفقراء متاعهم
فبقي الفقهاء يضربون يدا الى يد متندمين على
ترك موافقة الفقراء وكان الشيخ رضي الله عنه
ينكر السماع ويقابل من يتعاطاه في اول امره ثم رجع
عن ذلك في الآخر وسببه انه قدم عليه بعض
المشايخ الكبار في جمع من الفقراء عازمين على
ان يدخلوا عليه قريته بالسماع فامر اهل قريته
ان يخرجوا بقتالهم بالعيدان وخرج معهم فلما
تقاربوا والتقاوموا في حال السماع اخذه حال
وصاد يدور كما يدور اهل السماع الواجد فتعجب
اصحابه وكلموه ذلك فقال وعزت من له العزت
ما دارت حتى رأيت السماء دارت انتهى واما
عبد الوهاب شعراني در بحر مورود گويد كان
الامام عبد الله ابن اسعد اليافعي امام مكة
في عصره في العلوم الظاهرة والباطنة يقول
عالجت نفسي خمس عشرة سنة حتى مالت
الى طريق الصوفية وذلك لانه ليس في افعال
اهل الطريق شئ يوافق هوى النفس اذا مشى

پس بروز بازار قافله ها ويرا بسے آمدند پس هرگاه كه آن روز
آمد خبرے رسيد كه رهزنان قافله را درگرفتند بازبعض
رهزنان دانه آورند ودیگرے گاو پس گفت شيخ
به فقرا كه دروے تصرف كنيد پس تصرف كردند پختند
آن وقت فقها كناره كشي كردند وفقرا او شانرا براي خورش
طلبيدند پس اوشان بازماندند پس گفت شيخ از فقرا
بخوريد فقها حرام نميخورند هرگاه از خورش فارغ گشتند مردے
سوے شيخ آمد وگفت اے سردار من نذر كرده بودم براے
فقرا چنان چنان ازدانه پس ويرا رهزنان گرفتند ودیگرے
بسوے شيخ آمد وگفت كه براے فقرا گاوے نذر كرده بودم بقا
رفت شيخ از اوشان گفت كه بسوے فقرا متاع شان رسيد
پس فقها آنوقت كف افسوس ماليدند وبر ترك موافقت فقرا
نادم گشتند وشيخ رضي الله عنه منكر سماع بود ودر ابتدا رحال خود
مقابله ميكرد از كسيكه بحث ميكرد باز در آخر ازين رجوع كرد
وسبب وے اين بود كه بيامد بروے بعض مشائخ كبار در جما
فقرا براين اراده كه داخل شوند در دیه وے به سماع پس سكان
آن دیه اراده قتل شان كردند بچوب وهمراه شان آمدند وقتيكه
قريب شدند مسافران در حال سماع بودند ويرا حالے درگرفت
ودور كردن گرفت چنانكه سماع شنوندگان بحالت وجد گيرند
اصحاب وے ازين امر متعجب شدند وويرا پرسيدند گفت
قسم بعزت كسيكه ويرا عزت است نگرديدم تا اينكه ديدم آسمان را كه
گردش ميكرد انتهى وامام عبد الوهاب شعراني در بحر مورود گويد
بود امام عبد الله ابن اسعد يافعي امام مكه در زمان خويش
در علوم ظاهري وباطني ميگفت پانزده سال
علاج نفس خود كردم تا مائل شد بطريق صوفيه
چرا كه نيست در افعال اهل طريق چيزے كه موافق
باشد خواهش نفس را وقتيكه برود سالك

السالك فيها بالصدق والنفس يفر من ذلك
بطبعها ولا يحب الا التصدر في المدرس
والرياست من غير مراعات العمل بما علمت
قال وكنت اشاور مشائخي من اهل العلم ببلاد
اليمن على اجماعي على الصوفية واتباعي بطريقهم
فنهوا لي عن ذلك اشد النهي فبينا انا مار بالشارع
واذا انا بورقة مكتوبة فقرأتها فاذا فيها
ولرب امر منعب لك في عواقبه رضاء الله
يفعل ما يشاء فلا يكن متعرضا - فرئي معناها
في فعرضت ذلك على بعض الفقراء فقال يا اخي
العلم الشرعي اساس طريق القوم اذا الترقي فيها يكون
بمعرفة جميع دقائق الشريعة ثم انك اذا علمت
دقائقها فلا بد لك من شيخ يعلمك كيف الطريق
الى العمل فان الفقيه الذي لم يسلك طريق القوم
كالطبيب الذي يحفظ الادوية وهو جاهل
بتشخيص الامراض فلا يعرف كيف ينزل الدواء
على الداء ولو كان الفقهاء يعرفون طريق القوم بغير
شيخ ما احتاج مثل الامام الغزالي والشيخ عز الدين
ابن عبد السلام الى شيخ يرشدهم الى دسائس اعمالهم
ولا الى الطريق المزيلة لامراضهم وكان سيدي
الشيخ ابو المواهب الشاذلي يقول حكم الملك
القدوس ان لا يدخل حضرته احد من اهل النفوس
انتهى فتامل يا اخي وامعن النظر فيه واخلص في
عملك وعملك واجتمع باهل الطريق ليكمل لك
المشي على صراط المستقيم والله يتولى بذلك
وكذا المرتزل علماء الظاهر ينكرون ويتكلمون
في علماء الباطن في كافة الاعصار وعامة الامصار

وروے بصدق ونفس میگریزد ازین بالطبع و دوست
نمیدارد مگر بر پیشگاه نشستن برائے درس وریاست
بلا رعایت عمل با نچه که معلوم شد گفت که مشورت میکردم
از مشائخ اهل علم خود در یمن بر اجماع خود بطریق
صوفیه و اتباع طریقه شان پس منع کردند اوکید
مارا ازین به سخت مبالغه پس روزے بر راهے
میگذشتم که ورقے نوشته یافتم ویرا خواندم در وے نوشته بود این دو شعر
واکثر امر باعث تعب میباشد و برست در انجام وے
خوشنودی حق تعالے میکند انچه میخواهد پس متعرض نباید شد
پس معنی وے در من سرایت کرد پس حال خود را بعضے
فقرا عرض کردم وے گفت اے برادر من علم شرع بمنزله طریق
قوم است چه که ترقی در وے از شناخت جمله دقایق شریعت
میباشد باز وقتیکه دانستی دقایق آنرا پس ضرور است
ترا شیخے که تعلیم کند ترا که عمل این طریق چگونه است پس فقیهے
که طریق قوم را نداند وے مثل طبیبے است که ادویه را
یاد میدارد و از تشخیص امراض جاهل است و نمیداند که
چسان دوا بحالت بیماری داده میشود و اگر فقهاء طریق
قوم را بے شناختند بے غیر شیخ محتاج نے شدند بے
مثل امام غزالی و شیخ عز الدین ابن عبد السلام بشیخے
که راه نماید او شانرا بسوے وسوسه هاے اعمال شان
و طریقه زائل کننده امراض شان و بود سردار ما شیخ ابو المواهب
شاذلی که میگفت حکم الهی است که در حضرت وی کسے از
اهل نفوس داخل نشود پس غور و فکر کن اے برادر من و تامل
در وے نظر کن و اخلاص کن در عمل و علم خود و بنشین با اهل طریق
تا که کامل شوی و سلوک تو بر صراط مستقیم و الله بین متولی است
و همچنین همیشه علماے ظاهر انکار میکردند و در علماے باطن
اعتراض میکردند در کل زمانه و هر شهر

ثم يتوب عن ذلك جماعات منهم ببركات منهم
والحكايات الصحيحة فيه عن المشايخ الصوفية
لا تعد ولا تحصى قد ذكره قال شيخ شيوخنا القشاشي
اخبرني شيخنا ابو المواهب عن والده عن الشعراني
عن الحافظ جلال الدين السيوطي عن الحافظ تقي الدين
ابن فهد عن عبد الوهاب ابن عبد الله ابن
اسعد اليافعي عن ابيه الولي الكبير عفيف الدين
عبد الله ابن اسعد اليافعي ثم المكي انه قال في كتابه
نشر المحاسن الملقب بكفاية المعتقد ما نصه قلت
وما حكى واشتهر وبلغنا عن الشيخ العارف بالله
ابي الحسن الشاذلي رضي الله عنه انه رأى النبي
صلى الله عليه وآله واصحابه وسلم في النوم باهى
موسى وعيسى عليهما الصلوة والسلام بامام الغزالي
رضي الله عنه وقال اني امتكما حبرٌ هذا قال
لا وقال الشيخ العارف ابو العباس المرسي رضي الله
عنه لما ذكر الغزالي انا لنشهد له بالصديقية
العظمى وفي السيرة المشهورة للشيخ الكبير العارف
بالله اليمني المعروف بالصياد رضي الله عنه
بالاسناد اليه انه رأى في بعض الايام وهو
قاعد ابواب السماء مفتحة واذا بعصبة من
الملائكة قد نزلوا الى الارض ومعهم خلع خضر
ودابة من الدواب فوقفوا على راس قبر من القبور
واخرجوا شخصا من قبره والبسوه الخلع واركبوه
على الدابة وصعدوا به الى السماء ثم لم يزالوا
يصعدون به من سماء الى سماء حتى جاوزوا
السموات السبع وخرق بعدها سبعين حجابا
قال فتعجبت من ذلك واردت معرفة

باز توبه کرد ازین جماعتها از او شاید ببرکات شان و حکایات صحیحه
درین باب از مشائخ صوفیه بسیار اند (تذکره) یعنی
یاد دهانیدن اینجا تذکر یعنی مذکر هم فاعل واقع است گفت
شیخ شیوخ ما قشاشی خبر داد ما را شیخ ما ابو المواهب از والد خود
وی از شعرانی و وی از حافظ جلال الدین سیوطی و وی
از حافظ تقی الدین ابن فهد و وی از عبد الوهاب ابن عبد الله
ابن اسعد یافعی و وی از پدر خود ولی بزرگ عفیف الدین
عبد الله ابن اسعد یافعی مکی که گفت وی در کتاب خود
نشر المحاسن که لقب داده شده است به کفایت المعتقد
که نه تصریح کرد این را گوییم و انچه حکایت کرده شد و مشهور شد
و روایت کردم آنرا از شیخ عارف بالله ابی الحسن شاذلی
رضی الله عنه که وی بخواب دید جناب رسول الله صلی الله
علیه وآله واصحابه وسلم که مباهات کرد آنحضرت بامو سی و عیسی
علیهم السلام به امام غزالی رضی الله عنه و گفت آیا هست
در امت شما دانشمند عالم مثل وی گفتند نه و گفت شیخ
عارف ابو العباس مرسی رضی الله عنه که هر گاه ذکر کرده میشد
امام غزالی بحضور وی میگفت که ما گواهی میدهیم برای وی
بصدیقیت عظمی و در سیرت مشهوره شیخ بزرگ عارف یمنی مشهور به صیاد
رضی الله عنه وارد است که وی دید در بعض ایام که وی
نشسته است و دروازه های آسمان کشاده اند و جماعتی
از ملائکه سوی زمین فرود آمدند و همراه شان جامه سبز
و جانوری از چهار پایه است پس توقف کردند بر قبری
ز قبور و برآوردند شخصی را از ان قبر و پوشانیدند وی را جامه
و سوار کردند وی را بران چهار پایه و صعود کردند بوی سوی آسمان
باز میگذشتند بهمراهی وی از آسمانی بآسمانی دیگر تا اینکه
از هفت آسمان درگذشتند و شگافت بعد آن هفتاد حجاب
گفت شیخ که متعجب شدم ازین و اراده شناخت

ذلك الراكب فقيل لهذا لغزالي ولا اعلم الى اين بلغ
انتهائه قلت واخبرني بعض الصالحين من ذرية
الشيخ ابي الحسن ابن حرزهم بكسر الحاء المهملة
وسكون الراء وبعدها زاء با لضبط المحقق والمعروف
بين الناس بن حرازم فذكر قصة ابن حرزهم
المذكورة في باب اللقاء من المتن الشريف الى
قوله ثم نظر بعد ذلك في الاحياء فرآه براى آخر فهم
فيها خلاف الفهم الاول فرآه موافقا للكتاب والسنة
ورأى النبي صلى الله عليه وآله وسلم مسح على ظهره
بيده المباركة الكريمة فشفي جسمه وقلبه بعد خمسة
وعشرين يوما ثم فتح عليه بعد ذلك ونال من
المعرفة بالله والحظ العظيم ما نال بفضل الله الكريم
وصحبه الشيخ ابو مدين فرآه ثم قال له قد فتحت
لك ستة اقفال وبقي السابع يفتحه لك الشيخ
ابو يعزا بفتح الياء المثناه من تحت والعين المهملة
والزاء المشددة فاذهب اليه فذهب فلما اتى
الشيخ ابو يعزى قال له قال لك الشيخ ابو الحسن
اني فتحت لك القفل السابع وانا افتحه لك باذنه
ففتح له ففتح عليه وكان من امر الشيخ ابي مدين
وعظم شانه ما كان رضي الله عن الجميع ونفعنا
بهم قال اليافعي قلت وقد رويت ذلك مختصرا
اخبرني الشيخ شهاب الدين ابن المليق الشاذلي
قال اخبرني ياقوت الشاذلي قال اخبرني به الشيخ
ابو العباس المرسي الشاذلي قال اخبرني به الشيخ
ابو الحسن الشاذلي وزاد فيه قال وبقدمات
يوم مات واثر السياط على جسمه انتهى قلت كل
ذلك قد اورده المحدث التاج السبكي في الطبقات

آن راكب كردم پس گفته شد براى من كه اين غزالي است ونميدانم
كه تا كجا رسيد انتهاى وى ميگويم وخبر داد مرا بعض
صالحين از اولاد شيخ ابو الحسن ابن حرزهم بكسر حاء مهمله
وسكون راء وبعد آن زاء است چنين است بتحقيق ومشهور ميان
مردمان ابن حرازم است پس ذكر كرد قصه ابن حرزهم كه ذكر كرده شد
در باب لقاء از متن تا قول خود باز بديد بعد اين در احياء
پس ديد ويرا به ادراك ديگر وفهم كرد مطلب را خلاف مطلب
سابقه واعتقاد كرد آنرا موافق كتاب وسنت ديد آنحضرت را
كه مسح كرد بر پشت وى دست مبارك خود را وشفا يافت
جسم وقلب وى بعد بست وپنجروز باد كشائش شد
بعد اين بروى ويافت از معرفت خدا وحظ عظيم انچه كه
يافت بفضل خداى كريم وصحبت وى شيخ ابو مدين گزيد
وپرورش كرد ويرا باز گفت بوى كه شش قفل تو بكشادم
هفتمين باقى ماند خواهد كشاد آنرا شيخ ابو يعزا بفتح ياء
مثناة تحتيه وعين مهمله وزاء مشدده وبرو بسوى وى
پس رفت وقتيكه ديد ويرا شيخ ابو يعزى گفت
ازوى كه شيخ ابو الحسن گفته است ترا كه خواهم كشاد
قفل هفتمين ترا آگاه باش كه ما خواهم كشاد آنرا براى تو
باجازت وى پس بكشاد وبروى نيز كشاده گشت
وگشت از حكم شيخ ابو مدين وبزرگى شان وى چنانكه
گرديد راضى باد الله تعالى از همه ونفع دهد ما را بسبب شان
يافعى ميگويد كه روايت كردم اين را مختصرا خبر داد مرا شيخ
شهاب الدين ابن المليق شاذلى وويرا خبر داد ياقوت شاذلى وويرا
شيخ ابو العباس مرسى شاذلى وويرا شيخ ابو الحسن شاذلى
وزياده كرد در وى گفت شيخ بتحقيق مرد يوم انتقال
خود را وانحاليكه اثر تازيانه ها بر جسمش بود انتهى ميگويم كه
اين همه را آورده است محدث تاج الدين سبكى نزد طبقات

الکبریٰ ایضاً وفیہا وسکت قریباً من شہر متألماً من الضرب ثم سکن عنہ الالم ومکث الی ان مات وانزلہ علی ظہرہ وصار ینظر کتاب الاحیاء ویعظمہ ویبجلہ اصلا اصیلا وھذہ حکایۃ صحیحۃ حکاھا الثقات من ثقات مشیختنا عن الشیخ العارف ولی اللہ یاقوت الشاذلی عن شیخہ السید الکبیر ولی اللہ ابی العباس المرسی عن شیخہ الشیخ الکبیر ولی اللہ ابی الحسن الشاذلی ومما اوردہ فیہا ایضا قال ابو الفرج ابن الجوزی فی کتاب الثبات عند الممات قال احمد الامام الغزالی لما کان یوم الاثنین وقت الصبح توضاء اخی ابو حامد وصلی وقال علی بالکفن فاخذہ وقبلہ ووضعہ علی عینیہ وقال سمعاً وطاعۃ للدخول علی الملک ثم مد رجلیہ واستقبل القبلۃ ومات قبل الاسفار قدس اللہ روحہ انتہی۔

کبرے و در وے این زیادہ است کہ زن ماند غریب یک ماہ رنجور از ضرب باز سکون یافت از الم و زن تا آنکہ مرد در انحالیکہ اثر تازیانہ ہا بر پشت وے موجود بود دید کتاب احیاء العلوم غزالی بزرگ میداشت و براو اصل الاصول میدانست و این حکایت صحیحہ است کہ حکایت کردند ما را جماعتہا از ثقات مشایخ ما از شیخ عارف ولی اللہ یاقوت شاذلی و وی از شیخ خود سید بزرگ ولی اللہ ابی العباس مرسی و وے از شیخ خود شیخ کبیر ولی اللہ ابن ابی الحسن شاذلی و نیز از انچہ آوردہ است وے دران اینست کہ گفت ابو الفرج ابن الجوزی در کتاب ثبات عند الممات کہ گفت احمد برادر امام غزالی ہرگاہ کہ آمد دوشنبہ وقت صبح وضو کرد برادر من ابو حامد و نماز خواند و گفت بیارید کفن من پس گرفت آنرا و بوسہ داد و بر ہر دو چشم خود بداشت و گفت تا بعد ارم دشوند برائے آمدن فرشتہ باز ہر دو پائے را بکشید و مستقبل قبلہ شد و انتقال کرد قبل از برآمدن آفتاب پاک کند اللہ روح وے را انتہی

و قطب المحققین علامہ شیرازی در درۃ التاج گوید قال رسول اللہ صلے اللہ تعالے علیہ وآلہ وسلم علماء امتی کانبیاء بنی اسرائیل عالمان امت من در راہ یافتن بحق و راہ نمودن بدو ہمچو پیغمبران بنی اسرائیل اند و قال علیہ السلام العلماء ورثۃ الانبیاء یعنی عالمان میراث داران پیغمبران اند یعنی سرمایہ و ملکہ و ملک پیغمبران قرب الٰہی و وصول بحضرت او باد انستن علم شریعت کہ دانستن ہیأت و حرکات و سکنات جسمانی معتدل است از اداء فرائض و آداب خدمت و عبادت و ادا حقوق حق و خلق کہ این جملہ بسرایت و حدت و عدالت حکم شریعت در ایشان مستلزم ثبات آن قرب و وصول اشخاص امتان ایشان است بدار القرب کہ سبب صوریست و انشاء نعیم و لذات دران نشاۃ باقی و ہمچنین قرب بحضرت الٰہیت باعلم طریقت کہ دانستن ہیأت نفسانی است از خصال برگزیدہ و افعال پسندیدہ و کیفیت تزکیہ و تجلیہ جان از رذائل و تحلیہ آن بفضائل و علم دقائق سیرت نفس و میلہا پوشیدۂ او بشہوات و معرفت عیوب و آفات او و چگونگی خلاص او ازان عیوب و آفات کہ انجملہ سبب شایستگی دل و جان مے شوند مر وصول را بقرب

ورضوان کہ باطن بہشت و روح و معنی اوست سرمایہ ایشان بود علیہم السلام وہمچنین قرب آنحضرت
باد انستن علم حقیقت کہ علم اسماء و صفات حق تعالے است و کیفیت تخلق و تحقق بدان و انجملہ سرمایہ ایشان
بود علیہم السلام در حال حیات صورت شان و میراث ماندہ از ایشان بعد از وفات و صریح نص صحیح از
مصطفے صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم از یعنی خبر میدہد کہ وان الانبیاء لم یورثوا دینارا ولا درھما وانما
ورثوا العلم پس کسانیکہ بہ تن و جان حق متابعت ایشان گذارند قولا و فعلا و علما و حالا و بطریق ولادت
معنوی کہ لن یلج ملکوت السموات من لم یولد مرتین مبین آن ولادت است نسبت صحیح با نبیا
و رسل پیدا کردند آن سرمایہ و ملک از ایشان میراث یافتند و دران تصرف مالکانہ کردند و ایشان و متابعان
ایشان بحکم اہتداء از ان مجموع برخوردار شدند و این وارثان حقیقی جز علماء راسخ از اولیاء و مشائخ نیستند
کہ بظاہر و باطن و قلب و قالب بر جملہ مراتب و مقامات فنا و بقا گذشتند و حق جملہ گذاردند و بتحقق یافتند
و ہر چند علماء ظاہر نیز از ین سرمایہ اثرے و نقلے و حرفے و حکایتے بایشان رسیدہ است کہ بآن نقل ظاہر
شرع را بر عموم خلق نگاہ میدارند و از ان خود و شاگردان و متابعان از اہل ظاہر منتفع میشوند اما ایشان
میراث دار از وجہے اند دون وجہے و اکابر مشائخ کہ علماء راسخ اند میراث دار کل اند و ہمچنین آن سرمایہ
انبیاء و رسل ایشان و متابعان ایشان کما ینبغی انتفاع میگیرند انتہے عارف جامی قدس سرہ السامی در
نفحات آوردہ کہ سید المحققین السید الشریف الجرجانی کہ توفیق انخراط در سلک اصحاب حضرت خواجہ علاء الدین
عطار قدس اللہ روحہ یافتہ بود و نیاز و اخلاص تمام نجادمان و ملازمان ایشان داشتہ بارہا میگفتند کہ تا من
بصحبت شیخ زین الدین علی کلال کہ از مشائخ شیراز است نرسیدم از رفض نرستم و تا بصحبت خواجہ علاء الدین
نہ پیوستم خدا را نشناختم انتہے و انتساب ائمہ اھل العقل بالآخرۃ الی اھل ھذا الشان وانتساب
شیخ الفلاسفۃ ابی علی بن سینا الی الشیخ ابی الحسن الخرقانی و ابی سعید المیہنی و امام المتکلمین
الفخر الرازی الی الشیخ ابن العربی وکذا رجوع طائفۃ من اصحاب البرھان الی مشرب ھذا الشان
شائع ذائع کذا فی دمغ الباطل علامہ جلال الدین دوانی در شرح رباعیات گوید ان العلوم الرسمیۃ
لا توصل الی التحقیق وانما الموصل الیہ بعد مساعدۃ التوفیق مصاحبۃ اھل الطریق
وملازمۃ ذلک الفریق طریق استدلال اگرچہ مؤدی بحل بسے مشکلات و وضوح بسیاری معضلات
میگردد اما نفوس مشرفہ را ثلج صدور و سکون غلبہ طلب آن حاصل نمیشود چنانچہ از احوال و اقوال اکثر
صاحب کمال کہ در مبادی احوال بہ تتبع علوم رسمیہ و جدال اشتغال داشتہ اند و چون مقصود خود
ازان نیافتہ اند آن طریق را گذاشتہ اند و رایت ترک و تجرید افراشتہ اند معلوم میگردد و اخبار کہ

---

۱۱ وتحقیق انبیاء ورثہ نمی گذارند دینار را و نہ درہم را بلکہ ورثہ می گذارند علم را ۱۲ ۱۱ ہرگز داخل نخواہد شد ملکوت آسمان را کسیکہ نہ زائیدہ شود دو بار ۱۲
۱۳ وانتساب ائمہ عقلاے آخرت بسوے صاحبان این شان است وانتساب شیخ فلاسفہ ابی علی بن سینا بسوے شیخ ابی الحسن
الخرقانی و ابی سعید میہنی و امام المتکلین فخر الدین رازی بسوے شیخ ابن عربی و ہمچنین رجوع طائفہ اصحاب برہان بسوی مشرب ایشان یعنی صاحبان
برہان شائع است چنین است و روغ ابا طل ۱۲ ۱۴ علوم رسمیہ بسوی تحقیق نمی رسانند بلکہ رسانندہ بسوی وی بعد توفیق آنی مصاحبت اہل طریق و ملازمت فریق آنفریق ۱۲

امام حجۃ الاسلام در منقذ من الضلال وغیر آن از کتب ورسائل از حال خود اد اکرده وہمچنین شرح حال خود
کہ ہمہ وان ہمدانی در زبدۃ الحقائق باز نمود درین باب کافی است وانچہ مقصود ارباب بصائر میباشد از خدمت
ومصاحبت اہل مشاہدہ ومتابعت ایشان حاصل میشود چنانچہ در زبدۃ الحقائق میگوید۔

نعم المعین للطالبین علی تصفیۃ الباطن مصاحبۃ اہل الذوق ومجالستہم وخدمتہم من صمیم القلب واعنی باہل الذوق اقواما طہروا بواطنہم عن رذائل الاخلاق حتی فاضت علیہا من انوار الحق ما یستقیل عنہ العبارۃ والسعادۃ للطالب ان ینفرد بکلیۃ روحہ لخدمتہ واصل منہم فنی فی اللہ ومشاہدۃ الحق حتی اذا افنی عمرہ فی خدمتہ احیاہ اللہ تعالی حیوۃ طیبۃ ولیس منہا مع العلماء سوی الرسم والاسم۔

چہ خوش مددگار برائے طالبین صفائی باطن مصاحبت اہل ذوق است ومجالستی وخدمت شان بخلوص قلب مراد میگیرم باہل ذوق قومے را کہ پاک کردند اوشان باطنہائے خود را از اخلاق رذیلہ تا اینکہ فائز گشت بر ایشان از عنایات حق انچہ کہ در عبارت نے گنجد وسعادت برائے طالب آنست کہ بالکلیہ جانش منفرد باشد برائے خدمت واصلے از ایشان کہ فانی باشد در حق ومشاہدہ وے تا اینکہ ہرگاہ کہ فنا کند عمر خود را در خدمت وے زندہ گرداند وی را خدائے تعالی بحیاۃ طیبہ ونیست از وے علماء را سوائے اسم ورسم۔ رباعی

خواہی کہ رہے بکوے تحقیق بری
با اہل خدا نشین وبا ایشان باش
در مدرسہ کردیم بسے گفت وشنود
ہرچند کشودیم بسے مشکلہا

چون اہل حق از جدال میباش بری
باشد کہ گرہ بال ایشان بہ پری
از سر جہان یک سر مو رخ نمود
زانجا بجز از فسانہ کارے نکشود

انتہی۔ قال الفاضل الجلیل مولانا محمد اسماعیل الشہید ان معرفۃ اللہ اجمالا بذر اشجار الطاعات وماء مزارع الحسنات وتفصیلا ثمرہ حبال العبادات وذروۃ ریاض الخیرات قد نہض لہا احرار القیام وتسابق الیہا فرسان الاقوام کیف لا والمورد العذب کثیر الزحام وللصوفیۃ الصافیۃ من بینہم ید طولی وکعب علیا لم یبلغ احد من فرسان القوم الی ہذا الامد وان استعانوا بصنوف حیل الوقت عدد من کان مستمعا لخیر فلیستمع اخبارہم او متبعا لاثر فلیتبع آثارہم فانہم قوم لا یشقی بہم جلیسہم ولا یحاف معہم

گفت فاضل جلیل مولانا محمد اسماعیل شہید کہ معرفت الٰہی مجملاً تخم درختہائے طاعات است وآب کشتہائے حسنات وبالتفصیل معرفت آنست کہ ثمرہ وے عہدہائے عبادات وحصہ بالائے باغہائے خیرات بتحقیق برخاستند برائے وے آزادان مضبوط وسبقت کردند بسوے وے سواران قوم چگونہ نباشد کہ چشمہ شیرین جائے کثرت ازدحام میباشد وبرائے صوفیہ صافیہ از میان شان دستے قوی است وہمتے بلند نرسید کسے از سواران قوم تا این غایت اگرچہ استعانت گرفتند باقسام اسپان وہزارہا در ہزار عدد کسیکہ شنوندہ خبر باشد پس باید کہ اخبار شان شنود یا جویان اثر باشد پس متابعت آثار شان کند پس تحقیق اوشان قومے اند کہ بوے ہمنشین شان بدبخت نمیباشد ہمنشین شان وخوف زدہ نمی باشد

حلیفهم اذ لا یحضرون فی ذمتهم ولا یعابون فی سنتهم ہم عہد شان چہ کم کنند چاہا ہا خود عیب کردہ
ومن یکفف المطر انصب۔ والمرء مع من احب۔ نمی شوند در طریقہ خود و ہر کہ باز دارد باران بریزد و مرد با کسی است کہ دوست دارد
وشیخ الشیوخ در عوارف فرمود کہ مراد از صوفیان واصلان و کاملان اند کہ کلام مجید عبارۃ از ایشان بہ فقر کند
نہ جماعتے کہ بحجر و رسم و مطلق اسم از دیگران متمیز و مخصوص باشند چہ ہر کہ بدرجہ مقربان حضرت جلال و سالکان
صفت کمال رسیدہ اکابر طریقہ و ارباب حقیقہ اند را صوفی خوانند خواہ متر سم بود بر سوم متصوفہ خواہ نے
چنانکہ جنید رح گفتہ ما التصوف فقال ان تکون مع اللہ بلا علاقۃ و دیگر گفتہ التصوف استرسال
النفس مع الحق علی ما یرید و ابو محمد جریری گفتہ التصوف الدخول فی کل خلق سنی والخروج عن کل
خلق دنی و حضرت جنید گوید التصوف ھو ان یمیتک الحق عنک ویحییک بہ و معروف میان عوام
مردم آنست کہ اسم صوفی بر کسے اطلاق کنند کہ متر سم بود بر سوم صوفیان و متلبس بود بزی ایشان از اہل حقیقت
بود یا نہ و خواص از متصوفہ اکثر متر سمان را صوفی نخوانند بلکہ متشبہ بصوفیان خوانند بسبب اختصاص اہل کمال
چون اسم آنست کہ اکثر ایشان از قدما مشائخ بجہت تقلل و تزہد ازدہ نیاد و ما فیہا لباس پوشیدہ و از برائے
تواضع و سنہ حال نسبت خود لطیف لباس و ہمت ظاہر کردہ یکدگر را صوفی خواندہ اند و این اسم در میان
ایشان متعارف شدہ و شہرتے یافتہ و در زبانہا متداول گشتہ انتہی۔ کاتب حروف گوید کہ چون سخن
درین لطیفہ باین جا رسید عطف عنان قلم واجب دانست ختم بر مطلبے ضروری کردہ پیشوا شیخ عارف
محقق امام المحدثین مولانا الشیخ عبد الحق الدہلوی نور اللہ ضریحہ در مرج البحرین گوید کہ موجبات اخذ و دواعی
انکار بر قوم پنج چیز است اول نظر بر علوی مرتبت و رفعت شان و صفوۃ حال و ملاحظہ کمال ایشان است
کہ چون تعلق بر خصت کنند یا بادبی از آداب اخلال نمایند یا در امرے از امور دین مسامحہ رود یا بصفتے
از صفات نقص متصف گردند اعتراض متوجہ گردد و انکار مسارعت کند و ہر چہ لطیف تر و پاکیزہ تر ظہور
عیب و نقصان در وے بیشتر چنانچہ جامہ سفید اگر یک نقطہ سیاہ بروے افتد نمایاں گردد و طریق
دفع این نوع آنست کہ بدانند کہ ہیچکس را کمال مطلق ثابت نیست و ہر کہ باشد از نقص بشریت خالی نہ
و عصمت مخصوص انبیا است و وقوع ہفوات و زلات بلکہ خطا و معصیت نہ بروجہ اصرار و ادمان منافی
مرتبہ کمال و درجہ ولایت نیست کما تقرر و ثانی از وجوہ انکار و اعتراض برین طائفہ علیہ وقت علوم
و لطائف اشارات ایشان است کہ در فہم ہر کس نزد نہ در آید و در حقیقت اشرف علوم و ادق و الطف
آن علم تصوف است کہ بنائے وے بر کتاب و سنت و ذوق صحیح و کشف صریح است جنید رح میفرماید
قدس سرہ کہ اگر زیر کبودی آسمان علمی دیگر شریف تر ازین علم بودے کہ ما با صحاب خود بدان تکلم میکنم سعی آن میکردیم
و در طلب آن مے دویدیم و ہر علم را بجودت طبع و قوۃ عقل و معاونت قیل و قال و بحث و جدال درک

لہ پس بیت تصوف گفت اینکہ باشی با خدا بغیر علاقہ ۱۲ سہ تصوف ذکر دن نفس است با خدا بر مراد خدا ۱۲ سہ تصوف داخل شدن است در ہر خلق نیک
و خارج شدن از ہر خلق رذیلہ ۱۲ سہ تصوف اینست کہ بمیراند ترا حدائے تعالے از خودی تو و زندہ گرداند ترا بخود ۱۲

توان کرد الا این علم را که با وجود سلامت فطرت و صحت قریحه و جودت فهم و ریاضت نفس و تصفیه باطن و تخلیه سر از ماسوی الله نیز شرط است پس سبب انکار بحقیقت قصور فهم و نقصان استعداد و ضیق حوصله و فقدان معرفت و ضعف ایمان بود و با وجود آن منکر اگر براه تورع و خوف و حذر و تحاشی و سلامت رود معذور است لیکن انصاف همان طریق توقف و تسلیم است ثالث از اسباب انکار کثرت مدعیان و مداخلت مبطلان و متصنعان و متشبهان که صاحبان اغراض و طالبان اعواض اند و بعلت اشتباه اگر یکے از محققان دعوے بحق کند او نیز در نظر ظاهر بینان بصورت مدعیان مبطل نمایند اینجا دلیل و برهان باید تا محق را از مبطل جدا گرداند و گاه باشد که در نفس الامر دلیلے باشد و لیکن ناظر را قوت دریافت آن نبود پس درینجا نیز توقف و تأمل اسلم باشد را بع خوف ضلالت عامه و وقوع در ورطه الحاد و عدم اعتبار بظواهر شریعت چنانچه از اکثر جهال و اهل بطالت مشاهده میگردد و این بحقیقت در اصل این طریقه و ذات این علم انکار نیست بلکه بعارضه مصلحت و حکمت است وذلك شيء آخر و خامس وجود بخل و شح و اعطاے حق و اعتراف بدان و قیام و ثبات بر طریق عدل و انصاف که در نفوس آدمیان نهاده اند با تفاوت مراتب و درجات آن چون تعلق و توجه صوفیه بحقیقت است و ظهور حقیقت و غلبه وے بر مبطل و ماحی جمیع اعتبار است لاجرم ایشان را در حالت حیات و بعد از ممات شانے مخصوص و امتیاز خاص در حسن صیت و شهرة امر و قبول قلوب و رجوع خلائق و عزت و غلبه هست که فقها و علما ظاهر را نیست ناچار نفوس بصفت ضیق و غبطه و حسد برآید و در اهل کمال بنقیصه و توضیع دخل نماید تا دلے خالی کند وذلك نفخة الصدر و صاحب این قسم در انکار معذور نبود بلکه محروم و مغبون باز گردد و اهل اقسام سابق معذور اند بلکه ماجور و سبب حقیقی در بقا حسن صیت و ذکر جمیل عباد و عرفا نه فقها و علماء ظاهر که از حلیه تصوف و تعبد و توجه الی الله عاری و عاطل باشند آنست که فقیه منسوب و مشغوف بصفتے از صفات نفس خود است که درک و فهم و فقه او باشد و آن بانقضاے حس و حیات خاص قوت مدبره نابود گردد و عرفا و عباد منسوب به پروردگار حی و باقی صفات اویند که از ازل تا ابد باقی است و چگونه بمیرد آنکه نسبت او بحی لایموت بے علت نفس درست شده باشد ؎ هرگز نمیرد آنکه دلش زنده شد بعشق ✤ ثبت است بر جریده عالم دوام ما - و لهذا مجاهده فی سبیل الله که بشرف شهادت رسیده چون تحقیق کلمة الله و اعلاے دین حقاً و معنیً کرده بهره و قسم حیات که حسی و معنوی است فائز گردد و لا تحسبن الذین قتلوا فی سبیل الله امواتا بل احیاء و چون عمل و عبادت صلحا موجب تحقیق و اعلاے معنوی کلمه و دین وے بود مخصوص بحیات معنوی و مقتصر بر آن آمد و آن دوام کرامت و ذکر خیر و برکت اوست چنانچه گفته اند ؎ قدمات قوم وهم فی الناس احیاء - انتهی والله اعلم وعلمه احکم -

---

۱ یعنی این دخل در رسیدن و آماسیدن سینه ها یعنی بے اعتقاد کردن مردمان است ۱۲ -

۲ و مرده گمان کمن کسانے را که کشته شدند در راه خدا بلکه زنده اند ۱۲ -

۳ بدستیکه ایشان و قوم و حال آنکه ایشان در مردمان زنده هستند ۱۲

فصل دوم در بیان تقسیم سالکان راہ حق و اختلاف مراتب طبقات مردم

بدانکہ مراتب طبقات مردم علے اختلاف درجات بر سہ قسم است **قسم اول** مرتبۂ اصلان و کاملان و آن طبقۂ علیا است **قسم دوم** مرتبۂ سالکان طریق کمال و آن طبقۂ وسطی است **قسم سوم** مرتبۂ مقیمان و ہرزہ نقصان و آن طبقۂ سفلے است۔ و اصلان مقربان و سابقان اند و سالکان ابرار و اصحاب یمین و مقیمان اشرار و اصحاب شمال و اہل وصول سہ طائفہ اند **طائفۂ اول** انبیا کہ حق سبحانہ تعالے شانہ ایشان را بعد از وصول بکمال بجہت تکمیل ناقصان بخلق رجوع فرمودہ است و وجود ایشان را رابطۂ غیب و شہادت گردانیدہ تا خلق را بحق دعوت میکنند و ملک و ملکوت را معمور میدارند **طائفۂ دوم** مشائخ صوفیہ کہ بواسطۂ کمال متابعت رسول اللہ صلے اللہ علیہ و آلہ وسلم مرتبۂ وصول یافتہ اند و بعد ازان در رجوع برائے دعوت خلق باطریق متابعت ماذون و مامور شدہ چنانچہ نص قرآن بذکر آن ناطق است قل ہذہ سبیلی ادعوا الی اللہ علے بصیرۃ انا و من اتبعنی و این دو طائفہ کاملان و مکملان اند کہ فضل و عنایت ازلی ایشان را بعد از استغراق در عین جمع و بحر توحید از شکم ماہی فنا بساحل تفرقہ و میدان بقا خلاصی و نجاتے ارزانی فرمودہ تا خلق را بہ نجات و درجات دلالت کنند و **اما طائفۂ سیوم** آن جماعت اند کہ بعد از وصول بدرجۂ کمال حوالت تکمیل و رجوع بدعوۃ خلق بدیشان نرفت و غرقۂ بحر جمع گشتند و در شکم ماہی فنا چنان ناچیز و مستہلک شدند کہ از ایشان ہرگز خبرے و اثرے بساحل تفرقہ و ناحیۂ بقا نرسید و در سلک زمرۂ سکان قباب غیرت و قطان دیار حیرت انخراط یافتند و بعد از کمال وصول و نہایت تکمیل بدیشان مفوض نگشت و اما اہل سلوک بر دو قسم اند۔ طالبان مقصد اعلے و مریدان وجہ اللہ کما قال تعالے و تقدس یریدون وجہہ و طالبان بہشت و مریدان آخرت کما قال عز و جل و منکم من یرید الآخرۃ اما طالبان حق دو طائفہ اند متصوفہ و ملامتیہ متصوفہ آن جماعت اند کہ از بعضے صفات نفوس خلاصی یافتہ اند و بہ بعضے از احوال و اوصاف صوفیان موصوف گشتہ و متطلع نہایات احوال ایشان شدہ لیکن ہنوز باذیال بقایائے صفات نفوس مستعشر ماندہ باشند و بدان سبب از وصول غایات و نہایات اہل قرب و صوفیہ متخلف گشتہ اما ملامتیہ جماعتے باشند کہ در رعایت معانی اخلاص و محافظۂ قاعدۂ صدق غایۃ جہد مبذول دارند و در اخفائے طاعات و کتم خیرات از نظر خلق مبالغت واجب دانند بانکہ ہیچ دقیقہ از صوالح اعمال ہمل نگذارند و تمسک بجمیع فضائل و نوافل از لوازم شمرند و مشرب ایشان در کل اوقات تحقیق معنی اخلاص بود و لذت شان در تفرد نظر حق باعمال و احوال ایشان و ہمچنان کہ عاصی از ظہور معصیت پرحذر بود ایشان از ظہور طاعت کہ مظنۂ ریا باشد حذر کنند تا قاعدۂ اخلاص خلل نپذیرد و بعضے گویند الملامتی ہو الذی لا یظہر خیرا و لا یضمر شرا و این طائفہ ہرچند عزیز الوجود و شریف الحال باشند لیکن

---

۱ بگو این راہ من است میخوانم بسوے خدا با بصیرت ظاہر من و پیروان من نیز میخوانند ۱۲ ۲ چنانکہ گفت حق تعالی محو طلبندروے او را ۱۲
۳ چنانکہ فرمود حق تعالی او را دشمن کسے بود کہ میخواست آخرت را ۴ ملامتی کسے است کہ ظاہر نسازد خیرے را و پوشیدہ نسازد شرے را ۱۲

حجاب وجود خلق هنوز از نظرشان بکلی منکشف نشده باشد و بدان سبب از مشاهدهٔ عین جمال توحید و معائنهٔ
عین تفرید محجوب مانده باشند چه اخفای اعمال و ستر احوال خود از نظر خلق مشعر و مؤذن است برویت وجود
خلق و نفس خود که بانافی معنی توحید اند و نیز نفس از جملهٔ اغیار است اما هنوز بر حال خود نظر دارند اخراج اغیار از مطالعهٔ
اعمال و احوال خود به کلی نکرده اند و فرق میان ایشان و صوفیه آنست که جذبهٔ عنایت قدمیه صوفیه را بکلی
از ایشان انتزاع کرده و حجاب خلق و انانیت از نظر شهود ایشان برداشته لاجرم در اتیان طاعات صدور
خیرات خود را و خلق را در میان نه بینند و از اطلاع نظر خلق مامون باشند و باخفای اعمال و ستر احوال مقیدنه
اگر مصلحت وقت در اظهار طاعات بینند اظهار کنند و اگر در اخفای آن بینند اخفا میکنند پس ملامتیه مخلصان
باشند بکسر لام و صوفیه مخلصان بفتح لام انا اخلصناهم بخالصة وصف حال ایشان است و اما طالبان
آخرت چهار طائفه اند زهاد و فقرا و خدام و عباد - اما زهاد طائفه باشند که بنور ایمان و ایقان جمال آخرت مشاهده
میکنند و دنیا را در صورت قبیحه معائنه مینمایند و رغبت از التفات بر مزخرف دنیای فانی میگردانند
و در جمال حقیقی باقی رغبت مینمایند و تخلف این طائفه از صوفیه بدانست که زاهد بحظ نفس خود از حق محجوب بود
چه بهشت مقام حظ نفس است فیها ما تشتهیه الانفس و صوفی بشاهدهٔ جمال ازلی و محبت ذات لم یزلی
از هر دو کون محجوب همچنانکه از دنیا رغبت کرده باشد از آخرت نیز رغبتش مصروف بود چنانکه در حدیث صحیح است
الدنیا حرام علی اهل الآخرة والآخرة حرام علی اهل الدنیا وهما حرامان علی اهل الله پس صوفی را
ورای زهد مرتبه بود و ورای مرتبهٔ زاهد که حظ نفس از ان دور بود اما فقرا آن طائفه اند که مالک هیچ چیز از اسباب
و اموال دنیوی نباشند در طلب فضل و رضوان الهی مهاجرت اوطان نموده و ترک مالوفات کرده للفقراء
المهاجرین الذین اخرجوا من دیارهم واموالهم یبتغون فضلا من الله ورضوانا
و باعث این طائفه بر ترک یکی از سه چیز بود اول رجاء تخفیف حساب یا خوف عقاب چه حلال را حساب لازم است
و حرام را عقاب دوم توقع فضل ثواب و مسابقت در دخول جنت چنانکه جبرئیل روزی بحضرت رسالت
بشارت آورد که یدخل فقراء امتك الجنة قبل الاغنیاء بنصف یوم وهو خمس مائة عام
سوم طلب جمعیت خاطر و فراغت اندرون از برای اکثار طاعات و حضور دل در ان و تخلف فقیر از ملامتیه و متصوفه
بدان است که او طالب بهشت و خواهان حظ نفس خود است و ایشان خواهان حق و طالبان قرب او
و ورای این مرتبه در فقر مقامی است فوق مقام ملامتیه و متصوفه و آن وصف خاص صوفی است چه صوفی
اگرچه مرتبهٔ او ورای مرتبهٔ فقیر است ولیکن خلاصهٔ مقام فقر در مقام او درج است
و سبب آنست که صوفی را عبور بر مقام فقر از جملهٔ شرائط و لوازم است و هر مقام را ازان ترقی کند نقاوهٔ

یعنی خلاصه

۱ و در بهشت باشد انچه خواهش کند نفس ۱۲ ۲ دنیا حرام است بر اهل آخرت و آخرت حرام است بر اهل دنیا و آن هر دو حرام اند بر اهل الله ۱۲
۳ آن فقیران هجرت کنندهٔ راست آنانکه بمعنی کرده شد ایشان را از خانه های ایشان و اموال ایشان می طلبند نفقت را از پروردگار خویش
و خوشنودی ۱۲ ۴ داخل شوند فقرا راست توبه جنت قبل اغنیا به نصف یوم و آن روز مقدار پنجصد سال باشد ۱۲

آنرا انتزاع نماید و رنگ مقام خود کشد پس فقیر را در مقام صوفی و صفی دیگر لا بد بود و آن سلب نسبت جمیع اعمال و احوال و مقامات است از خود و عدم تملک آن چنانکه هیچ عمل و هیچ حال و هیچ مقام از خود نه بیند و بخود مخصوص نداند بلکه خود را از خود نه بیند پس او را نه وجود بود و نه ذات و نه صفت محو در محو و فنا در فنا بود این حقیقت فقر است که مشائخ در فضیلت آن سخن گفته اند و آنچه پیش ازین در معنی فقر یاد کرده شد رسم فقر است و صورت آن و فوقیت مقام صوفی از مقام فقیر بدانست که فقیر با ارادهٔ فقر و اراده خط نفس محجوب بود و صوفی را هیچ ارادهٔ مخصوص نباشد و صورت فقر و غنی ارادهٔ او در ارادهٔ حق محو بود بل ارادهٔ او عین ارادهٔ حق باشد و بنا برین اگر صورت فقر و رسم آن اختیار کند با ارادهٔ و اختیار خود محجوب نشود چه ارادهٔ او ارادهٔ حق باشد و بعضے گفته اند الصوفی[1] هو الخارج عن النعوت والرسوم والفقیر هو الفاقد للاشیاء و ابو العباس نهاوندی رحمة الله علیه گفته است نهایة[2] الفقر بدایة التصوف بعضے از مشائخ گفته اند که فقیر صادق از غنا چنان محترز بود که غنی از فقر چه ترسد که بدخول غنا فقر بروے فاسد گردد همچنانکه غنی بدخول فقر ترسد که غنا بروے فاسد گردد چنانکه وقتے تونگرے مقدار ده هزار درهم پیش ابراهیم ادهم آورد تا قبول کند ابراهیم آزار کرد و گفت میخواهی که بده هزار درهم نام ما از دیوان فقرا محو کنی و فرق میان فقیر و زاهد آنست که فقیر بے وجود زهد متمکن بود چنانکه کسے ترک دنیا کند بعزمے ثابت از سر یقین و هنوز رغبت اندرون باقی بود بدان و همچنین زهد بے فقر ممکن است چنانکه کسے با وجود اسباب رغبتش ازان مصروف بود و فقر را اسمیست و حقیقتے رسم او عدم املاک است و حقیقت او خروج از احکام صفات و سلب اختصاص چیزے بخود و اسم فقر صورت زهد است و امارت آن و معنی زهد صرف رغبت از دنیا است و حق سبحانه تعالے چون خواهد که بعضے اولیا را خود را در تحت قباب عزت از نظر اغیار محجوب گرداند ظاهر ایشان را بلباس غنے که صورت رغبت است پوشاند تا اهل ظاهر ایشان را از جملهٔ اهل دنیا پندارند و جمال حال ایشان از نظر نامحرمان پوشیده ماند و لب حقیقت فقر و زهد و صف خاص و لازم حال صوفی است و آما رسم فقر اختیار بعضے از مشائخ صوفیان است و مراد ایشان در آن اقتدا بانبیا و تقلل از دنیا و ترغیب و دعوت طالبان باصورت فقر بزبان حال و اختیار ایشان در معنی هستند بطلب حق نه بطلب خط آخروی و آنها[3] جماعتے باشند که خدمت فقرا و طالبان حق اختیار نمایند چنانکه با داؤد علیه السلام خطاب کردند - یا داؤد اذا رأیت لی طالبا فکن له خادما و اوقات خود را بعد از اداے فرائض در تفریغ و ترفیه خاطر و حال ایشان از اهتمام بامور معاش و اعانت بر استعداد امر معاد مصروف دارند و آنرا بر نوافل عبادات تقدیم دهند و در طلب ما یحتاج ایشان در هر طریق که شرعاً مذموم نباشد مداخلت نمایند بعضے بکسب و بعضے بدریوزه و بعضے بفتوح و نظر ایشان در اخذ و اعطا بر حق بود و خلق را در اخذ را بطه اعطاے حق خود دانند و در اعطا واسطهٔ قبول و از عزت این مقام بر طائفه حال خادم و شیخ مشتبه نمود و خادم را از شیخ فرقے نهاده

---

[1] صوفی آنست که خارج باشد از صفات و رسوم و فقیر آنست که گم کننده اشیا باشد ۱۲ [2] نهایت فقر ابتداے تصوف است ۱۲ -
[3] اے داؤد وقتیکه بینی طالبے را برائے من پس خادم شو وے را ۱۲ -

و فرق آنست که خادم در مقام ابرار است و شیخ در مقام مقربان زیرا که مرا و خادم در اختیار خدمت نیل ثواب آخرت بود و الا بدان مقید نگردد و شیخ برای حق قایم بود نه برای نفس خود و اما عباد آن طائفه اند که پیوسته بر وظائف عبادات و فنون نوافل مواظبت و مداومت نمایند از برای نیل ثواب اخروی و این وصف در صوفی موجود نیز و لیکن مقصود و مبرا از شوائب علل و اغراض چه ایشان حق را از برای حق پرستند نه از برای ثواب اخروی و فرق میان زهاد و عباد آنست که باوجود رغبت بدنیا صورت عبادت ممکن بود و فرق میان عباد و فقرا آنکه باوجود غنا شاید که شخص عابد بود پس معلوم شد که واصلان سه طائفه اند و سالکان شش طائفه و هریک ازین طوائف نه گانه دو شبه دارند یکے محق و دیگرے مبطل اما متشبه محق را به انبیاء صلوات الله علیهم اجمعین مشائخ طریقت و علماء صوفیه اند که بمتابعت رسول الله صلے الله علیه و آله وسلم از سر بصیرت خلق را باحق دعوت میکنند و متشبه مبطل آنکه بافک و بهتان دعوے نبوة کند و بکذب و افترا وحی را نسبت بخود دهد و من اظلم ممن افتری علی الله کذبا او قال اوحی الی و لم یوح الیه شیء اورا تبعی خوانند چنانکه مسیلمه کذاب در زمان دعوت رسول الله صلے الله علیه و آله وسلم و بعد از انقضاے عهد رسالت جماعتیکه مرغ این هوس در دماغ ایشان بیضه نهاد عاقبت سر بر باد دادند و غلطان بقعر دوزخ افتادند و اما متشبه محق بصوفیان متصوفه اند که بنهایت احوال صوفیان متطلع و مشتاق باشند و به بقاے تعلقات صفات نفوس از بلوغ مقصد و مقصود معوق و ممنوع و متشبه مبطل بدیشان جماعتے اند که خود را در زی صوفیان اظهار کنند و از حلیه عقائد و اعمال و احوال ایشان عاطل و خالی باشند در بقعه طاعت از گردن برداشته خلیع العذار در مراتع اباحت میچرند و گویند تقید باحکام شریعت وظیفه عوام است که نظر ایشان بر ظواهر اشیا مقصور بود و اما حال خواص و اهل حقیقت ازان عالی تر است که بر سوم ظاهر مقید شوند و اهتمام ایشان بمراعات حضور باطنی بیش بود این طائفه را باطنیه و مباحیه خوانند و اما متشبه محق بمجذوبان واصل طائفه باشند از اهل سلوک که سیر ایشان هنوز در قطع منازل صفات نفوس بود و از تابش حرارت طلب وجودشان در قلق و اضطراب پیش از ظهور طباشیر صبح کشف ذات و استقرار صحیح و تمکن در مقام فنا گاه گاهے برقے از بوارق آن کشف بر نظر شهود شان لائح و لامع گردد و نفحه از نفحات وصل از جهت فنا بمشام دل ایشان پیوندد و چنانکه ظلمات صفات نفوس ایشان در لمعان نور آن برق منطوی و متواری گردد و هبوب آن نفحه باطن ایشانرا از هیجان آتش طلب و قلق و شوق روحی و آرامے بخشد دیگر باره چون آن برق منقطع گردد و آن نفحه ساکن شود ظهور صفات نفوس و حرارت طلب و قلق و شوق معاودت نمایند و سالک خواهد که بکلی از ملابس صفات خود مسلخ و منخلع گردد و غرق بحر فنا شود تا از تعب وجود به یکبارگی بیاساید و چون آنحال هنوز مقام او نگشته باشد گاه گاهے برو نازل گردد و باطن او بکلی متطلع و مشتاق این مقام بود او را متشبه محق بمجذوبان واصل نام کرده شد و اما متشبه مبطل به مجذوبان واصل طائفه باشند که دعوی استغراق در بحر فنا

---

۱۵ و کیست ظالم تر از انکه تهمت کند بر خدا دروغ را یا گوید که وحی کرده شد بسوے من و حال انکه وحی نه کرده شد بسوے او چیزے ۱۲۔

واستهلاک درعین توحید کنند و حرکات و سکنات خود را هیچ بخود اضافت نکنند و گویند که حرکات ما همچون حرکات ابواب است که بے محرکی ممکن نبود و آنچه گفتند صحیح است ولیکن نه حال آنجماعت بود زیرا که مراد ایشان ازین سخن تمهید عذر معاصی و مناهی بود و حوالت آن بارادت حق و دفع ملامت از خود این طائفه را زنادقه خواند سهل عبداللہ رحمۃ اللہ علیہ را گفتند شخصے میگوید نسبت فعل من بارادت حق همچنانست که نسبت حرکت ابواب بامحرک آن گفتند این قایل اگر کسے بود که مراعات اصول شریعت و محافظت حدود و احکام عبودیت کند از جمله صدیقان باشد و اگر کسے بود که از تورط و انهماک در مخالفات احکام شرع باک ندارد و این سخن از برائے آن (افتادان ۱۲) گوید تا وجه حوالت افعال باحق سبحانه و تعالے و اسقاط ملامت از نفس خود با تخلاع از دین و ملت ظاهر گردد از جمله زندیقان بود اما متشبه محق بملامتیه باشند که به تعمیر و تخریب نظر خلق مبالاتی زیاده ننمایند و اکثر سعی ایشان در تخریب رسوم و عادات و اطلاق از قیود آداب مخالطات بود و سرمایه حال ایشان جز فراغ خاطر و طیبة القلب نباشد و ترسم برائے زهاد و عباد از ایشان صورت نبندد و اکثار نوافل و طاعات از ایشان نیاید و تمسک بغرائم اعمال ننمایند و جز برادائے فرائض مواظبت نکنند و جمع و استکثار اسباب دنیوی بدیشان منسوب نبود و بطیبة القلب قانع باشند و طلب مزید اعمال نکنند ایشان را قلندریه خوانند و این طائفه از جهت عدم ریا با ملامتیه مشابهت دارند و فرق میان ایشان و ملامتیه آنست که ملامتی بفضائل و نوافل تمسک جوید ولیکن آنرا از نظر خلق پنهان دارد و اما قلندری از حد فرائض در نگذرد و باظهار و اخفائے اعمال از نظر خلق مقید نبود و اما متشبه مبطل بملامتیه طائفه باشند هم از زنادقه که دعوی اخلاص کنند و بر اظهار فسق و فجور مبالغه نمایند و گویند مراد ما ازین ملامت خلق و اسقاط نظر مردم است و حق سبحانه تعالے از طاعت خلق بے نیاز ست و بمعصیت ایشان غیر متضرر معصیت در آنرا از خلق منحصر دانند و طاعات را در احسان اما متشبه محق بزهاد طائفه باشند که هنوز رغبت ایشان بکلی از دنیا مصروف نشده باشد و خواهند که بیکبارگی از دنیا رغبت بگردانند و ایشانرا متزهد خوانند و اما متشبه مبطل بدیشان جماعتے باشند که از برائے قبول خلق ترک زینت دنیا کنند و خاطر از جمع اسباب دنیوی باز گیرند و بدان طلب تحصیل جاه کنند و در میان مردم و ممکن بود که بر بعضے حال ایشان مشتبه شود و پندارند که ایشان از دنیا اعراض کلی کرده اند و ایشان خود بترک مال جاه خریدند ترکوا الدنیا للدنیا و لیکن که بر ایشان نیز حال خود مشتبه شود و گمان برند که چون خاطر بطلب اسباب دنیوی مشغول نیست علت آنست که اعراض کلی از دنیا کرده اند و این طائفه را مرائیه خوانند و اما متشبه محق بفقیر آنست که ظاهرش برسم فقر مترسم بود و باطنش خواهان حقیقة فقر و لیکن هنوز میل بغنا دارد و به تکلف بر فقر صبر میکند و فقر حقیقی فقر را نعمتے خاص داند از حق سبحانه تعالے و بران وظائف شکر همواره بتقدیم میرساند و اما متشبه مبطل به فقر آنست که ظاهرش برسوم فقر مترسم بود و باطن بحقیقة آن غیر متطلع و مرادش مجرد اظهار و عوی بود

---

۱ ترک کردند اوشان دنیا را برائے دنیا ۱۲

وصیت بر قبول خلق و این طائفه را هم مرائیه خوانند و اما متشبهه محق بخادم آنست که همواره بخدمت بندگان (بمعنی مهر) حق سبحانه و تعالے قیام نماید و باندرون خواهد که خدمتِ ایشانرا به شائبهٔ غرض دنیوی مالی یا جاهی منسوب نگرداند و نیت را از شوائب میل و هوا تخلیص کند لیکن هنوز به حقیقت خدمت نرسیده باشد پس وقتے بحکم غلبهٔ نورِ ایمان و اخفائِ نفس بعضے از تصاریف خدمات او در محلِ استحقاق افتد و وقتے بحکم غلبهٔ نفس خدمت او بهوا و یا آمیخته بود جمعے را که در محل استحقاق باشند بتوقع محمدت و ثنا خدمت بلیغ بتقدیم رساند و بعضے را که مستحق خدمت باشند محروم گزارد و همچنین کس را متخادم خوانند و اما متشبهه مبطل کسے بود که او را در خدمت نیت اخروی نباشد بلکه خدمتِ خلق را دام منافع دنیوی کرده بود تا بدان سبب استجلاب اقوات و اسباب میکند و اگر آنرا در تحصیل غرض و تیسیر مراد خود مؤثر نه بیند ترک کند پس خدمتِ او مقصود بود بر طلب جاه و مال و کثرت اتباع و اشیاع تا در محافل و مجامع بدان تقدم و مفاخرت جوید و نظر او در خدمت همگی بر حظِ نفس خود بود و همچنین کس را مستخدم خوانند و اما متشبهه محق بعابد کسے بود که اوقات خود را مستغرق عبادت خواهد و لیکن بسبب بقاے دواعی طبیعت و عدم کمال تزکیهٔ نفس بهر وقت در اعمال و اوراد و طاعات او فترات و تعویقات افتد یا کسیکه هنوز لذتِ عبادت نیافته باشد و بتکلف بدان قیام نماید و او را متعبد خوانند و اما متشبهه مبطل بدو شخصے بود از جمله مرائیه که نظر او از عبادت بر قبول خلق بود و در دل او ایمان بثواب آخرت نباشد و تا اطلاع غیرے بر طاعت خود نه بیند بدان قیام ننماید اعاذنا الله من السمعة والرياء و بالله العصمة والتوفيق کاتب الحروف گوید که اینجمله تقاسیم و تفاسیر و ترجیح و تفصیل یکے بر دیگرے مبتنی بر اصطلاح مشهور است که مختار شیخ الشیوخ شیخ شهاب الدین ابو حفص عمر السهروردی و اتباع ایشانست و جمعے دیگر از کبراء اهلِ تحقیق و تنقید در میان مراتب اهلِ سلوک مسلکے جداگانه دارند در اینجا قدرے کافی ازان منقول میشود تا حق مقام مرعی باشد - انتهے -

فصل سوم در تعریف اهل سلوک از فرق صوفیه ملامتیه و حکایات و کلمات و اصطلاحات شان

قال الشيخ الفرد المحقق محي الملة والدين ابو عبد الله محمد بن علي بن محمد العربي الطائي الاندلسي رضي الله عنه في الفتوحات الباب التاسع وثلثمائة في معرفة منزل الملامتية من الحضرة المحمدية وهذا مقام رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم وابي بكر الصديق ومن تحقق به من الشيوخ حمدون القصار وابو سعيد الخراز وابو يزيد البسطامي

گفت شیخ فرد زمانه محقق محی الدین ابو عبد الله محمد بن علی ابن محمد عربی طائی (یعنی از قبیله بنی طی) اندلسی خوشنود شود الله از وے در فتوحات باب سه صد و نهم در شناخت منزل ملامتیه از حضرت محمدیه و این مقام رسول الله صلے الله علیه و آله وسلم و ابی بکر صدیق است و کسیکه محقق شد بوے از شیوخ حمدون قصار و ابو سعید خراز و ابو یزید بسطامی

لہ محفوظ دارد ما را الله تعالے از سمعه و ریا و بخشد ما را عصمت و توفیق ۱۲

البسطامی وهو حالنا وکان فی زماننا من سادات
هذا المقام ابو السعود ابن الشبل وعبد القادر الجیلی
ومحمد الایوانی وصالح البربری وابو عبد الله الشرفی
ویوسف الشبرملی ویوسف بن ناغر وابن جعدون
الحناوی ومحمد بن قسوم وعبد الله بن تاخشت وابو
عبد الله المهدوی وعبد الله القطان وابو العباس
الحصار وما یضیق الباب عن ذکرهم فی الملامتیة
هم اصحاب العلم الصحیح فی ذلک فهم الطبقة العلیا
سادات الطریقة المثلی والمکانة الرفیعة فی العدة الدنیا والعدة
القصوی ولهم الید البیضاء فی علم المواطن الی آخر
ما قال وشیخ عبد الکریم الجیلی در شرح رساله
اسرار الخلوة گوید والشیخ شهاب الدین سهروردی
یرجح الصوفی علی الملامتی والشیخ ابن العربی یعکس

است و اینحال ما نیز هست و بود در زمانه ما از سادات
این مقام ابو السعود ابن الشبل و شیخ عبد القادر جیلی
و محمد ایوانی و صالح بربری و ابو عبد الله شرفی
و یوسف شبرملی و یوسف بن ناغر و ابن جعدون
حناوی و محمد بن قسوم و عبد الله بن تاخشت و ابو
عبد الله مهدوی و عبد الله قطان و ابو العباس
حصار و انچه که این باب از نوشتن اسماشان تنگ است
پس ملامتیه اصحاب علم صحیح مے باشند و اوشان در طبقه علیا
و سرداران طریقه افزون و مرتبه قرب در جاے بلند دنیا
و جاے دور و براے شان است و ست صاف علم مجا
تا آخر کلام۔

و شیخ شهاب الدین سهروردی صوفی را بر ملامتی ترجیح
مے دهد و شیخ ابن عربی عکس این مے گوید

و شیخ محب الله چشتی صابری الله آبادی در طرق الخواص مے نویسد که مے گوید شیخ قدس سره در باب سی و
نهم از فتوحات مکی که موضوع است در تعریف ملامتیه از حضرت محمدی که این مقام رسول الله صلے الله علیه
و آله وسلم و مقام ابو بکر رضی الله عنه است و آنکه متحقق بود بدانمقام از شیوخ حمدون قصار بود و ابو سعید خراز
و بایزید بسطامی پستر ذکر کرد بعضے از اولیاء وقت خود را که ایشان اصحاب آن مقام بودند و ابو السعود ابن
الشبل و عبد القادر الجیلی از ایشان بودند پستر گفت که بدان وفقک الله تعالے که مردان خدا سه فرقه اند نه زائد بران یکے
ازان سه فرقه آنمردان اند که بر ایشان غالب باشد زهد صادر شود بر دست ایشان افعال زکیه که محمود باشد و تطهر کنند
باطن خود را از صفات ذمیمه در شرع لیکن ایشان ندانند که فوق آن حمائد کمالات دیگر باشد و خبر ندارند از احوال و
مقامات و از علوم الهیت و لدنی و از اسرار و کشوف و فتوح و هر کمالے که کاملان دارند و ایشانرا عبث خوانند
و چون یکے را از ایشان کسے سوال کند از دعا گوید که من چه باشم که دعا کنم و آن نه منزلت من است تا راه نیابد بسوے
آنمرد عجب و در ماند از غوائل نفس و ریا و فرقه دیگر ازان سه فرقه فوق عباد باشند و ایشان مے بینند که هر فعل مر الله را
باشد و از الله تعالے و نمی یابند خود را صاحب هیچ فعلے از افعال و بوے از ریا و دماغ ایشان نباشد و قتیکه
بپرسی ایشانرا از چیزیکه حذر دارند ازان اهل طریقه در جواب گویند اغیر الله تدعون ان کنتم صادقین و گویند
قل الله ثم ذرهم ایشان مثل عباد باشند در جد و اجتهاد و ورع و زهد و توکل و امثال آن لیکن ایشان مے بینند که

لہ آیا غیر خدا را مے طلبید اگر هستید شما راستباز ۱۲ لہ بگو الله پس بگذار اوشان را ۱۲

فوق آن حسنات چیزے دیگر است کہ احوال باشد و مقامات و علوم و اسرار و کشوف و کرامات
و امثال آن و ہم ایشان متعلق باشد بہ نیل آن کمالات و چون مشرف شوند بدان ظاہر کنند آنرا در
عامہ و باک ندارند از اظہار کرامات چہ در نظر ایشان نماند مگر اللہ تعالے و نہ بینند مگر آن را
و ایشان اہل خلق و فتوت باشند خوانند مے شود ایشان را صوفیہ و ایشان قیاس بفرقہ
ثالث اصحاب رعونت باشند و ارباب نفوس و تلامذۂ ایشان مثل ایشان طالب و مظہر
ریاست باشند بر مردان خدا و فرقہ ثالث از فرق مذکور آن مردانند کہ زائد نکردند از
صلوٰۃ خمس مگر رواتب و متمیز نشوند از عامۂ مومنان بحالے و حالتے زائد کہ معروف و مشہور
باشند بدان و سیر کنند در اسواق و تکلم کنند با مردم و ہیچ کسے از خلق خدا نہ بیند و احدے
از آنان کہ ممتاز باشد از عامہ بشے زائد از عمل مفروض و سنت معتادہ در عامۂ کہ ایشان یگانہ
باشند با حق تعالے و راسخ قدم در عبودیت و متزلزل نشوند در آن در یک طرفۃ العین و مزہ
از ریاست ندارند و مید ہند ہر موطن را حق آن و مستتر و محتجب باشند از خلق چہ ایشان عبد خالص
باشند و مخلص مر سر خود را و مشاہد آن بر سبیل دوام در ہر حال از اکل و شرب و بیداری و خواب
و وضع مے کنند اسباب را در مواضع آن و عارف اند بحکمت آن اسباب و آن فرقہ ایست
کہ مسمے بہ ملامتیہ باشد و ایشان ارفع رجال اند و تلامذۂ ایشان اکبر رجال و منقلب در اطوار رجولیت
و بیان کرد قدس سرہ کمالات این فرقہ را و ایشان خواص حق اند بنا بر آن ایشان محتجب شدند از خلق
و ستر کردند سر خود پس مکانت ایشان در دنیا مجہول العین باشد و عبادتمیز شوند از عامہ
بہ تباعد و تبری از مردم و بباقی حالات خود و صوفیہ متمیز اند بدعادی و خرق عادات و بباقی
حالات خود پس ایشان در زعم خود نے بینند مگر اللہ تعالے را و غائب شد و فوت
گشت از ایشان علم کثیر و آن حال کہ ایشان دران اند قلیل السلامت است از
مکر و استدراج و ملامتیہ متمیز نشوند از ہیچ احدے از خلق اللہ بہ ہیچ شے پس ایشان
مجہول باشند و مختفی شدند باسم مذکور بدو وجہ یکے ثابت مے شود در تلامذۂ ایشان
کہ آن تلامذ در ملامت نفوس خود باشند نہ بینند در خود عملے کہ بدان فرح کنند چہ
فرح باعمال نشود مگر بعد از قبول شدن اعمال و این از تلامذہ غائب باشد و اما اکابر پس اطلاق
کردہ مے شود اسم ملامتیہ بر ایشان بخاطر آنکہ ایشان با عامہ باشند و عامہ ملامت کنند
کسے را کہ بر دست وے واقع شود فعل نامرضی پس چون عامہ مے بینند ایشان را با خود و بر
ستر ایشان واقف نیستند بنا بران و قتیکہ بہ بینند بر دست ایشان افعال کہ موافق امزجہ عامہ
نباشد ملامت کنند ایشان را و ملامت واقع نے شود مگر بر افعال ذمیمہ غیر مرضیہ

و آن از نادانی لائم است که وے نمیداند که جمیع افعال از الله تعالے است پستر گفت تحقیق خرق عادات
براولیا واجب الستر است چنانکه آن بر انبیا واجب الاظهار است که ایشان چون تشرع اند تحکم دارند در نفوس
و اموال و اهل پس ناچار است مر ایشانرا از دلیل که دال باشد بر آن حال چه رسول از جنس قوم خود باشد پس قوم آن مسلم
ندارند دعوی آن بدون حجت قاطع و برهان ساطع پس ولی که تشریع و تحکم ندارد چرا ظاهر کند خرق عادت و نسبت
آن از ولی مگر بخاطر اینکه تا مردم بدانند قرب و مکانت آن نزدیک حق تعالی پس از عونت ولی باشد پس آن بمکر و
استدراج قریب تر باشد نه بکرامت پس ملامتیه اصحاب علم صحیح باشند پس ایشان طبقه علیا اند و سادات طریقه مثلی
و مکانت زلفی در دنیا و آخرت و ایشان اصحاب ید بیضا اند در علم مواطن و اهل آن و چیزیکه آن اهل مستحق این چیزها
انتهی و خواجه محمد پارسا نقشبندی در فصل الخطاب لوصل الاحباب گوید که گروهے از مشائخ قدس الله ارواحهم
طریق ملامت سپرده اند اما ملامت بر سه وجه باشد یکی راست رفتن و دیگر قصد کردن و سوم ترک کردن و صورت
ملامت راست رفتن آن بود که یکے معاملات دین مراعات میکند و خلق او را اندران ملامت میکنند و این راه
خلق بود اندروے و وے از جمله فارغ و صورت ملامت قصد کردن آن بود که کسے راجاه بسیار در میان
خلق پیدا آید و اندر میان ایشان نشان گردد و دلش بجاه میل کند و طبعش دران آویزد خواهد تا دل خود را از خلق
فارغ گرداند بحق سبحانه و تعالے مشغول سازد به تکلف راه ملامت خلق گیرد و در چیزیکه شرع را زیان ندارد و خلق
از وے نفرت آید و این راه او بود اندر خلق و خلق از وے فارغ و صورت ملامت ترک کردن آن بود که یکی اکفر و
ضلالت طبعی گریبان گیرد تا بترک شریعت و متابعت بگوید و گوید این طریق ملامت است و این راه او بود اندر او
این ضلالتی بود واضح و آفتے ظاهر و از دائره اسلام بیرون اما آنکه طریق وے راست رفتن بود تا ورزیدن نفاق
ویرا از ملامت خلق باک نباشد و اندر همه احوال بر سر شته خود باشد و صاحب کتاب کشف المحجوب علی بن
عثمان رح میگوید که در آن زمانه ملامت را فعلے مے بایست مستنکر بخلاف عادت اکنون اگر کسے خواهد که مرا و را
منافق و مرائی خوانند گو دو رکعت نماز تطوع دراز تر کن و اما آنکه طریقش ترک باشد و بخلاف شریعت چیزے
بر دست گیرد و مقصودش از رد خلق قبول ایشان بود و این ضلالتے بود واضح و کارے از دائره اسلام
بیرون و شیخ اهل ملامت حمدون قصار را رحمة الله علیه در حقیقت ملامت لطائف بسیار است از وے پرسیدند
از ملامت فرمود راه آن بر خلق دشوار است اما طرفے بگویم رجا[1] لمرجیه و خوف القدریه بهیچ چیز آن طبع
از درگاه خداوند تعالی نفورتر از آن نگردد که بجاه خلق و آدمی را چون کسے بستود وے جان و دل بدو دهد و از
خدای تعالی بدو باز ماند هر چند الفت از خلق گسسته تر بود بحق پیوسته تر بود انچه روے همه خلق عالم بدان
بود اهل ملامت را پشت بدان باشد تا هم ایشان خلاف همه مردم بود و همت ایشان خلاف همه

و قال الشیخ العالم العارف ابو عبد الرحمن محمد بن الحسین	و گفت شیخ عالم عارف ابو عبد الرحمن محمد بن الحسین

[1] رجا مرجیه و خوف قدریه مرجیه و قدریه دو گروه اند از هفتاد فرقه ۱۲

بن محمد موسے السلمی النیشابوری رحمة الله علیه
فی رسالة سالتنی ان ابیّن لك طرفا من طرق اهل الملامة
واخلاقهم واحوالهم فالذین لقبوا بالملامیتة
هم الذین زیّن الله بواطنهم بانواع الکرامات
من القربة والزلفة والانس والاتصال وغار الحق
سبحانه علیهم ان یجعلهم مکشوفین للخلق فاظهر
للخلق منهم ظواهرهم التی هی فی معنی الافتراق
لیسلم لهم حالهم مع الحق سبحانه وهذا من اسنی
الاحوال ان لا یؤثر الباطن علی الظاهر وهذا
شبیه بحال النبی صلے الله علیه وآله وسلم
لما رفع الی المحل الاعلے من القرب والدنو وکان
قاب قوسین او ادنی رجع الی الخلق وتکلم معهم
فی الاحوال الظاهرة ولم یؤثر من حال الدنو والقربة
علی ظاهره شیئ وحال الصوفیة وهم الذین یظهر
علیهم انوار اسرارهم شبیهٌ بحال موسے علیه
الصلوة والسلام لم یطق احد النظر الی وجهه
بعد ما کلمه الله عز وجل ومن اصول اهل الملامة
ما قال عبد الله بن المبارك حین سئل عن اهل
الملامة هم قوم لم یکن لهم فی الظاهر مع الخلق
ولا لهم فی باطنهم دعوے مع الله سبحانه وسرهم
الذی بینهم وبین الله عز وجل لا یطلع علیه
اقاربهم ولا قلوبهم وقال بعضهم طریقة
الملامة اظهار مقام التفرقة للخلق والتحقق بعین
الجمع مع الحق سبحانه ومن اصولهم قضاء الحقوق
وترك اقتضاء الحقوق ومن اصولهم ان الغفلة
هی التی اطلقت للخلق النظر الی افعالهم
واحوالهم ومن اصولهم ترك الانتصار للنفس

ابن محمد موسے سلمی نیشاپوری رحمة الله علیه در رسالة خود
که سوال کردی مرا مخاطب از من اینکه بیان کنم ترا طریقے
از طرق اهل ملامت واخلاق واحوال شان پس کسانیکه لقب
داده شدند بملامتیه آن کسانند که زینت داد الله تعالی
باطنهائے شان را به اقسام کرامات از قربت ومنزلت
وانس واتصال وغیرت کرد الله تعالی اینکه او شانرا بر خلق ظاهر
کند پس ظاهر کرد برائے خلق از او شان آن ظواهر امور را که
در معنی تفریق کردن باشند تا که تسلیم کند برائے شان حال شان
باحق سبحانه تعالی واین از عمده ترین حالات که اثر باطنی
بر ظاهر نباشد واین مشابه بحال آنحضرت صلے الله علیه وآله
وسلم است وقتیکه برداشته شد بسوے محل اعلے ودنو
یعنی نزدیکی در شب معراج وبود فاصله دو کمان یا قدرے
ازین بازگشت بسوے خلق وکلام کرد با او شان در
احوال ظاهره ونه اثر کرد از حال نزدیکی وقرب بر ظاهر هیچ
چیزے وحال صوفیه وکسانیکه ظاهر میشود بر او شان انوار
اسرار شان مشابه است بحال حضرت موسے علیه السلام
که طاقت نمیداشت کسیکه رو بسوے وے بیند بعد یکه
باخدائے عزوجل واز اصول صاحب ملامت است انچه
گفت عبد الله ابن مبارک وقتیکه سوال کرده شد از اهل
ملامت که آن قومے اند که نمے باشد او شانرا در ظاهر آئینه
برائے خلق یعنی در ظاهر شان چیزے چنین نمے باشد که خلق
بسوے شان مائل شوند ونه خود او شانرا در باطن باحق سبحانه دعوے
باشد وسریکه در میان شان وحق تعالی باشد بر دیگرے مطلع نمے باشد قلوب
شان ونه اعزاء شان وبعضے میگویند که طریقه ملامت ظاهر کردن مقام
تفرقه است بر خلق وثابت شدن بیکتائی باحق سبحانه واز اصول شان
ادا کردن حقوق است وترک اقتضاء حقوق واز اصول شان است که غفلت
آنرا گویند که خلق را بگذارند تا نظر کنند بسوے افعال واحوال شان واز اصول
شان است ترک داد ستاندن برائے نفس۔

والانتقام لها وبذل النفس لمن یهینها ومن
اصولهم انهم اذا رأو لانفسهم اجابته دعوة
حزنوا واستوحشوا وقالوا هذا مکر واستدراج
ومن اصولهم مخالفة النفس فی جمیع الاحوال
قال سلطان العارفین ابو یزید البسطامی الخلق
یظنون ان الطریق الی الله تعالی اظهر من الشمس
وابین منها وانما سئوالی عنه سبحانه ان یفتح علی
من الطریق الیه ولو بمقدار رأس ابرة وکذلك
کانت سادات مشائخهم کلما کان حالهم مع الله
اصح واعلی اکثر تواضعا واشد نذراءا باحوالهم
وانفسهم انتهی

یا انتقام گرفتن برای وے وبذل دادن نفس برای کسیکہ ذلیل سازد
آنرا واز اصول شانست کہ وقتیکہ می بینند برای نفوس خود اجابت
دعا را غمگین میشوند ووحشت میکنند ازان یا میگویند کہ این مکر و
استدراج است واز اصول شانست مخالفت نفس در جمیع احوال
گفت سلطان العارفین ابو یزید بسطامی کہ خلق گمان می برند کہ
طریق الی الله ظاہر تر از آفتاب وصاف تر از وے است وسوال
من از وے سبحانہ آنست کہ بگشاید بر من طریقے بجود اگرچہ باشد
بمقدار سر سوزن وہمچنین بودند سادات مشایخ وقتیکہ
حال شان با حق صحیح تر وعالی تر می گشتند
بسیار متواضع وسخت حقیر دارند احوال خود ونفوس
خود را۔

عارف جامی قدس سرہ السامی در حال حمدون قصار گوید کہ از طبقہ اولی است کنیت او ابو صالح است شیخ
وامام اہل ملامت بود ودر نیشاپور طریق ملامت را وے نشر کرد۔ اول مسئلہ کہ از وے واصحاب وے
بعراق بردند واحوال ایشان بگفتند سہل تستری وجنید علیہم الرحمۃ گفتند اگر رو ابودے پس از احمد مرسل صلی الله
علیہ وآلہ وسلم پیغمبری بودے از ایشان بودے حمدون عالم بود وفقیہ مذہب ثوری داشت انتہی وصاحب
کتاب اصطلاحات صوفیہ باب الالف گوید۔

الامناء هم الملامتیة وهم الذین لم یظهروا علی
ظواهرهم ما فی بواطنهم اثر البتة وهم اعلی
الطائفة وتلامذتهم یتقلبون فی اطوار
الرجولیة وسموا بالملامتیة لکونهم دائمی
الملامة لانفسهم فهم مع انهم اعلی القوم
علما وعملا وحالا ومقاما فانهم لا یرون انفسهم
کذلك فلهذا لا ینفکون عن الملامة لانفسهم
وقد ذکر الشیخ فی الفتوح المکی بابا فی ذکر هذه
الطائفة وشرح فیه ما قد خصهم الله به من المقامات
العالیة والعلوم الالهیة وللشیخ ابی عبد الله
السلمی کتاب اورده فی شرح احوال هذه

مراد از امناء ملامتیہ اند وآن کسانے اند کہ معلوم نمیشود بظاہر
شان آنچہ کہ در باطن شان است از اثر یقینا واو شان اعلی طبقہ
گردہ اند وشاگردان شان بسیارے گردند در اطوار مردانگی
ونام خود ملامتیہ نہادند بوجہ بودن شان دائمی الملامتہ
برائے نفوس خود پس او شان با انہمہ کہ اعلی قوم
اند بہ علم وعمل وحال ومقام لیکن نمی بینند نفوس خود را
ہمچنین پس بہ ہمین وجہ از ملامت نفوس خود را جدا نمیکنند
وذکر کردہ است شیخ محی الدین ابن عربی در فتوحات مکی
بابے در ذکر این طائفہ وشرح کردہ در وے کسانی را کہ خاص
کردہ الله تعالی او شانرا بملامت از مقامات عالیہ وعلوم الٰہیہ
وشیخ ابی عبد الله سلمی کتابے تصنیف کردہ در وے

الطائفة المسماة بالملامتية انتهى

احوال این طائفه موسومه بملامتیه بیان کرده

کاتب حروف گوید که حدیثیکه امام احمد و مسلم و طحاوی و غیر ایشان از ابو هریره روایت میکنند که گفت

قال رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم رب اشعث اغبر ذي طمرين لا يؤبه له اعين الناس لو اقسم على الله لابره

فرمود رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم که اکثر کسان آشفته موے گرد آلوده صاحب جامه کهنه اند که بوقعت نمی گزند مردمان اوشان را اگر قسم خورند بخدا البته بهست گرداند الله تعالی قسم

مراد ازان نزد اهل تحقیق همین طائفه عالیه ملامتیه هست شیخ عبد الرؤف مناوی در شرح جامع صغیر از امام همام قطب عالیمقام شیخ محی الدین ابن العربی نقل میکند که گفت ـ

هؤلاء الذين اراد هم صلى الله عليه وآله وسلم بهذا الحديث هم الرجال المسمون بالملامتية الذين كملوا من الولاية اقصى درجاتها وهذا اسمى مقام القرب اقطعهم الله اليه وحبسهم في خيام الاحوال الطاهرة فلا يعرفون بخرق العوائد فلا يلتفت اليهم بل هم خامضون في الناس مغمودون فيهم وان عرف في موضع انتقل لغيره فان لم تمكنه النقلة استقصى من يعرفه وآلح عليه في حوائجه حتى ينفر عنه وان كان عنده مقام التحول في الصورة تحول كما كان قضيب البان وهذا كله حيث لم يرد الحق اظهاره انتهى ومعنى لو اقسم على الله لو سأل الله شيئا فاقسم عليه ان يفعله لفعله اكراما واحتراما له وقيل لو حلف ان الله يفعله او لا يفعله صدقه في يمينه بان يأتي به لعظم منزلته ومكانته عند الله تعالى وان كان حقيرا عند الناس واختاره الامام النووي وقيل معنى القسم ههنا الدعاء وابراره اجابته انتهى ـ

این کسانے اند که مراد گرفت اوشانرا رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم باین حدیث آن مردان که موسوم اند به ملامتیه که کامل شدند از ولایت بدرجه اعلے وهمین را مقام قرب میگویند منقطع کرد اوشانرا الله بسوے خود و مقید کرد در خیمه هاے احوال ظاهره پس نمی شناسند کسان اوشانرا بخرق عادات نه متوجه میشوند بسوے شان بلکه اوشان خود حریص در مردمان باشند و پوشیده در اوشان و اگر شناخته شوند در مقامے نقل کنند بغیر آن مقام و اگر نقل ممکن نباشد تمام رسانند کسی را که می شناسند و الحاح کنند بروی در حوائج خود تا انیکه نفرت کند از وے و اگر باشد نزد وی جاے برگشتن در ظاهر برگردد چنانکه بود حضرت قضیب البان انهمیه ازان هست که حق تعالے اظهار شان نخواهد انتهى ومعنى لو اقسم على الله انست که سوال کند از خدا چیزیرا باز قسم خورند بروی که بکند ویرا هر آئنه بکند حق تعالے ویرا بسبب عزت دادن گرامی کردن وی و بعضے گویند که اگر قسم خورد که الله این را خواهد کرد یا نخواهد کرد البته وے را در قسم صادق کند که بدهد آنرا بوی بوجه بزرگی مرتبه و منزلت و عزت وے نزد حق تعالے اگرچه باشد حقیر نزد مردم و اختیار کرد این را امام نووی و بعضے گویند که معنی قسم انجاد حاست و ازابرار اجابت وے ـ

و شیخ کمال الدین عبد الرزاق الکاشانی گوید ملامتیه قومے اند که حال خود را پوشیده دارند و نگذارند که مردم ایشان را بولایت بشناسند و ایشان افضل طائفه اند ـ

نظم

بر در میکده رندان قلندر باشند
که ستانند و دهند افسر شاهنشاهی

خشت زیر سر و بر تارک هفت اختر پای
دست قدرت نگر و منصب صاحب جاهی

اگرت سلطنت فقر بخشند ای دل
کتری ملک تو از ماه بود تا ماهی

با گدایان در میکده ای سالک راه
با ادب باش گر از سر خدا آگاهی

قطع این بادیه بی همرهی خضر مکن
ظلمات است بترس از خطر گمراهی

همچو جم جرعه ما کش که بسیر ملکوت
پرتو جام جهان بین دهدت آگاهی

حضرت نورنجش در معاش السالکین مے آرد کہ تاجرے در نیشاپور کنیزک جمیلہ داشت برائے عفت و صلاح بخانہ شیخ عثمان حیری فرستاد و نظر او بے اختیار بر آن کنیزک افتاد و عاشق شد و بعرض شیخ خود ابو حفص حداد رسانید فرمود کہ بہ رے رود و شیخ یوسف بن حسین را دریاب چون برفت و منزل او طلب کرد ہمہ مردم ملامت و نصیحت کردند کہ چنین صالحے صدیقے با چنان فاسقے زندیقے چہ کار دارد و او را بدین بہ نیشاپور مراجعت کرد صورت حال بگفت شیخ باز فرمود کہ بہ صحبت یوسف باید رفت چون چار نبود برفت و می پرسید تا در محلہ خرابات خانہ او را بیافت سلام گفت شیخ برخاست و ابو عثمان را تعظیم کرد و کرامات و مقامات او ظاہر شد و در انحال پسر صاحب جمال پیش او نشستہ بود و قرابہ نہادہ

نظم

صلاح کار کجا و منِ خراب کجا
بہ بین تفاوتِ رہ از کجاست تا بکجا

دلم ز صومعہ بگرفت خرقۂ سالوس
کجاست دیرِ مغان و شرابِ ناب کجا

ے[1] اجدّ الملامۃ فی ھواک لذیذۃ
حبّبا لذکرک فلیلمنی اللوم

ابو عثمان گفت با وجود کمال این چہ حالست یوسف گفت ظالمے در مملکت پیدا شد این محلہ را خرابات ساخت و این خانہ میراث من است کہ نشستہ ام و این پسر فرزند صلبی من است و این قرابہ انجورہ است ابو عثمان دید آب بود ے بر آستانۂ میخانہ گر سرے بینی مزن بپاے کہ معلوم نیست نیت او گفت خود را چرا در مقام تہمت میداری فرمود تا مردم مرا متدین دانند و این نہ پندارند و کنیزک من نیاز مرا تعلق خاطر نشود ابو عثمان بر خاک افتاد و بگریست و دریافت کہ مقصود از فرستادن او بہ رے چہ بود

نظم

صوفی بیا کہ آینہ صافست جام را
تا بنگری صفاے مے لعل فام را

رازِ درونِ پردہ ز رندان مست پرس
کین حال نیست صوفی عالیمقام را

ے در کوے مغان ہر کہ ندارد گذے
از صحبت عارفان نیابد اثرے

چون اشک بپاے مردم افتم ہمہ دم
باشد کہ ز گوشۂ بیابم نظرے

مغبچۂ گوید از خانقہ و صومعہ و مدرسہ رستیم
در کوے مغان با مئ و معشوق نشستیم

[1] ے یا بم ملامت را در ہواے تو لذیذ بود بہ محبت من بذکر تو باید کہ ملامت کند مرا ملامت کنندہ ۱۲

سجادہ و تسبیح بیک سوے نگندیم	از خدمتِ تر سا بچہ زنّار بہ بستیم
در مصطبہا خرقۂ ناموس دریدیم	در میکدہا توبۂ سالوس شکستیم
از دانۂ تسبیح شمردن برہیدیم	وز دامِ صلاح و ورع و زہد بجستیم
در کوئے مغان نیست شدیم از ہمہ ہستی	چون نیست شدیم از ہمہ ہستی ہمہ ہستیم
تا مست و خرابیم طلبگار شرابیم	با آنکہ چو مست است و خراب است خوشیم
زین پس مطلب ہیچ ز ما دانش و فرہنگ	اے غافل و ہوشیار کہ ما عاشق و مستیم
المنۃ للہ کہ از ان نفس پرستی	رستیم بکلی و کنون بادہ پرستیم
تا مغربی از مجلس ما رخت بدر برد	او بود حجاب رہِ ما رفت و برستیم

کاتب الحروف گوید کہ اینست کلامے اجمالی در بیان مراتب رجال اللہ و تفصیل آن محول بہ کتب قوم است و جماعتیکہ گردنہائے خود از ربقۂ اتباع شریعت حقہ علےٰ صاحبہا الصلوٰۃ والسلام و اقتدائے سلف صالح در علم و عمل برآوردہ و از اوصافِ مذکورۂ اہلِ کمال بیگانہ محض اند نام صوفی و ملامتی و قلندری برایشان عاریت است نہ حقیقۃً قادری باشند یا قلندری چشتی باشند یا نقشبندی مثلاً

والی ہؤلاء اشار شیخ الشیوخ فی العوارف حیث قال الباب التاسع فی من انتمی الی الصوفیۃ ولیس منہم فمن اولئک قوم یسمون انفسہم قلندریۃً تارۃً وملامتیۃ اخریٰ الخ عمدۃ المحققین شیخ علی بن احمد مہائمی در ذو عارف شرح عوارف گوید قوم ممن فتنہم الشیطان علی صورۃ القلندریۃ او غیرہا سموا انفسہم ملامتیۃ لانیا نہم بافعال تلوم علیہم الشرع بہا ولبسوا البسۃ الصوفیۃ وما اتسموا بالصوفیۃ لظہور انہم لیسوا علی افعالہم بل لبسوا لباسہم لینسبہم العوام الذین لاخبرۃ لہم بامر الصوفیۃ الی الصوفیۃ وما ہم من الصوفیۃ بوجہٍ من الوجوہ وکانوا ملامتیۃً لا بالمعنی المتعارف عندنا بل بمعنی لوم الشرع علیہم فی افعالہم القبیحۃ فلیسوا ایضا بالملامتیۃ

وبسوے ہمین مردمان اشارہ کرد شیخ الشیوخ در عوارف جائیکہ گفت باب نہم در کسانیکہ منسوب اند بصوفیہ حالانکہ نیستند از اوشان پس ازین کسان قومے اند کہ نام نہادہ اند ذاتہائے خود را گاہے بہ قلندریہ و گاہے بہ ملامتیہ

قومے ازان کسانیکہ در فتنہ انداخت اوشان را شیطان بر صورت قلندریہ یا غیر آن موسوم کردند خود را بملامتیہ وجہ کردن شان افعالے را کہ ملامت مے کند آن شرع شریف و پوشیدند لباس صوفیہ و نہ موسوم شدند بصوفیہ بوجہ ظاہر شدن آنکہ نیستند اوشان بر افعال صوفیہ بلکہ لباس پوشیدند مثل شان تا کہ منسوب کنند اوشان را عوام کہ آگاہی ندارند بحال صوفیہ بصوفی بودن حالانکہ اوشان از صوفیہ نیستند از وجوہ اگرچہ باشند ملامتیہ نہ بمعنی مشہور نزد ما بلکہ بمعنی کہ ظاہر شرع ملامت کنندۂ اوشان است در افعال قبیحہ شان پس اوشان

بل فی غرورهذا الاسم واللباس وغلط من
الاعتقاد والافعال لیسوا بصوفیة ولا ملامتیة
ولا قلندریة ولا یفیدهم التسمیة بالملامتیة
والقلندریة شیئا اذ لیس معهم من معانیهم شئ ولا
یفیدهم التلبس بلبسة الصوفیة لانهم لیتزودون بها عن
قبائحهم توقیا عمن ینسبهم الی الفسق والفجور وکیف یکونون
احد الطوائف المذکورة وهم ینتهجون مناهج اهل
الاباحة والصوفیة والملامتیة والقلندریة یترکون
الواجبات والمحرمات ویزعمون ان ضمائرهم
خلصت الی الله تعالی وهذا الخلوص هو الظفر بالمراد
بالاعمال لانه انما یوتی بها لتنویر الباطن وقد
تنور اذ خلصت ضمائرهم الی الله تعالی وقالوا
الالتزام بمراسم الشریعة رتبة العوام لیفید
تنویر الباطن وتخلیص الضمائر وهذا القول والاعتقاد
منهم عین الالحاد والمیل عن الدین الذی هو الزندقة
المفسرة بکفر الباطن واسلام الظاهر وعین الابعاد
من الله تعالی اذ لو خلصت ضمائرهم
الی الله تعالی لطلبوا مراضیه واجتنبوا
مساخطه کما هو شان مقربی الملوک الدنیاویة
ولم یخرجوا عن مراسمه التی وضعها علی الکل علی ان
تعطیل الظاهر بکدر الباطن لا محالة وایضا انما استحبوا
المحرمات لغلبة الشهوات الملذذة ایاها علیهم
فانی خلصت ضمائرهم الی الله تعالی من غیر
ان یعتدل شهواتهم کیف والانبیاء والملائکة
المقربون والمشائخ الماضون قد قاموا باوامره
ونواهیه خائفین فزعین وکل حقیقة ردتها
الشریعة فهی زندقة لان الشریعة عبارة عن اکتساب

پس اوشان ملامتیه نیستند بلکه در غرور این اسم ولباس وغلط اعتقاد
وافعال اند نه صوفیه اند نه ملامتیه ونه قلندریه ونه فائده
مے دهد اوشان را کر نام نهادن بملامتیه وقلندریه
چیزے که نیست باوشان از معانی ایشان چیزے ونه فائده
دهد اوشان را لباس صوفیه اختیار کردن چرا که اوشان
مے پوشند بآن لباس بدیهائے خود را به پنهان داشتن خود
از انچه که منسوب کند اوشان را بسوی فسق وفجور چگونه خواهند شد
از یکی از طائفه هائے مذکوره در انحالیکه میروند براه اهل اباحت
وصوفیه وملامتیه وقلندریه رعایت نمیکنند واجبات ومحرمات را
وگمان میکنند که قلوب شان خالص شدند بسوی الله تعالی
واین خلوص ظفر است که مراد است باعمال چرا که داده میشود
آن خلوص براے روشن کردن باطن وآن منور گشت چون
خالص گشتند قلوب شان بسوی الله تعالی وگفتند که فرمانبرداری بمراسم
شریعت رتبه عوام است تا که فائده دهد اوشان را برای تنویر باطن
وخالص کردن قلوب واین قول واعتقاد شان عین الحاد وجنبیدن
ازدین است که آنرا زندقه یعنی کفر باطن واسلام ظاهر میگویند وعین
دوری از خداے تعالی چه که اگر قلوب شان خالص گشتندے
بسوے الله تعالی هر آئنه طالب مرضیات وے بودے
واز مقامات غضب وے پرهیز کردے چنانکه شان مقربان بارگاه شاهان
دنیوی میباشد واز مراسم شریعت که براے همه نهاده شده اند
خارج نشدے علاوه اینکه بیکاری ظاهر وباطن را لامحاله میکند
میکنند ونیز انچه که محرمات را مباح کرده اند بسبب غلبه خواهشات
که لذت دهنده است اوشان را پس از انکه خالص شدند قلوب شان
براے حق تعالی بغیر اینکه خواهشات شان معتدل شوند چرا که
انبیاء وملائکه مقربین ومشائخ متقدمین قائم گشته باوامر ونواهی
الهی ترسان وهراسان وهر حقیقت که میرد شریعت رد کند
آن زندقه است چرا که شریعت عبارت است از کتاب

والسنة والاجماع وكل ما خالفها يكون خروجا
عن الدين وقد اتفق المحققون على هذه الكلمة انتهى
وامام ربانی حافظ عبد الوهاب الشعرانی در ارشاد الطلبة
والمريدين گويد اياك ان تصحب احدا من المدعين
للطريق بلبس الزی كالجماعة الذين سموا انفسهم
باسماء المشائخ الصادقين او انهم من اتباعهم
كالملامتية والقلندرية الحيدرية والبسطامية
واشباههم فان الغالب على هؤلاء مخالفتهم لطريق
من تلقبوا بلقبه وانتسبوا اليه فان المنقول عن
جميع اشياخ الخرق كلها التقيد بالكتاب والسنة
كسيدی عبد القادر الجيلی وسيدی احمد الرفاعی
وسيدی احمد البدوی وغيرهم من المشائخ حتى
كان سيدی عبد القادر الجيلی يقول لاصحابه
عليكم بالتقيد بالكتاب والسنة واياكم ان
تبتدعوا فی دين الله شيئا او تخالفوا هديی
اشياخكم انتهى ۔ عارف جامی فرماید نظم

وسنت واجماع وهر انچه که مخالف وے باشد آن از خروج
از دین باشد ومتفق شده اند محققین برین کلمه ۱۲

دور دار خود را از اینکه صحبت داری با یکے از مدعین
طریق صوفیه بمشابهت خصلت مثل جماعتی که ذات خود را
موسوم کردند باسماے مشائخ صادقین یا اتباع شان
مثل ملامتیه وقلندریه حیدریه وبسطامیه ومانند شان
پس تحقیق غالب بر این کسان مخالفت طریقه آن بزرگانست
که بلقب شان ملقب گشتند وبوے منسوب شدند چه
از همه مشائخ خرقه منقول است تقید به کتاب وسنت مثل
سیدی عبد القادر جیلانی وسیدی احمد رفاعی
وسیدی احمد البدوی وغیر ایشان از مشائخ تا اینکه
سیدی حضرت شیخ عبد القادر جیلانی با یاران خود میگفت
که لازم گیرید بر خود تقید بکتاب وسنت و دور دارید خود را
از اینکه چیزے بدعت کنید در دین خدا یا مخالفت باطریقه
مشائخ خود ۔ ۱۲

چند اقومیکه دید حق بود دیدار شان
محو باشد در شهود سر غیب اسرار شان
جمله در کیف فنا از هستی خود رفته اند
لیک پندارند خواب آلودگان بیدار شان
گرچه اندایند خورشید جمال خود بگل (از اندود دن ۱۲)
مشرق ومغرب گرفته پرتو انوار شان
از خدا خواهند ستر ذات خود در ذات او
این بود ساعت بساعت سر استغفار شان
ریخته باران عرفان از سحاب رحمت
شسته نقش حرف غیر از صفحه پندار شان
هر یکے را با خود از سودای دل بازارها
ز آتش شوق محبت گرمی بازار شان
یکدم از طوف در و دیوار شان منشین که هست
صد کسانش از در و صد لعبت از دیوار شان
کار شان جز نفی ذات وصف فعل تو نیست
اے خدا چه بود که جامی را کنی در کار شان

واز بعضے ازین طائفه بسبب غلبه حال وسکر محبت کلمات واشارات صادر شده که بفهم اهل ظاهر درنیاید
وبعضے اعمال وحرکات بوجود آمده که مخالف ظاهر فتواے شریعت باشد وآنرا شطحیات مشائخ وهفوات
خوانند مثل انا الحق وسبحانی وليس فی جبتی سواه وانا هو وهوانا وتنویر کیه وخرق ثیاب والقاے در آتش

و آب و القاے نفس در مہالک و امثال آن و منشا رصد و این طفح سکر و غلبۂ حال و فقدان ضبط و اختیار
و قسمے دیگر است از اوضاع و آداب و اصطلاحات و مستحسنات مخصوص این طائفہ مثل بنا رربط و لباس
خرقہ و اجراے مقراض و کیفیات ذکر و اتخاذ خلوات و اجتماع جمع و مانند آن و ایشان را در آنجا اجتہادات
و استنباطات است ہمچنانکہ علما را و این از ابواب علم است کہ سخن در انجا از صحت اجتہاد و شرائط
آن و تحقیق سنت و بدعت رود و این قسم داخل احوال نیست و صوفی و فقیہ در انجا برابر است و ہر دو معذور
بوجود اصل و صحت دلیل اند لیکن قسم اول از غلبات احوال است و انچہ ازین طائفہ در حالت سکر و غلبۂ حال
صادر گردد قولاً و فعلاً طریق اسلم در انجا تسلیم است و ترک مبادرت بانکار و اعتراض یا عدم جواز تقلید و صحت
اتباع دران و ایشان خود نیز مریدان را بمتابعت و اقتدا با مثال این امور وصیت نمیفرمودند بلکہ مانع بودند
کہ اتباع و اقتدا در احکام شریعت و قواعد طریقت رود کہ اساس آن بر علم است نہ در جزئیات اذواق و
مواجید کہ بنا رآن بر حال است و بالجملہ مردم در غلبۂ احوال مشائخ و شطحیات ایشان سہ فرقہ اند اول فقہا
صرف و علما رظاہر کہ براہ رد و انکار روند و تسلیم آن ننمایند و اہل آنرا معذور ندارند و باز در میان این فقہا
دو گروہ اند گروہے بحسب واقع و حکم نفس الامر منکر باشند و در ظاہر و باطن خط بطلان بر آن کشند و اہل آنرا
بجہل و جنون نسبت کنند و منشا این کار از بے مناسبتی و بے مشربی و جمود طبع و خرابی باطن است و دروے
حرمان از برکات و خوف سوء خاتمہ بود و گروہے دیگر از فقہا در ظاہر بقصد زجر عوام و سد ذرائع انکار کنند
و در اظہار رد و انکار با طائفہ اول شریک باشند لیکن دل را با زبان موافق نسازند و در باطن منکر نباشند
و این ہر دو گروہ در حق مشائخ براہ تقصیر و تفریط رفتہ اند علے تفاوت بینہما۔ فرقہ ثانی براہ غلو و افراط روند و
اعتقاد کنند کہ ہر چہ ایشان کردہ اند حق است اگرچہ خلاف شریعت باشد بلکہ شریعت ہمانست کہ ایشان
کردہ اند و گویند کہ حاشا و کلا از ایشان خلاف شریعت سر زند و نزد ایشان اقوال علما و روایات فقہا را
اعتبارے نباشد و این را محبت مشائخ و اعتقاد پیران خیال کنند اگرچہ بعضے از ایشان بہ تکلف و چرب
زبانی و مصلحت وقت اظہار انقیاد فقہ و شریعت نمایند و لیکن سیماے وقت و ناصیۂ حال دلالت کند کہ مضمر
باطن و مکنون سر ہمانست و این طائفہ را جملہ صوفیہ خوانند چنانچہ فرقہ اول را متشبہ فقہا گویند
و اگرچہ فرقہ اولی در جمودہ و بلادت بیشتر اند و لیکن قدم این فرقہ ثانی در جہل و ضلالت پیشتر است ہمین
مقدار فرقست کہ فرقہ اولی بے عرفانند و طائفہ ثانی بے ایمان۔ اول در مقام معرفت نہ در آمدہ اند و ثانی
از دائرۂ اسلام بدر افتادہ اند زیرا کہ تمسک منکر بظاہر شریعت و حکم علم است و وے دران معذور۔
بالجملہ ہر دو طائفہ براہ افراط و تفریط افتادہ اند و طریق اسلم کہ مرکز دائرۂ اعتدال و توسط است تسلیم است
چنانکہ گفتہ اند اسلم تسلم و حاصل معنی تسلیم بدان رود کہ بدانند کہ منشا این امور حال صحیح و نسبت درست
و نیت صادق است و لیکن بغلبۂ حال و استیلاء وجد قدم ثبات از جاے در آمدن و عنان ضبط و اختیار

از دست رفته بحدیکه صورت این فعل وقبح شرعی وے از نظر اعتبار سقوط پذیرفت و نظر بر صرف معنی و روح عمل که حضور و اخلاص است مقتصر آمد و قدم از وسط طریق نلغزید و اگر این حالت را در عالم ظاهر مثالے طلبند جریان حالت غضب و فرح است علی حسب تفاوت در جاتهما و مراتبهما که چگونه مرد عاقل را بخنداند و از اختیار بیرون آرد و بیخود گرداند اگرچه آن حصه اختیار که مبدا فعل است باقیست لیکن سخن در زلت و لغزش ثبات و غالب و مغلوب میرود و غلبهٔ وجد و حال را همبرین قیاس توان کرد و این جز در مقام سکر و تلویح و بدایت حال نباشد اما ارباب صحو و تمکین که بمراتبهٔ نهایت رسیده و در مقام استقامت و اعتدال حقیقی متمکن گشته اند ظاهر ایشان با باطن برابر است و فرق ایشان با جمع مساوی بر ایشان مستی حال را حکم نباشد و افراط و تفریط را مجال نه و یا قطع نظر از بدایت و نهایت بعضے از این طائفه را اطوار و احوال عارض شود که از مقام ثبات و اختیار بیرون آرد یکے مستی از صفاے عمل و ذکاے نفس برخیزد و دیگرے را از نور ذکر و صفاے قلب و یکے دیگر را از سلطان مشاهده و جلاے روح بر همه تقدیر این حال صحیح است و نسبت درست و لیکن این قول و فعل که از طفح و غلبهٔ آن صدور یافته صحیح نیست و مشروع و محل اقتدا و اتباع نه اگر گویند که چون قول و فعل نامشروع و غیر قابل اقتدا و اتباع دارند لاجرم از باب طاعت و هدایت نبود بلکه از قبیل معصیت و ضلالت باشد فماذا بعد الحق الا الضلال پس این اعتقاد عین انکار و نقیض مشائخ باشد اگرچه در مرتبه کمتر از انکار فرقه اول بود جوابش آنست که صدور امرے در غلبهٔ حال بطریق عصیان و قصد مخالفت امر و نهی نیست و بمیل طبیعت و هواے نفس و علت جهل و داعیهٔ هوا نه بدلیل آنچه بیقین معلوم شده است از تقوے و ورع و اخذ عزیمت و اتباع و کمال علم و عمل و دیانت صاحب آن بلکه مقرون بصدق نیت و حسن قصد در قهر نفس و قطع اسباب و اسقاط اغیار و استیلاے محبت و غلبهٔ شوق است و اینها همه احوال صحیحه و مقاصد حسنه است بلکه گویند صاحب حال در حالت غلبهٔ اصطلام و استهلاک و غلبات حال و سطوات وجد حکم مجنون دارد که قلم تکلیف ازوے مرفوع است و اگر این امور را نسبت بصاحب حال معصیت و قبح و نامشروع ندارند شاید که در طور اهل باطن که تابع صرف معنی اند گنجایش داشته باشد و لیکن چون حکم شریعت عام است و عمومات شرعیه باختلاف افراد و اشخاص مختلف نگردد و بخصوصیت حال کسے مخصوص نشود و حسن و قبح فعل بامر و نهی شارع است نه بکیفیت صدور و اعتبار حال فاعل لاجرم ذات این فعل و صورت این حرکت بصفت عدم مشروعیت موصوف بود و از دائرهٔ حکم و فتواے علم بیرون پس در حقیقت قبح و انکار راجع بذات فعل گردد نه بفاعل و بسا باشد که اصل فعل خطا و معصیت بود و فاعل را خاطی و عاصی نخوانند علما گفته اند که اکل شجره از آدم صفی معصیت بود اما او را علیه الصلوٰة و السلام عاصی خواندن از ادب نبود قوله تعالے و عصی آدم ربه فغوی و نفرمود

لہ پس چیست بعد از راستی مگر گمراهی ۱۲ سه و نافرمانی کرد آدم پروردگار خود را پس گم کرد راه ما ۱۲

کان[1] من العاصین والغاوین بلکه درمقام اعتذار میفرماید فنسی[2] ولم نجد له عزما وبحقیقت غلبه وحال نیز سبب نسیان وعدم وجود عزم است پس مرجع ومآل هفوات مشائخ حکم زلات انبیا صلوة الله علیهم اجمعین پیدا کرد باختصاص عصمت بحضرات انبیا چنانچه مبهمات[3] ایشانرا بمتشابهات قرآن تشبیه میکنند وگفتن هفوات مشائخ درحکم زلات انبیا ازراه تشبیه وتمثیل والحاق ناقص بکامل است وایضاً کس را باحضرات انبیا سلام الله علیهم اجمعین مشارکت در احوال ومقامات قرب نبود اگرچه بحکم آنکه ولایت سایهٔ نبوت است انچه از صفات شخص است در سایه پیدا گردد ولیکن باوجود آن فرع باصل کجا ماند وتابع بامتبوع برابر نبود وهرچه اولیارا از کمالات حاصل شود بمتابعت انبیا شود ومشائخ فرموده اند قدس الله ارواحهم که روح مومنان اقتباس انوار ارواح اولیا کنند وارواح اولیا ازارواح انبیا وارواح انبیا ازروح خاتم وخاتم ازذات اقدس تعالی شانه حکایتی ازجنس این افعال که بغلبهٔ سکر وطفح حال واقع شده مذکور میشود شاید که در مقصود کفایت کند آورده اند که شبلی را قدس سره پسری فوت شده بود مادر پسر بی طاقتی کرد وبرای جزع وفزع رفت وموی سر برید وی نیز ریش را نوره زد وبنشست اهل بغداد بروی بهم برآمدند وبیزار شدند وگفتند پسر بر سروی تعزیت نیامد یکی ازیاران وی پرسید که آخر اینچه حرکت بود که تو کردی گفت موافقهٔ لاهلی گفتند حقیقت حال بیان کن باینها تسلی نمیشود بموافقت اهل وعیال ازینها نتوان کرد گفت اگر بجد مرا پرسی حقیقت آنست که خبری بمن رسیده است که هرکه دیگری را تذکیر حق کند وخود غافل باشد محل لعنت ومستحق بعد گردد از نظر رحمت حق بعقیدت من نخواستم که مردم بتعزیت پیش من آیند وبچربی بانی چنانچه رسم وعادت است ترجیع کنند وتذکیر نمایند ودلهای ایشان از حق غافل ومحجوب باشد ومستحق لعن شوند وباعث برآن وتقریب آن من پس لحیه خود را فدا کردم وخلق خدا را ازورطه ضرر وهلاک باز داشتم اکنون ببین که این چه صدق نیت وچه تدقیق نظر است وچه قدر تعظیم ذکر الهی وشفقت ورحمت برخلق اوست واینها همه احوال سنیه ومقامات علیه است ولیکن صدور این فعل که حلق لحیه است باین نیت درشرع جائز نباشد واز هیچ عاقلی این کار نیاید وببین که انصاف او بعلم وعمل وتقوی وریاضت درچه مرتبه است وباوجود بغلبهٔ این نیت واین حال ازوی این فعل صادر شد تا چه مقدار غلبه وبی اختیاری ومستی زور آورده باشد والا قاعده آنست که نیت در مباحات ومستحبات رود نه محرمات ومکروهات جای آنست که ویراد آنحال حکم مجانین دهند والله اعلم شبلی امام اهل وجد وسرگردهٔ ارباب سکر وحال بود دیگری برابروی قیاس نتوان کرد چندان درغلبهٔ حال ازخود غائب ومستغرق وفروفته بود که آورده اند موهای حواجب وشفار را همه چید وبعضی اوقات پوست دگوشت خود را باز بدندان میگرفت تا مگر بغلبت تالم لحظه بخود باز آید وافاقه دست دهد اهل زمان

---

[1] شد از گنهکاران وگمراهان ۱۲ [2] پس فراموش کرده نیافتیم او را قصد محکم ۱۲

وے اورا دیوانہ مے گفتند حال آنکہ وے اعقل اہل زمان بود کہ اکیس[۱] الناس ازھدھم فی الدنیا صد ہزار عقل فدائے این دیوانگی باد ؎ دیوانہ کنی ہر دو جہانش بخشی ۔ دیوانہ تو ہر دو جہان را چہ کند ۔ آوردہ اند کہ روزے وے قدس سرہ نزد ابو بکر مجاہد کہ یکے از علماء عصر خود بود آمد ابو بکر چون ویرا دید برخاست و در میان دو چشم وے بوسہ داد و بتعظیم تمام در پہلوے خود نشاند جماعت از فقہاء کہ در گرد او بودند گفتند کہ تو این را با شبلی میکنی و حال آنکہ تو و ہر کہ در بغداد است اورا مجنون میخوانند ابو بکر گفت من نکردم الا آنچہ از رسول اللہ صلے اللہ علیہ و آلہ وسلم دیدم شب در خواب مے بینم کہ شبلی در حضرت رسالت در آمد آنحضرت بدیدن وے برخاست و در میان دو چشم وے بوسہ داد و بہ پہلوے خود نشاند پرسیدم یا رسول اللہ این را با شبلی میکنی وے بچہ چیز مستحق این اکرام و تعظیم شد فرمود وے بعد ہر نماز این آیت مے خواند لقد[۲] جاءکم رسول من انفسکم الخ بعد ازاں رؤف بر من مے فرستد بار دگر شبلی جامۂ نو پوشیدہ بود و آن جامہ را چاک کرد گفتند علم حکم میکند کہ جامۂ نو پارہ سازند و ضائع کنند گفت علم حکم میکند کہ اسپانرا پے زنند و ذبح کنند اشارہ بقصۂ حضرت سلیمان بن داؤد علیہما السلام کرد کہ مجلاے اسپان میگرفت تا آفتاب بغروب رفت و وقت نماز عصر بگذشت پس بمکافات این تقصیر و قصد اعتذار اسپانرا پے میکرد و گردن میزد چنانچہ قرآن مجید از وے خبر میدہد فطفق[۳] مسحا بالسوق والاعناق ؎ و بعضے مسح سوق و اعناق را بر ظاہر حمل کردہ اند یعنی دست بر ساق و گردن اسپان فرومے آورد و سرمے داد و اکثر آنچہ ارباب احوال امثال این حکایات نقل کردہ اند در باب ریاضت نفس و تشدید و تجہید وے و تحقیق مقام توحید و توکل و قطع نظر از وسائط و اسباب است و معلوم است کہ احادیث ہمچنانکہ در باب رفق و مدارات نفس وارد است در باب مخالفت نفس و ہوا و ارتیاض و صرف عنان وے از لذات و شہوات نیز واقع شدہ است و اصحاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم ریاضات و مجاہدات و تحمل شدائد و مکابدات و تجرع مرارات فقر و فاقہ و جوع و عطش چند بود کہ ہیچکس را امکان مشارکت و مساہمت با ایشان در آن نیست[۴] جرعہ جرعہ خوردن[۵] باید اول سیری خود در زمان آنحضرت صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم اصلا نبود و در بعضے غزوات حال بر ایشان چنان تنگ بود کہ شکنبہ شتر ازمی افشردند تا قطرۂ چند از وے مے چکید و دہنے تر میکردند و منع از تجرد و انفراد و رہبانیت در آنوقت از برائے تاکید اجتماع و اتفاق بر جہاد و تاسیس بناے اسلام بود کہ مطلوب اصلی در آن زمان آن بود و بحقیقت صحابہ رضوان اللہ تعالے علیہم مشاہدۂ جمال[۶] مصطفے صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم و کمال ایمان و قوت و یقین و ارتفاع حجاب و زوال ارتیاب مستغنی بودند از مکابدۂ نفس و تکلف ریاضت اذا[۷] طلع الصباح فاطفی المصباح و با وجود آن منقول است کہ شربتے تند عمر ابن خطاب رضی اللہ عنہ آوردند تناول نکرد و گفت ترسم کہ

---

[۱] زیرکترین مردمان زاہدترین ایشانست در دنیا ۱۲ [۲] بہ تحقیق آمدہ است بشما پیغامبرے از قبیلۂ شما ۱۲ [۳] پس شروع کرد بسیار سائیدن بہ ساقہا و گردنہا ۱۲ [۴] یعنی چہ غنا نماند در شکم حیوانات کہ مہیا میشود از جزئی خوردنے ۱۲ [۵] ہر گاہ آشکارا گردد صبح کشتہ شود چراغ ۱۲

از آنها نباشم که اذهبتم طیباتکم فی حیاتکم الدنیا در شان ایشان است و احوال فقر و شدت
اصحاب صفه لفظاً و معنیً مستند و متمسک طائفه صوفیه اند خود معلوم است که چه بوده است و قصه
ابو لبابه را خود چه گوئی که بجهت تصحیح توبه و اعتذار از جنایتی که از وی در حق خدا و رسول خدا در قضیه
بنی النضیر بوجود آمده بود خود را باسطوانه مسجد نبوی صلی الله علیه و آله وسلم بربسته ترک طعام و شراب
کرده بود و بغلبه جوع و عطش کور و کر شده و عهد کرده تا رسول خدا آمده بدست خود نکشاید از انجا نرود
رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم فرمودند من چه کار کنم اگر وی اول نزد من آمدی برای وی
استغفار کردمی و از پروردگار آمرزش خواستی چون وی خود را بدرگاه خدا بربست هم مگر خدا بندد و را
بگشاید من نتوانم گشاد بعد از دوازده روز والله اعلم قرآن بقبول توبه ابو لبابه نازل شد پس آنحضرت بند
وی را بگشاد اکنون این بربستن ابو لبابه خود را باسطوانه مسجد و ترک طعام و شراب کردن و در آمدن در معرض
هلاک چه بود شریعت بودنی در شریعت توبه و ندامت و عزم است فقط اینها داخل توبه نیست اگر
تعذیب نفس و تشدید و تجهید وی در مقام مجاهده و ریاضت حرام و منهی عنه است چرا آنحضرت صلی الله
علیه و آله وسلم او را از ان منع نفرمود و باز نداشت این نبود مگر غلبه حال و سکر و وجد و صحابه را رضوان
الله علیهم نیز غلبات حال و مستیها بود آخر تواجد و رقص بلال در مسجد نزد نزول ولکن الله یهدی من یشاء
و منع عمر بن الخطاب آنحضرت را از صلح کفار روز حدیبیه و عدم سکر و امتنان عائشه صدیقه از آنحضرت
صلعم در نزول قرآن بطهارت ذیل و برأت حال وی رضی الله عنها در قضیه افک و قول معاذ بن جبل
نزد جریان ذکر دباکه آن رحمت است این امت را خداوندا معاذ را و اهل معاذ را ازین رحمت فرموش
مکن و قول او در وقت طریان اغماء و سکرات موت افتق خنقك فوعزتك لتعلم انی احبك و
اینهمه از مستی وجد و غلبه حال بود و الله اعلم و حرکات و افعال که از ارباب سکر و حال و اصحاب ریاضات
و مجاهدات منقول است ایشانرا در انجا قصد ریاضت نفس و تحقیق حال و رسیدن بکنه او نیست
و اینها را از معالجت نفس می دارند و مقرر است که علاج بضد باشد و طبیعت نفس چنان واقع شده
که تا کار بروی اینچنین سخت نکنند و تنگ نگیرند وی بمرتبه اعتدال نرسد و اگر معامله با نفس برخصت
کنند بدایره حق نیاید و اگر مطالبه بعزیمت کنند برخصت آید مثل مشهور است که برای مرگ گیرند
تا رحمت اختیار کند بالجمله توقف و تسلیم در اقوال و افعال ارباب احوال که صادقان راه و متوجهان
درگاه اند و علم و تقوی و دیانت ایشان معلوم شده است اسلم است و خوض در آن باب بردو انگاه
بی مصلحت و ضرورت محل خوف و خطر است سلم تسلم دنی مرتبه در حق این طائفه سوار بسوار است لا لك
ولا علیك و اگر توفیق رفیق باشد و بر سر کار اطلاع بخشند و از احوال و مواجید ایشان در باطن پیدا شود

لا آیا ضایع کردید نعمتهائی خود را در زندگانی دنیاوی ۱۲ سه ولیکن خدا هر که را میخواهد راست میرساند هر که را میخواهد گمراه میگذارد گلو فشردن تو پس قسم
عزت تو هر آئینه سیدانی که دوست میدارم ترا ۱۲ سه گردن بنه و به راه رو و با کفار مرو بسلامت خواهی ماند ۱۲

بلبے دیگر و سعادتے دیگر است تا نصیب کیست بارے تو ایمان و اعتقاد از دست مدہ ۔

قال سید الطائفة جنید البغدادی رضی الله تعالی عنه الایمان بطریقتنا هذه من الولایة توسط و اعتدال اصل و راس هر کمال است انتهی

گفت سردار گروہ جنید بغدادی راضی باد خدا از او ایمان بطریقہ ما کہ این است از ولایت است ۔

قال الامام الربانی عبد الوهاب الشعرانی فی البحر المورود سمعت شیخنا شیخ الاسلام زکریا یقول احذر یا اخی کل الحذر ان تبادر الی رد شئ من کلام اهل الطریق و انت لم تدخل طریقهم بل تربص کل التربص فی الفهم فی کلامهم فان دائرة علوم اهل الولایة الخاصة یبتدی من بعد نهایة اهل الفکر و النظر و سمعته یقول مرارًا لا ینبغی لاحد ان یرد کلام القوم الا ما خالف صریح السنة و اجماع الامة و لعله لا یجد ذلك فی کلام احد منهم اذ الافهام لم تزل مختلفة فی کل عصر فحقق یا اخی مخالفة ذلك الکلام الذی ینکره السنة و الاجماع ثم بعد ذلك انکره و الا فخف علیك المقت و العیاذ بالله فان الانکار علی اولیاء الله سم قاتل و فی کلام ابی تراب النخشبی رض اذا الف القلب الاعراض عن الله صحبه الوقیعة فی اولیاء الله انتهی فعلم ان کلام القوم اذا خالف ما فهمه بعض اهل العلم دون بعض فمن الاولی عدم الانکار و سمعت شیخنا شیخ الاسلام زکریا یقول الاولیاء ائمة لنا و یجب علینا التسلیم لهم کما یسلم المقلد للمجتهد من غیر مطالبة بالدلیل قال و لما اجتمع الشیخ محی الدین بن عربی بالخضر علیه السلام اخذ علیه العهد بالتسلیم

گفت امام ربانی عبد الوہاب شعرانی در بحر مورود کہ شنیدم شیخ خود را شیخ الاسلام زکریا رحمۃ اللہ علیہ میگفت ہوشیار اے برادر من حق پرہیز اینکہ مبادرت کنی بسوے رد کردن چیزے از کلام اہل طریق در انحالیکہ تو در طریقہ شان داخل نہ شدہ بلکہ بغایت منتظر شو در فہم کلام شان پس تحقیق دائرہ علوم اہل ولایت خاص شروع میشود بعد انتہاے اہل فکر و نظر یعنی بعد عاجز شدن از غور و فکر و شنیدم از شیخ خود کہ گفت بارہا لایق نیست کسے را کہ رد کند کلام قوم را اگر انچہ کہ مخالف صریح سنت و اجماع است باشد و شاید کہ نیابی این را در کلام کسے از اوشان چہ کہ فہم ہا مختلف ہا باشند در ہر زمانہ پس تحقیق کن اے برادر من مخالفت این کلام را کہ انکار کند و بیرا سنت و اجماع بعد ازان انکار و سے کن ورنہ برائے تو خوف بدی است نعوذ باللہ پس تحقیق انکار اولیاء اللہ زہر قاتل است و در کلام ابی تراب نخشبی است کہ وقتیکہ میل کند قلب و گردانی از خدا را ہمراہ شود و بیرا بدگوئی بہ اولیاء اللہ تمام شد کلام شیخ پس معلوم شد کہ کلام قوم ہرگاہ کہ مخالف فہم بعض اہل علم نہ بعض باشد پس اولے عدم انکار است و شنیدم از شیخ خود شیخ الاسلام زکریا کہ میگفت اولیا پیشوایان اند و بر ما واجب است تسلیم شان چنانکہ تسلیم میکند مقلد قول مجتہد را بلا مطالبہ بدلیل گفت و ہرگاہ کہ پیوست شیخ محی الدین ابن عربی با حضرت خضر علیہ السلام از شیخ عہد بہ تسلیم

لطیفۂ اوّل منقسم بر دو وصل و وصلِ اوّل منقسم بر سہ فصل

فصلِ اوّل در حالات حضرت سرورِ کائنات علیہ افضل الصلوٰۃ والتحیات

زیباترین نواکہ بلبلانِ فصاحت بآن ترنم نمایند و رعناترین زمزمہ کہ عندلیبان بلاغت بدان زبان کشایند بعد حمد و ثنائے حضرت صمدیت و کبریائیت شمع جمع نبوت و خورشید فلک رسالت است آن سید انبیا و سند اصفیا اشرف انس و جان اکرم زمین و زمان سلطان آفاق بادشاہ علی الاطلاق رکن رکین ایوانِ پیغمبری اختر تابان قصر سروری ہمائے اوجِ جبروت عنقائے قافِ ملکوت قبلۂ قدوسیان کعبۂ جبروتیان

کارفرمائے ملک اجتباء — براہِ ہدایت پیشوائے ہمہ — بملک تقا بادشاہِ ہمہ — مہ و مہر از کاسہ لیسان او

بکویش فلک شی للہ کو — زصغرای و کبرائے ہر دو جہان — نتیجہ شدہ شکل احمد عیان — جہان در کنار عدم خفتہ بود

کہ سلکِ وجود آن گہر سفتہ بود

ابو القاسم احمد مجتبیٰ محمد مصطفیٰ بن عبد اللہ بن عبد المطلب بن ہاشم بن عبد مناف بفتح میم بن قصی بضم قاف و فتح صاد و تشدید یا بن کلاب بکسر کاف بن مرۃ بضم میم و تشدید راء مہملہ بن کعب بفتح کاف و سکون عین مہملہ بن لوی بضم لام و فتح واو و تشدید یا بن غالب بن فہر بکسر فا و سکون ہا بن مالک بن النضر بفتح نون و سکون ضاد معجمہ بن کنانہ بکسر کاف و نونین بن خزیمہ بخا و زاء معجمتین بلفظ تصغیر بن مدرکہ بضم میم و سکون دال مہملہ و کسر راء بن الیاس بکسر ہمزہ بر قول بعضے و بفتح آن نزد بعضے از یاس صندِ رجاء ہمزہ برائے وصل است صاحب مواہب این را صحیح گفتہ بن مضر بضم میم و فتح ضاد معجمہ بن نزار بکسر نون و زاء معجمہ و در آخر راء مہملہ بن معد بفتحتین و تشدید دال بن عدنان بفتح عین و سکون دال تا اینجا متفق علیہ است نزد اہل سیر و اصحاب علم انساب و فوق آن معلوم نیست باتفاق بر آنکہ آنحضرت از اولادِ اسمٰعیل است و ابراہیم و نوح و شیث از اجداد او بیند صلوٰۃ اللہ علیہم و سلامہ و مادرِ آنحضرت صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم آمنہ بنت وہب بن عبد مناف بن زہرہ بن کلاب بن مرۃ بودہ۔ تولد شریف در مکہ عام الفیل روز دوشنبہ دوم شہر ربیع الاول یا ہشتم یا دوازدہم بودہ۔ چہل و دو سال از سلطنت کسریٰ نوشیروان و ششصد سال از زمانِ حضرت عیسیٰ علیہ السلام و ہشتصد و ہشتاد و دو سال از وفاتِ اسکندر رومی و از ہبوط آدم علیہ السلام شش ہزار و چہل و سوم سال و آنحضرت صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم بعد از تولد تا ہفت روز آمنہ شیر داد۔ بعد ازان ثویبہ بضم مثلثہ و فتح واو و سکون تحتانیہ و موحدہ در آخر عتیقۂ ابی لہب بشرفِ ارضاع مشرف گشت و پسر ثویبہ کہ شیر آنحضرت صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم خورده مسروح نام داشت بعد ازان حلیمہ بنت ابو ذویب سعدیہ آنحضرت صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم را

بمسکن خود برد و مستکفل ارضاع شد و چون مدت شیر که دو سال باشد تمام شد حلیمه او را بمکه پیش آمنه آورد و بواسطه آنکه خیر و برکت بسیار از آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم مشاہدہ کرده از آمنہؓ درخواست کرده که چندگاه دیگر این طفل نزد ما باشد آمنہؓ ملتمس او را قبول داشت حلیمہؓ باز او را بمسکن خود برد و چون عمر آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم بدو سال و چهار ماه و قیل هفت ماه و قیل دو ماه رسید عبد اللہ پدر آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در ابواکه موضعے است مابین مکه و مدینه وفات یافت و در سه سالگی یا چهار سالگی جبرئیلؑ و میکائیلؑ صدر مبارک او را شق نمودند و قلب او را برداشته چاک کردند و نقطه سیاه خون آلود که حظ شیطانی بود برآوردند و بحکمت و ایمان پر ساخته بجائے خود ش اعاده کردند و هیچ دردے و الے با آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم نرسید و مابین کتفین آنحضرت صلعم مهر نبوت که داشتند مائل بشانهٔ چپ مقدار سیب خرد که رنگ آن رنگ بدن و بروے خالهائے چند بود دو سه بار دیگر شق صدر واقع شد یکے در ده سالگی - دوم هنگام بعثت در غار حرا - سوم در شب معراج که بیانش مے آید و در پنج سالگی یا آغاز سال ششم حلیمه آنحضرت را بمکه آورده و به آمنه مادر وے سپرد و هم آنحضرت شش ساله بود که آمنه فوت کرد و عبد المطلب در کنار خویش پرورش میداد چون هشت سال و دو ماه و ده روز رسید عبد المطلب در گذشت و عم او ابو طالب که برادر اعیانی عبد اللہ بود مستکفل تربیت گشت چون بدوازده سال و دو ماه و ده روز رسید همراه ابو طالب روانه شام شد چون بمقام بصریٰ رسید بحیرا راهب بعلامات نبوة آنحضرت را بشناخت و با ابو طالب گفت که او را همراه مبر که یهود ایذا خواهند رسانید لاجرم ابو طالب او را بمکه باز فرست و بار دیگر در بست و پنج سالگی بامیسره غلام خدیجهؓ بتقریب تجارت بشام رفت و باز آمد خدیجهؓ را در ان تجارت منفعت دو چند حاصل شد و چون بست و پنج سال و دو ماه و ده روز رسید خدیجهؓ را در نکاح آورد و دوازده اوقیه مهر داد و اوقیه عبارت از چهل درهم است پس جمله مهر چهار صد و هشتاد درهم یا پانصد باشد و عمر خدیجهؓ در آنوقت بست و هشت سال بود و پیش از وحی پانزده سال آوازے مے شنید و کسے را نمیدید و هفت سال روشنائی مشاهده میکرد و آن شادان مے بود چون ایام وحی نزدیک رسید خلوت و تنهائی را دوست گرفت و در غار کوه حرا که سه کروه راه است از مکه خلوت میداشت و در ذکر قلبی مستغرق مے بود آنگاه طباشیر صبح نبوت و میدان گرفت و بر هر درخت و سنگے که میگذشت بزبان فصیح مے گفت السلام علیك یا رسول اللہ و هر طرف که نگاه میکرد متکلمے نمے یافت و هر خوابے که مے دید صباح همچنان ظاهر میگشت و مدت خلوت در وقتا فوقتا شش ماه بوده و هرگاه بچهل سال و یک روز رسید روز دوشنبه دوازدهم شهر ربیع الاول در غار حرا جبرئیلؑ بروے ظاهر گشت و بشارت رسالت داد و گفت بخوان آنحضرت فرمودش خواندن نمیدانم پس جبرئیل آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم را بکنار گرفت و بفشرد چندانکه بے طاقت گشت پس رها کرد و گفت بخوان گفت من خواندن نمیدانم باز بفشرد و تا سه بار بفشرد و بعد از سیوم بار گفت اقرأ باسم ربك

بخوان بهر برکت نام پروردگار خود که آفریدگار است آفریده آدمی را از خون پاره‌ائے بسته بخوان و پروردگار تو بزرگوارتر است آنکه علم آموخت بدستیاری قلم آموخت آدمی را آنچه نمے دانست ۱۲

ربك الذی خلق خلق الانسان من علق اقرأ وربك الاكرم الذی علم بالقلم علم الانسان ما لم یعلم
آنحضرت برخواند و ترسان نزد خدیجہؓ آمد و گفت بپوشید مرا پس جامہ بر آن حضرت انداختند تا آنکہ
ترس از و برطرف شد و بعد ازان تا سہ سال وحی منقطع شد و آنحضرت غمگین میماند و جبرئیل تسلی میداد تا آنکہ وحی
متتابع شد و آنحضرت خلق را بشرف اسلام و اتباع احکام دعوت کردن گرفت و قوم بخصومت او برخاستند و در
سال ہفتم از بعثت آنحضرت با بنو ہاشم و بنو مطلب و دیگر مسلمانان در شعب ابو طالب محاصرہ کردند و چون بہ
چہل و نہ سال رسید از محاصرہ برآمد و بعد از برآمدن بہ ہشت ماہ و بست یکروز عم او ابو طالب وفات یافت
و در سیوم روز از موت ابو طالب خدیجہ درگذشت و این سال را عام الحزن گویند و چون پنجاہ و یکسال و نہ ماہ
رسید ہفتدہم رمضان یا شہر ربیع الاول در مکہ حق سبحانہ و تعالے او را بمرتبہ معراج مخصوص ساخت و آنحضرت
از میانہ زمزم و مقام ابراہیم بسوے بیت المقدس بردند و سینہ مبارک را شرح کردند و قلب مبارک بر آوردہ با آب
زمزم شستہ و بایمان و حکمت پر کردہ بمکانش باز گذاشتند و بر براق سوار کردہ بسموات سبع بردند و آنجا نماز پنجگانہ
بر آن حضرت صلے اللہ علیہ و آلہ وسلم و امت وے فرض گشت و چون بہ پنجاہ و سہ سال رسید بحکم الٰہی از مکہ بسوی مدینہ
روز دوشنبہ ہشتم ربیع الاول ہجرت فرمودہ و ہم روز دوشنبہ داخل مدینہ شد و دہ سال در مدینہ منورہ اقامت کرد
درین مدت بست و پنج مرتبہ باکافران غزا فرمود از انجملہ در ہفت غزوہ کہ **بدر و احد و خندق و بنی قریظہ**
و مصطلق و خیبر و طائف باشد بنفس نفیس خود مقابلہ کرد و سوائے غزوات پنجاہ و دفعہ فوج ہا بطرف کفار
روان کرد کہ آنرا بعوث و سرایا خوانند وصال مبارک روز دوشنبہ وقت چاشت دوازدہم یا دوم شہر ربیع الاول
بود و شب چہارشنبہ و نزد بعضے شب سہ شنبہ مدفون کردند و تاریخ وفات آنحضرت صلے اللہ علیہ و آلہ وسلم
بر قول اول کہ دوازدہم شہر ربیع الاول است متفق علیہ اہل سنت و امامیہ میشود قال محمد بن یعقوب الکلینی
من فقہای الشیعۃ فی کتابہ الکافی قبض علیہ السلام الاثنا عشر لیلۃ مضت من ربیع الاول
یوم الاثنین وھو ابن ثلث وستین سنۃ انتھی ولا یتعرض لروایۃ اخری مدت مرض آنحضرت
صلے اللہ علیہ و آلہ وسلم کہ شروع آن بصداع بود دوازدہ روز تا چہاردہ روز گفتہ اند و امیر المومنین علیؓ و عباسؓ
و فضل و قثم و اسامہ بن زید و شقران کہ ہر دو موالی آنحضرت بودند غسل دادند و اوس بن خولی انصاری
نیز در انجا حاضر بود و فی خلاصۃ السیر للمحب الطبری کفن رسول اللہ صلے اللہ علیہ و آلہ
وسلم فی ثلثۃ ثواب بیض سحولیۃ لیس فیھا قمیص ولا عمامۃ بل لفائف من غیر خیاطۃ
یعنی کفن کردہ شد آنحضرت صلعم در سہ چادر سفید منسوب بسحول و سحول موضعیست بہ یمن بنود ران چادرہا پیراہن
و نہ دستار بلکہ لفافہای بیدوخت بودند و فی المواہب اللدنیۃ قال مالک والشافعی واحمد یستحب

سلہ گفت محمد بن یعقوب کلینی از فقہای شیعہ در کتاب خود کافی کہ نقل کردہ شد روح آنحضرت صلعم
بود دوازدہ شب کہ گذشتند از ربیع الاول یوم دوشنبہ و بروے شصت و سہ سال عمر داشتہ تمام شد کلام وے و تعرض
نہ کردہ شد بہ روایت آخر ۱۲ ودر مواہب لدنیہ است کہ گفت امام مالک و شافعی و احمد مستحب است اینکہ باشد سہ لفافہ
کہ نباشد در وے قمیص و نہ عمامہ ۱۲

ان تکون الثلثة لفائف لیس فیها قمیص ولا عمامة و بر جنازهٔ شریف مسلمانان یک یک علیحده با امام وجماعت نماز گذارند و در قبر آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم امیر المومنین علی و عباس و فضل و قثم و شقران در آمدند و عمر شریف بروایت اصح شصت و سه سال بود صلی الله علیه وآله وسلم علی رسوله المختار و آله الاطهار و صحبه الاخیار ما یعاقب اللیل والنهار و آنحضرت جمله بست و یک زن را در نکاح در آورد از انجمله هفت زن را طلاق داده و پنج از واج در حضور آنحضرت فوت کردند و نه از واج بعد وفات آنحضرت باقی ماندند سوده - عائشه - حفصه - ام حبیبه - ام سلمه - زینب بنت جحش - جویریه - صفیه - میمونه و چهار سریه نگاه داشتند اول ماریه قبطیه بنت شمعون که مقوقس والی مصر و اسکندریه بر سم هدیه بآنحضرت فرستاد که در عهد خلیفهٔ ثانی رضی الله تعالی عنه در سال شانزدهم هجری وفات یافته در بقیع مدفون گشته - دوم ریحانه بنت عمرو قیل بنت شمعون - سیوم کنیزکی که از سبایا بآنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم رسیده بود - چهارم کنیزکی که زینب بنت جحش بآنحضرت داده و اصح آنست که اولاد آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم سه پسر و چهار دختر بود و پسران قاسم و عبد الله و ابراهیم ولقب عبد الله طیب و طاهر بوده و دختران زینب و رقیه و ام کلثوم و فاطمه بودند که اسلام را درک کردند و ایمان آوردند و بهجرت نمودند و اولاد آنحضرت جمله از خدیجة الکبری بود مگر ابراهیم که از ماریه قبطیه متولد شده و محمد بن اسحاق گوید که پسر آنحضرت همه در ایام شیر خوارگی وفات یافتند و بعض مفسران آوردند که بعد از وفات انبار آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم مشرکان مکه شادی نمودند که ما پسران او را بریدیم و ذکر بابا یشان باقی خواهد ماند و محمد را پسران مردند و نام آن محو خواهد شد حق تعالی این آیت فرستاد المال والبنون زینة الحیوة الدنیا والباقیات الصالحات خیر عند ربك ثوابا و خیر املا مراد از باقیات الصالحات دختران باصلاح باشند نیست قدری مجمل از سیر سید البشر صلی الله علیه وآله وسلم که برائے توشیح و تشریف این جزو مختصر آورده شد و طالب تفصیل را باید که بمطولات فن رجوع کند شاه عبد العزیز محدث نسخه صحیحه روضة الاحباب میر جمال الدین محدث را که خالی از الحاق و تحریف باشد بهتر از همه تصانیف این باب می نویسند و مدارج النبوة شیخ عبد الحق محدث دهلوی و سیرة شامیه و مواهب لدنیه قسطلانی را بسوط ترین سیرے شمارند و کتاب مستطاب بهجة المحافل از علامه شیخ یحیی عامری یمنی هم مختصری نفیس و معتمد علیه است

اختر برج شرف کائنات — گوهر درج صدف ممکنات — جنبش اول ز محیط قدم — سلسله جنبان وجود از عدم

کلک عنایت چو رقم ساز کرد — از همه پیش این رقم آغاز کرد — مطلع دیباچه این ابجد است — پیشترین حرف که در احمد است

نقطهٔ وحدت چو قدم افراخته — از پے احمد الفے ساخته — نیمے ازان قوس جهان قدم — قوس دگر ممکن زود در عدم

بر هدف انداخته از دست پاک — زین دو کمان تیر ز هشت پاک — صدر نشین اوست درین بارگاه — گنت نبیا بود آن را گواه

---

۱۲ درود خدا و سلام بر رسول مختار آل اطهار و صحابهٔ اخیار تا وقتیکه یکے بر دیگرے آیند شب و روز ۱۲

۱۲ مال و فرزند اول آرائش زندگانی دنیاست و حسنات پاینده نتیجه بهتر اند نزد یک خدا از جهت ثواب و خوبتر از جهت امید داشتن ۱۲

بود ز رخ شمع نبوت فروز — آب ندیده گل آدم هنوز — نرفعت از و منبر افلاک را
جز پی آن شاه رسالت مآب — چرخ نزد خیمه زرین طناب — رونق از و خطبه لولاک را
تا نفروغ از رخش اندوختند — شعله مهر نیفروختند — ماه نشد قبه این بارگاه
خندهٔ او جان بجهان در دمید — منصب احیا به مسیحا رسید — قائمهٔ عرش نیفراختند
قامت طوبی ز قدش سایه یافت — سدره ز کاخ شرفش پایه یافت — لمعهٔ نور آمده ز آتش بدست
نور مبین ناصیهٔ پاک او — حبل متین حلقهٔ فتراک او — مرغ هوای حرمش جبرئیل
او چو خور و صبح وی است آفتاب — صبح ز خورشید بود نور یاب — عرش برین بر سر کویش نشست
هست درین دایره رسم درست — تابش مهر از پس و صبح از پگاه — صبح وی این نور کجا یافتی
جامی از آلایش خود دور باش — وز صفت غرقه این نور باش — بنگ انوار همو نست و بس

فصل دوم در مبحث اسلام ابوین آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم

شیخ شهاب الدین احمد القسطلانی در مواهب لدنیه مے آرد۔

وقد روی ان آمنة آمنت به صلی الله علیه وآله وسلم بعد موتها فروی الطبری بسنده عن عائشة ان النبی صلی الله علیه وآله وسلم نزل الحجون کئیبا حزینا فاقام به ماشاء الله عزوجل ثم رجع مسرورا قالت فقال سألت ربی عزوجل فاحیی لی امی فآمنت بی ثم ردها ورواه ابو حفص ابن شاهین فی کتاب الناسخ والمنسوخ له بلفظ قالت عائشة حج بنا رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم حجة الوداع فمر بی علی عقبة الحجون وهو باک حزین مغتم فبکیت لبکائه ثم انه نزل فقال یا حمیرا ء فاستندت الی جنب البعیر فمکثت ملیا ثم عاد الی وهو فرح متبسم فقال ذهبت بقبر امی فسألت ربی ان یحییها فاحیاها فامنت بی

و مرویست کہ آمنہ ایمان آورد با آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بعد موت خود پس روایت کرد طبرانی بسند خود از عائشہ کہ نبی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم نزول کرد در حجون ملول و غمگین و اقامت کرد بوے انچہ خواست اللہ عزوجل باز رجوع کرد مسرور گفت عائشہ پس فرمود آنحضرت کہ سوال کردم از رب خود پس زندہ کرد بسبب من مادر مرا پس ایمان آورد وی بمن باز رد کرد وے را و روایت کرد این را ابو حفص ابن شاہین در کتاب ناسخ و منسوخ بلفظ دیگر گفت عائشہ کہ حج کرد ہمراہ ما رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم حجۃ الوداع پس گذشت ہمراہ من بر عقبہ حجون در انحالیکہ گریان و غمگین و حزین بود پس گریستم بسبب گریہ وے باز نزول فرمود وی صلعم پس گفت اے حمیرا پس تکیہ کردم بسوے پہلوے شتر و توقف کردم باز عود کرد بسوے من در انحالیکہ مسرور تبسم کنندہ بود و گفت رفتم بہ قبر مادر خود و سوال کردم رب خود را کہ زندہ کند وے را پس زندہ گردانید وے را پس ایمان آورد بمن

وكذا روى من حديث عائشة ايضا احيا
ابويه صلى الله عليه وآله وسلم حتى آمنا به
اورده السهيلي وكذا الخطيب في السابق
واللاحق وقال السهيلي ان في اسناده مجاهيل
وقال ابن كثير انه حديث منكر جدا وسنده
مجهول وقد جزم بعض العلماء بان ابويه
صلى الله عليه وآله وسلم ناجيان وليسا
في النار متمسكا بهذا الحديث وغيره لتعقب
عالم آخر بانه لم نر احدا صرح بان الايمان
بعد انقطاع العمل بالموت ينفع صاحبه فان
ادعى احد الخصوصية فعليه الدليل انتهى
وقد سبقه لذلك ابو الخطاب بن دحية
وعبارته من مات كافرا لم ينفعه الايمان
بعد الرجعة بل لو آمن عند المعاينة لم ينفعه
ذلك فكيف بعد الاعادة انتهى وتعقبه
القرطبي في التذكرة بان فضائله صلى الله
عليه وآله وسلم وخصائصه لم تزل تتوالى
وتتابع الى حين مماته فيكون هذا مما فضله
الله به واكرمه قال وليس احياؤهما وايمانهما
ممتنعا عقلا ولا شرعا فقد ورد في الكتاب
العزيز احياء قتيل بني اسرائيل واخباره
بقاتله وكان عيسى عليه السلام يحيي الموتى
وكذلك نبينا صلى الله عليه وآله وسلم
احيى الله على يده جماعة من الموتى واذا ثبت
هذا فما يمتنع ايمانهما بعد احيائهما ويكون
ذلك زيادة في كرامته وفضيلة ثم قال
وقوله من مات كافرا الخ مردود بما روى

وہمچنین روایت کردہ شد از حدیث عایشہ نیز احیاء ابوین
آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم تا اینکہ ایمان آوردند
آن ہر دو بوے آوردہ ویرا سہیلی وہمچنین خطیب در سابق
ولاحق وگفت سہیلی کہ در سند وے مجہولان اند یعنی ابویان
مجہول اند وابن کثیر گفت کہ این حدیث منکر است یقینا وسند وے
مجہول است وبعضے علما یقین کردہ اند کہ ابوین آنحضرت
صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم ہر دو نجات یابندہ اند ومیستند
در دوزخ متمسک اند باین حدیث وغیر آن وتعقب کرد ایرا
عالم دیگر باینکہ نے بینیم کسے را کہ تصریح کردہ باینکہ ایمان
بعد انقطاع عمل بالموت نفع دہد صاحب خود را واگر کسے
دعوی خصوصیت کند پس ویرا دلیل آوردن باید تمام شد عبارت
وسبقت کرد براے این ابو الخطاب ابن دحیہ
وعبارتش اینکہ کسیکہ میرد کافر نہ نفع دہد ویرا ایمان
بعد رجوع بلکہ اگر ایمان آرد وقت معاینہ این ہم نفع دہد
ویرا پس چگونہ خواہد شد بعد اعادہ وتعقب کرد این را
قرطبی در تذکرہ باینکہ فضائل وے صلی اللہ علیہ وآلہ
وسلم وخصائص وے ہمیشہ یکے بعد دیگرے خواہند شد
تا زمان وفات وے پس باشد این قبیل انچہ کہ فضیلت
داد او را اللہ تعالے بوے آنحضرت را وگرامی کرد ویرا گفت ومنع
زندہ گردانیدن آن ہر دو ایمان شان ممتنع عقلا ونہ شرعا پس چون محقق
وارد شد در کتاب عزیز زندہ گردانیدن مقتول بنی اسرائیل
وخبر دادن وے بقاتل خود وبود عیسے علیہ السلام کہ زندہ میکرد
مردہ را وہمچنین نبی ما صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم زندہ گردانید
اللہ بر دست وے جماعتے را از مردگان وہر گاہ کہ ثابت گشت
این پس ممتنع نشد ایمان ہر دو بعد احیاء باشد این برائے
زیادت کرامت وفضیلت باز گفت وقول مصنف
من مات کافرا تا آخر رد کردہ شدہ است بانچہ کہ روایت کردہ شد

فی الخبر ان الله تعالی رد الشمس علی نبیه صلی الله
علیه وآله وسلم بعد مغیبها ذکره الطحاوی وقال
انه حدیث ثابت فلو لم یکن رجوع الشمس نافعا
وانه لا یتجدد به لا رد ها علیه فکذلک یکون
باحیاء ابوی النبی صلی الله علیه وآله وسلم
نافعا لایمانهما وتصدیقهما بالنبی صلی الله علیه
وآله وسلم انتهی وقد تمسک القائل بنجاتهما
ایضا بانهما ماتا قبل البعثة فی زمن الفترة ولا تعذیب
قبلها لقوله تعالی وما کنا معذبین حتی نبعث
رسولا وقال قد اطبقت الائمة الاشاعرة من اهل
الکلام والاصول والشافعیة من الفقهاء علی
ان مات ولم تبلغه الدعوة یموت ناجیا قال
وقال الامام فخر الدین الرازی فی کتابه اسرار التنزیل
مانصه قبل ان آذر لم یکن والد ابراهیم
بل کان عمه واحتجوا علیه بوجوه منها ان آباء
الانبیاء ما کانوا کفارا ویدل علیه وجوه منها
قوله تعالی الذی یراک حین تقوم الخ قیل معناه
انه کان ینتقل نوره من ساجد الی ساجد قال
ففیه دلالة علی ان جمیع آباء محمد کانوا مسلمین
ثم قال ومما یدل علی ان آباء محمد صلی الله علیه
وآله وسلم ما کانوا مشرکین قوله علیه الصلوة والسلام
لم ازل انقل من اصلاب الطاهرین الی ارحام
الطاهرات وقال تعالی انما المشرکون نجس فوجب
ان لا یکون احد من اجداده مشرکا انتهی
الملخص من المواهب قال المحشی قوله وقد روی
ای روی جماعة واشار الی تضعیفهم بقوله وروی
الطبری بسنده الخ ولکثرة الروایات

در خبر کہ اللہ تعالیٰ رد شمس کرد بر نبی خود صلے اللہ
علیہ وآلہ وسلم بعد غائب شدن وے ذکر کرد ایں را طحاوی
وگفت کہ ایں حدیث ثابت است پس اگر نبودی رجوع شمس
نفع دہندہ و بتحقیق کہ تجدد نمی پذیرد نہ رد کردے خدائے تعالیٰ آفتاب را
بر آنحضرت پس ہمچنین خواہد بود زندہ گردانیدن ابوین نبی صلی اللہ نفع
دہندہ برائے ایمان شان وتصدیق آن ہر دو بہ نبی صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم و قائل بہ نجات ابوین تمسک کردہ است
بہ نجات شان نیز باینکہ موت یافتند آن ہر دو قبل بعثت در
زمان فترۃ و عذاب نیست قبل وے بدلیل قول او تعالیٰ شانہ وما
ما عذاب کنندہ تا اینکہ بفرستیم رسول را گفت و بتحقیق مطابقت کردند
ائمہ اشاعرہ از اہل کلام و اصول و شافعیہ از فقہا بر اینکہ ہر کہ وفات
یافت و نہ رسید وی را دعوت و فات یافت نجات یابندہ
گفت قائل کہ گفت امام فخر الدین رازی در کتاب خود اسرار التنزیل
انچہ تصریح کردہ قبل ازین آذر پدر ابراہیم علیہ السلام
نبود بلکہ عم وے بود و حجت آورند بر وے بوجوہ منجملہ اینکہ
آبائے انبیا علیہم السلام کفار نبودند و دلالت میکنند بر وے
وجہ یکے از ان قول وے تعالیٰ شانہ است آنکہ می بیند ترا
چون برمی خیزی بعضے میگویند کہ معنی وے اینست کہ منتقل میشد نور وے
از عابدی بعابدی گفت کہ درین دلالت است بر اینکہ جملہ آبائے محمد
صلعم مسلمان بودند باز گفت و از انچہ کہ دلالت میکند بر اینکہ
ابائے محمد صلعم مشرک نبودند قول آنحضرت است کہ ہمیشہ بودم
کہ نقل میشدم از پشت طاہرین بسوئے ارحام نساے طاہرات
و فرمودہ حق تعالیٰ کہ مشرکین نجس اند پس واجب شد
اینکہ نباشد یکے از اجداد وے مشرک تمام شد عبارت
ملخص از مواہب گفت محشی قول ضعف و بتحقیق روایت
کردہ شد یعنی روایت کرد جماعتے و اشارہ کرد بسوئے تضعیف
شان بقول خود کہ روایت کرد طبری بسند خود تا آخر وبوجہ کثرت روایات

فی ایمان امه خصها بالذکر اولاً ثم ذکر بعد ما یدل
علی ایمان ابیه ایضاً قوله وقال السهیلی ان فی
اسناده الخ قال شیخنا النوری ولیس کما قال
السهیلی وابن کثیر مطلقا لان حافظ الشام عن
ناصر الدین اثبت منه وقد حسنه بل صححه
وسبقه الی تصحیحه القرطبی وارتضی بذلک
بعض الحفاظ الجامعین بین المعقول والمنقول
وقال الشیخ شهاب الدین ابن حجر المکی انتهی
ان حدیث احیائهما فی امنا به ثم توفیا
حدیث صحیح وممن صححه الامام القرطبی والحافظ
ابن ناصر الدین انتهی وقال لعل حکمة عدم
الاذن فی الاستغفار لها اتمام النعمة علیها
باحیائها له بعد ذلک حتی تصیر من اکابر
المومنین او الامهال الی احیائها لتؤمن
به فیستحق الاستغفار الکامل حینئذٍ وقال
القسطلانی فی آخر المبحث الحذر الحذر
من ذکرهما بما فیه نقص فان ذلک قد یؤذی
النبی صلی الله علیه وآله وسلم لان العرف
جارٍ بانه اذا ذکر ابو الشخص بما ینقصه او وصف
بوصف به وذلک الوصف فیه نقص تاذی
ولده بذکر ذلک له عند المخاطبة وقد قال
علیه السلام لا تؤذوا الاحیاء بسبب الاموات
رواه الطبرانی فی الصغیر ولا ریب ان اذاه
علیه الصلوٰة والسلام کفر یقتل فاعله
ان لم یتب عندنا ولقد اطنب بعض العلماء
فی الاستدلال لایمانهما فالله تعالی یثیبه
علی قصده الجمیل انتهی فی الحاشیة قوله

در ایمان مادر آنحضرت اولاً او را ذکر کرد باز بعد آنچه که دلالت
میکند بر ایمان پدر وے صلعم ذکر کرد قول دیگر یعنی وگفت
سهیلی که در اسناد وے تا آخر گفت شیخ ما نوری نیست
چنانکه گفت سهیلی وابن کثیر چرا که حافظ شام از ناصر الدین
ثابت تر است وتحسین کرد ویرا بلکه تصحیح کرد وسبقت کرد
به تصحیح وے قرطبی وپسند کردند این را بعضے حفاظ که جامع
معقول ومنقول بودند وگفت شیخ شهاب الدین ابن
حجر مکی ختم شد
اینکه حدیث احیاء ابوین درین قول که ایمان آوردند
آن هر دو بوے صلعم باز وفات داده شدند حدیث صحیح است
واز مصححان وے امام قرطبی وحافظ ابن ناصر الدین است
تمام شد کلام شیخ وگفت که غالباً حکمت عدم اجازت در طلب
مغفرت کردن برائے مادر اتمام نعمت است بروی به زنده گردانیدن
برائے آنحضرت بعد ازیں تا که باشد از اکابر مومنین یا مهلت دادن
بسوی احیاء روی تا که ایمان آرد بوے ومستحق استغفار کامل شود درین وقت
وقسطلانی در آخر این مبحث گفت که بسیار پرهیز دار از ذکر آن
هر دو یعنی ابوین آنحضرت بسبب آنچه که در وے نقص است
پس بتحقیق این ذکر باعث ایذائے نبی است صلعم چه که عرف
جاریست باینکه هرگاه که ذکر کرده شود پدر کسے با نچه که نقصان
دارد ویرا یا وصف کرده شود بوصفے وآن وصف در وے
نقص باشد ایذا یابد پسر وے باین ذکر نزد مخاطبین وخود ومورد
آنحضرت صلعم که ایذا ندهید زندگانرا به دشنام دادن مردگان
روایت کرد این را طبرانی در صغیر وشک نیست که ایذا دادن
آنحضرت کفر است قتل کرده شود فاعل وے اگر نه توبه کند
نزد ما وهر آئینه طوالت کرده اند بعضے علما در استدلال
بایمان ابوین والله تعالے ثواب دهد وے را
بر قصد نیک وے تمام شد کلام قسطلانی ودر حاشیه که

ولقد اطنب بعض العلماء لعل المراد به الشیخ جلال الدین السیوطی انتہے۔

مراد از بعضے علما غالباً شیخ جلال الدین السیوطی اند انتہے۔

و شیخ عبدالحق محدث دہلوی در شرح سفر السعادت میفرماید کہ در حدیث مسلم آمدہ است کہ آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم بزیارت مادر خود آمد و بگریست و دیگران را نیز بگریہ در آورد و فرمود کہ طلب آمرزش کردم مادر خود را اذن ندادند و طلب زیارت کردم ماذون شدم و فرمود کہ زیارت کنید قبور را کہ مذکر موت است و گفتہ اند کہ حق سبحانہ تعالے زندہ گردانید مادر و پدر آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم را پس ایمان آوردند بوے پس ازان بمیرانید و بعض این حدیث را تصحیح نمودہ اند و گفتہ اند کہ قصد زیارت و منع از استغفار پیش ازین بود و درین باب متاخرین علما منع کردہ اند از اطلاق کفر بر والدین آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم بلکہ بر جمیع آبا و امہات صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم تا حضرت آدم علیہ السلام انتہی و تفصیل و تحقیق این مبحث از تصانیف خاتمۃ الحفاظ الشیخ جلال الدین السیوطی و مواہب لدنیہ قسطلانی و حواشی آنست فعلیک بہا شیخ محمد طاہر فتنی در مجمع البحار و ہم تذکرۃ الموضوعات مے گوید وقد[1] صنف السیوطی فی احیائہما جزءاً لطیفا

فصل سوم در بیان کف لسان در حق ابوین آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم

شیخ عبدالوہاب الشعرانی المصری در کتاب الیواقیت والجواہر فی عقائد الاکابر میگوید۔

اعلم انہ ینبغی لکل مومن بر اجداده وآبائه المسلمین وعز آباءه من اکابر الاولیاء من آدم الی ابیه الاقرب انتہے۔

واما وجوب الکف عن الخوض فی حکم ابوی النبی علیہ الصلوۃ والسلام فی الآخرۃ فللشیخ جلال الدین السیوطی فی ہذہ المسئلۃ ست مولفات وقد طالعتہا کلہا فرایتہا ترجع الی ان الادب مع رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم واجب وان من اذاہ فقد اذی اللہ تعالے۔ وقال اللہ تعالی ان الذین یؤذون اللہ ورسولہ لعنہم اللہ فی الدنیا والاخرۃ ولہم عذاب عظیم وفی القرآن العظیم وما کنا معذبین حتی نبعث رسولا ومن طالع فیما

بدانکہ لایق و مناسب است برای ہر مومن نیکی کردن با آباء و اجداد مسلمین خود و عزت کردن آبائے خود از اکابر اولیا از آدم تا پدر اقرب خود۔

و اما در مسئلہ وجوب باز داشتن خود از غور کردن در حکم ابوین آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم در آخرت پس درین مسئلہ شیخ جلال الدین سیوطی را شش مولفات اند و ہمہ را مطالعہ کردہ ام ہمہ راجع اند باینکہ با آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم ادب واجب است و ہر کہ ایذا داد و پس بتحقیق ایذا داد خدا را۔ و فرمود حق تعالے کہ بتحقیق کسانے کہ اذیت میدہند اللہ و رسول و بر العنت کرد ایشان را خدا در دنیا و آخرت و برائے شان عذاب عظیم است و ہم در قرآن عظیم است کہ نبودیم ما عذاب کنندہ تا اینکہ بفرستیم رسول و کسیکہ مطالعہ

[1] و بتحقیق تصنیف کرد سیوطی در احیاء ابوین جزوی لطیف ۱۲

نقله اهل السیر من کلام عبد المطلب لما
اراد نحر عبد الله فی قصة حفره بیر زمزم شهد
له بالتوحید وصاحب التوحید سعید بای
وجه کان توحیده قال الجلال الدین السیوطی
وقد ورد فی الحدیث ان الله احیی ابویه
صلی الله علیه وآله وسلم حتی آمنا به
وعلی ذلك جماعة من الحفاظ منهم الخطیب
البغدادی وابو القاسم ابن عساکر وابو حفص
ابن شاهین السهیلی والقرطبی ومحب الطبری
وابن المنیر وابن سید الناس والصفدی
وابن ناصر الدمشقی وغیرهم رضی الله عنهم
اجمعین قال المحب الطبری والله تعالی قادر
علی ان یحیی ابویه صلی الله علیه وآله وسلم
حتی یؤمنا به ثم یموتا ویکون ذلك مما اکرم
الله تعالی به سید الاولین والآخرین
وقال القرطبی لیس احیاؤهما وایمانهما به صلی الله
علیه وآله وسلم بممتنع لا عقلا ولا شرعا فقد
ورد فی القرآن احیاء قتیل بنی اسرائیل حتی اخبر
بقاتله انتهی وکان ابوبکر ابن العربی المالکی الفقیه
المحدث یقول ما عندی احد اشد اذی لرسول
الله صلی الله علیه وآله وسلم ممن یقول ان
ابوی رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم
فی النار وفی حدیث مسلم لا تؤذوا الاحیاء
بسبب الاموات فیحرم جزما ان یقول ان ابوی
النبی صلی الله علیه وآله وسلم فی النار انتهی
قال الجلال الدین السیوطی خاتمة حفاظ مصر
رحمه الله قد صرح جماعات کثیرة بان ابوی النبی

انچه که اهل سیر نقل کرده اند از کلام عبد المطلب وقتیکه اراده
کرد ذبح عبد الله را در قصه کندیدن چاه زمزم گواهی
داده شد برای وی به توحید وصاحب توحید سعید است
بهر وجه که باشد توحید وی گفت جلال الدین سیوطی که
به تحقیق وارد شد در حدیث که الله تعالی زنده کرد ابوین
آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم را تا اینکه ایمان آوردند
آن هر دو بوی وبرین اند جماعتی از حفاظ از اوشان خطیب
بغدادی وابو القاسم ابن عساکر وابو حفص ابن شاهین
سهیلی وقرطبی ومحب طبری وابن منیر وابن
سید الناس وصفدی وابن ناصر دمشقی وغیرهم
خوشنود ماند خدا از اوشان۔
گفت محب طبری که الله تعالی قادر است بر اینکه
زنده کند ابوین آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم را
تا اینکه ایمان آورند بوی باز بمیرند و باشد این منجمله
اکرام الهی بوی که سردار اولین وآخرین است
وقرطبی گفته که نیست احیاء هر دو وایمان شان بوی
صلی الله علیه وآله وسلم ممنوع نه عقلا نه شرعا پس
بتحقیق وارد شد در قرآن مجید زنده گردانیدن مقتول
بنی اسرائیل تا اینکه خبر داد به قاتل خود تمام شد کلام قرطبی بود ابوبکر
ابن العربی مالکی فقیه محدث که میگفت نیست نزد من کسی سخت تر
اذیت دهنده برای رسول صلی الله علیه وآله وسلم از کسیکه بگوید
که ابوین رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم در دوزخ اند
ودر حدیث مسلم است که اذیت مدهید زندگان را بدشنام
دادن مردگان پس قطعی حرام است که بگوید که ابوین
نبی صلی الله علیه وآله وسلم در دوزخ اند۔ انتهی
شیخ جلال الدین سیوطی خاتم حفاظ مصر رحمة الله علیه
میگوید که تصریح کرده اند جماعتهای کثیره باینکه ابوین نبی

صلى الله عليه وآله وسلم لم تبلغهما الدعوة
والله تعالى يقول وما كنا معذبين حتى نبعث
رسولا وحكم من لم تبلغه الدعوة انه يموت
ناجيا ولا يعذب ويدخل الجنة قال وهو مذهبنا
لا خلاف فيه بين المحققين من ائمتنا الشافعية
في الفقه والاشاعرة في الاصول ونص على
ذلك الامام الشافعي وتبعه على ذلك الاصحاب
قال الحافظ السيوطي ومما تؤضح لك انهما لم تبلغهما
الدعوة انهما ماتا في حداثة سن رسول الله
صلى الله عليه وآله وسلم وصححه العلائي وغيره
ان والد رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم
عاش من العمر ثمان عشرة سنة ووالدته
ماتت في حدود العشرين ومثل هذا العمر
لا يسع التفحص على المطلوب في التوحيد
مع القول بان الله تعالى لم يحييهما حتى
آمنا به مع ان ذلك الزمان الذي كانا فيه
قرب زمانا قد عم فيه الجهل والفترة انتهى
وملا حموي حنفي در شرح اشباه گويد واعلم ان السلف
اختلفوا في ابوي رسول الله صلى الله عليه
وآله وسلم هل ماتا على الكفر ام لا فذهب
الى الاول جمع منهم صاحب التيسير وذهب
الى الثاني جماعة منهم متمسكين باحاديث دالة
على طهارة نسبه الشريف عليه الصلوة
والسلام من دنس الشرك وشين الكفر وقذره
من الجمع الاول قالوا بنجاتهما من النار منهم
الامام القرطبي فانه قال ان الله تعالى
احياهما له عليه الصلوة والسلام وآمنا به

صلى الله عليه وآله وسلم را دعوت نرسيده والله تعالى
ميفرمايد وبنوديم ما عذاب كنندگان تا آنكه بفرستيم
رسول را وحكم كسيكه ويرا دعوت نه رسيده است آنكه
ميميرد ونجات يابنده وعذاب نه كرده خواهد شد ودر اهل
جنت خواهد بود گفت شيخ مذكور كه اين مذهب ماست ودر وي
خلاف نيست ميان محققين از ائمه ما كه شافعيه اند در فقه واشاعره
در اصول وتصريح كرد بر اين امام شافعي واصحابش بر اين وتابع
حافظ سيوطي گفته كه واز انچه كه واضح خواهد شد براي تو اينست
كه دعوت باوشان نرسيد وآن هر دو وفات يافتند
در صغر سني رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم وتصحيح كرد علائي وغيره
اينكه والد رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم زنده ماند از عمر تا
بيست ده سال ووالده وي وفات يافت قريب
به بست سالگي ومثل اين عمر گنجايش ندارد در تلاش مقصود
در توحيد باوجود قائل شدن باينكه الله تعالى
نه زنده گردانيد آن هر دو را تا كه ايمان آوردند
بوي صلعم باين همه كه اين زمانه موجودگي شان آن زمانه بود
كه جهل وفترت (يعني زمانه ميان دو پيغامبر) عام بود انتهى
وبدانكه پيشينيان اختلاف كرده اند در ابوين آنحضرت
صلى الله عليه وآله وسلم كه مردند بر حالت كفر يا نه
پس بر صورت اول گروهي رفته كه از اوشان
صاحب تيسير است وبر صورت دوم جماعتي رفته
بعضي از اوشان تمسك ميكنند باحاديثي كه دلالت
ميكنند بر طهارة نسب شريف وي صلعم از چرك شرك
وعيب كفر ومعدودي چند از گروه اول قائل نجات
شان از دوزخ شدند از اوشان امام قرطبي است
كه گفت كه الله تعالى زنده گردانيد آن هر دو را
براي آنحضرت صلى الله عليه وآله وسلم وايمان آوردند

فان قلت ليس الحديث الذي ورد في احيا
موضوعا قلت هذا زعم بعض الناس الا
ان الصواب انه ضعيف لا موضوع ولقد
احسن الحافظ ناصر الدين الدمشقي حيث قال

حبى الله النبي مزيد فضل
فاحيى امه وكذا اباه
فسلم فالقديم بذا قدير

على فضل وكان به رؤفا
لايمان به فضلا لطيفا
وانكان الحديث به ضعيفا

نص على كون الحديث المذكور ضعيفا
لا موضوعا وقال الحافظ ابن سيد الناس
في السيرة روى ان عبد الله ابن عبد المطلب
وآمنة ابنة وهب ابوى النبي صلى الله عليه
وآله وسلم اسلما وان الله احياهما له فآمنا به
روى ذلك في حق جده عبد المطلب
ثم قال وهو مخالف لما خرجه احمد عن ابى
رزين العقيلي قال قلت يا رسول الله اين امى
فقال امك في النار قلت فاين من مضى من
اهلك قال اما ترضى ان تكون امك مع امى
ثم قال وذكر بعض اهل العلم في الجمع ما حاصله
ان من الجائز ان تكون هذه درجة حصلت له
عليه الصلوة والسلام بعد ان لم تكن وان
يكون الاحياء والايمان متاخرا عن ذلك فلا
معارضة انتهى ملخصا وسئل القاضي ابو بكر
بن العربي احد الائمة المالكية عن رجل
قال ان ابا النبي صلى الله عليه وآله وسلم
في النار فاجاب بانه ملعون لان الله
تعالى يقول ان الذين يؤذون الله ورسوله
لعنهم الله في الدنيا والآخرة لثبوت ان الله

آن هر دو بوے پس اگر گوئی کہ نیست حدیثے کہ وارد شد
در احیائے ایشان موضوع جوابش اینست کہ این گمان
بعضے کسان است مگر صواب اینست کہ این ضعیف است
نہ موضوع وچہ خوش گفت در اشعار حافظ ناصر الدین دمشقی
انچہ گفت ؎ دوست داشت خدائی را بمزید بزرگی کہ بود
بروے مہربان پس زندہ گردانید مادر و پدر او را ہمچنین پدر و مادر را
بسبب ایمان بوے داد بزرگی لطیف پس تسلیم کن کہ قدیم
بر این قادر است اگرچہ حدیث بوی ضعیف است تصریح کرد
بر بودن حدیث مذکور ضعیف نہ موضوع و گفت حافظ ابن
سید الناس در سیرۃ کہ روایت کردہ شد کہ عبد اللہ ابن عبد المطلب
و آمنہ بنت وہب ابوین نبی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم
اسلام آوردند و اللہ تعالے زندہ گردانید ہر دو را برائے
وے و ایمان آوردند آن ہر دو بوے و روایت کردہ شد
این در حق جد وے عبد المطلب باز گفت کہ این مخالف
آنست کہ بر آورد وے را احمد از ابی رزین عقیلی کہ گفت عرض
کردم یا رسول اللہ کجاست مادر من پس فرمود مادر تو در دوزخ
است عرض کردم کہ کجاست آنکہ گذشت از اہل تو فرمود
آیا راضی ہستی اینکہ باشد مادر تو ہمراہ مادر من باز گفت
کہ ذکر کرد بعضے اہل علم در جماعت کہ خلاصہ وی اینست کہ جائز است
کہ باشد این درجہ کہ حاصل شد برائے وے صلعم بعد اینکہ نباشد
و باشد زندہ گردانیدن و ایمان آوردن ازین موخر پس معارضہ
نباشد تمام شد این کلام بطور خلاصہ و پرسیدہ شد قاضی
ابو بکر ابن عربی کہ یکے از ائمہ مالکیہ بود از مردے کہ گفت ابوین
نبی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم در دوزخ اند پس جواب
داد باینکہ وے ملعون است چرا کہ اللہ تعالے میفرماید
کہ بتحقیق کسانیکہ میرنجانند اللہ و رسول وے را لعنت کرد
اللہ او شان را در دنیا و آخرت و برائے ثبوت این

احیاهما له حتی آمنا به کذا فی مناقب الکردی
یعنی لثبوت ذلك فی حدیث ذکره غیر واحد
من الحفاظ ولم یلتفتوا لمن طعن فیه وهو ان
الله احیاهما فامنا به خصوصیة لهما ومحل
کون الایمان لا ینفع بعد الموت فی غیر الخصوصیة
وقد صح انه علیه الصلوة والسلام ردت علیه
الشمس بعد مغیبها فعاد الوقت حتی صلی العصر
اداء اکرامة له صلی الله علیه وآله وسلم
فکذا هذا کذا فی شرح الهمزیة لابن حجر الهیثمی
وقد امرنا ان نمسك اللسان اذا ذکر اصحابه
رضی الله عنهم بشئ یرجع ذلك الی العیب
والنقص فیهم فالامساك والکف عن ابویه
احق واحری واذا تقرر هذا فحق المسلم
ان یمسك لسانه عما یخل بشرف نسبه علیه
الصلوة والسلام بوجه من الوجوه ولاخفاء
فی ان اثبات الشرك فی ابویه اخلال ظاهر
لشرف نسب نبیه الطاهر فجملة هذه المسئلة
لیست من الاعتقادات فلاحظ للقلب
منها واما اللسان فحقه الامساك عما یثبت
منه النقصان خصوصا الی وهم العامة
لانهم لا یقدرون علی دفعه وتدارکه هذا
خلاصة ما فی هذا المقام من الکلام والله
ولی الفضل والانعام ـ

امر است که الله تعالے زنده گردانید آن هر دو را برائے
وے صلعم تا اینکه ایمان آورند بوے همچنین است در مناقب
کردی یعنی برائے ثبوت این امر در حدیثیکه ذکر کرده او را غیر یکے
از حفاظ و نه توجه کردند بکسے که طعن کرد در ان و آن اینکه الله تعالے
زنده گردانید هر دو را پس ایمان آوردند هر دو بوی خصوصیت است
برائے شان و محل بودن ایمان که بعد موت نفع ندهد در غیر خصوصیت
است و صحیح است اینکه برائے آنحضرت صلعم رد کرده شد آفتاب بعد غروب
گشتن و بر وقت عود کرد تا اینکه نماز عصر را خواند برائے کرامت
وے صلعم پس همچنین نیست و چنین است در شرح همزیه ابن
حجر هیثمی و حکم کرده شد ما را که وقتیکه ذکر کرده شوند اصحاب
رضے الله عنهم بچیزیکه راجع شود آن بسوے عیب و نقص در ایشان
پس زبان خود را باز داریم پس باز ماندن و باز ایستادن
از ابوین آنحضرت احق و لایق تر است و وقتیکه این ثابت شد
پس حق مسلم است که زبان خود را باز دارد از انچه که خلل اندازد
باشد در شرف نسب وے صلعم بوجه من الوجوه و پوشیده نیست
اینکه اثبات شرک در ابوین آنحضرت صلعم خلل اندازی ظاهر
است بسبب شرف نسب نبی وے تعالے شانه که ظاهر اند
پس جمله این مسئله از اعتقادات نیست و نه قلب را ازوی
حظے است و اما زبان پس حق وے باز داشتن است
از انچه که بوی نقصان متبادر باشد خصوصا به اوهام عام چرا که
اوشان بر دفع و تدارک وے قادر نیستند این
خلاصه کلام این مقام است و الله دوست دارنده
فضل و انعام است ـ

در شرح حدیث مسلم بعد نقل قول قدما ـ در شرح مشکوة گوید که اما متاخرین پس تحقیق اثبات کرده اند
اسلام والدین بلکه تمامه آباو امهات آنحضرت را صلی الله علیه وآله وسلم تا آدم علیه السلام و ایشان
در اثبات آن سه طریقه است یا آیشان بر دین ابراهیم بودند یا آنکه ایشان را دعوت نرسیده و مرده
که در زمان فترت بوده و مرده پیش از زمان نبوت یا آنکه زنده گردانید خدا تعالی ایشانرا بدست آنحضرت صلی الله علیه وآله

وسلم و بدعائے وے پس ایمان آورند و حدیث احیائے والدین اگرچہ در حد ذات خود ضعیف است لیکن تصحیح و تحسین کردہ اند آنرا بتعدد طرق و این علم گویا مستور بود در متقدمین پس کشف کرد آنرا حق تعالے بر متاخرین و اللہ یختص برحمتہ من یشاء بما شاء من فضلہ و شیخ جلال الدین سیوطی رحمۃ اللہ علیہ رسائل تصنیف کردہ اند و آنرا بدلائل اثبات نمودہ و از شبہہ مخالفان جواب دادہ و اگر آنرا نقل کنیم سخن دراز گردد و ہمدرانجا باید نگریست و اللہ اعلم انتہے **فائدہ مہمہ** امام ابو عمرو ابن الصلاح میفرماید۔

کل حدیث لم یجتمع فیہ صفات الحدیث الصحیح ولا صفات الحدیث الحسن المذکورات فیما تقدم فہو حدیث ضعیف انتہے۔

ہر حدیث کہ در وے صفات حدیث صحیح نیافتہ شود و نہ صفات حدیث حسن کہ بالا مذکور شد پس آن حدیث ضعیف است۔

و در نسیم الریاض شرح شفا قاضی عیاض است قال النووی فی الاذکار ذکر الفقہاء والمحدثون انہ یجوز ویستحب العمل فی الفضائل والترغیب والترہیب بالحدیث الضعیف مالم یکن موضوعا واما الاحکام کالحلال والحرام والمعاملات فلا یعمل فیہا الا بالحدیث الصحیح او الحسن الا ان یکون فی احتیاط فی شئ من ذلک کما اذا ورد حدیث ضعیف بکراہۃ بعض البیوع او الانکحۃ فان المستحب ان یتنزہ عن ذلک ولکن لا یجب انتہے۔

امام نووی در اذکار گفتہ کہ ذکر کردند فقہا و محدثین کہ تمسک بحدیث ضعیف جائز است و مستحب است عمل در فضائل و ترغیب و ترہیب بہ حدیث ضعیف تا وقتیکہ موضوع نباشد و اما در احکام مثل حلال و حرام و معاملات پس عمل نکردہ خواہد شد در وے مگر بحدیث صحیح یا حسن مگر اینکہ باشد در چیزے از ین احتیاط چنانکہ وارد شد حدیثے ضعیف بہ کراہت بعض اقسام بیع یا نکاح پس مستحب اینست کہ از ین چنین پرہیز کند ولیکن واجب نیست۔

و محمد ابن علان بکری در شرح اذکار گوید۔

قال الزرکشی نقل المصنف فی الجزء الذی جمعہ فی اباحۃ القیام الاتفاق فقال اجمع اہل الحدیث وغیرہم علی العمل فی الفضائل ونحوہا مالیس فیہ حکم ولا شئ من العقائد وصفات اللہ تعالے بالحدیث الضعیف فی فضائل الاعمال انتہے۔

زرکشی گوید کہ مصنف در جزوے کہ جمع کردہ است در مباح شدن قیام اتفاق بروے نقل کردہ و گفتہ کہ اہل حدیث وغیرہ اتفاق کردہ اند بر عمل در فضائل وغیر آن انچہ کہ نیست در وے حکم و نہ چیزے از عقائد و صفات اللہ بہ حدیث ضعیف در فضائل اعمال۔

و محمد بن علان بکری در شرح اذکار نووی مے نویسد

وذکر فی شرح المہذب انہ یعمل بالضعیف

و ذکر کردہ در شرح مہذب کہ عمل کند بحدیث ضعیف

لہ و امید خاص میکند بر رحمت خود کسے را کہ میخواہد بآنچہ میخواہد از فضل خویش ۱۲

اذا روی من طرق مفرداتها ضعیفۃ فانها تقوی بعضها بعضا ویصیر حسنا ویحتج به وجوز العمل بالضعیف مع الشاهد المقوی دون الموضوع مع الشاهد لان للضعیف اصلا فی السنة وهو غیر مقطوع بکذبه ولا اصل للموضوع فشاهده کالبناء علی الماء انتهی و در مختصر الطیبی و خلاصة الطیبی میگوید والضعیف هو ما لم یجتمع فیه شروط الصحیح والحسن وتتفاوت درجاته فی الضعیف بحسب بعده من شروط الصحیح والحسن ویجوز عند العلماء التساهل فی اسانید الضعیف وروایته والعمل به دون الموضوع من غیر ضعفه فی المواعظ والقصص وفضائل الاعمال وسائر فنون الترغیب والترهیب لا فی صفات الله تعالی واحکام الحرام والحلال وسائر ما له تعلق بالعقائد والاحکام۔

وقتیکه روایت کرده شود از طریقیکه ضعیف باشد مفرداتش پس بتحقیق قوی میکند بعض وے بعض را و میشود حسن و حجت گرفته میشود بآن و جائز کرده شد عمل به ضعیف مع شاهد مقوی نه موضوع مع شاهد چه که برائے ضعیف در سنت اصلی ہے باشد و کذب وے یقینی نمے باشد و برائے موضوع اصلی نمیباشد پس شاهد وے مثل عمارتے بر آب است۔

وضعیف آنست که نه مجتمع شوند در وے شروط صحیح وحسن ومختلف باشند درجه هائے او در ضعیف موافق بعد وے از شروط صحیح وحسن وجائز است نزد علما بآسانی فرا گرفتن در سند هائے ضعیف در روایت وے وعمل بوے نه موضوع بغیر ضعف وے در فضائل وقصص وفضائل اعمال وجمله فنون ترغیب وترهیب نه در صفات الٰہی و احکام حرام وحلال وآنکه تعلق دارد به عقائد و احکام۔

وشیخ عبد الحق محدث دہلوی در مقدمه شرح سفر السعادة میگوید احتجاج در احکام به خبر صحیح لذاته مجمع علیه است وهمچنین بحسن لذاته نزد عامه علما وآن ملحق بصحیح است در احتجاج اگرچه در رتبه کمتر است وچون حدیث ضعیف بتعدد طرق بمرتبه حسن برسد آن نیز محتج به است وآنکه مشهور است که حدیث ضعیف در فضائل اعمال معتبر است نه در غیر آن مفرداتش مراد است نه مجموع که آن بتعدد طرق داخل حسن است نه ضعیف کما صرح به ائمة الحدیث

وصل دوم مشتمل بر سه فصل فصل اول در ذکر ختم الاولیاء

بعل الزهراء ابو الائمة الاتقیاء بذر هذه الشجرة العلیاء التی اصلها ثابت وفرعها فی السماء امام الحسنین یعسوب الواصلین مطلوب الکاملین خورشید سپهر امامت جمشید سریر کرامت واقف معارج لاهوت عارف مدارج ناسوت منبع عیون مشاهده مجمع فنون مجاهده مظهر انوار فتوت مصدر آثار مروت فاتحه کتاب ولایت خاتمه مصحف وصایت عنوان صحیفه عنایت دیباچه رساله هدایت مرکز

[1] چنانکه تصریح کرده بوے ائمه حدیث ۱۲ [2] وصایا بمعنی وصی شدن و بوستن چیزے بچیزے ۱۲ منتخب

دائرهٔ سیادت قطب فلک سعادت شمع لگن فصاحت سرو چمن صباحت نمک خوان ملاحت قمر سمار
ساحت قامتی حکمهٔ قضاء و قدر صاحب راز حضرت سید بشر صلے اللہ علیہ و آلہ وسلم آئنهٔ اسماء و
صفات الٰہی لایق مرتبهٔ خلافت و شاہی منصوص بنص من کنت مولاہ فعلی مولاہ و منصوص بنص
انا مدینة العلم و علی بابها و لکن اللہ انتجبه و لکن اللہ انتجاہ آنکه هر فقره از ذوالفقار کلام او طبقه از طبقات عرب را درهم شکسته
و سلسلهٔ والیان ولایت بنقطهٔ دل صاحب هدایت او پیوسته۔ **نظم**

قبرش را چون سواد الوجه فی الدارین ست	نور میگیرد مدام از روئے قبر آفتاب
افتے الا علی در سینهٔ خود نقش کرد	ورنه از بهر چه مے بینم فنا در آفتاب
چون شود صوفی صفت صافی ز مهر غیر او	خرقه ارزق گشند از چرخ در بر آفتاب
در قیامت چون رساند شربت کوثر بخلق	جام گردد بر کنار حوض کوثر آفتاب
گر مثالے از رخش خواهم که سازم آشکا	در خیال من شود هر دم مصور آفتاب
کے ز مغرب باز گردیدی برائے طالعش	گر نشد او را بجان منقاد و چاکر آفتاب
نورے بخشد بخاص و عام عالم بے دریغ	شد مگر از خاک درگاهش مخمر آفتاب
پائے تا سر غرق نور معرفت بے منتهش	گویا زائیده با مهرش ز مادر آفتاب

آدم اولیا خاتم اصفیا صاحب اقسام مناقب ناصب اعلام مناصب امام المشارق و المغارب
اسد اللہ الغالب امیر المؤمنین علی ابن ابی طالب سلام علیه و علے من تقرب الیه
آنجناب امام اول است از ائمهٔ اثنا عشر کنیت وے ابو الحسن و ابو تراب بود و لقبش مرتضے و هیچ نام
او را از ابی تراب خوشتر نیامدے تولد وے در مکه معظمه درون خانهٔ کعبه روز جمعه سیزدهم رجب بعد سی
سال از عام الفیل وقوع یافته مادر وے فاطمه بنت اسد بن هاشم بن عبد مناف بوده و او اول هاشمیست
که هاشمی را زائیده و خود را بزیور اسلام زینت داده و از مکه بمدینه هجرت کرده و پیغمبر بر جنازهٔ وے
نماز گزارده و از قمیص مبارک خود کفن پوشانیده و در قبر وے در آمده اضطجاع فرموده قال صلے اللہ
علیه و آله وسلم اضطجعت فی قبرها لاخفف عنها من ضغطة القبر و البستها لتلبس
من ثیاب الجنة در ریاض المستطاب تصنیف علامه محدث یحیی عامری یمنی آورده که آنجناب
هشت ساله بود که ایمان آورده یا ده ساله یا چارده ساله یا پانزده ساله یا شانزده ساله اما صواب آنست
که از توقیت اسلام آنجناب اعراض باید کرد زیرا چه آئینهٔ ضمیر منیرش ز زنگ بست شرک نبود که بصیقل
آنرا پاک سازد و منجمله مواهب الٰہی در بارهٔ وے آنست که قریش را قحطے شدید رسید و کار ابو طالب
که شکسته حال و کثیر العیال بود به سختی کشید لاجرم عباس عم خود را بخانهٔ خود آورد تا ابو طالب از

لہ کسیکه هاشم مولائے وے پس علی مولائے وے است ۱۲ سے نه صاحب راز کردم و بیاد لیکن اللہ راز دار گردانید و بیاد ۱۲ سے فرمود
رسول خدا صلی اللہ علیه و آله وسلم بر پهلو خفتم در قبر وے تا که تخفیف کند از وے ضغطهٔ قبر او پوشانیده و بیاد تا که پوشانیده شود از جامه های جنت ۱۲

نفقهٔ عیال سبکبار شود حضرت علیؑ را زیر سایهٔ عنایت خود گرفت و در کنار خویش پرورش داد تا وقتیکه آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مبعوث گشت و علیؑ بشرف ایمان و تصدیق از سائر اصحاب سبقت برد در روضة الاحباب و بهجة المحافل و سیر سیوطی و غیرها مسطور است که باتفاق علما اول کسیکه ایمان آورد خدیجهٔ کبریٰ است رضی اللہ تعالیٰ عنها و بعد ازان بیک روز و بروایتے در آخر همان روز علیؑ بواسطه آنکه در حجر تربیت آنسرور بود چنانچه ازو بثبوت پیوسته که فرمود صلیت مع النبی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم قبل الناس سبعًا بعد ازان زید بن حارثه که آزاد کردهٔ خدیجهٔ کبریٰ بود و بعد ازان ابوبکر و فضائل علی و علی و شمائل جسمی و نسبی آنجناب زیاده بر آنست که در احاطهٔ شمار و دائرهٔ انحصار گنجایش نماید امام احمد حنبل فرمود که از هیچ یک صحابه کرام آنقدر فضائل بما نرسید که از امیر المومنین علی ابن ابی طالب و سعید بن المسیب گوید غیر وے کسی نبود که گوید سلونی و آنجناب در ذی الحجه سنه خمس و ثلثین برسند خلافت نشست و با سه طائفه باغیه محاربه کرد اول جنگ جمل که با ام المومنین عائشه صدیقه در نصف جمادی الآخر سنه ست و ثلثین در بصره واقع شد و باعث آن طلحه و زبیر بودند و آن گروه را ناکثین خوانند که از بیعت برگشتند و ناکث عهد شکننده را گویند و درین جنگ طلحه و زبیر و هفتده هزار کس از لشکریان و قریب هزار سوار فوج حضرت مرتضی علی مقتول شدند دوم حرب صفین که با معاویه و اتباع وی وقوع یافت و این جنگ از غرهٔ ذی الحجه سنه سبع و ثلثین تا مدت یکصد و ده روز متمادی گشته و درین مدت هفتاد و دو محاربه واقع شد از متابعان حضرت امیر بست و پنجهزار یا چهل هزار مرد شهید شدند و از لشکر معاویه چهل و پنجهزار نفر بقتل رسیده آخر بصلح انجامید و ایشانرا قاسطین خوانند و قاسط اینکه جور کند و از جادهٔ عدل انحراف نماید و صفین موضعے است قریب فرات سیوم حرب نهروان که با فرقهٔ خوارج در نصف جمادی الآخر سنه ثمان و ثلثین دست داده و آن جماعت را مارقین نامند قال یخرج قوم من امتی یمرقون من الدین مروق السهم من الرمیة یقتلهم علی ابن ابی طالب اخرجه الطبرانی یعنی پیدا شوند گروهے از امت من که بیرون روند از دین مثل بیرون رفتن تیر از پیکار قتل کند ایشان را علی ابن ابی طالب در آنجا از لشکر خلیفه بحق زائد از نه نفر شهید نشدند و از مخالفان زیاده از نه نفر جان نه بردند آخر الامر نوزدهم شهر رمضان المبارک آخر شب جمعه سنه اربعین ابن ملجم شقی در مسجد کوفه شمشیرے بر فرق مبارک زد و بست و یکم شهر مذکور شب شنبه آنجناب بریاض رضوان خرامید و حسنین علیهما السلام و عبد اللہ بن جعفر غسل دادند و محمد بن الحنفیه آب میریخت و کفن آنجناب بدستور کفن رسول بود صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و در صواعق محرقه در فصل وفات آنجناب گوید و کفن فی ثلثة اثواب لیس فیها قمیص و امام حسن نماز گزارد و در عرصی نجف اشرف مدفون ساختند عمر شریف بقول راجح شصت و سه (بعضی ناجیه ۱۲) سال نماز خواندم با نبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قبل از مردمان در عمر هفت ساله ۱۲ و کفن داده شد در سنه جامه قمیص در وے نبود ۱۲

سال بوده و مدت خلافت چهار سال و نه ماه و در عمدة الطالب فی نسب آل ابی طالب گفته که اولاد امیر المومنین در اکثر روایات سی و شش بوده سیزده پسر و سیزده دختر و عقب آنجناب پنج پسر ماندہ امام حسنؓ و امام حسینؓ و محمد بن الحنفیه و عباس شهید الطف و عمر الاطرف **تنبیه و ایقاظ** شیخ شهاب الدین ابن حجر مکی در صواعق محرقه

گوید - قال الامام احمد ما جاء لاحد من الفضائل ما جاء لعلی وقال اسماعیل القاضی والنسائی وابو علی النیسابوری لم یرد فی حق احد من الصحابة بالاسانید الحسان اکثر ما جاء فی علی قال بعض المتاخرین من ذریة اهل البیت النبوی وسبب ذلك والله اعلم ان الله تعالی اطلع نبیه علی ما یکون بعده مما ابتلی به علی وما وقع من الاختلاف لما آل الیه امر الخلافة فاقتضی ذلك نصح الامة باشتهاره بتلك الفضائل لتحصیل النجاة لمن تمسك به ممن بلغته ثم لما وقع ذلك الاختلاف والخروج علیه نشأ من سمع من الصحابة تلك الفضائل وبثها نصحا للامة ایضا ثم لما اشتد الخطب وانشغلت طائفة من بنی امیة بتنقیصه وسبه علی المنابر وافقهم الخوارج لعنهم الله بل قالوا بکفره اشتغلت جهابذة الحفاظ من اهل السنة ببث فضائله حتی کثرت نصحا للامة ونفرة للحق ثم اعلم انه سیاتی فی فضائل اهل البیت احادیث مستکثرة من فضائله فلتکن منك علی ذکر فانه مر فی کثیر من الاحادیث السابقة فی فضائل ابی بکر جمل من فضائل علی واقتصرت ههنا علی اربعین حدیثا لانها من غرر فضائله ثم سرد الاحادیث انتهی

گفت امام احمد که نیامد مر کسے را فضائل چنانکه آمدند برائے علی ابن ابی طالب و گفت اسماعیل قاضی و امام نسائی و ابو علی نیشاپوری که نه وارد شده در حق هیچ یکے از صحابه به سند هائے حسن بیشتر از انچه که آمده در حق علی ابن ابی طالب گفت بعضے متاخرین از اولاد اهلبیت نبوی صلعم که سببش و الله اعلم این باشد که الله تعالے نبیؐ خود را مطلع کرد بر انچه که بعد وے بدان علیؓ ابن ابی طالب مبتلا کرده شد و انچه اختلاف واقع شد در زمان خلافت پس این کلام مقتضی شد آنکه امت را نصیحت کرده شود و بیشتر گفته شود وے باین فضائل تا که هر که را که رسد و بوے چنگ زند او را نجاة حاصل شود - باز هرگاه که اختلاف واقع شد و خروج بروے منتشر کرد هر کسیکه شنید از صحابه این فضائل را فاش کردند آنرا برائے نصیحت امت نیز باز وقتیکه شدت گرفت کار - و طائفه از بنی امیه مشغول شدند به کم کردن و دشنام دادن وے بر منبرها و شازا موافقت کردند خوارج الله لعنت کند او شازا بلکه بکفرش قائل شدند مشغول گشتند محدثین نقاد از اهل سنت به فاش کردن فضائل وے تا آنکه بکثرت شایع شدند برائے نصیحت امت و نصرت امر حق - باز بدانکه عنقریب در فضائل اهلبیت احادیث کثیره از فضائل وے خواهند آمد پس باید که یاد دارے پس تحقیق که گذشت در اکثر احادیث سابقه در فضائل حضرت ابی بکر صدیقؓ اکثر از فضائل علیؓ و ما اقتصار کردم بر چهل حدیث چه که اینها از بهترین فضائل وے اند باز مسلسل بیان کرد احادیث را

و مولانا رشید الدین خان تلمیذ خاص قدوة المحققین شاه عبد العزیز فاروقی محدث دهلوی در رساله

الحق المبین مے نویسد کہ صاحب صواعق در مقصد خامس از مقاصد رابع عشر کہ در فضائل اہلبیت اطہار است میفرماید[1] کان ابوبکر رضی اللہ عنہ یکثر النظر الی وجہ علی رضی اللہ عنہ فسألتہ عائشۃ رضی اللہ عنہا فقال سمعت رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم یقول النظر الی وجہ علی عبادۃ ومرنحو هذا وهذا حدیث حسن انتہے۔ و در اواخر فصل ثانی باب تاسع کہ در فضائل و مآثر امیر المومنین علی مرتضی است رضی اللہ عنہ مے فرماید و روی[2] ابن سماك ان ابا بکر قال لہ رضی اللہ عنہما سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یقول لایجوز احد الصراط الا من کتب لہ علی الجواز۔ و در مقصد خامس از مقاصد رابع عشر از فضائل اہلبیت مے فرماید و لما[3] جاء ابوبکر و علی لزیارۃ قبرہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بعد وفاتہ بستۃ ایام قال علی تقدم یا خلیفۃ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فقال ابوبکر ما کنت لاتقدم رجلا سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یقول فیہ علی منی کمنزلتی من ربی اخرجہ ابن السمان و نیز صاحب صواعق در فصل ثالث باب تاسع میفرماید و اخرج[4] ابو یعلی عن ابی ہریرۃ قال قال عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ لقد اعطی علی ثلث خصال لان تکون لی خصلۃ منہا احب الی من حمر النعم فسئل وما ہی فقال تزویجہ ابنتہ فاطمۃ وسکناہ فی المسجد لایحل لی فیہ ما یحل لہ والرایۃ یوم خیبر و روی احمد بسند صحیح نحوہ صاحب مفتاح النجا در فصل تاسع عشر از باب ثالث میفرماید اخرج[5] ابو نصر السجزی فی الابانۃ والخطیب وابن عساکر عن عمر رضی اللہ عنہ مرفوعا یخرج قوم من المشرق حلقاء الرؤس یقرؤن القرآن لایجاوز حناجرہم طوبی لمن قتلوہ وطوبی لمن قتلہم و قاتل این اشراء جناب حیدر کرار بودند چنانکہ در حدیث بخاری و مسلم کہ از ابی سعید خدری مرویست بتفصیل تمام مذکور است و این حدیث بطرق بسیار مرویست و آن ہمہ در مفتاح النجا مجموع چون سیر و آنہمہ طولی میخواست لہذا بہ اشارۂ اجمالی بران کہ صاحب مفتاح النجا در کتاب نزل الابرار بما صح من مناقب اہل البیت الاطہار

---

[1] بود ابوبکر رضی اللہ عنہ کہ بسیار نظر میکرد بروئے علی رضی اللہ عنہ پس پرسید ویرا عائشہ رضی اللہ عنہا گفت شنیدم رسول خدا صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم را کہ میفرمود نظر کردن بروئے علی عبادت است و گذشت مثل این حدیث و این حدیث حسن است ۱۲

[2] و روایت کرد ابن سماک کہ گفت ابوبکر رضی اللہ عنہ شنیدم رسول خدا صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم را کہ میگفت نخواہد گذشت از صراط مگر کسیکہ ویرا نویسد علی جواز (جواز عبور نمودن) ۱۲

[3] و ہرگاہ کہ آمدند ابوبکر و علی رضی اللہ عنہما برائے زیارت قبر نبی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم بعد وفات وی پیش روی گفت علی پیش روی کن اے خلیفۂ رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم پس گفت ابوبکر نیستم من کہ مقدم شوم از مرے کہ شنیدم رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم را کہ میگفت در حق وے کہ علی از من بمنزلت من است از پروردگار خود بر آورد او این را ابن السمان ۱۲

[4] و بر آورد ابو یعلی از ابی ہریرہ کہ گفت حضرت عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ کہ ہر آئینہ داده شد علی را سہ خصلت کہ اگر باشد مرے را از ان خصلت برائے من دوست تر باشد بسوے من از شتر سرخ (از شتر سرخ کنایہ است بہ مال کثیر) پرسیدہ شد کہ آن خصلت کدام اند گفت تزویج کردن باوے دختر خود فاطمہ رضی اللہ عنہا را و سکونت وے در مسجد و نیست حلال برائے مادران انچہ کہ حلال است ویرا و علم دادن بوم خیبر و روایت کرد احمد بسند صحیح مثل ویرا ۱۲

[5] بر آورد ابو نصر سجزی در ابانت و خطیب و ابن عساکر از عمر رضی اللہ عنہ مرفوعا بر آمد خواہند شد قومے از مشرق سترده سر خواننده قرآن نمیگذرد قرآن از حلقہائے شان کوفتہ بی برائے کسیکہ او شان ویرا قتل کنند و یا وے او شان را قتل کنند ۱۲

ذکر نموده است اکتفاے رد و آن اینست که میگوید
ولهذا الحدیث طرق کثیرة وقد اخرجه
غیر الشیخین ابو داؤد الطیالسی و احمد
و ابو یعلی و ابن حبان و الحاکم و الخطیب
و غیرهم باختلاف یسیر فی الالفاظ و قد روی
غیر ابی سعید من الصحابة جماعة مثل علی
و عمر و عبد الله بن مسعود و عبد الله بن
عباس و عبد الله بن عمرو بن العاص و عبد الله
بن الخباب بن الارت و عقبة بن عامر و سهل
بن حنیف و ابو الطفیل و ابو بکرة و ابو ذر و ابو
برزة و ابو امامة و سعد و عمارة رضی الله
عنهم و در مفتاح النجا در فصل ثانی عشر از باب ثالث میفرماید
و اخرج الخطیب عن عمر رضی الله عنه
ان رسول الله صلے الله علیه و آله وسلم
خرج الی تبوك و استخلف علیا فقال اتخلفنی
فی النساء و الصبیان فقال اما ترضی ان
تکون منی بمنزلة هارون من موسے غیر
انه لا نبی بعدی و در باب مذکور فصل مذکور میفرماید
اخرج الحافظ ابو بکر محمد بن عبد الله الشافعی
البغدادی البزاز فی الغیلانیات و ابو نعیم
فی فضائل الصحابة و ابن عساکر عن عمر رضی
الله عنه ان النبی صلے الله علیه و آله
وسلم قال لعلی یا علی بیدك فی یدی تدخل
معی یوم القیامة حیث ادخل و صاحب صواعق
در فصل ثانی باب تاسع میفرماید اخرج ابو یعلی
عن عائشة رضی الله عنها قالت رایت النبی
صلے الله علیه و آله وسلم التزم علیا و قبله

و برآے این حدیث طرق بسیار اند و روایت کرد
و یرا سواے شیخین (یعنی بخاری و مسلم) ابو داؤد طیالسی
و امام احمد و ابو یعلی و ابن حبان و حاکم و خطیب
و غیرشان باندک اختلاف لفظی و روایت کرد و یرا
غیر ابی سعید از صحابه جماعتے مثل علی و عمر و عبد الله
ابن مسعود و عبد الله ابن عباس و عبد الله
ابن عمرو ابن العاص و عبد الله ابن خباب
ابن الارت و عقبه ابن عامر و سهل ابن حنیف
و ابو الطفیل و ابو بکره و ابو ذر و ابو برزه و ابو امامه
و سعد و عماره رضے الله عنهم۔

و برآورد خطیب از حضرت عمر رضے الله عنه که رسول الله
صلے الله علیه و آله وسلم وقت تشریف بری
بغزوهٔ تبوک بگذاشت بجاے خود علی را پس گفت علی که
میگذاری مرا در زنان و طفلان پس فرمود آنحضرت
صلے الله علیه و آله وسلم آیا خوشنود نمیشوی از نیکه باشی
از من بمرتبهٔ هارون از موسے علیه السلام سواے آنیکه نیست کسے نبی بعد من
برآورد حافظ ابو بکر محمد ابن عبد الله شافعی بغدادی
بزاز در غیلانیات و ابو نعیم در فضائل صحابه
و ابن عساکر از عمر رضے الله عنه که آنحضرت صلے الله
علیه و آله وسلم فرمود به علی که اے علی دست تو
در دست من خواهد بود داخل خواهی شد با من روز
قیامت جائیکه داخل خواهم شد

و برآورد ابو یعلی از عایشه رضی الله عنها که گفت دیدم
نبی صلی الله علیه و آله وسلم را که بگرفت علی را و بوسه داد

وهو یقول بابی الوحید الشهید و نیز میفرماید۔
الحدیث الثامن والعشرون اخرج الدیلمی
عن عائشة رضی الله عنها ان النبی صلی الله
علیه وآله وسلم قال خیر اخوتی علی وخیر اعمامی
حمزة ذکر علی عبادة الحدیث التاسع والعشرون
اخرج الدیلمی عن عائشة ان النبی صلی الله
علیه وآله وسلم قال السبق ثلثة فالسابق
الی موسی یوشع بن نون والسابق الی
عیسی صاحب آل یسین والسابق الی محمد
علی ابن ابی طالب وصاحب مفتاح النجا در فصل ثالث
عشر میفرماید اخرج الحاکم عن عائشة رضی الله
عنها وجابر قالا قال رسول الله صلی الله علیه
وآله وسلم انا سید ولد آدم و علی سید العرب
و در فصل سادس عشر ازان باب میگوید واخرج ابن
مردویه عن عطاء قال سألت عائشة عن
علی رضی الله عنها فقال ذاك من خیر البریة
ولا یشك فیه الا کافر و در فصل ثامن عشر ازان باب
میگوید اخرج ابن مردویه عن عائشة رضی الله
عنها ان النبی صلی الله علیه وآله وسلم
قال الحق مع علی یزول معه حیث ما زال و فی
روایة اخری عنها علی مع الحق والحق معه
و ہمین فصل میفرماید واخرج ابن مردویه عن عائشه
رضی الله عنها انها لما عقر جملها و دخلت دارا
بالبصرة فقال لها اخوها محمد انشدك الله
اتذکرین یوم حدثنی عن النبی صلی الله
علیه وآله وسلم انه قال الحق لن یزال مع
علی وعلی مع الحق لن یختلفا ولن یفترقا قالت نعم

ویرا در انحالیکه میگفت قربان بادبر تو پدر من که شهید و یکتا بود
حدیث بست و ہشتم برآورد و دیلمی از عائشه رضی الله تعالی
عنها که فرموده آنحضرت صلی الله علیه وآله
وسلم که بہترین برادران من علی است و بہترین اعمام
من حمزه۔ ذکر علی عبادت است۔ حدیث بست و نہم
برآورد دیلمی از حضرت عائشه رضی الله عنها که فرمود
نبی صلے الله علیه وآله وسلم پیش روندگان سه
کسانند پیش رونده بسوے موسے یوشع ابن نون است
و پیش رونده بسوے عیسے صاحب آل یسین و پیش رونده
بسوے محمد صلے الله علیه وآله وسلم علی ابن ابی طالب۔
برآورد حاکم از عائشه رضی الله
عنها و نیز جابر که فرمود رسول الله صلے الله علیه
وآله وسلم که سرور اولاد آدم ام و علی سردار عرب است۔
و برآورد ابن
مردویه از عطا که گفت پرسیدم عائشه را رضی الله
عنها از علی رضے الله عنه پس گفت وے بہترین خلق است
و نه شک خواهد کرد در وے مگر کافر۔
برآورد ابن مردویه از عائشه رضی الله عنها
که فرمود نبی صلے الله علیه وآله وسلم که حق با علی
است زائل میشود با وے جائیکه زائل شد و در روایت
دیگر است که علی با حق است وحق با وے۔
و برآورد ابن مردویه از عائشه رضی الله
عنها که تحقیق وقتیکه پے کرده شد شتر وے و داخل شد
بخانهٔ در بصره پس گفت برادر او محمد ابن ابی بکر صدیق رضه
یاد دہاند ترا خدا را نشد یعنی گم شده جستن و شعر خواندن
یاد میداری روزیکه حدیث بیان کردی مرا از وی صلی الله
علیه وآله وسلم که فرمود حق ہمیشه خواہد ماند با علی و علی با حق ہرگز مختلف
نخواہند شد و نه متفرق فرموده عائشه رضه بلے۔

و در فصل ثالث باب مذکور مے فرماید۔
و اخرج الدیلمی عن ابن عمر قال قال رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم لو ان السموات والارض موضوعتان فی کفۃ وایمان علی فی کفۃ لرجح ایمان علی و در فصل سابع باب مذکور میفرماید اخرج احمد بسند صحیح عن ابن عمر قال لقد اوتی ابن ابی طالب ثلث خصال لأن تکون لی واحدۃ منھن احب الی من حمر النعم زوجہ رسول اللہ صلے علیہ وآلہ وسلم بنتہ ولدت لہ وسد الابواب الا بابہ واعطاہ الرایۃ یوم خیبر
و صاحب صواعق محرقہ در فصل ثانی باب تاسع میفرماید
و اخرج الترمذی عن ابن عمر قال آخی النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بین اصحابہ فجاء علی تدمع عیناہ فقال یا رسول اللہ اخیت بین اصحابک ولم تؤاخ بینی وبین احد فقال صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم انت اخی فی الدنیا والآخرۃ و صاحب مفتاح النجا در فصل خامس عشر از باب ثالث میگوید
اخرج الطبرانی عن ابن عمر رضی اللہ عنہما وغیرہ ان رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم قال بغدیر خم من کنت مولاہ فعلی مولاہ اللھم وال من والاہ وعاد من عاداہ۔
و در فصل سادس عشر از باب مذکور میفرماید
اخرج الحافظ ابو بکر احمد بن عبد الرحمن الجوالشیرازی فی کتاب القاب الرجال وابن النجار فی تاریخہ عن ابن عمر رضی اللہ عنہما ان رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم قال اللھم

برآورد دیلمی از ابن عمرؓ کہ گفت فرمود آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اگر آسمان و زمین ہر دو در یک پلہ داشتہ شوند و ایمان علی در یک پلہ ہر آئینہ مرجح باشد ایمان علی رضی اللہ عنہ۔
برآورد امام احمد بسند صحیح از ابن عمر رضی اللہ عنہ کہ فرمود تحقیق داده شد ابن ابی طالب را سہ خصلت کہ اگر میشدے برائے من یکے از ان سہ دوست تر داشتے از شتران سرخ کتحذا گر دانیدہ ویرا رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از دختر خود و اولاد شد ویرا از ان و بند کردہ شدند دروازہ ہا مگر دروازۂ وے (یعنی دروازہ خانہائے صحابہ کہ در مسجد نبوی بودند ہمہ بند کردہ شدند مگر دروازہ خانہ حضرت امیر کرم اللہ وجہہ) و داد ویرا علم روز خیبر ۱۲
و برآورد ترمذی از ابن عمرؓ کہ گفت مواخاۃ کرد آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم میان اصحاب خود (مواخاۃ یعنی باکسے برادری کردن) پس آمد علی گریان و گفت یا رسول اللہ مواخاۃ کردی میان اصحاب خود و نکردی میان من و کسے پس فرمود صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم تو برادر من ہستی در دنیا و آخرت۔

برآورد طبرانی از ابن عمرؓ و غیروے کہ رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود یوم غدیر خم کہ کسیکہ باشم مولائے وے پس علی مولائے ویست۔
بار الٰہا دوست دار کسے کہ دوست دارد ویرا و دشمن دار کسے کہ دشمن دارد ویرا (غدیر خم موضعیست بجحفہ میان مکہ و مدینہ کذا فی المنتخب ۱۲)
برآورد حافظ ابو بکر احمد بن عبد الرحمن جوال شیرازی در کتاب القاب الرجال و ابن نجار در تاریخ خود از ابن عمرؓ کہ فرمود رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم بار الٰہا گواہی میدہم برائے شان

اللهم قد بلغت هذا اخی وابن عمی وصهری وابو ولدی اللهم کبت من عاداه فی النار - ودر فصل سابع عشر ازان باب میفرماید واخرج الطبرانی عن ابن عمر رضی الله عنهما ان رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم قال الا ارضیك یا علی انت اخی وو زیری تقضی دینی وتنجز موعدی وتبرء ذمتی فمن احبك فی حیوة منی فقد قضی نحبه ومن احبك فی حیوة منك بعدی ختم الله له بالامن والایمان ومن احبك بعدی ولم یرك ختم الله له بالامن والایمان وآمنه یوم الفزع ومن مات وهو یبغضك یا علی مات میتة جاهلیة یحاسبه الله بما عمل فی الاسلام - ودر فصل ثامن عشر ازان باب میفرماید - واخرج الطبرانی فی الکبیر عن ابن عمر رضی الله عنهما قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم من فارق علیا فارقنی ومن فارقنی فقد فارق الله انتهی -

بار آلها تبلیغ کردم که این برادر من است وپسر عم من ووداماد من و پدر اولاد من - بار آلها سر کوبی کن کسے را که دشمن دارد و برا در دوزخ -

بر آورد طبرانی از ابن عمر رضی الله عنهما که فرمود رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم آیا خوشنود نکنم ترا اے علی که تو برادر من هستی و وزیر من ادا خواهی کرد قرض مارا و وفا خواهی کرد وعدهٔ مارا و بری خواهی کرد ذمهٔ مالپس کسیکه دوست دارد ترا در حیات من پس تمام کرد اجل خود را کسیکه دوست دارد ترا در حیات تو بعد من خدا ویرا ختم سازد بامن و ایمان و هر که دوست دارد ترا بعد من ونه دید ترا خاتمه وی سازد خدا بامن و ایمان و پناه دهد ویرا روز قیامت و هر که مرد در حالیکه بغض میداشت از تو اے علی مرد بموت جاهلیت حساب خواهد کرد ویرا خدا از انچه که عمل کرد در اسلام

بر آورد طبرانی در معجم کبیر از ابن عمر که گفت فرمود رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم کسیکه مفارقت کرد از علی مفارقت کرد از من و کسیکه مفارقت کرد از من پس مفارقت کرد از خدا -

ومسند الوقت شاه ولی الله المحدث الفاروقی الدهلوی در ازالة الخفا عن خلافة الخلفا در مآثر امیر المومنین وامام المتقین اسد الله الغالب علی ابن ابی طالب میگوید که ازان جمله است که با آنحضرت قرابت قریبه داشت ودر شرافت نسب صاحب مرتبهٔ اعلی بود هو علی[1] بن ابی طالب بن عبد المطلب وامه فاطمة بنت اسد بن هاشم قال ابو عمر هی اول هاشمیة ولدت هاشمیا پس مرتضے واخوة او اول آن جماعت اند که از جانب پدر و مادر هر دو هاشمی باشند وبعد ازو سے حضرات حسنین رضے الله عنهما وبعد ازایشان امام محمد باقر وعبد الله محض واخوة او بهمین صفت بوده اند وجناب نبوی صلی الله علیه وآله وسلم در باب فاطمه بنت اسد میفرمودند کانت امی بعد امی التی ولدتنی ان اباطالب کان یضع الصنع ویکون له المأدبة وکان یجمعنا علی طعامه

[1] آن علی ابن ابی طالب ابن عبد المطلب ومادر وے فاطمه بنت اسد بن هاشم ابو عمر گفته که وی اول هاشمیه بود که زاید هاشمی را ۱۲
[2] بود مادر من بعد مادر سے که زائید مارا وبود ابو طالب که کار میکرد وسے بود برائے وے ضیافت وجمع میکرد مارا بر طعام خود

فکانت هذه المرة تفضل منه شیئا فاعدنیه اخرجه الحاکم وہم دران کتاب بعد سرد احادیث و آثار دالہ بر فضائل و مناقب آنحضرت مینویسد این ہمہ سوابق اسلامیہ حضرت مرتضیٰ رضی اللہ عنہ و احادیث دیگر کہ متضمن سائر خصائل وے کرم اللہ وجہہ زیادہ است از انکہ احصائے آن در حوصلہ آید مینمود ہم کہ جملہ صالحہ ازان احادیث درین اوراق برگزیم اخرج الحاکم عن احمد بن حنبل قال ما جاء لاحد من اصحاب من الفضائل ما جاء لعلی بن ابی طالب رضی اللہ عنہ عبد ضعیف گوید سبب تعین اجتماع دو جہت است در مرتضیٰ رضی اللہ تعالیٰ عنہ یکے رسوخ او در سوابق اسلامیہ چنانکہ قدمے پیشتر ازان بیان کردیم دوم قرب قرابت او با آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم و آنجناب او صل ناس بارحام و اعرف ناس بحقوق قرابت بودند باز چون عنایت الٰہی مشاہدہ نمود حضرت مرتضیٰ را در کنار تربیت آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم انداخت مرتبہ قرابت دوبالا شد و کرامت دیگر در کار او کردند رضی اللہ تعالیٰ عنہ باز چون حضرت فاطمہ زہرا رضی اللہ عنہا در عقد او دادند مزید فضیلت باو یار شد باز در ایام خلافت او چون اختلاف بوقوع آمد و خواطر اہل مصر ازو برگشت بقیہ اصحاب جناب نبوی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در رفع این فتنہ مساعی جمیلہ مبذول داشتند و ہر تیر کہ در ترکش اوشان بود صرف کردند شکر اللہ سعیہم لازین جہت دائرہ روایت احادیث فضائل او کشادہ تر شد بعضے بدرجہ تواتر و بعضے آخر بدرجہ حسان رسید باز چون فتنہ تشیع سر برآورد و جماعت بیباکان پا از حد اعتدال بیرون نہادہ وضع احادیث پیدا کردند تر ویجا لبدعتہم وسیعلم الذین ظلموا ای منقلب ینقلبون بالجملہ ما ازیں ہر دو قسم احادیث موضوعہ و احادیث شدیدۃ الضعف کہ بکار متابعات و شواہد نمی آید تجاشی داریم و آنچہ در مرتبہ صحت و حسن است یا ضعف متحمل وارد آنرا روایت میکنیم الی آخر ما قال وقد من الاحادیث المتواترۃ والحسان وغیرہا فی فضائلہ رضی اللہ عنہ کاتب الحروف گوید کہ چون عدد احصار فضائل آنجناب مقدور بشر نیست ناچار اکتفا بر قدر اجمالی ازان کردہ باقتضائے وقت و حال اندکے از فضائل سیدۃ النساء فاطمۃ الزہرا علیہا السلام و نیرین آخرین حضرت سبطین امام حسن و امام حسین علیہما السلام از صحائف ثقات اہل سنت مذکور مے شود۔

فضائل حضرت سیدۃ النساء فاطمۃ الزہرا علیہا السلام

صاحب مفتاح النجا در فصل رابع باب رابع میفرماید اخرج الخطیب عن عائشۃ رضی اللہ تعالیٰ عنہا

بر آورد خطیب از عائشہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا

پس بود این زن کہ زیادہ میکرد از وے چیزے را کہ دوبارہ میفرستادم و آن برآمدہ این را حاکم ۱۲ برآورد حاکم از امام احمد ابن حنبل کہ گفت نیامد برائے کسے از اصحاب فضائل چنانکہ آمد برائے علی ابن ابی طالب رضی اللہ عنہ ۱۲ و خواہند دانست طالبان کہ بکدام جا باز خواہند گشت ۱۲ تا آخر آنچہ کہ گفت و مسلسل بیان کرد از احادیث متواترہ و حسن و غیرہ در فضائل وی رضی اللہ عنہ

قالت قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم اذا کان یوم القیامة نادی منادٍ یا معشر الخلائق طاطأوا رؤسکم حتی تجوز فاطمة بنت محمد صلی الله علیه وآله وسلم و ایضاً در فصل مذکور مے فرماید اخرج الحاکم عن عائشة رضی الله تعالیٰ عنها قالت قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم بفاطمة یا فاطمة الا ترضین ان تکونی سیدة نساء العالمین و سیدة نساء المؤمنین و سیدة نساء هذه الامة و نیز در مقام مذکور مے فرماید اخرج الطبرانی عن ابن عمر رضی الله عنهما ان النبی صلی الله علیه وآله وسلم قال لکل بنی انثی فان عصبتهم لابیهم ما خلا ولد فاطمة فانی انا عصبتهم وانا ولیهم و صاحب صواعق در فصل ثانی باب حادی عشر حدیث مذکور را باین الفاظ نقل کرده

الحدیث الحادی والعشرون اخرج الطبرانی عن ابن عمر رضی الله عنهما ان النبی صلی الله علیه وآله وسلم قال لکل بنی انثی عصبتهم لابیهم ما خلا ولد فاطمة فانی انا عصبتهم وانا ابوهم انتهی۔

فضائل حسنین علیهما السلام

صاحب مفتاح النجا در فصل رابع باب خامس مے فرماید اخرج ابو نعیم فی الحلیة عن ابی بکر رضی الله تعالیٰ عنه قال کان النبی صلی الله علیه وآله وسلم یصلی بنا فیجیئ الحسن و هو ساجد و هو اذ ذاک صغیر فیجلس علی ظهره و مرة علی رقبته فیرفعه النبی صلی الله علیه وآله وسلم رفعا رفیعا

کہ گفت فرمود پیغمبر خدا صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم وقتیکہ خواہد بود روز قیامت منادی ندا خواہد کرد کہ اے طائفہ خلائق سر در پیش بیفگنید تا کہ بگذرد فاطمہ دختر محمد صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم۔

برآورد حاکم از عائشہ رضی اللہ عنہا کہ گفت فرمود رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم بفاطمہ کہ اے فاطمہ آیا راضی نمیشوی کہ باشی سردار زنانِ عالم و سردار زنانِ مومنین و سردار زنانِ این امت۔

برآورد طبرانی از ابن عمر رضے اللہ عنہما کہ فرمود نبی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم ہر بنی را کہ اولاد دختر است عصبہ شان از جانب پدر شان اند سوائے اولاد فاطمہ پس منم عصبہ شان و ولی شان ام۔

حدیث بست و یکم برآورد طبرانی از ابن عمر رضے اللہ عنہما کہ فرمود آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم ہر بنی را کہ اولاد دختریست عصبہ شان مے باشد از جانب پدر شان سوائے اولاد فاطمہ پس منم عصبہ شان ام و پدر شان (عصبہ یعنی آنانکہ وارث کسے شوند و در فرائض عصبہ ہر کسے کہ خویش کسے باشد و او را حصہ معین و فریضہ معلوم نباشد و بعد از اہل فرائض ہر چہ بماند بگیرد کذا فی المنتخب ۱۲

برآورد ابو نعیم در حلیۃ الاولیا از ابی بکر رضے اللہ تعالیٰ عنہ گفت بود نبی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ نماز مے خواند با ما پس آمد حسن در انحالیکہ نبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در سجدہ بود و وی در نیوقت صغیر بود پس بنشست بر پشت آنحضرت و یکبار بر گردن وی پس برداشت او را نبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بلند کردہ

فلما فرغ عن الصلوة قالوا یا رسول الله انك
تصنع بهذا الصبی شیئا لا تصنعه باحد فقال
النبی صلی الله علیه وآله وسلم ان هذا ریحانتی
وان هذا ابنی سید وعسی ان یصلح الله تعالی به
بین فئتین من المسلمین ودر فصل ثالث باب مذکور مذکور
اخرج الطبرانی عن عمر وغیره وابن عساکر عن
عائشه رضی الله عنها وغیرها وابن الاخضر
عن ابن ابی بکر الصدیق رضی الله عنهم ان
رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم قال الحسن
والحسین سیدا شباب اهل الجنة ودر فصل رابع
باب مذکور میگوید اخرج ابن عساکر عن عائشة
رضی الله عنها ان النبی صلی الله علیه وآله
وسلم قال اللهم انی احب حسنا فاحبه واحب
من یحبه وصاحب صواعق در فصل ثالث از باب
حادی عشر میفرماید الحدیث الثامن والعشرون
اخرج ابن سعد والطبرانی عن عائشة ان
النبی صلی الله علیه وآله وسلم قال اخبرنی
جبرئیل ان ابنی الحسین یقتل بعدی بارض
الطف وجاءنی بهذه التربة فاخبرنی ان فیها
مضجعه وصاحب صواعق در فصل ثالث از باب
حادی عشر میفرماید الحدیث الحادی عشر اخرج
ابن عساکر عن علی وعن ابن عمر وابن ماجه
والحاکم عن ابن عمر والطبرانی عن قرة وعن
مالك بن الحویرث والحاکم عن ابن مسعود
ان النبی صلی الله علیه وآله وسلم قال ابنای
هذان الحسن والحسین سیدا شباب اهل الجنة
وابوهما خیر منهما ودرین فصل در تحت ذکر حدیث

وقتیکه از نماز فارغ گشت صحابه عرض کردند یا رسول الله
میکنی باین بچه انچه نمیکنی با کسے فرمود نبی صلے الله علیه وآله وسلم
هر آئینه این ریحانهٔ من است وپسر من سید است
وقریب است که صلح کند الله تعالے بسبب وے
میان دو طائفه مسلمین۔
برآورد طبرانی از عمر رضے الله عنه وغیره وابن عساکر از
عائشه رضے الله عنها وغیره وے وابن اخضر از حضرت
ابی بکر صدیق رضے الله عنه که فرمود رسول الله
صلے الله علیه وآله وسلم که حسنؓ وحسینؓ سردار جوانان
اهل جنت اند۔
برآورد ابن عساکر از عائشه رضی الله عنها که
فرمود آنحضرت صلے الله علیه وآله وسلم بار الها
من دوست میدارم حسنؓ را پس دوست دار
تو او را ودوست دار کسے را که دوست دارد او را۔
حدیث بست وهشتم برآورد ابن سعد وطبرانی از
عائشه رضے الله عنها که فرمود نبی صلے الله علیه وآله
وسلم که خبر داد مرا جبرئیلؑ که پسر من حسینؓ قتل خواهد شد
بعد من در زمین طف که موضعے است نزدیک کوفه کذا فی المنتخب
وآورد پیش من خاک آنمقام وخبر داد مرا که درین خاک خوابگاه
وے یعنی مدفن خواهد بود۔
حدیث یازدهم برآورد ابن عساکر از حضرت علی رضے الله
عنه وابن عمر رضے الله عنهما وابن ماجهؓ وحاکمؓ از ابن
عمر رضے الله عنهما وطبرانی از قرهؓ ومالک ابن الحویرثؓ
وحاکم از ابن مسعود رضے الله عنه که فرمود
نبی صلے الله علیه وآله وسلم این هر دو پسران من
حسنؓ وحسینؓ سردار جوانان جنتیان اند وپدرشان بهتر
ازین هر دو است۔

سابع والعشرون میفرماید واخرج ابن سعد عن عمران ابن سلیمان قال الحسن والحسین اسمان من اسماء اهل الجنة ما سمیت العرب بهما فی الجاهلیة واخرج البخاری عن عبد الرحمن بن ابی نعیم قال سمعت عبد الله بن عمر رضی الله عنهما وسأله رجل عن المحرم یقتل الذباب قال اهل العراق یسألون عن الذباب وقد قتلوا ابن بنت رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم وقال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم هما ریحانتای من الدنیا

وبر آورد ابن سعد از عمران ابن سلیمان کہ گفت حسن و حسین دو اسم اند از اسماء جنتیان نہ نام نہادند بآن عرب در زمان جاہلیت۔

وبر آورد بخاری از عبد الرحمن ابن ابی نعیم کہ گفت شنیدم عبد اللہ ابن عمر را رضی اللہ عنہما و پرسیدش مردے در باب قتل مگس محرم را گفت اہل عراق می پرسند از قتل مگس و حالانکہ قتل کردند نواسۂ رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم را در انحالیکہ فرمود رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ این ہر دو ریحان من اند از دنیا۔

نظم

اگر عمرے بیارایم سخن را — نشاید نظم من نعت حسن را
سخن گیرم کہ جز در عدن نیست — سزاے وصف اخلاق حسن نیست
سخن گر بگذرد از چرخ اخضر — ہنوز از وصف او باشد فروتر
کمالش گرچہ نزد ما ست ظاہر — زبان ما ز مدح او ست قاصر
دو گیتی را وجودش زیب و زین است — نظیر او اگر خواہی حسین است

فصل دوم در کیفیت کفالت ابو طالب مر آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم را مع فضائل عامہ جناب امیر علیہ السلام

فاضل میبذی در فواتح گوید فاتحہ سابعہ در فضائل و احوال مرتضے علیہ السلام بر وفق حدیث و قرآن قدیم و انه فی ام الکتاب لدینا لعلی حکیم پدر او ابو طالب بن عبد المطلب بن ہاشم بود و یک دقیقہ از دقایق تقویت نبی علیہ الصلوٰۃ والسلام فرو نگذاشت و بآن حضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم محبت تمام داشت و از اشعار او فہم مے شود کہ تصدیق بہ نبوت داشتہ لیکن از حمیت تلفظ کلمہ نہادت نے نمود و تفصیل آن در حرف دال و عین و لام خواہد آمد انشاء اللہ تعالے و نظم او ست ؎

ان علیا وجعفرا ثقتی	عند طعم الزمان ان کربا	واللہ لا اخذل النبی ولا	یخذله من بنی ذو حسب
لا تخذلا وانصرا ابن عمکما	لا خی لا می من بینهم وابی	و مادر علی رضی اللہ عنہ فاطمہ بنت اسد بن ہاشم بود	

ہر آئینہ این کتاب محبت است در لوح محفوظ نزدیک ما ہر آئینہ این کتاب بلند قدر باحکمت است ۱۲ منہ شیخ علی و جعفر ہر دو مقربین نزدیک ناپائداری زمانہ و سختی با قسم بخدا کہ رسوا کنم نبی را و نہ رسوا خواہد کرد و یرا مقتضے صاحب حسبہ رسوا کنید بلکہ مدد و بید پسر عم خود را و برادر

وابن اثیر گوید او ایمان بحضرت رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم آورد و ہجرت بمدینہ کرد و یافعی گوید آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم او را بقمیص خود تکفین فرمودہ و خود او را دفن کرد و گفت کانت[۱] احسن خلق اللہ صنیعا الیّ بعد ابی طالب و او مرتضے را اسد نام کرد و ابو طالب علی گفت و گفت سمیتہ[۲] بعلی کی یدوم لہ عن العلو و خیر العز ادومہ و مثل این در شان حضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم گفتہ

اتانی[۳] نبی بعد یاس و فترۃ من اللہ	والاوثان فی الارض تعبد
وشق لہ من اسمہ لیجلہ	فذو العرش محمود وھذا محمد
از مہر علیؑ کسے کہ یابد عرفان	نامش ہمہ دم نقش بود بر دل و جان
این نکتہ طرفہ بین کہ ارباب کمال	یابند ز بینات نامش ایمان

و حافظ مجد الدین فیروز آبادی در سفر السعادۃ و شیخ عبد الحق در شرح آن گوید کہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کنیت کرد امیر المؤمنین علیؑ را بہ ابو تراب و با کنیت اول کہ ابو الحسن است جمع کرد و این کنیت دوست تر و گرامی تر بود بعلی از کنیت اول از جہت تواضع و محبت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و قصۂ تکنیۂ وے رضے اللہ عنہ باین کنیت چنانچہ بخاری و مسلم از سہل بن سعد ساعدی آوردہ اند آنست کہ گفت در آمد وے کرم اللہ وجہہ بر فاطمہ رضی اللہ عنہا پس ستر بیرون رفت و خپسید در مسجد و چون حضرت رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم در بیت فاطمہؓ در آمد و علی را ندید پرسید کجاست ابن عم تو یعنی علیؑ و این بر عادت زبان عرب است کہ گویند و نخواست کہ زوج تو یا مانند آن گوید فاطمہ رضی اللہ عنہا گفت کہ میان من و وے چیزے واقع شدہ پس غضب کرد و بیرون رفت و قیلولہ نزد من نکرد پس آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم کسے را فرمود کہ ببیند کجاست علیؑ آن کس آمد و گفت یا رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم ہست در مسجد خواب میکند پس آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم در مسجد بر سر وے آمد و دید کہ بر پہلو خفتہ و ردائے او از پہلو افتادہ و بدن شریفش گرد آلود شدہ پس آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود قم یا اباتراب قم یا اباتراب از آنروز کنیت او ابو تراب شد و مخالفان و معاندان ویرا باین کنیت مے خواندند و بہ تنقیص و تحقیر وے خیال میکردند و حال آنکہ در وے کمال تعظیم و تکریم او بود ؎ خاک شو خاک تا بروید گل ✤ کہ بجز خاک نیست مظہر کل۔ بعض اہل تحقیق از ارباب تصوف را در ان اسم اشارہ ہائے دقیق و معانی بلیغ است کہ دلالت بر کمال رتبہ و نہایت فضیلت او دارد و تراب را اشارہ بوجود اہل توحید و فنا دارند پس حاصل معنی ابو تراب آن شود کہ وے رضی اللہ عنہ اصل و مقتدا و امام و مرجع طائفۂ فقر و ارباب فنا و اہل کمال است چنانچہ منتہائے سلاسل مشائخ طریقہ بذات شریفۂ او ست و ہمینی جناب حقایق آیات صاحب الاسرار و الانوار جمال الدین خواجہ محمد باقی قدس سرہ در بعضے کلمات خود

---

[۱] بود عمدہ تر خلق اللہ بہ افعال نزد من بعد ابی طالب ۱۲ [۲] نام نہادم ویرا بہ علی تا کہ ہمیشہ ماند ویرا علو یعنی بزرگی و بہترین عزت آنست کہ پائدار باشد ۱۲ [۳] آمد مارا نبی بعد مردمان و مدت فترۃ یعنی زمان میان دو پیغامبر) انعذاد انحالیکہ پرستش بتان میشد در زمین و شکایت کنند بآن

در رشتهٔ نظم آورده است نظم

من حاصل این خطاب گویم — مضمون ابوتراب گویم
خاک اند جماعتے که مردند — هستی بخدائے خود سپردند
از سطوت نور در شکسته ٭ — در آب بقا فرو نشسته ٭
گردی نه بپشت پائے ایشان — در دیدهٔ کف پائے خود چه امکان
سر حلقهٔ خاکیان علی بود — سر سلسلهٔ جهان علی بود
زان بحر دو نهر تند بگشود — یکسو حسن و حبیب و داؤد
معروف و سری جنید بغداد — کز وی طرقے کثیره بگشاد
یکسوے دگر لطیفهٔ پاک — مستور بزیر پردهٔ خاک
سبطین رسول و زین عباد — پس باقر و صادق نکوزاد
این سلسله از طلائے ناب است — این خانه تمام آفتاب است
معنی ابوتراب این است — تفسیر اشاره انچنین است

و بامثال این اشاره تصریح کرده اند جماعتے از اکابر صوفیه چون مولانا اسمعیل ابن محمد البخاری در شرح تعرف و قدوهٔ نقشبندیه خواجه محمد پارسا در فصل الخطاب و مولانا الجامی النقشبندی در شواهد النبوة و دیوان اشعار و غیرهم فی غیرها صفی ابن الحسین در رشحات مے نویسد که عارف جامی هرگاه که بشرف زیارت حریم حرمت نجف که قبلهٔ عزت و شرف است مشرف شد بدیهةً انشاد کرد

غزل

قد بدا أ منشهد مولای آنجا مجملی — که مشاهد شد ازان مشهدم انوار جلی
رویش آن منظر صافی است که بر صورت اصلی — آشکار است درو عکس جمال ازلی
چشم از پرتو رویش بخدا بنیاد — جائے آن دارد اگر کور شود معتزلی
زنده عشق نمرده است و نمیرد هرگز — لایزالی بود این زندگی و لم یزلی
در جهان نیست متاعے که ندارد بدلے — خاصهٔ عشق بود منقبت بے بدلی
دعوے عشق و تولا مکن اے سیرت تو — بغض ارباب دل از بیخ ردی و دغلی
مشک بر جامه زدن سود ندارد چندان — چونکه در جامه گرفتار بگنده بغلی
چون ترا چاشنی شهد محبت نرسید — از شه نحل چه حاصل ز لباس عسلی

جامی از قافله سالار رهِ عشق ترا
گر به پرسند که آن کیست علی گوی علی

ا بتحقیق ظاهر شد مشهد مولائے من پس بخوانان شتر مرا ۱۲ ۲ اشاره است بانکه لقب آنحضرت یعسوب المؤمنین بود و یعسوب بمعنی امیر گلان شهد ۱۲

وبعد از زیارت مشهد مقدس و مرقد منور حضرت امیر کرم الله وجهه و رضوان الله علیه قصیده فائزه
در منقبت آنحضرت بسلک نظم در آورده که اینست **قصیده**

اصبحت[1] زائرالک یا تحفة الشرف — بهر نثار مرقد تو نقد جان بکف
تو قبلهٔ دعائی و اهل نیاز را — روی امید سوی تو باشد ز هر طرف
مے بوسم آستانهٔ قصر جلال تو — در دین اشک عذر تقصیر ما سلف
گر پرده های چشم مرصع بگوهرم — فرش حریم قبر تو گردد ز هی شرف
خوش حالم از تلاقی خدام حضرت — با شکنم تلافی عمریکه شد تلف
رو کرده ام ز جمله اکناف سوی تو — تا گیرم ز حادثهٔ دهر در کنف
دارم توقع این که مثال رجای من — یابد ز کلک فضل تو توقیع لاتخف
بر روی عارفان تو مفتوح گشته است — ابواب کنت کنز[2] به مفتاح من عرف
جز گوهر ولای ترا پرورش نداد — هر کس که با صفای درون زاد چون صدف
خصم تو سوخت در تب و بت چو بولهب — نادین از زبانهٔ قهرت هنوز تف
نسبت کنندگان کف جود ترا به بحر — از بحر جود تو نشناسند غیر کف[3]
رفت از جهان کسیکه نه پے در پے تو رفت — لب پر نفیر یا اسفا دل پر از اسف
اوصاف آدمی نبود در مخالفت — ستر پدر که یافت ز فرزند ناخلف
زان پایه برتری تو که کنه کمال تو — واماندن سهام خیالات را هدف
ناجنس را چه حد که زند لاف حب تو — او را بود بجانب موهوم خود شغف
جنسیت است عشق و موالات را سبب — حاشا که جنس گوهر رخشان بود خذف
مشکل بود ز خوان نوالت نوالهٔ یابد — خر سیرتے که دین برآبست یا علف
مه بے کلف ندید کسے وین عجب که هست — خورشید وار ماه جمال تو بے کلف
بر کشف سر لوکشف[4] آنرا کجاست دست — کز پوست پا برون نه نهاد است چون کشف

جامی ز آستان تو کانجا پے سجود
هر صبح و شام اهل صفا مے زند صف

گردے بدین رفت و بجیب صبا نهفت — اهدیٰ[5] الی احبته اشرف التحف

انتهی قال الحرانی وهو احد الفقهاء المحدثین سلسلة اهل الطریق تنتهی من کل وجه — گفت حرانی که یکے از فقهاے محدثین است که سلسله اهل طریق (یعنی صوفیه) منتهی میشود از هر طریق

[1] صبح کردم ز زیارت کنان تو اے سرور ۱۲ [2] این اشاره است بسوی از شاد شریف لو کشف الغطاء لما ازددت یقینا یعنی اگر پرده برانداخته شود هرآئنه یقین من زیاده نگردد ۱۲ [3] هر یه دهد بسوئے احباب خود بذر گزین تحفه ۱۲

من جهة المشائخ والمریدین الی اهل البیت
فجهات طرق المشائخ ترجع عامتها الی تاج العارفین
ابی القاسم الجنید وابو القاسم اخذها من خاله
السری والسری ایتم بمعروف وکان معروف مولی
علی موسی الرضا وهو عن آبائه رضی الله تعالی
عنهم فرجع الکل الی علی کرم الله وجهه انتهی ما نقل
الفاضل عبد الرؤف محمد المناوی المحدث الشافعی
فی شرح الجامع الصغیر والیه الاشارة فی الآیة
انا لما طغی الماء حملناکم فی الجاریة لنجعلها لکم
تذکرة وتعیها اذن واعیة مع حدیث الا ان
مثل اهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح من رکبها
نجا ومن تخلف عنها هلك وفی لفظ غرق رواه
احمد وابن جریر والحاکم عن ابی ذر الغفاری
والصولی من جهة الرشید عن آبائه عن ابن عباس
والبزار عنه عن ابن الزبیر وحدیث سألت الله
ان یجعلها اذنك یا علی فقال علی ما سمعت
من رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم شیئا
فنسیته وحدیث یا علی ان الله امرنی ان ادنیك
وا علمك لتعی انزلت هذه الآیة
وتعیها اذن واعیة فانت اذن
واعیة لعلی

شائخ و مریدین بسوے اہل بیت پس جہات
طرق مشائخ بالعموم راجع میشوند بسوے تاج العارفین
ابی القاسم جنید و ابو القاسم گرفت آنرا از خال خود
حضرت سری سقطی و وے اقتدا کرد بمعروف کرخی
و وے بود غلام حضرت امام علی موسی رضا رضی الله تعالی
عنه و او گرفت از آبائے خود رضی الله عنهم پس راجع شد
همه طرق جانب علی کرم الله وجهه انتهی آنست آنچه نقل کرد فاضل
عبد الرؤف محمد مناوی محدث شافعی در شرح جامع صغیر و بسوے
همین اشاره است در آیه کریمه انا لما طغی الماء الخ یعنی بتحقیق
وقتیکه از حد گذشت آب سوار کردیم شما را بکشتی روان تا
بکنیم این مقدمه را برائے شما پندے و یاد دارد آنرا گوش
یاد دارنده مع حدیث الا ان مثل اهل بیتی کمثل الی آخره
یعنی خبردار بتحقیق داستان اهل بیت من میان شما مثل کشتی
نوح است که هر که سوار شد بر آن نجات یافت و هر که باز ماند ازان هلاک شد
و در لفظ است غرق یعنی غرق شد روایت کرد این را احمد و ابن
جریر و حاکم از ابی ذر غفاری و صولی از جهت رشید از آبائے خود از
ابن عباس و بزار از وے و از ابن الزبیر و حدیث سألت الله الخ
یعنی سوال کردم خدا را اینکه گرداند ترا گوش خدائے علی پس گفت علی نشنیدم
از رسول الله صلعم چیزیکه فراموش کرده باشم آنرا و این حدیث که
ائے علی بتحقیق حکم کرد مرا خدا اینکه دور دارم ترا و تعلیم کنم ترا تا که یاد دارنده نازل
کرده شد این آیت و تعیها اذن واعیه پس تو گوش نگهدارنده علم من هستی۔

وقدوة الاماجد والاکابر مولانا شاه عبد العزیز المحدث الدهلوی فتح العزیز میفرمایند یعنی تا بگردانیم آن کشتی را برائے
شما یادگار و در هر جا که خوف غرق داشته باشید و خواهید که سطح آب را قطع کرده از ملکے بملکے و از کنارے
به کنارے انتقال نمائید همین قسم خانه روانی از اجسام نباتیه چوبی درست کرده بکار برید و بتامل عقلی
پے برید که نجات از ثقل طبعی گناهان که مانند آب غرق کننده اند و در قعر هاویه مے اندازند بدون آنکه توسل
بکسانے کرده آید که خود را از ظرف اللطف اللطفا ساخته باشند مانند چوب که خود را ظرف هوائے لطیف
کرده است ممکن نیست۔ پس بهر نوع که ممکن شود خود را در دل آن ظروف لطیفه جا باید داد که برکت آن

لطیف کہ مظروف آن ظروف است شامل حال ما ہم شود و بحکم آنکہ ما ہم مظروف آن ظروفیم و آن لطیف ہم مظروف آن ظروف ست اتحاد ظرف بآن لطیف بہم رسانیم و خود را از ثقل گناہان وارہانیم و آن ظروف لطیفہ در ہر وقت کمیاب و نادر الوجود میباشد لاجرم در طلب و تفتیش آنہا باید شد و بدل و جان در متابعت آنہا باید کوشید کہ در دلہائے آنہا جا پیدا کنیم و برائے این است مرحومہ آن ظروف لطیفہ اہل بیت مصطفوی اند علیہ السلام کہ محبت و متابعت ایشان موجب آن میگردد کہ در دلہائے آنہا این کس را جائے پیدا شود چون آن دلہا از نور لطیف حضرت باری جل اسمہ معمور و مملو است بسبب مشارکت ظرف و مجاورت مکان با آنجناب مناسبتے پیدا آید کہ در دفع ثقل طبعی گناہان حکم تریاق دارد ولیغم صاقیل ۵ مور بیچاں ہوس کرد کہ در کعبہ رسد ❊ دست در پائے کبوتر زد و ناگاہ رسید

و لہذا در حدیث شریف وارد است مثل اہل بیتی فیکم مثل سفینۃ نوح من رکبہا نجی و من تخلف عنہا غرق یعنی مثال اہل بیت من در شما مثل کشتی حضرت نوح علیہ السلام است ہر کہ سوار شد در آن کشتی از طوفان نجات یافت و ہر کہ پس ماند از آن کشتی غرق طوفان گشت و وجہ تخصیص حضرات اہل بیت علیہم السلام باین مزیت و فضیلت آنست کہ کشتی نوح علیہ السلام صورت کمال علمی آنجناب و حضرات اہل بیت را نیز حق تعالیٰ صورت کمال علمی جناب خاتم المرسلین گردانیدہ بود کہ عبارت از طریقت است زیرا کہ کمال علمی آنجناب بدون مناسبت شخصی با آنجناب در قوائے روحیہ در عصمت و حفظ و فوت و سماجت متصور نیست کہ در کسے جلوہ گر شود و این مناسبت بدون ولادت و علاقہ اصلیت و فرعیت ممکن الحصول نیست پس این کمال را با جمیع شعب آن کہ معدن ولایات مختلفہ است درین مجرے جاری کردند و از ہمین نادان ریختند و ہمین است معنے امامت کہ یکے مرد یگر را از ایشان بآن وصی ساخت و ہمین است آنکہ این بزرگواران مرجع سلاسل اولیائے امت شدند و ہر کہ تمسک بحبل اللہ مے نماید چارنا چار سند استفاضہ او باین بزرگواران منتہی میگردد و درین کشتی مے نشیند بخلاف کمال علمی آنجناب کہ بیشتر در صحابہ کرام جلوہ گر ماند زیرا کہ انطباع آن کمال را صحبت تلمیذ با استاد تا مدت دراز تفطین امر ضیات او آموختن آئین در آمد و حل مشکلات و استخراج مجہولات از ضروریست و لہذا فرمودہ اند کہ اصحابی کالنجوم بایہم اقتدیتم اہتدیتم چون قطع دریائے حقیقت بدون جناح علمی و جناح علمی ممکن نیست مرد مسلمان را ہر دو جناح تمسک ضرور افتاد چنانچہ قطع دریا بدون سواری کشتی و مراعات حال نجوم تا بسمت توجہ را از غیر سمت توجہ امتیازے حاصل شود ممکن نیست و لہذا فرمودہ اند دتیعہا یعنی یا وارد قصہ این کشتی را و کیفیت نجات از غرق طوفان را کہ مومنین را باین تدبیر حاصل شد اذن داعیہ یعنی گوشے کہ یاد دارند این قسم امور است در حدیث شریف وارد است کہ چون این آیت نازل شد

۵ اصحاب من مثل ستارہ ہا ہستند ہر کہ اقتدا کنید ہدایت خواہید یافت ۱۲

آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم حضرت امیر المومنین مرتضےٰ علی کرم اللہ وجہہ را فرمودند کہ سألت اللہ ان یجعلها اذنك یا علی و تخصیص حضرت امیر المومنین باین شرف و مزیت برائے ہمین نکتہ است کہ مبنی کشتی بودن اہل بیت بدون توسط حضرت امیر متصور نبود زیرا کہ اہل بیت آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ قابل امامت این طریق بودند در آن وقت صغیر السن بودند و تربیت ایشان بدیگرے حوالہ کردن منافی شان کمال آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم بود لاجرم قواعد نجات از ثقل گناہان را بحضرت امیر المومنین القا فرمودند و ایشان را امام ساختن و کمال علمی خود را بصورت ایشان متصور نمودن ضرور افتاد کہ ایشان بحکم ابوت آن کمال را تر و تازہ بصاحبزادہ ہا رسانند و این سلسلہ تا قیام قیامت بتوسط ایشان جاری ماند و لہذا حضرت امیر المومنین را یعسوب المومنین خطاب دادہ اند و معہذا حضرت امیر بسبب آنکہ در کنار آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم پرورش یافتہ بودند و علاقہ دامادی با آنجناب داشتند و از طفلی در ہر امر رفیق و شریک مانند حکم فرزند گرفتہ بودند و بسبب قرابت قریبہ کہ داشتند مناسبت کلی در قوائے روحانی با آنجناب ایشان را حاصل بود پس جناب امیر علیہ السلام گویا ظل و صورت کمال علمی آنجناب بودند کہ عبارت از ولایت و طریقت است و بدعائے آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم آن استعداد ایشان تضاعف پذیرفت و بہ نہایت مرتبہ کمال رسید چنانچہ آثار آن در ظاہر و باطن اولیا اللہ از ہر طریقہ و ہر سلسلہ ظاہر و ہویدا است و الحمد للہ۔ و لہذا محققین صوفیہ نوشتہ اند کہ شیخین حامل کمالات نبوت بودہ اند و حضرت امیر حامل کمالات ولایت و لہذا کار انبیا کہ جہاد با کفار و ترویج احکام شریعت و اصلاح امور ملت است از شیخین خوب سرانجام یافت و کار اولیا از تعلیم طریقت و ارشاد باحوال و مقامات سالکین و تنبیہ بر غوائل نفس و ترغیب زہد در دنیا از حضرت امیر بیشتر مروی گشت و عقلی است کہ استدلال بر ملکات نفسانیہ بصدور افعال مختصہ بآن ملکات میتوان کرد مثلاً اگر شخصے در ہر معرکہ ثبات میکند و در مقابلہ اقران و صنعت سیف و سنان کار از پیش مے برد دلیل صریح بر شجاعت نفسانیہ اوست بلکہ حب و بغض و خوف و رجا و دیگر امور باطنہ از ہمین راہ افعال و معاملات معلوم توان کرد بر ہمین قیاس امتیاز در کمالات باطنہ شخص کہ آیا از قسم کمال انبیا است یا از جنس کمال اولیا بمعارضہ او در یکے از دو کارخانہ عمدہ حاصل میشود و در حدیثے کہ شیعہ نیز در کتب خود آوردہ اند و ہو قولہ علیہ السلام انك یا علی تقاتل الناس علی تاویل القرآن کما قاتلتهم علی تنزیله اشارہ صریحہ باین تفرقہ و امتیاز است زیرا کہ مقاتلات شیخین ہمہ بر تنزیل قرآن بود پس گویا باز زمان شیخین بقیہ زمان نبوت بود و زمان حضرت امیر ابتدائے دورہ ولایت شد لہذا شیوخ طریقت و ارباب معرفت و حقیقت آنجناب را فاتح باب ولایت محمدیہ و خاتم ولایت مطلقہ نوشتہ اند و ازین است کہ سلاسل جمیع فرق اولیا و ائمہ بآنجناب منتہی میشود و مانند جداول از بحر عظیم منبعث میگردد چنانچہ سلاسل تلمذ فقہا شریعت

لہ بالا گذشت ۱۲ لہ تحقیق اے علی قتال خواہی کرد مردمانرا بر تاویل قرآن چنانکہ کردی بر تنزیل شدن صے ۱۲

و مجتهدین ملت بہ شیخین و نوآب ایشان مثل عبد اللہ بن مسعود و معاذ بن جبل و زید بن ثابت و عبد اللہ بن عمر
میرسد و شمہ از علوم ایشان میگیرد و معنی امامت کہ در اولاد حضرت امیر باقی ماند و یکے مرد یگرے را وصی آن
ے ساخت ہمین قطبیت ارشاد و متبوعیت فیض ولایت بود و لہذا الزام این امر بر کافہ خلایق از ائمہ اطہار
مروی نشدہ بلکہ یاران چیدہ و مصاحبان برگزیدۂ خود را بآن فیض خاص مشرف مے ساختند و ہر یکے را بقدر
استعداد او باین دولت مے نواختند این فرقہ بے فہم آنہمہ اشاطات ایشان را بر ریاست عامہ و استحقاق تصرف
در امور ملک و مال فرو آوردہ در ورطۂ ضلالت افتادہ اند و نیز ازین است کہ حضرت امیر و ذریۃ طاہرۂ او را تمام
امت بر مثال پیران و مرشدان مے پرستند و امور تکوینیہ را بایشان وابستہ میدانند و فاتحہ و درود و صدقات
و نذر و منت بنام ایشان رائج و معمول گردیدہ چنانچہ با جمیع اولیاء اللہ ہمین معاملہ است و نام شیخین درین مقدمات
کسے بر زبان نمے آرد و در فاتحہ و درود و نذر منت و عرس و مجلس کسے شریک نمے کند و امور تکوینیہ را
وابستہ بایشان نمیداند گو معتقد کمال و فضیلت ایشان باشد بر مثال انبیا مثل حضرت ابراہیم و حضرت
موسے و عیسے علیہم السلام زیرا کہ کمال ایشان مثل کمال انبیا مبنی بر کثرت و تفضیل و مغائرت است و کمالات
اولیا ہم ناشی از وحدت و جمع و غیبت اند پس اولیا را مرآت ملاحظہ فعل الٰہی بلکہ صفات او تعالے می توانند
کرد و انبیا و وارثان کمالات شان را غیر از علاقۂ عبدیت و رسالت خارجیہ علاقہ دیگر در فہم مردم حاصل
و باینجہت آنہا را مرآت ملاحظۂ او تعالے نمیتوانند کرد

فصل سوم در ایمان ابو طالب و دیگر اعمام آنحضرت صلے اللہ علیہ و آلہ وسلم

سید جمال الدین محدث در روضۃ الاحباب مے نویسند کہ از اعمام پیغمبر ما صلے اللہ علیہ و آلہ وسلم
غیر حمزہؓ و عباسؓ مسلمان نشدہ اند و ابو طالب و ابو لہب زمان اسلام را دریافتند لیکن حضرت
حق جل و علا توفیق ندادہ ایشان را کہ مسلمان شوند۔ جمہور علما برین اند و صاحب جامع الاصول آوردہ کہ
زعم اہل بیت آنست کہ ابو طالب مسلمان از دنیا رفتہ و اللہ اعلم بالصحۃ انتہے۔

و شیخ عبد الحق محدث دہلوی در مدارج النبوۃ مے آرد کہ چون عبد المطلب وفات یافت و عمر او صد و ده
و بروایتے صد و بیست و بروایتے صد و چہل بود ابو طالب را کہ عم اعیانی آنحضرت بود در عہدۂ کفالت
آنحضرت صلے اللہ علیہ و آلہ وسلم در آوردہ و اگرچہ زبیر بن عبد المطلب نیز عم اعیانی آنحضرت بود لیکن میان
عبد اللہ و ابو طالب زیادت محبت و ارتباط بود و وصیت کرد کہ محافظت وے باقصی الغایت نماید
و در روایتے آمدہ کہ آنحضرت صلے اللہ علیہ و آلہ وسلم را مخیر ساختند کہ کفالت کدام یکے از اعمام میخواہی
آنحضرت ابو طالب را اختیار کرد و ابو طالب باقصی الغایۃ و احسن وجوہ محافظت آنحضرت قبل از ظہور نبوت
و بعد ازان بتقدیم رسانید و بے وے طعام نمیخورد و جامۂ خواب آنحضرت بہ پہلوے خود راست میکرد

ودرون وبرون خانه اورا همراه داشتے وابوطالب در مدح آنحضرت اشعار بسیار دارد ازانجمله یکے اینست

۵	وشق له من اسمه ليجله	فذو العرش محمود وهذا محمد	

وحسان ابن ثابت رضی این بیت را تضمین کرده است وگفته - شعر

	الم تر ان الله ارسل عبده	باياته والله اعلى وامجد	
	وشق له من اسمه ليجله	فذو العرش محمود وهذا محمد	

گذافی روضة الاحباب ودر عهد کفالت ابوطالب نیز در مکه معظمه قحط افتاده بود ابن عساکر از عروه آورده که گفت قدوم آوردم مکه را ودران قحط سالے بود عظیم پس آمدند قریش نزد ابوطالب برائے استسقار پس برآمد وحال آنکه گرد وے کودکانند از قریش میان ایشان بود کودکے مثل آفتاب تابان که پرده ابر از روے وے برافتاده باشد پس گرفت اورا ابوطالب وبچسپانید پشت اورا بکعبه پس اشارت کرد آن کودک بانگشت خود بجانب آسمان وحال آنکه نیست در آسمان نشانے از ابر پس گرد آمد قطعهائے ابر از هر جانب وبرهم نشستند وباریدن گرفتند تا روان شد رودها وپر شد وادی ودرین قصیده گفته است ابوطالب در مدح آنحضرت شعر وابيض يستسقى الغمام بوجهه ☆ ثمال اليتامى عصمة للارامل واین بیت از قصیده ایست که گفت ابوطالب در مدح آنحضرت صلے الله علیه وآله وسلم محمد بن اسحاق این قصیده را زیاده بر هشتاد بیت ذکر کرده وگفته است که این ابیات را در وقتے گفت که قریش اجماع کردند بر پیغمبر صلے الله علیه وآله وسلم وتنفر کردند ازوے کسے را که اراده میکرد اسلام را ودرین ابیات هجو ومذمت قریش کرده در انکار وعداوت قریش مر اورا ترغیب نموده براطاعت واذعان وقبول وے صلے الله علیه وآله وسلم وابن التین گفته که درین ابیات دلالت است بر آنکه ابوطالب میدانست نبوت آنحضرت را پیش از بعثت باخبار بحیرا بفتح موحده وکسره مهمله وسکون تحتانیه ورا در آخر مقصور که نام او جرجیس بود وغیر او بشان وے صلی الله علیه وآله وسلم وشیخ ابن حجر عسقلانی گفته که انشاد ابی طالب این شعر را بعد از بعثت است ومعرفت ابوطالب نبوة آنحضرت را در بسیارے از اخبار آمده وباین تمسک کرده اند شیعه بر اسلام وے وگفته که دیدم من علی بن حمزه بصری را وکتابے را که جمع کرده است در وے اشعار ابوطالب وزعم کرده که وے مسلمان بود وبر اسلام رفته است از عالم وحشویه زعم کرده اند که وے کافر مرده است واستدلال کرده اند بر دعوے بچیزیکه نیست دلالت دران انتهے کلام ابن حجر - وعلماء احادیث مے آرند که دلالت دارند بر عدم قبول واذعان وے دعوت اسلام را ونیز مے آرند که آنحضرت صلے الله علیه وآله وسلم وقت وفات بر سر وے رفت ودعوت کرد واقع نشد از وے اجابت ونیز مے آرند

---

۱۵ وشق شگافته شد برائے وے اسم وے تا که بزرگی دهد پس صاحب عرش محمود است واین محمد ۱۲ ۱۵۲ آیا نے بینی که الله تعالے فرستاد بنده خود را به آیات خویش والله اعلے وبزرگ تر است وترجمه شعر دوم بالا گذشت ۱۵۳ یعنی آن مرد صبیح الوجه که از وسیله روے او ابر طلب آب میکنند همین است ماواے یتیمان وجائے پناه بیوگان ۱۲

که عباس پسر خود را نزد او برد و شنید از وے کلمه شهادت و بحضرت رسانید پس گفت اسلم عملک اسلام آورد عمل تو
یا رسول اللہ پس خوشحال شد آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم واللہ اعلم انتہی ما فی المدارج
یا رسول اللہ ۱۲
و در شرح سفر السعادۃ مے نویسد بدانکہ مشائخ حدیث و علماء سنت بر آن اند کہ ایمان ابو طالب
ثبوت نہ پذیرفتہ و در صحاح احادیث است کہ آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم در وقت وفات وے
بر سر وے آمد و عرض اسلام کرد وے قبول نکرد پس آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم گفت من ترا
استغفار کنم مرتر تا آن زمان کہ منع کردہ نشوم پس این آیۃ نازل شد ما کان للنبی والذین
آمنوا ان یستغفروا للمشرکین الخ و آنچہ از اقوال و افعال و اشعار و خطب کہ در حالت حیات خود کردہ
دلالت صریح دارد بر محبت و معرفت وے بنبوت آنحضرت را صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم و در بعض روایات
آمدہ کہ ابو طالب گفت واللہ یا ابن اخی اگر خوف آن نے بود کہ مردم خواہند گفت کہ وے این کلمہ از
جہت جزع و عجز موت گفتہ ہر آئنہ میگفتم آنرا و آنرا پنہان با تو بگویم و چون نزدیک رسید موت وے دید
عباس بجانب وے کہ لبہاے خود را مے جنبانید گوش نزدیک دہان وے برد شنید کہ کلمہ ایشان
میگوید گفت یا ابن اخی واللہ گفت برادر من کلمہ را کہ امر کردی او را بدان فرمود من نشنیدم ہمچنین آمدہ است
در روایت ابن اسحٰق کہ وے اسلام آوردہ شیخ ابن حجر در فتح الباری میگوید کہ معرفت ابو طالب بہ نبوت
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در بسیارے از اخبار آمدہ و تمسک کردہ اند بدان شیعہ بر اسلام وے
و استدلال کردہ اند بر دعوی خود بہ چیزیکہ دلالت ندارد بران و گفتہ کہ ما بیان کردہ ایم آنرا در ترجمہ ابی طالب
در کتاب الاصابہ فی معرفۃ الصحابہ انتہے مخفی نماند کہ مبحث اسلام ابوین بلکہ سائر آباے وے صلی اللہ علیہ وآلہ
وسلم مشہور است و متاخرین بر اثبات و تقریر آنند و درین باب مبالغہ دارند بر خلاف طریقہ متقدمین۔
و شیعہ اسلام ابو طالب را نیز ازین قبیل دانند واللہ اعلم و در جاے دیگر ازین کتاب خواہید دید کہ باکلمہ قصہ ابی طالب
خالی از غرابت نیست بارے کم ازان نباشد کہ دراین مسئلہ توقف کنند و صرفہ نگاہ دارند واللہ اعلم و نیز شیخ
محدث دہلوی در اخبار الاخیار در احوال سید محمد بن یوسف الحسینی الدہلوی الشہیر بہ سید گیسو دراز مے آرند
کہ فرمود در تفسیر ام المعانی مے نویسد کہ رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم در حجۃ الوداع علی را بمصلحت فرستاد چون
چون علی ازان مصلحت باز آمد رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود کہ اے علی شنیدی کہ خدا تعالے با من
دوش چہ کرامت کرد گفت نہ شنیدم یا رسول اللہ گفت دوش حلقہ گرفتم و ابو طالب و مادر و پدر خویش را
مغفرت خواستم فرمان شد خشم تقضی است بر من آنکہ بہ یگانگی من و نبوت تو ایمان نیاورد و بتان را باطل نگوید
او را بہشت ندہم برو بر فلان شعب مادر و پدر خویش و ابو طالب را نداکن ایشان چون زنان شوند پیش تو
بیایند تو دعوت کنی ایمان بتو آرند ہمچنان کردم بر بلندی بر رفتم فریاد کردم یا ابتاہ یا اماہ یا عماہ
اے پدر من و مادر من و عم من ۱۲

ل روا نبود پیغامبر را و نہ مسلمانرا کہ طلب آمرزش کنند برائے مشرکان ۱۲

هر سه تن از خاکه سر برآوردند و بمن ایمان آوردند و از عذاب خلاص شدند فرمود که این سخن غریب است درام المعانی دیدام در کتابے دیگر ندیده ام انتهے - کاتب حروف گوید کلام درین مسئله با عرضے وطویلے وارد در مواهب لدنیه قسطلانی و حواشی آن و در روضة الاحباب سید جمال الدین و مدارج النبوة مذکور است

من شاء الاطلاع علیه فلیراجعها
کسیکه اطلاع برمے خواهد پس مراجعت باآن کند ۱۲

لطیفهٔ دوم منقسم بر دو وصل - وصل اول در ذکر معنی قلندر و قلندری

و مجملے از تراجم اصحاب سلسلهٔ علیهٔ قلندریه رضوان الله علیهم اجمعین

بدانکه در رسالهٔ غوثیه مذکور است القلندر بلسان السریانیة اسم من اسماء الله تعالیٰ و در مراد المریدین ملفوظ حاج الحرمین الشریفین قاضی محمد تقی قلندر مرقوم است که قلندر و صوفی بمعنی واحد است چنانچه قاضی صباحب اکثر همچنین میفرمودند و قریب باین است آنکه بعضے از اسلاف فرموده اند چون صوفی منتهی میشود قلندر میشود پس آنچه مفاد صوفی است همان مراد از قلندر است و حضرت شاه مجتبے قلندر لاهرپوری نیز در مکتوبے نوشته اند که قلندر کسے است که از حالات و مقامات و کرامات گذشته چون شیخ عبد العزیز مکی بدان درجه رسید مصطفے صلے الله علیه وآله وسلم ویرا بخطاب قلندر ممتاز ساخت ؎

چونکه او از مصطفے (صلے الله علیه وآله وسلم ۱۲) این نام یافت	در جهان معرفت آرام یافت
خالی شدیم مثل نگین چونکه از خودی	نام و نشان او شده نام و نشان ما

عارف محقق مولانا شمس المغربی از همین مقام گوید ؎

تا مهر تو دیدیم ز ذرات گذشتیم	از جمله صفات از پے آن ذات گذشتیم
چون جمله جهان مظهر آیات وجودند	اندر طلب از مظهر و آیات گذشتیم
با ما سخن از کشف و کرامات مگویید	چون ما ز سر کشف و کرامات گذشتیم
بسیار ز احوال و مقامات ملافید	با ما که ز احوال و مقامات گذشتیم
از خانقه و صومعه و زاویه رستیم	ز اوراد رهیدیم و ز اوقات گذشتیم
از مدرسه و درس و مقامات بجستیم	واز شبهه و تشکیک و سوالات گذشتیم
از کعبه و بتخانه و ز نار چلیپا	واز میکده و کوے خرابات گذشتیم
در خلوت تاریک ریاضات کشیدیم	در واقعه از سبع سموات گذشتیم
در ده سر ارشاد ما دورکن اے پیر	کز پیر و مریدی و ارادات گذشتیم

ل قلندر بزبان سریانی است از اسمائے الله تعالیٰ ۱۲

دیدیم که اینها همگین خواب و خیالات است — مردانه ازین خواب و خیالات گذشتیم
اے شیخ اگر جمله کمالات تو این است — خوش باش کزین جمله کمالات گذشتیم
اینها بحقیقت همه آفات طریق اند — المنة لله که ز آفات گذشتیم

ما از پے نورے که بود مشرق انوار
از مغرب و کوکب و مشکوة گذشتیم

انتہے و خواجہ عبید اللہ احرار نقشبندی در کتاب فقرات گوید قلندری تجرید حقیقت خود است از مواقع و دور کردن از جانب اوست و باقی داشتن انچہ از جانب حق سبحانہ تعالے است و گم کردن خود را بحیثیتیکہ ہرچند خود را جوید نیابد چنانکہ مرید خواجہ ذوالنون مصری قدس سرہ از سلطان ابی یزید بسطامی پرسید کہ ابو یزید کجاست سلطان گفت کہ سی سال است کہ بایزید را مے جویم نمے یابم اگر تو بتوانی یافت بجویش و نیز گوید درویشی تراشیدن رقم ہستی است از لوح وجود کہ ہرچند از خود در خود چیزے طلبند نیابند و اگر ہر دو عالم او را طلبند نیابند و در اصطلاحات کاشی مرقوم است کہ قلندر و رند بیک معنی است و شارح گلشن راز گوید کہ رند آن کس را میگویند کہ از اوصاف و نعوت و احکام کثرات و تعینات معرا گشتہ ہمہ را برہنہ محو و فنا از خود در ساختہ تقید ہیچ قید ندارد انتہے ؎ خوشا رندی جدا گردیدن از خود برق ناموسش دو عالم گر خورد بر ہم نجنبد دست افسوسش - و سید اشرف جہانگیر سمنانی گوید قلندر آن بود کہ مجرد از علایق و عوایق روزگار باشد و تجرید ظاہر و باطن حاصل کرده و ہیچ دقیقہ از دقایق شریعت و نکتہ از حقایق طریقت فرو نگذارد و غواص بحر شہود و مستغرق دریاے وجود باشد انتہے و در کتاب مقصود الطالبین است کہ قلندری تجرید است از کونین و تفرید است از دارین و ہر کہ اہل غرور است از قلندری دور است و قلندر عبارت از ذاتی است کہ از نقوش و اشکال عادتے و آمال بے سعادتے مجرد و باصفا گشتہ باشد و بمرتبہ روح ترقی کرده از قیود و تکلیفات رسمی و تعریفات اسمی خلاص یافتہ و ردے از خط کونین و نصیب دارین تافتہ و ہمہ را از حق و بحق و برای حق دیده و دامن وجود خود را از ہمہ دریده و از ہمہ در کشیده و از ہمہ بدل و جان بریده و طالب جمال و عاشق کمال ذوالجلال شده و بدا نحضرت رسیده از قیود نفس و عقل و خواہش خلاص یافتہ و در نشاط و انبساط و بشارت و اشارت افتاده انتہے در خلاصة العوارف گوید کہ مراد از تجرید ترک اغراض دنیوی است ظاہرا و نفی عوارض اخروی است باطنا و مجرد حقیقی کسے بود کہ بر تجرد از دنیا طالب عوضے نبود بلکہ باعث بران تقرب بحضرت الٰہی بود فحسب زیرا کہ بظاہر غرض دنیا را بگذارد و بباطن بر آن عوضے در عاجل یا آجل طمع دارد و بحقیقت ازان مجرد نگشتہ باشد و در معرض معاوضہ و متاجرہ بود و ہمچنین در جمیع طاعات نظر او بر ادا ے حق ربوبیت بود بصرف عبودیت نہ بر عوضے و غرضے دیگر و اما تفرید نفی اضافت است از اعمال نفس خود و غیبت از رویت آن بمطالعہ نعمت و منت حق سبحانہ بر خود چنانکہ گفتہ اند ؎

هر ہدایت که داری ای درویش	منتِ حق شمر نه قدرتِ خویش
هم از و دان که جان بجود کند	کابر هم ز آفتاب جود کند

پس حقیقتِ تجرید که ترک توقع اعواض است لازم حال تفرید بود چه هرگاه که توفیق تجرید و طاعت نعمت الٰهی داند نه فعل و کسب خویش بر آن عوضے توقع ندارد بلکه وجود خود را غرق منت بیند و صورتِ تجرید لازم حقیقت تجرید است از بهر آنکه داخل است در و اما لازم تفرید نیست چه شاید که با وجود اسباب تفرید حاصل بود و حقیقت تجرید لازم صورت تجرید نیست چه شاید که با ترک عوضے متوقع بود و همچنین تفرید لازم تجرید نیست چه شاید که با ترک توقع اعواض خود را در کسب مدخلی بیند و شاه نعمت الله ولی در رسالهٔ قلندریه آورده است که صوفی منتهی چون بمقصد رسد قلندر گردد - و شاه حسین بلخی گوید ؎

قلندر کے بیاید در عبارت	قلندر کے بگنجد در اشارت

شیخ الاسلام احمد النامقی الجامی فرماید ؎ نظم

قلندر پرتو نورِ الٰهی ست	قلندر مطلعِ انوارِ شاهی ست
قلندر را مقام کبریائی ست	قلندر دُرِّ بحرِ آشنائی ست
قلندر موج بحرِ لایزالی ست	قلندر نورِ شمعِ ذو الجلال ست
قلندر ذرّهٔ صحرائے عشق ست	قلندر قطرهٔ دریائے عشق ست

شیخ محمد چشتی دهلوی صاحب کتاب مطلوب الطالبین در بیان خانواده قلندریه نوشته است که مبدأ این خاندان از شاه حسین قلندر و شیخ شاه حیدر قلندر است و از هر سلسله هر کس که بمرتبهٔ ابدال رسد قلندر مشرب گردد - چنانچه شمس الدین تبریزی سهروردی و مولانا جلال الدین رومی سهروردی و فخر الدین عراقی سهروردی و خواجه حافظ شیرازی و مسعود بک چشتی و غیرهم از هر خاندان قلندر بوده اند انتهی و شیخ عبد الرحمن چشتی صابری صاحب کتاب مرآة الاسرار در بیان خانواده ها نوشته است باین عبارت که دوازدهم خانواده قلندریه است و آن چند فرقه اند از هر سلسله که خود را منسوب بمشرب قلندریه گردانیده اند چنانچه محمد قلندر و مریدانِ وے گروهے کثیر این مشرب عظیم القدر داشته اند این بیت از وست بیت

ما ز دریائیم و دریا هم ز ماست	این سخن داند کسے کو آشناست

و دیگر شاه حیدر قلندر و شاه حسین قلندر و مریدانِ ایشان و شیخ شمس الدین تبریزی و مولانا روم و اصحاب وے و دیگر اهل الله مثل شیخ فرید الدین عراقی و خواجه اسحاق مغربی و خواجه حافظ شیرازی و علی هذا القیاس بسیارے از شاهبازان هر خانواده قلندر مشرب بوده اند و الی الآن اکثر درین مشرب میباشند و همیشه در آراستگی باطن مے کوشند چنانچه در نفحات است که بخدمت مولانا روم علیه الرحمة جماعتے التماس امامت کردند خدمت شیخ صدر الدین قونیوی نیز در انجماعت بود مولوی گفت ما مردم ابدالیم هر جا که مے رسیم

مے نشینم و میخیزم امامت را اہل تصوف و تمکین لائق ندانند اشارہ بخدمت شیخ صدرالدین کرد تا وے امام شد و شیخ شرف الدین بوعلی قلندر ہمین مشرب داشت و این بیت از وست ؎

گر بوعلی نوائے قلندر نواختی	صوفی مُدی از انکہ دو عالم قلندر است

و از خلفائے حضرت فریدالدین گنج شکر شیخ علی صابر و نیز خلیفہ وے شیخ شمس الدین ترک قلندر روش بودند و میر سید محمد گیسو دراز ہم ہمین مشرب داشت و این ابیات از وست ؎

زمین و آسمان ہر دو شریفند	قلندر را درین ہر دو مکان نیست
نظر در دیدہا ناقص فتادہ ؛	وگرنہ یار من از کس نہان نیست

و میر سید محمد مکی کہ از خلفائے اعظم شیخ نصیرالدین چراغ دہلی است نیز درین مشرب بود و این ابیات از وست ؎

اندر رہِ عشق سرسری نتوان رفت	بے دین رہِ قلندری نتوان رفت
خواہی کہ پس از کفر بیابی ایمان	تا جان ندہی بکافری نتوان رفت

و خواجہ مسعود بک مرید و خلیفہ شیخ رکن الدین ابن شیخ شہاب الدین امام سلطان المشائخ نیز قلندر مشرب و پیر بیباک بود و در خانوادہ چشت مثل وے سخنِ مستانہ و حقایق ناکم کسے گفتہ باشد این بیت از قصیدہ اوست ؎

مجرد شو از دین و دنیا قلندر	کہ راہِ حقیقت ازین ہر دو برتر

مخدومِ ما قطب ابدال حضرت شیخ عبدالحق ردولوی ہمین مشرب عالی داشت انتہے و شیخ عبدالقدوس گنگوہی صابری مشربے کامل ازین مشرب دارد سالہا در خدمت شاہ حسین قلندر مہر ہرپوری استفادہ علوم و معارف این مشرب نمود چنانچہ از مطالعہ مکاتیب ایشان ظاہر است و بروایتے خلافت از قطب وقت شاہ عبدالسلام قلندر جونپوری نیز داشت و شیخ مودود لاری کہ از مہرہ علوم توحید و مریدان مشرب تجرید و تفرید و استاد شیخ امان است بر ہمین مشرب بود شیخ امان پانی پتی شارح لوائح (جمع ماہر) در تصوف مشرب ملامتیہ داشت و ارتباط او بخاندان قلندریہ بدو واسطہ بشاہ نعمت اللہ ولی است و سلطان جلال الدین قریشی نیز مشرب قلندری داشت و این بیت از وست ؎ من مست مئ عشقم ہشیار نخواہم شد ؛ از رندی و قلاشی بیزار نخواہم شد

و شیخ سیف الدین والد شیخ عبدالحق محدث دہلوی کہ از اعاظم خلفائے شیخ امان پانی پتی است در ہمین مشرب بودہ است چنانچہ شیخ محدث در اخبار الاخیار از احوال ایشان مے نویسد کہ روزے ذکر مشرب قلندری پیش ایشان کردہ شد کہ ایشان را نوافل و مستحبات چندان نبود خلاصہ کار ایشان بعد از ادائے فرائض تخریب (خراب کردن) رسوم و عادات بود و طیبۃ قلب مع اللہ سبحانہ فرمودند کہ ما خود چیزے نیستم اگر باشم باین مشرب خواہم بود (خوشنودی) و میفرمودند کہ ما را نوافل و مستحبات و عزائم کہ روندگان این راہ باشد اصلا نیست جز عجز و نیستی و حسرت و ندامت اگر قبول افتد و خواجہ بیرنگ قطب زمان خواجہ باقی باللہ کابلی نقشبندی نیز ہمین مشرب صافی داشت در مکتوبے بشیخ تاج الدین سنبھلی کہ از مشاہیر خلفائے ایشان اند رقم میفرمایند فقیر را بعضے از خواہہا چنان

مے نماید که باطن شمارا بفقیر یک نوع عدم انقیادی وطغیانی هست وظهور این وقایع بعد از بیماری فقیر است درین دفعه که آمدند شرمم آمد که باین نوع چیزها توجه نموده اظهار آن نمایم مقصود حق است اگر حجاب درمیان نباشد نور علی نور شما کتب محققین مطالعه نکرده اند طریقه رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم بے تفاوتے طریقه ایشان است اخفا وعدم امتیاز از خلق وشکستگی ومتواضع بودن وخود را در دائرهٔ عوام انداختن واکتفا بسنن معتاده نمودن وباسباب ظاهر توسل نمودن طریقه حضرت مصطفے است صلی الله علیه وآله وسلم چنانچه شیخ اکبر محی الملة والدین محمد ابن العربی در کتاب فتوحات میگوید که هذا مقام رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم وابی بکر الصدیق ومن المشیخة ابی یزید البسطامی وحمدون القصار وابی سعید الخراز ومن سادات هذا المقام ابوالسعود وهذا حالنا انتهے

زاهد از راه برندی نبرد معذور است — عشق کاریست که موقوف هدایت باشد
ساقی از طرز ملامت زدگان واقف نیست — قدحے چند بگوئید بغماز دهند

غزل

صنمارهٔ قلندر سزد ار بمن نمائی — که دراز و دور دیدم سر کوے پارسائی
قدحے مے مغانه بمن آر تا بنوشم — که دگر نماند مارا سر زهد و پارسائی
مے صاف اگر نباشد بمن آر در تیره — که ز دُرد تیره یابد دل و دین روشنائی
بقمار خانه رفتم همه پاکباز دیدم — چو بصومعه رسیدم همه یافتم دغائی
بزمین چو سجده کردم ز زمین ندا برآمد — که مرا خراب کردی تو بسجدهٔ ریائی
بطواف کعبه رفتم بحرم رهم ندادند — تو برون در که باشی که درون خانه آئی
در دیر چون زدم من ز درون بیامد آواز — که در آ در آ عراقی که تو هم حریف مائی

ومویّد مقوله خواجه صاحب است انچه خواجه محمد پارسا بخاری که از اجله اصحاب خواجه بهاء الدین نقشبند هستند در کتاب مستطاب فصل الخطاب لوصل الاحباب آورده اند که سلسلهٔ مشائخ خواجگان بشیخ ابو یزید البسطامی وباز بسلمان فارسی رض وباز بابو بکر صدیق رض مے پیوندد وهم من ساحات اهل الملامة وانچه مذکور شد از احوال اهل ملامت بیان احوال خواجگان باشد انتهے شیخ محب الله آبادی چشتی صابری در طرق الخواص گوید که طریق اکابر اهل الله که ملامتیه باشند در عبادت تبعیت میانه روی است نه تکاپل وتکاسل ونه رواروی ونه دوادوی وایشان زیاده بر انچه از رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم واقع شده نکنند واز مشاهدهٔ جمال حق واز تبعیت رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم برحق مائل به بدعات حسنه نشوند وسعی واجتهاد در راه ترک سنن را تبه نبرند اگرچه جمیع آن بردست ایشان زود مشئ ازان متروک شود انتهے ونیز انچه عارف جامی قدس سره السامی در کتاب سلسلة الذهب در بیان اشاره قول مشهور الصوفی کائن باثن افاده فرموده است

معانی این عبارت بالا گذشت ۱۲

هر که حق داد نور معرفتش | کائنٌ بائنٌ بود صفتش | جان بحق تن بغیر حق کائن
تن ز حق جان ز غیر حق بائن | ظاهر او بخلق پیوسته | باطن او ز خلق بگسسته
از درون آشنا و بیگانه | و از برون در لباس بیگانه | راه اهل ملامت است این راه
وز غرامت سلامت است این راه | خیز جامی و خاک این ره باش | هر چه داری بخاک این ره پاش

انتهی و نیز قریب بمقوله خواجه صاحب هست انچه شاه محمد یحیی نقشبندی الهٰ آبادی از مقدمه رساله اوراد شیخ عبدالحق محدث دهلوی آورده که طریقه سلسله نقشبندیه که از اقتصار است بر ملازمت ذکر خفیه و تصفیه قلب از نقوش اغیار یا عدم استقصاء و استیفاء اقسام عبادات ظاهر از صلوٰة و صوم و اعمال و اوراد طریقی مقرر است و نزد اهل انصاف طریقی در تحصیل قرب و وصول و فنا اولیٰ و اقرب ازان نتوان یافت و خواجه عبدالله الشهیر بخواجه خورد فرزند رشید خواجه باقی بالله در تجرید و تفرید و اختیار خمول و اجتناب از شهرت و جاه که حقیقه درویشی و قلندری است بر قدم والد خود بودند و شاه گلشن نقشبندی مجددی نیز همین مشرب صافی داشتند ۵

وقت آن شیرین قلندر خوش که در اطوار | ذکر تسبیح ملک در حلقه زنار داشت

مولانا کمال الدین حسین میبذی در نفحات الیسیر گوید

العارف غیر مقید بشئ من الرسوم والعادات والتکلفات قال النبی صلے الله علیه وآله وسلم انا واتقیاء امتی براء من التکلف وترک التکلف راحته عظیمة ولیت شعری بالقلاقة فی ارتکاب مالم یامر به الله ورسوله بذلک لا یتوهم من قولهم ان العارف مطلق انه غیر مقید بالشرائع ومصنفات العقل کیف ومثل هذا المطلق اضل من الحیوانات بل المراد انهم مطلقون عن الرسوم والتکلفات والعادات واعظم الکرامات عندی خرق العادة بهذا المعنی ای ترکها وابطالها والمراد ان العارف عند البقاء بالله والفناء فیه لا یبقی معه صفة ولغت فهو مطلق عن کل قید

عارف آنست که مقید بچیزے از رسوم و عادات و تکلفات نباشد فرمود نبی صلے الله علیه وآله وسلم من و پرهیزگاران امت من بری اند از تکلف و ترک تکلف راحت عظیم است و کاشکے اگر قاعده بودے در ارتکاب انچه که حکم کرده نبودے خدا و رسول وے بهتر بودے و از قول شان که عارف مطلق میباشد این امر وهم نکرده شود که وے غیر مقید میباشد بامور شرعیه و تصانیف عقلی چه که مثل این مطلق گمراه تر است از حیوانات بلکه مراد آنست که اوشان مطلق میباشند از رسوم و تکلفات و عادات و اعظم کرامتها نزد من خرق عادت است بمعنی یعنی گذاشتن وے و باطل کردن وے و مراد آنست که عارف را وقت بقا بالله و فنا در وے باوے صفتے و لغتے باقی نے ماند وے مطلق میباشد از هر قید ۱۲ ۵

گونین را چو نعلین انداختیم و رفتیم | دیوانگان شاهیم رندیم برهنه پائیم

حضرت ایشان صاحب المناقب میفرمایند اشعار

اے بیخبر چہ پرسی از مذہب قلندر — برحق بود انا الحق در مشرب قلندر
اہل حقیقت است او قائل بوحدت است او — حرف دوئی نہ شنود کس از لب قلندر
او بگذرد ز ہستی کو شد بحق پرستی — جز نور حق نتابد در کوکب قلندر
روزش حضور باحق شب غیبت است از خلق — رنگے عجیب دارد روز و شب قلندر
عبد العزیز یکی شیخ است و مقتدایش — از لطف او برآید ہر مطلب قلندر
تعلیم حق گرفتم مثل تراب من ہم — تا نام حق بخواندم در مکتب قلندر

ومولانا ظہیر الدین الشیرازی السہروردی صاحب معارف العوارف گوید مراد از قلندری اشارہ بطائفہ است کہ سکر خوش دلی مالک ایشان شدہ تا عادات خراب گردانیدند و مقید گشتن بآداب مجالسات ومخالطات از خود دور گردانیدند و در میادین خوشدلی سیاحت کردند تا باندکے از اعمال و فرائض نماز روزہ قناعت کردہ اند و جز فرائض نگذارند و بہ تناول (جمع میدان ۱۲) لذات دنیوی باک ندارند از ہر چیز یکہ آنرا برخصت شرع مباح بینند و بیشتر اختصار بر عایت رخصت و حقایق عزیمت را طالب نگردند و با آنکہ چنین باشند تبرک از خار و جمع استکثار متمسک باشند و بمراسم متقشفان و متزہدان و متعبدان مترسم نشوند و بخوشدلی (یعنی دخور دن ۱۲) ایشان باخذ قناعت کنند و بدان اختصار نمایند و بزیدانچہ ایشان دران انداز طیبت قلوب تطلع نکنند (خبر دارے ۱۲) والتفات نہ نمایند و بہیچ شئے مقید نگردند و بدانچہ از حال او بدانند یا ندانند باک ندارند و راس المال (دیانت ۱۲) آن خوش دلی بود انتہے و شیخ محب اللہ چشتی الہ آبادی در طرق الخواص گوید کہ اکابر اہل اللہ نظر در کثرت عبادات وطاعات عرفی نکنند و جز بروجہ الی اللہ دیدہ نکشایند در عبادات و خارج از عبادات و مقصود ایشان ذکر اللہ ومشاہدہ است چنانچہ گفت حق سبحانہ تعالے واذا قاموا الی الصلوٰۃ قاموا کسالیٰ ولا یذکرون اللہ الا قلیلا و نیز گفت اقم الصلوٰۃ لذکری غرض از ایشان مجاہدہ و تقوی و ورع عرفی و غیر آن کہ بدان متمیز شود صاحب آن از عامہ نزدیک عامہ واقع نشود و با عامہ باشند در معاملات و مراعات اسباب و در عین آن کار دیدہ ایشان مفتوح باشد بروجہ اللہ اینما تولوا فثم وجہ اللہ وہو معکم اینما کنتم (ہر جا کہ روآرید تمامی ذات روے خدا و او بینما ہر جا کہ باشید) و اگر احدے از ایشان مامور شود بارشاد و ہدایت مردم چیک زند در احادیث نبویہ و کلمات اولیاء کبار و نقل میکند معارف از آن احادیث و کلمات با عامہ تا عامہ نیز ویرا باخود یابند و گویند کہ وے از نعلہ سخنان سلف است نہ از اصحاب حالات و ارباب اذواق و نظر آن عزیز در آن امر ہمین است کہ عامہ ویرا باخود دریابند و ممتاز نشود در دنیا از عامہ مگر نزدیک طالبان خود کہ واقف باشند بر قرب مراتب رجال اللہ و بشنوکہ عثمان عمار گوید کہ بر زمین حجر بودم و با ابراہیم ابن ادہم و محمد بن ثوبان و عباد منقری سخن میگفتم و جوانے دور تر نشستہ بود بارادت و نیاز تمام گفت کہ اے جوانمردان من مردے ام

ل وچون منافقان بسوئے نماز برخیزند کاہلی کنان برخیزند و یاد نمیکنند خدا را مگر اندکے ۱۲ ل و بر پاکن نماز را برای یاد کردن من ۱۲

که گرد این کار میگردم بشب نخسپم و بروز هیچ نخورم و عمر خویش را بخش کرده ام یکسال حج کنم و یکسال غزا چون است که مرا بوے نمیرسد و در دل خود چیزے نمے یابم و نمیدانم که شما چه میگویید عثمان عمار گفت که هیچ پس از ما جواب وے باز نداد و در سخن خویش رفتند آخر یکے از یاران گفت که مرا دل بر نیاز او بسوخت پس گفت که اے جوانمرد آنانکه گرد این کار میگردند و آنرا طالب اند نه در فراوانی طاعت و خدمت میکوشند بلکه در نگریستن و تیز بینی میکوشند پس ببین که آن بزرگ در جواب آن طالب چه گفت و آن طالب در کثرت طاعت بود چنانچه از حال خود گفت شیخ الاسلام گفت این نه آنست که خدمت که خدمت و طاعت نباید کرد یعنی با آن چیز دیگرے باید صوفی بخدمت نبود اما تصوف نه خدمت است صوفیان خدمت نگذارند بلکه از همه خلق زیادت آرند اما انچه کنند برو نشمارند یعنی عوض و مزد و مکافات بآن طلب نکنند و مایه ایشان چیزے دیگر است در باطن نه در ظاهر ظاهر به تلبیس گزارند و بباطن در جهان دیگر زیند انتهی

در کوے خرابات کسے را که نیاز است	هشیاری و مستیش همه عین نماز است
انجا نپذیرند نماز و ورع و زهد	انچه از تو پذیرند درین کوے نیاز است
تا مستی رندان خرابات ندیدم	دیدم بحقیقت که جزا عین مجاز است
اسرار خرابات بجز مست نداند	هشیار چه داند که درین کوے چه راز است

ایضاً

زاهد ظاهر پرست از حال ما آگاه نیست	در حق ما هر چه گوید جاے هیچ اکراه نیست
بر در میخانه رفتن کار یکرنگان بود	خود فروشان را بکوی میفروشان راه نیست
بندهٔ پیر خراباتم که لطفش دائم است	ورنه لطف شیخ و زاهد گاه هست و گاه نیست

نظم

هر کس که بعشق دوست صادق باشد	با خلق جهان دلش موافق باشد
یک نکته نگوید که نباید گفتن	کارے نکند که غیر لایق باشد

سالکان این طریق غریق دریاے یقین اند هر چه شنوند و بینند حق بینند و حق شنوند مصطفے صلے الله علیه و آله وسلم در شان ایشان فرمود و اشوقاه الے لقاء اخوانی من بعدی صفهٔ ادراک ایشان از حروف غیر پاک و ستر ایشان در قدم هر بے سر و پا خاک باشد آئینه دل ایشان زنگ و بادهٔ توحید ایشان رنگ ندارد ؎ غلام همت آنم که زیر چرخ کبود ز هر چه رنگ تعلق پذیرد آزاد است

طائفه باشند بس عظیم الشان رفیع القدر و مشاهد حق کنند کما ترون القمر فی لیلة البدر نظم

مبین حقیر گدایان عشق را کین قوم	شهان بے کمر و خسروان بے کلاه اند

بساست شوق من بسوے ملاقات برادران من که بعد از من خواهند شد ۱۲ چنانکه مے بینید ماه را در شب مهتاب ۱۲

نظم

قدم منه بخرابات جز بشرطِ ادب
که ساکنانِ درش محرمانِ بادشه اند

غلام همت دُردے کشانِ یکرنگم
نه این گروه که ازرق لباس و دل سیه اند

زاهد ار راه بر رندی نبرد معذور است
عشق کار نیست که موقوف هدایت باشد

سیمائے پاکبازان هر بیخبر نه بیند
اسرار عشق ورزی هر بیخبر نداند

نظم

محقق سامی مولانا نورالدین عبدالرحمن جامی مے فرماید

اے بصوفی گری آوازه بلند
کرده زین شغل باوازه بسند

دل چو خم چند بر آواز نهی
ناید آواز جز از خم تهی

چون دهد کوس برون بانگ ز پوست
بانگِ اوشاهد بیغزی اوست

نیستی صوفی ازین نام چه سود
دعوی پختگی از خام چه سود

کے سیاهی شود از زنگی دور
گرچه خوانند به نامش کافور

پر بهر خوان چه کشائی زهوس
جامه و فوطه چه پوشی چو مگس

طوطی قدسی و از هیچ کسے (کرمنبد ۱۲) میزنی پر به هوائے مگسے ؛

ذوقِ صوفی گری گر هست ترا
باید از خویش نظر بست ترا

صوفی آنست که از خود رست است
از نکوجسته و از بد رست است

بند هستی و ز هستی ساده
زاده کون و ز کون آزاده

با اضافت ز اضافت بیرون
در مسافت ز مسافت بیرون

در مکان نے و مکان از وے پُر
در زمان نے و زمان از وے پُر

ابدش را به ازل جنگے نه
ازلش را ز ابد ننگے نه ؛

نه ز آزار در و تاثیرے
نه ز اطوار در و تغییرے ؛

گر جهد فیض سبک (جمع دور ۱۲) و اوج سما
وانچه محصور بود بینما ؛

گیرد اندر دل پاکش (کنایه از زمین ۱۲) خانه
نکند احصا شمارش (کنایه از بیشماری ۱۲) که هست آن یانه

دلِ او موج زنان دریائیست
کش فزون از دو جهان پهنائیست

هفت دریا چو یکے شبنم ازو
بلکه یک در کرهٔ عالم ازو ؛

گنج عرفان بودش حاصل کسب
قبله اش نیست بجز ذات فحسب

جلوه گر گشته برو وحدت ذات
نکند رنگ تقابل ز صفات

پیش او لطف همان قهر همان
نوش داروش همان زهر همان

وصل دوم ذکر العارف الاوحد والکامل الامجد ذوالفضائل والمکارم قدوة الاصحاب العلیة صاحب السلسلة العالیة القلندریة حامل لوا النبی المختار الشیخ عبد العزیز المکی المعروف بعبد اللہ علمبردار قدس سرہ

بدانکہ در کتب اکابر خانوادۂ علیہ قلندریہ مے نویسند کہ این خانوادہ منسوب بحضرت شیخ عبد العزیز مکی علمبردار است ہر کہ نسبتِ ارادت باین خاندان دارد و پیر اقلندر میگویند و حضرت شیخ عبد العزیز مکی از اصحابِ صفہ بود و از ابنائے مہتر صالح علیہ الصلوٰۃ والسلام قبل از بعثت پیغمبر ما علیہ الصلوٰۃ والسلام منتظر ظہور ایشان بودند و بعد از ظہور بہ شرفِ اسلام مشرف شدہ داخل جماعتِ اصحاب صفہ کہ عاشقانِ جمالِ جہان آرائے او بودند شدند و در پاسبانی حجرۂ شریفہ سعادتِ دارین دانستہ از کونین روگردانیدہ بکار دیگر رو نے آوردند و در سفر و حضر جز حضور در خدمتگزاری شغلے دیگر نداشتند۔ چنانچہ در رسالۂ غوثیہ مرقوم است کہ طریقۂ مشائخ ما با اصحاب صفہ مے ماند کہ اسرار از حضرت بابرکت پیغمبر علیہ الصلوٰۃ والسلام بالمشافہہ گرفتہ اند و ایشان از خواص اولیاء خدا اند و محدثون اند و مخدعیان قومے از اولیاء اللہ اند و مخدع اسم ظرف است بمعنی مکانے پوشیدہ و در اصطلاح نہانخانۂ سر را گویند یعنی این گروہ از نسبت قرب و وصول بہ نہانخانہ رسیدہ اند کہ آنجا کسے را دستے نہ و بر آن بساط دیگرے را گذرے نہ[1] انا الحسنی والمخدع مقامی۔ قول حضرت سیدی عبد القادر جیلانی مشعر بر آنست و نیز درین رسالہ گوید کان بیدہ لواء النبی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم و از آنست کہ ملقب بہ علمبردار شد و عمر شریف ایشان دراز است در مراد المریدین گوید کہ زمانِ عیسے علیہ السلام درک کردہ اند و عالم و مقتدائے دین نصاریٰ بودہ اند و بصحبتِ سید الانبیا خاتم المرسلین مشرف شدہ اند و اخذ فیوض و برکات و اسرار شریعت و طریقت و حقیقت نمودہ قدوۂ اہلِ اسلام گشتند شیخ محدث دہلوی در تاریخ مدینہ از قاضی عیاض مالکی نقل میکند کہ صفہ بضم صاد و تشدید فاظلہ بود در پایان مسجد نبوی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ فقراء و مساکین صحابہ کہ از مال و منال و اہل و عیال چیزے نداشتند در انجائے بودند و نسبت بآن مکان ایشانرا اصحاب صفہ مے گفتند و ذہبی مے آرد کہ قبلہ پیش از تحویل در جانبِ شمال مسجد نبوی بود و از تحویل حائط قبلہ بحال خود گذاشتہ اند تا جائے بودن فقراء و مساکین باشد و اصحاب صفہ گاہے کم و گاہے بسیارے شدند بسبب اختیار ترفج یا موت یا مسافرت و امثال آن و حافظ ابو نعیم در حلیۃ الاولیا زیادہ از صد عدد اسمائے ایشان کردہ و خوابگاہ ایشان در شب نیز ہمان مسجد بودے و غیر آن جائے دیگر نداشتند و آنحضرت را بحکم الٰہی کہ واصبر نفسک مع الذین یدعون ربھم با ایشان مجالستے خاص و استیناسے مخصوص بود ؎

---

[1] ما از اولاد امام حسن ہستم و مخدع مقام من است یعنی مخدع بالا گذشت ۱۲ [2] بود بدست وی علم نبی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم ۱۲
[3] دبند کن خود را با آنانکہ یاد میکنند پروردگار خود را ۱۲

ہلا خوش باش کان محبوب جان را		به درویشان و مسکینان سرے ہست	

وقتہا بودے کہ جاعہ از ایشان از شدت گرسنگی و غایت درماندگی بر در آن سرور افتادہ مے بودند آیندگان خیال میکردند کہ مگر دیوانہ اند و آنحضرت بر سر وقت ایشان میرسید و تسلی میداد و میفرمود شما با من اید و فرمودے اگر بدانید کہ قدر مرتبہ شما پیش خدا چیست ہر آئینہ دوست دارید تا زیادہ شود این فقر و فاقہ شما ابو ہریرہؓ روایت میکند و نیز از اصحاب صفہ ہست کہ ہفتاد نفر را دیدم از اہل صفہ ہر کدام را از ایشان جز ازارے کہ بہ نصف ساق رسد نبود و در وقت سجدہ آنرا بدست گردے آورد تا کشف عورت نشود و ہم ابو ہریرہؓ روایت کرد کہ وقتہا بودے کہ از غایت گرسنگی سنگ بر شکم بستے و جگر بر زمین زدے در مواہب لدنیہ گوید۔

قد اعتنی بجمع اصحاب الصفة ابن الاعرابی والسلمی والحاکم وابو نعیم وعند کل منهم ما لیس عند الآخر وفیما ذکروه اعتراض ومناقشة قاله فی فتح الباری و در حاشیہ مواہب مے آرد کہ قال ابن تیمیة ولم یکن جمیع اهل الصفة یجتمعون فی وقت واحد بل منهم من یتأهل او ینتقل الی مکان آخر تیسر لهم ویجیئ ناس بعد ناس وکانوا تارة یقلون وتارة یکثرون فتارة یکونون عشرة او اقل وتارة یکونون عشرین وثلاثین واکثر وتارة یکونون ستین وسبعین واما جملة من آوی الی الصفة مع تفرقهم فقد کانوا نحو اربعمائة من الصحابة وقد قیل کانوا اکثر من ذلک ولم یعرف کل واحد منهم وقد جمع اسمائهم الشیخ ابو عبد الرحمن السلمی فی کتاب تاریخ اهل الصفة انتهی صاحب نفحات الہیہ گوید لم یکن النبی صلی الله علیه وآله وسلم مظهر الحقیقة لکل احد من المؤمنین وانما کان هذا القبیل من الکلام مع اصحاب الصفة وقد کانوا تارکین للدنیا سالکین فی سبیل الله واصلین الی الحقیقة انتهی۔

اعتنا کردہ است یعنی مشقت اختیار کردہ و بیکجا کردن اسامی اصحاب صفہ ابن الاعرابی و سلمی و حاکم و ابو نعیم و پیش ہر یکے از اوشان آنست کہ نزد دیگر نیست یعنی اختلاف است و انچہ ذکر کردہ اند دران اعتراض و مناقشہ است کہ در فتح الباری گفت ابن تیمیہ و نبودند جملہ اصحاب صفہ کہ بیکجا میشدند در یک وقت بلکہ بعضے از اوشان نکاح کردہ میگرفتند یا بمکانے دیگر منتقل مے گشتند کہ برائے شان آسان میبود و مے آمدند جمیع بعد جمیع و گاہے کم میشدند و گاہے زیادہ چنانچہ گاہے دہ تن میبودند یا کمتر ازان و گاہے بست تن و سی تن و زائد ازین و گاہے شصت و گاہے ہفتاد و لیکن جملہ کسانے کہ قرار گرفتند در صفہ با وجود متفرق بودن پس قریب چار صد صحابہ بودند و بعضے گویند کہ زائد ازان نہ بیان کردہ و یکے را از اوشان و جمع کردہ است اسماء اوشان را شیخ ابو عبد الرحمن سلمی در کتاب تاریخ اہل صفہ نبود آنحضرت صلے اللہ علیہ و آلہ وسلم اظہار کنندہ حقیقت برائے ہیچ یکے از مومنین و میبود قبیل ازین کلام با اصحاب صفہ و بودند شان تارکین دنیا سالکین راہ خدا و واصلین بسوے حقیقت انتہی۔

قاضی ناصر الدین بیضاوی گوید۔

اصحاب الصفة کانوا نحوا من اربعمائة من فقراء المهاجرین یسکنون صفة المسجد یستغرق اوقاتهم بالتعلم والعبادة وکانوا یخرجون فی کل سریة بعثها رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم انتهی	اصحاب صفہ قریب چہار صد تن بودند از فقرائے مہاجرین در گوشۂ مسجد ساکن میشدند و جملہ اوقات خود در تعلم و عبادت صرف میکردند و در ہر لشکر کہ رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم میفرستادند بیرون میرفتند انتہی

در جواہر التفسیر است کہ اصحاب صفہ قریب چہار صد تن بودند کہ ایشان را در مدینہ منزلے کہ شب در آن بسر برند نبود تا باسباب وضیاع چہ رسد و بذکر و طاعت چنان مستغرق بودند کہ پروائے کسب نداشتند و بہ سوال و طلب روزی نپرداختند (اہل و عیال ۱۲) مسکن ایشان بشب صفۂ مسجد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بود و بہ روز ملازم آنحضرت بودندے و در سفر و حضر یک دم از خدمت سید عالم صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم غائب نبودندے و در سویدائے دل بغیل ایشان جز سودائے محبت خدا و رسول نے و در ضمیر منیر آفتاب تاثیر ایشان یک ذرہ اندیشہ مدح و ذم خلق و پروائے رد و قبول نے ایشان را صعالیک المہاجرین (جمع صعلوک بمعنی درویش ۱۲) میگفتند و در اخبار آمن است کہ صدر رسل صلوات اللہ علیہ ایشان را میگفت کہ مژدہ باد شما را اے گروہ صعالیک المہاجرین بہ نور تام و روشنی تمام روز قیامت و شما بریاض بہشت در آئید قبل از اغنیاء امت من بہ پانصد سال و ابن عباس رضی اللہ تعالے عنہ روایت میکند کہ روزے رسول خدا صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم بدیشان نگریست و فقر و محنت و احتمال رنج عبادت و خوشدلی ایشان بدان بینوائی مشاہدہ فرمودہ گفت ابشروا (بشارت دہید ۱۲) یا اصحاب الصفة ہر کہ از امت من بماند و عمر گذارد و بدین نعت و صفت کہ شما ہستید و خوشنود باشد از حال خویش روز قیامت در منازل کرامت از رفیقان من بود و فضائل اصحاب صفہ از سر حد و عد و احصا متجاوز است خوشا حال آن صوفیان صفہ صفا و مجاوران حرم صدق و وفا معتکفان خانۂ خدا و مواظبان خدمت مصطفےٰ (خوگرفتہ شدگان ۱۲) با اہل دنیا آمیزشے نہ و بہ کار دنیی آویزشے نہ از غوغائے خلق بگریختہ و با سودائے عشق حق در آمیختہ پائے طلب شان در راہ است و دامن ہمت شان از کونین کوتاہ ایشان بودند سیاح دریائے حقیقت و سباحان (شناوران ۱۲) بیدار طریقت گرم روان راہ تجرید و پاکبازان کوے تفرید پگاہ خیزان بسیار نماز اشک ریزان

باسوز و گداز سے	راہ نوردان شکستہ قدم		رازکشایان فروبستہ دم
معتکفان حرم کبریا	شستہ ز دل صورت کبر و ریا		بادہ پرستان شراب الست
وز قدح بیخودی افتادہ مست	شاہ نشینان بساط قدم		راہ نشینان رباط عدم
دین نہ و کون و مکان در نظر	بال نہ و ہر دو جہان زیر پر		ملک نہ و نوبت شاہی زدہ

سے بشارت دہید باصحاب صفہ ۱۲

تخت در ایوان اسمے زده ۵ با نیستی حریفم باد دست آشنائم جبریل را خبر نیست از حالیکه مائیم
از این و آن گسسته پیوسته ایم اما با خویشتن نشسته لیکن ز خود جدائیم هیچیم و کمتر ازهیچ در کارگاه هستی
هنگام لی مع الله همطرح باخدائیم کونین را چو نعلین انداخته و رفتیم دیوانگان شاهیم رندیم برهنه پائیم

و در رساله غوثیه مذکور است قال الراوی کان له ای للشیخ عبد العزیز المکی اربعة قبور فی کل قبر مکث اربعین سنة والناس یحکون انه توفی وهو لم یتوف ویخرج من قبره ویدور علی وجه الارض هکذا فعل ثلث مرات وقد خرج من قبره بعد اربعین سنة والراجح هذا القبر الذی کان عند قبر شیخ الاسلام فرید الدین ومن هذا القبر خرج وایضا فیها ومدة عمر الشیخ عبد العزیز المکی ستمائة سنة کان بیده لواء النبی علیه الصلوة والسلام وکان قبر شیخ الاسلام فرید الحق والدین الملقب بشکر گنج قدس سره عند قبره ویزوره الناس ویقضون حاجاتهم بعقد نیاتهم مولانا عبد القادر جونپوری در رساله منظومه نوشته

راوی گوید که بود شیخ عبد العزیز مکی را چهار قبر در هر قبر تا چل سال ماند و مردمان میگویند که وے وفات کرده حالانکه وے وفات نیافت و برمی آید از قبر خود و بر زمین گشت میکند همچنین سه بار کرده گاهے از قبر خود بعد چهل سال برآمد و چارمی این قبر است که قریب است از وے قبر شیخ الاسلام فرید الدین و ازین قبر بیرون نیامده و هم در وے است که مدت عمر شیخ عبد العزیز مکی ششصد سال است بود بدست وے علم نبی صلے الله علیه وآله وسلم و گشت قبر شیخ الاسلام فرید الحق والدین ملقب بشکر گنج نزد قبر وے مردمان زیارت میکنند و قضائے حاجات خود میخواهند حسب اعتقاد نیات خود ۱۲

خواجه عبد العزیز عبد الله آن علمدار مصطفے ز سپاه با نبی بود در سفر بو فاق
در مکانے گرفتش استغراق تا زمانے که حیدر صفدر سوے صفین راند با لشکر
شغب لشکرش بگوشش رسید با فاقت در آمد و بدوید گفت کو مصطفے و لشکر او
من فدائے غلام و چاکر او قوم گفتند رفت از دنیا واز پس او سه مرد از خلفا
این وصی و ولیست و شیر خدا علی مرتضے امیر هدیٰ تا بدولت بآنجناب رسید
بعیتش کرد و خدمتش بگزید هر که فهمید سر مرتضوی خواند ما را قلندر علوی

و بعضے گویند عمر شریف عبد الله علمبردار هفتصد و چند سال و تربیت ایشان از رسول کریم است و با هر چهار یار بیعت کرده اند و بعد بیعت از خلیفه چهارم عزلت و انزوا اختیار کرده اند و از کتب دیگر بیعت عبد العزیز مکی سوائے از جناب رسول کریم و علی مرتضے ثابت نمیشود و الله اعلم بحقائق الامور و از ملفوظ بندگی نظام الدین امیتهوی که جامع آن شاه عبد الله بن شاه عبد الرزاق بن مخدوم شیخ خاصه خدا است معلوم میشود که مخدوم مذکور از فرزندان حضرت عبد العزیز مکی علمبردار اند و عبارت در باب سویم از آن کتاب این است که منشاء این سلسله یعنی قلندریه جد کلان این کاتب الحروف شیخ عبد الله مکی علمبردار پیغمبر است صلی الله

علیہ وآلہ وسلم کہ معروف بہ شیخ عبد العزیز ہستند عمر طویل داشتند و بتاریخ دوازدہم ذی الحجہ در سروابہ در آمدہ روپوش شدند ہمان روز عرس آنحضرت میشود۔ قبر حضرت شیخ فرید الدین گنج شکر اندرون شہر پٹن است کہ از مضافات شہر ملتان است و قبر حضرت عبد العزیز یکی قلندر بیرون شہر است مردم شہر و اطراف برائے زیارت مے آیند و بر قبر مبارک احاطہ کشیدہ اند و گنبد نیست گذانی مراد المریدین و حضرت ایشان میفرمودند ہکذا[1] اسمعت من الثقات بدانکہ سلسلہ قلندریہ دو نوع است یکے مکیہ کہ حضرت عبد العزیز مکی بلا واسطہ احدے از پیغمبر علیہ الصلوٰۃ والسلام استفادہ کردند دوم علویہ کہ بواسطہ حضرت علی مرتضیٰ بہ پیغمبر خدا میرسد و طول عمر و بقائے ایشان جائے استبعاد نیست حافظ ابن حجر عسقلانی در اصابہ در ترجمہ

سلمان فارسی میگوید ویقال انہ ای سلمان ادرک عیسیٰ ابن مریم علیہ السلام وقیل بل ادرک وصی عیسیٰ علیہ السلام قال الذہبی وجدت لاقوال فی سنہ کلہا دالۃ علی انہ جاوز المائتین وخمسین والاختلاف انما ہو فی الزائد قال ثم رجعت عن ذلک وظہر لی انہ ما زاد علی المائتین قلت لم یذکر سندہ فی ذلک واظنہ انہ اخذہ من شہود سلمان الفتوح بعد النبی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم وتزوجہ امرأۃ من کندۃ وغیر ذلک مما یدل علی بقاء بعض النشاء لکن ان ثبت ما ذکرہ یکون ذلک من خوارق العادات فی حقہ وما المانع من ذلک فقد روی ابو الشیخ فی طبقات الاصبہانیین من طریق العباس ابن یزید قال اہل العلم یقولون عاش سلمان ثلث مائۃ وخمسین سنۃ فاما مائتین وخمسین فلا یشک فیہا انتہے وامام مجد الدین ابو السعادات الشہیر بابن الاثیر الجزری در جامع الاصول گوید وکان ای سلمان من المعمرین قیل عاش مائتین وخمسین سنۃ وقیل ثلثمائۃ وخمسین والاول اصح انتہے۔

وگویند کہ سلمان یافتہ است عیسےٰ ابن مریم علیہ السلام و بعضے گویند کہ وصی عیسےٰ علیہ السلام را یافتہ۔ ذہبی گفتہ کہ در سن وے جملہ اقوال برین دلالت کنندہ فہم کہ تجاوز کردہ از دو صد و پنجاہ و اختلاف در زائد از انست گفت ذہبی کہ باز رجوع کردم ازین و ظاہر شد مرا کہ زائد از ہشتاد سال نشد میگویم کہ وے سند خود درین امر ذکر نکردہ و گمان من اینست کہ این را ذہبی اخذ کردہ از حاضر بودن سلمان در فتحہائیکہ بعد نبی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم واقع شدند و نکاح کردہ از وے زنے از قبیلۂ کندہ و غیر ازین از انچہ کہ دلالت میکند بر بقائے حصۂ زندگانی لیکن اگر ثابت شد انچہ کہ ذکر کردہ اند خواہد بود از خوارق عادات در حق وے و ازین مانعے نیست چرا کہ روایت کردہ ابو الشیخ در طبقات اصفہانیین از طریق عباس ابن یزید کہ گفت کہ اہل علم گفتہ اند کہ زندہ ماند سلمان تا سہ صد و پنجاہ سال و اما در دو صد و پنجاہ سال پس او شاذ است کسے نیست۔

و امام مجد الدین ابو السعادات الشہیر بابن الاثیر الجزری در جامع الاصول گوید و بود سلمان از معمرین بعضے گویند کہ زندہ ماند دو صد و پنجاہ سال و نزد بعضے سہ صد و پنجاہ اول اصح است۔

[1] چنین شنیدہ ام از مردمان ثقات ۱۲

شیخ محمد طاہر فتنی در خاتمہ مجمع البحار در ترجمہ قس بن ساعدہ میگوید

قس بضم قاف یذکر حدیثہ کثیرا وھو ممن آمن بہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم قبل المبعث وبشر بہ وکان من حکماء العرب وفصحائھم قیل انہ عمر سبعمائۃ سنۃ وکان یلبس المسوح انتھی و امام نووی در تہذیب الاسماء میگوید۔

نقلوا اتفاق العلماء علی ان سلمان الفارسی عاش مأتین وخمسین سنۃ وقیل ثلثمأۃ وخمسین سنۃ وقیل انہ ادرک وصی عیسے ابن مریم علیہما الصلوٰۃ والسلام وعلی قاری در شرح شمائل مینویسد ھو ای سلمان صحابی کبیر قیل عاش مأتین وخمسین وقیل ثلثمأۃ وخمسین والاول اصح وقال ابو نعیم ادرک عیسے علیہ السلام وقرأ الکتابین انتھے۔

قس بضم قاف ذکر کردہ میشود اکثر حدیث وے ودے از کسانے است کہ ایمان آورد بہ نبی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم قبل بعثت وبشارت داد بوجود وے صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم و بود از حکمائے عرب وفصحاے شان میگویند کہ زندہ ماند تا ہفتصد سال وے پوشید مسوح یعنی پلاس۔

نقل کردہ اند اتفاق علما بر اینکہ سلمان فارسی زندہ ماند دو صد وپنجاہ سال ونزد بعضے سہ صد وپنجاہ سال و بعضے گویند کہ وے یافت وصی عیسے بن مریم علیہما السلام۔

سلمانؓ صحابی بزرگ است بعضے گویند کہ زندہ ماند دو صد وپنجاہ سال ونزد بعضے سہ صد وپنجاہ و اول اصح است وگفت ابو نعیم یافت عیسے علیہ السلام را وخواند بردے دو کتاب۔ انتہیٰ

وجود خضر و عیسے والیاس وادریس علیہم السلام واصحاب کہف پیش از زمان سرور انبیا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم وبقاء ایشان الی الآن خود ثابت ومتحقق است۔

قال الامام محی السنۃ البغوی فی المعالم وقالوا اربعۃ من الانبیاء فی الاحیاء اثنان فی الارض الخضر والیاس واثنان فی السماء ادریس وعیسے علیہم السلام

و امام محی السنۃ بغوی در معالم نوشتہ کہ وگفتہ اند از انبیا چہار کس زندہ اند دو بر زمین یکے خضرؑ و دیگر الیاسؑ و دو در آسمان یکے ادریس دیگر عیسے علیہم السلام۔

وقدوۂ اہل کشف شیخ علاؤ الدولہ سمنانی فرمودہ کہ ہر کہ انکار وجود خضرؑ میکند از غایت جہل اوست وقریب باین حکایت است آنچہ در اصابہ آوردہ

فذکر لی الحافظ ابو الفضل العراقی شیخنا ان الشیخ عبد اللہ بن اسعد الیافعی کان یعتقد ان الخضر حی قال فذکرت لہ ما نقل عن البخاری والحربی وغیرھما من انکار ذلک فغضب وقال من قال انہ مات غضبت علیہ قال فقلنا

وذکر کرد از من شیخ من حافظ ابو الفضل عراقی کہ شیخ عبد اللہ بن اسعد یافعی اعتقاد میداشت کہ خضرؑ زندہ است پس ذکر کردم از وے آنچہ نقل کردہ شد از بخاری وحربی وغیرہما از انکار شان درین امر پس خشمگین شد وگفت ہر کہ گوید کہ وے بمرد بروے غضب کردہ خواہد شد

رجعنا عن اعتقاد موته انتهی قال الامام محی الدین النووی فی شرح صحیح مسلم جمهور العلماء علی ان الخضر حی موجود بین اظهرنا ذلك متفق علیه عند الصوفیة واهل الصلاح والمعرفة وحکایاتهم فی رویته والاجتماع به والاخذ عنه وسؤاله وجوابه ووجوده فی المواضع الشریفة ومواطن الخیر اکثر من ان تحصر واشهر من ان تنشر وقال الشیخ ابو عمر ابن الصلاح وهو حی عند جماهیر العلماء والصالحین والعامة منهم فی ذلك وانما شذ بانکاره بعض المحدثین انتهی

پس گفتم که رجوع کردیم از اعتقاد موت وے امام محی الدین نووی در شرح صحیح مسلم گوید که جمهور علما برین هستند که خضر زنده است و موجود است میان ما این متفق علیه است نزد صوفیه و اهل صلاح و معرفت و حکایات شان در رویت وے و ملاقات وے و فائده گرفتن ازوے و سوال و جواب و موجودگی او در مقامات شریفه و مواضع خیر زائد از شمار است و مشهور تر از انکه فاش کرده شود و شیخ ابو عمر ابن الصلاح گوید که وے زنده است نزد جمهور علما و صالحین و عام از اوشان و خلاف قیاس انکار کرده اند باین بعضے محدثین۔

و شیخ عبد الحق محدث دہلوی در اخبار الاخیار در احوال سید محمد بن جعفر المکی الحسینی که از اعاظم خلفا شیخ نصیر الدین محمود است نقل میکند که در بحر المعانی میگوید که صفوان ابن قصی برادر عبد مناف را که در پیش حضرت رسالت صلے اللہ علیه وآله وسلم بشرف ایمان مشرف شده است دیدم در غارے مشغول بود در آنروز خدمت ایشانرا قدمبوس کردم نهصد و نود و دو ساله بودند فرمودند که حضرت رسالت در حق من دعا کرده اند به درازی عمر۔ این قصهٔ صفوان که درین کتاب مسطور است در بحر الانساب که تصنیف اوست نیز ذکر کرده است انتهی و شیخ محمد یحیی اله آبادی گوید که مصافحه معمری در میان مشایخ شهرت دارد در حضرات القدس نقل میکند که شیخ احمد سرهندی نقشبندی مصافحه کرد با حاجی عبد الرحمن بدخشی کابلی مشهور بحاجی رمزی و وی با حافظ سلطان اوبهی که صد و ده سال عمر یافته مصافحه کرده و او با شیخ محمود و او با شیخ سعید معمر حبشی و او با حضرت رسالت پناه صلے اللہ علیه وآله وسلم مصافحه کرده و در ضمن اجازات خودے نویسد که اجازت هشتم حضرت شیخ بهاء الدین جونپوری را از حضرت سید ناصر الدین بن سید تقی الدین از سید صفی الدین از شیخ زین الدین خوافی از شیخ شهاب الدین احمد فریوانی از شیخ ابو العباس اثم از شیخ معمر از جناب نبوت صلے اللہ علیه وآله وسلم و شیخ معمر مردیست از عرب که در حدود سنته سبعمائة یا بعد ازان برآمد و دعوے کرد که وے از صحابه است و مصافحه کرده است پیغمبر را صلے اللہ علیه وآله وسلم و آنحضرت او را دعا کرد و فرمود یا معمر[1] عمرك الله و ببرکت دعاء آنحضرت صلے اللہ علیه وآله وسلم تا حدود دو مائة صد از هجرت باقی ماند و تحدیث کرد و روایت نمود که شنیدم از پیغمبر خدا صلے اللہ علیه وآله وسلم گفت من[2] شم الورد ولم یصل علی فقد جفانی کذا فی شرح سفر السعادة انتهی۔ شیخ محمد طاهر فتنی در خاتمهٔ مجمع البحار گوید۔

[1] اے معمر خدا عمر تو دراز کند ۱۲ [2] کسیکه ببوید گلاب را و درود نفرستد بمن پس ظلم کرد بر ما چنین است در شرح سفر السعادة ۱۲

قد وقع لی سلسلة المصافحة فی الصلحاء اصفیاء الله فی ارضه ونرجوا منه البرکة قال الشیخ الصالح صاحب الفضل والصلاح الشیخ کمال الدین بن شیخ جمال الدین منّ المسلمون به قد صافحت مع امیر عبد الله البرزشابادی وهو مع سید حیدر اصفهانی وهو مع شیخ عبد البقا تاباذکانی وهو مع شیخ سعید الحبشی وهو مع حضرة النبی صلی الله علیه وآله وسلم وقال صلی الله علیه وآله وسلم من صافحنی صافحته یوم القیامة ووجبت علی شفاعته وکذا من صافح من صافحنی الی سبع مرات فصافحنی الشیخ کمال الدین واجازنی ان اصافح من شئت الله وانا ساد سهم وکل نرجوا من الله الفضل والله اعلم انتهی۔

وهر آئنه واقع شد مارا سلسلهٔ مصافحه در صلحا که برگزیدهٔ خدا اند بروے زمین وامید برکت ازوے داریم گفت شیخ صالح صاحب فضل وصلاح شیخ کمال الدین ابن شیخ جمال الدین فائز یابند مسلمانان بوے که مصافحه کردم با امیر عبد الله برزشابادی ووے با سید حیدر اصفهانی ووے با شیخ عبد البقا تاباذکانی ووے با شیخ سعید حبشی ووے با حضرت نبوی صلے الله علیه وآله وسلم وفرمود آنحضرت که کسیکه مصافحه کرد از من مصافحه کنم ویرا یوم قیامت وواجب شود بر من شفاعت وے وهمچنین کسیکه مصافحه کند با کسیکه مصافحه کرد از من تا هفت بار پس مصافحه کردم من با شیخ کمال الدین واجازت داد مارا که مصافحه کنم کسے را که خدا خواهد ومن ششمی کس اوشانم وهمه امید داریم فضل آلهی را والله عالم تر است۔

ودر نفحات الانس ذکر یافته که شیخ علی لالا صحبت بسیارے از مشائخ رسیده بود وسفر هندوستان کرده وصحبت ابو الرضا رتن رضی الله عنه دریافته وامانت رسول کریم علیه الصلوة والسلام ازوے گرفته چنانچه شیخ رکن الدین علاء الدوله آنرا تصحیح فرموده گفته که

صحب یعنی الشیخ رضی الدین علی لالا اصحاب رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم ابا الرضا رتن بن ابی النصر فاعطاه مشطا من امشاط رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم

صحبت داشت شیخ رضی الدین علی لالا اصحاب رسول الله صلے الله علیه وآله وسلم ابو الرضا رتن بن ابی النصر را پس داد ووے شیخ رضی الدین را شانه از شانه هائے رسول الله علیه وآله وسلم۔

وشیخ رکن الدین علاء الدوله آن شانه را در خرقه پیچیده وآن خرقه را در کاغذے وبخط مبارک خود بر آن کاغذ نوشته

هذا المشط من امشاط رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم وصل الی هذا الضعیف من صاحب رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم وهذه الخرقة وصلت من ابی الرضا رتن الی هذا الضعیف

این شانه از شانه هائے رسول الله صلے الله علیه وآله وسلم رسید بسوے این ضعیف از صاحب رسول الله صلے الله علیه وآله وسلم واین خرقه رسید از ابی الرضا رتن بسوے این ضعیف۔

وهم شیخ رکن الدین علاء الدوله بخط مبارک خود نوشته است که چنین گویند که آن امانت برای شیخ رضی الدین

علی لالا بوده است از رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم انتهی وسلطان اشرف جهانگیر سمنانی گوید که وقتیکه این فقیر ملازمت حضرت ابی الرضا رتن رسید از انواع لطائف ایشان بهره مند شد و یک نسبت خرقه این فقیر بحضرت ابی الرضا رتن میرسد و او را بحضرت مصطفی صلی الله علیه وآله وسلم و شیخ الاسلام والحفاظ شهاب الدین ابن حجر عسقلانی در درر کامنه فی احوال اعیان المأة الثامنة در ترجمه شیخ علاء الدوله

گفته تفقه وطلب الحدیث وبرع فی العلم ثم تاب وانا ب ودخل الخلوة الی ان قال قال الذهبی کان اماما لجامعا کثیر التلاوة له وقع فی النفوس الی ان قال اخذ عنه صدر الدین بن حمویه وسراج الدین القزوینی ای الحافظ الحنفی وامام الدین علی بن المبارك البکری وذکر ان مصنفاته تزید علی ثلثمائة انتهی کذا فی مسالك الابرار للشیخ ابراهیم الکردی

فقه حاصل کرد وطلب حدیث کرد ودر علم غالب آمد باز توبه کرده رجوع بحق کرد ودر خلوة داخل شد تا اینکه گفت که ذهبی گفته که او شیخ علاء الدوله امام جامع بسیار خواننده قرآن در نفوس مردم ویرا وقعتی رو داده تا اینکه گفت که علم اخذ کرد از وی صدر الدین ابن حمویه وسراج الدین قزوینی یعنی حافظ حنفی وامام الدین علی ابن مبارک بکری وذکر کرده که تصانیف وی زائد از سه صد کتب است چنین است در مسالک الابرار شیخ ابراهیم کردی۔

وقدوة العلماء الراسخین بحر العلوم مولانا الشیخ عبد العلی الانصاری در فواتح الرحموت میگوید

ینبغی ان لا یذکر الرتن بالشر لاحتمال الصحبة حذرا عن الوقوع فی الکبیرة لکن روی فی النفحات ان الشیخ رکن الدین علاء الدوله کتب بخطه الشریف انهم کانوا یقولون ان تلك الاشاط کانت امانة رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم للشیخ رضی الدین علی لالا وهذا ای کون الشط امانته ان لم یکن بقول الرتن فهو بالکشف فاذن صحبته ثابتة لا مجال للریبة فیه ومثل الرتن مایدعون الاولیاء القلندریة البررة الکرام صحبة عبد الله ویلقبونه بعلم بردار وینسبون خرقتهم الیه ویدعون اسنادا متهلا ویحکون حکایة عجیبة ویدعون بقائه الی قریب من ستمائة ولا مجال لنسبة الکذب الیهم فانهم اولیاء الله صاحب الکرامات

مناسب اینست که رتن را به بدی یاد نکنند که ممکن است ویرا صحبت واقع شده باشد تا که وقوع در گناه کبیره نشود یعنی در یاد کردن وی به بدی احتمال ضیبت است وآن گناه کبیره واحتراز از وواجب لیکن در نفحات مرقوم است که شیخ رکن الدین علاؤ الدوله بخط خاص خود نوشته که مردمان میگفتند که این شانه لالا امانت رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم بود برای شیخ رضی الدین علی لالا واین یعنی بودن شانه امانت وی صلعم اگرچه بقول رتن نیست مگر بکشف است واین وقت صحبت وی ثابت میشود ومجال شک در وی ثابت نمیشود وهمچنین مثل رتن آنست که اولیا بزرگ قلندریه دعوی میکنند صحابی بودن عبد الله را وویرا به علمبردار لقب میکنند وخرقه خود را بوی منسوب میکنند وسند متصل میدارند وحکایت عجیبه نقل کرده بقای عمر ویرا قریب به ششصد سال مدعی اند ومجال نیست که نسبت کذب سوی شان کرده شود که هر آئینه اولیاء الله

محفوظون من الله تعالیٰ والله اعلم انتهی۔
ودر اصابه فی تمیز الصحابه گوید رتن بن عبد الله الهندی ثم الترمذی ویقال المرثدی ویقال رطن بالطاء بدل التاء المثناة بن ساهوك بن چکندیور هکذا وجدته مضبوطاً مجوداً بالخط من یوثق به وضبط بعضهم بقاف بدل الواو یقال رقن بن نصر بن کربال وقیل رتن بن مندل بن هندی شیخ خفی خبره بزعمه دهراً طویلاً الی ان ظهر علی راس القرن السادس فادعی الصحبة فروی عنه ولداه محمود وعبد الله وموسی بن محلی بن بندار الدستوی والحسن بن محمد الحسینی الخراسانی والکمال الشیرازی واسماعیل العارفی وابو الفضل عثمان بن ابی بکر بن سعید الاربلی وداؤد بن اسعد بن حامد القفال المروزی والشریف علی بن محمد الخراسانی الهروی والمعمر ابو بکر المقدسی والهمام السمرکندی وابو مروان عبد الملک بن بشر المغربی لکنه لم یسمه قال لقیت المعمر فوصفه بنحوها وصفوا به رتن ولم اجد له فی المتقدمین فی کتب الصحابة ولا غیرهم ذکراً لکن ذکره الذهبی فی تجریده فقال رتن الهندی شیخ ظهر بعد ستمائة بالشرق وادعی الصحبة فسمع منه الجهال ولا وجود له بل اختلق اسمه بعض الکذابین وایضاً فیها وقد اتفق اهل الحدیث علی ان آخر من رأی النبی صلی الله علیه وآله وسلم موتاً ابو الطفیل عامر بن واثلة وثبت فی الصحیح ان النبی صلی الله علیه وآله وسلم قال قبل موته بشهر او نحوه ارأیتم لیلتکم هذه فانه علی راس مائة سنة منها لا یبقی علی وجه الارض

صاحب کرامات اند وحفاظت کرده شدگان از عذاب باری تعالیٰ اعلم
رتن ابن عبد الصمد هندی ترمذی وبعضے مرثدی گویند وبعضے رطن گویند یعنی بجائے تاے مثناة طا مهمله مینویسند۔ بن ساهوک بن چکندیور چنین یافتم ویرا ضبط کرده شده نوشته کسیکه اعتماد کرده شده است بر وضبط کرده اند بعضے قاف بجاے واو گفته میشود رقن بن نصر بن کربال ونزد بعضے رتن بن مندل بن هندی بزرگ است پوشیده ماند خبر وے بگمان وے تا زمان ظهور تا اینکه ظاهر شد در ابتداے قرن ششم پس دعوے صحبت کرد وروایت کرد ندازوے دو پسر وے محمود وعبد الله وموسی بن محلی بن بندار الدستوی وحسن ابن محمد الحسینی الخراسانی وکمال شیرازی واسمٰعیل عارفی وابو الفضل عثمان ابن ابی بکر ابن سعید الاربلی وداؤد ابن ابی سعد بن حامد القفال المروزی وشریف علی ابن محمد الخراسانی هروی یعنی ساکن هرات) ومعمر ابو بکر مقدسی وهمام سمرکندی۔
وابو مروان عبد الملک ابن بشر المغربی لیکن وے معین نکرد اسم ویرا گفت که ملاقات کردم معمر را وصفت کرد ویرا چنانکه صفت کردند مردمان بوے رتن را ونیافتم برای وے در متقدمین ونه در کتب صحابه ونه غیر شان ذکرے لیکن ذکر کرد ویرا ذهبی در تجرید خود (تجرید اسماء الصحابه مصنفه ذهبی است) وگفت رتن هندی پیرے بود که ظاهر شد بعد سنه شش صد در شرق ودعوی صحابی شدن کرد وشنیده نداز وی جاهلان ونیست ویرا وجودے نیست بلکه دروغ بسته نام ویرا بعضے دروغ گویان وهم در وی است که اتفاق کرده اند اهل حدیث برانیکه آخر کسیکه دید نبی صلعم را از جهت موت ابو الطفیل عامر بن واثله است ودر صحیح ثابت گشته که آنحضرت صلعم بیکاه یا مثل آن قبل از وفات خود فرمود آیا دیدید شما در بن شب پس تحقیق بر ابتداے صدی سال ازین شب باقی نخواهد ماند هیچ

ممن هو الیوم علیها احد وایضا فیها وقد تکلم
الصلاح الصفدی فی تذکرته فی تقویة وجود
رتن وانکر علی من ینکر وجوده وایضا فیها
ولما اجتمعت بشیخنا مجد الدین الشیرازی
شیخ اللغة بزبید من الیمن وهو اذ ذاك قاضی
القضاة ببلاد الیمن رأیته ینکر علی الذهبی
انکار وجود رتن وذکر لی انه دخل ضیعته
لما دخل ببلاد الهند ووجد فیها من لا یحصی
کثرة ینقلون عن آبائهم واسلافهم عن قصة
رتن ویثبتون وجوده فقلت هو لم یجزم بعدم
وجوده بل تردد وهو معذور انتهی وشیخ مجد الدین
شیرازی استاد ابن حجر در قاموس گوید رتن محرکة
ابن کربال بن رتن التبرندی قیل انه لیس بصحابی
وانما هو کذاب ظهر بالهند بعد الستمائة وادعی
الصحبة وصدق ودروی احادیث سمعناها
من اصحاب اصحابه انتهی

کسیکه امروز بروئے زمین موجود است وهم در وے است که تحقیق
کلام کرد صلاح صفدی در تذکرهٔ خود در تقویت وجود رتن و انکار
کرد بر کسیکه انکار وجود رتن کند وهم در وے است که هرگاه
جمع شدم با شیخ خود مجد الدین شیرازی که استاد علم
لغت بود در زبید که از یمن است وو ے در ینوقت قاضی القضاة
بلاد یمن بود دیدم ویرا که انکار میکرد بر ذهبی بوجه انکار کردن وے
وجود رتن را وذکر کرد از من که وے داخل شد بضیعهٔ از ضیاع تجارت
وقتے ببلاد هند و یافت در وے چندان مردم کثیر بیشمار
از شمار که نقل میکردند از آبا و بزرگان خود قصهٔ رتن را و
وے ثابت میکردند پس گفتم که وے یعنی شیخ مجد الدین
یقین نمیکند بعدم وجود وے بلکه وے متردد است ومعتقد
رتن حرکت داده شده ابن کربال
بن رتن التبرندی بعضے گویند که وے صحابی نیست بلکه
کذاب است ظاهر شد در هند بعد سنه ششصد وهفتاد
دعوی صحابی شدن کرد وبراین تصدیق وے کردند
در روایت کرد احادیث را که شنیدیم آنها را از یاران یاران او

کاتب الحروف گوید که آن احادیث در اصابه و دیگر کتب باسانید مذکور اند من شاء الاطلاع علیها
فلیراجع الیها واز عبارت اصابه واضح گردید که انکار یا تردد در وجود رتن اولا از ذهبی است وابن حجر عسقلانی
وابن حجر هیثمی وسید جمال الدین محدث وعلی قاری وغیرهم از اتباع ذهبی چنانچه عبارات این بزرگواران بآن
ناطق پس باقتضائے مقام قدرے از ترجمهٔ ذهبی از کتب حفاظ ایقاظ وثقات اثبات بمعرض نقل می آید

فصل اوّل در حال علّامه ذهبی وکیفیت تشدّد وے

حافظ سمعانی در کتاب الانساب گوید الذهبی بفتح
الذال المعجمة والهاء وفی آخرها الیاء المنقوطة
لو اخذت النسبة الی الذهب وتخلیصه من الناس
واخراج الغش منه وبعضهم کان یجعل حنوط الذهب

ذهبی بفتح ذال معجمه وباء در آخر
وے یاء منقوطه اگر گرفته شود این نسبت بسوی ذهب
وخلاص کردن وے از آتش و خارج کردن کساد از وے
وبعضے گویند که عمل حنوط زر میکرد که وے را نامیدند

لله کسیکه اطلاع خواهد بر آن احادیث باید که رجوع کند بسوئے آن کتابها ۱۲

التی یقال لها نزهة انتهی وصاحب مدینة العلوم
گوید الذهبی هو محمد بن احمد بن عثمان شمس الدین
ابو عبد الله الذهبی محدث العصر امام الوجود
حفظا و ذهبی العصر معنیً و لفظاً ولد سنة
ثلث و سبعین و سبعمائة و طلب الحدیث
و هو ابن ثمانی عشرة سنة فسمع بدمشق و مصر
و بعلبك و بالاسكندریة و سمع منه الجمع الكثیر
الا انه كان شدید المیل الی راء الحنابلة كثیر الازراء
باهل السنة فلذلك لا یصفهم فی التراجم انتهی
و فی موضع آخر من هذا الكتاب كان شافعی المذهب
و حنبلی المعتقد و لذا كثیرا لازراء للاشاعرة
فی تصانیفه سیمانی تاریخه الكبیر انتهی و حافظ العصر
شیخ الاسلام تاج الدین السبكی در طبقات كبرے گوید
واما تاریخ شیخنا الذهبی غفر الله له فانه علی
حسنه و جمعه مشحون بالتعصب المفرط الا خذه
الله فلقد اكثر الوقیعة فی اهل الدین اعنی فقراء
الذین هم صفوة الخلق و استطال بلسانه
علی كثیر من الائمة الشافعین و الحنفیین انتهی
و شیخ اسلام سید المتاخرین ابن دقیق العید در اقتراح گوید
شیخنا الذهبی له علم و دیانة و عنده علی اهل
السنة تحامل مفرط فلا یجوز ان یعتمد علیه
و نقلت من خط الحافظ صلاح الدین خلیل
بن كیكلدی العلائی ما لفظه الشیخ الحافظ
شمس الدین الذهبی لا اشك فی دینه و ورعه
و تحریه فیما یقوله فی الناس ثم ساق كلامه
فی انه اذا ترجم واحداً ممن یمیل الیهم قال
یطنب فی وصفه بجمیع ما قیل فیه من المحاسن

میگوید یعنی تارکشی۔
ذہبی نام وے محمد بن احمد بن عثمان شمس الدین ابو
عبد اللہ ذہبی محدث زمانہ امام وجود بحفظ حافظہ
و زرین زمان معنیً و لفظاً ولادت وے در سنہ
ہفتصد و ہفتاد و سہ بود و طلب حدیث کرد در عمر
ہیجدہ سالگی و شنید در دمشق و مصر و بعلبک و در اسکندریہ
و شنید از وے گروہے کثیر مگر سخت میلان داشت
بسوے راے حنابلہ و سخت عیب کن اہل سنت ازین
است کہ در بیان تراجم (یعنی حالات) صفت شان
بیان نکرد و در جائے دیگر ازین کتاب است کہ بود شافعی
مذہب و حنبلی معتقد و ازین وجہ بر اشاعرہ عیب جوئی
میکرد در تصانیف خود خصوصاً در تاریخ کبیر خود۔

•

و لیکن تاریخ شیخ ما ذہبی اللہ تعالے مغفرت وے کند
بر عمدگی و جمع خود مشحون بر تعصب زائد است ہر آئنہ مواخذہ
خواہد کرد خدا وے را و بسیار داشت عیب بر فقراء کہ ایشان دین یعنی
فقرا کہ برگزیدہ خلق اند و زبان خود دراز کرد بر اکثر ازائمہ
شافعیہ و حنفیہ۔

شیخ ما ذہبی دیندار علم و دیانت است و با اہل سنت
تحامل زائد (تحامل بمعنی کلفت زائد نا طاقت برداشتن یعنی
اعتراض و تعصب دارد پس جائز نیست کہ بروے اعتماد
کردہ شود و نقل کردہ شدہ از تحریر حافظ صلاح الدین خلیل ابن
کیکلدی علائی کہ تحریر کرد وے در بارہ حافظ شیخ شمس الدین
ذہبی کہ شک ندارم در دین و ورع وے و اندیشہ کردن او
در انچہ کہ میگفتند در میان مردم باز نوشتہ در انیکہ وقتیکہ
بیان کند یکے را از کسانیکہ میل دارد بسوے شان یا میکند
وصف وے را بجملہ انچہ کہ در تعریف وے گفتہ شدہ۔

ویبالغ فی وصفه ویتغافل عن خطائه ویتأول له
ما امکن واذا ذکر واحدا من الطرف الآخر
کامام الحرمین والغزالی ونحوهما مما یبالغ فی وصفه
ویکثر من قول من طعن فیه ویعید ذلک ویبدئه
ویعتقده دینا وهو لا یشعر ویعرض عن محاسنهم
الطافحة فلا یستوعبها انتهی قال الامام السبکی
والحال فی شیخنا الذهبی ازید مما وصف وهو
شیخنا ومعلمنا ولکن الحق احق ان یتبع وقد وصل
من التعصب المفرط الی حد یسخر منه وانا اخشی
علیه یوم القیمة من غالب علماء المسلمین وائمتهم
الذین حملوا لنا الشریعة النبویة فان غالبهم اشاعرة
وهو اذا وقع باشعری لا یبقی ولا یذر والذی
اعتقده انهم خصمائه یوم القیمة عند من یعلم
ادناهم عنده اوجه منه فالله المسئول ان
یخفف عنه وان یلهمهم العفو عنه وان یشفعهم
فیه والذی ادرکنا علیه المشایخ النهی عن النظر
فی کلامه وعدم اعتبار قوله ولم یکن یتجری ان ینظر
کتبه التاریخیة الا لمن یغلب علی ظنه انه لا ینقل
عنه ما یعاب علیه انتهی واما قول العلائی
رحمه الله فی دینه ودرعه وتحریه فیما یقوله
فقد کنت اعتقد ذلک واقول عند هذه الاسناد
انه ربما اعتقد ها دینا ومنها امورا قطعا بانه
یعرف بانها کذب واقطع بانه لا یختلها واقطع
بانه یحب وضعها فی کتبه لتنتشر واقطع بانه
یجب ان یعتقد سامعها صحتها بغضا للمحدث
فیه وتنفیرا للناس عنه مع قلة معرفته بمدلولات
الالفاظ ومع اعتقاده ان هذا مما یوجب

بلکه مبالغه میکند واز خطائے وے غفلت مے ورزد وکلام ویرا
بحد امکان تاویل میکند درو قتیکه ذکر میکند
یکے را از جانب دیگر مثل امام الحرمین وغزالی وغیرهما
مبالغه نمیکند در وصف وے واقوال طعنه کنندگان بروے
بسیار مینویسد واعاده میکند ویرا لطائف بکر وهمین را دین
اعتقاد میکند حالانکه شعور نمیدارد واعراض میکند از محاسن خاصه
شان پس استیعاب نمیکند ویرا امام سبکی گوید که حال شیخ ما
ذهبی زائد از انست که وصف کرده شود وے شیخ من ومعلم ما
من است لیکن امر حق سزاوار اتباع است وتحقیق رسید از تعصب
زائد بحدیکه تمسخر کرده شود از وے وما خوف میکنم بروی روز قیامت
از اکثر علماء مسلمین وائمه شان که برداشته اند برائے ما
شریعت نبویه را پس تحقیق غالب شان اشاعره اند وے اگر واقع شود
بشخصے اشعری نه باقی ماند ونه گذاشته شود وانچه که اعتقاد میکنم
ویرا انیست که اوشان دشمنان وے خواهند بود روز قیامت
نزد کسے که امید دارد کمتر شانرا وجیه تر از وے پس سوال از جناب
باری انیست که تخفیف کند از وے والهام کند علماء را که ویرا
معاف کنند وشفاعت کنند ویرا دران روز وانچه که یافتم
بروے مشائخ را انیست که ممانعت کرده اند مردمان را از
دیدن کلام وے وغیر معتبر دانستن قول وے ونیست نیکه بیندیشد واظهار
کند کتب تاریخیه ویرا مگر کسیکه غالب بگمان وی باشد که نه نقل کرده شود
از کلام وی چیزیکه عیب دانسته شود بروی ولیکن قول علائی رحمة الله علیه در دین
وی وورع وی واندیشیدن در انچه که ویرا میگوید پس تحقیق من اعتقاد
میکنم این را ومیگویم وقت این اسناد که بتحقیق اعتقاد میکنم ویرا بر
دین وبعضے امور را یقین میکنم که معلوم میشوند دروغ ویقین میکنم
که وی اختلاف نخواهد کرد دران ویقین میکنم که وے ایراد آنرا دوست
در مصنفات خود تا که منتشر شود یعنی عام گردد ویقین میکنم که وی
که اعتماد کند سامع آن بصحت بر بعض وی کسیرا که امر نوید میکند وے
ومردمانرا از وی نفرت دارند اگرچه ویرا شناخت معانی الفاظ کتاب

نصر العقيدة التي يعتقدها هو حقا وهو مع عدم
ممارسته للعلوم الشرعية غير اني لما اكثرت
بعد موته النظر في كلامه عند الاحتياج الى
النظر فيه توقفت في تحريه فيما يقوله ولا ازيد
على هذا غير الاحالة على كلامه فلينظر كلامه
من شاء ثم ليبصر هل الرجل متحرعند غضبه
او غير متحر واعني بغضبه وقت ترجمته لواحد
من علماء المذاهب الثلاثة المشهورين من الحنفية
والمالكية والشافعية فاني اعتقد ان الرجل
كان اذا مد القلم للترجمة احدهم غضب
غضبا مفرطا ثم قرطم الكلام ومزقه وفعل
من التعصب ما لا يخفى على ذي بصيرة ثم
هو مع ذلك غير خبير بمدلولات الالفاظ لما
فر بما ذكر لفظة من الذم لو عقل معناها
لما نطق بها الى قوله ثم حلف في آخر الكتاب
انه لم يتعمد فيه هو النفس فاني هوى النفس اعظم من هذا

مد وعقيده معتقد وے است کہ ویرا لیق داند و با اینہمہ
در علوم شریعت مشق ندارد و علاوہ ازین وقتیکہ بعد
وفات وے کلام ویرا بسیار دیدم ومطالعہ ویرا احتیاج
داشتم توقف کردم در اندیشہ کردن وے در انچہ گفت
کہ نہ زیادہ کنم براین غیر اینکہ حوالہ کنم بکلام وے پس باید
کہ بہ بیند کلامش را ہر کہ خواہد باز بہ بیند کہ این کس بحالت
غضب خود غور کنندہ است یا نہ ومراد از غضب غضب
وقت نوشتن حال یکے از علمائے مذاہب سہ گانہ مشہور
از حنفیہ ومالکیہ وشافعیہ پس من اعتقاد میکنم کہ وقتیکہ آن
انسان ترجمہ یکے از ایشان نوشت وقلم دراز کرد در ترجمہ
یکے از ایشان ہیچ خشمگین شد باز آب گرم ریخت بر کلام
و بدرید آنرا و بوجہ تعصب انچہ کور بر صاحب بصیرت مخفی
نیست مگر باینہمہ وے خبردار نیست بر معانی الفاظ چنانچہ
باید پس گاہے چنان میشود کہ لفظ ذم ذکر میکند کہ اگر معنی وے
بداند ہرآئینہ نگوید تا اینکہ خود آخر کتاب قسم خوردہ کہ ما این را
نمی نویسم بالقصد از ہوای نفس وحالانکہ ازین بزرگتر کدام ہوائے نفس خواہد بود

و شیخ محمد یحیی الہ آبادی در کلمات موتلفہ گوید کہ باعث استبعاد محدثین از طول عمر تن ہندی
و معمر مغربی مفہوم میشود از انچہ در اواخر صواعق محرقہ مذکور است کہ

آخر من مات منهم يعني من الصحابة
على الاطلاق بلا خلاف ابو الطفيل عامر بن واثلة
الليثي كما جزم به مسلم في صحيحه
وكان فوته سنة مائة على الصحيح وقيل
سنة عشر ومائة وصححه الذهبي لمطابقته
الحديث الصحيح وهو قوله صلى الله عليه
وآله وسلم قبل وفاته بشهر على رأس
مائة سنة لا يبقى على وجه الارض
ممن هو عليها اليوم احد وفي رواية

آخرین از اوشان یعنی از صحابہ علی الاطلاق
در وفات بلا خلاف ابو الطفیل عامر بن واثلہ
لیثی است چنانکہ یقین کرد بوے امام مسلم در صحیح خود
و گفت وفاتش بر مذہب صحیح در سال یکصد و نزد بعضی
یکصد و ده و تصحیح کرد این را ذہبی بوجہ مطابقت حدیث
صحیح و آن قول نبوی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم است
یکماہ قبل از وفات خود کہ نہ باقی خواہد ماند بر روے زمین
در ابتدائے صدی این سال کسیکہ امروز موجود
است و در روایت مسلم چنین است

مسلم ارأیتکم لیلتکم هذه فانه لیس من نفس منفوسة یأتی علیها مائة سنة فاراد بذلك انخرام القرن بعد مائة سنة من حین مقالته والقول بان عکراس بن ذویب عاش بعد تلك الجمل مائة سنة غیر صحیح وعلی التنزل فمعناه استکملها بعد ذلك لانه بقی بعدها مائة کما قال الائمة وما زعمته جماعة فی رتن الهندی ومعمر المغربی ونحوهما فقد بالغ الائمة بنیهما الذهبی فی تزییفه وبطلانه انتهی

که معاینه کردید شما درین شب که نیست پیچ جاندار که بگذرد بروے صد سال پس اراده کرد بدین قطع کردن قرن را بعد یکصد سال از وقت ارشاد وقائل شدن باینکه عکراس ابن ذویب زنده ماند بعد واقعه جل یکصد سال این صحیح نیست واگر فرض کنیم پس معنی وے اینست که تکمیل خواسته باشد بعد ازین مدت نه اینکه باقی ماند باشد بعد وے صد سال چنانکه ائمه گفته اند وانچه جماعتے گمان کردند در بارهٔ رتن هندی ومعمر مغربی وغیرهما پس مبالغه کرده اند ائمه در بارهٔ شان به بیکار کردن باطل ساختن امام ذهبی

دلیل تصحیح ذهبی که نبقل در آمد محل تامل است وبخاری ومشائل او از محدثان بحدیث مذکور استدلال کرده اند برموت خضر وعدم بقائے او بخاری از عبد الله بن عمر رضی الله عنهما بن خطاب در باب ذکر العشاء والعتمة

روایت نموده که قال صلی لنا رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم لیلة صلوة العشاء وهی التی یدعوها الناس العتمة ثم انصرف فاقبل علینا فقال ارأیتم لیلتکم هذه فان علی رأس مائة سنة منها لا یبقی ممن هو الیوم علی ظهر الارض احد شیخ شهاب الدین قسطلانی در شرح این حدیث از شرح صحیح بخاری گفته که لا یعیش احد بعدها اکثر من مائة سنة سواء قل عمره بعد ذلك ام لا ولیس فیه نفی عیش احد بعد تلك اللیلة فوق مائة سنة واحتج به البخاری وغیره علی موت الخضر واجاب الجمهور بانه عام ارید به الخصوص او ان المراد بالارض الارض التی نشاء بها علیه السلام وحینئذ فیکون الخضر فی ارض غیر هذه وقد تواردت اخبار کثیرین من العلماء والصلحاء باجتماعهم علیه مما یطول ذکره وسبق فی باب

فرمود عبد الله ابن عمر که بخواند با ما رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم نماز عشا در شبے که میخوانند مردمان آنحضرت را برائے نماز باز گشت ومتوجه شد بسوے ما وفرمود که دیدید شما درین شب پس تحقیق بر انتهاے سال صدی ازین شب نه باقی خواهد ماند کسیکه امروز بر روے زمین موجود است۔

زنده نخواهد ماند کسے بعد وے اکثر از صد سال خواه قلیل باشد عمر وے بعد این یا نه ونیست در وے نفی زندگی کسے بعد آن شب زائد از صد سال وحجت گرفت ازوے امام بخاری وغیره بر موت خضر وجمهور جواب داده اند که این عام است مراد ازین خاص مردمانند یا مراد ازین زمینے است که وے علیه السلام دران پیدا شده واینوقت خضر علیه السلام در زمین دیگر غیر این زمین بوده باشد ودوار وشده اند اخبار اکثر علماء وصلحا از ملاقات شان باحضرت خضر علیه السلام وذکر وے طویل است ودر باب

السمر بالعلم ان المراد ارضه التی بها نشاء
و فیها بعث کجزیرة العرب المشتملة علی الحجاز
و تهامة و نجد فهو علی حد قول الله تعالی
او ینفوا من الارض ای بعض الارض التی
صدرت الجنایة فیها فلیست الالف واللام
للاستغراق و بهذا یندفع قول من استدل
بهذا الحدیث علی موت الخضر علیه السلام
کالمؤلف و غیره اذ یحتمل ان یکون الخضر
فی غیر هذه الارض المعهودة ولئن سلمنا
ان الالف واللام للاستغراق فقوله احد
عموم محتمل اذ علی وجه الارض الجن والانس
والعمومات یدخلها التخصیص بادنی قرینة
واذا احتمل الکلام وجوها سقط به الاستدلال
قاله الشیخ قطب الدین القسطلانی و قال
النووی المراد ان کل من کان تلک اللیلة
علی الارض لا یعیش بعدها اکثر من مائة
سنة سواء قل عمره قبل ذلک ام لا ولیس فیه
نفی حیوة احد بعد تلک اللیلة مائة سنة
و در شرح شمائل از ملا عصام اسفرائینی در شرح
قول ابو الطفیل ابن واثلة که آخر من مات
من الصحابة است رایت النبی صلی الله
علیه و آله وسلم و ما بقی علی وجه الارض
احد آه غیری مذکور شده که بهذا الحدیث
یستدل بان الاشبح و بسر او جعفر او نسطور
الرومی و اباهدیه البصری المدعین
للصحبة کذابون و ان بابارتن الهندی
المدعی للصحبة بعد الثلثین و ستمائة و ربیع

السمر بالعلم گذشته که مراد از زمین آن زمین است که
پیدا شد در وے و نیز دران مبعوث شد مثل جزیره عرب که
شامل است بر حجاز و تهامه و نجد پس وے بر حد
قول الله تعالی شانه است او ینفوا من الارض یعنی
از بعض زمینها که دران گناه صادر شد پس الف لام
استغراقی نیست و باین کلام دفع میشود قول کسیکه
باین حدیث دلیل آورده بر موت خضر مثل مؤلف و غیره
چه که احتمال است که خضر در غیر این ارض معینه باشد
و اگر تسلیم کنیم که الف لام برای استغراق است پس
قول وے صلے الله علیه و آله وسلم احد عام احتمال داشته
شده است چرا که بر روے زمین جن و انس نیز اند
و در الفاظ عام خصوصیت نیز میباشد به ادنی قرینه
و وقتیکه کلام محتمل وجوهات باشد ازوے استدلال
ساقط باشد گفته است این را شیخ قطب الدین
قسطلانی و نووی گفته که مراد اینست که هر کسیکه باشد در آن شب
بر روے زمین نه زنده خواهد ماند بعد وے زائد از صد سال
خواه عمر وے قلیل باشد قبل ازین یا نه و در وے نفی
زندگانی یکے بعد آن شب تا صد سال نیست -
و در شرح شمائل از ملا عصام اسفرائینی در شرح
قول ابو الطفیل ابن واثله که آخر کسیکه مرد از صحابه
دیدم آنحضرت صلے الله علیه و آله وسلم را و انی کسیکه
نه باقی بود بر روے زمین کسے بمنزله وے
سوائے من - باین حدیث دلیل آورده
میشود که اشبح و بسر او جعفر و نسطور رومی و اباهدیه
البصری که مدعی صحابی بودن هستند کذاب اند
و بابارتن هندی که دعوی صحابی شدن
کرد بعد سنه شش صد و سی و ربیع

بن محمود الذی جاء بعده باطلان والذی
اشکل فیما اخبر به النبی صلی الله علیه وآله
وابو الطفیل وجود خضر علیه السلام فانه
اتفق کلمة اهل الصدق فی وجوده ولا یمکن
ان ینکر **والجواب** بان خضر کان علی وجه
الماء حین اخبار النبی صلی الله علیه وآله
وسلم **لا ینفع** لان الخبر انه لا یبقی علی وجه
الارض من کان فی زمانه لا انه لا یبقی ممن علی
وجه الارض ولا نه بهذا التاویل یفتح باب
صدق من یدعی الصحبة بان یقال لم یکن
حین اخبار النبی علیه السلام علی وجه
الارض وثمنی در مزیل الخفا عن الفاظ الشفا گفته که
هذا الحدیث عام فیمن یشاهد الناس ویخالطونه
لا فیمن لیس کذلک کالخضر بدلیل ان الدجال
خارج عن هذا الحدیث لما روی مسلم
من حدیث الجساسة الدال علی وجود
الدجال فی زمن النبی صلی الله علیه وآله
وسلم وعلی بقائه الی زمان ظهوره مع ان
مسلما روی عن ابن عمر رضی الله عنهما ان المراد
بقوله صلی الله علیه وآله وسلم علی راس
مائة سنة لا یبقی ممن هو علی ظهر الارض الیوم
ذلک القرن انتهی وامام محی الدین نووی در
شرح صحیح مسلم گوید **باب** بیان معنی قوله صلی الله
علیه وآله وسلم علی راس مائة سنة
لا یبقی نفس منفوسة ممن هو موجود الآن
قوله صلی الله علیه وآله وسلم ارأیتکم
لیلتکم هذه فان علی راس مائة سنة منها لا یبقی

ابن محمود که آمد بعد وے باطل اند و آنکه اعتراض
کرده در خبر دادن آنحضرت صلے الله علیه وآله
وسلم وابو الطفیل در بابِ وجود خضر علیه السلام پس تحقیق
اینست که متفق اند اقوال اهل صدق در وجود وے
علیه السلام وانکار آن ممکن نیست واین جواب که خضر
علیه السلام وقت خبر دادن آنحضرت صلی الله علیه وآله
وسلم بر روے آب بود نافع نیست چرا که خبر اینست که
نه باقی خواهد ماند بر روے زمین کسیکه بود در زمان وے
نه اینکه باقی نخواهد ماند هیچ کسے ازان کسانیکه بر روے
زمین باشند واز ین تاویل کشاده خواهد شد باب
صدق کسیکه دعوی صحابیت میکند بنیطور که گفته شود
که نبود خضر علیه السلام بر روی زمین وقت خبر دادن آنحضرت صلے الله علیه وآله وسلم
این حدیث عام است برائے کسیکه ببیند مردمان را
واوشان آمیزش دارند با او نه برائے کسیکه چنین
نباشد مثل خضر علیه السلام بدلیل اینکه دجال ازین حدیث
خارج است چنانکه روایت کرد مسلم از حدیث حساسه
که دلالت کننده است بر وجود دجال در زمانه نبی صلی الله
علیه وآله وسلم وبر بقائے وے تا زمان ظهور خود حالانکه
مسلم روایت کرد از ابن عمر رضی الله عنهما که مراد از قول
نبوی صلی الله علیه وآله وسلم علی راس مائة سنة الی آخره
قطع شدن این قرن است۔
وامام محی الدین نواوی در شرح صحیح مسلم گوید
باب در بیان قول نبی صلے الله علیه وآله وسلم
علی راس مائة سنة لا یبقی الخ یعنی بر ابتدائے صدی
این سال نه باقی خواهد ماند کسے ذی روح از کسانیکه
این وقت موجود اند قول وے صلی الله علیه وآله وسلم آیا
آیا دیدید شما درین شب که بر ابتدائے صدی سال نه باقی

ممن هو اليوم على ظهر الارض احد قال
ابن عمر و انما قال رسول الله صلى الله عليه
وآله وسلم لا يبقى ممن هو اليوم على ظهر الارض
احد يريد بذلك ان ينخرم ذلك القرن وفى
رواية جابر انه سمع النبى صلى الله عليه
وآله وسلم قبل وفاته بشهر يقول ما من نفس
منفوسة اليوم يأتى عليها مائة سنة وهى
حيّة يومئذ وفى رواية ابى سعيد مثله لكن
قال قال النبى صلى الله عليه وآله وسلم
ذلك لما رجع من تبوك هذه الاحاديث
قد فسّر بعضها بعضًا وفيها علم من اعلام النبوة
والمراد ان كل نفس منفوسة كانت تلك الليلة
على الارض لا يعيش بعدها اكثر من مائة
سنة سواء قلّ عمرها قبل ذلك ام لا وليس فيه نفى
عيش احد يوجد بعد تلك الليلة فوق مائة
سنةٍ ومعنى نفس منفوسةٍ اى مولودةٍ وفيه
احتراز من الملائكة وقد احتج بهذه الاحاديث
من شذ من المحدثين فقال الخضر ميت والجمهور
على حياته ويتأوّلون هذه الاحاديث على انه
كان على البحر لا على الارض او انها عام مخصوص
وقوله ينخرم ذلك القرن اى ينقطع وينقضى
وقال الامام المحدث الشيخ ابراهيم الكردى
فى المسالك انه عام اريد به الخصوص
بنفسه لا يشتمل الخضر ولا المعمرا لا نسى والجنى
انتهى - وخاتمة الحفاظ جلال الدين سيوطى در
در منثور ميفرمايد اخرج ابن الجوزى فى كتاب
صفوة الصفوة من سهل بن عبد الله قال

خواهد ماند كسيكه امروز موجود است بر روى زمين
ابن عمر گفته كه فرمود رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم
نه باقى خواهد ماند كسى ازان كسان كه امروز بر روى زمين است
واراده كرده باين كلام كه منقطع خواهد شد اين قرن و در
روايت جابر است كه وى شنيد از نبى صلى الله عليه
وآله وسلم يكماه قبل از وفات وى كه فرمود نيست هيچ جاندار
امروز كه بگذرد بر وى صد سال و وى همان روز زنده
باشد و در روايت ابو سعيد مثل وى است ليكن گفت
ابو سعيد كه فرمود رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم
اين احاديث را وقتيكه رجوع كرد از غزوهٔ تبوك و تفسير كرد
بعض احاديث بعض را و در وى علمى است از علمهاى
نبوت و مراد اينست كه هر نفس جاندار كه درين شب است
بر روى زمين نه زنده خواهد ماند بعد وى زائد از صد
سال خواه عمر وى كم باشد قبل ازين يا نه و درين نفى انكار
نيست كه بعد آن شب يافته شود زائد از صد سال و معنى
نفس منفوسه يعنى پيدا شده و درين قول احتراز است
از ملائكه و باين احاديث حجت گرفته كسيكه بدرجهٔ شاذ
(يعنى خلاف قياس) است از محدثين و گفت كه خضر مرده است
و جمهور قائل حيات وى اند تاويل اين احاديث ميكنند
كه وى در دريا بود نه بر زمين يا اينكه اين عام مخصوص است
و قول وى ينخرم ذلك القرن معنيش اينست كه منقطع و منقضى
خواهد شد و امام محدث شيخ ابراهيم كردى در مسالك
گفته كه اين حديث عام است و مراد از وى خصوصيت
ذاتى گرفته شده شامل نيست خضر را و نه معمر را از قوم انسان
باشند يا جن - انتهى

برآورد ابن جوزى در كتاب صفوة الصفوة
از سهل ابن عبد الله كه گفت

كنت في ناحية ديار عاد اذ رايت مدينة من حجر منقور في وسطها قصر من حجارة تاديه الجن فدخلت فاذا شيخ عظيم الخلق يصلي نحو الكعبة وعليه جبة صوف فيها طراوة فلم اتعجب من عظم خلقته كتعجبي من طراوة جبته فسلمت عليه فرد علي السلام وقال يا سهل ان الابدان لا تخلق الثياب وانما تخلقها روائح الذنوب ومطاعم السحت وان هذه الجبة علي منذ سبعمائة سنة لقيت بها عيسى ومحمدا صلى الله عليه وآله وسلم فآمنت بهما فقلت له ومن انت قال انا من الذين نزلت فيهم قل اوحي الي انه استمع نفر من الجن انتهى

بودم در کنارہ دیار عاد کہ دیدم شہرے سنگین نقشے در وسط وے مکانے بود از سنگ کہ مے ماند دران جن پس داخل شدم و دیدم شخصے عظیم الجثہ کہ نماز مے خواند بسوے کعبہ و بروے جبہ صوف بود کہ دران تروتازگی بود پس متعجب گشتم از عظیم الخلقتے وے چنانکہ تعجب کردم از تازگی جبہ وے پس بروے سلام کردم و وے رد سلام کرد بر من و گفت اے سہل ہر آئنہ اجسام پارچہ ہا را کہنہ نمیکنند بلکہ وے را کہنہ میکنند بو ہائے گناہان و طعام ہائے حرام و این جبہ بر من از ہفتصد سال است و باین ملاقات کردم عیسے علیہ السلام و محمد صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم را و ایمان آوردم باوشان پس گفتم بوے کہ شما کدام کس ہستید گفت ما ازان کسانیم کہ در حق شان نازل شد این آیت قل اوحی الی الخ یعنی بگو ای محمد کہ وحی فرستادہ شد بسوے من کہ گوش نہاد جماعتے از جن

و شیخ عبد الحق محدث در صراط مستقیم گوید و آنکہ آنحضرت در آخر عمر شریف فرمودہ کہ ہیچ جاندارے کہ بر روے زمین است بقاء وے از صد سال نگذرد و باین حدیث جماعہ کہ انکار بقاے خضر کنند تمسک نمایند باعتبار اکثر و اغلب خواہد بود یا مخصوص بو جہیکہ خضر ازان بیرون آید واللہ اعلم و در اشعۃ اللمعات در شرح حدیث جابر از باب قرب الساعۃ است کہ قال سمعت النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یقول قبل ان یموت بشہر تسئلونی عن الساعۃ وانما علمها عند اللہ واقسم باللہ علی الارض من نفس منفوسۃ یاتی علیها مائۃ سنۃ وهی حیۃ یومئذ رواہ مسلم گوید کہ باین حدیث تمسک کردہ اند بعضے از اکابر علماء حدیث در موت خضر علیہ السلام چہ وے در وقت خبر دادن آنحضرت علیہ السلام از مولودان و موجودان بر روے زمین بود و بحکم مخبر صادق باید کہ بقاء وے از صد سال در نگذرد و بعد از گذشتن صد سال بمیرد۔ جواب میدہند کہ خضر ازان عموم مخصوص است و آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم خبر از احوال امت خود دادہ است کہ از امت من کہ در ینوقت موجود اند بعد از صد سال ہمہ بمیرند و بعضے گویند کہ شاید خضر در انوقت بر زمین نباشد بلکہ بر آب بود یا ہوا از امام محی السنۃ نقل کردہ اند کہ چہار کس از انبیاء زندہ اند دو بر زمین خضر و الیاس و دو بر آسمان ادریس و عیسے و اخبار در وجود خضر از مشائخ و علما متواتر رسیدہ اگرچہ آنرا بعضے تاویل کنند کہ ہر زمان را خضر یست کہ مربی

یہ گفت جابر کہ شنیدم نبی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم را کہ میفرمود یکماہ قبل از وفات کہ مے پرسید مرا از قیامت و علم وے نزد خدا است و قسم میخورم بخدا از ہیچ جاندار بر روی زمین کہ بگذرد بر وے صد سال و وے امروز زندہ باشد روایت کرد این را مسلم۔

ومفیض آنست ولیکن از کمل اولیا وجود همان شخص از بنی اسرائیل که مصاحب موسے علیه السلام بود آمده واز حضرت غوث الثقلین شیخ محی الدین عبد القادر جیلانی رضی الله تعالے عنه منقول است که گاهے در اثناء کلام خود میفرمود و اشارت بجانب هوا میکرد قف یا اسرائیلی واسمع کلام المحمدی فرمود بایست ای اسرائیلی و بشنو کلام محمدی را مراد ذات شریف وکلام خود را میداشت والله اعلم انتهی وعلی قاری در مرقاة در شرح این حدیث گوید۔

قال الاشرف معناه ما تبقی نفس مولودة الیوم مائة سنةٍ اراد به موت الصحابة رضی الله تعالی عنهم وقال صلے الله علیه وآله وسلم هذا علی الغالب والا فقد عاش بعض الصحابة اکثر من مائة سنةٍ انتهے۔ ومنهم انس ابن مالك وسلمان وغیرهما والاظهر ان المعنی لا تعیش نفس مائة سنة بعد هذا القول کما یدل علیه الحدیث الآتی فلا حاجة الی اعتبار الغالب فلعل المولودین فی ذلك الزمان انقرضوا قبل تمام المائة من زمان ورود الحدیث ومما یؤید هذا المعنی استدلال المحققین من المحدثین وغیرهم من المتکلمین علی بطلان دعوی بابا رتن الهندی وغیره ممن ادعی الصحبة وزعم انه من المعمرین الی المائتین والزیادة بقی انّ الحدیث بظاهره یدل علی عدم حیاة الخضرؑ والیاسؑ وقد قال البغوی فی المعالم اربعة من الانبیاء فی الحیات اثنان فی الارض الخضرؑ والیاسؑ واثنان فی السماء عیسےٰؑ وادریسؑ فالحدیث مخصوص بغیرهم او المراد ما من نفس منفوسة من امتی والنبی لا یکون من امته نبی آخر وقیل قید الارض یخرج الخضر

گفت اشرف که معنی وے انیست که نه باقی خواهد ماند نفسے زائیده شده امروز صد سال مراد گرفته بوے موت صحابه رضی الله عنهم را فرمود رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم که غالب همین است ورنه بعضے صحابه زائد از صد سال زندگانی مانده اند واز آنها انسؓ ابن مالکؓ و وسلمانؓ وغیرها اند وظاهر اینست که مراد از زندگانی نماندن کسے تا صد سال بعد این قول است چنانکه حدیث آینده بروے دلالت میکند پس حاجت به اعتبار غالب نیست چه که شاید مولودین آن زمان گذشته شده باشند قبل تمامی صدی از وقت ورود حدیث وانچه مؤید اینمعنی است استدلال محققین از محدثین است وغیرشان از متکلمین بر بطلان دعوے بابا رتن هندی وغیره از کسانیکه دعوی صحبت میکنند وگمان کرده که وے از ان معمرین است که دو صد سال یا زائد ازان عمر یافته باقی مانده اینکه حدیث بظاهر خود بر عدم حیات حضرت خضرؑ وحضرت الیاسؑ دلالت میکند چنانچه امام بغوی در تفسیر معالم گفته که چهار انبیا زنده اند دو بر زمین یکے خضر و دیگرے الیاسؑ و دو در آسمان یکے عیسےٰؑ و دیگرے ادریسؑ پس حدیث مخصوص بغیرشان است یا مراد اینست که نیست هیچ جاندار از امت من و نبی نمیباشد از امت نبی دیگر و بعضے گفته که از قید ارض خضر

والیاس فانهما کانا علی البحر حینئذٍ واللہ اعلم - انتهی
وملا یعقوب در خیر جاری شرح صحیح بخاری گوید
قوله علی ظهر الارض احتراز عمن فوق السماء
کعیسی علیه السلام والملائکة وعن الخضر لانه
کان علی ساحل البحر لا الارض والجمهور علی انه
حی وعلی وجه الارض وبقائه مشهور منقول
عن الاولیاء رحمهم الله کما مر ذکره وکذا عن ابلیس
اللعین لانه اما فی الماء او علی الهواء والمراد بلفظ
من الانس الموجودون ظاهرا وهذا هو الوجه
فلا حاجة الی بیان اخراج غیرهم ودر جاے دیگر
ازہمین شرح گوید احتج بهذا الحدیث البخاری
وغیره علی موت الخضرؑ واجاب الجمهور عنه
بانه عام مخصوص البعض او المراد بالارض
الارض المخصوص کارض مکة او المدینة
مثلاً کذا فی القسطلانی ولا یخفی ما فیه
من التکلف اذ العموم المعلوم من اللفظ
لا یترک بمخصص غیر معلوم الوجود فالاولی
ان یقال ان العموم باعتبار من کان فی تلک
اللیلة علی ظاهر الارض والخضرؑ لعله لم یکن
علی وجه الارض فی تلک اللیلة او فی تلک
الساعة بل کان فی البحر علی وجه الماء وهذا
الحدیث لا یدل علی فناء من فی الارض جمیعًا
وان وجد بعد زمان وجود الکلام الشریف
حتی یلزم منه قیام القیمة فیلزم استحالة المخلف
لان المراد فناء الموجودین فی تلک اللیله
کما نص علیه الشراح انتهی موضع الحاجة

والیاس علیهما السلام خارج اند چرا که آن هر دو هما نوقت بر دریا بودند
واللہ اعلم -

قول وے صلی اللہ علیه وسلم بر پشت زمین درین احتراز
است از کسانیکه بر آسمان اند مثل عیسے علیه السلام وملائکه
وخضر علیه السلام که وے بر کنار دریا بود نه بر روے زمین
وجمهور بر آنند که وے زنده است وبر روی زمین آثار وے
موجود چنانچه منقول است از اولیاء اللہ رحمهم اللہ وذکر وے
گذشته وهمچنین از ابلیس لعین که وی بر آب بود یا بر هوا یا مراد
به لفظ انس موجودین ظاهری اند وهمین وجه است پس حاجت
به بیان خارج کردن غیرشان نیست -

حجت گرفته باین حدیث بخاری وغیره بر موت خضرؑ
وجمهور از وے جواب داده که این عام مخصوص البعض است
یا مراد از زمین زمین مخصوص باشد مثل زمین مکه یا مدینه
مثلاً چنین است در قسطلانی ودرین امر انچه که تکلیف است
مخفی نیست چه که عموم معلوم از لفظ ترک کرده نمیشود
بلا مخصص غیر معلوم الوجود پس اولے اینست که
گفته شود که عموم باعتبار کسے است که باشد
دران شب بر روے زمین وحضرت خضرؑ غالبًا
دران شب یا دران ساعت بر روے زمین نبود
بلکه در دریا بود وبر روے آب واین حدیث
دلالت نمیکند بر فنا جمیع کسانیکه بودند بر زمین واگر
یافته شود بعد زمانه صدور این حدیث وازان
قیام قیامت لازم آید پس استحالة المخلف لازم خواهد
چه که مراد انجا فنا کسانے است که دران شب
موجود بودند چنانچه شراح تصریح کرده اند
تمام شد کلام حسب ضرورت -

مولوی عبد القادر جونپوری در معنی این حدیث نوشته اند که ظاهر آنست که خطاب باین حدیث

باجماعت مردم اہل عادت بودہ است ومعنی آنست کہ کسے از حاضران اینوقت بعد از صد سال ببقائے عادی استمراری کہ بطریق تکلیف باتحلل واقع است باقی نخواہد بود وبقائے خضرؑ والیاسؑ واشخاص دیگر از جماعۃ الناس نہ بروجہ عادی استمراری است کاتب حروف گوید چون حال استدلال ذہبی برنفی وجود رتن ہندی وانکار صحابیت او وغیر او واضح شد اگر ایراد مسئلہ جرح وتعدیل کہ تعلقے باینمقام دارد ومزلت اقدام ناظرین است برائے ایضاح مرام وازاحتہ اوہام ہم بعمل آید نافع تر باشد

فصل دوم در ذکر علم جرح وتعدیل

قال الشیخ زین العراقی فی الفیۃ الحدیث اختلف فی التعدیل والجرح ھل یقبلان او احدھما من غیر ذکر اسبابھما ام لا یقبلان الا مفسرا علی اربعۃ اقوال الاول ھو الصحیح المشھور التفرقۃ بین التعدیل والجرح فیقبل التعدیل من غیر ذکر سببہ لان اسبابہ کثیرۃ فیثقل ویشق ذکرھا لان ذلک یحوج المعدل الی ان یقول لیس یفعل کذا ولا کذا وبعد ما یجب علیہ ترکہ ویفعل کذا ویفعل کذا فیعد مما یجب علیہ فعلہ فیشق ذلک ویطول تفصیلہ واما الجرح فانہ لا یقبل الا مفسرا مبین السبب وھذا القول ھو الذی نص علیہ الشافعی وقال الخطیب ھو الصواب عندنا وقال ابن الصلاح انہ الصحیح المشھور وحکی الخطیب انہ ذھب الائمۃ من حفاظ الحدیث ونقادہ مثل البخاری ومسلم وغیرھما الی ان الجرح لا یقبل الا مفسرا قال ابن الصلاح وھذا ظاھر مقرر فی الفقہ واصولہ انتھی قال السید السند فی مختصر الطیبی جوز الجرح والتعدیل صیانۃ للشریعۃ وبھا یتمیز صحیح الحدیث

گفت شیخ زین الدین عراقی در الفیۃ الحدیث کہ اختلاف است در تعدیل وجرح کہ مقبول اند آن ہر دو یا یکے از آنہا بغیر ذکر اسباب شان یا غیر مقبول اند بلا تفسیر درین چار قول اند اول آنکہ صحیح ومشہور است یعنی فرق کردن در تعدیل وجرح وقبول کردن تعدیل را بلا ذکر سبب وے چہ کہ اسباب وے کثیر باشد وذکر کردن جملہ آنہا ثقیل وشاق باشد چرا کہ این امر محتمل میکند تعدیل کنندہ را بایکہ گوید کہ نخواہد کرد چنین وچنان وشمار کردہ خواہد شد از متروکات وے وباین قول کہ خواہد کرد چنین وچنان را پس شمار کردہ خواہد شد از انچہ کہ کردن شان بروی واجب است وباین ویراشاق خواہند شد وتفصیل وے دراز است واما جرح پس نہ قبول خواہد شد بلا تفسیر وبلا بیان سبب وبراین قول تصریح کردہ است امام شافعی وخطیب گفتہ کہ این صواب است نزد ما وابن الصلاح گفتہ کہ این صحیح مشہور است وحکایت کرد خطیب کہ رفتہ اند ائمہ از حفاظ حدیث ونقاد شان مثل بخاری ومسلم وغیر شان بایکہ جرح مقبول نخواہد شد بلا تفسیر ابن الصلاح گفتہ کہ این ظاہر ومقرر است در فقہ واصول وے۔ وسید سند شریف در مختصر الطیبی گفتہ کہ تجویز کردہ شد جرح وتعدیل بوجہ حفاظت شریعت وباین تمیز کردہ میشود در صحیح حدیث

وضعیفه فیجب علی المتکلم التثبت فیها فقد
اخطاء غیر واحد فی تجریحهم بما لا یجرح انتهی
وقال مولانا هبة الله المحدث وجوز واذلك
مع حرمة الفتنة صیانة للشریعة ویجب
علی المتصدی لذلك التتبع والتصفح والبلوغ
فی طلب علامات الجرح والتعدیل فان
کثیرا ما اخطاء فی ذلك الجروح لما یکون
سببا للجروح انتهی قال الحافظ الثقة تاج الدین
السبکی ومما ینبغی ان یتفقد عند الجرح حال
العقائد واختلافها بالنسبة الی الجارح
والمجروح فربما خالف الجارح المجروح فی العقیدة
فجرحه لذلك والیه اشار الرافعی بقوله وینبغی
ان یکون المزکون براء من الشحناء والعصبیة
فی المذهب خوفا من ان یحملهم ذلك علی جرح
عدل او تزکیة فاسق وقد وقع هذا الکثیر
من الائمة جرحوا بناء علی معتقدهم وهم
المخطئون والمجروح مصیب وقد اشار شیخ
الاسلام سید المتاخرین تقی الدین ابن
دقیق العید فی کتابه الاقتراح الی هذا فقال
ومن امثلته قول بعضهم فی البخاری ترکه
ابو زرعة وابو حاتم من اجل مسئلة اللفظ
فیالله والمسلمین ایجوز لاحد ان یقول البخاری
متروك وهو حامل لواء الصناعة ومقدم
اهل السنة والجماعة وقال الشیخ ابو عمرو بن
الصلاح فی المقدمة واما الجرح فانه لا یقبل
الا مفسرا مبین السبب لان الناس یختلفون
فیما یجرح وفیما لا یجرح فیطلق احدهم الجرح بناء

وضعیف حدیث پس بر متکلم واجبست ثابت ماندن آن
چرا که خطا کرده اند غیر یکے در مجروح کردن شان بچیزیکه قابل جرح
نیست ومولانا هبة الله محدث گوید که علما تجویز کرده اند جرح
وتعدیل را با وجود حرمت فساد برای حفاظت شریعت
وهر کسیکه مستعد این کار شود بروے واجبست که در طلب علامات
جرح وتعدیل تتبع کند وصفحه صفحه نگردد ومبالغه کند چه اکثری
خطا کرده اند در انچه که باعث جرح نبوده انتهی
وحافظ ثقه تاج الدین سبکی میگوید از انچه که مناسب است
جستن آن وقت جرح کیفیت عقائد واختلاف
وے به نسبت جارح ومجروح چه اکثر جارح
مخالفت مجروح کرده است در عقیده وجرح کرده
چنانچه براین اشاره کرد رافعی باین قول که وسزاوار
است برای مزکیان (یعنی جرح کنندگان) که پاک باشند
از تعصب ونخوتی در مذهب بوجه اندیشه اینکه باعث شود
اوشان را همین امر بر جرح مردے عادل باتزکیه (یعنی
پاک کردن) مردے فاسق وواقع شده است همچنین اکثر
از ائمه که جرح کرده اند ایشان بر بناء اعتقاد خود حالانکه اوشان
برخطا بودند ومجروح برصواب واشاره کرده بسوے همین
شیخ الاسلام سید المتاخرین تقی الدین ابن دقیق العید در کتاب
خود موسومه به اقتراح وگفت که از مثال وی قول بوده است
درباره امام بخاری که ترک کرده ویرا ابو زرعه وابو حاتم بجهت
مسئله لفظ پس کجا جائز است برای کسیکه بگوید که بخاری
ترک کرده شده است درانحالیکه وے بردارنده علم این
صناعت ومقدم اهل سنت وجماعت است وشیخ ابو عمرو
ابن الصلاح در مقدمه گفته که واما جرح مقبول نخواهد شد
بلا تفسیر وبیان سبب چرا که مردمان اختلاف دارند
در انچه که قابل جرح است یا نیست پس اطلاق میکند یکے
از اوشان جرح را بر بناء

على امر اعتقده جرحا وليس يجرح فى نفس الامر
فلابد من بيان سببه لينظر فيه اهو جرح
ام لا وهذا ظاهر مقرر فى الفقه واصوله وقال الشيخ
ابن حجر فى شرح النخبة وينبغى ان لا يقبل الجرح
والتعديل الا من عدل متيقظ فلا يقبل جرح
من افرط فيه قال الحافظ زين الدين العراقى
استاد ابن حجر العسقلانى فى الالفية والشيخ
شمس الدين السخاوى فى شرحه ثم ان الجارح
وان كان اماما معتمدا فى ذلك قد يقع خطاؤه فيه
كما صرح النسائى فى احمد بن صالح المصرى
بقوله غير ثقة والمأمون وهو امام حافظ احتج
به البخارى فى صحيحه وقال انه ثقة ما رايت احدا
يتكلم فيه بحجة وكذا وثقه ابو حاتم الرازى
والعجلى وآخرون وقد قال ابو يعلى الخليلى
اتفق الحفاظ على ان كلام النظماء فيه تحامل
وذكر الشيخ تقى الدين ابن دقيق العيد ان
الوجوه التى تدخل فيها الآفة خمسة احدها
الهوى والغرض وهو شرها والثانى المخالفة
فى العقائد والثالث الاختلاف بين المتصوفة
واصحاب العلوم الظاهرة والرابع الكلام
بسبب الجهل بمراتب العلوم واكثر ذلك
فى المتاخرين لاشتغالهم بعلوم الاوائل
وقد علم ان علوم الاوائل قد انقسمت
الى حق وباطل فمن الحق علم الحساب والهندسة
والطب ومن الباطل ما يقولونه فى الطبعيات
وكثير من الالهيات واحكام النجوم والخامس
الاخذ بالتوهم مع عدم الورع هذا ملخص

امر اعتقاد كردهٔ خود وآن در واقع جرح نيبا شد پس
بيان سببش ضرورى است تا كه دين شود كه وے جرح
يا نه واين ظاهر ومقرر است در فقه واصول وشيخ ابن حجر
در شرح نخبه گويد كه مناسب است كه جرح وتعديل
قبول نكرده شود مگر از مرد عادل بيدار يعنى هر كه درين
باب واقفيت نيك دارد پس مقبول نخواهد شد جرح
كسيكه درين امر زيادتى كند وگفت حافظ زين الدين عراقى
استاد ابن حجر عسقلانى در الفيه شيخ شمس الدين سخاوى در شرح وے
كه جارح اگرچه باشد امام معتمد درين امر ليكن اكثر خطا كرده
چنانكه امام نسائى تصريح كرده در بارهٔ احمد بن صالح مصرى
بقول خود كه ثقه نيست ونه مامون (يعنى محفوظ از غلطى) حالانكه
وے امام است وحافظ وحجت گرفته است بوے امام بخارى
در صحيح خود وگفت كه وے ثقه است كسے را نديدم كه در بارهٔ
وے وليلى يا حجتے آرد وهمچنين معتمد داشت ويرا ابو حاتم رازى
وعجلى ودیگران وگفت ابو يعلى خليلى كه اتفاق كرده اند حفاظ
بر اينكه كلام وے درين امر گويا تكليف زائد از طاقت دادن
است وذكر كرد شيخ تقى الدين ابن دقيق العيد كه آن وجوه
كه در وے آفات اند پنج اند يكے آنست كه بوجه خواهش نفسے
باشد وعمر ض واين بدترست دوم مخالفت در عقائد
سوم اختلاف ميان متصوفه وعلماے ظاهر وچهارم كلام
كردن باوجود جهل در مراتب علوم وبيشتر اين امر در متاخرين
بوده كه در علوم اوائل اشتغال داشتند ومعلوم است كه علوم
اوائل منقسم گشته اند بسوے حق وباطل پس از علوم حقه
علم حساب وهندسه وطب است واز علوم باطله آنست
كه ميگويند در طبعيات واكثرے از الهيات
واحكام نجوم وپنجم اخذ كردن چيزے را بر توهم
باوجود عدم پرهيز ازان آنست خلاصه

كلامه وقد عقد ابن عبد البر في كتاب العلم
بابا لكلام الاقران المتعاصرين بعضهم في بعض
وراى ان اهل العلم لا يقبل الجرح فيهم الا ببيان
واضح انتهى وبعض الجارحين اشد من بعضهم
كالقطان وابن معين وغيرهما والنسائي
وابي حاتم وابن حبان حتى ان الثلاثة ربما
ضعفوا من اخرج به الشيخان ومن المحدثين
الجارحين جماعات حملهم على الكلام فيمن
تكلموا فيه حقد وحسد قال عبدان سمعت
فضلك الرازي وجعفر بن الجنيد يقولان
المعري كذاب ثم قال عبدان حسده لانه كان
رفيقهما فكان اذا كتب حديثا غريبا لا يفيدهما
ومنه كلام الفلاس في الامام ابن المديني
ولما بلغ ذلك ابا عبد الله محمد بن يعقوب
الحافظ قال والله لو وجدت قوة لخرجت
الى البصرة فبلت على قبره ومنه كلام محمد بن
محمد النيسابوري وابي زرعة الرازي والنسائي
في امام اهل مصر احمد بن صالح للغرض النفساني
كما بينه العقيلي وابن حبان وابن عدي او عداوة
مذهبية قال ابن حجر في مقدمة اللسان
وممن ينبغي ان يتوقف في قبول قوله في الجرح
من كان بينه وبين المجروح عداوة سببها
الاختلاف في الاعتقاد فان الحاذق
اذا تامل تلب ابي اسحق الجوزجاني لاهل
الكوفة يرى العجب وذلك لشدة انحرافه
في النصب وشهرة اهلها بالتشيع فتراه
لا يتوقف في جرح من ذكره منهم بلسان

کلام شیخ و منعقد کرده است ابن عبد البر در کتاب العلم
بابی در کلام اقران معاصرین خود که بعض ایشان
در حق بعض کرده اند و اعتماد کرده که نزد علما جرح مقبول
نخواهد شد بغیر بیان واضح و بعضے جرح کنندگان سخت تر
میباشند از بعض مثل قطان (یعنی ابو یحیی) و ابن معین و غیرهما
و نسائی و ابی حاتم و ابن حبان تا اینکه هر سه ضعیف
گفته اند کسانے را که حجت گرفته اند باوشان شیخان (یعنی
بخاری و مسلم) و از محدثین جرح کنندگان جماعات اند که
باعث شده اوشان را کلام بر کلامیکه در وے کینه و حسد بود
عبدان گفته که شنیدم فضلک رازی و جعفر بن جنید را که گفتند
که معمری کذاب است باز گفت عبدان که این بوجه حسد
گفتند چرا که معمری رفیق آن هر دو کسان بود پس هرگاه که
مے نوشت حدیثی غریب را فائده نمیداد اوشانرا و از نیست
که کلام میکرد فلاس در بارهٔ امام ابن المدینی و هرگاه که این
خبر به ابو عبد الله محمد بن یعقوب حافظ رسید گفت که قسم بخدا
اگر مے یافتم در خود قوت بر فتم بسوے بصره و بول میکردم
بر قبر وے و از نیست کلام محمد بن محمد نیشاپوری و ابی زرعهٔ
رازی و نسائی در بارهٔ امام اهل مصر احمد ابن صالح بوجه غرض
نفسانی چنانکه بیان کرد وے را عقیلی و ابن حبان و ابن عدی
یا بوجه عداوت مذهبی باشد گفت ابن حجر در مقدمهٔ لسان
المیزان و سزاوار است اینکه توقف کرده شود در قبول کردن
قول کسیکه میان وے و مجروح عداوت باشد و سببش
اختلاف اعتقادی شود چه که مرد زیرک وقتیکه غور خواهد کرد
در عیب کردن ابی اسحق جوزجانی اهل کوفه را متعجب خواهد شد
و این بوجه سخت میلان وے و در ناصبیت و مشهور بودن
هر اهیان وے به شیعه بودن پس ببین که
توقف نمیکنند در جرح کسیکه ذکر کرده اند علما وے را
بزبان نیک۔

وعبارة طلقة حتى انه اخذ بلين مثل الاعمش
وابي نعيم وعبد الله بن موسى اساطين الحديث
وادكان الرواية فهذا اذا عارضه مثله
او اكبر منه فوثق رجلا ضعفه قبل التوثيق
انتهى وشيخ عبد الرؤف مناوى در شرح جامع صغير
در ترجمه بخارى گويد ثم ان الائمة افتخار الائمة صاحب
اصح الكتب بعد القرآن صاحب ذيل الفضل
على مر الزمان الذى قال فيه امام الائمة
ابن خزيمة ليس ما تحت اديم السماء اعلم
بالحديث منه وقال بعضهم انه من آيات الله
يمشى على وجه الارض قال الذهبى كان
من افراد العالم مع الدين والورع والمتانة
هذا كلامه فى الكاشف ومع ذلك غلب عليه
الغض من اهل السنة فقال فى كتاب الضعفاء
والمتروكين ما سلم اى البخارى من الكلام
لاجل مسئلة اللفظ تركه الرازيان اى
ابو حاتم الرازى وابو زرعة الرازى
هذه عبارته واستغفر الله تعالى ونسأل الله
السلامة ونعوذ به من الخذلان قال التاج
السبكى شيخنا الذهبى عنده على اهل السنة
تحامل مفرط واذا وقع باشعرى لا يبقى ولا يذر
فلا يجوز الاعتماد عليه فى ذم اشعرى ولا
حنبلى انتهى قال بعض الافاضل فلان
لا يجوز الاعتماد عليه فى الكلام فى الصوفية
الاعلام اولى فانه كما ذكر هذا الحديث
التاج السبكى وصاحبه المجد الفيروزابادى
وغيرهما احد وتشهد به كتبه كان كثير الوقيعة

وعبارت فصيح تا انيكه وى گرفته بنسبت (يعنى ضعف)
مثل اعمش وابى نعيم وعبد الله ابن موسى را كه معتمدان حديث
وازكان روايت اند واين وقتى است كه مقابله كند مثل وى
يا بزرگتر از وى پس معتمد ميكند مردى را كه پيشتر در ضعيف گفته است

زينت امت وفخر ائمه مصنف صحيح ترين كتب بعد قرآن
مجيد صاحب دامان فضل برختم زمانه آنكه گفت
درباره وى امام الائمه ابن خزيمه كه نيست زير روئے
آسمان عالم تر بحديث از وى وبعضے گفته كه وى از
علامات الهى است كه ميرود بر روى زمين وذهبى گويد
كه بود از افراد عالم با دين وورع ومتانت اين است
كلام وى در كاشف وبا اينهمه غالب است
بروى تنقص از اهلسنت وجماعت وگفت در كتاب الضعفاء
والمتروكين نه سالم ماند امام بخارى از اعتراض
بوجه مسئله لفظ متروك كردند وى را ابو حاتم
رازى وابو زرعه رازى اين است عبارت وى و
طلب آمرزش ميكنم خداى تعالى را وسلامت
ميجويم وپناه ميگيرم بوى از رسوا شدن گفت
تاج الدين سبكى كه شيخ ما ذهبى را بر اهل سنت
وجماعت اعتراضات بيجا است وگاهے اگر شخصے
از اشاعره بيايد وى او را بسلامت نگذارد
پس جائز نيست اعتماد بروى اگر مذمت اشعرى
كند يا تعريف حنبلى وبعضے بزرگان گفته اند
كه هر آئينه ناجائز است اعتماد بروى در باره اعتراضات
بر حضرات صوفيه وارد چنانكه ذكر كرده محدث
تاج الدين سبكى وصاحب وى مجد الدين فيروزابادى
وغيره وكتب وى نيز بران شهادت ميدهند پس اعتراض

فی السادة الصوفیة من اشد المنکرة علیهم
مبطنًا بعضهم قدست اسرارهم العلیة
وقد عاد شوم کلامه فیهم وتغلیطه ایاهم
علیه فوقع مع ذلك الحفظ والعلم فی اغلاط
فاحشة اکثرها یتهمهم به الی ان ذکر جماعة
من الصحابة اولی النجابة فی الضعفاء والمجاهیل
باوهام وقعت له فی معرفة کونهم صحابةً
وقد تتبع علیه من ذلك الحافظ ابن ناصر الدین
الدمشقی فی کتاب الاعلام بما وقع فی مشتبه
الذهبی من الاوهام وقد اکثر من بیات
ذلك الحافظ ابن حجر فی الاصابة وتهذیب
التهذیب وغیرها وکذا السیوطی وغیرواحد
ومع هذا قد وقع للذهبی نفسه کلام حسن
مجملا فی هذا المرام قال التاج السبکی فی ترجمته
من طبقات الکبری ویعجبنی من کلام شیخنا
ابی عبد الله الحافظ فصل ذکره بعد تصنیف
کتاب المیزان وانا مورد بعضه قال قد کنت
فی مصنفی المیزان عددًا کثیرا من الثقات
الذین احتج البخاری او مسلم او غیرهما بهم
لکون الرجل منهم قد دون اسمه فی مصنفات
الجرح وما اوردته لضعف فیه عندی
بل لیعرف ذلك وما زال یمر بی الرجل الثبت
وفیه مقال من لا یعباء به ولو فتحنا هذا الباب
علی نفوسنا لدخل فیه عدة من الصحابة
والتابعین والائمة فبعض الصحابة کفر بعضهم
بتاویل ما والله یرضی عن الکل ویغفر لهم فهم
بمصومین ولا اختلافهم ومحاربتهم بالتی

سخت بزرگان صوفیه بود بلکه از سخت ترمنکرین
قلبی اوشان پاک کند خدا اسرار علیه شانرا و
بازگشت بدی کلام وے در حق شان و به غلطی منسوب
کردن اوشان را بروے پس باوجود این علم وحفظ
وغلطیهاے فاحشه از وے واقع شدند زائد از انچه
که مردمان ویرا متهم میکنند تا اینکه ذکر کرده جماعتے را
از صحابه بزرگ در ضعفاء ومجهولان بوجه وهمهائیکه واقع
شد اورا در شناخت صحابیت شان وتحقیق تتبع کرده است
این را حافظ ابن ناصر الدین دمشقی در کتاب الاعلام بما وقع
فی مشتبه الذهبی من الاوهام واین بیان بالتفصیل کرده
حافظ ابن حجر در اصابه وتهذیب التهذیب وغیره
وهمچنین سیوطی وغیره وبا اینهمه از ذهبی خود درین
باب کلام حسن مجمل واقع شده شیخ تاج الدین سبکی در حال
وے که در طبقات الکبرے نوشته است میگوید که تعجب
مے آید مارا از کلام شیخ خود ابی عبد الله حافظ وعلیحده
کرد ذکر ویرا بعد تصنیف کتاب المیزان وما خبر دے
ازان آوردم ودر تصنیف خود میزان نوشته ام عددے
کثیر را از مردمان ثقات که حجت گرفته اند باوشان
بخاری ومسلم وغیره چرا که مردے از اوشان جمع کرده است
نام ویرا در کتب جرح وما اورا بوجه ضعف نیاوردم
بلکه بغرض شناخت آوردم واکثر است که مردے
معتمد بها شد ودر وے مردمان گفتگو میدارند واگر این
مبحث نویسیم اکثر از صحابه وتابعین وائمه در وداخل شوند
که بعض صحابه تکفیر بعضے کرده اند وگفته اند
که نیست چنین که الله تعالے از همه
راضی باشد وبخشا یید پس اوشان
معصوم نمیشوند ونه اختلافات ومحاربات شان چنین اند

تلیهم عندنا اصلاً ولا بتکفیر الخوارج لهم
انحطت روایتهم بل صار کلام الخوارج والشیعة
فیهم جرحًا للطاعنین فانظر الی حکمة ربك
نسأل الله السلامة وهکذا کثیر من کلام الاقران
بعضهم فی بعض ینبغی ان یطوی ولا یروی الی
قوله هذا مالك النجم الهادی بین الائمة
وما سلم من الکلام فیه وکذا الاوزاعی ثقة
حجة وربما انفرد ووهم وحدیثه عن الزهری
فیه شئ ما وقد قال فیه احمد بن حنبل حدیث
ضعیف ورأی ضعیف وقد تکلف لمعنی
هذه اللفظة الی قوله وهذا باب واسع ولما
اذا بلغ قلتین لم یحمل الخبث ثم ذکر جماعة
من هذا الجنس اعنی من لا یضرهم کلام
من تکلم فیهم بل یضر المتکلم ومنهم محمد ابن ادریس
الشافعی الامام الذی سارت الرکبان بفضائله
ومعارفه فهو حافظ ثبت نادر الغلط حتی ان
ابا زرعة قال ما عند الشافعی حدیث غلط
فیه وقال ابو داؤد ما اعلم للشافعی قط حدیثا
اخطأ فیه وقد روی ان ابن معین قال
فیه لیس بثقة قال الذهبی فقد آذی ابن معین
نفسه بذلك ولم یلتفت احد الی کلام الشافعی
ولا الی کلامه فی جماعة من الاثبات کما لم یلتفتوا
الی توثیقه بعض الناس قال ابن خلکان قال
یحیی بن معین کان احمد ابن حنبل ینهانا عن
الشافعی ثم استقبلته یوما والشافعی راکب
بغلته وهو یمشی خلفه فقلت یا ابا عبد الله
تنهانا عنه وتمشی خلفه فقال اسکت لو زرت

که نزد ما او شانرا لازم سازد (یعنی قابل خیال باشد)
و نه بتکفیر فرقهٔ خوارج او شانرا روایت شان انحطاط پذیرفت
بلکه کلام خوارج و شیعه در حق شان باعث جرح طعنه زنان شد
پس ببین حکمت پروردگار خود را و سوال میکنم از وی سلامتی را
و همچنین بسیار است کلام معاصرین بعض شان در حق بعض
که پوشیدنش مناسب است نه بیان کردن تا قول یکی که این
مالک ستاره ایست که هدایت کننده است میان ائمه تسلیم
کرده شد اعتراضی در حق وی و همچنین اوزاعی است که ثقه
و حجت است و اکثر منفرد شد در روایت و متوهم شد و حدیثی
که روایت از زهری دارد دران چیزیست (یعنی شکی) چه در باره
وی امام احمد بن حنبل گفته که حدیث ضعیف است و هم
ضعیف دیده شد و برای معنی این لفظ تکلف کرده باینطور که
گفت که این باب واسع است و آب هرگاه که برسد بمقدار
دو سبو متحمل نجاست نخواهد شد باز ذکر جماعتی ازین قسم کرد
یعنی کسانیکه مضر نیست او شانرا کلام معترضین بلکه خود متکلم را
مضر است و ازو شان محمد ابن ادریس شافعی امام است که
بکثرت اند فضائل وی و معارف وی حافظ متقن است
غلطی از وی کم صادر شد تا اینکه ابا زرعه گفت که نزد شافعی
حدیثی نیست که وی دران غلطی کرده باشد و ابو داؤد گفته
که نمیدانم حدیثی مرویه امام شافعی که وی دران خطا کرده باشد
و مرویست که ابن معین در حق وی گفته که ثقه نیست ذهبی گفته
که ایذا داد ابن معین ذات خود را و نه التفات کرده کسی بسوی
کلام شافعی و نه بسوی کلام ابن معین جماعتی از مردمان معتمد چنانچه
نه توجه کردند در معتمد دانستن وی بعضی مردمان ابن خلکان گفته که
یحیی ابن معین گفت که امام احمد بن حنبل منع میکرد ما را از
شافعی که وی پیش آمد روزی در انحالیکه شافعی سوار بود بر استر خود و امام احمد
میرفت بر پشت وی پس گفتم ای ابا عبد الله منع میکنی ما را ازوی و خود میروی پس
وی گفت خاموش باش اگر لازم کردم

البغلة انتفعت وربما قد اتفق لاكثرهم
الاتفاق على تضعيف ثقةٍ بمجرد تقليد متتابع
وذلك بان تكلم مثلا امام من اهل هذا
الشان فى رجل بظن ظنّه او على شديد شرطه
مما لا يجرح الثقة او فى شئ خاص فعمّمه صاحب له
فى لهجته او تبعه على ظاهره فتبعهما آخر وهكذا
تتابع التباع الى ان كان الجمهور على هذا وأصله
كما ترى ثم ربما نظر فيه بعض من جاء بعد
وبحث عن حقيقة العلة فاذا الامر ليس
كما ذكر فوثقه وبين الحقيقة فكثيرا ما ينسب
ذلك منه الى الشذوذ والحق معه والكل ابتلاء
الهى وحكمة لا تكاد تدركها وقول الذهبى
لم يتفق اثنان من اهل الفن على تجريح ثقة
ولا توثيق ضعيف نقوه محض وقد كان جماعة
من النقدة يتكلمون فى الرجال اولا حسب
ظنّهم من غير ان يكون لهم حجةٌ بينة على
ذلك ثم يدمنون على ما هنالك قال الامام
ابو طالب المكى فى باب عقده فى قوت
القلوب لنحو هذا المعنى وحدثنا عمران بن
اخت عبد الرحمن بن مهدى قال كان
خالى قد خطّ على احاديث ثم صحّح علينا
بعد ذلك وقرائتها عليه فقلت قد كنت
خططت عليها فقال نعم ثم تفكرت فاذا انى
ضعفتها اسقطت عدالة ناقلها فان
حاباني بين يدى الله تعالى فقال لى اسقطت
عدالتى رأيتنى سمعت كلامى لم يكن لى
حجة انتهى وروى نحوه الخطيب فى الكفاية

پس روے استروے پس نفع میگیرم واکثر است که
اتفاق کرده اند بیشتر علما بر ضعیف گفتن مرد ثقه به صرف
تقلید متابعت و این بانیطور که کلام کرد کسے امام بزرگ
درباره مردے بر محض گمان خود یا شرطے شدید که مجروح
کند مرد ثقه را یا در چیزے خاص و عام کرد و دیرا همراهی وے
در زبان خود یا بر ظاهر روے متابعت کرد و دیگران متابعت
وے کرد ند و بعد ازان جمهور بران متابعت کرد ند و اصلش خیان
بود که دین شد بعد ازان وقتیکه نظر کرد ند در روے بعضے
از متاخرین واز حقیقت علت بحث کرد ند و نیافتند حال را
چنانکه شنیده ند پس اعتماد وے کرده حقیقتش بیان کرد ند پس
اکثر این امور بشاذ بودن (یعنی خلاف قیاس) منسوب کرده
میشوند و حق همین است و همه آزمایش الهی است و حکمتے
که ادراکش کردن نمیتوانیم و قول ذهبی که متفق نگشتند
دو کسے از اهل فن بر مجروح کردن مرد ثقه و نه معتمد دانستن
مرد ضعیف سخن محض است و بودند جماعتے از ناقدین
(یعنی سره کنندگان) که تکلم میکرد ند اولا در باره رجال
احادیث موافق گمان خویش غیر ازینکه اوشانرا بروے
شاهدے عادل باشد باز ندامت میکشیدند چنانکه
اینجا است گفت امام ابو طالب مکی در بابے که در قوت القلوب
منعقد کرده است درین معنی که بیان کرد ند ما را از خواهرزاده
عبد الرحمن ابن مهدی که گفت بود خال من که خط کشیده بر احادیث
باز تصحیح وے کرد و خواندم آنرا بروے و گفتم که خط کشیده بودید
برانها گفت آری مگر باز غور کردم دیدم که وقتیکه انها را ضعیف کردم پس
ساقط کردم پس اگر معارضه کرد وے با من رد بروے
حق تعالے و گفت از من که ساقط کردی عدالت ما را
دیدی ما را و شنیدی کلام ما را نخواهد بود نزد من حجتے
و روایت کرده مثل وے خطیب در کفایه

وفی تهذیب الکمال وطبقات السبکی قال ابوالربیع محمد بن الفضل البلخی سمعت ابابکر محمد بن مهرویه الرازی یقول سمعت علی بن الحسین بن الجنید یقول سمعت یحیی بن معین یقول انا لنطعن علی اقوام لعلهم قد حطوا رحالهم فی الجنة اکثر من مأته سنة قال ابن مهرویه فدخلت علی ابن ابی حاتم وهو یقراء علی الناس کتاب الجرح والتعدیل فحدثته بهذا الحکایة فبکی واربعدت یداه حتی سقط الکتاب من یده وجعل یستعید فی الحکایة ویبکی انتهی وشیخ ابن الصلاح در مقدمه گوید شمران علی الاخذ فی ذلک ان یتقی الله تبارک وتعالی ویتثبت ویتوقی التساهل لئلا یجرح سلیمنا ویسم بریئا بسمة سوء یبقی علیه الدهر عارها انتهی وقال مولانا بحر العلوم الشیخ عبد العلی الانصاری فی فواتح الرحموت لابد للمزکی ان یکون عدلا عارفا باسباب الجرح والتعدیل وان یکون منصفا ناصحا لا ان یکون متعصبا ومعجبا بنفسه فانه لا اعتداد بقول المتعصب کما قدح الدارقطنی فی الامام الهمام ابی حنیفة بانه ضعیف فی الحدیث وای شناعة فوق هذا فانه امام ورع تقی خائف من الله تعالی وله کرامات شهیرة فبای شئ یطرق الیه الضعف فتارة یقولون انه کان مشتغلا بالفقه انظر بالانصاف ای قبح فیما قالوا بل الفقیه اولی بان یوخذ الحدیث منه

ودر تهذیب الکمال وطبقات السبکی است که گفت ابوالربیع محمد بن الفضل بلخی که شنیدم ابوبکر محمد بن مهرویه رازی را که میگفت شنیدم علی بن حسین بن جنید را ودوے میگفت شنیدم یحیی ابن معین را که میگفت من طعن میکنم بر آن قوم که غالبا فرود آوردند اسباب خود را در جنت اکثر از صد سال۔ ابن مهرویه گوید که بیامدم بر ابن ابی حاتم ودوے میخواند بر مردمان کتاب جرح وتعدیل را پس این حکایت از وے بیان کردم بگریست وهر دو دست وے بلرزید چنانکه کتاب از دست وے بیفتاد واز من این حکایت را اعاده میکنانید ومیگریست۔ انتهی

بر آخذ روایت ضروری است که بترسد از حق تعالے وثابت ماند واز تساهل پرهیزد تا مجروح نکند سالم را ونه نام نهد پاک را بنام بد که در زمان باعث شرم شود انتهی۔

ومولانا بحر العلوم شیخ عبد العلی انصاری در فواتح الرحموت مے نویسد که برائے مزکی ضروری است که باشد عادل شناسندهٔ اسباب جرح وتعدیل را وانصاف کنندهٔ نصیحت کنندهٔ نه متعصب ومغرور بذات خود پس بتحقیق قول متعصب اعتبارے ندارد چنانکه دارقطنی قدح کرده در بارهٔ امام همام ابوحنیفه رضی الله تعالے عنه که وے ضعیف است در حدیث وکدام زشتی است زاندازین چه که وی امام متورع متقی است وترسنده از خدای تعالے واو را کرامات مشهوره است پس بچه چیز راه خواهد یافت بوی ضعف گاهے میگویند که وے مشغول بفقه بود ببین بانصاف که کدام بدی است در انچه که گفتند بلکه از فقیه حدیث گرفتن اولی است

وتارة يقولون انه لم يلاق ائمة الحديث
انما اخذ ما اخذ من حماد والاعمش وغيرهما
مع ان حماداً كان وعاءً للعلم فاخذه منه
اغناه من الاخذ من غيره وهذا ايضا آية
ورعه وكمال علمه وتقواه فانه لم يكثر
الاساتذة لئلا يتكثر الحقوق فيخاف عمره
عن الايفائه وتارة يقولون انه كان من
اصحاب القياس والراى وكان لا يعمل بالحديث
حتى وضع ابوبكر بن شيبة فى كتابه باباً للرد
وترجمه بباب الرد على ابى حنيفة وهذا ايضا
من التعصب كيف وقد قيل المراسيل وقال
ما جاء من رسول الله صلى الله عليه وآله
وسلم فبالرأس والعين وما جاء من اصحابه
فلا اتركه ولم يخصص بالقياس عام خبر الواحد
فضلاً عن عام الكتاب ولم يعمل بالاحاديث
والمصالح المرسلة والعجب منهم انهم طعنوا
فى هذه الايام مع قبولهم الامام الشافعى
وقد قال فى اقوال الصحابة كيف اتمسك
بقول من لو كنت فى عصره لحاججته ورد المراسيل
وخصص عام الكتاب بالقياس وعمل بالاحاديث
وهل هذا الا بهت من هؤلاء الطاعنين
والحق ان الاقوال التى صدرت عنهم فى حق
هذا الامام مقتدى الانام كلها صدرت
من التعصب لا يستحق ان يلتفت اليها
ولا ينطفئ نور الله بافواههم فاحفظ واثبت
وسبب وقوعهم فى هذا الامر القطعى انهم كانوا
سيئ الفهم يجمدون على ظواهر الفاظ الحديث

وگاہے میگویند کہ وے با ائمہ حدیث ملاقات نکردہ
ہر انچہ کہ گرفت از حماد و اعمش وغیرہما گرفت حالانکہ
حماد بمنزلہ ظرف علم بود پس اخذ کردن امام از وے
باخذ کردن از غیر وے حاجتمند نگردانید و این ہم از
علامات ورع و کمال علم و تقوی امام بود کہ استادان
خود بکثرت نکرد تا کہ حقوق بکثرت نشوند و خوف کرد در
زندگی خود از باقی داشتن حق استاد و گاہے میگویند
کہ امام از اصحاب قیاس و رائے بود و عمل بر حدیث نمیکرد
و ابوبکر بن شیبہ در کتاب خود باب بے معین ساختہ در رد وے
و ترجمہ وے کردہ باینکہ این باب است در رد امام ابی حنیفہ
و این ہم از تعصب است چرا کہ بعضے گفتہ کہ مراسیل (یعنی
احادیث مرسل) اند و گفت کہ انچہ کہ آمد از رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم بر سر و چشم است و انچہ آمد از صحابہ آنرا
نیز ترک نہ خواہم کرد و عام خبر واحد را مخصوص بقیاس نکرد
چہ جائیکہ عام کتاب و عمل نکرد بر حدیث یا مصالح و عجب
از اوشان نیست کہ دران زمان طعن کردند با وجود
قبول کردن شان امام شافعی را با انکہ وے گفت
در اقوال صحابہ کہ چگونہ تمسک کنم بقول کسیکہ اگر در زمان
وے مے بودم البتہ حجت میکردم از وے و مراسیل را
رد کرد و تخصیص عام کتاب کرد بقیاس و عمل کرد بر حدیث
گفتن و نیست این مگر دروغ بستن از انچنین طعنہ
کنندگان و حق انست کہ اقوالے کہ از اوشان صادر
شدند در حق این امام کہ مقتدائے خلق است ہمہ از
تعصب صادر شدند قابل التفات نیستند و نہ فرو
خواہد شد نور الٰہی از گفتن شان پس یاد دار و قایم
باش و سبب وقوع شان درین امر قطعی انست
کہ اوشان کم فہم اند ظاہر الفاظ حدیث را

ولا یدرمون فہم بواطن المعانی الدقیقۃ التی یعجز
عنہا افہام المتوسطین وکان ہذا التحریر الامام
موئیدًا بالتائید الالٰہی متعمقًا فی بحار المعانی اخذًا
لآلیہ من قعر البحر الذی لا یقدر علی الخوض فیہ
احدٌ الا احاد من المؤیدین بتائید اللہ تعالٰی
وہؤلاء الطاعنون لقصور افہامہم عجزوا عن
ادراک ما فہمہ ہو لینفروا عما قال کتنفر الحیوان
الوحشی وظنوہ شیئًا فریًا وحکموا بانہ خالف
الحدیث فوقعوا فیما وقعوا من الجہل المرکب ومثل
ہذا لطعن ما طعن بہ الشیخ ابن الجوزی علی
قطب الاقطاب الذی قدمہ علی رقاب کل
ولی اللہ محی الملۃ والدین ابن رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم فی النسب والحسب سیدی
وسید ہذہ الامۃ السید عبد القادر
الجیلانی اوصلہ اللہ الی الجنان وبوّأنا
جوارہ ووقع بہذا الطعن فی مہلکۃ عظیمۃ
ویقال انہ یکاد ان یسلب ایمانہ فعصمہ اللہ
تعالٰی بدعوۃ ہذا القطب والقصۃ مشروحۃ
فی شرح المشکوٰۃ الفارسی للشیخ عبد الحق
الدہلوی وکرامات ہذا القطب متواترۃ
لا ینبغی ان ینکرہا الا معاند فاحفظ الادب
فی رجال اللہ وتثبت انتہٰی۔

وامام المحدثین ابی عبد اللہ محمد بن اسمٰعیل البخاری
در صحیح خود از امام ہمام والامقام ابو حنیفہ رضی اللہ
عنہا ببعض الناس تعبیر میکنند ودر فتح الباری شرح
صحیح بخاری در جزو بست دوم در باب اللعان ذکر یافتہ
کہ قولہ ببعض الناس اراد بہ الامام الاعظم

میدانند وبر فہم باطن معانی دقیقہ کہ از ان افہام
متوسطین عاجز شوند قصد نمیکنند واین علم از انشمند
موئید بتائید الٰہی بود وغوطہ زن در دریاے معانی
وگیرندۂ گہرہاے آبدار از قعر دریائیکہ کسے قادر نیست
در فرو رفتن بوے اگرچہ موئید باشد بتائید الٰہی
واین طاعنین بوجہ قصور فہمہاے خود از یافتن فہمیدۂ
وے عاجز شدند تا از گفتہ وے برمند مثل رمیدن حیوان
وحشی وگمان کردند ویرا چیزے دروغ وحکم کردند کہ وے
مخالفت حدیث کرد پس در جہل مرکب واقع شدند
ومثل این طعن آنست کہ شیخ ابن جوزی کردہ است
بر قطب الاقطاب آنکہ قدم وے بر گردن جملہ
ولی خداست وابن رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم
است وزنن کن مذہب ودین در نسب وحسب سرور
ما وسردار این امت سید عبد القادر جیلانی رضی اللہ عنہ
برساند ویرا حق تعالٰی در اعلٰی طبقہ جنت وجاوہ
ما را در قرب وے وبوجہ این طعن در مہلکۂ عظیمہ افتادہ
ومیگویند کہ قریب بود کہ ایمانش سلب کردہ شود پس محفوظ
داشت اللہ تعالٰی ویرا بدعاے این قطب رضی اللہ عنہ وتمام قصہ
بتفصیل در شرح مشکوٰۃ فارسی مصنفہ شیخ عبد الحق محدث
دہلوی مرقوم است وکرامات این قطب رضی اللہ عنہ متواترہ اند
انکار آن نخواہد کرد مگر کسیکہ در خدمت وے عناد دارد
پس باادب باش در حضور اولیاء اللہ وثابت باش وتتبع
وامام المحدثین ابی عبد اللہ محمد بن اسمٰعیل البخاری
در صحیح خود از امام ہمام والامقام ابو حنیفہ رضی اللہ
عنہا ببعض الناس تعبیر میکنند ودر فتح الباری شرح
صحیح بخاری در جزو بست دوم در باب اللعان ذکر یافتہ
قول بخاری است ببعض الناس مراد گرفت بوے امام اعظم

امام الائمة سراج الامة الذی سلمه له علماء
الامة سبعة اثمانٍ العلم واختلفوا فی ثمن وهو
وهکذا ذکره فی کتاب الزکوة والحق انه کان
بین المصنف وبین العلماء الحنفیة عناد بسبب
انه کان استفتی فی صبیین اجتمعا علی لبن شاة
فافتی باختهما وبحرمة النکاح بینهما فقامت الحنفیة
بالزامه واخفی الامر الی ان اجلوه عن بخارا قریبًا
من سمرقند فلم یترکوه ان یدخله وکان فی موضعٍ
یقال خرتنك قریبا من سمرقند ولما رأی نفرة
الناس عنه وایذائهم تفجر عن حیوة الدنیا
واشتاق الی الآخرة فدعا فی وقت سحرٍ ربّ
قد ضاقت علیّ الارض بما رحبت فاقبضنی
الیك فتوفی فی ذلك الموضع والحاصل انه کان
فی اکابر الامة ایضا نوع من الحسد والبغض
بناءً علی بشریتهم فکانوا یشیرون فی تصانیفهم الی
تزییف اقوالهم ونرجوا ان یکون لهم فی ذلك
نیات صالحة انشاء الله العزیز ولهذا السر
لایروی المحدثون عن ابی حنیفة واصحابه
احادیث الا نصاف انه لایلیق بمنصفٍ
اهل العلم والدیانه ونیز در جزو بست وهفتم
از فتح الباری که آنجا در صحیح بخاری لفظ لبعض الناس
واقع شده بطریق نقل از کرمانی وقوع یافته که
ماذکره البخاری من امثال هذه المباحث
ای الاعتراضات علی ابی حنیفة غیر مناسبٍ
بوضع هذا الکتاب اذ هو خارج عن قضیة
بل هو منهج للحقد والبغض بالنسبة الی ائمة
الدین موجب للتشنیع والطعن علی عرفاء

که امام ائمه است وچراغ امت تسلیم کرده اند ویرا علمای
امت مقدار هفت حصه از هشت حصهٔ علم واختلاف کرده اند
در یک حصه (یعنی یک حصه میان دیگر ائمه منقسم گشته)
وهمچنین ذکر کرده است ویرا در کتاب الزکوة وحق اینست که بود
میان مصنف یعنی امام بخاری وعلماء حنفیه عناد باین وجه که از امام بخاری کسے
استفتا کرده بود که اگر دو بچه شیر یک زن بخورند بس حرمت
رضاعت آنها ثابت خواهد شد یا نه پس فتوی داد که
آن هر دو همشیره رضاعی خواهند شد ونکاح میان شان حرام
خواهد شد ازین وجه حنفیه بالزام وے برخاستند ووی این
امر را مخفی کرد تا اینکه ویرا جلاے وطن کردند یعنی از بخارا قریب
سمرقند فرستادند آنجا نیز بازنداشتند تا اینکه ماند در موضعی قریب
سمرقند که اورا خرتنگ می گفتند ولیکن وقتیکه نفرت مردمان از
خود دید وایذای شانرا منضم گشت از زندگی ودنیوی ومشتاق آخرت شد
ودر وقت سحر دعا کرد که بار الها تنگی کرده است بر من زمین بسبب آنکه
گشاده کرده بودی پس بردار مرا بسوی خود پس در همان موضع وفات
یافت وخلاصه کلام اینست که میان اکابر امت نیز نوعے از حسد
وبغض بود بوجه بشریت شان ازینوجه در تصانیف خویش اقوال
شانرا ضعیف میکنند مگر امید داریم که درین امر نیتهائے شان صالح
خواهد بود انشاء الله العزیز وبرای همین سر محدثین روایت احادیث از امام
ابی حنیفه واصحاب وی نمیکنند وانصاف اینست که این چنین براے منصف
اهل علم ودیانت باشد سزاوار نیست ـ

انچه ذکر کرد امام بخاری از امثال این مباحث یعنی اعتراضات
بر امام ابی حنیفه بوضع این کتاب مناسب نیست چه که وے خارج
است از خرخشه وقضیه بلکه آن راهے است براے
حقد وبغض به نسبت ائمه وباعث طعن وتشنیع بر عارفان

الیقین فالمحدثون من توابع المصنف یتعصبون
ویقولون هذه الاعتراضات واردة ویهدرون
بخرافات یحط بها رتبته امام الائمة سراج الامة
ابی حنیفة واصحابه العلماء الاعلام وکذا الفقها
من الحنفیة یسئون الادب بالنسبة الی
ناقد احادیث النبی صلی الله علیه وآله وسلم
امام ائمة المحدثین انتهی قال بعض الافاضل
قد وقع لنقاد المحدثین او غالبهم بناء امرهم
علی الافراط فی الاحتیاط والتشدید فی الاشتراط
والاستناد الی استقرائهم والاعتماد علی آرائهم
ومن ههنا ربما انکروا جدا اشیاء لم یعرفوه
کما انکر الامام مالک وغیره وجود خیر التابعین
اویس القرنی ومنه کلام الامام احمد وغیره
فی مراسیل الامام الحسن البصری وقد اورده
ابن المدینی وابو زرعة وغیرهما من الائمة
وربما حکموا علی الراوی بارساله وانقطاعه
عمن روی عنه لعدم علمهم باتصاله واجتماعه
به مع ثبوته حقیقة کالحسن عن علی وربما
جزموا بما توهموا فی متن او سند مما وقع لهم
بانه موضوع صریح وهو مرفوع صحیح وربما
تکلموا فی الثقات الاثبات بوهم وهموه
او ظن ظنوه ولم یتبینوه کقول القطان
فی الامام المجمع علی امامته وکرامته المتفق
اهل الحق علی تلقیبه بالصادق شیخ الاکابر
جعفر بن محمد الباقر مع روایته عنه فی نفسی
منه شئ او بینوه کان رأی المرء یبول قائما
اتفاقا او یرکض علی برذون ویدعب او یلعب

صاحب یقین ومحدثین از تابعین مصنف اند که تعصب
میکنند ومیگویند که این اعتراضات وارد اند وفشانه میکنند
بر خرافات خود چنانکه از وی رتبهٔ امام ائمه چراغ امت
ابی حنیفه واصحاب وی که علمای مشهور اند انحطاط پذیرد
وهمچنین فقهای حنفیه اند که بنسبت ناقد احادیث نبوی
صلے الله علیه وآله وسلم که امام ائمه محدثین است بی ادبی
میکنند (کاتب الحروف میگوید که از امام ائمه محدثین اشاره
غالبا بسوی امام بخاری خواهد بود والله اعلم - بعضی علما گویند
که اکثری از نقاد محدثین افراط در احتیاط دارند ودر شرائط وسند
گرفتن وجستجو کردن وبررایهای شان اعتماد کردن بسیار تشدد
دارند واز ینجاست که اکثر ان انکار کرده اند قطعا چیزی را
که نشناخته اند ویرا چنانکه امام مالک وغیره وجود خیر التابعین
اویس قرنی را انکار کرده اند واز ین قبیل است کلام امام احمد
وغیره در مراسیل امام حسن بصری وآورده است ابن المدینی
وابو زرعه وغیرهما این را از ائمهٔ دیگر واکثر است که حکم کردند
بر راوی بارسال وی وانقطاع از کسیکه روایت
کرده اند باوجودیکه علم ندارند بملاقات واجتماع وی
بامروی عنه باوصف ثبوت او در حقیقت مثل اتصال
حسن باحضرت امیر علیه السلام واکثر بر وهم خود که در متنے یا سندے
واقع شد گفتند که موضع صریح است وحالانکه وی مرفوع
صحیح بود یقین کردند واکثر در ثقات معتمدین به صرف وهم خود
یا گمان خود که در خیال آمد کلام کردند باز توضیح وی نساختند مثل
قول قطان در بارهٔ امام جعفر بن محمد باقر علیهما السلام که اجماع
کرده شد بر امامت وی وکرامت وی واهل حق متفق گشته اند
بر لقب وی صادق حالانکه خود از وی روایت دارد وگفت
که در نفس من از وی چیزے است یا بیان کرد که گویا دید مر وی را
که ایستاده بول میکرد واتفاقا یا حرکت میداد به اسپ ودراج میکرد ولعب

بما لم یجمع علی کراهته بل ثبت استحبابه فی السنة
کان سمع من جهة بیته صوت التغنی بالقرآن
مع عدم التحقق والعلم بمن فعل ذلك انتهی

حالانکه کسے بر کراہت وے اجماع نکرد بلکه استحباب وے
از سنت ثابت شده بود که شنید از جهت خانهٔ خود آواز سرائندن
قرآن مجید اگرچه تحقیق شد و نه دانسته شد که کدام فاعل وے بود

فصل سوم در بیان تعریف صحابی

امام محی الدین نووی در مقدمهٔ شرح صحیح مسلم گوید:
امّا الصحابی فکل مسلم رأی رسول الله صلی الله
علیه وآله وسلم ولو لحظة هذا هو الصحیح فی حدّه
وهو مذهب احمد بن حنبل وابی عبد الله
البخاری فی صحیحه والمحدثین کافة وذهب اکثر
اصحاب الفقه والاصول الی انه من طالت
صحبته له صلی الله علیه وآله وسلم وقال القاضی
الامام ابوبکر بن الطیب الباقلانی لا خلاف
بین اهل اللغة ان الصحابی مشتق من الصحبة
جار علی کل من صحب غیره قلیلا او کثیرا یقال صحبه
شهرا ویوما وساعة قال وهذا یوجب بحکم اللغة ان یقع
هذا علی من صحب النبی صلی الله علیه وآله وسلم ولو
هذا هو الاصل قال ومع هذا فقد تقرر الامة عرف
انهم لا یستعملون الا فیمن کثرت صحبته واتصل
لقائه ولا یجری ذلك علی من لقی المرء ساعة ومشی معه
خطوات وسمع منه حدیثا فوجب ان لا یجری الا
الا علی من هذا حاله هذا کلام القاضی والجمع علی ما ذکرته
وفیه تقریر للمذهبین ویستدل به علی
ترجیح مذهب المحدثین فان هذا الامام

اما صحابی ہر آن مسلم را گویند که رسول الله صلی الله علیه وآله
وسلم را دیده باشد واگرچه دیدن وے یک ساعت باشد
وہمین تعریف صحیح صحابی است وہمین مذہب امام احمد بن حنبل
وابی عبد الله بخاری است در صحیح خود وجملهٔ محدثین واکثر از
اصحاب فقه واصول بر این رفته اند که صحابی کسے است
که صحبتش با رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم طویل شده باشد قاضی امام ابوبکر
بن طیب باقلانی گوید که خلاف نیست میان اہل لغت که
صحابی مشتق از صحبت است جاری است استعمالش بر
ہر کسیکه صحبت یا بدغیر خود را قلیل باشد یا کثیر میگویند که
صحبت یافت دیرا تا یکماه یا یک روز یا یک ساعت وبحکم
لغت واجب است که این جاری گردد شود بر ہر کسیکه صحبت نبی
صلی الله علیه وآله وسلم یافت اگرچه یک ساعت باشد ہمین اصل است قاضی گوید
وبا اینهمه در امت عرف مقرر گشته که استعمال نمیکنند این را مگر
در کسیکه صحبت کثیر داشته باشد وملاقات ہم کرده باشد ونه
اطلاق صحابی خواهد آمد بر کسیکه ملاقات یک ساعت کند وباو
چند قدم رود واز وی سخنی شنود پس لازم آمد که اطلاق صحابیت در استعمال
نخواهد آمد مگر بر کسیکه حالش چنین باشد این کلام قاضی است که بالا مست برزگی وے
اجماع کرده شده است ودر وے اثبات ہر دو مذہب است واستدلال کرده خواهد شد باین

ف

قد نقل عن اهل اللغة ان الاسم یتناول صحبة ساعة واکثر اهل الحدیث قد نقلوا الاستعمال فی الشرع والعرف علی وفق اللغة فوجب المصیر الیه والله اعلم۔

قاضی نقل کرده است از اہل لغت که اسم صحابی شامل است مرکسی را که صحبت دو یک ساعت باشد واکثر اہل حدیث نقل کرده اند استعمال شرعی وعرفی را بر موافقت اہل لغت لہذا رجوع بسوے آن واجب شد والله اعلم۔

فصل چہارم در بیان آنکہ شناخت صحابی چیست

قال الامام الاثیر الجزری فی جامع الاصول لمعرفة الصحابی طریقان احدهما یوجب العلم وهو الخبر المتواتر انه صاحب النبی صلی الله علیه وآله وسلم والآخر یوجب الظن وهو اخبار الثقة والنقل الصحیح انتهی وقال الحافظ تقی الدین ابن الصلاح فی المقدمة انّ کون الواحد منهم صحابیًا قد یعرف بالتواتر وتارة بالاستفاضة القاصرة عن التواتر وتارة بان یروی عن احاد الصحابة انه صحابی وتارة بقوله واخباره عن نفسه بعد ثبوت عدالته بانّه صحابیّ انتهی وایضًا ان للصحابة باسرهم خصیصة وهی انه لا یسأل عن عدالة احد منهم بل ذلك امر مفروغ منه لکونهم علی الاطلاق معدلین بنصوص الکتاب والسنة واجماع من یعتد به فی الاجماع من الامة انتهی

امام اثیر جزری در جامع الاصول گفته که برائے شناخت صحابی دو طریق اند یک ازان موجب علم است وآن خبر متواتر است که این کس با نبی صلی الله علیه وآله وسلم صحبت یافته است ودیگر ازان موجب ظن است که بر خبر دادن مرد ثقه یا نقل صحیح باشد وحافظ تقی الدین ابن الصلاح در مقدمه نوشته است که بودن یکے از اوشان صحابی گاہے به تواتر شناخته میشود گاہے بذریعه استفاضه که از تواتر کم باشد گاہے باینکه روایت کند یکے از صحابه که او صحابی است گاہے بقول وے وخبر دادن از نفس خود بعد ثبوت عدالت خود که آن صحابی است انتهی ونیز برائے صحابه تمام تر خصوصیت اینست که کسے از عدالت شان نپرسد بلکه ازین سوال اوشان فارغ باشند چرا که اوشان مطلقًا عادل میباشند از آیات کتاب وسنت واجماع امت۔ انتهی

فصل پنجم در حصر عدد صحابه

سید جمال الدین محدث در روضة الاحباب گوید۔ بدانکه حصر صحابه در عددے معین متعذر است یا از جهت انتشار ایشان در بلاد وبوادی متفرقه وعدم اطلاع مردم بر حال جمیع افراد آن فرقه

وقد روی الامام البخاریّ فی صحیحه عن کعب ابن مالکٍ رضی الله تعالی عنه انه مال فی

امام بخاری در صحیح خود روایت کرده است از کعب ابن مالک رضی الله تعالے عنه که وے رجوع کرد

قصة تخلفه عن غزوة تبوك و اصحاب رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم كثير لا يجمعهم كتاب

قصه واپس ماندن خود از غزوه تبوک که اصحاب رسول الله صلے الله علیه وآله وسلم کثیر اند نه جمع کرده او شان را یاد دارنده در کتابے

حافظ یعنی الدیوان لکن ضبط عدد ایشان در بعضے از غزوات و اسفار وارد شده مانند تبوک و حجة الوداع در تبوک سی هزار تا چهل هزار یا هفتاد هزار و در حجة الوداع زیاده از صد هزار ملازم حضرت رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم بودند مرویست که در مجلس ابو زرعه رازی که از کبار ائمه حدیث است گفتند میگویند حدیث رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم چهار هزار بیش نیست ابو زرعه گفت هر کس متکلم باین کلام شده دندانهائے پیش او شکسته باد این قول زنادقه و ملاحده تواند بود کیست که در صدد احصار حدیث آنحضرت تواند آمد و حال آنکه چون از دنیا رحلت فرمود زیاده از صد هزار صحابی در روئے زمین بودند که جمله بدولت دیدار سید ابرار صلی الله علیه وآله وسلم رسیده بودند و در انچه از احادیث آن سرور بشرا در سر رشته سمع و سلک ضبط و جمع کشیدند از وے سوال کردند که این جمع کثیر و این جم غفیر کیان بودند و در کدام موضع از وے حدیث مے شنودند جواب داد که اهل حرمین شریفین و جماعتیکه مساکن ایشان مابینهما بود و اعراب و اشراف که از جوانب و اطراف به ملازمت آن معدن جود و منبع الطاف میرسیدند و آنانکه در سفر حجة الوداع در مراحل و رباع بآن سرور شرف التحاق و اجتماع مے یافتند همه او را دیدند و از وے شنیدند انتهی و در جامع الاصول

گوید- اما عدد اصحاب النبی صلی الله علیه وآله وسلم فمن رام حصر ذلك رام امرا بعیدا و الم یعلم ذلك حقیقته الا الله عز وجل لكثرة من اسلم من اول البعث الى ان مات رسول الله صلى الله علیه وآله وسلم وذلك ثلث وعشرون سنة او خمس وعشرون وقد ورد انه سار عام الفتح فی عشرة آلاف من المقاتلة والى حنین فی اثنی عشر الفا والى حجة الوداع فی اربعین الفا والى تبوك فی سبعین الفا وقد روی انه قبض صلى الله علیه وآله وسلم عن مائة الف واربعة وعشرین الفا والله اعلم بحقیقة ذلك وقال الشیخ ابو عمر ابن الصلاح فی المقدمة روینا عن ابی زرعة انه سئل عن عدد من روی عن النبی صلى الله علیه وآله وسلم

و اما شمار اصحاب نبی صلی الله علیه وآله وسلم پس هر که اراده حصرش کرد گویا اراده امر بعید کرد و نمیداند حقیقت این را مگر الله تعالے عز وجل بوجه کثرت کسانیکه اسلام آوردند از اول بعثت تا وفات رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم و آن زمانه بست و سه سال یا بست و پنج سال بود و آورده اند که آنحضرت صلعم هنگامه در فتح مکه تشریف برده هزار صحابی بودند در مقاتله و وقتیکه بغزوه حنین رفت دوازده هزار و در حجة الوداع چهل هزار و در غزوه تبوک هفتاد هزار و مرویست که وفات داده شد آنحضرت صلے الله علیه وآله وسلم صحابه یک لکهه و بست و چهار هزار بودند والله عالم تر است بحقیقت حال وے و شیخ ابو عمر بن الصلاح در مقدمه نوشته که روایت کرده اند از ابی زرعه که پرسیده شد از وے مقدار کسانیکه روایت کرده اند از نبی صلے الله علیه وآله وسلم

فقال من يضبط هذا شهد مع النبي صلى الله
عليه وآله وسلم حجة الوداع اربعون الفا
وشهد معه تبوك سبعون الفا ورويتا
عن ابي زرعة ايضا انه قيل له اليس يقال
حديث النبي صلى الله عليه وآله وسلم
اربعة الاف حديث قال ومن قال ذا فقل
الله اينا به هذا قول الزنادقة ومن يحصي حديث
رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم قبض
رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم عن مائة
الف واربعة عشر الفا من الصحابة ممن روى
عنه وسمع عنه وفي رواية ممن رآه وسمع منه
فقيل له يا ابا زرعة هؤلاء اين كانوا واين
سمعوا منه قال اهل المدينة واهل مكة
ومن بينهما والاعراب ومن شهد معه حجة
الوداع كل رآه وسمع منه بعرفة انتهى وفي كتاب
التقييد والايضاح لما اطلق واغلق من كتاب
ابن الصلاح للحافظ ابي الفضل العراقي قول
ابي زرعة في كتاب ابن الصلاح قبض رسول
صلى الله عليه وآله وسلم عن مائة الف
واربعة وعشرين من الصحابة ممن رآه وسمع
منه في هذا التحديد بهذا العدد نظر كثير
وكيف يمكن الاطلاع على تحديد ذلك مع
تفرق الصحابة في البوادي والقرى والموجود
عن ابي زرعة بالاسانيد المتصلة اليه
ترك التحديد في ذلك الى قوله وقد جاء عن
الشافعي ايضا عدة من توفي عنه النبي صلى الله
عليه وآله وسلم من الصحابة ولكنه دون

پس گفت كه كدام شخص اين را ضبط ميتواند كرد حاضر بودند
يا نبي صلعم چهل هزار صحابي در حجة الوداع و در غزوة
تبوك هفتاد هزار و نيز از ابي زرعه روايت كرديم
كه از وي گفته شد كه آيا نيست چنين كه ميگويند
كه حديث نبوي چهار هزار است گفت كه كدام كس گفت
اين را بجنبانند خداوندا نهاي مرا اين قول زنديقان
است وكدام كس است كه حديث رسول الله صلى الله عليه
وآله وسلم را شمار خواهد كرده تا بحدي كه آنحضرت صلى الله عليه وآله وسلم را ديدند
يك لكه و چهارده هزار صحابي وجود بودند كه از آنحضرت روايت حديث كرده بودند
و نيز سماعت حديث داشتند و در روايتي است
ممن رآه وسمع منه يعني كساني كه بينندگان آنحضرت
بودند و نيز شنيده بودند پرسيدند ابو زرعه
اين كسان كجا بودند و كجا از وي شنيدند گفت كه اين
كسان باشندگان مدينه و مكه و طائف و اعرابي حاضرين
حجة الوداع بودند همه آنحضرت را ديدند و از وي بعرفات
حديث شنيدند - و در كتاب التقييد والايضاح لما اطلق
واغلق من كتاب ابن الصلاح مصنفه حافظ ابي الفضل
عراقي است كه قول ابي زرعه در كتاب ابن الصلاح كه قبض رسول الله
صلى الله عليه وآله وسلم عن مائة الف
و چهار و بست و چهار هزار از صحابه بينندهٔ وي و شنونده
از وي موجود بودند درين حد معين كردن نظر است و بچه
طور برين حد معين اطلاع ممكن است با وجوديكه صحابه
در بيابان و ديهات متفرق بودند و در بارهٔ موجودين
از ابي زرعه بسندهاي متصل بسوي وي درين باب نبودن
حدي معين است تا قول وي كه آمده است از امام
شافعي نيز چند احاديث از كساني كه موجود بودند وقت
وفات آنحضرت صلى الله عليه وآله وسلم از صحابه وليكن وي

هذا بكثرة رواه ابو ذكريا الساجي في مناقب الشافعي
عن محمد بن عبد الله بن عبد الحكيم قال اخبرنا
الشافعي قال قبض رسول الله صلى الله عليه
وآله وسلم والمسلمون ستون الفا ثلثون
الفا في قبائل العرب وغير ذلك وهذا اسناد
جيد ومع ذلك فجميع من صنف في الصحابة
لم يبلغ مجموع في تصانيفهم عشرة آلاف هذا
مع كونهم يذكرون من توفي في حياته صلى الله
عليه وآله وسلم في المغازي وغيرها ومن عاصره
وهو مسلم وان لم يره وجميع من ذكره ابن مندة
في الصحابة كما قال ابو موسى قريب من ثلثة
آلاف وثمان مأة ترجمة ممن رآه او صحبه
او سمع منه او ولد في عصره او ادرك زمانه
او من ذكر فيهم وان لم يثبت ومن اختلف له
في ذلك ولا شك انه لا يمكن حصرهم بعد نشوء
الاسلام وقد ثبت في صحيح البخاري ان كعب
بن مالك قال في قصة تخلفه عن غزوة تبوك
واصحاب رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم
كثير لا يجمعهم كتاب حافظ يعني الديوان الحديث
هذا في غزوة خاصة وهم مجتمعون فكيف بجميع
من رآه مسلما انتهى حافظ شهاب الدين ابن حجر
عسقلاني در اصابه في تميز الصحابه گويد قد جمع في
ذلك جمع من الحفاظ تصانيف بحسب ما وصل
اليه اطلاع كل منهم فاول من عرفته صنف
في ذلك ابو عبد الله البخاري افرد في ذلك
تصنيفا فنقل منه ابو القاسم البغوي وغيره وجمع
اسماء الصحابة مضمومة الى من بعدهم جماعة

این را زائد جمع کرده این را ابو ذکریا ساجی در مناقب شافعی
روایت کرده از محمد بن عبد الله بن عبد الحکیم که گفت
خبر داد ما را شافعی که وفات داده شد رسول الله صلی الله
علیه وآله وسلم در انحالیکه مسلمانان شصت هزار بودند
سی هزار در قبائل عرب وغیره بودند این را اسناد جید است
و با اینهمه پس جمله انچه که تصنیف کرد در صحابه مجموع شان
در تصانیف اوشان بر مقدار ده هزار نخواهند رسید
با وجودیکه اوشان خود ذکر کرده اند کسانے را که وفات یافتند
در حیات وی صلی الله علیه وآله وسلم در غزوات وغیر آن یا معاصر
آنحضرت بودند مسلمان بودند اگرچه بشرف زیارت مشرف نشده
وجمله انچه که در بارهٔ صحابه ابن مندة ذکر کرده واز قول ابو موسی
معلوم شده قریب سه هزار و هشتصد بودند و در ترجمه شان
بود که کدام کس دید آنحضرت را و صحبت وی یافت یا شنید
از وی یا در زمان وی متولد شد یا زمانه وی یافت
یا کدام ذکر کرده شد در جماعت صحابه اگرچه صحابیت ثابت
نشد یا اختلاف کرده شد دران و شک نیست که حصر شان
بعد وجود اسلام ممکن نیست و ثابت شد در صحیح بخاری که گفت کعب ابن
مالک در قصه واپس ماندن خود از غزوهٔ تبوک که اصحاب رسول الله
صلی الله علیه وآله وسلم کثیر اند نه جمع کرد او شان را کسے یا
دارنده در کتابے یعنی دفترها تا آخر حدیث این در غزوهٔ خاصه
که صحابه مجتمع بودند پس چگونه خواهد بود کسیکه همه را مسلمان دید انتهی
جمع کرده اند درین باب حفاظ حدیث در مصنفات
خویش هر انچه که بر آن مطلع گشتند و اول کسیکه
میدانم تصنیف ویرا درین باب ابو عبد الله بخاری
است که تصنیفے مفرد وارد درین باب واز وے
ابو القاسم بغوی وغیره نقل کردند و جمع کرد
اسماء صحابه را تا بعد این حفاظ جماعتے که از

من طبقة مشائخه كخليفة ابن خياط ومحمد بن
سعد ومن قرنائه كيعقوب بن سفيان وابي بكر
بن ابي خثيمة وصنف في ذلك جمع بعدهم
كابي القاسم البغوي وابي بكر بن ابي داود وعبدان
ومن قبلهم بقليل كمطين ثم كابي علي بن السكن
وابي حفص بن شاهين وابي منصور الماوردي
وابي حاتم ابن حبان وكالطبراني ضمن معجمه
الكبير ثم كابي عبد الله ابن منده وابي نعيم
ثم كابي عمر بن عبد البر وسمى كتابه الاستيعاب
لظنه انه استوعب ما في كتب من قبله
ومع ذلك ففاته شيء كثير فذيل عليه ابو بكر
بن فتحون ذيلا حافلا وذيل عليه جماعة
في تصانيف لطيفة وذيل ابو موسى المديني
على ابن منده ذيلا كبيرا وفي اعصارهؤلاء
خلائق يتعسر حصرهم ممن صنف في ذلك
ايضا الى ان كان في اوائل القرن السابع فجمع
عز الدين ابن الاثير كتابا حافلا سماه اسد
الغابة جمع فيه كثيرا من التصانيف المتقدمة
الا انه تبع من قبله فغلط من ليس صحابيا
بهم واغفل كثيرا من التنبيه على كثير من الاوهام
الواقعة في كتبهم ثم جرد الاسماء التي في كتابه
مع زيادات عليها الحافظ ابو عبد الله الذهبي
واعلم لمن ذكر غلطا لمن لا تصح صحبته ولم يستوعب
ذلك ولا قارب وقد وقع لي بالتتبع كثير
من الاسماء التي ليست في كتابه ولا في اصله
على شرطهما فجمعت كتابا كبيرا في ذلك ميزت
فيها الصحابة من غيرهم ومع ذلك

گروه مشائخ ابو القاسم بغوی بود مثل خلیفه ابن خیاط و محمد بن
سعد و از اقران وی مثل یعقوب بن سفیان ابی بکر
بن ابی خثیمه و تصنیف کردند درین باب جمع بعد شان
مثل ابی القاسم بغوی و ابی بکر بن داود و عبدان
و قبل شان قلیل اند مثل مطین یا ابی علی ابن السکن و ابی
حفص ابن شاهین و ابی منصور ماوردی و ابی حاتم
و ابن حبان و طبرانی که بشمول معجم کبیر خود نوشته
باز ابی عبد الله ابن منده و ابی نعیم و ابی عمر ابن
عبد الله که کتاب خود را استیعاب نام نهاد
ما بین خیال که استیعاب کرد جمله مضامین کتب
متقدمین را و با اینهمه از وی اشیاء کثیر فوت
گشتند پس ابو بکر بن فتحون بران حاشیه تمام نوشته
و نیز جماعتے دیگر در تصانیف لطیفه خود بران حاشیه
نوشتند و ابو موسے مدینی بر علی ابن منده نیز بسیار
افزونی در آخر آن کرد و در زمان این بزرگان بسیار
کسان بودند که درین باب مصنفات مید اشتند
و حصر شان دشوار است تا اینکه در اوائل قرن هفتم عز الدین
ابن اثیر کتابے جامع موسومه به اسد الغابه نوشت و دران
اکثر مضامین تصانیف متقدمین نیز تحریر کرد مگر متابعت
علماء ما قبل خود کرد و کسانرا که صحابی نبودند با صحابه مخلوط کرد و غفلت
از تنبیه کردن بر اکثر اوهام که واقع گشتند در کتب متقدمین
باز تجرید آن اسامی نمود در کتاب خود مع امر زائد بران حافظ
ابو عبد الله ذهبی و خبر داد از کسانیکه ذکر شان از غلطی آمده
یا آنانکه صحبت شان صحیح نشده مگر استیعاب این امور نکرد
و نه قریب این امور گردید و از جستجو ما را خود معلوم گردید که اکثر اینها
در کتاب وی موجود نیند و نه اصلش موافق شرائط شان موجود اند
و ما کتابی بزرگ درین باب جمع کرده ایم و دران صحابه را از غیر شان
جدا کرده ایم مگر با اینهمه ما را و افعیت برد هیین حصه از اسامی صحابه

فلم يحصل لنا من ذلك جميعًا الوقوف على العشر
من اسامي الصحابة بالنسبة الى ما جاء عن
علي ابن ابي زرعة الرازي قال توفي النبي
صلى الله عليه وآله وسلم ومن رآه ومن
سمع منه زيادة على مائة الف انسان
من رجل وامرأة كلهم قد روى عنه سماعًا
ورؤية قال ابن فتحون في ذيل الاستيعاب
بعد ان ذكر ذلك اجاب ابو زرعة بهذا
سؤال من سأله عن الروات خاصة فكيف
بغيرهم ومع هذا فجميع من في الاستيعاب
يعني ممن ذكر فيه باسم او كنية وهما ثلثة
آلاف وخمسمائة وذكر انه استدرك عليه
على شرطه قريبًا ممن ذكر قلت وقرأت بخط
الحافظ الذهبي من ظهر كتابه التجريد لعل
الجميع ثمانية آلاف ان لم يزيدوا او لم ينقصوا
ثم رأيت بخطه ان جميع من في اسد الغابة
سبعة آلاف وخمسمائة واربعة وخمسون
نفسًا ومما يؤيد قول ابي زرعة ما ثبت
في الصحيحين عن كعب ابن مالك في قصة تبوك
والناس كثير لا يجمعهم ديوان وثبت عن
الثوري فيما اخرجه الخطيب بسنده الصحيح
اليه قال من قدم عليًا على عثمان فقد ازرى
على اثنتي عشر انفامات رسول الله صلى الله
عليه وآله وسلم وهو عنهم راض فقال النووي
ذلك بعد النبي صلى الله عليه وآله وسلم باثنتي
عشر عامًا بعد ان مات في خلافة ابي بكر
في الردة والفتوح الكثير ممن لم يضبط اسماءهم

حاصل گشت بنسبت انچه كه آمن از علي ابن ابي زرعه
رازي كه گفت وفات يافت نبي صلى الله عليه وآله وسلم
وبينده وشنونده ازوي زائد از يك لكه كس از مرد
زن بودند واوشان همه ازوي روايت دشتند
بهر دو طريق يعني سماعت وروايت ابن فتحون در ذيل
استيعاب بعد ذكر اين امر نوشته كه جواب داد
ابو زرعه باين قول سوال كسي را كه پرسيده بود
ازوي راويان خصوصًا پس چگونه باشد
بغير راويان وباوجود اين امر پس جمله كسانيكه
در استيعاب اند يعني ذكر شان دران موجود است
خواه باسم يا بكنيت سه هزار و پانصد اند وذكر كرده
كه دريافته كرده است موافق شروط آنها را كه ذكر شان
آورده ميگويم كه خوانده ام بخط حافظ ذهبي بر پشت كتاب مصنفه
وي موسومه به تجريد كه شايد جميع صحابه هشت هزار اند
بشرطيكه كم يا زائد نباشند باز ديدم بخط وي
كه جمله كسانيكه مندرجه اسد الغابه اند هفت هزار
و پانصد و پنجاه و چار كس اند ومؤيد قول ابي زرعه
آنست كه در صحيحين ثابت گشته از كعب بن مالك
در قصه غزوه تبوك كه مردمان كثير اند شمار
نميتوانند كرد وي را دفترها واز ثوري ثابت گشته
بروايت خطيب بسند صحيح بوي كه گفت كسيكه
مقدم كند علي را بر عثمان رض پس معيوب ساخت دوازده
هزار كسان را وفات يافت رسول الله صلى الله عليه وآله
وسلم در انحاليكه ازاوشان راضي بود. نووي گفته
كه اين دوازده سال بعد رسول الله صلى الله عليه وآله
وسلم بود تا اينكه در زمان خلافت ابي بكر صديق رضي الله
عنه در حالت ارتداد وفتوح بسيار كسان فوت كردند
كه اسماء شان منضبط نيستند.

ثم مات فی خلافة عمر فی الفتوح وفی الطاعون العام وعمواس وغیر ذلك من لا یحصی کثرة وسبب خفاء اسمائهم ان اکثرهم اعراب واکثرهم حضروا حجة الوداع والله اعلم۔

بعد ازان در زمان خلافت عمر رضی الله عنه در فتوح وطاعون عمواس وغیره بسیار کسان فوت شدند که شمار آنها معلوم نشد و مخفی بودن آسامی شان بسبب آنست که اکثر شان بادیه نشین بودند و اکثر آن در حجة الوداع حاضر بودند یعنی بکثرت بودند که در شمار نیامدند والله اعلم

فصل ششم در بیان آخر کسیکه از صحابه وفات یافت

قال الامام الحافظ تقی الدین ابن الصلاح آخرهم علی الاطلاق موتا ابو الطفیل عامر بن واثلة مات سنة مائة من الهجرة واما بالاضافة الی النواحی فآخر من مات منهم بالمدینة جابر بن عبد الله رواه احمد بن حنبل عن قتادة وقیل سهل ابن سعد وقیل السائب ابن یزید وآخر من مات منهم بمکة عبد الله ابن عمر وقیل جابر بن عبد الله وذکر علی بن المدینی ان ابا الطفیل مات بمکة فهو اذاً الآخر بها وآخر من مات منهم بالبصرة انس ابن مالك قال ابو عمر بن عبد البر ما اعلم احداً مات بعده ممن رای رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم الا ابا الطفیل وآخر من مات منهم بالکوفة عبد الله بن ابی اوفی وبالشام عبد الله بن بسر وقیل بل ابو امامة وتبسط بعضهم فقال آخر من مات من اصحاب رسول الله علیه وآله وسلم بمصر عبد الله بن الحرث بن جزء الزبیدی وبفلسطین ابی ابن ام حرام وبدمشق واثلة بن الاسقع وبحمص عبد الله بن بسر وبالیمامة الهرماس بن زیاد وبالجزیرة العرس بن عمیرة

امام حافظ تقی الدین ابن الصلاح گوید که آخر صحابه در وفات ابو الطفیل عامر بن واثله بود که در سنه یکصد هجری وفات کرد و اگر به نسبت اطراف دیده شود پس آخر کسیکه از اوشان وفات یافت در مدینه جابر ابن عبد الله بود روایت کرد این را احمد بن حنبل از قتاده و نزد بعضے سهل ابن سعد است و بعضے سائب ابن یزید را میگویند و آخر کسیکه وفات یافت از ایشان در مکه عبد الله ابن عمر بود و نزد بعضے جابر بن عبد الله بود و علی ابن المدینی نوشته که ابو الطفیل در مکه وفات یافت پس وے درین وقت آخر همه بود در مکه و آخر کسیکه وفات یافت از صحابه در بصره انس بن مالک بود ابو عمر ابن عبد البر گوید که نمیدانم کسے را که وفات یافت بعد وے از بینندگان رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم مگر ابو الطفیل را و آخر کسیکه وفات یافت از صحابه در کوفه عبد الله بن ابی اوفی بود و در شام عبد الله ابن بسر بود و نزد بعضے ابو امامه بود و بعضے درین باب فراخی کرده اند و گفته که آخر کسیکه وفات یافت از اصحاب رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم در مصر عبد الله بن حرث بن جزء الزبیدی بود و در فلسطین ابی ابن ام حرام و در دمشق واثله ابن الاسقع و در حمص عبد الله بن بسر و در یمامه هرماس بن زیاد و در جزیره عرس بن عمیره

وبافریقیہ رویفع بن ثابت وبالبادیۃ فی الاعراب سلمۃ بن الاکوع رضی اللہ تعالے عنہم اجمعین وفی بعض ماذکرناہ خلاف لم نذکرہ واللہ اعلم انتہے۔

ودر افریقیہ رویفع بن ثابت ودر بادیہ یعنی اعرابیان سلمہ بن الاکوع رضی اللہ عنہم اجمعین ودر بعضے کسان مذکورین اختلاف است کہ آنرا ذکر نکردم واللہ اعلم انتہے۔

کاتب الحروف گوید کہ آن خلاف در الفیہ حافظ زین الدین عراقی وشروح آن کہ از ماتن علیہ الرحمۃ وحافظ سخاوی وشیخ ذکریا انصاری ودیگر مطولات فن اند باحسن وجوہ مذکور است من اراد الاطلاع علیہ فلیراجعہا

لطیفہ سوم منقسم بر دہ وصل

الوصل الاوّل فی ذکر الامام الہمام سیّد التابعین سند العارفین شمس الحقیقۃ

(بزرگ ۱۲)

برہان اہل الطریقۃ حامل اسرار النبوۃ والولایۃ السیّد الاعظم سلالۃ الاکرم

(دلیل ۱۲)

الرسول الاکرم سیّدنا الاکبر الخضر الرّومی القلندر قدس سرہٗ

(خلاصہ ۱۲)

اصل ایشان از ولایت روم است واز اعاظم خلفائے حضرت شاہ عبد العزیز مکی قلندر اند ونعمت چشت از خواجہ قطب الدین بختیار اوشی نیز یافتہ ہرگاہ کہ سید قدس سرہٗ از روم بدہلی رسیدند خواجہ صاحب خرقہ خلافت خویش در پیش آنحضرت آوردند چون عمر حضرت خواجہ کم بود وقلندر صاحب کبیر السن فرمودند بہ بینید کہ این طفل با ما بازی میکند حضرت خواجہ فرمودند من از خود نمیگویم بلکہ بموجب امر میگویم بعد ازان حضرت سید نیز بگرفتن طریق چشت مامور شدند تا خود بمکان خواجہ صاحب رفتند وطریق چشت وخرقہ وکلاہ از خواجہ صاحب گرفتند واذکار چشتیہ دیدہ فرمودند کہ چشتیان خدا را مفت یافتند در ملفوظ قاضی محمد تقی قلندر مرقوم است کہ حضرت سید چرم پوش بودند وکجکول قلندریہ باخود داشتند ہرچہ کسے مے گذرانید در ہمان کجکول مے گرفتند در سیر وسفر ہرکرا ہر چیزکہ دل میخواست از ہمان کجکول برآوردہ میدادند وکرامات وخوارق عادات از حضرت سید بسیار بوجود مے آمد وتربیت ایشان بلا واسطہ از شیخ عبد العزیز مکی است وعمر حضرت سید ششصد سال است وحضرت سید باسط علی قلندر الہ آبادی نوشتہ اند کہ ولادت حضرت سید خضر رومی قلندر در آغاز صدی پنجم ہجری است ووفات در ہفتصد وپنجاہ ہجری وعمر سہ صد وپنجاہ سال وبقولے پانصد سال کسرے کم ودر رسالہ غوثیہ نوشتہ است کہ یکصد

لہ کسیکہ خواہد اطلاع بر آن باید کہ مراجعت بکتب کند ۱۲

و نود سال است و وفات حضرت سید بیست و دهم رجب است و در روضهٔ آنحضرت بشهر یکه روضهٔ غازی شهید خواهرزادهٔ سلطان شمس است مشهور است و در مناقب الاصفیا نقل میکند که قبر ایشان در روم است بعد وفات آنحضرت مولانا بحری که خادم خاص و در سیر عرب و عجم همراه بود بآن شان قایم مقام شد هرگاه که حضرت سید نجم الدین غوث الدهر از سفر حجاز مراجعت فرموده برفرار فائض الانوار حاضر شد و مولانا بحری را بر مقام حضرت سید یافت مولانا بحری از سید نجم الدین قلندر گفت که این مقام شماست حضرت سید فرمود قف فی مقامك فانا قوم سفر در غوثیه نوشته که سید السادات سید خضر رومی دو سید را تربیت کرد و از خلفای خود گردانید و هر دو کامل و مکمل بودند یکی سید نجم الدین قلندر غوث الدهر که سفر عرب و عجم کرد و در هر زمینی که رسید الوف مردم مشرف به بیعت شدند - دوم سید روح الله و او در خدمت سید زمانی دراز ماند و صاحب خوارق و کرامات بود - آب دهن را بر تنگهٔ سیم می مالید و در آتش می انداخت تنگه زر می شد تا این خبر بحضرت سید رسید طلب فرمود و یاران را گفت گلیم او بگیرید و گفت اینجا مباش و در بلاد فرنگ اقامت کن او آنجا تا دیر زیست انتهی و شرف الدین بوعلی قلندر پانی پتی از خلفای سید بحری قلندر است و بروایتی مرید حضرت سید خضر رومی قلندر است و بروایتی سلسلهٔ ایشان بحضرت امیر المؤمنین اسد الله الغالب علی ابن ابی طالب کرم الله وجهه بطریق اویسیت و ملاقات روحانی میرسد صاحب سفینة الاولیا گوید که شیخ شرف الدین پانی پتی کنیت ایشان ابو علی و لقب قلندر است از عقلای مجانین و بزرگان این طائفه و کبار مشائخ هند اند در علم تصوف و توحید یگانهٔ روزگار بود و اولیای وقت را رجوع بایشان بود و از معاصران سلطان نظام الدین اولیا قدس سره اند عالم بودند بعلوم ظاهری و باطنی و ممتاز در ریاضت و مجاهده علمای ظاهر از قصور فهم خود بر ایشان انکار داشته اند و نسبت ارادت و استفادهٔ ایشان بمولانا شمس الدین تبریزی و مولانا جلال الدین رومی قدس سرهما هست چنانچه در بعضے از مکتوبات خود نوشته اند که در روم بمولانا شمس الدین تبریزی و مولانا جلال الدین رومی رسیده ام و از ایشان نوازشها یافته به پانی پت آمده مقیم گشتم و قبر ایشان در پانی پت مشهور و معروف است یزار و یتبرك به و قبریکه در کرنال است اصلے ندارد و فقیر مکرر بزیارت رسیده و بر من مکشوف شده که ایشان دران قبر آسوده اند

این رباعی از اوست رباعی

آوازهٔ عشق ما بهر خانه رسید		دردِ دلِ ما بخویش و بیگانه رسید	
از دست غمِ عشق تو هر جا که روم		گویند ز راهِ دور دیوانه رسید	

و صاحب مراد المریدین نقل میکند که شرف الدین بوعلی قلندر بعد تحصیل و تکمیل علم ظاهر نعمتِ باطن از

لہ توقف کن در مقام خویش که ما قوم مسافر هستیم ۱۲

حضرت قطب الهند خواجه قطب الدین بختیار اوشی یافته و مرشد دوم ایشان حضرت نجم الدین غوث الدهر قلندر اند و شیخ عبد الحق محدث دهلوی در اخبار الاخیار گوید که شرف الدین پانی پتی او را ابو علی نیز گویند از مشاهیر مجاذیب اولیا است گویند در اوائل حال تحصیل علم کرد و طریق مجاهده و ریاضت سلوک نمود و در آخر مجذوب شد و کتابها را در آب انداخت نسبت ارادت او بیکے از مشائخ مشهور است بعضے گویند که بخواجه قطب الدین بختیار کاکی ارادت داشت و بعضے گویند به نظام الدین اولیا و هیچ یکے ازین دو نقل به صحت نرسیده است و امکتوبات است بزبان عشق و محبت مشتمل بر معارف و حقائق توحید و ترک دنیا و طلب آخرت و محبت مولی و جمله آن بنام اختیار الدین میگوید در رساله دیگر در عوام الناس شهرت دارد که او را حکمنامه شیخ شرف الدین میگویند ظاهر آنست که آن از مخترعات عوام است و الله اعلم انتهی

الوصل الثانی فی ذکر سلطان السالکین برهان الواصلین شیخ الاسلام والمسلمین قدوة السائحین فی ملکوت السموات والارضین علی المتوطنین فی اعالی مقامات المقربین السید السعید قطب التارکین سیدی نجم الدین غوث الدهر قلندر قدس سره

بدانکه حضرت ایشان سید حسینی است و نسب شریف ایشان با امام زید شهید فرزند امام همام زین العابدین منتهی میشود چنانچه در اصول المقصود دیگر کتب ثقات مرقوم است جد بزرگوار ایشان سید مبارک غزنوی از خلفای شیخ الشیوخ شیخ شهاب الدین السهروردی است چون بوجود آمد والد ماجد او را بخدمت شیخ برد شیخ دید و فرمود هو منا چون بخانه آمد بعد از چند روز بیمار شد و بظاهر چنان شد که گویا مرده است مگر والد در تدفین توقف ساخت و گفت که شیخ در حق او فرموده است هو منا او را از شیخ نصیبے خواهد بود او چگونه پیش ازین بمیرد و بخدمت شیخ حاضر شده حال بعرض رسانید حضرت شیخ فرمود که شاید سکته باشد و یاران را گفت بیائید به بینم آمده دید و چادر از روے او کشید و فرمود صحیح است پس با فاقت آمد و گریه کرد و هر گاه بلوغ رسید شیخ تربیت فرمود و خلیفه خود گردانید و بغزنین برائے هدایت ارشاد فرستاد رضی الله عنه و حضرت سید نجم الدین قلندر اولاد در خدمت سلطان نظام الدین اولیا ارادت آورد

وریاضتہا کشید چون کشود کار نشد حضرت سلطان الاولیا فرمود چنان نمودہ اند کہ کشود کار تو بدست سید المجذوبین وحجۃ المحبوبین سید خضر رومی است کہ مقتدائے قلندریہ است در ولایت روم میباشد برو واورا آنجا طلب کن حضرت سید ببلاد روم رسید ودر بعضے از بازارہائے روم جماعتے دید کہ امام شان مردے باعظمت وہیبت وجلالت باحلیہ کہ سلطان الاولیا نشان دادہ بود میرود از سکنہ آنجا پرسید کہ این پیر نورانی واین جماعت کیستند گفتند کہ سید المجذوبین سید خضر رومی است واین جماعت قلندران است۔ حضرت سید گوید کہ بعد حصول معرفت بر قدمہائے مبارک سر نہادم حضرت سید بدون استفسار فرمود یا نجم الدین جئت سالما غانما وفرمود برادرم نظام الدین خوش است بزبان ادب گفتم کہ شیخ خوش است وفرمود من میدانم کہ شیخ ترا بمن فرستادہ است خوش آمدی وقبول کردم چون بمنزل خود رجوع فرمود مرا زیر نعش خود جا داد ونسبت نعش بمراقبہ ذات او بود پس در خدمت او سالہا سفر کردم واقطار زمین را بگشتم ودر اقتفال او امر دقیقہ نگذاشتم ودر خدمت حضرت سید بہند رسیدم وحضرت سید تربیتے وتلقینے فرمود تا آنکہ صحبت جماعت قلندریہ گذاشتہ بمقام امام الاولیا حجۃ الاصفیا مولانا معین الحق والدین چشتی آمدم وبدعوت اسم اعظم مشغول شدم تا این خبر بسمع مبارک حضرت سید رسید فرمود یاران بروید سید نجم الدین را بیارید کہ بغیر خدا مشغولی دارد یاران آمدہ مرا بآن حضرت آوردند پس بخوردن نان وگوشت دشوربا امر فرمود کہ در دعوت اینہمہ ترک شدن بود پس مرا بخلوت در آوردہ تلقین اذکار کرد وتربیت چنانکہ باید فرمود عند التحقیق درمیان تلقین سلطان نظام الدین اولیا وتلقین سید المجذوبین تفاوتے وفرقے نیافتم مگر فتح الباب بر دست مبارک حضرت روزی من بود وبعد ازین پنج سال دیگر در صحبت حضرت سید المجذوبین ماندم تا مرا خلافت بخشید وریخت در سینۂ من انچہ حق در سینۂ او ریخت ووداع فرمود وبسوے مکہ رفتم در غوثیہ مذکور است کہ حضرت غوث سی وسہ حج گذارد وولادت در سال ششصد وسی ۶۳۳ ہفت ہجری است وعمر دویست ۲۰۰ سال ووفات بتاریخ بستم ذی الحجہ روز چہارشنبہ سنہ ہشت صد وسی ۸۳۳ وہفت ہجری است واز مشائخ چشت شیخ فرید گنج شکر وسلطان نظام الدین اولیا را دین بود وسید اشرف جہانگیر وشیخ کبیر سرہرپوری وسید عبد الرزاق نور العین بملاقات حضرت غوث رسیدہ وقبر حضرت در کرہ مانڈو بر حوض چندلا است ودر اصول المقصود است کہ قبہ آنحضرت در صوبہ مالوہ قریب گڈہ مانڈو در موضع مانچہ کہ متصل کماٹی نوہرہ است کہ در انجا محل سلطان غوری است وحوضے عظیم است بجانب غرب آن حوض مرقد مبارک ایشانست وبجانب شرق محل مذکور است وآن حوض را تالاب چندلا میگویند کہ معروف بہ تالاب بی بی باندی است

الوصل الثالث فی ذکر العارف الجلیل المرشد الکامل الداعی الی اللہ

۵ اے نجم الدین بیامدی باسلامت وفراغت ۱۲

سالک مسالک الطریقۃ ناہج منہاج الحقیقۃ قدوۃ اہل الکشف والشہود واسوۃ ارباب الیقین سیدی قطب الدین بنیادل قلندر الجونفوری قدس سرہ

بدانکہ حضرت ایشان از فرزندان خلیفہ دوم عمر بن الخطاب اند و خلافت از غوث زمان سید نجم الدین قلندر قدس سرہ دارند در مراد المریدین گوید کہ چون سید نجم الدین بسر ہر پور کہ از توابع جونپور است رسید حضرت قطب الدین بنیادل را دیدند کہ در اطفال بازی میکنند فرمودند این ہمہ سیر من برای این پسر بود و بہ تربیت مشغول شدند چون کار ایشان بانصرام رسید ہمہ امانات سلسلہ قلندریہ و سلاسل دیگر تفویض نمودہ بہ قطب الدین بنیادل سراندازغوثی ملقب ساختند و خود روانہ شدند و ملقب کردن بہ بنیادل بسبب آن بود کہ ایشان را چشم ظاہر نبود و انچہ مردم از چشم ظاہر میدیدند بلکہ نمیتوانستند دید ایشان بہ دل میدیدند و وجہ لقب سراندازغوثی آنست کہ در سلسلہ قلندریہ ذکریست کہ آنرا ذکر غوثیہ میگویند آنحضرت این شغل را بکمال رسانیدہ بودند چنانچہ حضرت شاہ مجاد قلندر انیس العاشقین در بیان ہمین کسب نوشتہ اند کہ حضرت غوث الثقلین قطب الدین بنیادل را سیر سموات و ارض از ہمین کسب حاصل بود در اثنای این ذکر سر مبارک ایشان جدا میشد و این مرتبہ غوث را میباشد و آن حضرت را اجازت و خلافت سلسلہ قلندریہ مکیہ و علویہ و طیفوریہ چشتیہ قطبیہ و نظامیہ و قادریہ و سہروردیہ نظامیہ از سید نجم الدین غوث الدہر است و اجازت و خلافت سلسلہ فردوسیہ از شیخ حسین بن معز بن شمس البلخی یافتہ در کتب اکابر قلندریہ مرقوم است کہ چون شیخ حسین بن معز را بکشف معلوم شد کہ امانت شاہ قطب الدین بنیادل نزد ماہست در سر ہر پور آمد تلقین و تعلیم علوم و اعمال و اذکار سلسلہ فردوسیہ بحضرت ایشان کردند و این تعلیم و تلقین قبل از ملاقات حضرت سید نجم الدین غوث الدہر است چنانچہ مولوی معنوی بحر العلوم و المعارف مولانا عبد القادر جونپوری در رسالہ منظومہ مے نویسد کہ شیخ حسین بن معز بعد تلقین اذکار ؎ گفت کار شما بساز دراست ؎ سیدی کو کنون بغار حراست

و اجازت و خلافت سلسلہ سہروردیہ بہائیہ کہ منسوب بہ شیخ بہاء الدین ذکریا است از شیخ بدہن ظفر آباد است کہ ایشان از ظفر آباد بخانہ قطب الدین بنیادل آمدہ درخواست اذکار قلندریہ کردند صاحب فرمودند کہ دشوار است در پیرانہ سالی کے میتواند شد پس بخانہ رفتند و از انجا اجازت و خلافت سلسلہ سہروردیہ کہ نزد خود داشتند نوشتہ فرستادند چنانچہ مولوی معنوی در رسالہ منظومہ مے نویسد ؎

آمد از قطب خواست صعب انکاشت ۔۔۔ رفت و اہدا نمود انچہ بداشت

و تولد حضرت بنیادل در سنہ ۶۷۶ ہفت صد و ہفتاد و شش ہجری است و وفات در سنہ ۹۲۵ نہصد و بست و پنج و عمر شریف یکصد و چہل و نہ سال و پنجروز و قبر در علن پور و خلفائے حضرت ایشان بسیار اند اینجا بر ذکر بعضے اقتصار اختیار افتاد شاہ نظام الدین قلندر بہاری شارح قصیدہ کبرے و مخدوم شاہ عماد الدین

جد بحر العلوم و المعارف مولوی عبد القادر جونپوری دیگر سید فضل الله معروف به سید گشائین قطبی منیری
که از اولاد امجاد حضرت غوث الثقلین محی الدین عبد القادر الجیلانی اند دیگر شاه داؤد سرمست قلندر که نسبت
دامادی با آنحضرت نیز دارند و شاه نصیر قلندر و شاه نور قلندر ابن شاه نصیر قلندر روے خلیفه و الد خود
نیز بود و گویند چون شاه نصیر قلندر علو مرتبت ایشان دیدند فرمودند که دو آفتاب یکجا نمے تابند
بنابران ایشان در سرهر پور اقامت کردند و قبر ایشان در انجاست و انچه در اخبار الاخیار است که شاه نور
قلندر مرید شاه داؤد است و شاه میرک از وے تربیت یافته آن شاه نور دیگر است که مزارش در باندہ
واقع است و دیگرے امیر سید وجیه الدین حسینی قادری عرف سید گشائین سمندر توحید و ابراهیم
صوفی و غیر ایشان که در عداد اسماء متبرکه آنها طولی هست اگر دانستن تفصیل احوال ایشان منظور باشد
رجوع بکتاب مستطاب اصول المقصود و فصول مسعودیه و مناقب الاصفیا و مراد المریدین و غیرها من الملفوظ

الوصل الرابع فی ذکر الشیخ الامام سلطان الاصفیا برهان الاتقیا سیدی الشیخ محمد قطب قلندر الجونفوری

ایشان فرزند اکبر شاه قطب الدین بیادل اند بعیت و تربیت و کسب و اکتساب اذکار و افکار و مراقبات
و اسرار سلسلهٔ علیهٔ قلندریه و دیگر سلاسل که تفصیل آنها بجائے خود مذکور است از خدمت والد ماجد خود نموده
مدت العمر بریاضات و مجاهدات گذرانیدند صائم النهار قایم اللیل بوده اند و در امور فقر خلف الصدق و خلیفهٔ
راستین والد خود اند و در جمله سلاسل باجمیع انهاج مجاز و ماذون بعده وفات والد خود بر مسند ارشاد قیام
مع الاستحقاق نموده عالمے را فیضرسان بوده اند روش ایشان جمول و انزوا و تنهائی و انقطاع بوده است
و در اخفا و استتار سعی بلیغ داشته اند عمر شریف نود ساله بود و وفات بتاریخ نهم ذیقعده واقع شد
و قبر پائین قبر والد خود شان است و از مشاهیر خلفاے ایشان فرزند ایشان شاه عبد السلام اند و از
شجرات بعضے از اکابر معلوم میشود که شیخ عبد السلام خلافت از جد خود شاه قطب الدین بیادل
نیز دارند و الله اعلم۔

الوصل الخامس فی ذکر الشیخ الامام شیخنا الفالح فی الاقطار فوائح نفحاته اللائح فی الآفاق لوامع کراماته السائح فی عالم القدس افکاره البالغ بمحبة الرحمن آثاره قطب اللوری شیخ الاسلام الشیخ عبد السلام قلندر الجونفوری قدس سره

ایشان مرید پدر بزرگوار خود اند تربیت و تعلیم ایشان و اجازت و خلافت سلاسل از پدر بزرگوار خود دارند
و نزد بعضے اجازت و خلافت از جد امجد خود حضرت شاہ قطب الدین بنیادل نیز دارند صاحب مراد المریدین
مے نویسد کہ در شجرۂ بعضے از اصحاب نام حضرت شیخ محمد قطب قلندر داخل نیست و میتواند کہ شیخ الاسلام
حضرت شاہ عبد السلام قلندر زمانۂ جد بزرگوار خود درک نمودہ اند زیرا کہ تا سنہ ۸۸۰ھ ہشتصد و ہشتاد ہجری
حضرتِ بنیادل بر صدر حیات بودند کما یفہم من الصراط المستقیم و بعد ازان مدتے زندگانی نمودہ اند مخدوم
شیخ عبد الرزاق بن مخدوم خاصۂ خدا پیش از سنہ ۹۷۵ نہ صد و ہفتاد و پنج ہجری در جونپور رفتہ بخدمت شیخ
عبد السلام رسیدہ مستفید شدہ اند در انوقت سن شریف حضرت شیخ الاسلام یکصد و پانزدہ سال بود
چنانچہ این مضمون از مقامات متفرقہ محبوب القلوب و مناقب حضرت بندگی و خزانۂ بندگی کہ ہر سہ نسخہ
در بیان احوال حضرت بندگی نظام الدین ساکن امیٹھی است معلوم میشود پس در نصورت احتمال دارد کہ تربیت و
تلقین شیخ عبد السلام از خدمت جد خود بلا واسطہ شدہ باشد و وفات ایشان پانزدہ ذیقعدہ واقع شد
و قبر برابر قبر مخدوم شیخ محمد قطب جانب مغرب بلا فصل ہست و ایشان را خلفاء اصحاب الکشف و الکرامات
بسیار اند یکے ازان شاہ عبد الرحمن قلندر لاہر پوری جد حضرت شاہ مجا قلندر اند و دیگرے شاہ محمود قلندر
لکھنوی است کہ عمر دراز یافت و خلقے از ایشان فیضیاب شدہ شیخ نظام الدین ساکن امیٹھی سالہا در خدمت
ایشان بودہ اند قبر در لکھنؤ در بنگالی باغ زیارتگاہ خلائق بودہ است دیگرے شاہ عبد الرزاق بن مخدوم
خاصۂ خدا ساکن امیٹھی کہ خلافت از حضرت ایشان نیز دارند چنانچہ شیخ عبد اللہ ولد شاہ عبد الرزاق
در خزانۂ بندگی در باب دوم آوردہ کہ شیخ من و پدر من از چند جا خلافت دارد یکے از حضرت بہاء الحق خاصۂ
خدا المعروف بمخدوم شیخ خاص دوم از شیخ الاسلام شاہ عبد السلام المعروف بشیخ علن قلندر جونپوری سیوم
از بندگی نظام الدین امیٹھوی و سلطان محمود حمد مادری ملا محمود جونپوری نیز از خلفاے ایشان اند۔

الوصل السادس فی ذکر الشیخ الامام عمدۃ الابرار قدوۃ الاخیار قطب آلورے علامۃ الدنیا شیخ عبد القدوس قلندر الجونفوری قدس سرہ

ایشان خلف رشید و خلیفۂ راستین قطب العالم شیخ الاسلام شیخ عبد السلام اند کمالات ایشان زائد
از انست کہ بتحریر آید خمول گمنامی و بے تعلقی و انقطاع از جمیع ماسوے فقد حال شان بودہ است درجۃ الفیاض
است کہ شاہ عبد السلام پیش از وفات بار ہا بشیخ عبد القدوس میفرمود کہ بعد از من بخدمت قطب جہان
شاہ عبد الرحمن قلندر لاہر پوری باید رفت چنانچہ حضرتِ ایشان مدتے در صحبت قطب جہان ماند و کسب
علوم ظاہری و باطنی کردہ باحوال و مقامات عالیۂ ارباب ولایات فائز شدہ رخصت مراجعت بوطن خود
گرفت در اثنائے راہ کہ گذر بہ لکھنؤ افتاد شیخ محمود قلندر لکھنوی برائے استقبال از شہر بیرون آمد و باکرام تمام

درمنزل خویش آورده بوظائف ضیافت قیام نمود ازانجا متوجه قصبه امیٹھی شد شیخ عبدالرزاق بن مخدوم خاصه خدا پیشتر رفته باحترام وتعظیم بسیار بمسکن خود آورده درادائے مراسم ضیافت مساعی بسیار نمود درایام اقامت امیٹھی شیخ نظام الدین امیٹھوی را باحضرت ایشان صحبتهائے پرفوائد وفیوض ماند وفات حضرت ایشان روز یکشنبه دوازدهم شوال سنه ۱۰۵۲ یکهزار وپنجاه ودو واقع شد وقبر وے درجلن پور نزد قبر پدر وجد ویست وخلفائے ایشان بسیار اند یکے ازان دیوان شاه عبدالرشید جونپوری اند که فضائل ومناقب علمی وعملی ایشان اظهر من الشمس اند دیگرے قدوة العلما عمدة العرفا شیخ عطاء الله والد مولوی غلام نقشبند سجاده نشین شاه پیر محمد لکهنوی دیگرے سید راجی احمد مانکپوری که از کمل اولیاء روقت وسجاده نشین شیخ حسام الحق مانکپوری اند دیگرے ملا محمد نعیم ساکن بدوسرای وطا بدلے نیز از خدمت قطب العالم بیعت داشتند کمالات این هر دو بزرگ علمی وعملی مشهور عالم است ودیگر شیخ شمس الدین محمد جونپوری جد مخدوم الملک نیز از مسترشدان قطب العالم بوده است۔

الوصل السابع فی ذکر الشیخ العالم الربانی والمرشد الهادی الصمدانی فخر ارباب الوجود امام اصحاب الشهود جامع علوم الشریعة وحقیقة الغوث الافخم والقطب الاعظم صاحب التصانیف الشهیرة مصدر الکرامات الکثیرة سیدی الشیخ مجتبی المعروف بشاه مجا قلندر اللاهوری قدس سره

ایشان از اعاظم خلفائے حضرت شاه عبدالقدوس جونپوری اند صاحب طبقه وصاحب خلافت کبرے بوده اند سلسلهٔ قلندریه از ذات ایشان رواج ورونق تمام یافت نسب شریف ایشان بحضرت عبدالله بن عباسؓ میرسد ریاضات ومجاهدات وکشف وکرامات حضرت ایشان نه چنانست که بتحریر وتقریر احاطه آن کند اگر کتاب مناقب الاصفیا ومراد المریدین وفصول مسعودیه واصول المقصود مطالعه کرده شود بر قدرے ازان اطلاع حاصل مے تواند شد عمر شریف آنحضرت شصت وسه سال ووفات بتاریخ پانزدهم ربیع الثانی سنه ۸۴۴ یکهزار وهشتاد وچهار هجری است وقبر در قصبه لاهرپور که هفت کروه از خیرآباد است واقع است وخلفائے ایشان بسیار اند شاه عبدالرسول کهندوی وشاه عبدالرسول ستر کهی وشاه عبدالرسول بنارسی وشاه فتح قلندر جونپوری وشاه محمد ماه قلندر اله آبادی وشاه یوسف قلندر امیٹھوی وشاه ابوحبیب قلندر امیٹھوی وشاه جنید ثانی نبیرهٔ بندگی نظام الدین امیٹھوی وشاه عباس قلندر وشاه قاسم دهلوی وشاه بهاء الحق ابن شاه فتح قلندر وشاه محمد عاشق قلندر وقاضی معین الدین المعروف بقاضی مهنوی وشاه عبدالنبی اکبرآبادی وشاه

محمد رفیع و شاه محی الدین بلگرامی و شاه مظفر اودهی وغیرهم -

الوصل الثامن فی ذکر العارف الجلیل والمحقق النبیل سلطان الطریق المتصرف فی الوجود علی التحقیق سیدی شاه فتح قلندر الجونفوری قدس سره

ایشان از مکمل خلفاے حضرت شاه مجا قلندر اند در اوائل بخدمت عم بزرگوار خود حضرت شاه عبد القدوس حاضر بوده اخذ علوم ظاهر و باطن کرده اند و در اواخر بعد وفات عم خود بخدمت شاه مجا قلندر آمده استفاده کمالات کما ینبغی نموده بخلافت سلاسل سرافراز شدند از ذات ایشان اشاعت طریقه قلندریه هر قدر که ظهور یافت از دیگرے نشد هزاران مردم از بلاد دور دست حاضر شده بدرجه کمال و تکمیل رسیدند منقول است که آنحضرت را چهار هزار مرید صاحب الکشف و الکرامات در ممالک عالم بوده اند از انجمله قاضی عبد الرحمن شریجی و شاه ابو محمد و شاه محمد آصف حسینی و سید محمد مکی و سید ابراهیم حسینی وغیرهم که عداسامی شریفه شان طولے دارد وفات حضرت ایشان بتاریخ بست و دوم شعبان در سنه ۱۱۱۸ یکهزار و یکصد و هیزده هجری واقع شد و قبر در قلندر پور است که از توابع اعظم گڈه است -

الوصل التاسع فی ذکر الشیخ العلامة العارف الفهامة المشهور بالقطبیة العظمی الشیخ الامجد سمی حبیب الله الصمد سیدی شاه الهدیه احمد قلندر اللاهوری قدس سره

بدانکه ایشان برادر زاده حقیقی شاه مجتبی قلندر و خلیفه راستین شاه فتح قلندر اند اولاً کسب علوم رسمیه از علماء شهر خود کرده در طلب مرشد پیش مشائخ زمان خود رفتند آخراً در بیعت و ارادت شاه فتح قلندر داخل شده مدتے در خدمت عالی حاضر بوده تکمیل علوم باطن و اکتساب طریقه کما حقه نموده بشرف اجازت و خلافت مشرف شده از قلندر پور رخصت شده در لاهور اقامت اختیار فرمودند عالمے از ذات بابرکات ایشان مستفیض شد وفات آنحضرت بست و دوم ماه ذی الحجه سنه ۱۱۴۲ یکهزار و یکصد و چهل و هفت هجری است و قبر در لاهور درون روضه حضرت شاه مجا قلندر است و مولانا عبد القادر جونپوری در تاریخ وفات گفته اند قطعه تاریخ

شاه الهدیه احمد سیرت	وارث مرتبهٔ قاب دو قوس
بهر سال سفر آنحضرت	خوان ز قرآن یرثونن الفردوس

و از خلفاے حضرت ایشان سید الهدیه نبیرگامی صاحب التصانیف الرائقه و التوالیف الفائقه و قاضی مبارک گوپاموی شارح مسلم و محشی زواهد ثلثه و شاه عزت الله نواسه شاه شرف الدین یحیی منیری

ومولانا محمد مقیم وشاہ معظم وسید مراد رسول ومولانا نظام الدین ومولانا اکرام اللہ ومولانا عبد الغفور الہ آبادی ومولوی محمد محسن قدوائی وشاہ غریب اللہ دہلوی وشاہ ولی اللہ دہلوی کہ از فرزندان خواجہ باقی باللہ نقشبندی وغیرہم واکثرے از خلفائے ایشان عالم ومدرس وصاحب تصانیف در انواع علوم اند۔

الوصل العاشر فی ذکر السید السادات منبع الکرامات والافادات شیخ الاسلام والمسلمین وارث الانبیاء والمرسلین شیخ المشائخ والاقطاب امام الائمہ فرد الاحباب خلیفۃ الرحمن فی الغیب والشہادت رابط النعم باسط الایادی سیدی شاہ باسط علی قلندر الہ آبادی قدس سرہ

(دست پا ۱۲)

بدانکہ آنحضرت سید رضوی نیشاپوری نقاوۂ دودمانِ سیادت وسلالۂ اہل علم وعبادت اند (خلاصہ ۱۲) در صغر سن بارادۂ تحصیل علم از وطن مالوف مہاجرت اختیار کرد وسالہا از اساتذۂ عصر خود استفادہ علوم عقلی ونقلی نمود بعد چندے طالع رسا بخدمت شاہ الہدیہ احمد قلندر لاہوری برسانید چند سال در خدمت بابرکت حاضر ماند وبشرف بیعت وارادت وتعلم اذکار واشغال قلندریہ مشرف گردید روزے قلندر صاحب فرمودند کہ علم ظاہر کہ بچندین ریاضت حاصل کردہ اند وقریب بفراغ رسیدہ اند باید کہ در خدمت حاجی صفت اللہ خیر آبادی رفتہ ازانہم فارغ شوند چنانچہ سید صاحب صبلح روز دوم رخصت شدہ پیش حاجی صاحب رسیدہ پنج سال در خدمت ایشان ماندہ جلدین آخیرین ہدایہ وشرح مواقف وحاشیہ سید زاہد ہنری بر امور عامہ ودیگر کتب معقول وکتب تفسیر وحدیث از ایشان تلمذ کرد وسند دست نمودہ بعد ازان باز بخدمت قلندر صاحب آمدہ کتب تصوف وحقائق از ایشان خواند وار بعمنیات کثیرہ برائے تکمیل اسمار برآورد آخر بخلافت واجازت سلاسل سبعہ سرافراز گردید مامور باقامت وطن مالوف خود شدند وعالمے را از فیض ارشاد سیر وسیراب نمودند تفصیل ریاضات ومجاہدات حضرت ایشان را کتاب منتخب الاصفیا وفصول مسعودیہ واصول المقصود ومجاہدات الاولیا کافیست وفات بتاریخ ہفتدہم ذی الحجہ در سنہ ۱۱۹۶ یکہزار ویکصد ونود وشش ہجریست مولوی عبد القادر جونپوری در تاریخ وفات نوشتہ اند۔

حضرت مظہر حق قطب زمان غوث جہان	رخت از دار فنا بست سوی باغ ارم
وقت ورود مہ وسال از تو بپرسند بگو	شب شنبہ سحرا ہفتدہم عید دوم

وبر قبر شریف در موضع دیگڈھ کہ چند کروہ از شہر الہ آباد است روضہ لب یا نفیس کہ ہزار ہا روپیہ در عمارت صرف شدہ است از تعمیر مہاراجہ بکمیت رائے بہادر واقع است یزار ویتبرک بہ واز اعاظم خلفائے ایشان

که جامع علوم ظاهر و باطن و صاحب تصانیف اند عارف باللہ شاہ محمد کاظم قلندر و مولانا عبد القادر جونپوری و مولانا فضل علی و مولانا حفیظ اللہ اند و حال دیگر خلفا از فصول مسعودیہ و مناقب الاصفیا باید جست۔

لطیفہ چہارم مشتمل بر دو وصل

الوصل الاوّل فی ذکر السیّد الاجل سلالۃ السّادات الاماجد الکرام متحیۃ الاولیاء الاکابر العظام قدوۃ ارباب الطریق زبدۃ اصحاب التحقیق المخصوص بالفضل والکمالات المنصوص بشرائف المقامات والحالات النور الاظہر والنّور الازہر سیدی شاہ مسعود علی قلندر الآبادی قدس سرہٗ

بدانکہ حضرت ایشان فرزند اکبر و صاحب سجادہ سید باسط علی قلندر الہ آبادی اند از ابتدائے سن تمیز تا عنفوان شباب در حجر عنایت والد بزرگوار تربیت یافتہ حظے کامل و نصیبے وافر اندوختہ عالم بعلوم کتاب و سنت و کامل در شریعت و طریقت و حقیقت بودہ اند کتب تصوف و علوم دیگر بضبط و اتقان تمام بر والد خود خواندند و اسرار باطن از آنجناب اندوختہ جمیع معارف ایشان در حقیقت معارف والد ایشانند کہ در مرآۃ باطن ایشان از غایۃ صفاء جلا پرتو انداختہ و ہمہ علوم ایشان در واقع علوم آنجناب اند کہ بر ساحت استعداد و کمال شان ورود یافتہ نظر در حال ایشان موجب مزید ایمان بکمال تصرف و قوت فیض جناب ولایت مآب والد ایشان میگردد و فی نفس الامر ہمہ کمالات ایشان افاضتی است کہ کسب را دران مدخل نیست و تخلیہ از رزائل و تحلیہ بفضائل در ذات ایشان وہبی است کہ تحصیل را در وے گنجائی نہ یہچ وقت خود از لیل و نہار خالی از طاعات نمیگذرانید یا در مراقبہ مے بود یا در نماز و مناجات و یا در تلاوت قرآن بیعت و اجازت و خلافت و جانشینی در حین حیات والد خود یافتند۔ ولادت باسعادت ایشان روز یکشنبہ بست و سوم محرم سنہ یکہزار و یکصد و شصت و پنج ہجری است و وفات بست و پنجم جمادی الاولے روز دوشنبہ سنہ یکہزار و دو صد و بست و یک ہجری واقع شد۔ عمر شریف پنجاہ و شش سال و قبر در موضع و مگڈھ برابر قبر حضرت شاہ محمد و اصل قلندر عم ایشان طرف مشرق است

الوصل الثانی فی ذکر السیّد العارف وحید زمانہ و فرید آوانہ الجہبذ الراسخ فی الشریعۃ والطریقۃ والطود الشامخ فی المعرفۃ والحقیقۃ ناصر السنۃ

وقامع البدعۃ سراج اللہ الموضوع لیستضیٔ بہ من یشاء من عبادہ وسیف اللہ
المسلول علی اعدائہ قبلۃ العرفاء وصفوۃ العلماء المتوجہ الی اللہ بالکلیۃ
قطب الواصلین وغوث السالکین جامع مکارم الاخلاق مرضی الشمائل
فی الآفاق حاوی حقائق علمی الظاہر والباطن اُستاذ الموالی وشیخ شیوخ
الاماجد والاعالی الامام العالم العامل المعی شاہ ابی تراب محمد کاظم القلندر العلوی روح اللہ روحہ المعالی

پردگیٔ غمزہ ریخت خون دلم در حنا — تا کہ شود دادرس تا چہ دہد خونبہا
در حرم ناز او خون تمنا بدر — در حکم راز او غارت ایمان روا
حکم رود مے منوش عشوہ زند راہ ہوش — شحنہ ببازار و کوست ورزد بیردہ ہرا
گرچہ خود از سرّ قدر آگہیے نیستم — لیک ز نا آگہی آگہیے از کجا
بر سر این کار و بار کے رسی اے عقلمند — در رہ این رسم و راہ کے زدی اے نابکار
عقل بایوان عشق حلقہ بیرون در — ہوش بمیدان دل سایہ مرغ ہوا
ما و شما در خیال ما و شما بودہ ایم — پردہ ما و شما پردہ ما و شما
روے مخوان سو مگو سوے مرو زلمت دیو ست — روے کہ و سوے کیست و بسوے ما سوا
آہ ز عشق صنم اوست کہ پیش از ظہور — غلغلہ افگند در عالم علم خدا
جور نمایان دوست پرسش پنہان اوست — بر لب من الامان در دل من مرحبا
راہ رو کعبہ پاست[1] بسنگ آمن است — جائے چو خود غیر نیست جاش مجو در خود آ
قبلہ حاجات ماست کوئے خرابا تیان — شاہد و مے رند راست عین ثنا و دعا
خوے گنہ حلقہ طرہ طرار دوست — روے سیہ سرمہ نرگس مستی فزا
نالہ گدا را علم خاصہ گدائے چو من — بو کہ ہمائے کند ظل لوائے ولا
اے شہ موسیٰ کلام موسی مہدی عمل — یوسف احمد جمال احمد ایزد لقا
از کنش ایزدی دلبر خیل رسل — در روش احمدی پیشرو اولیا
شاہد عاشق نوال عاشق شاہد جمال — مظہر شان کمال خسرو ملک بقا
حیدر اسرار دان کاظم کاظم نشان — خواجہ جعفر بیان جعفر جیحون سخا

[1] پا بسنگ آمدن محاورہ است کہ در ہندی ٹھوکر را گویند ۱۲ غیاث

شام زمویت گرفت غازهٔ رنگ ظلام — صبح ز رویت ستد هم صفت و هم صفا
روے تو صبح فتوح بوئے تو جان افزا (بمعنی خوش ۱۲) — لعلِ تو تریاک روح چشمِ تو ایزد نما
خاک رهت تختِ من آنت مبارک سریر — ظل درت تاج من اینت همایون هما
یک سخن از لعل تو صد دم روح الٰہی (بمعنی چه خوش ۱۲) — یک نگه مهر تو صد کرم کبریا (بمعنی چه خوش ۱۲)
چند گدازم همی بر سر آتش چو موم — چند سپارم همی منزل خوف و رجا
جنس رضوان کم بهاست اے لبت آبِ حیات (کنایه از زبان ۱۲) — نقد دلم نارواست اے نگهت کیمیا
خاتم گویا دمد جان به تنِ بیدلان — سرو خرامان کند شورش محشر بپا
دیدهٔ مجنون شود دامن چرخ ارشفق — عارضِ لیلے شود طرفِ چمن از هوا
قطرهٔ آبے دهد زندگیِ جاودان — در کفِ خاکی رسد جانِ تنِ گوسالہ را (ای عجل بطرف اشاره ۱۲)
از کفِ صنعان برد دل نگه سمنبری (مراد از شیخ صنعان ۱۲) — وز برِ موسے برد چوب عصاے بلا
گیسوے فرتوت را روے کند اختضاب (کردن خضاب یعنی ۱۲) — دیدهٔ بے نور را بوے دهد توتیا

خادمِ دیرینه را نه هد پرده دار (بمعنی حاجب ۱۲)
وائے کہ عرشی فتد دوز عصمت سرا

بدانکہ حضرت ایشان از اعاظم خلفاے حضرت سید شاه باسط علی قلندر اله آبادی اند در سلامت ذهن و جودتِ ادراک و خوبی صفات و حسن اخلاق نادرهٔ آفاق تخلیه از رزائل و تحلیه بفضائل در ذات ستوده صفاتِ ایشان فطری است و تزکیهٔ ظاهر باحکامِ شریعت و تصفیه باطن بآداب طریقت جبلی در علوم طائفه علیه صوفیه مرتبهٔ بلند و پایهٔ ارجمند داشت و در تقریر مسئلهٔ توحید بیانی شافی و تقریرے وافی و از اصطلاحات ایشان نیک ماهر و در حل مسائل مهمه عقائد از سر اختلاف ادیان و امتیاز طریقهٔ اینها و بیان سبب تکلیف و مجازاة و معاد جسمانی و بیان سر قدر مسئلهٔ اختیار تحقیق محققانه مے نمود (جمع دین ۱۲)
اوائل کتب درسیه بخدمت عمدة العلماء الراسخین مولانا حمید الدین نور الله ضریحه گذرانیدند و اواسط و اواخر از رئیس الاذکیا سید غلام یحیی بهاری و ملا حمد الله السندیلی تحصیل فرمودند و فی الحقیقه علوم ایشان همه وهبیه بوده اند و فائده این تحصیل صوری محافظت بر سنة الله بوده است و در درس و مطالعهٔ کتب قدماے صوفیه چون تعرف ابا بکر کلا باذی و قوة القلوب ابو طالب مکی و رسالهٔ ابا القاسم القشیری و کشف علی غزنوی و امثالهم و از متاخرین کتب حجة الاسلام محمد الغزالی و غوث الثقلین محی الدین عبد القادر الجیلانی و شیخ محی الدین ابن عربی و مولانا نور الدین عبد الرحمن الجامی و اتباعهم از معمولات بوده است و روش شاه ولی الله محدث در سلوک و تحقیقات ایشان را بسیار پسند میفرمودند و در تعظیم شیخ اکبر محی الدین ابن عربی و تصویب و تحقیق مذهب ایشان مبالغه تمام مرعی داشتند بارها (رهنمونی گفتن ۱۲)

فرمودے اگر تجنب از اعتساف و التصاف بانصاف کہ خیر الاوصاف است درمیان باشد
این علوم را بر سر منبر میتوان گفت بطریقیکہ اصلا در انجا مجال انکار نباشد چنانچہ کرات و مرات
جماعت منکرہ از متفقہ و متکلمین و منتسبان طریقہ نقشبندیہ شہودیہ حاضر شدہ و بحث ہا کردہ آخر
جز اعتراف بہ تصویب علوم معارف شیخ اکبر و اقرار بحقیت مسئلہ توحید وجودی چارہ ندیدند
و اعتقاد و اذعان بکمال علمی و عملی حضرت ایشان درین علوم شریفہ اظہار نمودند و از انکار خود ہا
تائب گردیدند مسند الوقت حضرت شاہ ولی اللہ محدث دہلوی در بوارق الولایۃ از والد خود شیخ
عبد الرحیم نقل میکند کہ حضرت ایشان شیخ محی الدین ابن عربی را بسیار تعظیم میکردند و میفرمودند اگر
خواہم فصوص را بر سر منبر تقریر کنم و جمیع مسائل آنرا بآیات و احادیث مبرہن سازم و بوجہے بیان نمایم
کہ ہیچکس را شبہ نماند انہتے حکایتے مناسب مقام از کتاب کشف المتواری ایرادے یابد قاری
محمد شریف مدنی بخدمت حضرت سید ابراہیم ایرجی قادری عرض کرد کہ من شنیدہ ام کہ خدمت مولانا
قاری امیر نظام الدین را عبور بر مصنفات شیخ محی الدین ابن عربی کما ینبغی است خوشا حال کہ وقتے
ذکر کتاب فصوص الحکم شدہ باشد حضرت سید اشارہ بسوے حضرت مولانا فرمودند کہ ای مولانا
مہمانداری مہمان پر ضرور است قاری صاحب را خوش باید داشت حسب الامر از تاریخ دوم شوال بعد
ظہر تبرکا درس کتاب جامع الاصول بعدہ ذکر فصوص الحکم مقرر گردید القصہ در مدت بست پنج روز
کتاب از نفس آدمی بنفس عیسوی رسید و درین مدت عجیب و غریب نکات با تطبیق تفاسیر و احادیث
مذکور مے شد چنانچہ التزام فرمودند کہ اول یک فقرہ شیخ قدس سرہ باشد و دہ آیۃ یا دوازدہ آیۃ
کلام اللہ و ہمین قدر دہ دوازدہ حدیث رسول اللہ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم بود و این التزام زیادہ تر
باعث حیرت و انشراح قلوب سامعین بود و صاحبانیکہ مدرکہ صحیح و تدقیق نظر بمقدمات تفاسیر
و احادیث داشتند برین مائدہ نبوی خود را زیادہ تر سیر و سیراب مے یافتند و بے اختیار بزبان حال باین
آیۃ خوشنودی دلہائے خود مے پرداختند ذلک فضل اللہ یؤتیہ من یشاء واللہ ذو الفضل
العظیم جناب سید صاحب متوجہ بقاری صاحب شدہ فرمودند کہ اے قاری صاحب تقریر مولانا
خیال میکنند کہ شیخ قدس سرہ بطفیل جذبۃ من جذبات اللہ بران راہ یافتہ در حالت استغراق کلی
این مسئلہ نازک را حوالہ قلم نمودہ و مولانا ہمان مسئلہ را بصحو خالص از جمیع خدشات و اعتراضات
مصئون و محفوظ گردانیدہ بے تکلفانہ بشاہراہ احمدی قدم راسخ نہادہ خوش میروند قاری صاحب
عرض کردند کہ از کدام زبان مدح مولانا نمودہ آید کہ از مدت دراز علماء ماضی و حال را گفتگو با بر قرار
حضرت شیخ بشدت آمدہ است اگر درین معرکہ موجود بودندے حال تحقیق شیخ رضی اللہ عنہ و کشف غوامض

ف۱ آنست فضل خدا امید بہش ہر کہ خواہد خدا خداوند فضل بزرگ است ۱۲

به تدقیق تنسیق مولانا ظاهر مے شد انتہے الحق بعد دریافت روش آنحضرت در تحقیق مسائل از ہر علم
واضح میشود کہ از جملہ عنایات و وہاب کریم جل مجدہ در بارہ نفوس زکیہ افاضہ ثلج الیقین است
بہ نسبت عقائد حقہ و افادہ طریق تفصی از مضایق شبہات واہیہ و الہام وجہ جمع درمیان مذاہب
مختلفہ و نزد کمل عرفا مقرر است کہ تا نفس ناطقہ شخصی صورۃ علمی را از مبدا فیاض قبول نکردہ است
و در عین ثابتہ او آن نور را ودیعت نہادہ اند متکلم بآن علوم از جہت تحقیق و ایمان صورت ندارد
کما قال العارف الجامی ؎ جامی اوصاف مے صاف نیارد گفتن ۔ گر نہ فصیح سخن ز باطن خم نے دہد
چنانکہ گفت عارف جامی
و در ریاضات و مجاہدات آیتے بود نداز آیات اللہ اگر تفصیل آن مرقوم شود کتابے مستطیل مطول
باید راسم گلزار ابرار غوثی حسن مندوری شطاری در حال شیخ محمد غوث گوالیاری مے نویسد کہ ایشان
سیزدہ سال و چند ماہ بخلوت گزینی و چلہ نشینی در کوہستان چنار گزرانیدند و خود شیخ مرحوم در جوہر
سوم از جواہر خمسہ ذکر این حکایت آوردہ و مدت اربعینیات حضرت ایشان زاید بر پانزدہ سال
کہ ربع عمر شریف است بارعایت شرائط مقررۂ اہل دعوت بودہ است و میفرمودند کہ غرض اولے
از اختیار این خلوات و مشاق و ریاضات محض تصفیہ نفس و تجلیہ و تخلیہ ہست کہ نتیجہ تطہیر ظاہر
و باطن و حضور قلب و خلوت تامہ یعنی از خود و از خلق و تنگی و تاریکی مقام و صوم دوام و قلت کلام
و منام است نہ امرے دیگر کہ عوام اہل دعوت بدان مشغوف اند و بلا تہذیب نفس و تکمیل مقامات
طریقہ اختیار آن اعمال مے نمایند و ہمین است وجہ توفیق جمع درمیان دو قول شیوخ کہ یکے طریقہ دعوت
از عزایم اعمال و شرائف احوال میدانند و دیگرے نفی آن مے کنند چنانچہ شیخ محدث دہلوی در زاد المتقین
در احوال شیخ عبد الوہاب متقی قادری شاذلی مے نویسند کہ عرض کردہ شد کہ طریق دعوت کہ بعضے
درویشان میکنند چہ حکم دارد از طریق اصول است یا نہ فرمودند کہ شاید باشد لیکن اہل دعوت اخلاق
ایشان مہذب کم میباشد ایذاے خلق متوانند کشید ہر کہ با ایشان بد باشد زود در مقام مکافات
وے شوند و عمدہ درین راہ تہذیب اخلاق و تحمل ایذا و بلاے خلق است فرمودند شیخ ما را نیز این طریق
معمول نبود ما را از جائے اجازت سیفی بود و سند عالی داشت و شیخ را نبود و قتیکہ بفقیر اجازت علوم
شریفہ و طرق طریقہ میدادند اول اجازت سیفی را از فقیر گرفتند بعد ازان فقیر را اجازت آن دادند تا این
فقیر از جانب ایشان مجاز مطلق و خلیفہ کل باشد و قریب باین مقولہ است انچہ شیخ کلیم اللہ چشتی نقشبندی
کہ از اکابر علماء صوفیہ است مے نویسد کہ سئل استادی عن الشیخ برہان البرہان فوری ما للشیوخ
انہم یامرون المریدین فی الاوائل بالدعوۃ و یصرفون اعمارہم مما لا یعنون فاجاب انہم لما لم یرد
فیہم قوۃ انطباع الجذب یامرونہم بالریاضۃ لیصفوا فیتجذبوا تنبیہ عالم ربانی مولانا محمود الکاشانی

لہ ثلج بفتحتین خنک شدن دل و آرمیدن ارکسی ۱۲ منتخب لہ پرسید استادم من از شیخ برہان پوری کہ چیست بزرگان را کہ در ابتدا مریدین را حکم میکنند بدعوت
و عمرہا ایشان صرف میکنانند از انچہ کہ مقصود نمیدارند پس جواب داد کہ ایشان ہرگاہ در ایشان قوت منطبع گشتن جذب نمی بینند برای ریاضت حکم میکنند تا

در مصباح گوید که مراد از خلوت پیش صوفیان مخصوص و مقید نیست باربعین چه انقطاع از خلق و اشتغال بحق امرے مطلوب است و با دوام عمر دوام آن پیوسته کسے وقتے از شبلی رحمة الله علیه طلب وصیت کرد گفت الزم الوحدة و امح اسمك عن القوم و استقبل الجدار حتی تموت و فائده تعین اربعین آنست که مبادی کشف غالبًا باستکمال این مدت چنانکه شرط است ظاهر شود و اگر کسے را آن دولت دست دهد که اوقات خود را تا آخر عمر بطاعت حق و فراغت از خلق مشغول دارد ورائے آن نعمتے نبود و اگر نتواند و این توفیق او را رفیق نگردد باید که بهر چند مدت خلوتے درمیانه برآورد و اقلش آن بود که هر سالے یکبار بخلوت نشیند تا چون مدت چهل شبانروز نفس را بر محافظت اوقات و ملازمت اوراد و مراعات آداب معتاد گرداند بعد ازان مرجو و متوقع بود که حکم آن بر اوقات مخالطت و صحبت با خلق منسحب گردد و جلوتش در حمایت خلوت و خلوتش ممد و معاون بر عمارت اوقات جلوت و فائدهٔ خلوت صورت نه بندد والا بمحافظت شرائط آن پس هر کرا عزیمت خلوت مصمم گردد شرط آنست که اول تخلیص نیت کند از شوائب طلب اغراض دنیوی و اعواض اخروی چه ثواب اعمال برحسب نیات است هر چند نیت که مقصود است از عمل خالص تر ثواب آن فاضلتر و کاملتر و شک نیست که هیچ مقصود و مقصد از قرب حضرت عزت افضل و اکمل نبود چه هر چه غیر اوست بسمت حدوث موسوم است و بوصمت فنا موصوم و در طهارت باطن التفات بمحدث عین حدث است و مقاربت بآن محض جنابت پس هر که غیر از حق سبحانه در دو کون مرادے دیگر دارد و بحقیقت محدث و جنب بود او را از برائے استعداد قرب حضرت قدس و شائستگی مناجات و مکالمه با حق تعالے طهارت ازان واجب و لازم پس باید که نیت او بر تقرب بحضرت ربوبیت بتحقیق مقام عبودیت مقصود بود و از طلب جاه و ریا و سمعه و ظهور کرامات و کشف آیات قدرت و ورد طائفه که مطلوب و مراد ایشان از خلوت و ریاضت ظهور کرامات و خوارق عادات بود نه قرب حضرت عزت جل شأنه اگر چیزے از مطلوب بر ایشان منکشف شود عین مکر و استدراج بود و سبب بعد و حماقت و غرور چه فراغت از شواغل و تقلیل طعام و دوام ذکر در تصفیهٔ باطن و تنویر قلب و تاثیر در نفوس مدخلے تمام دارند پس طالب کرامات چون بواسطهٔ خلوت اندرونش صاف و روشن گردد و دروے صور بعضے علوم منکشف بنماید و خاطرهائے درستش دست دهد و در بعضے نفوس تاثیر و تصرف کند پندارد که مقصودے اعلے و مقصدے اقصے از خلوت آنست و بتعزیر شیطان غرور مغرور گردد و بنظر حقارت و تصغیر بدیگران نگرد نعوذ بالله ممکن بود که حرمت شریعت و وقار نبوت از دل او رخت بر بندد و بر ترک حدود و احکام و فرض حلال و فعل حرام مبالاتے ننماید تا بطریق قهقری از شارع شرع منهج اسلام مردود و مطرود شود و تلاقی

لا لازم کن یگانگی را و محو ساز اسم خود را از قوم دره بدیوار دار تا که ببیری ۱۲

واگر ظهور کرامات در طریق کسے افتد کہ در نیت مخلص بود و در عزیمت صادق سبب قوت یقین و ثبات عزیمت او گردد و چون شرائط اخلاص مراعات کردہ شود باید کہ اگر مطالبی شرعاً بر و متوجہ بود از رو مظلمہ یا استحلال از غیبتے یا ازالہ غلی یا حقدے یا حسدے اول از عہدۂ آن برون آید و اندرون خود را با ہمہ کس پاک و صاف گرداند بالجملہ صورت خلوت مجموعہ ایست کہ از چند گونہ مخالفات نفس و ریاضات تالیف یافتہ یکے ازان تقلیل طعام دوم قلت منام سوم قلت کلام چہارم ترک مخالطت انام پنجم مداومت بر ذکر ششم نفی خواطر ہفتم دوام مراقبہ تا ہر یک ازان اجزاء جزوی از کثافت و کدورت و ظلمت ازوے تحلیل پذیرد و خفیف و لطیف و صافی گردد انتہے و در طریقہ علیہ قلندریہ علویہ رضی اللہ عن مشایخہا حضرت ایشان را شانے عظیم و حالے بس فخیم عطا شدہ اگر کسے بہرۂ کامل از اتباع سنت و عزیمت و اجتناب از بدعت و رخصت کماحقہ نداشتہ باشد بمذاق سخنے ایشان نتواں رسید و گاہے در اظہار معارف و حقائق سر مو تفاوت و تجاوز از جادۂ قویمۂ شریعت نفرمودہ و در ترک و تجرید و تبتل و انقطاع از ماسوا و تجنب از مراسم متشیخہ بتعدد از تکلف عادات و تصلف عبارات و استغراق در اذکار و افکار و نشر علوم قوم قدمے راسخ داشت و از مشائخ کہ معاصر ایشان بودہ اند کسے در شدت ریاضت و قوت مجاہدت و انسلاخ از صفات نفس و فراغ قلب و خلوے ستر میسر ہم و مشارک ایشان نبودہ است

نظم

ورائے مطلب ہر طالبے است مطلب ما	برون ز مشرب ہر شارب است مشرب ما
بکام جان کسے ہیچ جرعہ نرسید	ازان شراب کہ پیوستہ میکشد لب ما
سپہر کوکب ما از سپہر ہا است برون	کہ ہست ذات متقدس سپہر کوکب ما
بتاختند بسے اسپ دل و لے نرسید	سوار ہیچ روانے بگرد مرکب ما
ہنوز روز و شب و کائنات ہیچ نبود	کہ روز ما رخ او بود و زلف او شب ما
کسے کہ جان و جہان داد و عشق او نخرید	وقوف یافت ز سود و زیان مکسب ما
ز آہ و یارب ما آن کسے خبر دارد	کہ سوخت است چو ما از آہ ما و یارب ما
تو دین و مذہب ما گیر در اصول و فروع	کہ دین و مذہب حق است دین و مذہب ما

نخست لوح دل از نقش کائنات بشوے
چو مغز بیت اگر ہست عزم مکتب ما ؛

اللہ تعالے قوتے عظیم و عظمتے تمام در قلوب خواص و عوام نہاد و مرتبہ قطبیت کبرے و ولایت عظمے عطا فرمود و جمیع فرق ناس را از فقہا و فقرا و طلبۂ علوم از اقطار ارض و آفاق عالم توجہ بجناب عرش مآب او داد و چشمہ ہائے حکمت از محیط قلب شریف بر لسان فیض ترجمان جاری ساخت و از ملکوت اعلے تا ہبوط اسفل آوازۂ کمال و جلال ایشان در افگند و علامات قدرت و امارت ولایت و شواہد

تخصیص و دلائل او ظاہر و باہر گردانیدہ و مفاتیح خزائن جود و ارزانیہ تصرفات وجود بقبضۂ اختیار ایشان سپرد
و بسیارے از اصناف مردم بشرفِ توجہ و التفات ایشان از کجی براستی آمدہ سالک مسالک صدق و
صواب شدند و از اخلاقِ شریفہ آنحضرت بود کہ با ضعفا و مساکین میو انست و مجالست کردے و در توقیر
کبیر و ترحم بر صغیر و رعایت حال اضعاف و طلبہ و صبر بر مساوی و زلات ایشان اہتمام بلیغ داشتے و علوم
و کشوف خود را پنہان داشتن و با عوام در رنگ عوام گذرانیدن عادتِ مستمرۂ ایشان بودہ است و جمیع مشائخ
و اکابر عصر بکمال فضل و ولایتِ ایشان معترف و در رعایت تعظیم و تکریم متفق بودند و شیوع و استقامت
ارکانِ دین و شریعت کہ از توجہ و صرف ہمت حضرتِ ایشان بظہور آمدہ آثارِ آن ہنوز باقی اند اول دلیل است
بر کمالات باطنی و احوال حقیقیِ ایشان رضی اللہ تعالیٰ عنہ و ریاضات و مجاہدات و کرامات و محاسنِ اخلاق و محامدِ
اوصاف و رزانتِ افعال و متانت احوال و حفظِ آدابِ ظاہر و باطن و تقوے و ورع کہ دین و شنیدہ شدہ
است برہانی واضح است بر علوم مرتبت ولایت و ہمو منزلت قطبیت طریقہ تربیت و تعلیم طلاب برین نسق
بودہ است کہ اول از علوم شرعیہ بقدر اہلیت و استعدادِ طالب آگاہ فرمودہ شروع در تسلیک و ارشاد
بر وفق ضوابط اہلِ سلوک میفرمودند و علی الدوام روزانہ و شبانہ ناظر اوقاتِ ایشان مے بودند تا سوئے
توجہ الی اللہ امرے دیگر مصرف اوقاتِ ایشان نباشد و در تفہیم و افہام مطالب عالیہ و مسائل دقیقہ از
علوم شریعت و طریقت و حقیقت و حل اشکال آنہا پر بجد میبودند و نیز از معمولات آنحضرت بود کہ ہر روز بعد
نمازِ ظہر و عشا کتابے از علوم دینیہ تفسیر باشد یا حدیث فقہ باشد یا تصوف درس میفرمودند و جملہ حضار
تکیۂ شریفہ را حکم بسماعِ آن مے شد و درین باب یاران و فرزندان را تحریص و ترغیب و تاکید بہ تشدید داشتند
سلطان العارفین بایزید بسطامی گفتہ کہ سی سال مجاہدہ کردم چیزے سخت تر از کار علم بر من نبود مصرع
قلندر ہر چہ گوید دین گوید - و الی الآن خادمانِ تکیہ شریفہ بالتزام این طریقہ مرضیہ مستعد اند الحمد للہ
علے ذلک ؎ بہر زمین کہ نسیمے ز زلف او زدہ است ❊ ہنوز از سرِ آن بوے عشق مے آید - و در قبول ارادت
و اخذ بیعت مکث و تعلل میفرمودند و در استخلاف احتیاط بلیغ مرعی داشتند بسیارے از مسترشدان کہ
دہ سال و بست سال و سی سال در خدمت با برکت حضور بہاے شائستہ کردہ تحصیل کمالات علمی و عملی
و سلوک طریقہ علے وجہ الکمال نمودہ بودند مگر ماذون و مجاز للارشاد کمتر از ایشان شدند آنانکہ باین دولت
سعادت فائز شدند علم الکمال فی العلم و العمل و الحال حجۃ الحق الی الخلق و رحمۃ الحق الی الخلق اند
علوم ایشان صحیح و اعمالِ ایشان مطابق کتاب و سنت و اجماع سلف صالح صحو خالص و تمکین مخلص بلا سوء
سکر و تلوین نقدِ وقتِ ایشان است و اذا رؤا ذکر اللہ حکایت از حال ایشان رضی اللہ عنہم و ارضاہ عنہ حکایتے مناسب مقام در حافظہ کاتب حروف کہ روزے دوستی کتابے از کتب حضرات

کامل درجہ علم در علم و عمل و حال داشتند و محبت حق بسوئے خلق و رحمت حق بسوئے خلق ۱۲ و ہر گاہ کہ دیدہ شوند خدا یاد آید ۱۲
مراد از کتابے کنا ظر اخص الخواص شاہ محب اللہ الہ آبادی بودہ ۱۲

چشتیہ در خدمت حضرتِ ایشان صاحب المناقب میخواندند و دران کتاب نسبت به بزرگے مرقوم بود که ایشان ذکر سہ پایہ را که از اذکار معمولہ خاندانِ چشتیہ است چہل ہزار بار میکردند و اینقدر دیگرے در خانقاہِ این بزرگ نمیکردند انتہے شاہ انشاء اللہ قلندر که یکے از اصحاب حضرت ایشان بودند و ہم شریک سماع کتاب بودند این مقولہ را شنیدہ گفتند که این مقدار مقدارے ندارد اگر میکردند بسیار نبود فقیر آنرا شصت ہزار بار ہر روز کردہ است و مدتے بر آن مداومت داشتہ و با اینہمہ نزد حضرت پیر و مرشد قدرے و مقدارے معتد بہ نبود انتہیت الحکایت درفصول مسعودیہ که ملفوظ سید السادات سیدی شاہ باسط علی قلندر الہ آبادی است مینویسد که حضرت ایشان مدت دہ سال در خدمت مرشد طریقتِ خود حاضر ماندہ تحصیل علم حقیقت و تکمیل اذکار و اشغال و دعوات اسماء بوجہ احسن نمودہ با جازت سلاسل سبعہ سرافراز شدہ ملقب بصاحب السر عارف باللہ شاہ محمد کاظم قلندر شدند و در وطنِ خود رخت اقامت و استقامت نہادہ عالمے را بانوار طاعات و مجاہدات و بآثار افادت علوم دینی و افاضہ معارف یقینی مستنیر و مستفید ساختند انتہے کتاب اصول المقصود و مجاہدات الاولیاء و مثنوی شیخ مرحوم شیخ فیض بخش صاحب که از اجلہ احباب و عمدہ اصحاب حضرت ایشانند در شرح و بیان حالات و مقامات حضرتِ ایشان وافی است ولادت آنحضرت ہفتدہم ماہ رجب روز دوشنبہ سال یکہزار و یکصد و پنجاہ و ہشت ہجری است و وفات شب چارشنبہ بست و یکم از ماہ ربیع الثانی سال یکہزار و دو صد بست و یک ہجری و عمر شریف شصت و سہ سال قطعات تاریخ بسیار اند دو سہ ازان مرقوم میشوند از مائل ساکن ایٹہ ۔

قطعات تاریخ

شاہِ کاظم یگانۂ آفاق ۔ رختِ رحلت ازین جہان بربست
بود آزادہ مردِ راہِ خدا ۔ ناگہہ از قید وہم ہستی رست
یعنی از جذبۂ محبتِ دوست ۔ قفسِ عنصری ز ہم بشکست
روحِ پاکش برنگ دستۂ گل ۔ رفت تا ساقِ عرش دست بدست
پے تاریخ آن خدا آگاہ ۔ مائلِ خستہ سر نگون بہ نشست

حورِ بیدل چنین ندا میکرد
بندۂ نیک با خدا پیوست
۱۲۲۱ھ

ایضاً از شیخ معظم اکبر آبادی

قدوۂ اہلِ یقین زبدۂ ارباب سداد ۔ واقفِ کنہ ازل کاشف رمز ابجاد
شمعِ ایوانِ تصوف مہ برجِ عرفان ۔ گلِ بستانِ ہدے باغِ صفا را شمشاد

هر که شد طالبِ او غایتِ مطلب دریافت
هر که گردید مریدش شده فائز بمراد

حضرتِ عارفِ باللہ محمد کاظم
ذاتِ او بود امامِ صفِ اصحابِ وداد

چید از نخلِ جہان میوۂ تقوے و برفت
کہ بود در سفرِ عاقبتش خیر الزاد

ہاتفِ غیب بتاریخِ وفاتش فرمود
قبلۂ حق طلبان قطبِ سپہرِ ارشاد

۱۲ ۲۱ ھ

ایضاً

زین دارِ فنا چو شاہِ کاظم بگذشت
گردید بقدسیانِ جنت واصل

از رحلتِ ہمچو مردِ عارفِ باللہ
بس رنج و الم بخلق گشتہ شامل

از ہاتفِ غیب سالِ او پرسیدم
گفتا بخدا رسید مردِ کامل

۱۲ ۲۱ ھ

ایضاً

حیف صد حیف شاہ کاظم مرد
روحِ پاکش رسید بر افلاک

صاحبِ علم و زہد و تقوے بود
عارفِ حق فقیر با ادراک

در فراقش دلِ صغیر و کبیر
پاں گردید و دیدہ ہا نمناک

گفت ہاتف ز سالِ رحلتِ او
جا نمودہ بہ سوے روضۂ پاک

۱۲ ۲۱ ھ

ایضاً از اقضی القضاۃ مولانا محمد نجم الدین خان بہادر

ہو خالد فی الجنات

۱۲ ۲۱ ھ

ایضاً از حافظ معز اللہ صاحب

شاہِ کاظم ازین جہان بربست
رختِ ہستی بجانبِ اعلے

از خدا زیرا فرِ طوبے
مسکنے یافت جنت المأوے

۱۲ ۲۱ ھ

ایضاً از قدوۃ العرفا صاحب المناقب قدس سرہٗ تاریخ صوری و معنوی

شاہِ کاظم کہ مرشدش از غیب
صاحبِ سر و عارفِ حق خواند

چون بیک حملہ پاک مردان وار ۔۔۔ دامنِ جان ز گرد جسم فشاند ؛
شد جہان تیرہ بر مخالش ۔۔۔ ماتمش خلق را بخاک نشاند
از حیات و وفات او روزے ۔۔۔ دوستے بر زبان سخن مے راند

بے سرِ اختلاف گفتم از و ؛
شصت[۶۳] و سہ سال حی و قایم ماند

ایضاً

شاہِ کاظم قدوۂ اہلِ صفا ۔۔۔ صاحبِ سر و امامِ عارفان
چون ز دنیا رفت و واصل شد بحق ۔۔۔ از فراقش ماتمے شد الامان
شد بفکر سالِ تاریخش تراب ۔۔۔ از برائے یادگاری جہان

ہاتفِ غیب از سرِ افسوس گفت
حیف رحلت کرد آن قطبِ زمان[۱۲۱]

وقبر شریف درون تکیہ شریف پائین قبر والدین آنحضرت است والآن برآن گنبد عالی وعمارتے رفیع قایم یزار و یتبرک بہ

فصل در ذکر بعضے از خلفائے آنحضرت

منہم مجمع فنون المجاہدۃ جامع عیون المشاہدۃ مہبط الانوار القدسیۃ حاوی الکمالات الانسیۃ المتوجہ بالکلیۃ الی اللہ الاحد الصمد سیدی **شاہ میر محمد** قلندر و الشیخ العارف باللہ دلیل الطریقۃ ترجمان الحقیقۃ قرۃ عیون الاولیا غرۃ وجہ الاصفیا الداعی الی اللہ اکبر سیدی **شاہ تراب علی** قلندر - و البحر العلام والبحر الطمطام صاحب المقامات العلیۃ و مظہر الکرامات الجلیۃ بدر الحقیقۃ و ضیاء الطریقۃ استاد العصر فرید الدہر امیر الکلام مقتدی الانام فخر الاعالی صدر الموالی سیدی **شاہ حمایت علی** قلندر - و الشیخ العارف باللہ مصباح رموز الحقائق مفتاح کنوز الدقائق سیدی **شاہ بہرام** قلندر - و الشیخ العارف الربانی و المرشد الہادی الصمدانی فخر ارباب العبادۃ بدر اصحاب المجاہدۃ قدوۃ السلاک و صفوۃ النساک **شاہ عاشق اللہ** قلندر - و قطب الواصلین و غوث السالکین سلطان الشریعۃ و برہان الطریقۃ الداعی الی اللہ علی طریق الحق و الیقین **شاہ انشاء اللہ** قلندر الہاشمی - و العارف باللہ الاکبر غریق بحر المشاہدۃ **شاہ تسیر علی** قلندر - و الشیخ المتواضع قدوۃ اصحاب الجد و الاجتہاد زبدۃ الاصحاب

شاہ امید علی قلندر الجونپوری - والشیخ العارف السالک مسالک الصدق والسداد عمدۃ الاماثل والاماجد الشیخ طفیل علی العلوی - والشیخ الکبیر المتمسک بالسنۃ صاحب الریاضات والمجاہدات حاج الحرمین المکرمین الشیخ محمد محفوظ - والشیخ الجلیل والعارف النبیل المتوجہ الی اللہ والمعرض عما سواہ المولوی شفاعت علی العلوی

فہؤلاء ہم الاعلام المذکورون المشہورون المشہود لہم بالفضل والکمال جمعوا علوم المواریث الی علوم الاکتساب وطلبوا الفقہ والکلام والتصوف وحصلوا علم القرآن وسمعوا الحدیث وسلکوا طریق العزلۃ والخلوۃ وخمول الذکر واسقاط الجاہ عند الخلق وقلۃ الالتفات الیہم والخدمۃ متوبدل المال والجاہ وجاہدوا انواع المجاہدات ترکوا الاشتغال بخیر الخلق وشرہم ولازموا العجز والانکسار وترکوب الاہوال ففازوا بما طلبوا وبلغوا اقصی مراتب الکمال فجمع من الشریعۃ والطریقۃ والحقیقۃ والعلم والحال والصحو والسکر والفناء والبقاء افاض اللہ علینا من برکاتہم۔

پس این بزرگان مذکور کہ مشہور اند بر فضل وکمال شان شہادتہاست جمع کردند علوم مواریث باعلوم کسبیہ و طلب کردند فقہ وکلام تصوف را وحاصل کردند علم قرآن را وشنیدند حدیث را واختیار کردند طریق عزلت وخلوت وگمنامی را واظہار مرتبۂ خود در خلق نہ پسندیدند ونہ التفات کردند بسوے شان واختیار کردند خدمت وصرف مال وجاہ واقسام مجاہدات را وعدم اشتغال بہ بدی ونیکی خلق ولازم گردانیدند عجز وانکساری وبے خوف شدن پس فائز شدند بر مطلوب خود ورسیدند بر اعلے مراتب کمال وجمع کردند میان شریعت وطریقت وحقیقت وعلم وحال وصحو وسکر وفنا وبقاء اللہ تعالے مستفید گرداند مارا از برکات شان

جماعتے دیگر سواے این اکابر در خدمت بابرکت وافادت حضرت ایشان حاضر بودہ واستفادۂ فیوض برکات طریقہ شریفہ نمودہ شرف اجازت ورخصت تعلیم وارشاد طالبان مشرف شدہ اند تفاصیل تراجم شان در کتاب مستطاب اصول المقصود باحسن وجوہ مرقوم است - فائدہ جلیلہ بدانکہ مشائخ قلت سایط در این سلسلۂ علیۂ قلندریہ طول اعمار مشائخ است چنانچہ در تراجم این صفا کیشان بیاید بہ بیست وسہ رسلاسل دیگر نیز کہ ہست ازینجہت است شیخ عبد الحق محدث دہلوی در اخبار الاخیار در حال شیخ حمید کہتوی مینویسد کہ وے از اعاظم مشائخ ولایت گجرات است ودر سرکیچ کہ از مضافات احمد آباد است آسودہ است روضۂ منورۂ او مقامے است بس لطیف ومنزہ ومصفا ومروج کہ نظائر او بر روے زمین کم باشند وتونام دیہی است قریب اجمیر - آبائے شیخ از دہلی اند ووے نیز در آوان طفولیت در دہلی بود وچنین شنیدہ کہ وقتے در دہلی طوفان بادی شد ووے را ہم در طفولیت کہ در میان طفلان بازی میکرد بجائے

تاریخ وفات ہفتم ربیع الاول ۱۲

دیگر انداخت واز وطن مالوف آوان ساخت بعد از مدتے بدست بابا اسحاق مغربی کہ درویشے کامل بود و در کنتوکہ از قریات اجمیر است جائے داشت افتاد ہم از آوان طفولیت در سایۂ تربیت و عنایت بابا اسحاق نشو و نما یافتہ بمرتبۂ کمال رسید و بنعمت اجازت و خلافت وے مشرف شد و سلسلۂ ایشان بشیخ ابو مدین مغربی میرسد و بجہت طول اعمار مشائخ وسائط وصول بحضرت سید کائنات صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قلیل اند این بابا اسحاق بہ پنج واسطہ بآنحضرت میرسد ہر کدام از مشائخ ایشان صد و پنجاہ سال بلکہ بیشتر عمر داشتند انتہی بموضع الحاجۃ و در حال شاہ بدیع الدین مدار مینویسد کہ سلسلۂ او بسبب کبر سن یا جہتے دیگر بہ پنج و شش واسطہ بحضرت رسالت مآب صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم میپیوندد انتہے۔

فائدۂ جلیلہ۔ بدانکہ سلسلۂ شریفہ قلندریہ علویہ را شعب بسیار اند۔ اکبر و اکثر و اوثق از ان شعبہ مجتبائیہ ہست کہ بواسطۂ پیشوائے قلندران عظام حضرت شاہ مجتبےٰ المعروف بشاہ مجا قلندر لاہوری (استوار تر ۱۲) میرسد و این شعبہ نیز منشعب بشعب کثیرہ شد و ارتباط حضرت ایشان صاحب المناقب بدو شعبہ است۔ یکے شعبۂ مسعودیہ کہ بواسطہ سیدی شاہ مسعود علی قلندر رضوی الہ آبادی میرسد و دیگرے بشعبۂ کاظمیہ کہ بواسطہ سیدی شاہ محمد کاظم قلندر علوی میرسد چنانچہ در شجرات منظومہ میفرماید ؎

بعد حمد خالق ارض و سما	ہم پس از نعت محمد مصطفےٰ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم (۱۲)
مے کشم در سلک نظم دلپذیر	مجملاً نام ہمہ پیران پیر
کاندران جملہ ز لطف کارساز	از دو شاہنشاہ گردیدم مجاز
اولاً از والد خود شاہ دین	آن شہ کاظم رئیس العارفین
بعد ازان از شاہ مسعود ولی	جانشین سید باسط علی
در طریقت والد من مرشد است	لیک شیخ بیعتم آن سید است
فیضیاب از باسط اند آن ہر دو شاہ	یک خلیفہ یک خلف بے اشتباہ

لطیفۂ پنجم منقسم بر دو وصل

الی الاصل الاول فی ذکر السید المرشد والہادی الموحد فرد الافراد قطب الاوتاد عمدۃ المشایخ فی الآفاق وارث الانبیا بالاستحقاق مولی ارباب العلم والعرفان جامع المکارم والمعالی فی الاعصار والازمان مقتدی الانام

زمانہ ۱۲

شیخ الاسلام کاشف اسرار الملک والملکوت ناظر انوار القدس
فی مناظر الجبروت قدوۃ اصحاب النفوس القدسیۃ الطاہرۃ اسوۃ
ارباب القلوب الانسیۃ الباہرۃ تاج العرفا امام العلما حامی آیات
السنیۃ البیضا ماحی سمات البدعۃ العوجا حجۃ اللہ علی البریۃ برہان الطریقۃ

نور جلال ازل روے نمائے قدم — کرد جہان آشکار از تق احتجاب
شعشعۂ روے او کرد جہان مستنیر — نخلۂ نور او کرد جہان مستطاب
مہر جبینش بروز مشرق نور یقین — مہر ضمیرش بشب نودہ ماہتاب
دیدۂ ادراک او ناظر احکام روح — چشم دل پاک او مشرق ام الکتاب
خاطر وقاد او کاشف اسرار غیب — پرتو انوار او محرق نور حجاب
از رغبوتش فراغ واز رہبوتش امان — در ملکوتش نعیم در جبروتش قباب
ساقی لطف قدم داد بجامم کرم — پر شد و لبریز شد از خم حلت شراب
کردہ دو صد بحر نوش ناشدہ یکدم خموش — باز شدہ در خروش سینۂ او کاکل کاب
لاح من اسرارہ طلعۃ صبح الیقین — راح بانوارہ ظلمۃ لیل ارتیاب
راہبر صفیا پیش رو اولیا — ہم کتف انبیا صاحب حق کامیاب
شیخ شیوخ جہان قطب زمین و زمان — غوث ہمہ انس و جان مالک معتق رقاب
ناشر علم الیقین کاشف عین الیقین — واصل حق الیقین ہادی مہدی خطاب
مفضل فاضل پناہ عالم عالم نواز — مکمل کامل صفات عالی عالیجناب
نبی ارتسیل از پس احمد رسول — آمدے از حق یقین وحی بدو صد کتاب
در نظر ہمتش جملہ جہان نیم جو — در کف دریا وشش ہفت فلک یک حباب
سالک مجذوب را بر در او بازگشت — طالب و مطلوب را از در او فتح باب
عتبۂ اقبال او قبلۂ اہل النعیم — کعبۂ افضال او مامن اہل العقاب

پرسی اگر از جہان کیست امام زمان
نشنوی از آسمان غیر جواب تراب

۱۲ بدر شید از اسرار وے صورت صبح یقین و آسایش یافت بہ انوار وے تاریکی شب دہم ۱۲

الذی لم یوجد نظیرہ فی الانام ولم یظفر بمثلہ الایام من حضرۃ العلیاء صعد معارج الولایات ومن بحر سدتہ العظمی بعد عن نتائج السعادات سیدی ومرشدی وشیخی وسندی شاہ تراب علی القلندر العلوی الکاظمی روح اللہ روحہ وافاض علینا فیوضہ وفتوحہ اگرچہ تعریف و مدحت حضرت ایشان مناسب مرتبہ امثال ما فقیران نیست چہ ہر کس بحسب استعداد و قدر مرتبہ خود از ایشان چیزے مے دریابد و ہر چہ اندیشد و گوید مناسب ہر تبہ و استعداد وے خواہد بود ولیکن چون فقیر حقیر مدت مدید چہرہ اخلاص بر آستان رفعت اختصاص ایشان سودہ و از صدق این اخلاص رایحہ لطف ایشان بمشام جان رسیدہ نسیم عنایت از ریاض مرحمت میوزید و از حضرت ایشان بقدر استعداد مشاہدۂ احوال کردہ است وسخنان و معارف شنیدہ و جمیع صحائف و رسائل ایشان کہ تعلق بسخنان صوفیہ دارد و بعضے دیگر از کتب این صفا کیشان در ملازمت حضرت ایشان گذرانیدہ و از انجا یقین بدو چیز پیدا کردہ یکے بعلو شان این طائفہ علیہ قدس اللہ اسرارہم و دیگرے باحکام شرعیہ خصوصا احکامے کہ در نظر اوہام مستبعد مینماید بنا بر این زبان صدق و سداد و لسان عجز و انقیاد متصدی بیان شمۂ از اقوال و احوال حضرت علیہ الرحمۃ والرضوان شد رزقنا اللہ تعالی من احوالہ الشریفۃ حظا وافرا ومن اتباع اقوالہ وافعالہ نصیبا متکاثرا تقتبس انوار ولایت از مشکوٰۃ نبوت و روشن دلان پرتو ہدایت از قبلۂ ارباب فتوت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بحکم التصوف انما ہو تلبس وکتمان در اخفاے سر معنی کوشیدہ اند و خود را از نظر اغیار پوشیدہ صد ہزار محیط بیکران در دل تشنہ لب بر کنار ساحل ایستادہ اند و چندین وادی شوق و عزائم پیمودہ قدم از قدم برنداشتہ اند وترى الجبال تحسبها جامدة وهي تمر مر السحاب

ہزار قافلہ پے در پے است در رہ عشق — عجب ترآنکہ پے یک رونہ مے نہند ایست

و این بحقیقت ثمرہ غیرت ملک غیور است جل شانہ وعظم برہانہ کہ چون بفرمودہ یحبهم ویحبونه این صافی فطرتان را بسبق محبت خود سرفراز گردانیدہ و بہ محض عنایت بے علت خود ایشان را محبوب خواند و غیرت محبت مقتضی آن شد کہ ایشان را در حجاب غیر خود در آوردہ از نظر اغیار مختفی گرداند۔ اولیائی تحت قبائی لا یعرفهم غیری و منتسبان سلسلہ علیہ قلندریہ قدس اللہ تعالی ارواحہم در معنی سر و اخفا از جمیع اصحاب طرق ممتاز بودہ اند و درین معنی مبالغہ بلیغ و اہتمام تمام داشتہ اند و حضرت ایشان علیہ الرحمۃ والرضوان در تکمیل و تتمیم این معنی از ہمہ امتیاز تمام داشتند و در تمامی اوقات شریفہ ہمت بر این گماشتہ ؎

---

۱ روزی دہد ما را اللہ تعالی از احوال شریفہ وے حظ وافر از پیروی اقوال و افعال وے حصہ کثیر ۱۲ ۲ تصوف جز این نیست کہ جامہ پوشیدن و پنہان داشتن را میگویند ۱۲ ۳ و بہ بینی کوہ ہا را پنداری آنہا بر جاے ایستادہ و آن میروند مانند رفتن ابر ۱۲ ۴ دوست میدارد ایشانرا و ایشان دوست میدارند اورا ۱۲ ۵ اولیای من زیر قبائے من اند کے شناسد او شانرا غیر من ۱۲

	زدیده در دلش جا کردم و دل در دہن آن	هنوز این نیم ترسم که بیند چشم اغیارش	

خواجہ عصمت بخاری گوید ؎

	کسے را دانم اہل استقامت	که باشد بر سر کوئے ملامت	
	زاوصاف طبیعت پاک بردہ	باطلاق ہویت جان سپردہ	
	تمام از گردتن دامن فشاند	برفتہ سایۂ خورشید ماند	

شیخ ابوعلی دقاق گفتہ کہ استقامت آنست کہ سر خود را از ماسوے اللہ محفوظ داری۔ علم با عمل و فضل با کمال و تجرید و تفرید و سخا و کرم و ایثار و انکسار و خمول و گمنامی و رعایت معنی اخلاص و محافظت قاعدہ صدق و اخفاء طاعات و کتم حسنات با آنکہ ہیچ دقیقہ از صوالح اعمال مہمل نگذارند و تمسک بجمیع فضائل و نوافل و التزام ادائے آن بکمال حضور و اخفا از مشاہیر اوصاف آنحضرت است ہرچہ از غیب میرسید صرف فقراء و مساکین و اہل استحقاق مے بود و غم فردا ہرگز بر دل جمعیت منزل نگذاشتہ و زہد و مجاہدہ با تقوے و ورع در ہر حال مرعی و معمول قوام عالم و برکت بنی آدم از ذات قدسی صفات ایشان دین مے شد مرتبہ قطبیت و غوثیت و ہرچہ توان گفتن در ذات شریف مودع و در کثرت عبادت از صبی تا شیخوختہ بریک حال بودہ اند و از آنروز کہ شعور بہم رسانیدند نماز را بقضا نخواندند ہر کہ ائمہ سلف را ندیدہ باشد و آنحضرت را دیدہ تصدیق جمیع کمالات بنی آدم مشاہدہ و معائنہ میکرد فقیر عاجز را یارائے عبارت کمالات و احوال و مقامات ایشان نیست چہ برائے این زبانے باید و دلے و فہمے مے شاید امروز آن زبان کہ ثنائے ایشان کند کجا و دلے کہ حقیقت ایشان دریابد و فہمے کہ واقف حال ایشان باشد کجا

ہمین قدر البتہ توان دانست کہ آنچہ در احادیث ثابت شدہ است کہ بعد از ہر صد سال مردے پیدا شود کہ احیاء سنت سنیہ و اعدام بدعت شنیعہ کند درین جزو زمان ذات با برکات حضرت ایشان بودہ است و التزام آداب ظاہر شریعت و تمسک بکتاب خدا و سنت رسول مجتبے صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم و سلوک طریقۂ سلف صالح و اعتقاد اہل سنت و جماعۃ و ریاضت نفس و عدم ترک دران و صبر جمیل و طلب مولے و تحمل بر بلا و جد دائم و جہد قوی و اشتغال بعلوم دینیہ و مجالست با فقرا و استغفار از ملوک و اغنیاء و دوام التجا بسوے خدا از مکرہائے اعدا و امید واثق بہ لطف خدا و حزن طویل در دل و بشر تمام در وجہ و طول سکوت و جولان فکر و تفقد برادران و ترحم بر مسکینان و اختیار جد در امور و احتراز از ہزل و رعایت طریقۂ اعتدال در ہر حال و حب فی اللہ و بغض للہ و امر بالمعروف و نہی عن المنکر و شفقت بر مسافر و سختی در امور دین و ترک نزاع و جدال و طیب مذاق و حسن اخلاق و ستر احوال و کتمان معانی و سلوک طریقۂ توحید و استواری در افعال و ترک اختیار و رضا بقضا و استغراق در محبت شیخ و دوام توجہ بسوے وے و متصف بطی عقیدہ و یگانگی مطلب و کارفرمائے غیرت در محبت و فنا در معانی و

ودوری از وسواس و اشتیاق دائم و عشق پائیم و اعراض از خلق و عدم خوف از ملامت و حضور قلب
با خدا و توجه اتم بسوے وے و محبت صحیحه بارسول الله صلی الله علیه وآله وسلم و حفظ لسان از مقالات
فضول و بیحاصل و نصیحت به مسلمین و دعا برائے ایشان و ارادہ خیر برائے شان در ظاهر و باطن و مطالعه
و درس کتب دینیه عموماً و حضرات صوفیه خصوصاً علی الدوام و غنیمت دانستن صحبت اهل دین و اجتناب
از صحبت اغیار و خود را نگاهداشتن از امور باعث تشویش قلب و عدم اختیار سماع چنانکه عادت
گردد و نه بیزاری ازان اگر اتفاق افتد و حضور قلب در آن در صورت اتفاق همه در ذات قدسی برزخیه
تام مشهود۔ کجاست وصف کننده که وصفش شمار کردن تواند۔ حقیقت چنین نبود که دران ویرا حکم
محکم نبودے و نه در ولایت درجه بود که دران ویرا نصیبے شامل نبودے و نه مقامے در نهایت که ویرا دران
قدمے راسخ نبودے و نه نزولے بمشاهده که ویرا دران مشربے خوشگوار نبودے و نه امرے در عالم ملک
و ملکوت که ویرا دران کشفے خارق نبودے و او حامل علم عزت است و حاکم لشکریاے محبت و متکفل
عهد تولیت و معزولی بدبخت نخواهد بود همنشین وے و غائب نخواهد بود از وے حاضر وے هیچ
نیست فوق از هدف وے و اقتدائے نیست در شرع اشد از اقتدائے وے آن صوفی بود موجود بظاهر
و معدوم بباطن متصل باحق و منفصل از خلق حاضر باحق و غائب از خود بظاهر از همینیان بود و بباطن
از افلاکیان اجمال و تفصیلش و آغاز و انجامش نور دین بود در متابعت حضرت مصطفوی صلی الله علیه
وآله وسلم لا یدرك الواصف المطری خصائصه وان یك سابقا فی کل ما وصفنا
روح الله تعالے روحه وافاض علینا فتوحه مشرب اهل ملامت که نثار اکابر تحقیق است
مرضی و مقبول خدام عالیمقام بود از اینست که گاهے صفت شعر و شاعری را بسا تراجوال و حجاب ستر حال خود
فرمودے و اگر اتفاق صحبت افتادے در پناه شعر گریختے و بصورت شاعری برآمدے و گاه از صفت
علم پرده ساختے و در لباس طالب علمی برآمدی بالجمله بهر طریق که آنمعنی میسر شدے دست دران زدے اما بحکم
حدیث نبوی علی مصدرها الصلوة والسلام حیث سئل من الاولیاء الله قال الذین
اذا رؤا وذکر الله۔ نور معنی ولایت و پرتو لمعه هدایت از چهره مبارك لائح و هویدا بود۔ نظم

هر لحظه بجمال خود نوعے دگر آرائی	شور دگر انگیزی شوق دگر افزائی
بے پرده آب و گل بنمائی روے خود	خورشید درخشان را تا کے بگل آرائی

سے فرمودند که ستر حال شرط این طریق است و در حجاب صفتے است که عین لازم سلوك ارباب تحقیق است
محقق سامی مولانا نورالدین جامی گوید نظم

---

۱۲ ادراک نخواهد کرد توصیف کننده بیحد خصائص ویرا اگرچه باشد سبقت کننده در آنچه که توصیف کرده است تر و تازه دارد حق تعالی روح ویرا
و بریزد بر ما از فتوح وے ۱۲ چنانکه پرسیده شد که اولیاء الله کدام اند۔ فرمود کسانے اند که هرگاه دیده شوند خدا یاد آید ۱۲

هر که حق داد نور معرفتش ❊ کائن بائن بود صفتش ❊
جان بحق تن بغیر حق کائن ❊ تن زحق جان نه غیر حق بائن
ظاهرِ او بخلق پیوسته ❊ باطن او ز خلق بگسسته ❊
از درون آشنا و هم خانه ❊ وز برون در لباس بیگانه
راهِ اهل ملامت است این راه ❊ وز عزامت سلامت است این راه

خیز جامی و خاک این ره باش
هر چه داری بخاک این ره پاش

در نفحات الانس مے آرد حمدون قصار شیخ و امام اہل ملامت بود و در نیشاپور طریق ملامت را وے نشر کرد۔ اول مسئلہ کہ از وے و اصحاب وے بعراق بردند احوال ایشان بگفتند شیخ سہل تستری و ابو القاسم جنید گفتند اگر بدوا بودے پس از احمد مرسل پیغمبری بودے از ایشان بودے در ستر حال و اخفاء مقام بمثابہ بودند کہ ہرگز از ایشان ظاہر نشدے کہ درین راہ قدمے نہادہ اند و از علوم این طائفہ بلکہ از سائر علوم چیزے دیدہ و دانستہ اگر از ایشان سوالے کردندے فرمودے کہ بکتاب رجوع کنم یا تحویل بدیگرے از حضار تکیہ شریفہ فرمودے۔ خلاصہ آنیست کہ ذات بابرکات آیتے از آیات و نورے از انوار و سترے از اسرار الٰہی بود در علم ظاہر و باطن و صاحب تصرف انفس و آفاق از غایت تواضع و انکسار و حسن خلق و صمیت بسیار از سائر خلائق متمیز نے شدند بمرتبہ کہ اصحاب و اہل ارادت خود را از اقامت شرائط تعظیم و تکریم خود طائفہ نمودہ میفرمودند کہ با من سلوک و معاملہ بطریقے کہ میان خود ہا دارند نمودہ باشند

وصل دوم در نسب شریف آنحضرت منقسم بر چہار فصل

فصل اوّل در بیان شجرۂ نسب شریف

بدانکہ حضرت ایشان شاہ تراب علی قلندر ابن شاہ محمد کاظم قلندر ابن شیخ محمد کاشف ابن حافظ خلیل الرحمن شہید ابن مولانا الشیخ عبد الرحمن ابن حافظ غلام محمد ابن مولانا سیف الدین ابن شیخ ضیاء اللہ ابن الشیخ العالم الربانی و القطب الصمدانی مولانا عبد الکریم ابن الحافظ شہاب الملۃ و الدین المعروف بحافظ سوندہے صاحب ابن مقتدی الانام مرجع الخاص و العام القاری امیر نظام الملۃ و الدین المعروف بالمخدوم البہکاری ابن القاری امیر سیف الدین ابن القاری امیر حبیب اللہ المعروف بامیر کلان ابن القاری امیر نصیر الدین دلیل اللہ ابن القاری محمد صدیق المعروف بابو محمد الخانی

ابن القاری عبید اللہ ابن القاری عبد الصمد ابن القاری امیر شمس الدین خود المعروف بقاری محقق جامع جمع الجوامع کبیر لغت احادیث و تفاسیر ابن القاری عبد المجید دربان آستانہ رسول الثقلین صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم ابن حاج الحرمین امیر سلطان حسین ابن القاری امیر ابراہیم نبیسہ و خلیفہ سید العرب والعجم سید عبد الرزاق اجیلی فرزند دلبند حضرت غوث الثقلین محی الدین عبد القادر الجیلی رضے اللہ تعالے عنہ ابن القاری سلطان عبد اللطیف ابن القاری امیر عبید اللہ الخافی ابن مولانا شمس الدین الصائم ابن القاری مجید الدین الخافی ابن القاری امیر سلیمان المفسر ابن مولانا وجیہ الدین احمد ابن القاری محمد ابن القاری احمد ابن علی ابن ابی القاسم محمد بن الحنفیہ ابن الامام المرتضی والولی المجتبی اسد اللہ الغالب علی ابن ابی طالب رضی اللہ تعالے عنہم تفصیل تراجم این بزرگواران از تذکرہ حمیدی مصنفہ آغا حمید الدین بدخشانی و زاد الاخرۃ مصنفہ مولانا عبد الرشید ملتانی کہ از اجلہ خلفاے حضرت قاری امیر نظام الدین القادری العلوی اند و اصول المقصود و کشف المتواری و مجاہدات الاولیا کہ از تصانیف حضرت ایشان است طلب باید کرد و آنچہ ذکر آن درین اوراق مہم بہ است بقید کتابت مے آید

فصل دوم در ذکر حضرت محمد بن الحنفیہ

قال الحافظ الامام ابو السعادات ابن الاثیر فی جامع الاصول فی ترجمۃ محمد بن الحنفیۃ ھو القاسم محمد بن علی بن ابی طالب الھاشمی القرشی وامہ خولۃ بنت جعفر بن قیس الحنفیہ انتہی و امام محی الدین نووی در تہذیب الاسما میگوید محمد بن علی بن ابی طالب المعروف بابن الحنفیہ واسمہا خولۃ بنت جعفر بن قیس بن مسلم بن ثعلبہ بن یربوع بن ثعلبہ بن الدول بن حنیفہ کنیۃ محمد ھذا ابو القاسم ویقال لہ ابو عبد اللہ ولد بسنتین یقینا من خلافۃ عمر بن الخطاب وسمع عثمان واباہ رضی اللہ عنہم روی عنہ بنوہ الحسن وعبد اللہ وابراھیم وعون وجماعات من التابعین

حافظ امام ابو السعادات ابن اثیر در جامع الاصول در ترجمہ محمد بن حنفیہ نوشتہ است کہ وے قاسم محمد بن علی بن ابی طالب ہاشمی قرشی است و مادر وے خولہ بنت جعفر بن قیس از قبیلہ بنی حنیف است انتہے۔

محمد بن علی بن ابی طالب مشہور بہ ابن حنفیہ و نام مادرش خولہ بنت جعفر بن قیس بن مسلم بن ثعلبہ بن یربوع بن ثعلبہ بن دول بن حنیفہ کنیت این محمد ابو القاسم است و ابو عبد اللہ نیز میگویند متولد شد بعد دو سال یقیناً از خلافت عمر بن الخطاب و حدیث شنید از عثمان و پدر خود رضی اللہ عنہما روایت کردند از وے پسران وے حسن و عبد اللہ و ابراہیم و عون و جماعتے از تابعین

رویناعنهم عن ابیه قال قلت یارسول الله ان
لی مولود بعدك اُسمیه باسمك واکنیه بکنیتك
قال نعم قال احمد بن عبد الله الامام الحافظ
ثلاثة یسمّون محمدا رخص فی کنیتهم بابی القاسم
محمد بن ابی بکر و محمد بن علی و محمد بن طلحة بن
عبید الله وقال ابراهیم بن عبد الله بن الجنید
الحافظ لا نعلم احدًا اسند عن علی عن النبی
صلی الله علیه وآله وسلم اکثر ولا اصح مما اسند
محمد ابن الحنفیه قال عمرو بن علی وابو نعیم فی روایاته
عنه مات ابن الحنفیة سنة اربع عشرة ومائة وقال البخاری
قال ابو نعیم مات سنة ثمانین وقال یحیی بن بکیر سنة احدی
وثمانین وقال المدائنی سنة ثلاث وثمانین وفی طبقات
الفقهاء للشیخ ابی اسحاق عن الهیثم بن عدی سنة ثلاث
او اثنتین وسبعین وفی تاریخ البخاری عن ابی حمزة
بالحاء قال قضینا نسکنا حین قتل ابن الزبیر ثم رجعنا
الی المدینة مع محمد بن الحنفیة فمکث ثلاثة
ایام ثم توفی وهذا یوافق قول ابی الهیثم فان
ابن الزبیر قتل سنة ثلاث وسبعین وقیل
سنة اثنین انتهی ویقال لمحمد هذا محمد بن الحنفیة
ویقال محمد بن علی ویقال محمد بن الحنفیة بن
علی فینسب الی ابیه وامه جمیعًا فعلی هذا ینبغی
ان ینوّن علی ویکتب ابن الحنفیة بالالف
ویکون اعرابه اعراب محمد لانه وصف لمحمد
لا لعلی ولهذا نظائر قد افردتها فی جزء منها
عبد الله بن مالك ابن بحینة مالك ابوه بحینة
امه وعبد الله بن ابی بن سلول المنافق
ابی ابوه وسلول امه واسمعیل بن ابراهیم

روایت کردیم ازوے وے از والد خود کہ گفت
یارسول اللہ اگر پیدا شود برائے من پسرے بعد تو آیا نام وے
بزنام تو نہم وکنیت وے نیز مثل کنیت تو دارم فرمود بلے امام
حافظ بن عبد اللہ گفت کہ سہ کس اند کہ نام ایشان محمد بود و در
کنیت شان بہ ابو القاسم رخصت دادہ شد یکے محمد بن ابی بکر
دوم محمد بن علی سوم محمد بن طلحہ بن عبید اللہ و ابراہیم بن عبد اللہ
بن جنید حافظ گوید کہ نمیدانم ہیچ یکے را کہ روایت کرد بذریعہ
جناب امیر از آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم اکثر و اصح از محمد
بن حنفیہ رض عمرو بن علی و ابو نعیم در روایات خود کہ از وے
دانست میگوید کہ وفات یافت ابن حنفیہ در سنہ یکصد
وچہارده و امام بخاری گفتہ کہ بقول ابو نعیم وفاتش
در سنہ ہشتاد و است و یحیی ابن بکیر گوید کہ در سنہ ہشتاد و یک است
و مدائنی در سنہ ہشتاد و سہ است و در طبقات الفقہاء مصنفہ
شیخ ابی اسحاق بروایت ہیثم ابن عدی است کہ وفات
حنفیہ در سنہ ہفتاد و دو یا سہ بود و در تاریخ بخاری از ابی حمزہ
منقول است کہ گفت ما کردیم قربانیہائے خود را ہر گاہ
کہ قتل کردہ شد ابن الزبیر باز واپس آمدیم بسوئے
مدینہ ہمراہ محمد بن حنفیہ و توقف کرد وے سہ روز در وفات
و این موافق قول ابی الہیثم است چہ کہ واقعۂ قتل ابن الزبیر
در سنہ ہفتاد و سہ یا ہفتاد و دو واقع گشت انتہی و این محمد را
محمد بن حنفیہ میگویند و ہم محمد بن علی و ہم محمد بن حنفیہ بن علی منسوب
گشتہ بسوئے مادر و پدر خود ہر دو پس باین قول شرط است
کہ لفظ علی باتنوین خواندہ شود ابن الحنفیہ بالف نوشتہ شود
و اعرابش نیز ہمان خواندہ شود کہ آن اعراب محمد است چہ
وے صفت محمد است نہ صفت علی و این را نظیرہا اند کہ در یک جزء
مفرد آوردہ ام از انجملہ عبد اللہ بن مالک ابن بحینہ است کہ مالک
نام پدر وے است و بحینہ نام مادر وے و عبد اللہ بن ابی بن سلول منافق
کہ ابی نام پدر وے است و سلول نام مادر وے و اسماعیل بن ابراہیم

بن علیة مثلهما والمقداد ابن عمر ابن الاسود ابوه الحقیقی عمرو تبنّاه الاسود فنسب الیه واسحٰق بن ابراهیم بن راهویه ابراهیم ومثله محمد بن یزید بن ماجة صاحب السنن ماجة هو یزید وآخرون کذلك انتهٰی۔

بن علیه نیز مثل این هر دو است و مقداد ابن عمر ابن الاسود که پدر حقیقی وے عمر بود و متبنے ساخت وے را اسود پس منسوب کرده شد بسوی وے و اسحاق بن ابراهیم بن راهویه که وے ابراهیم است و مثل وے محمد بن یزید بن ماجه صاحب سنن ماجه است که نام وے یزید است و دیگران نیز همچنین اند

وعمدة المحدثین حضرت شاه عبد العزیز الدهلوی در رساله اصول حدیث میفرماید که در بعضے جا با نام مادر به پدر منسوب میشود لیکن بتفحص و تعمق معلوم میشود که نام مادر است چنانچه در حدیث معاذ و معوذ ابنی عفراء پس عفراء نام مادر آنها است و پدر آنها حارث است و در بعضے روایات آمده بلال بن حمامه و او بلال بن رباح است خادم پیغمبر علیه الصلوة والسلام نام مادر او حمامه است و نیز در صحیحین آمده عبد الله بن بحینه نام مادر او است و نام پدر او مالک است و در بعضے مواضع جمع کرده گفته اند عبد الله بن مالک ابن بحینه پس در نجا نام مادر او بنام جدّ او منسوب میشود لهذا مقرر کرده اند که در میان لفظ مالک و بحینه الف ابن را اثبات دارند و ساقط نکنند تا معلوم شود که صفت عبد الله است نه صفت مالک و مانند محمد ابن الحنفیه که پدر بزرگوار او امیر المؤمنین علی ابن ابی طالب است و حنفیه نسبت بمادر او است و نامش خوله بنت جعفر است که سردار یمامه و سید بنی حنیفه بود و مانند اسماعیل بن علیه نام پدر او ابراهیم است انتهٰی و در قاموس گوید

حنیفة[1] کسفینة لقب اثال بن لجیم ابو حیّ منهم خولة بنت جعفر الحنفیه ام محمد بن علی ابن ابی طالب کرم الله وجهه انتهٰی وعلی قاری حنفی در جمع الوسائل فی شرح الشمائل از شرح ملا عصام اسفرائنی نقل میکند محمد[2] بن الحنفیة المکنی بابی القاسم المشتهر بالعلم والشجاعة وهو افضل اولاد علی بعد السبطین انتهٰی۔

فصل سوم در فضیلت اولادِ حضرتِ علی کرم الله وجهه و بر اولادِ شیخین رضی الله عنهما

باید دانست که عقیدهٔ اهل سنت و جماعت اینست که اولاد اسد الله الغالب علی ابن ابی طالب الهاشمی که بفاطمهٔ زهرا سیدة النساء اهل الجنة نسبت داشته باشند یا نه افضل اند از روے نسب از اولاد شیخین رضی الله عنهما چه اولاد علی بنی هاشم و بنی عبد مناف اند و اولاد شیخین تیمی و عدوی و از روے احادیث صحیحه بوضوح پیوسته است که بنی هاشم و بنی عبد مناف افضل اند از دیگر قریش و نیز عقیدهٔ اهل سنت و جماعة است که اولاد علی که حسنین رضی الله تعالٰی عنهما اند از روے درجات اُخرویه افضل اند از اولاد

[1] حنیفه مثل سفینه لقب اثال ابن لجیم پدر قبیله است و از اوشان است خوله بنت جعفر حنفیه مادر محمد بن علی ابن ابی طالب کرم الله وجهه [2] محمد بن حنفیه که کنیت وے ابو القاسم است و مشهور بعلم و شجاعت و وے بزرگترین اولاد علی است رضی الله عنه بعد حسنین علیهما السلام ۱۲۔

شیخین صلبیه باشند یا غیر صلبیه چه در معرفت احوال و درجات اخرویه عقل انسانی را استقلالے نیست بدون توقیف شارع اطلاع بر آنها غیر ممکن و از احادیث صحیحه بشارت بالجنة بخصوصها در حق حسنین رضی الله عنهما باثبات رسیده و در اولاد شیخین بالخصوص بشارت بالجنة از شارع منقول نگشته و مراد از شرافت اخرویه همین بشارت بالجنة است اخرج[1] الترمذی والحاکم عن ابی سعید الخدری قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم الحسن والحسین سیدا شباب اهل الجنة واحادیث دیگر بر همین نیز در صحاح وارد اند و در حق اولاد شیخین بخصوصها اصلا بشارت بالجنة از شارع وارد نه شده پس باثبات رسید افضلیت اولاد علی کرم الله وجهه بنی فاطمة الزهراء باشند یا غیر آنها از روے نسب از اولاد شیخین و اما بحسب درجات اخرویه پس اولاد علی که بنی فاطمه باشند اگرچه بالخصوص در حق هریک علیحده علیحده بشارت بالجنة نیامده لیکن بر سبیل عموم در حق بنی فاطمه احادیث بشارت بالجنة وارد اند پس بنی فاطمه رضی الله عنهن عموما هم افضل اند بحسب درجات اخرویه از اولاد شیخین عموما و اما بحسب خصوصیت پس هر دو امامین که امام حسن و امام حسین رضی الله عنهما اند بخصوصهما مبشر بالجنة اند و از اولاد شیخین هیچکس بخصوصه مبشر بالجنة نیست این است جواب سوال سائل که تحریر گشت انتهی کاتب حروف گوید که استیعاب شواهد این هر دو مطلب که در جواب مذکور شده عرضے و طولے دارد و تالیف مجلدے مستقل میخواهد لهذا برائے ایجاز و اقتصار بر ذکر چند حدیث اقتصار نموده میشود۔

اما المطلب الاول فمن شواهده ما فی المشکوٰة عن واثلة بن الاسقع رضی الله عنه قال سمعت رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم یقول ان الله اصطفی کنانة من ولد اسمٰعیل واصطفی قریشا من کنانة واصطفی من قریش بنی هاشم واصطفانی من بنی هاشم رواه مسلم وفی روایة للترمذی ان الله اصطفی من ولد ابراهیم اسمٰعیل واصطفی من ولد اسمٰعیل بنی کنانة	مطلب اول پس از شواهد وے آنست که در مشکوٰة شریف بروایت واثلہ بن الاسقع رضے الله عنه است که گفت شنیدم رسول الله صلے الله علیه وسلم را که میفرمود که الله تعالے برگزیده ساخت از اولاد اسمٰعیل علیه السلام بنی کنانه را و برگزید از کنانه قریش را و برگزید از قریش بنی هاشم را و برگزید از بنی هاشم مارا۔ روایت کرد این را مسلم و در روایت ترمذی است که الله تعالیٰ برگزیده از اولاد ابراهیم علیه السلام اسمٰعیل علیه السلام را و برگزید از اولاد اسمٰعیل علیه السلام بنی کنانه را۔

وخاتمة الحفاظ شیخ جلال الدین سیوطی در جامع صغیر بر مز مسلم و ترمذی از واثلہ بن الاسقع آورده

ان الله اصطفی کنانة من ولد اسمٰعیل واصطفی قریشا من کنانة واصطفی من قریش بنی هاشم واصطفانی من بنی هاشم	بتحقیق برگزیده کرد خدا کنانه را از اولاد اسمٰعیل علیه السلام و برگزید کرد از کنانه قریش را و از قریش بنی هاشم را و از بنی هاشم مارا۔

[1] برآورد ترمذی و حاکم از ابی سعید خدری که گفت که فرمود رسول الله صلی الله علیه وسلم که حسن و حسین سروار جوانان اهل جنت اند۔

و بر مز ترمذی از واثلہ بن الاسقع آوردہ ۔

ان اللہ اصطفی من ولد ابراھیم اسمٰعیل واصطفی من ولد اسمٰعیل بنی کنانۃ واصطفی من بنی کنانۃ قریشا واصطفی من قریش بنی ھاشم واصطفانی من بنی ھاشم

بتحقیق برگزیدہ کرد خدا از اولاد ابراہیم علیہ السلام اسمٰعیل علیہ السلام را و برگزیدہ کرد از اولاد اسمٰعیل علیہ السلام بنی کنانہ را و برگزیدہ کرد از بنی کنانہ قریش را و برگزیدہ کرد از قریش بنی ہاشم را و از بنی ہاشم مارا ۔

و بر مز ترمذی از عباس بن عبد المطلب آوردہ

ان اللہ تعالی خلق الخلق فجعلنی فی خیر فرقھم وخیر الفریقین ثم تخیر القبائل فجعلنی فی خیر القبیلۃ ثم تخیر البیوت فجعلنی فی خیر بیوتھم فانا خیرھم نفسا وخیرھم بیتا

بتحقیق خدا پیدا کرد خلق را و گردانید مارا در بہترین فرقہ شان و نیک کرد دو طائفہ شان باز برگزید قبیلہ ہا را گردانید مارا در بہتر قبیلہ باز برگزید خانہ ہا را و گردانید مارا در بہتر خانہ ہائے شان پس ما بہتر شان ام بحیثیت ذات و خانہ ۔

و شہاب الدین قسطلانی در مواہب لدنیہ آوردہ

وفی الدلائل لابی نعیم عن عائشۃ عنہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم عن جبریل قال قلبت مشارق الارض ومغاربھا فلم ار رجلا افضل من محمد علیہ افضل الصلوۃ والسلام ولم ار بنی اب افضل من بنی ھاشم وکذا اخرجہ الطبرانی فی الاوسط وقال الحافظ شیخ الاسلام ابن حجر لوائح الصحۃ ظاھرۃ علی صفحات ھذا المتن

و در دلائل النبوۃ ابی نعیم بروایت عائشہ مروی است از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم وی روایت کرد از جبرئیل علیہ السلام کہ گفت برگردیدم مشارق و مغارب زمین را نگرندیدم کسے را افضلتر از محمد صلے اللہ علیہ وسلم و ندیدم پدر قبیلہ را افضلتر از بنی ہاشم و ہمچنین برآورد این را طبرانی در اوسط و شیخ الاسلام حافظ ابن حجر گفتہ کہ روشنی ہائے صحت این کلام بر صفحات این متن (یعنی پشتہ زمین) ظاہر است

و عن العباس قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان اللہ خلق الخلق فجعلنی فی خیر فرقتھم وخیر الفریقین ثم تخیر القبائل فجعلنی فی خیر القبیلۃ ثم تخیر البیوت فجعلنی فی خیر بیوتھم فانا خیرھم نفسا وخیرھم بیتا رواہ الترمذی ھکذا منفردا بہ وقال حدیث حسن ای خیرھم روحا وذاتا وخیرھم بیتا ای اصلا وقاضی عیاض مالکی در شفا آوردہ کہ

از حضرت عباس مروی است کہ فرمود رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ اللہ تعالی خلق را پیدا کرد و گردانید مارا در بہترین فرقہ شان بلکہ در بہتر دو فریق باز برگزید قبیلہ ہا را و گردانید مارا در بہتر قبیلہ باز برگزید خانہ ہا را و گردانید مارا در بہترین خانہ ہائے شان پس من بہتر شان ام ذاتاً و بیتاً روایت کرد این را بہمین طور ترمذی تنہا و گفت کہ این حدیث حسن است یعنی بہتر شان ہستم روحاً و ذاتاً و بہتر شان ام بیتاً یعنی اصلاً ۔

روی عن علی رضی اللہ تعالی عنہ علیہ الصلوۃ

روایت است از حضرت علی رضی اللہ تعالی عنہ وی روایت کرد از آنحضرت

والسلام فی قوله تعالی من انفسکم قال
نسبا وصهرا وحسبا لیس فی آبائی من لدن
آدم سفاح کلها نکاح شارح شفا گوید
یعنی فی قرأة من فتح الفاء والنسب القرابة
مطلقا ادمن جهة الآباء وفی النهایة النسب
الولادة القریبة وهو صلی الله علیه وآله
وسلم اشرف الخلق نسبا وکذلک سائر الانبیاء
علیهم الصلوة والسلام کما ورد فی الحدیث
لم یبعث نبی الا وهو ذو نسب فی قومه
والصهر واحد الاصهار قال الخلیل اهل بیت
المرأة والحسب بفتحتین ما یعد من المآثر
وهو مصدر حسب بالضم وقال ابن السکیت الحسب
والکرم یکون فی الانسان وان لم یکن لآبائه
وقال الازهری الحسب الشرف الثابت له
ولآبائه انتهی واما المطلب الثانی فمن شواهد
ما فی الصواعق حیث قال الحدیث العاشر
اخرج احمد والترمذی عن ابی سعید والطبرانی
عن عمر عن علی وعن جابر وعن ابی هریرة و
عن اسامة بن زید وعن البراء وابن عدی
عن ابن مسعود ان النبی صلی الله علیه
وآله وسلم قال الحسن والحسین سیدا شباب
اهل الجنة الحدیث الحادی عشر اخرج ابن
عساکر عن علی وعن ابن عمر وابن ماجة والحاکم
عن ابن عمر والطبرانی عن قرة وعن مالک بن
الحویرث والحاکم عن ابن مسعود ان النبی
صلی الله علیه وآله وسلم قال ابنای هذان
الحسن والحسین سیدا شباب اهل الجنة

صلی اللہ علیہ وسلم در قول باری تعالیٰ شانہ من انفسکم فرمود
کہ مراد ازین نسب و صہریت است (یعنی داماد ی) حسب نیست مرآبائے من
از زمان آدم علیہ السلام سفاح بلکہ نکاح یعنی ہمہ از نکاح متولد شدند نہ از زنا
یعنی من انفسکم در قرأتے بفتح فا آمدہ و مراد از نسب مطلقاً قرابت است
خواہ از جانب آبا ر باشد و در نہایہ است کہ مراد از نسب ولادت
قریبہ است و وے صلے اللہ علیہ وسلم اشرف خلق
نسبا بود و ہمچنین جملہ انبیا ر علیہم الصلوٰۃ والسلام
اند چنانکہ در حدیث است کہ نہ فرستادہ شد
ہیچ نبی مگر وے صاحب نسب بودہ در قوم خویش
و صہر واحد اصہار است خلیل گفتہ کہ مراد ازان صاحبان
زن است و حسب بفتحتین آنست کہ از آثار نیک شمردہ شود
و آن مصدر حُسُب است بالضم و ابن السکیت گوید کہ حسب
و کرم در انسان می باشد اگرچہ آبائے ویرا نباشد
و ازہری گوید کہ مراد از حسب بزرگی است کہ ویرا و آبائے
ویرا حاصل باشد و اما مطلب دوم پس از شواہد دست
انچہ کہ در صواعق آمدہ چنانکہ گفت حدیث دہم بر آورد
احمد ، و ترمذی از ابی سعید و طبرانی از
عمر و وے از علی و از جابر و ابی ہریرہ و اسامہ
بن زید و براء بن عازب و ابن عدی از ابن
مسعود رضی اللہ عنہم کہ فرمود آن حضرت صلی اللہ علیہ
وآلہ وسلم کہ حسنین سردارِ جوانانِ اہل جنت اند
حدیث یازدہم بر آورد ابن عساکر از علی و ابن عمر
و ابن ماجہ و حاکم از ابن عمر و طبرانی
از قرہ و مالک ابن حویرث و حاکم از ابن
مسعود کہ فرمود آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ
وسلم کہ این ہر دو پسرانِ من حسن و حسین
سردارِ جوانانِ اہل جنت اند

وابوهما خير منهما الحديث الثاني عشر اخرج احمد والترمذي والنسائي وابن حبان عن حذيفة ان النبي صلى الله عليه وآله وسلم قال له اما رأيت العارض الذي عرض لي قبل ذلك هو ملك من الملائكة لم يهبط الى الارض قط قبل هذه الليلة استأذن ربه عزوجل ان يسلم عليّ ويبشرني ان الحسن والحسين سيدا شباب اهل الجنة وان فاطمة سيدة نساء اهل الجنة الحديث التاسع عشر اخرج البخاري وابو يعلى وابن حبان والطبراني والحاكم عن ابي سعيد ان النبي صلى الله عليه وآله وسلم قال الحسن والحسين سيدا شباب اهل الجنة الا ابني الخالة عيسى بن مريم ويحيى بن ذكريا وفاطمة سيدة نساء اهل الجنة الا ما كان من مريم الحديث السادس والعشرون اخرج ابو يعلى عن جابر ان رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم قال من سره ان ينظر الى سيد شباب اهل الجنة فلينظر الى الحسن۔

و والد ایشان بہتر است از ایشان حدیث دوازدہم برآورد احمد و ترمذی و نسائی و ابن حبان از حذیفہ کہ فرمود آن حضرت صلے اللہ علیہ وسلم از وے کہ آیا ندیدی عرض دہندۂ را کہ پیش من آمدہ بود قبل ازیں وے فرشتہ بود از فرشتگان کہ گاہے فرود نیامدہ بود بر زمین قبل این شب اجازت خواست از پروردگار خود کہ سلام گوید از من و بشارت دہد بمن کہ حسنؓ و حسینؓ سردار جوانانِ اہل جنت اند و فاطمہ سردار زنان اہل جنت است۔ حدیث نوزدہم برآورد بخاری و ابو یعلی و ابن حبان و طبرانی و حاکم از ابی سعیدؓ کہ فرمود آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم کہ حسنؓ و حسینؓ سردار جوانان اہل جنت اند مگر دو پسر خالہ من عیسےٰ بن مریم و یحییٰ ابن ذکریا علیہم السلام و فاطمہ سردار زنان اہل جنت است مگر آنکہ باشد از مریم حدیث بست و ششم برآورد ابو یعلی از جابرؓ کہ فرمود آن حضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم کسیکہ خوش دارد او را کہ بیند بسوئے سردار جوانان اہلِ جنت بیند بسوئے حسنؓ۔

فصل چہارم در بیان مراد از آلِ نبی علیہ وعلیہم السلام

باید دانست کہ آن نزد امام اعظم رضے اللہ تعالےٰ عنہ و بعضے علماء دیگر عبارت از بنی ہاشم است عبد اللہ بن صدیق بن عمر ہروی ماتریدی صاحب کتاب الاحکام الاعتقاد فی رد الفلسفۃ والالحاد در رسالہ کہ برائے تحقیق کلمات وارده در باب صلوٰۃ بر سید کائنات تالیف کردہ است در فصلے کہ برائے تحقیق معنی آل و بیان اختلاف در آن مقصود است مے فرماید۔

واختلفوا في آل النبي صلى الله عليه وآله وسلم مع اقوال فقيل هم الذين حرمت عليهم الصدقة

واختلاف کردہ اند علماء در آل نبی صلے اللہ علیہ وسلم با اقوال مختلف پس بعضے میگویند کہ آن کسانے اند کہ صدقہ

وفيه ثلثة مذاهب احدها انهم بنو هاشم وهذا مذهب الامام الاعظم وهو رواية عن احمد ومختار ابى القاسم من المالكية وابن اثير در نهايه مے فرمايد قد اختلف فى آل النبى صلے الله عليه وآله وسلم فالاكثرون على انهم اهل بيته قال الشافعى رح دل هذا الحديث اى حديث لا تحل الصدقة لمحمد وآل محمد على ان آل محمد صلى الله عليه وآله وسلم هم الذين حرمت عليهم الصدقة وعوضوا منها الخمس وهم صلبية بنى هاشم وبنى المطلب انتهى وصاحب صواعق محرقه در اواخر مبحث آيه اولے از آيات فضائل اهل بيت اطهار مے گويد۔

وفى رواية اخرى والذى نفسى بيده لا يؤمن عبد بى حتى يحبنى ولا يحبنى حتى يحب ذوى القربى فاقامهم مقام نفسه ومن ثم صح انه صلى الله عليه وآله وسلم قال انى تارك فيكم ما ان تمسكتم به لن تضلوا كتاب الله وعترتى واخصهم بها فى قصة آية المباهلة فى آية قل تعالوا ندع ابناءنا وابناءكم الآية فغد النبى صلى الله عليه وآله وسلم محتضنا الحسين آخذا بيده الحسن وفاطمة تمشى خلفه وعلى خلفها وهؤلاء هم اهل الكساء فهم المراد فى آية المباهلة كما انهم من جملة المراد بآية انما يريد الله ليذهب عنكم الرجس اهل البيت فالمراد باهل البيت فيها وفى كل ما جاء فى فضلهم او فضل الآل او ذوى القربى جميع آله وهم مومنو بنى هاشم والمطلب انتهى وبعد ازان بفاصله بسيره ميفرمايد الاصح فى الآل انهم مومنو بنى هاشم والمطلب انتهى۔

واون او شانرا حرام است ودرين سه مذهب اند اول اينكه او شان بنى هاشم اند واين مذهب امام اعظم است ودوم اين روايت است از احمد واختيار كردهٔ ابى القاسم است كه از مالكيه است وابن اثير در نهايه مے فرمايد واختلاف است در آل نبى صلے الله عليه وآله وسلم پس اكثر برانند كه مراد از او شان اهل بيت اند امام شافعى گفته كه اين حديث كه صدقه حلال نيست برائے محمد وآل محمد صلى الله عليه وآله وسلم دلالت ميكند برين امر كه آل محمد صلى الله عليه وآله وسلم آن كسانند كه صدقه برائے شان حرام است وعوض آن پنجم حصه از مال وديگر يعنى غنيمت او شانرا داده شد واو شان اولاد صلبى بنى هاشم وبنى المطلب اند۔

ودر روايت ديگر است كه قسم آنكه جان من در قبضهٔ قدرت اوست كه مومن كامل نخواهد شد بنده تا وقتيكه دوست ندارد مارا وتا وقتيكه دوست ندارد ما را او نه دوست خواهد داشت ما را تا وقتيكه دوست ندارد قرابتيان ما را پس قائم ساخت او شانرا بجاى ذوات خويش واز ينجا صحيح شد اين قول آنحضرت صلى الله عليه وسلم كه فرمود ما خواهم گذاشت ميان شما چيزے كه اگر تمسك خواهيد كرد بدو بے گمراه نخواهيد شد يكے كلام الله ودوم عترت من واهل بيت من وبعد اين حديث در قصهٔ آيت مباهله آن آيت اين است قل تعالوا ندع ابناءنا وابناءكم تا آخر آيت يعنى بگو بياييد تا بخوانيم فرزندان خود را وفرزندان شما را پس برآمد نبى صلى الله عليه وسلم وقت صبح در انحاليكه بكنار گرفته بود حسين را و بدست حسن را وحضرت فاطمه در پس پشت وے وحضرت على در پس حضرت فاطمه بودند وهمين كسان مراد اند از اهل كسا (كسا يعنى گليم) وهمين كسان مراد اند در آيت مباهله چنانكه مراد اند درين آيه كريمه انما يريد الله ليذهب عنكم الرجس اهل البيت يعنى جز اين نيست كه ميخواهد خدا تا كه دور كند از شما پليدى را اے اهل بيت پس مراد به اهل بيت درين آيت ودر همه آنچه كه آيد در فضائل شان يا در فضائل آل يا قرابتيان جميع اولاد نبى صلى الله عليه وسلم است آنها مومنين بنى هاشم وبنى مطلب اند۔ صحيح تر در آل اينست كه مراد ازان مومنين بنى هاشم وبنى مطلب اند۔

و مراد بودن حضرت سیدة النساء و علی مرتضی و حسنین علیهما السلام بخصوصهم از آیة مباهله و آیة تطهیر منافاتی بعموم معنی آل ندارد چه ایشخصرات مورد اولی آیتین مذکورتین و از افراد کاملهٔ آل آنحضرت اند علیه و علیهم الصلوة و السلام اگر دران مقام توهم کرده شود که در حدیث شریف وارد است الی کل مومن تقی پس هر مومن تقی در آل آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم داخل و فضائلی که در حق آل وارد است هر مومن تقی را حاصل باشد بجواب گویم اولاً این خبر نیز ضعیف است صلاحیت استشهاد ندارد چنانچه صاحب صواعق در مقام سابق الذکر میفرماید خبر الی کل مومن تقی ضعیف بالمرة و ثانیاً هرگاه آنفاً از تصریح صاحب صواعق ظاهر شد که از اهل بیت در هر آیة و حدیث که متضمن فضل اهل بیت و آل و ذوی القربی و عترت وارد است مومنین بنی هاشم و بنی مطلب مراد بلکه تفضیل اهل بیت و عترت در متون احادیث نبویه علی مصدرها الصلوة و التحیة وارد پس بمقابله آیت تصریحات هیچو احتمال دور از کار ساقط الاعتبار و ثالثاً فضائل اهل بیت جائے بلفظ آل و جائے بلفظ ذریت و جائے بلفظ عترت وارد است پس این همه الفاظ را چگونه بر کل مومن حمل خواهند کرد که در حدیث کل مومن ذریتی و عترتی وارد است و رابعاً اعتقاد بفضائل اهل بیت خاتم النبیین از ضروریات دین ست پس در ضروریات دین همچو تحریفات پیش کردن برگشتن از ملت بیضاء و رجوع بطرف باطنیت عوجاء است مثل آنکه از صلوة و دعا و از صوم باز داشتن خود را از قبائح و از زکوة تزکیهٔ نفس و از حج قصد خیرات و امثال آن منحرفته شود نعوذ بالله منه و خامساً بر تقدیر تسلیم خبر الی کل مومن تقی گویم مراد از آل در آن حدیث توابع اند و اطلاق آل بر آنها شائع است نه آل آنحضرت بمعنی مبحوث عنه که احکام مخصوصه مثل حرمت صدقه و تعظیم و وجوب محبت شان مثل وجوب محبت آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم و غیر آن بایشان متعلق است و ساداتاً اطلاق آل بر هر مومن تقی باعتبار اعطاء حکم متبوع بتابع است چنانچه در حدیث وارد است مولی القوم منهم و سلمان منا اهل البیت

کذا فی حق المبین فی فضائل اهل سید المرسلین للفاضل المتین مولانا رشید الدین الدهلوی

لطیفه ششم در ذکر مبادی حال آنحضرت مشتمل بر فصل

بدانکه ولادت باسعادت در سال یکهزار و یکصد و هشتاد و یک بود و از بدو شعور در تحصیل علم و فضل مجبول و مغطور بودند و بصلاح و تقوی آراسته و پیراسته و در ایام صبا از جهت حسن ادب و سلیقه مورد نظر عنایت والد ماجد خود بوده کتب صغار فارسیه و عربیه از ملا قدرت الله بلگرامی و مولوی معین الدین بنگالی و ما بقی از قدوة العلماء الراسخین مولانا حمید الدین الکاکوروی که از اجلهٔ فضلاء عصر ابرار و اتقیاء دهر بودند تحصیل کردند۔

---

۱ اولاد من هر مومن متقی است ۱۲ ۲ حدیث الی کل مومن تقی ضعیف است بیک واسطه ۱۲ ۳ هر مومن اولاد من است و فرزند من ۱۲
۴ آزاد کرده قوم از ان قوم است و سلمان منا اهل البیت ماست چنین است۔ در حق المبین فی فضائل اهل سید المرسلین مصنفهٔ فاضل نبرد ست مولانا رشید الدین دهلوی ۱۲

و بعضے از رسائل عروض در خدمت قضی القضاۃ قاضی محمد نجم الدین خان غفور و جلدین اخیرین از ہدایہ بر مولوی فضل اللہ ساکن نیوتنی گذرانیدند و در حین تحصیل علوم رسمیہ کسب معارف و حقائق و اشتغال بعلوم صوفیہ معمول بود و کیفیت مطالعہ و قوت ادراک مطالب غامضہ امر مسلم و مقرر نزد شرکاء درس ایشان بوده است و در ایام تحصیل که متوجه درس و سبق می شده اند بسیار می بود که جزوے از کتابے گرفته لحظه مطالعه فرموده چون پیش استاد برائے درس حاضر می شدند بر اکثران که تمام شب در مطالعه گذرانیده بودند غالب می بودند ازان جهت جمله اساتذه تحسین و تصویب مطالعه و حدت ذهن و سلامت طبع ایشان می نمودند بارہا از آنحضرت مسموع شده که باوجود بے اعتنائی از جد و جهد در تحصیل علوم رسمیه بجهت اهتمام در تحصیل و تکمیل اشغال باطنیه انچه دیگران را در مطالعه تمام شب مفتوح می شد ذهن فقیر در اندک زمان به آن میرسید و کتب سلوک و طریقت و حقائق چون تصانیف امام حجة الاسلام الغزالی و شیخ اکبر محی الدین ابن عربی و عوارف شیخ السیوخ و تعرف با شرح آن و رسائل فخر الدین عراقی و مولانا جامی در خدمت والد ماجد خود گذرانیدند چنانچه در زمان تحصیل این کتب بایمائے بعضے از احباب و اجازت حضرت والد ماجد خود مقامات عشره را از تعرف بنظم در آورده مسمے باصل المعارف ساختند و حضرت شیخ[1] بزرگ این تالیف را بسیار پسند فرمودند حضرت ایشان در کشف المتواری رقم میفرمایند که اجازت و خلافت فقیر در سلاسل سبعه و تربیت و تعلیم امور فقر همه از حضرت والد ماجد خود است اولاً و ثانیاً از پیر بیعت خود حضرت سید شاه مسعود علی قلندر و ثالثاً از حضرت شاه عبد الله قلندر لاهر پوری برادر زاده و خلیفه حضرت شاه عبد الرحمن قلندر لاهر پوری و در سلسله نقشبندیه نیز از والد خود مجاز است و آنحضرت از مولوی احمدی خلیفه شاه محمد عدل بریلوی و در سلسله چشتیه نظامیه و قادریه اویسیه که از حضرت شیخ محی الدین ابن عربی بسید شاه علی اکبر مودودی رسیده و از اوشان بسید خواجه حسن مودودی رسیده هم اجازت و خلافت دارد خلاصه انیست که سی و چند سال در خدمت والد ماجد خود حاضر بوده سب مقامات سلوک نموده و انواع ریاضات و مجاهدات برنهج مقرر ارباب طریقت در عمل آورده به تشریف کلمه بیعت کیدی (دست دی مثل دست من است ۱۲) مشرف شدند و در اختیار خلوات و اربعینات بر قاعده علماء اهل تحقیق و نیز اهل دعوت اسما برائے ادائے زکوة و نصاب و دور مدت وغیره به تبعیت والد خود قیقه نامرعی نگذاشته باقصی الغایه در تکمیل این امور کوشش فرمودند تا آنکه حضرت شیخ بزرگ علیه الرحمة بارها فرمودند که ایشان را برائے خلافت و جانشینی خود متعین کرده شد نظم

او حدی شصت سال سختی دید	تا شبے روئے نیکبختی دید
سر گفتار ما مجازی نیست	باز کن دین کین به بازی نیست
سالها چون فلک بسر گشتیم	تا فلک وار دین در گشتیم

[1] مراد از حضرت شیخ بزرگ مرشد ما حضرت شاه محمد کاظم قلندر والد ماجد ایشان هستند ۱۲

فصل اول شرح معنی خلوت وارکان و شرائط و غایت و مقصود آن از صحائف شرائف اکابر اہل اللہ عموماً و از سہر ار الخلوت و شرح آن کہ او شیخ اکبر محی الدین ابن عربی و قطب الوقت شیخ عبد الکریم الجیلی الیمنی است خصوصاً توان دریافت و اینجا اختصار بہ نقل کلام بعضے از اجلہ علماء حدیث و تصوف مناسب مے نماید میفرمایند کہ خلوت طالبان راہ حق و سالکان قرب وے ہر چند کوتہ باشد اول انکہ برائے طلب مزید علم بحق بود از حق بظہور نور ذات اقدس در باطن طالب و بنور لطیفہ مدرکہ وے بدان و آنرا علم لدنی خوانند نہ از فکر و نظر کہ رجوع است بہ تفتیش و تفحص علوم مودعہ بر جزئیت خیال و ترتیب و تالیف آن تا از ازدواج آنہا علم دیگر زاید کہ آنرا نتیجہ خوانند و این اخذ علم لدنی از حق بے واسطہ فکر غایت مقاصد اہل حق و طالبان قرب درگاہ است پس ہر کہ در خلوت یا کونی از اکوان خواہ ذات خودش باشد یا علوم مودعہ در ذات در سخن آید و یا دران فکر کند اگرچہ بظاہر در خلوت از خلق نماید ولے بحقیقت در خلوت نباشد یکے از طالبان کہ از خلوت جز در گوشۂ خالی نشستن و با خداوند تعالے بدل یا بزبان مناجات کردن و حوائج و مطالب درخواست نمودن نے دانست بزرگے را کہ صاحب خلوت حقیقی بود گفت اذکرنی عندربك فی خلوتك مرا یاد کن نزد حق چون با حق در خلوت باشی آن بزرگ در جواب وے فرمود اذا ذکرتنی فلست معه فی خلوة یعنی چون ترا یاد کنم پس با حق در خلوت کہ حقیقت آن نسیان ماسوائے حق است نبودہ باشم اینجا نکتہ است بشنو آنمرد اگر خود را بآن بزرگ باز مے بست و اتصالی حقیقی بحقیقت روحانیت او پیدا میکرد بحکم المرء مع من احب (مرد با کسیست کہ دوستش دارد ویرا ۱۲) دائم با وے میبود و میرسید او را از علم و نورانیت کہ از حق بر جوہر آن بزرگ مے تافت اگرچہ از وے التماس یاد آوردن کردے او را بدان شعور نبودے از نیجا است کہ گفتہ اند سعی کن کہ کاملے را در دل تو جاے باشد یا خود را در باطن وے جائے کنی اگر او را در دل تو جائے باشد نورانیت وے در ون ترا نورانی گرداند و نور حق کہ او ست یا دست ظلمت زداے آئینہ دل تو گردد و اگر ترا در باطن وے جائے باشد باطن وے محل نزول رحمت است و نظرات عنایت حق در انجاے افتد چون ترا در انجا یا بدلا بد پرتو نظری بر تو نیز افتد بر اندازۂ نسبت محبت و یگانگی کہ با وے داری و از نیجا کہ حقیقت ذکر بیان کردیم سر حدیث قدسی انا جلیس من ذکرنی (با ہمنشین کسے ام کہ یاد کند مرا ۱۲) معلوم شود یعنی مراد بذکر اینجا حقیقت ذکر است کہ نسیان ماسوا است و ہمنشینی کنایت از حقیقت خلوت کہ در آنجا غیر را گنجائش نبود سر معنی این حدیث و حقیقت وے انیست و الا ہر کہ خدائے را یاد کند بہر وجہ کہ باشد خواہ بزبان خواہ بدل بہر حال رحمت حق و عنایت وے تحریر حال وے گردد شرط این خلوت حقیقی کہ بدان اشارت رفت آنست کہ ذکر وے ذکر یقینی و جانی بود نہ نفسی و زبانی مراد از نفس اینجا ذات است و از ذکر نفسی ذکر قلبی کہ عبارت از توجہ و حضور بحق است بے تلفظ بذکر و تخیل آن بہ حیثیکہ نسیان ماسوا آرد و لغوتش اعتبار از صیغہ ضمیر بزداید

وقبلہ باطن جز احدیت حق نباشد ذکر حقیقی وذکر صافی کہ گفتہ اند این است وہمینی را در طریقہ علیہ نقشبندیہ ذکر خفی و وقوف قلبی وتوجہ خاص وشہود و وصول و وجود گویند وحقیقت وقوف قلبی چنانچہ حضرت خواجہ عبید اللہ احرار در بعضے کلمات قدسیہ خود نوشتہ اند عبارت از آگاہی وحضور دل است بجناب حق سبحانہ بر آن وجہ کہ دل را ہیچ بایستے وتعلقے بغیر حق نباشد وہر قدر کہ این نسبت دست دہد اگرچہ لمحہ وساعتے بودہ باشد چون بندہ از غیر حق منقطع گردد دران زمان بحق واصل باشد وچون این نسبت ملکہ گردد ودوام پذیرد سالک بمقام فنا رسد دویم خلوتے است کہ برائے صفائی فکر بود یا نظر بصیرت وے در طلب معلومات صحیح آید وبجہت تطرق تفرقہ وپریشانی وتسلط اوہام وشواغل از راہ صحت وسداد بیرون نیفتد واین خلوت کسانے راست کہ علم را از جناب قدس بہ تصفیہ باطن از ماسوا نطلبند بلکہ از ترازوے حکم عقل وقاعدہ وے بجویند وصحت وفساد آنرا بمیزان معقول می سنجند وبحقیقت اعتماد بر صحت وحقانیت علوم عقلیہ نتوان کرد چہ این ترازو بغایت لطیف است ونازک باندک ہوائے ومیلے ووہمے کہ پیدا گردد از اعتدال واستقامت بیرون شود ولہذا میل انکار اربابِ مذاہب اکثر بجانب مذہب خود بود بلکہ معنی نصوص را ہم موافق اعتقاد خود فہم کنند وتاویل نمایند ودر زعم ایشان چنان نماید گویا تاویل نیست ومفہوم ظاہر ہمین است وطالبانِ حق کہ علم را از جناب قدس الٰہی استفاضہ می نمایند در چنین خلوت نروند واین خلوت ایشان را سازگار نبود وبکار نیاید بلکہ خلوت ایشان بذکر بود وبجہت اشتغال باطن بحضور حق ونسیان ماسوا فکر را بر ایشان ہیچ تسلطے وقدرتے نیست چہ فکر از اقسام خواطر بود وخواطر را بر ایشان غلبہ وتسلط بوجیکہ شاغل گردد واز ذکر وحضور باز دارد نبود واگر بہ ناگاہ سرے بکشد ہم در ساعت مضمحل ونابود گردد ویا بہ بعیت ہمراہ رود وخللے در کارخانہ حضور نیفگند بر مثال خسے کہ بر آب روان رود آنرا از جریان باز دارد واین نیز اکثر در حالت ابتدا بود ودر آخر حکم جاء الحق وزھق الباطل گیرد وہر گاہ کہ فکر بر صاحب خلوت بحق راہ یافت وغلبہ کرد باید کہ بداند کہ وے از اہل این خلوت نیست وقابل این کار نہ از خلوت بیرون شود وبداند کہ از اہل علم صحیح الٰہی نیست واگر از اہل آن علم بود بے عنایت ربانی کہ متکفل حال متوجہان جناب رحمت است او را در مقام جمعیت وخلوت انس متمکن داشتے ومیان وے وسرگشتگی فکر حایل نگشتے وبکلم آنکہ ناامیدی بر ارباب طریقت کفر است از آنچہ گذشتہ استعاذہ نمودہ والتجا بجناب رحمت حق آوردہ باید امید عصمت وقبول در خلوت بشر الطہار آمدہ امیدوار بنشیند شاید کہ این بار چہرۂ آرزوے مقصود بہ بیند کہ انہ علی کل شئ قدیر سوم خلوتے است کہ جمعے از طالبانِ راہ برائے رفع وحشت وپریشانیِ خاطر وفتور وقت کہ از مخالطت بنی نوع پیدا مے آید اختیار مے کنند وچون در دیدن

لہ آمد این حق ونابود شد دین باطل ۱۲ لہ ہر آئنہ خدا بر ہمہ چیز توانا است ۱۲

خلق و بودن با ایشان وحشتے و انقباضے مے یابند تنہائی اختیار میکنند و برائے سلامت از این آفت خلوت مے گزینند و حاصل وجہ اختیار این خلوت دفع شر خلق از نفس خود بسلامت حال از آفت ایشان بود و اگر نیت دفع شر نفس خود از خلق و سلامت حال ایشان از آفات خود بہ آن ضم کنند احسن و اولی باشد و ابعد بود از عجب و اسائت ظن چہارم خلوتے است کہ برائے طلب زیادتی لذت مکالمت کہ در خلوت مے یابند اگرچہ در صحبت نیز وحشت ندارند و لذت ذکر و فکر بہ تمام از دست ندہند و لیکن در خلوت بیشتر یابند و وقت و ذہن در وے صاف تر بود و این ہر دو قسم در خلاصہ مقصود نزدیک بہ یکدیگر اند و ممد و معاون قسم اول کہ اصل و مقصود بالذات اند و خلوت حضرت رسالت پناہ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم از قسم اول بودہ کہ از کل ماسوائے حق انقطاع نمودہ از مجموع اشیاء کہ بآن معاشرت و مصاحبت و مباشرت بود تا از اہل و مال و ہر چہ در دست تصرف در ذات او بود بکلی دوری نمودہ و در دریائے ذکر قلبی مستغرق شد و از اضداد و اغیار بکلی منقطع شد و انس بیاد آنکہ در خلوت برائے وے بود پیدا گشت و ہمیشہ در ان انس روز افزون مے بود فقط۔

فصل دوم در بیان خلافت مشائخ و اقسام آن و معمول حضرت ایشان

درین باب مشائخ طریقت خلافت را چند قسم مے نویسند اصالۃً اجازۃً اجماعاً و آشنۃً حکماً تکلیفاً او نیابۃً اصالۃً آنکہ کاملے با مر الٰہی یکے را خلیفہ خویش گیرد و جانشین خود گرداند چنانچہ در سیر الاولیاء در استخلاف سلطان نظام الدین اولیاء مرقوم است و اجازۃً آنکہ شیخے مریدے را وارث باشد یا بیگانہ قابل کار دیدہ برضا و رغبت خود خلیفہ گیرد۔ چنانچہ رسم جمہور مشائخ است و این نوع خلافت رضائی نیز میگویند۔ و اجماعاً آنکہ شیخے از ین عالم نقل کرد و کسے را خلیفہ نگرفت قوم و قبیلہ او وارثے یا مریدے را بخلافت وے تجویز نمایند چنانچہ رسم عام است و این خلافت نزد مشائخ روایت و این را خلافت افترائے نیز گویند چرا کہ اہل اجماع بر این خلافت اگر بمرتبۂ ارشاد و استخلاف رسیدہ اند اجازت یکے از ایشان کافی است حاجت اجماع نیست و اگر بمرتبۂ ارشاد و استخلاف نرسیدہ اند۔ پس استخلاف و اجازت ناقصان چہ نفع بخشد اگر کسے گوید کہ خلافت حضرت صدیق رضؓ اکبر و دیگر خلفا نزد اہل سنت و جماعت باجماع امت ثابت شد پس باید کہ این نوع خلافت از انواع دگر بہتر باشد کہ در خیر القرون مسلم الثبوت شد جواب ازین وسوسہ باین نمط باید گفت کہ خلافت باطنیہ کہ تکمیل ناقصان بآن بار بستہ است مر خلفائے اربعہ را در حضور حضرت رسالت پناہ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم باجازت خاصۂ آنحضرت حاصل گشتہ بود و این خلافت بدون اجازت شیخ حاصل نمیگردد و از اجماع ثابت نمیشود و خلافتیکہ بعد انتقال حضرت سید المرسلین بخلفائے آنحضرتؐ باجماع مسلم گشتہ

خلافت ظاهریه بود که بآن ترویج شریعت و انتظام مصالح معاش و معاد عبا کنند و این خلافت باجماع ثقات ثابت میشود و وراثة آنکه شیخی ازین جهان نقل کرد و خلیفه را بجای خود نگذاشت و اثری که شایان این امر بود بر سجاده نشست و خود را خلیفه گرفت این نوع را مشائخ منظور نداشته اند و اگر احیانا آن شیخ او را در باطن امر فرماید روا بود لیکن چون اسناد این خلافت ظاهر منقطع است و بظاهر شیخ مجاز نگشته خلافت انقطاعی باشد و چندان فائده نبخشد ملا علی قاری در شرح آداب المریدین میگوید

والتحذر کل الحذر عما وقع من عموم الفساد فی بعض البلاد فتنة للعباد والعباد حیث جعلوا المشیخة بالارث فی النسب من غیر تحقق فی الحسب کما جعل الملك الظاهر محصورا فی ذریة السلاطین وان کانوا فی طریق الشیاطین حتی لم یعتبروا العوام مبایعة السادات العظام والعلماء الکرام والمشائخ الفخام ولو کانوا فرلسیین فی هذا المقام انتهی	وباید که پرهیز کن بخوبی از انچه که واقع شد در بعضی مقامات بسبب فتنه برای مردمان و عابدان که مشیخت بوراثت میکنند از نسب بلا تحقیق این امر که در حسب چه حال دارد چنانکه بادشاهی ظاهری را در ذریت سلاطین محصور گردانند اگرچه اوشان بر طریقه شیاطین باشند تا اینکه عوام بیعت کردن سادات بزرگ و علمای کرام و مشائخ بزرگ معتبر ندانسته اند اگرچه باشند دانندهٔ این مقام ۱۲

و عالم ربانی شیخ یحیی اللاهجی النوربخشی الجیلانی در شرح گلشن راز گوید چون ارشاد و هدایت مرتبه کاملی است که متصف بعلم دینی و عمل شایسته و احوال معنوی بوده باشد و بقوة این جامعیت در باطن مرید تصرف تواند نمود و سر و باطن او را از اخلاق و اوصاف ذمیمه که سد راه حقیقت اند پاک تواند کرد و حصول امر معنی وقتی میسر و محصل تواند بود که او را بر تمامه صور شمائل اعمال و اخلاق اطلاع باشد و علم طریقه کما ینبغی داند تا از الهٔ امراض قلوب تواند کرد و امر معنی بمجرد نسب میسر و محصل نمی گردد ازان جهات شیخ ناظم می فرماید

ولیکن شیخ دین کے گردد آن کو ۔ نداند نیک از بد بد ز نیکو یعنی بمجرد نسب شیخ و مقتدای دین کے می شود کسے که نیک و بد اعمال و اخلاق و اوصاف را نداند و فرق میان نیک و بد نکند و تبدیل اخلاق سیئه بحسنه تصرف در باطن مرید نتواند کرد ولیکن عوام الناس و جماعتے که بصیرتے ندارند و تقلید بر طبع ایشان غالب است بمجرد نسب اعتقاد کمال در بارهٔ اولاد مشائخ با وجود جهل و اعمال ناپسندیدهٔ ایشان می نمایند و دران اصرار می کنند و فی الواقع آن غایت نادانی است و در زمان شیخ نیز همین معنی که حالیا واقع است بوده انتهی و حکما آنکه بزرگے وفات یافت و خلیفه نداشت و وارثان او با یکدیگر مناقشه برپا کردند بادشاه وقت وارثے لایق دانسته بخلافت ممتاز ساخت این نوع خلافت بر حکم اطیعوا الله واطیعوا الرسول واولی الامر منکم جائز می نماید بشرط آنکه والی امر صاحب

فرمانبرداری کنند خدا را فرمانبرداری کنید پیغامبر را و فرمانروایان را از خویش ۱۲

نسبت باطن وتکمیل ناقصان باشد اگرچه در ظاهر سلطنت و بادشاهت دارد و اگر والی امر نسبت
باطن ندارد اجازت وے ہیچ نیست وتکلیفاً انکہ مریدے از پیرے بہ تکلیف سفارش یا حمایت
دیگرے یا بتکلف مزاحمت خود خلافت را دریافت این خلافت روا نباشد وہم برخورداری دران نیست
و اویسیاً انکہ شخصے از روح بزرگے کہ ازین عالم نقل کردہ است تربیت گیرد و خلافت یابد۔
این نوع خلافت را بعضے از بزرگان ما تقدم روا داشتہ اند ولیکن این خلافت بظاہر بشیخ مرتبط
نیست ومنقطع الاسناد است پس چندان معتبر نباشد شیخ الطریقۃ فرید الملۃ والدین العطار میفرماید
کہ قومے از اولیاء اللہ عزوجل کہ ایشان را مشائخ طریقۃ وکبرائے حقیقۃ اویسیان نامند وایشانرا در ظاہر حمایت
بہ پیرے نبود زیرا کہ ایشان را حضرت نبوت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم در حجر عنایت خود پرورش میدہد بواسطہ
غیرے چنانکہ اویس را رضی اللہ عنہ وآن عظیم مقامے بود وبس عالی تا کرا ایثار سازند واین دولت
روے کہ نماید ذلک فضل اللہ یؤتیہ من یشاء واللہ ذو الفضل العظیم وبسیارے از مشائخ را در اول
سلوک توجہ باین مقام بودہ است چنانچہ شیخ بزرگوار شیخ ابو القاسم گورگانی طوسی را کہ سلسلۂ مشائخ
حضرت ابو الجناب نجم الدین الکبرے بایشان مے پیوندد واز طبقہ شیخ ابو سعید ابو الخیر و شیخ ابو الحسن
الخرقانی اند در ابتداء ذکر این بودہ کہ علی الدوام گفتے اویس اویس ومولانا عبد الغفور لاری علیہ الرحمۃ در جامی
نفحات الانس آوردہ اند کہ در معنی اویسی لازم نیست کہ از روحانیت حضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم تربیت
یابد بلکہ ہر کس کہ از روحانیت ولیئے از اولیاء اللہ تربیت یابد او را اویسی خوانند خواہ آن ولی در حیات
باشد یا نباشد وہمین معنی یعنی عدم اختصاص باویسی تربیت از روحانیت حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
ظاہر مے شود از عبارت نفحات الانس چنانکہ مے نویسند کہ حضرت خواجہ بہاؤ الدین نقشبند اویسی
بودہ اند وتربیت از روحانیت خواجہ عبد الخالق غجدوانی یافتہ اند وحال بزرگان دیگر ہم مثل ابو الحسن خرقانی
وابو یزید بسطامی وجم غفیر از اولیاء امت دال بر نفی اختصاص یافتہ مے شود واکثرے ازان اکابر کرام
واولیاء عظام قدست اسرارہم باوجود توسل بہ پیر بیعت در ظاہر بحیثیت باطنی اویسی بودہ اند واقتصار
بر ذکر اویسی بودن بعضے از ایشان باعتبار اشتہار وقطعیت آن نزد اولوالابصار است کذا فی الکلمات
المؤتلفۃ للشیخ محمد یحیی ومسند الوقت حضرت شاہ ولی اللہ محدث در ہمعات میفرماید کہ از جملہ نسبتہائے
معتبرہ نزدیک قوم نسبت اویسیہ است وحقیقت او آنست کہ نفس ناطقۂ انسان بمنزلہ مرآۃ است
کیفیات روحانیہ وجسمانیہ را وہر کیفیتے را استعدادے است خاص ودرمیان این دو استعداد منافی کلی است
واز جملہ این کیفیات روحانیہ یکے آنست کہ آن نفوس کہ از حضیض ناسوت بذروۂ ملکوت منتقل شدہ اند
وہیئت حسیہ ذہنیہ را ترک کردہ حامل کیفیات طیبہ دفانی دران شدہ اند ودر رنگ مشکے کہ در روے ہوا

لہ اینست فضل خدا میدہد بہر کہ خواہد وخدا خداوند فضل بزرگ است ۱۲

بقوت نفخ کنند تا ازان ممتلی گردد و در آب فرو نه نشیند از ایشان رنگے در مرآت این نقش منطبع گردد پس
این شخص را مناسبتے خاص حاصل شود باین ارواح طیبه و کیفیات ایشان از انس و انشراح و انجذاب
بجانب غیب و انکشاف اشیاء که از غیر ایشان مستتر باشد دران نقش ظاهر شود خواه این مناسبت
به نسبت ارواح انبیا باشد یا اولیاء امت یا ملائکه انتهے مخدوم شیخ سعد سهروردی چشتی خیرآبادی
در شرح رساله مکیه گوید که بعضے بودند و هستند که ثبوت خلافت در حالت خواب کردند که پیر من مرا
در حالت خواب خلافت داده است و معلوم است که بخواب حکمے از احکام شرع ثابت نشود ثبوت
خلافت که تعلق بحیوة و زندگی دارد چگونه شود انتهت عبارته و برخے از شیوخ خلافت را بدو قسم دیگر
تقسیم کرده اند صغرے و کبرے صغرے آنست که پیر مجاهده و ریاضت مرید دین بنا بر حسن ظن بخلافتش
نوازد و کبرے آنکه بر دل شیخ کرات و مرات الهام حق تعالے باعطاء خلافت مریدے را ظهور یابد چنانکه
آن خطره از دل رفع نماید مرتفع نشود و این خلافت کبرے است که شیخ باعطاء آن بواسطه از طرف
حق ماموراست شاه محمد یحیی نقشبندی قادری در کلمات متلفه گوید که اجازت عام است و خلافت خاص
اجازت پیش از بلوغ مجاز به نهایت مرتبه نیز مجوز است شیخ احمد فاروقی سرهندی در مکتوب صد و نهم
از مکتوبات جلد اول که بمیر محمد نعمان صدور یافته میفرماید که مشائخ طریقت پیش از تمامی بعضے مریدان را
اجازت تعلیم طریقت داده اند حضرت خواجه نقشبند قدس الله سره مولانا یعقوب چرخی را بعد از تعلیم
طریقت و تسلیک بعضے از منازل فرموده بودند که اے یعقوب هرچه از ما بتو رسیده است بخلق برسان
و حالانکه فرموده بودند که بعد از من در خدمت علاء الدین خواهی بود و اکثر کار در خدمت خواجه علاء الدین
کرده حتی که خدمت مولانا عبد الرحمن جامی در نفحات ایشان را اول از مریدان خواجه علاء الدین مے شمارند
و ثانیاً بحضرت خواجه نقشبند نسبت مے دهند و در رساله مبدء و معاد آورده اند که گاه باشد که کاملے
ناقصے را اجازت تعلیم طریقه میکند و ضمن اجتماع مریدان کار آن ناقص باتمام میرسد حضرت خواجه
نقشبند مولانا یعقوب چرخی را پیش از وصول بدرجه کمال اجازت تعلیم طریقه فرموده بودند و گفته بودند
که اے یعقوب انچه از من بتو رسیده است بمردم برسان و کار مولانا در خدمت خواجه علاء الدین علاء
سر انجام یافت ازان قبیل است که کاملے مریدے را که استعداد یک درجه از درجات ولایت
دارد بعد از حصول آن درجه آن مریدرا اجازت تعلیم طریقت دهد و آن مرید من وجه کامل است و من
وجه ناقص و همچنین است حال مریدے که استعداد دو درجه یا سه درجه از درجات ولایت دارد من وجه
کامل است و من وجه ناقص چه پیش از رسیدن بنهایة النهایة همه درجات از یک وجه کمال دارد
و از یک وجه نقص مع ذلک شیخ کامل او را بعد از حصول مرتبه استعدادی او اجازت تعلیم طریقت
میکند پس اجازت موقوف بر کمال مطلق نشد باید دانست که نقص هرچند منافی اجازت است

اما چون کامل مکمل ناقص را نائب خود مے سازد و دست او را دست خود میداند ضرر نقص تعدی نمے نماید و اللہ اعلم بحقائق الامور و نیز شیخ احمد فاروقی فرماید کہ مقام شیخی و دعوت خلق بحق جل علے بس مقام عالی است النبی فی قومہ کالنبی فی امتہ شنیدہ باشند۔ ہر بے سر و برگ را باین مرتبہ علیا چہ مناسبت است ؎ ہر گدائے مرد میدان کے شود ؛ پشۂ آخر سلیمان کے شود علم تفصیل احوال و مقامات و معرفت بحقیقت مشاہدات و تجلیات و حصول کشوف و الہامات و ظہور تعبیرات و واقعات از لوازم این مقام عالی است و بدو نہا خرط القتاد غایۃ ما فی الباب اکابر طریقت بعضے از مریدان خود را بملاحظہ بعضے از مصالح پیش از انکہ بمقام شیخی برسند نوعے از اجازت میدہند و نحوے از تجویز میفرمایند دران نوع تجویز بر شیخ مقتدا لازم است کہ آن مرید مجاز را امر باحتیاط درین کار فرماید و تاکید مواد غلط را و انماید و تکرار بر نقص آنہا اطلاع بخشد و بمبالغہ تمامی آنہا را ظاہر سازد و درین صورت اگر شیخ در اظہار حق مسامحہ نماید بداین باشد پوشیدہ نماند کہ این نوع اجازت کہ مجاز را بہرۂ از کمال نباشد از قبیل آن اجازت است کہ محدثین تمام اہل عصر خود را اجازت روایت مصنفات خویش میدہند و حال آنکہ در غالب اہالی عصر اہلیت تلمذ آن تصانیف نمیتوان یافت و درین ہر دو صورت این ہر دو قسم مجاز ظاہر و باطن را اخذ فیوض و برکات از خدمت کاملے مکمل واصل موصل چارہ نبود و ذلک ظاہر لا یستدعی فضل اشتغال بتوضیحہ پس در اجازت کمال اہلیت تربیت مشروط نباشد بلکہ ہر مقدار کہ کمال داشتہ باشد ہمان مقدار تربیت طالبان خواہد نمود و در خلافت نیابت و قائم مقامی مستخلف شرط است یعنی انچہ از شیخ مقتدا تواند شد از خلیفہ نیز تواند بوقوع آمد و نسبت خلیفہ بمستخلف از میان سائر اصحاب نسبت ایشان بحق باشد جل و علا از میان سائر مخلوقات ہمچنانکہ انسان مظہر جمعیت ذات اجمالاً و تفصیلاً شدہ بخلاف افلاک و عناصر و مولدات و مافوقہا و تحتہا کہ ہر کدام از انہا مظہر صفتے و حقیقتے و اسمے است از ان جمعیت و لہذا از حمل امانت مظہریۃ آن جمعیت ابا ورزیدند و انسان قبول آن نمود چنین خلیفہ باید کہ مظہر جمیع اوصاف کاملہ مستخلف بود اجمالاً و تفصیلاً بخلاف سائر اصحاب او کہ ہر کدام مظہر یکے از ان صفات صفیہ باشند انتہے۔

و حضرت ایشان در اسناد الشیخ میفرمایند کہ ادنے از شرائط اجازت استقامت بر شریعت است بعد از حصول بیعت صحیحہ و وصول بتصحیح عقیدہ بنہجے کہ تساہل و تکاسل در اتیان احکام شریعت و طریقت صورت نہ بندد و اصلاے آن تخلق باخلاق شیخ است مہما امکن و ہمین است مقصود از قول شیخ محی الدین ابن عربی در فص آدمی و من شرط الخلیفۃ ان یکون علے صورۃ المستخلف کاتب حروف گوید کہ این مسئلہ باعراض و طولے کہ دارد در مصنفات حضرت ایشان باحسن وجوہ مرقوم است

خرط بمعنی چوب تراشیدن و قتاد درختیست سخت و خاردار پس معنی این شد کہ شیخی بالشرائط مذکورہ گویا تراشیدن درخت خاردار است و آن متعذر است ۱۲ و از شرائط خلیفہ است اینکہ باشد بصورت مستخلف (یعنی خلیفہ کنندہ) ۱۲

من اراد الاطلاع فلیراجعها۔

فصل سوم دربیان معمول حضرت ایشان در اخذ بیعت و شرائط شیخی و اعطائے خرقہ و اجازت و خلافت و غیرہ آن

وہرگاہ کہ شخصے شریف بودے یا وضیع و فقیر بودے یا غنی درحضور حضرت ایشان اظہار طلب بیعت و ارادت میکردگاہے برائے امتحان صدق طلب و رفعت شان و جلالت مرتبہ شیخی و مقتدائی عذر عدم اہلیت خود ظاہر میفرمودند و تحریص و ترغیب برجوع مشائخ دیگر بجد تمام بعمل مے آوردند باین تقریر کہ درین ملک مشائخ بسیار با اعتبار و اقتدار اند بخدمت شان رجوع نمودن و استفاضہ و استفادہ از خدمات شان اولے و انسب است و فقیر اہلیت تحمل این بار عظیم ندارد کہ خود ہیچ است و کمتر از ہیچ و شیخی و مقتدائی را مصالح بسیار درکار اند علم منقح و عقل سلیم و کشف صحیح و ذوق صریح و شرف نسب و حسن ادب و کمال سیرت و جمال صورت و تحمل ظاہر و تحمل باطن و قوت ارشاد و ہدایت و دولت فقر و قناعت و جذب قلوب طالبان و تہذیب نفوس ناقصان ؎

نہ ہر کہ چہرہ برافروخت دلبری داند	نہ ہر کہ آئینہ سازد سکندری داند
نہ ہر کہ طرف کلہ کج نہاد و تند نشست	کلاہ داری و آئین سروری داند
ہزار نکتہ باریک تر ز مو اینجا است	نہ ہر کہ سر بتراشد قلندری داند

در آب دین خود غرقہ ام چہ چارہ کنم	کہ در محیط نہ ہر کس شناوری داند
غلام ہمت آن رند عافیت سوزم	کہ در گدا صفتے کیمیا گری داند

و پیشوائے و رہنمائے دردین شان و حال عرفا کامل است کہ جامع علوم شریعت و طریقت و محرز احوال حقیقت باشند و او شان را علم بکمالات نفوس انسانی و آفات و امراض آن علے وجہ الکمال حاصل باشد تا ازالہ مرض و حفظ صحت بارشاد و تکمیل ایشان متصور بود و مریدی درحقیقت آموختن علم دین است کہ بداند کہ از عقائد و اعمال و اوصاف چیست کہ مانع از قرب حق است و ازان اجتناب باید و کدام عمل و عقیدہ ہست کہ موجب قرب حق است و پیوستہ باکتساب آن مشتغل باشد تا ثمرات و نتائج ارادت و بیعت فائز شود قال قائلہم ؎

مریدی علم دین آموختن بود	چراغ دل بنور افروختن بود

و باعث برین ابا و امتناع محض تبری از جاہ و جہ شہار خمول و گمنامی و دوری از خود نمائی بودہ است ؎

کسے کو راست باحق آشنائی	نہ آید ہرگز از وے خود نمائی

چہ پر ظاہر است کہ آشنائی و قرب باحق و کمال معرفت ہمین فنا و نیستی خود است حضرت ایشان را ست

اُسے کیا فکر ہے نام و نشان کی	جو گم رہتا ہے فکر بے نشان مین

؎ کرامات تو گرد رخ نمائی است		تو فرعونی و این دعوئے خدائی است

و ہر کہ آشنا باحق شد البتہ از خود بیگانہ شد و باختیار خود اظہار کمالات خود قطعاً دلیل بیگانگی از حق است و موجب بُعد و ردّ کہ در اظہار کمال خود روی دل ہمہ بخلق است و بدترین امراض معنوی است ؎

ہیچ شود ارہ تو از دندان او ؛		رحم کم جو از دل سندان او
بیخ و شاخ این ریاست را اگر		باز گویم دفترے باید دگر ؛
ایمن آباد است این راہ نیاز		ترک نازش گیر و با آن رہ بساز
در کوے ما شکستہ دلے میخرند و بس		باز آ ز خود فروشی و زان سوی دیگر است

و گاہے وقت حضور و درخواست بیعت طالب را امر باستخارہ میفرمودند تا منع و اجازت واضح شود۔ و جائے بعد تفرس صحیح و کشف صریح یا ظہور صدق طلب بقرائن دیگر بلا توقف بتشریف قبول بیعت مشرف میفرمودند و در بیعت جملہ آداب و ارکان و شرائط کہ حضرات مشائخ سلاسل بر اختیار آن متفق و متوافق اند و در کتب و رسائل خود اجتماع آن امور را متمم با قرار دادہ اند مرعی و معمول مے داشتند چہ اختیار عزیمت و ترک رخصت در جملہ احیان و اعمال و اولویت عمل بالاحوط و المجمع علیہ در سائر احوال مقبول حضرت ایشان بودہ است و گاہے بمشاہدۂ حال پیران و مریدان زمانہ کہ جز حرص بر جمع مردم و طلب جاہ و شہرت در عوام و صرف اوقات در مناہی و تلعب و انہماک در حظوظ محرمہ و مکروہہ ملحوظ نظرشان نیست اعراض از مرید گرفتن با وجود اصرار بلیغ از طرف طالب ضروری میدانستند و اگر در ضمن آن تجنب و تبعد از خساستہ شرکار این منصب فخیم منظور باشد ہم دور نیست ؎

شریکم چون حسین آمد درین کار		خموشم بہتر از شہرت بہ بسیار

صاحب گلشن راز گوید ؎ چو خواہی قصۂ آخر زمان کرد — بہ چندی جا ز یمنی بیان کرد

شارح گوید یعنی چون حضرت خواجۂ کائنات علیہ الصلوات و التسلیمات قصۂ آخر زمان میفرمودند بتجدید محل از یمنی کہ جمال دجّال وش پیدا شوند و دعوی نبی کنند و اضلال خلق نمایند اظہار فرمودہ است ابو ہریرہ رضی اللہ تعالے عنہ روایت کند کہ رسول علیہ السلام فرمود لا تقوم الساعۃ حتی یبعث دجّالون کذابون و باز ہم از وے روایت مے نماید کہ بینما النبی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم یحدث جاء اعرابی و قال متی الساعۃ قال فاذا ضیّعت الامانۃ فانتظر الساعۃ قال کیف اضاعتہا قال اذا وسّد الامر الی غیر اہلہ فانتظر الساعۃ

؎ قیامت قائم نخواہد شد تا اینکہ فرستادہ شوند دجال بسیار دروغگو ۱۲

؎ روزے نبی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم نشستہ سخن میکرد کہ ناگاہ اعرابی آمدہ گفت کہ قیامت بکدام وقت خواہد شد فرمود کہ ہرگاہ ضائع خواہی کرد امانت را پس منتظر باش قیامت را اعرابی گفت چگونہ ضائع خواہد فرمود وقتیکہ اعتماد خواہی کرد برائے از غیر اہل آن پس منتظر شو قیامت را ۱۲

و در تعداد اشراط ساعت فرموده که وکان زعیم القوم ارذلهم و مانند اینها که همه دلالت
برکذابان و دجالان دعوے دارمے کنند بسیار هست ولیس الخبر کالمعاینة حالیاے هم
که تیشخه روزگار که خود را در صدد شیخی و مرید گرفتن میدارند از انجمله اند که هیچ اطلاع و وقوف بر احوال
فقر و فقرا و انبیا و اولیا ندارند و اگر بشنوند باور نمیکنند و شیخ و پیشوا گشته اند و خود را کامل و مرشد
مے شمارند و جماعتے که شقاوت ازلی ایشانرا مدبر و بدبخت گردانیده به تلبیسات آن تیشخه متصنعه
مرید و معتقد مے کردند - مولانا جلال الدین محمد رومی در حال این طائفه میفرمایند نظم

همچو این شیخان باطل و علم	که نیند آگه ز فقر از بیش و کم
لاف شیخی در جهان انداخته	خویشتن را بایزیدی ساخته
هم ز خود سالک شده واصل شده	محفلے واکرده در دعوے کده
حرف درویشان و نکته عارفان	بسته اند این بے حیایان بر زبان
احمقان سر در شده ستند و زبیم	عاقلان سرها کشیده در گلیم
پس حلیس الله گشت آن نیکبخت	که به پهلوے سعیدے برده رخت

انتهی و صحبت عوام و مخالطت و معاشرت با آنها را کاره مے بودند و سبب تشبث و تشتت میدانستند
قال قائلهم نظم

مباد ای هیچ با عامت سر و کار	که از فطرت شوی ناگه نگونسار
تلف کردی بهر زه نازنین عمر	نگوی در چه کار است اینچنین عمر
چو با عامه نشینی مسخ گردی	چه جاے مسخ یک ره فسخ گردی

یعنی مجالست و مصاحبت با عوام الناس اگر شود مسخ مے گردی یعنی از مرتبه انسانی بحکم الصحبة تؤثر
بمرتبه حیوانی تنزل مے نمائی بلکه از حیوانی بمرتبه نباتی و جمادی میرسی نظم ببین اکنون که کور و کرشان شد
علوم دین همه بر آسمان شد - یعنی بدیده اعتبار نظر کن که انچه از حضرت رسالت پناه صلے الله علیه
و آله وسلم منقول است چگونه وقوع یافت که کور و کر حافظ گلۂ گوسفند شده اند چه منصب شیخی و ارشاد
مانند چوپانے است که چنانچه شبان محافظت و رعایت گوسفندان مے نماید و از شر گرگان
و درندگان محفوظ میدارد شیخ نیز که فی نفس الامر رهنما و مرشد باشد مریدان با اخلاص را از اوصاف
و اخلاق حیوانی و سبعی نگاه میدارد چون آن شیخ خود کور است و دیده بینا ندارد نمے بیند که گوسفندان
نفوس مریدان گرگان و سباع اوصاف و اخلاق ذمیمه میدرند و مے کشند و گوش شنوا ندارد
که فریادشان بشنود و نعره فریاد برآرد که باندک و بسیار از چنگال شان خلاصی دهد و بحکم فرموده
حضرت رسالت پناه صلے الله علیه آله وسلم که ان من اشراط الساعة ان یرفع العلم

---

۱ و باشد پیشوای قوم کمینه ترین اوشان ۲ یعنی از نشانهای قیامت است که علم رفع شود و جهل ببار گردد

ویکنژ الجهل علوم دین که منشاء عدالت و انتظام بوده بر آسمان شد یعنی از زمین استعداد ظهور بر آسمان بطون مکنون گشت و عدل و انصاف انسانی برخاسته ظلم و جور و فسق و فجور استیلا نموده نظام عالم رو باختلال آورده ؎ فتاده سروری اکنون بجهال ٭ ازان گشتند مردم جمله بدحال اعاذنا الله تعالی من الجهل و الجهال و من سوء الحال و المآل و از وضع و طریقهٔ متشیخهٔ زمان که در اختلاط و موانست و کثرت مراودت باطوائف کسبیه بیباکیها دارند بعیت و ارادت آنها را ذریعه و وسیله جلب اموال و امتعه و جذب نفوس مردم اوباش گردانیده اند ابا ر تمام و امتناع کلی داشتند و مکروه و قبیح ترے پنداشتند و اگر کسے ازان جماعت بعد توبهٔ خالصه و انابت کامله ازان کسب شنیع و قطیع و بعد در آمدن در نکاح مردے مسلم و اختیار احتجاب و پرده نشینی آمده طلب ارادت و بیعت مے نمود بعد تسویف و تعلل البته به تشریف قبول بیعت مشرف میفرمودند شاه کلیم الله چشتی شاه جهان آبادی در مکتوبے از مکاتیب که بنام مولانا نظام الدین بلگرامی ثم الاورنگ آبادی ارقام فرموده اند مے نویسد که درهاے و هوے زنان نباید افتاد که اینها را هزنان دین اند ؎ در راه خدا که رهزنان اند ٭ آن را هزنان همین زنان اند۔ و قاضی محمد تقی قلندر که از اجلهٔ مشائخ این دیار اند هرگاه فقیرے را از فقراء خاندان خود یا غیر خاندان خود مائل باین وضع مذموم مے دیدند اهتمام بلیغ در زجر و منع او مرعی میداشتند و میفرمودند که النساء حبالة الشیطان قلندر هرچه گوید دین گوید ؎ زینها را ز قرین بدز نهار ٭ وقنا ربنا عذاب النار شیخ رکن الدین علاؤ الدوله سمنانی که از اجلهٔ علماء صوفیه اند مے نگارند که بزرگان دین و روندگان راه یقین باتفاق گفته اند از معرفت حق برخورداری کسے یابد که طیب لقمه و صدق لهجه شعار و دثار خود سازد چون این هر دو مفقود باشد از طامات و ترهات چه مقصود انتهے و شک نیست که منشاء کثرت اختلاط و ایتلاف با اموال و انفس این مردم که کسب ایشان برزبان صاحب شریعت حرام و خبث باشد محض بواعث نفسانی و دواعی شهوانی است ثمره و تمتع انتفاع باین جنس اموال که ناشی از دنائت و پست فطرتی است سوائے ظلمت باطن و انطفاء نور ایمانی نیست و با علوے منزلت و سموے مرتبه شیخی و مقتدائے که اینجا محض طهارت و نظافت و شرافت و نظافت باید تضاد کلی دارد ازین است که در منهمکین این خلوظ از وقاحت و ردائت و رزالت و از نتائج و ثمرات آن هرچه هست خود ظاهر است هرچه دیده و شنیده میشود از غایت ظهور محتاج اظهار نیست

فرد مصلحت نیست که از پرده برون افتد راز ٭ ورنه در محفل رندان خبرے نیست که نیست

برائے توضیح این مسئلهٔ تحقیقی بس نفیس از کلام قدوة المحققین شاه عبد العزیز محدث دهلوی آورده مے شود تا بیخبران را تنبیه و مرده دلان را ایقاظ باشد۔

؎ پناه دهد ما را الله تعالی از نادانی و مردان جاهل و بدی حال و انجام ۱۲ بیداری

فرق درمیان نجاست و طہارت

قال رحمہم اللہ تعالٰی وتحقیق المقام ان النجاسۃ المعتبرۃ فی الشرع علی طبقات شتی ولکل طبقۃ حکم خاص بہا فالطبقۃ الاولی النجاسۃ الجسمیۃ وینقسم الی ثلثۃ اقسام لانہا اما ان تدرک بالوہم فقط ولا یساعدہا فی ادراکہا العقل بل یکذبہ ویخالفہ مثل المخاط والبزاق والاولی المعدۃ للبول والبراز قبل ان یتلطخ بہما وبعد تطہیرہا بالغسل فہذا القسم یسمی بالمتقذرات فلا یسمی بالنجاسات والمجتنب عنہا متنظف لا متطہر وہذا ہو الفرق بین التنظیف والتطہیر وقد اعتبرہا الشرع فی کنس المساجد ومواضع الصلوٰۃ فاوعد علی البزاق فی المسجد ونہی عن الصلوٰۃ فی معاطن الابل والحمام وغیر ذلک واما ان تدرک بالوہم والعقل معًا وہی النجاسات الحقیقیۃ کالبول والبراز والدم المسفوح وفضلات الحیوانات وغیر ذلک واعتبرہا الشرع ایضا فاوجب غسلہا عند ارادۃ الصلوٰۃ وحرم تلویث البدن والثیاب بہا بلا ضرورۃ ملجئۃ واما ان تدرک بالعقل فقط ولا یساعدہا الوہم فی ادراکہا وہذا القسم علی ضروب مختلفۃ فمنہ ما یدرکہ العقل بعد التنویر بنور الشرع وہی النجاسات الحکمیۃ کالحدث والجنابۃ والحیض والنفاس فان نجاسۃ البدن کلہ بخروج الحدث او المنی او دم

علمای رحمہم اللہ تعالٰی گفتہ اند کہ تحقیق مقام آنست کہ نجاستے کہ در شرع معتبر است بر طبقات مختلف است و بر ہر طبقہ حکم خاص است پس طبقہ اولے نجاست جسمیہ است و آن منقسم است بر سہ قسم چہ کہ آن نجاست از دو حال خالی نیست یا ادراک کردہ شود بوہم صرف و عقل موافقت آن نکند بلکہ تکذیب وے کند و مخالفت وے سازد مثل آب بینی و لعاب دہن و ظرفیکہ کہ برائے بول و براز باشند قبل اینکہ آلودہ شوند بہ او و بعد پاک کردن وے بغسل پس این قسم را متقذرات گویند نہ نجاسات و پرہیز کنندہ ویرا متنظف خوانند نہ متطہر و ہمین فرق است میان تنظیف و تطہیر و معتبر داشتہ ویرا شرع در صفائی مسجد و مقامات نماز پس شرع وعید کردہ بر بزاق کہ در مسجد واقع شود و نہی کرد از نماز در جائے قیام شتران و حمام و غیر آن و یا ادراک کردہ شود بوہم و عقل ہر دو و آن نجاسات حقیقیہ است مثل بول و براز و دم مسفوح و پس خوردۂ جانوران و غیر آن و شرع آن را ہم معتبر کردہ و واجب کرد غسل ویرا وقت ارادہ نماز و حرام کرد آلودگی بدن و جامہ را بوے بلا ضرورت مجبور کنندہ و یا اینکہ ادراک کردہ شود بہ عقل صرف و وہم موافقت وے نسازد و را و ادراک این قسم بر اقسام مختلفہ است بعضے از وے چنین است کہ عقل ادراک کند بعد منور بنور شرع گشتن و آن نجاسات حکمیہ است مثل حدث و جنابت و حیض و نفاس پس آنکہ نجاست بدن ہمہ بوجہ خارج شدن حدث و منی و خون حیض

الحیض والنفاس مما لا یدرکه الوهم لکن
العقل بعد ما تنور بنور الشرع یدرک ذلک
کالوجدانیات ویتاذی بها کما یتاذی
من النجاسات الحقیقیة بل اشد ومنه
ما لا یدرکه العقل الا بعد مخالطة الملائکة
ومصاحبتهم کنجاسة الکذب والغیبة
والنمیمة وبعض الاخلاق الفاسدة الکامنة
فی جوهر النفس وقد ورد فی الحدیث الصحیح انه
اذا کذب العبد تباعد عنه الملک میلا
من نتن ما جاء به وکنجاسات الخمر والمسکرات
المطینة ونجاسة دراهم الربوا ونجاسة الزنا
والزانی وهذا القسم بالحقیقه من الطبقة
الثانیة اعنی النجاسة الروحانیه لکن
لما اثرت فی الاعمال والاخلاق التی یراد
بالابدان ظهر اثره فی البدن عند التعمق
والمصاحبة بالملائکة ولذلک اجتنب
رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم
عن اکل الثوم الذی فیه البقولات وقال
لصاحبه کل فانی اناجی من لا تناجی والطبقة
الثالثة النجاسة الروحیة التی لا یظهر اثرها
علی البدن بوجه ما وهی نجاسة اعتقاد
الباطل واشد انواعه الشرک فهذه النجاسة
لا یدرکها العقل بوجه من الوجوه ولما
اختلفت طبقات النجاسة کان لکل منها
حکم خاص بها فاما الطبقة الاولی فوجب
علی الخاص والعام الاجتناب عنها
فی کل المواضع فی کل الاوقات الا عند الضرورة

ونفاس می باشد و وهم ادراکش نمیکند لیکن
عقل بعد منور گشتن خود بنور شرع ادراکش میکند مثل
وجدانیات وایذا می یابد بوے چنانکه اذیت می یابد
از نجاسات حقیقیه بلکه سخت تر از وے وبعضے ازوے
چنین است که عقل ادراکش نمی سازد تا وقتیکه مصاحبت
ملائکه نصیب وے نگردد و مثل نجاست دروغ وغیبت
وسخن چینی وبعض اخلاق فاسده که در جوهر نفس
پوشیده اند ودر حدیث صحیح وارد شده است
که هرگاه بنده دروغ میگوید دور میشود ازوے
فرشته مقدار یک میل بوجه بدبوکه ازوے می آید
ومثل نجاستهائے شراب ومسکرات گل آلود ونجاست
درهمهائے سود ونجاست زانیه ها وزانیان
واین قسم در اصل از طبقه ثانیه یعنی نجاست روحانیه
است لیکن هرگاه که اثر کرد در اعمال واخلاقیکه
که در ابدان داخل اند اثرش در بدن نیز ظاهر گشت
وقت غور کردن ومصاحبت بملائکه واز نیوجه رسول الله
صلے الله علیه وآله وسلم پرهیز کرده از خوردن تیک
که دران ترهٔ وسبزیها میشد وفرمود یا یارخود که
بخور پس من مناجات میکنم کسے را که تو مناجات نمیکنی
آنرا وطبقهٔ سوم نجاست روحیه است که اثرش
بر بدن بهیچ وجه ظاهر نمیشود وآن نجاست عقائد
باطله است وسخت ترین اقسام وے شرک است
واین نجاست را عقل از هیچ وجه ادراک نمیسازد وهرگاه
که طبقات نجاست مختلف شدند برائے هریکے ازان
حکمے خاص گشت پس طبقهٔ اولی واجب است بر خاص وعام
پرهیز ازان در کل مقامات وکل اوقات
بجز وقت ضرورت مثل کسیکه وے را

کصاحب الرعاف الدائم ومن فی معناہ واما الطبقۃ الثانیۃ فوجب الاجتناب عنہا للخواص الاذکیاء ذوی الشرف منہم کحرمۃ مال الصدقۃ علی بنی ہاشم دون غیرہم ومخالطۃ الفساق فی حال الصوم والغیبۃ والکذب ایضاً فی تلک الحال وفی حال الطہارۃ واما الطبقۃ الثالثۃ فلم یجب الاجتناب عنہا علی احد وانما ظہر اثرہا فی المسجد الحرام الذی ہو قبلۃ الصلوٰۃ والموضع المختص باللہ تعالٰی وقد قاس مالک رحمہ اللہ سائر المساجد علی المسجد الحرام فی ہذا الباب فمنع من ادخال المشرک فیہا ایضاً لکن الجمہور فرقوا بین سائر المساجد والمسجد الحرام لان سائر المساجد کالخلیفۃ والظل لہ وہو الاصل فی کونہ قبلۃ مختصۃ باللہ تعالٰی فلہ مرتبۃ لیست لغیرہ من المساجد انتہٰی۔

دائمی عارضہ خون از بینی آمدن باشد یا آنکہ مثل وے باشد ولیکن طبقہ ثانیہ واجب است پرہیز ازان برائے پارسایان خاص کہ بزرگ باشند مثل حرام بودن مال زکوٰۃ بر بنی ہاشم نہ غیرشان وملاقات فاسقان بحالت روزہ ودران حالت غیبت کردن ودروغ گفتن ونیز ارتکاب ہمین امور در حالت طہارت ولیکن طبقہ سوم واجب نیست پرہیز از وے بر کسے والبتہ ظاہر گشت اثر وے در مسجد حرام کہ آن قبلہ نمازات ومقام مختصہ بخدائے تعالٰی وامام مالک رح جملہ مساجد را بر مسجد حرام درین باب قیاس کردہ اند ومنع کردہ انداز داخل شدن مشرک در وے مگر جمہور فرق کردہ اند میان جملہ مساجد ومسجد حرام چرا کہ مساجد دیگر مثل نائب اند وسایہ وے ومسجد حرام بوجہ قبلہ بودن مخصوص بخدا بودن اصل است پس مرتبہ کہ ویراست دیگر مساجد را نیست انتہٰی۔

بنا بر انیست کہ شیوخ طریقہ از اخذ اموال صدقہ زکوٰۃ باشد یا غیر زکوٰۃ احتراز میدارند سواء کانوا ہاشمیین او غیرہم لانہما من اوساخ الناس وعلی الشیخ ان یکون متطہرا متنظفا لا ممتدنسا متسخا

من آن نگین سلیمان بہیچ نستانم	کہ گاہ گاہ بر و دست اہرمن باشد

مصیبت عظمٰی انیست کہ اخلاف واتباع در اشاعت واذاعت طریقہ ذمیمہ اسلاف خود از اسلاف چالاکتر آمدہ اند

بہ نیم بیضہ چو سلطان ستم روا دارد	زنند لشکر یأجوج را ہزار مرغ بسیخ

مصداق حال بد مآل اسلاف واخلاف است مولانا روم علیہ الرحمۃ میفرماید ؎

ہر کہ او بنہاد ناخوش سنتے	سوے او نفرین رود ہر ساعتے
نیکوان رفتند سنتہا بماند	وز لئیمان ظلم ولعنتہا بماند

واز مقررات دینیہ ہست کہ کسیکہ گناہ کند وسبب گناہ کردن دیگرے ہم شود ہم بحسب فعل وہم بحسب نسبت حامل آن مے شود لہذا در حدیث شریف وارد است کہ کسیکہ سنتے نیک درمیان آرد

اجر آن سنت و اجر کسیکه بآن سنت عمل کند اجرا ازکند بے آنکه از اجران دیگران چیزے کم شود
وکسیکه سنتے بد پدید نماید بروے است وزر او وزر کسیکه بآن عمل کند بے آنکه از گناهان آن عاملان
چیزے کم شود فقط صاحب مشکوه شریف مے آرد

عن اسامة بن زید قال قال رسول الله صلے الله علیه وآله وسلم ما ترکت بعدی فتنة اضر علی الرجال من النساء وعن ابی سعید الخدری قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم الدنیا حلوة خضرة وان الله مستخلفکم فیها فینظر کیف تعملون فاتقوا الدنیا واتقوا النساء فان اول فتنة بنی اسرائیل کانت فی النساء رواه مسلم وعن جابر قال قال رسول الله صلے الله علیه وآله لا لا یبیتن رجل عند امرأة ثیب الا ان یکون ناکحا او ذا محرم رواه مسلم وعن عقبة بن عامر قال قال رسول الله صلے الله علیه وآله وسلم ایاکم والدخول علی النساء فقال رجل ارایت الحمو قال الحمو الموت متفق علیه وعن جریر بن عبد الله قال سألت رسول الله صلے الله علیه وآله وسلم عن نظر الفجاة فامرنی ان اصرف بصری رواه مسلم وعن عمر عن النبی صلے الله علیه وآله وسلم قال لا یخلون رجل بامرأة الا ان یکون ثالثهما الشیطان رواه الترمذی خاتمة الحفاظ شیخ جلال الدین سیوطی در جامع صغیر آورده عن ابن عباس اتقوا الدنیا واتقوا النساء فان ابلیس طلائع رصاده وما هو بشیء من فخوخة باوثق

مروی است از اسامه بن زید رضی که گفت فرمود رسول الله صلے الله علیه وآله وسلم نگذاشتم بعد خود فتنه ضرر رسانیده تر بر مردمان از زنان واز ابی سعید خدری رضی مروی است که گفت فرمود رسول الله صلے الله علیه وآله وسلم دنیا شیرین وسبز است (یعنی در نظر خوش مے آید) والله تعالے شما را خلیفه کننده است دران پس مے بیند که چگونه عمل میکنید بترسید از دنیا و زنان که بتحقیق اول فتنه در بنی اسرائیل بوجه زن بود روایت کرد این را مسلم واز جابر رضی مرویست که گفت فرمود رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم خبردار شب باش نشود مردے باز نے ثیبه یعنی گذشته مگر آنکه شوهرے باشد یا محرم روایت کرد این را مسلم واز عقبه رضی بن عامر مرویست که گفت فرمود رسول الله صلی الله علیه وآله دور دارید خود را از داخل شدن بر زنان مردے گفت آیا دیدے یا رسول الله حمو را فرمود که حموموت است (حمو یعنی عزیز زن از جانب شوهر مثل برادر شوهر) یعنی از وے بهم خلوت مناسبت است احتیاط باید کرد این حدیث متفق علیه بخاری ومسلم است واز جریر رضی بن عبد الله مرویست که گفت پرسیدم رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم که از نظر ناگهانی اُفتادن پس حکم کرد مرا که باز گردانیم از وے بینائی خود را روایت کرد این حدیث را مسلم واز عمر رضی مرویست از رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم فرمود که خلوت نمیکند مردے با زنے مگر آنکه سویم کس از ایشان شیطان میباشد این را ترمذی روایت کرده است واز ابن عباس رضی مرویست دور دارید خود را از دنیا و زنان پس بتحقیق ابلیس بسیار آزموده کار و نظر دارنده است او نیست چیزے از دام مضبوط تر

لصیدہ فی الاتقیاء من النساء — برائے شکار وے در متقیان پیشتر از عورت

وشیخ عبد الرؤف مناوی در شرح این حدیث نقل میکند

قال ابو حمزة الخراسانی النظر رسول البلایا وسهام المنایا وقال بعض الحکماء من غلبت هواه عقله افتضح ومن غض طرفه استراح وقال بعضهم لا شئ اشد من ترک الشهوة تحریك الساکن ایسر من تسکین المتحرك وقال ابن الحاج قال صاحب الانوار احذروا الاغتراء بالنساء وان کن نساءً عبادًا فانهن توکن الی کل بلیة ولا یستوحشن من کل فتنة وقال بعض العارفین ما ایسر الشیطان من انسان قط الا اتاه من قبل النساء لان حبس النفس یمکن لاهل الکمال الا عنهن لانهن من ذوات الرجال وشقائقهم ولسن غیرا یمکن التباعد والتحرز عنه هو الذی خلقکم من نفس واحدة وخلق منها زوجها فاتباع هوی النفس فیه آیة تکذیب الرحمن وعلامة الاسترسال مع الشیطان وتصدیقه فیما یرتبه من البهتان ولذا تری الکامل الحازم منقادا مسترسل الزمام لتلك الناقصات عقلا ودینا وقصورا تحت حکمهن فعلی من ابتلی بالمیل الیهن فصارعه الشیطان فاذا غلبت باعث شهوة الوقاع المحرم بحیث لو یملك منها فرجا اوهلکه ولم یملك طرفا اوهلکه ولم یملك قلبه ان ینظر الی مادة قوة الشهوة من الاطعمة فقللها

ابو حمزہ خراسانی گوید کہ نظر قاصد بلیات است وشتابندۂ آرزوہا بعضے حکما گفتہ اند کسیکہ ہوائے نفسانی وے بر عقل وے غالب باشد فضیحت شود وکسیکہ بندکند چشم خود را آرام یابد وبعضے گویند چیزے سخت تر از ترک شہوت نیست حرکت دادن ساکن آسان است از ساکن کردن متحرک وابن الحاج گوید کہ صاحب انوار گفتہ کہ پرہیز کنید از فریفتگی بہ زنان اگرچہ آنہا عابدہ باشند چہ کہ آنہا میل میکنند بسوے ہر بلا ونہ از فتنہ وحشت میکنند وبعضے عارفین گفتہ کہ شیطان از انسان عاجز نمیشود بلکہ مے آید وے را بذریعۂ زنان چرا کہ باز داشتن نفس کاملین را ممکن است مگر از زنان ممکن نیست چہ کہ آنہا از ذاتہاے مردمان اند وکشادگیہاے شان غیر نیستند کہ از آنہا پرہیز وبعید ماندن ممکن باشد چنانکہ از آیۂ کریمہ معلوم میگردد کہ وآن کسے است کہ پیدا کرد شما را از نفس واحدہ وپیدا کرد از وے زن وے را پس پیروی کردن ہوائے نفس دران علامت تکذیب رحمن است وعلامت خوگر شدن با شیطان وتصدیق وے در انکہ وے ترتیب مید ہد از بہتان از ینوجہ کامل محتاط را مطیع وگذارندۂ عنان طبائع آن ناقصات عقل ودین وقصور خواہی دید ومحکوم شان خواہی یافت پس کسیکہ در خود میل بطرف شان نیابد بداند کہ وے را شیطان بر زمین انگند لہذا ہرگاہ کہ باعث شہوۃ جماع حرام بروے غالب شود باین طور کہ مالک فرج خود نباشد یا نیست گرداند آنرا (یعنی آن باعث را) ومالک چشم خود نباشد یا ملاک کند آنرا ومالک قلب خود نباشد بہ بیند بسوی مادۂ قوت شہوت کہ

الما ینفا و تحسم محرك الغضب و هو النظر ففی خبر احد النظر الی محاسن المرأة سهم من سهام ابلیس و هذا السهم یسدده ابلیس نحو القلب و لا طریق لرده الا الغض و الانحراف من جهة الرمی فانه انما یرمی هذا السهم عن قوس الصورة فاذا لم تقف فی طریقها اخطاك السهم و ان تصب قلبك عرضا اصابك و ان تسلی النفس بالمباح المعرض عن الحرام	و ویرا کم کند در مقدار و کیفیت و قطع کند محرک غضب را که نظر است که در حدیث مروی امام احمد است که نگاه کردن بسوے خوبیہا از آن تیرے است از تیرہائے ابلیس و این تیر را ابلیس راست میکند جانب قلب و راہ نیست برای رد وے سوا چشم بند کردن و از جہت آمد تیر منحرف گشتن چہ کہ شیطان تیر اندازی میکند بکمان صورت پس ہرگاہ کہ در راہ وے توقف نخواہد کرد نشانہ خطا خواہد کرد (یعنی عذاب و ثواب بروے مرتب نخواہد شد) و اگر برسید قلب ترا عارضی پس برسید ترا اگرچہ نفس را تسلی دہی بذریعہ امر مباح کہ تسلی دہندہ است از حرام

اما استخلاف و اعطاء خرقہ خلافت پس عمل حضرت ایشان درین باب امعان نظر در حال طالب و ترک استعجال بودہ است و میفرمودند کہ برائے این منصب فخیم و مرتبہ عظیم چند امور ضروری است صحت عقیدہ و تکمیل علم و اصلاح عمل بر ضوابط شرع و طریقت و دوام ریاضت با جد و جہد در اوراد و اذکار و اشغال و تہذیب ظاہر و باطن و عدم انہماک در حظوظ و لذات مباحہ و قناعت بر قدر ضروری در ملابس و مطاعم و مساکن و مصاحبت طویلہ در خدمت شیخ جامع الشرائط و انقطاع از موانع صوری و معنوی و علمی ہمت و ترک التفات بزخارف دنیویہ و اجتناب از صحبت عوام (عوام کردن ۱۲) بسیار سفر باید تا پختہ شود خامے شاہ کلیم اللہ چشتی نقشبندی مولانا نظام الدین رضی اللہ عنہما را (ارقام میفرماید ۱۲) کہ امر خلافت را آسان ندانند کسیکہ فاضل یا طالب علم باشد برائے او البتہ بنویسند و اگر عاری باشد و حال عالی دارد و در ریاضت شاق باو ہم جائز است و عاری محض را نہ ان امر الخلافۃ

لہ شان و عند اعطاء ها للجهل لیستهان فعلیکم ان یتعمقوا فی هذا الامر فان الخلیفة بمثل المستخلف و الناس یقیسون حال المستخلف من حال الخلیفة انتهی

و ملا اکرم صوفی چشتی نقشبندی در مناہج آوردہ کہ بعضے از محققین این قوم گفتہ اند کہ اصل در خلافت این است کہ مرید و قتیکہ بتزکیہ و تصفیہ رفع حجب موہومہ کردہ و مدارج کمال طے نمودہ اہلیت تکمیل دیگران پیدا کند و فانی بفنا تام شود عند اللہ مستحق خلافت میگردد و پیش از وصول بمقام مذکور اگر بزور خلافت دہند خلیفہ نشود و نیز مے نویسد کہ در خلیفہ دو جہت میباشد جہت ولایت و تصرف کہ جہت باطن است و باین جہت نائب و خلیفہ حق است تعالے شانہ و جہت متابعت و ارشاد کہ جہت ظاہر است و باین جہت خلیفہ حضرت سید کائنات صلے اللہ علیہ و آلہ وسلم پس جہتین مذکورتین از ارکان و دعائم خلافت اند چہ جہت ولایت جہت فنا

لہ بتحقیق پیوستہ کہ امر خلافت شانے است ہنگام عطا کردن وے بجا بلان خلطی بلکہ دین است پس شما لازم است کہ درین امر خوض عمیق کنید چہ خلیفہ مثل خلیفہ کنندہ است و مردمان قیاس میکنند حال خلیفہ گیرندہ را از حال خلیفہ انتہی ۱۲

فی اللہ است وجہت متابعت جہت بقا باللہ و خلافت بدونِ حصول صفت فنا و بقا صورت نمی بندد
و گروہے گویند کہ چون شیخ باعطاء خلافت بیکے از مریدان مامور شود از حق تعالے شانہ یا حضرت
صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم یا از جانب شیخ خود بر او لازم است کہ آن مرید را خلافت دہد و قومے برآنند
کہ چون پیر در مرید معاملہ نیکو بیند جائز است کہ او را خلافت دہد انتہے و شاہ محمد یحیی الہ آبادی گوید کہ
حال خلافت مشائخ اینست کہ چون شیخ کامل مکمل واصل موصل یکے از اصحاب خود را در رتبہ خویش
بینند او را بخلافت خود میگیرند و اکثرے باجازت اکتفا نمایند و غالبًا این قسم کسیکہ شائستگی
خلافت در و بود متعدد نے باشد حضرتِ ایشان یعنی شیخ محمد افضل الہ آبادی میفرمودند کہ سخن اکابر
طریقت است قدس اللہ ارواحہم کہ آسمان را یک آفتاب و پیر را یک مرید و اُستاد را یک شاگرد
یعنی چنانکہ در آسمان ستارہا بسیار اند اما آفتاب یکے بیش نیست ہمچنان پیر و استاد در امر بلد
و شاگردان بسیارے باشند اما آنکہ حامل اسرار و انوار پیر و اُستاد تواند شد و مرتبہ او را احراز
تواند نمود و اطلاق خلیفہ و قائم مقام بر او واقع شود از یکے بیش نے باشد انتہے میر عبد الواحد بلگرامی
کہ سہروردی چشتی اند در سنابل خود میگویند کہ امروز پیران و مریدان و خلافت بخشان و خلافت
پوشان بسیار پیدا شدند کہ از شکایت حال ایشان دفترہا سیاہ شود و آن خود حال مادبران
است ؎ ناسزائے کہ خرقہ در برکرد ۔ جامۂ کعبہ را بجل خر کرد ۔ و بہمین معنی شیخ فرید دو دوہرہ فرمودہ
کہ صحیح معنی آن بزبان پارسی این باشد قطعۂ مؤلف راست ؎

نادان تر است مرد کلہ گیر بے خرد	مرد کلاہ دہ بہ یقین سخت بے حیا
موشے کہ خود بخانہ نگنجد ز تنگیش	بندد بخویش بار گران در مضیق جا
؎ اے سر تراش دل تبر اش از ہوا نفس	کز سر تراشیت نبود راہ دین حصول
چندین ہزار میش تراشیدہ ہر طرف	ز ینہا یکے بدرگہ موسے نشد قبول

این ہر دو دوہرہ بروجہ انتباہ است از غفلت مریدان را و گذشتن از عطلت پیران را انتہے ۔
خاتمہ این مبحث بر حکایتے کردہ میشود کہ در نفحات جامی نقشبندی و لطائف اشرفیہ چشتیان مذکور
است اینجا عبارت لطائف اشرفیہ کہ نزد مشائخ چشت اہل بہشت بمزید اعتبار و اعتماد شہرت
دارد نقل کردن کافیست میفرمودند یعنی سلطان اشرف جہانگیر روّح اللہ روحہ کہ در ہنگامیکہ
شیخ الاسلام شیخ احمد جام زندہ فیل بجانب مزارات متبرکہ چشت صانہا اللہ عن الآفات متوجہ
شدہ بودند از ان طرف حضرت خواجہ مودود چشتی قدس اللہ سرہ با اصحاب کثیرہ برآمدند در اثنائے راہ
التقا افتاد و در یکدیگر اندکے تعرض بنیاد شدہ بود بعد از رفع کدورت خواطر ہمگر شیخ الاسلام
حضرت خواجہ مودود چشتی قدس اللہ سرہ را فرمودند کہ دو خدمتگار نگاہدارند و سہ روز توقف کنند

چنانچہ خواجہ را فرمودہ بودند حضرت خواجہ چنان کردند و پیش شیخ الاسلام آمدہ گفتند کہ چنانچہ گفتہ بودید آنچنان کردیم دیگر چہ مے فرمایند تا چنان کنیم شیخ الاسلام فرمودند کہ اول مصلا برطاق نہ و ہر دو علم بخوان کہ زاہد بے علم مسخرۂ شیطان باشد و متعبد بے فقہ ہمچو خر خرِ آسیا بے تحسین بود گفت قبول کردیم دیگر چہ میفرمایند فرمود چون از تحصیل علم فارغ شوی احیاء خاندان و انشاء (آغاز کردن ۱۲) دودمان خود کن کہ آبا و اجداد تو بزرگ بودہ اند و صاحب کرامات و جامع مقامات خواجہ مودود گفت چون مرا بہ احیاء خاندان میفرمایند ہم بر وجہ تبرک و تیمن مرا اجلاس فرمایند شیخ الاسلام گفت پیشتر آئی پیشتر آمد و دست وے بگرفت و بر کنار چار بالش خود بنشاندند و سہ بار فرمود بشرط علم پس سہ روز در خدمت شیخ الاسلام بود و فوائد بسیار گرفتند و نوازش بیشمار یافتند و باز گشتند و بعد ازان باندک فرصتے بجہت تحصیل علم بجانب بخارا و بلخ تشریف بردند و مدت چہار سال بقدر وسع و امکان دران باب اجتہاد نمودند و دران دیار ہر جا ازان حضرت آیات غریبہ و کرامات عجیبہ کہ بتفصیل آن بتطویل منجر میشود ظاہر شد بعد ازان بدیار خویش مراجعت فرمودند و بہ تربیت مریدان و مستفیدان مشغول شدند انتہے و ہر کہ طلب خلافت یا خرقہ درویشی میکرد در حضرت ایشان بعرض قبول نمیرسید و بے طلب و بدون اظہار استحقاق البتہ اعطاء خلافت و خرقہ جائز میدانستند صاحب مشکوٰۃ در کتاب الامارۃ والقضاء مے آرد عن عبد الرحمن بن سمرۃ قال قال لی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لا تسأل الامارۃ فانک ان اعطیتہا عن مسئلۃ وکلت الیہا وان اعطیتہا عن غیر مسئلۃ اعنت علیہا متفق علیہ یعنی کہ امارت ظاہر و کذا خلافت باطن امر عظیم و شاق است کہ قیام نمیتوان نمود بآن مگر باعانت الٰہی تعالے و عند الطلب طالب را نفس وے مے سپارند بحول و قوت او مے گذارند و بلا سوال و طلب یاری دادہ مے شود بران یعنی لطف الٰہی یاری میدہد و مدد میکند و توفیق مے بخشد بر اتمام و اکمال حقوق آن واللہ اعلم

فصل چہارم در بیان مسنونیت بیعت و وجوب آن از احادیث حضرت علیہ الصلوٰۃ والتحیۃ

قال القشاشی فی کتاب السمط المجید فی شان البیعۃ والذکر وتلقینہ وسلاسل اہل التوحید قال اللہ جل ثناءہ وتقدست اسماءہ یا ایہا الذین آمنوا اتقوا اللہ وابتغوا الیہ الوسیلۃ وجاہدوا فی سبیلہ لعلکم تفلحون قال الامام الجامع بین

قشاشی در کتاب سمط المجید فی شان البیعۃ والذکر و تلقینہ و سلاسل اہل التوحید گفتہ است کہ فرمودہ خدائے تعالے جل جلالہ ای مومنان بترسید از خدا و طلب کنید بسوے وے وسیلہ و جہاد کنید در راہ او تا رستگار شوید گفت امام جامع

المعقول والمنقول الصالح المتعبد الزاهد
القاضی ناصر الدین ابو الخیر عبد الله بن
عمر البیضاوی رحمه الله تعالی فی اوائل
سورة البقرة والمتقی اسم فاعل من قولهم
وقاه یقی والوقایة فرط الصیانة وهو فی
عرف الشرع اسم لمن یقی نفسه عما یضره
فی الآخرة وله ثلاث مراتب الاولی التوقی
عن العذاب المخلد بالتبری عن الشرک
وعلیه قوله تعالی والزمهم کلمة التقوی
والثانیة التجنب عن کل ما یوثم من فعل
او ترک حتی الصغائر عند قوم وهو المتعارف
باسم التقوی فی الشرع وهو المعنی بقوله
تعالی ولو ان اهل القری آمنوا واتقوا
والثالثة ان ینزه عما یشغل سره عن الحق
ویتبتل الیه بشراشره وهو التقوی الحقیقی
المطلوب بقوله اتقوا الله حق تقاته وقد شرحه
قوله تعالی هدی للمتقین علی الاوجه الثلثة
انتهی وحیث ان الخطاب فی الآیة السابقة
الذین آمنوا فالمراد ما بعد المرتبة الاولی
والظاهر انها الثانیة بناء علی ان الثالثة
مما یترتب علی قوله وجاهدوا بعد قوله وابتغوا
الیه الوسیلة وذلک ان المرتبة الثالثة
لا تتیسر لطالبها الا بالجهاد فی سبیل الله
مع الاعداء الباطنة والظاهرة علی میزان خاص
ولا یهتدی الیه علی وجه الکمال والاستیفاء
الا العلماء الذین هم ورثة الانبیاء علما
وحالا قال الله تعالی قل هذه سبیلی ادعو

معقول ومنقول صالح عابد زاهد قاضی
ناصر الدین ابو الخیر عبد الله بن عمر
بیضاوی رحمة الله علیه در اوائل سورهٔ
بقر که متقی اسم فاعل است از قول علما
وقاه یقی و وقایة بمعنی زیادتی حفاظت است
و در عرف شرع اسم است برای کسیکه نفس خود را
نگاهدارد از اشیائیکه وی را ضرر رساند در آخرت و وی را
سه مرتبه اند اول خود را نگاهداشتن از عذاب دائمی بسبب بیزاری
از شرک و براین است قول وی تعالی والزمهم کلمة التقوی
یعنی لازم گردانید او شان را کلمهٔ تقوی و دوم پرهیز کردن از کل انچه
معصیت باشد از کردن یا نکردن تا اینکه گناهان صغیره هم نزد
قومے و همین مشهور است باسم تقوی در شرع و همین مراد است
بقول وی تعالی شانه ولو ان اهل القری آمنوا واتقوا یعنی و اگر
اهل دیه ایمان آورده ترسے و پرهیزگاری کردندی و سوم خود را
پاک کردن است ازان چیز که از حق باز دارد بلکه تمامتر
خود را از هر چیز منقطع گردانیده بسوی حق گذارد و همین است
تقوای حقیقی که مطلوب است از قول وی تعالی شانه که اتقوا الله حق تقاته یعنی
بترسید از خدا حق ترسیدن ازوی و تفسیر کرده شده است قول وی تعالی شانه
هدی للمتقین بر همین سه وجه و ازینجا است خطاب در آیت سابقه الذین
آمنوا پس مراد اینجا آنست که بعد مرتبهٔ اولی است و ظاهر اینست
که مراد مرتبهٔ دوم است ازینوجه که مرتبهٔ سوم آنست که مرتب است
بر قول وی تعالی شانه وجاهدوا بعد قول سابق یعنی وابتغوا الیه
الوسیلة و دشمن نیست که مرتبهٔ سوم گرفتن طالب را آسان نیست
تا وقتیکه در راه خدا با دشمنان ظاهری و باطنی جهاد نکند بر قاعدهٔ خاص
و نه راه یافتن بسوی وی بر وجه کامل و تام مگر علما که وارث انبیا
علیهم السلام اند در علم و حال الله تعالی
میفرماید که بگو این راه من است میخوانم

الی الله علی بصیرة انا ومن اتبعنی فمن اتبعه
اتباعا خاصا حصل علی نهایة صحیحة باذن الله
فکان داعیا الی الله علی بصیرة وراثة
لان طریقها لما کان اجل الطرق واسناها
لکون غایته هو الحق سبحانه تعالی الذی هو
اشرف الموجودات واعز المعلومات
لا اله الا هو فلا یدل سالکیها الا من کان
علی بصیرة ناشیة من اتباع خاص کامل
قد انزله منزلة ورثة الانبیاء علما وحالا
فان مقام الدعوة الی الله الذی هو مقام
الشیخوخة هو مقام الورثة الکاملة للرسل
الذین هم خواص الانبیاء علیهم الصلوة
والسلام والحاصل فیه من الوراثة یقال
له الشیخ والوارث والاستاذ فلا بد ان یکون
عارفا بوجوه الجهاد مع الاعداء الظاهرة
والباطنة ومن ههنا قال الامام محی الدین
قدس سره فی صفة الاستاذ ان یکون
عارفا بالخواطر النفسانیة والشیطانیة
والملکیة والربانیة عارفا بالاصل الذی
تنبعث منه هذه الخواطر عارفا بمحرکاتها
الظاهرة عارفا بما فیها من العلل والامراض
الصارفة عن صحة الوصول الی عین الحقیقة
عارفا بالادویة داعیا نها عارفا بالازمنة
التی تحل المرید علی استعمالها عارفا بالامزجة
عارفا بالعلائق والعوائق الخارجیة
مثل الوالدین والاولاد والاهل والسلطان
عارفا بسیاساتهم وتخذ بته والمرید حصاب العلة

بسوے خدا باحجت ظاهر من وپیروان من
نیز بینجوانند پس کسیکه پیروی مرے بطور خاص کرد
ویرا نهایت صحیحه حاصل شد بحکم خدا وگشت دعوت کنندۂ
مردمان بسوے خدا بر وجه بصیرت وراثت چه که
این طریقه بزرگ تر طرق وروشن تر است چه که نهایت
وے بحق سبحانه تعالی است که اشرف موجودات
وعزیز تر معلومات است معبود وے نیست سوائے وے
وراه نخواهند یافت از سالکین وے مگر آنانکه باشند
بر بنیائی که پیدا میشود از اتباع خاص کامل وهمین اتباع
بر مرتبۂ وراثت انبیا علما وحالا میرساند چرا که مقام
دعوت بسوے حق که آنرا مقام شیخی میگویند همین مقام
وارثین کامل رسولان است که انبیا خاص اند علیهم السلام
وآنکه حاصل دران مقام میکند از وراثت ویرا شیخ
ووارث واستاد میگویند وضروری است ویرا که باشد
شناسندۂ طرق جهاد با اعدا ظاهری وباطنی امام
محی الدین قدس سره گفته که استاد آنست که عارف
باشد بخواطر نفسانیه وشیطانیه وملکیه وربانیه
وعارف باشد باساس آنها که از انجا
برمے آیند وشناسندۂ حرکات ظاهری شان
از علت ومرضها نیکه مانع اند از صحت
وصول بعین حقیقت وشناسندۂ دواهائے
شان وحقائق شان وعارف بزمانها نیکه
مرید دران زمان بر استعمال آن دواها
متحمل خواهد شد وعارف بمزاج مرید وعلائق
وعوائق خارجیه وے مثل والدین واولاد و
زوجه وبادشاه وعارف بسیاسات شان
وجذب کردن قلب مرید که مرید صاحب علت است

من بين ايديهم ثم قال فلا بد ان يكون
عند الشيخ دين الانبياء وتدبير الاطباء
وسياسة الملوك وحينئذ يقال له اوستاذ
انتهى واذا علمت هذا ظهر لك ان الشيخ
يصح ان يطلق عليه الوسيلة وراثة كما
ان النبى صلى الله عليه وآله وسلم يصح
ان يكون وسيلة بالاصالة بالوضع الالهى
وذلك ان الوسيلة كما قال البيضاوى
من وسل الى كذا اذا تقرب اليه ولا شك
ان الشيخ لكونه واسطة ودليلا للمريد
فى سلوك طريق جهاده لكونه يامره بالمعروف
وينهاه عن المنكر فى سلوكه على تفاوت
درجاتها زمانا ومكانا وشخصا نيابة وخلافة
عن رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم
وهو مما يتقرب به المريد الى الله تعالى كالنبى
صلى الله عليه وآله وسلم اذ من المعلوم
ان سلوك المريد على هذا الوجه الخاص
مقرب له الى الله تعالى باذنه قربا خاصا
والواسطة فيه بعد النبى صلى الله عليه
وآله وسلم هو الشيخ باذن الله فصح ان يكون
وسيلة كالنبى صلى الله عليه وآله وسلم
واذا ظهر لك صحة هذا الاطلاق تبين
ان معنى الوسيلة لا ينحصر فيما قيد به
البيضاوى حيث قال اى ما يتوسلون
به الى ثوابه والزلفى منه من فعل الطاعات
الى آخره على ان ترك المعاصى قد فهم من قوله
اتقوا الله لما مر ان المراد به ما بعد المرتبة

روبروى شان باز گفت وبر شيخ واجب است
كه در امور دينيه مثل انبيا باشد ودر تدبير مثل طبيبان
ودر سياست مثل بادشاهان پس اينوقت ويرا
استاد خواهند گفت وهر گاه كه دانستى اين را ظاهر
خواهد شد براى تو كه بر شيخ اطلاق وسيله كردن
بوجه وراثت صحيح است چنانكه نبى صلى الله عليه وآله وسلم را
وسيله گفتن اصلا بوجه وضع الهى صحيح است واين امر
ازينوجه است كه وسيله بقول بيضاوى مشتق است
از من وسل الى كذا (هر كه قرب جويد بسوى وى) وشك
نيست كه شيخ چونكه واسطه ورهنما براى مريد است در سلوك
طريق جهاد وهم ويرا در سلوك وى امر بالمعروف ونهى
عن المنكر ميكند حسب اختلاف درجه وى وزمان و
مكان وحالت بوجه بودن وى نائب وخليفه رسول الله
صلى الله عليه وآله وسلم - واز ينجا امر قرب
مى يابد مريد بسوى حق تعالى مثل نبى صلى الله
عليه وآله وسلم چرا كه معلوم است كه سلوك
مريد براين وجه خاص مقرب وى است بسوى خدا
باجازت خدا وآن قرب بطور خاص ميباشد وذريعه
دران بعد نبى صلى الله عليه وآله وسلم آن شيخ است
باجازت خدا پس صحيح گشت كه آن شيخ هم وسيلة است
مثل آنحضرت صلى الله عليه وآله وسلم
وهر گاه كه ظاهر گشت ترا صحت اين اطلاق صحيح شد
كه معنى وسيله منحصر نيست دران معنى كه بيضاوى
گفت كه وسيله آنست كه ذريعه جويند
بسوى مردمان بسوى ثواب خدا وقرب ازوى
از كردن عبادات تا آخر كلام او لانكه ترك معاصى خود از قول
وى تعالى اتقوا الله مفهوم گرديد چنانكه گذشت كه مراد

الاولی بدلیل کون الخطاب مع المؤمنین
واذا یجب انحصارہ فیما ذکرہ وصح کون
الشیخ کالنبی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم
وسیلۃ ظہران الابتغاء المطلوب بعد
الایمان والمرتبۃ الثانیۃ للتقوی کما کان
بالنسبۃ الی الصحابۃ ابتغاء النبی صلے اللہ
علیہ وآلہ وسلم ابتغاءً خاصًا یتبعہ جہاد
خاص ینتج فلاحًا خاصًا کما یشیر الیہ البیضاوی
رضی اللہ عنہ فی الآیۃ حیث یقول وجاہدوا
فی سبیلہ بمحاربۃ اعدائہ الظاہرۃ والباطنۃ
لعلکم تفلحون بالوصول الی اللہ تعالے
والفوز بکرامتہ انتہی کذلک یکون بالنسبۃ الی
غیر الصحابۃ فی عہد النبی صلی اللہ علیہ
وآلہ وسلم ابتغاء ورثۃ الکمل ابتغاءً خاصًا
یتبعہ جہاد خاص ینتج فلاحًا خاصًا باذن اللہ
وذلک فی الطائفتین بحصول المرتبۃ الثانیۃ
للتقوی وما یتضمنہ علی حسب تفاوت
درجات سلوکہم وجہادہم المنبعثۃ من
تفاوت درجات استعداداتہم السابقۃ
فی علم اللہ تعالی الازلی ثم ہذا الابتغاء
الخاص للوسیلۃ الیہ تعالی یتضمن مبایعۃ
خاصۃ غیر المبایعۃ الاولی التی ہی المبایعۃ
علی الاسلام فان البیعۃ تختلف باختلاف
المقامات فان رسول اللہ صلی اللہ علیہ
وآلہ وسلم لما جاءہ الاعرابی لیسلم بایعہ
علی الاسلام ولما کان یوم الحدیبیۃ
منطنۃ لرجوع القتال بناء علی ما بلغہم من

از دے ما بعد مرتبۂ اولی است باین دلیل کہ خطاب
بسوے مومنان است وازین انحصارش واجب خواہد شد
در امر مذکورہ وصحیح خواہد شد بودن شیخ وسیلہ مثل نبی صلی اللہ علیہ
وسلم وظاہر شد اینکہ طلب کردن مطلوب بعد ایمان است
ومرتبۂ دوم برائے تقوے آنست کہ بود صحابہ
رضی اللہ عنہم خواستگاری نبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بطور
خاص کہ پیروے وے میکردند در جہاد و در نتیجہ آن
فلاح خاص مے یافتند چنانکہ اشارہ کردہ است بسوے آن
بیضاوی رضی اللہ عنہ در تفسیر آیت وگفت کہ جہاد کنید
در راہ وے بحرب کردن از اعدائے ظاہری و باطنی
شاید کہ فلاح یابید یعنی واصل بخدا شوید و بکرامت
وے فائز گردید ہمچنین مے باشد بنسبت غیر صحابہ
زمان نبوی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم بسبب خواستن درجات
کاملہ بوجہ جہاد خاص کہ نتیجۂ وے فلاح خاص میباشد
بحکم خدا و این امر در فریقین بوجہ حصول مرتبہ
سویمی تقوے و آنچہ در ضمن آن باشد میگردد
موافق اختلاف درجہ ہائے سلوک طالبین
وجہاد اوشان کہ برانگیزیدہ میشود از اختلاف
درجات استعدادات شان کہ در علم ازلی
الٰہی سابق گشتہ باز این طلب خاص وسیلہ
بسوے حق تعالے متضمن مبایعت خاص است
کہ غیر مبایعت اول است کہ در اسلام واقع شد
(مبایعت یعنی باکسے خریدن فروخت کردن وعہد و میثاق بستن)
چرا کہ بیعت مختلف میشود باختلاف مقامات چہ کہ
اعرابی ہرگاہ کہ بحضور آنحضرت صلے اللہ علیہ
وآلہ وسلم برائے مسلمان شدن آمد آنحضرت ازو
بر اسلام بیعت گرفت وچونکہ یوم غزوۂ حدیبیہ گمان جنگ

قتل عثمان رضی الله عنه لما ذهب بكتاب
الصلح الى عسكر المشركين وكان بعض المشركين
طعن فيهم بالفرار عند اللقاء بايعوا على ان لا يفروا
على عدم الفرار ولو وقع الموت ولما كان بيعة
العقبة في غرة الاسلام ويتبعها الهجرة
اليهم وانتصابهم لحرب الاسود والاحمر
على طول المدى وكان مظنة للتزلزل
بايعوا على السمع والطاعة في المنشط
والمكره مع النص على امور مهمة وعلى هذا
فليتبع والله اعلم وحيث ان المريد يقول
للشيخ رضيت بك شيخا ومربيا ودليلا
فقد بايعه على المنشط والمكره فان التربية
لا تتم الا بهذا فان حظ المريد وكل موقن
من قوله تعالى يا ايها الذين آمنوا قاتلوا
الذين يلونكم من الكفار وليجدوا فيكم غلظة
ان ينظر فيها الى نفسه الامارة بالسوء التي
تحمله على المحظور والمكروه وتعدل به عن
الواجب والمندوب فانها اقرب الكفار
بالنقمة والاعداء اليه واشد الاعداء
شكيمة واقواهم عزيمة فجهادها هو الجهاد
الاكبر وطريق جهادها على الاستيفاء جملة
عند المريد فلا بد من التسليم والانقياد
وترك الاعراض اذا القي في مجرى الابتلاء
حتى يفتح الله له بمنه وكرمه ومن الاسرار
التي يتضمنها البيعة على السمع والطاعة
في المنشط والمكره ان هذه البيعة تتضمن
اتحادا متعلق الارادة للشيخ والمريد بالمدارج

بوجه رسيدن خبر قتل حضرت عثمان رضی الله عنه به مسلمانان
هرگاه كه وے صلحنامه به لشكر مشركين برده بود و بعضے
مشركين طعنه كرده بودند بگرنختن مسلمانان وقت
رسيدن لشكر مشركين لهذا از مسلمانان بيعت گرفته شد
كه بر قائم ماندن در معركه جنگ صبر كنند اگرچه كشته شوند
وبيعت عقبه چونكه در ابتداے اسلام واقع شد وبعد آن
هجرت واقع شد ومسلمانان مستعد كرده شدند براے
جنگ اسود وجنگ احمر تا مدت دراز وگمان بود كه شايد
مسلمانان را امرے لغزش دهنده پيش آيد بدينوجه
بيعت گرفته شد از وشان كه همیشه تابع حكم خواهيم ماند خواه
حالت خوشوذی باشد يا مجبوری وآن امور نيز بيان
كرده شدند كه درين امور شما را پيروی كردن ضرور ست
والله اعلم واز ينجاست كه مريد را ضروری است كه آن شيخ
خود گويد كه شيخی ومربی ودليلی مرا پذيرفتم ومن هم
بيعت است بر فرمانبرداری در حالت خوشوذی ومجبوری
چراكه تربيت بلا اقرار اين امور تمام نميشود وچراكه نصيب
مريد وهر مرد صاحب يقين ثابت است ازين آيه كريمه
(كه معنی وی اينست) اے مسلمانان جنگ كنيد با آنانكه
نزديك شما اند از كافران وبايد كه كافران بيابند در شما
درشتی را پس بايد كه نظر كند در نفس امارهٔ خود كه حكم بدی
بسيار ميكند وباعث ميشود بر ارتكاب امر ممنوع ومكروه
وعدول ميكند بسبب وے از امور واجب ومستحب چه
نفس قريب تر كفار است به كينه ودشمنی بسوی انسان
ترين دشمنان از طبيعت وقوی ترين شان در عزيمت
جهاد وی جهاد اكبر است وطريقه جهاد با وی بر وجه كامل مريد را
پس ضروری است ويرا سپرد كردن خود بدست شيخ ومطيع گشتن
ودر هر گردانيدن از وی هر گاه كه رو در رو آيد آنرا پيش امتحان
شود تا وقتيكه قدرت يابد بر الله تعالی ويرا باحسان كرم خود در نفس وے

ارادة المريد فى ارادة الشيخ ولهذا قالوا
الارادة ترك الارادة وقالوا من شرط المريد
ان لا يكون له ارادة بل يكون مع الشيخ
على ما يريده الشيخ فهو مريد لما يريده الشيخ
وتارك الارادة سواه مثاله كما قال الكريم
للاكرم فان اتبعتنى فلا تسألنى عن شئ
اى مطلقا حتى احدث لك منه ذكرا اى
ابتداء منى لا بسؤال منك فاذا حصل له
التوحيد الارادى فى التعدد الصورى
فقد حصل على طرف من التوحيد فى عين
الكثرة فى مبتداء امره واليه المنتهى اذا
سلك وتم له الامر باذن الله فانكشف له
بتوحيد الافعال مع اثبات الكسب الناشى
من توحيد الصفات فما فوقه فى عين تعددها
واذا حصل هذا التوحيد فى الارادة حصل له
نوع اتصال معنوى بالشيخ وقلب الشيخ
الوارث الكامل موضع نظر الحق ومعدن
علومه وحضرة اسراره وخزينة انواره
فعند اتحاد الارادة واندراج ارادة المريد
فى ارادته يمد الشيخ برقيقتها المتصلة بمدد
من الفيوض الواردة عليه من الحق سبحانه
وتعالى ولنذكر ههنا بعض احاديث البيعة
تبركا وتذكرا فاسند عن البخارى قال فى باب
كيف يبايع الامام الناس حدثنا اسمعيل
حدثنى مالك عن يحيى بن سعيد اخبرنى
عبادة بن الوليد اخبرنى ابى عن عبادة
بن الصامت قال بايعنا رسول الله صلى الله

ارادت مريد ارادت شيخ وبهمين وجه ميگويند كه ارادت
آنست كه ارادة نماند يعنى گفته اند كه از شرط مريد آنست
كه ويرا ارادة نباشد بلكه با شيخ خود موافق ارادة وى باشد
يعنى هرچه ارادة شيخ باشد همان ارادة مريد باشد غير ازين
چيزى نباشد وهرچه باشد ترك كند شانش آنست
كه الله تعالى كه كريم است به اكرم خود گفت كه اگر پيروى
من ميكنى پس نه سوال كن از من چيزى را يعنى مطلقا هيچ چيز
كه باشد تا انيكه بيان كنيم تو از وى ذكرى يعنى از ما بپرس
نه از خود پس وقتيكه او را توحيد ارادى در تعدد صورت
حاصل گشت پس حاصل شد ويرا طرفى از توحيد در كثرت
در ابتداء حال خود وبسوى وى منتهاست
در سلوك وتمام شد كار وى بحكم خدا وينجا توحيد
افعالى ويرا منكشف خواهد شد باثبوت عملى كه از
توحيد صفات پيدا ميشود (يعنى علم توحيد مع علم غيريت
ويرا حاصل خواهد شد) پس بحالت عين تعدد يعنى علم تفرقه
فوق ازين چيزى نيست وهرگاه كه اين توحيد ارادى حاصل گشت
پس ويرا اتصال معنوى با شيخ حاصل شد وقلب شيخ كامل وارث
حق جاى نظر توجه حق است وكان علوم الهى بارگاه اسرار
وخزانه انوار پس وقت متحد گشتن ارادة ومندرج گشتن
ارادة مريد در ارادة شيخ افاضه خواهد كرد شيخ به بندة
قرب يافته باخود فيوض حقانى را يعنى هر آن فيوض
كه بر قلب شيخ وارد ميشوند شيخ آنرا بقلب مريد منتقل
خواهد كرد وينجا بعضى احاديث بيعت تبركا ونصيحتا ذكر
ميكنيم روايت كرده شد از امام بخارى در باب بيان اين امر
كه امام از مردمان چگونه بيعت بگيرد كه حديث بيان كرد ما را
اسمعيل وى از مالك وى از يحيى ابن سعيد ووى از عبادة بن الوليد
ووى را خبر داد پدر وى ووى روايت كرد از عبادة بن الصامت كه گفت
بيعت كرديم از رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم

علیه وآله وسلم علی السمع والطاعة فی المنشط
والمکره وان لاننازع الامر اهله وان نقوم
او نقول بالحق حیثما کنا لانخاف فی الله
لومة لائم قال الحافظ ابن حجر المراد بالکیفیة
الصیغ القولیة لا الفعلیة بدلیل ما ذکره
فیه من الاحادیث الستة هی البیعة علی السمع
والطاعة وعلی الهجرة وعلی الجهاد وعلی الصبر
وعلی عدم الفرار ولو وقع الموت وعلی بیعة
النساء وعلی الاسلام وکل ذلک وقع عقد
البیعة بینهم فیه بالقول انتهی یعنی ان البخاری
لم یذکر فی هذا الباب حدیثا یدل علی الکیفیة
المبایعة الفعلیة اعنی کیفیة المصافحة
الواقعة بین المتبایعین وانما ذکر الاحادیث
المتضمنة للصیغ القولیة وآیة ان الذین
یبایعونک انما یبایعون الله ید الله فوق
ایدیهم دالة علی احدی الکیفیات الفعلیة
یوضحه ما فی الدر المنثور فی سورة البقرة من
قوله واخرج الطیالسی وعبد بن حمید عن
نافع قال جاء رجل الی ابن عمر فقال یا ابا
عبد الرحمن رأیتم رسول الله صلی الله علیه
وآله وسلم باعینکم هذه قال نعم وکلمتموه
بالسنتکم هذه قال نعم وبایعتموه بایمانکم
هذه قال نعم قال طوبی لکم فقال ابن عمر
الا اخبرکم بشئ سمعته من رسول الله صلی
الله علیه وآله وسلم قال بلی قال سمعته
یقول طوبی لمن رآنی وآمن بی وطوبی لمن
آمن بی ولم یرنی ثلث مرات انتهی فدل علی

براین اصرار کرد اطاعت خواهیم کرد بحالت
خوشی وناخوشی ونه نزاع خواهیم کرد در امری از کسے
وقائم خواهیم ماند بر حق هر جا
که باشیم ونه خوف خواهیم کرد در امر حق از ملامت
ملامت کننده حافظ ابن حجر گوید که مراد از کیفیت صیغ
قولی اند نه فعلی بآن دلیل که مذکور شد ندرین باب از
احادیث سته وآن بیعت بر سمع واطاعت است
وبیعت بر هجرت وبیعت بر جهاد وبیعت بر صبر بمقابله
کفار وبیعت بر نگریختن از جنگ اگرچه بمیرند وبیعت زنان
وبیعت اسلام ودر جمله این امور میان صحابه بیعت بقول
منعقد گشت مراد ازین اینست که امام بخاری درین باب
حدیثے چنین ذکر نکرده که بر کیفیت مبایعت فعلی دلالت کند
یعنی بر کیفیت مصافحه که میان بیعت کننده وبیعت گیرنده
واقع میشود بلکه آن احادیث ذکر کرده که متضمن بودند بر صیغ
قولی وحالانکه این آیت ان الذین یبایعونک تا آخر یعنی
هر آئنه آنانکه بیعت میکنند با تو جز این نیست که بیعت میکنند
با خدا دست خدا است بالای دست ایشان دلالت میکند بر
از کیفیات فعلیه وواضح میسازد آنرا انچه که در تفسیر در منثور در سوره بقره
واقع است از قول مصنف که بر آمد ابو داؤد طیالسی وعبد بن حمید
از نافع گفت مردی بخدمت ابن عمر آمد وگفت ای ابو عبد الرحمن
دیده اید رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم را بچشمان خود گفت بلے
کلام کرده اید با آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم بزبان خود گفت بلے
وبیعت کرده اید او را صلی الله علیه وآله وسلم بدست خویش گفت بلے
آن مرد گفت که خوشنودی باد شما را ابن عمر گفت که خبر میدهم ترا از
امر که شنیده ام از رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم که میفرمود خوشنودی
باد برای کسیکه دید مارا وایمان آورد بمن وخوشنودی باد کسی را
که ایمان آورد بمن وندید مارا واین سخن سه بار فرمود پس ازین

ان المبايعة كانت كيفيتها المشهورة المصافحة
بالايمان كما يصرح ايضا قول النساء في حديث
اُميمة بنت رقيقة كلاهما بالتصغير فيهما
رضي الله عنهما يا رسول الله الا نصافحنا
قال اني لا اصافح النساء انما قولي لمأة امراة
كقولي لامرأة واحدة اخرجه جماعة منهم
الترمذي والنسائي وابن ماجة وحيث
ان المريدين للسلوك متعرضون للجهاد
الاكبر فشيخهم امامهم في ذلك نيابة عن
رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم فالذين
يبايعونه انما يبايعون رسول الله صلى
الله عليه وآله وسلم بواسطة مشائخ السلسلة
اليه يد رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم
بواسطتهم فوق ايديهم كما يوضحه قول عمر
بن الخطاب رضي الله عنه لمن جاءه فقال
اني اريد ان ابايعك قال اوما بايعت
اميري قال بلى قال اذا بايعت اميري فقد
بايعتني الحديث وكما يشير اليه جواب نسأ
الانصار لعمر بن الخطاب رضي الله تعالى
عنه لما بعثه رسول الله صلى الله عليه وآله
وسلم اليهن ليبايعهن فقال اني رسول رسول
الله صلى الله عليه وآله وسلم اليكن فقلن
مرحبا برسول الله وبرسول رسول الله صلى
الله عليه وآله وسلم فرحبن برسول الله ليقين
في رسوله بمقتضى ما في قلوبهن من الايمان
به صلى الله عليه وآله وسلم المنتهي الى مقام
الاحسان اللائق بهذا المقام كانهم

کلام دلالت میکند برین امر که مبایعت کیفیت مشهوره بود
یعنی مصافحه به دست چنانکه قول زنان تصریح بدین کرده
در حدیث امیمه بنت رقیقه و این هر دو نام بصیغه تصغیر
رضی الله عنهما که گفت چرا با ما مصافحه نمیکنی یا رسول الله
فرمود که ما با زنان مصافحه نمیکنم و قول من انچه که با صد
زنان میباشد همون طور بیک زن میباشد برآورد این
حدیث را جماعت که از ایشان ترمذی و نسائی و ابن ماجه
نیز اند و چونکه مریدین سلوک مستعد میباشند برای جهاد
اکبر پس شیخ شان امام شان میباشد بوجه نیابت
رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم چنانکه بیعت بشیخ میکنند
گویا بیعت از رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم میباشد بواسطه
مشائخ سلسله و دست رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم
بواسطه مشائخ بالای همه دستها میباشد چنانکه از قول
حضرت عمر بن خطاب رضی الله عنه واضح میشود که شخصی
بخدمت شان آمده درخواست بیعت کرد گفت یا بیعت
کرده از امیر من گفت بلی گفت هرگاه که بیعت
کردی از امیر من پس بیعت کردی از من الحدیث
و چنانکه اشاره میکند باین امر جواب زنان
انصار که بحضرت عمر ابن خطاب رضی الله تعالی عنه داده بودند
هرگاه که او شان را رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم برای
گرفتن بیعت بطرف شان فرستاده بودند حضرت
عمر فرمود که من فرستاده رسول الله صلی الله علیه وآله
وسلم هستم بسوی شما زنان گفتند مرحبا برسول الله
و برسول رسول الله (مرحبا در عرب برای تعظیم مهمان گویند و جمع
مصدر میمی رحبت بمعنی فراخ شدن و اصل معنی رحب است) پس زنان مرحبا
گفتند برسول الله بوجه تجلی گشتن قاصد یعنی حضرت عمر بعبودیت رسول الله
صلی الله علیه وآله وسلم بمقتضای انچه که در قلوب شان بود از ایمان بآنحضرت
صلی الله علیه وآله وسلم و منتهی بودند بمقام احسان که لایق
این مقام است گویا آن زنان -

یرونه نظیر قول اسعد بن زرارة رضی الله
عنه فی بیعة العقبة بعد کلام طویل مخاطبا
لرسول الله صلی الله علیه وآله وسلم
نبایعك علی ذلك ونبایع الله ربنا وربك
ید الله فوق ایدینا الحدیث بطوله
قاله قبل نزول آیة ید الله فوق ایدیهم
ثم ذکره عن جمع الجوامع للسیوطی ما لابی
نعیم عن الزهری ان العباس بن عبد المطلب
مر بالنبی صلی الله علیه وآله وسلم وهو
یکلم النقباء ویکلمونه فعرف صوت النبی
صلی الله علیه وآله وسلم فنزل وعقل راحلته
ثم قال لهم یا معشر الاوس والخزرج هذا
ابن اخی وهو احب الناس الی فان کنتم
صدقتموه وآمنتم به وارد تم اخراجه
معکم فانی ارید ان آخذ علیکم موثقا
تطمئن به نفسی ولا تخذلوه ولا تعزوه
فان جیرانکم الیهود وهم له عدو ولا
آمن مکرهم علیه فقال اسعد
بن زرارة وشق علیه قول العباس
حین اتهم علیه واصحابه یا رسول الله
ائذن لنا فنجیبه غیر مخشنین لصدرك
ولا متعرضین لشئ مما تکره الا نصدیقا
لاحادیثنا ایاك وایمانا بك فقال رسول الله
صلی الله علیه وآله وسلم اجیبوه غیر متهمین
فقال اسعد بن زرارة واقبل علی النبی
صلی الله علیه وآله وسلم یا رسول الله
ان لکل دعوة سبیلا ان لین وان شد

میدیدند آنحضرت را احسان آنرا میگویند که عبادت کنند ما را
خیال که حق تعالی ما را می بیند و ما حق را می بینیم وگرنه حق ما را
مے بیند و تفصیل احسان در حدیث اول فصل اول از کتاب الایمان
مشکوٰة شریف موجود است آنجا باید دید) و این کلام مثل
قول اسعد بن زراره رضی الله عنه است در بیعت عقبه بعد کلام
طویل با آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم مخاطب گشته که بیعت
میکنیم از تو بر این امر و بیعت میکنیم الله را که پروردگار من و تو است
دست خدا بالای دستهای ماست تا آخر حدیث که طویل است
و گفت این را قبل نازل گشتن این آیت کریمه ید الله فوق ایدیهم
باز از کتاب جمع الجوامع که مصنفه جلال الدین سیوطی است آن حدیث
ذکر کرده که ابی نعیم آنرا روایت کرده از زهری که حضرت عباس بن عبد المطلب
گذشت بر نبی صلی الله علیه وآله وسلم و وی با مهتران قوم کلام میکرد
و مهتران قوم با آنحضرت کلام میکردند پس حضرت عباس آواز
آنحضرت شنیده از مرکب خود فرود آمد و ستور خود را بست
باز حضرت عباس بسوی شان مخاطب گشته فرمود که ای طائفه اوس
و خزرج این برادر زاده من و محبوب تر مردمان است نزد من
پس اگر شما ویرا راست گومیدانید و ایمان بوی آورده اید و همراه
خود خارج شدن ویرا اراده دارید پس من میخواهم که از شما عهدے
گیرم تا باعث اطمینان من گردد شما را باید که وی را رسوا نکنید
و نه فریب دهید چه که همسایه شما یهود دشمن وی اند و از مکر شان این نیم
باوی پس اسعد بن زراره گفت در الحالیکه ویرا گران آمد قول عباس چه گمان
وی اسعد بن زراره یا ایمان ویرا تهمت کرده بود که یا رسول الله العباس
ما را تا ویرا جواب دهیم چنین که ناگوار نباشد به قلب تو و نه متعرض چیزے
که مکروه آید شما را بلکه تصدیق کننده و مخبر ایمان ما باشد بتو و قبولیت تو
پس فرمود رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم که جواب دهید ویرا که تهمت کننده
نباشد اسعد بن زراره متوجه بآنحضرت گشته عرض کرد که یا رسول الله
برائے هر دعوت راهی است خواه سهل باشد خواه سخت

وقد دعوتنا اليوم الى دعوة متهجنة للناس
متوعرة عليهم ودعوتنا الى ترك ديننا
واتباع دينك وتلك رتبة صعبة فاجبناك
الى ذلك ودعوتنا الى قطع ما بيننا وبين الناس
من الجوار والارحام القريب والبعيد وتلك
رتبة صعبة فاجبناك الى ذلك ودعوتنا
ونحن جماعة في دار عز ومنعة ولا يطمع
فينا احد ان يرؤس علينا رجل من غيرنا قد
افرده قومه واسلمه اعمامه وتلك رتبة
صعبة فاجبناك الى ذلك وكل هذه الرتب
مكروهة عند الناس الا من عزم الله له على
رشده والتمس الخير في عواقبها وقد اجبناك
الى ذلك بالسنتنا وصدورنا ايمانا بما جئت به
وتصديقا بمعرفته ثبتت في قلوبنا فبايعناك
على ذلك وبايع الله ربنا وربك يد الله
فوق ايدينا ودماؤنا دون دمك وايدينا
دون يدك نمنع بما نمنع منه انفسنا وابنائنا ونساءنا
فان نفي بذلك فبالله نفي ونحن به اسعد
وان نغدر فبالله نغدر ونحن به اشقى
هذا الصدق منا يا رسول الله المستعان
ثم اقبل على عباس بن عبد المطلب بوجهه
فقال واما انت ايها المتعرض بالقول
دون النبي صلى الله عليه وآله وسلم
فالله اعلم ما اردت بذلك ذكرت انه
ابن اخيك وانه احب الناس اليك
فنحن قد قطعنا القريب والبعيد وذا الرحم
ونشهد انه رسول الله صلى الله عليه

ودعوت كرده ما را امروز بدعوتيكه هجوم كننده مردمان است
وخشگين كننده شان ودعوت كرده ما يا را بترك دين ما
وپيروى كردن دين خود حالانكه اين رتبه سخت است
لهذا اين را قبول كرديم از تو ودعوت كرده ما را بر آنكه قطع
چيزيكه ميان ما ومردمان است از همسايه واعزه قريب
وبعيد حالانكه اين رتبه سخت است لهذا قبول كرديم
از تو اين امر ودعوت كرده ما را در انحاليكه ما جماعتيم ايم باعزت
وحرمت وطمع نميكند كسى ميان ما كه سردار كرده شود
بر ما مردى كه از غير قوم ما باشد وقوم ويرا
يكجا فهميده باشند واولاد عمزاد وى ويرا تسليم كرده باشند
واين مرتبه سخت است پس قبول كرديم از تو اين امر وجمله
اين مراتب مكروهه اند نزد مردمان مگر كسيكه خداوند تعالى
بر نهائى وى اراده كرده باشد ودر عواقب آن جويا
خير باشد حالانكه قبول كرديم از تو اين امور بزبانان خود ودلهاى
خود بوجه ايمان آوردن ما بانچه كه آورده ما را وتصديق بمعرفتى
كه در قلوب ما يان ثابت گشته بيعت ميكنيم ترا باين امور
وبيعت ميكنيم الله تعالى را كه پروردگار ما وتو است ودست خدا
بالاى دستهاى ماست وخونهاى ما ودستهاى ما كمتر
از خون ودست تو بار خواهيم داشت نفوس خويش واولاد خويش وزنان
خويش را از ان امور كه منع خواهى كرد اگر وفا ى اين امور مذكوره كنيم
پس گوارا باد ما را وفا كنيم در انحاليكه بوى سعادت جويم واگر ازين امور بيوفائى كنيم
(يعنى برين عامل نشويم) پس از خدا بيوفائى كنيم وشقى گرديم اين راستبازى
من است يا رسول الله از خداى تعالى طالب اعانت هستيم باز متوجه
بسوى عباس ابن عبد المطلب گفت كه اى تعرض كننده بقول غير نبى صلى الله
عليه وآله وسلم والله تعالى عالم تر است بمراد ما گفته بودى كه نبى صلى الله
عليه وآله وسلم برادر زاده تست ومحبوب ترين مردم نزد تو وما قطع كرديم
قرابت را قريب باشد يا بعيد گواهى ميدهيم كه وى رسول خداست صلى الله

وآله وسلم ارسله من عنده ليس بكذاب
وان ما جاء به لا يشبه كلام البشر واما
ما ذكرت انك لا تطمئن الينا في امره حتى
تاخذ موانيقنا فهذه خصلة لا نردها
على احد لرسول الله صلى الله عليه وآله وسلم
فخذ ما شئت ثم اقبل الى النبي صلى الله عليه
وآله وسلم فقال يا رسول الله خذ لنفسك
ما شئت واشترط لربك ما شئت فقال
النبي صلى الله عليه وآله وسلم اشترط
لربي عز وجل ان تعبدوه ولا تشركوا به
شيئا ولنفسي ان تمنعوني مما تمنعون منه
انفسكم وابناءكم ونساءكم قالوا فذلك
لك يا رسول الله انتهى قال فينبغي للنبيه
الخبير ان ينتبه لفقرات الكلام المنتهية
الى درجات الاحسان في الايمان بادي
الفريحة الايمانية التي بها انتهوا فانتهوا
الى الايمان برسول الله صلى الله عليه
وآله وسلم حتى اجابوا بما ذكر واخصوصا
قبوله في صريح التوحيد والايمان بالله وما
جاء به عنه اجمالا قبل التفصيل من قوله
للرسول نبايعك على ذلك ونبايع الله ربنا
وربك يد الله فوق ايدينا وهذا من قبل
نزول الآية وكذا قوله فان نفي فبالله نفي
ونحن به اسعد وان تغدر فبالله نغدر
ونحن به اشقى فهذا هو التكليف كله ومبلغ
الايمان وهذه العقبة التي من فتحها كان
اول اصحاب الميمنة وما ادراك ما العقبة

وآله وسلم فرستادهٔ حق دروغ گو نیست وانچه آورده است
مشابه کلام بشر نیست وبعد از انچه ذکر کردی
که اطمینان نداری درباره وے از مایان تا وقتیکه
عهدنامه نگیری پس این خصلتے است که ویرا
بر کسے رد نخواهیم کرد که برائے رسول الله صلی الله علیه
وآله وسلم سازد پس بگیر انچه میخواهی باز بسوے
آنحضرت صلے الله علیه وآله وسلم متوجه گشته عرض کرد
که یا رسول الله بگیر برائے ذات خود هر چه میخواهی و
شرط کن برائے پروردگار خویش انچه خواهی
پس آنحضرت صلے الله علیه وآله وسلم فرمود
که برائے پروردگار خود این شرط میکنم که وے را
عبادت کنید و باو بچیزے شرک نکنید و برائے
ذات خود انیکه منع کنید ما را از چیزهائیکه خود را باز میدارید
و اولاد خود و زنان خود را گفتند که اینهمه برائے تست یا رسول الله
سیوطی گوید که سزاوار است بزرگی خبردار که در فقرات این
کلام که منتهی است بسوی درجات احسان ایمانی بنیدیشد
به قلب ایمانی که از کدام امر پرسیدند مرتبهٔ ایمان به
رسول الله صلے الله علیه وآله وسلم واین جواب دادند
خصوصا در اختیار کردن توحید صافی و ایمان بحق و انچه
آمده است از حق بوی صلے الله علیه وآله وسلم بطور مجمل
نه مفصل وقول شان به رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم
که بیعت میکنیم تو بر این امور و الله تعالے پروردگار ما و تو است
ودست وے بالاے دستهاے ماست واین از قبل نزول آیت
است وهمچنین قول وے یعنی اسعد بن زراره که اگر وفا کنیم پس بخدا
وفا کنیم و از ان بیکبخت شویم و اگر بیوفائی کنیم از تو و ادای این امور
پس از خدا بیوفائی کنم و از ان بدبخت شوم پس این تا مر تکلیف است و ایجاب
و این عقبه ایست که هر کسیکه بگشاد و او اول اصحاب میمنه است (یعنی اهل بهشت)
و چه چیز ترا مطلع ساخت که چیست عقبه (یعنی گذرگاه سخت) و این است

وهذا ما نزل به تفصيل القرآن كما قال هذا
الصدق منا والله المستعان فكل هذه
غايات الايمان وبها زالت عنهم صعوبات
المكاره ابتداء لانه لم نيته ذكر الاحسان
في الايمان الا الى ما قال من عباد ته لله
في قوله كانه يراه فيما يحب لله ولرسوله
ولنفسه ومثله فرقاه الله الى ذلك وقومه
وبه استجابوا ونطقوا بما نطقوا مما هو تفصيل آيات
القرآن وصحاح السنة لمن تدبره واستقلاه
ولم يرقوا الى ما ذكروا الا به وبرويته لاستعانة
بالله وان الاسعاد منه والاشقاء منه
فزالت عنهم صعوبات الامور المذكورة
كلها بتوحيد الله وهو كمال التوحيد والايمان
بديهته ولا يخفى ان كل هذه المكاره الصعاب
قد تقع لبعض مريدي السلوك وان
تكون بيعته متضمنة للبيعة عليها
على وجه خاص اعني من حيث كونها
علائق وعوائق اذا كان المريد كثير العلائق
والعوائق وفي الحديث تنبيه على ان من
وفق لهذه البيعة الخاصة بموافقة قلبه
للسانه والاقدام على اقتحام ورطات تلك
الرتب المكروهة الصعاب كان ذلك
علامة كونه ممن عزم الله له على رشده
ويلتمس الخير في عواقبها فان الجنة حفت
بالمكاره وفيه انه لا ينبغي له ان تمنعه عزته
ورياسته العرفية عن الانقياد لغريب
مفرد عن قومه بعد ما ظهر له بالقرائن انه

که در قرآن شریف تفصیل آن نازل گشته (یعنی در سورهٔ
بلد) چنانکه بعد گفت که این راستبازی من است واز خدا
طلب مدد است پس اینهمه انتهای ایمان است وسبب
آن از مردم سختیهای امور ناخوش اولا زایل گشتند
چراکه ذکر احسان ایمانی منتهی نمیشود مگر بسوی این قول
که کسیکه عبادت وی برای خدا باشد پس اعتقاد کند
اینکه می بیند خدا را یا خدا ما را می بیند واعتقاد کند در آنچه
که دوست میدارد وی را برای خدا ورسول وی وذات خود
ومثل آن پس برساند خدا وی را باین مقام وقوم وی را وقبول کردند
اورا بسبب وی وگفتند آنچه که از تفصیل آیات قرآنی واحادیث
صحاح ستة بود (مراد از صحاح ستة بخاری شریف ومسلم شریف وترمذی
شریف وابن ماجه شریف وابو داؤد شریف ونسائی شریف است ونزد بعضی
بجای ابن ماجه شریف موطا امام مالک است) واین تفاصیل آیات قرآنی
واحادیث نبوی بر کسیکه بنظر غائر بیند مخفی نیست باینکه غور کند وذائقه
وی چشد واین مراتب مذکوره نیابد مگر بدولت این راستی وخلوص خالص
وباعتقاد مدد وطلب کردن از حق ونیست شک که سعادت وشقاوت از
جانب خدا است پس از این سبب نیز بجهة توحید خالص که کمال توحید وایمان
بدیهتا بر آن موقوف است سختیهای امور مذکوره بالا از ایشان زایل گشت
ومخفی نیست که جمله این مکروهات سخت اکثر بعضی لکمین را پیش می آیند وبیعت
شان متضمن بوجه خاص هم میباشد یعنی بحیثیت علائق وعوائق وغیره
وقتیکه مرید کثیر العلائق وعوائق باشد ودر حدیث تنبیه است بر اینکه
هر که از این بیعت خاص قلب را با زبان موافق سازد وبر پیش
آمدن ورطه های مراتب مکروهه وصعبه پیشقدمی نماید باشد دلیل اعلامت
از کسانیکه الله تعالی اوشان را راه راست خیر انمود وجویای امور نیک باشد در عواقب
آن چه که جنت گرد آورده شده است با امور مکروهه دران نکته است
اینکه نزاوا نیست که آن شخص را عزت وسرداری وی از اطاعت کردن مردی
غریب از قوم خود تنها باشد مانع گردد بعد آنکه وی را از قرینه ظاهر گشته شود

بصیرة فی دعوته الناس الی الله فسیظهر له مصداق ولله العزة ولرسوله وللمؤمنین هذا الایمان الخاص فیعلم ان العز الحقیقی فی هذا الذل والانقیاد للوارث الکامل وفی قوله وایدینا دون یدك اشارة الی الکیفیة الثانیة من صورة المبایعة وهی ان یضع المرید یده مجموعین والیمنی اعلاهما تحت ید الشیخ فانها احد وجوه ذلك الکلام ولو بالاشارة وفیه تنبیه الی غیر ذلك مما لا نطیل بذکره وبالله التوفیق انتهی والله اعلم بالصواب۔

که آن مرد غریب که مرد ما را دعوت بحق میکند بر مرتبهٔ بینا وی است وظاهر خواهد شد ویرا مصداق این آیهٔ کریمه که وبرای خدا است عزت وبرای رسول وی ومومنین این ایمان خاص است پس معلوم شد که عزت حقیقی در این ذلت واطاعت مردی کامل که وارث حق باشد بوده است ودر قول وی که دستهای ما کمتر اند از دست تو اشاره است به کیفیت دویمی بیعت وآن آنست که نهد مرید هر دو دست خود را جمع کرده ودست راست فوق چپ باشد زیر دست شیخ چرا که این هم یکی از وجوه این کلام است اگرچه باشاره باشد وهم تنبیه است بسوی غیر این صورت که ذکر کردن وی عبث طولیت است وبخدا است مدد دادن در امور

فصل پنجم در تحقیق بیعت وبیان بیعت زنان ونابالغان

قال البخاری فی باب اذا جاءکم المؤمنات مهاجرات حدثنی اسحق ابنانا یعقوب بن ابراهیم حدثنا ابن اخی ابن شهاب عن عمه قال اخبرنی عروة ان عائشة زوج النبی صلی الله علیه وآله وسلم اخبرته ان رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم کان یمتحن من هاجر الیه من المؤمنات بهذه الآیات یا ایها النبی اذا جاءك المؤمنات یبایعنك الی قوله غفور رحیم قال عروة قالت عائشة فمن اقر بهذا الشرط من المؤمنات قال لها رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم قد بایعتك کلاما ولا والله ما مست یده ید امرأة قط فی المبایعة ما یبایعهن

امام بخاری در باب بیان معنی آیهٔ کریمه اذا جاءکم المومنات مهاجرات میگوید که حدیث بیان کرد ما را اسحق که خبر داد ویرا یعقوب ابن ابراهیم وگفت که حدیث بیان کرد ما را برادر زادهٔ من ابن شهاب از عم خود وگفت که خبر داد ما را عروه که ویرا خبر داد حضرت عائشه زوجهٔ نبی صلی الله علیه وآله وسلم که آنحضرت امتحان میگرفت ازان زنان مسلمان که هجرت کرده بودند همراه وی باین آیات یا ایها النبی اذا جاءك تا آخر یعنی ای پیغامبر چون بیایند نزدیک تو زنان مسلمان که بیعت کنند با تو باین شرط که شریک مقرر نکنند بخدا چیزی را وزدی نکنند وزنا نکنند وفرزندان خود را نکشند اولاد خود را وپیش نیارند سخن ودروغ که بربسته باشند آنرا درمیان دستها وپایهای خویش ودر میان پایهای خویش وبی فرمانی نکنند ترا در کار نیک پس بیعت قبول کن از ایشان وطلب آمرزش کن برای ایشان هر آئینه خدا آمرزگار مهربان است عروه گوید که عائشه گفت که هر که اقرار برین شرط کرد از زنان مسلمه آنحضرت ازوی میفرمود بیعت کردم ترا از کلام خود وقسم بخدا که مس نکرد دست وی دست زنی را قطعا در بیعت وهیچ نگرفت وی بیعت مگر آنچه

الا بقوله قد بايعتك على ذلك وفيه
ما يقتضي ان محل البيعة من غير هن اليد
وان مبايعة الرجال باليد كما وضع يده
على يده عن عثمان رضي الله عنه فما
كانت بالقول بل باليد يد الله فوق
ايديهم وقال في باب بيعة النساء
حدثنا محمود حدثنا عبد الرزاق
اخبرنا معمر عن الزهري عن عروة عن
عائشة رضي الله عنها قالت كان النبي
صلى الله عليه وآله وسلم يبايع النساء
بالكلام بهذه الآية لا يشركن بالله
شيئا قالت وما مست يد رسول الله
صلى الله عليه وآله وسلم يد امرأة الا امرأة
يملكها وقال في باب اذا جاءك المومنات
يبايعنك حدثنا ابو معمر حدثنا عبد الوارث
حدثنا ايوب عن حفصة بنت سيرين
عن ام عطية قالت بايعنا رسول الله
صلى الله عليه وآله وسلم فقرأ علينا
ان لا يشركن بالله شيئا ونهانا عن النياحة
فقبضت امرأة يدها فقالت اسعدتني
فلانة اريد ان اجزيها فما قال لها النبي
صلى الله عليه وآله وسلم شيئا فانطلقت
ورجعت فبايعها قال الحافظ ابن حجر
في فتح الباري في حديث عائشة ولا
والله ما مست يده يد امرأة الى آخره
القسم لتاكيد الخبر وكان عائشة اشارت
بذلك الى الرد على ما جاء عن ام عطية

ازو شان مگر آنکه فرمود که بیعت گرفته ام از تو برین
کلام و این کلام مقتضی این امر است که محل بیعت از غیر
زنان دست بوده و بیعت گرفتن از مردان بدست
بوده چنانکه نهاد یک دست خود بر دست دیگر منجانب
حضرت عثمان رضی الله عنه پس آن بقول نبود بلکه بدست
موافق مفهوم آیه کریمه يد الله فوق ايديهم و باز
امام بخاری در باب بیعت زنان آورده که حدیث
بیان کرد ما را محمود از عبد الرزاق و وے از معمر و وے
از زهری و وے از عروه و وے از عائشه رضی الله عنها
که گفت بود نبی صلے الله علیه و آله وسلم که بیعت میگرفت
از زنان بکلام یعنی این آیت مذکوره که شریک مقرر نگرداند
چیزے را تا آخر و مس نکرد دست رسول الله صلی الله علیه و آله
وسلم دست زنے را سوائے آن زن که در ملکیت خود داشتند
مثل زوجه وغیره و گفت امام بخاری در باب بیان معنی
آیه اذا جاءك المومنات يبايعنك الخ حدیث بیان کرد
ما را ابو معمر از عبد الوارث و وے از ایوب و وے از حفصه بنت
سیرین و وے از ام عطیه که گفت بیعت کردیم از رسول الله
صلی الله علیه و آله وسلم پس خواند بر من آیت لا یشرکن بالله
شیئا الخ و منع کرد ما را از نوحه کردن پس بگرفت زنے دست
ام عطیه را و گفت که نیکبخت گشتی تو فلان زن را میخواهم
که جزا دهم ویرا آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم از وی هیچ نه گفت
و آن زن رفته باز آمد و بیعت کرد حافظ ابن حجر در فتح الباری
در بیان معنی حدیث حضرت عائشه ولا والله ما مست
يده يد امرأة الخ میگوید که قسم برائے تاکید خبر است
و حضرت عائشه بدین حدیث اشاره کرده است
بر رد حدیث که آمن است روایت آن
از ام عطیه -

عن ابن خزيمة وابن حبان والبزار والطبراني
وابن مردويه من طريق اسمٰعيل بن عبد الرحمٰن
عن جدته ام عطية في قصة المبايعة قال
فمد يده من خارج البيت ومددنا ايدينا
من داخل البيت وقال اللهم اشهد
لابي يعلى به مخوه والضمير في مد لعمر رضي الله
عنه قال وكذا الحديث بعده حيث قالت
فيه قبضت امرأة منا يدها فانه يشعر بانهن
كن يبايعنه بايديهن ويمكن الجواب عن
الاول بان مد لا يدي من وراء الحجاب
اشارة الى وقوع المبايعة وان لم تقع
مصافحة وعن الثاني بان المراد بقبض اليد
التاخر عن القبول او كانت المبايعة تقع
بحائل روى ابو داؤد في المراسيل عن الشعبي
ان النبي صلى الله عليه وآله وسلم حين بايع
النساء اتى ببرد قطري فوضعه على يده وقال
لا اصافح النساء وعند عبد الرزاق من
طريق ابراهيم النخعي مرسلا نحوه وعند سعيد
بن منصور من طريق قيس بن ابي حازم
كذلك وعن ابن اسحاق في المغازي من
رواية يونس بن بكير عنه عن ابان بن
صالح انه صلى الله عليه وآله وسلم كان يغمس
يده في اناء وتغمس المرأة يدها فيه ويحتمل
التعدد وقد اخرج الطبراني انه بايعهن بواسطة
وروى النسائي والطبري من طريق محمد
بن المنكدر ان اميمة بنت رقيقة
بقافين مصغرا اخبرته انها دخلت في

وآن اینکه مروست از ابن خزیمه و ابن حبان و بزاز و طبرانی
و ابن مردویه از طریق اسمٰعیل بن عبد الرحمٰن که صحیح روایت کرده
از جدهٔ خود ام عطیه در قصهٔ مبایعت که گفت دراز کرده
حضرت عمر دست خود را از بیرون خانه و دراز کردیم دستهای
خود را از اندرون خانه و فرمود بار خدایا گواه شو و ابو یعلی
نیز چنین روایت کرده و ضمیر یکه در مد است راجع است
بسوی حضرت عمر رضی الله عنه ابن حجر گفته که همچنین حدیث
ما بعد است و در وے گفته که زنے از ما قبض کرده دست
خود را پس این کلام مشعر این امر است که آن زنان ببیعت
بدست کرده بودند در صورت اول جواب باین طور ممکن است
که دراز کردن دستها از پشت حجاب اشاره است بسوی واقع
گشتن مبایعت اگرچه بطور مصافحه نه واقع شده باشد و در
صورت دوم اینکه مراد از قبض دست پس ماندن از قبول است
یا ببیعت بذریعه چیزے حائل واقع گشته باشد روایت کرد
ابو داؤد در مراسیل خود از شعبی که آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم
هنگام بیعت زنان طلب کرد چادرے قطری (موضعے است میان
واسط و بصره و بالکسر وحی است میان شیراز و کرمان و نوعے از جامه که
بر کذا فی المنتخب) و نهاد بر دست خود و فرمود که مصافحه نمیکنم با زنان
و نزد عبد الرزاق از طریق ابراهیم نخعی حدیث مرسل مثل این است و نزد سعید
بن منصور از طریق قیس ابن ابی حازم نیز چنین است و از ابی اسحٰق
در مغازی بروایت یونس بن بکیر و ویرا از ابان بن صالح است
که گفت بود نبی صلی الله علیه وآله وسلم که فرو میبرد
دست خود را در ظرف و فرو میبردند بر وے زنان بیعت کننده دست
خود را در ان ظرف و این احتمال تعدد دارد و بر آورده است طبرانی
که بیعت گرفت آنحضرت زنان را بواسطهٔ نسائی و طبری از طریق
محمد بن منکدر روایت کرده که امیمه بنت رقیقه بدو قاف و ویرا مصغر
است وے را خبر داد که من داخل شدم در جماعت

نسوة تبايع فقلت يا رسول الله ابسط يدك
نصافحك فقال انى لا اصافح النساء ولكن
سآخذ عليكن فاخذ علينا حتى بلغ ولا يعصينك
فى معروف فقال فيما اطقن و استطعن فقلن
الله و رسوله ارحم بنا من انفسنا و فى رواية
الطبرى ما قولى لمأة امرأة الا كقولى لامرأة
واحدة وقد جاء فى اخبار اخرى انهن كن
ياخذن بيده عند المبايعة من فوق ثوب
اخرجه يحيى بن سلام فى تفسيره عن الشعبى
و فى المغازى لابن اسحق عن ابان بن صالح
انه كان يغمس يده فى اناء فيغمس ايديهن
فيه انتهى قال القشاشى و اقرب ما يجمع به
بين الروايات احتمال التعدد ثم انها تارة
بالقول فقط من غير مصافحة لهن و تارة
بالمصافحة لهن بحائل ثوب و تارة بواسطة
غمس اليد فى الماء فيصح قول عائشة رضى الله
عنها كليا انه صلى الله عليه و آله وسلم ما مست
يده امرأة قط اى بلا حائل الا امرأة يملكها
و يكون قولها ما يبايعهن الا بقوله قد
بايعتك على ذلك محمولا على مبلغ علمها
فى ذلك و يشهد للمبايعة بالكلام و عدم
المصافحة ما اخرجه الطبرانى فى الكبير عن
اسماء بنت يزيد قالت انا من النسوة
اللاتى اخذ عليهن رسول الله صلى الله عليه
و آله وسلم و كنت جارية ناهدة جريئة على
مسئلة فقلت يا رسول الله ابسط يدك حتى
اصافحك قال انى لا اصافح النساء ولكن اخذ

زنان كه بيعت ميكردند از آنحضرت پس گفتم يا رسول الله
بگشا دست خود را كه مصافحه خواهم كرد از تو فرمود كه من مصافحه
نميكنم از زنان ولكن عنقريب خواهم گرفت از شما عهد پس
عهد گرفت از ما بر اين آيت كريمه تا كه رسيد بر اين آيت ولا يعصينك
فى معروف پس گفت در آنچه كه آن زنان طاقت و استطاعت دارند
آن سيد گفتند گفتيم كه خدا و رسول رحم كننده تر است بر ما
از نفوس ما و در روايت طبرى است كه آنچه قول من به صد
زنان مى باشد همان با يك زن ميباشد و در اخبار ديگر آمده است
كه زنان ميگرفتند دست بنوى صلى الله عليه و آله وسلم را وقت بيعت
از بالاى ثوب بر آورد اين را يحيى بن سلام در تفسير خود از شعبى و در
مغازى ابن اسحق است بروايت ابان بن صالح كه بود آنحضرت
صلى الله عليه و آله وسلم كه بآب فرو مى برد دست خود را در ظرف
و زنان نيز دست خود را در ان آب مى انداختند قشاشى گفت كه جمع
ميان روايات اينست كه طرق متعدده در اين باب است گاهى بيعت
بقول بود بلا مصافحه از زنان و گاهى بمصافحه بذريعه جامه كه حائل
ميشد و گاهى بذريعه فرو بردن دست در آب پس صحيح شد قول عائشه
رضى الله عنها بطور كليه كه مس نكرد دست آنحضرت صلى الله عليه و آله وسلم
دست زنى را قطعا يعنى بغير چيزى حائل مگر آن زن كه در ملك خود داشتند
(يعنى دست وى گرفتن را مصافحه نميدانستند و نميكنيد) و قول حضرت عائشه
كه بيعت نميكردند زنان مگر بقول خود قد بايعتك على ذلك يعنى
گرفتم از تو بر اين امر محمول است بر مقدار علم وى و شاهد بر اين امر كه بيعت
به كلام و عدم مصافحه بود آن حديث است كه بر آورد و ير طبرانى
در معجم كبير از اسماء بنت يزيد كه گفت من از ان زنان ام كه بگرفت عهد
رسول الله صلى الله عليه و آله وسلم از ما و شان و بودم دختر جريء فربه و
جسيم و جرى بر سوال پس گفتم يا رسول الله بگشا دست
خود را تا كه مصافحه كنم از تو فرمود من از زنان
مصافحه نميكنم ولكن

علیهن ما اخذ الله علیهن ویشهد لوقوع المصافحة بجائل ما اخرجه
الطبرانی عن معقل بن یسار ان النبی صلی الله
علیه وآله وسلم کان یصافح النساء من تحت
الثوب ویشهد لمرسل الشعبی عند ابی داؤد
ما اخرجه الطبرانی فی الکبیر حدثنا محمد بن
عبد الله الحضرمی اخبرنا جبارة بن المغلس
اخبرنا عبد الله بن حکیم عن حجاج عن داؤد
بن ابی عاصم عن عروة بن مسعود الثقفی
رضی الله عنه قال کان رسول الله صلی الله
علیه وآله وسلم عنده الماء فاذا بایع النساء
غمس ایدیهن فیه وهذا یحتمل انه اکتفی بمجرد
الغمس من غیر مصافحة اکتفاء بانفعال ایدیهن
بما انفعلت به ید رسول الله صلی الله علیه
وآله وسلم بلا واسطة ویحتمل انه صافحهن بعد
الغمس من الطرفین اکتفاء بجیلولة الماء کالقمیص
ورجحه البیهقی بصحة کون الماء حائلا بالنسبة
الی بعض ما فی الجامع الکبیر معزوا لابن سعد
والطبرانی عن السوداء من قوله صلی الله علیه
وآله وسلم انطلقی فاختصتنی ثم تعالی حتی
ابایعک قال الحسن وروی الطبرانی فی الکبیر
عن ابی قرصافة رضی الله تعالی عنه فی قصة
بدء اسلامه بعد ما ذکر اسلامه فذهبت
انا وامی وخالتی فاسلمنا وبایعنا رسول الله
صلی الله علیه وآله وسلم وصافحنا الحدیث
قال القشاشی والذی یوضح التعدد وقوعها
بواسطة عمر بن الخطاب رضی الله تعالی عنه
کما اشار الیه فی الفتح فیما نقلناه عند الطبرانی

عهد میگیرم از او شان انچه حق تعالی از وشان گرفت و شاهد
بر وقوع مصافحه بجائل این حدیث است که برآورد طبرانی از معقل
بن یسار که نبی صلی الله علیه وآله وسلم مصافحه میکرد زنان را از
زیر جامه و شاهد بر حدیث مرسل شعبی نزد ابی داؤد آن
حدیث است که روایت کرد طبرانی در معجم کبیر که حدیث
بیان کرد از ما محمد بن عبد الله حضرمی و وی را خبر داده
جبارة بن المغلس و وی را عبد الله بن حکیم و وی از حجاج
و وی از داؤد بن ابی عاصم و وی از عروة بن مسعود
ثقفی رضی الله عنه که گفت نزد رسول الله صلی الله علیه وآله
وسلم آبی بود پس هرگاه که بیعت میگرفت از زنان آب
فرو میبردند زنان دستهای خود را و این حدیث احتمال
دارد که آنحضرت اکتفا کرده به صرف فرو بردن دست در آب
بلا مصافحه یا متصل گشتن دستهای شان بدست وی
صلی الله علیه وآله وسلم بلا واسطه و هم احتمال دارد که مصافحه واقع
شده باشد با زنان بعد فرو بردن دست در آب از هر دو جانب
و بجائل گشتن آب اکتفا کرده شده باشد مثل پیراهن (یعنی پیراهن همچنانکه
متصل بجسم میباشد و منفصل نیز بدان طریق مصافحه هم شده باشد)
و هم شاهد صحت بودن آب جائل بنسبت بعض آن حدیث است
که در جامع کبیر منسوب بابن سعد و طبرانی است از سوداء که از قول نبی
صلی الله علیه وآله وسلم واضح گشت (یعنی فرمود آنحضرت از سوداء) که برو
مخصوص کن ما را باز بیا تا که بیعت گیرم از تو سخن گوید که طبرانی روایت کرده
در معجم کبیر از ابی قرصافه رضی الله عنه در قصهٔ ابتدای اسلام وی
بعد ذکر اسلام وی که گفت رفتم من و مادر من و خاله من پس مسلمان
شدند و بیعت کردند با رسول الله و آن زنان مصافحه نیز کردند
تا آخر حدیث قشاشی میگوید که چیزیکه متعدد شدن طرق را واضح
میکند واقع شدن وی بواسطه حضرت عمر بن الخطاب رضی الله تعالی عنه
چنانکه در فتح اشاره کرده شد در انکه نقل کرده ایم ما را نزد طبرانی

عن ام عطية قالت لما دخل رسول الله
صلى الله عليه وآله وسلم المدينة جمع النساء
في بيت ثم بعث الينا عمر بن الخطاب فقام
على الباب وسلم فقال انى رسول رسول الله صلى الله
عليه وآله وسلم قال بعثني اليكن لا بايعكن
على ان لا تشركن الى آخره فاخرجنا ايدينا من
خارج الباب واخرج يده فبايعناه الحديث
فان ام عطية قد بايعت رسول الله صلى الله
عليه وآله وسلم بلا واسطة عند البخاري
كما مر وههنا كانت في اللائي بايعن عمر وقد
وقعت المبايعة متعددة من الرجال
فالنساء اولى بذلك كما سيتضح ثم هذا
الاخراج يحتمل الاكتفاء فيه بمجرد الاشارة كما
سيجئ عن ابن حجر ويحتمل المصافحة بحائل والله
اعلم ومن ههنا يظهر بناء على تعدد البيعة
لهن ووقوع جميع الكيفيات المذكورة كل
منها مرة او اكثر وكل منها لطائفة مخصوصة
وتكرر بعض الكيفيات لاكثر من طائفة انه
صلى الله عليه وآله وسلم بايعهن بتلك
الكيفيات المختلفة كل فرقة او اكثر مرة واحدة
او اكثر بكيفية واحدة او اكثر مراعاة لاختلاف
احوالهن ومقتضى طبايعهن وتفاوت
درجاتهن في كونهن مالكات للطبع غير
مملوكات له وتفاوت درجاتهن في احتياجها
الى تربية امر او الله اعلم قال الحافظ ابن
حجر في فتح الباري في حديث عائشة المذكور
في باب بيعة النساء وقد ذكرت في تفسير

از ام عطیه که گفت هرگاه رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم
داخل مدینه شد زنان را در یک خانه جمع کرد و بسوی
شان حضرت عمر بن خطاب را فرستاد وی به در ایستاده
ایستاده سلام کرد و گفت که من فرستاده رسول ام
صلی الله علیه وآله وسلم بسوی شما تا بیعت گیرم از شما بر این
امور که خیانت نه کنید تا آخر آیت پس دستهای خود را
از خارج در وان بیرون کردیم و وی نیز دست خود را
بیرون کرد و از وی بیعت کردیم تا آخر حدیث و ام عطیه
بیعت کرده از آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم بلا واسطه
نزد امام بخاری چنانکه گذشت اینجا بیان آن زنان است
که از حضرت عمر بیعت کردند و بیعت از مردان متعدد
واقع گشته پس بازنان بالاولی خواهد بود چنانکه آینده
معلوم خواهد شد و این بر آوردن دست احتمال دارد که
درین صورت بر مجرد اشاره اکتفا واقع شده باشد چنانکه خواهد
آمد از ابن حجر و احتمال دارد که مصافحه بذریعه چیزے حائل واقع
گشته باشد و الله اعلم و ازینجا بنا بر تعدد بیعت زنان ظاهر خواهد شد
و وقوع جمله کیفیات مذکوره هر یکے از وے یکبار یا زائد و هر یکے
بطائفه مخصوصه و مکرر شدن بعضے کیفیات برائے اکثر طائفه
انیست که آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم بیعت گرفته باشد
از زنان بکیفیات مختلفه هر فرقه یا اکثر ازان یکبار یا زائد ازان
بیک طور یا زائد بوجه رعایت اختلاف حالات شان و مقتضای
طبائع شان و اختلاف درجات شان درصورتیکه او شان بر طبع
خود ها مالک شوند نه مملوک و اختلاف درجات شان درصورتیکه
او شان احتیاج بر زائد مدید اشته باشند والله اعلم
حافظ ابن حجر در فتح الباری در بیان معانی حدیث
مرویه حضرت عائشه رضی که در باب بیعت زنان نوشته
است میگوید که ذکر کرده ام در تفسیر

المتحنة من خالف ظاهرها قالت عائشة من
اقتصاره فی مبایعته صلی الله علیه وآله وسلم
النساء علی الکلام وما ورد انه بایعهن بحائل
او بواسطة ماء یغنی عن اعادته وقد یوخذ من
قول ام عطیة فی الحدیث الذی بعده فقبضت
امرأة یدها ان بیعة النساء کانت ایضاً
بالایدی فیخالف ما نقل عن عائشة من
هذا الحصر واجیب بما ذکر من الحائل ویحتمل
انهن کن یشرن بایدیهن عند المبایعة
بلا مماسة وقد اخرج اسحق بن راهویه بسند
حسن عن اسماء بنت یزید مرفوعا انی لا اصافح
النساء وفی الحدیث ان کلام الاجنبیة مباح
سماعه وان صوتها لیس بعورة ومنع لمس
بشرة الاجنبیة من غیر ضرورة کذلک انتهی
قال القشاشی الاشارة بایدیهن عند المبایعة
من غیر مماسة محتمل کما قال ولکنه لا یتم
کلیا اذا کان امرهن بان یشرن بایدیهن
من تحت الثوب مثلا اخف مؤنة واستر
لهن من ان یقول لواحدة منهن انطلقی
فاختصنی ثم تعالی حتی ابایعک او تقول
الواحدة منهن لا ابایعک حتی یفتری
کفیک کانهما کفا سبع وهو عند ابی
داؤد علی ما فی جمع الجوامع للسیوطی والتعدد
وان المبایعة قد وقعت بالکلام فقط وهو
ما شهدته عائشة رضی الله عنها وقد
وقعت مع المصافحة بحائل مع تفاوت
مراتبه کثافة ولطافة حیث لم تطلع

سورهٔ ممتحنه که کسیکه مخالفت کرد ظاهر مقولهٔ حضرت
عائشه رضی الله عنها یعنی در بارهٔ بیعت زنان از آنحضرت صلی الله
علیه وآله وسلم گفت که بر مجرد کلام بود نه آنکه وارد شد
که بیعت زنان بچیزے حائل یا بذریعهٔ آب بود پس
اعادهٔ این کلام را ضرورت نیست وگاهے گرفته میشود
از قول ام عطیه از حدیثیکه بعد آن حدیث است قبض کرد
زنے دست خود را تا آخر که بیعتِ زنان هم بدست بوده
پس مخالف آن حدیث خواهد بود که از حضرت عائشه رضی الله عنها
نقل کرده شده این حصر که بیعت زنان بکلام بود باقی
نخواهد ماند پس جوابش آنست که بیعت بذریعهٔ چیزے حائل بود
وهم احتمال دارد که آن زنان اشاره کرده باشند بر دستهاے خود
وقت بیعت بغیر مس کردن یکدیگرے را و برآورده اسحق بن
راهویه بسند حسن از اسماء بنت یزید مرفوعاً که من مصافحه نمیکنم
بازنان و در حدیث است که شنیدن کلام اجنبیه مباح است
وآواز زے عورت نیست وهمچنین منع کرده از مس اندام اجنبیه بلا ضرورت
انتهی قشاشی گفته که اشاره بدست وقت بیعت بغیر مس کردن یکے
دیگرے را احتمال آن دارد که گفته شد ولیکن بطور کلیه نیست وقتیکه حکم کرده
باشد آنحضرت صلی الله علیه وسلم زنان را باشاره کردن از دستهاے خود از زیر جامه
مثلاً و این آسان تر است در تکلیف و پوشیده تر بر آنهان از این امر که گفته شود
یکے را از اوشان که برو مخصوص کن مارا باز آمده از من بیعت کن یا بگوئی یکے را
از آن زنان که بیعت نخواهم گرفت از تو تا وقتیکه خالی داشته شود
هر دو دست تو گویا که هر دو مثل دست درنده است و این حدیث
مروی ابو داؤد است چنانکه در جمع الجوامع است که از تصانیف
سیوطی است و تعدد و نیز بیعت اکثر بذریعهٔ کلام صرف
واقع شده و آن همان است که حضرت عائشه رضی الله عنها بر آن شاهد
داده و گاهے بیعت بمصافحه بذریعهٔ چیزے حائل واقع گشته
مع فرق مراتب آن کس بوجه کثافت و لطافت و بر آنچه که مطلع

کما انکارها رضی اللہ عنہا لحدیث السباطۃ
ومثلہ مع ثبوتہ وصحۃ حدیثہ واللہ اعلم
المبایعۃ متعددۃ مع الرجال والنساء احوج
الی ذلک وذلک ان کل بیعۃ تحدث اتصالا
معنویا بین المتبایعین ولکل اتصال امداد
خاص من المتبوع والمبایعۃ والنساء احوج
الی مزید الامداد والتقویۃ لکونہن ضعفۃ
واللہ اعلم وقال البخاری فی باب من بایع مرتین
حدثنا ابو عاصم عن زید بن ابی عبید عن
سلمۃ قال بایعنا النبی صلی اللہ علیہ وآلہ
وسلم تحت الشجرۃ فقال لی یا سلمۃ الا تبایع
قلت یا رسول اللہ قد بایعت فی الاول قال
وفی الثانی انتہی للحافظ السیوطی معزوا الی
البغوی وابی نعیم عن عتبۃ بن عبد
رضی اللہ عنہ قال بایعت رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم سبع بیعات خمسا
علی الطاعۃ واثنتین علی المحبۃ انتہی وھذہ
البیعات السبع کانہا بازاء الاطوار السبعۃ
للقلب المتقلب فیہا باطوار الصفات
السبع الجامعۃ للباقی ولکل بیعۃ اتصال
ولکل اتصال امداد واللہ اعلم حدیث
غمس الید فی الماء عند المبایعۃ یظہر منہ
ان المبایعۃ لما کانت اتصالا حسیا بین
المتبایعین یورث اتصالا معنویا والماء
اصل الموجودات کما یدل علیہ حدیث
ابی ہریرۃ رضی اللہ عنہ مرفوعا کل شئ
خلق من الماء والتوحید اصل الدین

بگشت بر آن چنانکہ حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا ازین صورت انکار کردہ
بر وجہ حدیث سباطہ (حصہ مکان بیرونی را گویند) ومثل آن باوجود
ثبوت وصحت آن حدیث واللہ اعلم مبایعت یعنی بیعت کردن
متعدد میباشد بامردمان وزنان را حاجت بسیار میباشد
بہ بیعت وجہش انست کہ از بیعت قرب معنوی میان متبایعین
یعنی بیعت کنندہ وبیعت گیرندہ پیدا میشود وبر ہر قرب امدادی خاص میشود از متبوع
وبالفعل زنان بوجہ ضعیف تر بودن خود بمزید امداد وتقویت زائد
حاجت دارند واللہ اعلم (متبوع یعنی پیروی کردہ شدہ) امام
بخاری در صحیح خود در باب من بایع مرتین (یعنی بیان کسیکہ
دو بار بیعت کردند) گفت کہ حدیث بیان کرد ما را ابو عاصم از زید
بن ابی عبید وی از سلمہ کہ گفت بیعت کردیم از حضرت صلی اللہ علیہ
وآلہ وسلم زیر شجرہ پس فرمود از من کہ ای سلمہ چرا بیعت نمیکنی گفتم یا رسول اللہ
بیعت کردہ ام در مرتبہ اول فرمود کہ دوبارہ نیز بکن انتہی وحافظ
سیوطی نیز حدیثے دارد کہ منسوب است بسوی بغوی وابی نعیم کہ
روایت دارند از عتبہ ابن عبد رضی اللہ عنہ کہ گفت بیعت کردم
بر دست رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ہفت بار پنج بار بر طاعت
(یعنی اطاعت خواہیم کرد بہر حال) ودو بار بر محبت انتہی واین بیعت
ہفتگانہ گویا بمقابلہ اطوار سبعہ قلب اند کہ قلب در آن گردندہ است
بہ اطوار صفات سبعہ کہ جامع بقیہ صفات دیگر اند برائے ہر بیعت
قربے خاص است وبہر قربے امدادے واللہ اعلم (مراد از صفات
سبعہ حیات وعلم وقدرت وارادہ ومشیت وسمع وبصر اند) واز
حدیث غوطہ دادن دست در آب وقت بیعت ظاہر میشود
کہ مبایعت اگرچہ بمنزلہ قرب حسی بود میان بیعت کنندہ وبیعت
گیرندہ مگر باعث قرب معنوی نیز ہست وآب چونکہ اصل
موجودات است چنانکہ دلالت میکند بر آن حدیث ابی ہریرہ
رضی اللہ عنہ مرفوعا کہ ہر چیز از آب پیدا گشتہ لہذا توحید
اصل دین قرار دادہ شد۔

واول ما یبایع علیه المؤمن والمؤمنة جعل
واسطة الاتصال بالمبایعة ما هو اصل فی
الوجود لیقع الاتصال فی اصل الدین بما هو
اصل فی الوجود تنبیهًا علی ان هذه البیعة
رجوع الی الفطرة التی ولد علیها کل مولود ثم
تغیرت فی بعض کما ان الماء اصل اللطائف
والکثائف ولم یبق علی لطافتها فی اکثر المحسوسات
واشارة الی ان الایمان والمبایعة علیه ظهور
معنوی کما ان الماء ظهور حسی وفیه اشارة
الی تفاوتة مراتب الایمان ودرجات الاعمال
کما ان تتفاوت درجات غمس الید فی الماء
کلًا وبعضًا علی اختلاف درجاته والله اعلم انتهی
ولاحمد والبخاری فی باب بیعة الصغیر عن
ابی عقیل زهرة بن معبد عن جده عبد الله
بن هشام وکان قد ادرک النبی صلی الله علیه
وآله وسلم وذهبت به امه زینب بنت حمید
الی رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم فقالت
یا رسول الله بایعه فقال النبی صلی الله علیه
وآله وسلم هو صغیر فمسح راسه ودعا له وکان
یضحی بالشاة الواحدة عن جمیع اهله قال
الحافظ ابن حجر فی فتح الباری باب بیعة الصغیر
ای هل شرع او لا قال ابن المنیر الترجمة
موهمة والحدیث یزیل ابهامها فهو دال علی
عدم انعقاد بیعة الصغیر انتهی وقال العینی
فی عمدة القاری ولم یذکر الحکم فیه علی عادته
غالبًا اما اکتفاء بما بین فی حدیث الباب
واما لمحل الخلاف فیه فقال جماعة من العلماء

واول آنچه که بیعت میکند بران مومن و مومنه همین است
واسطه قرب بذریعه بیعت قرار داده شد و اصل وجود
تا که واقع شود اتصال در اصل دین بذریعه آنکه اصل است
در وجود و نیز تنبیه باشد بر اینکه این بیعت رجوع است بسوی
فطرتیکه پیدا شده بران هر مولود و باز در بعض امور تغیر واقع شد
چنانکه آب اصل است ای اشیاء لطیف و کثیف و در اکثر
اشیاء محسوسه بر لطافت خود باقی نماند و نیز اشاره است
بسوی این امر که ایمان و عهد بستن بران بمنزله طهارت
معنوی است چنانکه آب باعث طهارت حسی است و نیز
اشاره است بسوی فرق مراتب ایمان و درجات اعمال
چنانکه مختلف است درجات فرو بردن دست در آب
کلًا و بعضًا بر اختلاف درجات ایمان والله اعلم انتهی
و امام احمد و امام بخاری در باب بیعت صغیر روایت میکنند
از ابی عقیل زهره بن معبد از جد خود عبد الله بن هشام و وے
دریافته بود نبی صلے الله علیه وآله وسلم را کبر و ویرا مادر وی
زینب بنت حمید بخدمت رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم
و گفت یا رسول الله بیعت بگیر ازین طفل پس فرمود آنحضرت
که وے صغیر است مسح کرد سر ویرا و دعاے برکت
کرد برائے وے و قربانی کرده بود گوسفندے را
از جانب جمله ساکنان خانهٔ خود - حافظ ابن حجر
در فتح الباری در باب بیعت صغیر مینویسد که این
مشروع است یا نه ابن منیر گفته که ترجمهٔ این باب
در وهم می اندازد و حدیث زائل کنندهٔ آن وهم است
و دلالت میکند بر نه منعقد گشتن بیعت صغیر - انتهی و عینی
در عمدة القاری شرح صحیح بخاری مے نویسد که درین باب
نه ذکر کرد حکم ویرا موافق عادت خویش اکثر یا بوجه اکتفا کردن آن
بیان که در حدیث این باب مذکور شد و یا بوجه محل خلاف دانستن

البيعة لا تلزم الا من يلزمه عقود الاملاك كلها من البالغين وقال بعض العلماء انها تلزم الاصاغر بمبايعة آبائهم وقد بايع عبد الله بن الزبير رضي الله عنهما ومات رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم وهو ابن ثمان سنين انتهى وقال القشاشي الظاهر ان مراده ان الصغير لا يبايع ببيعة الكبير لانه يصنع معه ما يليق بحاله مما يخص به نوع الفعال فان رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم قد مسح راسه ودعا له ومسح رأسه نوع من الاتصال الحسي اللائق بحال الصغير كالمصافحة اللائقة بحال الكبير فله احداث اتصال معنوي يليق بحال الصبي فيقبل كقبول الاجازة والرواية اذا دعي وسوف نظهر نتيجة امداده كنتيجة دعائه له بالبركة حتى ان مثل ابن عمر وابن الزبير كانا يلتمسان بركته كما في البخاري في باب الشركة بعد ايراد الحديث ما نصه عن زهرة بن معبد انه كان يخرج به جده عبد الله بن هشام الى السوق فيشتري الطعام فيلقاه ابن عمر وابن الزبير فيقولان له اشركنا فان النبي صلى الله عليه وآله وسلم قد دعا لك بالبركة فيشركهم فربما اصاب الراحلة كما هي فيبعث بها الى المنزل انتهى - وقال الحافظ ابن حجر في قوله وكان اي عبد الله بن هشام يضحي بالشاة الواحدة عن جميع اهله الى آخره فيه اشارة الى ان عبد الله بن هشام عاش بعد النبي صلى الله عليه وآله وسلم زمانا ببركة دعائه

گفته اند كه بيعت لازم نيست مگر كسيكه ويرا وفا كردن عهدها سلاح لازم است وهمه براے بالغين است وبعضے علما گفته اند كه بيعت لازم است خوردان را بسبب بيعت آباے خود وبيعت كرده عبد الله ابن الزبير رضي الله عنهما در انحاليكه وقت وفات آنحضرت صلى الله عليه وآله وسلم هشت ساله بود انتهى - قشاشي گويد كه ظاهر اينست كه مراد اينست كه بيعت صغير مثل بيعت كبير نه باشد چراكه باوے همان كرده ميشود كه با حال وے لايق ميباشد از حصول قسمے از اتصال چه كه آنحضرت صلى الله عليه وآله وسلم مسح كرد سر ويرا وبراے وے دعا كرد ومسح سر نوعے از اتصال حسي است كه بحال صغير لايق است مثل مصافحه كه بحال كبير لايق است پس ويرا اتصال معنوي جديد است كه بحال بچه سزاوار است لهذا مقبول خواهد شد مثل قبول اجازت وروايت ازوے وقت طلب ازوے وعنقريب ظاهر خواهيم كرد نتيجه امداد وے مثل نتيجه دعاے بركت وے تا اينكه ابن عمر وابن الزبير جوياے بركتش مے ماندند چنانكه در بخاري شريف در باب الشركت بعد آوردن حديث است كه تصريح از زهره بن معبد كرده كه گفت بودم من كه ميرفت با من جده من عبد الله ابن هشام سوئے بازار وخريد ميكرد طعام را پس ملاقات ميكردند ازوے ابن عمر وابن الزبير وگفتند كه ما را شريك كن چه كه آنحضرت صلى الله عليه وآله وسلم براے تو دعاے بركت كرده است پس شريك ميكرد عبد الله ابن هشام آن هر دو را واكثر وے را سفر پيش مے آمد پس انچه مے بود بسوے مكان شان ميفرستاد انتهى وگفت حافظ ابن حجر در شرح قول راوي كه بود عبد الله بن هشام كه ذبح ميكرد گوسفندے را از جانب جمله كسان خانه خود تا آخر درين اشاره است بسوے اين امر كه عبد الله ابن هشام بعد آنحضرت صلى الله عليه وآله وسلم تا زمانے زنده ماند بسبب بركت دعاے

له انتهی فحصل اثر ذلك المسح والدعاء له علیه ظاهرا
لما ظهر علی المتابعین بالمصافحة لا اثر المراد بل
عند الطبرانی ما یدل علی ان الصغیر اذا کان
ممیزا یبایع ثم اسند النقشاشی عن الطبرانی
فی الکبیر قال حدثنا علی بن عبد العزیز حدثنا
الزبیر حدثنا احمد بن سلمان بن عبد العزیز
بن الدراوردی عن جعفر بن محمد عن ابیه
ان النبی صلی الله علیه وآله وسلم بایع
والحسین وعبد الله بن عباس وعبد الله
بن جعفر وهم صغار لم یعقلوا ولم یبلغوا ولم
یبایع صغیرا لا منا انتهی - وسند الوقت شاه
ولی الله محدث دهلوی در قول جمیل گوید قال الله تعالی
ان الذین یبایعونك انما یبایعون الله ید الله
فوق ایدیهم فمن نکث فانما ینکث علی نفسه
ومن اوفی بما عاهد علیه الله فسیؤتیه اجرا عظیما
واستفاض عن رسول الله صلی الله علیه وآله
وسلم ان الناس کانوا یبایعونه تارة علی الهجرة
والجهاد وتارة علی اقامة ارکان الاسلام فتارة
علی الثبات والقرار فی معرکة الکفار وتارة علی التمسک
بالسنة والاجتناب عن البدعة والحرص علی
الطاعات کما صح انه صلی الله علیه وآله وسلم
بایع نسوة من الانصار علی ان لا ینحن من النوح
وروی ابن ماجة انه بایع ناسا من فقراء
المهاجرین علی ان لا یسألون الناس شیئا فکان
احدهم یسقط سوطه فینزل عن فرسه فیأخذه
ولا یسأل احدا ومما لا شك فیه ولا شبهة انه
اذا ثبت عن رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم

انتهی پس حاصل گشت ویرا اثر مسح و دعا بر خود و ظاهر شد انچه
که بر متابعین یعنی بیعت کنندگان بمذریعه مصافحه اثر ظاهر شود
و نزد طبرانی این کلام دلالت نمیکند بر اینکه صغیر هر گاه تمیز دارد
میان خیر و شر آنوقت بیعت کند بلکه هر گاه که خواهد بیعت میتواند
کرد) باز روایت کرد نقشاشی از طبرانی که وی گفت در معجم کبیر خود
بیان کرد از ما علی بن عبد العزیز و وی از زبیر و وی از احمد بن سلمان
بن عبد العزیز بن دراوردی و وی از امام جعفر صادق و وی از پدر
خود امام محمد باقر که نبی صلی الله علیه وآله وسلم بیعت گرفته از
حضرات حسنین و عبد الله ابن عباس و عبد الله بن جعفر درحالیکه
که اوشان صغیر بودند عاقل بالغ نبودند و بیعت نگرفته از
صغیرے مگر از ما یعنی هر که از جماعت ما میبود از وی بیعت میگیرد
انتهی الله تعالی میفرماید که بتحقیق کسانیکه بیعت میکنند
از تو اے محمد جز این نیست که بیعت میکنند از خدا دست خدا
است بالای دستهای شان پس هر که عهد شکنی کرد از تو پس
نیست جز این که عهد شکنی کرد و حضرت رسالت پناه خود هر که وفا کرد
آنرا یعنی بر آنکه عهد کرده از خدای تعالی پس زود است که خواهد داد خدا
ویرا اجر عظیم و در احادیث مشهوره از رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم
منقول است که مردمان از آنحضرت گاهی بیعت میکردند بر هجرت و جهاد
و گاهی بر قائم کردن ارکان اسلام یعنی نماز زکوة روزه حج و گاهی بر ثبات
و قرار در معرکه کفار (چنانکه در بیعت الرضوان بود) و گاهی بر تمسک
به سنت نبوی و پرهیز از بدعت و حریص و شائق بودن بر عبادات
چنانکه بروایت صحیح ثابت گشته که آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم بیعت
گرفت از زنان انصار بر نکردن نوحه و ابن ماجه روایت کرده که آنحضرت
صلی الله علیه وآله وسلم بیعت گرفت از چند فقراء مهاجرین بر اینکه از مردمان
چیزے سوال نکنند چنانچه از ان کسان یکی چنین بود که اگر تازیانه وے
موافقاد از اسپ خود فرود آمده می برداشت و از کسی سوال برداشتن
تازیانه نمیکرد و انچه که دران شك و شبه نیست اینست که هر گاه از رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم

فعل علی سبیل العبادة والاهتمام بشانه فانه
لاینزل عن کونه سنة فی الدین بقی انه صلی الله
علیه وآله وسلم کان خلیفة الله فی ارضه
وعالما بما انزله الله تعالی من القرآن والحکمة
معلما للکتاب والسنة ومزکیا للامة فافعل
علی جهة الخلافة کان سنة للخلفاء ومافعله
علی جهة کونه معلما للکتاب والحکمة ومزکیا
للامامة کان سنة للعلماء الراسخین فلنبحث
عن البیعة من ای قسم هی فظن قوم انها
مقصورة علی قبول الخلافة وان الذی
تعتاده الصوفیة من مبایعة المتصوفین
لیس لشئ وهذا ظن فاسد لما ذکرنا من
ان النبی صلی الله علیه وآله وسلم کان
یبایع تارة علی اقامة ارکان الاسلام
وتارة علی التمسک بالسنة وهذا صحیح البخاری
شاهد علی انه صلی الله علیه وآله وسلم
اشترط علی جریر عند مبایعته فقال والنصح
لکل مسلم وانه بایع قوما من الانصار فاشترط
ان لایخافوا فی الله لومة لائم ویقولوا بالحق
حیث کانوا فکان احدهم یجاهر الامراء
والملوک بالرد والانکار وانه صلی الله علیه
وآله وسلم بایع نسوة من الانصار واشترط
الاجتناب عن النوحة الی غیر ذلک وکل
ذلک من باب التزکیة والامر بالمعروف
والنهی عن المنکر فالحق ان البیعة علی اقسام
منها بیعة الخلافة ومنها بیعة الاسلام
ومنها بیعة التمسک بحبل التقوی ومنها

فعلے بطریق عبادت مستعدی برادائے وے ثابت شد پس
آن فعل از سنت دینی کمتر نخواهد بود وچونکه بیعت گرفتن بامور
مذکور بطریق عبادت بکمال اهتمام بود پس در مسنون بودن
بیعت شکر وشبهه باقی نماند باقی ماند این امر که آنحضرت صلی الله
علیه وآله وسلم خلیفه حق بودند بر زمین وعالم برانچه که نازل کرد
حق تعالی قرآن وحکمت بران وتعلیم کننده قرآن وحدیث پاک
کننده است لهذا هر فعلے که آنحضرت بنا بر خلافت کرد آن
برای خلفا سنت گشت وهر فعلیکه بجهت تعلیم کتاب وحکمت وتزکیه
امت کرد آن برای علماء راسخین سنت گشت (مراد از علماء راسخین
آن کسانند که جامع علم ظاهر وباطن هستند پس باید که بحث کنیم از
بیعت که از کدام قسم است بعضے کسان گمان برده اند که بیعت منحصر است
بر قبول خلافت وسلطنت وآنکه از عادات صوفیه است که باهم از اهل
تصوف بیعت میگیرند آن شرعا چیزے نیست واین گمان فاسد است
ازان دلیل که بالا مذکور شد که بتحقیق رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم
گاهے بیعت میگرفت بر اقامت ارکان اسلام وگاهے بر تمسک بر سنت
وصحیح بخاری شریف شهادت میدهد بر اینکه آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم
شرط کرد از جریر وقت بیعت وے که لازم گیر بر خود خیر خواهی هر مسلمان
وهم بیعت گرفت از قوم انصار بریں شرط که نترسند در
امر خدا از ملامت ملامت گرے وامر حق گویند هر جا که
باشند چنانچه بعضے کسان از اوشان چنین بودند که بر امراء
سلاطین علانیه رد وانکار میکردند وآنحضرت صلی الله علیه
وآله وسلم بیعت گرفت از زنان انصار بریں شرط
که از نوحه کردن بپرهیزند وسوائے ازین در بسیار امور
بیعت ثابت است وآنهمه از قبیل تزکیه وامر بالمعروف
ونهی عن المنکر بودند پس حق اینست که بیعت بر چند قسم است
بیعت خلافت بیعت اسلام بیعت بر تقوے بیعت
بر هجرت وجهاد

بیعة الهجرة والجهاد ومنها بیعة التوثق فی الجهاد وکانت
بیعة الاسلام متروکه فی زمن الخلفاء اما
فی زمن الراشدین منهم فلان دخول الناس
فی الاسلام فی ایامهم کان غالبًا بالقهر والسیف
ولا بالتالیف واظهار البرهان ولا طوعًا
ورغبةً واما فی غیرهم فلانهم کانوا فی الائمة
ظلمة فسقة لا تهتمون باقامة السنن وکذلک
بیعة التمسک بحبل التقوی کانت متروکة
اما فی زمن الخلفاء الراشدین فلکثرة الصحابة
الذین استنارو ا بصحبة النبی صلی الله علیه
وآله وسلم وتأدبوا فی حضرته فکانوا لا یحتاجون
الی بیعة الخلفاء واما فی زمن غیرهم فخوفا
من افتراق الکلمة وان یظن بهم مبایعة
الخلافة فتهیج الفتن وکانت الصوفیة یومئذٍ
یقیمون الخرقة مقام البیعة ثم لما اندرس
هذا الرسم فی الخلفاء انتهز الصوفیة الفرصة
وتمسکوا بسنة البیعة والله اعلم فاعلم ان البیعة
سنة ولیست بواجبة لان الناس بایعوا
النبی صلی الله علیه وآله وسلم وتقربوا بها
الی الله تعالی ولم یدل دلیل علی تارکیها
تارکها ولم ینکر احد من الائمة علی تارکیها
فکان کالاجماع علی انها لیست بواجبة انتهی
وشاه عبد العزیز فرزند رشید شاه ولی الله مرحوم در حاشیه قول الجمیل مے نویسد که
سمعت رجلا من اصحاب سیدی شیخی
حضرت جدی ان سیدی الجد باحث
رجلا من علماء عصره فی کون البیعة سنة
او بدعة واستدل بالآیة الکریمة علی

بیعت بر قیام در جهاد (یعنی ثابت ماندن در ان و
نگریختن از جنگ) و بیعت اسلام در زمانهٔ خلفا متروک
بود اما در زمان خلفاے راشدین پس باین سبب متروک
بود که دخول مردمان در اسلام در زمانهٔ شان اکثر بوجه قهر
و شمشیر بود نه بتالیف قلوب و اظهار دلیل بر اسلام و نه بخوشی
اسلام بر رضامندی و رغبت بود و سوے زمان خلفاے راشدین و عهد خلفاے دیگر مثل
مروانیه و عباسیه بیعت اسلام ازینوجه متروک بود که اکثر
از وشان ظالم و فاسق بودند و در قائم کردن سنن دین سعی
بلیغ نمیکردند و همچنین بیعت باختیار تقوی نیز در زمانه خلفا متروک
شده بود لیکن در زمانه خلفاے راشدین بوجه کثرت اصحاب
متروک بود که اوشان بوجه اختیار صحبت نبوی صلی الله علیه
وآله وسلم نور آگین گشته بودند و متادب شده بودند در حضور وے
لهذا حاجت بیعت بر دست خلفا نمیشد و سوے خلفاے دیگر زمانه
بسبب خوف متفرق گشتن و نیز این خیال که با بیعت کنندگان
گمان بیعت خلافت نکرده شود و ازان فساد پدید آید نشد
یعنی بیعت مذکوره متروک بود و دران وقت اهل تصوف خرقه
دادن را قائم مقام بیعت میدانستند باز بعد مدتے وقتیکه
این رسم بیعت در ملوک و سلاطین معدوم شد آنوقت حضرات
صوفیه این را غنیمت دانسته بر سنت بودن بیعت چنگ
در زدند والله اعلم و بدانکه بیعت سنت است نه واجب چه که صحابه
بیعت کردند از رسول الله و بوجه آن قرب جستند بخداے تعالی و هیچ
دلیلے شرعی بر عاصی بودن تارک بیعت دلالت نمیکند و نه ائمه دین بر
تارک بیعت انکار کردند پس این عدم انکار بمنزله اجماع شد بر عدم وجوب بیعت

در حاشیه قول الجمیل مے نویسد که

شنیده ام از مردے که از اصحاب یعنی مریدان جد امجد و پیر من
یعنی حضرت شاه عبد الرحیم قدس سره بود که شخصے از علماء عصر
با حضرت جد امجد موصوف در بارهٔ سنت بودن بیعت
بدعت بودن آن بحث کرد پس حضرت جد امجد بر مشروعیت

مامورتیہا یا ایہا الذین آمنوا اتقوا اللہ وابتغوا
الیہ الوسیلۃ وجاہدوا فی سبیلہ لعلکم تفلحون
فقال لا یمکن ان یکون المراد بالوسیلۃ الایمان
لان الخطاب مع المؤمنین کما یدل علیہ صدر
الآیۃ ولان العمل الصالح فانہ داخل فی التقوی
لانہا الایتمار بالاوامر والاجتناب عن النواہی
ولان قاعدۃ العطف یقتضی المغائرۃ بین
المعطوف والمعطوف علیہ وکذا الجہاد لما مر فتعین
ان یکون المراد الارادۃ والبیعۃ مع المرشد ثم
بعد ذلک المجاہدۃ بالذکر والفکر حتی یصل
بالفلاح الذی ہو عبارۃ عن الوصول الی الذات
واللہ اعلم بالصواب والیہ المرجع المآب انتہی
وہم در قول جمیل میفرمایند اعلم ان اللہ تعالی
اجری سنۃ ان یضبط الامور الخفیۃ المضمرۃ فی النفوس
بافعال واقوال ظاہرۃ وینصبہا مقامہا کما ان
ان التصدیق باللہ ورسولہ والیوم الآخر خفی
مضمر فاقیم الاقرار مقامہ وکما ان رضی المتعاقدین
ببذل الثمن والمبیع امر خفی مضمر فاقیم الایجاب
والقبول مقامہ فکذلک التوبۃ والعزیمۃ علی
ترک المعاصی والتمسک بحبل التقوی خفی مضمر
فاقیمت البیعۃ مقامہا وہم دران کتاب است
اعلم انہ یجب ان یکون المبایع عاقلا بالغا
راغبا وقد جاء فی الحدیث انہ عرض
علی النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم صبی
لنبایعہ فمسح علی راسہ ودعا لہ بالبرکۃ
ولہ یبایع ومن المشائخ من یجوز بیعۃ الصغیر
تبرکا وتفولا واللہ اعلم۔

بیعت ازین آیت یا ایہا الذین آمنوا اتقوا اللہ تا آخر۔
ومعانی این آیت بالا گذشت ودلیل آورده گفت کہ ممکن
نیست کہ از وسیلہ ایمان مراد باشد چرا کہ خطاب با مومنین
است چنانچہ لفظ یا ایہا الذین آمنوا برین دلالت میکند
ونہ مراد ازان عمل صالح است کہ در تقوے داخل است
چہ کہ تقوے عبارت است از امتثال اوامر واجتناب از نواہی
وقاعدۂ عطف نیز مقتضی است کہ میان معطوف ومعطوف علیہ
مغائرت باشد وہمچنین جہاد ہم مراد نیست بدلیل مذکور
یعنی در تقوے داخل است پس متعین گشت کہ مراد ازو
ارادت بیعت با مرشد است وبعد ازان مجاہدہ وریاضت
بذکر وفکر تا باعث حصول فلاح باشد کہ عبارت از وصول
الی اللہ است وخدا عالم تر است براہ صواب وبسوی وی است
مرجع ومآب انتہی۔ وہم در قول جمیل میفرمایند وبدانکہ سنت اللہ
جاری است براینکہ آن امور خفیہ کہ در نفوس پوشیدہ اند
ضبط آنہا از افعال واقوال ظاہری باشد وافعال واقوال
قائم مقام امور قلبیہ باشند چنانچہ تصدیق بخدا ورسول کہ امر
خفی است پس اقرار ایمان بجائے تصدیق قلبی قایم
کردہ شد چنانکہ رضامندی بائع ومشتری بر قیمت وداون
شئے مبیعہ امر مخفی است وایجاب وقبول قائم مقام رضائے
پوشیدۂ جانبین کردہ شد ہمچنین توبہ وعزم بر ترک معاصی و
چنگ زدن بر مضبوط گرفتن رسن تقوے امر پوشیدہ است
لہذا بیعت قائم مقام وے کردہ شد وہم دران کتاب است
وبدانکہ واجب است کہ بیعت کنندہ عاقل بالغ وراغب
در امور اخروی باشد کہ در حدیث آمدہ است کہ طفلے بخدمت
آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم بغرض بیعت آمد پس آنحضرت
سر ویرا مسح کردہ دعائے برکت برائے وے کرد وبیعت نگرفت
وبعضے مشائخ بیعت طفل جائز داشتہ اند بنا بر تبرک
وفال نیک واللہ اعلم۔

حضرت مصنف میگویند که تجویز مشائخ بیعت صبی را بحدیث صحیح مسلم است
ے بیعت در حضور آنحضرت حاضر ساختند در حالیکه عبد الله هفت سا
ت اوشان را بطرف خود متوجه دین تبسم فرمودند و بیعت کردند - امام
یی و دی در شرح مسلم گوید که این بیعت تبریک و تشریف بودند بیعت تکلیف چه آن سن تکلیف
نیست و ملا علی قاری حنفی شاذلی گویند قالوا[1] ان المرید الصبی اذا جعل مرید الشیخ فهو بالخیار بعد
البلوغ ان شاء جعله شیخا و ان شاء اتخذ شیخا انتهی و شیخ محمد یحیی نقشبندی در کلمات متوتلف
گوید که بقاء اختیار صبی در صورت مذکوره بعد بلوغ شبیه است بانچه در فقه مقرر شد از اختیار بلوغ در حق
صغیر و صغیره در آن صورت که سواے پدر و جد نزد عدم پدر دیگرے نکاح کرده داده باشد و وجه استثناء
پدر و جد آنست که در صورت تزویج آنها صغیر و صغیره اختیار آنها باقی نیست و انمعنی اقتضاء آن میکند
که اگر پدر و جد صبی را مرید کسے گردانند بعد بلوغ او را در ابقاء و فسخ اختیار نباشد پس انچه از علی متقی منقول شد
محل اشتباه بود مگر آنکه فرق کنند در تزویج و بیعت و گویند که تزویج امر دنیوی است و منافع و مضار آن هم
بصغیر و صغیره و هم بولی آن هر دو متعلق است پس شفقت پدر و جد و ولیان آن هر دو سبب اختیار تمام
بود و بیعت امر دینی است و سود و زیان آن جز بصاحب بیعت تعلق ندارد پس او را خیار بلوغ باشد
و آنکه زینب بنت حمید پسر خود زهره بن معبد بن عبد الله بن هشام را نزد آنحضرت صلی الله علیه و آله
وسلم برد و گفت یا رسول الله بایعه فرمود و هو صغیر[2] و سر او را مسح کرد و برای وے دعا فرمود چنانکه
در یکے از ابواب کتاب الشرکة از صحیح بخاری مذکور است[3] دلیل آنست که مادر را ولایت آن نیست که
صغیر را پیش کسے برد و از و استدعا کند که آن صغیر را بیعت دهد چنانچه در باب تزویج در فقه مقرر شده
و انچه در فتح الباری از جمله فوائد این حدیث مذکور شده که فی الحدیث[4] مسح راس الصغیر و ترک
مبایعة من لم یبلغ حرفے در وے زیاده باید کرد و آن اینست که ترک[5] مبایعة من لم یبلغ اذا
کان ولیه امرأة پس این حدیث منافی نه شود آنرا که از عمل اکابر طریق گذشت که صغیر را بموجب
درخواست پدر او بمریدی قبول کرده اند و در صورت مذکور اگر صغیر حاضر میباشد سر او را مسح میکنند
و اگر حاضر نیست بقبول اکتفا مینمایند انتهی و نیز در قول الجمیل است -

اعلم ان البیعة المتوارثة بین الصوفیة علی	بدانکه بیعتے که میان صوفیه متوارث است آن
وجوه احدها بیعة التوبة من المعاصی و الثانی	است اول بیعت توبه است از معاصی و دوم
بیعة التبرک بالدخول فی سلسلة الصالحین	یعنی بقصد برکت دخول در سلسله

[1] گفته اند که مرید صبی هرگاه که بیعت بشیخے کند و را اختیار است بعد بلوغ اگر خواهد همان شیخ را
کند ۱۲ [2] در حدیث است که مسح کرد سر صغیر را و ترک کرد بیعت کسیکه بالغ نباشد ۱۲
نابالغ را و قتیکه ولیه وے زنے باشد ۱۲

بمنزلة سلسلة اسناد الحديث فان فيها بركة
عظيمة والثالث بيعة تاكدا لعزيمة على التجرد
لامر الله تعالى وترك ما نهى عنه ظاهرا وباطنا
وتعليق القلب بالله تعالى وهو الاصل واما
الاولان فالوفاء بالبيعة فيهما ترك الكبائر
وعدم الاصرار على الصغائر والتمسك بالطاعات
المذكورة من الواجبات والسنن الرواتب
والنكث بالاخلال فيما ذكرنا واما الثالث
فالوفاء البقاء على هذه الهجرة والمجاهدة
حتى يكون منتورا بنور السكينة ويصير
ذلك ديدنا له وخلقا وجبلة فعند ذلك
قد يرخص فيما اباحه الشرع من اللذات
والاشتغال ببعض ما يحتاج الى طول التعهد
كالتدريس والقضاء وغيرهما والنكث بالاخلال
في ذلك انتهى -

وآن بمنزله سلسله
عظيم است وسوم بيعة
داشتن براى خلوص امر دين
وتعليق قلب باحق تعالى شانه كه اصل الاصول است
واما دو قسم اول پس وفا بالبيعت مراد است ازترك
كبائر وعدم اصرار برگناهان صغائر وچنگ زدن بعبادات
مذكوره از قسم واجبات وسنت مؤكده وعهد شكنى مراد است
از خلل انداختن در امور مذكوره يعنى ارتكاب كبائر واصرار
بصغائر ونه مستعدى برعبادات ودر طريقه سوم تمامى بيعت
مراد است از مدام ثابت ماندن بر هجرت ومجاهده رياضت
تا اينكه روشن گردد بنور اطمينان واين عادت وخوى جبلى
وى گردد بلا تكلف پس برين حال گاهى رخصت داده ميشود
در مباحات شرعيه از قسم لذات واشتغال ببعض امور كه
در آنها تا مدتى مصروفيت ميباشد مثل درس علوم دينيه وقضا
وغيره وشكستن بيعت عبارت است از خلل اندازى درين طريق قبل از نورانيت دل انتهى

ومولانا رفيع الدين محدث دهلوى مى نويسند بيعتيكه پيش صوفيه معتبر ومقبول است چهار قسم يافته
ميشود وهر قسم را شروط علحده است وثمرات ديگر بيعة وسيله وبيعة شريعت وبيعت طريقت وبيعت
حقيقت وسواى اين انچه براى تحصيل مال وجاه يا براى تحصيل حاجات دنيوى از مرشد باشد
في الحقيقت اعتبارى ندارد ومضمون من كانت هجرته الى الله ورسوله فهجرته الى الله ورسوله
ومن كانت هجرته الى دنيا يصيبها او امرأة ينزوجها فهجرته الى ما هاجر اليه اما بيعت وسيله
پس حقيقتش آنكه حضرت رب العزت راجل شانه با هريكے از ائمه طرق بشارتها ووعده هاى برداحسان
است مردمان ناقص محبت يكے از اين اصحاب طرق حاصل كرده ومناقب وفضائل ايشان
دريافته مى خواهند كه استحقاق آن بشارات حاصل نمايند چون اين بزرگان از نظر عوام مخفى اند ناچار
بر ايشان كه درحق آنها كلام مفيد وكالت مانند يدك كبدى وقوله كقولى فرموده باشند
حق جل وعلا درحق خاتم النبيين صلى الله عليه وآله وسلم فرموده است ان الذين يبايعونك انما

بجرت وے بسوے خدا ورسول وى باشد پس ويرا همان نصيب است وكسيكه هجرت وى بغرض دنيا يا نكاح
من هجرت وى بسوے آنست (يعنى هرچه نيت وى خواهد بود همان واقع خواهد شد) ۱۲ منه دست وى مثل
وقول وے مثل قول من ۱۲ منه هر آئنه كسانيكه بيعت مى كنند از تو جز اين نيست كه بيعت ميكنند با خدا ۱۲

بول ایشان منسوب بہ موکلان ایشان شود پس بنا بر این بیعت بر صدق
بلہ شیخ باشد و شرط آن قیام بتعظیم و یادگاری ایشان و مزاولت
ال ایشان است یا نوعے از مناسبت بہ ایشان متحقق گردد پس ثمرۂ آن اتصال
بان بر رکان است در قبر و حشر و امداد ایشان آن طالب را وقتاً بعد وقتٍ و اما بیعت شریعت پس
حقیقتش آنکہ مرد عامی کہ عمر را در غفلت و معصیت گذاردہ ہرگاہ بر آن حال تنبہ میشود و ندامت میکشد
و رجوع براہِ تقوے و طاعت میخواہد و حصول ایں یعنی بدون تحکیم عالم متقی بر ظاہر و باطن خود در عادت
منتظم نمیتواند شد چہ دیدن کتبِ شریعت مانند مراجعت کتب طب است بیمار را بدون حصول ملکۂ
طب و معالجہ باین قدر اصلاح مزاج و دفع مرض دشوار است و ہمچنین بقول ہر عالمے عمل کردن موجب
تحیر است کہ ہر یکے صحیح الفکر نمیباشد پس بنا بر این ضرورت میدارد مردے را کہ با وجود علم و تقوی ایں صفت
داشتہ باشد یکے عدم مساہلت و مداہنت در مقام امر بالمعروف و النہی عن المنکر دوم شناختن انچہ
بحال طالب افضل و اسہل است پس ایں چنین کس را اختیار کند و زمامِ امور خود را بدستِ او سپارد و متابعتِ او
بر خود لازم گیرد تا بمراد خود رسد و ثمرۂ این رسیدن است بہ نجاتِ کلی در عقبے و دخول اولیٰ در جنات العلے
و تحصیل رضائے مولے کما قال ان الذین آمنوا و عملوا الصالحات اولئک ہم خیر البریہ
جزاؤہم عند ربہم جنات عدن تجری من تحتہا الانہار خالدین فیہا ابدا رضی اللہ عنہم
و رضوا عنہ و شرط آن راضی داشتن شیخ است تا بر خاطر او غبار ملال نہ نشیند و پنہان نداشتن احوال
از شیخ ظاہر است کہ ایں یعنی دران شیخ متحقق خواہد بود کہ او نیز بہ دست شیوخ تربیت یافتہ باشد و فیض
صحبتِ ایشان از مکائد نفس آگاہ گشتہ پس او را آن سلسلہ میباید و اما بیعت طریقت پس حقیقتش
آنکہ مرد خوش ہمت ہرگاہ فضائل و مناقب اولیا و تصرفات عجیبہ ایشان مثل حصول مراد مردم و قوت
ہمت و تصرف بر دلہا و کشف احوال موتے و کشف مستقبلات حوادث و ملاقات ارواح طیبہ مانند
آن میشود شوق تحصیل آنہا در دل او غالب میشود ازیں قبیل متعارف است کہ ہیچ صفتے بغیر مزاولت و
اخذِ آن از ماہرانِ آن فن بکمال نمیرسد پس چیزیکہ مانند آن در دست شخصے دیدہ نمیشود از فکر ناقص خود
چگونہ آن کمال را تحصیل خواہد کرد پس کسے را کہ در ایں اشغال و اعمال مہارت کامل داشتہ باشد
و خود مصدر ایں آثار باشد و ایں امور مراد را سہل الحصول باشد استاد خود ساختہ حق متابعت
آنہا ادا نماید و بہر شرطیکہ قیام فرماید از مجاہدات نفسانی و جسمانی بجا آرد تا درین کار ما
و بہ مقصدِ خود برسد و ثمرۂ آن مصفا ساختن وجہ روح است از کدورات جسمانی و منور و ملہ

ل چنانکہ گفت ہر آئینہ آنانکہ ایمان آوردند و کارہاے شایستہ کردند ایشانند بہترین خلق جزاے ایشان
ایشان است بوستانہا ہمیشہ باشندہ است میرود زیر آن جویہا جاودان ہمیشہ خوشنود شد خدا
و خوشنود شدند ایشان از خدا ۱۲

آن بانوار روحانی و اسمار ربانی و مبدء فیض الٰہی گشتن بر
تا بطفیل آن در جناب الٰہی بحکم الخلق عیال اللہ فاحبھم الی اللہ
محبوبیت مشرف گشتن و باز مرۂ اولیا و صلحا شریک فضائل شدن
پیدا کردن و اما بیعت حقیقت پس حقیقتش آنکہ مردمان عالی ہمت را کہ حق تعالے ایں را برے
جمال خود مرآۃ ساختہ و برائے اجرار مرادات خود آلہ چنانچہ فرمودہ است و از روز ازل کشش محبت
ذاتی در جوہر ارواح ایشان نہادہ بہ تقریبی از تقریبات آن سر مکنون از درون شورش میزند و تعلقات
مکونات را از ضمائر ایشان از ہم مے پاشد پس مشتاق دوام حضور بے مزاحمت آثار اکوان علی الشوق
جمال ایزد میشود و بدون آن قرار نمیدارد و فنائے وجود خود و بقا بوجود الٰہی از تہ دل مے جوید چون طلب
ایشان حقیقی است وجود الٰہی باقتضائے کمال و آفرینش ایشان برائے ہمین است اما جوہر نفس ہر یکے
سوائے انبیائے کاملین ازان قبیل نیست کہ خود بخود باین مقصد عالی تواند رسید برائے تربیت
ایشان و ایصال ایشان بآن مقصد اعلے یکے از کاملین بر سر وقت ایشان مے گمارند تا باعانت
و راہ نمائی او حل مشکلات و دفع تردودات و کشف شبہات کہ لازم بشریت است مے نمودہ باشد
و باندک تربیت فائدہ بے نہایت مے یابد ہمچنین کسانے را کہ ایمنی در جوہر نفس اگرچہ مندرج است
لیکن آن قوت نیست آنہا را بکمالے میرساند کہ از پرتو باطن او و بہ ظلیت او باین مراتب عالیہ مشرف
شود و شرط این فنا و وجود و قطع تعلقات کونی و حفوظ نفسانی و بے تعلقی از مال و جاہ علاقہ دار است
و ثمرۂ آن موجود بودن بنور تجلیات ذات الٰہی و نگاشتن حجب وجود ظلمانی است گویا حقیقت خلافت
رب العزت برائے ایشان است و حدیث کنت سمعہ و بصرہ بیان حال ایشان و حدیث
ان للہ عباداً لا یستتر الرب عنہم صادق برایشان و اللہ اعلم انتہے و نیز در قول الجمیل است
اما بیعۃ النساء فبان یاخذ الشیخ طرف ثوب والتی تبایع طرفہ الآخر واللہ اعلم و صحیح بخاری
است عن عروۃ عن عائشۃ رضی اللہ تعالیٰ عنہا قالت کان النبی یبایع النساء بالکلام
بھذہ الآیۃ لا یشرکن باللہ شیئاً و قالت ما مست ید رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ
وسلم ید امرأۃ الا امرأۃ یملکہا و عینی شارح بخاری گوید اما بالنکاح او بملک الیمین و قولہ
بالکلام لان المصافحۃ لیست شرطا فی صحۃ البیعۃ و قال الکرمانی فیہ اشارۃ الی ان بیعۃ
الرجال کانت بالید و نیز در صحیح بخاری است عن ام عطیۃ قالت بایعنا النبی صلی اللہ

---

۱ مخلوقات اطفال حق اند و محبوب ترین شان نزد خدا آنست کہ نفع رساننده تر باو شان باشد ۱۲ ۲ تحقیق برائے خدا
اند کہ حجاب نمیکند پروردگار از اوشان ۱۲ ۳ و لیکن بیعت دنان پس طریقہ آن نیست کہ بگیرد شیخ گوشۂ ازجامہ و زن
نده گوشۂ دیگر آن جامہ واللہ اعلم ۱۲ ۴ روایت کرد عروہ از عائشہ رضی اللہ عنہا کہ گفت بیعت میگرفت نبی صلی اللہ علیہ
وسلم زنان را بہمان معانی این آیت لا یشرکن باللہ شیئاً تا آخر و گفت کہ نسود دست رسول اللہ دست زنے را قطعاً مگر وقتے کہ در
عقد شرعی ۵ ملک خواہ بملک نکاح باشد یا بملک یمین و قول او دی کہ کلام بود مراد ازان نہیت کہ مصافحہ در صحت بیعت شرط نیست کرمانی
ن اشارہ است باینکہ بیعت مردمان بدست ہم نبود ۱۲ ۶ مردی است از ام عطیہ کہ گفت بیعت کردیم از نبی صلی اللہ

علیہ وآلہ وسلم فقرء علینا لا تشرکن باللہ شیئا ونہانا عن النیاحۃ فقبضت امرأۃ
منا یدھا عینی گوید قال الکرمانی ھذا مشعر بان البیعۃ لھن ایضا بالید قلت لعلھن
کن اشرن بالید عند المبایعۃ بلا مماسۃ وسید جمال الدین محدث در روضۃ الاحباب
در حکایت بیعت ہند زوجہ ابوسفیان مے آرد کہ ہند گفت میخواہم کہ در حین بیعت دست بدست
تو رسانم فرمود بدرستیکہ من مصافحہ نمیکنم با زنان وقول من صد زنان را مثل قول منست مر یک
زن را صاحب تلخیص المغازی آوردہ کہ این روایت اثبت است از انکہ مے گویند حضرت ثوبے
بر دست خود نہاد تا زنان از بالاے آن ثوب دست وے را مسح نمودند واز انکہ مے گویند قدحے
آب آوردند تا پیغمبر صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم دست خود را آنجا آوردند واللہ اعلم وشیخ عبد الحق
محدث در مدارج النبوۃ گوید کہ بیعت زنان بزبان بود نہ بدست گویند کہ طریقہ مبایعت زنان
چنان بود کہ یک گوشہ ردا را بدست مبارک گرفتہ بود گوشہ دیگر بدست ایشان داده وبعضے گویند
قدحے آب آوردند وآنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم دست شریف خود در آوردہ بایشان داد
تا دستہاے خود را در انجا در آوردند وصحیح آنست کہ بزبان بود چنانکہ در حدیث عائشہ رضی اللہ عنہا
صریح آمدہ است ومبین مبایعت زنان این آیت است کہ یا ایھا النبی اذا جاءک المؤمنات
یبایعنک الآیۃ وملا حسین واعظ در تفسیر خود زیر این آیت مے نویسد کہ عائشہ فرمود کہ بیعت زنان
بسخن بود ودست آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم دست ہیچ زن را نسود وقولے آنست کہ زنان دست
در قدح آب فرو بردند بعد ازان آنحضرت صلعم دست مبارک خود را در آب برد وگفتہ اند کہ اُمیہ خواہر
خدیجہ را رضی اللہ عنہا فرمود تا بیعت زنان فرا گرفت انتہی از ینجا است کہ مشائخ طریقت وقت بیعت
نسا بر دست راست خود پارچہ طاہر جدید باشد یا غسیل پیچیدہ دست نسا مے گیرند وشیخ کلیم اللہ
چشتی نقشبندی در مکتوبے بمولانا نظام الدین اورنگ آبادی مے نویسند برادرِ من زنان را بیعت
کنند اما با زنانِ جوانان خلوتہاے طویلہ کہ موجب فتنہ مردم شود نکنند ووقتِ بیعت دامنے را
دستِ خود پیچیدہ دست بر دست او دارند کہ مس اجنبیہ حرام است انتہے در قول اجہل گوید کہ

شرط من یاخذ البیعۃ امور احدھا علم الکتاب والسنۃ ولا اراد المرتبۃ القصوی بل یکفی من علم الکتاب ان یکون قد ضبط تفسیر المدارک او الجلالین او نحوھما

و در بیعت گیرنده یعنی شیخ بودن چند امور مشروط اند- شرط اول علم قرآن و حدیث و مراد من این نیست که علم بدرجۂ کمال شرط است بلکه در قرآن آنقدر کافی است که تفسیر مدارک یا تفسیر جلالین یا سواے آن

علیہ وآلہ وسلم پیخواند بر ما این آیت لا تشرکن باللہ شیئا تا آخر ومنع کرد ما را از نوحہ کردن پس قبض کرد زنے از ما دست خود را ۱۲ کرمانی گفت کہ این حدیث مشعر است باینکہ بیعت زنان ہم بدست بود مے گوئیم کہ شاید آن زنان وقت بیعت از دست اشارہ کردہ باشند دست کردن یکے با دیگرے نہ واقع شدہ باشد ۱۲ ای پیغامبر چون بیایند نزدیک تو زنان مسلمان کہ بیعت کنند با تو تا آخر ۱۲

غيرها وحققه على عالم وعرف معانيه وتفسير
الغريب واسباب النزول والاعراب والقصص
وما يتصل بذلك ومن السنة ان يكون قد ضبط
وحقق مثل كتاب المصابيح وعرف معانيه
وشرح غريبه واعراب مشكله وتاويل مفصله
على راى الفقهاء ولا يكلف بحفظ القرآن
ولا الفحص عن حال الاسانيد الا بترك
ان التابعين واتباعهم كانوا ياخذون
بالمنقطع والمرسل انما المقصود حصول الظن
ببلوغ الخبر الى رسول الله صلى الله عليه
وآله وسلم ولا بعلم الاصول والكلام وجزئيات
الفقه والفتاوى وانما شرطنا العلم لان الغرض
من البيعة امره بالمعروف ونهيه عن
المنكر وارشاده الى تحصيل السكينة الباطنة
وازالة الرذائل واكتساب الفضائل ثم امتثال
المسترشد في كل ذلك فمن لم يكن عالما
كيف يتصور منه هذا وقد اتفق كلمة المشائخ
على ان لا يتكلم على الناس الا من كتب
الحديث وقرء القرآن اللهم الا ان يكون
رجلا صحب العلماء الاتقياء دهرا طويلا
وتأدب عليهم وكان متفحصا عن الحلال
والحرام وقافا عند كتاب الله وسنت
رسول الله فعسى ان يكفيه ذلك والله اعلم
والشرط الثاني العدالة والتقوى فيجب ان يكون
مجتنبا عن الكبائر غير مصر على الصغائر
والشرط الثالث ان يكون زاهدا في الدنيا راغبا
في الآخرة مواظبا على الطاعات المؤكدة

مانند تفسير وسيط يا وجيز واحدى محفوظ كرده واز عالمى تحقيق كرده باشد
ومعانى ترجمه لغات مشكله وشان نزول واعراب قرآنى وقصص وغيره
دانسته باشد يعنى در دو چيز مختلف مطابقت داون ومعرفت ناسخ
منسوخ ومعرفت احكام مستنبط قرآنى تواند ودر حديث انقدر علم كافيست
كه ضبط تحقيق كرده باشد كتاب مصابيح يا مشارق را معانى آن دريافته
باشد وشرح غريب يعنى ترجمه لغات مشكله واعراب آن وتاويل مفصل بنا
راى فقهاى دين معلوم كرده باشد (ف) ومشكل ومفصل فرق آنست كه مشكل
آن لفظ راگويند كه آن باعتبار لفظ وتركيب نحوى صعب باشد ومفصل آنست
كه معنى وى مشتبه باشد وتعيين معنى واحد بودن نتواند يا حديث ديگر معارض
ومخالف آن باشد فقط) وبيعت گيرند يعنى شيخ تكليف نداده خواهد شد وعلم
قرآن به ياد داشتن واختلافات قرأت نه وعلم حديث تجسس حال اسانيد آيا
ميداني كه تابعين وتبع تابعين حديث منقطع ومرسل را سند ميگرفتند چرا كه مقصود حصول
ظن بهست بروايت حديث از رسول خدا (ف) مرسل آن حديثيرا گويند
كه در آخر وى سند راوى مذكور نباشد چنانكه تابعى حديث را بدون ذكر صحابى
ذكر كند وچونكه زمانه تابعين وتبع تابعين زمانه نيكو بود وسائط سند قبيل ميشدند
لهذا از انقطاع نيز حصول ظن بلوغ خبر متصور ميشود بخلاف غير تابعين كه اوشان از اين امر
حاصل نبود) وبه تكليف داده خواهد شد بيعت گيرنده يعنى شيخ بدانستن علم اصول فقه
اصول حديث وجزئيات فقه واحكام آن عالم بودن مرشد باين وجه شرط كرده ايم
غرض از بيعت مريد را امر كردن بمعروفات وباز داشتن از موخالف شرع وبنائى
وى بمعارف تسكين باطنى ودور كردن عادات بد از وى وپيدا كردن صفات حميده
در وبيعت عالم بودن مريد بران ودر جميع امور مذكوره مانند اينكه كسيكه ازين امور عالم
وواقف نخواهد بود از وى اين مقصود نخواهند بود واتفاق دارند مشائخ بر اينكه وقت
پند كردن آن كس را سنر واست كه نكته حديث كه ده باشد يعنى روايت كرده باشد از استاد خود و
قرآن خوانده باشد بار خدايا مگر آنكس چنين باشد كه مدتى در صحبت علماى متقين مانده
باشد واز اوشان ادب آموخته باشد ومتفحص باشد ميان حلال وحرام كثير الورع
باشد بكتاب الله وسنت رسول الله يعنى بشنيدن قرآن وحديث اثر قبول كند
وافعال واقوال وحالات خود را بكتاب الله وسنت رسول الله موافقت دهد اميد
كه نهند معلومات وى را دوصورت عدم علم كفايت كند والله اعلم وشرط دوم

در مرتبه يعنى عدالت وتقوى بايست بدان كه عدالت از كبائر واجتناب از صغائر واصرار نكردن بر صغائر ومواظبت بر طاعات مؤكده

والاذکار المأثورة المذکورة فی صحاح الاحادیث
مواظبا علی تخلق القلب باللہ سبحانہ وکان
یاذن لہ استلہ ملکۃ راسخۃ والشرط الرابع
ان یکون آمرا بالمعروف ناهیا عن المنکر
مستبدا برایہ لا امعة لیس له رای ولا
امر ذا مروة وعقل تام لیعتمد علیه فی کل
ما یامر به وینهی عنه قال اللہ تعالی ممن
ترضون من الشهداء فما ظنك بصاحب
البیعة والشرط الخامس ان یکون صحب
المشایخ وتأدب بهم دهرا طویلا واخذ
منهم النور الباطن والسکینة وهذا لان
سنة اللہ جرت بان الرجل لا یفلح الا اذا
رأی المفلحین کما ان الرجل لا یتعلم الا
بصحبة العلماء وعلی هذا القیاس غیر ذلك
من الصناعات ولا یشترط فی ذلك ظهور
الکرامات والخوارق ولا ترك الاکتساب
لان الاول ثمرة المجاهدات لا شرط الکمال
والثانی مخالف للشرع ولا تغتر بما فعله المغلوبون
فی احوالهم انما المأثور القناعة بالقلیل
والورع من الشبهات انتهی وهم در قول الجمیل
اعلم ان تکرار البیعة من رسول اللہ صلی اللہ علیه
وآله وسلم ماثور وکذلك عن الصوفیة اما
من الشخصین فان کان بظهور خلل فیمن بایعه
فلا باس وکذلك بعد موته او غیبته المنقطعة
واما بلا عذر فانه یشبه التلاعب ویذهب
بالبرکة ویصرف قلوب الشیوخ عن تعهده
واللہ اعلم انتهی ۔

واذکار منقولہ کہ مذکور باشند در احادیث صحیحہ وہیئت متعلق
دارندہ قلب خود باحق سبحانہ ودریاد داشت ویرا طوری
قوی باشد وشرط چہارم اینکہ باشد امر کنندہ مشروع وباز
دارندہ از امور غیر مشروع مستقل برائے خود نہ غیر مستقل
ومتلون المزاج صاحب مروت وعقل تام کہ قابل اعتماد باشد
در اوامر ونواہی خویش اللہ تعالی میفرماید کہ گواہی
آن کسان مقبول است کہ اوشان را پسند کنید پس
چیست گمان تو بصاحب بیعت (یعنی ہرگاہ کہ در شاہدین
عدالت شرط است پس در بیعت گیرندہ یعنی شیخ عدالت
وتقوے بطریق اولے شرط خواہد بود) وشرط پنجم اینکہ بیعت
گیرندہ یعنی شیخ در صحبت مرشدان کامل ماندہ باشد
واز اوشان ادب آموختہ ونور باطن واطمینان حاصل
کردہ باشد وصحبت کاملین ازین وجہ مشروط است
کہ عادت الٰہی جاری است براین طور کہ فلاح نمی یابد
کسے تاوقتیکہ فلاح یافتگان را نبیند چنانکہ انسان را علم
حاصل نمیشود تاوقتیکہ صحبت علما اختیار نمی کند وبراین قیاس
دیگر صنائع نیز اند وشرط نیست در بیعت گیرندہ کہ از وے
کرامات بسیار ظاہر شوند وامور خلاف عادت یا
ترک پیشہ چرا کہ کرامات وخوارق عادات ثمرہ مجاہدات است
نہ شرط کمال وترک کسب مخالف شرع است وفریب نباید خورد
باانچہ کہ درویش مغلوب الحال میکنند کہ بسبب غلبۂ حال خود وسوے
کسب حلال کہ اکثر بذریعۂ پیشہ حاصل میگردد متوجہ نمیشوند بلکہ قناعت
براندک کردن واز شبہات احتراز داشتن یعنی از مال مشتبہ وپیشہ مکروہ
مشتبہ پرہیز کردن ضروری است ۔ وبدانکہ تکرار بیعت از رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم منقول است وہمچنین از صوفیہ اما از شخص پس اگر
بوجہ ظہور خلل باشد در پیرے کہ ازوے بیعت کردہ شدہ است پس مضائقہ
ندارد وہمچنین بعد وفات وے یا غیبت منقطعہ وے مراد از غیبت منقطعہ
آنست کہ توقع ملاقات وے نہ باقی ماندہ باشد ولیکن بلا عذر تکرار

بیعت کردن مثل ہمسر کردن وقلوب مشائخ را از تعہد وتعہد آن باز داشتن است واللہ اعلم

و شیخ عبدالحق محدث دہلوی در مقدمہ شرح سفر السعادت کہ صراط المستقیم نام دارد مے نویسد کہ فرمودہ اند کہ قبلہ توجہ یکے باید چہ امام شریعت و چہ شیخ طریقت تا بنائے توحید محکم و قدم تحقیق راسخ گردد و چہ تشعب و تفرق اصل موجب تشعب و تشتت فروع بود پس ضبط نفس باصل مرجوع الیہ فقہا و اصولاً و تصوفاً لازم بود کذا ذکر بعض المحققین من الصوفیۃ انتہی۔

فصل ششم در بیان صلیت اعطائے شجرۂ مشائخ بہ مرید

روی الحفاظ الایقاظ والثقات کالزین العراقی والمجد الشیرازی والعسقلانی والسخاوی ومحمد بن یوسف الدمشقی وغیرہم عن امام سفیان ابن عیینۃ انہ قال عند ذکر الصالحین تنزل الرحمۃ ونسبہ الحافظ ابو عمر ابن عبد اللہ فی کتاب العلم وکتاب الاستغناء عن الکنی الی شیخہ سفیان ابن سعید الثوری وعزاہ صاحب مجمع الاحباب الی الامام عبد اللہ ابن المبارک وقال ابن الصلاح فی الحدیث روینا عن ابی عمرو اسماعیل ابن نجید انہ سأل اباجعفر ابن حمدان وکانا عبدین صالحین فقال لہ بای نیۃ اکتب الحدیث قال الستم تروون ان عند ذکر الصالحین تنزل الرحمۃ قال نعم قال فرسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم راس الصالحین قال علی القاری لکن اللفظ ان کان تروون بواو من الروایۃ فیدل فی الجملۃ علی انہ حدیث ولہ اصل وان کان تزوون من الرویۃ مجہولا او معلوما فلا دلالۃ فیہ اذ معناہ یعتقدون او تظنون وقال السیوطی والسخاوی وغیرہما

بروایت کردہ اند حافظین باعلم و آگاہی و مردان ثقہ مثل زین الدین عراقی و مجد الدین شیرازی و ابن حجر عسقلانی و شمس الدین سخاوی و محمد بن یوسف دمشقی و غیر شان از امام سفیان ابن عیینہ کہ گفت وقت ذکر صالحین رحمت نازل میگردد و نسبت کرد این را حافظ ابو عمر ابن عبد اللہ در کتاب العلم و کتاب الاستغنا از کنایہ بسوے شیخ خود سفیان ابن سعید ثوری و صاحب مجمع الاحباب ویرا نسبت کرد بسوے امام عبد اللہ ابن مبارک و ابن الصلاح در علم حدیث گوید کہ روایت کردہ ایم از ابی عمرو اسماعیل ابن نجید کہ وے پرسید اباجعفر ابن حمدان را و آن ہر دو مرد صالح بودند کہ بکدام نیت حدیث نویسم گفت آیا روایت نکردہ اید کہ وقت ذکر صالحین رحمت نازل مے شود گفت بلے ابو جعفر گفت کہ رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم اصل و سردار صالحین اند علی قاری گفت کہ اگر تروون بدو واو باشد مشتق کردہ شود از روایت پس دلالت خواہد کرد فی الجملہ بر بودن حدیث و برائے وی اصلے خواہد بود و اگر لفظ تزون مشتق از رویت داشتہ شود و صیغہ معروف باشد خواہ مجہول پس نہ دلالت خواہد کرد بر اینمعنی و معنی وی بر این تقدیر چنین خواہند بود کہ عقاد میکنید یا گمان مے برید و سیوطی و سخاوی و غیر ہما

لہ چنین ذکر کردہ اند بعضے محققین از صوفیہ ۱۲

تبعا للائمه
هذا الكلام وا شم
دليل جليل على ثبوت
لا يقال بالراى وقد خ
خبرا فلعله ظفر به وذكره
فى الكوكب الدرى اثرا وفى
الاسلام الهروى ان شيخ بغداد
بن منصور الطوسى الصوفى المحد
الحافظ عثمان بن سعيد الدارمى بينما
يتكلم فى جمع وكانه جرى الكلام فى الملامتية
فقال احدهم ما لنا ولهذا فقال الامام عند
ذكر الصالحين تنزل الرحمة فاذا الغيث
صار ينزل من غير سحاب قالوا كان ذلك
صورة المعانى الفائضة وهذا كان بلا سحاب
فالرحمة النازلة هى تلك المعانى ومن هنا
يظهران ما اسنده الديلمى عن معاذ رفعه
ذكر الانبياء من العبادة وذكر الصالحين كفارة
الحديث له اصل وان كان فيه بعض من تكلم
فيه ومن هنا تعين الاستحسان لقراءة اسامى
مشايخ الطريقة فى اسانيد الحقيقة المعروفة
بالشجرة وفى الصواعق المحرقة بعد اسناد حديث
من طريق الامام على بن موسى رضا مسلسلا
بآبائه الكرام عليهم وعليه الصلوة والسلام
قال الامام احمد لو قرئت هذا الحديث على
مجنون لبرء من جنونه فى حينه وفى رواية
له لو قرئ على مجنون لافاق او على مريض لبرء
وروى الحاكم فى تاريخ نيسابور بسند ليس فيه

در
وبعض حديث رامخصوص بعه
وخبر راه اخبار ملوك وسلاطين وايام ماضيه استعار
هروى است كه شيخ بغداد امام محمد بن منصور طوسى صوفى محدث است حافظ عثمان
بن سعيد دارمى سخن ميكرد در جماعتى وكلام بود در فرقه ملامتيه پس يكى از ايشان
گفت كه ما را ازين چيست پس امام گفت كه وقت ذكر صالحين رحمت نازل
ميشود پس ناگاه باران بود كه مى باريد بلا ابر مردمان گفتند كه اين صورت معانى
فائضه است ازين جهت بغير ابر است پس رحمت نازله همان معانى اند و ازينجا معلوم
ميشود كه آنچه ديلمى روايت كرده از معاذ بن جبل مرفوعا كه ذكر انبيا عبادت است
و ذكر صالحين كفاره گناهان تا آخر حديث ويرا اصلى هست اگرچه بعضى ازين
كلام كرده اند و ازينجا متعين شد استحسان براى قاريان اسامى مشائخ طريقت
كه بشجره معروف است يعنى خواندن شجره مستحسن است و در صواعق محرقه بعد روايت
حديث از طريق امام على بن موسى رضا كه مسلسل است به آبائے
كرام وے عليهم الصلوة والسلام مذكور است كه گفت امام احمد
اگر خوانده شود اين حديث بر مجنون البته صحت يابد
از جنون خود در همون زمان و در رواية ديگر از وے است كه اگر
خوانده شود بر مجنون البته افاقه يابد يا بر مريض البته صحتياب گردد
و حاكم در تاريخ نيشاپور روايت كرده بسندى كه كسے در وے

هر کہ گفت ایستادہ
امام احمد بن حنبل و اسحاق
ی موجود بودند پس پدرم گفت
د هر مردے از شما آنکہ یاد دارد پس ابو الصلت
ان کرد از من علی بن موسی رضا و وی روایت
حالیمقام خود این حدیث کہ ایمان قول و عمل است
بن عبد اللہ گفت کہ بعضے از اوشان گفتند
ین اسناد چیست پس پدر من گفت از وی کہ این داروی مجانین است
ہر گاہ کہ در بینی انداختہ شود یعنی بطور دوا ہر آئنہ مجنون صحت یابد انتہی

ن مے نویسد باید دانست بر مرید لازم است کہ اسامی مشائخ از شیخ خود
رسالت پناہ علیہ الصلوٰۃ والسلام یاد گیرد کہ از ضروریات طالب این راہ است
چہ بر شاغل واجب است کہ ہنگام ذکر و مراقبہ پیر را بخاطر آوردہ اشتغال بآن نماید اگر حضور حاصل نشود
ابتدا پیر را بخاطر آرد و اگر حضور نیابد پیر پیر را و اگر ازو ہم حضور نیابد پیر پیر پیر را و اگر ازو ہم حضور نیابد
پیر پیر پیر پیر را تا بحضرت رسول صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم و نزد یاد ہر کدام ازین بزرگواران کہ حضور دست دہد
ابتدا بذکر از وے کند و بصورت پیر ہمون را متصور داشتہ بعد استعانت از وے مشغول بذکر گردد
چنانکہ حضرت میر سید علی ہمدانی در رسالہ تورپہ تصریح بآن فرمودہ پس اگر بر اسامی مشائخ خویش اطلاع نیابد
باشد بآنہا آشنائی پیدا نکند و چرا کہ ادنی رتبہ آشنائی با این برگزیدگان معرفت آشنائی اسامی ایشان
است و چون آشنائی بذات مقدسہ شان حاصل نکردہ حضور اینہا ہنگام ذکر و استعانت از اینان در آن زمان
چگونہ صورت بندد پس بنابر این تحقیق باجماع متاخرین از مشائخ پیر را ضرور است کہ مریدان را شجرۂ آن سلسلہ
کہ در و مرید کردہ بدہد تا بسبب آشنائی باسامی شان آشنائی بمسمیات آنہا حاصل آید کہ انتقال بہ مسمے
از اسم حاصل میگردد لہذا در ذکر حق تعالے نیز اولاً اشتغال باسم وے تبارک و تقدس است و بعد حصول
آشنائی تام باسم انتقال بمسمے است کہ ذات مقدس حق است تعالے شانہ و چون در قدما و سائط
اندک بودند بے شجرۂ اسامی شیوخ یاد مے ماندند و اعطاے آن بمریدان ضرور نمیدانستند و متاخران
بسبب کثرت وسائط اعطاء شجرہ ضرور دانستند تا حفظ اسامی شیوخ بر مریدان آسان گردد و سعادت
فاتحہ تفصیلی شان نیز دریابند اگرچہ فاتحہ اجمالی بے شجرہ ہم میتوان خواند مؤید این مطلب است انچہ
صاحب معدن المعانی در باب بست و دوم در ذکر شجرۂ پیران فرمودہ کہ شجرہ پیران یاد باید گرفت
و بعد ہر فرض باید خواند کہ دران برکات بیشتر است و اگر کسے را مہمے پیش آید دینی یا دنیاوی وضو کند

ودو رکعت نماز
انشاء اللہ تعالے
شیوخ مروی است سلسلہ
از سلسلۂ آنکس کہ بوسائط قلیلہ
مے آید و نیز از ثقات مروی است
سازند ہمچنین تا صد یا کم و بیش اخذ
اول بعینہ در اخیر نیز حاصل است چنانچہ

بیان است من اراد الاطلاع علیہ فلیطالعہ (یعنی کسیکہ اطلاع خواہد بیان پس بطالعہ آنجا)
بندگی شیخ عبد القدوس گنگوہی قدس سرہ چنین نوشتہ
در نوشتن شجرہ ابتدا از نام حضرت رسالت پناہ علیہ افضل الصلوٰۃ
ولیکن پیران ما فرمودہ اند ولی آنست کہ پیر در نوشتن شجرہ برائے مرید
تا بحضرت سید کائنات علیہ الصلوٰۃ والسلام برساند تا استعانت و استمداد از جناب
وسائط باشد کہ در رعایت ادب ابلغ است و در قبول نیز اثرے عظیم دارد چنانکہ عارف شیرازی
قدس سرہ فرمودہ ؎ در میر و وزیر سلطان را ✤ بے وسیلت مگر دہی پیرا من - و رعایت طریقہ
ترقی ہم درین است کما لایخفی و مرید در خواندن شجرہ مختار است بہر طوریکہ خواہد بخواند و گروہے از مشائخ
نقشبندیہ وغیرہ برخلاف جمہور ایشان رفتہ شجرہ و کلاہ بمریدان نمیدہند با ایشان کہ برابری تواند کرد
کہ اینان از خط رابطہ شیخ ہم برگذشتہ اند و بتوجہ شیخ اکتفا کردہ مرمانے اند صاحب صبر و قناعت
حریصان این راہ را ہمہ چیز باید و از ایشان قناعت راست نیاید فہم من فہم محققان گفتہ اند چنانچہ در
شریعت برائے اثبات مدعی دو گواہ ضرور است ہمچنین مدعی ارادت را در طریقت برائے اثبات
دعوی مذکور دو گواہ کہ شجرہ و کلاہ باشد لابد است و صدق اخلاص امریست مبطن ہر کسے آنرا در نمیتواند
یافت تا دلیلے بر آن قایم نشود این اتخاذ شجرہ و کلاہ و اتباع شیخ در اقوال و افعال و احوال دلیلے است واضح
بر آن چہ محب شیخ را تبرکاتش عزیز مے نماید و برابر جان نگاہ میدارد و غیر محب برعکس آنست چنانچہ محبت
قرآن و اتباع نبی دلیل ایمان است مومن را اگرچہ مرد مانے کہ اتباع ندارند ہم مومن اند و میان ما بین
الایمانین ہر گاہ کہ در محبت مجازی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم ہر چہ از محبوب باشد خوش مے نماید در محبت حقیقی کہ محبت شیخ است
ہر دو ایمان ہر چہ از آن وے باشد خصوصاً کہ وے آنرا بدہد و بخشد چرا خوش ننماید خاص ترکہ اسامی پیران و
کلاہ این روشن ضمیران باشد و کسیکہ ذوق ادراک معانی داشتہ باشد از آیہ کریمہ واذکر اسم ربک
و یاد کن نام پروردگار خود را
ایضاً استنباط یاد کرد شجرہ پیران و اعطاء آن بمریدان میتوان نمود چہ معنی آیہ مذکورہ آنست یاد کن اے

لہ آنحضرت
است و مامور بذکر رب خود
وردگار است لازم بر آنحضرت
از افراد است ذکر نام مربی وے
لازم شد ذکر نام مربی مربی ایضاً مسلسل
پہ مربی مربی مربی است کما لایخفی پس رب
جود مرہمہ مربیان را و کسے کہ پیر گرفتہ است
منی خویش و حق تبارک و تقدس بوساطت
در تربیت ظاہری و باطنی وے میکند اگرچہ آن مرید را
ن پیر بلکہ پیش از وجود پیر و مرید ایضاً حق تبارک و تعالے بوساطت پیر
پرورش مرید در روحانیتش مے نماید چرا کہ پیری و مریدی و وصول فیض پیران بہ
مریدان در مرتبہ اعیان مقرر محقق شدہ است و موافق ہمان مرتبہ در خارج ظہور مے کند و شخصے کہ اصلا
مرید کسے نشود و بے پیر بمیرد آنکس مرید شیطان است ہر چہ باو میرسد بوساطت شیطان است کہ
من لا شیخ لہ فشیخہ الشیطان صدق رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم السعید
من سعد فی بطن امہ والشقی من شقی فی بطن امہ چہ سعادت و شقاوت ہر کس در مرتبہ
عین ثابتہ وے کہ ام اوست مقرر شدہ است و چون بنا بر این تحقیق ذکر نام پیران مر مرید را لازم حال
گردید و قینکہ وسائط بسیار در میان پیر و حضرت رسالت پناہ علیہ الصلوۃ والسلام باشد اعطائے
شجرہ مرید را ضرور شد تا یاد اسامی پیران کہ وسائط شدہ اند بر و آسان گردد انتہے۔

فصل ہفتم در بیان جواز وضع شجرہ در قبر

باید دانست کہ بعضے از شیوخ متاخرین وضع شجرات در قبور مریدان تجویز مے نمایند و گویند کہ جانب
بالین میت کہ بشرف ارادت تشریف یافتہ است بالائے سر وے طاقے کندیدہ شجرہ و کلاہ نہند
کہ ببرکت آن نجات مر او را حاصل آید یا کلاہ را در و ستارے کہ بر سر وے گذارند و پیچ
آن پیچند اگر دستار بدہند و مجوزان وضع شجرہ در قبر بایں تے کہ مرید شدہ مردہ باشد
فعل حضرت علی کرم اللہ وجہہ را مستند مے سازند کہ در حین حیات آنحضرت خبر فوت شخصے آوردند گفتند
کہ محتاج توجہ و دعاست آنحضرت این دو بیت بر پرچہ نوشتہ دادند کہ بر سینہ آن میت بگذارند و آن دو بیت اینست

لہ کسیکہ ویرا شیخ یعنی پیر نباشد پس شیخ وے شیطان است و راست گفت رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ نیک بخت آنست
کہ نیکبخت شود در شکم مادر خود و بدبخت آنست کہ بدبخت گردد در شکم مادر خود ۱۲

العارف محمد بن احمد الیونینی صاحب الشیخ
القطب عبد الله البطائحی انتهی وقال الحافظ
شمس الدین محمد بن عبد الرحمن السخاوی
فی الجواهر المکللة وکنت بحمد الله ممن لبس
الطاقیة الصوفیة من جماعة کثیرین منهم
الامام الزاهد الخیر مفید القاهرة الزین
رضوان المقری الحافظ بلباسه لها
من الشیخ القدوة الجمال عبد الله بن العلاء
العسقلانی بلباسه لها من الشیخ الرحلة
الصدر محمد بن محمد البکری بلباسه لها
من قطب الکبیر ابی بکر محمد بن احمد العسقلانی
بلباسه لها من الامام الشهاب ابی حفص
السهروردی بلباسه لها من قطب الاقطاب
المحیوی ابی محمد عبد القادر بن ابی صالح الکیلانی
بلباسه لها من ابی سعید المبارک بن علی المخرمی
وهو من ابی الحسن علی بن احمد الهکاری وهو
من ابی الفرج الطرطوسی وهو من ابی الفضل
عبد الواحد التمیمی وهو من والده عبد العزیز
وهو من ابی بکر الشبلی وهو من سید الطائفة
ابی القاسم الجنید البغدادی وهو من خاله
ابی الحسن السری السقطی وهو من ابی محفوظ
معروف الکرخی وهو فیما یزعمهم الصوفیة من
ابی سلیمان داود بن نصیر الطائی وهو کذلک
من ابی محمد حبیب العجمی وهو فیما هو ممکن من
الامام ابی سعید الحسن البصری وهو فیما
عند الصوفیة من علی بن ابی طالب رضی الله
عنه قال وانما اثبت هذا ههنا تبرکا بذکر

عارف محمد بن احمد یونینی کہ از اصحاب شیخ قطب وقت
عبد اللہ بطائحی بودند انتہے و حافظ شمس الدین
محمد بن عبد الرحمن سخاوی در جواہر مکللہ مے نویسد
کہ وہستم من بحمد اللہ از کسانیکہ طاقیہ صوفیہ
پوشیدہ اند از جماعت کثیرہ کہ از اوشان امام
زاہد صالح فیض رسانندہ قاہرہ زین رضوان مقری
حافظ اند کہ لباس یافتہ اند از شیخ پیشوا اجال
عبد اللہ بن علاء عسقلانی و وے نیز لباس خود دادہ
بودند از شیخ سیاح صدر محمد بن محمد بکری و وے
نیز لباس خود یافتہ بودند از قطب کبیر ابی بکر
محمد بن احمد عسقلانی و وے نیز لباس خود یافتہ بود
از امام شہاب الدین ابی حفص سہروردی و وے
نیز لباس خود یافتہ بودند از قطب الاقطاب
ابی محمد عبد القادر بن ابی صالح گیلانی و وے
لباس میداشت از ابی سعید مبارک بن علی
مخرمی و وے از ابی الحسن علی بن احمد الہکاری
و وے از ابی الفرج طرطوسی و وے از ابی الفضل
عبد الواحد تمیمی و وے از والد خود عبد العزیز
تمیمی و وے از ابی بکر شبلی و وے از سید الطائفہ
جنید بغدادی و وے از خال خود ابی الحسن سری
سقطی و وے از ابی محفوظ معروف کرخی و وے
موافق گمان صوفیہ از ابی سلیمان داؤد
بن نصیر طائی و وے ہمچنین از ابی محمد حبیب
عجمی و وے موافق آنچہ کہ ممکن است از امام ابی سعید
حسن بصری و وے موافق آنچہ کہ نزد صوفیہ
است از علی بن ابی طالب رضی اللہ عنہ
سخاوی گوید کہ آنچہ اینجا نوشتم تبرکا بذکر

الصالحين واقتفاء الكثير من ائمة الحديث
الماضيتين لا لكوني معتمدا صحة اتصالها
بل هي منقطعة في غير ما موضع وكذا قال
شيخنا رحمه الله تعالى يعني ابن حجر انه ليس في
شئ من طرقها ما يثبت ولم يرو في خبر صحيح
ولا حسن ولا ضعيف ان النبي صلى الله عليه
وآله وسلم البس الخرقة على الصورة المتعارفة
بين الصوفية لاحد من اصحابه ولا امر احدا
من اصحابه بفعل ذلك وكل ما يروى من ذلك
صريحا فباطل قال ثم ان من الكذب المفتري
قول من قال ان عليا البس الخرقة الحسن
البصري فان ائمة الحديث لم يثبتوا للحسن
من علي سماعا فضلا عن ان يلبسه الخرقة
قال السخاوي ولم ينفرد شيخنا بهذا بل سبقه
اليه جماعة حتى ممن لبسها والبسها كما بينته
في جزء افردته لاسانيدي فيها والله المستعان
وقال في المقاصد الحسنة حديث لبس الخرقة
الصوفية وكون الحسن البصري لبسها من
علي رضي الله عنه قال ابن دحيه وابن الصلاح
انه باطل وكذا قال شيخنا ولم ينفرد شيخنا
بل هذا سبقه اليه جماعة حتى ممن لبسها
والبسها كالدمياطي والذهبي والهكاري
وابي حيان والعلائي ومغلطائي والعراقي
وابن الملقن والانباسي والبرهان الحلبي
وابن ناصر الدين وتكلم عليها في جزء مفرد
وكذا افردها غيره ممن توفي من اصحابنا
واوضحت ذلك كله مع طرقي بها في جزء مفرد

صالحین واقتدائے اکثرے از ائمہ حدیث متقدمین
نوشتم اما صحت اتصال این سلسلہ معتمد نبودہ است
بلکہ در اکثر مقام منقطع است وہمچنین فرمودہ است شیخ من
یعنی ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ کہ نیست ثابت ازین طرق
چیزے و نہ روایت کردہ شد در حدیث صحیح یا حسن
یا ضعیف کہ آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم پوشانیدہ
است خرقہ را بر طریقہ معمولہ صوفیہ بہیچ یکے
از اصحاب خود و نہ کسے را حکم فرمودہ بکردن آن و آنچہ
روایت کردہ میشود درین باب بطور صریح پس آن
باطل است باز سخاوی گفتہ کہ از دروغ افترا پردازان
آنچہ میگویند کہ حضرت علی پوشانید خرقہ حسن بصری
رضی اللہ عنہ حالانکہ ائمہ حدیث سماع حسن بصری را
از حضرت علی ثابت نکردہ اند چہ جائیکہ پوشانیدن خرقہ را
باز سخاوی گفتہ کہ این قول تنہا شیخ ما را نیست بلکہ جماعتے برین
رفتہ اند حتے کہ دران آنکسان نیز اند کہ خود پوشیدہ اند
و دیگرانرا پوشانیدن چنانکہ بیان کردم این را در جزوے
علیحدہ کہ نوشتہ ام در بیان اسانید خود و از خدا میجوئم مدد
در جملہ امور و در مقاصد حسنہ گفت کہ حدیث پوشیدن خرقہ صوفیہ
و پوشیدن حسن بصری آنرا از جناب امیر رضی اللہ عنہ ابن وحیہ
و ابن الصلاح گویند کہ این باطل است وہمچنین قول شیخ من
و تنہا این قول شیخ من نیست بلکہ بسوے آن جماعتے رفتہ اند
حتی کہ دران آنکسان نیز اند کہ خود پوشیدہ اند و دیگران را پوشانیدہ
مثل دمیاطی و ذہبی و ہکاری و ابی حیان و علائی و مغلطائی
و عراقی و ابن الملقن و انباسی و برہان حلبی و ابن ناصر الدین
و در جزوے علیحدہ در بارہ خرقہ کلام کردہ و ہمچنین دیگر از اصحاب ما
کہ وفات کردہ نیز در بارہ خرقہ جزوے علیحدہ نوشتہ
و دران طرق ما را نیز بہ بیان واضح آوردہ

وكذا في ضمن غيره من تعاليقي هذا مع الباسي
اياها لجماعة من الاعيان المتصوفة امتثالاً
لزامهم لي بذلك حتى تجاه الكعبة المشرفة
تبركاً بذكر الصالحين واقتفاء لمن اثبته
من الحفاظ المعتمدين انتهى وتبعه ابن ربيع
والقسطلاني والقاري مرة والفتني والسمهودي
وقال الشيخ محمد بن محمد علان البكري الشافعي
في فتوحات الربانية شرح الاذكار النواوية
قال الشيخ تقي الدين بن الصلاح من القرب
لبس الخرقة وقد استخرج لها بعض المشايخ
اصلاً من هذا الحديث اي حديث ام خالد
قلت اشار به الى السهروردي فانه ذكره في
عوارف المعارف فقال وصل لبس الخرقة
من السنة هذا الحديث وقال لبس الخرقة
ارتباط بين الشيخ والمريد وتحكيم من المريد
للشيخ في نفسه فالتحكيم شائع في الشرع لمصلحة
دنيوية فكيف ينكر هذا فيلبسه الخرقة
اظهاراً للتصرف فيه فيكون لبس الخرقة علامة
للتفويض والتسليم ودخوله في حكم الشيخ ودخوله
في حكم الله وحكم رسوله واحياء سنة المبايعة
مع رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم ثم
قال ولاخفاء بان لبس الخرقة على الهيئة
التي يعتمدها المشايخ في هذا الزمان لم يكن
في زمن رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم
وانما هو من استحسان الشيوخ ويدل الشيخ
في لبس الخرقة ينوب مناب يد رسول الله
صلى الله عليه وآله وسلم قال وقد رأينا

وہمچنین است در غیر آن از حواشی من مع کیفیت پوشانیدگی
من آن خرقہ را بجماعتے از صاحبان متصوفہ بوجہ اطاعت
من اوشان را باختیار کردن این طریق تا اینکہ ذکر کردم
آن خرقہ را نیز کہ قریب کعبہ شریفہ واقع گشتہ بسبب تبرک بہ ذکر
صالحین و اقتدائے امر ثابت کردہ حفاظ معتبرین انتہی و تابع گشت
آن را ابن ربیع قسطلانی و علی قاری و فتنی و سمہودی۔
و شیخ محمد بن محمد علان بکری شافعی در فتوحات ربانیہ
شرح اذکار نوادیہ (کہ از تصنیف امام نووی است) گفتہ
کہ گفت شیخ تقی الدین بن الصلاح کہ از عبادت است
پوشیدن خرقہ و بعضے مشائخ اصلش از حدیث ام خالد
برآوردہ اند گویم کہ اشارہ کردہ است بآن شیخ شہاب الدین
سہروردی در عوارف المعارف یعنی گفت کہ اصل پوشش خرقہ
از سنت از این حدیث است و گفت کہ مراد از پوشیدن
خرقہ ربط کنانیدن است میان شیخ و مرید و تحکیم است
از مرید بسوے شیخ در نفس خویش و تحکیم در شرع بوجہ مصلحت
دنیویہ شائع گشتہ در تحکیم حکم کردن کسے را میان دو خصم کدام منتجب
پس چگونہ خواہد شد انکار وے و پوشانیدن خرقہ بوجہ
اظہار تصرف در مرید میباشد پس پوشیدن خرقہ علامت
سپرد کردن و راضی گشتن و در حکم شیخ در آمدن است
و ہم در آمدن در حکم خدا و حکم رسول وے و زندہ گردانیدن
سنت بیعت با رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم باز گفت
کہ پوشیدہ نیست کہ پوشیدن خرقہ باین طریق کہ مشائخ
زمانہ آنرا معتمد داشتہ اند در زمان رسول خدا صلے اللہ
علیہ وآلہ وسلم نبود بلکہ این طریق مروجہ از مستحسنات
شیوخ بودہ است و دست شیخ در پوشانیدن
خرقہ قائم مقام دست رسول خدا صلے اللہ علیہ
وآلہ وسلم است و نیز گفت کہ دیدہ ام

من المشایخ من لا یلبس الخرقة ویسلك من غیر
لبسها وکان طبقة من السلف الصالحین لا
یعرفون لبس الخرقة ولا یلبسونها للمریدین
فمن یلبسها فله مقصد صحیح واصل من السنة
وشاهد فی الشرع ومن لم یلبسها فله رأیه
وکل تصاریف المشایخ محمولة علی السداد والصواب
ولا تخلوا عن نیة صالحة انتهی وفی المواهب
اللدنیة من قال ان علیا البس الخرقة للحسن
البصری فمن الکذب المفتری فان ائمة
الحدیث لم یثبتوا للحسن سماعا من علی
فضلا عن الباسه الخرقة قال الدمیاطی
والذهبی والعلائی ومغلطائی والعراقی
والابناسی والحلبی وآخرون مع کون جماعة
منهم لبسوها تشبها بالقوم لکن نقل الفاکهی
فیما الفه من مناقب الشیخ احمد بن حجر الهیثمی
من الشیخ ابن حجر الهیتمی لقنه انه صحیح مسند
اتصالها من الحسن بعلی تبعا للحافظ ابن حجر
فی تهذیب التهذیب ونقل التصحیح عن جمع
من المتاخرین کالحافظ السیوطی وقال فمن
اثبت سماع الحسن من علی الحافظ الضیاء المقدسی
فی المختارة وتبع علیه الحافظ فی التهذیب
ثم قال ابن حجر الهیثمی فی معجمه بعد ان ذکر
شیئا فاذا تعلمت ما ذکر به علمت ان ما علیه
الصوفیة من اسانیدهم التی تنتهی الی الحسن
البصری لا مطعن ولا انکار علیهم فیها واطال
فی تائید ذلك ورد علی ما خالفه انتهی کلام
الفاکهی وقال الشیخ ابراهیم الکردی ثم الراجح

بعضے مشائخ را کہ خرقہ نے پوشیدند وبغیر لبس آن
سلوک میکردند وطبقہ از سلف صالحین بودہ کہ پوشیدن
یا پوشانیدن خرقہ را برائے مریدین چیزے نمی پنداشتند
پس ہر کہ ے پوشد آنرا ویرا نیز مقصد صحیح است واصل
سنت وشاہد در شرع وہر کہ نے پوشد پس این رائے
وے است وجملہ افعال مشائخ محمول اند بر راستی و
صواب وازنیت صالح خالی نیستند انتہی ۔ ودر مواہب لدنیہ
نوشتہ است کہ ہر کہ قائل الباس خرقہ علی رضی اللہ عنہ
بحضرت حسن بصری است پس این از دروغ افترا پردازان است
چہ کہ ائمہ حدیث سماع حسن بصری را از حضرت علی ثابت
نکردہ اند چہ جائے الباس خرقہ را ودمیاطی وذہبی وعلائی
ومغلطائی وعراقی وابناسی وحلبی ودیگران باوجود
بودن شان از جماعت خرقہ پوشان بوجہ مشابہت
بآن قوم گفتند کہ فاکہی در رسالۂ خود کہ در مناقب
شیخ احمد بن حجر ہیثمی تالیف کردہ از شیخ ابن حجر
ہیتمی نقل کردہ کہ شیخ گفت کہ اتصال یعنی ملاقات
حسن بصری با حضرت امیر صحیح است بوجہ متابعت قول
حافظ ابن حجر در تہذیب التہذیب ونقل کرد تصحیح این
روایت را از جماعتے متاخرین مثل حافظ سیوطی وگفت
کہ کیست کہ سماعت حسن بصری را از حضرت امیر ثابت کرد
از حافظ ضیاء مقدسی در مختارہ وتابع وے درین قول
حافظ شد در تہذیب باز ابن حجر در معجم مصنفۂ خود بعد قدرے
بیان گفت کہ ہر گاہ دانستی این کلام را پس بدانکہ آنچہ
صوفیہ سند خود بحضرت حسن بصری میرسانند دران ہیچ
طعن وانکار بر اوشان نیست وصورت حال نیز تائید
میکند ونیز ابن حجر مخالف آنرا رد کردہ تا آنجا است
کلام فاکہی وشیخ ابراہیم کردی گفتہ کہ ترجیح این راست

ان الحسن البصری سمع من علی ابن ابی طالب رضی الله
عنه فان الحفاظ مختلفون فی ذلك فانكره جماعة
منهم واثبته جماعة قال الحافظ السیوطی فی اتحاف
الفرقة وهو ای الاثبات هو الراجح عندی بوجوه
وقد رجحه الضیاء المقدسی فی المختارة فانه قال
بن ابی الحسن البصری عن علی ابن ابی طالب
رضی الله تعالی عنه وقیل لم یسمع منه وتبعه
علی هذه العبارة الحافظ ابن حجر فی اطراف المختارة
ولكنه بعد رجح سماعه وصححه انتهی اقول فیه
رد جید من السیوطی علی عصریه السخاوی
وغیره ممن لم یقف علیه واغتر بما لدیه فی نسبة
الانكار الیه فاثباته لسماعه فی اطراف المختارة
وفی غیرها بعد كما نقله عنه السیوطی فیما مقدم
علی نفیه له فیما نقله عنه السخاوی وغیره لان
المثبت مقدم علی النافی لانه معه زیادة علم
واما قول السخاوی ولم یروا ان النبی صلی الله
علیه وآله وسلم البس الخرقة علی الصورة المتعارفة
بین الصوفیة لاحد من الصحابة الخ فلیس فیه
الا نفی ورود الكیفیة المخصوصة لهم واما الكیفیة
المخصوصة من فعله صلی الله علیه وآله وسلم
فقد فعلها بعلی بن ابی طالب وعبد الرحمن بن
عوف فی اللباس العمامة وبالعباس وولده فجعل
كل احد من هؤلاء كیفیة فدل علی الاطلاق
وجواز الكیفیات بعد ثبوت الالباس ایضا بالعمامة
والانبجانیة وغیرها فنفی الكیفیة كما ذكر غیر قاض
اذ لا یلزم من ذلك نفی اصل الالباس بغیر تلك
الكیفیة وهو ظاهر ولا یری ان الشیخ شهاب الدین

کہ حسن بصری سماعت دارد از علی بن ابی طالب رضی اللہ
عنہ چرا کہ حفاظ حدیث درین باب مختلف اند جماعتے
از اوشان انکار میکنند وجماعتے این را اثبات میکنند
حافظ سیوطی در اتحاف الفرقہ گوید کہ اثبات سماع ایشان
نزد من راجح است بچند وجوہ وترجیح داده است وی را ضیاء مقدسی
در مختارہ وگفت حسن بن ابی الحسن بصری وے از علی بن
ابی طالب رضی اللہ عنہ وبعضے گویند کہ وے سماع ندارد از وے
وتابع این قول شد حافظ ابن حجر در اطراف مختارہ لیکن بعد
آن مرجح ساخت سماع وی را وتصحیح این روایت کردہ انتہی
میگویم کہ درین کلام ردّ جید است از سیوطی بر معاصر وے
سخاوی وغیر آن ازان کسان کہ نہ واقف گشتند بران وغرہ
کردند بوجہ نسبت انکار خود بر خود پس اثبات سماع از اوشان
در اطراف مختارہ است ودر غیر آن بعد وے واقع شدہ
چنانکہ نقل کردہ از وے سیوطی در انچہ کہ بالا گذشت وآن
مقدم است بر کیفیت لقاے حسن بصری از حضرت امیر رضی اللہ عنہ در انچہ
کہ نقل کردہ از وے سخاوی وغیر آن چرا کہ دلیل ثابت کنندہ
مقدم میباشد بر دلیل نفی کنندہ چہ کہ وی را علم زائد میباشد واما قول
سخاوی کہ نہ روایت کردہ شد این امر کہ نبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
پوشانید خرقہ را بر صورت متعارفہ میان صوفیہ بکسے از صحابہ
تا آخر پس درین قول نیست مگر نفی ورود کیفیت مخصوصہ بر صوفیہ
ولیکن کیفیت مخصوصہ از فعل آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ثبوت آن آمدہ
دوامر یافتہ میشود یکے فعل آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم با علی ابن ابی طالب
ودیگر با عبد الرحمن ابن عوف وعباس وپسران کہ عمامہ پوشانید
آنہا را پس از ہر یکے از ینہا ثبوت این کیفیت یافتہ شد مطلقا مع جواز کیفیات
بعد ثبوت الباس ہم بعمامہ وہم بانجانیہ (انجانیہ آن کلیم میگویند کہ در وے
خطوط نباشد وغلیظ باشد) وغیر آن پس نفی کیفیت مذکورہ مضر مطلب ما
نیست واز ین کلام نفی اصل الباس لازم نمی آید بغیر این کیفیت مخصوصہ ومعمولہ
حضرات صوفیہ کہ ظاہر است نمی بینی کہ شیخ شہاب الدین

السهروردی قد قال فی العوارف لاخفاء بان لبس
الخرقة علی الهیئة التی یعتمدها الشیوخ فی هذا
الزمان لم یکن فی زمان رسول الله صلی الله
علیه وآله وسلم وهذه الهیئة والاجتماع لها
والاعتداد بها من استحسان الشیوخ انتهی
مع انه لم یذکر هذا الکلام الا بعد ما روی
حدیث ام خالد المثبت لاصل اللبس بکیفیة
فظهران عدم ورود الکیفیة المخصوصة
لاینافی ورود اصل اللبس بغیر تلك الکیفیة
علی انه قد ثبت تعدد الالباس منه صلی الله
علیه وآله وسلم بکیفیات مختلفة وهو دلیل
علی ان الامر فیه توسعة ولیس محصورا فی
کیفیة خاصة ولا فی ثوب خاص ولا مختصا
بالذکر ولا بالانثی ولا بالصغیر ولا بالکبیر
فقد ثبت انه البس علیا وابن عوف العمامة وارخی
للاول طرفها وللثانی طرفیها وکلاهما کیفیة وثبت
فی حدیث ام خالد انه البسها خمیصة سوداء
بیده وقال لها ابلی واخلقی وثبت فی حدیث
ابن عباس عند الترمذی انه صلی الله علیه
وآله وسلم البس عباسا وولده کساء ودعا لهم
ثم روی حدیث الترمذی عن ابن عباس
قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم
للعباس اذا کان غداة الاثنین فاتنی انت
وولدك حتی ادعو لهم بدعوة ینفعك الله
بها وولدك فغدوا وغدونا معه البسنا
کساء ثم قال اللهم اغفر لعباس ولده مغفرة
ظاهرة وباطنة لاتغادر ذنبا اللهم احفظه

سهروردی در عوارف نوشته است که مخفی مباد که پوشیدن
خرقه باین طریق که معتمد داشته اند وے را مشائخ این
زمانه در زمان برکت نشان آنحضرت صلے الله علیه وآله
وسلم نبود بلکه این طریق واجتماع بران واعتبار بوے از
پسندیده داشتن شیوخ است انتهے۔
وباانهمه این کلام را نه ذکر کرده تا وقتیکه حدیث
مرویه ام خالد که ثابت کننده اصل لبس مع اندکے کیفیت
وے است مذکور نساخته پس معلوم شد که نه وارگشتن کیفیت
مخصوصه منافی اصل لبس بغیر این کیفیت نیست علاوه ازین
ثابت گشته است متعدد بودن الباس از آنحضرت
صلے الله علیه وآله وسلم بکیفیات مختلف وآن خود دلیل این
امر است که درین باب وسعت است ونه حصر کرده شد
در کیفیت خاص ونه در جامه خاص ونه مخصوص بمرد ونه
ونه بزرگ ونه صغیر ومذکور شده که آنحضرت
صلے الله علیه وآله وسلم پوشانید علی وابن عوف را عمامه
وبیاویخت برائے اول یک طرف وبرائے دوم دو طرف
واین هر دو کیفیت اند ودر حدیث ام خالد ثابت شده که
آنحضرت پوشانید دیرا گلیم سیاه بدست خود وفرمود
ازوے که بپوش وکهنه کن ودر حدیث ابن عباس رضی الله عنه
ترمذی ثابت شده که آنحضرت پوشانید عباس رضی الله عنه وپسر
ویرا گلیم ودعائے برکت کرد برائے شان باز ترمذی روایت
کرد از ابن عباس رضی الله عنه که گفت فرمود رسول الله صلے الله علیه
وآله وسلم عباس رضی الله عنه را که هرگاه که باشد فردا دوشنبه پیش من
من مع پسر خود تا که دعا کنم برائے شما دعائیکه نفع دهد ترا
خدا بوے وپسر ترا پس صبح گردید یا صبح کردیم ما
باوے صلے الله علیه وآله وسلم وپوشانید ما را گلیم وفرمود
که بارخدایا بخش عباس وپسر ویرا مغفرتے ظاهری وباطنی چنانکه
نه متروك گردد گناهے بارخدایا حفاظت کن

فی ولده وقال ابو عیسی هذا حدیث حسن غریب
لا نعرفه الا من هذا الوجه وزاد رزین العبدری
فی آخره واجعل الخلافة باقیة فی عقبه وقال السیوطی
فی مرقاة الصعود الی سنن ابی داؤد وقد استنبطت
للخرقة اصلا من السنة اوضح من حدیث ام خالد
وهو ما اخرجه البیهقی فی شعب الایمان من
طریق عطاء الخراسانی ان رجلا اتی ابن عمر فسأله
عن اوخاء طرف العمامة فقال له عبد الله ان
رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم بعث سریة
وامر علیها عبد الرحمن بن عوف وعقد لواءً او علی
عبد الرحمن ابن عوف عمامة من کرابیس مصبوغة
بسواد فدعاه رسول الله صلی الله علیه وآله
وسلم فحل عمامته ثم عممه بیده وافضل من عمامته
موضع اربع اصابع او نحو ذلک فقال هکذا فاعتم
فانه احسن واجمل فهذا اوضح فی کونه اصلا للبس
الخرقة من وجوه احدها ان الصوفیة انما یلبسون
طاقیة علی الراس لا ثوبا عاما لجمیع البدن والثانی
ان حدیث ام خالد فی اللباس غطاءً وکسوةً
وهذا بالراس تشریف وهو السبب للبس الخرقة
ووجه ثالث ان لبس الخرقة نوع من المبایعة
کما اشار الیه السهروردی وام خالد کانت صغیرة
لا تصلح للمبایعة بخلاف حدیث ابن عوف انتهی
وقال القشاشی وهو کذلک ای ان الاستدلال
بحدیث ابن عوف لا لباس الخرقة انسب
من الاستدلال بحدیث ام خالد ولکن الاستدلال
بما فی الجامع الکبیر والفتاوی من احادیث تعمیم
النبی صلی الله علیه وآله وسلم علیا رضی الله عنه

در او لاد وے ابو عیسے ترمذی گفت کہ این حدیث حسن
غریب است نمی شناسم آنرا مگر ازین طریقہ ورزین عبدری
در آخر این حدیث اینقدر عبارت زائد کردہ و بگردان
خلافت را باقی در اعقاب وے ۔ وسیوطی در مرقاۃ الصعود
الی سنن ابی داؤد نوشتہ کہ برچیدہ ام برائے خرقہ اصلے
از سنت واضح تر از حدیث ام خالد و آن آنست کہ برآورد
ویرا بیہقی در شعب الایمان از طریق عطاء خراسانی کہ مردے
بخدمت ابن عمر رضے اللہ عنہ آمدہ سوال کرد از آویختن
طرف عمامہ پس گفت ویرا عبد اللہ (یعنی ابن عمر کہ رسول اللہ
صلے اللہ علیہ وآلہ فرستاد لشکرے را و دران امیر ساخت
عبد الرحمن بن عوف را و بہ بست ویرا علمے و براو شان
عمامہ بود از پارچہ ہائے رنگین بر نگ سیاہ پس بخواند
ویرا رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم و بگشاد عمامہ ویرا
باز بر بست عمامہ را بدست خویش و افزون گردانید
از عمامہ وے مقدار چہار انگشت یا مثل آن و فرمود کہ
چنین عمامہ باید بست کہ نیکتر و خوبتر نماید پس این
حدیث واضح تر است در بودن آن عمامہ اصل برائے لبس
خرقہ از سہ وجہ یکے اینکہ مے پوشند طاقیہ را بر سر نہ جامہ
کہ عام بر جمیع بدن باشد دوم اینکہ حدیث ام خالد در لباس
برائے ستر و پوشیدگی است و این برائے سر (یعنی پوشانیدن طاقیہ)
بذریعہ تشریف یعنی بزرگ گردانیدن است و ہمین سبب است
سہ لبس خرقہ وسوم اینکہ پوشش خرقہ قسمے از مبایعت است چنانکہ
شیخ الشیوخ سہروردی فرمودہ وام خالد صغیرہ بود و صلاحیت بیعت
یا بیعت گرفتن نمیدشت بخلاف حدیث عبد الرحمن بن عوف
کہ ازان صلاحیت بیعت گرفتن نیز ظاہر میشود انتہی و قشاشی گفتہ
استدلال بحدیث ابن عوف در پوشانیدن خرقہ مناسب تر است
از استدلال بحدیث ام خالد لیکن استدلال بانچہ کہ در جامع کبیر
و فتاوی است از احادیث عامہ بسبب تعمیم حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم علی رضی

العمامة انسب من الاستدلال بحديث ابن
عوف لوضوح ان السلاسل لا تنتهي الى ابن
عوف وانما تتصل بعلي ابن ابي طالب رضي الله
عنه وعن سائر الصحابة اجمعين انتهى وتبعه
الشيخ ابراهيم الكردي وقال الشيخ محمد عابد السندي
والاظهر ان حديث ام خالد اولى ما يستدل به لان
البأسه صلى الله عليه وآله وسلم كان بحضور
جمع عظيم من الصحابة انتهى قلت تعميم ابن عوف
رضي الله عنه ايضا كان بحضور ابي بكر وعمر وذا
من المهاجرين رواه الدارقطني في الافراد وابن
عساكر وفي رواية له ولابي نعيم في المعرفة والبزار
في مسنده ومحمد بن عمرو بن اسحاق انهم كانوا
احد عشر رجلا فيهم الخلفاء الاربعة وتعميم
علي رضي الله عنه حين بعثه الى خيبر كان
في جمع منهما جميعا اكثر وهو على المحدث اظهر
من ان يذكر والاستدلال بتعميم رضي الله عنه
يوم غدير خم اولى واحرى من جميع ما تقدم
لانه كان بمحضر جماعات كثيرة من الصحابة قال
القشاشي وفي حديث عبد الرحمن بن عوف
اثبات اصل اللباس وانه سنة مشروعة
بمن تبعهما من الكبراء مع تابعه مطلقا والاخير
هو الاخص بما ذكره والله اعلم وقال الشيخ احمد
المعروف بزروق المغربي في قواعد الطريقة لباس
الخرقة ومناولة السبحة واخذ العهد والمصافحة
والمشابكة من علم الرواية الا ان يقصد بها
حال فتكون لاجله واخذ والباس الخرقة
من احاديث وردت في خلعه صلى الله عليه

این زائد مناسب است از استدلال بحدیث ابن عوف
رضی الله عنه چه که این امر واضح است که سلاسل بحضرت
عبد الرحمن بن عوف رض منتهی نمیشوند بلکه بحضرت علی ابن ابی طالب
رضی الله عنه البته متصل میشوند وهم با دیگر صحابه انتهی وتابع
گشت ویرا شیخ ابراهیم کردی وشیخ محمد عابد سندی گفت
که واگر چنین نیست پس حدیث ام خالد بهتر است در دلیل
گرفتن چرا که پوشانیدن آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم
ویرا در موجودگی جماعت عظیم صحابه بود انتهی میگویم که عمامه بستن
آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم مر عبد الرحمن ابن عوف رض را
نیز بموجودگی حضرتین ابی بکر صدیق وعمر فاروق وجماعتی
از مهاجرین رضی الله عنهم بود چنانکه روایت کرد این را دارقطنی
در حدیثیات مفرد وابن عساکر وبروایتی دیگر ویرا وابی نعیم را
نیز در (کتاب موسومه به) معرفت است وبزار در مسند خود
محمد بن عمرو محمد بن اسحاق گویند که حاضرین مجلس آنوقت
یازده نفر بودند که منجمله آن یازده خلفای اربعه نیز بودند
وعمامه بستن آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم علی مرتضی را وقت فرستادن
بسوی خیبر بموجودگی جماعت بود که کثیر بودند چنانکه برد آنها
ظاهر است حاجت اعاده ندارد واستدلال به عمامه بستن آنحضرت
علی مرتضی را یوم غدیر خم (نام مقامیست چنانکه بالا گذشت) از همه
روایات مذکوره بالا بهتر وایلق تر است چرا که بموجودگی جماعتهای
کثیره صحابه بود قشاشی گفت که در حدیث عبد الرحمن ابن عوف رض
ثبوت اصل اللباس است وانکه وی سنت مشروعه است برای بزرگان
وی وامثال وتابعین شان مطلقا حدیث دیگر مخصوص بشخص مذکور است والله اعلم
شیخ احمد معروف بزروق مغربی در قواعد الطریقه نوشته است
که پوشش خرقه وعطا کردن تسبیح وگرفتن عهد ومصافحه کردن
از علم روایت است لیکن اگر از وی حالی مقصود گرفته شود پس برای
وی نیز خواهد بود وگرفته اند مشائخ سند لباس خرقه را از احادیث
که وارد گشته اند در باب خلعت دادن آنحضرت صلی الله علیه

وآله وسلم على غيره واحد من اصحابه انتهى
قال القشاشي واذا ثبت التباسه صلى الله عليه
وآله وسلم للصغير والكبير والمفرد والجمع والمذكر
والانثى بالكيفيات المختلفة دل على ان الامر فيه
توسعة وانه كان بما اراه الله بنور النبوة ما
هو اللائق بالحال والشخص والثوب فكذلك الشيخ
الوارث له يفعل ما اراه الله بنور الولاية لائقا
بحال الشخص وزمانه ومكانه اذ لا شك ان الاحوال
تختلف باختلاف الاشخاص والازمان
والامكنة فيراعي الشيخ بنور الولاية الموروثة
له بالاتباع للنبي صلى الله عليه وآله وسلم
ما هو اللائق بالحال والزمان والمكان على
اختلافها وهو في كل ذلك متبع للسنة لما
عرفت من عدم الحصر في كيفية والله اعلم
وحيث ان الخرقة كما قال السهروردي في العوارف
عتبة الدخول في الصحبة وبالصحبة ترجى للمريد
كل خير انتهى كان الظن بهم انهم ما اختاروا
هذه الهيئة الا لكونها في زمانهم انفع
للمريد فيما هو المقصود منه من التخلق باخلاقهم
والتأدب بآدابهم وكل ما يكون وسيلة الى
المطلوب فهو مطلوب وان لم يكن واردا
بخصوصه عن رسول الله صلى الله عليه وآله
وسلم وقد يدخل في عموم قوله صلى الله عليه وآله
وسلم من سن سنة حسنة حيث حصل به
ما هو احسن وان كان حدثا فقد قررته السنة
القولية فدل على حسنه وانه من الحسنة فلما
الاعمال بالنيات وانما لكل امرئ ما نوى انتهى

وآله وسلم بر اکثرے از صحابہ خویش انتہے۔
قشاشی گوید کہ وقتیکہ ثابت گشت پوشانیدن آنحضرت
صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم لباس صغیر وکبیر وشخص واحد
و مردمان متعدد را از مرد ان وزنان بکیفیات مختلفہ
پس معلوم شد کہ درین باب امر بوسعت است از انکہ
آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم را اللہ تعالے معاینہ کنانید
بنور نبوت حالات مردمان کہ کدام لائق است باین امر
و سزاوار این جامہ چنین شیخ کہ وارث آنحضرت میباشد
بنور ولایت اللہ تعالے ویرا معاینہ میکناند کہ کدام
کس لیاقت این کار میدارد و یا در کدام وقت یا مکان ویرا
لیاقت این کار پدید خواہد شد چہ کہ شک نیست کہ حالات مختلف
میباشند بوجہ اختلاف مردمان و اوقات و مقامات پس
شیخ کہ منور باشد بنور ولایت موروثی از متابعت حضرت نبوی
واجب است کہ رعایت کند انچہ کہ لایق باشد باحوال مردم
اختلاف حالات و اوقات و مقامات و شیخ در جملہ این امور متبع
سنت خواہد بود چنانکہ دانستی سابقا از نہ منحصر بودن لباس خرقہ
در کیفیتے خاص واللہ اعلم۔ و خود شیخ الشیوخ سہروردی در عوارف نوشتہ است
کہ خرقہ علامت است از دخول آنکس در صحبت و از صحبت مرید را امید
امور خیر میبود انتہے و چونکہ گمان این بودن میتوانست کہ صوفیہ این جامہ را
محض بوجہ نافع تر بودن برائے مرید یا بسبب رواج بودن دران زمانہ
کردہ اند و مقصودشان ازوی انست کہ مرید باخلاق ایشان و آداب
ایشان خوگر شود و ہر گاہ کہ این وسیلہ یافت مطلوب است پس ہمین مقصود
اگرچہ بطور مخصوص از آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم وارد
نگشتہ لیکن بطور عموم درین ارشاد آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم
داخل است کہ کسیکہ طریقہ نیک نہد در اسلام تا آخر و عمل شود
بوے انچہ احسن بود و اگرچہ امرے جدید است مگر سنت
قولی آنحضرت ویرا ثابت کرد پس دلالت بر امر نیک بودن کرد
پس این امر نیز از امور حسنہ شد پس حزین نیست کہ ثواب اعمال موقوف بر نیتہا
میباشند و برائے ہر کس آنست کہ نیت کرد انتہے حزین کہ نیت کردن خیر ہر کار موقوف بر نیت است چنانکہ در عمل خیر صورۃ
بدون نیت خیر نیست بلکہ نیت خیر در ترک شر نیز شرط است چنانکہ در ترک شر صورۃ بدون نیت ترک شر
ترک شر نیست بلکہ ترک شر بنیت ترک شر ترک شر است

وقال الشیخ الاکبر محی الدین ابو بکر ابن العربی فی رسالة
الخرقة وکان مما جاء به رسول الکریم من الله
العلی الحکیم فی الکتاب المنزل الذی هو القرآن
العظیم یا بنی آدم قد انزلنا علیکم لباسا یواری
سوآتکم وریشا ولباس التقوی ذلک خیر
فالضروری من اللباس الظاهر ما یستر السوءات
وهو لباس التقوی من الوقایة والریش ما یزید
علی ذلک بما یفخر به الزینة التی اخرج لعباده
من خزائن غیبه وجعلها خالصة للمومنین
فی الحیوة الدنیا ویوم القیمة فلا یحاسبون علیها
واذا لبسوها او تزینوا بها من غیر هذه النیة
ولا هذا الحضور ولبسوها فخرا وخیلاء فتلک
زینة الحیوة الدنیا فالثوب واحد ویختلف
الحکم علیه باختلاف المقاصد ثم انزل
فی قلوب العباد الاخیار لباس التقوی وهو
خیر لباس وهو علی صورة لباس الظاهر سواء
فمنه لباس ضروری یواری سوءة الباطن
وهو تقوی المحارم مطلقا ومنه ما هو مثل الریش
فی الظاهر وهو لباس مکارم الاخلاق مثل
نوافل العبادات کالصفح والاصلاح وامکان
الشارع قد اباح لک اخذ حقک ولکن ترکه
مما یتزین به الرجل فی باطنه فهی زینة الله
فی الباطن وهو کل لباس باطن ندبک الشرع
الیه فقد تحقق لباس الباطن انه علی صورة
الظاهر شرعا وکما یختلف الظاهر بالمقاصد
والنیات کذلک یختلف لباس الباطن
بالنیات والمقاصد وما تقرر هذا فی نفوس

وحضرت شیخ اکبر محی الدین ابو بکر ابن عربی در رساله خرقه مصنفه
خود میفرماید که هست از انچه که نازل شد بر رسول کریم از
جانب خدای علی حکیم (این هر دو از اسمای باریتعالی شانه اند)
در کتاب نازل شده که موسوم بقرآن عظیم است یا بنی آدم قد
انزلنا علیکم لباسا یواری سوآتکم وریشا ولباس التقوی
ذلک خیر (یعنی ای فرزندان آدم هر آینه ما فرود آوردیم بر شما لباسیکه بپوشد
شرمگاه شما را و فرود آوردیم جامه ها و زینت را و لباس پرهیزگاری و ای از همه بهتر است
پس در لباس ظاهری آن مقدار ضروری است که بپوشد شرمگاه را و آن لباس
تقوی است که باعث حفظ است و مراد از ریش آنست که بر زیاده باشد و بسبب وی
زینتیکه خدای تعالی بر بندگان خود مقرر ساخته از خزانه های غیب گرداند از اخلاص را
مومنین در دنیا و هم یوم قیامت واقع شود پس از انها حساب گرفته خواهد شد و هرگاه
او شان بغیر این نیت خواهند پوشید و زینت ابدان خواهند گرفت و حضور قلب در مقصود
شان نخواهد بود بلکه بطور فخر و کبر آنرا خواهند پوشید پس این زینت دنیا خواهد بود زینت دین
پس جامه یکی است و حکم بران مختلف خواهد بود بسبب مختلف بودن مقاصد باز نازل کرد خدای تعالی
در قلوب بندگان نیک لباس تقوی را و آن بهترین
لباس است و نیز بر صورت لباس ظاهر است و از وی
آن لباس ضروری است که بپوشد زشتی باطن را و مراد
از زشتی باطن ترسیدن است از چیز های که محارم اند
مطلقا و بعضی از وی مثل زینت اند در ظاهر و آن لباس
مکارم اخلاق است مثل عبادات نافله یا در گذشتن از کسی
و درست کردن کاری اگرچه شارع علیه السلام ترا مباح
فرموده اند گرفتن حق خویش را لیکن ترک آن باعث
زینت باطن است برای انسان پس آن زینت الهی
است در باطن و آن هر لباس باطن است که خوانده است
ترا بسوی وی شرع شریف پس ثابت گشت که لباس
باطن آنست که بر صورت ظاهر شرعی باشد و چنانکه ظاهر
مختلف میباشد در مقاصد و نیات همچنین لباس باطن هم به نیات و
مقاصد مختلف میشود و هرگاه که این امر در نفوس

اهل الله اراد وا ان یجمعوا بین اللبستین ویتزینوا
باونتین لیجمعوا بین الحسنیتین فیثابوا من الطرفین
فسبب لباس هذه الخرقة علی الهیئة المعلومة
عندهم لیکون تنبیها علی ما یرید ونه من لباس
بواطنهم وجعلوا ذلک صحبة وادبا واصل هذا
اللباس عندی علی ما القی فی سری ان الحق
لبس خرقة قلب عبده فانه قال ما وسعنی
ارضی ولا سمائی ووسعنی قلب عبدی فان
الثوب وسع لابسه ثم قال فظهر الجمع من اللبستین
من زمان الشبلی وابن خفیف الی هلم جرا فجریا
علی مذهبهم فی ذلک فلبسناها من ایدی مشائخ
جمة سادات بعد ان صحبناهم وتادبنا بادابهم
لیصح اللباس ظاهرا وباطنا ومذهبنا فی لباس
مرید التزینة هو علی غیر ما هو علیه الامر الیوم
وذلک ان الشیخ المربی ینظر فی حال المرید الذی
یرید ان یلبسه فای حال یکون للمرید فیه
نقص فان الشیخ یتلبس بذلک الحال حتی
یتحقق به ویعمره فیسری قوة ذلک الحال فی الثوب
الذی یکون علی الشیخ فیجرده فی الحال ویکسوه
ذلک المرید فیسری فیه سریان الخمر فی اعضائه
فیعمره ویتم له الحال فالبستک ایها الولی الحمیم
موفق الدین احمد بن علی بن احمد بن مریم
القیسی الاشبیلی هذا اللباس من الصحبة
والادب من یدی فاقول وانا محمد بن علی
بن محمد بن العربی الحاتمی من ذریة عبد الله بن حاتم
لبست هذه الخرقة المعلومة بین اهل التصوف
من ید جمال الدین یونس بن یحیی بن ابی الحسن بن

اهل الله ثابت گشت پس خواستند که جمع کنند میان
هر دو لباس و زینت کنند میان هر دو تا که جامع شوند میان
هر دو ثواب یابند از هر دو جانب پس سبب پوشیدن
این خرقه بر صورت معلومه نزدشان انست که اوشان را
تنبیه باشد بر انچه که اراده میکنند از انلباس باطن خویش
وقرار دادند این را بطور صحبت وادب واصل این لباس
نزد من چنانکه در قلب من القا کرده شد انست که حق تعالی
خرقهٔ قلب بندهٔ خود پوشیده چنانکه خود فرمود که نه وسعت
کرد ما را زمین من ونه آسمان من ووسعت کرد ما را قلب
بندهٔ من پس بتحقیق جامه وسعت میکند پوشندهٔ خود را باز گفت که ظاهر شد
جمع میان هر دو لباس از زمان شبلی وابن خفیف تا یندم
سلسله بسلسله ومیرویم بر مذهب اوشان درین باب
وپوشیده ام ویرا از دستهای مشائخ کثیر بزرگان بعد صحبت
یافتن از اوشان وادب آموختن از اوشان تا که درست
آید لباس بطور ظاهر و باطن و مذهب ما در دادن لباس بمرید
زینت خلاف آنست که امروز میشود باینوجه که شیخ تربیت
کننده می بیند در حال آن مرید که لباس دادن وی را
منظور میدارد پس حالیکه مرید دران ناقص میباشد شیخ
هم دران حال لباس میدهد تا که مرید دران ثابت گردد ودور
آباد سازد پس قوت آن حال دران ثوب که بر شیخ میباشد سرایت
میکند در وی آنرا فی الفور ازان مجرد کرده بمرید می پوشاند وآن
حال در مرید ساری میشود چنانکه شراب سریان میکند در اعضای نوشنده
پس آن حال قلب مرید را آباد ان میکند وحال وی را کامل میسازد سبب
می پوشانم ترا ای دوست خالص موفق الدین احمد بن علی بن احمد بن مریم
قیسی اشبیلی این لباس را از دست خود بوجه صحبت وادب ومیگویم که من
محمد بن علی بن محمد بن عربی حاتمی از اولاد عبد الله بن حاتم ام وپوشیده ام
این خرقه مشهوره میان اهل تصوف را از دست جمال الدین یونس بن یحیی

ابی البرکات بن احمد بن عبد الله بن محمد بن
احمد بن حمزة بن اسماعیل بن محمد بن عیسی بن
موسی بن علی بن عبد الله بن العباس عم
رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم بمکة نجاه
الرکن الیمانی من الکعبة المعظمة بالمسجد الحرام
الشریف وذلك سنة تسع وتسعین وخمس مائة
بعد ان صحبت واخذت عنه وتادبت به
ولبس یونس من ید شیخ الوقت عبد القادر
ابن ابی صالح بن عبد الله الجیلی ولبس عبد القادر
من ید ابی سعید المبارك بن علی المخرمی من ید
ابی الحسن علی بن محمد بن یوسف القرشی الهکاری
ولبس الهکاری من ید ابی الفرج الطرطوسی ولبس
ابو الفرج من ید ابی الفضل عبد الواحد بن
عبد العزیز التمیمی ولبس عبد الواحد من ید
والده عبد العزیز ولبس التمیمی من ید ابی بکر محمد خلف
بن حجدر الشبلی ولبس الشبلی لا بل صحب
ابا القاسم الجنید بن محمد وتأدب به والجنید
صحب خاله السری السقطی واخذ عنه
وتأدب بادبه والسری صحب معروف بن
فیروز الکرخی ومعروف صحب علی بن موسی انتهی
بلفظه مختصرا وقال الشیخ مجد الدین البغدادی
فی التحفة وکان یربی النبی صلی الله علیه
وآله وسلم بواطن الصحابة وظواهرهم وکانت
امارة کمال باطنهم من حیث صورة الاستفادة
رجوع النبی صلی الله علیه وآله وسلم الی
الحضرة وانضافهم بالصدیقیة والفاروقیة
والحیاء والرجلیة والعلم وامارة کمال ظاهرهم

بن ابی الحسن بن ابی البرکات بن احمد بن عبد الله بن محمد بن احمد
بن حمزه بن اسمعیل بن محمد بن عیسی بن موسی بن علی بن عبد الله
بن عباس عم رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم در مکه
معظمه طرف رکن یمانی از کعبه معظمه در مسجد حرام در سنه
پانصد و نود و نه بعد اینکه صحبت وی یافتم وفیضها
از وی گرفتم واداب حاصل کردم بذریعه وی وجمال الدین
یونس پوشید از دست شیخ وقت عبد القادر ابن ابی صالح بن
عبد الله جیلی ووی پوشید از دست ابی سعید مبارک بن
علی مخرمی ووی از دست ابی الحسن علی بن محمد بن یوسف
قرشی هکاری ووی از دست ابی الفرج طرطوسی ووی
از دست ابی الفضل عبد الواحد بن عبد العزیز تمیمی ووی
از دست والد خود عبد العزیز تمیمی ووی از دست ابی بکر
محمد خلف بن حجدر شبلی ووی نه صرف پوشید بلکه صحبت
یافت ابو القاسم جنید بن محمد را وادب آموخت از وی جنید
صحبت یافت از خال خود سری سقطی وفیض گرفت
از وی ادب آموخت از وی سری سقطی صحبت
یافت از معروف بن فیروز کرخی ومعروف صحبت یافت
از امام علی بن موسی رضا رضوان الله علیهم اجمعین انتهی
مختصری از رساله خرقه شیخ محی الدین ابن عربی انتهی
وشیخ مجد الدین بغدادی در تحفة البرره نوشته است
که آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم تربیت میکرد ظاهر
و باطن صحابه را وبود علامت کمال باطن شان بحیثیت
صورت استفاده رجوع آنحضرت صلی الله علیه وآله
وسلم بسوی حق تعالی برای شان وموصوف
گشتن شان باوصاف صدیقیت وفاروقیت وحیا
ومردانگی وعلم وعلامت کمال ظاهر شان

ان شرفهم بخرقته ولباسه كما صح من ذلك بحكم
النقل انه البس عليا رضي الله عنه والبس
علي الحسن البصري وكميل بن زياد والبس كميل
عبد الواحد بن زيد والبس هوابا يعقوب
السوسي والبس هوابا عبد الله بن عثمان
والبس هوابا يعقوب الطبري والبس هوابا
يعقوب النهرجوري والبس هوابا القاسم
بن رمضان والبس هوابا العباس بن ادريس
والبس هوداؤد بن محمد المعروف بخادم الفقراء
والبس هو محمد بن مالك والبس هو شيخ الورى
اسمعيل القصري والبس هو شيخنا ابي الجناب
احمد بن عمر الصوفي والبس هو هذا الفقير واما
طريق الحسن البصري فهي اكثر شهرة فان اكثر
الخرق ينتهي الى الجنيد وهو ينتهي الى خاله السري
وهو ينتهي الى المعروف الكرخي وهو ينتهي الى داؤد
الطائي وهو الى حبيب العجمي وهو الى الحسن البصري
الا اني رأيت بخط الشيخ الامام شهاب الدين
ابي حفص عمر بن محمد السهروردي متع الله المسلمين
بطول بقائه وهو احد المعتبرين في هذا الزمان
فيما كتب لواحد من مريديه وقد البسه الخرقة
فذكر لباس الخرقة الى الجنيد وبعد ذلك
اقتصر على الصحبة وغيره من المشايخ يثبتون
الخرقة ويذكرون عنعنة الخرقة مسلسلة
الى النبي صلى الله عليه وآله وسلم ولقد اعتمد
السهروردي في تحقيق سنية الخرقة على حديث
ام خالد بنت خالد انها قالت اتى النبي صلى الله
عليه وآله وسلم بثياب فيه خميصة سوداء

این بود که مشرف ساخت او شانرا بخرقه ولباس خویش چنانکه
صحیح است این امر بحکم نقل که آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم پوشانید
علی رضی الله عنه را و علی رضی الله عنه پوشانید حسن بصری و کمیل ابن زیاد را
و کمیل ابن زیاد پوشانید عبد الواحد ابن زید را و وے پوشانید
ابو یعقوب سوسی را و وے پوشانید ابو عبد الله بن عثمان را و وے
پوشانید ابو یعقوب طبری را و وے پوشانید ابو یعقوب نهرجوری را
و وے پوشانید ابو القاسم بن رمضان را و وے پوشانید ابو العباس
بن ادریس را و وے پوشانید داؤد بن محمد را که مشهور بخادم الفقراء بود
و وے پوشانید محمد بن مالک را و وے پوشانید شیخ خلیل اسمعیل
قصری را و وے پوشانید بشیخ ما ابی الجناب احمد بن عمر صوفی و وے
پوشانید این فقیر را (یعنی شیخ مجد الدین بغدادی مصنف کتاب
تحفة البرره) و اما طریق حسن بصری پس آن شهرت بسیار دارد
چرا که اکثر خرقه ها منسوب اند بحضرت جنید و وے منسوب است
بسوے خال خود حضرت سری سقطی و وے است بسوے
حضرت معروف کرخی و وے منسوب است بسوے حضرت
داؤد طائی و وے منسوب است بسوے حضرت حبیب عجمی
و وے بسوے حضرت حسن بصری مگر من دیدم بخط امام شیخ
شهاب الدین ابی حفص عمر بن محمد سهروردی فائده بخشد الله تعالی
مسلمانان را بدرازی حیات وے که وے یکے از معتبرین
این زمانه است که به یکے از مریدان خود نوشته و هم آن مرید را
خرقه پوشانیده پس نسبت پوشانیدن خرقه تا حضرت جنید نوشته
و بعد آن به صحبت اقتصار کرده و غیر وے از مشائخ خرقه را اثبات
کرده اند و نسبت خرقه را یکے بعد دیگرے مسلسل تا حضرت نبوی
صلے الله علیه وآله وسلم ذکر کرده اند و شیخ سهروردی در تحقیق سنیت
خرقه اعتماد کرده است بر حدیث ام خالد بنت خالد یعنی گفت ام خالد که
آورده شد نزد چند جامه نزد آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم و در ان
گلیم سیاه خود هم بود۔

صغيرة فقال من تزوون اكسوهذه فسكت القوم
فقال رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم
ائيتوني بام خالد قالت فأتي بي فالبسنيها بيده
وقال ابلي واخلقي يقولها مرتين وجعل ينظر
الى علم في الخميصة اصفر واحمر ويقول يا ام خالد
هذا سنا والسنا هو الحسن بلسان الحبشة
ولعمري ان اسناد الخرقة على ما ذكرناه اصح
واولى بان يعتمد عليه من حديث ام خالد
فان رجاله كلهم من الاولياء والاوتاد
وعباد الله الصالحين الذين لهم وراء العدالة
التي عليها مدار الصحة مراتب ومقامات
واحوال ولا ينبغي ان يستغرب الباس الخرقة
من النبي صلى الله عليه وآله وسلم اما من
حيث النقل فلشهرة هاتين الطريقتين
الحسنية والكميلية واتفاق الجمهور من المشايخ
المعتبرين المحفوظين على الباس الخرقة
ومباهاتهم بها ولا يليق بشانهم من علو
درجتهم في الدين المباهاة بشئ ابتدعوه
وما وجد له اصلا في السنة انتهى۔

پس فرمود کدام است که مے بینند آنرا که بپوشد این را پس قوم خاموش ماندند باز فرمود آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم که بیارید نزد مام خالد را پس آورده شدم پس پوشانید آنرا آنحضرت بدست شریف خود بمن و فرمود که بپوش و کهنه کن چنانکه بزبان هندی میگویند پهن پهاڑ) و فرمود این کلام را دو بار سید آن نشانان سرخ و زرد که دران گلیم بود ند و میفرمود که اے ام خالد این سناست و سنا در زبان اهل حبشه چیزیکو را میگویند و قسم بجان خود که انچه ذکر کرده ام در سند خرقه صحیح تر ازین نیست باعتماد کردن بران از حدیث ام خالد پس تحقیق که راویان آن حدیث همه از اولیاء و اوتاد و بندگان صالحین خدا هستند که اوشان را علاوه صفت عدالت که بران مدار صحبت است مراتب و مقامات و حالات بود ند و سزاوار نیست که بعید دانسته شود الباس خرقه از آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم اگر بحیثیت نقلی دین شود پس این هر دو طریقه حسنیه و کمیلیه شهرت دارند و اتفاق جمهور مشائخ معتبرین که حفاظت کرده شدگان بر الباس خرقه اند بران است و بآن مباهات دارند حالانکه لایق نیست بشان اوشان بسبب علو درجه شان در دین فخر کردن بچیزیکه ایجاد کرده اوشان باشد و اصل وے از سنت نیافته شود انتهے ۔ ف اوتاد جمع وتد بمعنی میخها که

وشاه ولی الله محدث دهلوی در انتباه فی سلاسل اولیاء الله جائے مے نویسند و فی النفحات نقلا
عن الفرغانی شیخ الشیوخ شیخ شهاب الدین سهروردی نسبت خرقه را تا ابو القاسم جنید پیش اثبات نکرده است
واز جنید تا مصطفے صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم بصحبت نسبت داده است نه بخرقه اما شیخ مجد الدین بغدادی
در کتاب تحفة البرره آورده است که نسبت خرقه متصل است به پیغامبر صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم بحدیث متصل
درست مفیض انتهے اقول والحق ما قاله السهروردی انتهی وجائے دیگر در انتباه میگوید
که شیخ مجد الدین بغدادی در کتاب تحفة البرره آورده است که نسبت خرقه ها متصل است
به پیغامبر صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم بحدیث متصل مستفیض و فرموده است که مصطفے صلے اللہ علیہ وآلہ
وسلم خرقه پوشانید مرا امیر المومنین علی کرم الله وجهه را و تمام این سلسله را ذکر کرده است ۔

قلت والمحققون من اهل الحديث ينكرون هذا الاتصال من النبي صلى الله عليه وآله وسلم ومع ذلك فلم يزالوا يلبسون ويُلبسون لان اصلها ثابت من النبي صلى الله عليه وآله وسلم ولم يزالوا ينسبونه الى ابي القاسم الجنيد البغدادي ومن في طبقته والله اعلم وجائے دیگر مے نویسد والحسن البصري ينسب الى سيدنا علي رضي الله عنه عند اهل السلوك خاطبة وان كان من اهل الحديث لا يثبتون ذلك وقد انتصر الشيخ احمد القشاشي لاهل السلوك بكلام وافٍ شافٍ في كتاب السمط المجيد في سلاسل اهل التوحيد والله اعلم انتهى

میگویم کہ محققین اہل حدیث این اتصال با آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم را منکر اند و باینہمہ صوفیہ خرقہ مے پوشند و مے پوشانند باین دلیل کہ اصل وے از نبی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم ثابت است و ہم نسبت میکردند و میرا بسوے ابی القاسم جنید بغدادی و تابعین وے۔
واللہ اعلم۔
و حسن بصری را ہمہ اہل سلوک منسوب میکنند بسوے حضرت علی رضے اللہ عنہ اگرچہ اہل حدیث این را ثابت نمیدارند و شیخ احمد قشاشی از جانب اہل سلوک کلامے وافی و شافی آوردہ است در کتاب خود السمط المجید فی سلاسل اہل التوحید واللہ اعلم۔ انتہے

کاتب حروف گوید کہ خلاصۂ آن در فخر الحسن و مزید بر آن در شرح آن مذکور است

من شاء الاطلاع عليه فليرجع اليه وقال الشيخ الاكبر في الفتوحات بعد ما حكى ما جرى له مع سيدنا الخضر عليه السلام ما نصه واجتمع معه رجل من شيوخنا وهو علي بن عبد الله بن جامع من اصحاب علي المتوكل وابي عبد الله قضيب البان كان يسكن بالمقلى خارج الموصل في بستان له وكان الخضر عليه السلام قد البسه الخرقة بحضور قضيب البان وابسنيها الشيخ بالموضع الذي البسه فيه الخضر من بستانه وبصورة الحال التي جرت له معه في البسه اياها وقد كنت لبست خرقة الخضر بطريق آخر من هذا من يد صاحبنا تقي الدين عبد الرحمن بن علي بن ميمون بن آب التوزري ولبسها من يد صدر الدين شيخ الشيوخ بالديار المصرية وهو من حموية وكان جده قد لبسها من يد الخضر

کسیکہ بران اطلاع خواہد باید کہ بدان کتاب رجوع کند۔
و شیخ اکبر در فتوحات بعد حکایت انچہ کہ واقع شد وے را با سیدنا خضر علیہ السلام نوشتہ کہ جمع شد با وے شخصے از شیوخ ما و وے علی بن عبد اللہ بن جامع بود کہ از یاران علی متوکل و ابی عبد اللہ قضیب البان بود کہ سکونت میداشت در مقلے کہ بیرون شہر موصل است در باغ کہ وے را بود و حضرت خضر علیہ السلام وے را خرقہ پوشانید روبروے قضیب البان و ما را نیز شیخ پوشانید دران مقام کہ حضرت خضر وے را پوشانید از باغ وے و نیز مع آن صورتیکہ در البا س حضرت خضر بآن شیخ واقع شدہ و من پوشیدہ بودم این خرقہ از حضرت خضر از طریقیکہ بعید تر ازین بود یعنی من پوشیدم از دست صاحب خود تقی الدین عبد الرحمن بن علی بن میمون بن آب التوزری و وے پوشید از دست صدر الدین کہ شیخ الشیوخ بود در شہر ہائے مصر و وے از حمویہ و جد حمویہ پوشیدہ بود از دست خضر علیہ السلام۔

علیه السلام ومن ذلك الوقت قلت بلباس
الخرقة والبستها الناس لما رأيت الخضر قد اعتبرها
وكنت قبل ذلك لا اقول بالخرقة المعروفة
الآن فان الخرقة عندنا عبارة عن الصحبة والادب
والتخلق ولهذا لا يوجد لباسها متصلا برسول
الله صلى الله عليه وآله ولكن يوجد صحبة
وادبا وهو المعبر عنه بلباس التقوى فجرت
عادة اصحاب الاحوال اذا رأوا احدا من
اصحابهم عنده نقص فی امرها وارادوا
ان تكملوا له حالة يتحد به هذا الشيخ فاذا اتحد به
اخذ ذلك الثوب الذی عليه فی ذلك الحال
ونزعه وافرغه على الرجل الذی يريد تكملة
حاله فيسری فيه ذلك الحال فتكمل له ذلك
فهذا هو اللباس المعروف عندنا والمنقول
من المحققين من شيوخنا انتهى وذكره المناوی
فی شرح الجامع الصغير فی خبر انما سمی الخضر
خضرا وقرده قال القشاشی واجيب بان هذا
امر متعلق بالرواية لا بكشف الحقائق فخلاف
اهلها معتبر وقد اثبته جماعة ممن جمع بين الفقه
والحديث والتصوف ومن المقرر فی الاصول
كما مر ان المثبت مقدم على النافی وقد قال
الشيخ محی الدين فی الفتوحات ما نصه ولا يعتبر
عندنا ما يخالفنا فيه علماء الرسوم الا فی نقل
الاحكام المشروعة فان فيها يتساوی الجمع
ويعتبر فيها المخالفة بالقدح فی الطريق الموصل
او فی المفهوم باللسان العربی واما فی غير هذا
فلا يعتبر الا مخالفة الجنس وهذا فی كل صنف

واز ين وقت قائل لباس خرقه شدم وبمردمان
پوشانيدم هرگاه كه ديدم حضرت خضر عليه السلام
كه معتبر ميدانستند آنرا وقبل ازين من قائل اين خرقه كه
درين زمانه مشهور است نبودم چه كه خرقه نزد من مراد است
از صحبت وادب وخوگرفتن بآن واز ين وجه يافته نميشود
پوشيدن وے متصل برسول الله صلى الله عليه وآله وسلم
البته صحبت وادب يافته ميشود كه تعبير كرده شده است
ازان بلباس تقوے پس عادات صوفيه با احوال برين
جاری گشته كه هرگاه كه ميديدند يكے را از اصحاب خويش
نزد خود كه در وے اند كے از نقصان امرے ميشد وارادهٔ
تكميل حال وی ميدانستند چنين كه متحد شود با شيخ خود پس هرگاه
كه آن مريد متحد ميشد ميگرفت شيخ آن جامه را كه بروی در آن حال
ميبود وفرو آورده بآن مريد كه تكملهٔ حالش مقصود ميدانست ميداد
وآن حال در وے سرايت ميكرد وتكميل وے ميساخت پس
همين لباس معروف است نزد ما ومنقول از محققين مشائخ ما
وذكر كرده اين را مناوی در شرح جامع صغير در حديث وجه تسميه
حضرت خضر عليه السلام بخضر وثابت كرد آنرا قشاشی گفته كه
بعضے جواب داده اند كه اين امر متعلق بروايت است نه بكشف
حقائق پس خلاف اهل وے معتبر است واثبات كرده اند
ويرا جماعتے كه جامع اند ميان فقه وحديث وتصوف واز مقرره
اصول است چنانكه گذشت كه ثابت كننده مقدم است بر نفی
كننده وشيخ محی الدين در فتوحات گفته است كه تصريح اين
معلوم نشده ومعتبر نيست نزد ما انچه كه مخالفت ما كنند در آن
علماء رسمی مگر در نقل احكام شرعيه كه در آن همه مساوات دارند
ودر وے معتبر است مخالفت بذريعهٔ قدح در طريقيكه موصل
باشد يا انچه كه بذريعه زبان عربی مفهوم شود ولیكن در غير اين
پس معتبر نيست مگر مخالفت جنسی واين در هر قسم است

من العلماء بعلم خاص انتهى بلفظه قدس سره وفيه
الكفاية والحمد لله رب العالمين ولكن ينبغي ان
يقيد بما ذكره في كتابه عقلة المستوفر حيث قال
ما نصه ثم نقول انا ما اوردنا شيئا مما ذكرناه
او نذكره من جزئيات العالم الا واستنادنا فيه
الى خبر نبوي يصححه الكشف ولو كان ذلك الخبر
بما تكلم في طريقه فنحن لا نعتمد فيه الا على ما يخبر
رجال الغيب رضي الله تعالى عنهم انتهى -
فالحاصل ان كل حديث تكلم في طريقه ائمة الجرح
والتعديل فان حكمهم معتبر الا ما صححه الكشف
فان الحكم للكشف وان ضعفوه ائمة النقل
ورب حديث يورده في الفتوحات يقول فيه
ما معناه صحيح كشفا غير ثابت نقلا كقوله في الباب
الثاني وثلث مائة ما نصه ولقد ورد في حديث
نبوي صحيح عند اهل الكشف ولم يثبت طريقه عند
اهل النقل لضعف الراوي ولقد صدق فيه فقال
قال رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم لو لا تزيدوا
في حديثكم وتمريخ في قلوبكم لرأيتم ما أرى ولسمعتم
ما أسمع انتهى ومن ههنا قالوا في اصول الحديث
اذا وجدت حديثا باسناد ضعيف فلك ان
تقول هذا ضعيف ونعني بذلك الاسناد وليس
لك ان تعني بذلك ضعفه مطلقا بناء على ضعف
ذلك الطريق اذ لعل له اسنادا آخر صحيحا ثبت
بمثله الحديث الى ههنا كلام القشاشي -

ازعلما که عالم باشند درعلم خاص تمام شد عبارت شیخ بالفاظه
قدس سره ودرانیقدر کفایت است وجمیع ستایش ثابت است
مرخدائرا که پروردگار عالمیانست ولیکن این کلام سزاوار آنست
که مقید کرده شود بانچه که شیخ درکتاب خود عقلة المستوفز فرموده
وتصریح نکرده باز میگوئیم که مانیاوردیم چیزی را از انچه که ذکر کرده ایم
ویرا یا آینده ذکر خواهیم کرد از جزئیات عالم مگر سند ما دران بحدیث نبوی صلعم
میباشد که کشف صحت وی میکند اگرچه این خبر چنانست که درطریق وی کلام
کرده اند پس ما بران اعتبار نخواهیم کرد مگر دراحوال که مردان غیب خبر شرا داده باشند رضی الله عنهم
خلاصه کلام اینست که حدیثی که درطریق وی ائمه جرح وتعدیل
سخن کرده باشند پس حکم شان مقبول است مگر درصورتیکه کشف
تصحیح وی کرده باشد که حکم صحت برکشف هم می باشد (یعنی اگر
ازکشف تصحیح حدیثی شده باشد پس آنهم مقبول است) اگرچه ائمه نقل
ویرا ضعیف دانند واکثر احادیث چنین اند که شیخ اکبر درفتوحات آورده
ودرباره وی گفته که معنی این حدیث بطور کشف صحیح نیست ونقلا
ثابت چنانکه قول ویست درباب سه صد ودو که تصریح کرده بانطور
که هر آئنه وارد شد درحدیث نبویه نزد اهل کشف اگرچه طریق وی
نزد اهل نقل بوجه ضعف راوی ثابت نیست مگر تصدیق وی کرده
گفت راوی که فرمود رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم اگر زیادتی نکردید شما
درحدیث خود بسبب غیر استقلالی درقلوب خود هر آئنه میدیدید آنرا که
می بینم ومی شنیدید آنرا که می شنوم انتهی واز اینجا در اصول حدیث گفته اند که
هرگاه یافته شود حدیثی بسند ضعیف پس جائز است ترا که بگوئی که این حدیث ضعیف است
یعنی باین اسناد نه اینکه آن حدیث ضعیف است پس مطلقا ضعف
ویرا نگوئی چه که ممکن است که ویرا سند دیگر صحیح باشد واز ان مثل آن حدیث
ثابت شده باشد تا اینجا است کلام قشاشی رحمة الله علیه -

محمود قاشانی درباب پنجم خلاصة العوارف که درمستحسنات متصوفه است میگوید که مراد از استحسان استحباب امریست
واختیار رسمی است که متصوفه آنرا باجتهاد خود وضع کرده اند از جهت صلاح حال طالبان بی آنکه دلیلی واضح
وبرهانی لائح از سنت برآن شاهد بود مانند البس خرقه وبنائے خانقاه واجتماع از بهر سماع ونشستن درحلقه

وغیر آن ہر چند آن اخبار از تشبث و تمسک بہ سنتے خالی نبود و نظر ایشان در تقیید ظواہر مریدان و مسترشدان
بمراعات آن رسوم و محافظت بر آداب آن ہمگین بر تحصیل اجتماع بواطن و منع آفات و حفظ اوقات
و تاکید رابطہ محبت و الفت ایشان مقصور و تکلف و ریا و طلب شہرت و سمعت و امتیاز و اختصاص
از دیگران درین قصد بل جملہ مقاصد از ایشان دور و طائفہ پریشان کہ بر ایشان انکار دارند گمان برند
کہ مراد این طائفہ در وضع این رسوم و اختیار این اوضاع جز مجرد اسمی و مطلق رسمے نیست و بر عقل یک
شان صورت حال ایشان قبیح و مستہجن نماید و باشد کہ زبان طعن و وقیعت در ایشان دراز کنند و گویند
کہ این طریقہ بدعت است و بدعت عین ضلالت و تمسک بدین حدیث کہ شر الامور محدثاتہا
و کل بدعۃ ضلالۃ و امثال آن کنند و جواب آنست کہ مراد از بدعت مذموم آنست کہ مزاحم سنتے
و ہر امر نو باعث گمراہی باشد
بود اما ہر بدعت کہ مزاحم و منافی سنت نبود و متضمن مصلحت باشد مذموم نبود بلکہ محمود باشد مانند قیام کردن بجہت
داخل مجلس چہ این عادت در روزگار رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم سنت نبودہ است تا حدیکہ رسول را
علیہ السلام و التحیۃ قیام نکردہ اند و بعد ازان عادتے مستمر گشتہ میان اہل اسلام و مراد ایشان ازان
حصول استیناس و رفع استیحاش بود و ہمینی عین مصلحت است و مصلحت در شرع معتبر و متبع و
نیز تصنیف کتب و درس علوم مستنبط در عہد رسالت سنت نبودہ و بعد از امتداد زمان علماء اسلام
چندین کتب در علوم اسلامی تالیف کردہ اند و بعض علوم از خود استخراج و استنباط نمودہ مانند اصول
فقہ و اصول کلام و مسائل اجتہادی در فقہ و ہیچ شک نیست در انکہ احداث و ابداع این علوم پسندیدہ
و علم احکام و استحکام قواعد دین اسلام بدان منوط و مربوط است پس اگر ہر بدعتے ضلالت بودے
بایستی کہ احداث این امور ہمہ ضلالت بودے و چون حال چنین بود چرا نشاید کہ این طائفہ نیز رسومے
چند احداث کنند و مراد شان ازان تزکیہ نفوس طالبان و تصفیہ قلوب راغبان طریق حقیقت و استجلاب
انوار یقین و حفظ قواعد دین بود و عمل بدین حدیث کہ من سن سنۃ حسنۃ فلہ اجرہا و اجر من عمل بہا
ہر کہ بنہد طریقہ نیک پس برائے وے ثواب آنست و ثواب آنکسے کہ بران عمل کند
مستحب و مستحسن باشد و اللہ اعلم بالصواب و اما الباس خرقہ پس از جملہ رسوم موضوعہ صوفیان یکے الباس خرقہ
است و تغیر لباس معہود کہ مشائخ در بدایت تصرف در احوال مریدان آنرا نیز مستحسن داشتہ اند و از سنت
آنرا سندے نیافتہ الا در حدیث ام خالد کہ روایت است از رسول صلوات اللہ علیہ کہ روزے جامہ چند
بحضرت رسول صلوات اللہ علیہ آوردند و در انمیان گلیمے بود سیاہ کوچک آنرا برداشت و رو بے بجماعت
کرد و گفت من ترون اکسوا ھذہ ہمہ خاموش شدند فرمودند ایتونی بام خالد ام خالد را حاضر کردند
کدام است کہ بے بینید و بیارید کہ بہتر شد این را
آن گلیم در وے پوشانید و گفت ابلی ھذا و اخلقی دو بار باز گفت و بران گلیم علمے چند بود زرد
و سرخ در آن جایگاہ مے کرد و میگفت یا ام خالد ھذا اسناء و سنا در زبان حبش نیکو باشد و تمسک
بشنو این را و کہنہ کن
بدین حدیث در تصحیح الباس خرقہ بر وضعے و ہیاتے کہ رسم متصوفہ است بعید است بدیع نیست و مع ھذا
ام خالد این خوب است
با ایں ہمہ

اگرچہ از سنت آنرا سندے صحیح نیست ولیکن چون متضمن فوائد است و مزاحم سنتے نہ مختار و مستحسن بود چہ اتباع مصالح طریقے مشروع است و ازینجا است کہ پیش مالک رحمۃ اللہ علیہ مصالح مرسلہ کہ آنرا از سنت شاہدے نبود معتبر است و از جملہ فوائد آن یکے تغیر عادت است و فطام از مالوفات طبیعی و حظوظ نفسانی چہ نفس را ہمچنانکہ در مطعومات و مشروبات و منکوحات مسرتے و لذتے ہست در ملبوسات نیز حظے و مسرتے ہست و ہر لباس کہ پوشیدن آن نفس را عادت گشت و زینتے مخصوص ازان قرار گرفت بیشک او را در اینجا حظے بود و ازوے حلاوتے یابد پس تغیر لباس صورت تغیر عادت بود و تغیر عادت عین عبادت و ازینجا است حدیث بعثت لرفع العادات و چون تغیر عادات در لباس پدید آید تعدی و سرایت آن بدیگر عادات متوقع بود و فائدہ دیگر رفع مجانست اقران السوء و شیاطین الانس است کہ بمجانست صورت و مشابہت ہیئت بصحبت یکدیگر مائل باشند پس ہرگاہ کہ مخالفتے بتغیر لباس و تبدیل ہیئت در ظاہر مرید پیدا شود اقران و خلان او کہ بر طبیعت و واسطہ حظوظ نفس بصحبت او مائل باشند ازوے مفارقت کنند چہ خرقہ صورت ظل ولایت شیخ است کہ بر وجود مرید افتد و شیطان از ظل اہل ولایت بر مد چنانکہ در حدیث صحیح آمدہ است ان الشیطان لیفر من ظل عمر رضی اللہ عنہ و مرید را چنانکہ صحبت اخیار واجب است تا رنگ ایشان گیرد مجانبت و مفارقت اشرار در مقدمہ آن شرط است تا قبول صحبت اخیار در و پدید آید بر مثال جامہ کہ آلودہ دست بود بیشک رنگ نہ پریزد الا بعد ازالت آن فائدہ دیگر اظہار تصرف شیخ است در باطن مرید بسبب تصرف در ظاہر او چہ تصرف ظاہر علامت تصرف باطن است تا اول باطن مرید قابل تصرف ولایت شیخ نگردد و او را کامل و مکمل نشناسد و بظاہر منقاد و مستسلم او نشود ناصیہ اختیار خود در دست تصرف او ننہند و اخذ نواصی مریدان صورت اینمعنی است فائدہ دیگر بشارت مرید است بقبول حق سبحانہ مر او را چہ البسہ خرقہ علامت قبول شیخ است مرید را و قبول شیخ امارت قبول حق پس مرید بواسطہ خرقہ پوشیدن از دست شیخ صاحب ولایت بداند کہ حق تعالے او را قبول کردہ است و تالیف و اجتماع او با شیخ بواسطہ صدق ارادت و حسن قبول او آئینہ گردد او را کہ در وے صورت سر سابقہ و حسن خاتمت خود مشاہدہ کند چہ تالف اشباح نتیجہ تعارف ارواح است و تعارف علامت جنسیت و معیت در عالم غیب چنانکہ در خبر است الارواح جنود مجندۃ فما تعارف منہا ایتلف و ما تناکر منہا اختلف و ہمچنین خرقہ پوشیدن از دست شیخ صاحب فراست صورت سر ارادت مرید با شیخ و محبت شیخ است با مرید و جملہ احوال سنیہ نتائج ازوے این دو معنی است و خرقہ بر دو نوع است خرقہ ارادت و خرقہ تبرک خرقہ ارادت آنست کہ چون شیخ بنور بصیرت و حسن فراست در باطن احوال مرید نگرد و در و آثار حسن سابقت تفرس کند و صدق ارادت او در طلب حق مشاہدہ نماید و را خرقہ پوشاند تا بشر او گردد بحسن عنایت الٰہی در حق او و دین دلش

ارواح بمنزلہ لشکر بودند پس ہر کہ با ہم ازان دیگرے را بشناخت الفت گرفت و آنکہ انکار کرد از انہا اختلاف گرفت ۱۲

استشاق نسیم ہدایت ربانی کہ خرقہ متحمل آن بود روشن گردد ہمچنانکہ دیدۂ یعقوب علیہ السلام از نسیم قمیص
یوسف علیہ السلام بینا گشت و اما خرقہ تبرک آنست کہ کسے بر سبیل حسن الظن و نیت تبرک بخرقہ شیخ
آنرا طلب دارد و ہمچنین طالب بشرائط اہل ارادت و انسلاخ از ارادت خود بارادت شیخ مطالب بنود و صیت
او بدو چیز کنند یکے ملازمت احکام شریعت و دوم مخالطت اہل طریقت چہ ممکن بود کہ بمخالطت ایشان چیزے
دیگر حاصل کند و قابل خرقہ ارادت گردد پس خرقہ ارادت ممنوع بود الا از اہل ارادت و ارباب صدق
عزیمت و خرقہ تبرک مبذول باشد در حق ہر کہ با مشائخ حسن ظن دارد و بعضے بر این دو خرقہ ولایت زیادہ
کردہ اند و آن آنست کہ چون شیخ در مرید آثار ولایت و علامت وصول بدرجۂ تکمیل و تربیت مشاہدہ کند
و خواہد کہ او را بہ نیابت و خلافت خود نصب کند و بطرفے بفرستد و او را در تصرف و تربیت خلق تمام
گرداند و ویرا خلعت ولایت و تشریف عنایت خود پوشاند تا بدو نفاذ امر و موجب سرعت مطاوعت
خلق گردد و اللہ اعلم و اما اختیار خرقہ ملون بحسب صلاحیت قبول او ساخ و تفریغ خاطر اہل معاملات و مراقبات
از اہتمام بہ محافظت جامۂ سپید و اشتغال بغسل آن از جملہ مستحسنات مشائخ است چہ سنت باستحباب
جامۂ سپید وارد است چنانکہ در خبر است کہ خیر ثیابکم البیض و نزدیک صوفیان است کہ این استحباب
مطلقاً فی نفس الامر ثابت است و اما بہ نسبت با طائفہ کہ اوقات ایشان مستغرق طاعت بود و ساعات
موزع بر اوراد و ایشانرا بنفس خود مباشر غسل و تنظیف جامۂ سپید باید شد و اشتغال بدان ایشان را
از محافظت اوقات و ملازمت اوراد شاغل گردد و جامۂ ملون بہتر بود چہ بیشک فضیلت نوافل از
فضیلت خیر اللباس بیشتر و ہر گاہ کہ مباشرت فضیلتے مستلزم ترک افضل بود ترک آن فضیلت فضیلت بود
و لون ارزق اختیار متصوفہ است یا آنکہ لون سیاہ در قبول او ساخ از ارزق تمام تر و ممکن است کہ سبب آن بود
کہ واضع این رسم را یا دیگرے را از جملہ مقتدایان طریقت باتفاق لون ارزق دست داده باشد و دیگران
بر سبیل ارادت و تبرک بدو تشبہ نموده و خلف از سلف تلقی کرده و رسمے مستمر گشته و طائفہ از متصوفہ در انتخاب
اختیار ملون و انواع آن بتکلف وجوہ انگیخته اند و بعضے گفته اند کہ متصوفہ لباس برنگے پوشند کہ مناسب
حال ایشان بود و رنگ سیاہ مناسب حال کسے است کہ در ظلمات صفات نفس منغمر و منغمس بود و سراوقات
آن بر و مشتمل و محیط و حال اہل ارادت چنین است چہ برکت و پرتو نور ارادت و طلب حق کہ در بنہاد ایشان
است بعضے از ظلمت وجود منتفع بود پس جامۂ سیاہ مناسب حال ایشان نباشد و چون ہنوز از ظلمات
صفات نفوس بکلی خلاص نیافته باشند و بصفاء مطلق نہ پیوسته جامۂ سفید نیز مناسب حال ایشان
نبود بلکہ لایق حال ایشان جامۂ ارزق باشد چہ زرقت رنگے است مرکب از اختلاط و امتزاج نور و ظلمت
و صفا و کدورت و صورت آنچنانی در شعلہ شمع مشاہدہ توان کرد چہ شعلہ را دو طرف است یکے نور محض دوم
ظلمت صرف - و بین الطرفین کہ ملتقای نور و ظلمت و محل امتزاج ہر دو است بر نگ زرقت نماید و جامۂ

سپید لایق حال مشائخ است که بکلی از کدورات صفات نفوس خلاص یافته باشند و این وجود و امثال آن اگرچه قریب اند ولیکن به تکلف آمیخته اند و به تعسف انگیخته و تقیید بدان فضیلتے زیادت ندارد و چه اهل این طریق سه فریق اند اول مبتدیان و حالِ ایشان ترک اختیار بود با شیخ و ایشان را خود هیچ چیز از ملابس و مآکل و غیر آن جائز نه الا به ارادت شیخ و فریق دوم متوسطان و حالِ ایشان ترک اختیار بود با حق و ایشان را در لباس مخصوص اختیار نه هر چه بمقتضاے وقت بود ایشان بحکم آن باشند و فریق سوم منتهیان و ایشان با اختیارِ حق مختار باشند هر چه ایشان اختیار کنند مختار بود و مرید حقیقی چون بر نام اختیار بدست تصرف شیخ کامل و صاحب تصرف سپارد و بیقاد و مستسلم او گردد شیخ او را از عادات طبعی مألوفات نفسانی بطریق (یعنی ۱۲) فرماید در جملهٔ امور دینی و دنیوی او تصرف کند پس اگر بیند که او را در لباس مخصوص سرے و لذتے است او را ازان بجز آن و لباس دیگر پوشاند مثلاً اگر بیند که میل خاطر او بجامهٔ فاخر و ناعم است و را خرقهٔ خشن پوشاند و اگر بیند که او را در لباس خشن رغبتے هست بجهت ریائے یا رعونتے و را لباس ناعم پوشاند و علے هذا در الوان و هیئت لباس اگر بیند که میل برنگے مخصوص یا هیئتے مخصوص دارد او را ازان منع کند و همچنین در جملهٔ احوال پس اختیار الوان و هیئت لباس مرید بنظر شیخ تعلق دارد و نظر شیخ به مصلحت وقت و چون چنین بود مخصوص نباشد به سیاه و ازرق و سفید و غیر آن چه شاید که شیخ مرید را در اوقات مختلف بلباس مختلف فرماید در هر وقتے لباسے که صلاح حال او دران بود و بعضے از مشائخ مریدان را به تغیر لباس نفر موده اند و هم بران کسوت هیئت که داشته بملازمت ترغیب نموده و نظرشان بر اخفاء حال ترک اظهار بوده و مشائخ رحمهم الله بر مثال طبیبان اند و امراض مریدان مختلف هر یک بنوعے که دانسته اند و صلاح دران و دین معالجت کرده پس جملهٔ تصرفات ایشان مبنی بر صلاح و ثواب بود و مبنی از طریق نجاح و فلاح و الله اعلم هذا و التفصیل فی مصنفات شیخی و مولائی نور الله مضجعه (منجر ۱۲ فیروزی ۱۲)

فصل نهم در بیان جواز نوشتن اسم شیخ عبد العزیز تمیمی بعد اسم شیخ عبد الواحد تمیمی در شجرهٔ عالیه قادریه و معمول حضرتِ ایشان درین باب و طریق مسنونه در بندشِ عمامه

شاه محمد یحیی نقشبندی در کلمات مؤتلفه بعد نقل شجرهٔ قادریه خاندانِ خود که در آن نام شیخ عبد العزیز نیست می نویسد که در شجره بعضے در رویشان در میان شیخ یوسف طرطوسی و شیخ شبلی دو واسطه دیده شد باین نوع که شیخ یوسف طرطوسی از عبد الواحد بن عبد العزیز تمیمی از پدرش عبد العزیز تمیمی از ابو بکر شبلی مدتے بخاطر فاتر اشتباه بوده است که شاید یک نام از شجرهٔ ما بسهو کاتب ساقط شده و بشجرات مشائخ رجوع افتاده در بعضے ازانها مطابق

سابق اعنی بحذف نام شیخ عبد العزیز و در برخے موافق لاحق اعنی باثبات نام شیخ عبد العزیز بنظر در آمد
برائے رفع این اختلاف در نفحات الانس ملاحظہ رفت موافق سابق برآمد و در رسالہ لباس شیخ محی الدین
ابن عربی موافق لاحق دیدہ شد انتہے کاتب الحروف گوید کہ جماعتے از حفاظ و علماء صوفیہ مثل حافظ لحمی
و شیخ اسحاق محدث طبری و فقیہ تقی شعبی و حافظ برہان علوی و فقیہ جمال بن عمرو و حافظ شمس بن الجزری و
حافظ ابی الفتوح طاؤسی و محدث رداد و امام یافعی و امثال ایشان راوی طریقہ اولی اند و جمعے دیگر از
ثقات اثبات مثل حافظ یونس عباسی و صاحب او محی الدین بن عربی و امام شہاب الدین سہروردی
و صاحب او قطب الدین قسطلانی و جمال عسقلانی و جلال بخاری و امام فقیہ محدث موفق الدین ابو محمد
عبد اللہ بن احمد بن محمد بن قدامہ و حافظ ابو المظفر یوسف و حافظ شمس الدین ابو عبد اللہ دمشقی الشہیر بابن
ناصر الدین و حافظ زین رضوان المقری و حافظ شمس الدین السخاوی و شیخ علی متقی و محدث احمد قشاشی و
ابراہیم کردی و غیرہم روایت مے کنند از ابی الفضل عبد الواحد بن عبد العزیز تمیمی کہ گفت پوشانید مرا
خرقہ والد من عبد العزیز بن حارث التمیمی و ویرا ابی بکر شبلی و مسند الوقت شیخ عبد الحق محدث دہلوی
و شاہ ولی اللہ محدث دہلوی و دیگران از اجلہ نقاد و مشائخ ہند ہر طریقہ ثانیہ اند و حضرت ولی نعمت
طاب ثراہ التصحیح ہر دو طریقہ میفرمودند و معمول و مختار حضرت ایشان طاب ثراہ در اخبارات و شجرات منظومہ
و منثورہ بہمین طریقہ ثانیہ بودہ است و ادراج و اثبات نام شیخ عبد العزیز اولے و احسن مے دانستند
و از رسالہ اقبالیہ شیخ علاء الدولہ سمنانی نقل میفرمودند کہ در خرقہ ہر چند وسایط بیشتر راہ روشن تر
و سلوک آسان تر بر خلاف اسناد حدیث کہ آنجا ہر چند واسطہ کمتر بود حدیث صحیح تر چہ آنجا کہ خبر است
ہر چند واسطہ بیشتر بود احتمال تغیر بیشتر بود و اما اینجا کہ خرقہ و کار سلوک است و بعدم راہ رفتن ہر چند نور مشائخ
بیشتر بود راہ روشن تر و مدد ایشان بیشتر کہ راہ غیب رفتن بے نور مشائخ میسر نیست و مشیت الٰہی خود
اینست کہ در وسائط حاجتے نہادہ است کہ ہر چند در تکمیل چیزے واسطہ بیشتر آن چیز بکمال تر باشد انتہے
و ملا علی قاری در مرقاۃ شرح مشکوۃ گوید

قال العلماء کلما کثرت الواسطۃ فی الخرقۃ
النبویۃ فہو افضل من اجل حصول برکۃ
البقیۃ بخلاف الاسناد حیث کلما قلت
الوسائط فیہ فہو اعلی درجۃ لانہ ابعد
من الخطاء فی الروایۃ انتہی **تنبیہ** - قال الشیخ
ابن حجر الہیثمی قد ثبت ارسال العذبۃ
بین الکتفین والی الجانب الایمن والاول

علما میگویند کہ وقتیکہ واسطہ در خرقہ نبویہ زائد باشد
پس وے افضل است بسبب حصول برکت باز ماندہ
بخلاف اسناد (یعنی سلسلہ حدیث) کہ ہر قدر کہ واسطہ
دران قلیل خواہند بود آن اعلے خواہد بود در درجہ
چرا کہ بسیار بعید خواہد بود از خطا در روایت انتہے
شیخ ابن حجر ہیثمی گفتہ کہ ثابت گشتہ فرو گذاشتن
عذبہ میان ہر دو شانہ رہم بجانب راست و اول

افضل لان حدیثه اصح ولایسن ارسالها الایسر لانه لم یرد ولذا اعترض علی الصوفیة فی ایثارهم له نظراً الی انه جانب القلب فتذکره تفریغه مما سوی ربه ولم ینظروا الی الوارد اللهم الا ان یلتمس لهم العذر بان ذلك الوارد لم یبلغهم وقال المناوی اما ارسالها الصوفیة لها من جانب الایسر لکونه محل القلب فتذکر تفریغه مما سوی ربه فاستحسان لا اصل له وفی نظم الدر والمرجان ولم یحفظ ارساله علی الجانب الایسر

افضل است چرا که حدیث وے اصح است وسنت نیست فروگذاشتن آن بجانب چپ چرا که در حدیث وارد نشد و بهمین وجه بر صوفیه اعتراض شده بر اختیار کردن شان این طریق را و غالباً او شان بوجه نظر داشتن بسوی قلب وے یا دو باشندهٔ شان به فارغ داشتن قلب از ماسوی الله سبب شد این را اختیار کرده باشند و جانب وارد نظر نکنند یا ممکن است که از جانب شان عذر کرده شود بر عدم اطلاع بر این حدیث و مناوی میگوید که اینکه صوفیه عذبه را بجانب چپ می گذارند باین وجه است که قلب در انجانب است پس آن عذبه او شانرا مذکر میباشد بر فارغ داشتن قلب از ماسوی الله پس این استحسان شان است که اصلش معلوم نمیشود

و شیخ مجد الدین شیرازی در سفر السعادة گوید وگاهے عمامه را عذبه فروگذاشتے از میان دو شانه و عمامه گاهے بے عذبه پوشیدے وگاه تحت العنق برزدے و شیخ محدث دهلوی در شرح آن گوید که پوشیدن عمامه سنت است واحادیث در فضل عمامه بسیار آمن وگذاشتن عذبه مر عمامه را نیز سنت است ولیکن دائمی نیست - ترمذی در شمائل از ابن عمر آورده که گفت بود رسول خدا صلے الله علیه وآله وسلم چون عمامه مے پوشید سدل میکرد و معنی سدل همین ارسال وارخاء بے طرف عمامه است و ابن ابی شیبه از امیر المومنین علی آورده که گفت عمامه بست بر سر من رسول خدا صلے الله علیه وآله وسلم و سدل کرد طرف آنرا بر دوش من و اما عذبه آنحضرت صلے الله علیه وآله وسلم وقتیکه مے گذاشت پس پشت بودے غالباً و بجانب دست راست احیاناً وگاهے دو عذبه مے بود میان دو کتف وگذاشتن عذبه در جانب دست چپ بدعت است و اقل مقدار عذبه چهار انگشت است و بعضے گفته اند که اکثر یک دست است و گفته اند - تطویل عذبه متجاوز از نصف ظهر بدعت است و داخل اسبال و اسراف ممنوع و اگر بطریق تکبر و خیلا باشد حرام والا مکروه است و مخالف سنت و نیز در سفر السعادة است که آنحضرت گاه عمامه بے کلاه مے پوشید وگاه با کلاه وگاه کلاه بے عمامه و ابن القیم حنبلی در زاد المعاد فی سیرة خیر العباد گوید وکانت له عمامة تسمی السحاب کساها علیا علیه السلام وکان یلبسها ویلبس تحتها القلنسوة وکان یلبس القلنسوة بغیر عمامة ویلبس العمامة بغیر قلنسوة وکان اذا اعتم ارخی عمامته بین کتفیه وسید جمال الدین محدث گوید که عمامه سفید بر سر اطهر مے بست و علاقه بین الکتفین مے گذاشت وگاه

لہ و آنحضرت صلے الله علیه وآله وسلم را عمامه بود که آنرا سحاب میگفتند پوشانیده بود آنرا آنحضرت علی رضی الله عنه و نیز آنحضرت عمامه مے بست و زیر آن کلاه نیز بودے وگاهے صرف کلاه مے بودے و عمامه نبودے وگاهے عمامه بودے کلاه نبودے و هر گاه که عمامه مے بست میگذاشت عذبه را میان هر دو شانه ۱۲

تحت الحنک برمے زد وگاہ بے علاقہ مے بست واکثر عامہ بر طاقیہ پیچیدے وگاہے بے طاقیہ وگاہے بطاقیہ بے دستار اکتفا کردے وطول دستار آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم در کتب احادیث وسیر بنظر نرسیدہ اما بعضے از ائمہ حنفیہ آوردہ اند کہ دستاریکہ رسول صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم ہمیشہ بر سر مبارک بستہ ہشت گز بودہ است ودستاریکہ بروز جمعہ وعیدین بر سر مے بست دوازدہ گز بودہ واللہ اعلم۔

ودر مدارج النبوۃ مے نویسند کہ بود عمامۂ شریف آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم بسیار بزرگ وگران کہ ازان بر سر مبارک بارے بود ونہ صغیر کہ قاصر بود از وقایۂ سر از حر وبرد وآمدہ است کہ از چہارده ذراع زیادہ بنود وگاہے ہفت ذراع بودے وذراع شرعی یک دست است از سر انگشت میانہ تا بند مرفق وآن دو شبر است مقدار بست وچہار انگشت عدد حروف لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم ودر تحت عمامہ قلنسوہ بود لاطیہ یعنی پست بسر پیوستہ نہ بلند مثل طاقیہ انتہے ودر رسالہ لباس کہ از صاحب مدارج است مے نویسند کہ کلاہ بر دو نوع است یکے لاطیہ دوم ناشزہ لاطیہ آنرا گویند کہ بر سر متصل باشد وآنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم آنرا بر سر نہادہ اند وناشزہ آنست کہ متصل بسر نباشد بلکہ افراشتہ باشد وآن طاقیہ سیاہ است ورسول خدا صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم کمتر بر سر نہادہ اند وبعضے مشائخ بر سر مے نہند جائز است۔

وقال الشیخ الجزری فی تصحیح المصابیح قد تتبعت الکتب وتطلبت من السیر والتواریخ لاقف علی قدر عمامة النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فلم اقف علی شیء حتی اخبرنی من اثق بہ انہ وقف علی شیء من کلام النووی ذکر فیہ انہ کان لہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم عمامة صغیرة وعمامة طویلة وان القصیرة کانت سبعة اذرع والطویلة اثنا عشر ذراعا انتہی وظاہر کلام المدخل ان عمامتہ کانت سبعة اذرع مطلقا من غیر تقیید بالقصیرة والطویلة انتہی قال القشاشی فی تذنیب العمامة وارخاء العذبة اشارة الی استمرار الامداد الالٰہی للابس من بین یدیہ ومن خلفہ فی مقابلات افعالہ کالاقبال

وشیخ جزری در تصحیح المصابیح گفتہ کہ بسیار تجسس وتفحص در کتب کردم وہم در کتب سیر وتواریخ جستم تا کہ بر مقدار عمامہ نبوی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم واقف شوم مگر نہ واقف شدم بر چیزے ازان تا اینکہ خبر داد مرا آنکہ اعتماد میکنم بروے اینکہ وے واقف گشتہ بر قدرے ازان از کلام امام نووی کہ ذکر کردہ است وے کہ بود آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم را دو عمامہ یکے کوتاہ ودیگرے طویل کوتاہ بمقدار ہفت گز شرعی بود وطویل بمقدار دوازدہ گز انتہے ۔ واز ظاہر کلام مدخل (مصنفہ ابن امیر الحاج) چنین معلوم میشود کہ عمامہ آنحضرت بمقدار ہفت گز بودہ بلا قید کوتاہ وطویل انتہے قشاشی در بارہ دنبالہ کردن عمامہ وفرو گذاشتن عذبہ گفتہ کہ درین اشارہ است بسوے فرود آمدن امداد الٰہی برائے پوشندہ از ہر طرف رو برو باشد یا از پشت در مقابلات افعال وے مثل متوجہ شدن واز پس در آمدن

والاد بار والکر والفر والامر والنهی والایتام والانتهاء فی الظاهر والباطن والغیب والشهادة فان المرید السالک من المجاهدین معنی کما ان الملائکة یوم بدر وکذا امراء السریة من المجاهدین حسا فیقتصر السالک الی الامداد الالهی کافتقارهم او اشد انتهی والتفصیل فی کتب الحدیث والسیر وشروحها۔

درآمدن وگریختن وبازگردانیدن وحکم کردن ومانند آن کردن وکارسازی کردن وبپایان رسانیدن در ظاهر وباطن وغیب وشهادت چراکه مرید سالک از مجاهدین معنوی است چنانکه ملائکه یوم بدر بودند وهمچنین امیران سریه از مجاهدین حسی اند پس سالک بر امداد الهی کوتاهی میکند مثل احتیاج ملائکه یا سخت تر ازان انتهی وتفصیل این کلام در کتب حدیث وسیر وشروح موجود است (سریه بالفتح وتشدید یا فوج لشکر از پنج کس تا سصد وچهار صد کس کذا فی المنتخب)

لطیفهٔ هفتم در بیان مسلک حضرت ایشان در اصول وغیر آن منقسم بر هفت فصل

فصل اوّل در ذکر عقائد حضرت ایشان روح الله روحه واوصل الینا فیوضه در اصول میفرمودند که صوفیهٔ کرام متفق اند بر آنکه نخست چیزیکه سالک را باید تصحیح عقائد است برنهج عقائد صحابه وتابعین وسائر سلف صالحین وادای ارکان اسلام واجتناب از کبائر ورد مظالم وسائر آنچه شریعت غرا بیان فرموده وحدیث جبرئیل که در اول مشکوة است مشعر است بانکه دعوت آنحضرت صلے الله علیه وآله وسلم مشتمل است بر سه امر ایمان واسلام واحسان وحکمت دران دعوت تواند که آن باشد که کمال انسانی بنوعے از تقسیم سه قسم است اول تهذیب قوهٔ عقلیه ولازم آن تصحیح عقائد است که در شرع بایمان تعبیر کنند۔ دوم تهذیب قوهٔ عملیه از حیثیت ظاهر وجوارح وآن اسلام است سیوم تهذیب قوهٔ عملیه از حیثیت اخلاق باطنه وآن احسان است وبدیهی است که اسلام معتبر نیست مادام که ایمان نباشد وهمچنین احسان بمنزلهٔ ثمره است مر هر دو را پس تحصیل ایمان یعنی تصحیح عقائد مهم ترین مطالب انسانی است لیکن باید دانست که عقائدیکه آنحضرت بآن دعوت کرده اند ومایان بدان مکلف ایم ودر قرآن شریف واحادیث لطیف مذکور اند اعتقاد بهمان عقائد ایمان ضرور است ودر تحقیق بکمال نوعے بهمان قدر کافی است وانچه بعض متاخرین متکلمین در ترجمهٔ عقائد نسفی زیادات ذکر کنند پس باید دانست که شارع بآن تکلیف نکرده است واعتقاد بآنها نهنجیکه ایمان شرعی معتبر باشد ضرور نیست مثلاً در قرآن واقع است ولله الاسماء الحسنیٰ پس اعتقاد بآنکه برائے الله تعالےٰ اسماء وصفات است که مصادر افعال وآثار است در ایمان ضرور است اما بحث نمودن که این اسماء وصفات عین حق اند یا غیر یا نه عین اند ونه غیر حاجت نیست ودر زمان صحابه وتابعین کسے تفتیش نه نمود پس در اینجا هرچه صوفی ومتکلم وحکیم ذکر میکنند از علوم زائده است اعتقاد بآن در ایمان شرعی ضرور نیست زیراکه برمنصف

(وخدائے رہت نام ہائے نیک ۱۲)

نسبت ظاہر است کہ ہرگاہ مردم استعمال اسماء وصفات میکنند ہرگز التفات سوے زیادتی وعدم زیادتی نمیکنند بلکہ التفات سوے صدور افعال دارند مثلاً ہر کہ چیزے را بیند کہ متحرک وحساس است ویرا مے گویند کہ حی است و التفات نمیکنند کہ حیات زائد ذات است یا ذاتی حیوان است وغیر این از تدقیقات فلسفیہ ومثلاً در کتاب وسنت رویۃ اللہ تعالے در آخرت ثابت است پس اعتقاد بآن در ایمان ضرور است اما آنچہ در کیفیت آن تفاصیل ذکر مے کنند از علوم زائدہ است وہمچنین اعتقاد ثواب و عذاب قبر در ایمان ضرور است اما تفصیل کیفیت آن از علوم زائدہ است بلکہ اکثر عوام را آن تفاصیل ضرر میکند ولہذا اگر آن تفاصیل بیان نے آمد وبر ہمان اجمالات کہ شارع بیان فرمودہ بود اقتصار کردہ مے شد انیقدر مذاہب مختلفہ پیدا نے شد لکن کان امر اللہ قدرا مقدورا (وہست کار خدا اندازہ مقرر کردہ شدہ پیش از وجود ۱۲) امام حجۃ الاسلام در احیاء العلوم در بیان جہات مدح وذم علوم فرمودہ کہ انبیا علیہم السلام اطباء قلوب اند ودانا اند باسباب حیات اخروی پس در عقائدے کہ بآنہا مردم را تکلیف دادہ اند اسرار ولطائف است کہ عقل محیط آن نتواند شد چنانچہ در خواص احجار چیزہا است کہ عقل آنرا نتواند دریافت ہیچکس نہ دریافت سبب کشیدن مقناطیس آہن را پس آنچہ شرع (جمع محمد ۱۲) آنرا بیان فرمودہ کافی است در عقائد مبدء ومعاد زیرا کہ بسیارے از مردم کہ در علوم دقیقہ خوض کردند پس بآن متضرر شدند وعجب مدار کہ بعض علوم بعض مردم را ضرر کنند زیرا کہ گوشت طیور وانواع شیرینی با آنکہ از لطائف طعام است طفل شیر خوارہ را ضرر میکند انتہے مفاد کلامہ پس باید دانست کہ چون کمال نوعی منوط بہمان عقائد است کہ آنحضرت بآن دعوت کردہ اند پس در اصول اعتقاد بہ تقلید غیر صاحب شرع مستحسن نیست چہ تقلید غیر معصوم مفترض الطاعۃ من عند اللہ جائز نیست وہیچکس سوائے آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم معصوم مفترض الطاعۃ من عند اللہ نیست پس بر ہمان اجمالات کہ در کتاب وسنت است اقتصار نمودن اولے باشد زیرا کہ در دریاے علم بالتحقیق غواصی نمودن را ہلاکت ہم در پیش است ؎ بدریا در منافع بیشمار است ٭ اگر خواہی سلامت بر کنار است لیکن کسانیکہ لطیفہ عقلیہ در جبلت ایشان قوی وغالب باشد ناچار مندفع میشوند بخوض در علوم خواہ فائز شوند خواہ ہالک قال اللہ تعالیٰ قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَىٰ شَاكِلَتِهِ (فرمود حق تعالے بگو ہر کسے کار میکنند بر طریقہ خود ۱۲) ؎ پیش شاہان گر خطر باشد بجان ٭ لیک نشکیبند عالی ہمتان ؎ صحبت عافیت گرچہ خوش افتادے دل ٭ جانب عشق عزیز است فرو گذارش پس سبیل ایشان آنست کہ بر عقائد اجمالیہ کہ در کتاب وسنت است محکم باشند وہر چہ در تفاصیل آن صوفی ومتکلم وحکیم مے گوید از زوائد علوم شمارند پس اگر رسوخ فی العلم میسر شد وبتحقیق رسیدند فبہا والا از جہل مرکب وحیرت مذمومہ محفوظ باشند بسبب استحکام آن عقائد اجمالیہ مصیبت عظیمہ آنست کہ کہ بسبب اختلاط علوم اکثر مردم امتیاز عقائد شرعیہ ضروریہ از علوم زائدے کنند إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ ۔ عزیزے خوش گفتہ کہ دین محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بمنزلہ متنے است کہ یک ترجمہ وسہ شرح (ہمہ ما از آن خدائیم وبسوی وی رجوع کنندہ ایم ۱۲)

دارد ترجمہ محدثین اندوسہ شرح متکلم وصوفی وحکیم پس باآنکہ بعضے شروح از بعضے بہتر باشد ہر واحد از
شرح بودن بدر نمیرود لیکن ترجمہ با متن اولے است واز تشویشات شروح با ہمدیگر محفوظ - باید دانست کہ صوفیہ
اشبہ فرق اند بامحدثین بلکہ اکثر صوفیہ محدثین بودہ اند اما چوں متاخرین ایشاں فن تصوف کردند وتفاصیل بسیار بروے کار آمد
پس بسبب آں تفاصیل از محدثین متاز شدند وباید دانست کہ مسائل دین محمدی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
دو قسم است خواہ عقائد باشند یا اعمال قسم اول آنچہ بالفاظ احادیث مستفیضہ ومشہورہ واتفاق جمیع حاملین
ملت یا اکثر ایشاں ثابت شدہ واین قسم از ضروریات دین است مثل قرآن عظیم واصول عبادات ومعاملات
وعقائد قطعیہ پس انکار این قسم کفر است وتاویل بعید دراین قسم منجر بہ کفر زیرا کہ بضرورت معلوم شدہ کہ این
قسم را آنحضرت آوردہ برائے تکمیل نفوس بمقتضیات صورت نوعیہ وبداہۃ معلوم است کہ کمال ہر چیز عبارت
از ظہور صورت نوعیہ او است بتمام احکام وآثار خود یا باکثر آنہا خواہ بوہب خواہ بہ کسب پس ہر کہ این قسم را
انکار کند یا تاویل بعید نماید از مقتضیات صورۃ نوعیہ دور افتد ومستوجب لعنت شود ودرین قسم عدم علم
حجت نمیشود زیرا کہ مجاہدہ نکردہ الا ماشاء اللہ تعالے والذین جاھدوا فینا لنھدینھم سبلنا (وآنانکہ جہاد کردند در راہ ما البتہ دلالت کنیم ایشاں را براہ ہا ۱۲ منہ)
چنانچہ یہود را عدم علم نبوۃ حضرت عیسے حجت نہ شد وہمچنین یہود ونصاریٰ را عدم علم نبوت آنحضرت حجت
نشد وسر دراین آنست کہ شان انبیا علیہم السلام وہر چہ ایشان از ضروریات دین آوردہ اند نزد یک
اللہ تعالے چناں رفیع ومحبوب است کہ ہر کہ مخالف باشد مستوجب لعن وعقاب میشود زیرا کہ مخالفت
مقتضیات صورت نمیشود مگر بہ سبب عصیان مادہ ونقصان جبلۃ چنانچہ در بہار باآنکہ ہمہ چیز نشو ونما مے یابد
امزجہ سودا ویہ متضرر میشوند ہمچنین حال کسانیکہ بردجالیت مجبول اند مثل کودکے کہ خضر علیہ السلام ویرا کشت
واز نجا متفرع مے شود کہ بعضے صحابہ وبعضے اولیا را نیز بسبب اختصاص بآنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم
رفعت شان ومرضی بودن ایشان نزد یک اللہ تعالے بآن درجہ رسد کہ منکر ایشان مستوجب لعنت وعقاب شود
لہذا آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در حق صحابہ فرمود من احبھم فبحبی احبھم ومن ابغضھم فببغضی ابغضھم ومن اٰذاھم فقد اٰذانی ومن اٰذانی فقد اٰذی اللہ ومن اٰذی اللہ فیوشك ان یاخذہ (ہر کہ دوست داشت اوشاں را پس بوجہ محبت من دوست داشت او ہر کہ دشمن داشت اوشاں را پس بوجہ دشمنی من دشمن داشت او ہر کہ ایذا داد اوشاں را پس تحقیق ایذا داد مرا وہر کہ ایذا داد مرا پس تحقیق ایذا داد خدا را وہر کہ ایذا داد خدا را پس نزدیک است کہ بگیرد ویرا ۱۲ منہ)
رواہ الترمذی قسم دوم مسائل دین محمدی آنچہ نہ چنین باشد بلکہ باخبار احاد ثبوت یافتہ باشد وحاملین
ملت دراین امور دو قول اند سہ قول باشند وہر یک استنباط دلیل برائے قول خود میکند پس دراین قسم مجتہد مصیب را
دو اجر است ومخطی را یک اجر ونباید کہ درچنین مسائل یکے دیگرے را نسبت بکفر کند بلکہ انکار وتشنیع ہم نزاوار
نیست پس باین تحقیق وجہ توفیق توان یافت درمیان دو قول علما لا یکفر احدٌ من اھل القبلۃ وقولھم
یکفر من قال باستحالۃ الرویۃ وامثال ذلك وہمبرین نمط قیاس باید کرد اختلاف متکلم وصوفی و
حکیم در علم بالحقایق زیرا کہ اگر اختلاف در اصل عقیدہ شرعیہ ضروریہ است پس بر روے قائل مردود است
واگر اختلاف باوجود اثبات اصل عقیدہ در تفصیل است پس انکار وتشنیع یکے مر دیگرے را بیجا است

وترجیح است بلا مرجح زیرا که اللہ سبحانہ رفیع الدرجات است پس جائز است که تفضیل ہر یک را حیثیت
بعض درجات صحیح باشد ورا سخین فی العلم ہر تفضیل را بر درجہ وے فرود آرند و نیز باید دانست که طریق
علم بالحقائق بعد از وحی انبیا علیہم السلام یا برہان عقلی است یا وجدان کشفی و در ہر یک تصور و اختلاف
ہویدا است زیرا که درمیان مذاہب متکلمین وحکما باید دید که چه قدر اختلافہا است وہمچنین در صوفیہ اختلاف
در مکشوفات ظاہر شد کما لا یخفی علی من تصفح تصانیفہم (چنانکہ پوشیدہ نیست بر کسیکہ مجموعہ تصانیف شان را مطالعہ کند از انجملہ است قول بوحدۃ الوجود و وحدۃ الشہود
کہ ہر طرف جماعتے رفتہ اند و مستعرف معناہما (خواہی شناخت معنی آنرا) تابعان فریقین باہم نزاع آغاز کردند و دعوی ہر یک
آنکہ مذہب ما بکتاب وسنت اولی است و مذہب دیگر را بدلائل رد میکنند بلکہ متعصبان بحد تشنیع و
تکفیر مے رسند اعاذنا اللہ منہ و مذہب مختار حضرت ولی نعمت طاب ثراہ کہ از عمدہ قائلین بتوحید الوجود
فی تعدد الموجود از کمل اتباع شیخ اکبر محی الدین ابن عربی اند ترک افراط و تفریط و غلو و تقصیر بودہ است ازین
است کہ در مصنفات حضرت ایشان ذکر مسئلہ توحید وجودی بنہجے واقع شدہ است کہ ادلہ عقلیہ و نقلیہ
وکشفیہ در اثبات آن متطابق و متظاہر اند و میفرمودند کہ بر طالب حق فرض است کہ صحبت شیخ کامل و
مکمل کہ ظاہرش موافق کتاب وسنت و باطنش منور بانوار باشد اختیار نماید کہ اکسیر اعظم است و از فیض
صحبتش آنچہ واضح شود ہمان مختار خود گرداند ؎ اے بسا ابلیس آدم روے ہست ۔ پس بہر دستے نباید
داد دست ۔ و اما قبل ازان از راہ حسن ظن باولیاء اللہ حق را دائر بین المسئلتین داند و اگر از راہ کمال حسن ظن
باحضرات مشائخ خود یکے ازین دو مسئلہ مشتبہ شود باک ندارد (چنانکہ در رسالہ ۱۲ گذشت) لیکن باید کہ زبان طعن و تشنیع بر کسے نکشاید
و در رد انکار اقتدائے مشائخ خود کہ بر او شان حقیقت یکے ازین دو مسئلہ واضح ساختہ اند نہ نمایند زیرا چہ
ایشان آنچہ میگویند از دید خود میگویند **مصرع** قلندر ہر چہ گوید دین گوید پس او شان در انکار خلاف
دید خود معذور اند نہ مقلد ایشان و آنچہ درین زمانہ رواج یافتہ کہ جماعتے از بیخردان کہ بزی صوفیہ
در آمدند صرف اعتقاد در این مسئلہ کمال خود مے انگارند و ظاہر شرع را از نظر انداختہ از قبیل رسوم
ظاہری مے شمارند حضرت ایشان ہرگز راضی بآن نبودند و مے فرمودند کہ اتباع شرع شریف کمال
اعظم امت محمدی است و فوز بسعادت سرمدی متعلق باو ست ۔

قال بعض العرفاء السعادۃ کلہا فی اتباع الشرع ظاہرا و باطنا فمن اراد ان یکون سعیدا فی الاولی والعقبی فلیلزم باطنہ بالحقائق وظاہرہ بالتقوی وینہی النفس عن الہوی ولیکن مخلصا لا مودہ لمولاہ کما یحب وترضاہ فاذا کان کذلک یضم لہ	بعضے عارفین گفتہ اند ہمہ سعادت در اتباع شرع است ہم در ظاہر و ہم در باطن پس کسیکہ بخواہد کہ باشد سعید در دنیا و آخرت پس ہر آئنہ باید کہ لازم گرداند باطن خود را بحقائق و ظاہر خود را بہ تقوے و باز داشتن نفس خود از خواہشات بد و در ہمہ امور با مولا اخلاص ورزد چنانکہ وے تعالے دوست میدارد و مے پسندد پس ہمگاہ کہ چنین خواہد بود واضح خواہند شد دیرا ۔

من معارف الربانية الصميمة والاسرار الخفية مما لا يعرف الا بالذوق ۵

آن معارف ربانیه صحیحه و اسرار خفیه که بلا ذوق شناخته نمیشوند ۱۲

تراب از حق همیشه خواهد بحفظ شرع و طریق احمد

خدائے دیدن خدائے گفتن بذکر و فکر خدا نمی ماند

حجة الاسلام امام محمد غزالی طوسی در مشکوة الانوار گوید۔

ترقى العارفون من حضيض المجاز الى بقاع الحقيقة واستكملوا معراجهم فرأوا بالمشاهدة العيانية ان ليس في الوجود الا الله وان كل شئ هالك الا وجهه لا انه يصير هالكا في وقت من الاوقات بل هو هالك ازلا وابدا ولا يتصور الا كذلك فان كل شئ سواه اذا اعتبر ذاته من حيث ذاته فهو عدم محض واذا اعتبر من الوجه الذى يسرى اليه الوجود من الاول الحق رئي موجودا لا في ذاته لكن من الوجه الذى يلي موجده فيكون الموجود وجه الله تعالى وتقدس فقط فلكل شئ وجهان وجه الى نفسه ووجه الى ربه فهو باعتبار وجه نفسه عدم وباعتبار وجه الله موجود فاذن لا موجود الا الله ووجهه عز وتقدس فان كل شئ هالك الا وجهه ازلا وابدا ولم يفترق هؤلاء الى يوم القيامة يسمعون نداء الباري تعالى لمن الملك اليوم لله الواحد القهار بل هذا النداء لا يفارق سمعهم ابدا۔

عارفین ترقی کردند از پستی مجاز بر بلندی حقیقت و تکمیل معراج خود کردند و دیدند بمشاهدهٔ صاف که موجود بجز خدا چیزے نیست و هر شئے فانی است سوائے ذات وے نه اینکه وے فانی میشود در وقتے از اوقات بلکه او فانی میباشد در ازل و ابد و متصور نمیشود مگر باین طور۔ پس بتحقیق هر چیز که سوائے حق است هرگاه که اعتبار کرده شود ذات وے مطلقاً پس آن عدم محض است و وقتیکه اعتبار کرده میشود از وجهیکه ساری میگردد بسوے وے وجود اول از حق دیده میشود موجود نه در ذات خویش لیکن ازان وجه که قریب باشد بموجد خود پس موجود خواهد بود وجه الله تعالے صرف پس هر چیز را دو طور اند طورے بنفس خود و طورے برب خود پس آن شے باعتبار وجه نفس خود عدم است و باعتبار وجه الله موجود است پس در وقت موجود نخواهد بود مگر الله و وجه وے تعالی پس بتحقیق هر شے هالک شوندهٔ است مگر ذات وے هم در ازل و هم در ابد محتاج نیند این چیز ها بسوے روز قیامت تا که بشنوند ندای باری تعالے که برای کدام است ملک امروز هست برائے خدا که یکتا است و بسیار غالب بلکه این ندا از سمع شان گاهے جدا نخواهد شد ۱۲

ملا جلال دوانی در رباعیات گوید رباعیة

هستی تو غنی مطلق و خلق گدا
واجب که وجود بخش نود کهن است
هستی است که هم هستی و هم هست کند
هستی تو به هستی که جز ذات تو نیست

دارند ز تو وجود و از خویش فنا
تصویر وجود بخشش قول کن است
رباعیة هر بے سر و پا را نرسد دست تو
مانیست بذات خود و لے هست بتو

الله چه تفاوت از کجا تا بکجا

و محقق جامی گوید رباعیة

گویم سخن نغز که مغز سخن است
خوش آنکه ز خود برست و پیوست بتو
دراین دو رباعی اشارت است

باتحاد وجود واجب تعالے وتقدس باحقیقتش چنانکہ مذہب حکمار صوفیہ موحدہ است وبیانش آنست کہ موجودات را بتقسیم عقلی سہ مرتبہ میتواند بود اول موجودیکہ وجود او مغائر ذات وے باشد مستفاد از غیر چون ممکنات موجودہ دوم موجودیکہ حقیقت وے مغائر وجود وے باشد ومقتضی آن بروجہیکہ انفکاک وجود از وے محال باشد اگرچہ بنا بر تغائر ذات ووجود تصور انفکاک ممکن است چون واجب الوجود بر مذہب متکلمین سیوم موجودیکہ وجود او عین ذات او باشد یعنی بذات خود موجود بودنہ بامرے مغائر ذات ولاشک چنین موجود واجب بود زیراکہ انفکاک شے از نفس خودش تصور نے توان کرد پس چگونہ بحسب خارج واقع تواند شد وپوشیدہ نماند کہ اکمل مراتب وجود مرتبہ سیوم است وفطرۃ سلیمہ جازم است بآنکہ واجب تعالے وتقدس مے باید کہ بر اکمل مراتب وجود باشد پس ذات وے عین وجود وے باشد۔

فصل دوم در بیان معنی وحدت وجود وحدت شہود وثبوت وے از آیات واحادیث وقدرے از حال حضرت شیخ اکبر قدوۃ قائلان وحدت وجود مع ذکر اقسام عقل وذکر وحی وکشف

باید دانست کہ از ینجا معلوم شد کہ چون لفظ وجود ہستی بر واجب تعالے اطلاق کنند مراد بدان ذاتے است کہ موجود است بہ نفس خود وموجد است مر غیر خود را نہ کون وحصول وتحقق کہ معانی مصدریہ ومفہومات اعتباریہ اند کہ آنرا تحقق ووجودے نیست مگر در ذہن تعالی اللہ عن ذلک علوا کبیرا ۱۲ بزرگ است خدا از ین بہ بلندی بزرگ ۱۲ مجموعہ کونین بتمامہا نور سبق ۔ کردیم تفحص ورقا بعد ورق ۔ حقا کہ ندیدیم ونخواندیم در و ۔ جز ذات حق وشیون ذاتیہ حق قدوۂ اہل تحقیق شاہ عبد العزیز علیہ الرحمۃ در جواب سائلے در مکتوبے ارقام میفرمایند کہ معنی وحدت الوجود آنست کہ وجود حقیقی یعنی ما بہ الموجودیۃ نہ بمعنی مصدری اعتباری یک چیز است کہ در واجب واجب ودر ممکن ممکن ودر جوہر جوہر ودر عرض عرض واین اختلافات موجب اختلاف در ذات نمیشوند مثل شعاع آفتاب کہ بر پاک وناپاک مے افتد ونی ذاتہ پاک است ناپاک نمیشود واین مسئلہ فی نفسہ حق است وہیچگونہ مخالف شرع نیست زیراکہ ہر مرتبہ از مراتب وجود حقیقی حکمے جداگانہ دارد وشرع شریف بیان حکم ہر مرتبہ میکند بعضے را ہادی وبعضے را مضل وبعضے را واجب الاطاعت وبعضے را واجب العصیان وبعضے را پاک وبعضے را ناپاک وبعضے را حلال وبعضے را حرام میفرماید مردم کوتاہ بین میدانند کہ این ہمہ اختلاف ذات است حاشا وکلا بلکہ اینہمہ اختلاف شیون واعتبارات است مانند آنکہ در معرکہ جنگ غیر از جسم نمودارے نباشد اگر قاتل است جسم است واگر مقتول است جسم است وعلی ہذا

القیاس راکب و مرکوب و غالب و مغلوب و در قرآن مجید چند جا اشارت باین مسئله واقع شده صریح ترین آیات دالہ بر ہمین معنی است سنریهم آیاتنا فی الآفاق و فی انفسهم حتی یتبین لهم انه الحق او لم یکف بربك انه علی کل شیء شهید الا انهم فی مریة من لقاء ربهم الا انه بکل شیء محیط و نیز ایت و هو الاول و الآخر و الظاهر و الباطن و امثال ذلك لیکن چون بدرجهٔ انتها میرسد هر چیز را در مقام خود مے بیند و میگوید ما اعظم شانی و انا الحق و امثال ذلك لیکن چون بدرجهٔ انتها میرسد هر چیز را در مقام خود مے بیند و میگوید ما فی الجبة الا الله و در ارباب تمثیل آنکه در روز بسبب غلبهٔ شعاع آفتاب هیچ ستاره بنظر نمے آید و بنده حکم میکند که غیر از آفتاب هیچ ستاره موجود نیست و این حالت حالت وسط سلوک است چنانچه حالت ابتدا مانند شب است چه ستارها بنظر مے آیند و آفتاب بنظر نمے آید لیکن میداند که ایشمه نور آفتاب است که دران ستارها ظهور کرده است و در حالت انتها که نمونه آن موجود نیست تا برای تمثیل آورده شود و هر دو چیز بنظر مے آید هم آفتاب و هم ستاره بحسب حال میگوید ؎ هر مرتبه از وجود حکمے دارد گر فرق مراتب نکنی زندیقی - انتهے باز سائل پرسید که احوال مسئله مذکوره از سرافراز نامه حقیقة و معتبری مسئله وحدت وجود ثابت شده و مسئله وحدت شهود غیر معتبر لیکن عرض اینکه جائیکه مقام کشف کرامات است یک مقام است و در انجا طریق دو یک معتبر و یک غیر معتبر و در هر دو طریق اکثر اولیا کمل شده اند چنانچه جناب حضرت شیخ احمد سرهندی بطرف شهود رفته اند و مقلدان حضرت موصوف بران طریق قائم اند غرض آنست که هر چه احوال شیخ موصوف آنجناب را دریافت باشد ارقام فرمایند که طمانیت ازان حاصل آید انتهی السوال - باز مولانا موصوف جواب نوشتند که صاحبا توحید وجودی مجمع علیه جمهور صوفیه است اما علاؤ الدوله سمنانی از متقدمین و حضرت شیخ احمد سرهندی مجدد الف ثانی از متاخرین بتوحید شهودی رفته اند و تحقیق آنست که وحدت وجود در مرتبهٔ ذات و صرافت اطلاق حق متعین است و توحید شهودی که خبر از غیریت مے دهد در مراتب تعینات واجب القبول و التسلیم است پس هر دو امر در واقع تحقق دارند حکمت الهی در ابتدا رنشو و نمای کمال امت محمدیه علی صاحبها الصلوٰة و التحیه القای علوم توحید یه فرمود تا هر کدام از معنی قرب و احاطه و معیت و حضور و همراهی جناب حضرت حق عز و علا متلذذ شوند و در زهد و مجاهده غایت جانبازی نمایند و لنعم ما قیل ؎

صنارهٔ قد بلند سرو دارم بمن نمائی که دراز دور دیدم ره و رسم پارسائی - و هرگاه این معرفت پخته شد رفته رفته در فهم کلمات عارفان طریقه مردم کج فهم راه الحاد پیمودند و این معرفت خامه را وسیلهٔ ابطال

شرائع و تکلیفات نمودند عنایت خداوندی حضرت شیخ احمد سرہندی را بر روے کار آورد و علوم غریبہ
بر ایشان القا فرمود من قبیل یغذیل الحار بالبارد والرطب بالیابس ماہیت اعتدالیہ
در اذہان مردم جاے کرد و باطل ممیز و حق بحق ارتفاع و انتفا پذیرفت و ہمین است مصداق معنی مجددیت
واللہ اعلم و علمہ احکم و قدوۃ المحققین و زبدۃ المدققین مولانا الشیخ رفیع الدین دہلوی در فیض الحق
مے نویسند کہ حق صریح آنست کہ مسئلہ وحدۃ الوجود و کلام اللہ و کلام الرسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
صریحاً منصوص است و بعد ازان از کلام جمعے از صحابہ و تابعین تصریحاً بہ ثبوت پیوستہ اما بدستور سابق
مسائل دینیہ در این طبقات اہل آن دورہ بسبب صفاء باطن حصول صحبت حضرت پیغامبر علیہ الصلوۃ
والسلام و اصحاب وے و قرب عہد بآن زمانہ و بسبب حصول کمال سکینت از جہت شعشعان
وحی الٰہی تبدوین و تنقیح این مسئلہ نپرداختند و بوضع اصطلاحات و تاسیس مبادی و مقدمات
و تفریع جزئیات این دقیقہ نظر را انگاشتند و در رنگ اکثر مسائل دینیہ ضروریہ این مسئلہ اجمال خود نہاد
و بعد مضی این قرون اہل حق بسبب حدوث بدع و انتشار اہوا بر دو قسم گشتند قسمے بنا بر سعی در اقامت
صراط مستقیم بہ بحث و نقص با مبتدعین مشغول شدند و درین رد و بدل بسیارے از مسائل اسماء
و صفات و اکثرے از تفصیلات احوال معاد و غیر ذلک کہ بدان کتاب و سنت ناطق است مہجور التدوین
و متروک التحقیق گشتند و متاخرین مقلدین ازان فریق نیز بسبب اکتفا بر تقلید اسلاف خود و اسباب
دیگر بر ہمین روش رفتند و این مسئلہ نیز در ان زمرہ منطوی علی غیرہ بود و حجاب جہل بر بعضے از مقلدین
چنان مسدول گشت کہ بانکار این زبان دراز کردند و قسمے دیگر بنا بر قرار بدین خود از رفتن بعد خلوت و عزلت
با مثال احکام شرعیہ و اخلاص در عبادات و بعمل موافق علم مشغول گشتند و بہ تحصیل ثمرات عبادات
پرداختند و در قدمار انیقسم اگرچہ این مسئلہ فحیمہ در غایت اشتہار کالشمس فی رابعۃ النہار بود اما بجہت
عدم شیوع تدوین و تصنیف دران جماعت مگر نادراً و بجہت سعی در کتمان احوال و حقائق خود از نا اہلان
این مسئلہ در قید کتابت و تصنیف نیامد و اتباع این فریق این مسئلہ را در ضمن احوال و کلمات ایشان
تدوین نمودند و بعد ازان این مسئلہ یوماً فیوماً شائع گشت و خلع نقاب مے نمود تا آنکہ در زمان حجۃ الاسلام
محمد غزالی و امام احمد غزالی و عین القضاۃ ہمدانی رسائل کثیرہ درین باب مدون گشت و ہم محققین در بوادی
عمیق الارجاء تحقیق کیفیت این معیت و جہت صدور کثرت از وحدت در آمدہ کما یدل علیہ رسائلہم
تا آنکہ زمان شیخ اکبر شیخ محی الدین ابن عربی رسیدہ و شمس حقیقت از طرف مغرب طلوع نمود و این دقیقہ
باصولہا و فروعہا و بجملہا و بر جملہا بر دل شیخ نزول فرمود و این نعمت بر دست ایشان تمام شد و بسبب
کمال نفس ایشان در تحقیق مسائل و وسعت کشف و قوت تقریر و تحریر این مسئلہ رنگے دیگر گرفت و صورتے
دیگر پوشید و شاخ و برگ این شجرہ طیبہ بآسمان سر کشید و شیخ رضی اللہ عنہ جارحۃ الہیہ در منصبغ ساختن

نفوس اہل استعداد باین صبغ الٰہی آمد و خاتم و فاتح این سر شگرف گشت کہ پیش از وجود وے ہیچکس باین مرتبت تحقیق نرسیدہ و بعد از وے ہر کہ باین فیض مستفیض گشت اقتباس آن نور از مشکوٰۃ ایشان نمود ذلک فضل اللہ یؤتیہ من یشاء واللہ ذو الفضل العظیم و در وقوع این شرح و بسط مسئلہ توحید وجودی و معرفت تنزلات وجود کہ اصل اصول معارف و علوم حقہ الٰہیہ است بر دست ایشان اسرار عجیب است لا یعرفہا حق معرفتہا الا من اوتی خیرا کثیرا انتہی و شیخ عبد الوہاب شعرانی در کتاب الیواقیت و الجواہر فی عقائد الاکابر مے نویسد۔

و اما من اثنی علی الشیخ من العلماء و مدح مؤلفاتہ فقد کان الشیخ مجد الدین الفیروز آبادی صاحب کتاب القاموس فی اللغۃ یقول ما اعتنا عن احد من القوم انہ بلغ فی علم الشریعۃ و الحقیقۃ ما بلغ الشیخ محی الدین ابدا و کان یعتقدہ غایۃ الاعتقاد و ینکر علی من انکر علیہ و یقول لم یزل العلماء منکبین علی الاعتقاد فی الشیخ و علی کتابۃ مؤلفاتہ بحل الذہب فی حیاتہ و بعد مماتہ و الذی اقولہ و اتحققہ و ادین اللہ بہ ان الشیخ محی الدین کان شیخ الطریقۃ علما و حالا و امام التحقیق حقیقۃ و رسما و محی علوم العارفین فعلا و اسما و اما کتبہ رضی اللہ عنہ فہی البحار الذواخر التی ما وضع الواضعون مثلہا و من خصائصہا ما واظب احد علی مطالعتہا الا و تصدر لحل مشکلات الدین و معضلات مسائلہ و ہذا شان لا یوجد فی کتب غیرہ فمطالعۃ کتب الشیخ قربۃ الی اللہ تعالی و من قال غیر ذلک فہو جاہل زائغ من طریق الحق فلقد کان الشیخ فی زمانہ صاحب الولایۃ العظمی و الصدیقۃ الکبری فیما یعتقدونہ

اما آنکسیکہ ثنا کرد شیخ را از علما و تعریف مولفات وے کرد شیخ مجد الدین فیروز آبادی مصنف کتاب قاموس کہ در لغت است بود میگفت کہ نرسید ہرگز ما را یکے از قوم کہ بگفتے کہ کسے رسیدہ باشد در علم شریعت و حقیقت مثل شیخ محی الدین و در خدمت وے بسیار اعتقاد داشت و منکر ویرا بدے پنداشت و میگفت کہ ہمیشہ بودند علما بر رد و انکار کردہ باعتقاد در خدمت شیخ و بنوشتن مولفات وے بآب زر در زمانہ حیات و ہم بعد ممات وے و آنچہ خواہم گفت و ثابت خواہم کرد آنرا و خواہم دید ہم خدا را بآن اینست کہ شیخ محی الدین شیخ طریقت بود ہم در علم و ہم در حال و امام تحقیق در حقیقت و رسم و زنندہ علوم عارفین در فعل و اسم و اما کتب وے رضی اللہ عنہ بمنزلہ دریاے ناپیدا کنار اند کہ وضع کنندگان مثل وے وضع نکردہ اند و از خصائص آن اینست کہ اگر کسے ویرا ہمیشہ در مطالعہ خود دارد و حل مشکلات دین و سخت مسائل وے بسیار از وے صادر شود و این امر نیست کہ در غیر کتب وے یافتہ شد پس مطالعہ کتب شیخ بمنزلہ عبادت آلہی است تعالے شانہ و اگر کسے غیر این گوید وے جاہل است میل کنندہ از طریق حق پس ہر آئینہ شیخ در زمان خود صاحب ولایت بزرگ بود و وسعت بزرگ و در آنچہ کہ اعتقاد میکنند

من الله تعالى به خلاف ما عليه جماعة
فمن مقتهم الله فحرموا فوائده ووقعوا في عرضه
بهتانا وزورا ومن انكر عليه وقع في خطر
الامور وقد كان الشيخ سراج الدين المخزومي
شيخ الاسلام يقول اياكم والانكار على شيء
من كلام الشيخ محي الدين فان لحوم الاولياء
مسمومة وهلاك اديان مبغضهم معلومة
وبعضهم ينتصر ومات على ذلك ومن اطلق
لسانه فيهم بالسب ابتلاه الله تعالى
بموت القلب وممن اثنى عليه ايضا الشيخ
كمال الدين الزملكاني وكان من اجل علماء
الشام وكان الشيخ قطب الدين الحموي يقال له
لما رجع من الشام الى بلاده كيف وجدت
الشيخ محي الدين فقال وجدته في العلم والزهد
والمعارف بحرا ذخارا لا ساحل له وممن اثنى
عليه ايضا الشيخ صلاح الدين الصفدي
في تاريخ علماء مصر وقال من اراد ان ينظر
الى كلام اهل الله فلينظر في كتب الشيخ
محي الدين العربي فانها من العلوم اللدنية
وممن اثنى عليه ايضا الشيخ قطب الدين
الشيرازي يقول ان الشيخ محي الدين كان كاملا
مكملا في العلوم الشريعة والحقيقة ولا يقدح
فيه الا من لم يفهم كلامه ولم يؤمن به
كما لا يقدح في كمال الانبياء عليهم السلام
نسبتهم الى الجنون والسحر على لسان من لم
يؤمن بهم وكان الشيخ مؤيد الدين يقول
ما سمعنا احدا من اهل الطريق اطلع على ما اطلع عليه

از خداے تعالے مردم باوے خلاف آنست کہ جماعتے
از کسانیکہ دشمن گرفتہ او شانرا خداے تعالے برآن داشتہ
واز فوائد وے محروم ماندند و در عرض وے بہتان و کذب
واقع کردند و ہر کسیکہ انکار وے کرد واقع شد در بدتر امور
و بود شیخ سراج الدین مخزومی شیخ الاسلام کہ میگفت دور
دارید خود را از انکار بچیزے از کلام شیخ محی الدین کہ گوشت
اولیا را اللہ زہر دادہ شدہ اند و ہلاکی دینہاے مخالف
شان معلوم است چنانکہ بعضے از اوشان نصرانی گشتند
و بران مردند و کسیکہ زبان را بگذاشت در حق وی بدشنام
دادن مبتلا کرد و یراحق تعالے در مرض قلبی و منجملہ کسانیکہ ثنا
کردہ اند بروی شیخ کمال الدین زملکانی است رحمۃ اللہ
علیہ و بود از اجلہ علماے شام و ہمچنین شیخ قطب الدین
حموی است ہرگاہ کہ از ملک شام بوطن خویش واپس آمد
مردمان از وے گفتند کہ چگونہ یافتی شیخ محی الدین را گفت
کہ یافتم ویرا در علم و زہد و معارف بحرے ناپیدا کنار کہ کنارہ
ندارد و منجملہ کسانیکہ ثنایش کردہ اند شیخ صلاح الدین صفدی
است در تاریخ علماے مصر و گفت ہر کہ خواہد کہ کلام اہل اللہ را
بیند باید کہ ببیند کتب مصنفہ شیخ محی الدین عربی رحمۃ اللہ
علیہ را کہ آنہا پر انواز علوم لدنیہ و منجملہ کسانیکہ ثنایش کردہ اند
شیخ قطب الدین شیرازی است میگفت کہ شیخ محی الدین
کامل مکمل بود در علوم شریعت و حقیقت و معترض نخواہد شد
بکلام وے مگر کسیکہ کلام ویرا فہمیدہ نباشد و ایمان نیاوردہ
باشد بوے (این ضمیر غالبا بسوی کلام وے راجع است) چنانکہ نقصان
نپذیرد در کلام انبیا علیہم السلام نسبت شان بسوی جنون
و سحر بر زبان کسیکہ ایمان باوشان نیاوردہ باشد
و شیخ مؤید الدین میگفت کہ نشنیدیم کسے را از اہل طریق
تصوف کہ مطلع شدہ باشد بہ انچہ کہ مطلع گشتہ برآن

الشیخ محی الدین وکذلک کان یقول الشیخ شہاب الدین
السہروردی والشیخ عبد الرزاق کمال الدین
الکاشی وقال انہ الکامل المحقق صاحب
الکمالات والکرامات مع ان ہؤلاء الاشیاخ
کانوا من اشد الناس انکارا علی من یخالف
کلامہ ظاہر الشریعۃ وممن اثنی علیہ
الامام فخر الدین الرازی وقال کان الشیخ
ولیا عظیما وسئل الامام محی الدین النووی
عن الشیخ محی الدین بن العربی قال تلک
امۃ قد خلت ولکن الذی عندنا انہ
یحرم علی کل عاقل ان یسیئ الظن باحد
من اولیاء اللہ تعالی ویجب علیہ ان یأول
اقوالہم وافعالہم مادام لم یلحق بذہنہ
ولا یعجز عن ذلک الا قلیل التوفیق وممن
اثنی علیہ ایضا الامام ابن اسعد الیافعی
وصرح بولایتہ العظمی کما نقل ذلک عن
شیخ الاسلام زکریا فی شرح الروض وممن
اثنی علیہ من مشائخنا الشیخ محمد المغربی
الشاذلی شیخ الجلال السیوطی وترجمہ
بانہ مربی العارفین کما ان الجنید مربی
المریدین قلت وقد صنف الشیخ سراج الدین
المخزومی کتابا فی الرد عن الشیخ محی الدین
وقال کیف یسوغ لاحد من امثالنا
الانکار علی ما لم یفہمہ من کلام الفتوحات
او غیرہا وقد وقف علی ما فیہا نحو من الف
عالم وتلقوہا بالقبول قال وقد شرح کتابہ
الفصوص جماعۃ من علماء الشافعیۃ

شیخ محی الدین وہمچنین میگفت شیخ شہاب الدین سہروردی
وشیخ کمال الدین کاشی رحمۃ اللہ علیہما ونیز گفت کہ وے
کامل محقق صاحب کمالات وکرامات است با انیمہ کہ این
شیوخ شدید تر انکار داشتند بر کسیکہ کلام وے
مخالف ظاہر شریعت میشد ومنجملہ کسانیکہ ثنایش کردہ اند
امام فخر الدین رازی است کہ گفت بود شیخ محی الدین
ولی بزرگ واز امام محی الدین نووی درباره وے پرسیدند
گفت کہ این گروہیست کہ درگذشت ولیکن نزد من نیست
کہ حرام است بر ہر مرد عاقل کہ گمان بد کند بہ یکے از اولیاء
تعالے وواجب است بر وے کہ اقوال شان وافعال شان را تاویل
کند تا وقتیکہ بر درجہ شان فائز شود واز این امر عاجز
نخواہد شد مگر مرد بے توفیق واز کسانیکہ ثنایش
کردہ اند امام ابن اسعد یافعی است وتصریح کردہ بولایت
بزرگ وے چنانکہ نقل کردہ شد از شیخ الاسلام
ذکریا در کتاب شرح روض واز کسانیکہ ثنایش
کردہ از مشائخ ما شیخ محمد مغربی شاذلی استاد
شیخ جلال الدین سیوطی است کہ گفت کہ شیخ
مربی عارفین است چنانکہ حضرت جنید مربی مریدین
بود میگویم کہ شیخ سراج الدین مخزومی کتابے
تصنیف کردہ است در رد کسانیکہ بر شیخ محی الدین
معترض شدہ اند ودر ان گفت کہ چگونہ جائز است
برائے کسے از امثال ما انکار بر انچہ کہ نفہمد کلام ویرا
از فتوحات وغیر آن حالانکہ واقف گشتہ
بران قریب یکہزار عالم وقبول کردند ہر او کتاب
وے فصوص را جماعتے از علمائے شافعیہ

و غیرهم ومنهم الشیخ بدر الدین بن جماعة
وکان من ائمة عصره من علماء الشام ومکة
یعتقدونه ویاخذون عنه ویعدون
انفسهم فی بحر علمه کالا شیء وهل ینکر علی
الشیخ الا جاهل او معاند وکان الشیخ عز الدین
بن عبد السلام یقول ما وقع انکار من
بعضهم علی الشیخ الا رفقا بضعفاء الفقهاء الذین
لیس لهم نصیب تام من احوال الفقراء خوفا
ان یفهموا من کلام الشیخ امرا لا یوافق الشرع
فیضلوا ولو انهم صحبوا الفقراء لعرفوا مصطلحهم
وامنوا من مخالفة الشریعة وقال الفیروزابادی
بعد ان ذکر مناقب الشیخ وبالجملة فما انکر
علی الشیخ الا بعض الفقهاء الفقر الذین لا حظ
لهم فی مشرب المحققین واما جمهور العلماء
والصوفیة فقد اقروا بانه امام اهل التحقیق
والتوحید وانه فی العلوم الظاهرة فرید
وحید قال الشعرانی وقد صنف شیخ الاسلام
المخزومی کتابا سماه بکشف الغطاء عن اسرار
کلام الشیخ محی الدین وقد صنف شیخنا
الشیخ جلال الدین سیوطی کتابا فی الرد
عن الشیخ محی الدین سماه تنبیه الغبی
فی تبریئة ابن العربی وکتابا آخر سماه قمع المعارض
فی نصرة ابن الفارض انتهی

وغیر شان شرح کرده اند واز وشان شیخ بدر الدین بن جماعه
است که از ائمه زمان خویش بود از علماء شام ومکه در خدمت
وے اعتقاد میداشتند وفوائد از وی میگرفتند وخود را
در دریائے علم وے چیزے نمی پنداشتند وانکار نخواهند کرد
بر شیخ مگر جاہل یا مرد عناد وار وشیخ عز الدین ابن عبد السلام
میگفت که انچه از بعضے علماء بر شیخ انکار واقع شده محض بوجه
مهربانی ورفق بافقهاے ضعیف که از احوال فقر نصیبے تمام
ندارند واقع شد وهم باین خوف که از کلام شیخ امرے
چنین نفهمند که موافق شرع نباشد واز ان گمراه شوند واگر
اوشان بصحبت فقراے باصفا رسند هر آئینه بر اصطلاح شان
واقف شدے واز مخالفت شرع محفوظ ماندے ومحقق
فیروز آبادی بعد ذکر مناقب شیخ گفته که وبالجمله بر شیخ انکار
نکرده اند مگر بعضے از فقهاے محض که از مشرب محققین اوشان را
نصیبے نیست واما جمهور علماء وصوفیه پس اقرار میکنند بانکه
وے امام اهل تحقیق وتوحید بود ودر علوم ظاهری یکتا و
بے مثل امام شعرانی گفت که تصنیف کرده است شیخ الاسلام
مخزومی کتابے موسومه بکشف الغطاء عن اسرار کلام الشیخ
محی الدین وشیخ ما شیخ جلال الدین سیوطی نیز کتابے در رد
از جانب شیخ محی الدین نوشته که تنبیه الغبی فی تبریة ابن العربی
نام دارد وهم کتابے دیگر موسومه به قمع المعارض فی نصرة
ابن الفارض انتهی

کاتب حروف گوید انکه مذکور شد اند که است از بسیارے که در تصانیف شعرانی لا سیما در تنبیه الاغبیاء
علی قطرة من بحار علوم الاولیاء والدر الثمین فی مناقب الشیخ محی الدین مذکور است من شاء الاطلاع
علیه فلیراجعها ومولانا عبد الرحمن الجامی در نفحات الانس در ترجمه شیخ محی الدین بن العربی محمود
که وے قدوه قائلان بوحدة الوجود است وبسیارے از فقهاء وعلماء ظاهر بروے طعن کرده اند

واندکے از فقہا و جماعتے از صوفیہ ویرا بزرگ داشتہ اند فخموہ[1] تفخیما عظیما و مدحوا کلامہ مدحا
کریما و وصفوہ بعلو المقامات و اخبروا عنہ بما یطول ذکرہ من الکرامات ذکرہ
الامام الیافعی فی تاریخہ یکے از کبار مشائخ بغداد در مناقب وے کتابے جمع کردہ است
و در انجا آوردہ کہ مصنفات حضرت شیخ قدس سرہ از پانصد زیادہ است و اعظم اسباب طعن طاعنان
در وے کتاب فصوص الحکم است و ہمانا کہ منشا طعن طاعنان یا تقلید و تعصب است یا عدم اطلاع
بر مصطلحات وے یا غموض معانی و حقائقے کہ در مصنفات خود درج کردہ است و آن مقدار حقائق
و معارف کہ در مصنفات وے بتخصیص فصوص و فتوحات اندراج یافتہ است در ہیچ کتاب یافتہ نمیشود
و از ہیچکس ازین طائفہ ظاہر نشدہ است انتہے و ملا عبد الغفور در تکملۃ النفحات آوردہ کہ مولانا جامی
میفرمودند کہ مسئلہ توحید سخنے است قدیم و در ادیان سابق نیز بودہ است و بسیارے از آیات
قرآنی را اگر تاویل نکنند بر نہجے دال است و از بعضے ائمہ و اصحاب رضوان اللہ علیہم دراین باب حکایات
منقول است و احوال مشائخ طریقہ در نہجے متفاوت است بعضے افشار آن معنی کردہ اند و بعضے در ستر
و اخفاے وے کوشیدہ و بعضے ساکت و متردد بودہ اند و اندکے ازین طائفہ نفی نہجے کردہ اند میفرمودند
کہ در ابتدای حال درین مسئلہ متردد و از اندیشہ متوحش مے بودم تا آنکہ این مسئلہ را در کلام حضرت خواجہ
محمد پارسا یافتم خاطر از وحشت نجات یافت و باندیشہ نہجے نشتافت میفرمودند در صدر در کثرت از وحدت
بغیر طریقہ توحید طریقے دیگر در تحت اندیشہ نمے آید و این مسئلہ بہیچ وضع از اوضاع و ہیچ حکم از احکام
شریعت مخالف نیست فرقہ کہ نفی نہجے کردہ اند نفی را مستند بامرے داشتہ کہ بآن منفی نمیگردد
و دلیل بر نفی و نفی دلیل در بعضے تصانیف حضرت ایشان مذکور است میفرمودند کہ بایکے از دانشمندان کہ
ازین طائفہ بود سخنے در نہجے واقع شد تمسک بمقدماتے مے نمود کہ بقانون علوم رسمے مندفع شود و میفرمودند
این مسئلہ را بہ برہان عقلی اثبات مے توان کرد اگر انصاف در میان آید و جماعتے کہ در مقام نفی این معنی
باشند اکثر ازان قبیل اند کہ موضوع و محمول را تصور ناکردہ نفی حکم مے کنند اگر امام غزالی کہ از جملہ قائلین بوحدت
وجود است متاخر مے بود از شیخ زمان شیخ محی الدین و بر سخنان وے مے گذشت دران معنی خوض تمام میکرد
و توضیح و تنقیح بلیغ مے نمود و[2] وفقنا اللہ لما ہو الحق و علمنا ما ہو الصداق و میفرمودند کہ بعضے
از سخنان مشائخ چون بعضے دیگر از سخنان انبیا است علیہم الصلوۃ و السلام کہ عقل با مداد قوۃ متفکرہ
بدریافت وے متحق نمے تواند شد بلکہ طریق دریافت وے طہارت ظاہری است کہ عبارت
از استقامت بر حدود شرعیہ است و اعمال آلات و قوی ظاہری و باطنی در انچہ برائے وے

[1] بزرگ داشتہ اند ویرا بہ بزرگی عظیم و مدح کردہ اند کلام ویرا بمدح بزرگ و تعریف کردہ اند و ویرا بہ بلندی مقامات و خبر
دادہ اند از وے بآنکہ دراز میشود ذکر مے از کرامات چنین ذکر کردہ امام یافعی ویرا در تاریخ خود ۱۲

[2] توفیق دہد ما را خدا بانچہ کہ حق است و علم دہد ما را بانچہ کہ راست است ۱۲

مخلوق اند و اعراض از خلاف آن و طهارت باطنی که عبارت از قطع تعلق و توجه از ماسوی است و تخلیص
دل از غیر حق سبحانه و مترصد بودن تا از مبدء فائض شود آنچه بعقل میسر نگردد و انتهی شاه عبد العزیز
محدث دهلوی در مکتوبے مے نویسند که مسئله وحدتِ وجود حق و مطابق واقع است زیرا که دلائل
یقینیه از نقلیات و عقلیات بران قائم اند چنانچه در رساله ادلة التوحید شیخ علی مهائمی گجراتی مشروح
و مبسوط است و علماءِ متکلمین را انکار این مسئله هیچگاه از دو وجه نیست اول آنکه برین مسئله بسبب کمال
دقت و باریکی شبهات نقلیه و عقلیه بسیار وارد مے شوند که در نظر آنها حلِ این شبهات میسر نشد
ناچار با انکار پیش آمدند نهایت حال شطحیان از متکلمین دوم آنکه این مسئله از علم اسرار است و شرائع و ادیان
موقوف بر دانستنِ این مسئله نیستند بلکه عوام را تلقین این مسئله موجب انفتاح باب الحاد و اباحت
شرور و فساد و مداهنت در امثال تکلیفات میگردد پس بیان این مسئله که در باریکی و دقت باین مرتبه
و در استلزام فساد باین مرتبه در کتب عقائد ممنوع و محذور است و امساکِ لسان ازان واجب
چنانچه در حدیث شریف وارد است اذا ذکر القدر فامسکوا و اذا ذکر اصحابی فامسکوا[1]
و اذا ذکر القوم فامسکوا معلوم شد که تفصیل و تفتیش و تحقیق در امثال این مسائل دقیق منجر بضلال
و اضلال میگردد نهایت حال متحققین متکلمین و معهذا این جماعت اجمالاً در تصانیف خود ایماے باین مسئله
نموده کردند ۱۲
داده اند کالغزالی و الرازی و غیرهما من ائمة هذا الفن اگر تفصیلش منظور باشد در کتاب تنبیه المحجوبین
مطالعه باید کرد و بالجمله انکشاف این مسئله در ابتدا بدلائل و رسمیات نبوده است بلکه بمحض موهبت
و معرفت و در انتها نیز این مسئله را تحصیلی و کسبی نباید فهمید بلکه حواله بر ورود آنحالات باید داشت
آرے اگر کسے را ابقاء حسنِ ظن خود با اولیاء که بآن مسئله متکلم شده اند منظور افتد و خواهد که در جناب
ایشان بد اعتقاد نشود در رسائل توحید نظر کند تا بر دلائل عقلیه و نقلیه وقوف یافته اعتقاد فاسد در جناب
اولیاء الله نرساند مضائقه ندارد و الا مسلک دریافت این مسئله نظر و فکر عقلی نیست و بهمین معنی گفته اند
هو طور وراء طور العقل آن طور ورای طور عقل است سوائے طور تحقیق العقل ۱۲ و نیز گفته اند ع قلندر هر چه گوید دین گوید - و حامیکه هنوز باین مرتبه
نرسیده اند عالم و متکلم شده مکلف است باینکه اجمالاً بداند که صوفیه صافیه آنچه گفته اند حق گفته اند گو فهم مرد
بآن نرسد مثل متشابهات قرآنی و نیز بداند که علماء متکلمین که اعتماد بر اقوال آنها است انکار بحرش
نکرده اند بلکه سکوت و رزیده و از بیان آن دم در کشیده للوجه الذی ذکرناه بوجهے که ذکر کرده ایم و دیرا ۱۲ آرے مقلدان
علماے متکلمین سکوت ایشان را انکار گمان کرده مثل تفتازانی و قاضی عضد و دیگر متاخرین لیکن معلوم است
که درین باب مقتدایان امام غزالی و امام رازی و امثال آنها اند نه متاخرین انتهی و قدوة المحققین
و اسوة الحکماء المتألهین شیخ رفیع الدین دهلوی در فیض الحق بعد ایراد بست و دو دلیل بر اثبات این

[1] هرگاه که ذکر کرده شود مسئله قضاء و قدر پس زبان خود را باز دارید از تقریر دران و هرگاه که ذکر صحابه من کرده شود همچنان
نیز همچنین کنید و نیز وقت ذکر قوم هم ۱۲

مسئلہ میفرمایند کہ این دلائل از کلام اکابر کہ ائمہ معقول و بانی قواعد استدلال اند نقل کردہ شد و ہریک
ازان در اثبات مدعی وافی و کافیست و ہر کہ از فنِ دانشمندی بہرہ دارد و بر کتب استدلال عبورے کردہ باشد
بیقین مے داند کہ دلائل مطالب عدم و استدلالیان کہ دران ادعاے قطع میکنند ازان دلائل در قوۃ و متانت
کمتر اند و سوائے آن دلائل دلائل دیگر ہست بران مطلب کہ در کلام بزرگان یافتہ میشود و نقل آنہا درین مقام
باعث تطویل ہست انتہے۔ و جاے دیگر ازان کتاب میفرمایند باید دانست کہ متصدی اقامت دلیل عقلی
بر این مسئلہ امام محمد غزالی ہست در شرح اسماء حسنےٰ و مشکوۃ الانوار تفسیر آیۂ کریمہ اللہ نور السموات (خدا نور آسمان ہا
والارض (و زمین ہست ۱۲ و غیر آن از تصانیف خود و امام فخر الدین رازی در بعض مواضع از تفسیر کبیر و ابو نصر فارابی در فصوص
و ابو علی بن سینا در عیون الحکمۃ و تعلیقات و غیر آن و افضل الدین کاشی و علامہ شیرازی در شرح حکمۃ الاشراق
و سید شریف جرجانی در حاشیۂ شرح تجرید و شیخ عبد الرزاق کاشی در شرح فصوص و شیخ داؤد قیصری
در مقدمہ شرح فصوص و شیخ شمس الدین فناری در شرح مفتاح الغیب و شیخ علی مہائمی در ادلۃ التوحید
و شرح آن اجلۃ التوحید و مشرع الخصوص و مولانا جلال الدین دوانی در ذوق المتالہین و زوراء و مولانا جامی
در اکثر تصانیف خود و این فن و غیاث الدین منصور در مرآۃ الحقائق و علامہ حفری در بعض رسائل خود و ملا
باقر داماد در بعض رسائل و صدر الدین شیرازی در اسفار و غیر آن و ملا محمود جونپوری در حرز الایمان و مولانا سید
محمد زاہد ہروی در حواشی شرح مواقف و منیہ حاشیہ شرح تہذیب و شیخ ابراہیم کردی در شرح تحفۂ
مرسلہ و غیر آن از تصانیف خود و قطب المحققین شاہ ولی اللہ دہلوی در چندے از رسائل خود و شیخ شرف الدین
دہلوی در تلقیات الہوامع و قول فصل این ائمہ و غیر ایشان براہین عقلیہ قطعیہ قائم نمودہ اند بر آنکہ معیت حق
عز و جل از قبیل معیت ذاتی ہست و وصف قیومیت از قبیل معیت وجود بموجود و دفع شکوک کما ینبغی نمودہ اند۔

و ہؤلاء الماہرون فی المعقول من اراد تصدیق ہذا الدعوی فلیرجع الی تصانیفہم
المنقولۃ المشہورۃ شرقا و غربا و ازین جماعت اند بعضے کہ بنیاد علوم معقول نہادہ اند و بعضے آن علوم را
کما ینبغی تنقیح نمودہ انتہے کاتب الحروف گوید کہ ادراک این مسئلہ شریفہ از غایت دقت و لطافت بر بسیارے
از متکلمین و ارباب شہود مخفی ماندہ اینجا صاحب طبع وقاد و ذہن ذکی باید نہ جامد الطبیعۃ و خامد القریحۃ
ملا سعد الدین تفتازانی در شرح مقاصد ہفت شبہہ براین مسئلہ وارد کردہ (افسردہ ۱۲ بران راضی گردین و از صوفیہ (پژمردہ ۱۲ طبع
علاؤ الدولہ سمنانی بر کلام شیخ اکبر رضی اللہ عنہ بجہت خفاء اصطلاح حضرت شیخ مناقشہ ہا فرمودہ۔
و علامہ شمس الدین فناری در مصباح الانس بین المعقول و المشہود فی شرح مفتاح غیب الجمع والوجود
و علی مہائمی در ادلۃ التوحید و مشرع الفصوص دفع و دفع آنہا نمودہ بما لا یتصور مزید علیہ و صاحب
الحد الفاصل و ناصحۃ الموحدین کہ از اعلام شہودیہ اند ہم در اتباع منکران وحدۃ الوجود و تقویت و تائید
(پانچہ کہ زائد ازان مقصود نیست ۱۲

ف واین کسان ماہر بودند در معقول کسیکہ بتصدیق این دعوے خواہد باید کہ بتصانیف شان کہ مشہور اند در شرق و مغرب
رجوع کند ۱۲

جانب شان بزعم خود دقیقهٔ نامرعی نگذاشته و شیخ ابراهیم کردی در اتحاف الذکی وغیره و شیخ سلیمان
کردی در جلاء النظر و صاحب القول الفصل بارجاع الفرع الی الاصل و سید نقوی مولانا عبد القادر
رضوی در اصل الاصول فی مطالعة الکشف بالمعقول و المنقول و صحائف المعارف در ازاحت و ازالهٔ
شکوک و اوهام ایشان باقصی الغایة کوشش کرده بر طالب صادق لازم است که بمطالعهٔ این
کتب مستفیض شود تا حق از باطل ممتاز گردد و نسخهٔ سوار السبیل و روض المجود از مختصرات برای دفع این
دو رعضال حکم تریاق مجرب دارد و کتاب مستطاب فیض الحق که ملقب بدمغ الباطل است در تحقیق و تدقیق
و تهذیب و تنقیح و تفصیل و توضیح آن مسئله بامتانت دلائل و وثاقت براهین از عقلیات و نقلیات
و کشفیات عدیم النظیر است من شاء الاطلاع فلیرجع الیها ۵

دادیم ترا ز گنج مقصود نشان ❊ گر من نرسیدیم تو شاید برسی ۵

دور است ز بینان بارگاه الست ❊ پیش ازین ره نبرده اند که هست

ذات پاکش ز چونی و چندی ❊ هستی ساده از نشان مندی

در مکین و مکان چه فوق و چه تحت ❊ وحدت ساذج است و هستی بحت

وحدتی گشته کثرتش طاری ❊ در همه ساری از همه عاری

از حدود و تعلقات برون ❊ وز قیود و تعینات مصون

نه بدامِ قیود صید شده ❊ نه باطلاق نیز قید شده

هم مقید خود است هم مطلق ❊ گه ز باطل نموده گاه از حق

قید او ساز وار با اطلاق ❊ زهرش آمیز گار با تریاق

اوست مغز جهان جهان همه پوست ❊ خود چه مغز و چه پوست چون همه اوست

بود کل در جهان در و مستور ❊ کرده در کل ندات خویش ظهور

کل در و عین اوست و او در کل ❊ عین کل همچو آب اندر گل

آب در گل گل است و گل در آب ❊ عین آب این و قیمه را دریاب

برتر است این سخن ز درک فهوم ❊ کی شود درک جز تبرک رسوم

نرسد کس بدین به بوالهوسی ❊ بگذر از اسم و رسم تا برسی

عقل بگذار کان عقیله تست ❊ دانه مکر و دام حیله تست

عقل جزوی درین نشیمن کسب ❊ بهر آداب بندگی است فحسب

به دلیل علیل و فکر سقیم ❊ کی شناسد صفات ذات قدیم

بوریا باف اگرچه بشکافد ❊ مو بصنعت حریر چون بافد

اسوة الحکماء المشائین مولانا رفیع الدین محدث دہلوی در فیض الحق مے نویسند کہ لفظ عقل را بالاشتراک یا بتحقیقہ و مجاز اطلاق کردہ میشود۔ بر چند معنی معنی اول قوتے است مرنفس ناطقہ را کہ بسبب آن ادراک معقولات واقع میشود و باین معنی عقل البتہ خوض در جمیع علوم میشود زیرا کہ ہر علم قائم است بنفس ناطقہ و حاصل است مرقوة او را۔ و معنی دوم عقلی است کہ از مزاولة محسوسات حاصل میشود مثل عقل عوام یا از مقدمات چند کہ مخترع و مستعمل قاصرین فلاسفہ اند مثل معقولیان خام این زمانہ۔ و باینمعنی خوض بعقل چہ در امور شرعیہ مذموم است بجہت قصور از درک آن مطالب عالیہ و کثرة غلط در مقدمات آن و بے خبری از مبادی آن۔ و ہمین عقل است کہ مولوی جامی علیہ الرحمة در درة فاخرہ بآن اشارت کردہ کہ فوق عقل وجود بسیار ادراک است کہ نسبت عقل بآن وجوہ نسبت وہم است بعقل و ہمین عقل است کہ صوفیہ بآن اشارہ میکنند و میگویند کہ طور ما وراء طور عقل است و قال فی نقد النصوص این طور سیت وراء طور عقل یعنی قوة عقلیہ با وراک آن وافی نیست نہ آنکہ منافی طور عقل است حجة الاسلام در احیاء العلوم گوید اعلم انه لا یجوز ان یظهر فی طور الولایة ما یقتضی العقل باستحالته نعم یجوز ان یظهر فی طور الولایة ما یقصر العقل عنه بمعنی انه لا یدرك بمجرد العقل ومن لا یفرق بین ما یحیله العقل وبین من لا ینا له فهو اخسّ من ان یخاطب انتہی۔ و قال المحقق الدوانی فی شرح الرباعیات این مرتبہ فوق مرتبہ عقل است و تا شخص محیط بمرتبہ عقل نشود بمعنی او را منکشف نگردد چنانکہ کسے از روزن مشاہدہ نور نماید در نظر او متعدد و متجزی مے نماید و چون سر از روزن بیرون آرد مشاہدہ کند کہ این ہمہ انوار یکے است و تعدد و تجزی بواسطہ قصور ادراک او وحجب و فواصل مے نمود و معنی سیوم عقلی است کہ مہذب شدہ است بمعرفت مقدمات صادقہ عقلیہ صرفہ و منور است بنور شریعت و کشف و بامعان و غور بکنہ معانی میرسد حق تعالے در وصف اہل آن فرمودہ اولئك هم اولوا الالباب و قال ان فی ذلك لذكرى لمن كان له قلب او القى السمع وهو شهيد الی غیر ذلك من المواضع و خوض باین عقل سراسر سعادت است و ہمین عقل است کہ از اعظم حجج الٰہی است و جناب مرتضوی در حق آن فرمودہ کہ اہل نار در نار ہیچ امر را از صوم و صلوٰة تمنی نمیکنند غایتہ افسوس ایشان بر فقدان عقل باشد حیث یقولون لو کنا نسمع او نعقل ما کنا من اصحاب السعیر انتہی۔ قال عین القضاة الهمدانی اعلم ان العقل میزان صحیح و احکامه صادقة یقینیة لا کذب فیها و هو عادل لا یتصور منه جور فامن در فیض الحق است باید دانست کہ افضل انبیاء علم و اصدق آن

---

۱ بدانکہ جائز نیست کہ در طور ولایت چیزے چنین ظاہر شود کہ عقل باستحالہ وے اقتضا کند البتہ این جائز است کہ در طور ولایت آن ظاہر شود کہ عقل از ادراک آن قاصر شود یعنی بمجرد عقل مدرک نشود و ہر کہ فرق نکند میان خیال کردہ عقل و میان نہ یابندہ آن پس آن کمتر است از انکہ بوے خطاب کردہ شود ۱۲

۲ ہر آئینہ درین مقدمہ پند است کسے را کہ دلے دارد یا گوش بند متوجہ شدہ ۱۲

۳ و گویند اگر ما مے شنیدیم یا مے فہمیدیم نے شدیم داخل در زمرۂ اہل دوزخ ۱۲

وحی است پس ہر طریقے کہ اشبہ باشد باو اصدق باشد و مشابہت باوحی یا در مبادی طریق است
یا در نفس طریق یا در اشباہ طریق و ائمہ متقارب و متلازم اند پس ہر طریقیکہ مشابہ باشد بوحی در جمیع
این وجوہ اصدق طرق بعد الوحی باشد باز چون تامل کنیم معلوم شود کہ غیر از طریق کشف طریقے اشبہ
بوحی نیست اما مشابہت او در مبادی پس زیرا کہ مراد از مبادی امور یست کہ معد وحی میشود و این امور
عند التفحص مجاہدات و ریاضات و موافقت احکام خمسہ الٰہیہ است از جمیع قوی چہ علمیہ و چہ عملیہ زیرا کہ
در میان ہر دو قوۃ ربطے نہادہ اند طبعی منشا آن متفرع بودن ہر دو است بر حال بوجہ تاثیر و تاثر خلیہ
این ہر دو در حال توجہ و تاثیرہا چون ہمہ قوی برنگ عبادت و رضاء الٰہی رنگین شوند و مناسبت قویہ
باخطیرۃ القدس پیدا نمایند و امر یکہ منافی آنحضرت است از جمیع قوی برطرف شود و مستعد تلقی علوم
مرتسمہ دران موطن گردند کہ شان خطیرۃ القدس افاضہ عامہ است بر ہر مستعدی بحسب استعداد و پیش رفتن
و ہمین است مبادی کشف چنانچہ بر عارف باحوال مکاشفین پوشیدہ نیست مگر آنکہ وحی فرع
انسلاخ اتم است نہ کشف و وحی مبنی بر استعداد جبلی و کسبی است معًا نہ کشف لہذا وحی اخص و اقل از
کشف میباشد و اما مشابہت در نفس طریق پس زیرا کہ طریق وحی آنست کہ مولے الیہ خلع کند لباس
نسبی خود را کہ متلوث است بعلوم خارجیہ و عادات بشریہ و آن مزاحم حالات اتصال است پس
تلقی نماید علمے را از خطیرۃ القدس و باز بطبیعۃ خود رجوع کند و ہمین است طریق کشف الا آنکہ در وحی چنانچہ
امر موحی از خطیرۃ القدس مے باشد بے محافظت طبقات سفلیہ ہمچنین کسوۃ معنوی او یا لفظی و معنوی ہر دو
نیز ازان موطن فائز مے شوند و در کشف لباس لفظی و معنوی از مزاج استعداد مکشوف لہ و علوم مخزونہ او پیدا
مے شود و فرق دیگر آنست کہ باعث بر افاضہ علوم در وحی بیشتر ارادہ خطیرۃ القدس مے باشد و عبد موحی الیہ را
جارحہ مے سازند و اصطناع مے نمایند پس ہیچ دقیقہ از علوم مقصودۃ الانزال فرو نمیگذارند و در کشف
بیشتر سلسلہ جنبانی از جانب مکاشف مے باشد و خطیرۃ القدس بنا بر عموم فیض خود با قصد
افاضہ علوم بقصد طبعی نہ اصلی بقدر حوصلہ و استعداد مکاشف علومی میریزد و دقایق بسیار محتجب
و مختفی مے ماند و ہمین جہت در وحیین غالبًا اختلاف صوری ہم نمے باشد الا اختلاف ضعیفا
لا یعبأ بہ و در کشفین اختلاف صوری اکثر مے باشد و دران مرتبہ قوۃ مے دارد کہ بر غیر محققین وجہ
تطبیق واضح نمے شود و اما مشابہت او در آثار طریق پس زیرا کہ آثار وحی نزول سکینہ و تصدیق است
بر عقل و عزیمۃ و فیضان تمام بر قلب و سریان متابعت در جوارح و اشباح برکۃ در حامل وحی و تلک
آثار الکشف لعینہا الا آنکہ در وحی تصدیق است و عزیمتی و مطاوعتی ملتزم بر غیر حامل نبود و در کشف
چنین نیست و نیز در وحی تصدیق و عزیمت و مطاوعت در امورے ظاہر مے شود کہ از مقتضیات
صورۃ صفیہ مبعوث الیہم است بخلاف کشف و لہذا انکار وحی کفر است و انکار کشف کفر نیست

گو موجب عتاب شدید باشد قال[۱] اللہ تعالے فی الحدیث القدسی من عادیٰ لی ولیاً فقد اذنتہ بالحرب چون اینقدر معہد شد پس باید دانست کہ عموم ناس قابل وحی و کشف نیستند قال[۲] اللہ تعالے بل یرید کل امرءٍ منہم ان یؤتی صحفا منشرۃ کلا بل لا یخافون الاخرۃ کلا انہ تذکرۃ فمن شاء ذکرہ پس چون خدائے تعالے ارادہ فرماید کہ طی راہ بنی آدم نازل فرماید بطریق وحی یا بطریق کشف یکے از خاصان درگاہ خود را کہ در علم ازلی لایق آن کار دانستہ است برمے گزیند قال اللہ تعالے[۳] اللہ اعلم حیث یجعل رسالتہ و این علم را بدل وے میریزند کما قال[۴] نزل بہ الروح الامین علی قلبک لتکون من المنذرین و قلوب جماعۃ را بہمان نور منور ساختہ و استعداد ایشان را با استعداد انبیا و اولیا نمودہ افکار ایشان را بر تنقیح آن علم باعانۃ خود برسے گمارد و تفصیل این مضمون امام رازی در تفسیر کبیر تحت قولہ تعالے المص کتاب[۵] انزل الیک فلا یکن فی صدرک حرج منہ لتنذر بہ وذکری للمؤمنین بکلام مبسوط بیان نمودہ فمن[۶] شاء فلیرجع الیہ بالجملہ این طائفہ برگزیدن آن علم را بلسان متعارف اہل عقل تقریر مے کنند و بافہام عوام قریب مے گردانند تکمیلا[۷] للنعمۃ و اتماما للرحمۃ قال اللہ تعالی و ما ارسلنا من رسول الا بلسان قومہ لیبین لہم فیضل اللہ من یشاء و یہدی من یشاء و ہو العزیز الحکیم از اینجا معلوم باشد کہ سعی این جماعت در اقامت دلائل و براہین بر علوم انبیا و مکشوفات اولیا از کسب سعادت و تحصیل اجر و نصرت دین الٰہی چہ رتبہ دارد و ثواب ایشان ہمدوش ثواب ائمہ مجتہدین است و مخالفت ایشان مورد سخط و طرد الٰہی خلاصہ کلام ما سبق اینکہ باید دانست کہ کشف را اسوۂ حسنہ است بوحی چنانچہ وحی من حیث ہو وحی تابع قواعد عقلی و مکتسب از وے نیست اما ورثہ علوم وحی را (افتدہ ۱۲) کہ مجتہدین و علما اند باید کہ بدلائل متعارفہ مدلل سازند و تقریب باذہان طالبان نمایند و از مورد انکار اذہان عوام را دور نگاہ دارند و سعی ایشان درین باب مشکور و ایشان در سعی خود ماجور اند علی ہذا القیاس کشف من حیث ہو کشف تابع قواعد عقلی نیست اما تابعان و ورثہ علوم مکاشفہ را تقویت آن بدلیل عقلی ضرور است و اگر مقدمات عقلیہ مخالف کشفی از کشوف اولیاء اللہ واقع شود بقدر امکان لابد است از تطبیق بینہما و اگر ممکن نشود یا حوالہ بر ارادہ قائل کنند و حفظ ایمان اجمالی بردارند چنانچہ مذہب سلف است در متشابہات یا تاویل کنند بتاویل صحیح قریب الدلالۃ من الکلام چنانچہ مختار متاخرین است

---

[۱] اللہ تعالے در حدیث قدسی فرمودہ کہ ہر کہ عداوت دارد با ولی من پس اجازت میدہم دیرا بحرب ۱۲ [۲] فرمودہ حق تعالے بلکہ میخواہد ہر شخصے از ایشان کہ دادہ شود نامہائے کشادہ نے نے بلکہ نمی ترسند از آخرت نے نے ہر آئینہ قرآن پند است پس ہر کہ خواہد بخواند آنرا ۱۲ [۳] و خدا دانا تر است بمحل نہادن پیغامبری خود ۱۲ [۴] چنانکہ فرمود فرود آورد ش روح الامین یعنی جبرئیل بر دل تو تا شوی از ترسانندگان ۱۲ [۵] این کتابی است کہ فرود آورده شد بسوی تو پس باید کہ نباشد در سینہ تو ہیچ تنگی از تبلیغ فرود آورده شد تا بہیم کنی آن را و برای پند مسلمانان را ۱۲ [۶] برای کامل کردن نعمت و تمام کردن رحمت فرمود اللہ تعالے و نفرستادیم ہیچ پیغامبر را مگر بزبان قوم او تا بیان کند برائے ایشان پس گمراہ سازد خدا ہر کرا خواہد و راہ نماید ہر کرا خواہد و او ست غالب با حکمت ۱۲

لیکن حکم حکم کشف اکابر اولیا و کمل واصلین است زیرا که رسیدن هر سالک بخطیرة القدس ممکن نیست
آیطمع کل امرءٍ منهم ان یدخل جنة النعیم ع مگر موسے بخواب اندر شتر شد - و تعیین این قسم از
اہل کشف که حاملان علم نبوت و وارثان مناصب تبلیغ و رسالت اند آنست که متصف باشند بوفور
علم ظاہر از شرعیات و عقلیات و جامع باشند میان علم و کشف و شہود اتم و اکمل و قادر باشند بتفاصیل
اصول و تقنن قوانین و تفریع فروع در معارف ربانیه و سلوکیه و آمر باشند بمعروف و ناہی از منکر
متقید بشریعت ظاہراً و باطناً و بشارات مشائخ بکمال ایشان و اشارات جناب رسالت علیه الصلوة
والسلام در مقامات و واقعات بسوے حقیقت طریق ایشان باستفاضه رسیده باشد و نظر
ایشان نافذ و عقیده ایشان صحیح و قلب ایشان صافی و قوت عاقله ایشان از شوب مخیلات شعریه و
وہمیات رسمیه بری و علوم ایشان منضبط و باقی انتہے - اکنون تقریر مسلتین باختصار و ایجاز که مناسب
وضع این کتاب شریف است باید شنید و بالله التوفیق بدانکه معنی وحدة وجود آنست که در میان وجودات
خاصه که حقائق الاشیاء ثابتة عبارت از آنست جهتے است جامعه و آن وجود منبسط است و نسبت
حقیقتہاے اشیا ثابت اند ۱۲
این وجودات خاصه با وجود منبسط در بسط آنہا باوے اگرچه ازان عالی است که از محسوسات چیزے نظیرے
باشد اما مثالها که بوجے تقریب ذہن میکند آنست که مثل ظہور وجود منبسط در وجودات خاصه مثل ظہور صورت
نوعیه در افراد است و مثل نسبت آہن با اسلحه و دروع و نسبت ماء البحر با حباب و امواج و لآلی و حیتان
و نسبت طین با آوانی و نسبت ذہب با حلی زیرا که بحکم ما من لبنة الا وقد ضبطها الوجدة
جمع درع ۱۲ جمع حنایا ۱۲ یعنی گوہر ۱۲ ہاے جمع ۱۲
گل ۱۲ ظروف ۱۲ زیور ۱۲ نیست خشتے چنین که وحدت ویرا شامل نباشد ۱۲ و بحکم
کل متعین مسبوق باللا تعین باید که این وجودات خاصه ظلال و اشراقات وجود منبسط باشند
ہر تعینے را اولا لا تعین ضرور است ۱۲
و اگر خواہی بگو ظہورات و تنزلات وے باشند و اگر خواہی بگو تقیدات و تعینات وے باشند زیرا که مفاد
ہمه تعبیرات آنست که وجود منبسط اصل است و موجودات خاصه که حقائق اشیا است فروع آن پس این
خصوصیات بمنزلهٔ قوالب موہومه باشند و متحقق بجز وجود منبسط ہیچ نیست زیرا که چون موجودات را
تحلیل کنیم بماہیته و وجود آنگاه وجود از وے منسلخ نمائیم من جمیع الوجوہ ہیچ نماند مثلاً از طین سبوے سازیم
و صورت طین را از سبو جدا کنیم و سبو را از طین در تصور جدا کنیم سبوے و ہمی بیش نباشد که آنرا تحقق نیست
و عند الامتزاج چون بشکافیم ہر اثریکه ہست از طین است لیکن طین را احتمال بود که مکعب کنیم یا کوزه
یا سبوے دیگر سازیم و این اشکال بمنزلهٔ قالب است طین را و ہر یکے در حد ذاتِ خود امر موہوم است
که او را با طین نسبتے مجہول الکیفیته پیش مے آید و باین سبب نام طین سبوے میشود و احکام سبوے
از طین ظاہر میشود پس انچه صوفیه میگویند که عالم وہم و خیال است و اعیان ثابته از وجود بوے نه شمیده
و مثل این عبارات پس مراد آنست که موجود بوجودیکه مغائر این وجود منبسط باشد نیستند و اضافت وجود

۱۵ آیا طمع میکند ہر شخصے از ایشان اینکه برآورده شود بوستان نعمت ۱۲

حقیقی بسوے اینہا محض وہم وخیال است لیکن از دقت معنی وضیق عبارت مقصود کما ینبغی واضح نمے شود
وموہم خلاف میگردد وعجب است کہ مردم باصوفیہ مے آویزند وباکسانیکہ وجود را محض صفت انتزاعی
میگویند ومنشار ترتب احکام وآثار ہمانرا مے پندارند نمے آویزند وحال آنکہ عقل سلیم ببداہت رد
میکند زیرا کہ اجتماع دو امر اعتباری کہ ماہیۃ ووجود بمعنی کون وحصول باشد منشار ترتب احکام وآثار
نمے تواند شد باید دانست کہ ہرگاہ کہ ما در اشیاء مترتبۃ الاحکام والآثار خوض کنیم پس در ہریک ازان
اشیاء بعضے امورے یابیم کہ بآن اینہا ہمگر متمائز مے شوند وہریک را بسبب آن امور جداگانہ نام مے نہیم
مثل فرس وانسان ونسبت آن امور برای ہریک چندی احکام وآثار مختص میگردانیم پس این امور را ماہیات میگوییم پس
ہر شے را ماہیتے است کہ بآن ممتاز است از دیگر اشیا مستلزم است بعضی احکام وآثار را بازہرگاہ بعضی ماہیات را دیدیم کہ گاہی برآنہا احکام
وآثار آنہا مترتب میشوند وگاہے نمیشوند۔ دانستم کہ اینجا امر دیگر ہم ہست کہ بسبب آن امر اشیاء موجودہ
از اشیاء معدومہ جدا نمیشوند در آن امر از جمیع اشیاء مترتبۃ الاحکام والآثار مساوی اند پس این
امر مشترک معنویست ومنبعث است در جمیع ماہیات وبسبب لحاظ اجمالی بسوے جمیع اشیاء مترتب الآثار
صورتے در اذہان ما مرتسم مے شود پس آن امر را بتعبیر بوجود میکنیم پس وجود امریست انتزاعی کہ بسبب لحاظ
اجمالی در اذہان متمثل شدہ باز چون خوض کنیم یابیم کہ انتزاع وے از قبیل مخترعات وہم مثل انیاب
واغوال نیست کہ ہیچ مستندے نداشتہ باشد بلکہ اینجا حقیقتی است نفس الامری کہ منشار ومبدار
انتزاع این مفہوم است وبسبب بودن آن حقیقت صادق میشود وہذا موجود وکاذب میشود وہذا
لیس بموجود وبسبب نہ بودن آن حقیقت قضیہ باسکس میشود پس بضرورت معلوم شد کہ در اشیاء
مترتبۃ الاحکام والآثار ہرگاہ عقل تعمق کند تحلیل کند آنہا را بسوے سہ امر یکے ماہیت آن چیز کہ عبارت
از ذات آن چیز است وبآن ماہیت آن چیز آن چیز است۔ دوم وجود بمعنی مفہوم انتزاعی کون الشیء
فی الخارج یعنی عقل از بودن چیز در خارج معنی انتزاع میکند کہ محاذی آن در خارج چیزہا نیست پس وجود
بہمعنی از معقولات ثانیہ باشد واز قبیل عرض عام است مر جمیع موجودات را نسبت آن بماہیات نسبت
عارض است بمعروض سیوم امریکہ مبدار ومنشار این مفہوم انتزاعی است بسبب آن امر مترتب احکام
وآثار ماہیۃ شدہ زیرا کہ ماہیۃ من حیث ہی مقتضی احکام وآثار خود نیست والا تخلف آن احکام وآثار در
بعضے اوقات سابقہ ویا لاحقہ متصور نمے شد وایضاً ماہیۃ من حیث ہی لا موجود ولا معدوم است
کما حقق فی موضعہ پس چگونہ مبدار آثار خود تواند شد ووجود بمعنی کون وحصول نیز مبدار آثار واحکام
ماہیتے نمے تواند شد کہ مفہوم انتزاعی ومعقول ثانوی است وثبوت آن فرع وجود مثبت لہ است زیرا کہ
از جملہ احکام خارجی است وایضاً از انضمام دو امر اعتباری چگونہ موجود خارجی مترتب الاحکام والآثار
متحقق شود پس ناچار ترتب احکام وآثار بسبب آن امر سیوم باشد کہ مبدار ومنشار آن این مفہوم

انتزاعی است وظاہر ایں سبب ہمین مبدئیت ومنشائیت صوفیہ آن امر سیوم را بوجود تعبیر مے کنند ونسبت آن
بماہیات مانند نسبت معروض است بعوارض توضیحش آنکہ ہمچنانکہ زید وعمرو را دیدیم واز ہر دو انسان را
انتزاع کردیم ومستند این انتزاع در ہر دو منبسط یافتیم وہمچنین انسان وفرس را دیدیم واز ہر دو حیوان را
انتزاع کردیم ومستند این انتزاع در ہر دو منبسط یافتیم پس ہمچنین التفات کردیم بسوے تمام ماہیات
اشیاء مترتبۃ الاحکام والآثار وباین التفات اجمالی وجود را انتزاع کردیم پس مستند این انتزاع
البتہ منبسط است در ہمہ اشیاء موجودہ پس چنانکہ مستند انسان ذات زید وعمرو بود بحذف تشخصات
شخصیہ ومستند حیوان ذات انسان وفرس بودہ بحذف تعینات نوعیہ ہمچنان مستند وجود ذات
جمیع اشیاء موجودہ است بدون تعینات وتقیدات لہذا قال بعض الکبراء العالم اعراض
بہمین وجہ بعضے بزرگان گفتہ اند کہ عالم عرض ہائے حق اند
مجتمعۃ فی عین واحدۃ پس امر سیوم کہ مستند وجود ومنشاء انتزاع وے است مبدء لما
جمع کردہ شدہ اند در عین ذات ۱۲
وذات الذاتیات باشد لیکن ہرگاہ مقرر است کہ انما یعرف الاشیاء باضدادھا ومستند
اشیاء شناختہ میشود بہ مخالفات خود ۱۲
وجود ومنشاء وے را ہیچ چیز نیست ودر ہیچ ملاحظہ منقود نمیشود از ایجہت اکثرے از اہل نظر
متنبہ بذاتیت وے نشدند زیرا کہ متنبہ حاصل نمیشود مگر بتخالف احکام وفقدان آنہا وقتے ووجود
آنہا وقتے وچون ترتب احکام وآثار جمیع ماہیات بوے است باید کہ ترتب احکام وآثار او کہ از جملہ
آن انتزاع وجود بمعنی الکون والحصول است او را بخود ثابت باشد دفعا للتسلسل پس این امر حقیق
قایم بخود باشد پس تصور اشتراک این در ماہیات مثل تصور اشتراک افراد صورت نہ بندد
بلکہ بنظر دقیق روشن شود کہ ماہیات را بسبتے مجہول الکیفیۃ کہ ام النسبات است باوے حاصل مے شود
کہ بسبب آن بسبت ترتب احکام وآثار بر آنہا مے شود وصوفیہ از ہمین نسبت مجہول الکیفیۃ بمعیت ذاتی
واحاطہ ذاتی وانضمام واقتران تعبیر مے کنند لاغیر پس ازین بیان ہویدا شد کہ ہر موجودیکہ
مابہ الموجودیۃ او زائد بر ماہیۃ او متعقل شود البتہ محتاج باشد در موجودیۃ خود بسوے وجود بمعنی
مابہ الموجودیۃ وہیچ چیز از محتاج واجب نتواند بود پس ہیچ چیز غیر وجود واجب نباشد پس وجود مابہ الموجودیۃ
واجب باشد پس آنچہ حضرت شیخ اکبر رضے اللہ عنہ حق سبحانہ تعالے را وجود مطلق گفتہ اند بایں معنی است
لیکن از کلام شیخ صدر الدین قونوی چنان مستفاد میشود کہ مابہ الموجودیۃ جمیع موجودات ممکنہ
صادر اول است کہ از ان بوجود منبسط ونفس رحمانی تعبیر کنند پس معلوم شد کہ حضرت شیخ اکبر مرتبۂ
وجود منبسط را بامرتبۃ الوجود الحق بطریق تسامح بکمیر تبہ شمردہ اند ودر اکثر جا ہا در کلام خود احکام وجود منبسط
خلاف ظاہر ۱۲
بر حضرت الوجود الحق محمول ساختہ اند زیرا کہ چون نسبت صادر اول بامبدء المبادی عسیر التعقل وفوق
نسبت عینیہ وغیریۃ است چنانچہ گویند ماہیۃ من حیث ہی مرتفع است از متقابلین ونقیضین پس
در آن تسامح حضرت شیخ اکبر رضے اللہ عنہ بجہت صدق محض قصد نکردہ باشد وکسے را بر ایشان مجال

اعتراض نرسد زیرا که ازچنین نسبتہ دقیقہ ہرچہ کہ تعبیر کنند من وجہ صادق خواہد بود کما لا یخفی علی
چنانچہ پوشیدہ نیست بر
اللبیب المنصف باآنکہ صدور وجود منبسط بطریق ابداع است ومعلم ثانی شیخ ابو نصر فارابی در عیون
عاقل فطرت کشتہ
المسائل گفتہ الابداع ھو حفظ ادامۃ وجود الشئ الذی لیس وجودہ لذاتہ ادامۃ
لا یتقبل بشئ من العلل غیر ذات المبدع پس تدقیق نظر باید نمود وذوق ووجدان را کار باید فرمود
کہ ہرگاہ حافظ وقیوم معلول ابداعی غیر ذات مبدع ہیچ چیز نباشد پس مفاد این کلام چہ مے شود وما آل کار بکجا میکشد

وقال المدقق الدوانی فی الزوراء حدوث الشئ لا عن شئ محال ما ایسر ان تتحدس ان الانسان فی الحدوث الذاتی ایضا کذلک فان المعلول لیس مباین الذات للعلۃ ولا ھو لذاتہ بل ھو بذاتہ لذات العلۃ شان من شیونہ وجہ من وجوھہ حیثیۃ من حیثیاتہ ولما کان منتھی سلسلۃ العالیۃ واحداً ولکل معلولاً لہ اما ابتداءا او بواسطۃ فھو الذات الحقیقۃ والکل شیونہ وحیثیاتہ ووجوھہ الی غیر ذلک من العبارات الدقیقۃ انتھی کلامہ

جلال الدین دوانی در رسالۂ خود زوراء مے نویسد
کہ حادث شدن چیزے بغیر ذریعہ چیزے محال است
وآسان نیست کہ انسان نیز در حدوث ذاتی خود ہمچنین
خیال کردہ شود چہ کہ درین وقت معلول مخالف ذات
علت خود نیست ونہ خاص برائے ذات وے است
بلکہ معلول خود بالذات برائے ذات علت است وحالی
از حالات وے ووجہے از وجوہ وحیثیتی از حیثیات وے
وچونکہ انتہائے این سلسلۂ عالیہ واحد است
وہمہ معلول وے اند خواہ در ابتدا یا بواسطہ پس ہمان ذات است
وحقیقت وہمہ شیون وحیثیات ووجوہ وی تا غیر ازین کہ از
عبارات دقیقہ مفہوم مے شود تا اینجا است کلام محقق دوانی۔

پس معنی قول بوحدت وجود واضح است کہ وجود واحد است وموجودات متعددہ باین وجود موجود اند پس این
قول باقول حقائق الاشیاء ثابتۃ منافات ندارد فی الجملہ غیریت کہ مناط احکام وآثار نشائتین تواند شد
اشیاء را ثابت است چنانچہ فی الجملہ غیریت درمیان اسلحہ ودروع باایکدگر کہ منشاء اختلاف وآثار رشدہ ثابت
است باآنکہ اصل ہر یک بہ آہن است آیا نمے بینی کہ ہمہ صوفیہ قائل اند باختلاف احکام وآثار اشیاء مثل
حرارت نار وبرودت آب وزنجبیل گرم است وکافور سرد است ونماز نیک است وزنا بد است وعدل
حسن است وظلم قبیح وہر عالم را صانعے است کہ مدبر بسموات وارض است وحفظ مراتب ضروریست
واین ہمہ امور یست کہ ہیچکس از عوام وخواص دران شبہ ندارد وممکن نیست کہ کسے باسلامت عقل دران
شبہ کند چہ جاے عرفاء اہل کمال پس ہر کہ بر صوفیہ نسبت اقوال ایشان انکار میکند ظاہرا از قول بوحدت
وجود قول بوحدت موجود مے پندارد یا وجود مطلق را بمعنی کلی طبعی توہم مے نماید یا وجود بمعنی المکون المصدر
مبدء المبادی مے انکارد وسبب آن قصور فہم وفطانت تیز راست اعاذنا اللہ من ذلک

ابداع نگاہ داشتن ہمیشگی وجود آن چیز را گویند کہ وجود وی برائے ذات خود نباشد وآن دوام ہم چیزے را از علل بجز ذات مبدع قبول نکند ۱۲

ے | چو بشنوی سخن اہل دل مگو کہ خطا است | سخن شناس نۂ دلبرا خطا اینجا است

اُمید از فضل و کرم حق سبحانہ آنست کہ ہر کہ مقدمات این برہان قاطع را بوجہ احسن بے رین تقلید و تعصب بفہد بروے ہویدا شود و آنچہ مصنف ناصحۃ الموحدین و امثال وے اعتراضات ذکر کردہ اند از بیت عنکبوت سست تر اند واللہ الہادی الی سبیل الرشاد انتہے ومعنی قول بوحدت شہود آنست (واللہ ہدایت کنندہ است بطرف راہ درست ۱۲) کہ درمیان این موجودات خاصہ جمعے جامعہ نیست بلکہ ہمہ حقائق مختلفہ دارند و ہمہ آثار فائضہ از فاعل حقیقی است و وجود فاعل کہ مقتضائے ذات اوست غیر آن وجودات خاصہ است بجمیع وجوہ اما آنکہ اکابر اولیاء اللہ را مرتبۂ توحید حالی حاصل میشود و دران آثار فاعل این آثار را مشاہدہ میکنند پس سبب غلبۂ محبت و استیلاء عشق است مثلاً کسے بتحدیق نظر در قرص شمس کند تا آنکہ در حس مشترک وے صورت قرص شمس منطبع (غلبہ کردن ۱۲) و راسخ شود پس ہر چیز را کہ بیند از اول (تیز نگریستن ۱۲) مشہود وے قرص شمس شود پس گوید ما رأیت شیئا الا و رأیت الشمس قبلہ و باز بعضے را چون نظر در خود افتد گوید سبحانی ما اعظم شانی ولیس فی جبتی سوی الشمس و بعضے انا الشمس گویند و بضرورت و بداہتہ عقل معلوم است کہ شمس ہرگز عین اشیا نشدہ است

قال بعض الصوفیۃ ھذا ھو المشھور علی الالسنۃ من معنی وحدۃ الشھود لکن لست اظن بالاکابر بانھم ھکذا قالوا بل اخطاء من تقدی لتحریر مذھبھم واللہ اعلم بمرادھم لانہ یرد علیھم ان کون التوحید الحالی للخواص ھو الکمال الاقصی متفق علیہ عند جمیع الصوفیۃ فلو کان کذلک لکان ریاضاتھم ومجاھداتھم ثمرۃ شھودا غیر النفس الامری من قبیل اغلاط الحس وقد قال اللہ تعالی والذین جاھدوا فینا لنھدینھم سبلنا الآیۃ فحاشاھم عن ذلک انتھی ورد قائق الحکم مذکور است ان بعض الجھلاء یقولون ان اثبات الاثنینیۃ الحقیقیۃ بین الخالق والخلق حق واثبات الوحدۃ

بعضے صوفیہ گویند کہ ہمین مشہور است بر اکثر زبانان از معنی وحدت شہود لیکن من بہ نسبت بزرگان گمان نمیکنم کہ اوشان چنین گفتہ باشند بلکہ ہر کہ تفحص مذہب شان کرد خطا کرد و خدا داناتر است بمراد شان چرا کہ براین صورت بر اوشان اعتراض وارد خواہد شد کہ حالی شدن توحید برائے خواص منتہائے کمال است و جملہ صوفیہ براین اتفاق دارند پس اگر ہمچنین است البتہ لازم خواہد آمد کہ ریاضات و مجاہدات شان این ثمرۂ شہود حاصل شدہ باشد کہ غیر واقعی و از قبیل غلطی حسی است حالانکہ اللہ تعالے فرمودہ است والذین جاہدوا فینا لنھدینھم سبلنا الآیۃ کہ ہر آئینہ ہدایت خواہیم کرد اوشانرا راہ ہائے خود پس اوشانرا ازین امور دور باید داشت انتہی بعضے جاہلان میگویند کہ ثابت کردن دوئی حقیقی میان خالق و مخلوق حق است و ثابت کردن وحدت مثال

ے ندیدم چیزے را مگر دیدم آفتاب را قبل وے ۱۲ ے پاک ہستم و چہ بزرگ است شان من و نیست در جبۂ من سوائے آفتاب ۱۲

والتمثيل بطل ومع ذلك يقولون ان الاولياء
في حال كمالهم يتخيل لهم وحدة الشهود
فيظنون ان الخلق والخالق شئ واحد وذلك
نتيجة الرياضات الشاقة فكانهم يقولون
ان الكفرة والزنادقة والفلاسفة والمتكلمين
المحجوبين والفاسقين واهل الشوق كلهم
على الحق لقولهم بالاثنية وان الاولياء
على الباطل لانهم يشاهدون ما هو باطل في نفس
الامر فما وجه تفضيل الاولياء مع بطلان
شهودهم على الكفرة والفاسقين مع كونهم
على الحق في زعمهم الباطل على ان الله تعالى قال
والذين جاهدوا فينا لنهدينهم سبلنا وقال لنهدينهم
لنهدينهم سبل البطالة واي فائدة في الرياضة
والمجاهدة اذا كان منتجا بشهود ما هو باطل
في نفس الامر بغلط حسي انتهى

ومثال دادن باطل است وبا اینهمه میگویند که اولیا را
در حال کمال خود وحدت شهود (یعنی همه از وست) در خیال
مے آید واز ان گمان مے برند که خلق وخالق یک چیز است
وهمین نتیجه ریاضات شاقه است پس گویا اوشان
قائل این امر اند که کفار وزندیقان وفلاسفه ومتکلمین که بعلم
خود محجوب اند وفاسقین وصاحبان شوق همه برحق اند
بوجه قائل بودن شان به دوئی واولیا را سه بر باطل اند
چرا که اوشان مشاهده میکنند باطل هر چیز را در واقع پس
بزرگی دادن اولیا را سه باوجود باطل شدن شهود شان
برکافرین وفاسقین باوجود بودن شان برامر حق در
گمان باطله شان وجهے ندارد علاوه ازین الله تعالے در کلام پاک خود
فرموده وکسانیکه جهاد کرده اند در راه ما هر آئنه هدایت خواهیم کرد
اوشانرا راه های خود را ونگفت که هر آئنه هدایت خواهیم کرد
اوشانرا راه های بطالت وکدام فائده در ریاضت ومجاهده شد
که نتیجه آن شهود چیزے باطله واقعیه بغلط حسی باشد انتهی

وشیخ ابو المکارم مشرعی در تنبیه المحجوبین گوید بدانکه قومے از ابنهان عصر ما عبارات سلف را که در وحدت وجود
گفته اند تاویل بوحدة شهود میکنند ومانیز میگویم که وحدت وجود فی نفس الامر مسئله حق است تا بر کسے
منکشف نشود واز محجوبین است وسوقی است نه صوفی پس بعد از انکشاف همان وحدت وجود نه
بوحدت شهود گردد واول مرتبه کشف وشهود آنست که سالک این مسئله را بدلائل آیات قرآنیه واحادیث
نبویه واقوال سلف اثبات نموده در مطالعه شهود وحدت در کثرت استعمال نماید بعد ازان اگر او را وصول باین
مسئله وبعلم الیقین وعین الیقین وحق الیقین نشود نزد این طائفه داخل اهل ولایت صغری است
نه کبری فان الولایة الکبری عبارة عن رفع الحجب الامکانیة الموقعة فی الاثنیة ومع ذلك
وصیت سید الطائفه وسلطان العارفین درحق وے رفته است باینکه گفته اند

لف بدانکه یقین را سه مرتبه است یکے علم الیقین وآن دانستن امرے یا چیزے است بکمال تیقن بکیفیت وماهیت آن که اصلا
بوے شک وران نباشد دوم عین الیقین وآن دیدن چیزیست بچشم خود مثلا دیدن آتش از دور واین بنسبت اول قوی تر است سوم حق الیقین
وآن داخل شدن است دران چیز یا خود آن چیز گردیدن یا دران محو گردیدن مثلا داخل شدن در آتش که از دور دیده میشود وسوخته شدن
دران واین قسم یقین از یقین دوم نیز قوی تر است یا مثالش باینطور باید فهمید که چنانچه شخصے میداند که خوردن زهر میکشد این علم الیقین است
واگر وید که روبروے او کسے زهر خورد ویمرد این عین الیقین است واگر خود بخورد ودر نزع افتاد این حق الیقین است ۱۲

لس پس تحقیق ولایت کبرے عبارت است از رفع حجابات امکانیه که در دوئی واقع میشوند ۱۲

اذا رأیتم من یعتقد بکلام هذه الطائفة فالتمسوا منه الدعاء فانه مستجاب الدعوة

و بحکم من احب قوما فهو منهم معدود منا اما این ابلهان میگویند که معنی وحدت شهود آنست که بنده از خدا جدا است و دوئی حقیقی درمیان هر دو واقع است و میگویند که هر که اعتقاد بوحدت میکند ضال و زندیق است اما در نظر کمل اولیا در بعضے احوال منکشف میشود که هر دو یکے است و بطلان آنمعنی نزد اولی الابصار مخفی نیست انتهی باید دانست که روش ارباب تصوف جمله مبنی بر کتاب و سنت و اتباع صحابه و سلف صالح رضوان الله علیهم اجمعین است قولا و فعلا و اعتقادا و ایشانند علماء بالله که علم ایشان علم حقیقت ذات و صفات و افعال باریست جل و علا و ایشانند ورثه علوم انبیا و ایشانند که در باب ایشان است

علماء امتی کانبیاء بنی اسرائیل (علمای امت من مثل انبیاء بنی اسرائیل اند ۱۲) و ایشانند که درشان ایشانست و ممن خلقنا امة یهدون (و ازان جماعت که پیدا کرده ایم گروهی هستند) بالحق و ایشانند که اختران برج اقتدا و مقتدای راه هدایت اند شریعت دانسته و طریقت کرده به حقیقت رسیده اند (دلالت میکند بدین حق ۱۲)

دهر دو گفته علم و عمل ایشان برابر آمده ـ			
دانسته و کرده و رسیده	دریا صفت اند آرمیده	در راه خدا که رهبر انند	در بحر حقیقت اختر انند
		با علم و عمل زبان شان راست	میزان صفت اند بیکم و کاست

لما یدل علیه الرجوع الی المنقذ من الضلال للامام الغزالی رحمه الله اذا تمهد هذا فنقول ما یدل علی حقیة مسئلة توحید الوجود فی تعدد الموجود مع حفظ المراتب من الکتاب قوله تعالی و لله المشرق و المغرب فاینما تولوا فثم وجه الله ان الله واسع علیم و قوله تعالی سنریهم آیاتنا فی الآفاق و فی انفسهم حتی یتبین لهم انه الحق اولم یکف بربك انه علی کل شئ شهید الا انهم فی مریة من لقاء ربهم الا انه بکل شئ محیط و قوله تعالی هو الاول و الآخر و الظاهر و الباطن و هو بکل شئ علیم و قوله تعالی و اذا سألك عبادی عنی فانی قریب و قوله تعالی و نحن اقرب الیه من حبل الورید و نحن اقرب الیه منکم و لکن لا تبصرون و قوله تعالی و هو معکم

چنانکه دلالت میکند برین مطلب رجوع کردن طالب به کتاب منقذ من الضلال مصنفه امام غزالی رحمة الله علیه هرگاه که این تمهید بیان کرده شد پس میگویم که آنچه دلالت میکند بر حق بودن مسئله توحید وجود در تعدد موجود با حفظ مراتب از کلام الٰهی قول باری تعالی است و لله المشرق و المغرب الخ یعنی و خدای راست مشرق و مغرب هر سو که رو آرید همان جاست روئے خدا هر آئنه خدا فراخ نعمت است و دانا و قول وی تعالی است که ترجمه آن اینست که خواهیم نمود ایشان را نشانهاے خود در اطراف عالم و در نفس ایشان نیز تا آنکه واضح شود بر ایشان که این سخن حق است آیا بس نیست پروردگار تو که او بر هر چیز مطلع است آگاه شو که ایشان در شبهه اند از طرف ملاقات پروردگار خویش آگاه شو که خدا بهر چیز در گیرنده است و قول وی تعالی که او سخت تین همه دوست آخرین همه دوست آشکار دوست پنهان دان بهر چیز داناست و قول وی تعالی که چون استفسار کنند ترا بندگان من از حال من پس من هر آئنه نزدیکم و قول وی تعالی که و ما نزدیک تر ایم بآدمی از رگ جان باو ما نزدیک تر ایم باو بنسبت شما و لیکن نمی نگرید و قول وی تعالی و هو معکم

(۱) هرگاه که بینید کسے را که اعتقاد میدارد به کلام این طائفه (یعنی صوفیه) پس بطلبید از وے دعا را در حق خود که وے مستجاب الدعوة است و بحکم این قول که هر که دوست میدارد قومے را پس وے از اوشان است یعنی شمار کرده خواهد شد از ما ۱۲ ۱۲ ۱۲

اینما کنتم وقوله تعالی وما رمیت اذ رمیت
ولکن الله رمی وقوله تعالی ولا تدع مع الله
الٰها آخر لا الٰه الا هو کل شی هالك الا
وجهه له الحکم والیه ترجعون وقوله تعالی
ما یکون من نجوی ثلثة الا هو رابعهم
ولا خمسة الا هو سادسهم ولا ادنی من ذلك
ولا اکثر الا هو معهم اینما کانوا وقوله تعالی
ان الذین یبایعونك انما یبایعون الله
ید الله فوق ایدیهم وقوله تعالی ولما جاء
موسی لمیقاتنا وکلمه ربه قال رب ارنی
انظر الیك قال لن ترانی ولکن انظر الی الجبل
فان استقر مکانه فسوف ترانی فلما تجلی ربه
للجبل جعله دکا وخر موسی صعقا وقوله تعالی
فلما جاءها نودی ان بورك من فی النار ومن
حولها وسبحان الله رب العالمین یا موسی
انی انا الله العزیز الحکیم وقوله تعالی فلما
اتاها نودی من شاطئ الوادی الایمن فی البقعة
المبارکة من الشجرة ان یا موسی انی انا الله رب
العالمین وقوله تعالی هل ینظرون الا ان یاتیهم
الله فی ظلل من الغمام والملائکة وقضی الامر
والی الله ترجع الامور وقوله تعالی هل
ینظرون الا ان تاتیهم الملئکة او یاتی ربك
او یاتی بعض آیات ربك وقوله تعالی فاتاها
الله من حیث لم یحتسبوا وقوله تعالی وجاء
ربك والملك صفا صفا وقوله تعالی وما یکون
فی شان وما تتلوا منه من قرآن ولا تعملون
من عمل الا کنا علیکم شهودا اذ تفیضون فیه

هر جا که باشید وقول وی تعالی که و تو یا محمد نیفگندی وقتیکه افگندی
ولیکن خدا افگند وقول وی تعالی ومخوان با خدا معبودیگر را نیست هیچ
معبود بحق غیر او هر چیز هلاک شونده است مگر روی او و مرا راست فرمانی
و بسوی وی باز گردانیده شوید وقول وی تعالی نمی باشد با یکدیگر
راز گفتن سه شخص مگر خدا چهارم ایشان ست ونمی باشد پنج شخص
مگر خدا ششم ایشان ست و نه کمتر ازین و نه زیاده تر ازین مگر خدا
با ایشان است هر کجا باشند وقول وی تعالی است هر آئنه آنانکه
بیعت میکنند با تو جز این نیست که بیعت میکنند با خدا دست خدا است
بالائے دست ایشان وقول وی تعالی وچون آمد موسی بوعده
گاه ما و سخن گفت با او پروردگار او گفت اے پروردگار من بنما کن مرا
بخویش تا نظر کنم بسوی تو گفت خدا نخواهی دید مرا ولیکن نظر کن بسوی کوه
پس اگر قرار گیرد بجائے خود خواهی دید پس وقتیکه ظهور کرد پروردگار
او بران کوه گردانید آن کوه را زمین هموار ساخته و افتاد موسی
بیهوش شده وقول وی تعالی پس چون رسید به آتش آواز کرده آمد
که برکت داده شد کسے را که در آتش است وکسے را که گرد وی است
و پاکی است خدائرا که پروردگار عالمهاست ای موسی هر آئنه سخن اینست
که من خدائے غالب باحکمت ام وقول وی تعالی پس چون آمد
نزدیک آتش آواز داده شد از کرانهٔ راست میدان در جائگاه
بابرکت از میان درخت که ای موسی من خدایم پروردگار عالمها
وقول وی تعالی انتظار نمیکنند اهل عصیان مگر آنرا که بیاید
با ایشان خدا (یعنی بیاید عذاب او در سایه بآنها از ابر و بیایند
فرشتگان و بانجام رسانیده شود کار و بسوی خدا باز گردانیده
میشوند کارها وقول وی تعالی انتظار نمیکنند کافران الا آنکه
بیایند با ایشان فرشتگان یا بیاید فرمان پروردگار تو یا بیاید
بعض نشانهای پروردگار تو وقول وی تعالی پس بیاید بدیشان
خدا از انجا که نمی دانستند وقول وی تعالی و بیاید پروردگار تو و بیایند
فرشتگان صف صف شده وقول وی تعالی و نمی باشی در هیچ شغلی و نمی خوانی در هیچ آیتی از طرف خدا

و بیایند فرشتگان در صف صف شده و بیاید پروردگار تو ۱۲

وقوله تعالیٰ الا الی الله تصیر الامور - والجمع المحلی باللام یفید الاستغراق وقوله تعالیٰ ولله غیب السموات والارض والیه یرجع الامر کله وقوله تعالیٰ افمن هو قائم علی کل نفس بما کسبت وقوله تعالیٰ والذین کفروا اعمالهم کسراب بقیعة یحسبه الظمآن ماء حتی اذا جاءه لم یجده شیئا ووجد الله عنده فوفاه حسابه وقوله تعالیٰ فلم تقتلوهم ولکن الله قتلهم وقوله تعالیٰ ام امنتم من فی السماء ان یخسف بکم الارض وقوله تعالیٰ وهو الله فی السموات وفی الارض وقوله تعالیٰ الله نور السموات والارض ومن السنة قوله صلے الله علیه وآله وسلم اصدق کلمة قالتها العرب قول لبید الا کل شیء ماخلا الله باطل - وقوله صلی الله علیه وآله وسلم ان احدکم اذا قام الی الصلوة فانما یناجی ربه او ان ربه بینه وبین القبلة فلا یبزقن احدکم قبل قبلته ولکن عن یساره او تحت قدمه وقوله صلی الله علیه وآله وسلم عن الله تعالیٰ لا یزال عبدی یتقرب الی بالنوافل حتی احببته فاذا احببته کنت سمعه الذی یسمع به وبصره الذی یبصر به ویده الذی یبطش بها ورجله الذی یمشی بها وقوله صلی الله علیه وآله وسلم ان الله تعالیٰ یقول یوم القیمة یا ابن آدم مرضت فلم تعدنی الخ وقوله صلی الله علیه وآله وسلم اربعا

وقول وی تعالے آگاه شو بسوے خدا باز میروند کارها وجمع معرف باللام فائدهٔ استغراق میدهد وقول وی تعالے که خدا راست علم غیب آسمانها وزمین وبسوئ او باز گردانیده میشود کارها همه وقول وی تعالے آیا کسیکه خبر گیرنده است بر هر کس بچه انچه عمل کرده است وقول وی تعالے وآنانکه کافر شدند اعمال ایشان مانند سرابی هست بهموار که می پندارد تشنه آبی تا وقتیکه بیاید نزدیک آن نیابدش چیزے ویافت خدا را نزدیک او پس تمام رسانید بوے حساب ویرا - وقول وی تعالے پس شما نه کشتید آن جماعت را ولیکن خدا کشت ایشان را وقول وی تعالے آیا ایمن شده اید از کسیکه در آسمان است از آنکه فرو برد شما را بزمین وقول وی تعالے واوست خدا در آسمانها ودر زمین وقول وی تعالے که خدا نور آسمانها وزمین است وثبوت این مسئله وجود از احادیث نبوی صلی الله علیه وسلم ازین اقوال شریفه یافته میشود که قول وے صلی الله علیه وسلم است که راست ترین مقوله عرب قول لبید شاعر است که آگاه باش که سوای خدا چیزیکه هست باطل است وقول وے صلی الله علیه وسلم که هر آئنه یکے از شما وقتیکه قائم میشود بسوے نماز پس جز این نیست که مناجات میکند پروردگار خود را ودر ان حال که پروردگار میان وے ومیان قبله میباشد پس باید که بزاق نیفگند کسے از شما بسوے قبله خویش بلکه جانب چپ افگند یا زیر قدم وقول وی صلے الله علیه وسلم بطور حکایت از پروردگار خود که همیشه میماند بنده من که نزدیکی میجوید بسوئ من بذریعه نوافل تا انکه دوست میگیرم ویرا پس وقتیکه دوست میگیرم ویرا میشوم سمع او که میشنود از و وچشم او که می بیند از و ودست او که می گیرد از و وپای او که مشی میکند از و - وقول وے صلے الله علیه وسلم که الله تعالے یوم قیامت خواهد فرمود - که اے ابن آدم بیمار شدم - پس نه عیادت کردی مارا تا آخر - وقول وے صلے الله علیه وسلم که خوشش دارید نفوس خویش را ارباع بالکسر سه بار فتن ودر بهار چرانیدن وچار شدن گذانی المنتخب)

على انفسكم انكم لا تدعون اصم ولا غائبا
عنكم انكم تدعون سميعا بصيرا وهو معكم
والذى تدعونه اقرب الى احدكم من عنق
راحلته وروى الترمذى فى حديث طويل
والذى نفس محمد بيده لو وليتم لجبل الى الارض
السفلى فهبط على الله ثم قرء هو الاول والاخر
والظاهر والباطن وهو بكل شئ عليم وقوله
صلى الله عليه وآله وسلم واخرج البخارى فى حديث
الشفاعة يجمع الله الناس يوم القيامة
فيقول من كان يعبد شيئا فليتبعه فيتبع من كان
يعبد الشمس الشمس ويتبع من كان يعبد
القمر القمر ويتبع من كان يعبد الطواغيت الطواغيت
ويبقى هذه الامة فيها منافقوها فيأتيهم
فيقول انا ربكم فيقولون انت ربنا فيتبعونه
وقوله صلى الله عليه وآله وسلم ان الله اطلع
على اهل بدر فقال اعملوا ما شئتم وقد غفرت
لكم وقوله صلى الله عليه وآله وسلم لجبرئيل
فى الارض بهما فخر بهما عبادة وقوله صلى الله عليه وآله
وسلم انى قمت من الليل فتوضأت وصليت ما قدر لى
فنعست فى صلوتى حتى استثقلت فاذا انا بربى تبارك وتعالى فى احسن صورة
فقال يا محمد فقلت لبيك يا رب قال فيم يختصم
الملاء الاعلى قلت لا ادرى قالها ثلثا
قال فرأيته وضع كفه بين كتفى حتى وجدت
برد انامله بين ثديى فتجلى لى كل شئ وقوله
صلى الله عليه وآله وسلم احفظ الله تجده
تجاهك وفى رواية امامك الى غير ذلك
من الاحاديث والقليل يدل على الكثير -

بتحقیق شما نه طلبیده خواهید شد - گنگ و نه از خود فراموش بلکه
طلبیده خواهید شد شنونده و بیننده در انجا لیکه وی با شماست
و آنکه مطلبید و برا قریب تر است بسوئے شما از سواری شما
و ترمذی در حدیث طویل روایت کرده که قسم بذا نیکه نفس محمد
در قبضهٔ قدرت اوست اگر بیندازید شما رسنے را بر حصه زیرین
زمین پس فرود آید بر خدا باز خواند این آیه کریمه - هو الاول والآخر
والظاهر والباطن وهو بكل شئ عليم (ترجمه این آیت بالا گذشت)
و قول وی صلے الله علیه وسلم که بر آورد امام بخاری در حدیث
شفاعت که جمع خواهد کرد حق تعالے مردمانرا یوم قیامت و
خواهد فرمود که هر کسیکه پرستیده باشد چیزے را پس پیروی وی کند
پس پیروی خواهد کرد پرستندهٔ آفتاب آفتاب را و پرستندهٔ ماهتاب
ماهتاب را و پرستندهٔ بتان بتانرا و باقی خواهد ماند این امت
دران جماعت مخالف شان پس خواهد آمد او شانرا این ندا از جناب باری
که ما پروردگار شما هم پس خواهند گفت آن همه که تو پروردگار ما هستی
و پیروی وی خواهند نمود و قول وی صلے الله علیه وسلم که خدا مطلع شد
بر اهل بدر و فرمود که بکنید انچه میخواهید که بخشیدم شما را و قول وی
صلے الله علیه وسلم که حجر اسود بر زمین بمنزلهٔ (قسم) دست راست الله است
که مصافحه کرده میشود بوسے بطور عبادت و قول وی صلے الله علیه وسلم
که برمن برخاستم شبے و وضو کردم و نماز خواندم انچه مقرره کرده شد برای من
پس غنودگی آمد مرا در نماز تا اینکه گرانبار شدم پس ناگاه دیدم که بحضور پروردگار
خود حاضرام که در بهترین صورت است و فرمود پروردگار من اے محمد
عرض کردم که حاضرام ای رب من فرمود که در کدام امر ملائکه مقربین نزاع میکنند
عرض کردم که نمیدانم باز فرمود کلام سابق سه بار آنحضرت میفرماید که دیدم پروردگار
خود را که نهاد دست خود را میان هر دو شانهٔ من تا اینکه یافتم خنکی انگشتان
وی را میان هر دو جانب سینهٔ خود پس منکشف گشت مرا هر چیز
و قول وی صلے الله علیه وسلم تکاپو حق را خواهی یافت او را قریب خود و در روایات
دیگر پیش خود و سوا این از احادیث دیگر نیز اند و قلیل دلالت میکند بر کثیر

ومن اقوال الصحابة والتابعين رضی الله عنهم
قول علی کرم الله وجهه فی کلمات الخمسة نور
یشرق من صبح الازل فیلوح علی هیاکل التوحید
آثاره وقوله رضی الله عنه اطفی المصابح
فقد طلع الصباح وقوله ان بین جنبی
علما لو قلت لخضبتم هذه وهذه واشار
الی لحیته وعنقه وقوله فی الخطبة الاولی
من خطب نهج البلاغة هو مع کل شیء
لا بمقارنة وغیر کل شیء لا بمزائلة وقول
عمر رضی الله عنه کنت ادخل علی رسول الله
صلی الله علیه وآله وسلم وهو وابوبکر یتکلمان
فی علم التوحید فاجلس بینهما کانی ذنجی
لا اعلم ما یقولان نقله المحدث الشهیر المحب
الطبری فی ریاض النضرة ولا شك ان هذا
حال اوائل عمر رضی الله عنه لا اواخره وما روی
عن ابن عمر انه سلم علیه انسان وهو
فی الطواف فلم یرد علیه فاشتکی الی بعض
اصحابه فقال لکنا نترائی الله فی ذلك المکان
وما روی الواحدی والبغوی عن وهب
ابن منبه نودی من شجرة فقیل یا موسی فاجاب
سریعا فقال ما ادتری ما دعاك فقال انی اسمع
صوتك ولا اری مکانك فاین انت فقال
انا معك ومعك وامامك وخلفك واقرب
الیك منك فاعلم من نفسك فعلم ان ذلك لا ینبغی
الا لله عز وجل فاثبت به وما نقله الشیخ
اسحق ابن ابکر الکلاباذی البخاری فی کتاب
التعرف عن الحسن بن علی رضی الله عنهما

وثبوت این مسئله از اقوال صحابه و تابعین رضی الله عنهم نیز هست
قول حضرت علی کرم الله وجهه است در کلمات خمسه که نوریست
که بر میدرخشد از صبح ازل و ظاهر میشود بر صور تهلیل توحید
آثار وی و قول وی رضی الله عنه است که خاموش کن چراغ را
که طلوع کرده است صبح و قول وی رضی الله عنه که تحقیق میان
دو پهلوی من علمی است که اگر بگویم آنرا هر آینه رنگین سازید
این را و اشاره کرد بسوی ریش و گردن خود و قول وی است
در خطبهٔ اولی از خطب نهج البلاغت که وی با هر چیز است
بغیر نزدیکی و غیر هر چیز است بلا زوال و قول حضرت عمر رضی الله
عنه است که داخل میشدم بحضور رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم
و وی و ابوبکر رضی الله عنه سخنان در علم توحید میکردند و نشسته
مانا در میان خود و من مثل زنگی بودم که نمی دانستم که چه میگویند
نقل کرد این را محدث مشهور محب طبری در ریاض النضرة و شك
نیست که این حال اوائل حضرت عمر رضی الله عنه بود نه اواخر
شان و آنچه از حضرت ابن عمر رضی الله عنه روایت کرده شد
که سلام کرد بر وی شخصی در حالت طواف و نه رد کرد
وی جواب سلام را بر آن شخص پس وی از بعضی یاران
حضرت عمر شکایت کرد پس در جواب فرمود که ما میدیدیم
خدا را در آن مکان یا آنچه که واحدی و بغوی از وهب بن منبه
روایت کرد که ندا آمد از شجره که اے موسی و وی جواب
فی الفور داد باز پرسیده شد که میدانی که کدام طلبیده است
پس حضرت موسی گفت که می شنوم آواز ترا و نمی بینم
جای ترا پس کجائی فرمود که من فوق تو و همراه تو و پیش
و پس تو ام و قریب تر از نفس تو بسوی تو پس معلوم شد
که این کلام لائق نیست مگر خدای عزوجل را پس یقین کرد
بوی و آنچه شیخ محقق ابوبکر کلاباذی بخاری در کتاب
تعرف از حسن بن علی رضی الله عنهما ـ

انه سئل متی یکون العارف مشهد الحق
قال اذا ابد الشاهد و فنی الشواهد و ذهب
الحواس و اضمحل الاخلاص و قال الامام
جعفر الصادق رضی الله عنه انی اکرر آیة
حتی اسمع من قائلها الی غیر ذلک من الاقوال
التی لا یمکن احصاءها

نقل کرده که از وی پرسیده شد که در کدام وقت عارف جای شهود
حق میشود فرمود وقتیکه ظاهر میگردد شاهد و فانی میشوند شواهد و میروند
حواس و اضمحلال می پذیرد اخلاص (یعنی هرگاه که خودی و مقتضیات
خودی فانی میشوند آنوقت شهود ذات برای طالب میسر میگردد) امام جعفر صادق
رضی الله عنه میفرماید که من مکرر میخوانم آیت را تا که بشنوم از قائل وی
و علاوه ازین اقوال بسیار اند که شمار وی ممکن نیست

مولانا رفیع الدین دهلوی گوید که آنهمه دلائل افاده میکنند اتحاد وی را بین الحق والخلق که موجب رجوع
احکام یکی بدیگری است پس عینیت فی الجمله ثابت شد و اجرای این آیات بر ظواهر آنها همانست مذهب
قدماء اهل سنت و جماعت نه تاویلات بعیده که مختار اهل آراء واهوا است

وهو المنقول عن الائمة الاربعة و قال الحافظ
ابن حجر لم ینقل عن النبی صلی الله علیه وآله
وسلم ولا من احد من الصحابة من طریق صحیح
التصریح بوجوب تاویل شئ من ذلک یعنی المتشابهات
ولا المنع من ذکره و من المحال ان یامر الله
نبیه بتبلیغ ما انزل علیه من ربه و ینزل علیه
الیوم اکملت لکم دینکم ثم نترک هذا الباب
فلا یمیز ما یجوز نسبته الیه تعالی مما لا یجوز مع حثه
علی التبلیغ عنه لقوله لیبلغ الشاهد الغائب
حتی نقلوا اقواله و افعاله و ما فعل بحضرته فیدل
علی انهم اتفقوا علی الایمان به علی الوجه الذی
اراد الله منها و اوجب تنزیهه عن المشابهات
المخلوقات بقوله لیس کمثله شئ فمن اوجب
خلاف ذلک بعدهم فقد خالف سبیلهم
انتهی و قال الشیخ الاجل ولی الله بن عبد الرحیم
الدهلوی فی شفاء القلوب واقرانی ابو طاهر
المدنی بخط ابیه ان الشیخ ابا الحسن الاشعری
قال فی کتابه انی علی مذهب احمد فی مسئلة

و همین منقول است از ائمه اربعه و حافظ ابن حجر گفته که نقل
نکرده شد از آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم و نه از هیچ یکی از صحابه
بطریق صحیح تصریح به واجب بودن تاویل چیزی از این متشابهات
و نه منع از ذکر وی و از محالات است که حکم کند خدای تعالی
نبی خود را برسانیدن آنچه که نازل گشت بروی از جانب حق تعالی
و نازل گشت بروی این آیت که امروز کامل کردم برای شما
دین شما را باز آن باب را ترک کند پس معلوم نخواهد شد
که نسبت کدام چیز بسوی حق تعالی جائز است و کدام نه حالانکه
بعضی امور چنان هستند که در رسانیدن شان تاکید است
چنانکه ارشاد است که برساند حاضر غائب را تا اینکه نقل
کرده شدند اقوال و افعال وی و آنچه که در حضور وی از امور واقع
گشتند پس معلوم شد که علما اتفاق دارند بر ایمان بدان بوجهیکه
الله تعالی از وی مراد گرفته و واجب گردانیدن منزه کردن حق را
از مشابهات مخلوقات به ارشاد خود که نیست مثل وی چیزی پس
هر که واجب گردانید خلاف این را بعد ایشان پس مخالفت طریق
ایشان کرد انتهی گفت شیخ بزرگ ولی الله بن عبد الرحیم دهلوی
در شفاء القلوب که خوانانید مرا ابو طاهر مدنی بخط پدر خود که
شیخ ابو الحسن اشعری در کتاب خود گفته که بر مذهب امام احمد حنبل

الصفات وان الله تعالی فوق العرش انتهی

صفات وانکه خدائے تعالے فوق عرش است - انتهی

ونیز باید دانست که کسانیکه این آیات را تاویل مے کنند واز معیت واحاطه ذاتی بمعیت واحاطه صفاتی میگریزند هنوز در گرداب اعتراض گرفتار اند بچند وجه اول آنکه ضمائر راجع بذات اند نه بصفات وهو معکم وانه بکل شئ محیط دوم آنکه در قرون مشهود لها بالخیر هرگز این تاویل نبود کما عرفت من کلام الحافظ ابن حجر ومن احدث فی امرنا هذا ما لیس منه فهو رد سیوم آنکه چون صفات از ذات منفک نمے توانند شد معیت صفاتی ومعیت ذاتی متلازم باشند پس تاویل هیچ فائده نمیدهد الا کما تمسك الماء الغرابیل ؎ روستائی زدست باران جست ٭ رفت در پائے ناودان بنشست - اگر گوئی این آیات واحادیث نزد علماء مصروف انداز ظاهر گویم علما تاویل این آیات واحادیث وصرف آن از ظاهر نمے کنند مگر فرارا عن الشبهات وچون ما شبهات را در موضع آن دفع کرده باشیم وبراهین قطعیه عقلیه براین مدعا قائم کرده باشیم حاجت تاویل نماند بلکه میگویم مختار سلف اجراء این آیات بر ظاهر است بلا کیف ومنع از تاویل آن

قال الترمذی فی جامعه فی اواخر ابواب الصدقة بعد روایته حدیث ان الله یقبل الصدقة ویاخذها بیمینه الحدیث قال ابو عیسی وقد قال غیر واحد من اهل العلم فی هذا الحدیث وما تشبه هذا من الروایات من الصفات ونزول الرب تبارك وتعالی کل لیلة الی السماء الدنیا قالوا قد ثبتت الروایات فی هذا ونؤمن بها ولا یتوهم ولا یقال کیف هکذا روی عن مالك ابن انس وسفیان بن عیینة وعبد الله بن المبارك انهم قالوا فی هذه الاحادیث امروها بلا کیف وهکذا قول اهل العلم من اهل السنة والجماعة واما الجهمیة فانکرت فی هذه الروایات وقالوا هذا تشبیه وقد ذکر الله تبارك وتعالی فی غیر

ترمذی در جامع خود در اواخر ابواب صدقه بعد روایت این حدیث که بتحقیق خدا قبول میکند صدقه را ومیگیرد آنرا بدست راست خویش تا آخر حدیث گفته که گفت ابو عیسی که گفته اند اکثرے از اهل علم درین حدیث وامثال این که دران بیان صفات ونزول فرمودن پروردگار جل وعلا در هر شب بسوی آسمان دنیا است گفته اند که روایات درین اثبات اند وایمان مے آوریم بران ونه وهم کرده شود ونه گفته شود که این بچه طور میشود مالک بن انس وسفیان از عیینه وعبد الله بن مبارک روایت کرده اند که اوشان گفته اند - که دراین احادیث مرد مانرا امر کنید که اعتقاد دارند واز چگونگی نپرسند وهمچنین قول اهل علم از اهل سنت وجماعت بوده است واما جهمیه درین روایات انکار کرده اند وگفته که این تشبیه است وخود الله تعالے در اکثر -

لہ چنانکه شناختی از کلام حافظ ابن حجر وهر که نویسد آرد درین امر ما چیزے را که از وے نیست پس آن رد کرده خواهد شد ۱۲ سه گر چنانکه بازداشته شود آب در غربال ها (یعنی پرویزن) ۱۲

موضع فی کتابه الیه والسمع والبصر فتاولت الجهمیة هذه الروایات وفسروها علی غیر ما فسرها اهل العلم وقالوا ان الله تعالی لم یخلق آدم بیده وقالوا انما معنی الید القوة وقال اسحاق بن ابراهیم انما یکون التشبیه اذا قال ید کیدی او سمع کسمعی او مثل سمعی فهذا تشبیه واما اذا قال کما قال الله تعالی ید وسمع وبصر ولا یقول مثل سمع ولا کسمع فهذا لا یکون تشبیها وهو کما قال الله تبارك وتعالی فی کتابه لیس کمثله شیء وهو السمیع البصیر انتهی۔

مقامات از کتاب خود دست وسمع وبصر را ذکر کرده پس جمیه تاویل این روایات کرده اند وتفسیر وی خلاف انچه کر مفسره علماست نموده اند وگفته که الله تعالی نه پیدا کرد آدم علیه السلام را بدست خود ومیگویند که ید بمعنی قوت است واسحق ابن ابراهیم گفته که تشبیه آن وقت گفته خواهد شد که هرگاه که گفته شود که دست وی مثل دست ماست یا سمع وی مثل سمع ما وهرگاه که خود حق تعالی ید وسمع وبصر را فرمود ونه فرمود مثل سمع پس این تشبیه نخواهد بود بلکه ازان قبیل خواهد بود چنانکه الله تعالی خود در کلام پاک خود فرمود۔ که لیس کمثله شیء وهو السمیع البصیر (یعنی نیست مثل وی چیزی ودی شنوند وبیند)

بهر تقدیر ازین آیات واحادیث واز اقوال صحابه لاسیما کلمات مرتضوی مستفاد میشود که عالم تباین موصوف است واو تعالی صانع واورا با عالم ارتباطی است معلوم الاینیة ومجهول الکیفیة بتصالی بے تکیف بے قیاس ۔ هست رب الناس را با جان ناس ۔ وتعبیر ازین ارتباط بمعیت وقرب واحاطه منصوص شده پس هر مفهومیکه مباین این سه تعبیر وامثال آن باشد کالمبانیة والانفصال والخروج والغیریة بمعنی انفکاك العالم عن الواجب تعالی واستقلال الخلق عن الخالق فی وجوده المستفاد منه وقطع النسب المذکورة عنه اصلا والعینیة وامثال ذلك اطلاق نتوان کرد هر لفظیکه موهم خلاف است این تعبیرات ثلثه ومافی حکمها اطلاق کند اگر از اهل هدی باشد بهر وجه کلامش را تاویل باید نمود اگر نااهل است بحکم کالاے بدبریش خاوند بر روے اومی باید زد زیرا که مخالف نصوص متواتره واقع شده وماذا بعد الحق الا الضلال وقال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم من احدث فی امرنا هذا ما لیس منه فهو رد بالجمله این مسئله کم از مسئله استواء بر عرش نیست که آن از کتاب وسنت بضرورت ثابت است وکیفیت آن غیر معلوم الا للراسخین فی العلم فمنکر هذه المسئلة کمنکر الاستواء علی العرش باعتبار القیام الدلیل الشرعی حذو القذة بالقذة وبل هذا اهم منه کذا فی دمغ الباطل کاتب حروف گوید مسئله جواز تاویل متشابهات ومنع

---

۱۲ مثل جدا شدن یکے از دیگرے ومنفصل بودن وخارج شدن وغیر شدن یعنی منفك بودن عالم از واجب تعالی شانه ومستقل بودن خلق از خالق در وجود خویش که حاصل کرده شده از وے است وقطع کردن نسبت مذکوره از وے تمامتر وعینیت وامثال آن ۱۲

۱۲ وچیست این بعد حق مگر ضلال ورسول الله صلے الله علیه وسلم فرموده که کسیکه نو پیدا کند ۔ امر ما که این است چیزے را که از وے نیست پس آن رد کرده خواهد شد ۱۲ ۱۲ مگر برائے راسخین در علم پس منکر این مسئله مثل منکر استوای علی العرش است باعتبار قائم شدن دلیل شرعی مقابل یکے بدیگرے بلکه این اهم است از وے چنین است در دمغ الباطل ۱۲

ازان و مسئلهٔ تحقیق التجلی فی الصور در کتب خاتمة المحققین شیخ ابراهیم کورانی و شیخ عبدالوهاب شعرانی و شیخ اسمعیل ابن ابوسلیمان کردی بشرح و بسط تمام مذکور است من شاء الاطلاع فلیراجع الیها صوفیه گویند وجود لابشرط شئ مرتبهٔ احدیت جمع و هویتیه ساریه در جمیع موجودات است و بشرط لا مرتبهٔ احدیت و برزخ البرازخ و عما و بشرط جمیع اسماء و صفات مرتبهٔ الوهیت و مرتبهٔ واحدیت و اطلاق عما بر مرتبهٔ احدیت موافق حدیث است ترمذی میگوید ابو رزین عقیلی از نبی صلی الله علیه وآله وسلم پرسید این کان ربنا قبل ان یخلق خلقه فرمود کان فی عماء ما فوقه هواء و ما تحته هواء و خلق عرشه علی الماء و عما ابر رقیق است و چون ابر محسوس را هوائے فوق و تحت لازم ست بعنی لازم نبیه فرمود که مراد ابر معنوی است و قدما حکما در مسئلهٔ وجود موافق صوفیه اند و قائل اند بسریان نور حق در مراتب و ازایشان بطریق رمز منقول است که از تحیز وحدت نقطه پیدا شد و از حرکت نقطه خط و از حرکت خط سطح و از حرکت سطح جسم

ما مے ببانگ چنگ نه امروز میخوریم	بس دور شد که گنبد چرخ این ندا شنید
ما باده زیر خرقه نه امروز مے کشیم	صد بار پیر میکده این ماجرا شنید

و ابو علی در نمط تاسع از اشارات گفته العارف عشق و یعشق و بسام یجل الصغیر من تواضعه مثل ما یجل الکبیر و ینشط من الجاهل مثل ما ینشط من النبیه و کیف لا یهش و هو فرحان بالحق و بکل شئ فانه یری فیه الحق ؎ ولے کز معرفت نور و صفا دید | بهر چیزے که دید اول خدا دید

حضرت سید شریف قدس سره در حواشی شرح تجرید تحقیق سخن ایشان کرده میفرماید

کل مفهوم مغائر للوجود کالانسان مثلا فانه ما لم ینضم الیه الوجود بوجه من الوجوه فی نفس الامر لم یکن موجودا فیها قطعا و ما لم یلاحظ العقل انضمام الوجود الیه لم یکن له الحکم بکونه موجودا و کل مفهوم مغائر للوجود فهو فی کونه موجودا فی نفس الامر محتاج الی غیره الذی هو الوجود و کل ما هو محتاج فی کونه موجودا الی غیره فهو ممکن اذ لا معنی للممکن الا ما یحتاج فی کونه موجودا الی غیره و لو کان الغیر وجوده فکل مفهوم مغائر للوجود فهو ممکن و لا شئ من الممکن بواجب فلا شئ من المفهومات

ہر مفہوم مغائر وجود است چنانکه انسان مثلا تا وقتیکه در وجود منضم نکرده شود از هیچ وجهیکه باشد در نفس الامر آن وقت قطعا موجود نخواهد بود و تا وقتیکه انضمام وجود را عقل بوی لحاظ نخواهد کرد حکم بر موجودیت وے نه کرده خواهد شد پس هر مفهوم که مغائر وجود باشد آن در موجودیت نفس الامری خود محتاج بغیر خواهد شد که مراد ازان وجود است و هر چیزے که در موجود بودن خود محتاج غیر باشد آن ممکن باشد چرا که ممکن را معنی دیگر نیست بجز انکه در موجود بودن خود محتاج بغیر باشد و اگر باشد مراد از غیر وجود وے - پس هر مفهوم که مغائر وجود خواهد بود - آن ممکن خواهد بود و از ممکن چیزے واجب نیست پس لازم آمد - که از مفهومات -

؎ عارف شادان و فرحان و بسیار تبسم کننده میباشد بزرگ میدارد صغیر را از تواضع خود مثل آنکه بزرگ میدارد کبیر را و خوش میشود از جاهل چنانکه خوش میشود از عقلمند و چون نه شادان شود در انحالیکه او شادان است باحق و بهر چیز پس تحقیق او مے بیند در ان حق را - ۱۲

المغائرة للوجود بواجب وقد ثبت بالبرهان
ان الواجب موجود فهو لا يكون الا عين الواجب
الذى هو موجود بذاته لا بامر مغائر لذاته ولما
وجب ان يكون الواجب جزئيا حقيقيا قائما
بذاته ويكون تعينه بذاته لا بامر زائد على ذاته
وجب ان يكون الوجود ايضا كذلك اذ هو عينه
فلا يكون الوجود مفهوما كليا يمكن ان يكون
له افراد بل هو فى حد ذاته جزئى حقيقى ليس
فيه امكان تعدد ولا انقسام وقائم بذاته
منزه عن كونه عارضا بغيره فيكون الواجب
هو الموجود المطلق اى المجرد عن التقيد
بغيره والانضمام اليه وعلى هذا لا يتصور
عروض الوجود للماهيات الممكنة فليس معنى
كونها موجودة الا ان لها نسبة مخصوصة
الى حضرت الوجود القائم بذاته وتلك النسبة
على وجوه مختلفة وانحاء شتى يتعذر الاطلاع
على ماهياتها فالموجود كلى وان كان الوجود
جزئيا حقيقيا هذا ملخص ما ذكره بعض المحققين
من مشائخنا قال ولا يعلمه الا الراسخون فى العلم
ومما يؤكد كون الوجود عين الواجب ان الوجود
فى حد ذاته ينافى العدم وهو ابعد المفهومات
عن قبول العدم لان ما عداه لا يمتنع عن
قبول العدم لذاته بل بواسطة ولا شك
ان الواجب هو الذى ينافى العدم لذاته لا
ما ينافيه بواسطة غيره فان قلت ما تقول
فى من يرى ان الوجود مع كونه عين الواجب
غير قابل للتجزى والانقسام قد انبسط على

مغائره وجود چيزے واجب نيست وبتحقيق ثابت گشته
از ادله يقينيه كه واجب موجود است پس وجود نخواهد شد
مگر عين واجب كه بذات خود موجود است امرے مغائر ذات را
در وے مدخلے نيست وبرگاه كه ضرورى بود كه واجب جزئے حقيقى
قائم بذات خود باشد وتعين وى عين ذات وے باشد
نه امر زائد بر ذات پس ضرورى شد كه وجود نيز چنين باشد چه كه
آن وجود عين ذات وى است پس وجود هم مفهوم كلى نخواهد بود
كه وے را افراد ممكنه باشند بلكه وے در حد ذات خود جزئى حقيقى است
كه در وى امكان تعدد ويا انقسام نيست وبذات خود قايم است
ومنزه است از ينكه بغير عارض باشد پس مراد از واجب
آن وجود است مطلق كه خالى باشد از تقيد بغير وانضمام چيزے
بخود وبراين قول عارض شدن وجود بر ماهيات ممكنه
خيال نكرده خواهد شد پس معنى موجوديت ماهيات ممكنه
اينست كه آنها را بحضرت وجود قائم بالذات نسبتے مخصوص است
واين نسبت بر طرق مختلفه واقسام متفرقه است كه بر ماهيات
آنها اطلاع خيلے دشوار است پس موجود كلى است اگرچه
وجود جزئى حقيقى است اين است خلاصه كلام بعضى محققين
مشائخ ما نميدانند اين را مگر علماے راسخين در علم
ومؤكد بودن وجود عين واجب اينست كه وجود در
حد ذات خود منافى عدم است وآن بعيد ترين مفهوم است
در قبوليت عدم چرا كه امرے ديگر بالذات از قبول عدم
منع نميكند - بلكه بواسطه منع ميكند وشك نيست - كه
واجب آن است كه مخالف عدم بالذات باشد - نه
آنكه بواسطه غير پس اگر كسے گويد كه چه خواهى گفت درباره
كسيكه اعتقاد ميكند - كه وجود با اين همه
كه عين واجب است وقابليت جزو وجزو شدن
يا منقسم شدن نميدارد ومنبسط گشته بر -

هیاکل الموجودات فظهر فیها فلا یخلو عنه شئ من الاشیاء بل هو حقیقتها و عینها و انما امتازت و تعددت بتعیناتٍ و تقییداتٍ و تشخصاتٍ اعتباریةٍ و یمثل ذلک بالبحر و ظهوره فی صور الامواج المتکثرة مع انه لیس هنالک الا حقیقة البحر فقط قلت هذا طور وراء طور العقل لا یتوصل الیه الا بالمشاهدات الکشفیة دون المناظرات العقلیة و کل میسر لما خلق له۔

صور تہائے موجودات وظاہر گشت در آنہا و چیزے از اشیا از وی خالی نیست۔ بلکہ آن حقیقت وے و عین وی گشتہ و امتیاز و تعدد یافتہ از تعینات و تقیدات و تشخصات اعتباریہ و مثال وے دریاست کہ ظہورش بصورت امواج کثیرہ است و اگر واقعی بینند ہمہ حقیقت بحر است۔ جواب خواہم گفت کہ این طور است بیش از ادراک عقل وصول بوے میسر نمیشود مگر بمشاہدات کشفیہ نہ بمناظرۂ عقلیہ و کل میسر لما خلق لہ ۱۲

نظم

اے دل ز طریق عقل پا بیرون نہ — وانگاہ قدم بر قدم مجنون نہ
خواہی کہ چو لالہ رنگ و بوے یابی — صد داغ چو من بر جگر پر خون نہ
ہر دم کہ دل بعشق دہی خوشدمے بود — در کار خیر حاجت ہیچ استخارہ نیست
ما را ز منع عقل مترسان و مے بیار — کان شحنہ در ولایت ما ہیچکارہ نیست

قطعہ

صوفیہ گویند ادراک ذات بحت و غیب ہویت کہ از اشارات و عبارات معرا و از قیود و اعتبارات مبرا است محال است لا یحیطون به علما ۵

آدمیان در نگیرند خدا را از روی دانش

نیتوان خبرے دادن از حقیقت دوست — ولے ز روے حقیقت حقیقت ہمہ اوست

رباعی

تا گردِ تعین نہ نشانی اے دل — مشکل کہ شہود حق توانی اے دل
خواہی کہ بری راہ بسر منزل او — مے رو بہ نشان بے نشانی ایدل

رباعی

اے آنکہ بجز تو نیست در ہر دو جہان — برتر ز خیالی و مبرا ز گمان
ہر چند کہ عین ہر نشانے لیکن — ایں نیست نشانت کہ ترا نیست نشان

حضرت ولی نعمت طاب ثراہ فرمودہ اند

نشان اسکا کسی سے کب بیان ہو — وہی پاوے نشان جو بے نشان ہو
تراب اسکا ٹھکانا کیا بتاوے — خدا جانے وہ ہر جائی کہان ہو

الضامنہ

تراب کیا کہے اس یار بی نشانکا نشان — کہ بے نشانکا نشان محض بے نشانی ہے

الحق آنہا کہ در معرفت یگانہ اند و در بے نشانی نشانہ از بے نشانی ذات چنین نشان دادہ اند و بوسیلۂ کمال رافت و رحمت کہ در شان عباد دارد ایشانرا از تأمل ذات خود تحذیر فرمود تا اوقات ایشان ضایع نشود

یحذرکم اللہ نفسہ واللہ رؤف بالعباد ؎ عنقا شکار کس نشود دام باز چین ❊ کانجا ہمیشہ باد بدست است دام را - و حضرت سید البشر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود ما عرفناک حق معرفتک وہم فرمود ان اللہ تعالی احتجب من العقول کما احتجب عن الابصار ان الملاء الاعلی یطلبونہ کما یطلبونہ انتم ؎ در عشق نشد کس بقین محرم راز ❊ ہر کسے بر حسب فہم گمانے دارد - وابن عباس رضی اللہ عنہ گوید جمعے فکر در ذات خدا میکردند آنحضرت فرمود تفکروا فی خلق اللہ ولا تفکروا فی اللہ فانکم لن تقدروا قدرہ ؎

من گدا و تمنائے وصل او ہیہات		مگر بخواب بہ بینم جمال منظر دوست
دل صنوبر بیم ہمچو بید لرزانست	؎	ز حسرت قد بالائے چون صنوبر دوست
قد تحیرت فیک فخذ بیدی	؎	یا دلیلاً لمن تحیر فیک
ذاتے کہ نگنجد بخیال من و تو		شد فہم صفات او کمال من و تو
ایدل چہ ہمیشہ گرد کنش گردی		ترسم کہ بسوزد پر و بال من و تو

اما ادراک ذات متعالی باعتبار ظہور نور او در مجالے ممکن است و یک قسم آنکہ ادراک او ست باذہول آنکہ مدرک عین حق است ہمہ را ہست چنانچہ امیر المومنین علی مرتضی کرم اللہ وجہہ میفرماید ان اللہ تجلی لعبادہ من غیر ان رأوہ واراہم نفسہ من غیر ان یتجلی لہم وقسم دیگر کہ ادراک او ست باشعور بامر مذکور مخصوص خواص است حضرت مرتضی فرمود رأیتہ فعرفتہ فعبدتہ ولم اعبدہ ربا حتی لم اره شیخ محی الدین عربی در فص نوحے گوید ان للحق فی کل خلق ظہورا خاصا فہو الظاہر فیکل مفہوم وہو الباطن عن کل فہم الا عن فہم من قال ان العالم صورتہ وہویتہ

رباعی

آن حسن کہ جلوہ میکند ہر نفسے		او صاف کمال او نہانست بسے
وین طرفہ کہ آنچہ میشود ہم ظاہر		صد فتنہ شود اگر بگویم بکسے

و متکلمان گویند کہ معرفت ذات ممکن است اما امام غزالی و امام الحرمین و حکما در استحالہ موافق

---

۵۱ مے ترساند شما را از خود و خدا بسیار مہربان است بر بندگان ۱۲ ۵۲ بتحقیق خدای تعالے از عقلہا محتجب است چنانکہ از بینایی محتجب است ملاء اعلے اورا چنان مے طلبند کہ شما مے طلبید ۱۲ ۵۳ فکر کنید در خلق اللہ و تفکر کنید در ذات خدا زیرا کہ شما قادر نہ اید قدر او را یعنی اندازہ او را ۵۴ بتحقیق میگوئی نفس را در ادراک ذات تو بگیر دست مرا اے راہنمائندہ کسیکہ حیرت زدہ شد در تو ۱۲ ۵۵ تجلی فرمود حق تعالے بہر بندگان خود غیر از انکہ ببینند آنہا کو بیواسطہ نمود او شانرا ذات خود را غیر آنکہ تجلی کند برای شان (یعنی چنان معین شان گشتہ کہ غیر متعلم شود ازین وجہ تجلی نہ کرد کہ تجلی مستلزم غیریت است) ۱۲ ۵۶ دیدم او را پس شناختم او را پس پرستیدم او را اے پرستیم پروردگارے را کہ نے بینیم و بیرا ۵۷ بتحقیق برای حق در ہر خلق ظہورے خاص است پس او ظاہر است در ہر مفہوم و او باطن است از ہر فہم مگر از فہم آنکہ گفتہ کہ عالم صورت و ہویت او ست ۱۲

صوفیہ اند شیخ ابو علی گفت ؎

اعتصامہ[۵۱] الوری بمعرفتك	عجز الواصفون عن صفتك
تب علینا فاننا بشرٌ	ما عرفناك حق معرفتك

آرے او را بہر صورۃ کہ ملاحظہ کنی بحقیقت نہ او را ملاحظہ کردہ و بواسطہ تصور آن صورت ہنوز در پس پردہ[۵۲]

مطلق کہ بود ز ہر صفت پاک	ہرگز نتوان نمود ادراک
زان رو کہ بعقل چون در آید	البتہ بصورتے بر آید
پس ہر چہ تو میکنی خیالش	باشد ز مظاہر جمالش

و ہر چند کہ تصور کنہ ذات در غایت خفا است تصدیق بوجود او در غایت ظہور است[۵۳] افی اللہ شك فاطر السموات والارض و بعضے از محققان مثل امام راغب ببداہت آن قائل شدہ اند جنید را گفتند[۵۴] ما الدلیل علی اثبات الصانع گفت لقد اغنی الصباح عن المصباح و ظاہر آنست کہ کمال ظہور سبب خفاے اوست[۵۵] الشئ اذا جاوز حدہ انعکس الی ضدہ ؎

آن یار کہ غیر او مرا یارے نیست	در گلشن وصل او مرا خارے نیست
گر کنہ حقیقتش خفائے دارد	در ہستیِ ذاتِ او خفا بارے نیست

صوفیہ گویند ذات معدوم از صحراے عدم محض و نفی صرف قدم بمنزل شہود و موطن وجود نمی نہد چنانچہ معدوم محض رنگ وجود نے پذیرد آئینہ وجود حقیقی ہم زنگ عدم نے گیرد ذات ہیچ چیز را معدوم نے تواند ساخت مثلاً اگر چوب را با تش بسوزی ذات او معدوم نشود بلکہ صورت او متبدل گردد و ہیات خاکستر ظہور کند و واجب الوجود ذاتی است کہ در جمیع احوال باقی و ثابت است و ممکن الوجود صور و احوال کہ تبدل مے یابد ذلك[۵۶] بان اللہ ہو الحق و انما تدعون من دونہ ہو الباطل و ایجاد حق عالم را ظہور نور حقیقۃ مطلقہ اوست بصور مختلفہ متعددہ کہ مشاہدہ میکنی[۵۷] اللہ نور السموات والارض فی السماء اللہ و فی الارض الہ ؎

نوریکہ بذات خویش پیدا شن است	از دیدنِ حسن خویش شیدا شن است
در صورت حسن میکند جلوہ گری	در کسوت عشق بے سر و پا شن است

وجہ مطابق بمقصود این طائفہ است التصریف[۵۸] تحویل اصل الواحد الی امثلۃ مختلفۃ لمعان مقصودۃ لا تحصل الا بہا ؎

---

[۵۱] ننگ زدن خلق بمعرفت تست و عاجز شدند صفت کنندگان از صفت تو توبہ قبول کنی ما بشریم و نشناختیم تراحق معرفت تو ۱۲ [۵۲] آیا در خدا شک است کہ پدید کنندہ آسمانہا و زمین است [۵۳] چیست دلیل ثبوت صانع ہر آئینہ ضرورت بفراغ نماند بوجہ صبح گشتن ۱۲ [۵۴] شے وقتیکہ از خود میگذرد و منعکس میشود بسوئے مخالف خود ۱۲ [۵۵] این کار ہا بسبب آن است کہ خدا نمودنست ثابت و بسبب آنست کہ آنچہ مے پرستند بجز و سے باطل است ۱۲ [۵۶] خدا نور آسمانہا است و زمین ۱۲ در آسمان معبود است در زمین نیز معبود است ۱۲ [۵۷] تعریف عبارت است۔ از تحویل اصل واحد بسوئے مثالہاے مختلفہ بر معانی مقصودہ کہ حاصل نمے شود۔ مگر با نہا ۱۲

مصدر مثیل ہستی مطلق باشد		عالم ہمہ اسم و فعل و مشتق باشد	
چون ہیچ مثال خالی از مصدر نیست		پس ہر چہ درو نظر کنی حق باشد	

ومؤید الدین جندی در شرح فصوص گوید مشرب[۵۱] التحقیق الاتم یقتضی ان لا یخلو الارواح عن مادةٍ وکما ان الصور الجسمیة لا یستغنی فی الوجود عن المادة فکذلک الصور الروحیة لابد لها من مادةٍ صالحة لتصورتلک الصور وهی حقیقة الحقائق وجوهر الجواهر وهویة الکل واصلها وهیولاه الحاملة لصور وجوبها وامکانها [۵۲]

ہستی کہ درو ظہور آیات حق است		در دین اہل کشف مرآۃ حق است	
در ظاہر او مبین کہ معروض فناست	ایضاً	در باطن او نگر کہ آن ذات حق است	
تا باغ دلم ز فیض حق گلشن شد		ماہیت ماہ روے او روشن شد	
آن روز کہ خورشید رخش جلوہ نمود		اعیان جہان تمام چون روزن شد	

وبعضے از محققان فرمودہ اند کہ ضمیر وجہ در کل شیٔ ہالک الا وجہہ[۵۳] راجع بشے است ومراد از وجہ حقیقت است وجہ مناسبت آنکہ ملحوظ اول عرفا از ہر شے حقیقت اوست چہ این طائفہ استدلال از مؤثر باثر کنند نہ از اثر بمؤثر اولم یکف بربک انہ علی کل شیٔ شہید[۵۴] ولہذا صدیق اکبر رضے اللہ عنہ فرمودہ ما رأیت شیئاً الا ورایت اللہ قبلہ ووجہ در الفقر سواد الوجہ فی الدارین[۵۵] ہمین معنی است وسواد او عبارت از زوال تعین است [۵۶]

از نقطہ چہ حرفہا بجید کہ نمود		وین طرفہ کہ عنصر نقطہ را نیست وجود	
انگشت ز حرف غیر اگر بر داری	ایضاً	یک نقطہ شود مرکز پرکار شہود	
در مذہب من چو سایہ و نور یکیست		خاک رہ فقر و تاج فغفور یکیست	
آنجا کہ مقام پاکبازان باشد		دانم بیقین کہ دار و منصور یکیست	

صوفیہ گویند کہ ہیچ چیز از حق جدا نیست و ہیچ ذرہ بے نور خدا نیست نیشنوی کہ میفرماید-

ما یکون من نجوی ثلثة الا ہو رابعہم[۵۷] ومے فرماید لقد کفر الذین قالوا ان اللہ ثالث ثلثة[۵۸] احاطہ ذاتی بجمیع ارواح واشباح دارد ودر زمین استعداد ہر موجود بذات خود تخم ہستی مے کارد الا انہم فی مریة من لقاء ربہم الا انہ بکل شی محیط[۵۹]

رباعی

در ذات وصفات ہر کرا باشد سیر		ہرگز نبود در نظرش صورت غیر	

[۵۱] مشرب تحقیق اتم آن میخواہد کہ ارواح از مادہ خالی نباشند وچنانکہ صور جسمیہ در وجود از مادہ مستغنی نیند ہمچنین صور روحیہ را ضرور است از مادہ صالحہ برائے تصور آن صور وآن حقیقت الحقائق است وجوہر الجواہر وہویت کل واصل آن ہیولی حاملہ صور وجوب وامکان ۱۲ [۵۲] ہر چیز ہلاک شوندہ است مگر ذات وے تعالی ۱۲ [۵۳] آیا پس نیست پروردگار تو کہ وی بر ہمہ چیز مطلع است ۱۲ [۵۴] ندیدم چیزے را مگر آنکہ دیدم اللہ را قبل وے ۱۲ [۵۵] فقر عبارت است از زوال تعین در ہر دو جہان ۱۲ [۵۶] نے باشد با یکدیگر راز نہفتن سہ کس مگر خدا چہارم ایشان است ۱۲ [۵۷] ہر آئینہ کافر شدند کسانیکہ گفتند کہ خدا سیوم کس است ۱۲ - [۵۸] آگاہ شو ایشان در شبہ اند از طرف ملاقات پروردگار خویش آگاہ شو خدا بہر چیز در گیرندہ است ۱۲

در مشرب او یکے شود باده و آب		در مذہب او یکے بود مسجد و دیر

اینما تولوا فثم وجه الله ان الله واسع علیم و هو معکم اینما کنتم - نحن اقرب الیه من حبل الورید و نحن اقرب الیه منکم - ولکن لا تبصرون

مرضت فلم تعدنی		استطعمت فلم تطعمنی
عبارا تناشتی وحسنک واحد		وکل الی ذلک الجمال یشیر

نظم

دست او طوق گردن جانست		سر بر آوردن از گریبانست
بتو نزدیک تر ز حبل ورید		تو در افتاده در ظلال بعید
چند گردی بگرد هر سر کوے		در خود را و راهم از خود جوے
پست و بالا و پیش و پس منگر		در کش اندر رہ گریبان سر
نزد بان پایۂ سراچۂ غیب		هست از دامن تو پارۂ جیب

و فی انفسکم افلا تبصرون و من عرف نفسه فقد عرف ربه و اشعار

عاشقے دید از دل پر تاب		حضرت حق تعالے اندر خواب
دامنش را گرفت آن غمخوار		که ندارم من از تو دست دگر
چون در آمد ز خواب خوش درویش		دید محکم گرفته دامن خویش

ترمذی روایت کند از ابو هریره که نبی صلے الله علیه و آله وسلم فرمود والذی نفس محمد بیده لو انکم دلیتم بحبل الی الارض السفلی لهبط علی الله پس خواند هو الاول والآخر والظاهر والباطن وهو بکل شی علیم

گفت پیغمبر که معراج مرا		نیست بر معراج یونس احتبا
آن من بر چرخ و آن او بشیب		زانکه قرب حق برونست از حسیب
قرب نے بالا و پستی رفتن است		قرب حق از حبس هستی رستن است
ای دل چه بهر زه گرد مردم گردی ❊		تا روشن و پر صفا چو انجم گردی
چیزے ز تو گم نیست که آنرا طلبی		زنهار درین کوش که خود گم گردی

۱ هر سو که رو آرید همانجاست روے خدا هر آئنه خدا فراخ نعمت است و دانا ۱۲ ۲ و او با شماست هر جا که باشید ۱۲
۳ ما نزدیک تر ایم به آدمی از رگ جان ۱۲ ۴ و ما نزدیک تر ایم باو به نسبت شما ولیکن نمی نگرید ۱۲
۵ بیمار شدم و تو عیادت ما نکردی و گرسنه شدم و تو مرا نه خورانیدی - قول ما مختلف اند و حسن تو بر یک حالت است و هر کسے بسوے همین جمال اشاره میکند ۱۲ ۶ و در ذات و شمائل تنها است آیا نمی نگرید ۱۲ ۷ هر که شناخت نفس خود را پس بتحقیق شناخت رب خود را ۱۲
۸ قسم بذات یگانه نفس محمد در قبضهٔ قدرت اوست اگر بیندازید شما رسنے بر حصهٔ زیرین زمین پس فرود آید بر خدا ۱۲
۹ اوست نخستین همه و اوست آخرین همه و اوست آشکار و اوست پنهان و اوست بر هر چیز دانا ۱۲ —

اگر تو نباشی او باشد و بس تعالی و تقدس لا یزال العبد یتقرب الی بالنوافل حتی احبه فاذا احببته کنت سمعه و بصره و یده و رجله و لسانه فبی یسمع و بی یبصر و بی یبطش و بی ینطق - بقدر نیستی تو هستی حق ظاهر می شود ؎

خواهم که شوم پاک ز هستی بر هم	یا بم ره معراج ز پستی بر هم
ابروی حبیب را کنم قبله خویش	تا باشد که ز عجب خود پرستی بر هم

حضرت شیخ سعد الدین حموی سوار بود و به رود خانه رسید و اسپ از آب نمیگذشت امر کرد تا آب را تیره ساختند و بگل آلوده کردند اسپ در حال بگذشت فرمود که تا خود را امید یدازین وادی عبور نمیتوانست کرد

؎ از هستی خویش تا تو غافل نشوی	هرگز بمراد خویش واصل نشوی
از بحر ظهور تا به ساحل نشوی	در مذهب اهل عشق کامل نشوی

صوفیه گویند جمیل از جمال خود آن زمان بهره یابد که حسن خود را در آئینه مشاهده کند بنا براین وجود مطلق از سماء اطلاق غیب هویت نزول فرموده در مرائی تعینات و مجالی تشخصات تجلی کرده و حسن خود را در آئینه های مختلف دین در هر آئینه بصورتی مناسب او نموده و بسبب تعدد مظاهر کثرت پیدا شده ؎

صد هزار آئینه دارد شاهد مقصود من	رو بهر آئینه آرد جان و رو پیدا شود
؎ یا ابن آدم انی بحقی لک محب	فبحقی علیک کن لی محبا
؎ سایه معشوق اگر افتاد بر عاشق چه شد	ما با و محتاج بودیم او بما مشتاق بود

چون تعین امری اعتباری است ظهور او بواسطه نوری است که در مراتب ساریست ؎

آنکس است اهل بشارت که اشارت داند	نکتها هست و لے محرم اسرار کجا است
دلم از صومعه و صحبت شیخ است ملول	یار ترسا بچه و خانه خمار کجا است

وقتی ماهیان جمع شدند گفتند چندگاه است که ما حکایت آب می شنویم و میگویند حیات ما از آبست و هرگز آب را ندیدیم بعضے شنیده بودند که در فلان دریا ماهی است دانا و آب را دیده گفتند پیش او رویم تا آب را بما نماید چون باو رسیدند و پرسیدند گفت شما چیزے بغیر آب بمن نمایید تا من آب را بشما نمایم ؎

ساقیا دل طلب جام جم از ما میکرد	وانچه خود داشت ز بیگانه تمنا میکرد
گوهرے را که بپرورد صدف در همه عمر	طلب از گم شدگان لب دریا میکرد
بیدلے در همه احوال خدا با وے بود	او نمیدیدش و از دور خدا یا میکرد
لو انت ام انا هذا العین فی العین	حاشای حاشا عن اثبات اثنین

؎ همیشه است بندۂ من که نزدیکی میجوید بسوی من بذریعه نوافل تا اینکه دوست میگیرم و دیدار پس هرگاه که دوست میگیرم و دیدار میشوم سمع او بصر او و دست او و زبان او پس من شنود و بمن می بیند و بمن میگیرد و بمن مشی میکند و بمن میگوید ۱۲ ؎ ای ابن آدم هر آئینه من بحق خود قرار دوست دارم پس بحق که مرا دوست برائے من بحق خود ۱۲ ؎ اگر تو نے یا من این عین در عین است بگمان این ثابت کردن دو نے را ۱۲

اے مرغ دلت گشتہ مقید بہ قفس	کامل نشوی تا نہ کنی ترک ہوس
گر ہستی خویشتن حجابت نشود	دانم نظرت بذات حق باشد و بس

ظہورات متنوعہ و تجلیات متکثرہ در وحدت ذات و کمال صفات او قادح نیست نقصان کرد ۱۲

وما الوجہ واحد غیر انہ | اذا انت اعددت المرایا تعددا

پرتو آفتاب کہ بر زمین مے افتد در حد ذات خود متعدد و متکثر نمے شود و اگر بر شیشہ ہائے متلون تا بد ہر جا برنگے نماید و فی نفس الامر الوان مبرا است و اگر بر قاذورات افتد در و ہیچ بدیہیا ۱۲ نقص پیدا نشود چنانکہ اگر بر لعل افتد ہیچ شرف او زیادہ نگردد و جمیع صور مظاہر از نور حق اند خواہ ذہنی خواہ خارجی خواہ کامل خواہ ناقص قال النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان الحق یتجلی یوم القیمۃ للخلق فی الصورۃ منکرۃ فیقول انا ربکم الاعلی فیقولون نعوذ باللہ منک فیتجلی فی صورت عقائدہم فیسجدون لہ وقال ایضا ان الحق یتجلی یوم القیمۃ بصورۃ النقص فینکرونہا ثم یتحول بصورۃ الکمال فیقبلونہا ۵

در عشق خانقاہ و خرابات فرق نیست	ہر جا کہ ہست پرتو روے حبیب ہست

بنا بریں شیخ در فص ہودی میفرماید۔

ایاک ان تقید بعقد مخصوص و تکفر بما سواہ فیفوتک خیر کثیر بل یفوتک العلم بالامر علی ما ہو علیہ فکن فی نفسک ہیولی سائر المعتقدات کلہا فان اللہ تبارک وتعالی اوسع و اعظم من ان یحصرہ عقد دون عقد فانہ یقول فاینما تولوا فثم وجہ اللہ وما ذکر انہا من این ذکر انہ ثم وجہ اللہ و وجہ الشئ حقیقتہ فنبہ لہذا قلوب العارفین لئلا یشغلہم العوارض فی الحیوۃ الدنیا عن استحضار مثل ہذا فانہ لا یدری العبد فی ای نفس یقبض فقد یقبض فی وقت غفلۃ فلا یستوی مع من یتیقظ علی حضور	دور دار خود را از نیکہ مقید کنی بعقد مخصوص و در پردہ کفر مانی از ما سواے او پس فوت شود ترا خیر کثیر بلکہ فوت شود ترا علم بامر ہر انچہ کہ آن امر بر او ست پس باش در نفس خود ہیولی سائر معتقدات پس تحقیق خداے تعالے وسیع تر و عظیم تر است از نیکہ او را عقدے حصر کند چہ کہ وے خود میفرماید فاینما تولوا فثم وجہ اللہ و نہ ذکر کرد اینے را بلکہ ذکر کرد وجہ اللہ را و مراد از وجہ شے حقیقت آنست و متنبہ کرد قلوب عارفین را تا کہ مشغول نہ کنند ویرا عوارض در حیات دنیا از طلب حاضر کردن مثل وے پس ہر آئینہ بندہ نمیداند کہ در کدام ساعت قبض کردہ خواہد شد پس گاہے قبض کردہ مے شود در وقت غفلت پس مساوی نخواہد شد با کسیکہ قبض کردہ شود در حالت حضور

ف وغیبت وجہ یکے سواے اینکہ ہر گاہ متعدد داری آئینہ عکوس ہم متعدد خواہند بود ۱۲ ف فرمود آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ حق تعالے در روز قیامت در صورت بد تجلی خواہد فرمود و ارشاد خواہد فرمود کہ من پروردگار بزرگ شما ام مردمان خواہند گفت پناہ مے طلبیم بخدا از تو پس در عقائد شان تجلی خواہد فرمود پس سجدہ خواہند کرد و نیز فرمود کہ حق روز قیامت تجلی خواہد کرد بسوے نقصان پس مردمان او را انکار خواہند کرد پس باز خواہد گردید بصورت کمال و مردمان او را قبول خواہند کرد ۱۲۔

حکم مستوری و مستی همه بر خاتمه است	کس ندانست که آخر بچه حالت برود
گردی آخر همه عمر از مے و معشوق بگیر	حیف اوقات که یکسر بملالت برود

حکما و اکثر متکلمان به تنزیه حق قائل اند و بعضے متکلمان به تشبیه و شبه متمسک اند به الرحمن علی العرش استوی - و اینما تولوا فثم وجه الله - و ید الله فوق ایدیهم - و لتصنع علی عینی - و یا حسرتا علی ما فرطت فی جنب الله - السموات مطویات بیمینه حتی تضع الجبار قدمه فی النار - و قلب المومن بین اصبعین من اصابع الرحمن و وضع کفه و ضحک حتی بدت نواجذه - وجوه یومئذ ناضرة الی ربها ناظرة - و انکم سترون ربکم کما ترون القمر لیلة البدر لا تضامون فی رویته و رأیت ربی فی احسن صورة - و رأیت ربی فی صورة شاب امرد قطط له وفرة من شعر و فی رجلیه نعلان من ذهب الحدیث رواه الطبرانی و غیره مرفوعا و قال الحافظ السیوطی و هو حدیث صحیح و منقول است که ابوذر غفاری گفت یا رسول الله هل رأیت ربک فرمود نورانی اراه نورانی را در لفظ دو کلمه مے سازند نورانی بفتح همزه بمعنی من این و شبه آنرا یک کلمه میدارند مثل روحانی - و صوفیه گویند حق بحسب ذات شریف منزه است از تنزیه و تشبیه و در مراتب اسما و صفات موصوف است بهر دو کسیکه از تشبیه به تنزیه میگریزد نمیداند که تنزیه تشبیه بحر ذات

فانقلت بالتنزیه کنت مقیدا	وانقلت بالتشبیه کنت محددا
وانقلت بالامرین کنت مسددا	وکنت اماما فی المعارف سیدا

زنهار که از لفظ ظهور و امثال آن که صوفیه گویند توهم نکنی که ایشان به حلول و اتحاد قائل اند چنانچه بعضے ناقصان پنداشته اند مقصود ایشان بسیار دقیق است بعبارت درنے آید و اشارت برنے تابد هیچ لفظ نمیتوان یافت که ادائے مراد ایشان بے زیادت و نقصان کند هر چه درین مسئله گویند اگر از وجهے تقریب ذهن است به مقصود از وجهے دیگر تبعید است

وان قمیصا خیط من نسج تسعة	وعشرین حرفا من معانیه قاصر

عرفا گویند اسرار حقیقت نمیتوان گفت و این را دو محل است یکے آنکه گفتن آن بظاهر شریعت راست نیست و یکے دیگر آنکه عبارات باداے آن وفا نمیکند و کفر و افشاے سر الربوبیة کفر - بر تقدیر اول مقابل اسلام است و بر تقدیر ثانی مقابل اظهار یعنی هر عبارت که باداے فاش سر ربوبیت گوید سبب

---

۱۱ و کرسی گنجانیده است بر عرش قرار گرفت ۱۲ ۱۲ هر سو که رو آرید همانجاست روے خدا ۱۲ ۱۳ دست خدا است بالاے دست ایشان ۱۲ ۱۴ و خواتم که پرورده شوئے بحضور من ۱۵ وای پشیمانی من تقصیر کردن من در حق خدا ۱۲ ۱۶ و آسمانها بچپ و شوند در دست راست او تا اینکه نهد جبار قدم خود در دوزخ ۱۷ قلب مومن میان دو انگشت است از انگشتان خدا ۱۲ ۱۸ و نها دو دست خود را و قسم کرد تا اینکه ظاهر شد دندان پیشین وی ۱۲ ۱۹ یکپاره روے با آن روز تازه باشند بسوی پروردگار نظر کننده ۱۲ ۲۰ هر آینه قریب است که خواهید دید رب خود را چنانکه مے بینید ماه شب را شب چهاردهم و شک نخواهید آمد شما را در رویت وی ۱۲ ۲۱ و دیدم رب خود را در نیک ترصورت ۱۲ ۲۲ و دیدم پروردگار خود را بصورت جوان امرد بے ریش و بروت گیسودار دموی دراز که در پاے وی پاپوش زرین تا آخر حدیث روایت کرد این را طبرانی و غیر او مرفوعا و حافظ سیوطی گفته که این حدیث صحیح است ۱۲ ۲۳ یا رسول الله آیا دیده پروردگار خود را - ۱۲ ۲۴ نورانی است دیده ام ویرا ۱۲ ۲۵ پس اگر قابل به تنزیه خواهی شد مقید خواهی شد و اگر قائل تشبیه خواهی شد حد کننده خواهی بود و اگر قابل هر دو خواهی بود پس براه صواب خواهی گشت دور معارف امام و سزاوار ۱۲ ۲۶ و اگر قمیصے دوخته منسوج از رشته بست و نه حرف تاهم از دریافت همه معانی وے قاصر باشی ۱۲

خاشود و مولانا نظام الدین نیشاپوری در تفسیر اذا سألك عبادی عنی فانی قریب میفرماید لا ذرة من ذرات العالم الا و نور الانوار محیط بها قام علیها قریب منها اقرب من وجودها الیها لا بمجرد العلم فقط و لا بمعنی الصنع و الایجاد فقط بل بضرب آخر لا یکشف المقال عنه غیر الخیال مع ان التعبیر عن بعض ذلك توجب شتعة الجهال

رمزت الیه خداء الرقیب		وکتمان سر الحبیب حبیب	
اذا ما تلاشیت فی نوره		یقول ادع عبدی فانی قریب	

عارف جامی گوید بر طالب خبیر پوشیده نماند که بمجرد حفظ مقالات ارباب توحید و تحصیل معانی آن اکتفا کردن و آنرا مرتبهٔ از مراتب کمال شمردن غایت خسران و نهایت حرمان است ؎

علمیکه در و خون جگر باید خورد		علم و ادب و کتاب کے دارد سود	

نه هر که از مشاهدات صوفیه تعبیر کند صوفی مشاهد باشد و نه هر که از معارف ارباب توحید دم زند عارف موحد گردد

این همه گفتگوئے توحید است		راهِ وحدت بترک و تجرید است	
سخنِ وحدت است همچو سراب		از سراب اے پسر که شد سیراب	
سخنِ وحدت آنکه از عامی		زانچه خیزد بغیر بدنامی	

رضوان الله علی الشیخ الربانی اوحد الدین الکرمانی حیث قال رباعی

اسرارِ حقیقت نشود حل بسوال		نے نیز بدر باختنِ دولت و مال	
تا دین و دل خون نکنی نجه سال		هرگز ندهند راهت از قال بحال	

امید بواجب الوجود آنکه سالکانِ طریقت را بمنزل مراد رساند و طالبانِ حقیقت را شرابِ وصال چشاند

یارب زجهان روئے دلم برگردان	رباعی ایضاً	حالیکه مرا هست نکو تر گردان	
راهم بسرا پردهٔ توحید نمائے		تا چند بهر طرف روم سرگردان	
یارب بر هانیم زحرمان چه شود		راهے دهیم بکوے عرفان چه شود	
صد گبر که از کفر مسلمان کردی		یک گبر دگر کنی مسلمان چه شود	

فصل سوم در بیان تجدد امثال

بدانکه این مسئله نیز از اعظم مسائل صوفیه صافیه است و خلافیکه میان علماء کلامیه و حضرات صوفیه

---

۵۱ وجون استفسار کنند ترا بندگان من از حال من پس هر آئنه من نزدیکم ۱۲ ۵۲ نیست ذرهٔ از ذرات عالم مگر نور انوار بروے محیط و غالب است و قریب است از وے زائد از وجود وے نه بمجرد علم یا صنع یا ایجاد بلکه بوجهے دیگر که از گفتن راست نمی آید بجز خیال یا وجود یکه نوشتن بعضے ازان باعث فتن و تشنیع قاصران است ۱۲ ۵۳ اشاره کرد م از چشم بسوے وے در مواجه رفیق که پوشیدن راز دوست امرے پسندیده نے باشد - هرگاه که متلاشی شدم - در نور وے نے گفت که بخوان بنده مارا که من از وے قریب ام ۱۲ - ۵۴ خوشنودی خدا باد بر شیخ ربانی اوحد الدین کرمانی چنانکه گفت ۱۲

دراین مسئله واقع است از اشد خلافات است و تفصیل و تحقیق و تدقیق دران با ذکر اقوله و اجوبه در تصانیف شیخ اکبر و شراح کلام شان ثابت و مقرر و محرر است هر کرا طلب آن باشد رجوع بدمغ الباطل و منظر النور و رساله عدیم المثال فی تجدد الامثال نماید و اینجا برهان اصل سخن که مختار صوفیه صافیه است اکتفاء رود۔ بدانکه حضرات صوفیه صافیه گویند که ذات حق را در هر آن شانے است که نه در آن سابق آن شان داشته و نه در آن لاحق خواهد داشت۔ شیخ ابو طالب مکی در قوت القلوب فرموده کل یتجلی الحق فی صورة مرتین و لا فی صورتین۔ و اسمار جلالی در هر آن خلع وجود از موجودات میکنند و اسمار جمالی در همان آن ایشانرا متلبس بلباس خود مے سازند بل هم فی لبس من خلق جدید و تری الجبال تحسبها جامدة و هی تمر مر السحاب فیض حق مانند آب روان است و موجودات مانند نهر هر چند از اجزاء نهر که تعین کنی آبیکه در و باشد غیر آبے است که در آن سابق آنجا بوده و غیر آبے است که در آن لاحق آنجا خواهد بود۔ چراغ را نمے بینی که شعله او بر نفس هر میشود و شعله تازه بمدد فتیله و روغن وجود مے یابد و تو پنداری که شعله بیک حال باقی و ثابت است ؎ رباعی

هر جام که لطف ایزدش بر هم بست	در آن وجود یا بباز قهر شکست
این لیس وجود خلع دانی که چیست	از بهر ظهور او بر آن وجه که هست

حاضر کردن تخت بلقیس نزد سلیمان بآن بود که او در سبا بنا بر خلع مذکور معدوم شد و در همان آن بهمت آصف که از کمل اولیاء آن زمان بود نزد سلیمان موجود گشت و نظام از متکلمان در این مسئله موافق صوفیه است۔ میگوید که جسم مرکب از اعراض است و وجود اعراض در هر آن متجدد میشود شیخ اکبر در فص شعیبی فرماید که عالم عبارت است از اعراض مجتمعه در عین واحد که حقیقة هستی است و آن متبدل و متجدد میگردد مع الانفاس و الآنات در هر آنے عالمے بعدم میرود و مثل آن دیگر بوجود می آید و اکثر اهل عالم از نمیدانند غافل اند کما قال سبحانه و تعالے بل هم فی لبس من خلق جدید و از ارباب نظر کسے بر نمیدانند مطلع نه شده است مگر اشاعره در بعضے اجزاء عالم که اعراض است حیث قالوا الاعراض لا تبقی زمانین دیگر حسابیه که معروفند بسوفسطائیه در همه اجزاء عالم چه جواهر و چه اعراض و هر یک از فریقین من وجه خطا کرده اند و اشاعره بسبب آنکه اثبات جواهر متعذر کردند وراے حقیقت وجود و اعراض متجدده متبدله را بآنها قائم داشته و ندانسته اند که عالم بجمیع اجزا نیست مگر اعراض متجددة متبدله مع الانفاس که در عین واحد جمع شوند و در هر آنے ازین عین زائل میشوند و امثال آنها بوے متلبس میگردند پس ناظر بواسطه تعاقب امثال در غلطے افتد و مے پندارد که این امریست واحد مستمر کما یقول الاشاعرة فی تعاقب الامثال علی محل العرض من غیر

---

۵۱ تجلی نے کند حق در یک صورت دو بار و نه در دو صورت در یک وقت ۱۲ ۵۲ بلکه ایشان در شبهه اند از افریش نو ۱۲
۵۳ و تو بینی کوه بارا پنداری آن را بر جا ایستاده و آن میروند مثل رفتن ابر ۱۲ ۵۴ چنانکه میگویند اشاعره در پے آمدن مثالها بر محل عرض بغیر خالی بودن آنے از شخصے عارضی که مشابه بشخص اول باشد و بیننده گمان برد که این امر واحد است ۱۲

خلق ان من تشخص من العرض مماثل لشخص الاول فیظن الناظر انها امر واحد رباعی

بحریست نہ کاہندہ نہ افزاینده	ایضاً	امواج بر و رد نہ و آینده ؛	
عالم چو عبارت از ہمین امواج است		نبود دو زمان بلکہ دو آن پاینده	
عالم بو دار نہ غیرت عاری ؛		نہرے جاری بطور ہاے طاری	
و اندر ہمہ طور ہاے نہرے جاری		سر بسیت حقیقۃ المحقایق ساری	

و اما خطاے سوفسطائیہ آنست کہ مع قولہم بالتبدل فی العالم باسرہ متنبہ نہ شدند بانکہ یک حقیقت است کہ متلبس مے شود بصور و اعراض عالم و موجودات متعینہ متعددہ مینماید و ظہور نیست او را در مراتب کونی جز باین صور و اعراض چنانکہ وجود نیست اینہا را در خارج بدون او۔ رباعی

سوفسطائی کہ از خرد بے خبر است		گوید عالم خیالے امذر گذر است	
آرے عالم ہمہ خیال است ولے		جاوید در و حقیقتے جلوہ گر است	

امّا ارباب کشف و شہود مے بینند کہ حضرت حق سبحانہ و تعالے در ہر نفسے متجلی است بتجلی دیگر و در تجلی او اصلا تکرار نیست یعنی در دو آن بیک تعین و یک شان متجلی نمیگردد بلکہ در ہر نفسے بہ تعینے دیگر ظاہر مے شود و در ہر آن بشانے دیگر تجلی میکند۔ رباعی

ہستی کہ عیان نیست دو آن در شانے		در شان دگر جلوہ کند ہر آنے	
این نکتہ بجوز کل یوم ہو فی شان		گر بایدت از کلام حق بُرہانے	

ہر روز ہے خدا در شان است ۱۲

و سر درین آنست کہ حضرت حق سبحانہ و تعالے را اسماء متقابلہ است بعضے لطفیہ و بعضے قہریہ و ہمہ دا اتمام در کار اند و تعطیل بر ہیچ یک جائز نہ پس چون حقیقتے از حقائق امکانیہ بواسطہ حصول شرائط و ارتفاع موانع مستعد وجود گردد رحمت رحمانیہ او را دریابد و بروے افاضۂ وجود کند و ظاہر بوجود بواسطہ تلبس بہ آثار و احکام آن حقیقۃ متعین گردد بتعین خاص و متجلی شود بحسب آن تعین بعد ازان بسبب قہر احدیت حقیقی کہ مقتضی اضمحلال تعینات و آثار کثرت صوریست تعین منسلخ گردد و در ہمان انسلاخ بر مقتضاے رحمت رحمانیہ بہ تعینے دیگر خاص کہ مماثل تعین سابق باشد متعین گردد و در آن ثانی بقہر احدیت مضمحل گردد و تعینے دیگر بر رحمت رحمانیہ حاصل آید و ہکذا الی ما شاء اللہ و ہمچنین تا آنکہ حضرت حق ۱۲ پس در ہیچ دو آن بیک تعین تجلی واقع نشود و در ہر آنے عالمے بعدم میرود و دیگرے مثل آن بوجود مے آید اما محجوب بحجبت تعاقب امثال و تناسب احوال مے پندارد کہ وجود عالم بر یک حال است و در آزمنہ متوالیہ بر یک منوال

سبحان اللہ زہے خداوند و دود	رباعی	مستجمع فضل و کرم و رحمت و جود	
در ہر نفسے برد جہانے بعدم		آرد دگرے چو آن ہمانندم بوجود	

لہ باوجود قول شان بہ متبدل گشتن چیزہا تمامتر در عالم ۱۲

انواعِ عطا گرچه خدا مے بخشد در ہر آنے حقیقتِ عالم را ❊	رباعی	ہر اسم عطیہ جدا مے بخشد یک اسم فنا یکے بقا مے بخشد	

دلیل برآنکہ عالم مجموع اعراض مجتمعہ است در عین واحد کہ حقیقتِ وجود است آنست کہ ہر چند حقائق موجودات را تحدید میکنند در حدود ایشان غیر از اعراض چیزے ظاہر نمیشود مثلاً وقتیکہ گویند انسان حیوانِ ناطق است وحیوان جسم نامی حساس متحرک بالارادہ وجسم جوہر قابل ابعاد ثلثہ وجوہر موجود لافی الموضوع وموجود ذاتے است کہ او را تحقق وحصول باشد دراین حدود وہر چہ مذکور میشود ہمہ اوصافِ اعراض است الا آن ذاتِ مبہم کہ از مفہومات ملحوظ است زیرا کہ معنی ناطق ذات لہ النطق است ومعنی نامی ذات لہ النمو وہکذا فی البواقی۔ واین ذاتِ مبہم عین وجود حق وہستی حقیقی است قائم بذات خود وقیوم است مراین اعراض را وآنکہ (وہمچنین است در ابواب) نظر میکند کہ امثال این مفہومات فصول نیستند بلکہ آن از فصول تعبیر میکنند بواسطہ عدمِ قدرت بر تعبیر از حقائق فصول بر وجہیکہ ممتاز شوند از ماعدائے خود بغیر این لوازم کہ از نہا اخفی باشد مقدمہ ایست ممنوع وکلامیست نامسموع وبر تقدیر تسلیم ہر چہ بظہر باجوہر ذاتی باشد قیاس بآن عین واحد عرضی خواہد بود زیرا کہ اگرچہ داخل است در حقیقت جوہر خارج است در آن عین واحد وقائم است بوے ودعوی آنکہ اینجا امریست جوہرے ورائے عین واحد ذو رائحات ساقط است بتخصیص وقتیکہ کشفِ ارباب حقیقت کہ مقتبس است از مشکوۃ نبوت بخلاف آن گواہی دہد ومخالف عاجز باشد از اقامت دلیل واللہ یقول الحق وہو یہدی السبیل ۵

تحقیقِ معانی از عبارات مجو خواہی یابی ز علتِ جہل شفا کشتی بوقوف بر مواقف قانع ہرگز نشود تا نکنی کشفِ حجاب در رفعِ حجب کوش نہ در جمعِ کتب در جمعِ کتب کجا شود مشارِ حجب	رباعی رباعی ایضاً	بے رفعِ قیود واعتبارات مجو قانونِ نجات از اشارات مجو شد قصد مقاصدت ز مقصد بانع انوارِ حقیقت از مطالع طالع کز جمعِ کتب نمے شود رفعِ حجب مے کن ہمہ را وعلی اللہ وتب	

واماندہ شو بسوے خدا در رجوع کن ۱۲

اینست قدر ضروری کہ از لوائح جامی منقول شد۔ وشرح وبسط آن از اشعۃ اللوائح کہ از شیخ امان پانی پتی وفوائح شرح اللوائح کہ از عماد دکہنی است طلب کردہ شود۔

ابیات

ہر زمانے نیست میگردد جہان جملہ عالم مے شود ہر دم فنا ہست عالم دائما در سیر وحبس		ہم در آندم ہست گردد بیگمان باز پیدا مے نماید در بقا نیست خالی یکسر از خلع ولبس	

۵ وخدا میگوید سخن راست واو دلالت میکند بر راہ ۱۲

هیچکس را آگهی زین حال نیست | غیر آن کز قید ها کلی برست

وعلی هذا وجدنا شیوخنا ارباب الکشف والشهود -
و برین یافتم مشائخ خود را که ارباب کشف و شهود بودند ۱۲

فصل چهارم در بیان مسئلهٔ تفضیل شیخین

و اعتقاد آنحضرت ولی نعمت طاب ثراه در مبحث تفضیل شیخین بر آل عبا علیهم التحیة والثنا آنست که مراد از افضلیت من وجهٍ است نه من جمیع الوجوه و همین است مختار اهل تحقیق از صوفیه صافیه و علماء متکلمین چنانچه عمدة المحدثین شاه ولی الله محدث دهلوی فاروقی در رسالهٔ حسن العقیده می گویند -

و ابو بکر افضل الناس بعد رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم ثم عمر رضی الله عنهما ولا نعنی بالافضلیة من جمیع الوجوه حتی یعم النسب و الشجاعة و القوة و العلم و امثالها بل بمعنی عظم نفعه فی الاسلام انتهی

و ابو بکر بزرگترین مردمان اند بعد رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم پس از عمر رضی الله عنهما و مراد ما از گفتن افضلیت او را از جمیع وجوه تا که عام باشد نسب و شجاعت و قوت و علم و امثال آنرا بلکه بسیار نفع رسانیدن وی در اسلام - انتهی

و در این عبارت تصریح است بجواز افضلیت دیگران بر شیخین باعتبار نسب و شجاعت و علم و غیر آن و مولانا جلال الدین دوانی در اواخر شرح عقائد عضدیه واضح تر ازان گفته است -

قال معنی الافضلیة ای المعنی المراد منها ههنا انه اکثر ثوابا عند الله تعالی بما کسب من خیر لا انه اعلم و اشرف نسبا و ما اشبه ذلک فانه صیغة افعل موضوعة للزیادة فی المصدری ای بوجه ما اعم من ان یکون من جمیع الوجوه او بجمیع صفات الفضائل من حیث المجموع و الذی وقع الخلاف فیه ههنا هو الرجحان بهذا الوجه اعنی من حیث الثواب لا الرجحان من الوجوه الاخر فلا ینافی ذلک رجحان الغیر فی احاد الفضائل الاخر و لا فی مجموع الفضائل من حیث المجموع انتهی

معنی مقصود از افضلیت درین مقام آنست که کثیر ثواب یابنده از حق تعالی باشد بسبب آنچه که کسب ثواب کرده از امور خیر نه اینکه عالم تر و بزرگ تر باشد در نسب و مانند آن چرا که افضل صیغهٔ اسم تفضیل است بروزن افعل وضع کرده شده است برای زیادتی در معنی مصدری بوجهے عام از اینکه از جمیع وجوه باشد یا بجمیع صفات فضائل بحیثیت جمع و آنچه خلاف دران واقع شده باین مقام آن در رجحان این وجه است یعنی در حیثیت ثواب نه ترجیح از وجوه دیگر پس منافی نیست این رجحان غیر در یکے از فضائل دیگران و در مجموع فضائل بحیثیت جمع انتهی -

و رشید المتکلمین گوید که درین کلام تصریح است باینکه مقصود اهل سنت از افضلیت یک فرد است که کثرت ثواب عند الله بما کسب من خیر باشد نه اینکه افضلیت مبحوث عنها افضلیت باعتبار علم و نسب

بانچه کرده اند از امور خیر حاصل کرده ۱۲

وغیر آن ہم ہست بلکہ جائز است کہ غیر شیخین بر ایشان در دیگر احادِ فضائل بل مجموع آن سوائے فضیلت مبحوث عنہا راجح باشد و خسرو رومی محشی شرح عقائد مذکور کہ از اعاظم علماءِ متاخرین است در حاشیہ متعلقہ قولہ والذی وقع الخلاف فیہ وھو الرجحان الخ از حواشی شارح بر شرح تجرید نقل کردہ گفتہ لا ینکر احد من اھل السنۃ رجحان علی رضی اللہ عنہ فی کثیر من الفضائل انتہٰی و ایں کلام اشعار است بر اجماع علماءِ اہلِ سنت بر رجحان امیر المومنین علی مرتضی رضی اللہ عنہ در فضائلِ بسیار بل اکثر آن و علامہ تفتازانی در شرحِ مقاصد گوید۔

فان قیل قال اللہ تعالیٰ انما یرید اللہ لیذھب عنکم الرجس اھل البیت و یطھرکم تطھیرا وقال النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم انی ترکت فیکم ما ان اخذتم بہ لن تضلوا کتاب اللہ وعترتی واھل بیتی وقال النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم انا تارک فیکم الثقلین اولھما کتاب اللہ فیہ الھدیٰ والنور فخذوا بکتاب اللہ واستمسکوا بہ واھل بیتی واذکرکم اللہ فی اھل بیتی اذکرکم اللہ فی اھل بیتی اذکرکم اللہ فی اھل بیتی ومثل ھذا یشعر بفضلھم علی العالم وغیرہ قلنا نعم لا نضائھم بالعلم والتقویٰ مع شرف النسب الخ

پس اگر کسے گوید کہ اللہ تعالےٰ فرمودہ است کہ جز ایں نیست کہ میخواہد خدا تا دور کند از شما پلیدی را اے اہلبیت و پاک کند شما را پاک کردنی و آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود کہ من گذاشتہ ام میان شما آن چیز را کہ اگر بگیرید شما دیرا ہرگز گمراہ نشوید یکے۔ کتاب اللہ و دیگر اولاد ما و اہلِ بیت ما و ہم فرمود آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ ترک کنندہ ام در شما ثقلین را کہ اول شان کتاب اللہ است کہ در وے ہدایت است و نور پس بگیرید بکتاب اللہ را و تمسک کنید بوے۔ و دیگر اہلِ بیت من و یاد میدہانم خدا را بشما در اہلِ بیت خود سہ بار تکرار فرمود ایں کلام را و چنین کلام بر فضل شان بر عالم و غیر آن خبر میدہد خواہم گفت کہ بے بوجہ متصف بودن شان بعلم و تقوے و شرف نسب بودہ است۔

وشاہ عبد العزیز محدث دہلوی در جواب سوال ثالث از اسولہ عشرہ مے فرمایند کہ تفضیل الشیخین رضی اللہ تعالےٰ عنہما بر حضرتِ علی مرتضیٰ رضی اللہ تعالےٰ عنہ من کل الوجوہ نیست بلکہ علماءِ محققین نوشتہ اند کہ تفضیل احد الشیخین علی الآخر من جمیع الوجوہ محال است چہ تفضیل حضرتِ مرتضی در جہاد سیفی و سنانی و فن قضا و کثرتِ روایت حدیث و ہاشمیت و ختنیت لاسیما زوجیت بتول زہرا رضی اللہ تعالےٰ عنہا (دانا دی ۱۲) بر صدیق اکبر قطعی است و ہمچنین تفضیل آنجناب در قدم اسلام و اول من صلی بودن بر حضرت فاروق نیز قطعی است بلکہ مراد از تفضیل شیخین بر جناب مرتضیٰ رضی نیست مگر تفضیل اینہا در تشبیہ بہ نبی بہ حیثیت سیاست امت و حفظِ دین و سد باب فتنہ و ترویج احکام شرعیہ و اشاعتِ اسلام در بلدان و اقامت حدود و تعزیرات و ہمین است مقاصد خلافت کبرے انتہٰی و رشید المتکلمین در حق المبین گوید

لہ منکر نیست کسے از اہل سنت در ترجیح حضرت مرتضیٰ علی رضی اللہ عنہ در اکثرے از فضائل انتہٰی ۱۲

بلکہ تفضیل آلِ عبا بر شیخین باعتبار جزئیت شان با آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم و باعتبار کمالات دیگر نیز مثل تفضیل شانِ کمالاتِ نبوت را کہ وصایت و علم و امثال آن باشد مطابق تصریح اکابر اہل سنت و جماعت ثابت است انتہی و نیز در حق المبین گوید کہ در مبحث تفضیل شیخین بر آل عبا علیہم التحیۃ والثنا کہ بعضے روایات در کتب معتبرۂ اہل سنت منقول شدہ مثل حدیث الحسن والحسین سیدا شباب اھل الجنۃ کہ از حضرت ابوبکر صدیق و حضرت عائشہ صدیقہ رضی اللہ عنہا منقول شدہ و روایت من سرہ ان ینظر الی اعظم الناس منزلۃ واقربھم قرابۃ وافضلھم مالۃ واعظمھم عناحقا عند رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فلینظر الی ھذا الطالع کہ مقولہ حضرت ابوبکر صدیق است رضی اللہ عنہ و مثل روایت ھذا مولای و مولی کل مؤمن و من لم یکن مولاہ فلیس بمومن کہ مقولہ حضرت عمر است رضی اللہ عنہ وغیر آن از روایات کثیرہ دال است بر تفضیل آل عبا بر جمیع من عداہم لہذا ناظر غیر ماہر بدین امثال آن روایات متحیر مے شود در اینکہ ہرگاہ احادیث فضائل آل عبا مشتمل بر تفضیل صریح ایشان بر عامۂ اہل جنت و اقوال شیخین رضی اللہ عنہما مشعر بر تفضیل این بزرگواران باشد درین صورت تفضیلے کہ اہل سنت آنرا برائے شیخین ثابت میکنند چہ معنی داشتہ باشد و چون منشا آن حیرت عدم دریافت معنی تفضیل اصطلاحی اہل سنت است کہ برائے شیخین اعتماد بہ آن کردہ اند و بعد وضوح آن معنی ظلمت آن حیرت خود بخود از ہم مے پاشد لہذا معنی تفضیل مذکور را مع ما یتعلق بہ تفضیل دادہ مے آید پس مخفی نماند کہ چنانکہ از ان احادیث نبویہ و آثار شیخین وغیرہما من الاولیۃ تفضیل آل عبا بر شیخین ثابت مے شود ہمچنان از احادیث مرفوعہ دیگر و اقوال حضرت امیر المومنین حیدر رضی اللہ عنہ و ادلہ آخر کہ در صواعق محرقہ و دیگر کتب کلامیہ وغیرہ بطرق صحیحہ موجود است تفضیل شیخین بر حضرت امیر المومنین علی مرتضی و من عدا ما خلا النبی والمرسلین ثابت و از انجا کہ اصل اعمال ادلہ است نہ اہمال انہا علماء ما رضوان اللہ علیہم اجمعین تفضیل شیخین را بر آل عبا و عکس آن اعنی تفضیل آل عبا بر شیخین بطورے بیان فرمودند کہ توہم تعارض از ادلہ مرفوع شدہ ہر یکے بر محل خود فرود آمد تفضیل این اجمال آنکہ تفضیل شخصی گو از اعالی باشد بر دیگرے گو از ادانی باشد من جمیع الوجوہ غیر معقول است چہ جائز است کہ مفضول بہ بعضے صفات متحلی باشد کہ فاضل مفروض التفضیل از ہمثل آن عاری بود پس اعتقاد تفضیل شخص عظیم القدر بر شخص وضیع القدر من جمیع الوجوہ از عقلا متصور نیست فما ظنک بعلماء اھل السنۃ والجماعۃ من ایتاں

لہ حسن حسین سردار جوانان اہل جنت اند ۱۲ سہ کسے را خوش آید کہ بیند بسوے بزرگترین مردمان در مرتبہ و قریب تر شان در قرابت و افضل شان در حالت و بزرگ ترشان از مانند رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در حق پس باید کہ بیند بسوے این طالع ۱۲ سہ این مولائے من است و مولائے ہر مومن و کسیکہ نباشد این مولا ے وے پس آنکس مومن نیست و مولے با لفتح آزاد کردہ و بندہ آزاد کردہ و سزاوار تر و پسر عم و یار و دوست و ہمسایہ و ہم عہد کذا فی المنتخب ۱۲ سہ پس چہ گمان است بعلماء اہل سنت و جماعت از روایت حدیث شان در حق شیخین بر اہل بیت سید کونین (یعنی و تحقیق در بارہ شیخین روایت حدیث کردہ اند پس در بارہ اہل بیت بطریق اولے روایت کردہ خواہند بود) ۱۲

فی حق الشیخین علی اهل بیت سید الکونین بل تخییل موضوع عنه نزد ایشان محض بمعنی عظیم النفع فی الاسلام باکثرت ثواب عند الله بما کسب من خیر است یعنی کثرت اسباب موجبه برائے ثواب و اکثرے از شواہد این دعوی از علماء بسیار و کتب مشتہر منقول شده است و بعضے را میباید شنید حضرت شاه ولی الله دہلوی فاروقی در کتاب قرة العینین فی تفضیل الشیخین میفرمایند اکثر سلف فضل را اعم از فضل کلی و فضل جزئی مے گرفتند و کلمات ایشان ظاہر التناقض است چون اقاویل را بر قاعدۂ تطبیق فرود آریم آن تناقض ظاہر از هم پاشد مانند آنکه از امام مالک نقل مے کنند که گفت من تفضیل نمیدہم بر خبر پیغمبر صلے الله علیه و آله وسلم هیچکس را و مراد او فضل جزئی است انتہی و مولوی محمد اسمٰعیل شهید ایشان در صراط مستقیم در فائدۂ که مقصود برائے مسئله تفضیل است بعد بیان تفضیل شیخین میگویند و حضرت مرتضیٰ رضے الله عنه را یک نوع تفضیل بر حضرت شیخین ثابت است و این تفضیل بجهت کثرت اتباع ایشان و وساطت مقامات ولایت بل سائر خدمات است مثل قطبیت و غوثیت و ابدالیت و غیرها همه از عهد کرامت مهد حضرت مرتضیٰ تا انقراض دنیا بوساطت ایشان است و در سلطنت سلاطین و امارت امراء همت ایشان را دخلے است که بر سیاحین عالم ملکوت مخفی نیست الی آخر ما قال پس انکار افضلیت آل عبا بر شیخین رضے الله عنهما بطوریکه ایشان را هیچ فردے از افراد افضلیت بر شیخین ثابت نباشد

مقتضائے عقل است از مذهب اهل سنت و جماعت بل عدول از حکم عدل صائب است و من الله التوفیق (واز محمد است مدرس)

الی نیل المطالب الدقیق و شیخ عبد الحق محدث دہلوی در تکمیل الایمان میگویند که فضیلت خلفا بسوے حصول مراد ہائے مشکله ۱۲ اربعه بر ترتیب خلافت است یعنی افضل اصحاب ابوبکر است ثم عمر ثم عثمان ثم علی رضوان الله تعالے علیهم اجمعین و مراد از افضلیت اکثریت ثواب است عند الله و تحریرش چنانکه بعضے علما کرده اند آنست که قول فلان فاضلتر است از غیر خود زیادة و رجحان آن فلانرا طلب نسبت بآن غیر و این رجحان تواند که بجمیع وجوه در جمیع صفات باشد یعنی در هر صفتیکه تصور کنند و موازنه نمایند آن فلان راجح آید و کامل بود یا در جمیع صفات و فضائل من حیث المجموع و این بآن جمع شود که در مفضول صفتے از صفات کمال باشد که در فاضل نبود و تواند که این رجحان از وجهے خاص و معنی مخصوص باشد و محل خلاف درین مسئله رجحان باین وجه خاص است یعنی کثرت ثواب عند الله نه بوجوه دیگر مثل زیادة علم و شرف نسب و قوة ملکات نفسانیه مثل شجاعت و شهامت و امثال آن از انچه عقلاً آنرا در عرف فضیلت خوانند و مخصوص جوهر نفس و لازم وے بود و این منافات ندارد برجحان آن غیر در احاد فضائل دیگر یا در مجموع فضائل من حیث المجموع و اسباب کثرت ثواب مآثر و فضائل بود که منافع و نتائج آن بدین اسلام راجع و متعدی گردد مثل سبقت ایمان و نصرت دین و تقویت اسلام و امداد مسلمانان و کثرت خیرات و صلوٰة و مبرات و هدایت ناس و امثال ان میگویند که این صفات در ذات ابوبکر رضے الله تعالے عنه بیشتر است چه از کتب سیر معلوم شده است

که وے رضی اللہ عنہ از آنگاہ که ایمان آوردہ کار وے دعوۃ اسلام و نصرت دین بود و عثمان رضی اللہ عنہ و طلحہ رضی اللہ عنہ و زبیر رضی اللہ عنہ و سعد رضی اللہ عنہ بن ابی وقاص و عبد الرحمن رضی اللہ عنہ بن عوف و عثمان رضی اللہ عنہ بن مظعون که از اکابر صحابہ و رؤساء مہاجرین اند بر دست وے ایمان آوردند و دایم در رفع منازعہ کفار و اعلاء اعلام دین بود چہ در حالت حیات آنحضرت و چہ بعد ممات آنحضرت۔ در صحیح بخاری آوردہ است که وے رضی اللہ تعالے عنہ در مبادی ایام بعثت که در اظہار شعار دین و شرائع کسے را مجال نبود۔ مسجدے بر دروازۂ خود بنا کردہ بود و در آنجا نماز میگذارد و قرآن مے خواند و نساء و اطفال و جوانانِ قریش گرد مے آمدند و قرآن می شنیدند چون تحریر مطلب کردہ شروع در تقریر آن کنم و ہر چہ از اقوالِ علماء در اینجا آمدہ است نقل نمایم۔ بدانکہ جمہور اہلِ سنت و جماعت برین ترتیب اند که مذکور شد۔ و مروے از امام مالک و غیر وے از بعضے اسلاف اہل سنت توقف است میان عثمان و علی رضی اللہ عنہما از مالک پرسیدند که افضل امت بعد پیغمبر کیست گفت ابو بکر رضی اللہ عنہ ثم عمر رضی اللہ عنہ۔ گفتند علی رضی اللہ عنہ و عثمان رضی اللہ عنہما را چہ گوئی گفت از مقتدایانِ دین ازانہا که من دریافتم ہیچ یکے را نیافتم که تفضیل یکے بر دیگرے میکرد ازین دو و مذہب امام الحرمین نیز توقف است میان این دو و منقول است از ابو بکر بن خزیمہ تفضیل علی مرتضی بر عثمان رضی اللہ عنہما در جواہر الاصول میگوید که منقول از اہل کوفہ تقدیم علی است بر عثمان رضی اللہ عنہ و مختار ابن خزیمہ نیز ہمین است و در مقدمہ شیخ ابو عمر ابن الصلاح نیز مذکور است که مذہب اہل کوفہ تقدیم علی رضی اللہ عنہ است بر عثمان و سفیان ثوری نیز قائل ہمین است و از علماء حدیث آنکہ تقدیم علی رضی اللہ عنہ بر عثمان رضی اللہ عنہ کردہ است محمد بن اسحاق بن خزیمہ است که او را امام ائمہ حدیث میگویند و امام محی الدین در شرح صحیح مسلم میگوید که بعضے از اہل سنت از اہل کوفہ بتقدیم علی رضی اللہ عنہ بر عثمان رضی اللہ عنہ رفتہ اند و قول مشہور تقدیم عثمان رضی اللہ عنہ است بر علی رضی اللہ عنہما و ہم امام نووی در اصول حدیث میگوید افضل اصحاب علی الاطلاق ابو بکر رضی اللہ عنہ است بعد ازان عمر رضی اللہ عنہ باجماع اہل سنت و خطابی که از علماء اہلِ سنت است از اہل کوفہ تقدیم علی رضی اللہ عنہ بر عثمان رضی اللہ عنہ نقل کردہ و ابو بکر ابن خزیمہ نیز بران رفتہ است و قسطلانی در شرح صحیح بخاری میگوید که بعضے از سلف بتقدیم علی رضی اللہ عنہ بر عثمان رضی اللہ عنہ رفتہ اند و سفیان ثوری از ایشان است و بعضے گفتہ اند وے در آخر ازان رجوع کردہ است و اللہ اعلم و بیہقی در کتاب الاعتقاد میگوید که ابو ثور از شافعی روایت میکند که ہیچ یکے از صحابہ و تابعین در تفضیل ابو بکر و عمر رضی اللہ عنہما و تقدیم ایشان اختلافے نہ کردہ و اختلافے که ہست در علی و عثمان رضی اللہ عنہما است و بالجملہ قرار دادہ مشائخ اہل سنت برآن است که در تقدیم ابو بکر و عمر رضی اللہ عنہما بر سائر صحابہ و رعایت ترتیب میانِ ایشان خلافے نیست لیکن بعضے از فقہاء محدثین در شرح قصیدہ امالیہ نقل کردہ اند که افضلیت خلفاء اربعہ رضی اللہ عنہم مخصوص است بما عدا اولاد پیغمبر صلے اللہ علیہ و آلہ وسلم و ابن عبد البر که از مشاہیر علماء حدیث است در استیعاب ذکر میکند که سلف اختلاف کردہ اند در تفضیل ابو بکر و علی رضی اللہ عنہما۔ و میگوید مروے از سلمان رضی اللہ عنہ و ابو ذر رضی اللہ عنہ و مقداد رضی اللہ عنہ و خباب رضی اللہ عنہ و ابو سعید خدری رضی اللہ عنہ و زید رضی اللہ عنہ بن ارقم آنست که مرتضی رضی اللہ عنہ اول کسے است که اسلام آوردہ و لیکن

از جہت خوفِ ابو طالب کتمان نمودہ و گفتہ است کہ این جماعۃ از صحابہ علی را تفضیل دہند بر ہر کہ غیر او ست
این کلام ابن عبد البر است ولیکن میگویند کہ این مقالہ از ابن عبد البر مقبول و معتبر نیست زیرا کہ روایت
شاذ کہ مخالف قول جمہور افتد معتبر نباشد و جمہور ائمہ در این باب اجماع نقل مے کنند و بر تقدیر
تسلیم این روایت وے از اجماعہ اصحاب کہ در تفضیل علی مرتضیٰ نقل کردہ اند و امثال آن روایت چنانچہ
خطابی از بعض مشائخ حدیث نقل کردہ کہ مے گفتند[1] ابو بکر خیر من علی و علی افضل من ابی بکر
و انچہ امام تاج الدین سبکی کہ از اعاظم علماء شافعیہ است در طبقات کبریٰ از بعض متاخرین نقل کردہ است
کہ ایشان تفضیل حسنین مے کنند از جہت ثبوت زوجیت با بضعۂ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
و شیخ جلال الدین سیوطی در کتاب خصائص از امام علم الدین عراقی نقل کردہ است کہ فاطمہ و برادر وے ابراہیم
باتفاق افضل اند از خلفاء اربعہ و از امام مالک آوردہ اند کہ گفتند کہ[2] ما افضل علی بضعۃ من النبی
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم احداً فرمودہ من ہیچ کسے برابر پارۂ رسول است تفضیل نہ نہم این
تفضیل نسبت بدیگران باشد نہ بایشان میگویند کہ این روایات ضرر بمقصود ندارد و منافی مدعا نیست
مدعا ما چنانچہ تحریر کردہ آمد اثبات افضلیۃ بوجہے خاص است و آن بمفضولیت بوجہے دیگر منافات
ندارد و این فضائل کہ مذکور شد راجع بکثرت ثواب و نفع اہلِ اسلام نیست بلکہ بمزید شرف
نسب و کرامت جوہر ذاتست چہ شک نیست کہ در اولاد پیغمبر صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ اجزاء اویند
شرفے و شانے ہست کہ در ذاتِ شیخین نیست ہیچ پس را در انجا محل توقف و انکار نخواہد بود با وجود
آن ثواب شیخین اکثر و نفع ایشان در اسلام و اہل آن اعظم و وافر است با آنکہ قول خطابی کہ از بعض مشائخ
خود نقل کردہ است نیک درنے توان یافت کہ چہ مقصود دارد خیریت چیست، و افضلیت کدام است
کہ گفتہ است ابو بکر خیر من علی و علی افضل من ابی بکر اگر مراد خیریت ابو بکر از وجہے و افضلیت
علیؓ از وجہے دیگر ہست پس آن سخنے است بیرون از دائرۂ خلاف و خارج از محل نزاع و اگر مراد از
خیریت کثرت ثواب است و از افضلیت وجہ دیگر مثل شرف ذات و کرامت نسب و امثال آن پس
منافات بمقصود ندارد اگر غرض دیگر و مراد دیگر دارد بیان کنند تا معلوم شود کہ حقیقتِ حال چیست
واللہ اعلم اکنون سخن در ان ماند کہ مسئلہ ترتیب افضلیۃ یقینی است کہ برہان قاطع بران گذشت چنانچہ
ترتیب خلافت یا ظنے است کہ دلیل آن امارات و قرائن است کہ بر جحان و اولویت رساند بعضے بر آنند
کہ قطعی است و مختار نزد اکثر محققین آنست کہ ظنے است امام الحرمین در ارشاد بعد از اثبات خلافت علی الترتیب
بطریق سوال میگوید کہ اکنون چہ مے گویند بعضے از صحابہ را تفضیل مے دہند بر بعضے دیگر یا از مسئلہ
تفضیل و تفضیل آن سکوت و اعراض مے کنند جوابش میگوید کہ بنا مسئلہ تفضیل بر آنست کہ امامۃ

[1] ابو بکر نیک تر است از علی و علی فاضل تر است از ابو بکر ۱۲ [2] نیست فاضل تر بر جگر پارۂ نبی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم احدے ۱۲

مفضول با وجود فاضل جائز نباشد و نظم اہل سنت و جماعۃ بر انند کہ امام افضل باید ولیکن اگر نصب
وے موجب ہرج و مرج و ہیجان فتنہ و فساد گردد نصب مفضول بر تقدیر اہلیت و استحقاق
او مر امامۃ را باستجماع صفات و شرائط از قرشیہ و علم بحلال و حرام و مصالح و مہام دین اسلام
و ورع و عدالت و شہامت و کفایت جائز باشد و میگوید کہ نزد من این مسئلہ یعنی اولویت نصب
افضل قطعی نیست و جز اخبار احاد کہ در غیر این امامۃ کبریٰ کہ سخن ما در انست یعنی امامۃ نماز کہ امامت
صغرایش میگویند وارد شدہ نیست مثل قول آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم یؤمکم اقرؤکم
یعنی باید کہ امام در نماز کسے شود کہ قرآن خواندہ تر و فقہ دانندہ تر باشد و این خود بقطع نمیرساند
پس صحیح آنست کہ در امامت و خلافت افضلیت شرط نیست و نزد ما دلیلے دیگر نیست کہ قاطع بود
و دلالت کند بر افضلیت بعضے ائمہ بر بعضے چہ عقل را بدرک حقیقت آن راہ نیست و اخبار کہ در فضائل
ایشان وارد یافتہ متعارض اند پس جز توقف و سکوت سبیلے نباشد لیکن غالب بر ظن چنان
مے آید کہ ابوبکرؓ افضل خلائق است بعد رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و بعد از وے عمرؓ و ظنون در
علیؓ و عثمانؓ متعارض است و میگوید کہ از علی مرتضیٰ نیز روایت کردہ اند کہ فرمودہ است کہ بہترین
مردم بعد از پیغمبر صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم ابوبکر و عمر است بعد از ان خداوند داناتر است
بآنکہ بہتر کیست تا اینجا ترجمۂ کلام امام الحرمین است و میگوید کہ این قولے است کہ ما برائے
خود اختیار کردہ ام و از راہ تقلید مجانبت نمودہ براہ حق واضح رفتہ ایم انتہیٰ و بعضے از فقہائے
محدثین از اہل مدینہ در شرح قصیدۂ امالیہ نقل میکند کہ شیخ احمد زروق کہ از اعاظم فقہا و علمائے مشائخ
مغرب است در شرح عقیدہ حجۃ الاسلام مے گوید کہ علما را خلاف است در آنکہ تفضیل قطعی است
یا ظنی مثل شعری یا دلیل است و مختار باقلانی ثانی و این تفضیل در ظاہر و باطن است معاً یا در ظاہر
فقط۔ اینجا دو قول است انتہیٰ و قاضی عضد در مواقف بعد از ایراد تفضیل فضائل علی کرم اللہ وجہہ
کہ شیعہ بدان استدلال کردہ اند بافضلیت وے و جواب از ان بحمل افضلیۃ بر کثرت ثواب کردہ
مے گوید بدانکہ مسئلۂ افضلیت از ان قبیل است کہ در وے جزم و یقین را طمع نتوان داشت و عقل را
بمعرفت افضلیت بمعنی کثرت ثواب بطریق استدلال راہ نیست و مستند آن جز نقل نتوان بود و این
مسئلہ نیست کہ متعلق بعمل باشد تا بمجرد ظن در آن باب اکتفا توان کرد بلکہ این مسئلہ از باب علم و اعتقاد
است کہ مطلوب در وے جزم و یقین است و نصوص مذکورہ از طرفین با وجود تعارض دلالۃ آنہا
قطعی نہ و غایۃ دلالت آنہا بر اختصاص اسباب کثرۃ ثواب باشد و وجوہ کثرت ثواب نوافل
موجب زیادۃ ثواب قطعاً نبود چہ اجر و ثواب بفضل خداست و وابستہ بسعی نہ وے سبحانہ اگر خواہد
غیر مطیع را ثواب بدہد کہ مطیع را ندہد چنانچہ در ما سبق در بیان عقائد معلوم شد و ثبوت امامت

اگرچہ قطعی است لیکن از انجا قطع بافضلیت لازم نیاید الا غالب ظن چہ امامت مفضول با وجود فاضل
نزد اہل سنت جایز است وعدم جواز آن قطعی نیست لیکن ما مشائخ سلف را چنان یافتم کہ میگویند
افضل ابوبکر است ثم عمر رض ثم عثمان رض ثم علی رض وحسن ظن ما بر ایشان آنست کہ اعتقاد کنم کہ اگر ایشان دلیلے
بران نے داشتند حکم بدان نمیکردند واتفاق بران نے نمودند و ما درین مسئلہ اتباع ایشان میکنیم
وبراہ تقلید ایشان میرویم وحقیقت امر را العلم الٰہی تعالے تفویض مے نمائیم و آمدی کہ از افاضل علماء
اصول فقہ وکلام است مے گوید کہ مراد تفضیل اختصاص یکے از دو شخص افتد تفضیلے وصفتے کہ در دیگرے
نباشد خواہ در اصل فضیلت وصفت چنانکہ عالم فاضلتر است از جاہل بصفت علم کہ در دے موجود است
و در جاہل نیست وخواہ زیادۃ وکمال آن فضیلت واصل فضیلت مشترک بود چنانکہ یکے را عالم گویند
از دیگرے کہ صفت علم در دے زیادتی وکمالے دارد کہ در دیگر نیست اگرچہ اصل علم در ہر دو مشترک است
و بایں معنی نیز در صحابہ قطع نتوان کرد چہ ہر فضیلتے کہ در یکے از ایشان اثبات کنند دیگرے شریک دران
باشد واگر شریک دران نباشد بفضیلتے دیگر مخصوص بود کہ در مقابلہ آن افتد و بکثرت فضائل ترجیح
نتوان کرد چہ یک فضیلت بجہت زیادت شرف ونفاست راجح تر از صد فضیلت آمد چنانچہ یک گوہر
بقیمت زیادہ از صد ہزار درم بود پس تواند کہ صاحب آن فضیلت را نزد الٰہی تعالے اجری وثوابے
بود کہ ارباب فضائل دیگر را نبود پس جزم بافضلیت بمعنی کثرت ثواب نیز مقطوع بہ نباشد این ترجمہ
کلام مواقف وشرح اوست انتہے۔ ومولانا سعد الدین تفتازانی در شرح عقائد نسفیہ نیز سخن باین
طرز گفتہ است میگوید کہ ما سلف را برین یافتم وظاہر آنست کہ اگر ایشان را دلیلے بران نے بود
حکم بدان نمیکردند وما خود دلائل جانبین را متعارض یافتیم واین مسئلہ را ازان قبیل نیافتیم کہ چیزے
از اعمال بدان تعلق باشد وتوقف در دے مخل بچیزے از واجبات گردد انتہے۔ وجریان کلام محقق
دوانی در شرح عقائد عضدیہ نیز براین نہج است وشیخ ابن حجر مکی در صواعق محرقہ کہ در رد شیعہ
باوکد وجوہ واشد طرق کردہ ودادِ تشدد وتعصب دادہ است میگوید کہ ابوالحسن اشعری میل بدان
کردہ کہ تفضیل ابوبکر رض بر سائر اصحاب قطعی است وقاضی ابوبکر باقلانی میگوید کہ ظنی است ومختار
امام الحرمین در ارشاد نیز ہمین است وصاحب مفہم در شرح صحیح مسلم نیز جزم بظنیت آن کردہ است
وابن عبد البر در استیعاب از عبد الرزاق نقل کردہ کہ معمر گفتہ است کہ اگر مردے گوید کہ عمر افضل از ابوبکر
است منتظر نخواہم بادے درشتی نکنم واگر علی رض را فاضلتر از ابوبکر رض وعمر رض گوید نیز بادے درشتی نکنم اگر بہ تفضیل
شیخین معترف آید وبایشان محبت دارد ومداحی وثنا ایشان بداند آنچہ ایشان مستحق واہل اند بدہد
پس عبد الرزاق میگوید کہ این سخن را از معمر بوکیع نقل کردم او را نیز خوش آمد وتحسین کرد شیخ ابن حجر
میگوید کہ بنا بر این عدم منع ودرشتی جز آن نیست کہ تفضیل مذکور ظنی است نہ قطعی واگر گویند

که ظنیت تفضیل مذکور بر قول کسیکه دعوے اجماع نکند وگوش بروایات شاذه که در جانب خلاف نقل کرده شد نهند ظاهر است ولیکن بر تقدیر دعوی اجماع بر افضلیت مذکور چنانچه راجح ومختار همان است حکم بظنیة آن درست نیاید چه اجماع از دلائل قطعیه است جوابش آنست که در اصول فقه مفسر را مبرهن شده است که اجماع دلیل قطعی است ولیکن نه بجمیع انواع واقسامش بلکه قطعی آن قسم است که دران جا خلاف اصلا نبود وآنکه در وے خلاف بود اگرچه شاذ ونادر بود ظنی بود واز قطعیت برآید هرچند آن خلاف بجهت شذوذ وندرتش معتد به نبود ومانع از انعقاد اجماع نیاید ولیکن در انخطاط درجه وے از قطعیت بے تاثیری نبود تا آنکه اجماعی که در اینجا است برهمین افضلیت ظنیه است واهل اجماع نیز قطع بآن نکرده اند چنانچه از عبارات ائمه واشارات ایشان مفهوم میگردد پس صفت ظنیت دراین مسئله قید محکوم به است نه عارض حکم بعد از اجماع ومستندش جز آن نیست که چون بدلیل قطعی ثابت شد که خلافت برین ترتیب است ظاهر آنست که افضلیت هم براین طریق باشد ولیکن از ترتیب خلافت ترتیب افضلیت بروجه قطع لازم نیاید آیا نمے بینی که اهل سنت وجماعت برحقیت حضرت عثمانؓ بخلافت اجماع دارند ودر افضلیت او خلاف پس معلوم شد که از قطعیت خلافت قطعیت افضلیت لازم نیاید وظنیت افضلیت ظنیت خلافت را مستلزم گردد ونیز حقیقت فضل همان است که نزد پروردگار تعالے است واطلاع بران جز باخبار ووحی ممکن نے واخبار در مدح وثنا همه ایشان ورود یافته ومتعارض آمده است آنها که ادراک زمان وحی ومشاهده احوال آنحضرت صلے الله علیه وآله وسلم نموده باشند بقرائن وامارات دریافته باشند ولیکن دیگران را که نظر بر صرف دلیل ومفهوم کلام افتد ومفهوم کلام متعارض اند دلیل ایشان جز تقلید واتباع پیشینیان وحسن ظن با ایشان نبود لیکن نظر باحادیث واخبار که در فضائل وکمالات اصحاب ورود یافته جز توقف وامساک نیارد واینهمه ترجمه کلام صواعق محرقه است انتهے وملا سعد الدین در شرح مقاصد گوید

لما ذهب معظم اهل السنة وكثير من المعتزلة الى ان المتعين للامامة افضل اهل العصر الا اذا كان في تعيينه حرج وهيجان فتنة احتيج الى بحث الافضلية فقال اهل السنة الافضل ابو بكر ثم عمر ثم عثمان ثم علي رضي الله عنهم وقد قال البعض منهم الى تفضيل علي على عثمان والبعض الى التوقف فيما بينهما قال امام الحرمين مسئلة امتناع امامة

هرگاه که بزرگان اهل سنت واکثر فرقه ها باین طرف رفته اند که برائے امامت آنکس تعین کرده شود که افضل اهل زمانه باشد مگر آنوقت که در تعین وے حرجے نباشد یا خیال برانگیختگی فتنه ها نشود ولهذا ضرورت افتاد به بحث افضلیت پس اهل سنت میگویند که افضل حضرت ابوبکر اند پس از حضرت عمر پس از حضرت عثمان پس از حضرت علی رضی الله عنهم وبعضے از اوشان قائل اند به تفضیل حضرت علیؓ بر حضرت عثمانؓ وبعضے توقف میکنند درین مسئله امام الحرمین گفته که مسئله امتناع امامت

المفضول ليست بقطعية ولا شاهد من العقول على تفضيل بعض الائمة على البعض للاخبار الواردة فى فضائلهم متعارضة لكن الغالب على الظن ان ابا بكر افضل ثم عمر ثم يتعارض الظنون فى عثمان و على رضى الله عنهما انتهى و ملا على قارى در شرح فقه اكبر گويد۔

اعلم ان جميع الروافض واكثر المعتزلة يفضلون عليا على ابى بكر ردى عن ابى حنيفة تفضيل علىؓ على عثمانؓ والصحيح ما عليه جمهور اهل السنة وهو الظاهر من قول ابى حنيفة على ما رتبه هنا وفق مراتب الخلافة وفى شرح العقائد النسفية على هذا الترتيب وجدنا السلف والظاهر انه لو لم يكن لهم دليل هنالك لما حكموا بذلك وكان السلف متوقفين فى تفضيل عثمانؓ على علىؓ حيث جعلوا من علامات السنة والجماعة تفضيل الشيخين ومحبة الختنين والانصاف انه ان اريد بالافضلية كثرة الثواب فللتوقف جهة وان اريد كثرة ما يعده ذوى العقول من الفضائل فلا انتهى ومراده بالافضلية افضلية عثمانؓ على علىؓ بقرينة ما قبله من ذكر التوقف فيما بينهما لا الافضلية بين الاربعة كما فهم اكثر المحشين حيث قال بعضهم بعد قوله فلا لان فضائل كل احد منهم كانت معلومة لاهل زمانه وقد نقل الينا سيرتهم وكمالاتهم فلم يكن للتوقف بعد ذلك جهة سوى المكابرة وتكذيب العقل فيما يحكم ببداهته قال والمنقول عن بعض

مفضول قطعی نیست و نه شاهدے عقلی دارد بر تفضیل بعضے ائمه بر بعض بوجه احادیث وارده در فضائل شان که باهم تعارض دارند لیکن غالب گمان اینست که ابوبکر افضل اند پس عمرؓ باز متعارض اند گمان در بارهٔ عثمانؓ و علیؓ رضی الله عنهما۔

بدانکه جمله روافض واکثر معتزله تفضیل میدهند علی را بر ابی بکر رضی الله عنهما واز امام ابی حنیفهؒ تفضیل علیؓ بر عثمانؓ رضی الله عنهما مروی است وصحیح آنست که جمهور اهل سنت بر آنند وآن ظاهر است از قول امام ابوحنیفه چنانکه ترتیب داده است اینجا موافق مراتب خلافت ودر شرح عقائد نسفیه است که برین ترتیب یافتم سلف را وظاهر اینست که اگر اوشان را دلیلے نبودے اینجا هرآئینه برین حکم نکردے وسلف متوقف بوده اند در تفضیل عثمانؓ بر علیؓ چه اوشان از علامات اهل سنت وجماعت تفضیل الشیخین ومحبة الختنین را قرار داده اند (مراد از شیخین حضرت ابی بکر صدیقؓ وحضرت عمرؓ اند وختنین حضرت عثمانؓ وحضرت علیؓ اند ختنؓ بفتحتین داماد وپدر زن وبرادر زن) وانصاف اینست که اگر مراد گرفته شود بافضلیت کثرت ثواب پس برائے توقف وجهے هست واگر مراد گرفته شود آن کثرتیکه عقلا ویرا از فضائل مے شمارند پس آن نیست انتهی ومراد وی از افضلیت افضلیت عثمانؓ بر علیؓ است بقرینهٔ ماقبل این کلام یعنی توقف کردن میان این حضرتین نه افضلیت میان هر چهار صحابه چنانکه اکثر محشیین فهمیده اند وبعضے از اوشان بعد قول فلا نوشته اند که فضائل هر یکے از اوشان اهل زمانه معلوم است ومنقول گشته اند بسوی ما حالات وکمالات شان پس ضرورت توقف نماند سوائے مکابره (مکابره کسے باشد که معارضه کردن مقصود از ان محض جنگ باشد و اضاحق نباشد) یا تکذیب عقل در انچه که ببداهت حکم کرده شود

المتاخرين انه لا جزم بالافضلية بهذا
المعنى ايضا اذ ما من فضيلة نروى لاحدهم
الا ولغيره مشاركة فيها وبتقدير اختصاصها
به حقيقة فقد يوجد لغيره ايضا اختصاص
بغيرها على انه يمكن ان يكون فضيلة واحدة
ارجح من فضائل كثيرة اما لشرفها في نفسها
او لزيادة كميتها وقال المحشي آخرا فلا
جهة للتوقف بل يجب ان يجزم بافضلية علي
اذ قد تواتر في حقه ما يدل على عموم مناقبه
ووفور فضائله واتصافه بالكمالات واختصاصه
بالكرامات هذا هو المفهوم من سوق كلامه
ولذا قيل فيه رائحة من الرفض لكنه فريبة
بلا مرية اذ كثرة فضائل علي عليه السلام
وكمالاته العلية وتواتر النقل فيه معنى
بحيث لا يمكن لاحد انكاره ولو كان هذا
رفضا وتركا للسنة لم يوجد من اهل الرواية
والدراية سني اصلا فاياك والتعصب
في الدين والتجنب عن حق اليقين انتهى
ما في شرح القاري -

واز بعضے متاخرین منقول است کہ بر افضلیت بدیں معنی یقین
نیست چہ کہ فضیلتے چنین نیست کہ برائے یکے روایت کردہ شود
و دیگرے را دراں شارکت نباشد و در صورت مخصوص بودن
وے بداں کس و حقیقت اکثر برائے غیر ہم یافتہ میشود و اختصاص
وے بغیر نیز علاوہ اینکہ ممکن است کہ یک فضیلت راجح تر باشد
از فضائل کثیرہ یا بوجہ شرف وے در ذات خود یا بوجہ زیادتی
مقدار وے باز محشی گفتہ کہ وجہے برائے توقف نیست بلکہ
واجب است کہ یقین کردہ شود بہ افضلیت علی چہ کہ در حق وے
متواتر گشتہ آنکہ دلالت میکند بر عموم مناقب وے و زیادتی
فضائل وے و موصوف بکمالات بودن و مخصوص بکرامات
شدن ہمیں مفہوم میشود از سیاق کلام وے و برائے ہمیں
سبب بعضے گفتہ اند کہ در وے یعنی در امام ابی حنیفہ رحمہ اللہ رفض بود
لیکن این بلاشک دروغ است چہ کہ کثرت فضائل علی علیہ السلام
و کمالات عالیہ وے و تواتر نقل دراں چنین است کہ کسے
انکار وے نمیتواند کرد و اگر این رفض و ترک سنت باشد
از اہل روایت و درایت پس کسے سنی نیافتہ خواہد شد
قطعا پس دور دار خود را از تعصب در دین و دور شدن
از حق الیقین تا انجا است انچہ کہ در شرح
علی قاری است -

کاتب حروف گوید کہ سخن درین مبحث بسطے خواہد مگر وقت مساعد نیست من شاء الاطلاع
علیہ فلیطلب من المطولات الفن

نظم

بسکہ تا بد معجز حیدر ہر دم از سیمائے من — آسمان را سر فرازی باشد از بالائے من
چون سخن گویم ز معراجش کہ آن دوش نبی — پائے در دامن کشد فکر فلک پیمائے من
بہر وصافی او سر تا قدم گشتم زبان — تا نگردد غیر مدحش ظاہر از اجزائے من
طبع من گشت چون دریا ز فیض مرتضی — ابر گوہر بار جوید فیض از دریائے من
خاک راہش در دو چشم من بجائے سرمہ است — نیک دیدم آفرین بر دیدہ بینائے من
گر نبودی ذوالفقارش در دست دل — لقمہ کردے مرا این نفس اژدرہائے من

نے من تنہا بمدحش سرفرازی میکنم
غیر ازین ہرگز کسے نشنیدہ از آبائے من

اے صبا در گردنت خاکم ببر سوئے نجف
بعد مردن چون فشرد ریزد ز ہم اعضائے من

ایضاً

داری دلا برائے سلوک طریق حق
باید قدم نہی برہ شاہ اولیا

شاہے کہ از بلندی قدرش خبر دہد
ایزد بہ ہَلْ اَتٰی و تبا کید اِنَّمَا

بر تختِ ملکِ فقر جوا و شاہ مطلقست
شاہان فقر جملہ بدو کردہ اقتدا

وصف کمال اوست سلونی دلو کشف
کس را نبود عرضہ این بعد انبیا

قدوۃ المحققین مولانا جلال دوانی گوید ؎

رو رخت طلب بساقی کوثر کش
وز کوثر کثرت مے وحدت در کش

لا یظہاء اصلا ابدا شاربہا
رمزیست ازین مے ار توانی در کش

تشنہ محمود باید ہر گز کاسۂ نوشندہ وے ۱۲

رباعی

در ملک حقیقت است آن شاہ مدار
دست طلب از دامنِ آن شاہ مدار

آن باب مدینۂ علوم است ورا
زان در کہ رسی زود بمسند گہ بار

ایضاً

خورشید کمال است نبی ماہ ولی
اسلام محمد است و ایمان است علی

گر بیتے براین سخن مے طلبی
ہنگر کہ ز تبیاست اساست جلی

وخود مولانا علیہ الرحمۃ متکفل شرح این رباعیات است من شاء فلیرجع الیہ وعمدہ مشائخ نقشبندیہ حضرت شاہ غلام علی دہلوی در ملفوظات شیخ خود حضرت مرزا مظہر جان جانان قدس سرہ السامی مے نویسند کہ مے فرمودند نسبتِ ما بجناب امیر المومنین حضرت علی مرتضے کرم اللہ وجہہ میرسد و فقیر را نیازے خاص با آنجناب ثابت است در وقت عروض عارضۂ جسمانی توجہ بآنحضرت واقع میشود و سبب حصول شفا مے گردد۔ یکبار قصیدہ کہ مطلعش اینست ؎

فروغِ چشم آگاہی امیر المومنین حیدر
ز انگشتِ بد اللہی امیر المومنین حیدر

بجناب ایشان عرض نمودم نواز شہا فرمودند میفرمودند محبتِ ائمہ اہل بیتِ اطہار رضی اللہ عنہم موجب ایمان و سرمایۂ بقائے تصدیق و ایقان است ہیچ عملے بجز محبت این اکابر رضی اللہ تعالیٰ عنہم وسیلۂ نجات ندارم و نیز بر زبان شریف این شعر بگذشت ؎

نگہ دمنظر ما طاعتے و رفت بخاک
نجاتِ خود بتولائے بوتراب گذشت

انتہے شیخ امان پانی پتی کہ در تصوف شانے بزرگ دارد و شارح لوائح است میفرمود سرمایہ درویشی پیش ما دو چیز است تہذیب اخلاق و محبت خاندان پیغمبر صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمودے کہ علامت

کمال محبت آنست کہ از محبوب بمتعلقان او تجاوز کند پس علامت کمال محبت حق آن باشد کہ بمحبت او متابعۂ پیغمبر کند و علامت محبت پیغمبر صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم آنکہ بمحبت اہل بیت او سرایت کند فقیر کاتب الحروف گوید این کمال را در ذات حضرت ولی النعمت طاب ثراہ بدیدۂ ظاہر و باطن دیدم و دریافتم

جہان مین خاکِ شفا اُسکی خاک کیون نہ بنے	جو دل سے در کرے شاہ بوتراب کا نام
تشنہ کامی سے تراب اپنی تو کیون کہا تا ہے	پہنچی ہے فریاد تیری ساقی کوثر تلک
تجھپر تو اے تراب علی کا کرم ہے نت	پشتی پہ ہے ہمیشہ تری شاہِ مجتبےٰ

بعنی ہمیشہ ۱۲

از اشعار حضرت ایشان است ۔

فصل پنجم

در ذکر بعضے احادیث دالّہ بر وجوب محبت و تعظیم اہل بیت اطہار من غیر تخصیص اسمائہم الشریفۃ و القابہم المنیفۃ

صاحب صواعق محرقہ در باب حادی عشر کہ در فضائل اہل بیت است در محث آیہ رابع عشر در مقصد ثانی ازان میفرماید

وصح انہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال احبوا اللہ لما یغذوکم من نعمۃ واحبونی لحب اللہ عز وجل واحبوا اہل بیتی لحبی ونیز میفرماید وفی روایۃ اخری لن تبلغوا خیرا حتی یحبکم اللہ ولقرابتی ۔ وفی اخری ولا یؤمن احدھم حتی یحبکم لحبی اترجون ان تدخلوا الجنۃ بشفاعتی ولا یرجوھا آل بنو عبد المطلب دبقی لہ طرق اخری کثیرۃ انتہی	وصحیح است کہ فرمود آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم دوست دارید خدا را بانچہ کہ میخوراند شما را از نعمت و دوست دارید مرا بوجہ محبت خدائے عزوجل و دوست دارید اہل بیت مرا بوجہ محبت من ۔ و در روایت دیگر است ہرگز فائز نخواہید شد بخیرے تا وقتیکہ دوست نخواہید داشت مرا برائے خدا و بجہت قرابت من و در روایت دیگر است کہ مومن کامل نخواہد بود ہیچ یکے از ایشان تا وقتیکہ دوست نخواہد داشت بوجہ دوستی من ۔ آیا امید میدارید کہ داخل خواہید شد بشفاعت من و جنت امید آن نمیدارند

و قاضی عیاض مالکی کہ از ائمہ کبار فن حدیث است در کتاب شفا فصلے علیحدہ برائے تعظیم و توقیر اہل بیت معقود نمودہ است دران میفرماید ۔

ومن توقیرہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم وبرہ برّ آلہ وذریتہ وامہات المومنین ازواجہ	واز تعظیم وے صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم و نیکی کردن بوی نیکی کردن است با آل وی و ذریت وی و ازواج وی کہ امہات المومنین

(حاشیہ صفحہ ۳۵۵) از ۱۲

کما خص علیه السلام وسلکه السلف الصالح
رضی الله عنهم قال الله تعالی انما یرید الله
لیذهب عنکم الرجس اهل البیت الآیة
وقال الله تعالی وازواجه امهاتهم الآیة
عن زید بن ارقم قال قال رسول الله صلی الله
علیه وآله وسلم انشدکم بالله واهل بیتی
ثلثا قلنا لزید من اهل بیته صلی الله علیه وآله
وسلم قال آل علی وآل جعفر وآل عقیل وآل عباس
رضی الله عنهم وقال صلی الله علیه وآله وسلم
انی تارک فیکم ما ان اخذتم به لن تضلوا
کتاب الله وعترتی اهل بیتی فانظروا کیف
تخلفونی فیهما وقال صلی الله علیه وآله وسلم
معرفة آل محمد براءة من النار وحب آل محمد
جواز علی الصراط والولایة لآل محمد امان من العذاب
وقال بعض العلماء معرفتهم هی معرفة مکانهم
من النبی صلی الله علیه وآله وسلم فاذا عرفهم
بذلک عرف وجوب حقهم وحرمتهم بسببه انتهی

چنانکہ مخصوص کرد آنحضرت صلے اللہ علیہ
وآلہ وسلم وبہمین رفتہ اند سلف صالح رضے اللہ عنہم اللہ تعالیٰ
میفرماید کہ جز ایں نیست کہ میخواہد خدا تا دور کند از شما پلیدی را
اے اہل بیت تا آخر آیت۔ وفرمود حق تعالے وازواج آنحضرت
صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم مادر مسلمانان اند تا آخر۔ مروی است
از زید بن ارقم کہ فرمود رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم
کہ قسم میدہم شما را بخدا و اہل بیت خود سہ بار از زید پرسیدیم
کہ اہل بیت نبوی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم کرام بودند گفت آل علی
وآل جعفر وآل عقیل وآل عباس رضے اللہ عنہم وفرمود رسول خدا
صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ من گذارندہ ام در شما چیزے را کہ اگر
او را خواہید گرفت ہرگز گمراہ نخواہید شد کلام مجید و اولاد من
کہ اہل بیت اند پس ببینید کہ چگونہ عوض مے فہمید مارا در ایشان
وفرمود آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم شناخت آل محمد باعث
بری گشتن است از دوزخ ومحبت آل محمد باعث روان شدن است
بر صراط وولایت آل محمد باعث امان از عذاب است وبعضے علما
گفتہ کہ معرفت اہل بیت ہمین معرفت مرتبہ ایشان است بسبب نبی صلے اللہ
علیہ وآلہ وسلم پس وقتیکہ کسے ایشانرا بایں طور شناخت واجب شد بر وے حق وحرمت ایشان بسبب آنحضرت منعم

وجناب قدوۃ المحدثین سید المسندین حضرت شاہ ولی اللہ محدث دہلوی در قرۃ العینین فی تفضیل الشیخین
در فضائل حضرت علی مرتضیٰ رضی اللہ عنہ میفرماید از انجملہ است قول آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم در غدیر خم۔

کانی قد دعیت فاجبت وانی قد ترکت فیکم
الثقلین احدهما اکبر من الآخر کتاب الله وعترتی
فانظروا کیف تخلفونی فیهما فانهما لن یتفرقا
حتی یردا علی الحوض ثم قال ان الله عزوجل
مولائی وانا ولی کل مؤمن ثم اخذ بید علی
فقال من کنت ولیه فهذا ولیه اللهم وال من
والاه وعاد من عاداه

من طلبیدہ ام پس قبول کردم ومن گذاشتہ ام میان شما
ثقلین را یکے از او شان بزرگ است از دیگرے یکے کتاب خدا
ودیگر اولاد من پس ببینید کہ چگونہ عوض مے فہمید مارا در ایشان
پس تحقیق کہ آن ہر دو متفرق نخواہند شد تا اینکہ بیایند مارا
بر حوض باز فرمود کہ خدائے عزوجل مولائے من است ومن ولی ہر مومن ام
باز گرفت دست علی را وفرمود کسیکہ باشم ولی او پس این نیز
ولی وی است بار خدایا دوست دار کسیرا کہ دوست دارد این را ودشمن دار کسیرا کہ دشمن دارد او را

ومعنی این حدیث وجوب محبت اہل بیت است واعتقاد فضائل ایشان وتعظیم وتجلیل ایشان انتہے

وصاحب مفتاح النجا فی مناقب آل العبا میفرماید
اخرج الترمذی والحاکم عن ابن عباس رضی الله
عنه قال قال رسول الله صلی الله علیه
وآله وسلم احبوا الله لما یغذوکم من نعمة فاحبونی
لحب الله واحبوا اهل بیتی لحبی -
وایضاً میفرماید واخرج الحفاظ ابو عبد الله
محمد بن یزید ابن ماجة الربعی القزوینی و
ابو بکر محمد بن هارون الرویانی والطبرانی
فی الکبیر وابن عساکر عن محمد بن کعب القرظی
عن العباس بن عبد المطلب رضی الله عنه
ان رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم قال
ما بال اقوام یتحدثون فاذا رأوا الرجل من
اهل بیتی قطعوا حدیثهم والذی نفسی بیده
لا یدخل قلب امرئ الایمان حتی یحبهم لله
ولقرابتهم منی اقول قد اشار الحافظ احمد ابن
حجر الهیثمی المکی الی صحة هذا الحدیث انتهی

برآورده ترمذی وحاکم از ابن عباس رضی الله عنه که گفت که
فرمود رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم دوست دارید خدا را
بسبب انچه که میخوراند شما را از نعمت پس دوست دارید مارا
بسبب دوستی خدا و دوست دارید اهل بیت مارا بوجه محبت من
و برآورده اند حفاظ ابو عبد الله محمد بن یزید ابن ماجه ربعی قزوینی
و ابو بکر محمد بن هارون رویانی وطبرانی در کبیر و ابن عساکر از
محمد بن کعب قرظی از عباس بن عبد المطلب رضی الله عنه که
فرمود رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم چیست حال
آن قوم که سخنها میکنند و هرگاه که مرد بینند مردی را از
اهل بیت من قطع میکنند سخنان را قسم بذاتیکه نفس من
بقبضهٔ قدرت اوست نه داخل خواهد شد ایمان در
قلب کسی تا وقتیکه دوست ندارد اهل بیت مرا برای خدا
وبسبب قرابت من میگویم که اشاره کرده است
حافظ ابن حجر هیثمی مکی بصحیح بودن این
حدیث انتهی

ونیز صاحب مفتاح النجا در نزل الابرار بما صح من مناقب اهل البیت الاطهار میفرماید

اخرج مسلم عن زید بن ارقم رضی الله عنه
قال قام رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم
یوما فینا خطیبا بماء یدعی خما بین مکة والمدینة
فحمد الله واثنی علیه ووعظ وذکر ثم قال اما بعد
الا ایها الناس انما انا بشر یوشک ان یأتینی
رسول ربی فاجیب وانی تارک فیکم الثقلین
اولهما کتاب الله فیه الهدی والنور فخذوا
بکتاب الله واستمسکوا به فحث علی کتاب الله
ورغب فیه ثم قال واهل بیتی اذکرکم
الله فی اهل بیتی اذکرکم الله فی اهل بیتی

برآورد مسلم از زید بن ارقم رضی الله عنه که گفت قایم
شد رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم میان ما روزی
بمقام خم غدیر میان مکه و مدینه وخطبه خواند پس حمد
خدا و ثنایش کرد و پند و نصیحت نمود باز فرمود که آگاه
باشید ای مردمان که من بشرام قریب است که بیاید
مارا فرستادهٔ رب و قبول کنم ویرا یعنی خبر دادند بقرب وفات
خویش) و تحقیق من خواهم گذاشت میان شما ثقلین که اول آن
کتاب الله است و دران هدایت و نور است پس بگیرید بکتاب الله
و چنگ زنید بدان و رغبت دهانید بر کتاب الله و برانگیخته کرد
بدان باز فرمود و اهل بیت من یاد میدهانم خدا را شما را در اهل بیت خود

اذکرکم اللہ فی اھل بیتی ونیز مے فرماید۔
اخرج احمد وابن جریر والحاکم عن ابی ذر الغفاری رضی اللہ عنہ انہ قال وھو آخذ بباب الکعبۃ سمعت النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یقول الا ان مثل اھل بیتی فیکم مثل سفینۃ نوح من رکبھا نجی ومن تخلف عنھا ھلک۔
ونیز مے فرماید واخرج الحاکم عن عبد الرحمن بن عوف رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم ایھا الناس انی فرطکم وانی اوصیکم بعترتی خیرا موعدکم الحوض واخرج عن ابی ھریرۃ رضی اللہ عنہ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال خیرکم خیرکم لاھلی من بعدی ونیز مے فرماید واخرج احمد والترمذی عن عبد المطلب بن ربیعۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم واللہ لا یدخل قلب امرء ایمان حتی یحبکم للہ ولقرابتی۔

وایں را سہ بار مکرر فرمود۔
وبر آورد احمد وابن جریر وحاکم از ابی ذر غفاری رضے اللہ عنہ کہ گفت وما نخالیکہ بدست گیرندہ بود دروازہ کعبہ شریف را کہ شنیدم نبی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم را کہ مے فرمود آگاہ باشید کہ مثال اہل بیت من در شما مثل کشتی حضرت نوح است کسیکہ سوار شد بران نجات یافت وکسیکہ باز ماند آنرا ہلاک شد
وبر آورد حاکم از عبد الرحمن بن عوف رضے اللہ عنہ کہ فرمود رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ اے مردمان تحقیق من فرط ام برائے شما فرط یعنی پیش فرستادہ سوی بسوئے کسے و مردن نزدیک کسے در کوچہ وغیرہ منتجب) وتحقیق من وصیت میکنم شما را باولاد خود کہ بہتر وعدہ دہندہ اند شما بحوض کوثر وبر آورد حاکم از ابی ہریرہ رضی اللہ عنہ کہ رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود کہ بہترین شما آنست کہ نیک باشد با اہل من بعد من۔
وبر آورد امام احمد وترمذی از عبد المطلب ابن ربیعہ کہ فرمود رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ قسم بخدا نہ داخل خواہد شد ایمان در قلب کسے تا وقتیکہ دوست ندارد شما را برائے خدا وبسبب قرابت من۔

فصل ششم

در ذکر نبذے از احادیث دالہ بر حرمت بغض اہل بیت اظہار عموما وسوء حال باغضین این ابرا خصوصا

صاحب صواعق در مقصد ثانی از آیہ رابع عشر کہ در فضائل اہل بیت است مے فرماید

صح انہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال والذی نفسی بیدہ لا یبغضنا اھل البیت احد الا ادخلہ اللہ النار واخرج احمد مرفوعا من ابغض

صحیح است کہ فرمود رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم قسم بذات کہ نفس من بقبضہ قدرت اوست کہ نہ دشمن خواہد داشت اہل بیت ما را کسیکہ مگر داخل خواہد کرد اللہ تعالے او را در دوزخ وبر آورد امام احمد مرفوعا کہ کسیکہ دشمن دارد

اهل البیت فهو منافق واخرج الدیلمی مرفوعا
بغض بنی هاشم والانصار کفر وبغض العرب
نفاق انتهی وصاحب مفتاح النجا در اوائل کتاب خود میفرماید

اہل بیت را پس منافق است و برآورد دیلمی مرفوعا که بغض
داشتن با بنی هاشم و انصار کفر است و بغض داشتن با عرب
نفاق است۔

واخرج الحافظان ابو الشیخ عبد الله بن محمد بن
حیان الوزان الاصبهانی فی تفسیره و ابو نعیم
احمد بن عبد الله الاصبهانی عن عبد الله
الاصبهانی عن عبد الله ابن بدر الحلی
عن ابیه رضی الله عنه ان النبی صلی الله علیه
وآله وسلم قال من احب ان یبارك له فی اجله
وان یمنعه الله بما خوله فلیخلفنی فی اهلی خلافة
حسنة ومن لم یخلفنی فیهم بتك عمره وورد علی
یوم القیمة مسودا وجهه اقول یبارك له فی
اجله ای فی عمره وبتك ای قطع ونیز میفرماید
واخرج الحافظ ابو حاتم محمد بن حبان التمیمی البستی
فی صحیحه والحاکم عن ابی سعید الخدری رضی الله
عنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله
وسلم والذی نفسی بیده لا یبغضنا اهل البیت
احد الا اکبه الله فی النار وفی روایة اخری
عند الحاکم الا ادخله الله النار واخرج الطبرانی
فی الکبیر عن الحسن بن علی رضی الله عنه
عن النبی صلی الله علیه وآله وسلم قال
لا یبغضنا ولا یحسدنا احد الا ورد یوم القیمة
عن الحوض بسیاط من النار واخرج ابو نعیم
عن علی کرم الله وجهه عن النبی صلی الله علیه
وآله وسلم قال من آذانی فی اهلی فقد آذی الله
وصاحب صواعق در فصل ثانی از باب حادی عشر میفرماید
الحدیث الحادی عشر اخرج ابن عساکر عن

وبرآورد ندهر و حافظ یکے ابو الشیخ عبد الله بن محمد بن
حیان الوزان اصبهانی در تفسیر خود و دیگر ابو نعیم احمد بن
عبد الله اصبهانی از عبد الله اصبهانی از عبد الله ابن بدر الحلی
از پدر خود که فرمود رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم که
کسیکه دوست دارد که برکت دهد الله تعالے در عمر وے
و فائده دهد ویرا بانچه که داده است ویرا پس باید که مرا
عوض داند در اهل من بوجے خوبتر و هر که ما را عوض نداند
در اوشان قطع کند عمر خود را و بیاید نزد ما روز قیامت
روسیاه۔ میگویم که لفظ اجل درین قول مبارك له فی اجله
بمعنی عمر است و تبك بمعنی قطع۔

وبرآورد حافظ ابو حاتم محمد بن حبان تمیمی بستی در صحیح خود
و حاکم از ابی سعید خدری رضے الله عنه که فرمود رسول الله
صلے الله علیه وآله وسلم قسم بذاتیکه نفس من بقبضه قدرت
اوست که نه دشمن خواهد داشت اهل بیت را یکے مگر سرنگون
خواهد کرد ویرا خدا در دوزخ و در روایت دیگر نزد حاکم
که مگر داخل خواهد کرد خدا ویرا در دوزخ و برآورد طبرانی
در معجم کبیر از حسن بن علی رضے الله عنهما دوے از آنحضرت
صلے الله علیه وآله وسلم که فرمود نه دشمن خواهد داشت
ما را و نه حسد خواهد کرد بر ما کسے مگر نامزد کرده خواهد شد
یوم قیامت باوے تازیانها از دوزخ و ابو نعیم برآورد
از جناب امیر کرم الله وجهه دوے از آنحضرت صلے الله
علیه وآله وسلم که فرمود آنحضرت که هر که ایذا داد مرا در باره
اهل بیت من پس تحقیق ایذا داد خدا را۔

حدیث یازدهم برآورد ابن عساکر از علی رضی الله

عن علی رضی الله عنه ان رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم قال من آذی شعرة منی فقد آذانی ومن آذانی فقد آذی الله

که فرمود رسول الله صلے الله علیه وآله وسلم که هر که ایذا داد برابر موے از من پس تحقیق ایذا داد مارا و هر که ایذا داد مارا پس تحقیق ایذا داد خدارا۔

فصل هفتم

در ذکر کلمات و معاملات خلفاے راشدین و صحابه هادیین و ائمه دین و علماے متقین اهل سنت و جماعه در حق اهل بیت اطهار

و آن در کثرت حدے ندارد پس گنجایش آن درین مختصر غیر متصور لیکن بحکم ما لا یدرک کله لا یترک کله (آنچه همه دریافته نشود همه گذاشته نشود) بر ذکر اقل قلیلے ازان اکتفاے کند پس از انجمله است آنچه صاحب صواعق در مقصد خامس از مقاصد آیه رابع عشر از آیات فضائل اهل بیت میفرماید

اخرج البخاری فی صحیحه عن ابی بکر انه قال والذی نفسی بیده لقرابته رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم احب الی ان اصل من قرابتی وفی روایة احب الی من قرابتی وفی اخری والله لان اصلکم احب الی من ان اصل قرابتی لقرابتکم من رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم ولعظم لعظیم الذی جعله الله علی کل مسلم واخرج ایضا عنه ارقبوا محمدا صلی الله علیه وآله وسلم فی اهل بیته انتهی وقال صاحب الصواعق فی مبحث الآیة الرابعة من آیات فضائل اهل البیت فی شرح هذا الکلام ای احفظوه فیهم فلا تؤذوهم واز انجمله است انچه در مبحث آیه رابعه از فضائل اهل بیت میفرماید قال ابو بکر علی عترة رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم ای الذین حث علی التمسک بهم فخصه لما قلناه وکذلک خصه صلی الله

برآورد بخاری در صحیح خود از ابی بکر صدیق که گفت قسم بذاتیکه نفس من بقبضهٔ قدرت اوست هر آئنه قرابت رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم دوست تر است بسوے من ازینکه بپیوندم من از قرابت خود و در روایت دیگر است که دوست تر است نزد من از قرابت من و در روایت دیگر است که قسم بخدا اگر بپیوندم از شما دوست تر است بسوے من ازینکه بپیوندم قرابت خود را با قرابت شما از رسول الله صلے الله علیه وآله وسلم و هر آئنه بزرگ است تعظیم کسیکه گردانید و برانخدا فرض بر هر مسلمان و برآورده شد نیز ازو که چشم دارید حب محمدی صلی الله علیه وآله وسلم را در اهل بیت او انتهی و صاحب صواعق در مبحث آیت رابعه از آیات فضائل اهل بیت در شرح این کلام گفته که یاد دارید علی را در اهل بیت و ایذا نرسانید او شانرا

ابو بکر صدیق فرمود که علی از اولاد رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم اند یعنی ازان کسانیکه ترغیب داد آنحضرت برچنگ زدن باوشان و مخصوص ساخت و برا چنانکه گفتم

علیه وآله وسلم بما مر یوم غدیر خم

وهمچنین مخصوص کرد ویرا آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم بانکه یوم غدیر خم

واز انجمله است انچه در مقصد خامس از مقاصد آیهٔ رابع عشر از آیات فضائل اهل بیت اطهار میفرماید

اخرج العسکری عن انس رضی الله عنه قال بینما النبی صلی الله علیه وآله وسلم فی المسجد اذا قبل علی رضی الله عنه فسلم ثم وقف ینظر موضعا یجلس فیه فنظر صلی الله علیه وآله وسلم فی وجوه الصحابة رضی الله عنهم ایهم یوسع له وکان ابوبکر رضی الله عنه عن یمینه فتزحزح له عن مجلسه وقال ههنا یا اباالحسن فجلس بین النبی صلی الله علیه وآله وسلم وبین ابی بکر رضی الله عنه فعرف السرور فی وجه رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم وقال یا اباالحسن ما یعرف الفضل لاهل الفضل الا اهل الفضل

برآورد عسکری از انس رضی الله عنه که گفت آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم در مسجد تشریف میداشت که علی رضی الله عنه بیامد وسلام کرد ومتوقف شده میدید جائے را برائے نشست خود پس نظر کرد آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم بسوے صحابه رضی الله عنهم که از اوشان کدام شخص جا میدهد وحضرت ابوبکر رضی الله عنه بجانب راست آنحضرت نشسته بود پس دور گشت از جائے نشست خود وگفت بنشین اینجا اے ابوالحسن ونشست حضرت علی میان آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم وحضرت ابی بکر رضی الله عنه وشناخته شد کیفیت مسرت در چهرهٔ آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم وفرمود اے ابوبکر بزرگی کسے نمی شناسد مگر آنکه خود بزرگ باشد۔

واز انجمله است انچه در مقام مذکور میفرماید

واخرج الدارقطنی عن الشعبی قال بینما ابوبکر جالس اذ طلع علی فلما رآه قال من سره ان ینظر الی اعظم الناس منزلة واقربهم قرابة وافضلهم حالة واعظمهم عناء حقا عند رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم فلینظر الی هذا الطالع۔

وبرآورد دارقطنی از شعبی که گفت روزے حضرت ابوبکر رضی الله عنه نشسته بود که برآمد حضرت علی پس هرگاه که دید حضرت صدیق ویرا گفت که اگر کسے را خوش آید که ببیند بسوے بزرگترین مردم در مرتبه وقریب ترین مردم در قرابت وافضل شان در حالت وعظیم ترین شان از یمان حق نزدیک رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم پس باید که ببیند باین طالع۔

واز انجمله است انچه در مقام مذکور میفرماید

واخرج ابن ابی الدنیا ان عمر رضی الله عنه لما اراد ان یفرض للناس قالوا له ابدء بنفسك فابی وبدأ بالاقرب الی رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم فلم یأت قبیلة الا بعد خمس قبائل وفرض للبدریین خمسة الآف وللمن ساواهم اسلاما ولم یشهد بدرا خمسة الآف وللعباس رضی الله عنه

برآورد ابن ابی الدنیا که حضرت عمر رضی الله عنه هرگاه که خواست که حصص مردم از مال غنیمت معین سازد مردمان گفتند که از ذات خود شروع (یعنی اول حصه خود معین کن) پس انکار کرد وابتدا کرد از اعزای قریب رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم ونداد هیچ قبیله را مگر بعد پنج قبیله ومعین کرد برائے بدریین پنج هزار وبرائے آنانکه مساوی اوشان بودند در اسلام ودر بدر حاضر نشده نیز همین قدر برائے حضرت عباس رضی الله عنه

اثنی عشر الفا و للحسنین رضی الله عنهما کابیهما و
ثم قال ابن عباس رضی الله عنه انه کان
یحبهما لانه فضلهما فی العطاء علی اولاده۔

دوازده هزار و برائے حضرات حسنین رضی الله عنهما مثل والدین
شان و ازین وجه حضرت ابن عباسؓ فرمودند که عمرؓ دوست
میدارد او شانرا چراکه بزرگی داد او شانرا در عطا بر اولاد خویش

و لهذا از جمله است انچه صاحب مفتاح النجا در فصل ثالث از باب خامس مے فرماید۔

اخرج ابو سعد السمان عن ابن عباس رضی الله
عنه انه قال لما فتح الله تعالی المدائن علی اصحاب
رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم ایام عمر
عمرؓ بالانطاع فبسطت فی مسجد رسول الله
فاول من بدر الیه الحسن بن علی رضی الله عنهما
فقال یا امیر المؤمنین اعطنی حقی مما فتح الله علی
المسلمین فقال عمر رضی الله عنه بالرحب
والکرامة فامر له بالف درهم ثم انصرف
فبدر الیه الحسین بن علی رضی الله عنهما
فقال یا امیر المؤمنین اعطنی حقی مما فتح الله علی المسلمین
فقال عمر رضی الله عنه بالرحب والکرامة
فامر له بالف درهم ثم انصرف فبدر
الیه ابنه عبد الله بن عمر فقال یا امیر المؤمنین
حقی مما فتح الله علی المؤمنین فقال عمر رضی الله عنه
بالرحب والکرامة فامر له بخمسمائة درهم
فقال یا امیر المؤمنین انا رجل مشتد اضرب
بالسیف بین یدی رسول الله صلی الله علیه
وآله وسلم والحسن والحسین طفلان یدرجان
فی سکک المدینة تعطیهم الفا الفا و تعطینی
خمسمائة درهم قال عمر رضی الله عنه نعم
اذهب فائتنی باب کابیهما وام کامهما
وجد کجدهما وجدة کجدتهما وعم کعمهما
وعمة کعمتهما وخال کخالهما وخالة کخالتهما فانک

برآورد ابو سعد سمان از ابن عباس رضی الله عنه که وقتیکه
شهر مدائن در زمان خلافت حضرت عمر رضی الله عنه فتح شد
پس حضرت فاروقؓ امر فرمود به گستراندن فرش چرمی
در مسجد نبوی صلی الله علیه وآله وسلم و جمع کردن مال غنیمت
پس اول حضرت امام حسن علیه السلام آمد فرمود که یا امیر المؤمنین
حق من انچه که خدا بر مسلمین مقرر کرده است عطا کنید حضرت عمر
رضی الله عنه فرمود بالرحب والکرامة (یعنی آمدن شما باعث
کرامت و لایق مرحبا گفتن است) و هزار درهم بدو عنایت کرد
بعد تشریف بری شان امام حسین علیه السلام آمد و گفت اے
امیر المؤمنین حق من انچه که خدا مقرر کرده است بر مسلمین
عطا کنید حضرت عمرؓ فرمود بالرحب والکرامة و هزار درهم بدو
عنایت کرد بعد ازان پسر وے حضرت عبد الله بن عمرؓ آمد
و گفت اے امیر المؤمنین حق من انچه که خدا مقرر کرده است
بر مسلمین عطا کنید حضرت عمرؓ فرمود بالرحب والکرامة و پنجصد
درهم بدو عنایت کرد حضرت ابن عمرؓ گفت که اے امیر المؤمنین
که من جوان بودم در عهد رسول خدا صلے الله علیه وآله وسلم
جهاد میکردم و حسنین صغیر السن بودند و در کوچه هائے
مدینه بازی میکردند او شانرا هزار هزار درهم عطا کردی
و مارا پنجصد امیر المؤمنینؓ فرمود که بلے برو و بیار
مارا پدر مثل پدر شان و مادر مثل مادر شان و جد
مثل جد شان و جده مثل جده شان و عم مثل
عم شان و عمه مثل عمه شان و خال مثل خال
شان و خاله مثل خاله شان پس تحقیق تو

الا تاتینی به اما ابوها فعلی المرتضی وامها
فاطمة الزهراء وجدها محمد المصطفی صلی الله
علیه وآله وسلم وجدتها خدیجة الکبری
وعمها جعفر بن ابی طالب وعنهما امها فی
بنت ابی طالب وخالها ابراهیم ابن رسول الله
صلی الله علیه وآله وسلم وخالتها رقیة
وام کلثوم بنتا رسول الله صلی الله علیه
وآله وسلم فسمع بذلك علی کرم الله وجهه
فقال سمعت رسول الله صلی الله علیه
وآله وسلم یقول عمر بن الخطاب سراج
اهل الجنة فبلغ ذلك عمر رضی الله عنه
فقام ومعه جماعة من اصحاب رسول الله
صلی الله علیه وآله وسلم فاتی الی باب
علی کرم الله وجهه فضرب الباب فخرج
علی کرم الله وجهه فقال اسمعت رسول الله
صلی الله علیه وآله وسلم یقول عمر بن الخطاب
سراج اهل الجنة قال نعم قال اکتب
لی خطا فکتب بسم الله الرحمن الرحیم
هذا ما ضمن علی ابن ابی طالب لعمر بن
الخطاب عن رسول الله صلی الله علیه
وآله وسلم عن جبرئیل علیه السلام عن الله
تبارك وتعالی ان عمر بن الخطاب سراج
اهل الجنة فی الجنة فاخذها عمر رضی الله عنه
واعطاها احد اولاده وقال اذا انا مت
وغسلتمونی وکفنتمونی فادرجوا هذه معی
فی کفنی حتی القی بها ربی عزوجل فلما اصیب
به الموت غسل وکفن وادرج معه فی کفنه

نخواهی آورد مثل شان اما پدر شان علی مرتضی است
ومادر شان فاطمه زهرا جد شان رسول خدا
صلی الله علیه وآله وسلم وجده خدیجه کبری وعم جعفر طیار
وعمه ام هانی بنت ابی طالب وخال ابراهیم ابن رسول الله
صلی الله علیه وآله وسلم وخاله رقیه وام کلثوم دختران پیغمبر خدا
صلی الله علیه وآله وسلم اند پس ابن عمر ساکت شدند
واین خبر بحضرت علی مرتضی رسید او شان فرمودند که
من از آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم شنیده ام
که عمر ابن خطاب چراغ اهل جنت اند این خبر بحضرت
عمر رسید او شان با جمعی از صحابه بر رسول الله صلی الله
علیه وآله وسلم بر در واج حضرت علی کرم الله وجهه آمده
اطلاع کردند درین وقت حضرت علی کرم الله وجهه از اندرون خانه آمدند حضرت عمر
پرسید ای علی آیا شنیده اید شما از آنحضرت صلی الله علیه
وآله وسلم که مے فرمود که عمر بن الخطاب چراغ
اهل جنت است گفت بلے این حدیث را از آنحضرت
شنیده ام حضرت عمر گفت که این حدیث را از دست
خود نوشته بمن عنایت کن حضرت امیر از دست خود
تحریر کرد بسم الله الرحمن الرحیم - هذا ما ضمن علی ابن ابی طالب
لعمر بن الخطاب عن رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم عن جبرئیل
علیه السلام عن الله تبارك وتعالی ان عمر ابن الخطاب سراج اهل الجنة
فی الجنة (یعنی این آن امر است که ضامن شد علی ابن ابی طالب
برای عمر بن الخطاب منقول از رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم
وے از جبرئیل وے از جناب خداوند تبارك وتعالی که عمر
بن الخطاب مثل چراغ اند برای اهل جنت در جنت) حضرت
عمر آن نوشته را گرفته یکی از اولاد خود پسر وے وصیت کرد که هرگاه فوت
یابم مرا غسل داده کفن دهند آنوقت این تحریر را در کفن من باید نهاد تا بدین
ذریعه از خدائے عزوجل ملاقات کنم پس همچنین وے شهید شد موافق وصیت وے
بعمل آوردند -

وازانجمله است انچه صاحب صواعق در فصل ثالث از باب تاسع میفرماید

اخرج ابن سعد عن ابی هریرة قال قال عمر ابن الخطاب علی اقضانا واخرج عن سعید بن المسیب قال کان عمر بن الخطاب یتعوذ بالله من معضلة لیس لها ابو الحسن یعنی علیا

برآورد ابن سعد از ابی هریره که گفت حضرت عمر بن الخطاب علی حکم کننده تر است میان ما و برآورده شد از سعید بن المسیب که گفت بود حضرت عمر بن الخطاب رضی الله عنه که پناه می جست بخدا در مسئله مشکله که دران ابو الحسن یعنی حضرت علی نمی بود

وازانجمله است انچه در مقصد خامس از مقاصد آیة رابع عشر که در فضائل اهل بیت است می فرماید

واخرج الدار قطنی ان عمر رأی رجلا یقع فی علی فقال ویحك اتعرف علیا هذا ابن عمه واشار الی قبره صلی الله علیه وآله وسلم والله ما آذیت الا هذا فی قبره وازانجمله است انچه در مقام مذبور میفرماید واخرج ایضا عن ابن المسیب قال قال عمر رضی الله عنه تجیبوا الی الاشراف وتودوا واتقوا علی اعراضکم من السفلة واعلموا انه لا یتم فی الا بولایة علی رضی الله عنه وازانجمله است انچه در مقام مذبور میفرماید واخرج ایضا ان عمر سأل عن علی فقیل له ذهب الی ارضه فقال اذهبوا بنا الیه فوجدوه یعمل فعملوا معه ساعة ثم جلسوا یتحدثون فقال له علی یا امیر المؤمنین ارأیت لو جاءك قوم من بنی اسرائیل فقال لك احدهم انا ابن عم موسی علیه السلام اکانت له عندك اثرة علی اصحابه قال نعم قال فانا والله اخو رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم وابن عمه قال ففزع عمر رداءه فبسطه فقال لا والله لا یکون لك مجلس غیره حتی تفرق فلم یزل جالسا علیه حتی تفرقوا وذکر له علی ذلك اعلاما بان ما فعله معه من محبته الیه وعمله معه فی ارضه وهو امیر المؤمنین انما هو تقرب من رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم فقرا

وبرآورد دار قطنی که حضرت عمر رضی الله عنه شخصی را دید که بد میگفت حضرت علی را پس گفت که رحم کند بر تو خدا ای شناسی علی را که کدام است وی برادر عم زاد اوست واشاره کرد بسوی قبر نبوی صلی الله علیه وآله وسلم قسم بخدا که تو ایذا ندادی مگر آزا که در قبر است وبرآورده شد نیز از ابن المسیب که گفت فرمود حضرت عمر رضی الله عنه که اجابت کنید اشراف را ودوست دارید اوشانرا ونگاه دارید آبروهای خود را از مردم کمینه وبدانید که هیچ شرفی تمام نمیشود مگر بولایت علی رضی الله عنه - وهم برآورد وی که حضرت عمر رضی الله عنه پرسید ندا از علی مردمان گفتند که وی رفته است بسوی زمین خود گفت که ما را هم برسانید بسوی وی چنانچه رسانیدند وی را پس یافت حضرت عمر حضرت علی را کار کنان پس خود مع همراهیان نیز موافقت وی کرد ساعتی باز نشسته سخنها آغاز کردند پس گفت باو سے علی که ای امیر المومنین آیا دیدی که اگر بیایند نزد شما قومی از بنی اسرائیل وبگویند یکی ازاوشان شما که من پسر عم موسی علیه السلام هستم خواهد بود ویرا نزد شما بزرگی بر همراهیان بی گفت آری باز علی گفت که من هم قسم بخدا برادر رسول صلی الله علیه وآله وسلم پسر عم وی ام پس بکشید عمر چادر خود را وبگسترد وگفت که نیست ترا نخواهد بود قسم بخدا برای تو نشستگاهی سوای این تا انیکه علیحده شوی ازینجا نشسته ماندند تا اختتام مجلس بعد ازان حضرت عمر حاضرین را برای آگاهی شان فرمود ندکه انچه با وی کرده ام از گستراندن ردا و شرکت در کارزحمت با او باوجود بودن خود بر عهده امیر المومنین همه بوجه قربت وی بار رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم بود

عمر فی اکرامه واجلسه علی ردائه واخرج ایضا
ان عمر سأل علیا عن شئ فاجابه فقال له
عمر اعوذ بالله ان اعیش فی قوم لیس فیهم
ابوالحسن واخرج ایضا انه قیل لعمر انت
تصنع لعلی شیئا ما تفعله ببقیة الصحابة
فقال انه مولای واخرج ایضا انه جاءه
اعرابیان یختصمان فاذن لعلی فی القضاء
بینهما فقضی فقال احدهما هذا یقضی بیننا
فوثب الیه عمر واخذ بتلبیبه وقال ویحك
ما تدری من هذا هذا مولاك ومولی
کل مؤمن ومن لم یکن مولاه فلیس بمؤمن
واز انجمله است انچه درمقام مذکورے فرماید۔
واخرج الدارقطنی انه قال لفاطمة ما من
الخلق احد احب الینا من ابیك وما من
احد احب الینا منك بعد ابیك واز انجمله
است انچه ابن جوزی درکتاب منتظم درمناقب حضرت
عمر ذکر کرده وقد نقل عنه صاحب المستطرف
فی اواخر الباب السابع قبل حکایته المتکلمه
بالقرآن لما ولی عمر رضی الله عنه الخلافة بلغه
ان اصدقة ازواج النبی صلی الله علیه
وآله وسلم خمسمائة درهم وان صداق
فاطمة رضی الله عنها علی علی رضی الله عنه
اربعمائة درهم فادی اجتهاده امیر المؤمنین
عمر انه لا یزید رجل علی صداق البضعة
النبویة فاطمة رضی الله عنها فصعد المنبر
فحمد الله واثنی علیه وقال ایها الناس
لا تزیدوا فی مهور النساء علی اربعمائة

بعد ازان همیشه در تعظیم وتکریم وے مے کوشید وبر ردائے خود می نشانید
وهم سعید ابن المسیب روایت میکند که حضرت عمر از حضرت امیر رضی الله عنه
چیزے پرسید پس وے جوابش داد بعد ازان حضرت عمر گفت
که پناه میجویم بخدا از زیستن در زمانے که زنده مانم دران قومے که ابوالحسن میان
شان نباشد (ابوالحسن کنیت حضرت امیر است رضی الله عنه)
وهم از وے مرویست که گفت مردمان از حضرت عمر پرسیدند
که شما انچه با علی میکنید با غیر شان از صحابه نمیکنید پس گفت
که وی مولاے من است وهم از وی مرویست که بیامدند دو اعرابی
نزد حضرت عمر نزاع کننده وآنجا حضرت علی نیز بود پس حضرت عمر
حضرت علی را اجازت داد که انچه مناسب باشد میان ایشان حکم کند
پس حکم کرد پس یکے از ایشان گفت که این حکم خواهد کرد میان ما
پس برجست بسوے وے حضرت عمر وبگرفت گریبان ویرا بخصومت
وبرآورد وداقطنی از حضرت عمر که وے گفت از حضرت فاطمه
که نیست هیچ یکے از مردمان محبوب ترنزد من از پدر تو ونه ازین
نیست کسے محبوب ترنزد من بعد پدر تو از تو

ونقل کرده است صاحب مستطرف در اواخر باب هفتم
قبل حکایتے که در بیان زنے متکلمه بقرآن است
عمر رضی الله عنه متولی خلافت شد بدو شنوا معلوم گشت
که تعداد مهور ازواج آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم پانصد
درهم بود وتعداد مهر حضرت فاطمه رضی الله عنها بر جناب
امیر چهارصد درهم بود پس رای امیر المؤمنین عمر بر این
قرار یافت که کسے را زیادتی کردن از مقدار مهر بضعه
نبویه یعنی حضرت فاطمه رضی الله عنها (بضعه بمعنی پاره
گوشت) نباید چنانچه بیاید بر منبر وحمد وثنائے الهی کرده
گفت که اے مردمان نه زیادتی کنید در مهور زنان بر مقدار
چارصد درهم

درهم الی آخر الروایة واز انجملہ است انچہ صاحب صواعق در مقام مذکور میفرماید وصح عن ابی بکر ایضا انه حمل الحسین علی عنقه مع مما نرحته لعلی رضی الله عنه بقوله وهو حامل له شبیه بالنبی صلی الله علیه وآله وسلم لیس شبیها بعلی وعلی یضحك واخرج الدارقطنی ان الحسن جاء لابی بکر رضی الله عنهما وهو علی منبر رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم قال انزل عن مجلس ابی فقال صدقت والله انه لمجلس ابیك ثم اخذه واجلسه فی حجره وبکی فقال علی رضی الله عنه اما والله ما کان عن رائی فقال صدقت والله ما تهمتك فانظر لعظم محبة ابی بکر وتوقیره للحسن حیث اجلسه علی حجره وبکی ووقع نحو ذلك للحسین مع عمر وهو علی المنبر فقال انزل ابیك والله لامنبر ابی فقال علی والله ما امرت بذلك فقال عمر والله ما اتهمناك زاد ابن سعد انه اخذه فاقعده الی جنبه فقال وهل ابنت الشعر علی رؤسنا الا ابوك ای ان الرفعة ما نلناها الا به واز انجملہ است انچہ در مقام مذکور میفرماید واخرج الدارقطنی ایضا ان الحسن استاذن علی عمر فلم یؤذن له فجاء عبد الله بن عمر فلم یؤذن له فمضی الحسن فقال عمر علی به فجاء فقال یا امیر المومنین قلت ان لم یؤذن لعبد الله لایؤذن لی فقال انت احق بالاذن منه وهل ابنت الشعر فی الراس بعد الله الا انتم وفی روایة له اذا جئت فلا تستاذن واز انجملہ

تا آخر روایت (دور روایت دیگر چار صد مثقال است بجای چار صد درہم) - در روایت صحیحہ آمدہ است از حضرت ابی بکر صدیق رضی اللہ عنہ نیز کہ وے برداشت حسین رضی اللہ عنہ را بر دوش خود در انحالیکہ مزاح میکرد با علی رضی اللہ عنہ و میگفت کہ من بر دوش دارندہ کسے ام کہ مشابہ است بہ نبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نہ بشما اے علی و حضرت علی رضی اللہ عنہ از خندیدن آورد دار قطنی کہ بیامد حسن بن علی رضی اللہ عنہما نزد حضرت ابی بکر رضی اللہ عنہ در انحالیکہ وے بر منبر نبوی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بود و گفت فرود آ از نشستگاہ پدر من پس ابو بکر صدیق گفت کہ راست گفتی قسم بخدا کہ این جائے نشست پدر تست باز بگرفت و ویرا و نشانید در آغوش خویش و بگریست جناب امیر رضی اللہ عنہ گفت کہ قسم بخدا آگاہ شو کہ این فعل از رائے من نشدہ حضرت صدیق رضی اللہ عنہ گفت کہ راست میگوئی من ہم ترا تہمت نمیکنم و این را بقسم میگویم پس ببین این محبت شدیدہ حضرت ابی بکر را و تعظیم و توقیر وے با حسن رضی اللہ عنہ کہ بنشانید ویرا در آغوش خویش و بگریست و ہمچنین واقع گشتہ حسین رضی اللہ عنہ را با حضرت عمر رضی اللہ عنہ کہ وے نیز بر منبر بود و گفتہ بحسین رضی اللہ عنہ کہ این والد منبر پدر تست نہ منبر پدر من و جناب امیر علیہ السلام آنوقت نیز گفت کہ والد من باین حکم نکردہ حضرت عمر رضی اللہ عنہ فرمود کہ قسم بخدا من نیز ترا باین امر تہمت نمیکنم ابن سعد درین روایت و نیز بر آورد دار قطنی کہ حسن رضی اللہ عنہ اجازت در آمدن طلب کرد از حضرت عمر رضی اللہ عنہ پس نہ اجازت یافت باز بیامد عبد اللہ ابن عمر ویرا ہم اجازت نیافت باز حسن رضی اللہ عنہ از انجا برفت پس عمر رضی اللہ عنہ گفت کہ بر من ضروری است ملاقات چنانچہ بخانہ وے آمد و معذرت کرد پس گفت حسن رضی اللہ عنہ کہ باکے نیست چنانکہ نہ اجازت دادی عبد اللہ را نہ اجازت دادی ما را حضرت عمر گفت کہ شما نزاوار ترید بہ اجازت از وی نیست کسے کہ روبا بندہ باشد این مویہا در سر بعد خدائے تعالیٰ مگر شما و در روایت دیگر است کہ فرمود حضرت عمر رضی اللہ عنہ کہ ہرگاہ بیائے پس طلب اذن کن یعنی از حضرت امام حسن خطاب کردہ گفت -

است انچہ صاحب صواعق در فصل ثالث از باب تاسع میفرماید و ذکر ای علیؓ عند عائشةؓ فقالت انه اعلم من بقی بالسنة و از انجملہ است انچہ درہمین مقام میفرماید و قال مسروق انتهی علم اصحاب رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم الی عمرؓ و علیؓ و ابن مسعودؓ و از انجملہ است انچہ صاحب صواعق در مقصد خامس از آیہ رابع عشر کہ در فضائل اہل بیت است میفرماید قال عمر بن عبد العزیز لعبد الله بن الحسن بن الحسین اذا کانت لك حاجة فاکتب لی بها فانی استحیی من الله ان یراك علی بابی و لما دخلت علیه فاطمة بنت علی و هو امیر المدینة اخرج من عنده و قال لها ما علی ظهر الارض اهل بیت احب الی منکم و لا انتم احب الی من اهلیتی و از انجملہ است انچہ در مقام مذکور میفرماید و دخل عبد الله بن الحسن المثنی بن الحسن السبط علی عمر بن عبد العزیز و هو حدیث السن و له وفرة فرفع عن مجلسه و اقبل علیه فلامه قومه فقال ان الثقة حدثنی حتی کأنی اسمعه من فی رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم انما فاطمة بضعة منی یسرنی ما یسرها و انا اعلم ان فاطمة لو کانت حیة لسرها ما فعلت بابنها و از انجملہ است انچہ در مقام مذکور میفرماید و کان ابو حنیفة رضی الله عنه یعظم اهل البیت کثیرا و یتقرب بالانفاق علی المنتسبین منهم و الظاهرین حتی قیل انه بعث الی المنتسبین منهم باثنی عشر الف درهم و کان یحض اصحابه

و ذکر کردہ شد علیؓ نزد عائشہ رضی اللہ عنہا پس گفت کہ او عالم ترین بقیہ اہل سنت است۔

مسروق گفتہ کہ منتہی شد علم صحابہ بنوی صلے اللہ علیہ و آلہ وسلم بر عمرؓ و علیؓ و ابن مسعود رضی اللہ عنہم

گفت عمر ابن عبد العزیز بعبد اللہ بن حسنؓ بن حسینؓ رضی اللہ عنہم کہ ہر گاہ ترا حاجتی پیش آید پس آزا بسوی من بنویس چہ کہ ما را از خدا شرم مے آید کہ مردمان ترا بر دروازہ من بہ بینند و وقتیکہ رفت نزد وے فاطمہ بنت علی رضی اللہ عنہا و وے دران روزہا امیر مدینہ بود بیرون کرد و ویرا از نزد خود و بوے گفت کہ بر روے زمین اہل بیت کسے دوست تر از شما نیست نزد من و ہیچ آئینہ شما دوست تر ا بسوے من از اہل بیت من۔

و داخل شد عبد اللہ بن حسن مثنی بن حسن سبط (یعنی حضرت امام حسن علیہ السلام و سبط بمعنی فرزند آمدہ است در لغت) رضی اللہ عنہم بر عمر بن عبد العزیز در انحالیکہ صغیر السن بود و موہائے بسیار بر سر داشت پس برخاست عمر بن عبد العزیز از مجلس خود و استقبال وے کرد پس مردمان قوم ویرا بر این فعل وے ملامت کردند پس گفت کہ بیان کردہ اند از من مردمان ثقات و بر شنیدن از او شان چنان اعتماد میدارم کہ گویا خود از زبان شریف رسول اللہ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم شنیدم کہ فاطمہ پارہ گوشت من است ہر کہ ویرا مسرت میکند مرا مسرت میدہد و ما میدانم کہ اگر فاطمہ امروز زندہ بود ہر آئینہ از این فعل من و امام ابو حنیفہ رضی اللہ عنہ بسیار تعظیم اہل بیت اطہار میکرد و تقرب مے جست بخرچ کردن مال بر پردہ نشینان ایشان و غیر ایشان تا انکہ بعضے گفتہ کہ فرستاد یکبار بسوے پردہ نشینان شان دوازدہ ہزار درہم و ہم مردم را نیز بچنین امور ترغیب میکرد۔

علی ذالك وازانجمله است انچه صاحب مفتاح النجا در فصل ثانی باب اول مے فرماید۔

وکان الامام الاعظم ابو حنیفة النعمان بن ثابت الکوفی رحمه الله یعظم اهل البیت کثیرا ویتقرب بالانفاق علی المستترین منهم والظاهرین وهذه الابیات منسوبة الیه

وامام اعظم ابو حنیفه نعمان بن ثابت کوفی رحمة الله علیه بسیار تعظیم اهل بیت اظهار میکرد و تقرب مے جست بر خرچ کردن مال بر پرده نشینان ایشان و غیر ایشان و این اشعار نیز بسوے امام منسوب اند

ابیات

حب[1] الیهود لال موسی ظاهر ... وولاهم لنبی اخیه باد
وکذا النصاری یکرهون محبة ... لمسیحهم میزا من الاضداد
فمتی یوالی آل احمد مسلم ... قتلوه او سموه بالالحاد
لم یحفظوا حق النبی محمد ... فی آله والله بالمرصاد

وازانجمله است انچه صاحب صواعق در اواخر فصل رابع از باب تاسع مے فرماید۔

ومن[2] کلام الشافعی رضی الله عنه

ابیات

اذا لخن فضلنا علیا فاننا ... روافض بالتفضیل عند ذوی الجهل
وفضل ابی بکر اذا ما ذکرته ... رمیت بنصب عند ذکری للفضل
فلا زلت ذا رفض ونصب کلاهما ... بحبهما حتی اوسد فی الرمل

وقال[3] ایضا رضی الله عنه

قالوا ترفضت قلت کلا ... ما الرفض دینی ولا اعتقادی
لکن تولیت غیر شک ... خیر امام وخیر هادی
ان کان حب الولی رفضا ... فانی ارفض العبادی

وقال[4] ایضا

یا راکبا قف بالمحصب من منی ... واهتف لساکن خیفها والناهض
سحرا اذا فاض الحجیج الی منی ... فیضا کمنتظم الفرات الفائض
ان کان رفضا حب آل محمد ... فلیشهد الثقلان انی رافض

[1] محبت قوم یهود بآل موسے ظاهر است و دوستی شان با اولاد برادر حضرت موسے نیز معلوم و همچنین نصاری محبت با حضرت مسیح علیه السلام را نیز بزرگ میدارند مثل گرم کردن آب از همیمه ها پس چگونه دوست نخواهد داشت مسلمان اولاد احمد را صلی الله علیه وآله وسلم خواه قتل کنند و یا عیب کنند به بیدین شدن و نه نگاه داشتند مر و مان حق محمد صلی الله علیه وآله وسلم را در آل وی حالانکه خدای تعالے در انتظار است [2] از کلام امام شافعی است که هرگاه که فضیلت میدهم علی را پس میباشم روافض بسبب آن تفضیل نزد جاهلان و هرگاه فضل ابی بکر را ذکر میکنم پس بناصبی شدن عیب کرده میشوم پس همیشه خواهم بود رافضی و ناصبی هر دو و بسبب محبت هر دو تا وقت تکیه کردن در ریگ دکنم از موت و دفن شدن سکرده اند۔ [3] و نیز گفته است وی رضی الله عنه که مر و مان گفتند که شما رافضی شده آمدید من در جواب گفتم عاشا رفض نه دین من است نه اعتقاد من لیکن بلاشک دوست میدارم بهتر امام و بهتر هادی را و اگر محبت ولی را رفض نامیده اند پس من افزون ترم از مر و مان در رفض و نیز گفته [4] ای سوار توقف کن در محصب امنی و مذاکن به ساکن خیف آن گر انسان باشند یا حیوان که هنگام صبح و تیکه روان میشوند حاجیان بطرف منی مثل روانی دست موج زنندهٔ فرات که اگر باشد محبت آل محمد صلے الله علیه وسلم سبب رفض پس باید که هر دو جهان بداند که من رافضی ام غضب تمام مقابله دارد ان شکریز

قال البیهقی وانما قال الشافعی ذلک حین نسبه الخوارج الی الرفض حسدا وبغیا انتهی	بیہقی گفتہ کہ این اشعار امام شافعی دران وقت گفتہ بود کہ قوم خوارج ویرا برفض منسوب کردہ بودند بوجہ حسد وعناد خود ہا بادی

ودر اواخر مقصد خامس از مقاصد آیہ رابع عشر کہ در فضائل اہل بیت اطہار است مے فرماید۔

ولمبالغة الشافعی رضی الله عنه فیهم صرح بانه من شیعتهم حتی قیل فیه کیت وکیت فاجاب عن ذلک بما قدمناه عنه من النظم البدیع - وله ایضا	وبسبب مبالغہ ومحبت اہلبیت امام شافعیؒ در گروہ شیعہ شمار کردہ شدند پس اوشان در جواب این اشعار مذکورہ بالا گفتند وہم این اشعار مصنفہ امام اند۔
آل النبی ذریعتی وهم الیه وسیلتی ارجو بهم اعطی غدا بیدی الیمین صحیفتی	محبت اہلبیت نبوی ذریعہ من است واوشان وسیلہ من اند بسوئے حق تعالے وبسبب شان امید میدارم کہ فردا روز قیامت نامہ اعمال من

ومیگوید بندۂ ضعیف مؤلف این رسالہ صانہ اللہ عن ابھمالہ والضلالہ طالب حق را باید کہ درین اشعار امام شافعی رضے اللہ عنہ نظر نماید تا دریابد کہ ائمہ دین وفقہائے مستندین بمقابلہ متعصبین بنابر رغم انوف آنہا بکمال مبالغہ بلا تحاشا بر خود اطلاق اسم رفض مینمایند وہرگز مبالاتے بطرف قبح این اسم والقفاتے بجانب طعن طاعنین نمے فرمایند وایضاً صاحب صواعق در باب حادی عشر در اواخر مبحث آیۂ اولے از فضائل اہل بیت مے فرماید للامام الشافعی رضی اللہ عنہ اشعار

یا اهل بیت رسول الله حبکم کفاکم من عظیم القدر انکم	فرض من الله فی القرآن انزله من لم یصل علیکم لا صلوٰة له

وازانجملہ است انچہ از امام مالک منقول است فاطمة بضعة من النبی ولا افضل علی بضعة من رسول الله احداً چنانکہ در تکمیل الایمان وقرۃ العینین ودیگر کتب بسیار موجود است وازانجملہ است انچہ قاضی عیاض مالکی کہ از ائمہ فن حدیث است در کتاب شفا در فصلے کہ معنون نمودہ است آنرا بانیکہ ومن توقیرہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم وبرہ بر آلہ وذریتہ وامہات المومنین مے فرماید وروی عن مالک رحمه الله لما ضربه جعفر بن سلیمان ونال منه ما نال وحمل مغشیا علیه ودخل علیه الناس فافاق فقال اشهدکم انی جعلت ضیاعی فی حل فمثل بعد ذلک فقال خفت ان اموت فالقی النبی صلی الله علیه وآله وسلم فاستحی منه ان یدخل بعض آله النار بسببی وازانجملہ است انچہ صاحب صواعق در مقصد خامس از مقاصد آیہ رابع عشر

---

۵۱ وامام شافعی راست رضی اللہ عنہ اے اہلبیت رسول اللہ محبت داشتن باشما فرض است از خدا کہ در قرآن نازل شدہ است وکافی است برای شما از بزرگی مرتبہ انکہ شما از ان کسان ہستید کہ ہر نماز درود بر شما نخواندے نمازے کامل نباشد ۵۲ فاطمہ پارہ گوشت نبی صلے اللہ علیہ وسلم است وہیچ کس افضل بر بضعہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نیست ۵۳ واز بزرگ داشتن تعظیم آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم وبکی کردن بادی امت است۔ کہ نیکی کند با آل وے واولاد وے وازواج مطہرات وے ۵۴ ومروی است کہ امام مالک رحمۃ اللہ علیہ را بر گاہ کہ جعفر بن سلیمان ضرب داد و تعلق نمود بسیار وامام را بحالت غشی ازان مقام برداشتہ بر مکان آوردند پس مردمان برائے عیادت آمدند آن وقت ویرا افاقہ گشتہ بود۔ پس گفت کہ گواہ میگیرم شمارا بر انکہ گردانیدم فلکورزنندہ خود را معاف پس بعد ازان ویرا ازین امر پرسیدند در جواب گفت کہ ترسیدم از نیکہ نمیرم واز آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ملاقات نکنم در انحالیکہ شرم آید مارا از جناب شان ازین امر کہ داخل شود بعض اولاد وی بسبب من در دوزخ ۱۲

که در فضائل اہل بیت است میفرماید
واخرج الخطیب ان احمد بن حنبل رضی اللہ
عنہ کان اذا جاءہ شیخ او شاب من قریش
او الاشراف قدمھم بین یدیہ وخرج
وراءھم وازانجملہ است انچہ صاحب صواعق
در فصل ثانی باب خامس میفرماید قال احمد ما جاء
لاحد من الفضائل ما جاء لعلی وازانجملہ است
انچہ درہمین فصل میفرماید قال اسماعیل القاضی
والنسائی وابو علی النیسابوری لم یرد فی
حق احد من الصحابۃ بالاسانید الحسان
اکثر ما جاء فی علی وازانجملہ است انچہ در مقصد خامس
از مقاصد آیہ رابع عشر میفرماید قال ابوبکر بن
عیاش کما فی الشفاء لو اتانی ابوبکر وعمر علی
لبدأت بحاجتہ علی قبلھما لقرابتہ من رسول
اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ولان أحد
من السماء الی الارض احب الیّ من ان
اقدمھما علیہ وازانجملہ است انچہ صاحب
مفتاح النجا در فصل رابع باب ثالث میفرماید۔
قال الامام حجۃ الاسلام ابو حامد محمد
بن محمد بن محمد الغزالی الطوسی رحمہ اللہ
فی الاحیاء ان لیلۃ بات علی بن ابی طالب
کرم اللہ وجہہ علی فراش رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم اوحی اللہ تعالی الی جبرئیل
ومیکائیل انی آخیت بینکما وجعلت عمر
احدکما اطول من عمر الآخر فایکما یؤثر صاحبہ
بحیوتہ فاختار کلاھما الحیوۃ واحبا ھا فاوحی
اللہ تعالی الیھما افلا کنتما مثل علی بن طالب

و برآورد خطیب کہ امام احمد ابن حنبل رضی اللہ عنہ را وقتیکہ پیرے
یا جوانے از قریش نزد وے مے آمد یا از بزرگان کسے
مے آمد تقدیم وے میکرد و در مشایعت او میرفت یعنی
از مکان تا بیرون آن برائے رسانیدن مے آمد۔
گفت امام احمد کہ نیامد کسے را
چنین فضائل چنانکہ آمدند علیؑ ابن ابی طالب را
گفت اسماعیل قاضی ونسائی وابو علی نیشاپوری
کہ نہ وارد شد در حق ہیچ یکے از صحابہ حدیثے باسناد حسن
زائد از انچہ وارد شدند در حق علی مرتضے رضی اللہ عنہ۔

گفت ابو بکر بن عیاش موافق انچہ کہ در
شفا است اگر بیایند مارا ابو بکر و عمر و علی رضی اللہ عنہم
برائے حاجتے ہر آئنہ ابتدا کنم بروا کردن حاجت حضرت
علیؓ قبل آن ہر دو بوجہ قرابت وے از رسول اللہ
صلے اللہ علیہ وسلم وہر آئنہ اگر موخر کردہ شوم از آسمان
بسوی زمین دوست تر است بسوی من از نیکہ مقدم کنم آن ہر دو۔
(یعنی حضرت ابو بکر صدیق وحضرت عمر رضی اللہ عنہما) را بروے
گفت امام حجۃ الاسلام ابو حامد محمد بن محمد بن محمد غزالی طوسی
رحمۃ اللہ علیہ در احیاء العلوم کہ شبے خواب کرد علی
بن ابی طالب کرم اللہ وجہہ بر بستر رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم وحی کرد حق تعالی بسوے جبرئیل ومیکائیل
علیہما السلام کہ من برادری کنانیدم میان شما گردانیدم
عمر یکے از شما را طویل تر از عمر دیگر پس کدام از شما بر
مے گزیند ہمراہی خود را بخود و زندگی پس اختیار کردند او شان
یکے دیگرے را از خود و دوست داشت ویرا پس وحی فرستاد
اللہ تعالی بسوے شان کہ چرا نمے باشید شما مثل علی ابن ابی طالب

آخیت بینه وبین محمد فبات علی فراشه
یفدیه بنفسه ویوثره بالحیوة اهبطا الی
الارض فاحفظاه من عدوه فکان جبرئیل
عند رأسه ومیکائیل عند رجلیه ینادی
بخ بخ من مثلك یا ابن ابی طالب یباهی بك
الملائکة فانزل الله تعالی ومن الناس من یشری
نفسه ابتغاء مرضاة الله والله رؤف بالعباد
واز انجمله است انچه صاحب صواعق در باب حادی عشر
در اواخر مبحث آیه ثالثه فرموده ذکر فخر الرازی ان
اهل بیته صلی الله علیه وآله وسلم یساوونه
فی خمسة اشیاء فی السلام قال السلام علیك
ایها النبی وقال سلام علی آل یاسین وفی الصلوة
علیه وعلیهم فی التشهد وفی الطهارة قال
تعالی طه ای طاهر قال ویطهرکم تطهیرا وفی
تحریم الصدقة وفی المحبة قال تعالی فاتبعونی
یحببکم الله وقال الله تعالی قل لا اسألکم
علیه اجرا الا المودة فی القربی واز انجمله است
انچه در مقصد ثالث آیه رابع عشر میفرماید وفی ثوبان
عری الایمان للبزار عن الامام الحولی مرفوعا
ان خواص العلماء یجدون فی قلوبهم
مزیة ثابتة بمحبته صلی الله علیه وآله وسلم
ثم محبة ذریته لعلمهم باصطفاء ربهم
الکریمة ثم بمحبته اولاد العشرة المبشرین
بالجنة ثم اولاد بقیة الصحابة وینظرون
الیهم الیوم نظرهم الی آبائهم بالامس
لودادهم ویبغی الاغضاء عن انتقادهم

که برادری کنانیدم میان وی ومحمد صلی الله علیه وسلم
وخواب کرد وی بربستر آنحضرت تا که جان خود را بعوض وی
دهد وبرگزیند حیات وی را بر حیات خود فرود آئید بسوی زمین
وحفاظت آنها کنید از دشمنان پس جبرئیل بیالین ومیکائیل بپائین آمده
قیام کرده ندا میکردند که چه خوش وخوبست وکدام است مثل تو
اے ابن ابی طالب فخر میکنند بسبب تو ملائکه را الله تعالی این
آیه کریمه نازل فرمود که ترجمه وی اینست واز مردمان کسی هست
که میفروشد خویش را برای طلب رضامندی خدا و خدا مهربان است بر بندگان
وامام فخر الدین رازی نوشته اند که اهلبیت نبوی صلی الله
علیه وسلم با وی در پنج چیز مساوی اند یکی در سلام
که السلام علیك ایها النبی وسلام علی آل یاسین دوم
در صلوة بر وی خود در تشهد وبر اوشان وسوم در طهارت
چنانکه حق تعالی فرموده طه یعنی اے طاهر ونیز فرموده ویطهرکم
تطهیرا وچهارم در تحریم صدقه وپنجم در وجوب محبت چنانکه
فرموده حق تعالی فاتبعونی یحببکم الله پس اتباع من کنید
دوست خواهد داشت شما را خدا وفرموده قل لا اسألکم
علیه اجرا الا المودة فی القربی یعنی بگو سوال نمیکنم از شما هیچ اجرت
لیکن میخواهم از شما دوستی اقربای من
ودر کتاب توشیح عری الایمان مصنفه بزار از امام حولی روایت است
که خلاصه آن اینست که خواص علما مے یابند در قلوب خود
زیادت کیفیت بوجه محبت آنحضرت صلی الله علیه وسلم
باز بسبب محبت اولاد وی بوجه علم شان به بزرگی وبرگزیدگی
اوشان باز بوجه محبت اولاد صحابه عشره که ببشارت داده شده اند
بجنت باز بسبب محبت اولاد بقیه صحابه وعلما امروز بسوی شان
نیز همچنان مے بینند چنانکه بسوے آباے شان مے دیدند قبل
ازین ممزاوار است چشم پوشی از انتقاد شان (انتقاد یعنی نقد ستادن

واز انجمله است روایت مشهوره که صاحب تحفه قدس الله سره العزیز در تحفه اثنا عشریه از کامل ابن اثیر

وصاحب الفصول من الامامیه وشیخ ابن حجر در صواعق ومیرزا محمد بدخشی در مفتاح النجا از تاریخ نیشاپور وشیخ محقق عبد الحق در شرح سفر السعادت از دیلمی ودیگر علمای کرام در تالیفات خود آورده اند - وروایت پر کرامت انیست که چون حضرت امام علی رضا رضی الله تعالی عنه در نیشاپور داخل شدند بر استرے سوار بودند شقیق بلخی که از اعاظم صوفیهٔ اهل سنت است به پیش امام علیه السلام میرفت وجلوداری میکرد وجماعتِ دیگر از صوفیهٔ اهل سنت بچادرهاے خود بر امام سایه کرده بودند وحافظ ابو زرعه رازی ومحمد بن اسلم طوسی که از جمله اکابر علما ومحدثین دران شهر بودند با جمیع طلبه علم وکتب حدیث از مدارس وربا طات خود برائے زیارتِ امام برآمدند وغوغائے عظیم در شهر برخاست ومردم برائے دیدار مبارکش هجوم آوردند وعرضه داشتند که روئے مبارک خود بایشان نماید ومحدثین اهل سنت التماس نمودند که حدیثے از آبا واجداد خود جهت ایشان روایت کند بعد از تضرع بسیار امام علیه السلام قبول نمودن استرے را که بران سوار بود بازداشت وغلامان را امر فرمود تا پرده از روے مبارکش برداشتند وچشم خلایق را برویتِ طلعتِ پر کرامت خود روشن ساخت ونظرِ مردم چون بدو گیسوے وے که بدوشهاے خود انداخته بود افتاد بتضرع وزاری درآمدند بعضے گریه وفریاد مے نمودند وبعضے خود را در خاک انداخته بودند وبعضے سم استرش را بوسه میدادند آنگاه علمای فریقین برآوردند وگفتند که اے معاشر ناس زمانے ساکت باشید چون ساکن شدند شیخ ابو زرعه ومحمد بن اسلم باز اعادهٔ التماس نمودند وگفتند که اگر یک دو حدیث بسند آبا خود که سلسلة الذهب است بما روایت کنند که مجمع خلق الله است روایت فرمائی کمال منت خواهی نهاد امام علیه السلام بسند آبائے خود روایت این حدیث فرمود لا اله الا الله حصنی فمن قالها دخل حصنی ومن دخل حصنی أمن من عذابی مروی است که عدد جمعے که قلم ودوات اورده این حدیث را نوشته قریب بسیت هزار مے شد وامام احمد رحمة الله چون این سند را ذکر میکرد ومیگفت لو قرء علی مجنون لأفاق او علی مریض لبرئ اگر این خوانده شود بر مجنون هر آئنه افاقه یابد یا بر مریض هر آئنه صحت یابد ختم شد والمراد وصاحب مفتاح النجا بعد نقل این روایت فرموده

قال الشیخ الکامل الاستاذ ابو القاسم عبد الکریم بن هوازن القشیری ان هذا الحدیث بهذا السند بلغ بعض امراء السامانیة فکتبه بالذهب واوصی ان یدفن معه فلما مات رأی فی المنام فقیل ما فعل الله بك فقال غفر لی بتلفظی بلا اله الا الله وتصدیقی بمحمد رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم مخلصا فانی کتبت هذا الحدیث بالذهب تعظیما واحتراما -

حضرت شیخ کامل اوستاد ابو القاسم عبد الکریم بن هوازن قشیری میگویند که وقتیکه این حدیث باین سند به بعض امراے سامانیه رسید پس وی این را بخط زر نوشته وصیت کرد که این را همراه من در قبر من باید نهاد چنانچه همان واقع شد پس بر گاه که وے بمرد کسے در خواب ازوے پرسید که خدا با تو چه کرد گفت بخشید مرا از تلفظ من به لا اله الا الله وتصدیق من که محمد رسول خدا اند به خلوص قلب واین حدیث را بسبب تعظیم واحترام وی از آب زر نوشته بودم

واز انجمله است انچه صاحب صواعق در فصل اول باب تاسع در فضائل حضرت امیر المومنین علی مرتضی رضی الله تعالی عنه میفرماید

وهو احد العشرة المشهود لهم بالجنة واخو رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم بالمواخاة وصهره علی فاطمة سیدة نساء العالمین واحد السابقین الی الاسلام واحد العلماء الربانیین والشجعان المشهورین والزهاد والخطباء المعروفین واحد من جمع القرآن وعرضه علی رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم وعرض علیه ابو الاسود الدؤلی وابو عبد الرحمن السلمی وعبد الرحمن ابن ابی لیلی وغیرهم من التابعین

دوے یکے از عشرہ مبشرہ است کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بجنتی بودن شان خبر داده است و برادر رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم بذریعہ مواخاة و داماد وی یعنی زوج حضرت فاطمہ سردار زنان عالم و یکے از سبقت کنندگان بسوے اسلام و یکے از علماء ربانیین و شجاع مشہورین و زاہدین و خطباء مشہور و یکے از جامعین قرآن و پیش کنندہ وے بحضور رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم و پیش کردہ وی آنرا ابو الاسود دؤلی و ابو عبد الرحمن سلمی و عبد الرحمن ابن ابی لیلے و غیرہم از تابعین

وعرض علیه ابو الاسود الدؤلی وابو عبد الرحمن السلمی وعبد الرحمن ابن ابی لیلی وغیرهم من التابعین هاجر النبی صلی الله علیه وآله وسلم الی المدینة امره ان یقیم بعده بمکة ایاما حتی یؤدی عنه امانته والودائع والوصایا التی کانت عند النبی صلی الله علیه وآله وسلم ثم یلحقه باهله ففعل ذلک وشهد مع النبی صلی الله علیه وآله وسلم سائر المشاهد الا تبوک فانه صلی الله علیه وآله وسلم استخلفه علی المدینة وقال له حینئذ انت منی بمنزلة هارون من موسی کما مر وله فی جمیع المشاهد الآثار المشهورة واصابه یوم احد ست عشرة ضربة واعطاه صلی الله علیه وآله وسلم اللواء فی مواطن کثیرة سیما یوم خیبر واخبر صلی الله علیه وآله وسلم ان الفتح یکون علی یده کما فی الصحیحین وحمل یومئذ باب حصنها علی ظهره حتی صعد المسلمون علیه ففتحوها وانهم جروه بعد ذلک فلم یحمله اربعون رجلا

وقتیکہ ہجرت فرمود آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم بسوے مدینہ حکم فرمود وے را کہ اقامت کند بعد آنحضرت روزے چند در مکہ بغرض ادائے امانت خود و امانات و وصایا کہ بودند نزد حضرت نبوی صلی اللہ علیہ وسلم باز بیاید بسوے اہل خود پس کرد این را و ہمراہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بود در جملہ مشاہد یعنی غزوات سوائے غزوہ تبوک چرا کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم وے را در ان زمانہ خلیفہ خود ساختہ در مدینہ گذاشتہ بودند و در ہمان زمان فرمودہ بودند کہ در ینوقت تو ای علی با من بمرتبہ ہارون از ہستی از موسے علیہ السلام چنانکہ گذشت و وے را در جمیع مشاہد آثار و علامات مشہورہ بودہ اند و در یوم غزوہ اُحد شانزدہ زخم وے را رسیدند و آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دادہ است علم وے را در مقامات کثیر خصوصاً یوم خیبر کہ خود آنحضرت خبر دادہ بود کہ امروز فتح بر دست ہمین شخص خواہد بود چنانکہ در صحیحین یعنی بخاری و مسلم مذکور است و ہمان روز دروازہ قلعہ خیبر برآوردہ بپشت خود تا بذریعہ آن مسلمانان بر آن آمدہ در را بکشادند و بعد ازان وقتیکہ آن دروازہ را کشیدند از حمل مردم ہم در کشیدن نمی آمد (یعنی اینقدر وزن میداشت و تنہا حضرت امیر

در بارہ حضرت امیر بپشت خود دروازہ خیبر را بر آوردن و بعد ازان بر آن پل کردن مردم عالم را ناممکن بود

وازانجمله است انچه فضل بن روزبهان شیرازی در ابطال الباطل فرموده

من یکن تارکا ولاء علیا	لست ادعوه مؤمنا و زکیا
کیف بین الانام یذکر سبا	للذی کان للنبی وصیا
لیس قولی بفاعل انسبت	الا لعن الله من یسب علیا

وازانجمله است انچه شیخ محقق عبد الحق دهلوی در تکمیل الایمان فرموده حق تعالے دلهاے ما را و تمامه مسلمانان را از محبت و موالاة هر که با اهل بیت نبوت بد بوده و بد اندیشیده و حق ایشان را پامال کرده و با ایشان براه محبت و صدق عقیدت نیست و نبوده نگاهدارد ما را و دوستان ما را در زمرهٔ محبان ایشان محشور گرداند و در دنیا و آخرت بر دین و کیش ایشان دارد بمنه و کرمه هو هو قریب مجیب آمین انتهی

وازانجمله است انچه حضرت مجدد الف ثانی قدس سره در بعضے مکاتیب خود فرموده اند که اهل سنت نیز دشمنان اهل بیت را دشمن دارند و بطعن و تشنیع ایشان قائل اند وازانجمله است انچه شیخ محقق عبد الحق قدس سره در کتاب مستطاب جذب القلوب الی دیار المحبوب در مقام آداب زیارت ائمه اهل بیت و ثواب آن از کتاب فصل الخطاب از حضرت امام علی رضا علیه السلام حدیثے طویل مشتمل بر آداب زیارت و دعاے که بوقت نزدیک رسیدن بقبر باید خواند بطریق نقل آورده و خاتمه اش اینست انی ابوء الی الله من عدو محمد و آل محمد من الجن والانس واز انجمله است انچه ملک العلماء شهاب الدین بن عمر دولت آبادی در رساله مناقب السادات فرموده که اگر کسے علوی را بتحقیر علویک گوید کافر گردد واز انجمله است انچه حضرت مجدد الف ثانی قدس سره در بعضے مکاتیب خود که در بحث امامت وحقیت مذهب اهل سنت و جماعت و مداحی اهل بیت طهارت نوشته اند فرموده اند چگونه عدم محبت اهل بیت در حق اهل سنت گمان برده شود که آن محبت نزد این بزرگواران جزو ایمان است و سلامتی خاتمه را بر سوخ آن محبت مربوط ساخته اند و الحق این فقیر که عالم بود ند بعلم ظاهری و بعلم باطنی در اکثر اوقات ترغیب بمحبت اهل بیت اظهار میفرموده اند که این محبت در سلامتی خاتمه مدخلے است عظیم نیک رعایت آن باید نمود و در مرض موت ایشان فقیر حاضر بود چون معامله ایشان بآخر رسید و شعور باین عالم کم ماند فقیر در آنوقت سخن ایشان بیاد ایشان داد و ازان محبت استفسار نمود در آن وقت فرمودند که غرق محبت اهل بیتم شکر خدا بجا آورده شد محبت اهل بیت سرمایهٔ اهل سنت است مخالفان ازینمعنی غافل اند انتهی کلامه بلفظه الشریف واز انجمله است انچه در کتب فقهیه مثل هدایه و شرح وقایه و دیگر کتب فقهیه متعارفه مسطور است که اگر ناگه کسے در حق علویه کلمهٔ بے ادبی گوید مستحق تعزیر گردد واز انجمله است انچه جناب عمدة المحدثین سند المسندین حضرت شاه ولی الله محدث دهلوی والد ماجد صاحب تحفه در قصیدهٔ اطیب النغم فی مدح سید العرب والعجم و شرح آن مے فرماید -

وآل رسول الله لازال امرهم	قویما علی ارغام انف المنوصب

و اهل بیت رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم همیشه با دحال ایشان راست و درست بخاک آلوده کردن
بینی جمعے که عداوت اهل بیت دارند ۵

ثلث خصال من تعاجیب ربنا		نجابته اعقاب لوالد طالب	

یعنی سه خصلت از اعجوبه های آثار قدرت پروردگار ماست - یکے نجابت اولاد ابی طالب چون ابی طالب
در شعر راست نے نشست بلفظ والد طالب نقل کرده شد الی آخرها قال و در کتاب بدور بازغه میفرماید

فی الحدیث ان النبی صلی الله علیه و آله وسلم قال لعلی رضی الله عنه انما انا منذر و علی الهادی فالمنذر ههنا من یقول ان الله تعالی قد اوجب علیکم اطاعتی فلو عصیتمونی اعذبکم و الهادی من یقول لو اطعتمونی حصلت لکم القربة و الزلفی من غیر ان یترتب العذاب علی ترک الاتباع فهذه الایة تدل علی ان الامة لا تخلو عن راشدٍ مرشدٍ ینصبه الله تعالی هدایة للخلق لا یزال یأمرهم بما امرهم به النبی النذیر و لذلک قال تعالی تبارک الذی نزل الفرقان علی عبده لیکون للعالمین نذیرا و لم یقل نذیرا و بشیرا لان النذیر اخص و اعلی من البشیر فاکتفی به عنه و نیز در تفهیمات میفرماید و منها انی رایت ارواح ائمة اهل البیت فی حظیرة القدس باتم وجه و اجمل وضع و علمت ان منکرهم و المشاجن لهم فی خطٍ عظیم و نیز در تفهیمات میفرماید ان علیا رضی الله تعالی عنه لما ارتسخت قدمه فی الحکمة و وضع له الشرع و یرائی له الشرع الذی هو فی ملکوت من شرح رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم لمنبع الشریعة فحصل له عروج الیه فریق بذلک الوصایا

در حدیث است که آنحضرت صلے الله علیه وسلم بحضرت علی رضی الله عنه فرمود که من منذرام و شما هادی پس منذر اینجا آن کس را گویند که بگوید که خدا اطاعت من بر شما واجب کرده است اگر نخواهید کرد اذیت خواهید یافت و هادی آنست که بگوید اگر اطاعت من خواهید کرد حاصل خواهد شد شما را قربت بلا ذکر ترتب عذاب بر ترک طاعت پس این آیت دلالت میکند بر این امر که امت خالی نمی باشد از مرشد و اصل که الله تعالے او را نصب میکند برای هدایت خلق و همیشه امور شان مطابق ارشاد نبی نذیر صلی الله علیه وسلم راست و درست میشوند و برای همین الله تعالے فرموده است - تبارک الذی نزل الفرقان علی عبده لیکون للعالمین نذیرا (یعنی با برکت است آن ذات که نازل کرد فرقان را بر بندهٔ خود تا که باشد برای عالمیان ترساننده) و نه فرمود نذیرا و بشیرا چرا که نذیر اخص و اعلی است از بشیر لهذا اکتفا کرد به نذیر و از نعم الهی یکی اینست که دیدم ارواح ائمه اهلبیت را در حظیرة القدس باتم وجه و اجمل وضع و معلوم کردم که منکر شان و بد دانندهٔ شان در خطر عظیم است - و حضرت امیر رضی الله عنه چونکه قدم محکم داشت در حکمت و شرع و برا واضح گشته و چونکه منبع شریعت برای وے آنحضرت صلے الله علیه وسلم کشاده نموده آن شرع نیز که در ملکوت است و برا معائنه کنانیده شد و وی را عروج بدان مقام حاصل گشت پس روزی داده شد بوجه وی وصایت

(وصایت بالفتح والکسر یعنی وصی شدن و پیوستن چیزی بچیزے ۱۲)

و نیز در تعلیمات میفرماید آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم یکے از اشراط قیامت آمدن آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم با قیامت مثل سابہ و وسطے باہم پیوستہ اند یعنی کہ آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم فاتح راہ ولایت اند کہ روبانسلاخ عالم دارد و مقدمہ است از مقدمات فاتحیت آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم ہر فاتح کہ ہست در باب ولایت است و فاتح اول ازین است علی مرتضیٰ است کرم اللہ وجہہ کہ فاتحیت آنحضرت را بمنزلہ جارچہ گشتہ شعلہ نبوت را کہ زبانہ اش بفوق مرتفع میشد معکوس ساخت تا زبانہ اش بطون بطون مختفی شد الخ و نیز در رسالہ مقالۃ الوضیۃ فی النصیحۃ والوصیۃ فرمودہ و فقیر را معلوم شدہ است کہ ائمہ اثنا عشر رضے اللہ عنہم اقطاب نبی بودند از نسبتہا الخ و در ہمعات میفرماید ارواح ائمہ اہل بیت را مشاہدہ افتاد کہ یکے بدامن دیگرے دست محکم زدہ یک سلسلہ شدہ در عالم ارواح متصل بحظیرۃ القدس تمکنے و رسوخے عجیب دارند و قوت ایشان در مغز مغز عالم ارواح بیشتر است از خارج انتہے ۔ و در کتاب حجۃ اللہ البالغہ در تعداد طبقات امت میفرماید۔

ومنهم الشهداء الذين اخرجوا للناس وحل فيهم صبغ الملاء الاعلى من لعن الكافرين والرضا بالمومنين والامر بالمعروف والنهى عن المنكر واعلاء الملة بواسطة النبى صلى الله عليه وآله وسلم فاذا كان يوم القيامة قاموا يتخاصمون الكفرة ويشهدون عليهم وهم بمنزلة اعضاء النبى صلى الله عليه وآله وسلم فى بعثته بهم ليكمل الامر المراد بالبعثة ولذلك وجب تفضيلهم على غيرهم وتوقيرهم والراسخون فى العلم اولوذكاء وعقل لما سمعوا من النبى صلى الله عليه وآله وسلم العلم والحكمة صادف ذلك منهم استعدادا فاضا رميد لهم فى باطنهم فهم معانى كتاب الله على وجهها واليه اشار على رضى الله عنه حيث قال او فهم اعطيه رجل مسلم	و ازان کسان شہدا اند کہ برآوردہ شدند برای مردمان و در آمد در اوشان رنگ ملاء اعلے یعنی فرشتگان مقربین از لعنت کردن کافران و خوشنودی بامومنان و امر بالمعروف و نہی عن المنکر (یعنی حکم امر خیر دادن و از بد پرہیز داشتن) و اعلاء ملت نبوی صلی اللہ علیہ وسلم پس در روز قیامت با کافران خصومت خواہند کرد و بر اوشان شہادت خواہند داد و اوشان بمرتبہ اعضاء نبی صلی اللہ علیہ وسلم خواہند بود در بعثت آن حضرت باوشان تا کہ امر مقصودہ بوجہ بعثت کامل گردد بہمین وجہ تفضیل و توقیر اوشان بر غیر واجب است و علماے راسخین صاحبان عقل و ذکا ہرگاہ از نبی صلی اللہ علیہ وسلم امور علم و حکمت را مے شنیدند مے یافتند بمجرد سماع استعدادے را کہ آن در باطن شان مے افزود و ازینوجہ در اوشان فہم معانی کتاب اللہ چنانکہ باید زائد بود چنانچہ اشارہ کردہ است بآن جناب امیر رضی اللہ عنہ بارشاد خود کہ او فہم اعطیہ رجل مسلم یا فہمیکہ دادہ شود بمردے مسلمان۔

و در بیاض خود کہ بطریق کشکول است و فوائد متفرقہ در آن جمع نمودہ میفرماید۔

الحمد لله الذی ملاء قلوبنا بمحبته فلم یدع لمحبة غیره موضع شعرة ثم انه امرنا بمحبة رسوله محمد صلی الله علیه وآله وسلم فاحببنا لمحبة الله انما محبته شعبة من محبة الله عز وجل ثم امرنا محمد صلی الله علیه وآله وسلم بمحبة اهل بیته واهل السوابق من المهاجرین والانصار فاحببناهم لمحبة وانما محبتهم شعبة من محبة صلی الله علیه وآله وسلم انتهت کلمات الشیخ

همه تعریف ثابت است مرخدائرا که پرساخت قلوب مارا از محبت ونگذاشت محبت غیررا جائے مقدار موے باز حکم داد مارا بمحبت رسول خود محمد صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم پس او شان را نیز بمحبت خود دوست داشتیم که محبت شان شعبہ محبت خدا است باز حکم داد مارا پیغمبر ما صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم بمحبت اہلبیت خود و سابقین از مہاجرین و انصار پس او شان را دوست داشتیم بہ محبت رسول کہ آن نیز شعبہ است از محبت آنحضرت تا انجا است کلمات شریفہ شیخ

واین قسم مطالب نفیسہ در مقدمہ محبت و تعلیم و بیان مدارج اہل بیت اطہار در تحفہ اثنا عشریہ و تفسیر فتح العزیز و دیگر مولفات جناب کرامت مآب صاحب تحفہ بسیار است و در تخمیس قصیدہ اطیب النغم میفرماید۔

بنفسی افدی آله دام نصرهم ... لقد طاب ریاهم وقد فاح نشرهم
وناهیك فخراً فی الخلائق فخرهم ... وآل رسول الله لازال امرهم

قویماً علی ارغام انف النواصب

بجاه رسول الله یسهل صعبنا ... ومن قربه والله اعلاء بغینا
وقد دام فینا بعده رحمة بنا ... ثلث خصال من تعاجیب ربنا

بغایة اعقاب نوالد طالب

خصوصا الموالی المومنین علیتنا ... ففی صلبه قد کان نسل صفیتنا
اذا نلت هذا فاستمع لبقیتنا ... خلافة عباس ودین نبینا

تزاید فی الاقطار من کل جانب

از انجملہ است انچہ قاضی ثناء اللہ صدیقی کہ از مشاہیر خلفاء نقشبندیہ و علماء ایشانند در سیف مسلول مے نویسند کہ بعضے از اکابر اولیاء امت را بکشف صریح ظاہر گشتہ کہ فیوض و برکات کارخانہ ولایت کہ از جناب الٰہی بر اولیاء اللہ نازل میشود اول بر یک شخص نازل میشود و از ان شخص قسمت شدہ بہر یک از اولیاء عصر موافق مرتبہ و بحسب استعداد او میرسد و ہیچکس را از اولیاء اللہ بے توسط او فیض نمیرسد و کسے از مردان خدا بے وسیلہ او درجہ ولایت نمی یابد اقطاب جزئی و اوتاد و ابدال و نجباء و نقباء و جمیع اقسام اولیاء خدا بوی محتاج مے باشند

لہ من از نفس خود فدا میشوم آل رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم ہمیشہ باد مددشان - چہ خوشگوار است خوشبوے شان ما را کہ منتشر شدہ بوی خوش ایشان - و کافی است ترا باقصار فخر در خلائق فخر او شان و اہلبیت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ہمیشہ باد حال ایشان درست و درست - علی رغم انف فرقہ ناصبیہ (یعنی بناک آلودگی بینی جمیعکہ کہ دشمنان اہلبیت اند) بصدق مرتبہ رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم آسان میشود ہر مشکل ما و از قرب ایشان بخدا بلندی باشد مطلوب ما را و تحقیق دائم شد در ما بعد او شان رحمت پروردگار ما - و سہ خصلت از عجوبہ ہائے آثار مشیت پروردگار ماست کہ یکے از انہا نجابت اولاد ابی طالب است علے الخصوص برائے مولائے مومنین حضرت علی ما است کہ در صلب ایشان بود نسل صفی (برگزیدہ) تا وقتیکہ واقف شدی این را پس بشنو کہ برائے بقیہ ما خلافت عباس و دین نبی ما است صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ افزود در اقطار زمین از ہر جانب ۱۲

صاحب این منصب عالی را امام و قطب الارشاد بالاصالۃ نیز خوانند و این منصب عالی از وقت ظهور آدم
علیہ السلام بروح پاک علی مرتضی کرم اللہ وجہہ مقرر بود کہ پیش از نشاءِ عنصری آنحضرت ہم در امم سابقہ ہر کرا
درجۂ ولایت میرسید بتوسط روحِ پاک آنحضرت میرسید و بعد وجود عنصری تا وقت رحلت او از صحابہ و تابعین
ہمہ را آن دولت بتوسط او رسید و بعد رحلت او آن منصبِ عالی بحسنِ مجتبےٰ و بعد از وے بہ حسینِ شہید
وشت کربلا پسر بامام زین العابدین پسر بہ محمد باقر بعد ازان بہ جعفر صادق پسر بموسی کاظم پسر بعلی الرضا
پسر بہ محمد التقی بعد ازان بعلی النقی پسر بہ حسن العسکری علیہم السلام این منصبِ عالی مفوض گشتہ بعد وفات
امام عسکری علیہ السلام تا وقت ظہور سید الثقلین غوث الثقلین حضرت محی الدین عبد القادر الجیلی این منصبِ
عالی بروح حسن عسکری علیہ السلام متعلق بود چون حضرت غوث الثقلین پیدا شدند این منصب مبارک
بوے متعلق شد تا ظہور محمد مہدی این منصب بروحِ مبارکِ حضرت غوث الثقلین متعلق باشد لہذا آنحضرت
قدمی ھذہ علی رقبۃ کل ولی اللہ فرمودہ باین بیت ترنم نمودہ ؎ افلت شموس الاولین و شمسنا
(این قدم من بگردن تمام اولیاء اللہ است ۱۲)
ابدا علی افق العلی لا تغرب ۔ یعنی فرو نشدند آفتابہاے دیگر اولیاے کرام پیشین و آفتاب ما یعنی ائمہ عظام
ہمیشہ بر افق بلندی باشد غروب نشود و چون امام محمد مہدی ظاہر شود این منصب عالی بوے مفوض شود
تا انقراض زمان بوے مفوض باشد و قول حضرت غوث الثقلین و اخی و خلیلی کان موسی بن
عمران نیز بران دلالت دارد و این مدعا بکشف و الہام ثابت شدہ و استنباط این مدعا از کتاب اللہ
تعالےٰ و از حدیث سرور پیغمبران صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم نیز مے توانیم کرد و قال اللہ تعالی قل لا اسئلکم
علیہ اجرا الا المودۃ فی القربی یعنی سوال نمیکنم از شما ہیچ اجرۃ و نمے خواہیم لیکن مے خواہیم از شما
دوستی اقربا مرا من وجہ استنباط آنست کہ انبیاءِ سابق لا اسئلکم علیہ اجرا ان اجری الا علی اللہ
گفتہ اند اصلا اجرت بر فریضۂ تبلیغ رسالت درخواست نکردہ اند و جہ احتمال درخواست اجرت بود و پیغمبر ما صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم حق تعالےٰ بتغیر اسلوب کلام امر فرمود حکمت در آن آنست کہ شرائع انبیاءِ سابق
بعد وفاتِ آنہا منسوخ مے شد و این شریعت مؤبد است پس اشال پیغمبر را باید کہ بعد رحلت پیغمبر بنائب
پیغمبر رجوع آرند لہذا آن سرور علیہ السلام برائے شفقت بر امت خود رہنمونی کردہ بمحبت آل خود و اشارہ
فرمودہ بہ تشبث دامان پاک آنہا کہ وارثان پیغمبر و دروازۂ علوم این اند لہذا قال علیہ السلام ترکت
فیکم الثقلین کتاب اللہ و عترتی الحدیث یعنی گذاشتیم بر شما دو وسیلہ محکم قرآن مجید و آل خود را
و قال علیہ السلام انا مدینۃ العلم و علی بابھا یعنی من شہر علم و علی دروازۂ آن شہر است
مراد ازان علم علم ظاہر نیست کہ ہمہ اصحاب در آن شریک بودند بلکہ مراد علم باطن است پس تحقیق برائے
تحصیلِ علمِ باطن اشان سوے علی و آل پاک او رفتہ و بہ محبت آنہا امر فرمودہ حیث قال من کنت
مولاہ فعلی مولاہ و قال حب علی عبادۃ و غرض از محبت آنست کہ محبت مرید را در پیر زیادہ گردانند
(یا ہم مولائی وی پس علی مولائی وے است ۱۲ و فرمود کہ محبت علی عبادت است ۱۲)
قال علیہ السلام المرء مع من احب انتہی و از انجملہ است آنچہ رکن الدین علاء الدولہ مے نویسند
(فرمود نبی علیہ السلام کہ مرد با کسے است کہ دوست میدارد او را ۱۲)

که ولایت علم باطن است و وراثت علم ظاهر و امامت علم باطن و ظاهر و وصایت حفظ سلسلهٔ باطن و خلافت حفظ سلسلهٔ ظاهر و جناب امیر المومنین علی علیه السلام بعد از نبی علیه الصلوة والسلام ولی و وارث و امام و وصی بود اما خلیفه نبود و بعد از عثمان خلیفه هم شد و از انجمله است انچه عارف سامی مولانا الجامی در سلسلة الذهب میگوید نظم

مادح اهل بیت در معنی	مدحت خویشتن کند یعنی
مومنم موقنم خدای شناس	واز خدا هم بود امید و هراس
از کجیها در اعتقادم پاک	نیست از طعن کج نهادم باک
دوستدار رسول و آل ویم	دشمن خصم بدخصال ویم
جوهر من ز کان ایشانست	نقد من از دکان ایشانست
مسلمان شدم ز اهل البیت	گشت روشن چراغ من زان زیت
انا مولی لهم ومولی القوم	کان منهم ولا اخاف اللوم
مست عشق اند عاشقان دایم	لا یخافون لومة لائم
چون بود عشق صادقان درسم	کی ز کید منافقان ترسم
این نه رفض است محض ایمانست	اسم معروف اهل عرفانست
رفض اگر هست حب آل نبی	رفض فرض است بر ذکی وغبی
لو کان رفضا حب آل محمد	فلیشهد الثقلان انی راضی
شافعی آنکه سنت نبوی	ز اجتهاد قویم اوست قوی
بزبان فصیح ولفظ متین	گفت در طی شعر سحر آئین
گر بود رفض حب آل رسول	یا تو لاجل اندان بتول ؓ
گو گواباش آدمی و پری	که شدم من ز غیر رفض بری
کیش من رفض و دین من رفض است	رفع من رفض و ما بقی خفض است

انتهی و از انجمله است انچه که شیخ روزبهان که از افاضل متکلمین اهل سنت است در متن رساله اعتقادیه گوید اعتقاد کنیم که آل حضرت پیغمبر صلے الله علیه وآله وسلم واجب التعظیم و لازم الاقتدا اند و در شرح آن گوید اما تعظیم آل پیغمبر صلے الله علیه وآله وسلم اعتقاد انست که فرض است بنا بر احادیث صحیحه که دران باب وارد شده از انجمله آنکه در حجة الوداع در خطبه پیغمبر صلے الله علیه وآله وسلم فرموده است یا ایها الناس انی ترکت فیکم الثقلین کتاب الله وعترتی اهل بیتی ما ان تمسکتم

[۵۱] من غلام شان ام و مولاے قوم میباشد از ان قوم و نے ترسم از ملامت کسے [۵۲] نے ترسند از ملامت ملامت کنندہ

لن تضلوا بعدی الی آخرہ و در حدیث دیگر فرمودہ اذکرکم اللہ فی اھل بیتی و این کلمہ را بسہ نوبت تکرار فرمود از انجا مستفاد شد کہ تعظیم و محبت ایشان واجب باشد و رعایت حقوق ایشان لازم و نیز حضرت فرمودہ اند کہ اگر بدامن اہل بیت چنگ زنید ہرگز گمراہ نگردید پس امر فرمود باقتدائے ایشان و مراد از اہل بیت کسانے اند کہ صدقہ بر ایشان حرام باشد قولہ فی المتن ما ایشان را موالی ہستم و بدوستان ایشان تولا نمایم و از دشمنان ایشان تبرا کنم و فی الشرح مراد از موالی کسے است کہ با ایشان تولا نماید و موالات در زبان عرب بمعانی بسیارے آید و مراد از موالات درین مقام اظہار ولایت و محبت است با ایشان و آنکہ خود را در اعداد موالی و بندگان ایشان شمارند و مراد از تولا آنکہ ایشان را جز و متصرف در امور دین خود دانیم و آن لازم اقتدا است و مراد از تبرا از اعدائے ایشان آنکہ از دشمنان ایشان خود را بری شمارم و ہر کسے کہ دشمن ایشان است از انجمت کہ آل پیغمبر اند برأت از و لازم ست و فی المتن و حکایات منازعاتے کہ میان ایشان و صحابہ واقع شدہ نگویم و فی الشرح بسیارے از اصحاب منازعت کردہ اند و ہمدگر را کشتہ اند واللہ جمیع گناہگار خواہند بود و طعن در گناہگار فاسق و بدعمل محظور نیست جواب آن ہمہ حکایات منازعات را اصلا نمے باید گفت کہ ہر چہ در میان ایشان واقع شدہ ہمہ تاویلات لائق دارد و علما ہمہ را بیان کردہ اند درین باب باید کہ اعتماد بر سخن محدثان کنند کہ ایشان در ہمہ ابواب اہل وثوق و اعتماد اند انتہے و از انجملہ است انچہ عمدۃ المحدثین و قدوۃ المتکلمین شاہ عبد العزیز دہلوی در رسالہ اعتقادیہ کہ شرح عقیدہ والد ماجد ایشان است مے نویسند باید دانست کہ اعتقاد در جناب حضرت اہل بیت علیہم الصلوۃ والسلام دو مرتبہ دارد مرتبہ اول کہ باتفاق شیعہ و سنی لازم ایمان و رکن اسلام است و عوام و خواص دران شریک اند و اگر شخصے دران مرتبہ قصور کند در خوارج و نواصب معدود شود و از دائرہ اسلام بیرون رود و معاذ اللہ من ذلک و آن مرتبہ ہمین است کہ محبت آنحضرات را مثل ایمان بہ پیغمبر فرض شمارد و عداوت آنحضرات را مثل کفر حرام انگارد و آن حضرات را یقینا از اہل بہشت داند و تبعظیم و توقیر پیش آید و لازم این مرتبہ اعتقاد آنست کہ دشمنان آنجناب را مبغوض دارد و ضمیمہ آن مرتبہ اعتقاد آنست کہ مناقب آنحضرات را کہ از روے احادیث و آیات ثابت است در تصانیف خود روایت کند مرتبہ دوم از اعتقاد در جناب آنحضرات آنست کہ عرفاء کاملین دارند و بعضے مراتب قرب و کمال را مخصوص بجناب آنحضرات مے انگارند و علماء کثیر ازان غافل اند و اگر احیانا بر زبان ایشان جاری مے شود از فہم متعالی و ادراک اسرار آن بیخبر مے باشند (یعنی علماء ظاہر ۱۲) باید دانست کہ شاہ ولی اللہ محدث دہلوی اثبات عصمت مے کنند برائے حضرات اہل بیت و آنرا میراث پیغمبران مید انند کہ در خاندان حضرت باقی ماندہ چنانچہ در تفہیمات الٰہیہ مے فرمایند حضرت پیغمبر ما صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم در اوائل حال قبل از نبوت حکمۃ و عصمت و قطبیت باطنہ اکتساب فرمودہ بودند بعد ازان کمالات لاحقہ آنحضرت

بیان کرده اند در آخر مے فرمایند پس اہل ولایت آنحضرت ہم بسه قسم منقسم اند فوزا[۱] انه الذین اخذوا الحکمة والعصمة والقطبیة الباطنة هم اهل البیت خاصة و در کتاب خیر کثیر که ملقب بخزائن الحکمة است در جزئیه سابعه میفرمایند ثم[۲] اعلم ان هولاء المستغرقین بنور النبوة علی طبقات ثلث الاولی وارث الحکمة والعصمة والوجاهة وهم اهل البیت وقد جرت السنة الالهیة علی ان تکون اهل بیت کل نبی من وارث هذا التفضیل الجلی وهولاء علی واولاده وفاطمة رضی الله تعالی عنهم اجمعین و نیز حضرت ایشان یعنی شاه ولی الله محدث اثبات وصایت میکند برائے جناب حضرت امیر المومنین ولفظ وصی رسول الله بران جناب اطلاق نمایند و این نیز نزد علماء ظاهر متحقق ومنقح نے شود و حضرت ایشان بتائید ربانی تنقیح وتحقیق براو بوجه اتم فرموده اند چنانچه در تفهیمات الهیه مقرر ومحرر گردیده است و در کتاب همعات میفرماید واز است آنحضرت صلے الله علیه وآله وسلم اول کسیکه فاتح باب جذب شده است و در انجا قدم نهاده است امیر المومنین علی اذکرم الله وجهه و لهذا سلاسل طرق بدان جناب راجع مے شوند و نیز حضرت ایشان برائے جناب امیر المومنین مرتبه دیگر ثابت میکنند که علماء شیعه و اہل سنت هر دو ازان غافل اند و آن مرتبه ایست بس عالی که تعبیر ازان در قرآن مجید بوجاهت واقع شده درحق دو کس از انبیاء اولوالعزم درحق حضرت موسی علیه الصلوة والسلام فرموده اند وکان[۳] عند الله وجیها و درحق حضرت عیسے علیه السلام وجیها[۴] فی الدنیا والاخرة ومن المقربین انتهی ملخصا و نیز شیخ روزبهان در متن رساله اعتقادیه گوید ما همه صحابی را دوست داریم و در شرح گوید که اشاره بدان است که همه صحابه را دوست باید داشت و مراد ازان محبت نه میل طبعی است و نه محبت کمالی که حاصل از اعتقاد کمال مے شود زیرا که شاید که انکس نسبت ببعض صحابه اعتقاد نقص داشته همچو جماعتے که بر علی رضے الله تعالے عنه خروج کردند و با او مقابله نمودند و آنکس که محب علی رضے الله عنه باشد البته با ایشان خوش نیست بنا برآنکه هر که با دوست کسے دشمن باشد و عداوت کند البته میل طبع و خاطر با و نیست و نخواهد بود و نیز اعتقاد کمال در شان او ندارد بنا برآن مقابله با علی رضے الله عنه نقص است و با وجود اعتقاد نقص اعتقاد کمال چگونه صورت بندد بلکه مراد ازان بمحبت تعظیم اوست برحسب ورود حکم شرع زیرا که شرع حکم فرموده که ایشانرا تعظیم کنند چون مصاحبان حضرت پیغمبر اند صلے الله علیه وآله وسلم و پیغمبر فرموده که مصاحبان مرا تعظیم کنند مومن را باید که حفظ طبع را گذاشته شرع را فرمانبردار باشد انتهے

---

[۱] پس وارثین ولایت آن کسانند که حاصل کردند حکمت وعصمت وقطبیت باطنه را همانند اہلبیت بالخصوص ۱۲

[۲] باز بتحقیق بدان که این کسان که حاصل کنندگان نور نبوت اند هر سه طبقه اند اول آنکه وارث اند حکمت وعصمت و وجاهت را و دانشمندان اہلبیت بالخصوص وعادت الهیه براین امر جاری است که آن وارث کسے میباشد که از اہلبیت نبی باشد بوجه این بزرگی ظاهری و مراد ازین کسان حضرت امیر رضی الله عنه واولاد وے وحضرت فاطمه رضی الله تعالے عنهم اجمعین بوده اند

[۳] و بود موسے نزد خدا با آبرو ۱۲

[۴] با اجر و در دنیا و آخرت و از نزدیک کردگان حضرت عزت ۱۲

قاضی ثناء اللہ نقشبندی در سیف مسلول مے گویند کہ بعضے صحابہ بر بعضے افضل اند بسبب صفاتے کہ سابق مذکور شدہ اما چون اجماع بر ترتیب افضلیت دیگر صحابہ بعد از خلفاء راشدین منعقد نہ گشتہ چنانچہ بر ترتیب خلفاے راشدین منعقد گشتہ لہذا متبعین با فضلیت یکے بر دیگرے حکم نمے کنند مگر باوصاف کلیہ چنانچہ مے گویند کہ سابقین بہتر اند از لاحقین و اصحاب بدر و اُحد و حدیبیہ از غیر ایشان و بعد صحابہ کرام در اُمت محمدی سبب افضلیت دو چیز است علم و عمل علم دو قسم است یکے علم باطن یعنی علم باللہ کہ عبارت است از دوام حضور و پاکی قلب از تعلق باغیر خدا و پاکی نفس از رزائل اخلاق و چون این علم بتاثیر صحبت پیغمبر صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم بصحابہ از صحابہ بتابعین ہکذا واحداً بعد واحدٍ رسیدہ و تعلیم و تعلم زبانی را دخل نیست لہذا آن علم را علم باطن گویند دوم علم ظاہر کہ بتعلیم و تعلم زبانی تعلق دارد و از عقائد و فقہ و تفسیر و حدیث و وجوہ قرأت و تجوید و ہمچنین عمل بر دو قسم است یکے انواع ریاضات و عبادات بدنی و مالی کہ اصحاب آنرا عُباد و زُہاد گویند دوم جہاد فی سبیل اللہ کہ اصحاب آنہا را غازیان گویند در اصحاب رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم این ہمہ انواع علم و عمل مجتمع بود ند گو بعض در بعض صفات اتم و اکمل آمدند و بعضے در دیگر صفات و بعضے در ہمہ اتم و اکمل بود ند اما بعد صحابہ اصحاب ہر یک از اقسام علم و عمل جدا جدا شدند و جدا جدا نام یافتند صوفیان و علماء و زہاد و غازیان افضل آن ہمہ صوفیان اند کہ بسبب صفاے قلب اخلاص بہم رسانیدہ اند کہ بمنزلہ روح است جمیع اعمال را و بسبب تزکیہ نفس پاک از رزائل اخلاق شدہ اند پس از علماء ظاہر پس از زُہاد و غازیان و تفصیل ہر یک ازان بسط بسیار میخواہد چون در مقالہ رد مطاعن صحابہ ظاہر شدہ کہ منازعات و مشاجرات کہ در صحابہ واقع شدہ بنا بر خطاے اجتہادی است و بکفر نمیرساند چنانچہ امیر المومنین (خ) گفتہ انما اصبحنا نقاتل اخواننا فی الاسلام علی ما دخل فیہ من الزیغ والاعوجاج والشبہۃ[۱] والتاویل کذا فی نہج البلاغۃ و رسول علیہ السلام در حق امام حسن علیہ السلام فرمودہ ابنی ھذا سید لعل اللہ یصلح بہ بین فئتین عظیمتین من المسلمین پس مشاجرات آنہا منافی نیستند بر بودن معاویہ و عمر بن عاص از اصحاب رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم و چون از اصحاب پیغمبر بود ند پس افضلیت شان بر غیر صحابہ در ضمن عمومات لازم آید اگرچہ از افضلیت تا افضلیت تفاوت زیادہ از عرش تا فرش دارد و ہو المقصود پس آنہا را جز بہ نیکی و دعاوی خیر یاد نباید کرد و بہ آنہا کینہ و عداوت نباید داشت قال اللہ تعالی والذین جاؤا من بعدھم یقولون ربنا اغفر لنا ولاخواننا الذین سبقونا بالایمان ولا تجعل فی قلوبنا غلا للذین آمنوا یعنی و آنانکہ راست آمدند بعد از مہاجران میگویند اے پروردگار ما بیامرز ما را و برادران ما را کہ سبقت کردند بر ما بایمان

[۱] وصیح کردیم تا قتال کنیم از برادران اسلامی خود بر آنکہ داخل شدہ در اسلام شک و شبہہ و کجی و تاویل چنین است۔ در نہج البلاغت ۱۲

[۲] این طفل من سردار است و امید کہ خدائے تعالے صلح کناند بذریعۂ وے میان دو جمع بزرگ از مسلمانان ۱۲

آوردن وپیدا نکن در دل ما هیچ کینه به نسبت آنانکه ایمان آوردند و مروی است از علی بن الحسین در صحیفه کامله
که برای صحابه دعا میکرد و درود بر آنها می فرستاد و مدح آنها میکرد باید که از مشاجرات آنها کف اللسان
کند و تاویل نیک نماید قال الله تعالی یا ایها الذین آمنوا علیکم انفسکم لا یضرکم من ضل
اذا اهتدیتم و قال الله تعالی لولا اذ سمعتموه ظن المومنون والمومنات بانفسهم
خیرا یعنی اے مسلمانان محافظت کنید خویشتن را ضرر نمیرساند شما را کسیکه گمراه شد چون شما راه یافته باشید
و فرمود حق تعالی چرا نشد که چون شنیدید آنرا گمان میکردند مردان مسلمانان و زنان مسلمانان در حق
خویش نیکی را و قال علیه السلام الله الله فی اصحابی لا تتخذوهم غرضا من بعدی و قال
علیه السلام اذا ذکر اصحابی فامسکوا و قال علیه السلام اکرموا اصحابی فانهم خیارکم
و قال علیه السلام لا تسبوا اصحابی فلو ان احدکم انفق مثل احد ذهبا ما بلغ مد
احدهم ولا نصیفه اینهمه احادیث صحیح اند و درین باب احادیث بسیار وارد شده لیکن اینقدر
مسلم که چون ما را محبت پیغمبر صلے الله علیه وآله وسلم برای محبت خدا است و محبت صحابه برای محبت
پیغمبر صلے الله علیه وآله وسلم و همین معنی ناطق است قول وے صلے الله
علیه وآله وسلم من احبهم فبحبی احبهم پس بعضے از اصحاب یعنی معاویه و اتباع
او که آنها را محبت با آل پیغمبر صلے الله علیه وآله وسلم نظر نمی آید بلکه بخلاف آن مروی گشته طبیعت
اسلامی مقتضی نیست که ما ایشان را محبت باشد بلکه بنظر بعضے روایات مشعره عداوت با آل پیغمبر صلے الله
علیه وآله وسلم هم بایستی که عداوت بودی لیکن روایات احاد مفید یقین نیست خصوصا در ان معرکه ها
در اکثر روایات احتمال افراط و تفریط است و ما موریم بحسن ظن و جهت صحابی بودن آنها مقتضی ترک کینه
و عداوت است بآنها قوله تعالی ولا تجعل فی قلوبنا غلا للذین آمنوا ازان جهت عداوت با کسے
از صحابه نتوان کرد که دلیل ضلالت است اما محبت با هر یک از آنها بقدر محبت هر یک از آنها است
با رسول خدا صلے الله علیه وآله وسلم انتهے و شاه عبد العزیز محدث دهلوی در جواب سوال خامس از
اسئله عشره (جمع سوال) مے نویسند که مردان علیه اللعنة را بد گفتن و بدل از و بیزار بودن خصوصا در سلوکیکه با حضرات
حسنین و اهل بیت رضی الله تعالی عنهم مے نمود و عداوت در دل داشت از لوازم سنیت و محبت اهل بیت
است که از جمله فرائض ایمان است و اما معاویه بن ابی سفیان پس صحابی است و در حق او بعضے احادیث
نیز وارد شده اند و علماء اهل سنت در حال او مختلف اند و علماء ماوراء النهر و متقشفین فقها اینهمه حرکات و جنگ

(۱) و فرمود نبی علیه السلام گمبرید خدا را در اصحاب من و نه گیرید و نه دارید ازا و شان غرضے بعد من (یعنی او شان را محض بللهیت
بزرگ دانید نه بوجه آمیزش غرضے) و فرمود نبی علیه السلام هرگاه که ذکر کرده شوند اصحاب من پس باز دارید (یعنی زبانهاے خود را از طعن
در او شان) و فرمود نبی علیه السلام بزرگ دارید اصحاب مارا که او شان بزرگترین شما اند و فرمود نبی صلے الله علیه وسلم دشنام ندهید
اصحاب مارا پس تحقیق اگر یکے از شما خرچ کند برابر کوه احد طلا را نخواهد رسید برابر یکے از او شان و نه نصف حصه شان ۱۲

وجدال اورا کہ باجناب مرتضیٰ رضؓ بنمود محمول بر خطایاے اجتہادی دارند و محققین اہل حدیث بعد تتبع روایات صحیحہ دریافتہ اند کہ این حرکات او خالی از شائبہ نفسانیت وحمیت وتعصب امویت وقرابت کہ باجناب ذوالنورین داشت نبودہ است انتہیٰ واز انجملہ است انچہ ملا محمود قاشانی کہ از اجلہ علماے صوفیہ است گوید بیشک نیست کہ محبت ہر محبوبے اقتضاے محبت کند با ہر کہ نسبتے بقرب یا بقرابت باوے دارد و اہل بیت وصحابہ رسول خدا صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم ورضے اللہ عنہم بعضے ہم نسبت صورۃ ومعنی داشتند وبعضے مجرد نسبت معنی وآن نسبت ایمان است کہ بواسطہ محبت وشرف صحبت رسول خدا علیہ الصلوٰۃ والسلام مومنان را حاصل گشت کہ انا من اللہ والمومنون منی ونسبت معنوی از نسبت صوری کاملتر وبدین سبب انبیاء علیہم الصلوٰۃ والسلام جز میراث معنی کہ آن علم است نبودہ اند چنانکہ در حدیث صحیح آمدہ است ان الانبیاء لم یورثوا دینارا ولا درھما وانما ورثوا العلم فمن اخذ بہ اخذ بحظ وافر پس محبت رسول خدا علیہ الصلوٰۃ والسلام محبت اہل بیت واصحاب او رضوان اللہ علیہم کہ ورثہ علم او اہل ایشان بودند از ایشان بدیگر مومنان انتقال کرد اقتضا کند وچگونہ باشد ولیکہ در ایمان ومحبت رسول خدا صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم بود ومحبت اہل بیت علیہم السلام متلی وطافح نبود اگر خود مجرد نسبت قرابت بودے واجب شدے محبت ایشان پس چہ جائیکہ قرابت صورت نسبت قرابت معنی ہم داشتند وعلامت صحت محبت آنکہ اعمال صالحہ واخلاق مرضیہ محبوب را متابعت کند والا علامت کذب بر صحیفہ احوال او واضح ولائح بود پس عقیدہ صحیحہ در تسمیہ آنست کہ ہمہ را دوست دارد واز ترجیح وتفضیل امساک کند واگر در باطن او محبت یکے راجح بود آنرا پنہان دارد چہ بروے اظہار آن واجب نیست وامامشاجراتے کہ میان امیر المومنین علی رضے اللہ تعالےٰ عنہ ومعاویہ رضؓ اتفاق افتادہ اعتقاد کنم کہ امیر المومنین در اجتہاد خلافت محق ومصیب بود انتہیٰ عارف جامی در رسالہ اعتقادیہ منظومہ گوید

نظم

جز بہ آل کرام وصحب عظام	سلک دین نبی نیافت نظام
نام شان جز باحترام مبر	جز بتعظیم سوے شان منگر
ہمہ را اعتقاد نیکو کن	دل ز انکار شان بہ یکسو کن
ہر خصومت کہ بود شان باہم	بہ تعصب مزن در آنجا دم
بر کس انگشت اعتراض منہ	دین خود را یگان ز دست مدہ
حکم این قصہ با خدا بگذار	بندگی کن ترا بحکم چہ کار

انتہیٰ وشیخ عبد الحق محدث رحؒ گوید روش اہل سنت وجماعت آنست کہ صحابہ پیغمبر را جز بہ نیکی یاد نکنند ولعن وسب وشتم واعتراض وانکار بر ایشان نکنند وبا ایشان براہ سوء ادب نروند از جہت نگاہداشت نسبت صحبت با آنحضرت علیہ الصلوٰۃ والسلام ورود فضائل ومناقب ایشان در آیات واحادیث

ل۱ انبیا علیہم السلام ورثہ نمیگذارند دینار ودرہم را بلکہ علم را ورثہ خود میگذارند ہر کہ بگرفت وبراگو یا حظ وافر گرفت ۱۲

عموماً زیرا کہ صحبت ایشان با پیغمبر علیہ الصلوٰۃ والسلام یقینی است و نقلہائے دیگر ظنی و ظن با یقین معارض نگردد و بالجملہ سرحد دار الاسلام و سنت با معاویہؓ و عمر بن العاصؓ و مغیرہ بن شعبہؓ و امثال ایشان است ہر کہ براہ اتباع مشائخ سنت و جماعت رود گوزبان را از سب و لعن ایشان بر بندد اگرچہ بحبت قصور بعضے از امور کہ ارباب سیر و تواریخ نقل کنند باطن را وحشتے و خاطر را کدورتے دست دہد با وجود آن سلامت در اخفا جنی و کف لسان است و علماء سنت و جماعت گویند کہ نہایت کار معاویہ و امثال او بغی و خروج است بر امام وقت و خلیفہ مطلق کہ علی مرتضیٰ باشد چنانچہ در حدیث عمار بن یاسر بسر حد شہرت و تواتر معنوی رسیدہ است تقتلک الفئۃ الباغیۃ تدعوہم الی الجنۃ ویدعونک الی النار اثبات آن میکنند و آن موجب کفر و مستوجب لعنت نگردد و اذ ہیچ یکے از علماء مجتہدین سلف صالحین لعن بر ایشان منقول نشدہ است و در اصل عادت و شیمہ اہل سنت ترک سب و لعن است کہ المومن لیس بلعان و لعنت بخصوص شخص اگرچہ کافر بود جائز ندارند چہ دانی کہ عاقبت کار او بہ ایمان و سعادت بود مگر آنکہ بہ یقین معلوم نشود کہ موت او بر کفر و شقاوت است تا آنکہ بعضے در یزید شقی نیز توقف کنند و بعضے براہ غلو و افراط در شان او و موالات او روند و گویند وے بعد ازان کہ باتفاق مسلمانان امیر شد اطاعت او بر امام حسین علیہ السلام واجب شد نعوذ باللہ من ہذا القول وہذا الاعتقاد پناہ بخدا از ہمچو قول و اعتقاد کہ وے با وجود حضرت امام حسین علیہ السلام امام و امیر شود و باتفاق مسلمانان بروے کے شد جمعے از صحابہ کہ در زمانہ وے بود و اولاد اصحاب منکر و خارج از طاعت او بودند نعم جماعت از مدینہ مطہرہ بشام نزد وے رفتند و او جائزہ ہائے سنی و مائدہ ہائے مشتہی نزد ایشان نہاد بعد از انکہ حال قباحت مآل او را دیدند بمدینہ باز آمدند و خلع بیعت وے کردند و گفتند کہ وے عدو اللہ شارب خمر و تارک صلوٰۃ و زانی و فاسق و مستحل محارم است و بعضے دیگر گویند کہ وے امر بقتل آنحضرت نکرد و بدان راضی نبود و بعد از قتل وے و اہل بیت وے مسرور و مستبشر نہ شد و این سخن نیز مردود و باطل است چہ عداوت آن حد بے سعادت با اہل بیت نبوی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم و استبشار وے بقتل ایشان و اذلال و اہانت او ہر ایشان را بدرجۂ تواتر معنوی رسیدہ است و انکار آن تکلف و مکابرہ است و بعضے گویند کہ قتل امام حسینؓ گناہ کبیرہ است چہ قتل نفس مومن ناحق کبیرہ است نہ کفر و لعنت مخصوص بکافر لان لیست شعری کہ ارباب این اقاویل باحادیث نبوی کہ ناطق اند بدانکہ بغض و ایذا و اہانت فاطمہ زہرا و اولاد امجاد او موجب بغض و ایذا و اہانت رسول اللہ است صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم چہ میگویند و آن سبب کفر و موجب لعن و خلود نار جہنم است بلاشک و آیۃ ان الذین یوذون اللہ ورسولہ لعنہم اللہ فی الدنیا والاخرۃ واعد لہم عذابا مہینا و بعضے دیگر گویند کہ خاتمہ وے معلوم نیست شاید کہ وے بعد ارتکاب آن کفر توبہ کردہ باشد و در نفس اخیر بر توبہ رفتہ و میل امام غزالی در احیاء العلوم

لہ قتل خواہند کرد ترا باغیان کہ بخوانی تو ایشان را طرف جنت و ایشان بخوانند ترا بسوی دوزخ ۱۲ سہ آنانکہ مورد نجانند خدا و پیغامبر او را لعنت کرد خدا ایشان را در دنیا و آخرت و مہیا ساخت برائے ایشان عذاب خوار کنندہ ۱۲

باین حکایت است و بعضے از علماء سلف و اعلام ملت مثل امام احمد بن حنبل و امثال ایشان بر وے لعنت
کردہ اند و ابن جوزی کہ بکمال شدت و عصبیت و غلو سنت و شریعت دارد در کتاب خود لعن وی را از سلف نقل
کردہ و بعضے منع کردہ اند و بعضے متوقف ماندہ اند بالجملہ وے مبغوض ترین مردم است نزد نامور کار ہائیکہ
آن بے سعادت در این امت کردہ ہیچ کسے نکردہ بعد از قتل سید الشہداء حضرت امام حسین رضی اللہ تعالیٰ
عنہ و اہانت اہل بیت لشکر بہ تخریب مدینہ مطہرہ و قتل اہل آن فرستاد و بقیہ اصحاب و تابعین را امر
بہ قتل کرد و بعد از تخریب مدینہ امر بانہدام در حرم مکہ معظمہ و قتل عبد اللہ ابن زبیر کردہ و ہم در اثنائے
این حالت از دنیا رفت دیگر احتمال توبہ و رجوع او را خدا داند تعالیٰ و تقدس ما را و تمامہ مسلمانان را
از محبت و موالات وے و اعوان و انصار وے و ہر کہ با اہل بیت نبوت بد بودہ و بد اندیشیدہ و
حق ایشان را پامال کردہ و با ایشان براہ محبت و صدق عقیدت نیست و نبودہ نگاہ دارد و ما را و دوستان
ما را در زمرہ محبان ایشان محشور گرداند در دنیا و آخرت بدین کرامت ایشان دارد بمنہ و کرمہ وھو
قریب مجیب انتہی و قاضی ثناء اللہ پانی پتی در سیف مسلول بعد ذکر اقاویل علماء اہل سنت در تجویز
و منع از لعن یزید میگویند کہ مختار نزد فقیر آنست کہ لعن بر یزید جائز است و این است مذہب محققان
از اہل سنت از اہل حدیث منہم ابو الفرج بن الجوزی و ناصبیک یہ علما و جہلا ۱۲ او کما بے توشتہ
مسے بالرد علی المتعصب العنید المانع من ذم یزید در آن کتاب نوشتہ کہ سائلے از من سوال کرد از یزید
بن معاویہ جواب دادم بکفیہ ما بہ پس گفت کہ لعنت بر یزید جائز است یا نہ گفتم علماء متقین آنرا
جائز داشتہ اند منہم احمد بن حنبل کہ ذکر کردہ در حق یزید آنچہ از لعنت ہم زیادہ باشد پس ابن جوزی از
قاضی ابی یعلی روایت کردہ کہ او در کتاب خود معتمد الاصول باسناد خود از صالح بن احمد بن حنبل روایت
کردہ کہ صالح گفت اے پدر من قومے ما را نسبت میکنند بدوستی یزید آ او گفت اے پسر کسے کہ ایمان
بخدا دارد دوستی یزید ہم مے تواند کرد و چرا لعنت نکردہ شود بر کسیکہ خدا لعنت کردہ بر وے در کتاب
خود گفتم اے پدر کجا حق تعالیٰ یزید را لعنت کردہ گفت جائیکہ گفتہ فہل عسیتم ان تولیتم ان تفسدوا
فی الارض و تقطعوا ارحامکم اولئک الذین لعنہم اللہ فاصمہم و اعمی ابصارہم ۵
ابن جوزی گفتہ کہ قاضی ابی یعلی کتابے نوشتہ و دران کسانے را کہ مستحق لعنت اند ذکر کردہ و یزید را
ہم دران شمردہ پس ابن جوزی ذکر کردہ حدیث من اخاف اہل المدینۃ ظلما اخافہ اللہ و علیہ
لعنۃ اللہ و الملائکۃ و الناس اجمعین و خلاف نیست دران کہ یزید بر مدینہ منورہ لشکر فرستاد
و مردم مدینہ را خوف داد ملا سعد الدین در شرح عقائد نسفی نوشتہ کہ رضا بر یزید بر قتل امام حسین علیہ السلام

---

۱ و از اوشان ابو الفرج بن جوزی است و کافی است وی تزاد در علم و بزرگی ۱۲ ۲ پس اے ضعیف ایمانان اگر متولی امور مردمان
شوید البتہ نزدیک آید از انکہ تبہ کاری کنید در زمین و قطع قبیلہ داری نمائید این جماعت آنانند کہ لعنت کرد او شانرا خدا
پس کر ساخت ایشانرا و کور کرد چشم ایشانرا ۱۲ ۳ ہر کہ ترسانید سکان مدینہ را از ظلم خواہ ترسانید ویرا خدا و لعنت خدا است
فرشتگان و سائر مردمان بروی ۱۲

وخوش شدن بدان واہانت کردنِ او اہل بیت نبوت را بدرجۂ تواتر رسیدہ من حیث المعنی گو تفصیل آن احاد باشد پس ما در حال او توقف نمی کنم و نہ در ایمان او یعنی او کافر است یقینا لعنۃ اللہ علیہ (لعنت خدا بر او باد) وعلی اعوانہ و انچہ صریح است بر کفر یزید آنست کہ چون سر مبارک امام حسین علیہ السلام نزد یزید آوردند (یزید حکمران وے ۱۲) وپیش آن لعین نہادند بسیار خوش شد وچوبے در دست داشت آنرا در سر مبارک او میخلانید و ابیات ابن زبعری میخواند و دران ابیات دو بیت کہ صریح بر کفر دلالت دارد زیادہ کرد و دیگر آنست کہ چون یزید پیش از مردن خود معاویہ بن یزید را خلیفہ ساخت معاویہ بن یزید مردے صالح بود جوان یعنی بست سالہ چون معاویہ بن یزید خلیفہ شد بر سر منبر برآمد و حمد و سپاس الٰہی و نعت و درود رسالت پناہی بر خواند پس گفت

ان ھذہ الخلافۃ جعل اللہ وان جدی معاویۃ نازع الامر اھلہ ومن ھو احق بہ منہ علی ابن ابی طالب رکب بکم ما تعلمون حتی اتتہ میتتہ فصار فی قبرہ رھینا بذنوبہ ثم قلد ابی الامر وکان غیر اھل لہ ونازع ابن بنت رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم فخصف عمرہ وانتہبہ عقبہ وصار فی قبرہ رھینا بذنوبہ ثم بکی وقال ان من اعظم الامور علینا علمنا بسوء مصرعہ وبئس منقلبہ وقتل عترۃ رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم واباح الخمر وخرب الکعبۃ والنی لم اذق حلاوۃ الخلافۃ فلا اجترع مرارتھا فشانکم امرکم واللہ لئن کانت الدنیا خیرا فقد نلنا منھا حظا ولئن کانت شرا فکفی ذریۃ ابی سفیان ما اصابوا منھا فشانکم امرکم خذوہ ومن رضیتم فولوہ فقد خلعت بیعتی من اعناقکم والسلام منتہی ما نقل القاضی

این خلافت آئین محکم خداست وجد من معاویہ ابن ابی سفیان منازعت کرد با خود ہا و با علی مرتضے با وجودیکہ او شان احق بخلافت از معاویہ بودند وکرد انچہ شما میدانید حتی کہ فوت شدہ در قبر خود ازین گناہان وبال برد بعد وی پدر من اگرچہ ہیچ وجہے لیاقت و استحقاق نمیداشت تقلید او نمود برتخت سلطنت نشست و بہر استحکام سلطنت خود نواسۂ و جگر گوشۂ رسول خدا صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم را کشت و بالآخر جوان مرگی یافت و وبال نکال دارین بر طبع حکومت چند روزہ ہمراہ خود در قبر برد بازگریہ نمودہ بگفت کہ من میدانم کہ بنگریستن من کہ با حضرت امام عالیمقام حسین علیہ السلام واقع شد سخت بد بود کہ انجام وے نہایت بد شد والحال مقام وے دوزخ است بوجہ قتل کردن وے اولاد رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم و مباح کردن وے شراب را و خرابی کردن در بیت اللہ شریف و مسوخ ادبی کردن باوے من لذت نمی یابم در اختیار این خلافت و امارت پس من تحفی آنرا جرعہ ہم نخواہم نوشید شما را در کار شما اختیار است و اگر دنیا بہتر بودے البتہ ازان حصہ گرفتمے و چونکہ بد است اولاد ابی سفیان را کافی باشد انچہ ایشانرا رسیدہ پس شما را اختیار است آنکہ راضی باشد از اولاد ابی سفیان ویرا امیر کنید۔ من قلادۂ بیعت خود از گردنہا مسلمانان خارج مے سازم والسلام تمام شد انچہ از قاضی ثناء اللہ نقل کردہ شد۔

فقیر کاتب الحروف گوید که هرچه اینجا مذکور شد قدرے کافی است وطالب مزید را باید که رجوع بانظار
معتبرهٔ علمای نامدار مثل مفتاح النجار مرزا محمد بدخشی ومناقب السادات ملک العلماء شهاب الدین عم
دولت آبادی وغیر آن نماید تا واضح شود که مختار اکابر علماء دین دار جواز لعن است بر یزید طریدقدوة
المحققین شاه عبد العزیز محدث دهلوی در شرح رسالهٔ حسن العقیده در حاشیه که بر کلمه علیه ما یستحقه
تعلیق فرموده اند مے نویسند که کلمه علیه ما یستحقه کنایت است از لعنت والکنایة ابلغ
من التصریح از قواعد مشهورهٔ عربیت است معهذا در ابهام ما یستحقه تقبیحی وتشنیعی است که در تصریح لفظ
لعنت فوت میگردد چنانچه در تفسیر فعسیتم من ما عسیتم وحق اینست که اکتفا بمحض لعنت در حق یزید
قصور است زیرا که اینقدر جزا مطلق قتل مومن مقرر کرده اند ومن یقتل مؤمنا متعمدا فجزاءه جهنم
خالدا فیها وغضب الله علیه ولعنه واعد له عذابا عظیما ویزید را دران عمل زیادتی
است که غیر او را دست نداده وآنرا جز بر استحقاق او حوالت نتوان کرد که علم بیشتر از معرفت خصوصیت
آن عاجز است والله اعلم وعلمه احکم انتهی کلامه الشریف وقاضی حسین میبدی در فواتح آورده
که بغوی در شرح السنة از ام سلمه روایت کرده که حضرت مصطفے صلے الله علیه وآله وسلم با علی رضه گفت
انک تقاتل الناکثین والمارقین والقاسطین واول اشارت بجرب جمل است وثانی بجرب
نهروان وثالث بجرب صفین ورزین از سعد بن عمر روایت کند که من وابو هریره رضه ومروان در مسجد
رسول الله صلے الله علیه وآله وسلم بمدینه نشسته بودیم وابو هریره رضه گفت من از صادق مصدوق شنیدم
هلاک امتی علی ایدی غلمة من قریش مروان گفت لعنة الله علیهم پس ابو هریره گفت
لو شئت ان اقول بنی فلان وبنی فلان وبنی فلان لفعلت پس من با جدود وقت
سلطنت مروان بشام رفتم وایشان همه جوانان بودند جد من گفت عسی هؤلاء الذین عنی ابو هریره
وبخاری ونسائی از ابو هریره روایت کند که پیغمبر صلے الله علیه وآله وسلم فرمود انکم ستحرصون علی الامارة
ودستکون ندامة یوم القیمة فنعمت المرضعة وبئست الفاطمة وحاکم در کتاب فتن وملاحم از
عبد الرحمن بن عوف روایت کند که هر فرزند متولد مے شد او را نزد رسول الله صلے الله علیه وآله وسلم
مے آوردند وبراے او دعا میفرمود چون مروان را بیاوردند فرمود هذا الوزغ ابن الوزغ الملعون
ابن الملعون واز محمد بن زیاد روایت کند که چون معاویه بپسر خود بیعت کرد مروان گفت سنة ابی بکر وعمر وعبد الرحمن پسر ابی بکر گفت سنة هرقل وقیصر مروان گفت انزل الله فیک
والذی قال لوالدیه اف لکما چون این خبر بعائشه رسید فرمود فکذب عد والله ما هو به ولکن

---

۱ وهر که بکشد مسلمانے را بقصد پس جزائے او دوزخ است وخشم گرفته است بر وے ولعنت کرد او را وآماده ساخت برائے او عذاب بزرگ ۱۲
۲ بتحقیق تو قتال خواهی کرد با ناکثین ومارقین وقاسطین ۱۲ ۳ بربادی است من بر دستهائے نوجوانان قریش است ۱۲ ۴ شاید این کسان
همان باشند که مراد گرفته شده اند ۱۲ ۵ این وزغ است وپسر وزغ (وزغ بمعنی گرگٹ) وملعون پسر ملعون است ۱۲ ۶ نازل کرده است خدا
در بارهٔ شما این آیت که والذی قال لوالدیه اف لکما یعنی وآن شخص که گفت بپدر ومادر خود دلتنگ شدم بسبب شما ۱۲ ۷ که دروغ گفت وخشم خدا

رسول الله صلے الله علیه وآله وسلم لعن ابا مروان ومروان فی صلبه وادلے در اثنائے
این مباحث سکوت است وامام شافعی رحمة الله علیه از عمر بن عبد العزیز نقل میکند تلك دماء
طهر الله یدی منها فلا اخضب لسانی بها وعلماء سنت وجماعت رضے الله تعالے عنهم
منع بلیغ از سب این طائفه کرده اند واز علی رضے الله عنه منقول است که در حرب جمل فرمود اخواننا
بغوا علینا لیکن شیخ علاء الدوله نقل از ابو سعید خدری رضے میکند که پیغمبر صلے الله علیه وآله وسلم
بغاوت کردند از روے ۱۲
در عیدین افتتاح نماز کردے ومروان ولالت بتقدیم خطبه میکرد گفتم این الابتداء والصلوة
گفت یا ابا سعید قد ترك ما تعلم گفتم والذی نفسی بیده لا تاتون بخیر مما اعلم پس شیخ
تحقیق ترک شد انچه میدانستی ۱۲
میفرماید

ان مروان انحط اجهل من الحمار بشرائع الایمان
وقد جعل الایمان وسیلة الوصول الی الاقربة
الاقربة الی الله ورسوله ومن یذهب
مذهبه ومذهب جحوشه ومذهب
معاویه وجرده یحشرون معهم ولا نصیب لهم
من شفاعة النبی صلے الله علیه وآله وسلم
انتهی ومولانا سعد الدین تفتازانی قدس سره در
شرح مقاصد فرماید فان قیل من علماء المذاهب
من لم یجوز اللعن علی یزید مع علمهم بانه
یستحق ما یربو علی ذلك ویزید قلنا تحامیا
الی ان یرتقی الی الاعلی فالاعلی فرأی مفتون
بامر الدین الجام العوام بالکلیة طریقا الی
الاقتصاد فی الاعتقاد

مروان حمار جاهل تر از حمار بود بشرائع ایمانی
وحالانکه ایمان برائے وے وسیله وصول آیات
گردانیده شده نه وسیله تقرب بسوے خدا
ورسول وهرکه باشد بر مذهب وے ومذهب کودکان
وے ومذهب معاونین وے که بزرگ باشند
خواه خورد باشند حشرشان همراه اوشان خواهد بود
واز شفاعت نبوی صلے الله علیه وآله وسلم اوشان را
نصیبے نخواهد بود - واگر کسے گوید که بعضے علماء مذاهب تجویز
لعن بر یزید نکرده اند وباوجود مستحق لعن بودنش ساکت اند
خواهم گفت که این برائے یکسو ماندن است از نیکه لعن
منتهی نشود بسوے اعلے واز اعلے پس آنانکه در امر دین
اعتماد دارند اعتقاد کردند که عوام را ازین امور بالکلیه
باز دارند تا که اوشان در اعتقاد طریق متوسط اختیار سازند وبراه
افراط وتفریط خود را نیندازند -

بقیه حاشیه صفحه ۳۸۹ این آیت در باره وے (یعنی عبد الرحمن بن ابی بکر) نیامده ولیکن رسول خدا صلے الله علیه وآله وسلم بر پدر
مروان لعنت کرده است در انحالیکه مروان در پشت وے بود ۱۲ ۱ این خونها هستند که پاك کرده خدا دستهاے ما را از وے پس
رنگین نخواهم ساخت زبان خود را بوے ۱۲ ۲ قسم بکسیکه نفس من بقبضه قدرت وے است نخواهید یافت نیکی را از انچه که میدانستم ۱۲

لطیفهٔ هشتم در ذکر مسلک حضرت ولی نعمت طاب ثراه و سر تعبد و تنسک و التزام و اهتمام در نوافل عبادات از صلوٰة نافله و قیام عبادت کردن ۱۲
و غیرها مع هشت مسائل که شامل مسلک حضرت ایشان مستنبط میشود و تقریر این مسبوق است بمقدمهٔ عظیم النفع

بدانکه شیخ عبد الحق محدث که جامع بین الحدیث و الفقه و التصوف است میگوید که طریقهٔ محدثین اخذ بعمل منصوص است که منقل صحیح ثابت شده باجواز عمل بحدیث ضعیف در فضائل اعمال لاسیما نزد تعدد طرق و تعاضد آن و طریقهٔ فقها اعتبار معنی و علت حکم و قاعدهٔ باب است مگر آنکه نص صریح مقابل آن افتد و اکثر صلوٰة ایام و اسابیع و اشهر و مواسم لیلی باشند یا نهاری نزد محدثین به ثبوت نرسیده بلکه احادیث و آثار وارده دران موسم بوضع شده و صلوٰة رغائب که در شب جمعه اول از رجب بکیفیت مخصوص بگذارند و در میان مشائخ مشهور است نزد ایشان از آن قبیل است و در منع و تشنیع آن تشدید نموده اند و انکار غریب نمایند و حدیثی که دران باب نقل کنند مطعون است و نماز هائیکه در نصف شعبان که آنرا شب برأت خوانند و در روز عاشوره و امثال آن بگذارند نیز همین حکم دارد و در شب برأت جز قیام لیل و تطویل سجده با دعائیکه در دے ماثور است و زیارت قبور و دعا و استغفار مر اهل قبور را و در روز عاشورا جز صوم و توسیع طعام ثابت نشده و احادیث توسیع طعام نیز ضعیف اند و تعدد طرق جبر آن نقصان کرده و اما در صوم روز عاشورا تاکید تمام ورود یافته در جامع الاصول از احادیث صحاح آورده که حضرت صلے الله علیه و آله وسلم صوم عاشورا را در سنت فجر و صوم سه روز از هر ماه در سفر و حضر ترک نکردے و این سه چیز از او کد سنن بود نزد وے صلے الله علیه و آله وسلم و علمائے دیگر که آنرا خصال عشره گویند از غسل و اکتحال و امثال آن در روز عاشورا صحیح نه شده الا صوم و صوم سته شوال بصحت پیوسته و احادیث وارده دران باب صحاح و حسان و ضعاف و موضوعات در رساله ماثبت من السنة فی ایام السنة مجموع است و طریقهٔ اکثر مشائخ دیار عرب خصوصًا اهل دیار مغرب موافق محدثین است و گفته اند که در اخذ بصحیح کفایت است مر طالب را و استغنا است از ما سوا و امثال آن اعمال و عبادات نزد بعضے از مشائخ معمول آمده و در کتب ایشان نوشته قوت القلوب شیخ ابو طالب مکی و احیاء العلوم امام حجة الاسلام غزالی و غنیة الطالبین حضرت سید عبد القادر جیلانی مراد اند شیخ الشیوخ و اتباع ایشان باید دید و مبنائے اختلاف درین باب اختلاف طریقه است

اگر چیزے نزد کے ثابت نشود دلازم نیست کہ نزد دیگرے ہم ثابت نشود و تحقیق مقام و تفصیل کلام آنست کہ این اعمال و نسک را طائفہ از مشائخ کہ قائل و عامل اند از مشائخ خود دیدہ و شنیدہ مشائخ از دیگران رسیدہ و آن دیگران روایت آنرا بحسن ظن و ترک اتہام و اساءۃ ظن از راویان قبول کردہ ہکذا باشدت حرص و ولع بتعبد و تمسک و اعتقاد حسن عبادت و استحسان طاعت علی الاطلاق و العموم و قطع نظر از خصوصیت وقت و حال و لیکن طریقہ محدثین تحقیق و تفتیش احوال و تزکیہ و تعدیل رجال است و استعمال تفرس و حزم و تصحیح اسناد ظاہر و باطنا و بالجملہ تصحیح و تحقیق احادیث و آثار در عہدۂ ایشان است و اعتماد و رجوع درین باب بایشان است ہمچنانکہ در تحقیق احوال نفس و مکائد آن و تصحیح احوال باطن و دقائق آن بصوفیہ صافیہ است و در بیان حل و حرمت و صحت و فساد اعمال بفقہا و ہمہ محتاج یکدیگر و ممد و معاون یکدیگر اند امام مسلم در مقدمہ صحیح خود میگوید کہ وجود احادیث موضوعہ و شیوع آن اکثر از قبل اہل ورع و صلاح آمد کہ ہر کہ با ایشان حدیثے نقل کرد کہ معارض و مصادم حکم و قاعدہ شرع نبود و ظاہر بحلیہ صدق و صلاح آراستہ بود ایشان بحسن ظن و احتمال صدق آنرا قبول کردند و بفعل در آوردند و روایت نمودند و مشائخ را نیز نقلہا و سندہا است و مسئلہ ظنی است نہ قطعی۔

لکن الکلام فی الراجح و المرجوح و الحق ان یتبع و اللہ اعلم و القول الفیصل فی ہذہ المسئلۃ ما ذکرہ الشیخ المحدث فی توصیل المرید الی المراد	لیکن کلام است در راجح و مرجوح و امر حق سزا وار متابعت است و اللہ اعلم و قول فیصل درین مسئلہ آنست کہ شیخ محدث یعنی (شیخ عبد الحق) در توصیل المرید الی المراد ذکر کردہ است۔

و بعضے از اعزہ کلام شیخ محدث را تغیرے پسیر کردہ گویند کہ تحقیق مقام اینست کہ چنانکہ مدار صحت و ثبوت احادیث را نزد محدثین بر صحت و ثبوت اسانید ظاہر یست ہمچنان مبنائے صحت اعمال و افعال نزد حضرات صوفیہ بر صحت اسانید باطنی است و کل حزب بما لدیہم فرحون آرے اگر از شارع منع صریح و نہی صحیح در خصوص عملے از اعمال وارد شود و آنرا محدثین بطور خود شان باثبات رسانند البتہ صوفیہ را حاجتے برائے اثبات جواز آن ممنوع خواہد افتاد کہ مخصوصان خدا و محرمان اسرار کبریا در مسائل و احکام شرعی اتباع شارع را از دست ندادہ اند و از آنجا کہ منع در حدیثے از احادیث صحیحہ مرویہ بطور ارباب ظاہر در امثال این اعمال وارد نشدہ پس تنہا کلام در اسانید احادیث مرویہ در اثبات موجب الزام بر صوفیہ نمی تواند شد کہ عدم صحت دلیلے دلیل بر عدم صحت مدلول آن دلیل نزد علما نیست کہ ممکن است کہ ہمان مدلول بدلیل دیگر فائز بہ ثبوت باشد و چون بطلان دلیل سمعی مستلزم بطلان دلیل عینی نیست از عدم صحت سند ظاہر عدم صحت باطن لازم نمے آید معہذا تضعیف محدثین اسانید احادیث مستندۂ صوفیہ را قادح در عمل بہ مدلولات آنہا نمے تواند شد کہ ضعاف احادیث را محدثین در خصوص فضائل اعمال معتبر داشتہ اند چنانچہ در کتب آنہا مبین و مقرر است و قول فیصل درینجا ہمین قدر است کہ بطور یکہ احادیث

معنعنہ محدثین در صحت و ثبوت مشروط بشرائط مقررہ ایشان است ہمچنان است احادیث معنعنہ صوفیہ صافیہ در صحت و ثبوت منوط بشروط معینہ روایت آن طائفہ عالی شان است و ازینجا است کہ بسیارے از احادیث مرویہ کتب صوفیہ است کہ محدثین یقیناً و اثباتاً تعرض بدان نکردہ اند اگر جائے تعرض متخالف در احکام احادیث آن ہر دو طائفہ اتفاق افتد محافظین آداب ہر دو طائفہ را لازم کہ بعمل تطبیق کہ برائے دفع تعارض میانہ احادیث محدثین بکار مے برند دفع آن نمایند و دراں شک نیست کہ اولیاء خدا مشرف برویت و معزز بمصاحبت و مجالست حضرت سرور انبیا علیہ الصلوٰۃ والسلام شدہ اند و مے شنوند پس سخنے کہ از زبان حق ترجمان آنسرور علیہ الصلوٰۃ والسلام بلا ارتیاب و بغیر حجاب بشنوند چگونہ بعمل نہ آرند و ہرگاہ محدثین را اتباع احادیث معنعنہ لازم و واجب است صوفیہ را اتباع احادیث بمشافہہ بطریق اولیٰ واجب و لازم خواہد بود کہ دیدہ را برشنیدہ مرتبتے کہ ہست خود ظاہر است چون این مقدمہ مہد شد پس دانستنی است کہ حضرات صوفیہ صافیہ کہ اصحاب ریاضات و مجاہدات اند و تہذیب نفس و تزکیہ آن نزد ایشان امرے مہم تر است در التزام این عبادات نافلہ و تحمل محن و مشقت و اختیار تکالیف شاقہ دراں بر صواب اند نمے بینی کہ سرور انبیا و سید اصفیا علیہ الوف التحیۃ والثنا چہ قدر اہتمام در ادائے عبادات نافلہ و طاعات فاضلہ مرعی داشتند ترمذی در شمائل مے آرد کہ

صلی رسول اللہ علیہ وآلہ وسلم ای اجتہد فی الصلوٰۃ حتی انتفخت ای تورمت قدماہ فقیل لہ اتتکلف ہذا ای تلزم نفسک بہذہ الکلفۃ والمشقۃ التی لا یطاق وقد غفر اللہ لک ما تقدم من ذنبک وما تاخر قال افلا اکون عبدا شکورا انتہی وقال اللہ تعالیٰ واعبد ربک حتی یاتیک الیقین ای الموت ای اعبد ربک فی جمیع ازمنۃ حیاتک وامام محی السنۃ بغوی وابو نعیم روایت میکنند کہ فرمود آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم ما اوحی الی ان اجمع المال واکون من التاجرین لکن اوحی الی ان سبح بحمد ربک وکن من الساجدین واعبد ربک حتی یاتیک الیقین

خواند رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم نماز یعنی بسیار کوشش صرف کرد دراں تا اینکہ ہر دو پائے مبارک ورم کردند صحابہ عرض کردند کہ چرا اینقدر تکلیف میکنی یعنی نفس خود را چرا باینقدر کلفت و مشقت ناقابل برداشت مے اندازی حالانکہ آمرزیدہ شدند گناہان پیشین و پسین تو۔ فرمود آیا پس نباشم بندۂ شکرگذار انتہے و فرمود حق تعالیٰ کہ عبادت کن پروردگار خود را تا وقتیکہ برسد بتو یقین (یعنی موت) یعنی عبادت کن پروردگار خود را در جمیع زمانۂ حیات خود

نہ وحی کردہ شد بسوے من اینکہ جمع کنم مال را و باشم از سوداگران لیکن وحی کردہ شد این امر کہ بپاکی یاد کن پروردگار خود را با ستائش او و باش از سجدہ کنندگان و عبادت کن پروردگار خود را تا وقتیکہ رسد بتو مرگ۔

و خواجہ محمد پارسا در فصل الخطاب بوصل الاحباب نقل میکند کہ امام ابن الامام جگر گوشہ خیر الانام علیہ الصلوٰۃ والسلام حضرت علی اصغر زین العابدین رضے اللہ عنہ در روز و شب ہزار رکعت نافلہ وظیفہ داشت

و در احوال خیر التابعین اویس قرنی مرقوم است که در شبے مے گفت هذه لیلة الرکوع و شب را بیک رکوع بسر مے برد و شبے دیگر میفرمود هذه لیلة السجود بیک سجن بصبح میرسانید (این شب رکوع است ۱۲) گفتند اے اویس چون طاقت طاعت داری که شبہا باین درازی بر یک حال مے گذرانی گفت کجا است شبہائے دراز کاشکے ازل و ابد یک شب بودے تا بیک سجن بآخر بردمے و دران سجدہ نالہائے زار و گریہ ہائے بے شمار کردمے ؎ بہ نیم شب کہ ہمہ مست خواب خوش باشند ؛ من و خیال تو و نالہ ہائے درد آلود ۔ عارف سامی مولانا جامی در نفحات الانس در حال حسین بن المنصور الحلاج البیضاوی کہ در غلبۂ حال و استیلاء سکر در عہد وے در مشرق و مغرب کسے چون او نبودہ می آرد کہ ہر شبانہ روز ہزار رکعت نمازے گذاردے و آن شب کہ روز آن کشتہ شد پانصد رکعت نماز گذارده بود انتہے و حضرت ولی نعمت دارین روح اللہ روحہ را در وقتیکہ عمر شریف از ثمانین گذشتہ قریب بہ تسعین بود بارہا شنیدم کہ مے فرمودند کہ وظیفۂ صوفی در روز و شب کم از صد رکعت نباید و خود بر آن عامل بودند و اہل ارادت و طلاب طریق را بآن ہدایت میفرمودند ہر کہ را اطلاع بر ریاضات و مجاہدات آن بزرگواران مطلوب باشد رجوع بکتب ایشان نماید و کتاب مستطاب مجاہدات الاولیا کہ از تالیف حضرت ایشان ماست درین باب وافی و کافی است و ظاہر است کہ در عمل باشال آن نوافل کہ مقید بمواسم و شہور و سنین و لیالی و ایام اند اگر نظر بنفس عبادت و بودن انہا از نوافل و عدم ورود منعی و نہی از شارع علیہ الصلوٰۃ و السلام باشد ہیچ مخدوشیت بلکہ عامل آن مثاب و ماجور است و ہمین طریقہ مختار حضرت ولی نعمت روح اللہ روحہ و دیگر اصحاب ریاضت و علماء ارباب (ثواب و ارباب ۱۲) تحقیق بودہ است چنانچہ شاہ ولی اللہ محدث در انفاس العارفین در احوال والد ماجد خود مے نویسند کہ این فقیر از اختلاف محدثین و اصحاب اوراد در صلوات مواسم سوال کرد فرمودند کہ قطع نظر از کلام این اوراد در مطلق نفل دخل اند چرا باین نیت اوانیم لہذا طریقۂ حضرت ایشان احیاء آن لیالی بود بلا ملاحظۂ عدد رکعات بلکہ نشاط و حضور را معتبر مے داشتند انتہے و جملہ اوراد و ادعیہ و اذکار بتخصیص اوقات و احوال کہ در کتب احادیث و مشائخ طریقت مثل حصن حصین و سفر السعادت و قوت القلوب و احیاء و غنیۃ الطالبین مذکور اند معمول حضرت ایشان بود حتی کہ صبیان و نساء را ہم تعلیم اذکار وضو و غسل و طعام خوردن و پارچہ پوشیدن و بیداری و خفتن و صبح و شام و غیرہا بجد تمام مرعی داشتند و اذکار قلندریہ کہ جہر دران باصوت خاص و ہیئات و جلسات آنہا بروجہ مخصوص مورث مشقت بسیار و تعب شدید اند تا آخر عمر متروک نشدہ و دیگران را از حضار تکیہ شریفہ کہ اہلیت این کار داشتند بتاکید بلیغ امرے فرمودند ؎ مصلحت نیست مرا سیری ازین آب حیات ؛ ضاعف اللہ بہ کل زمان عطشی ۔ اینجا چند مسئلہ دانستنی است ۔

؎ دو چند سازد خداوند تعالیٰ بوے ہر وقت تشنگی مارا ۱۲

مسئلۂ اول در اثبات استحسان جلسہ ذکر و اوضاع ذکر معمولۂ صوفیہ

شیخ عبد الحق محدث دہلوی در زاد المتقین در احوال شیخ عبد الوہاب متقی مے نویسند عرض کردہ شد کہ این کیفیت جلسہ ذکر و اوضاع و انواع ذکر کہ بعضے درویشان میکنند چگونہ است آنرا سندی صحیح و درست فرمودند اینہا از مستحسنات مشائخ اند در اصل کارے کہ از ذکر مقصود است دخل دارند و در وے موثر اند و اصل ذکر ہمین لا الٰہ الا اللہ است و انواع دیگر راجع بہمین است لفظاً و معنیً و تصوراً انتہٰی

مسئلۂ دوم در تحقیق عدم اشتراط ذکر جہر در سلسلۂ علیہ نقشبندیہ

شاہ ولی اللہ محدث دہلوی در ہمعات مے نویسند کہ بعضے صوفیہ از مقلدین سلسلۂ نقشبندیہ گمان مے کنند کہ در طریقۂ ما اوراد و وظائف نیست و قول ایشان بآن صورت و کیفیت غلط است و خود چہ ممکن است کہ حضرت خواجہ نقشبند بعد صحبت و شہرت احادیث اذکار صبح و شام و وقت خفتن و غیر آن آن باب را بکلی مسدود دارند بلکہ حضرت خواجہ و اتباع ایشان حوالہ بر کتب حدیث کردہ اند و در پے ضبط و ترتیب اوراد نافتادند و انچہ صلاح دید متأخران است و در احادیث صحیحہ مستفیضہ آنرا اصل نیست امر نکردہ اند کہ اشتغال بہ نسبت ازان مہم تر دانستند و اگر مصالح شتی جمع شوند ترجیح اہم فالاہم باید کرد ازین قبیل است بعضے از کلام ایشان و ہر کہ درین مسئلہ شکے داشتہ باشد باید کہ در رسالۂ انسیہ کہ تالیف مولانا یعقوب چرخی است مطالعہ کند و در کلمۂ جامعہ حضرت خواجہ نقشبند کہ بنا طریقۂ ما بر تتبع احادیث و آثار است تامل فرمایند و نیز در ہمعات مے نویسند کہ بعض اتباع سلسلۂ علیہ نقشبندیہ مے گویند کہ حضرت خواجہ از جہر منع میکردند و حقیقۃ الحال آنست کہ حضرت خواجگان پیش از حضرت خواجہ نقشبند جہر و خفیہ ہر دو مے کردند بدلیل جہر بر ایشان غالب تر بود و در روز دوشنبہ و پنجشنبہ بجمعیت تمام میکردند حضرت خواجہ نقشبند بجہت آنکہ ذکر جہر بمذہب حنفیان مکروہ است و ذکر خفیہ اولے و اقوے دیدند آنرا اختیار کردند نزدیک ایشان تاثیر صحبت بغایت قوی بود و آن کفایت میکرد از جہر امادر اکثر احیان و بسبب اکثر استعدادات ہیچ چیز نافع تر از جہر نیست و تشکیک در این معنی مکابرہ است انتہٰی اینجا حکایتے از انفاس العارفین آوردہ میشود باید شنید شیخ ابو طاہر مدنی کہ شیخ حدیث شاہ ولی اللہ محدث اند و فرزند رشید خاتمۃ المحققین شیخ ابراہیم کردی میگویند کہ او ستاد بادشاہ روم کہ آنرا اہل آن دیار خوجہ میگویند بزیارت مدینہ منورہ آمدہ و بصحبت شیخ ابراہیم با جماعتے از علماء و با ہبۂ عظیم رسید و چون ملاقات شیخ دریافت گفت من در شام بدعتے آشکارا دیدم و در قلع و قمع آن سعی بلیغ کردم شیخ فرمود آن بدعت چہ بود گفت ذکر جہر در مساجد میکردند شیخ این آیہ بخواند ومن اظلم ممن منع مساجد اللہ ان یذکر فیہا اسمہ وسعی فی خرابہا[1] قیافۂ خوجہ متغیر شد و بروے

[1] و کیست ستمگار تر از انکہ منع کرد مسجد ہا را از انکہ یاد کردہ شود نام خدا در وے و کوشش کرد در ویرانی آنہا ۱۲

بغایت دشوار آمن بعض نقول فقهیه که از فتاوی قاضی خان وغیر آن نوشته بود از جیب برآورده بدست
شیخ داد شیخ فرمود اگر بتقلید سخن میگویند من مقلد کسے ام و شما مقلد کسے حجت شما بر من لازم نیست و اگر
از تحقیق سخن میگویند اینک گوی و میدان پس عنقریب دراین باب رساله حافله تحریر فرمود و از شبهات
آن خوجه اجوبه قاطعه ذکر فرمود یاران شیخ از تغیر مزاج خوجه که در دولت عثمانیه پایه بلند داشت ملاحظه کردند
و بشیخ گفتند چندان مبالغه در مناسب نیست شیخ گفت از حق نتوان گذشت هرچه شود بالجمله آخر خوجه و اصحاب
وے سخن نتوانستند گفت و مبهوت ماندند و کلمهٔ الحق یعلو ولا یعلی بظهور پیوست انتهے و شاه محمد عاشق
تلمیذ خاص و خلیفه با اختصاص حضرت شاه ولی الله محدث دهلوی امر حق بلند میگردد و حاجت بلند کردن ندارد ۱۲
حضرت شیخ من در سمعات فرموده که اسعد ناس بذکر کسے است که صحیح المزاج و قوی العشق باشد زانکه متماثل
و مثل المزاج است یا صفت عشق بروے مستولی نمیشود او را ازان راه چندان بهره نیست بالجمله ذکر بردو
وضع است لسانی و قلبی اما لسانی پس اکثر جا که در شرح اله بذکر وارد شده عند الجمهور مراد ازان ذکر لسانی است
سراً کان او جهراً اما قلبی هم از قول حق سبحانه که واذکر ربك فی نفسك تضرعاً وخیفة ودون
الجهر من القول بالغدو والآصال ولا تکن من الغافلین استنباط نموده اند که مراد از ذکر فی النفس ذکر
قلبی است بقرینه عطف دون الجهر من القول که عبارت از ذکر خفی لسانی است و نهی از غفلت در نوم
و یقظه که گویا بالغدو والآصال اشاره بدانست که غفلت قلبی نتواند شد نه لسانی و تقیید بتضرع وخوف برائے
آنست که از غفلت واقعی قبیل حدیث نفس نباشد و غرض تضرع وخوف جمعی است که محب را از غایت حب
در حضرت محبوب پیش مے آید والله اعلم بالصواب واین قسم در مناجات معدود میگردد پس دران قسم جهر مفرط
مجوز نیست قال النبی صلی الله علیه وآله وسلم اربعوا علی انفسکم فانکم لا تدعوا اصم ولا غائبا
و وقتے باعث بران ذکر محض جوش وشورش شوق مے باشد که ملحوظ دران ندا و اسماع نیست بلکه اینجا همین
شوق مذکور است که بصورت ذکر برمے آید پس در اینجا هر مقدار که جهر باشد جائز مے تواند شد زیرا که ازان قبیل
نیست که مورد وعید گشته والله اعلم بالصواب کاتب الحروف گوید که فقهاء حنفیه در منع ذکر جهر روایت بالا
دارند و جمعے از متاخرین نقشبندیه تابع شان اند و جماعتے از مشائخ صوفیه صافیه رضوان الله
علیهم اجمعین دائمه علماء حدیث در جواز بلکه استحباب ذکر جهر رسائل نوشته اند و دادِ تحقیق داده اند
هر که خواهد رساله خاتمة الحفاظ جلال الدین سیوطی و هر دو رساله شیخ ابراهیم کردی مختصر و مطول آن
ببیند وهو الحق الصریح والحق صریح ۵ منعم مکن ز عشق تو اے مفتی زمان ۞ معذور دار مست که تو هوشیار نیستی
۱۲ این حق صریح است و صریح حق

---

۵ و یاد کن پروردگار خود را در ضمیر خود بزاری و ترس و یاد کن پروردگار خود را بکلام پست تر از بلند آوازی بامداد و شبانگاه
و مباش از غافلان ۱۲
۵ آسانی گیرید بر نفوس خود پس تحقیق شما نخوانید کرا و نه غائب را ۱۲

مسئلہ سوم در بیان عدم تخصیص وجود حدیث موضوع بزعم ارباب ظاہر در کتب مشائخ

بدانکہ وجود احادیث موضوعہ مخصوص بکتب مشائخ طریقہ نیست بلکہ اکابر مفسرین وعلماء فقہا وائمہ حدیث باین بلا گرفتار اند شیخ عبد الرؤف مناوی در شرح خطبہ جامع صغیر سیوطی در تفسیر قول ناظم کہ بالغت فی تحریر التخریج است مے نویسد

اجتهدت فی تهذیب عزو الاحادیث الی مخرجها من ائمة الحدیث من الجوامع والسنن والمسانید فلا اعزو الی شئ منها الا بعد التفحص عن حاله وحال مخرجه الا اکتفی بعزوه الی من لیس من اهله وان حل لعظماء المفسرین قال ابن الکمال کتب التفاسیر مشحونة بالاحادیث الموضوعة وکابراء الفقهاء فان الصدر الاول من اتباع المجتهدین لم یعنوا بضبط التخریج وتمیز الصحیح من غیره فوقفوا فی الجزم بنسبة احادیث کثیرة الی النبی صلی الله علیه وآله وسلم وفرعوا علیها کثیرا من الاحکام مع ضعفها بل ربما دخل علیهم الموضوع - قال الحافظ زین العراقی فی خطبة تخریج احیاء الکبیر لاحیاء عادة المتقدمین السکوت عما اوردوا من الاحادیث فی تصانیفهم وعدم بیان من خرجه وبیان الصحیح من الضعیف لافادتهم وانکانوا من ائمة الحدیث حتی جاء النووی فبینّ انتهی وقال الحافظ ابن حجر العسقلانی وتلحق بالزهاد فی ذلک المتفقهة الذین استهانوا بنسبة ما دل علیه القیاس الی النبی صلی الله علیه وآله وسلم وقال ابو العباس القرطبی استخف بعض فقهاء اهل الرای بنسبة الحکم الذی دل علیه

جہد بسیار کردم در تہذیب نسبت احادیث بطرف مخرج آنہا از ائمہ حدیث کہ در جوامع می باشند وسنن ومسانید نگرنہ منسوب کردم بچیزے از آنہا تا وقتیکہ بخوب تر وجہ از حال آن حدیث وحال مخرج وے تفحص نکردم مگر باز نیز اکتفا کردہ ام بنسبت کردن وے بسوے کسیکہ اہل وی نباشد اگرچہ بزرگ باشد مثل بزرگان مفسرین ابن کمال گفتہ کہ کتب تفاسیر پر شدہ اند بر احادیث موضوعہ وہم اکابر فقہا موافق وے گفتہ اند چرا کہ در زمانہ اوائل بزرگان کہ از اتباع مجتہدین بودند ضبط تخریج یا تمیز حدیث صحیح از غیر آن اعتنائے نکردند بلکہ توقف کردند ویقین کردن بنسبت احادیث کثیرہ تا نبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم وبران اکثر احکام متفرع کردند باوجودیکہ اکثر ازان ضعیف اند در بعضے ازان موضوعیت ہم راہ یافتہ حافظ زین الدین عراقی در خطبہ کتاب تخریج الکبیر کہ در تخریج احادیث احیاء العلوم است تحریر کردہ کہ عادت متقدمین چنین بود کہ ہر کہ از احادیث کہ در تصانیف خود مے آوردند از بیان جارح وی یا صحیح بودن وضعیف بودن وی سکوت میکردند وگاہے بطور ندرت در بیان ہم کردہ اند اگرچہ آن کسان از ائمہ حدیث مے بودند دے مگر بیان نمی کردند دے تا اینکہ زمان امام نووی رحمۃ اللہ علیہ آمد وے این امور را بیان کرد انتہی وقال الحافظ بایدداشت کہ کتب حدیث طرق مختلفہ دارند یک قسم را جامع گویند وجامع در اصطلاح محدثین آنست کہ جملہ اقسام حدیث در و یافتہ شوند یعنی احادیث عقائد وآداب واحکام واحادیث رقاق (بمعنی رقت قلب) واحادیث آداب اکل وشرب وسفر وقیام وقعود واحادیث متعلقہ بتفسیر واحادیث تاریخ وسیر واحادیث فتن واحادیث مناقب وغیر آن وقسم دیگر سنن ست وآن چنین ست کہ احادیث احکام فقط مے گویند از کتاب الطہارۃ تا کتاب الوصایا بر ترتیب فقہ وقسم دیگر مسانید ست در اصطلاح محدثین آنست کہ احادیث را بر ترتیب صحابہ ذکر نمایند موافق حروف تہجی یا موافق سوابق اسلامیہ یا موافق شرافت نسب وغیر آن (مختصرا) وحافظ ابن حجر عسقلانی گفتہ کہ بہمین وجہ متفقہ کہ شغل اختیار کردند بنسبت کردن چیزے کہ قیاس بر آن دلالت دارد بسوے آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در زمرہ اہل الحاق شدند ابو العباس قرطبی گوید کہ بعض فقہاء اہل رای شغل اختیار کردند بنسبت کردن حکمیکہ دلالت کند

القیام من الی رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم نسبة قولیة فیقول فی ذلك قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم کذا لهذا تری کتبهم مشحونة باحادیث موضوعة انتهی من شاء الاطلاع علی تفصیل هذه المسئلة فلیراجع کتب اصول الحدیث متونها وشروحها۔

قیاس بسوئے آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم بطور نسبت قولی پس میگویند کہ رسولِ خدا صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم دریں باب چنان فرمودہ بہمین وجہ خواہی دید کتب شان را پر از احادیث موضوعہ تمام شد کلام قرطبی وہر کہ تفصیل این مسئلہ اطلاع خواہد باید کہ رجوع بکتب اصول حدیث متون باشد یا شروح نماید۔

مسئلہ چہارم در بیان ذکرِ خدا

نقل شهاب الدین الخفاجی فی نسیم الریاض شرح شفاء قاضی عیاض ان ذکر الله بتکریر الجلالة بدعة لاثواب فیها قال الخطابی فی شرح مختصر الشیخ خلیل سئل الغر بن عبد السلام رحمه الله عمن یقول الله الله مقتصرا علی ذلك هل هو مثل سبحان الله والله اکبر ونحوه فاجاب بانه بدعة لم ینقل مثله عن احد من السلف وانما یفعله الجهلة والذکر المشروع لابد فیه کله من ان یکون جملة مفیدة والاتباع خیر من الابتداع ونحوه ما افتی به البلقینی رح فی قوم لایزالون یقولون محمد محمد کثیرا ثم یقولون فی آخره مکرم معظم فاجاب بانه ترك ادب وبدعة لم تنقل ولا یثاب علیها وکذا قولهم علی محمد وتابعه علیه کثیر من العلماء اقول ما ذکره فی اسم النبی صلی الله علیه وآله وسلم مکررا من کونه بدعة ظاهر لانه مع کونه لم یتعبد بمثله داخل فیما نهی عنه بقوله تعالی لاتجعلوا دعاء الرسول بینکم کدعاء بعضکم بعضا ولما فیه من تعظیم النبی

شہاب الدین خفاجی در نسیم الریاض شرح شفا قاضی عیاض نقل کردہ است کہ ذکر خدا باتکرار جلالت وے بدعت است وران ثوابے نیست خطابی در شرح مختصر شیخ خلیل گفتہ کہ پرسیدہ شیخ عز الدین بن عبد السلام از کسے کہ گوید اللہ اللہ بلا مد آیا نیست این مثل سبحان اللہ واللہ اکبر وغیر آن پس جواب داد کہ این بدعت است مثل آن از کسے از اسلاف منقول نشدہ البتہ جاہلان ویرا میکنند و در ذکر مشروع ضروری است کہ کل آن جملہ مفیدہ باشد و پیروی کردن از بدعت کردن بہتر است وہمچنین فتوئے دادہ است بلقینی دربارہ قومیکہ اوشان محمد محمد بسیارے گفتند باز در آخر وے مکرم معظم میگفتند پس جواب داد باینکہ این ترک ادب و بدعت است کہ منقول نگشتہ و ثواب بران داده خواہد شد وہمچنین است قول شان علی محمد و اکثرے از علما برین متابعت وے کردہ اند میگویم کہ آنچہ ذکر کردہ شد دربارہ اسم نبی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم مکرر از بودن وے بدعت ظاہر است بجہت اینکہ وے پرستش کردہ نمے شد و این داخل است در آنچہ کہ نہی کردہ شدہ است از وی بسبب ارشاد حق تعالے شانہ لاتجعلوا دعاء الرسول بینکم کدعاء بعضکم بعضا یعنی مشمارید طلبیدن پیغامبر را درمیان خویش مانند طلبیدن بعض از شما بعض دیگر را و روایت کردہ شد تعظیم نبی

صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم الا بالدعاء له
والصلوٰة والسلام علیه فلو عظم بمثل ذلك
كان راغما للسنة ولو ذكر احد سلطانا باسمه
نزجروه واهانوه فما بالك باشرف الخلق واعظمهم
واما ذكر الله فقد ورد الامر به ووعده وذكره
بالثواب فی آیات واحادیث لا تحصی كقوله
تعالیٰ والذاكرین الله كثیرا والذاكرات وفی حدیث
القدسی من شغله ذكری عن مسئلتی اعطیته
افضل ما اعطی السائلین الی غیر ذلك مما لا یحصی
ولم یقید بقید علی ان الذكر قصده التعظیم
والتوحید فهو اذا قال الله ملاحظا معناه
كانه قال معبودی واجب الوجود ومستحق
جمیع المحامد ولم یزل اهل من العلماء والصلحاء
یفعلونه من غیر نكیر وكان الاستاذ البكری
رحمه الله یفعله ویقول استغفر الله مما
سوی الله وكل شیء یقول الله وفی مجلسه
اجلة العلماء والمشایخ وهذا هو الحق وقد صنف
فی رد مقالة ابن عبد السلام هذه عدة
رسائل رأیناها وممن صنف فیها القطب
القسطلانی والعارف بالله المرصفی والشیخ
عبد الكریم الخلوتی وبه افتی من علمناه
اللهم احشرنی فی زمرة الذاكرین ولا تجعلنی
من الغافلین

صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم مگر بدعا برائے وے وصلوٰۃ بروے
پس اگر این عظیم دانستہ شود باشد مخالف سنت اگر کسے
پادشاہے را بنام وے ذکر کند مردمان وے را زجر میکنند
و ذلیل مے پندارند پس چہ خواہد بود حال تو با اشرف خلق و اعظم
شان و اما ذکر خدا پس تحقیق وارد شدہ دران باب حکم و وعدہ
ثواب بآن و ذکر کردہ ایم الصواب در آیات و احادیث
بیشمار چنانکہ قول وے تعالیٰ است والذاکرین اللہ کثیرا
والذاکرات یعنی و مردان یاد کنندۂ خدائے را بسیارے
و زنان یاد کنندہ و در حدیث قدسی آمدہ است کسیکہ باز دارد
وے را ذکر من از سوال کردن بمن خواہم داد وے را بزرگترین چیزیکہ
میدہم سوال کنندگان را تا غیر این از انچہ کہ دشمار نیاید
و نہ مقید کرد باین قید کہ قصد ذاکر ازان تعظیم و توحید بود
پس وے ہرگاہ کہ گفت اللہ بلحاظ معنی وے پس گویا کہ گفت
معبود من واجب الوجود است و مستحق جمیع محامد و اہل اللہ
از علماء و صلحا ہمیشہ این را میکردہ اند بلا انکار استاد بکری
رحمۃ اللہ علیہ نیز این را میکرد و میگفت طلب آمرزش میکنم خدا را
از انچہ کہ سوائے وی است و ہر چیز میگفت اللہ اللہ و در مجلس وے
علما و مشائخ بودند و ہمین حق است و وے رحمۃ اللہ علیہ تصنیف
کردہ است در رد قول عز الدین ابن عبد السلام چند رسائل کہ دیدہ ایم
آنہا را و دیگر اجلۂ کسانیکہ درین باب تصنیف کردہ اند منجملہ ازان
قطب قسطلانی و عارف باللہ مرصفی و شیخ عبد الکریم خلوتی بود اند
و بہمین قول مذکور فتوے دادہ است ہمعصر ما یارِ خدا یا حشرنی
در گروہ ذاکرین و مگردان مارا از غافلین۔

مسئلہ پنجم در مبحث سقوط تکلیف و متعلقات آن

شاہ ولی اللہ محدث دہلوی در رسالہ فیوض الحرمین گویند۔

الاولیاء كثیرا ما یلهمون بان الله تعالیٰ

اکثرے اولیا را اللہ را الہام میشود کہ خدائے تعالیٰ

اسقط عنهم التکلیف وانه خیرهم فی الطاعات
ان شاء وافعلوها وان لم یشاؤا لم یفعلوها
حکی لی سیدی الوالد رضی الله عنه عن نفسه
ان الهم بهذا وانه دعا الله تعالی ان یقیم
علیه التکلیف وما اختار الا التمس ولکن
من مذهبه سقوط التکلیف عن احد من
خلق الله ما دام عاقلا بالغا فرأیته یری الالهام
حقا ویری مذهبه حقا ویتخیر فی التطبیق
واخبرت عن سیدی العم قدس سره ان کان
یخبر عن نفسه انه الهم بسقوط التکالیف وقیل له
ان عبدت خوفا من النار فانا قد اجرناک
عن النار وان عبدت طمعا فی الجنه فانا
وعدناک ان ندخلک ایاها وان عبدت
طلبا لرضانا فقد رضینا عنک رضا لا سخط
بعده فقال ربی انما اعبدک لا لشیء دونک
وکان قدس سره یمیل الی ان الکمل یسقط عنهم
التکلیف والله سبحانه هو الذی یقیم علیهم
النوامیس من غیر اختیارهم وهکذا روی
عن کثیر من اولیاء الله تعالی والسر فی ذلک
عندی ان الانسان اذا انتقل عن الایمان
بالغیب بهذه النوامیس الی الایمان بها
علی بینة من ربه ووجد هذه العبادات
والنوامیس فی نفسه مثل الجوع والعطش
مما لا یقدر علی ترکه ولا معنی لتعلق التکلیف
به لانها من الجبلة التی جبل علیها سواء کان
هذا السر واضحا مشرحا او مجملا لم تشرح من ذلک
علی باطنه خطاب من الحق انما مثاره هذه

تکلیف شرعی را از ایشان ساقط کرده و اختیار داده او شان را
در عبادات اگر خواهند کنند و نه نکنند حکایت بیان کرد از من
حضرت والد من رضی الله عنه از نفس خود که او شان را نیز
این الهام شد مگر او شان از خدا دعا کردند که بر من تکلیف
قایم داشته شود و هر انچه بود پنهان میداشتند و نبود از مذهب
شان سقوط تکلیف شرعی از کسی از خلق الله تا وقتیکه عاقل
بالغ باشد و نیز در دین ام او شان را که این الهام را حق میدانستند
و مذهب خود را نیز حق سے انگاشتند مگر در تطبیق وے
متحیر بودند و خبر داده شدم از حال حضرت عم خود قدس سره
اگر باشد این خبر از نفس خود شان که الهام کرده شد ندبدانی
تکلیف شرعی و از او شان گفته شد که اگر عبادت میکنی بوجه خوف
دوزخ پس ما ترا از دوزخ نجات دادیم و اگر عبادت میکنی بطمع جنت
پس ما وعده میکنیم تو دیرا که ترا داخل خواهیم کردران و اگر عبادت
میکنی برائے طلب خوشنودی ما پس ما از تو راضی شدیم چنانکه بعد
آن عصه نخواهد بود گفت اے پروردگار من عبادت تو بغرض
چیزے که غیر تو باشد نمے کنم و عم من قدس سره میلان داشت
بسوے این امر که از کاملین تکلیف شرعی ساقط میگردد و خدا
تعالی بر او شان نوامیس را قائم میکند (نوامیس جمع ناموس
بمعنی صاحب راز و جبرئیل و حیله پنهانی) بغیر اختیار شان و همچنین
روایت است از اکثر اولیا را لله تعالی و سر درین امر نزد
من انست که انسان هرگاه که منتقل میشود از ایمان بالغیب
بذریعه نوامیس مذکوره بسوے ایمان بدان بوجه شاهدین
از جانب پروردگار خود و این عبادات و نوامیس را در ذات
خود مثل جوع و تشنگی مے یابد که بر ترک وی قادر نے باشد و تعلق
تکلیف بر آن معنی ندارد و چرا که آن امرے جبلی است که بران پیدا کرده
واقع شده عام از انکه این سر بروی بطور واضح مشرح یا بطور
مجمل مشرح گشته باشد بر باطنش از این خطاب از جانب حق و منجمله این

الحالة الاجمالية والتفصيلية ان الله تعالى
اسقط عنه التكليف وانه اختار بعد ذلك
التمنيس من اختيار وقصد وانما مثل هذه
الامور عندي مثل الرويا يحتاج الى تعبيرها
وانما تعبير هذا الالهام حصول هذا المقام الذي
هو مثار الالهام والحق عندي ان الالهام
كله حق ولكن منه الفائض عن لسان خاص
ومثار معلوم ومنه الفائض عن لسان القضاء
الحاكم على الوقت الاول متبع بحسب مقام
دون مقام والثاني هو المتبع المطلق ومن
الالهام ما يحتاج الى تعبير فلا بد من استنباط
رجل تام المعرفة ومنه ما لا يحتاج فتدبر انتهى

صورت اجمالیه وتفصیلیه آنست که الله تعالے ساقط کرده
از وے تکلیف وے بعد ازان تمنیس را پسندید
بقصد و اختیار مثل این امور نزد من مثل خواب مے باشند که حاجت
تعبیر شان مے افتد و تعبیر این الهام حصول همین مقام است
که نتیجهٔ الهام است و حق نزد من آنست که همه الهام حق اند لیکن
بعضے ازان آنند که فیض رسان اند از زبان خاص به نتیجه
معلوم و بعضے ازان آنند که فیض رسان اند از حکم حاکم وقت
اول آنکه اتباع وے کرده شود باقتضاے مقامے
نه دیگرے و دوم آنست که مطلقًا اتباع وے کرده آید
و بعضے از الهام احتیاج تعبیر دارند پس ضروری است
برائے وے از استنباط مردے تام المعرفت و بعضے الهام
محتاج تعبیر نیبا شند پس غور کن و دریاب این کلام را۔

و در انفاس العارفین بحکایت عم والا تبار خود را واضح تر ازین نوشته اند چنانکه گفته میفرمودند پیش ازین
به بست سال مرا الهام کردند اگر بامید رحمت ما نماز میگذاری ترا رحم کردیم و اگر رضاء ما میجوئی
از تو راضی شدیم گفتم بار خدایا غرض من امتثال امر است و بس اما حالا معامله دیگر است آنگاه فرمودند
الصوفية عبيد الظواهر احرار البواطن مے فرمودند اصحاب شهود را تکلف عبادت نیست
لیکن خدا تعالے بر ایشان عبودیت را قایم مے دارد و بحکم آنکه ایشان از نفس بل روح نیز خلاص اند
بقبائح چون بزنا و شرب خمر التفات نمیکنند و نادر را اعتبارے نیست۔ کاتب الحروف گوید اصل کلام
آنکه عبادات را عارف و متالف همه مے کنند لیکن در مراتب اخلاص تفاوت است۔ مرتبه اولے
حضور و ترک ریا و سمعه و عجب است بعد ازان آنکه عبادت بمحبت ذاتیه کنند نه بخوف نار یا طمع جنت
بعد ازانکه بحول و قوة حق عزوجل کنند نه بحول و قوة خود۔ بعد ازان مرتبهٔ هست و دقیق تر که فهم عامه و انجا
نگنجد بالجمله غرض حضرت ایشان اشارت باین مراتب است نه تساهل در امر عبادات معاذ الله قرینه
این معنی آنکه حضرت ایشان چندان مقید بودند که هیچ ادب و سنت از ایشان ترک نمیشد
الے آخر العمر۔ و قرینهٔ دیگر آنکه مے فرمودند ارا بنیا علیهم السلام ظاهر اعمال را منافی خیریت
ایشان نیست از قید تکلیفات که آن اقامت حق است بر ایشان یا بایشان اقتدا کرده شود
پس معلوم شد که از خیریت معنی اراده کرده اند که در انبیا علیهم الصلوات بوجه اتم موجود است

صوفیه خادمان ظاهر و آزادان باطن مے باشند ۱۲

مسئلہ ششم در بیان طریق اسلم در خصوص صدور بعضے افعال مخالفِ ظاہرِ شریعت از اکابر مع دو فصل

انچہ از بعضے اکابر صدور بعضے از افعال کہ مخالف ظاہر شریعت اند منقول است طریق اسلم دران بعد تسلیم صحت نقل عدم انکار و نفی تجویز اقتدا است و حمل بر غلبۂ حال و استیلا سکر است چنانچہ شیخ عبدالحق محدث در مرج البحرین مے فرماید۔ واجد و صاحب حال چون وجد و حال او بجائے رسد کہ زمام اختیار از دست رود و مالکِ نفس نماند معذور است و حکم مجنون دارد در حق سقوط اعتبار افعال و عدم جریان احکام تکلیفیہ اما بر تقدیریکہ وجد و حال وے محقق و صحیح بود و از شائبۂ تکلیف و اختیار معرا انچہ از وے دران حالت فوت شود استدراک فائت لازم گردد باعث بار وجود کسب و اختیار در تسبب و مباشرت اسباب مثل سکران اگرچہ در حالت سکر قدرۃ و اختیار ندارد ولیکن چون تحصیل آن حالت بارتکاب و اختیار اوست قضائے فوائت واجب بخلاف مجنون اصل باوجود عذر در رفع مواخذۂ اقتدا بدان فعل جائز نباشد تو اجد نوری نزد شیاف و وقوف ابوحمزہ در چاہ و حال شبلی در حلق لحیہ و امثال آن از ظواہر اعمال کہ بغلبۂ وجد و حال چنانچہ از عنوان آن حکایات لائح است صدور یافتہ و رقص و تواجد در سماع نیز ازان باب است اگر بے شائبۂ تکلف و خلیت اختیار و قصد مخالف بوجیکہ صبر و ثبات دران ممکن نباشد صادر گردد از حیطۂ ضبط و مجال حفظ خارج بود و صاحب آن معذور است و حال وے بر تقدیر تحقیق و صحت مسلم بے مبالغہ در انکار و تعصب در اعتقاد و چون آن امرأۃ مجنونہ بحضرت رسالت آمد صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم و از صرع و جنونے کہ داشت از انکشاف عورت و حرکات شنیعہ کہ دران وقت ازوے صدور مے یافت شکایت کرد فرمود اگر خواہی صبر کن۔ تا ترا بجزاے این بلا و محنت بہشت برین دہند و اگر خواہی دعا کنم و از پروردگار تعالے درخواہم کہ شفا دہد و از این بلا خلاص گرداند و آن زن راضی نشد کہ صبر کند و بہشت رود پس تخییر حضرت او را در صبر بر جنون و طلب شفا و تقریر و تسلیم وے صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم او را در اختیار جنون دلالت دارد بر معذوریت و عدم تقرر وے بحرکات نامرضیہ دران حال انتہے و معنی حال و غلبۂ حال و امثلہ و شواہد آن از کتاب و سنت در کتب علماء صوفیہ بشرح و بسط تمام مذکور است و قدرے کافی ازان در اوراق سابقہ گذشتہ فتذکر۔ مولانا عبدالرحمن جامی در نفحات الانس نقل مے کند پیش شیخ عبدالقادر قدس سرہ گفتند کہ فلانے شب البان نماز نمے گذارد گفت مگوئید کہ ہمیشہ سروے در خانۂ کعبہ در سجود است نام عبداللہ یافعی رحمۃ اللہ علیہ گفت کہ یکے از اہل علم مرا خبر کرد کہ یکے از قمار انے دید

که نماز مے گذارد - روزے اقامت نماز کردند و او نشسته بود فقیے از سر انکار گفت برخیز و نماز جماعت بگذار - برخاست و با ایشان تکبیر نماز بست رکعت اولے بگذارد و فقیه منکر به پهلوے او بود چون بر رکعت دوم برخاستند فقیه بوے نظر کرد کسے دیگر دید غیر وے که نماز نے گذارد و ازان متعجب شد و در رکعت سوم کسے دیگر غیر آن دو کس که اول نماز مے گزارد و در رکعت چهارم دیگر غیر آنها - چون سلام دادند دید که همان کس اول است بر جائے خود نشسته و ازان سه کس که در حال نماز دید اثر نبود آن فقیر بوے نظر کرد و بخندید و گفت اے فقیه کدام یک ازان چهار کس با شما نماز گذارد - شیخ عبد الله یافعی گوید که مثل این قصه شنیدم که صادر شد از قضیب البان یا بعضے از فقهاء قاضی موصل را نسبت بسوے انکارے تمام بود یک روز دید که در یکے از کوچهائے موصل از مقابل وے مے آمد باخود گفت ویرا مے باید گرفت و قصه ویرا بحاکم رفع کرد تا بسیاست رساند ناگه دید که بصورت گردے برآمد و چون مقدارے دیگر پیش آمد بصورت اعرابی برآمد چون نزدیک شد بصورت یکے از فقها ظاهر شد چون بقاضی رسید گفت اے قاضی کدام قضیب البان را بحاکم مے بری و سیاست میکنی قاضی از انکار خود توبه کرد و مرید شد شیخ محی الدین ابن العربی قدس سره در بعض رسائل مے فرماید که ازان طائفه ما بعضے را دیدیم که بصورت روحانیت انسان متجسد و متمثل مے شود و صورت جسمانیت ایشان بر آن صورت متجسد افعال و احوال مے گذرانند حاضران مے پندارند که آن بر صورت جسمانیه ایشان مے گذرد میگویند که فلان کس را دیدیم که چنین و چنین میکرد و حال آنکه ازان فعل مبرا است و ما این را بارها از بسیارے ازین طائفه مشاهده کرده ایم و معاینه دیده ایم و چنین بود حال ابو عبد الله موصلی که معروف است بقضیب البان -

و باید که بر آن انکار نسازی که اسرار خدا در افراد عالم بسیار و بزرگ است و بقوت عقل ادراک غور آن نمے تواند کرد انتهے و ازین قبیل است انچه در کتب ثقات مروی است که بعضے از اولیاء الله روح الله ارواحهم در زمان واحد بلکه آن واحد در مکانات متعدده متباعده دین شدند -

فصل اوّل در مبحث تحقیق تمثل اولیاء الله بصور متعدده در آن واحد

باید دانست که خاتمة الحفاظ شیخ جلال الدین سیوطی در کتاب المنجلی فی تطور الولی مے نویسد که

قد نص علی امکان ذلک ائمة الاعلام منهم العلامة علاء الدین القونیوی شارح الحاوی والشیخ تاج الدین السبکی وکریم الدین شیخ الخانقاه الصلاحیة وسعید السعداء صفی الدین ابی المنصور وعبد الغفار بن نوح القوصی	وتصریح کرده اند بر امکان این آنرا امامان بزرگ از اوشان علاء الدین قونیوی شارح حاوی اند و شیخ تاج الدین سبکی وکریم الدین شیخ خانقاه صلاحیه و سعید السعداء صفی الدین ابی المنصور و عبد الغفار بن نوح القوصی (قوص بالضم قصبه ایست در دیار مصر)

صاحب التوحید والعفیف الیافعی والتاج
ابن عطا والسراج ابن الملقن والبرهان
الانباسی والشیخ عبد الله المتوفی
وتلمیذه الشیخ خلیل المالکی صاحب المختصر
وابو الفضل محمد بن ابراهیم المالکی وحکی
آخرون وحاصل ما ذکروه فی توجیه ذلك
ثلاثة امور الاول انه من باب تعدد
الصورة بالتمثل والتشکل کما یقع ذلك للجمات
والثانی انه من باب طی المسافة وانزواء
الارض من غیر تعدد فیراه الرائیان کل فی
بیته وهی بقعة واحدة الا ان الله تعالی
طوی الارض ودفع الحجب المانعة من الاستطلاع
فظن انه فی مکانین وانما مکان واحد وهذا
احسن ما یحمل علیه حدیث رفع بیت المقدس
حتی رآه النبی صلی الله علیه وآله وسلم
بمکة حال وصفه ایاه القرائش بصیحة الاسراء
والثالث انه من باب عظم جثة الولی
تحت ملاء الکون فشوهد فی کل مکان
کما قرء بذلك شان ملك الموت ومنکر
ونکیر حیث یقبض من مات فی المشرق
وفی المغرب فی ساعة واحدة ویسألان
من قبض فیهما فی الساعة الواحدة فان ذلك
احسن الاجوبة فی الثلاثة ولا ینافی ذلك
لرویته علی صورته المعتادة فان الله یحجب
الزائد عن الابصار او یدمج بعضه فی بعض
کما قیل بالامرین فی رویة جبریل فی صورة
دحیة وخلقته الاصلیة اعظم من ذلك

صاحب توحید وعفیف الدین یافعی وتاج الدین ابن عطا
وسراج الدین ابن الملقن وبرهان انباسی وشیخ عبد الله
مرحوم وشاگرد وے خلیل مالکی صاحب مختصر وابو الفضل محمد
بن ابراهیم مالکی ودیگران نیز حکایت کرده اند وحاصل
انچه دراین مقام در توجیه این بیان ذکر کرده اند سه چیز است
اول اینکه این از باب تعدد صورت است در مثال
وصورت گرفتن چنانکه در جنات واقع مے شود دوم اینکه
از باب طے مسافت است وفراهم آمدن زمین بلا تعدد
پس مے بیند دیرا بینندگان همه در خانهٔ خود وآن
یک بقعه میباشد مگر سوائے این چه گفته شود که الله
تعالے زمین رامے پیچد وحجابات راکه مانع از نظر
مے باشند رفع مے سازد پس درگمان مے آید
که یک شخص در دو مکان موجود است وحالانکه آن مکان
یک میباشد واین محل نیک است برائے حدیث رفع
بیت المقدس بلکه برائے ملاحظهٔ آنحضرت صلے الله علیه
وآله وسلم وقتیکه آنحضرت از قریش توصیفش فرموده بودند
بوقت صبح از شب معراج وسوم اینکه این امر از قبیل بزرگ
شدن جثهٔ ولی باشد در عالم دنیا ودر هر مکان مشاهد
شده باشد چنانکه خوانده شده حال ملك الموت ومنکر ونکیر
که قبض میکنند روح آنکه بمیرد در مشرق ومغرب در یک ساعت
وآن هر دو نیز سوال میکنند از اوشان در یک ساعت
واین همه ترجواب است واین هر سه صورت وهم منافی
نیست بدیدن آنکس بر صورت معلومه معتاد چرا که الله تعالے
شئے زائد را از معاینهٔ محجوب میکند یا بعض را در بعض وے
درهم سازد چنانکه بیان کرده ایم متعلق بهر دو امر در
رویت حضرت جبرئیل بصورت دحیهٔ کلبی حالانکه خلقت
اصلیه وے ازین بزرگ تر است

بحیث ان جناحین من اجنحة یستدان الافق
قال العلامة علاء الدین فی تالیف له یسمی
الاعلام وفی الممکن ان یخص الله تعالی
بعض عباده فی حال الحیوة لخاصیة النفس
الملکیة القدسیة وقوة لها یقدرها علی التصرف
فی بدن آخر غیر مدتها المعهود مع استمرار
تصرفها فی الاول وقد قیل فی الابدال انما
سموا ابدالا لانهم قد یرحلون الی مکان
ویقیمون فی مکانهم الاول شبحا آخر شبیها
بشبههم الاصلی بدلا عنه واذا جاز فی الجن
ان یتشکلوا فی صور مختلفة فالانبیاء والاولیاء
اولی بذلک واثبت الصوفیة عالما متوسطا
بین عالم الاجسام وعالم الارواح سموه بعالم
المثال وقالوا هو الطف من عالم الاجساد
واکثف من عالم الارواح وبنوا علی ذلک تجسد
الارواح وظهورها فی صورة مختلفة من عالم المثال
وقد یستانس بذلک بقوله تعالی فتمثل لها
بشرا سویا فیکون الروح الواحدة کروح جبریل
مثلا فی وقت واحد مدبرة لشخصه الاصلی
ولهذا الشبح المثالی قال ابن السبکی فی الطبقات
الکبری الکرامات انواع الی ان قال الثانی
والعشرون التطور باطوار مختلفة وهذا الذی
تسمیه الصوفیة بعالم المثال وبنوا علیه
تجسد الارواح وظهورها فی صور مختلفة من
عالم المثال واستأنسوا الیه بقوله تعالی
فتمثل لها بشرا سویا ومنه قصة قضیب البان
انتهی

چنانکه دو بازوے ایشان منجمله بازوهاے دیگر افق آسمان را
البته بند سازند علامه علاء الدین در تالیف خود که اعلام
نام دارد مے نگارد که ممکن است که الله تعالے بندگان
خود را در حالت حیات مخصوص بخاصیت نفوس ملکیه قدسیه
گرداند و قوتے هم کرامت فرماید که ازان قادر شوند بر تصرف
کردن جسم دیگر غیر مدت معینه با استمرار تصرف در اول و بزرگان
گفته اند که ابدال را ابدال باین وجه میگویند که اوشان گاهے
نقل میکنند بسوے مکانے و باوجودش در مکان اول
هم اقامت دارند و صورتے و کالبدے دیگر مشابه بصورت
و کالبد اصلی که بدل وے میتواند شد میدارند و هرگاه که
این چنین در جن جائز است که متشکل میشوند در صورتهاے
مختلف پس در انبیا و اولیا بطریق اولے جائز خواهد بود و صوفیه
ثابت کرده اند عالمے متوسط میان عالم اجسام و عالم ارواح
که آنرا عالم مثال نام نهاده و میگویند که وے لطیف تر
است از عالم اجسام و کثیف تر از عالم ارواح و بهمین قول
بناے تجسد بودن ارواح و ظهور وے در صورت مختلفه از عالم
مثال نهاده اند و گاهے اصلے میگیرند درین امر از قول وے
تعالے شانه فتمثل لها بشرا سویا یعنی پس صورت گرفت
برائے مریم آدمی درست اندام شده پس خواهد بود یک
روح مثل روح جبرئیل مثلا در وقت واحد تدبیر کننده بجسم اصلی
و باین صورت مثالی نیز ابن السبکی در طبقات کبرے نوشته است
که کرامات بر چند قسم اند تا اینکه گفت قسم بست و دوم طور گرفتن
است باطوار مختلفه و همین را صوفیه مسمی بعالم مثال کرده بناے تجسد
ارواح و ظاهر گشتن وے در صورتهاے مختلفه از عالم مثال
برین نهاده اند و اصل آن از قول باری تعالے شانه گرفته اند
فتمثل لها بشرا سویا چنانکه بالا گذشت و ازین قبیل است قصه قضیب البان رضی الله عنه

(طور بالفتح یکبار اطوار جمع و انچه بر طرف چیزے یا متعامل چیزے باشد و فاصله
میان دو چیز و اندازه و گرد دیدن گرد چیزے کنانی المنتخب و تجسد یعنی جسد گرفتن)

و شیخ عبدالحق محدث دہلوی در مدارج النبوۃ در بیان مراتب وحی مے نویسند ثالث آنکہ تمثل میکرد
جبرئیل آنحضرت را بصورۃ مردے وخطاب میکرد او را تا باو مے گرفت بانچہ مے فرمود واکثر در صورت
دحیہ کلبی رضی اللہ عنہ مے آمد کہ صحابی بود از قبیلہ بنی کلب خوش روے در غایۃ حسن وجمال و
در تحقیق تمثل جبرئیل علیہ السلام بصورت وحیہ کلام است اہل ظاہر اشکال مے آرند کہ چون تمثل میکرد
جبرئیل در صورت دحیہ روح جبرئیل کجا مے بود اگر در جسد شریف مے بود کہ مرآنرا ششصد جناح است
کہ صورت اصلی است پس انچہ مے آمد نزد آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم روح جبرئیل نبود و نہ جسد او واگر
دریں جسدے بود کہ در صورت دحیہ است واز جسد اصلی مفارقت کردہ دران جسدے آمد پس آیا مے مرد
جبرئیل بانتقال روح از جسد وے یا خالی مے ماند آن جسد از روح منتقلہ وبے روح مے زیست و در مواہب لدنیہ
از عینی کہ شارح بخاری وحنفی المذہب است گفت دور نیست کہ نباشد انتقال روح موجب موت پس
باقی ماند جسد ونقصان نپذیرد از مفارقت وے چیزے وانتقال روح بجسد ثانی ہمچو انتقال روح شہدا
باشد بابدان طیور خضر وموت اجساد بمفارقت ارواح امرے واجب نیست عقلاً بلکہ بعادتے است کہ
جاری گردانیدہ است حق تعالے در ابن آدم ولازم نیست کہ در غیر بنی آدم نیز ہمچنین باشد بلکہ در ابن آدم
نیز جائز است عقلاً داخل است در قدرت حق سبحانہ تعالے این کلام ظاہری است کہ بعضے علما گفتہ اند
ونزد اہل تحقیق کیفیت تمثل بصورت وحیہ آنست کہ صورت علمیہ از وحیہ در ذہن جبرئیل بسبب قدرت کاملہ وارادت
شاملہ کہ دارد افاضہ وجود خود بر آن صورت علمیہ بصفاتے کہ مراد است نمودہ خود را بصورت وحیہ نمود وآن صورت
علمیہ را متلبس بآن صفات موجود گردانید وجبرئیل در مقام خود ثابت وکائن است بذات وصفات ملکی
کہ دارد ووحیہ در جائے خود است بصورت کہ داشت واین صورت حاصل بہ تمثل نہ عین جبرئیل
است زیرا کہ جبرئیل حقیقتے دیگر دارد وصورتے دیگر ونہ غیر اوست زیرا کہ بیان ذات وصفات جبرئیل است
کہ بآن صورت بر آمد وتمثل گشتہ چنانکہ اہل توحید در ظہور حق سبحانہ وتعالے وتمثل وے بصورت
عالم مے گویند وہمین طریق است تمثل روحانیات بصورت جسمانیات وتمثل حق بصورت بشر وتمثل بعضے
کمل اولیا بصورت متعددہ فاعلم انتہی

فصل دوم در ذکر عالم مثال

قال الشیخ القیصری فی مقدمۃ شرح الفصوص اعلم ان العالم المثالی ھو عالم روحانی من جوھر نورانی شبیہ بالجوھر الجسمانی	شیخ داؤد قیصری در مقدمہ شرح فصوص الحکم نوشتہ است کہ بدان اے طالب کہ عالم مثالی عالم روحانی است مرکب از جوہر نورانی کہ مشابہ است بجوہر جسمانی

فی کونه محسوسا مقدارا و بالجوهر المجرد العقلی
فی کونه نورانیا ولیس بجسم مرکب مادی
ولا بجوهر مجرد عقلی لانه برزخ وحد فاصل
بینهما وکل ما هو برزخ بین الشیئین لابد
ان یکون غیرهما بل له جهتان یشبه بکل منهما
ما یناسب عالمه اللهم الا ان یقال انه جسم
نوری فی غایة ما یمکن من اللطافة فیکون
حدا فاصلا بین الجواهر المجردة اللطیفة وبین
الجواهر الجسمانیة المادیته الکثیفة وانکان
بعض هذه الاجسام ایضا الطف من البعض
کالسماویات بالنسبة الی غیرها فلیس بعالم
عرضی کما زعم بعضهم لزعمه ان الصور المثالیة
منفکة عن حقائقها کما زعم فی الصور العقلیة
والحق ان الحقائق الجوهریة موجودة فی کل
من العوالم الروحانیة والمثالیة ولها صور
بحسب عوالمها وقال لابد ان تعلم ان کل
ما له وجود فی العالم الحسی وهو فی العالم
المثالی بدون العکس لذلک قال ارباب
الشهود ان العالم الحسی بالنسبة الی المثالی
کحلقة ملقاة فی بیداء لا نهایة لها اما اذا اراد
الحق تعالی ظهور ما له صورة لنوعه فی هذا العالم
فی صورة الحسیة کالعقول المجردة وغیرها
یتشکل باشکال المحسوسات بالمناسبات التی
بینها وبینهم وعلی قدر استعداد ما له التشکل
کظهور جبرئیل علیه السلام بصورة دحیة الکلبی
وبصور آخر کما نقل عمر رضی الله عنه من حدیث
السوال عن الایمان والاسلام والاحسان

در بودن خود محسوس بمقداری و نیز مشابه بجوهر مجرد عقلی
در بودن خود نورانی و نیست جسم که مرکب از ماده باشد و نه جوهر
مجرد عقلی چرا که آن برزخ است و حد فاصل میان آن هر دو
و آنچه که برزخ میان دو چیز باشد ویرا ضروری است
که غیر آن هر دو باشد بلکه برای وی دو وجهت اند که هر یکے
ازان مشابهے باشد با آنچه که مناسب عالم وے است
بار خدایا مگر این گفته شود که وے جسم نوری است در غایت لطافت
پس حد فاصل خواهد بود میان جواهر مجرده لطیفه و میان جواهر
جسمانیه مادیه کثیفه اگرچه باشند بعض این اجسام نیز لطیف تر
از بعض مثل اشیائے سماوی بنسبت اغیار خود پس
آن عالم عرضی نخواهد بود چنانکه بعضے ازاو شان برین زعم
خود گمان برده اند که صورتهائے مثالیه از حقائق خود
جدائے باشند چنانکه در صور عقلیه گمان کرده اند وحق آنست
که حقائق جوهریه موجود اند در هر یکے از عوالم روحانیه
ومثالیه وبرائے شان صورتهائے باشند موافق عوالم
شان وے نیز شیخ قیصری گفته که ترا دانستن این امر نیز
ضروری است که هر آنچه که ویرا در عالم حسی وجود خواهد بود ویرا
در عالم مثالی نیز خواهد بود بغیر عکس یعنی ضروری نیست که هر چه
در عالم مثالی وجودے باشد ویرا در عالم حسی نیز باشد
واز همین سبب ارباب شهود گفته اند که عالم حسی بنسبت عالم
مثالی مثل حلقه انداخته شده است در صحرائے بے نهایت لیکن
هرگاه که حق تعالے ظهور آن چیزکه صورت نوعیه وے درین عالم نیست
بصورت حسیه اراده میکند مثل معقول مجرده وغیر آن متشکل میگردد باشکال محسوسات
وآن عالم عیاشد ونیز باندازهٔ استعداد آن چیزکه ویرا تشکل میباشد
مثل ظهور جبرئیل علیه السلام بصورت دحیهٔ کلبی وبصور تهائے
دیگر چنانکه نقل کرده حضرت عمر رضی الله عنه از حدیثیکه
سوال از آنحضرت است در باب ایمان واسلام واحسان

وكذلك باقي الملائكة السماوية والعنصرية والجن ايضا وان كان لها اجسام نارية كما قال الله تعالى وخلق الجان من مارج من نار والنفوس الانسانية الكاملة ايضا يتشكل باشكال غير اشكالهم المحسوسة وهم في الدار الدنيا لقوة انسلاخهم من ابدانهم وبعد انتقالهم ايضا الى الآخرة واذ ذاك لقوة ارتفاع المانع البدني ولهم الدخول في العوالم الملكوتية كلما كدخول الملائكة في هذا العالم وتشكلهم باشكال اهله ولهم ان يظهروا في خيالات المكاشفين كما يظهر الملائكة والجن وهؤلاء هم المسمون بالبدلاء وقد يفرق بينهم وبين الملائكة اصحاب الاذواق بموازينهم الخاصة بهم وقد يلهمهم الحق سبحانه ما يحصل بهم العلم بهم وقد يحصل باخبارهم عن انفسهم واذا اظهر اعند غير المكاشف من الصالحين والعابدين لا يمكن له ان يفرق بينهم الا بقرائن يحصل منها الظن فقط مثل الاخبار عن المغيبات والاطلاع بالضمائر والانباء عن الخواطر قبل وقوعها في القلب والله اعلم

(انتهى)

شاه ولي الله محدث دهلوي در حجة البالغه ميگويد

اعلم انه دلت احاديث كثيرة على ان في الوجود عالما غير عنصري يتمثل فيه المعاني باجسام مناسبة لها في الصفة ويتحقق هنالك الاشياء قبل وجودها في الارض مخالفا من التحقق فاذا وجدت كانت هي هي بمعنى من معاني هو هو جان كثيرا من الاشياء مما لا جسم لها عند العامة تتحقق

در آن حديث در جلد اول مشكوة شريف فصل اول كتاب الايمان بالقدر است وهمچنين باقي ملائكه سماوي وعنصري وجن نيز اگرچه باشند بسبب آنها اجسام ناري يعني آتشي چنانكه الله تعالى فرمود وخلق الجان من مارج من نار يعني وآفريد جن را از شعله آتش ونفوس انسانيه كامله نيز متشكل ميشوند باشكالي كه غير اشكال محسوسه شان باشند باوجود موجودگي شان در دار دنيا بسبب قوة انقطاع شان از ابدان شان وبعد انتقال شان بدار آخرت وزيادتي اين سبب رفع گشتن موانع بدني ميباشد ودخول شان در كل عوالم ملكوتيه مي شود چنانكه دخول ملائكه درين عالم ميگردد ونيز متشكل باشكال مناسب وهم اوشان راست ظاهر شدن در خيالات مكاشفين چنانكه ظاهر ميشوند ملائكه وجن وهمين كسان اند كه موسوم اند به مُبدلاء (يعني ابدال) واكثر صاحبان ذوق يعني فقرا فرق ميكنند ميان شان وملائكه باصول خاص خويش باوشان والهام ميكند حق سبحانه اوشانرا انچه علم به نسبت شان حاصل ميكنند وگاهي خود از حالات خويش خبر ميدهند وهرگاه كه اظهار ميكنند خود را غير مكاشف راكه از صالحين وعابدين ميباشد پس وي دران فرق كردن نمي تواند بغير قرينه هاكه ازان صرف گمان حاصل ميشود مثل خبر دادن از امور غيبي واطلاع بر حالات قلوب وخبر دادن از خطرات قبل واقع شدن شان در قلب والله اعلم۔

بدانكه احاديث كثيره دلالت دارند برانيكه در وجود عالمي غير عنصري است كه صورت مي گيرند در وي معاني باجسام مناسبه وي در صفت ويافته ميشوند آنجا چيزهاي چند قبل وجود خود در زمين بيك نوع تحقق پس هرگاه موجود ميشوند بعينه از اندازه همان معاني بلكه هو بهو همان ميباشند واكثر آن اشياء كه در نظر عامه مردمان جسم شان نمي باشد انجا

وتنزل ولا یراها جمیع الناس قال النبی صلی الله
علیه وآله وسلم لما خلق الله الرحم وقامت
فقالت هذا مقام العائذ بك من القطیعة
وقال ان البقرة وآل عمران تأتیان یوم القیمة
کانهما غمامتان او غیابتان او فرقان من طیر
صواف تحاجان من اهلهما وقال تجیء الاعمال
یوم القیمة فتجیء الصلوة ثم تجیء الصدقة
ثم تجیء الصیام الحدیث وقال ان المعروف
والمنکر لخلیقتان تنصبان للناس یوم القیمة
فاما المعروف فیبشر اهله واما المنکر فیقول
الیکم الیکم ولا تستطیعون له الا لزوما وقال
ان الله تعالے یبعث الایام یوم القیامة
کهیئتها ویبعث یوم الجمعة زهراء منیرة وقال یوتی
بالدنیا یوم القیامة فی صورة عجوز شمطاء زرقاء
انیابها مشوة خلقها وقال هل ترون ما اری فانی
لاری مواقع الفتن خلال بیوتکم کمواقع القطر وقال فی
حدیث الاسراء فاذا اربعة انهار نهران باطنان ونهران
ظاهران فقلت ما هذا یا جبرئیل قال اما الباطنان ففی الجنة واما
الظاهران فالنیل والفرات وقال فی الحدیث صلوة الکسوف صورت
الجنة والنار وفی لفظ بینی وبین جدار القبلة
وفیه انه بسط یده یتناول عنقودا من الجنة
وانه تکعکع من النار ونفخ من حرها ورأی فیها
سارق الحجیج والامرأة التی ربطت الهرة حتی ماتت
ورأی فی الجنة امرأة مؤمسة سقت الکلب ومعلوم
ان تلك المسافة لا تسع للجنة والنار باجسادها
المعلومة عند العامة وقال حفت الجنة بالمکاره
وحفت النار بالشهوات ثم امر جبرئیل ان ینظر

و نازل میشوند و عامه مردم ویرا نمی بینند فرمود نبی صلی الله
علیه وآله وسلم که هرگاه خدای تعالے رحم را آفرید و وی
درست شد فرمود حق تعالے که این مقام کسی است که
از قطع تعلق در پناه تو آید و فرمود که سورهٔ بقر و سورهٔ آل عمران
خواهند آمد روز قیامت در صورت دو ابر یا دو بندگان صف بسته
و باخوانندگان خود محبت خواهند کرد و فرمود آنحضرت صلی الله
علیه وآله وسلم که آورده خواهند شد اعمال روز قیامت
پس اول نماز خواهد آمد بعد ازان صدقه بعد ازان روزه الحدیث
فرمودند که کار بد و کار نیک نیز هر دو مخلوق شده بروز قیامت
بصورت مردم ایستاده کرده خواهند شد پس کار نیک مردمان
نیک را مژده خواهد داد و کار بد مردمان را از خود دور خواهد ساخت
مگر اوشان استطاعت علیحدگی ازوے نخواهند داشت و فرمود
که خداوند تعالے روزها را بصورت خود ها خواهد آفرید پس صورت
یوم جمعه شگفته و روشن خواهد بود و فرمود که دنیا یوم قیامت آورده خواهد شد
در صورت پیرزال که موبش سفید لبهای آویزخواهند بود و چشمانش
کبود و دهانش کشاده و فرمود که می بینید آن چیزها را که من می بینم من
معاینه میکنم برشته های مکان شما اسباب فساد مثل مقامات و قوع باران
و فرمود در حدیث شب معراج که دیدم چهار نهر را دو در ظاهر و دو در باطن
گفتم که این چیست اے جبرئیل در گفت که دو باطنی آنند که در جنت اند
و این دو ظاهری همین نیل و فرات اند ذیل بالکسر رود مصر را گویند) و فرات
بالضم رود کوفه) و فرمود در حدیث نماز کسوف که صورت گرفته شد پیش من جنت
و دوزخ و در روایت دیگر و لفظ دیگر منیت که میان خود و دیوار قبله صورت جنت
و دوزخ دیدم و هم دران است که آنحضرت بکشاده دست خویش را تا که بگیرد
خوشه از جنت و از آتش دوزخ پس پشت آمد و از حرارت وی و می نهیب وی
دران کسے را که مال حاجیان را می دزدید و زنے که گربه را بسته بود و آب و دانه
و برانمی داد تا انیکه در انحالت بمرد و در جنت دیده شد زنانیه را که وی سگے را آب
داده بود و معلوم است که جسمانیت جنت و دوزخ که در خیال عامه مردم است
درین مسافت قلیله نتوان آمد (یعنی گنجائش ندارد برای آن) و فرمود

آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم که دیدم در جنت زنی را که گربه را بسته بود و آب و دانه
نمی داد تا انیکه در انحالت بمرد و در جنت دیده شد زنانیه را که وی سگے را آب

الیها و قال ینزل البلاء فیعالجها الدعاء و قال
خلق الله العقل فقال لها اقبل فاقبل و قال له
ادبر فادبر و قال هذا ان کنا بان من رب العالمین
الحدیث و قال یؤتی بالموت کانه کبش فیذبح
بین الجنة و النار و قال الله تعالی فارسلنا
الیها روحنا فتمثل لها بشرا سویا و استفاد
فی الحدیث ان جبرئیل کان یظهر للنبی صلی الله
علیه و آله وسلم و یتراءی له فیکلمه و لا یراه
سائر الناس و ان القبر یفسح سبعین ذراعا
فی سبعین او یضم حتی تختلف الاضلاع
المقبور و ان الملائکة تنزل علی المقبور
فتسأله و ان عمله یتمثل له و ان الملائکة تنزل
الی المحتضر بایدیهم الحریر و المسح و ان الملائکة
یضرب المقبور بمطرقة من حدید فیصیح
صیحة یسمعها ما بین المشرق و المغرب و قال
النبی صلی الله علیه و آله وسلم یتسلط علی الکافر
فی قبره تسعة و تسعون تنینا تنهسه و تلدغه
حتی تقوم الساعة و قال اذا دخل المیت القبر
مثلت له الشمس عند غروبها فیجلس یمسح
عینیه و یقول دعونی اصلی و استفاض فی الحدیث
ان الله تعالی یتجلی بصور کثیرة لاهل الموقف
و ان النبی صلی الله علیه و آله وسلم یدخل رأسه
و هو علی کرسیه و ان الله تعالی یکلم ابن آدم
شفاها الی غیر ذلک مما لا یحصی کثرة و الناظر
فی هذه الاحادیث بین احدی ثلث اما ان یقر
بظاهرها فیضطر الی اثبات عالم ذکرنا شأنه
و هذه هی التی یقتضیها قاعدة اهل الحدیث

بسوی آن هر دو و فرمود که بلا نازل می شود پس آنرا دعا
دفع می سازد و فرمود که خداوند تعالی بیافرید عقل را و گفت
از وی که روبرو شو پس روبرو شد باز گفت پس پشت شو وی آنچنان
گردید و فرمود که این دو کتاب اند از جانب پروردگار عالمیان الحدیث
و فرمود که آورده خواهد شد موت در صورت کبش و ذبح کرده خواهد شد
میان جنت و دوزخ و فرمود حق تعالی شانه که فرستادیم بسوی وی (یعنی
مریم ع) روح خود را پس صورت گرفت برای وی آدمی درست اندام شده
و ازین حدیث معلوم شد که جبرئیل علیه السلام روبروی آنحضرت صلی الله
علیه و آله وسلم ظاهر میشد و آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم او شانرا می دید
و با وی گفتگو میکرد و دیگر سوی آنحضرت مردمان دیگر ویرا نمی دیدند و ازین نیز معلوم
شده که قبر می افزاید بفشاردن و بفشاردن گاه باشد چنان ضم میشود که استخوانهای
پهلوی میت صاحب قبر علیحده میگردند و فرشتگان نزد میت صاحب قبر
آمده سوال میکنند و این اعمال وی می باشند که روبروی وی صورت گرفته
می آیند و هم ملائکه نزد مردی می آیند که قریب مرگ می باشد و در دست
شان حریر یا پلاس میباشد (پلاس نوعی از جامه ها درشت و کم بها
و بعبری گلیم) و ملائکه نزد صاحب قبر می آیند و ویرا اگر زآهنی می زنند
پس وی بانگ میکند چنانکه می شنوند ویرا آنانکه میان مشرق و مغرب اند
و فرمود آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم که مقرر کرده میشود بر کافر در قبر وی
نود و نه تنین که میگزند و از دندان نیز میگزند ویرا تا قیام قیامت (تنین
بالکسر و تشدید نون ماری است بزرگ و انچه در آسمان از تقاطع منطقه
فلک جوزا و مائل بصورت مار بزرگ که یک طرفش را راس گویند و طرف دیگر را
ذنب آنرا نیز تنین گویند و در هندی آنرا اژدها گویند کذا فی المنتخب
و الغیاث) و فرمود که هرگاه مرده در قبر داخل کرده میشود آنوقت ویرا غروب
آفتاب بنظر می آید پس می نشیند و چشمان خود می مالد و میگوید که بگذارید مرا
تا نماز خوانم و از حدیث این هم معلوم میشود که الله تعالی برای اهل موقف
(یعنی آنانکه در عرفات ایستاده میشوند) بصورت کثیره تجلی میفرماید و نیز که
آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم بحضور پروردگار حاضر میشود و پروردگار تعالی
تقدس بر کرسی خود می بود و اینکه خدای تعالی بکلام میکند با ایشان دو بدو و علاوه
ازین مثالهای بشمار اند کسانیکه درین قسم احادیث غور میکنند حال شان از سه
حالات یکی میشود یا او شان اقرار معانی ظاهری این احادیث میکنند پس لاجرم
او شان بر اثبات کردن چنین عالم مجبور میگردند کذکرش بالا کردیم و همین را قاعده

نبه علی ذلک السیوطی و بها اقول و الیها اذهب او یقول ان هذه الوقائع تتراءی الحس الرائی وتتمثل له فی بصره وان لم تکن خارج حسه وقد بنظیر ذلک عبد الله بن مسعود فی قوله تعالی یوم تاتی السماء بدخان مبین انهم اصابهم جدب فکان احدهم ینظر الی السماء فیری کهیئة الدخان من الجوع ویذکر عن ابن الماجشون ان کل حدیث جاء فی النقل والرویة فی المحشر فمعناه انه یغیر ابصار خلقه فیرونه نارا لا متجلیا ویناجی خلقه و یخاطبهم وهو غیر متغیر عن عظمته ولا منتقل لیعلموا ان الله علی کل شئ قدیر او یجعلها تمثیلا لتفهم معان اخری ولست اری المقتصر علی الثالثة من اهل الحق وقد صور الامام الغزالی فی عذاب القبر تلک المقامات الثلاث حیث قال امثال هذه الاخبار لها ظواهر صحیحة واسرار خفیة ولکنها عند ارباب البصائر واضحة فمن لم ینکشف له حقائقها فلا ینبغی ان ینکر ظواهرها بل اقل درجات الایمان التسلیم والتصدیق انتهی

سیوطی رحمة الله علیه نیز براین تنبیه کرده است و ما نیز قائل این هستیم وبسوی این میرویم یعنی همین مذهب من است دوم اینکه یا آن کسان قائل این امر میشوند که اگرچه از حس در خارج این واقعات موجود نباشد مگر در نظر بیننده آن وقائع متمثل میشوند و نظیر همچنین قول حضرت عبد الله ابن مسعود است در بیان معانی این آیه کریمه یوم تاتی السماء بدخان مبین یعنی روزی را که بیارد آسمان دودی ظاهر منتظر باش که رسیده بود او شان را قحط پس وقتیکه شخصی از او شان نظر میکرد بسوی آسمان بوجه گرسنگی و بیطاقتی دودی ظاهر میشد و ذکر کرده میشود از ابن ماجشون که هر حدیثیکه در بارهٔ رویت خدا یا منتقل شدن وی در قیامت آمده اند معنی وی اینست که خداوند تعالی بینائی مخلوق خود را تغیر خواهد داد بالکلیه پس آن وقت او شان را تجلی کنان خواهند دید و خدا با او شان خطاب نیز خواهد کرد لیکن در حقیقت در عظمت خداوندی تغیر یا انتقالی نخواهد آمد و این از آن وجه خواهد بود تا مردمان بدانند که وی تعالی بر هر چیز قادر است سوم اینکه یا آنکسان قائل این امر میشوند که از این اقوال معنی دیگر مراد اند برای افهام آنها اینمعنی بطور مثال آورده شد ندانم هر که به نسبت این احادیث معنی سوم اختیار کند وی نزد من از اهل حق نیست و بیان کرده اند امام غزالی رحمة الله علیه در بیان عذاب قبر این هر سه مقامات را و نیز گفته که مثل همچنین اخبار که معانی ظاهری آن صحیح اند و در آن رازهای مخفی نیز لیکن نیز دارد ارباب بصیرت آنرا واضحه اند پس تا وقتیکه حقایق آن بر آدمی باحسن وجه منکشف نگردد انکار از معنی ظاهری وی مناسب نیست بلکه اقل درجهٔ ایمان همین است که آنرا تسلیم کند و بران یقین دارد انتهی

وقال المحقق الکاشی فی شرح الفصوص عالم المثال باصطلاح الحکماء عالم النفوس

و محقق کاشی در شرح فصوص نوشته که عالم مثال در اصطلاح حکما عالم نفوس منطبعه را گویند

کاتب حروف گوید که تحقیق و تفصیل این عالم از کتب صوفیه صافیه رضوان الله علیهم اجمعین چون فتوحات مکیه و شروح فصوص طلب باید ساخت و اینجا بمجملی از اقوال صوفیه اشان کرده می شود - قاضی حسین میبدی در فواتح می آرد که صوفیه میگویند برزخی است که میان عالم اجسام است و عالم ارواح مشتمل است بر صور هر چه در عالم اجسام است و شبیه است باجسام از ان حیثیت که محسوس مقدار است و بارواح از ان حیثیت که نورانیست و او را عالم مثال و خیال منفصل و ارض حقیقة خوانند -

المنطبعة وفی الحقیقة خیال العالم

که درحقیقت خیال عالم است ـ

وحکمای اشراقی آن عالم را اقلیم ثامن و مثل معلقه و عالم اشباح خوانند و مولانا سعدالدین تفتازانی در شرح مقاصد از ایشان نقل کند که

لکل موجود من المجردات والاجسام والاعراض حتی الحرکات والسکنات والاوضاع والهیئات والطعوم والروائح مثال قائم بذاته معلق لا فی مادة ومحل یظهر للحس بمعونة مظهر کالمرأة والخیال وهو عالم فسیح غیر متناه یحذو حذو العالم الحسی فی دوام حرکة افلاکه المثالیة وقبول عناصره ومرکباته وآثار حرکات افلاکه واشراقات العالم العقلی وهذا ما قال الاقدمون ان فی الوجود عالما مقدارا غیر العالم الحسی لا یتناهی عجائبه ولا یحصی مدنه من جملة تلک المدن جابلقا وجابلصا وهما مدینتان عظیمتان لکل منهما الف باب لا یحصی ما فیهما من الخلائق وعلیه ینوط امر المعاد الجسمانی فان البدن المثالی الذی یتصرف فیه النفس حکمه حکم البدن الحسی فی ان له جمیع الحواس الظاهرة والباطنة فیتلذذ ویتالم باللذات والآلام الجسمانیة وایضا یکون من الصور المعلقة نورانیة فیها نعیم السعداء وظلمانیة فیها عذاب الاشقیاء وکذا امر المنامات وکثیر من الادراکات فان جمیع ما یری فی المنام او یتخیل فی الیقظة بل یشاهد فی الامراض وعند غلبة الخوف ونحو ذلک من الصور المقداریة التی تحققنا فی عالم الحس کلها من عالم المثال وکذا کثیر

برای هر موجود از مجردات واجسام واعراض تا اینکه حرکات وسکنات واوضاع وهیئتها وخوردنی وخوشبوها مثالی است قائم بالذات وی معلق بغیر ماده ومحل حس اظهارش بمدد شخص میکند مثل آئینه وخیال وآن عالمی است کشاده بی انتها ومقابل وی عالم حسی است ورد وامی بودن حرکات افلاک مثالیه وقبول کردن وی عناصر را ومرکبات را وآثار حرکات افلاک وی وروشنی های عالم عقلی واین همان است که متقدمین گفته اند که در عالم وجود عالم مقداری است غیر این عالم حسی که انتها ندارد عجائب وی وشمار ندارد شهرهای وی ومنجمله ازان شهرها جابلقا وجابلصا اند وآن دو شهر بزرگ اند وهریکی ازان هردو را یک هزار دروازه است وشمار ندارد خلائق آن هردو شهر وبران بنیاد امر معاد جسمانی نهاده اند چراکه آن بدن مثالی که نفس در وی تصرف میکند حکم وی حکم بدن حسی است در اینکه وی را جمیع حواس ظاهری وباطنی اند پس لذت میگیرد بلذات والم میبیند بآلام جسمانی ونیز هست از صورتهای معلقه نورانی که دران نیکبختان را نیکی ومال است ودر ظلمانی ازان عذاب است برای بدبختان وهمچنین حکم خوابها است وادراکات چراکه هرانچه که دیده میشود در خواب یا در بیداری بخیال می آید بلکه مشاهده کرده میشود در بیماریها یا وقت غلبهٔ خوف ومثل آن از صورتهای مقداریه که ثابت گشته ما را در عالم حس همه از عالم مثال اند وهمچنین اکثری ـ

من الغرائب والخوارق العادات كما يحكى عن بعض
الاولياء انه مع اقامته ببلدته كان من حاضري
المسجد الحرام فى ايام الحج وانه ظهر من بعض جدران
البيت واخرج من البيت المسدود والابواب
والكوات وانه احضر بعض الاشجار والثمار وغير
ذلك من مسافة بعيدة فى زمان قريب الى غير
ذلك وارسطو وراثولوجيا گويد من وراء العالم سماء
وارض وبحر وحيوان ونبات وناس سماويون
وكل من فى ذلك العالم سمائيّ وليس هنالك
شئ ارضى والروحانيون الذين هنالك ملائيون
للانس الذى هنالك لا ينفر بعضهم عن بعض
وكل واحد لا ينافر صاحبه ولا يضاره بل يستريح
اليه وشيخ محى الدين در باب هشتم از فتوحات گويد
فى كل نفس خلق الله فيها عوالم يسبحون
الليل والنهار لا يفترون وخلق الله من جملة عوالمها
عالما على صورنا اذا ابصرها العارف يشاهد
نفسه فيها وقد اشار الى ذلك عبد الله ابن
عباس فيما يروى عنه فى حديث هذا الكعبة
وانها بيت واحد من اربعة عشر بيتا وان فى
كل ارض من الارضين السبع خلقا مثلنا حتى
ان فيهم ابن عباس مثلى وصدقت هذه الرواية
عند اهل الكشف وكل ما فيها حيّ ناطق وهى
باقية لا تفنى ولا تتبدل واذا دخلها العارفون
انما يدخلون بارواحهم لا باجسامهم فيتركون
هنا كلهم فى هذه الارض الدنيا ويجردون
وفيها مدائن لا تحصى وبعضها يسمى مدائن
النور لا يدخلها من العارفين الا كل مصطفى

از غرائب يعنى امور نادره وخوارق عادات اند چنانكه حكايت كرده شده
از بعضے اولياء الله كه وے باوجود اقامت خود در شهر خويش
از حاضرين مسجد حرام بود در ايام حج ونيز ظاهر گشته از بعض ديوارهاى
بيت يا بيرون آمد از خانه كه راه آمد ورفت وے مسدود بود وهم
دروازه ها وسوراخ ديوار نيز نداشت يا بعضے درختان واثمار
وغيره كه در شهرهاى دور ودراز ميشوند موجود گردانيدند در قرب
زمانه وغير آن - وارسطو در اثولوجيا گويد كه سواے اين عالم آسمانى
است وزمين ودريا وحيوان ونبات ومردمان كه آسمانى اند در
درين عالم است آسمانى هست وچيزے آنجا ارضى نيست
وروحانيون كسانے هستند آنچنانكه مناسبت دارند بامردمان آنجا
ونفرت نميكنند بعض از اوشان از بعضے ونه هريكے نفرت
ميكند از همراهى خود ونه مضرت ميرساند ويرا بلكه طلب راحت
ميكند از وے -
در هر نفسے پيدا كرده الله تعالے دران عالمها كه تسبيح ميكنند
شب وروز وما نده نميشوند ازان ونيز الله تعالے ازجمله عالمهاے
مذكوره عالمے بر صورتهاے ما پيدا كرده هرگاه كه عارف
ديرامے بيند ذات خود را دران مشاهده ميكند چنانچه اشاره
كرد بسوے اين امر حضرت عبد الله ابن عباس رضى الله عنهما انجه
كه روايت كرده شد ازوى دراين حديث كه شروع آن اينست كه اين
كعبه است واين يك بيت است ازجمله چهارده بيت واينكه در هر زمين ازين
زمينهاے هفتگانه مخلوقات اند مثل ما تا اينكه ميان شان ابن عباس
نيز مثل من اند وتصديق اين روايت كرده شد نزد اهل كشف هر انچه
كه در وے است زنده است وناطق وباقى است كه نه فانى ميشود ونه
متبدل وهرگاه كه عارفين دران داخل خواهند شد بجسم روحانى داخل خواهند شد
نه بجسم عنصرى واينجا همه انچه كه در ارض دنيا حاصل كرده بودند ترك كرده بالكليه
مجرد خواهند شد ودران عالم شهرهاى بيشمار اند وبعضى از اوشان را مدائن النور
ميگويند يعنى شهرهاى نورانى داخل خواهند شد دران از عارفين هيچ كس نگذرد

مختار وکل حدیث وآیة وردت عندنا مما صرفها العقل عن ظاهرها وجدناها علی ظاهرها فی هذه الارض وکل جسد یتشکل فیه الروحانی من ملك وجن وکل صورة یری الانسان فیها نفسه فی النوم فمن اجساد هذه الارض واتباع ابو هاشم بن محمد بن حنفیه گویند ان لکل ظاهر باطنا ولکل شخص روحا ولکل تنزیل تاویلا ولکل مثل فی هذا العالم حقیقة فی ذلك العالم وهو العلم الذی استأثر به علی رضی الله عنه وابنه محمد بن حنفیة انتهی

وصاحب اختیار خواهند بود وهر حدیث وآیتیکه وارد گشته نزد ما وعقل ما معانی ویرا از ظاهر برگردانیده ما ویرا بر ظاهری یافتم دران زمین وهر جسمیکه روحانیت دروے قبول میکند از صورتهاے ملك وجن یا هر صورتیکه مے بیند انسان دران نفس خود را در خواب پس آن از اجسام این زمین بوده است واتباع ابو هاشم بن محمد بن حنفیه گویند که برائے هر ظاهرے باطنے است وبرائے هر شخصے روحے وبرائے هر تنزیل تاویلے (یعنی قرآن یا کتب منزله دیگر) وبرائے هر مثالے درین عالم حقیقتے است دران عالم وآن علمے است که برگزیده است بوے خداے تعالے علی رضی الله عنه وپسروے محمد بن حنفیه را انتهی۔

وشیخ محی الدین عربی در باب سی صد وبست ویکم از فتوحات گوید برزخے که روح بعد از مفارقت بآنجا منتقل میشود غیر برزخے است که میان ارواح واجسام است واول را غیب محالی گویند وثانی را غیب امکانی جمعے که مشاہدۂ غیب امکانی کنند واز حوادث آینده واقف باشند بسیار اند بخلاف غیب محالی که مکاشفۂ احوال موتی نادر است ودر وصایاے فتوحات دین ام که شیخ ابو الربیع ما لقی شنیده بود که مصطفے صلے الله علیه وآله وسلم فرموده که هر که هفتاد هزار بار لا اله الا الله گوید ونیت آزادی خود یا کسے دیگر از آتش دوزخ کند آن آزادی متحقق شود واو این ذکر کرده بود شخصے اورا بضیافت برد وجوانے از اهل کشف آنجا حاضر بود در اثنائے طعام خوردن بگریست وگفت مادرِ خود را در دوزخ مے بینم ابو الربیع در دل آن ذکر را وسیلۂ نجات مادرِ او ساخت جوان در حال گفت الحمد لله که مادرِ من از دوزخ خلاص شده وراحت وعذوبت قبر واشتمال آن اعمال واخلاق ما است متجدد میشود انما هی اعمالکم یرد الیکم ۵

این اعمال شما اند که رد کرده میشود بسوے شما ۱۲

ستم از غمزه میاموز که در مذهبِ عشق	هر عمل اجرے وهر کرده جزاے دارد

یوم تجد کل نفس ما عملت من خیر محضرا وما عملت من سوء تود لو ان بینها وبینه امدا بعیدا

آنروز که حاضر آمده هر کس را آنچه عمل کرده است از نیکی وآنچه کرده است از بدی دوست دارد که کاش بودے درمیان وے ودرمیان آن بدی مسافتے دور۔

گاه بالطف او گاه بلا میرسد	صورتِ اعمال ماست هر چه بما میرسد

حضرت مصطفے صلے الله علیه وآله وسلم فرمود ان الجنة قاع صفصف لیس فیها عمارة فاکثروا من غراس الجنة فقالوا نیا گفتند یارسول الله ما غراس الجنة فرمود التسبیح والتهلیل وهم آنحضرت

دختهاے جنت کدام اند ۱۲

۵ تحقیق جنت زمین صاف وهموار است درو عمارتے نیست پس بسیار کنید از درختهاے جنت در دنیا ۱۲

فرمود دوزخے آتش باخود بدوزخ مے برد ؎

ہر دل کہ بوادی فنا راہ نبرد	پے جانب بحر بقا مع اللہ نبرد
اے وائے بر آنکہ وقت رفتن ز جہان	باخود دل پاک و جان آگاہ نبرد

و استبعاد نکنی کہ چگونہ عمل ما کہ درین موطن عرض است دران موطن جوہر باشد ببین کہ صور ذہنیہ جواہر قائم بذہن اند و در خارج قائم بذات خود اند انتہی حضرت مولانا روم قدس سرہ العزیز در مثنوی شریف میفرماید

ہفت دوزخ حسب اعمال بد است	ہشت جنت حسب اخلاق خود است
حشر تو بر صورت اعمال تست	ہر چہ بینی نیک و بد احوال تست
جملۂ اخلاق و اوصاف اے پسر	ہر زمان گردد ممثل در صور
گاہ نارت مے نماید گاہ نور	گاہ دوزخ گہ جنان و گاہ حور
اے بہ نزد جوے آب و جوے شیر	نیست جز اوصاف مرد دلپذیر

نمے بینی کہ آنچہ در روز میکنی در شب بصور گوناگون بخواب مے بینی کہ النوم اخ الموت خواب برادر موت است ۱۲

ہر چہ بکاری بہ دروی ؎

دہقان سال خوردہ چہ خوش گفت با پسر	کاے نور چشم من تو بجز کشتہ ندروی

در مثنوی گلشن راز گوید ؎

کدام است آن جہان کو نیست پیدا	کہ یک روزش بود یک سال اینجا

شارح گوید این عالم اشارت بہ برزخ مثالی است کہ حد فاصل است میان غیب و شہادت و بحسب برزخیت جامع احکام ہر دو عالم است کہ ظاہر و باطن اوست در این عالم جسمانی تقید بزمان و مکان و کوتاہی و درازی و ماہ و سال بواسطۂ کثافت است ؎

ہمین بود جہان آخر کہ دیدی	نہ ما لایبعثون آخر شنیدی
بیا بنما کہ جابلقا کدام است	جہان شہر جابلسا چہ نام است

و خلق شہر جابلقا لطف و اصفے اند زیرا کہ خلق جابلسا بحسب اعمال و اخلاق ردیہ کہ در نشاۂ دنیویہ کسب کردہ اند بیشتر آنست کہ مصور بصور مظلمہ باشند و اکثر خلائق را تصور آنست کہ این ہر دو برزخ یکے است فاما باید دانست کہ برزخے کہ بعد از مفارقت بدن دنیا ارواح مجردہ و اجسام واقع است کاتب حروف گوید کہ وجود عالم مثال ثابت است از قرآن و حدیث و اقوال اساطین حکمت و شہود ارباب کشف شاہد بر آن و انکار بعضے از متکلمین ناشی از قصور ادراک و نارسائی است

و تمام القول فی ہذا المبحث یطلب من کلام الشیخ الاکبر محی الدین بن العربی والشیخ الکبیر	و سخن تفصیلی درین مبحث از کلام شیخ اکبر محی الدین ابن عربی و شیخ بزرگ صدر الدین قونیوی و شارحین کلام

صدرالدین القونیوی و شراح کلامیہما کالجندی والفرغانی والکاشانی والقیصری والقناری والجامی وغیرهم رضوان الله علیهم اجمعین۔

این ہر دو مثل جندی و فرغانی و کاشانی و قیصری و قناری و جامی وغیرہ اوشان (خوشنودی باد) براو شان طلب باید کرد۔

و انچہ فقیر از عجائب و غرائب و فصحت و وسعت این عالم از مشائخ خود کہ جامع علوم عقلیہ و نقلیہ و کشفیہ بودہ اند دیدہ و شنیدہ اگر بنویسد کتابے کثیر الحجم مے تواند شد

مسئلہ ہفتم در بیان انیکہ مقصود از عبادات وصول بحق است

بدانکہ نزد محققان غرض از شرائع و اعمال و عبادات ظاہرہ و باطنہ قرب و وصول بحق است و سالکان راہ آلہ چون بوسائل عبادات و اتباع اوامر و نواہی بنہایت کمال فاذا احببته کنت سمعه و بصره و رجله و یده و لسانه واصل مے شوند و بمرتبہ محبوبی میرسند بدو قسم مے شوند

اول آنکہ نور تجلی الٰہی سائر نور عقل شان گشت و در بحر وحدت محو شدند و ازان استغراق و بیخودی بار دیگر بساحل صحو و مرتبہ عقل نیامدند چون مسلوب العقل شدند باتفاق اولیاء و علماء تکالیف شرعیہ از اینان ساقط است چہ مدار تکلیف بر عقل است و ایشان را والہان طریقت میگویند ؎

گفت لقمان سرخسی کاے آلہ	پیرم و سرگشتہ و گم کردہ راہ
بند بس غم کشم شادیم بخش	پیر گشتم خط آزادیم بخش ؛
ہاتفے گفت اے حرم را خاص خاص	ہر کہ او از بندگی خواہد خلاص
محو گردد عقل و تکلیفش بہم	ترک گیر این ہر دو را در نہ قدم
گفت الٰہی من ترا خواہم مدام	عقل و تکلیفم نباید والسلام
پس ز تکلیف و ز عقل آمد برون	پائے کوبان دست میزد در جنون
گفت اکنون من ندانم کیستم ؛	بندہ باری نیستم پس چیستم
بندگی شد محو و آزادی نماند	ذرّہ در دل غم و شادی نماند
مے ندانم تو منم یا من توئی ؛	محو گشتم در تو و گم شد دوئی

دوم آنطائفہ اند کہ بعد از استغراق در دریائے وحدت و فنائے ہستی خود و بقاء ہستی حق ایشان را ازان استغراق توحید و سکر بحسب ارشاد خلق بساحل صحو بعد المحو و فرق بعد الجمع فرود آوردند آن گروہ چنانکہ در ہدایت امر قیام باداے حقوق شرعیہ از فرائض و نوافل نمودہ اند در نہایت نیز مے نمایند و در رعایت اوضاع شرعیہ و عبادات فروگذاشت نکنند و دست از وسائل باز نمیدارند چہ حکم ظاہری و باطنی در انجا دین اند انچہ دیگران را گمان است ایشان را یقین است

واین قسم آخر بدو قسم منقسم اند یکے آنکہ از مرتبۂ وحدت وجمع چون بمقام فرق وکثرت مے آیند بظہور آثار کثرت ازان وحدت وجمع محجب مے شوند باز رعایت آن وسائل عبادات واذکار کما ہو حقہ مے کنند تا باز آنحال برشان ظاہر گردد والصوفی ابن الوقت حکایت ازان جماعت است زیرا کہ در حکم وقت اند ومقام تلوین دارند ؎

ہست صوفی صفا چون ابن وقت	وقت را ہمچون پدر گرفتہ سخت

وباتفاق ہمہ ایشان را رعایت تمام مراسم شرائع وعبادات از دو جہت مے باید نمود یکے آنکہ تا خود ازان مرتبہ تلوین واحتجاب بمقام تمکین رسد دوم آنکہ ہدایت وارشاد مسترشدان تواند نمود وازین دو جہت اوامر ونواہی از ایشان ساقط نیست واگر مبتدیان از یک جہت مکلف ومامور اند ایشان از دو جہت مکلف اند ؎

بس فزاید در جہاد وکوشش او	تا کہ مبیند ہر زمانے وصل ہو
ہر کسے را اندازۂ روشن دلی	غیب مے بیند بقدر صیقلی
ہر کہ صیقل بیش زد او بیش دید	بیشتر آمد در و معنی پدید ❊
گر تو گوئی آن صفا فضل خداست	نیز آن توفیق صیقل از عطاست

وقسم دیگر اینکہ ایشان را بعد از استغراق توحید ووصول از مرتبہ جمع واطلاق بمقام جمع الجمع وبقا بعد الفنا بجہت تکمیل ناقصان وارشاد مسترشدان فرستادہ اند واز غایت کمالے کہ دارند کثرت ایشان حاجب وحدت نیست ووحدت ایشان حاجب کثرت ہم نیست وپیوستہ در مقام اکشاف حقیقت کل یوم ہو فی شان (ہر روز خدا در کارے است ۱۲) ممکن اند وسلاطین ممالک تحقیق وتمکین اند وباوجود اینہمہ قرب وتعین تام بحکم یا علی لان یہدی اللہ بک رجلا واحدا خیر لک من الدنیا وما فیہا وفی روایۃ خیر لک مما تطلع علیہ الشمس وتغرب من عند اللہ مامور اند باوراد عبادات ظاہرہ وباطنہ واقامت حقوق اوامر ونواہی بجہت تکمیل ناقصان وارشاد وہدایت دیگران باوجود محبوبیت حق وکشف مطلق یک سر موے تجاوز از جادۂ شریعت وطریقت نمی نمایند وبموجب افلا اکون عبدا شکورا (آیا نباشم من بندۂ شکر گزار ۱۲) علی الدوام در مقام اطاعت وانقیاد ؎

جمع صورت باچنین معنی ژرف (عمیق ۱۲)	نیست ممکن جز ز سلطان شگرف
در چنین مستی مراعات ادب	خود نباشد ور بود باشد عجب

ودر کتب عقائد اہل سنت مے نویسند۔

؎ اے علی اگر ہدایت دہد خدا بذریعۂ تو مردے را بہتر باشد برائے تو از دنیا واسباب آن ودر روایت دیگر است کہ بہتر باشد برائے تو از انچہ کہ طلوع کند بروے آفتاب وغروب شود از جانب خدائے تعالے ۱۲

ولا یصل العبد ما دام عاقلا بالغا الی حیث
یسقط عنه الامر والنهی لعموم الخطابات الواردة
فی التکالیف واجماع المجتهدین علی ذلك وذهب
اهل الاباحة الی ان العبد اذا بلغ غایة
المحبة وصفی قلبه واختار الایمان علی الکفر
من غیر نفاقٍ یسقط فیه الامر والنهی ولا یدخله
النار بارتکاب الکبائر وبعضهم الی انه
یسقط عنه العبادات الظاهرة ویکون
عبادته التفکر وهذا کفر وضلال فان اکمل
الناس فی الایمان والمحبة هم الانبیاء
خصوصا حبیب الله مع ان التکالیف فی
حقهم اتم واکمل واما قوله علیه السلام
اذا احب الله عبدا لم یضره ذنب فمعناه
انه عصمه من الذنوب فلم یلحقه ضررها

ونمیرسد بنده تا وقتیکه عاقل و بالغ است بمقامیکه
در انجا ساقط شود از وے امر و نهی بوجه آنکه عموم خطابات
وارد اند در تکالیف شرعیه و مجتهدین نیز برین اتفاق دارند
و اهل اباحت برین طرف رفته اند که بنده هرگاه که میرسد
بر نهایت محبت و قلب وے صاف میباشد و ایمان را
بر کفر اختیار میکند بلا نفاق (یعنی دورئی کردن از منتخب) ساقط
میشود در بارهٔ وے امر و نهی و داخل نمیکنند ویرا بوجه ارتکاب
کبائر در دوزخ و بعض از اوشان برین طرف رفته اند که از وے
عبادات ظاهری ساقط میشوند و عبادت وے صرف تفکر باقی
میماند (تفکر بمعنی اندیشه کردن در صفات باری تعالی شانه تا باین حد که در ذات و
جزو و کل ویرا مشاهده کند) و این کفر گمراهی است چرا که کامل ترین مردمان
در ایمان و محبت انبیاء علیهم السلام اند علی الخصوص حبیب الله محمد مصطفی
صلی الله علیه وآله وسلم اگر تکالیف شرعیه در حق ایشان هم بوجه تمام و کامل
ماندند و ساقط نشدند اما قول آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم که هرگاه دوست
میسازد خدا بنده را نقصان نمیرساند ویرا گناهی معنی وی این است که هرگاه دوست
از گناهان محفوظ داشت پس ضرر آنها لاحق حال وے نخواهد گشت

وجه تطبیق شان میان قول عرفا و علما اینست که ازین سه طائفه که بمقام جمع و توحید حقیقی رسیده اند
قسم اول که از استغراق در سکر بصحو نیامدند و مسلوب العقل گشتند بالاتفاق که تکالیف شرعیه برایشان
نیست و ترخان حق اند لا یقتدی بهم ولا ینکر علیهم و آن دو طائفه دیگر که مامور بارشاد اند از سکر
بصحو آمدند تکالیف شرعیه از ایشان ساقط نیست و سخن علما فی نفس الامر بیان واقع است و سخن عرفا
نیز راست زیرا که قسم دوم که رجوع از سکر بصحو کرده اند و بظهور آثار کثرت از وحدت محجوب می شوند بجهت
تکمیل خود و دیگران مکلف باداے احکام شرعیه اند بلکه مبالغه شان در بجا آوری احکام زیاده از دیگران
است و قسم سیوم که اکمل از هر دو و لب و خلاصهٔ ایشانند و در مقام تمکین و استقامت متمکن اند و مشاهدهٔ
وحدت در کثرت و مشاهدهٔ کثرت در وحدت مے نمایند و یکے حاجب دیگرے نیست نزد عرفا که عبادت
پیش ایشان مقصود بالعرض است بجهت ارشاد و تکمیل دیگران عبادت از ایشان البته ساقط نیست و بمثابت
اوامر و نواهی من عند الله مکلف و مامور اند پس قول علما که لا یصل العبد ما دام عاقلا بالغا
الی حیث یسقط عنه الامر والنهی بسبیل عموم باشد و همین است مذهب مختار اکابر اهل الله که سلاک
مسالک طریقت و حقیقت اند و از طریق تصفیه و شهود عبور بر مراتب نموده اند و از سر حد محسوس و منقول

ص۱ نمیرسد بنده تا وقتیکه عاقل بالغ است بمقامیکه ساقط شود از وے امر و نهی ۱۲

درگذشته و بانوار تجلیات اسمائے وصول یافته در پرتو انوار تجلی ذات محمود فانی گردیده اند۔ و به بقائے احدیت باقی گشته متحقق بجمیع اسماء وصفات الٰہی شده اند وعلی هذا در کنار مشائخنا برد روح الله ارواحهم حضرت ایشان ولی نعمت ما دراین بارها مے فرمودند ۵ (در این یافته ام مشائخ خود۔ نزد دارد خدا ارواح شان را)

بود مرد آنکه در حال تمامی	کند با خواجگی کار غلامی

یعنی مرد تمام وکامل آنست که از غایت تمامی وکمال که دارد با وجود آنکه از مرتبهٔ تعین وتقیین که مستلزم عبودیت ومتابعت است عبور نموده بمرتبهٔ فنائے خودی وبقائے باللہ واتصاف بصفات الٰہیه وصول یافته وغنی مطلق وخواجه جهان گشته باانچنین خواجگی وستغنا که دارد کار غلامی که عبارت از متابعت وعبادت است مے کند واز جادهٔ عبودیت تجاوز نمیکند ۵

رهبر راهِ طریقت آن بود	کو باحکامِ شریعت مے رود
این چنین کامل بجو گر ره روی	تا ز وصلِ دوست باهره شوی
عارفان که جام حق نوشیده اند	راز ها دانسته و پوشیده اند

شرح وکشف این داستان از مکتب قبلهٔ اهل تحقیق حضرت شیخ اکبر محی الدین ابن العربی واتباعِ ایشان طلب باید کرد انجا بر نقل حکایتے که در باب چهل وچهارم فتوحات مذکور است کفایت است شیخ میگوید که وقتے مرا از من بستند روزگارے بر من گذران شد ندکه نماز می گذاردم بجماعت وامام بودم وجمیع اعمال نماز چنانچه می بایست بجامے آوردم ومرا به آن هیچ شعورے نه بجماعت نه بمحل آن ونه به هیچ چیز از عالم محسوس وبعینه مے گویم مرا بعد از افاقه خبر کردند نه بخود میدانستم هرچه از من واقع شده بود چون حرکات نوزائیده بود که از وے صادر مے شود ووے از ان آگاه دانستم که حق تعالےٰ وقت مرا بر من محفوظ داشته بود وبامن آن کرد که باشبلی کرده بود که ویرا بوقتِ نماز بوے باز میداد اما نمیدانم که وے بآن مشهور مے بود یا نه آنرا باجنید قدس سره گفتند گفت

الحمد لله الذی لم یجعل علیه لسان ذنب ۵

مسئلهٔ هشتم در بیان فرق میان بروز وتناسخ

از جملهٔ مسائل مهمه مسئلهٔ بروز وتناسخ است که حضرات صوفیه صافیه رضوان الله علیهم اجمعین بامکان بروز بلکه بوقوع آن قائل اند وتناسخ را باطل مے گویند وعلماء ظاهر هر دو را منکر انجا باقتضائے مقام بهر قدرے ضروری درین مسئله سخن میرود۔ بدانکه شیخ محمد بن یحیی الجیلانی

۵ جمیع ستایش ثابت است کسے راکه جاری نخواهد شد بروی زبان گناهگار ۱۲

النور بخشی در شرح گلشن مے گوید بدانکہ روح اعظم را کہ عبارت از حقیقت محمدی است علیہ الصلوۃ والسلام در عالم مظاہر بسیار است از انبیا و اولیا علیہم السلام و مقام ہدایت و قطبیت کبرے در جمیع ازمنہ آن حقیقت است چنانچہ ماتن در صدر تمثیل فرمود ؎

بود نورِ نبی خورشیدِ اعظم (یعنی مصنف ۱۲)		گہ از موسے پدید و گہ ز آدم	

و این را بروزات کمل مے خوانند و حمل ہمیعنی بر تناسخ نمے توان کرد زیرا کہ تناسخ مخصوص بہ بعضے دون بعضے نیست و این بروز مخصوص کمل است و ظہور حقیقت محمدی علیہ السلام در صورِ مختلفہ کمل مثل ظہور ہویۃ حق است در مظاہر اسما و صفات و ادراک ہمیعنی جز بکشف خاص میسر نیست ؎

آن یار عین ماست نہ از روے اتحاد		این خانہ پُر از وست ولیکن نہ از حلول	
دانش ہمہ بہ مذہب من ہست معرفت		در دین ما جز این نہ فروعست نے اصول	

و کمل را قوت ظہور در عالم شہادت بعد از انتقال بعالم غیب ہست چہ ایشان مطلق گشتہ اند و در برازخ مقید نہ شدہ اند و در ہنگامیکہ در عالم شہادت بودند با وجود حجب ظلمانی جسمانی از عالم غیب و اطلاق ممنوع نبودند و مطلق العنان گشتہ در جمیع عوالم سیران داشتند ہر گاہ کہ در عالم غیب نیز باشند از ظہور در عالم شہادت یقینی ہست کہ ممنوع نخواہند بود زیرا کہ غرض از ایجاد عالم معرفت یقینی و معرفتِ تام بے ہدایت و ارشاد کامل میسر نیست و ہدایت و ارشاد حقیقی کہ منجر بحق الیقین باشد در جمیع ادوار و ازمنہ (جمیع دور و جمیع زمانہ ۱۲) حقیقت آنحضرت راست و آنچہ در احادیث وارد شدہ کہ آنحضرت در دور و نوبت در آیند و بعضے از آستان خود را برون برند دلیل عدم تقید است بمرتبۂ دون مرتبہ و این بروز و ظہور بحسب اوقات از زمان و استعدادات اہل ہر زمان مختلف مے باشند زیرا کہ بعثت کامل در خور استعداد زمانہ و اہل زمانہ مے باید بود و در بعضے نشانات آنست کہ مے داند کہ پیش ازین در کدام مظاہر ظہور نمودہ است چنانچہ کاملے مے فرماید ؎

ہر نفس او یوسف و علی بودم		موسی و عیسی و بسے زنہیا	

و در بعضے نشانہ معلوم دارد کہ در چند مظہر ظہور نمودہ است چنانچہ کاملے دیگر فرمود ؎

گر بگویم شرحِ حالِ زندگی		ہمچو سبزہ بارہا روئیدہ ام	
در کمالِ سیر اطوارِ وجود ❊		نہصد و ہفتاد قالب دیدہ ام	

و حکایت خضر علیہ السلام از انجملہ تواند بود کہ در ہر مظہرے کہ ظہور نماید داند کہ ہمان حقیقت خضر است و این خصوصیت مخصوص اوست و در بعضے دیگر آنست کہ علے الاجمال داند کہ او را ظہور در مظاہر بودہ است لا علے التعیین و در بعضے دیگر آنست کہ مے داند کہ بعد ازین در کدام نشانہ ظہور خواہد کرد۔ و بعضے دیگر (غیر معین ۱۲)

آن باشند که نشانی آیات ماضیه و آتیه دانند و کل درجات و چون حقیقت همه همان یک حقیقت باشد در هر نشانی که گویند ایشان دیگر ماضیان او مستقبلان منم راست گفته باشد اگرچه دران وقت بواسطه غایت مناسبت و اتحاد که بین المظهرین باشد ندانند که در نشانی دیگر است که آن ظهور خواهد بود چه او بحقیقت خارج از حکم زمان است و قید ماضی و مستقبل را در مرتبهٔ اطلاق او راه نیست و انچه شیخ سنائی فرموده ؎

بخدا گر بزیر چرخ کبود	چون منی بود و هست و خواهد بود

یعنی فرموده است چه همان یک حقیقت است که در هر زمان بصورت کامل آن زمان برون نمود و بحقیقت همه یکی است و الا با وجود حضرت ختم محمدی علیه الصلوة و السلام و حضرت خاتم الولایت چون تواند فرمود که مثل من نبوده و نخواهد بود و انچه بعضی معنی این بیت بآن حمل می نمایند که هر کس از مبدا مخصوص بفیض خاص است که هیچ شئ دیگر دران فیض با وی شریک نیست از غایت قصور فهم است چه یعنی مخصوص کاملان نیست و جمیع ذرات موجودات بآن خصوصیت قائل اند و تکرار در تجلی الهی نیست و آن خصوصیت شامل ناقص و کامل است و موجب امتیاز کامل نمی گردد بنابر این مقدمات کشفیه یقینیه میتوان دانستن که انچه از بسیاری کاملان سابق و لاحق نقل کرده اند که ایشان فرمودند که ما خاتم الولایت ایم همه صادق بوده اند و از کمال بینائی همه را نظر بران حقیقت صرفه بی تعین شخصی افتاده است و از ایشان این دعوی اگر قطع نظر از تعصب نمایند دلیل آنست که همه در زمان خود اکمل آن زمانه بوده اند و مرتبهٔ قطبیت کبری که مخصوص حقیقت محمدی است علیه الصلوات و السلام داشته اند ؎

مرد می باید که باشد شه شناس	تا به بیند شاه را در هر لباس

و تمام اولیا و عرفا نفی تناسخ و اثبات مسئلهٔ برزخ فرموده اند و نزد کسی که ذوق سلیم دارد فرق بینهما ظاهر است و محتاج تطویل نیست ؎

گر برزخ است و گر تناسخ صرف	؎	انچه حق بود گفته شد به شما
هر لحظه بشکل آن بت عیار برآمد		هر دم بلباس دگر آن یار برآمد
القصه همون بود که می آمد و میرفت		تا عاقبت آن شکل عجب وار برآمد
این نیست تناسخ سخن وحدت صرف است		کافر شده آنکس که بانکار برآمد

صاحب گلشن رازی فرماید ؎

تناسخ زان سبب شد کفر و باطل	که آن از تنگ چشمی گشت حاصل

شارح گوید جمعی برآن رفته اند که روح انسانی قایم بنفس خود نیست و زوال و عدم نیز بر وی طاری نمیگردد پس لابد است آن روح را از مظهر جسمانی عنصری که قیام آن روح بآن مظهر باشد و هر وقت

که آن مظهر متلاشی و خراب گردد۔ باید که مظهر عنصری دیگر باشد که بے انقطاع متعلق باو گردد و چه تناسخ عبارت از انتقال روح است از بدن عنصری به بدن عنصری دیگر خواه اعلےٰ باشد خواه ادنےٰ همچو کتابے که از صفحه انتساخ بصفحه دیگر نمایند و تنک چشمی این طائفه انواع است۔ اول آنکه اعتقاد کرده اند که ابدان که مظاهر ارواح اند منحصر در اجسام مادیه اند و از ابدان مکتسبه مثالیه و برزخیه غافل اند و مجازات اعمال بطریقیکه موعود انبیا است علیهم الصلوٰة والسلام قایل نه شدند دوم آنکه چون قائل بر آن اند که نفوس قدیمه اند و منحصر در اعداد متناهی مے گویند که علے الدوام همان نفوس مکرره اند که با بدان مستعده متعلق مے شوند و ندانسته اند که هر لحظه حق راشیون و ظهور بنوعے دیگر است و هر نفس تجلی دیگر متجلی میگردد و تکرار در تجلی الٰہی واقع نیست شیخ ابو طالب گوید لا یتجلی فی صورة مرتین و لا فی صورة الاثنین[1]

در آئنه دیدۂ دل اہل دلان را		زو جلوه پیاپے رسد اما نه بتکرار	
خود آئنه در دو جهان حسن ترا نیست		دیگاه تجلی بجز از دیدۂ نظار ۵	

و از عموم فیض الٰہی که آنا فانا بر ذرات موجودات فائض است غافل اند سیوم آنکه چون از ریاض قدسی نسیمی بمشام جان شان نرسیده و روح ایشان عالم نزاهت و اطلاق ندیده است نفی استعلال ارواح قدسی نموده اند و مقید افتقار باجسام عنصری داشته اند و حقیقت در نیافته اند که ارواح باقی اند و بجهت بقاء احتیاج باجسام مادی ندارند مولوی معنوی فرماید

آن توئی که بے بدن داری بدن		پس چرا ترسی ز جان بیرون شدن	

و این مذهب منشعب بچهار شعبه است اول مذهب جماعتے است که تجویز انتقال روح انسانی ببدن انسانی مے نمایند و بس و این مسمے بنسخ است دوم مذهب جماعتے است که تجویز انتقال روح انسانی بمظاهر حیوانی علے حسب المناسبة مے یابند و بس و این را مسخ مے نامند و سیوم مذهب طائفه است که تجویز انتقال روح انسانی باجسام معدنی و نباتی کرده اند و این را نیز مسخ مے نامند چهارم مذهب طائفه آنست که گویند روح دائما دائر است میان مظاهر جمادی و نباتی و حیوانی و انسانی و هرگاه که دائره تمام مے کند فسخ آن دوره نموده ابتداء دوره دیگر مے نماید و این را فسخ مے گویند و تفصیل اقوال فلاسفه در تناسخ از حکمة الاشراق و شروح آن طلب باید کرد و فاضل میبذی در فواتح گوید گویا مذهب قدما آن بوده که هر نفس را در آخرت بدن مثالی مکتسب مناسب اخلاق و اعمال او هست بعضے بصورت انسانی و بعضے بصورت حیوانات و اتباع ایشان پنداشته اند که سخن در بدن عنصری است و بعضے سخنان صوفیه رنگ تناسخ دارد و ایشان ابعد طوائف اند ازین مذهب لیکن به بروز قائل اند و حضرت نور بخش قدس سره مے فرماید

[1] تجلی نمیکند در صورتے دو بار و نه در صورت دو ۱۲

الفرق بین التناسخ والبروز ان التناسخ وصول الروح اذا فارق من جسد الی جنین قابل للروح یعنی فی الشهر الرابع من وقت سقوط النطفة وقرارها فی الرحم وکانت تلك مفارقة من جسد والوصول الی آخر معاً من غیر تراخی والبروز ان یفیض روح من ارواح الکمل علی کامل یفیض علیه التجلیات وهو یصیر مظهره ویقول انا هو انتهی

فرق میان تناسخ وبروز آنست که تناسخ وصول روح را میگویند هرگاه که مفارقت کند از جسدے طرف جنین که قابلیت گرفتن روح دارد یعنی در ماه چهارم از وقت سقوط نطفه وقرار وے در رحم و میباشد این باعث مفارقت از جسدے و وصول بدیگرے بیکدفعه بلا تاخیر۔ وبروز آنست که فیض دهد کاملے مرکاملے دیگر را که وے را تجلیات مے شده باشند وآن کامل فیض یافته شده مظهر وے میشود چنانکه اگر بگوید من همان شخص صادق آیدو وصول یعنی رسیدن وسقوط یعنی ساقط شدن

وبعضے در شرح این عبارت نوشته اند یعنی بروز که بعضے از مشائخ گفته اند تناسخ نیست زیرا که در تناسخ تعلق نفس ببدن ثانی از برائے ثبوت حیات است وبرائے حس وحرکت آن بدن است ودر بروز تعلق نفس به بدن دیگر از برائے آن غرض نیست بلکه مقصود ازین تعلق حصول کمالات است مرآن بدن را ووصول بدرجات است مراورا چنانچه جنے بفرد انسانی تعلق پیدا کند ودر شخص او بروز نماید این تعلق برائے حیات آن مرد نیست چه او حی وحساس ومتحرک پیش ازین تعلق است وچیزیکه ازان تعلق دروے حادث مے شود ظهور صفات وحرکات وسکنات آن جن است ومشائخ مستقیم الاحوال را به بروز وکمون هیچ حاجت نیست کامل اگر تربیت ناقص خواهد بے آنکه دروے بروز نماید باقدار خداوند جل وعلا صفات کامله خود را در مرید ناقص منعکس میسازد وبتوجه والتفات آن انعکاس را اثبات واستقرار دهد تا مرید از نقص بکمال آید واز صفات رذیله بصفات حمیده گراید وهیچ بروز وکمون درمیان نه آید ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ یُؤْتِیهِ مَنْ یَّشَاءُ انتهی وقبله اهل تحقیق مولانا شاه عبد العزیز دهلوی در مکتوبے مے نویسد در مسئله بروز تناسخ انچه از کتابے منقول نموده بودند درست است وفرقیکه درمیان تناسخ وبروز مرقوم بود نیز صریح بلکه نزد صوفیه این نوع تصرف از روح حی باشد یا میت در اصل از خواص حقیقة الحقائق تعالے وتقدس است وچون نسبت او تعالے با مخلوقات نزد ایشان نسبت ظاهر بمظاهر وقیومیت است در مخلوقات بران نوع تصرف ثابت مے کنند آرے صدور این نوع تصرف در بعضے از مخلوقات که از ملائکه وجنیان باشند عادی ومطرد است در دیگر مخلوقات که ارواح بنی آدم اند خارق عادت ودر قصص الانبیا ازین باب چیزے بسیار منقول است وخود حضرت شیخ اکبر ازین باب قدرے کافی روایت کرده اند ومشارکت ارواح بنی آدم با ارواح جنیان

۱۲ این بخشش خداست میدهد هر کرا که میخواهد ۱۲

مثل شیخ سدّو وغیره دراین امر موجب نقصانے وقدحے نمے شود چه مشارکت در تمثل وتشکل باشکال
مختلفه فیمابین ملائکه وشیاطین ثابت است واز اولیأ هم بسیار منقول است چنانچه قصه چهل غرب
سید علی همدانی قدس الله سره وغیرها ازان باب است واصلاً موجب قدح ونقصان ملائکه واولیا
نے گردد واگر شیاطین را باقتضاے نشاء خود این قدر مشابهت بالملائکه واولیا حاصل شود
چه باک که نیکان وبدان از هر جنس باهم در امور بسیار شریک اند ومے باشند مثل مشهور است که آنچه
آدم مے کند بوزنیه هم فرق انیست که شیاطین مثل شیخ سدّو وغیره این تصرف را برائے
ایذاے بنی آدم وبقصد تأله وطلب عبادت ونذور وقرابین براے خود مے کنند وارواح مقدسه
براے ابقاے علمی باحداث تشکل کردن تحقیقتے محموده در روح قابل این عمل مے نمایند وبیشتر مدار فرق
درنیکان وبدان بقصود وعزائم دینات ملکه صالحه وخبیثه مے باشد نه درصورت مثل شهداء وکفاران
در استعمال سلاح واجراے سیف وسنان وقواعد شناسی فروسیت یکسان مے باشند واتفاقے
که فیمابین الفریقین است ازراه حسن نیت وخبیثه آنست وبس ومشابهت این عمل ارواح مقدسه
باعمل شیخ سدّو وغیره از شیاطین وتشبیه یک عمل بعمل دیگر چندان نزد صوفیه مستبعد نیست
بلکه براے تفهیم این تمثیل ومدار ارواح ایشان جا بجا مذکور است حتی در حق حضرت مقدسه ربوبیت
چه جاے ارواح دیگر در تائید شیخ ابن فارض مصری علیه الرحمه واقع است ؎

بمتبوعة ینبیك فی الصرع غیرها	علی شهما فی مستهاها بجمعت

ومولانا ے رومی در مثنوی همین معنی را در فارسی مے فرماید ؎

چون پری غالب بود بر آدمی	گم شود از مرد وصف آدمی
چون پری را این دم وقانون بود	گرد کار آن پری خود چون بود

ولکنه آن مقام آنست که نسبتے که روح را بابدان خود از قیومیت مے باشد مے تواند که روح
دیگر را که اوسع واقرب باطلاق ازان روح است باین روح بهم رسد وآن روح حکم
روح الروح او پیدا کند وبر قدر وسعت واطلاق زیاده تر شود این تصرف زیاده تر
بروز نماید حتی که درحقیقة الحقائق که روح جمیع ارواح است یعنی اتم واد فر متحقق باشد
وازانجناب بر هر روح این نوع تصرف فائض میتواند شد آرے استعداد قابل شرط است
انیست انچه بر قواعد تصرف منطبق مے تواند شد اما علماء ظاهر این قسم را بالاجماع حمل میکنند
بر تلبیسات شیاطین وجن زیراکه این نوع تصرف ایشان را بالاجماع ثابت است پس ایشان
در روے ازارواح آن نوع تصرف مے نمایند وگاهے نام یکے از بزرگان میگیرند تا مردم
بانکار برنخیزند وتعظیم پیش آیند وکلام ایشان را باعتقاد بشنوند ودانستن مسائل تصوف ومضامین

خصوص نزدیک جنیان و شیاطین سہل کاریست آرے بعض از شیاطین باین نوع تصرف صریح
و اغوا قصدے کنند و نزد خواص تلبیس ایشان پیش نمیرود و بعضے ازینہا در پردۂ ارشاد و تعلیم خوگر کردن
مردم بر جوع سوے خود قصدے نمایند و دراین تلبیس خواص نیز در رنگ عوام اشتباہ پیدا میکنند
و بنا بر ہمین نام کسے از بزرگان و اکابرے گیرند و در زمان جاہلیت دیدن شیاطین نزد بعضے
اشخاص ہمگین وضع مثل عنق و سیلیح و دیگر کاہنان آنوقت قریب بتواتر انجامیدہ جائے انکار نیست
و اللہ اعلم و دلیل علما دراین دعوے آنست کہ اگر این نوع تصرف از ارواح طیبہ انبیا و اولیا
و ملائکہ با حضرت حق واقع شود حال آنکہ بالقطع والیقین این نوع تصرف از شیاطین و ارواح خبیثہ
واقع است تلبس عظیم لازم آید و اشتباہ قوی رو دہد و دجالہ را ممکن شود کہ بر وز روحی مقدسہ
در خواد عا نمایند و اقوال و افعال آنہا جائے انکار نشود و اقدام اہل حق لازم آید
بلکہ دجال اکبر را کہ بروز حضرت حق بخواد عا خواہد نمود اسکات و الزام ممکن نہ شود
و قصصے کہ از اولیا درین باب منقول است چنانچہ در نفحات در ذکر اوحد الدین
کرمانی است و ہمچنین در فتوحات شیخ اکبر پس این ہمہ قصص اولیا را احیا است
کہ بر روح زنان دیگر تصرف کردہ او را معطل ساختند و بجاے او نطق و تکلم کردہ اند
و ہمچنین جائے اشتباہ نیست کہ در حالت حیات اگر شخصے ادعاے بروز روحی از ارواح
زندگان نماید و قولے و فعلے از وے صادر شود بآن زنان رجوع کردہ حل شبہہ
نتوان کرد بخلاف ارواحے کہ در برزخ اند یا ملائکہ یا حضرت حق جل و علا و اہل مشرب
تصوف کہ تجویز بروز ارواح اولیا مطلقا خواہ زنان خواہ مردہ مے نمایند ازین دلیل
چنین جواب مے گویند کہ اشتباہ و تلبیس چون سریع الارتفاع باشد و قریب الزوال
ازان باکے نیست و این تلبیس و اشتباہ از ہمین قبیل است کہ بادنے رجوع بدلائل کتاب
و سنت و احکام شرعیہ مرتفع مے شود اقوال و افعال آنکس را باید کہ بر معیار شریعت
عمل نماید اگر مطابق آن باشد بروز روح پاک است و اگر بخلاف آن باشد بروز روح
خبیث است و نیز مے گویند این نوع تلبیس و اشتباہ در خباثت ابلیسے و شرف ملائکہ و وحی
الٰہی و تمنی شیطانی و الہام ملکی و وسوسۂ شیطانی و تمثیل بشری کہ از ملک و از جن و شیاطین
مے شود نیز واقع است و آنچہ از طرق رفع تلبیس و اشتباہ در انجا بکار بردہ مے شود در اینجا ہم جاری
خواہد شد و ما ھذا یا دل قارورۃ کسرت بالجملہ طریق اسلم ہمین است کہ امکان را
بر قاعدہ تصوف انکار نباید نمود و وقوع را کہ محل اشتباہ است مسلم نباید داشت کہ دلیلے

ف۱ و نیست این شیشۂ اول کہ شکستہ شدہ باشد ۱۲۔

بران سوائے این دو سہ نقل بر وقوع قائم نیست و بروز و کمونی کہ مجمع علیہ صوفیہ است
ورائے این نوع صور بسیار دارد کہ در کتب تصوف مشروح است اما از شواہد این بروز در
کتب حدیث قصہ زید بن خارجہ است کہ ابو بکر بن ابی الدنیا فی کتاب من عاش بعد الموت
و قاضی ابو بکر بن فحلہ و دیگر محدثین روایت کردہ اند کہ بعد از موت و قبل از دفن روح او
با بدن متعلق شدہ آوازے کرد مضمونش آنکہ

محمد رسول اللہ خاتم النبیین لا نبی
بعدہ کان ذلک فی الکتاب الاول ثم
قال قائل علی لسانہ صدق صدق
ثم قال ابو بکر خلیفۃ رسول اللہ الصدیق
الامین الذی کان ضعیفا فی جسدہ
قویا فی امر اللہ کان ذلک فی الکتاب
الاول ثم قال القائل علی لسانہ
صدق صدق ثم قال الوسط
اجلد القوم الذی کان لا یخاف لومۃ
لائم الذی کان یمنع الناس ان یاکل
قویہم ضعیفہم عبد اللہ عمر امیر المؤمنین
کان ذلک فی الکتاب الاول ثم قال
القائل علی لسانہ صدق صدق ثم
قال عثمان امیر المؤمنین و ھو رحیم
بالمؤمنین و ھو یعا فی الناس من ذنوب
کثیرۃ خلت لیلتان و جعلت السنتان
کلیلتین و بقی اربع سنتین و لا نظام لھم
و انتحت الاحماء و دنت الساعۃ و اکل
الناس بعضہم بعضا ثم ارعوی المؤمنین
الی آخر القصۃ الطویلۃ

محمد رسول اللہ صلے اللہ علیہ و آلہ وسلم خاتم النبیین بود
و نشد ہیچ نبی بعد وے آین بود در کتاب سابق باز گویندہ
گفت بزبان خود کہ رست گفت رست گفت باز گفت کہ ابو بکر خلیفہ
رسول اللہ بود ند و صدیق و امین و ضعیف بود ند در جسم
و قوے در ادائے حکم آلہی بود این در کتاب سابق
باز گوینده گفت بزبان خود کہ رست گفت رست گفت باز گفت
کہ میانہ شان سخت ترین قوم بود کہ نے ترسید از
ملامت کنندہ و منع کرد مردمانرا از ینکہ
بخورد قوی شان ضعیف شانرا عبد اللہ عمر امیر المومنین
بود این در کتاب سابق باز گوینده گفت بزبان
خود راست گفت راست گفت باز گفت کہ عثمان
امیر المومنین است و وے رحم کنندہ بود با مومنان
و معاف میکرد مردمان را از گناہان بسیار
گذشتند دو شب و گردانیدہ شدند زبانہا
گنگ و باقی ماند چار سال ازینکہ انتظامے نبود
برائے مردم و بچہ ہا از زنا پیدا شدند و قریب
شد قیامت و خوردند مردمان بعض شان بعض را
باز نیکو برگشتند مومنین ازان حال تا آخر
قصہ طویلہ۔

و ازین قصہ معلوم مے شود کہ در انجا بروز دو روح شدہ بود یکے از آنہا روح زید
بن خارجہ بود کہ با بدن خود متعلق شدہ تکلم مے کرد دوم روحے دیگر بود کہ بعد از ہر کلام او را

تصدیق سے کرد ہم بر زبان او پس بروز تنازع فیہ ثابت شدہ و در کتب حدیث قصہ دیگر نیز ہمین و تیرہ وارد است کہ الفاظ آن بیاد نیست انتہے۔ کاتب الحروف گوید کہ آن حدیث در شرح الصدور با اختلاف الفاظ ہم مذکور ہست

لطیفہ نہم در ذکر سماع غنا

بدانکہ درین مسئلہ اختلاف بسیار است قدیماً و حدیثاً و قولاً و فعلاً و رداً و قبولاً و انکاراً و ایثاراً لکما لا یخفی علی من تتبع کتب التفاسیر و الاحادیث و الفقہ و التصوف و چون حضرت ایشان ولی نعمت دارین روح اللہ روحہ و افاض علینا فتوحہ گاہے بعد اجتماع شرائط و ارتفاع موانع بتقریبے از تقاریب مشروعہ میل بسماع غنا فرمودہ اند اگر بمحلے از آن مسئلہ اشارت کردہ شود دور نباشد و ہر کہ طالب بتفصیل باشد رجوع بمصنفات قدیم نماید و کشف القناع عن حکم السماع و امتاع باحکام السماع درین باب وافی و کافی است۔ فقیر کاتب الحروف اینجا از کلام شیخ عبد الحق محدث قادری دہلوی کہ جامع بین الحدیث و الفقہ و التصوف اند چیزے ایراد مینماید بگوش ہوش باید شنید قال الشیخ فی المدارج در اینجا سہ طائفہ اند یکے مذہب فقہا است و ایشان انکار میکنند اشد انکار و سلوک میکنند مسلک تعصب و عناد و الحاق مے کنند فعل آنرا بذنوب و کبائر و اعتقاد آنرا بکفر و زندقہ و الحاد و آن افراط است و خروج از طریقہ اعتدال و انصاف کہ خیر الاوصاف است و نمے باید بدان جرأت کرد خصوصاً در موضع خلاف نعم نقل کردہ شدہ است از علماء مذہب برانچہ دلالت دارد بر حرمت و کراہت۔ دوم طریقہ محدثین است و ایشان مے گویند کہ ثابت نشدہ است در تحریم آن حدیث صحیح و نص صریح بلکہ ہر چہ وارد شدہ است دراین باب از احادیث یا موضوع است یا مطعون و ہمچنین آیات قرآنی اگرچہ تفسیر کردہ اند آنرا بعضی مفسرین بچیزے کہ دلالت میکند بر حرمت غنا اما آنرا تاویلات و محامل دیگر ہم ہست کہ ذکر کردہ اند غیر ایشان از علما و چون ثابت نگردد حرمت ثابت شود حلت و اباحت بدلالت قول وے سبحانہ و تعالیٰ احل لکم الطیبات و بعضے گویند ثابت نشدہ است نہ بر حرمت و نہ بر اباحت آن دلیلے قطعی شرعی پس مسئلہ مبنی گردد بر اصل در اشیاء کہ حظر است یا اباحت۔ سیوم طریقہ سادات صوفیہ و مذہب ایشان دراین باب جسام گروہ اینست کہ اعمال مختلف و افعال مجتنب آمدہ بعضے اجتناب کردہ و بعضے مباشرت نمودہ و باید کہ انکار ایشان اشد و اجتناب ایشان اقوی

سلہ چنانکہ پوشیدہ نیست بر کسیکہ جستجو کردہ است کتب تفاسیر و احادیث و فقہ و تصوف ۱۲ سلہ گفت شیخ فی المدارج ۱۲ سلہ و حلال گردہ شد برائے شما پاکیزہ ۱۲۵

زیراکه مذهب ایشان اخذ بعزیمت و احتیاط در اعمال و افعال است در جمیع اوقات و احوال
ولیکن بر بعضے از ایشان غالب آمده وجد و شوق و سکر و محبت و صفع حال و وجد و همان
و حکم ایشان حکم والهٔ و سکران است و شک نیست در تاثیر نغمات در نفوس و تطریب قلوب و اثارهٔ
کوامن بواطن و این معلوم است بمشاهده و عیان حتی در حیوانات و بلکه و تجلیان پس متمکنان
ایشان ثابت اند بر بساط حکم و ادب بارسوخ قدم و متلونان از اهل شوق مزعجر و مستقر
بغلبه وجد و غرام و بعضے از عارفان گفته اند که سماع از برای اهل تجلیات صفاتیه از ارباب
مواجید است که میگذرد بر ایشان احوال مختلفه و صفات متبائنه و اما صاحب تجلی ذاتی
مقام ایشان ورا رهرد است و تحقیق بیان کرده اند این طائفه شرائط و آداب آنرا
و کفایت مے کنند طالب مستمع را که جامع است میان احکام و معارف نظر در کتاب عوارف
که عقد کرده است بابی در رد و انکار و بابی دیگر در قبول و ایثار و بابے دیگر در ترفع و استغنا
از سماع و بابی دیگر در ذکر تادب و اعتنا و الله اعلم و صاحب کتاب الامتاع باحکام السماع
گفته که غنا بر دو نوع است - نوعے است که جاری شده است عادت که استعمال کرده مے شود
برائے تنشیط قلوب و محاولت اعمال و حمل اثقال و قطع مفاوز در طریق حج در وصف کعبه
و زمزم و مقام و در طریق غزا و وصف حرب و جهاد و مبارزت مثل حدے و نصب و مثل
غنا نساء برائے تسکین اطفال و مانند آن و این مباح است اگر سالم باشد از ذکر فواحش
و محرمات بلکه مندوب است که موجب نشاط است بر اعمال - نوع دوم غنائے است که انتحال
مے کنند آنرا مغنیان که عارف اند بصفت غنا اختیار مے کنند شعرهائے رقیق را تلحین میکنند
بتلحینات رقیق که تهییج مے کند نفس را و تطریب مے کنند آنرا و این نوع مختلف فیه است
میان علما جماعتے مباح داشته و قومے حرام گفته و قومے مکروه و میگویند که اصح و اشهر
از مالک و شافعی و ابو حنیفه و احمد قول بکراهت است و اطلاق حرام نیز آمده و حکایت کرده است
قاضی ابو الطیب تحریم از امام ابی حنیفه و شیخ شهاب الدین سهروردی در عوارف گفته که
امام ابو حنیفه میگرداند غنا را از ذنوب و همچنین نقل کرده قاضی ابو الطیب تحریم از عامر و شعبی
و سفیان ثوری و حماد نخعی و فاکهی بسندیکه دارد در روایت کرده است از سفیان که وے پرسیده شد
از غنا پس گفت که آن بمنزله بادے است که از یک گوش در آید از گوش دیگر بدر رفت و
گفته اند که آن اشارت است ازوے باباحت آن و نقل کرده شده است حرمت آن از
اهل کوفه و اهل مدینه و اهل عراق و طائفه باباحت آن رفته و اطلاق کرده قول در آن
و تفصیل نکرده میان رجال و نساء و امردان و تسویه کرده میان آن ولیکن بشرط امن از فتنه

وقوع دران و بعضے فرق کردہ اند میان قلیل و کثیر در رجال و نساء و گفتہ اند
قائلان باباحت کہ روایت کردہ شدہ است غنا و سماع آن از جماعت کثیر از اکابر
صحابہ کہ در ایشان چندے از عشرۂ مبشرہ اند و جم غفیر از تابعین و تبع تابعین و اتباع
تبع و دیگر علماء محدثین و علماء دین کہ از ارباب زہد و تقوے و علم و عبادت بودہ اند
و نقل کردہ شدہ است درین باب از ایشان روایات و حکایات کہ کفایت است
دران و بیشک معلوم گردد کہ ائمۂ دین و اکابر اہل یقین مختلف بودہ اند در آن۔
اما عبداللہ بن جعفر رضے اللہ تعالے عنہ سماع غنا از وے مستفیض و مشہور است
و نقل کردہ است آنرا ہر کہ امعان کردہ است دراین مسئلہ از فقہا و حفاظ و ارباب
تواریخ و ابن عبدالبر در استیعاب گفتہ نے دید وے بغنا باے و بود امیر المومنین (غور ۱۲)
دران زمان عم وے علی بن ابی طالب و میرفت وے رضے اللہ عنہ در خانہ جمیلہ (مضائقہ ۱۲)
کہ از مغنیات بود و سوگند خوردہ بود کہ تغنی نکنند براے کسے مگر در خانۂ خود پس تغنی
کرد براے وے و خواست کہ بیاید در خانہ وے رضے اللہ عنہ و بشنواند او را و کفارت
دہد از یمین خود پس منع کرد وے رضے اللہ عنہ او را ازان و گفتہ اند کہ بودند مر عبداللہ
بن جعفر را جواری کہ تغنی میکردند و دف مے زدند برائے وے و آوردہ اند کہ سعید
بن المسیب کہ افضل (کنیز کرد ۱۲) تابعین است و زدہ مے شد بوے مثل در ورع مے شنید غنا را و
مستلذ مے شد بسماع آن و ہمچنین سالم بن عبداللہ بن عمر و قاضی شریح شنید غنا
از کنیزکان با جلالت قدر و کبر سن وے و سعید ابن جبیر کہ از اعاظم تابعین است شنید از جاریہ
کہ تغنی میکرد و دف مے زد و ہمچنین عبدالملک بن جریج کہ اجماع است بر عدالت و جلالت
وے مے شنید غنا را و مے دانست الحان را و ابراہیم بن سعد مردے بود امام عصر خود در فقہ
و روایت و نمے شنوایند طلبہ را حدیث تا نے شنوایند ایشان را غنا و فتوے داد در مجلس
رشید بہ تحلیل غنا و پرسیدند از وے از حال مالک پس گفت خبر دادند مر کہ دعوتے بود
در بنی یربوع و بود با قوم دفوف و عودہا کہ تغنی میکردند و لعب مے نمودند بدان۔ و حکایت میکرد
صاحب تذکرہ حمدونیہ کہ پرسیدہ شد امام ابوحنیفہ و سفیان ثوری از غنا پس گفتند ہر دو

که نیست غنا از کبائر و نه از اصغائر و نقل کرده اند که امام ابو حنیفه را همسایه بود که هر شب
برمے خاست و تغنی مے کرد و امام گوش میداشت بتغنی او و نه شنید شبے آواز او را
پرسید از اهل وے که چه شد امشب که شنیده نمے شود آواز وے گفتند که بیرون
برآمن بود وے امشب پس گرفتند و در زندان کردند او را پس پوشید امام عمامهٔ
خود را و رفت نزد امیر و شفاعت کرد او را و خلاص گردانید و پرسید امیر که نام او چیست
گفتند عمر پس برآورد از زندان هر کرا عمر نام بود و گفت امام بآن مرد باز گرد و بانچه مے کردی
هر شب و چون گوش داشت امام ابو حنیفه بغنائے او و نهی نکرد او را دلالت کرد بر اباحت
تغنی نزد وے و استماع وے هر شب بآن ورع و تقوے که وے داشت حمل نمے توان کرد
مگر بر اباحت و انچه وارد شده است از وے بر خلاف آن حمل کرده شود بر غنائے مقترن بفجور از
برائے جمع میان قول و فعل وے و حال آنکه گرفته نشده است تحریم مگر از مقتضائے فعل وے
نه از نص قول وے چنانکه نرفت بولیمه که در وے غنا بوده و مانند آن و حکایت کرده است
ابن قتیبه که ذکر کرده شد نزد ابو یوسف مسئلهٔ غنا پس ذکر کرد قصهٔ همسایه ابو حنیفه را
و حکایت کرده شده است از امام ابو یوسف که بسیار حاضر مے شد مجلس رشید راوے بود
در وے غنا پس مے شنید وے گریست و پرسیده شد از مالک از سماع پس گفت در شام
اهل علم را در بلدهٔ خود که مدینه طیبه است علی صاحبها الصلوة والسلام که منکر نیستند آنرا و نمے شنید
ازان و گفت منکر نمے شود آنرا مگر عامی یا جاهل یا اعرابی غلیظ الطبع و همچنین نقل کرده است
از وے غزالی رحمة الله علیه و حکایت کرده است اباحت را از وے امام قشیری و استاد
ابو منصور و قفال و غیر ایشان و انچه نقل کرده شده است از مالک رحمة الله علیه که گفت
نمے شنوند آنرا مگر فاسقان محمول است بر غنائے که مقترن است بسوئے منکر جمعا بین القول و الفعل
و اما امام شافعی گفته است غزالی که تحریم غنا مذهب اوئیست و تتبع کردم چندین از مصنفات
او را پس ندیدم نصے بتحریم وے استاد ابو المنصور بغدادی گفته که مذهب وے اباحت
سماع است چون بشنود مرد از مرد بقول و الحان یا از جاریهٔ خود یا امرأة که حلال است نظر بوے
یا بشنود در خانهٔ خود یا خانه بعضے از اهل قرابت خود و بشنود آنرا در راه و مقترن نگردد سماع بچیزے

از منکرات و ضائع نکند بسبب آن اوقات نماز را و روایت کرده است ابو منصور بغدادی
از یونس بن عبد الاعلے که شافعی استصحاب کرد مرا بسوے مجلس که در وے فقیه بود که تغنی میکرد
و چون فارغ شد فقیه گفت شافعی آیا خوش گردی تو ازین گفتم نه گفت اگر راست میگوئی نیست
تراحس صحیح یعنی خوش داشتن غنا علامت سلامت طبع و صحت حس است و ناخوش داشتن
آن نشان اعوجاج طبیعت و نقصان حس و ازینجا معلوم مے شود که دلیلے شرعی بر حرمت و
و کراهت آن نیست و اگر بودے خوش داشتن طبع آنرا چه فائدہ مے کرد و چه و تاثیر نغمه در طبائع
هیچکس را سخن نیست که حیوانات موجود است چه جائے انسان و منقول است از شافعی الغناء
لهو مکروه یشبه الباطل و گفته اند که تواند که مراد بمکروه آن باشد که ترک آن اولے
است که اطلاق آن بمعنی آمن است و غزالی گفته که دلالت نیست آنرا بر حرمت و کراهت
بلکه اگر باطل نیز گفتی دلالت نبودے زیرا که معنی باطل آنکه فائدہ نباشد در وے و مباح نیست
فائدہ در وے - و گفته که حمل کرده شود چیزے که وارد شده است ازان الفاظ که دلالت دارد
بر تغلیظ بر غنائیکه مقترن است بفحش منکر پس تحریم از جهت عارض باشد نه از جهت معنی که در
ذات غناست و بالجمله بتحقیق صحیح شده است از قول و فعل شافعی چیزیکه صریح است در اباحت
و نیست نص در تحریم و اما امام احمد بن حنبل پس صحیح شده است از وے روایت که وے شنیده است
غنا را نزد پسر خودش که نام وے صالح روایت است از ابو العباس فرغانی که میگفت شنیدم صالح بن احمد بن حنبل را که مے گفت
بودم من که دوست میداشتم سماع را و بود پدر من که ناخوش میداشت آنرا پس وعده کردم ابن
جناده را که باشد نزد من شبے پس باشد نزد من تا دانستم که خواب کرد پدر من پس شروع کرد
ابن جناده در تغنی پس شنیدم آواز پائے را بالاے بام پس برآمدم بالائے بام و دیدم پدر خود را
بالائے بام که مے شنود غنا را و دامن او زیر بغل اوست و وے مے خرامد بالائے بام گویا که رقص
میکند و مثل این قصه از عبد الله بن احمد بن حنبل نیز منقول است و این دلالت دارد بر اباحت
سماع نزد وے رضے الله عنه و آنچه منقول است از وے مخالف این محمول است بر غناء مذموم
مقترن به فحش و منکر و روایت کرده شده است از احمد که وے شنید قوالی را نزد پسرش صالح و انکار نکرد

لہ سرود بازی مکروه است مشابهت دارد بباطل ۱۲

پس گفت پسر وے اے پدر آیا بنودی تو کہ انکار میکردی و مکروہ میداشتی تو آن را گفت بمن چنین
رسانیدہ اند کہ استعمال مے کنند باوے منکر راو حکایت کردہ اند از داؤد طائی کہ وے حاضر
مجلس سماع راو راست مے شد پشت وے در سماع بعد ازان کہ منحنی شدہ بود از کبر سن و بود وے
رحمۃ اللہ فقیہ عالم حنفی تلمیذ امام اعظم ابو حنیفہ کوفی و گفتہ است فقیہ عالم ناصر الدین ابو الخیر اسکندری
در فتاوی خود کہ سماع اگر باشد بشرط خود در محل خود از اہل خود صحیح است و اختیار کردہ است این قول را
از حنابلہ ابو بکر حلال صاحب جامع و صاحب وے عبد العزیز و حکایت کرد آنرا صاحب مستوعب
از جماعت از ایشان و نقل کردہ است سماع آنرا از صالح و عبد اللہ دو پسر احمد و اختیار کردہ است آنرا
ابو الفضل مقدسی و غیر وے از ظاہریہ و ذکر کرد آنرا ابو محمد بن حزم در مصنفات خود و مراد از رسالہ
ایست دران باب و تصنیف کردہ ابن طاہر و نقل کردہ اجماع صحابہ و تابعین را بران موثق کردہ
باسانیدے کہ دارد - و نقل کردہ است شیخ تاج الدین عبد الرحمن فزاوی شافعی شیخ دمشق و مفتی (مضبوط ۱۲)
آن و ابن قتیبہ اجماع اہل حرمین را بران و نقل کردہ ابن قتیبہ از اکثر اہل عراق و روایت کردہ
ابن طاہر بسند خود کہ چون مبنی اہل مدینہ را کہ اجماع کردہ بر چیزے پس بدانکہ آن سنت است
و روایت کردہ است یونس ابن عبد الاعلے کہ پرسیدم از شافعی از اباحت اہل مدینہ سماع را
پس گفت نمیدانم ہیچ یکے را از علماے حجاز کہ مکروہ دارد سماع را گر انچہ در اوصاف زنان
است و ذکر کردہ است ابو یعلی حنبلی کہ یوسف بن یعقوب الماجشون و برادران وے رخصت
میکردند در سماع و گفت یحیی بن معین کہ از اعاظم علماے حدیث است کہ مے آمدم ماجشون را[1]
پس تحدیث میکرد ما را در خانہ و جواری او میزدند مغنی را در خانہ دیگر و ایشان علماے
ثقات از اہل حدیث اند کہ مخرج اند در صحاح و گفتہ اند عبد العزیز بن سلمہ ماجشون کہ
مفتی اہل مدینہ بود و روایت مے کنند ائمہ از وے و تخریج کردہ اند از وے در صحیحین رخصت
میکرد وے در عود و نقل کردہ است صاحب نہایہ در شرح ہدایہ از حنفیہ بعد از نقل کردن
وے تحریم را از بعضے از ایشان اباحت را وقتے کہ تغنی نکند تا استفادہ کند بآن نظم قوافی را
و بگردد فصیح اللسان و گفتہ لا بأس بہ - و بعضے از حنفیہ گفتہ اند کہ اگر تنہا باشد و تغنی کند

[1] نام سازے کہ آن را چغانہ نیز گویند ۱۲

برائے دفع وحشت از نفس خود لا باس به و باین اخذ کرده است شمس الائمه سرخسی استدلال
کرده است بر آن بآنکه بود انس بن مالک رضی الله تعالے عنه که میکرد آنرا در خانه خود
و نمیکرد آنرا بطریق تلهی و گفته است که هر که قائل است بکراهت مطلقاً عمل میکند حدیث انس را
برنشید آن اشعار مباحه و جزم کرده صاحب بدائع از حنفیه بچیزیکه ذکر کرده است شمس الائمه
و تعلیل کرده است بآنکه سماع غنا نزد میگرداند دل را و صاحب ذخیره از حنفیه نقل کرده است
از بعضے حنفیه که لا باس به فی الاعراس و بعضے گفته اند لا باس به در اعیاد و
اوقات سرور مباحه اختیار کرده است آنرا از علماے متقین شیخ الاسلام ابو محمد بن عبد السلام
و صاحب وے شیخ محمد بن دقیق العید و گفته است صاحب استماع که تحقیق بود ند در صوفیه
جماعت از اهل فقه و حدیث و معرفت بانواع علوم شرعیه مثل استاد ابو القاسم قشیری
و شیخ ابو طالب مکی و شیخ شهاب الدین سهروردی ذکر کرده اند ایشان در رسائل و تصانیف
از انچه دلالت میکند بر اباحت سماع قولاً و فعلاً و بود جنید رضی الله تعالے عنه فتیه که
فتوے میداد بر مذهب ابو ثور و حکایت کرده است از وے قشیری و سهروردی و غیر هما که وے
گفت نزول میکند رحمت برین طائفه در سته موضع نزد اکل زیرا که نمیخورند مگر نزد فاقه و
نزد مجادرت و مکالمت زیرا که تکلم میکنند در مقامات صدیقین و انبیاء مرسلین و نزد سماع
زیرا که ایشان مے شنوند بوجد و شهود حق و حکایت کرد از جماعت از علماء صحابه درین باب
حکایات که اکثر اینها مذکور اند در کتب قوم بدانکه صاحب استماع ذکر کرده است در سماع سه قول را
حرمت و کراهت و اباحت و ذکر کرد دلائل هر مذهب را و ترجیح کرد مذهب اباحت را چنانکه مدعاے
اوست و جواب داد از استدلالات و تمسکات حرمت و کراهت و اطناب کرد در اثبات مذهب
اباحت و اثبات کرد آنرا بکتاب و سنت و اجماع و قیاس و وجه قیاس آنکه چون ثابت
شد در سنت صحیحه جواز تغنی بقرآن پس در شعر نیز جائز باشد بجامع آنکه تغنی در قرآن اثارت میکند
حزن و شوق و خشوع و استلذاذ و خضوع را و این در اشعار سے که مشوق اند باطاعات و مناجات
و زهد در دنیا و رغبت در آخرت و مشعر مزید محبت الهی تعالے و تقدس و متابعت حضرت
رسالت پناهی صلے الله علیه و آله وسلم نیز جائز باشد و بعضے قیاس بر جدا و نصب و نشید

اعراب و اقسام دیگر که جائز و مباح اند باتفاق نیز قیاس کنند و اینجا بر تقدیرے صورت
بندد که نص قاطع بر حرمت و کراهت غنا ثابت نگردد و الا قیاس در مقابلهٔ نص لازم آید۔
و قائلان با باحت میگویند که نصے در اینجانب ورود نیافته است و اگر یافته بصحت
نرسیده است۔ و مقصود کاتب حروف از نقل اقاویل اباحت آنست که تا معلوم شود که مسئله
مختلف فیه است جزم کردن بیک جانب و ترجیح نمودن و تعصب نمودن دران مناسب طریقهٔ
اختلاف نیست اگر یکے را اصلاح وقت دران نماید که توقف کند و ملاحظه و احتیاط نماید در ورطهٔ
خلاف و نزاع نیفتد و سلامت حال خود دران بیند و احتیاط و تقوے دران اندیشد مبارکست
اما باید که زبان قال و حال از طعن و تشنیع و تضلیل و تقبیح بزرگان و اُفتادن در ایشان باوجود
تعارض ادله و تباین طُرق و وجود علما و فقها و عرفا در اینجانب دیگر قطع نظر از راجح و مرجوح نگاه دارد
و سررشتهٔ انصاف رها نکند ؎

صحبتِ عافیت گرچه خوش اُفتاد دل	جانبِ عشق عزیز است فرو گذارش

و قائلان با باحت را نیز مناسب نیست که تعصب ورزند و منکر اقوال علما شوند خصوصاً
آنهائیکه سالک طریقه دیانت و نصیحت باشند وَلِكُلٍّ وجهة هو موليها فاستبقوا
الخيرات و هر دو طائفه را باید که رعایت طریقه تمیز و تفضیل از دست ندهند که توقف
و احتیاط در همه کار ها محمود است و افراط و تفریط در همه جا مذموم و بالله التوفيق ومنه
العصمة و همچنین صاحب امتاع در آلات و مزامیر نیز سخن کرده و گفته که معروف در مذاهب
ائمه اربعه حرمت مزامیر است و باوجود آن از بعضے علماء مذهب شافعی و اصحاب ظواهر
و غزالی و امثال وے خلافها نقل کرده و انواع آلات و مزامیر ذکر کرده اما دف مختلف فیه است
بعضے مطلق مباح گفته و بعضے مطلق حرام داشته و بعضے فرق کرده در جلاجل دار و غیر آن
و صواب اباحت اوست در نکاح و بعضے اعلان آن بدف مستحب داشته و درشبانه که بمعنی
نے است نیز اختلافها ذکر کرده و یکے از مزامیر عود است که آنرا بربط نیز گویند و تار ها دارد
که آنرا زیر و بم گویند و در وے نیز اختلافها ذکر کرده و گفته که معروف در مذاهب اربعه

ل۱ و هر کسے را جانبے هست که وے متوجه آنست پس شتاب کنید بسوے نیکیها ۱۲ ل۲ و بخدا است توفیق و از وست عصمت ۱۲

آنست که زدن آن و شنیدن آن حرام است و رفته اند طائفه از علما بجواز آن و حکایت
کرده اند سماع آنرا از عبد الله بن جعفر و عبد الله بن عمر و حکایت کرده شده است که در آمد عبد الله
بن عمر بر عبد الله بن جعفر پس یافت نزد وی جاریه را که میزد و پس گفت عبد الله ابن جعفر
مر عبد الله بن عمر را آیا می بینی درین باسی گفت لا باس بهذا و نقل کرده اند سماع آنرا
از عبد الله بن الزبیر و معاویه بن ابی سفیان و عمرو بن العاص و حسان بن ثابت و از غیر صحابه
عبد الرحمن بن حسان و خارجه بن زید که از فقهاء سبعه مدینه است و نقل کرده است استاد ابو منصور
از زهری و سعید بن المسیب و عطا ابن ابی رباح و شعبی و عبد الله بن ابی عتیق و اکثر فقهای
مدینه و حکایت کرده است خلیلی از عبد العزیز بن ماجشون که وی رخصت میکرد در عود
و حکایت کرده است ابن سمعانی از طاوس و حکایت کرده است از ابراهیم بن سعد که در آمد
بر رشید و گفت ارید العود پس گفت رشید عود الحجرام عود المزمر قال
لا بل عود المزمر پس طلبید رشید عود را و بنواخت آنرا ابراهیم بن سعد و فتوای داد
باباحت غنا و عود و نقل کرده است فاکهی در تاریخ مکه بسندی که دارد از موسی بن المغیرة النخعی
که خواند وی عطا ابن ابی رباح را پس در آمد و بودند در انجا قومی که میزدند عود را و تغنی میکردند
چون دیدند عطا را که در آمد باز ماندند ازان پس گفت نمی نشینم تا عود نکنید بانچه میکردید
پس بنشست و تغنی کرد و صاحب استماع همین عود را اصل ساخته و مزامیر دیگر را بران قیاس
کرده و بالجمله وی درین باب از وسعت و خلاعت خالی نیست و اجتماع آلات و مزامیر را
نیز نقل کرده و گفته اختلاف است بمیان قائلین بتحریم که آن کبیره است یا صغیره و متاخرین
از شافعیه بر آنند که صغیره است اخ چند کلمه از کتاب مذکور نقل کرده شد والعهدة علیه
و غرض از نقل جز آن نیست که اگر احیانا ازین طائفه چیزی ازان نقل کرده شود مبالغه
در تشدید و تجهیل و تشنیع و تفسیق و تقلیل ننمایند و ستر عیوب و زلات قوم شیوه خود سازند
و عامه را نگذارند که تقلید ایشان کنند فالحق احق ان یتبع والله اعلم و علمه احکم
و این ضعیف درین مسئله تکلم در مواضع متعدده کرده است و در همه طریقه تفصیل و تردید و توسط

ملہ ہیئۃ آنشدان یا ہیئۃ نواختن گفت نہ بلکہ ہیئۃ نواختن ۱۲ سلہ پس امر حق سزاوار بہ پیروی کردن و خداوند نا ترہت و علم و حکم ۱۲

نگاہداشتہ باد نے میلے بجانب حرمت یا کراہت و درین کتاب نقل اقاویل جانب اباحت غالب افتاد زیرا کہ آنجانب دیگر مشہور و مقرر شدہ است در اذہان حاجت بنقل ندارد و نیت ہمانست کہ گفتہ شد ؎

عیب مے چون ہمہ گفتی ہنرش نیز بگو	نفی حکمت مکن از بہر دل عامے چند

اللّٰھم ارنا الحق حقا وارزقنا اتباعہ وارنا الباطل باطلا وارزقنا اجتنابہ والعاقبۃ بالخیر۔

و باید دانست کہ در ہر زمان از ابتدا حال تا الآن ہر کہ بجانب اباحت تغنی و سماع آن رفت قولاً یا فعلاً انکار و استبعاد بوے متوجہ شد چنانکہ از حکایات و روایات کہ درین باب آمدہ است روشن میگردد و در مشکوٰۃ آوردہ است کہ ابو مسعود انصاری رضی اللہ تعالےٰ عنہ کہ او را بدری نیز میگویند یا بسبب آنکہ در غزوۂ بدر حاضر بود یا بجہت آنکہ مسکن وے وادی بدر بود و صحابی دیگر از اعیان صحابہ با ہم نشستہ بودند و سماع غنا میکردند۔ مردے دیگر کہ حاضر بود شنیدن ایشان غنا را بروے گران آمد و انکار نمود و گفت ای صاحبی رسول اللہ انتما اے دو یار پیغمبر صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم شما سرود مے شنوند ایشان گفتند اگر میخواہی تو نیز بشنوی با ما بنشین و بشنو وگرنہ برو اذن دادہ است ما را پیغمبر خدا کہ بشنویم و این در عروسی بود کہ تغنی دران باتفاق مباح است بالاتر ازین عبد اللہ بن جعفر کہ باین کار مولع و مشغوف بود و معاویہ نیز بادے شریک و موافق بود و بادے تودد و تحبب مے نمود زن معاویہ اظہار انکار کرد بر عبد اللہ و عیب گرفت بروے۔ و گفت بمعاویہ حال او این است تو چہ معتقدی بوے روزے دیگر عبد اللہ بخانہ معاویہ آمد و نماز بسیار گذارد و تعبد بسیار کرد۔ معاویہ بازن خود گفت کہ این را نگر کہ چہ مے کنند پس زن از انکار باز آمد و حقیقت حال و منشاء اختلاف آن مے نماید کہ سرود شنیدن و آلات و مزامیر

ف۱ بارالٰہا نما مرا حق بطور درست و روزی دہ ما را بہ پیروی وے و نما مرا باطل را باطل و روزی دہ ما را پرہیز از وے و نیکی انجام ۱۲

زدن در زمان قدیم کار بے قیدان و لاابالیان و فاسقان و شراب خواران بوده لهذا
در حدیث صحیح آمده است که آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم ۱۲ فرمود فرستاده شده ام من وامر کرده شده ام
که محو کنم و بشکنم معازف را که نام آلات و مزامیر ملاهی است و نهی کنم از شرب خمر و زنا و در اصل
نام غنا لهو است و ذکر وے در باب ملاهی سے کنند و بعد از محو و محق آثار این امور و رفع
و ازالهٔ این منکرات چون این رسم و عادت نماند مسلمانان و صالحان و پارسایان
نیز دران نیفتادند و ازان محفوظ گشتند بے ملابست بفسق و منکرات و مخالطت با اهل فسق
و فجور و جماعتِ دیگر چون دیدند که این عادت فاسقان است و نشان بے قیدیست
و مشابهتے بحال ایشان دارد و خوف آنکه مبادا سرے بآنجانب کشد اجتناب نمودند و تحذیر
فرمودند و از شارع نیز اگر باین ملاحظه تحذیرے و منعے و وعیدے صادر شده باشد
دور نباشد - و آنکه محدثان گویند که نهی از شارع به ثبوت نه پیوسته و هیچ حدیثے درین
باب بصحت نرسیده بعد از تقریر آنکه دائرهٔ صحت باصطلاح این طائفه تنگ است مراد آن
خواهد بود که نهی علے الاطلاق و تحریم آن لذاته ثابت نشده چنانکه از خمر و زنا و امثال آن
و آنکه بعضے از اهل ظواهر گفته اند که هیچ حدیثے وارد نشده این سخن خالی از مکابره نیست و مثال
اینچنین قضیه ظروف و اوانی است که آنها را ختم[1] و مزفت[2] و نقیر و دُبّا[3] نام است که در وقت
اباحت خمر استعمال آن میکردند و شراب دران میخوردند و چون شراب حرام شد استعمال این
قسم اوانی و خوردن مشروبات دیگر دران چندگاه حرام ساختند از براے محو و قمع آثار آن و چون
حرمت خمر ثابت و مقرر شد و احتیاج بقمع و قلع آثار و علامت آن نماند منع و نهی ازان اوانی
نیز نماند و باوجود آن ائمهٔ دین و علماء دو فرقه شدند جمعے بمنع رفتند از استعمال آن اوانی
و قومے بتجویز کما ذکر فی موضعه و در ما نحن فیه نیز مانند این دو فرقه منع آمدند قومے

---

[1] ختم بفتح حاے مهمله و سکون نون و فتح فوقانیه کوزه ۱۲

[2] مزفت بضم میم و فتح زا و فاے مشدد و بزفت طلا کرده شده و زفت بکسر زاے معجمه و سکون تا چیزیست
که بکشتی و مانند آن بمالند تا آب نه در آید و آنرا قار و قیر نیز گویند و نقیر بفتح نون از نقر بمعنی کاویدن و مراد
بیخ درخت است که بکاوند و در وے آب اندازند - و دُبّا بضم دال و تشدید باے موحده شده کدو و وے
نیز از ظروف خمر است یا کدو و غیره یا صراحی که بر شکل آن بسازند ۱۲ [3] چنانکه ذکر یافت در مقام خود ۱۲

بنظر عادت قدیم که این صورت و نشان اهل فسق است منع و رسم احتیاط را گرفته ایستادند
و جمعے نظر بر معنی و حقیقت حال انداختند که اگر بلا بست فسق و منکرات است حرام و اگر
چنین است مباح والله اعلم و علمه احکم بعد ازان تعصبے و تشددے درمیان
آمد هم مانعان افراط کردند و مرتکبان آنرا مطلقاً منسوب بفسق و کفر زندقه داشتند
و هم میخوان بر زعم آنها آنرا طاعت صرف و عبادت محض گرفتند و تمامه اوقات مشمول آن
و مشغول بدان ساختند و مجمعها و معرکها گرفتند و هر دو طائفه فرق میان اهل و نااهل نکردند
و سررشته انصاف که معنی آن یضعف لی و نضعف لک است از دست دادند و طریقه ادب
که حقیقت آن نگاهداشت حد هر چیز است نگاه نداشتند و یک نشان اختلاف آنست که جمعے را
نظر بر تاثیر و تصرف نغمه در بواطن افتاد و از جا رفتند و قومے را جواز و عدم جواز فقهی در نظر آمد
بر جائے خود ایستادند شیخ ابن عربی گفته است که تاثیر نغمه بالذات بر روح حیوانی است که حرکت
و اضطراب کار اوست و روح انسانی منزه است ازان که محل ورود معانی است و سکون و اضمحلال
و ناتوانی صفت اوست اما اینجا کسے را میرسد که بگوید نعم تاثیر نغمه بالذات بر روح حیوانی باشد
اما اگر بواسطه جواری و اتصالی که میان روح حیوانی و روح انسانی است حال این سرایت
بآن کند چه مانع است و نیز شیخ میگوید که نشان تاثیر قرآن در باطن آنست که بغنا و غیر غنا
یکسان باشد و آنکه بنغمه تاثیر کند تاثیر قرآن نیست این تاثیر نغمه است نه قرآن این سخن
خالی از تکلف نیست نغمه حلیه و زیور قرآن است چنانکه در حدیث آمده است زینوا القرآن[1]
باصواتکم و یکسان بودن هر دو حال خارج از دائره امکان است مگر کسے را که مشهود و مکشوف
مجرد ذات و صفات آلهی باشد و گویند که پیش از نقل غنا موسیقی در عرب انواع غنا
و حسن صوت بود مثل نصب و نشید اعراب و حُدا در کتابے و این اقسام همه مباح اند خلاف
نیست هیچ یکے را در آن و برین اقسام حمل میکنند بر غناے موسیقی آنها که قائل اند بحرمت آنچه منقول
است از صحابه و تابعین و غیر هم از اسلاف چنانکه از سیاق اخبار و آثار ظاهر میگردد۔
نعم از بعضے صحابه مثل عبد الله بن جعفر وغیره سماع غناے موسیقی نیز از جواری مروی است و میگویند

---

[1] زینت دهید قرآن را بآوازهاے خوش ۱۲

که وے رضے اللہ تعالے عنہ از مغنیات نیز مے شنید و در معنی اقسام غنا ہمہ یکے و راجع بصوت حسن است و تفاوتے نیست نعم در قرأت قرآن تفاوت مے کنند کہ در غناے موسیقی تمطط و تغیر بسیار است اینہمہ گفتہ شد ولیکن در تغنی و استماع آن از حیثیت اتباع سید رسل صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم و اقتضائے اصحاب و اتباع آنحضرت کہ بطریق تقرب و تعبد بر آن اجماع میکردہ باشند خلجان باقی است۔ سخن زنگار نگ آورد ان ۱۲

جواب ہمان است کہ محل و مقام آنحضرت متعالی است و دیگران را اوضاع و مشارب مختلف افتادہ بر بعضے تورع و اتقا غالب آمد و احتیاط دامنگیر وقت حال شدہ و ذوق و جمعیت در عبادات و طاعات دست دادہ و بر بعضے سکر و مستی غلبہ کردہ و ذوق و شوق ایشان در سماع افتادہ مدعا آنست امر بست مختلف فیہ و در امرے مختلف فیہ عیب یکدیگر نباید کرد و ہر یکے را بحال خود باید گذاشت فربکم[۵] اعلم بمن ھو اھدی سبیلا۔ واللہ اعلم بالصواب والیہ المرجع والمآب صلے اللہ علی سید الخلق محمد و آلہ واصحابہ واتباعہ اجمعین ھدایۃ طریق الحق محیی علوم الدین (رہنمایان ۱۲)

انتہی ما فی المدارج و نیز شیخ محدث دہلوی علیہ الرحمہ در شرح سفر السعادۃ زیر قول حافظ مجد الدین فیروز آبادی مے گوید در باب ذم سماع حدیثے صحیح وارد نشدہ بعد ایراد اخبار و آثار در ذم سماع بلا تنقید و تنبیہ بر صحت و ضعف آنہا مے نویسند۔ اکنون شاید کہ تو بگوئی کہ ترا چہ اعتقاد است و تو بکدام جانبے۔ بدانکہ از کسے کہ براہ انصاف و احتیاط رود و از کدر تعصب و مکابرہ صاف بود در مسئلہ کہ در وے نزاع و خلاف راہ داشتہ باشد یا قطع نظر از راجح و مرجوح جز سکوت و توقف چہ صورت بندد و درین مسئلہ ہم میان فقہا و مشائخ نزاع است و ہم میان مشائخ طریقہ بیکدیگر اختلاف و ہر کہ تتبع احادیث و اقوال فقہا و سلف کند بداند کہ متعارف و مشہور در میان ایشان حرمت و کراہت آن بود و غایت توجیہ و تطبیق آنست کہ آنرا مقید و معلل بطریق لہو و لعب دارند بقرینہ آنکہ آن فعل دران زمان متعارف و شعار اہل فسق و تلہی بود و چون بعد ازان جماعتے از ارباب ذوق و وجدان

[۵] پس پروردگار شما داناتر است بآنکہ وے یابندہ تر بود راہ را ۱۲

وولہ ومحبت بجہت تصرف وتاثیر یکہ سماع عناد در نفوس وقلوب وارد واشارت کو امین و بوالحسن
برانگیختہ کردن ۱۲ پوشیدہ ۱۲
مواجید واحوال کند در آن افتادند ولہو ولعب گرد سراپردہ افعال واحوال ایشان راہ ندارد
ازان خارج بودہ باشند وبالجملہ انچہ در انجا منع میگردد این است کہ بر حرمت سماع
علی الاطلاق دلیلے قطعی از ضروریات دین ثابت نشدہ وعمل واعتیاد آن خلاف طریقہ
اتباع است وہر کہ آنرا بطریق علم وبحث در احادیث وآثار واقوال اثبات کند محل گفتگو است
واز ہر کہ بطریق سکر وغلبہ شوق وسطوت حال صادر شود معذور وہر چہ نہ از مردم اہل ادب
وتورع بے ملاحظہ ومبالات آید منکر واللہ اعلم وعلمہ احکم ونیز شیخ محدث در رسالہ
قرع الاسماع فی بیان اختلاف احوال القوم واقوالہم فی السماع نوشتہ است کہ مقصود ما
درین رسالہ بیان اقوال وافعال مشائخ طریقت است در این باب کہ چہ کردہ اند وچہ گفتہ اند
وما بے شک حکایات مشائخ پیشین وپسین را در آن باب مختلف یافتم باقطع نظر از غالب ومغلوب
نقل است کہ شیخ حماد دبّاس کہ از مقتدایان وقت واز مشائخ طریقت حضرت غوث الثقلین سید
عبد القادر الجیلانی بودند روزے بہ نماز جمعہ رفتند ناگاہ در اثناے راہ آواز سرودے
بگوش ایشان رسیدہ بایستادند ومتوقف گشتند وگفتند آیا امروز چہ معصیت از ما بوجود آمد
کہ بعقوبت آن باین بلا مبتلا شدہ ایم ہر چند در نفس خود تفحص کردند چیزے از این باب
نیافتند پس برگشتہ بخانہ آمدند وتفحص حال نمودند بعد از تحقیق حال معلوم شد کہ کاسہ خریزہ بودند
کہ مصور بود فرمودند این بود کہ بشومی آن گرفتار آمدیم این حکایت در بہجۃ الاسرار مذکور است

انتہے ما قال الشیخ فی الرسالۃ کاتب حروف گوید کہ در لوامع الانوار منتخب بہجۃ الاسرار
تمام شد انچہ شیخ در رسالہ ۱۲
مرقوم است کہ

سئل شہاب الدین احمد بن حجر العسقلانی	پرسیدہ شد از شہاب الدین احمد بن حجر عسقلانی
علیہ الرحمۃ ہل ورد عن الشیخ عبد القادر	رحمۃ اللہ علیہ کہ آیا وارد شدہ از شیخ عبد القادر
رضی اللہ عنہ انہ حضر السماع الذی اتخذہ	رضی اللہ عنہ کہ وے حاضر شدہ سماع را کہ فقرا
الفقراء بالدفوف والمواصل وغیر ذلک	ویرا دفہا گرفتہ اند بذریعہ دف ومواصل کہ در ہندی جانگ
من الآلات اذا مر بحضورہ او قال منہ	گویند) وغیر ازین از آلات یا حکم فرمود بوجود کردن شان

شیئاً باباحة او تحریم فاجاب رحمه الله تعالے واما الشیخ عبد القادر رضی الله تعالے عنه فالذی وصل البیان من اخباره الصحیحة انه کان فقیهاً زاهداً عابداً یتکلم علی الناس ویرغبهم فی الزهد والتوبة ویحذرهم من العقوبة علی المعصیة فکان یتوب علی یده من الخلق ما لا یحصی کثرته وله کرامات مستقلة لم ینقل لها من احد من اهل عصره ولا من بعده اکثر مما فعل عنه ولا اعرف عنه فی مسئلة السماع بهذه الآلات شیئاً انتهی

یافتہ مود ازان چیزے در مباح بودن یا حرام کردن پس جواب داد شیخ رحمۃ اللہ علیہ کہ واما شیخ عبد القادر رضی اللہ عنہ پس آنچہ کہ ما را معلوم شد بذریعہ اخبار صحیحہ آنست کہ وے بود فقیہ زاہد عابد وعظ میگفت مردمانرا ورغبت میداد اوشان را در زہد وتوبہ وہی ترسانید اوشان را از عقوبت بر معصیت واقع پس توبہ میکردند بر دست شریف وے خلقے کثیر وبے شمار و وے صاحب کرامات مستقلہ بود نقل کردہ نشد از کسے از اہل زمان و نہ مابعد وے چیزے اکثر از آنچہ کہ واقع شد از آنحضرت ونمیدانم از وے در مسئلۂ سماع با این آلات سخنے۔ انتہی

وخود حضرت شیخ دہلوی در زبدۃ الاسرار منتخب بہجۃ الاسرار در ذکر آداب سلسلہ شریفہ قادریہ جیلیہ مے نویسد کہ علم اختیار السماع[1] واعتیادہ وعلم التبری الکلی منہ لو اتفق وحضور القلب فیہ علی تقدیر الاتفاق وشیخ محی الدین بن عربی کہ قدوۂ علماء صوفیہ است ونسبت خرقۂ خود بیک واسطہ بحضرت غوث الثقلین مے رساند در باب یکصد وہشتاد وسیوم از فتوحات در ذکر ترک سماع گوید واما مذهبنا[2] فیه فان الرجل المتمکن من نفسه لا یستند علیه واذا حضره لا یخرج بسببه وهو عندنا مباح علی الاطلاق لانه لم یصح فی تحریمه شئ عن رسول الله صلی الله

[1] و نہ اختیار کردن سماع و عادت گرفتن بوے و نہ بیزار شدن بالکلیہ از وے اگر اتفاق افتد و حضور قلب دران درصورت اتفاق ۱۲

[2] واما مذہب من در سماع اینست کہ مرد یکہ متمکن باشد از نفس خود خواہش وے نکند و ہرگاہ کہ موجود باشد بسبب وے از خانہا بیرون نرود و وے نزد ما مطلقاً مباح است چرا کہ در حرمت وی چیزے (یعنی حدیث صحیح) از آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم منقول نشدہ

علیه وآله وسلم انتهی کلامه وانکار وتشنیع که از شیخ ابن عربی منقول است
همه راجع بحال اهل سماع است که باوجود انتفاء شرائط واجتماع موانع وفقدان
اهلیت در ارتکاب این فعل متمسک وحریص اند کما لا یخفی علی ناظر کلامه[1]
الشریف ثم قال الشیخ الدهلوی فی الرسالة حکایت دیگر بشنو در جانب
خلاف آن که از حماد دباس شنیدی که از خواجه اجل ابو یعقوب یوسف همدانی قدس سره
وهم در بهجة الاسرار آرد که وقتے ایشان در سماع بودند وفقیه آمدند وایشان را
از سماع منع نمودند - خواجه در غضب آمد وگفت اماتکما الله تعالے
بمیراند شما را خدائے تعالے فقیهان هم در حال بمردند وشیخ یعقوب همدانی از کمل اولیاء و
اجلهٔ اصفیا است وشیخ حماد دباس نیز همچنین این اختلاف از کجا است یارب مگر مشارب
مختلفه وشیخ ابو یعقوب پیر خواجه عبد الخالق غجدوانی اند که سر حلقهٔ سلسلهٔ نقشبندیه اند
وباوجود آن روش خواجه بهاؤ الدین نقشبند را ترک سماع بود که میفرماید نه اینکار میکنم
ونه انکارے کنم وحضرت خواجه عبید الله احرار بر طریقه احتساب بودند وبعضے مریدان
ایشان بعد از ایشان بر طریقهٔ احتساب ماندند ودعوے کردند که از حضرت خواجه رخصتی در این
باب داریم که فرموده بودند که اگر بعد از ما بمصلحت وقت وبرعایت نفوس بعض سالکان
کار کنند مختار اند والله اعلم انتهی ما قال الشیخ الدهلوی کاتب الحروف
گوید که علی بن الحسین نقشبندی که از خلص اصحاب خواجه احرار است در رشحات گوید که خواجه
عبد الخالق غجدوانی فرزند خود را وصیت کرد که سماع بسیار مکن که سماع بسیار نفاق پدید
آرد وسماع بسیار دل را بمیراند وسماع را انکار مکن که اصحاب سماع بسیار اند - انتهی
وهم در رشحات است که خواجه مسافر خوارزمی که از مخلصان ملازمان خواجه بزرگ
یعنی بهاؤ الدین نقشبند بوده است وبعد از نقل خواجه هم باشاره ایشان ملازمت
حضرت خواجه محمد پارسا قدس سره مے نمودند وحضرت ایشان یعنی خواجه عبید الله

---

[1] چنانکه پوشیده نیست بر ناظر کلام شریف وے - بازنمود شیخ دهلوی در رساله ۱۲

احرار اوشان راهین بودند و باوے صحبت داشته میگویند کو در کرۃ اولے کہ بجانب
مرتبہ
ہرات متوجہ بودم در راہ بخواجہ مسافر ہمراہ بودم و وے در اصل از خوارزم بود معمر شدہ بود
نود سالہ بودہ باشد کہ صحبت درویشان و بزرگان بسیار دریافتہ بود و مشرب این کار
داشت مے گفت کہ در ملازمت حضرت خواجہ بہاؤ الدین بسیارے بودم و خدمت ایشان
میکردم اما بسماع میل بسیار داشتم۔ روزے بجمعے از اصحاب ایشان اتفاق کردم
کہ قوال و دفاف و نائی حاضر سازیم و در مجلس حضرت خواجہ مشغول شویم و ببینیم کہ چہ مے فرمایند
دف نوازندہ ۱۲ نے نوازندہ ۱۲
ہمان کردیم و گوینده و نوازنده آوردیم و حضرت خواجہ در آن مجلس نشستند و ہیچگونہ منعے نفرمودند و در آخر گفتند ما نہ این کار
مے کنم و انکار ہم نہ نے کنم انتہے ما فی الرشحات و مولوی محمد اکرم نقشبندی در مناہج
بعد ذکر این حکایت میگوید کہ این عدم انکار آنحضرت سماع سرود را موجب جواز آنست
نزد ایشان چہ معلوم شد کہ نزد ایشان استماع غنا از منکرات نیست اگر منکرے بود
حضرت ایشان کہ در اتقا و اتباع سنن تقید تام داشتند البتہ انکار آن مے کردند
و نے گفتند کہ انکار آن نے کنم کما لا یخفی۔ و نیز در مناہج مے گوید کہ اکنون تحقیقے دیگر
کہ باین مقام مناسب است باید شنید کہ در طریقہ شریفہ نقشبندیہ ہم ذکر جہر و سماع
جائز است اگرچہ اولے اخفا است۔ چنانکہ صاحب طبقات حسامیہ در احوال خیر مآل
حضرت مولانا رخواجگی و ہبیدی کہ از کبرار مشائخ نقشبندیہ اند و از اعاظم خلفائے
مولانا محمد قاضی کہ از جملہ خلفائے خواجہ احرار بودند مے نویسد۔ چون از آنحضرت
باقتضائے وقت و زمان و استعداد و مناسبت طالبان چیزے چند کہ عوام سلسلہ
علیہ نقشبندیہ آنرا مستبعد مے پنداشتند بظہور مے آمد مثل جہر باستغفار در وقت عصر
و قبل صبح و قیام بہ نماز تہجد بجماعت و سماع نے و ابیات در پردہ سرود و رقص
بعضے از مخدوم زادہائے این سلسلہ علیہ کہ بروایت مشہور حضرت خواجہ
عبد الحق خلف رشید حضرت خواجہ احرار اند از ایشان لِم این امور استفسار
نمودند و عزیزان دیگر نیز سوال کردند۔ پس ایشان در ہر وقت مناسب آن وقت
جواب مے فرمودند۔ گاہے میفرمودند کہ ما باین امور مامور یم و الماموم معذور

وگاہے مے فرمودند کہ طریقۂ خواجگانِ ما طریقے است جامع صحو و سکر و سکون و اضطرار و جہر و اخفا و رخصت و عزیمت ہم در و است ہم جہر خواجہ علی رامیتنی و امیر سید کلال دارد و ہم اخفا خواجہ بہاؤ الدین و خواجہ احرار وگاہے مے فرمودند میخواہم در ہر گوشہ سوختہ جانے داشتہ باشم کہ خلقے از و گرم باشند۔ وگاہے مے فرمودند اخفا نسبت بمبتدی و متوسط است و لایق حال منتہی اظہار است و خدمتِ مولانا دوست محمد صحاف از ایشان نقل کردہ اند کہ مے فرمودند این طائفہ مجتہد زمانِ خود اند۔ ہر نوعے کہ میدانند بندگانِ خدا را ارشاد مے کنند انتہے و ہم ازین قبیل است کہ انچہ مولوی نعیم اللہ صاحب در معمولات مظہریہ مے آرند کہ در خدمت حضرت مجدد رضی اللہ تعالے عنہ کسے عرض نمود کہ خواجہ ہاشم کشمی کہ از اجلۂ خلفاء و جامع مقاماتِ ایشانند بر خلافِ این طریقہ میل بسماع مے دارند فرمودند کہ ترا با او چہ کار است کہ او بمرتبۂ کمال رسیدہ است و او را خلافِ ما نیز مجوز است ہر گاہ ما را از حالِ او تعرض نمیرسد پس کسے را چہ مجال کہ متعرض حال او شود انتہے و ہم در طبقات حسامیہ است کہ وقتے مولانا خواجگی حالتے عالی داشتند بزانو نشستہ در مجلس دورے مے زدند و برخے را در آغوش کشیں لب بر لب او نہادند و ویرا از خود مے ربودند چنانچہ داب شریف ایشان بود در آن اثنا یکے را بخاطر گذشت کہ این حالت اہلِ تلوین است مگر ایشان بمقام نرسیدہ اند دران حین آنحضرت بر خاطر او مشرف گشتہ العظمۃ للہ گویان بروقت او رفتہ فرمودند نشیندۂ تلوینی کہ بعد از تمکین است منافی کمال نیست منافی کمال تلوین قبل از تمکین است انتہے۔ و این حکایت مولانا خواجگی نقشبندی در نسمات القدس من حدائق الانس تالیف محمد ہاشم بن محمد قاسم کہ از مستفیدان خدمتِ شیخ احمد سرہندی مجدد الف ثانی است نیز مذکور است من شاء الاطلاع علیہا فعلیہ بالرجوع الیہا[1]

[1] ہر کہ برین اطلاع خواہد پس بوے رجوع کند ۱۲

ومولانا عبد الغفور لاری در تکملۃ النفحات در حال مولانا عبد الرحمن الجامی النقشبندی
مے آرد کہ در نہایت احوال واوراد اوقات کہ بنظم یوسف زلیخا شغل مے نمودند
مے فرمودند کہ خاطر را انجذاب عظیم بصورتے است کہ ویرا در خارج وجودے گمان
نے برم و دران اوقات آثار حرقت وحرارت باطنی از ایشان ظاہر مے شد چنانچہ
چند نوبت سماع مے فرمودند بطریق حرکت دوریہ و دران مبالغہ مے نمودند و بامتداد
مے انجامید چنانچہ سازندہ ومغنی بے حال مے شدند و ایشان ازان حال باز نے آمدند
آخر آن بدرد پاے انجامید متقاعد گشتند با وجودانکہ قبل ازان در امر سماع متردد
مے بودند۔ فقیر در این معنی کہ از حضرت ایشان مشاہدہ میکردم متعجب ومتحیر مے بودم
تا کہ روزے فرمودند کہ ما را حالتے دست داد و کیفیتے رو نمود کہ دفع آن جز بسماع میسر
نبود انتہے۔ وشیخ محمد یحیی آلہ ابادی نقشبندی در کلمات متلفہ مے نویسد کہ صاحب رشحات
در حال مولانا جامی آوردہ کہ روزے حضرت مولانا سیف الدین احمد شیخ الاسلام
ہرات با سائر اصحاب تدریس در صحبت شریف ایشان آمد بعد از تقدیم مراسم ضیافت
خوانندگان وسازندگان را فرمودند تا دران مجلس غزلہا خوانند و نفسہا پردازند
وسازہا نوازند اتفاقا بعد ازان صحبت بدو سہ روز حضرت مخدوم اعنی مولانا جامی
بجانب زیارت گاہ برسم سیرے بیرون رفتند و آنجا با شیخ شاہ کہ از مشائخ متورعین
است ملاقات کردہ وکیفیت صحبت شیخ الاسلام وخوانندگی وسازندگی پیش از رفتن
ایشان بشیخ شاہ رسیدہ بودہ است در اثناء صحبت شیخ بایشان گفتہ است کہ شما معتقد
علمائے عالم وپیشوائے عرفاء عرب وعجم باشید چگونہ است کہ در مجلس شما نے و اسباب
طرب مے نوازند و اصول دائرہ و امثال آن سازند چون شیخ اعتراض کردہ است ایشان
سر پیش گوش او بردہ اند و سخنے در پردہ سر و خفا بسمع او رسانیدہ کہ ہیچ کس از اہل مجلس
بر مضمون آن اطلاع نیافتہ است بیکبار فریادے از نہاد شیخ بر آمد و بیہوش افتاد

و بعد از زمانے چون بحالِ خود آمد در نظرِ ایشان نیازمندی بسیار نموده و دیگر بامثال آن سخنان زبان بکشوده انتہے۔ مولانائے جامی گویند ؎

منع سماع نغمہ و نے میکند فقیہ — بیچارہ پے نبرد بسرِّ نفخت فیہ
مے دہ بیانگ نے کہ ندارم بفرِّ عشق — پروائے ریشِ محتسب و سبلتِ فقیہ
واعظ بطعنِ باد و پرستان زبان کشاد — یارب توئی پناہِ من از شرِّ آن سفیہ
مائیم و تیہِ ہجرِ تو اے چشمۂ حیات — یادے بکن زحالِ جگر تشنگانِ تیہ
تشبیہ میکنند رخت را بمہ ولے — با او بہیچ وجہ نمے مینمت شبیہ
گفتی ترا برشتۂ جان آتش افگنم — چون شمع میکنند دلِ من ازین نشاط بیہ

جامی حریمِ کوئے مغان کعبۂ صفاست
طوبیٰ لساکنیہ و بشریٰ لزائریہ

قال الشیخ الدہلوی فی الرسالۃ در سلسلۂ کبرویہ سماع ہست و حضرت شیخ نجم الدین کبریٰ و دیگر عزیزان این سلسلہ سماع مے کردند۔ و شیخ نجم الدین کبریٰ مرید عمار یاسر و او مرید شیخ ابو نجیب سہروردی است انتہے۔

کاتب حروف گوید کہ شیخ ابو نجیب سہروردی مرید امام احمد غزالی است کہ برادر حجۃ الاسلام محمد غزالی است و رسالہ الماع فی تکفیر منکر السماع از وے است و تصانیف دیگر ہم دارد چون سوانح و ابو نجیب سہروردی در آداب المریدین با بے جداگانہ و در جداگانہ در احکام سماع نوشتہ و مجد الدین بغدادی کہ از جملۂ خلفائے نجم الدین کبریٰ است در تحفۃ البررۃ مسئلۂ سماع را بسطے لایق دادہ و در اثبات اباحت و تحلیل سخن

---

۱ خوشخبری باد برائے باشندگان آنجا و بشارت برائے زیارت کنندگان ۱۲
۲ گفت شیخ عبد الحق دہلوی در رسالہ ۱۲

محققانه مے گوید و شیخ الشیوخ شہاب الدین سہروردی در رد و قبول آن
براہ تفصیل رفتہ و چہار باب در عوارف در ہمین مسئلہ نوشتہ چنانچہ در اوراق
سابقہ منقول شد در باب اول ازان ابواب میگوید اما[1] المنکر للسماع
علی الاطلاق من غیر تفصیل لا یخلو عن احد امور ثلثہ اما جاہل
بالسنن والآثار و اما مغتر بما انتج لہ من اعمال الاخیار و اما جامد
الطبع لا ذوق لہ فیصر علی الانکار انتہی و حکایت سماع مولانا جلال الدین رومی
و غلوے ایشان و افراط توجہ ایشان بقوالان حسین و جمیل مشہور است۔ و کتاب
مناقب العارفین کہ جامع آن شمس الدین افلاکی است حامل آن جملہ است و مثنوی شریف کہ
سرنامہ آن ؎ بشنو از نے چون حکایت میکند۔ ہم اشعارے باین مضمون دارد
کما لا یخفی علی من لہ ذوق صحیح و شیخ محدث دہلوی در تحصیل التعرف گوید کہ
چنانکہ پوشیدہ نیست بر کسیکہ ذوق صحیح دارد ۱۲
عمل سماع مخصوص بطریقہ چشتیہ نیست چنانچہ در ہندوستان مشہور است بلکہ سہروردیہ
و چشتیہ درین عمل مساوی الاقدام اند۔ حسن دہلوی در فوائد الفواد از سلطان نظام الدین
اولیا نقل میکند کہ روزے ذکر شیخ شہاب الدین سہروردی افتاد کہ اوشان سماع
نہ شنیدے۔ بر لفظ مبارک راند کہ شیخ نجم الدین کبریٰ گفتے کہ ہر نعمتے کہ در بشر ممکن است
شیخ شہاب الدین را دادند الا ذوق سماع انتہے قال الشیخ الدہلوی فی الرسالۃ
در بعضے ملفوظات مشایخ چشتیہ نوشتہ اند کہ شیخ اوحد الدین کرمانی در ملازمت
شیخ شہاب الدین سہروردی آمد و سماع طلبید شیخ او را بدان اجازت داد و خود مشغول
بہ نماز شد و خدام را فرمود کہ طعام برائے درویشان مہیا سازند و نیز نوشتہ اند

[1] اما منکر سماع مطلق بغیر تفصیل از سہ امور خالی نیست یا جاہل است باحادیث و آثار و یا فریفتہ
شدہ است باتچہ کہ نتیجہ پیدا شد برائے وے از اعمال بزرگان و یا عنین است کہ
ذوق ندارد و بر انکار مصر باشد ۱۲

ست قوالے بخدمت شیخ بہاؤالدین ذکریا کہ خلیفہ شیخ شہاب الدین ہمہ وردی اند
آمد و گفت بخدمت شیخ شہاب الدین بودم و قصیدہ نزد او خواندم و شیخ ازان ذوق
گرفت و حال کرد پس شیخ بہاؤالدین در حجرہ در آمدند و چراغ را کشتند و قوال را امر
بخواندن آن قصیدہ کردند و حال نمودند و ذوق گرفتند بعضے مردم این حکایت را
غریب شمارند و ہیچ غرابت ندارد اگر قصیدہ مشتمل بر ذکر احوال محبت و مقامات محبان
کہ باعث بر شوق و مزید طلب و حضور دل و رفع خواطر و قوت باعثہ حقانیت گردد و ذوق
گیرند چہ نقصان دارد - بعد ازانکہ معلوم شد کہ اصل حسن صوت علے الاطلاق حرام
و مکروہ نیست این قدر خود از زمان سلف نیز از بعضے از ایشان بوجود مے آید انتہی
ما قال الشیخ فی الرسالۃ کاتب حروف گوید کہ از شواہد مقالہ شیخ است - انچہ
شاہ ولی اللہ محدث دہلوی در کتاب ازالۃ الخفا در آثار فاروقیہ مے گویند
الفصل الخامس فیما انطق اللہ بہ امیر المومنین عمر من دقائق
مقامات السلوک و شرح الصوفیۃ کلامہ ذلک فی کتبہم السماع
ابو عمر عن خوات بن جبیر خرجنا حجاجا مع عمر بن الخطاب فرنا فی
رکب فیہم ابو عبیدۃ بن الجراح و عبد الرحمن بن عوف فقال
القوم غننا من شعر ضرار فقال عمر دعوا ابا عبد اللہ فلیتغن
من ھنیات فوادہ یعنی من شعرہ قال فما زلت اغنیہم حتی کان
السحر فقال عمر ارفع لسانک فقد اسحرنا - در روضۃ الاحباب

لہ فصل پنجم در بیان انچہ کہ بگفتار آورد بوے خدائے تعالے امیر المومنین عمرؓ را از دقائق مقامات
سلوک و شرح کردن صوفیہ این کلام ویرا در کتب خود در باب سماع ابو عمر نقل میکنند از خوات بن جبیر کہ بیرون
آمدیم بارادہ حج ہمراہ عمرؓ بن الخطاب پس روان شدیم باجماعتے کہ در او شان ابو عبیدہ بن الجراح و عبد الرحمن
بن عوف نیز بودند پس قوم گفت بسرائید ما را از شعر ضرار پس فرمود عمرؓ کہ بخوانید ابو عبد اللہ کہ بسراید از انچہ
کہ مرغوب طبع وے باشد یعنی از شعر خود راوی گوید کہ پس مے بودیم کہ مے سرائیدم آہنگ را تا آنکہ سحر شد حضرت عمرؓ فرمود کہ خاموش
کہ بتحقیق سحر کردیم ۱۲

مذکور است از جابر بن عبد الله که امیر المومنین شبے گذر کرد بخیمه از انجا صدائے حزین می آید

علی محمد صلوة الابرار	صلے علیه المصطفون الاخیار
قد کنت قواما ابکار الاسحار	یا لیت شعری والمنایا اطوار
بل یجمعنی وحبی الدار	

گریه بر امیر المومنین غلبه کرد و باواز بلند بگریست

و مکرر ازگوینده آنرا طلب کرد مکرر رقت نمود باز گفت عمر را در این ابیات درج نما

گفت وعمر[۵۲] فاغفر له یا غفار انتهی ما فی ازالة الخفا وقال الشیخ فی الرسالة

بالاتر ازین حکایتے است که در تکمله نوشته آمد که جماعت صوفیه در خدمت

حضرت غوث الثقلین رضے الله عنه حاضر بوده قوال شعرے (شعر خواندن ۱۲) انشاد کرد و آنحضرت را

حال شد و بطیران در آمدند و از انجا هم بطریق طیران در خانقاهِ خود حاضر شدند

و نیز مے آرند که شیخ عز الدین عبد السلام که از اعیان و اکابر ائمه مذهب شافعی

است و از مقتدایان ایشان و بسے بزرگ و عالی قدر و ملقب بسلطان العلماء است در اول

حال منکر مشائخ صوفیه بود و آخر به برکت صحبت شیخ ابو الحسن شاذلی براه اعتقاد و

انقیاد مشائخ میرفت و در مجلس سماعِ ایشان نیز حاضر مے شد - این حکایت صحیح

است و ثقات آنرا روایت کرده اند - و شیخ الاسلام خواجه عبد الله انصاری گوید

که ذو النون مصری و شبلی و خراز و نوری و دراج همه در سماع رفته اند و غیر ایشان

نیز بوده اند از مشائخ و مریدان رحمهم الله که در سماع رفته اند و در حکایاتِ ایشان

در نفحات الانس منقول است و بیقین رسیده است که کبرائے مشائخ چشتیه

---

[۵۱] بر محمد صلے الله علیه وآله وسلم درود بنگان و درود فرستاده اند بروے بزرگان برگزیده تحقیق بودم بسیار قائم شونده
سحرها اینک جان من و آرزوهائے گوناگون بلکه جمع میکنند مارا و محبت مارا با خانه ۱۲

[۵۲] و عمر پس ببخش و برا ائے آمرزگار - تمام شد انچه در ازالة الخفا است ۱۲

و بزرگواران این سلسله قدس الله اسرارهم سماع میشنیدند ولیکن باحتیاط و شرائط و آداب و بیشتر اوقات در خلوت مے شنیدند که از ثقل وجود اغیار و نامحرمان خالی بودے و گویند در عهد دولت قطب الدین بختیار اوشی درویشان رونق طے مے گرفتند و ریاضت مے کشیدند - پس ازان در موسم اعراس مشائخ و غیر آن سماع مے شنیدند و مشهور است که رحلت خواجه هم در ضعف و بیماری است که در مجلس سماع حادث شده بود - چنانچه امیر خسرو دهلوی نیز در غزل خود اشارتے بآن قصه کرده است و گفته ؎

جان براین یک بیت دادست آن بزرگ	آرے این گوهر ز کانے دیگر است
کشتگانِ خنجرِ تسلیم را	هر زمان از غیب جانے دیگر است

و قاضی حمید الدین ناگوری را که از علماء عرفاء وقت بود و مشربِ عشق و محبت و توحید داشت در سماع غلوے تمام بود علمائے آن وقت بر سرِ آن محضرے ساختند و بحکم سلطان شمس الدین درویشان از سماع ممنوع شده بودند الا در خلوت پنهان میکردند - و مولانا برهان الدین بلخی فرموده است که از خدا امید وارام که مرا در قیامت از هیچ گناه کبیره نپرسند زیرا که نکرده ام الا یک گناه که شنیدنِ رباب است که آنرا بسیار کرده ام و اگر در این زمان یا بم نیز کنم اشارت بولع و بے اختیاری و گرفتاری خود مے کند و باوجود آن اعتراف بتقصیر خود دارد حضرت شیخ فرید الدین گنجشکر در بابِ سماع و اختلافِ مردم فرموده اند - سبحان الله یکے سوخت و خاکستر شد و دیگرے هنوز در اختلاف است و در زمان سلطان المشائخ نظام الدین اولیا قدس سره این کار رواج دیگر یافت و در زمان تغلق شاه برایشان نیز محضر ساختند و محاضر سابقه که در زمان حمید الدین کرده بودند نیز حاضر کردند غالباً قرار بر تفصیل و تفریق یافت

و در مجلس ایشان مزامیر نبود و نه تصفیق و یاران خود را ازان منع مے کردند و فرمودند که بارے
(تالی بجانا ۱۲)
اگر کسے بنفتد باید که از دائرۂ شرع بیرون نفتد و این بنا بر آن است که در مسائل فقهیه
مذکور است که شنیدن غنا خلاف است - اما شنیدنِ مزامیر باتفاق حرام است
یکبار امیر خسرو در خدمتِ ایشان عرض کرد که صدقه خواجه چون صوتے شنود دنیا و مافیها در آن وقت
فراموش گردد و هیچ چیز بر دل سرد شود و جز یاد حق در درون نماند و در نماز آن حالت
دست ندهد چه باید کرد فرمودند که سعی کنید که این حالت در نماز دست دهد و چون در مجلسِ
سماع حاضر مے شد بگاه بر ایشان غالب بودے و رقص و تواجد نقل آن از ایشان بنظر در نیامد

و حضرت شیخ نصیر الدین محمود در غایت تورع و احتیاط و نگاهداشت حدود ظاهر بودند و همیشه
بدرس علوم دین مشغول و گاه گاهے که سماع مے شنیدند قوالان هم از جنس
طالب علمان و درویشان مے بودند که در خدمتِ ایشان کارے کردند همچنین
شنیده شد است که یکبار در خانۂ شیخ برهان الدین غریب مجلس سماع بود و مزامیر نیز بود
شیخ نصیر الدین محمود از مجلس برخاستند و اعتراض نموده بمنزل خود آمدند کسے گفت
که از طریقهٔ پیر برگشتی - گفت حجت نمیشود این خبر بسلطان المشائخ رسانیدند - فرمودند
خوب کرد و حق بجانبِ اوست و منتسبان سلسلهٔ مخدوم شیخ نصیر الدین محمود غایت اجتناب
و احتراز از شنیدن مزامیر دارند و ایشان مے گویند که شیخ فرموده است هر که سماع

مزامیر کند از عقدِ بیعت و مریدی برآید و الله اعلم انتهی ما فی الرسالة

کاتب حروف گوید که احوال و حکایات پیران چشت اهل بهشت در سماع غنا با مزامیر
باشد یا بے مزامیر در ملفوظات ایشان مرقوم است و کتاب سیر الاولیا و فوائد الفواد که بمزید شهرت و اعتبار
ممتاز اند بران دال و اجتناب و پرهیز از مزامیر نزد خلفاء سلطان المشائخ مسلم و مقرر چنانچه مولانا فخر الدین
زرادی که از اعاظم خلفاء سلطان المشائخ و استاد سید محمد کرمانی صاحب سیر الاولیا است در رساله اصول الاصول که

اثبات اباحت سماع ورد اقوال اہل تحریم تصنیف کردہ ہے گوید کہ سماع[۵] مشائخ
کان بلا مزامیر۔ وسید کرمانی در سیر الاولیا نقل ہے کنند کہ شیخ شیوخ العالم
حضرت گنج شکر قریب زمانۂ وفاتِ خود از سلطان المشائخ فرمود بخواہ چہ ہے خواہی
من چیزے دینے خواستم شیخ مرا بخشید بعدہ پشیمان شدم کہ چرا نخواستم کہ در سماع بمیرم
و تمام آن حکایت از سیر الاولیا طلب باید کرد۔ و اخلاف این بزرگواران طریقۂ اسلاف
خود گذاشتہ اند۔ و آنچہ نزد پیرانِ ایشان مکروہ و ممنوع بود مرغوب و محبوبِ شان
شدن است۔ و میر حسن دہلوی در فوائد الفواد ہے نویسد کہ در باب سماع فائدہ فرمود
و گفت کہ چند چیز موجود شود آنگاہ سماع شود۔ فرمود کہ آن چند چیز چیست مُسْمِع و مستمع
و مسموع و آلتِ سماع آنگاہ این تقسیم را فائدہ فرمود و گفت مسمع گوینده است ہے باید
کہ او مرد باشد و مرد تمام باشد کودک نباشد و عورت نباشد مستمع آنکہ ہے شنود
او باید کہ حق شنود و ملواز یاد حق باشد مسموع آنچہ ہے گویند باید کہ ہزل و فحش
نباشد۔ اما آلہ سماع آن مزامیر است۔ چون چنگ و رباب و مثل این باید کہ در میان
نباشد اینچنین سماع حلال است آنگاہ فرمود سماع صوتے است موزون چرا حرام
باشد۔ و آنچہ میگویند کلامے است مفہوم المعانی آن چرا حرام باشد۔ دیگر تحریک
قلب است اگر آن تحریک از یاد حق باشد مستحب است و اگر میل بفساد باشد حرام انتہے
و ہم درین کتاب است کہ یکے از حاضران گفت کہ درین روزہا بعضے از درویشانِ آستانہ
در مجمعے کہ چنگ و رباب و مزامیر بود رقصہا کردند خواجہ ذکرہ اللہ بالخیر فرمود کہ نیکو
نکردہ اند آنچہ نامشروع است ناپسندیدہ است بعد ازان یکے گفت کہ چون آن طائفہ
ازان مقام بیرون آمدند و با ایشان گفتند کہ شما چہ کردید دران جمع مزامیر بود شما چہ

---

[۵] سماع مشائخ ما بغیر مزامیر بود ۱۲

سماع شنیدید و رقص کردید ایشان جواب دادند که ما چنان مستغرق سماع بودیم که ندانستیم
که اینجا مزامیر است یا نه خواجه ذکرها صد بالخیر چون این شنید فرمود که آن جواب هم چیزے
نیست این سخن در همه معصیتها سنیاید انتهے۔ فقیر کاتب حروف گوید که اینجا حکایتے دیگر است
در جانب خلاف انچه از سلطان نظام الدین اولیا منقول شد و شمس الدین افلاکی در مناقب
العارفین آورده که مولانا جلال الدین رومی فرمود که رباب را شش گوشه باید ساخت
و رباب از قدیم العهد چهار گوشه داشت فرمود شش رباب ما شارح سر شش گوشهٔ عالم
است انتهے۔ و محقق جامی قدس سره السامی در نفحات مے آرند که شیخ روزبهان
بقلی صاحب تفسیر العرائس در کتاب الانوار فی کشف الاسرار آورده که قوال باید که خوبروے
بود که عارفان در مجمع سماع بجهت ترویح قلوب بسه چیز محتاج اند۔ روائح طیبه
و وجه ملیح و صوت صبیح۔ عارف جامی در نفحات در احوال مولانا ے روم مے آرد که روزے
مولانا فرمود که آواز رباب صریر باب بهشت است که ما مے شنویم منکرے گفت ما نیز
همان آوازے شنویم چون است که چنان گرم نے شویم که مولانا خدمت مولوی فرمود کلا وحاشا
که انچه ما مے شنویم آواز باز شدن آن دربهاست و انچه تو مے شنوی آواز فراشدن آن است
انتهے۔ و هم در نفحات در حال شیخ فخر الدین عراقی ے نویسد که روزے امیر معین الدین پروانه
که مرید شیخ بود بخدمت شیخ آمد و مبلغے زر همراه آورد و بنیازمندی تمام گفت که شیخ ما را
هیچ کارے نمیفرماید و التفاتے نمے نماید۔ شیخ بخندید و گفت اے امیر مرا بزر نتوان فریفتن
بفرست و حسن قوال را ببرسان۔ و این حسن قوال در جمال دلپذیر بود و در حسن صوت
بے نظیر و جمعے گرفتار وے بودند در حضور و غیبت هوادار وے چون امیر تعلق خاطر
شیخ را بوے دریافت فی الحال کسے بطلب وے فرستاد بعد از غوغائے
عاشقان و دفع مزاحمت ایشان ویرا آوردند شیخ با امیر و سائر اکابر باستقبال وے

کردند چون نزدیک رسید شیخ پیش رفت و بروے سلام گفت و کنار گرفت آنگه شربت
خواست و ویرا با یاران بدست خود شربت داد از انجا بخانقاہِ شیخ رفتند و صحبت داشتند
و سماعها فرمودند خدمتِ شیخ دران وقت غزلها گفت و ازان جمله این غزل است ؎

سازِ طربِ عشق که داند که چه ساز است	کز زخمهٔ او نه فلک اندر تگ و تاز است

بعد از مدتے حسن قوال اجازت خواست و بمقام خود مراجعت کرد انتہے۔ کاتبِ حروف
گوید که این اختلاف بمنع و تجویز بلکه انکار و اصرار ناشی از اختلاف مشارب و اذواق باید دانست
فحسب والله اعلم و در سلسلهٔ شریفهٔ چشتیه شعبه دیگر است که از شیخ علی صابر بحضرت
فرید الدین گنجشکر مے رسد اصحاب این طریقه همه در امر سماع دلیر و شغف تمام دارند۔ شیخ
عبد القدوس گنگوہی که راس و رئیس و مروج این طریقه اند صاحب علم و عمل و ذوق و
حلاوت و وجد و سماع اند و قاضی ثناء الله پانی پتی در مکتوبے مے نویسد که حضرت پناہِ
عالمین شیخ عبد القدوس گنگوہی با وجود کمال علم ظاہر و رفعتِ شان در علم باطن در سماعِ
غنا با مزامیر افراطے داشتند و از تصانیفِ ایشان است شرح عوارف که دران در اثبات
اباحت سماع علے الاطلاق سخن بسیار کرده اند و بعضے از فرزندانِ ایشان رسالهٔ جداگانه
در اباحت سماع باطلاق بسیار نوشته و نبیرهٔ شان در ردّ آن رساله چیزے باقی نگذاشته اند
و دیگر اتباع سلسله شریفه چشتیه را در این باب اعنی اثبات اباحت سماع رسائل و مکتوبات
است بعضے مختصر و بعضے مطول و هر یکے بقدر استطاعت خود در بذل مجهود و سعی موفور تقصیر
نکرده ولکل وجهة هو موليها فاستبقوا الخيرات[1] قال الشيخ في الرسالة
مسئلهٔ سماع نزد مشائخ طریقت در آنچه نقل مے کنند از اقوال و افعال ایشان مختلف فیه یافتم
جماعهٔ مجتنب۔ و فرقهٔ مباشر۔ و طائفهٔ متوقف۔ و غالب در قدمائے این طائفه که اُستادان

[1] و هر کسے را جانبے هست که وے متوجه آنست پس شتاب کنید بسوے نیکیها ۱۲

طریقت و مقتدایانِ امت اند طریقۂ او لے است و در متاخرین کہ دالہان راہ و شوریدگان و مستانِ درگاہ اند۔ روشِ دوم از سید الطائفہ جنید بغدادی قدس سرہٗ مے آرند کہ در مبادی حال سماع کردے و با اہل سماع بنشستے و در آخر ترک کردہ۔ گفتند چرا سماع نمی کنی و نشنوی فرمود کہ از کہ بشنوم و با کہ بشنوم۔ اشان بفقدان اخوان و یاران کردند زیرا کہ سماعِ ایشان از اہل بود و با اہل بود۔ چہ اختیار مشائخ سماع را در جائے کہ کردہ اند بشرائط و آداب بود کہ در کتبِ ایشان مسطور است و گاہ گاہے بود نہ بر طریق استمرار و عادت و چون جنید رضے اللہ تعالےٰ عنہ ترک سماع در زمان خود بجہت فقدان اخوان و شرائط کرد دیگر چہ توان گفت۔ و نیز مے آرند کہ از جنید رضے اللہ تعالےٰ عنہ پرسیدہ شد کہ در سماع چہ گوئی فرمود کل[1] ما جمع همك مع الله فهو مباح این سخن از جنید رضے اللہ تعالےٰ عنہ سند صوفیان است و اطلاقش محل لغزش اقدامِ عوام و جہال است و صحت رسیدہ است از وے کہ فرمود اذا[2] رایت المرید یطلب السماع فاعلم ان فیه بقیة من البطالة و واجب اینست کہ مراد وے از ان قول آن خواہد بود کہ ہر چہ در شرع حرام و مکروہ متفق علیہ نباشد اگر باعث جمع ہم و حضور قلب شود باکے نیست۔ و چون وے رضے اللہ عنہ در بابِ سماع باین اطلاق فرمود لا بد مطلق سماع نزد وے حرام نباشد۔ و ما ناکہ حق نیز ہمین است۔ چہ دعوی حرمت سماع علے الاطلاق بدونِ وجود دلیل قطعی بر حرمتِ آن چنانچہ بر زنا و شرب خمر و دیگر معصیت۔ چنانچہ بعضے متفقہ گویند مکابرہ است و حق آنست واللہ اعلم کہ در شرع دلیلے قطعی ہمچنانکہ بر اباحت اوست

---

[1] ہر انچہ کہ جمع کند ارادۂ ترا با حق پس آن مباح است ۱۲

[2] ہر گاہ کہ ببینی مریدے را کہ سماع میخواہد پس بدانکہ در وے از بطالت باقی است (بطالت بالفتح بیکاری و معطل شدن) ۱۲

بر حرمت اولذاتہ نیز نیست - و در قوت القلوب میگویند کہ اگر ما مطلق و مجمل آنرا بے تقید
بہ بعضے انواع و تفصیل در احوال سامعان گویم لازم آید انکار بسے از صدیقان و میل امام ابو حامد
محمد غزالی رحمۃ اللہ علیہ در این مسئلہ ہم بر اینجانب است - و در کتاب احیاء العلوم بعد
از نقل اختلاف علماء مشائخ از نزد خود بدلیل معقول اثبات اباحت سماع مے کند و میگوید
سماع غنا در ذاتِ خود مباح است کہ اصلش سماع صوت حسن است و شنیدن آواز خوب
مر سامعہ را مباح الاصل است چنانچہ باصرہ را دیدن الوان و شکلہائے خوب و سیر و تماشائے
گل و گلزار بس ازان بعارض و چیزے بیرون از ذات گاہ حرمت و کراہت پیدا کند و گاہ
استحسان و استحباب و بسا کہ امر مباح در حد ذاتِ خود بعارضے از عوارض خارج از ذات
واجب و مستحب و حرام و مکروہ گردد و میگوید اگر یکے قصد راہ حج فرض یا نافلہ دارد و در راہ ماندہ شود
و نتواند جنید ناگاہ شعرے رغیب مہیج شوق افزا بآواز خوب و لحن شنود و راہ دور و
بیک روز طے کند چرا حرام باشد و دلائل و مسائل[1] حکم مقاصد ہا این سخن امام غزالی
نیز مبنی بر آنست کہ سماع غنا در اصل مباح است و دلیلے بر حرمتِ او نیست و الا وجود تازگی
و حدوث شوق چہ فائدہ کند اگر یکے ماندہ و افسردہ شود پیالہ شراب بخورد کہ بدان
شوقے در راہ رفتن حج یا قوتے بر گزاردن نماز پیدا کند درست باشد یا نباشد حاشا
و کلا - اول اثبات اباحت باید کرد پس ازان این سخن بگفت دوے ہمچنین کردہ و مختار
نزد وے اباحتِ غنا است - و حرمت و کراہت بعارض است چنانکہ گفتہ ایم و بعضے
گفتہ اند ھو شبہۃ تبقی یعنی سرود شنیدن شبہہ حرمت دارد و تقوے در آنست کہ
نشنوند - در حدیث آمدہ است کان[2] ابلیس اول من ناح و اول من تغنی و نیز در
حدیث آمدہ است از ابن مسعود[3] الغنا ینبت النفاق فی القلب الحدیث
رواہ البیہقی فی شعب الایمان عن جابر رضی اللہ عنہ و ابن مسعود و ابن عباس
فرمودند و سوگند یاد کردہ اند کہ مراد بلھو الحدیث در کریمہ و[4] من الناس من یشتری
لھو الحدیث سماع غنا است و مجاہد گفت کہ مراد بصوتک در کریمہ و[5] استفزز من استطعت منہم

---

[1] و برائے دسائل حکم مقاصد است ۱۲
[2] ابلیس اول کسے بود کہ نوحہ کرد و اول کسیکہ سرائید ۱۲
[3] سرود نفاق در قلب پیدا میکند تا آخر حدیث روایت کرد ابن البیہقی در شعب الایمان از جابر رضی اللہ عنہ ۱۲
[4] و از مردمان کسے ہست کہ مے ستاند سخنے را کہ برائے بازی است ۱۲
[5] و از جا بجنبان ہر کرا توانی از ایشان بآواز خود ۱۲

بصوت غناء و مزامیر است و فضیل بن عیاض گفته الغناء رقیة الزنا و در حدیث احمد و ابی داؤد آمده است
سرود و افسون زنا است ۱۲
که نافع گفت ابن عمر در راهے مے گذشت ناگاه آواز مزامیرے بگوش وے رسید پس در آورد انگشتان خود را
در سوراخهائے گوش خود و برگشت ازان براهے دیگر و گفت مرا آیا مے شنوی یا نافع آوازے را گفتم نه پس
برداشت انگشتان از گوش و گفت بخین دیدم از پیغمبر خدا صلے الله علیه وآله وسلم نزد شنیدن آوازے نظیر نافع
گوید من در آن زمان صغیر بودم یعنی ازین جهت منع میکرد مرا از شنیدن آن و ما نا که مراد ازین اخبار و آثار و امثال
آن غنائے خواهد بود که فعل و استماع آن بطریق لهو و لعب و داعیه نفسانیت و شهوت حرام و بروجه بطالت
باشد تطبیقا بین الدلائل و حفظا للطرفین ومحدثین را در احادیث مذکوره درین باب سخن هم هست
بوجه مطابقت دادن میان دلائل و محافظت طرفین ۱۲
و ایشان میگویند که هیچ حدیثے صحیح درین وارد نشده است و اعتماد درین باب بر قول ایشان است
فقط والله اعلم انتهے کاتب الحروف گوید که انصاف همین است که حضرت شیخ قدس سره مے نویسد
و جواب تفصیلی ازین استدلالات که حضرت شیخ از جانب اهل تحریم نقل فرموده در کتاب الامتاع
باحکام السماع مشروح است و نظیر در کتاب الاحیا برائے طالب حق هم معنی است که سخن محقق و قول منقح
درین مسئله همان است که حجة الاسلام امام محمد غزالی رحمة الله علیه فرموده

حیث قال فی الاحیاء ان السماع قد یکون حراما محظورا و قد یکون مباحا و قد یکون مکروها و قد یکون مستحبا اما الحرام فهو لاکثر الناس من الشبان و من غلبت علیهم شهوة الدنیا فلا یحرک السماع منهم الا ما هو الغالب علی قلوبهم من الصفات المذمومة و اما المکروه فهو لمن لا ینزله علی صورة المخلوقین و لکن یتخذه عادة له فی اکثر اوقات علی سبیل اللهو و اما المباح فهو لمن لا حظ له منه الا التلذذ بالصوت الحسن و اما المستحب فهو لمن غلبت علیه حب الله تعالے و لم یحرک السماع منه الا الصفات المحمودة انتهے	چنانکه گفت در احیاء العلوم که سماع گاهے حرام محض میباشد و گاهے مباح و گاهے مکروه و گاهے مستحب اما حرام پس آن برائے اکثر مردمان است از جوانان و آن کسان که خواهش دنیا بر ایشان غالب باشد نه حرکت خواهد داد سماع در ایشان مگر آن صفات بد را که بر قلوب ایشان غالب است و اما مکروه پس آن برائے کسے است که وے نه قائم کند خود را بر صورت مخلوق (یعنی ویرا فطرتا ذوق نباشد) و لیکن عادتا آنرا در اکثر اوقات بر طریقه بازی اختیار سازد و اما مباح پس برائے کسے است که ویرا از سماع حظے نباشد مگر صرف گرفتن لذت بذریعه آواز نیک و اما مستحب پس آن برائے کسے است که بروے محبت حق تعالے غالب باشد و سماع محرک نباشد مگر صفات محموده را۔

و شرح آن جمله با ذکر دلائل و حجج هر فریق از اهل اباحت و تحریم و ایراد اسوله و اجوبه و تنقید و تزییف باحسن ترتیب
و ضبط و ربط و رعایت انصاف و ترک اعتساف و بیان شرائط و ما یتعلق بها در کتاب السماع من حلیة
کتب احیاء علوم الدین مرقوم و محرر است من شاء الاطلاع علیها فلیراجع الیها فانه کاف
کسیکه اطلاع بر آن خواهد پس باید که رجوع بوے کند چرا که وے کفایت

للطالب وشاف (برای طالب وشفا رہندہ برای آن) وبعد اللتیا واللتی واضح ولائح شد کہ برحرمت غنا علی الاطلاق باآلات باشد یا بے آلات دلیلے قاطع نیست وحرمت اگر باشد پس حرمت لذاتہا نیست بل لعارضہا است وہمین است مفاد و معتمد (عبارات ۱۲) علمائے فقہاء محققین از حنفیہ چنانچہ صاحب درمختار وصاحب جامع الرموز می گویند

ومن ذلك اى من الملاهى ضرب النوبة للتفاخر والمباهات فلو للتنبيه فلا بأس به كما اذا ضرب فى ثلاثة اوقات لتذكر ثلث نفخات الصور لمناسبة بينهما فبعد العصر للاشارة الى نفخة الفزع وبعد العشاء الى نفخة الموت وبعد نصف الليل الى نفخة البعث وصاحب (درالمختار علی الدر المختار گوید) وهذا يفيد ان آلة اللهو ليست محرمة لعينها بل لقصد اللهو منها اما من سامعها او من المشتغل بها وبه تشعر الاضافة الا ترى ان ضرب تلك الآلة بعينها حلال تارة وحرام اخرى باختلاف النية والامور بمقاصدها وفيه دليل لسادتنا الصوفية الذين يقصدون بسماعها امورا هم اعلم بها فلا يبادر المعترض بالانكار كيلا يحرم بركتهم فانهم السادة الاخيار امدنا الله تعالى بامدادا تهم واعاد علينا من صالح دعواتهم وبركاتهم انتهى ودر بدائع حنفیہ مذکور است کہ السماع فى اوقات السرور تاكيد للسرور وتهييج له مباح اذا كان ذلك السرور مباحا كالغناء فى ايام العيد وفى العرس وفى وقت قدوم الغائب ووقت الوليمة والعقيقة وعند ولادة الولد وعند ختانه وعند حفظ القران انتهى۔

واز امور لہو است نواختن نوبت برائے فخر ومباہات یعنی ناز کردن پس اگر نوبت برائے تنبیہ باشد پس وے مضائقہ ندارد چنانکہ نوبت در سہ وقت نوازند برائے یاد دہانی نفخ کردن صور سہ بار چہ آنکہ در آواز نوبت وآواز صور فی الجملہ مناسبتے ہست پس نواختن نوبت بعد عصر اشارہ است بہ نفخۂ فزع یعنی خوف ودہشت وبعد از عشا اشارہ است بہ نفخۂ موت وبعد از نصف شب اشارہ است بنفخۂ بعث یعنی از قبر برآمدن واین قول فاذہ این امر میدہد کہ آلۂ لہو بالذات حرام نیست بلکہ بقصد لہو حرام است شنوندۂ ویرا یا ہر کہ اشتغال دارد بدان وہمین مشعر است اضافت نبی نبی کہ نواختن این آلہ بالذات گاہے حلال میشود وگاہے حرام باختلاف نیت واحکام بمقاصد آن ودرین دلیل است برائے سرداران ما یعنی حضرات صوفیہ کہ قصد می کنند از سماع آن آنچہ امور ضروری را کہ عالم تراند بدان پس اعتراض کنندہ را بانکار آن عجلت نباید کرد کہ باعث محرومی از برکات شان باشد چہ آنکہ او شان سرداران بزرگ اند فائدہ رساند خدای تعالی ما را از امدادات شان وبازگرداند برما اثرے از نیک دعاہا وبرکات شان سماع در اوقات مسرت برای تاکید سرور وبرانگیختہ کردن وے مباح است ہرگاہ کہ آن سرور مباح باشد مثل سرور در ایام عید وشادی ووقت واپس آمدن غائب ووقت ولیمہ وعقیقہ ووقت ولادت طفل ووقت ختنۂ وے ووقت حفظ قرآن۔

وفاضی ثناء اللہ نقشبندی کہ اعلم علمائے زمانہ وافقہ ایشان واتقی الناس بودہ اند در مکتوبے یکے از غلاۃ محترمین سماع می نویسند کہ حضرت

(فقیہ تر ۱۲ پرہیزگار ۱۲ جمع غالی یعنی از حد گذرندہ ۱۲)

رسول کریم صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در نکاح بضرب دف امر فرمودہ اند و امام مالک آنرا شرط صحت نکاح گفتہ، چون ضرب دف برائے اعلان نکاح حلال و مستحب باشد دہل و طنبور و نقارہ وغیرہ را از دف چہ تفاوت است برائے لہو ہمہ حرام است و برائے غرضے صحیح ہمہ حلال باشد کہ اعلان نکاح از ہمہ می شود و فرق کردن در دف وغیرہ امری است غیر معقول انتہی و نیز واضح شد کہ مدار حرمت این اسماء بر تلہی است و اختلاف حکم شے باختلاف اغراض و مقاصد از مشہورات فقہا است نمی بینی کہ شرب مثلث را برائے تقوی جائز میدارند و برائے تلہی حرام چنانچہ در ہدایہ مذکور است و ضرب النوبۃ برائے تفاخر حرام و برائے تنبیہ لا بأس می نویسند و ضرب الطبل برائے غازیان در غزا و برائے حاجیان در سفر حج مباح می دارند و در غیر آن ناجائز و اصطیاد برائے تلہی حرام و برائے تحصیل قوت حلال مباح می گویند و نیز واضح شد کہ دفع تعارض از احادیث مانعہ و مجوزہ و تطبیق در آنہا بغیر این تقریر میسر نیست فعلیکم بالانصاف فانہ خیر الاوصاف واياكم والاعتساف و شیخ عبد الحق محدث در این مسئلہ اہتمامے بلیغ دارد از این است کہ تکلم کردہ است در این مسئلہ در ہر دو شرح مشکوۃ شریف در مواضع متعددہ و در شرح سفر السعادت و مدارج النبوۃ و رسالہ قرع الاسماع فی اختلاف احوال القوم و اقوالہم فی السماع و تحصیل التعرف فی معرفۃ الفقہ و التصوف و حاصل ہمہ تقاریر شیخ ہمین است کہ کاتب حروف عرض نمود و چون سخنے درین مسئلہ ہنوز باقی است اگر قدرے از کلام قاضی ثناء اللہ نقشبندی کہ رفعت شان شان در علوم دینیہ از تصانیف شان ظاہر است نقل در آید مناسب تر است باید دانست کہ قاضی صاحب ہم در این مسئلہ رسالۂ مستقلہ دارند کہ در فصل اول ادلۂ اہل تحریم و در فصل دوم ادلۂ اہل اباحت از کتاب و سنت نقل کردہ و تعارضیکہ در احادیث محرمہ و مبیحہ است دفع آن ہم نمودہ و در فصل ثالث اقوال علماء دین آوردہ مے گوید کہ فصل چہارم در شنیدن سرود اولیاء اللہ در این فصل ہیچ آیۃ یا حدیث وارد نیست و نیز از قدماء مجتہدان در این باب روایتے نیست کہ دران وقت سرود در صوفیہ رائج نبودہ و از متاخران ہر کہ انکار کردہ بر ظاہر بیچیدہ انکار کرد و از حال مستمعان جاہل و غافل است و چون کسے بغور آن رسد ہیچ دلیلے از ادلۂ شرع حرمت و کراہت آن ثابت نمی شود لہذا علماء محققین باباحۃ فتوی دادہ اند

فی شرح الکافی و اعلم ان المکروہ من السماع عند علمائنا ما یکون علی سبیل اللہو و ارادۃ العصیان بان یجتمع الفساق علی ذلک و یترکون الصلوۃ و القرآن و اما ما کان من	در شرح کافی است بدانکہ سماع مکروہ نزد علمای ما آنست کہ بر سبیل لہو باشد و ارادۂ گناہ باینطور کہ فاسقان در انجا جمع شوند و نماز و قرآن ترک کنند و اما آنچہ از اہل نماز و قرآن و صالحین باشد پس سماع وی حلال است بلا خلاف علمای ما و ازین

سماع بالضم و تشدید لام مفتوح سہ کردہ شدہ و سہ گوشہ و سہ یک کردہ شدہ و شیرۂ انگور و جز آن کہ دو حصہ آن بجوشیدن رفتہ باشد و یک حصہ ماندہ باشد

اهل الصلوة والقرآن من جملة الصالحين
فسماع هؤلاء حلال بلا خلاف من علمائنا
ولا يريدون بذلك الا وجه الله تعالى وحضور
يذكرون الله في خوف الآخرة وكل ذلك محمود
غير مذموم والتواجد والرقص ايضا غير مذموم
بهذا المعنى وفي شرح البزدوي المسمى بالنوري
اعلم ان السماع الذي اختلف علمائنا في حقه
فهو ما كان على سبيل اللهو واللعب بان يجتمع الفساق
وشاربوا الخمر وتاركوا الصلوة واما من سمع وهو
صالح دائم الصلوة لا تارك الورد وقراءة القرآن
فهو حلال بلا خلاف بين علمائنا وكذلك الرقص
والتواجد وفي الامتاع ان السماع يحصل به
رقة القلب والخشوع واثارة الشوق الى لقاء
الله تعالى والخوف من سخطه والمعنى ان ذلك تزكية
فاذا كان السماع هكذا فكيف يكون فيه شائبة اللهو
واللهو لو قال الشيخ شهاب الدين السهروردي في
العوارف السماع ليستجلب الرحمة من الله الكريم

سماع مقصود شان سواى توجه بحق وحضور وے امرے دیگر
نمى باشد يادمى كند حق را بخوف آخرت واين همه
محمود است نه مذموم و تواجد در رقص نيز باين معنى مذموم نيست
ودر شرح بزدوى كه موسومه به نورى است نوشته بدانكه
سماعيكه علماے ما دران اختلاف كرده اند مراد ازان آنست
كه باشد بطريق لهو ولعب باينطور كه جمع شوند در انجا
نوشندگان شراب وفاسقين وبى نمازان واما هركه شنيد و
وے مرد صالح است ونماز گذارنده تارك ورد وقراءت
قرآن پس آن حلال است بلا خلاف ميان علما و
همچنين است رقص وتواجد ودر رساله امتاع است
كه بوجه سماع نرمى قلب وخشوع حاصل ميگردد وشوق
لقاى خدا برانگيخته مى شود وخوف مى آيد از گرفت
وے ومقصود انيست كه اين فعل سبب قربت است
پس هرگاه كه سماع چنان خواهد بود پس چگونه دران
شائبه لهو يا خواهش نفسانى خواهد شد وشيخ شهاب الدين
سهروردى در عوارف گفته است كه سماع بسوى خود
مى كشد رحمت را از خداوند كريم تعالى شانه

فائده اے برادر سرود عبارت است از كلام موزون با صوت موزون كه در آن ذكر محبوب باشد
وآن را تاثير است در هيجان شوق بلقاء محبوب واتيان بمرضيات وخوف از خشم ونامرضيات
اوپس عوام الناس كه قلوب شان مملو به محبت نساء وامارد اند در آنها از شنيدن سرود شوق
نساء وامارد غالب مى شود وبشهوة حرام مى كشد پس در حق آنها حرام است وكسيكه بجارو ب
ذكر لا اله الا الله - يعنى نيست هيچ معبود جز ذات پاك سينهٔ خود را از محبت ما سوى الله
پاك كرده باشد وجز ذات پاك هيچ مقصود نباشد سرود اورا هيجان شوق لقاء الله تعالى
خواهد كرد وبر طلب مرضيات او تعالى خواهد گماشت وخوف از غضب او واحتراز از نامرضيات
او خواهد افزود پس سرود اورا مستجلب رحمت خواهد شد ودر حق او عبادت باشد وداخل لهو الحديث كه
قرآن وحديث بر حرمت آن ناطق اند نباشد چنانچه در عوارف گفته ؎

كارِ پاكان را قياس از خود مگير	گرچه ماند در نوشتن شير و شير

پس ہر کس کہ در ولیشان را در سماع بیند باید کہ در حق آنہا حسن ظن کند کہ ما ماموریم بحسن ظن و منہیم از بدگمانی
و درین باب آیات و احادیث وارد اند لیکن کسیکہ شنیدن سرود اختیار کند بروے لازم است کہ خود
در نفس خود ملاحظہ کند و خود را از خود حساب گیرد بحکم حاسبوا قبل ان تحاسبوا اگر خود را اہل آن داند
حساب کنید قبل از این کہ حساب گرفتہ شوید ۱۲
شریک شود والا نہ شود ؎

نفس را تسبیح زاید در ہمین		خنجر و شمشیر اندر آستین	
گر نماز و روزہ می فرمایدت		نفس مکار است مکرے زایدت	

و اگر بشنود شرائط سماع را نگاہ دارد و شرائط سماع از ان بعضے ضروری اند و بعضے استحبابی در این
مقام ہفت بحث است اوّل در نفس قول دوّم در قوال سیوم در مستمع چہارم در زمان پنجم در مکان
ششم در اخوان ہفتم در مزامیر قول کہ بشنود باید کہ در آن کلمۂ کفر و معصیۃ نباشد و ذکر حسن و
جمال زنے یا مردے کہ زندہ باشد نبود و اگر ذکر محبوبے غیر معین یا از گذشتگان مثل لیلیٰ و مانند آن
باشد مضائقہ ندارد و فی فتح القدیر و من المباح ان یکون فیہ صفۃ امرأۃ مرسلۃ بخلاف ما اذا کان لعینہا حیۃ و قصیدہ
بانت سعاد کہ ذکر جمال سعاد گذشتہ بود بحضور پیغمبر علیہ الصلوٰۃ والسلام کعب ابن زہیر خواندہ و آنحضرت
منع نفرمودہ و قوال باید کہ تارک الصلوٰۃ و فاسق نباشد و معیشت او بر کسب سرود نباشد در فتح القدیر گفتہ
التغنی للہو او لجمع المال حرام و لا یقبل شہادۃ من اتخذ التغنی صناعۃ یاکل منہا ۔ یعنی سرود کردن برائے
لہو و جمع کردن مال حرام است و ہر کہ سرود را وجہ معیشت خود کرد شہادت او مقبول نیست و شنونده
باید کہ بغنائے نفس فائز باشد تا نفس او را بلہو حرام نکشد و وقت نماز و ذکر او را دنباشد و مکان خلوۃ باشد
و مسجد نباشد کہ رفع اصوات و شغب در مسجد حرام است بلکہ سوائے نماز فرض در مسجد بہتر نیست
و نوافل در خانہ بہتر و حاضران مجلس نامحرم و فاسق و ارباب نفس امارہ بالسوء نباشند چہ اگر مغنی
و حاضران مجلس فاسق و غیر محرم باشند باطن صوفی از عکس صحبت آنہا ظلمت پذیرد و نور تجلیات الٰہی
بروے فائز نگردد و حق تعالےٰ می فرماید لا تقعد بعد الذکری مع القوم الظالمین یعنی منشین بعد پند دادن
با قوم فاسقان با فاسق ہمانقدر نشیند کہ او را پند دہد امر بالمعروف و نہی منکر کند زیادہ با آنہا صحبت نکند

صحبت صالح ترا صالح کند		صحبت طالح ترا طالح کند	

و مزامیر ہم اگر مؤید شوق و محبت الٰہی باشند آنرا حرام نتوان گفت چہ برائے حکمۃ اعلان نکاح و
اعلام قافلہ و غازیان چون دف جائز باشد بلکہ طاعت بود برائے ہیجان شوق الٰہی البتہ
مجرد کردن ۱۲
بہتر باشد مولوی روم فرماید ؎

ہم چو نے زہرے و تریاقے کہ دید		ہم چو نے دمساز و مشتاقے کہ دید	

ل ۱ و در فتح القدیر است کہ مباح است انیکہ دران تعریف زنے باشد گذاشتہ شدہ بخلاف آنکہ زنے معینہ باشد
و زندہ ۱۲

یعنی نے در حق فاسقان زہر است و در حق صوفیان صادق تریاق[۵۱] است انتہی ما قال القاضی فی الرسالۃ المعمولۃ فی احکام السماع تمام شد آنچہ قاضی در رسالہ معمولہ خود فی احکام سماع گفتہ ۱۲
قرۂ اہل تحقیق و انصاف حضرت میرزا جان جانان نقشبندی مجددی در مکتوبے بجواب سائلے ارقام می فرمایند
مخدومی مادر مسئلۂ سماع درمیانۂ ائمہ فقہا و حضرات صوفیہ رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہم اجمعین اختلاف قوی است
فرقۂ اولی می گویند کہ سماع مطلقاً حرام است بنابر مصلحت سدِ باب افراط و فرقۂ ثانیہ می فرمایند کہ بالاطلاق
حلال است باقتضائے غلبۂ ذوق و حال و انصاف آنست کہ سماع بر دو قسم است یکے آنکہ شخصے کہ محل
فتنہ نباشد کلامے موزون باصوتے موزون بے مداخلت مخدورِ شرعی انشاد[۵۲] نماید و فسادے ازان در باطن
مستمعین نزاید بلکہ سرورے یا حزنے در قلب پدید آید این قسم سماع البتہ مباح است کہ مرکب از دو امر
مباح کہ کلام موزون و صوت موزون باشد چرا غیر مباح گردد و نیز در قرن اول در تقریبات مشروعہ
مثل نکاح و قدوم اکابر معمول بودہ و اتقیاء و علماء امت احیاناً ارتکاب آن نمودہ اند چنانچہ از کتب احادیث
ظاہر می شود اما این عمل از ان بزرگان بر سبیل اتفاق واقع می شد نہ بطریق التزام قسم دویم آنست کہ
غالیان متاخرین رواج دادہ اند آنرا بجد گرفتہ و امور غیر مشروعہ را در ان خلط نمودہ انیقسم بقدر مداخلت
امور غیر مباحہ از کراہت بحرمت خواہد رسید و اعتقاد اباحت محرمات متفق علیہا بکفر خواہد انجامید و اینکہ
جماعتے از ارباب کمال رغبت بسماع مباح نیز ندارند از خصوصیات ذوقی است نہ از احکام شرعی
مثلاً شارب خمر میل بنقل شیرین نمی کند و آنکہ معتاد بافیون است رغبت بنقل نمکین نمی نماید با آنکہ
یکے نقل دیگرے را حرام نمیداند ہمچنین حضرات سلسلۂ چشتیہ کہ نشاء نسبت اینہا بہ نشاء خمر مشابہ
است از شور نغمات متلذذ می شوند نہ بسکوت و حضرات طریقہ نقشبندیہ کہ نشاء نسبت شان برودگی
افیون مناسب است از سکوت حظ برمیدارند نہ از شور و ہنگامہ پس نشاء این خلاف ذوق و
طبع است نہ دین و شرع و اکابر جمیع طرق حقہ تابع دین و ملت اند نہ متبع ہوا و طبیعت و نیز ہمہ در
اجتناب از غیر مباح متفق و جملۂ ہر دو طرف از اعتبار ساقط اند و افراط و تفریط ممنوع است
و تفصیل این مسئلہ از کتب مبسوطہ محققین مثل امام حجۃ الاسلام غزالی و شیخ الشیوخ سہروردی و غیرہما
باید طلبید و الحمد للہ کہ فقیر از سماع غیر مباح تائب و سماع مباح را تارک و در عقیدۂ اباحت و غیر
اباحت آن تابع کتاب و سنت است و تکلم از ذوق و وجدان زیادہ ازین ضرور نیست از کتب
قوم ظاہر است کہ ارباب احوال صحیحہ و مقامات سنیہ[۵۳] در سماع مباح جانہا[۵۴] دادہ اند و ہر کہ از مذاق

---

[۵۱] بعضی نے چونکہ احوال ہجر و وصال بیان میکند پس زہر ہم شد و تریاق ہم باین طور کہ عشق را حرکت می دہد کہ آن زہر است در حق بدن
و تریاق است در حق جان باینکہ موجب فنائی ہستی موہوم شد پس زہر شد در حق وے و مقام بقا بلی عطا میکند پس تریاق گردید ۱۲ منہ
[۵۲] انشاد بکسر و دال مہملہ شعر خواندن و تعریف کردن ۱۲ [۵۳] سنیہ بفتح اول و کسر نون و یائی تحتانی مشدد بمعنی روشن و بلند ۱۲ منہ
[۵۴] مثل حضرت خواجہ قطب الدین بختیار کاکی رحمۃ اللہ علیہ کہ بریں شعر حضرت شیخ احمد جام رح کشندگان خنجر تسلیم را ہر زمان از غیب جانے دیگر است
جان خود را بجانان سپردہ کہ قصہ اش در اخبار الاخیار مصنفہ حضرت شیخ عبد الحق محدث دہلوی مرقوم است ۱۲

علماء صوفیہ واقف است وعقل سلیم وذوق صحیح دارد قدر این تحریر میداند وبس خیر الکلام ما قل ودل والسلام ومولانا محمود قاشانی در خلاصۃ العوارف می نویسد از جملہ مستحسنات صوفیہ کہ محل انکار بعضے از علماء ظاہر است یکے اجتماع ایشان است از برائے سماع غناء والحان واستحضار قوال از بہر آن دو وجہ انکار شان آنکہ این رسم بدعت است چہ در عہد رسالت وزمان صحابہ وتابعین وعلماء ومشایخ سلف معہود نبودہ است وبعضے از مشایخ متاخر آنرا وضع کردہ اند ومستحسن داشتہ وجواب آنست کہ ہر چند بدعت است ولیکن مزاحم سنتے نیست پس مذموم نبود خصوصاً کہ مشتمل بود بر فوائد واز جملہ فوائد یکے آنست کہ اصحاب ریاضات وارباب مجاہدات را از کثرت معاملات گاہ گاہ اتفاق افتد کہ کلالتی وملالتے در نفوس وقلوب حادث شود وقبضے ویاسے کہ موجب فتور اعمال وقصور احوال باشد طاری گردد پس مشایخ متاخر از بہر رفع این عارضہ ودفع این حادثہ ترکیبے روحانی از سماع اصوات طیبہ والحان تناسبہ واشعار مہیجہ مشوقہ بروجہی کہ مشروع باشد ترتیب نمودہ اند والیشان را بر تناول آن بوقت حاجت تحریص فرمودہ تا بدان واسطہ کلالت وملالت از ایشان مرتفع شود ودیگر بارہ از سر شدت شوق وحدت شغف رو بمعاملات آرند فائدہ دوم آنکہ سالکان را در اثناء سیر وسلوک بسبب تلہور واستیلاء صفات نفوس وقفات وحجبات بسیار افتد وشاید کہ بدان سبب مدتے طریق مزید احوال بر ایشان مسدود گردد وبطول فراق بصورت اشتیاق نقصان پذیرد پس ممکن بود کہ مستمع را در سماع الحان لذیذ یا غزلیکہ وصف الحال او بود حالے غریب کہ تحریک دواعی شوق وتہییج توازع محبت کند روے نماید وآن وقفہ یا حجبہ از پیش برخیزد وباب مزید مفتوح شود فائدہ سوم آنکہ اہل سلوک را کہ حال ایشان ہنوز از سیر بطیر وسلوک بجذبہ ومحبیے بمحبوبے نینجامیدہ باشد در اثناء سماع ممکن بود کہ مسمع روح مفتوح گردد ولذت خطاب ازل وعہد اول یاد آید وطائر روح بیک نہضہ ونفضہ غبار ہستی ونداء حدوث از خود بیفشاند واز غواشی نفس وقلب وجملہ اکوان مجرد گردد وآنگاہ در فضاے قرب ذات در طیران آید وسیر سالک بطیر مبدل شود وسلوکش بجذبہ ومحبی بمحبوبے وبیک لحظہ چندان راہ قطع کند کہ سالہا در سیر و

---

۱ بہتر کلام آنست کہ اندک باشد وبر بسیار دلالت کند ماقل ودل کنایہ از کلام قلیل کہ دلالت کند بر مراد ومدعائی بسیار ۱۲ ۲ شغف بالفتح رسیدن چیزے بہ پردۂ دل وبفتحتین در آویختن چیزے بچیزے ۱۲ ۳ حجبات جمع حجب بضمتین بمعنی پردہ ہا این جمع حجاب است ۱۲ ۴ غواشی جمع غاشیہ بمعنی قیامت وآنچہ پوشش وپوشش دل وپوشش زین وچرم ودرد بیاری ۱۲ ۵ اکوان بالفتح بمعنی موجودات ومخلوقات این جمع کون است کہ بالفتح باشد وہمی تواند کہ جمع کائن باشد کہ بمعنی پیدا شوندہ است ۱۲

سلوک بغیر سماع نتواند شد و اگر منکر سماع این فوائد را به آفات که در سماع متوقع است مقابله کند گوییم دفع آن آفات واجب آید و از امکان وقوع آن ترک سماع لازم نگردد و خیر اعمال که صلوة است در حق بعضے موجب فلاح است چنانکه۔

قد افلح المومنون الذین هم فی صلوتهم خاشعون	هر آئینه رستگار شدند مسلمانان آنانکه ایشان در نماز خویش نیالش کنندگان اند

و در حق بعضے سبب ویل چنانکه۔

ویل للمصلین الذین هم عن صلوتهم ساهون	وای آن نمازگذاران را که ایشان از نماز خود غفلت می ورزند

و باوجود احتمال سهو و غفلت که موجب ویل اند ترک صلوة جائز نبود و انصاف آنست که درین زمان سماع بر وجهیکه عادت اهل روزگار متصوفه است رسمے است عین وبال و محل انکار است چه بیشتر جمعیتها که درینوقت مشاهده می افتد بناء آن بر دواعی نفسانی و حظوظ طبیعت است نه بر قاعدهٔ صدق و اخلاص و طلب فرید حال که وضع این طریق در اصل بدان اساس بوده است جماعتے را باعث بر حضور مجلس سماع داعیه تناول طعامیکه دران مجمع متوقع بود و طائفه را میل برقص و لهو طرب و عشرت و قومے را رغبت بمشاهدهٔ منکرات و مکروهات و جمعے را استجلاب اقسام دنیوی و بعضے را اظهار وجد و حال به تلبیس محال دگر و هے را گرم داشتن بازار تشیخ و ترویج متاع تصنع و ازجمله محض وبال و عین ضلال است و محل انکار اهل دیانات و هر مجمع که بناء آن بر یکے ازین مقاصد بود طلب مزید حال و صفاء باطن و جمعیت خاطر از انجا متعذر و متعسر باشد و احتراز نمودن ازان طریق اولی و بسیاط این شکایت نه درین عهد بلکه در زمان رئیس القوم جنید رحمة الله علیه که وقت ظهور مشایخ و اجتماع صوفیان بود مبسوط بوده است و جنید رحمة الله علیه در آخر حال سماع غنا میکرد گفتند چرا اکنون سماع نکنی گفت مع من یعنی با که سماع کنم گفتند تسمع لنفسك یعنی از برای خود بشنو گفت عمن یعنی از که بشنوم درین قول اشارت بدانست که سماع با یاران همدرد باید کرد و از کسے باید شنید که صاحب درد بود و از سر صدق و ارادت گوید بجهت محض آخرت و این هر دو مطلوب دران زمان عزیز و مفقود بوده فکیف بهذا الزمان پس اگر کسے را حضور چنین جمعے دست دهد فکفی بذلك غنیمة و الا ترک آن سلامت دین را اولی داند و شک نیست که آواز های خوش از جمله نعمتهای الٰهی است و در تفسیر این آیت که یزید فی الخلق ما یشاء آورده اند که آن زیاده آواز خوش است و چه عجب که روح انسانی را بسماع اصوات طیبه و نغمات متناسبه التذاذے و استراحتی بود و حال آنست که روح بعضے از حیوانات ازان لذت یابد چنانکه اشتر به نغمه حدا بارهای گران بآسانی بکشد و بیک روز چندین منازل از سر نشاط طے کند حکایت است از دقی رحمة الله علیه که وقتے در بادیه بقبیله از قبائل عرب برسیدم یکے از ایشان مرا بخانهٔ خود فرود آورد و ضیافت کرد پیش از احضار طعام غلامے را دیدم سیاه در آنخانه بند بر پا نهاده و شترے چند مرده بر در خیمه افتاده آن غلام مرا گفت تو امشب مهمانی و مولای من مهمان را سخت گرامی دارد توقع چنان است

که خدائے را شفاعت کنی تا مرا ازین بند خلاص دہد چون طعام حاضر کردند گفتم نخورم تا این بندہ را خلاص دہی گفت
ایں غلام ملک مرا ہمہ تلف کرد و مرا بر خاک فقر نشاند گفتم چہ سبب گفت تعیش من از منافع این شتران بود
و این غلام آوازے بغایت خوش دارد بارہائے گران بر ایشان حمل کرد و نغمۂ حدا ایشان را گرم بر اند تا راہ
سہ روزہ بیک روز قطع کردند چون بمنزل رسیدند و بار ہا بنہادند ہمہ بیفتادند و جان بدادند اکنون او را بتو بخشیدم
روز دیگر خواستم کہ آواز او بشنوم و حال شتران از استماع نغمات او مشاہدہ کنم مضیف غلام را فرمود تا نغمۂ حدا
آغاز کرد شتر ے آنجا بستہ بود چون آواز بشنید بر سر بگردید و ریسمان بگسست و من نیز از غایت خوشی آواز
او بیہوش شدم و بیفتادم تا مضیف اشارت بغلام کرد کہ بس و ہر کہ از آواز خوش لذت نیابد نشان آنست
کہ دلش مردہ است یا سمع باطنش باطل گشتہ انک لا تسمع الموتی ولا تسمع الصم الدعاء وانہم عن السمع لعزولون
وصف حال این طائفہ است و گفتہ شافعی رحمۃ اللہ علیہ در ساحلے می گذشت یکے با او ہمراہ شد بجائے
رسیدند کہ قوالی نغمہ میکرد بایستاد و ہمراہ را گفت تو ازین سماع ہیچ طرب می یابی گفت نہ گفت پس
معلوم شد کہ حس باطنہ نداری از جنید پرسیدند کہ سبب چیست کہ شخصے آرمیدہ باوقار ناگاہ آوازے می شنود
و اضطراب و قلق در نہاد او ے افتد و از وے حرکات غیر معتاد ظاہر میشود گفت چون حق سبحانہ و تعالیٰ در عہد
ازل و میثاق اول با ذرات ذریات بنی آدم خطاب الست بربکم کرد حلاوت آن خطاب و عذوبت آن
کلام در مسامع ارواح ایشان بماند لاجرم ہر گاہ کہ آوازے خوش بشنوند لذت آن خطاب بادشان یاد آید
و بذوق آن در حرکت آیند و ایں معنی مطابق قول ذوالنون مصری است رحمۃ اللہ علیہ کہ آوازہائے پاکیزہ
محاطبات و اشارات الہیہ استودعہا عند کل طیب و طیبۃ یعنی محب رحمۃ اللہ علیہ گوید

السماع نداء من الحق للارواح والوجد عبارۃ عن اجابۃ الارواح لذلک النداء والفشی عبارۃ عن الوصول الی الحق والبکاء اثر من آثار فرح الوصول	سماع ندائیست از حق بار واح و وجد عبارت است از قبول کردن ارواح آن ندا و غشی عبارت است از وصول بحق و گریہ نشانی است از نشانہای فرحت وصول ۱۲

و این بکا کہ یمنون یاد کرد نوعی است از انواع بکا کہ آنرا بکا، فرح خوانند چہ سبب بکا یا خوف بود یا شوق یا فرح
یا وجدان و شیخ الاسلام قدس سرہ در عوارف آوردہ است کہ بکا، وجدان دیگر است و بکا، فرح دیگر بکا
فرح آنست کہ کسے از فرط سرور بگرید چنانکہ فرزندے یا محبوبے منقطع الخبر ناگاہ از سفرے باز آید محب مشتاق
را از غایت فرح گریہ پدید آید و اما بکا، وجدان آنست کہ چون لمعہ از لوامع حق الیقین طارق شود
و صدمہ قدم بر حدوث آید بقیۂ وجود واجد کہ سمت حدثان دارد در تصادم قدم و حدوث بطرق ترشح
برخیزد و اثر این حال در صورت توکف قطرات عبرات ظاہر شود و گفتہ اند لا یصیب السماع الا من کان فیہ بقیۃ
میتۃ وقلبہ حیا و ابو علی دقاق رحمۃ اللہ علیہ گفتہ است۔

السماع حرام علی العوام لانہم یسمعون بحیوۃ نفوسہم و	سماع حرام است برای عوام چہ ایشان می شنوند در حال

مباح للزهاد لانهم من ارباب المجاهدات و مستحب لاصحابنا لانهم يسمعون بحيوة قلوبهم۔	زندگی نفوس خود و مباح است برائے زاہدان چرا کہ اوشان از ارباب مجاہدات اند و مستحب است برائے یاران ما چرا کہ اوشان می شنوند بہ زندگی قلوب خود

و از شبلی رحمۃ اللہ علیہ پرسیدند کہ سماع چیست گفت۔

ظاهره فتنة و باطنه عبرة فمن حصل له معرفة الاشارات حل له سماع العبرة والا فقد ابتلي بالفتنة۔	ظاہر وی فتنہ است و باطن وی عبرت است پس ہر کرا اشارات حاصل شد ویرا سماع عبرت حلال است ورنہ بتحقیق در فتنہ مبتلا کردہ خواہد شد

و جنید گفت السماع فتنة لمن طلبه وتر وعبرة لمن وجده و خاصیت سماع آنست کہ ہر چہ بر ولایت بشریت سلطنت دارد از القویت کند و غالب تر گرداند پس در حق طائفہ کہ سر ایشان بمحبت وارادت حق مشغول و متعلق بود سماع ممد و معاون باشد بر طلب کمال و در حق بعضے کہ ضمیر ایشان بہوا ممتلی بود موجب ہلاک و وبال و از ینجاست منشاء اختلاف اقوال ائمہ در تحریم و تحلیل سماع ذوالنون رحمۃ اللہ علیہ گفتہ است

السماع وارد حق جاء ينزع القلوب الى الحق فمن اصغى اليه بحق تحقق ومن اصغى اليه بنفس تزندق۔	سماع وارد ے است از حق کہ جنبش میدہد قلوب را بسوے حق پس ہر کہ صاف کرد خود را برائے حق ثابت گشت و ہر کہ صاف کرد خود را برائے نفس زندیق گشت

و وجد در سماع اگرچہ کمال حال مبتدیان است ولکن نقصان حال منتہیان است چہ وجد عبارت است از باز یافتن حال شہود و باز یافتن بعد از گم کردن بود پس واجد در سماع بحقیقت فاقد بود و سبب فقدان حال شہود و ظہور صفات وجود و صفات وجود یا ظلمانی بود و آن صفات نفسانیست کہ حجب مبطلانست یا نورانی و آن صفات قلبی است کہ حجب محققان است و منشاء وجد در سماع یا مجرد نغمات طیبہ بود و اصوات متناسبہ و تلذذ از ان نصیب روح بود و بس و یا مجموع اصوات یا معانی ابیات و التذاذ از ان مشترک بود میان ارواح و قلوب در حق محققان و میان ارواح و نفوس در حق مبطلان و در مجرد نغمات کہ روح بہ استلذاذ از ان منفرد بود قلب استراق سمع کند در حق محق و نفس در حق مبطل و منتہیان را کہ بمحبت خلاص از حجاب وجود حال شہود دائم بود و سماع مخاطبات سری متواتر سماع الحان انزعاج نتواند کرد چہ انزعاج بواسطہ ہجوم حال غریب پدید آید و اہل شہود دائم و سماع متواتر را حال شہود و سماع خطاب غریب و عجیب ننماید لاجرم ازان منزعج نشوند یکے از اصحاب سہل بن عبد اللہ حکایت کند کہ چندین سال در صحبت سہل بن عبد اللہ بودم ہرگز ندیدم کہ بسماع چیزے از ذکر قرآن و غیر آن متغیر شد تا آخر عمر این آیت پیش او خواندند کہ فالیوم لا یؤخذ منکم فدیۃ ناگاہ حال بر وے بگردید و چنان بلرزید کہ نزدیک بود کہ بیفتد بعد ازان از وے سبب

آن پرسیدم گفت نعم قد لحقنی ضعف (یعنی لاحق شده مارا ضعف ۱۲) وہمچنین وقتے بسماع این آیت الملک یومئذ الحق للرحمن (بادشاہی حقیقی آن روز خدارا است) متغیر شد و در اضطراب آمد چون بحال و قرار خود باز گشت ابن سالم که از جملهٔ اصحاب او بود ازان حال سوال کرد جواب داد که آن از ضعف بود گفتند اگر آن ضعف بود پس قوت چه باشد گفت قوت آن بود که هیچ وارد بے بشخص فرود نیاید الا که بقوت حال آنرا ابتلاع نماید (بگلو فرو بردن ۱۲) و فرو خورد و ازوے متغیر نشود وقتے ممشاد دینوری جائے بگذشت که طائفه مبتدیان در سماع بودند چون او را بدیدند سماع را ترک کردند گفت همچنان باسر حال خود روید که اگر جملهٔ ملاہی دنیا در گوش من جمع گردد هیچ ذره قصد مرا مشغول نگرداند و در مرا شفاند هد و از سهل بن عبد الله رحمة الله علیه روایت است که گفت حالی قبل الصلوة کحالی فی الصلوة و این اشارت است بدوام حال شهود و هر که او را این مقام بود حال او در سماع همچنان بود که پیش از سماع و هر دل که پیوسته حاضر حق بود و القاء سمع کند از هر آوازے که بدر رسد خطاب الٰہی فهم کند پس سماع او موقوف نبود بر نغمات و الحان آدمی چنانکه ابو عثمان مغربی رحمة الله علیه گوید

من ادعی السماع و لم یسمع من صوت الطیور و صریر الباب و تصفیق الریاح فاعلم ان دعواه افتراء و باطل۔	هر که دعوے کرد سماع را و نشنید آواز طیور را و آواز دروازه را و آواز جنبش برگ را پس بدان که دعوای وے بهتان و باطل است

بلکه چنان شود که سماع او از اندرون خود بود و محتاج مسمعے خارجی نباشد چنانکه حصری گوید

بیش اعمل بسماع ینقطع اذا انقطع من یسمع منه ینبغی ان یکون سماعک سماعاً متصلاً غیر منقطع	چه عمل کنم در سماع که منقطع شود هر گاه که منقطع شود شخصے که می شنود آنرا باید که سماع تو سماع متصل باشد نه منقطع ۱۲

و همچنین کس که سماع او متصل بود پیوسته بدل حاضر غیب بود و گوش باطنش از حدیث النفس خالی پس گاه خطاب الٰہی شنود و گاه از خارج وقتے شبلی رحمة الله علیه شنید که در بازار بغداد یکے میگفت خیاره بدانگے غریاد برآورده گفت که چون خیاره بدانگے بود حال اشرار خود چگونه باشد وقتے صاحبدلے شنید که منادیے بانگ میزد مشعر مری بیفتاد چون باز آمد پرسیدند که سبب چه بود گفت من از حق شنیدم که می گفت اشع مر بری روایت از

لہ ف سعتر بالفتح پودینه کوہی کذا فی منتهی الارب و این را اطباء صاد مینویسند بجهت اجتناب از مشابهت بشعیر کذا فی غیاث اللغات برمی بر بالفتح یعنی بیابان و نیکوکار و راست گو و بسیار خیر و نامی است از نامهای حق تعالی کذا فی المنتخب و یا برای نسبت است پس مفهوم ندا منادی که صرف الفاظ سعتر بری میگفت این بود که پودینهٔ بیابانی میفروشم و الفاظی که از این صدا بآن صاحبدل القا شد این بود که اشع تر بری اسع صیغهٔ امر مذکر حاضر معروف است از سعی یعنی کوشش کردن و تر مخفف تری است که صیغهٔ واحد مذکر حاضر مضارع معروف است یعنی خواهی دید و معنی بر بسیار خیر یاد است از اسماء حق تعالی چنانکه بالا گذشت و یا بر برای واحد متکلم است پس میتوان شد که صاحبدل معانی این صدا چنین فهمیده باشد که سعی کن در راه حق خواهی دید بسیار خیر یا تجلی اسم حق که بر است تماشا ده خواهد شد و از همین نوید صاحبدل را انباشته و مسرتے پیدا آمد که نعره زد و بیفتاد و در اعراب میان هر دو فقره بواو خط محاوره اهل زبان بوده است که اهل زبان اکثر در مکالمه لحاظ اعراب نمی کنند و الله اعلم بالصواب ۱۲

امیر المؤمنین علی رضی اللہ عنہ کردہ اند کہ وقتے بانگ ناقوس شنید با اصحاب گفت شما میدانید
کہ او چہ میگوید گفتند نہ گفت میگوید

سبحان اللہ ملکا [illegible]	پاک است خدای بر حق بیشک مولی یکتائی باقی است

وابو عبد الرحمن سلمی گوید کہ وقتے در پیش ابو عثمان معزبی رفتم و یکرہ آنجا بر کار نہادہ بود و کسے
بدان آب از چاہ می کشید و یکرہ آواز میکرد ابو عثمان مرا گفت یا اباعبد الرحمن میدانی کہ
یکرہ چہ میگوید گفتم نہ گفت میگوید اللہ اللہ و گفتہ اند اہل سماع سہ طبقہ اند اوّل ابناء حقایق
و ایشان در سماع مخاطبۂ حق شنوند با خود و طبقۂ دیگر اہل مناجات کہ بواسطۂ معانی ابیات
کہ در سماع شنوند بدل با حق خطاب کنند و ایشان بصدق مطالب باشند در انچہ بدان
اشارت می کنند بحق و طبقۂ سیوم فقراء مجرد کہ جملہ علاقات دنیا و آفات قطع کردہ باشند و
سماع ایشان بطیبۃ القلب بود و اینطائفہ بسلامت نزدیک تر اند و اللہ اعلم انتہی و شیخ المحدثین
شیخ عیسی ابن عبد الرحیم در رسالۂ سماع میگوید۔

قد اختلف العلماء فی سماع الغنا مجردا او مع الآلات
فحرمه جماعة واباحه اخرون وتمسك كل من الفريقين
بدلائل تكلموا فيها تصحيحا وتزييفا ولسنا الان بصدد
بيانها انما الغرض التنبيه لمن يتحرى السلامة فی
الاعتقاد والعمل على ما هو الاوفق له فی هذه
المسئلة فنقول الاقرب فيها الى السلامة على ما هو
الظاهر والمطابق لمقتضى القوانين الشرعية ان
يفصل فيها باعتبار جانبی العمل والاعتقاد اما فی
جانب العمل فالاحوط ان يجتنب عن استماع الغنا
والآلات فان ذلك مجتهد فيه والمانع يحرمه والمخالف
يبيحه واذا دار الامر بين كون الشئ حراما عند البعض
ومباحا عند اخرين فالاحتياط فی اجتناب ذلك
الشئ فان من فعله كان مرتكبا لفعل الحرام
عند المانع ويصير فاسقا مردود الشهادة عنده
اذا كان مصرا على ذلك وعلى قول المخالف لا يكون
بتركه فاسقا بل ولا ملوما عنده لانه مباح عنده ولا

اختلاف کردہ اند علما در سماع غنا مجرد باشد یا مع آلات پس
جماعتے حرام دانستہ و دیگران مباح کردہ و ہر یکے از ہر دو
فریق تمسک کردہ بدلائلیکہ علما کلام کردہ اند در صحت و عدم صحت
آن و ما اینوقت در پی بیان آن نیستیم بلکہ غرض ما تنبیہ است برای
کسیکہ پسند پسند سلامتی خود را در اعتقاد و عمل بانچہ کہ موافق تر باشد
برائے وے در ین مسئلہ پس میگوئیم کہ قوی ترین بسلامت و دوری
موافق ظاہر و مطابق مقتضائے قواعد شرعیہ اینست کہ تفصیل
کنند در ان باعتبار ہر دو جانب عمل و اعتقاد اما جانب عمل پس مناسب
تر اینست کہ پرہیز کند از شنیدن سرود و مزامیر کہ این بمنزلہ
طے شدہ است و مانع حرام میگوید و مخالف مباح میگوید
و ہر گاہ کہ واقع شد امر در بودن شئے نزد بعض حرام و نزد
دیگران مباح پس احتیاط در پرہیز است از ان چیز پس آنکہ
کسیکہ کرد آنرا گشت مرتکب فعل حرام نزد مانع و گشت
فاسق مردود الشہادت نزد شان ہر گاہ کہ اصرار کرد بران
و بر قول مخالف متحرک وے فاسق نخواہد شد و نہ قابل
ملامت زیرا کہ آن مباح است نزد وی و بر ترک مباح گناہ

اثم علی ترک المباح بالاتفاق بل یکون ماجورا اذا ترکه للخروج عن ریبة الخلاف واما فی جانب الاعتقاد فالاحوط ان یجتنب عن الانکار علی من یباشره فان المسئلة مجتهد فیها ولا انکار فی المجتهد فیه لان الاختلاف فی الفروع رحمة من الله تعالی خص بها هذه الامة فلا یجوز الانکار علیه علی الصحیح کما هو مقرر فی محله ثم الانکار فی هذه المسئلة خصوصا یؤدی الی شناعة عظیمة لا یجترء علیها مسلم فان فی انکاره انکارا علی الشارع صلی الله علیه وسلم وجماعة من اکابر الصحابة رضی الله تعالی عنهم والتابعین وائمة المذاهب المتبوعة و تبع التابعین الذین عدلهم رسول الله صلی الله علیه واله وسلم وشهد لهم بکونه خیر القرون وفی الانکار تضلیل علیهم بارتکابهم الفعل الحرام والمنکر لا یتعرض لذلک فان تردد متردد فی ذلک فعلیه بتتبع السیر والآثار یظهر له ذلک انتهی[عه]۔

نیست بالاتفاق بلکه ثواب داده خواهد شد وقتیکه ترک وے بغرض بیرون آمدن خود کرد از شائبه خلاف و اما در جانب اعتقاد پس مناسب تر آنست که از انکار بر کسیکه این را اختیار کرده پرهیز کند پس تحقیق که این مسئله طی شده است و در چنین مسئله انکارے نشاید چرا که اختلاف در فروع رحمت است از حق تعالی خاص کرده شده بدان این امت پس جائز نیست انکار بران بمذهب صحیح چنانکه بمقام خود مذکور است باز انکار درین مسئله خاصة میرساند بسوے زشتی عظیم که مسلمانے بران جرأت نخواهد کرد که در انکار وی لازم می آید انکار بر شارع صلی الله علیه وسلم وجماعتی از اکابر صحابه رضی الله تعالی عنهم وتابعین وائمه مذاهب متبوعه وتبع تابعین ای کسانیکه رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم اوشانرا در خیر القرون شمار کرده وشهادت داده در انکار تضلیل کردن است بران حضرت به ارتکاب شان فعل حرام را ومنکر باین شعورے ندارد واگر کسے درین تردد کند پس برخود لازم کند جستجو را در کتب سیر وآثار این امر بروی ظاهر خواهد شد انتهی۔

عه والمستثنی است که اینجا حضرت مصنف علام علیه رحمة الله تعالی الی یوم القیام انوبت تحریر رسیده بود که این خاکدان ظلمانی را گذاشته زینت افزای عالم جاودانی گشتند اما چونکه در مقدمه کتاب هذا تبسطیر مقدمه وده لطیفه وخاتمه وعده فرموده بودند لهذا آنرا صاحب تکمله نبیره وخلیفه شان حضرت ولی نعمت واین اوستادی ومرشدی مولانا حافظ شاه علی انور قلندر قدس سره الاطهر در ازمنه قریبه تکمیل فرمودند چنانکه خود درسبب تالیف تکمله تحریر فرموده اند فقط المصحح ومترجمه المتمسک بحبل الله القوی حبیب حیدر الکاظمی عامله الله بلطفه الخفی والجلی ۱۲۔

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذی جعل المحبة اقوی سبب الوصول الیه وفضله علی سائر الامور حتی نسبه الیه وابرز الحقائق العینیة (ابرزون آرد ۱۲)
والصور الکونیة من وجوده البحت المجرد عن ماهیة العدمیة ونوع نتاج الاشکال الخلقیة والاوضاع الخلقیة الی انواع (نسبه ۱۲) (جمع نسمه ۱۲)
مختلفة واطوار متمیزة شخصیة ونشهد ان لا الٰه الا الله وحده لا شریک له هو الحق الذی قال کنت کنزا مخفیا فاحببت ان اعرف

الحمد در لغت یعنی ستایش وستودن و باصطلاح خاص بیان کبریا وجلال وعظمت حق سبحانه وتعالی را گویند وبعضی از محققین چنین نوشته اند که حمد در لغت ثنا کردن است بزبان بر خوبی اختیاری کسے برای تعظیم وی ودر اصطلاح فعلیکه آگاهی دهد از تعظیم منعم خواه بزبان باشد خواه بدل خواه بدست فقط ۱۲ الله بفتح اول ولام مشدد ومفتوح در لغت یعنی معبود برحق ودر اصطلاح اسم ذات واجب الوجود است که مستجمع جمیع صفات کمال باشد ودر اصطلاحات صوفیه نوشته است که الله علمے دال است بر آن حق بدلالتے که جامع معانی جمله اسماء حسنی است ودر اصل این اختلاف است نزد امام اعظم رحمة الله علیه بر اصل خود است زیرا که در ذات او تعالی تغیر نیست پس در لفظ اسم ذات او هم تغیر نباید کرد اما نزد صرفیین اختلاف است که در کتب شان بالتفصیل موجود است وتفصیل متصوفانه از کتاب مستطاب الکهف والرقیم فی شرح بسم الله الرحمن الرحیم مصنفه حضرت عبد الکریم جیلی توان دریافت ۱۲

محبت بالفتح صحیح است یعنی دوست داشتن وآنچه بضم مشهور است غلط چه مصدر یمی از ثلاثی مجرد بضم اول مستعمل نشده ودر اصطلاح حضرات صوفیه عبارت از دوستی مخصوص بے علاقه وبے حرکتی است باحق تعالی وهر که در محبت مراد خواست عاشق مراد است نه عاشق محبوب ودر محبت اقوال مختلفه اند که همدرین کتاب شریف ونیز دیگر کتب مذکور اند ولطیفه دهم در تکمله اظهار المخصوص در شرح وبیان آنست ۱۲ وصول در لغت یعنی رسیدن ودر اصطلاح حضرات صوفیه وصول عبارت است از رسیدن سالک بمقام مرآتیت یعنی بنده آئینه ذات گردد وظهور ذات بدان واقع شود ۱۲ حقائق عینیه عبارت ازان امور است که در ذات موجود اند بلکه عین ذات اند نه غیر چه اگر متعینات وموجودات عالم عبارت از وجود حقیقی نبوده اند وحقائق جمع حقیقت است وحقیقة اشیا ذات واحد لما یافت حقیقت وشعور خود را از شهود هر شئی مر حقیقت آن شئی گفته میشود لهذا یافت حقیقت واحد الطوار خود را از شهود اشیا وکثیر معبر بلفظ حقائق است مراد از عین عین ثابت است که آئینه عالم را گویند در علم جناب باری که قبل تخلیق عالم بود والحال نیز هست وآنرا مقام واحدیت نیز خوانند پس مراد از حقائق عینیه شهود نسب اعیان ثابته است که بذات واحد تحقق گشته ۱۲ صور کونیه عبارت از موجودات خارجیه است که در عالم واقع موجود هستند ودر هیاکل واجسام ناسوتے حقائق عینیه اند ۱۲ وجود بمعنی هستی ودر اصطلاح حضرات صوفیه صافیه ذات بحت وهستی مطلق واحدیت را وجود گویند که مرتبه سلب صفات است یعنی یافتن حق تعالی ذات خود را بذات خود از نیوجه حضرت جمع را حضرت وجود نیز گویند این منقسم بر شش قسم است یکی واجب الوجود یعنی لازم الوجود که جسم عنصری است دوم ممکن الوجود که جسم مثالی است سوم ممتنع الوجود که روح اضافی است چهارم عارف الوجود که اعیان ثابته اند پنجم شاهد الوجود که مرتبه وحدت است ششم واحد الوجود که احدیت است ۱۲

بحت در لغت یعنی ساده وخالص از هر چیز ودر اصطلاح حضرات صوفیه وجود مطلق یعنی واجب الوجود را گویند ۱۲ المجرد عن ماهیة العدمیة یعنی مبرا از اوصاف مقیده بانتفاء ماهیت یعنی حقیقة چیزے که متعقل بدانکه این مصدر جعلیست تراشیده اهل منطق وحکمت معنی لفظی لفظ ماهیت چیست این شدن باشد مرکب زمای موصوله وهی بکسر ها وفتح یا تحتیه مؤنث واحد وتای مشدد علامت جعل وتای مصدری مگر بای لفظ هی بحذف یا ات حذف شده است ۱۲ عدمیت در لغت بمعنی نیستی وگردیدن ودر اصطلاح حضرات صوفیه عبارت از اعیان ثابته باشد یعنی موجود علیه واطلاق این لفظ بر سه معنی آمده اول معنی مصدری ودوم نام الفعدمیة سوم البطون ۳

فمخلقت الخلق محبة علی ما اظهر الحب ووصفه بجمع بین الاضداد وتنزهه عن الانداد وتنکره علی ما وهب حقیقة
الحبیة لاهل المشاهدات الربانیة والمکاشفات العیانیة لیعرفوابها کما عرف ذاته القدسیة متصفة بصفة الحبیة
فهؤلاء الاخیار صارت قلوبهم مجالی وجهه الکریم ووجوههم مجالی لوامع نوره القدیم ثم هم نفحات الانس وشیح فی
صدورهم رشحات القدس فهم باختصاص هذه الخواص حجة الله البالغة واحیاء لاحیاء علوم الدین الفائقة
علی الادیان السابقة نفوسهم جظائر القدس وضمائرهم سرائر الانس نظارهم فواتح العرفان

۵۱ حب در لغت یعنی دوستی و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت از علاقه و مرتبه انا و حقیقت محمد صلی الله علیه وسلم و همین را حب حقیقی و حب ذاتی نیز خوانند و معانی حب و محبت و عشق مفصلاً از تکملهٔ ہذا لطیفه و هم توان دریافت ۱۲ ۵۲ جمع بین الاضداد یعنی یکجا کردن اشیاء مخالف باید دانست که در ضد و نقیض فرق است و آن اینکه ارتفاع نقیضین و اجتماع نقیضین محال است یعنی بودن یکے ازان هر دو ضرور است مثلاً عدم و وجود بخلاف ضدین که جمع می شوند لیکن مرتفع می شوند مثلاً سواد و بیاض و هم مخالف بودن و دوشی همچنین را باهم ضد گویند و مخالفت دوشی غیر جنس راند گویند که جمع آن اندا و آمده این فرق حسب اصطلاح اهل لغت است و امانزد حضرات صوفیه ضد شی عین شئ با وجود ضدیت میشود چنانکه بظاهر آب آتش نمیگردد و آتش آب لیکن در باطن یکے عین دیگری است چرا که آب مربوب اسم محیی است و آتش مربوب اسم قابض و تاثیر و صفت اسم محیی در آب است و تاثیر و صفت اسم قابض در آتش پس آب محیی و آتش قابض است لیکن محیی و قابض هر دو از اسماء الهیه اند و اسم الله جامع جمیع اسماست و دران صفت و تاثیر محیی و قابض هر دو موجود اند اگر موجود نبودے چرا این اسماء از اسم الله ظاهر شدندے پس در نیصورت اگرچه باهم اسماء ضداند مگر بودن ضد شئ عین شئ ثابت گشته فافهم ۱۲ ۵۳ حقیقة جمعیه در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از مرتبه عقل کل که مراد از حقیقت محمدیه صلی الله علیه وسلم است ۱۲ ۵۴ مشاهده در لغت یعنی دیدن و بالکسے در جائے حاضر بودن و این اطلاق کرده میشود بر دیدن اشیاء بدلائل توحید و نیز اطلاق کرده میشود بمقابلهٔ دیدن حق در اشیاء و این آن وقتی است که حق را بحیثیت اسم الظاهر با هر شئ واقع است ۱۲ ۵۵ مکاشفه یعنی باهم کشادن و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از ظاهر شدن اسرار و امور غیبی بر دل سالک بانحو که سالک بچشم ظاهری سایه کرده و مراقب شده قلب را بسوی حق تعالی متوجه کند و از دیده قلب نظر کند پس آنوقت بر قلب تجلیات وارد شوند یعنی شهود ذات بر صورت صفات مشاهده خواهد شد و اشکال مختلفه نمودار خواهند شد باز این اشکال ثابت شده صاف در نظر خواهند آمد یعنی صور انبیاء و اولیاء و ملائکه و ارواح صالحین و فاسقین وغیره نظر خواهند آمد و همین کشف را کشف صغری و کشف کونی نیز گویند و شرح این مفصلاً در تمهید کشف و کرامات حضرت قطب الافراد شاه حیدر علی قلندر قدس سره در اواخر تکملهٔ ہذا مرقوم است ۱۲ ۵۶ ذات در اصطلاح حضرات صوفیه صافیه وجود را گویند که بالا ذکر کرده شد پس وجود ذات و هستی هر دو یک چیز است که بیک معنی مستعمل میشود و ذات عبد عدم محض و عدم مطلق است که موجود نیست ۱۲ ۵۷ قدس بالضم و بضمتین یعنی پاکی آمده است و هم یعنی پاک شدن و تقدسیان یعنی فرشتگان و صلحا و اولیاء الله در وحانیان ۱۲ ۵۸ قلب در لغت یعنی دل و خرد و خالص هر چیزے و میانه لشکر و منزلے از منازل قمر و در اصطلاح حضرات صوفیه قلب جوهر نورانے است که مجرد از ماده است و متوسط است در میان روح و نفس انسانی ازین قلب متحقق است و همین را حکما نفس ناطقه گویند و روح باطن وی است و نفس حیوانی مرکب ظاهر اوست و نفس حیوانی متوسط است میان قلب یعنی نفس ناطقه و جسد چنانکه تشبیه داد حق سبحانه و تعالی جسد را بامشکوة و قلب را بازجاجه در روح را بمصباح و نفس را بشجره و قلب در جسد آدم است ۱۲ ۵۹ وجه در لغت

بمعنی ذات و حقیقت شی و چهره و طریق و طور و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت از ذات واجب تعالی و وجود حقیقی است کما قال الله تعالی فاینما تولوا فثم وجه الله هر طرف رو کنید پس همان روی خداست ۱۲ ۶۰ لوامع در لغت بمعنی درخشنها و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است ازان انوار درخشنده که ظاهر میشوند برای مبتدیان که از ارباب نفوس ضعیفه ظاهره اند پس منعکس میشوند آن انوار از خیال بطرف حس مشترک و مشاهد میشوند باحواس ظاهری و آن انوار مبتدیانرا در نظری آیند مثل انوار شهب و فروشمس پس روشن میکنند اطراف را و این انوار بالسبب غلبهٔ انوار قمر و عید بر نفس میباشند پس مائل میشوند بسری و یا بسبب غلبهٔ انوار لطف و وعد میباشند پس مائل بسبزی میشوند ۱۲ ۶۱ نفحات در لغت بوئیدن و بوئیدنی و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت از فیوض که از جانب مبدء فیاض وارد میشوند بر قلب سالک ۱۲ ۶۲ رشحات در لغت بمعنی قطرات و اینجا مراد از علوم و فیوض و معارف ۱۲

۶۳ نفوس جمع نفس و آن در لغت بمعنی چشم زدن چیزے را و جان و خون و ذات هر چیزے غیر بمعنی روح و حقیقت شئی و همین شئی آمده و همین نفس که بمعنی روح است جوهر بخاری لطیف است که حامل قوة حیات و حس و حرکت ارادیه باشد و حکما آنرا روح حیوانی گویند و این نفس را سه مرتبه است میان روح که آنرا نفس ناطقه خوانند و میان جسد که تعبیرش در قرآن مجید بمشکوة کرده شده است و اسم این نفس در قرآن مجید شجره زیتونیه نهاده شده و مبارکه لا شرقیة ولا غربیة صفت آن واقع شده بسبب زائد بودن رتبه و برکت انسان بوی چرا که این نفس از شرق عالم ارواح مجرده است و نه از غرب عالم اجساد کثیفه و این نفس بر چهار قسم است اماره لوامه مطمئنه ملهمه و تفصیل هر یک از کتاب مستطاب القول الجزی تحقیق من عرف نفسه فقد عرف ربه مصنفه حضرت صاحب تکملهٔ ہذا باید جست ۱۲ ۶۴ ضمائر جمع ضمیر یعنی در نهانی داشتن و دل دانستن و دل آنچه گذرد و دل مراد قلب است و معانی قلب یاد کرده شد ۱۲ ۶۵ سرائر جمع سریرة و آن در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از محو شدن سالک در حق تعالی و وقت وصول تا هم و بهمیں اشاره کرده اند حضرت صلعم

وابصارهم[1] لوامع الایقان[2] کلا بل لاروا[3] احمد حول لعرشه[4] طواف ولقلوبهم من خزائن البر اسعاف و اشهد ان
محمدا عبدك[5] وحبیبك الذی نورت وجهه تجلیات[6] الجمال فتلالاء منه نورا و ابصرت فیه غایات الکمال[7]
وصدرتها علی یدیه فانشرح منه[8] الصدر و اصطفیه بالرسالة[9] وادم لم یکن شیئا مذکورا و لا القلم[10] کاتبا
ولا اللوح[11] مسطورا جعلته مخزن کنز الوجود و مفتاح خزائن الجود صلی الله علیه و علی آله الطیبین بالحب
الروحانی و اصحابه الراشدین بالرشد الوجدانی و بعد فهذه غرائب الاخبار و عجائب الآثار تکملة للصحیفة

[1] ابصار جمع بصر بمعنی بینائی باید دانست که بصر بر دو نوع است بصارت و بصیرت مراد از بصارت بینائی ظاهری است و دیدن اشیا بچشم ظاهر و مراد از بصیرت عقل و فطانت است و در اصطلاح حضرات صوفیه بصر صفتی است از امهات صفات باری تعالی که علم و قدرت و ارادة و حیات و سمع و بصر و کلام باشد و انیهمه صفات در خدای تعالی بر وجه کمال موجود اند و در انسان بر وجه نقصان مگر در انسان کامل که فانی فی الله باشد آن نقص مرتفع گردد و اینجا از ابصار همین قسم بینائی مراد است ۱۲

[2] ایقان برای صوفی عارف مرتبه ایست که فوق آن مرتبه نیست و آن عبارت است از آنکه بیقین داند که حق تعالی در هر شئی موجود است و در ان محویت حاصل کند ۱۲

[3] ارواح جمع روح بالضم در لغت بمعنی جان و پیغام خدا و جبرئیل علیه السلام و عیسی علیه السلام و نفخ و امر و کار نبوت و حکم خدا و فرمان او و محبت و فرشته ایست بصورت انسان و نزد طائفه در اصطلاح حضرات صوفیه لطیفه ایست انسانیه مجرده منظر فات الهیه من حیث الربوبیه که جز حق دیگرے کنهش نداند و تعریف روح همین توان انگاشت که حقیقت وی امر رب است که در تعینات ساری است زیاده تفصیل هر کرا خواهد در رساله شریفه القول الوجیه فی تحقیق من عرف نفسه فقد عرف ربه که از تصنیفات حضرت صاحب تکایه ذهاست انظر کند ۱۲

[4] عرش جسمی است محیط بجمیع اجسام و عرش را عرش بوجه بلند شدن وی گویند یا بوجه مشابهت دادن وی به تخت بادشاهی که بوقت حکم دادن بادشاه بران جای گیرد پس چونکه احکام قضا و قدر از انجا صادر میشوند و حقیقةً دیرانه صورت است و نه جسم از ابن نام موسوم کردند ۱۲

[5] عبد در لغت بمعنی بنده و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از هر انچه لائق ظهور باشد و تعین اول را عبد حقیقی گویند و عبد حقیقی نمیکه زائد نی باشد چرا که تعین اول عبارت از ذات است که وجود مطلق ذات خود را و لذا بذات تعبیر فرموده و همین نام را حقیقت محمدی خوانند چنانکه این مسئله میان حضرات صوفیه مشهور است و در خارج نیز او لا حقیقة محمدیه ظاهر شد که عقل اول است از نیوجه آنحضرت صلی الله علیه وسلم را تعین اول و مخلوق اول میگویند ۱۲

[6] حبیب در لغت بمعنی دوست محبوب هر دو را گویند و در اصطلاح حضرات صوفیه حبیب کسیست که در وی محبوبیت غالب باشد و فعل حق موافق رضای وی باشد و این مقام مخصوص بمه پیغمبر است صلی الله علیه وسلم ۱۲

[7] تجلی در لغت بمعنی ظاهر شدن و روشن گردن و جلوه کردن چنانکه غلبه نور آفتابی بر کوه طور بحضرت موسی علیه السلام شده بود و موسی علیه السلام از وی بیهوش گشته بود و در اصطلاح حضرات صوفیه لباس تعین را تجلی گویند یعنی وحدت را تجلی اول و واحدیت را تجلی ثانی میگویند و علی هذا الترتیب جمیع تعینات را تجلی گویند بعضی میگویند که تجلی اول تجلی ذاتی است که آن تنها تجلی ذات برای ذات است و آن حضرت احدیه ذاتیه است که نه در ان هیچ لغت است و نه اسم چرا که ذات وجود محض است و ماسوای وی عدم مطلق و لاشئی محض پس آن محتاج نیست در احدیت خود بطرف وحدت و تعین که بسبب وی ممتاز باشد از چیزے دیگر یعنی وحدت وی عین وی است نه عین غیر وی پس وحدت حق تعالی عین ذات حق تعالی است و نیز وحدت منشاء احدیت و واحدیت است چرا که این وحدت عین ذات است باعتبار لا بشرط شئی ۱۲

[8] جمال در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از تجلی حق تعالی برای خود که آنرا مشاهده میگویند و نیز جمال ظهور ذات را گویند بخلاف جلال که آن خفاء ذات است یعنی در تجلی جمالی ظهور ذات میباشد برای کل و در تجلی جلالی و قهاری فنا و نابودی است برای غیر تا انجا که چیزے باقی نمی ماند و برای هر جمال جلال است که آن خفای وی میباشد و پرده های تعینات موجودات پس هر جمال جلال است و در ای هر جلال جمال که آن ظهوری است انتهی ۵

[9] کمال مرتبه از مراتب جناب باری است که کسے احاطه آن نتواند کرد بلکه خود ذات خاص احاطه آن نکند چنانچه نوشته است حضرت عبد الکریم جیلی در الانسان الکامل و در ان کتاب این بیان را بسط داده است ۱۲

[10] شرح صدر یعنی کشائش سینه شاره است بقصه شق صدر حضرت نبوی صلی الله علیه وسلم و نیز مراد از تکمیل عرفان است که در الم نشرح لک صدرک اشاره بانست ۱۲

[11] رسالت در لغت بمعنی کتاب و پیغام و پیغامبری و رسول بمعنی پیغامبر و فرستاده شده و پیغامبر یکه صاحب کتاب باشد بخلاف نبی که آن اعم است خواه صاحب کتاب باشد خواه نباشد ۱۲

[12] قلم بفتحتین در لغت بمعنی خامه تراشیده و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از علم تفصیل چه در وقتیکه مظاهر تفصیل است در مداد و دوات مجمل است تا وقتیکه اندراج است تفصیل نمی پذیرد و چون مداد و امکان انتقال بسوی قلم کند حروف بآن در لوح مفصل گردد و علم بالا نهایه تفصیل پذیرد چنانکه لفظ کاغذ انسانا است تا وقتیکه بر پشت وی مست مجمع صور انسانیه و امکان مجمل بوده و چون بسوی لوح رحم بقلم انسانی انتقال کرد صورت انسانیه مفصل گشت و قلم وجه خاص و مراد اظهر است و اصل بر وح پر فتوح سرور کائنات صلی الله علیه وسلم که وی بر سر و کرنام مبارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم میم تعین کشید طاء عبد الرحمن جامی از نیجا فرموده محمد گشت قلم چون نامور ساخت مدتی میش حلقه طوق در گوش ۱۲

[13] لوح بالفتح در لغت بمعنی هر چیز پهن باشد از استخوان و کتف و چوب و تخته و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از حقیقت محمدی و علم من وجه و قلم و نیز میگویند که هر انچه در تقدیر الهی شده است و شونده است و خواهد بود در ان نوشته است و دبیر الکتاب همین نیز گویند و بعضی نوشته اند که لوح چهار لوح اند یکی لوح قضا که سابق است بر وجود اشیا و امکان و دوم عقل اول است و سوم لوح محو یعنی لوح نفس فلکیه که در ان کلیات لوح اول مفصل گردد و با سبابش متعلق بشود و چهارم لوح محفوظ خوانند سوم لوح نفس جزئیه سماویه که در ان هر انچه در عالم است بشکل و هیئت و مقدار خود نقش میگردد و چهارم از سماء دنیا گویند و آن بمثابه علم خیال است چنانکه اول بمثابه روح است و ثانی بمثابه قلب و چهارم لوح هیولی که در خور صور علم شهادت است ۱۲

الشریفة والنمیقة الانیقة للعارف الجلیل والقطب الجمیل حامل سر الطریقة والحقیقة حاصل افکار الشریعة
الرشیقة الصورة الحاصلة للمعقول وحصول الصورة للمنقول لیس کمثله فی عصره علما و عملا بل
لا یمکن ان یکون فی دهره عقلا و نقلا و کشفا فرجع علماء الانام منبع فضلاء العظام موضح دقائق الاعمال

واضح کننده

۱۲ عارف در لغت یعنی شناسنده و در اصطلاح حضرات صوفیه صافیه عارف کسے را گویند که وی بطریق حال نه بطریق قال مشاهده ذات و صفات و اسماء کرده باشد و نیز صاحب نظرے را گویند که خداوند تعالی ویرا بینا کرده باشد بر ذات و صفات و اسماء و افعال خویش و چنین کس را معرفت حاصل میباشد بسبب مشاهده بدیدهٔ دل چنانکه میگویند که عارف دیده میگوید و عاقل شنیده و نیز عارف کسے را گویند که در عرفان گم شده و از مراتب نزول و عروج گذشته بر مقام من عرف نفسه فقد عرف ربه محو گشته باشد و از مرتبه واحدیت و وحدت گذشته خودی خود را در ذات حق محو کرده باشد و با وجود این از اخلاق باز آمده نفع رسانی بخلائق کند حضرت مولانا جامی فرماید ۱۲ عارف آنست که از خود رسته است ۱۲ از نکو جسته و از بد رسته است ۱۲ بند هستی ندهستی ساده ۱۲ زاده کون و ز کون آزاده ۱۲ ۱۲ ای صاحب جلال و جلال در لغت یعنی بزرگ شدن و بزرگوار شدن و جلال ضد جمال است یعنی صفات حق تعالی مختص اند بر جلال و جمال جمال آنست که دران لطف و رفق باشد و جلال آنکه دران قهر و جبر باشد و نیز صفات باطن را جلال و صفات ظاهر را جمال میگویند و در اصطلاح حضرات صوفیه تجلی قهاری را جلال گویند و هم از جلال لسبوحی ذات بحث اشاره است که گنج مخفی و مرتبه وراء الوراء و مرتبه تنزیه محض است که در حجاب عزت و پرده جلال از مخلوق پوشیده است که حقیقت و هویت آنرا سوائے وی کسے شناخت نمی تواند کرد آرے کاملین را البته از وراے استار اسماء و صفات و اعتبارات دید نصیب میگردد و اینچنین عارف را عارف جلیل گویند و از جلال لسبوحی مراتب تعینات و اعتبارات خفیه هم اشاره میکنند که ورای عالم شهادت اند ۱۲ قطب در لغت یعنی میخ که آسیابان میگردد و ستارهٔ ایست که قبله مسجد بران بنا کنند و سید قوم و پیشوا را که مدار کار بر و باشد و معتمد و اصل هر چیز و هم اصطلاح حضرات صوفیه یک شخص میباشد از عالم که موضع نظر حق تعالی میباشد و در هر زمان مدار کار دنیا بر وے میماند و وی بر قلب حضرت اسرافیل علیه السلام میباشد ۱۲ ۱۲ اجمالی صاحب جمال و تشریح آن بالا گذشت ۱۲ ۱۲ سر در لغت یعنی راز و انچیز پوشیده شود و در اصطلاح حضرات صوفیه چیزے است که خاص کرده شده است از حق تعالی رقت توجه ایجادی چنانکه امواج متعین میشوند از دریا وقت موج و آن همین ثابت است ازین سر هر کس را نوازش میگوید و همین شی خاص اشاره کرده شده است بقول حق تعالی ما قولنا لشی اذا اردناه ان نقول له کن فیکون اجزین نیست که قول ما هست برای هر چیز و قتیکه اراده میکنیم آنرا انیکه گوئیم آزا موجود شو پس موجود میگردد و هم از همین جهه گفته شد که نمی شناسد حق تعالی را کسے سوای حق تعالی و محبت نمیدارد از حق تعالی چیزے سوای حق تعالی چرا که همان سر طالب حق تعالی است و محب عارف حق تعالی چنانکه فرمود رسول الله صلی الله علیه وسلم عرفت ربی بربی یعنی شناختم پروردگار خود را ببرب خود و فرمود حق تعالی از زبان انسان کامل که الانسان سری و انا سره یعنی انسان راز منست و من راز او یم اینجا تخصیص انسان باعتبار جمعیت است ورنه در هر شی سر حق تعالی است ۱۲ ۱۲ طریقت در لغت یعنی روش و مذهب و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از سیر و سلوک الی الله با قطع منازل و ترقی مقامات و تزکیه باطن برای وصال و قرب حق تعالی ۱۲ ۱۲ حقیقة در لغت یعنی اصل و مابه هر شئی و هستی و ذات هر شئی و حضرات صوفیه این لفظ را بر چند جا استعمال میکنند اول انیکه لفظ حقیقت را بر باطن هر شئی اطلاق میکنند و در مقابله ظاهر آن شئی که مجاز است چنانکه گویند که عالم شهادت مجاز است و در مقابله آن حقیقتش عالم مثال است و عالم مثال مجاز است و در مقابله آن عالم ارواح حقیقت آنست و عالم ارواح مجاز است و در مقابله آن عالم اعیان حقیقت آنست و عالم اعیان مجاز است و در مقابله آن علم حقیقت است و علم مجاز است و در مقابله آن ذات حقیقت وی است محل دوم اینست که حقیقت را در مقابله اعتبار میگویند چنانکه ذات حق تعالی حقیقت هر شئی است و حقیقت هر شئی که امری اعتباری است از ذات حق تعالی اعتبار کرده میشود و ذات حق تعالی حقیقة الحقائق است محل سوم اینکه لفظ حقیقت را در واقع و نفس الامر میگویند که آن محل صور علمیه و اعیان ثابته است که ویرا حقیقة الممکنات میگویند و چیزے از بیان حقیقت در حاشیه لفظ حقائق عنیه بر حواشی صفحه اول تکمله نزد هم مذکور شد ۱۲ ۱۲ شریعت در لغت بمعنی راه پیدا کرده خدای تعالی بر بندگان در بندگی در راه روشن و راست و آستانه و جای باب در آمدن و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از اقوال و افعال رسول الله صلی الله علیه وسلم یعنی احکامیکه از جسم ظاهری تعلق دارند چنانکه نماز و روزه و حج و زکوة و در حدیث شریف نبوی وارد است که الشریعة اقوالی والطریقة افعالی والحقیقة احوالی یعنی شریعت اقوال منست و طریقه افعال من و حقیقه احوال من ۱۲ ۱۲ کشف در لغت یعنی کشاده و بر هنه کردن و در اصطلاح حضرات صوفیه کشف منقسم بدو قسم است کشف صغری و کشف کبری کشف صغری کشف کونی و کشف قبور و کشف عالم ملکوت و کشف عالم مثال و کشف عالم علوی وغیره را گویند و معانی و تشریح آن سابقا در حاشیه لفظ مکاشفه در صفحه ماقبل مذکور شد و ازین کشف سالک واصل نمی تواند شد و درین کشف گاهے خطا هم واقع می شود چرا که قلب مثل آئینه است وقت مشاهده در صفای قلب گاهے فتور واقع شود و اگر صفای قلب برابر میباشد هرگز خطا واقع نخواهد شد و کشف کبری که آنرا کشف الهی نیز میگویند آنست که هر چیه موجود است حق است و بغیر وجود حق تعالی دیگرے موجود نیست و موجودیت اشیا بجز اضافت و نسبت و ظهور حق تعالی امرے زائد نیست و حقیقة تمامی اشیا حق تعالی است چرا که غیر حق تعالی معدوم محض است پس سالک را باید که بجز حق تعالی دیگری را نه بیند و در ذات حق دائما محو ماند و خود را گم کند و همان محویت کامل حاصل کند و خیال کسے ندارد ازین کشف سالک واصل میشود و در سلوک

۱۲ اصل منقوط و بین است و در همین جا بخط خود کشف صغری کشف قبور و کشف عالم مثال و کشف عالم ملکوت و کشف عالم علوی و غیره را گویند و معانی و تشریح آن سابقا در حاشیه لفظ مکاشفه در صفحه ماقبل مذکور شد و ازین کشف سالک واصل نمی تواند شد و درین کشف گاهے خطا هم واقع می شود چرا که قلب مثل آئینه است وقت مشاهده در صفای قلب گاهے فتور واقع شود و اگر صفای قلب برابر میباشد هرگز خطا واقع نخواهد شد و کشف کبری که آنرا کشف الهی نیز میگویند آنست که هر چیه موجود است حق است و بغیر وجود حق تعالی دیگرے موجود نیست و موجودیت اشیا بجز اضافت و نسبت و ظهور حق تعالی امرے زائد نیست و حقیقة تمامی اشیا حق تعالی است چرا که غیر حق تعالی معدوم محض است پس سالک را باید که بجز حق تعالی دیگری را نه بیند و در ذات حق دائما محو ماند و خود را گم کند و همان محویت کامل حاصل کند و خیال کسے ندارد ازین کشف سالک واصل میشود و در سلوک

کاشف حقائق الاحوال[۱] المدار علیه الافاضل والمشار الیه بالانامل شمس العارفین صفوة ارباب التمکین[۲]
الحبر العلامة والبحر الفهامة مطرح الانوار[۳] مطمح الابصار[۴] مظهر الکرامات الجلیة مصدر المقامات العلیة[۵] شیخ الاسلام[۶]
والمسلمین مرشد[۷] الطالبین والسالکین[۸] وستاذ الطریقة النبویة التابع للشریعة المصطفویة الفاضل الاجل
والکامل[۹] الاکمل ذو القلب[۱۰] السلیم والطبع الفخیم وهبه الله علم الاعیان[۱۱] وکشف لسر[۱۲] الارقات

[۱] معانی حقائق در صفحه اول تکمله نهاذ کور شد واحوال جمع حال در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از مواهب بانی که فائض میشوند بر عبد از جانب ب بوجه اعمال صالحه عبد که از سبب وی تصفیه قلب میشود یا انیکه احوال واردات اند بر عبد از جانب حق تعالی از راه امتنان ونام نهاده شدند این حالات باحوال لسبب تحول عبد باین احوال از هوا نفسانیه بطرف صفا باطن ودرجات قرب وهمین معنی ترقی عبد اند پس از حقائق احوال مراد یافت حقیقت واحد است اطلاق خود را از شهود فیوض حالات مختلفه بر بنده خاص خود ۱۲ [۲] تمکین ومراد ازان مقام استقامت وثبات است بر صراط مستقیم وتا وقتیکه طالب در طریق است پس وی صاحب تلوین است چرا که از حالے بحالے ترقی میکند واز صفتے بصفتے نقل میکند وهرگاه که واصل شد ومتصل پس وی صاحب تمکین گشت ۱۲ [۳] مقام در لغت بمعنی جای قیام ودر اصطلاح حضرات صوفیه مقیم شدن سالک است در مقام اخاص باینطور که اول سالک در آغاز سلوک عبادات وذکر وشغل ومراقبه وغیره که پیش صوفیه مقرر است شاغل باشد وبوسیله وی طی منازل کند وترقی کند ودر مقام اخیر فنا الفنا است مقیم شود میان حضرات صوفیه منازل عروجی صد منازل اند حسب تعداد اسماء حسنی نود ونه منازل مراتب تلوین اند که از انها ترقی کردن ضروری است ورنه سالک ناقص خواهد ماند ومنزل اخیر که مرتبه صدی است مقام تمکین است وآن جاے اقامت سالک است که فوق ازین ترقی نیست سواے بقا بامد واین مقام را مقام فقر وفنا میگویند ۱۲ [۴] شیخ در لغت بمعنی پیر وآنکه در وسن پیری ظاهر شود ودر اصطلاح حضرات صوفیه انکس را گویند که عالم باشد بادامر ونواهی شرع شریف وعامل باشد موافق آن وحب جاه وحب مال وغیره ندارد ومتابعت شیخے کرده باشد که متابعتش تا رسول الله صلی الله علیه وسلم مسلسل باشد وریاضت کرده باشد از هر قسم مثل کم خوردن وکم خفتن وکم گفتن ونماز خواندن وصدقه بسیار دادن وروزه داشتن وموصوف باخلاق حسنه باشد مثل صبر وشکر وتوکل ویقین وطمانینت وسخاوت وقناعت وامانت وبذل مال وحلم وتواضع ووفای وصدق ووقار وسکون واز آخلاق ذمیمه پاک باشد ۱۲ [۵] مرشد بمعنی راه راست نماینده ودر اصطلاح حضرات صوفیه مرشد آنست که دلالت کند بر طریق مستقیم واز توجه وی وصول بحق میسر گردد ودر شرائط مرشد مرادف شیخ است وآداب وشرائط شیخ در کتاب مخاطب وض الازهر مذکور است ودر اختتام تکمله نهاذ نیز بعض افادات حضرت مولف روض الازهر مرقوم است ۱۲ [۶] طالب بمعنی جوینده در لغت ودر اصطلاح حضرات صوفیه طالب آنرا گویند که از شهوات طبعی ولذات نفسانی عبور نماید وپرده پندار خودی از روی حقیقت بردارد واز تقید باطلاق آید واز کثرت بوحدت گراید تا انسان کامل گردد واین مقام را فنا فی الله گویند که نهایت سیر طالبان است ورفع انانیت درین مقام است واحاطه قطره با دریا ۱۲ [۷] سالک در لغت بمعنی رونده راه ودر اصطلاح حضرات صوفیه سالک آنست که توجه قلب بسوی حق تعالی دارد وسیر کند بسوی حق تعالی واین متوسط است میان مبتدی ومنتهی وسالک بر چهار قسم است یکے آنکه مذکور شد ودویرا سالک ساده گویند دوم سالک مجذوب که وی او لا سلوک اختیار میکند ودر اثنای سلوک بسبب کرم وشغل در ریاضات شاقه ویرا جذبه میرسد وسالک ازان واصل میگردد سوم مجذوب سالک که اول ویرا بمحض عنایت ربانی جذبه حاصل میشود وبعد ازان سلوک شروع میکند واصل میگردد چهارم مجذوب محض که ویرا جذبه حقانی واصل شد لیکن وی سلوک نکرد ونه واصل شد ومجذوب سالک از همه افضل میشود وبعد وی مرتبه سالک مجذوب وبعضی برعکس این میگویند یعنی سالک مجذوب را از همه افضل میگویند بعد وی مرتبه مجذوب سالک بعد وی مرتبه سالک ساده بعد وی مرتبه مجذوب ۱۲ [۸] کامل در لغت بمعنی تمام ودر اصطلاح حضرات صوفیه آنکس است که در عرفان پخته باشد واز خودی خود خلاصی یافته ودر ذات حق محو شده ودر شریعت طریقت وحقیقت ومعرفت مضبوط وبرتبه فنا وبقا رسیده باشد ۱۲ [۹] قلب سلیم در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت از قلبے است که سالم باشد از خطرات غیریت بلکه خطرات محبت حق واداراک عبد رب وعلم وعرفان وطلب راه سلوک از وی سرزنند چنانکه حق تعالی در کلام پاک می فرماید یوم لا ینفع مال ولا بنون الا من اتی الله بقلب سلیم (یعنی روز یکه فائده ندهد مال وفرزندان لیکن صاحب فائده آن بود که بیارد پیش خداول بے عیب (را) ۱۲ [۱۰] اعیان بالفتح جمع عین در لغت بمعنی بزرگان وچشمها واشیاء ذوات موجوده در خارج ودر اصطلاح حضرات صوفیه اعیان مراد از اعیان ثابته که صور اسماء الهیه اند وچیزے از معانی آن در حاشیه حقائق عینیه مسبوق گشت وارواح مظاهر اعیان اند واشباح مظاهر ارواح اند پس حقیقت انسانیه او لا در اعیان ثابته تجلی کرد بعد ازان در ارواح مجرده تجلی کرد ذات وصفات وافعال را ازین جا معلوم کن ۱۲ [۱۱] اسرار وقات جمع سر واوقات بمعنی سر پرده وشامیانه وبعضی نوشته که این معرب سراپرده است ودر اصطلاح حضرات صوفیه بمعنی اسرار ومعانی اسرار که بالا گذشت ونیز مراد از عالم تشبیه که حجاب تنزیه است وهم کنایه از عالم تنزیه که عین تشبیه گشته در پرده آن جلوه گر است ۱۲

الاحسان[۱] وانتشر رائحة مسك ذكره فی حنین الاسلام اجمع اهل الفضل علی فضله بین الانام قبلة[۲] الكاملین كعبة[۳] الواصلین امام الموحدین قرة عیون المجددین[۴] وارث الانبیاء والمرسلین حجة من حجج الله فی العالمین ایة من آیات سید الاولین والاخرین صاحب الكشف والكرامات والسر الجلی سیدی وسندی ومرشدی ودلیفة نومی ویقظتی اوستاذی وجدی مولانا شاه تقی علی الكاظمی العلوی نسبا والقلندری[۵] مسلكا ومشربا والكاكوری موطنا ومدفنا نضر الله مرقده[۶] وجعل الجنة مورده ومعقدا[۷] لصدق مامنه وفرادیس الجنان مسكنه اللهم روح روحه واوصل الینا فتوحه[۸] انك بالاجابة جدیر وعلی كل شیء قدیر

سخن پروے سلک گوہر مدحت سفتہ الحق حسب حال نکو گفتہ

ای بخلاء[۹] و ملاء[۱۰] بخلل از ما خلا — هم بملا در خلا هم بخلا با ملا
چون خرد نكته سنج بی همه در اژدهام — چون نظر دوربین با همه در انزوا[۱۱]
شی نی ولاشئی نه نیست نی وهست نے — نیست ندارد وجود هست همان ماسوا
كنه تو هر آئینه كس نتواند سرود — دانش دانا درزم فهم رسا نارسا
پای شد از دست علم در سر آغاز راه — راه عمل راز دند ز آرزوی انتها
برمثل ابتدا اول و آخر یكیست — اول و آخر یكیست برمثل ابتدا
غلغلهٔ هوش[۱۲] هیچ و بدبهٔ عقل لغو — طنطنهٔ دید هی[۱۳] و لولبهٔ فهم[۱۴] ها
هوش همه مكر دكید عقل همه بند و قید — دید همه رنج و رشید فهم همه ابتلا

صوفی نامه

[۱] احسان در لغت بمعنی نیكوئی كردن ونیكو داشتن چیزے را و در اصطلاح حضرات صوفیہ تحقق است بعبودیت برمشاہدہ حضرت ربوبیت بنور بصیرت یعنی دیدن حق را در حالیكہ موصوف بصفات خود بعین صفت خودش است پس او را یقینا می بیند نہ حقیقۃً و لہذا آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ كانك تراہ (گویا كہ می بینی تو ویرا) زیرا كہ ویرا از در ارحجاب صفاتش می بیند و حقیقت را بحقیقت نمی بیند ۱۲ [۲] قبلہ در لغت بمعنی معروف و در اصطلاح حضرات صوفیہ مراد از ہر مطلوب و مقصود مجازی است كہ دل بدان متوجہ شود بنظر اینكہ آن پرتوۂ حقیقت است چنانكہ توجہ دل در اصل بحقیقت باشد نہ بمجاز ۱۲ [۳] كعبہ در لغت بمعنی بیت اللہ در اصل بمعنی مرتفع است چون بنای كعبہ از زمین مرتفع و بلند است لہذا كعبہ نام كردند و در اصطلاح حضرات صوفیہ مقام وصلت را گویند ۱۲ [۴] واصل در اصطلاح حضرات صوفیہ فانی فی الله و باقی بالله را گویند و این مقامی است از مقامات عارف كہ بالاتر ازان مقامے نیست دوسان چیزے برای رویت حق حاجب نمی شود و نہ وجود خود حاجب شود بلكہ وجود خود را عارف گم و فراموش و محو میسازد و ہر چہ كند و باشد از حق بیند و حق در عارف گاہے چنان تجلی فرماید كہ او جملہ اشیا را ظہور و شیون ذات خویش می بیند ۱۲ [۵] تفصیل لفظ قلندر در متن اوائل كتاب مستطاب روض الازہر مرقوم است و نیز رسالہ تحریر الانور فی تفسیر القلندر درین معنی كتابے جامع و مانع است كہ از تصنیفات حضرت صاحب تكملہ ہذا است ۱۲ [۶] مقعد صدق یعنی مجالس راستی یعنی مقام صدیقان است و این مستفاد از آیہ كریمہ فی مقعد صدق عند ملیك مقتدر است و از اینجا است كہ حضرات اقدس نیز گویند وجنت خواص ہم می نامند كہ در حدیث شریف است الجنة جنتان جنة العوام وجنة الخواص فی جنة العوام حور وقصور وفی جنة الخواص لیس حور ولا قصور یعنی جنت بر دو نوع است جنت عوام و جنت خواص در جنت عوام حور و قصور است و در جنت خواص حور و قصور نیست آنجا طیران و سیران است و در بجز ہستی و گم گشتگی است و در ہستی بحث و نشاط و عیش و سرور محض است كہ خوشتر ازان چیزے نیست ۱۲ [۷] فتوح در لغت بمعنی گشایش ہا و در اصطلاح حضرات صوفیہ عبارت ازان چیزہا است كہ مفتوح میشوند بر سالك از جانب حق تعالی بعد اغلاق یعنی در بستن چنانكہ نعمتہای ظاہری و ارزاق و عبادات و علوم و معارف و مكاشفات و غیر آن ۱۲ [۸] خلاء در لغت بمعنی جای خالی و خالی شدن وجود خلاء نزد حكما محال است ایشان میگویند كہ ہر چہ در عالم موجود است ملاء است و ہر مكان و ہر شئی جوف دارد و كہ آنرا در عرف خالی گویند آن ہم از ہوا پر است و در اصطلاح حضرات صوفیہ مراد از عالم تنزیہ و ہویت محضہ است [۹] ملاء در لغت بمعنی پری و در اصطلاح حضرات صوفیہ مراد از عالم تشبیہ ۱۲ [۱۰] خلا بمعنی ماسوا و معانی لفظی ماسوا غیر و در اصطلاح حضرات صوفیہ مخلوقات را ماسوا گویند چرا كہ ظہور آن در آئینہ علم است و نہ در اصل آن معدوم محض است و بحضور باری

[۱۱] انزوا در لغت بمعنی گوشہ گرفتن و در اصطلاح حضرات صوفیہ بمعنی خلوت در انجمن است و آن بر دو نوع است یكی انزوای ظاہر و دیگر انزوای باطن و انزوای ظاہر بر دو نوع است یكی انزوای ظاہر بجسم و دیگر انزوای ظاہر بقلب و انزوای باطن بر دو نوع است یكی انزوای باطن بروح و دیگر انزوای باطن بسر و انزوای ظاہر بجسم آنست كہ سالك از خلق بكلی منقطع شود و انزوای ظاہر بقلب آنست كہ سالك بظاہر با خلق باشد و در باطن از خلق منقطع باشد و انزوای باطن بروح آنست كہ سالك بظاہر و باطن با خلق باشد و در باطن از ماسوا منقطع باشد و انزوای باطن بسر آنست كہ سالك بظاہر و باطن با خلق باشد و در باطن از ماسوا منقطع باشد و در باطن از خود نیز منقطع باشد ۱۲ [۱۲] غلغلہ ہوش در لغت بمعنی آواز ہوش و در اصطلاح حضرات صوفیہ آغاز ہوش ۱۲ [۱۳] ہی بمعنی بانگ و در اصطلاح حضرات صوفیہ شور و غوغا ۱۲ [۱۴] لولبہ در لغت بمعنی وسوسہ و در اصطلاح حضرات صوفیہ فریب ۱۲ [۱۵] ابتلا در لغت بمعنی افتادن در بلا و در اصطلاح حضرات صوفیہ بلا ۱۲

این خودیت پرده ایست بررخ چون رتو — پرده۵۱ بدر تا شود عارض توجانفزا (رخسار۱۲)
غنچه۵۲ حجاب گل است گل چو کشاید نقاب — غنچه شود خنده زن بردهن و لب پا (مستوفی)
وه۵۳ که خود این هست و بود هیچ ندارد وجود — هنگ (مخفف هنگامه ۱۲) بزم شهود۵۴ غیب بود غیب۵۵ را (موجود ۱۲)
هی (ای هستی مجازی ۱۲) نشناسی که چون بگذرد انا درون — طرح نهد در خیال روضهٔ خرم فضا (خوش ۱۲)
نخل (منسوب ۱۲) نشاند نجاک چون قد دلجوی دوست — گل بداند ز نخل چون مه خلوت سرا
لاله بطرف چمن ژاله ببرگ سمن — مرغ بشنج (مخفف شاخ ۱۲) نغمه زن شنج۵۶ید بیضا نما
بلبل۵۷ وکبک وتذرو وصلصل ودراج وساز — گاه چمان آورد گاه تو آئین نوا (خرامان ۱۲) (نیا ۱۲)
صورت چشمم کشد در پی سرو از تمر — آب ثمر را کند رو کش زلف از هوا (ازروی ۱۲)
بر لب حوض آورد شاهد شمشاد قد — شرم گلستان بخد زلف دوتا تا بپا (نقیب زلف ۱۲)
آفت ناموس۵۸ زهد۵۹ صلا عقد۶۰ ع دین — آتش خنگاه عقل لشکر جور وجفا (منزل ۱۲)
حلوهٔ از روی۶۱ او باغ بلای بهشت — نفخهٔ از موی۶۲ او راغ وبال خطا

۵۱ مراد از پرده دریدن از خودی خود بیرون آمدن است ۱۲ ۵۲ وه بالفتح وسکون ها وهو کلمة ایست که در محل استعاش یتبعث البرق تحسین گویند و آنرا مکرر نیز کنند ۱۲ ۵۳ شهود عبارت است از رویت حق تعالی از حق تعالی بانیطور که از مراتب تعینات و موهومات صوریه سالک عبور کند و بمقام توحید عیانی رسیده در جمیع صور موجودات مشاهده حق تعالی کند و غیریت را دور کرده در هر چیز که نظر کند حق را بیند وسوای وی غیر را نه بیند چرا که سوای وجود حق تعالی موجودیت غیر وی محال است ازینجا حضرات اهل الله میفرمایند که حق حق را می بیند و حق را غیر خود دیدن محال است ۵۴ یعنی غیب الغیب باشد و غیب الغیب در اصطلاح حضرات صوفیه ذات ساذج و ذات بحت و مرتبهٔ احدیت و غیب المصئون راگویند و غیب المصئون عبارت از ستر ذاتی و کنه اوست که جز وی سبحانه و تعالی دیگرے نمی داند ولهذا از اغیار مصئون و از عقول والبصار مکنون آمد و نام دیگر این غیب غیب المکنون نیز هست ۱۲ ۵۵ بلبل طائرے است معروف و در اصطلاح حضرات صوفیه مراد از عارف ربانی که مدام بذکر و فکر حق شاغل است واز نفس اماره فارغ البال ۱۲ ۵۶ شاهد در لغت بمعنی گواه و نامی است از نامهای آنحضرت صلی الله علیه وسلم و در اصطلاح حضرات صوفیه شاهد آنست که از اثر مشاهده بر قلب سالک حاضر باشد و نیز حاضر بودن شاهد حقیقی که محیط جمیع اشیاست در قلب سالک یا حضور بسبب علم لدنی یا وجد و حال یا تجلی یا شهود و در مصطلحات حضرت خواجه حافظ شیرازی رحمة الله علیه است که شاهد حق راگویند باعتبار ظهور زیرا که حق بصورت اشیا ظاهر است ۱۲ ۵۷ ناموس در لغت بمعنی صاحب راز که آگاه بر نهانی امر یا صاحب راز جبرئیل علیه السلام و مرد دانا ماهر در کار و مرد سخن چین و مکر و حیله نهانی و شرم و عصمت و عفت و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از توقع حرمت و جاه از خلق داشتن و نیز عبارت از طلب شهرت و جاه و خودنمائی و خودستائی و آوازه نیکنامی و نامداری طلبیدن و نیز عبارت از مخفیت کنز مخفی است قبل تخلیق عالم که حدیث شریف کنت کنزاً مخفیاً الخ اشارت بآنست ۱۲ ۵۸ زهد بالضم در لغت بمعنی ناخواهانی خلاف رغبت و طیب کسب و قصر امل و در اصطلاح حضرات صوفیه بغض دنیا و اعراض از لذات فانیه اوست و گفته اند ترک راحت دنیا بنا بر طلب راحت آخرت و گفته اند که خالی شدن دل است از انچه دست از ان خالی است و گفته اند که اعراض از زیادتی و فضولی باشد و گفته اند که بیرون آمدن است از آرزوهای دنیا و ناموس و غیره و گفته اند که اختیار تنزیه محضه است و اجتناب از مجاز و تشبیه ۱۲ ۵۹ غنچه بمعنی گل ناشگفته و در اصطلاح حضرات صوفیه مراد از حقیقت عالم قبل تخلیق ۱۲ ۶۰ گل در لغت بمعنی معروف و در اصطلاح حضرات صوفیه نتیجهٔ عمل راگویند و نیز لذت معرفت را و نیز کنایه از عالم بالا جمال چرا که عالم عین معرفت حق است مرحق را لفحوای فاحببت ان اعرف الخ ربعنی محبت کردم انیکه شناخته شوم پس پیدا کردم خلق را ۱۲ ۶۱ روی در لغت بمعنی معروف و در اصطلاح حضرات صوفیه مرآة تجلیات راگویند از معانی نوری و صوری و تجلی بردق بران منتهی گردد و آن بقاست باحق سبحانه ۱۲ ۶۲ موی در لغت بمعنی معروف و در اصطلاح حضرات صوفیه ظاهر هویت راگویند یعنی وجود را چه همه کس را بمعرفت وجود علم حاصل است ۱۲

این همه نخل و ثمار و آن گل و آن شاخسار — وان همه صوت هزار و آن مه مینو لقا
نیک نگه کن به بین غیر خرد مند نیست — عالم و معلوم و علم چون کنی از هم جدا
نیز بدانسان بود نسبت عالم بحق — چون به گلستان بهار چون به بهاران نما
حیف کجا میروی این چه سخن و دین چه حرف — تو و حقایق دریغ تو و معارف خطا
باد سحر گه گشد پرده ز رخسار گل — بطمطراق صبا بر در و نخل و رز و با
بر لب زارع و زغن نغمه بهنجار نیست — روز زغنا دل بجوی طرفگی ما جرا
پای نداری میوی راه ندانی بایست — بر سر سینا متاز بی بصر و بی عصا
حرف ز سینا گذشت بر لب و یاد داد — جلوه روی که برد هستی ما را ز ما

مطلع دوم

اے که ز رویت فراخت اصل لوامع لوا — ذرہ راہ ترا مهر بود جبهه سا
کعبه جان روی تست طرف کله کج بمان — قبله دل جای تست موزه پا برگشا
ملک ملک ملک تست کوس بگردون بکوب — فلک فلک آن تست درد و جهان کن فشا
ذکر تو حسن قبول فکر تو اصل اصول — وصف تو نعت رسول مدح تو حمد خدا
حسن تو معبود عشق عشق تو معشوق حسن — کفر تو مسجود دین دین تو جان هدا
گر سر بازار حسن جلوه فروشی کنی — با نوی مصری دهد یوسف کنعان بها
سینه گردون شود دست زنان سان فگار — هوش ز لیخا شود نور قمر هر سما
خلق رسد جیل جیل نقد دل و جان بکف — جوش زند جیش جیش جان جوان جا بجا
عروه ز عقد الفور سعد ز اسما ستوه — ولس ز رامین بکین قیس ز لیلے کشا
دهر کند انقلاب گون کند اضطراب — خاک قعود اشتغال چرخ هبوط آشنا

---

۵۱ ماجرا در لغت بمعنی قصه و واقعه و هنگامه و گفتگو و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت از بیان و شرح وردعشق است و مراد از عنا دل اینجا عرفای کامل صاحب شهود اند ۱۲ ۵۲ ذکر در لغت بمعنی یاد کردن چیزے و ضد نسیان را هم ذکر گویند و در اصطلاح حضرات صوفیه ذکر عبارت است از چیزیکه بتوسل وی یاد مطلوب آید خواه اسم باشد یا رسم یا فعل یا جسمانی یا مجرد یا غیر آن و از چیزیکه حصول نسیان مطلوب شود التفات بطرف وی ضلالت است خواه اسم باشد یا رسم یا غیر آن پس تمامی افعال و اقوال و احوال صوفی بشرط یاد حق ذکر است و بشرط عدم عدم بعضے میگویند که اقسام ذکر بسیار اند ذکر لسان که جهر باشد یا خفی و ذکر قلب و ذکر روح و ذکر سر و ذکر خفی و ذکر اخفی و تفصیل این در از است کمال ذکر انیست که جا بجا که در میان ذاکر و مذکور است مرتفع شود و تفصیل این امر در تکمله هذا در افادات حضرت مصنف و وضح الازهر مذکور است ۱۲ ۵۳ فکر در لغت بمعنی اندیشه و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت از رفتن سالک است بسیر کشفی از کثرات تعینات که بحقیقت عدم اند سوی حق یعنی بجانب وحدت وجود مطلق که حق حقیقی است و این رفتن عبارت از وصول سالک است بمقام فنا فی الله و محو و تلاشی گشتن در ذات کائنات در اشعهٔ نور وحدت ذات مثل قطره در دریا ۱۲

لرزه باندام خاک سکته بدور سماک — برق روش در تپاک نبض خط استوا
خاک بسوزد چو نار نار بخواند چو خاک — باد چکد همچو آب آب وزد چون هوا
کوه کفد همچو نار سنگ جهد چون شرار — بحر پرد چون سحاب دشت دود چو سما
باز رود گل بشاخ شاخ شود در نهال — نخل به تخم اندرون چون همه غار اژدها
بوی بساتین چو رنگ جای گزین در چمن — رنگ ریاحین چو بوی رخت کشان بر هوا
غلغله افتد به خلق کین چه فروغ این چه تاب — ولوله افتد بدهر کین چه گهر و ز کجا
صبح به توجیه مهر شام به تثنیت ماه — این کشد آنرا پرند آن درد این را ردا
گه به شبیخون زلف گه بفروغ رخت — شیخ شود بت پرست گبر شود پارسا
حور و پری در قعود ور دز با نهاد رود — خیل ملک در سجود زان رخ آدم لقا
تو همه در میان هم زهمه برکران — جلوهٔ رخ آیت شان و ر ء الورا
مطلع مدح نخست باز بخوانم که هست — خوی گدایان چنین در طلب مدعا

مطلع

پرده گبی غمزه ریخت خون دلم در خفا — تا که شود وادرس تا چه دهد خون بها
ریزد اگر طرح باغ خون دل آخر شگفت — بس که ماند ز خاک خون سیاوش گیاه
ور نفروزد چراغ داغ جگر تا عجب — لاله فروزد به راغ صد مه و انجمن
رفت بسی سال و ماه دارم از اعمال زشت — تن همگی نادرست جان همه در انفعال
گفتم و گویم دگر جستم و جویم دگر — یک نگهه مهر تو صد کرم کبریا
خواهم ازین پس مرا از من و ما وارهان — هر که بجوید مرا بوکه بیابد ترا

---

۱ خط استوا خطی است موهوم که یک سر آن بمشرق و سر دیگر بمغرب است که حکما در زمین بمقابله و محاذات دائرهٔ معدل النهار بر وسط زمین فرض کنند به نهجیکه اگر دائرهٔ معدل النهار قاطع عالم شده زمین را هم قطع نماید پس زمین ازجائیکه قطع شود همانجا خط استوا است ۱۲ ۲ رخ یعنی رو و در اصطلاح حضرات صوفیه ذات حق را گویند ۱۲ ۳ مراد از مرتبهٔ ذات بحت که تفصیل آن در حواشی بالا گذشت ۱۲ ۴ غمزه در لغت یعنی از چشم و ابرو اشاره کردن و در اصطلاح حضرات صوفیه جذبهٔ عالم باطن را گویند تا ول طالب باصفا متغیر نشود و در طلب استوار ماند و نیز خوف و رجا را گویند ۱۲ ۵ یعنی از بسکه جای چکیدن خون سیاوش که بجرم کشته شدگیاه ها از زمین روئیده اند پس اگر از تاثیر خون دل طرح باغ فروریزد و بجای بهار خزان آید جای تعجب است مراد شاعر شکایت پریشان حالی خود است و طلب لطف از حضرت ممدوح ۱۲ ۶ یعنی هرگاه که لاله در دامن کوه صد ماه های خورشید نما روشن می کند اگر داغ جگر چراغ نفروزد جای تعجب است مراد شاعر نفرین کردن است بر مجبوری و بیچارگی خویش و طلب قدرت از لطف حضرت ممدوح چنانکه از شعر مابعد واضح تر است ۱۲ ۷ من و ما کنایه از خودی که دلیل مغائرت است میان طالب و مطلوب ۱۲

آغاز سبب تالیف
تمہید و توصیف کتاب مستطاب

مژده باد اے گروه ایزدی[۵۱] — راز دانان رموز[۵۲] سرمدی
قول حق است این همه قول علی[۵۳] الوصی — کان مرتب شد به اوصاف اولی
گفتهٔ او گفتهٔ الله بود — گرچه از حلقوم عبد الله بود
گرچه قرآن از لب پیغمبر است — هر که گوید حق نگفت او کافر است

غزل

از نبی لب لباب است این کتاب — وز نبیؐ فصل الخطاب است این کتاب
اصل و فرع و متن و تکوین راست کنز[۱۲] — رطب[۵۴] و یابس را مآب است این کتاب
جان عرفان دین حکمت روح شرع[۱۲] — فاش گویم این کتاب است این کتاب
بستد از دلها همه زنگ ظلام[۱۲] — آفتاب است آفتاب است این کتاب
قانع و مقنن زکواتے مے برند[۱۲] — مرحبا صاحب نصاب است این کتاب
نقدهاے کاسد از جید بسنج[۱۲] — فارق آب از سراب است این کتاب
ناجی و ناری ازو شاد و ملول[۱۲] — دفتر یوم الحساب است این کتاب
الحذر اے منکران هان الحذر[۱۲] — وه که تیغ بے قراب است این کتاب
الصلا اے می پرستان الصلا[۱۲] — باده یا رد آن سحاب است این کتاب
می برد هر دل بجلوه دیگرے[۱۲] — صد عروس بے حجاب است این کتاب
محرما مستوه از نامحرمان[۱۲] — گاه عارض[۵۵] گه نقاب[۵۶] است این کتاب
شهر علم مصطفےؐ را در علے است[۱۲] — باب علم بوتراب است این کتاب
ژاژه بطلیموس و فیلاقوس نیست[۱۲] — هو شدا ام الکتاب[۵۷] است این کتاب

بسالکان مسالک طریقت و رهروان منازل حقیقت نشان میدهم که این کتاب لطائف الاذکار فی مناقب

۵۱ گروه ایزدی مراد از طائفهٔ اولیاء الله که در حضور حق مستغرق میباشند ۱۲ ۵۲ رموز جمع رمز در لغت یعنی لب یا ابرو یا بدهن یا دست یا بزبان اشاره کردن وغیر آن و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت از حقائق و معارف دقیقه و اسرار پوشیده که جاذبه حقیقی سالک را ازان آگاهی بخشند ۱۲ ۵۳ سرمدی آنست که اول و آخر ندارد و مراد از ذات خاص که لا ابتدا و لا انتها است ۱۲ ۵۴ اشاره بطرف آیهٔ وافی هذا لا رطب ولا یابس الا فی کتاب مبین یعنی هیچ تری و خشکے نیست که در کتاب روشن موجود نباشد ۱۲ ۵۵ عارض در لغت یعنی جای برآمدن ریش از روی و آن عبارت از هر دو طرف روی است و بمجاز یعنی روی و رخسار و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت از کشف انوار ایمان باشد ۱۲ ۵۶ نقاب بالکسر در لغت یعنی روی بند و پرده که بر رخ اندازند یا برچیزے تغییر اندازند بفتح نون خطاست و در اصطلاح حضرات صوفیه موانعی را گویند که عاشق را از معشوق باز دارد بحکم ارادت معشوق که عاشق را هنوز استعداد تجلی نیست ندارد یا نباشد ۱۲ ۵۷ ام الکتاب اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از عقل اول که اشاره بمرتبهٔ وحدت است بعضے حقیقت محمدی صلی الله علیه وسلم و بعضے مرتبهٔ احدیت را ام الکتاب می نامند ۱۲

عمدۃ الاخیار ہمانا کتابے است مستطاب و خط جواز است برای رہبران طریق صواب دانا دانند
کہ ناظمان ملک معانی را قانون نظامت است و کارپردازان کشور سخن را دستور العمل ہدایت
فوآن گردون جناب یعنی صاحب کتاب و سادہ آرای سریر بلاغت است و فرمانروای
اقلیم فصاحت ماہ رخشندۂ اوج عرفان و مہر جہانتاب عالم ایقان دقیقہ رس عبارت عاری
و معنی فہم الفاظ فائضہ دیدہ ور حقیقت آگاہ سخن پرور فصاحت دستگاہ غواص محیط خوش
بیانی ناخدای سفینۂ درّ بحور معانی برگزیدۂ مقبلان حضرت رب جلیل مصداق۔ علماء
امتی کانبیاء بنی اسرائیل۔ عالم باعمل صوفی بے بدل ہمہ دان فصیح اللسان
آنکہ آوازۂ سخن سنجی و غلغلۂ رمز دانیش چنان بجہان پیچیدہ کہ خلقے بہ اشتیاق زیارت
از اطراف دور و در از بر آستان سعادت نشان لبسر و چشم رسیدہ ہر آنکہ کلام فیض
ترجمانش شنید میتوان گفت کہ روزے با فسانہ ہم نشنید و کسیکہ جمال یوسف تمثالش
دید دید آنکہ در خواب ہم ندید ؎

اے ز تو صبح ہدایت حجت ملت تمام	وز بیان در حجت روشن معانی را کلام
اے طریق علم را فضل تو مصباح آمدہ	مخزن تفسیر را دین تو مفتاح آمدہ

مگر افسوس صد ہزار افسوس کہ غلبۂ بطون و بسیاختگی ذوق اکمال تبعیت سنت حضرت خیر الانام
علیہ السلام آن سرخیل قلندران عالیمقام یعنی حضرت جد امجد نور اللہ برہانہ را نگذاشت کہ تتمیم ترتیب
و انمودۂ روگاہ این خلاصۂ سبع المثانی در نظر ناظرین آشکارا فرمائید منجملہ دہ لطیفۂ موعودۂ دیباچہ
نہ لطیفہ را تو تیا فروش دیدہ ہائے اولو الابصار فرمودند چون نوبت بہ بتیمین لطیفۂ دہم کہ مخصوص حدیث
حضرت عشق بود رسید ادای بیان را میرم کہ مفہوم العشق نار یحرق ما سوی المحبوب بر زبان الہام ترجمان

۵۱ بطون در اصطلاح حضرات صوفیہ اشارت است بطرف ذات خاص حق تعالیٰ کہ آنرا ذات بحت نیز گویند و اینجا مراد ہمین است ۱۲ ۵۲ باید دانست کہ بمنطوق آیۂ کریمہ بل احیاء عند ربہم یرزقون (یعنی بلکہ ایشان زندہ اند نزد پروردگار خویش رزق داده میشوند) و بمصداق مقولہ اولیاء اللہ لا یموتون بل ینتقلون من دار الی دار حضرات اولیاء اللہ از موت مثل عوام الناس فانی نمیشوند بلکہ بحیات ابدی پیوندند یافتہ باقی باللہ میگردند و حیات حق عین حیات ایشان میباشد اما از نظر خلق در پردہ میشوند و این وقتے دفوقے می یابد کہ ایشان در زندگی ظاہری در ذات حق فانی و باد باقی شدہ و سیر مع اللہی تمام کردہ از حقیقت و ماہیت ہر ہر ذرہ عوالم واقف میگردند پس این حجاب ظاہری جسمانی راہم از میان بری دارند و این برطبق مثالیت حضرت رسول اکرم صلی اللہ علیہ وسلم میباشد تفصیل این اجمال آنکہ چون کار آنحضرت باتمام انجامید و آیۂ کریمہ الیوم اکملت لکم دینکم و اتممت علیکم نعمتی (یعنے امروز دین شما را کامل کردم و نعمت خود را بر شما تمام کردم) نازل شد حضرت عزرائیل علیہ السلام بحضور آنحضرت صلعم حاضر شدہ اذن قبض روح خواستند آنحضرت اذن مرحمت فرمودند ہمچنین نزد حضرات صوفیہ ارواح ہمہ اولیاء است بطفیل آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بلا اذن ایشان قبض کردہ نمی شود و وقتیکہ کار ایشان در دنیا تمام میگردد ایشان خود بذوق وصال کامل مبدء خویش اذن قبض روح میدہند و از نظر خلق پوشیدہ میشوند و آخرین اعمال مسنونہ ہمین است ۱۲ ۵۳ الہام در لغت بمعنی در دل فگندن و در اصطلاح حضرات صوفیہ عبارت است از ہر آنچہ کہ بیقین در دل سالک آید یعنی سالک را یقین کامل باشد بر چیزیکہ وارد میشود و قلب او آن بعد صفای قلب میباشد خواہ صفای بسبب کسب باشد یا از ذکر و شغل بسبب عنایت حق باشد عارفین میفرمایند کہ در ابتداء خطرات رحمانی بر دل سالک عارف وارد میشوند باز در انتہاء بلا واسطہ با حق تعالیٰ مکالمت میگردد ۱۲

حال و بیان بے زبانی نشان فارغ از قیل و قال آنچنان واضح و لائح فرمودند کہ اہل بصیرت را بمین اشارت وافی ہدایت ؎ عشق بے عین و شین و قاف بود ✦ ہوسے اندازہ سبز و خردے او ہام زدائے مفت وقت آمد و بوقوع این واقعہ و قیعہ غیبوبت جمال متعینہ حضرت خداوند گار بانوار این مصرع دیدۂ ایمان را فروغانی کردند ؎ عاشق خدا ندارد او نیست آفریدہ ✦ و یک بیان منثرہ از لب و زبان و چند ارشاد مبرا از نطق و بیان آرے ؎ دفتر صوفی بصوت و حرف نیست ✦ تفصیل این اجمال آنست کہ بعد ختم لطیفہ ثم چون عزم خداوندی بہ تسطیر لطیفۂ دہم منعطف شد تو اتر صواعق تجلیات عشقیہ و توالی بوارق جذبات الٰہیہ سراپائی برون سوی خداوند نعمت را چون درون سوی کالبد گداز و ما سوا سوز بر آورد یعنی ناگہان اجل در سلسلۂ ارادت حضرت ایشان دست بیع شد بیگانگان گمان تپ محرقہ کردند و آشنایان نمیدانند انچہ فہمیدند ہم ران تپاک و تپش بہ تحریک داعیہ ؎ اعتناق بے محابش خوشتر است ✦ کوس لقا بالملی در چہار سوے بیدائی پیدا

سومہ و سبوی در اء الورا ✦ فرد کو فتند ؎

عشق بیفشرد پائی بر نمط کبریا	بود بدست نیست ہستی ما را زما
انا للہ و انا الیہ راجعون اولئک علیہم صلوٰت من ربہم و رحمۃ و اولئک ہم المہتدون	ہر آئینہ ما از آن خدائیم و مالبسوی وے باز رونده ایم آنکسانیکہ بر ایشانست درود ہا از پروردگار ایشان و بخشش ہا و ایشانند راہ یافتگان

فی المرثیۃ

گر بقدر سوزش دل چشم من بگریستے	بر دل من مرغ و ماہی تن بہ تن بگریستے
صد ہزاران دیدہ بایستے دل ریش مرا	تا بدید حال من بر حال من بگریستے
دیدہ ہائے بخت من بیدار بایستے کنون	تا بہر یک خویشتن بر خویشتن بگریستے
انچہ از من گم شدست ار از سلیمان گم شدے	بر سلیمان ہم پری ہم اہرمن بگریستے

؎ جمال متعینہ بمعنی صورت و تعین ظاہری انسانی کہ ما آنرا شخص میگوئیم و بآن جسم و صورت شخصی مراد می گیریم ۱۲ ؎ جذبات جمع جذبہ و جذبہ آلہیہ عبارت است از قرب شدن حق بسوی عبد حسب اقتضای عنایت آلہیہ کہ برای عبد مقرر است آن چیزکہ در طی منازل حق در احتیاج عبد باشد بلا سعی عبد و بلا کلفت و بلا جہد و تکلف و کشش حق تعالیٰ عبد را بطرف خود از عنایت خویش ۱۲ ؎ ارادت در لغت بمعنی خواستن و در اصطلاح حضرات صوفیہ ارادۂ طالب از مبادی محبت آلہیہ است یعنے میگویند کہ این شرارہ ایست از آتش محبت آلہیہ در قلب طالب کہ مقتضی است برای اجابت و داعی معشوق حقیقی ۱۲ ؎ بقا باللہی۔ بقا در لغت بمعنی ماندن و فانی نشدن و در اصطلاح حضرات صوفیہ مقامی است برای عارف کہ دران برای رویت حق چیزے حاجب نشود یعنی رویت اشیاء برای رویت حق تعالیٰ حاجب نمیشود چرا کہ عارف عالم را معدوم می بیند و حق را موجود و چون عارف ازین ترقی کند اشیاء را موجود بحق بیند و رویت حق او را از رویت اشیاء حاجب نگردد بلکہ اشیاء را ظہور و شیون ذات خویش بیند بلکہ خویش را بیند و حق را بیند و آنرا کہ قبل ازین ذات حق ادراک میکرد آنرا ذات خود درک کند و آن را کہ قبل ازین ذات خود میدانست معدوم سازد و ازینچنین سالک را باقی باللہ گویند و ہر سالکے کہ بہ بقا باللہ میرسد ہرگز نمی میرد بلکہ لفحۂ از تاخداہست در بین ہست کہ ما ہم ہستیم از عالم پنہان بودہ از جام مل حیاء عذر ہم بر ز قوین در نوشانوش می ماند ۱۲ ؎ نمط در لغت بمعنی ابرۂ ہر فرش کہ باشد و نوعی از گستردنی نگارین در فرش و طریقہ و گونہ و چیزے دیگر ہموار و ہموار کردہ بزرگی و در اصطلاح حضرات صوفیہ عبارت از مقام حضور و مشاہدہ میتواند شد ۱۲ ؎ نخست در لغت بمعنی اول کہ آغاز کنند و در اصطلاح حضرات صوفیہ عبارت از روز ازل کہ ابتدائے مذاہر و ۱۲

تنگ دل مرغم گرم بر بالے زن کردے فلک | بر من آتش رحم کردے باب زن بگریستے
مقتدائے حکمت و صدر زمن کز بعد او | اگر زمین را چشم بودے بر زمین بگریستے
پیش چشمش مرغ را کشتن که یارا نستے که او | گر بدیدے شمع در گردن زدن بگریستے
انیت مومن دل که پیشش گر بکشتندے چو راغ | طبع چون موشش چو موم اندر لگن بگریستے
کاشکے گردون گریبان تو حه کردن واندے | تا بر اہل حکمت و بر اہل فن بگریستے
کاشکے خورشید را زین غم ببودے چشم درد | تا برین چشم و چراغ انجمن بگریستے
کاشکے آدم بر جمعیت درجہان بازآمدے | تا بمرگ این خلیفہ مرد و زن بگریستے
آتش و باد ار بد انندے که از گیتی که رفت | آتش از غم خون شدے باد از حزن بگریستے

گردے واری دانستنی است که بر و اماندگان خاصہ بر چون منے و اماندہ ترے اندرین وادیٔ گیتی بہم برزن ماتم چہارفت زمینے دیگر فروگسترند و آسمانے دیگر طرح انداختند بو قلمونی معبر بدانہ روزگاران صبح از شام و شب از روز و اشناختن دشخوار آورد جمعیت خواطر ادمار از نہنگاہ برآوردند و بوطن را باظواہر بیگدیگر درزدند ہوشے اندازہ سنج و حواسے نجردی النفیج نقش و نگار بال و پر عنقا گردید آئین خود داری و تمکین خویشتن نگاہداری را تار و پود از ہم گسستہ شد دل از دیدہ باز دانستن و خرد از جنون تمیز آوردن مجال نماند کتاب مستطاب اینچنین در بند جزو دان و مسترشدان و مخصوصان بارگاہ خداوندی فوالله برهانه بلیم و حیران که آخر این قفل ناپیدا کلید را بکدام چارہ توان کشود و آن سر جوش رحیقا مختوما را بکدام ساغر و سانگین توان پیمود که اندرین آوان افاضت توامان کرشمۂ لطیفۂ غیبی دلہارا بر کشش و کوشش کشائش عقود سررشتۂ انیکار دست بند زد تا جوارح ظاہریہ بہ تبعیت قلوب مجذوبہ بے اختیار جنبش ہائے جداگانہ آمدند زبانہا بتاب اصرار تکمیل و تکملہ و دستہا گلوگیر گریبان فقیر ہمہ تقصیر بہر تسوید خاتمہ آن یکے بسودائی تقابل مبیضہ با مسودہ خواب و خور بباد دادہ و این دیگرے بہ تحریر عبارات تقاریظیہ سرگرم زبان ردائی و مداد افزائے خامہ و آمہ سبحان الله ؎ گر تو خواہی که پردہ بر داری مو بر اندامہا شود غماز ؎ اما این بندۂ خاکسار و ذرۂ بمقدار ننگ دودمان مشہور زمان علی انور الله نوره قلبه بفیض لم یزلی ابن حضرت قدر قدرت لسان العارفین ترجمان الکاملین مرشد الجن و البشر مولانا شاہ علی اکبر ابن حضرت قدوۃ السالکین زبدۃ الواصلین مسعود و مظہر مولانا شاہ حیدر علی قلندر و کاسہ لیس مائدہ پر فائدہ حضرت ایشان صاحب المناقب ہنوز باین رعنائی تسبیب مسبب الاسباب سرشار بادۂ حیرت و بسر انجام این کار حوصلہ کاہ در گریز از جرات بر لبہائی

---

۱ باب زن بر فتن پاد زن بسیج کباب را گویند ۲ مستفاد خواہ آہنی باشد خواہ چوبی ۳ تلمیح باسم سامی حضرت شاہ مسعود علی قلندر الہ آبادی و حضرت شاہ علی مظہر قلندر الہ آبادی ۴ حیرت دہشت یعنی سرگشتہ شدن و در اصطلاح حضرت صوفیہ عبارت است از محو شدن در مرتبۂ احدیت و عارف را

خاموشیش از عجز بیانگی خویش جانگداز فغانها و برز بانهای موی مویش بفجوای بیت مرزا بیدل
هوش رُبا داستانها ؎

بحضور دامن نازاو چه زخاکساری مارسد	نه زدو آن مژه به بلندیی که زگرد سُرمه دعا رسد

لیکن با این قصور باع و قلت متاع در سایُر اوقات و تمامهٔ آنات بدل در داعیهٔ تکمیل آن کتاب و تحصیل سعادت ازان برکت نصاب بود که ناگاه از جانب حضرت الیشان اشارهٔ عالی از فیشاره رسیده که آن فیض عنوان دیوان ولایت را تکمله می باید نوشت و تخم سعادت ابدی در اراضی قابلیات می باید کشت بس تعمیلاً للامر بتقویت امید امداد روحانی قدم درین بحر عمیق نهادم و در مدینهٔ علم را بمفتاح تحقیق کشادم الحمد لله که عجز و کسیم من هیچیز را جاذب مکرمت، و جالب مرحمت آمد و به تقاضای شان فرزندپروری و بنده نوازی بر ضعف نالهای خودم ستر بخشایش بکار رفت و به نیروافزای پرسشهای پنهانی مرا از من بر و تابه استسعاد سعادت ترقیم تکمله ناچار آوردند مقطع غزل حضرت ابوالمجد اسکنه الله بحبوحة جنانه موضح این داعیه میتواند شد ؎ در پردهٔ او شخص دگر نغمه سرای است + چون نی تهی از خویش تراب است به بینید بلاگردان تصرف باطنی و کرامت ظاهری آن شهسوار مضمار عشق و فنای بایدم شد که صرف بدت دو ماه این عروس معانی بمشاطگی خامه هر هفت شد و بتاریخ بست و دوم شهر ربیع الاول سنه یکهزار و دو صد و نود و یک هجری بزیور تکمیل آراسته گردید ؎ همت قوی کن ازمد در هروان عشق + کین بار را بقوت وهمت کشیده اند و چون اسم مبارک آن صحیفه لطائف الاذکار فی مناقب عمدة الاخیار است نام این تکمله خزائن الاسرار فی تکملة لطائف الاذکار برزبان آوردم و اگر الموصل الکوثر فی تکملة روض الازهر خوانند جاوارد و اگر الثقی فی تکملة قول الجلی گویند هم شاید و اگر نبی الاعیان فی تکملة شمس العرفان نامند هم میتواند. التماس از عالی منشان کامل خرد و دانش پژوهان همایون فطرت آنکه چون دیدهٔ و دل را بنظارهٔ جمال این سلمای حجلهٔ معانی بهره اندوز گردانند هر جا که بر مواقع زلل و مواضع خلل چشم افتد بلحاظ مظهریت شان ستاری آئین خطاپوشی و سهوفراموشی بکار برند که مقتضای روش یگانگان اولی الابصار و دانایان کار همین است

فالله اسأل ان یجعلها مقبولة لاهل القبول و ذریعة الوصول بمراتب الکمول و هو المسؤل	پس از خدا سوال میکنم که بگرداند این کتاب را مقبول نزد ارباب قبول و ذریعهٔ پیوستگی من بمراتب کمال و همین ست

؎۱ در کتب حضرات صوفیه است که حضرات اولیاء الله را کشف و کرامات و تصرفات اند در عالم بامر الهی چنانچه تفصیل آن در تمهید کرامات در تکملهٔ هذا مرقوم است و هم نزد الیشان است که چنانکه کرامات و تصرفات الیشان در حیات ظاهری ثابت اند بعد وفات هم بدستور می مانند و این را امداد روحانی میگویند ۱۲ ؎۲ فنا عبارت است از سقوط اوصاف مذمومه چنانکه بقاء وجود او صاف محمودهٔ را هم گویند و فنا بر دو گونه است یکی آنکه بکثرت ریاضت و مجاهدات و دوم عدم احساس عالم ملک و ملکوت را گویند و آن بوجه مستغرق شدن در عظمت الهی و مشاهدهٔ حق میباشد ۱۲ ؎۳ همت در لغت بمعنی کار یکه قصد کردن آن نمایند و قصد دل و دهن و فکر و مجازاً اراده بلند و اندازه و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت ست از توجه قلب بجمیع قوای روحانیه خود بجانب حق از برای حصول کمال از برای خود یا از برای غیر و گفته اند که اطلاق آن در برابر تجرید قلب از آرزوها کرده میشود و گاه اطلاق کرده می آید در مقابل اول صدق مریده مقابل جمع همتها نبا بر صفای الهام ۱۲

وجد یر باجابة المامول | سوال من وسزاوار بر قبولیت امید کرده شده

لطیفهٔ دهم در بیان عشق و محبت

راز عشقے گر نداند هر کسے از من بدان
آتش دل را نهان میدارم اما پیش خلق

من نمی گویم ولیکن چهره پیدا می کند
آب چشم میرود پیوسته رسوا می کند

بدانکه عشق لغتاً مشتق از عشقه است و آن گیاهے است که بر درخت می پیچد و درخت را بے برگ و زرد و خشک میگرداند همچنین عشق هم درخت وجود عاشق را در تجلی جمال معشوقی محو میگرداند تا چون ذات عاشق برخیزد همه معشوق ماند و عاشق مسکین را از آستانهٔ نیاز بر سند ناز نشاند و اشتقاق لفظ محبت از حبه بکسر حا، است و آن تخم است که چون در زمین افتد و نهان شود و باران بارد و آفتاب بتابد و سرما و گرما بروی بگذرد او متغیر نشود در وقت بروید و گل برآرد و میوه دهد همچنین محبت چون در دل قرار گیرد بحضور و غیبت و بلا و محنت و راحت و لذت و فراق و وصال متغیر نشود بلکه ببالد و شاخ و برگ برآرد حضرت شیخ عبدالحق محدث دهلوی در مدارج النبوة میفرماید که محبت حیات قلوب و غذای ارواح اهل ایمان است و در مقامات از رضا و در احوال از محبت چیزے بالاتر و فاضلتر نیست و شخص و وقت سالک بے محبت جسد بے روح راماند عبارات قوم در بیان معنی محبت و کشف حقیقت آن مختلف آمده و فی الحقیقت اختلاف این مقال ناشی از اختلاف احوال است و اکثر آن راجع به ثمرات و نتایج محبت است نه حقیقت او در مواهب لدنیه از بعضے محققین نقل کرده که حقیقت محبت نزد اهل معرفت از معلوماتے است که تعریف و تحدید نمی تواند کرد آنرا و نمی شناسد آنرا مگر کسیکه قائم است بوی بطریق وجدان و ممکن نیست تعبیر ازان و تحدید زیاده میکند آنرا خفا پس جدا او وجود او است و این کلام در ذوق محبت و وجدان ست و الا بحسب وضع لفظ معنی او میل و انجذاب قلب است بچیزیکه موافق و مرغوب است و آن را مراتب و درجات و آثار و ثمرات و شواهد و علامات است که

---

۵۱ بلا در لغت یعنی زحمت و مکروه و امر غریب و کار عمده زائد از طاقت و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت از امرے است که مانع از توجه بحق باشد و باعث خیالات دوئی و غیریت ۱۲ ۵۲ محنت در اصطلاح حضرات صوفیه رنج معشوق را گویند که عاشق از و در راه عشق مبتلا شود ۱۲ ۵۳ فراق بالکسر از همدیگر جدا شدن و در اصطلاح حضرات صوفیه غیبت را گویند از مقام وحدت و آمدن سالک از وطن اصلی که عالم لبطون باشد بدین عالم فراق او ست ۱۲ ۵۴ وصال در اصطلاح صوفیه عبارت از رجوع نمودن بعالم لبطون ۱۲ ۵۵ وجدان در لغت یعنی گم شده را یافتن و دانستن و در یافتن و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از یافت ذات حق در هر شئے و جائے و گم شدن دران و محو گشتن و ازان لذت گرفتن و نمود یعنی مقام شهود را گویند که مستفاد از مقام فاجبت آنم است در حدیث کنت کنزاً آلخ ۱۲ ۵۶ ذوق در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از شهود حق برای حق در عین جمع یعنی دیدار حق تعالیٰ با حق تعالیٰ میشود از نیوجه که رسائی عبد هرگاه تا عین جمع می شود در آنوقت خودی عبد باقی نمی ماند بسبب محویت پس آنوقت دیدار حق با حق می شود نه با غیر چرا که آنوقت عبد باقی نماند و غیریت مرتفع شود ۱۲

اشارات قوم بران واقع است پس بعضی گفته اند که محبت موافقت محبوب است در جمیع احوال و ایثار وجود و طاعت
اوست بر شهوات نفس و ارادات قلب و بعضی گفته اند که محبت محو شدن صفات محب و فانی شدن آن در صفات
محبوب و ذات وی و این از احکام فنا در محبت است و در نمی یابد آنرا مگر کسیکه فانی گردانیده است اورا و ارادهٔ محبت
و گرفته است اورا از وی تمام و ابو یزید بسطامی گفته قدس سره که محبت کم پنداشتن بسیار از نفس خود و بسیار
پنداشتن کم از حبیب و محب صادق اگر بذل کند برای محبوب خود جمیع آنچه قادر است بران کم می پندارد
آنرا و شرم دارد و اگر بیابد از محبوب خود اندک چیزے بسیار می پندارد آنرا و گفته اند محبت آنست که بخشی
تمام خود را برای کسیکه دوست میداری اورا و او باقی نماند برای تو از تو چیزے و گفته اند محبت محو شدن ماسوای
محبوب از دل و کمال محبت تقاضا میکند آنرا تا در دل بقیه الیست مر غیر را و محبت غیر را و بعضے گفته اند محبت
سفر قلب است در طلب محبوب و شوق بلقای وی و تهیج لسان بذکر او علی الدوام و مراحب شیئا اکثر ذکره
و اینهمه آثار و علامات محبت است و حقیقت محبت میل قلب است بسوی چیزیکه موافق است انسان را
یا استلذاذ او ست بادراک حس ظاهر همچو حب صور جمیله و اصوات حسنه و اطعمه و روائح و اشباه آن
و به ادراک عقل و قلب معانی باطنه شریفه همچو محبت صالحین و علماء و آنها که ماثور و معروف اند به سیر جمیله و افعال
حسنه زیرا که طبع انسان مائل و مشغوف است بامثال ایشان یا حب از جهت احسان و انعام است و بتحقیق
مجبول گردانیده شده اند نفوس بر محبت کسیکه احسان کرده است بایشان و در خلاصة العوارف که مؤلفه
ملا محمود قاشانی است نوشته که محبت میل باطن است بمطالعه جمال و آن بر دو گونه است محبت عام
اعنی میل قلب بمطالعهٔ جمال صفات و محبت خاص اعنی میل روح بمشاهدهٔ جمال ذات محبت عام ماهی است
که از مطالعهٔ صفات جمالی رو نماید و محبت خاص آفتابے که از افق ذات بر آید محبت عام نوریست که
وجود را آرایش دهد و محبت خاص نارے که وجود را پالایش دهد و در محبت عام خلق با صفا و دعا کدر و در محبت
خاص لا یبقی و لا تذر محبت عام رحیق مختوم ممزوج و محبت خاص تسنیم صرف خالص محبت عام بسبب
ممازجت با اغراض شهوانی حامل صفا و کدورت و لطافت و کثافت و خفت و ثقل و محبت خاص بجهت
تنزه از محاط اعلال صفا در صفا و لطافت در لطافت و خفت در خفت لا بلکه لطافت و خفت این
شراب در تلطیف و تخفیف جام اثر کند و کثافت آنرا به لطافت و ثقل آنرا بخفت مبدل گرداند بر مثال
روح که جسم را لطافت و خفت بخشد مجان ذات این شراب را در اقداح ارواح نوش کنند و فضالهٔ
و صبابهٔ آن بر قلوب و نفوس ریزند ۵

وللارض من کاس الکرام نصیب	و برای زمین از کاسهٔ بزرگان حصه ئی باشد

۵ دل ترجمهٔ قلب و فواد در اصطلاح حضرات صوفیه دل لطیفه ربانی و روحانی است و او حقیقة الانسان است و مدرک و عالم و عارف و عاشق
و مخاطب و معاتب همین است هر که دل را دریافت خدا را دریافت و هر که بدل رسید او بخدای تعالی رسید دل منظر خدا و مظهر جلال و جمال کبریاست و منظور لطف
الهی است و چون قالب تنگ دل گیرد و همرنگ دل شود قالب نیز منظور الهی باشد و قلب همان عرش است و صبر کرسی و آن پارهٔ گوشت صنوبری شکل که در جانب

چپ سینه میباشد خون سیاه آن معدن روح است ۱۲

ارواح را خفت قلق بخشد و قلوب را خفت شوق و نفوس را خفت طاعت و لذت این شراب در همه اجزاء وجود اثر کند روح را لذت مشاهده و هدو قلب را لذت مذاکره و نفس را لذت معامله تا غایتی که لذت طاعت در نفس بر جمله لذات طبعی غالب آید و دعای رسول الله صلی الله علیه وسلم که اللهم اجعل حبك احب الی من نفسی و سمعی و بصری و اهلی و مالی و من الماء البارد اشاره بدین حالست و عین جام از غایت صفا و لطافت در رنگ این شراب چنان محو شود که تمیز نماند و صورت وحدت پدید آید از شبلی رحمة الله علیه پرسیدند که محبت چیست گفت کاس نهاوهج اذا استقر فی الحواس وسکن فی النفوس قلاشت یعنی همه وجود را محو گرداند و رنگ خود بخشد بشرط آنکه در حال مستقر گردد و زود منطفی نشود بر صفت بوارق و لوامع ابو عبد الله قرشی گفته است حقیقة المحبة ان تهب کلك لمن احببت و لا تبقی لك منك شیئا و ابو علی روزباری گفته است ما تم خرج من کلیتك لم تدخل فی حد المحبة و قول جنید رحمة الله علیه است المحبة دخول صفات المحبوب علی البدل من صفات المحب و نیمعنی سخن تمام است چه حقیقت محبت رابطه ایست از روابط اتحاد که محب را بر محبوب بندد و جذبه ایست از جذبات محبوب که محب را بخود کشد و بقدر آنکه او را بخود می کشد از وجود او چیزی محو میکند تا همه صفات او را از اول قبض کند آنگاه ذات او را بقبضهٔ قدرت از وبر باید و ببدل آن ذاتیکه شایستگی اتصاف بصفات خود دارد باو بخشد و بعد ازان صفات او را داخل آن ذات بدل یافته شود انچه گفت علی البدل اشارت بدنیمعنی است نگفته علی المحب چه بادام که محب موجود بود ذات او را شایستگی اتصاف بصفات محبوب بنا شد اما علامت آن بسیار است چه هر موی بر اندام شاهد عدل است بر صدق محبت او و هر حرکتی علامتی و هر سکونی اما رتی ولیکن مشاهدهٔ آن جز بدیدهٔ محبت نتوان کرد و بالجمله تمیز صادقان از مدعیان بعضی ازان بر شماریم علامتی ازان آنست که در دل او محبت دنیا و آخرت نبود چنانکه حق سبحانه تعالی به عیسی علیه السلام وحی فرستاد که یا عیسی انی اذا اطلعت علی قلب عبد فلم ار فیه حب الدنیا و الاخرة ملأته بحبی و در اخبار داود است علیه السلام یا داود انی حرمت علی القلوب ان یدخلها حبی و حب غیری و شاید که محبت آلهی با شفقت بر خلق در یکدل جمع شود و بعضی را آن شفقت محبت نماید و نشان آنکه شفقت است آن بود که اگر صاحب این دو وصف را مخیر کنند میان ترک طرفی و اختیار دیگر طرف خلق ترک گیرد چنانچه رسیده است که وقتی حسین بن علی علیهما السلام پدر خود را گفت انحبنی یا ابت پدرش گفت نعم حسینی گفت اتحب الله پدرش گفت نعم حسین گفت هیهات لا یجتمع محبتان فی قلب واحد علی بگزیست آنگاه حسین گفت یا ابت ما تقول لو انك خیرت بین قتلی و ترك الایمان علی گفت اخترت القتل علی ترك الایمان حسین گفت ابشر یا ابت فان تلك محبة و هذه شفقة علامتی دیگر آنکه هر حسن که بر و عرضه کنند بدان التفات ننماید و نظر از حسن محبوب نگرداند علامتی دیگر آنکه وسائل وصول محبوب را دوست دارد و مطیع و مستسلم باشد چه آن محبت و طاعت عین محبت و طاعت محبوب بود قل ان کنتم تحبون الله فاتبعونی یحببکم الله و من یطع الرسول فقد اطاع الله علامتی دیگر آنکه از موانع وصول

---

۱ مارا مگردان بمحبت خود ادوست تر بمن از نفس من و گوش من و بینائی من و فرزند و مال من ۲ کاسها شیشهای بی دسته که قرار گیرد در حواس و جای گیرد در نفس ۳ حقیقت محبت آنست که بخشی همگی خود را بمحبوب خود و باقی نگذاری برای خود از خود چیزی ۴ تا وقتیکه از خود خالی بالکلیه میرود خود را بخود باز آید ۵ محبت داخل شدن صفات محبوب است بدل و بدل از صفات محب یعنی محب موصوف بصفات محبوب گردد (۱۲) ۶ ای صبی من هرگاه مطلع شوم بر قلب بنده دنیا و آخرت بیرون میکنم آن را از آنکه محبت خود را ۷ داود من حرام کرده ام بر قلوب اینکه داخل شود در ان محبت من و غیر من ۸ افسوس جمع نشود دو محبت در قلب یک کس را ۹ ای پدر چیستی در بین دو کار یکی را اختیار داده شوی میان قتل من و ترک ایمان ۱۰ اختیار خواهم کرد قتل را بر ترک ایمان ۱۱ بشارت میدهم ترا ای پدر من که آن محبت است و این شفقت ۱۲ بگمراهی بیفتاد هر که اگر شناخته از دوست میدارد پیش میبرد وی من گمیده ضالا شمارد او دوست خواهد داشت دهر کرا طاعت دوست توفیق یابد بتوفیق طاعت خدا کرد ۱۲

محبوب اگرچه فرزند خود بود و پرحذر باشد چنانکه حضرت ابراهیم بن ادهم وقتیکه در راه حج با رفیقی عهد مصاحبت کرد و از جانبین شرط رفت که هرچه از منکرات یکدیگر مشاهده کنند باز نپوشند چون بمکه رسیدند ناگاه عماری مذهب دیدند و در وے امردی صاحب جمال نشسته ابراهیم بدو نگریست و نظر مکرر کرد رفیقش گفت یا ابراهیم الیس قد عهدنا ان لا نخفی احدنا علی الصاحب شیئا من المنهیات ابراهیم آب در چشم آورد و گفت ذاک ولدی فارقته وهو صغیر فالآن لما رأیته عرفته صاحبش گفت واخبره عنک یا ابراهیم گفت لا فان ذاک شیئ ترکناه لله فلا نعود فیه و این شعر انشاد کرد

ه	هجرت الخلق وطرا فی هواکا		واهملت العیال لکی ارا کا
	ولو قطعت ارباً ثم ارباً		لما حسن الفؤاد الی سواکا

علامتی دیگر آنکه بذکر محبوب مشغوف و مولع بود چنانکه در خبر است من احب شیئا اکثر ذکره و از ان هرگز ملول نشود بلکه بهر وقت که بشنود لذتے و طربے در وی پدید آید و تا غایتی ذکر محبوب دوست دارد که اگر در اثنای آن ملامت خود بشنود از ملامت لذت یابد و گوید ه

اجد الملامة فی هواک لذیذة	حبا لذکرک فلیلمنی اللوم

علامتی دیگر آنکه محبوب را در جمیع اوامر و نواهی طاعت دارد و هرگز قصد مخالفت حکم او نکند چنانکه رابعه عدویه گفته ه

	تعصی الاله وانت تظهر حبه		هذا العمری فی الفعال بدیع
	ان کان حبک صادقا لاطعته		ان المحب لمن یحب مطیع

و سهل تستری رحمة الله گوید المحبة معانقة الطاعة ومصانبة الموافقة و از رویم پرسیدند که محبت چیست گفت الموافقة فی جمیع الاحوال علامتے دیگر آنکه هرچه اختیار کند نظر او در ان بر طلب رضای محبوب مقصور بود نه بر غرضی دیگر چنانکه ابوبکر کتانی گفته المحبة ایثار المحبوب و شبلی گفته المحبة ایثار یحب المحبوب وان کرهت وکراهة ما یکره المحبوب وان احبت۔

ه ای ابراهیم آیا نیست چنین که عهد کرده بودیم با که پوشیده نخواهیم داشت احوال یار خود چیزی را از ممنوعات ۱۲ ه این پرسش که جا شد م از وی بحالت خوردی وی پس اکنون وقتیکه دیدم ویرا شناختم ویرا ۱۲ ه دختر وی ویرا از خدای ابراهیم ۱۲ ه نه که این چیزی است که گذاشته ایم از برای خدا پس واپس نخواهیم گرفت بعد یرا ۱۲ ه که ما نیستیم که طلاق بدهیم او را بوجه حاجت بحبت و غیر آن طفلان کردم فرزندان تو و اگر طلاق کرده شوم عضو علیحده علیحده آینه متوجه نشود قلب من مگر بسوے تو ۱۲ ه هرکه دوست دارد چیزی را بسیار دمکند ذکر ویرا ۱۲ ه می یابم ملامت را در خواهش تو بالذت بسبب دوست داشتن ذکر تو پس باید که ملامت کنند مرا ۱۲ ه بیقراری میکنی ضرار در انحالیکه اظهار محبت می نمکنی واین ستم بجان من در کار با نماد راست - اگر هست محبت تو صادق هر آینه اطاعت خواهی کرد ویرا - چه اگر محب مطیع محبوب میباشد ۱۲ ه محبت اختیار کردن طاعت است و بدست داشتن از حاجت ۱۲ ه موافقت کردن در جمیع حالات ۱۲ ه محبت اختیار کردن است محبوب را ۱۲ ه محبت انتخاب کردن چیزی است که دوست داشته محبوب باشد اگرچه باکراهیت باشد مکروه داشتن چیزے را که مکروه داشته محبوب باشد اگرچه ایشان پسند باشد ۱۲

و علامتے دیگر آنکہ اندک مراعات محبوب بسیار داند و بسیار طاعت خود را اندک شمارد چنانکہ گفتہ اند ؎

گرچہ اندک بود انعام تو باشد بسیار	ور چہ بسیار کنم شکر تو باشد اندک

وچنانکہ قول بایزید است

المحبة استقلال الکثیر منک و استکثار القلیل من حبیبک	محبت آنست کہ کثیر خود را قلیل داند و قلیل محبوب را کثیر انگارد

وحق تعالی بغزیر علیہ السلام وحی فرستاد کہ

ان من شرط المحبة ان تستقل کثیر عبادتک فان لی مثلک کثیر و تستکثر قلیل فضلی فان لک لیس مثلی ۔	بتحقیق شرط محبت انیست کہ کثیر عبادت خود را قلیل دان کہ مثل تو مرا کثیر اند و قلیل فضل مرا کثیر دان چراکہ برای تو مثل من دیگرے نیست

علامتے دیگر حیرت و ہیمانیست در مشاہدۂ جمال محبوب چہ نظر بصیرت محبان در پرتو انوار مشاہدۂ محبوب کلیل و حسیر گردد و ازان حیرت و ہیمان و دہشت و عرق تولد کند و صاحب این حال اگر در مقام تمکین بود و قوۃ ابتلاع احوال دارد حیرت و ہیمان از حیز روح تجاوز ننماید و قلب را از حضور و محافظت ترتیب افعال و اقوال مانع نگردد بلکہ چندان کہ روح او در مشاہدہ حیران تر قلب او در محاسبہ ہوشیار تر لاجرم طلب او این بود کہ رب زدنی فیک تحیرا و اگر قوت تمکین چندان ندارد و در غلبات این حال سررشتہ تمیز از دست اختیارش ربودہ گردد فریاد برآرد کہ ؎

قد تحیرت فیک فخذ بیدی یا دلیلا لمن تحیر فیک	متحیرم در بارۂ تو بگیر دست من ای راہنمای متحیران

علامتی دیگر آنست کہ مشاہدۂ محبوب و وصال او در شوقش نقصان نیارد بلکہ ہر لحظہ در مشاہدہ و ہر نفس در مواصلہ شوقی جدید و تحیری و تعطشی داعی هل من مزید در نہاد او انگیختہ گردد و چندانکہ مراتب قربش زیادت میگردد نظرش بر مرتبۂ فوق آن می افتد و شوق و قلقش در طلب وصول آن تزاید و تضاعف پذیرد و ہمچنانکہ جمال محبوب را نہایت نیست شوق محب را غایت نہ ذوالنون گوید ۔

رایت فی ارض التیہ امرأۃ تسرع المحبة فسالتہا عن غایة المحبة فقالت لیس لہا غایة فقلت و لم فقالت لان المحبوب لا غایة لہ ۔	در زمین تیہ یعنی جنگل زنے را دیدم کہ بوجہ محبت مسرور بود پس پرسیدم ویرا از انتہای محبت گفت ویرا نہایت نیست گفتم چرا گفت کہ محبوب را نہایت نیست ۔

واین دہ علامت کہ شمردہ شد اندکے است از بسیار و حصر آن بجلدات ممکن نگردد و انتہی و محبت را اقسام است در مجمع السلوک شرح رسالہ مکیہ مصنفہ قطب الدین دمشقی کہ از حضرت مخدوم شیخ سعد خیرآبادی است نوشتہ است کہ سالکان میان محبت و عشق فرقے کردہ اند عشق نہایت محبت را گویند و ہدایت محبت موافقت است بعدہ میل است بعدہ موانست بعدہ مودت بعدہ ہوا بعدہ خلت بعدہ محبت بعدہ شغف بعدہ تیم بعدہ ولہ بعدہ عشق اما موافقت آنست کہ دشمنان حق را مثل دنیا و شیطان و نفس و دشمن

حیرت عبادت از محو شد در مرتبۂ احدیت ۱۲ عرق یعنی مجاورت مجازا از منتہی الارب ۱۲

داری ودوستان حق راودوست داری وبا ایشان ملازمت وصحبت کنی وفرمان ایشان راعزیز داری تا در دل ایشان جائی یابی چه هرکس که در دل صاحب دولتی جائی یافت ومنظور وی گشت صاحب دولت شد وبرخورداری یافت ومیل وموانست آنست که ازهمه گریزان باشی وحق راهمه وقت جویان مانی

من انس بالله استوحش عن غیر الله ۔	هرکه انس میگیرد بخدا وحشت میکند از غیر وی

ومودت آنست که در خلوت دل مشغول باشی بعجز وزاری وبغایت اشتیاق وبیقراری وهوا آنست که دل راهمیشه درمجاهده داری وجگر راآب کنی وخلت آنست که پرکنی جمله اعضای خود را بدوست وخالی کنی از غیر دوست ومحبت آنست که ازاوصاف ذمیمه پاک گردی وباوصاف حمیده موصوف شوی وشغف آن است که از غایت حرارت شوق حجاب دل راپاره گردانی وآب دیده رانهان داری تامحبت را کسے نداند که محبت سر ربوبیت[۱] است وافشای سر ربوبیت کفر مگر به غلبهٔ حال که طاقت نماند واختیار هم نماند وتیم آنست که خود را بندهٔ محبت واسیر او گردانی وبه تجرید[۲] ظاهری وتفرید[۳] باطنی موصوف گردی وبه آنست که آئینهٔ دل را برابر جمال دوست داری ومست شراب جمال گردی وبه طریق بیماران باشی وعشق آنست که خود را گم گردانی وبیقرار شوی انتهی وبعضی به معنی دیگر این اقسام محبت را بیان کرده اند مع شئی زاید ومعنی شوق واشتیاق یکے است۔

قال الشوق هو هیجان القلب عند ذکر المحبوب وسئل الشوق اعلی ام المحبة فاجیب المحبة لان الشوق یتولد من المحبة وقیل الشوق انزمن اثار المحبة وهو حرقة القلب بوصول المشتاق الی المشتاق الیه ۔		گفته اند که شوق برانگیخته شدن قلب است وقت ذکر محبوب وپرسیده شد از بزرگے که شوق اعلی است یا محبت پس جواب داد که محبت چراکه شوق از محبت پیدا میشود ونزد بعضی شوق اثرے از اثار محبت وآن سوزش قلب است بسبب رسیدن مشتاق (یعنی عاشق) بسوے مشتاق الیه (یعنی معشوق)

ومعنی شوق آنست که تقاضا وطلب آن بود که دوست درچشم حاضر آید وچون نظر بران بود که حاضر است وحالت دل به شادی وفرحت بود آنرا انس گویند وچون حالت دل طلب بود آنرا شوق خوانند وبعضی میان شوق واشتیاق فرق کرده اند که طلب وصال راشوق گویند وحضور راذوق۔

[۱] سر ربوبیت در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از موقوف ماندن صفت ربوبیت بر مربوب چراکه این نسبتے است وضروری است برای وی وجود دو منسب ویکی ازان هر دو مربوب خواهد بود در آن اعیان ثابته باشند بحالت عدم ثابت وچیزیکه موقوف میماند بر معدوم پس آن معدوم است پس ربوبیت معدومه خواهد بود بسبب معدومیت مربوب ازینجاست قول حضرت سهل تستری رحمة الله علیه که براے ربوبیت سرے است که اگر ظاهر می شدے البته ربوبیت باطل شدے بسبب بطلان آن چیزکه بران ربوبیت موقوف است ۱۲ [۲] تجرید در لغت بمعنی برهنه کردن زمین از نبات وجز آن وشمشیر از نیام بیرون کشیدن وپیراستن درخت وغیر آن ودر اصطلاح حضرات صوفیه خلاص ودور شدن از خودی وبیگانگی خود یعنی خودی خود را در خودی حق تعالی فانی کردن ۱۲ [۳] تفرید در لغت بمعنی یگانه کردن وگوشه گرفتن ودر اصطلاح حضرات صوفیه غیر حق را از نظر انداختن وحق را از حق دیدن وخودی خود را از چشم خود بیندختن ۱۲

والشوق احتیاج القلب الی لقاء المحبوب والاشتیاق هو احتراق بنار المحبة وتقلیب القلب الی المحبوب ۔		وشوق محتاج بودن قلب است لبسوی ملاقات محبوب واشتیاق سوختن است در آتش محبت وگردیدن قلب است لبسوی معشوق

وبعضی گویند که مراد از شوق هیجان داعیهٔ تمتع از لقاء محبوب است در باطن محب ووجود آن لازم صدق محبت است چنانکه ابوعثمان حیری گفته۔ فائده از لقاء ملاقات ۱۲

الشوق ثمرة المحبة من احب الله اشتاق الی لقائه ۔		شوق ثمرهٔ محبت است هر که دوست میدارد خدا را مشتاق باشد لبسوی ملاقات وی

وشوق بحسب انقسام محبت منقسم میشود بدو قسم شوق محبان صفات بادراک لطف ورحمت واحسان محبوب وشوق محبان ذات بلقاء وصال وقرب[1] محبوب واین شوق از غایت غربت چون کبریت احمر قلیل الوجود است چه بیشتر طالبان رحمت الله اند نه طالبان الله صاحبدلے گوید چندین هزار عبدالرحمن وعبدالکریم بینی الا یک عبدالله نه بینی از نیجا است که بایزید گوید۔ نادر بودن ۱۲ کو کبریت احمر ۱۲

ان لله عبادا لو حجبهم لحظة فی الجنة عن رویته لاستغاثوا فی الجنة من الجنة کما تستغیث اهل النار من النار ۔		هر آئینه برای خدا بندگان اند که اگر ساعتے در جنت از دیدار الٰهی محجوب شوند البته فریاد کنند در جنت از جنت چنانکه فریاد میکنند دوزخیان از دوزخ

وحال شوق مطیه ایست که قاصدان کعبهٔ مراد را به مقصد ومقصود[2] رساند دوام او با دوام محبت پیوسته است تا محبت باقی بود شوق لازم باشد در اخبار داؤد علیه السلام آمده است۔ سواری ۱۲

خلقت قلوب المشتاقین الی من رضوانی واصطنعت لهم بین قلوبهم طریقا ینظرون به الیّ لیزداد الشوق مع کل لحظة ۔		پیدا کردم دلهای مشتاقان خود را از خوشنودی خود وبرگزیدم برای شان میان قلوب راهے را که نظر میکنند بذریعه وی لبسوے ما تا که زیاده گردد اشتیاق شان در هر لحظه

ومضمون این خبر مقوی قول ما است چه هر گاه که در حال نظر بمحبوب هر لحظه شوق زیادت گردد معلوم شود که حاضران وناظران را شوق زیادت بود ذوالنون گفته

الشوق اعلی الدرجات واعلی المقامات فاذا بلغها الانسان استبطاء الموت شوقا الی ربه وفرحا للقائه والنظر الیه ۔		شوق از بلند ترین درجات ومقامات است پس هر گاه که میرسد بران انسان درنگ میخواهد موت بسبب شوق لبسوی پروردگار خود وفرحت کردن وی لبسوی ملاقات ونظر کردن بوی

[1] قرب در لغت بمعنی نزدیک شدن ودر اصطلاح حضرات صوفیه اطلاق قرب گاهی بر اتصال دو موجود می کنند چنانکه مثلاً گویند که زید با عمرو قریب است وگاهے گویند که مطلق با مقید ومظهر خود قریب است چنانکه گویند که انسان قریب است با زید دیگر وخالد وغیره بلکه هر مطلق قریب تر است با مظاهر خود در همین معیت حق تعالی با هر فرد متعین عالم قیاس باید کرد پس در نصورت نخواهند شد ووشان ویاد ومظهر از متعینات عالم مگر وجود ثالث وجود حقیقی حضرتے خواهد شد ونخواهند بود سه مگر چهارم وجود حقیقی ودنه پنج مگر ششم وجود حقیقی ودنه کم ونه زائد مگر وجود حقیقی باری خواهد بود هر جا که باشد وی پس همین است اصل توحید ۱۲ [2] مقصود محبوب ومطلوب معنوی را گویند که ذات مطلق است وتجلی روحی را نیز گویند ۱۲

غرضکہ کثرت احوال در تعریف محبت مبنی است بر آنکہ ہر کس بحسب حال وذوق خود کلام کردہ است وقال الشیخ الدھلوی قدس سرہ کہ حب علی الاطلاق را نہ مرتبہ است دو مرتبہ از حق است و باقی در خلق پس مرتبۂ اولی در حق نامیدہ میشود حب بی آنکہ باشد حرکت و ظہور آنرا و چون حاصل شود آن حال در حب حاصل شود ارادت وارادت حقیقۃً خدا راست تعالی شانہ و اول مراتب حب در خلق میل است و آن انجذاب قلب است بسوی مطلوب چون زیادہ گردد رغبت نامند و چون زیادہ گردد رغبت طلب گویند و چون زیادہ گردد طلب ولع گویند و چون سخت گردد ولع و دوام پذیرد صبابہ خوانند و چون قوی گردد و فرد ہلد تقلب و التہاب گیرد براد آنرا ہوا نام است و چون مستولی گردد و ہوا در گیرد دل را شغف خوانند و آن بحیثیتی کہ فانی گردد محب از نفس خود و چون نمو پذیرد چنانکہ فانی گردد از نفس خود و از فنای خود آنرا اعزام گویند و چون مستحکم گردد و طفح پذیرد و ظاہر و متمکن شود و فانی گردد محب از نفس و حبیب نیز بحیثیتی کہ شی واحد گردد و این حب مطلق است این را عشق نامند و این آخر مقامات است مر خلق را در حب و میگردد محب در ینمقام حبیب و حبیب محب و رنگ میگیرد و ہر یک بصورت دیگری بسبب آنکہ متمکن میگردد در روح عاشق بصورت معشوق و متعلق میگردد آنصورت روحانیہ بدل وی و مستحیل میگردد فک و مفارقت و انفصال میان آن چنانکہ گفتہ اند ؎

جدائی ۱۲

راق الزجاج ورقت الخمر + الابیات ۔		روشن شد شیشہ و شراب ہم تا آخر اشعار

و این نہ مرتبہ خلق را حقیقی است و گفتہ نشود کہ مر خدا راست مگر آنکہ وجود خلق ہمہ برای خدا است و اما حب وارادت مر خدا را است حقیقۃً و حب را مرتبۂ دیگر است کہ ظاہر میشود در خلق و حق و نامیدہ میشود آنرا مرتبۂ جامعہ و این را ودّ میگویند و یکے از اسماء اللہ ودود است کہ وی تعالی دوست میدارد ہر کرامی خواہد از بندگان خود و دوست میدارند بندگان او را ۔

فسوف یاتی اللہ بقوم یحبھم و یحبونہ ۔		پس خواہد آورد خدا گروہے را کہ دوست میدارد ایشان را و ایشان دوست میدارند او را

پس دو مرتبہ مشترکہ است و این نہایت مراتب عشق است در ظہور از جہت وقوع آن از جانبین و نیست چیزے در خلق اعلی از مرتبۂ عشق ۔

اذ ھو نار اللہ الموقدۃ التی تطلع علی الافئدۃ فافہم		چرا کہ آن آتش خدا است افروختہ شدہ کہ غالب شود بر دلہا پس نیک فہم کن

دانستنی است کہ محبت و خلت از اوصاف حضرت ابراہیم خلیل اللہ است کہ پسر خود را بحکم حق قربان کرد و در مکاتیب حضرت شرف الدین یحیی منیری محبت و عشق را شرح و بسطی تمام است اینجا مختصری از ان بقلم می آرم بدانکہ حق تعالی صفت عشق و محبت بجز آدمی در ہیچ مخلوقے ننہادہ است کہ ہیچکدام مخلوق را ہمتے بلند نبودہ ؎

آسمان بار امانت نتوانست کشید	قرعهٔ عشق بنام من دیوانه زدند

پس کار ملائکه که راست نبظر می آید ازین جهت است که با ایشان حدیث محبت نرفته است و این زیری دزبری که در راه آدمیان پیش آمده ازین است که با ایشان حدیث محبت رفته که یحبهم ویحبونه هرگز اشمهٔ از محبت بمشام رسد گو دل از سلامت بردارد و راه ملامت گیرد و خود را وداع کند که المحبة لا تبقی ولا تذر کسی از دست خود سر خود را نتوان برید و درین کوی قدم نتوان نهادن که عشقبازی جانبازی است مرد آنست که چون حدیث محبت در آید و تیغ از غیب آشکار گردد جان و دل را باستقبال او فرستد قول امام احمد غزالی است مرد میباید که در دریای عشق غواصی کند اگر موج مهرش به ساحل لطف افگند فقد فاز فوزا عظیما و اگر نهنگ قهرش بقعر مذلت فرو برد وقع اجره علی الله کس بر توزیان نکرد من هم بکنم المعرفة نار و المحبة نار فی النار دوزار شاد المریدین است که گاهی محبت از طرف حق به بنده میشود و آن ارادت حق باشد برای انعامی مخصوص که رحمت است و دادن ثواب مر بنده را و گاهی از طرف بنده با حق باشد و آن انیست که بنده بدل خواهد که ایتان اوامر و اجتناب نواهی او کند و خواهان دیدار عظمت و جلال وی باشد اما محبت خدا که با بنده باشد پوشیده است چون بنده خواهد که ازان مطلع شود باستدلال دریابد و آن انیست که اذا احب الله عبدا ابتلاه فان جهد حب البالغ افشاه یعنی هرگاه حق تعالی بنده را دوست دارد او را مبتلا گرداند و چون در دوستی او مبالغه نماید افشا کند یعنی هیچ مال و فرزند نگذارد که علامت محبت حق با بنده همین است که او را از غیر خود متوحش کند و خود در میان وی و غیر حائل شود و هم در خبر است -

اذا احب الله عبدا ابتلاه فان صبر اجتباه و ان رضی اصطفاه -	هرگاه دوست می گیرد خدا بنده را مبتلا میگرداند و پس اگر صبر اختیار کند برگزیده میکند و پس اگر راضی می ماند هم برگزیده می کند

معنی اجتبا آنست که بنده را بصفتی مخصوص گرداند تا انواع نعمت ها بی سعی وی حاصل آید و معنی اصطفا آنست که بنده را از ناشایسته ها صافی گرداند و هم در خبر است اذا احب الله عبدا جعل له واعظا فی نفسه و زاجرا من قلبه یامره وینهاه و هم در خبر است اذا اراد الله بعبد خیرا بصره بعیوب نفسه و هم در خبر است اذا احب الله عبدا لم یضره ذنب -

---

۱۲ علامت یعنی نکوهش و ملامتیه فرقه ایست که در ظاهر بدنام باشند و در باطن هشیار و هیچ خوبی و نیکی خود را ظاهر نکنند بلکه اظهار صفات ذمیمه خود سازند و فرق در ملامتی و قلندر آنست که قلندر جز بفرائض و سنن بمستحبات رجوع ننماید و ملامتی هر چه کند همه از خلق بپوشد اگرچه رجوع بنوافل و مستحبات و دیگر حسنات هم دارد ۱۲ غیب بمعنی گمان و پنهانی در لغت و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت از مقام امنیت بود و گفته اند هر آنچیز که حق آنرا از تو پنهان داشته است نه از خود و مراد از عالم غیب عالم امر است که روح از همان عالم است و آن ضد عالم شهادت است و نزد بعضی اصل و روح این عالم است ۱۲

یعنی قبل از مرگ توبه اش نصیب کند تا گناهش هیچ ضرر نرساند انیهه علامات دوستی حق است
مر بنده را و دیگر از علامات محبت آنست که کمال اُنس باشد بمناجات محبوب و کمال خوش تنعم
بخلوت با محبوب در حقیقت محب آن باشد که آرام نگیرد مگر با محبوب چنانچه حق تعالی با موسیٰ
فرمود که برخ نیکو بنده است مرا الاکه در وی عیبی است گفت ای پروردگار چه عیب است
فرمود نسیم سحر را دوست میدارد و بآن آرام میگرد کسیکه مرا دوست دارد با کسے آرام نگیرد دوم
نقل است عابدے در بیشه مدتے دراز عبادت کرد روزے آنجا مرغے را دید بر درخت
آشیانه بسته آوازهای خوش میکرد در دلش آمد که اکنون صومعهٔ خود زیر اینده رخت سازم تا
آواز این مرغ شنوم و بدان انس گیرم پس وحی آمد بر پیغامبر وقت آنجا که فلان عابد را بگو که بمخلوقی
انس گرفتی ترا از درجهٔ تو بیندا ختم پس محب را شاید که با هیچکس غیر محبوب خود آرام نگیرد و قول
رابعه بصریؒ است که هر چیز را ثمره هست ثمرهٔ محبت رو بخدا آوردن است و قول حضرت
بایزید بسطامی است که علامت دوست داشتن حق مر بنده را آنست که وی را سه خصلت
دهد سخاوت چون سخاوت دریا و شفقت چون شفقت آفتاب و تواضع چون تواضع زمین
و قول ابوالحسن وراق است که علامت دوستی الله تعالی متابعت دوست او ست رسول
علیه السلام و بعضی گفته اند که در هر که این سه خصلت نباشد وی دوست خدا نباشد یکے
آنکه سخن خدا را بر سخن خلق گزیند دوم آنکه لقای حق را بر لقای خلق گزیند سیوم آنکه عبادت
خدا را بر خدمت خلق گزیند و از انجمله آنست که تاسف نکند بر چیزے که فوت شود از وی جز خدا و جنید
گوید رحمة الله علیه که بطاعت او تنعم نباید و آزار گران نشمرد و تعب آن از و ساقط گردد نقل است
که مردے ابراهیم بن ادهم را صحبت کرده بود چون وقت وداع آمد عذر خواستن گرفت فرمود
دل از ما فارغ دار که ما را با تو صحبت محبت بود دوست از دوست بدو نبیند حبک الشیء یعمی و یصم یعنی
محبت از عیب محبوب کور و کر می سازد ؎

گر هنرے داری و هفتاد عیب		دوست نه بیند بجز آن یک هنر	

قول حضرت بایزید بسطامی است

لیس العجب من حبی لک وانا عبد ضعیف بل العجب من حبک لی وانت ربی قوی ۔	نیست عجب از محبت داشتن من با تو چه که من بنده ضعیفم بلکه عجب است از محبت داشتن تو با من که تو پروردگار مائی

غرض محبت خدا مر بنده را و محبت بنده مر خدا او ندرا درست است که کتاب و سنت بر بن وارد است
و اجماع است بر بن شاهد که حق تعالے بصفتے است که دوستان و بر او دوست دارند و وے
دوستان خود را دوست دارد لیکن محبت بنده را بطاعت تعبیر کنند و محبت خداوند را بر توفیق

خیر و ہدایت تاویل نمایند و سبب محبت است کہ خدا بندہ را نعمت بسیار عطا کند و اندر دنیا و عقبیٰ ثواب دہد و از محل عقوبت ایمن گرداند و از خلاف و فعل بد محفوظ و معصوم دارد و حالات رفیع و مقامات عالی کرامت کند و ترسش از التفات بغیر بگسلاند و عنایت ازلی بروے پیوندد تا از کل مجرد گردد و طلب رضای او را بکار شود و محبت بندہ مر خداوند را کیفیتے است کہ اندر دل مومن پدید آید یعنی تعظیم و تکریم خداوند نماید و رضای او را طالب شود و اندر طلب رویت بے صبر گردد و بدون وے با کسے قرار نگیرد و بذکر وے خو کند و از غیر او تبرا نماید۔

من احب شیئا اکثر ذکرہ۔		ہر کہ دوست میدارد چیزے را بسیار میکند ذکر وی

و روا نباشد کہ محبت حق مر بندہ را از جنس محبت خلق باشد بایکدیگر کہ آن میل بود با حاطت و ادراک محبوب و این صفت اجسام است و حق مقدس است از احاطہ و ادراک پس محبت دو نوع باشد یکے محبت جنس با جنس و آن میل نفس و احتظاظ او است بہ دوست و طلب ذات محبوب است از راہ مباسطت و ملازمت دوم بر عکس آن و این طلب قرار کند با صفتے از صفات محبوب کہ بآن بیارامد و انس گیرد چون شنیدن سخن و یا دیدار محبوب و اقاویل مشائخ و اندر عشق مشائخ را سخن است جماعتے ازین طائفہ آنرا از بندہ بر حق روا داشتہ اند اما از حق تعالے بر بندہ روا نداشتہ اند و گفتہ اند کہ عشق صفت منع باشد از محبوب خود و بندہ ممنوع است از حق نہ حق تعالیٰ از بندہ پس عشق بندہ بروے جائز بود و از وے روا نباشد و گروہے گویند کہ بر حق تعالیٰ بندہ را عشق روا نباشد از انچہ عشق مجاوز حد بود و خداوند محدود نیست و نیز گویند کہ عشق بجز معانیہ صورت نگیرد و محبت بسماع روا بود و بعضے گفتہ اند عشق کہ از نور شہود دوست ازلی تولد کند مانند برقے است کہ در آید نور در دیدہ نہد و آواز در گوش و سرعت در حرکت و اعراض از آفرینش در صفت تا اگر از عاشق کارے رود نہ برائے غیر باشد نہ برائے نصیب خود بلکہ کارے رود در عشق بے اختیار وے و بعضے گفتہ اند عشق از بیان و برہان معلوم نہ شود کہ او برتر از آنست کہ بقوت قلم و بیان کسے پیرامون سرایردہ جلال او برسد انتہا ۵

	گر عشق نبودے و غم عشق نبودے		چندین سخن نغز کہ گفتے کہ شنودے

و باید دانست کہ شیخ عبد العزیز رحمۃ اللہ علیہ در رسالۂ عشقیہ می نویسند کہ بزرگے محنت رادہ مرتبہ و پنجاہ در چہ بیان کردہ است و ما ہمان را اختیار کردہ ام مرتبۂ اول الفت است۔

وھی میلان القلب الی المالوف۔		و آن مائل شدن قلب است بسوی الفت کردہ شدہ

وآن را پنج درجه است اول در افعال وصنایع اوست وآن بمنزله آن باشد که کسے بعض صفات صاحب حُسنے پیش یکے گوید وبدان سبب دوستے او در دل اثر کند وطلبی در خاطرش پیدا آید چنانچه گوید ؎

حدیث حسن او ناگه فرو خواندند گوشم		در آمد عشق و یکباره ببرد از عقل و از هوشم	

درجهٔ دویم گمان میلان است وتحمل مشقات درجهٔ سویم تمنا است درین مقام هوس است وقربت وآرزوی دیدار است نه از جان اندیشد ونه از هلاک پرهیزد اگر وصول مستعد و مستحیل بود هم در آرزوی اُو مردن خوش است ؎

اگر فرهاد را حاصل نشد پیوند با شیرین		هم آخر جان شیرینش بر آمد در تمنایش	

درجهٔ چهارم اخبار واستخبار است درجهٔ پنجم تضرع است درین مقام الیف بتضرع وزاری پیش آید وبزبان ابتهال تملق نماید مرتبه دوم صداقت است۔

وهی استواء القلب فی الوفاء والجفاء والمنع والعطاء		وآن برابر ماندن قلب است در وفا وخطا وجفا ومنع وعطا	

واین را نیز پنج درجه است درجهٔ اول صفا است

وعلامته بغض النفس والهوی ومخالفة المراد والمنی وترک الشهوات بعین الرضا والخروج بالکلیة من حب الدنیا۔		وعلامت آن دشمن داشتن نفس وخواهش ومخالفت مراد وآرزو وبا دل گذاشتن خواهشات بچشم خوشنودی وبیرون آمدن بالکلیه از محبت دنیا	

عزیزمن اینجا همه لقمت دوست را نعمت داند وغم او را شادی انگارد ؎

زهر از کف دست دوست چون شهد		با شوق فرو برم دگر هم ÷ ÷	

درجهٔ دوم غیرت است جوانمرد درین محل محب غیور گردد واز غیرت نخواهد که کسے نام محبوب بگیرد ویا با او نگردد ؎

من با د نخواهم که وزد بر تو چو باغے		یا از تو نسیمے برساند بدماغے	

ودر آخر این مقام محب از خود نیز بر محبوب غیرت کند از ینجا خواجه شبلیؒ میگوید

اللهم احشرنی اعمی فانک اجل واعظم من ان تراک عینی۔		بارالها بردار ما را نابینا پس هر آئینه تو بزرگ هستی از ینکه به بیند ترا چشم من	

درجهٔ سیوم اشتیاق است درین مقام آتش شوق وآرزو زبانه زند وشعله درگیرد بیچاره آواز وفریاد بر آرد ؎

مشتاقی وصبوری از حد گذشت یارا		گر تو شکیب داری طاقت نه ماند ما را	

درجهٔ چهارم ذکر محبوب است

من احب شیئاً اکثر ذکرہ وقیل لبعض العارفین عند مرضہ الا تطلب لک طبیبا فقال طبیبی ذکر حبیبی ؎

	اے نام تو ام شفاء امراض			وز نام تو ام حصول اغراض	

درجۂ پنجم تحیر است مصطفٰے با آن جلالت میگوید یا دلیلا المتحیرین و در انتہامی فرماید رب زدنی تحیرا ای دوست حضرت محبوب چون بلند قدر بود و وصول بدان مستحیل جز حیرت و دہشت دیگر چہ تواند بود ؎

تو ئی سلطان ملک حسن من بیچارہ درویشم | | بجز حیرت دگر بنود نصیب جان بے خویشم

مرتبۂ سیوم مودت است و ہی ہیجان القلب و انتشارہ بالہوی و این را نیز پنج درجہ است درجہ اول نیاحت گریہ نمودن ۲ و اضطرار است درین مقام ہمہ نوحہ وزاری و فریاد و بیقراری بود ؎

	در ہوائے تو ای بت مہ روی			می کند نوحہ بر تنم ہر موے	

درجۂ دویم بکا است۔ وکان علیہ السلام دائم الحزن والبکاء وقال فی دعائہ اللھم ارزقنا عینا باکیۃ ؎

	جانان من از فراق تو چندان گریستم			کین آب چشم من ہمہ روی زمین گرفت	

درجۂ سیوم حسرت است درین مقام صاحب وداد بر او قاتیکہ ضائع رفتہ اند حسرت کند و ہر لحظہ کہ بے محبوبش گذشتہ است در ندامت باشد ؎

	عمرے کہ بے تو میرود از مرگ بد تر است			روزے کہ بے تو بگذرد م روز محشر است	
	اخرای شاخ تر و تازہ و نو بر تا چند	؎		خار حسرت خورم و جانب خرما بینم	

درجۂ چہارم تفکر در محبوب است۔ ان فی ذلک لایات لقوم یتفکرون تفکر ساعۃ خیر من عبادۃ ستین سنۃ وقال بعض العارفین التفکر موجب القرب الی المحبوب۔

۱ ہر کرد دست میدہد و چیزے را بسیار میکند ذکر دیرا عارفی را در حالت مرض وی گفتند کہ آیا طلب کنیم برائے شما طبیب را بس بجوابش گفت کہ طبیب من ست ۲ ۳ دلہا بر انگیختن طلب است و متصف شدن بآن اعنی ہیجان یابد ۴ و سیاند ۵ حضرت صلی اللہ علیہ وسلم بیوستہ غلبین و گریان و میفرمود ۶ در دعائے خود بار الٰہا بخش مارا چشم گریان ۷ ۸ و آئینہ مدین مقدمہ نشانہا است گریہ را کہ تفکر میکنند۔ تفکر یک ساعت بہتر از عبادت شصت سالہ است عارفی گفتہ کہ تفکر سبب قرب است بسوی محبوب ۹ ۱۰ تفکر یعنی اندیشہ کردن و در اصطلاح حضرت صوفیہ اندیشہ کردن در صفات و نعماء الٰہی و عجائب و غرائب مخلوقات الٰہی جہ اگر در ذات حقانی جائز نیست طلب کشف آن را در تعریف تفکر میفرماید ۱۱ تفکر رفتن از باطل سوی حق جل جلالہ و ماند پدیدن گل مطلق ۱۲ ۱۳ اے راہنمائے متحیرین ۱۲ ۱۴ اے رب حیرت مارا افزود ون کن ۱۲

جوانمرد اتفکر موجب قربت است ؎

نخواهم جز تو یک ساعت تفکر در دگر کردن	که در هر دو جهان جانان ندارم چون تو لداری

درجه پنجم مراقبهٔ محبوب است این بس عزیز مقام است آن شنیدهٔ که وقتے امیر المومنین علی کرم اللہ وجہہ نماز میگزارد دیدند رویش زرد گشته و دلش خفقان گرفته و بیهوش افتاده چون بهوش آمد پرسیدند گفت۔

مراقبتک اللہ فی صلوتی فاستحییت من تقصیری۔	چشم داشتم خدارا در نماز خود پس طلب حیا کردم از تقصیر خود

مرتبه چهارم هوا است۔

وهوان یهوی الی المحبوب دائما۔	و آن انیست که مائل گردد بسوی محبوب همیشه

و این مقام را پنج درجه است درجه اول خضوع است

قال الحسن ما اعلم فی فصال الحسن عن الخضوع علی بابہ	حسن گفته که نمیدانم در وصال نیکتر چیزی از فروتنی کردن بر در دے

درجهٔ دویم بذل نتیجه است در طاعت دوست

الا طاعة فوق الطاعة۔	مرتبه اطاعت بالاتر از طاعت است

نه بینی که پیغمبر صلی اللہ علیه وسلم در نماز چندان باستاد که پای مبارکش ورم کرده ؎

مرا تا جان بود عشق تو بازم	مرا تا سر بود گوئی تو سازم

درجهٔ سیوم صبر است در شدائد و محن اصبر و تجرع البلوی من غیر الشکوی - دریغا

لیس للمؤمنین الا الصبر و المحبوب یفعل ما یشاء قال علیه السلام اذا احب اللہ عبدا ابتلاه فان صبر اجتباه وان رضی اصطفاه	نیست مسلمانا نرا مگر صبر و محبوب هر انچه می خواهد می کند فرمود رسول علیه السلام چون دوست میدارد خدا بندهٔ را او را مبتلا میگرداند پس اگر صبر میکند برگزیده میسازد و یرا و اگر بران خوشنود می شود برمیگزیند و یرا

درجهٔ چهارم تضرع است دعا و یک تضرع و خفیه جوانمرد عاشق بیچاره را درین مقام دستگاهی فراخ است زیرا که چون نه پای آن دارد که در صحرای وصلت پوید و نه دست آن دارد که از کمین قربت نسیمی بوید نه جسم را طاقت آواز و نه روح را قوت پرواز جز تضرع و زاری نمودن بر دستش هیچ نیست ؎

چون نیست دست زورم و بالای طاقتم	انیک ره تضرع و زاری گرفته ایم

درجه پنجم رضا است و تسلیم۔

قال بعض العارفین و شرط الرضا ان یکون العبد بین یدی مولاه کالمیت بین یدی الغاسل یقلبه کیف یشاء ؎	عارفے گفته که شرط رضا انیست که باشد بنده روبروی مولاے خود مثل مرده روبروی غسل دهنده که میگرداند و یرا بهر طور که می خواهد

اے سرو بلند بوستانے	در پیش درخت قامتت پست
از رای تو سر نمی توان تافت	وز روی تو در نمی توان بست
چشمت بکرشمہ خون ما ریخت	باداد بجل زمات پیوست
گر سر نہ نہم بر آستانت	دیگر چہ کنم در دگر ہست

مرتبۂ پنجم شغف است۔

قال اللہ تعالی قد شغفہا حبا۔	فرمودہ اللہ تعالی ہر آئینہ در دلش جائے کردہ است از روی محبت

و آنرا نیز پنج درجہ است درجہ اول مطاوعت امر محبوب و ابتثال مثال اوہست طوعًا و رغبۃً از قرآن بشنو میگوید فاستقم کما امرت و آن امر دانی کدام است و یبتتل الیہ تبتیلا درجۂ دوم محافظت باطن است از غیر محبوب۔

من حفظ باطنہ عن الاغیار ملاء اللہ قلبہ بالانوار۔	ہر کہ نگاہدارد باطن خود را از اغیار پر کند اللہ قلب ویرا بروشنی ہا

یعنی جوانمرد اللہ و تریحب الوتر نگانہ است یگانگی خواہد ذالجنس مع الجنس یمیل درجۂ سیوم معاہدات اعداء دوست است از رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بشنو

نعادی بعداوتک من خالفک من خلقک۔	دشمن میداریم بہ دشمنی تو کسے را کہ خلاف تو کرد از خلق تو
من دشمنت را دشمنم چون دشمنت باشد کسے	جز آنکہ یا دیوی بود یا غول یا دیوانہ

درجۂ چہارم محبت محبان محبوب است پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم میفرماید۔

اسئلک حبک وحب من احبک	سوال میکنم از تو محبت ترا و محبت ہر کہ دوست دارد ترا

درجۂ پنجم خفای احوال است کہ میان عاشق و معشوق رود۔

قال الشبلی من شرط المحبۃ کتمان الاحوال و قال بعض العارفین اوائل الدموع الفاضحۃ فکتمان الحال من منازل الیہ	شبلی فرمودہ کہ از شرط محبت پوشیدن حالات است و عارفی گفتہ کہ اگر نباشند اشکہا کہ فضیحت کنندہ اند پس پوشیدن حال خود از مراتب مردان است

عمت ہر چند می پوشم بدامن	فضیحت می کند چشم روانم
رخ زردم ندارد طاقت ہجر	برون می افگند راز نہانم

مرتبۂ ششم خلت است۔

والخلۃ ماخوذ من التخلیۃ ای تخلیۃ المحبوب عما سواہ۔	خلت گرفتہ شدہ است از تخلیہ یعنی خالی کردن محبوب از ما سوائے وی

و آنرا نیز پنج درجہ است درجہ اول معاندت و شایت است جوانمرد امحب در ہر مجلس کہ بنشیند ہر آئینہ از اغیار چشم زند و از دیو و مردم تمام اندیشد۔ ما کان من رسول ولا نبی الا اذا تمنی القی الشیطان فی امنیتہ درجہ دوم صدق ست۔

قال بعضهم المحبة صدق والصداق حبیبا لله و قال الله تعالیٰ والذی جاء بالصدق وصدق به		بعضی گفته که محبت راست شدن است در استباز حبیب خدا می باشد فرمود حق تعالیٰ واکه آورد دین راست را و انکه باور داشت آنرا

درجهٔ سیوم استهتار است و تشبیه محب درین مقام از انانیت[1] بیرون آید و میتی و کیف[2] را ترک دهد و شهرة و خمول را فرقے نداند و نیز شاید که محبوب حال محب خود را شائع کند و او را شهرت گرداند

قال بعض العارفین فی دعائه اللهم استرنی فاجیب یا فلان الحق لا یستره شیئا۔		بعضی عارفین در دعای خود گفتند بار آلها بپوشان ما را پس جواب داده شد که ای فلان حق را چیزے پوشیده نمی تواند کرد

اما درین مقام آفات بسیار اند درجه چهارم شکوی است۔

کما قال یعقوب علیه السلام انما اشکو بثی وحزنی الی الله و قال محمد رسول الله علیه الصلوٰة والسلام اللهم لک الحمد والیک المشتکی وربنا المحب کیف یشکو من حبیبه ولکن یشکو بطریق الدلال والمسکنة منه الیه لا الی غیره ؎		چنانکه گفت یعقوب علیه السلام جز این نیست که بیان میکنم غم سخت خود را و اندوه خود را جناب خداوند فرمود محمد رسول الله صلے الله علیه وآله وسلم بار الها ترا ست حمد و بسوی تست گله و نالش محب چگونه شکایت خواهد کرد از حبیب خود و لیکن بطریق دلت و مسکنت از دی بسوی دی نه بسوی غیر دی

از دست تو قصه هم بدست تو مرهم۔

رب انی مسنی الضر وانت ارحم الراحمین۔		یارب تحقیق مرا رسیده است رنج و تو مهربان ترین مهربانانی

درجهٔ پنجم حزن است۔

ان الله یحب قلبا حزینا لاجله وقال جل ذکره انا عند المنکسرة قلوبهم لاجلی۔ ؎		بتحقیق الله دوست میدارد قلب را که حزین باشد بسبب وی و فرمود حق جل و علا که من در ان قلوب ستم که شکسته اند بسبب من
جز عشق تو عیشها فراموشم باد		حزن تو بجای جان در آغوشم باد

مرتبهٔ هفتم محبت است این منزل بغایت شریف است یحبهم ویحبونه آنجا است و آنرا نیز پنج درجه است و درجهٔ اول حسن اخلاق در خلاء و ملاء و شدت دُر خاء پس اینجا اقوال و افعال و حرکات و سکنات

[1] انانیت یعنی خودی و در اصطلاح حضرات صوفیه حقیقت عبد را گویند و هر شے که متعلق بعبد است منسوب بحقیقت عبدی شود چنانکه گویند روحی و نفسی و قلبی دیدی و مالی وغیره تحقیق آن بانیطور است که انا عبارت است از اصل ذات و وجود حق تعالیٰ که ذات از خود بوی تعبیر کرده می شود مطلق باشد یا مقید و انانیت منسوب است بسوی انا و بطرف همین انا اشاره است از انکه در حدیث شریف آمده که ترجمه اش انیست که هر آئینه در جسم آدم مضغه ایست و در مضغه فواد است و در فواد روح است و در روح سر است و در سر خفی است و در خفی اخفی او در اخفی انا و انا عبارت است از ذات مطلقه پس هر انا خطوط مظاهر مقیده از انا کرهٔ وجود مطلق است و در همین معنی بزرگے گفته است ؎ زمهرش سینه ها جولانگه برق + دل هر ذره در جوش انا الشرق + و بعضے گویند که مراد از انانیت ظاهر و ثابت کردن وجودے خارجی است انانیت خود را که متعین است باعتبار مرتبهٔ ذاتیه خود پس اگر آن عارف کامل کاسب است و انانیت خود را ظاهر کرد پس آن انانیت از حق تعالیٰ است چرا که وے بحق فانی گشته میگوید ؎ حقیقت کز تعین شد معین ؎ تو او را در عبارت گفته من + و اگر غیر عارف و غیر سالک انانیت خود را ظاهر کرد پس آن انانیت از روح عبد است که نادانسته ظاهر میکند ۱۲ ؎ دوست میدارد آنچه خود را دوست میدارد عاملورا ۱۲

محب همه پسندیده و مستحسن و مرضی گردد چشمش جز دوست نه بیند و دلش جز محبوب نداند از هر که هست بُریده و از هر چه هست سر کشیده بود مع هذا چون با خلق نشیند از آن روی که مخلوق محبوب است مکارم اخلاق مبذول دارد۔

وذلك من احسن الاخلاق واشرف الاوصاف		واین از نیکوترین اخلاق و بزرگترین اوصاف است

درجهٔ دوم ملامت است و اظهار سُکر و حیرت۔

كما اخبر عنهم سكارى حيارى۔		چنانکه خبر داده شد از ایشان که مستان سرگشتگان اند

درین مقام محب مدهوش بود و از جام مالامال محبت بیهوش نه از فضیحت ترسد و نه از رسوائی اندیشد دیوانه وار بیرون افتد و مستانه پا در خرابات[۵۱] نهد۔

عشق تو مرا یار خراباتی کرد		ورنه من بیچاره بسامان بودم

درین مقام هم نوازش بسیار است و هم گدازش بیشمار گاه۔

لولاك لما اظهرت الربوبية۔ وگاه		اگر نبودے تو هر آئینه نه ظاهر شدے ربوبیت
ولئن شئنا لنذهبن بالذی اوحینا الیك۔		واگر خواهیم ببریم انچه وحی فرستاده ایم تو

وگاه گوئید اصطنعتك لنفسی وگاه فرمایند لن ترانی وگاه انی جاعل فی الارض خلیفة وگاه فرمان وعصی آدم ربه فغوی وگاه بدرجه اش رسانند وگاه در استدراجش اندازند اما اگر محب کامل بود در همه حال نظر از دوست برنگیرد و در جمیع احوال مرید مراد محبوب باشد۔

اگر مراد تو ای دوست نامرادی ماست		مراد خویش ازین پیش من نخواهم داشت

درجهٔ سیوم مشاهدهٔ غیوب است محب درین مقام مالک مکاشفه گردد و محبوب بعضی از اوصاف و احوال خود بردی ظاهر گرداند دلش از انوار محبت منور گردد و سرش از مخازی لوح محفوظ گردد جوانمردا درین مقام نیز مکرر افتادن بسیار است چه که سرها درین منزل خاک شود و جانها هلاک گردد۔

وما تدری نفس بای ارض تموت۔		نداند هیچ شخصے که بکدام زمین خواهد مرد

نداند تا کجا گردن زنند و از چه جایش فرود آرند اگر عنایت محبوب دستگیری نماید چشم از غیر بر دوزد

وما زاغ البصر وما طغی۔		کجروی نکرد چشم پیغمبر و از مقصد تجاوز نه نمود

[۵۱] خرابات در لغت یعنی میخانه و در اصطلاح حضرات صوفیه مراد از عالم معنی و باطن عارف کامل و در شرح گلشن راز نوشته که خرابات مقام وحدت است بحدت آنکه مرتبهٔ محو فنای نقوش و اشکال است یعنی منزه از جمیع صور است خواه حسی خواه مثالی و خواه خیالی زیرا که توهم غیر و دوئی در مقام توحید محال و ضلال است و خرابات آستان لامکان است و مقام عاشقان جانباز لا ابالی که بهیچ قیدے از قیود صوری و معنوی مقید نگردند و در هیچ منزلے متوقف نشوند و نیز گفته اند که خرابات مراد از خرابے عالم بشریت بود انتهی و نیز مراد از عزلتخانهٔ پیر و مرشد که چون مرید رجوع خود بالتجا تمام بر آستانهٔ آنجناب بمالد و از درون صلائے بگوش جان او برسد از ان صلامت دلایقل میگردد ۱۲

[۵۲] دوست مقصد اصطلاح حضرات صوفیه تجلی صفات را گویند ۱۲ [۵۳] تعریف نامرادی در متن کتاب هذا در ذیل این لطیفه مذکور است بعد دو سه جزوه ۱۲

آنگاه دولت کاب قوسین او ادنی نقاب بکشاید و سعادت الم تر الی ربک رخ نماید ؎ چو از جملہ
رسید بافت دوگانہ یا نشود یک ترا نان ۱۲ آیا نمی بینی بسوے پروردگار خود ۱۲
بریدی من ترا رام۔

واذا اعتزلتموهم وما یعبدون الا الله فاووا الی الکهف ای کهف الوصال۔		وچون کیسو شوید ای یاران ازین کافران و کیسو شدید از انچہ می پرستند البشان بجز خدا پس آرام گیرید بسوی غار یعنی غار وصال

درجہ چہارم آرزوی ملاقات است در لقاء ہر چند ش خون ریزد یا بر دار بلاش آویزد اشتیاق وصالش
و آرزوی ملاقاتش بیشتر بود بیچارہ را اندیشۂ رد و قبول نبود اگر ہفتاد بار ضربت بن تو اگر جانش زنند از ذای
غواہی دید مزا ۱۲
ارنی انظر الیک بازنیاید ؎
بیا کن مرا بخویش نا نظر کنم بسوی تو ۱۲

اگر بہ تیر زنندم و گر بہ تیغ کشند		بہیچ ضرب و سیاست ز تو ندارم دست

درجۂ پنجم استیناس است درین مقام طالب انس بود و التماس لقا کہ ؎
ملاقات ۱۲

علامة الوانسة بالحبیب الوحشة عن غیره۔		شناخت انس گرفتن با محبوب وحشت گرفتن است از غیر وی

مرتبہ ہشتم عشق است۔

والعشق عبارة عن افراط المحبة و شدتها ؎		عشق عبارت است از زیادتی محبت و شدت آن
کتاب حسن تو روزے قضا میخواند در گوشم		شدم از خویش بیگانہ نہ عقلم ماند و نے ہوشم

عشق آتشی است کہ خرمن وجود را بسوزد و بادیست کہ نہال ہستی را از بیخ بر کند ؎

عشق آمد و خانہ کرد خالی	برداشتہ تیغ لا اُبالی بے پروائی	و ایمان بجز عشق کامل نبود۔
والذین امنوا اشد حبا لله و المحبة اذا اشتدت و قویت سمیت عشقا۔		و کسانیکہ ایمان آوردہ اند قوی تر اند در دوستی خدا و محبت ہمگاہ کہ شدید میشود و قوی میشود عشق نام کردہ میشود

دلیکن عشق آمدنی است آوردنی نیست واللہ یؤتی ملکہ من یشاء ؎
فالله سید ہا ملک خود را ہر کہ میخواہد ۱۲

ابجد عشقش تو چون دانی کہ چیست		عشق چون قرآن ستم آموز نیست

و این مرتبہ را نیز پنج درجہ است درجہ اول فقدان دل است۔
گم کردن ۱۲

من لیس مفقود القلب لیس بعاشق ؎		ہر کہ گم کردہ قلب نباشد عاشق نباشد
ز دلم نشان چہ خواہی کہ ز دل خبر ندارم		تو بگو کہ دل چہ باشد من از و اثر ندارم

زیرا کہ آنکس کہ دل دارد یا خبر از دل دارد از عشق بے خبر است ؎

کہ گفت من خبری دارم از حقیقت عشق		دروغ گفت کہ از خویشتن خبر دارد
سئل ذو النون عن العاشق الصادق فقال اذا رأیت رجلا مضطرب الوجه مفقود القلب مغلوب العقل شدید البکاء طالب الموت و		از ذو النون مصری پرسیدند کہ عاشق صادق کدام است فرمود ہر گاہ کہ بینی کسے را پریشان صورت و مفقود القلب و مغلوب العقل بسیار گریان جویندۂ موت و فتاد و

الفناء وهم لذلک یراعی الادب و یتفق الاوقات فهو عاشق صادق۔		باوجود رعایت ادب دارد و اوقات متفق پس بدان کہ وے عاشق صادق است

درجۂ دوم تاسف است عاشق بیدل درین مقام بے معشوق ہر دم از حیات خویش متاسف بود و ہر طرفۃ العین بر عمر خود در افسوس باشد۔

یا اسفی (چشم روشن ۱۲) علی یوسف و ابیضت عیناہ من الحزن فهو کظیم۔ ؎		ای اندوہ من بر یوسف سفید شدند و چشم او بسبب اندوہ پس او پر شدہ بود از غم
ہر لحظۂ کہ بے تو مرا می رود ز عمر		واللہ از ان حیات مرا مرگ خوشتر است

درجہ سیوم وجد است و وجد حالی است بوالعجب کہ نہ بزبان تقریر تواں کرد و نہ بقلم عزیز من بر صاحب وجد ہمہ دنیا چون حلقۂ خاتم تنگ گردد و بل وسعت عالم ملکوتش صغیر بود ہرگز بجائی آرام نگیرد و در ہیچ مقامے قرار نہ پذیرد درجۂ چہارم بے صبریست عاشق درین مقام از طاقت طاق گردد و جانش سوختۂ اشتیاق از آتش شوق در جوش بود و شب و روز در خروش (شورش ۱۲) ؎

تا بود مرا طاقت بودم بہ شکیبائی سر نیزۂ صبرم را پیچید و برون شد دل		چون کار بجان آمد زین پس من و رسوائی ای صبر ہمین بودت بازوی توانائی
العشق و الصبر ضدان لا یجتمعان۔		عشق و صبر دو امر مخالف اند کہ یکجا جمع نمی شوند

در ینجا از سر کلمنی یا حمیرا (یعنی گفتن با من ای حمیرا ۱۲) چہ خبر داری ؎

وے کہ عاشق صابر بود مگر سنگ است		ز عشق تا بصبوری ہر از فرسنگ است

درجہ پنجم صیانت (حفاظت ۱۲) است عاشق درین مقام دیوانہ بود چشمش گریان و دلش بریان در ہر کوی و دوان و در ہر صحرا پویان از ہر چہ جز محبوبش پرسی نداند و ہرگز جز نام معشوق بر زبان نراند از سر دیوانگی با سنگ (دوندہ ۱۲) و گیاہ حکایت کند و نسیم صبا را پیغام گوید اہل عشق جز ببوی معشوق زندہ نشوند و جز بنام معشوق سر از گور بر نکنند ؎ از بہر تو میرم و برائے تو زیم ؎

بوی محبوب چو بر خاک احبا گذرد		چہ عجب گر بشود زندہ از و عظم رمیم

مرتبہ ششم تیمم است درین مقام طوق بندگی و عجز در گردن عاشق کنند و زنجیر رقیت و بیچارگی (بلای ۱۲)

؎ اوقات جمع وقت در لغت ہنگام و ساعت را گویند و در اصطلاح حضرات صوفیہ وقت آنست کہ سالک دران باشد اگر در دنیاست پس وقت وی دنیاست و اگر در عقبیٰ است پس وقت وی عقبیٰ است و اگر سالک نزد حق حاضر است وقت حاضر وی است و اگر از حق تعالیٰ غائب است وقت وی غائب است آنکہ گذشت پس آن ماضی است و آنکہ آیندہ است پس آن مستقبل است و آنکہ مابین ماضی و مستقبل است حال است و وقت کہ دران سالک فی الوقت موجود است و کسیکہ در وقت ذکر و عبادت الٰہی گردد آن وقت یافت و ہر کہ نکرد غافل ماند وی وقت را گم کرد ہر کہ از فکر ماضی و مستقبل فارغ گشتہ در وقت خود بذکر و عبادت الٰہی مشغول شد زہے سعادت وی ۱۲

بر پای او نهند و این را نیز پنج درجه است درجه اول تفرد[۱] است درین منزل دوست از غیر دوست محجوب گردد و اینجا او را اتحاد حاصل آید ؎

در خویش گم که من چه نامم		معشوقم و عاشقم کدامم

این جا عاشق از خود فارغ آید ؎

حدیث من ورقے باز کن که من نه منم		همه تو گشتم و اینک بعنوان گردون ۱۲ حدیث شد کوتاه

در لیغاندانی که این چه مقام است زیرا که اینجا عاشق و معشوق و عشق یکے گردد بعدی این مقام قسم جان من ۱۲ از جمله مقامات پیغمبر ماست صلی الله علیه وآله وسلم۔

ان الذین یبایعونك انما یبایعون الله الایة۔		هر آئینه آنانکه بیعت می کنند با تو جز این نیست که بیعت میکنند الله را تا آخر آیت

اینجا غیرت معشوق۔

کل من علیها فان و یبقی وجه ربك ذو الجلال والاکرام۔		و باقی ماند روی پروردگار تو خداوند بزرگی و انعام

تجلی می فرماید درجهٔ دوم استتار است درین مقام همه پوشیدگی خواهند و این پوشیدگی از هر دو جهت مطلوب بود و اینجا غیرت معشوق در کار عاشق بیشتر بود مصطفے صلی الله علیه وسلم می فرماید۔

انا غیور والله اغیر منی ؎		من غیرت دارام والله غیرت دار تر از من است
دل پیش تو ام دیده بجای دگرستم		تا خلق نداند که ترا مے نگرستم

و اینجا کار بجائے رسد که یک دیگر غیرت کنند و این مقام بوالعجب است و پیغمبر علیه السلام از حضرت حقیقة الحقائق جز برمزی اشارت نکرده اینجا نیز هم برین جمله آمده است ؎

راز یست مرا با شب و سر یست عجب		شب داند من دانم و من دانم و شب

الم الم ص و دیگر مقطعات همین معنی دارند۔

فاوحی الی عبده ما اوحی۔		پس پیغام رساند بسوی بنده خود آنچه رساند

درجهٔ سیوم بذل روح یعنی باختن روح است چه روح را درین منزل چه اعتبار بود ؎

از من گمان مبر که دل از دوست برکنم		تا جان درین تن است دم از عشق بزنم
گر بشنوی که قافلهٔ مرد در غمت		اول کسے که جان دهد از بهر تو منم

درجهٔ چهارم و پنجم خوف درجا است عاشق درین مقام از خوف قطعیت لرزان باشد و بامید وصال شادمان مرتبهٔ دهم و له است درین مقام بلاهای بس عظیم و خطرهای بس حائل است

[۱] تفرد در لغت یعنی تنها و یگانه گردیدن و یکسو شدن و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از خالی کردن سالک قلب خود را از ماسوی الله و بمقام فردیت رسیدن و تشریح فرد در حواشی لطیفه هذا آینده مذکور خواهد شد انشاء الله تعالیٰ ۱۲

فی البعد تعذیب و فی القرب حیرة است ؎

گر بنیست جان میرود ور ننگرم خود چون بیم		حیرانم اندر کار خود کت جان دهم یا ننگرم

جوان مرد معشوق بغایت در عز و جلال و عاشق بی نهایت در ذل و نکال کاتب الحروف گوید که مؤید این قولست آنچه که شیخ احمد غزالی در رسالهٔ سوانح آورده که معشوق بهمه حال خود معشوق است پس استغنا صفت اوست و عاشق بهمه حال خود عاشق است پس افتقار صفت اوست عاشق را همیشه معشوق در باید پس افتقار همیشه صفت اوست و معشوق را هیچ چیز در نمی باید که خود خود را دارد لاجرم صفت او استغنا باشد ؎

همواره تو دل ربوده معذوری		غم هیچ نیاز موده معذوری
من بی تو هزار شب بخون در بودم		تو بی تو شبی نبوده معذوری

یعنی ذات معشوق بی ملاحظه وصف معشوقیت محتاج با عاشق نیست اما بملاحظهٔ صفت معشوقی محتاج است بعشق و عاشق معشوق را هیچ چیز در نمی یابد یعنی فی نفسه ثابت است و دیرا درین ثبوت احتیاج بچیزی نیست بخلاف عاشق که دیرا معشوق ثابت نیست خواجه ابوالوفا خوارزمی که نقاد کلام قیصر لیست قدس سره می فرماید که اگرچه از کنت کنزا مخفیا چنین مفهوم میشود که در کارخانهٔ محبت حضرت احدیت عارفان و محققان را کارے باشد از یحبهم و یحبونه و آن معلوم میگردد که در حریم مودت جناب صمدیت محبان و عاشقان را قدر و اعتباری است لیکن طمع خام از سر بدر باید کرد که او پروای غیر خود ندارد ؎

آئینه در روی خود میداشته است		تا نجود بر عاشق زار آمده است
او ز جمله فارغ ست و بهر کسے		اندرین دعوی پدیدار آمده است
اوست عاشق اوست معشوق اوست عشق		کیستی تو جمله چون یار آمده است

جز حیرت و دهشت دیگر چه خواهد بود ؎

حیرت اندر حیرت است و وای بر وای الهی		اندرین ره صد هزاران عقل عاقل مبتلاست

و این مرتبه را نیز پنج درجه اند درجهٔ اول سوال است از حضرت محبوب بزبان تضرع و ابتهال عزیز من ندانی که سوال از معشوق جز معشوق نباشد هیهات از وی جز وی را نخواهد و الا عاشق نبود ؎

مرا لبان تو باید شکر چه سود کند		بجای یاد تو یاد دگر چه سود کند

بیچاره دار گوید ؎

من چون زیم که روی دگر خوش نمی کند		این چشم روسیه که بروی تو خو گرفت

درجهٔ دوم تشریب شراب سلسبیل عشق است درین مقام عاشقان را مناهب است و مشارب تعجبی

این شراب را بکاس در دمی خورند و بعضی بکاس اشتیاق نوشند و گویند در شعر

شربت الحب کاس بعد کاس	نوشیدم شراب محبت پیاله بعد پیاله پس نه ختم شد شراب
فما نقدت شراب ومارویت	ونه سیراب گشتم من

و بعضی بکاس حزن فرو کشند و بعضی بکاس تاسف و قلق بیاشامند و بعضی بکاس خوف و بعضی بکاس رجا هم برین نمط هر یک را حزنی و آفتی بود اگر تمام شرح کنم صحیفه مختصر مطول گردد درجه سیوم سکر است۔

قال بعض العارفین من سکر بکاس المحبة	بعضے عارفین گفته که هر که مست بود بسا غر محبت هشیار
لا یصحو الا بمشاهدة محبوبه جوانمردا المحبة سکرة	نخواهد شد مگر بمشاهدهٔ محبوب۔ محبت بیهوشی است
فی حیرة وحیرة فی سکرة والمحب سکران۔	در حیرت و حیرت در بیهوشی و محب مست است

درجه چهارم اضطراب و بیخودی است عزیزی را دیدند که در خلوتگاه خود می نالد و فریاد میکند النار النار (آتش ۱۲) همسایگان بدویدند آتش ندیدند گفتند آتش کجا است۔ (فروخورد ۱۲)

فبکی بکاء شدیدا ووضع یدیه علی صدره	پس سخت بگریست و هر دو دست خود بر سینه خود
فقال انا الله الموقدة التی تطلع علی الافئدة۔	گذاشت و گفت آتش خدا افروخته شده که غالب شود بر دلها

عزیز من بیماری عاشق دراز است و درین مقام شفا علیل جز لقای خلیل (صحبت ۱۲) نبود و خاصیت محبت خود همین است که محب را دائم در تعب و اضطراب دارند و بانواع بلا (ملاقات دوست ۱۲) و ابتلا (بسقام ۱۲) مبتلا گردانند در حدیث نیم تلف است

سئل بعض العارفین عن منازل العشق	بعضی عارفین را سوال کرده شد از منزلهای عشق در جوابش
فقال اولها بذل والرضا بالقتل فقس	فرمود که ابتدایش صرف کردن و راضی شدن بر قتل است
ما بعده۔	و قیاس کن حالت ما بعد را

اینجا عاشق بمرتبه فنا رسد و از فنا نیز فانی گردد و درین فنا بقای ابدی و حیات سرمدی یابد۔

لا یذوقون فیها الموت الا الموتة الاولی و	نچشند آنجا مرگ لیکن چشیده بودند مرگ نخستین را و نگاه
وقهم عذاب الجحیم۔ ۵	داشت ایشان را خدا از عذاب دوزخ

تا مرد ز خود فانئے مطلق نه شود	اثبات ز نفے او محقق نشود
از خویش برون آی که او تو باشی	ورنه بگذاف آدمی حق نشود

(بیهوده گوئی ۱۲)

۵۱ خلیل در لغت بمعنی دوست خالص و لقب حضرت ابراهیم علیه السلام و در اصطلاح حضرات صوفیه خلیل آنست که در وی محبت غالب باشد و فعل وی برضای حق باشد و حضرت ابراهیم علیه السلام را خلیل از بهر آن میگویند که او شان وقت حاجت از غیر خدا استعانت نکردند و اینجا مراد از خلیل معشوق حقیقی است ۱۲

۵۲ نفی در لغت بمعنی نیست و نابود کردن و در اصطلاح حضرات صوفیه صفات مذمومه نفسانیه را گویند که قابل نفی و نابود کردن است و مراد ازان نفی و اثبات مراد گیرند ۱۲

حکایت عشق و عاشقی و معشوقی ازان بیشتر است که کسے تقریر تواند کرد ؎

قلم بشکن سیاہی ریز کاغذ سوز دم درکش	حمید این قصۂ عشق است در دفتر نمی گنجد

حضرت شیخ شرف الدین بوعلی قلندر پانی پتی رح در مکتوبے [illegible] نویسد کہ ای برادر چون عنایت در کار تو کنند وجذبہ در تو نہند و ترا از لوثی تو برُبایند آنگاہ عشق در تو در آید و جلوۂ حسن بر تو بنماید چون حسن را دانستہ باشی معشوق را بشناسی و عاشق معشوق شوی و فرمانے کہ معشوق از عاشق رساند بران کار کنی سنت معشوق و فریضۂ عاشق بر پاے داری آنگاہ شناختہ باشی معشوق را بہ عاشق ای برادر معشوق راہم بصورت تو آفریدہ اند میان شما[۱] فرستادہ اند تا دعوت کند براہ راست اے برادر جناب باری عزوجل بہشت و دوزخ آفرید و حکم آن کرد کہ ہر دو را پر خواہم کرد معشوق را با عاشقان او در بہشت خواہم آورد و شیطان را با پیروان او در دوزخ خواہم انداخت اے برادر در بہشت و دوزخ کس نیست جز عاشق از حسن ہر دو پیدا شدند و ہر دو را مقام غیر نخواہد بود بہشت مقام وصال است بادوستان و دوزخ جاے فراق است بر دشمنان فراق براے کافران و منافقان خواہد بود و وصال براے عاشقان و مومنان محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم اے برادر چشم دل بکشاد و نیکو بہ بین و بدان کہ عاشق از عشق خود براے تو چہا آفرید و چہ تماشا پیدا کرد حسن خود بر ہر درختے نہاد و میوہ ہاے گوناگون آفرید در ہر میوہ مزۂ دیگر نہاد آن درخت را نہ خبر از خود و نہ خبر از گل و نہ از میوہ ے پر شکر برای تو آفرید و آن را خبر از شکر نہ آہو را مشک در ناف نہاد و آن براے تست آہو را خبر از مشک نہ عنبر از گاو پیدا کرد براے تو گاو را خبر از عنبر نہ زباد[۱] از گربہ پیدا کرد براے تو گربہ را خبر از زبادے نہ کافور را مانند درخت پیدا کرد براے تو درخت را خبر از کافور نہ صندل از براے تو آفرید و صندل را خبر از خود نہ اے برادر عاشق شو و ہر دو عالم[۲] را حسن معشوق دان و خود را حسن معشوق خوان عاشق از عشق خود ملک وجود تو ساخت تا جمال حسن در آئینہ تو بیند و ترا محرم

---

[۱] زباد بالفتح خوشبوئیست معروف کہ از گربۂ صحرای گیرند ۱۲ [۲] عالم بفتح لام عبارت است از ظل و ظل نیست مگر وجود حقانی کہ ظاہر گشتہ باصور ممکنات پس بسبب ظہور وجود حق تعالیٰ با تعینات ممکنات نامیدہ میشود آن وجود را اسمے و غیر باعتبار اضافت آن وجود بسوے ممکنات چرا کہ برائے ممکن وجودی نیست سواے این نسبت و وجود ممکن حق است ممکنات بر عدمیت خود در علم حق تعالیٰ ثابت اند و ممکنات شیون ذاتیہ اند پس عالم صورت حق است و حق تعالیٰ ہویت و روح عالم و این تعینات در وجود واحد حقانی احکام اسم ظاہر حق تعالیٰ اند و اسم ظاہر تجلی و مظہر اسم باطن حق تعالیٰ است ۱۲

اسرار بداند الانسان سری (انسان سر من است ۱۲) درشان تو آمد عاشق شو و حسن را دائم به بین و بشناس و دنیا را وعقبی را بداند انکه عقبی ملک محمد صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم است و دنیا ملک شیطان هر دو را در یابد که برائے تو چه آفریده اند و چه خواهند کرد اے برادر نفس را نیکو بدان چون نفس را بدانی شناخت دنیا در تو پیدا آید و اگر روح را بشناسی عقبی را شناخته باشی اے برادر در دنیا حسنے در کفر نهاده اند عاشقان دانند که کفر چه آراسته است پیش عاشقان خود هر که عاشق دنیا است معشوق او حسن کفر است اے برادر تو چه دانی که غمزهٔ حسن که در کفر نهاده اند چه ناوک مژه بر جهان زده است و عاشق خود ساخته اے برادر در طلب خود شو و خود را بشناس چون نفس خود را بشناسی عشق را دانسته باشی چون عشق بر حسن خود معاینه کنی کل اللسان در خود یابی عاشق باشی و معشوق را در بر خود بینی و حسن را در آئینهٔ دل خود معاینه کنی ۵

آن شاهد معنی که همه طالب اویند	هم اوست که از چادر تو ساخته سر پوش
در بادیهٔ هجر چرا بند بمانیم	در عین وصالیم نگارا است در آغوش (معشوق ۱۲)

رفعت درجهٔ محبت زیاده ازین چه خواهد بود که سید المحبوبین وسند المحبین میفرماید (بلندی ۱۲)

اللهم انی اسئلك حبك وحب من یحبك الحدیث	بار آلها سوال میکنم از تو دوست داشتن ترا و دوست داشتن محب تو تا آخر حدیث

شیخ عبد الحق محدث دهلوی در معنی این حدیث مکتوبے دارد مسمی به اتحاف الاجوبة فی بیان حدیث المحبة وران و در رمزات حضرت شیخ باید نگریست کاتب الحروف گوید که اقاویل مشائخ در محبت بسیار اند عرض را این جا طول بسیار است و تعمق در نظر او ردن همه فصول مختصر مفید و دفاتر متعبر را مثنوی اصل المعارف و مثنوی عاشق و صنم از حضرت صاحب المناقب (جمع قول ۱۲) قدح اللہ روحه و اوصل الینا فتوحه موجود است طالب صادق را مطالعهٔ آن مفید تر است باید که بآن رجوع نماید و باللہ التوفیق (بخدا است ترفیق ۱۲)

اکنون کلماتی چند در بیان مراتب عشق بر صفحهٔ وقت املا کرده می آید تا آئینهٔ معشوق نمای

---

۵ سر در لغت بمعنے راز و آنچه پوشیده شود و در اصطلاح حضرات صوفیه چیزے است که خاص گردانیده شده است از حق تعالی وقت توجه ایجادی چنانکه امواج متعین میشوند از دریا وقت موج و آن عین ثابت است ازین سر هر کس انا انا میگوید و همین شی خاص اشاره کرده شده است در قول حق تعالی انما قولنا لشیء اذا اردناه ان نقول له کن فیکون یعنی جز همین نیست که قول ما است برای هر چیزه وقتیکه اراده میکنیم آنرا اینکه گوئیم آنرا موجود شو پس موجود میگردد از همین وجه گفته شد که نمی شناسد حق تعالی را که سوای حق تعالی و محبت نمیدارد از حق تعالی چیزے سوای حق تعالی چرا که همان سر طالب حق تعالی است و محبوب عارف حق تعالی چنانکه فرمود در سؤال عرفت ربی بربی یعنی شناختم پروردگار خود را برب خود و فرمود حق تعالی انسان کامل را الانسان سری و انا سره یعنی انسان راز منست و من راز وی۔ و اینجا تخصیص انسان باعتبار جامعیت است ورنه در هر شی سر حق تعالی است و نیز سر لطیفه ایست در قلب همچو روح در بدن و آن محل مشاهده و دست چنانکه روح محل محبت و قلب محل معرفت است و ران صفت ادراکے و دیعت است که آنرا چشم سر خوانند و ادراک لنسب و فیوض باطنی ازان میشود و آنرا آگوش سر هم میخوانند مسامحة موقع و محل ۱۲

۵ تر و تازه دار دخدا روح و مرا و بر ساند بآنکه شایستهائے و مرا ۱۲

هر عاشق آید و رتبه عشق برتر از انست که بقوة فهم و بیان عقل پیرامون سرا پردهٔ جلالت او توان گشت یا بدیدهٔ کشف و عیان بجمال حقیقت او نظر توان کرد ۵

تعالی العشق عن فهم الرجال	وعن وصف التفرق والوصال	برتر است عشق از فهم مردمان واز صفت پراگندگی و پیوستگی و هرگاه که چیزے برتر میباشد از خیال پیرو میشود واز احاطه و مثال
متی ما جل شئی عن خیال	یجل عن الاحاطة والمثال	

نغمهٔ عشق چو در پرده نهان نتوان خواند	رفت منصور که بردار بر آید ز سماع

اے عاشق چنانکه تجلی ذوالجلال والجمال بدون تعین و مظهر محال است همچنان بیان حقیقت عشق که سر ذات بلکه تقاضائی ذاتیهٔ ذات است بیرون از اشارت و استعارت است عشق آفتابے است بر سماء وحدت تابان و هر دو جهان یک پرتو آن سایه را بے حجاب دریافت آفتاب چه امکان عشق به تمتق غرت محتجب است و بکمال استغنا منفرد و حجب ذات او صفات اوست و صفاتش مندرج در ذات او و عاشق جمال او جلال اوست و جمالش مندمج در جلال علی الدوام خود باخود عشق بازد و بغیر خود نه پردازد و هر لحظه از روی معشوقی پرده بر اندازد و هر نفس از راه عاشقے پردهٔ آغازد ۵

عشق در پرده می نوازد ساز	عاشقے کو که بشنود آواز
هر نفس نغمهٔ دگر سازد	هر زمان زخمه کند آغاز
همه عالم صدائی نغمهٔ اوست	که شنید این چنین صدائی دراز
راز او از جهان برون افتاد	خود صدا کے نگاه دارد راز
ستر او از زبان هر ذره	خود تو بشنو که من نیم غماز

هر زمان بهر زمان راز خود با سمع خود گوید دهر دم بر گوش سخن خود از زبان خود شنود و هر لحظه بهر دیده حسن خود را بر نظر خود عرض کند و هر لمحه بهر روی وجود خود را بر شهود خود جلوه

---

۵۱ تجلی در لغت بمعنی آشکارا شدن و روشن شدن و آشکارا کردن و جلوه کردن و کنایه از غلبهٔ نور الٰہی که حضرت موسی علیه السلام را بر کوه طور شده بود و حضرت موسی علیه السلام از ان بیهوش شدند و در اصطلاح حضرات صوفیه لباس تعین را تجلی گویند ۱۲ ۵۲ تعین در لغت بمعنی چشم کردن چیزے را و لازم شدن بر چیزی معین و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت ست از یافت حقتعالے ذات خود را و استعمال تعین بر چند جا میشود - اول تعین اولے که وحدت ست یعنی یافتن حق تعالی وجود خود را و انا گفتن دوم تعین تفصیل که آن واحدیت ست یعنی یافتن ذات در ذات خود صفات خود را این هر دو تعین داخلی اند - و باقی تعینات یعنے ارواح و امثال و اجسام وغیره که ظهورات اسماء و صفات و افعال اند تعینات خارجی اند ۵۳ مظهر بمعنے جلے ظهور و در اصطلاح حضرات صوفیه اعتبارات واقعیه را میگویند که از وجود مطلق منتزع میشوند ۱۲ ۵۴ صفات جمع صفت و آن خصلتی را گویند که در ذات ممدوح باشد و در اصطلاح ظهور ذات حقانی را گویند چرا که ذات بغیر صفت ظاهر نمی تواند شد و برائے ذات حیات و علم و ارادهٔ و قدرت و سمع و بصر و کلام که آنها را امهات صفات می گویند لازم اند و یافت ذات از صفات نیابد چرا که یافت ذات بالذات بدون صفات محال ست ۱۲ ۵۵ تشریح جمال و جلال در حواشی صفحات اوائل کتاب هذا (یعنی نگارستان) مذکور شده و در صفحات بعد هم خواهد آمد ۱۲ ۵۶ دیده در لغت مرادف چشم و در اصطلاح حضرات صوفیه اطلاق آنرا گویند بر جمیع احوال سالک از خیر و شر ۱۲

دہد چون مرا از ذکر عشق ناگزیر است عشق حقیقی مستغنی از تحریر و تقریر بزبان عجز و نیاز صفت عشق مجازی نیم
بل بساز عشق این نغمات می سرایم بیان عشق جز بزبان عشق راست نیاید چه که آفتاب را جز نور آفتاب
نه نماید چنانکه آدمی را چون جنی بر باید و مظهر و مصدر قول و فعل خود نماید او از صفات بشری بری شود و
متصف بصفت پری در اثنا لت هر چه گوید بمعنی قول جنی است که ظاهر است از صورت آدمی اگرچه بحسب
صورت این بیچاره می نماید اما فی الحقیقت از خود و قول خود بخبر و در تسلط و تصرف دیگری مجبور و مسخر است
چون حضرت ایشان صاحب الکشف والکرامات منبع الفضل والکمالات همین مسلک نفیس داشته اند دور
نباشد اگر قدرے از اقوال سلف در ماهیت و صفت عشق درج این صحیفه شریفه هم نموده شوند اگرچه اینجا سخنهای
دور و دراز است اما کاتب الحروف بحکم ما لا یدرک کله لا یترک قدرے از کلام جابنا ن نقل
مے آرد باید دانست که شیخے از مخدوم شرف الدین یحیی منیری پرسید که عشق چیست فرمود عشق فرط محبت را گویند
و هم وی نقل کرده که یکے از مشایخ پرسیده شد که لون عشق چیست فرمود همه عالم لون از عشق گیرند عشق را لون
پیدا نه ؎

عشقم که در دو کون و مکانم پدید نیست	عنقاے مغرب که نشانم پدید نیست
زاهد و غمزه هر دو جهان صید کرده ام	منکر مدان که تیر و کمانم پدید نیست
چون آفتاب در رخ هر ذره ظاهرم	از غایت ظهور عیانم پدید نیست
گویم به هر زبان و بهر گوش بشنوم	وین طرفه ترکه گوش و زبانم پدید نیست
چون هر چه هست در همه عالم همه منم	مانند در دو عالم ازانم پدید نیست

حضرت قاضی حمید الدین ناگوری فرموده که من در تقدس ذات و صفات حق ایمانی خواهم کرد تو آنرا
عشق نام نه خواه محبت ؎

چیست عشق ای عاشق دیوانه خو	گر نه دیوانه از عشقش مگو

ہر که نه در یابد کل ویرانه ترک کند کل ویرانه (یعنی اگرچه جمله آن اقوال را دریافت نتواند کرد لیکن از دریافت ابعض آن اقوال محروم ہم نخواہد ماند) عنقا بفتح در لغت بمعنی طائر است خدا داند کدام مرغ است
کز زد (یعنی وجود فرضی دارد در اکوہ بجبل آبزا نهیده است) عنقا آنرا بهین جهت گویند که طویل العنق بوده باصطلاح فارسی نام آن سیمرغ است عنقای مغرب بفتح اول و ضم میم بمعنی سکون غین بمعجمه و کسر رای مهمله
مرغی بود بس عظیم در از گردن و مغرب را بجهت گویند که طیور را فرو می برد والقتال و خطرا زانجا نیز طمع میکرد (یعنی) نوشته اند که بفتح را یعنی نوعے غریب آورده شده چون عنقا لغتا بمعنی سپید گردن
بود از نسبت مغرب گفتند و بعضی مغرب بمعنی نابود نوشته اند و در اصطلاح عشقا رسیمولے است از سیمرغ زیرا که دیده نمیشود همچنانکه عنقا رسیمولی موجود نتواند بود بصورت رسیمولی مطلقه معقول است
و مشترک میان مجموع اجسام عالم است که جمله در وجود موجود است ۱۲ دیوانه در لغت بمعنی مغلوب یعنی مجنون ضد فرزانه و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از کسیکه بیگانه از خودی
باشد و در طلب حق سرگشته و حیران ۱۲

آیۃ قدسیۃ ذاتیۃ | لیست التعلیم بل آیۃ

عشق عالم را کشیده از عدم
در بیان عشق کردم عمر صرف

عشق حادث را نموده از قدم
عشق مستغنی نمود از صوت و حرف

ہیہات عشق کجا دل و جانم محتاج عشق و عشق از دل و جانم مستغنی انس و جان بے عشق مفلس و عشق بے ہمہ غنی بحکم العشق جنون الٰہی عاشق مجنون ام و مجنون معذور العشاق لایواخذون بما صدر منہم

حبذا عشق و جنون عاشقی
عشق را چون بر جنون باشد اساس
ہان نہ بینی گر زند دیوانہ سنگ
خلق این شفقت چو با مجنون کند
چون چنین معذور ہر مجنون بود

این بود باقی و فانی ما لقی
کار مجنون است بیرون از قیاس
تو مدارا می کنی با او بخنگ
رحمت خالق ازان افزون کند
حال مجنون الٰہی چون بود

آگاہ باش کہ جنون را فقط نگفتہ ام بلکہ بجنون الٰہی تعبیر نمودہ لطیفہ ایست درین یعنی چنانکہ جنون طبعی مذموم و فانی و قابل الدفع است جنون الٰہی محمود و باقی و شامل النفع است ۵

ہر کہ شد دیوانۂ عشق نگار
عالمے بیند وراے طور عقل
لذتے یابد دران دیوانگی
زانچہ بیند در گلستانِ جنون
بوعلے صد دفتر علم و خرد

در بہار جلوہ ہائے حسن یار
کس بطور عقل نتوان کرد نقل
کہ بران حسرت برد فرزانگی
کر دبردی بو مشام ذوفنون
میدہد یک جو جنون را می خرد

آمیزش عناصر اربعہ و آویزش ارواح بسیطہ با اشباح مرکبہ کہ اجتماع اضداد و جمع نقیضین است از بوالعجبہائے عشق است عین القضاۃ در مکتوبے نوشتہ است کہ عشق چون در آید صفات مذمومات را ببرد یعنی انچہ صفت انسانیت و بشریت است بعدہ محمودات پدید مے آید محبت در آید آن ہمہ را ببرد و ایمنی را بہ عصای موسی و ید بیضا تمثیل کردہ در

۱ نشان مبارک ذاتیہ از تعلیم نمی شود بلکہ خود بخود می آید ۱۲ ۲ مراد از آیۃ قدسیہ اینجا عشق است چرا کہ آیت یعنی نشان و پارہ از کلام الٰہی است و قدسیہ یعنی پاک و بعثت دوم طلاح حضرات صوفیہ مراد از مقام قدس کہ اعلی ترین منزل اہل اللہ است کہ عبارت از آیہ کریمہ فی مقعد صدق عند ملیک مقتدر است یعنی در نشستگاہ صدق نزد بادشاہ صاحب اقتدار ۱۲ ۳ نشان فوز بمقام محبوبیت عشق حقیقی ہمان عشق جنون در عشق یعنی دیوانگی بعد در اصطلاح حضرات صوفیہ مراد ازین ہر دو نقطہ سرگشتگی بدطلب حق است بیگانگی از خود و نیز بتابی و شورش وجد و شوق و شتاق مشاہدہ ۱۲ ۴ عاشقان کہ از تعشق خود بجنون مبتلا شدند یعنی بدرجہ کہ از ادشان صادر می باشد ۱۲ ۵ ارواح بسیط یعنی ارواح مجردہ است کہ مراد از روح محض باشد ۱۲

کتاب ہمعات از حضرت شاہ ولی اللہ محدث دہلوی است کہ حقیقت عشق آنست کہ چون مومن اعتقاد و اتصاف حق سبحانہ تعالیٰ باوصاف کمال دارد و کمال خود منحصر در یاد کرد او گرداند بعد ازان نام وے تعالیٰ شانہ ہمیشہ یاد کند و آلاء و نعماء او را ملاحظہ می نماید این مداومت آہستہ آہستہ در دل وی صفت بیقراری و اضطراب و قلق و ہیمان پیدا سازد و روز بروز انیعنی زیادہ ترمی شود تا آنکہ نام مبارک وی تعالیٰ بر زبان راندن نمی تواند کہ نزدیک است کہ روح وی مفارقت کند بالجملہ چون در نفس این کیفیت متمکن شد در جوہر دل فرو رفت و نفس بدان رنگین شد آنرا نسبت عشقیہ گویند و این نسبت را نزد یک کمل اہل فنا و بقا ظہر یست و بطنی ظہرش کیفیتے است مستقر در نسمہ وی بمنزلہ سائر کیفیات نفسانیہ و بطنش محبت ذاتیہ است کہ حامل آن نفس مجرد است بلکہ قبل از وجود روح پیدا شدہ بود تفصیل این اجمال آنکہ چنانکہ ارض و ماء را بجانب اسفل میلانست و ہوا و نار را بجانب فوق طیران ہمچنین ہر موجود محسوس و معقول را کمالے نہادہ اند کہ مشتاق آنست کہ تا آنرا نیافتہ است قلق و ہیمان دارد و چون آنرا یافت الفت و انس گرفت علی ہذا القیاس کثرت را بسوی وحدت کہ اصل ولیست میلانے و طیرانی ہست و مظہر را بنظر اظہار ابتلا طبیعت مرکوز در اصل جبلت وی و آنجا حصول حالتی یا نعمتی مقصود نیست و او را بر تذکر آلاء و نعماء ابتنائی نہ آنرا محبت ذاتیہ گویند پس این کیفیت مستقرہ در نسمہ متصل میشود بامحبت ذاتیہ و حقیقتے مرکب میشود کہ جسدش کیفیت نسمیہ است و روحش محبت ذاتیہ و صاحب آن فرق درین ہر دو نمی تواند کرد و ازینجا توان دانست وجہ جمع درمیان دو قول صوفیہ کہ بعضے گویند کہ قلق و اضطراب عذابے است و اصل محبوب را چرا دہند و بعضے گویند کہ ہیچ حال عشق و قلق از سالک مرتفع نمی شود نہ اندرین جہان نہ اندران جہان پس مسقط اشارۂ قائل اول قلق و ہیمان نسمی است و مطمح نظر ثانی محبت ذاتیہ اما چون آن ہر دو در حق اکثر عارفان باہم اختلاطے و امتزاجے دارند و در تعبیر و تعیین مراد متحقق نشد اینجا دو نکتہ باید دانست یکے آنکہ اگر عارف را مرتبۂ محبت ذاتیہ ضعیف شود اگرچہ نسبت رویت سریان محبوب در ہمہ اشیا باشد آن نقصانیست در حق وی در ہر مرتبہ کہ باشد و دیگر آنکہ ترک و تجرید از دنیا و آخرت و در گذشتن از فکر اہل و عیال با وجود استقامت مزاج و وفور عقل بغیر این کیفیت نسمیہ ممکن نیست و صاحب این نسبت

تعریف فنا بالا گذشت در حواشی سبب تالیف و تعریف بقا نیز در حواشی سبب تالیف بعض تعریف بقا بالمعنی مذکور شد ۱۲ عہ سیفقلی ۱۲ عہ جائی افتادن ۱۲

تسلط دارد بر جمیع ماسوا و اعراض دارد ازان لہذا ہیچکس او را نہ بیند الا فروتنی کند برای او انتہی و در
تحقیقات خواجہ محمد پارسا است کہ گفت حجۃ الاسلام حق سبحانہ تعالیٰ در دل آدمی مسرتے نہادہ است و
گوہرے ودیعت کردہ کہ سماع آواز موزون و دلکش آن گوہر را بجنباند و اندر آدمی چیزے پیدا آورد
کہ کس را دران ہیچ اختیار نباشد و آدمی را در حرکت آرد آنرا وجد گویند و سبب این وجد مناسبتے ہست
کہ گوہر آدمی را با عالم علوی کہ آنرا عالم ارواح گویند ہست و عالم علوی حسن و جمال است
و اصل حسن تناسب است و ہر چیز یرا کہ تناسبے است آنرا نمودگار کلیت از جمال آن عالم و ہر جمال و
حسن کہ در عالم محسوس است آن ثمرۂ حسن و جمال آن عالم است پس آواز خوش موزون مناسب مشابہتے
دارد بعجائب آن عالم پس بدان سبب آگہی در دل پیدا آید و حرکتے و شوقے در دل پدید آید و باشد
کہ آدمی نداند کہ آن از چیست و این معنے در دلے بود کہ در وے مشاہدہ بود و در ہر دلے کہ آن عشق
و مشاہدہ نبود سماع او را حرام بود و کسے را کہ آتش دوستی حق در دل وی غالب بود سماع او را مہم تر
باشد کہ آن آتش تیز تر گردد و او را بالعالم ارواح عروج واقع شود و قطع عقبات جسمانی او را دست دہد
و در دلیکہ دوستی در وے باطل بود سماع وی را از ہر قائل باشد در وے حرام بود و چیزیکہ دوستی حق سبحانہ
بدان زیادت شود مُرد آن بیشتر بود سماع صوفیانرا اصل این بودہ است اگرچہ اکنون برسم آلودہ شدہ
است بسبب گروہے کہ بصورت ایشان شدہ اند بظاہر و مفلس انداز معانی ایشان در باطن و کسے باشد
از درویشان کہ در میان سماع او را مکاشفہ پدید آید و لفظہا رود بر زبان ایشان کہ بیرون سماع نبود
آن احوال لطیف کہ از عالم غیب بر ایشان پیوندد بسبب سماع آنرا نقد وجد گویند و باشد کہ دل ایشان
در وجد چنان پاک رود و صاف گردد کہ نقرہ در آتش و کیدورت ہا تمام برود کہ بریاضت بسیار آن
حاصل نیاید و سماع آن سر مناسب را کہ آدمی دارد با عالم ارواح مجردہ فرا جنباند کہ بکلیت ایشانرا
ازین عالم بستاند تا آنچہ درین عالم بود از ہمہ بخبر شوند و قوت اعضا از ایشان ساقط شود و بیفتند و
بیہوش شوند کسیکہ سماع و وجد و احوال صوفیان را انکار کند از محقری خود میکند و معذور بود چیزیکہ کسی را
نباشد انکار کند آنکس کہ این حالت او را دادہ اند انکار نتواند کرد باید کہ بدان ایمان آری تا از برکات
احوال ایشان محروم نمانی و از آن قوم نباشی کہ حقتعالیٰ در حق ایشان می فرماید وَاِذَا لَمْ یَہْتَدُوْا بِہٖ فَسَیَقُوْلُوْنَ ہٰذَا اِفْکٌ قَدِیْمٌ

ع۵ عالم ارواح مجردہ عبارت از عالم روحانیات محضہ ۱۲ ع۵ وچون راہ نیافتند بدان گفتند این دروغیست قدیم ۱۲

شریک دروی حدیث فراق ووصال و انچه عادت عشاق بود گفتن وشنیدن آن حرام نیست وحرام بدان گردد که آنرا برزنیکه دوست دارد فرود آرد انگاه آن زن بدو شرعاً حرام باشد اما اگر برزن وکنیزک خود که حلال باشد فرود آرد وسماع کند حرام نبود وسبب انکه بدوستی حق تعالے مستغرق باشند از هریکے معنی فهم کنند لائق مقام خود مثلاً اگر بر شراب وستی بود چنانکه گفته اند ؎

گرے دو هزار رطل می پیمائی		تا مے نخوری نباشدت زیبائی

آن فهم کند که کار من بحدیث و دانش راست نیاید و بذوق راست شود حضرت مولوی روم رحمة الله علیه میفرماید ؎

مرحبا ای عشق خوش سودای ما		اے طبیب جمله علتهای ما
ای دوای نخوت و ناموس ما		اے تو افلاطون و جالینوس ما
جسم خاک از عشق بر افلاک شد		کوه در رقص آمد و چالاک شد
عشق آن شعله است کو چون برفروخت		هرچه جز معشوق باقی جمله سوخت
در نگنجد عشق در گفت و شنید		عشق دریائیست قعرش ناپدید
شرح عشق ار من بگویم بر دوام		صد قیامت بگذرد آن ناتمام
عاشقی پیداست از زاری دل		نیست بیماری چو بیماری دل
ملت عشق از همه دینها جداست		عاشقان را مذهب و ملت خداست

قول شیخ محی الدین بن عربی است ۔

العشق نار یحرق ماسوی المحبوب ۔	عشق آتشے است که می سوزد ماسوای محبوب را
کجاست عشق که از خانمان کنم اعراض	چه خانمان که ز کون و مکان کنم اعراض

یار جان نثار شیخ فرید الدین عطار می فرماید ؎

کفر کافر را و دین دیندار را		ذره کا درد دل عطار را

فخر الدین عراقی رحمة الله علیه گوید ؎

عشق سیمرغیست کو را دام نیست		در دو عالم ز و نشان و نام نیست
پے بکوئی او همانا کس نبرد		کاندرین صحرا نشان گام نیست
در بهشت آباد حسن روئے او		جز در چشم اور حیق آشام نیست
اے صبا گر بگذری در کوئے او		نزد او ما را جز این پیغام نیست
صبح شام طرهٔ و رخسار اوست		گرچه آنجا کوس صبح و شام نیست

تالب و چشم تو مارا مست کرد
نقل ما جز شکر و بادام نیست

ای که از ما بردی آرام و قرار
بی تو مارا یک نفس آرام نیست

گر کسی را هست کامی در جهان
جز لبت مارا مراد و کام نیست

تا دل ما در سر زلف تو شد
کار ما جز با کمند و دام نیست

نیک بختی را که جز هر دو جهان
دوستش چون تست دشمن کام نیست

با عراقی دوستی آغاز کن ❊
گرچه او در خورد این انعام نیست

ایضاً منه رحمة الله علیه ۵

ساز طرب عشق که داند که چه ساز است
کز زخمهٔ او نه فلک اندر تگ و تاز است

آورد بیک زخمه جهان را همه در رقص
خود جان جهان زخمهٔ این پردهٔ راز است

عالم چو صدای است ازین پرده که داند
کین پرده چه پرده است و درین پرده چه راز است

راز است درین پرده گر آنرا بشناسی
دانی که حقیقت زچه در بند مجاز است

معلوم کنی کز چه سبب خاطر محمود
پیوسته پریشان ز سر زلف ایاز است

عشقست که هر دم بدگر رنگ برآید
ناز است یکی جای دگر جای نیاز است

محتاج نیاز دل عشاق چرا شد ❊
حسن رخ خوبان که همه مایهٔ ناز است

در صورت عاشق چو برآید همه سوز است
در کسوت معشوق چو آید همه ساز است

زان شعله که از روی بتان حسن برافروخت
قسم دل عاشق همه سوز است و گداز است

راهی ره عشق است نهایت خوش و نزدیک
آن ره که جز این است همه دور و دراز است

در صومعه چون راه ندادند مرا دوش
رفتم بدر میکده دیدم که فراز است

از میکده آواز برآمد که عراقی
درباز تو خود را که درمیکده باز است

عالی حقیقت در حواشی اردیبا چه کلمه هذا مذکور شد ۱۲

مضراب ۱۲ دوبدن و تا ختن ۱۲ پرده که در چنگ باشد ۱۲ سوز ۱۲ نیاز ۱۲ همیشه ۱۲ ناز ۱۲ لباس ۱۲ کشاده ۱۲

وفی الحقیقت اگر محبت نیست راه رفتن بیحاصلی است و اگر بعشق راه طی کنی واصلی تقصیری ۱۲

فلو کانت الجنة نصیب العارفین بدون جماله
ووصاله فواویلاه ولو کانت النار نصیب
المشتاقین مع جماله ووصاله فواشوقاه

پس اگر باشد جنت در نصیب عارفین بغیر دیدن جمال و وصال وے
پس افسوس است بران و اگر باشد دوزخ نصیب مشتاقان با جمال
و وصال وے پس چه خوش است ۱۲

۵ مجاز در لغت راه و جای گذشتن و ضد حقیقت و بمعنی کلمه که در غیر معنی حقیقی خود مستعمل شود و معنی موضوع حقیقی آن متروک نشده بلکه معنی موضوع له و غیر موضوع له علاقه مشابهت یا ظرفیت یا سببیت و غیر آن محقق باشد در اصطلاح حضرات صوفیه حقائق اشیا را مجاز گویند و نیز هر آنچه که از صور علمیه تا عالم اجسام ست همه را مجاز گویند و نیز عالم حس و عالم اجسام و عالم شهادت و عالم خلق و عالم ملک کل کائنات موجودات را گویند ۱۲ ۵۲ محمود اینجا استعارهٔ از حقیقت است ۱۲ ۵۳ ایاز اینجا کنایه از مجاز است خصوصاً نور نبوی صلعم که معشوق مجازی حقیقت است ۱۲ ۵۴ ناز در لغت بمعنی درخت نورسته و درخت سرو و درخت صنوبر بید و نی و بید پرطائی در اصطلاح حضرات صوفیه صفت معشوق حقیقی را میگویند که بر عاشق ظاهراً و باطناً تجلی میکند ۱۲ ۵۵ نیاز در لغت بمعنی عاجزی در اصطلاح حضرات صوفیه صفت عاشق را گویند ۱۲ ۵۶ سوز در اصطلاح صوفیه بمعنی سوزش عشق و گداز دگی قلب و یاد حق و فدا و دگی باشد ۱۲ ۵۷ ساز در لغت بمعنی هر چه آنرا توان نواخت چون دف و چنگ و غیره و بیان در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت از یافت ذات است و بقا بحق ۱۲ ۵۸ صومعه در لغت بمعنی عبادتخانه ترسایان و نصاریٰ که سران بلند و باریک سازند و مجازاً عبادتخانه اهل اسلام را نیز گویند در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت از مقام تنزیه است ۱۲ ۵۹ میکده بمعنی معروف و در اصطلاح حضرات صوفیه قدم مناجات را گویند ۱۲

ازین جاست ؎

در کوی خرابات کسے را کہ نیاز است ‌ ‌ ‌ ہشیاری و مستیش ہمہ عین نماز است
آنجا نہ پذیرند نماز و ورع و زہد ‌ ‌ ‌ آن چیز کہ آنجا بہ پذیرند نیاز است
تا مستی[۵۱] رندان خرابات[۵۲] بدیدم ‌ ‌ ‌ دیدم بہ حقیقت کہ جز این کار مجاز است
اسرار خرابات یجز مست[۵۳] ندانند ‌ ‌ ‌ ہشیار چہ داند کہ در آن کوی چہ راز است
خواہی کہ درون حرم[۵۴] عشق خرامی ‌ ‌ ‌ در میکدہ[۵۵] بنشین کہ رہ کعبہ دراز است
در زلف بتان تا چہ فریبست کہ ہوست (یعنی ہوستہ ۱۲) ‌ ‌ ‌ محمود پریشان سر زلف ایاز است
ہان تا نہی پائے درین راہ ببازی ‌ ‌ ‌ زان رو کہ درین راہ بسے شیب و فراز است
چون بر در میخانہ[۵۶] مرا راہ ندادند (عفت نسیب) ‌ ‌ ‌ رفتم بدر صومعہ دیدم کہ فراز است
آواز ز میخانہ برآمد کہ عراقی ‌ ‌ ‌ در باز تو خود را کہ در میکدہ باز (کشادہ ۱۲) است

اللھم احینی فی حبك وحب حبیبك وامتنی حبك واحشرنی فی زمرۃ المحبین ‌ ‌ ‌ بارالٰہا زندہ دار مارا در محبت خود و محبت حبیب خود و میران مارا در محبت خود و بردار مارا در گروہ محبان ۱۲

امیر خسرو فرماید ؎

کافر عشقم مسلمانی مرا در کار نیست ‌ ‌ ‌ ہر رگ من تار گشتہ حاجت زنار نیست

مغربی فرماید ؎

عشقم کہ در دو کون مکانم پدید نیست ‌ ‌ ‌ عنقائے مغربم کہ نشانم پدید نیست

دیگرے نویسد ؎

عاشقی چیست بگو بندۂ جانان بودن ‌ ‌ ‌ دل بدست دگرے دادن حیران بودن
حدیث عشق ہمین بسکہ سوختم بے تو ؎ ‌ ‌ ‌ سخن یکیست دگر ہا عبارت آرائیست
کمال عاشقی پروانہ دارد ؎ ‌ ‌ ‌ کہ آواز سوختن پروانہ دارد

صاحب بحر المعانی در مکتوب تا من میگوید اے برادر محرم حضرت عشق باشی کہ محرمان عشق خود دانند کہ عشق را چہ حالت است و نا اہلان را از عشق جز علامتے و ملامتے

---

[۵۱] مستی در اصطلاح حضرات صوفیہ عبارت است از گرفتار شدن عاشق در عشق معشوق حقیقی خود با جمیع صفات خویش ۱۲ [۵۲] معانی خرابات در اوائل لطیفہ ہذا مرقوم شد ۱۲ [۵۳] مست در اصطلاح حضرات صوفیہ صافیہ سالک مستغرق را میگویند ۱۲ [۵۴] حرم در لغت بمعنی گرداگرد مکہ و مدینہ و جائے محفوظ و حرمت آبرو و حرام و در اصطلاح حضرات صوفیہ عبارت از مقام احدیت ذات ۱۲ [۵۵] معانی کعبہ بالا گذشت و این جا مراد از ہویت محضہ ۱۲ [۵۶] میخانہ در لغت بمعنی معروف و در اصطلاح حضرات صوفیہ مراد از بالمن عارف کامل و میخانہ مرادف خرابات است معانی خرابات در حواشی پیشین مذکور شد ۱۲

بنا شد خلعت عشق خود هر کسے را نه پوشانند کہ نامردان و محنثان را با عشق چه کار ؎

تا بنا شد همچو موسی عاشقی		هر عصا در دست تمیزن کے شود	

پس هر که لایق عشق آمد حضرت جل و علا را شاید و هر که عشق را نشاید حضرت عزت را نیز نشاید چنانکه بزرگی اشاره کرده است و گفته - علیکم بدین العجائز یعنی بغایت نیکو گفته است یعنی ای عاجز اگر تو سر سودای عشق نداری پس الهی اختیار کن که اکثر اهل الجنة البله پس طالب جنت را خواجهٔ عالم علیه السلام ابله خواند ضرورت الهی باشد که او را برای دُر و گوهر آورده اند و او بهرهٔ قناعت کند زهے ابله و نادان ؎

حضرت حق است دریائی قدیم		قطرهٔ خود نیست جنات النعیم	
چون بدریای توانی راه یافت		سوی یک شبنم چرا داری شتافت	
هر که داند گفت با خورشید راز		کے تواند ماند با یک ذره باز	
هر که کل شد جزو را با او چه کار		هر که جان شد عصور را با او چه کار	

ای برادر جهانی از خلق طالب بهشت آمده اند و یک کس طالب عشق نیامد از بهر آنکه بهشت نصیب نفس و دل باشد و عشق نصیب جان و حقیقتاً هزار کس طالب مهر باشند و یکے طالب گوهر نباشد زیرا که عشق واسطهٔ وصال جانان است و هر مختصر همت را کے شاید ؎

عشق جمال جانان دریای آتشین است		گر عاشقی بسوزی زیرا که روئی انیست	
تو مرده دل چه دانی زیرا که مرد ره را		اول قدم درین ره بر جرخ هفتمین است	
کاری قویست عالی اندر ره حقیقت		در هر هزار سالے یکمرد راه بین است	

المقصود ای برادر جوهر جانرا عرض عشق است که هیچ جوهر نیست که از عرض خالی باشد و جوهر نتواند بود کو بی عرض ماند چنانکه حضرت رسالت پناه علیه السلام رمزے نموده که

اذا احب الله عبدا عشقه وعشق علیه فیقول الله تعالی یا عبدی انت عاشقی ومحبی وانا

---

۱ لازم گیرید بر خود دین پیرزنانرا یعنی چنانکه پیرزنان در اعتقاد و ارادت خود قوی میباشند آن چنان شما هم باشید ۱۲ ۲ بیشتر باشند گاهی جنت نادان میباشند یعنی چنان رجال خود ست می باشند که پروای مزرے و نقعه ندارند ۱۲ ۳ جوهر معرب گوهر است در لغت یعنی سنگ قیمتی و اصل هر شے و خلاصه آن و باصطلاح چیزیکه بذات خود قائم باشد و این جوهر فرد است ۱۲
۴ عرض آنرا گویند که بذات خود قائم نباشد بلکه قیام عرض بوسیلهٔ جوهر باشد چنانکه لون و نقش بوسیلهٔ جوهر است و نقش عرض و جامه رنگ جامه جوهر است و رنگ عرض ۱۲ اعت، ته و ما

عاشق لک ومحب لک اِن ارادت او لم تود یعنی خواجہ عالم علیہ السلام فرمود کہ خداوند تعالیٰ بندہ خود را عاشق خود گرداند انگاہ بر بندہ خود عاشق شود و بگوید ای بندہ من تو عاشق و محب مائی و ما عاشق تو و محب تو ایم اگر خواہی و اگر نخواہی پس ای برادر جوہر ذات یگانہ را عرض جز عشق نیست و عشق خدا تعالےٰ جوہر جان ما آمدہ و عشق ما اورا عرض آمد یعنی عشق ما او را عرض و عشق او جان ما را عرض اگر عرض بے جوہر و جوہر بی عرض ممکن بودی ہرگز ممکن و جائز نباشد کہ کسے بے عشق ماندے زیرا کہ عشق و عاشق و معشوق در جان بیکدیگر قائم باشد و ہرگز میان این ہر سہ چیز غیریت نباشد چنانچہ حضرت شیخ ابوسعید ابوالخیر قدس اللہ سرہ درین بیتہا بیرون دادہ است ؎

چون آب و گل مرا مصوّر کردند (تصویر کردہ شد ۱۲)	جانم عرض و عشق تو جوہر کردند
تقدیر قضا چو نکہ قلم بر کردند	عشق تو و جان مرا برابر کردند

پس ای برادر محبوب مطرب[1] و شاہد بایستی تا این بیتہا را بر طریق (ایست بر یکم سماع آیا ہستم پروردگار شما ۱۲) سماع در دادے این فقیر و آن محبوب حاضر بودندے معلوم شدے کہ عشق چیست و شاہد بازی چہ نوع است چون ای برادر درین سماع مشاہدہ یا بی انگاہ بت پرستی (نوٹ ۱۲) ترا قبول کند مستی و بدمستی از توصادر شود کون و مکان ترا خادم گردد انگاہ در بسم اللہ بر تو کشادہ شود و تو نقطۂ باء بسم اللہ شوی چنانکہ ہم از نیمقام شبلی رحمۃ اللہ علیہ تمام بیرون دادہ است و گفتہ انا نقطۃ باء بسم اللہ یعنی شبلی رحمۃ اللہ علیہ را پرسیدند کہ تو کیستی گفت من نقطۂ باء بسم اللہ ام پس ای برادر نقطۂ باء بسم اللہ از اصل بسم اللہ و غیر بسم اللہ نیز نباشد اصل بسم اللہ را نقطۂ باء حاجت است کہ اظہار بسم اللہ بدان گردد و اللہ تعالیٰ جمال مثنوی این فقیر را بران برادر تجلی کند۔

مثنوی

حرف خود بے نقطہ کے باشد پدید	نقطہ را در حرف خود ہرکس ندید
نقطہ از تعداد گر آری برون	کاملے باشی و مرد ذو فنون
این سخن والا تر است از کفر و دین	نیست مشکل ہر کرا باشد یقین

فہم من فہم معذورم دارای برادر ہنوز اسرار عشق پوشیدہ در قلم می آرم و انچہ از مکتب خانۂ دولت و قطب عالم (فہمید ہر کہ فہمید ۱۲) قدس اللہ سرہ حاصل و کشف این فقیر است بروزگارے بران برادر خواہم نوشت انشاء اللہ تعالیٰ اما انچہ امروز بقلم میرود علماء ظاہر چہ دانند و چہ توانند گفت روزگارے باید کہ از کلام این فقیر چیزے فہم کنند چنانکہ خدمت شیخ الشیوخ شہاب الدین سہروردی و سلطان ابوسعید قدس اللہ سرہما برای ملاقات ابن عربی صاحب فصوص شیخ محی الدین رح در دمشق رفتند چون خدمت

[1] مطرب یعنی سرایندہ و در اصطلاح حضرات صوفیہ رح ... ہا نندہ فیض معنوی را گویند ۱۲

ملاقات شیخ محی الدین کردند و باز گشتند شیخ محی الدین را پرسیدند که شیخ الشیوخ را چون یافتید فرمودند که مولانا شهاب الدین عالم است در مقامے است که از فصوص من چیزے فهم کند مراتب کلام شیخ محی الدین کلام برین نوع است بیچاره اهل ظواهر کجا و این کلام ما از کجا۔

العلم علمان علم الجرو علم البر۔	مراد از علم دو علم اند علم بجرد علم بر ۱۲

علم بر آموختهٔ خلق است و علم بجر آموختهٔ حق است اهل ظواهر از تفهیم علم حق قاصر فهم اند واللہ این فقیر گر از علم بجر سخنے گوید یا در قلم آرد کونین نیست شود و در عدم پیوندد آخی برادر شاهد ما کیست و ما شاهد کیستم عشق بر سه نوع است چنانکه در اول مکتوب شرح کرده ایم اما عشق اکبر و عشق اوسط هم درین شاهد و مشهود بیان این دو شاهد نمودیم وای برادر در بدایت فرق درمیان شاهد و مشهود است و چون نهایت عشق شود فرق نباشد یعنی چون عاشق و معشوق یکے شود شاهد مشهود گردد و مشهود شاهد کمال اتحاد و یگانگی پدید آید ؎

آن را که حیائش زبت شاهد نیست	در مذهب کفر[1] زاهد و عابد نیست
کفر آن باشد که شاهد خود باشی	چون کفر چنین است دوکس واحد نیست

آخی برادر تمامی شاهد و مشهود درین مکتوب نمی گنجد در مکتوب دیگر بیان کرده آید پس ای برادر مذهب و ملت محبان خدای تعالی چیست و کدام است یعنی محبان حضرت جل و علا بر مذهب و ملت ابو حنیفه رح و شافعی رح نباشند بلکه ایشان در مذهب و ملت عشق خدای تعالی باشند چون خدای تعالی را به بینند لقاء حضرت صمدیت جل و علا دین و مذهب ایشان باشد چون محمد مصطفی را علیه السلام بینند لقاء حضرت رسالت صلی اللہ علیه وسلم ایمان ایشان باشد و چون ابلیس را بینند کفر ایشان باشد دین و ایمان و کفر محققان برین مشاهدات است و به تقلیدات نیست از نیها گذشته و گذاشته اند باید که آن برادر مقصود دین و ایمان و کفر از کلمات فقیر فهم کند اللہ تعالے کلمات این فقیر را بران برادر تجلی کند ؎

دین ما روی جمال آن بت جانانه است	کفر ما آن زلف و ابروے سیه ترکانه است
از جمال خد و خالش عقل ما دیوانه است	در شراب عشق این هر دو جهان خمخانه است

[1] کفر بضم کاف در لغت یعنی ناشکری و نه قبول کردن حکم و بالفتح یعنی پوشیدن و در اصطلاح حضرات صوفیه کفر بر دو قسم است مجازی و حقیقی۔ کفر مجازی آنست چنانکه کفار و مشرک میدانند که در ان شرک و ناشکری ذات حق تعالی می شود و کفر حقیقی ذات محض را بانحوے ظاهر کردن است که سالک ذات حقانی را عین صفات و صفات را عین ذات حقانی داند و ذات حقانی را هر جا بیند و بجز ذات حق تعالی چیزی را موجود ندانند و بعضی صوفیه می نویسند که کافر و گبر آنکس است که در وحدت یکرنگ شده از ماسوی اللہ پاک شده باشد و اللہ اعلم ۱۲ [2] صمدیت در لغت یعنی بزرگی و بی نیازی و پاک شدن از عادات حیوانی و در اصطلاح حضرات صوفیه نام مقامے است از مقامات سلوک که هرگاه که سالک بدان میرسد از صفات بشریت مبرا میگردد و از اکل و شرب خبرے ندارد شهود ذات مسرور میماند ۱۲

هر کرا ملت نه این است و زما بیگانه است	روح ما خود آذر است و قلب ما بتخانه است

و باز ازین روشن تر شرح کنم ای برادر خدو[۱] خال[۲] و زلف[۳] و ابرو[۴] معشوق با عاشق چه میکنند تا ای برادر ترسی هرگز ندانی که خدو خال معشوق جز چهره[۵] محمد رسول الله مدان که اول ما خلق الله نوری یعنی نور خدا خال احمد[۶] شده است بر جمال نور احدی و آنکه از برهان بجوئی در جمال کلمه مشاهده کن که لا الٰه الا الله محمد رسول الله زیرا که اگر کافری هزار سال کلمه بگوید و الله هرگز مسلمان نشود مجردی که خدو خال در قال در آورد حسن و جمال بکمال آید درین محل نکته الیست مر این فقیر را انشاء الله تعالی چون خاطر آن برادر قبول کند بنبشته آید و امید است که بغیر نوشته مشاهده و معائنه خواهد کرد ؎

خال که افتاده ترا بر لب است	هندوی کے ملک سلیمان گرفت
ملک ابد گشت مسلم ورا	لعل تو آنکس که بدندان گرفت
شیخ شد آنکس چو محمد بشوق	زیر لب آن لعل بدخشان گرفت

ای برادر اگر در میان خدو خال و زلف دلم گم نگشتی آنگاه بگفتمی که این خدو خال و زلف معشوق با عاشق چه سرّها دارد آمای برادر دلم چون خال شد و در انك انت الغنی ضلالك القدیم[۷] در آمد و در میان خدو خال متواری گشت پس ای برادر دلرا کے باز آرم اگر دست خواهم آورد بران برادر چیزے خواهم نبشت اما بران برادر فرض راه شده است که حیات ما را بخواهد ؎

آن بت[۸] که مرا داد به هجران نالش	دل گم کردم میان زلف و خالش
پرسند رفیقان من از حال دلم	آن دل که مرانیست چه دانم حالش

چون درین مقام خواهی رسید کافری[۹] را بجان خواهی خرید که خدو خال و زلف معشوق درین مقام جز کفر و زنار[۱۰] دیگر

---

[۱] خدو در لغت بمعنی رخسار و آن دو باشد و شگافتن زمین را و غیره و در اصطلاح حضرات صوفیه خدو عبارت از کشف انوار ایمان بود ۱۲ [۲] خال در لغت بمعنی نقطه سیاه که بر اندام پدید آید و در اصطلاح حضرات صوفیه اشارت بنقطهٔ وحدت من حیث الخفاء که مبداء و منتهای کثرت اوست چه خال بواسطهٔ سیاهی بمثابهٔ هویت عینیت است که از ادراک و شعور اعتبار محتجب است و نزد بعضی حضرات صوفیه خال عبارت از ظلمت معصیت است که میان انوار طاعت بود و چون بسیار اندک بود خالی گویند و اگر خوبروے را ذرهٔ بدخوئی بود آنرا نیز خال گویند و سبب زینت دانند و نیز عبارت از نقطهٔ روح که مرکز نش قلب باشد که سویدا نام گرفته و نیز مراد از صفات و لطف الٰهی بود و نیز عبارت از دل انسان کامل باشد ۱۲ [۳] زلف در اصطلاح حضرات صوفیه تجلی جلالی را گویند و تجلی اسم هو را نیز گویند که خالص ذات است بلا صفات و نیز عبارت از جذبهٔ الٰهی است ۱۲ [۴] ابرو صفت جمال را گویند که بر دل سالک تجلی الهامی وارد می شود و سالک بواسطه وی بمقام قرب میرسد ۱۲ [۵] چهره در لغت بمعنی روی و بمعنی پیشانی مجاز است و در اصطلاح حضرات صوفیه چهره تجلیات بود که قابل اطلاع سالک باشد ۱۲ [۶] کافر بمعنی ساتر و پوشنده در لغت و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از صاحب اعمال و گفته اند آنکه از مرتبه صفات و اسماء و افعال در نگذشته باشد و حق را به تعینات و تکثرات می پوشد کافری منسوب بآن و نزد بعضے کافری آنست که بشهود ذات بحت رسیده حقیقت را در مجاز مشاهده کند و این اعلی ترین مقامات است ۱۲ [۷] زنار در لغت بمعنی آنچه ترسایان و مجوس دوشنی بر میان بندند و آن ریسمانی میبا شد و در اصطلاح حضرات صوفیه علامت یکرنگی و یکسوئی سالک باشد در راه دین و متابعت داه یقین و نزد بعضی قوة دادن معشوق است مر عاشق را و گفته اند که عقد خدمت و بند طاعت محبوب حقیقی است در هر مرتبه که باشد راست و درست باید کرد و گفته اند که کنایه از زلف معشوق بود و گفته اند که زنار دو نوع است ممنا ندموم و زنار محمود پس محمود در عبادت و جمعیت است و مذموم در تعلق بدنیا و نفس ۱۲ [۸] بت در لغت بمعنی معروف و در اصطلاح حضرات صوفیه مقصود و مطلوب حقیقی را گویند و نیز عبارت از مظهر هستی مطلق است که آن

چه فائده دهد چون ای برادر بر سی و بینی آنگاه این فقیر را معذور داری و در گفتن و نبشتن این کلمات هرگز مسلمان کافر نبود دیدی که از حسن و جمال محمد رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم جمله مومنان کافر شدند و هیچکس را علم و خبر نیست و چون بر سر حد ایمان رسند بت و بت پرستی را بینند که بر درگاه لا اله الا الله نقش شده است و پیشگاه محمد رسول الله نقش گشته و ایمان کامل بظهور آمده و ناقصان اهل ظواهر بعد میت پیوسته و کمال دین و مذهب و ملت که ماورای شش جهت است مشاهده گشته معلوم برادر باد چشم و ابرو و شاهد کدام است نور سیاه که بالای عرش است از دولت قطب عالم قدس الله سره مشاهده کرده ام اما انشاء الله تعالی ترا نیز مشاهده گردد انگاه بدانی که آن نور سیاه نور سیاهی چشم و ابرو احمد است اختیار خلعت ابلیس است که به نسبت به انوار الهی آنرا ظلمت خوانند برای ظهور نور چنانکه شب ظهور روز است شیخ ابوالحسن بستی قدس سره درین بیتها شرح کرده است ؎

دیدیم نهان دو گیتی و اصل جهان	وز علت و عار بر گذشتیم آسان
آن نور سیه ز لا نقط برتر دان	زان نیز گذشتیم نه این ماند و نه آن

ای برادر این نور و کان من الکافرین خلعت ابلیس آمده است که شمشیر و بعزتک لاغوینهم اجمعین کشیده است در ظلمات فی ظلمات البر و البحر فضولی و خودرائی کرده است المقصود ای برادر کسیکه شاهد را با خد و خال و زلف و ابرو و چشم بیند پس لازم آید که منصور و انا الحق گوید و بایزید وار سبحانی گوید فهم من فهم هر چند میخواهم که سخن از بدمستی نگویم اما از جهت بیخودی می افتد معذورم دار پس بین که شیخ ما قدس الله سره چه میگوید ؎

آنرا که حیا نش زینت دل برنیست	وان خال و خد و آن لب چو شکر نیست
جان و دل کو در ابرو و زلفش نیست	در هر دو جهان مشرک و جز کافر نیست
از کفر بکفر فتنست باور نیست	زیرا که از و جز او دگر در خور نیست

ای برادر قومی را بهر لحظه در خرابات خانه فالهاها شربت قهر و کفر دهند و قومی را در کعبه انا مدینة العلم و علی بابها شربت لطف و هدی و شربتها علی التواتر و التوالی در کار است و هر دو طائفه هم بر مزید می سرایند و در کعبه و بتخانه علیلند مقید از شربت سقیهم ربهم شرابا طهورا مستیها کنند و طائفه دیگر فالهمها فجورها و تقویها عقلی کنند که مستغرق یوسوس فی صدور الناس باشند ای برادر خلایق از ابلیس نامی شنیده اند نمیدانند که ذات محمد رسول الله بدو وصفت آمد صفت قهری و صفت لطفی اگر اهل ظواهر را مشکل آید هم از کلام مجید تفهیم کنند که یضل به کثیرا و یهدی به کثیرا یعنی قومی را سیاهی زلف بیدراه شد که و اللیل اذا یغشی و قومی را نور او حجاب ظلمت را پاره پاره گرداند که و الضحی و دیگر قسم بشب بسیو شانه ؎

ع بت پرستی در لغت بمعنی صنم پرستی و بت در اصطلاح حضرات صوفیه تجلی شاهد معنی را گویند که بهر صفتی ماورای صفتی دیگر بر دل سالک ظاهر شود و نیز گفته اند مطلوب و مقصود و گفته اند عبارت از مظهر هستی مطلق است که آن حق بود پس این من حیث الحقیقت حق باشد باطل و عبث نیست و بت پرست را که حق پرست گویند ازین جهت است که حق بصورت بت ظهور نموده است و قضی ربک الا تعبدوا الا ایاه یعنی حکم کرد پروردگار که عبادت نکنید مگر خود را و نیز بت وحدت ذاتیه را گویند و نیز گفته اند که بت عبارت از انسان کامل باشد ؎ ع مجهول مطلق است و جهل را با سواد کفر ظلمت و عدم نور است مناسبت است ؎

والشمس اہل ظواہر از ابلیس نامی شنیدہ اند چہ دانند ؎

ہر کہ نقش دید کافر شد بحکم	ہر کہ رویش دید ایمان باز یافت
آفتاب ہر دو عالم آشکار	زیر زلف دوست پنہان باز یافت
طالب دردت دلم شد این زمان	کز میان درد درمان باز یافت

ای برادر امروز بایزید بایستی کہ کلمات این فقیر را دریافت ۱۲ دراکب تا دانستی کہ وجد منصور بایستی کہ جان خود ہمدرین کلمات مشرف بدار کردے دیگر بار دمزے از اویس قرنی معلوم کنی کہ چہ میگوید و ہر دو مقام را چلوہ گری میکند

درین حالت کہ مقالت این فقیر است او گفت ان الکفر والایمان مقامان من وراء العرش حجابان بین فول ۱۲ اللہ وبین العبد یعنی گفت ایمان[1] و کفر ہر دو مقام اند بر فراز عرش کہ حجاب شدہ اند میان خداوند و بندہ پس ای برادر مرد باید کہ نہ کافر باشد نہ مسلمان تا آنگہ در کفر و در ایمان باشی درین دو حجاب ہستی اما عاشق باشی چو تو عاشق شدی کفر و ایمان ہر دو چو یاران و سرگردان تو باشند و ترا بجوئید جائی نیابند باید کہ درین مثنوی خوض بسیار کنی تا ترا مشاہدہ گردد ؎

مثنوی

گر ترا گویند کز ایمان برآ	ور خطاب آید ترا کز جان برآ
تو بمان این را و آن را درفشان	ترک ایمان گیر و جان را درفشان
منکرے گوید کہ این بس منکرست	عشق کو کز کفر و ایمان برترست
عشق را با کفر و با ایمان چہ کار	عاشقان را لحظۂ با جان چہ کار
عاشقان آتش درین خرمن زنند	گر ہ بر فرقش نہند و تن زنند
ہر کرا در عشق محکم شد قدم	در گذشت از کفر و ز اسلام ہم
چون ترا این کفر و این ایمان نماند	این تن تو گم شد و این جان نماند
مرد میدان می بشو اینکار را	مرد باید این چنین اسرار را
پای در نہ ہمچو مردان و مترس	در گذر از کفر و ایمان و مترس
چند ترسی دست از طفلی بدار	باز غو چون شیر مردان سوی کار

ترجمہ حدیث نافع ای برادر این معنی عاشق منتہی راست بعدہ عاشق منتہی جز در حجاب کبریائے اللہ

و ذات او نباشد کہ خواجۂ عالم علیہ السلام رمزی ازین طایفہ نمود کہ لی مع اللہ وقت لا یسعنی فیہ ملک مقرب ولا نبی مرسل یا با قدا و قتے است کہ گنجایش ندارد در آن ہیچ فرشتہ مقرب و نبی مرسل

این آن مقامیست کہ نبی مرسل و ملک مقرب را اطلاعے نیست اما ولکن[2] ولی نگفتہ ریرا کہ او لیای امت او را

---

[1] ایمان در لغت بمعنی گرویدن و امین گردانیدن و امان دادن و این بر دو قسم است یکی تقلیدی و دیگر حقیقی اول عوام مومنین را حاصل است کہ یکدیگر را دیدہ ایمان می آورد و نمی فہمد کہ حق تعالی کدام دیچ حالت و کجا باحکام شرع شریف بجای آرد و این ایمان جائز است و سبب دخول جنت و ایمان حقیقی آنست کہ باو دیار اللہ حاصل است و آن اینکہ تمامی علم را نیست و نابود و عدم بالذات و امتبار محض دانستہ حق تعالی را موجود و ہست بالذات دانند و تعریف کفر بالا گذشت ۱۲

[2] ولی در لغت بمعنی دوست و مقرب و در اصطلاح حضرات صوفیہ ولی آنست کہ فانی باشد در حق و باقی باشد باو و ہیچ حق از چیزے سرد کار ندارد و ہیچ چیز را نہ بیند و سبش نیست کہ حق تعالی متولی امور وے میشود و او را از عصیان محفوظ میدارد و نفس او را با خطرات نمیگذارد تا آنکہ او را بر کمال میرساند

مقام خواجہ عالم علیہ السلام است کہ گفتہ سبحانی لا اعرف قوما من امتی فی لیلۃ المعراج منزلتھم منزلتی عند ربی تعالی فھم من شھم ۵ ہمانا منم من شناختم قومی را از امت خود در شب معراج کہ مرتبہ شان برابر مرتبہ من است نزد خدای تعالی فھم ہر کہ فہمید ۱۲

از عشق نشانی دل و جان ساختن است | وین کون و مکان ہر دو بر انداختن است
گہ مومن و کافر شدن اے جان جہان | با این دو مقام تا ابد ساختن است

پس ای برادر عشق اللہ کہ اکبر است از و ہیچ نشان اینوقت نمی توانم داد اما بروزگاری بران برادر خواہم داد انشاء اللہ تعالی ۵

اے عشق تو بے نشان جمالی دارد | در اصل وجود خود کمالے دارد
ہر لحظہ بہ شکل چیزے شدن ۱۲ تمثیلے دارد | این عشق دریغا کہ چہ حالی دارد

ای برادر مقامات عشق را و حالات عاشقان را نہایتے نیست ۵

بپایان آمد این دفتر حکایت ہمچنان باقی | بصد دفتر نمی گنجد حدیث حال مشتاقی
زیرا کہ عشق اندر فضل و علم و دفتر و اوراق نیست | ہر چہ گفت دگوی باشد آن رہ عشاق نیست
شاخ عشق اندر ازل دان بیخ عشق اندر ابد | کین شجر را تکیہ بر عرش و ثری ہمساق نیست
عقل را معزول کردیم و ہوا را حد زدیم | کین جلالت لایق این عقل و این اخلاق نیست
تا تو مشتاقی بدان این اشتیاق تو بت است | چون بہ معشوق آمدی پس ہستی عشاق نیست

المقصود ای برادر عشق علیہ تمثل دارد و اگر تمثل نداشتی ہمہ روندگان راہ کافر شدندی از جہت آنکہ ہر چیز را کہ در اوقات اکثر بر یک شکل و بر یک حال بینند از دیدن آن چیز ملالت خیزد ہر گاہ کہ ای برادر ہر لمحہ و ہر لحظہ در جمال زیادت و شکل افزون تر بینند عشق زیادت شود و ارادت دیدن مشتاق مزید تر گردد زہی حدیث نافع پس ای برادر بہم ہر لحظہ تمثلی دارد مر محبوبہ را و محبوبہ کذلک پس درین مقام محبوب را بجمال دیگر بیند بہ عشقی کمال تر و بہ شوقے تمام تر ۵

ہر روز بہ عشق تو بحالے دگرم | در حسن تو در بند جمالے دگرم
تو آئینۂ حسن جمالے دگری | من آیت عشق را کمالے دگرم

ای برادر قوت و حظ معشوق از چیست و عاشق نصیب از چہ یابد و عشق خود چہ زندہ است اما از عشق بیانے و عیانے نتوان کرد جز بہ رمزے و مثالے و اگر نہ از عشق چہ گویند و چہ شاید گفتن اگر عشق را بعبارت آمدی و در اشارت گنجیدی فارغان روزگار و طالبان عقبی نہ کہ پروردگار از صورت و معنی عشق فارغ ننشستندی و محروم از جمال عشق نبودندی و محبوب نگردیدندی ۵

ای عشق دریغا کہ بیان از تو محال است | خط تو ز خود باشد و خط از تو محال است
اُنس تو بہ ابروست کہ با زلف سیاہ است | قوت تو ز خد لیست حیات تو ز خال است
اسم تو ز شرع است نہاد تو گناہ است | جان و دل ما ئی دگری قال و بال است

ذات ۱۲ تعلق ۱۲ عذاب ۱۲

المقصود ای برادر معشوق چون قسم یاد کند یعنی چون معشوق با عاشق عمزه زند و سوگند خورد و بگوید که بموی تو
بروی تو یعنی والیل اذا یغشی والشمس وضحها ای برادر اہل ظواہر و علمای جاہل این شمس را ستارہ میدانند لما این
شمس آفتابے است کہ آنرا نور محمد خوانند کہ اول ما خلق اللہ نور است کہ از مشرق ازل طلوع شدہ است و این والیل
نور سیاہ زلف محمد را خوانند کہ عز ازل دران مغرب ابد غوطہ خوردہ و بکبر کرشمہ یافتہ کہ استکبر وکان من الکافرین
ہمچنین ای برادر والنہار اذا تجلی والضحی والیل اذا یغشی ہمہ قسمہا بجمال روی و خد و زلف و بقامت حضرت رسالت صلی اللہ
علیہ وسلم یاد کردہ است پس ای برادر بجیہم و بجیونہ را نیک معلوم کن انگاہ درست آید بہگی روی در بجیہم
آری کہ بجیہم در تو ہمہ مقام رسد چنانکہ آفتاب ہمہ جہانرا تواند بود کہ روی آفتاب فراخ است چون
سر ای دل تو ہگی خود روی در آفتاب نیارد از آفتاب خود ہیچ شعاعے نصیب نبود ای برادر بجیہم وسعتی دارد
کہ در کونین نگنجد و ہمہ کس را تواند بود اما بجیونہ تاہگی اور اثنی از و شعاعی نیابی و آے برادر اگر در خلوتخانہ
کہ یص ہم سر فاوحی الی عبدہ ما اوحی خواہی بود انگاہ خواہی دانست ؎

دوش آن بت من دست در آغوشم کرد	بگرفت بقہر و حلقہ در گوشم کرد
گفتم کہ ز عشق تو دمی بخروشم	لب بر لب من نہاد و خاموشم کرد

اینجا گفتنے انچہ گفتنی است اما انشاء اللہ تعالی بدان برادر بروزگاری خواہم گفت چون دل آن برادر
در مقام روح خواہد آمد و این کلمات کسے گوید و کسے شنود کہ دل او در مقام روح آید و روح در عالم قدیم
خود با قدم در خانۂ یا حی یا قیوم حقیقت گردد المقصود ای برادر درین مقام ترا اتخلقوا باخلاق اللہ در خانۂ یا حی یا
قیوم حاصل آید اما اویس قرنی قدس اللہ سرہ ہم ازین مقام فاوحی الی عبدہ ما اوحی شرح کردہ است و گفتہ
اذا تمت عبودیۃ العبد یکون عیشہ کعیش اللہ تعالی یعنی گفت چون بندہ را بندگی تمام شود عیش بندہ ہمچو عیش معبود
باشد و اتمام عبودیت آنست کہ تقصیر و تو قیر برابر آید این معنی از روی معاملہ نبشتم اما از روی حقیقت و
ستر آنست یعنی ہر چہ او را باشد کہ خداوند را آنست بندہ را نیز ہمان باشد از صفات او چون سمع و بصر و قدرت
و ارادت و حیات و بقاء و کلام بے جہت باقی و دائم باشد چون آن برادر درین مقام خواہد رسید بی جہت
او صاف را در خود خواہد دید انشاء اللہ تعالی و آے برادر بہ بین کہ شیخ ابو الحسن خرقانی درین مقام چہ میگوید
قال الناطق من ربی بستین یعنی میگوید کہ او از من بید و سال سبقت دارد و او از من بد و سال پیش افتادہ است
یعنی کہ من از و بد و سال کمتر باشم و ذکرہ بایام اللہ ای برادر این سالہا را خدا یتعالی با شد ہر ساعتی روزی و ہر
روزے ہزار سال باشد و ان یوما عند ربک کالف سنۃ مما تعدون ای برادر قصہ یوسف علیہ السلام احسن القصص

لب در لغت یعنی مزہ و یر شفت و کنار و طرف چیزے و در اصطلاح حضرات صوفیہ لب عبارت از کلام معشوق است و گفتہ اند کہ لب اشارت است بفیض شامل رحمانی کہ بلطف کامل عاشقان را از سر گشتگی دوری بکنار قبول آرد و محرومی نماند و گفت قیہ من روحی (یعنی و سمیدم من در روی از روح خود) کنایہ از دست و بعضی حضرات صوفیہ فرمودہ کہ لب عبارت از لطف رب المودۃ و دست و نیز مراد از ان نفس رحمانی باشد کہ نسبتی را الصورت ہستی می نماید ۱۲ ۳ و ہر آئینہ یک روز نزد پروردگار تو مانند ہزار سال است از انچہ می شمرید ۱۲

آمد سبب چیست از جهت آنکه نشان یجهدونه دارد ای برادر تا آنگاه خبر از یجهدونه شود که این آیه ترا جلوه گری کند۔

وما کان لبشر ان یکلمه الله الا وحیا او من وراء حجاب او یرسل رسولا فیوحی باذنه ما یشاء	ممکن نیست هیچ آدمی را که سخن گوید با او خدا مگر به اشارت یا از پس پرده یا بفرستد فرشته را پس نازل کند بحکم خدا آنچه خدا خواسته ست

و در نقطه طه جمله ترا مشاهده شود و تو بینی آنگاه بدانی که یجهدونه چیست زیرا که ای برادر انگبین و شکر گفتن دیگر است و دیدن دیگر و چشیدن دیگر و شدن دیگر یعنی عاشق بودن لیلی دیگر است و نام بردن لیلی دیگر است و لیلی شدن دیگر یعنی چون عاشق بکمال رسد معشوق شود و طالب مطلوب گردد و چون مجنون در عشق بکمال رسید گفتند ای مجنون لیلی می آید مجنون در استغراق بود خود را لیلی دید گفت من لیلی ام و لیلی در من است ؎

عشق و عاشق محو گردد زین مقام	خود همان معشوق ماند و السلام

ای برادر یجهدونه در خلوتخانه[1] هم سر دهم مشاهده است یجهدونه در سودای خود بیکدیگر اند و میگویند

لا یطلع علینا ملک مقرب ولا نبی مرسل ؎

مطلع نمی شود بر ما هیچ فرشته و نه نبی فرستاده شده ۱۲

را قضیب انگشت در دندان بماند		هم علیؓ و هم عمرؓ آمیختند	
بر یکی تخت اندانیدم هر دو شاه		بلکه خود با یکدگر آمیختند	
روز و شب را از میان برداشتند		آفتابے با قمر آمیختند	

الله تعالی آن برادر را بینا گرداند تا کلمات مرا مشاهده کند اما ای برادر تو قدر خود چه دانی که چه هیکلی و از دولت خواجه عالم ترا چه قیمت است و چه قدر است هم از حضرت رسالت پناه علیه السلام بشنو که در حق ابن رواحه که در جنگ احد شهید گشت گفت که خدا تعالی پدر ترا یعنی عبد الله را زنده گردانید و او را بر عرش مجید برد و با موسی علیه السلام یکجا بداشت و عرش مجید را مقام او گردانید زهی دولت مستی عاشقان امت حبیب الله که کلیم الله سرگردان است و چون ای برادر موسی کلیم الله دستی حضرت عزت جل و علا مشاهده و مناظره کرد در مناجات در آمد و گفت الهی من مشتاقان امت حبیب الله را به بینم حضرت عزت جل و علا از خانه ن و القلم صد و چهارده بار در خلوتخانه کهیعص فاوحی الی عبده ما اوحی ندا کرد که یا احیای عن امة محمد ماهمه از سر اپرده های غیب گفتیم که لبیک اللهم لا شریک لک لبیک از لذت استماع این ندا و از حلاوت جواب لبیک موسی بیهوش شد که فخر موسی صعقا چون بهوش آمد این لذت و حلاوت در کلام الله موسی تکلیما هرگز اور انبود که یا محبوبان حبیب الله شد بفریاد نامرادی خود تمنای بر دو گفت اللهم اجعلنی من امة محمد ای دولت من دتو ای برادر کلام با هر یک باشد لیکن سر وحی جز با محبوبان امت حبیب الله با دیگری نباشد و امی برادر از سر وحی تا کلام نفسی بسے مراتب و درجات است چنانچه در مقام اعلی در شب اسرا با محمد فرمان شد که ای حبیب

[1] خلوتخانه در لغت بمعنی جاے خلوت و خلوت در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از عمارت سر با حق تعالی که غیر را در آن مجال نبود و این حقیقت و معنی خلوت است پس جائیکه دران اینمعنی متحقق شوند دیر خلوتخانه می توانند گفت اگرچه در جلوت هم باشند ۱۲

من وقتهای دیگر قائل من بودم و سامع تو بودی نمانیده من بودم و بینده تو بودی اما امشب گوینده تو باش و شنونده من باشم نمانیده تو باش و بینده من باشم پس ای برادر ؎

تو یوسف معنی را در چاه بلا دیدی	او را به شهنشاهی در مصر کجا دیدی
او طرفه بغداد است گر پرده برانداز د	آگاه شوی آنجا اینجا تو کرا دیدی
در شیشه[۱۲] تو می بینی آمیخته با یکرنگ[۱]	گوئی که دو رنگ است این پس تو چه[۲] صفا دیدی
این عالم فانی را چون عشق مکین آمد	در خلوت[۳] روح الله عیسی ز کجا دیدی
ای شمس اگر دیدی تو صورت حال خود	از صورت حال خود تو صورت ما دیدی

پس ای برادر درین مقام خواجهٔ عالم علیه السلام معشوق بود و او عاشق زیرا که عاشق کلام معشوق را دوست دارد چنانکه زلیخا چون از یوسف کلام شنیدی بیهوش شدی و از خود برفتی و این مقام اعظم است مر عاشقان را و ازین مقام خواجهٔ عالم علیه السلام خبر داد لی مع الله وقت لا یسعنی فیه ملک مقرب و لا نبی مرسل الا و لی نکفته که در مکتوب پیش ازین شرح کرده ایم مفهوم خواهد شد از دولت او مرا و ترا اینجا همین مقام باشد نباید که در خاطر عاطر خدمت اخوی بگذرد چنانچه فقهای اجهل میگویند که خدای تعالی را بعاشقی و معشوقی نسبت نکنید حدیثی در مکتوب پیش ازین شرح کرده ام که پیغمبر علیه السلام فرموده ـ

اذا احب الله عبدا عشقه و عشق علیه فیقول الله تعالی یا عبدی انت عاشقی و محبی و انا عاشق لک و محب لک اردت ام لم ترد ـ	هرگاه که دوست میدارد خدا بندهٔ را عشق میکند با وی دی عشق میکند با خدا پس میگوید الله تعالی که ای بندهٔ من تو عاشق من و محب من هستی و ما عاشق تو و محب تو هستم اراده داری یا نه

اما معنی را که برین الفاظ حمل کنند انشاء الله تعالی در بیان معانی عاشقی و معشوقی که چگونه بر حق تعالی اطلاق کنند و بر مخلوقات چگونه اطلاق باید کرد در دقائق المعانی شرح کامل کنیم اما بعد چون آن برادر درین مقام سلام غیب یا تمام خواهد شنید این حدیث را هم در حقیقت مشاهده خواهد کرد و این تمنا روی خواهد نمود ای برادر سلسلهٔ احمدی و محمدی و ورود از است و در هر سر رشته هزاران هزار تا راست الله تعالی جمال این بیتهابران برادر تجلی کند

شها یک دم رعیت شو مرا شه دان و سالاری	وگرمه را خفا گویم بجنبان سر بگو آری
مرا بر تخت خود بنشان و وزانو پیش من بنشین	مرا سلطان کن و میر و به پیشم چون سلح داری

[۱] معانی رنگ در لغت بسیار اند در اصطلاح اهل تصوف عبارت از ظهور ذات و صفات و افعال و آثار است که هر آن دهر لحظ صورتی و جلوه تازه می نماید و یکرنگی بعبارت از مرتبهٔ واحدیت ست ۱۲ [۲] صفا در لغت بمعنی پاک و بیغش شدن و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از پاک شدن قلب از کدورتی که صادر میگردد در زمان سلوک طریق ارباب ریاضات و قلب در نور دیدن خطوت در حق ربوبیت در هر وقت و بر اظهر میشود که سلوک کرده میشود بسبب مجموع از حجاب ظلمت خلقیه بطرف کشف انوار حقیقت بعد فانی گشتن سالک از تاریکی حدوث در نور ازلی ۱۲ [۳] چیزے از معانی خلوت بضمن خلوتخانه در صفحهٔ ماسبق مذکور شد و نیز در اصطلاح حضرات صوفیه خلوت عبارت است از بیرون کردن محبت خلائق و ماسوی الله از دل و باقی داشتن محبت حق و یگانگی از هستی خود و بعضے گویند که خلوت عبارت است از حاضر شدهٔ عبد با حق تعالی است بطور اخفا که غیر بران اطلاع نیابد پس همین است حقیقت خلوت چنانکه بالا گذشت لیکن صورت ظاهری خلوت پس آن چیزے است که از توسل وی بمعنی و حقیقت خلوت تو ان رسید چنانکه متبتل الی الله وغیره (متبتل یعنی منقطع شدن) ۱۲

شها شیری تو من رو به تو من شو یک زمان من تو	چو رو به شیر گیر آید جهان گیر و خود انگار رے
ز بس احسان که فرمودی چنینم آرزو کرد	که چون موسیٰ سخن بشنید و می خواست دیدار ے

ای برادر ہم ازین مقام این فقیر را وقتے پدید می آید در ان وقت میگویم که ای من معشوق تو و در حال دیگر میگویم ای تو معشوق من و در وقت دیگر میگویم که ای خدای تعالیٰ مرا ازین درد ے پدید آمده است و ازین درد ے دارم که تا خداوندی تو بر جاست این درد تو نیز بر جای باشد یعنی خداوندی تو همیشه باشد پس این درد من نیز همیشه باشد و ازین مقام جنت مراد است همانا این جنت که۔

الجنة جنتان جنة العوام و جنة الخواص فی جنة العوام حور و قصور و فی جنة الخواص لیس حور و قصور	مراد از جنت دو جنت اند یکے جنت عوام و دیگر جنت خواص در جنت عوام حوران و مکانها اند و در جنت خواص نه حور است نه مکانها

و عاشقان را بهشت زندان است که الجنة سجن العاشقین کما ان الدنیا سجن المومنین یعنی عاشقان با خدای تعالیٰ باشند چگونی که خدای تعالیٰ در بهشت باشد اما در بهشت خود و آن بهشت که شبلی رحمة الله علیه ازان خبر داد ما فی الجنة سوی الله تعالیٰ یعنی گفت شبلی در بهشت جز خدای تعالیٰ دیگر نیست و نباشد۔ کما قال علیه السلام ان لله تعالیٰ جنة لیس فیها حور و لا قصور و لا لبن و لا عسل پس عاشقان در بهشت عوام نه روند انیک همت عالی کمتر از زن فرعون نباید بود که چه میخواهد و میگوید رب ابن لی عندک بیتا فی الجنة ازین فی الجنة بهشت خواص مراد است کما قال الله تعالیٰ و ادخلی جنتی این یا تقرب است یعنی جنت من که انا سبحانه سبحانی ای برادر چونکه تو در نقطهٔ سبحانی الذی اسرا بعبده باشد آنکه برد بنده خود را عبودیت خود درست خواهی کرد این خطاب را مخاطب خواهی شد که ارجعی الی ربک راضیة مرضیة فادخلی فی عبادی و ادخلی جنتی ای برادر در سنه ثلاث و تسعین و سبع مائة حضرت قطب عالم شیخ نصیر الدین محمود قدس سره مرا پرسید که ما فعل الله بک فقال ادخلنی الی جنة القدس و سرانی و سر خاطبنی بذاته و بکاشفنی بصفاته یعنی فرمود که مرا بخطاب ذات ادنی باشم و گاه بمکاشفهٔ صفات او میگنم بعده فرمود ند که الله تعالیٰ ترا نیز این مقام خواهد داد بعد از سیزده سال این فقیر درین مقام رسید الحمد لله رب العالمین الله تعالیٰ آن برادر را نیز روزی خواهد کرد پس ای برادر فی عیشة راضیة فی جنة عالیة این مقام بود قطوفها دانیة رزق این مقام است و ارزاق متفاوت اند که والله فضل بعضکم علی بعض فی الرزق یعنی رزق قالب و رجنت عوام مرعوام را باشد و خواص را رزق قلب در بهشت خواص باشد اما ای برادر رزق روح هر کسے را اند بهند بهشت اخص مر عاشقان اخص را باشد من یرتع فی ریاض القدس کیف یشاء و ازان مقام حضرت خواجهٔ عالم علیه السلام رمزے نموده است و گفته لا یطلع النبیون و المرسلون بر و یة الله تعالیٰ فی مقام اولیاء ہمتے ای برادر هر چند قلم میرانم به نهایت نمی پذیرد زیرا که سلسلهٔ عشق و غلغلهٔ اهل عشق ابد الآباد است من احب شیئا اکثر ذکره و الذین امنوا اشد حبا لله بزنهار است محکمای بسیار با خود دارد المقصود ای برادر محکما همین است که محبوبات دیگر را در باز و چنانکه خواجه علم علیه السلام فرموده حبب الی من دنیاکم الطیب النساء قرة عینی فی الصلوٰة خواجهٔ عالم علیه السلام انچه فرموده حبب الی پس بصیغهٔ مجهول فرموده ہمین صیغهٔ مجهول

دلالت میکند کہ محبت اصلی نبود کہ با عائشہؓ فرمود کہ حبک فی قلبی کالعقدۃ فی الحبل و در جائے دیگر فرمود اولادنا اکبادنا (اولاد ما جگر ہای ما اند)
پس ای برادر معلوم شد کہ این محبت اصلی نبود بلکہ مصلحتی بود در بچانکتہ دیگر آنست کہ ہر چیزے را دوست داشتن بہ تبعیت در کمال عشق و محبت نقصان نیارد از سبب آنکہ ہر چہ ہست فعل و صنع حضرت عزت است جل و علا و عشق و محبت باہر کہ خواہی باخت گویا کہ با فعل و صنع او می بازی پس کمال مقام عشق و عاشق آنست کہ ہمہ محبتہا با خدای تعالی است ہیچ مجاز نیست چنانکہ مجنون در خانۂ کہ لیلے بودے آمدے آن خانہ را طواف کردے گفتند کہ اینچہ میکنی او می گفت ؎

وما حب الدیار شغفت قلبی	ولکن حب من سکن الدیار
اطوف علی جدار دیار لیلی	واقبل ذی الجدار وذا الدیار
ومن مذہبی حب الدیار لاہلہا	وللناس فی ما یعشقون مذاہب

پس دیار برای لیلی است نہ غیر لیلے کما قال اللہ تعالی و للہ ملک السموت والارض وما بینہما یعنی ہر چہ در میان آسمانہا و زمینہا است ہمہ خدایرا است عزوجل و چون عاشق فعل و صنع معشوق را دوست دارد پس ہرگز این دوستی غیر معشوق نباشد زیرا کہ ہمہ موجودات و مخلوقات اوست و بفعل و صنع اوست پس بہ تبعیت دوست داشتن شرکت نباشد و حجاب راہ محبت از محبوب اصلی نباشد نیک فہم کنی کہ ہیچ چیز جز او نیست در ہر چہ باشی و باہر کہ باشی ؎

دریا در وی تست کہ مستم ببوی گل	قرد	با گل مرا چہ دوستیش ہم ببوی تست
مباش احول مسمی جز یکے نیست		اگرچہ ماہ را اسمہا دہیم

نکتہ باید دانست کہ عبودیت را با ربوبیت چہ اشارت است و ربوبیت را با عبودیت چہ بشارت است اشارت با بشارت و بشارت با اشارت عاشق با معشوق و معشوق با عاشق در غمزۂ ہمزۂ مشاہدہ خواہی کرد انشاء اللہ تعالی شمہ از غمزۂ ہمزہ اشارت درین آیہ دہم کہ (بوی انس کند)
ان اللہ اشتری من المومنین انفسہم واموالہم بان لہم الجنۃ یعنی نفسہا و مالہای مومنان را اللہ تعالی بہ بہشت خریدہ کردہ است اما دل خود از آن حق تعالی و تقدس است بخریدن حاجت نیامدہ کہ در بیع نیست پس چنانکہ ربوبیت بہا ندارد عبودیت نیز قیمت ندارد آن برادر این مسئلہ در فقہ خواندہ است کہ ہر بیعیکہ مقابل ثمن نباشد آن بیع غبن و ظلم باشد اگر دل مقابل آئینۂ الہیت نبودے حالتی ادب (بہ چیست برای خاک)
و درب الارباب ہرگز درست نبودے و ظلوما جہولا ای برادر پے را گم کردہ است اما نکتہ دیگر آنست (قلم بہ دست نادان)
کہ ارادت خدای تعالی نقطۂ عبودیت را بہ محبت فروخت چون بیع حاصل آمد دیگر نقطۂ عبودیت و

؎ ۱ و نیست محبت دیار کہ بیاد یخت دل من دلیکن محبت آن کس است کہ ساکن آن دیار است طواف میکنم بر دیوار خانہ لیلی متوجہ می شوم بہ مالک خانہ و صاحب آن شہر ۱۲ و اندر ہر مذہبی محبت آن شہر و اہل آن و برای مردمان در آنچہ کہ دوست میدارند مذہبہا است ۱۲

واصل ربوبیت شد وچون ای برادر نور ربوبیت بر نور عبودیت غلبه کند نور عبودیت مغلوب گردد وگاه نور ربوبیت مر نور عبودیت را بنوازد و قرب دهد یعنی گاهے نور معشوق بر نور عاشق غلبه کند نور عاشق مغلوب گردد وگاه نور معشوق مر عاشق را قربت و وصلت دهد ؎

عاشق اسیر[1] و خستهٔ و مظلوم و ناتوان	معشوق نیز[2] و شوخ[3] توانا و دل شکار
دل خود شکسته بود که داند چگونه شد	جان و دل اندران خم زلفین تابدار
در آرزوی بود محمد درین نفس	روزے بود که چهره نماید جمال یار[4]

المقصود حضرت خواجهٔ عالم علیه السلام نیز بگفت که در شب معراج الله تعالی را نتوانستم دید که نور حضرت او غلبه میکرد فرأیت فراشا ان الذهبیة تغشاه (یعنی) اینک ای برادر حائل رویت که بود انسانیت بود آما پوشیده نیست شمع الهیت را پروانه دل انسان آمده است ثم دنی فتدلی فکان قاب قوسین او ادنی فاوحی الی عبده ما اوحی پس ای برادر عاشق که معشوق را در کنار گیرد چون بیهوش نشود که خر موسی صعقا وچون خواجهٔ عالم علیه السلام در قرب مکان قاب قوسین رسید فاوحی الی عبده ما اوحی یعنی خواجه عالم علیه السلام فرمود که ید قدرت او بر کتفهای من بود چون ید قدرت بر کتفهای من نهاد فرهفت ما بین السماء والارض پس ای برادر آیهٔ فاوحی الی عبده بدین صریح دلالت میکند بر عشق الٰہی مرجان قدسی را وهیچکس از ظاهر بینان و ظاهر جویان فهم ندارند اللهم اجعلنا منهم زیرا که فاوحی الی عبده ما اوحی تخصیص کرده است در بیان عشق خود با جان حبیب چه بیان و الی عبده ما چه نشان داده است اگر جان قدسی را دران حضرت شایستگی و بایستگی نبودی در میان انیقوم شور و غوغا افتادی ؎

در انجمنی[5] نشسته دیدم دوشش	نتوانستم گرفت در آغوشش
صد بوسه[6] زدم بزلف عنبر بویش	یعنی که حدیث میکنم در گوشش[7]

پس عاشق چون نخواهد که معشوق را بوسه دهد یا با وی سری گوید اگر کسے چیزی حاضر باشد پی آورا گم کند یعنی حدیث میکنم در گوشش این باشد پس در شب معراج او را برای خود برد و اسرای بعبده لیلا و نداء در داد از برای اغیار که او را از برای آن آورده ایم تا عجائب و غرائب سماء حقیقت ما و ارض

---

[1] اسیر در لغت بمعنی محبوس و حبس و قید و در اصطلاح حضرات صوفیه مقید مجاز ۱۲ [2] شوخ در لغت بمعنی بیباک و دلیر و جلد و چالاک و شوخی در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از کثرت التفات باظهار صور افعال شیفتگی باشد و گفته اند که کثرت التفات بود ۱۲ [3] یار در اصطلاح حضرات صوفیه تجلی صفات را گویند ۱۲ [4] انجمن بمعنی مجمع و مجلس و در آخر این لفظ نون بری نسبت است بسوی مجمع یعنی مناسبت با ستارگان دارد یعنی چنانکه ستارگان باهم متصل میباشند و نامهای مختلف دارند در خردی و بزرگی متفاوت همچنین حال مجلس است و نیز بمعنی جمع و فراهم آمده و در اصطلاح حضرات صوفیه مراد از عالم کثرت ۱۲ [5] آغوش در اصطلاح حضرات صوفیه مراد از احاطهٔ وجود ۱۲ [6] بوسه در لغت بمعنی معروف و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت از عشق و محبت و نیز کنایت از نفخ روح و احیاء و افاضت فیض وجودی و نیز فیض وجود باطن را گویند که نسبت بسائر افراد شود و نیز کنایه از استعداد قبول کیفیت کلام علمی و علمی صوری و معنوی و نیز کنایه از تلذذ روح است با جسم که تن مرکوب روح آمده است ۱۲ [7] گوش در لغت بمعنی عضو معروف و نیز بمعنی گوشه که کنار او کنج باشد و در اصطلاح حضرات صوفیه مراد از حدیث در گوش نوکردن فانی در اسم سمیع شدن و منظر آن گشتن است ۱۲

وسعت ما را به بیند تقید ای من ۱۲ آیات لیه الکبری تا ۱۲ ی زبانیان قرآن را فهم ندارند به الکبری نشان بزرگ
هر آنکه مساکنه گردن بعض نشانهای بزرگ پروردگار خود را ۱۲ گردانید
آمده است صغری ما دون الله و کبری کبریاء الله تعالی است چنانکه سلطان محمود ایاز را دوست دارد و او را
بر تخت مملکت خویش می نشاند دیگران را برمیدارد که شما اهلیت آن ندارید که مملکت را لایق و فایق باشید
الحق کلمات این فقیر نه فهم هر کس است زیرا که این فقیر نه دل دارد نه جان نه دین اما دل و جان در دینی دارم
که خواجه شبلی نیز گفته است که انا فی دین من دینی الله علیه السلام ۱۲ و کمال خلق دین خدا تعالی اعمال آخرت است اما دین او
تعالی عشق ازلی است که با معشوق ابدیست ۵

دلم بر خاست دینم رفت از دست	کنون من بیدل و بیدین نشستم
چو آتش شیشهٔ می پیشم آورد	بشیشه توبهٔ سنگین شکستم
چو یک دردے بخلق من فرو ریخت	من از رد و قبول خلق رستم
زمستی خرقه بر آتش نهادم	میان گبریان زنار بستم
چو مغز زهد کردن کفر دیدم	بصد چستی ز کفر و زهد رستم
چه پرسی تو محمد را که چونی	همینستم چنان کز عشق مستم
چه گویم چون نه فانی ام نه باقی	چگویم چون نه هشیارم نه مستم

صاحب نفحات الانس جامی قدس سره ۱۲

و امی برادر عشق سلطان است هر محلیکه خواهد نزول فرماید عشق لایزالی با جان قدسی عقد سنخی بسته است
که جز عشق را خبر نیست زیرا که در عشق مقامی است که عاشق و معشوق هر دو را از ان مقام خبر نیست و
عشق از معشوق است نه از عاشق پس عشق الهی از جان قدسی است و عشق جان قدس از نور الهی
باشد نیک تامل و تفکر کنی که چه می نویسم و چون مرا با خود قربت میدهد در نور او خود را می بینم که
مرآة قلبی ربی و حضرت سرور اولیاء علی مرتضی کرم الله وجهه ازین حال چنین خبر داده است که ما رایت شیئا الا و رایت الله فیه
بدید قلب من رب خود را ۱۲ بپیوندیم
وگواه این معنی در کلام مجید بیرون داده است که الم تر الی ربک کیف مد الظل چون
آیا ندیدی بسوی پروردگار خود چگونه دراز کرد
حضرت صمدیت جل و علا خود را در آئینهٔ دل ما بیند عبارت این باشد که الم یعلم بان الله یری
آیا ندانست این بنده که خدا می بیند ۱۲

کرد شاگردے سوال از اوستاد	کز بهشت آدم چرا بیرون فتاد
گفت آدم بود بس عالی گهر	چون به فردوسے فرود آورد سر
هر که جز جانان بچیزے زنده شد	گر همه آدم بود افگنده شد

هر گاه که ای برادر عالی همتے که برای کل بود او بجزوے قناعت کند به تشهیر و عصی آدم ربه فغوی
ادرکشند پس این کلمات من کل است بجزئیات کے گنجد اما بهشت در قلب تو بگنجد که فراخی تمام
دارد لا یسعنی سمائی و لا ارضی و لکن یسعنی قلب عبدی المومن ای برادر قدر آفتاب همان آفتاب داند انما یعرف
گنجائش نمی کند مرا آسمان و نه زمین و لیکن گنجائش میکند قلب بندهٔ من که مومن باشد ۱۲
می شناسند بنور خدا

۱ مراد از توبه شکستن بے قید و بی تعلق شدن است ۱۲ ۲ و رد بالتعم در لغت آنچه به نه نشیند از دهن و هر چیز رقیق و سائل و در اصطلاح حضرت مولوی
مراد از جاذبهٔ حقیقی ذاتی است ۱۲ ۳ یعنی دستی آمده وجود خود را گم کردم و در حقیقت حقه فانی گشتم دوم از انانیت حقه زدم و عین جلد اصفیا گشتم ۱۲

الفضل اهل الفضل خست سلطان خراسان سلطان نکشد اگرچنانکه در کمال آفتاب چیزے دیگر بجز آفتاب آفتابی
بزرگان رحمهم الله یعنی فاضل هست دلی فاضل تر هست ۱۲
کسد نکند جامی آفتاب جز آفتاب نگیرد آنکس راکه ذوق این کلمات من نبخشد او در مقام اذا انا الفقر
فهو الله نازل گردد روزے بدین فقیر قطب عالم قدس سره فرمودند که شیخ ابا خ من العشق پس آفتاب را بجراغ
توان شناخت آفتاب را هم از آفتاب باید شناخت کما قال الفقیر لا یعرف الحق الا بالحق چنانکه سرور اولیا
علی مرتضی کرم الله وجهه فرموده عرفت ربی بربی اما من میگویم که دلیل معرفت خدا تعالی مبتدی را عشق باشد هر گرا
شناخت رب خود را بهر رب خود ۱۲ پیر عشق نباشد او رونده راه نیست عاشق به معشوق به عشق تواند رسید و معشوق را بقدر عشق بیند هر چند عاشق را
عشق کمالتر معشوق را جمال حسن زیاده تر از انست که پوشیده در آید و پوشیده بیرون شود و عاشق و معشوق
خبر ندارند اکنون بشنو که عشق الهی بر دو طرف قسمت کرده اند قسمے رسالت پناه را علیه السلام دادند و قسمے
مر ابلیس را دادند خواجهٔ عالم قسم خود را بر مؤمنان قسمت نهاد شور و غوغا در ایشان زد الله تعالی جمال
بمثال خود عطا ایشان کرد و ابلیس قسم خود را بر ملحدان قسمت نهاد مغان و جهودان و ترسایان سر بر
بت پرستان ۱۲ یهودان ۱۲ راهبان ۱۲
کردند درین محل سری بود فروگذاشتم اگر در قلم میرفت کونین زیر و زبر شدی آهی برادر مقصود آنست که
دوجهان ۱۲
عشق الهی منقسم شد اما عشق عبودیت به تمامی او برگرفته است والله علی کل شئی یرزقهم من یشاء خواهی دانست و خواهی
والله بر هر چیز قادر است فهمید یا نه فهمید ۱۲
دریافت پس عشق آلهی که منقسم شد شمهٔ از ان بیان و هم عشق جمال جمالیان را در نواز آرد و عشق جلال
بوی اندک ۱۲
جلالیان را در گداز آرد اذا راهم الجمال طابوا واذا راهم الجلال ذابوا یعنی جمال بنیان خویشها کنند و جلال بنیان در سوز
و گداز باشند اما این دو مقام که در دو قسمت بیان افتاد او سط همتان راست اما عالی همتان را مذهب
و دین و ملت عشق باشد نه جمال نه جلال یعنی هر که عاشق او باشد و یا معشوق او جز لقاء او را مذهب و
ملت نباشد پس او کافر حقیقی باشد که آن ایمان حقیقی است

رباعی

آنکس که نه عاشق شریعت باشد	کافر باشد که دین طبیعت باشد
آنکس که شریعت حقیقت دارد	شاهد بازے درین طریقت باشد

شریعت حقیقت ۱۲

ای برادر الله تعالی در آسمانها و زمینها نیست بلکه در عرش و بهشت نیز نیست اما طریق الله تعالی در تست
که وفی انفسکم افلا تبصرون ۵
و در ذات شما نشانها است آیا نمی نگرید ۱۲

تو نگردی هیچ گم چیزے مجو	وانکه جوئے نیست آن چیزے مگو
آنکه گوئی انچه جوئی آن توئے	خویش را بشناس تا چندین دوئی

یعنی هر چیه در عرش و فرش است هم از تو آفریده است زیرا که همه نسخه ظاهر و باطن از تست پس

۱ هرگاه فقر تمام شد پس آن رتبه الوهیت است ۲ نیست شیخی رساننده تر از عشق ۱۲ ۳ چنانکه فقیر گفت که نمی شناسد کسے
حق را مگر بذریعهٔ حق ۱۲ ۴ دین در لغت یعنی پاداش و اسلام و عادت و کار و عبادت و باران و حساب و قهر و غلبه وغیره و در اصطلاح حضرات
صوفیه عبارت اند از اعتقادیکه از عالم تفرقه سر بر کرده بود ۱۲ ۵ طبیعت در لغت یعنی سرشت و هم گویند آن آموزیده شده و مهر نهاده بر نامه و سکه دولت وغیره و در

اصطلاح حضرات صوفیه چیزے است که علم بدان در حق هر شخص سابق گشته ۱۲

چون تو بینای حقیقت شوی ایں نگاہ بنگر کہ تو چہ کارخانۂ و چہ نگارخانۂ ؎

گنجی است درین خانہ کہ در کون نگنجد	ایں خانہ و ایں گنج ہمہ محل نہانست
فی الجملہ ہر آنکس کہ درین خانہ رہی یافت	سلطان زمین است و سلیمان زمان است

پس دنیا و عقبیٰ مقام تمثل است و بر عالم تمثل مطلع شدن نہ اندک کار است تا موت ابو بکر رضی اللہ عنہ ترا حاصل نیاید کہ در حیات بود و گفتہ من اراد ان ینظر الی میت یمشی علی وجہ الارض فلینظر الی ابن ۱ بے تحاشہ بیان این مرگ شدہ است ہر کہ این مرگ ندارد زندگانی ندارد و این مرگ نہ مرگ حقیقی باشد بلکہ ازین مرگ فنا مراد است و نزد ما مرگ آن باشد کہ چون بغیر معشوق باشی مردہ باشی و گور تو آنست چنانکہ خواجہ عالم علیہ السلام در ہمہ اوقات فرمودی کہ اللھم انی اعوذ بک من عذاب القبر ای برادر بشریت گور تو آمد کہ خواجہ عالم علیہ السلام استعاذہ از عالم بشریت خواستی و خلایق جامی دیگر اند بیچارگان نامحرمان حضرت ربوبیت اما چہ کند کہ رہ نمیدہند ؎

گوہر وصلت ازان در پردہ ماند	در جہان شایستۂ آن کس ندید

حکیمے را پرسیدند کہ عشق چیست گفت جنون الٰہی کہ طبیبان علل و امراض از معالجۂ آن قاصر اند و مداویان تغیرات و اعراض از ازالۂ آن عاجز ؎

گفتم طبیب را کہ مرا اردی فرست	باشد کزان طریق بدرمان توان رسید
گفتا طبیب درد دل عاشقان خدست	خاصہ ولیکہ از غم جانان بجان رسید

و بعضی گفتہ اند عشق عبارت از افراط محبت شخصی است معین و شدت میل بوجودی خاص و اول علاوہ باشد کہ سمع یا نظر احداث آن کند میان سامع و مسموع یا ناظر و منظور بر مثال حب مستعد کہ در زمین صالح افتد و نامات و لحظات بمنزلہ مواد کہ نشو و نما و نور و نمو و علت و موجب زیب و بہا آن دانہ گردد تا از حد نقیض ضعف و نقصان بقاع ارتفاع و ذروۂ تمتع و امتاع و برخورداری رسد و اسم محبت بر و صادق آید و این در جہ باشد مشترک میان محبوبات و مرغوبات چون دوستی مال و جاہ و حب املاک

---

۱ دنیا در اصطلاح حضرات صوفیہ غفلت از حق را گویند چنانکہ مولانا جلال الدین رحمۃ اللہ علیہ فرمودہ ؎ چیست دنیا از خدا غافل بودن ۔۔۔ نے قماش و نقرہ و فرزند و زن ۲ عقبیٰ در لغت یعنی پایان کار و در اصطلاح ایشان عبارت از عالم آخرت و مراد از عالم آخرت و عالم مجاہدہ و عالم اعمال صالحہ است کہ در وی بذات بحت مائل گردد و ۳ ہر کہ ابو بکر نمیشود و ہر کہ ابو بکر نمیشود ۴ تمثل بر وزن تفعل پیش آمدن و نمودن و ظاہر شدن ۵ ہمہ اوقات یعنی ہمیشہ ۶ ابو بکر عبد اللہ بن عثمان بن ابی قحافہ اسم و لقب حضرت ابو بکر صدیق رضی اللہ عنہ است و در اصطلاح حضرات صوفیہ منقطع شدن از ماسوی اللہ و متوجہ شدن بجانب محبوب حقیقی و مستملک شدن در بیخودی و ہا لفظ فرق کہ اللہ را در نمی یابد بیخودی و غیبت است بہ تمامی حواس کہ مشاہدہ بکمال صورت است ۔ فرق این است کہ در صورت حضوری نیست فاند و در وصل حضوری میباشد و سالک ہرگاہ بدین مقام میرسد اسم ولایت بر سلم میشود اگر چہ این حالت یکساعت ہم باشد و اگر دیرا صحو و افاقہ حاصل گردد پس از اصحاب تمکین خواہد بود و این افاقہ گاہے بزودی گاہے بدیر حاصل میشود و اگر سالک در ان بیخودی و سکر بماند پس از اصحاب تلوین خواہد شد لہذا اگر سالک را در تطور سلوک خود مشاہدہ ذات و اضمحلال بحضرت در ان ماند پس سلوک تمام و کامل است و اگر نظر سالک بہ چپ و راست افتد و در کشف کونی تعینات دیگر بماند وے از راہ مستقیم و در عالم مطلوب محروم خواہد ماند و در مصطلحات مرگ چنین کہ وصل بوحدت حقیقی را میگویند کہ واسطہ میان ظہور و بطون است و نیز فنا شدن در مشاہدہ ساعتیک دم بسری از ان سود انمارد ۱۲

واد لاد وغیرآن چه محبت عبارت از میلان نفس ونزوع خاطر است بادراک لذتے وچون نفس[۵] انسانی ازین منازل و برتر از عشق معالی ترقی کند وهوا ودلای موجودی علحده در ضمیم سر اوراسخ گردد وقواعد ومقاعد خلت وتعلق مستحکم شود این را عشق خوانند وحسب اصطلاح اگر عشق نیز درجه یا بد واز حدود مقدار خود تجاوز کند وهمگی وجود عاشق را در قید وتصرف خود آرد وذوله وتیم خوانند که مقتضی وعودی بود تخشع وتذلل بلکه مشتهی استکانت وتعبد بود ورفیع ترین درجات عشق است ؎

هوائے عشق بود هر که عشق می خواهد	که جان زدست غم یار خویشتن نبرد
خبر ز خار دل آزار کے بود او را	که همچو باد رهے را بسر همی سپرد
ز من بپرس ره ورسم عشق را که دلم	هزار غم خورد از یک زمان غمش نخورد
پس از وفات مغیثش شود ز عشق شجر	بگرد تربت او آهوئے همی که سیزه خورد

وبرخی برانند که عشق عبارت از نزوع نفس باتحاد وشدت شوق بیگانگی است وحصول او در نفوس انسانیه بسبب نفاست جوهر است وصحت مزاج واعتدال ترکیب ؎

فرمان ده وجود بود هر که عاشق است	در بند عشق خویشتن از عشق بے خبر
باید چو خضر عمر ابد تشنه که کرد	ز آب حیات عشق لب خشک خویش تر
از دست روزگار لگد کوب میخورد	بے عشق هر که می برد ایام خود بسر
عشق ست کیمیا سعادت کز و شود	در بوته نیاز تو قلب وجود زر

فائده نزد جماعتی از فلاسفه وحکما آنست که مبدع ارواح ومؤلف اشباح روح انسانی را به شکل کره ها آفریده است وهر یک را بدو نیم کرده بدو قالب فرستاد چون دو شخص را که بدین یک روح مشترک منقسم مخصوص باشند بایکدیگر ملاقات افتد وحسن مقالات یکدیگر استماع نمایند از هر دو طرف سلسلهٔ آشنائی محرک شود وجاذبهٔ شوق اتصال جزو کل در هر دو بدن ظاهر گردد وتفکر وتامل ودلائل وشواهد معرفت ممد ومعاون ارادت می شود تا از هر دو جانب علاقهٔ محبت ووا سطهٔ مودت استحکام پذیرد درجات بکمال یابد چنانچه آن دو خبر منقسم خواهند که یکے شوند وواسطه وحبائل ابدان را از میان رفع کنند وسبب معانقه ودر التوا بعضی از یکدیگر ومبالغه در اتصاق ابدان بهم بعد از مقدمات محبت باشد انیست علت تعشق وتیم جزاین نیست واحوال ارباب عشق واصحاب محبت بحسب قوة وضعف ورقت وغلظت ولطافت وکثافت طباع متفاوت افتد ؎

بر ره گذرے ناگه برداشت زرخ برقع	چون نیک نگه کردم من خود همه او بودم

[۵] نفس انسانی آنست که بدو ادراک امور عقلیه وبعقل وافعال فکریه مشهود حضرات صوفیه گویند که نفس انسانی مطابق نفس رحمانی است وچنانچه نفس انسانی بسبب عروض تعینی خاص صورت شود وصورت بسبب عروض تعینے چند مختلفه که مزاج او طاری میشوند بست وسه حرف شوند واز ترکیب حروف کلمات تحقق یابد ۱۲ [۵] مراد از شجر شجرهٔ مبارکه است که در آیهٔ شریفه شجرة مبارکة زیتونة الخ مذکور وبعضی ازین اشجار رفته است مراد ازین تفصیل شهود فرد کامل است ۱۲ [۵] آهو فرد کامل را گویند که در فضاے وادی قدس بتلذذ غیوانات ذاتیه خوش عیش باشد ؎

بل حق آن کہ عشق آتشی است کہ چون در دل افتد ہر چہ در دل باید ہمہ را بسوزد تا حدی کہ صورت معشوق نیز از دل محو کند مجنون را نگر کہ درین سوزش بود کہ گفتند لیلی آمد گفت من خود لیلی ام سر بگریبان فراغت فرو برد لیلی گفت کہ سر از گریبان برآر کہ منم لیلی محبوب و مطلوب تو گفت ۔

آن شد کہ بدیدار تو می بودم شاد	از عشق تو پروای تو ام نیست کنون

و در دعا مصطفے صلی اللہ علیہ وسلم ازین مقام چنین خبر داد کہ اللھم اجعل حبک احب الی من نفسی و بصری ۵
بار الہا گردان محبت خود را محبوب تر بسوے من از شنوائی و بینائی ۱۲

خواہم کہ چنان کنی بعشقم مشغول	گر عشق تو با تو ہم نہ پردازم بیش

عجب تر آنکہ محبوب نیز بحکم اشارت فنسیھم انفسھم شاید کہ خود را فراموش کند و اگر نظر بالاتر کنی اشارت فنسیھم با تو نماید کہ محبوب مغلوب عشق چگونہ گردد فھم من فھم و من لم یذق لم یعرف در زبدۃ الحقایق است کہ در لغا از عشق چہ توان گفت و از عشق چہ نشان شاید دادن و چہ عبارت توان کردن در عشق قدم نہادن کسی را مسلّم باشد کہ با خود نباشد و ترک خود کند و خود را اختیار عشق کند عشق ہر جا کہ باشد جزاو دیگری رخت نہ نہد و ہر جا کہ بر سد بسوزد و

در عشق قدم کسے نہد کش جان نیست	یا جان و دل و ہیچ دگر سامان نیست

رباعی

از عشق نشان جان ودلے باختن است	وین کون و مکان ہر دو برانداختن است
کہ مومن و کافر شدن ای جان جہان	با این دو مقام تا ابد ساختن است

رباعی

ای عشق تو بے نشان جمالے داری	در اصل وجود خود کمالے داری
ہر لحظہ تمثلے خیالے داری	ای عشق در لغا کہ چہ حالے داری

خلاصۂ کلام و زلالۂ مقام مختار فقیر کاتب الحروف در حقیقت عشق ہمین کہ ۵

ابتدا عشق و انتہا عشق است	در میان نیز خود نما عشق است
جز خدا ہیچ کس نمیداند	با خدا عشق و با خدا عشق است
در رہ عشق را ہبر و عشق است	راہزن عشق و رہنما عشق است
گفتگوئیست عاشق و معشوق	ہمہ عشق است و عشق را عشق است
عقل گوید کہ دلربا حسن است	حسن گوید کہ دلربا عشق است
می نماید فثم وجہ اللہ	عشق بیجا و جا بجا عشق است
لیس فی الدار غیرہ دیار	ہمدرین ہمدران سرا عشق است

۵ خیال در لغت آن صورت را گویند کہ در خواب دیدہ شود و خیال بیداری تصور کردہ شود و یاد آب باشند آن قوت ہا نیز گویند کہ ہر صورت محسوسہ کہ در حس مشترک آید مغایب میشوند آنرا حافظہ گویند در اصطلاح حضرات صوفیہ صافیہ یعنی اول و دوم است مراد خیال اول را گویند یعنی تصور حق سبحانہ و تعالی حقیقت محمدیہ علیہ الصلوٰۃ والسلام را با انا خود پس ہمین است و در حقیقت اصل ہمہ ذات کہ در ان کمال ظہور حق تعالی است ۱۲

خون منصور بعد قتل نوشت	زندہ و مردہ کار با عشق است

ای عاشق حق عشق عشق حق است بنابر آنکہ فی الحقیقت عشق حق بر حق است معشوق اگر مطلق و گر مقید است عاشق مقید مطلق است اشتقاق عاشق و معشوق از عشق است و عشق در مقر غیر خود از تعین منزہ است و در حریم طبق خود از بطون و ظہور مقدس ولیکن بہر اظہار کمال ازان روی کہ عین ذات خود است و صفات خود خود را در آئینہ عاشقی و معشوقی بر خود عرضہ کرد و حق خود را بر نظر خود جلوہ داد از روی ناظری و منظوری نام عاشقی و معشوقی پیدا آمد و نعت طالبی و مطلوبی ظاہر گشت ظاہر را با باطن نمود آوازہ عاشقی بر آمد و باطن را بظاہر بیار است نام معشوقی آشکارا گشت ؎

یک عین متفق کہ جز او ذرہ نبود	چون گشت ظاہر این ہمہ اغیار آمدہ
ای ظاہر تو عاشق و معشوق باطنت	مطلوب را کہ دیدہ طلبگار آمدہ

اما عشق از روی معشوقی آئینہ عاشقی آمد تا در وے مطالعہ جمال خود کند و از روی عاشقی آئینہ معشوقی آمد تا در و کمال اسماء و صفات خود بیند ہر چند در دیدہ شہود یک مشہود بیش نیامد اما چون یکروے بدو آئینہ نماید ہر آئنہ در ہر آئینہ روی دیگر پیدا آید با آنکہ در حقیقت جز یکے نبود ؎

وما الوجہ الا واحد غیر انہ	اذا انت عددت المرایا تعددا
غیرے چگونہ روی نماید چو ہر چہ ہست	عین دگر یکیست پدیدار آمدہ

با آنہمہ عشق خود غیر مشتق است دریاب کہ این دقیقہ ایست ادق ہر زبانے کہ از عشق سخنی گفتہ و ہر نفسے کہ از شورش عشق دم زدہ آن نغمہ ایست از پردہ اطلاق دیدہ عشق خود را در عالم ظہور بصورت خواب پوشیدہ و در عالم بطون خیال بمثال خود را دیدہ و بنیاد عشق بازی نہادہ پس باید دانست کہ عاشق و معشوق اسم بے مسمی است یا اسم عین مسمی چون چنین دانستی کہ عشق است و بس لا اللہ الا ہو سوای وی ہوس است ہوس زیرا کہ ای عاشق عشق اگر وجودے دارد جز این نیست کہ آتشے است گرم و خشک ہمیشہ ولرا گرم دارد و طبع را خشک کند و نیز با آتش از آنش نسبت کنند ہمچنانکہ آتش سوزندہ بیرونست عشق سوزندہ درونست اینجا آہن بر سنگ زنند آتش از سنگ در وجود آمد ہر خشک و ترے کہ یافت بسوخت آنجا آسیب فقر بر نفس رسید و از میان ہر دو دُود سواد الوجہ پیدا شد و آتش عشق شعلہ زد بگم آنکہ دل سوختہ دیرینہ بود در آویخت و ہر نیک و بدے کہ بود از میان برداشت ؎

بگرفت مرا عشق نگارے خوش خوش	گفتا کہ من آمدم تو پا بیرون کش

---

۱ من در رفت یعنی منم و اہل شہر و اہل خانہ و خویش رسانیدن بچیزے رسانیدن بخویشتن و آدمی را یک کس و نام شہر و غیرہ و در اصطلاح حضرات صوفیہ اتحاد با ذات حق تعالی و بہستی حق گم شدن و محو کردن سالک خود را در ذات حق و در خود را در او فانی شدہ و بمقام بقا باللہ رسیدن و لذت وصال گرفتن و این جا مراد اوست یعنی ثابت است کہ آئنہ عالم را گردند و در عالم جناب باری کہ قبل تخلیق عالم بود الخ تخلیق عالم نیز بہمت و از مقام واحدیت نیز خواہند و تحقق یعنی ظہر مختلف و اعیان ثابتہ گاہے در حقیقت و مختلف نمی شوند ۱۲ ۲ نسبت صورت یکریک سوای اینکہ ہر گاہ تعالی ایشان متعدد خواہی داشت صور شان متعدد بنظر خواہند آمد ۱۲

القصہ چنان سوخت مرا در غم او | کاتش ہمہ ہیزم شد و ہیزم آتش

معرفت[1] را عقل آلہ است و عشق حالت آن ستد ریخشت بر سر آب میزند و این تجرید آب بر سر خشت میریزد عقل رنگیست بی بوی عشق بوئیست بیرنگ عقل سنگیست بے نمک عشق نمکیست بے سنگ عقل مرغیست در ہوا عشق ہوائیست در مرغ مرغ در ہوا نظارگیست و ہوا در مرغ آوارگی ؎

چو عشق آمد ہلا اے عقل بگریز | نہ مرد آگشے اے پنبہ بر خیز
روان شد تند باد آسا بپشہ | عقابے میرسد ای صعوہ زنہار

عزیز من عشق سخن گفتن دیگر است و سخن عشق گفتن دیگر ہر کہ عشق سخن داشت بر منبر آمد آنکہ سخن عشق داشت از ما و من بر آمد آنکہ بگفت ہیچ ندانست و آنکہ بدانست ہیچ نگفت سخن عشق ہچو شکر میدان در زبان سخن گو و در دہان سخندان ؎

حرف عشق از سر زبان دور است | شرح این آیت از بیان دور است
مدعی کے رسد بدعوی عشق | طالب نام زین نشان دور است
اے بحرص و ہوا کمر بستہ | این حکایت ازین میان دور است

جوانمرد انجنون ان یحدوا بنا لم یعلموا اشارت بسخن گو یست اولئک لہم جزاء الضعف باعلوا اشارت بسخندانست ہر کہ چیزی گفت صاحب این مسند نیست زیرا کہ حدیث عشق مسند نیست اگر عاشقی بر و آیتش فہم کن و بر و ایتش فہم مکن این فصول را ارباب وصول دانند از باب و فصول مجو این مسئلہ از منطق الطیر است جوابش از فضولی مگو این نکتہ الیست ورای قیاس ورای بگذر از قیل و قال محفل آرای ؎

ای عشق ندانم ز کجائے | بیگانہ نمائے آشنائے
از رہگذرت ہزار فرسنگ | باز ارچہ منی و ما سوائے

از یک نظر تو عقل کل را | بر ہم زدہ جملہ کید خدائے
عاقل میل طبعی را عشق گفتن از جوانی است خوشہ گندم را تجرہ خلد خواندن شیطانیست عشق یکے دریای بے پایانست آخر چہ پنداری کہ آخر چہ پایانست آئینہ عشق را از نگارے نیست از آتش با مرد و زن کارے نیست ؎

عشق ست کلید این طلسمے کہ تراست | تا باز رہے ز رسم و اسمے کہ تراست

قبلہ عشق را ازان سبب جہتی معین نیست کہ او در شجرہ مبارک است و آن نہ شرقیست نہ غربی و نہ عجمی است نہ عربی ؎

اے ترک سمن بر و بت سیمین تن | وصف تو بدین زبان نیارم گفتن
چون سایہ ہمی رویم اندر پے تو | خواہی بخطا گیر و خواہی بخطن

حکایت کوزے مجنون در استقامت جنون با قامت چوگون و قضیہ عشق لیلی گریبان حالش گرفتہ بود

[1] معرفت در لغت یعنی شناختن یعنی ذات را بذات و صفات را باصفات و صفات را بذات و معرفت بر قسم است معرفت عقلی معرفت علمی معرفت کشفی تفصیل ہر سہ آینده در حواشی مذکور شود ۱۲

در دامن دشتی میگذشت صیادے را دید که آهو را دست و پا بسته بر زمین افگنده بود در بند آن شده که سرش
برگیرد مجنون چون آن سیاه چشم را در آن حالت بدید عالم بچشم او سیاه گردید از غایت سفید دلی فریاد برآورد و گفت شعر

خف الله لا تقتله فانه شبیه لیلی	حیاتی وقد اوعدت منه فرائض

چون نور دیدهٔ خود را در چشم آهو بدید یعنی نشان لیلی از و یافت گفت از مردمی نباشد که این پا بسته را بدست
صیاد گذارم معلوم میکه داشت بدو داد و منت بر جان خود نهاد و آن دهان بسته را از بند بکشاد عجب لیکه
آهو را می کشتند و آه او میکشید شرط عاشقی اینست شعر

احب من حبکم من کان یشبهکم	حتی لقد کدت اهوی الشمس والقمر
از آن مجنون شوم در هر بهارے	که گل چون روی لیلی کرد کارے
از آنم بندهٔ آن سرو آزاد	که بالائے بلندش را نشان داد

ان الله جمیل و یحب الجمال یعنی گفته اند او خود دوست و دوست او هم دوست اگر قبلهٔ عاشق انحراف پذیرد درین
حرف تواند بود ؎

پیوسته مرا باد در آتش دارد	کو زلف ترا از چه مشوش دارد
هر لحظه شوم گرد سر خاک درت	چون زلف تو با خاک سرخوش دارد

طائفه را در بدایت حال عشق حالتے است که دوست دوست را دشمن دانند اما این نوع از غایت تنگ
چشمی و تنگدلیست ؎

در چشم تو خواب را چو آهنگے هست	با خواب همیشه در سرم جنگے هست
زین روی که در رخت چرا می بیند	از آئینهٔ تو در دلم زنگے هست

مهتر عالم صلی الله علیه وسلم چون به نهایت این کار رسید گفت اللهم ارزقنی حبک و حب من احبک و نیز فرمود
نحب بحبک الناس و نعادی بعداوتک و نخالف من خالفک ؎

خاریکه بر دل تافته باغ من است	وان گل که نیافت بوی تو داغ من است

هر که بعین عشق نرسید آب زندگانی نیافت هر که بر قاف عشق نه نشست سیمرغ را ندانست عشق ماه نونیست که
کهنه شود عشق آفتابیست که پس هیچ کوه نشود شعر

ارمی الایام تبلی کل شئ	واشوقی الی لیلی کما هی

عشق جوهریست بے مثل که صفت او بمثل راست نیاید باوجود آفتاب زهره را چه زهره که خود را نماید آماک
را که شدت تشنگی چهره شود و چشم او را خیره کرده باشد اگر سراب را سر آب پندارد عیبش مکن تشبیهے و
تشبیهے ذکر نکند ؎

---

۱ بترس از خدا و مکش این را که این شباهت لیلے دارد و وی باعث حیات من است که بوسه داد ام اندوی فرخ نهاد ۱۲ ۲ دوست میدارم بسبب حب شما کسی را که شبانه شما
باشد تا بحدیکه قریب میباشد که هواداری کنم خورشید و ماه را ۱۲ ۳ دوست میدارم بسبب محبت تو مردمانرا و دشمن میدارم بسبب عداوت تو و مخالفت میکنم هر کسی را که خلاف تو کرد ۱۲ ۴ دی نیم روز بالا
گرکنه می نگذشت بر چیزار و شوقها ے من لبسوی لیلی بدستور اند ۱۲

هر شب که من آرزوی روی تو برم | از مهر تو برخیزم و در مه نگرم
مه در چه حساب است و لیکن چه کنم | میدانم و همچنان غلط می شمرم

نسبت مجاز بحقیقت همان مقدار است که یک مشتری در آسمان و یک در بازار است هر کجا که مهره مراد از
بر دست بندد سوار نباشد اگر کودک پای بر نی نهد سوار نباشد ۱۲ دستانه کرسواران نی بندند

آن لعل گران بهاز کانی دگر است | وان دُر یگانه را نشانی دگر است
اندیشهٔ این و آن خیال من و تست | افسانهٔ عشق را بیانی دگر است

عاشقان را در زیر زبان سخنی است که لب محرم آن نیست و تنگدلان را در سینه نفسی است که دم همدم آن نیست میان عاشق و معشوق گفتگوئیست که جز گوشهٔ چشم نتوان دانست میان جان و جانان جستجوئیست که جز لبسر و ابرو نتوان بود ؎

تکلمنا فی الوجوه عیوننا | فنحن سکوت والهوی یتکلم
کلام کردیم ما را بروی معشوق چشمهای ما | پس ما خاموش بودیم و حرف عشق ما کلام میکرد

این طائفه را روش است که راز پوشیده دارند بلکه خود را از خود پوشیده دارند مپندارم که یارای گفتن ندارند یارای گفتن آرے دُرے که در دست و پای افتد قیمتش بشکند نقدیکه به اغیار رسد بے عیار گردد سخن مجنون است شعر طائفه ۱۲

تخبرنا العیون بما اردنا | وفی القلبین بعض هوی وقینا
خبر کرد ما را چشمها بر ارادهٔ ما | و در قلب هر دو خواست بود که گاهی پنهان بگیریم

هر جا که من و یار هم باز رسیدیم | از بیم بد اندیش لب خویش گزیدیم
بیواسطهٔ گوش و زبان از طرف چشم | بسیار سخن بود که گفتیم و شنیدیم

چون فاتحهٔ عشق دل دادن و قدم در راه طلب نهادن خاتمه سر بر درگاه ادب نهادن و جان دادن فاتحه ابتدا ۱۲
اش خون دل خوردن و خاتمه اش در خاک و خون مردن فاتحه تمکین بر دل افگار فشاندن و خاتمه دل را در نگسار انداختن فاتحه مجنون لیلے گشتن خاتمه مجنون لیلے گشتن چون آفتاب با دل پُر تاب بصد اضطراب از مشرق عین عشق طلوع نمودن و بپایان عنقای مغرب در مغرب قاف عشق غروب کردن لاجرم ساز سخن را تار نغمه میگسلم زیرا که

ای عشق نه آغاز و نه انجام تو پیدا | تو مخفی و آثار تو چون نام تو پیدا
ای مهر که هر ذره ز نور تو هویداست | نے صبح تو شد ظاهر و نے شام تو پیدا
ای ساقی عشاق اگر رو ننمودے | عشق ست بعکست که شد از جام تو پیدا
عکس تو در آئینهٔ حسن است و عجب آن | کین حسن شد از عکس دلارام تو پیدا
عاشق سخن عشق بابهام تو ان گفت | تو مستی و اعلام ز ابهام تو پیدا
ای سوخته گر رخنه دلی ضبط نفس کن | خامی تو از جوش دل خام تو پیدا

این قدر نجل در سلک ضبط کشیده شد و بخیال درازی سخن و طوالت صحیفهٔ شریفه زبان خامه بریده شد هر که زائد طلبگار باشد رجوع باسفار کبار نماید۔
کتابهای بزرگ ۱۲

وصل در بیان لزوم محبت برای ایمان

باید دانست که ایمان بی محبت راست نیاید زیرا که در ایمان طلب انقیاد است و آن بی میل خاطر و تعلق دل حاصل نیست والذین امنوا اشد حبا لله از نیجا است و مقوی قول ماست (مطبع شدن) انچه که خاتمة العشاق مولانا الاکبر (و کسانیکه ایمان آوردند سخت تر اند در محبت خدا ۱۲) حضرت مزار منظر میفرماید که هر که چشم وردی خود بر زمین خاکساری عشق نسوده باشد لذت شوق سجده که ساجد موافق حدیث بر قدم خدای نماید چه داند لبعضی تجلیات الهیه دلربائی چشم و لبعضی گیرای کمند طره می نماید تجلیات را ذوق و تاثیر جلوهٔ عارض و خال جد امجد ابوجدان محبت رسا دریافت میشود خواجه حافظ شیرازی و شیخ فخر الدین عراقی و شیخ اوحد الدین کرمانی رحمة الله علیهم انچه در اشعار اصطلاحات مقرر نموده اشاره تجلیات کرده اند درست است هر جا دلبری حسن به بیتابی عشق پرداخته جذبهٔ جمال شاهد حقیقی است که پرتو بر آن انداخته من دیوان رحمة الله علیه ۵

(از دیوان وی رحمة الله علیه است ۱۲)

جلوه مفت است اگر دیدهٔ بینائی هست — این جهان آئینهٔ سیمائی هست
مهر و مه ارض و سما آئینه شکل اند همه — می توان یافت که در پرده خود آرائی هست
عشق میگفت دم رخصت یوسف ز پدر — خبرش نیست که در مصر زلیخائی هست
طرفه حالیست که دل آن همه سنگست و هنوز — از برای غم و درد تو در و جائی هست
دلبری نیست که دلدادهٔ دیدار تو نیست — یک خداوند ندیدم که پرستار تو نیست
هوس عشق مکن ای دل بی صبر و قرار — عاشقی فن شریفست ولی کار تو نیست

در ین باب عارف جامی میفرماید ۵

برون زد خیمه ز اقلیم تقدس — تجلی کرد بر آفاق و انفس
از و یک لمعه بر ملک ملک تافت — ملک سرگشته خود را چون فلک یافت
ز هر آئینه بنمود روئے — بهر جا خاست از وی گفتگوئے
همه سبوح جان سبوح جویان — شدند از بیخودی سبوح گویان
ز غوغاصان این بحر فلک فلک — بر آمد غلغله سبحان ذی الملک
ز ذرات جهان آئینه ساخت — ز روی خود بهر یک عکس انداخت
ازان لمعه فروغے بر گل افتاد — ز گل شورے بجان بلبل افتاد
رخ خود شمع زان آتش برافروخت — بهر کاشانه صد پروانه را سوخت
ز نورش تافت بر خورشید یکتاب — برون آورد نیلوفر سر از آب
ز رویش روی خود آراست لیلی — بهر مویش ز مجنون خاست میلے

۱ میل در لغت بمعنی خمیدن و جنبیدن و جور کردن و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از رجوع باصل خود باشعور و آگاهی نه مثل جمادات و نباتات رجوع طبیعی که بی اختیار بسوی خود مائل است ۱۲

لب شیرین به شکر زیر بکشاد | دل از پرویز برد و جان ز فرهاد | جمال اوست هر جا جلوه کرده
ز معشوقان عالم بسته پرده | ز لیخا را دمار از جان برآورد | سر از جیب مه کنعان برآورد
بهر پرده که بینی پردگی اوست | قضا جنبان هر دل بردگی اوست | به عشق اوست دل را زندگانی
بشوق اوست جان را کامرانی | ولے کان عاشق خوبان دلجوست | اگر داند دگر نے عاشق اوست
الا تا در غلط نافتی نه گوئے | که از ما عاشقے از وے نکوئے | توی آئینه او آئینه آرا

توی پوشیده و او آشکارا | که همچون نیکوئی عشق ستوده | از و سر برزده در تو نموده

چو نیکو بنگرے آئینه هم اوست | نه تنها گنج بل گنجینه هم اوست

غرض که پر ظاهر است که در محبت محبوبات دیگر را عاشق درمی بازد و همه را ترک کرده اختیارش می نماید زن و فرزند و مال و جاه و حیات و حب وطن همه از جمله محبوبات است اگر حب این محبوبات از دل بدر نرفته نشان آنست که زکوٰة و حج و صدقه و جمله فریضه دیگر از و بکمال در وجود نیامد قول بعضے از مشایخ است که گفت حبه از حب در اعتقاد من به از عبادت هفتاد ساله است ؎

سرّیست نهان در دل معشوق ز عاشق | هر کس که نه عاشق بود این راز نداند

منقولست که فردای قیامت چون خواهند که نبی آدم را بمحشر حاضر گردانند گویند ای امت موسیٰ بیائید و ای امت مصطفیٰ درین ساعت مسابقت نمائید محبانرا گویند که ای اولیای خدا تعالیٰ تشریف حضور ارزانی دارید چون نام خدا تعالیٰ بشنوند خواهند که از شوق حق سبحانه اجزاء وجودشان از هم منقطع گردد ؎

من خود چه ارزم که کنم دعوی عشقت | تا جان من سوخته مشتاق تو باشد
خواهم که شوم کشته تیغ تو که ننگ است | نامیکه نه در دفتر عشاق تو باشد

در آثار مذکور است که وحی آمد بداؤد علیه السلام که جماعت معتزلان اگر بدانند که ما چگونه انتظار اقبال ایشان میکنیم و شوق ما با احتساب از معاصی ایشان تا چه حد است بیم باشد که از وصال ایشان از شدت نیاز بمن از هم جدا شوند و یکبارگی دست تعلق از عقبهٔ زندگانی باز گیرند و بر سر کوی تعطش و تشوق بزلال وصال ما در حال بمیرند این ارادت با آنها است که برگشته اند اندیشه کن تا التفات بکسانیکه توجه بمن کنند چون باشد ؎

زهے کریم خدائے که رحمتت بر خلق | گذشته است ز احصا چو قطرهٔ باران
نظر بحال مطیعان ببین که چون باشد | ترا که این همه فضلست با گنهکاران

وچرا چنین نباشد که ایمان متفرع است بر کمالات انسانی که مجتمع ذات اند و کمال حقیقت که باجتماع و تالف است زیرا که انسان زاده اصل فطرت مستعد کمال آفریده اند پس بالطبع مشتاق آن تالیف و اجتماع باشد تا کمال از قوه بفعل آید و این اشتیاق تالیف را محبت گویند و باوجود علاقهٔ محبت احتیاج

ل توجه در لغت بمعنی روی چیزے آوردن و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از سعی دوم در نابود کردن سالک وجود خود را و حق تعالیٰ را موجود و هست دانستن و معنی دیگر اینست که طاقت قلبی خود را بر قلب دیگران انداختن و در افتیار خود آوردن قلب آنرا و اینجا معنی سابقه مراد است.

بعد الت نیست پس محبت هم افضل از عدالت باشد و هم اقدم بر وجود ذات بلکه توجه جاعل سبحانه لسبوی مجعول بیواسطهٔ میل او بجانب جعلیته این مجعول صورت نه بندد و قدمای حکما گویند که قوام موجودات بمحبت است و بیتیج موجود از محبت خالی نمیتواند شد چنانکه از وجودی و وحدتی خالی نباشد و لهذا در کیفیات جسمانی مثل حرارت و برودت انهزام از ضد محسوس میشود و از طبایع نباتات و جمادات و دفع مزاحم مترای میگردد و از عناصر میل باحیاز طبیعت مشاهد میشود و در افلاک خود حرکت دوری ارادی ظاهر است که مبدء آن عشق جوهر عقلست و شوق توجه بآن چنانچه در حکمت مقرر شده و بسبب ظهور انوار محبت و خفای آن اختلاف موجودات در مراتب کمال و نقصان ظاهر میشود کاتب الحروف گوید که ماحصل تقریر حکما این است که در هر فردی از افراد موجودات مادهٔ عشق کامن و مبطن است و هیجان آن مقصور بر دواعی و اسباب است پس بحسب قوت و ضعف مواد بپیرایهٔ شهود پوشیده و شاهد عشق در هر جا بمناسبت مظاهر و مشاهد جلوهٔ وجود گیرد و بر طبق آن موجودات در صفت کمال و نقصان متخالف و متفاوت باشد و این طایفه را از حکما اهل محبت و غلبه خوانند و باقی دیگر حکما بسریان محبت در جمیع کائنات قائل شده اند ه

سرّ حب از کی در همه اشیا ساریست	ورنه بر گل نزدی بلبل نالان فریاد

عشق از سر کوی خود سفر کرد — بر مرتبها همه گذر کرد — صحرای وجود گشت در حال
هر کتم عدم که پی سپر کرد — می جست نشان صورت خود — چون در دل تنگ ما نظر کرد
وا یافت امانت خود آنجا — انگه چو نظر به بام و در کرد — اول که بخود نمود خود را
انسان شد و نام خود بشر کرد — پیش از عدم و جود عالم — وز کاف کن و کتاب بسرم
از عشق ظهور عشق درخواست — اظهار حروف اسم اعظم — ای طالب اسم اعظم آن نام
خواهی که ترا شود مسلّم — پیش از عدم وجود اغیار — وز سلطنت ظهور اظهار
سلطان سرای عشق فرمود — پاکست سرای ما ز اغیار — یعنی که بجز حقیقت او

در دار وجود نیست دیار — و به اصطلاح متاخرین از حکما محبت در جای که قوت عقل را مدخلی نباشد اطلاق نکنند و میل عناصر به جز طبعی را و میل مرکبات همدیگر بنا بر تناسب مزاجی مثل آهن و مقناطیس و بتا عد ایشان از همدیگر بنا بر تباین مزاجی مثل سنگ با غض الخل و هر که و نظایر آنرا امثال محبت و مبغضت نخوانند بلکه آنرا میل و هرب گویند و ملایمت و منافرت حیوانات را الفت و نفرت نامند و محبت در نوع انسان دو گونه بود یکی طبعی چون محبت مادر فرزندرا و دیگر ارادی چون محبت متعلم معلم را و محبت ارادی چهار نوع است اول آنکه زود حادث شود و زود زائل گردد دوم آنکه دیر شود و دیر پاید سوم آنکه دیر شود و زود زود چهارم آنکه زود آید و دیر پاید چه غایت این محبت یا لذت است یا نفع یا خیر یا مرکب از لذت سبب محبتی است که زود شود و زود زود و زیرا که

لہ جمع حیز و حیز بالفتح یای تحتانی مشدد و مکسور کرانهٔ هر چیز و بمعنی مکان ۱۲ ۵۲ و آن سنگی باشد که چون در سرکه اندازند سبز شود ۱۲

لذت سهل الحصول است و سریع التغیر و نفع سبب محبتی است که دیر حادث شود و زود رود چه نفع عسیر الحصول باشد و سریع الانتقال و خیر سبب محبتی است که زود شود و دیر رود و آمیزش و دشمن بنا بر آنست که میان اهل خیر مناسبت روحانی و موانست جانی حاصل است امادیر رفتن محبت اتحاد حقیقی که لازم خیر است و آمر کب علت محبتی است که دیر بند و دیر گشاید چه اجتماع نفع و خیر اقتضای هر دو حال کند این سخن بر نیوجه در اخلاق ناصری مذکور است و نظر دقیق اقتضای آن کند که مرکب از لذت و نفع در انعقاد متوسط باشد و در انحلال سریع و مرکب از لذت و خیر در انعقاد متوسط و در انحلال بطی و علت این احکام بعد از ملاحظه مقتضای هر یک از بسائط ظاهر است والله اعلم و محبت از صداقت اعم است چه محبت میان جمع کثیر تواند بود و صداقت کمتر از ان باشد و عشق اخص است چه در یکدل عشق دو کس نگنجد و علت عشق یا افراط طلب لذت باشد یا افراط طرف خیر و اول عشق مذموم است که تعبیر ازان به عشق بهیمی رفت و ثانی عشق محمود که تعبیر ازان بعشق نفسانی نموده شد و حکما گفته اند که نفع را باستقبال و نه به مداخلت در عشق مدخلی نیست و منشای صداقت جوانان بیشتر لذت باشد و چون لذت سریع الزوال است صداقت ایشان نیز در معرض تبدل باشد و سبب صداقت پیران و اهل تجارت نفع باشد و لهذا دوستی ایشان را امتدادی باشد و سبب صداقت دانایان محض خیر باشد و چون خیر امر ثابت غیر متغیر است مودت ایشان از تغیر و زوال مامون و مصئون است و چون بدن انسانی از طبائع مختلفه مرکبست پس هر لذت جسمانی که بملائم طبیعتی باشد مخالف طبیعتی دیگر باشد و بنا برین لذت جسمانی خالص از شوب الم نباشد و چون نفس انسانی جوهری بسیط است که از تضاد منزه و مبرا است هر آئینه لذتی که مخصوص بجوهر او باشد لذت خالص تواند بود و آن لذت حکمت است و محبتی که منشا آن این نوع لذت باشد اتم مراتب محبت بود و آنرا عشق تام و محبت الٰهی خوانند و ارسطاطالیس ازار فلیطس نقل میکند که چیزهای مختلف را با همدگر الیام و تالف تام نتواند بود و اما چیزهای متماثل بهمدگر مشتاق باشند و در شرح این گفته اند که چون جواهر بسیط متماثل باشند و بیکدیگر مشتاق هر آئینه میان ایشان تالفی روحانی و اتحادی معنوی حاصل شود و تباین مرتفع گردد چه تباین از لوازم مادیات است و در مادیات این نوع تالف نتواند بود و تلاقی ایشان بذوات و حقایق متصور نباشد بلکه به نهایت و سطوح تواند بود و این تلاقی بدرجه آن اتصال نرسد و چون جوهر بسیط که نفس انسانی است از کدورات جسمانی پاک گردد و محبت لذات طبعی از و محو شود بحکم مناسبت به عالم قدس منجذب شود و بنظر بصیرت مشاهدهٔ جمال حقیقی نماید و پروانه صفت هستی خود در انوار قاهره تجلیات الٰهی محو گرداند و به مقام وحدت

بصیرت در فقه یعنی بینائی و یقین وزیرکی و حکمت و عبرت و گواه و خبیر آن و در اصطلاح حضرات صوفیه دل روشن را گویند که از نور قدس براے دیدن حقائق اشیا در دل سالک قوتے پیدا میشود از ان قوت کثرت را مد وحدت و وحدت را در کثرتی بینند بغیر هیچ مانع و همین قوت را حکما قوهٔ ناطقه نظریه میگویند لیکن ناطقیت این قوت انه نور قدس مخصوصه و انمے بجابات مرتفع نشوند و بیرا حکما قوت قدسیه میگویند و این قوت مشابه بعبر است که انسان انسان بصورت و خواص اشیا را می نماید وحدت در اصطلاح حضرات صوفیه علم حق و سب ذاتی و حقیقت محمدی و برزخ کبری را گویند که مراد از ان تعین اول است و وحدت بر پنج نوع است یکے وحدت شخصی چنانکه زید و خالد و عمرو وغیره دوم وحدت نوعی چنانکه انسان بنسبت زید و خالد وغیره سوم وحدت جنسی چنانکه جوهر بنسبت انواع موجودات چهارم وحدت ارادی چنانکه مومن با ارادهٔ خود حسب گفته انبیا علیهم السلام حق تعالی واحد میداند پنجم وحدت حقیقی که حقیقت محمدی و تعین اول است

نهایت مقامات است برسد و این مرتبه حق الیقین است و صاحب این مرتبه را در تعلق ببدن و تجرد ازان زیاده فرقی نباشد چه استعمال قوای بدنی او را از نظر به جمال حقیقی باز ندارد و سعادتیکه دیگران را در نشاء اخروی میسر میشود او را در نشاء اولی میسر است این را در این نشاء حاصل باشد و ازینجا است که گفته اند عشق ذات اکمل و اتم از عشق صفات است که آن بدون فنای ذات مسلوب نشود و این بزوال صفت با وجود بقای ذات زائل و فانی گردد و عشقی که از افعال و آثار بر زند یا بر آثار و افعال باشد یا بر فاعل و افعال و آثار است زوال آنها سالب اوست و اگر بر فاعل و مؤثر بود مادام الذات برقرار ماند پس عشق ذات حضرت واجب عشق حقیقی است و عشق صفات و افعال و آثارش که ممکنات داخل آنست عشق مجازی است ؎

امروز دران کوش که بینا باشی	حیران جمال آن دل آرا باشی
شرمت باد اچو کودکان در شب عید	تا چند بانتظار فردا باشی

لیکن بعد از مفارقت کلی لذت او اصفی باشد چه هر چند درین نشاء بنور بصیرت از ورای حجاب اسماء و صفات مشاهده وحدت ذات نماید فاما خالی از شوب تثنیت که مقتضای نشاء تعلقی است نتواند بود و شهود تام بیدغدغهٔ مزاحمت رقیبان جز در خلوتخانهٔ تجرد میسر نگردد و بنابرین همیشه منتظر و مترصد رفع این حجاب و کشف این نقاب بود زبان حال بلفجوای این مثال مترنم دارد ؎

حجاب چهرهٔ جان می شود غبار تنم	خوشا دمیکه ازان چهره پرده برفگنم
چنین قفس نه سزای من خوشالحانست	روم بگلشن رضوان که مرغ آنچمنم
من ملک بودم و فردوس برین جایم بود	آدم آورد درین دیر خراب آبادم

و بعد ازان محبت اهل خیر است با همدیگر که چون غایت آن محبت خیر است هرگز اختلال به آن راه نیابد بخلاف دیگر محبتها که باندک عارضه زوال شود چنانکه مضمون آیهٔ کریمه الاخلاء یومئذ بعضهم لبعض عدو الا المتقین اشعار بآن می نماید و اما محبتی که جهت منفعت یا لذت باشد هم باشرار و هم با خیار توانند بود و سریع الزوال باشد چنانچه سابقاً مبین شد و گاه باشد که موجب این محبت اجتماع در مواضع غربت و شدائد باشد چون کشتیها و اسفار و غیر آن و سر این آن که انسان بالطبع مائل بانس است و ازین جهت اورا انسان گفته اند چون انس طبعی از خواص انسان است و کمال هر چیز در ظهور خاصیت نوع اوست پس کمال انسان در اظهار این خاصیت باشد با ابنای نوع و این خاصیت مبداء محبت است که مقتضای تالف و تمدن است و با آنکه بحسب حکم عقل مستحسن است شرع نیز در نیاب مبالغهٔ عظیم فرموده و لهذا امر کرده که روزی پنجبار نماز گذارند بجماعت تا اهل محلت بمیامن این اجتماع جمعیت شعار بجلیهٔ موانست متجلی گردند و باز امر کرده که در هفته یک نوبت اهل موضع تمام در یک محل جمع شوند و نماز جمعه به جماعت گذارند تا موانست میان اهل شهر تماما حاصل شود و باز فرموده که در سالی دو نوبت اهل شهر و رساتیق در صحرای وسیع مجتمع شوند و نماز عیدین بگذارند تا میان ایشان باین اجتماع موالفت و موانست حاصل

حاصل شود و بعد ازان عموم امت را در موقف حج در همه عمر یکبار امر فرموده و آنرا مقید به وقتی معین نداشته تا سبب حرج نشود و حکمت دران آنکه میان جمیع افراد امت موالنست حاصل شود و ازان سعادت که اهل محله و شهر و مملکت را حاصل است محظوظ گردند و تعیین آن موقف به بقعه که مقام صاحب شریعت بود فرموده تا مشتاق آن مواطن سبب تذکر شارع و مزید محبت و تعظیم او شود چه هر آئینه در سرعت انقیاد احکام او نافع باشد و از ملاحظه این احکام معلوم شود که غرض شارع تحقیق رابطهٔ وحدت و رفع غائله کثرت است بقدر لایق بلکه در همه احکام شریعت مثل این غرض ملحوظ است و همچنانکه دعوت انبیا از حیثیت علم توحید است از روی عمل نیز راجع بتوحید می شود و ازینجا است که در فضیلت نماز جماعت وارد است که هفتاد درجه فاضلتر از نماز تنهاست و حضرت شارع علیه السلام فرموده که من قصد کردم که امر کنم که آتشی برافروزند تا هر کس که بنماز جماعت نیاید آتش در خانهٔ او زنم و هم ازین سیاق بسیار ترغیب و ترهیب که در باب نماز جمعه و عیدین و حج وارد است و تتمهٔ احکام محبت آنکه چون اسباب محبت غیر الهی لذت و نفعی است که زوال را بایشان راه است پس تواند بود که از هر دو طرف بیکبار زائل شود و تواند بود که از یکطرف زوال پذیرد و از طرف دیگر باقی مانده باشد و چون سبب محبت از طرفی لذت باشد و از دیگر طرف نفع دران محبت بنا بر اختلاف سبب شکایت بسیار واقع شود چون محبت مطرب و مستمع که مستمع مطرب را بجهت لذت دوست دارد و مطرب او را بجهت نفع و محبت عاشق و معشوق که عاشق معشوق را بجهت لذت دوست دارد و معشوق او را بجهت نفع و سبب حدوث شکایت درین نوع محبت آنکه طالب لذت استعجال در استیفای آن نماید و طالب منفعت آنرا موقوف بر حصول مطلوب خود دارد و توافق میان ایشان کمتر متصور شود و آن بجهت است که پیوسته عشاق متشاکی و متظلم باشند و به حقیقت خود ظالم باشند چه استیفای لذت نظر و وصال به تعجیل خواهند و در مکافات آن به منفعت تاخیر کنند و این نوع را محبت لوامه خوانند یعنی مقرون بملامت و محبتیکه میان بادشاه و رعیت و حاکم و محکوم و غنی و فقیر و مالک و مملوک است هم بنا بر اختلاف بواعث از طرفین خالی از شکایت نیست چه هر یک از صاحب خود چیزی طلبند که در اکثر اوقات مفقود باشد و هر آئینه فقدان مطلوب سبب ملالت شود که مادهٔ شکایت است و بی عدالت که متلزم رضا بقدر استحقاق است این غائله مرتفع نشود و اما محبت اخیار چون منشای آن ارتباط روحانی و اتحاد جانی است نه عارضهٔ نفع و لذت و مقصد ایشان خیر محض است که تبدل را بآن راه نیست از شیوب مخالفت و منازعت و ملامت و شکایت خالی باشد و این است معنی انچه حکما گفته اند که دوست تو کسی باشد که او چون تو باشد بحقیقت و غیر تو بصورت و این بمنزلهٔ کبریت احمر است و شیخ ابو علی سینا در مطلع رسالة الطیر مبالغه در غربت وجود این نوع دوستی نموده چه اکثر مردم را اطلاع بر حقیقت خیر نیست و محبت ایشان یا متبنی بر لذت یا منفعت است و هر چه متبنی بر عوارض باشد هم بعوارض زایل شود و محبت اکثر سلاطین با رعایا ازین جهت است که ایشان بر رعایا منعم و مفضل اند و هر آنینه منعم منعم علیه را دوست دارد و محبت پدر فرزند را ازان وجه که بر د

حقوق دارد ازین قبیل است اما از وجهی دیگر او را با فرزند محبتی ذاتیست چه او را بمنزلهٔ نفس خود داند و صورت او را منحیث داند که طبیعت از صورت او تقلید کرده و مثالیکه بر لوح فطرت از هیئت او ثبت نموده و فی الواقع تصور صوابست چه پدر سبب صوری وجود فرزندست و مادهٔ بدن او جزوی از وو در خلق و خلق مشابه اوست و ازینجهت است که پدر هر کمال که خود را خواهد فرزند را نیز خواهد بلکه خواهد که فرزند از و افضل باشد و بر همان فرزند بر خود خرم شود و تفضل فرزند بر و ازان قبیل شمرد که گویند او خود اکنون اکمل است از انچه سابقا بود همچنانکه باین سخن مسرور شود به تفضیل فرزند نیز خرم شود و بنیز ازین محبت فرزند را سببی دیگر است که خود را منعم و مفضل بر و شمارد و چنانکه در سلطان و رعیت گفته شد و هر چند ترتیبت او زیاده کند این محبت زیاده شود و دیگر آنکه بوسیلهٔ او امید مقاصد و مطالب دارد و وجود او بعد از خود بقای ثانی میداند و این معنی اگرچه به تفصیل اکثر پدران را معلوم نیست فاما شعوری اجمالی بآن دارند شبیهه به آنکه کسی صورتی را از ورای حجاب بیند و در حدوث محبت و غیر آن این نوع از علم کافیست و محبت فرزند پدر را از محبت پدر او را کمتر است چه وجود او سبب وجود پدر است و متاخر از و بعد از مدتی برین حال اطلاع یابد و لهذا تا پدر را نه بیند و مدتی با او انتفاع نیابد محبت او حاصل نکند و ازین جهت در شریعت فرزندان را به محبت والدین و رعایت ایشان وصیت بسیار فرموده من غیر العکس و اما محبت برادران از مرتبهٔ محبت پدر و فرزند کمتر باشد چه ایشان در مرتبه و سبب وجود شریکند و شرکت مقتضی نوعی از منازعت تواند بود و از بعضی حکما سوال کردند که برادر بهتر است یا دوست در جواب گفت برادر گاهی به کار آید که دوست باشد و باید که محبت سلطان رعیت را محبت پدرانه باشد و با ایشان طریقهٔ شفقت و مهربانی مسلوک فرماید و رعیت باید که با سلطان در اطاعت و انقیاد و اخلاص و ودادبه پسران عاقل اقتدا کند و به هیچ وجه ظاهر و باطن بر چیزیکه لایق تعظیم او نباشد اقدام نکند و با انچه مسر او باشد خدمت او واجب داند چنانچه بزرگان گفته اند که همه کس باید که لشکر پادشاه عادل باشند تا داخل یاغیان نباشند و اگر خدمتی صوری از ایشان نیاید بدعا و همت امداد نمایند تا در شمار لشکریان او باشند و باید که رعایا با همدگر چون برادران مشفق معاش کنند و بقدر استحقاق مراتب حقوق طلبند تا زمین و زمان بنور عدالت روشن باشد و غصهٔ جهان ازمین رافت و الفت گلشن و اگر برین وجه نباشد مزاج مملکت از اعتدال منحرف گردد و نظام مصالح بزودی انفصام یابد نعوذ بالله منه و محبت را چند مرتبه است اول محبت الله تعالی که منبع خیرات و معدن کمالات است و حقیقت آن محبت جز معارف ربانی را که بقدر امکان بر صفات جمال و نعوت جلال الهی مطلع باشد حاصل نشود چه بی معرفت محبت صورت نبندد و اگر کسی بی علم و معرفت دعوی محبت الهی کند جاهل مغرور باشد و نص حدیث حضرت حبیب الله علیه و علی آله صلوات الله جاهلا کذب او نماید و این محبت باید که اعلی مراتب باشد چه غیری را درین مرتبه شریک گردانیدن شرک محض است و مرتبهٔ دوم محبت والدین است که سبب صوری اند وجود او را و این محبت تالی آن مرتبه است و هیچ محبت را این

رتبت نیست مگر مر معلم را باید کہ او کہ ازین محبت باشد چہ اگر پدر سبب قریب وجود تربیت جسمانی اوست
معلم سبب کمال و تربیت روحانی اوست و مفیض صورت انسانیت او بہ حقیقت معلم پدر روحانی است
پس بقدر آنکہ روح را بر جسم شرف است معلم را بر پدر شرف باشد پس محبت او در مرتبہ فروتر از محبت موجد
حقیقی باشد و بالاتر از محبت پدر از اسکندر پرسیدند کہ پدر را دوست تر داری یا اوستاد را گفت اوستاد را زیرا کہ
پدر سبب حیات فانی است و معلم سبب حیات باقی در حدیث است الوک ثلثۃ من ولدک و من علمک و
من زوجک و خیرلا باء من علمک و از مرتضی علی کرم اللہ وجہہ منقولست من علمنی حرفا فقد صیرنی عبدہ
و چون محبت معلم درین مرتبہ از تاکید باشد محبت شارع کہ ہادی حقیقی است و مکمل اولی است بعد از
محبت حق تعالی او کد از ہمہ مجتہا باشد و لہذا حضرت حبیب اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمود لا یؤمن احدکم حتی
اکون احب الیہ من نفسہ و اھلہ و ولدہ و محبت خلفای راشدین و ائمہ دین کہ مصابیح دجی و مفاتیح ہدی اند
در تاکد تالی محبت شارع تواند بود چنانچہ در حدیث است من احب اصحابی فبحبی احبھم و من ابغض اصحابی
فببغضی ابغضھم و در حدیث دیگر من احب العلماء فقد احبنی و دیگر من اکرم عالما فقد اکرمنی مرتبہ سوم محبت رعایا
سلطان را و محبت سلطان رعایا را و بعضی محبت رعایا سلطان را او کد داشتہ اند از محبت پدر و ہمانا این قول
بہ تحقیق اقرب است چہ بدون سیاست سلطان انتفاع از پدر متصور نیست و ہمچنانکہ پدر سیاست فرزند
میکند سلطان سیاست پدر و فرزند ہر دو میکند مرتبہ چہارم محبت معاریف و شرکا باید کہ ہر یک را در مرتبہ لایق
یاد دارد و خلط مراتب محبت نہ نماید چہ اخلال بحفظ حقوق مراتب ظلم است و موجب فساد و خیانت و صدق
از خیانت در اموال امین باشد چہ آن خیانت راجع بصفات نفسانیست کہ اشرف از جواہر جسمانیست
و ارسطاطالیس گفتہ محبت معشوق زود مرتفع گردد ہمچنانکہ زر منقوش زود تباہ شود پس باید کہ با خالق و
خلق طریق عدالت مسلوک دارد و با ہر یک مجتہ کہ حق او ست حاصل کند و بہ مقتضای آن عمل نماید با
خالق بطاعت و طلب مناسبت با او بطریق قربت و با پیغامبران و ائمہ ملت بانقیاد احکام و مراعات
تعظیم و حرمت و با سلاطین باجلال و مطاوعت و با والدین باکرام و خدمت و با ہر یک از آحاد ناس برفق و
مخالطت و حکما گفتہ اند کہ محبت منعم منعم علیہ را بیشتر است از عکس چہ قرض دہندہ و احسان کنندہ قرض خواہ
و خواہندہ را دوست دارند و ہمت بر بقای ایشان مصروف دارند اما قرض دہندہ چون از جہت
استخلاص حق خود سلامت قرضخواہ خواہد بحقیقت مال خود را دوست داشتہ باشد بخلاف محسن کہ محسن الیہ را
بی توقع منفعتی دوست دارد بلکہ از ان جہت کہ قابل اثر خیر او ست و محسن الیہ را این نوع محبت با محسن نباشد

---

۵۱ پدر ان تو سہ اند کسیکہ بوجود آورد ترا و کسیکہ علم آموخت ترا و کسیکہ زوجہ داد ترا و بہترین پدران تو کسے است کہ علم آموخت ترا ۱۲ ۵۲ کسیکہ آموخت مرا یک حرف پس تحقیق گردانید مرا غلام ۱۲ ۵۳ ایمان ہیچ یکی از شما کامل نمی شود تا اینکہ محبوب تر باشم بسوے او از جان او و اہل او و اولاد او ۱۲ ۵۴ ہر کہ دوست دارد دوستان مرا بسبب دوستی من دوست دارد او را و آنرا دہر کہ دشمن دارد دوستان مرا بسبب دشمنی من دشمن دارد آنرا ۱۲ ۵۵ کسیکہ دوست دارد عالم را پس بتحقیق دوست دارد مرا ۱۲ ۵۶ کسیکہ بزرگی کرد عالمی را بزرگ داشت مرا یعنی تعظیم علما بمثابت علم عین تعظیم حضرت رسالت است صلی اللہ علیہ وسلم ۱۲

بلکه او بالذات احسان را دوست دارد و محسن را بالعرض و ایضاً محسن جد و سعی در ایصال به نفع محسن الیه نموده
پس شبیه بکسب است که مالی بمشقت و تعب حاصل کرده باشد هر آئینه آزاد دوست دارد و در صرف آن صرفه
رعایت نماید بخلاف کسیکه بے مشقتی مالی باو رسد که قدر آن نداند و در بذل آن احتیاط مرعی ندارد و لهذا مادر
فرزند را دوست تر از پدر دارد چه مقاسات رنج و تعب در تربیت او بیشتر نموده و هم ازین قبیل است آنکه
شاعر شعر خود را دوست تر دارد و اعجاب او بآن بیش از دیگران باشد و چون محسن الیه قابل است و او را تعبی
در قبول نیست لامحاله محبت او محسن را درین مرتبه بنا شد پس بنا بر این مقدمات محبت محسن محسن الیه را
بیشتر از عکس باشد و بهترین انواع محبت آنست که منشاء آن محبت خیر و کمال حقیقی باشد که آن لذت
عقلی است و متعلق بجوهر نفس نه بعوارض و ازینجهت است که قواعد این محبت از وصمت اختلال
ایمن و محفوظ است و سعایت و نمیمه را بر ساحت آن راهی نیست بخلاف دیگر انواع محبت که بزوال
سبب زائل شود چنانچه مضمون آیه لا اخلاء یومئذ بعضهم لبعض عدو الا المتقین شعر پرانست و این لذت بحقیقت
وقتی حاصل شود که از اکتساب ملکات فاضله فارغ گردد و بنفس خود پردازد و میان او و عالم عقلی حجاب بین
مرتفع شده بمشاهده وحدت صرف و حق محض و نعیم ابدی و لذت سرمدی متحقق شود بیت

آن یار که در پرده اسرار نهان بود	از علم به عین آمد از گوش به آغوش

و این مرتبه بلند ترین مراتب کمالست و از ینجهت حکما آنرا فوق مراتب سعادات انسانی اعتبار کرده
اند چه تا مرآت هستی از آثار قوای نفسی و نفسانی و غبار تعلقات جسمانی صافی نگردد جمال این کمال رخ
ننماید و تا سالک از خودی خود که ابعد منازل و اصعب مراحل است نگذرد بساحت وصال نرسد بیت

وصال دوست طلب میکنی ز خود بگذر	که در میان تو و او بجز تو حائل نیست
گویند سعد دولت وصل از چه یافتی	خود را گذاشتیم و قدم پیشتر زدیم

وارسطاطالیس گفته که چون خدا تعالی کسے را دوست دارد تعاید داد کند چنانکه دوستان تعاهد مصالح
دوستان کنند و در اخلاق نامرضی می آرد که این لفظیست که در لغت ما اطلاق نکنند و این سخن ظاهر لیست
چه نظائر آن در کتاب و سنت بسیار است قال الله تعالی وهو یتولی الصالحین و حسبنا الله و نعم الوکیل بلکه در حدیث قدسی
زیاده ازین وارد است چنانچه فرمود فاذا احببته کنت سمعه و بصره الی آخر الحدیث و در حدیث دیگر من احبنی قتلته
و من قتلته فعلی دیته و من علی دیته فانا دیته و هم ارسطاطالیس گفته نشاید که همت آدمی انسی بود اگرچه عاقبت او انسی است
و نه آنکه بهمت حیوانات مرده راضی شود اگرچه عاقبت او مرگ است بلکه مجموع قوی را صرف کسب

---

۵۱ دوستان گروه بعض ایشان با بعض دشمن باشند مگر پرهیزگاران ۱۲ ۵۲ یار در اصطلاح حضرات صوفیه تجلی صفات را گویند و هم صفت نصرت الهی را گویند که ضروری
کافه موجودات است چه هیچ امر موافق ازین اسم نیست مرسالک را ۱۲ ۵۳ مراد ازین عین ثابت که تفصیل آن در حواشی همین لطیفه مسبوق گشت ۱۲ ۵۴ فرمود الله تعالی
دشمنان دوست دارد و کار سازو بندگان شایسته را و بسنده است ملاطفای یاری دهنده و کفایت کننده و نیکو کارگذارلیست پروردگار ۱۲ ۵۵ پس هرگاه که توفیق
میدارم بیاد خدا باشم گوش وے و خیر وی تا آخر حدیث ۱۲ ۵۶ کسیکه دوست میدارد مرا قتل میکنم او را و کسیکه قتل میکنم او را پس بر من لازم است دیت وے
و کسیکه بر من لازم است دیت وی پس منم دیت او ۱۲ ۵۷ سخن چینی ۱۲

حیات الٰہی کند چہ اگر چہ بخشہ خرد بہ ہمت بزرگ است و بہ عقل شریف و عقل از ہمہ مخلوقات اشرف است چہ او
جوہر یست مستولی بر ہمہ چیز[۱۲] با بامر الٰہی و تحقیق کلام درین مقام آنست کہ باطباق اصحاب نظر و برہان و اتفاق ارباب
شہود و عیان نخستین گوہر یکہ بامر کن فیکون بوسیلۂ قدرت و ارادت بیچون از دریای غیب بمکنون بساحل
شہادت آمد جوہری بسیط نورانی بود کہ بعرف حکما آنرا عقل اول خوانند و در بعضی اخبار تعبیر ازان بقلم اعلی
رفتہ و اکابر ائمہ کشف و تحقیق آنرا حقیقت محمدیہ خوانند و آن جوہر نورانی خود را و ہر چہ از موجودات
بتوسط او صادر تواند شد از افراد موجودات چنانکہ بود و ہست و خواہد بود در مبدا نست و تمام حقایق اعیان[۱]
بر سبیل انطوای علمی در حقیقت او مندرج بود و مندرج بود و ہم چنانکہ دانہ مشتملست بنوعی از اشتمال بر اغصان
و اوراق و اثمار موجودات در مواد عینی بر تلو ہمان ترتیب کہ دران جوہر مکنون است از بکمین قوت بہ منظہر فعل در آید
کتم غیب بہ فضای شہود می آید یمحو الله ما یشاء و یثبت و عنده ام الکتاب و چون سلسلہ ایجاد بتوسل رحمت رحمانی
بموجودات گیہانی یعنی عالم جسمانی کہ معتدل تغیر و موطن تبدل و مظہر فنون تجلیات الٰہی و ظہورات نامتناہی ست
رسید حکمت کاملہ نظم آن عالم را موکول بحرکت افلاک ثابت الذات متغیر الصفات ساخت

آن ثابت بیقرار را کہ بہ نمای	کز جاست بجنبد نا ستد برجای

اعنی فلک دوّار گردانید تا بحرکت دوریہ او اوضاع غریبہ از قوت بفعل آید و بہر وضعی حادثہ معین منوط
و مربوط بآنست زاید و بہر وقتی از مبدا تقریب حوادث کہ آنرا عقل فعّال خوانند و نہایت افراد عقولست و سلسلہ
وجود صوری جدید در آئینہ ہیولای عناصر رخ نماید و چون نوبت ایجاد منتہی بموالید ثلاثہ شد حکمت حکیم علی الاطلاق
ودقت کلمتہ اقتضا چنین فرمود کہ مجموع کمالات مراتب سابقہ در نشاۃ انسانی کہ اشرف انواع حیوانات است بسمت
اجتماع و التیام یافتہ قابلیت عقل قدسی کہ مبدا ایجاد بود درین نوع گرامی بصورت عقل مستفاد ظاہر شود تا چون
نفس انسانی باین مرتبہ متحلی گردد بعالم اعلی کہ مرتبۂ عقلست متصل شود و نقطہ نہایت بر بدایت منطبق شدہ
دائرۂ وجود بہ قوسین نزولی و صعودی تمام و سر انجام گردد بیت

این آن سر کوی بد کہ اول	ز انجا بہمہ جہان سفر کرد

پس روشن شد کہ ہمچنانکہ فاتحہ کتاب وجود عقل قدسی بود خاتمۂ آن نیز عقل انسی است بمنزلۂ دانہ کہ بعد
از انبساط در صور اغصان و شعب و اوراق و سیر در مراتب کثرت و مدارج تفرقہ در آخر بصورت جمعیت شعار
وحدت کرد اراد اولی ظاہر شود و تیز این سیر دوری کہ در جمیع مراتب موجودات از روحانیات و جسمانیات و
علویات و سفلیات ساریست در افلاک کہ رابطۂ نظام عالم اجسام اند بصورت حرکت وضعی ظاہر شدہ

---

[۱] حقائق اعیان یعنی حقیقت ہای ذوات اعیان کہ جمع عین است بالا مذکور شد مختصرا و ازین صور کائنات است در علم جناب باری و حقائق جمع حقیقہ
است و حقیقہ جملہ اشیا ذات واحد است اما یافت طور حقیقت واحد را از شہود ہر شے حقیقت آن شے گویند لہذا یافت اطوار حقیقت واحد را از شہود اشیا کثیر
حقائق خوانند پس مراد از حقائق اعیان شہود نسبت ہر عین ثابت است کہ بذات واحد دارد ۱۲ سمو میکند خدا انچہ میخواہد بحکمت خویش و نزدیک او ست
اصل کتاب کہ لوح محفوظ ست ۱۲ ۵۳ مراد ازان حیوانات و نباتات و جمادات است ۱۲ ۵۴ بزرگ شد قدرت او و باریک شد حکمت او ۱۲

ودر اجسام نامیہ بحرکت مقداری بنوی وذبولی ودر نفس ناطقہ در طی حرکت فکری وانیمہ بتحقیقت ظل حرکت حبی ذاتی است کہ درعرف اساطین ایمہ ذوق و شہود آنرا تجلی لذاتہ علی ذاتہ میگویند۔ نظم

ازخود بخود آن یار گران مایہ سفر کرد	ہم عین سفر بود و ہم او حاصل فی العین
نے نے سفری نیست درین رہ بحقیقت	از عین شہود تو اگر ودر شود غین

وحکما گفتہ اند کہ مردم بعضی بہ نجابت فطری و طہارت اصلی از ملکات رذیہ مجتنب باشند واین طایفہ نادر اند وبعضی بنا بر آنکہ بفکر و رویت بر دارت زوائل مطلع شوند از ان اجتناب جویند والیشان متوسط اند وبعضی بوعید وتہدید وخوف عذاب ورجای ثواب از شرور احتراز کنند والیشان اکثر اند وطائفہ اولی اخیار بالطبع اند وطایفۂ ثانیہ اخیار بتعلیم وطائفہ ثالثہ اخیار بشرع وشریعت نسبت باین طائفہ مانند آبست نسبت باکسیکہ او را طعام در گلو گیر دو اگر بشریعت متادب نشود ہمچنان باشد کہ کسی را آب در گلو گیر دو در انجاح او ہیچ حیلت متصور نباشد وشکی نیست کہ طایفۂ اولی اشرفند واین مرتبۂ ابرار و انبیا است وازینجاست کہ حضرت رسالت پناہ صلوات اللہ وسلامہ علیہ درشان صہیب کہ یکی از اکابر صحابہ بود فرمود نعم العبد صہیب لولم یخف اللہ تعالی لم یعصہ نیکو بندہ ایست صہیب کہ اگر فرضا او را ترس خدا تعالی نبودی ہمچنان بہ معصیت اقدام ننمودی واین محبت کہ نگارش رفت نہایت مراتب عشق است وکمال مطلق وذروۂ مقامات و وصلان وغایت مراتب کاملان ؎

عشق است ہر چہ ہست بگفتیم وگفتہ اند	عشقست بوصل دوست رساند بقرب ازست

کاتب الحروف گوید کہ بہترین مضمون است شعر بعضی از ارادتمندان حضرت خداوند نعمت مرشد برحق۔

عشق اول عشق آخر عشق ظاہر اور بطون	عشق ہی سے تو بنای ہر در و دیوار ہے

جامی فرماید ؎

عشق مفتاح مخزن جود است	ہر چہ بینی بہ عشق موجود است	ہیچ جنسے ز سافل و عالی
نیست از عشق وحکم او خالی	حق چو بر خویشتن تجلی کرد	یافت خود را در ان تجلی فرد
وبر ذاتی بوصفہائے کمال	متصف درحریم عز و جلال	وصفہائے ہمیشہ لازم ذات
کسب کردہ ز وی بقا وثبات	ہر چہ دارد ز نام غیر نشان	نیست وخلش در اتصاف بآن
چون وجوب وجود و قدس قدم	بی نیازی ز عالم و آدم	آنکہ دارد ز علم و دانش کام
نہد آنرا کمال ذاتے نام	لیک در ضمن آن کمال دگر	دید موقوف بر ظہور اثر
پیش اہل شعور و دانائی	لقب آن کمال اسمائی	وان ظہور حق است در اطوار
مختلف در خصائص و آثار	پس ظہور و تصورات ظہور	کش بآنہا بود شعور وحضور
وین ظہور شہود را دانا	می شمارد جلا و استجلا	حق چو حسن کمال اسما دید

ملکات جمع ملکہ یعنی قوت حاصل شدہ

آنچنانش نهفته نپسندید | خواست اظهار آن کمال کند | عرض آن حسن و آن جمال کند
خواست تا ور مجالی اعیان | سر مستور او رسد بمیان | چون زحق یافت انبعاث تجلی
فتنهٔ عشق و عاشقی برخاست | نیست باهست عشق در پیوست | نیست زان عشق نقش هستی شست
نیست چون فیض نور هستی یافت | روی همت بمنبع او تافت | سایهٔ آفتاب را با هم
منبت جذب عشق شد محکم | انتهی و نیز نقل است که چون جواهر ارواح را از کان کن بوتهٔ قبلون در

آوردند آتش عشق بر ایشان تافت و گداز ش پنهان در بنهاد هر یک پدید گشت بقدر استعداد یکه در اصل فطرت با ایشان همراه بود از هر جوهری خلاصه حاصل آمد که مردان کانهای معادن تا تو از کدام معدنی نقرهٔ یا زر یا مس یا آهنی

آلوده اگر درین ره آئی | از بود کجا بود رهائی | بگذار درون بوتهٔ خویش
یعنی نبه از خود این کم و بیش | تا لایش خود چو باز رستی | معلوم تو گردد آنچه هستی

آنکه بقدر بوته ماند ناپاکست و آنکه گفت هل من مزید در النار او را چه باک است آتش دوزخ بر آتش افروخته

که با آتش عشق نسوخته ؎

چون در آتش عشق شد منزلم | دل دوزخ آتش گرفت از دلم

عاشقان امین آسمان و زمین اند لیکن چون این قوم نیند زهر آکه دیگران میان تهی چون اند دوزخ جز این قوم را نگوید که جز با مومنین فان نورهم اطفانا عاشق بیچاره تا ابد سوخته است زیرا که آتش او از ازل افروخته است آتش دوزخ بیگانه را سوزد و آتش عشق یگانه را از ان آتش بوی دود آید و از ین آتش بوی حلوا آن آتشی است که بجزوی بها کل لفور و این آتشی است که انس من جانب الطور این آتش و خاصیتی است که همه خلق زر کند که الما بشطر آنکه نخست همه زر را خاک کند ازین کان اگر زری طلبی نخست زرگری را طلب کن که دمش آتشی است و آتش او را دمی نباشد ؎

اے خواجه چو زر پاک نداری نخرند | ور دیده مکن سکه که آبت ببرند

هر که از آب و خاک دست ندارد اقتدا بدو مکن که آب دست ندارد نه آب و خاک که در کتاب طهارت است آن آب و خاک که هستی ارکان عبارت است محراب عشق و امام بازاری نیست آنکه در عقب نیک و بد گذاری است امام نیست ؎

نماز خلق تسبیح و سجود است | نماز عاشقان ترک وجود است
قیام و قعده و تکبیر و نیت | همه محو است در عین معیت | کم و بیشی که در دین و داد است

صلوٰة در ده صلوٰة قامت نیست | قبله بصورت بیت الحرام و قبلهٔ بمعنی بیت المعمور عشق را قبله ایست ازین

دو جهت دور عاشقان صادق مجاوران این حرم اند نه چو هر طائفه بیک جهت محرمند اصحاب صفه درین صف چون نبیان مرصوص اند کز اول قدم بطهارت ازلی مخصوص اند ؎

---

۱ معیت مراد از ادراک صفاتی آیه کریمه وهو معکم اینما کنتم است یعنی حق تعالی با شماست ذاتا و صفة هر جا که باشید چه هر مخلوقات آثار و افعال اسماء صفات اند و اسماء و صفات لازم ذات و ذات ملزوم پس در صورت معیت آثار و افعال اسماء و صفات با ذات و معیت ذات با اینها ثابت شد و این معیت باعتبار تعلقات است الا اکمش از جمیع جهات و اینجا ملزوم اند همین ادراک معیت است ۱۲ ۲ مراد از نان خانه ایست و از آسمان بام که شرفیه و آن نام مسجد نیلوفر است علیهم السلام کذا فی الکشف ۱۲

بگویم اگر می توانی شنود | که تحقیق (وفا کید عهد من ۱۲) چه بود | که یعنی شما عهد را مشکنید
پس انگه درین بزم رامش کنید | چو اول بلے گفتی ای پُر بلا | همان یاد کن در خیار و بلا
تو یک عهد خود گر بجا آوری (شاد ۱۲) | سر نُه فلک زیر پا آوری | در شریعت یک ابد ست پنج وقت (بجاز ابعضه وقته ۱۲)

نماز توان گزارد اما در طریقت بده غسل یک نماز بوقت تو ان گذارد و شرط آن جامهٔ پاک است و شرط این جان پاک آنجا دست بر سینه نهند اینجا پای بر سر طهارت ظاهر چیست شستن اندام و طهارت باطن چیست گسستن این

وام صلوا الصلوة مودع حدیث صاحب شرعست یعنی اصل را باش چه جای فرعست شریعت متابعت اوست (یعنی فاخوه ی ۱۲ نماز گزارید بگذرد نماز امانت دار ۱۲ پیروی ۱۲)
و طریقت مبایعت با او هر که پای در راه دین نهد باید که دست بدو دهد هر کی سر و پا را این دست ندهد ۵ (بیعت ۱۲)

مقیم کوی تو گشتم که استان آیاز | نبرد اهل حقیقت مقام محمود است (۵۱)

اگر ترا پرسند که میان شریعت و طریقت چه فرقست بگو که شریعت موی و طریقت فرق است عزیز من میان مرد و زن فرقیست در موی اما درین معنی فوقیست موی در موی آن فرق را همه کس (۱۲) به شانه داند و این فرق را کسی جز ایشان نداند ۵

ایا در خواب غفلت خفته برخیز (یعنی ای شخص ۱۲) | ازین غولان مردم خوار بگریز
که دل را گفتگوے دیو و مردم (دیو ۱۲) | بود چون زهر مار و نیش کژدم | منه چشم خرد در هر خس آخر
رسول الله ترا رهبر بس آخر | حدیث نفس و تن زن رفست و تزویر (همگی ۱۲) | ز جان و دل رکاب مصطفے (۴) گیر
محمد آنکه محمود است شرعش | شده مغز حقیقت اصل و فرعش (همگی ۱۲) | این جماعت را که سر بر حقیقت داده

اند نخست خط شریعت بر سر نهاده اند هر که چون نقطه برین حرف نیست همه را انگشت عیب بر حرف اوست و هر که چون حروف درین کلمه جمع نیست همه را سخن در صرف اوست ۵

خط او را هر که در گردن نه بست آزاد نیست | خطهٔ کز خطبهٔ او سر کشد آباد نیست
نامهٔ تحقیق را الی مهر او عنوان نشد | خامهٔ توحید (۵۲) را الی مهر او نهاد نیست

قدوة الاصاغر والاکابر الجامع بین علمی الباطن والظاهر جانشین مصطفے حضرت شاه مجتبی قلندر عرف شاه مجا قدس سره در مثنوی مصنفهٔ خود میفرماید ۵

هر دلے کز عشق یزدان زنده شد | از حیات (۵۳) معنوی پاینده شد (پائدار ۱۲) | از حیات معنوی گر بُو بری

(۵۱) مقام محمود بمعنی درجه اعلی از حسنات در لغت و نام مقامی است که آنحضرت در شب معراج آنجا رسیدند و این مقام خاصه مقبولیت مطلقه است که مستلزم محبوبیت مطلقه است بهمین وجه این مقام مخصوص به پیغمبر ماست صلی الله علیه وسلم و بطفیل آنحضرت اولیاء امت را نیز میسری شود و مراد از ایاز اینجا معشوق مجازی است و معشوق مجازی حضرت حق ذات محمدی است صلی الله علیه وسلم که آستان او مقام محمود است و مراد از کوی اینجا راه عشق است پس اولیاء امت چون بمقام محمود میرسند در کوی عشق مقیم می شوند و بر آستان معشوق مجازی سر می نهند انیست مفاد شعر مندرجه متن که در قلب کاتب الحروف خطور کرد ۱۲ (۵۲) توحید در لغت بمعنی یکی گردانیدن و خدای عزوجل را یکے دانستن و در اصطلاح حضرات صوفیه ذات بحت را مع جمیع صفات یکی دانستن و خود را و ان گم کردن و بلے یگانه ماندن و دانستن ۱۲ (۵۳) حیات معنوی حیات بمعنی زیستن و زندگانی و مراد از حیات معنوی انیست که سالک بذریعه ریاضت و مجاهده مصداق موتوا قبل ان تموتوا گشته باشد و دل خود را بعشق معشوق حقیقی زنده داشته از فوائد حیات ظاهری سرو کار خود بردارد ۱۲

از درخت معرفت[۱] هان برخوری — رو درخت معرفت در دل نشان — تا مگر یابی نشان از بی نشان (بیخبر از حق ۱۲)
بی نشان را کس نیابد از نصوص — هم نیابد از فتوحات و فصوص — عمر را ضایع مکن در گفتگو
گفتگو چون پرده های تو بتو — پرده های تو بتو در دم بسوزد — تا به بینی روی آن فیروزه روز
هر که روی یار در دنیا ندید (اشاره بسوی آیه اگر بمن خواهد ز)[۲] — هم نه بیند او به عقبی ای مرید — جهد کن تا تو بچشم دل عیان
روی یار خویش بینی در جهان — تا به بینی یار را هر سو عیان — بی دلیل و بی اشارت بی بیان
آنچه علم از تعلیم[۳] حق است — نی ز جد و جهد نی از لاف است (ظاهر ۱۲) — جد و جهدم بود بهر روی یار
نی ز هر علم رسمی گوش دار (کتاب آداب المتعلمین و فصول ۱۲) — علم رسمی رهزن هر سالک است (ظاهر ۱۲) — این عقیده حنبلی و هم مالک است
هر که او در بند قال و قیل شد — همچو فرعون غرق اندر نیل شد — کیست فرعون آنکه او خود را بدید
کیست موسی آنکه از خود وارهید (قید ۱۲) — بند دین محکم تر از بند حدید — ایخدا بر هان از این قید شدید
دیدهٔ یعقوب بنید روی او — خویش را قربان کند بر بوی او — گریهٔ و فریاد کن یعقوب وار
تا تو بوئی رسد از هر دیار — بوی یوسف سر مهٔ یعقوب بود — زان بصر در دیده هایش برفزود
یوسف کنعان نهان در چاه دل — تو همی جوئی ورا در آب و گل (ای اور ۱۲) — جان فدای یار کن در هر قدم
تا تو گردد عیان سر قدم — چون بجنبش آمده این بحر جان — صد هزاران موج گشته زو عیان
ما و من پیدا شده زان موجها — بل از و پیدا شده صد فوجها — موجهایش عین بود و غیر شد (ظاهر ۱۲)
از یکی مسجد زدیگر (بتخانه ۱۲) در رسد — بحر جان محفوظ از امواج بود — پاک تر از مال و ملک و تاج بود
از سر دیوانگی گویم سخن — زان نه فهمد در جهان کس حرف من — گاه حرفم پست باشد گه بلند
صد زبان بهتر به نزد هوشمند — هیچ ذره چه نهان و چه عیان — نیست غافل یکدمی از سر جان
سر جان بر هر کسی مکشوف نیست — پوشیده ۱۲ — کشاف او بر هیچ شی موقوف نیست (ظاهر ۱۲) — جمله عالم در حجاب اندر حجاب
در نه دلبر اظهر است از آفتاب — هر که نفس خویش را بشناخته — غیر را از دیده ها انداخته
غیر چون از دیده ها (مکشوف نماید ظاهر ۱۲) بیرون شود — هم درون و هم برون بیچون شود — کس نبیند سر ندیده سر حق
کس نشد محرم ز در اق سبق — صد کتاب و صد ورق در نار کن — سینه را از عشق او گلزار کن

---

[۱] معرفت در لغت بمعنی شناختن یعنی ذات را از ذات و صفات را صفات باز ذات را با صفات و صفات را با ذات شناختن و در اصطلاح معرفت گویند و این بر سه قسم است معرفت عقلی معرفت علمی معرفت کشفی معرفت عقلی آنست که از عقل بغیر دلائل عقلیه حق تعالی را شناسد چنانکه معرفت فلاسفه وغیره است و این ناقص است چرا که عقل منسوب بوهم ناقص است و حادث و حق تعالی قدیم و کامل است ناقص حادث قدیم کامل را شناختن نمیتواند بهمین وجه معرفت شان ناقص است و معرفت علمی آنست که حق تعالی را بادلائل عقلی و نقلی شناسد و معرفت کشفی آنست که سالک بانفس خود مجاهده کند و سلوک تمام شود و واصل شود و حق را از حق شناسد و این معرفت از همه افضل است و این موقوف بر عنایت حق است ۱۲ [۲] چشم دل در لغت بمعنی شهود و در اصطلاح حضرات صوفیه لطیفهٔ ربانی روحانی است و از حقیقت انسان است و مدرک و عالم و عارف و عاشق و مخاطب و معاتب همو است هر که دل را دریافت خدا را دریافت و هر که بدل رسید بخدای تعالی رسید دل منظر خدا منظر جلال و جمال کبریاست و منظور لطف الٰهی و صفت مدرکیت دل همین مراد از چشم دل است و آذر آگوش دل هم میخوانند حسب موقع و محل ۱۲ [۳] تعلیم در لغت یعنی کسے را آموختن و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از آموختن حقائق و عرفان شیخ مرید را و حق مر سالک را ۱۲

ہم گل و گلزار و ہم بوی توئی | رخت بیرون کن ازین ملک وی | ہر یکے را التمس چون قند شد
آدمی ہیچون مگس وسنبد شد | ہست انسان بحر نور ذوالمنن | اگرچہ گشتہ چون قصبوے در قید تن
قید تن گشتہ سبو مر بحر را | قید تن کردہ نمو مر بحر را | گر بیند از دہاے سایہ
شاہ گردد مفلس بے مایہ | اے دریغا ای دریغا ای دریغ | ہست خورشیدے نہان زیر میغ
انتہای سرمد گوید ؎ | سرمد غم عشق را بنشادی ندہی | وردے اگرت رسد منادی ندہی
صد بار اگر شود مرادت حاصل | زنہار ز دست نامرادی ندہی | حضرت الیشان ہمدرین معنی عزیز
دارند این ست ؎ | عاشقی کان نامرادی ہے | عشق دوکان نامرادی ہے
اورے حکم ہے کہ مانگ مراد | ہمسے فرمان نامرادی ہے | نامرادی کی بھی طلب نہ رہے
یہی پایان نامرادی ہے | میفرمودند کہ مراد از نامرادی مطلوب تتبع سلطان حضرت عشق است

کہ چون بر کشور دل ہجوم آرد و در اقلیم دل سکۂ خود جاری سازد چنان از ہمہ معطل کند کہ از یاری یار ہم خبر داری ندہد تا بمشاغل دیگر چہ رسد چنانچہ منقولست کہ یکے عاشقی را پرسید کہ در چہ کارے گفت چہل سالست کہ مباشر ہیچ شغل نگشتہ ام و با اینہمہ تعطیل فراغت سر خاریدن ندارم قطعہ

چنان بفکر تو مشغولم و ز خلق ملول | کہ نیستم سر پیوند خویش و بیگانہ | حدیث شوق من از من مپرس و میدان تو
ہمان حکایت شمع است و عشق پروانہ | نہ راہ با کو نشستن نہ روی بر گشتن | ز غیر خویش ملول و ز خویش پروانہ

حکایت یکے مجنون را گفت با اینہمہ مال و جمال کہ لیلی راست کجا بہ بینوائی و شکستگی تو سر فرود آورد و ترا شایستۂ مصاحبت و در خور مواصلت خود شمارد برو آزاد شو کہ آفتاب ہیچ ذرہ نگزیند و گدا بر تخت مکتر نشیند قطعہ

باشیر پیل را نبود مہر و دوستی | طاوس کے کند ہوس صحبت مگس
ہم از سر طریق برو زود باز گرد | پای طلب کہ نیست بمقصود دست رس | مجنون گفت کہ مرا کار با عشق
باختن است او داند و شغل معشوقی خویش ؎

شبی سر بسر جمع پروانہ | ہمی بود در کنج کاشانہ | زبانے نظر بر سر شمع دوخت
ہمی زد چو نزدیک پایش بسوخت | در افتاد بخود ز بالای شمع | ہمی زد ران بوسہ در پای شمع
بدو گفتم ای محنت اندوختہ | پر و بال خود در وفا سوختہ | چہ ورزی چنین مہر با سنگین دلے
کز و نیست جز سوختن حاصلے | برو جان خود را ز غم باز خر | وگر پیش آئی بسوزد دگر

؎ نامرادی در لغت یعنی بی مرادی و در اصطلاح حضرات صوفیہ نامرادی عبارت است از مقامیکہ سالک را در آن ہیچ خواستے و ارادتے نماند بلکہ ارادۂ وی عین ارادۂ حق و رضای وی عین رضای حق گردد و یعنی بشریت وی بالکلیہ مرتفع شود و خود را عین حق داند و وحدت ہویت حقہ چنان گم گردد کہ علم و یافت خود را فراموش سازد ؎ گم شدن در گم شدن دین منست + نیستی در ہست آئین منست + از ہمین مقام است و اشعار مندرجۂ متن ہذا مصنفہ حضرت صاحب المناقب خصوصاً شعر ثالث ہم از ہمین مقام و ہمین عین مراد است ۱۲

نبالید بیچاره از درد خویش | همی گفت دارم دلے سخت ریش | بود آگر از خویش صاحب نظر
مرا عشق کرده ست بی پا و سر | دلم اختیاری اگر داشتی | مرا در چنین سوز نگذاشتی
منم عاشق از من تواضع نکوست | که معشوقی و سرکشی خوی اوست | دلم پُر ز مهر و سرم پُر وفاست
ز سر تا قدم گر بسوزم رواست | گرت چشم بندد از و در غمے | کشد در کمند غمت همدمے
نشیند ز دل گرد بر دامنت | فتد آتش عشق در خرمنت | بدانی که پروانه را حال چیست
چرا شمع راز ار باید گریست | ولیکن تو این غم کجا دیده | که عشق و محبت نورزیده
بمهری دلت چون نشد پای بست | مرا گر ملامت کنی جای هست | بگفت این و در پای شمع او فتاد
ببرد و پر و بال تا جان بداد | دلم خون شد از درد آن متحن | همی گفت هر آئینه با خویشتن
که اے بے وفا کم ز پروانه | بخور هم تو زین در دپیمانه | وگرنه برین لاف مردی مزن
رها کن به صاحبدلان انجمن

حکایت دوستی گفت سنی سال است که ظاهر و باطن خود را بمعاملات شایسته بیاراستم تا در دلم افتاد که کارے کرده ام و نامی برآورده شبی از مکاشفات به صفی از ملائکه رسیدم باجمعی مخلوقات گفتم شما چه کسانید گفتند ما محبانیم صد هزار سال است تا خدای تعالی را می پرستیم در نیدت یاد غیر او در ضمیر ما نگذشته است من چون این سخن بشنیدم از ارادت و محبت خویش خجل گشتم و از تصور خود توبه کردم و عذر خواستم و اعمال خویش را تمامی بعاصیان بخشیدم و برگناهگاران نثار کردم ؎

پایهٔ خویش نگهدار و مکن دعوی عشق | گشور عشق بایشان نرسد نادانی
لایق کام و دهان خضر است آب حیات | به سکندر نرسد جز شرف سلطانی

حکایت یکے از مشایخ حکایت کرد که بر توکل در بادیه میرفتم نالهٔ دردمندی بگوشم آمد برآواز او برفتم جوانی دیدم با چهرهٔ چون آفتاب و طرهٔ چون مشکناب مرقع برخود پاره کرده و از سر تا قدم در خاک و خون غرقه گشته چون از دور مرا بدید گفت ای شیخ من ندانستم که از و جز در دسرے و رنج بیرونی بمن برسد بگفتار صوفی بیمزه شدم و خود را در کمند بلا انداختم گفتم ای پسر این چه صورت است که واقع گشته است و این ماجرا از کجا برخاسته گفت با دوستے عهدی کردم و عهدش بشکستم تیرے بر جگرم زد و در خاک و خون بگردانید در هر ذره از خاک و خار بادیه آوازی برآمد که بگشتی این سگ را که بیوفا گشته است گفتم آن چه بود گفت شرط کردم که صحبت من جز با دوست که رفیق سفر غیر او نه آمد ترا احساس کردم باطنم را اُنس ظاهر شد چرا حتم آمد ؎

دیده را بر دوختن از غیر شرط دوستی است | هر کرا در عشق بازی نیت صادق بود
پا نبوسان چشم از روی دگر | غیرت معشوق بیش از غیرت عاشق بود

فائده نشنیده که محبوبی محب خود را چه گفته است ؎

جز رغبت و عشق یار دلخواه مکن | گر عاشق مائی نظر از غیر بدوز | ای دوست نظر بر همه و ماه مکن
جان می کن و رنج بر و این همه آه مکن

حکایت بزرگے گوید کہ عابدے دیدم در کنج غربت گفتم چرا بہ صحبت اہل دل و مجالست اصحاب معرفت رغبت نمی نمائی گفت اگر حلاوت وحدت بدانی صحبت نفس خود نیز تلخ شماری گفتم جماعت را در عبادت اثر بسیار است عابد گفت شنیدہ کہ وحدت سر جملہ عبادتہاست گفتم کمتر فائدہ کہ در تنہای یافتہ چیست گفت راحت از مدارا با مردمان و سلامتی از زبان ایشان گفتم بیدلی ادراک حلاوت انس کند گفت چون وقت صافی شود و معاملہ خالص گردد گفتم صفای وقت کے باشد گفت ہرگاہ کہ خاشاک بشریت یکبارگے بر آتش محبت سوختہ گردد ۵

الانس بالله لا یجوز بطال	ولیس یدرکہ بالحی لاحتمال	والا تنسوں رجال کلهم عجب	وکلهم صفق الله عمتال

ہست مجروح ناوک عصیان — در دل ہر کہ انس طاعت نیست — ہر کرا ہمدمیست در خلوت
چہ عجب گر سر جماعت نیست

حکایت ذوالنون مصری نزدیک بعضی از محبان رفت دید کہ در بلای عظیم ماندہ و بہ محبتی قوی گرفتار گشتہ گفت ہر کہ الم زخم محبوب احساس کند محب نباشد گفت ہر کہ بدین فضیلت خود را شہرت دہد محب نباشد گفت ہر کہ از زخم محبوب لذت نیابد محب نباشد مبتلا گفت استغفر الله تعالی طلب بخشش میکنم از خدای تعالی

آسایش جانست و شفای دل رنجور	ہر جور کہ از دلبر شیرین حرکات است
از تیغ دلارام بود زخم چو مرہم	زہر از قبل دوست ہمہ آبجات است

نقل است از بشر حافی کہ در بدایت ارادت بعبادان رفتم دیوانۂ را دیدم بہوش افتادہ گرد و غبار راہ بر سر و ریش نشستہ مور چگان گوشت از روی او می کندند و مگسان خون از تجاویف عروقش می کشیدند دلم بروی رقت آورد بنشستم و سرش در کنار گرفتم و خصمان از وی دور کردم باخود آمد و گفت کدام فضولی است کہ در میان معاملۂ من و محبوب من می آید و نعرہ زد کہ اگر مرا پارہ پارہ کند جز افزونی محبت و زیادتی دوستی از من ہیچ نخواہد دید این دو بیت بخواند ۵

بذات پاک تو ای دستگیر بندہ نواز	سزای رحمت و انعام و لطف و جبّاری
کہ جز وفای تو در خاطرم نخواہد گشت	گرم بارہ ازین پارہ پارہ بر داری

بشر گفت تا این حالت مشاہدہ کردم بر ہیچ معاملہ کہ میان بندہ و پروردگار او بود دیگر اعراض نکردم و ہیچ کار او را انکار نہ ۵

خانہ کے شاید کہ باشد منتظم	ہر کرا آشفتہ بازاری بود
دامن از شوریدہ حالان در مچین	وفی الحقیقت عاشق را صحبت
گنج در ویرانہ بسیاری بود	

غیر ز ہر قاتل است مرد این راہ بحق آویختہ نہ کہ با خلق آمیختہ محرم این حرف در آتش افروختہ ہہ کہ با این آتش نیفروختہ حکایت پیرے پسر خود را از ین راہ تلقین میکرد و پسر گفت ای بابا اول این باب چیست پدر گفت

عبادت در لغت یعنی بندگی کردن و پرستیدن و در اصطلاح حضرات صوفیہ عبارت است از غایت فروتنی نمودن در عبادت و این برای عوام الناس است یعنی مواظبت از عبادت بجا آوری اوامر و اجتناب از نواہی با تذلل بطمع جنت و خوف دوزخ و اینجا ہمین عبادت مراد است اما آنچہ محققین صوفیہ نوشتہ اند آنست کہ مراد از عبادت عرفان است و در آیۂ شریفہ وما خلقت الجن والانس الا لیعبدون تفسیر کردہ میشود کہ ای لیعرفون (یعنی نہ پیدا کردیم جن و انسان را مگر تا کہ عبادت کنند یعنی عرفان حاصل سازند) ۱۲ محبت خدا را اگر نمیکند مردکاذب نیست کہ ادراک کند آنرا بتوانائی مرد حیلہ جو و محبت کنندگان مرد اند کہ ہمہ با معشوق گرفتار اند و جملہ بر زندگان خداوند و عاملان برخیر ۱۲

ای جان با بلدع الخلق جانبا هر چه غیر اوست تکیه مکن بران چون شکر میخوری مگس بران ؎

نزدیک خود آئی و ز همه دور | انیست نشان سعی مشکور | آگاه نشد ز مردن نفس
آن کس که نرفت زنده در گور | میلے که کنی بخلق میل است | کان چشم دل ترا کند کور
بگریز ز خلق کاندرین دشت | از گرگ بدین صفت رهد گور | پسندیدهٔ خلق کجا از نیکانست

نسبت هر سنگے که رخنه شود نی کانست آنچه خلق از تو بینند تو آن نه زیرا که در اصل شکری نه آن نه عام را چشمے است که هر چیزے در وی عزیز است صراف داند که نقره به از ارزیز ست عاقلا پیخ هستی را ببر تا نهالت پر بار کنند خلق را از پیش بردار تا ترا بردار کنند ؎

از در جاهلان بے خرداست | گر به بینی بدیدهٔ تحقیق | هر قبولیکه مرد این ره را | نخدا کان قبول بے خرداست

عشق مرغے است و ملامت خلق بالش از نیجا بدان ادبار دا قبالش این هر دو حال ازان بر تو میگذرد تا زیادت و کم را زیادت نبرد تا بخود نرسی دل ازین هر دو فارغ نیست تا رسیده که خواب پریشان بیند واجب نیست که خود را از ایشان بیند عاقلا چون مرد نه خود را چه رسوا کنی تا چند از خر مردمان جرس دا کنی ؎

در ره عشق باش مردانه | ورنه چون مرغ می شمر دانه | چند باشی عطا و منع کسان
بگذر از گفتگوی منعکسان | مرد ره را چو عشق در خیزد | رد قبول از میانه برخیزد

تخلقوا باخلاق الله چیست بی نشانی بیخ خار بر کن اگر سروی نشانی ؎

عادت آموزید بعادات خدا

چو بر عکس میگردد این جا عبارت | به بین کز کجا کرد مت این اشارت
درستی درین ره شکست تو آمد | که اول خرابیست انگه عمارت

دنیا پرستان ازین حرف در غلطند همچو خر در خاک ازان می غلطند من کان فی هذه اعمی فهو فی الآخرة اعمی هر که باشد در دنیا کور است در آخرت نیز کور است در شان کسی است که ندانست این معما ؎

نشنید و نگفت ازین معنی | صفت اوست در کلام الله | کور در گر آن بود که در دنیا | ان شر الدواب عند الله

هر آئینه بدترین جنبندگان نزد خدا

نظر خلق در ظلمت و نور است جوش آن طوفان ازین تنور است عاشق را همه خلق دیوانه خوانند و خود را هشیار خر گوش همه را خفته داند و خود را بیدار ؎

که در هر دو عالم ترا کس ندید | اگر هیچ واقف شوی زین نفس | تو خود را ببین گر توانی شنید
نگهدار خود را تو از چشم خویش | که اندامت از ناخن تست ریش | ازان برتری کو نماید بکس
عاشق را مگوی که از رد خلق نقصانست

هر قبولی که از قبل ایشان بود نقص آنست هر که او محسود اقران نشد حقا که مرد صاحبقران نشد اگر چراغ تست افروخته لطف او مترس از آنکه یرید ون لیطفئوا ؎

رد خلقت راحت آمد صحبت ایشان الم | روی کاغذ را چه حاصل جز سیاهی از قلم

عاشق را روشنے است که هیچ آفریده گردش نه بیند مگر در گردش احوال تا از کدام خمش بر آرند یا در کدام

طرف خمش دهنده آنجا بهر صفت که موصوف شود هر آئینه در هر آئینه عکس آن بقدر نسبت بتابد ازان قدر
پایانش نیز نتوان دانست که تحقیق او کی توان دانست ؎ عاشق از خود نیز نهان می رود

ز انکه پایش بر سر جان می رود | گر بر نگ خویش بیرون تاختے | بنده را از حق کسے نشناختے

اولیائی تحت قبائی در درین باب گفته اند اگر دریابی ؎ تراچون از تو بستانند رستی

یقین میدان که آنگه تند رستی | قبول و ردت آنجا می خراشد | که مرغت پای بند دام باشد
تراگر نیک و بد یکرنگ بودے | کجا پروای نام و ننگ بودی | بزرگان گفته اند که شهرت آفت

است و خمول راحت اما چنین میدانم که هر دو آفت اند آنقوم را که پای بند این دو صفت اند زیرا که در
شهرت دیدن خلق است و در خمولت دیدن خود دیدن خلق نیک سهل ست اما دیدن خود نیک جهلست
رسیده را پرسیدند که این قدم بچه یافتی گفت انچه من یافتم از خلوت در انجمن یافتم ؎

گرت دایه این قدم درسرست | همین یک حکایت ترا رهبرست | همنوزت گرفتار دارد شکے
گرت نیست بازار و خانه یکے | حکایت شنیدم که دیوانه بر شیری نشسته بود و ماری در دست

گرفته درمیان بازارے در آمد گوشه نشینی بود این قدح نوشیده و از هیچ خلق پوشیده در هر دو کون مکانے
نداشت اما در ان بازار دکانے داشت چون دیوانه بدو رسید گفت ای نارسیده بر سنگے نشستن لاف
بے باکانست و کرمی را بدست گرفتن خلاف بی باکانست اگر از خود رسته و بخود نرسته ساعتی چون تراز دی
سنگ خود با خود دارد در میان دو پله چون عمود راست می باش ؎

بنشین پس کار خویش بنگر | دخلے کم و خرج بیش بنگر | گر شهرت خلق آرزو گرد
گر دی نکنی تو گرد خود گرد | گر دیو لو تو گردد | زین هر دو چه حاصل تو گردد
؎ هران روزگارت بباید گریست | که حاصل بود نوزده خرج بیست

حکایت منظوم

پروانه گفتم که ای تیره روز | ندارت سیرت شمع محفل فروز | تو در دل از و آتش افروخته
دل او بجائی دگر سوخته | برو در کش از دست غم در دورد | دگر گرد و سودای مویش مگرد
بمن گفت پروانه کای نیکخواه | مرا گم شد از عشق او رد می و راه | اگر من زدست غم آزاد مے
درین دام غم خود نیفتا دمے | چو او را بدر دل من رضا ست | گرم پر بسوزد و گر سر رواست
شود کار عاشق اگر بے نظام | چه باشد چو معشوق باشد بکام | من از غیر او دیده بر دو ختم
سر و پای خود در وفا سوختم | همینم توقع ازین حیست و جوست | که گویند این کشته رویی اوست

حکایت بزرگے حکایت کرد که در دیر هرقل تبفرنج مجانین رفتم جوانی خوبصورت را دیدم دست و پای

؎ مراد از خلوت در انجمن انیست که اندل باخدا مشغول بلند در جمیع حالات خود در خواهیدن و کلام کردن و خوردن و نوشیدن و رفتن و دریں نگر یعنی قوت را سخن بهم رساند انتهی ۱۲

او مقید و مسلسل بسته بستونی باز نهاده باخود حرکت نمیکرد سلام کردم جواب گفت پرسیدم که حالت چگونه است گفت

قطعه

زندان و عشق و غربت و دوری و دوستان — دانی که محنتی و بلائی بود عظیم
هر مرد کو بعهد محبت وفا کند — با این همه مشقت و شدت بود کریم

گفتم از کجائی گفت از شهر سرمن رای گفتم ترا چه افتاده است که در بند گرفتار گشته و چنین ضعیف و نزار شده گفت عاشقی مظلوم بلادر غربت باخود و از مشاهدهٔ احباب محروم

قطعه

مرا با هر سر موئی از دو افتاده پیوندی — ولی دارم گرفتار خم زلف دلارامی
وز دو خرسند نیگردد دل تنگم به پیغامی — بهر موی سر زلفش نهاده بر هم دامی
مرا صحبت او خوش افتاد ساعتی بنشستم — پری روئی ملک خوئی سهی قدی نکو نامی

گفت شمارا باور نشد که من گفتم مظلومم گفتم الله خدا اعلم عالم السر است و گفت شکایت کردن با کسیکه بر تو رحمت نکند ثمرهٔ چز شدت محبت ندهند ابیات مرا بشنو

قطعه

گر بر حتن گذر بودت ای صبا بپرس — احوال آهوان سیه چشم شیر گیر — جمعی که خاک راه ز اقدام پاک شان
خوشبوی گشته بود چو مشک و گل عبیر — رخسار ماه پیکر و زلفش شب سیاه — میداد نور راز سپید صبح بشیر
دل را دهد حبیب دل از دست او طلب — ناچار همچو دیده و چون روح ناگزیر — شاید که بشنوی سخن خویش از جواب
از توده های خاک بگفتار در پذیر — کالیشان چو آفتاب برون رفته اند باز — بر جای ما نده خوار تر از ذره حقیر

قطعه

ای باد اگر فتد گذرت بر در حبیب — زنهار عرضه دار سلام من غریب — ور پرسدت ز حال دلم گو که چون بود
مظلوم بی حمایت در نجو ربی طبیب — در گویدت که عزم برون آمدن نداشت — گو دور از تو بود به بیرون شدن قریب

گفتم حبیب مرد و جان شیرین تو بسپرد نیز در من نگریست و گفت حق است انچه میگوئی گفتم حق باشد انشاء الله تعالی گفت اکنون چه میگوئی من نیز بمیرم گفتم اگر در محبت دمی داری در وفا قدمی بمیر حالی سر بران سنگ نهاد و لب فرو بست پیش رفتم و سرش برداشتم جان را بمراقبهٔ جانان فرستاده بود خانهٔ وجود از متاع حیات پرداخته

قطعه

گوئی که رشک می برد ایام بر کسے — کو عاشق است کینه خود زو همی کشد
گاهش دران وصال برآتش همی نهد — گاهش درین فراق بزاری همی کشد

وصل در بیان وجوب عشق برای سالک

باید دانست که پیش صوفیه هر کرا عشق شور انگیز نیست طریقه بر و حرام است الحسن ما حسنه الشرع و القبیح ما قبحه الشرع اگرچه در راه ورع و تقوی نور و صفاست اما در طریق عشق و محبت سوز و گداز ذوق و بهاست قول بعضی است که من لم یحب فهو میت لترکیب جافی الطبع کثیر المعاطب یعنی عابدی بودن از لباس عشق و عاقل زیستن از پیرایهٔ محبت نشان خفاے طبیعت است و دلیل بر دارت ترکیب و علامت انقباض و سستی

معاطف است حضرت ایشان صاحب لمناقب میفرمودند که سلوک بی عشق طی نمی تواند شد سالک را باید که بداند که چنانکه ایمان عقلاً بین الخوف والرجا است ایمان عشاق میان درد و اشتیاق است هر که از عشق دردمند نیست و بر دردمندی شایق نه راه بحضرت معشوق نبرده باشد زیرا که مبنای سلوک بر عشق است لما قال علیه السلام العشق فریضة علی ما خلق زیرا که بخدا تعالی رسیدن فرض عین است لابد بیدان واسطه که بخدا تعالی رساند فرض عین باشد پس عشق بخدا تعالی رساند و جز واسطهٔ عشق دیگر واسطه نیست تا مجنون نگردی به وصال لیلی نرسی کار طالب آنست که در خود جز عشق نطلبد زیرا که وجود طالب خود از عشق باشد و هرگز طالب را بی عشق حیات نباشد بلکه ممات در سر ایردهٔ قربش نگذرد ؎

هرگز نمیرد آنکه دلش زنده شد بعشق ثبت است بر جریدهٔ عالم دوام ما

از اینجا است که بزرگان طلب عشق کرده اند چنانچه میگوید ؎

من از تو بجز عشق تخواهم بجهان ۔۔۔ خواهی تو وصال بخش خواهی هجران

هجران و وصال تو مرا شد یکسان ۔۔۔ بی عشق نباشیم و ندارم سامان

نقل است که یکی از مشایخ با بعضی از ابدال دوستی کرد روزی از او التماس کرد که دعا کند تا حق سبحانه تعالی چیزی از محبت خود بر و کشف کند و او را در ایرهٔ محبان خود آرد آن بزرگ ملتمس او را امیدوار داشت و بوقت مظنهٔ اجابت دعا گفت الهی ذرهٔ از محبت خود نصیب دل این نیازمند گردان فقیر دعا بر هدف قبول نشست درویش متحیر گشت هفت روز در میانه صحرا بی خبر افتاده بود آن دوست بر سر او رسید دلش بر بیچارگی او سوخت رحمت آورد و گفت حوصلهٔ طاقت او را تحمل این عطای جسیم و تشریف کریم تو نیست از این ذرهٔ چیزی کمتر کن قطعه

باران بقدر آب حیا نیست تشنه را ۔۔۔ عالم کند خراب چو اندازه بگذرد

با ضعف خویش پشهٔ بیچاره چون کشد ۔۔۔ باریکه پیل طاقت حملش نیاورد

بر داشت که روزیکه این درویش را حلقهٔ محبت پوشانیدم صد هزار بنده بودند که التماس این عطیه میکردند دعای ایشان موقوف بر درخواست تو بود باید دعای تو یکذره از محبت خویش باین صد هزار سائل ارزانی داشتم اکنون از مقدار یکه حصهٔ او بود نصد و نود و نه جزء کم کردیم یک جزء باقی گذاشتیم درویش باخود آمد و چون عارفان دیگر بطاعت مشغول شده ؎

کریم فضل خود از هیچکس ندارد باز ۔۔۔ زرند شهر نباید صلای شهنشاهی

بمال و مملکت شه نظر مکن که ازو ۔۔۔ بقدر همت خود خواه انچه می خواهی

مقتضی فرط قبض بود موجب بسط بود و سبب هلاک محب گردد و هر خوف نیز که بی محبت باشد چون مشتمل بر فرط قبض بود موجب استیحاش و انقطاع شود عبادت باید که با خوف و محبت باشد تا موجب ثبات محب و سبب التفات محبوب گردد و نتیجه و ثمرهٔ آن استیناس شود قطعه

محبت کیمیای ارجمند است ۔۔۔ که اجساد عبادت را کند زر

وگر نه خوف آتش خوف دوزخ ۔۔۔ بباید کرد از ظلمت پلی ساخت

در کتب مشایخ مسطور است و بر زبان اصحاب معرفت مذکور که مجنون محب رحمة الله علیه روزی سخن

جائکه فرمود الحضرت صلی الله علیه وسلم که عشق فرض است برانکه پیدا کرده شده است ۱۲

میگفت مرغے در آمد و در میان مجلس او بر زمین نشست منقار در خاک میزد تا چند قطرہ خون از دہنش بچکید و بمرد ؎

گر علم شد بعشق تو چہ عجب	آنکہ دم از علو تتاہی زد
در دل مرغ و مور و ماہی زد	حرف نقش تو بود و نوک قلم
بر تو عارض تو آتش عشق	از بنجا قول بعضی است کہ زہے عشق ہر کہ چون تیر راست نشد
ہر سیدی کہ در سیاہی زد	

ہرگز در شست او نیامد و ہر کہ چون تو زیبے خود را پوشیدہ نداشت کمان او نکشید مبارز ان جنگجوی ہمہ بر قلب سیاہی میزنند عشق صفدر بست کہ بر سپاہ قلب میزند بجیغ آن ہمہ در طلب خزینہ میروند عشق دلاور ست کہ در خزینۂ طلب می رود ؎

عشق است کہ می کشد بہ نیرنگ	لقمے کہ نکرد ہیچ دست آن
مانندۂ عندلیب دارد	ہر نفسے ہزار دستان
	عشق گوہر یست از کان کان

دلبر یکن معتنا و در از من و ما و من الماء کل شیء حی آمی برادر غمزۂ معشوق را با غمزہ دگان عشق کرشمہ ایست کہ اگر شمۂ ازان بر اہل عالم متجلی شود حقا کہ ہمہ را آروان از تن بر آید ؎

شرطیست تا نہ کہ چو در ناز آیند	از روی کرشمہ شیوہ ہا بنمایند
اینہا ہمہ چیست تا دلے بربایند	شک نے کہ زلف لیلی را شکنے ہست کہ جز دل مجنون تاب آن ندارد و

بر عذار عذرا خطی است کہ جز جان و امق عذر آن نخواہد در لب شیرین نمکے است کہ سینۂ فرہاد خستۂ اوست در جید ایاز حلقہ ایست کہ دل محمود بستۂ اوست ؎

در رہ عشق سرفرازی چیست	ہر کہ در عشق دیدہ باز شود
ہر کجا عشق سر بر افراز د	پیر صد سالہ را جوان سازد
	توچہ دانی کہ عشقبازی چیست
	صعوۂ یا شد او کہ باز شود
	عشق را با حسن تعلقے است ازلی

وابدی و ہر دو را نسبتے نیست بہ نیکی و بدی ہر کہ در عشق نیک و بد گفت نیک بد گفت آنکہ در طلب خوب و زشت رفت قوی ضعیف و سست رفت ۔

حکایت آوردہ اند کہ یکے از خلفای روی زمین روزے لیلی را بدید با نزدیکان خود گفت چندین لطافت کہ شنیدم چنان ندیدم لیلی بشنید و گفت لیلی منم اما تو مجنون نۂ با دیدۂ مجنون باید تا بہ بیند کہ در ہمہ عالم با آب روی ہمچو آبروی خود طائفہ و از لطافت آفت عہد خویشم ؎

قصۂ شمع از دل پروانہ پرس	حال گل از بلبل دیوانہ پرس
عاشقان را راز در میخانہ پرس	عندلیب مست داند قدر گل
زاہدان را از نماز و روزہ گوی	قدوۃ الواصلین زبدۃ الکاملین محقق جامی قدس سرہ السامی در
چند را از گوشۂ ویرانہ پرس	

عشق آوردہ ؎

آن خبر ہا کہ از خدای جہان	داد پیغمبر آشکار و نہان
کر کریم است و خالق و رزاق	ہمچنین از نبی و آل کرام
بہر آن بود تا شوی عاشق	کہ در انہا کتب شدہ تصنیف
باز اصحاب و اولیای عظام	این صفتہا و حالہای شریف

همه از بهر عشق بازی تست — که شوی در طریق عشق درست — لیک (لیکن ۱۲) چندان حجاب تو بر تو
بر تو بندیم دیده از هر سو — که نیاید ز چشم تو نظرے — نه ز گوشت شنیدن خبرے (نه ۱۲)
و نیز از وست رحمة الله علیه — دل فارغ زدرد عشق دل نیست — تن بیدرد دل جز آب و گل نیست
ز عالم رویت آمد در غم عشق — که باشد عالمے خوش عالم عشق — غم عشق از دل کس کم مبادا
دلے بے عشق در عالم مبادا — فلک سرگشته از سودای عشق است — جهان پر فتنه از غوغای عشق است
اسیر عشق شو کاندیشه اینست — همه صاحبدلان را پیشه اینست — اسیر عشق شو کازاد باشے (شوی ۱۲)
غمش بر سینه نه تا شاد باشے — مے عشقت دهد گر می و مستی (فقر ۱۲) — وگر افسردگی و خود پرستی
زیاد عشق عاشق تازگی یافت — ز ذکر او بلند آوازگی یافت — اگر مجنون نه می زین جام خوردے
اگر او در دو عالم نام بردے — هزاران عاقل و فرزانه رفتند — ولے (لیکن ۱۲) از عاشقی بیگانه رفتند
نه تا (بعضے کدام ۱۲) ماند ز ایشان نے نشانے — نه در دست زمانه داستانے (قصه ۱۲) — لبے (بعضے کبار ۱۲) بر غان خوش پیکر که هستند
که خلق از ذکر ایشان لب ببستند — چو اهل دل ز عشق افسانه گویند — حدیث بلبل و پروانه گویند
بگیتی گرچه صد کار آزمائی — مشو (بعضے گرد ۱۲) از عشق رو گرچه مجازیست — که آن (دان ۱۲) بهر حقیقت کارسازیست
ز قرآن درس خواندن گے توانی — به لوح اول الف با تا نخوانی

حکایت بر سبیل تمثیل

شنیدم مرید (بعضے رفت ۱۲) بسطامی بپیری — که باشد در سلوکش دستگیری — بگفت ار پا نشد در عشقت از جای
برو عاشق شو آنگه پیش من آی — که بے جام مئی صورت کشیدن — (اگر ۱۲) نیاری جرعهٔ معنے چشیدن
ولے باید که در صورت نمانی — وزین پل زود خود را بگذرانی — چو خواهی رخت در منزل نهادن
نباید بر سر پل ایستادن (بعضے در ظاهر گر فتاد ۱۲) — بحمد الله که تا بودم درین دیر (بخانه ۱۲) — براه عاشقی بودم (اسباب ۱۲) سبک سیر
چو دایه (بناف ۱۲) من بے مشک دیده — به تیغ عاشقی نافم بریده — چو مادر بر لبم پستان نهاده
ز خونخواری عشقم شیر داده — اگرچه موی من اکنون چو شیر است — هنوزم ذوق شیرم در ضمیر است
به پیری و جوانی نیست چون عشق — دمد بر من دمادم این فسون عشق — که جامی چون شدی در عاشقی پیر (دل ۱۲)
سبک روحی کن و در عاشقی میر — و ازین جاست که در سلسلة الذهب می فرماید ؎

کار من عشق و بار من عشق است (بعضے بے تعلقی ۱۲) — حاصل روزگار من عشق است — سر رشته گشیده بود به عشق
دل و جان آرمیده بود به عشق — بسر رشته خود در آیم باز — سخن عاشقی کنم آغاز
هرگز آن رشته را خلل مرساد — تا بحشرم مهار (رسیمانے که بدان شتر بندند ۱۲) بینی باد — آن نه رشته بسلاسل ذهب است
نام رشته بران نه از ادب است — این مسلسل سخن که مے خوانی — هم از ان سلسله ست تا دانی

تا نجوشد ز سینه عشق سخن — نتوان داد شرح عشق کمین (دیرینه ۱۲)

می زند جوش عشقم از سینه	تا دهم شرح عشق دیرینه	لیک بیم ملال بی ذوقی
کہ ندارد شرح آن شوقی		

درحال مرزا مظہر علیہ الرحمۃ مذکور است کہ میفرمودند کہ شور عشق و محبت خمیر مایہ طینت فست و خاطر را از آغاز صامیل تمام بمظاہر جمیلہ ثابت است مرا یاد است کہ طفل شش ماہہ در آغوش مرضعہ بودم زنے جمیلہ مرا در کنار گرفت جلوۂ جمالش دل مرا انجا برد و خاطر را باد وابستگی پیدا شد و دلم بے دیدار او قرار نمیگرفت در فراقش گریہ ہا میکردم بحالہ بودم کہ آوازہ عاشقی من زبانہا افتاد و مشہور گشت کہ این پسر مزاج عاشقانہ دارد و حضرت ایشان صاحب المناقب میفرمودند کہ محبت از جانبین است اما اصل دران محبت حضرت حق سبحانہ است مر بندہ را پس بندہ مجبور است چنانکہ آیۂ یحبہم ویحبونہ از ان خبر میدہد و درین محبت از ہر دو جانب و اختلاف آن در باب سی و دوم از ملفوظ حضرت شیخ شرف الدین یحیی منیری دیدہ ام کہ مذکور است کہ قاضی اشرف الدین و صدر الدین عرضہ داشتند کہ محبت بندہ مر خداوند را و محبت خداوند مر بندہ را جائز ہست بندگی مخدوم عظم اللہ فرمود کہ این مسئلہ مختلف است بعضی علما امکان محبت را از ہر دو جانب منکر اند و میگویند محبت را معنی نیست مگر مواظبت نمودن بندہ بر طاعت و توفیق دادن خداوند او را بر طاعت بعضی دیگر تاویل گویند اما حقیقت محبت را گویند کہ از ہر دو جانب محالست کہ آن نباشد مگر میان جنس و مثل و میان خداوند و بندہ جنسیت و مثلیت نہ بندگی مخدوم عظم اللہ چون برین حرف رسید این دو مثنوی بر زبان مبارک راند مثنویات

کے بود سیمرغ را پروای من	بس بود فردوس اعلی جای من	
در وصال او چو نتوانم رسید	بر محل این راہ نتوانم برید	

و فرمود کہ صحیح آنست کہ بیشتر علما و مشایخ بر آنند کہ درست است زیرا کہ اجماع امت است کہ دوستی خدا و رسول دی فرض است و چگونہ فرض تواند بود چیزی کہ او را وجود نبود تاویل محبت بطاعت چگونہ راست آید کہ طاعت تبع محبت است و ثمرۂ اوست پس چارہ نیست کہ اول محبت باید کہ بود تا طاعت آید و استعمال عرب برین است چنانکہ قائلی انشا کردہ است و گفتہ شعر

لو کان حبك صادقا لاطعتہ	ان المحب لمن یحب مطیع	

(یعنی نوشتہ است) و مسئلہ عشق ہم برین اختلاف است ہر کہ محبت جائز نمیگوید عشق نیز جائز نمیگوید و ہر کہ محبت جائز داشت عشق نیز جائز داشت کہ عشق فرط محبت را گویند چون محبت جائز بود فرط محبت نیز جائز بود و ہمدرین محل این بیت بر خواند

اسرار حرابات بجز مست نداند	ہشیار چہ داند کہ درین کوی چہ راز است	خواہی کہ درون حرم عشق خرامی
در میکدہ بنشین کہ رہ کعبہ دراز است		

قاضی صدر الدین عرضہ داشت کہ فرط محبت زیادت محبت تقاضا کند و آن موہم تغیر است پس فرط محبت از خداوند در حق بندہ چگونہ جائز باشد بندگی مخدوم عظم اللہ فرمود کہ

ل اگر باشد محبت تو صادق ہر آئینہ اطاعت خواہی کرد زیرا کہ محب ہر کرا دوست میدارد اطاعت وی میکند ۱۲

از دو حال خالی نیست که این قائل از جانب خداوند جائز میگوید یا نمیگوید اگر میگوید بدین معنی که تغیر لازم می آید و ارد نشود و اگر میگوید لابد این را تاویلی بود لائق حضرت پاک خداوند و شاید که آن تاویل این بود که خداوند بنده را در ازل مخصوص گردانیده باشد بمحبتی و بصفتی مخصوص که غیر او را نبود و شاید که تاویلی دیگر باشد جز این والله اعلم بعده فرمود که دوست داشتن بنده مر خداوند را غایت قصوی است از مقامات و ذروهٔ علیاست از درجات و بعد از ادراک محبت خداوند هیچ مقامے نیست مگر آنکه این مقام ثمرهٔ بود از ثمرات محبت چنانکه محبت و شوق و انس و رضا و تسلیم و انچه مانند اینست و همچنین پیش از محبت هیچ مقامے نیست مگر آن مقام مقدمه بود از مقدمات محبت چنانکه توبه و زهد و صبر و غیر آن پس محبت بنده مر خداوند را اصل همه سعادتها و دولتهاست و فتح باب همه خیرات است و همدرین معرض این دو شعر بر زبان مبارک راند ؎

هر که را شد ذوق عشق او پدید	هر که مست عالم عرفان بود
بر همه خلق جهان سلطان بود	زود یابد هر دو عالم را کلید

و فرمود که از خواجه سری سقطی رحمة الله علیه نقل است که گفت فردای قیامت همه امتانرا به پیغامبران خوانند که یا امة موسی و یا امة عیسی مگر دوستان خداوند را که ایشانرا گویند یا اولیاء الله هلموا الی الله ای دوستان خداوند نشتابید بخداوند پس آنزمان از شادی و لهای ایشان خواهد که بیرون آید بندگی مخدوم چون برین حرف رسید بیتها بر خواند ابیات

چو دوستان همه بر تخت وصل بنشانی	زمن که خاک توام زاستان دریغ مدار
چو با ندیم تو جام شراب نوش کنی	بر نیم جرعهٔ از خاکدان دریغ مدار

و فرمود که جمله مومنانرا در اصل محبت اشتراکست باعتبار شرکت ایشان در اصل معرفت اما قوة محبت و استیلای او در حد آن رسد که در محبت شیفته گردد که آنرا عشق گویند بیشتر خلق ازان خالی باشند و مر یافتن آنرا دو سبب گفته اند یکے قطع علائق دنیا و بیرون کردن محبت غیر خدای از دل و دویم قوة معرفت خداوند و غلبهٔ آن بر دل و این بعد پاک کردن دل بود از جمیع شواغل بندگی مخدوم عظم الله چون برین حرف رسید این دو شعر بر زبان مبارک راند ؎

چون دل تو پاک گردد از صفات	تا فتن گیرد ز حضرت نور ذات
چون شود آن نور بر دل آشکار	در دل تو یک طلب گردد هزار

حمید الدین ناگوری رحمة الله میگذشت تا برین حرف رسید اخسئوا فیها ولا تکلمون گفت امام شبلی رحمة الله تمنا کرده است که کاش این خطاب با من بودے بندگی مخدوم عظم الله فرمود که این آیه در حق دوزخیان است اهل دوزخ چهار صد سال بنالند و این بگویند یا حنان یا منان بعد از چهار صد سال ایشانرا جواب آید که اخسئوا فیها ولا تکلمون یعنی دور باشید و همدران باشید و سخن مگویید و در عرب عادتست چون سگے را بر انند بخواری گویند اخسأ بعده فرمود که محبوب خواه بقهر سخن گوید خواه بلطف محب را در هر دو حال از سخن محبوب لذتست من حیث انه کلام المحبوب زیرا که نظر او در قهر و لطف نیست بلکه نظر او بر سخن محبوبست بهر نوع که هست باشد باید

که سخن او باشد و این بیت خواجه سعدی علیه الرحمة همدرین معنی است بیت

حکایت از لب شیرین دهان و سیم اندام		تفاوتے نکند گر دعاست یا دشنام	

پس امام شبلی علیه الرحمة دران ندید که چه گفت دران دید که یاری گفت بعده فرمود که درین باب یک اصل اینطائفه رامتین است ولے بروزگار دست دهد که نیک دقیق است جز اهل بصیرت را نظر بران نرسد و بسیار کلمات مشائخ و اشارات ایشان و ابیاتے که در محبت مسطور است ازین اصل نیکو فهم کرده و خطای نیفتد و آن آنست که محب را در مشاهدهٔ محبوب هیچ اختیار نیست زیرا که ارادت و اختیار نصیب محب است اگر محبوب را بهر نصیب خویش دوست دارد پس دوست دار دوست وی نصیب وی بود نه آن محبوب و چون محب را ارادت و اختیار خود که نصیب وی بود بکلی نفی کرد تا هر چه خواهد محبوب خواهد و هر چه کند محبوب کند اینچنین کس را محب گویند و آنکه شنیدهٔ که خواجه بایزید را رحمة الله علیه معراج بود در چنان مقامے او را گفتند ای بایزید ارادت چیست گفت ارید ان لا ارید اشارت برانیست بعده بندگی مخدوم اعظم الله این بیت بر زبان مبارک راند بیت

عاشق آنست کو نخواهد هیچ		همه گر خود وصال یار بود	
تا نگردد نامردی قوت تو		کے شود زنده دلی مبهوت تو	

همدرین معنی گوید ؎

و آنکه محققان گویند توئی تست اوئی او همبرین بناست که مراد از توی تو ارادت و اختیار تو خواهند و آزادی او ارادت و اختیار او خواهند و گویند تا توئی تو درتست تو تو او و چون توئی تو از تو بکلی نفی شد همه او بود از راه ارادت نه از راه ذات همدرین محل این دو بیت برخواند ابیات

لاجرم این جا سخن کوتاه شد		رهبر ره رو نماند و راه شد	محو او گشتند آخر بر دوام
سایه در خورشید گم شد والسلام			

و فرمود که چنین گفته اند اهل بصیرت که هر که بدین مقام رسید که ارادت و اختیار وے ازوی بکلی نفی شد و ارادت حق در وی رخت بنهاد این بنده از عالم تصرف برون آمده زیرا که تصرف بنده بنا بر ارادت و اختیار و هوا و طبیعت او بود چون آن نماند همه ارادت حق بود و بنده را هیچ تصرفے نبود تا ویل این خبر که شنیدهٔ بی یسمع و بی یبصر الی آخره است این بیت درین معرض بخواند بیت

چو ز باده مست گشتم چه کلیسا و چه کعبه		چو بترک خود گرفتم چه وصال و چه جدای	

مخدوم زاده سراج العارفین میگذشت تا بدین جا رسید که لو ان رجلا صام الدهر و قام اللیل فان لم یحب فی الله و لم یبغض فی الله ما نفعه بندگی مخدوم اعظم الله فرمود که دوست داشتن برای خدا این باشد که دوست دارد کسی را که حق او را دوست می دارد یعنی بدوستی حق او را دوست دارد نه آنکه هر که هست برای خدا او را دوست دارد و اگر کسے هست که او را محبت حق نیست و او را دوست میدارد و میگوید که برای خدا دوست میدارم این هوا بود بهواء نفس دوست میدارد و همبرین شکل دشمن داشتن برای خدا یعنی کسی را که حق دشمن

ف اگر مردے همه روزه دار ماند و شب بیدار و نزد و سخی دارد با کسی بر اساس خدا او بعض دارد با کسی برای خدا این حالت او را نفع ندهد ۱۲

گرفته است اورا دشمن گیرد نه آنکه بهوای نفس کسے را دشمن گیرد که این حرام است دوست گرفتن برای خدا و دشمن داشتن برای خدا برین طریق بود و ازینجاست که قول بعضی است در محبت که الطاعة موافقة المحبوب فی محبوبه و مکروهه و جمله مشروعات محبوب خداوند است پس باید که مومن را محبوب بود و جمله نامشروعات مکروه خداوند است پس باید که مومن را مکروه بود و اهل محبت را اینها نخمله و ترک جمله نامشروعات بدین معنی است یعنی بمعنی موافقت تا گفته اند ادنی درجه محبت موافقت است ازان روی که ایشان را ازروی بهشت است یا خوف دوزخ است چنانکه عامه خلق را همدرین محل این بیت بر زبان مبارک راند بیت

مارا نه غم دوزخ و نی حرص بهشت است	بر دار ز رخ پرده که مشتاق لقائیم

قاضی اشرف الدین عرضه داشت که چگونه دانند که این را حق دوست میدارد یا دشمن میدارد بندگی مخدوم عظم الله فرمود که مومنان بحکم ایمان دوست خداوند اند چنانکه فرمود الله ولی الذین امنوا پس هرجاکه مومنی است بداند که دوست خداوند است بحکم ایمان پس هرجاکه مومنی است دوست دارد چنانکه حق تعالی دوست میدارد و کافران همه دشمن داشته خداوند اند بحکم کفر چنانکه فرمود فان الله عدو للکافرین پس بداند که هرجاکه کافری است دشمن داشته خداوند است پس هرجاکه کافری است دشمن دارد چنانکه حق تعالی همه را دشمن میدارد باز عرضه داشت که اگر مومن عاصی است آنجا چگونه بندگی مخدوم عظم الله فرمود که بحکم ایمان دوست دارد و بحکم معصیت دشمن چنانکه مومن عاصی محبوب خداوند است من حیث ایمان و مبغوض خداوند است من حیث معصیة باز عرضه داشت که این در محبت عام است اما در محبت خاص چگونه آید که بران کسے را اطلاعی نیست بندگی مخدوم عظم الله فرمود که آن بدلالت حال و غلبهٔ ظن بدانند که چنانکه اگر کسے ظاهر وی بموافقت شرع آراسته بیند و با وصاف محبان خاص و باخلاق ایشان موصوف بداند بدلالت حال و غلبهٔ ظن که اینجا محبت خاص است ذکری در قاب قوسین او ادنی افتاد بندگی مخدوم عظمه الله فرمود که در تفسیر اقوال آورده است یکے ازان اینست که درمیان عرب رسم اینست که اگر میان دو کس عقد محبت میشود یکے گوشهٔ گمان خود در گوشهٔ گمان دیگرے درمی آرد و بدین درمیان ایشان عقد محبت بسته میشود پس حق تعالی در محبت رسول علیه السلام بر عادت عرب بدین آیت اخبار کرد که مارا با فلان بنده اینچنین محبت است قاضی اشرف الدین این حدیث بخواند حبب الی من دنیاکم ثلث الطیب والنساء وقرة عینی فی الصلوٰة و عرضه داشت که رسول علیه السلام را محبت با این هر یکے بود و انبیاء غیر حق است معنی چیست بندگی مخدوم عظم الله فرمود که این خود وارد نیست زیرا که حبب گفت در دل مبارک وی دوست گردانیده بود پس این فعل خود مضاف بدایشان نباشد اما اگر حببت گفتی وارد شدی انگاه جواب بدان آمدی که این با صله نباشد بلکه به تبعیت بود و آن خود مشروع است کاتب الحروف گوید که فی الواقع محبت از جانبین است چنانکه تحقیق سامی مولانا جامی گوید ؎

عشق هر چند بین بین آمد	میل و جذبے ز جانبین آمد
لیک عشق حق است اصل و ران	پرتو آن فتاده بر دگران

---

۵ محبت موافقت محبوب دا گویند در امر پسندیده و ناپسندیده وی ۱۲ ۵ دوست گردانیده شد بسوی من از دنیای شما سه چیز یکے خوشبو و دیگر زنان و خنکی چشم در نماز ۱۲

تا بر اہل طلب خدائے مجید | متجلی نشد باسم مرید | بارادت نشد کسے موصوف
بمحبت نشد کسے معروف | ذات حق با ہمہ صفات ہم | جز وجوب وجود نعت قدم
در حقایق باسرہا ساریست | در مجاری جسم وجان جاریست | لیک پردہ زروی خود نکشاد
ہیچ جا جز بقدر استعداد | آن یکے مستعد دانائی | توان دگر قابل توانائی
شد یکے مظہر ارادت وخواست | شیوۂ عاشقے ازو برخاست | تا فت بردی جمال عزوقدم
در رہ عاشقے نہاد قدم

لطیفہ حضرت ایشان می فرمودند کہ چنانکہ ہیچ چیز بے نور خدا نیست

ہمچنین ذرہ از عشق جدا نیست قدوۃ الاعاظم حضرت شاہ محمد کاظم قلندرؒ در شعر بھاکھا دیوانے ضخیم عافقانہ

دارند ازین مقام میفرمایند

صاحب آپ بچو نہین پیت سے | اور کا کیسے بچائے
رہے کو ہو کیسے نیارا | میرو سب ٹھوریہے پیارا
آدانت سب پیت سون بندیا | نہین وا سون چھٹکارا

مراد از آدانت ظہور وابطونست کہ عالم از عشق است وعلت وجود موجودات اوست وتفارق میان علت ومعلول محالست چنانکہ میان لازم وملزوم پس معلوم شد کہ ہر شئے را عشقے وشوقے بہ تحصیل کمالات ذاتیہ است واین ہر دو حاصل اند از عشق حق ذاتہ لذاتہ وخود حق مبدء اشیاست بکمالات آنہا ومرجع آنہاست لبوی کمالات آنہا والیہ یرجع الامر کلہ وھو القاھر فوق عبادہ وھو اللطیف الخبیر واللہ من ورائھم محیط پس منطوی است در عشق ذات او عشق جمیع اشیا چنانکہ منطوی است علم اینہا در علم او وجمیع اجرام علویہ وسفلیہ منطویہ اند تحت شوق نفوس بذوات آنہا ہمچنین شوق نفوس بہ ذوات آنہا وکمالات آنہا منطوی است تحت عشق عقول برای مبدء اعلی وعشق عقول برای مبدء اعلی خویش منطوی است تحت عشق نور اول زیرا کہ او مرجع کل وغایت کل است از نجاست قول بعضے کہ لولا ھذا العشق لاختل نظام العالم فافہم غرضکہ ہمین پرتو نور عشق اولی است کہ مضمون فاحببت ان اعرف است بر مجالی ذرات اعیان کائنات ظاہر وجاری ہمان پرتو است کہ در افلاک بصورت میل ارادی کہ مبدء حرکت دوریست ظاہر گشتہ ودر عناصر بہ صفت میل طبعی بر آمدہ ودر نباتات مبدء نشو ونما شدہ ودر حیوانات بصورت قوت شوقے یعنی جذب ملائم سر بر زدہ ودر نفوس کاملۂ انسانی بہ صفت عشق روحانی تجلی کردہ واگر کسے دیدۂ اعتبار بکشاید دگرد سراپای جہان بر آید واز ملاء اعلی کہ از بوئے طبائع پاک اند بعالم افلاک رسد واز ین جا بمرکز خاک کشد ہیچ ذرہ از پرتو نور عشق خالی نیابد ومقومی این قولست انچہ مولانا عبد الرحمن جامیؒ در نفحات الانس در احوال خواجہ روزبہان بقلی صاحب تصمیر العرائس آوردہ کہ گوید شیخ روزبہان اول بشیراز در آمد پیرزنی را شنید کہ دختر خود را نصیحت میکرد کہ ای دختر حسن خود را باکسے اظہار مکن کہ بس خوار وبی اعتبار میگردی

---

۵۱ دلبوی او باز گردانیدہ می شود کار ہمہ او است غالب بالای بندگان خود او است مہربانی کنندہ خبردار وخدا از گرد اگرد ایشان گیرندہ است ۱۲ ۵۲ اگر نبودی این عشق اول البتہ ناپدید شدے بلند وپست ۱۲

شیخ گفت ای زن حسن بآن راضی نیست که تنها و متفرد باشد او هم آن میخواهد که با عشق قرین و متحد باشد حسن و عشق در ازل عهدے بسته اند که از هم جدا نباشند انتهی ۵

در ازل از خم عشقش قدحے در دادند	زان فلک چرخ زنان گشت و زمین مست افتاد
قد دب حبك فی الاشیاء اجمعها	ما فی الوجود سوی من شغفه الشجن

و اکابر حکما سریان عشق در موجودات اثبات نموده اند و لیکن چون تفرقه میان عشق نفسانی و بهیمی مشکل است و هر کس را مکنت قهر قوای شهوت و دواعی طبیعت نیست چه ۵ هر هوسناک چه داند جام و سندان باختن و چالاکان طریقت که راه عشق را با قدم نامرادی توانند سپرد و بموت ارادے از رعبات جسمانی و لذات شهوانی توانند مرد احمر عزیز تر اند چه برگ راه عشق بنوائیست پیوستن او از همه جدائی است همه آبا بیگانگی از دو عالم نشان آشنائی است و کشتن آتش طبیعت در خلوتکدهٔ عشق روشنائیست چنانکه در صفات عشقیه می آید اکثر مردم بقید هوای نفس اسیر اند و از ربقهٔ اطاعت طبیعت بیرون نیامده فسق را عشق نامند و هوس را محبت دانند و باصفات بهیمی دعوی کمال انسانی کنند و بار قیمت شهوت داعیه رتبت آزادگان دارند سهاه ۵

زاد این بادیه در دست سلیمان هوس است	شاهبازی نتوان کرد ببال مگسے

بنا بران طریق عافیت اسلم تواند بود ۵

وعشق خالیا فالحب اوله عنا	
واوسطه سقم واخره قتل	نصحتك علما بالهوی والذی رای
	فخالفنی فاخترلنفسك ما یحلو

و علامتیکه بآن تفرقه میان عشق نفسانی و بهیمی توان کرد چنانکه امام غزالی رح در بعض تصانیف آورده آنست که اگر شخصی از حسن آن نوع لذت یابد که از نظر بسبزه و آب روان و نظائر آن نشان خمود شهوتست و نظر مین تقدیر بر و مباحست و اگر لذتے دیگر که مبدء حرکت شهوت است تواند شد آن میل شهوانی بهیمی است و نظر بران حرام و دیگر حکما گفته اند که در عشق نفسانی میل به حرکات و کلمات بیشتر پیدا شود از میل باعضا و تناسب آن چه میل نفس بروحانیات بیشتر از جسمانیات است انتهی و شیخ اسمعیل کردی در جلاء النظر فی ردشبهات ابن حجر گفته که برای ملل اسلامیه در عشق و ماهیت آن اختلاف کرده اند و گفته که آیا حسن است یا قبیح محمود است یا مذموم پس بعضی ازان آنرا مذموم کرده اند و گفته اند که عشق ذلیل است و آنرا فعال لما یشاءین کلیل و بعضے گفته اند که عشق فضیلهٔ نفسانیه است و اهل آن نهایت شرف دارد و بر خے بران اند که عشق جنون الهی است و آنکه بران که عشق مرض نفسی است و بتامل صحیح و فکر صریح چنان دریافته میشود که عشق التذاذ شدید است بحسن صور جمیله و محبت مفرط برای کسیکه یافته می شوند در و شمائل لطیفه و تناسب اعضا هرگاه که موجود باشد بر نحو وجود امور

---

۵ بدرستیکه سرشت کرده است محبت را در اشیاء بنا مهانیست در هستی مگر کسیکه پاره کرده باشد او را نعم و تب بالفتح و تشدید با سرایت کردن ۱۲ شجن بالفتح اندوهگین کردن ۱۲ ۵ موت ارادی یعنی مرگیکه بارادهٔ خود باشد چنانکه اولیاء الله رضی الله عنهم که نمی میرند بلکه از جائے بجائے نقل میکنند و موت ارادی درمیان حیات انیست که انسان فانی فی الله و باقی بالله گردد و از صفات بشریت گویا بمیرد ۱۲ ۵ زندگانی کن در آنجا لیکه خلق هستی از عشق پس عشق شروع آن برنج و میانهٔ آن بیماری و آخر آن مرگ است ۱۲ ۵ پند دادم ترا محبت علم خود محبت دکسیکه بند خلاف من پس اختیار کند برائے خود چیزے که شیرین بود ۱۲

طبعیه در نفوس اکثر امم بی تکلف و تصنع پس عشق لامحاله از جمله اوضاع الهیه است که مترتب می شوند بران مصالح و حکم پس ضرور است که باشد عشق مستحسن محمود خصوص از وقوع آن از مبادی فاضله جهت غایات شریفه اما مبادی پس می یابم اکثر نفوس امم را که برای التعلیم علوم وصنائع و آداب و ریاضات آنرا گزیده اند بلکه اهل فارس و عراق و شام و روم و کل قوم که در ایشان علوم دقیقه وصنائع لطیفه و آداب حسنه اند خالی نیستند از عشق لطیف که بشارت آن حسن شمائل محبوبه است و مانمی یابم اجری را از صاحب قلب لطیف و طبع رقیق شریف و ذهن صافی و نفیس خالی ازین محبت در اوقات عمر خویش البته یا قلیل سایر نفوس غلیظه و قلوب قاسیه و طبائع جافیه را خالی ازین نوع محبت زیرا که مصرع این است دلیلی که بهر کس نمید هند+

سرمد گوید ؎

سرمد غم عشق بوالهوس را ندهند	سوز دل پروانه مگس را ندهند
عمرے باید که یار آید بکنار	این دولت سرمد همه کس را ندهند

پس اقتصار کرده اند اکثرے بر محبت مردان برای زنان و محبت زنان بامردان بجهت قصد نکاح چنانکه در امزجه سایر حیوانات مرتکز است جب ازدواج و غرض ازان بقای نسل و حفظ صور در هیولات آنها است با جنس و نوع و اما غایت عشق موجوده طبائع ظرفا و لطیف طبعان انیست که هرگاه مترتب میشود بر محبت تادیب غلمان و ترتیب طفلان و تعلیم ایشان مر علوم جزئیه را همچو نحو و صرف و معانی و بیان و هندسه وغیرها جمله علوم و صنائع دقیقه و آداب حمیده و استعمار لطیفه موزونه و آنهمه منحصر است بر توجه اوستاد و حسن اشفاق او تا که باشد این شفقت داعی بر تادیب و تهذیب اوشان در تکمیل نفوس آنها که ناقصه اند و تبلیغ آنها سوی غایات مقصود از ایجاد نفوس موجوده -

ومن ههنا قال بعض العرفاء ولا لما خلق الله هذه الرغبة والمحبة فی اکثر الظرفاء والعلماء فلابد فی ارتکاز هذا العشق النفسانی فی النفوس اللطیفة والقلوب الرقیقة غیر القاسیة ونحن نشاهد ترتب هذه الغایات التی ذکرناها فلا محالة یکون وجود هذا العشق فی الانسان من جملة الفضائل والمستحسنات لا من جملة الرذائل و الشنیعات ولعمری ان هذا العشق یترک النفس فارغة عن جمیع الهموم الدنیاویة الا هما واحدا فمن حیث یجعل الهموم هما واحدا هو المطلوب وهو الاشتیاق الی رویة الجمال

واز ین مقام بعضے عرفا گفته اند که اگر چنین نبودے هر آئینه الله تعالی نه پیدا کردے این رغبت و محبت را در اکثر ظرفا و علماء پس چاره نیست از پوشیده کردن این عشق نفسانی در نفوس لطیفه و قلوب رقیقه غیر سخت و ما مشاهده می کنیم مترتب شدن این غایات مذکوره را پس لامحاله وجود این عشق در انسان از جمله فضائل و مستحسنات خواهد بود نه که منجمله امور رذیله و معیبها و سوگند بجان من که این عشق میکند نفس را فارغ از جمله عزائم دنیویه بجز یک اراده پس ازین حیثیت که جمله عزائم را می شکند با آنهمه را یک عزم میکند همین مطلوب است و مراد ازان اشتیاق است بطرف نظاره جمال انسانی که از آثار جمال الهی است تعالی شانه

الانسان الذی هو من آثار جمال الله تعالی ولقد اشار الیه الحق بقوله ولقد خلقنا الانسان فی احسن تقویم وقوله ثم انشأناه خلقا اخر فتبارک الله احسن الخالقین سواء کان المراد من الخلق الاخر الصورة الظاهرة الکاملة او النفس الناطقة لان الظاهر عنوان الباطن والصورة مثال الحقیقیة والبدن بمافیه مطابق للنفس وصفاتها انتهی۔

چنانکه خود فرموده است واشاره کرده بران از ارشاد خود ولقد خلقنا الانسان فی احسن تقویم یعنی هر آئینه ما پیدا کردیم انسان را در نیکوترین صورتی یا بجاے دیگر از ارشاد خود ثم انشاناه خلقا اخر فتبارک الله احسن الخالقین یعنی باز آفریدیم او را آفرینشے دیگر یعنی نفخ روح در و یا نیدن ناخن دموے، پس بزرگ است خدا نیکوترین نگارندگان عالم از نیکه مراد از خلق دیگر صورت ظاهره کامله باشد یا نفس ناطقه چرا که ظاهر عنوان باطن می باشد وصورت مثال حقیقت وبدن بانچه که در وی است مطابق نفس وصفات وی است انتهی۔

ومؤید این قول که عشق فارغ میگرداند نفس را از هموم دنیاوی آنست که صاحب نزهة الارواح میفرماید که عشق را خاصیتی است که هیچ هستی را برآرد و در خت نیستی را در برآرد و کمال عاشقی ازین روی موافق بود نست نه منافق نمودن ؎

شرط ره عشق بے نیازیست	امانه برای سرفرازیست
چون شیر و شکر بود موافق	نزدهمه وزهمه تهی دست

با خلق جهان مزاج عاشق — موافق را مقامی دهند اما مقام محمود و منافق را در درکے اسفل کشانید ؎

مانند بخاک و باد پیوست

در درکے اسفل موافق یکدیست ومنافق دُودروی این گلیست نشانده وآن خاریست خود در واگرچه خود را بصورت پیراستی بدین معنی نرسی بی راستی هرگز اجالست که مجالست باین قوم کند گوهر چه محالست ازسرنه زیرا که هیچ فضولی را این فضیلت ندهند هرکه خام است این آتش آبش ببرد هرکه را زُکام است بوی این گل بوی نرسد ؎

پردگی باید که بار غم کشد	دُروغی این در درا درهم کشد
زال زر را از پر سیمرغ پرس	آنکس را که سرورش از سرورش

است همه آرایش خود اگر گوید که عاشقم عاشق است اما بر نمایش خود ؎

پروانه چو از خویش رهائی بودش	با شمع هزار آشنائی بودش
قلب سره باید که روائی بودش	صرّاف عشق نمی خرد جبهٔ و دستار ازین نقد تا توانی حبّه بدست آر عزیز

من نه هرکه مالک دینار بود مالک دینار است یا هرکه سرّی یافت سری شد یا هرکه معروف بود معروف گشت عاقلا حسین را بشناس بایزید مباش هر دو را بدان و بایزید باش مرتبهٔ سهل بدشواری توان یافت عزیز مصر بعد از خواری توان گشت سید الطائفه جنید قدس الله روحه را گفتند بچه یافتی انچه یافتی فرمود که لقطع المألوفات

ترک المعیوبات ؎	برگ ره عشق بنیوائیست
بیگانگی تو از دو عالم	حقا که نشان آشنائیست
	پیوستن او ز خود جدائیست
	از قصهٔ آب و خاک بگذر

کان جمله حکایت هوای ست	از کشتن آتش طبیعت	درخلوت عشق آشنای ست
درعشق حدیث عقل گم کن	کین عهد نه بهر روستای ست	بسخن شیرین خلق درشور مشو که

ترا نگفته اند و به سعی دیگران منشین که برای تو نرفته اند اگر آتشی داری بنمای و اگر نه بادمی پیمای دامن دریای و پای در دامن کش اگر مردی خطی در ماو من کش این زهد خشک کجا بود نمازی زیرا که تو تر دامن ازنم آزمای سر در گریبان کشیدن کسی را در خور است که از هر گفتگوی گریبانش بی خبر است هر کرا نظر برجیب و آستین است از دو دامن بکش که راست انیست اگر سر این کله داری ترا ترک سر باید سر در زره گریبان کشی راست ناید اگر عاشقی بهر جا رو میار آزین دریا اگر دُری برآوردی مردی و گرنه

همچو نامردان بزاری مُردی ۵ | سرگشته چه میروی تو چون آب بجوی | کین بحر پُر از آب حیات است بجوی

وقتی بجای رسیدم مرغی دیدم بر کرانهٔ آب نشسته بزرگ همت بلند اندام پاکیزه صورت خوب سیرت هرگاه که طبع او طمع طعمه کردی بانگی از دو در وجود آمدی در حال یک ماهی سر از آب بر آوردی و نزدیک او شدی او بحکم عادت ماهی را شکار کردی و بکار بردی ای خود پرست او باش آخر کم از مرغی مباش ۵

تو نیز از سر درد آهی برآر	زدریای معنی گهر در برآر	جوانمرد اصاحب درد آنست که قبلهٔ همه درد انست هرکس

که پیش دلش دود همچو موشکیست نے درین سخن یک سر موشکیست نقل است که پیرے مریدی را نصیحت میکرد گفت ای پسر چند ازین کن مکن کن لله و لا فلا تکن در دل مدار اندیشهٔ کونین نشنیدهٔ لا تتخذوا الهین اثنین یکی مپندار دو خدا در نه بیاش دو دوئی مجان اینهمه سرگردان دویدن از سبب دُوئی است چون مرد بیگانگی رسید بیگانگی درمیان ندید نکته نزد راقم آثم چیزے از عشق و محبت خالی نیست خیر بود یا شر لیکن آنرا که اینجا طلب است به بیانش مُهر بر لب است مراد عشق العشق است فاما از ممکنات انسان مجبور است از عشق بیرون نمی تواند زیست زیرا که تعین انسانی بی محبت حاصل نگشته جز عشق هم آخر دیگر چیست که در هست و بود باشد چه که عشق در همه اشیا ساریست لاجرم ناگزیر همه اشیا است فکیف تنکر العشق و ما فی الوجود الا هو و لولا الحب لما ظهر ما ظهر و ما ظهر و فمن الحب ظهر و بالحب ظهر و الحب سار فیه بل هو الکل و حب ذات محبت است و عین او محال است که از محب مرتفع شود بل تعلق او نقل شود از محبوبی بمحبوبی هر کرا دوست داری او را دوست داشته باشی و بهر چه روی آری با او آورده باشی اگرچه تو نه دانی ۵

میل خلق جمله عالم تا ابد	گر شناسندت وگرنه سوی تست	
جز ترا چون دوست نتوان داشتن	دوستی دیگران بر بوئی تست	غیر او را نشاید که دوست دارند

بلکه محال است زیرا که هر چه را دوست دارند و بهر چه روی آرند بعد از محبت ذاتی که موجبش معلوم نبود یا بهر حسن دوست دارند یا بهر احسان و این هر دو غیر او را نشاید قبلهٔ مجنون هرچند که جمال لیلی است اما لیلی آئینهٔ بینش نیست نظر مجنون بر حسن لیلی بر جمالیست که جز آن جمال همه قبیح است اگرچه مجنون نداند که ان الله جمیل و یحب الجمال

۵ پس چگونه انکار عشق خواهی کرد و حالانکه نیست در وجود و گر وی و اگر حب نبودی انچه ظاهر است نبودی و انچه ظاهر شد پس از حب ظاهر شد و بسبب حب ظاهر شد و حب در ان ساری است بلکه وی همه حب است ۱۲

چه معنی دارد غیر اورا نشاید که جمال باشد ؎ | آنرا که نبود وجود نبود | اورا از کجا جمال باشد

چون غیر اورا در حقیقت خود ظهور نیست جمال چگونه تواند بود وهو یحب الجمال چه جمال محبوب لذاته است اوست که بچشم مجنون نظر بجمال خود میکند و در حسن لیلی می بیند و خود را دوست می دارد ؎

مرد عشق تو هم توئی که توئی | دایما در جمال خود نگران | پس بر مجنون که نظرش

در آئینه دوست بر جمال مطلق بود فسلم انکار نرود ؎ | این چنین عاشقی که می شنوی

در همه آفتاب گردش نیست | دعوی عشق کردن آسان است | لیک اورا دلیل و برهانست

دعوای عشق مطلق مشعوذ نسل آدم | کانجا که شهر عشق است انسان چه کار دارد | صورت پرست غافل معنی چه داند آخر

کو با جمال جانان پنهان چه کار دارد | هر چه هست آئینه جمال اوست پس جمله جمیل باشد ابرم همه را دوست دارد

و چون در نگری خود را دوست داشته باشد هر عاشق که بینی جز خود را و دوست ندارد زیرا که عاشق در آئینه روی

معشوق جز خود را نه بیند ؎ | رو دیده بدست آر که هر ذره خاک | جا مست جهان نمای چون در نگری

هر گدائی مرد سلطان کی شود | پیشه آخر سلیمان کے شود | نی عجب انیست کین مرد گدا

چونکه سلطانست سلطان کے شود | بوالعجب کاریست بس نادر رہے | این چه عین آن بود آن کے شود

المختصر نمود و بود بی بود همه عشق است غیر در میان نیست هر که عاشقی را ندید و نداند او مرد جاهل عامی است کارش در همه امور ناتمامی نجم الدین کبری گوید که بی عشق سلوک طی نمی تواند کرد هر که بی عشق راه طی کند از راه بیفتد و گمراه گردد در شرافت عشق از قرآن آیه وافی هدایه منسوف یاتی الله بقوم یحبهم و یحبونه کافی است اگرچه نزول همه قرآن را مبنی همان عشق است اما این جا بطور تفهیم مخاطب بالتخصیص این ذکر کرده شد اما در حدیث پس آمده است که مغیث نام شخصی بر بریره کنیز حضرت عائشه صدیقه رضی الله عنها عاشق بود هر گاه بریره در بازار برآمدی دنبالش گرفتی و آشک از دیده ریختی و آه بر آه شکستی و ریش او از آب اشک تر گشتی رحمة للعالمین را صلی الله علیه وسلم بردی رحم آمد سفارش او پیش بریره ساخته فرمود که با و مناکحت کند گفت یا رسول الله صلی الله علیک وسلم اگر وحی در این امر نزول یافته مرا قبول است والا من مختارام که من از دیدن او بیزارم پس بسی برآمد که مغیث بدرد عشق در گذشت پس گفت پیغمبر خدا صلے اللہ علیہ وسلم من عشق وعف وکتم ثم مات مات شهیدا در اه الداری یعنی هر که بقید عشق گرفتار شود و دامن عصمت خود را از غبار معصیت صیانت نماید و بر سر میدان شوق و نیاز خویش ریخته شود شهید است ؎

خطے زد فتر عشق تو تا گر قتم یاد | باب دیده بشستم مسودات علوم | مرا که کشت فراق تو بیم دوزخ نیست

که هست کشته شمشیر شاهدان مرحوم | اما عشق پیغمبران پس قصه زن اوریا و داود علیه السلام از مشاهیر قصص

است و حکایت محمد علیه افضل الصلوات و اکمل التحیات و زینب منکوحه زید را از عارف احادیث و اخبار ؎

؎ پس خواهها آور دخدا گر دهد را که دوست میدارند او را و ایشان نیز او را دوست میدارند او را ۱۲ ؎ هر که عاشق شد و پارسائی کرد و پوشیده داشت و بمرد پس شهید مرد روایت کرد ابن ماجه ۱۲

گر همی خواهی که از خود برخوری	عمر بی عشق نیکو کی گذران	دل بیاری خوبصورت ده که هست
عشقبازی سیرت پیغمبران		

در مناقب العارفین ملفوظ حضرت مولوی روم مذکور است که حکیمی سوال کرد در حکمت فرمود که حکمت بر سه گونه است یکی گفتار دوم کردار سوم دیدار حکمت گفتار عالمان راست و حکمت کردار عابدان راست و حکمت دیدار عارفان راست حکیم خشم نگیرد و بران کسی که او را خلاف کند و کینه نگیرد و با آنکس که او را جفا کند الوزید بسطامی را گفتند که تو بر سر آب و هوا میروی گفت چوب خشک بر سر آب میرود مرغان در هوا می پرند جادوان بیک شب از قاف تا قاف میروند پس کار مرد آنست که بر هیچ چیز دل نه بندد جز بخدای عزوجل همچنان سخاوت چهار چیز است سخاوت مال زاهدان راست و سخاوت تن مجتهدان راست و سخاوت جان غازیان راست و سخاوت دل عارفان راز آنرا مال بدهند معرفت و علوی مرتبت می یابند چنانکه در قرآن گفت تلک[1] الدار الآخرة نجعلها للذین لا یریدون علوا فی الارض و لا فسادا مجتهدان تن بدهند بهشت بستانند چنانکه در قرآن گفت و[2] الذین جاهدوا فینا لنهدینهم سبلنا و غازیان جان بدهند حیات باقی بستانند چنانکه در قرآن است بل[3] احیاء عند ربهم یرزقون عارفان دل دهند و محبت بستانند چنانکه گفت یحبهم و یحبونه ندیدم نیکوتر چیزی از تواضع خرسند شو بدانچه در دست است و نومید شو بدانچه در دست دیگرانست عز پیغمبران در نبوت است و عز علما در تواضع و عز اولیا در علم است و عز درویشان در خرسندی و عز تونگران در سخاوت و عز عابدان در خلوت و دین را نگاهدارند بدو چیز یکی سخاوت دوم نیک خوئی از مرگ نتوان گریخت روزی آدمی از آدمی نتوان گریختن سالوزق مقسوم و الاجل معلوم و الحریص محروم و البخیل مذموم و الحاسد مغموم و العارف مرحوم و الشیطان مرجوم هر تدبیر تقدیر شود ندارد از اجل خویش در نخواهی گذشت و با کل خویش نخواهی رسید و از روزی باز نخواهی ماند و روزی دیگر بتو نخواهند داد پس چرا کشتی تن خود را آتی فرزند آدمی تونگری در خرسندی است و سلامتی در تنهائی است و آزادی در بی آرزوئی و دوستی در بی رغبتی است و برخورداری در صبر کردن انتهی و مولانا عبد الرزاق کاشی در شرح منازل السائرین گوید

العشق العفیف اقوی سبب فی تلطیف السر و الامداد العشق الحقیقی فانه یجعل الهموم هما واحدا و یقطع توزع الخاطر و تفرقه و تلذ ذخدمة المحبوب و تسهیل التعب و المشقة فی طاعته و امتثال امره بخلاف العشق المنبعث من غلبة سلطان الشهوة فانه وسواس ناشئ من تسلط الفکر فی استحسان شمائل	عشق عفیف قوی تر سبب است در لطیف کردن سر و مدد عشق حقیقی چرا که همه غمها را یک غم میگرداند و پراگندگی خاطر و پریشانی آنرا قطع میکند و خدمت محبوب را لذت دار میگرداند و آسان کردن تحمل رنج و مشقت طاعت وی و فرمانبرداری حکم او بخلاف عشقیکه از غلبهٔ شهوت برمی خیزد که وی وسواس است پیدا میشود از غلبه فکر در پسندیدن عادات بعضی صورتها و بی فهمی نفس بوجه کوشش کردن وی در حاصل

[1] این سرای باز پسین یعنی آخرت مقرر میکنم آنرا برای آنکه نمی طلبند تکبر در زمین و نه فساد ۱۲ [2] و آنانکه جاد کردند در راه ما البته دلالت کنیم ایشانرا بر راه های خود ۱۲ [3] بلکه زنده اند نزد پروردگار خویش روزی داده میشوند ۱۲ [4] روزی قسمت کرده شده است و مدت معلوم و حریص مذموم است و بخیل پشیمان گشنده غم خورده شده و عارف رحمت کرده شده و شیطان سنگسار کرده شده ۱۲

بعض الصور وغباوة النفس بالسعی فی تحصیل لذاتهما واسنی هذین النوعین هی مدح العشق الصوری وذمه فی کلام بعض العرفاء والحکماء انتهت ما فیها	کردن لذات هر دو یعنی عاشق ومعشوق وعمده ترین این هر دو قسم آنست که مدح کرده شد عشق ظاهری و بد گفته شد در کلام بعضی عرفا و حکما تا اینجاست آنچه در ان کتاب بود

محقق جای گوید که وقتے بالتماس مریدان جد و پدر سقاهما الله شآبیب الرضوان و روح ارواحهم بالروح والریحان تذکره گفتے و خاص و عام و کامل و ناتمام را بر عادت معهود و رسم مالوف بر اقتفار آثار خیر و صلاح و افشاء بضاعت فوز و نجاح فرمودے ؎

زبان وعظ نشاید گرفت باز از خلق	بعذر آنکه ترا ای قبول سمے نیست
زخاک شوره که در وی امید نفعے نیست	روزے در بعضی از قریهای جوین

که قطره باز نمی گیرد ابر گوهر بار

رحمها الله تعالی بر سر منبر بودم و در بیان مسائل محبت و موجبات تعشق برهان فصاحت و بلاغت می نمودم مجلس گرم شد و دلها نرم یکے از دوستان که محرم خلوت بود و وسیلهٔ سلوت از من سوال کرد که احوال عشق و اصحاب محبت چراست که مضبوط نیست بر بعضی بسط غالب است و بر بعضی قبض گروهے شادمان و توانا و فرقهٔ محزون و نزار بر فور گفتم ؎

باهر که ساز گار نباشد هوای عشق	باشد ضعیف و تن زده با درد و زاری
باجان هر که عشق کند ساز گاریی	در اثناء این حدیث خوبروے که

چون نے بود کشاده دل و شکرین زبان

دل بمصاحبت او گریزان بود و دیده بر مفارقت او اشک ریزان و مدتے بود تا از دوستان بگریخته بود و با دشمنان در آمیخته تشریف حضور ارزانی داشت الزام غرامت را مستمر و شواهد ندامت را مظهر ؎

مست در خراب یار در آمد مجلسم	مارا بیک کرشمه زمانے ملول کرد
یا از سماک آیت رحمت نزول کرد	مجلس گرم تر شد بر حاضران فتحی پدید آمد که در تمامی ممکن و عداوتهای ظاهر

و باطن با صلح و صفای حقیقی مبدل گشت اهل جمع خرقها از سر بنهادند و باعتقاد پاک در قدم یکدیگر افتادند عمریست

تا آن وقت را می جویم و پنهان و آشکارا میگویم ؎	بایارم آرزو ست دگر بار مجلسے
بی رحمت رقیب و جفای مشوشے	بی غم کسی ست در همه عالم که یافته است
اندیشه خوش است ولیکن کم اوفتاد	بلکه به بینوایی و گنجے بمفلسے +

اللهم اعطنی عشقا عفیفا فان العشق فرض لسالک طریقک فانه یصل العبد الی الله ای عزیز کار طالب صادق آنست که در خود جز عشق نه طلبد و خود عاشق از عشق زنده باشد نے عشق جگونه زندگانی کند حیات از عشق می شناس و ممات بغیش می باب ؎

رباعی

من قوت ز عشق می پذیرم	گر میرد عشق من بمیرم	روزی دو که اندرین جهانم زنده
شرمم باد اگر بجانم زنده	آن لحظه شوم زنده که پیشت میرم	واندم میرم که بیتو مانم زنده

سودای عشق مختصر مبین که از جهانی بیشتر ارزد و جنون عشق همه عقلها افزون آید هر که عشق ندارد مجنون

وبی حاصلست ہر کہ عاشق نیست خودبین وخودرای باشد عاشقی بیخودی وبی رائی باشد دریغا ہمہ جان کاشکے عاشق بودندی تا ہمہ زندہ وبادر وبودندی مثالی گوشدار کہ کودک دہ سالہ زنا نراوست میدارد آما ہنوز اہلیت خراش ندارد تا بوقت بلوغ چون بالغ شود قصد مراد خود کند اگر مرادش حاصل شود فہو المراد والا اگر نہ سودای آن حب وہوس بشری واقتضائی شہوت بلوغ سراز درون او برکند در طلب قوت شہوت ومقصود خود آید وبعضی باشند کہ ازین مقام جز اضطراب وبی شکیبائی حاصل ایشان نباشد وندانند کہ اورا چیست مردرا اول مقام از مقامات کہ روندۂ آن باشد واند کہ اورا حالات است آما جز خیالی ازان یادنمانده کہ دران خیال متحیر وشیفتہ باشد ؎

یکروز گذر کردم در کوی تو من	ناگاہ شدم شیفتۂ روی تو من
نبود ازمرا کہ از پئے بوی تو من	ماندم شب وروز در تگاپوی تو من

طالب گوید کاشکے کہ بار دیگر بر سر آن حالت افتادمی تا نشان راہ خود دران حیرت خود بدست آوردمی نہ راہ خیال اگر فرقتے از راہ صورت وحجابے از راہ باطن دامنگیر شود داند کہ آن خود بلای راہ ہمہ بود باید کہ با خود گوید کہ اگر این بار با سر حقیقت رفتم عہد میکنم کہ دیگری بجز عشق ومعشوق پروای دیگر ندارم وجان را بعد ازین فدا کنم ؎

آیا بود آنکہ باز بینم رویت	دردیده کنم چو سرمہ خاک کویت
امروز ہمہ فدای تار مویت	گر قدر تو دیروز ندانست کسے

جمال لیلی با عشق مجنون شیفتہ چہ میگوید کہ ای مجنون اگر غمزہ زنم صد ہزار مجنون صفت اگر باشند ہمہ از پای در آیند وافتادۂ غمزۂ ما شوند مجنون میگوید فارغ باش ؎

گر غمزۂ تو فنا دہد مجنون را	از وصل خود م لقا دہد مجنون را

عاشق را خود اگرچہ فنا از معشوق باشد آما بقا ہم از معشوق باشد

دل فارغ دار ولشنو ؎	کشتگان خنجر تسلیم را
ہر زمان از غیب جانی دیگر است	گر رنگ رخت پاک برداده شود
آب از طرب رنگ رخت باده شود	ور تو بمثل بکوه بر بوسه دہی
کوه از لب تو عقیق وبے جاده شود	

محرمان عشق خود دانند کہ در عشق چہ حالتے است آما نامردان ومخنثان از عشق جز ملامتی وملالتی نباشد خلعت عشق ہر کسے راندہند وہر کسے خود لائق عشق نباشد وہر کہ لائق عشق باشد خدا را شاید وہر کہ عشق را نشاید خدا را نشاید سخن از عشق با عاشق توان گفت وقدر عشق خود عاشق داند فارغ از عشق عشق را جز افسانہ نداند ورا نام عشق بردن ودعوی عشق کردن حرام باشد ؎

آن رہ کہ من آمدم کدامست ای جان	تا باز روم کہ کار خامست ای جان
در ہر نفسے ہزار دامست ای جان	تا مرد نۂ عشق حرامست ای جان

سلہ تسلیم در لغت بمعنی گردن نہادن وسلام کردن وبسپردن ودر اصطلاح حضرات صوفیہ عبارت است از بسپردن نفس خود بحق وگردن نہادن در اطاعت وی وہمہ تن خود را فنا کردہ در اطاعت معشوق مستغرق ماندن وبحالت عاشقی عین معشوق گشتہ از خود بیخبر ماندن واین مقام عالی از مقامات بیگانہ سلوک حضرات اولیاء اللہ رضی اللہ عنہم است حضرت قطب الدین بختیار اوشی چون بدین مقام رسید روزے گوید کہ شعر مندرجۂ من ہمامی سرائید گوید کہ بر مصرعۂ اول از ین عالم انتقال فرمود وبر مصرعۂ ثانی باز روح مبارکش در قالب عنصری در آمد وہر بار کہ گوید تکرار این شعر می کرد ہمین صورت وقوع می یافت تا اینکہ گوید مصرعۂ ثانیہ را فراموش کرد وآنحضرت وفات فرمود ۱۲

هر که بهشت جوید او را ابد خوانند جهانی طالب بهشت شده اند و یکے طالب عشق نیامده از بهر آنکه بهشت نصیب نفس و تن باشد و عشق نصیب جان و دل باشد و هزار کس طالب مهره باشند و یکی طالب زر و جوهر نباشد آنکس که به مجاز قدم در دائره عشق زند گوید که خوب میدانستم و دانم که جوهر جانم را عرض عشق است و هیچ جوهر نیست که از عرض خالی باشد جوهر عزت را عرض عشق ماست قال رسول الله صلعم اذا احب الله عبدا عشقه وعشق علیه فیقول عبدی عانت عاشقی ومحبی وانا عاشق لک ان ارد تاوم تردیعنی گفت مصطفی صلی الله علیه وسلم که چون او بنده خود را دوست دارد عاشق خود کند انگاه خود بر بنده عاشق شود بنده را گوید که تو عاشق و محبوب مائی و ما عاشق و محبوب توئیم اگر تو خواهی و اگر نخواهی دانستی که چنانکه جوهر عزت ذات یگانه را عرض جز عشق نیست شاهد را شنیدی که چیست و خد و خال و زلف و ابروی معشوق دانستی که چیست آمی عزیز خد و خال معشوق جز جمع کاه نور محمد صلی الله علیه وسلم مدان که اول ما خلق الله نوری نور احمد خد و خال شده است (اول آنچه که پیدا کرد خدا نور من نور او) بر جمال نور احد در یغا اگر دل گم نیستی در میان خد و خال این شاهد دل میگفتی که این خد و خال معشوق با عاشق چه سرها دارد آما دل که خیال شده و در میان خد و خال متواری و آمیخته شد آین دل را که باز یابد اگر باز دل (بشنیده) بدست آید بگوید ت انچه که گفتنی است ؎

آن بت که مرا داد به هجران نالش	دل گم کردم میان خد و خالش		پرسند رفیقان من از حال دلم
آن دل که مرا نیست چگویم حالش	آی جان عزیز اگر بدین مقام برسی کافری را بجان بخری که خد و خال		

دیدن معشوق جز کفر و زنار دیگر چه فائده دهد باش تا رسی و بینی که از حسن و جمال محمد رسول الله جمله مومنان کافر شده اند و هیچکس را خبر نیست و فی الحقیقت تا این کفر نیابی بسر حد ایمان و بت پرستی نرسی و چون بسر حد ایمان رسی بت و بت پرستی را بینی که بدرگاه لا اله الا الله نقش و به پیشگاه محمد رسول الله همه نفس گشته ؎

کافر شود آنکه خد و خالش بیند	معشوقهٔ من حسن و جمالے دارد		بر چهرهٔ خوب خد و خالے دارد
	کافر باشد هر آنکه خالے دارد		تو مے را هر لحظه در خرابات

قد شغفها حبا شرب دهند و گروهی را در کعبه انک انت الهی ضلالک القدیم شربت هدانا الصراط المستقیم منحور انند شیخ عبد الحق محدث دهلوی در اخبار الاخیار در حال شیخ حمید الدین الصوفی السعیدی الناگوری السوالی مینویسد که حضرت شیخ میفرماید که اول مرتبه از مراتب راه علم است علم باید که بی علم عمل درست نیاید دوم از مراتب طریقت عمل است که بے عمل نیت را وجود نباشد سیوم مرتبه از مراتب درگاه نیت است نیت صحیح باید که بی نیت صحیح عمل جز باطل نیاید چهارم مرتبه صدق است صدق باید که بی صدق عشق روی نه نماید پنجم مرتبه عشق است عشق باید که بے عشق توجه درست نآید ؎

از مستی عشق آنکه خاموش شده	اور از وجود خود فراموش شده		ناخورده شراب وصل در جام مرلو
بیچاره و دل شکسته مدهوش شده	القصه در ضرورت عشق مر سالک را این وجه است که طالب را		

تلطیف سر و تنویر روح درکار است و این عشق درین امر مدخلے تمام دارد چه هر جا که خورشید جهان افروز عشق بحکم واشیافت ارض هنود رسید از افق روح انسانی برآید ظلمات کثافت طبیعت روی بمغرب افول نهاد و راه عدم پیماید و هر کجا آتش عالم سوز عشق که لا تبقی و لا تذر وصف حال اوست اجزای وجود درگیرد ارضیات طبیعت را بسوزاند ؎

آتش عشق تو ام خرمن پندار بسوخت	تن و جان و دل و دین جمله بیکبار بسوخت
هله ای عشق جهان سوز چه چیزی و چه نامی	محیی دین هدی ماحی آثار ظلامی

و نظر برین فوائد حکما گفته اند که سه چیز موجب جودت ذهن و لطافت نفس بود یکے عشق عفیف دوم فکر لطیف سوم سماع وعظ از قایلے ذکی شریف مؤید اینقول حکما که موجب جودت ذهن مرعشق را گفته اند فقیر حکایات چند می آرد تو ان فهمید نقل است که یکے پسر خود را به معلمی سپرد تا بعضی از علوم که در باب معاش و معاد از دانستن آن چاره نباشد استفاده کند ؎

شرف نفس بعلم است و کرامت بعمل	نیست بی علم و عمل هیچکسی را مقدار
هر کرا هست حسب گر نسبی نیست چه باک	بی هنر را چه شرف از نسب خویش و تبار

روزے معلم باپدر شکایت کرد و گفت که پسر چنانکه شرط است در تحصیل علوم اجتهادی نمی نماید و روزگار بفراغت و تعطیل میگذراند ؎

ز دانش کسے را بود بهره	که دائم بود در سوال و جواب
نه بیند بجز گرد از کاروان	سر هر که در ره فرو شد بخواب

پدر گفت هیچ دانسته که دلش به کدام شغل مائل تر است و طبعش را چه صورت حال گفت کار از شغل و عمل درگذشته است و طبیعت از حد قابلیت بیرون شده چنان پندارم که خاطرش نگران محبوبی است و دلش در بند معشوقی ؎

دلے دارد پر از محنت سری دارد پر از سودا	نه هستش فکر امروز و نه نیز اندیشهٔ فردا

اگر من سوال از کفر و ایمان کنم او جواب از وصل و هجران باز میدهد و اگر من حکایت حرام و حلال میگویم او حدیث زلف و خال می شنود پدر گفت سر کوی عشق اگرچه با سلامت نیست اما بر روندهٔ طریق عشق ملامت نیست چه درد عشق اضطراریست و گناه عاشق نه اختیاری ؎

حال دل مرغیکه بود بسته بدامی	حال دل این بلبل محبوس چه داند
آزاد زاندیشه بیا زیچه شمارد	با یار هم آواز خوش آموده چه باشد

دست از دو مدار که عشق را خاصیتی است که مرد را لطیف و نظیف میگرداند ؎

هر کرا با سرو قدتی روز بازاری خوش است	سهل باشد در جهان گر باغ و بستانش نیست
زندگانی چیست دادن دل بروی دلبری	صورتے بیجان بود هر کس که جانانش نیست

فائده در قرآن مجید مذکور است که چون زنان مصر زلیخا را بر دوستی یوسف علیه السلام سرزنش کردند

سجده گاه عاشق عبارت ست از اظهار خودی در حضور معشوق یا اظهار استحقاق بحضور معشوق و نیز عبارت از عجب است که خود بینی و خود ستائی اعتباری است

مجمعی ساخت و آنها را طلب کرد چون مجلس گرم شد میوه خواست و هریک را کاردی و ترنجی بدست داد و فرمود تا یوسف را علیه السلام بر سر آن مجمع بگذرانند چون زنان کاردرا بر ترنج نهادند گونهٔ جمال یوسف بر سر هنگامهٔ ایشان رسید چنان به مطالعهٔ دیباچهٔ کارنامهٔ او مشغول گشتند که بجای ترنج دستها بریدند بدین عیاری چهارهزار سال است که آوازهٔ خود در جهان انداخته اند و دگر خویش بزبان

پیر و جوان روان کرده قطعه

از جام عشق هر که مئی خورد در ازل	همچون خضر حیات ابد یافت در جهان
آنکس که تشنه ماند ز آب حیات عشق	تا چیز شد بخاک چو در خاک شد نهان

حکایت شنیده ام که بهرام گور پسری داشت بردارت نفس و سقوط همت و سوء ادب مشهور پدر میخواست که او را ولی عهد خود گرداند و از پایهٔ دنائت و تذلل باوج رفعت و ترفع رساند او میل حضیض میکرد و رکاکت رای و سخافت طبع او را به تنزل و سفل تحریص می نمود و آن حال بر خاطر پدر بغایت دشوار می آمد قطعه

مقدار هر که هست بهمت شود پدید	البشنو به گوش هوش خود از من لطیفه
گر کس کند ز بوم قناعت بخیفه	از همت است سینهٔ لبط طعمهٔ باز را

روزی معلم پیش بهرام آمد و گفت امیدوار بودم که پسر چون از سن صبا گذرد فتور عقل و قصور تمیز است بگذرد آفتاب همتش از حجاب انکشاف دانش و درایت بدر آید دل بر تعلیم و تعلم هنر و تحصیل حکمت نهد و صلاح و فساد معاش و معاد خود در عاجل و آجل بیند لیکن امروز به کلی نومید گشتم که بر دختر فلان مرزبان عاشق گشته است و در رنج و محنت و بیمار او گرفتار شده ؎ آنرا که از فراغت دل پا شکسته بود

با شغل عشق دست بتحصیل کی رسد	

بهرام شاد شد و گفت من اکنون بصلاحیت او در سوم پادشاهی و آداب جهانداری را امیدوار گشتم و او را ولی عهد خود گردانیدم قطعه

عاشقانرا شیوهٔ دیگر بود	عشق را شب روز باشد روز شب
عاقل افتد از محبت در جنون	ولی ادب در عشق گردد با ادب

حالی پدر دختر را طلب کرد و صورت واقعه با او در میان نهاد و گفت می خواهم که دختر ترا در حبالهٔ نکاح پسر خود آورم اما این پسر ادبی ندارد و در تحصیل آن هیچ سعی نمی نماید باید که تو با دختر خود بگوئی تا او را به مواصلت خود امیدوار گرداند و چنان فرماید که موجب مباعدت و سبب مهاجرت عدم استعداد و خلو نفس است از فضائل و کمالات شاید که باین تدبیر در اقتناء بضاعت ادب و هنر و اعتلاء مبانی و قواعد فضل و شرف اجتهاد نماید مرزبان قبول کرد و بهرام معلم را فرمود تا پسر را به مراسله و مکاتبه با عشیقه دلیر گرداند و به مبالغه و تاکید التماس مساعدت و مصاحبت کند چون از جوانب اوامر و نواهی بهرام بنفاذ پیوست و مطلوب و مقصود او از هریک بتحقیق رسید پسر را و ضمیر را سنخ و ثابت گشت که اسباب اتصال جز باتصاف باختصاص و بصفات پسندیده و خصال حمیده و سمات برگزیده میسر نیست دل بر عهد دختر نهاد و شب و روز به تحصیل موجبات و وسائل اجتماع مشغول شد و به اندک زمانی از جمیع ادب بادشاهانه و ملکات ملوکانه خلقی تمام و نصیبی کامل حاصل کرد و شایستهٔ ملک داری شد۔

قطعه

سرمایهٔ سعادت دنیا و آخرت | عشقست اگرچه هست ترا خیم در بین | خالی مباش یکنفس از جستجوی عشق
گر هست در دلت غم دنیا و درد دین | بی خار دل گداز نباشد طریق عقل | بگذار عقل را و برو عاشقی گزین

معلم چون اتصاف پسر بعنوان فضائل و انحراف او از طریق رذائل دریافت احوال او با پدر باز گفت و وفا کردن به وعده عقد نکاح و لوازم کد خدائی التماس نمود بهرام پسر دار و اهالی مملکت را طلب داشت و فرمود تا عقدی بشرط بستند در رسم و آئین عروسی بجای آوردند آنگاه پسر را بخواند و حیلتی که در باب حصول آداب او ساخته بود باز راند و گفت می خواهم که حق این زن که سبب حیات اخروی تو گشته است و بعد از تقدیر الهی واسطهٔ ادراک منصب بادشاهی شده فرو نگذاری و بسبب امتناعی که پیش ازین از مصاحبت تو نموده است و مبنی بر اشارت من بوده بنظر اهانت در وی ننگری و بحقیقت بدان که هیچکس را بر تو این حق نیست و بجز مکافات او کردن بر خود لازم و واجب

مشمار و تا توانی حاشیهٔ خاطر خود از نقش شرح محبتش خالی مدار قطعه | بی عشق بر مکش نفسی زانکه در جهان

عشقت به منتهای اوت ستود دلیل | مردانه بگذر از سر دنیا و آخرت | قانع مشو به من و بسلوی و سلسبیل
نتوان دمی ز عشق ببرد و جهان فروخت | در راه عشق شاید اگر جان کند سبیل

حکایت یکی از وزرای عراق جوانان قبیلهٔ خود را بخراسان فرستاد تا از بزرگی استفادهٔ علوم کنند و به فضیلت و شرف حکمت مخصوص گردند چون مطالب و مقاصد ایشان بحصول پیوست و بر غوامض و مشکلات و مهمات مسائل وقوف تمام یافتند روزی اوستاد ایشان را گفت لطافت حکمت استماع رفت و لوادر علوم و معرفت در قید ادراک آمد هیچکس را از شما در راه محبت پای بگل فرو نرفته است و در مسئلهٔ عشق مشکلی افتاده یا نه گفتند ما را بران مجری نبوده است و درین معنی نظری نه اوستاد گفت اعشقوا و ایاکم والحرام فان العشق یذکی البلید و یسخی البخیل و ینبعث علی النطف حسن الیس یعنی عاشق شوید و در صف اهل محبت نشینید بشرط آنکه جیب و دامن معامله شما از لوث حرام و دست سخن محظور پاک باشد و دل و دست از هوسهای باطل و اندیشه های ناشایسته محفوظ که عشق بلید را تیز فهم کند و بخیل را جوانمرد گرداند و مردم را پاکیزگی و لطافت و نکوئی لباس و کسوت تحریض کند قطعه

بی عشق عاطلست ز فضل و کرم حکیم | آراستست صورت و معنی بمیل عشق | باشد هنوز شمهٔ از دفتر و کتاب
صد فصل اگر کسی نبویسد بذیل عشق | یکی از مشائخ گفت از کرامت عشق است که عاشق با آنکه مستوجب ملامت

نیست باین گناه مستحق عذاب و عقوبت نه چه درد شان اضطراری و جرم شان غیر اختیاریست محل رحمت است و مظهر فضل و مغفرت قطعه

نالهٔ عاشقان محنت کش | مشعل آتش گنه سوز است | حکایت یحیی معاذ رازی رحمة الله
هر کرا سوخت آتش عشقی | طالعش سعد و فال فیروز است

علیه گفت که اگر روز قیامت اوراق محاسبات بنی آدم بمن تفویض کنند و مجازات مسیئی و محسن بمن فرمایند حساب

معاملهٔ هیچ عاشق نکنم و هیچ رنج و محنت را که در طریق محبت کشیده باشند سبب مزید درجات و رفعت منازل و مراتب ایشان گردانم چه ایشان انتهاء عذاب کشیده اند و منتهای عقوبت دیده اند قطعه

هست زنافل از لب شیرین تو خرما و	آنها که عیب خسرو و فرهاد می کنند
خارغم گلیست اگر در جگر رود	وانی که بلبلان زبیه فریاد می کنند

زیاده تا چگویم شنیدن حال عاشقی دشوار است سامعان را جان کاهد چنان که نقلست که ذوالنون مصری قدس الله روحه در بساط مصر در محبت سخن میگفت هفتاد هزار مرد حاضر بودند آن روز یازده جنازه از مجلس او برداشتند مردی برخاست و گفت در محبت خالق سخن گفتی در باب مخلوق هم چیزی بگوی ذوالنون رحمة الله علیه دست بزد و پیراهن چاک کرده گفت آه بر خاک مذلت نشسته اند و با اندوه بجان گرد بسته رنجوران بیمارستان محبت اند شراب از آب چشم سازند و کباب از جگر بریان کنند و قافلهٔ خوبان بر مجمر دیدهٔ ایشان گذر نیفتد و در کشور شب انتظارشان آوازهٔ کاروان سحر نباشد آن روز روزگار جز دشمنی مشاهده نکنند و از خویش دو پیوند چشم مهربانی و توقع دوستی ندارند ۵

بوی صبحدم شبهای تاریک	ندیمی کرده پروین و سهیارا
بامید نسیم زلف جانان	گرفته دامن باد صبارا

و هم وی گوید که در بادیه میرفتم زنی دیدم که نقاش فطرت در تحسین و احسان صورت او کمال قدرت خود بظهور رسانیده و لطف و ترکیب و حسن آرایش چهرهٔ او را از مدد قابلیت در گذرانیده

در هیچ روزگار بچشم سیاه	در چشم کس نیامده زآب و اه مهات
در دیده از جمال رخش قوت بصر	در قالب از کمال تمش مایهٔ حیات

گفتم بلی چیست که تیر از شست رفت و دل از دست بشد بشنید و گفت اگر صورت دعوای تو به گلگونهٔ معنی آراسته است بملکی وجود من ملک تست لیکن نه بهانا که تو در مساعشق راه بری و شرایط و لوازم محبت نگاه داری گفتم چرا گفت بسبب آنکه تو مردی دورخی و من زنی غیوره مرا خواهی میگوید که آفتاب از رشک چهرهٔ او در تابست و مشک از غیرت طرهٔ او خونناب ترسم که او را ببینی و مرا نخواهی گفتم کجاست گفت اینک بازپس نگر و ببین باز نگریستم زن نعره زد و گفت چون از دور نظر بر دیباچهٔ صورت تو افتاد گمان بردم که عارفی چون نزدیک آمدی گفتم عاشقی چون نقد کیسهٔ ترا بر محک امتحان زدم نه در بازار عرفان رواجی داری و نه در دارالقرب عشق عیاری دور شو از من ای بطال اینک دل من و اینک زبان من دست و پای ترا از تاکید تفحص و تفتیش مطلق گردانیدم اجتهادی تمام بجا آور اگر در خزینهٔ اسرار من غیر خواهش محبت حضرت آلهیت یابی بسوز قطعه

آه از رنج و غم و محنت و سودای تو آه	عشق رخسار تو کرده است پریشان عالم
صاحب نزهة الارواح می نویسد که	آه از خوف فراق رخ زیبای تو آه

بیم هجران تو ام سوخت جگر روز وصال

در اول طلب که بدایت سلوک بود میخواستم که خود را در سلک مجردان در آرم و رشتهٔ علائق و عوائق از بیخ می بریدم و از صحبت خلایق می رمیدم گاه ساکن زاویه و گاه مسافر بادیه سرگردان تر از بخت آدمی نه مسکن پسندیده نه مأوی محمدتی

---

۱ بالضم شهر سنان معرکه که عمر و عاص او را بنا کرده بود ۲ ۱۲ ۳ پروین بالفتح چند ستاره کوچک باشند بجا جمع شده در کهان تورد آنرا بعربی ثریا خوانند ۱۲

درین سرگردانی چنانکه اندر دانی بسری بردم اگرچه دولت صحبت پیر مرا همچو بخت جوان مدد میکرد اما چون آن آفتاب جانتاب
از برج عادت بادج سعادت نقل فرموده بود در هیچ محل واقعهٔ من حل نمی شد با خود گفتم بدین صفت گشتن نشان تخم غفلت
گشتن است و دعوی چنین سفر کردن نشان بریدن رگ گردن است اگر خواهی که از ان او باشی باید که سر با نو باشی
و نیز گفته اند که قدم بر دنیا و آخرت نه نه گفته اند که بار هر دو برخرت نه ۵ نگهدار در عشق انصاف را

نه این در در ابین نه آن صاف را | هر انکس که او صاف گردد بدل | بدل باید ش کرد او صاف را

گفتم پس کار خود بنشین تا این مشکل از پیش تو برخیزد هر که چون باد سرگردانست همیشه خاک بیزمیدانست میان
بربند و بگوشه می باش از جهانت گوشئ میباش نشنیدهٔ که هر که عزلت اختیار کرد عزتش حاصل شد من اثر العزلة
حصل له العزة ظاهر را تمام فراموش کن به نیت عمارت باطن خاموش کن عاقبت الامر بر امید
مشاهده قدم در کوی مجاهده نهادم و در دائرهٔ تفکر سر در گریبان تحیر کشیدم ۵ حاصل ز جهان مرا همه این درد نبود
اندیشهٔ پوشش و غم خورد نبود ✤ چنان مستغرق انکار گشتم که یاد دیبه و دوشم از دل برفت و پیوند این و آن
بر سر دوشم نماند بحکم آنکه المغریق یتعلق بکل حشیش یعنی هر چوب نے که پیش پایم می نهادند پس دست می افگندم و هر سنگ
و خار که در دستم می آمد با او هم نفس میشدم و شکایت بخت رمیده میکردم بعد از کوشش بسیار اندکے گوش دلم گشاده
گشت تا سخن هر یکے را بشنودم و اصطلاح ایشان معلوم کردم ۵ هر چه در پیشم آمد از کم و بیش

شد دل روشنم سخن دانش | محرم راز جمله گشت چنانکه | خواند روح الامین سلیمانش

گفتم مگر این پریشانی فراهم آید و یا این ناتوانی رامرهمی بود تا هر جنبنده و آرمیده که می رسیدم حکایت بخت رمیدهٔ
خویش میگفتم و از انجام و آغاز و نشیب و فراز این راه سوال میکردم نخست به نقطهٔ خاک رسیدم دفتری دیدم
بسیار کار از و بیحساب شهری یافتم اندک مایه از و معمور دیگر خراب گفتم ای ارض باطول و عرض ای زمین گشته
زمین نام ای زنده دل مرده اندام ای اصل صلصال و ای مایهٔ فخار ای مزرعهٔ انبهه گل و خار ۵

ای از تو اساس این در و بام | ای زندهٔ مرده را تو آرام | بنیاد شش و چار گشته
نه دائره را مدار گشته | آن نقطه توئی که چرخ پرکار | گرد سر تو شود چو پرکار
دائم حرم بزرگوارے | از کعبه جان خبر چه داری | ای خاک گرآگهی از ان کوی
با این دل پر غبار برگوی | سرگشته چو ذره گشته ام چند | شاید که کشاید از تو این بند

غبار خار من در خاک اثر کرد و نجاری از دل گرم او به آمد و زلزله در بنیاد او افتاد و گفت ای نو باوهٔ باغ کن
فیکون من حرفے ام مبنی بر سکون از حالت رفعی در محل کسری افتاده ام و در مقام نصبے فتحے
ندیده ام چون نقطه همیشه در میانه ام آما از یکطرف چون نقطه برکرانه ام ۵ چو آگه نه گشتم من از راز او

نه انجام بینم نه آغاز او | بدامش یکے مرغ پر کنده ام | بصد خواری اینجا سر افکنده ام

۵ صلصال گل بادیکه تا متغیر و گل خشک شده باشد که هرگاه انگشت بر و زنند از غایت خشکی آواز از بر آید و چون پزند کنز انفخار گویند ۱۲

اگرچه بصورت کشت زارم اما بمعنی کشته زارم ناخوشی مزاج من نه از سردی و خشکیست از سردی روزگار بگو خوش کیست ؎

ندیدم بکام تو یک روزگار | سیه باد روی تو ای روزگار | چه کردم که آیم چنین بر دهٔ
که گردد از نها دم بر آورده | دیدم که این خشک مغز را جوابی نغز بود و این سود ازده سرمایه ندشت
که از ان مایه کرد سود ؎ | دل از آسمان کرد با او خطاب | که بودش جز از ریسمان یک جواب

از سر او در گذشتم بپای کوهی رسیدم با خود گفتم که چون میگوید از او تا دم بپرسم از و تا دم از کجا میزند نزدیک او بر فتم ابدال صفتی دیدم از میان خلق بر کناری رفته با دیو و دد آرام گرفته دیوانه شکلی درشت روی و دل تنگ سر برهنه دامنی پر از سنگ ؎ | نه او را غم پای و نے یاد سر | نه اندوه خشک و نه سودای تر

درخت از تن او برسته چو موی | تو گوئی که یکسان بدش پشت و روی | لبی جانور با وی آمیخته
همه در کمر گاهش آویخته | آواز بر کشیدم و ساعتی همچو آواز در و پیچیدم او در حیرت خود چنان را

راسخ بود که مرا هیچ پاسخ نداد بعد از فکر بسیار گفت ؎ | قصهٔ متکلم چه مے پرسے

کان غم شد دلم چه پرسے | لعل بند دهٔ خون شود جگرم | بیش ازین حاصلم چه می پرسے
طالب گوهری بدریا باش | من چو بر کنارهٔ ساحلم چه می پرسے | چون چشم از و بر داشتم بچشمهٔ آبی

رسیدم روندهٔ دیدم از رق پوش و از صحبت هر نا جنسے در خروش صاحب شکری که از کف دهان رویش نمی نمود و از صفای سینه روی در و می نمود فریادی بر آورده و سر فرو افگنده و از حالیکه داشت با خود چرخے میزد متعجبل تمام میرفت و می گفت ؎ | منم سر گشتهٔ بے سود و سودا

برهنه پا و سر در کوه و صحرا | گهی نالان دو دیده بر سر کوی | گهے حیران فتاده در تگ و پوی
گهے پهلو به سنگے باز داده | گهے سر در بیابانے نهاده | گهے لب خشک از نا چار و ناکام
گهے خرد در خلاب از جور ایام | گهے چرخم باین و آن سپارد | زمانے روزگارم تیره دارد
زماهی تا بمه در سینه حاصل | چنین روشن دل انگه پای در گل | گهے دل از پئے اندوه خون شد
گهے از چشم من دریا برون شد | چون او را دیدم صوفی وار از هر چه داشتم مجرد شدم بشرط ارادت پیش او رفتم و گفتم ای جوان مرد جهان گرد ای مسیح دم خضر قدم با که شیفته که چنین آشفته تر میروی یا چه شنیده که چنین گرم میدوی ؎ | ای جلوه گر عروس طبعم | پیرا سته تو اصل و فرعم

آنها که نهان و آشکار اند | از فیض تو روی کشته دارند | نشو همه و نما هم از تو
نام تو چو ماست ما هم از تو | ای رهرو چابک سبک روح | چون تشنهٔ تست جان مجروح
یک لحظه دوای درد من باش | در بادیه پای مرد من باش | از قصهٔ خویشم آگهے ده
با خود نفسیم همرهی ده | زین ره که نه بینمش سر و پای | من هیچ ندیده ام تو بنمای

چون آب این حکایت من بشنید روان بجواب من زبان بکشاد و گفت ای پسر مدتیست که بسر میدوم

و با آوازهٔ بحر محیط آواره میروم گاه از حیرت روی بر خاک میمالم و گاه از حسرت سنگ و ریگ می خورم ؎

کس نیست درین گفت و شنو محرم من | شد نالهٔ من همنفس و همدم من | بی گریه چو نیست دیدهٔ پرنم من
یا سر به نم یا پسر آید غم من | با این همه جست و جوی و تگ و پوی بیم آنست که به مقصد

تا رسیده و مقصود نادیده دور زمانم به زمین فرود برد ؎ | مبین رفتار گرمم ای جوانمرد

که هست از گردش گردون دلم سرد | همی ترسم من از تاثیر افلاک | گر بیانم نگیرد دامن خاک
بدریا نارسیده غرق گردم | درین ره برنیاید هیچ گردم | گرم آرام بودی در دل سنگ
نبالیستی دو دیدار این چند فرسنگ | قدمی چند بر موافقت او برفتم جوابی موافق حال خود نیافتم دیدم که

همتش بلند نبود و همیشه میل بسوی پستی داشت و نیز از غایت سبک سری چنان بود که هر که بدو میرسید زودش در کوزه میکرد گاه از آمدن سنگی فریاد میرد و گاه از رفتن بادی روی ترش می نمود از نیز دست بشستم و بر مرکب همت نشستم ناگاه درختانی دیدم رختی که داشتم آنجا کشیدم بدان امید که

سایهٔ اقبالش بر من افگند تا از بار و بار خود خلاص یابم ؎ | بی برگ و نوا دلم برآمد چیزی در است

چون شاخ امیدی برآمد چیزی دست | القصه سبز پوشانی دیدم روحانی صفت همه در صفت طاعت بیک قدم

ایستاده و هر یک چون شجرهٔ طیبه نشو و نما یافته از اصلها ثابت و فرعها فی السماء ؎

توی دیدم بصورت آزاد | از آتش خویش گشته برباد | با روزه و با نماز و بی خواب
افطار همه به قطرهٔ آب | از خواب برون نمی فتادند | پهلو بزمین نمی نهادند
بودند به اصل و فرع درویش | اما نگران لبایهٔ خویش | چون تیز ز آب و گل بجسته
لیکن همه شاخ ناشکسته | پیران جوان صفت سروروی | نگذاشته بی خضاب یک موی
هم جیب و هم آستین پر از مشک | لیکن همه پوست بر بدن خشک | در پیش این طائفه روشن تر از روز

دیگران مرا نمود خود را در حلقهٔ ایشان افگندم یکی را دیدم که سجاده بر آب افگنده بود بنیاد او قوی تر از دیگران مرا نمود نزدیک او شدم و از درماندگی در پای او غلطیدم گفتم که ای پیر بزرگوار دوای یگانهٔ روزگار ؎

نزدیک تو چون ز راه دور آمده ام | دائم نکنی عار که عور آمده ام | ای جوان بخت تازه روی دوای

درشت انداز نرم خوی مرا خبر کن که درین باغ کدام گلت شگفته است که چندین بیخ فرد برده و درین منزل کدام شناخت در بر آمده که چنین جای محکم کرده چه قاعده است که بنیاد بآب رسانیده چه مرتبه است که سر بر آسمان بر آورده ؎

زمانی سایه بر کار من افگن | غریبان را درین ره چیز مستی هست | ز پا افتاده ام مگذار م از دست
اگر در راه من خار است برکن | درخت خود از در شت پوستی

بمغز این سخن رسیده و هم از پوست بیرون نیامده چون دل نداشت بجدل گفت شروع من همه در مسائل فروع است و از معنی اصل روائی ندیده ام و نیز از آن خود را بفراغ بار بسته ام که اگر باصل رجوع می کنم

خسته مشو ؎ زهر زم کشی چون مراد راحت است | به از زرگری کاندرین محنت است

مرا طریقت که همیشه قدم بر راه نمی زنم و آره بر سرم می نهند و من دم نمی زنم اگر تو سرمادار سرما دگر ما خیا

کن و همدرین مقام آرام گیر ؎ سر گشته مشو که راه بی پایانست | حب الوطن از شرائط ایمانست

چون تربیت از خود نمائی داشت | دیدم که هوای خود نمائی داشت گفتم ای پیر قبل و قال بگذار این شیوه را

نزدیک حیله و حال مپندار ؎ حدیث شاخ و برگ از پیش بردار | خیالش دان و هم در سایه بگذار

همریفان چون نظر بر میوه دارند | به مجلس شاخ و برگت کی گذارند | ز صورت نقل کن در سایه بگذر بنز

چو مهمان تو ام نقلی فرو ریز | درخت گفت این مسئله مختلف است تمهید قاعده را حجتی بیار و این قصه

منعکس است اثبات علت را دلیلی بنمای چون حوالت این نوع باختلاف حالت است در حریفت من

بیان حرفت از محالاتست دیدم که در بدایت ماندهٔ و سبق هدایت نخواندهٔ مطالعه جامع صغیره را عقل نافع

شناختهٔ و اصل میوه طرا ز خیره ساخته چون سبیلی بدو نرسیده بود که از جایش برکند و سیلی نخورده بود که از

خودش خیر کند از شاخ و برگ او بر شکستم و با هیچ کدام نه پیوستم زیرا که همه تر دامن و خودرو برآمده بودند و از

خشک مغزی باد در سر داشتند ؎ در سایهٔ خود ز سر فرازی | رفته همه در خیال و بازی

تر الایش آب گل نبوده | سجادهٔ جمله شان نمازی | غافل ز معالم حقیقت

آسوده بعالم مجازی | بعد از ان بهیچ سر و سرم فرود نیامد از هیچ شمشاد شادنگشتم امید از

بید و چنار بر گرفتم و دست بر سیب و انار نزدم با خود گفتم ؎ | بر پرگه نه منزل قرار است

وین آب و هوا نه سازگار است | بعد از کوشش بسیار اندکے مرکب را سبکبار کردم تا بیکبارگی قدم را

بر هوا نهادم تند بادی دیدم که گردی بر انگیخته می آید بحکم آنکه هر خسی در صحبت اوراه یافته بود نخواستم که

با او سر خود در میان بنهم باز گفتم از چنین صرصری بسر سری نتوان گذشت ؎ | که چندین پرده ها از بهر ساز یست

خدا را در دل هر بنده رازیست | از ان روید گل و خار اندرین باغ | که هم طاؤس در کار است و هم زاغ

اگر بینی بدو نیکی مزن دم | که هم ابلیس می یابد هم آدم | بشرط عنان گیری دست

در فراک او زدم و گفتم ؎ بسیار دویدهٔ درین کوی | آخر چه شنیدهٔ فرد گوئے

این بار بهر را کجاست منزل | زین رفتن و آمدن چه حاصل | او گفت ای جوان مرد ازین

خاکسار پرگنده چه پرسی شنیدهٔ که سخن یاد آورده هیچ آبی نباشد گفتم آخر مدتے پیش تخت سلیمان بود

و در خدمت او شتیب و فراز دیدهٔ یعقوب را بوی یوسف نسیم تو داده آب زره داؤدی زر هگذر تو یافت

آسی مهلک ثمود و عاد چه دانستهٔ از مبدء و معاد با در انی الحال این حکایت یاد آمد و گفت ؎

مبدء در لغت یعنی جای آغاز و جای ظهور و در اصطلاح حضرات صوفیه مبدء اسماء کلی کونی را گویند و معاد آمدن سالک زراه اسماء کلی که مبدء او ست و رجوع او بذات اسمای کلی آلهی باشد که معاد او ست و در شرح گلشن راز آورده است که مبدء و معاد هر یکے از آن اسم ظهور یافته است کما بدأکم تعودون آلهی برادر بیچیے مظهر اسم ست و مبدء و معاد او همان اسم ست که مظهریت و انسان کامل مظهر جامع جمیع اسماست لذا ذاتی کشف الغطاء و شرح خصوص حکم نوشته که مبدء و معاد اصطلاح حضرات صوفیه ذات حق تعالی را گویند که ابتدای ذات است و ترتیب نزول ذات یا بطور راست که از ذات حق تعالی بر پیدا شد از سر نو معاد خوانند و از غار بلوه از ابتدا آب حیات انسان کامل پیدا شد یا چنین پیدا شد که از احدیت وحدیت و از وحدت احدیت و از احدیت ارواح و از ارواح مثال عالم شهادت خصوصاً انسان کامل پیدا شد ۱۲

شنیدم در زمین گنجشکی هست | که گردد گرد دهر و پرانه پیوسته | نه او در دانه او نیز دنه در دام
نه بام مرغان دیگر گیرد آرام | چو بیند رخنه در گنج دیوار | شب و روزش همی کاود بمنقار
مگر مرغی دران حالت بدیدش | وزان سودائی فاسد برسیدش | بگفت آری شنیدم منکه پیوسته
سلیمان خاتمی میداشت در دست | مگر خاصیتی بود آن نگین را | که بگرفت او همه روی زمین را
دلم را آرزوی مملکت کرد | اکنون میجویم آن خاتم بصد درد | تو آن مرغ دمن چون کهنه بنیاد
سر خود گیر و مید ار این سخن یاد | چو از من درگذشت او گفتم ایدل | ترا زین باد پیمودن چه حاصل

بعد ازان در هوا نظر کردم صد هزار نوع مرغ دیدم از هر جنس جمع آمده یکے را از ایشان ز آشیانهٔ خود خبرے و همه را نظر جز بر بال و پرے ۵

پنجهٔ حرص برگشاده همه | هر یک از بهر دانه در دامے | دل به طمع هوا بداده همه
در هوا و هوس پریده بلند | در مغاک طمع فتاده برسمند | بر سر استخوانش آرامے
نفرتے از ایشان در نهادم | پدید آمد پائے بر سر همه نهادم و روان شدم چون چند قدم رفتم گرم روی دیدم بی آرام سوخته یافتم
آتش نام دلی بریان و تنی آشفته روزگارش فلک اثیر گفته چون اثر او بمن رسید از تفت سینهٔ او
دود از سرم برآمد گفتم ای پیر با فرهنگ جوان آهنگ اے منیر مریخ زحل نیرنگ ۵

ای رهبر شب روان ایام | صبح از رخ تو دمیده هر شام | از روی تو تازه کار هر شمع
وز لطف تو پخته کار هر خام | هر خشک تری کرانه گیرد | آنجا که تو در میان نهی گام
مخمور توام مرا خبر کن | آخر چه چشیدهٔ ازین جام | چون دم من بر آتش رسید

در حال رنگش برافروخت و زبان دراز کرد و گفت تو کیستی که مجرد روح را مسخر اشی و بر جراحت سوخته نمک می پاشی انگشت بر حرف من منه و خود را بر انگشت من مزن ۵

می سوزم از انتظار می بین و بپرس | سود از دهٔ چو من نیاید بجهان | حال من خاکسار می بین و بپرس
اینک من و روزگار می بین و بپرس

گفتم پس اینهمه دعوای سرفرازی و لاف زبان درازی از بهر چیست گفت ای پسر چه کنم ۵

با آنکه سیه شد دلم از جور فلک | خود را بطپانچه سُرخ رو میدارم | چون از آتش هیچ گرمی نیافتم
از دو تیره روی بر تافتم ۵ | بد و نیک را آزمودم همے | همه خسته بودند بی مرهمے
کجا از ثریا ثریٰ تا ثریا یکے | کزین درد دل باز رست اندکے | دو عالم اگر نور و گر ظلمت اند

ترنزدیک و دور اندرین حیرت اند | ماه از بر آمدن شب دل سیاه آفتاب از فرو شدن روز روی در آسمان

ازین واقعه جامه کبود صبح و شام ازین غم خون آشام دیدم که عطارد و ناهید اساسی نداشتند و بهرام و برجیس
را پرخاشے نبود ۵ | دل دایهٔ خود نیافت از هیچ محل | تی از مه و تی ز هرهٔ و مریخ و زحل

ا رندانتهم اول و سکون نون دوم الف بجد انچه ترجمه بوقت زندو کردن فرو ریزد و رنده کننده و هر چیز نا کردن و لطیفه خراشنده دگر دے کز خاک برخیزد آنرا خاک گویند و بلطیفه حرف و سخن ۱۲

از قطب و سهیل کار من سهل نشد | از طائر[1] واقع نشد این واقعه حل | القصه همه را چون مار و مور مجبور دمار

یا ختم بسیار فرشته خود را به من نموده همه را سر رشته گسسته بود ه | یقین میدان کزین چندین کم و بیش

نمی یابد یکی سر رشتهٔ خویش | درخت و کوه و آب و آتش و خاک | چو تو در محنت خویشند غمناک

زمین و آسمان و عرش و کرسی | همه جویای راهند از که پرسی | چون از همه باز ماندم و خود را با هیچ کدام دل نه بستم دنیا و آخرت

را بمن نمودند هر دو را دیدم که با من بودند فظن الخیر ولا تسال عن الغیر | پس گمان کن با مر خیر و از غیر سوال مکن ۱۲ | سخن عشق چون معما نیست

که نه او راست و نی با نیست | هر چه در طبع تو نیاید راست | تو ندانسته نگو که خطاست | این سخن بحکایت مرد عجمی میماند

که از زبان عربی سخت عاری بود مگر پسری داشت که او را بمدرسه فرستاد تا علم آموزد و هر دخلی که داشت

بر و خرج میکرد بعد از مدتی بسیار چون مال خود را پایمال دید گفت ای پسر عمری بسر بردی هیچ علمی بدست

آوردی پسر دانشمند شده بود خواست که از دل پدر این غم بدر برد و عروس دانش خود را بر و جلوه دهد

گفت ای پدر همه اسم و فعل و حرف را اشتقاق و صرف دانستم فقه را حجت و دلیل و قرآن را تفسیر و تاویل

بیاموختم پدر گفت بیهوده میگوئی اگر زبان عربیه آموختهٔ کتابی بیار تا من باز کنم هر چه در اول سطر بر آید پارسی

آن با من بگو پسر گفت روا باشد کتابی بدست پدر داد چون باز کرد از قضا در اول صفحه این لفظ بود لا اعلم

از پسر پرسید که معنی این چیست گفت نمیدانم پدر بغایت جاهل بود در حال خشمی در و در آمد و این بیچاره

را عقل از سر بیرون شد چون بخود آمد گفت ای پسر در حق تو چندین رنج دیدم و نقد و نسیه که میداشتم همه

بباد دادم یک سخن که از تو پرسیدم میگوئی که نمیدانم چوبی برداشت و بر سر پسر کوفت که زود باش بگو که پارسی

لا اعلم چه باشد گفت ای پدر میگویم که نمیدانم به هیچ نوع آن جاهل استوار نمیداشت ه

بچشم خردمند اگر خس رود | بفانش همه زیر مژگان نهد | و گر دانهٔ دُر بود پیش خر

بجای خورش زیر دندان نهد | پدر گفت چندین سال چه کار کرده که این مقدار سخن نمیدانی پسر بیچاره

دانست که پدر نادان است چوبی میخورد و عذر میخواست دمی گفت ه

چگویم با که گویم قصهٔ خویش | که نوشم می نماید جملهٔ رایش | بهر آنرا که میخارم سر و پای

همور غم مرا گردد همه ریش | بکام خود ندارد ذره زیدم | لیکن از بیم دندان بداندیش

سخن زاید ز کلکم راست چون تیر | چرا من ره نمی یابم بهر کیش | بخیل از عذر تسلیم اندرین ره

ندارد چارهٔ بیچاره درویش | این همه لطائف مکاشفات که بر من کشف کردند آنرا از ظرائف نعمات

عشقیه بود هر گه عشقی بسر افتد او را همین معامله میسر افتد فالله اسئل ان اعطانی العشق العفیف وهو

خیر وشئی لطیف انتهی کلام بزرگی که خود در لطائف عشقیه از حال خویش بیان کرد فقیر کاتب الحروف

قدری ترجمهٔ اینجا نگاشت و پیش هر دانا و نادان لولوی چند با شیرازه انداخت و نیز از فائدهٔ عشق است

---

[1] طائر واقع طائره لغت یعنی پرنده و گرداورد واقع یعنی مرغ نزدیک آینده و واقع در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از محل صور علمیه اعیان ثابته و القدیر

الهی و علم الهی و سر اداز طائر فرخ نهادان مقرب اند که در کار خود مشغول اند ۱۲ [2] پس از خدا سوال میکنم که بدهد ما را عشق یا عفت که وی چیز بسیار لطیف است ۱۲

تجرید سالک رو حیکه مجروح عشق است آورد کارخانه یجهود وصفت دهند یکی بندگی دوم آزادی بندگی حقیقت فقر است و آزادی حقیقت تصوف باهر که این هر دو صفت همراه نیست از اصل صفوت آگاه نیست بندگی معرفت نفس است و آزادی معرفت حق است هر که دوئی راند انست یگانگی را نشناخت این سخن حکیم سنائی راست علیه رحمة الله لصدها تین الاشاء ؎

چون تو در نفس خود زبون باشی
عارف کردگار چون باشی

میان این دو صفت که شنیدی صد بار صد هزار مدعی را غیرت عشق غارت کرد که یکے از صورت به سیرت نرسید و از امل به عمل نه پیوست جمله مقصود پیوند دنیا دانستند مشغول غول غفلت گشتند همه را سر به بیابانی فرود آمد و از سر آلهی محروم شدند ع

عارف ندهد سر اطهے بلا ہے

رنگ ظاهر شان رنگ باطن گشت و نقاب رسم و اسم عقاب روح و جسم ایشان شد ؎

ای خورده شراب غفلت از جام هوس
مشغول مشو بخویش چون خر بجرس
تا رسم که ازین خواب چو بیدار شوی
مستی برود در دسرت ماند و بس

بندگی آنست که طاعت بدل کنی آزادی آنکه قبله بدل نکنی بندگان آزاد دنیا و عقبی را دو پر ساخته اند نه آنکه هر دو را پیش خود سپر ساخته اند عام دنیا دید گفت منزل انیست خاص عقبی یافت گفت که حاصل انیست عاشق مولی خواست گفت مشکل انیست عام را دوزخ رسید خاص را بهشت عاشق دوست را دید هر دو را بهشت شعر

فقوم همو مهم بالله قد علقت
فما لهم همم لیسموا الی احد

مرد آنست که گرد ننگ نگیرد دامن او نگردد و مایه عقبی سرمایه او نباشد دنیا و عقبی وجوههم قمر و لا ذلة نشان درویشان است یرید دون وجهه در شان ایشان است ؎

دنیا و عقبی طالب خود را همان
ما روی ترا قبلهٔ جان ساخته ایم
بر قطع محبت هر دو جهان باخته ایم

گویند که هاروت و ماروت گفتند یعنی انما نحن فتنة فلا تکفر آلبه بصری را گفتند که لا نسألک الجنة گفت الجار ثم الدار ؎

همسایه طلب نخست آنگاه سرای
گر هست ترا صاف دل و روشن رای

آورده اند که یکے از ین طائفه گرد محلتے طواف میکرد ناگاه نظرش به منظری افتاد زیبا طلعتے دید که همچو آفتاب از بالای بام خوبی طلوع کرده بود چون از اوج حسن خود بران برج خاکی مقابل گشت بیچاره همچو ذره در هوای او با درسان شد و آتش در نهاد او افتاد چون خاک از غم پست شد و آب چشم بارید ن گرفت چون نگران آن حسن بیکران شده بود و دستش نداد که پای از جای برگیرد در میان را هے آهی از دبر آمد و هم بر جای فرو نشست ساعتی پای در دامن صبر کشید و سر در گریبان خود بگرفت چون روی بر آئینهٔ زانو نهاد از عکس روی آن زن که دیده بود رنگ بر آئینه ضمیرش پیدا آمد از دریای وجودش غیرت و خروش حمیت موج زدن گرفت و گفت ؎

نه آن مرغم که با شم صید هر دام
نه آتش تا بهر سوئے بر آیم
نه آن بحرم که گیرم با خس آرام
نه آن خاکم که افتم زیر هر پائی
نه بادم تا بهر کوئی در آیم
نه آن آبم که روی آرم بهر جائی

ل قومی اند که ارادهائے شان باخدا آویخته اند پس ناباشد و شانزا هیچ که بلندی گیرد بلوئی کسے ۱۲

توئی مقصود گر مشغول غیرم | توئی معبود گر نزدیک دیرم | درویش درین سخن بود کہ آوازی
پُر فزع و نالہ با جزع بگوش او رسید پیش از انکہ سر از خرقہ بر آرد یکے خبر آورد کہ درین منزل ماہی بود کہ سال
عمرش بچہار دہ رسیدہ ہمین ساعت از برج خود نقل کردہ ہمچنین بمفاجا از ین بیوفا جا بر فت مرد عاشقی از فرو شد
آنماہ چون صبح صادق خندہ بزد و از گردش روزگار کاذب چون فلک در چرخ آمد و بزبان حال گفت ؎

عشق تو نظر بر کہ افگند | از نیک و بدش بُرید پیوند | دل خانۂ صبر اساس می کرد
آن قاعدہ را غم تو بر کند | آن مرغ کہ یافت از تو دانہ | دشوار شود اسیر ہر بند
بلبل چو نسیم گل بیابد | در سایۂ خار نیست خُرسند | جوانمرد البعد دہر نفسے ترا مجابے

در راہ است جہد کن تا با عشق در فراز و نشیب نسبت خود درست کنی چون از نزدیک و دور
قدر خود دانستے یقین میدان کہ از دوستانستی ہر آئینہ غیرت عشق با غیرت نگذارد و بیک حملہ پردہ را
از پیش تو بردارد ؎

چو خود در ادر رکاب عشق بستے | پُر و مند پیش زین با لا بستی
چنان رو کز دو کون آسودہ گردی | وگر بے عشق رفتی سودہ گردی

من تقرب الی شبرا تقرب الیہ ذراعا بیان این نسبت است و آن نسبت بسبب یمحونہ درست میگردد و رونده باین نسبت
اصل خود را می تواند شناخت کہ یمحو عبارت از انست ہر کہ بمعارف آن اصل نیست
و اصل نیست زیرا کہ از وصول چیز این حاصل نیست ؎

ای خام طمع نہ مرد وصلے | تا بے خبر از وجود اصلے
زین حرف نشان مپرس تا تو | در دام ہوا اسیر عقلے
کا شفتۂ این چہار فصلے | تا یک دل و یک نفس نگردی
طبع تو مخالفست زان روی | مغرور خیال و قول و فعلے

حکایت مردی بر سر کوہی ایستادہ بود صاحب جمالے برو
بگذشت بیچارہ بیک نظر مبتلا گشت سر در پیے او نہاد گفت ہر چہ مرا بود در بودۂ تو شد معشوق
شیرین سخن و موزون طبع بود گفت مبارک باشد اما چنین مرغ زیرک کہ توئی در لغ آید کہ در دام
ہمچو منی افتی مرا خواہر لیست کہ در زیبائی ہزار چند ہمچو منست اینک در عقب میرسد ؎

چو گل باشد چہ کار آید سر غم | چو آب آید نمی شاید تیمم | مرد سلیم القلب گوش سخن او
داشت و از نادانی چشم از و برداشت در عقب نظر کرد کس را ندید معشوق از سر غیرت طپانچہ
بر روی او زد و گفت ای مدعی ہوشدار اگر ربودۂ منی با غیرت چہ کار ؎

بر و جان مادر سر خویش گیر | تو عاشق نۂ کار خود پیش گیر | تو با این گدائی و گندہ بغل
بدرگاہ شاہان نیابی محل | بالجملہ بنیادئ امور سلوک موقوف بر ہمین عشق است بے عشق راہ

؎ ہر کہ نزدیکی جوید بسوی من یک وجب قریب می شوم بوی یک دست ۱۲ ؎ نسبت در نعت بمعنی نشر او یا خویشی بدرے خاصہ و یاد
کردن نشر او کسے را و در اصطلاح حضرات صوفیہ نسبت آنرا گویند کہ سالک ملکۂ را از ملکات محمودہ کسب کند بو جیکہ آن ملکہ روح و برا از جمیع جہات
احاطہ کند و حیات و موت و ی بران باشد ہر حالتے کہ باین صفت لازم ذات گردد آنرا النسبت خوانند ۱۲

رفتن از منزل مقصود فرسنگ ها دور باید دانست که اکنون بندی در خواص عشقیه اگر سخن راند شود دور نیست بدان ای عاشق که

از مقید سوی مطلق سفری دارد عشق	مقصد دیگر و راه دگری دارد عشق	یک قدم بر دو جهان می نهد و میگذرد
خوش بهی زود رسی بخطری دارد عشق	سوز عشق است که آتش نه اندر دل سنگ	تا اگر سنگدلانم اثری دارد عشق
زان حلاوت که بمنصور رسید از سر دار	گشت محسوس که نخل و ثمری دارد عشق	بیخبر شد دل و از عشق خبر هیچ نیافت
از دل بیخبر ما خبری دارد عشق	هست با در دسر خویش مرا سودائی	چون بدر دسر عشاق سمری دارد عشق

جوانمرد اعشق اکسیر کبیر است چنانکه اکسیر صغیر مس کانی را زر میکند این مس مکدر انسانی را بنور محبت منور میکند و عاشق را کم خور و کم خواب و کم گوی و عزلت جوی و ابدال خوی میگرداند بخیل را سخی و جبان را شجاع عاصی را مطیع و مطیع را مطاع غافل را آگاه کند و خفته را بیدار بیدار را طالب سازد و طالب را شطار صاحب نجوت را پست کند و همت را بلند گریه را دیده لشین سازد و خنده را پشیمند دل را گرم کند و دم را سرد آتشین خوی را خاکسار و خاکسار را باوقار متکبر را متواضع و در شست را همواره کافر را مومن کند و مومن را محقق ملحد را موحد سازد و منکر را مصدق قصه زلیخا را بخوان که عشق یوسف علیه السلام از کفرش با سلام کشید و از کوری بینا گردانید و در پیری جوانی رفته باز دید یعقوب علیه السلام را بنگر که چشمش نور دوباره یافت نوای عندلیب دریاب که نفس حیوانی را با وجود صفت بی زبانی و عدم سخندانی عشق گل چگونه هزار داستان نموده دستان زن هنگامه بهار گلشن ساخته پروانه را تماشا کن که آثار عشق نور شمع چسان در جانش افروخته که در هوایش چون دود چرخ زنان سوخته مقناطیس و کهربا را دریاب که با وجود صفت جمادیت قوت جاذبه آهن و کاه از جذبه دارند با آنکه صفت محبت در جماد ننهاده اند سلطان عشق را در وجود هر موجود تصرف داده اند حضرت شیخ محی الدین عربی قدس سره گوید که بعضی از اوصاف عشق و محبت این است که محب در محبت جامع است درمیان دو ضد که وصل و هجر باشد که او بموجب خبر بصورت حق تعالی است و او جامع است بین الضدین چنانکه گفت هو الاول والآخر والظاهر والباطن و آن جمع عین فرق است درمیان حب روحانی و حب طبعی و انسان صاحب هر دو حب است بخلاف باقی حیوانات که آنها صاحب حب طبعی اند و بس پس آن جامع بین الضدین نباشند و صورت جمع آنیست که از صفات لازمه محب است که او طلب و حب وصال محبوب خود دارد و نیز از صفات اوست که او محب آنچیزیکه محبوب محبوب ولیست باشد و گرنه محب آن نیست پس دران صورت که محبوب حب هجر دارد اگر محب محبت هجر دارد پس او کرد چیزی را که مقتضای محبت نباشد چه محبت طالب مقتضی وصل است نه هجر اگر محبت وصل دارد پس کرد چیزیرا که نه مقتضای محبت است چه محب آنست که محب و طالب محبوب باشد پس بر هر تقدیر بر محب بیچاره بلائیست عظیم

وحجتی قویم بر کذب او و غایت کار و نهایت مقتضی آن گرفتار انیست که محب حب محبوب هجر را شود نه محب عین هجر و آن با حب اتصال جمع شود و مجمل انیست که وصال محبوب لذاته محبوب محب است ۵

میل من سوی وصال و میل او سوی فراق	ترک کام خود گرفتم تا برآید کام دوست

پس محب حب وصال دارد و حب حب محبوب بهر چیزی که متعلق شود نه حب عین هجر چنانکه مومن رضا بقضاء حق دارد اگرچه بکفر و باقی مکروهات متعلق باشد نه رضا به عین کفر که مقتضی باشد که رضا بکفر منع است در شرع و مقتضی غیر قضا باشد چه قضا حکم الله است به مقتضی نه عین مقضی و حب حیوان که حب طبعی باشد چنین نباشد که حیوان بجز وصل محبوب خود نخواهد و حب محبوب چیزی ندارد پس از جهت همین تنویع کردیم حب انسان را بسوی دو نوع یکی حب طبعی که در ان مشارک بهائم است و دیگر حب روحانی که بدان ممتاز است از حب حیوانی پس تر بدانکه حب بر سه قسم است و محصور است در ان و آن الهی است و روحانی و طبعی پس حب الهی حب خدا تعالی باشد برای ما و حب ما برای خدا تعالی و حب روحانی آنست که سعی کند محب در حصول مرضیات محبوب و بجز آن غرض و اراده نداشته باشد که نظر او بر غرض و اراده محبوب است نه بر خود چه جای غرض و اراده خود و حب طبعی آنست که صاحب آن نظر بر نیل مرادات خود دارد محبوب خوشحال شود بدان یا دلگیر و اکثر جهای مردم امروز بر انست پس تر بیان کرد قدس سره حب الهی را در فصلی و حب روحانی را در فصلی دیگر و حب طبعی را در فصلی دیگر و گفت در فصل حب الهی که حب حق تعالی که متعلق است بما از جهت اوست و از جهت ما آما اول پس آن قول حق است تا آخر ما خلقت الجن والانس الا لیعبدون پس خلق نکرد ما را مگر برای خود اما ثانی پس آن تعلیم اعمال صالح است که مورث سعادت و نجات باشند از ان امور که موافق اغراض و ملایم طبائع ما نباشند پس پیدا کرد خلق را تا تسبیح و تقدیس کنند او را و گفت قدس سره که مخاطب بقول حق تعالی الم تر ان الله یسبح له من فی السموات والارض والطیر صافات کل قد علم صلوته وتسبیحه رسول الله است صلعم نه ما و اگر نه میگفت الم تروا بجای الم تر پس آن امر در رسول الله صلعم عیانی باشد و در ما ایمانی و مثل آن انیقول است الم تر ان الله یسجد له من فی السموات ومن فی الارض والشمس والقمر والنجوم والجبال والشجر والدواب پس ترک نکرد در ین قول هیچ احدی را چه گفته است من فی السموات ومن فی الارض و ذکر کرده عالم علوی و عالم سفلی را پس آن امر در رسول الله صلعم شهودی باشد و داخل شد در ان قول هر صاحب شهود که سجود عالمیان مشهود او باشد پس گفت قدس سره۔

وهذا تسبیح فطری ذاتی عن تجلی تجلی لهم فاحبوه فانبعثوا الی الثناء علیه من غیر تکلیف بل اقتضاء	و این بپاکی یاد کردن فطری و ذاتی است از تجلی (تجلی) در لغت یعنی آشکارا شدن و روشن و آشکارا کردن و جلوه کردن و

۵ آیا ندیدی که خدا بپاکی یاد کند ش هر که در آسمانها در زمین است و مرغان بال کشاده و هر یکی را دانسته است خدا دعای او را و تسبیح او را ۱۲ ۵ آیا ندیدی که سجده میکنند خدای تعالی را آنانکه در آسمانهاند و آنانکه در زمین اند و آفتاب و ماه و ستاره ها و کوهها و درختان و چارپایان ۱۲

ذاتی و هذا هی العبادة الذاتیة التی اقامهم الله فیها بحکم الاستحقاق الذی یستحقه -	کنایه از غلبهٔ اخذ الهی که آشکار شد برای شان پس دوست داشتند او شان و ایشان او را برانگیخته شدند شان برای تنابروی بغیر تکلیف بلکه بسبب اقتضای ذاتی و همین عبادت ذاتیه است که قائم کرد او شانرا حق تعالی در ان بسبب استحقاقی که داشتند

پستر ذکر کرد قدس سره آیات چند قرآنی و گفت که همه آن دلالت میکند بر این که تمامی عالم در مقام مشاهده و عبادت است مگر ارباب قوت مفکره و آن نفوس ناطقه انسانی و جنی است نظر باعیان نفوس نه نظر بهیاکل چه هیاکل ایشان مثل هیاکل باقی عالم است در تسبیح و سجود مر حق تعالی را پس اعضاء بدن تمامها مسبح و ناطق اند و لهذا گواهی میدهند بر نفوس مخبر که خود جلود و آیادی و رجل و السنه و سمع و بصر و جمیع حواس ایشان در روز قیامت پستر بیان کرد قدس سره بعضی از نعم حق تعالی و عدم شکر انسان با آنکه دانسته ایم که نیست محسن مگر حق تعالی و از جملهٔ احسان او انیست که فرستاد رسول را بسوی ما تا بیان کند منافع و مضار ما را و باز دارد ما را از قبایح و سفساف اخلاق و ببرد ببر مکارم اخلاق و ببر پاکرد بینات بر صدق آن رسول و انداخت نور ایمان را در دلهای ما و محبوب گردانید و مزین ساخت آنرا در دلهای ما و مکروه گردانید کفر و عصیان و فسوق را در دلهای ما پستر گفت قدس سره که نسبت حب حق سبحانه مر عباد را النسبت بودن اوست با ایشان هر جا که باشند یعنی در حال عدم و در حال وجود پس چنانکه حب حق تعالی با ایشان است در حال وجود ایشان همچنین با ایشان بود در حال عدم ایشان چه ایشان معلوم حق اند و او مشاهد و محب ایشان در ازل و لایزال چه متجدد نمیشود بروی حکمیکه نبوده باشد بروی قبل ازان بلکه او همیشه محب خلق خود بود چنانکه عالم بود بدیشان پستر گفت که حب صفت نفسی است در محب بامعنی وجودی زاید بر ذات او یا النسبتی است عدمی در میان محب و محبوب و آن علاقه است که جذب میکند محب را تا طلب کند وصل محبوب پس میگویم که آن صفت نفسی محب است و اگر گفته شود پس باید که زائل نشود و حال آنکه زائل میشود بگویم در جواب آنکه زوال حب محال است با وجود لقای محب و آنچه در نظر تو زوال یافته است آن تعلق محبت است بمحبوب خاص و این ممکن است که تعلق و علاقه به محبوب خاص زائل شود و متعلق شود آن محبت به محبوب دیگر که محبت متعلق میشود به محبوبان بسیاری ؎

من عاشقم هفتاد جا یک جا مقید نیستم	یار چون هر جائی آمد بنده هم بد نیستم

پس علاقه بمحبوب خاص که آن نسبتی است در میان محب و محبوب مخصوص منقطع میشود نه عین محبت چه آن عین محب است قدیم باشد محب یا حادث نه معنی وجودی در محب زاید بر ذات او تا ممکن الزوال باشد و مرتفع شود حکم آن فمبانی لوجود ولا لاحب ومحبوب لیکن از شان محبوب آنست که معدوم باشد و غیر واقع و چاره نیست از نیکه آن موجود نباشد چنانکه گذشت در صدر و گفت قدس سره درین مقام فالمحبوب معدوم ابدا ولا یصح محبة الوجه جملة واحدة الا من حیث العلاقة او لا یتعلق الا بموجود یظهر فیه وجود ذلك المحبوب المعدوم پستر گفت قدس سره

؎ پس محبوب معدوم خواهد بود همیشه و صحیح نخواهد شد محبت وجود بیکدفعه مگر بحیثیت علاقه یا نه متعلق باشد مگر بموجودیکه ظاهر شود در ان وجود این محبوب معدوم

در فصل حب روحانی و آن چنیست که صاحب آن دوست دارد محبوب را از جهت آن محبوب و از جهت خود
بخلاف حب طبعی که صاحب آن نظر بغرض خود دارد و بس آنیکه هرگاه محب علیم است و عاقل و حکیم پس دانست
که حب چه باشد و محب که و محبوب که و چه میخواهد از محبوب و اگر محبوب و صاحب اراده و اختیار است لاجرم
دوست دارد چیزیرا که مراد و محبوب آن محبوب است و اگر صاحب اراده و اختیار نیست پس دوست نمیدارد
مگر خود را یا آن موجودیرا که تحقق مطلوب و محبوب آن محب نیست مگر دران موجود و نظر بهمین که محبوب محب
روی نمی نماید مگر دران موجود گفته می شود که آن محبوب است و گرنه فی الحقیقت هیچ موجودے محبوب
نباشد چنانکه گذشت بیان آن مکرر پس اگر آن موجود صاحب اراده و اختیار است پس ممکن است که
محبت محب آن از جهت آن باشد نه از جهت نفس خود پس سعی آن محب در تقدیم محبوب آن محبوب
باشد نه در تقدیم مراد خود و اگر آن موجود صاحب اراده نباشد پس محبت محب آن بر اکمی خود است که محبوب
او غرضے و محبتے در شئی ندارد پس وقتیکه محبوب محب متحقق نشود مگر دران موجود که صاحب اراده باشد مثل حقتعالی
یا مثل جاریه یا غلام پس این هنگام دوست میدارد آن محب محبوب آن موجود را و اگر اتفاقاً آن محب دوست
ندارد محبوب آن موجود را و در سعی حصول مراد آن نشود آن در محبت آن محب ضرر و قدح نکند که آن محب
محبوب خود است پس فی الحقیقت هیچ احدے محب هر موجود نمی شود مگر بنفسه نه از جهت محبوب و تحقیق و
ثابت در نفس الامر همین است چه فی الحقیقت محبوب هر محب معدوم است و معدوم صاحب اراده و
غرض نباشد تا محب ترک کند اراده خود از جهت اراده آن محبوب پیشتر گفت قدس سره که روح قابل
صور طبعی است در اجساد متخیله و فرق کردن در میان آن اجساد و اجساد محسوسه کار هر کسے نباشد ازینجاست
که نه دریافتند صحابه کرام جبرئیل ع را هنگامیکه نازل شده بود در صورت اعرابی و آن جسد متخیل بود و
ندانستند که آن جبرئیل ع است مگر بتعریف و تعلیم رسول الله صلی الله علیه وسلم و اگر بصورت دحیه کلبی رض ظاهر
میشد میگفتند که آن دحیه رض است و همچنین مریم ع نشناخت جبرئیل ع را هنگامیکه متمثل شده بود بروی بصورت
بشری و لهذا پناه جوید بود از وی بخدای تعالی تا آنکه گفت جبرئیل ع انما انا رسول ربك لاهب لك غلاما ذكيا
و همچنین متعوذ میشوند مجوبان در روز قیامت از حق تعالی هنگامیکه متجلی میشود در غیر صورت اعتقادی ایشان که
عارف بخدا نبودند در دنیا و نشناختند ذات مقدس اطلاق آنرا پس حکم در جناب الهی در روحانی در متجلی شدن
بصور علی السویه است در حق متجلی له از جمله آن بدان متجلی پس ناچار است از علامت که شناخته شود
بدان علامت تجلی حق از تجلی ملک مخلص کرده شده برای وحی و آن از تجلی جن و آن از تجلی بشر هنگامیکه داده شود اهل الله را قوت ظهور
در صور مثل قضیب البان رح و غیر آن و نقل کرد قدس سره حکایت شیخ اوحد الدین کرمانی رح که نقل کرده
بود تحول شیخ خود را بصورت امیر پیش شیخ قدس سره و همچنین نقل کرد قدس سره تحول قضیب البان رح بصور

سلہ جز این نیست که من فرستاده پروردگار تو ام تا عطا کنم ترا لڑکے پاکیزہ ۱۲

متعدده وبعد ازان گفت قضیب البان باشیخ احمد بزار موصلی یا احمد قد رایت ما رایت ولا تشاهد فیه الی
انا کل صورة من الصور التی رایت فمن هو اذا قضیب البان الذی ما یصلی کما یقوله الناس والله یا
احمد ما ترکت فریضة الله تعینت علی والامر کما تراه پستر گفت قدس سره که هرگاه مرتبشر را با وجود کثافت
نشاط او قوت تحول در صور باشد در چشم رایی و آن بر صورت خود است پس آن تحول در ارواح ناری و
نوری اسرع و اقرب باشد و اعظم و همچنین آن تحول در تجلی الهی اقرب باشد پستر باز آمد قدس سره بر بیان حب
طبعی و گفت که صاحب حب طبعی محب شی لنفسه است نه لعین المحبوب و این حقیقت ساریست در حب الهی
و حب روحانی پس اتصال بموجود معین محبوب او ست بحکم الاصالة و آن موجود محبوب اوست بحکم التبعیة
پس اتصال او اتصال و قرب محسوس است و بسوی همین اشارلست در قول ما دجسمانا بجسمان پس
این غایت حب طبعی است و گفت قدس سره که نیست فرق درمیان اینکه بگوئی طبیعت شئی یا حقیقت
شئی و حب طبعی در انسان اتم است چه او جامع حقائق عالم و صورت الهی است پس مراورا نسبتی است
بسوی جناب اقدس که ازوی ظاهر گشت و از قول او کن فیکون شد و نسبتی دیگر بسوی ارواح
بواسطهٔ روح او بسوی عالم طبیعت و عناصر بواسطهٔ جسم پس او محب هر چیزیکه طلب میکند آنرا عناصر و طبیعت
باشد لذاته و نیست آن مگر عالم اجسام و اجساد و ارواح و بعضی اجسام عنصریست و هر جسم عنصری طبعی باشد و
بعضی اجسام طبعی غیر عنصری باشد پس نه هر جسم طبعی عنصری باشد چه عناصر از اجسام طبعی است و عنصری
نیست و همچنین افلاک و املاک است پستر گفت که خلاف و اختصام در ملاء از جهت تقابل و تضاد اسمای
الهی است ۔

فاین الضار عن النافع والمعز من المذل والقابض
من الباسط واین الحرارة من البرودة واین الرطوبة
من الیبوسة واین النور من الظلمة واین العدم من
الوجود واین النار من الماء واین الصفراء من البلغم
واین الحرکة من السکون واین العبودیة من الربوبیة
الیست هذه متقابلات فلا یزالون مختلفین واین التحلیل
من التحریم فی العین الواحدة لشخصین فیحرم علی هذا
ما یحل لهذا فیتوارد حکمان مختلفان علی عین واحدة فانظر
حکم الطبیعة المتضادة من این صدرت وما کان سبب
وجودها متقابلة من العلم الالهی لتعلموا انه لیس بید احد

پس کجاست نقصان دهنده از نفع دهنده و عزت دهنده از ذلت دهنده و تنگی
کننده از وسعت کننده و کجاست حرارت از برودت و کجاست تری از
خشکی و کجاست نور از ظلمت و کجاست عدم از وجود و کجاست آتش
از آب و کجاست صفرا از بلغم و کجاست حرکت از سکون و کجاست عبودیت
از ربوبیت آیا نیستند این اسما متقابل یکدیگر پس همیشه مختلف میباشند و
کجاست حلال گردانیدن از حرام گردانیدن در یک ذات برای دو شخص
پس حرام میشود بر یکی آنچه حلال میشود برای دیگرے پس فرود می آیند
دو حکم مختلف بر یک ذات پس ببین حکم طبیعت متخالف که از کجا
صادر شد و نمیشود سبب وجود دوی متقابل از علم الهی تا بدانید
که نیست در قبضهٔ دست کسے سوای خدا چیزی از امر نه در دنیا و نه

ای احمد دیدی تو آنچه دیدی و شک نکنی دران که منم هر صورت که از ان صورتها ست پس کیست آن قضیب البان که نماز میخواند چنانکه مردمان میگویند قسم بخدای احمد ترک نمیکنم فرضے را از فرائض که معین گشته اند بر من و حالانکه امر چنانست که دیدی ۱۲ جسم عنصری عبارت از جسمیکه مرکب از چار عنصر یعنی باد آب آتش و خاک باشد ۱۲ جسم طبعی عبارت است از جسمیکه بتغذیه و تنمیه مرتب باشد مرادف جسم عنصری ۱۲

ما سوی الله من لا مرشئ لا فی الدنیا ولا فی الاخرة حتی ان الاخرة ذات دار این رویة وحجابا فالحمد لله الذی ابان لنا الامور ومصادرها وموادها وجعلنا من العارفین بها فالله یجعلنا ممن استعده بما علمه آمین بعزته	در آخرت تا اینکه آخرت حامل دو دار است از حیثیت رویت و حجاب پس شکر خدا راست که واضح کرد برای ما جمله امور را و جای صدور و ورود آنها را و ما از عارفین بدان گردانید پس از خدا سوال میکنم که بگرداند ما را از کسانیکه مستعد گردید بدان بذریعه تعلیم خود قبول کن دعای ما را بعزت خود

پس متبین شد که محبوب عین اتصال است به موجودی از موجودات کثیر یا قلیل موانست باشد آن اتصال یا بتجسم یا بتقبیل یا باعناق یا غیر آن بحسب مقتضای حقیقت آنکه در وی آن اتصال متحقق است و بحسب حقیقت هر محب پس محبوب که اتصال مذکور باشد واحد العین است متنوع است بانواع مذکور که تقبیل وعناق وغیر آن باشد پس گنجایش ندارد که کسے محب دو شئی باشد چه قلب واسع دو شئی در ان واحد نتواند شد ما جعل الله لرجل من قلبین فی جوفه پس اگر بگوئی که این در مخلوق است نه در خالق چه او محب بسا مردم است چنانکه گفت یحبهم بلکه محب هر شئی باشد که بحب او حرکت عالم واقع شد از مکمن عدم بسوی صحرای وجود بگویم در جواب که حب معقول المعنی است اگرچه محدود نشود پس آن مجهول نیست بلکه مدرک است لیکن بذوق نه بتصور ونسبت آن بسوی حق تعالی مجهول است چه هیچ شی مثل آن چنانکه منطوق آیت ست نیست پس قول تو که آن حکم در خالق نیست تحکم باشد از تو چه نگوید این سخن مگر کسیکه عارف بذات حق نباشد وذات حق دانسته نمیشود و نه نسبت او لیکن دانسته میشود محبت او چه خطاب نکرد عباد خود را مگر بلسان ایشان و هر چیز یکه بدانند آنرا در لسان خود در هر امری که منسوب ساخت آنرا بسوی خود اگرچه کیفیت آن مجهول باشد پس فرق درمیان حب طبعی مثل کهربا یا هر چیز یکه متعلق شود او بسبب کند آنرا بخلاف عنصری که آن متقید است بصورت طبع خاص چنانکه قیس لیلی بود و این از عموم مناسبت میان آن هر دو است مثل مقناطیس و حدید پس سر رفت قدس سره بر بیان کردن حال خاص هر واحد از القاب مذکور پس گفت که هوای ظهور حب است از غیب بسوی شهادت در قلب و سبب حصول آن سه امر است بر سبیل اجتماع یا بر سبیل انفراد و آن نظر است وسماع واحسان واعظم واثبت نظر است که آن متغیر نشود بلقاء بخلاف سماع چه بعید است انیکه صورت مخیله مطابق صورت نفس الامری باشد و اما حب احسان پس آن زائل میشود بغفلت با وجود استمرار احسان که عین محسن مشهود محب نیست و اما هوی که بمعنی ممات نفس باشد پس آن نمی باشد مگر با حکم شریعت و آن قول حق تعالی است وان فاحکم بین الناس بالحق ولا تتبع الهوی یعنی لا تتبع محابك بلا تتبع محابی یعنی انچه مرسوم نیست برای تو فیضلك عن سبیل الله یعنی حیران میکنند ترا و محو میکنند بر تو آن راه که مرسوم نیست

---

۵۱ نیا فریده است خدای تعالی برای هیچ مردے و دل در ظاهر بدن وی ۱۲ ۵۲ شهادت یعنی عالم شهادت و عالم ملک و عالم خلق عبارت ست از عالم اجسام و جسمانیات که یافته میشوند و موجود میشوند بعد امر حق تعالی یا ماده و مدت چنانکه یافته شدند عالم امر و عالم ملکوت و عالم غیب بلا مدت خدای تعالی بلا ماده و مدت ۱۲ ۵۳ نفس الامر در اصطلاح حضرات صوفیه محل اعیان ثابته و صور علمیه را گویند ۱۲ ۵۴ پس حکم کن میان مردمان براستی و پیروی مکن خواهش نفس را یعنی پیروی مکن جاهاے حب خود را بلکه پیروی کن جاهای محبت ما را ۱۲ ۵۵ که آن گمراه کند ترا از راه خدا ۱۲

برای تو وطلب کردم از تو رفتن آن راه پس طلب کرد حق تعالی از وی ترک آن محاب وقتی که موافق طوق مشروع
وسبیل مرسوم نشود پس اگر اعتراض کنی وبگوئی که جائز نیست طلب ترک ہوی که سلطنت وحکم ہوی بس قوت
دارد بگویم درجواب که آن طلب تکلیف بازالهٔ عین ہوی که بمعنی حب باشد نیست چه آن روی زوال ندارد بلکه آن
طلب تکلیف ازالهٔ تعلق ہوی ست بامر مخصوص وتو دریافتی که چیزی که حب بوی متعلق شود متعدد ومختلف می باشد
ونیز بیان کردم که حقیقت حب حب اتصال است بموجودی از موجودات پس آن طلب تکلیف مالایطاق نباشد
که آن از علیم حکیم محال است پیشتر اگر بحث کنی وبگوئی که تکلیف مالایطاق جائز است واگر نه تکلیف ابوجهل وهر
کسے که عالم بود حق تعالی بانیکه او ایمان نخواهد آورد واقع نمی شد وتکلیف مذکور واقع شد پس سخن در عدم وقوع
آن رفت چه جای عدم جواز آن بگویم جواب که مراد بالایطاق آنست که آن بحسب عادت در طاقت مکلف نباشد
مثل صعود بسوی آسمان بدون سبب وجمع کردن درمیان قیام وعدم قیام در زمان واحد وایمان بحسب عادت
مقدور ابوجهل وامثال آن بود ولهذا گفت حق تعالی قل فلله الحجة البالغة واگر بحسب عادت ایمان ابوجهل
مقدور او نمی بود درست نمی شد گفتن قول مذکور بلکه می گفت حق تعالی آن هنگام فالله یفعل ما یرید چنانکه گفت
لا یسئل عما یفعل وهم یسألون یعنی گفته نمیشود مر حق تعالی را که چرا امر ونهی کردی ما را با آنکه عالم بودی بچیزیکه در تقدیر
تست که مخالفت وعدم امتثال ما باشد وحق تعالی می پرسد ایشان را که تکلیف من بحسب شما بود یا بحسب طاقت
شما نبود ایشان میگویند آری آن در طاقت ما بود پس در مالایطاق ومالایطاق عادت منظور ولحوظ باشد۔

فثبت ان لله الحجة البالغة فانهم جاهلون بعلم الله فيهم زمان التكليف والجواب الثاني قد تقدم انه لابد من الايمان به وقد وقع في قبضة الله الذرية ويظهر حكمه في الآخرة فلا يبقى لاحد من دهر في دار الدنيا معترف بوجوده فان اشرك فانما يشرك بموجود ولهذا ما طلب منه الا توحيد الامر له خاصة وهو محبوب الحق وهو معدوم منهم فمن اتصف به احبه الله لكون محبوبه وهو التوحيد ظهر فيه ومن ابغضه فلكون محبوبه لم يظهر فيه فمال الكل الى الايمان

پس ثابت گشت که برای خداست دلیل محکم چرا که اوشان جاهل اند بعلم الٰہی که در اوشان زمانه تکلیف است وجواب دوم سابقًا گذشت که ضروری است ایمان بدان وواقع شده است در قبضهٔ خدا ذریت وظاهر خواهد شد حکم آن در آخرت پس نه باقی خواهد ماند مگر مومن داد آنست که در دار دنیا بوجود وی اقرار کننده بوده است پس اگر شرک کند پس شرک بموجود خواهد کرد واز نیوجه نه طلب کرده شد از وی مگر توحید حکم برای وی مخصوص ووی محبوب حق باشد در انحالیکه از دشمان معدوم باشد (یعنی بباطن) پس هر که موصوف باشد بدان دوست دارد ویرا خدا بوجه محبوب بودن وی وآن وجه توحید است که ظاهر شد دران وهر که دشمن دارد ویرا پس بسبب نه ظاهر بودن محبوب باشد دران پس مرجع همه بسوی ایمان است

واما لقب دیگر که حب باشد پس آن خلوص ہوی وصرافت وی است در تعلق گرفتن بسبیل الله نه بباقی سُبُل پس
چون آنمرتبه خالص شد وصفا یافت از کدورات شرکا ملقب گشت آنمرتبه بحب بمعنی صفا از ینجاست که گفت
حق تعالی والذین آمنوا اشد حبا لله یعنی محب ایشان مر حق تعالی را صاف وخالص است ولهذا بعد از کشف غطا بر

خود مر حق تعالی را باقی و ثابت قدم خواهند بود بخلاف اہل شرک کہ حب آنان مر شرکا را زوالی خواہد یافت و تہ خواہد نمود بسوی حق تعالی۔

اذ تبرء الذین اتبعوا من الذین اتبعوا و قال الذین اتبعوا لو ان لنا کرة فنتبرء منهم کما تبرؤا منا فکان المؤمنون اشد حبا لله بما زادوا علی المشرکین فی وقت رجوعهم عن محبتهم لآلهتهم حین لم تغن عنهم من الله شیئا فلا یبقی احبوه مع المشرکین یوم القیمة لاحبهم لله تعالی خاصة فانهم فی الدنیا احبوه و احبوا شرکاءهم علی انهم آلهة و لولا هذا التوهم و الغلط ما احبوهم فکان محبوبهم الالوهیة و تخیلوها فی کثیرین فاحبوهم و احبوا فاذا کان یوم القیمة کما ذکرنا لم یبق عندهم سوی حبهم لله تعالی فکانوا فی الآخرة اشد حبا لله منهم له فی الدنیا لان حبهم کان مقسما فاجتمع علیه فی الآخرة بما لم یکن محبوبه و هو الالوهیة الا فیه خاصة فلذلک کان سبق الرحمة و قوة الطرفین و ضعف الواسطة بما فیها من الشرکة فهذا الفرق بین الحب و الهوی۔

در انحالت کہ بیزار شوند پیشوایان کفر از تابعان و گویند پیروی کنندگان کاش ما را بازگشتی بودتا بیزاری کنیم از ان پیشوایان چنانکہ بیزار شدند ایشان از ما پس بودند مومنان قوی تر در دوستی خدا بسبب انچہ کہ زیادہ کردند او شان بر مشرکین در وقت برگشتن از محبت معبودان شان وقتیکہ نہ بیزار کرد از او شان از خدای تعالی چیزے پس نہ باقی ماند دوست داشتن وی با مشرکین یوم قیامت نہ دوست داشتن او شان خدا را مخصوص چہ کہ او شان در دنیا دوست میدارند اورا و شرکاء خود را بر انیکہ او شان معبودان بودند و اگر این وہم و غلطی نبودے او شان دوست نداشتندے پس الوہیت محبوب شان بود و خیال کردند و بسیار اند اکثران پس دوست داشتند معبودان را و معبودان دوست داشتند او شان را پس ہرگاہ کہ روز قیامت خواہد بود چنانکہ ذکر کردیم باقی نخواہد ماند نزد شان سوائے حب آلہی پس خواہند بود او شان در آخرت سخت دوست دارندۂ خدا بنسبت معبودان از دار دنیا بر اکہ حب او شان بود تقسیم کردہ شدہ پس جمع شد بروی در آخرة انچہ کہ دیدہ نشد بدان محبوب وی کہ الوہیت است مگر دران بالخصوص پس ازین سبب شد سبقت رحمت و قوة طرفین و ضعیف شد واسطہ بسبب انچہ کہ بود دران شرکت و ہمین فرق است درمیان حب و ہوی۔

واما لقب دیگر عشق باشد پس آن افراط محبت است یا محبت مفرط و بسوی این مرتبہ ناظر است قول حق تعالی والذین امنوا اشد حبا لله پس چون حب کہ بود گرداند محب را از جمیع امورے کہ سوای محبوب او باشند و آن سرایت کند در اجزاء و قویٰ و روح محب و جاری شود مجراء دم در عروق و لحم او و معانق جمیع اجزاء او گردد جسما و روحا چنانکہ محال غیر آن محبوب در وی نماند و نطق وی بآن باشد و سماع وی بآن و نظر وی در ہر شی بسوی آن و نہ بیند در ہر فنی مگر آنرا پس آن حب ملقب باشد بہ عشق چنانکہ منقول است از زلیخا کہ ہر قطرۂ دم او بر زمین ہنگامیکہ فصد کردہ بود نقش یوسف می برآورد و ہمچنین منقول است از منصور حلاج ؎

کشد نقش انا الحق بر زمین خون	چو منصور ار کنی بر دارم امشب		پس گفت حلاج قدس سرہ

ما قد لی عضو و لا مفصل الا و فیه لکم ذکر اما لقب دیگر کہ وداد باشد پس آن ثبات حب یا عشقست یا ہوی است

چنانکه حکم وسلطنت محبت در صاحب وُدّ تغیر نیابد وُدّ در هر نکره ومنشط ومآیسر ودر هجر وطرد برقرار ماند پس آن مرتبه ملقب است به وُدّ وآن قول حق تعالی است ان الذین آمنوا وعملوا الصالحات سیجعل لهم الرحمن ودا ای ثبانه عنده الله وفی قلوب عباده پستر گفت قدس سره که اکثر اهل حب شعور ندارند بانکه محبوب اصلی امر عدمی است مگر آنانکه عارف اند بحقایق ومتعلقات آن وقیس مشتغل بلیلی مثالی بود ازینجاست که گفت بلیلی هنگامیکه برسید برسر او الیلک عنی تا محبوب نگرداند او را از لطف آن مشاهده خیالی چه لیلی خیالی لطیف تر بود از لیلی معهود وجمیل تر از دی واین لطیف محبتهاست وصاحب آن شکایت از فراق نکند که دائم التنعم باشد واز جمله اوصاف محب انیست که او صاحب حیرت باشد وحیرت سانی عقل است فان العقل جمعک والحیرة تفرقک ؎

در رهٔ منزل لیلی که خطرهاست بسے	شرط اول قدم آنست که مجنون باشی

ازین جاست که گفتند اهل یوسف مر یعقوب را تالله انک لفی ضلالک القدیم هنگامیکه گفت لیعقوب انی لاجد ریح یوسف لولا ان تفندون واز جمله ضلالت وحیرت محب است انیکه میداند که محبوب او در دیدهٔ هر کسی بر منصهٔ حسن جلوه گری میکند وهر کسی او را مثل آن بدیدهٔ محبت می بیند واز جمله ضلالت محب این باشد که متحیر است در ایجاد حیل که مورث وصل محبوب باشند پس میگوید بهر کسے که چنین بکن وچنین مکن تا باشد که وصل محبوب روی نماید وآنیهم از انست که خیال میکند که در محبوب حسنی التذاذ زیاده تر از التذاذ آن محبوب است که در حضرت الخیال جلوه گری کند وآن خیال از غلبهٔ کثافت محب ست واز غفلت اوست از لذات تخیل که در حال نوم میشود واگر واقف شود به حقیقت حال بداند که لذت خیالی بزرگتر از لذت عالم حس است که اتصال بخیال اکمل اتصالی است والتذاذ بمعنی اکمل ست در اتصال قیاس انیقدر کافیست والله یقول الحق وهو یهدی السبیل اکنون بشنو از حقیقت شوق بدانکه شوق چون معانق حب است متعلق نشود مگر بغائب بنابر آن در حریم صاحب ذوق راه نیابد مگر نظر باستمرار ذوق پس شوق خبر از هجر دهد نه از وصل وذوق آری آن در حالت هجر لازم محب باشد ابو سعید اعرابی گفته قدس سره لا یکون الشوق الا الی غائب یعنی شوق نباشد مگر بسوی چیزیکه حاصل نباشد که شوق میل است بر پیدا شدن چیزی پس شوق بمعدوم غائب متعلق شود وشوق در عین وصل مبشر استمرار وصل باشد وآن هنوز پیدا نیست ودر احوال ابو سعید مذکور است که داد دطائی را گفتند که تو مشتاقی گفت نه دوزم که غائب مشتاق بود ودوست من حاضر است گفت شیخ قدس سره در باب صد وهشتادم لما کان الحب لا یتعلق الا بمعدوم کما قدمنا فی باب المحبة کذلک الشوق لا یصح ان یتعلق بحاضر وانما یتعلق بغائب غیر مشهود له فی الحال ولذا کان الشوق من اوصاف المحبة ولهذا یطرد وینعکس فیقال کل محب مشتاق وکل مشتاق محب ومالیس بمشتاق فلیس بمحب ولیس بمحب فلیس بمشتاق وقد ورد خبر لا علم لی بصحته ان الله تعالی ذکر المشتاقین الیه وقال عن نفسه انا اشد شوقا الیهم کما یلیق بجنابه وجلاله فشوقه الیهم ان یذیقهم الراحة بلقاء من اشتاقوا الیه والوقت المقدر الذی لا یتبدل لم یقل فلا بد من تاخر وجود

---

۱ هر آئینه آنانکه ایمان آورده اند وکارهای شایسته کرده اند پیدا خواهد کرد برای شان خداوند مهربانی قرار نزد خدا و در قلوب بندگان وی ۱۲

ما وقع الاشتیاق الا الی الیه هذا ان صح الخبر ولا علم لی به لا کشفا ولا من روایة صحیحة الا انه مذکور و
مشهور یعنی هرگاه حب متعلق نه میشود مگر به معدوم چنانکه گفتم در باب سابق که باب محبت باشد همچنین شوق صحیح نیست
که متعلق شود بحاضر بلکه متعلق شوق غائب باشد نه مشهود و در وقت تعلق آن بجناب است که شوق از مراد فات محبت باشد
و ازین است اطراد و انعکاس در هر دو پس گفته میشود که هر محب مشتاق باشد و هر مشتاق محب و آنکه مشتاق نیست محب
نیست و آنکه محب نیست مشتاق نیست و تحقیق وارد شده است خبر در حق شوق که من علم ندارم بر صحت آن خبر و آن
انیست که ذکر کرده است حق تعالی مشتاقان خود را گفته که من بیشتر شوق دارم بسوی آن مشتاقان از ان مشتاقان
یعنی شوقی که لائق جناب وجلال آن اقدس باشد پس شوق حق تعالی بسوی ایشان برای انیست که برسد ایشانرا
راحت و انشراح بلقاء کسیکه ایشان مشتاق لقاء آنند و آنوقت که مقدر است برای آن لقاء و مبدل نشود
هنوز نرسیده است، پس ناچار است که متأخر شود تحقق آن امر که واقع شده است اشتیاق الهی بسوی آن امر
و این تصحیح بران تقدیر است که خبر مذکور صحیح باشد و نیست علم مرا به صحت آن نه از راه کشف و نه از راه روایت
صحیح لیکن آن خبر مذکور و مشهور است بر السنه و در کتب پیشتر گفت قدس سره وقد اتصفت الجنة بالاشتیاق الی علی و سلمان و
و عمار و بلال و تکلم الناس فی ذلک علی اشتقاق اسماء هؤلاء من السلامة و العلو و العمران و الاستبلال ولکن ما هو محقق فان
الشوق امر ذوقی ولو خطر لی هذا الخبر حین رأیت الجنة لسألتها عن شوقها لهؤلاء دون غیرهم فانها عرفت
بالسبب الذی اداها الی الاشتیاق لهؤلاء الاربعة کذلک النبی صلی الله علیه وسلم قد رأیته وسألته عن اشیاء
ولم یخطر لی ان اسأله عن هذا بل شغلنی ما کان اهم علی والشوق علم ذوقی یعرفه کل
مشتاق من نفسه یعنی در خبر است که بهشت مشتاق است بسوی امیر المومنین علی بن ابی طالب
کرم الله وجهه و سلمان و عمار و بلال رضی الله عنهم اجمعین و مردم گفته اند در حل آن اشتیاق که آن نظر باشتقاق اسماء
آن بزرگانست که علی مشتق از علو است و سلمان از سلامت و عمار از عمران و بلال از استبلال ولیکن آن حل محقق نیست
و آن بیان از تحقیقات نه چه شوق امر ذوقی است که آنرا مشتاق که صاحب شوق باشد دریابد از نفس خود و اگر
یاد می آمد این خبر مرا هنگامیکه دیده بودم بهشت را هر آئینه می پرسیدم از وی از حال شوق وی از سبب آن شوق
بسوی آن چهار بزرگ نه بسوی دیگران چه وی داناتر باشد بسبب شوق که ویرا آن سبب داعی شد که مشتاق
شود بسوی بزرگان مذکور و همچنین دیدم رسول خدا را صلعم و پرسیدم او را بعضی اشیاء دیگر نه
از حقیقت حال آن خبر بلکه باز داشت مرا از سوال آنحال چیزیکه مقصودتر بود نزدیک من و شوق علم ذوقی
است که صاحب شوق آنرا بداند و دریابد از نفس خود و باطن خود بدانکه چون حب و شوق تمام شود کیفیت
تصوف روی نماید و هو صیانة القلب عن الغیر یعنی در دل تو بجز حق تعالی غیرے راه نیابد و بجز حق موجود ندانی و من و تو و
آسمان و زمین و آب و طعام و اولاد و ازواج و امثال آن بجز او بر زبان جاری نباشند پس گفت قول آن کس که گفت
پس تصوف برین تقدیر شرک باشد که غیر او موجود نیست ؎ کجا غیر کو غیر نقش غیر | سوی الله والله ما فی الوجود
قسم بخدا که سوای خدا کسے در وجود نیست

وآن قول از عارف در حال وجد وحال سر زده باشد پیشتر بدانکه تصوف مذکور امری است خطیر وصعب الحصول
ازین جاست که صاحب نیاز ومعدن سرور از شیخ ابو سعید خراز میفرماید التصوف خلق ولست انا به ومن اباه من اهله
تصوف خلق است ومن اهل آن نیستم ونه من اهل آن یعنی
الا الجنید وابن العطاء وآین در احوال ابن عطا مذکور است وازینجاست که میگوید علی بن سهل بن عین اصفهانی التصوف
حضرت جنید وابن عطا رحمهما الله
التبری عمن دونه والتخلی عن سواه یعنی تصوف بیزار شدن وبر آمدن است از غیر او وابو حاتم عطار که ظاهر او ظاهر
نجار بود وباطن او باطن ابرار واو پیشین کسی است که از علوم اشارت سخن گفت هنگامیکه میدید صوفی را با مرقع
ناجوان
وفوطه وسجاده وتسبیح ومسواک بر سر میگفت وساداتی قد نشر تم اعلامکم وظرفتم فالیت شعری فی القیامة ای حال تکونون
کر بندو ببینی دستار هم
یعنی ای سادات وبزرگان من نشر کردید علمهای خود را وکوفتید طبلهای خود وکاش بدانم که در وقت ملاقات و
سردار ان
مجاربه بدشمن کدام مرد انید وچه میکنید ومیگوید رویم هنگامیکه پرسیدند ویرا از تصوف ومتصوف گفت هو الذی
شائع
لا یملك شیئا ولا یملك یعنی هیچ چیز را بخود نسبت نکند وهیچ چیزی در وی تصرف نکند چنانکه ویرا از مطلوب باز دارد
آنست که مالک چیزی باشد ونه در ملک کسی
ونیز گفت التصوف ترك التفاضل بین شیئین یعنی هر یکی را از دیگری فاضل نداند یعنی حافظ دل باشد از غیر بینی وگرنه
لازم است که او ذاکر را از ساهی دریابد وماه را از ماهی ازینجاست که از سالار صوفیان وعارفان صلی الله علیه وسلم
یاد کننده فراموش کننده
در مجاربه کفار دلیر تر نبود ومیفرماید ان الله یحب الشجاعة ولو علی قتل حیة وانیست معنی قول حکیم سمرقندی قدس سره
جنبت
که گفت مرد آنست که درمیان چندین شغل دل با خدا عزوجل نگاه تواند داشت ومعنی قول ابو عبد الله سجزی
است که کمال فتوت آنست که ترا خلق از حق تعالی مشغول نگرداند ازینجاست که بر سیم صوفیان مرقع نپوشیدی و
جوانمردی طریقا
گفتی که آن از نفاق باشد که لباس جوانمردان بپوشم وزیر بارهای فتوت در نیایم ومیگوید ابو عمرو دمشقی التصوف دعة
دنیا
الکون بعین النقص بل غض الطرف عن کل ناقص بشاهدة من هو منزه عن کل نقص یعنی دیدن کون بچشم نقصان ویافتن نقصان
کون از راه ذوق بلکه خوابانیدن چشم از هر چیزی که در نظر مردم ناقص باشد بشاهده کسیکه منزه است از هر نقص که ذات
دنیا
باشد فان الذات مامونة عن النقص والزوال والافات ومیگوید ابو یعقوب مزابلی التصوف حال یضمحل فیها معالم الانسانیة
یعنی آثار انسانیت رفته باشد از وی وبجز حق مثل حق نه بیند واصل این مرتبه را عوام داوساط حلولی خوانند چنانکه
مردمان متوسط عقل
ابو الغریب اصفهانی را چون بعین الجمع رسید حلولی خواندند پس ذره ازین معرفت بهتر از عمل ثقلین باشد چنانکه حلاج
ملقب از سلوک مراد از جلالش
قدس سره گفت در وصیت به پسر ومیگوید بنان حمال چون پرسیدند او را از بزرگترین احوال صوفیان گفت التفة
ضامن دهنده
بالمضمون والقیام بالاوامر والتخلی من الکونین والتشبث بالحق تعالی یعنی اعتماد نمودن بدانچه حق تعالی ضامن وکافل ومتکفل آن
باشد چون رزق وامثال آن وقیام نمودن بفرموده حق تعالی وخالی شدن از کونین ونادیدن آن بچنگ زدن
هر دو جهان
بحق مبین پس درین جا در یاب که با وجود نظر کردن بسوی رزق وقیام نمودن بفرموده حق تعالی خلو از کونین
خالی شدن
چگونه متصور باشد که آن از امور کونی اند پس در یاب حقیقت کار تا آن دولت میسر شود ومنکر من یرید الدنیا ومنکم من یرید

ط الله تعالی دوست میدارد شجاعت را اگرچه باشد بر کشتن مارے ۱۲ ۵ پس هر آئینه ذات محفوظ است از کمی وزوال وآفتها ۱۲ ۳ تصوف
حالی است که در ان مدرکات انسانیت مضمحل میگردد ۱۲ ۴ عین الجمع در اصطلاح حضرات صوفیه مقام جمع شهود حق بلا خلق را میگویند ۱۲ ۵ بعض شما
دنیا میخواهند وبعض آخرت پس کجاست که حق را میخواهد ۱۲

الآخرة فاین من یرید الله یعنی باوجود دیدن دنیا و آخرة حق دیده نشود و فا الصوفیه عبیدا لظواهر و احرار البواطن چنانکه
ابوبکر کتانی گفته است یعنی بظاهر در بندگی بحسب شریعت باشند و بباطن از دید و تصرف غیر آزاد در اینجا میگوید شیبان
ابن علی که اول دل خود را مجرد کن از سهو و غفلت و نفس خود را از هوا و زبان خود را از لغو اینک تجرید بدست
آید خواه دنیا دار خواه مدار و در اینجا میگوید بزرگی چنانکه مذکور است در احوال حمزه علوی حسینی قدس سره که تا از علوی
گری خویش و از تجرید و ترفع نسبت بکلی بیرون نیائی از تصوف بوئی نیابی شیخ الاسلام گفت که چنانست که او گفت
آنکه با او گوید و با دنباز و صوفی اوست وگرنه از نسبت چیزی نیاید هزار رود و ویست امام شناسم ازین طائفه یکی و نیم
علوی بود یکی ابراهیم سعد علوی و نیم حمزه علوی پس چون حب و شوق تمام شود از خود بینی و لوازم آن خلاص شود آنگاه
وصال به محبوب روی نماید چنانکه سمنون محب الکذاب گفته است اول وصال العبد الحق هجرانه لنفسه اول هجران العبد
الحق مواصلته لنفسه یعنی وصال بنده بحق جدا شدن بنده است و گسستن از خود و گسستن بنده از حق تعالی
پیوستن بنده است بخود و بخلق سه

میان عاشق و معشوق هیچ حائل نیست	تو خود حجاب خودی حافظ از میان برخیز
خود میان اصلا وصال انیست و بس	تو در و گم شو که توحید این بود
تو در و گم شو کمال انیست و بس	
گم شدن گم کن که تفرید این بود	

و این بر تو بسی مشکل است و امر بسی آسان چنانکه گفته است قدس سره
در فتوحات که ادای امانت بغایت در آسانی است و تو آنرا صعب تر انکاری و اقوال بزرگان در تعریف تصوف
بسیار اند و نظر و مآل هر واحد بسوی واحد بدانکه صوفی از طمع عافیت است ابوبکر دقی قدس سره گفته العافیة والتصوف
لا یکون یعنی تصوف با عافیت جمع نشود و حصری گفته قدس سره ما للصوفی والعافیه یعنی مر صوفی را با عافیت
چه کار است و ابو عبد الله رودباری در عین سختی گفت الهی العافیة آواز دادند که العافیة فی العلم یعنی فی الشریعة و این هم
در احوال دقی مذکور است و حق اینست که مومن از احد البلایا خالی نباشد وهو قلة وعلة وایذاء چنانکه در خبر است
حالا از شیخ بشنو قدس سره گفت در باب صدو شصت و چهارم قال اهل طریق الله التصوف خلق فمن زاد علیك
فی الخلق زاد علیك فی التصوف سئلت عائشة رض عن خلق رسول الله صلعم فقالت کان خلقه القران و اثنی
علیه الله تعالی بما اعطاه من ذلك فقال وانك لعلی خلق عظیم ومن شرط المنعوت بالتصوف ان یکون حکیما
ذا حکمة وان لم یکن فلاحظله فی هذا اللقب فانه حکمة کله فانها اخلاق وهی تحتاج الی معرفة تامة
وعقل راجح وحضور وتمکن قوی من نفسه حتی لا تحکم علیه الاعراض النفسیة ویجعل القران امامه صاحب
هذا المقام فینظر الی ما وصف الحق به نفسه وفی ای حالة وصف نفسه بما وصفه به ومع من صرف
ذلك الوصف فلیقم الصوفی بهذا الوصف بتلك الحال مع ذلك الصنف فامر التصوف امر سهل لمن
اخذه بهذه الطریق ولا یستنبط لنفسه احکاما ویخرج عن میزان الحق فی ذلك فانه من فعل ذلك لحق

سله پس صوفیه بندگان ظاهر اند و آزادان باطن ۱۲ سله هوا در لغت آرزو کردن و دوست داشتن و عنصرے از عناصر اربعه که زیر کرهٔ نار است و انچه
از وی خواهش نفس باشد و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از میلان نفس بسوی مقتضیات طبیعت و اعراض کردن از جهت
علوی بسبب توجه نفس بجهت سفلیه و اینجا آن هوا مقصود نیست که از اقسام عشق است و در لطیفه هذا مذکور ۱۲

بالاخسرین اعمالا الذین ضل سعیهم فی الحیوة الدنیا وهم یحسنون انهم صنعا فان الله لا یقیم له یوم القیمة
وزنا کما انهم لم یقیموا الحق ههنا وزنا فعادت علیهم صفتهم فماغذ بهم بغیرهم
یعنی گفتند اہل طریق اللہ کہ تصوف خلق وصف نیک است پس کسی کہ زیادہ کرد بر تو در خلق زیادہ کرد بر تو در تصوف
و پرسیدند عایشہ رضی اللہ عنہا از خلق رسول اللہ صلعم پس گفت کہ خلق آن مجمع اخلاق حمیدہ قرآن بود و ثناء گفت بر آن
سرور پیغامبران حق تعالیٰ بچیزی کہ دادہ بود او را کہ خلق باشد پس گفت کہ بدرستی کہ تو ای محمد محمود ازلی و بر خلق
عظیمی و از شرط موصوف بتصوف کہ صوفی باشد انیست کہ او حکیم و صاحب حکمت باشد و عالم بحقوق اشیاء و مواضع
وضع آن حقوق و اگر او حکیم نباشد پس نباشد مراد را نصیبی در لفظ صوفی و بہرہ از ان اسم شریف چہ تصوف ہمہ حکمت
است چہ حکمت عین اخلاق باشد و آن محتاج میشود بسوی معرفت تام و عقل راجح و حضور و تمکن و قوت کلی
بر نفس خود تا حکم نکند بروی اغراض نفسانی و اغراض شیطانی و گوکہ بگرداند صاحب این مقام قرآن را امام و
مقتدای خود پس نظر کند بسوی چیزی کہ حق تعالیٰ صفت کردہ است خود را بدان چیز و در کدام حالت صفت
کردہ است خود را بچیزی کہ صفت کردہ است و باکہ صرف کردہ است آن وصف را کہ بوی خود را موصوف ساختہ
است پس گو قایم شود صوفی بہمان وصف و بہمان حالت و باہمون صنف کہ صرف کردہ است حق تعالیٰ آن وصف
را باوے پس امر تصوف امری سہل است مر کسی را کہ اخذ کند و برابا این طریق کہ مذکور شد و استنباط و استخراج
نکند بخاطر نفس شوم خود احکام را و بیرون نیاید از میزان حق در نظر و استنباط چہ کسے کہ چنین کند لاحق شود بجماعہ
زیانکاران در عمل و فعل یعنی آنانکہ ضائع شد سعی ایشان و رفت حبط در دنیا و ایشان می انگارند کہ کار نیک میکنم
چہ حق تعالیٰ قایم نمیکند برائے ایشان وزن و میزان اعتبار چنانکہ ایشان قایم نگرداینیدند در دنیا برای حق
وزن و میزان حق پرستی پس عود کرد بر ایشان صفت ایشان کہ عدم اقامت وزن باشد پس عذاب نہ کرد
حق تعالیٰ ایشان را بغیر ایشان بلکہ ہر چہ کرد با ایشان آن از اعیان ایشان باشد و چون حصول آن
امر مشکل است چہ صعب است کہ قدم اینیت از نفس خارج از حد شریعت نشود ؎

یک کس بدر صومعہ مقبول ندیدم	نازم بخرابات کہ مردود ندارد	گفتہ شد سابق کہ تصوف صعب الحصول

است بپرسید گفت قدس سرہ تامل قولہ تعالیٰ فی کتابہ فانہ ماذکر صفة قهر وشدة الا والی جانبها صفة لطف
ولین حیث ما کان من کتاب اللہ الی اخر البیان و حاصل آن انیست کہ تو ای صوفی ملاحظہ و تامل
بکن قول حق تعالیٰ را در قرآن کہ او یاد نکردہ است در قرآن صفت قہر و شدت مگر کہ بادے صفت
لطف و لینت مذکور است در ہر جای و اگر در جای از قرآن آنرا تنہا یابی پس طلب بکن مقابل آنرا در محل
دیگر کہ آن تنہا در آنجا مذکور است تا این مقابل آن باشد و غالب آنست کہ ہر دو در یکجای ذکر یافتہ اند
بپرسید ذکر کرد آیات را کہ اگر در وی غفور و رحیم مذکور است پس ردیف وے عذاب الیم باشد و ردیف سریع العقاب

؎ پس غور کن قول باری تعالیٰ را کہ در کتاب وی است پس تحقیق کہ او ذکر نکرد صفت قہر و شدت مگر در طرف دیگر وی صفت لطف و
نرمی آورد جائیکہ ہست از کتاب اللہ تا آخر بیان ۱۲

غفور رحیم است در ردیف مغفرت شدید العقاب وعلی هذا القیاس پس ذکر نکرد حق تعالی یعنی از نعوت اهل سعادت مگر که بادی نعوت اهل شقاوت مذکور است بتقدیم و یا بتاخیر چنانکه گفت وجوه یومئذ مسفرة ضاحکة و بار ردیف آن گفت و وجوه یومئذ ناضرة الی بها ناظرة و مراد از وجوه در اینجا حقایق انسان و ذوات و عین اوست ندوی انسان که آن متصف بظن کرده مذکور است در آیت نشود و سیاق آیت نیز مقتضی ارادهٔ مذکور است و گفت در حق اشقیا وجوه یومئذ خاشعة عاملة ناصبة تصلی نارا حامیة بار ردیف آنکه وجوه یومئذ ناعمة باشد تا آخر و گفت و اما من اوتی کتابه بیمینه تا آخر بار ردیف آنکه اما من اوتی کتابه بشماله باشد تا آخر و گفت من کان یرید العاجلة بار ردیف آنکه من اراد الاخرة باشد تا آخر و علی هذا القیاس مواضع دیگر تحقیق راه نمودم ترا و نیست تصوف نزدیک قوم شئی زائد و سوای چیزیکه ذکر کردم و بیان نمودم آنرا بر تو و لیکن مر خدای راست سر آن و علم بمواطن و احوال او و اخراج نمیکند هیچ چیزے را از مقتضائی حکمت و ننزل من القرآن ما هو شفاء و رحمة للمؤمنین پس تخلق بوی و عنان گرفتن نزدیک وی زائل می گرداند ناچار مرض نفسے را لیکن از مومنان و لا یزید الظالمین الا خسارا چه ایشان می برند آنرا از مواطن آن و تحریف میکنند کلمات را از موضع آن و خاص را عام می گردانند و عام را خاص پس نام کرده شدند بظالم و قاسط و الحکماء هم المقسطون لمن اوتی الحکمة فقد اوتی خیرا کثیرا وصف نکرد حق تعالی حکمت را بکثرت و نگفت من اوتی الحکمة الکثیرة چه قلت در وی راه نیابد و سبب وصف کردن آن بکثرت متحقق نشود چه حکمت ساریست در تمامی موجودات لان الموجودات وضع الله پستر پیدا کرد حق تعالی انسان را و بار کرد بر وی امانت را بانیکه گرداند برای او نظر که تا نظر و تصرف کند در موجودات با امانت تا بدهد هر صاحب حق را حق وی چنانکه حق تعالی داد هر شئی را خلق و استعداد پس گرداند انسان را خلیفه خود در زمین و نه غیر او را از موجودات پس انسان امین باشد بر خلق خدا پس عدول نکند از سنت الله پس موجودات بدست انسان است بطریق امانت که برداشت آنرا بعد از نمودن آن پس اگر اداء کند انسان آنرا آن صوفی باشد و اگر ادا نکند پس ظلوم و جهول باشد و حکمت بنقیض جهل و ظلم است پس تخلق باخلاق الله هست تصوف و تحقیق بیان کرده اند علماء تخلق باسماء الله را و بیان کرده اند مواضع آن اسماء و چگونه نسبت کرده شوند بسوی خلق و آن در شمار نیاید و احسن ما تصرف فیه مع الله خاصة فمن تفطن و صرفها مع الله احاطه علما بتصریفها مع الموجودات فذلک المعصوم الذی لا یخطی ابدا و المحفوظ عن ان یتحرک او یسکن سدی جعلنا الله من الصوفیه القائمین بحقوق الله المؤثرین من جناب الله شیخ عبد الحق محدث دهلوی

۵۱ پکپاره روی با آنروز خوار باشند کار کننده محنت کشنده باشند در آیند به آتش افروخته شده ۱۲ ۵۲ پکپاره رویها آنروز تازه باشند ۱۲ ۵۳ و اما هر که داده شد او را نامهٔ اعمال او بدست استش ۱۲ ۵۴ و اما آنکه داده شد نامهٔ اعمال او بدست چپ ۱۲ ۵۵ هر که خواسته بودند آسودگی دنیا ۵۶ فرود می آریم از قرآن آنچه وی شفا است و رحمت مسلمانرا ۱۲ ۵۷ و نمی افزاید ظالمان را مگر زیانے را ۱۲ ۵۸ و حکما عادلان اند هر که او داده شد حکمت پس داده شد خیر کثیر ۱۲ ۵۹ کسیکه داده شد خیر احکمت کثیره ۱۲ ۶۰ چرا که موجودات مصنوعات خدا اند ۱۲ ۶۱ وعده تر آنست که تصرف کرد در ان حق بطور مخصوص پس هر که زیر کی کرد دیگر داند آنرا بحق در گرفت خیر الجلم باگر داندن وے بامر موجودات پس این معصومی است که هیچ وقت خطا نخواهد کرد و محفوظ است از نیکه حرکت کند یا سکون مهمل و بیکار گردد اند مارا خدائے تعالی از ین صوفیه که قائم اند بحقوق الهی انزداده شده از جناب وی ۱۲

در احوال سلطان المشائخ نظام الدین اولیاؒ می نگارد که حضرت فرمود در وقتیکه خواجۂ من مرا خلافت داد گفت حق تعالیٰ ترا علم داد و عقل داد و عشق داد و هر که در وے این سه صفت بود وے شایان خلافت مشائخ باشد و از وی این کار نیکو آید رحمۃ اللہ علیہ و علیہم اجمعین و نیز حضرت شیخ در حال والد ماجد خویش میفرماید که چون در خدمت شیخ امانؒ اتفاق افتاد عرضه کرد که بنده را پیش از رسیدن بخدمت شما بیعت بجائی واقع شده است و حالا جاذبۂ محبت و ارادت شما بر همه غالب است طریق چیست فرمود غم نیست المرء مع من احب (مرد با کسے است که دوست دارد ۱۲) و درین راه اعتبار محبت راست و میفرمایند که والدم را از بدو فطرت بشرب عشق و محبت آفریده آنچه گفته اند ؎ که این لذت بشیر آمد درون باجان بیرون آید + ایشان را آنچنان بود میفرمودند که من طفل بودم مقدار پنج شش ساله در مکتب میخواندم آنجا پسری بود در سن و سال چند مقدار کم من و او نیز در آن مکتب میخواند مرا با او نسبت عشق بود و در آن هنگام مرا از معنی عشق و مشتقات او خبر نبود لیکن اطوار آن بر من میگذشت در مدت عمر هرگز ازین خیال خالی نبودیم (حالانکه) غیر آنکه درین پیرانه سری جست وجوی اینکار از دست نیاید ولی قیدی و رسوائی مناسب نه نماید خود را بزور نگاه میدارم واگرنه دل همچنان از آتش محبت کباب است و جان از شوق این کار خراب و حضرت شیخ میفرمایند که مرا نیز از حکم وصیت پدر که میگفت که هان تا ملای خشک و ناهموار نباشی همواره از عشق و محبت دم میزنم و در طریق غربت و دردمندی قدم می نهم ؎

بپیرد دیئم هرگز از عشق	دائم دل دردناک داریم

و فی الواقع گره از کار به تدبیر عقل نتوان کشود و جز دیوانگی راهی نتوان نمود ؎

زین خردیگانه می باید شدن	دست در دیوانگی باید زدن	انتهی و همین سر است که مشائخ صوفیه[1] طالب را در ابتدا بعشق فرموده اند ؎ ازین بهتر چه باشد حسن ارشاد + زیرا که ایشان چنان دیده اند که اول طالب را عاشق باید کنانید تا چون عشق خواهد آمد جمیع عیوب نفسانی بآسانی مرتفع خواهند شد پس آنچه که گفت ؎

بند بگسل باش آزاد ای پسر	چند باشی بند سیم و بند زر

تا آخر بوضع اول تعلق دارد و آنچه که گفت ؎

هر کرا جامه ز عشقی چاک شد	او ز حرص و عیب کلی پاک شد

بوضع ثانی متعلق است و هر گاه وضع ثانی موافق طبع مولوی بوده زیاده بیان آن فرمود ؎

ای طبیب جمله علتهای ما	شاد باش ای عشق خوش سودای ما	

[1] صوفی در لغت یعنی پشمینه پوش و نیز منسوب بصفه است که قومی بود از اهل تجرد که در ایام جاهلیت خدمت کعبه میکردند و خدمت خلق را حق آداء نمودند پس اهل تصوف منسوب بایشان شدند و صوفی یعنی مخلص نیز آمده و صاحب کشف اللغات مینویسد که صوفی بالضم و او معروف صوف و پشمینه پوش و در اصطلاح حضرات صوفیه صوفی آنست که نگاهدارد دل خود را از غیر خدا یعنی خطرهٔ نفسانی و شیطانی را مدخل در سر پردهٔ دل ندهد و دائم در عبادت و ریاضت بر جادهٔ شرع باشد و قدم بر قدم حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وسلم نهد و سلوک کند تا از برکت آن اقدام بر صراط مستقیم رسد ای برادر دو رکعت نماز اگر کسے صوف پوشیده بگذارد بهتر از هشتاد رکعت نماز که جامه پوشیده بگذارد اول صوف از پیغامبران مهتر آدم علیہ السلام پوشیده است و وقتیکه از بهشت بدر کرده بودند و آخر محمد مصطفیٰ صلی اللہ علیہ وسلم پوشیده و جمله پیغمبران صوف پوشیده اند بر هر مسلمانے واجب است که کافر دار الاسلام صوف پوشیدن ندهد ؎ چون کلیم اللہ درین راه محوف بصفاے سر خود پوشیده صوف + صاف خو باحق نهان و آشکار + صوفیان صاف را نیست کار انتهی ۱۲

اے دوائے نخوت و ناموس ما | اے تو افلاطون و جالینوس ما | وبعضی از انبعاث داعیۂ عشق

طالب آن خواهند که تا بکشو و باطنی و فیضان توجه مرشد طالب را ازره غره بر سر نرود مردم را معرف ولایت خود نیابد و همیشه شکسته دل بوده دست بکار و دل بیار ماند ۵

وین دلق زرق را خط بطلان بر کشیم	نذر و فتوح صومعه در وجه می دهیم	صوفی بیا که خرقهٔ بیاموس بر کشیم
سر قضا که در تتق غیب منزوی ست	مستانه اش نقاب ز رخسار بر کشیم	دلق ریا بآب خرابات بر کشیم
غارت کنیم و باده و شاهد ببر کشیم	فردا اگر نه روضهٔ رضوان بما دهند	بیرون جهیم سر خوش و از بزم مدعی
عاشق روی جوانے خوش و نوخاسته ام	وز خدا صحبت اورا بد عا خواسته ام	غلمان ز غرفه حور ز جنت بدر کشیم
تا بدانی که بچندین هنر آراسته ام	شرم م از خرقهٔ آلودهٔ خود می آید	عاشق و رند نظر بازم و میگویم فاش
فتوی پیر مغان دارم و عهدیست قدیم	که حرام است می آنرا که نه یار است ندیم	که بهر پاره دو صد شعبده پیراسته ام
روح را صحبت ناجنس عذابیست الیم	والحق ۵	چاک خواهم زدن این دلق ریائی چکنم
		هر کس که ندارد بجهان مهر تو در دل

حقا که بود طاعت اوضانع و باطل	سر داشتن از عشق تو دل فکر محالست	از جان خود آسان بود از عشق تو مشکل
ای زاهد خود بین بدر میکده بگذر	آن دلبر من بین که بود میر قبائل	خیز تا از در میخانه گشادی طلبیم
بر در دوست نشینم و مرادے طلبیم	زادراه حرم دوست نداریم مگر	بگدائی ز در میکده زادے طلبیم
خیز تا خرقه صوفی بخرابات بریم	زرق و طامات بیازار خرافات بریم	تا همه خلوتیان جام صبوحی گیرند
جنگ و صنمی بدیر مناجات بریم	در ند در ره ما خار ملامت زاهد	از گلستانش بزندان مکافات بریم
شرم می آید م از خرقهٔ آلودهٔ خویش	که بدین فضل و هنر نام کرامات بریم	سوے رندان قلندر بره آورد سفر
دلق پشمینه و سجاده بطامات بریم	فتنه می بارد ازین طاق مقرنس برخیز	تا به میخانه پناه از همه آفات بریم

حضرت ایشان می فرمودند که آنجا و اینجا جز دوستی چیزی دیگر طلب نیست هر کرا محبت نیست ادب نیست زهد و پارسائی صرف آنجا در کار نیست و بدتر از زهد خشک فی الحقیقت آزار نیست

---

۵۱ مراد از خرقه لباس مشیخت است و اینجا کنایه از دعوی هستی خود است ۱۲ ۵۲ باده در لغت بمعنی شراب و در اصطلاح حضرات صوفیه بیان محبت و عشق الٰہی را گویند که از عالم غیب بر قلب سالک وارد میشود و او را مست و تیز میسازد ۱۲ ۵۳ رند در لغت منکر را گویند که انکار امور شرعیه از زیر کی کند نه از جهل و در اصطلاح صوفیه عبارت از ان کس است که خلاف شرع شریف و بیباکانه کلام کند و ادب شرع شریف نکند و حقائق را بی پرده بیان کند ۱۲ ۵۴ پیر مغان و پیر خرابات در اصطلاح حضرات صوفیه هر دو کنایه از پیر و مرشد و مرشد محقق و کامل باشد و گفته اند که مرشد عالم معنی و روحانی که از صفات ذمیمه و نفس امارہ تغیر و تبدیل یافته و متصف بصفات حمیده شده باشد و وارد ات غیبی از عالم لاریبی بر دل او وارد گردد ۱۲ ۵۵ خرقه در لغت پارچه کهنه و پوسیده را گویند و چونکه پارچهٔ فقرا اکثر گریبان چاک کرده شده میشود از نیوجه ویرا خرقه گویند و در اصطلاح حضرات صوفیه صافیه خرقه آنرا میگویند که شیخ مرید را وقت بیعت یا خلافت و اجازت پارچهٔ خود دهد تا ویرا علامت اجازت باشد و این از زمان حضرت نبوی صلی اللہ علیہ وسلم جاری است که آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خرقهٔ مبارک بحضرت اویس قرنی رضی اللہ عنہ عطا فرموده بود و همچنین بحضرت علی کرم اللہ وجہہ و این طریقه را مشائخ جاری داشتند انتہی فقط ۵۶ خرقهٔ صوفی را بخرابات بردن کنایه از قید داری و هستی هم دار ستن است یعنی علم فنا را محو کردن و این پندار را هم که پندار من شکسته شد بر شکستن و بمقام قلندری فائز بودن و معانی اصطلاحی لفظ خرابات و میکده و میخانه بالا گذشت مراد اینکه صوفیان باصفا چون منتهی شوند از قید جامهٔ صوف صوفیان نیز دار هند و قلندر گردند ۱۲

وقریب باین است قول بعضی ؎ حلقهٔ توبه گر امروز چو زهاد زنیم خازن میکده فردا نکند در بازم
حضرت ایشان راست ؎ جاتا مین خدا جائی که هر راه بیٹک کے رستہ پر اگر خانهٔ خمار نہ کشتہ ہو تا
در خرابات مغان نور خدا می بینم وین عجب بین که چه نوری ز کجا می بینم گیست دُردی کش این میکده یارب ورش
قبلهٔ حاجت و محراب دعا می بینم

از زین است که بعضی سلف صالح غایت سلوک عشق دانسته اند ورا ه سلوک را به عشق وابسته اند و فی الواقع عشق چیست ؎ عشق چه بود قطره دریا ساختن

از دو عالم با خدا پرداختن عشق آن باشد که با طل حق شود قید را بگذارد و مطلق شود
عشق از هستی خود وارستن است در مقام سرمدی پیوستن است عشق افراط محبت گفته اند
دُرِ این معنی چه نیکو سفته اند گوش کن اخبب ان اعرف کز ادب
عشق آمد واسطه کون و مکان عشق آمد عروة الوثقای دین
عشق باشد رهبر راهِ یقین عشق عاشق را بود حبل المتین عاشقی بالاتر است از کفر و دین
عشق دریائیست بی قعر و کران عشق بیرون است از شرح و بیان در دل عاشق چو عشق آتش فروخت
هر چه جز معشوق بود آن را بسوخت گر مقام عشق ما دانی تو شد بر فراز نُه فلک جائی تو شد
عشق مرآت جمال روی دوست عشق آرد مرترا در کوی دوست دین عاشق عشق و تجرید و فناست
مذهبش تفرید و ترک ماسواست عشق راهبرد مگر گون جلوه هست گاه زاهد سازدت گه رند و مست
گاه مومن گه مغ و ترسا کند گاه شیخ شهر و گه رسوا کند عشق دارد صد هزاران شعبده
گاه بتخانه کند گه معبده گه اسیر خط و خالت می کند گاه مست وجد و حالت میکند
گاه زاهد گاه فاسق سازدت گه مخالف گه موافق سازدت عشق می آرد ملک را بر زمین
می برد خاکی بچرخ هفتمین عشق مشرک را مُوَحِّد میکند گه محقق گه مقلد می کند
عشق با هر کس نماید عشوهٔ عشق دارد هر زمانی جلوهٔ عشق اسیرے را کند آزاد مرد
عشق ژالا نیز را در آرد در نبرد عشق آدم را اسیر دانه کرد دام او شد دانه تا افسانه کرد
نوح را زان عشق طوفانی کند تا که برد عوی اش برهانی کند عشق ابراهیم را در نار آورد
از مه و خورشید بیزار آورد عشق اسماعیل را قربان کند دیدهٔ یعقوب را گریان کند
عشق یوسف را ازان سازد غلام تا که آرد مر زلیخا را بدام عشق یوسف را بدراند قبا
پس بزندان آورد با صد جفا عشق در داؤد چون آمد پدید موم شد در دست او سنگ و حدید
عشق می بیند سلیمان را وفا آورد بلقیس با تخت از سبا عشق با ایوب چون دارد حضور

ف خمار در لغت بمعنی خراب خروش و در اصطلاح حضرات صوفیہ مرشد کامل را گویند و نیز از خانہ خمار مقام خرابات مراد است کہ مقام وحدت را گویند کہ تفصیلش در حواشی اوائل کتاب تکملہ ہذا مذکور شد صاحب گلشن راز میفرماید ؎ خرابات از جہان بے مثالیست ۔ مقام عاشقان لا ابالی است این مقام قلندرانہ است و عالم باہوت کنایہ از ہمین مقام است کہ مراد از سیر عالم ناسوت است بعد فنای تام و وصول باصدیت حقہ ۱۲

در میان صد بلا با شد صبور	عشق یونس را چو از جان سیر کرد	در میان ماهیش جا گیر کرد
عشق استغنا چو بالایی نمود	دائما با خوف و خون در گریه بود	عشق موسیٰ را بکوه طور برد
هر دید دوست سوے نور برد	عشق عیسیٰ را بگردون می برد	نیست کس واقف که تا چون میبرد
عشق احمدؐ را بر د با وصل دوست	الی مع الله در بیان حال اوست	عشق احمدؐ را بود معراج دین
تا مقام او شود حق الیقین[۱]	عشق دارد جلوهٔ با هر دلی	با جنیدؒ و بایزیدؒ و بوعلیؒ
عشق در هر مظهرے روئی نمود	عشق را هر دم ظهور تازه بود	عشق تا نابد خرد انور شود
کیمیا باید که تا مس زر شود	کیمیا ساز است عشق عقل سوز	عشق ظلمانی کند روشن چو روز
عقل کی بیند جمال عشق را	تا چه داند او کمال عشق را	عقل در راهِ سلامت می رود
عشق در راهِ ملامت[۲] می رود	عقل در اسباب میدارد نظر	عشق میگوید مُسبّب را نگر
عقل گوید دنیا و عقبیٰ بجو	عشق میگوید بجز مولیٰ مجو	عقل گوید علم آموز و هنر
عشق میگوید ز هستی در گذر	عقل می جوید همیشه جاه و مال	عشق گوید جمله را کن پائمال
عقل گوید ره صحو[۳] و لقا	عشق گوید ره محو[۴] و فنا	عقل میگوید برو کنجے نشین
عشق گوید نے بر د رنجے گزین	عشق میگوید که ترک خویش کن	عقل میگوید که خود را بیش کن
عشق میگوید ز خود فانی بباش	عقل میگوید بسامان و تراش	عشق گوید هان مباشی خود نما
عقل گوید هر یکے را صد نما	عشق گوید نیستی باید گزید	عقل میگوید که هستی کن پدید
عشق گوید آتشے در جاه زن	عقل گوید آبروی جو بفن	عشق گوید پاکباز و فرد باش
عقل گوید کسب کن وجه معاش	عشق گوید از دو عالم پاک شو[۵]	عقل گوید در پئے این هر دو رو
عشق میگوید که وصل یار جو	عقل میگوید محال این ره مپو	

۱ حق الیقین عبارت است از فنای بنده در حق و بقا بوی بعلم و شهود و حال نه محض علم پس دانستن موت علم الیقین است و معاینه کردن ملائکه عین الیقین و ذائقهٔ موت چشیدن حق الیقین و بعضی میگویند علم الیقین ظاهر شریعت را گویند و عین الیقین خالص بودن دران و حق الیقین مشاهده کردن دران انتهی کذا فی تعریفات الاشیاء المحقق السید الشریف الجرجانی ۱۲ ۲ ملامت بفتح هر دو میم در لغت بمعنی سرزنش و نکوهش و ملامتی بمعنے شخص بدنام و مخالف شرع و خلاف شرع کلام کننده و در اصطلاح حضرات صوفیه فرقه ایست از فقرا که در ظاهر بدنام باشند و در باطن هشیار عبادت خود را از اغیار مخفی میدارند هیچ خوبی و نیکی خود را ظاهر نمیکنند و بجای آن اظهار صفات ذمیمهٔ خود می سازند تا که در خلق حقیر و بیقدار نمایند حضرت مولانا جامیؒ در صفت ملامتی میفرمایند ۳ صوفی آنست که از خود رسته است و ز نکوجسته و از بد رسته است + بند هستی و ز هستی ساده بد زاده کون و ز کون آزاده ۱۲ ۴ صحو عبارت است از رجوع عارف بسوی احساس بعد غائب شدن عارف و زائل شدن احساس ۱۲ ۵ محو عبارت است از بالبود و زائل کردن اوصاف بشری و عادات بشری ۱۲ ۶ وصل عبارت از وحدت حقیقی است که واصل یعنی رسانده است میان بطون و ظهور و گاهے مراد ازان سبقت رحمت الٰہی یا محبت گرفته میشود و گاهے قیومیت حق تعالیٰ برای اشیا چه اگر قیومیت حق تعالیٰ واصل میکند بعض کثرت تعینات را با بعض پس متحد میشود آن کثرت و متفرق میکند آن قیومیت وحدت کثرت را پس آن کثرت منکسر میگردد و گاهے مراد ازان گرفته میشود فنای بنده با اوصاف خود در اوصاف حق تعالیٰ یعنی متحقق شدن عبد با اسماء حق تعالیٰ که ویرا احصای اسماء هم میگویند چنانکه قول نبوی صلی الله علیه وسلم است من احصاها دخل الجنة (هر که احصاء کرد آنها را داخل شد در جنت) ۱۲

عشق میگوید قلندر می شوم | عقل گوید شیخ باقر می شوم | عشق میگوید طلب را ره بجو
عقل گوید نے تو شهرت کن قبول | عشق گوید نامرادی پیشه کن | عقل گوید عاقبت اندیشه کن
عشق گوید نوش کن جام فنا | عقل گوید کے بود هستی روا | عشق گوید نیست کن از هر چه هست
عقل می گوید معاش آور بدست | عشق آتش میزند در کائنات | عقل گوید پر حذر زین ترهات
عشق گوید دیر و نا قوسست کجاست | عقل گوید ننگ و ناموست کجاست | عشق گوید خانه ویران میکنم
عقل گوید شهر عمران می کنم | عشق گوید در بلا منزل کنم | عقل گوید خویش پر عزت زیم
عشق گوید میروم سوے سفر | عقل گوید شو مقیم اندر حضر | عشق گوید در عیان چیزے مگوی
عقل گوید در بیان برهان بجوی | عشق گوید عقل سرگردان کجاست | عقل گوید عشق بے سامان کجاست
عشق گوید عاشق قلاش باش | عقل گوید زاهد قلماش باش | عشق گوید من ز تلوین بگذرم
عقل گوید روبه تمکین آورم | عشق گوید پیشه کن بیچارگی | عقل گوید چاره چو یکبارگی
عشق گوید دور کن طول امل | عقل سازد حیلها می بر محل | عشق میگوید که خاموشی بهاست
عقل گوید قال هم از امر شهاست | عشق گوید فکر دنیا هیچ نیست | عقل گوید طالب دنیا بسی است
عشق میگوید که هان درویش باش | عقل گوید عاقبت اندیش باش | عشق سوی کفر آرد موکشان
عقل از اسلام میجوید نشان | عشق راشد دین و ملت نیستے | مرد عشقی گرز خود فانیستے
در میان عقل و عشق آن گفتگوست | عشق قلاش و خرد اسباب جوست | چونکه آمد عشق عقل آواره شد
وز خفای او خرد بیچاره شد | یار خواهی در طریق عشق رو | وز خودی یکبارگی بیگانه شو
دامن عشاق را آور بدست | پیش شان چون خاکره باشی تو پست | در پناه عاشقان جائے بجوے
گر و هر در پیش ازین هرزه پوی | گفته ایشان چونے در گوش کن | بشنو از عشاق بی سامان سخن

---

۱ قلندر بروزن سمندر عبارت از ذاتے است که از نقوش و اشکال عادتی و آمال بے سعادتی مجرد و با صفا گشته و بر تبه روح ترقی کرده از قیود تکلفات رسمی و تعریفات اسمی خلاص یافته و داس وجود خود را از همه دریده و از همه دست بدل و جان بریده و طالب جمال و عاشق ذوالجلال حق گشته و بدانحضرت رسیده و اگر ذره کونین و اهل آن میلے داشته باشد از اهل عزو است نه قلندر کذا فی البرهان قاطع و حضرت خواجه عبید الله احرار نقشبندی در نفحات میفرماید که قلندری تجرید حقیقت خواست از موانع و دور کردن انچه از جانب اوست و باقی داشتن انچه از جانب حق است سبحانه و تعالی و گم کردن خود را جویدنیا بد انتهی و بعضی گویند که قلندر بزبان سریانی اسمے است از اسماء الله تعالی زیاده تفصیل را هر که طالب باشد رجوع بر رساله تحریر ۱۱ نور مصنفه حضرت صاحب تکمله نماید و نیز حضرت مصنف والا منزلت تشریح آن در اوائل کتاب مستطاب لطائف الاذکار تحریر فرموده اند ۱۲ ۲ دیر بمعنی بتخانه و در اصطلاح حضرات صوفیه صافیه مکان مرشد را گویند و عالم باطن را نیز دیر میخوانند چه اکثر از رسیدن دران شوق الهی حاصل میشود و هم اطلاع بر اسرار الهی ۱۲ ۳ ناقوس کنایه از صوت سرمدی که آنرا اصطلاحاً جرس هم میگویند که چون سالک از شنیدن آن غلظه ذا میشود و فنای او در بقا ترقی میشود و این صدا در گوش سالک اکثر اوقات مسلسل میرسد ۵ جرس فریاد میدارد که برببندید محملها ۱۲ ۴ تلوین مراد از ان مقام طلب است و جستجوی طریق استقامت بر صراط مستقیم و حاشیه بر تمکین بالا گذشت ۱۲ ۵ اسلام در لغت بمعنی مسلمان شدن و فرو گذاشتن و گردن نهادن و آن هم مثل کفر بر دو قسم است اسلام شرعی و اسلام طریقی شرعی چنانکه نماز و روزه و حج و زکوة وغیره احکام شرع شریف بجا آوردن و اسلام طریقی یعنے ریاضات شاقه و نفس کشی و ذکر و شغل مراقبه وغیر آن کردن و حاشیه بر کفر بالا گذشت ۱۲

ترک کن این عقل پر افسانه را | عشق ورزی پیشه کن اینجا بیا | نوش کن یک جرعهٔ از جام عشق
ہمچو ما آزاد[۵۱] شو در دام عشق | رہزن راه است عقل حیله جو | جز شحنهٔ عشق ناید دفع او
رہنمای عاشقان عشق است و بس | عاشقانرا عشق شد فریادرس | ہر که راهِ عشق جانان می رود
زود مست باده وصلش شود | یک قدم ہر کس به عشق او نهاد | دولتِ عالم مراورا دست داد
حق جہان را از محبت آفرید | وز محبت ہر دو عالم شد پدید | از خدا اجبیت ان اعرف شنو[۵۲]

حضرت ایشان ہمدرین مضمون می فرمایند ؎

در محبت ساز جان و دل گرو | خود ز قامت قیامتی بر پا است | اہل دل کے اسیر او نہ شوند
شور محشر ز قامتِ بالا ست | مراد از کاکل گل عارض تعبیرش گرفته اند که چون بر شجر نورسته احببت
کاکلش دام از پی دلہاست | کاکل در اصطلاح حضرات صوفیه تجلی جلالی را گویند ۱۲

ان اعرف برامد و جنبش نسیم سحری مخلوقت الخلق آن غنچهٔ مطلق را بر شاخسار تقیید شگفته کرد مشام عالمی
پس پدید آردم خلق را ۱۲
از بویش معتبر گردید و ازین جا خودی فرمایند ؎ | از پردهٔ غفلت بچه تدبیر برآیم

خود یار رو ادار حجاب است بپندید | اگرچه حضرت ایشان عشقش را تعبیر به غفلت فرموده اند لیکن در رای
ناقص فقیر اذاقه الله حلاوة الیقین احسن چنان می نماید که اگر آن غفلت به عشقش تعبیر کرده شود بہتر است
زیرا که مناسبت او در انجا کالشمس فی رابعة السماء روشن است از چه که در عشقش غفلت از جمله لازم است
پس می فرمایند که از پردهٔ غفلت ہر دو عالم چگونه بیرون آیم که خود یار خویشتن را بی پرده ساخته مرا به تماشای
حسن ازلی خود نواخت و این تماشا ہمان غفلت از دو عالم و نیستی ازین پندار ہستی خود فراخور است
چنانکه بعضی حضرات نقشبندیه در تفسیر آیهٔ کریمه احسن کما احسن الیک می فرمایند که احسان خداوندی با شما
این است که خود را در پرده پوشید و شما را بی پردهٔ اغیار نگران جمال سرمدی خویش نمود اکنون از شما
امر می فرماید که شما احسان کنید که خود را نیست کرده ہستی ما را روشن کنید حاصل مقام درین بیت اشاره
بآن می فرمایند که بی لوازم عشقیه کی توانم ماند زیرا که خود یار خواہان آن است ہمدرین تعلیل ارشاد میفرمایند

۵۱ آزاد آنست که با وجود علم و فضل و کمال از قیود بشری و تعریفات جسمی خلاص یابد و از لباس و آراستگی و اسباب دنیاوی دل خود بردارد و از خلق درگذشته ہمه تن متوجه بطرف جلال و جمال حق تعالی باشد و اگر در آراستگی لباس و جسم ماند پس وی از مرتبهٔ آزاد خارج است ۱۲ ۵۲ مراد از حضرت ایشان شاه تراب علی قلندر قدس سره اند ۱۲ ۵۳ قامت بمعنی قد و در اصطلاح حضرات صوفیه ظهور ذات و اسماء و صفات و افعال و آثار را گویند و نیز از عالم ارواح تا عالم اجسام را ہم قامت گویند ۱۲ ۵۴ یقین در لغت علمی را گویند که با وی شک نباشد و در اصطلاح اہل تصوف اعتقاد شئی را گویند که این چنین است با اعتقاد اینکه خلاف این ممکن نیست و این اعتقاد مطابق واقع باشد و زائل گشتن وی ممکن نباشد و نزد بعضی یقین مشاہدهٔ امور مخفی باشد بسبب صفای قلب و نزد بعضی اطمینان قلب باشد بر دریافت حقیقت شئی ۱۲ ۵۵ ازل آنست که ابتدایش نباشد و این را بر دو وجه اطلاق میکنند اول در مرتبه ذات بلا صفات که در لا تعین میگویند و احدیت و مرتبهٔ ذات و واجب الوجود نیز چرا که وی خود بخود موجود است در موجودیت خود محتاج چیزے نیست و نبود و نخواہد بود برای وجود وی ابتدائے نیست و دیگر در تعین ثانی که در آن تفصیل صفات و حقائق الٰہی و اعیان ثابته و حقائق اشیاء ثابت اند این را ازل ممکنات نیز میگویند چنانکه می گویند که حق تعالی این امر را در ازل مقرر فرمود یعنی الله تعالی حقائق اشیاء را درین ازل مقرر فرمود این را علم الٰہی و تقدیر الٰہی نیز میگویند ۱۲ ۵۶ احسان کن چنانکه احسان کرده است خدا بر تو ۱۲
۵۷ چشاند خدا و بر الدت یقین ۱۲ ۵۸ مثل آفتاب در آسمان چارم ۱۲

نقد جان و دل بکف دارم خریدار توام | خویش را گم کرده ام از بس طلبگار توام | گر بسر تیغم زنی کے سر کشم از کار عشق
نیست کارم از سر و محو سر و کار توام | پس بدانکہ ؎ | از محبت چون جہان راشد نظام

کارہای عشق کے گردد تمام | شد محبت را ظہور اعتدال (میانہ شدن ۱۲) | بے محبت کے شود پیدا کمال
ہر دلے را کز محبت شور نیست | ز آفتاب عشق اورا نور نیست | ہر کہ با عشق و محبت آشناست
محرم درگاہ خاص کبریاست | در طریق عاشقان برتر مقام | از محبت نیست برتر والسلام
کے محبت بے نقاب آید برون | میکند افسون عالم را فسون | گر ز نور عشق تابد یک شرر
از تف او خلق را سوزد جگر | جان کہ از نور محبت باصفا است (محو و جذبہ محبت ۱۲) | او ببزم وصل جانان آشناست
ہر کہ شد جویای وصل از خاص و عام (گرمی ۱۲) | از محبت گشت ظاہر ہر چہ ہست | از محبت نیست کارے او تمام
وز محبت می نماید نیست ہست | گر علم بیرون زند سلطان عشق | ملک جانہا می شود ویران عشق
شد محبت روح و عالم ہمچو تن | گر نباشد جان چہ کار آید بدن | چونکہ دارد عشق ہر جائے ظہور
میل ہر سوئے اگر باشد چہ دور | دل بہر سوئے کہ مائل می شود | او ببوے دوست آن سو میرود
ہیچ طالب را جز او مطلوب نیست | در دو عالم غیر او محبوب نیست | غرق دریای محبت گر شوی
از کمال عشق رمزے لب بنوی | ہر چہ دارد این جہان بود و نمود | از طفیل عشق آمد در وجود
شد علامات محبت در جہان | ترک کبر و ہستی و سود و زیان | صورت معشوق و عاشق را یقین
آئینہ حسن و جمال عشق بین | عشق آمد رابطہ اندر جہان | آئینہ معشوق و عاشق عشق دان
حسن او بے عشق او نبود تمام | کے نماید بے گدا جود کرام (سخاوت ۱۲ جود کردن) | ناز معشوقان ہمی گردد عیان
از نیاز عاشقان جان فشان | گر نیاز عاشق دیوانہ نیست (عشق ۱۲) | ناز معشوقی کہ میداند کہ چیست
سنگ خارا از محبت نرم شد | ہمچو یخ افسردہ از وی گرم شد | این محبت شاہ را سازد گدا
میکند او ہر گدا را بادشاہ (سخت ۱۲ مخفف بادشاہ ۱۲) | ہر کسے کو از محبت نور یافت (برق ۱۲) | از غم و شادی بکلی رُست یافت
بے محبت وصل جانان را نیافت | اندرین رہ سالہا ہر کو شتافت | از محبت مردہ زندہ می شود

وز محبت شاہ بندہ می شود | حضرت ۵ ایشان راست قدس سرہ العزیز ؎

خیمہ زد در کشورم سلطان عشق | شد مہیا یکسرم سامان عشق | کردم از دست جنون صد جیب چاک
تا بکف آید مرا دامان عشق (ملک وجود ۱۲) | گہ بہ صحرا میروم گاہے بدشت | ہر زمانم تابع فرمان عشق

۱ عاشق در اصطلاح حضرات صوفیہ کسے را گویند کہ از عقل دور باشد و از پا و سر خود خبر ندارد و خواب و خور حرام داند و زبان بذکر و دل بفکر و جان بمشاہدۂ معشوق حقیقی مشغول دارد دل بریان و چشم گریان در وی زرد و آہ سرد علامات اوست شب و روز در کوچۂ معشوق بسر برد و از غیر معشوق نیز ابا باشد و از مصطلحات دیگر چنان معلوم میشود کہ عاشق اسمارحق را گویند و از لوا حدیت و مرتبۂ آدم و تجلی ثانی و عالم شہادت و منشاء کثرت و عالم ملکوت و عالم ماسوا و عالم معانی نیز می شمارند و بالتفصیل در متن لطیفہ ہذا ببینی ۱۲ ۵ رشتۂ کہ دران چیزہا پیوند کنند ۱۲ ۵ یعنے حضرت شاہ تراب علی قلندر قدس سرہ ۱۲

عاشقان محنت کشند و جان دهند | بوالهوس بگریزد از میدان عشق | جز غم و درد و ملامت های خلق
جنس دیگر نیست در دکان عشق | کشتهٔ صبر و شکیبای شکست | جوش زد از دل چنان طوفان عشق
مصرعهٔ برجستهٔ آبِ خوش است | از برای مطلع دیوان عشق | حسن گلروی سمن بوی تراب

ایضاً له

کرد مار ابلیل بستان عشق | خوردم از تیر نگه پیکان عشق
کرد تیغ ابروم قربان عشق | از برم برخیز ای نادان عشق
هر چه باد اباد من سر داده ام | فارغم کرده است از ناموس و ننگ
هست بر من این قدر احسان عشق | کیست محرم با که گویم حال خود | بادشاه و قتم از فیضان عشق
تا یکے طال اللسان باشی تراب | لب ببند و دم مزن بزن ایجان عشق | الکلام بالاتمام ای سالک ۵
آتش درد طلب در دل فروز | هر چه یابی غیر مطلوبت بسوز | بگذر از ناموس و ننگ و راه طلب
لا ابالی وار زه در راه رب | هر که در راه طلب مردانه است | از خیال کفر و دین بیگانه است
تا طلب در باطنت ظاهر نشد | در بلای عشق جان صابر نشد | آن دلے کو هست خالی از طلب
دائما باد اپر از رنج و تعب | آن سرے کو را هوای دوست نیست | زو مجو مغزے که او جز پوست نیست
جان ندارد هر که جویای تو نیست | دل ندارد هر که شیدای تو نیست | روح کو روح خیالت را نیافت
چند خوان چون نور حق بر وی نتافت | هر که او جویای اسرار تو نیست | سر مباد اش چون طلبگار تو نیست
دیده کو بنیا بر وی یار نیست | کور به چون در خورد ید ار نیست | سینهٔ کز عشق بر وی نیست داغ
ز آتش دوزخ مباد اور فراغ | گوش کو گفتار جانان نشنود | گر شود کر عاقبت بهتر شود
هر مشامے کو ندارد مهر دوست | او بریده به ز تیغ قهر دوست | هر که طالب نیست انسانش مخوان
زانکه دارد صورت اما نیست جان | در ره عشقش گذر از گفتگو | جستجو کن جستجو کن جستجو
در طریق جستجوی وصل یار | دین و دنیا کرده باشد آن نثار | طالبش آنگه بوصلش ره برد
که سوے دنیا و عقبے ننگرد | از شعاع عشق هر کا فروخته نیست | با او سر سوزن دلم دوخته نیست
گر سوخت نه لبوی من آگه ز عشق | آتش بدے ز نیم کان سوخته نیست | زیاده طول است تا کجا نویسم

دفاتر مختصر و عبائر معتبر درین مسئله پر بوده اند من شاء الاطلاع علیه فلیرجع الیها کاتب الحروف عفی عنه گوید که حاصل جمله تقاریر و حامل تمامی تحاریر اینست که علاوه از انکه غیر محبت و عشق راستے نیست و جز مودت راه راستے نے این هم است که محبت یکے از اسباب نظام نبی آدم است چنانکه از محبت وجود

ع۵ طلب در لغت بمعنی جستن و در اصطلاح حضرات صوفیه جستن حق را گویند عام تر از انکه دوست دارند بیشتر از راه عبدیت و عبودیت ۱۲ ع۵ هر که خواهد اطلاع بران نجوبتر وجه باید که رجوع کند بد فاتر بزرگ ۱۲ ع۵ ای خیال عزت و شرم ۱۲ ع۵ ای خاموشی گزین ۱۲ ع۵ خیال عزت و کرامت خود ۱۲

عالم[۱] است حضرت قدوة الانام مرجع الخاص والعام خلاصة العوالم حضرت شاہ محمد کاظم قلندر قدس سرہ میفرمایند

بیت ہی سے سنسار ہووپیت چھانڑ کہان جائی	سو ڈاسو نہیں جھٹکارا

یعنی ہستی عالم ہمہ از محبت است

فاحببت در حدیث باین اشارت است پس انسان عارف باشد خواہ بصارف بحکم اصل فطرت از حب خالی نمی تواند ماند زیرا کہ تقرر علیتش جل جلالہ بے حب بمظہر اسم تکوین[۵] و ایجاد[۵] نپرداختہ پس عارف را کہ قبلۂ موحبش آن خلیل کعبۂ کبریائی است تا او را محبت نیست از وجدائی است نہ ربط انتہای حصول مقام فنا بے عشق نمیتواند شد چنانچہ رستن از ہستی بے او میسر نمیتواند گردید آرے در ہر شئی محبت سار یست و ماء معین الفت از رود طبیعت ہر یکے جاری الفتے کہ در میان سنگ و مقناطیس است دیدنی است و در یا قتنی ؎

اگر نہ در ہر جوہرے از عشق بودے شعلہ	کے کشش بودے باہن سنگ مقناطیس را

و باین واسطہ حق تعالی بایقاع محبت میان اہل ملت و تعظیم منت می نہد حیث قال فی محکم تنزیلہ

لو انفقت ما فی الارض جمیعا ما الفت بین قلوبھم ولکن اللہ الف بینھم و قال

عز من قائل ان الذین امنوا وعملوا الصالحات سیجعل لھم الرحمن ودا و این معنے بوے از تنبیہ و اشعار است بدان کہ محبت جلب و جذب عقائد را بیشتر می نماید و محبت از متانت افضل است بدن سبب کہ متانت تغیر قلب کند و محبت تالیف از ینجا گفتہ اند کہ طاعتی کہ از سر محبت باشد افضل از طاعتی بود کہ از خوف و رہبت نماید بدان واسطہ کہ مبدا طاعت محبت است از داخل و مظہر طاعت رہبت است از خارج و لابد چون رہبت کہ زینہ باشد زوال پذیرد طاعت نیز زائل گردد و ندموم کہ بایکدیگر طریق محبت سپرند باہم مواصلت لازم باشد و چون مواصلت شیوۂ ایشان بود معاونت بظہور رسد و چون معاونت یکدیگر کنند ہر یکے بہ علمی قیام نماید و چون اقامت بر اعمال کند عمارۂ ارض نتیجہ دہد و از عمارت دوام ذکر و خلود اسم و بقای نوع و از برای خصلت وقوع محبت ایزد عز اسمہ اجتماع اہل محلتی در مسجدی بہ پنج وقت جہت ادای نماز فرائض شرع فرمودہ و اجتماع اہالی شہر را در یک ہفتہ برای جمعات در مسجد جامع و اجتماع اہل بدیہ و اہل صحاری را در سالی دو روز در صحرا تا بہ وسیلت اجتماع ایشان قواعد انس مؤکد باشد و بسبب ایشان باہم مودت واقع شود در اخبار مذکور است کہ ملائکہ صورت شوکت و ابہت مواسی و نعم و اموال ابراہیم علیہ السلام بدیدند و جاہ و مکنت نبوت و قدر رتبہ و منزلت و توالی جبدین نعمت کہ بوی متواصل شد دیدہ گفتہ

---

[۱] عالم بفتح لام مراد ماسوی اللہ است و در اصطلاح حضرت صوفیہ مراد از ان ظل است و ظل نمی باشد مگر وجود حقانی کہ ظاہر گشتہ است بصور ممکنات پس بسبب ظہور وجود حق تعالی بانعتیات ممکنات تمام نمادہ میشود آن وجود بہ سوی و غیر با عتبار اضافت آن وجود بہ ممکنات چہ اگر بہ ای ممکن وجود نیست سوائے این نسبت مدرنہ وجود عین حق است و ممکنات در عدمیت خود تا حال در علم حق ثابت اند و ممکنات شیون ذاتیہ حقانیہ اند پس عالم صورت حق است و حق تعالی ہویت و روح عالم و تعینات در وجود واحد حقانی احکام اسم ظاہر حق تعالی اند و اسم ظاہر بجلی و مظہر اسم باطن حق تعالی است ۱۲ [۵] تکوین پیدا کردن شئی کہ مسبوق بادہ باشد ۱۲ [۵] ایجاد در اصطلاح حضرات صوفیہ ظہور وجود حقیقی است در اعیان ثابتہ و عالم چنانکہ فرمودہ کلام پاک خویش اگر خرج میکرد می آنچہ در زمین است ہمہ یکجا الفت نمیدادی میان دلہای ایشان و لیکن خدا الفت افگند میان دلہای ایشان و قرمودہ آنکہ غالب است ہر آئنہ آنانکہ ایمان آوردہ اند و کارہای شایستہ کردند پیدا خواہد کرد خدا برای ایشان دوستی را ۱۲

که چگند ابراهیم که در مقام بندگی حق حق آن بجانیاورد و شکر آن نعمت چندین نگذارد که حق تعالی اورا بخلت فراگیرد
حق جل جلاله خواست که تا علو مرتبهٔ او بملائکه نماید تا بدانند که او نه از براهی زیادت نعمت بادوام آن در مقام عبودیت
وخلت ومحبت ثابت قدم است ؎ عشقی است که از ازل مرا در سر بود | کار لیست که تا ابد مرا در پیش است
بلکه بکمال استعداد خویش در جلال و جمال حق مهیم است پس ملائکه را امر فرمود که بصورت بشری متجسد شوند و نقد
خلت ابراهیم را بر محک عبرت بزنند پس چون از ملائکه بصورت فوجی ذاکران آمده آواز تسبیح به سمع ابراهیم رسانیدند ابراهیم
ازان استماع بوجد در آمد و گفت ؎ این مطرب از کجاست که بر گفت نام دوست | تا جان و جامه نبدل کنم بر پیام دوست
از آیشان یکبار دیگر طلب اعادهٔ آن کلمات شور انگیز و عشق آمیز کرد گویندگان در جواب گفتند اے ابراهیم بی اجرتی
ما دیگر بار سماع نکنیم ابراهیم گفت ثلث مال من شمارا و وجد و حال من مرا الغرض ملائکه چند بار دیگر ذکر سبوح وقدوس
بسمامع ارواح نفوس اورسانیدند ابراهیم در خانقاه شهود خرقهٔ بود و وجود بکلی در میان نهاد و گفت ؎
یکبار دگر اگر جهان بر خیزد | بر عشق زنیم هر چه با دا با دا | ایشان یکبار دیگر بگفتند ابراهیم
هر چه داشت بکلی ایثار ایشان کرد ایشان گفتند که ما فرشتگانیم بامتحان عشق تو آمده بودیم نقد عشق را در آتش
شوق تمام عیار یافتیم دانستیم که تو از ما در مشاهده جمال و جلال ثابت قدم تری ازین جهت است که حق تعالی
فرموده که واتخذ الله ابراهیم خلیلا حضرت شیخ محی الدین ابن عربی در فصوص الحکم در ابتداء فص مهیمیه
مخصوصه بابراهیم می فرماید که انما سمی الخلیل خلیلا لتخلله وحصره جمیع ما التصف به الذات الالهیه
یعنی از انجهت خلیل نام او کردند که او در مظاهر الهیه وصفات ربوبیه سریان کرد و حاصر گشت بر جمیع صفات
ثبوتیه حقیقیه که ذات متصف بآن بود و قیام بحق آن چنانچه حق آن بود بنمود یعنی باخلاق الهیه متخلق گشت
همچنانکه سریان هویت حق تعالی از جهت اسم اللطیف در ذات ابراهیم امامهریانے که تو ازان حلول مطلق تصور

عبودیت عبارت است از صدق نیت وتصحیح نسبت بسوی حق تعالی در سلوک طریق خود بلا غرضے و طمع جنت وخوف دوزخ یا با واقفیت بر امور شرعیه واقعیه و
این حالت برای خاصان است ۱۲ ابد آنرا گویند که انتهاے ندارد یعنی ذات را چنانکه ابتداے نیست همچنان انتهاے نیز نیست یا بمعنی که در ذات چنانکه
همه اشیا مندمج بودند بران طریق اشیا بعد ظهور هم بوی راجع میشوند اگرچه مظهر اشیا غیر متناهی است ۱۲ وحدت اصطلاح حضرات صوفیه جذبهٔ معشوق را گویند که
کشش کردن معشوق حقیقی که حق تعالی است دل عاشق را جذبه خوانند واین حادث و فانی است ۱۲ حال یعنی وقت و زمان موجود در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت
است از چیزیکه در قلب وارد شود بمحض موهبت الهی بدون کسبیات بغیر تامل - چنانکه حزن وخوف وبسط و قبض و ذوق شوق واین زائل میشود بسبب ظهور صفات
نفس و بعد زوال مثل وی متعاقب حاصل شود یا نشود و اگر همیشه قائم ماند و ملکه گردد آنرا مقام گویند ۱۲ وجد او دست گرفت ابراهیم علیه السلام را ۱۲ مظاهر
جمع مظهر بفتح میم در لغت یعنی جای ظهور در اصطلاح حضرات صوفیه اعتبارات واقعیه را میگویند که از وجود مطلق منتزع میشوند پس هرگاه که در واقع سوای وجود حقیقی
واجبی خارجی جملا اعتبارات واقعیه خیال عالم هستند که از وجود حقیقی منتزع شدند چنانکه دوائر صغیره و کبیره از وجود کره ازین وجه صوفیهٔ کرام بجز هستی مطلق حقانی عالم
را وهم میگویند ۱۲ الهیه یعنی خدائی وخداوندی است واین لفظ را در مقام تفصیل صفات اطلاق میکنند ۱۲ ربوبیت در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از پرورش
عالم بواسطه ظهور اسما، حق تعالی وظهور اسماء لذا مرتبهٔ واحدیت است ۱۲ سریان در لغت بمعنی سارے شدن واین بر دو قسم است یکی بصورت حلول سریانی چنانکه موجودے
در دیگر حلولی کند مثلاً سواد در جسم که سواد عرض است وجسم جوهر و دیگر قسم سریان ظهور مطلق است بصور مقیدات پس درینصورت مثلاً سریان انسان مطلق در زید وعمرو دیگر وخالد
وغیره و سریان کره در خطوط و نقطه ها واین را حلول نخواهند گفت پس همچنین ظهور و سریان مطلق وجود در مظاهر کونیه را حلول نخواهند گفت ۱۲ صفات ثبوتیه مراد ازان
حیات و علم و ارادهٔ و قدرت و تسمع و تبصر و کلام است ۱۲ هویت در اصطلاح حضرات صوفیه صافیه آن حقیقت مطلقه را گویند که مشتمل باشد بر حقائق چنانکه تخم مشتمل میباشد
وجود درخت را ۱۲ حلول بالضم در لغت یعنی فرود آمدن و رسیدن و در اصطلاح حضرات صوفیه حلول و اتحاد مسئله ایست که در حق تعالی جائز نیست چرا که حلول

یعنی داخل شدن یک چیز در چیز دیگر چنانکه آب در سبوها تا حد یعنی چیزے در چیزے بسیار شود چنانکه آب در شیر در دوستی مغایر و میان مفهوم میشود و حق تعالی و عالم در دستی میان وجدانیست
که یکی در دیگرے داخل شوند و یا باهم آمیخته شوند چرا که بجز حق تعالی موجود شدن شئی دیگر محال است انتهی ۱۲

کنی و تخللی که چون تخلل شئی در مکانی تفکر نمائی و برین لحاظ است که حضرت شیخ دو مثالی یاد کردیکی عقلی دوم حسی اما عقلی چنانچه گفته که قال الشاعر ؎ | قد تخللت مسلک الروح منی

و بذا سمی الخلیل خلیلا | بطریق استشهاد آورده که محب میگوید با محبوب که سریان تو در ذات من مانند سریان روح حیوانی است در اجزای بدن پس تخلل محبت و عشق محبوب حقیقی و سریان او که امری عقلی است نه حسی در جوهر ذات محب بشابه روح حیوانی است و اما حسی چنانچه میگوید کما یتخلل اللون المتلون فیکون العرض بحیث جوهرہ ماهو کالمکان والمتمکن کلام محصول و بیان معقول مفهوم این کلام آنست که خلیل علیه السلام چنان محققی و متخلل گشت در حق و متصف شد بصفات او همچو تخلل و اختفای لون متلون رالسبب سریان لون در اجزائے متلون چنان سریانی که گوئیا لون عین متلون شده و مکان او عین مکان او گشته و با شارهٔ حسیه هیچ فرق میان لون و متلون نمی توانکرد و این تخلل و اختفا چون تخلل جسم در جسم نیست تا ازان لازم نیاید که حق سبحانه ظرف خلیل باشد یا حق در خلیل حلول کرده که این هر دو باطل است مقتضای تخلل این است که تخلل بمعنی امتزاج نیست بلکه مراد محو صفات عبد است در حالت تجلی صفات الهیه برای وی و قیام عبد بحق صفات چنانچه حق تعالی از قیام ابراهیم بحق صفات در ابتدا بکمالات او را مدح فرموده که فاتمهن و مقصود از خلت بحقیقت ظهور عبد با صفت حق که گفت کنت سمعه و بصره الخ انتهی و من هنا طلع الشمس البازغة من سماء الایقان ان مرتبة الحب فی النبی افضل من النبوة چنانکه نقل است حضرت موسی علیه السلام چون با نزال ارواح و ارسال افراح فائز گشت و بدولت مکالمت با حضرت عزت فائض شد بحق تعالی مناجات کرد که الهی لقد اکرمتنی بکرامة لم تکرمنها احدا قبلی خطاب آمد که یا موسی انی اصطفیتک علی الناس برسالاتی و بکلامی پس لشکر گزاری نعمت قیام نمائی و برین توحید ثابت باش و دوستی حبیب من در صمیم قلب مرکوز دار و جان شیرین در محبت آن سید المحبوبین بر افشان گفت الهی حبیب کیست که مرا بمحبت وی میفرمائی فرمود که وی پیغمبر است

---

۱ تحقیق درمیان آمدی و سرایت کردی تو بجای روح من و بدین سبب نام نهاده شد حضرت ابراهیم علیه السلام بخلیل ۱۲ ۲ محبوب در لغت بمعنی دوست داشته شده و در اصطلاحات حضرات صوفیه صافیه محبوبیت مرتبه ایست از مراتب ولایت که حق تعالی عاشق وی است مراد ازان مرتبهٔ وحدت است که حب حقیقی و حب ذاتی است تا وقتیکه سالک ازین مرتبه فانی نخواهد شد برین مرتبه فائز نخواهد شد و نه وی محبوب و معشوق حق تعالی خواهد بود و محبوب حقیقت روحی را نیز گویند ۱۲ ۳ روح حیوانی عبارت است از جسم لطیف و منبع وی تجویف قلب جسمانی است و منتشر میشود بذریعهٔ عروق لبوی اجزاء تمام بدن (تجویف بمعنی میان تهی کردن) ۱۲ ۴ چنانکه سرایت میکند رنگ در جسم رنگین پس میشود عرض بجای جوهر وی نیست تخلل حق و حضرت خلیل علیه السلام مثل تخلل مکان و صاحب مکان ۱۲ ۵ حق اسمی است از اسماء حسنی باری تعالی در لغت بمعنی ثابت و سزاوار و واجب و راستی در است آمده و در اصطلاح حضرات صوفیه موجود مطلق را گویند و این را بر سه مقام اطلاق میکنند اول در مقام سلب صفات که منقطع الاشاره است در استعمال دو بر الاثنین و احدیت نیز گویند قدم در مقام وحدت و علم مجمل اطلاق میکنند و بر احدیت محمدیه نیز گویند سوم در مرتبهٔ واحدیت که آنرا نفس رحمانی و حقیقت آدم علیه السلام نیز خوانند ۱۲ ۶ و ازین جا طلوع کرد آفتاب درخشان از آسمان ایقان که مرتبه حب در نبی بزرگتر است از مرتبه نبوت (و ایقان مرتبه ایست برای صوفی عارف که فوق این برای وی مرتبهٔ نیست و آن اینکه بیقین داند که ذات حق تعالی در هر شئی است و دران محویت حاصل کند) ۱۲ ۷ تحقیق بزرگ کردی مرا بآن بندگی که نکردی با کسے از قبل من ۱۲ ۸ ای موسی هر آئینه من برگزیدم ترا بر مردمان به پیغامهای خود و بسخنوانیدن سخن خود ۱۲ ۹ می باشم گوش وحی و بنیاد وحی تا آخر ۱۲

احمد نام کہ اسم شریفش بر عرش مثبت است و او بہترین خلائق نزد منست یا موسی انت کلیمی و محمد حبیبی فالحبیب حبائی من الکلیم موسیٰ گفت کہ خداوندا فرق چیست میان حبیب و کلیم فرمود کہ ای موسی کلیم آنست کہ ہر چہ کند بر رضائی من کند و حبیب آنست کہ ہر چہ من کنم بر رضای او کنم ای موسی کلیم آنست کہ صائم الدہر و قائم اللیل باشد و چہل روزہ دارد و چہل شب احیا کند بعد ازان بطور سینا آید تا با من مناجات کند و حبیب آنست کہ بر فراش خود خفتہ باشد کہ جبرئیل را بر سر بالین وے فرستم تا بکمتر از طرفۃ العین او را نزد من آورد و او را بجائی رسانم کہ ہیچکس را از مخلوقات وصول بآن مقام ممکن نباشد یا موسی نادیتک ولمت علی طور سینا و نادیت محمدا صلعم وھو اقرب منی فوق العرش من قاب قوسین او ادنی

ازینجا فضل محبت دریافتن است و دامن بطلبش توان گستردن نقل است کہ در آن روز کہ تجلی آلہی بر کوہ وارد گشت ہمہ آبہای شور دریا شیرین گشتند و ہمہ دیو انگان ہوشیار و آتشہای آتش پرستان فرو مردند و ہمہ بتان در بتخانہ بسجدہ افتادند ای عاشق در گوشہ یک نظر بکوہی از کوہ ہای عالم میرسد تمامی کدورات از روی زمین مرتفع میگردد و ہر روز سی صد و شصت نظر لطف بر دلہای عاشقان خود میدارد در شہرستان وجود آنہا ہمہ کدورات بصفا چون مبدل نگردند ؎

ای در گلستان دلم صد گل بہار از عشق تو	نالان بہر گل بلبلان چون من ہزار از عشق تو
زان رو کہ بستان من است باغ و گلستان من است	ہر لحظہ در جان من است صد خار خار از عشق تو
چون گل دریدم پیرہن چون لالہ ام خونین کفن	بنگر درون جان من باغ و بہار از عشق تو
از عشق تو مخزون دلم از زخم غم پر خون دلم	بر ہر دلی ہمچون دلم صد یادگار از عشق تو

اگر گویند کہ حکمت در اندک جبل چہ بود جواب آنست کہ بقای آدمی بہ بقای محبوب حقیقی است و فنای او در فراق و بقای ما سوا در استتار است و فنا در تجلی لاجرم چون موسیٰ دیدار نیافت فانی گشت کہ جملہ دکا جواب دیگر کوہ را فانی گردانیدن از برای پاس دل موسیٰ بود چہ اگر باقی می ماند ہر بار کہ

؎۱ ای موسی تو کلیم ہستی و محمد صلی اللہ علیہ وسلم حبیب من پس حبیب دوست تر است نزد من از کلیم ۱۲ ؎۲ رضا در لغت بمعنی خوشنود شدن و در اصطلاح حضرات صوفیہ خوش ماندن بندہ بران چیزکہ ار قضای الٰہی بوی رسد یعنی راضی ماندن و اعتماد کردن بران کمتر درجۂ وی صبر است و اعلی درجہ وی تسلیم این ہر یکے از جملہ مقامات سالک است ۱۲ ؎۳ ای موسیٰ ندا کردم ترا در الحالیکہ تو بر طور سینا بودی و ندا کردم محمد صلی اللہ علیہ وسلم را در الحالیکہ وی قریب تر از من بود فوق عرش از قاب قوسین او ادنی یعنی شنود آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در وقت معراج در قرب حق مقدار دو قوس قرب وجوب و امکان در دائرہ وجود با تو یک خط فاصل در میان ہر دو قوس وجوب و امکان یا قریب ہزار مقدار قوسین با ارتفاع خط موہوم فاصل کہ موجب اثنینیت اوست یا اتصال ہر دو قوس و تحقق وحدت حقیقی در کثرت و مانفار دائرۂ وجود غیر منقسم یا احدیت ذات و صفات خود ۱۲ ؎۴ درویش بضم اول و سکون ثانی بمعنی فقیر و در اصطلاح حضرات صوفیہ طالب صادق را گویند کہ وی سوای حق چیزے مانعی خواہد و نہ از کسے کارے دارد ۱۲ ؎۵ نظر بفتحتین در لغت بمعنی نگاہ و فکر و در اصطلاح حضرات صوفیہ دیدن سالک حق تعالی را با حجاب صفات کہ ظہور ذات حق بجز نہ در صفات گشتہ و نہ بغیر حجاب صفات دیدن ذات محال است در دنیا باشد خواہ در آخرت اگرچہ در کیفیت رویت فرق باشد و ایجاز راہ ازان نظر حق است بسوی مخلوقات از جلال و باید دانست کہ نظر حق بر دو نوع است یکے نظر جمال کہ آن روح جملہ اشیاست و آن بر شئی را بر حالت فطری وی چنانکہ ہست مخلوق میسازد و قائم میدارد و دیگرے نظر جلال و آن بر چیزے کہ وی افتد او را از شیئیت و کثافت فطری آن بر آورده در عظمت حق فانی می سازد اول عام بجمیع موجودات است و دیگر مخصوص براے طالبان و عشاق ۱۲ ؎۶ لطف در لغت بمعنی

نرمی و خوبی و از اصطلاح حضرات صوفیہ تجلی جمالی را گویند و تائید حقانی براے بقای سالک ۱۲

دیدی غیرت از موسیٰ ظهور کردی و مدهوش گشتی جواب دیگر غیرت الٰهی جل و علا آن ست که بهر که تجلی کند او را
بیهوش ۱۲
نابود سازد که اذا تجلی الله بشیء خضع له ازین است که چون کوه را آن قوت نه بود که خود را نگاه دارد
هرگاه تجلی کرد خدا هر چیزے فروتنی کردنش برای اوست ۱۲
تجلی بصورت بساخت و دیرا تمام زیر انداخت لاجرم عارفانیکه صورت و معانی ایشان مظهر تجلی حبی
باطن ۱۲ ظاهر ۱۲
افتاده است دریاهای نوشند و هنوز نعره هل من مزید می زنند ۵

زیادہ کہ بما بید ریغ بمودے	اگر بکوہ رسد قطرۂ رود از جاے
کدام بادہ قوی تر ازان نواند بود	جمال خویش بما بے حجاب نمودے

بے اندازہ ۱۲ بیشتر ۱۲
اگر معتزلی گوید که دیدار اگر بود بوے موسیٰ بدیدار اولی بود چرا او را منع آمد و چون وی ممنوع گشت دیگران بمنع
نام فرشتہ ۱۲
اولی اند جواب آنست که سوال بنا وقت بود وی در دنیا خواست و موعد دیدار بقیامت است اگر باز گوید که
جاے وعدہ ۱۲
حق تعالی فرمود لن ترانی و لن برتابید دلالت میکند و تخصیص بدنیا نفرمود جواب آنست که لن چنانکه
جاوید کردن ۱۲
مؤبد می باشد غیر مؤبد نیز می باشد چنانکه در بارۂ کافران لن یتمنوه ابدا بما قدمت ایدیهم و جاے دیگر
فرمود ونادوا یا مالك لیقض علینا ربك یعنی در دوزخ آرزوی مرگ برند و از مالک جهنم استدعا نمایند تا از
نام فرشتہ دوزخ ۱۲ جهنم ۱۲
حق تعالی برای ایشان مرگ طلبد پس جائیکه لن برائے وجود تاکید آید تابید و اجب نگردد پس لے تاکید تابید
چرا واجب کند جواب دیگر آنست که حضرت موسیٰ را مقام انس بود و انس عبارت است از انبساط محب
کشادہ روشن ۱۲
بمحبوب و چون موسیٰ انس یافت مؤجل را معجل آرزو برد انس از انجا پدید آمد که فرمود و قربناه نجیا چون
عجلت کردہ شدہ ۱۲ و نزدیک ساختم او را راز گویان ۱۲
این دولت یافته بود که کس را پیش ازوی نداده بودند بدین کرامت انس یافت و انبساط نموده قدم
بزرگی ۱۲
بالاتر نهاد لاجرم او را عذرے گفتند زیرا که مرتبه عاشقی داشت نه معشوقی چرا که این رتبه خاصهٔ حبیب الله
صلعم بود که بی طلب جبرئیل آمد و پوشیده از نظر اغیار سطح شکافته برد الغرض جواب آمد که لن ترانی
چشم ۱۲
ای لا تطیق ان ترانی عذر نمود و ملامت نفرمود و عتاب نکرد آهی عزیز حضرت موسیٰ از سر سوز عشق
یعنی طاقت نگاہ داری کہ بمن بینی مرا ۱۲
خواست که ناظر شود از ارنی انظر الیك زخم لن ترانی بر قوت باصره خورد سید عالم صلی الله علیه وسلم که
بینا کن مرا بسوی خود ۱۲
بی طلب دید از آنست که ناظری و لیل محبی است و منظوری نشان محبوبی و مرتبهٔ محبوبی متفوق است بر مرتبهٔ محبی
چشم ۱۲
لذا رویت کامل نصیب آنحضرت شد ۵
توفیق دادند ۱۲

هر کسی را در ازل رزقے مقرر کرده اند	از برای هر یکے کاری مقرر کرده اند
عشق را آمیزشی دادند با جان و دلم	پیش ازان کاب و گل آدم مخمر کرده اند

سرشتہ گلے ۱۲

لے حجاب در لغت یعنی پرده و در اصطلاح حضرات صوفیه منتشی و منطبع شدن کثرت و صور تهای اشیاء کونیه است در قلب که مانع شوند از قبول تجلی حقائق ۱۲ ۵ هر عزیز
آرزو نه کند آنرا هیچگاه بسبب آنچه پیش فرستاده است و سهای الٰهیان ۱۲ ۵ و آواز دهند که ای مالک باید که بمیرگ حکم کند بر ما پروردگار تو ۱۲ ۵ رویت حق یعنی دیدن
حق تعالی در خلق میان حضرات صوفیه مسئله مشهور است و آن اینست که خلق مظهر حق است و موجود بوجود حق تعالی نه از خود بغیر وجود حق تعالی و این محال است
از نحویکه غیر وجود حق تعالی عدم محض است و موجودیت عدم محض محالست پس فی الحقیقت وجود حقیقی حق تعالی است با این لباس تعینات و تشبیهات
که موجود است ازینوجه هر چه در عالم نظر می آید وجود حقانی ذاتست مع اسماء و صفات و افعال وی نه غیر چرا که خلق امرے موهوم و معقول است
و ازین جاست که حضرت شیخ اکبر رحمة الله علیه در فصوص الحکم فرموده که الحق محسوس و الخلق معقول یعنی حق حس کرده میشود و خلق از عقل
شناخته میشود ۱۲

ای بسا دلها درون سینه کاندر بزم عشق | از مس سوز فراقش عود مجمر کرده اند
کین زمان هم طالبان از غیب سر بر کرده اند | می همین سر برزند از موسی و فرعون و دس
هر دلی را کز غبار تن مطهر کرده اند | می دهد در بزم جان جام طهور
بادهٔ کز بهر سرمستان بقا غر کرده اند | می بجام دل همی گنجد نه اندر کام جان

چون مسئلهٔ سوال موسیٰ درمیان افتاد اگر قولی چند در باعث برین سوال هم آورده شود و ناظران را سرمایهٔ افزایش نظر داده آید بهتر است پوشیده نماند که بزرگان را در اینجا اقوال اند قول اول از امام شدی است گفت رحمة الله علیه که چون حضرت موسیٰ با حق تعالی به مکالمت مشغول گشت و فرشتگان تمامی حیوانات را از وحوش و طیور و دد و دان از آن حوالی رانده بودند و مقربان برگرد موسی علیه السلام حلقه زده و چون دائره مرکز وارش درمیان گرفته بودند درین وقت ابلیس خواست که دل بروی منغص گرداند بجهت سرے که ملائکه بر حوالی آنحضرت صف بسته بودند نتوانست که بوی تقرب نماید برزمین فرو رفت و از قدمگاه موسی علیه السلام سر برزد و به لقا او وسوسه نموده گفت اے موسیٰ هیچ میدانی که این کیست که با تو سخن میگوید متکلم شیطان بود موسیٰ گفت علیه السلام ای لعین در چنین محلی میخواهی که مراد خود از من حاصل کنی و این هرگز میسر نگردد لعین گفت من بمراد خود رسیدم تا با کنون بادی میگفتی و از وی می شنیدی اکنون با من میگوئی و از من می شنوی موسیٰ علیه السلام از برای زعم آن لعین و زیادتی در یقین از حق تعالی درخواست نمود که رب ارنی انظر الیک حق تعالی خطاب فرمود که لن ترانی ای موسی تو طاقت نظر در جمال ما نداری بر و نیز در دنیا اگر فرضاً هر که دیدار به بیند البته زاد عدم پیش گیرد موسی علیه السلام گفت الٰهی اشتیاق بدیدار تو بمرتبه ایست که دیدن و جان دادن نزد من دوست تر است از نادیدن و زنده ماندن بیت

رخت بینم دگر نه من بمیرم | چه خواهم مردن آن بهتر که بینم

پس چون حق تعالی اشتیاق موسی علیه السلام دانست که بغایت رسید از برای تسلی وی گفت و لکن انظر الی الجبل فان استقر مکانه فسوف ترانی ای موسی بر کوه نظر کن که از روی ضخامت و جسامت از تشخص تو افزون می نماید و آن کوه زبیر بود به بین که این کوه با عظمت هیچگونه تحمل تجلی و تاب انوار دیدار ما ندارد اگر وی تحمل آرد تو نیز توانی آورد بیت

اگر ز آتش عشقت لبوختم چه عجب | که کوه تاب نیاورد یک تجلی را

قول دوم باعث بر سوال رب ارنی انظر الیک چنین گفته اند که چون موسی علیه السلام باستماع کلام مستعد گشت از فرق تا قدم و رندت آن گفتگوی شنیدن مستغرق شده با خود گفت که خبر را این همه لذت است تا نظر را چه باشد غزل

ترا میخواهم ای دلبر که بینم | تو ئی مقصود من در هر که بینم
مرا چشم از برای دیدن تست

ساقی در لغت بمعنی نوشاننده و در اصطلاح حضرات صوفیه رساننده فیض معنوی را گویند ۱۲ ساغر در لغت بمعنی پیاله فراخ و در اصطلاح حضرات صوفیه آن سالک را گویند که مشاهده انوار غیبی کند و مقامات را ادراک کند ۱۲ عدم بفتحتین بمعنی درویشی و نیستی و در اصطلاح حضرات صوفیه عدم بر دو قسم است یکی عدم بمعنی که نقیض وجود است چنانکه شریک باری وغیره دیگر عدم اضافی که ضد وجود نیست ۱۲ ولیکن نظر کن بسوی کوه پس اگر قرار گیرد بجای خود خواهی بدید مرا ۱۲ اے پروردگار من چنان مرا تا نظر کنم بسوی تو ۱۲

تو رخ بنمای من در هر که بینم	جمال ساقی من می نماید	بر آه می و ساغر که بینم
جهانت دیده ام از دیده دل	که بشناسم بچشم سر که بینم	هزاران در زروی تو گشاده است
ترا می بینم از هر در که بینم	رخت بینم وگر نه من بمیرم	چه خواهم مردن آن بهتر که بینم

قول سوم قال اهل المحبة لیس الرضاء من امارات المحبة یعنی عاشق از معشوق هیچ چیز خورسند نگردد زیرا که بهر چه خورسند گردد باز ماند واین نهایت مرتبه صدیقان است باشد عمر وابن عبد العزیز قدس سره گفت اقدرنا علی الدنیا واسمعتکم کلامی خواجه فرمود قدس سره که تو طاقت نگریستن در خورشید نمیداری دیدار او چون خواهی نگریست مگر آن دو دیدهٔ تو از نور فضل پر کنند دل وجان تو از و پر کنند و گویند که بمن نگر انگه بدیده در روی من نگر ؎

من از ان دیده که دیدار نه بیند چه کنم	من ازان دیده که اغیار نگزیند چه کنم	من گر فتم ز کند غم او بگریزم
ناوک غمزه که در سینه نشیند چه کنم	من دل از صیقل عشقش کنم آئینه صفت	دگر از نا کردن در آئینه نه بیند چه کنم
سازم از بهر خیالش دل وجان جای دگر	در سراپردهٔ جان گر نه نشیند چه کنم	لیس للعاشق بد ان یکون همواره در تحصیل زیادتی

کوشد به تخصیص در جائیکه نهایت ندارد مثلا اگر صد هزار جام در کامش ریزند هنوز زبان از تشنگی بیرون افگنده لغزهٔ هل من مزید در عالم طلب اندازد **قول چهارم** اهل محبت میگویند که فرمود رب ارنی انظر الیک گفت اگر به نمای بینم واگرنه جواب سوال من بگو تا بدین بهانه کلام تو بشنوم **نقل است** که شاهزادهٔ بود بحسن وجمال پیراسته وبانواع فضائل آراسته درویشی را نظر بر شاهزاده افتاد دلش مبتلای وی گشت هر چند درویش منصوبه وبهانه می انگیخت اما به هیچ نوع از محبوب التفات نمیدید تا روزی سلطان زاده در صحرا به تیر اندازی مصروف بود درویش نزدیک نشانه رفته خود را هدف تیر محبوب گردانید چون تیر دلپذیر بر آن فقیر آمد شاهزاده بغایت ازان متاثر گشت وپیش درویش دوید گفت امی درویش بر سر تیر چرا در آمدی درویش گفت از برای آنکه تو از من پرسی که بر سر تیر چرا آمدی آورده اند که چون شبلی بر آن درویش گذشت دید که شاهزاده ترتیب کرده بر جراحت زخم خوردهٔ خود مرهم می نهاد شبلی نعره زد وبیهوش افتاد وچون بهوش آمد گفت پسر من در دادند که محبوب مجازی زخم خوردهٔ مجروح خود را می گذارد ما که بادشاه علی الاطلاق ومحبوب باستحقاق ام مجروحان سر ابتلا را که ضائع گذارم زود بود که مرهم وصل بر جراحت ایشان نهم ؎

مشغول ترا خبر ز عالم نبود	مجروح ترا حاجت مرهم نبود	در عشق تو گر هزار غم پیش آید
چون در نظر توام ازان غم نبود	از اینجا دانسته شد که در محبت جد بها است در ملفوظ حضرت میرزا مظهر را	

۵ اهل محبت گفته اند که رضا از علامات محبت نیست ؎ ۵ صدیق در لغت بسیار راست گو ودر اصطلاح حضرات صوفیه آن کسانند که یقین کامل پیدا کنند در تصدیق باآن چیزیکه آنحضرت صلی الله علیه وسلم از حق بسوی خلق آورده از علم وقول وفعل بسبب صفای وقرب باطن با باطن آنحضرت صلی الله علیه وسلم ویقین پیدا کنند که بجز حق تعالی چیزے موجود نیست وهیچگاه شک نمی آرند اگرچه همه جهان خلاف وی گویند وایمان شان بعد ایمان حضرات انبیا علیهم السلام از همه کامل تر است بسبب شدت مناسبت میان انبیا ومتبعین چنانکه از کلام الله ظاهر است وبعین وبمرتبه صدیق بعد از انبیا علیهم السلام از همه فائق است ؎ ۵ آیا فادر شدید بر دیدن من ۱۲ آیا نمی بینید کلام من ۱۲ ۵ جام عبارتی پیالهٔ در اصطلاح حضرات صوفیه احوال اگر بیند در معطلات حضرت خواجه حافظ شیرازی نوشته که جام مراد از دل عارف کند ومشاهده غیبی ظهور آید ۱۲ ۵ جذب یعنی کشش کردن گفت در اصطلاح حضرات صوفیه جزبه آنکه عبارت است از قرب کردن بسوی حق تعالی عبد را حسب اقتضای عنایت آنکه برای عبد مقدر است آن چیز را که در طی منازل حق عبد را احتیاج باشد ؎

؎ باسعی عبد وبلا کلفت وبلا جهد وتکلف وکشش حق تعالی عبد را بسوی خود از عنایت ۱۲

نفرمحه الاطهر مذکور است که میفرمودند که از نوادر تاثیرات محبت است که عاشقے تاب آتش ہجر نیاوردہ خود را در آب دریا غرق ساخت معشوقش خبر مرگش شنیدہ خود را در ماتم او نیز در دریا انداخت ملاح بجستجوی تمام ہر دو را برآورد و از اتحاد[1] و جذب محبت دست در آغوش یکدیگر میداشتند ؎

بسیار دیدہ ام کہ یکے را دو کرد تیغ	شمشیر عشق بین کہ دو کس را یکے کند

وحضرت ولی نعمت دارین حکایاتے چند ازین قبیل چشم دید حق بین خود بیان میفرمودند اما فقیر کاتب الحروف بخیال اتحاد مضمون و اطالت کلام بران قلم میکشد و باز بنقل نقول مندرجۂ ملفوظ میرود انیکہ میفرمودند کہ عاشقی بے تابی طاقت نیش رقابت نیاوردہ از دیوانگی میخواست کہ زخم بیارش برساند کسے گفت تقصیرش چیست تقصیر دل ہرزہ گرد تست سینۂ خود شگافتہ دل را برآورد و بزخمہای خنجر پارہ کرد میفرمودند کہ عاشقے یار خود را از رفتن در بزم اغیار منع کرد او از غرور حسن سخنش قرین اعتبار نیاورد جائیکہ میخواست می رفت عاشق بیچارہ نادیری سر بہ گریبان غم داشت آتش غیرت جان ناتوانش را بسوخت دیدند مرد بود معشوقش را خبر شد از حسرت سر بجیب ندامت فرو برد ساعتے در نگذشت کہ جانش در دنبال جان یارش شتافت

دوزخم سوزد اگر جنت ہوس باشد مرا	یک وجب جا از سر کوی تو بس باشد مرا

ونیز از الطیف احوال عشقی انیست کہ یکے از محبان حق در آمد بر شیخی از شیوخ و آن شیخ در شرح حال محبت در آمد و آن محب در اثنای حال در آمد گداختن بگرفت تا آنکہ تمامی جسم او بر کۂ آب شد بر حصیر پس در آمد بران شیخ یارے از یاران محب مذکور وندید نزدیک شیخ آمد پس گفت بشیخ کہ فلانے چہ شد شیخ گفت کہ آن فلانے این بر کۂ است و از حالش شرح کرد حضرت شیخ محی الدین ابن عربیؒ میفرماید کہ دادہ است حق سبحانہ ما را حظے وافر از محبت لیکن با آن قوت حفظ ہم دادہ و اگر نہ ذرۂ از محبت بر جبال مبہند ہر آئنہ بجنبد از جای خود و حب بحسب قدر تجلی باشد و تجلی بحسب قدر معرفت و محب کہ عارف باشد زندہ است کہ ہرگز نمیرد ؎

ہرگز نمیرد آنکہ دلش زندہ شد بعشق	ثبت است بر جریدۂ عالم دوام ما

ونیز نقلکرد حضرت شیخ حکایتے را از ذوالنون مصریؒ کہ یوسف بن حسینؒ گفتہ است کہ بودم روزے در خدمت ذوالنونؒ و چول او مردم بودند کہ برایشان تکلم میکرد و ایشان میگریستند و جوانے میان ایشان درخندہ بود پس ذوالنونؒ گفت ای جوان چہ خندہ میکنی آن جوان گفت ؎

کلھم یعبدون من خوف نار	ویرون النجاۃ حظا جزیلا
لیس لی فی الجنان والنار رأی	انما ابتغی بحبی بدیلا

گفت ذوالنون کہ تو چہ میکنی پس

---

[1] اتحاد بالکسر و تشدید تا یکے شدن و یگانگی داشتن و در اصطلاح حضرات صوفیہ آن شہود وجود مطلق واحد حقانی است با ینطور کہ تمامی موجودات و افراد عالم از حق تعالیٰ موجود اند و متحد اند تمامی موجودات باحق تعالیٰ از ین اعتبار کہ وجود شان از حق تعالیٰ است و او شان معدوم اند بذات خود نہ از ین اعتبار کہ برای عالم و افراد عالم وجود مستقل بنفسہ است۔ باز متحد شدند آنہا باحق تعالیٰ کہ از ین دو وجود و اثنینیت و شرک لازم خواہند آمد و این محال است۔ یعنی گوئند کہ اتحاد عبارت است از مستغرق شدن سالک در ہستی حضرت حق سبحانہ و تعالیٰ ۱۲ [2] فیخ در لغت بمعنی پیر و آنکہ در دین پیری ظاہر شود و معانی اصطلاحی در اوائل کتاب ہذا یعنی تکملۂ ہذا نوشتہ شد ۱۲ [3] ہمہ کسان عبادت میکنند از خوف دوزخ و اعتقاد میکنند نجات را حصۂ بسیار نیست برای من ور جنت و دوزخ اند لیکن ما طلب میکنم بعوض حب خود بدلے را ۱۲

بخواند جوان ؎

فاذا لم اجد من الحب وصلا	رمت فی النار منزلا ومقیلا
بکرۃً فی ضریعها واصیلا	معشر المشرکین نوحوا علیّ

ثم ازعجت اهلها ببکائی
انا احببت موتی جلیلا

بعد ازان گفت حضرت شیخ کہ خدمت کردم زنے را از زنان اہل محبت و معرفت کہ فاطمہ بنت متنی بود در انوقت سن او زائد بہ نود و پنج بود و از حیا نظر بر رخسار او نمیکردم ازیں کہ جمال داشت گویا چہارده سالہ بود میگفت کہ عجب دارم از کسیکہ خود را دوست خدای گیرد و بوی شادمانی نمیکند و حال آنکہ حق سبحانہ مشہود ولیست و چشم وی ناظر بہ اوست در ہمہ چیزے یک طرفۃ العین غائب نمی شود و این مردم چون دعوائے محبت او میکنند آیا شرم نمیدارند قرب محب از ہمہ مقربان زیادتست پس گفت بمن کہ ای فرزند چہ میگوئی در اینچہ میگویم گفتم سخن آنست کہ تو میگوئی جنید گوید کہ جوانے دیدم آستین کودکے گرفتہ تضرع و زاری میکرد و از غلبۂ عشق و استیلای محبت می نالید گور باو در نگریست و گفت تا کے نفاق و تزویر مہر یکہ نداری چہ می پیمائی و از قیدیکہ بدان گرفتارۂ خلاص چہ میجوئی ؎

این شور و شغب چو بلبل فارغ چیست	چون غنچہ گل ز عشق کو جامہ چاک

جوان گفت خدا آگاہ است کہ درین دعوی صادقم و بہزار گونہ فتنہ دل بر تو عاشق تا حدیکہ اگر گوئی بمیر بمیرم ؎

سر از کمند وفائے تو بر نخواہم تافت	دگر بدست جفاخون من بپالائے
گر دست و تیغ بخون دلم بیالائے	مرا ز دولت وصل تو این نصیب کم است

کودک در روی او خندید و گفت اگر راست میگوئی بمیر جوان پیشتر رفت و این بیت شنیدم کہ میگفت ؎

عمر آن بود کہ در غم یارے بسر رود	بے عشق ہر چہ میگذرد از حیات نیست
مردن بحکم دوست بود عیش زندگی	من از مجاورت ایشان عجب اشتم

پس رفتم کہ جوان را نصیحت کنم بیچارہ مردہ بود و جان بجانان سپردہ دیگے از مشائخ حکایت میکند کہ جوانے را دیدم کہ بر عاشق بود پیوستہ ملازمت او کردے و در طلب رضائے او زحمت را آسان شمردے روزے در بعضی از مجالس مغنیہ این بیت می سرائید

علامۃ ذل الہوی علی العاشقین بلا	وعلامۃ عاشق اذا لم یجد مشتکا

شماتت خواری خواہش بر عاشقان بلاست — وعلامت عاشق بر عجز بر گاہ بر دست شکایت

جوان را وقت خوش گشت قطرۂ چند از فوارۂ دیدہ بر صحن رخسارہ چکانید و کنیزک را تحسین بسیار کرد و گفت مدتیست کہ مابدام عشق گرفتارم و بیش ازین طاقت رنج و شدت و افعال محنت محبت ندارم اگر بفرمائی بمیرم پیش تو بمیرم و این بار از دل خود بر گیرم ؎

ہیچم بدست نیست کہ در پایت افگنم	الا سرے کہ در سر سودائی تست
لیکن اگر قبول کنی آن ز لطف تست	جانے کہ بہر تو بدہی بازش ندہم

مغنیہ گفت بمیر تا بر ہی بالشے افتاد

؎ پس ہر گاہ نیابم از حبیب وصل را بیندازم خود را در دوزخ بحیثیت مقام و جای آسائش باز از جا بر نکنم ساکنان و بر السیب گرفتہ خود بوقت بامداد و در سرمای وقت شام (ضریع چیزیست در دوزخ گرم تر از آتش و تلخ تر از صبر و گندہ تر از جیفہ و آن طعام اہل دوزخ خواہد بود) ای گروہ مشرکین نوحہ کنید بر من کہ من بندۂ خام کہ دوست میدارم مالک بزرگ خود را ۱۲ ۵۲ چشم در اصطلاح حضرات صوفیہ صفت جمال و گویند کہ بر دل سالک تجلی الہامی غیبی وارد میشود و بواسطۂ آن سالک بر مقام قرب میرسد و در مصطلحات حضرت خواجہ حافظ شیراز آمدہ است کہ چشم اشارت بشہود حق مراعیان راست و آن شہود است کہ مہر بصفت بصری میگردد ۱۲ ۵۳ مہر در لغت بمعنی محبت و در اصطلاح حضرات صوفیہ عبارت است از محبتے کہ با اصل خود بود باوجود آگاہی از یافت مقصد و مقصود ۱۲ ۵۴ وفا در لغت بمعنی وعدہ بجا آوردن و در اصطلاح حضرات صوفیہ عنایت ازلی را گویند کہ بی واسطۂ عمل فیض فرماید ۱۲ ۵۵ جفا بمعنی ظلم کردن و در اصطلاح حضرات صوفیہ پوشانیدن دل سالک را گویند از موارد واردات کہ انوار را بر آن ریبت کاذبہ

چون سر بران بالش نهاد جان شیرین بدادو صاحبدے حاضر بود گفت ؎

عاشق چه کند گر ندهد جان بدل خویش | یارا چو در مجلس شادی بنشیند | از یار چه آید بجز از قتل کبوتر
پروانه بجز سوختن از شمع[1] چه بیند | | | |

القصه است که چون عشق و عمد در دل رافع تمکن یافت و سر سودا بر مزاج او غالب گشت از خلق منقطع شد و نشست و برخاست با ابناء روزگار قطع کرد ؎

هر کرا در سر است سودائے | نرود خاطرش بهر جائے | برآدرے داشت روزے بزیارت

او رفت دید که در گوشهٔ بیابانے تنها نشسته و از ابتلاهای اندیشه نیک درهم شکسته دلش بر دلسوخت دو سه روز آنجا مقام کرد و بقدر شفقت خود او را تعهدے نمود یک روز رافع گفت می بینی که رنج مفارقت و محنت مهاجرت کار بر من تنگ گردانیده است و اشتیاق مرا بجان رسانیده شفقت کن که بمن موافقت کنی تا به قبیلهٔ و عمد رویم و از مشاهده او تن ضعیف را قوتے و دیدهٔ غمدیده را نورے حاصل کنیم و باز گردیم ؎

ترا است بر دل من طلاع و می بینی | که چون ز غم نادیدنش فرو مانده | بیائی گر روی لطفت اگر شود آزاد
دلم ز حلقهٔ این بند با شمت بنده | | برآدر گفت شنیده ام که حکام وقت خون ترا هدر کرده اند و قبیلهٔ وعد را بر قتل تو دلبر گردانیده می ترسم که ناگاه آسیبے بتو رسد ؎

ببوی وصل توان کرد احتمال فراق | یک نظر سر خود را بباد نتوان داد | رافع چون از برادر نومید گشت
ساعتے سر فرو برده میگریست و با خود میگفت ؎

بجان آمد دلم از درد دوری | ندارم پیش ازین ترک صبوری | بکویش گر روم بر روی تیغ است
نشستن یکزمان بے او دریغ است | مرا آن خوش بود کز مهربانی | که بر جانم سر آید زندگانی

پس سر برآورد و با واز بلند این اشعار دلپسند را بر خواند ؎

عاشق گمان مبر که بمیرد بگرد خویش | مشتاق را[2] ز دوست جدائی کند هلاک | در دفراق دوست مرا کشت و بعد ازین
گریار هچو من نرود در میان خاک | از یار من امید وفا جوید ار کسے | دست طمع ز جنبش مهدش نشوی پاک

پس آهے برکشید و بیفتاد برادر پیش رفت دستش در کنار گرفت و آه سرد از نفس برد و جان بداد برادر تجهیز و تکفین چنانکه دانست و توانست بجای آورد و روے بقبیلهٔ وعد نهاد و گفت که مرا قاتلهٔ برادر خود باید دید و او را ازین قصه آگاه باید گردانید چون بکنار خیمه ها رسید صبر کرد تا شب تاریک شد بر گوشهٔ بایستاد و ابیات رافع را بصوت رفیع فرو خواند زنے را دید ردائے بر سر افگنده از میان خیمه ها برون آمد نزدیک او رسید سلام گفت و درخواست که ابیات را اعادت کند برادر او را بیلت را بار و بگرنجواند پرسید که حال رافع چیست گفت جان شیرین بتو سپرد و در وفای تو بمرد و این ابیات در وقت وداع و زمان ارتحال ایراد کرد گفت حق است انچه میگوئی برادر گفت حق است و من برادر

[1] شمع در لغت معروف و در اصطلاح حضرات صوفیه نور عرفان و نور الٰهی را گویند و از مصطلحات حضرت شیخ فرید الدین عطار و حضرت فخر الدین عراقی و حضرت مولانا روم رحمة الله علیهم چنان معلوم میشود که شمع پرتو نور الٰهی بر دل سالک است که عرفان باشد ۱۲ [2] مشتاق در اصطلاح حضرات صوفیه مرید صادق را گویند که در طلب هشیار و تیز باشد ۱۲

اویم واورا در فلان موضع دفن کردم وعدگفت راست میگوئی وبه او مشابهتے تمام داری خودرا در چاه خانه انداخت جماعتے بر سر چاه دویدند یکے را فروگذاشتند تا بدرسید علاقهٔ حیات گسسته بود و بجب خود پیوسته ؎

بقصد افگندن خود در تگ چاه	فگندن هست نام بد در افواه		نخواهد کس که نامش بد بر آید
ولے چندانکه دل با خود بر آید	نماید چون دل وجان را صبوری		نماپان جان سپردن بهر زوری

طاؤسے بر زن جمیله عاشق بود گرد سرش می گشت ورقصهای نمود در افواه ملامت گران افتاد که معشوقهٔ جانوران است زن را از طعنهٔ مردم غیرت آمد طاؤس را طلبید طاؤس رقص کنان نزدیکش رفت گفت چشم خود سوی من کن طاؤس که عاشق جانباز بود چشم خود بسوی وی نهاد میل گرم در چشمش کرد گفت چشم دیگر پیش من نه طاؤس که اختیار بدست بیتابی عشق داشت چشم دیگر پیش گذاشت زن بیرحم میل گرم درین چشم نیز کشید طاؤس تا دیرے بر خاک طپیده گوهر جان در قدم یار نثار نمود زن نیز در حسرت چنین ستم پس از چندروز در گذشت جوانے بیرحم یکے را از جفت فاخته شکار کرد فاخته دویم تاب درد تنهائی نیاورده خواست که خود را هلاک سازد وخس و خاشاک چیده بر پرهای او فراهم آورد و اخگرے سوزان بمنقار برداشته بر آن خاشاک نهاد و پرے چند بر آتش زده خود را فراسوختن داد که ؎

مرا چون خلیل آتشے در دلست	که پندارم این شعله بر من گلست

میفرمودند در موسم بهار گلی از قفس بلبلے آویختند بلبل رو بر برگ گل نهاده نالههای موزون آغاز کرد زمانے در از فریادها نمود ناگهان خاموش گردیده دیدند مرده بود ؎

عجب از مرده نباشد بدر خیمهٔ دوست	عجب از زنده که چون جان بدر آورد سلیم

قال الفقیر العارف ذو الجاه مولانا شاه ولی الله الدهلوی فی الفیوض الحرمین ان لا شبهة فی ان حقیقة الحقائق وحدة لا کثرة فیها وانه لابد لها من تنزلات لتظهر الکثرات وتتعین المراتب باحکامها وخواصها وان حویتها من صرافة وحدتها الی آخر المراتب تدریجیة وان لا غایة لها الا نفس ظهور کمال تلک الوحدة وان لها عند حرکتها لنفسها الی مراتب الکثرات حب مقدس اعلی من الارادة الاختیاریة التی یقول بها قوم والایجاب الطبعی الذی یقول به آخرون وان هذا الحب بسیط فی اول امره غیر انه ینبسط دائرتها شیئا فشیئا بازاء اتساع الکثرة اذ لکل مرتبة خاصة حب خاص

شیخ عارف صاحب جاه مولانا شاه ولی الله دهلوی در فیوض الحرمین فرموده که شبهه نیست در انکه حقیقة الحقائق وحدت است که در ان کثرت نیست وضروری اند برای وی تنزلات تا که ظاهر شوند کثرتها ومتعین گردند مرتبه ها بر احکام وخواص آن (حقیقة الحقائق ذات بحت را گویند که آن ذات احدیت است وجامع است بجمیع حقائق ودیرا حضرت الجمع وحضرة الوجود نیز گویند) ودر اصطلاح حضرات صوفیه علم حق و حب ذاتی وحقیقت محمدی وبرزخ کبری را گویند ووحدت منقسم بر پنج قسم است یکی وحدت شخصی چنانکه زید وخالد وعمرو وغیره دوم وحدت نوعی چنانکه انسان بنسبت زید وخالد وبکر وغیره سوم وحدت جنسی چنانکه جوهر بنسبت انواع موجودات چهارم وحدت ارادی چنانکه مومن از ارادهٔ خود حسب گفتهٔ انبیا علیهم السلام حق تعالی را واحد میداند پنجم وحدت حقیقی که مراد از ان تعین اول است (تنزل نزد حضرات صوفیه

كان سببا لبروزها وانه فى بساطة الاولى لم يكن
خاليا عن جميع المحبات التى ظهرت من بعد لكنها
كانت مندمجة فظهرت وكانت فبرزت فهذه
اصول لا ينبغى ان يشك فيها من له ادنى بال
ولنا بعد هذه مشهد آخر فشاهدنا ان
اندماج جميع المراتب فى تلك البساطة ليس
على حد واحد بل هنالك حب خاص مندمج
فى ذلك الحب البسيط هو بمنزلة الظاهر
الباطن من الموجود بالفعل وحب آخر هو كالشئ
بالقوة القريبة او البعيدة وهذا الحب الظاهر
منه يتعلق بظهور نشأة كلية اولا وبالذات
وليس هنالك ذكر افراد تلك النشأة ثم اذا
جاء وقت ظهورها افراد تلك النشأة صار حب
ظهور الافراد بتفاصيلها بارزا ظاهرا ومنه
حب يتعلق بظهور فرد من نشأة يكون فردا
متشخصا فى المثال وفردا منتشرا يصدق
على كثيرين على سبيل البدل فالناسوت بان
يكون القائم فى ذلك المركز شخص ثم من بعده
شخص آخر وهلم جرا ثم الحب المتعلق بظهور فرد
بهذا المعنى اما ان يقصد به ظهور تدبيرالهى
متعلق تلك النشأة اولا وكذلك اذا العين الحب
بظهور نشأة كلية ثم انفسر ذلك الحب عند
ظهورها الى افراد واشخاص فاما ان ينفسر
بقصد ظهور تدبيرالهى اولا يكون المقصود
الا نفس وجود هذا النوع من الكمال شاهدنا
ذلك وشاهدنا ان النشأة الانسانية ليست
تابعة للنشأة الحيوانية فقط بل بازائها حب

تجلیات ستہ۔ مسئلہ مشہور است کہ خلاصہ اش اینست کہ اول مرتبہ
لاتعین است کہ ویرا احدیت و وجود خالص و ذات بحت میگویند
بعد دوی مرتبہ وحدت کہ علم مجمل و علم ذاتی و حقیقۃ محمدی و مرتبہ انسان است
این از ان مرتبہ لاتعین ظاہر شد بعد از مرتبہ وحدت مرتبہ واحدیت
است کہ مرتبہ تفصیل صفات و نفس رحمانی و حقیقۃ آدم و مرتبہ
ثبوت اعیان ثابتہ و صور علمیہ است ظہور یافت۔ این ہر سہ مراتب را
مراتب واخلی و ذاتی و قدیم مثل حضرت ذات گویند۔ باز از مرتبہ واحدیت کہ
حقیقت آدم است حقائق ارواح ظاہر شدند کہ مراد ازان عالم ارواح
است و آن عالمی است لطیف نہ در تحت است و نہ در فوق و نہ
در یمین و نہ در یسار نہ قریب است نہ بعید نہ داخل عالم است و نہ خارج
عالم این را عالم بسیط و اللطف و تمنع الوجود گویند۔ ازین جا گفتہ اند
القصاری بہ تکیف بے قیاس دہست رب الناس با جان ناس) و حرکت
وی از مراتب وحدت تا آخر مراتب تدریجیہ است (تدریج یا پیر یا چیزے
را بسوئے چیزے بردن) و ویرا نہایتے نیست مگر نفس ظہور کمال آن وحدت
و ویرا وقت حرکت ذاتی وی طرف مراتب کثرات حب مقدس
اصلی میباشد از ارادہ اختیاریہ کہ قائل اند بدان قومے و بایجاب
طبعی کہ قائل وی دیگران اند و این حب ابتداءً بسیط میباشد یعنی بلا اجزاء
میباشد باز دائرۂ آن وسیع میشود اندک اندک ہر قدر کہ کثرت وسیع میشود چرا
کہ برای ہر مرتبہ خاصہ حبے خاص است کہ سبب بروز یعنی آشکارا شدن
وی میباشد۔ و وی در بساطتہ اولی خالی نبود از ہمہ محبات کہ ظاہر شدند
بعد آن لیکن وی مندمج بود در انہ مندمج بودن یعنی محو شدن در ماہیت چیزے با خود چیزے
و متحد شدن بادی را میگوئیم پس ظاہر گشت و موجود پس آشکارا شد و این اصول
اند کہ شک کردن در انہا مناسب نیست مر کسے را کہ صاحب دل
باشد و ما را بعد ازین مقامی دیگر است کہ مشاہدہ کردہ ایم محویت
کل مراتب در این بساطتہ کہ نمیباشد بریک حد بلکہ ایتجاجے خاص
میباشد مندمج در این حب بسیط کہ وی بمرتبہ ظاہر آشکار میباشد
موجود بالفعل و حب دیگر مثل شئی بقوہ قریبہ یا بعیدہ است و این حب

خاص ظهور فی اول الامر وکذلک النشأة الحیوانیة
لیست تابعة للنشأة الناسوتیة وشاهدنا ان
الحب المتعلق بظهور فرد اذا کان فی اول الامر
یکون هذا المراد فرد أجامعا لجمیع النشأة
الالهیة والکونیة فان کان قصد به تدبیر
نشأة فهو الفرد النبی کالحقیقة النبویة
کانت متمثلة فی عالم المثال وهو النبی
بالاصالة وما زال فی عالم الناسوت
یظهر لها مثال بعد مثال حتی وجد سیدنا
محمد صلی الله علیه وسلم فکملت به
احکام تلک المرتبة وان لم یقصد به تدبیر
نشأة بل انما قصد نفس هذا الوجه
من الکمال فهو الفرد الذی لیس بنبی و
اذا تعلق الحب بظهور نشأة کلیة ثم
لما جاء وقت ظهور افرادها تعلق الحب
ثانیا بظهور فرد فان کان قصد به حینئذ
تدبیر نشأة فهو نبی من الانبیاء ولیس
بالفرد الجامع وان لم یقصد به حینئذ
ذلک بل محض ظهور کمالات تغلب فیها
القوی الالهیة علی القوی الکونیة فهو
الولی الفانی الباقی وربما لا یتعلق الحب
فی اول الامر ولا عند ظهور افراد النشأة
الکلیة بظهور فرد بل انما یتعلق عند
ظهور الافراد فی الناسوت وحینئذ
ان کان قصد به تدبیر ملة فهو وارث
الانبیاء او غیر ذلک فهو وارث الملأ
الاعلی او لم یقصد الا کونه راشدا فقط

حب ظاهر از وی متعلق میشود بظهور نشاة کلیه اولا و بالذات و آنجا ذکر افراد آن
نشاة نباشد باز هرگاه که وقت ظهور افراد این نشاة می آید حب ظهور افراد
بتفصیلها میگردد آنگاه از ظاهر و از وی حب متعلق میباشد بظهور فردی آن
نشاة که باشد فرد متعینه در مثال و فرد منتشر که صادق می آید بر کثیرین بطریق
بدل در عالم ناسوت یعنی دنیا باینطور که قائم در ان مرکز شخصی میباشد باز بعد
وی شخصی دیگر سلسله بسلسله باز جیکه متعلق میباشد بظهور فرد یا بمعنی از
دو حال خالی نیست یا قصد کرده شود بوی ظهور تدبیر الهی متعلقه باین
نشاة یا نه و همچنین هرگاه متعلق میشود حب بظهور نشاة کلیه باز پیدا
میشود این حب وقت ظهور خویش بسوی افراد اشخاص. پس از دو
حال خالی نیست یا پیدا شود بقصد ظهور تدبیر الهی یا نباشد مقصود مگر
نفس وجود این نوع بسبب کمال چنانکه خود این را دیده ام و نیز مشاهده
کرده ام که نشاة انسانیه تابع نشاة حیوانیه نیست فقط بلکه بمقابله وی حب
خاص میباشد که ظاهر میگردد ابتداءً و همچنین نشاة حیوانیه تابع نشاة ناسوتیه
نیست و مشاهده کرده ایم که حب متعلق بظهور فردیکه که در ابتدا میباشد
آنوقت این مراد نیز فرد جامع میباشد کل نشاة آدمیه کونیه را. پس اگر
مقصود ازان تدبیر نشاة میشود پس وی فرد نبی میباشد مثل حقیقة نبویه
که مسئله در عالم مثال بود و همان نبی بالاصالة میباشد و همیشه مثالش در
عالم یکی بعد دیگرے ظاهر میشود تا انیکه موجود گشتند سرور ما محمد صلی الله علیه
وسلم و ازاد شان احکام این مرتبه کامل شدند و اگر مقصود ازان تدبیر نشاة
بلکه قصد کرده شود نفس تحقیق انوجه بسبب کمال پس آن فرد نبی نخواهد
بود و هرگاه که حب متعلق شده بظهور نشاة کلیه و باز آمد وقت ظهور افراد وی
متعلق شود حب دوباره بظهور فرد پس اگر مقصود ازین وقت تدبیر نشاة (خلقت ۱۲)
باشد پس وی یکی نبی از انبیا خواهد بود نه فرد جامع و اگر مقصود وی نباشد وقت
این امر خاص نبود بلکه محض ظهور کمالات باشد که در ان غلبه قوتهای الهیه
بر قوتهای کونیه باشد پس آن ولی فانی فی الله باسوی الله و باقی بالله خواهد
بود و اکثر اوقات حب نه ابتداءً متعلق میشود و نه وقت ظهور افراد نشاة
کلیه بظهور فردے بلکه متعلق میشود وقت ظهور افراد در ناسوت یعنی دنیا

فهو وارث الاولياء ثم اعلم ان للفرد
احكاما لا توجد لغيره منها انه يرزق
المحبة الذاتية وغير ذلك هذا والزيادة
تطلب من ذلك انتهى فمن ههنا اقول
بعون الله ان ينظر هذا الشرافة قد
اعتنى بالبحث عنها مع استيلاء هما على
الناس فرق اربعة اولهم ارباب
الشرائع فقد وقع في الاضمحلال ان اليهود
امتحنوا روح الله عليه السلام بان
اى احكام التوراة اعظم فقال ان
تحب الله بكل قلبك وان تحب لاخيك
ما تحب لنفسك وقد تواتر عن
حبيب الله صلى الله عليه وسلم في بيان
شعبها وفوائدها واحكامها ما
يبلغ الاحصاء والاستيفاء وثانيهم
اصحاب التصوف فقد روى عشق اكابر
الصوفية سلفا وخلفا امورا منها دقيقة
ومعاملات فيها رقيقة وافرد لاحكامها
في فواتح الجمال للشيخ فخر الدين العراقي و
في المثنوى الجلالي منها بحار وامواج وفي
شرح الهمزية للسيد علي الهمداني و
المولى الجامي تفصيل واسفار وفي احياء
العلوم وآخر عين العلم منها باب وفي الفتوحات
في المحبة والخلة والاخوة ابواب وفي العوارف
للمحبة باب وغير ذلك مما لا ترجى عدده
وحده وثانيهم الحكماء فقد افرد ابو علي بن
سينا رسالة في العشق وبسط فيه

در بیخ قاف اگر مقصود ازان تدبیر ملت میباشد پس وی وارث انبیا میشود
یا غیر آن پس وی وارث ملاء اعلی یعنی گروه فرشتگان میشود یا مقصود ازان
راهنمای فقط میباشد پس وی وارث اولیا میشود باز باید دانست که فرد را احکام
مخصوصه اند که در غیر وی نمیباشند منجمله آن اینست که ویرا محبت ذاتیه
داده میشود و غیر آن از مراتب اینجا اینقدر بس است و بقیه احکام نیز ازین
کتاب یعنی فیوض الحرمین توان طلبید تا اینجا ست عبارت فیوض الحرمین
(فرد بمعنی تنها و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از نفس کلی
طبعی بنظر خصوصیت جزئیات که زید و خالد و عمرو و بکر و غیره اند چراکه بر آن
موجود مطلق کلی وجود افراد و جزئیات ضروری است بخلاف مطلق موجود
که وجود حقیقی خارجی واحد است و واجب یعنی حق تعالی - پس حق تعالی
هرگاه که شخص واحد موجود فی الخارج متعین بتعین حقیقی است ویرا فرد و
حصه شدن ممکن نیست و نه آن بنفسه کلی میتوان شد بلکه برای وی شیونات
اند چنانکه برای زید که شخص واحد است شیونات اند مثل خواب و بیداری
وغیره که در تحت وی هیچ کلی نیست) پس ازین جا میگویم بمدد خدا که غور کرده
شود باین شرافت که دران بحث کرده شد با وجود غلبه وی بر مردمان که
چار فرقه اند اول شان ارباب شرائع اند چنانکه واقع شد در انجیل که یهود
بطور امتحان حضرت عیسی علیه السلام را پرسیدند که کدام احکام تورات بزرگ
تر است فرمود اینکه دوست داری خداوند القلب خود و انچه برای خود دوست
داری همان برای برادر خود نیز دوست داری و تحقیق متواتر آمده خبر از
حضرت حبیب الله صلی الله علیه وسلم در بیان شاخهای آن و فائده های
آن و احکام آن از انچه زائد از احاطه شمار و حصر است دوم اصحاب تصوف
اند و تحقیق روایت کرده شد عشق اکابر صوفیه متقدمین و متاخرین بعضی
امور شان دقیق اند و معاملات دران رقیق و بیان کرد احکام وی شیخ
فخر الدین عراقی در تصنیف خود نوائح الجمال و در مثنوی مولانا روم تفصیل
ازان واقع اند و نیز در شرح همزیه تصنیف سید علی همدانی و مولانا جامی
تصنیف کرده اند دران و فاتحه و در احیاء العلوم و آخر حصه عین العلم
بابی ازان است و در فتوحات مکیه نیز دباره و محبت و خلت و اخوة

الکلام الصدر الشیرازی فی الاسفار الی غیر ذلک وما عدوه من الامراض المادیة السوداویة الردیة وزادهم الشعراء عربیهم وعجمیهم وهم نشروا اسرارها وبینوا احکامها من شاء الاطلاع علیها علی الکمال فلیراجع علی اسفارهؤلاء الکبار اولی الایدی والابصار۔

چنداب اندوه و هموم فنیز در محبت بالجمله است و هر چند آن نیز آنقدر است که حصر آن زائد از امید است و سوم حکماء اند و شیخ الرئیس ابوعلی بن سینا رساله مستقله در عشق وارد و دران بتفصیل کلام کرده شیخ صدر الدین شیرازی در دفاتر بزرگ خاین هر دو گشتن عشق را از امراض سوداویه و مادیه شمار کرده و جماعه شعراز اند عربی یا شند خواه عجمی و ایشان رفد باسی آنرا شهرت داده و احکام آنرا بیان کرده اند هر که تفصیل بران اطلاع خواهد باید که رجوع کند بر کتب این بزرگان که صاحب قوت و بینائیها بودند۔

وصل در بیان اقسام عشق

باید دانست که عشق بر دو صنف است حقیقی و مجازی عشق حقیقی محبت خدا و صفات و افعال او ست و مجازی بر دو قسم است نفسانی و حیوانی نفسانی آنست که مبدء وی مشاکلة نفس عاشق بمعشوق در جوهر باشد و اکثر اعجاب وی بسبب شمائل معشوق می باشد چراکه آن شمائل آثارے اند که از نفس معشوق صادر می شوند و حیوانی آنست که مبدء آن شهوت بدنیه و طلب لذت بهیمیه باشد و اکثر اعجاب عاشق بظاهر معشوق و بون او و اشکال اعضاء او باشد زیراکه آن امور بدنیه اند پس اول مقتضی لطافت و صفائی نفس است و دوم مقتضی امارگی است و این در اکثر مردم می باشد تا اینکه عجوز را نیز بران حرص میباشد و دران استخدام قوت حیوانیه بود برای نفس ناطقه بخلاف اول یعنی عشقیکه مقتضی لطافت و نفاست میشود میگرداند وی نفس را صاحب وجد و حزن و بکا و رقیق القلب و فکر گویا که چیزے باطنی را میخواهد که از حواس خمسه پوشیده می باشد و از تعلقات دنیویه منقطع میگردد و از ماسوای معشوق اعراض مینماید و این مجازی الطف اشیا و اعطف عنایات کبریائی است و این را خاصیتے است که عاشق را اعراض از ماسوای معشوق دهد و توجه عاشق در حقیقت بر معشوق حقیقی باشد و از بنجهت در سلوک بجز این عشق شئی دیگر موصل بمطلوب نیست زیراکه عاشق بدولت این دولت عشقی از کائنات بے نیاز میگردد پس بنظر این او صافش بیش کاتب الحروف میان هر دو عشق حقیقی و مجازی فرقے سوائے تغایر اعتباری نیست ورنه همه را مستغرق دریای حقیقت توان انگاشت چنانچه شاعرے درین معنی گفته ؎

---

۱ شمائل در لغت بمعنی عادتها و در اصطلاح حضرات صوفیه امتزاج جمالیات و جلالیات را گویند ۱۲ ۲ نفس تشریح آن در اوائل حواشی تکلم بذا گذشته و نفس ناطقه نزد حکما روح را گویند و در اصطلاح حضرات صوفیه خاص روح انسانی را نفس ناطقه میگویند و دیرا قلب نیز گویند و مراد در آیه کریمه قل الروح من امر ربی یعنی بگو که روح از حکم پروردگار من است) همین روح است و نزد بعضی مراد ازوی عقل است و بعضی میگویند که این روح در حیوان نیز میباشد و مراد از نفس امارہ نیز همین است پس معلوم شد که روح چیزیست که باعتبار صفات نام دی در هر شئی علیحده می شود و تاثیرش نیز تبدیل میگردد ۱۲ ۳ سلوک در لغت بمعنی راه رفتن و در اصطلاح حضرات صوفیه طلبیدن قرب حق تعالی را را

ع ۵ در عجب و خوبی انداختن ۱۲

۱ انّ لبعض الحسن وجهك مشرقا	ولكل ذی قلب الیك تشوّق
کل بحسنك فی الحقیقة تعشق	ایاوهب الحسن البدیع لاهله

مگر می نوانم گفت کہ عشق حقیقی مقصر است بمجازی و در واقع وجود اصلی
براے مجازی است و وجود حقیقی متفرع بر وزیرا کہ تعین اول واجبی جلت عظمته بدولت عشق مجازی محب
و معشوقان مجازی گشته چنانکه در حدیث قدسی فاحببت ان اعرف اشارت بدان است و نیز بر ظاهر است
کہ جمیل حقیقی را آن زمان از جمال خود بهرهٔ حاصل شد کہ حسن خود را در آئینه مظاهر مشاهده کرد و بنا بر این وجود مطلق
از سمات اطلاق و غیب هویت نزول فرموده در مرایای تعینات و مجالی تشخصات تجلی کرد و حسن خود را در آئینه های
مختلف دید و در هر آئینه بصورتے مناسب نمود و بسبب تعدد مظاهر کثرت پیدا شد ؎

صد هزار آئینه دارد هستی مقصود من	روی هر آئینه کاروان جانان در دو بید
احب فاحبنی علیك کن لی محبا	سایهٔ معشوق اگر افتاد بر عاشق چه شد
ابن ادم انی بحقی لك	ما با د محتاج بودیم او بما مشتاق بود

و چون تعین امرے اعتباری است ظهور او در مراتب نور بسیط است کہ در مراتب سبعه چنانچه در حدیث
کان الله ولم یکن معه شئ شنیده فرمود الان ایضا کذلك گویا این ضمیمه در حدیث مندرج است
و کان الله در از قبیل کان الله علیما حکیما و غفورا رحیما است ؎

آنکس است اهل بشارت کہ اشارت داند	نکته ها هست و لے محرم اسرار کجا ست
یار تر ساپنجه و خانهٔ خمار کجا ست	و لم از صومعه و صحبت شیخ است ملول

و ظهورات تنزیه و تجلیات متکثره در وحدت ذات و کمال صفات او قادح
نیستند بر تو آفتاب کہ بر زمین می افتد در حد ذات خود متعدد و متکثر نمی شود و اگر بر شیشهاے متلون تا بد هر جا بر نگے
نماید و در نفس الامر اول مباهات اگر بر قاذورات افتد از همه نقص معرا باشد و جمیع صور مظاهر از نور حق اند خواه ذهنی

---

۱ همه اطراف وجه خوبی روی نو روشن اند و هر صاحبدل را بسوی تو آرزومندی هست - ای بخشندهٔ حسن تا در بابل دی . جمله راه حقیقت بر حسن تو عشق است
۲ غیب هویته در اصطلاح حضرات صوفیه ذات غائب و غیب مطلق و مرتبهٔ احدیت را گویند کہ در آن بجز حق تعالی و گیرے را ادراک و یافت و شعور
نباشد ۱۲ ۳ کثرت یعنی بسیار شدن و در اصطلاح صوفیه عبارت است از مخلوقات و کثرت ظهور اسماء ۱۲ ۴ جان در اصطلاح صوفیه ارواح مجرده را گویند ۱۲
۵ اے پسر آدم من بسبب حق خود کہ برتست محب تو ام پس بسبب حق من کہ برتست تو هم محب من باش ۱۲ ۶ نور اسمی است از اسماء
الهی یعنی حق تعالی متجلی است یا اسم تو ر یعنی باسم ظاهر در تمامی صور اگر ان (موجودات) و همین را نور گویند کہ مراد از هو الظاهر است
و بعض صوفیه ذات و ظل را نور گویند چنانکه فرمود حق تعالی الله نور السموات و الارض (خدا نور آسمانها و زمین است) و نیز از نور اشاره بوحدت
است کہ در آن مرتبه حق تعالی ظاهر است برای خود و مظهر است برای غیر خود چنانکه حضرات صوفیه میگویند کہ نور آنست کہ ظاهر باشد برای ذات
خود اظهار کننده باشد غیر خود را و گاهے اطلاق کرده میشود بر ان امور مکشوفه کہ مستور بودند در علوم ذاتیه و واردات آلهیه پس هرگاه کہ آن امور
بر قلب سالک وارد و مکشوف می شوند حجابات کونیه را از قلب دور می کنند ۱۲ ۷ بو مضاد نبو و بادی چیزے ۱۲ ۸ احال نیز همچنین است
۹ نکته در لغت یعنی باریکی سخن پالکیزه و پوشیده کہ هر کس آنرا نفهمیدن تواند و یعنی لفظ هم آمده و در اصطلاح حضرات صوفیه مراد از نکته سر یعنی میان
عبد و رب کہ پیغام می رساند از حق تعالی کہ بسوی عبد کہ آناً فاناً از حق می آید و جز میدید آنرا پیام بر رسول میگویند و بعضی صوفیه خاطر را نکته میگویند کہ از
بحر ذات مثل الواح می خیزند و بعضی این را علم رشته نیز میگویند کہ این نکته میان عبد و رب رشته مضبوط است کہ گاهی نمی شکند عبد میگوید و بعضی دین نکته را از روے
سخت تعبیر میکنند کہ از نقطه خیز گویند ۱۲ ۱۰ ترسا بچه در اصطلاح حضرات صوفیه آن کامل باشد کہ از روے ذات محتوی بر نسبت کمالے دیگر متصف بترسائی
و تجرد و انقطاع بوده باشد و نزد بعضی واردات غیبی را گویند کہ از عالم غیب بر قلب سالک وارد می شوند ۱۲ ۱۱ پس درست دانستم کہ شناختنی تو هم
۱۲ هست خدا و ندا و باحکمت و آمرزگار و مهربان ۱۲ ۱۳ صلے تحانه تعالی ۱۲

خواه خارجی و خواه کامل و خواه ناقص۔

قال النبی صلے اللہ علیہ وسلم ان الحق یتجلی یوم القیامۃ للخلق فی صورۃ منکرۃ فیقول انا ربکم الاعلی فیقولون نعوذ باللہ منک فتجلی فی صورۃ عقائدھم فیسجدون لہ وقال ایضا ان الحق یتجلی یوم القیامۃ بصورۃ النقصان فینکرونہا ثم یتحول بصورۃ الکمال فیتقبلونہا۔

فرمود آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کہ بہر آئینہ حق تجلی خواہد کرد روز قیامت برای خلق در صورت بد پس خواہد گفت کہ من پروردگار برتر شما ام پس خلائق خواہند گفت کہ پناہ میجوئیم بخدا از تو باز تجلی خواہد کرد در صورت عقیدہ ہای شان پس سجدہ خواہند کرد ہمہ ویرا و نیز فرمود کہ حق تعالی تجلی خواہد کرد روز قیامت بصورت نقصان پس بدخواہند دانست مردمان ویرا باز خواہد گردید بصورت کمال پس قبول خواہند کرد مردمان ویرا

در عشق خانقاہ[۱] و خرابات فرق نیست | ہر جا کہ ہست پرتو روی حبیب ہست

صوفیہ گویند کہ صور محسوسۂ عالم شہادت ظلال[۲] صور مثالیہ اند بنا بر این کامل بفراست از صورت شخصی احوال او معلوم کند قال اللہ تعالی سیماھم فی وجوھھم من اثر السجود ویعرف المجرمون بسیماھم فیوخذ بالنواصی والاقدام۔

ترمذی از ابو سعید خدری رض روایت کند کہ فرمود نبی صلی اللہ علیہ وسلم اتقوا فراسۃ المومن فانہ ینظر بنور اللہ و بخاری و مسلم از انس ابن مالک رض روایت کنند کہ فرمود آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم الدجال مکتوب بین عینیہ ک ف ر و مثال مقید کہ خیال است نمودار مثال مطلق است و نسبت اول بثانی نسبت جدا اول است بدریا و نسبت روزن بآفتاب و چون سالک در سلوک بمثال مطلق رسد احوال کہ مشاہدہ کند صواب باشد چہ این عالم مطابق علم حق است و چون امری در خیال خود بیند گاہ صواب باشد و گاہ خطا و اسباب دیدن صواب توجہ تام است بحق و بعالم ارواح و عادت براستی و طہارت از اخلاق ذمیمہ و اتصاف باخلاق حمیدہ و اعراض از اغراض دنیہ و اعراض بدنیہ و صحت بدن و اعتدال مزاج و غیرہ چہ نفس و این احوال بسبب نور و صفا

[۱] مراد از خانقاہ در اصطلاح صوفیہ خانہ مرشد است و نیز مراد ازان عالم تنزیہ چنانکہ از خرابات مراد عالم تشبیہ است کہ آنرا ہاہوت گویند و تفصیلش سابقا گذشت مقصود اینکہ تشبیہ باشد خواہ تنزیہ عشق ہر دو یک چیز است و ہر دو پرتو روی حبیب اند یعنی در عشق مجازی و حقیقی فرقی نیست مگر این و رہ حضرات قلندران راست چنانکہ بالا گذشت ۱۲ [۲] ظلال جمع ظل در لغت بمعنی سایہ و در اصطلاح حضرات صوفیہ تمامی ظہورات و تعینات را ظل میگویند ظل اول تعین اول و مرتبۂ وحدت را گویند و ظل ممدود تعین دوم و مرتبہ واحدیت را گویند یعنی ظل یک وجود اضافی است کہ ظاہر شدہ باتعینات اعیان ممکنات و احکام ممکنات کہ ممدوحات اند تا ظاہر گشتہ اند با اسم نور کہ عبارت از وجود خارجی است و منسوب است بطاف ممدومات پس بسبب ظلمت عدمیت ممدومات آن نور کہ ماصورۃ ممدومات ظاہر است ظل گشتہ و موہوم بہ معقول و عدمیت ممدومات فی نفسہا است و ظہور آن بسبب نور است کہ نامش ظل نہادہ شد چنانکہ فرمود اللہ تعالی الم تر الی ربک کیف مد الظل را آیا ندیدی پروردگار خود را کہ چگونہ دراز کرد ظل را یعنی بگستردہ وجود اضافی را بر ممکنات پس ظلمت در مقابل این نور عدم است فقط ۱۲ [۳] فرمود حق تعالی نشانہ صلاح ایشان در روی ایشانست از اثر سجدہ و شناختہ شوند گنہگاران بقیافہ خود پس گرفتہ شوند موی پیشانی و پایہا نیز ۱۲ [۴] جز سیما از فراست مومن کہ وی می بیند بنور خدا ۱۲ [۵] دجال نوشتہ است در میان ہر دو چشم وی ک ف ر یعنی کافر ۱۲ [۶] مثال مراد ازان عالم مثال است کہ عالمی است میان عالم ارواح و عالم اجسام و ہر کہ در عالم اجسام موجود است نظیرش در عالم مثال نیز موجود درست لیکن آن لطیف است و این کثیف و عالم مثال برزخ است میان عالم ارواح و اجسام ۱۲ [۷] عالم ارواح و این را عالم ملکوت و عالم غیب و عالم لطیف و عالم خواب نیز میگویند صورت عالم ناسوت فنا پذیر است و صورت این عالم کہ صورت اصلی عالم ناسوت است گاہے فانی نشود ۱۲

منجذب میشود بنقوس فلکیه که الواح نقوش حوادث سفلیه اند و آن لوازم حرکات افلاک اند و چون بیدار شد اطلاع دارد بر آن نقوش و حوادث بسبب الطباع آن در خیال و نیز برین دعوی ام روشنتر دلیلست که ما با بود و نابود خود آرمیده بودیم و هنوز روی معشوقی ندیده که نغمهٔ حبیب ما را از خواب عدم برانگیخت ؎

عشق شوری در نهاد ما نهاد	جان ما را در کف غوغا نهاد

چون خود ساکن نتوانستند ماند ما ذرهٔ گان را بحرکت خویش متحرک گردانیدند و هم در سرای ناقصم عتاب اهل ارتکاب ملاهی یعنی کفار ازین باعث است که از اوشان طلب عشق ساختند و آنها گردن عجز زیر انداختند و ازین امر سرکشی کردند لاجرم مستحق وعید گشتند و مومنان که زلقهٔ عشق بعنق اطاعت کشیدند شایان نعمات ابدی و عطیات سرمدی شدند سخن کوتاه هر چه هست مبدء وجود موجودات و موجدیت بوجد کائنات همه از عشق مجاز یست گو مجازی بدین خصوصیت مخصص این اسم حقیقی است و حقیقی علی العکس اما چونکه آن منسوب بمبدء حقائق است لهذا حقیقی نامیده شد و این بمجازیات بنابر ازین مجازی خوانده آمد اگر گوئی که بهمین تقدیر و ازین تقریر افتقار ممکن لازم می آید وهو کما تری باطل و من الصدق عاطل گوئیم که هان در بادی النظر افتقار لازم آمد اما نه آن افتقاریکه منافی وجوب باشد و بنظر دقیق اینجا شائبهٔ افتقاری هم نیست چه که جمال حق سبحانه در تعین اولی جمال محض بود عاری فیکه شهرهٔ جمالش در دشش جهت عالم افگند و همه را عاشق گردانید کجا وجود عاشق آنجا خیالی هم نبود تا بعشق چه رسد ناگاه خود عشق بیقرار از بهر اظهار کمال خویش پرده از روی کار برداشت و از روی معشوقی خود عالم را موجود گردانید و خود در ابر عین عالم جلوه گر فرمود ؎

پرتو حسن او چو پیدا شد	عالم اندر نفس هویدا شد
وام گرد از جمال او نظرے	حسن رویش بدید شیدا شد

باز فروغ آن جمال عین عاشق را که عالمش نامست نوری داد تا بدان نور آن جمال را دید چه او را جز بدو نتوان دید لا یعمل عطایاهم الا مطایاهم عاشق چون لذت شهود یافت ذوق وجود چشید و زمزمهٔ قول کن شنید رقص کنان بر در میخانهٔ عشق دوید پس نصاف شرط است که این افتقار است یا عین عنایت و رحمت و اگر تسلیم کنم که افتقار است پس میگویم که اینجا صرف تشارک اسمی است و از تشارک اسمی و تماثل رسمی بر قاعده مقرره تشبیه عینیت مشبه بامشبه به لازم

---

۱ و آن چنانکه دیدی باطل است و از صدق خالی ۲ شیدا در اصطلاح حضرات صوفیه اهل جزن و جذبه و اهل شوق را گویند ۳ مراد از ان عین ثابت است که صاحب مقام احدیت را که عاشق اوست بجای چشم واقع شده است و دیگر معانی لفظ عین سابقاً مذکور شد ۴ بروارنده نیست بخشهای شاهنشاهی نزا نگر سواری شان ۵ اسم در لغت بمعنی معروف و در اصطلاح حضرات صوفیه مراد ازین فقط لفظ نباشد بلکه مراد از ان ذات مسمی بما باشد با عتبار صفت وجودیه چنانکه علیم و قدیر وغیره و با عتبار صفت عدمیه چنانکه قدوس و سلام وغیره چه اگر این موقوف بر غیرے نیست ۱۲ ۶ رسم و آن عبارت است از خلق و صفات خلق چه اگر رسوم آثار را میگویند و تمامی ماسوی الله آثار حق اند پیدا شده از افعال حق ۱۲ ۷ عینیت در لغت بمعنی یگانگی و یگانه بودن و در اصطلاح حضرات صوفیه بر دو قسم است یکی لغوی و دیگر اصطلاحی لغوی آنست که دو چیز با هم یک باشند چنانکه آب و موج و حباب و آب و ژاله و گل و بود وغیره و این قسم عینیت در ذات و صفات عبد و رب جائز است و دیگر عینیت اصطلاحی چنانکه شخص و عکس حروف و سیاهی احد و عشره برای شخص و عکس وجود آئینه ضروری است این عینیت نیز در ذات و صفات جائز است یعنی عالم شخص است و معلوم عکس و علم آئینه پس وجود احدیت و هستی و ذات را شخص گویند و کمالات و صفات و معلوم و صورهای ذات و واحدیت را عکس نام می نهند و وحدت را که برنخ کبری و حقیقی محمدی است علم و آئینه میگویند پس در ذات حق عینیت لغوی و اصطلاحی از روی تحقق و وجود هر دو ثابت است ۱۲

نمی آید کما لا یخفی علی من وقد بقوا عد الفن وآخر تشارک اسمی در صفات دیگر مثل علم وحیوة وقدرت وغیرہا
واجب را کہ با ممکنات ثابت است انجا کہ لازم است کہ واجب عشیق ممکن ومضطر بدو باشد چنانکہ در رتب عقائد
مصرح است علی ہذا اینجا ہم قیاس باید کرد وباقی ماند اینجا خدشۂ دیگر وآن این کہ اگر قائلی پرسد کہ نسبت تشابک
در صفات دنیہ بجناب مقدس وے بناید کرد گوئیم حاشا واجب ایجاد درین صفت من حیث الصفات باین
مشارک نیست بلکہ من حیث الذات چنانکہ خالق خیر وشر گویند وچون ازین نسبت واجب را شریر وقبیح بودن
لازم نمی آید ہمچنین بہ ثبوت افتقار مفتقر بودن وی لازم نیست اگر گویند کہ این افتقار از صفات واجبی نیست
گوئیم کہ اگرچہ از صفاتش ظاہر وثابت نیست وما خود نیز نمی گوئیم لیکن باید دانست کہ معنی افتقار احتیاج است
وآنرا دو قسم است احتیاج مع العجز وبغیر العجز مثال اول در محسوسات احتیاج خوردن است خوردنی را
ومثال دویم احتیاج مخدوم بخادم در ضروریات متعلقۂ او پس قسم اول خاص بممکنات است ودوم را اختصاص
بواجب اول مذموم است وثانی عکس آن وشرکت واجبی با ما در نفس افتقار است پس انیکہ واجب با
نظر برحمت ساختہ ناظر بحال خودم فرمود افتقار او لازم نمی آید القصہ باین نظر افتقار را از صفات بودن ممکن است

هكذا اسمح به خاطري الفاتر ولعل الله يحدث بعد
ذلك امرا اما قول العرفاء المجاز قنطرة الحقيقة
فتقريره ان العشق الصوري يوصل العاشق الى
الحقيقي وحينئذ يعرف ان لا مجاز في الوجود بل كله
حقيقة ولاجل ذلك هذا العشق النفساني
للشخص الانساني اذا لم يكن مبدءه افراط
الشهوة الحيوانية بل استحسان شمائل
المعشوق وحسن تركيبه واعتدال مزاجه
وحسن اخلاقه وتناسب حركاته وافعاله
من جملة الفضائل لانه يرقق القلب ويذكي
الذهن وينبه النفس على ادراك الامور الشريفة
وانما كان هذا العشق المجازي موصلا الى العشق
الحقيقي لمن وفقه الله لكون العاشق اذا توجه
الى معشوقه توجها كليا يحرضه على التفكر في
حسن خلقه وخلقه وهذا التفكر يدعوه الى
معرفة من كساه الله حلة الجمال الظاهر

انیست کہ جواہر وی کردہ است بر وی خاطر فاتر (یعنی سست) من
وشاید خدا پید آکند بعد این امرے دیگر را لیکن قول عارفین کہ
مجاز پل حقیقت است پس تقریر این کلام اینست کہ عشق ظاہری
مجازی میرساند عاشق را بسوی حقیقی ودران وقت معلوم میشود
کہ نیست مجاز در وجود بلکہ ہمہ حقیقت است وہمین وجہ این عشق
نفسانی برای شخص انسان وقتیکہ نباشد مبدءه وی زیادتی خواہش
حیوانی بلکہ پسندیدگی خصائل معشوق وخوبی ترکیب وی وراستی مزاج
وحسن اخلاق ومناسبت حرکات وافعال وی از جملہ فضائل میباشد
چرا کہ این عشق رقیق میکند قلب را ونیز میکند ذہن را وجبر دار میکند
نفس را بر ادراک امور شریفہ ومیباشد این عشق مجازی رساننده
بسوی عشق حقیقی کسے را کہ توفیق میدہد خدا او را بوجہ بودن عاشق
متوجہ بطرف معشوق خود بتوجہ تمام کہ برانگیزد وی را بتفکر یعنی اندیشہ
کردن در خوبی علوات وصورت وی وہمین تفکر میرساند او را بسوی
شناخت آن کس کہ اللہ تعالی وی را پرشانیدہ است حلہ وجمال
ظاہر وباطن پس ہرگاہ کہ می شناسد آنرا دافع میگردد وی را کہ
ہر کمالیکہ در عالم موجود است آن محاسن خالق وی است ودر ذاتی

والباطن فاذا عرفه اتضح له ان کل کمال صالح فی العالم هو محاسن من اتصاف به فله علی سبیل الذات وللعالم علی سبیل التبعیة وحینئذ یکون موحدا عارفا بان الحق واسع غیر مقید فی مظهر من المظاهر بل له الجمال المطلق فان تقیده فی هذه الدقیقة الاعتباریة هی الفارقة بین المجاز والحقیقة

اند وعالم را بواسطه وی و انیوقت وی میباشد عارف موحد این امر که حق واسع است (گنجائش دارنده) یعنی غیر مقید در مظهرے از مظاهر بلکه دیر است جمال مطلق دران مقید شدن پس این دقیقه اعتباریه فرق کننده است میان مجازی وحقیقی۔

اما بیانش در نظر صافی آنکه این قول برائی تعلیم متعلم است و تلقین مبتدیان و بحکم نظر غامض ثبوت حقیقت موقوف بر وجود مجاز است و از ینجا گفته اند که نشان کمال عرفان سالک آنست که در حسن مجازی حسن حقیقی بیند و نزد اهل تحقیق و توحید آنست که کامل آن کسے بود که جمال مطلق حق تعالی را در مظاهر کونی حسی مشاهده کند بصر همچنانکه مشاهده میکند در مظاهر روحانی به بصیرت که یعاینون بالبصر الحسی المقید الصوری و جمال باکمال حق سبحانه تعالی دو اعتبار دارد یکے اطلاق که آن حقیقت جمال ذاتی است من حیث الذات و عارف این جمال مطلق را در حالت فنا فی الله سبحانه مشاهده تواند کرد و یکے دیگر مقید و آن از حکم تنزل حاصل آید در مظاهر حسیه و روحانیه پس عارف اگر حسن بیند به بصر خود و جمال را جمال حق داند که منزل شده است بمراتب کونیه و غیر عارف را که چنین نظر نباشد باید که بخوبان نه نگرد تا بهاویه حیرت و ضلالت در نماند و از اهل طریق کسانی اند که در عشق بمظاهر جمیله و صور زیبا مقید اند و چون سالک در صدد عدم صرفی باشد در معرض احتجاب بود چنانکه بعضے از بزرگان قدست اسرارهم از ان استعاذه کرده اند و فرموده اند نعوذ بالله من التفکر بعد التعرف ومن الحجاب بعد التجلی و تعلق این حرکت حسی نسبت باین سالک از صورت حسی ظاهری که بصفت حسن موصوف بود تجاوز نکند هرچند شهود و کشف مقیدش دست داده بود و اگر آن تعلق ذیل از صورتے منقطع می شود بصورت دیگر که بحسن آراسته باشد پیوند گیرد و دائما در کشاکش بماند تعلق و میل بصورت قبیح باب حرمان و فتنه و آفت خذلان او شود اعاذنا الله وسائر الصالحین من شر ذلک حسن ظن بلکه صدق اعتقاد نسبت بجماعتے از اکابر چون شیخ احمد غزالی و شیخ اوحد الدین کرمانی و شیخ فخر الدین عراقی قدس الله اسرارهم که بمطالعهٔ جمال مظاهر صوری حسی اشتغال نموده اند

---

۵۱ تلقین دریافت یعنی فهمانیدن سخن فرا زبان کسے دادن و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از خالی گردانیدن شیخ مرید را از خودی وی ۱۲ ۵۲ فنا فی الله در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از فنا و نیست و نابود کردن سالک خودی خود را از روی کسب و یا ذکر و شغل و تصور حق تعالی را باقی در الستی و شامل شدن تفرقه و تمیز میان حدوث و قدم ۵۳ عدم صرف یعنی محض عشق مجازی که بلا شمول عشق حقیقی و دید حق تعالی در مظاهر خلقیه باشد چه کردن گمان مشمول شائبه هوس پرستی میتواند شد و آنرا عدم صرف ازین سبب فرموده اند که ممکنات نابود محض اند و وجود جز حق تعالی طاعنی بزرگی فرموده که العالم تمت فاتحة الوجود (یعنی عالم هنوز بوی وجود نه شنیده است) پس عشق عالم یا چیزے از عالم با عتبار ماسوای از انوهیت حجاب اعظم است و غفلت بحید و ضلالت او قریب ۱۲ ۵۴ بنا بمجهول بعد از تفکر یعنی اندیشه کردن بعد تعرف یعنی حصول معرفت و از حجاب بعد تجلی ۱۲ ۵۵ پناه دهد ما را خدا و جمله نیکوکاران را از بدی این امر ۱۲ ۵۶ مطالعه در لغت بالضم بمیم و فتح لام میعنی نظر کردن در چیزی بهر واقف گشتن بران و در اصطلاح حضرات صوفیه مراد ازان توقیفات حق تعالی اند عارفین را در ابتدا یعنی قبل سوال بلکین توقیفات بعد سوال یا وقت آن و دران چیزها اند که مرجع آنها حوادث اند و گاهے اطلاق کرده میشود مطالعه بر شروع مشاهده وقت طوالع و مبادی بروق توقیفات (توقیف بمعنی موقف ایستادن در جمع و واقف گردانیدن کسے را بر چیزے کذا فی المنتخب) ۱۲ ۵۷ معانی تعلیم ملا گذشت ۱۲ ۵۸ یعنی من عشق مجازی کہ بصورت هوس پرستان بود ۱۲

آنست که ایشان دران صور مشاهدهٔ جمال مطلق حق سبحانه کرده اند و بصورت حسی مقید نبوده اند و اگر از بعض کبراء نسبت بایشان انکارے واقع شده مقصود ایشان ازان آن بوده باشد که محجوبان آنرا دستورے نسازند و خیال خود را بر حال ایشان قیاس نکنند و جاودان در حضیض خذلان و اسفل السافلین طبیعت نمانند و الله اعلم باسرارهم و در رشحات از خواجه عبید الله احرار نقل میکنند که می فرمودند که مشایخ طریقت در اصطلاحات خود لفظ شاهد و مفتون باشاهد آورده اند بعضی آنرا بمعنی ظاهر گفته اند که مراد از شاهد شاهد صوری است و از مفتون باشاهد آن طائفه اند که را بطهٔ عشق و محبت نسبت بمظاهر جمیله نگاه میدارند پس فرمودند که این نسبتی مذموم است که نفس را دران مدخل است یکی از اکابر فرموده است که گرفتم که نفس را در مشاهدهٔ شاهد صوری هیچ دخلی و حظی نماند آخر خط روحانی خود باقی است و آنرا انکار نمیتوان کرد همچنانکه سالک را از لذات نفسانی که حجب ظلمانی است گذشتن واجب است از حظوظ روحانی که حجب نورانی است هم گذشتن واجب است انتهی پیش راقم این همه پیچیدگی بظاهر الفاظ اینحضرات است ورنه در حقیقت هیچ حجاب نیست بلکه همه این واسطه کشف حجاب الله میتواند شد چه بقاعدهٔ عقلیه چیزیرا دوست داشتن به تبعیت در کمال عشق و محبت قدح نمی نماید مجنون را با سگ کوی لیلی محبتی و عشقی شد آن محبت نه سگ را شد بلکه عشق لیلی را واسطه شد و هر محبت که تعلق بمحبوب دارد از شرکت بنا شد که این نیز از آثار حب محبوب باشد مثلاً اگر در عالم قلم و جزو و کاغذ و سیاهی را کسے دوست دارد نتوان گفت که هیچ عاشق عالم نیست محبوب لذاته باید که یکی بود اما چیزهای دیگر که از محبوب باشد از مهر محبوب اصلی زیان ندارد هر که خدا را دوست دارد لابد است که محمد را دوست خواهد داشت و شیخ خود را و عمر را از بهر طاعت همچنین عاشق صنع و فعل معشوق را دوست دارد و همه موجودات فعل و صنع را به تبعیت او دوست داشتن شرکت بنا شد آمانشاء منع دیگران انیکه غرض از عشق دواعی نفس و شهوت است پس آن بیشک حرام است و در آنصورت هیچ یکی را کلام نیست بلکه در بیخال شایان است قل للمومنین یغضوا من ابصارهم و یحفظوا فروجهم سخن کوتاه قطع نظر ازین اگر در عشق مجازی قسم اول است بهتر ازو چیزی نیست و وجه اولویت آنکه مجاز عبارت از تعلق دست بمظاهر حسیه و این تعلق دوست داشتن حسن را شعبهٔ از شکر نعمت او تعالی شانه است بحکم آنکه حسن نعمتی است بزرگ و الآیهٔ است بزرگ در محکم تنزیل میفرماید و اظهار اعطاء و این نعمت حسن چنین می نماید که هو الذی خلقکم و صورکم فاحسن صورکم یعنی او آن خدائی است که پیدا کرد شما را و صورتگیری شما ساخت بصور نهائی نیکو پس این جمله و صورکم فاحسن صورکم افاده این معنی میکند که حسن صورت نعمتی بزرگ است که ما شما را عطا کردیم و اظهار عطا در عرف دو اطلاق دارد یکے انکه شخصی دنی الطبع چیزی بکسی دهد و بسبب دنائت پیش هر کس و ناکس اظهار کند که من همان کسم که مظهر این صفت عطا شده ام و بر ین اظهار تکبر کند و این بر ما واجب

---

۱ بگو مردان مسلمانان که بپوشند چشم خود را و نگاه دارند شرمگاه خود را ۱۲ ۲ اوست آنکه آفرید شما را و صورت بست شما را پس نیکو ساخت صور نهای شما ۱۲ ۳ واجب بمعنی ضروری و در اصطلاح حضرات صوفیه واجب آنست که در وجود و بقای خود محتاج کسے نباشد و آن ذات حق تعالی است ۱۲

راست نیاید دوم آنکه شخصی چیزی نفیس دارد و باکسی عنایتی خاص و مرحمتی با اختصاص نماید و آورا آنچنیز بخشد و اظهار آن بخشایش نماید پس ازین اظهار دوام مفهوم می شود یکی آنکه این شئی لائق رامرترا بخشیدم و تو قدر آن ندانستی و ازآن مرا عزیز نه پنداشتی ترا غیرت آید که اکنون ازین حرکت شرمساری بری و بتعظیم عطیه و معطی پردازی دوم آنکه این عطیه خاص مرا بود که بتو دادم دیگری را در خواب و خیال هم میسر نبود تا بداد ن چه رسد و این بر واجب ظاهر است پس حکمت واجبی در اذکار و نداکره نعمت مقتضی دوار شاد است اول اینکه بنی نوع انسان از سایر ممکنات امتیاز دارد که اورا بنیکو صورت دادیم پس اورا بحسب فضیلت خویش باید که افعال و حرکات مناسب آن کند و از نامناسبات پرهیز دو دیگر آنکه ع هر هوسناکی چه داند جام و سندان باختن + هر کرا که این حسن داده ایم یاد میگیر دو قدرت را تماشا کرده تصدیق خالقیت و واجبیت می کند که برین نظر بازی تصدیق ایمانی متفرع است زیرا که ما را بمشاهدهٔ جمیل اعتقاد جازم ثابت می شود که الله جمیل است لازم که بمشاهدهٔ جمیل دل یاد دهم و این دلدادگی را چون تسبیح خالی شکر حالی جویش گردانم و بمضمون لئن شکرتم لازیدنکم افزونی گرویدگی را امید وار باشم و بهر جمیل ربط کنم که این از آثار آن حسین اطلاقی است و تعظیمش کنم که من یعظم شعائر الله فانها من تقوی القلوب و عشق با صور عین عشق مصور است و هم پیش صوفیه متحقق

کما قال بعض العرفاء ان محبة الله للخلق عائدة اليه حقيقة الا انه لما كان ظهرها على الخلق فبحسب تعلقها بالعام والخاص في الاخص اثبت لكل منهم سعادة يحصى بها مرورها عليه الى ان ينتهي الى محلها الذي صدرت منه فيكون المحبة والمحب والمحبوب واحدا فصدرت المحبة الصفاتية من المحبة الذاتية وتلازم الامران ولهذا قال يحبهم ويحبونه لانه ما احبوه حتى احبهم هو اولا فمحبتهم له لمحبته لهم وذلك ان محبتهم في الازل من غير علة فلما استخرجهم من ظهر ادم تجلت محبته على قلوبهم فجذبتهم اليه علموا ذلك او لم يعلموا فمن علم بها ارتقى الى محبة المبدء الاول اي لا يقف عند آثاره ومباديه من الاسماء والصفات فهو الكامل المكمل الاعلى من كل

چنانکه بعضی عارفین گفته اند که محبت خدا بخلق عود کننده است بسوی حق در حقیقت مگر بنظر ظاهر محبت خلق بخلق معلوم میشود و موافق تعلق آن باخاص و عام ظهور آن واقع میگردد و باخصوصین پائدارتر معلوم میگردد و برای هر یکی سعادتی میباشد که گذشتن وی بران معلوم میشود تا وقتیکه میرسد بران مقام که آثار آن ازوی صادر میشود و یعنی آثار و علامات محبت ازانها بحسب استعداد شان ظهور می یابند پس ازین رو معلوم شد که محبت و محب و محبوب یک چیز است پس صادر شد محبت صفاتیه از محبت ذاتیه و هر دو یکدیگر را لازم اند و بهمین وجه فرمود حق تعالی یحبهم و یحبونه یعنی دوست میدارد خدا اورا و شانرو دوست میدارند او شان خدا را چرا که نرود دوست داشتند او شان خدا را تا وقتیکه خدا او شانرا بدوستی نگرفت پس محبت شان حق را بوجه محبت خدا میباشد مراد شانرا و این ازان وجه است که محبت شان حق را از ازل است بغیر علتی پس هرگاه که بیرون کرد خدا او شانرا از پشت حضرت آدم علیه السلام متجلی شد محبت حق بر قلوب شان و جذب کرد ایشانرا بسوی

---

۱ حکمت در لغت یعنی دانائی و درست کرداری و نام علمی است که بحث کرده میشود در ان احوال اشیاء موجودات خارجیه چنانکه در نفس الامر اند بقدر طاقت بشری و در اصطلاح حضرات صوفیه السنن حقائق و اوصاف و خواص و احکام اشیاء چنانکه در نفس الامر اند و السنن ارتباط اسباب بامسببات و انضباط نظام موجودات و عمل کردن موافق آن بود السنن حقائق الهی و علم عرفان با اصول و نکات و شرح و بسط آن بغیبه لغزش ۱۲ ۲ یعنی هر که بزرگداشت شعائر خدا را پس این تعظیم از تقوای دلها است ۱۲

من له الكمال كما ورد في حق نبينا صلى الله عليه وسلم ما زاغ البصر وما طغى ومن علم بها في مرتبة اسمائه وصفاته وافعاله واثاره ووقف عندها فهو دون المرتبة الاولى وما عداهذين المرتبتين فهو مرتبة المحجوبين الذين لا يعرفون ما هم عليه من التجليات الحالة من الاسم الظاهر والباطن وليس كذلك العارف فانه مشاهد للحق وجماله في المظاهر الخلقية انتهى واليه هذا اشار شيخي ومقتداي ولي نعمتي قدس الله سره العزيز **شعر**

حق سبحانه است هر آنرا یافته اند پس هر که دانست آنرا او سید تا بحث مهد اول یعنی نه متوقف شد وقت آثار حق ومبادی وی از اسماء و صفات پس آن کامل مکمل است واعلی از جمله کاملین چنانکه وارد شده در حق نبی ما صلے الله علیه وسلم ما زاغ البصر وما طغی یعنی کجروی نکرد چشم پیغامبر و از مقصد تجاوز ننمود وهر که بدانست ویرا در مرتبهٔ اسماء وصفات و افعال و آثار وی ومتوقف شد بران پس وی کم از مرتبهٔ اولی است وعلاوه این هر دو مرتبه پس آن مرتبهٔ محجوبان است که نمی شناسند مقام خود از تجلیات آیندهٔ از اسم ظاهر و باطن ومثل این کس عارف نمی باشد بخلاف عارف مشاهده کنندهٔ حق وجمال وی در مظاهر خلقیه یعنی مخلوقات میباشد تا اینجاست کلام بعضی عرفاء وبهمین اشاره کرده است شیخ ما ومقتدای ما ومتکفل نعمت ما پاک دارد الله سترعزیزه اما **شعر**

التفاتم سوی خوبان نیست بوجهی تراست ‌ ‌ ‌ ورخ ایشان همی بینم تماشائی دگر

قال الشيخ الاكبر في الفتوحات العالم خلقه الله في غاية الاحكام والاتقان كما قال الامام ابو حامد الغزالي ليس في الامكان ابدع من هذا العالم فانه خلق آدم على صورته والانسان مجموع العالم ولم يكن علمه بالعالم الا علمه بنفسه اذ لم يكن في الوجود الا هو وفعله فلا بد ان يكون على صورته فلما اظهره في عينه كان مجلاه فما رأى فيه الا جماله فاحب الجمال فالعالم جمال الله فهو الجميل المحب للجمال فمن احب العالم بهذا النظر فما احب الا جمال الله وصورة جماله انتهى.

وقال المحقق القيصري في مقدمة شرحه لنظم السلوك المحبة ميل الجميل الى الجمال بدلالة المشاهدة كما ورد ان الله جميل ويحب الجمال وذلك لان كل شئ ينجذب الى جنسه واصل فالجذاب المحب الى جمال المحبوب ليس الا الجمال فيه والجمال الحقيقي صفة ازلية لله سبحانه بمشاهدته في

فرمود شیخ اکبر رضی الله عنه در فتوحات که حق عالم را نهایت استوار ومضبوط پیدا کرده است چنانکه امام ابو حامد غزالی رحمة الله علیه گفته که نیست در امکان چیزے نادر تر ازین عالم (امکان عبارت است از انکه سلب ضرورتش از هر دو جانب وجود وعدم باشد ومراد ازان ماسوی الله است که عالم را گویند) پس خبر داد که وی پیدا کرده است آدم را بر صورت خود والنسان مجموعهٔ عالم است ونیست علم وی بعالم مگر علم وی بذات خود چرا که در وجود چیزے سوا ی وی وفعل وی نیست پس ضروری است که باشد آدم بر صورت وی پس هرگاه که اظهار کرد خود را در ذات خود گشت آن عین مجلای وی (مجالی کلیه ومطالع ومنصات معانی این هر سه الفاظ قریب قریب یکدیگر اند ومراد از هم مظاهر آن مفاتیح غیوب اند که کشاده شدند بسبب آنها ابواب مسدودهٔ میان ظاهر و باطن وجود و این مجالی پنج اند اول مجلی ذات احدیت وعین جمع ومقام او ادنے وحقیقة الحقائق است واین مجلی غایة الغایات ونهایة النهایات است ودوم تجلی برزخیه اولی و مجمع تجلیین ومقام قاب قوسین وحضرت جمعیت اسماء الهیه است وسوم مجلی عالم جبروت وارواح قدسیه است وچهارم مجلی عالم ملکوت

في ذاته او لا مشاهدة علمية فاراد ان يراه
في صفة مشاهدة عينية فخلق العالم كمرآة
شاهد فيه عين جماله عيانا وقوله صلى الله عليه
وسلم حكايتا عن الله تعالى كنت كنزا مخفيا
فاحببت ان اعرف فخلقت الخلق اشارة الى
هذا المعنى فالجمال الحقيقي هو الله وكل جميل
في الكون مظهر جماله ولما خلق الله
الانسان على صورته جميلا بصيرا فكلما
شاهد جميلا انجذب اليه احداق بصيرته
وامتدغوه اعناق سريرته فظهر من هذا
ان كما ان الله عشق كذلك العالم ايضا عشق
ولا وجود لشئ الا له انتهى وتعمري ان العشق
شئ نظيف وامر لطيف لا شئ مثله ومن
اوصافه ان العشاق صفتهم الاطلاق ومقتضى
الاطلاق ان لا يتقيد بشئ من القيود اى
لا يقف عليها قال الله يا اهل يثرب لا مقام
لكم ولذا لا يسمى عاصيا ظاهرا وباطنا عند
العارف اذهو من جملة احكام الشرع كما
ان اطلاق الصبى والمجنون عن التكاليف من
جملة تكاليف الشرعية لانه يصير مكلفا
كما هو المفهوم عند علماء الرسوم فعلى
هذا ما خرجوا من احكام الشرع ولكن
لكل حكم مختص به دون آخرين
وههنا اقوال قال الملاحدة ان الاولياء
ليس بمتكلفين بل متمسكين بآية واعبد
الهداية واعبد ربك حتى يأتيك اليقين
وهي عند الفقهاء كثرهم الله كفر لان المراد

ومدبرات سماويه وقائمين بامر الله است در عالم ربوبيت وتجلى جمالى عالم ملكوت
شهادت است بكشف صورى وعجائب عالم مثال ومدبرات كونيه در عالم سفلى
پس ديد وران مگر جمال خود را پس دوست داشت جمال را پس عالم جمال
حق است وحق جميل دوست دارنده جمال خود پس هر كه باين نظر عالم
را دوست داشت پس دوست داشت جمال حق وصورت جمال
حق را تا اينجاست كلام حضرت شيخ ومحقق قيصرى ودر مقدمه شرح خود كه
بر نظم السلوك تحرير كرده است گفته كه محبت ميل جميل است بسوى جمال
كه بر بهاى مشاهده ميشود چنانكه وارد است كه خدا جميل است (يعنى
بسيار نيكو) دوست ميدارد جمال را وهر چيز نيست كه هر شئ بسوى اصل
وجنس خود منجذب ميشود پس كشش محب بسوى جمال محبوب نميباشد مگر
بسبب جمالى كه در محبوب ميباشد وجمال حقيقى صفت ازليه حق سبحانه
است بسبب مشاهده وى در ذات خود گر اولا بطور مشاهده عليه بود
پس خواست كه ببيند ويرا در صفت مشاهده عينيه خود پس عالم را
پيدا كرد مثل آئينه كه مشاهده كرد در ان عين جمال خود را بچشم خود وقول
آنحضرت صلى الله عليه وسلم بطور حكايت از الله تعالى كه بودم من خزانه مخفى
ودوست داشتم اينكه شناخته شوم پس پيدا كردم خلق را اشاره است
بسوى اين معنى پس جمال حقيقى همان حق است وهر جميل كه در عالم است
مظهر جمال ويست وهر گاه كه خدا پيدا كرد انسان را بصورت خود جميل و
بصير (يعنى نيكو وبينا) پس وقتيكه انسان جميلى را مى بيند بسوى وى
منجذب ميشود حدقه هاى چشم وى ودها از ميگردد بسوى وى توجه قلب وى
پس ازين بيان ظاهر شد كه چنانكه حق عاشق است همچنين عالم نيز عاشق
است وچيزى را وجود نيست سواى حق تا اينجاست كلام قيصرى
وقسم بجان من كه عشق چيزيست پاك وامرى است بغايت نيكو نيست
چيزى مثل وى واز اوصاف آن يكى اينست كه عاشقان مطلق ميشوند
ومقتضى اطلاق اينست كه مقيد بچيزى از قيود نباشد يعنى بران توقف
نكند الله تعالى ميفرمايد كه يا اهل يثرب لا مقام لكم (يعنى اى اهل مدينه نيست
مقامى براى شما يثرب بالفتح وكرر انام مدينه مشرفه كذا في المنتخب)

من اليقين الموت وعندي في هذا
المسئلة قول الشيخ نجم الكبرى احسن
ان يلقى اليه سمع وهو ان معنى سقوط
التكليف سقوط التكليف بمعنى التكليف
الماخوذة من الكلفة وهي المشقة
اى يعبدون الله بلا مشقة وكلفة بل
يلتذون بها ويطربون عنها حكي عن الخضر
انه كان يقول ان الناس يقولون اني حلولي واني
اقول بسقوط التكليف عن عباد الله فكيف اكون اقول
حلوليا ولا ارى في الوجود سوى الله وكيف اقول بسقوط
التكليف ولي ورد من حال صباي ما فاتني الى هذا الوقت
ولكن اقول لا كلفة في عبادة الخواص وقال البعض اظن
ان خواص اولياء الله مكلفين
بتاويل القران والحديث والعامة
مكلفين بتفسير هذين والحق
ان كلنا مكلفون بظاهر القران
والحديث والخواص مكلفون بتاويل
ايضا وفي التاويل طبقات كثيرة
وحاصل التقرير الاولى ان لا تحريم
ولا تحليل بعد نبينا محمد صلى الله عليه
وسلم وكل من ادعاه فهو تلبيس
ووجب عليه الرجوع الى حكم الشرع
الثابت فان كل حكم يا خذه الولي
من الله لابد ان يكون موافقا
للشرع فان فهمت منه حكما
يزيل الحكم الظاهر على سبيل
البطلان فلا تلتفت اليه فانه

(یعنی وبد عاشق نزد عارف موسوم باسم عاصی یعنی گنهگار نخواهد شد چه الرعشق
منجمله احکام شریعت است چنانکه بچه ومجنون آزاد اند از تکالیف منجمله تکالیف
شرعیه است نه انیکه آنها مکلف نباشند چنانکه نزد علماء رسوم مفهوم
گشته پس برین قول آنها از احکام شرع شریف خارج نیند ولیکن راهی دیگر
حکمی مخصوص است بوی نه که بدیگران ودر بیجا اقوال مختلف اند ملاحظه (جمع شود
یعنی ببینید) میگوید که اولیاء الله تکلیف کنندگان نیند بلکه منسک شان
وانی هدایه واعبد ربک حتی یاتیک الیقین (یعنی عبادت کن پروردگار
خود را تا وقتیکه بیاید تر الیقین) واین نزد فقهای دین بسیاری دهد انها
خدای تعالی گفته است چرا که مراد از یقین موت است ونیز مادرین
مسئله قول حضرت شیخ نجم الدین کبری گوش جان شنیدنی است وآن
اینست که معنی سقوط تکلیف سقوط تکلیف است بمعنی تکلیفی که مشتق
از کلفت است یعنی مشقت پس مطلب این شد که عبادت میکنند اولیاء
الله بلا مشقت وکلفت بلکه لذت میگیرند بعبادت ومسرور میشوند ازوی
حکایت است از خضر علیه السلام که وی میگفت که مردمان میگویند که من
حلولی ام وقائل ام بساقط شدن تکلیف از بندگان خدا حالانکه چگونه
خواهم گفت این قول حلول را چرا که نمی بینم در وجود سوای حق چیزی را
وچگونه خواهم گفت ساقط شدن تکلیف را حالانکه مرا وردی است
از زمان طفولیت که تا اینوقت فوت نشده است ولیکن میگویم که بندگان
خاص را در عبادت کلفت نمیشود وبعضی میگویند که گمان من اینست که
خواص اولیاء الله مکلف اند بتاویل قرآن وحدیث وعامهٔ مومنان
مکلف اند بتفسیر قرآن وحدیث وحق اینست که ما یان همه مکلف ایم
بظاهر قرآن وحدیث وبندگان خاص مکلف اند بتاویل نیز ودر تاویل
طبقها بسیار اند وخلاصه تقریر اولی اینست که حلت وحرمت نشد بعد نبی ما محمد
صلے الله علیه وسلم وهر که دعوی کرد این را پس آن تلبیس است (تلبیس یعنی
پنهان داشتن مکروعیب از کسے) وواجب است بروی رجوع بسوی
حکم شرع ثابت چرا که هر حکم که ولی آنرا از حق اخذ میکند ویرا موافق شرع
بودن ضروری است پس اگر فهم کنی از وی حکمے که زائل کننده حکم

مکر و استدراج و ان ادعاه بموجب ما ذکرناه و لکن الافهام تقصر عن ادراکه فصحیح فافهم ففی هذا کفایة لمن تنبه ان کان ذا فهم سلیم۔

قاہر باشد بطریقۂ بطلان پس آن حرف نخوہ ممکن کہ وی مکر و استدراج است (استدراج بکسر اول و ثالث خرق عادت کہ از کافر صادر شود و خرق عادت ولی را کرامات گویند و خرق عادت نبی را معجزہ و بعضی عذر کنند نزدیک گردانیدن بعذاب و فراوان نعمت در حالت معصیت) و اگر دعوی کرد موافق آنچہ کہ ذکر کردیم ولیکن فہمہا از ادراک وی قاصر اند پس آن صحیح است پس فہم کن کہ درین مقدار بیان کفایت است برای مرد باخبر بشرطیکہ باشد صاحب فہم سلیم۔

آمدم باز بمطلب کہ عشق مجازی نشان حقیقی است بے مجازی رسیدن بحقیقی خیلے دشوار است **نقل است** کہ مریدے پیر خود را گفت کہ مرا بر چیزے از محبت اطلاع دہ گفت گاہے خار عشق در پای دلت رفتہ است و دست ہمتے دامن جانت گرفتہ گفت نہ پیر گفت کہ از میراین آرزو بگذر کہ حق سبحانہ تعالی بندہ را تا اول بہ عشق مجازی مبتلا نکند ہرگز او را محل اسرار محبت خود نگرداند ؎ در سر ہر کہ ہوا و ہوسے نیست بدست ۔ عشق اگر خود ہمہ تن نقش و نگاریست نکوست

ہر کرا نیست ہوائے نتوان گفت کہ ہست عشق را با دل ہر کس کہ قراریست نکوست

حضرت ایشان طاب ثراہ میفرمودند کہ شخصے از مریدان حضرت والدم بطلب سلوک پیش بزرگے از خاندان چشتیہ خواہ قادریہ کہ اینوقت مرا خوب از یاد رفت رفت و طالب راہ شد او شان گفتند کہ با باجائے دل دادۂ ایشان گفتند نے فرمودند کہ آہ ترا از سلوک خشک کہ ہیچ طعام بے نمک است چہ فائدہ خواہد شد برد و عاشقی کن ایشان این قول او شان را محمول بر ظرافت فہمیدہ گفتند کہ حضرت دیگر چہ کنم میخواہم کہ توجہ فرمائید تا بر صاحبزادہ عاشق شوم آن بزرگ گریستند و فرمودند کہ چہ مضائقہ بہتر است من ہم پس از تلقین شما پیر تلقین خواہم شد مناسب است کہ پیر پیر ہم شوم بے تکلف صاحبزادہ را بگیرید ایشان ساکت ماندند و صبحی واپس آمدند و ہنگام حضوری حضرت صاحب این حال بیان نمودند حضرت صاحب فرمودند کہ عیان راست گفتند حق ہمین است کہ بے عشق امکان نیست کہ انسان بحقیقت رسد و حقیقت موقوف بر مجاز[1] است و خود از بدیہیات است کہ احکام خداوندی و معرفت او بے ارسال رسل ممکن نبود کہ بما میرسید و ما مشرف بایمان می شدیم و سزاوار دخول جنت و خروج از نار می گشتیم پس ہمچنین از عشق است کہ این مجازی ما را موانست دارد بحقیقت می برد انتہی و فائدۂ دیگر گوش داشتنی است کہ انچہ اکثرے از اولیا را ہمچو حضرت میرزا مظہر و حضرت شاہ ولی اللہ محدث و حضرت مولانا جامی و حضرت شمس تبریز و حضرت فخر الدین عراقی و حضرت شیخ اوحد الدین کرمانی و حضرت شیخ احمد غزالی برادر ابو حامد غزالی و حضرت شاہ مینا لکھنوی و حضرت مولانا عبد الرحمن صوفی لکھنوی و غیرہم رضوان اللہ علیہم اجمعین و خود رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم را بر دحیہ کلبی رض و دیگر از چشتیان

[1] مجاز در لغت یعنی راستہ و جای گذر و ضد حقیقت و آن کلمہ را گویند کہ در معنی غیر موضوع لہ مستعمل شود و معنی موضوع لہ نیز متروک نباشد و در اصطلاح حضرات صوفیہ حقائق اشیاء را مجاز گویند و نیز از صور علیہ تا عالم اجسام ہر چہ ہست ہمہ را مجاز گویند و نیز مجاز عبارت از ذات نبوی صلی اللہ علیہ وسلم است کہ لولاک لما خلقت الافلاک اشارہ بآنست ۱۲ منہ ۵ یعنے حضرت شاہ تراب اللہ قلندر قدس سرہ ۱۲

چنانکه بینندگان ملاحظه و آثار ظاهر است بر صور ما وارد نظر وارد شده سبب چیست باین همه که از مظاهر جمال مظهر نسبا تم و اکمل است تحقیق این مسئله از مصنفات شیخ اکبر باید جست بنظر تطویل کلام آن همه بر مقام خود گذاشته شد اینجا صرف بر وجوه آمده ذهن قاصر خویش اکتفا میرود بدانکه توجه الی الامرد را چند وجه بوده است اول آنکه توجه بصورت امرد نشان کمال متابعت نبوی است صلی الله علیه وسلم کسانیکه سیرت احمدی سیرت شان گشته و نظر آنها هم مثل نظر محمدی شده لهذا از آثار کمال متابعت است که چنانکه آنحضرت را صلے اللہ علیہ وسلم اکثر تجلی الٰہی بصورت امرد شده ایشانرا هم نظر توجه بر امرد افتاده فی الحدیث رأیت ربی بصورة امرد و شعر قط و فی رجلیه نعلین من ذهب کذا فی الیواقیت والجواهر فی عقائد الاکابر للعارف الربانی الشیخ عبد الوهاب الشعرانی دوم آنکه کمال مرتبهٔ غیرت الٰہی باخبار مخبر صادق المومن غیور وانا اغیر منه والله اغیر منی ظاهر از اولیاے امت است که اینها را بمظهر حسنی که باوجود کمال اثنینیت و بودن مبدء شهوت هم متفرد داشت تا تلبیس و تشبیه تعلق بمبدء شهوت هم لازم نیاید و همین سر است در ابتلاے هاروت و ماروت دو فرشته بجمال زهره زیرا که اگر به امردے مبتلا میگردیدند و ایشان را بدار الجزا می آوردند جاے گفت ایشان بود که آلهی امرد مبدء شهوت نبود خواه بالذات یا بالعرض ابتلاے ما صرف تضریع و توبیخ آن جاهلتم بود که بید انشی کرده بر آدم علیه السلام حسد بردیم گوا اینجا هم اگر ابتلا میشد نیز سر زنشے می بود لیکن سر انیگونه که در ان متصور بود اگر گوئی که اوشان مجبور بودند جوابش بدو وجه است یکے انیکه ما هم مجبوریم عشق به امرد مقدرم کرده بودند شد پس این رد و انکار بیجا است دیگرے آنکه انصاف بالاے طاعت در گوشهٔ خانه زنے و امردے نشانیم و ترا بنما یم آخر دل بکه خواهی باخت هر نادان و دانا میتواند گفت که نظر اول بزن خواهد افتاد گفتگو درین است یا در مسئلهٔ جبر و قدر که آن امرے دیگر است باز ماند امرے گفتنی که پس اولیا باین کمال رتبه نسا چرا بر امرد ناقص نظر میکنند گوئیم این نظر عین فقر است که در فقر ترک حظوظ باید این جا هم ترک از حظ محظوظ کامل یافته شد فافهم وانصف ولا تکن من الغافلین وجه سیوم آنکه تعلق بامرد مرتبه هر عارفے نیست این منصب خاص است آنکس را که بمرتبهٔ محو در محو رسیده چه که در محو بجواز صفات بشری بری می شود و بصفات باری متصف میگردد و از جمله اوصاف باری صفت عشقی است پس لامحاله بدان صفت متصف خواهد شد و چون بدان موصوف آمد بنظر الٰهیه هم منظر شد لهذا چنانچه نظر الٰهیه بر جمال باهرهٔ رسول الله صلی الله علیه وسلم افتاده بر آسیه و مریم همچنان نظر عارف هم بر امرد افتاده بر زن بالجمله توجه الی الامرد نشان کمال عرفان است و رسیدن

---

۱ در حدیث مسلسله است که دیدم پروردگار خود را بصورت طفل بلا ریش و بروت و موی پیچیده و در هر دو پاے وی پاپوش بود زرین چنین است در الیواقیت والجواهر شیخ عبد الوهاب شعرانی ۲ مومن بسیار غیرت کننده است و ما از وی غیرت دار تر ایم و الله غیرت دار تر از من است ۳ فقر در لغت بمعنی درویشی و محتاجی و رانده و کمندی و سوراخ کردن لهو وجز آنرا و در اصطلاح حضرات صوفیه فقر عبارت از فنا فی الله است و انچه قول ایشان که الفقر سواد الوجه فی الدارین مراد ازان اینست که سالک بالکلیه فانی فی الله میشود بحیثیتے که او را در ظاهر و باطن دو نیاو آخرت وجود نماند و بعدم اصلی خود راجع گردد و این را فقر حقیقی گویند ازین جهت فرموده اند اذا تم الفقر فهو الله زهے گاه که فقر تمام شد پس همان مرتبه الوهیت است نه بدان معنی که این مقام اطلاق ذات حق است و اینجا غیر اشارے و گنجائشی ندارد و این سواد الوجه سواد اعظم است زیرا که سواد اعظم آنست که هر چه خواهند در و باشد و هیچ در تمامے وجود منفصل نیست

در نیمرتبه بطریق اجمال است مثل درخت و موجودات ۴ پس فهم کن و انصاف کن و از ناظران مباش ۱۲

بمرتبہ جمع الجمع اما قول مشہور الامرد کالنساء فتفسیرہ وتاویلہ ان الامرد کالنساء فی جلب
قلب العاشق الی المحبوب الحقیقی لا فی مبدئیۃ الشہوۃ

اگر منکرے برین تحتم اعتراض کند کہ تاویل نا راست کہ تشبیہ در مبدئیت شہوت است و وجہ اولویت این تاویل چیست
می گویم کہ تاویل کو خلاف واقع است و فی الواقع تاویل ماخوب است چہ کہ امرد حسین ہنگام برآمدن خال و خط بے
حال میشود نہ زن چنانکہ مخفی نیست اگر گوئی کہ برای تشبیہ ضرور نیست کہ مناسبت باہم مشبہ و مشبہ بہ دائمی باشد بلکہ
فی الجملہ کافی جواب آنکہ بودن امرد ہمچو زن در مبدء شہوت تسلیم میکنم و میگویم کہ ہان تشبیہ را مناسبت دائمی درکار
نیست اما می پرسم کہ امرد مبدء ذاتی شہوت است یا عرضی و بر ہر دو تقدیر میان مشبہ و مشبہ بہ نسبت کمال و نقصان
است شق اول باطل و ثانی ثابت مگر کم اعتبار است زیرا کہ این ادنے ملابست قادح مطلب ما نیست و اما
تعلق نسبت عشقیہ عارف را در پیری معیوب نیست مرزا مظہر رحمۃ اللہ علیہ می فرماید ؎

منظر مگو کہ پیری و نظارہ بد نما است	گلگشت لازم است چو باد سحر مرا

در نظرۂ صرم چنان دریافتہ می شود کہ چون نسبت عشقی منتہائے نسبت است لہذا عروض بآخر مقام سالک
انسب می نماید زیادہ تا کجا نوشتہ شود الیا قل تکفیہ الاشارۃ بعد ازین باید پنداشت کہ اولیا

اکثر بعشق صور جمیلہ مبتلا گشتہ و گفتہ ؎

ثقل فؤادک حیث شئت من الہوی	ما الحب الا للحبیب الاول
کل الجمال غدا لوجہک مجملا	لکنہ فی العالمین مفصل

امام شیبانی رحمۃ اللہ علیہ میگوید ؎

و شیخ محی الدین ابن عربی رحمۃ اللہ علیہ در باب صد و ہفتاد و ہفتم از فتوحات گوید کہ شیخ روزبہان در مکہ عاشق
امرد و خرقہ بینداخت و بعد از انقضای آن حال باز پوشیدہ تا من ز شراب عشق سرخوش باشم + پیوستہ میان
آب و آتش باشم + چون نرگس او گہی خمارم باشد + چون کاکل او گہی مشوش باشم + زان پیش کہ گرم گشت
ہنگامۂ عشق + وصف تو نوشت بر دلم خامۂ عشق + ہر نامہ کہ بہر من فلک بولیسد + خوانند تمام مردمش نامۂ
عشق + و نجم الکبری گوید عشقت جادیۃ بقویۃ علی ساحل نیل بمصر فبقیت ایاما لا آکل ولا اشرب الا ماشاء اللہ
حتی کثرت نار العشق فکنت انفض نیرانا کلما تنفست تمہ نار و ینشعن من السماء بجذاء نفسی نار
فیلتقی نار ان ما بینی و بین السماء فما کنت ادری من این یلتحقان فعلمت ان ذلک شاهدی فی السماء

---

۱ جمع الجمع عبارت است از دیدن خلق بحق و حق بخلق و حق را در خلق و خلق را در حق مشاہدہ کردن یعنی خلق را خلق و حق را حق و خلق را عین حق و حق را
عین خلق دیدن چنانچہ مرشدی حضرت قطب الارشاد عارف باللہ شاہ محمد کاظم قلندر قدس سرہ در ین بیت ارشاد فرمودہ اند ؎ کبھی حق کو عالم
دیکھین منزہ + کبھی عالم و حق ہم دیکھتے ہین ۱۲ ۲ فضل بی ریش در ریوت مثل زنان است پس تفسیر و تاویل آن اینست کہ امرد مثل زنان
است در کشش قلب عاشق بسوی محبوب حقیقی نہ در مبدء بودن شہوت ۱۲ ۳ گرانبار کن دل خود را تا جائیکہ مجوا ہی از خواہشات نمیاشد جب
مگر برای معشوق اول (یعنی حق تعالی کہ اینجا در مقام وحدت خویش مراد است) ۱۲ ۴ کل جمال فرد الیسیب روی تو بجمل خواہند بو لیکن آن در عالیان
بتفصیل است ۱۲ ۵ شراب در لغت یعنی معروف و در اصطلاح حضرات صوفیہ آن ذوق و شوق را گویند کہ از عالم باطن بر دل سالک وارد میشود
و سالک را مست و تیز می گرداند ۱۲ ۶ عاشق شدم بزنے کہ در دیہے بود و آن دیہ واقع بود بر کنارۂ نیل در مصر پس گذشت بر من زور ہا کہ نخورد م
دنیا شامیدم خواستہ خدا بود تا اینکہ بسیار شد آتش عشق چس تعساہای من استشین می آمدند و ہمگاہ کہ نفس می گرفتم جانجا آتشے از آسمان پیدا میشد مقابل
نفس من و ہر دو حائل آمیختہ ے شدند و میان من و آسمان معلوم میشد ند و من می دانستم کہ از کجا ہین ہر دو می آمیزند پس بعد ازان دانستم کہ این معشوق ناست

قبلهٔ عاشقان وجه الله — تخم دین آن ز سر عشق آگاه — گفت در قریه لباحل نیل
شد دو چار م زنے بوجه جمیل — تیر عشقش بسینه ام جا کرد — ظاهر و باطنم شده همه درد
روزها در هوای آن خود کام — منقطع بودم از شراب و طعام — آتش عشق تا زبانه کشید
شعلهٔ آه من بچرخ رسید — نفسم بود آتشے مجوس — که کند هفت دوزخش پابوس
آتشے کز دلم کشیدے سر — التفاتش شدے بناهید دگر — بودے آن آتش دگر بفلک
که کند نقش ماسوا را خاک — نیست بر حال اینچنین کامل — وجب انکار ناقص و جاهل

الحق سه

رند یکه خبر ز سر هستی دارد — هر دل که بسوی دلبرے مائل نیست — او راز حیات بهره حاصل نیست
پیوسته بدل آتش شوقے دارم — هرگز نفسے ز عاشقی غافل نیست — تا من ز لب لعل تو ذوقے دارم
در گردن جان خویش طوقے دارم — تا زلف تو حلقه حلقه ظاهر شده است — وز گردن جان خویش طوقے دارم

دهم او گوید عشقت واحدا ببلاد العرب فسلطت علیه الهبة فاخذته وربطته ومنعته عن سوائی الا انه کان علیه رقباء فسکت عن صریح المقال وجعل یکلمنی بلسان الحال فافهمه واکلمه کذلک فیفهمه وانتهی الامر الی ان صرت اناهو وهو انا ووقع العشق الی محض صفاء الروح فجاءنی روحه ممرغا تمرغ وجهها فی التراب ویقول ایها الشیخ الامان الامان قتلتنی ادرکنی فقلت ماذا تریدین قالت ان تدعنی حتی اقبل قدمیک فاذنت لها ففعلت ذلک ورفعت وجهها فقبلتها حتی استراحت واطمأنت الی صدری ه

عاشق شدم یکبار و عدد شهرهای عرب پس مسلط کردم بر وی همت را و گرفتم ویرا و باخود بستم و منع کردم او را از سوای خود مگر بودند ویرا چند نگهبانان پس خاموش می ماند از صاف صاف سخن کردن و تکلم میکردم من بزبان حال پس می فهمید مرا آنرا و سخن میکردم همچنین و می فهمید وی او را و کار منتهی شد تا انیکه گشتم من وی و وی من و واقع گشت عشق بمحض صفای روح و آمد روح وی نزد من در شب گریان و غلطان روی خود را بر خاک و میگفت ای شیخ پناه میخواهم از تو قتل کردی مرا پس دریاب مرا پس گفتم که چه میخواهی گفت بگذار مرا تا ببوسم پای ترا پس اجازت دادم ویرا پس ببوسید و برداشت روی خود را پس بوسه دادم ویرا تا انیکه راحت و اطمینان گرفت و معانقه کرد بقلب من .

تا من ره عشق دیدم در راه روان — باشد دل و جان من دران راه روان — خواهم لب خشک و چشم تر در ره عشق
تر تا ترو که بود نشانهٔ راه روان — ای روی تو آفتاب و ابرو مه نو — وز بهر تو اشک عاشقان مرتگ دو
خواهم که شبے چو ماه بیرون آئی — وز روے تو افتد بتها قعر بتو — حضرت شیخ فخر الدین عراقی رحمه الله مفرماید

۵۱ معانی قبله سابقا گذشت در اوائل تکمله هذا ۱۲ ۵۲ معانی وجه در حواشی حمد و لغت در اوائل تکمله هذا گذشت ۵۳ معانی رند سابقا گذشت ۵۴ لب لعل در لغت بمعنی مشهور و در اصطلاح حضرات صوفیه از لب اشاره است بقبض و بسط نوازش فرمودن عاشق و نیز کلام معشوق را گویند و لب لعل بعون کلام معشوق را گویند ۱۲ ۵۵ شوق در لغت بمعنی جوش و عشق و طلبیدن چیزے بکمال خواهش دلی و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت از کشش حقانی است یعنی کشش وجود حقانی و فنا کردن خودی سالک و رفتن سالک بسوی حق تعالی بکمال جوش و گذاشتن همه چیز ها ۱۲ ۵۶ آفتاب در لغت بمعنی معروف و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از تجلی روحی که بر دل سالک وقت کسب یا بعد آن وارد میشود ۱۲

ای زعشاق گرم بازارت — عالمے بہ زمن خرید ارت — من کیم تا زنم ز عشق تو لاف
نیست باد عوے این سخن بگزاف — یکے از عاشقان جمال ترا — بود نجم الکبار بزرگان کبرا
آن معین شریعت احمدی — آن قرین دل و قریب احد — بود او برج انجم اخیار
آفتاب معانی و اسرار — آنقدر سارکان کہ رہ بردند — اقتباس کمال ازو کردند
بر بود از مقام آزادی — دل او حسن مجد بغدادی — بر بودش بتے چنان مقبل
ناگہان از مقام عالی دل — حسن زیباش خیل عشق آورد — صبر و آرام او بغارت برد
گفت یاران بر من آرید ش — هست جان سوی او تن آرید ش — زو بپرسید تا چہ دارد دوست
دان چہ باشد کہ دوست باشق اوست — در دلش چون از و بپرسیدند — میل شطرنج باختن دیدند
شیخ شطرنج خواست وقت گزید — با حریف ظریف می بازید — چونکہ مغلوب کرد خصمش را
ہمگی جذب کرد میلش را — حب شطرنج از دلش بر بود — بازی چند بس نکوش نمود
فرس دولتش چو بازین شد — بیذق ہمتش بفرزین شد — شاہ نفسش ازان غزا برخاست
ماہ رخ عرصہ نکو ترخواست — دستہا باز داشت زین دستان — پیل او کرد یاد ہندستان
چند روزے بگفتگوش نشاند — کاندران بوم سر عشق بخواند — چون ز ذوق صفاش بہش کرد
ہمہ در عشق او فراموش کرد — ہست عشق آتشے کہ شعلہ آن — سوزد از دل حجاب ہر صدمان
چون بسوزد ہوا ی بیجا ہیچ — او بماند جز او نماند ہیچ — عشق و او صاف کردگار یکیست
عاشق و عشق و حسن یار یکیست

در نفحات الانس است کہ شیخ فخر الدین المشہور بالعراقی را معین الدین پروانہ از ہمدان بروم مرید و معتقد بود بجہت شیخ صدوقان خانقاہی ساخت و ہر روز کہ از مست شیخ می آمد مبلغی زر ہمراہ آوردے و بہ نیازمندی تمام گفت کہ شیخ ما را ہیچ کاری نیفرمایند و التفاتی نمی نمایند شیخ بخندید و گفت ای امیر ما را بہ زر نتوان فریفتن بفرست کسی را و حسن قوال را بما رسان و این حسن قوال در جمال دلپذیر بود و در حسن صوت بی نظیر جمعی گرفتار وی بودند و در حضور و غیبت ہوا دار وی چون امیر تعلق خاطر شیخ با و دریافت فی الحال کسی بہ طلب وے فرستاد بعد از غوغای عاشقان و دفع مزاحمت ایشان وی را آوردند شیخ با امیر و سایر اکابر استقبال وی کردند چون نزدیک رسیدند شیخ پیش رفت و بروی سلام گفت و در کنار گرفت انگہ شربت خواست و ہر با یاران وی بدست خود شربت داد و از انجا بخانقاہ شیخ رفتند و صحبتہا داشتند و سماع کردند و خدمت شیخ در آنوقت غزلہا گفتند و از انجملہ این غزل است ؎

---

۱ احد در لغت بمعنی یگانہ و در اصطلاح حضرات صوفیہ عبارت از اسم ذات است و مرتبہ لاتعین و سلب صفات و خالص ذات و وجود بحت و احدیت صرفہ و اول لانہایتہ و آخر لابدایتہ و اجمال الاجمال نیز عبارت از ہمین است یعنی این اسم ذاتست باعتبار انتفاء تعدد صفات و اسماء و نسب و تعینات ۱۲ ۲ پیل را با ہندوستان داون کنایہ است در مستی و شورش آوردن پیل را و این مثل مخترعہ اہل ایران و توران است ۱۲ ۳ معانی خلوت در حواشی اوائل تکملہ خواہد گذشت ۱۲

سازِ طرب عشق کہ داند کہ چہ ساز است	کز زخمۂ اُو نہ فلک اندر تگ و تاز است

بعد از مدتی حسن قوال اجازت خواست و بہ مقام خود مراجعت کرد گویند روزے امیر معین الدین بطرف میدان میگذشت دید کہ شیخ چوگان در دست میان کودکان استادہ امیر با شیخ گفت کہ ما از کدام طرف باشم گفت از آن طرف و آن اشارت براہ کرد امیر روان شد و برفت چون امیر معین الدین وفات یافت شیخ از روم متوجہ مصر شد و پیرا با سلطان مصر ملاقات افتاد سلطان مرید و معتقد وی شد و پیرا شیخ الشیوخ مصر گردانید اما وی ہمچنان بی تکلف در بازار ہا بگردیدی و گرد ہنگامہ ہا طواف کردی روزے در بازار کفشگران میگذشت نظرش بر کفشگر پسری افتاد شیفتۂ وی شد پیش وی شد و سلام کرد و از کفشگر سوال کرد کہ این پسر کیست گفت پسر منست شیخ بلبہای پسر اشارت کرد و گفت کہ ظلم نباشد کہ این لب و دندان با چرم خرمہ باشد کفشگر گفت کہ ما مردم فقیریم و حرفۂ ما این است اگر چرم خرید ندان نگیرد نان نیابد کہ بدندان گیرد سوال کرد کہ ہر روز چہ مقدار کار میکند گفت ہر روز چہار درہم شیخ فرمود کہ ہر روز ہشت درہم بدہم گو او دیگر این کار نکند شیخ ہر روز برفتی و با صحاب بر دوکان کفشگر نشستے و فارغ البال در روی او نظر کردی و اشعار خواندی دیگر بستے مدعیان این جزبہ سلطان رسانیدند سلطان از ایشان سوال کرد کہ این پسر را بہ شب یا بروز با خود میبرد یا نہ گفتند نہ گفت با وی در دوکان خلوتی می سازد گفتند نہ دوات و قلم خواست و نبوشت کہ ہر روز پنجدینار دیگر بر وظیفہ خادمان شیخ بیفزایند روز دیگر کہ شیخ را با سلطان ملاقات افتاد سلطان گفت چنین استماع افتاد کہ شیخ را در دوکان کفشگری با پسری نظر افتادہ محقری بجہت خرج شیخ تعین یافت اگر شیخ خواہد آن پسر را بخانقاہ برد شیخ گفت ما را منقاد اد باید بود بروی حکم نتوانم کرد بعد ازان شیخ را از مصر عزیمت شام شد سلطان مصر ملک الامرا شام نوشت کہ با جملہ علما و مشایخ استقبال کنند چون استقبال کردند ملک الامرا را پسرے بود بس با جمال چون شیخ را نظر بروے افتاد بی اختیار سر در قدم وی نہاد پسر نیز سر بر قدم شیخ نہاد ملک الامرا نیز موافقت پسر کرد و نیز نقلست کہ روزی جمعی قلندران بہمدان رسیدند و با ایشان پسرے صاحب جمال بود و بروی مشرب عشق غالب بود چون آن پسر را دیدگرفتار شد مادام کہ در ہمدان بودند با ایشان بود چون از ہمدان سفر کردند روزی چند برآمد بی طاقت شدہ در عقب ایشان رفت چون بایشان رسید بر نگ ایشان شد و ہمراہ ایشان بہ ہندوستان افتاد و در شہر ملتان بخدمت شیخ بہاء الدین ذکریا رسید انتہی و در آن کتاب در حال شیخ اوحد الدین کرمانی منقولست کہ چون وی در سماع گرم شدی پیراہن امردان چاک کردی و سینۂ ایشان بازنہادی چون بہ بغداد رسید پسر خلیفہ کہ صاحب جمال بود این سخن بشنید گفت او مبتدع است و کافر اگر در صحبت من از نیگونہ حرکتی کند ویرا بکشم چون سماع گرم شد شیخ بکرامت دریافت و گفت ؎

سہل است مرا بر سر خنجر بودن	در پای مراد دست بی سر بودن
غازی چو توئی رواست کافر بودن		

نوآمدہ کہ کافری را بکشی | پسر خلیفہ سر بپای شیخ نہاد و مرید

محبت سپردن هرچند با مور کونیهٔ فانیه است اما مستحسن داشته اند بشرط آنکه در وی نماند و ازوی درگذرد و
حضرت ایشان را درین مسلک نهایت و هدایت حال یکسان بود و میفرمودند که روش ما بطریق محبت افتاده
است و کسیکه لذت عشق یافته و چاشنی شوق چشیده بی عشق نتواند بود ؎

لذت عشق فرورفت مرا در رگ و پی | عشق میگویم و جان میدهم از لذت وی

و میفرمودند که سالک را تحصیل حب عشقی ضرور است زیرا که او اقوی سبب تحصیل محبت حق سبحانه است و مویدات حب عشقی بسیار اند و از عمدهٔ مویدات ریاضت است یعنی تقلیل منام و کلام و محبت با انام چه روح حیوانی را باین امور رقتی و لطافتی حاصل میشود و هر قدر که روح حیوانی رقیق تر حدوث تغلغل و شورش و گرمی سریع تر از انجمله استماع الحان خوش و اصوات دلکش و قصص شوق آمیز و اشعار عشق انگیز و از انجمله اجتناب از امور یکه باعث حدوث کثافتی در روح طبعی باشد مثل کثرت منام و مداومت بر اغذیهٔ کثیفه و امثال آنها که بر اهل تجارب پوشیده نیست و اما بیان آثار حب عشقی پس آن نیز بسیار اند از انجمله این است که این حب بالذات اقتضاء تخرق حجاب بشری و وصول روح الهی باصل خود میکند و بس نه مطابقت هیچ قانونی خواه قانون شرع باشد خواه قانون ادب و نه ابتغاء رضاء کسی خواه کسی دیگر خواه رضاء محبوب خواه رضاء غیر آن و نه التزام متابعت کسی خواه متابعت محبوب باشد خواه غیر آن ندانی که مقصود ازین کلام این است که ارباب عشق و مواجید مقید بقیود شرعیه و متادب بآداب عرفیه و طالب رضاء مولی و ملتزم متابعت مصطفی صلی الله علیه وسلم نمی باشند حاشا و کلا بلکه مقصود آنست که حب بالذات مقتضی این امور نیست بلکه عرض انحلال صاحب این حال در مشاهدهٔ جمال حضرت ذوالجلال می خواهد و بس بهر طریقیکه بدست آید خصوصیت هیچ طریق را در اقتضاء آن دخلی نیست مثلاً اگر صاحب این حال را ظن حصول مقصود خود در استماع مزامیر و عشق مجازی و شغل برزخ و

روح حیوانی بخاری لطیف است که از لطافت اخلاط در دل بحسب امتزاج مخصوص پیدا میشود و بواسطهٔ شرایین باعضا منتشر گردد و اعضا را بدو حیات و استعداد قبول حس و حرکت و تغذیه و تولید حاصل شود چنانچه میرسید شریف جرجانی در تعریفات الاشیای نویسد که منبع وی بحقیقت قلب جسمانی است و بذریعهٔ عروق در تمام اجزای بدن ساری است ۱۲ روح طبعی انچه از روح بجگر رسد و از وجگر را کیفیتے دیگر حاصل شود و قوت طبعی بدو قائم بود از وی تغذیه و تنمیه و تولید حاصل گردد ۱۲ ادب در اصطلاح صوفیه عبارت است از تمیز داشتن عبد میان چیزهائیکه برای حق تعالی مخصوص اند و دران که برای عبد مخصوص اند ۱۲ مواجید بفتح میم و کسر جیم جمع الجمع و مواجید بضم میم و فتح جیم جمع الجمع هر دو باستماع نغمهٔ صوفیانه پیدا شده دانی جمع وجد است خلاف قیاس ۵ آداب جمع ادب و معانی ادب بالا ذکر شد ۱۲ ۶ شغل در لغت یعنی کار و ناپروائی و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از تصور کردن ذات و صفات و خیال کردن و محو گشتن دران و لذت گرفتن اند ۱۲ ۷ برزخ در لغت آن چیز را گویند که میان دو چیز مخالف حائل باشد خواه میان آن هر دو مناسبت باشد یا نه چنانکه اعراف برزخ است میان بهشت و دوزخ و نوزه برزخ است میان بهائم و انسان و درخت خرما و گیاه برزخ است میان حیوانات و نباتات و مرجان برزخ است میان نباتات و جمادات و نیز آن زیبا نداکه میان موت و حشر است برزخ گویند و در اصطلاح حضرات صوفیه استعمال برزخ بچند جاست اول اینکه عالم مثال برزخ است میان عالم شهادت و عالم ارواح دیگر اینکه ممتنع الوجود برزخ است میان عالم ارواح و اعیان ثابته مرتبهٔ روح را در اصطلاح ایشان ممتنع الوجود گویند که وجودش لذاته باعتبار ظاهر نظری آید مگر تجلی وجودی معلوم میشود و عدم اضافی را نیز ممتنع الوجود میگویند سوم اینکه دل برزخ است میان روح و مضغهٔ چهارم اینکه صدر برزخ است میان دماغ و دل پنجم اینکه وحدت یعنی حقیقت محمدی برزخ است میان احدیت و واحدیت و این برزخ را برزخ البرازخ و برزخ کبری گویند که میان ذات و صفات ذاتیه و خفا برزخ واقع شده است ششم اینکه علم برزخ است میان عالم و معلوم و این هم اشاره است بسوی حقیقت محمدیه صلی الله علیه وسلم هفتم اینکه اسماء برزخ اند میان اعیان ثابته و وجود و این برزخ که مذکور شد بطور کلی است بلکه برزخ در سر فرد عالم است و به تعبیت همین امر شیخ کامل برزخ است میان مرید و مراد یعنی طالب و مولی و مراد از شغل برزخ تخیل و مراقبهٔ صورت مثالی ظاهری مرشد خود است که برای تصفیهٔ قلب و تخلیهٔ اوقات از اغیار بسیار مفید است و میان حضرات صوفیه رائج ۱۲

تخلیہ[1] اوقات[2] از اذکار و طاعات و امثال آنہا از امور ممنوعہ شرعًا بہم رسد البتہ از صمیم قلب او میلانی بسوی این امور
نمودی خواہد گرفت اگرچہ آن صاحب حال از راہ تدین و تشرع از ظہور آثار این داعیہ مانع آید بلکہ در از الہ آن جہد
کند و از انجملہ تفرد است یعنی قطع علائق ماسوای محبوب و تنگدلی از عروض مشاغل تشتتہ و ہجوم علائق منکثرہ و
تنگی حوصلہ از نظم و ترتیب امور متفرقہ مثل سیاست منزلی و سیاست مدنی و اقامت جماعت و اقامت اجماع
و جمعیات و ایفاء حقوق ذوی الحقوق از اہل قرابات و امثال آن و لہذا از تزوج کہ اصل ہمہ علائق است نہایت
نفرت و وحشت می گیرد و از انجملہ شدت تعلق و حب است بر شد خود استقلالًا یعنی نہ بآن ملاحظہ کہ این شخص منبع
فیض حضرت حق و واسطہ ہدایت او ست بلکہ بحیثیتی کہ متعلق عشق ہمان میگردد چنانچہ یکی از اکابر این طریق فرمود
کہ اگر حق جل و علا در غیر کسوت مرشد من تجلی فرماید ہر آئینہ مرا باو التفات در کار نیست و از انجملہ عدم اعتناء است
بعلوم و طاعات ظاہرہ چہ اشتغال باین علوم از جملہ نظم و ترتیب امور متشتتہ است و از لبسکہ کار او بباطن در
بساطت است اشتغال با مثال این امور کار و بار او را پریشان می سازد و از انجملہ عدم تفطن علاقہ ایست
کہ در میان ظاہر شرع و باطن آن واقع است پس ہر کسی کہ بوجدان خود متفطن آن علاقہ می شود عبادت
او سراسر مغزی پوست میگردد و احوال او ممتزج بافعال می شود و الا آن شخص قشری محض و متقشف بحت
میگردد اگر فقط تمسک بظاہر افعال شرعیہ کردہ باشد و الا شعبہ از الحاد در عقائد او راہ می یابد اگر فقط تمسک
بباطن شرع نموده ظاہر را از درجہ اعتبار ساقط داند و از لبسکہ تفطن باین علاقہ از قبیل نظم کثرت افعال در
وحدت احوال است صاحب حب عشقی را در این میدان جولانی نیست الا بتقلید ارباب حب عقلی از این آثار
مذکور با آثار دیگر کہ بسبب تنگی مقام در نظم تحریر نیامدہ پے بردن بر اہل فطانت چندان عسیر نیست و اما بیان
ثمرات حب عشقی آنکہ بسبب حدت و شدت کیفیت عشقیہ و قوت جذب تجلی علمی و کمال انجذاب روح الٰہی
چون غبار شہادت و مثال منکشف می گردد و حجب نورانیہ و ظلمانیہ منخرق می شود لابد بنابر انجذاب و عدہ کہ
منطوق کلام لازم الوثوق و الذین جاہدوا فینا لنہدینہم سبلنا است و مدلول کلمہ فاذکرونی اذکرکم است مشاہدہ جمال لایزال حضرت ذو الجلال دست میدہد و معنی قرب و معیت کہ مضمون انا عند

---

[1] تخلیہ در لغت بمعنی خالی کردن و در اصطلاح حضرات صوفیہ عبارت است از خالی کردن دل از ماسوی اللہ و بجز حق تعالیٰ چیزے را در دل جا ندادن ۱۲ [2] معانی اوقات در اوائل تکملہ ہذا گذشت ۱۲ [3] معانی احوال بالا گذشت در دیباچہ تکملہ ہذا ۱۲ [4] تشتت در لغت بمعنی پراگندہ است و در اصطلاح حضرات صوفیہ عبارت
است از ہر علم ظاہر کہ از ذی حفاظت علم باطن کردہ شود از فاسد شدن وی پس علم ظاہر تشتت است و علم باطن گنج و مغز چنانکہ علم شریعت ظاہری تشتت است برائے
علم طریقت و علم طریقت تشتت است برائے علم حقیقت پس ہر کہ محفوظ نداشت حال و طریقت خود را از علم شریعت حالش فاسد خواہد شد و زاجح خواہد شد طریقت وی
جانب ہوا و ہوس و وسوسہ شیطان و ہر کہ وسیلہ نساخت طریقت را برائے حقیقت باجاہدہ در ریاضت و محافظت حقیقت نکرد از طریقت فاسد خواہد شد حقیقت
وی مرجع خواہد شد بسوی زندقہ و الحاد و ہمچنین اختیار محض شریعت بلا تمسک بطریقت یا اختیار محض طریقت بلا تلاش حقیقت تحصیل لاحاصل است و تضیع اوقات ۱۲ [5] ظاہر در اصطلاح حضرات صوفیہ عبارت است از آنکہ در عالم روشن و ظاہر است و نیز ظاہر آثار و افعال و عالم اجسام ظاہر گویند ۱۲ [6] اعتبار در لغت بمعنی پند گرفتن و عبرت
نگہ کردن و باندیشہ از پئے چیزے رفتن و در اصطلاح صوفیہ عبارت است از انچہ کہ معتبر حقیقی یعنی حقتعالیٰ مقرر و متعین فرمودہ پس آنرا اعتبار
گویند پس معلوم شد کہ تجلی و تعین را اعتبار میگویند و بجاے تعینات اعتبارات میخوانند کہ معتبر مجازی اعتبار کند یا نہ پس این اعتبار در نفس الامر ثابت و واقع است یعنی در حقیقت
حقائق اشیا را اعتبار گویند و انچہ در اصطلاح ایشان اعتبارات ارتبعہ گویند مراد ازان اینست کہ در ہر مرتبہ وحدت چار اعتبار اند وجود و علم و نور و شہود ۱۲ [7] و آنکہ جاہلان
کردند در راہ ۱۱ البتہ دلالت کنیم ایشانرا بر راہ ہای خود ۱۲ [8] معانی قرب بگذشت در اوائل تکملہ ہذا ۱۲ [9] مانند گمان بندہ خود ایم و بادی میباشم و ہر گاہ دے یاد میکند مرا ۱۲

ظن عبدی بی وانا معه اذا ذکرنی ق احفظ الله تجده تجاهك که معبر بوصال است
هوید امیگردد و در جلد وی تب و تابی و قلق و اضطرابی که در وقت حرمان و هجران تحمل کرده بود حاصل سرور
و ابتهاج می گردد و خلعت مکالمه و مسامره بدست می آید بالجمله سراسیمگی بالفت مبدل میگردد و وحشت بانسیت
باز چون قائد توفیق دست این مدهوش ابتهاج مشاهده را گرفته بالا میکشد مقام فنا و بقا از پرده اختفا بظهور می آید
کاتب الحروف گوید که شیخ بهاء الدین ابراهیم عطاء الله انصاری در رساله خود پس از بیان تزکیه نفس و تصفیه دل
در بیان تجلیه روح می فرماید که بعد تجلیه روح نماید پس حصول حقیقت که منزلتی رفیع و مقامی شریف است درین مقام
خلافت دست دهد چنانکه بزرگی گوید الصوفی اذا انسلخ من قشر البشریة و الظلمة و صفت
قلبه و غلت روحه فامره بید ذلك ای امر الله بفعل الصوفی یفعل کیف
یشاء باذنه این جا هر چه کند بامر او کند و هر چه گوید بامر او گوید و هر چه بیند بامر او بیند این را اتصاف
گویند نه اتحاد زیرا چه مذهب اتحاد و حلول باطل است کالحدید بالحمی چون آهن در آتش افگند صفت
او گیرد بلکه مسمی باسم او شود هر چه از آتش صادر شود از و نیز صادر شود و آن احراق است و گاه باشد که اورا
از ناسوت به ملکوت آرند و گاه باشد که باطن او در عالم ملکوت بود ظاهر او بملك این مقام و قول حضرت
رسالت پناه است صلی الله علیه وسلم کن مع الحق و مع الخلق بالظاهر مع الخلق و بالباطن
مع الحق بحیث لا یشغلك الخلق عن الحق و الحق عن الخلق و این مقام اقتدا است و منزلت
ولایت و مشیخت جز درین مرتبه تصور ندارد که الشیخ هو المکاشف و المباشر و مقام مشیخت بالاتر از مقام ولایت
است لان مقام الولایة هو الفناء فی الله و البقاء بالله و الظهور باسم الله و صفاته
و المشیخة هو التصرف فی عالم الملك و الملکوت باذن الله تعالی و امره انتهی بیان اجمالش آنکه چنانکه

---

۱ نگهدار خدارا خواهی یافت و برا جانب روی خود ۱۲ ۲ مسامرة در لغت بمعنی افسانه گفتن با کسی و در اصطلاح حضرات صوفیه محاوثه حق با عبد را گویند که در سر عبد میباشد و نیز مناجات شبینه را گویند ۱۲ (محاوثه حدیث کردن یکی با دیگری) ۱۲ ۳ معانی فنا و بقا بالا گذشت و در اوائل تکملهٔ هذا ۱۲ ۴ تزکیه در اصطلاح حضرات صوفیه تنقس را از عیوب صفات ذمیمه پاک کردن و از خیال غیر و ماسوی الله در گذشتن و کسب کردن یعنی در دل غیر را جائے ندادن ۱۲ ۵ تصفیه در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از پاک کردن دل خود از غیر حق تعالی و خوی خود و بجز حق تعالی دیگر بر او در دل خود جا ندادن ۱۲ ۶ تجلیه در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از پاک و صاف کردن روح از کدورات یکه بسبب مجاورت قالب عنصری عارض روح شده باشد و در اصطلاح ایشان صفای نفس را تزکیه و صفای قلب را تصفیه و صفای روح را تجلیه گویند ۱۲ ۷ صوفی هرگاه که کشیده میشود از پوست بشریت و ظلمت و قلب وی صاف میگردد و روح وی برمی آید (از تعلقات) پس حکم وی بدست حق است یعنی حکم خدا بفعل صوفی است میکند صوفی هر چه میخواهد باذن حق ۱۲ ۸ ظلمت در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از عدم که در ادراک نمی آید و هر چه در ادراک نیاید آن ظلمت است و آن بجز عدم هیچ نیست که آن غیر مدرک است ۱۲ ۹ اتصاف در لغت بمعنی صفت کردن و بصفت موصوف شدن و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از اتصاف بنده بذات و صفات حق میان صوفیه مسئله مشهور است و آن اینکه در حقیقت ذات و صفات برائے حق تعالی اند و ذات و صفات بنده محض اعتباری و مجازی اند و وجود و صفات بنده ظل وجود و صفات حق اند ۱۲ ۱۰ باش باحق و با خلق بظاهر با خلق و بباطن با حق باینطور که مشغول نگردد ترا بخود خلق از حق و حق از خلق ۱۲ ۱۱ ولایت کرفاوه در لغت بمعنی حاکم شدن و ولی کسے شدن و یار شدن و دوست شدن وغیر آن و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از مقرب حق تعالی شدن و فنا شدن خودی سالک و قائم بودن با حق تا اینکه حق تعالی او شود و بر ساند و میرساند تا نهایت مقام قرب و تمکین ۱۲ ۱۲ شیخ آنست که حاضر باشد با حق و غائب باشد از خلق ۱۲ ۱۳ چرا که مراد از مقام ولایت فنای الله و بقا بالله و ظهور باسم الله و صفات وے است و مراد از مشیخت تصرف است در عالم ملك و ملکوت بحکم الهی ۱۲

آهن پاره را در آتش می اندازند و زبانه های آتش او را از هر جانب محیط می شوند بلکه اجزاء لطیفهٔ ناریه در نفس جوهر آن آهن پاره مداخلت می نماید و شکل و لون او را هم رنگ خود میسازد و حرارت و احراق که از خواص نار است با وی بخشد هر آئینه آن قطعهٔ حدید یه معدود از جملهٔ قبسات ناریه خواهد شد نه بآن معنی که آن حدید از حقیقت خود متبدل شده بنار صرف متحول گردیده که این امر لیست بدیهی البطلان بلکه این آهن پاره در حقیقت خود آهن است لیکن بسبب هجوم خود و شعل ناریه حدید تیش مع آثار و احکام خود در و بفوار آورده و در زاویهٔ اختفا خمول و رزیده پس هر چه بر نار از آثار و احکام مترتب می شد همان آثار و احکام بتمامها بی کم و کاست بر آهن پاره هم می تواند شد نی بلکه آن آثار و احکام حالا هم مترتب بر نار لیست که آن آهن پاره را احاطه کرده اما چون آن نار این آهن پاره را مرکب خود و عرش سلطنت خود قرار داد این آثار و احکام را بآن آهن پاره نسبت میتوان کرد چنانچه وما فعلته عن امری تصریحی است ازان و فنادته ربه تلویحی است بآن القصه اگر آن آهن پاره را درین حال مجال مقال بودی هر آئینه بصد زبان آوازهٔ عینیت خود با نار و غلغلهٔ اتحاد نار با حدید در گنبد افلاک انداختی البته ساعتی از خود رفته و از حقیقت خود غافل گشته باین کلمه متکلم شدی که من اخگری از آتش سوزانم و منم آنکه کار و بار طباخان و حدادان و صواغان بلکه جمیع ارباب صنایع منوط بمن است همچنین چون امواج جذب و کشش رحمانی نفس کاملهٔ این طالب را در قعر بحار احدیت فرو میکشد زمزمهٔ انا الحق و لیس فی جبتی سوی الله ازان سر بری زند که کلام هدایت التیام کنت سمعه الذی یسمع به و بصره الذی یبصر به و یده التی یبطش بها و رجله التی یمشی بها و رواته و لسانه الذی یتکلم به حکایتی است ازان فاذا قال الله علی لسان نبیه سمع الله لمن حمده و یقضی الله علی لسان نبیه ما شاء کنایتی است ازان این مقالی است لیس باریک و مسئله ایست بس نازک باید که در ان نیک تامل کنی و تفصیل این اجمال را از دیگر تفویض نمائی و زنهار بر ین معامله تعجب نه نمائی و با فکار پیش نه آئی زیرا که چون از نار وادی مقدس ندای انی انا الله رب العالمین سر بر زد اگر از نفس کاملهٔ که اشرف موجودات و نمونه حضرت ذات است آواز انا الحق بر آید محل تعجب نیست و از جمله لوازم این مقام صدور خوارق غریبه و ظهور تاثیرات قویه و استجابت دعوات و دفع بلیات است لئن سالتنی لاعطینه ولئن استعاذنی لاعیذنه مصرح است باین معنی و از جمله لوازم آن ظهور نکبت و وبال بر عدو بدسگال این صاحب حال است که من عادی ولیا فقد آذنته بالحرب مقید همین مضمون است بلی اگر لطیفهٔ دیگر از غیب و جذبی جدید از پردهٔ لاریب با و میرسد ادراک او وسعتی

۱ احدیه در مصطلح حضرات صوفیه مراد از مرتبهٔ ذات است که دران اعتبار با اسقاط صفات و اسماء و نسب و تعینات میباشد ۱۲ ۲ نیست درجهٔ من سوای خدا ۱۲ ۳ بیاشم گوش وی که می شنود بدان و چشم وی که می بیند بدان و دست وی که می گیرد بدان و پای وی که میرود بدان در روایتی در بیان وی که کلام میکند بدان نیز است ۱۲ ۴ و هر گاه که فرمود حق بزبان بنی خود که میشنود خدا حمد کنندهٔ او را سمع میکند خدا از بان بنی خود اینچنین خواهد ۱۲ ۵ اگر سوال خواهد کرد از من هر آئینه خواهم داد اگر پناه خواهد طلبید هر آئینه پناه خواهم داد ویرا ۱۲ ۶ هر که دشمن دارد ویرا پس تحقیق اجازت میدهم ویرا بجنگ ۱۲

لبس عظیم و پهنای بس فخیم پیدا میکند که بسبب آن اضمحلال جمیع حقایق کونیه و موجودات امکانیه در جنب ذات بیچون
وجود میگردد و نسبتی که مابین نفس این طالب و حضرت حق ظاهر شده بود همان نسبت در میان هر چیزیکه در عرصهٔ
وجود بظهور رسیده و حضرت حق روشن می گردد بالجمله انبساط فیومیت حضرت حق بر بساط وجود و قیام این حقایق
متکثره بآن ذات متوحده مدرک میگردد و به مضمون هو الاول والآخر والظاهر والباطن و هو بکل شیء
علیم ولو ولجتم بجبل الی الارض السابعة السفلی لهبط علی الله دم میزند سبحان الله زهی تاثیر
حب عشقی و خهی جذب تجلی علمی که بسبب آن این مشتی خاک در مقام مقدس و پاک چه قدر چالاک گردیده و این ب

مهین در مجلس قرب رب الارباب عظیم چه مقعد صدق و مقام کریم یافته ؎	جسم خاک از عشق بر افلاک شد
کوه در رقص آمد و چالاک شد	عشق جان طور آمد عاشقا طور مست و خر موسی صاعقا

و از لوازم این مقام است دم از وحدت در زدن و لب بمعارف آلهیه گشودن و ترنم بمضامین این ابیات نمودن

آنچه نی میگوید اندر زیر و بم	فاش گر گویم جهان بر هم زنم جمله معشوق است و عاشق پرده
زنده معشوق است و عاشق مرده	این است آنچه از احکام حب نفسانی ضروری البیان بود فاما شرح و بسط این

احکام مخصوصا تفاصیل مقام فنا و بقا از کتب قوم باید طلبید **مناجات** ؎

ای فروغ جمال تو خوبان	پرتو خوبی تو محبوبان	جلوهٔ حسن تو کجاست که نیست
جذبهٔ عشق تو کیراست که نیست	همه ذرات مست عشق تو اند	پای کوبان ز دست عشق تو اند
حسن لیلی که راه مجنون زد	گامش از کوی عقل بیرون زد	زلف جذرا که صبر و امق برد
دل و جانش بر نج و غصه سپرد	لعل شیرین که شد ز شکر ریز	قوت فرهاد و قوت به و پرویز
دل محمود را که برد ایاز	ساخت سرگشتهٔ اش بکوی نیاز	یک بیک بشارهٔ جمال تو بود
که در اطوار مختلف بنمود	ز و بهر جاره اسیر دگر	صیرش از دل ربود و هوش ز سر
بکمند خودش مقید کرد	رویش از هر دو کون در خود کرد	من هم ای بادشه گدای توام
هدف تاوک قضای توام	چند سرگشته داریم چون گوی	بی سر و پا دوانیم هر سوی
گر بری در بر خیر اباتم	گر شوی قبلهٔ مناجاتم	گر بصلحم کشی وگاه بجنگ
گر بشهدم کشی وگر بشرنگ	بدر اهل در دراهم ده	بصف عاشقان بپاهم ده

؎ او ست نخستین همه او ست آخرین همه او ست پنهان و او ست بر چیز دانا است و اگر شمارد آرد بدریغه رس بسوی طبقه زبرین زمین هر آئینه فرود
آید بر حدا ۱۲ ؎ نی در لغت بمعنی قصب چیزی که بدان نگلاب کشند و نام سازی معروف و در اصطلاح حضرات صوفیه چند معنی دارد مولانا جامی فرمود
که نی را بواصطلاح حق که از خود تهی گشته اند مناسبت تمام است و میتواند بود که مراد از نی قلم باشد و از قلم بطریق مجاز و استعاره انسانی کامل خواست
شود یا همین قلم کتابت و خواجه حسین خوارزمی نی را بالقلم وجود محمدی که واسطهٔ ظهور سر مکتوم و رابطهٔ تعلیم جمیع علوم است تفسیر کرده و بعضی نی دمی را
کنایت از درویش صاحب حال میکنند چنانکه مولانا جامی میفرماید ؎ کیست نی آنکس که گوید و مبدم ۲ من نیم جز موج دریای قدیم ۳ و مرشد نا
حضرت شاه فتح قلندر قدس سره فرموده که مراد از نی ذات سرمدا نبیاست صلعم چنکه آواز نی در حقیقت آوازهای است بهمین جمله افعال
و اقوال و حرکات و سکنات آن سرور از حق بودند نه از خود و انتهی

سر من خاک پای ایشان کن | خیز و جانم فدای ایشان کن | خاطرم رام باکشاکش شان
وقت من خوش ز قصهٔ خوش شان | تنبیه و ایقاظ چون مبحث عشق تمام می شود بندی از جواجل
مدعیان هم مناسب می نماید که برگویم پنهان نباشد که بعضی گرانجانی را دیدم که در صورت دانشمندان و سیرت
خود پسندان ظاهر اند و عشاق را بخفت عقل منسوب کرده اند و عشق را صفت معیوب می گویند و کلام بدین مقام
رسانیده اند که عشاق قومی اند هوا پرست و از بادهٔ شهوت مست از علم نص قرآنی جاهل اند و متابعت
شیطان و نفس از شریعت غافل حکیم جلیل در محکم تنزیل می فرماید قل للمؤمنین یغضوا من ابصارهم
و فی الحدیث انظر سهم من سهام ابلیس و از قول عرفا که مشتهر است خبر دارند بلکه پیغمبر گفته اند
من غض بصره عن الشهوات و عمر باطنه بدوام المراقبة و ظاهره باتباع السنة لم
یخطأ فراسته و از تحقیق حکمتدان که نوشته اند العشق مرض سوداوی پس هر چه ممنوع شریعت و محظور
طریقت دور از حکمت است ارتکاب آن نشان بیخبر دلیست و اشتغال بدان برهان شقاوت ابدی منکه
دردی کش این مصطبه ام و منتقد سیرت صاحبان این مرتبه بپایه جواب می توانم گفت که هان عشق را که
صفتی جمیل است از قبیل گفتن و عاشقان صادق را فاسق خواندن تصدیق آنست که هنوز عشق را از هوس
نشناخته که مشروع و معقول را خلاف حکمت خوانده ورنه بر ضمیر منیر عارفان روشن تر است که عشق حیاتی
است و آدمی بی آن از اموات و در انسان از عشق نور لیست که بی وجود آن همه ظلمات هوائی است که
ترویح ارواح کند و غذائی است که تقویت قلوب نماید دوای الآم است و شفای اسقام عشق است که
حیات افزای دلهای طالبان است و عشق است که بقابخش جانهای سالکان روح ایمان است و
نفس رحمان حق سبحانه نسبت محبت بجانب خود کرده جائیکه فرموده قل ان کنتم تحبون الله و آنچه بدان
جناب منسوب باشد قطعاً معیوب نبود و نیز در حدیث قدسی است که یا محمد انت عشیقی و انا
عشیقک و گاهی در صورت خزانهٔ حقیقت لی مع الله وقت لا یسعنی فیه ملک مقرب ولا نبی مرسل برآید
و گاهی در کسوت مجاز برآمده ثمرهٔ حبب الی من دنیاکم ثلث الطیب و النساء و جعلت
قرة عینی فی الصلوة برخواند آدم که تاج صفوت بر سر داشت بفراق حوا سالها گریست و یعقوب که
اورنگ نبوت را زیب بود میدانست که عشق چیست از قصه سلیمان و بلقیس عبرت گیرد و از احوال آنها نصیحت
پذیرد صاحب حکمت فرموده اند که عشق لطیف طبعان و سبکروحان را بیشتر افتد ؎

در مسلخ عشق جز نکو را نکشند | لاغر صفتان زشت خو را نکشند | گر عاشق صادقی ز کشتن مگریز | مردار بود هر آنکه او را نکشند

لہ یعنی مقبل ۱۲ لہ یعنی مسلمانان که بپوشند چشم خود را ۵۲ حدیث است نظر کردن تیریست از تیرهای ابلیس ۵۳ هر که بندد چشم خود را از شهوتها و معمور دارد باطن خود بدوام مراقبه و ظاهر خود بلباس متابعت سنت خطا نکند فراست وی ۱۲ ۵۴ ای محمد تو بسیار دوست دارندهٔ منی و من بسیار دوست دارندهٔ تو ۱۲ ۵۵ مرا با خدا وقتی است که گنجائش نمیدارد در آن هیچ فرشتهٔ مقرب و نه نبی مرسل ۱۲ ۵۶ دوست گردانید مشد بسوی من از دنیای شما سه چیز بوی خوش و زنان و گردانیده شد خنکی چشم من در نماز ۱۲ ۵۷ صفوت در لغت برگزیدگی و آنچه صاف کرده باشند از تیرگی و خلش و در اصطلاح حضرت صوفیه اهل صفوت کسانی اند که متحقق باشند بصفای قلب از کدورت غیریت ۱۲

اگر منکری ازین نقش سر باز زند و گوید که محبت حق بجانب عباد رحمت اوست و محبت عباد مرویرا اطاعت
اوست زیرا که محبت از مجانست خیزد و این در خالق و مخلوق جائز نیست مالک الرقاب و رب الارباب
و آنچه از احوال اینها است چون محبت ازواج باز واج است سخن ما درین نیست بلکه مقصود از عاشقان گروهی
اند که تناسب اعضا و لینت جلود و موزونی حرکات و رفتار قدم راه ایشان زده است و حواس اینمردم پریشان
گرده استواء قامت دیده اند و از صراط مستقیم میل گزیده چشم براعوجاج حاجبین کشاده اند و در حجاب عظیم افتاده
سواد شعور ایشان پوشیده و بیاض وجوه نور از بصیرت اینها برده بمسک کدام آیه چنگ در خیال جعود زده
اند و بدلیل کدام حدیث محرق بروق خدود گشته میگویم که تحقیق مرام درین مقام آنست که نزد این طائفه که
ارباب ذوق و وجد اند و اصحاب کشف و عرفان لبث تفویض نقد حال ایشان است و مخ اخبار خلاصه مشرب
این صفا کیشان محبت عبارت است از میل جمیل مطلقاً جمعاً و تفصیلاً زیرا که ایجاب هر فصل باصل خود تواند
بود قال النبی صلعم ان الله جمیل و یحب الجمال ؎

بر نقش خود است فتنه نقاش	کس نیست درین میانه خوش باش

عشق را ظهور و بطون است و در نجات و فنون تعالی شانه عما یقولون عشق در مقر کبریا مستور است و در مشهد عبث
ان اعراف منظور عاشق و معشوق شیون ذاتند و آثار او ست عارف او را ذات بحت گوید و جاهل او را عرض سودا ئی خواند حضرت مولوی میفرماید

هرچه گویم عشق را شرح و بیان	چون بعشق آیم خجل باشم ازان	گر بجمله جهان جزو تو دیگرے بنیم
کهنه گردد هر بیان چون عشق نو	بدیده دل من دیگرے نیامد خوب	تو خواه هجر بجالم پیند و خواه وصال

حضرت شیخ ابو عثمان حیری گوید الشوق من شعائر المحبة ؎

از شعله شوق هر دو عالم را سوخت	زان شعله بر آفاق یکے تاب افتاد	هر چیز که بود غیر معشوق بسوخت

ذو النون گوید رأیت امرأة بیسبو معها المحبة فسألتها عن غایة المحبة فقالت لیس لها نهایة فقلت ان المحبوب لا غایة له ؎

باکست از بدایت و غایت جناب عشق	گفتم حکایتے و چه مشکل حکایتے	بیحاصلیست جستن انجام کار عشق
زیرا که حسن دوست ندارد نهایتی	از شبلی منقول است که ؎	گفت عشق است خمر شعله لباس
مابر مستقیم شد چو در نفوس و حواس	می کند محو نقش هستی را	امتیاز بلند و پستی را

الغرض چون جمال صفت ازلی جمیل اینرو ذو الجلال شد اسم جمیل جزاو را سزاوار نیست پس جمیل جزاو دیگری
نبود و دیگران که مشاهده می افتند ظلال حسن لایزال او و عکوس جمال باکمال اویند ؎

لبطون در لغت بمعنی اندرون چیزے و در اصطلاح حضرات صوفیه ازین اشاره است بطرف ذات خاص حق تعالی و گاهے از عالم مثال تا ذات را بطون نامند یعنی نسبت عالم شهادت عالم مثال باطن است و از عالم مثال عالم ارواح باطن است و از عالم ارواح عالم اعیان باطن است و از عالم اعیان ذات بحت باطن است ۱۲ شیون جمع شان است و این را صور علمیه و حقائق عالم نیز میگویند که در مرتبهٔ وحدت بطور اجمال و در مرتبهٔ واحدیت بطریق تفصیل ثابت اند یعنی شیون ذاتیه اعتبارات تقرر یافته اعیان ثابته و حقائق عالم اند در ذات احدیت چنانکه درخت و شاخها و برگها و ثمرها در تخم و این شیون در مرتبهٔ واحدیت ظاهر شده باهم منفصل و متمیز میشوند با علم و شیون فعلیه در مرتب خارجیه باهم منفصل و متمیز میشوند با افعال ۱۲ مراد ازان وجود مطلق است چنانکه در صفحه اول تکمله هذا مذکور شده ۱۲ هجر و هجران ضد وصلت بمعنی جدائی و در اصطلاح حضرات صوفیه التفات بغیر را گویند ۱۲ دید منهے را که میرفت در حالت محبت پس پرسید مرد وی نهایت محبت را گفت که و بر انهایت نیست گفتم چرا گفت محبوب بدانهایتے نیست ۱۲ عکوس جمع عکس بمعنی باز گونه کردن و بر گردانیدن سخن و آنچه در آب یا آئینه مثال اشیا پیدا شود از اینجا معکس گویند و در اصطلاح

مرتبهٔ واحدیت که دران مفصلاً صور علمیه ثابت اند ۱۲ ؎ فرمود آنحضرت که هر آئینه خدا نیکو است دوست میدارد درخو بصورت را ۱۲ ؎ دوست داشتم اینکه شناخته

هر حسن که در سلمی و لیلی دیدم | از بهر جمال تو تجلی دیدم | چون روی بتان آئینهٔ طلعت تست
خود را بجمال شان تسلی دیدم | چون این محقق شد پس عشق بحقیقت براوست نه بچشم و ابرو و اگر باز گوید

که چون مظاهر جمیله از علویات و سفلیات بیشتر اند فضل اجزاء سماوی که ترفع نهایت دارند و جمادات و نباتات که البته مستلزم اند چرا ایشان دل نمی برند و مشاهدهٔ آن نور در تعین انسانی بکدام وجه محصوری شناسند گویم خطا گفتی انحصار جمال در منظر انسانی نکنند اما اجل موجودات و اکمل مخلوقات شناسند قال النبی صلی الله علیه واسلم ان الله خلق ادم علی صورته اگر گوید تسلیم این قول کردم اما چون جمال از افراد انسانی در فردی منحصر نیست و طیب از نوع ماحلین در دروی سبب توجه بیک صورت چه معنی دارد و در تعشق بیک طلعت چه حکمت باشد گویم این توالف و توانس بسبب موالفات روحانیه و تقابل استعدادات است که در حضرت علیم ورود منظر بوده نه بینی که مقناطیس جنوب اهن کند و کهربا جذب کاه یا حریا منفتون آفتاب باشد و کبک عاشق ماه و او سبحانه قصهٔ یوسف را را احسن القصص گفته این از دو حال خالی نیست یا بسبب علو مرتبهٔ وی علیه السلام است یا بجهت عشق زلیخا چون در منصب نبوت ایشان دیگر شریک بلکه اولی العزم بودند با تفاق از غیر خود احسن نیست قصهٔ ویرا وجهی نبود پس بضرورت نسبت عشق مواد سخن نقص علیک احسن القصص گشت ۵

قصه که مهمت لقرآن همه حق است | شد ز انبیا قصهٔ عشق احسن القصص | قصه کوتاه ۵
این مشرب خوش ندهم جانت بادا | وین ذوق همیشه در روانت بادا | ۵ گر عشق ترا نیست بتحقیق زلقلید
چاکے بگریبان رن و خاکے بسر افگن

خاتمه در بیان خاتمهٔ عشرت اعنی وصلت حضرت خداوند نعمت دارین به آغوش شاهد احدیت و ذکر کرامات و خلفای عالی منزلت ۵

بنیاد جهان گذران لقش بر آب است | این گلشن تصویر مگر پردهٔ خواب است | چشمک زدن شمع سحرگاه بمحفل
رو در لبست که عمر گذران پا برکاب است | زنهار تمنای وفائے نتوان کرد | زین عمر که مانند شرر گرم شتاب است
این رمز شنیدم ز لب گور غریبان | در یاب که آغوش زمین بستر خواب است | تا چند کسے شرح کند حال جهانرا
پیداست که چون خانهٔ دیوانه خراب است | لقش کتابی خامهٔ بریده زبان ادای واقعهٔ جانگداز لیست که فلک قبای

نیلی از همین ماتم در بر کرده و آذر شهاب ثاقب شعله ها از دهان افروخته زبانه از لیل و نهار بیتابی ظهور این روز چون مارسیه بر خود بپیچیده و در هر دل انوشیروان اژدهٔ جگر سوز آتشها افروخته چادر نور مهتاب چون کتان پاره پاره است و دل و جگر برشتگان از زخم کاری این دشنهٔ اعز الالیه آه و نالهٔ شبگیر اندوه پرستان گوش آسمانیان

---

۱ و مورد آنحضرت صلی الله علیه و سلم که هر آنکه صورت خود بیند اگر آدم را بر صورت خود بیند ۱۲ ۲ تحقیق در لغت بمعنی درست و راست کردن و در اصطلاح حضرات صوفیه از ماهیت پیدا آگاه شدن و ذات حق تعالی را و انستن از روی اسماء و صفات و نه او یک ذات باری محال است و علم عرفان و علم حقائق اشیاء حاصل کردن را نیز تحقیق گویند ۱۲ ۳ عشرت در لغت بمعنی صحبت داشتن و خوش زندگانی کردن و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از آنکه سالک را حق تعالی باشعور ماشد ۱۲ ۴ نام جانور که بهندی مگرمچھ گویند ۱۲ ۵ قصه را بهتر ازین بر نوع دیگر خواندن ۱۲

گرسیاختہ وسموم آہ بے اثر دردمندان نخل مراد باسرو برگ نرا بے ثمر گذاشتہ حقا کہ نہ جاناز ایقائے وفائے گلشن ناپاید ارہستی بوزیدن صرصر فنا درعین بہار زیر وزبر وخار وگل بشاہدۂ سبزہ زاران چمن ازدست خزان خاک بسر سرنبفشہ وسنبل بعنایۂ بہار این چند روزہ گلدستہ بے خیالی ازین بوستان پیرایۂ استعارہ میزند وگل وغنچہ ازین تبسم اندازی مژگان فشاران غم ہردم ازخارالم گریبان میدرد وفی الواقع اگر بادبہار درین چمنستان عالم نظر کشاید بجز خار وخس ازین گلستان دہر گلے نچنید و بلبل شیدا اگر بہ بے زبانی غنچگان روضۂ ہستی دیدہ وا کند بمعائنۂ آسیمہ سری سنبل ماند پریشان دلان جنون مزاج جیب امید تا بدامان چاک ماندہ ہے چہ جانفرسا تا تمیکدوانی خامہ درین صفحہ بیان باو از رفتار تنگ بالسنگ خوردہ خبر میدہد کہ نارسیدۂ منزل مقصود است و مداد چہرہ تیرہ رویان ازدودۂ آہ آتشی من داستان سرمہ تریست بچشم ہر نادیدہ دائرۂ سواد ہر حرف ازدائرۂ کافر زنار داریست کہ ازرسن بلا حلقہ درگردن و پیچ وخمان سطور درنظر ژرف نگہان سلسلۂ جنونست کہ ہر حرف در و پاید ابن خورشید با آنہمہ فروغ از تار شعاعی گل در پیرہن ومہتاب باین پرتو فگنی فرق جانیان از زخمۂ دندان اسد چون پارچہ مطبوع منقوش بدن ازینجاست کہ درنظر خاکساران عالم فطرت کنگرۂ ایوان ہستی نقش ونگاریست برآب نہادہ چار دیوار عناصر انسانی بنائیست بے ستون برآب استادہ درنظر خدابین این بقاو فنا کم ازحباب نیست ومرور دہور جہان بے ثبات کمتر ازسحاب نے خط استوای فلک آہ بلاکشانست کہ ازو تحریرے برفلک کشیدہ اند و سرخی قوس قزح چو حنا بۂ چشم گریان است کہ خطے ازو تراشیدہ اند آرے چرا نگویم کہ السیلا لعارف اوحد ما نہ وحیدا وانہ الجلید الفائق فی الشریعۃ والطریقۃ والشبلی السابق فی المعرفۃ والحقیقۃ مصباح مشکوۃ الولایۃ سراج اللہ الموضوع یستضئ بہ من یشاء من عبادہ حجۃ اللہ البالغۃ علی اعبائہ وسیف اللہ المسلول علی اعدائہ قبلۃ العرفاء کعبۃ العلماء بعل الاصفیاء لعل تاج الاتقیاء اصلہ ثابت وفرعہ فی السماء المتوجہ الی اللہ والمعرض عما سواہ قطب الواصلین عین السالکین شمس الحقیقۃ برہان الطریقۃ سید العارفین سند الکاملین سالک طریقۃ المصطفویۃ والمرتضویۃ مالک مملکۃ المسعودیۃ والکاظمیۃ الحسنی تشریف افیہ الایمان ودرۃ التاج لفرق الایقان للہ در القائل حیث انی باشعار رائقۃ فی مدحہ وقصیدۃ فائقۃ فی وصفہ ؎

تا ابد باشیم یارب زیر فرمان تراب
روز محشر نیز نگذاریم دامان تراب

بہتر از اکسیر باشد خاک درگاہش مرا
کاین تن خاکی پر است از زر تابان تراب

بوسہ زر گیند والای ایوان تراب
چون نگردد بہتر از کحل الجواہر خاک من

چون ہلال آسیانہ نعل فخر برگردون نہم
زیبد از خاک مزارش توتیای چشم من

چتر افراز ند بر فرقم ز دامان تراب
منکہ باشم کفش بردار غلامان تراب

تاکہ از شمس وقمر باشد بہار غنچہ چمن
آرزو دارم کشند اورا بروز حساب

خط آزادی بسیمائے غلامان تراب

---

۱۲ چراغ خدا است نہادہ شدہ تاکہ روشنی حاصل نماید ۱۲ ہرکہ زامداد بندگان وی ۱۲

گنبد اخضر بود صحن گلستان تراب — داد از لطف عمیم خویش زاد مغفرت — چون نگردم در رهِ دین فرق گردان تراب
گر کنم سجده سگان کوی او را می سزد — زانکه باشد واجب التعظیم دربان تراب — به که من از حسن مطلع در عجم شور افگنم

مثل حسان عرب با تیغ ثنا خوان تراب — **مطلع** — چون نه بال شوق بکشایم بقربان تراب

بوده ام پروانه شمع شبستان تراب — بهتر از نقش سلیمانیست آن نقش سنجود — خوش نباشد نغمهٔ داؤد در الحان تراب
یک نگاهش بسکه کار هر دو عالم ساخته — بر مریدانش بود صد چند احسان تراب — پاک شوید نامهٔ عصیان من از اطلاق اشک
چشم دارم اینقدر از چشم گریان تراب — چون نگویم مرشد خود را سر خاصان حق — کز جنید و شبلی آمد فوق عرفان تراب
هر مرید ناقص از تعلیم او یابد کمال — تا ابد جاری بود فیض دبستان تراب — کے ربابد زلهٔ از خوان احسان خلیل
هر که شد بر سفرهٔ الطاف مهمان تراب — روز حشر از ظلمت عصیان خود یابد نجات — هر که دل بندد بتار زلف جانان تراب
غوطه زن در بحر وحدت گشته میگویم فاش — می تراود عشق حق از جوش ایمان تراب — شد مرا او در دو عالم دستگیر و رهنما
رحمت حق باد نازل بر دل و جان تراب — من مریض هجر باشم او مسیحای زمن — درد مند و خسته ام محتاج درمان تراب
هست چون فرمودهٔ او ترجمان حکم حق — بر من آمد واجب التعمیل فرمان تراب — پایهٔ دیهیم قدرش هست برتر فوق ملک
قدسیان جنت الحق مرتبه دان تراب — بر کشاید از شفاعت غنچهٔ امید را — گر نسیمے جنبد از لبهای خندان تراب
کرد بر الفقر فخری بسکه در دنیا عمل — دیدنی باشد به جنت سازو سامان تراب — هر تمنا هیچگه از حکم آن رکن رکین
زانکه آمد بر مریدان فرض ارکان تراب — رهنمای خلق آمد با دلیل مستقیم — حجتیه محکم پے عرفان است برهان تراب
منکه در دنیا کشیدم پا بگنج بیعتش — هم به عقبی کے دهم از دست دامان تراب — اختر بختم شود روشن بسان آفتاب
یک نگاه مهر اگر تابد ز چشمان تراب — چون نباشد دیده ام منت گذار دانش — چیده ام گلهای لطائف از گلستان تراب
در لحد بر سوال آیند گر منکر نکیر — یا شیخ گویم که هستم از غلامان تراب — آرزو دارم ز لطفش فائز جنت شوم
گر طفیل او ربودم فیض پیران تراب — سر خروی کے توانم یافت از حسن عمل — تا نسازم جان فدا بر آل و یاران تراب
موجب فخر و سعادت باشدم در هر دو کون — ورنه حاشا رتبهٔ نظم من و شان تراب — من فلاح دو جهان یابم اگر گردد قبول
زین تمنا گشته ام اینک ثنا خوان تراب — گوی سبقت برد شید ازی ز شعرای جهان — یافت صد رنگ نظم جا از فیض یوان تراب

الواحد الذی لم یوجد ثانیه فی الانام ولم یلحظ بمثله الایام او ستاذ الکل شیخ شیوخ الاماجد

والاعالی الاعلم العالم الاکمل سیدی ومرشدی شاه تراب علی قلندر العلوی الکاظمی روحه

الله روحه العالی شصت سال کامل به آن طاعات وعبادات ناتناهیه و ترک و تجرید ابراهیمیه و توکل و توزع

---

۱ مراد از جنت اینجا جنت خواص است که کنایه از مقام فنی مقعد صدق عند ملیک مقتدر است که ساز و سامان آنچه گفت سمعه ازی لیس به و بصره الذی لیس به و یده الذی ببطش بها و رجله الذی یمشی بها است (معانی این حدیث در حواشی صفحات ماسبق مذکور شد) مقصود اینکه در حدیث است که جنت دو نوع است جنت عوام و جنت خواص بد جنت عوام حور و قصور است و در جنت خواص حور و قصور نیست پس حضرات قلندران که بر الفقر فخری عامل اند طالب حور و قصور نیستند بلکه ساز و سامان ایشان در جنت خواص یعنی مقام محمود را از دنیا بر احضرت احدیت است ۱۲ ۲ معانی تجرید ما گذشت و اوائل تکملهٔ هذا ۱۲ ۳ توکل در لغت اعتماد و برکسے کردن و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از سپردن جمله کار خود بخدا و دل را از اسباب ظاهری برداشته بحضرت مسبب الاسباب متوجه کردن و غیر حق را از نظر خود دور دانستن و سوی حق تعالی بچیزے متوسل نشدن و خود را فانی و حق را باقی دانستن و این مقامے است از مقامات نیچگانه کاملین که آن سمبر توکل و قناعت و رضا و تسلیم اند ۱۲

مصطفویه و ورزش آئین رضا و تسلیم نبویه و ارشاد و تلقین مرتضویه و ترویج امور شرعیه و تعلیم طرق تصفیه و تجلیه
و القای تجلیات باطنیه که تصریح ان از اصل کتاب مستطاب مستفاد می شود اندرین حضرت خامسه بسا فاضه
عالم و عالیان مربع نشین چار بالش خلافت نبوی و رونق افزای سجاده ارشادت مرتضوی ماندند گروهاگروه
نوع انسان از اعالی و ادانی رجال و اناث و هنود و مسلم و گبر و ترسا بدین اسلام مشرف و به تشرع و تورع مرتب و به
ترتیب و تکمیل بواطن مسلم و مفتخر فرمودند در آواخر سنته الف و مأتین و سبعین و خمسته غلبه روحانیت جسم
مبارک را نحیف تر کرد گردش پهلو به پهلو بی اعانت وقتی داشت مگر باوقات نماز پنجگانه و جلسه های معمولی
از آخر شب تا اختتام چاشت و اشراق و نیز مابین مغرب و عشاء بجلسه واحده جوانانه جالبس مصلای تقوی
می ماندند و نیز اندران اوقات بر عارض جهان افروز انفراوانی فروغ و تاناکی آثار ضعف و اضمحلال پیدا نمی بودند
زائرین و حاضرین متحیر می ماندند حتی که در مجالس عرس شریف حضرت قطب الارشاد و الله ماجد و نیز مرشد خود یک
دو پاس کامل بجلسه واحد جلوس فرموده اند و از هنگام اختتام صحبت عرس شریف که بست و یکم ربیع الآخر سنه
الف و مأتین و سبعین و خمس باشد ارشادات فیض بنیاد هر وقت و هر لحظه بمفهوم مصرع منحرم تا نهایات الوصال
مانائی داشت تا گاه روز پنجشنبه دوم ماه جمادی الاول هنگام پیمودن سته صدر ماده مزاج جنابین جسم مطهر از کار
برفتن بیان دولت از دور و نزدیک گروهاگروه تیمارداران دست بندر دند و طبیبان شهر و دیار انجمن آراستند و بچاره
گریها شب از روز نشناختند شگفتنی نگریستنی است که اطباء معالج چون انامل به نبض مبارک میگذاشتند متحیر می ماندند
زیرا که با این همه نحافت ظاهری قوت نبض اقدس از جوانان صحیح المزاج افزون تر بود و هر جنبش نبض اسم پاک الله
تعالی شانه بحس انامل محسوس می شد آخر هدرین کیفیت شب شنبه چهارم ماه مذکور بروی ماسوا بیست یازده شیون تعیین
و اطلاق راجد اشناس از میان برداشتند و سرادق حیات ابدیت آیات در بارگاه بری از العاد و دعوی از اطراف
بر پا فرمودند از همه گسستند و با همه پیوستند فسبحان الذی بیده ملکوت کل شئ و الیه ترجعون جهان بهم برزن
قیامتی قائم شد مریدان و طالبان بخاک و خون غلطیدند و گروهاگروه مردم از اطراف و اکناف به بابای تیمانه
گریستند و با کتساب سعادت شرکت حلقه ماتم خویشتن را در نظر کروبیان گرامی آوردند این دیار که بیرکت قدوم
ایشان مصداق کعبه هند و مدینة الاولیا بود لقب دار الحزن و المحن گرفت هر که و مه از دور و نزدیک دیار دیگان
ازین خبر سامعه کوفت سینه آساد را بمجمر سینه از آتش الم بکوفت با مشیت ایزدی کرا مجال که برستیزد انچه که نادیدنی
بود دیده شد چه گفته شود که از حدت دل چه مایه انگاره های غم درین انگوره الم نیفروخت و دیگر تا چند دیده شود

---

۱ القا بالکسر یعنی افگندن در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از ورود علم غیب بر دل عارف سالک ۱۲ ۲ مراد از
حضرت خامسه عالم ناسوت است که باعتبار تنزل از عالم ها هوت پنجمین واقع شده است چنانچه حضرت اولین ها هوت است و دومین لاهوت
و سومین جبروت و چارمین ملکوت و پنجمین ناسوت ۱۲ ۳ ترسا در لغت یعنی ترسنده و مابه قوم نصاری اعرابی را راهب گویند در اصطلاح حضرات
صوفیه سالک را گویند که از صفات ذمیمه نفس امارهٔ خلاصی یافته متصف بصفات حمیده گشته باشد و باصطلاح حضرت شیخ فریدالدین عطار و مولانا فخر الدین
عراقی مرشد کامل را گویند که توجه جمیع موجودات بالطبع خواه بارادت و اختیار باو دست دهد و انجا مراد از معانی سابقه است ۱۲ ۴ بیست یا کست آنکه
بدست او دست بادشاهی هر چیز و هر دو می او باز گردانیده شود ۱۲

که دلرا بدان توان سوخت علی الصباح بتاریخ پنجم ماه مذکور قریب یک پاس روز برآمده از تجهیز و تکفین فراغت کرده بعد ظهر وسط زمین حظیره والده ماجده واهلیه صالحه خویش حسب وصیت آنحضرت که در کتاب مستطاب کشف المتواری تحریر فرموده اند که اکنون درمیان این دو قبر جای یک قبر باقی است آنرا برای خود تجویز کرده ام اگر مقدر است خواهد شد فقط که بیرون خانقاه عرش اشتباه واقع است مغرب آفتاب هدایت آمده

چون زمین شد مغرب آن آفتاب آمد خطاب	ز اسمانش کای زمین یا لیتنی کنت ترابا
تا چه کردم من که گشتم زین سعادت نا امید	تا چه کردی تو که گشتی زین کرامت کامیاب
مرترا پیوسته زین شادی به تن چینی پرند	مرمرا همواره زین ماتم به بر گلخلی ثیاب
هم ز رشک جاه تو بر اوج قصر من قصور	هم ز شرم فرش تو بر روی عرش من لقاب

کافۂ انام پیر و برنا را دل از جای رفت و هوش از سر و توان از تن و آرامش از جان و آسایش از روان زیرا که هر متنفسے خوی گرفته شفقت پدری و معتاد باخلاق محمدی حضرت غوث ملت بود و بمهمات دینی و دنیوی همواره بایقان رفع غوائل و دفع بلیۂ بائل نظر بگوشۂ چشم حق بین و دختن بهترین تدابیر و مقبولترین ادعیه دانسته می شد تا حضرات خلافت دستگاه فرزندان جان پیوند جناب ملائک مآب مسترشدان مناصب مولانا و مقتدانا و جدنا حضرت شاه حیدر علی قلندر و جناب مستطاب عاشقان مطاف جدی و اوستادی و مرشدی مولانا شاه تقی علی قلندر قدس الله سرهما را بر بیدلیهای خلق دل بدرد آمد روز سیوم منشور لامع النور را ورق ازهم کشادند و حسب ذیل فرمان واجب الاذعان را تعمیل ساختند وهو هذا

بسم الله الرحمن الرحیم
حامدا و مصلیا و مسلما

انچه فقیر تراب علی را که جانشین و خلیفۂ پدر خود است از خدمت والد بزرگوار خود حضرت شاه محمد کاظم قلندر قدس سره در سلاسل سبعه و هم از خدمت پیر بیعت خود حضرت شاه مسعود علی قلندر که آن هر دو خلیفه حضرت شاه باسط علی قلندر قدس سره بودند رسیده و هم از خدمت شاه عبد الله قلندر برادر زاده و خلیفه شاه عبد الرحمن قلندر ابن شاه الهدیه احمد قلندر لاهوری درین سلاسل سبعه رسیده و دیگر انچه در سلسله نقشبندیه از خدمت والد خود که مجاز از طرف مولوی احمدی خلیفه شاه عدل بریلوی بوده رسیده و دیگر انچه از خواجه حسن چشتی مودودی در سلسله قادریه و چشتیه معه اجازت سلسله رسیده آن همه را بفرزند کلان خود مولوی حیدر علی سلمه اجازت و خلافت داد و خرقۂ فقر پوشانید و قائم مقام خود گردانید و ملقب بخطاب قلندر گردانید باید که آن برخوردار بر وقت طالب راه حق را خرقه دهد و بیعت گیرد و موافق طریقه که در رساله مهم الصواب و تعلیم الاسماء مذکور است تربیت و تعلیم نماید و اهل را داخل طریق نماید و نا اهل را اخراج کند مریدی مرید من است و مردودی مردود من است حق است حق است حق است ۵ ۵ ۵ تحریر شش رمضان المبارک یوم سه شنبه ۱۲۳۷ هجری مقدسه و برخوردار مولوی تقی علی

را نیز همچنین در هر سلسله و هر چیز اجازت و خلافت است و بلبس خرقه و البس خرقه نیز امید توفیق خیر دهد اما در حق
ایشان وصیت آنست که بعد من برادر کلان خود را بجای من بزرگ خود دارند و در هر امور دینی و دنیوی استصواب
و استرضای اوشان مرعی دارند و بر خود در هر چیز مقدم پندارند و خود خرقه بطوریکه قمیص شیخنا حضرت شاه مسعود علی قلندر
قدس سره بمن عنایت کرده اند پوشند و برادر کلان بطور حضرت والدم قدس سره مختار خود کنند باقی در تربیت و تعلیم طریقه
بموجب کتاب ملهم الصواب و تعلیم الاسماء معمول دارند و بر اشغال و اعمال هر دو کتاب مجاز اند این کتب را عزیز دارند
و هم نسخه اسناد المشیخت را سند گیرند و از غیر جز فرزندان این هر سه کتب را مستور دارند ۵۵۵ پس ترک لباس فرموده
ظاهراً و باطناً همت والا نهمت باصلاح حال و مآل جهانیان گماشتند و یگان یگان را به یمن مکرمت های عیانی و پرستشهای
پنهانی از رمیده دلیها امانے و از آسیمه سریها نجاتے ارزانی داشتند و بطریقهٔ مرضیه حضرت غوث ملت به کفل آرب
و مقاصد دو جهانی عالمے را مشکور دستگیر یافرمودند نور خدا ظاهر ازین نور شد | ماتم هر طالب ازین سور شد
هر یکے بجمعیت خاطر به ابدال خیرات و مبرات دقیقهٔ از دقائق در ترویج روح همه فتوح حضرت غوث ملت نامرعی
نگذاشت قاضی احمد علیخان صاحب مبرور طرح روضهٔ اقدس انداختند و بصرف زر کثیر آن عمارت عالی را انجام
دادند که هنوز نظر فروز حاضرین و واردین است آن یکے باکثار درود و فاتحه پرداخت و این دیگرے به اطعام و اشباع چنین
را مقبول بارگاه منعم حقیقی آورد و انعقاد بزم عرس شریف صورت بست و هنگامهٔ ارشاد و تلقین گرمی پذیرفت و کار و بار
هدایت و افاضت و ذریعهٔ استفاده و استفاضه را بار نامهٔ تازه بر روی روز آمد سن شریف حضرت غوث ملت
نود و چهار سال شد بعد وفات حضرت ایشان روزے بیاوری بخت مشتاقان جمال قبر شریف فرو افتاد عم مکرم
مولوی عبد الباسط صاحب خلف اکبر جدی شاه رحیم باسط صاحب بر اورزاده حقیقی ایشان که از مریدین راسخین
و عاشقین صادقین حضرت مرشد خود بودند و از درد مهجوری و فراق بیقرار گفتند که از بد قسمتی خود هر انچه نادیدنی
بود دیدم و ناچشیدنی چشیدم الحال اگر دوباره از زیارت جمال مبارک حضرت مرشدی بهره اندوز شوم زهے قسمت
چنانچه اوشان کرهمت بسته در مزار شریف فرود آمدند و در صفائی وی سعی بلیغ بکار بردند بعد صفائی قبر و اخراج
گل دیدند که جسم اقدس معه کفن شریف بدستوریکه داشته بودند نهاده است هیچ آسیبے بدان نرسیده بمعاینه این
کیفیت بشوق تمام کفن کشادند و دریافتند که چهره شریف نهایت درخشان و تابانست و هر دو کنارهٔ
بروت خمیده و مژه تقع و شجره شریفه که وقت تدفین بجانب بالین در طاقچه نهاده شده بود بر سینهٔ شریفه زیر کفن
کشاده نهاده است و بر اسم شریف حضرت شیخنا و مولانا شاه مسعود علی قلندر قدس سره انگشت شهادت نهاده
است گویا اشاره به اقرار مرشدیت حضرت قلندر صاحب میفرمایند حضار بمعاینه این حال ششدر و حیران ماندند
و زبان خود بلبه حقانیت آیهٔ کریمه الا ان اولیاء الله لا خوف علیهم و لا هم یحزنون و خبر بشراً اولیاء الله
لا یموتون بل ینتقلون من دار الی دار کشادند قطعات تاریخ وفات حضرت ایشان بسیار اند اکثرے ازان

---

۵۵ معانی فتوح سابقاً مذکور شد در دیباچهٔ تکملهٔ هذا ۱۲ ۵۵ آگاه باش هر آئینه دوستان خدا هیچ ترس نیست بر ایشان و نه ایشان اندوهگین
شوند ۱۲ ۵۵ اولیاء الله نمی میرند بلکه نقل میکنند از جائے بجائے ۱۲

در دیوان اردو و فارسی نیز مطبوع گشته اند اما دو سه قطعات اینجا تیمناً نوشته می شوند از محی مراسم السحبان جناب مولوی محمد محی الدین خانصاحب ذوق کاکوروی ؎

سوز کدام حادثه سیرزد که این سپهر | جان حزین بشعلهٔ ماتم کباب کرد

دائم که بدر اوج حقیقت تراب شاه | زینجا بعزم خلد مگر پا تراب کرد

الیضاً از متنبی وخاقانی رشک عاد نحی المعاد محمد له

مولوی هادی علی صاحب رشک بجنوری | مقتدی الخلق راحة من دنیا

الیضاً از فخر جامی و انوری

قال فکری لعام رحلته | قل بروض الجنان منزله

عم مکرم جناب مولوی محمد محسن صاحب محسن کاکوروی۔

ادخل فی الخلد تراب المذی

کان ولیاً و من الاتقیاء | ان رغب الفکر الی عامه

قل رضی الله عن الاولیاء

الیضاً از عمدهٔ صلحای اخیار جناب مولوی عبدالستار صاحب کاکوروی۔

نه رحلت کرد آن شیخ المشائخ

جنید از دهر رفت و رفت شبلی | اگر خواهند تاریخ وصالش

بگو سال وفاتش ذات قدسی

الیضاً از عالم علوم عقلی و نقلی عم مکرم جناب مولوی محمد امجد علی صاحب کاکوروی۔

رخت بربست ازین دار فنا | سوی جنت شه والا درجات

پنجم ماه جمادی الاولے

بود شب وقت نزول برکات | وه چه شه حامل شرع نبوی

صوفی صافی پاکیزه صفات

قول و فعلش همه صدق و خلاص | ذکر و فکرش همه خیر و حسنات

سینه اش مخزن اسرار وجود

واصل بارگه حضرت ذات | عارف و واقف کنز مخفی

رمز توحید عیان از حالات

کان فی الزهد عدیم الامثال | بلغ الفقر باقصی الغایات

کاشف سرا اذا تم الفقر

فهو الله رفیع الدرجات | کان فی اللیل طویل الاشغال

و فی الیوم کثیر الطاعات

لطفه کان عمیم الفیضان | وردہ کان قضاء الحاجات

بیت یک تعمیه برجسته

نظم کردیم پے سال وفات | یافت از حضرت رحمٰن و رحیم

شاه ایوان ولایت جنات

وصل در بیان اثبات اصلیت و مشروعیت کرامت

در دلائل النبوة مصنفهٔ امام مستغفری است که کرامت اولیا ثابت است از کتاب الله و آثار صحیحه مرویه و اجماع اهلسنت والجماعت برین واقع گشته و مراد از کرامت خرق عادت است یعنی باطل ساختن انچه عادت بران جاری شده است خواه صاحب کرامت را دران تصرفی بود خواه نبود چنانکه از قرآن و اخبار صحیحه معلوم میشود و اما آنکه دلالت میکند نص بر آنست کلما دخل علیها ذکریا المحراب وجد عندها رزقا قال اهل التفسیر فی ذلک کان یری عندها فاکهة الصیف فی الشتاء و فاکهة الشتاء فی الصیف و مریم لم تکن نبیة بالاجماع یعنی هرگاه ذکریا علیه السلام آمدے در محراب یافتے خوردنی نزدیک وی و مفسران گفته اند که میوهٔ تابستانی در زمستان می یافت و میوهٔ زمستانی در تابستان و ظهور این امر نسبت باوی کرامت است چه حضرت مریم نبیه نبود و در کشف المحجوب است که خداوند سبحانه در نص کتاب

مارا خبر داد از کرامت آصف بن برخیا که چون سلیمان علیه السلام را بایست که تخت بلقیس را پیش از آمدن وی آنجا حاضر کند و خدای تعالی خواست تا شرف آصف را بخلق نماید و کرامت وی ظاهر کند سلیمان علیه السلام گفت که از شما کیست که تخت بلقیس را پیش از آمدن وی اینجا حاضر کند قال عفریت من الجن انا آتیک به قبل ان تقوم من مقامک یعنی عفریتی از جن گفت که من بیارم تخت ویرا پیش از انکه تو برخیزی از جایگاه خود سلیمان علیه السلام گفت زود تر خواهم آصف گفت انا آتیک به قبل ان یرتد الیک طرفک من پیش از انکه تو چشم برهم زنی آنرا اینجا حاضر کنم میگوید راقم که سترین آنست که پیش صوفیه موجودات ممکنه در هر آنی معدوم می شوند و موجود میگردند پس ضرور خواهد بود که انچه در آنی معدوم در موضعی بود در جائی دیگر موجود شود در همان آن همچنین نوبت ظهور و سلطنت هر زمان اسمی راست کل یوم هو فی شان اشاره بآنست ه

ای نور تو در کسوت عالم ظاهر — اسماء تو در طینت آدم ظاهر — علم تو شد از دانش خاتم پیدا
جود تو شد از بخشش حاتم ظاهر — و اسماء آلیه صور متمیزه در علم حق دارند ایشانرا اعیان ثابته گویند خواه

کلی باشد و خواه جزئی و اسماء این صور علمیه در ازل فائض شده از ذات حق بفیض اقدس پس صور علمیه بعین می آیند با جمیع توابع و لوازم بفیض مقدس و اعیان ثابته نسبت با سماء ایدان اند و نسبت با عیان خارجیه ارواح و واسطه اند در ایصال فیض با عیان خارجیه لیکن فیض منحصر درین نیست بلکه فیض بی واسطه بهر موجود میرسد از وجه خاص که او را باحق است و لکل وجهة هو موليها و ذات حق را در هر آنی شانی است که نه در آن سابق آن شان داشته و نه در آن لاحق خواهد داشت شیخ ابو طالب مکی در قوت القلوب فرموده لا یتجلی الحق فی صورة مرتین و لا فی صورتین و اسماء جلالی در هر آن خلع وجود از موجودات می کنند و اسماء جمالی در همان آن ایشانرا متلبس بلباس وجود میسازند بل هم فی لبس من خلق جدید و ترى الجبال تحسبها جامدة و هی تمر مر السحاب فیض حق مانند آب روان است و موجودات مانند نهر هر جزو از اجزای نهر که تعین کنی آبی که در و باشد غیر آبی است که در آن سابق آنجا بوده و غیر آبی است که در آن لاحق آنجا خواهد بود چراغ را نمی بینی که شعلهٔ او هر نفس هوا می شود و شعلهٔ تازه بدد فتیله و روغن وجود می یابد و تو پنداری که شعله بیک حال باقی و ثابت است ه

هر جام که لطف ایزدش برهم بست — این لبس وجود و خلع دانی که چرا است
از بهر ظهور او بران وجه که هست — در آن وجود یابد از قهر شکست

---

۵۱ فیض اقدس عبارت است از تجلی ذاتی که از وی قبل وجود خارجی تقرر اعیان ثابته در حضرت علم شده باشد ۱۲ ۵۲ فیض مقدس عبارت است از تجلیات اسمائی که اعیان ثابته را در خارج مطابق صور علمیه وجودی بخشند ۱۲ ۵۳ تجلی نمی کند حق در یک صورت دو بار و نه در دو صورت ۱۲ ۵۴ بلکه او شان در شبهای اند از آفرینش نو و به بینی کوه ها را پندار ی آنرا بر جای ایستاده و آن میروند مانند رفتن ابر ۱۲ ۵۵ قهر در لغت بمعنی چیره و غالب شدن و در اصطلاح حضرات صوفیه تجلی جلالی را گویند و این تائید حق است برای طالب که دیرا فانی میکند و بسر حد فنا فی الله میرساند ۱۲ ۵۶ لبس در لغت بمعنی پوشیدن جامه و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از آن صور عنصریه که بصورت شان حقائق روحانیه ظاهر شده اند قال الله تعالی و لو جعلناه ملکا لجعلناه رجلا و للبسنا علیهم ما یلبسون یعنی حق تعالی ارشاد فرمود که اگر میکردیم آن فرستاده را فرشته لازم میشد که کمش مردی و هر آئینه مشتبه میکردیم بر ایشان انچه الحال اشتباه میکنند و ازینجاست که حقیقت حق تعالی باصور نشائیه ظاهر شده است ۱۲ ۵۷ خلع وجود بمعنی نیست شدن و فانی فی الله گشتن و در شان عدم رفتن ۱۲

ع هر روزے خدا در شان است ۱۲ ع ه هر کسے را جائیست هست که وی متوجه آنست ۱۲

وحاضر کردن تخت بلقیس نزد سلیمان علیہ السلام بآن بود کہ او در سبا نبا بر خلع مذکور معدوم شد در ہمان آن بہمت آصف کہ از کُمّل اولیای آنزمان بود نزد سلیمان علیہ السلام موجود گشت و نظّام از متکلمین درین مسئلہ موافق صوفیہ است میگوید کہ جسم مرکب از اعراض است و وجود اعراض در ہر آن متجدد می شود مولانا جامی میفرماید ؎

سبحان اللہ زہے خداوند ودود	مستجمع فضل و کرم و رحمت و جود
آرد در گرے چو آن ہماندم بوجود	در ہر نفسے برد جہانے بعدم

القصہ بدین گفتار سلیمان علیہ السلام بر وی انکار نکرد و او را مستحیل نیامد و این معجزہ نبوده زیرا کہ آصف پیغمبر نبود پس لامحالہ کرامت باشد و نیز احوال اصحاب کہف و سخن گفتن سگ با ایشان و خواب ایشان و تقلّب ایشان اندر کہف بر یمین و یسار و تقلیبہم ذات الیمین و ذات الشمال و کلبہم باسط ذراعیہ بالوصید اینہمہ ناقض عادت است و معلوم است کہ معجزہ نیست پس باید کہ کرامت باشد و اما اثبات کرامت از سنت آنست کہ در حدیث صحیح وارد است کہ روزے صحابہ گفتند یا رسول اللہ ما را از عجائب امم ماضیہ خبرے دہ گفت پیش از شما سہ کس بجاے میرفتند چون شبانگاہ شد قصد غارے کردند و اندر آنجا شدند چون پارہ از شب بگذشت سنگے از کوہ در افتاد و در غار را بپیوست ارشد ایشان متحیر شدند و گفتند ما را نرہاند از نیجا ہیچ چیز جز آنکہ کردار ہاے خود را از آنچہ بے ریا است بخداوند سبحانہ شفیع آریم یکے گفت مرا مادرے و پدرے بود و از مال دنیا چیزے نداشتم کہ بہ ایشان دہم بجز بزکے کہ شیر او بایشان دادمے و من ہر روز لبشتہ ہیزمے بیاوردمے و بہاے آن در وجہ طعام خود کردمے شبے بیگاہ تر آمدم تا من آن بزک را دوشیدم و طعام ایشان در شیر آغشتم ایشان خفتہ بودند آن قدح در دست من بماند من بر پاے ایستادہ و چیزے ناخوردہ انتظار بیداری ایشان می بردم تا صبح روشن شد و ایشان بیدار شدند و طعام بخوردند انگاہ بنشستم خدایا اگر من درین راستگوام مرا فریادرس پیغمبر صلے اللہ علیہ وسلم فرمود کہ آن سنگ جنبید و شگافی پدید آمد دیگرے گفت مرا دختر عمے بود باجمال دلم پیوستہ مشغول وی بود دہر چند او را بخواندمے اجابت نکردے تا وقتے صد دینار بحیل بدو فرستادم تا یک شب با من خلوتے گیرد چون نزدیک من اندر آمد ترسے در دلم پدید آمد از خدای تعالی از وی دست بداشتم بارخدایا اگر من درین راستگو باشم مارا گشادگی دہ پیغمبر صلے اللہ علیہ وسلم گفت آن سنگ جنبش دیگر کرد و آن شگاف زیادہ شد اما چنان کہ از ان بیرون توانند شد آن کس سیمین گفت مرا گروہے مزدوران بودند چون کاریکہ می کردم تمام شد ہمہ مزد خود بستدند یکے از ایشان نا پدید شد من آن مزدوری را بگوسفندے دادم یکسال و دو سال تا چہل سال گذشت مرد پدید نیامد و من نتایج آن گوسفند نگاہ میداشتم روزے آمد و گفت کہ من وقتے کار تو کردہ ام یاد داری اکنون مرا بآن مزد حاجت است اورا گفتم برو و آن گوسفندان جملہ حق تست ببر آن مرد گفت بر من خندہ میکنی گفتم خندہ نمیکنم راست میگویم آنہمہ بوی دادم او ببرد بارخدایا اگر من درین راستگوام مارا گشادگی دہ فرمود آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کہ آن سنگ بیکبار جنبیدہ از ان غار فراتر شد تا ہر سہ تن بیرون آمدند و نیز مروی است از ابی ہریرہ رضی اللہ عنہ کہ گفت پیغمبر صلے اللہ علیہ وسلم کہ در بنی اسرائیل راہبے بود جریج نام و مردے

۱۲ و یگردانیم ایشان را جانب راست و جانب چپ و سگ ایشان گشادہ است دو دست خود را بر عتبۂ در دازہ ۱۲

مجتهد بود مادرے داشت مستورہ روزے بہ آرزوی دیدار پسر بیامدی در نماز بود در صومعہ نکشاد باز گشت روز دوم
وسوم مادرش بیامد ہمچنان کرد مادرش از تنگدلی گفت کہ یارب پسر مرا رسوا گردان در آن زمانہ زنے بود بد سیرت
گفت من جُریج را از راہ ببرم بصومعہ وے شد جُریج بوی التفات نکرد با شبانے در آن راہ صحبت کرد و حاملہ شد
چون بشہر آمد گفت این از جُریج است چون بار نہاد مردم قصد صومعہ جُریج کردند و ویرا پیش سلطان آوردند جُریج
گفت ای غلام پدر تو کیست گفت مادرم بر تو دروغ ہمی گوید پدرم شبانے است پستر گفت صاحب دلائل النبوۃ کہ
صحت بر منکران کرامت از طریق حجت اخبار صحیحہ بسیار است از جملہ اخبار قول ابوبکر است رضی اللہ عنہ پسر خود
عبد اللہ را کہ ای پسر اگر روزے در میان عرب اختلاف افتد در آئی بغارے کہ من در رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
در آن بودیم و ساکن شو در آن و از روزی باک مدار کہ صبح و شام روزی بتو خواہد رسید این سخن ابوبکر رضی اللہ عنہ
دال بر اثبات کرامت است و در روایت است از جابرؓ کہ گفت امر کرد ابوبکر رضی اللہ عنہ بانیکہ چون وی از قید جسمانی
خلاص یابد ویرا بدر خانہ کہ قبر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم است برند و بگذارند اگر در خانہ کشادہ شود ویرا آنجا دفن
کنند جابرؓ گوید کہ چون آن واقعہ پیش آمد روان شدیم و در خانہ را کوفتیم و گفتیم کہ این ابوبکر است رضی اللہ عنہ ویرا
میل شدہ کہ نزدیک تو مدفون گردد چون این سخن گفتیم در خانہ کشادہ شد ندا شنیدم کہ کشود و گفت کہ در آئید و ویرا
دفن کنید با عزاز و خوبی حالانکہ ندیدیم کسے را و نہ چیزے را و نیز روایت کند او باسناد خود از ابن عمرؓ کہ عمر ابن الخطاب
رضی اللہ عنہ در مدینہ خطبہ میخواند ناگاہ این کلمہ بر زبان جاری شد کہ یا سارية الجبل الجبل من استرعى
الذئب فقد ظلم یعنی ای ساریہ پسر زنیم کوہ کوہ یعنی بیراہے برود ہر کہ گرگ را شبان سازد بر گوسفندان ظلم
کردہ باشد ای از حال جماعت اعدا غافل مباشید و بر ایشان اعتماد نکنید کہ قصد شما دارند بعد از انکہ حضار مجلس این
سخن از عمر رضی اللہ عنہ بشنیدند در فکر آن آمدند کہ چیست ذکر ساریہ حالانکہ وی در عراق است بعد از ان این سخن
را بہ امیر المومنین علی کرم اللہ وجہہ رسانیدند کہ عمرؓ در اثنای خطبہ این میگفت امیر المومنین فرمودند یعنی ہلاکی
باد شما را کہ بر عمرؓ انکار میکنید وی کم در چیزے شروع کند کہ از عہدۂ آن بیرون نیاید بعد ازین حکایت در ہمان
زمان سوارے آمد و خبر آورد کہ ساریہ بعد از ملاقات لشکر دشمن ایشانرا منہزم ساخت و غنیم در دامن کوہ بود
کہ درین حال از جانب آسمان ندائے شنید کہ یا سارية الجبل الجبل من استرعى الذئب
فقد ظلم و ہمین رسول حکایت کرد کہ جمیع مسلمانان شنیدند و دانستند کہ آواز عمر است رضی اللہ عنہ و نیز روایت
است کہ چون مصر فتح شد بر مسلمانان اہل مصر عمرو ابن العاصؓ آمدند و گفتند کہ ای امیر نیل ما را طریقہ ایست کہ بے آن
طریقہ روان نمی شود گفت چیست گفتند چون دوازدہ شب از نیماہ بگذرد دختر بکر را از مادر و پدرش بستانیم و ایشانرا
راضی سازیم و بعدہ دختر را بجامہ ہای خوب و زیور ہای نفیس آراستہ در نیل اندازیم عمروؓ در جواب گفت کہ این نوع کار
در اسلام روا نیست و اسلام ہدم کردہ انچہ کہ پیش از اسلام بود بعد ازان سہ ماہ مردم ایستادند و نیل روان نشد نزدیک
بود کہ بسیار تا بمرتبہ رسید کہ مردم قصد جلا کردند چون عمروؓ این معنی مشاہدہ کرد با امیر المومنین عمر رضی اللہ عنہ نوشت عمر رضی اللہ عنہ

استحسان کرد فعل عمر رضؓ را و مکتوبے بوے نوشت و اندرون وی کاغذ پارہ نوشت کہ انچہ در طی مکتوب است
در نیل انداز چون نامہ بعمرو ابن العاص رضؓ رسید لفافہ را کشود در وی عبارتے یافت کہ ترجمۂ آن اینست کہ از جانب
بندۂ خدا عمر کہ فرماندہ مومنان است بسوی نیل مصر اما بعد اگر روان شدن تو از جانب تست روان مشو و اگر خدای
واحد قہار ترا روان کند پس از خدای طلبم کہ ترا روان سازد و بندۂ عمرو ابن العاص رضؓ آن تحریر را در نیل انداخت
چون صبح شد حق سبحانہ نیل را روان گردانید تا انیکہ در یک شب بشانزدہ ذراع رسید چنانکہ الیشانرا تا حال بآن عمل
احتیاج نیست و نیز وی روایت میکند کہ عثمان رضی اللہ عنہ بخواب دید پیغمبر را صلی اللہ علیہ وسلم در شبے کہ بامداد آن
مقتول خواہد شد کہ ای عثمان شب آیندہ نزد یک ما افطار خواہی کرد پس در روز آن شب کہ رویا دیدہ بود آن
قضیہ واقع شد و نیز از علی کرم اللہ وجہہ روایت میکند کہ امیر المومنین علی کرم اللہ وجہہ از شخصی سخنے پرسید آن
شخص امیرے را بگفت امیر فرمود کہ دروغ گفتی آن شخص گفت نگفتم امیر فرمود دعا کنم ترا بانیکہ نابینا شوی اگر
دروغگو باشی آن شخص گفت دعا کن امیر المومنین دعا فرمود فی الحال آن شخص نابینا شد پیش ازان موضع کہ
استادہ بود بیرون نتوانست رفت ہمچنین از صحابہ و تابعین و تبع تابعین و مشایخ طریقت طبقہ بعد طبقہ
چندان کرامت و خوارق عادات ظاہر شدہ کہ در حیز تحریر و تقریر نگنجد انتہی قال الامام القشیری فی
رسالتہ ولکثرۃ ما تواتر باجناسہا یعنی باجناس الکرامات والاخبار والحکایات صار العلم
بکونہا وظہورہا علی الاولیاء فی الجملۃ علما قویا انتفی عنہ الشکوک ومن توسط
ہذہ الطائفۃ ونواتر علیہ حکایاتہم واخبارہم لم تبق لہ شبہۃ فی ذلک وعلی الجملۃ یعنی امام
ابو القاسم قشیری در رسالۂ خود می نگارد کہ وقوع جنس کرامت بتواتر پیوستہ بواسطۂ کثرت اخبار اگرچہ شخص کرامت
بتواتر نہ پیوستہ و چون جنس بتواتر پیوست علم یقینی حاصل گردد بہ تحقق کرامت و ہر آنکس کہ در میان طائفۂ اولیا
افتد و حکایت الیشان شنود و یرا شبہہ نماند در ظہور کرامت از الیشان و مقصود ازین ہمہ مبالغہ و تطویل در اثبات
کرامت اولیا بر آنست کہ تا ہر سلیم القلبے کہ مشاہدۂ احوال این طائفہ و مطالعہ اقوال الیشان نکردہ است
بسخنان سست و حکایات نادرست اصحاب ضلالت و ارباب جہالت کہ درین زمان ظاہر شدہ اند و نفی کرامات
اولیا بلکہ انکار معجزات انبیا میکنند فریفتہ نشود و دین خود برباد ندہد ہمانا کہ باعث این طائفہ بر نفی کرامت آنست
کہ خود را در اعلے مراتب ولایت می نمایند و ازین امور و احوال الیشان را خبرے و اثرے نے نفی آن میکنند تا پیش
عوام فضیحت نشوند و از فضیحت خواص نمی اندیشند با آنکہ اگر صد ہزار خارق عادات بر الیشان ظاہر شود
چون نہ ظاہر الیشان موافق احکام شریعت است و نہ باطن الیشان مطابق آداب طریقت آن از قبیل مکر و
استدراج خواہد بود نہ از مقولۂ ولایت و کرامت و در کتاب اعلام الہدی و عقیدۃ ارباب التقی تصنیف شیخ
امام قطب خلائق شہاب الدین ابی عبد اللہ بن محمد السہروردی رحمۃ اللہ علیہ مذکور است کہ ما اعتقاد میکنیم کہ
اولیاء امت محمد را صلے اللہ علیہ وسلم کرامات و اجابت دعوات اند و ہمچنین در زمان ہر رسول از اتباع آن

رسول کرامات و خوارق عادات ظاهر می شد کرامت اولیا از تتمهٔ معجزات نبی است یعنی دلالت میکند بر استقامت طریق سلوک وی و استقامت طریق سلوک وے دلالت میکند بر صدق نبی پس کرامت و خوارق عادت ظاهر گردد دوے التزام احکام شریعت نکرده باشد اعتقاد میکنیم که وی زندیق است و آنچه ظاهر می شود از خوارق نسبت باوے مکر و استدراج است نه کرامت انتهی صاحب کشف المحجوب گوید که ظهور کرامت جائز است بر ولی اندر حال صحت تکلیف بروے و فریقین از اهلسنت و جماعت برین متفق اند و اندر عقل نیز مستحیل نیست از انچه این نوع مقدور خداوند است و اظهار آن منافی هیچ اصلے نیست از اصول شرع و کرامت علامت صدق ولی بود و ظهور این بر کاذب روا نباشد و آن فعلے بود ناقض عادت اندر حال بقاء تکلیف و آنکه به تعریف حق بر وجه استدلال صدق از کذب بداند وی نیز ولی باشد و گروهے از اهلسنت گویند که کرامت دروست است اما نه تا حد معجزه چون استجابت دعوت و حصول مراد از ان و انچه بدین ماند که عادات نقض نکند گویم شمارا از ظهور فعل ناقض عادت بر دست ولی صادق اندر زمان تکلیف چه صورت می بندد و از فساد اگر میگوئید این نوع مقدور خداوند تعالی نیست این ضلالت است و اگر میگوئید که نوع مقدور است اما اندر اظهار آن بر دست ولی صادق ابطال نبوت بود و نفی تخصیص انبیا این هم محال است از انچه ولی مخصوص است بکرامات و نبی بمعجزات و اگر یکے را صورت چنین بندد که اگر ولی را کرامت ناقض عادت بود دوے دعوی نبوت کند این محال باشد از انچه شرط ولایت صدق قول باشد و دعوی بخلاف معنی کذب باشد و کاذب ولی نباشد و اگر دی دعوی نبوت کند آن قدح باشد اندر معجزه و این کفر بود و کرامت جز مومن مطیع را نباشد و کذب معصیت بود نه طاعت و چون چنین باشد که کرامت ولی موافق اثبات حجت نبی باشد هیچ شبهه نیفتد میان کرامت و معجزه زیرا که نبی باثبات معجزه نبوت خود اثبات میکند و ولی بکرامت هم نبوت وی اثبات میکند و هم ولایت خود پس این صادق اندر ولایت همان گوید که آن صادق اندر نبوت و کرامت ولی عین اعجاز نبی باشد و مومن را رویت کرامت ولی زیادت یقین بود بر صدق نبی به شبهت اندر و از انچه دعوی ایشان متضاد نیفتد تا یکے مر یکے را نفی کند انتهی و چگونه کسے نفی خواهد کرد که وجود کرامت از بعضی صحابه و اولیا امت بطریق شهرت و تواتر ثبوت یافته است که تردد و انکار را در انجا مجال نباشد خصوصا از بعضے اعاظم اولیا چنانچه حضرت غوث الثقلین شیخ عبد القادر جیلانی رضی الله عنه و امثال ایشان امام یافعی گفته است که کرامات

بلغت حد التواتر و معلوم بالاتفاق ما بلغت مثلها عن احد من شیوخ الآفاق

و بعضے گویند که کرامات ولی از جنس معجزات نبی باشد مانند شق قمر و سلام حجر و سجدهٔ شجر مثلا و بعضے گویند که صدور کرامات از ولی نه بقصد و اختیار بود البته بے مقارنت دعوی ولایت و کرامت بود و حق آنست که هر چه از نبی بطریق معجزه صادر گردد جائز بود که از ولی بطریق کرامت ظهور یابد و تخصیص و تقیید به اختیار صحیح نیست هم باختیار بود و هم بے اختیار گاهے از ارباب تمکین که قدم صدق ایشان در مقام ولایت راسخ

کرامات دی رسیده اند بحد تواتر و باتفاق معلوم اند نه صادر شده مثل آنها از کسے از بزرگان عالم ۱۲ قدم صدق عبارت است از نعمای جلیله که خوش خبری دهد بر اینکه صاحب آن نزد پروردگار خود صاحب مرتبه بلند است حق تعالی بآن بنده صالح خود را در کلام مجید درین آیه شریفه وبشر الذین امنوا ان لهم قدم صدق عند ربهم یعنی بشارت ده کسانے را که ایمان آورده اند بانکه برای ایشان نزد پروردگار ایشان قدم صدق است ۱۲

و ثابت است بدعوے صادق نیز مقرون گردد و قالوا کان الشیخ محی الدین عبد القادر کثیر
الدعوی یحق الحق فی حق و آنچه منافی است دعوی نبوت است و الا معاذ الله از اعدای دین
مستحق اهانت و لعنت گردد و انواع این خوارق عادات بسیار است چون ایجاد معدوم و اعدام موجود و اظهار امرے
مستور و ستر امرے ظاهر و استجابت دعا و قطع مسافت بعیده در مدت قلیله و اطلاع بر امور غائب از حس و
اخبار ازان و حاضر شدن در زمان واحد در امکنه مختلفه و احیاء موتی و عکس آن و سماع کلام حیوانات و
نباتات و جمادات از تسبیح و غیر آن و احضار طعام و شراب در وقت حاجت لے سببے ظاهر فی عین ذلك
من فنون الاعمال الناقضة للعادة کالمشی علی الماء و السیاحة فی الهواء
و غیرها بالجمله چون حضرت حق تعالی سبحانه یکے از دوستان خود را که مظهر قدرت کامله خود گرداند در هیولای عالم
هر نوع تصرفے که خواهد تواند کرد و فی الحقیقت آن تاثیر و تصرف حضرت حق است سبحانه و تعالی که در وے ظاهر شود
و وے درمیان نه قال الشیخ الاکبر محی الدین ابن العربی و الاصل الذی یجمع لك هذا کله انه
من خرق عادة فی نفسه مما استمرت علیها نفوس الخلق او نفسه فان الله یخرق له عادة
مثلها فی مقابلتها یسمی کرامة عند العامة و اما الخاصة فالکرامة عندهم
العنایة الالهیة التی وهبتهم التوفیق و القوة حتی خرقوا عوائد انفسهم فتلك
الکرامة عندنا و اما هذه التی تسمی فی العوام کرامة فالرجال انفوا من
ملاحظتها لمشارکة المستدرج المکور به فیها و لکونه معاوضة فیخافوا
ان یکون حظ عملهم لان الحظوظ محلها الدار الآخرة فاذا عجل منها بشیء
فزعمنا ان یکون حظ عملنا و قد وردت فی ذلك اخبار و انی یصح الخوف
مع الکرامة فاذن لیست بکرامة عندنا و انما هی خرق عادة فان
اقترن معها البشری بانها زیادة لا ینقص حظا و لا سببت لحجاب فحینئذ
تسمی کرامة فالبشری علی الحقیقة هی الکرامة و قال ایضا اجل الکرامات
و اعظمها التلذذ بالطاعات فی الخلوات و الجلوات و منها مراعات
الانفاس مع الله تعالی و منها حفظ الادب معه فی تلقی الواردات
فی الاوقات و منها الرضاء عن الله تعالی فی جمیع الحالات و منها

لے و میگوئید که بود شیخ محی الدین عبد القادر جیلانی رح بسیار صاحب دعوی ثابت میگردد امر حق را در باره حق ۱۲ سے و غیر این از فنون عملهائیکه مخالف عادت اند مثل
راه رفتن بر آب و پریدن بر هوا و غیر آن ۱۲ سے هیولی در لغت بمعنی طینت ماده عالم که قابل صور و اشکال است و در اصل بمعنی نیبه است تشبیه داده اند ماده عالم را بدان
و نزد بعضی اهل ظواهر مراد از هیولی ماده و ماهیت و اصل هر شے است و نزد حکمای یونان هیولی جوهریست محل صورت جسمیه و آنرا جوهر اول نیز گویند
و نزد حکمای اشراقیه از فرش تا عرش یک جسم است قابل اتصال و انفصال و حضرات صوفیه میفرمایند که قابل عناصر و قابل عالم ارواح و عالم امثال و عالم
اجسام فقط یک نفس رحمانی است و چنانکه دمی قابل است فاعل نیز است پس در اصطلاح ایشان هیولی نام آن شے است که درمیان صور اشیا ظاهر شود مگر
آنرا نفس رحمانی نیز گویند و صوفیه کرام هر شیئی باطن را که درمیان صور ظاهر باشد آنرا هیولی میگویند ۱۲

البشری لهم من الله تعالی بالسعادات الابدیة فی الدار الآخرة

یعنی منشاء خرق عادت آن است که چون کسے ترک کند چیزے را که بہ نفوس بدان معتاد گشته اند یا نفس او تنہا بدان معتاد شده حق سبحانہ تعالیٰ در مقابل این خرق عادت نیست یا وے در بعض اوقات عادتے را خرق کند که عامۂ مردمان آنرا کرامت نام می نہند و مثال این نوع کرامت بالا گذشت و آما نزدیک خاص کرامت آنست که حق سبحانہ تعالیٰ توفیق دہد شخص را تا خرق کند آنچہ نفس بدان معتاد گشته و مانوس او شده و آنچہ عامہ آنرا کرامت گویند جل الله ازان سر باز زده اند از جهت آنکه این شخص شریک مستدرج است و ممکور بہ دیگر آنکه چون خوارق عادات در مقابل عمل این کس است و از جزای اعمال آخرت است پس اگر درین نشاۃ جزا مترتب گردد احتمال دارد که حظ عمل وی ہمین باشد و در آخرت ازان بہرہ نیابد و درین اخبار ہست که دلالت میکند بر بی نصیبی شخص از اعمال بنا بر رسیدن وی بجزای اعمال درین نشاۃ و شکی نیست که این احتمال که مذکور شد مورث خوف است و چیزیکه مورث خوف بود مناسب نیست که ویرا کرامات نامند و ما ویرا کرامات نمیگوئیم خرق عادات گوئیم و اگر باخرق عادت بشارتی منضم گردد که این زیادتی است بر اجزای اخروی علی التحقیق این بشری که رافع خوف است و عدۂ ثواب کرامت بود و هم شیخ گفته است که اعظم کرامات مزه یافتن است از طاعات چه در خلا و چه در ملا دیگر مراعات نفس که بغفلت نگذرد که در خروج و دخول انفاس آگاه بود بحق سبحانہ تعالیٰ و دیگر نگاہ داشتن ادب است با حق سبحانہ در وقت فیوض و واردات باین معنی که خود را در میان نہ بیند بلکه ہمہ ازوی بیند و دیگر خوشنودی از حق سبحانہ و تعالیٰ در جمیع احوال چه در خوش حالی و چه در بدحالی و دیگر مزه یافتن از جانب حق سبحانہ تعالیٰ بسعادت ابدی که عبارت از تلذذ دائمی است اما فرق درمیان معجزه و کرامت و استدراج آنست که مولانا فخر الدین رازی در تفسیر کبیر آورده که چون از شخصی خرق عادتی ظاهر گردد خالی ازان نیست که بآن خرق عادت دعوی ہمراه است یا نی اول که با دعوی بود آن دعوی دعوی الوہیت است یا نبوت یا ولایت یا سحر و تلبیس قسم اول که با دعوی الوہیت است اہل سنت و جماعت تجویز کرده اند وقوع آنرا بآنکه معارضی با وی حادث شود که تکذیب دعوی وی باشد چنانکه خوارق از فرعون ظاهر شدند و منقول است که از دجال نیز ظاهر خواہند شد و نیز انکه درین قسم احتیاج به پیدا شدن معارض به نسبت آنست که سابق برین خرق عادت معارضی وجود گرفته که معارض دعوی وی است پس احتیاج بحدوث مکذب نبود و آن معارض نفس مدعیست و احوال وی که جسمیت است و مقدار و تحیز چه حق سبحانہ تعالیٰ ازین صفات منزه است و چون کذب سابق وجود گرفته مقتضی به تلبیس و اشتباه نگردد و قسم دوم که با دعوی نبوت همراه بود دو نوع است زیرا که خالی نیست که مدعی صادق است یا کاذب اگر صادق است واجب است ظهور خرق عادت ازوی زیرا که اثبات نبوت بی خارق عادت وجود نگیرد این امریست متفق علیه نزدیک قائلین نبوت و اگر کاذب است روا نیست که ازوی خارقی

لہ دارد در لغت یعنی در آینده و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است ازان معانی که بغیر کسب بر دل سالک بیایند ۱۲ سعادت در لغت بمعنی نیکبخت شدن و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از خلاص شدن سالک از خودی خود بسبب رویت حق تعالیٰ ۱۲

ظاهر گردد مگر آنکه مکذبی حادث شود بنا بر آنکه احوال سابق وی دلالت نمی کند بر نفی ثبوت قسم سوم که با دعوی ولایت همراه است اختلاف افتاده است میان آنانکه قائل اند بکرامات اولیا که آیا ولی را رسد که دعوی کرامت کند یا نی و بر تقدیر امکان آیا بر طبق دعوی وجود کرامت شود یا نی حق در هر دو صورت اثبات است و قسم چهارم که ادعای سحر است پیش اهل سنت آن است که بسحر خوارق عادات وجود گیرند و نزدیک معتزله آن است که وجود نگیرند و نوع ثانی که با دعوی همراه نیست خالی نیست که شخص صالح است یا طالح اگر صالح است این از کرامت اولیا است و اهل سنت قائل اند بکرامت و معتزله منکر اند مگر ابو الحسین بصری و مصاحب وی محمود خوارزمی و اگر طالح است آن خرق عادت از وی استدراج بود و تسمیه باستدراج برای آنست که استدراج در لغت نزدیک گردانیدن بود و این خرق عادت بواسطهٔ غرور که لازم وی است صاحب خود را بشقاوت و اسباب شقاوت نزدیک می گرداند انتهی بتر جمته و شیخ محی الدین ابن عربی در فتوحات آورده که آنچه معجزهٔ نبی است کرامت ولی تواند بود مثل طلبیدن درخت و اجابت او می تواند که از ولی صادر شود نزدیک جماعت مسلمانان مگر ابو اسحق اسفرائینی که وی تجویز نکرده و من نیز تابع آنم مگر گاهی که مقصود ولی از ان کرامت اثبات نبوت نبی باشد که درین مقام تواند بود که از وی مثل معجزهٔ نبی صادر شود و هم اگر ابو اسحق اسفرائینی باین احتمال بتنه می شد موافق من می بود و هم شیخ قدس سره آورده که خوارق عادات چند نوع است یکی آنکه بتسلیط همت بوجه اجرام عالم متاثر می شوند از هم و دیگر آنکه باصل طبیعت بوود دیگر آنکه بنظم حروف و تلفظ اسما و این خارق عادت گاه صادق بود گاه کاذب دیگر آنکه محض عنایت الهی بود که قوت بنده بآن وفا کند لیکن حق سبحانه بروی ظاهر میگرداند تا ازوی ظاهر می شود بامر الهی و مراد وی و این نوع چند قسم است بعضی بآیات و بعضی بکرامات و برحمی بمؤید و اند کی بمنت و بجز او قدری بکر و استدراج و تفصیل کل این در کتاب الحروف در حاشیه مولوی جامی دیده است که نوشته اند که شیخ در فتوحات آورده است که جمع حروف و تلفظ باسما و کلمات از برای ترتب آثار علم سیمیا است و گاه بود که حق سبحانه شخصی را چنان سازد که بسم الله وی کار همه اسماء کند یعنی آنچه مرتب می شود بر حروف و اسما و کلمات مترتب می گردد بر گفتن بسم الله و این بسم الله فاتحه است نه بسم الله سائر سور و میگوید که فاطمه بنت مثنی تصرف در عالم میکرد بفاتحة الکتاب و می پنداشت که همه کس را این حال است و تعجب می نمود که مردم بفاتحة الکتاب توسل نجویند و مولانا سعد الدین تفتازانی در شرح مقاصد میگوید و قد تستعین النفوس فی احداث الغرائب بمزاولة اعمال مخصوصة وهی السحر او بقوی

سیمیا بالکسر علم طلسم که از ان انتقال روح در بدن دیگر کنند و هر شکل که خواهند در آینه و چیزهای موهوم در نظر آرند که در حقیقت وجود آنها نباشد کذا فی غیاث اللغات و فرهنگ آنندراج و در کتاب مستطاب فصول مسعودیه نوشته است که سیمیا انیست که مثل بعضی حکما از عکس آدم آذر کاغذ سازند و هم روپیه از کاغذ ساخته بدست او دهند که از بازار چیزے خرید کرده بیارد انتهی فقط والله اعلم ۱۲ سحر گاهی مدد میخواهند مردمان مدد تو پیدا آوردن امور غریبهٔ نادر بسبب استعمال علمای مخصوصه و آن سحر است یا بقوتهای بعض روحانیات و آنرا اغراض گویند یا بتدبیر اجسام فلکیه که آن دعوة کواکب است یا بسبب آمیزش قوتهای سماوی یا ارضی و آنرا طلسمات خوانند یا بذریعهٔ خواص عنصریه و آمیزش مخلوط کردن یا نیست زائفه و آنرا حیل خوانند سیگویند انتهی ۱۲

بعض الروحانیات وہی الغرائم او بالاجرام الفلکیۃ وہی دعوۃ الکواکب او بتمزیج القوی السماویۃ بالارضیۃ وہی الطلسمات او بالحق اصول العنصریۃ وہی الیمیز نجات او بالنسب الریاضیۃ وہی التخیل الہندسیۃ انتہی وبعد ازین تحقیق بر سالکان راہ الٰہی وطالبان فیض نامتناہی مخفی و محتجب مباد کہ ہیچ کرامتی وخرق عادتی بامحبت خدا ورسول برابر نیست واین ہر دو امر در وجود باجود حضرت ایشان بمرتبۂ کمال بودند واعظم کرامات وافضل خرق عادات تصرف در بواطن طالبان والقای فیض وبرکات حضرت سبحان بصدور ایشان است واین امور از انجناب چندان بظہور رسیدند کہ تحریر آن دفترہا باید ہزاران دلہای ارادتمند از اکرگردانیدند وصدہا را بجذبۂ الٰہیہ رسانیدند وبسیاران را بمقامات عالیہ وحالات عالیہ فائز ساختند اما تصرف در مکنونات واخبار مغیبات باہتمام الٰہی وحل مشکلات وبرآمدن حاجات آنہم بسیاراند الحق بمصداق گفتۂ او گفتۂ اللہ بود | گرچہ از حلقوم عبداللہ بود | اینجا حسب دستور مؤلفین برمشتی نمونہ از خروارے اکتفا ورزیدہ میشود کرامت حضرت اوستادی منشی احمد حسین صاحب مرحوم نقل میکردند کہ شیخ احمد علی ولد شیخ اکبر علی کہ از مردم شریف ورئیس این قصبہ اند از زبان خود این حکایت عجیب وسرگذشت غریب نقل میکردند با این ہمہ کہ در طبیعت شان جوشش مادۂ سودا وشورش پیداست واکثر نسبت بزرگان دین وسالکان طریق یقین سوء اعتقادی داشتند وعقیدۂ کرامات الاولیاء حق غلط پنداشتہ پیوستہ در کشف وکرامات اولیاء اللہ جاہلانہ سلسلۂ تقریر می جنبانیدند وازراہ سخن پروری بمقابلۂ دیگر سمع خراشی میکردند وبجناب مستطاب قبلۂ اہل طریقت وکعبۂ اصحاب معرفت حقائق ومعارف آگاہ فلک بارگاہ مولانا ومرشدنا حضرت شاہ تراب علی قلندر قدس سرہ نیز حسن عقیدت نمی داشتند اتفاق زمانہ تلاش امید علی پسر خود بعہد عملداری انگریز جانب لاہور واز انجا طرف ملتان رخت عزیمت بر داشتند وافتان وخیزان بنواحی ملتان رسیدہ دریافتند کہ امید علی بضلع دیرۂ غازی خان نوکر است از ملازمان انگریز کہ حکومت آنطرف داشتند ملاقی شدہ اعانت درین باب خواستند کارفرمای آنجا بمقتضای آدمیت شخصی واقف کار نشان دہندہ راہمراہ کرد کہ بمنزل مقصود رساند در منزلی کہ دریای بیاس از انجا پنج کروہ واقع بود ولی عبور دریا بسر منزل مقصود نمی توان رسید آدم مذکور ہمراہی شان جدا گردیدہ ہر چند بہ تجسس وی پرداختند نشانش نیافتند لامحالہ مضطربانہ بقصد عبور دریا یکپاس روز باقیماندہ سوار شدہ سمتے پیش خود قرار دادہ جادہ پیما گردیدند از خم وپیچ گریوہ ومیغا کہا ونا ہمواری راہ وقرب کوہستان وبیابان ناواقفانہ راہ غلط کردہ بصحرائے افتادند کہ مسکن وماوای شیران خونخوار وسباع وبہائم مردم آزار بود وابتدا وانتہای بیابان ہولناک پیدا نبود نمیدانستند کہ کجا میروم چون روز کتر ماندہ ومقام پرخطر واز راہ دور افتادہ ونشان دہندہ مفقود الخبر بود برجان خود خائف

---

۱ ذاکر در لغت بمعنی ذکر کنندہ ودر اصطلاح حضرات صوفیہ شخصے را گویند کہ وی ورد کرحق چنان مشغول ومستغرق باشد کہ بجز یاد حق دیگر سے بیادش نیاید ودران گم شود ذاکر شاغل صاحب ذکر ومذکر را گویند واین فضل است کہ دو کمال دارد ۱۲ ۲ معانی خدیۂ الٰہیہ در حواشی اوائل تکملہ ہذا نوشتہ شد ۱۲ ۳ معانی الہام در حواشی اوائل تکملہ ہذا نوشتہ شد ۱۲

وہراسان گشتہ ہوش از سر باختند و سخت آسیمہ سر گردیدہ مضطربانہ بر زبان راندند کہ یا حضرت شاہ ترابؑ صاحب اینک وقت مدد این گم گشتۂ راہ و از مقام ہدایت گمراہ است چارۂ کار خود ندانم کہ چیست آیا رشتۂ حیات ما را حکم انقطاع رسیدہ است دفعتاً حضرت صاحب قبلہ بہانو ضع و لباس کہ داشتند بچشم ظاہر از گوشۂ صحرائے کہ در انجا نشان آدم حکم عنقا داشت جلوہ افروز شدہ کحل الجواہر دیدۂ بصیرت و سرمایۂ تسکین دل بیقرار گردیدہ از زبان فیض ترجمان ارشاد کردند کہ اضطراب چیست از نیجا دریای بیاس قریب است و بطرفے ایما فرمودند کہ شارع عام از نیجا متصل است و از چشم پنہان شدند آن گم گشتہ راہ را از ہدایت ہمچو حضرت خضر طریقت جان در قالب دمید و تقویتے پیدا گردید فوراً از انجا عنان اسپ سواری خود عطف کردہ در اندک مشی بشارع عام افتادند و بعد از تحقیق مردمان رہروان معلوم شد کہ دریای بیاس بفاصلۂ یک و نیم کروہ از انجا بود بخیر و عافیت بساحل دریا رسیدند و عبور دریا کردہ راہی سمت مطلوب شدند از وقوع این معاملہ توجہ و عنایت حضرت پیر و مرشد برحق ہر دم و ہر لحظہ در عالم تحیر و سکوت سر بگریبان بودند و از سوء اعتقادیکہ بنجناب والا داشتند سخت منفعل و خجل گشتہ مجدداً سلسلۂ عقیدت و نیاز بحضور آنجناب مستحکم کردند از نیجا علو مراتب قطبیت و بدلیت آن والا جناب میتوان دریافت کہ فاصلۂ مشرق و مغرب را بچشم زدن طی کردند و ذرہ را از خاک برداشتہ نورے و سرورے بخشیدند آرے حق جلشانہ پاکبازان خورشید باطن را ہمچنین طاقت و قدرت دادہ است کہ بیک گردش چشم گردِ عالمے میگردند و بدرد دل واماندگان مضطرب الحال پرداختہ خضر راہ گم گشتگان می شوند جانبازے باید کہ نقد جان و دل فدای محبوب حقیقی کردہ باشد نہ ہر رنگین لباس تا ہمہ تیرہ درون و نہ ہر خس و خار بحال زبون انکار جوانمردان جانباز است نہ روباہ مثالان نیرنگ ساز کرامت شیخ محمد علی ولد شیخ سرفراز علی بیان میکردند کہ در ایام غدر کہ شور محشر نمایان بود و ہر جا انتشار سپاہ انگریزی و فوج باغی تمامی مردم تبلاطم امواج طوفان بے تمیزی افتادہ بودند و توقع زندگی نداشتہ عزت و آبرو را خیر باد گفتہ بودند مقام رامپور را مامن تصور کردہ و قیام کاکوری را مصدر صدمہ و بلا دانستہ راہی رامپور شدم واقعی در انجا بسبب این دیار امن و آسایش بود چندے در انجا مقیم گشتہ بعد یکسوئی ہنگامۂ لکھنؤ و قیام عملداری انگریزی بقصد وطن از رامپور راہی شدم و بنواح فرخ آباد رسیدم چون در انجا شور قیامت برپا و ہر مقام دار و گیر باغیان بود مردم پولیس مرا ہم باغی قرار دادہ پیش حاکم عدالت ضلع فرخ آباد رسانیدند حاکم محکمہ تا بہ تحقیقات جرم حکم ماندن بحوالات دادنا چار بشمول قیدیان حوالات بہ جیلخانہ رفتم بسبب بودن کثرت مقدمات باغیان و انبوہی مقیدان جیلخانہ رہائی خود غیر از فضل الٰہی نمیدانستم بخجر و زر بحوالات ماندم شبے قریب بنصف رسیدہ بود کہ ترشح اغاز شد تا زنجیریکہ دران صدہا محبوس مسلسل بودند برداشتند و کشان بمکان مسقف بردند مکان مذکور از لبس

۵۱ معانی قطب از حواشی دیباچہ تکملۂ ہذا باید جست ۱۲ ۵۲ بدل بفتحتین ہر چہ بجای چیزے دیگر شود و در اصطلاح حضرات صوفیہ مراد از بدل مقام ابدال است کہ عبارت از ہفت تن اولیاست کہ بحفاظت ہفت اقلیم از اوشان متعلق است و ایشانرا ابدال ازینوجہ گویند کہ ایشان بوجہ لطافت بہر عنصرے و یا شکلے کہ خواہند مبتدل میشوند و سفر میکنند و یک جسد مورثی خود بر آن مقام میگذارند و کسے شناختن نمیتواند کہ وی از موضع فلانی سفر کردہ است ۱۲

تیرہ وتار بود وصرف یک دروازہ کوچک داشت کہ گذر باد مخالف ہم درانجا مشکل بود چہ جای ہوای موافق
جان قیدیان ازحبس مکان بلب آمد من ہم نہایت بدحواس گردیدہ متصل دروازہ باین امید کہ روی آسمان
خواہم دید نشستم واز کمال یاس میدانستم کہ درین شدت گرما وحبس ہوا زندہ نخواہم ماند آخر سرہنگان جیلخانہ
چون بلای آسمانی برسرستم رسیدگان رسیدہ جملہ قیدیانرا درون آن مکان جہنم نشان بردہ بدستور مقید ساختند
آن زمان مضطربانہ بحضرت صاحب متوجہ گردیدہ استمداد کردم از احتباس ہوا وتکلیف شاقہ کیفیت غشی وبیہوشی
لاحق گردید درہمین غفلت کہ اندک چشم از خواب آشنا شد چہ می بینم کہ حضرت صاحب قبلہ با مولانا شاہ نقی علی صاحب
درانجا قدم رنجہ فرمودند وبطرزیکہ بکسیتوی کسے داشتہ باشند روی بگان یگان ازمقیدین لحظہ لحظہ میفرمایند
تا نوبت من دلگرفتہ رسید قریب من رسیدہ از زبان گہرفشان ارشاد فرمودند کہ محمد علی تو اینجا چرا آمدی زود واز اینجا
برخیز کہ این نجای تست ہمین کہ این کلمہ روح افزا بگوش من رسید دیوانہ وار از خواب برجستم وچشم از خواب
برکشادم غنچہ دلم کہ از وفور آلام چون برگ خزان رسیدہ افسردہ وپژمردہ بود مائل بشگفتگی گردید وآزہمانوقت
تقویت وفرحت بدل پیدا گشت ہنگام سحر زنجیر از پای قیدیان برداشتند وبرمرہ حوالاتیان مراہم بکچہری بردند
بعد چند ساعت چپراسیان کچہری از نام من صدا بلند کردند ومرا از حوالات طلبداشتہ پیش حاکم بردند حاکم
بعد استفسار ثانی حکم داد کہ این کس را از حوالات رہائی دادہ تھانہ بہ تھانہ تا بخانہ اش رسانند ہماندم مرا رہا کردہ
بہ تھانہ بردند واز انجا معہ اسباب وچند جفت کبوتران کہ از رامپور آوردہ بودم بہمراہی چپراسیان وبرقندازان
بر تھانہ وباطمینان تام تا بخانہ رسیدم وباز کسے تعرض از حال من نکردہ فقط **کرامت** مولوی احسن الدین
خانصاحب رئیس کاکوری کہ از مریدان خاص وارادتمندان با اختصاص حضرت ایشان اند نقل میکنند کہ
بزمانیکہ ہمراہ حضرت والد ماجد خود مولوی رضی الدین خانصاحب در کول ضلع علیگڈھ بودم در انزمان جنبے بر
تنے برہنے می آمد وانواع انواع تکلیف اورا میداد پدرش کہ از آشنایان من بود روزے ایحال از من بیان
نمود من نظر بر تشویش واضطرابش کردہ گفتم کہ مضطرب مشوید علاجی میدانم خواہم کرد انشاء اللہ تعالی دفع
خواہد گردید چنانچہ باعتماد فضل وکرم کارساز حقیقی آنرا العمل آوردم آن جن کہ بران زن می آمد از من گفت کہ
من نمیرفتم اما چونکہ شما بیعت بحضرت شاہ تراب علی قلندر میدارید لہذا ہیچ نمیگویم اگر بجاے شما دیگرے می بود
اورا ضرر بسیار رسانیدے وقتیکہ من از کول بوطن خود کاکوری آمدم این قصہ بحضور حضرت ایشان گذارش نمودم
بجوابش ارشاد رفت کہ خیر گذشت انچہ گذشت محافظ شما بحکم الٰہی ہستم مطمئن مانید آما از آئندہ ازین چنین امور
احتیاط دارید چرا کہ مابین حضرت والد ماجدم عارف باللہ شاہ محمد کاظم قلندر قدس سرہ العزیز وشاہ جن معاہدہ
گشتہ کہ ما از اولاد ومنتسبین شما ہیچ تعرض نخواہیم کرد ونہ آنہا بہ امور متعلقہ مایان دست اندازی نمایند ازان زمان
خودرا از چنین امور باز داشتم ولبشکرانہ مکرمت ونوازش مرشدی تر زبان گشتم **کرامت** شیخ منصور علیصاحب
نقل میفرمایند کہ یکبار ہمراہ برادر صاحب قبلہ شیخ مومن علی صاحب از بنارس بقصد کلکتہ برخاستم وبسواری

بجره میگذشتم ناگهان در اثنای راه دو جهاز دیگر از دور نمودار شده بدان سرعت از جانب این بجره گذشتند که
بفور گذار آنها طوفانے عظیم پدید آمد و بجره در گرداب افتاد و موجه های آب از سرش در گذشت در آگیان جهاز
را بواهید این تلاطم دل ما از زیست نا امید شد آخر یصاحب قبله مرا از بالای سقف بجره زیر خواندند و فرمودند که حیف
زیست شما مفت بمیعت من تلف شد بارے اینوقت بیاد حضرت مرشدار شد باید پرداخت که وقت آخر است
و کار تمام بفور رجوع سوی آنحضرت طوفان فرو نشست و موجی بدان سبکی بر آمد که بجره را چون پرکاه از گرداب
دور انداخت همه ها جان بسلامت بردیم و بعافیت تا منزل مقصود رسیدیم هنوز نوبت اطلاع این حال بحضرت
خداوند نعمت مرشد برحق نرسیده بود که صحیفه شریفه شامله بر هدایت تادیه شکریه ها ئی یافتن ازین واپسیه وردد
فرمود سبحان الله و بحمده **کرامت** نیز میفرمانید که یکبار با برادر زاده روح روان پدرم شیخ علی نقی خان
مرحوم بر جهاز سوار میرفتم این مرتبه چون جهاز از میان دره کوه واقع اثنای راه گذشت باد مخالف آن
مایه مخالفتے کرد که جهاز طوفانی شد بکمال نا امیدی از تدابیر رستگاری رجوع بروح مبارک حضرت اقدس
آورده شد ایجاد دریای رحمت بجوش آمد و باندک توجه آن ناخدای کشتی شکستگان همچو زمان سابق درین
واقعهٔ لاحق نیز از غرق نجات حاصل گردید **کرامت** نیز میفرمانید که بعد ورود کلکته و فکر تدبیر معامله پیش
آمده روزے تاجرے بغرض خریداری اسپان طلبیده شد بیامد و بعد نمودن اسپان گفت که بگر از کاکوری
شما می آئید گفتم آرے گفت دیروز صاحب معامله شما با چندے مثل خود مشورت کرده که بضرب تفنگچه کار شما
تمام کنند باید که هوشیار باشید حیرتے و تردد ے پیرامون خواطر گردید که روز دوم دریافت این خبر صحیفهٔ شریفه
مشعر برهمین مضمون و مؤکد به صیانت خود ها رسید شکر احسان شفقت بنهایت که ازان بلیته بهر گونه حفاظت
ماند **کرامت** بالاله گوبند سنگهه مختار عاشق علی خان صاحب بهادر مغفور مسیح الزمان نامی شخصے دل بد کرده
و با انتقام کینه کشی با بر مختار موصوف سحر آغاز نمود ایشان بیمار شدند ساحر با عتماد کار گر آمدن سحر پنیعام به مسحور فرستاد
که فلان روز کار تو تمام میکنم اوشان اطلاع حال خود بذریعهٔ عرضی بحضرت صاحب قبله کردند در جوابش ارشاد
شد که اینجا هم از دعا غفلت نخواهد ماند و بساحر گفته باید فرستاد که اکنون من هم دست کسے گرفته ام خود شما
هوشیار باشید الغرض چون روز موعود رسید خبر آوردند که مسیح الزمان بمرگ ناگاه رفت و آنهمه خیال و آرزو ها ی
بد باخود برد آرے ؎ با شیر دلان هر که در افتاد بر افتاد **کرامت** مولوی شمس الدین صاحب فرزند رشید مولانا
سید محمد حامد هرگامی ثم اللاهر پوری تاریخ سیوم ذیقعده از لکهنؤ برای زیارت مزار فائض الانوار بتکیه شریفه رسیده
از ارابه فرود آمده بر مزار شریف حاضر شدند همین که درون روضهٔ مقدسه داخل شدند و قصد فاتحه خوانی کردند
که آوازے شنیدند که میفرمانید خوش آمدی و بنشین چون از فاتحه فارغ شده داخل خانقاه شدند متعجبانه این
حکایت فرمودند **کرامت** رستم علی متوطن قصبه کاکوری حکایت کرده که مرا از عرصهٔ دراز حسن عقیدت و
خلوص بحضور حضرت ایشان حاصل بود عرصه قریب شش سال گذشته که بمقام نرسنگپور ضلع جلیپور وارد شدم

ودران بقیعہ سید فرخ علی صاحب درویش تشریف میداشتند فرمودند کہ بامن بیعت بکن گفتم کہ بیعت موقوف
بر اعتقاد است و اعتقاد معاملہ قلبی است پس قلب من بجانب ہر کسیکہ راغب خواہد بود ازوی بیعت خواہم
نمود چنانچہ با اوشان بیعت ننمودم بعدہ مولوی بشارت اللہ صاحب طریقۂ استخارہ مرا تلقین کردند و فرمودند
کہ این دعا را خواندہ بخواب روید باشد کہ امر مطلوب مصرح گردد ہمچنان کردم بخواب دیدم کہ درواذیئے سبز رنگ
متبرک تشریف میدارند از انجملہ حضرت شاہ تراب علی صاحب قدس سرہ را می شناسم و دو بزرگان دیگر را نمیدانم
جناب موصوف چادرے سفید بخود میدارند آنرا چاک نمودہ نصف ازان بمن بخشیدند بعد ازان چون بیدار شدم
اعتقاد سابقم مستحکم گردید و عزم مصمم شد کہ بر دست حضرت ایشان بیعت خواہم نمود الا از گردش روزگار
دران عرصہ حاضری من واقع شدن نتوانست تا انیکہ حضرت قدس سرہ العزیز از نیعالم رحلت ورزیدہ بہ بہشت
برین خرامیدند انتہی کاتب الحروف گوید کہ پس او مرید حضرت شاہ حیدر علی قلندر قدس سرہ شد کرامت
حاجی حسن علی شاہ کہ از باشندگان خانقاہ عالیہ بودند نقل میکنند کہ یکبار شرف ہمراہی حضرت صاحب در گڈہی
سنجر خان در یافتم قریب گڈہی باغیست کہ دران مقابر افغانان است چون فنس مبارک قریب رسید مضطربانہ
از کہاران ارشاد فرمودند کہ از نیجا زود ببرید چنانچہ اوشان پادر ہوا سپردند و من ہم متعجبانہ شتابان شدم روزے بعد
گذشتن چند روز کہ آن قصہ یادم آمد پرسیدم اولاً اغماض ساختند و پس ازان ارشاد فرمودند کہ افغانان را میدیدم
کہ ہمچو سگان میدوند و قلب ماہیت عذابے مؤلم است ناچار از انجا زود بردی مناسب دانستم و کہاران را حکم شتاب
روی دادم میگویم کہ این ماجرا مطابق اعجاز نبوی است صلی اللہ علیہ وسلم کہ روزے ہمراہ صحابہؓ جائے تشریف
می بردند قبرستانے در میان آمد پیش دو قبر علحدہ ایستادند و رنگ چہرۂ مبارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ازغوانی
گشت صحابہؓ باعث آن پرسیدند فرمودند کہ صاحب این دو قبر معذب می شوند لاجرم بو فور زحمت رنگ رویم مسخ
شدہ خواستم کہ عذاب از ایشان رفع کنانم چنانچہ شاخے تر و تازہ طلب فرمودہ بران ہر دو نصب ساختند و ارشاد
نمودند کہ تا زمان سرسبزی این شاخ عذاب از ایشان مندفع خواہماند انتہی و ہمچنین قصص دیگر بسیار اند
بر ناظرین آثار پوشیدہ نیست غرض از تحریر این حکایت انیست کہ اولیاء اللہ را بفجای آنکہ ولایت سایۂ
نبوت است مشاہدۂ احوال مولیٰ میشود کرامت زبانی عبد الغنی شاہ صاحب کہ از مریدان آنحضرت بودند
مسموع شد کہ چودہری مصاحب علی ساکن کرسی را کہ نیز از ارادتمندان آنحضرت بودند اولادے نبود من حسب
عادت در فصل انبہ وارد تکیہ شریفہ شدم ہنگام دوپہر دفعتاً حضرت صاحب مرا طلب کردہ فرمودند کہ این انبہ از
جائے آمدہ اند بگیر و بالمخانہ چودہری بدہ انشاء اللہ تعالی فرزندے طالب علی نام متولد خواہد شد من بہ تعمیل
ارشاد آنرا گرفتہ بعد یک روز روانۂ کرسی شدم و بتعمیل ارشاد پرداختم و از چودہری صاحب ذکر ارشاد حضرت صاحب
کردم اوشان خوش شدند و انبہ را در خانہ بردہ اہلیۂ خود را بشارت دادند و خوراندند بعنایت الٰہی و توجہ ہمت
بابرکت حضرت ایشان بعد انقضای ایام معہود فرزندے پیدا شد و باین نام موسوم کردہ شد بعد از استماع

این خبر فرمودند که خدارا شکر گویند و امیدوار باشند که برادرش غالب علی هم متولد خواهد شد آخر او هم سر بمهد و ناز
رخت آسایش گستر د کرامت همچنین حضرت قدر قدرت در لکھنؤ بر مکان عبدالرحیم خان رسالہ دار تشریف
فرما بودند خواهر زوجۂ شان که هم مریده بودند درخواست کردند که حضرت صاحب همشیرۂ مرا اولادے نیست دعا
فرمائید که فرزندے شود فی الفور دریای رحمت بجوش آمد و بر زبان حق ترجمان رفت که انشاء الله تعالی آخر همچنان
شد که فرزندے بوجود آمد کرامت نیز یکباره حضرت ایشان در خانۂ مریده تشریف بردند آن مریده درخواست
فرزند کرد حضرت ایشان فرمودند که الله تعالی ترا فرزند خواهد داد او خندید و گفت که ای حضرت حالا مرا امید نیست
که باین رسیدگی سن شوهر من اولاد شود فرمودند که حق تعالی قادر است بعد ازان اثر اجابت دعا ظاهر شد که الله تعالی
آن زن را پسر عنایت فرمود کرامت عمی مکرمی جناب مولوی امجد علی صاحب میفرمائید که در اوائل عمر من بحضور
حضرت ایشان اعتقاد کمال کما حقه داشتم و در همان زمانه بر تکیه شریفه بخدمت حضرت عم اکرم مولانا تقی علی صاحب
روزانه جهت تحصیل علوم ظاهری حاضر می شدم روزے بخواب دیدم که بر دروازۂ احاطه رسیدم و آنجا باغیست
از درختهای خرما و خدق باغ چنان بلند است که کسے را مجال رفتن اندرونه ناگاه دیدم که حضرت ایشان از تکیه
شریفه بعزم رفتن بستی آنجا تشریف ارزانی داشتند و از من پرسیدند که اینجا چرا ایستاده اید عرض کردم که اراده
رفتن اندرون باغ دارم مگر خندق مانع است چکنم راه نمی یابم پس حضرت صاحب دستم گرفته مرا در باغ
بردند و خود بر درخت خرما رفته شاخهای ویرا جنبانیدند که ازان بکثرت خرماها افتادند باز حضرت از من فرمودند
که هر قدر که خواهید بدامن بگیرید حسب ارشاد دامان خود را از و پر نمودم بعد ازان حضرت صاحب از درخت
فرود آمدند و من بیدار شدم اما بر اعتقادم از نخواب اثرے نشد باز بخواب دیدم که در صحرائے وسیع میروم
و در آن روشنی کثیر است بغیر آفتاب و ماهتاب و در همان صحرا خیمه ایست باعظمت و رفعت و جاؤشان
با ادب بر درش ایستاده اند هرگاه که قصد رفتن اندرون خیمه نمودم مانع آمدند پرسیدم که این محفل کیست گفتند که این
محفل حضرت شاه تراب علی قلندر است گفتم که پس تردد چیست که نسبت فرزندی بجناب شان دارم بعده
در آمدم و دیدم که اندران خیمه اژدحام کثیر بر ناو پیر است و در مقام صدر بر تخت باعظمت حضرت صاحب
جلوه افروز اند و رو بروی جناب شان شمع پر ضیا روشن است و خیال میکنم که همان روشنیش بود که بصحرا دیده
بودم و جمله حضار محفل خلد منزل بے ریش و بروت بودند بجز حضرت صاحب خیال نمودم که شاید محفل عرس
است و قوالان هنوز نیامده لهذا بیرون آمدم جاؤشان با ادب پرسیدند که کجا میروی گفتم چونکه قوالان هنوز نیامده
اند لهذا برای سیر و تفرج واپس آمده ام ازان بعد چشم وا گشت و بعد انیواقعه نیز مرا خیال بعیت نیامد و نه قلب من بدان
گرائید باز بار سوم در همانزمان بخواب دیدم که در محل بیتجا تله بر مکان قدیم خود بر بالا خانۂ دروازه نشسته ام و
حضرت صاحب حسب معمول خود از بستی واپس به تکیه تشریف می برند یعنی بجانب جنوب من که خوگر چنین ادب
بودم که هر گاه در راه حضرت صاحب را میدیدم بمشایعت گامی چند همراه میرفتم و بعد اجازت واپس می آمدم

فوراً از بالاخانه فرود آمده بشتافتم وحسب معمول بدنبال قدمے چند رفته بودم که حضرت ایشان بامن مخاطب شده فرمودند
که چرا می آئی هرگاه که باما اعتقادے نمیدارے باز فرمودند که ما را چنان قدرت است که چشمان خود بدرمی آرم و
چشمان خود را از حدقه بدر آورده وبر کفدست نهاده مرا نمودند دیدم که هر دو چشم بر کفدست همچو ذی روح حرکت
میکنند بعده بیدار شدم وفهمیدم که از نخواب اشاره به بیعت نمودن است چنانچه صباح آن که روز جمعه بود من
برادر خورد خود را گرفته باراده بیعت بر تکیه شریفه حاضر شدم دیدم که حضرت ایشان بر بالاخانه تشریف فرما هستند
رفتم پرسیدند که چرا آمده اید عرض کردم که برای بیعت حاضر شده ام در جواب باز همان فقرهٔ خواب بدوشین ارشاد
کردند که چرا مرید ما می شوید هرگاه که اعتقادے ندارید عرض نمودم که الحال دارم چنانچه بعد ازان مرا و برادر جان
پرورم حافظ واحد علی را مرید خود ساختند و بسلک سلسلهٔ عالیه قادریه منسلک فرمودند فقط **کرامت** شخصی از
مدینه طیبه عبد الله نام کلید بردار روضهٔ منوره فاضل متبحر وخوشنویس هفت قلم سوی هندرخت کشیده بود چون
به لکهنؤ رسید حضرت ایشان را در خواب دید بمعانیهٔ جمال باکمال عاشق شد ودر همان خواب گفت که اگر حضرت شما را
در عالم بیداری همچنین خواهم دید وازین هیئت کذائیه سر مو فرقے نخواهم یافت خود را در سلک ارادتمندان خواهم
کشید الحاصل در کاکوری آمده بر مکان مولوی خلیل الدین خانصاحب فرود آمد وهنگام شب تذکرهٔ ذکر خواب
خویش هم کرد مولویصاحب موصوف فرمودند که درین قصبه حضرت شاه تراب علی صاحب بدین صفت موصوف
اندوی مشتاق شده صبح آن حاضر حضور گشت ومعانیهٔ جمال باکمال بر پا افتاده گفت که الحمد لله چنانکه حضرت
را در خواب دیده بودم همو آن یافتم اکنون امیدوارم که مرا در سلک غلامان منسلک سازند حضرت
ایشان حسب عادت ابا فرمودند که من لائق اینکار نیم پیران درین زمانه بسیار اند بآنها رجوع نمائید وهیچ یکے
نشنید وگفت هرچه شود من مرید حضور خواهم شد ناچار ارشاد رفت که خیر مجبوریست و داخل سلسله فرمودند فقط
کرامت یکبار حضرت ایشان در مرزا گنج باستدعای محمد یعقوب خانصاحب کمیدان تشریف بردند ودر ازمانه
اندران مقام مرض هیضه بشدت تمام شایع بود در خانهٔ خانصاحب موصوف هم شخصے از اعزهٔ شان درین
عارضه مبتلا بود مردم خانهٔ شان از آنحضرت به بسیار الحاح وزاری برای شفای بیمار عرض کردند ارشاد رفت که
انشاء الله صحت خواهد یافت باز او شان عرض کردند که این عارضه ازین مقام تمامی دفع شود حضرت ایشان فرمودند
که وقتیکه کهاران فنس ما گرفته از نجا روانه شوند همه مردمان به آواز بلند بگویند که بلا از نجا مندفع می شود وآن
عبارت را در هندی بانیطور گویند که **الیا بلیا جات ہے** حضار از بس متعجب گردیده گفتند که او مایان ممکن
نیست که نسبت حضور اینچنین بی ادبی کنیم فرمودند که تا وقتیکه چنین نخواهد بود این بلا دفع نخواهد شد بالجمله همه ها
مجبور شده برین ارشاد عمل کردند همین که فنس آنحضرت از آبادی بیرون آمد الله تعالی آن بلای بے زنهار را از
انجا مندفع فرمود کاتب الحروف گوید که این چنین ارشاد از آنحضرت قطع نظر از کرامت مشعر به ملامت
هم بود یعنی اگرچه غوغای مردم آنخانه وقت سوار شدن آنحضرت متعلق به بلاے لاحقه بود که بتصرف حضرت

ایشان رفع شدنہ منسوب بذات آنحضرت معاذ اللہ منہا لیکن در ہمچو مواقع کہ نسبت آن الفاظ من وجہ بذات آنحضرت فہمیدہ میتواند شد بچنین اصرار تاکید ادای آن الفاظ فرمودن بجز اہل ملامت کسے را نزیبد و امثال این چنانکہ بحضرات قلندریہ مخصوص است کسے را شنیدہ نشد و معمول بودن روش ملامت مرحضرت ایشانرا سابقاً در کتاب مستطاب نیز گذشت فقط کرامت خواجہ عطاء اللہ کشمیری کہ از مریدان حضرت مولانا صاحب قدس سرہ اند نقل میکنند کہ من سخت علیل بودم و ہر دم از مرگ و تاریکی گور و سوال فرشتہ می ترسیدم تا شبے دیدم کہ بمردم در دل اندیشیدم کہ بارخدایا از انکہ می ترسیدم پیش آمد اکنون مرا در گور خواہند سپرد بینیم کہ چہ خواہد شد القصہ دیدم کہ مرا مردمان تجہیز و تکفین کردہ در مقابر بردند و در گورم سپردند میگریم کہ آلہی اینچہ حال است ناگہان دیدم کہ بر بالین حضرت صاحب ایستادہ اند و میفرمایند کہ عطاء اللہ مترسید من برای کدام روزم فی الفور ازین اشارت پر بشارت بیدار شدم و در دل آوردم کہ اکنون صحیح شدم و از ضغطۂ گور بدر جستم آخر از انروز صحت یافتم الحمد للہ علی ذلک کرامت یکبار چند کس بارادۂ ملازمت حضرت ایشان از راہ دور می آمدند در اثنای راہ گفتند کہ معمول حضرت ایشان است کہ بوقت شرف اندوزی قدمبوس تبرکے عنایت میفرمایند یک گفت کہ مرا انیمرتبہ خواہش مصلے است و دیگرے گفت کہ من کٹہل میخواہم سیومی چیزے دیگر گفت الغرض چون بحضور پر نور رسیدند ہر کس را موافق تمنای او چیزے عنایت فرمودہ بہ تبسم ارشاد کردند کہ بگیرید و مثل این واقعہ اکثر از جناب بظہور می آمدند و بارہا موافق خطرات قلبی حضار ارشاد میفرمودند کرامت کاتب الحروف میگوید کہ در زمان تحصیل علم شبے در مطالعۂ سبق مشغول بودم بجانب مسجد شریفہ کہ خود بخود در دلم آرزوی حصول زیارت و فاتحہ خوانی بر مزار حضرت پیر و مرشد برحق پیدا شد فی الفور کتاب را بچیدہ بر مزار فائض الانوار حاضر گشتم ہمین کہ بر دروازۂ مقدسہ رسیدم بگوشم فرو خورد کہ گویا کسے سورۂ واقعہ میخواند فی الفور در راکشادم دیدم کہ حضرت ایشان باین مزار خود بسہری تکیہ زدہ تشریف فرما ہستند و سورۂ واقعہ میخوانند در دلم خطور کرد کہ اینہمہ بجز و اہمہ ہیچ نیست معاً حضرت ایشان بالجہر خواندن و جنبیدن آغاز فرمودند تا انیکہ در رکوع سورۂ مذکورہ از زبان حق ترجمان حضرت ایشان شنیدم چون ذوق و شوق قدمبوسی بجنبشم آورد فرا پیش تر رفتم دیدم کہ ہیچ نیست و مزار شریف بدستور در مسہری واقع فاتحہ خواندم و واپس آمدم و تا دیر از نیواقعہ محظوظ و مسرور ماندم یا بجملہ تا کجا نویسم اندکے از بسیارے و مشتے نمونہ از خروارے کافیست فقط۔

ذکر خلفای حضرت غوث ملت

دانستنی است کہ حضرت ایشانرا خلفاء متعددہ بودند و مبدء فیاض ذات متجمع صفات آن والا مرتبت را چنان جامع اسرار محمدی و مرتضوی و حاوی کمالات مرشدی و پدری ساختہ کہ اکثر خلفا حضرت عارف باللہ باوجود مجاز و صاحب شد و ارشاد بودند از آنحضرت و الا منزلت از حضرت ایشان نیز شرف تجدید اجازت و خلافت و البس خرقہ یافتہ اند پس اولاً اسماء گرامی آن حضرات جامع النسبتین حلاوت بخش کام و زبان میشوند بعدہٗ ذکر خلفای خاص آن والا حضرت سرمایہ ذوق جان میگردد

خلفاء مجددین

منهم المولی الاعز الداعی الی الخیر خلاصة الارواح سرّ المشکوٰة والزجاجة والمصباح صاحب المقامات العلیة والحالات السنیة محی سنن الشریعة ماحی رسوم الشرکة والبدعة عمدة العارفین وقدوة السالکین الداعی الی اللہ الاحد سیدی **شاہ میر محمد** قلندر **ومنهم** الشیخ الجلیل مصداق حدیث النبوی علماء امتی کانبیاء بنی اسرائیل ابحر العلوم سرّ اللہ المکتوم جوهر ثمین ظهر من معدن الولایة وکوکب دری طلع من سماء الجلالة صاحب التصانیف النفیسة والتوالیف المفیدة القرم الاشهر سیدی مولانا **شاہ حمایت علی** قلندر **ومنهم** الشیخ الکامل والکامل الواصل مزکی النفوس ومصفی القلوب شمس العارفین وقمر الواصلین الهادی الی اللہ الاکبر سیدی **شاہ بهرام علی** قلندر **ومنهم** قدوة الکملاء وعمدة العرفاء نادرة الزمان ومفخر الاقران سراج السالکین ومنهاج العابدین منبع الاحسان والعرفان مجمع کمالات الانسان مصدر فیوض الصوری والمعنوی سیدی **شاہ انشاء اللہ** قلندر الهاشمی **ومنهم** مفتاح کنوز الحقائق وکشاف امور الدقائق الواقف بمواقف اللاهوت والعارف بمعارف الناسوت المتوجه بالکلیة الی جناب اللہ الاکبر سیدی **شاہ شیر علی** قلندر رغدهم اللہ تعالی بغفرانه واسکنهم بحبوحة جنانه۔

خلفاء مخصوصین

منهم المحقق الاوحدی والامام المدقق المؤید عین اعیان الشهود انسان عین الوجود لسان الحقائق انجوبة الخلائق خاتم الولایة المحمدیة عین العقلادة الملة الصوفیة الکبریت الاحمر ثانی الشیخ الاکبر قطب الاقطاب زین الاصحاب لعمری قلما سمح الزمان بنحو جوهره العالی وقد تشرف بنفسه العلیا روح المقدم والتالی کیف لا وهو امام الولایة محرز قصبات السبق فی مضمار الریاضة والعبادة ذو الوصف العالی جامع العلوم العوالی المتضلع من الکمال الصوری والمعنوی الصادق من عشاق الجمال المعنوی رزق من الخلوة قسطا جزیلا وشهر

---

۱ معانی سر در ویباچہ تکملہ ہذا مرقوم شد ۱۲ ۲ زجاجہ در لغت بمعنی آبگینہ وانچہ در آیہ سورۂ نور کلام مجید مرقوم ست پس آن عبارت از قلب عبدست ومصباح عبارت از روح وازنجوہ نفس قدسی واز مشکوٰۃ جسم واز زیتونہ مراد آن نفس ست کہ مستعد ست برای اشتعال از نور قدسی باقوت فکریہ وزیت عبارت ست از نور استعداد اصلی آن نفس قال اللہ تعالی اللہ نور السموات والارض یعنی نور اسمی ست از اسماء اللہ باعتبار شدت ظہور حق تعالی وظہور اشیا از حق تعالی پس لامحالہ حق تعالی وجود سموات ارواح وزمین اجساد خواہد شد پس ہمین ست وجود مطلق واز ہمین وجود موجود گشت ہرانچہ موجود ست در عالم چہ اگر اصل ظہور وجود ست چنانکہ اصل فاعل ست ووجود عبارت ست از ذات حق تعالی کہ در مقابل آن عدم محض ست وموجود وظاہر شدن عدم محال ست ۱۲ ۳ مصباح در لغت بالکسر بمعنی چراغ ودیا واز روی اصطلاح حضرات صوفیہ عبارت از روح ست کہ از وی حیات جسم ست یعنی دل اہم گویند کہ از وی جسم روشن ست ۱۲ ۴ حضرت ایشان عم عالی مقدار حضرت صاحب مناقب بودہ اند وبرادر خرد حضرت عارف باللہ قدس سرہ ۱۲ ۵ حضرت ایشان برادر اوسط حضرت صاحب المناقب بودہ اند وخلف اوسط حضرت عارف باللہ قدس سرہ ۶ محقق یعنی تحقیق کنندہ ودر اصطلاح حضرات علمای ظاہر محقق آنست کہ دعوی خود را از دلیل ثابت کند ومدقق آنست کہ دلیل خود را از دلیل دیگر ثابت کند ودر اصطلاح حضرات صوفیہ محقق آنست کہ بروی حقائق اشیا منکشف باشند واین معنی آن شخص را میسر شود کہ وی از جمیع وبرہان گذشتہ بمرتبہ کشف الٰہی رسیدہ باشد ولزدیدۂ قلب مشاہدہ کردہ باشد بانحیکہ حقائق اشیا حق اند وثابت لیکن اینہمہ از وجود واحد حق تعالی اند چراکہ بجز وجود حق تعالی دیگر موجود نیست ووجودات اشیا بجز وجودات اضافیہ ہیچ نیست ۱۲

فی الصلوٰۃ بین الاصحاب اجمالاً وتفصیلاً الباطن فی الاظہار والاظہار فی الباطن شمس الحید الصفدر
جدنا وسیدنا مولانا شاہ حیدر علی قلندر ومنہم البحر الغطمطم والحبر المعظم مصدر
الکمالات الجلیۃ منبع رشحات المقامات العلیۃ شارق انوار الآفاق بلواماعہ وجلی الغیاہب
بشعاشعہ جیش العلماء الدیہ وغیبت الوجوہ بین یدیہ العالم الاوحد زمانہ والممتاز عن اقرانہ
الحافل باصناف العلوم والوارث لفضائل الوالد المرحوم صبیح القلم الواصف بتفردہ وشہد بجمع
العلم بتوقد احاط بالعلوم احاطۃ السماء بالنجوم سبق السابقین وتفرد فی الحاضرین واللاحقین
جنید زمانہ بایزید اوانہ فرید العصر وحید الدہر آمر عالکلام مفید الانام برہان الطریقۃ ترجمان
الحقیقۃ قرۃ ابصار کبائر اللہ وغرۃ عیون انظار الداعیین الی اللہ صدر الموالی فخر الاعالی وصی امام
المتقی الاطہر جدنا واستاذنا وسیدنا مولانا شاہ تقی علی قلندر ومنہم العالم الفاضل جامع
المحاسن والبرکات حاوی اجناس الفیوض والکرامات الشریف النسیب الحسیب العریف الادیب
الاریب الفائق بین الاقران بالسعادۃ الازلی جدی المولوی شاہ رضا علی الکاظمی ومنہم العالم
الخبیر والفاضل النحریر ذو الشمائل الرضیۃ والخصائل المرضیۃ منبع الخیرات ومجمع الحسنات
مطرح الانظار ومطمح الانوار مورد عنایات الابدی جدی المولوی شاہ باسط علی الکاظمی ومنہم
قدوۃ العلماء واسوۃ الفضلاء طالب العرفان المتوجہ الی جناب اللہ المنان زبدۃ السلاک وعمدۃ
النساک محمود الاماثل والاقران المولوی شاہ علی نقی یاور خان الکاکوروی ومنہم حریق نار
المجاہدۃ غریق بحر المشاہدۃ محی سنن الشریعۃ ماحی رسوم الشرک والبدعۃ کلیم طور الزہد و
الصفا مسیح سماء الفناء والبقاء نور بصر الراسخین فی الدین المولوی الحافظ شاہ وجیہ الدین
الکاکوروی ومنہم من مزج الوجود بالزہد والصفا وتوشح بحمائل التقی اختار من ایام
الصبا ومبادی وردہ بالجمی طریقۃ التجرید وسلک مسلک التفرید خادم شریعۃ المصطفیٰ سمی
المرتضی شاہ غلام مرتضیٰ ساکن باندا ومنہم من ہو ملک کریم وعلی خزائن المعرفۃ حفیظ
من حکیم علیم اشرف علی عالمی السفلی والعلوی واحاطہ بعلمی الصوری والمعنوی المولوی شاہ
کریم بخش مجلی شہری ومنہم علامۃ بارع وکوکب ساطع قدوۃ العلماء والصلحاء نخبۃ الفقراء
والعرفاء باشر العلوم فی الاقطار ماحی رسوم الکفر عن الامصار مصداق لفظ الولی
المولوی شاہ اطہر علی السندیلی ومنہم العلامۃ الافضل فہامۃ الاکمل قدوۃ السالکین

---

۵۱ تاریخ وفات ایشان نجم شہر رمضان المبارک روز شنبہ قریب عصر سنہ یکہزار و دو صد و ہفتاد نہ ہجری و مزار اندرون جریبہ درگاہ حضرت عارف باللہ بابا مین دار حضرت خلد مکان جونپور ۱۲
۵۲ تاریخ وفات ایشان بست سوم ماہ ذیقعدہ روز دوشنبہ بعد نماز ظہر سنہ یکہزار و دو صد و ہفتاد و نہ ہجری و مزار در علاقہ بدوسہ متصل قبر پیارے شہید ۱۲ ۵۳ تاریخ
وفات ایشان ششم ماہ ربیع الآخر سنہ یکہزار و دو صد و ہشتاد ہجری خرد روز شنبہ و مزار در کاکوری متصل مکان خود ایشان واقع محلہ ولی نگر ۱۲ ۵۴ ولادت ایشان در سنہ یکہزار و سی و نہ
ہجری و تاریخ وفات ایشان یکم ماہ ربیع الاول سنہ یکہزار و سہ صد و پنج ہجری روز پنجشنبہ بعد زوال و مزار در کاکوری قریب درگاہ حضرت [illegible]
جدہ شان عرایت الحقاد و سہ سال ۱۲ ۵۵ ایشان از اولاد حضرت مولوی حمد اللہ سندیلی شارح سلم بودند تاریخ وفات ایشان [illegible]

وزبدة العارفین منهاج السالکین ومصباح الطالبین المولوی شاه جمیل الدین السندیلی
ومنهم السید السند والعضد المعتمد سلالة اولیاء العظام وخلاصة اتقیاء الکرام المبرء عن کل شین
والمزین بکل زین السید شاه خادم حسین الادم فوری ومنهم الشیخ الزاهد المتمسک
بتقوی الله والمعرض عما سوی الله المدقق الکامل الفقیه والمتورع البارع النبیه خادم الحدیث النبوی
المولوی شاه سلار بخش محدث الکرسوی ومنهم قدوة الاولیاء والعرفاء زبدة الاصفیاء
والصلحاء الموصوف باوصاف الملکوتی المولوی شاه هادی علی اللکنوی ومنهم العارف الربانی
والعاشق الصمدانی زین العباد مخزن الفضل والارشاد المتمسک بحبل الله القوی السید السند
شاه محمد امین البریلوی ومنهم الشیخ الواصل والواصل الکامل ماحی البدع والطغیان جامع
فضائل الانسان معدن الفضل والکمال الموهبی السید السند شاه جلال الدین حسین
اللکنوی ومنهم قدوة العرفاء وصفوة الاولیاء صاحب الصدق والسداد عماد الاماثل وفخر العباد
مقبول قلوب اولیاء الله شاه قدرت الله الکرسوی ومنهم العارف بالله الاحد بدر لمع
من برج الاسد ذی الکرامات الجلی شاه اسد علی اللکنوی ومنهم ناهج مناهج الایقان
صباحد مصاعد الرضوان مصدر الفیض والرشاد شاه امداد قلندر فهؤلاء هم الاولیاء
المذکورون فی الانام والمشهورون فی الایام الکوامن خدام حضرة العلیة علوم الموازین والتصوف والکلام
وعلموا علوم کلام الله الملک العزیز العلام وحدیث الرسول علیه السلام واختاروا حیز العزلة والخلوة
وخمول الذکر ودوام الفکر وقلة الالتفات من طلب الجاه والدولة وبذلوا جهدهم فی سبیل الله
وجاهدوا باموالهم وانفسهم بانواع المجاهدات والتزموا التواضع والتخشع والتذلل ولازموا ترک الاشتغال
بما صدر فی البال واطاعوا الله ورسوله فهؤلاء حزب الله ورسوله صلی الله علیه وسلم تسلیما ومن یطع الرسول
فقد فاز فوزا عظیما وصعدوا صعدا وبلغوا ما بلغوا علی مراتب الکمال فی الجمع بین الشریعة و
الطریقة والحقیقة والعلم والحال والصحو والسکر والفناء والبقاء روح الله ارواحهم العالی واصطر علیهم شآبیب
الرحمة والرضوان المتعالی وطائفة دیگر علاوه این اکابر همچو محبوب شاه ونعمت الله شاه وصادق شاه ومرزا شاه یار علی بیگ
ومحمد شاه وغیرهم که عدد اسمای آنها باعث بیرونی کلام از حد و مقام خود ست درخدمت همه رحمت حضرت غوث ملت
حاضر مانده باستفادهٔ فیوض وبرکات مشرف گشته اند تفصیل تراجم آنها طولے دارد۔

---

۱ سنه وفات ایشان یکهزار ودوصد وپنجاه وپنج هجری ست وعرس ایشان بتاریخ یازدهم ودوازدهم ماه شعبان میشود ومزار شریف درسندیله ضلع هردوی واقع ست ۱۲ ۲ پس
این حضرات اولیاء اسماء مذکور بزبان خلق دمشهور در زمانه بتوجه تمام حاصل کردند علوم متیسر نمیشود تصوف وکلام را از حضرت ایشان واموختند علم کلام الله وحدیث رسول الله صلی الله علیه
وسلم را اختیار کردند گوشه نشینی وتنهائی وگمنامی در ذکر ودوام فکر وبے توجهی از طلب جاه ودولت ومبذول کردند سعی خود را در راه خدا ومجاهده کردند بذریعهٔ جان ومال خویش باقسام مجاهدات
ولازم گرفتند بر خود فروتنی وعاجزی ومسکینی کردن وترک اشتغال از انچه در دل گذشت واطاعت حق ورسول وی صلے الله علیه وسلم بران اختیار کردند پس این کسان لشکر خدا اند و
رسول او درود ورحمت خدا بروی وسلام وبرکه مطیع رسول شد پس برسید بفوز عظیم وبهمین وجه رسیدند شان وفائز گردیدند بر مراتب کمال درجمع میان شریعت وطریقت
وحقیقت وعلم وحال وصحو وسکر وفنا وبقا تر وتازه دارد خدا ارواح عالی شان را وبیارد براو شان ابر رحمت وخوشنودی بزرگ ۱۲ ۳ سکر بالضم
بمعنے مستی وشراب وانچه مست گرداند در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت از مرتبهٔ حیرت ست که در ابتدا سالک را حاصل میشود ودر انتها غلبهٔ فنا ومحویت ۱۲

ذکر شیخ شیوخ الطریقۃ اصل اصول الحقیقۃ برہان الموہبۃ والتجرید سلطان المعرفۃ والتوحید مفتاح خزائن العرش امین کنوز الفرش قطب الاقطاب فرد غوث الابدال والاوتاد مصباح العارفین منہاج الواصلین مطلع الانوار الالہیۃ مطرح الانظار القدسیۃ قیم طریقۃ المجتبیٰ قطب الحقیقۃ الاسنی فتح باب الرضا نجم سماء الوفا مستکی اریکۃ القادریۃ القلندریۃ زین وسادۃ الکاظمیۃ البا سطیۃ کاشف علوم المرتضویۃ عارف معارف المصطفویۃ سند العالی مستند ارباب المعالی للدر القائل حیث قال فی مدحہ

آن آتش سیال کش ساقی چو ساسان پرورد — از رنگ رخ مرست وی گلزار رزمان پرورد
برزین حم خلوت گہش از پای ترسا مجمرش — پیر مغ از عکس قدش سروی بہ تشدان پرورد
مالک بردگر عاریہ خلدش دمد از ناصیہ — امواج دودہا و یہ انفاس رضوان پرورد
ورد اورد ہر خار را طاؤس سازد مار را — طوطی کند اشجار را ہر برگ تبیان پرورد
زو برگ بستانے کند ذرہ بیابانے کند — در دانہ تیسانے کند ہر قطرہ طوفان پرورد
جوشد بجم گردیرگہ گیرد بدور چرخ رہ — وز عکس موجش روی مہ گیسوی پیچان پرورد
در گاہ دور سانگین تیر جرعہ ریزد بر زمین — جای خرف خاتون طین انجم بزندان پرورد
بخشد بجم بلقیس را بالا کشد ادریس را — صوفی کند ابلیس را وز کفر ایمان پرورد
سعد آورد منحوس را موذن کند ناقوس را — اشراق فیلاقوس را در ذہن نادان پرورد
سازان بہم اضداد ازو با خاک حسپد باد ازو — وز مہرگان خورد آذ ازو وز آب نیران پرورد
از انعکاس جرعہ دان گل برد مد بر آسمان — در سایۂ میخوارگان سرو خرامان پرورد
حرف اندعسل ہین لا نقل انیست مل انیست مل — بخشد بصل را بوی گل جانہای ترمان پرورد
آید خزان تند خو گر میفروشان را بگو — ریزند رخشش در گلو گل در گریبان پرورد
سرجوش خون عاشقان گلگونۂ مہ طلعتان — سرمایۂ جوی جنان رویش بہاران پرورد

---

۵۱ معانی قطب و فرد علیحدہ علیحدہ در اوائل و اواسط تکملۂ ہذا بحاشیہ مذکور شد ۱۲ ۵۲ غوث در لغت بمعنی فریاد و فریادرس و در اصطلاح حضرات صوفیہ قطب الاقطاب را گویند باعتبار فریادرسی و حاجت روائی خلائق و ہمچنین شخص در دنیا یکے میباشد و در زمان خود از ہمہ افضل و مطمح نظر حق تعالیٰ میباشد و ساری میباشد در اعیان ظاہری و باطنی مثل سریان روح در جسد و منصرف میشود در ان باوجود علم ظاہری و باطنی مقام تجرید و تفرید را طے کردہ قدم قدم نبوی صلے اللہ علیہ وسلم میباشد قائم آل و در نفع رسانی خلق مسلم و بر جمیع اولیاء اللہ حاکم میباشد ۱۲ ۵۳ معانی ابدال بالامہ کور شد بضمن معانی لفظ بدل ۱۲ ۵۴ اوتاد جمع وتد در لغت بمعنی میخہا و در اصطلاح حضرات صوفیہ عبارت از چہار تن اولیاء اللہ ہستند کہ بر ہر چہار سمت روی زمین متعین اند و حفاظت آن جہات از ایشان متعلق ست و آن ہر چہار تن موسوم اند بعبد الحی و عبد العلیم و عبد القادر و زندہ بعضے عبد العلیم و عند البعض عبد الرشید در سمت مشرق عبد الحی مقرر اند و در سمت مغرب عبد الکریم و در سمت جنوب عبد القادر کہ نزد بعضے بعبد العلیم موسوم اند و در سمت شمال عبد المجید کہ نزد بعضے عبد الرشید نام دارند ۱۲ ۵۵ معانی صوفی در حواشی و اواسط لطیفۂ دہم مذکور شد ۱۲ ۵۶ معانی ناقوس در حواشی و اواسط لطیفۂ دہم مذکور شد ۱۲

دیرنی زندزین مے چودم رخشد چنان روی صنم
کز پرتوش شمع حرم شمع شبستان پرورد

در عورہ غور آرد ہمی جوشے بفور آرد ہمی
ساغر بدور آرد ہمی زان دور دوران پرورد

سنجی رمے تو میم و یا اھلا وسھلا مرحبا
فریاد ازین فہم وذکا وژرخیم بہتان پرورد

مے رانشان نے نام نے آغاز نے انجام نے
عنقا بدام و خام نے آنے کہ ہذیان پرورد

شرح و بیان یا وہ شمر مے کنت کنزا راگہر
خود را چو خواہد جلوہ گر انداز انسان پرورد

مفتون خود آید سپس خود را بیاراید سپس
اظہر بفرماید سپس تکوین دو گیہان پرورد

کون و مکان جوشد بہم صد رخت نو پوشد بہم
بے کوششے کوشد بہم ہر بیست امکان پرورد

ہم ہفتگون آباد نان ہم چارگی مادر جہان
باز یگر این کودکان کین چار ارکان پرورد

بادے وزد آبے چکد سروے چمد سنبل دمد
گل بشگفد بلبل پرد آواد دستان پرورد

شاہد خرامان سو بسو عاشق پریشان کو بکو
مطلوب و طالب رو برو رسم پریجان پرورد

علطان حجر پرّان شرر باران مطر تابان گہر
بالا شجر ریزان ثمر گیتی بہاران پرورد

شگفد چمن بوید ختن بالد سمن تابد پرن
تا زد تمن نالد شمن ایمان بکفران پرورد

ارسن شود باغ جنان جنت حدائق زافحوان
سوزے وسازے بیکران الوان والحان پرورد

انگہ برسم دلبری خیزد بپے ساقی گری
با کرّ و فرّ حیدری کوشان یزدان پرورد

ہوئے زنند اعیان ہمہ برہم خورد سامان ہمہ
پیدا شود پنہان ہمہ ستر کا علان پرورد

تے ہمچنان ساغر درون نے در درون نے در برون
خود شان ایزد زین فزون پیدا و پنہان پرورد

نازم بشان ایزدی نام آور از حیدر علی
ادنی بہ پیش ہر ولی چون پور عمران پرورد

مطلع ثانی

الحمد للہ این نام و شان جانہای پاکان پرورد
در جیب جان نسرین نہد در روح ریحان پرورد

وصف تو حمد ایزدی مدح تو نعت احمدی
رای تو سرّ سرمدی فکر تو اعیان پرورد

ذوق تو قوت جان دہد بل جان جاویدان دہد
ایمان دہد ایقان دہد ہم این و ہم آن پرورد

سنگ از تو صاحبدل شود پیچون ستون عاقل شود
ناقص ز تو کامل شود نقصانش فقدان پرورد

شرم سمن سیمین جبین انوار لاہوتش بچین
نقش بمیت در آستین خورشید تابان پرورد

---

۱ مے بالفتح بمعنی شراب در لغت و در اصطلاح حضرات صوفیہ اشارت از محبت و عشق ست کہ سالک را بیخود و بیہوش میگرداند و بیا خبر کونین نمیماند و باصطلاح صاحب گلشن راز نفس رحمانی را گویند و باصطلاح حضرت خواجہ محمد پارسا رحمۃ اللہ علیہ ذوقی بود کہ از دل سالک برآید و او را خوش وقت گرداند ۱۲ ۲ دم بالفتح ترجمہ نفس و ہم بمعنی فریب و غرغرہ و نکہ و نخوت و در اصطلاح حضرات صوفیہ حرکت باطنی را میگویند یعنی حرکت ذات باری تعالی را دم میگویند و در اصطلاح حضرت خواجہ حافظ شیرازی نوشتہ کہ مراد از دم ذوقی ست کہ بدان عبادت حاصل شود ۱۲ ۳ صنم در لغت بمعنی بت خواہ از سنگ باشد خواہ از نقرہ و در اصطلاح حضرات صوفیہ تجلی ظہور تجلی صور اسفالی را گویند و در تصور عرب ست کہ چون بت از راہ دور بیاید این ہر سہ کلمات گویند اھلا یعنی آمدی تو اہل و اقربای خود را و سہلا یعنی سیر کردی تو زمین نرم را مرحبا یعنی جای تو فراخ ست ۱۲ ۵ مطلوب کنایہ از معشوق و در اصطلاح حضرات صوفیہ عبارت از حق ست عز اسمہ و قتیکہ جویندہ عام تر از ان باشد کہ بدوستی منسوب باشد ۱۲ ۶ معانی طالب در حواشی دیباچہ تکملہ ہذا مذکور شد ۱۲ ۷ پریجان در لغت پریخوان را گویند کنایہ از انکہ جن دانستہ باشد و از احوال مغیبات خبر دہد این قسم مردم ابتدای کاہن گویند و نیز کسیکہ آسیب جن دانستہ باشد ۱۲ ۸ ناسوت در اصطلاح حضرات صوفیہ عبارت ست از جمع مختفی و مقام محویت عالم ذات الٰہی کہ سالک بادران فنای اللہ حاصل میشود و مرتبہ صفات و جبروت و مرتبہ اسماء الملکوت می نامند و بعضے عالم ارواح الملکوت و مرتبہ اسماء و صفات و جبروت میگویند ۱۲

انسان نمائی خاک را بینا کنی ادراک را ۱ | آبے دہی گرتاک را کوثر رزستان پرورد
بویت زغافل دل برد کشتی سوی ساحل برد | کویت بسر منزل برد کاه تو شهلان پرورد
غلطان زسمع سامعان استد درون درج جان | در دانهٔ سرّ نهان کت لعل گویان پرورد
عرشی چو اشراق آورد نظمے بایراق آورد | اسرار عشاق آورد چون بلبل الحان پرورد
تیر نگاهت در جگر صد لعل پیکان پرورد | مژگانت از هر موی تن دلدوز پیکان پرورد
ایمان بیازی مات تو اینمای دین زایات تو | از غم بجان رایات تو شیر نیستان پرورد
پیشش بان تا بانگی خورد و الهٔ پروانگی | چرخش بنرگس وایگی صد چشم حیران پرورد
آهو روش مژگانش رگ ضیغم زهوشش هشت تگ | شیر ژیان را همچو سگ بردر نگهبان پرورد
زائینهٔ زانوی تو جنت و ماند روے تو | دلها بوی موی تو در جیب ثعبان پرورد
از عکس خدّت دیده ها خورشید در آئینه ها | وز یاد قدّت سینه ها خود محشرستان پرورد
ایمان بتو گردیده چست بینم بعیسی سست سست | زخم تو ساز تندرست درد تو درمان پرورد
در جوش طوفان بلا حفظ تو تا دادم صلا | با دسحر شمع مرا در زیر دامان پرورد
تا رهروان بارگه یابند با فرّ و فره | مژگان خوبان شان بزه خار مغیلان پرورد
دانم که میخواهم زتو چه خواهم این پرسم زتو | نخ نخ خود این خواهم زتو دل پرورد جان پرورد

مطلع ثالث

---

۱ ادراک در لغت بمعنی دیدن و دریافتن و رسیدن کودک بسلوغ و در اصطلاح صوفیه ادراک بر دو نوع ست اول ادراک بسیط آن عبارت ست از یافتن وجود حق سبحانه تعالی مع غفلت از این یافت که مدرک همان موجود حق ست سبحانه در ظهور و وجود حق سبحانه بسبب ادراک بسیط خفائے نیست زیرا که هر چیز ادراک کنی اول هستی حق مدرک شود اگرچه از ادراک این ادراک غائب باشی و از غایت ظهور مخفی ماند دوم ادراک مرکب آن عبارت ست از وجود حق سبحانه مع صعود باین ادراک و فهم اینکه ادراک کرده شده همان وجود حق سبحانه است و آما ادراک مرکب محل فکر و خطا و صواب ست بحکم ایمان لقرار جمع باو ست و تفاصیل میان ارباب معرفت بتفاوت مراتب او ست ۱۲ ۲ معانی دل در اوائل حواشی لطیفهٔ دهم بوضوح پیوست و دل بردن کنایه از بیخود و بیخویش کردن و از خودی خود وارهانیدن ست ۱۲ ۳ مژگان جمع مژه ست که موی پلک چشم باشد و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت از بصیرت ازلی ست ۱۲ ۴ این شعر و شعر ماقبل قطعه بند بر مصرع ثانیه شعر سابق ست که از غم بجان رایات تو الخ ست مراد از رایات بنجا نیزه ها اند و علمها که بجنگ بکار برند پس میگوید مصنف قصیده که از مقام کفر عشق نو آموخته ست که ایمان در جنگ با عشقت شکست خورد و عشقت بغمای دین را بالفعل بیرد اکنون غم عشقت که رایات حسنت بجان و دلیعت کرده اند مثل شیر نیستان ست که حسن تو آنرا بپرورش میکند باز در تعریف آن رایات حسن در شعر بعد میگوید پیش تابش آن رایت خورشید مستعد پروانه شدن ست و چرخ بچندین بے شمار انجم چشم کشاده حیران و نگران باز در شعر بعد میگوید که آن رایات حسن مثل مژگان آهوان اند با وجود این چنان بارعب اند که ضیغم از خوف آن دست پاچه شده و شیر خشمناک مثل سگ مطیع و منقاد گشته ست باید دانست که این مضامین بنظر اهل ظاهر سراپا مبالغه شاعرانه را تصویر نموده اند اما هر که بچشم حقیقت نگرد پیش نظرش جز این نباشد که گوینده که را شوق ست حضرت احدیت ست و مخاطب که معشوق ست حضرت وحدت و این کلام در شدت عشق و جاذبهٔ ظهور تشبیه واقع شده و مراد از ایمان و دین مرتبهٔ تنزیه ست و شعر ایمان بیازی مات تو آنچه اشعار این معنی میکند که مرتبهٔ تشبیه جامع تنزیه ست و محبتش ذات خاص را عزیز افتاده باز شعر ثانی پیشش بان تا بانگی الخ اشاره می کند که ذات خاص که مثل خورشید درخشان ست والا و پروانه مرتبهٔ تشبیه یعنی حقیقت محمدی یعنی مقام وحدت ست و بساط آن ذات که مثل چرخ ست بجمیع اسماء و صفات خود که مثل انجم اند بلا حظه اش دیده های حیران کشاده باز شعر ثالث آهو روش الخ جبروت و قدرت مقام وحدت را ظاهر میکند یعنی واگرچه بمقتضائے معشوقیت مژگان او که مراد از بصیرت ازلی ست مثل آهو منظر جمال ست اما شیر ژیان هم که عبارت از صفت غضب ست او را منقاد ست که سبقت رحمتی علی غضبی اشاره بان ست ۱۲ ۵ موی در اصطلاح حضرات صوفیه ظاهر هویت را گویند یعنی وجود اپرتو همه کس را بمعرفت وجود علم حاصل ست ۱۲ ۶ قد در لغت مراد ف قامت و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت از امتداد حضرت الٰهی ست که بر نخ وجوب الامکان ست ۱۱ ۷ ترکیب مقلوب ست یعنی رزستان کوثر پرورد ۱۲

قسطاس عقلاء المعقولات نبراس علماء المنقولات شمس بازغة فی میزان الشرع المبین وقمر ساطعة فی اوج الشرف ویقین شیخ مشائخ الآفاق المتوجه الی جناب الله بالاطلاق ثانی الشیخ الاکبر لا تعد مناقبه ولا تحصر جدنا ومرشدنا مولانا شاه حیدر علی قلندر نور الله ضریحه الاطهر

بدانکه حضرت ایشان ولد اکبر وفرزند ارجمند حضرت غوث ملت بودند وچنانکه اکبریت در ولدیت داشتند فضیلت اولیت در خلافت نیز ازل آورد حضرت ایشان بود در سنه یکهزار ودو صد وپنج هجریه قدسیه هشتم ماه شعبان المعظم پیکر بشری جناب شان از مکمن بطون[1] بعالم ظهور خرامیده عالمی را مطلع الانوار برکت وسعادت ساخت آثار رشد وهدایت در ناصیهٔ حال پیدا بودند وانوار فهم وذکا از جبین مبین هویدا تعلیم کتب درسیه بحضور عمدة الاذکیا وقطب الاصفیا فرید دهر عم افخم خویشتن حضرت مولانا شاه حمایت علی قلندر قدس سره یافتند وتعلم طریقت وحقیقت ومعرفت واجازت ارشاد وتلقین از حضرت والد ماجد خود ممتاز آمدند واز زمان صغر سن در گرفتن تعلیم وتقسیم اوقات بفضائل ماثوره بر نفس غالب بودند وبارها میفرمودند که وقت رفته چون تیر از کمان جسته باز نیاید وگوهر عمر بدل ندارد کاش هیچ صرف نشود وتمام روز در تکیهٔ شریفه مانده تعلیم علم شریعت وتصوف میگرفتند چنانچه اولا کتاب تیسیر الاحکام که از ملک العلماء شهاب الدین عمر دولت آبادی ست شروع کردند ومن بعد زاد الآخرة ومنهاج العابدین وکیمیای سعادت وغیره کتب تصوف از حضرت والد ماجد خویش تحصیل فرمودند وسطعات ولمعات والطاف القدس که هر سه از تصانیف مسند الوقت حضرت شاه ولی الله محدث دهلوی بودند مکرر خواندند وسماع فرمودند الغرض در علم شریعت وطریقت وحقیقت ومعرفت نوعے فروگذاشت نکردند ورزبانی همیشه تذکرهٔ همین فن وعلم میفرمودند خصوصا در دوام آگاهی ومعرفت وتوحید بسیار تاکید می نمودند از انجا که در فهمید حقائق توحید ومعرفت طبع سلیم وذهنے رسا درکار ست ورنه موجب الحاد وزندقه میگردد حضرت ایشان در تحقیق مسائل دقیقه از هر علمی چنان غلو داشتند که باید وشاید ارباب فطانت واصحاب ذهانت از مشاهدهٔ بلند فطرتی وعلو همتی حضرت ایشان اقرار میکردند که ایشان سرآمد اولیای زمان وسرخیل اهل علم وکمال وصاحب العمل والحال خواهند شد ودر اواسط عمر شریف بپابندی معمولات این خاندان بیعت بردست مبارک سید السادات سیدنا ومولانا حضرت شاه علی مظهر قلندر نبیرهٔ حضرت قطب الاقطاب جناب عرفان مآب مولانا ومقتدانا سید شاه باسط علی قلندر قدس سره فرمودند واز همان جناب عرش قباب نیز باجازت وخلافت سلاسل سبعه خاندانی سرفراز گشتند چنانچه آن اجازت نامه کرامت ختامه بعینه این ست

[1] معانی بطون از حواشی اواخر لطیفهٔ دهم باید جست ۱۲

بسم اللہ الرحمن الرحیم۔ بعد حمد و صلوٰۃ میگوید فقیر علی مظہر قلندر ابن حضرت شاہ مسعود علی قلندر کہ انچہ
این فقیر را در ارشاد و تلقین و اجازت و خلافت اشغال و اسمار خاندان خود از حضرت شاہ عبد اللہ قلندر
و از حضرت والد خود حضرت شاہ مسعود علی قلندر قدس سرہما در سلاسل سبعہ یعنی قلندریہ و قادریہ و سہروردیہ
و چشتیہ و فردوسیہ و طیفوریہ و مداریہ وغیرہا رسیدہ آنہمہ طریق را بہ برخوردار مولوی حیدر علی کہ ملقب بہ مولوی
شاہ حیدر علی قلندر ابن عارف باللہ صاحب الکشف و الکرامات حضرت شاہ تراب علی قلندر خلیفۂ رشید
و مکمل حضرت شیخنا و مولانا موصوف گشتند رخصت اجازت و خلافت دادم پس چنانکہ فقیر از طرف حضرت
والد خود در ہمہ سلاسل سبعہ بارشاد و تلقین و لبس و البلس خرقہ با جازت و خلافت اشغال و اسمار وغیرہ
طریق مجاز ست این فقیر نیز مجاز و خلیفۂ خود گردانید ہر کہ را خواہند خرقہ دہند و بیعت بگیرند اہل را داخل طریق
نمایند و نا اہل را خارج طریق کنند مرید ایشان مرید من ست و مرد و ایشان مرد و من ست الحق الحق الحق ۵۵۵
این امرے نادر و شگرف ست کہ چنانکہ حضرت غوث ملت والد ماجد ایشان را از حضور دو حضرات تقدس
آیات سند اجازت خلافت کبری حاصل گشتہ بود حضرت ایشان را نیز بر وفق قائم مقامی حضرت والد ماجد
خویش ہمان حاصل گردید ذلک فضل اللہ یؤتیہ من یشاء واللہ ذو الفضل العظیم و چون تحلیہ بفضائل
و تخلیہ از رزائل در ذات بابرکات ایشان جبلی بود و تزکیۂ ظاہر با حکام شریعت و تصفیۂ باطن با داب
طریقت فطری در اندک مدت بجملہ علوم عموماً و بعلم طائفۂ علیۂ صوفیہ خصوصاً شانے بلند و رتبۂ ارجمند
یافتند و بہ اسرار و رموز این فن شریف نیکتر ماہر شدند الحق بعد دریافت روش حضرت ایشان در تحقیق مسائل
دقیقہ واضح میشد کہ از جملہ عنایات حضرت وہاب مطلق جل شانہ دربارۂ نفس زکیۂ ایشان افاضۂ یقین بود بہ نسبت
عقائد حقہ و افادۂ طریق تفصی از مضایق شبہات اہل بدعت و ہوا و آلام و جہ جمع میان مذاہب مختلفہ و نزد
کُمّل عُرفا مقرر ست کہ تا نفس ناطقہ شخصے صور علمیہ را از مبدأ فیاض قبول نکردہ ست و در عین ثابتۂ او آن نور را
و دیعت ننہادہ اند تکلم بآن علوم از حیث تحقیق و امعان نظر صورت ندارد کما قال العارف الجامی ؎

جامی او صاف می صاف نیارد گفتن	گر نہ فیضش رسد از باطن خم پے در پے

حالات و مقامات عالی برتر از انند کہ اندیشۂ ہیچ منے ہیچ چیز را اندازۂ استیفای آن تواند کرد ہر کہ دیدہ ست خوبتر دانستہ
کہ در ریاضت و مجاہدہ و استقامت بر جادۂ شریعت و بیانات شافیہ اسرار حقیقت و دقائق معرفت کمتر کسے از
مشائخ در وقت ایشان بودہ باشد در بدو شعور و آغاز شباب صفای باطن و جلای قلب بدان پایہ رسیدہ بود کہ شبے
یکے از ساکنان مسجد بر دہنۂ چاہ کہ مابین چبوترۂ مسجد و حریم روضۂ حضرت قطب الارشاد واقع ست روشنیئے دید
بسان پرتوۂ آفتاب کہ از روزنۂ دیوارے بہ دیوارے می افتد چون شب تاریک بود حیران فرو ماند بعد تفحص دریافت
کہ حضرت فرویت مآب بحجرۂ مسجد مراقب اند و سینۂ مبارک محاذی قلب چون آفتاب تابان ست و انعکاس آن

---

۱ اینست فضل خدا میدہدش ہر کہ خواہد خدا خداوند فضل بزرگ ست ۱۲ ۲ مجاہدہ در لغت بمعنی کار زار کردن با دشمنان در راہ خدا و نیز بمعنی خارج شدن و کوشش و در اصطلاح حضرات صوفیہ عبارت ست از مخالفت نفس و خواہشات وی و ترک آن ۱۲۔

تابش بر دہنۂ چاہ نور افزا است بر طاعت و عبادت معتد نبودن و ترک اختیار و دید قصور در جملہ امور عبودیت عادت
بود و در راہ اوقات حیات بقدم نامرادی پیمودن و با ہمہ پیوستن و از ہمہ گسستن و بمنا دمت حق از مکالمت خلق
رستن و بمشاہدۂ جمال شاہد احدیت از رستن نیز وارستن شیمۂ خلقی حضرت ایشان بود و در تقسیم اوقات باکتساب
طاعات آنچنان بر نفس غالب بودند کہ نتوان بود و با این ہمہ ہر وقت معترف بقصور و راغب عزلت و خمود
فراموشی و ملازم خلوت معلومی بودند و میفرمودند کہ التزام خلوت را در صفای وقت دخلے تمام ست و در صمت از اکثر
بلاہا نجات آری در حدیث شریف ست کہ حکمت دہ جزو ست نہ ازان در عزلت ست و یکے در صمت و آنچنان احتراز
با مردم بقدر ضرورت می کردند و سائر اوقات بمراقبہ و اذکار بسر می بردند و عادت مستمرۂ شبا روزی آن بود کہ
صبحگاہ بعد از فراغ اوراد و وظائف و نماز اشراق از بالای بام فرود می آمدند و بر مزارات مقدسہ فاتحہ خواندہ
بہ اوطاقے کہ مدرس حضرت خداوند نعمت بود اجلاس میفرمودند و از ضروریات فارغ نمودہ در صدر دالان
تشریف می آوردند و در فکر و مراقبہ تا دو پہر می ماندند و پس از تناول طعام و قیلولہ بسنوعہ نماز ظہر با جماعت گذاردہ
دو پارۂ کلام مجید تلاوت می نمودند ازان پس کتابے از کتب معتبرہ تصوف خوانده میشد و حضرت ایشان با جمیع
حاضرین سماعت میفرمودند و این قرارت و سماعت کتاب از بعد ظہر تا آغاز وقت فریضۂ وسطے از عہد اجتباء
مہد حضرت قطب الارشاد دستور این آستانہ بودہ ست و بعد ازان تا مغرب فارغ می بودند و درین اثنا یاد دیگر
وقتے از اوقات فرصت ہر کہ بقدمبوس شرف یاب میشد و امرے عرض میداشت علاوہ مزاج پرسی و استخبار
عافیت دو یک سخن قل و دل جامع جملہ مطالب قلبیہ مستفسر فرمودہ ساکت می گشتند و این جوامع الکلمی از خصائص
کلام حضرت محمدیہ ست صلی اللہ علیہ وسلم کہ فرمود اوتیت جوامع الکلم واختصر لی الکلام و مراد بجوامع الکلم ازان کلمات
است کہ در غایت اختصار متضمن معانی کثیرہ باشد و علماء بعضے ازان کلمات را بر حسب وسع و طاقت خود فراہم آوردہ اند
و کتب و دفاتر خود را بدان موشح و مزین ساختہ اند و بعد ادای فریضۂ مغرب بخلوت می پرداختند چون مؤذن
بانگ عشا می زد بوضوی تازہ مشغول نماز می شدند و بعد ادای فریضۂ عشاء و صرف عشاء بخلوت شب را زندہ
میداشتند و مکرر ارشاد رفتہ کہ ہفتاد سال شد کہ مرا نومی غریق آنچنان نہ شدہ کہ آواز پای مردم بگوش نارسیدہ ماند
آرے عارفان را خواب کجا در مناقب العارفین آوردہ کہ صاحبدلے پیش امیرے رفتہ بود کہ از جملہ
محبان او بودہ در اثنائے معارف گفت دوش در خواب چنان و چنین دیدم امیر ملول شد کہ درویشان را
خواب چہ معنی دارد شیخ را ضمیر او معلوم شد فرمود کہ حاشا خواب نمی کنند بلکہ درویشان در عین بیداری خوابہا می بینند

گفت پیمبر کہ عینائی تنام	لا ینام قلبی عن رب الانام	آنکہ او بیدار بیند خواب خوش	عارف ست او خاک او در دیدہ کش

۵۱ مراقبہ در لغت بمعنی امید داشتن و در نگاہ داشتن چیزے را و سر افگندن و در اصطلاح حضرت صوفیہ عبارت ست از حاضر داشتن قلب با حق تعالی و قلب را در
حضوری چنان داشتن کہ خطرات دوئی و خودی بنا یند فعا گر آیند دفع کردہ شوند و کسیکہ چشم بصر و بصیرت وی یک شدہ باشد و برا ضرورت بند کردن چشم ظاہر نشود
ورنہ چشم ظاہری را بند کردہ و سر را فرو افگندہ نشیند و با حضور دل مراقبہ کند و مشق کند تا چشم بصیرت و بصر یکے گردد ۱۲ ۵۲ نادہ شدم جوامع الکلم ختم کردہ شد
بر من کلام ۱۲ ۵۳ دو چشم من خواب میکنند لیکن قلب من از حق غافل نمی ماند ۱۲

واکثر بطور احتیاط کہ طور مراقبہ است واز حضرت صلی اللہ علیہ وسلم منقول واز اولیا رکبار مثل حضرت غوث الاعظم رحمۃ اللہ علیہ
وغیرہم قدست اسرارہم ثابت ست می نشستند واز غایت حیا پای مبارک گاہے دراز نمیکردند آنجا تصریح معنی حیا
مناسب افتاد حیا بمعنی شرم وشرم داشتن ومادۂ او حیات ست واز ینجاست کہ حیا بمعنی مطر آید کہ سبب حیات است
ولیکن وی مقصور ست وشرم نیز از حیات قلب ست وبر اندازۂ اوست ہر کرا دل زندہ تر خلق وحیا در وی قوی تر
وحیا در لغت تغیر وانکساری ست کہ عارض میشود آدمی را از خوف وقوع در چیزے کہ عیب کردہ شود بدان وگاہی
اطلاق کردہ میشود بر ترک شی بسببے از اسباب واین ترک از لوازم حیاست ودر شرع خلقے ست کہ باعث میگردد
بر اجتناب از قبیح وباز میدارد از تقصیر در حق ذی الحق وحیا را از ایمان داشتہ اند الحیاء من الایمان اگرچہ غریزی ست
زیرا کہ استعمال او بر فانون شرع محتاج ست بقصد علم والکتساب وبعضے گفتہ اند کہ مراد بآن حیایی مکتسب ست کہ
شارع ع آنرا از ایمان داشتہ وتکلیف بدان کردہ است وغریزے بود کہ تکلیف دران نمی رود ولیکن ہر کہ دروے
این غریزہ است معین ست او را بر حیایی مکتسب ودر رفتہ رفتہ حکم غریزے میگیرد ومشائخ طریقت را قدس اللہ
اسرارہم نیز در تفسیر حیا کلماتے اند کہ در مطولات مسند ومذکور اند وبعضے جامۂ خشن داشتند واگر کسے جامۂ نفیس
می آورد آن را بکسان دیگر حسب موقع وقت مرحمت میفرمودند وہمین عادت اکثر بہ حضرت رسالت صلی اللہ
علیہ وسلم نیز بود کہ لباس خشن می پوشیدند چنانکہ در بخاری ومسلم از حضرت عائشہ صدیقہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا
منقول ست کہ چادرے خشن وتہ بندے سنگین برآوردہ فرمودند کہ در ہمین لباس روح ہمہ فتوح آنحضرت
صلے اللہ علیہ وسلم پیوند از جسم پاک بریدہ است وبا اینہمہ از ابتدای فطرت طبیعت ایشان بغایت
صفا دوست ولطافت پسند افتادہ بود کہ از اد ناس وارجاس تنفر میفرمودند وپارچہ ہای متوسخہ چہ بر خود
وچہ بر کسانے کہ با نہا اختلاطے ضروری داشتند نمی پسندیدند وبہ تساہل در امثال این امور راضی نمی بودند
ہر چند از اخلاق کریمانہ چیزے بر زبان نمی آوردند لیکن حضاراً باتمیز خود در آنند کہ لحاظ این نکتہ را می دریافتند
ہر چیز پاک وصاف بموقع بر جای خود نہادہ وظروف وفروش مرتب وصحن خانہ از خس وخاشاک فرو رفتہ
می ماند فضیلت استغنائی بحد کمال بود کہ خواہشے پیرامون خاطر ملکوتش نمی گردید ورضا
وتسلیم بدان پایہ کہ گاہے دعائے بہر خویش نفرمودہ ووجہش خود ارشاد می نمودند کہ چون توجہ
بحق سبحانہ در جملہ امور موجہ شود حاجت چیزے دیگر نماند ونصیب کہ از غیب می رسد

ہین توکل کن ملرزان پا و دست	رزق تو بر تو ز تو عاشق تر ست	ہمچو اسمعیل پیشش سر بنہ
شاد و خندان پیش تیغش جان بدہ	تا بماند جانت خندان تا ابد	ہمچو جان پاک احمد با احد

در حال ابو بکر واسطی ست کہ فرمود زشت ترین اخلاق آنست کہ با تقدیر در آویزی یعنی آنچہ در تقدیر ازلی است
خواہی کہ از قید آن بیرون آئی وآنچہ قسمت رفتہ است خواہی کہ بدعا وآرزو پیش بگردانی انتہی واین باز آمدن
بیاد حق از سوال وطلب حوائج حالت فنا ونیستی ست کہ آن نہایت احوال اولیای ابدال ست کہ نزد

این قوم نہایت عبارت از فنا فی اللہ ست با نتہای سیر الی اللہ با ضمحلال صفات بشریت و محو رسوم خلقیت و چون باین مرتبہ رسید بر نہایت و لایت رسید و منتہی شد و کامل گشت قول فیصل در اینجا قول شیخ ابو الحسن شاذلی ست رحمۃ اللہ علیہ کہ میفرماید کہ حظ و نصیب تو در دعا نیز ذوق و فرح بمناجات محبوب باید نہ فرح بقضای حاجت و حصول مطلوب تا بہ نعمت از منعم محجوب نمانی ؎

دل ز حرص مدعا خالی شدہ		ذوق عجز و بندگی حالی شدہ
گر اجابت کردشان فہو المراد		ورنہ با دیدار نقد آیند شاد
جز سخن کردن بآن شیرین زبان		ور کنند رد لذت آن بیشتر

و ترک و تجرید بمرتبہ داشتند کہ بعضے مخلصان با اخلاص تمنا ہا می نمودند کہ چیزے بہر ادای ضروریات خانقاہ مقرر کنند قبول نمیکردند و میفرمودند کہ مواعید ما ورزق ما در آسمان ست کہ وفی السماء رزقکم وما توعدون او تعالی شانہ از غیب کفالت جمیع مہمات وابستگان دامن دولت می ساخت و با وصف اینکہ گاہے با کسے بدرشتی پیش نمی آمدند اما ہیبت آن مایہ در دلہا طاری و در دیدہ ہا ساری بود کہ احدے را یارای ابتدای تکلم از خود نمی شد ورنہ مجال سخنان ہر دردے بر زبان گذرانیدن آرے ؎

ہیبت حق ست این از خلق نیست	ہیبت این مرد صاحب دلق نیست

و جوش و خروش عشقیہ باطنیہ بدان مثابہ بود کہ اگر صاحب استعدادے قریب حضرت ایشان می نشست آواز جوش سینہ می شنود چنانچہ مولوی رشید الدین خان صاحب یکے از نظر یافتگان حضرت غوث ملت بودند اکثر میفرمودند کہ من ہر گاہ بحضور حضرت قطب الافرادی نشستم خروش سینہ بگوش سر می شنودم سبحان اللہ چون لب ساغر خموش و چون درون دن بجوش و خروش حضرت فخر الدین عراقی و حضرت مولانا جلال الدین رومی و حضرت شمس الدین تبریزی و حضرت مولانا جامی و حضرت سرمد و حضرت مصلح الدین سعدی شیرازی رحمہم اللہ تعالی را بسیار می ستودند و میفرمودند کہ این جانبازان راہ طلب نیکو پیمودہ اند ہر چہ کردند مختصر کردند و ہر جا کہ رفتند باخدا رفتند و قدر خود نصب العین داشتند کہ از مسرت مدح یکے و از ملالت ذم دیگرے وارستند و الحق بیشتر سبب تغیر مردم عدم اطلاع بر مرتبہ خود میباشد دیگر تا کجا نویسم ہر کمالاتے کہ در انسان ممکن اند سوائے نبوت ہمہ در ذات قدسی سمات ایشان بدرجۂ کمال جلوہ گر بود مشاہدۂ ارادتمندان با اخلاص شاہد عدل بر صدق مقال این حقیر کہ توفیق گذارش شمۂ از حالات عالیات حضرت ایشان یافتہ ست می تواند شد در ریاضات و مجاہدات آیتے بود از آیات اللہ اگر تفصیل آن بر نگارم کتابے مستقل مطول شود و نسبت مع اللہ چنان قوی داشتند کہ حضرت غوث ملت والد ماجد ایشان اکثر میفرمودند کہ نسبت ایشان اینچہ کہ بعمر دوازدہ سالگی بود ہمون تا این زمان ست کہ عمر شان متجاوز از شصت سال ست یعنی از صغر سن چنان نسبت قوی میداشتند کہ بازدران ضرورت زیادتی نیز واقع نشد زبانی عم اکرم مولوی امجد علی صاحب مسموع ست کہ می فرمودند

؎ در آسمان ست رزق شما و انچہ وعدہ دادہ میشود ۱۲

شبے از بیداری بخت خویش در خواب از زیارت جمال باکمال حضرت ایشان مشرف شدم بعد قدمبوسی عرض نمودم کہ اگر از حالات و مقامات عالیہ خویش مرا مطلع فرمایند بعید نیست بندہ نوازی فرمودند کہ از حالات و مقامات ما چہ پرسی ما تو چہ گویم ترا از حالات ما همین قدر اطلاع بس است کہ روح ما روح مبارک حضرت جد ما شاہ محمد کاظم قلندر قدس سرہ یکے ست الکلام بالمرام ازین وجوہ مورد عنایت حضرت مرشد ارشد گردیدند و از خلعت فاخرہ و ذخیرۂ سعادت اندوختند و بشارت فاستقم کما امرت از گوش جانیان شنیدہ بہر ہدایت سکنۂ دیار الحسن کمر بستند و اعلام ایمان و اسلام چنان برداشتند کہ بدولت ایشان ہر کس و ناکس بر حفظ اوقات مستعد شدہ در حسرت علی ما فات بمرتبۂ کوشید کہ ظہور قول صریح الشیخ فی قومہ کالنبی فی امتہ صحیح گردید بالجملہ حقوق نعم و لواحق اتم حضرت مرشد الآفاق بر ذمۂ تمامۂ اہل وفاق عموماً و بر بندگان درگاہ خصوصاً بیش از بیش اند و ادائے شکر بر خادمان بارگاہ عالی جاہ واجب و لازم ست لہذا ادائے الشکر بر دلم ریخت کہ اگر قطرۂ از بحرے و موجے از تموجے از ملفوظات حضرت ایشان بخامۂ عقیدت نگار سپارم و اوقات پریشان را صرف یادگار گردانم و شفاعت حضرت ایشان را ذریعۂ مغفرت انگارم چہ عجب کہ یوم الجزا و تراب اقدام حیدریان اعلی مقام و احمدیان مبارک اقدام شوم و باللہ التوفیق و بیدہ ازمۃ التحقیق

وصل در بیان بندے از مقالات معرفت آیات

میفرمودند کہ طریق ورع و تقوے کہ ہمین متابعت حضرت مصطفے ست صلے اللہ علیہ وسلم بدرجۂ محبوبیت رساند ورنہ وصول معلوم گوئیم کہ ورع و تقوے در لغت یک چیز ست و در اصطلاح اہل حقیقت ورع پرہیز کردن از شہوات باشد بخوف افتادن در محرمات و نزد بعضے استادن بر ظاہر شرع باشد بلا تاویل و پیش اند کے گذاشتن از ہر خواہش بود و محاسبۂ نفس در ہر لحظہ و خطرۂ حضرت شبلی رحمۃ اللہ علیہ فرمودہ کہ ورع گذاشتن ماسوی اللہ ست و بگریست نبی صلے اللہ علیہ وسلم و فرمود کہ حلال ظاہر ست و حرام نیز و ہر دو از امور مشتبہ اند پس بگذار شک و اختیار کن یقین را و در روایتے دیگر آمدہ ست کہ میان ہر دو امور مشتبہات اند اکثر مردمان ندانند پس ہر کہ از شبہات پرہیز پاک بر د دین خود و متاع آنرا و آنکہ در افتاد اندر شبہات بیفتاد در حرام و فرمود آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم ورع سید العمل ست و وحی آمد بموسی علیہ السلام کہ اے موسی مقربین با من قرب نیافتند الا بسبب ورع و ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ فرمودہ کہ ما ہفتاد باب حلال را می گذاشتیم بخوف افتادن در حرام و بعضے گفتہ اند کہ ملاک دین ورع ست و آفت او طمع منقول ست کہ مالک دینار رحمۃ اللہ علیہ چہل سال در بصرہ ماندند و تا وفات خرمائے آنجا نخوردند نہ رطب و نہ یابس و بود رحمۃ اللہ علیہ کہ میگفت بعد انقضائے فصل خرما کہ اے اہل بصرہ این شکم ماست کہ از و چیزے کم نشدہ و شکمہائے شما اند کہ در انہا چیزے نیفزودہ خلاصہ اینکہ متورع کامل آنست کہ پرہیز از قلب

---

۵۱ پس استوار باش چنانچہ فرمودہ شدۂ تو را ۵۲ شیخ در قوم خود مثل نبی ست در امت خود ۵۳ و بخدا است توفیق و بدست وی ست عنان تحقیق

۵۴ خطرہ در لغت یعنی آنچہ در دل گذرد و در اصطلاح حضرات صوفیہ عبارت از آنچہ کہ از غیب بر دل وارد گردد و این گاہے بطریق خطاب می باشد و گاہے بغیر خطاب بغیر عمل بندہ و منقسم بر چہار قسم ست اول خطرۂ شیطانی کہ حکم میکند بمخالفت حق دوم خطرۂ نفسانی کہ سالک را بسوے حظ نفس متوجہ می کند سوم خطرۂ ملکی کہ سالک را بسوے عبادت حق رجوع میکند چہارم خطرۂ رحمانی کہ سالک را بسوے ذات حق رجوع میکند

ولسان وتمامۂ قوای خود از مباحات مختصہ ہر عضو الا بقدر ضرورت ومتورع را درجات عظمے اندوسعادات کبرے وعنایات لاتحصے وآما تقوی در لغت بمعنی اتقاء ست وبعضے میگویند مطاوعت یقال وقاہ فاتقی وشرعاً اجتناب از مضرت دنیا وآخرت ست وآن قابل زیادت ونقصان ست ادنائے آن اجتناب ست از شرک واعلائے آن حفاظت نفس ست از فعلے وترکے کہ موجب عقوبت باشد وپیش اہل حقیقت تنزہ باشد از انچہ مشغول دارد سر خود را از حق وتبتل بدو وآین تقوی حقیقی ست کہ مراد ست بقول او تعالی اتقوا اللہ حق تقاتہ وبرخے گویند کہ تقوے اجتناب از ہر چیزے ست کہ دور دارد از حق وبعضے گویند تقوے احتراز ست بطاعت اللہ از عقوبت او ونزدیک اندکے پرہیز از ماسوی اللہ را تقوی گویند ابو بکر واسطی گفتہ کہ متقی آنست کہ پندارد تقوی از نظر خود بردارد وبعضے گفتہ اند کہ حقیقت تقوی از غیر انبیا احتراز ست از شرک جلی وخفی وشرک جلی ودوام مختلف اند باختلاف اشخاص شرک جلی از عوام کفر ست وشرک خفی توحید بود از زبان با اشتغال قلب بغیر اللہ واین شرک جلی خواص باشد وشرک خفی آنہا التفات اوشان ست بدنیا واسباب آن واین شرک جلی از اخص الخواص ست وہم السابقون المقربون وشرک خفی ایشان التفات ست بآخرت ونعیم آن وتوسل شان بطاعات بہر جلب ثواب ودفع عقاب وتقوی از اعظم ارکان دین ست واجل مقامات سالکین کہ ذکر فرمود او تعالی شانہ در کلام مجید وصیت بالتقوے ومدح متقین را میفرمودند کہ حقیقت دینداری آنکس را مسلم ست کہ او را کمال رتبۂ محبت حضرت سرور کائنات حاصل شدہ باشد کہ تشریف فسوف یاتی اللہ بقوم یحبہم بر قامت محبان او دوختہ اند ودر کرامت وجوہ یومئذ ناضرۃ الی ربہا ناظرۃ شمعے برای پروانگان حرمن سوختہ از جمال نور محمدی افروختہ قوم موسی علیہ السلام را اگر من وسلوی دادند وقوم عیسے علیہ السلام را مائدہ از آسمان فرو فرستادند این درد نوشان عالم فراموش را شراب شہود بجام وجود ریختہ اند ہر چند نشۂ آن شراب عربدۂ انا الحق وسبحانی دارد ولے ماسوا را بہیچ در باختن جز ازین مقام ران راست باز را راست نیاید وبر شمع شہود جان باختن سوای این بلند پروازان شکستہ بال را درست نباشد واز ینست کہ چون ہر دو جہان را بہمہ گیداوند خرگاہ عشرت دربارگاہ دل این گمراہان ہفت اقلیم بخشش زدند کہ انا عند المنکسرۃ قلوبھم لاجلی وچون کمال وتکمیل این مرتبہ موقوف بر محبت ست بعد از محبت بمرتبۂ محبوبی میرسد وچون محبوب شد کام ونا کامی مراد ونامرادی وہستی در نیستی وتوانگری در درویشی حاصلش آمد ؎

مارا نہ خراسان نہ عراق ست مراد	وز یار نہ وصل نے فراق ست مراد
طاقم ز مرادہا کہ طاق ست مراد	با ہیچ مراد جفت نتوانم شد

نشنیدۂ کہ موسی وعیسی علی نبینا وعلیہما السلام چرا فرمودند کہ خداوندا مرا از امت محمد صلے اللہ علیہ وسلم گردان از ینکہ درین امت مردانے دیدند کہ اقدام ایشان در تحت الثرے بود دوسرہای ہمت ایشان از اعلے علیین در گذشتہ

---

۱ گفتہ میشود نگہداشت پس پرہیز کرد ۲ ۲ تبرسیدن از خدا حق ترسیدن ازوی ۱۲ ۳ او شان پیش روندگان نزدیک کردگان اند ۱۲ ۴ پس خواہرا آورد رضا گرچہ رانکہ دوست میدارد ایشان را ۱۲ ۵ یکبارہ روزہا آن روز تازہ باشند بسوے پروردگار خود نظر کنندہ باشند ۱۲ ۶ مانزد آن قلوب ام کہ شکستہ اند بسبب من ۱۲ ۷ فرمان برداری کردن ۱۲ ۸ منقطع شدن از دنیا ۱۲

وایشان درمیان گم شده بودند میفرمودند که در نسبت ماشوقے وشورشے قوی بوده که ازان درستر ولایت قلبی
بیتابی بسیاری می آمد واز حرارت وطپش باطنی درموسم سرما حاجت بر لباس پنبه دار نبود مگر بجبوری می پوشیدم
تا خلق ندانند وبتوجه مرشد وخیال ناپیدائی محض آنهمه را ضبط می کردم کاتب الحروف گوید که از حرارت اذکار
واشغال صبحدم معمول بود که بعد از فراغ وظائف شربت شیرین وترش که مطلوب ومرغوب بود نوش میکردند
ومیفرمودند که ما حریص تر از اهل دنیا ام که بعد صبح سوای خوردن ونوشیدن سروکارے ندارم ودر حقیقت این
نوش شربت برای دفع حرارت بود که باوجود سن شیخوخت وتجاوز از سبعین همان حرارت شباب داشتند
میفرمودند افراط وتفریط در هر کار چه دینی وچه دنیوی قطعاً معیوب ودر هر کار بر قول خیر البشر خیر الامور
اوسطها عمل باید کرد میفرمودند که مرد بیکار نزد من بدتر از گنهکار است چه او بکارے مشغول ست واینوقت
خود را مفت ضائع میگذارد چنانچه این راقم حضرت ایشان را گاهے ندیده است که لمحه از خلوت وجلوت بیکار
مانده باشند بظاهر اوقات شریف منقسم بچند قسم بودند یکے در طاعت وعبادت حق دوم در ارشاد وهدایت سوم
بمهمات وابستگان دامن دولت واین همه نیز بظاهر بودند ورنه همه اوقات بعبادت حق مستغرق بودند لمحه
ولحظه فارغ از یاد حق نمیگذاردند وفور شفقت ورغبت وحضور نسبت بهمه جهان یکسان بود از نیجاست
که هریک را رافت پدر مهربان برطاق نسیان بود ودر اخفای کمال چنان ساعی بودند که باید وشاید چنانچه بارها مشاهده
چنین معاملات شد یکبار مریده از جای آمده چند تنگه فلوس بحضور خادمان بارگاه نذر گذرانید بلا توقف قبول
فرموده منکسرة القلب را دل شاد فرمودند وقتیکه آن پیر زن بالای بام خانه بهر قدمبوسی دوباره حاضر شد
مورد شفقت بوده مبلغ دو روپیه باو عنایت فرموده ارشاد کردند که خرچ عرس بگیر ضعیفه نعمت غیر مترقبه
دانسته آداب بجا آورد ودر همچشمان خود افتخار یافت آن وقت از سوء ارادت بدل بعض حضار مجلس خطور
کرد که معامله امروز خلاف دیروز شده فی الفور بر خطره فاسده وعقیده کاسده مشرف شده بعد انفراغ از وظیفه
شریفه ارشاد فرمودند که درین معامله دو امر ملحوظ بود اول اینکه آرنده ملول خاطر وشکسته دل شده نه پندارد
که نظر بر حقارت منذور ساخته واپس فرمودند اگر از قسم نقدی آوردم پذیرا گشتے دوم آنکه حضار مجلس بر طمع
فقیر آگاه شوند واز من برگردند وگویند که فلانے طمع بدرجه دارد که از فلوس هم صبر نمیگذارد فقیر را دل بست
آوردن واهل دنیا را از خود نفرت دهانیدن غرض بود کاتب الحروف گوید که این عمل خیر موافق حدیث
صحیح ومطابق خبر صریح است که روزے بحضور تجلیات ظهور سرور عالم صلے الله علیه وسلم صدقات وخیرات
بیش از بیش حاضر آوردند درمان میان پیرزنے غله شعیر مقدار حقیر بلاحظه انور گذرانید دریای رحمت بجوش آمد
وارشاد کردند که این جزو قلیل را فضل کثیر ست آنرا از دست شریف گرفته راس المال گردانیدند وبالای همه حبت
اظهار امتنان نهادند وفرمودند که این ضعیفه عاجزه از خلوص ومحبت تحصیل مال از وجه حلال نموده حاضر آورده است
مقدار قلیل بر کثیر شرف دارد انتهی میفرمودند که نسبت آن بهست که در ذوق وشوق جذب پیدا شود

ده بیتے کہ از آنست کہ بعد مراجعت سرود شده است

واین شعر اکثر می فرمودند ؎	رفتم از میکده اما بدعا می خواهم	که ازین در نروم لغزش مستان مددے
و آخر آخر اکثر ازین رباعی ذوق بسیار می داشتند ؎	سرمد کہ زجام عشق مستش کردند	مستش کردند و بت پرستش کردند
بالا بردند و باز پستش کردند	میخواست خدا پرستی و هشیاری	

و هنگام تذکره اکثر میفرمودند که راه و روش سلوک حضرات مولانا جامی رح و فخر الدین عراقی و اوحد الدین کرمانی رح و احمد غزالی رح و شمس الدین تبریزی رح مرا بسیار پسند افتاده است حقا که راه رفتن کار همین مردان جان نثار است خدا هر یک را روش این حضرات نصیب سازد بهتر از طریقهٔ ایشان راهے نیست هر حال که لازم عرفان ست از ایشان بوجه احسن ظاهر آمده میفرمودند که چون همت بر تحصیل مقامات سلوک گماشتم در شش ماه بر مقامات صد گفته حضرت شیخ فرید الدین عطار رح که در منطق الطیر ست عبور کردم و نعمات الهیه (حج نعمت ۱۲) بسیار اند اما توفیق یاد او و ادراک حالات و کیفیات از ثمرات دوام شغل بالله که ازین بهتر چیزے نیست کرا یاد خاطر شود اگر در دنیا ظهور نگیرد در دار الجزا از کیفیات عمل و اخلاص ضرور ظهور خواهد کرد ؎

تو بندگی چو گدایان بشرط مزد مکن	که خواجه خود روش بنده پروری داند

حضرت قدر قدرت مرشد برحق قدس الله سره العزیز می فرمایند ؎

بہشت امید جنت پر ہیت دوزخ کی دہشت سے	کوئی کمتر عبادت خالصًا للّٰہ کرتا ہے

و ازینجاست که خود حضرت ایشان بارها میفرمودند که من برائے خود گاهے حسن خاتمت را که آن هم از اهم مهمات ست بدعا نخواسته ام چه که دانسته ام که مقدرهٔ مقدر (اندازه کرده شده ۱۲) ضرور (یافت ۱۲) باید کرد چندین اوقات را بذکر و فکر باید گذرانید توکل و ایقان حضرت والا شان ازین مقام دریافت کردنی است میفرمودند که در لفظ فقر فای فنا و قاف قرب و رای رافت ست فقیر را باید که طالب فنا باشد در قرب و رافت مولی یعنی بجای ریاضت شاقه این ریاضت نه آمدن خطرهٔ غیر را شق (شگاف ۱۲) داند ورنه فای فضیحت و قاف قهر و رای رسوائی (رسوائی ۱۲) ست میفرمودند که عارف آن بود که در عیان مکان نجوید و در عین اثر نگوید و اگر از عرش تا ثرائے (طبقهٔ اخیرهٔ زمین ۱۲) صد هزار مردم باشند و هزاران هزار فرشته قدم از منزل عدم در زاویهٔ دل عارف بنهند او در جنب وجود و معرفت حق موجودے نه پندارد و از در آمدن و بیرون شدن (گوشه ۱۲) ایشان خبر ندارد (پهلو ۱۲) و معرفت آنست که بشناسی که هر جنبشے که هست از حق ست حکیم سنائی رحمة الله علیه می فرماید ؎

فاعل جنبش ست و تسکین ست	وحده لا شریک له این ست

و عارف چون چراغے بود در قندیل از آبگینه پاک که شعاع او جمله ملکوت را روشن دارد خود او را از تاریکی (شبهه ۱۲) چه باک میفرمودند که توکل آنست که در همه حال و بجمله مقال (روشی ۱۲) حق را ملازم باشی و او را در هیچ حال بسمت خیال نیالائی انچه بتو گفته ست خواهد رسانید نه طلبی تا بدهد و اگر بعد دادن بطلبی حریص و طماع باشی گوئیم (آلوده دنیی ۱۲) (طامع ۱۲)

؎ تسکین در لغت بمعنی آرام دادن و در اصطلاح حضرات صوفیه صفت آمیزش مرید و طالب صادق را میگویند ۱۲

و این ست مفاد آیۂ وافی ہدایہ ومن یتوکل علی اللہ فھو حسبہ و نیز فرمود او تعالی شانہ وعلی اللہ فتوکلوا و قال فاذا عزمت فتوکل علی اللہ ان اللہ یحب المتوکلین و فرمود حضرت صلے اللہ علیہ وسلم توکل نصف عبادت ست و دعا نصف آن و نیز آمدہ ست کہ لو توکلتم علی اللہ حق توکلہ لرزقکم کما یرزق الطیر تغدو خماصا و تروح بطانا و وصیت فرمود لقمان پسر خود را کہ اے جان پدر دنیا بحرے عمیق ست کہ اندران بسیارے غرق شدند اگر بر کشتی تقوے و توکل سوار شوی امید کہ نجات یابی و توکل بر دو صفت است توکل عوام و آن تفویض امر رزق باشد بسوی حق و کرم او و ترک تعلق باسباب باعتماد وعدۂ حق و کرم او و توکل خواص و آن تفویض امر باشد بحق در ہر چیز تا اینکہ بماند عبد در تحت احکام قضا و قدر بے حرکت و اختیار چون میت در دست غسال ہر گونہ کہ خواہد بگرداند متوکل عدیم الحرکت است بہ بدن و عدیم الاختیار بالقلب اگر در قلب او حرکتے افتد باشد کہ متحرک باللہ بود و اگر سکون افتد ساکن باشد باللہ و این معنی باشند قول آن کسے را کہ گفت التوکل اضطراب بغیر سکون و سکون بلا اضطراب و محل توکل قلب است و حرکت ظاہر منافی آن نیست بعد ایقان عبد بران کہ کل بتقدیر اللہ است اگر چیزے آسان بود بتقدیر او ست و اگر دشوار نیز بتقدیر او بود لاجرم توکل از مقامات عالیۂ شریفہ ست و لیکن عزیز الوصول ست میفرمودند عارفان با خواہش بہشت در دنیا ویزند بلکہ کار این قوم آن است کہ اگر خفتہ اند و اگر بیدار طالب مطلوب اند و از طلبگاری و دوستداری نیز فارغ زیرا کہ در محویت مشاہدۂ معشوق اند حاجیان بقالب گرد کعبہ طواف کنند و بقا جویند و ایشان بقلوب گرد عرش گردند و فنا خواہند و از ہمین جا گفتہ اند کہ خداشناسان بوّاب بہشت اند و نہایت کار این جوانمردان آن بود کہ حق ایشان را خود دوست دارد و بعلامت دوستی خویش سہ خصلت عطا فرماید سخاوت چون سخاوت دریا و شفقت چون شفقت آفتاب و تواضع چون تواضع زمین و ہر کہ نزدیک حق بود ہمہ چیز و ہمہ جا او را بود زیرا کہ حق ہمہ جا ست و او را ہمہ چیز ہست و عارف بچیزے شادمان نشود جز بہ فنا مصرعہ تو مباش اصلا کمال اینست و بس * میفرمودند کہ خلاصۂ کار حضرات قلندریہ بعد ادای فرائض و تخریب عادات طیبۃ القلب مع اللہ بود و جز عجز و نیستی و حسرت و ندامت چیزے نبود و ہمین اصل جمیع ارکان و شرائط بود تا کرا دہند روزے شیخ سعید الدین صاحب کہ از مریدان با اختصاص حضرت ایشانند عرض داشتند کہ فنا چیست بجواب ارشاد شد کہ چرا می پرسید عرض کردند کہ دانستن از ندانستن اولے ست فرمودند کہ فنا آنست کہ ہر چہ دانستہ باشی نادانستہ سازی انتہی میفرمودند کہ معنی این خبر تفکر ساعۃ خیر من عبادۃ الثقلین اکابر با خبر خوب خوب نوشتہ اند لب لباب ہمہ این بہتر ست کہ اندیشۂ فناے کامل خود کہ اندران

---

۵۱ و ہر کہ توکل کند بر خدا پس او بس ست او را ۱۲ ۵۲ و بر خدا توکل کنید و فرمود پس انگاہ کہ قصد محکم کردی پس اعتماد کن بر خدا آیہ خدا دوست میدارد توکل کنندگان را ۱۲ ۵۳ اگر توکل کنید شمار خدا حق توکل کردن ہر آئینہ روزی دہد شما را چنانکہ روزی دادہ میشود جانور پرندہ کہ صبح میکند بحالت گرسنگی و شام میکند شکم سیر ۱۲ ۵۴ توکل اضطراب است بلا سکون و سکون بلا اضطراب (اضطراب بمعنی تحلل یا فتن کار و پریشان شدن ۱۲ ۵۵ تشریح قلب در حواشی خطبہ تکملہ ہذا مذکور شد ۱۲ ۵۶ تفکر یعنی اندیشہ یک ساعت بہتر ست از عبادت ثقلین (ثقلین بمعنی متاع مسافر و حشم او و ہر چیزے کہ ہمراہ او باشد و ہم بمعنے دو گروہ و عالم جن و انس و در اصطلاح حضرات صوفیہ ہر دو کون را گویند کہ عالم دنیا و عالم عقبے ست و ہم دو مراتب گویند یکے مرتبۂ خارجیہ دیگرے داخلیہ مرتبۂ خارجیہ ہمو ست از اجسام و اشباح و ارواح و مرتبۂ داخلیہ عبارت ست از وحدیت و وحدت و احدیت ۱۲

علم مغنا را نیز دخلے کمتر بود بلکہ نبود بہ از پرستش با خیالات و خیال خود باشد ؎

تا روے ترا بدیدم اے شمع طراز	نے کار کنم نہ روزہ دارم نہ نماز
چون با تو بوم مجاز من جملہ نماز	چون بے تو بوم نماز من جملہ مجاز

میفرمودند کہ کفر طریقت آن بود کہ یکدم از یاد مبدء المبادی غافل مانی و این شعر بر زبان آوردند کہ این ارشاد گویا ترجمۂ او ست ؎

ہر آن کو غافل از حق یک زمان ست	دران دم کافر است اما نہان ست

و غایت یاد آن بود کہ یاد ہم رود قاضی حمید الدین ناگوری رح در طوالع شموس میفرماید کہ بر ہر دل کہ تجلی عالم عظمت بود او را پروای یاد داشت او نماند و چون دل از یاد داشت باز ماند ہر آئینہ زبان از یاد کردن باز ماند درین مقام اشارت بدر بود اے برادر تو خود را فراموش و خاموش کن خود این فراموشی یادے عجیب بود واذکر ربک اذا نسیت قیل اذا نسیت نفسک روزے شبلی رح خود را فراموش کرد لب بر لب نہاد و خاموش شد نمازش از وقت در گذشت چون بخود باز افتاد از درد آن در گداز افتاد و می گفت ؎

نسیت الیوم من عشقی صلوتی	فلا ادری غدائی من عشائی
فذکرک سیدی اکلی وشربی	ووجهک ان رایت شفاء دائی

میفرمودند کہ صوفی بعالم ہویت چون بار یابد با نانیت خود نپردازد چہ غلبات مشاہدۂ جمال او را از خود بسندہ باشد و در پرتو نور خویش بے شعور گذارد لہذا در خیال مقامات و کرامات و سکر و صحو و اثبات و محو و فنا و بقا ہیچ کس ازین حالات را با او اضافت نتوان کرد زیرا کہ محبوب چون بے نشان ست نشانش جز از بے نشانی کہ آرد آرے ؎

ہر چہ اندیشی پذیرای فنا ست	آنچہ در اندیشہ ناید آن خدا است

کاتب الحروف گوید عفا اللہ عنہ کہ این اشارت بمقام اصل الاصول وصول ست و معنی وصول عقد مرابطہ عبد با خالق خود ست بدینگونہ کہ بندہ اولاً معتقد آن بود کہ برای او وجودیست و صفات و آسماء و چون فہمی درست یافت بدانست کہ وجود و صفات و اسماء ہمہ برای حق اند نماز من چہ من فانی ام دوے لم یزل و لا یزال و باین اعتقاد جہالت رفت و علم آمد یعنی علم الیقین پس

؎ معانی مبدء و معاد و مرادا سلاحواشی لطیفۂ دہم مرقوم شد و مبدء المبادی عبارت از مرتبۂ خاص حضرت صاحب سنت ۱۲ ؎ یادداشت باصطلاح جمہور جملہ ہشت باصطلاحات مقررۂ حضرات نقشبندیہ رحمۃ اللہ علیہم و آن عبارت ست از توجہ خاص کہ خالی باشد از الفاظ و تخیلات بطرف حقیقت واجب الوجود و این توجہ ہمیشہ حاصل نمیشود مگر بعد فنای تام و بقای کامل خلاصہ اینکہ یادداشت نام خیال ذات مقدس ست کہ بغیر ذریعۂ الفاظ و تخیلات باشد و این دولت منتہیان و ولایت بالبتہ حاصل میشود و تصحیح خیال نیز ہمین معنی دارد و این امر بے دوقی و وجدانی ست سالک را بعد مجاہدۂ کثیرہ حاصل میشود ۱۲ ؎ یاد کن پروردگار خود را وقتیکہ فراموش کنی یعنے گفتند کہ ہرگاہ فراموش کنی نفس خود را ۱۲ ؎ فراموش کردم امروز از عشق خود نماز خود را و نمیدانم غذای صبح او و نہ غذای شام او یا خود تو ای سردار من خورد و نوش من ست و بس تو اگر ہیچ شفای بیماری من ست ۱۲ ؎ معانی اصطلاحی انانیت در حواشی اوائل لطیفۂ دہم مرقوم شد ۱۲ ؎ اضافت در لغت بمعنے میل دادن و مضاف کردن کلمہ بکلمہ فرمودن کردن ہر چیزے و نسبت کردن و غیرہ و در اصطلاح حضرات صوفیہ اضافت و نسبت میان عبد و رب دو نوع ست یکے حقیقی یعنی کہ عبد باعتبار حقیقت خود عین رب ست مجازا و در و خلے نیست دوم اضافت و نسبت اعتباری کہ باعتبار تعین و اطلاق عبد غیر رب ست چنانکہ موج و حباب با جمیع اوصاف و نسبت شان ان بآب ست و بس و آب وجود حقیقی ست ۱۲ ؎ معنی نماز کہ بمعنے علاء رسوم و علمای لغت میگویند کہ یقین ۱ سر مرتبہ اصل علم الیقین و آن عبارت از دانستن چیز یست باکمال تیقن مع کیفیت حمایت آن شئی بانیطور کہ آن عالم را اصلا در آن شک نباشد مثلاً کسے متواتر شنیدہ باشد کہ آتش ہر چیز را میسوزاند مرتبۂ دوم عین الیقین کہ آن عبارت ست از دیدن چیزے بچشم خود مثلاً دیدن آتش ہر شے را میسوزاند و عین الیقین بہ نسبت علم الیقین قوی ست مرتبۂ سوم حق الیقین کہ آن عبارت ست از داخل شدن شخصے در چیزے یا خود بخود شدن آن شخص مثلاً داخل شدن شخصے در آتش و سوختن دران و این قسم از یقین دوم اقوی ست اما در اصطلاح حضرات صوفیہ علم الیقین عبارت از ایمان تا بتہ ست و عین الیقین از مرتبۂ احدیت و بعضے چنان گویند کہ دانستن سالک این امر را کہ حق تعالی با وحدانیت خود موجود ست و دران شک و شبہہ نباشد پس این علم الیقین ست باز اگر وی حق تعالی را با جمیع صفات و اسماء و افعال و آثار مشاہدہ کند پس این مرتبہ عین الیقین ست باز اگر وی سلوک کرد و در حق تعالی فنا و محو شد پس این مرتبہ حق الیقین ست

چون موہبت الٰہیہ او را در گرفت بمرتبۂ عین الیقین رسید بعینیت حق ممتاز آمد و برای این فرموده اند بعضے بزرگان
دین رحمہم اللہ من عرف نفسہ فقد عرف ربہ و عرف دبی بربی و این اشارت بآن است کہ تو توئی و او او است
بغیر تو نہ او داخل تست نہ تو داخل او و نہ تو خارج از وہستی و نہ او خارج از تو حجۃ الاسلام امام غزالی در مشکوۃ الانوار
فرموده است کہ ما سوا با عتبار ذات خود بحیثیت ذات خویش عدم محض است و چون باعتبار وجے کردہ شود کہ وجود مبدأ
المبادی و روساری است و موجود است پس موجود حقیقی وجہ اللہ بود و ہر شئے را دو وجہ باشند وجے بنفس خود و وجے
برب خود لاجرم از وجہ نفس عدم محض باشند و از وجہ رب خود موجود پس در ہیچ وقت موجود نبود مگر اللہ و وجہ او چہ
ہر شے ہالک ہست الا وجہ او ازلاً و ابداً و مفتقر نباشد این گروہ بقیامت بضرورت شنیدن ندای منادی لمن الملک الیوم للہ الواحد القہار بل این ندا از سمع شان ہیچگہ منفک نشدہ است و نہ فہمیدند آنہا از
معنی قولہ اللہ اکبر مگر اینکہ او از ہر شے بزرگ است حالانکہ این معنی نمیدانند چہ در وجود با او غیر او کجا است کہ
او اکبر از ان بود بل غیر او را رتبۂ معینہ و مرتبۂ متعینہ نے بلکہ خود وجود او نیست پس معنی این شوند اللہ اکبر
من ان یقال لہ اللہ اکبر بمعنی لاضافۃ و المقابلۃ انتہی یعنی اعیان بحیثیات تعینات قدیمہ و امتیاز
خود ہا از وجود مطلق راجع بعدم اند اگرچہ با عتبار حقیقت و تعینات وجودیہ عین وجود باشند قیصری در مقدمۂ
شرح فصوص میگوید کہ چون از کلام عرفا دریافتی کہ عین مخلوق عدم است و وجود ہمہ برای حق است تلقی بقبول
نما کہ عرفا این امر از ہمین جہت گویند کما قال علی کرم اللہ وجہہ فی حدیث کمیل صحو المعلوم مع محو
الموہوم و امثال این بسیار اند در کلام شان انتہی بقدر الضرورۃ و از ینجاست آنچہ شیخ اکبر در فص ایوبی
از فصوص الحکم بعد بحثے طویل آورده است کہ بدانستی کہ قرب و بعد ہر دو امر اضافی اند و ہر دو نسبت باشند
کہ وجودی در عین ندارند با وصف ثبوت احکام آن ہر دو در قریب و بعید انتہی و وفائی در کتاب الانفاس
گفتہ کہ قدم و حدوث ہر دو ذہنی اند مثل عدم و بقا کہ مصداق وجود نباشند بلکہ اعتبارات و احوال و اکوان
باشند کہ برانہا اطلاق اسما آید و ذہن تصور کند مفہومات آنرا از وجہ ظہور بعد بطون و عکس آن یا اعتبار امور
بود کہ نزد اسباب و علل خود ہا موجود باشند ہمچو مولدات انتہی پس ثابت و متحقق گشتہ کہ انسان در قرب و بعد چیزے
نباشد بجز حق سبحانہ اما چون کسے عارف نفس خود نبود نداند کہ این حق است چہ ہر کہ شناخت نفس خود را بشناخت
رب خود را بلا وجود حروف عرفان و اما عرفان با عتبار ترقی در جات خویش مختلف باشد آنکہ اندر عرفان بمرتبۂ
عین الیقین است او را زیادتی نیست بر آنکہ در علم الیقین باشد و آنکہ در حق الیقین باشد او را افزونی بود از
صاحب عین الیقین پس آنکہ در علم الیقین است گوید کہ مطلوب خارج از من نے و چون تجاوز کند بعین او بیند

ف ہر کہ شناخت نفس خود را پس بشناخت رب خود را ۱۲ ف شناختم رب خود را برب خود ۱۲ ف کرا است بادشاہی امروز باز خو جواب دہد
مر خدای یگانہ غالب را ۱۲ ف اللہ بزرگ تر است از بنکہ گفتہ شود و یرا کہ خدا بزرگ تر است بمعنے اضافت و قیاس کردن ۱۲ ف چنانکہ فرمود
علی کرم اللہ وجہہ در حدیث کمیل ہوشیاری از دانستہ شدہ یا نابود دانستن امر موہوم است ۱۲ ف معانی قرب بالا مذکور است در اوائل لطیفۂ دہم و بعد
بمعنی دوری عند قوم در اصطلاح حضرات صوفیہ عبارت از جہل و غفلت و دوری از حق تعالیٰ و نادانی از عرفان ۱۲

اورا عیان چنانکہ دانستہ باشد وچون ازان ترقی کند وبسوی حق رسد رفع گردد حجاب غیریت واثنینیت پس علم الیقین مطابقت بلا اضطراب است وعین الیقین مشاہدۂ بلا حجاب وحق الیقین اتحاد بلا اقتراب وبراین کل اطلاق کردہ شود معرفت یعنی متصف بیکے ازین مراتب راعارف خوانند وتیز متفاوت است عرفان بتفاوت ترقی از فرق اول بہ فنائے علمی واز فنائے علمی بہ فنائے عینی واز وبفنائے حقی واین فنائے محقق حدید البصر آن بود کہ حق رادر اعیان عالم متبدل بیند کما قال بل ہم فی لبس من خلق جدید ودرہر آن ظاہر شود بخلق جدید وبرد وبخلق جدید بلا مہلت واین ذہاب فناست وظہور تجلی بابقا میفرمودند کہ درحالت وصول تفرقہ چون ضلال باشد بسیارے رااز راہ بردہ وچہ عجب کہ جزای قول انا الحق ازین بود چہ بیک تغیر صوت خود لفظ وہمہ مقصود میرود پس درجائیکہ ہاہوت ست ہو است انا گفتن آنجا چون زیبد ودرجائیکہ ناسوت ست انا است درانجا ہو گفتن دشوار لاجرم حلاج اگر بجای انا ہو گفتے درسر آمدے واز سرمایۂ توحید برآمدے وچون انا گفت واورا باحق پیوند دادند برسر آمد گو ہزار مرتبہ برتر آمد کہ من قتلتہ فانا دیتہ انتہے۔ کاتب الحروف گوید کہ درحال حضرت حسین بن منصور حلاج مردمان مختلف اند بعضے درتعظیمش مبالغہ دارند وبرخے درتکفیرش وآنہا کہ متوقف اند ومحققین ازجانب او عذرہا خواستہ اند وجواب قولش بہ تاویلات صحیحہ دادہ ازانجملہ حضرت سید الاولیاء غوث الثقلین اند وشیخ شہاب الدین سہروردی وامام ابو حامد غزالی رحمۃ اللہ علیہم وغیرایشان کہ درعدنامہای شان طول است وحصر آن متعذر غرض آنانکہ اورا یکے ازمحققین برشمردہ اند نیز اکثر کسانند چون شیخ ابو العباس بن عطار وشیخ ابو القاسم النصر آبادی وشیخ ابو عبد اللہ بن خفیف چنانچہ ابن خفیف گفتہ کہ حسین ابن منصور عالم ربانی است حضرت غوث الثقلین میفرمایند کہ درزمان منصور کسے نبود کہ دست اوبگرفتے اگر من می بودم میگرفتم وہر کہ لعنت از مریدیت وتبعین من الی یوم القیامہ بگیرم دست اورا ؎

بلا خوش باش کان محبوب جان را	بدرویشان وسکینان سرے ہست

وتاویلات حضرت غوث الثقلین درتاریخ یافعی نوشتہ اند وشیخ عبد الحق محدث دہلوی درمنیۂ اخبار الاخیار می نویسند کہ درباب منصور حلاج اخبار مختلف آمدہ واللہ اعلم بحقیقۃ الحال ولیکن ازحضرت غوث الثقلین شیخ محی الدین عبد القادر جیلانی نقل ست کہ فرمود کان ولیا مقربا عند اللہ قد رأیت قدمہ ولم یکن فی عہدہ من تاخذ بیدہ انتہے وحضرت شیخ شہاب الدین سہروردی درعوارف المعارف میفرماید کہ وما یحکی عن ابی یزید قولہ سبحانی حاشا ان یعتقد فی ابی یزید انہ یقول ذلک الا علی معنی الحکایۃ عن اللہ تعالی وہکذا ینبغی ان یعتقد فی الحلاج رحمۃ اللہ علیہ فی قولہ انا الحق

---

۵۱ فرق اول درمصطلح حضرات صوفیہ عبارت ست از محجوب شدن طالب از حق بسبب کثرت خلقیہ وبقای رسوم خلقیہ برحال خود ۱۲ ۵۲ یعنی علم الیقین ۱۲ ۵۳ یعنی عین الیقین ۱۲ ۵۴ یعنی حق الیقین ۱۲ ۵۵ چنانکہ فرمود حق تعالی بلکہ ایشان در شبہہ انداز آفرینش نو ۱۲ ۵۶ تفرقہ دریافت بمعنے فرق کردن ودر اصطلاح حضرات صوفیہ عبارت است از انداختن قلب در شک وفرق کردن درذات ودیدن خلق وندیدن حق ۱۲ ۵۷ ہو این اسم خالص ذات باری تعالی شانہ ست کہ صفات را بالکلیہ دران دخل نیست وبرای این اسم دیگرے اسم خالص ذات بلا صفات نیامدہ واین اسم از نقطۂ ذات خبر میدہد واین را فوائد وتاثیرات بسیار اند ۱۲ ۵۸ انا در لغت بمعنی من ودر اصطلاحات حضرات صوفیہ از لفظ انا اشارہ ست بطرف مرتبۂ احدیت وحقیقت محمدی صلی اللہ علیہ وسلم کہ مرتبۂ برزخ وجامع ست واین را علم مجمل تعین اول نیز گویند ۱۲ ۵۹ ہر کسے را کہ بشم پس خوبنہای وے منعم ۱۲ ۶۰ بود وی مقرب نزد خدا دیدہ ام قدم ویرا در زمان وے کسے نبود کہ دست وے بگرفتے ۱۲ ۶۱ واین حکایت کردہ شد از ابی یزید بگفتن وے سبحانی تا پاک گردد وی از انکہ اعتقاد کردہ شود دربارۂ وے بد کہ گفتہ باشد این قول را مگر بطور حکایت از جانب حق تعالی وہمچنین ست لائق از انکہ اعتقاد کردہ شود دربارۂ حضرت منصور حلاج رحمۃ اللہ علیہ در قول وے انا الحق ۱۲

وکشف اخی علی مصری نیز شاہد صحت این مقال وبودن شیخ بر اعلے ترین مراتب در دار آخرت نیز می تواند شد وقد
نفحات الانس در ترجمۂ اخی مذکور ہست کہ روزے حکایت منصور حلاج در افتاد اخی علی مصری از حال وے استفسار
کرد حضرت شیخ یعنی مرشد او شان بعد از انکہ سخنان بسیار در باب وے کردند فرمودند کہ در وقتے کہ مرا حال گرم بود
بزیارت او رفتم چون مراقبہ کردم روح ویرا در علیین یافتم در مقام عالی مناجات کردم کہ خدایا این چہ حال
است کہ فرعون انا ربکم الاعلے گفت وحسین منصور انا الحق ہر دو دعوی خدا کردند اکنون روح منصور در علیین
است وروح فرعون در سجین در سر من ندا کردند کہ فرعون بخود بینی افتاد خود را دید ومارا گم کرد وحسین منصور ہمہ ما را دید وخود را
گم کرد بنگر کہ چہ فرق بود انتہے **میفرمودند** کہ طالب ذوق وشوق وکرامت طالب خدا نباشد زیرا کہ آن ہر دو نیز حالت
لطیفہ تعینے اند وکرامت محض فضل خدا است کہ ظاہر گردد بر دست بندہ پس بندہ آن بہ کہ تا مخدوم رسد وخدمات بندگی
بجا آرد حافظ می فرماید ؎ باخرابات نشینان زکرامات ملاف | ہر سخن وقتے وہر نکتہ مکانے دارد

میفرمودند کہ شکر در ہر حال سرمایۂ حصول جاذبۂ رحمانی است چہ در سراوچہ در ضراء گوئیم کہ این مقولۂ شریفۂ امویدے
بدیع ست اینکہ در بعضے کلمات قدسیہ حضرت غوث الثقلین آمدہ کہ پرسیدہ شد از حضرت وے کہ غنی شاکر
فاضل تر ست یا فقیر صابر فرمودند کہ فقیر شاکر از ہر دو فاضل تر ست انتہے حضرت جنید قدس سرہ فرمودہ کہ شکر
این ست کہ نفس خود را اہل برائے نعمت نہ بینی شبلی گفتہ کہ شکر رویت منعم ست نہ رویت نعیم ومؤید این ست
آنکہ ایوب علیہ السلام صبر کرد بر بلا گفتہ شد او را نعم العبد وسلیمان علیہ السلام شکر کرد بر نعمت گفتہ شد نعم العبد
چہ ہر دو متفق بودند در مقام بعدم التفات سوی نعمت ونعمت بہر فقدان الم ولذت باعتبار کمال محو وانسلاب
صفات بشریہ از ہر دو بانسلابیکہ منقلب شد دران صبر شکر او شکر صبر را پس بر خاست تمیز میان ہر دو وفرق
درمیان شاکر وشکور آنست کہ شاکر آنرا گویند کہ شکر کند بر عطا وشکور آنکہ شکر کند بر منع وشکر سہ گونہ آید
شکر زبان شکر قلب شکر بجمیع جوارح ہر انچہ لائق ہر چہار حہ بود شکر چشمان بند کردن آنہا ست از محارم حق وعیوب
خلق وشکر گوش بر بودن آنہا از سماع غیبت ولغو وفضول وانچہ سماعش حلال نبود وشکر ہر دو دست باز داشتن آنہا
است از گرفتن اموال ناجائز وشکر پا باز رفتن است براہ معصیت وعلی ہذا سائر الاعضاء وبرخے از بزرگان
فرمودہ اند کہ شکر عالم بالقول ست وشکر عابد بالفعل وآن طاعت بود وعبادت وشکر عارف استقامت
بود در ہر حال وشکر عوام بر طعام وشراب وغیرہ باشد وشکر خواص بر انچہ وارد شوند بر قلوب شان از معانی بایسہ
وشکر بر شکر اتم ست از شکر خص یعنی شکر کردن حق را بتوفیق دادن او مر عبد را بر شکر خویش واعتقاد دارد
کہ این توفیق یاد بہ شکر از اتم نعمات ست پس بدان شکر کند **میفرمودند** تا ظاہر مرتب بر شریعت نبود

---

۱ علیین بالکسر وتشدید لام کسور وبای تحتانی ونون یعنی فرقہای بہشت جمع علیہ وخانہای بلند بہشت وکتاب اعمال بندگان صالح از منتخب ومؤید نزد بعضے علیین اسم مفرد ست
بعضے بہشت ونزد بعضے آسمان ہشتم ونزد بعضے ستون عرش جانب یمین ونزد بعضے سدرۃ المنتہے واللہ اعلم ۱۲ ۲ سجین یعنی زندان سخت وکتاب کہ اعمال شیاطین ومجرمین
دران مسطور ست یا موضعے ست کہ در وے نامہای فجار کفار ودیوانی ست در جہنم وسنگ سخت ست در طبقۂ ہفتم زمین ۱۲ ۳ یاد دہنت یعنی صد فراموشی
ودر اصطلاح حضرات صوفیہ عبارت ست از فراموش کردن غیر حق ودر بحر امواج نور حق جل جلالہ مستغرق شدن وخودی خود را نیست نابود کردن واز یاد ہم زدن یعنی سیدان گم شدن ۱۲

نشان آنست که در باطن ترتیبے پیدا نشده و همین نقصان و حرمان است از اصل کار و قابل در احکام شرعیه و عمل بدان بروجه مشروع نه بدعت خود داعی تحصیل جذب الهی تعالی شانه است بعد حصول این دولت استقامت باید بر استدامت توجه الی الحق گویم و این مفاد باشد ارشاد فیض بنیاد حضرت پیر و مرشد برحق قدس سره را ؎

تراب آن حق همیشه خواهد به حفظ شرع و طریق احمد	خدای دیدن خدای گفتن بذکر و فکر خدای ماندن

فنائے باید که در وشائبه از وجود و مزے از بود و نابود نماند و چیزے در وجود حق و شهود وے شریک نباشد اصلاح کارخانهٔ وجود سالک درین است و بے حصول آن همه فساد است حضرت غوث الثقلین میفرمایند که هر مقام و کمال که نظرت بران افتد ازان درگذری و اگر ملتفت باطن توگشت همان حجاب است حقیقت فنا مفقود شد انتهے ؎

تا در تو ز پندار تو هستی باقی است	میدان یقین که بت پرستی باقی است
گفتی بت پندار شکستم رستم	این بت که تو پندار شکستی باقی است

و این باشد معنی انا عند المنکسرة قلوبهم لاجلی جهد باید کرد که برین مذکور مجبول شوی ورنه هیچ نشوی ازینجاست قول حضرت شیخ عبید الله احرار قدس سره که انا الحق گفتن آسان است و انا زائل کردن مشکل انتهے **میفرمودند** در خوردن یکے رضای نفس است و آن غذاے بسیار و لطیف باید و دیگرے حق نفس و آن خوردن بمقدار توانائی ادای فرائض و سنن است و علے هذا در جمله امور پس خیال باید داشت که رضاے نفس چیست و حق نفس کدام تا از مهالک نفسانی خلاص یابد ورنه بسیارے از خلط مبحث در ترددے افتاده اند **میفرمودند** رساننده تر باخلاص از خلوت نیست هر که خلوت گزیند جز حق هیچ نه بیند **میفرمودند** ادب عارف بالاتر از ادب دیگران است که مؤدب او خود معرفت او افتاده **میفرمودند** که سرمایهٔ عرفان جز تحیر بیشتر نبود از انکه هر که با آفتاب نزدیکتر بود متحیر تر بود تا بجائے رسد که او او نباشد گویم ازینجاست آنچه حضرت ذوالنون مصری رح در صفت عارف فرموده اند که عارفان بیننده بے علم و بے عین و بے خبر و بے مشاهده و بے صفت و بے کشف و بے حجاب باشند و ایشان ایشان نباشند گوش ایشان بگردانیدن حق بود و سخن ایشان سخن حق بود و بر زبان ایشان روان گشته و نظر ایشان نظر حق بود که بر دیده هاے ایشان راه یافته است مفاد حدیث نبوی صلے الله علیه وسلم کنت سمعه و بصره الخ **میفرمودند** که اعلے ترین مقامات مقام عبودیت است و نشان عبودیت آن بود که ترک هوا کنی و بنده او باشی در همه حال فقط

وصل در بیان حسرت مافات خویش از ظهور واقعهٔ وفات حضرت ایشان قدس سره

حضرت ایشان را آخر آخر بسبب غلبهٔ جذبات عشقیه استغراقے و از ماسوا افتراقے بدان پایه رسیده بود که از دنیا و مافیها خبرے نداشتند که چه میشود و که می آید و از نهم و ششم ماه خلاف معمول بیشتر وقت عشا از بالاخانه

سلف نزد ما آن قلوب اند که شکسته اند بسبب من ۱۲ ۵۲ باشم من گوش و چشم وے ۱۲

فرود آمده در کره می نشستند و در اندک مایه توقف بشهود موجود حقیقی آن قدر محوی میشدند که همه ما برای ادای فریضهٔ نماز آماده می شدند و حضرت ایشان همچنان مستغرق بوده مضمون صدق مشحون

من زتن عریان شدم او از خیال	میخرامم تا نهایات الوصال

آشکارا امید اشتند حضرت خداوندگار رجدی و استاذی مولانا شاه تقی علی قلندر قدس سره بیداری فرمودند هنگام بیداری متحیرانه چشم خدا بین کشوده بهر اخفای حال میفرمودند که هیچ چه قدر خفتم و چه مایه بیگاه خفتم و نیز بعض وقت عند التذکره بے ساخته بر زبان می گذشت که صحرائے است که چار سوئے آنرا آتش بے زینهار فراگرفته و همچنین اکثر بکنایت و صراحت اخبار قرب زمان وصال میکردند تا اینکه بتاریخ چاردهم ماه شوال روز چهارشنبه سنه ایکهزار و دو صد و هشتاد و چهار هجری بهر عیادت مولوی رشید الدین خان صاحب تشریف بردند اندرون محلسرا مستورات تذکره مخبر تشریف بری کرده فرمودند که چه عجب که اکنون ملاقات ما و شما منشو مستورات ازین ارشاد سراسیمه گشتند و عرض داشتند که حضرت این چه میفرمایند ما همه را سر بر پستے که باز خواهد ماند المختصر از انجا برخاسته بخانه منشی رسول بخش صاحب مرحوم تشریف آوردند و از دختران شان نیز مجهیز کلمات فرمودند العرض هنگام دوپهر معاودت فرمودند و پس از تناول طعام حسب عادت مستمره مقبلوله مسنونه پرداختند و بعد ازان بجهت ادای فریضه ظهر به مسجد تشریف بردند و از انجا فراغت ساخته باز پس گشتند و دران زمانه این مکان نشستگاه از هجوم ریزانیده بودند منظور بود که از سر نو پخته طیار کنانند لهذا در دالان قدیم نشست می شد تشریف آورده در صحنچی برائے آوردن قرآن شریف رفتند که پائے مبارک افزشے آورد و قریب به افتادن گشتند شبراتی خانساماں منشی علی حسین صاحب که حسب معمول نشسته بود اعانت داد حضرت ایشان قرآن شریف آورده بر مصلا نهادند و بے حس و حرکت لمحه بر تکیه سر نهاده ماندند بدقت تمام یک دو رکوع خوانده باز گرداندند و مکمل پوشش خاص بر سر کشیده نشستند درین میانه حضرت خداوندگار از مسجد باز گشته بلاحظهٔ تغیر چهرهٔ مبارک مستفسر کیفیت مزاج اقدس گردیدند ارشاد شد که مزاج خوش است و طبیعت چاق لیکن به تکلم اعوجاجے در لب جان بخش بجانب ایمن دیده شد حضرت خداوندگار را که عاشق زار حضرت ایشان بودند دل از جائے رفت و آدم برائے طلب حکیم اکرام علی و حکیم بخشش علی صاحبان فرستادند درین میانه در تمامه قصبه این خبر شهرت عام گرفت و اضطرابے عظیم نصیب فدویت کیشان آمد اطبا رسیدند و گل سیوتی وغیره تجویز کردند حضرت ایشان متبسم شده فرمودند که ازین چه میکشاید هر انچه شدنی بود شد نه از سیوتی هیچک خواهد شد نه از غیر او بعضے خدام بگریه التماس کردند که انحراف مزاج عالی از جادهٔ اعتدال این همه شامت اعمال ماست فرمودند این لوازم بشریه اند چنین خیال نه باید ساخت بالجمله بعد دیرے آن کیفیت زائل شد چنانکه نماز عصر وضو کرده خواندند و بشب حسب معمول قصد بالاخانه کردند حضرت خداوندگار مانع شدند و رفتن ندادند باز هجوم زن و مرد شد و از هر یک ارشاد بود که فلانے به بینید که چه تمارض کرده ام همه گفتند که معاذ الله این چه گمان است خدای شافی شفا بخشد فرمودند که شفا از اشارات هم فهمیده می شود مختصر مفید اینکه تا عشا هجوم ماند و حضرت ایشان تسکین افزای

مضطربان ماندند چون همه رخصت شدند و خادمان خاص و تیمارداران با اختصاص نیز بمسجد برای تادیهٔ فریضه رفتند حضرت خداوندگار را پیش خوانده وصیت امور مشروعه و عطای خرقه بحضرت والد ماجدم و فقیر کاتب الحروف نمودند و ارشاد گردند که از جانب خودم اوشان را مجاز خرقهٔ فقر و ترک لباس و دیگر امور توان دانست مگر اختیار بست شماست بروقت بهر نحوی که مناسب بود اظهار این معنی باید کرد و این هر دو آدم ما را که چهید او دلاور اند هرگز از خود جدا نباید ساخت و بعضے امور ضروریه دیگر فرمودند در جواب حضرت خداوندگار نسبت حضرت والد ماجدم فرمودند که برای ایشان تعمیل ارشاد بروقت خواهم کرد اما ایشان یعنی کاتب الحروف را بمن بگذراند حسب اتفاق حضرت والد ماجد مدظله العالی نیز بمسجد میر فتند چون بصحن دالان رسیدند و به بعضے از ارشادات که مفهوم و صایا داشت گوش ترشده مایوسانه به ها یا های گریستند حضرت خداوندگار اشکها از دامن شفقت برچیدند و بسخنان شفقت آگین اسکات نموده بانصرام ضروریات تیمارداری مصروف گردانیدند هرگاه تنهائی محض شد حضرت ایشان فرمودند که آن وقت که میگریست حاضرین ساکت چه که یارای جواب کرا بود ارشاد ساختند که گریه برای چیست فهمیدنی است که همه مسافران اندکه زیر درخت ساعتے آسوده راه منزل پیش می گیرند ؎

اگر بدانستی که ظل کیستی		فارغی گر مرده گر زیستی

بعد ازان روے توجه بسوے حضرت والد ماجدم منعطف فرموده تعویذاتے که بربازوی خود حسب معمول بزرگان خویش میداشتند برکشاده از راه تشفی و تسلی مرحمت فرمودند خلاصه مرام آنکه قدرے از شب باقی مانده باشد که مادهٔ دیگر عروض کرد اینک تکلم صحیح دشوار آمد و روز بروز مزاج مبارک متغیر شدن گرفت همه یاران قلقے سخت لاحق حال بود حکما نیز از کوشش خود ها مایوس شدند شب نوزدهم ماه مذکور روز پنجشنبه در ثلث آخر شب دفعتهً بلا اعانت دیگرے برخاسته بآواز صاف متکلم شدند که ما را ببرید پرسیده آمد که کجا اشاره جانب درگاه عارف بالله صاحب سر حضرت شاه محمد کاظم قلندر قدس سره نمودند عرض کرده آمد که این وقت شب است فردا انشاء الله خواهیم برد فرمودند که فردا خود خواهم رفت و بر چارپائی پای دراز کشیدند و از دم صبح بے خودی محض طاری شد و پاس انفاس بالجهر جاری گردید شب بستم روز جمعه قریب یک و نیم پاس از شب باز مانده ؎

چون سیل که از بادیه خیزد به بهاران		مالد بزمین سینهٔ و گیرد ره دریا

امکان و وجوب را مابه الامتیاز از میان برانداختند یعنی طائر روح پر فتوح بعالم قدس طیران نمود و برفیق اعلے پیوست ؎

آن هادی زمانه رخ اندر نقاب کرد		زین شیوه خان و مان جهان را خراب کرد
در روزگار عمر ندیده است این چنین		زین صعب تر غمے که دل دیده آب کرد
هر کس که نالهاے جگر ریش ما شنید		شب را تمام روز قیامت حساب کرد
خود وصل برگزید و بیاران فراق داد		خود باده خورد و جگر ما کباب کرد

متوسلان دیرین را که از هنگام بعدیت حضرت غوث ملت جمال با کمال حضرت ایشان سرمایهٔ سکون قلب حزین

خود ہا میداشتند شیشہ در جگر شکست و خسک در پیرہن پرتوہ انوار دل آسای حضرت خداوندگار یگان یگان را
دل بجای آورد و ہوش خرد گرای ارزانی داشت تا مشغول قواعد تجہیز و تکفین شدند صبح روز شنبہ ازان فراغت
کردہ بعد نماز ظہر در حریم حرم تعظیم روضہ حضرت غوث ملت پیر و مرشد برحق جانب مغرب کہ اکثر ہنگام فاتحہ خوانی
باکسیکہ ہمراہ می بود میفرمودند کہ فلانے بہ بینید کہ این ہر دو گوشہ برای قبر چہ خوش جا بودہ اند مزار منبع الانوار صورت
گرفت و الآن بران گنبدے مختصر از احمد علی خانصاحب مبرور یادگارے قائم ست یزاد و یبرک بہ
عمر شریف ہفتاد و نہ سال شد مولوی رشید الدین خان صاحب نقل میفرمودند کہ من بفور شنیدن خبر جان خراش
وارستن حضرت ایشان از تعین عنصری با این ہمہ ضعف طبیعت کہ از علالت خود داشتم ہنگام دفن تکیہ
شریفہ حاضر شدم ہر گاہ مردمان مشغول سامان دفن بودند من اندرون روضہ پائین مزار حضرت پیر و مرشد
برحق نشستہ بودم از دفن حضرت ایشان خبر نداشتم کہ مردمان از من بیان کردند کہ این وقت جسد مطہر را بخاک سپردند
متعجب شدہ چون از روضہ مقدسہ برآمدم بیشتر سر دیدم کہ دفینہ نورے از مرقد مبارک برآمدہ آشکارا بسوے

مردان خدا خدا نما مستند	لیکن ز خدا جدا نباشند

بالا صعود کرد و باز باصل خویش پیوست سبحان اللہ
انتہی بلفظہ و شبے کہ فردائے آن حضرت ایشان در روضہ رضوان خرامیدند زبانی مقصود علی شاہ صاحب ساکن
شاہجہانپور شنیدہ شد کہ میگفتند در خواب دیدم کہ در کلام اللہ یکے شجرنی درون دیگرے سیاہ حروف نہادہ اند
و حروف کلام اللہ شجرنی خود بخود سوے آسمان پریدہ میروند از ہیبت ایں حال بیدار شدم و حیران کہ این چیست درین
بودم کہ آخر ہمان روز خبر وصال حضرت ایشان شنیدم حافظ عنایت اللہ صاحب مرحوم ساکن کھیری کہ مردے
مرتاض و با خدا بودند نقل میفرمودند کہ روز وقوع واقعہ وصال آن مقبول حضرت ذو الجلال خوابے دیدم کہ در مسجد متصل
مزار حضرت شاہ مینا صاحب لکھنوی رحمہ مجمعے ست و ہمہ ہا مستعد نماز استادہ اند حضرت با برکت وضو ساختہ
تشریف آوردہ امامت کردند پرسیدم کہ حضرت اینجا کجا آمدند فرمودند کہ ایدون ہمین اینجا آمدہ ام چون بیدار شدم
خبر سانحہ وفات شنیدم و نیز مولانا حکیم لطف اللہ صاحب لکھنوی نیز قریب این واقعہ نقل میکردند کاتب الحروف
گوید کہ من نیز ہمان شب بخواب دیدہ بودم کہ صحرائے وسیع ست اندران دشت ہر سو بے پا و دست میگردم و می اندیشم
کہ کجا روم ناگاہ جماعتے از سبز پوشان دیدم کہ دران حضرت قلندران قلندر رہم بودہ اند مسرور شدم و پا از سر ساختہ
دویدم و سر احقر بہ پای عرش پیما سودم و عرض کردم کہ حضرت اینجا کجا فرمودند کہ دیر ست کہ من آبادی را گذاشتہ در
ویران میروم شما پیشم میائید و بسمتے اشارہ فرمودند کہ شاہراہ آن ست بروید از ہول این خواب بیدار شدم و دیدم
کہ آثار وصال بر حضرت ایشان نمایان اند و تمامی حضار پریشان و نیز از بعضے ثقات معتبرین شنودہ ام کہ میگفتند
کہ شبے در واقعہ دیدم کہ جماعتے از آدمیان مویہ کنان می آیند و میگویند کہ قطب الاقطاب امروز جہان را گذاشتہ
است و شبستان عالم تیرہ ساختہ چون صبح شد از خواب ترسناک برای عیادت حضرت ایشان آمدم قریب تکیہ شریفہ

واقعہ در لغت بمعنی خواب و حال کار و سختی جنگ و حادثہ زمانہ و قیامت و در اصطلاح حضرات صوفیہ عبارت ست از ہر آنچہ کہ بر دل سالک نازل شود از عالم غیب ۱۲

رسیده کیفیت خواب در بیداری دیدم و همچنین دیگر بسیار اندروز سوم آنمایه مجمع کثیر شد که دوازده ختم قرآن شدند بعد فاتحه حضرت خداوند نعمت مولانا صاحب خرقه اجازت و خلافت حسب ارشاد حضرت ایشان قدس سره بحضرت (یعنی حضرت مولانا شاه نقی علی قلندر ۱۲) والد ماجدم عطا فرموده بر سجاده کاظمیه نشاندند و اولین نذر خود بنفس نفیس گذرانیدند و بزبان فیض ترجمان راندند که نذر خادم این آستانه قبول کرده شود غرض چنین شفقتے که در آن وقت خاص دیده شد و نیز تا حال معاین است از انسان کمتر است که از اینچنین شفقت خداوندانه بیاید بقول حافظ عنایت الله صاحب خاکسار آن دیده شد (۱۲) هند شنیده بودیم اکنون بچشم خود دیدیم شان همچو خاکساران کونین بخشاے است ؎

شکر فیض تو چمن چون کند اے ابر بهار		که اگر خار و گر گل همه پرورده تست	

الحال دو سه قطعهٔ تاریخ وفات شریف که فدویت کیشان عرض کرده اند بقلم مے آیند ؎

از صاحب العز والجاه مولانا حکیم لطف الله صاحب مغفور

این حضرت حیدر قلندر مشرب		اے لطف که بود قطب وقت واوحد	برداشته دل چو شد ز دار فانی
مردانه نمود قطع راه مقصد		تاریخ بمعنوی و صوری گفتم (یعنی ۱۲)	هشتاد و چهار و یکهزار و دو صد ۱۲۸۴

از برادر معظم مولوی محمد حبیب علی صاحب کاکوروی

در عزاے حضرت حیدر علی		آنکه فقه از نسبت او شاه شد	
مصرع پر درد را برکش حبیب (نام ۱۲)		مرشدم حقا فنا فی الله شد	
۱۲ ۸۴			
ایضاً مع عدد همزه		فنات وارثا الانبیاء ۱۲ ۸۴	

از جناب مولوی محی الدین خانصاحب ذوق کاکوروی

وقتی ست کز انقلاب دوران	شادی والم بهم برآمد	هر قطره که ریخت دیدهٔ تر	از بهر نثار گوهر آمد
هر برق لبے بخنده بگشود (گاه گریه بخنده ۱۲)	هر ابر بدیدهٔ تر آمد	خاکستر غم بروے مرآة	صیقل گر حسن جوهر آمد
نا هید بنغمهٔ گلو سوز	مریخ بدست خنجر آمد	قلقل بصداے خنده لبریز (آبله ۱۲)	پیمانه بدیدهٔ تر آمد
بگشود بدل (نام ۱۲) بساط راهے	از دیده ز راه دیگر آمد	یعنی که مقام شاه حیدر	منزلگه پور اکبر آمد
در تعمیه و تخرجه هم	طبعم پے سال هبر آمد	خورشید (۱۲) گرفت منزل ماه (۱۳۴۶)	از زاویهٔ افق برآمد
			۱۲ ۸۴

ایضاً

آوخ که بقصر تیره روزی بنشاند	شمعے که فروز زیب بزم لحد ست	یعنی که غم جناب شاه حیدر	
در سینهٔ نهان چو آتشے در نمد ست (افسوس ۱۲)	هم صوری و معنوی سن رحلت او	هشتاد و چهار و یکهزار و دو صد ست ۱۲ ۸۴	

سله یعنی خورشید منزل ماه گرفت ای ماه رخصت شد و خورشید که قائم مقامش شد از زاویهٔ افق نمایان گشت و باید دانست که اشعار شعر تعمیه و تخرجه تاریخی اکثر ذوی المعنیین میباشند پس معانی دیگرش اینکه خورشید که منزل ماه گرفت لازم آمد که ماه از انجا برخاست پس اعداد لفظ ماه که چهل و شش میباشد از اعداد لفظ خورشید که یکهزار و یکصد و بست میباشد خارج شد پس بقیه که یکهزار و هفتاد و چهار است مع اعداد لفظ زاویهٔ افق که دو صد و ده است مجموع آن شد که سال مطلوب برآمد که دوازده صد و هشتاد و چهار بود ۱۲۸۴

از برادر مکرم منشی ناظم حسین صاحب کاکوروی

رفت در جنت ز دنیائے دنی — مرشد من کانتخاب ہند بود — نام پاک ہشتہ حیدر علی
ذات اقدس بوتراب ہند بود — چون نگریم منتظم در ماتمش — کز وجودش آب و تاب ہند بود
جان زتن شد اُف بگو سال وصال — فی الحقیقت آفتاب ہند بود

۱۲۸۴ھ

وصل در بیان بعضے از کشف و کرامات حضرت ایشان قدس سرّہ

بدانکہ کشف در لغت کشادن و برہنہ کردن و مشاہدہ و معاینہ نمودن و بچشم دیدن ست و مکاشفہ در اصطلاح قوم عبارت ست از ظہور بعضے صفات و حقائق الٰہیہ یا کونیہ مر سالک را از ورائے پردۂ رقیق از پس حجاب شفاف از اسم الٰہی مقید بحکم و مختص بوصف و مشاہدہ ظاہر شدن آن حقائق ست بے مظہر و صفتے ممکن با خصوصیت و تمیز و فوق آن معاینہ ست و آن ظہور حقائق ست بے خصوصیت و تمیز بلکہ تعین عین معین ست کذا فی اصطلاحات الکبیر و اکثر استعمال کشف در کلام قوم در صفات آید و مشاہدہ در ذات و مکاشفہ در ولایت شہود قلب ست باعیان و مافی الاعیان از احوال و غیر آن در عین حق پس ہمین امر تحقیق صحیح ست کہ بمطالعۂ تجلیات اسمای الٰہیہ و صور مکاشفہ متفاوت باشند در بدایت ایمان باشد بحقائق اسمای الٰہیہ و در ابواب انفعال قوائے نفسانیہ باشد از معانی اسمائے الٰہیہ و در معاملات تہذیبی بالعمل ست بمقتضائے آنہا و اجابت دواعی آنہا و در اخلاق وقوف است بر کیفیت تخلق باخلاق الٰہیہ و در اصول شعور ست بانوار تجلیات الٰہیہ باعثہ بر سلوک و خبر دہندہ از شہود تجلیات اسمائیہ و در احوال تلألؤ انوار وجوہ اسمائیہ ست کہ مہیج محبت صادقہ جاذبۂ سالک ست بسوے حضرت قربیہ و در ولایات انکشاف حجب اسمائیہ باشد بصفائے صفات سالک اندران و در رتبۂ کشف در نہایت شہود احدیت ذات ست در صور صفات اندر مقام بقا بعد الفنا و علی ہذا مدارج مشاہدہ و معاینہ باشند و کرامت صفت باطن ولی ست کما قال بعض العارفین کرامۃ الولی موقوفۃ فعل ما کفایتہ مؤنۃ یقوم الحق بما ھی ما خرق من العادات و معجزۃ النبی اخراج الشئ من العدم الی الوجود و تقلیب الاعیان ۵

قلب اعیان ست اکسیر محیط — ابتلاف خرقۂ تن بے مخیط

۵ حقائق الٰہیہ عبارت ست از ہشت اسمای الٰہی کلی کہ در مرتبۂ احدیت ظہور یافتہ اند و این ہمہ ارباب اند بدین تفصیل کہ مرتبۂ باعث باطن آخر ظاہر حکیم محیط شکور غنی مقتدر رب علیم قاہر نور مصور محصی ممیت عزیز رزاق مذل قوی لطیف جامع رفیع و حقائق کونی نیز ہشت اند کہ از ہمان ست و ہشت اسمای الٰہی ظاہر شدہ اند و این ہمہ مربوبات اند بدین تفصیل کہ عقل کل نفس کل طبیعت کل جوہر ہیولیٰ کل جسم کل عرش کرسی فلک ابروج فلک منازل فلک حمل فلک مشتری فلک مریخ فلک شمس فلک زہرہ فلک عطارد فلک قمر کرۂ نار کرۂ ہوا کرۂ آب کرۂ خاک مرتبۂ جماد مرتبۂ نبات مرتبۂ حیوان مرتبۂ ملک مرتبۂ جن مرتبۂ انسان مرتبۂ جامع یعنی از مربع عقل کل پیدا شد بدیہ فاعل رب اوست عقل کل مربوب مفعول و از باعث نفس کل و از باطن طبیعت کل و از آنچہ ہیولیٰ و از ظاہر شکل کل و از حکیم جسم کل و از محیط عرش و از شکور کرسی و از غنی فلک بروج و از مقتدر فلک منازل و از رب فلک حمل و از علیم فلک مشتری و از قوی فلک مریخ و از نور فلک شمس و از مصور فلک زہرہ و از محصی فلک عطارد و از ممیت فلک قمر و از عزیز رزاق مذل فلک کرۂ خاک و از عزیز مرتبۂ جماد و از رزاق مرتبۂ نبات و از مذل مرتبۂ حیوان و از قوی مرتبۂ ملک و از لطیف مرتبۂ جن و از جامع مرتبۂ انسان و از رفیع مرتبۂ جامع پس این ہمہ مربوبات را حقائق آمد کہ نہ کیانیہ می ماند ۱۲ چنانکہ بعضے عارفین گفتند کرامت ولی در وقت فعل میباشد برائے کفایت رنج و محنت کہ قائم میکند بندہ حق تعالیٰ از امور خلاف عادت و معجزہ نبی عبارت از بیرون آوردن چیزے از عدم بطرف وجود و برگردانیدن ذات تمت ۱۲

پس معجزه بدعوی حجت بود و در کرامت که آن اجابت دعوت است دعوی نبود و بیاید دانست که اشراف خواطر و اقف شدن اخبار منفعت و سلب مضرت و سلب امراض ظاهریه و باطنیه و دریافتن احوال باطن اهل نسبت و غیر آن نمود این همه تصرفات عجیبه بی حصول دولت فنا و بقا بعد الفنا ردست ندهد و ظهور همچو معاملات به نسبت متوسطان راه بیشتر صورت میگیرد اما منتهیان بجهت عدم التفات شان باموری که موصل شهود است کمتر بدین آویزند و توجه باین امور تضییع اوقات شمارند مگر آنکه مامور بوند و المامور معذور و چرا که بسبب کمال قرب و آگاهی که باحقیقة الحقائق دارند کار یکه او شان منظور دارند حق تعالی بی التفات و توجه خاطر شان سرانجامش فرموده دهد و آزین ست که بعضے کاملان سبیل طریقت و شاربان سلسبیل حقیقت از اظهار کرامات نیز حتی الوسع احتراز نموده اند بلکه مشغولی آنرا عین حجاب انگاشته **نقل ست** که بخدمت حضرت جنید رحمة الله علیه خبر رسانیدند که فلان درویش بر سر شط بغداد سجاده انداخته نماز میکند و بر هوا می پرد و بوالعجب کلمات میگوید فرمود که او ببازیچه مشغول شده است و بدان قانع گشته و جمال خویش خریده اورا بخوانید و بیاگاهانید و ازان حالت بازش آورد تا معلومش شد که مقامات کاملان تا کجا اند **مصرع**

چون از و گشتی همه چیز از تو گشت	هر چه شد و کرد و نماید از خود نباشد عارف مغربی از همین مقام گوید ؎
با ما سخن از کشف و کرامات مگوئید	چون ما ز سر کشف و کرامات گذشتیم

و در حقیقت چون بسبب فنای کامل عقل عارف نیز بمرتبهٔ کلیت خویش عود نموده پر تو علم واجب گردد پیش آنزمان نبود و در مکان هم از زمان و مکان گذشته باشد هر سخنش کرامت باشد ولے باین همه در حجاب عبودیت و نقاب انکسار باشد و به انکشاف امور غایت مرتبهٔ تورع و احتیاط نماید چنانچه حضرت ایشان را دیده ام که با وصف کشف صریح و ذوق صحیح در اظهار همچو امور احتیاط بلیغ می نمودند و اگر بضرورت چیزے میفرمودند از صراحت اعراض کرده باشارت و کنایت اعلام می نمودند و با این همه کرامات و خوارق عادات ایشان بسیار اند که از حیطهٔ حصر و احصار بیرون اند اما اینجا بر چند نقول اکتفا میرود **کرامت** منشی عبد الحی صاحب که از ارادتمندان خاص و معتقدین ذوی الاختصاص این بارگاه اند میگویند که روزے بعزم آستانه بوسی میرفتم زیر دیوار مقبرهٔ حضرت پیر و مرشد برحق قدس سره رسیده بودم دیدم که آنحضرت بعد فاتحه از مزار شریف مراجعت فرموده سوے خانقاه شریف تشریف می برند از دور آداب عبودیت بجا آوردم بجواب ممتاز شدم در دلم گذشت که اول بر مزار همه انوار فاتحه خوانم یا همراه آنحضرت بر تکیهٔ شریفه روم روی جان آرا سوے من گردانیده ارشاد کردند که بر مزار فاتحه خوانده بیائید رفتم و فاتحه خواندم و بخدمت مشرف گشتم **کرامت** نیز او شان میگویند که روزے من و برادر زادهٔ جان پرورم مولوی عبد الباقی بصحبت آنحضرت مشرف بودیم و بر زبان الهام ترجمان ذکر مبارک حضرت پیر و مرشد برحق قدس سره میرفت بنوعے دارشادات تذکرهٔ تزویج میان شیو راج بیامد که با صرار بزرگان شان حضرت غوث ملت نیز بخانهٔ شان تشریف برده بودند و تمامهٔ سرگذشت آن بیان فرمودند ناگاه آثار خشم بر روی مبارک پیدا شد و ارشاد رفت که آدمی اگر از میزان تا بیضای خود اندر دستی فهم

نشانے نمی یابد واز نوشتن وخواندن ہیچک نمی کشاید تا از دعوی ہستی خود بیرون نیاید وچون چنین شد بجاے رفتنش چہ باک متغیر شدم کہ این ارشاد را بنیاد چیست چون از پیشگاہ آنحضرت مرخص شدم در عرض راہ از برادرزادہ پرسیدم کہ در دل شما وسوسہ رفتہ بود کہ بر زبان آنحضرت چنین رفت وچنان فرمودند گفت آرے بدل من گذشتہ بود کہ حضرت اقدس واعلے در خانہ ہیچ کسے چرا تشریف برند **کرامت** کالکا پرشاد مرید حضرت ایشان کہ تائب وبہ ترک مراسم بت پرستی ممتاز بودہ روزے ہمراہ مادر خویش حاضر آستانہ شدہ بود مادرش از وگفت کہ عسرت وتنگی اوقات شبانہ روزی ما ظاہر ست از حضرت صاحب عرض کن کہ تنخواہ تو ہم مثل لالہ شیوراج از مرہے کنانیدہ دہند او گفت کہ حضرت را خود پرورش بر حال ماست حاجت التماس چیست چاشتگاہ حضرت ایشان از بام فرود آمدہ در دالان تشریف میداشتند کہ کالکا بحضور حاضر گردید من وبرادرم مرتضے علی کہ خدایش در بہشت برین جادہا دشرف یاب حضوری بودیم سخن اولین حضرت ایشان ہمین بود کہ کالکا از من امیدوار نباشید کہ بہر شما بہ کسے نسبت تعین مشاہرہ گویم بحق تعالی توان گفت کہ بخشندۂ ہمہ او بود آخر بگوئید کہ شما را برچہ مقدار زر قناعت ممکن بہت واز پیشۂ خود کہ غناست پرہیز محتمل آو بر رقم دہ یازدہ ہزار کہ این وقت تعینش نمیتوانم کرد حصر کرد فرمودند کہ خیر زائد ازین خواہید یافت مگر حرص شما نخواہد رفت آخر ہمچنان شد کہ بعد چندے کالکا بہ بھوپال طلب شدند واز انجا قریب دوسہ لک نقد وجنس آوردند وتا حال بہ امارت وثروت بسر مے برند ؎

بنشین بگدایان در دوست کہ ہر کس		بنشست باین طائفہ شاہی شد و برخاست

کرامت روزے در صحن مسجد ہنگام عصر مشی مینمودند شیخ نقی علی خانصاحب مرحوم نیز حاضر بودند فرمودند کہ نقی علی خان بہر ساختن درجۂ دوم مسجد اکثرے شوق خود ہا بیان میکنند ومن ہم چنین میدانم کہ این سعادت در بخت شماست ایشان عرض کردند کہ ما را چنان بخت کو کہ باین شرف رسم فرمودند خیر بروقت دیدہ خواہد شد آخر بعد دہ یازدہ سال ہمچنان شد کہ خانصاحب موصوف بآن سعادت مستسعد گشتند

کرامت برادر مکرم مولوی حبیب علی صاحب میفرمایند کہ از مین پوری بسواری بہل در اثناء راہ می آمدم در عرض راہ میان قصبۂ کرہل چون از خواب بیدار شدم وبر اسباب موجودہ نگاہ کردم حمائل کلام شریف گم در جزودان آن بعضے تبرکات شریف حضرت پیر ومرشد قدس سرہ مثل کلاہ وغیرہ نیز نہادہ بودند یافتم مشوش شدم واندیشیدم کہ در میانۂ راہ برافتادہ باشد بکمال حسرت وافسوس پائین آمدہ برجعت قہقری راہ طے شدہ را جستجو کنان باز بے سیر دن آغاز کردم مسافتے طے کردہ بودم وسراغش نیافتہ درماندہ ودل شکستہ جائے استادم ناگاہ دیدم کہ حضرت مرشدنا ومولانا تشریف فرما اند واز شادمیسازند کہ حمائل شما بجنسہ پیش کسے ست کہ قریب بہل سواری شماست چنانچہ حسب الامر زود پیش رفتم وبہل را دریافتم دیدم کہ قریب آن شخصے میرفت از و تذکرہ کردم شخص مذکور حمائل بجنسہ برآوردہ داد وگفت کہ سقہ ام سر راہ این کتاب افتادہ یافتم چون بند جزودان کشادم حمائل مع تبرکات بعینہ یافتم سجدۂ شکر بجا آوردم ومضمون اولیاء اللہ لا یموتون ومضمون

اولیاء اللہ نمی میرند ۱۲

ان النفوس القدسیۃ اذا تجردت صارت بھیئۃ الملأ الاعلی بحیثم سر دیدم فالحمد للہ اولا واخرا

کرامت نیز میفرمایند کہ یک مرتبہ در ابتدای عمر بوطن بودم و مبتلای تپ شدید شدم مسہلات چند شدند اما تپ نمیگذاشت ہر چند تدابیر و استعمال تبریدات میکردم آن آتش تپ زیادہ مشتعل میشد و لون قارورہ ہیچگونہ تبدیل نمیگشت روزے حضرت صاحب قبلہ برمکان جد امجدم شیخ امید علی صاحب مرحوم تشریف آوردند و چاے می نوشیدند من ہم حاضر بودم قدرے ازان بمن عنایت فرمودہ ارشاد کردند کہ بنوش فورا نوشیدم و ازان وقت آثار صحت نمایان یافتم تا در ہفتہ عشرہ بالکلیہ صحیح گردیدم **کرامت** نیز میفرمایند کہ ہنگام شباب در مین پوری مبتلاے تپ و لرزہ شدم و کیفیتے عجیب وقت آغاز لرزہ طاری میشد کہ دردے میخاست و بے تاب میکرد بعد آن تپ و لرزہ می آمد این بار نیز علاج بسیار گردیدم اما تخفیفے نشد مایوس شدم و بہ افسوس میماندم آخر شبے در خواب بملازمت حضرت ایشان مشرف شدم دیدم کہ بنفس نفیس بالین چارپائی تشریف فرما اند و این درود مکرم ورد میفرمایند

اللھم صل علی سیدنا محمد و علی آل سیدنا محمد بارک وسلم بعدد کل داء ودواء وبعدد کل مرض

و شفاء صبح چون بیدار شدم ہمین درود شریف بر زبان بود آنرا در وظیفہ خود داخل کردم از ہمان روز بفضلہ تعالے و توجہ آن مسیح رنجوران مایوس صحت نصیب شد رضی اللہ عنہ وارضاہ **کرامت** حکیم اطہر حسین صاحب کہ از یگانگان و مریدان حضرت ایشانند میفرمایند کہ بہ زمان طالب علمی در لکھنؤ برمکان شیخ خورشید علی مختار عام راجہ جہانگیر آباد می ماندم و ہر روز بعد نماز صبح کلام مجید و منزل دلائل الخیرات و دیگر وظائف خواندہ شجرۂ عطیہ حضرت پیر و مرشد قدس سرہ العزیز خواندہ در حزب و دان دلائل الخیرات حسب دستور خود می نہادم روزے اتفاق چنان افتاد کہ چون بامداد وقت صبح بہر نماز از خواب برخاستم خود بخود بیوجہ در دل انقباض آمد و پریشانی بیحد بیرامون خاطر فاتر گشت باشندگان مکان استفسار کردند کہ این پریشانی و اضطراب را باعث چیست و مزاج چگونہ است گفتم شکر پروردگار عالم است کہ ہیچک ہر جے و کسلے ندارم لیکن چگویم کہ امروز دل من سخت پریشان است مختصر مفید چون در نماز و وظائف در آمدم بعد ختم وظیفہ موافق عادت مستمرہ قصد بر آوردن شجرہ نمودم در حزب و دان نیافتہ اند کتب دیگر کہ فراپیش نہادہ بودند تلاش کردم آنجا کجا کمال آسیمہ سر گشتم و بجستجوے تمام در ہر مقام پرداختم جائے نیافتم آخر از غایت پریشانی گریان شدم مختار صاحب نیز بمقتضاے عنایت شریک تلاش و جستجو یم شدند و پارچہ کاغذات و دیگر اسباب ہمہ در یکدیگر گردانیدند اما آن شجرہ را نامے و نشانے پیدا نشد و کیفیت دیگر این شد کہ اندرین دو سہ روز جستجو در وقت وظیفہ خوانی خیال کردم کہ ہر قدر نامہاے پیران سلسلہ کہ بیاد من اند بر زبان گذرانیدہ باشم مگر آن ہم بیاد نیامد ندین شگفت آسیمہ سری دیدنی بود نہ نگاشتنی روز سوم بعد نماز عشا ہنگام دعا اشکہا از دیدہ جاری شدند و بے ساختہ این چند کلمہ بر زبان گذشتند کہ یا حضرت پیر و مرشد شجرۂ من گم شدہ است پریشان ام اگر خطائے از من شدہ باشد معاف فرمودہ شود و از برای آیندہ ہدایت رود کہ بہمان کار بستہ آید این عرض داشتہ از ضروریات دیگر فراغت کردہ بر خفتم در خواب دیدم

لہ ہر آینہ نفوس قدسیہ ہرگاہ کہ مجرد میشوند در ہیئت فرشتگان میگردند ۱۲ ۵۲ پس تمسک خلاست در ابتدا و انتہا ۱۲ ۵۳ بار الہا بودہ بفرست بر سردار ما محمد صلے اللہ علیہ وسلم و بر اولاد سردار ما محمد صلے اللہ علیہ وسلم برکت و درود و سلام فرست بعدد ہر مرض و دوا و بعدد ہر بیماری و شفا ۱۲ ۵۴ خوشنود شود خدا ازوی و خوشنود باد وی خدا را ۱۲

که حضرت خداوند نعمت پیرومرشد قدس سره پیش پیش وجماعتے از بزرگان یمین ویسار با ریشهای سفید و لباسهای سبز و روشنیے فرا پیش تشریف شریف می آرند همین که قریب من تشریف آوردند آداب غلامانه بجا آورده از نقش بوسهٔ قدوم جبین ارادت را روکش روشنان ساختم ارشاد رفت که بر قدوم این حضرات قدسی سمات نیز بوسه توان داد تعمیل ارشاد را موجب فخر خود انگاشتم بعد قدمبوسی ارشاد فرمودند که شجرهٔ شما این حضرات برده اند بنا گاه یادی اینکه شما بعد خواندن شجره نذر فاتحه به ارواح طیبهٔ این حضرات نمی فرستادید خجل گشتم و همون هنگام توبه کردم حضرت اقدس واعلے شجره دست بدست از ان حضرات آورده مرا عطا ساختند دفعةً آن جلسه خواب و خیال گردید همینکه چشتم از خواب باز کردم دیدم که شجره بدست راست من موجود است مسرت این دولت ناگاه از یابنده اش پرسیدنی دارد غرض همانم که وقت فجر بود بعد فراغت از وظائف وغیره شجره را خواندم و فاتحه بر ارواح پیران سلسله قدست اسرارهم خواندم و پس از دو روز بکاکوری رسیده تمامهٔ سرگذشت خواب بحضور حضرت مقال قدرت خداوند نعمت مولانا شاه تقی علی قلندر قدس سره عرض نمودم شنیده چشمان حق نگران ترکرده هدایت فاتحه فرمودند **کرامت** نیز میفرمایند که بعد ختم کتب درسیه طبیه همراه صاحبزاده نواب ابوالحسن خانصاحب مرحوم رئیس لکهنؤ اتفاق سفر بانس بریلی افتاد بعد چندے مطب جاری شد و آمد و شد بیماران شروع گشت روزے عبدالعزیز خان صاحب رساله دار همراه خویش خود تشریف آوردند و کیفیت علالت صاحبزادی خود و حال علاج اطبائے شهر بیان کردند مریضه را طلب کردم مثل مرده بر چارپائی آوردند بعد فراغ مطب چون بر نبض دست رسانیدم نبض ساقط و ملمس سرد یافتم خاموش شدم رساله دار صاحب از سکوت و صموت من دیده پر آب کرده استفسار حال نمودند تسکین داده بتجویز تحریر نسخه بر فرداگذاشتم رفتند و روز دوم بگرفتن نسخه آمدند از انجا که حالت مریضه بوجه غلبهٔ امراض متضاده ردی بود و آثار ردیه همچو سقوط نبض و برد اطراف وغیره ظاهر کمال حیرت و پریشانی که درین حالت کدام علاج نموده شود اما مشفقان من شیخ عزیز الدین احمد و امین الدین احمد صاحبان همشیرزادگان منشی وجیه الدین صاحب رئیس فرخ آباد نهایت اصرار و استبداد در نوشتن نسخه کردند مجبوراً آن روز هم بوعدهٔ فردا گذاشتم واز نام گرفتگان گفتم که کیفیت ردیهٔ مریضه بر همه کسان ظاهر است آخر این چه وقت تجویز نسخه ست در فهم نمی آید که چه نویسم اما آنها هیچک نشنیدند و اصرار کرده مریضه را باز طلب داشته نبض معاینه کنانیدند همان کیفیت روز اولین بود سخت پریشانیم گردید هر چند فکر کردم مگر چیزے در ذهن نگذشت باز بیاض حضرت استادی حکیم نبا صاحب بدیدم دران هم نسخهٔ نیافتم در عالم سکوت فرو ماندم که چه کنم و فردا چه عذر خواهم کرد اذرین بحث میانهٔ خود و خرد شام کردم و شبانگاه بعد عشا خفتم چه می بینم که حضرت پیرومرشد برحق تشریف آورده اند و میفرمایند که چرا متردد بوده اید چنانکه استاد شما کرده اند نسخه مرتب کرده بدهید عرض کردم که یا حضرت مرا یاد نمی آید ارشاد شد که خیر دوات و قلم بیارید خود نوشته و هم فوراً پیش کردم نسخه تجویز فرموده بر پشم افگندند و فرمودند که علاج بکنید انشاء الله تعالی صحت خواهد شد و فی الفور از نظرم غائب گشتند در مسرت این رؤیاے صادقه قهقهه زده بیدار گشتم وقت ادای فریضهٔ فجر بود برخاسته کلاه زیر تکیه

جستم چه می بینم که نسخه زیر کلاه نهاده است کمال مسرت شد و خوش خوش مطب کرده مریضه را باز طلبیده معاینه کردم همان
حالت روز نخستین لوجه مگر بقوت وهدایت ارشاد حضرت پیر و مرشد برحق همان نسخه نوشته سه شبانه روز متواتر نوشانیدم اثرے
ظاهر نشد روز چهارم وقت شام خود بخود اجابتے قلیل چنان متعفن خارج شد که تیمارداران متنادی شده یکسو شدند مرا اطلاع
حال شد نسخه را طلبیده ادنے تغیر کرده باز نوشانیدم ازان اجابت رقیق بکثرت شد و روز بروز آثار صحت نمودار شدن
گرفت تا اینکه در یک ماه آن مریضه صحت کلیه یافت آرے شکر جان پروردے را بهر بن موجانے درکار فقط **کرامت**
برادر مکرم شیخ فدا حسین صاحب نقل میفرمایند که معامله شیخ احمد حسین بخشی تکس قصبه خورجه روبروی من و برادر عزیز منشی
مظفر حسین و منشی محمد رضا صاحب مرحوم واقع شده که بخشی صاحب مذکور ملازم قدیم سرکار بودند بعد چند سال چون تحقیق
آمدنی تکس از جانب سرکار شد نسبت بخشی صاحب تغلب قریب دو هزار روپیه از سیاهه یافته شد تدابیر ظاهریه بریت
کرده شدند لیکن یکے هم ره بجائے نبرد و مقدمه دائر عدالت مجسٹریٹی شد آنجا بعد ثبوت جرم سپرد حبسش گردیدند اکنون
امید رهائی موهوم گردید و اضطراب بچنین حالت ظاهر است که چه قدر میباشد بیچاره را هر روز روز مرگ و هر شب شب اولین
گور بود همه را اول بر بیچارگی شان میسوخت لیکن دردست کسے علاجش چه بود آخر منشی محمد رضا صاحب مرحوم به بخشی صاحب
گفتند که تدبیر اکنون به ازین نیست که توبه کنید و عزم بیعت خاندان برکت نشان حضرات تکیه شریفه نمائید آوشان
بمواجهه منشی صاحب توبه کردند و عرضی بحضور اقدس روانه ساختند از ینجا در جوابش ارشاد رفت که ختم سوره اخلاص باید کرد
او تعالی رحم خواهد فرمود اتفاق وقت دیدنی ست که درخورجه دعوت خوانے بهم نرسیده ناچار خود ایشان مع شرائط شروع
کردند درین عرصه چالان ایشان به بلند شهر گردید و در حبیلخانه رسانیده شدند آنجا کارے نکردند بجز این ورد خواندن تا اینکه
دوره سشن در بلند شهر آمد و آنجا مقدمات دیگر فیصل شدن گرفتند مگر از ایشان کسے پرسان نشد حتی که جمله مقدمات
ختم شدند و اینک صرف مقدمه ایشان باز ماند و در مقدار وظیفه سوره اخلاص پنجهزار دیگر باقی بود که شبے بخشی صاحب را
بر حال خویش کمال رقتے شد و از رهائی مایوس گردیدند بدین خیال که صبح پیشی مقدمه است و افسوس که هنوز چله هم
ختم نگردید آنجا صل همدرین خیال و ملال بخفتند بخت بیدار بود دیدند که دو بزرگ تشریف آورده یکے بالین و دیگر پائین
تشریف داشتند صاحب بالین با صاحب پائین ارشاد فرمودند که ختم سوره اخلاص کرده میکنند عرض داشتند که بخشی صاحب
فرمودند که بگوئید شما بری گشتید عرض ساختند که ایدون ممانعت خواندن ختم کرده شود ارشاد رفت که نے این عمل را تمام
کرده دهند چنانچه بخشی صاحب در همان حالت خواب که خود را بیدار می پنداشتند آن عمل را تمام نمودند صبح چون بیدار
شدند همان روز حکم بریئت از سرکار رسید و اوشان شادان شادان بخانه خود آمدند و باز هیچ کسے از حال شان تعرض نکرد
کرامت برادر مکرم مولوی فرید الدین خان صاحب نقل میکنند که بزمانے که همراه عم اکرم و استاد افخم مولوی
مفتی حافظ محمد ریاض الدین صاحب مغفور در ریاست رامپور بودم دران زمانه شخصے از دوستان من بود از قوم
افاغنه که برد خترش جنے می آمد و آن دختر و همه مردمان خانه را بسیار پریشان میکرد هر چند بیچاره تدابیر دفع وے بسیار
کرد لیکن هیچ یکے برجا نمی افتاد روزے شخص مسطور از من گفت که مولوی صاحب اگر تشریف برده بخانه ما قدم رنجه فرموده

حال مریضہ را ملاحظہ نمایند بسیار انسب بود وچہ عجب کہ اللہ تعالی ویرا ازو دازین بلا مخلصی بخشد من ازوے گفتم کہ ما را در عملیات دخلے نیست آرزفتن من چہ فائدہ خواہد بود اما وے باور نکردہ باصرار والحاح بسیار مرا بخانۂ خود بُرد رفتم دیدم کہ آن مریضہ درسخت پریشانی واذیت مبتلاست من بوجہ لاعلمی خود ازین معاملات باوے گفتم کہ شما را ازایذارسانی این دختر چہ فائدہ بگذارید وبروید وے درجوابش گفت کہ این دختر نشستگاہ ہم را خراب کردو آب نجس درآنجا انداخت بدینوجہ اورا ایذا دادم گفتم بوجہ لاعلمی معذور باید داشت حالا آن مقام را پاک وصاف میکنانم وآیندہ ہیچ تکلیف بشما نخواہد رسید گفت فی الحال ضرورتے نیست بمسجدے مقیم خواہم گشت وخیر بوجہ ارشاد وپاس خاطر شما میروم چرا کہ شما را درخدمت با برکت پیرومرشد خود دیدہ ام وشما بخدمت شان حاضر ہم میشوید پرسیدم کہ اسم مبارک پیرومرشد شما چیست گفت کہ حضرت شاہ حیدر علی قلندر کاکوروی گفتم بیشک حضرت شان مرشدزادۂ من ہستند وبرحالم غایت شفقت وعنایت میدارند قصہ مختصر اینکہ وے برفت وازان روز باز آن دختر آزارے نداد فقط اینست مشتے نمونہ از خروارے واندکے از بسیارے زیادہ ازین چہ گویم وچہ نویسم ہر ارشاد بمنزلۂ کرامت بود وہر کرامت گویا مفہوم صریح مضمون مندرجۂ لوح محفوظ ومنطوق فصیح آیۂ کریمۂ یمحوا اللہ ما یشاء ویثبت وعندہ ام الکتاب آنذیشہ شاہدست ومشاہدہ گواہ کہ ہرانچہ مفہوم لفظ قلندری میتواند شد درذات مجمع البرکات آن جوہر الذات پیدا وآشکارا بود فقیر کاتب الحروف را کجا یارا کہ حصر واحصاے مقامات عالیہ را بحیطۂ تحریر وحیز تقریر درآرد ؎ خاموشی از ثناے تو حد ثناے تست

طاقت ۱۲

ذکر خلفاے حضرت ایشان قدس سرہ

واستثنی ہست کہ حضرت ایشان از غایت کتمان وخفا وخمول وانزوا چنان خود را مخفی ومحتجب ساختند کہ گاہے خیال بطرف علاے شان یا اظہار شیخت منعطف نفرمودند بلکہ بیشتر وقت درحالت استغراق وانقطاع از خلائق صرف می نمودند البتہ بصبح فاتحہ چہلم حضرت غوث ملت والد ماجد ایشان حضرت خداوندگار ودیگر حضرات خلفاے عالی مقدار حضرت غوث ملت کہ حاضر مجلس شریفہ بودند باصرار تجدید اجازت وخلافت خود بمصداق الوضوء علی الوضوء نور علی نور از حضرت ایشان کردند چنانچہ تصریح اسماے گرامی جملہ آن حضرات حوالۂ قلم بے بضاعت رقم میشود۔

ومنہم شیخ الشیوخ وامام ارباب التمکین والرسوخ فاتح کتاب الولایۃ خاتم مصحف العنایۃ عنوان صحیفۃ الرحمۃ دیباجۃ رسالۃ الھدایۃ تاج العرفاء سراج العلماء مفتاح مشکلات الفنون العقلیۃ والنقلیۃ مصباح مغلقات العلوم الفرعیۃ والاصلیۃ شیخی واستاذی ومن علیہ بعد اللہ ورسولہ اعتمادی العلامۃ الکامل والفہامۃ الواصل مولانا ومولی العالم **شاہ تقی علی** قلندر **ومنہم** الفاضل البلیغ المفصح والعالم الفصیح اللسن مورد عنایات اللہ القوی المولوی **شاہ علی نقی یاور خان** الکاکوروی

رسالہ ۱۲ — زبان آور وفصیح ۱۲

لہ تا بود میسازد ہر چہ میخواہد وثابت میکند ونزد اوست ام الکتاب یعنی لوح محفوظ ۱۲ ؎ وضو کردن بر وضوے دیگر نور ے ست بر نور ۱۲

ومنهم العالم الکامل والفاضل الواصل الزاهد الاواب قامع الریب والارتیاب حافظ قرآن المبین وماهر کلام سید المرسلین المولوی الحافظ **شاہ وجیہ الدین** الکاکوروی **ومنهم** مجمع الفضائل والبرکات منبع الحسنات والکرامات خادم طریقة المصطفٰی **شاہ مرتضی** قلندر ساکن چھنبیرہ منمضافات باندا **ومنهم** زبدة الکاملین وعمدة الواقفین سالک مسالک الارشاد **شاہ امداد** قلندر۔ وعلاوہ حضرات بالا خاتم خلفاے راسخین خلف وجانشین حضرت ایشان عالم بحر فاضل کبیر واقف مواقف جبروت ولاہوت عارف معارف ناسوت وملکوت ابی واستاذی مولانا شاہ **علی اکبر** قلندر بودہ اند چنانکہ مفصل واقعۂ ارشاد دربارۂ اجازت وخلافت وغیرہ وایماے جانشینی آن جناب وتعمیل آن در ذکر واقعۂ وفات حضرت ایشان قدس سرہ سابقاً تحریر یافت۔ ادام اللہ فیوضہم وبرکاتہم علی مفارق الطالبین الصادقین والعاکفین الساعین فی ملکوت السمٰوات والارضین واجعلهم وسائط لحصول الفیض الاقدس والفیض المقدس من الحضرة الالٰهیة مع التمکین والتلوین والصحو والسکر والمحو والفناء والبقاء

تمت تکملۂ لطائف الاذکار بعون التوجہ الکامل

نام دیگر روش الازہر ۱۲

سپاسیکہ تالب ازو کام یافت	روانہا بدان رامش آرام یافت	سپاسیکہ فرخ سروشان راز	بدان زمزم آباد گویند باز
سپاسیکہ شوریدگان الست	دہندش بہانگ قلم دل درست	سپاسے زبسیاری جوش دل	زاندیشہ پیوند غفلت گسل
خدارا سزد کز درون پروری	بدین شیوہ بخشد شناساوری	زبادیکہ بردل وزد در نہفت	زبان را بہ پیداد آرد بگفت
روانرا بدانست سرمایہ ساز	زبان را بگفتار پیرایہ ساز	درون سوی مارا فروزش فزای	بہ تکمیل قول الوصی رہنمای

اکنون مجملے از حال حضرت مؤلف ہم اگر نگاشتہ ذخیرۂ سعادت وسرمایۂ برکت ومسرت اندوختہ آید نامناسب نباشد اگرچہ مدحت حضرت ایشان لائق من حقیر نیست کہ حرف از لب ولب از زبان وزبان از بیان باز نمیتواند شناخت آن رگ گردن از کجا کہ بتکمیل تکملہ واختتام خاتمہ دلے کہ در دست نباشد بزور بازبستن ہوس کردمے وآنگاہ رہ بجائے بردمے این ہمہ عبارات موہبت آیات کہ بہ لطیفۂ دہم وتکملہ وخاتمہ نام برآورد وبر صحیف قرطاس ہمچو روشنان روشن بر سپہر بلندی اساس جلوہ فروخت ہمانا بدان مانا ست کہ چون سحاب کرم از تردستی ورائگان بخشیہاے خویش خاک مطبق خشک مغز را بہ نم آبے تر دماغ آورد آن خاک کہ ہر آئنہ سرتاپا جبین نیازی بیش نیست چون گرمی ذوق اداے سپاس خویش را گلستان آورد تا بہم طرحے نواصی از سجود شکر درختان نامی بیش جہانیان گرامی گردد ہم بدین رنگ از عہدۂ سپاس گزاری دریادلیہاے ابر گرانمایہ سر برآورد از حلقۂ ناسپاسان بدر جستہ باشد آرے ؎

خاکیم ونصیب ماز کاشش	چون سبزہ دمد ز لب سپاسش	ابر کرم آورد چو باران	سر بر زند از زمین گیاہان

؎ ہمیشہ وارد خدا فیوض وبرکات شامل بر سالکان طالبین صادقین وگوشہ نشینان سیر کنندہ در ملکوت آسمانہا وزمین وبگرداند خدا وشان رہا دربعہ بہ برای حاصل کردن فیض اقدس وفیض مقدس ابدا بارگاہ الٰہیہ مع تمکین وتلوین ومحو وسکر وفنا وبقا یقین از معاف فیض اقدس وفیض مقدس وتمکین وتلوین وسکر ومحو وغیرہ در حواشی پیشین مندرج قلمی کردہ شد) ۱۲

چون باد بہار جان فزاید | بلبل بنوا روان فزاید | آن یک بنوا ہمی گراید | وین یک زنوا گران سر آید
مردے کہ بود زدیدہ بازان | دست وی و دامن بہاران | وبدان رہگذر کہ موضوع این کتاب مستطاب صراحت

حال فرخندہ مآل حضرت غوث ملت بودہ است و فترۂ فرجام شیون با ہرۂ کمالات حضرت غوث ملت
افق اشراق لوامع محاسن حضرت خداوندگار آمدہ ہر آئینہ اتمام تمام کتاب منوط بآن باشد لہذا فرض عین و عین
فرض آمد کہ انموذجے از مناقب آنحضرت کہ درحقیقت محاسن حضرت غوث ملت اند نیز بشرح دادہ آید
چہ مسلم الثبوت ست کہ شان آنحضرت خود در چین شہود ناسوتی بدان پایہ اعتلا رفتہ بود کہ در مشائخ ماسبق
اگر گشتہ باشد این چنین در بعض افراد شدہ باشد مشام شمیم آشنایان شمامۂ عقیدت گواہ ست کہ رائحۂ کمال ایشان
چہ مایہ در اقصای عالم رسیدہ و دماغ ہر کہ و مہ بر قدر استعدادات ہر یک چسان عطر فروش نفحات الہیہ گردیدہ ۵

آن بلند آوازۂ عالم پناہ	سرور دین افتخار صدر گاہ	صدر دین مصطفے مقبول حق
نہ فلک از خوان جودش یک طبق	آب حیوان قطرۂ بحر دلش	چون خضر علم لدنی حاصلش
معتبر چون قول او افعال او	ہم بیان او گواہ حال او	ملک معنی جملہ در فرمان او
ہم بکسب و ہم بوہب و آن او	لیکن بصداق کل ما لا یدرک کلہ لا یترک کلہ آنکہ از بسیارے و قطرۂ از بحر خالے	

نقش و نگار صفحۂ سعادت میشود تا مرا یادگارے و مشتاقان گوش برآواز ادراک حال خیر مآل را مایۂ تذکیر و تذکارے باشد

ذکر الشیخ الاجل و الفرد الاکمل قطب فلک الرشادۃ مرکز دائرۃ السیادۃ منبع عیون المشاہدۃ مجمع فنون المجاہدۃ مظہر انوار الفتوۃ مصدر آثار المروۃ حامی آیات السنۃ البیضاء ماحی سمات البدعۃ العوجاء برہان الطریقۃ المصطفویۃ حجۃ اللہ علی البریۃ سید المحدثین سند المسندین علم الہدی استاذ الورے ۵

حدیث او گل باغ یقین است	چراغ روشن مشکوٰۃ دین است	زند ہر جا کہ بحر طبع او جوش
سخن را پرگہر گردد سرودش	کہ از قرآن چنین و اگردہ اسرار	کہ شد از لوے حق کشاف استار
بود در وادی صرف آن نکو کیش	ز استادان ما ضی صدقدم پیش	کشاید در بیان نحو چون لب
خلیل و سیبویہ اش طفل مکتب	دمے کو دعوی منطق نماید	ارسطو لب بہ تصدیقش کشاید
بمعنے فقر قدر او رفیع است	بیانش زیور قصر منیع است	براہ و جہ چون گردد خرامان

۵ افراد جمع فرد لغت بمعنی تنہا و در اصطلاح حضرات صوفیہ عبارت از ان اولیای کاملین ست کہ مثل قطب اند و در تحت دائرۂ قطبیت داخل نیستند و در تصرف و سے از آنکہ ایشان از نظر قطب خارج اند ۵۲ علم لدنی بالکسر بفتح لام و ضم دال و تشدید نون علمے کہ از نزد حق سبحانہ و تعالیٰ بمحض فیض و فضل او حاصل شود بلا وسیلۂ تعلم بشری لدن در اصل عربی بمعنے نزد است ۵۳ ہر کہ بیاید کل را از ترک کند کل را

بود در دست او دست فقیهان | الٰہی را بذات او ست الفت | طبیعی جا گرفتش در طبیعت
ز لطفش سبز بستان ریاضت | قلم شیر نیستان ریاضت | خجل سحبان ز طبع نکتہ دانش
تساوی با فلاطون در بیانش | ماہر کتاب المنزل من السماء حافظ احادیث سید الانبیاء مقتدی

الفضلاء الکاملین و مھتدی العلماء الراسخین عروۃ اللہ الوثقی نور اللہ الذی لا یطفا اشرقت الانفس
بنوبہ و استنارت الارض عند ظھورہ زوحہ المعلی مرجع الآفاق و نفسہ العلیا منبع الاخلاق جامع
لطائف الذھنیۃ مجمع انوار الخارجیۃ مقدمۃ قیاس المعرفۃ ممھد قواعد المحبۃ اوسط
طرفی الامکان و الوجوب برھان وصل الطالب بالمطلوب ذخیرۃ جواھر التفسیر مشکوۃ
مفاتیح التیسیر ملتقط کتاب التکوین ملخص غایات مطالب المؤمنین نقش فصوص
الحکمیۃ منتخب جواھر المضیئۃ موضح مضمرات العوارف مفصح مشکلات المعارف
مورد فتوحات الرحمانیۃ مھبط مواھب اللدنیہ الربانیۃ

اے مرا چون مصطفےٰ من چون عمر | از برائے خدمتت بندم کمر
اے لقائے تو جواب ہر سوال | مشکل از تو حل شود بے قیل و قال
ترجمانی ہر چہ مارا در دل است | دستگیری ہر کہ پایش در گل است
تا قیامت گر بگویم این کلام | صد قیامت بگذرد و ان ناتمام

قصرت عن اظھار کمالہ لسان المریدین و عجزت عن ادراک سماتہ جنان المسترشدین
روح اللہ فی الارواح سر الزجاجۃ و المصباح الشمس البازغۃ و البدر الشارقۃ
نعم الناشد الذی انشد فی وصفہ و صدق صاقال فی مدحہ ؎

دارم چہ حاجتے کہ شود رہبر آفتاب | زاغ دلم لبست نباشد گر آفتاب | با داغ سینہ ام مکن اے چرخ ہمسری
دارم ز تو بہ پہلو خود خوشتر آفتاب | ممدوح ماست شاہ تقی فخر کائنات | کز نور خویش سایہ فگندہ بر آفتاب
چون صبح صادق است جمالش خدا نما | نور جہان نماست ہویدا در آفتاب | ہر صبح میکند ز درش اقتباس نور
ورنہ شود ز قرص خودش بدتر آفتاب | خون ریز خنجر یست کہ ہر صبح سر کشد | بہر سر عدوی تو از خاور آفتاب
آن شاہ عصر کز پے تعظیم درگہش | گردد بگرد خانقہ اش اکثر آفتاب | گردد سپہر شام و سحر گرد بارگاہ
بعد از طواف سجدہ کند بر در آفتاب | از بہر دفع چشم بد روزگار او | اختر سپند گشتہ شدہ محجر آفتاب
بر اوج منزلش نرسد طائر نگاہ | گر ماہ بال و پر شود و شہپر آفتاب | جانت بعرش و پایہ ات از لامکان گذشت
بہر نثار وام کند اختر آفتاب | یا بد مرا بزیر لوایت بصد نشاط | روز جزا کہ سر کشد از بستر آفتاب
در بحر معرفت چو فتد زورق مراد | گردد ز دست چرخ در و لنگر آفتاب | یا بد ہما ز سایہ دیوار تو شرف
کے میشود بروزن تو ہمسر آفتاب | از حاسدان چہ باک کہ ضرب المثل شدہ | بیند بنور روز کجا شہپر آفتاب

ظلّ لوائے تست مرا مرکز مراد		آید بروز حشر اگر بر سر آفتاب	

عارج معارج الولایۃ دارج مدارج الفتوۃ صدر الصفا بدر الوفا استاذی وملاذی ذخیرۃ یومی
وغدی والذی بعد اللہ ورسولہ علیہ اعتمادی العلامۃ الجلیل الافخم جدنا ومرشدنا
مولانا شاہ تقی علی قلندر صیر اللہ مرقدہ کاظم الاشر۔ بدانکہ حضرت ایشان قیم طریقۂ احمدیہ ومحی
سنن نبویہ فرزند ارجمند وولد اصغر حضرت غوث ملت بودہ اند بتاریخ ہفدہم ماہ رجب المرجب سنہ یک ہزار
ودو صد وسیزدہ ہجریہ مقدسہ نبویہ بہ پیکر پذیری ناسوت جلوہ نمائے مجمع حدوث وقدم بودہ جہان را بفروغ قدوم
میمنت لزوم خویش آراستند ومنار قلوب جہانیان را بنور افاضت وافادت نور الانوار مطالع مسرات
وخیرات ساختند ارباب فراست ظاہریہ واصحاب فطانت باطنیہ بمشاہدۂ آثار علو فطرت ایشان پے بردند کہ زود
نہ دیر این تمنائے دیرینۂ ارواح مقدسۂ حضرت خاندان باعز وشان سر آمد اہل کمال شود وردیدہ وری از نظر بازان شاہد
حقیقت مسابقت نماید آرے نص صریح من[1] سعد سعد فی بطن امہ راشان نزول ہمچو مظہر ازل می تواند بود چنانچہ
از عنفوان صبا وریعان ابتلای ما وشما انوار عشق حقیقی از جبین مبین درخشان بودند وآثار فضیلت وبزرگی در چہرستان
ناصیۂ حال ایشان شگفتہ ودخندان ہم از وقت ادراک سن تمیز بپاس وضع جبلی وتعلیم کامل مرشد اکمل حفظ اوقات
اکتساب سعادت با اتباع سنت نبویہ صلے اللہ علیہ وسلم خداداد ومشاہد بود ودر تبلیغ احکام شریعت وترویج مراسم
طریقت وحقیقت تاکید ملاحظ کتب اوائل بخدمت حضرت دانائی رموز حقیقت سالک مسالک طریقت خزینۂ
اسرار تفرید گنجینۂ انوار توحید وتجرید ذو القلب الاطہر عم معظم خویشتن حضرت مولانا شاہ حمایت علی قلندر رواح مکرم
خود قدوۃ الفضلاء الراسخین واسوۃ العلماء الکاملین حضرت مولانا شاہ حیدر علی قلندر قدس سرہما گذرانیدند
واواسط واواخر با اجازت حرز مکرم ودلائل الخیرات حضرت شیخ ابی سلیمان الجزولی رحمۃ اللہ علیہ از خزائن کنز ودقائق
درمختار بحر رائق منتقی دلائل کافیہ مصحح براہین شافیہ درۃ التاج افاضل ملتقی بحر فضائل نور الانوار منہج الاصول
شمس بازغۂ افق معقول ومنقول مورد فیوض رحمن استاذ استاذی مولانا محمد مستعان کاکوروی علیہ الرحمۃ والغفران
تحصیل فرمودند واجازت کتب احادیث شریف چون صحاح ستہ ومسانید متبرکہ ہمچو مسند دارمی ومسند امام اعظم
ومسند امام شافعی ومسند امام احمد بن حنبل وموطای امام مالک رحمہم اللہ تعالی وشفا ومشارق الانوار ومصابیح امام محی السنۃ
بغوی ومشکوۃ شریف وشمائل ترمذی شریف وحزب البحر ودلائل الخیرات از منبع شریعت وحکم مجمع بحرین حدوث
وقدم خلاصۂ مآرب سالکین انتہای منہاج عارفین حاج الحرمین الشریفین مولانا حاجی امین الدین کاکوروی
کہ اوشان را در مدینہ طیبہ از شیخ ابو الحسن سندی مدنی رح واوشان را از شیخ محمد حیات سندی مفتی تامل آفتین ہر یک
رسیدہ است حاصل نمودند وحضرت شیخ ابو الحسن سندی موصوف دران ہمہ اسانید رسالۂ مرتب فرمودہ اند این جا
بہ خیال طوالت صرف بر نقل عبارت اجازت نامۂ حضرت حاجی صاحب اکتفا می رود وہی ہذہ

---

[1] ہر کہ نیکبخت شد در شکم مادر خود ۱۲ [2] معانی تفرید در اوائل لطیفۂ دہم مذکور شد ۱۲

بسم الله الرحمن الرحیم و بعد حمد الله علی جزیل نواله والصلوة والسلام علی رسوله محمد و صحبه
وآله فیقول الفقیر حاجی محمد امین الدین عفا الله عنه ان الفاضل الذکی الفطن اللوذعی محمد تقی علی
ابن شاه تراب علی ابن شاه محمد کاظم المرحوم لما طلب منی الاجازة المعتادة فاجزته ان یروی
عنی جمیع ما اشتمل علیه فهرستی هذه والمرجو منه ان لا ینسانی من صالح دعائه نفع الله به
المسلمین آمین وسلام علی المرسلین والحمد لله رب العلمین - حرره الفقیر حاجی محمد امین الدین
عفا عنه فی شهر المحرم سنة اثنین واربعین ومائتین والف من الهجرة النبویة تم انتهی بلفظه الشریف
وتعلیم کتب تصوف وسلوک واجازت طرق وسلاسل سبعه همه از حضرت والد ماجد مرشد فخر الاماجد خویش یافتند
وبباعث شوق جبلی وذوق فطری در تحصیل علوم وترتیب نفس مصفی وجوارح مزکی آن چنان اهتمام مالا کلام بجا
آوردند که او تعالی شانه در اندک مدت زبدهٔ علمای ربانی وعمدهٔ مقرب بارگاه یزدانی بر خلق ظاهر گردانید وقلوب
خلائق را مسخر سلطان هیبت وقهرمان عظمت ایشان ساخت - اما حلیهٔ شریف پس بود دلبن
آنحضرت علیه الرحمة ملیح ابیض وبودند قوی الجثه بلند بالا بزرگ چشم وسیاه ترین مردمک وکشاده پیشانی
مقرون حاجبین احسن وجه وبزرگ سر که دلیل است بر وفور عقل وجودت فکر بجهت قوت دماغ وکثرت آن که حامل
جوهر عقل است وعریض الصدر وعریض اللحیه صاحب آواز بلند وجهور وبودند فصیح اللسان وبدیع البیان وغرائب
حکم آنقدر که محاسب فکر واندیشه گرد جمع واحصای آن نتواند گشت ونه ممکن است وصف آن به بیان وبیان آن
بزبان صمت وبیان آنحضرت از یکدیگر دلکش ودلکشا تر بود با خواص با آنهمه هیچ مگوئی همه میگفتند وبا عوام با همه گوئی
هیچ نمیگفتند وتکلم میفرمودند بکلام مبین ومفصل ودر مقام اهتمام واحتیاط ومحل ابهام واشتباه ادای کلمات به ادائے
میمودند که سامع را وقتے در فهم مرادش نماند ودر تکلم نوعے از جهر بود که سامع را رعبے وهیبتے در دل می افزود وهیچ کسے
را جز سکوت وصموت گنجایشے نمی بود وبودند احسن الصوت وشیرین کلام ودرست ترین لهجه در تکلم بمخارج حروف
وتحقیق لفظ از صرف ونحو ولغت ومیرسید آواز مبارک بے تکلف تا بجائے که کمتر رسد آواز کسے خصوص
در خطب وکلام در مجالس وبودند بلیغ البیان بحدیکه اکثر بریک سخن جلسهٔ طویله باختتام میرسانیدند وتقریر
مسائل غامضه به نهجے میفرمودند که کسے را اصلا مجال تکرار ومحل انکار نمیماند چنانکه کرات ومرات جماعهٔ
منکره بعض مسائل حاضر شده بحث کردند وآخر اعتراف بتصویب معارف حضرت ایشان نمودند وبجز اقرار بحقیقت
واقعیه امور مستفسره متشکله چاره ندیدند واعتقاد به تکمیل علمی وعملی ایشان در جمله علوم آوردند وسند قوی
همه دانی ووسعت نظری ایشان را خود این کتاب مستطاب کافی است وویگر اینچه وقتا فوقتا بسماعت
رسیده اندرین دفتر معنوی رقم می پذیرند وهر چند عادت شریف به تحریر فتاوے نبود ومیفرمودند که مارا
بر وصیت نامهٔ حضرت خواجه عبد الخالق غجدوانی رحمة الله علیه حتی الوسع لحاظ بوده فتوی است که برائے فرزند
معنوی خود خواجه اولیاء کبیر قدس سره نوشته اند که اے پسر گواه مشو وقاضی مشو ومفتی مشو واما اگر همچنین

کسے حاضر میشد بکمال احتیاط و انکسار رجوع بکتاب می کنانیدند و اگر کسے بذریعهٔ تحریر مسائل تصوف وغیره می پرسید چنان جواب باصواب آنها بے مهر و دستخط ثبت میفرمودند که هیچکس را از حذاق علما و بحار عظما باز مجال تکلم و خلاف دران نمیشد و تعلیقهٔ افهام مطالب غامضه و مآرب عویصه و حل اشکالات آن بود که هم در تقریر عبارت اعتراض خود شبههٔ مستفسره حل میشد چنانچه مشاهد حاضرین درس و تدریس و افادهٔ روزانه مستفیدین اول دلیل این گذارش موجود است و فهم فائضین شاهد عدل این نگارش شصت و سال کامل داد درس و تدریس دادند و هزاران هزار مردمان را از شرق و غرب فیضیاب ساختند ۵

بهر زمین که نسیمے ز زلف او زده است		هنوز از سر آن بوے عشق می آید	

در عقل کامل و اصابت رائے چنان بودند که وابستگان دامن دولت و ارادت همه مشورت و صلاح ظاهریه در مهمات خود میگرفتند و بعمل بیان فائز بمقاصد دلی میشدند و نظر غائر و فراست کامل بآن حد کمال داشتند که از نگاه هر کس و انداز رفتارش میشناختند که جوهر آدمیت و حوصلهٔ دلی وے چیست گویا از توجه بجبین مردم حرف سعادت و شقاوت میخواندند که بهشتی و دوزخی کیست حالا در عرض این بیان اگر قدرے ضروری از معنی عقل و فراست گفته شود دور نباشد بدانکه عقل که منبعث میگردد از وے علم و معرفت و منفرع میشود قوت رائے و جودت فطنت و اصابت فکر و نظر در عواقب امور و تصالح نفس و مجاهدهٔ شهوت و حسن سیاست و تدبیر افشای فضائل و تجنب از رذائل اختلاف است مردمان را دران در قاموس گفته که عقل علم بصفات اشیاست از حسن و قبح و کمال و نقصان آن و علم از نتایج و ثمرات عقل است و عقل قوتے است که مبدء و منشاء علم باشد و گفته میشود عقل هیئت محمودهٔ انسانی را در حرکات و سکنات و حق آن می نماید که گفته اند آن نور روحانی است که بوے دریافت میشوند علوم ضروریه و نظریه و حقیقت فراست در لغت ثبت و نظر است و در اصطلاح اهل حقیقت مکاشفهٔ یقین است و معاینهٔ قلب و قیل مطالعهٔ غیوب بنور اطلاع حق بر قلب و بهمین اشارت باشد در قول نبوی صلے الله علیه وسلم المومن ینظر بنور الله و فی روایة اتقوا فراسة المؤمن فانه ینظر بنور الله و بعضے گویند فراست سواطع انوار اند که لامع اند در قلوب و کمال معرفت که حامل سرائر است در غیب و فراست برحسب قوت ایمان میباشد آنکه ایمانش قوی است فراستش قوی تر باشد و بوحے برآنند که فراست پیدا شده است از قول او تعالے و نفخت فیه من روحی لاجرم هر که حظ او ازان نور اتم باشد فراستش قوی تر بود و احمد ابن عاصم گفته که با صدق تمام در خدمت حضرات صوفیه توان نشست که اینها جواسیس قلوب اند از حضرت انس بن مالک رض آمده که بر عثمان رضی الله عنه در آمدم در راه زنے دیده بحاسنش گرفتار شده بودم فرمود که یکے پیش من است که آثار زنا در جمالش ظاهر است گفتم که بعد رسول الله صه

---

۵۱ معاینه و لغت یعنی رویدن چیزے و باهم چار چشم شدن و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت ازورود انوار تجلیات بے جهت و بے مثل بر قلب سالک و محو شدن سالک دران تجلیات و بسبب آن از خویش خود طرف شده حق تعالے گم شدن ۵۲ و می بیند بنور حق و در روایت دیگر است که نترسید شما از فراست مومن پس بدرستیکه او می بیند بنور خدا ۵۳ دمیدم در وے از روح خود را

ہم وحی می آید فرمودند نہ ولیکن تبصرہ و برہان ہست و فراست صادقہ ابو سعید خراز رح گفتہ کہ در مسجدے می شدم
فقیرے سائل دیدم بدل گفتم کہ ہمچو منے سوال کند در من نگریست و گفت واعلموا ان اللہ یعلم ما فی
انفسکم فاحذروہ ایشان گویند کہ در دل خود استغفار کردم آوازم داد کہ وھو الذی یقبل التوبۃ عن
عبادہ انتہی و اما در شرائع اخلاق نسخہ بود ند از انک لعلی خلق عظیم و مجموعہ از انک لعلی
ھدی مستقیم با این جلالت قدر و علو مرتبت و سمو منزلت ہمیشہ با فقرا می نشستند و تو قیر کبیر و ترحم
بر صغیر مینمودند و از مساوی و زلات ایشان درمی گذشتند و بہ مجامل نیک فرود می آوردند و ہمہ را بچشم شفقت
تمام و رافت تمام می نگریستند و ہمواره بکشاده پیشانی و ہیبت تمام با ہر کس بسر می بردند و غیبت کسے روا
نمی داشتند از محمد بن سالم پرسیدند کہ بچہ یعرف الاولیاء فی الخلق قال بکف اللسان و حسن الاخلاق
و بشاشۃ وجوھھم و قلۃ اعتراضھم و تمام الشفقۃ علی جمیع الخلق برھم و فاجرھم انتہی و بر
عباۃ و عباۃ و جبا بره نظر نمی انداختند الحق کسے از مشائخ عصر در حسن اخلاق و وسعت صدر و کرم نقل
و عطوفت قلب و صیانت عہد با ایشان مباہمت و مشارکت نداشت کاتب الحروف گوید کہ اخلاق
جمع خلق است و آن بضم خا سیرت باطن را گویند و بفتح خا صورت ظاہر فی القاموس بضمتین و بالسکون
السجیۃ و الطبع و فی الصراح خلق خوی حسن و نکو بے بمعنی سماحت و تازہ روئی و حسن اختلاط با خلق و لیکن
معنی آن عام تر است ازان و معنی خلق نزد عقلا ملکہ ایست کہ صادر میگردند بآن افعال بسہولت و آسانی
و این را بیانے ست کہ در کتب معقولات مذکور است و اختلاف است دران کہ این خلق غریزی است
کہ پیدا کردہ است حق تعالی ہر کس را آن یا مکتسبی کہ بندہ آنرا بہ کسب و ریاضت حاصل تواند کرد و بعضے بر انند کہ
غریزی ست از جہت حدیث ابن مسعود رضی اللہ عنہ کہ فرمود آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم کہ قسمت کردہ است
حق تعالی میان شما اخلاق را چنانکہ قسمت نمودہ است ارزاق شما را رواہ البخاری و تحقیق آنست کہ مردم
متفاوت اند دران در بعضے اخلاق چنان غالب شدہ اند کہ زوال آنہا متعسر بلکہ متعذر ست و اہل آن مامور اند
بمجاہدہ و ریاضت تا محمود گردند اخلاق و در بعضے اخلاق ضعیفہ اند کہ بریاضت قوی میگردند و در بعضے از قوت
بضعف می آیند و در شرع شریف امر بہ تحسین اخلاق واقع شدہ و انبیا علیہم السلام برائے ترتیب اخلاق و
ہدایت خلق فرستادہ شدند پس اگر تغیر و تبدل آنہا ممکن نبودے امر بران و فرستادن پیغمبران برائے چہ بودے
و در دعاے ماثورہ آمدہ است اللھم احسن خلقی کما احسنت خلقی و نیز فرمودند اللھم اھدنی لاحسن الاخلاق
و لا یھدی لاحسنھا الا انت و این ہمہ برائے تعلیم و تلقین است و ورنہ ظاہر ست کہ نفس نبوی صلی اللہ علیہ وسلم

---

۵۱ و بداند کہ خدا می داند آنچہ در نفوس شماست پس بترسید ازو ۱۲ ۵۲ ہمون توبہ قبول می کند از بندگان خود ۱۲ ۵۳ ہر آئینہ تو بر خوی بغایت بزرگی ۱۲
۵۴ ہر آئنہ تو بر راہ راستی ۱۲ ۵۵ ہر چیز شناختہ میشوند اولیا در خلق گفت بوجہ باز داشتن زبان از حسن اخلاق و خوش و ولی شان و قلت اعتراض شان
و بخوبی شفقت کردن بر جملہ خلق نیک باشند یا بد تمام شد ارشاد آن بزرگ ۱۲ ۵۶ بار الہا نیک گردان عادات مارا چنانکہ نیک کردی خلقت مارا ۱۲ ۵۷ بار الہا
ہدایت کن مارا باحسن اخلاق و ہدایت نمیتواند کرد بران کسے سوائے تو ۱۲

مصفی و مهذب آفریده شده بود و اما آنچه در حدیث آمده که اگر خبر داده شوید شما که گوهید از جائی بجنبید تصدیق کنید
و اگر خبر داده شوید که مردی برآمد از خوی خود قبول نکنید وجه تطبیق آنکه بعضی اخلاق بسبب صحبت و اعتیاد حادث
و حاصل میشوند تبدل و تغیر آنها آسان است و اما آنچه جبلی و قدیم اند تبدل و تغیر آنها متعسر امیر المومنین حضرت
عمر فاروق رضی الله عنه میفرمودند که غضب من نرفت مگر پیش از آن در کفر صرف میشد حالا در حمایت دین اسلام
ظهور مینماید و اما تواضع و حسن معاشرت پس تالیف میکردند قلوب انام را و تفقد مینمودند حضار را و می بخشیدند
همنشینان را نصیب ایشان از التفات و عنایت تا بحدی که گمان می برد کسی که هیچ یکی بزرگتر از وی
باشد نزد ایشان و اکرام میکردند هر که می آمد وی پرسیدند مستمندان را از حاجت شان و در انجا حش حتی الوسع
میکوشیدند و می نشستند میان اصحاب خود هر جا که منتهی میشد مجلس و در تمامهٔ مجلس نظر هر که و همه هم بر جمال
لازوال ایشان میماند و از همه کشیده و بلند نظر می آمدند و این معجزهٔ خصیصت محمدیه است صلے الله علیه وسلم
چنانچه مروی است از حضرت عائشه رض که چون آنحضرت صلے الله علیه وسلم در میان قوم بودی از همه بلند و سرفراز
نمودی و منسوب بطول گشتی و اگر دو مرد در دو طرف وی بودی از هر دو بلند نمودی و در مجلس نیز کتفین
مبارکین وی بلند تر از همه بودی صلی الله علیه وسلم انتهی و میبودند موقر ترین مردم در مجلس و بیرون نمی آوردند
چیزی از اطراف و اعضا را چنانکه دست جنبانیدن و پای دراز کردن باشد مثلا و نشست بر وضع احتبا بود و مربع
نیز و زجر نمیکردند خادمی را و میفرمودند که صفت افتقار و انکسار لازم باید گرفت و بر جفای خلق تحمل کرد صبر باید ساخت
و نظر بلند باید داشت و جمله امور را از تقدیر دانسته لب چون و چرا نباید کشاد و از غایت حیا در خلوت و جلوت
دیده نشد که گاهی پای مبارک بی تکلف دراز کرده باشند و در وقت شدت گرمی که صرف مزائی میپوشیدند
هنگام تناول طعام تا چادر در کمر نمی بستند برنمی خاستند آری عرفا گفته اند که چون قلب محل لمعان نور
مشاهده گردد و نفس بآن گداخته شود و در گداز ش صفا یافته از غش کبر و عجب پاک گردد منتقش شود در وی
حق و محو گردند آثار وی و بنشیند شورش و غبار و حظ وی در این وقت بنده بحقیقت تواضع برسد
و مباسطت و ملاطفت و مخالطت و محادثت نمودند با مخصوصان و مزاح مسنون با ایشان که مقصود
ازان دلجوئی و خوشحالی بود و اما نهی از مزاحی که در بعضی احادیث واقع شده محمول بر کثرت و افراط در انست
که شاغل از ذکر خدا باشد و آنچه سالم از آن باشد و مقصود تطییب نفس و تالیف قلب بود چنانکه فعل آنحضرت
صلے الله علیه وسلم بود و در استحباب آن شکے نیست و طریق رشتیق در شدت ریافت و قوت مجاهدت
تفویض بود و موافقت و تبری از حول و قوت و ذبول در تحت مجاری اقدار بموافقت قلب و روح
و نفس و اتحاد ظاهر و باطن و انسلاخ از صفات نفس با غلبت رویت نفع و ضر و قرب و بعد و فراغ
قلب و خلوص سر بے تجاذب شکوک و تنازع اغیار و تشویش بقایا و بقای تفرقه و اتحاد در قول و فعل و معاملت

---

۱ دستها گرد آنو حلقه کرده نشستن ۲ محادثت در لغت بمعنی حدیث گفتن و بلاد دادن کارد و شمشیر را و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از خطاب کردن حق برای عبد در
خاص از صور عالم شهادت چنانکه ندا بحضرت موسے علیه السلام در صورت از شجره ۳ دست در گردن یکدیگر کردن

اخلاص و تسلیم در ہر خطرہ و لحظہ و آرزو و ثبوت مع اللہ در ہمہ احوال و تجرید توحید و توحید تفرید با حضور در معرفت عبودیت کہ مستمد است از لحظہ کمال ربوبیت و حفظ احکام شریعت با مشاہدۂ اسرار حقیقت و بود مذ جامع جمیع کمالات جسمی و روحی و حاوی خوبی صورت و سیرت و بود مذ اکرم و اسخی و اجود الناس و اشجع و اقوی از غایات بہ غایات صالحات و با اینہمہ تعلق با ہمہ مجرد بود مذ از ماسوی اللہ و عمامہ بطور سنت می بستند و قمیص فراخ آستین مثل قمیص حضرت شیخ شیخنا و مرشد مرشدنا شاہ مسعود علی قدس سرہ و فق ارشاد حضرت پیر و مرشد برحق اند و از کمال موزون طبعی طرف کلہ ہمیشہ کج میداشتند و لطیفہ در علت این میفرمودند تا عقل از قفا بدر نہ افتد و تمامۂ او قات شبانہ روزی بطور سنت صرف می نمودند و در اتیان احکام شرعیہ و ارکان آن مبالغہ تمام میداشتند و نماز ہای پنجگانہ با جماعت میگذاردند و در آخر زمان کہ بسبب درد پای مبارک تا بہ مسجد شریف تشریف بردن دشوار گردید بود حسرت فوت جماعت بسیار میکردند و اما اصحاب را بر دوام محافظت آن تاکید اکید بود و ہر کہ در ان یا در دیگر ارکان شریعہ مساہلت میکرد با او بلطف تمام عنف می ساختند و ہر عمل را بر کتاب و سنت عرضہ میداشتند و بر مواظبت عمل بر حدیث صحیح میگوشیدند و میفرمودند کہ استقامت بر شریعت ہمین اصل حقیقت است کہ کل حقیقۃ لا یشہد لہا الشرع فہی زندقۃ یعنی ہر حقیقتے کہ گواہی ندہد و ثابت نگرداند او را شریعت پس آن حقیقت زندقہ یعنی کفر و الحاد است و انکار دین و آخرت و نفی احکام ربوبیت باید دانست کہ حقیقت امرے مباین و مخالف شریعت نیست بلکہ حقیقت حقیقت شریعت است تا انچہ بدان ایمان آوردہ اند آنرا بعیان دریابند و بحقیقت وے برسند و اگر یکے را چیزے کشف شود کہ مخالف شریعت است دروغ و باطل باشد و اگر آنرا اعتقاد کند کافر گردد ابو سلیمان دارانی رح گفتہ بسا باشد کہ نکتہ از مواجید این راہ بر من کشف گردد و بحسن و جمالیکہ دارد خود را جلوہ دہد تا قبولش کنم میگویم تا دو گواہ بر درستی و راستی تو گواہی نہ دہند قبول نکنم و آن دو گواہ کدام اند کتاب اللہ و سنت رسول اللہ و بدانکہ شہود توحید با حفظ حدود شریعت مقام صدیقان و عارفان از اہل تحقیق است و بعضے مردم را درین مقام جز حیرانی و سراسیمگی نبود و بعضے خود از دائرۂ اسلام افتادند و دین از دست دادند و گفتند چون توحید است باز شریعت چیست و دیگران گویند نعم شریعت برائے پاسبانی و نگاہبانی خلق و انتظام کارخانۂ آبادانی است و از جبین حال بعضے این اعتقاد ظاہر مشہود است کہ مقتدایان طریقت کہ وصیت بحفظ حدود شریعت میکنند برائے این غرض میکنند و دادِ اقتدائیت می دہند و اگر نہ ضروری نیست و اگر نباشد ضرری ندارد حاشا و کلا نعوذ باللہ عن الزیغ و الزلل و جماعۂ دیگر کہ خود را در لباس تحقیق نمایند گویند کہ حفظ مراتب شرط است ؎

گر حفظ مراتب نہ کنی زندیقی

و گویند شریعت نیز از شیونات و اعتبارات وجود است این عبارت باصطلاح اہل وحدت وجود درست است اما دیگر کہ بیشک از شارع علیہ السلام آمدہ خود ہمین شریعت و او امر و نواہی است

لہ پناہ میبرم بخدا از شک و لغزش ۱۲ ۵۲ وحدت وجود در اصطلاح حضرات صوفیہ عبارت است از یکتا ارزش تا فرش و از فرش تا عرش ذرات ستہ غیر متناہی بجز یک وجود بارئ تعالی و دیگرے موجود نیست چرا کہ سوائے وجود حق تعالی معدوم محض است و موجودیت معدوم محض محال است و این تمامی تعینات از عالم فرش تا عرش کہ محسوس باشند خواہ معقول مثل امواج و حباب اند کہ بجز وجود حقانی مترشح اند و اعتبارات و میہوات محض کہ در خارج برائے آنہا سوائے ہمو وجود حق وجودے نیست مثل دائرہ ہائے صغیرہ و کبیرہ از کرہ ۱۲

در ثبوت و حقانیت آن چه تردد است که اور ابین توجیهات و عبارات اثبات نمایند که او خود هست فرضاً اگر توحید نباشد کمال فوت خواهد شد و شریعت اگر نباشد ایمان زوال می پذیرد و توحید حالے را میگویم که بحکم واقع وجود داشته باشد اما این سخنان توحید که عوام الناس بآن تفوه نمایند و بتقلید اعتقاد کنند بے تحلی بحلیهٔ ایمان و عمل صالح آن خود عین زندقه و الحاد است ؎

بدنام کنندهٔ نکو نامے چند	سخن وحدت آنکه از عامی
	در کسوت خاص آمده بدنامے چند
	زانچه خیزد بغیر بدنامی

توحید حالے است که بعد از عمل بشریعت و اعتقاد اسلام جمع گردد بنوعے باید فهمید که منافات باین نداشته باشد نه این را تابع آن ساخته در ورطهٔ تذبذب افتاده توجیهات نمایند و اصل را تابع فرع ساختن خلاف وضع و منافی طریقهٔ انصاف است باجمله دین یکے است و شریعت و طریقت و حقیقت و معرفت همه شعب و مراتب درجات او یند و علاوهٔ اوراد و وظائف معمولی دو صد رکعت نافله میگذارند و در مشاهدهٔ ذات چنان مستغرق میمانند که پروای کون و مکان نداشتند بلکه بسبب کمال استغراق در مرتبهٔ تجلی ذات متوجه به تجلی ظلال و صفات نمیشدند زیرا که پیش طالبان ذات و سائران فی الله توجه بصفات نیز منجمله توجه بغیر است ؎

هر که مست عالم عرفان گشت	بر همه خلق و جهان سلطان گشت

و خوف و خشیت در طاعت و عبادت بر قدر علم و معرفت داشتند در آنرا مذاکرهٔ جنت و دوزخ خوف و خشیت و لطف و معاتبات الٰهی جواهر زواهر اشک نقد دامان حال ایشان میبودند و عرفا گفته اند که چون لطیفهٔ قلبیه را وصل باصلش میشود مقتضی بیتابیهاے شوق و باعث انظارهٔ جمال شاهدان و استماع نغمات و گریه هامی باشد ؎

بلبلے برگ گل خوش رنگ در منقار داشت	واندران برگ و نوا صد نالهاے زار داشت
گفتمش در عین وصل این ناله و فریاد چیست	گفت ما را جلوهٔ معشوق در این کار داشت

و بگاه خود امرے حسن است و عبادت محضه و سعادت کبرے و نجات عظمیٰ و ثابت است از کلام الٰهی و حدیث حضرت رسالت پناهی صلے الله علیه وسلم قال الله تعالیٰ و عزتی و جلالی لا اذیق عبدی خوفین و لا امنه و قال تعالیٰ خروا سجدا و بکیا و ابو امامه گفت یا رسول الله نجات چیست فرمود بند کن زبان را و وسیع دار خانه خود را و گریان باش بر گناهان و بگار از خوف حق اول دلیل است بر خوف حق و میل آخرت و جالب بکا دو چیز اند خوف از حق و ندامت بر تفریط و تقصیر گذشته و اعظم سببش محبت حق است و اما حزن پس انکسار قلب است و خشوع آن و علامتش انکسار جوارح ظاهر یه است بهر انکسار باطن و جالب حزن سه چیز اند تفکر در گناهان رفته و خیال موت و نظر بسوی متقی تر از خود قال الله تعالیٰ لا تفرح ان الله لا یحب الفرحین و فرمود پیغمبر صلے الله علیه وسلم که او تعالیٰ دوست میدارد هر قلب حزین را و نیز در حال نبوی است صلے الله علیه وسلم که بود آنحضرت متواصل الاحزان دائم الفکر و بود داود طائی رح غالب الحزن و فضیل ابن عیاض رح گفته که سلف گویند

پے در پے غم دارند ۱۲

۱ فرمود الله تعالیٰ که دو می افتند بر روے خویش گریه گناهان و فرمود الله تعالیٰ کمی افتاد در سجدهٔ گناهان گریان ۱۲ ۲ فرمود الله تعالیٰ شاد و خوشوقت هر آنکه الله دوست میدارد و شاد و خوشوقت گاه نمیدارد

زکوٰۃ عقل طول حزن است در حدیث است ما من شئ یصیب المسلم من نصب و وصب او حزن الا کفر اللہ بہ
عنہ من سیاتہ و قولہ علیہ السلام اذا کثر ذنوب العبد لم یکفرہا اللہ علیہ الا بالہم والحزن لیکفر عنہ انتہی
و در حدیث بخاری آمدہ کہ گفت ابو ہریرہؓ کہ میفرمود رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم کہ اگر بدانید آنچہ من میدانم کم خندید و بسیار
گریید و در حدیث ابن ابی ہالہ آمدہ کہ بود آنحضرتؐ کہ پیاپے می آمد بروے غمہا و پیوستہ میرسید بروے اندوہہا و نبود مرا و را
آسایش۔ جناب امیر علیہ السلام میفرمایند کہ پرسیدم رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم را از طریقہ وصال فرمود المعرفۃ
راس مالی والعقل اصل دینی والحب اساسی والشوق مرکبی وذکر اللہ انیسی والثقۃ کنزی والحزن رفیقی والعلم
سلاحی والصبر ردائی والرضا غنیمتی الفقر فخری والزہد خرقتی والیقین قوتی والصدق شفیقی والطاعۃ حبیبی
والجہاد خلقی وقرۃ عینی فی الصلوٰۃ وثمرۃ فوادی فی الذکر وغمی لاجل امتی وشوقی الی ربی انتہی و در ترک و توکل
پایہ بلند داشتند کہ از ارباب دنیا جز بقدر حاجت آنہا نمی پرداختند و با دنیا علاوہ ضرورت دیگران نمی ساختند کہ دنیا
خانۂ کسے است کہ او را خانہ نباشد و مال کسے راست کہ او را مال نباشد عاقل آنرا جمع نکند و ہر کہ از ین قوم طالب
و راغب دنیا می یافتند ناخوش شدہ میفرمودند کہ نمی شناسد این بیچارہ کہ در چہ مصیبت گرفتار آمدہ است تا از
درجۂ توکل کہ ملاک دین است انحطاط کردہ بمزخرفات دنیا و بہ میل مینماید مرد آنست کہ باندکے از رزق اکتفا
سازد و بعبادت حق پردازد در مشکوٰۃ از احمد و ترمذی و ابن ماجہ روایت است کہ فرمود حضرت صلے اللہ
علیہ وسلم بدرستیکہ لائق رشک بردن از دوستان حق نزد من مؤمنے است قلیل المال کہ حلاوت نماز داشتہ باشد
در نیک کردن طاعت حق را در پوشیدگی و بود در مردمان کہ اشارہ کردہ نشود از انگشتان و بود رزق او مقدار حاجت
و صبر کند برین پس بزد آنحضرت دست مبارک بر زمین یا انگشت خود را بر دیگرے چنانچہ صرافان وقت
نقد نمودن در ہم میکنند و فرمود کہ زود آید موت او و کمتر باشند گریہ کنندگان بر او و کم باشد میراث او انتہی بترجمہ
و پیوستہ بر نان جوین و نخود قناعت میساختند و اگر چیزے تحفہ از جائے می آمد خود کمتر نوش میکردند و بارباب ارادت
و وابستگان دامن دولت تقسیم می نمودند و در خادم و مخدوم فرقے نمی کردند و اکثر ارادت مندان طعام مکلف میفرستادند
اقل قلیل بپاس خاطرشان نوش میکردند و در آخر زمان کہ سن شریف بہ ہفتاد و ہفت رسیدہ بود بواسطۂ ضعف
بعضے خلص مخلصین بصد آرزو خواستند کہ اہتمام طیاری غذای مقوی بر خود گیرند ہرگز قبول نساختند و فرمودند
کہ درویش را در بند این نباید بود و گاہے طعام سیر شدہ نمی خوردند کہ از سیر خوردن انتشار اعضا میشود و انبساط
نفس برای معاصی و رذائل و پیوستہ بر ما یحتاج بشریت کفایت میداشتند و میفرمودند کہ توسط و حد اعتدال
در اکل و شرب و نوم و یقظہ بس مشکل است جہد باید کرد تا اوقات موافق سنن خیر البشر صلے اللہ علیہ وسلم
مضبوط گردند کہ تبعیت انبیا علیہم السلام بجہت تحصیل حد اعتدال است در ہر امر و در دل سالک طلب دنیا

لہ نیست چیزے کہ برسد مسلمان را از رنج یا بیماری یا غم مگر رفع میکند اللہ تعالیٰ بوی از وی گناہان او را و ہم قولای علیہ السلام کہ ہر گاہ لب یا مگزد گناہان بندہ می اندازد خدا بروے
ہم و حزن تا کہ کفارہ شود ازوی ۱۲ سہ معرفت راس المال من است و عقل اصل دین من و حب بنیاد من و شوق سواری من و ذکر خدا انیس من و شفقت خزانۂ من و حزن
رفیق من و علم آلۂ حرب من و صبر چادر من و رضا غنیمت من و فقر باعث فخر من و زہد خرقہ من و یقین قوت من و صدق شفیق من و طاعت دوست من و جہاد عادت من
و خنکی چشم من در نماز و ثمرۂ قلب من در ذکر و غم من برائے امت خود و شوق من بسوی رب خود تمام شد ارشاد آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم ۱۲

وطلب حق جمع نمی شود و آعراض از اغراض باید تا در قبول کشاده شود

آرزو بگذار تا رحم آید ش	آزمودم من چنین می باید ش

وعشق ومحبت بحضور پیر ومرشد خود آنچنان میداشتند که هرگاه نام شریف میگرفتند یا کسے ذکر مبارک حضرت غوث ملت می نمود بیتاب میشدند و بحکم مظهریت خاص حضرت مبدء الحقائق وفیض توجه حضرت پیر ومرشد خود در نسبت عشقیه نیز باقصے پایه کمال رسیده بودند گویا در نسبت عشقیه پیغمبر وقت بودند که شرحے ازان نتوانم گفت و میفرمودند که عشق در حقیقت کیش و آئین مردان است آما جزو اعظم درین باب طبع موزون و جوش وگرمی است که خنکی اینجا ناپسندیده است و در علم تصوف تحقیقات همچو تدقیقات حضرت شیخ اکبر رح میداشتند بلکه در تقویت وتحقیق مذهب شیخ مبالغه تمام مرعی میداشتند و بارها میفرمودند که اگر تجنب از اعتساف واتصاف بانصاف که خیر الاوصاف است درمیان باشد این علوم را برسر منبر می توان گفت بطریقے که اصلا در انجا محل انکار نباشد چنانچه کرات ومرات جماعات منکره از متکلمین ومنتسبان طرق حاضر شده بحث ها کردند آخر اعتراف بتقویت معارف حضرت ایشان کردند و از اقرار بحقیقت توحید وجودی چاره ندیدند و اعتقاد وایمان به تکمل علمی وعملی حضرت ایشان در جمله علوم عموما و درین علوم شریفه خصوصا اظهار نمودند الحق در طریقه علیه قلندریه حضرت ایشان را شانے رفیع وعظیم وحالے بس منیع وفخیم عطا گردیده بود گاهے در اظهار معارف سر موازجاده شریعت میلے نه فرمودند و در ترک وتجرید وانقطاع از ماسوا وتشتت ازمراسم مبیحه وتکلف عادات واستغراق در اذکار وافکار ونشر علوم قدمے راسخ داشتند و از مشائخ که معاصر ایشان بوده اند کسے در شدت ریاضت وقوت مجاهده وانسلاخ از صفات نفس وفراغ قلب مشارک ایشان نبود و بقدرت اصلاح وهدایت گمراهان اختلاط وارتباط از دنیا واهل آن داشتند و همه تن بر محافظت نسبت باطن کوشیدند تعظیم علما وشیوخ حسب مرتبه وفضل میکردند و عمل تسخیر امراء وسلاطین وجن وشیاطین هرگز نمیکردند بل از عالمان این فن هم خوش نمی شدند گو درین علم هم اعلم روزگار بودند و میفرمودند که وقتیکه بمزخرفات دنیا دمی میلانے ندارم از دنیاداران برائے چه اختلاط مفرط دارم و بر مواهب الٰهیه ونعم مصطفویه ص شکر میکردند و تحدیث نعمت خدا هر لحظه وهر لحظه میفرمودند و صاحب وقار واعتبار وکشاده دست وتجمل ظاهر وتحمل باطن وتبسم بسیار وخنده کم وسخن بیان بودند اگر باقتضائے وقت گاهے بر کسے بغضب می آمدند همان دم بعفو وش می شتافتند الحاصل حق سبحانه وتعالی قبولیتے عظیم وعظمتے فخیم در قلوب عوام وخواص نهاد و مرتبه قطبیت وقطب گری بخشود و جمیع مردمان را از علما وفقها وفقرا وطلبه علم از اقطار ارض توجه بجناب عرش مآب ایشان داد و کوثر چشمه های حکمت از محیط قلب شریف بر ساحت زبان فیض ترجمان جاری ساخت واز ملکوت اعلی تا هبوط اسفل آوازه کمال وجلال ایشان در افکند و علامات قدرت وولایت ظاهر گردانید و مفاتیح خزائن جود و تصرفات وجود بقبضه اختیار ایشان سپرد اکثرے بشرف توجه والتفات ایشان از کجی براستی آمده سالک مسالک صدق

وصولب شدند و ببرکت کمال اتباع نبوی شان نزول آیۂ وَمَا اَرْسَلْنٰكَ اِلَّا رَحْمَةً لِّلْعٰلَمِيْنَ گردیدند و علوم و کشوف بے بیان گذاشتن و با عوام در رنگ عوام بودن از عادات مستمرۂ ایشان بود و جمیع مشائخ و علما بکمال فضل و ولایت ایشان معترف و در رعایت تعظیم و تکریم متفق بودند و آستقامت ارکان شریعت که از توجہ حضرت ایشان بظہور آمد و ہنوز باقی است اول دلیل است بر کمالات باطنی و احوال حقیقی ایشان و ریاضات و مجاہدات و کرامات و محاسن اخلاق و محامد اوصاف و رزانت افعال و متانت اقوال و حفظ آداب ظاہر و باطن و ورع و تقوی کہ دیدہ شد برہانے واضح است بر علو مرتبۂ ولایت و سمو منزلت قطبیت و تفہیم و افہام مطالب علمیہ و مسائل دقیقہ از علوم شریعت و طریقت و حقیقت و حل اشکال آنہا بحدے بود کہ شاید در ذہن کسے مطلبے ازان خطور کردہ باشد روز و شب بجز درس علوم ظاہری و باطنی چیزے دیگر نبود ہزاران مردمان را از شرق تا غرب از فیوض خود فیضیاب ساختند روش حضرت شاہ ولی اللہ محدث دہلوی رح و مرزا مظہر جانجانان رح و شیخ فخر الدین عراقی رح و اوحد الدین کرمانی رح و شیخ احمد غزالی رح بسیار پسند خاطر فیض مآثر بود بالجملہ ذات قدسی بود کہ اگر کونین با و می نازید زیبا داشت و اگر زمین و زمان بر خود می بالید شایان قوام عالم و برکت بنی آدم از ذات قدسی سمات حضرت ایشان بود و مرتبۂ قطبیت و ابدالیت و غوثیت و اوتادیت و انچہ توان گفت در ذات مظہر آیات حضرت ایشان موجود و دولت ازل آوردہ داشتند و از کثرت عبادت گویا امام زین العابدین این وقت بصد کرامت ظاہر شدہ کسی کہ آیۂ سلف را ندیدہ حضرت خداوندگار را بی شائبۂ تکلف مشاہدہ میکرد من کہ باشم کہ احوال و مقامات ایشان را بیان کنم کہ برائے این زبانے باید و دلے و فہمے شاید آمرو زبانے کجا کہ مدح ایشان کند و دلے کجا کہ حقیقت ببرکت ایشان دریابد و فہمے کجا کہ واقف حال باشد البتہ ہمین قدر رسیدہ اند کہ انچہ پیغمبر صلے اللہ علیہ وسلم فرمودہ اند کہ بعد از ہر صد سال مردے پیدا شود کہ سنت مرا تازہ گرداند ہمین ذات مبارک بود این قدر کہ گزارش رفت برائے اندازۂ علم و دانش و دید قاصر خود است آرے ؎

ترا چنانکہ توئی ہر نظر کجا بیند		بقدر دانش خود ہر کسے کند ادراک (دریافت ۱۲)

وصل در بیان پارۂ از ارشادات فیض آیات

باید دانست کہ کلمات قدسی سمات حضرت ایشان کہ در اظہار غوامض اسرار حقائق جبروتیہ و لاہوتیہ و معارف لطائف ناسوتیۂ انسانیہ و تاکید بلیغ اتباع احکام شرعیہ بودہ اند بسیار اند و ہمہ ہا بلند تر ازان کہ دست فہم و ادراک ہر کس بدانہا رسد آرے آن ہمہ بنا بر تعمیم افادۂ کافۂ اہل خصوص و عموم فائدہ ندارد و اگر صاحب ذوقے شوق اطلاع بران دقائق داشتہ باشد باید کہ ہم ازین صحیفہ شریفہ بجوید آنچا بتحریر بعضے انفاس نفیسہ متضمنۂ دقائق آداب سلوک کہ در ارشاد مستفیضان جناب ولایت مآب تقریرًا یا تحریرًا اشرف ارشاد بگرفتہ اند بہ لفظ افادہ رقم می پذیرند و اللہ ہو الولی و الموفق **افادہ** میفرمودند کہ تصوف را بسیار معنی نوشتہ اند

---

۱ و نفرستادیم ترا مگر از روے مہربانی بر عالمہا ۱۲ ۲ جبروت در لغت بمعنی تکبر و عظمت و بزرگی و در اصطلاح حضرات صوفیہ عظمت و جلال اسماء و صفات الٰہی و مرتبۂ وحدت و مرتبۂ علم مجمل و مرتبۂ شیون را گویند ۱۲

اما جامع ومانع همه این یک است یعنی صدق توجه بسوے خدا و برائے ہمین صدق توجہ بحبت و صحبت مرشد کامل و مکمل و آنچنان طور مجاہدہ بر منہج شریعت واجب گردانیدہ شد پس طالب را باید کہ در متابعت نبوی صلے اللہ علیہ وسلم لباس تقوی و طہارت بر قامت باستقامت خود بیاراید و بر ملازمت تہذیب اخلاق و تزکیہ نفس از ظلمت ہوا و بدعت بدر آید و طلب حق آغاز کند و بحبت شیخ خود ہمچو کوہ راسخ دم و ثابت قدم ماند تا ابواب فیوض بر روی قلبش کشادہ شوند **افادہ** میفرمودند کہ چون کامل مورد تجلیات الہی است و پرتو تجلیات ازوے درخشندہ پس طالبان بابصیرت را از صحبت و لقائے شیخ کامل بواسطہ دریافت آن انوار و پرتو بے گفتگو مشکل حل شود و استماع کلام ایشان نیز کبریت احمر است اگر صحبت میسر شود آن دولت را اندازہ کجا و اگر نشود گوش بکلام ایشان کہ پیغام است از غیب باید کشاد تا مراد حاصل آید **افادہ** میفرمودند کہ کامل آنست کہ کونین ہر ساعتش چنان پیش نظرش باشد کہ گویا بر کف دستش نہادہ است الحق حضرات صوفیہ گفتہ اند کہ سالک چون بمرتبۂ کمال میرسد و شہود ذات نصیب وے میشود و بخلافت حقہ خداوند عالم فائز میگردد و بمرتبۂ شیخی سرفراز میباید بر ہر ذرہ ذرہ صاحب قدرت و تصرف میباشد ہر چہ خواہد کند و ہر چہ ارادہ کند واقع شود کہ جملہ ارادہ و قدرت و تصرف وے در اصل ارادہ و قدرت و تصرف حق میباشد کہ بر دستش ظہور میباید بلکہ ہر چہ در عالم بامر حق واقع شود بوساطت وے علم او میباشد **افادہ** میفرمودند کہ نفس در زبان اہل تصوف مبدء شہوات و لذات حسیہ را گویند و آن بخارے لطیف است کہ از جوف قلب بتصعید حرارت غریزی متصاعد میگردد و از راہ مجاری عروق بجمیع اعضاء و اجزاے جسم جاریست و حس و حرکت جسم بدوست و جوع و شبع و حرص و ہوا و جمیع صفات نفسانی بدو قائم اند و روح حیوانی در اصطلاح اطبا عبارت از ہمین است و واسطۂ تعلق روح انسانی بجسم ہمین نفس است و برزخ است میان انسان بحبت مناسبت بہر دو جانب در لطافت و کثافت و تعلق روح بانفس مشابہ تعلق مرد با زن است کہ از ازدواج آنہا نطفۂ دیگر ناشی شدہ کہ آنرا قلب گویند و وے متعلق و متقلب است میان ہر دو و بحسب غلبۂ احکام یکے از ین دو تابع اوست و مدرک محسوسات نفس است و مدرک معقولات روح و مدرک اشیاے مرکب از محسوس و معقول قلب است پس باید کہ مدرک اشیائے کہ نہ محسوس اند و نہ معقول و آن ذات و صفات حق است چیزے دیگر باشد لاجرم او تعالی شانہ لطیفۂ دیگر فرستاد اعلے و اصفے کہ بقلب تعلق دارد و آنرا سر خوانند و لطیفۂ دیگر صافی ترکہ آنرا خفی خوانند و کشف ذات بخفی میشود و صوفیہ گویند کہ این لطائف احتمال دارد کہ بعد تجلیۂ روح مجردۂ فائض میشوند **افادہ** میفرمودند کہ برکات اذکار خواہ نفی اثبات باشد یا اثبات مجرد انگاہ قابل لحاظ و اعتبار باشد کہ تجرید خیال از ہر تعلقے کہ بمآل باشد یا جاہ یا اولاد دست دہد و این انگاہ حاصل آید کہ در جملہ اوقات محاسب نفس خود ماند و متفحص مالوفات نفسانی تا ہر چہ کہ دل خود او بخشد یا بدو سرش بہ تیغ بیدریغ نفی بردارد و ورنہ فنای نفس نبود پس صفاے نفس از کجا آید و فرق میان فنا و صفا مماثل است

لطیفہ در لغت بمعنی نیکوئی و چیز نیک و در اصطلاح حضرات صوفیہ اشارہ ایست بسوے امرے دقیق المعنی کہ در دل مفہوم میشود و در عبارت و بیان نمی آید

صفا در حواشی اوائل نکتہ بلند کورشد

بفرق میان مرید[1] و مراد[2] کہ آخر ہر یک بدیگرے وابستہ است **افادہ** میفرمودند کہ مقتضای فطرت نفس آزادی است و بند شرع شریف اگر نبودے خداداند کہ صاحب خود را تا بکجا بردے خاصیت وی است کہ بر قسمت خود راضی نمی باشد و زیادہ ازان می طلبد و ظاہر است کہ در طلب چہ قدر ذل می باشد چہ جاے طلب غیر مقسوم لاجرم باید کہ بر خواہش او نروند و در ہر چہ پیش آید صبر و تحمل و مخالفت آن باید کرد ؎

نفس اژدرہا ست این کے مردہ است	از غم بے آلتی افسردہ است

افادہ میفرمودند کہ اصل و منشای ارتکاب ریاضت و مجاہدات تہذیب نفس ست با خلاق کریمۂ نبویہ و چون اتباع کامل در قول و فعل حاصل شد اتباع در حال کہ اثر و نتیجۂ آنست نیز حاصل خواہد بود کہ المواہب آثار المکاسب و محبت میل نفس و انجذاب اوست سوے چیزے بجہت کمالیکہ اعتقاد کردہ است در وے بر وجہے کہ باعث گردد بر تقرب وے و علت محبت حسن است یا احسان و ہر دو منحصر است در ذات مقدس باری و دیگر ہر جا کہ ظہور کردہ از وست کہ اصل مظاہر و انوار مشارق ذات پاک حضرت سید کائنات صلے اللہ علیہ وسلم است و بعد ازو بتفاوت مراتب اتباع و استقامت در اولیاے امت سرایت کردہ است رحمۃ اللہ علیہم اجمعین و محبت ہمان میل و انجذاب ست و اطاعت و موافقت کہ سبب تقرب است لازم آنست و بے آن محبت ناقص ست و دعوی کمال آن کاذب و سبب اتباع پیغمبر صلے اللہ علیہ وسلم محبت الٰہی را ازان ست کہ ہر کہ اتباع یکے کند و در پے وے رود لاجرم آنجا میرسد کہ او میرسد و او خود در مقام ارفع و اعلے است از ہر کہ جز او ست آما دائرہ وسیع است و دران مقام منازل و مراتب متعدد ست و علاقۂ محبت انجذاب ست ؎

در راہ طلب شکستہ شد محمل ما	لیکن شب و روز با تو یکجا بودیم	آنجا کہ توئی کجا بود منزل ما
		ما بر درِ تو مقیم و تو در دلِ ما

افادہ میفرمودند کہ حقیقت فقر کہ آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم بدان فخر فرمودہ آنست کہ قبلۂ توجہش جز حق دیگرے نباشد و بعد ازین غناست کہ آن عبارت است از بے نیاز شدن از خلق بجہت نیاز کامل با حق تعالی شانہ و از ینجاست کہ گفتہ اند عارف در ہر دو عالم غریب است و زاہد غریب است در دنیا چہ سراے این آخرت است و جزاے آن جز قرب و وصال حق تعالی چہ باشد کہ آنجا دنیا و آخرت نیست **افادہ** میفرمودند کہ مراد از برخاستن حجاب بکلی آنست کہ ہر یک از ارباب تمکین بر امناسب استعداد کمال حاصل شدہ و حجابے کہ از ایشان زائل می توانست شد برخاستہ نہ آنکہ فی نفس الامر حجاب نماند و دور انداختن حجاب عبارت از سلب تقید و تعین

---

[1] مرید در لغت بمعنی ارادہ کنندہ و در اصطلاح حضرات صوفیہ مرید آنست کہ یکسو کند نفس خود را از دنیا و ورگرداند از لذات وی بسبب لذت یافتن در عبادات و شیخ ابو عثمان مکی گفتہ کہ مرید آنست کہ میرد قلب وے از ہر چیز سواے حق تعالی و بخواہد خدا را و قرب و لقاء او و مشتاق گردد بسوے ملاقات وے تا اینکہ بروند خواہشات دنیا از قلب وے و بعضے حضرات میگویند کہ مرید آنست کہ متابع پیر باشد در قول و فعل و قلب و قالب یعنی او را خواہشے و ارادۂ نباشد بجز خواہش و ارادۂ شیخ و آبو حامد گفتہ کہ مرید کسے است کہ در دیدۂ اسماء از براے وے گشادہ گردد و در زمرۂ متوسلین الی اللہ باسمہ تعالی در آید و در فتح مکی نوشتہ کہ مرید آنست کہ منقطع شد بسوے خدای تعالی از نظر و بستہ سمع و مجرد گشت از ارادہ زیرا کہ میداند کہ آنچہ در وجود می آید بارادۂ خداست نہ بارادۂ غیر پس ارادۂ او حق محو میشود و نمیخواہد مگر ہمان کہ خدا خواہد ۱۲ [2] مراد در لغت بمعنی ارادہ کردہ شدہ و در اصطلاح حضرات صوفیہ او آنست کہ جذب کردہ شدہ باشد از ارادۂ خود و تجاوز کردہ باشد از رسوم و عادات بسوے حق و از خصائص وست کہ متسلی نشود بشدائد و مشاق در احوال خود و اگر شدہ محب باشد نہ غیر ۱۲ [3] زاہد در لغت آنکہ رغبت و خواہش نماند او را از مال و جاہ و ناموس تعلق نگیرد و در اصطلاح حضرات صوفیہ عبارت ست از سیلۂ عبادت و تقوے اختیار کند و ہمیشہ بران عامل ماند از ما سوے اللہ دل را بردارد و لذت دوئی و غیریت خلاص یابد ۱۲

وتعلق خودی[1] خویش که حجابهای جمال شاهد مقصود افتاده اند ورنه پرتو فیض الٰهی مدام تابان است اما از اهل تقید وتعلق بسبب حجاب ایشان نهان است آرے مصرعه تو خود حجاب خودی حافظ از میان برخیز۔

افاده میفرمودند که توکل که اصل الاصول جمیع مراتب است عبارت از مخالفت نفس است تا کرا دهند

ومن[2] یتوکل علی الله فهو حسبه پس در توکل نظر بطرف حق باید و در غیر توکل نظر بطرف خلق و بقوت کفاف قناعت نماید و بقطع طمع قطع مادهٔ تشویش بسازد

افاده روزے در نوردِ مذاکره که جاودان نمیماند و هامثال وحکایات نیز تعلیم حضار و افاضهٔ معارف حقه پیش نهادِ خاطرِ معرفت مظاهر میشد در خصوص بخبر بهای نفوس از مبدء و معاد و تغافل بحث از جاے بازگشت خود ها ارشاد فرمودند که زین پیش در لکهنؤ هنگام رخصت دختر یکے از ارادت مندان حضرت غوث ملت قدس سره شریک بودم چونکه وقت رخصت در شهر و قصبات معمول است که میراثیان وغیره بر دروازهٔ عروس با بل می سرایند و ازان بحال عروس متاسفانه بعضے حاضران را رقتے در میگیرد دران جا نیز حاضران را رقتے آمد و مرا هم چشم پرنم شد یکے که اصلا مذاق معرفت نداشت و از چاشنی اعتبار و استبصار ناآشنا بود ازین رقت همه ها بشگفت زار در افتاد و گفت که این وقت رقت نیست بلکه بواوید حال عروس گوبودن این تقریب باعث فراغت و بسکدوشی والدین او سروے باید گفتم نے اگر نظر بالا رود اینوقت بهر همین است که میشود و دانشور را که بشهود هیچو وقائع پے بسر کارے برده باشد و ذهن و قادش بسر آغاز فطرت و حالت باز پسین خویش منتقل شود باید که بفهمد که چنانکه این دختر میان مادر و پدر و جمله اصول و فروع خود پرورش یافته و جنسیت پیدا کرده و آنها از مزاج و طبیعت وے و او از طبیعت و معاملهٔ ایشان هرگونه آشنا بوده حالا کاروے بعالم بے اختیار یها بدست دیگران می سپارند و وے را بامکانے دیگر سابقه با دیگران در پیش است که گاهے سر رشتهٔ معامله و موانست در میان نبود و از تربیت گاهِ خویش فراق جاوید و از یگانگان و اصول خویش جدائیها میشود پس بحسرت فراق وے از یگانگان و دریغ بے اختیاری معامله بیگانگان ازان رو که سرانجام فراق وے بکجا کشد و این حالت تا زیستن او به نسبت ماندو بود با یگانه ها خوشتر میگذرد و با نغصه و رنج میگزیند همچنین عاقل در حالت آخرت خود نظر گمارد که اولا بحکم ید تدبر الامر من السماء الی الارض تدبیر هنگامه آرائے جهان مانده باز دواج دو نفر از نوع انسان بسر آغاز تکوین نطفه از یک بدیگرے منتقل شده در رحم مادر آمد و اندران تقلبات رنگا رنگ و تصرفات گوناگون شدند پایان کار بسیر اطوار وجودے از مراتب جمادی و نباتی و حیوانی درگذشته

---

[1] خودی انانیت را گویند و این بر دو قسم است یکے خودی خود و دیگر خودی حق یعنی مرتبهٔ وحدت و حقیقت محمدیه صلی الله علیه وسلم که مرتبهٔ برزخ و جامع است و وبر اعلم مجمل و تعین اول نیز گویند ۱۲ [2] و هر که توکل کند بر خدا پس اوست او را ۱۲ [3] عاقل در لغت یعنی عقلمند و در اصطلاح حضرات صوفیه طالب و سالک صادق را گویند ۱۲ [4] تدبیر میکند کار را فرود آورده از آسمان بسوے زمین ۱۲ [5] اطوار وجودی۔ اطوار جمع طور و طور عبارت است از حال فتان حی قیوم اند لیکن به نسبت معزز گویند که چه شان است و به نسبت حقیر میگویند که چه حال است باید دانست که وجود حقیقی واجب را اطوار و شیون و حالات اند که خود ازان منزه است بحکم کان کما کان یعنی امروز هم همچنان است که سابقا بوده) مگر بسیر آن خوشوقت و خوش عیش بحکم کل یوم هو فی شان (یعنے هر روز در شانے دیگر است) میباشد همین سبب است که این اطوار و حالات و شیون ذاتی اعتباری اند و آن تکوین حقیقی و همچنین هر فرد عالم را اطوار و حالات اند مثلا نطفه اولا در ذات بحت بود ازان باطوار مراتب تنزلات در صلب پدر خود آمد باز ازان در رحم مادر خود آمد و در انجا محض نطفهٔ نجس بود باز علقه شد باز مضغه بعد ازان بروے استخوان بپیدا کردند و بران گوشت و پوست پوشانیده شد پس وے درین حالت نیز نجس است و عاجز و مضطر و بحس و حرکت باز حق قے دروے۔ روح انسانی و روح حیوانی که پرتو روح انسانی است تفخ کرد پس دران قوای طبعی و نفسانی و حیوانی که این نیز پرتو روح انسانی اند ظاهر شده بقیه بر صفحه ۷۲۰

تصویر و تشکیل روحش از حقیقت جامعه بپیکر انسانی بروز کرد و چون در عالم ظهور قدم نهاد آنجا سلسلهٔ اضافات درمیان آمد و سررشتهٔ اصول و فروع و تعلقات آن و این بهم بربست که این پدر است و این مادر و این چنین و آن چنان و چون روزگارے برین هستی موهوم گذشت و زمانے که بعلم الٰهی در خصوص بقاے پیکر عنصری مقدر بود باین ماند و بود سپری گشت ناگاه فرمان جهان آفرین در رسید که حالا روح در روانش بسوے باز گشت جاے خویش منتقل گردد پس باین حالت موجوده همانا حالت باز پسین خویش قیاس باید کرد و توان اندیشید که مرا نیز روزے هم برین عنوان حالتے از جدایهما بر روے روزگار خواهد آمد و از همه یگانگان و افراد جنس که بایشان روزگارے بسر برده ام و بایشان هرگونه موالفت پیدا کرده فراق جاوید پیش خواهد آمد و با بیگانگان یعنی فرشتگان که سررشتهٔ جنسیت درمیان ندارند بعالمے بیگانه معاملت خواهد افتاد توان دید که باین خیل ناآشنا که مناسبتے با وشان پیدا نکرده ام چه معامله پیش می آید و بعالمے بیگانه در عالم بے اختیار یها چسان میگذرد این همه گریه براے این میباشد پس بکار همه برجاے خود دست و بفرزانه در خور افاده میفرمودند که فی الواقع دشمن ترین آدمی نفس خود اوست چنانکه فرمود حضرت صلے الله علیه وسلم که نفس هرگز از نافرمانی کردن و خلاف ورزیدن باز نمی آید و از اینجا گویند که هیچ خلقے عظیم تر از نفس آفریده نشد تا بحدے که دعوے خدائی کند و هیچ مخلوقے دعوی خدائی نکرده جز نفس ؎

نفس را همفصد سر است و هر سرے	از فراز عرش تا تحت الثرے

و ازین معاینت وی حضرت صلے الله علیه وسلم بتضرع میفرمودے اللهم لا تکلنی الی نفسی طرفة عین

بقیه حاشیه صفحه ۱۹۰ - بعد ازان از شکم مادر بدنیا آمده طفلی و شبانه کهولت و شیخوخت می میرد یا باطوار برزخ قبر و حشر در جنت یا دوزخ جاے وے باشد از اینجا حق تعالی میفرماید یعلم اطوارا یعنی بهر یک سیر اطوار وجودی نفسی و اما سیر اطوار وجودی آفاقی آنست که پیش ازین در حاشیه لفظ حقائق الهیه در بیان کشف و کرامات حضرت قطب الاقطاب فرد شاه حیدر علی قلندر قدس سره العزیز مذکور شده ۱۲

حاشیه صفحه هذا ۱ بروز بالضم برون آمدن و آشکارا شدن و در اصطلاح حضرات صوفیه بروز آنرا گویند که فیض بدهد روح کاملے دیگر را که در اتجلیات می شده باشد و آن کامل فیض یافته مظهرے شود چنانکه اگر بگوید من همان هستم صادق آید و بعضے از مشائخ گفته اند که این تناسخ است حالانکه این تناسخ نیست زیرا که در تناسخ تعلق نفس ببدن دیگر از براے ثبوت حیات اوست برائے حس و حرکت آن بدن بهت و در بروز تعلق نفس ببدن دیگر از براے این غرض نیست بلکه مقصود ازین تعلق حصول کمالات بهت مر آن بدن را و وصول بدرجات ست مر او را چنانکه جن بشخصے تعلق پیدا کند (بلا تشبیه) و در جسم او بروز نماید پس این تعلق برائے حیات آن کس نیست چه کر روح و احساسے و حرکتے پیش ازین تعلق نیز بوده بلکه مقصود ازین تعلق ظهور صفات و حرکات آن جن بهت دران کس و حضرات مشائخ را بدین هر دو حاجت نمیباشد بلکه مرشد کامل اگر تربیت ناقص خواهد بے آنکه در وے بروز نماید بامداد الهی بجا بشانه صفات کامله خود را در مرید ناقص منعکس میسازد و بتوجه و التفات آن انعکاس را باثبات پیوسته مستقر او میدهد تا مرید از نقص بکمال آید و از صفات رذیله بصفات حمیده گراید و هیچ بروز و غیره درمیان نیاید ذلک فضل الله یؤتیه من یشاء و الله ذو الفضل العظیم و اینجا در متن کتاب هذا این قسم بروز مراد نیست بلکه محض ظهور مقصود بهت چنانکه معانی مذکوره بالا مفهوم مفید میداشت امذا نوشته شد البته اگر بچشم غائر نگریسته شود انسان بروز جناب باری تعالی شانه است ان الله خلق آدم علی صورته برهان آنست علی الخصوص انسان کامل که بر قدم رسول الله صلے الله علیه وسلم میباشد در زمان خود و این قسم معنی در متن هذا مراد میتواند شد ۱۲ ؎ بازگشت در لغت بمعنی عود و مراجعت و در اصطلاح حضرات صوفیه تقشبندیه رحمهم الله تعالی عبارت بهت از رجوع کردن و گردیدن بسوے مقصود من حیث انه مقصود بعد قدرے ذکر سه بار یا پنج بار بطرف مناجات رجوع کند با ین نظر که بگوید بحضور دل که اے رب من تو مقصود من هستی دنیا و آخرت را برائے تو گذاشتم تو نعمت خود را بخوبی بر من بخش و وصال خود نصیب من ساز چرا که در ذکر این شرط عظیم بهت مناسب نیست که سالک ازین غافل شود و اینجا مراد مطلق رجوع بطرف مبدء خود و انتقال ازین دار ناپائدار بهت ۱۲ ؎ بار الها نه سپرد کنی مرا بسوے نفس من یک لحظه ۱۲

اینجا در موافقت چشم زدنش این خوف هست پس خدا یست آنرا که از مکر او ایمن باشد **افادہ** میفرمودند که دنیا مشتق از دُنو است بمعنے قرب پس دنیاے تو آن هست که دل ترا از حق مشغول دارد ؎

چیست دنیا از خدا غافل بُدن		نے قماش و نقره و فرزند و زن	

وفقنہ (وفقنہ بوہم اللہ ۱۲ منہ) تو نیز همین باشد لامحاله مجاهدت و ریاضت ترک هوا باشد چنانچه در کلام مجید میفرمایند بداؤد علیہ السلام لا تتبع الهوی فیضلك عن سبیل الله اگرچه متابعت نفس و هوا از انبیا و رسل نیاید لیکن مقصود زجر و منع امت است و تعریض است باینکه حسنات الابرار سیئات المقربین که ایشان نیز بترک اولی و افضل و خطرات (بلغہ ۱۲ منہ) نیز ماخوذ و معاتب گردند و با وجود آن اوب آنست که اگر او تعالی ایشان را عتاب فرماید آیشان را ابدگاه عزت تواضع و انکسار افزاید که صاحبان را با نزدیکان بارگاه و نزدیکان را با صاحب خود نیاز یست که آنرا کمتر کسے داند **افادہ** روزے ارشاد فرمودند که ظهور حق بصور کائنات مانا بظهور سواد در روشنائی است بصور حروف که صور حروف تابع اعتبار واضع بوده اند که خطے عمود از سواد روشنائی اعتبار کرده آمد و خطے عریض باسی مامور گشت پس اگر از صورت اعتباریهٔ حروف و نقوش اعتباریه قطع نظر کرده شود و بصرافت سواد نگاهے دوخته آید همانا جز روشنائی نظر نخواهد آمد همچنین اگر از صورت کائنات که خود مابه الفرق بین الموجودات جز همین تعین صوری شان بیش نیست نظرے بالا کرده شود جز شهود وجود حق شهودی نخواهد بود عارف رومی (بلغہ ۱۲ منہ) همین صرافت حقیقت ذاتیه بشهود تنزیهی و مابه الفرق که در تجلیات و ظهورات بعالم رنگ و بو ظاهر اند خبر میدهد ؎

منبسط بودیم یکجو هر همه		بے سر و پائے بُدم یکسر همه	یک گهر بودیم همچون آفتاب
بے گره بودیم و صافی همچو آب		چون بصورت آمد آن نور سره	شد عدد چون سایهاے کنگره
کنگره بیرون کنند از منجنیق		تا رود فرق از میان هر فریق	شرح این و گفتمے ار از مرے
لیک تر سم تا نلرزد خاطرے		نکته ها چون تیغ فولاد است تیز	گر نداری تو سپر واپس گریز

افادہ در مذاکرهٔ معیت حق بکائنات ارشاد رفته که میان علماے کلام و حضرات صوفیه در مسئلهٔ معیت واجب تعالے با موجودات عالم اختلاف است پاکبازان صوفیه بمنطوق وهو معکم اینما کنتم قائل معیت ذاتی شده اند و علماء ظاهر بمعنی صفاتی روزے در جامع مصر علماے مصر و متکلمین فراهم آمدند و براهین عدیده حسب زعم خودها با ثبات دعوے پیش کردند و جرح و قدح از هر سو بمیان آمد کار بدان کشید که رجوع بشیخ زکریا انصاری رح افتاد و محاکمهٔ این مسئله پیش ایشان بردند جناب شان از متکلمین فرمودند که آیا شما قائل صرف معیت علمی ازان شده اید که اگر معیت ذاتی باشد علاوه تشبیه و تجسیم معاذ الله تلوث بقاذورات لازم خواهد آمد حالانکه در صورت معیت علمی نیز همین محذور در پیش هست زیرا که علم واجب از صفات کمالیه

---

۵۱ و پیروی مکن خواهش نفس را که ترا از راه خدا ۱۲ گمراه کند ۵۲ نیکوئیهاے نیکوکاران گناهان مقربین است یعنی نیکوکاران چونکه خودی میماند و مقربین از انیماند لهذا آنچه باعث ثواب نیکوکاران باشد آن مقربین مایهٔ وبال و عتاب برای ایشان گناه است آرے ؎ درون ده را اگر نیم موت بسیار است ۱۲ ۵۳ حروف جمع حرف یعنی آنرا که در تهجی هر چیز و تبع کوه و حرف تهجی و غیر آن در اصطلاح حضرات صوفیه حقائق بسیطهٔ اعیان اگویند ۱۲ ۵۴ تشبیه در لغت یعنی مانند کردن چیزے را بچیزے و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از ظهور ذات حقانی در اسماء و صفات و مظاهر کونیه باعتبار تمثل و تجلی حسب تقلبات حق ذاتی و اعیان

اوست وصفات هرچند نه عین اند و نه غیر الّا همه صفات بذات واجب واجبة الثبوت بوده اند بدلیل لزوم عجز
وجهل وانفکاک آنها از ذات محال ست پس معیت علمی با معیت ذاتی متلازم خواهد بود ورنه انفکاک آنها از ذات
محال ست درین صورت معیت علمی با معیت ذاتی متلازم خواهد بود ورنه انفکاک صفت علم از واجب لازم خواهد آمد
وآن خود محال ست پس قیاسی که در صورت معیت ذاتی لازم می آمدند بعلاقهٔ استلزام در معیت علمی نیز لازم خواهند آمد
پس حضرت ماقدس سرّه فرمودند که این جواب جواب الزامی بود و جواب تحقیقی این ست که مراد از معیت درین آیت
معیت ذاتی ست نه صرف علمی چون معیت مطلق با مقید و هویت با ماهیت و تلوّث بقاذورات لازم نمی آید
چه ظاهر ست که تلوّث از عوارض اجسام ست و آنچه جسم نیست بعوارض جسم موصوف نخواهد شد انتهی و دیگر تحقیق
این مسئله را هر که شائق باشد رجوع باسفار کبار نماید **افاده** میفرمودند که اصول درویشی سه چیز اند کم خوردن
و کم خفتن و کم با خلق آمیختن و فوائد کم خوری بسیار اند بعضے ازان این اند که مردا صحّ حس و اجود حفظ و اذکی فهم
و اجلی قلب و اقل نوم و اخف نفس و اسلم طبیعت و اکرم خلق میگردد و از بعضے کبرا منقول ست که می فرمایند
صوم دهر ازان اختیار کردم که شش کسان را از جوع و قلت اکل پرسیدم جواب همه یکے یافتم پرسیدم اطبا را از
اصول صحت جسمانی گفتند جوع و قلت اکل و حکما گویند که اعظم اشیا بر طلب حکمت جوع و قلت اکل ست و عبّاد
نیز همین این را نافع ترین اشیا بر عبادت حق گویند و حکما افضل اشیا را بر حفظ علم و ملوک اطیب ادام و اغذیه همین را
فرموده و عشاق نیز اوصل اشیا بسوی معشوق همین را گفته و بعضے گفته شکم جان را گرسنه دار و قابل غذای روح
گردان **افاده** میفرمودند دنیا جای راحت نیست و هر همه دران طالب این انداز این وجه در هلاک و ملامت
افتاده اند امام بحق ناطق حضرت جعفر صادق سلام الله علیه و علی آبائه الکرام فرمود آنکه چیزے طلبید که هرگز مخلوق
نشد در تعب انداخت نفس خود را گفتند یا امام آن چیست فرمود طلب راحت در دنیا بعضے از حکما گفته اند
که اگر نه بنای کار دنیا بر مکاره بودے منفعت بلیله در لوزینه نهادندے سید الطائفه جنید بغدادی رضی الله عنه میفرماید که
برای خود اصلے بسته ام که بان خورسندم و آن این ست که دنیا جای فتنه و ابتلاست هرچه دروی از غم و محنت برسد
جای آنست و اگر ناگاه شادی و نعمت برسد مقت خود میدانم ابو تراب نخشبی گفته که مردم در دنیا دو چیز طلبند و هرگز
نیابند راحت و فرح و وجود آن هر دو جز در بهشت نبود و اما نتیجه در دنیا عبارت ست از ظهور جذب الهی و ذوق حب او
در دل که لازم نفی وجود بشریت ست چه شهود جمال و جلال حضرت احدیت عظیم راحت و محبت دنیوی و اخروی
را در نظر اعتبار پست سازد **افاده** میفرمودند که اهتمام طالب باید که بجانب اجتناب از منهیات و محرمات
و مکروهات بیشتر باشد از آتیان عبادات امتثالیه از نوافل و مستحبات بر مثال بیمارے که پرهیز کند اگرچه استعمال
ادویه و معاجین شافیه نکند امید شفاست اگرچه چند گاه بستر افتد و اما اگر ادویه و معاجین بخورد و پرهیز نه کند
هر روز بدتر گردد و اگر یکے از فرائض و واجبات و سنن رواتب که در حکم آن و متصل بدان ست بجائے آرد
و بتقصیر در نوافل امتثالیه نکند اما در منهیات بتمام اجتناب نماید در وصول بمقصود که حصول قرب حق است کفایت دارد

افادہ میفرمودند جہد تواں کرد کہ تمامۂ اوقات حیات بیاد حق گذرند بحیثیتے کہ غفلت و تعلق باغیر بوجہ من الوجوہ دخل نماند ہمہ نیست گردند و بعد تکمیل شریعت و طریقت ملکۂ راسخہ در دل طالب ہمین باشد ؎

یا بخود آتش توان زد یا دلے باید گداخت	گر دماغ عشق داری این قدر ہا کردنی ست

حضرت حق سبحانہ مورد جمع بہر طلب نتواند شد تا جگر ہا خون نشوند و ہمہ بخاک یکسان نگردند و ہر نیتے و آہنگے کہ درخود نیابد در کتم عدم نرود پیرامون این سعادت عظمیٰ نتواند رسید و اگر خرق این عادت مستمرہ دربارۂ یکے از افراد واقع شود آن خود مستثنیٰ است و وظیفہ آنست کہ بردادہ رضا باید داد و با دب سوال مقامات آیندہ باید نمود توحید این وقت زاید و ہیبتے باید پیدا کردن مثل عاشق مجنون مفرط کہ زبانش خشک گشتہ و چشمانش خشک ہر چہ پیش او آرند لذت آن در نیابد با وجود سلامت حواس و وفور نشاط این تفرید باشد و اگر نیک در خود بنگری بدانی کہ دل را میل بہر سواست و آن میول متعددہ انقسام می پذیرند چون ہمت تو یکے گردید بسا کہ طعام لذیذ و شراب لذید خورمی و منظر نیک بینی و در خود لذت آن نیابی چہ ہمت چون یک جانب رفت بمشابعت او ادراک حواس نیز رفت و در نیوقت مرد یکروے و یک جہت ماند این معنے باشد کہ صوفی آن بود کہ نبود و بجز حصول مرتبۂ فنا سیف توحید و عظمت و جبروت در دست مرد میدہند کہ بدان سر ماسوا برمی اندازد و نفس و ہوا و ارادت و آرزو ہا رو بزوال می نہد و چون کار و بار فنا دائم و مستمر و متمکن مقام شد نتیجۂ آن کہ انتفای ماسوا و زوال نفس و ہوا و ارادت و مناست نیز محکم و استوار گردد **افادہ** میفرمودند کہ قناعت دو گونہ باشد یکے آنکہ انچہ برسد نداند کہ این بسعی من و زور بازوے من رسید دوم آنکہ اگر نرسید بر نیافت آن حسرت نخورد و تاسف نکند چہ دادن آن چیز ترا بہتر نبودہ باشد در نیصورت ندادن عین عطاست لاجرم دادن و ندادن را با وسپارد تو او را باش **افادہ** میفرمودند مرید را استعداد تاثر از معنے و باطن پیر ترک تعلقات است چون مرید از ہمہ منقطع گردد شایستۂ تصرف پیر شود و چون پیر در وے بقوت ولایت تصرف کند بحکم ارادۂ ازلی کامل گردد **افادہ** میفرمودند کہ استقامت باطن عبارت است از خلوۂ دل از ماسوی اللہ و توجہ بحضرت حق کہ دوام مراقبہ باشد و این استقامت احوال است و نشان این حال آنست کہ افعال ہمہ بوصف استقامت موصوف گردند و رعایت احکام الٰہی از اوامر و نواہی لازم گردد **افادہ** میفرمودند کہ دار الملک سلطان توحید و مسکن وی قلب است و صدر کہ صحن این خانہ است نیز محل ورود عجائب و غرائب اسرار انوار غیوب ست گویم قلب و صدر در اصطلاح اہل معرفت اسم دو عالم است از عوالم غیب و انوار معرفت کہ فائض میگردند از عالم ملکوت

؎۱ معانی توحید در اوائل لطیفۂ دہم مذکور شد ۔ بر حاشیہ ۱۲ ؎۲ عالم ملکوت ۔ باید دانست کہ این عالم را عالم ارواح و عالم غیب و عالم لطیف و عالم جواب نامند صورت عالم ناسوت فنا پذیر ست و صورت این عالم کہ صورت اصلی عالم ناسوت است گاہے فانی نشود و پس عالم مثال علیہ عالم ملکوت است و مثال صورت را کہ بعد از پوسیدن چشم و دیدہ میشود مراد روح آن صورت است نہ بدن پس ظاہر شد کہ ارواح مردم ہمان صورت کہ در عالم شہادت داشتند بے بدن موجود اند در نظر ہمہ وقت حاضر می تواند شد ہر کس کہ بخواب رود خواہ آگاہ خواہ غافل روح او بچشم و گوش و زبان جمیع حواس ظاہری و باطنی بے وسیلہ جسم و قوای ظاہر لطف لطافت گذرندہ در عالم ملکوت ہر کس کہ لطافت و آگاہی حاصل نمود صوت لطیف بیند و بشنود و محفوظ گردد و دل ہر کس کہ بزیور کثافت و غفلت باشد صورت زشت و اصوات کریہ و ہیبت بیند و بشنود و با پنج در عالم ناسوت گرفتار است ہمان سیر مشاہدہ نماید بے حفظ و حلاوت گردد ۱۲

اول بردل می آیند و آثار آن انوار از خشیت و خوف و هیبت و سرور و مانند آن که نازل میگردند از عالم جبروت
مهبط و مورد آن صدر است که وے نیز از عالم جبروت ست و وے از خواص غیب ست که کنایت بدان میکنند بعالم
صدر چنانکه کنایت میکنند از عالم اول بقلب و عالم جبروت میان عالم ملکوت و شهادت است چنانکه صدر
میان قلب و جوارح است و آما بکا و شهقه و اقشعرار نازل میگردد از عالم شهادت و مهبط جوارح است که آن
نیز از عالم شهادت است و بر وجهے که لمم صنوبری که آن صورت قلب است عظام محیط بدان که صورت صدر است
واقع ست نسبت قلب و صدر معنوی نیز هم بران قیاس باید کرد کذا قال الامام الغزالی و چون سلطان توحید
و شهود الهی بر مملکت وجود غالب آمد انوار و اسرار صدر و قلب بتابد و ظهور نماید و ازان جا بجوارح و اعضا سرایت کند

افاده میفرمودند که عمده ترین خصال درویش و طالب ادب است گوییم ادب در اصطلاح اهل حقیقت اجتماع
خصال خیر ست و نزد بعضے آنکه معامله کنی حق را با امر مستحسن در ظاهر و خفا و بر خے برآنند که آن معرفت نفس است و در
ما زاغ البصر و ما طغی آمده است که آنحضرت حفظ اداب الحضرة - و قال علیه السلام ان ربی ادبنی فاحسن تادیبی
از بزرگے پرسیدند که کدام ادب مع الله افضل است فرمود معرفت بربوبیت آن و عمل بطاعت آن و شکر بر حالت
خوشی و صبر بر حالت سختی حضرت خواجه حسن بصری رض فرموده که نافع ترین آداب در دنیا و اوصل آن در آخرت
تفقه فی الدین ست و زهد در دنیا و معرفت بالله و آمده است که در ازکرد حضرت عیطا پاے خود در میان اصحاب
و گفت ترک ادب میان اهل ادب ادب ست **افاده** میفرمودند که فقر شعار اولیا ست و حلیه
اصفیا و اختیار کرد او تعالی بهر خواص بندگان خود از انبیا و اولیا و آن بر سه گونه باشد فقر الخلق الی الحق
کما جاء فی قوله انتم الفقراء الی الله و این فقر عام در حقیقت شامل هر مخلوق است دوم فقر عوام ست و آن
نبودن مال و متاع دنیا ست و صاحب این مستغنی میشود بمال سوم فقر نفس است و صاحب این فقر از چیزے
غنی نشود و این چیز یست که پناه خواسته ست نبی ما صلے الله علیه وسلم و اشارت فرمود بقول خویش
لو کان لابن آدم وادیین من ذهب لابتغی الثالثا گوییم و غنا نیز سه گونه باشد اول غنا، بالله از هر چه در کونین
است و این نتیجهٔ فقر خواص باشد دوم غنا، نفس در دین و دنیا یعنی مساوی باشد وجود و عدم دنیا هر دو
پس غنی در غنا، خود بسوے رب خویش خواهد بود و در فقر مستغنی ست بر رب خویش سوم غناے مال و این غنای
مجازی باشد چه فقر نفس ملازم ارست و لهذا فرمود صلے الله علیه وسلم الغنی غنی النفس فاذا اراد الله بعبد خیرا
جعل غناءه فی نفسه و اذا اراد بعبد شرا جعل فقره بین عینیه و قال علیه السلام ایاکم و مجالسة الموتی قیل
یا رسول الله و من الموتی فقال الاغنیاء کذا قالوا انتهی و نتیجهٔ صبر بر فقر آن بود که انسان شاکر گردد بر نعمای حق

---

۵۱ کجروی نکرد چشم پیغمبر از مقصد تجاوز ننمود ۱۲ ۵۲ تحقیق وے یاد داشت آداب حضرت الهیه را و فرمود آنحضرت صلے الله علیه که مرا ئنه پروردگار من
ادب داد مرا پس نیکو کرد ادب دادن من ۱۲ ۵۳ فقر خلق بسوی حق پیدا شد چنانکه آمده ست در قول وے تعالی شما فقرا هستید یعنی محتاج بسوی خدا ۱۲ ۵۴ اگر
باشند برا ے ابن آدم دو وادیه از زر هر آئنه بجوید با اینهمه سومین را ۵۵ مراد از غنا غنای نفس ست پس هر گاه که میخواهد خدا به بنده نیکی میگرداند غنا را در نفس وے
و هر گاه که میخواهد به بنده بدی میگرداند فقر را در برو ے و فرمود آن حضرت صلے الله علیه وسلم دور دارید خود را از همنشین ماندن با مردگان صحابه پرسیدند
یا رسول الله مردگان کدام اند فرمود که اغنیا اند همچنین گفته اند - تمام شد عبارت ۱۲

باختیار خود مرآنرا و حیران باشد دین خود را و مستغنی گردد به رب خود در فقر خویش و همیشه خائف باشد در زوال دولت فقر چنانکه غنی خائف باشد زوال نعمت را و این کس فقیر صادق باشد و مراد در قول نبی علیه السلام یدخل الفقراء الجنة قبل الاغنیاء بخمسمائة عام وهو الفقر الذی افتخر به النبی علیه السلام **افاده** میفرمودند بکفیل وقال هیچ کس نکشاید بی عمل و طلب در کلمات قدسیه حضرت غوث الثقلین رحمة الله علیه است که فرموده اند التصوف ما اخذ من القیل والقال ولکن اخذ عن الجوع وترک الدنیا وقطع المالوفات والمستحسنات انتهی

کار کن کار بگذر از گفتار		ورد یم رحمة الله علیه گفته هو بذل الروح ولا تشغل بترهات الصوفیة	
حصه مائیست آمد انیست درد		کاندرین راه کار دارد کار	کار آمد حصه مردان مرد

افاده میفرمودند که مقام فنا فی التوحید آنست که وجود بنده و فعل و ذات و صفات وی فانی شده باشد و در نظر شهود وی جز حق ذات و صفات و فعل وی نماند این باشد انچه گفته

جائے برسی کز تو توئی برخیزد		تو او نشوی ولے اگر جهد کنی	

این مرتبهٔ اعلے و اکمل و نهایت قرب توحید است و شامل جمیع مراتب و اقسام آنها است و در مشغولی فنا فی الذات مکرر ارشاد فرموده بودند که سالک ذات خود را و ذات تمام عالم را ذات حق داند که حضرت حق از مرتبهٔ اطلاق نزول فرموده بدین صورت و اشکال ظاهر شده - +

غیر او جزو هم و جز پندار نیست		هر چه بینی یار هست اغیار نیست	

اما این فنا را ترتیبی است که بآن ترتیب سلوک کند تا مقصود حاصل شود اینکه عالم را یک آئینه فرض کند و دران مدام جمال حق دیده باشد و درین نسبت چنان در شود که یک لحظه از دل و دیده فوت نکند و در نهایت این خیال چیزهای گوناگون خواهد نمود و لذت خواهد یافت بعده ترقی کرده چنان تصور کند که حق است بدین صورت ظاهر شده هو الظاهر والباطن و درین خیال هم چنان مداومت دارد که ساعتے خالی ازان نباشد و کوشش بلیغ نماید و در انتهاے این تصور هم چیزهاے عجیب خواهد دید بعده ترقی کند که خود را از میان بردارد یعنی چشم پوشیده چنان تصور کند که آنرا که من دانستم که منم من نیستم حق است که بدینصورت ظاهر شده و برین تصور چنان مستحکم ماند که این تصور غالب آید و خود را فراموش کند شاهد و مشهود یکے گردد

آنرا که فنا شیوهٔ فقر و آئین است		از خود رفتن همین است	
الفقر اخاتم هو الله این است		رفت او ز میان همین خدا ماند و خدا	

افاده میفرمودند که مصداق الصبر مفتاح الفرج کسے است که در بلا نظرش بر مبلی باشد و تو ان دید که فعل جمیل حقیقی همه از جمال است لاجرم هر جمال را جداجدا تماشا باید کرد فرق صرف همین است که یکجا جمال جلال است

---

۱ داخل شوند فقرا در جنت پانصد سال قبل از اغنیا و مراد ازان فقرے است که فخر کرده است بوے آنحضرت صلے الله علیه وسلم ۱۲ ۲ تصوف نگرفته شد از گفتگو لیکن گرفته شد از گرسنگی و ترک دنیا و قطع کردن از امور الفت کرده شده و پسندیده ۱۲ ۳ آن بذل یعنی خرچ کردن روح است و مشغول مشو به سخن بیفائدهٔ صوفیه - ترهات دلالت یعنی باطل و سخن بیفائده و در آخر که آنرا بذل و بزرگ بیرون رود و بلا و بادی و غیر آن و در اصطلاح حضرات صوفیه اتهام و دعوے کرامات مشائخ را گویند ۱۲ ۴ صبر کلید کشادگی است (صبر در لغت یعنی شکیبائی کردن و بند کردن و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از ترک حظوظ نفسانیه مجاهده چنانکه در لغت موت بغیر مجاهده ترک خواهد شد ۱۲

وجای دیگر جمال جمال پس بجز اضمحلال در رویت نعم وگم شدن وحیران ماندن در التذاذ آنها کارے نباشد
افادہ میفرمودند حق است قول بزرگے که فرمودہ است درصفت عارف که عارف آنست که دل او را
هیچ چیز تیره نگرداند و این نتیجهٔ یاد داشتی است که از انکسار جوہر نفسانی و اضمحلال در توحید ش علمی حاصل آید که نه حضوری بود
ونه حصولی که هر دو دران گم شده اند ؎

بهر صفت که میسر شود بکن جهدے	که خویش را بسر کوی آن نگار کشی

ومقام عارف رضا و تسلیم است کشف وکرامات وعلوم ومکاشفات همه را خادمی ورا رخ داند که همی آیند
وهمی روند وباین سو توجهش کمتر بود لاجرم درین باب مثل مبتدی باشد اما فرق اینقدر است که مبتدی را قوت
وقدرت اصلا نبود وعارف با وصف همه بودنش بسبب کمال قرب وصال حق برین امور کونیه سرفرو نمی آرد بلکه
توجه بدینها را تضییع اوقات می شمارد **افادہ** میفرمودند که آنچه در بعضے از کاملین ومکملین رغبت دنیا مفهوم شده
وجهش همین است که نیت ایشان درضمن این دیگر است وحصول مقامات عرفان مخصوص بقلب است وروح قالب را
ازین معنے خطے نے چنانچه از حضرت شبلی رح پرسیده شد که دعوی محبت میکنی واین فربهی تو منافی محبت تست
در جواب این شعر خواند ؎

احب قلبی وما دری بدنی	ولودری ما مقام فی السمن

یعنی دوستی کرد قلب من ونفهمید بدن من واگر فهمیدے فربه نشدے انتهی - کاتب الحروف عرض میدارد که تحقیق
این در فائدهٔ از فوائد اصل چهارم رساله **تحریر الانور** تحریر کرده ام آنجا باید دید بزرگان فرموده اند که اصحاب ارشاد را
ترک زیادتی اموال وجاه اولی است نه چنان که بضروریات دین محتاج بخلق باشند چه آن مقدار که مایحتاج نفس خود
واصحاب واحباب وطلاب میماند طلب آن اهم است تا تفرقه روند هد وجمعیت خاطر از هم ماکولات ومشروبات
وملبوسات ضروریه دست دهد اینجا حکایات حضرت سید السادات غوث الثقلین وشیخ ابو سعید ابو الخیر وحضرت
خواجه عبید الله احرار وحضرت سید اشرف جهانگیر سمنانی رح یاد باید کرد شیخ عبد الحق محدث دهلوی در مفتاح فتوح الغیب
میفرمایند که بعضے ارباب اذواق ومواجید را درین مقام کلامے بلند است که چنانکه در میان قلب وجوارح تعاون
است که عمل جوارح که باتنباه قلب از غفلت وتوبه نصوح آید وبعمل جوارح نورانیتے در قلب پیدا گردد وقلب
درحالیکه دارد بدان منتفع شود چه احوال موارث اعمال است وچندانکه آدمی عمل کند بجوارح زیاده گردد قلب
را وجدان احوال ودر اعمال واحوال در قرب ومزید تعاکس است احوال سبب مزید اعمال واعمال سبب مزید احوال
همچنین این تعاون در قلب ونفس نیز موجود است قلب معین نفس گردد ونفس معین قلب ونمی شناسند این معاونت را مگر ارباب احوال

ل صفت عبارت از وصف است بعوض واو تاء در آخر زیاده کرده شد وفرق درمیان وصف وصفت اینست که وصف را بر کلمات مدحیه اطلاق کنند که در مرح مادح
واقع شود وصفت آن خصلت را گویند که در ذات ممدوح واقع است ودر اصطلاح حضرات صوفیه ظهور ذات حقانی را گویند چه از ذات بغیر صفات ظاهر نمیتواند شد
وذات را حیات وعلم وارادہ وقدرت وسمع وبصر وکلام که آنها را امهات صفات خوانند لازم اند ویافت ذات از صفات است ویافت ذات بالذات بغیر صفات
کمال ست ۱۲ معانی ۱۲ لاغیر ۱۲ علم بر دو قسم است حضوری وحصولی حضوری آنست که بلا واسطه امرے خارجی حاصل شود چنانکه انسان را علم ذات و
صفات خود وحصولی آنست که بواسطهٔ امرے خارج حاصل گردد چنانکه انسان را علم غیر خود از انسان وحیوانات وغیر آن ۱۲ ؎ غفلت در لغت بمعنے بیدار نشدن
ودر اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از زوال سالک بمعنے آنچه در دل سالک غفلت ونسیان از حق تعالی واقع شده باشد
آنرا دور کند ۱۲

واصحاب نوال زیرا که آن از علوم ذوقیه است که در نیابند آن را الا ارباب ذوق و وجدان و عون قلب مر نفس را چنان
است که قلب را وجهے بجانب روح است و وجهے بجانب نفس پس مدد میکند نفس را بانوار صفا و ذکا گیرد از روح پس
میگردد نفس مطمئن و مطیع و چون نفس باین صفت گشت متعین میگردد مر قلب را نیز بعلاقهٔ همسایگی و بخطوط که نفس
را میرسند قلب ازان لذت وجدانی می یابد و چند انکه قلب از روح عطایا و مواهب می یابد افاضه می کند بر نفس
و زیاده میگردد ذکا و طمانینت و چند انکه نفس از حظوظ می یابد افاضه میکند بر قلب از لذت قلبیه و لیکن این
حال بغایت لطیف و نازک است و مزلهٔ بسیارے از مدعیان است که جاهل اند بمکائد نفس و هوائے خفیهٔ وے
تا رها میکنند نفس را در لذات و شهوات بے درک و عرفان پس خود هلاک میشوند و دیگران را نیز هلاک میکنند و مستحق
نیست این تعاون را مگر کسے که مطمئنه شده است نفس وے و اسیر گشته در تحت سیاست قلب و این حال منتهیان
و فانیان است نه مبتدیان که نفوس ایشان امارهٔ است و یا لوامه و موقوف است بر فضل و عنایت حق و منه التوفیق
انتهی و خاتمة المحدثین حضرت مولانا شاه عبد العزیز صاحب در تفسیر فتح العزیز زیر تفسیر آیه کریمه فامتعه قلیلا
فوائد چند ارقام فرموده اند در فائدهٔ سوم مبین میفرمایند که ازین دعاے ابراهیم علیه السلام معلوم شد که کاملین در بعضے
اوقات امور دنیوی را مثل امن و روزی و خوانیدن میوه و مانند این امور را نیز از خدا میخواهند زیرا که آن چیزها
باعث اند دیاد فروغ دین و رونق شریعت میگردد چه ظاهر است که امن و فراغ خاطر از روزی سبب جمعیت خواطر در طاعات
است پس در حقیقت این طلب طلب دنیا نیست بلکه طلب دین ست و طلب دنیا بهر دین منافی کمال نیست چنانچه
در حدیث شریف وارد ست نعم المال الصالح للرجل الصالح انتهی **افاده** میفرمودند که منتهیان
را نیز با وجود تمامی سیر و سلوک از سیاست نفس و حفاظت وے ایمنی نبوده است چه نفس در دست ایشان اسیر است و در بند
افتاده نه آنکه مرده و تمام معدوم شده است و اسیر اگر از وے خبردار نباشد تواند که بزور خود یا بمعاونت غیر بند از خود بگسلد و بدر رود

نفسے دارم کہ ہر نفس مہ گردد	گویم کہ ریاضت دہمش پہ گردد
ہر چند بجہد لاغرش گردانم	از یک سخن فضول فربہ گردد

و نیز اگر چه منتهی بترک زیادت نوافل و خیرات و عبادات از حالے و مقامے که دارد نیفتد لیکن از مزید و
ترقی در مقامات قرب که لاتعد و لاتحصے ست باز نماند پس سبیل سلامت در رسیدن بمقام تمکین آنست که بکوشد
تا هیچ اثر از هستی و خود پرستی باقی نماند **افاده** میفرمودند که بر جفا دادن اے خلق تحمل باید کرد آن جا که
آفتاب نبوت تابان است باید دید که چه حال است میفرمایند لقد اوذیت فی الله ما لم توذ احد یعنی

---

۱ نوال در لغت بمعنی بخشش و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت ست از چیزیکه عطا میکند حق تعالی اهل قرب را از اذواق و تسلیم و غیره مقامات و گاهے باطلاق
کرده میشود بر هر ضلعت که می بخشند حق تعالی بنده را و گاهے خاص کرده میشود با افراد ۱۲ ۲ طمانینت در لغت بمعنی آرام و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت ست
از سکون و قرار یافتن قلب و نفس سالک با حق تعالی ۱۲ ۳ جاهل در لغت بمعنی نادان و در اصطلاح حضرات صوفیه مرید و طالب کاذب ۱۲ منه
۴ چه خوش ست مال نیک برائے مرد نیک ۱۲ ۵ سیر در لغت بمعنی رفتن و رانندن و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت ست از تنقل کردن سالک از
حالے بحالے دیگر و از فعلے بفعلے و از یک تجلی بتجلی دیگر و از مقامے بمقامے دیگر ۱۲

آزار داده نشدم در عبادت خدا و دین وے انچه ایذا نکرده شد، هیچ یکے از پیغمبران زیرا که حرص آنحضرت بر اظهار دین و ایمان کافران و توحید مشرکان بیشتر از همه بود و کدام کس ازین فرقه صوفیه است که بروے طاعنان زبانها دراز نه کردند و این نیز فائده دارد که او تعالے بدولت تحمل این مراتب ایشان را بلند می گرداند و معلوم شود که فانی شده اند از هواے نفس و از وجود خود و تبدیل یافته ارادت ایشان با ارادت حق ؎

من ترا غمگین و هم گریان کنم	تا کت از چشم بدت پنهان کنم	زان نجوشانم که مکروه منی	بلکه تا گیری تو ذوق چاشنی
زان حدیث تلخ میگویم ترا	تا ز تلخیها فروشویم ترا	تو ز تلخی چون همه پر خون شوی	پس ز تلخیها همه بیرون شوی

افاده - روزے در صدق ارادت ارشاد رفته که نشان صدق ارادت آنست که از همه اعراض کنی و هیچک از دنیا و دین پیرامون خاطرت نگردد و عرفا گفته اند که حقیقت طلب آنست که اگر عقلا همه گویند که مطلوب محال است میسر شدنی نیست از جستجو باز میا این طلب است ورنه هوسے است **افاده** در معنی آیه کریمه نحن اقرب الیه من حبل الورید بمولوی رشید الدین خان صاحب ارقام فرموده بودند که نحن اقرب الیه لا بالزمان ولا بالمرتبة بل بالذات من غیر اختلاط ولا حلول ولا اتحاد من حبل الورید ای من العرق الوارد من الراس الی مقدم العنق کذا فی تفسیر الرحمانی که مصنف آن یکے از اکابر صوفیه و علماے ایشان است و کشف و ایضاح این قرب موقوف بر مقدمه ایست که علماے این طائفه علیه بتحقیق و تدقیق آن موفق شده اند وهی ان جمیع الموجودات من حیث الوجود عین الحق سبحانه ومن حیث التعین غیر الحق عز اسمه والغیریة اعتباریة واما من حیث الحقیقة فالکل هو الحق سبحانه فقول الصوفی فی الکل هو وقول المتکلم ان کل شیء غیره کلاهما صحیح ومثاله الحباب والموج وکوز الثلج فان کلهن من حیث الحقیقة عین الهواء ومن حیث التعین غیر الهواء وکذا من حیث الحقیقة عین الماء ومن حیث التعین غیر الماء برادرم در لفظ اقرب که صیغهٔ تفضیل از قرب است اندکے غور فرما چه قرب حبل الورید که مفضل علیه است با مخاطب قرب جزبا کل است و قرب حق با عبد که مفضل است قرب هویت ست با ماهیت چون قرب آب با ثلج و اگر واضح تر خواهند بدانند که قرب مطلق ست معرا از قید اطلاق هم ؎

اتصال بے تکیف بے قیاس	هست رب الناس را با جان ناس

و هرگاه این مقدمه مفهوم شد پس عینیت و غیریت و وحدت و اثنینیت هر دو راست می شوند جاے دیگر میفرمایند

؎ مانزدیک تر ایم بآدمی از رگ جان ۱۲ ۵۲ ما قریب تر ایم بسوی انسان نه بزمان و نه بمرتبه بلکه بالذات بغیر آمیزش و نه حلول و نه اتحاد از رگ گردن یعنے رگیکه آمده است از سر تا مقدم حصه گردن چنین است در تفسیر رحمانی ۱۲ ۵۳ و آن اینکه جمله موجودات بحیثیت وجود عین حق سبحانه است و بحیثیت تعین غیر حق سبحانه و غیریت اعتباری است و لیکن بحیثیت حقیقت پس کل همان حق سبحانه است پس قول صوفی هم راست و قول متکلم که هر شے غیر وی است هم صحیح است و مثال آن حباب و موج است و کوزهٔ برف پس تحقیق که همه آنها بحیثیت حقیقت عین هوا اند و بحیثیت تعین غیر هوا و همچنین بحیثیت حقیقت عین آب است و بحیثیت تعین غیر آب ۱۲ ۵۴ اتصال در لغت بمعنی پیوسته شدن و در اصطلاح حضرات صوفیه ملاحظه کردن عبد است ذات خود را متصل با وجود احدے حقانی مع قطع نظر تقیید و وجود و اسقاط اضافت وجود خود طرف وجود حق تعالی پس می بیند بنده در یک وقت پیاپے بود و وجود حقانی و نفس رحمانی علی الدوام بسوے خود بلا انقطاع و از سبب وے وجود بنده باقی میماند ۱۲ ۵۵ غیریت در لغت بمعنی بیگانگی و بیگانه شدن و در اصطلاح حضرات صوفیه غیریت بر هشت قسم است غیریت اصلی و غیریت مجازی غیریت اعتباری و غیریت نسبی غیریت وهمی و غیریت خیالی و غیریت حقیقی اصطلاحی و غیریت حقیقی لغوی و سوے این غیریت حقیقی لغوی هشت قسم اگر بکار آید دیگر جا

هو معکم اینما کنتم ونحن اقرب الیہ منکم سلمکم اللہ وابقاکم واوصلکم الی شہود الوحدۃ فی الکثرۃ وسریان الاطلاق فی المقید امین امین بحق الفاتحہ الشریفۃ **افادہ** میفرمودند کہ بنای ہر طریقہ از طرق سبعہ بر چار امر بود خاموشی وعزلت وگرسنگی وشب بیداری ودرین طریقہ علیہ قادریہ ذل وانکسار وخوف شدید از حق باید و محبت شیخ فمنتہی ۵۳ الی اللہ ان مصطفوی بود وصل الی مشاہدۃ رب ومیگفت شیخ برمرید غالبا بعد تزکیہ نفس او بکثرت اوراد واذکار بود با اتباع سنن مصطفی صلے اللہ علیہ وسلم وچنین طریقہ صحابہ بود رضی اللہ عنہم اجمعین واز جناب مرتضوی کرم اللہ وجہہ منقول است کہ ہر کہ نزدش سنت اللہ وسنت الرسول وسنت اولیای او نبود در دست او چیزے نیست عرض کردہ شد کہ سنت اللہ چیست فرمود کتمان سر وسنت رسول ومدارات باخلق وسنت اولیاے او تحمل برایذا وآیین ہمہ بدون صحبت دست ندہد گوئیم صحبت در لغت بمعنی معاشرت است وپیش اہل حقیقت صحبت سہ گونہ بود صحبت با بزرگ خود وآن در حقیقت خدمت بود وصحبت با پسر خویش وآیین مقتضی رحمت است از متبوع وشفقت بر او وبر تابع واجب است وفا وحرمت وصحبت ہم عمران ونظر ارادت وآن مبنی بر ایثار وفتوت است ذوالنون رح گفتہ الصحبۃ مع اللہ بالموافقۃ ومع الخلق بالمناصحۃ ومع النفس بالمخالفۃ ومع الشیطان بالعداوۃ وبود ابراہیم بن ادہم کہ ہر کہ باوے صحبت خواستے سہ شرط نمودے اول اینکہ خدمت واذان برائے ابراہیم رح باید دوم آنکہ چیزے از دنیا بروے خاص نکنی سوم آنکہ رکن صحبت یک جزو است وآن اینکہ مقصود ہر یک از دو کس نفع رسانی دیگرے بود در ہر حال ومتفرع است برین نصح وشفقت وایثار وجود بالنفس والمال الی غیر ذلک وہر گاہ ثابت گردانید او تعالی بہر صدیق رضی اللہ عنہ حق صحبت بوے بہ آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم بیان فرمود آنحضرت بقول خود لا تحزن ان اللہ معنا فی قولہ تعالی ثانی اثنین اذ ہما فی الغار اذ یقول لصاحبہ لا تحزن ان اللہ معنا وداعی صحبت میان دو کس وجود جنسیت ونسبت باشد ودر صحبت صورت نہ بندد ابو الحسن شاذلی گفتہ کہ صحبت مگزین با کسیکہ اختیار کند نفس خود را بہر توجہ او لئیم است ونہ آنکہ برگزیند ترا بر نفس خود کہ این دوام نپذیرد وصحبت مع اللہ بترک شہوت ومشیت بود وہرگز واصل نشود کسیکہ با او شہوتے وارادتے ماندہ باشد انتہی **افادہ** شیخے سوائے فرستادہ بود بدین مضمون کہ چیست معنی شیخے وشرائط واوصاف آن از کتب مشائخ چشتیہ وقادریہ وسہروردیہ درجوابش ارقام ساختند قال النبی صلے اللہ علیہ وسلم والذی نفس محمد بیدہ لئن شئتم لاقسمن لکم ان احب عباد اللہ الی اللہ سبحانہ الذین یحببون اللہ الی عبادہ ویحببون عباد اللہ

---

۵۱ ووی باشما است ہر جا کہ باشید وما قریب ترایم بسوے وے از شما سلامت دارد وشما را خدا او باقی دارد شما را او برساند شما را طرف حضور وحدت در کثرت وساری بودن مطلق در مقید آمین تا اینجا بحذف الفاظ شریفہ وی رح ۱۲ ۵۲ مراد از طرق سبعہ ایجاز وشہای سلوک سلاسل سبعہ اند کہ حضرت صاحب المناقب اجازت آنہا از حضرت مرشد خود میداشتند یعنی قادریہ وقلندریہ وچشتیہ وسہروردیہ وفردوسیہ طیفوریہ ومداریہ ۱۲ ۵۳ پس وقتیکہ میل کرد بسوے وی خواہد یافت مطلوب خود وخواہد رسید بسوے مشاہدۂ رب خود ۱۲ ۵۴ صحبت با حق بموافقت باید وبا خلق بمنصحت وبا نفس بمخالفت وبا شیطان بعداوت ۱۲ ۵۵ در قول خدای تعالے دوم دو کس انگاہ کہ این دو کس در غار بودند آنگاہ کہ میگفت یار خود را اندوہ مخور ہر آینہ خدا با ما است ۱۲ ۵۶ فرمود آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم قسم بذاتے کہ نفس محمد بقبضہ قدرت وی است کہ اگر میخواہید ہر آینہ بقسم گویم از شما کہ دوست ترین بندگان خدا بسوے حق سبحانہ کسانے اند کہ دوست میگردانند خدا را بسوی بندگان وے ودوست میگردانند بندگان خدا را بسوے خدا ومیروند بر زمین بنصیحت کنندگان ۱۲

الی اللہ ویعیشون فی الارض بالنصیحۃ مضمون این کلمہ جامعہ علی مصدرہا الصلوٰۃ والتحیۃ دلیل است بر علو رتبہ شیخی
چہ وصف حال مشائخ صوفیہ است زیرا کہ غرض شیخ از تصرف در مرید چیزے آن نیست کہ آئینہ دل او را از زنگ ہوا و طبیعت
بمصقل لا الٰہ الا اللہ زدودہ محاذی ذات حق سبحانہ گرداند تا بحکم محاذات وصفا اشعہ انوار جمال ذوالجلال در و
منعکس گردد و دیدہ بصیرت بمشاہدہ آن جمال باکمال روشن شود و بدان واسطہ محبت الٰہی در سویدای دل مرید قرار گیرد
پس معلوم شد کہ دوست گردانیدن حق سبحانہ تعالیٰ در دل بندگان کار مشائخ طریقت بود است و طریق مشائخ
و علمای راسخ آنست کہ مریدان را بمتابعت پیغامبر صلے اللہ علیہ وسلم امر کردہ تحریص می نمایند و متابعت
آنحضرت بموجب آیہ کریمہ قل ان کنتم تحبون اللہ فاتبعونی یحببکم اللہ موروث محبت الٰہی است پس دوست
گردانیدن حق در دل بندگان و دوست گردانیدن بندگان نزد حق سبحانہ وصف مشائخ طریقت باشد چہ رتبہ ازین
عالی تر و چہ منزلت ازین رفیع تر آلحق بعد از درجہ نبوت ہیچ درجہ فاضل تر از درجہ نیابت نبوت نیست و مراد
از شیخی این نیابت است اللھم متع الطالبین بمیامن انفاسہ الشریفۃ ونور قلبہم بانوار برکاتہ المنیعۃ
آمینست خلاصہ کلام حضرت شیخ شہاب الدین سہروردی رحمۃ اللہ علیہ از باب دہم کتاب عوارف المعارف
و میر عبد الواحد بلگرامی کہ مرید مخدوم شاہ صفی قدس سرہ و خلیفہ شاہ حسین اند در سبع سنابل مینویسند اے برادر از پیری
و مریدی اسمے و رسمے بیش نماندہ است و آن اسم و رسم نیز مبنی بر چند شرائط میدان کہ بے آن شرائط پیری و مریدی درست
نیست اما نخست از شرائط پیری آنست کہ پیر سلک صحیح داشتہ باشد مرید صادق را تفحص سلسلہ درست باید کرد کہ
در اکثر جاہا خلط و خبط گشتہ است نوعے از ان آنست کہ درویشے در حالت حیات بسبب غفلت و یا بسببے
دیگر فرزند خود را خلافت نمید ہد و مردمان را وصیت ہم نمیکند کہ بعد از من باید کہ خرقہ من فرزند مرا بپوشانید و او را بجای
من بنشانید فامردمان آن مقام روز سوم خرقہ پدر پسر را بپوشانند و او را بجاے پدر می نشانند و از صحت و غیر صحت این
کار نمیدانند خلقے بہ بیعت او اسیر میگردد و او بے رخصت و اجازت پدر پیری می شود ہمہ ضلالت در ضلالت است
چہ اگرچہ خرقہ متروکہ پدر بسبب ارث بملک پسر شد ولیکن شرط صحت بیعت رخصت و اجازت پدر است نہ مجرد خرقہ پدر ۵

اے پسر شرط صحت بیعت	در طریقت اجازت سلف است
بدعمل سلکہ نبہرہ مزن	کان رہ کاسدان ناخلف است

نوع دیگر آنست کہ اولیاے اسلاف کہ قطب و غوث بودند فرزندان ایشان بے صحت اسناد و بے رخصت و اجازت
بمجرد نسبت فرزندی خلقے را مرید میکنند و خلق میدانند کہ ما بخانوادۂ فلان قطب و غوث پیوندد رست کردیم و انابت
آوردیم سر بسر گمراہی است دوم از شرائط پیری آنست کہ پیر عالم و عامل باشد بر جملہ عبادات از فرائض و واجبات
و سنن و نوافل و مستحبات و ادا ے این احکام قاصر و متہاون نبود چنانکہ در ہر بار وضو مسواک کند و شانہ در محاسن

۵۱ بصدر کنندۂ وے درود و سلام ۱۲ ۵۲ مصقل آلہ صاف کردن و در اصطلاح حضرات صوفیہ عبارت ست از ذکر الٰہی و فکر و شغل و مراقبہ و غیرہ کہ بسبب وے آئینہ قلب
از زنگ نفسانیت و خطرات بد پاک میگردد ۱۲ ۵۳ اے محمد بگو اگر دوست میدارید خدا را پس پیروی من کنید تا دوست دارد شما را خدا ۱۲ ۵۴ بار الٰہا
فائدہ برسان طالبان را از برکات انفاس مقدسہ یفدوی و روشن گردان قلوب شانرا بانوار برکات عزیز وے ۱۲

بگرداند که این هر دو سنت است و هر پنج نماز با بانگ نماز و اقامت با جماعت ادا کند و تعدیل ارکان نگهدارد و آنچه بدینها ماند و اگر بر انواع عبادات عالم نبود عامل نتواند شد و از حد شرع بیفتد پس پیری را نشاید زیرا که هر که از مقام حقیقت بیفتد بر طریقت قرار گیرد و هر که از طریقت بیفتد بر شریعت قرار گیرد و هر که از شریعت بیفتد گمراه گردد و گمراه پیری را نشاید اما درویش گمراه نیز لایق بود چنانکه اکثر خلائق بر شریعت و اما بدعت او بدعت دانند و او در خیال طریقت فرض لازم است باید که یک دقیقه از دقائق شرع از وفوت نشود که وسیلهٔ گمراهی مرید است تا بحجت گوید که پیر ما چنین کرده است پس او ضال و مضل گردد شرط سوم از شرائط پیری آنست که پیر را عقائد درست بود موافق مذهب اهل سنت و الجماعة و دستی بے تعصب باشد

سه آمد اصل شرع اے مومن صاف	کتاب و سنت و اجماع اسلاف	قیاس را سخون فی العلم رحق
بود با هر سه اصل شرع ملحق	تو گر بیرون روی زین هر سه یک گام	بر افتاری ز راه دین اسلام

و مرید چون پیر را بدین هر سه شرائط موصوف یابد بیعت با او کند که جائز و مستحسن است و اگر در پیر از این هر سه شرائط یکے مفقود بود بیعت با او جائز نباشد و اگر کسے از سبب نادانی با او بیعت کرده باشد باید که از ان بیعت بگردد انتهی و نیز از شرائط شیخی است که وے علم ضروری از عقائد و فقه و حدیث و تفسیر و امور طریقت داشته باشد و از کار و افکار و اشغال سلسلهٔ خود از بزرگے اخذ کرده باشد و بران بحسب استعداد خود عامل باشد و مجتنب از کبائر و غیر مصر بر صغائر بود و در مسکن و ملبس و مطعم و دیگر حاجات دنیوی قانع بر اندک بود نه حریص و راغب باشد در آخرت از مواظبت بر طاعات مؤکده و اذکار ماثوره و نوافل مشهوره مثل اشراق و چاشت و صلوٰة الاوابین و تهجد و حزب آن که معمول حضرات مشائخ است و آمر بمعروف و ناهی از منکر باشد و صاحب مروت و سخاوت و حلم و عقل تام بود نه سبکسار و در طریقه مجاز باشد از شیخی که سلسلهٔ اجازتش تا به پیغمبر صلے الله علیه وسلم رسیده باشد در انیس العاشقین حضرت شاه مجا قلندر قدس سره نوشته اند که اگر کسے از لذات نفسانی و وسوسهٔ شیطانی بے سلک صحیح مرید گیرد فردائے قیامت که آن روز عدل و انصاف است آن شخص ناشخص را بحضور جمیع انبیاء و اولیاء علیهم السلام رو سیاه کرده خواهند گفت که این شخص آنست که بے اجازت مرید گرفته انتهی در خزانهٔ جلالی مذکور است که خدمت سید السادات فرمود که یکے از علامات قیامت آنست که علماء فاسق گردند و صوفیان جاهل باشند اعاذنا الله من ذلک اے عزیز این روز همان روز است که صوفیان بمعاینه دیده میشوند که بے علم و بے تربیت طرقها و رو شها نو پیدا کنند تلقین ذکر چنانکه مسلسل از رسول علیه السلام و در کتب صوفیه می آید میگذارند از آن بهر معتقد گردانیدن خلقے را هر گونه دیگر پیدا کنند و عوام را و طالبان را در حیرت اندازند و از راه راست دور کنند زهے ضلالت و خهے بطالت کتاب الله هم و ادب هم سواء السبیل و چنان که مرید را با شیخ ادب است شیخ را با مرید هم ادب است ادب در مرید حق ارادت و در شیخ حق تربیت و ادب به نسبت شیخ و مرید بسیار است و اکثر من ان تعد و تحصے است و این تحریر تحمل آن ندارد اما به نسبت هر یک از شیخ و مرید ده شرط ادب ایراد کرده شود تا مجموع چهل شود و اشاره بار بعین درویشان

---

۵۱ در پناه دار دایا نرا خدا از ین ۱۲ ۵۲ تو به شان قبول کند عدا و ادب بے هدا و شانرا براے رفتن براه راست ۱۲

باشد که القلیل یدل علی الکثیر والجزء تنبئ عن البحر الغدیر شرط شیخ باستحسان بعضے مشائخ وہ است **شرط اول** آنکہ در مسند ارشاد مشیخت نہ نشیند مادام کہ شیخ او او را درین مقام نہ نشاند و تصرف در دیگرے نکند تا از شیخ یا از حق سبحانہ ماموروماذون نشود والبتہ بخود اختیار این امر عظیم وخطیر نکند و بیقین داند کہ این مقام نیابت و خلافت پیغمبر است صلی اللہ علیہ وسلم ؎ تکیہ بر جاہی عزیزان نتوان زد بگزاف | مگر اسباب بزرگی ہمہ آمادہ کنی

شرط دوم آنکہ نسبت حضور و آگاہی مع الحق سبحانہ در دل فرود آمدہ وصف لازم دل شدہ ملکہ نفس سالک گردد چنانکہ بینائی در باصرہ و شنوائی در سامعہ وصف لازم باصرہ و سامعہ است بحیثیتے کہ ہر چند خواہد کہ آگاہی از دل دور کند بتکلف نتواند و اشغال صوری مانع علاقۂ معنوی و علاقۂ معنوی مانع اشغال نشود و درین وقت کبرائے خانوادۂ خواجگان قدس اللہ ارواحہم اینچنین کس را از بالغان شمردہ اشارہ بہ تکمیل و تربیت طالبان کردہ اند **شرط سوم** آنکہ مرید را بہر ہفوات مواخذہ کند از کم و بیش و قلیل و کثیر و صغیر و کبیر والبتہ درین مواخذہ مساہلہ جائز ندارد و اگر چنانچہ مساہلہ نماید حق آن مقام عالی بجا نیاوردہ بود و در صید ہلاک او شدہ باشد چہ حق مقام مشیخت تطہیر مرید است از مجموع الواث و خبث صفات مذمومات کما قال بعض العارفین ومثلہ امام غاش لرعیتہ وفی الاخرۃ مسئول وماخوذ **شرط چہارم** آنکہ بر انفاس و حرکات مرید محاسبہ لازم دارد و بر صدق مرید بر متابعت شیخ مجموع کار را برو تنگ گیرد والبتہ بہیچ وجہ و ہیچ محل با او مسامحت نکند و در امور عمل بعزیمت فرماید و رخصت را مجال ندہد کہ رخصت مر عوام را است کہ ایشان از ایمان بمجرد رسمی و اطلاق اسمی قانع شدہ اند و اما طالب حقیقت ایمان و متجاوز از مرتبہ عوام را لابد است از احتمالات مقاسات شدائد از ریاضات و مجاہدات از برائے نیل مرادات زیرا کہ ہر کہ در طلب چارہ بود ش از مقاسات ظلمت دریا منقول است از شیخ ابو مدین رح کہ گفت ما للمرید والرخص **شرط پنجم** آنکہ شیخ می باید کہ بر مرید بالکل صورت از تنزیہ و تقدس ظاہر شود و بہیچ وجہ بر اسرار خود مرید را مطلع نگرداند از خوردن و خواب کردن و غیر آن چہ مشاہدۂ اوصاف بشریت موجب قلت حرمت گردد از جہت ضعف و نقصان مرید پس لازم است کہ خود را متجمل نماید **شرط ششم** آنکہ میباید کہ مریدان خود را نگذارد کہ با شیخ دیگر نشینند و نہ با مریدان شیخ دیگر اما آنکہ با مریدان شیخ دیگر نہ نشینند بجہت آنکہ ممکن است کہ ہوائے این مرید مخالف ہوائے آن یک باشد و بر مشائخ لازم کہ مخالف ہوائے مرید امر فرمایند چونکہ با ہمدیگر نشینند و ہوائے شان مخالف است و امر شیخ شان بر خلاف ہوائے شان پس ہر یکے امر شیخ دیگر را موافق ہوائے خود یابد و بضرورت میل کند و این میل پیش این طائفہ علیہ ارتداد است و این ارتداد بحکم طریقت مورث بعد و قطعیت است و چون میل بشیخ دیگر کرد شیخش از نظر او ساقط شود و بصحبت شیخ دوم میل کند و ملازمت

---

۵۱ قلیل وات میکند بر کثیر و جزء خبر میدہد از دریائے بے پایان ۱۲ ۵۲ بالغان جمع بالغ در لغت یعنی جوان و در اصطلاح حضرات صوفیہ مرید صادق کامل را گویند ۱۲ ۵۳ چنانکہ بعضے عارفین گفتہ اند کہ مثال پدر مثل امام خیانت کنندہ است بار عیت خود در آخرت از وے باز پرس و مواخذہ گیر خواہد شد ۱۲

اختیار کند اگر این شیخ نیز از ارباب حقیقت است یا بر موجب مقام شیخوخت همان چیز امر میکند که شیخ اولش فرموده بود چون فرمودهٔ او را مخالف هوای خود یابد و باز به شیخش رجوع افتد شیخ اول قبول نخواهد کرد چه بر موجب رجوع کرده معلوم شد که صادق نبوده است پس بفرمودهٔ مثل سائقی که از اینجا رانده و از آنجا مانده خوار و بیکار و سرگردان ذهب مع الذاهبین الی بحیث الطبیعة والجهالة نعوذ بالله من هذه القطیعة والخذلان

شرط هفتم آنکه در اول مرتبت تعین مرید کند در امر قوت که آفت بیشتر مردمان از قبیل قوت است چرا که اغلب عبد البطن اند و همگی همت مصروف بر امر اکل دارند چاره به نسبت اینچنین مردم آنست که در جائے قرار دهد ایشان را که در آن تمامتر خوالی او کسے نبود و بر تجرید نشاند و همت بدو نماید که رزق مقسوم البته بے سعی رسد تا آن زمان که یقین او درست شود و توکل حاصل گردد **شرط هشتم** آنکه اگر شیخے بیند که از وزیادهٔ است ملازمت اختیار کند و مریدان خود را نیز امر کند بملازمت او زیرا که صلاح او و دیگران در آن است و اگر این چنین نکند معلوم میشود که شیخ از برائے جاه و جلب قلوب ناس بجهت حطام دنیوی بوده است و از همت دور و هیچ نبوده است غیر حب ریاست و تقدم چیزے دیگر نبوده است و این عین نقص است از اینجاست که حضرت رسالت صلے الله علیه وسلم فرموده اند که لو کان موسی حیا ما وسعه الا اتباعی و آلیاس و عیسے تحت حکم شریعت پیغامبر ما اند صلے الله علیه وسلم پس واجب است که شیوخ این طریقه برین وصف باشند و مرید را هیچ و چه نگذارند که با غیر اخوان الطریق نشیند و با هیچکس سخن نکند و کسے را نگذارد که بر یارت او آید و دیگر نگذارد که از وقایع و واردات خود بیاران گوید و اگر درین مجموع او را بخود گذارد و منع نکند از نیها فقد اساء فی حقه **شرط نهم** آنکه عالم باشد بسلوک این راه تا هر گاه که او توقف و تحیر افتد و واقعهٔ اشکالے پیش آید از عهدهٔ آن تواند بیرون آمد و رفع اشکال تواند کرد نه آنکه او را باید که اطلاع بر سرائر نیات باشد و لهذا فرموده اند مریدی باید که مجموع اشکالات و شبهات خود پیش شیخ عرض کند و نگوید که شیخ بر احوال من مطلع است زیرا که اطلاع از شرائط شیخی نیست **شرط دهم** آنکه با مریدان در شبانه روزے جز یک بار اختلاط و آمیزش و مجالست نکند که کثرة المشاهدة یقل الحرمة و برای خود خانهٔ جدا داشته باشد و برای اجتماع اصحاب نیز خانهٔ جدا والله اعلم

در شرائط مرید و مسترشد

شرط اول آنکه هیچ چیز از شیخ خود پوشیده ندارد از آنچه بدل او گذرد از خیر و شر مجموع را بالعرض عرض رساند تا بر مجموع احوال باطنی او مطلع شده بر حقیقت استعداد و قوف یابد و آنچه مناسب اوست با و زندگانی کرده معالجهٔ امراض معنوی او مناسب مزاج او کند **شرط دوم** آن است که در هر چه از پیر خود بیند اعتراض نکند هر چند بحسب ظاهر وجه صلاح او نداند و چون مضبط شود و تاویل آن ندانند قصهٔ حضرت موسے و خضر علیهما السلام بخاطر آرد و یقین بداند که هیچ چیز درین طریق چنان مضر نیست که اعتراض و گفته اند که همه چیز را تدارک میتوان کرد مگر اعتراض که البته معترض معذور نیست

---

۱ رفت بار و رنگان عبارت قبیه خانه زادگی طبیعت و جهالت پناه میجو یم بخدا از این همه و در سوائے ۱۲ ۲ اگر بودے موسے علیه السلام زنده از گنجایش بودے او شان را بجز پیروی من ۱۲ ۳ و قف در لغت بمعنی توقف کردن و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از توقف کردن سالک میان دو مقام برائے ابقائے حقوق مقام اول و مهیا و مستعد گردیدن سالک برائے ترقی بمقام ثانی ۱۲ ۴ بسیار دیدن حرمت را کم میکند ۱۲

وحجابے کہ از اعتراض زائیدہ میشود بہیچ چیز مندفع نگردد و از اعتراض بغایت شوم و نامبارک ست و بخاصیت بند مجاری فیض میکند فعلیک ایہا الطالب ان یجتنب عن ہذہ الداء العضال

شرط سوم آن ست کہ در طلب صادق بود و بہر چیز از طلب باز نہ ایستد اگر ہمہ عالم تیغ بر سر او بارد ؎

عاشق ثابت قدم آنکس بود کز کوی دوست | رو نگرداند اگر شمشیر بارد بر سرش

و بہ نسبت شیخ ارادت او مبتنی باشد کہ شیخ را بر ہمہ گزیند و از ہمہ دوست تر دارد حتی کہ از نفس خود ش تا بفرمودۂ رسول صلے اللہ علیہ وسلم کار کردہ باشد کما قال النبی صلے اللہ علیہ وسلم لا یکمل ایمان المرء حتی اکون احب الیہ من نفسہ و مالہ و ولدہ **شرط چہارم** آنست کہ بہر چہ از شیخ بیند اقتدا کند شاید کہ بعضے پیرہا از شیخ بحسب مقام خود میکردہ باشد و آن بہ نسبت و مقام و مشرب خاص مرید زہر قاتل باشد چنانکہ گفتہ اند ؎

تو صاحب نفسی ہای غافل میان خاک و خون میخور | کہ صاحبدل اگر زہرے خورد آن انگبین باشد

شرط پنجم آن ست کہ بر ظاہر کلام و امر شیخ متوقف باشد و البتہ تاویل نکند تا حق سبحانہ بموجب صدق عقیدت و عزیمت او را در مدارج اشارات ترقی فرماید و در فہم دقائق و معانی بر و مفتوح گرداند **شرط ششم** آن ست کہ بر ظواہر اوامر و نواہی تمسک بجوید و در امتثال مبادرت نماید خواہ معنی او را دانند خواہ ندانند و از انچہ شیخ فرمودہ است از ذکر و توجہ و مراقبہ و رابطہ و غیرہا بچیز دیگر مشغول نشود ہر چند اکابر آنرا استحسان کردہ باشند چہ کشادے در آن ست کہ شیخ بفراست در استعداد او ملاحظہ نمودہ فرمودہ است و فراست شیخ نورے ست از انوار الٰہی کہ ہرگز بتخلف نکند کما قال اتقوا فراسۃ المؤمن فانہ ینظر بنور اللہ **شرط ہفتم** آنست کہ خود را از ہمہ کمتر بیند و بر ہیچکس خود را احق نہ بیند و ہیچکس را بر خودش حق نہ بیند کہ ادائے آن بروے واجب باشد و اعتقاد کند کہ در کون و مکان جز حق سبحانہ و شیخش دیگرے ہیچ چیز موجود نیست تا برسد بجائے کہ دیوار مظاہر از پیش بصیرت او بکلی برداشتہ شود خلیل وار با خود ہمہ این گوید کہ انی وجہت وجہی للذی فطر السموات والارض حنیفا وما انا من المشرکین منقول ست از اسمٰعیل اتا کہ بعد از تلقین مریدے فرمودہ اند کہ برادران طریقت شدیم یک نصیحت از من قبول کن این دنیا را یک گنبد کبود خیال کن حق تعالیٰ را چندان ذکر گوئی کہ بغلبہ و قہر مان انوار توحید حق ماند بس و تو از میان برخیزی **شرط ہشتم** آنست کہ در ہیچ امرے از امور شیخ خیانت نکند و در احترام شیخ با قصیٰ وجوہ کوشد و در عبارت دل خود بذکرے کہ شیخش فرمودہ نہایت بذل جہد بتقدیم رساند و ہر چیز یکہ از شہوت و غیرہا بر دل گزرد در حال رجوع بذکر کند و مشغول شود و بداند کہ در یک لحظہ بدوام مخالف مشغول نمی توان بود تا غفلت طاری نشود و آن خاطر مذموم ہرگز خطور نمیکند پس بذکر ازالۂ غفلت میباید کرد کہ حقیقۃ الذکر طرد الغفلۃ **شرط نہم** آنست کہ مرید را در دو جہان ہیچ خواستے و بایستے نباشد و ہر وقت کہ او را خواست و بایست باشد

؎ پس بر تو باد اے طالب کہ بپرہیزی از این بیماری حق ۱۲ ؎ چنانکہ آنحضرت م فرمود کہ مؤمن کامل نخواہد شد تا نباشم من با شم دوست تر بسوے وے از جان و اہل و اولاد وے ۱۲ ؎ چنانکہ فرمود بترسید از فراست مؤمن کہ تحقیق وے می بیند بنور خدا ۱۲ ؎ ہر آینہ متوجہ ساختم روے خود را بسوے کسیکہ بیافرید آسمانہا و زمین را در حالتے کہ حنیف و نیستم از مشرکان ۱۲ ؎ حقیقت ذکر دور کردن غفلت ست ۱۲

او طالب هوا است نه مرید بلکه فرموده اند پیش شیخ همچو مرده بین یدی الغسال میباید بهر طوریکه خواهد او را متحرک گرداند پس سزاوار مرید آنست که شیخش به نسبت او خواهد و او جز آن نخواهد برین تقدیر اولی آنست که او را مرید گویند چه او را هیچ ارادهٔ نماند پس اطلاق اسم مرید بسیار محه باشد و رد کلام شیخ بهیچ وجه نکنند اگرچه حق بجانب او باشد و خطای شیخ به از صواب خویش داند شرط دهم آنست که منقاد باشد امر هر کرا که شیخ بر و مقدم داشته است اگرچه در علم از و فروتر باشد و اعتقاد کند که طریق شیخ مختار و اشرف طرق است و شیخ او اکمل همه است و اگر نه بحسب اوقات دل او با شرف و اکمل بضرورت میل خواهد کرد و این میل بحقیقت مانع ظهور نسبت ذوقیه گردد

آداب شیخی

اول تفحص نسبت و تفحص سبب بحسب اوقات باید که از خود باز جوید تا باعث بران داعیه رغبت تقدم و شیخ و محبت استقبال و تفویض نفس بران مجبول اند بوده و نفس خود را بآنکه از خواهش طبیعت مرا و نوا و شهوت مبرا بیند هنوز وارد شاید بر داعیه انقلاب قلوب و تصرف وجوه دوم بخود رود از غایت دقت مستور ماند و بران اطلاع نیفتد پس چون بیند که بعضے از طالبان از سر صدق و ارادت روے بدو آورده اند و از و طلب ارشاد و هدایت میکنند بتجمیل متعرض تصرف در ایشان نشود و متوقف باشد تا صدق او در بوادی تعریف الهی ظاهر گردد بعد ازان نظر در استعداد مرید کند اگر در وے استعداد سلوک طریق مقربان و کاملان بیند بطریق مقربین و کمل دلالت کند و بعضے بنای این بر موت ارادی نهاده اند و آن بیرون آمدن بود از هر چه هست باختیار چنانچه بموت اضطراری بیرون می آید بے اختیار و اگر بیند که استعداد طریق ابرار[1] در پیش ندارد او را بموعظت حسنه و ترغیب و ترهیب و ذکر بهشت و دوزخ بخواند و مستعد آن مرتبه قرب را بعد از تحریص بر فرائض و سنن و آداب و چاشت و اشراق و تهجد و شکر و صنوکه مختار علما و بعضے از صوفیه است بر اعمال قلوب چون توجه و مراقبه رعایت سر و تمییز خواطر و تمدید انفاس مع الحق سبحانه از غیر تشبث همت دفترت ساعة مراقبت فرماید و مستعدان درجهٔ ابرار را بر تعبد محض و اعمال بدنیه ترغیب نماید و همچنین در توکل و کسب تجرد و تامل و سفر و اقامت و غیر آن او را بران فرماید که فراخور استعداد او هست هر کرا تمییز استعدادات معرفت آن نباشد که مبادا ترتیب و ارشاد بران سمت راست ارشاد و نشستن او را حرام است و تصرف در مریدان کردن مذموم بعضے از خواجگان نقشبندیه فرموده اند که مبادا رو و اهتم هر که در اول نظر نهایت مریدرا نه بیند که بکدام مقام خواهد رسید و بچه حال و ذوق شرف خواهد شد و تا اول وے چه خواهد بود او را شیخی کردن روا نیست چه این طائفه علیه کم از آهنگرے نیستند که هرگاه آهنے پیش او آرند بنگرد که آن از چه جنس است میداند که آن آهن چه چیز را صلاحیت دارد و چه چیز نه و هم نشسته است از اول عمر باید که بهیچ وجه مشغول بحال مرید یا حرفهٔ او نکند و بدان تعلق نسازد و تربیت او را بر شاید بلکه بهترین صنعتی است و مقابله قبول عوض باطل نگرداند و اگر مرید خواهد که یکبارگی از املاک و اموال بیرون آید اجازت نکند مگر وقتی که در مقابله آن حالے که موجب تسلی و مورث جمعیت خاطر مرید بود عوض تواند داد و بعضے گفته اند که اگر مرید را همت و سعی نهمت بود و در حال

---

[1] ابرار در لغت یعنی نیکوکاران و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت ازو ے از اولیاء الله که صرف تقوے و عبادات ظاهری شریعت اختیار میکنند ۱۲

قوی باشد اجازت صرف جمیع مال بدہد و اگر اینچنین نباشد و زیادہ از مقدار ضرورت ولا بدی اجازت فرمودہ آید آوردہ اند کہ وقتے یکے از مریدان جنید قدس اللہ تعالی روحہ خواست کہ جمیع مال اتفاق کند حضرت جنید او را اجازت نداد و فرمود کہ مقدار کفاف بگذار و زیادتی را انفاق کن کہ بر تو ایمن نیم از مطایبۂ نفس تو بعد از انفاق جمیع مال **ادب سوم** ایثار است باید کہ بر شیخ ایثار حظوظ و قطع تعلقات ظاہر غالب بود تا بمشاہدۂ آن صدق و یقین عقیدہ مرید زیادہ گردد و قطع تعلقات و ایثار حظوظ و رغبت تجرید و تفریدش حاصل گردد و عقدۂ نہمت حال شیخ کہ سد مجاری فیض است از وے منحل شود و باطنش بہ صحت تصرفات شیخ جازم گردد چہ فرمودہ اند کہ شیخ در جمیع احوال مرقاۂ مرید است و عروج بذروۂ علیا قرب حضرت صمدیت جز بدین مرقاۃ میسر نیست و باید کہ اگر فتوحے از غیب بر سد زیادہ از قدر ضرورت او را انفاق کند و از غبار نماید **ادب چہارم** موافقت فعل است با اقوال در دعوت یعنی ہر چہ فرماید از فعل و ترک اول باید کہ خود متحقق باشد و الا چندان تاثیر در نفوس نباشد چنانکہ گفتہ اند من لم ینفعک لحظہ لم ینفعک لفظہ پس بنا بر این مصلحت بر شیخ لازم است کہ ہر چہ فرماید اول خود متحقق شود انگاہ بدیگرے فرماید کہ لسان الحال انطق من لسان المقال ؎

اگر بود در ماتمے صد نوحہ گر	آہِ صاحب درد باشد کارگر

تا از حیطۂ شمول وعیدے کہ آیۂ کریمہ لم تقولون ما لا تفعلون کبر مقتا عند اللہ ان تقولوا ما لا تفعلون متضمن آنست خارج باشد ہر چند او را فقر و غنا یکسان باشد چنانکہ امیر المؤمنین عمر رضی اللہ عنہ فرمودہ است الفقر و الغناء مطیتان لا ابالی ایہما امطیت باید کہ فقر را بر غنا اختیار کند از جہت صلاح مریدان **ادب پنجم** رفق با ضعفاء طریق است ہر گاہ در طالبے مشاہدۂ ضعف عزیمت و ارادت کند و داند کہ در مخالفت نفس و ترک مالوفات صدق عزیمتے ندارد باید کہ با وے مدارات کند و او را باین کہ صدق عزیمت ندارد رد نکند و از طریق محروم نگرداند و رقم شقاوت بر جبین او ثبت نفرماید چہ وصف این طائفہ علیہ است قدس اللہ اسرارہم کہم قوم لا یشقی جلیسہم پس قبول کردہ نوعے زندگانی کند از حضیض نقصان بذروۂ علیای کمالش ترقی فرماید و از حمل ریاضات شاقہ در بدایت منع کند و بر قدر رخصت اقتصار فرماید تا زود متنفر نشود و بر رجعت قہقری باز بطبیعت میل نکند بتدریج در دوام در آرد و بطول مدت و کثرت محافظت فقرا از حضیض نقصان متاثر گردد و بجنسیتے یابد و عزیمتش قوت گیرد و بحکم مناسبت و جنسیت داعیۂ محبت در و تہیج یابد و از حضیض رخصت بذروۂ عزیمت ترقی کردہ مجموع مشاق را تحمل کند می آرند کہ یکے از ابنای ملوک بصحبت بزرگے پیوست و از دنیا بکلی منقطع شد اما شیخ در و ضعفے احساس کرد بحسب اوقات از لذائذ اطعمہ تحبب او حاضر کردے و گفتے با نعمت خو کردہ است و انس گرفتہ بلو بطریق مواسات زندگانی بایکدگر دو از حظوظش بکلی منع نہ فرمود تا بمرور وقت کارش تمام شد **ادب ششم** تصفیۂ کلام است باید کہ کلام خود را از شوائب ہوا پاک بدارد و از ہر ہزل و مالا یعنی صافی

---

۱ بگو ۲ نصفے ۳ و تو اگر خواہی ۴ نفع ۵ ہر ۶ زبان حال ۷ ناطق ۸ زبان مقال ۹ ۱۰ چگونہ ۱۱ پسندیدہ ۱۲ بگوئید چیزے کہ نکنید ۱۳ فقر و تو انگری ۱۴ سوار ۱۵ پرواز ۱۶ ہم کہ بر کرامات ہوا سوار خواہی شد ۱۷ ۱۸ اوشان قومے اند کہ بد بخت نمیشود ہمنشین شان ۱۹

دارد تا در مرید اثر منفعت آن ظاهر بیند چه کلام پیر در مرید بمثابهٔ تخم است هر چه افتد همان ظاهر شود پس بر شیخ لازم بود که در زمان تکلم با مرید تخم کلام را از شوائب هوا پاک سازد و انگاه در زمین دل مرید اندازد و آب معرفت همیشه تازه و خرم دارد و بعد ازان بحق سبحانه سپارد تا بمحض عنایت بی علت از سر قطاع طریق و دزدان و آفت هوا و نفس و شیطان نگاه دارد و ثمر آنرا بسلامت باز سپارد و باید که در وقت تکلم با مرید از حق سبحانه طلب معنی کند که در وقت متضمن فائده و صلاح حال مستمع باشد تا زبان او بحق ناطق گردد و کلامش در افادهٔ صادق از انفاس قدسیهٔ بزرگان این امت است رضوان الله علیهم اجمعین قائل در زمان نصیح در سماع کلام خود با مستمعان دیگر میاید که مساوی باشد و اگر ناگاه بسبب ظهور آثار کلام و تاثیرات او عجابی در نفس پیدا شود خلاصی ازان جز بمطالعهٔ انوار فضل الهی و ملاحظهٔ آثار لطف نامتناهی نیست تا نظر نفس در اشتغال آن انوار متلاشی نشود و هستی خود را در تلاطم امواج بحار نعم متواتر کم از قطرهٔ ناچیز نه بیند میسر نگردد **ادب هفتم** کلام شیخ بر نص ست هرگاه در مرید چیزی بستنکر معلوم کند و خواهد که او را بران مواخذه کند تا ازان مطهر گردد باید که سخن بکنایت گوید و از تصریح اجتناب نماید که نصیحت بدین طریق بدارات و حکمت اقرب باشد بعضی از مشائخ برانند که مواخذه بر ملا و تصریح در تطهیر از خار مناسب تر و بحکمت نزدیک تر ست **ادب هشتم** اکثار نوافل ست باید که غلبهٔ احوال او را از تعمیر اوقات بصوالح اعمال مانع نگردد و تصور نکند که مرا احتیاج بدین نیست که افضل بشر صلوات الله علیه با کمال حالت که هیچکس بمساهم او نتواند بود از همه بر طاعت حریص تر بود که شبها در نماز چندان ایستادی که پایهای مبارکش ورم کردی باید که مجموع اوقات خود را بر عبادات موضع گرداند و هر وقتی بعملی مشغول گردد و درین امر مشائخ قدس الله ارواحهم مختلف اند هر کس بمقتضای استعداد خود طریقی اختیار کرده است و منتسبان خود را بآن اشاره فرموده مقصود همه جز یک چیز نیست و اختلاف در صورت روش بیش نیست اما طریقهٔ گیرا خواجگان قدس الله ارواحهم در ظاهر و باطن اعتقاد اهل سنت و جماعت و دوام عبودیت ست که بی ادای عبادت متصور نیست و عبودیت دوام آگاهی ست بحق سبحانه بی مزاحمت شعور بوجود غیر و دل را درین آگاهیی ست که در هیچ چیز نیست من غیر تشتت همت و فترهٔ ساعة **ادب نهم** نزول است از حق خود باید که از مرید توقع تبجیل و تعظیم نکند اما مرید را قیام نمودن بدان از اهم مهمات است لیکن شیخ را توقع آن پسندیده نیست در هیچ وقت از قضای حقوق مرید غافل نباشد چه در مرض و صحت و سفر و حضر و شدت و رخا در جمیع اوقات از قضای حقوق اصحاب تقاعد ننماید و بسبب اعتماد بر صدق ارادت ایشان اهمال آن جائز نشمرد و حفظ اسرار ایشان نیز مهم داند و آنچه از مکاشفات و واقعات ایشان معلوم کند اظهار و اذاعت آن نکند و چون به خلوت رود تحقیر آن کند و گوید امثال این احوال اگرچه از نعم الهی است اما وقوف بر آن و نظر در آن سبب بعد و دور افتادگی است از حضرت خواجه بهاء الدین قدس الله روحه از احوال و مکاشفات و مقامات پرسیدند گفتند همه را در تحت کلمهٔ لا نفی کرده ایم دل بدان متعلق نیست ؎

غیر حق هر ذره کان مقصود تست	تیغ لا برکش که آن معبود تست

عالی ہمت آنست کہ بمقتضای ہمت چشم بغیر نکشاید و با غیر او نیاساید و در دو سرا جز با و فرو نیاید ؎

نگاہبان دو دیدہ است چشم دلدارے	نگاہ دار نظر از رخ دگر یارے
بلا مباد کہ چشمش بچشم تو نگرد	درون چشم تو بیند خیال اغیارے
چو مشتری دو چشم تو حی و قیوم است	تو ہیچ زاغ منہ چشم را بمردارے

ادب دہم آنست کہ اگر داند کہ از کثرت مشاہدہ حرمت او پیش مرید کم شود در ابعاد او کوشد و در جائے قرار دہد اورا کہ بسیار دور نبود و نزدیک نیز نبود ہر چند گاہ بیاید باز بہمان موضع کہ قرار گرفتہ است برود تا بمضمون حدیث شریف زُرْ غِبًّا تَزْدَدْ حُبًّا عمل کردہ باشد طریقۂ درویشان عشقیہ آنست کہ مرید را پیش خود بسیار نمی گذارند و میفرمایند کہ می آی و میرو و محبت خود را تازہ می ساز این ہست جامع شرائط و آداب شیخی اگر صحبت این چنین کسے دست دہد فَطُبْ فَغَنِیمَۃٌ تا خون خود بآن خاک نیامیزی از در او برنخیزی کہ مجامع سعادت در صحبت اوست بلکہ اعز من الکبریت الاحمر ہست و غرب من عنقاء المغرب **آداب مرید با شیخ** بدانکہ مرید را رعایت آداب شیخ از اہم مہمات ہست چہ محافظت آداب بفرمودۂ التصوف کلہا ادب مستجلب محبت دلہا است از انجہت کہ مشاہدۂ جمال روح و کمال عقل جز در صور محاسن آداب نتوان کرد پس ہر گاہ مرید در صحبت شیخ مؤدب بود در دل شیخ محبت جاے گیرد و بدین واسطہ منظور نظر الٰہی گردد چہ حق سبحانہ و تعالی ہمیشہ بنظر محبت و موہبت و عنایت و رعایت بدلہاے دوستان خود نظر کند پس بواسطۂ استقرار و تمکن در دل شیخ برکات تو اتر آثار رحمت الٰہی و تعاقب نوازل فیض ربانی وجود او را شامل گردد و قبول شیخ او را علامتے صحیح و دلیلے صریح گردد بر قبول حق سبحانہ و قبول رسول صلے اللہ علیہ وسلم و بعضے از کبرا فرمودہ اند کہ سعی کن کہ خود را در دل عزیزے جاے سازی کہ حق تعالی را ہر روز در دل دوستان سی صد و شصت رحمت ہست چون ترا آنجا بیند کار دو جہانت ساختہ گردد و اگر این دولت میسر نگردد بارے سعی کن کہ ایشان را در دل خود جاے سازی ؎

جاے کن در اندرونہا خویش را	دور کن ادراک غیر اندیش را

مکافات بعضے از حقوق تربیت شیخ جز بمراعات حسن ادب نتوان کرد پس تعظیم و توقیر مشائخ طریقت انچہ کہ نسبت ابوت معنوی دارند اداے حقے بود از معظمات حقوق و ایہام آن تقصیر و خسران و عقوق و ہر کہ بموجب فرمودۂ من لم یشکر الناس لم یشکر اللہ باداے حقوق شیخ کہ اقرب سببے ہست از اسباب ربوبیت حق سبحانہ قیام ننماید از اداے حقوق الٰہی قاصر آید کہ من ضیع الرب الادنی لم یصل الی الرب الاعلی ؎

بتو نعمت زدست ہر کہ رسد	نہ بمیدان شکر کوبی پاے
کے بشکر خدا قیام کند	تا رکب شکر بندگان خداے

؎۱ ملاقات کن مرا کہ ریز در میان کہ باعث زیادتی حب است ۱۲ ؎۲ دناوۃ تراز عنقا و مغرب (معانی عنقاء و مغرب در اوائل لطیفہ دہم مذکور شد) ۱۲ منہ
؎۳ تصوف ہمہ ادب ہست و تصوف عبارت است از متخلق بودن سالک باخلاق الٰہیہ و در تعریف تصوف اقوال بسیار اند کہ بر ناظر کتب مخفی نیست ۱۲ ؎۴ ہر کہ شکر نکرد دوبان را نہ شکر کرد خدا را ۱۲ ؎۵ ہر کہ ضایع کرد حق پرورش کنندۂ ادنی یعنی مردمان را نخواہد رسید بسوی رب اعلی ۱۲

و شیخ در همه اطوار مرقاة مریدست تا مرید را بواسطهٔ مناسبت شیخ با حق سبحانه آشنائی واقع شود و از عهدهٔ حقوق حق سبحانه
نیز تواند بیرون آمد آن زمان او را قوت عبور از صورت بمعنی شده خلیل وار با خود این گوید که انی وجهت وجهی للذی فطر
السموات والارض حنیفا وما انا من المشرکین اینجا بود که دیدهٔ بصیرت سالک از غشاوهٔ دوئی پاک گردد و دیوار
مظاهر تمام از پیش بصیرت برخیزد تا بدین درجه نرسد در مجموع امور متابعت و پیروی پیر و تقلید او بر مرید واجب است
منقول ست که حضرت خواجه محمد پارسا قدس سره میگفته اند که مراد بدایت خواجه بهاء الدین قدس سره بتقلید خود
امر کردند و من در هر چه تقلید ایشان میکردم بتحقیق می انجامید و آنچه مجامع آداب است باختیار جمهور صوفیه در نهاد منحصر است
ادب اول اعتقاد تفرد شیخ به تربیت و ارشاد و تادیب و تهذیب است چه اگر دیگرے را مقابل او یا کامل تر از او
بیند رابطهٔ محبت و الفت که کارگزار این طریق است ضعیف باشد و بدان سبب اقوال و احوال شیخ را در و تاثیرے
چندان نبود چه واسطهٔ نفوذ اقوال و رابطهٔ مراتب احوال شیخ در مرید محبت است که هر قدر محبت کامل تر فیض شامل تر
و باید که باخود مقرر چنان کند که فتح الباب من از ملازمت شیخ و محبت و خدمت شیخ تواند بود پس بر آستانهٔ دولتش جان دهم
یا بمقصود برسم علامت این آنکه از رد و ابعاد شیخ برنگردد و فتور واقع نشود چه مشائخ را درین طریق امتحانات بسیار است
هر که از امتحان ایشان بیرون آید بنظر کیمیا اثر ایشان منظور گردد منقول ست که ابو عثمان حیری در ملازمت شاه
شجاع کرمانی رحمهما الله بنیشاپور رسید بزیارت ابو حفص حداد رحمة الله علیه شد چون نور ولایت او مشاهده کرد فی الحال
نظر سعادت بخش او بقوت جذبات احوال او را جذب کرد و مقید سکهٔ ارادت خود گردانید تا وقت مراجعت
از شاه کرمانی اجازت توقف خواست و هنوز در عنفوان شباب بود ابو حفص رحمة الله علیه او را از پیش خود براند
و گفت با مانه نشینی ابو عثمان رح قبول اشارت کرده بقهقری بازگشت تا از نظر غائب شد و با خود قرار داد که بر
در خانه چاهے کند و در انجا بنشیند و بیرون نیاید مگر وقتیکه او را بخوانند گویند که مدت یک سال دران چاه نشست
بعد ازان چون صدق ارادت او معلوم کرد بخویش خواند و بسیارش نواخت و تعظیم نمود و از خواص خود گردانید
ادب دوم تسلیم تصرفات شیخ است باید که طریق تنفیذ تصرفات او در نفس و مال خود کشاده دارد و بهر چه
فرماید منقاد و مستسلم و راضی بود چه جوهر ارادت و محبت او جز بدین طریق روشن نگردد و عیار صدق و اخلاص او
جز بدین معیار معلوم نشود ادب سوم سلب اختیار ست باید که در هیچ امرے از امور دنیوی و اخروی کلی و جزئی
بے اجازت شیخ شروع نکند تا آنکه گفته اند که نخورد و نیاشامد و نخسپد و نگیرد و ندهد الا با اجازت شیخ و همچنین در جمیع
عبادات از صوم و افطار و اکثار نوافل و اقتصار بر فرائض و سنن و مراقبه و ذکر و تلاوت و غیر آن بے اجازت
شیخ و تلقین او شروع نکند ادب چهارم آنست که خود را از مکاره شیخ باقصے وجوه نگاهدارد و هر چیه
معلوم کند که مکروه شیخ است بران اقدام ننماید و بسبب اعتماد و حسن اخلاق و کمال حلم و مدارات شیخ آنرا حقیر
نشمرد که تاثیر این در نفوس مریدان بغایت عظیم ست چه بمقدار آنکه خود را بمراضی شیخ نمایند و از مکاره اجتناب کنند

ل۱ هر آئنه متوجه ساختم روی خود را بسوی کسی که بیافرید آسمانها و زمین در حالتیکه حنیفم و نیستم از مشرکان ۱۲ ل۲ کیمیا در لغت یعنی مکر و فریب و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت ست از نظر مشائخ از روی عشق ۱۲

ایشان را مناسبت بہ شیخ پیدا شود و بوجود آن مناسبت نسبت حضور و جمعیت از باطن شیخ بباطن مرید انتقال
کند، ہمچو فتیلہ کہ دُود دارد بمناسبت دود آتش را از و جذب کند، ہمچنین قلب مرید نیز بمناسبت تسلیم تصرفات شیخ
و صرف خود در مراضی شیخ جذب محبت الٰہی از باطن شیخ کند و بشرف جمعیت و محبت حق سبحانہ مشرف گردد **ادب**
پنجم رجوع نمودن است باعلم شیخ در کشف وقائع باید کہ در کشف واقعات اگر در خواب بود یا در بیداری بعلم شیخ
رجوع کند و بخودی خود بر صحت آن جزم نکند کہ محل خطا و وقوع شک بسیار میتواند بود باید کہ در جمیع امور منتظر و مترصد بود
کہ بر لفظہ شیخ چہ میرود و زبان او را چون شجرۂ موسےٰ داند و یقین شناسد کہ او بخدا گویا است نہ بہوا او از جو بسیار
بی منطق سیراب شدہ است و دل او را مثابہ بحرے متواج بیند مملو با نواع دُرر علوم و جواہر معارف کہ بہر وقت از ہر جانب
ریاح عنایت ازلی در تموج می آید و آنرا ان دُرر و جواہر بساحل زبان می اندازد پس باید کہ دائم منتظر و حاضر باشد تا از فوائد و عوائد
کلام شیخ محروم و بے نصیب نماند ؎ بی سجادہ رنگین کن گرت پیر مغان گوید کہ سالک بے خبر نبود ز راہ و رسم منزلہا
می آرند جماعتے در عہد رسول صلے اللہ علیہ وسلم در مجلس ہر گاہ سائلے سوال کردے و مسئلہ پرسیدے ایشان مبادرت
بجواب کردندے حق سبحانہ ایشان را بدین آیت تادیب فرمود کہ یا ایہا الذین اٰمنوا لا تقدموا بین یدی اللہ
و رسولہ الآیۃ **ادب ششم** غض صوت است باید کہ در صحبت شیخ آواز بلند نکنند چہ رفع صوت در حضور اکابر نوعے
از ترک ادب است **می آرند** کہ در وقت رسول صلے اللہ علیہ وسلم بعضے در مجلس آنحضرت آواز بلند میکردند جہت تادیب
ایشان این آیہ نازل شدہ کہ یا ایہا الذین اٰمنوا لا ترفعوا اصواتکم فوق صوت النبی **منقول** است کہ بعد ازان
چنان شدند کہ از غایت پستی آواز سخن دشوار فہم شدے این آیہ آمد کہ ان الذین یغضون اصواتہم عند رسول اللہ
اولئک الذین امتحن اللہ قلوبہم للتقوٰی و باید کہ با شیخ مباسطت نہ پسندد نہ بقول و نہ بفعل چہ بواسطہ مباسطت
احتشام شیخ از نظر بر خیزد و جلباب وقار برداشتہ شود و سد در مجاری فیض پدید آید پس باید کہ در خطاب با وے طریق تعظیم
و احترام نگہدارد **آوردہ اند** کہ در اول نام رسول بتعظیم و توقیر ببرند ے **یا محمد** و **یا احمد** خطاب کردندے بجہت تادیب
ایشان این آیت آمد کہ ولا تجہروا لہ بالقول کجہر بعضکم لبعض ان تحبط اعمالکم وانتم لا تشعرون و دیگر لا تجعلوا
دعاء الرسول بینکم کدعاء بعضکم بعضا در تفسیر این آیت گفتہ اند لا تدعوہ باسمہ و لا الرسول بکنیتہ و تادبوا
باداب اللہ سبحانہ فیحیث یقول یا ایہا النبی یا ایہا الرسول فقولوا یا نبی اللہ یا رسول اللہ علی وجہ التعظیم و خفض
الصوت و التواضع بعد ازان گفتندے یا رسول اللہ و یا نبی اللہ و ہمچنان کہ در قول طریق مباسطت با شیخ مسدود دارد
در فعل نیز توقیر و احترام او واجب بیند پس باید کہ بحضور او سجادۂ خود نیندازد دیگر در وقت نماز و در حضور شیخ نہ خندد
و در وقت سماع تا ممکن بود خود را از حرکات و زعقات نگاہدارد مگر آنکہ اختیار از دست رود **ادب ہفتم** معرفت اوقات

---

۵۱ ای مسلمانان پیشدستی کمنید روبروی خدا و رسول او تا آخر آیۃ ۱۲ **۵۲** ای مسلمانان بلند مکنید آوازہاے خود را بالای آواز پیغامبر ۱۲ **۵۳** ہر آئنہ آنانکہ
پست میکنند آوازہاے خود را نزدیک پیغامبر خدا آن جماعت آنانند کہ آزمودہ است خدا دل ایشان را برای ظہور تقوٰی ۱۲ **۵۴** و بلند مگوئید با او سخن را مانند بلند
گفتن بعض شما با بعضے برای احتراز از انکہ نابود شود عمل شما و شما خبر ندارید ۱۲ **۵۵** شاید طلبیدن پیغامبر را در میان خویش مانند طلبیدن بعض از شما بعض دیگر را ۱۲ **۵۶** نخوانید
مرا صلے اللہ علیہ وسلم بنام محمد و احمد رسول را بکنیت ابی القاسم ادب آموزید بہ آداب خداوندی سبحانہ و ران چنانکہ میگوید ای نبی ای رسول پیغامبر خدای رسول اللہ بروجہ تعظیم و پست کردن آواز و فروتنی نمودن ۱۲

کلام است هرگاه که خواهد که با شیخ از مهمات دینی و دنیاوی سخنے گوید باید که نخست از حال شیخ معلوم کند که فراغ سماع کلام او دارد یا نه و بطریق جرأت و دلیر از سخن نگوید و پیش از سخن گفتن از حق سبحانه طلب ادب در سخن کند تا نباید که بواسطهٔ بے ادبی از نظر شیخ ساقط شود **ادب هشتم** کتمان اسرار شیخ است باید که هر چیز که شیخ آنرا پنهان دارد از کرامات و واقعات وغیر آن و مرید بدان اطلاع یابد باید که در افشاے آن رخصت نجوید و اگر بالفرض سرش برود افشا نکند **منقول است** که شیخے بود و او را مرید بسیار بودند و هر یکے را بطریق مخصوص بتقرب خود مشرف گردانیده و صاحب اسرار ساخته یکے از ایشان که اهلیت حفظ اسرار نداشت و شیخ از و این معنی را فهم کرده بود اما او تعجیل مینمود و در خفیه بحضرت شیخ بارها گفته بود و الحاح نموده که من از مخلصانم مرا نیز بطفیل که بخصوصان خود میفرمائی بفرمای تا صدق اخلاص من نیز در نظر سعادت بخش تو ظاهر گردد شیخ خواست که نے تهی او را بغیر او ننماید گفت امشب مرا کاریست بیا تا بموافقت تو آنرا کنیم و باید که این سر را نیکو نگاهداری خدمت کرد و گفت که از مخلصانم چون شب شد شیخ دست و پا خون آلوده کرده و تیغ در دست بیرون آمده گفت که فلان مرید را کشته ام و در جوالے کرده بیا تا بجائے خلوت برده دفن کنم آن جوال را بگردن این شخص نهاده بموضع معین برده دفن کردند چون شیخ بخانه در آمد این مرد تعجیل پیش پدر آن شخص که شیخ با و گفته بود که او را کشته ام رفته اعلام کرد که شیخ پسرت را کشت و من و شیخ هر دو او را در فلان موضع دفن کرده ایم پدر چون این سخن بشنید فی الحال پیش بادشاه رفته از کیفیت حال اعلام کرد بادشاه را با شیخ عقید بسیار بود استبعاد کرد آن مرید مخلص را احضار کردند گفت آرے تحقیق است و من خود دفن کرده ام کسے همراه من کنید تا از صورت حال اکتشاف تمام القصه بادشاه جمعے از معتمدان خود را همراهی او فرستاد چون بآن موضع رسیدند معلوم کردند که گوسپندے کشته در جوال کرده اند شیخ ازین واقعه خبر یافته آن شخص را که گفته بود که کشته ام بخود حاضر کرد و بر سر جمع تفضیح آن مخلص کرد و از صحبت خود او را راند و نیز نگذاشت که کسان سلطان او را زجر نمایند فرمود که زجر او همین بس که از صحبت معزول شد **ادب نهم** اظهار اسرار خود است پیش شیخ باید که اسرار خود از شیخ بپوشد و هر کرامتے و موهبتے که حق سبحانه بدو ارزانی داشته باشد بتصریح یا بتعریض برای شیخ عرضه دارد چه بمقدار کتمان سر از حضرت شیخ عقدهٔ شود در باطن او که بدان عقده طریق فتوح و استمداد از شیخ مسدود گردد و سد در مجاری فیض واقع شود و چون با شیخ اسرار خود در میان نهد در حال آن عقده انحلال پذیرد **ادب دهم** آنست که هر چه از شیخ نقل کند سخنے که در آن غموضے و دقتے باشد و شنونده بحقیقت آن نرسد نگوید چه هر سخن که شنونده ازان مراد قائل فهم نکند فائده ندهد بلکه توهم ضرر باشد و ممکن است که عقیدهٔ مستمع در حق شیخ فاسد گردد و این مجموع آداب اگر مرید بران مواظبت نماید آنچه مقصود از وصول انوار حضرت الٰهی و نزول آثار برکت نامتناهی بواسطهٔ صحبت شیخ است در سر و علانیه او ظاهر گردد و از جمله مقربان حضرت حق سبحانه تعالی شود والله اعلم **افاده** شخصے سوال کرد که آیت کلام الله که در باب ذکر خفی بتصریح واقع است و حضرات نقشبندیه از انجا استنباط گرفته اند همچنین در باب ذکر جلی ما ورائے این آیه کریمه واذکروا الله کذکرکم اباءکم او اشد ذکرا دیگرے نیز واقع است یا نه

سلہ پس یاد کنید خدا را مانند یاد کردن شما پدران خویش یا بلکه زیاده تر یاد کردن ۱۲

در جواب ارشاد شد کہ مخدوم شیخ سعد ابن شیخ بدھن چشتی نظامی خیرآبادی در مجمع السلوک شرح رسالہ مکیہ می نویسد کہ اے عزیز در ذکر جہر و خفی اختلاف است بعضی ذکر جہر را اختیار دارند و بعضی ذکر خفی را فریق اول تمسک میکنند بآیات و اخبار و روایات اما الآیات فکثیرۃ منہا قولہ تعالیٰ ادعوا ربکم تضرعًا وخفیۃ انہ لا یحب المعتدین ذکر فی تفسیر لاملاء ادعوا ربکم علانیۃ وسرا فان التضرع من الضراعۃ وھی اظہار شدۃ الحاجۃ والخفیۃ مشترکۃ بین الجھر والسر وھی من الاضداد وقولہ من المعتدین ای المتکلفین فی الفاظ الدعاء کذا فی خزانۃ الجلالیۃ وذکر فی لطائف القشیری ادعوا ربکم تضرعا وخفیۃ ای علانیۃً وسرا انہ لا یحب المعتدین بالدعاء ای لا یحب المعتدین بالدعاء السوء علی المسلمین ومنہا قولہ تعالیٰ فی سورۃ الاحزاب یا ایہا الذین آمنوا اذکروا اللہ ذکرًا کثیرا ذکر فی تفسیر معالم التنزیل وتفسیر جامع الکبیر وتفسیر الزاہدی ایضًا فی قولہ تعالیٰ فاذکروا اللہ قیاما وقعودا قال مجاہدؒ الذکر الکثیر ان لا ینساہ العبد بحال وقال ابن عباس رضی اللہ عنہما لم یفرض اللہ علی عبادہ فریضۃ الا جعل لہا حدا معلومًا ثم عذر اہلہا فی حال العذر غیر الذکر فان اللہ تعالیٰ لم یجعل لہا حدا انتہی الیہ ولم یعذر احدا فی ترکہ الا مغلوبًا فی عقلہ وامر بذکرہ فی الاحوال کلہا وقال اذکروا اللہ ذکرا کثیرا ای باللیل والنہار والحضر والاسفار وعند الغناء والافتقار والاعلان والاسرار وعلی کل شئ من الاحوال ومنہا قولہ تعالیٰ ان تبدوا الصدقات فنعما ھی ذکر فی عقیدۃ الشیخ ابی نجیب السہروردی ان المراد منہ الجھر بالذکر بین السنۃ والفریضۃ ومنہا قولہ تعالیٰ ان ابراھیم لاواہ حلیم ذکر فی تفسیر درالمعانی الاواہ ھو الذی یجھر صوتہ بالذکر والدعاء والقرآن وقد مدح اللہ تعالیٰ نبیہ ابراھیم بھذا ومنہا (قولہ تعالیٰ)

۱؎ ترجمہ لیکن آیات پس بسیار اند منجملہ آنہا قول وے تعالیٰ است بپرستید پروردگار خود را بزاری کنان و پوشیدہ از مردمان ہر آئینہ دوست ندارد خدا از حد گذرندگان مراد ذکر کردہ شد در تفسیر املاء کہ بپرستید پروردگار خود را باعلان و پوشیدہ چہ او تضرع مشتق از ضراعت است و مراد ازان اظہار شدت حاجت است و خفیہ مشترک است میان جہر و سر و وی از اضداد است و قول وی تعالیٰ المعتدین یعنی تکلف کنندگان در الفاظ دعا چنین است در خزانۂ جلالیہ و در لطائف قشیری در بارہ معانی ہمین آیت نوشتہ کہ ادعوا ربکم تضرعًا وخفیۃ یعنی باعلان و پوشیدہ ہر آئینہ اللہ دوست نمیدارد از حد گذرندگان را در دعا یعنی دوست نمیدارد از حد گذرندگان را در دعای بد بر مسلمانان و منجملہ آیات قول وی تعالیٰ است در سورۂ احزاب کہ اے مسلمانان یاد کنید خدا را یاد کردن بسیار و در تفسیر معالم التنزیل و تفسیر جامع کبیر و تفسیر زاہدی ہم در قول وی تعالیٰ فاذکروا اللہ الخ یعنی پس یاد کنید خدا را ایستادہ و نشستہ ذکر کردہ باشد ۱۲

۲؎ ترجمہ مجاہد گفتہ کہ ملازم ذکر کثیر اینست کہ بندہ فراموش نسازد حق تعالیٰ را در حالے و ابن عباسؓ فرمودہ کہ فرض نکردہ خدا فریضہ بر بندگان خود مگر قرار داد برای آن حدے معلوم بازمعذور داشتہ اہل و برای حالت عذر سوائے ذکر کہ اللہ تعالیٰ برائے وے قدے معین نکرد و نہ کسے را معذور داشت در ترک وی مگر شخص مغلوب العقل را و حکم کرد بذکر خدا بہمہ احوال و مقصود کہ یاد کنید حق را بسیار یاد کردن یعنی در شب و روز و اقامت و سفر و باد و ہنگام تونگری و درویشی و آشکارا و پوشیدہ و بر ہر حال و از انجملہ قول وے تعالیٰ شانہ اگر آشکارا کنید خیرات را پس نیکو چیزاست آن در مقصدۂ شیخ ابو نجیب سہروردی مذکور است کہ مراد ازین جہر بذکر است میان سنت و فریضہ و از انجملہ است قول وی تعالیٰ شانہ کہ ہر آئینہ ابراہیم دردمند بردبار بود در تفسیر درالمعانی مذکور است کہ مراد ازاہ کسے است کہ بلند کند آواز خود را بذکر قرآن و دعا و تحقیق مدح کرد اللہ تعالیٰ نبی خویش ابراہیم را باین و از انجملہ قول وی تعالیٰ است

اخبارا عن الملائکۃ بانھم قالوا فی اظھار حسن عبودیتھم وافتخارھم فی رفع الصوت بذکرھم یارب نحن نسبح بحمدك ونقدس
لك ذکر فی تفسیر البیھقی فی ھذہ الآیۃ ان التسبیح ھو رفع الصوت بالذکر وھو قول المفصل ھکذا فی تفسیر
الدر ومنھا قولہ تعالی سبح اسم ربك الاعلی ذکر فی تفسیر البیھقی ان فی قولہ تعالی سبح اربعۃ اقاویل
ومن جملتھا بامر ربك والمجموع ارفع صوتك بذکر ربك بامر ربك ومنھا قولہ تعالی فاذکروا اللہ کذکرکم
آباءکم او اشد ذکرا انتھی وذکر بر دو قسم است جہر وخفی ودر جہر اختلاف بسیار است حتی کہ بعضے قائل بہ بدعت
آن شدہ اند حالانکہ از احادیث جواز واستحباب ذکر جہر ثابت می شود چنانچہ در نتیجۃ الفکر فی الجہر بالذکر علامہ سیوطی
میفرماید وعن ابی ھریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول اللہ انا عند ظن عبدی بی
وانا معہ اذا ذکرنی فان ذکرنی فی نفسہ ذکرتہ فی نفسی وان ذکرنی فی ملاء ذکرتہ فی ملاء خیر منھم
وذکرنی فی ملاء یکون فی جھور از ینحدیث کمال ذکر بالجہر ثابت می شود کہ اللہ ذاکرین جاہرین را در چنان ملاء
ذکر خواہد نمود کہ بہتر از ملاء اوشان خواہد بود وھمدران رسالہ بعد ذکر احادیث بسیار میفرماید کہ ہرگاہ تامل کردی
برین حدیث آوردۂ من خواہی شناخت کہ کراہت نیست در جہر بالذکر بلکہ دران امریست کہ دلالت میکند بر استحباب
آن صریحا ومستلزما واما آنچہ کہ گویند کہ در سنن بیہقی قیس ابن عبادۃ گفتہ کانوا اصحاب رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم یکرھون رفع الصوت عند القتال وعند الجنازۃ وعند الذکر پس مراد ازان
جہر مفرط است ورفتح الودود شرح سنن ابی داؤد است فی قولہ رفعا اصواتھم دلالۃ علی انھم باحوا
فی الجھر فلا یلزم منہ المنع من الجھر مطلقا انتھی ودر مشکوٰۃ شریف بروایت مسلم آوردہ وعن عبد اللہ ابن زبیر
قال کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذا سلم من صلوتہ یقول بصوتہ الاعلی لا الہ الا اللہ
وحدہ لا شریك لہ لہ الملك ولہ الحمد وھو علی کل شیء قدیر الحدیث محدث دہلوی در ترجمہ میفرماید
کہ این حدیث صریح است در جہر بذکر کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بآواز بلند میخواند اما بعضے علما گفتہ اند کہ بلند
خواندن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم برای تعلیم اصحاب بود ونووی در مہذب گفتہ کہ فضل اخفا است وحق آنست

لہ بعبارت زیر دو ون از علامہ کرادر شان در اظہار نکوئی عبودیت خود باد قوت آزان بدان وبلند کردن آواز در ذکر گفتہ بود نہ کہ ما تسبیح میکنیم پس ترجمہ بیہقی در بیان آیت مذکور است
کہ مراد از تسبیح بلند کردن آواز است در ذکر بہمین قول فضیل است در تفسیر دُرِّ رواز انجملہ قول وی تعالی شانہ است کہ تسبیح کن بنام پروردگار بزرگ خود ودر تفسیر بیہقی در ایں آیت
مذکور است کہ در قول وی تعالی شانہ تسبیح چہار قول اند ومنجملہ آن قول است کہ حکم میکند پروردگار مرا ومجبور میسازد کہ بذکر بلند پروردگار خود حکم وی در انجملہ قول وی تعالی
است پس یاد کنید خدا را مانند یاد کردن شما پدران خویش را بلکہ زیادتر باد کردن تا اینجا است عبارت مجمع السلوک ۱۲ لہ مروی است انامی بریزہ کہ فرمود آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کہ اللہ
تعالی میفرماید کہ انا نزد یک گمان بندۂ خود ام کہ وی بامن دارد ومن با وی ام ہرگاہ کہ وی یاد میکند مرا پس اگر یاد میکند مرا در نفس خود او در نفس خود او کہ یاد میکنم اورا
ودر انجماعت بہتر از ان وذکر در جماعت یا بخدا بجہر ۱۲ لہ بودند صحابہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کہ کراہت میداشتند بلند کردن آواز در سہ مواقع وقت قتال ونزد جنازہ وذکر ۱۲ لہ در قول
وی بلند کردند شان آواز ہای خود را والا است یا ایکہ وشان مبالغہ کردند در جہر پس لازم نہ آید از وی منع از جہر مطلقا ۱۲ لہ مروی است او حضرت عبد اللہ بن زبیر کہ گفت بود رسول صلی اللہ
علیہ وسلم ہرگاہ کہ سلام میداد از نماز خود بگفت بآواز بلند لا الہ الا اللہ الخ یعنی نیست ہیچ معبودی سوائے اللہ یگانگی است ہیچ شریک وی نیست ویراست ملک وحمد ووی بر ہر چیز قادر است
تا آخر حدیث ۱۲

که اوقات مختلف است گاهے ذوق و حضور در اخفا دست دہد و گہے در جہر شوق و گرمی افزاید و جہر بذکر مشروع است
بلا شبہہ انتہی و ہم در حدیث بخاری و مسلم آمدہ عن ابن عباس ان رفع الصوت بالذکر حین ینصرف
الناس من المکتوبۃ کان علی عہد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الحدیث و دیگر احادیث شریفہ ہم درین باب
وارد اند در اشعۃ اللمعات در باب الذکر بعد الصلوٰۃ فرمودہ بدانکہ جہر بذکر مطلقاً و بعد نماز مشروع است و وارد شدہ
درین باب احادیث منتہی و آنچہ در بعضی روایات کراہت رفع صوت آمدہ محققین مستندین تطبیق میان احادیث
فرمودہ اند علامہ طحطاوی گفتہ جاء فی الحدیث ما اقتضی طلب الجہر وھناک احادیث اقتضت طلب الاسرار
والجمع بینہما ان ذلک یختلف باختلاف الاحوال والاشخاص کما جمع بین الاحادیث الدالۃ علی طلب
الجہر باقراۃ والدالۃ علی الاسرار مجتنب خیف الریا او تأذی المصلین فالاخفاء افضل وعلیہ یحمل خبر
الذکر الخفی والجہر افضل حیث خلا عما ذکر لانہ اکثر عملاً ویتعدی فائدتہ للسامعین ویوقظ قلب الذاکر
واما قولہ تعالیٰ ولا تعتدوا فالراجح فی تفسیرہ ان الاعتداء ہو التجاوز عن المامور بہ والاختراع فیما لا اصل لہ
فی الشرع وتفسیرہ بالجہر بالدعاء مردود وما فی الخانیۃ من ان رفع الصوت بالذکر حرام فمحمول علی الجہر
المفرط فی الیزازیۃ عن الفتاوی ان الجہر بالذکر فی المسجد لا یمنع عنہ احترازاً عن الدخول تحت
قولہ تعالیٰ ومن اظلم ممن منع مساجد اللہ ان یذکر فیہا اسمہ الآیۃ و ملا علی قاری در مرقاۃ در باب
وتر در شرح حدیث کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذا سلم یقول سبحان اللہ الملک القدوس
ثلاثا ورفع صوتہ بالثالثۃ الحدیث نوشتہ قال المظہر ہذا یدل علی جواز الذکر برفع الصوت بل علی
الاستحباب اذا اجتنب الریاء اظہاراً للدین وتعلیماً للسامعین وایقاظاً لہم من رقدۃ الغفلۃ وایصالاً للبرکۃ

---

[1] مردی ست از حضرت ابن عباس کہ بلند کردن آواز بذکر وقت فارغ شدن مردمان از نمازہای فریضہ بود در زمان رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم آخر حدیث ۱۲ [2] در حدیث آمدہ کہ مقتضی طلب جہر است و اینجا احادیث آمدہ کہ مقتضی اند طلب اخفا و جمع میان این ہر دو قول اینست کہ این مختلف ہست باختلاف احوال و اشخاص چنانکہ جمیع کردہ شد میان احادیث دالۃ بر طلب جہر بقرأت و احادیث دالۃ بر اخفا یعنی زنان احتراز کردہ شد بسبب خوف ریا یا اذیت نمازخوانندگان پس مخفی کردن افضل است در حین عموم می شود جہر افضل ست آنجا کہ اخفا موجب اشتباہ ذکر بود چیزی کہ اکثر است ازروی عمل و متعدی میشود فائدہ او برای شنوندگان و بیدار میکند قلب ذکر را و اما قول باری تعالیٰ و لا تعتدوا (یعنی زیادہ مکنید) پس مراد بہ تجاوز است (یعنی) از حد مامور بہ و اختراع (یعنی نو برآوردن) آنچہ کہ اصل وی در شرع نباشد و تفسیر وی بجہر و دعا مردود است و آنچہ در فتاوی خانیہ است کہ بلند کردن آواز بذکر حرام است پس آن ہر گاہ کہ زیادہ شدہ است بر جہر مفرط و در فتاوی یزازیہ است منقول از فتاوی کہ جہر بذکر در مسجد منع نکردہ خواہد شد ایشان بوجہ پرہیز از داخل شدن زیر قول وی تعالیٰ شانہ وکما ام است ظالم تر از کسیکہ منع کند مر ایشان را مساجد خدا را کہ ذکر کنند او شان در وی نام وی را تا آخر آیت ۱۲ [3] بود رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ہر گاہ کہ سلام میداد و میفرمود سبحان اللہ الملک القدوس (یعنی) پاک است خدا کہ بادشاہ است و بسیار پاک) سہ بار و بلند میکرد آواز خود را بمرتبہ سوم آخر حدیث ۱۲ [4] گفت مظہر کہ این کلام دلالت میکند بر جواز ذکر با آواز بلند بلکہ بہ مستحب بودن ہر گاہ کہ بر ہیز کند از ریا برای اظہار دین و تعلیم سامعین و بیدار کردن شان از خواب غفلت و رسانیدن برکت ذکر تا مدیکہ بر سد آن بزوی تا انتقام از حیوان و شجر و حجر و سنگریزہ بسبب طلب بخشش گناہ کردن خبیث را امر خیر و گواہی دہد بر ان ہر رطب و یابس (یعنی تر و خشک) کہ بشنید آواز دیرا و بعضی مشائخ اخفا ذکر را اختیار کردہ اند چرا کہ آن از ریا بعید تر است و این متعلق است نیت تا اینجاست عبارت مرقاۃ ۱۲

الذکر فی مقدار ما یبلغ الصوت الیہ من الحیوان والمتوضع والحجر والمدر طلبا لاقتداء الغیر بالمخبر فیشھد
لہ کل رطب ویابس سمع صوتہ وبعض المشائخ یختار اخفاء الذکر لانہ ابعد من الریاء وھذا متعلق
بالنیۃ انتھی ودر لمعات بذیل ارتبعوا علی انفسکم نوشتہ فیہ اشارۃ الی ان المنع من الجھر للتشی لا لکون
الجھر غیر مشروع ودر جامع البرکات فرمودہ جہر بذکر مشروع است بلکہ سنت تا آنکہ فرمود آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم ورد قتیکہ بلند کردند صحابہ آواز ہای خود را بذکر و فریاد کردند ایھا الناس ارتبعوا علی انفسکم
الحدیث مضمون ارتبعوا دلالت می کند ہر آئینہ منع از جہت شفقت بود نہ از جہت عدم جواز و بتحقیق جہر
کرد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باذکار واد عیہ در مواطن کثیرہ و بجہر ذکر کردند ائمہ سلف از صحابہ و من بعدہم جہر کردہ
اند بذکر و ہمہ این دلالت دارد بر جواز جہر و اجتماع برای ذکر لیکن اینہا قضایای مخصوصہ اند پس آنکہ نظر کرد
بجانب منع و علت اشارت داد علی العموم و آنکہ نظر کرد بخصوص قصر کرد و طریق اول موافق است بمقاصد
شرع و مطالب آن انتھی ملخصا در کنز العباد آوردہ فی عمدۃ القاری ذکر فی مجمع النوازل والخانیۃ
والحامدیۃ والسراجیۃ والملتقط والمنتقی والتجنیس والمزید ان قراءۃ القرآن بصوت رفیع فی المساجد
یکرہ واصوات خفی کذلک ولا یکرہ التسبیح والتھلیل وان رفع صوتہ قال الجامع ومعلوم ان الحمام لا یخلو
من العاطس والمتثائب فاذا کان جواز التسبیح والتھلیل فی الحمام بصوت رفیع من ھذہ الاشیاء فالجواز
فی المساجد اولیٰ والروایا والحلوۃ فی مکان طاھر کان اولی ویؤیدہ ما ذکر الفقیہ ابو اللیث
فی کتابہ التنبیہ ان حرمۃ المساجد خمس عشرۃ وذکر فی جملتھا ان لا یرفع الصوت فیہ فی غیر ذکر اللہ
وفی خزانۃ الفتاوی فی باب الاذکار ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم کان یجھر مع الصحابۃ بالاذکار والتسبیح
والتھلیل انتھی وھمچنین است در بسیاری از کتب حنفیہ بالجملہ مطلق جہر بذکر ممنوع نیست بلکہ ممنوع افراط جہر است
کہ مضر باشد چنانچہ حضرت شاہ ولی اللہ محدث دہلوی در قول الجمیل می فرمایند کہ والمراد غیر الفرط فلا
منافات بینہ وبین ما نھی عنہ واما انچہ در شرح مواہب الرحمن است کہ رفع صوت بذکر بدعت است
برای مخالفت قول او تعالی واذکر ربک فی نفسک تضرعا وخیفۃ ودون الجھر من القول وقول وی علیہ السلام
خیر الذکر الخفی فیقصر علیہ علی مورد الشرع انتھی پس جواب این بوجوہ است اول آنکہ چون مشرکین ہنگام

ل۱ ذکر ریاضتہای خود را ۱۲ ل۲ در بعض اسفار است کہ میعاد زمین بہر نماز آواز است و آنچہ بہر نماز شروع است ۱۲ ل۳ سے رہ مان از ما زیدنا ہای ضعف تا آخر حدیث ۱۲
ل۴ در عمدۃ الابرار است کہ ذکر کردہ شد در مجمع النوازل و خانیہ و سراجیہ و ملتقط و منتقی و تجنیس والمزید کہ قراءۃ قرآن بلند در حمام مکروہ است و باز ایست نکردہ نیست و
مکروہ نیست سبحان اللہ گفتن و لا الہ الا اللہ گفتن اگرچہ باواز بلند باشد جامع کتاب گفتہ کہ ازین امر معلوم است کہ حمام خالی از نجاسات نمی شد اگر پس ہر گاہ کہ جواز تسبیح و تہلیل در حمام باواز بلند ست
پس جواز در مساجد خانہ باد گر شہا و مقامات غلوہ کہ مکانات پاک اند بطریق اولی خواہد بود و موید انست انچہ ذکر کردہ فقیہ ابو اللیث در کتاب خود تنبیہ الغافلین کہ از امور حرمت مساجد باز دہ اند و
ذکر کردہ کہ سخن آن یکی انست کہ ہذیان آواز بلند گفتہ و غیر ذکر اللہ و رلبستان الفقہ ابی در باب الاذکار گفتہ کہ بود آنحضرت صلی اللہ علیہ کہ آواز بلند میکرد با صحابہ در اذکار سبحان اللہ گفتن
و لا الہ الا اللہ گفتن ختم شد کلام وی تا ل۵ و مراد خیر زیادتی کردہ شدہ است پس کلمہ خیر میان وی و انچہ ممانعت کردہ شد از آن ۱۲ ل۶ باد کن پروردگار خود را در ضمیر خود
بتواری و خفیہ گاری و باد کن پروردگار خود را بگاہ بیست تر از زمزمہ آوازی ۱۲ ل۷ بہر ذکر خفی است پس کوتاہی کردہ خواہد شد در ان بر مورد شرع ۱۲

شنیدن قرآن و ثنا مهامیدادند لهذا این آیت نازل شد پس مقصود شارع ازین ممانعت ذکر جهر نیست
دوم آنکه مراد از جهر بذکر درین آیت که ممنوع است هم در آنصورت است که قرآن شریف خوانده شود
سیوم آنکه این امر از خصائص بنوی صلی الله علیه وسلم بود که آنحضرت کامل و مکمل بودند بخلاف اغیار که آنها
محل وساوس و خواطر اند و اما آنچه در درالمختار است که رفعا الصوت بالذکر بدعة فیقصر علی مورد الشرع
انتهی خیر الدین بلی اوستاد صاحب درالمختار قائل به افضلیت ذکر جهر اند و امام شعرانی در حاشیه حموی
می نگارد که اجماع کرده اند علماء سلف و خلف بر استحباب ذکر در مساجد و غیر مساجد در آن صورت که نائم یا مصلی
یا قاری را تکلیف نرسد هکذا فی رد المختار **افاده** شخصی سوال کرد که در مقدمه بیعت سوای آیة بیعت الشجرة
که دیگران مخصوص برای بیعت جهادی نزدیش تصور کرده اند آیتی دیگر که تمسک جواز بیعت ازان توان گرفت
در قرآن مجید هست یا نه **در جواب ارشاد شد** که مشائخ طریقت اثبات مشروعیت بیعت از چند آیات
می نمایند **اول** لقد رضی الله عن المومنین اذ یبایعونك تحت الشجرة الی آخره **دوم** ان الذین
یبایعونك انما یبایعون الله ید الله فوق ایدیهم فمن نکث فانما ینکث علی نفسه ومن اوفی بما عاهد علیه الله فسیؤتیه اجرا
عظیما **سوم** یا ایها النبی اذا جاءك المومنات یبایعنك علی ان لا یشرکن بالله شیئا ولا یسرقن الی آخره
کاتب الحروف عرضه میدهد که نیز در قرآن مجید هست یا ایها الذین آمنوا اتقوا الله وابتغوا الیه الوسیلة و
جاهدوا فی سبیله مراد از ابتغاء وسیله شیخ و اوستاد است چه که هر گاه از مومنین طلب تقوی و جهاد در راه
حق و طلب وسیله کرده شد لا محاله وسیله همان شیخ و وارث و اوستاد بود زیرا عرفان تقوی و مجاهده در راه حق
لا جرم طلب شیخ ضروری آمد حضرت شیخ عبد الرحیم در مذاکره میر عصمت الله سهارنپوری که در اثبات
مشروعیت بیعت از ادله شرعیه شده بود فرمودند که اما کتاب پس آنست که حق تعالی میفرماید
یا ایها الذین امنوا اتقوا الله الخ درین آیت مراد از ابتغاء وسیله خیست مرانچه مفسرین از عمل صالح وغیره
ذکر کرده اند بیان کردند فرمودند که این معنی مراد نمیتوانند شد زیرا که ایمان مراد نیست چرا که خطاب با مومنان است
و عمل صالح در تقوی که عبادت از ایتمار امر و اجتناب از مناهی است داخل است این هم مراد نمی تواند
شد که قاعده عطف خواهان مغایرت است و ترتیب در ذکر اقتضا میکند که آن چیز لیست که بعد تقوی باشد
پس آن چیز همین ارادت و بیعت بمرشد است که مراد ازان مجاهده در ریاضت باشد تا فلاح که عبارت
از وصول بذات است حاصل شود کذا فی قول الجلی و ضرور است که شیخ و اوستاد عارف بوجوه مجاهده
با اعدای ظاهری و باطنی بود و ازینجا گفته است امام محی الدین در صفت اوستاد که عارف باشد بخواطر نفسانی
و شیطانی و ربانی و نیز عارف اصلیکه ازدرین خواطر برمیخیزند و دانای حرکات ظاهریه آنها و علل و امراض صادقه

---

۱ بلکه کردن آمادگی بذکر بعد از فراغت نماز پس داشته خواهد شد موافق آنچه تحریر یافته است ۱۲ ۲ هر آینه خوشنود شد خدا از مسلمانان وقتیکه بیعت میکنند با تو زیر درخت تا آخره ۱۲ ۳ هر آینه آنانکه بیعت میکنند با تو فقط زیر دست میکنند با خدا دست خدا است بالای دست ایشان پس هر که شکست عهد پس جز این نیست که می شکند بضرر نفس خود و هر که تمام کند آنچه را که عهد کرد بر آن با خدا پس زود خواهد داد او را مزد بزرگ ۱۲ ۴ اے پیغامبر چون بیایند نزد تو زنان مسلمان بیعت
کنند با تو بر این شرط که مقرر کرده شده است نزد ما در تورات و نزد ما در انجیل که نشریک نیاورند بخدا چیزی را و دزدی نکنند و زنا تا آخره ۱۲ ۵ اے مسلمانان چون بیایند نزد شما زنان مسلمان هجرت کنندگان پس امتحان کنید ایشان را الله داناتر است بایمان ایشان پس اگر دانستید ایشان را که مومنه اند پس مفرستید ایشان را بسوی کافران نه ایشان حلال اند مر کافران را و نه کافران حلال اند مر ایشان را و بدهید کافران آنچه خرچ کرده اند بر زنان ایشان و نیست بر شما گناه آنکه نکاح کنید زنان را چون بدهید ایشان را مهرهای ایشان و نگاه مدارید بعصمهای زنان کافره و سوال کنید آنچه خرچ کرده اید و باید که سوال کنند آنچه خرچ کرده اند این است حکم خدا حکم میکند میان شما و خدا دانا و حکمت است ۱۲ ۶ اے پیغامبر چون بیایند نزد تو زنان مسلمان بیعت کنند با تو بر این شرط که شریک نیاورند بخدا چیزی را و دزدی نکنند و زنا نکنند و نکشند فرزندان خود را و نیاورند بهتانی که افترا کنند آنرا میان دستها و پایهای خود و نافرمانی نکنند تو را در هیچ کار پسندیده پس بیعت کن با ایشان و طلب کن از خدا آمرزش ایشان را از گناهان گذشته ایشان بدرستیکه خدا آمرزنده مهربان است ۱۲

از صحت وصول سوے عین حقیقت و شناسائی ادویہ و اعیان آنہا و از منہ آنہا کہ در ان مرید متحمل استعمال ادویہ باشد
و نیز عارف امر جدو علائق و عوائق خارجیہ مثل والدین و اولاد و اہل و سلطان و عارف سیاسات آنہا باشد
و ضرور است کہ نزد شیخ دین انبیا بود و تدبیر اطبا و سیاست ملوک لا جنند یقال لہ الہناد الخ و ازین وجہ
بر شیخ اطلاق وسیلہ و وراثت صحیح است چنانچہ بر آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم صحیح شد اطلاق بودن وسیلہ بالاستقلال
بوضع الٰہی و شک نے کہ شیخ چون واسطہ در دلیل مرید است در سلوک طریق جہاد او کہ امر بالمعروف و نہی
عن المنکر است بتفاوت درجات زماناً و مکاناً و شخصاً و نیابتاً و خلافۃً عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
و معلوم است کہ سلوک مرید بر نہج خاص مقرب اوست بسوی حق باذن او بقرب خاص و واسطہ آن
در آن بعد نبی صلے اللہ علیہ وسلم شیخ باشد باذن حق پس صحیح باشد بودن شیخ وسیلہ مثل آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم **افادہ** شخصی سوال کرد در مقدمہ عشق اللہ قراء اللہ و جواب سدا را عشق کہ صبح و مسا فرقہ
آزادیہ بانگ میزنند ایجادش از کدام بزرگ است و استنباطش از کجا **در جواب ارشاد فرمودند**
کہ در کتب مشائخ طریقت ذکر این الفاظ نیست و نہ عمل این بزرگان بران ثابت و این عمل از محدثات
فرقہ آزادیہ است **افادہ** شخصی سوال کرد کہ طبقہ قلندریہ کہ ملقب بہ قلندران شد حضرت شیخ عبد العزیز
مکی رح را این خطاب از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم رسید یا چہ **در جواب ارشاد فرمودند کہ**
در جۃ العارفین است کہ شیخ عبد العزیز مکی رحمۃ اللہ علیہ را خطاب قلندر از پیغمبر صلے اللہ علیہ وسلم رسید
مریدان دیر اقلندریہ گویند و در رسالہ غوثیہ است کہ قلندر بزبان سریانی اسمیے است از اسمای حق **افادہ**
شخصی سوال کرد کہ نقشبندیہ بچہ معنی بحضرت بہاء الدین نقشبند رحمۃ اللہ علیہ خطاب رسید **در جواب ارشاد**
فرمودند کہ نقشبند لغو اب بافت را گویند و خواجہ نقشبند و پدر بزرگوار شان ہمین پیشہ میکردند **افادہ**
شخصی سوال کرد کہ قلندر بکدام مفہوم است **در جواب ارشاد فرمودند** کہ قلندری تجرید حقیقت

---

۱ دور بہتر وقت دیرا و سند خواہند گفت ۱۲ ۲ تو شیخ مرام آنکہ حضرت صاحب تکملہ در رسالہ شہریہ خود انتصاح عن ذکر اہل الصلاح میفرماید کہ در رسالہ بہائیہ کہ در مقامات حضرت شیخ یعنی خواجہ
بہاء الدین نقشبند رحمۃ اللہ علیہ است می نویسد کہ حضرت میفرمودند کہ من دیدہ ام بعضے محجاب بانی و نقشبندی مشغول بلہو و لعب از شیخ نقشبند میگویند با وجودیکہ نقشبند الاولیاء و الانبیاء و غیرہا
در لطائف اشرفی است کہ وجہ تسمیہ بہ نقشبند نقش بستن صورت بزرگی است کہ این نسبت بوی رسیدہ باشد یا نقہ بکردن معلوم و مصور کہ کیفیتے از و حاصل آید ۱۲ منہ ۳ در نسمات القدس من صدائق الانس
مذکور است کہ بحقیقی جہور اکابر این سلسلہ علیہ آنحضرت بہ نقشبندیہ معنی است و بعضے منتسبان این طریقہ در سر آن دو وجہ ایراد نمودہ اند اول آنکہ طالبی للہ آن بزرگان تعلیم ذکر دل میفرمودند کہ در نقش لام
ذکر بر دل طالب نقش بندند و بعبارت غیر قلیل از اہل نکتہ دوم آنکہ حضرت کاملہ توجہ شامل ایشان در بدایت حال نقوش کونیہ بر مرایاے قلوب ہر مرید رشید اثبات کردند و بمکرر دیدہ و حی آنکہ اصل
این نسبت بحر نبوت بیرفہ گردیدہ ازین جاست کہ مولانا جامی در احسن القصص در مدح حضرت خواجہ میفرماید ؎ کسے چون او بلوح از جندان کی نزد نقش بدیع از نقشبند ان کی اعظم و ترند
نقشی علی عنہ چونکہ مبدء و معاد ہر سلسلہ ذات باری است و اہل حق نظر بہ یکی کنند لیس حیاتکہ نقشبند راسے از اسمعاء اضافت بچنین کہ از نقشبند ذات باری تعالیٰ مراد گیرند
مراد احسن است سفاہ بنداد احمد چشتی قادری بریلوی میفرماید ؎ نکتہ تحقیق بفنوا ز تبازے نہ نہ کاین ہمہ نقش دو عالم نیست الا نقشبند پاس چنانکہ حضرت عبد العزیز مکی رح
بلقب نقشبند کہ اسمے از اسماء باری تعالیٰ است خاطب مضہ ہم نجان حضرت بہاء الدین مدہ آنچہ نقشبند حمہ خاص صفت حق تعالیٰ است خطاب یافت و ہمین معنی است کہ اکابر این سلسلہ
ملقب آن حضرت را بہ نقشبند مبنی تصور میکنند و این عین مربیہ لدنی الٰہی و القاء الٰہی است ؎ این کار دولت است کہ بہ تاکرا دہند و اللہ اعلم بالصواب ۱۲ کتابہ العلوم اعلم علیہ

خواست از موانع دور کردن انچہ از جانب اوست و باقی داشتن انچہ از جانب حق است و گم کردن خود را بحیثیتے کہ ہر چند خود را جوید نیابد و مراد المریدین مذکور است کہ قلندر و صوفی بمعنی واحد است و بعضے از اسلاف فرمودہ اند کہ صوفی چون منتہی می شود قلندر میگردد پس انچہ مفاد صوفی است ہمان مراد قلندر است انتہی **افادہ** شخصے سوال کرد کہ مستحق عذاب روح خواہد بود یا جسم **در جواب ارشاد فرمودند** کہ مستحق عذاب ہمان خواہد بود کہ کسب عذاب کرد **افادہ** شخصے سوال کرد کہ در نماز از خطرات باز ماندن و بہویت ہو الوجود فائز شدن کہ عبارت از حضور قلب است چہ توان کرد کہ بدین منزل توان رسید **در جواب ارشاد فرمودند** کہ ہر گاہیکہ غیریت بالکلیہ از دل طالب محو گردد در مشاہدہ حق مستغرق شود نماز بیخطرہ گردد و بدترین خواطر در نماز خطرہ ایست کہ مزاحم حضور شود و چون خطرہ را نیز مظہرے از مظاہر حق بیند نماز از خطرہ محفوظ ماند واللہ اعلم وعلمہ اتم واحکم **افادہ** شخصے این چند سوالات بزبان اردو بحضور حضرت ایشان ارسال داشتہ بود کہ مع جوابات بخط تحریر کردہ می شوند **سوال اول** مزامیر و معازف عند الشرع وعند الطریقت حلال در جائز ہیں یا حرام و ناجائز **جواب** حکم مزامیر و معازف بر قاعدہ [illegible] از ہدایہ و درمختار و جامع الرموز و فتاوے عالمگیری و [illegible] من کتب الفقہ و بر قانون اصحاب الطریقت از قوت القلوب و احیاء العلوم و کیمیای سعادت طلب باید کرد و اگر بمجاہدہ منظور باشد کتاب مستطاب مدارج النبوۃ مؤلفہ شیخ عبد الحق محدث حنفی کہ جامع بین الفقہ والحدیث والتصوف اند وافی وکافی است **سوال دوم** مرتکب سماع مزامیر و ملاہی شرعاً مستوجب وعید کبائر و موجب نارضامندی خدا و رسول ہی یا نہیں کوئی حال ہیں اوس سے ارتکاب ہوتا ہو یعنی خواہ بتقاضای شہوت نفسانی یا باظہار غذا روحانی اور حکم وعید کسی طریق و مفہوم متعلق طریقت سے مبدل ہو سکتا ہے یا نہیں **جواب** این نیز در مدارج النبوۃ بتفصیل تمام مذکور است و نیز از مکتوب قاضی ثناء اللہ صاحب پانی پتی حنفی نقشبندی مجددی کہ بشیخ محمد سالار نوشتہ اند و رسالہ مستقلہ در حرمت و اباحت مزامیر دارند واضح تر میتوانند شد **سوال سوم** حضرات اکابر دین خواجگان چشت خاندان مخصوص حضرت سلطان الاولیا شیخ نظام الدین اولیاء حضرت مخدوم علی احمد صابر رحمۃ اللہ علیہما مجلس سماع مجرد کرتے تھے یا سماع معہ مزامیر **جواب** حضرت سلطان نظام الدین اولیا سماع بلا مزامیر میکردند چنانچہ فوائد الفواد کہ معتبرین ملفوظات ایشان است و اصل الاصول مصنفہ فخر الدین زرادی کہ از اکابر خلفای سلطان الاولیا است بران شاہد اند فخر الدین زرادی گوید سماع مشایخنا کان بلا مزامیر و شیخ عبد القدوس گنگوہی کہ از عمدہ خلفاء صابریہ اند در سماع با مزامیر غلو تمام از اطراف الکلام داشتند و ملفوظات ایشان بران گواہ اند **سوال چہارم** مجلس سماع معہ مزامیر متعارفہ حال متبنیان خاندان چشت کس بزرگ سے شروع ہوئی ہے اور تعمل سماع مجردیہ مجلس سماع

سماع مشائخنا بلا مزامیر ہو ۱۲

معہ مزامیر داخل طریق ہے یا نہیں **جواب** ظہور رسم سماع از قدیم است اینجا تخصیص چشتیہ و قادریہ نیست سماع بامزامیر باشد یا بلامزامیر ہرگز داخل طریقہ نیست چنانچہ در جواب سوال آیندہ مشروح می شود **سوال پنجم** طالب برکات خاندان چشت ہی ترک وانکار سماع معہ مزامیر کا موجب محرومی ہے یا نہیں **جواب** سماع را بامزامیر باشد یا بے مزامیر ہرگز دخل در اخذ برکات و فیوض طریقہ نیست حکایات شیخ نصیر الدین چراغ دہلی کہ جانشین سلطان الاولیا اند در ترک سماع و احتراز از ان در ملفوظات چشتیہ وغیرایشان و اخبار الاخیار مذکور است و شیخ نظام الدین امیٹھوی رح کہ چشتیہ بود اند تارک و منکر سماع بودہ اند و دیگران ہم چنانکہ بر ناظر لاحظہ این بزرگواران خوب تر ظاہر است و چشتیان صوبہ اودہ مثل مخدوم شاہ مینا لکھنوی و شیخ سعد خیرآبادی و شاہ علی سرائی پوری ارتباط در سلسلہ چشتیہ ہمین بزرگ اعنی شیخ نصیر الدین چراغ دہلی رح دارند **سوال ششم** تارک و منکر سماع معہ مزامیر داخل طریقہ خاندان چشت متعارفہ بحال ہو سکتا ہے یا نہیں اور اگر ہو سکتا ہے تو اپنی حال پر قائم رہکر تعلیم پا سکتا اور فیضاب ہو سکتا ہے یا نہیں **جواب** تارک سماع بے لکلف داخل طریقہ چشتیہ می تواند شد و افاضہ و استفاضہ ہم ممکن و متعارف حال درین سلسلہ مخفی ہے اصل **سوال ہفتم** سماع بامزامیر داخل رسمیات واجب الانقیاد خاندان چشتیہ ہے یا داخل اصل اصول طریقہ اور حصول برکات خاندان موصوف یا آنکہ بر دو امر داخل نہیں اور بنیاد شروع مجلس سماع معہ مزامیر بتقاضای ضرورت تحصیل کمالات خاندان چشت قائم ہوئی ہے یا اس سے کچھ علاقہ نہیں **جواب** سماع بامزامیر باشد یا بے مزامیر از رسوم است نہ از اصول طریقہ اینجا نیز حکایت خواجہ نصیر الدین چراغ دہلی رح یاد باید کرد **سوال ہشتم** طالب تارک در مرتکب سماع بامزامیر بدرجہ مساوی فیضیاب برکات خاندان چشت ہو سکتے ہین یا نہیں **جواب** طالب تارک سماع و مرتکب آن برابر فیضیاب می تواند شد **سوال نہم** طالب صادق برکات خاندان چشت پر تسلیم جواز قیام مجلس سماع بامزامیر واجب ہے یا نہیں **جواب** بر طالب صادق اقامت مجلس سماع بامزامیر باشد یا بے مزامیر واجب نیست اینجا قصہ سلطان نظام الدین اولیا رحمۃ اللہ علیہ و خواجہ نصیر الدین چراغ دہلی رحمۃ اللہ علیہ و شیخ نظام الدین امیٹھوی یاد باید کرد **سوال دہم** مرید پر بتقلید پیر قائم کرنا مجلس سماع بامزامیر کا واجب ہے یا نہیں **جواب** بر مرید تقلید پیر در اقامت مجلس سماع بامزامیر باشد یا بے مزامیر ہرگز واجب نیست و اگر واجب بودے از سلطان نظام الدین اولیا رحمۃ اللہ علیہ و خواجہ نصیر الدین چراغ دہلی رحمۃ اللہ علیہ چگونہ ترک شدے **سوال یازدہم** اگر تقلید مذکور واجب نہیں ہے تو مرید کو اتباع کامل اپنے پیر کی حاصل ہوئی یا نہیں **جواب** مرید باوجود ترک تقلید در سماع اگر در فروع و اصول طریقہ تابع پیر است متبع کامل است **سوال دوازدہم** ہر ایک مرید کو اتباع کامل اپنے پیر کا ہر ایک افعال و اقوال مین مثل تمسک سنت نبوی علیہ الصلوٰۃ والسلام

ضروریات تحصیل کمالات پیر سے ہے یا نہیں اگر نہیں ہے تو مرید متبع کامل ہی یا ناقص **جواب** ابتداع پیر
در امور سلوکیہ البتہ واجب است نہ در امثال این امور **سوال سیزدہم** آپ کا خاندان کون ہے آیا
چشتیہ ہی یا قادریہ اور اگر چشتیہ ہی تو صابریہ یا نظامیہ **جواب** خاندان فقیر قلندریہ علویہ یکیہ است
و اجازت و خلافت در اخذ بیعت و تعلیم و ارشاد در قادریہ و چشتیہ و سہروردیہ وغیرہا دارد و اکثر بیعت
در قادریہ می گیرد لنفاستہا و نظافتہا (بوجہ نفاست و نظافت دی ۱۲) **سوال چہاردہم** سوای طریقہ متعارفہ حال منتسبان خاندان
چشتیہ کے طریقہ متعارفہ حال منتسبان دیگر خاندان قادریہ و سہروردیہ و نقشبندیہ مین سماع مجرد خواہ
بامزامیر رائج ہے یا نہین **جواب** سوای طریقہ چشتیہ در طریقہ قادریہ و سہروردیہ التزام این فعل ماثور
و منقول نیست و در سماع راہ متوسط دارند نہ منکراند و نہ مبالغ (مبتلا ۱۲) و مولع و نقشبندیہ ہر چند کہ از التزام عقد
مجالس در اعراس وغیرہا دور اند مگر از ارتکاب (ترک ۱۲) این فعل یعنی سماع غنا بامزامیر و بے مزامیر از اکابر
ایشان در کتب معتبرۂ ایشان موجود است شیخ ابو یوسف ہمدانی پیر حضرت خواجہ عبد الخالق غجدوانی رحمۃ اللہ
علیہما در سماع افراط داشتند چنانچہ در بہجۃ الاسرار حافظ تمی در رسالۂ شیخ عبد الحق محدث دہلوی مذکور است
و حضرت خواجہ عبد الخالق غجدوانی رح در وصایای خود میفرمایدای فرزند سماع بسیار مکن کہ سماع بسیار دل امیراند
سماع را انکار مکن کہ سماع را اصحاب بسیار اند و خواجہ بہاء الدین نقشبند رحمۃ اللہ علیہ سماع بامزامیر کردہ
اند در رشحات بروایت خواجہ مسافر خوارزمی رحمۃ اللہ علیہ مذکور است ہر کہ خواہد مطالعہ کند و بعد از ارتکاب
این فعل از مجلس برخاستہ فرمودند نہ انکار میکنم و نہ انکار میکنم و مولانا جامی رحمۃ اللہ علیہ کہ از عمائد نقشبندیہ
اند در آخر عمر از ارتکاب این فعل میکردند چنانچہ در تکملۃ النفحات مذکور است دریافت این جملہ روایات
از رشحات و مقامات حسامیہ و مناہج السالکین مؤلفہ ملا محمد اکرم چشتی نقشبندی رحمۃ اللہ علیہ و تکملہ آسان
است و اللہ سبحانہ تعالی اعلم و علمہ اتم و احکم ملا عبد الغفور لاری رح در تکملۃ نفحات در حال حضرت ملا جامی
می نویسد کہ در نہایت احوال و اواخر اوقات کہ بنظم یوسف زلیخا شغل می نمودند می فرمودند کہ خاطر را انجذاب عظیم بصوری است
کہ دیدہ را در خارج وجودے گمان نمی برم و در آن اوقات آثار حرقت و حرارت باطنی از ایشان ظاہر
می شد چنانچہ چند نوبت سماع میفرمودند بطریق حرکت دوریہ (دوری ۱۲) در آن مبالغہ می نمودند و با متدادی انجامید
چنانچہ سازندہ و مغنی بے حال می شدند و ایشان از ان حال باز نمی آمدند آخر چون بہ دردیا می انجامید
(بہ دردیا ماند ۱۲) متقاعد گشتند باوجود آنکہ قبل ازان در امر سماع متردد می بودند فقیر دران مجلس کہ از حضرت ایشان مشاہدہ میکردم
متعجب و متحیر می بودم تا کہ روزے میفرمودند کہ مارا حالتے دست داد و کیفیتے روی نمود کہ دفع آن جز
بہ سماع میسر نبود انتہی و شاہ خوب اللہ آلہ آبادی نقشبندی در کلمات مولفہ می نگارند کہ پوشیدہ نماند کہ
چنانچہ برای بیان جواز و رخصت ذکر جہر از حضرت خواجہ بزرگ یعنی خواجہ بہاء الدین نقشبند قدس
سرہ آن کلام کہ از اواخر مقامات منقول شدہ بظہور رسید ہمچنان برای بیان رخصت و عدم اطلاق

قول بحرمت سماع لہذا آنجناب ظہور یافت انچہ در رشحات واقع شدہ کہ خواجہ مسافر خوارزمی رحمۃ اللہ علیہ
از مخلصان و ملازمان حضرت خواجہ بزرگ قدس سرہ بودہ است و بعد از نقل حضرت خواجہ ہم باشارۂ ایشان
ملازمت حضرت خواجہ محمد پارسا خلیفۂ اعظم حضرت خواجہ بزرگ قدس سرہما می نمود حضرت ایشان یعنی
خواجہ عبید اللہ احرار قدس سرہ ویرا دیدہ بودند و بادی صحبت داشتہ می فرمودند کہ در گرۂ اولے
کہ بجانب ہرات متوجہ بودم در راہ بخواجہ مسافر رح ہمراہ شدم وی در اصل از خوارزم بود و معمر شدہ
بود نود سالہ بودہ باشد صحبت درویشان و بزرگان بسیار دریافتہ بود و مشرب این کار داشت وی
میگفت کہ در ملازمت حضرت خواجہ بہاء الدین رح می بودم و خدمت ایشان می کردم اما بسماع میل بسیار
داشتم روزے بجمعے از اصحاب ایشان اتفاق کردیم کہ قوال و دفاف و نائی حاضر سازیم و در مجلس حضرت
ایشان مشغول شویم ببینیم کہ چہ میفرمایند ہمچنان کردیم و گوینده و نوازنده آوردیم حضرت خواجہ
دران مجلس نشستند و ہیچگونہ منع نفرمودند در آخر گفتند ما این کار نمیکنیم و انکار نمیکنیم انتہی و ہمچنین حال دارد انچہ
ہم در رشحات در احوال عارف جامی قدس سرہ السامی آوردہ کہ روزے حضرت مولانا سیف الدین
احمد شیخ الاسلام ہرات با بسیارے از اصحاب تدریس در صحبت شریف ایشان آمدہ و ایشان بعد از تقدیم
مراسم ضیافت خوانندگان و سازندگان را فرمودہ تا دران مجلس غزلہا خواندہ و نقشہا پرداختہ و سازہا
نواختہ اتفاقاً بعد ازان صحبت بدو سہ روز حضرت مخدوم بجانب زیارتگاہ برسم سیر بیرون رفتہ
و آنجا با شیخ شاہ کہ از مشائخ متورعین بودہ ملاقات کردہ و کیفیت صحبت شیخ الاسلام و خوانندگی و
سازندگی پیش از رفتن ایشان بنزد شاہ رسیدہ است در اثنا صحبت شیخ با ایشان گفتہ کہ شما مقتدای
علماء عالم و پیشوای عرفاء عرب و عجم باشید چگونہ است کہ در مجلس شریف شما نے و اسباب طرب می
نوازند و اصول دائرہ و امثال آن می سازند چون شیخ اعتراض کرد ایشان سر بپیش گوش
وی بردہ و سخنے در پردۂ سر و خفا السمع اورسانیدہ کہ ہیچ کس از اہل مجلس بر مضمون آن اطلاع نیافتہ
بیکبار فریادے از نہاد شیخ بر آمدہ و بیہوش افتادہ و بعد از زمانے چون بحال خود آمد در نظر ایشان نیازمندی
بسیار نمودہ و دیگر باشمال این سخنان زبان نکشودہ و این تفصیل آن اجمال است کہ در تکملۂ حاشیہ نفحات
الانس مذکور شدہ کہ یکے از سالکان راہ و زاہدان آگاہ از ساکنان زیارت گاہ مشہور بشیخ شاہ
رحمہ اللہ و یرا با حضرت ایشان یعنی عارف جامی قدس سرہ السامی نقارے در دل و شائبۂ
غبارے در خاطر بودہ تا آنکہ روزے حضرت ایشان بدیدن وے رفتہ و چون بصحبت ایشان نشستہ
آن عزیز طریق موعظہ آغاز نمودہ و از حضرت ایشان دران اثنا سوالے کردہ حضرت ایشان
یک لفظ در جواب او فرمودہ او در حال بر روی غلطیدہ بعد آنصورت نقارے کہ با ایشان داشتہ
محو گشتہ و شیخ شاہ خلیفۂ شیخ رشید الدین بیہاوی بود و وی خلیفۂ میر عبد اللہ بدر شاہ بہاری کہ از

اصحاب شیخ اسحق شهید ختلانی مرید و خلیفهٔ میر سید علی همدانی خلیفهٔ شیخ محمود مزدقانی مرید مجاز شیخ رکن الدین علاء الدوله سمنانی قدس الله اسرارهم اند چنانکه از اواخر حدیقة الاکساب ظاهری شود و شبیهه اینحال است انچه حضرت ایشان مارضی الله عنه در رسالهٔ دکاکین المشیخت آورده اند که چون قبله گاهی ارشاد پناهی قدس سره باجمیر متوجه شدند و این فقیر حقیر دران سفر فیض اثر بشرف خدمت کثیر الیمنت مشرف بود عزیزی از مخلصان مخصوص آنحضرت که حافظ قرآن مجید بود و صلاح بسیار داشت در آنوقت که در خانقاه هیچ کسے متنفسے مشغول نمیتوانست شد به تلبیذ و استرشاد از خدمت آن قبله طالبان سداد و ارشاد استفاده می نمود در اجمیر بود مقدم شریف آنحضرت را غنیمت دانسته شب و روز در خدمتگاری اصحاب ایشان تقیدی ورزید درین اثنا از بعضے یاران آنحضرت آواز سرود شنید و شبیے در خلوتے بعرض آنحضرت رسانید که در باب سرود چه میفرمایند فرمودند علما منع میکنند سوال کرد که قید علما برای چیست فرمودند که بزرگان شنیده آمده اند صباح آنشب مفتی آن شهر بدیدن آنحضرت آمده و این ابیات مثنوی که در دفتر دوم واقع است خواندند ؎

گفت حق اندر سفر هر جا روی		باید اول طالب مردی شوی	
قصد گنجے کن که این سود و زیان		در ربیع آید تو آنرا فرع دان	
هر که کار و قصد گندم بایدش		کاه خود اندر ربیع می آیدش	
گه بکاری برنیاید گندمی		مردمی جو مردمی جو مردمی	
قصد کعبه کن چو وقت حج بود		چونکه رفتی مکه هم دیده شود	
قصد در معراج دید دوست بود		در ربیع عرش و ملائک هم نمود	

بمجرد بر آمدن لفظ دوست از زبان آن عزیز نعرهٔ مستانه از دهان آنحضرت برجست و بطریقے که معهود ایشان بود که در خوشوقتی نعره میزدند و در حاضران سرایت میکرد و بر اکثر مردم بیهوشی غالب می شد و می افتادند تا بحدیکه اگر کسیے افتادگان را دستگیری میکرد او هم می افتاد و همچنین دستگیر افتادهٔ دوم از شراب افتادگی مست می شد چنانکه این امر در سلسلهٔ عالیهٔ حضرت امیر ابو العلی قدس سره که آنحضرت این دولت ازان سدهٔ سنیه یافته بودند مشهور است و از مظنه افتاد و الغرض بمجرد شنیدن آن نعرهٔ مستانه اول همان حافظ بیهوش افتاد بعد ازان دیگران بیهوش شده افتاده اند و چون بعد از انقراض آن مجلس بخلوت تشریف بردند این فقیر حقیر را که محرم ساختن اسرار خود می نوازند از سر سوال حافظ مذکور بر وجه مسطور و خطرهٔ حصول چنین حالت بمشار الیه تا از خشکی زهد به تری مستی گراید و بطائفهٔ ارباب شوق میل نماید آگاه ساختند انتهی

ملا محمد اکرم صوفی نقشبندی در مناہج السالکین می نویسد کہ اکنون تحقیق دیگر کہ باینمقام مناسب است باید شنید کہ در طریقہ نقشبندیہ ہم ذکر جہر و سماع جائز است اگرچہ او ے اخفی است چنانکہ صاحب طبقات حسامیہ در احوال خیر مآل حضرت مولانا خواجگی دہیدی کہ از کبرای مشائخ نقشبندیہ واز اعظم خلفای مولانا محمد قاضی کہ از اجلۂ خلفای خواجہ عبید اللہ احرار رح بودند می نویسد چون از آنحضرت باقتضاء وقت و زمان و استعداد و مناسبت طالبان چیزے چند کہ عوام سلسلۂ علیہ نقشبندیہ آنرا مستبعد می پنداشتہ بظہوری آمد مثل جہر بہ استغفار در وقت عصر و قبیل صبح و قیام نماز تہجد بجماعت و سماع نے و ابیات در پردۂ سرود و رقص بعضی از مخدوم زادہ ہای این سلسلہ علیہ کہ بروایت مشہورہ حضرت خواجہ عبد الحق حفید رشید حضرت خواجہ احرار قدس سرہ باشند از ایشان ہم این امور را استفسار نمودند و عزیزان دیگر نیز سوال کردند پس ایشان در ہر وقت مناسب آنوقت جواب می فرمودند گاہے میفرمودند کہ ما باین امور ماموریم و المامور معذور گاہی میفرمودند کہ طریقہ خواجگان ما طریقی است است جامع صحو و سکر و سکون و اضطرار و جہر و اخفا و رخصت و عزیمت ہمہ در دست ہم جہر خواجہ علی رامیتنی و امیر سید کلال دارد و ہم اخفا خواجہ بہاء الدین و خواجہ احرار قدس اسرارہم و گاہی می فرمودند کہ میخواہم کہ در ہر گوشہ سوختہ جانی داشتہ باشم کہ خلقی از و گرم باشند و گاہی می فرمودند اخفا نسبت مبتدی و متوسط است و لائق حال منتہی اظہار است و خدمت مولانا دوست محمد صاحب از ایشان نقل کردہ اند کہ فرمودہ اند این طائفہ مجتہد زمان خود اند ہر نوعیکہ سید انند بندگان خدا را ارشاد میکنند و ہم در طبقات حسامیہ است کہ وقتی مولانا خواجگی قدس سرہ حالتی عالی داشتند بزانو نشستہ در مجلس دور یے میزدند و برخی را در آغوش کشیدہ لب بر لب او می نہادند و دیر از خود می ربودند چنانچہ در آداب شریف ایشان بود در آن اثنا یکی را بخاطر گذشت کہ این حالت اہل تلوین است مگر ایشان بمقام نرسیدہ اند در آن حین آنحضرت بر خاطر او مشرف گشتہ العظمت للہ گویان بر وقت او رفتہ فرمودند نشیندۂ تلوینی کہ بعد از تمکین است منافی کمال نیست منافی کمال تلوین قبل از تمکین است و در رشحات نیز سماع حضرت خواجہ بہاء الدین نقشبند قدس سرہ مرسرود و غنا را باستدعا بعضی از یاران مفصلاً بیان نمودہ و گفتہ کہ در آخر مجلس سرود خواجہ فرمودند کہ ما نہ انکار میکنیم و نہ این کار میکنیم و این عدم انکار آنحضرت سماع سرود را موجب جواز آنست نزد ایشان چہ معلوم شد کہ سرود ایشان سماع غنا از منکرات نیست اگر منکر میبود حضرت ایشان کہ در تقاوت و ابتاع سنن تقید تمام داشتند البتہ انکار آن میکردند و نمیگفتند کہ انکار آن نمیکنیم کما لا یخفی **انتہی** در نفحات القدس من حدائق الانس تالیف محمد ہاشم بن محمد قاسم کہ از مستفیدان خدمت شیخ احمد سرہندی قدس سرہما است مذکور شدہ کہ حضرت مولانا خواجگی قدس سرہ

بحکم شوق وشورش فراوان واقتضای وقت وزمان واستعداد ومناسبت طالبان بعضی امور یکه برخصت متعلق است باین سلسله علیه نقشبند به الحاق نمودند چنانچه استغفار یکه بر سبیل خفیه بعد از نماز عصر لازم محل است سیه روی این طریق است آنرا بجهر آورند وبدرد وسوز ونیاز وگداز تمام بآن کلام آواز برکشیدند واصحاب وی سر برهنه کرده ابیات پر درد میخواندند واشکها میراندند وکذلک بنا بر بعضی نیات نماز تهجد را از انفراد بجماعت قرار داده اند واز کس تلوین وشورش ووجد وسماع را که اکابر این طریقه بملاحظه اصل عزیمت ازان دوری جسته بودند بتجویز وتعمیل آن لب کشاده بسیار بودی که دران حالت تواجد پیش بعضی خلص اصحاب بزانو شستی واشک راندی وبرخی را بآغوش کشیدی ولب برلب او نهادی ووی را ازوی ربودی چون یکی از فرزندان خواجه محمد عبید الله که بروایت مشهوره خواجه عبد الحق باشند بآن جناب در باب ارتکاب این رخصتها مشاجرت نمود مولانا روح الله روحه جز بکلمه الماسور معذور لب نکشود ونیز بسی تمام گفت طریقه خواجگان ما طریق جامع صحو وسکر وسکون واضطرار است وجهر وسر ورخصت وعزیمت همه درو ست هم جهر خواجه علی رامینی دارد وامیر سید کلال وهم خفیه خواجه بهاء الدین نقشبند وخواجه احرار بعض گویند به شورش تمام بمخدوم زاده گفت میخواهم در هر گوشه سوخته جانی داشته باشم که خلقی ازو گرم باشد لاجرم تا امروز پشتبان او بهمان طریق وی اند وحضرت مولانا در السنه ایشان بمخدوم اعظم نامور اند انتهی در بهجة الاسرار می آرد که خواجه اجل ابو یعقوب یوسف الهمدانی وقتی در سماع بودند دو فقیه آمدند وایشان را از سماع منع کردند خواجه رنجیده آمده گفتند اماتکم الله سوت دهر شمارا خدای تعالی فقیهان در حال بمردند وشیخ ابو یعقوب از کمل اولیا واجله اصفیا وپیر خواجه عبد الخالق غجدوانی اند که سر حلقه سلسله نقشبندیه اند واز پیران حضرت بهاء الدین نقشبند انتهی جامی فرموده ؎

منع سماع ونغمه وتنی میکند فقیه ... بیچاره بی خبرد بستر نخفت فیه

می ده ببانگ آنکه ندارم بفر عشق ... پروای ریش محتسب وسبلت فقیه

واعظ بطعن باده پرستان زبان گشاد ... یارب تو پناه من از شر آن سفیه

مائیم وتیه بحر تو وای چشمه حیات ... یادی بکن ز حال جگر تشنگان تیه

شبیه میکنند رخت را بمه ولی ... با او بهیچ وجه نمی بینمت شبیه

گفتی ترا برشته جان آتش افگنم ... چون شمع میکند دل من این نشاط پیه

جامی حریم کوی مغان کعبه صفاست ... طوبی لساکنیه وبشری لزائریه

---

۵۱ کوی مغان در لغت یعنی کوچه بتان ودر اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از حلقه یاران ودیار گاه مرشد کامل که از مجلسهای عشق وشوق الهی واسرار الهی خالی نباشند ۱۲ ۵۲ صفا نی کعبه بر حواشی وبیاض نسخه هذا وصفا نی صفا در حواشی ادائل لطیفه وبام ارقام پذیرفت ومراد از کعبه صفا مقام وصلت است برای ارباب صفا ۱۲ ۵۳ خوشخبری باد ساکنان را براه بشارت باد زیارت کنندگان ویرا ۱۲

کاتب الحروف میگوید که قول فیصل در این مسئله خود ازین ارشاد توان دریافت که در زمان ابلاء مسودهٔ صحیفهٔ شریفه میفرمودند که هنگام نگارش مهمات مسائل تصوف همدرین کتاب آن قدر مضامین بر ذهن فقیر هجوم می سازند که خود متحیر می شوم که چها بر نگارم و با این اختصار پیش نظر میدارم خصوص در مسائل خلافیه چون مسئلهٔ سماع وغیره هر چند از اقوال محدثین و فقهاء در خصوص اباحت و حرمت سماع مفصلاً نشان داده میشود الا بتحقیق خود و در اکثر تحاریر و تقاریر ایشان است چنانچه در مسئلهٔ سماع می فرمودند که اگر هنگام سرود و سماع مضامین شعریه قلب سامع متوجه بخدا گردد و در هیجان کیفیت عشقیه سوای جمال باکمال حضرت ذوالجلال دیگرے پیش نظر نباشد شنودن اینچنین سماع پیش اهل سماع مستحب است و اگر خیال بزهره و مشتری که مطمح نظر فساق و اهل فجور اند رنگ تعلق گیرد اینچنین سماع بے شبهه حرام باشد انتهی کلامه و این مفاد قول متفق علیه است که سماع غنا اهل را حلال است و نا اهل را حرام و اهلیت مرکسی راست که دلش زنده بود و نفس مرده و هر که نفس او زنده و دلش مرده باشد اهلیت سماع ندارد - حاصل اینست که ذات مجمع کمالات حضرت خداوندگار بجمیع اوصاف حمیده متصف بود و ببرکت درس علم ظاهری و ارشاد اسرار باطنی و توجهات عالیات و فیض تربیت و برکت صحبت ایشان عالمے از بادیهٔ جهل به سر منزل علم و فضل رسید و از حضیض غوایت باوج هدایت واصل گردید تا کجا تو نیم الحق وجود همه شهود حضرت ایشان گویا مجمع غرائب اطوار سیر حقیقی و حقی بود و منبع بحرین فضل و جود لم یزلی مبدء فیاض تعالی شانه جمال صوری و کمال معنوی هر دو با هم ارزانی داشته و جمیع صفات رضیه و سمات مرضیه در عنصر لطیف و دیعت گذاشته در تزکیهٔ قلب و تصفیهٔ باطن و تقدس ذات و جلائل صفات یگانهٔ روزگار بودند عنصر گرامی دلایت مجسم بود و ذوق و شوق الهی مؤن موزادش میکرد در زهد و تقوی و حفظ شرائع و حل وقائع طلاب ظاهری و باطنی نظیرے نداشتند و در سلوک مقامات قدمے راسخ و در وجد و شوق حالتی بدیع و لطیف و در ولهٔ و ذوق کیفیتے بغایت شریف و در تحمل و بردباری مرتبهٔ رفیع و در مخاطبات و مکاتبات و تقریر و تحریر و مذاکرات علمیه عنداللے مرعی می داشتند که احسن ازان صورت نه بندد و در معرفت مقدار هر یک و معاملهٔ بحسب آن قولاً و فعلاً بمرتبه که در دیگرے یافتن محال ؎

محمود در فضائل کسبی و موهبی		همتای او نزاده ز ارحام عنصری	

اینجا بر ذکر پارهٔ از حالات کرامت آیات و کلمات معرفت سمات ذخیره اندوز سعادت دو جهانی گشتم ثانیاً اگر چنانکه قصد دلی است توفیق الهی رفیق شود و در ذکر مآثر حضرت ایشان کتابے مستقل ترتیب یافت مصداق ؎ هو المسك ما كررته يتضوع + خواهد بود والا شکر که بالکلیه ازان دولت حرمانے نصیب وقت نخواهد ماند و بالله التوفیق

؎ و آن مشک است که هرگاه بهم برزنی خوشبو خواهد داد ۱۲

وصل در اظہار درد فراق جمال حضرت خداوندگار

ہر چند از وقوع این واقعہ غم انتجا و سانحہ الم فزا در سبب تالیف تکملہ مجملے نشان دادہ آمد اما از آنجا کہ خواطر پریشان عقیدت کیشان مشتاق تفصیل آن اجمال بودہ اند و خود تکرار ذکر شریف خالی از فائدہ نے فلا باس بما چرا کہ ؎

	اعد ذکر نعمان لنا ان ذکرہ	هو المسک ما کررتہ یتضوع	

باید دانست کہ چون تقدیر ازلی و ارادۂ لم یزلی ذات بابرکات حضرت ایشانرا از مراتب کمالات کسبیہ و وہبیہ بر اقصی مدارج رسانید و عالمی را از انوار فیوض ظاہریہ و باطنیہ ایشان مستنیر گردانید خواست کہ از دولت قرب حقیقی و وصال تحقیقی کہ کمال تکمیل ناسوت بہ ہمانست مشرف فرماید و آثار این قرب حقیقت در خاندان باعبوشان حضرات قلندریہ قدست اسرارہم آنچنان منظور نظرہا آمدہ اند کہ در آخر حال مشاہدۂ جمال شاہد ذات نخبت معرا عن جمیع الشئون والنسب والاعتبارات میسر میشود و بوجہ بقای حساب چہرہ جان شہودش کالبرق الخاطف باشد و بران تجلی و استتاری ماند و تسلیم و ترک ارادت منزل و مقام می باشد و طیفۂ غیبوبت و لوبہ و اعتبار و استغفار ؎

	چندانقوی کہ دید حق بود دید ارشان	محو باشد در شہود ذات حق آثار شان	
	از خدا خواہند ستر ذات خود در ذات او	این بود ساعت بساعت سر استغفارشان	

لاجرم از اوائل سنہ یکہزار و دو صد و نود و ہجریہ کہ سن شریف ہفتاد و ہفت رسیدہ بود بسا اوقات دیدہ می شد کہ تو الی بہ جذبات عشقیہ و تتالی بارقات جبیہ آنچنان از خود ستای و از خویشتن ربای افتادہ بودند کہ باین ہمہ کہ با ہم بودند کہ باین ہمہ کہ با ہم بودند للانہ ہر کران می نمودند و از توجہ خاطر با ہمان و اہل ہمان خصوص اشیوع کذب و افترا اظہار ملال برین منوال می داشتند کہ الٰہی مرا بہ این زمانہ باین مردم مصداق دجالون کذابون بگذاشتی و از

؎ بار بار کن ذکر نعمان (یعنی امام ابی حنیفہ رض) را برای ما کہ ذکری مشکبار است کہ ہرگاہ بسائی آنرا خوشبو خواہد داد ۱۲ ؎ برق در لغت یعنی روشنی و در اصطلاح حضرات صوفیہ عبارت است از ایمان نور کہ در دل سالک ظاہر و مشہود و الٰہی بیشود و سالک را بلقاء میرساند اللہ ۱۲ ؎ استتار در لغت یعنی در پردہ شدن و در اصطلاح حضرات صوفیہ عبارت از اشارہ است بطرف ذات بحت چنانکہ گفتہ میشود (مشاہدۃ الابرار بین التجلی والاستتار (یعنی مشاہدہ بزرگان در میان جلوہ گری و حجاب است) تجلی اشارہ است بطرف ظہور ذات و استتار اشارہ است بطرف ذات کہ ذات ہمیشہ در ہر جا مستور و پوشیدہ است ۱۲ ؎ منزل در لغت یعنی جای فرود آمدن و در اصطلاح حضرات صوفیہ منزل چہار اند ناسوت ملکوت جبروت لاہوت منزل ناسوت جسم است و از فنا کردن این جسم سالک بمنزل ملکوت میرسد کہ جسم مثالی او ست از فنا کردن جسم مثالی سالک بمنزل جبروت میرسد کہ روح است و از فنا کردن روح بمنزل لاہوت میرسد و منزل لاہوت اعیان ثابت اند و این را منزل لاہوت باین وجہ میگویند کہ این ہر مراتب داخل است مراد از مراتب داخل در حدیث و حدت و حدیث واحدیت اند و ہمان قدر مرتبہ واحدیت ثابت اند پس ہرگاہ کہ این ہر سہ مراتب فانی و مندرج و داخل اند بجای یک مرتبہ اند پس فقد جاء اہلا بالقسم الرابع باسم لاہوت کردن مثل قسیمہ الحجر باسم الکل شدہ و بعضی صوفیہ عالم صفات را سیر را جبروت میگویند و بعضی در تفصیل این منازل چنین میگویند کہ منزل ناسوت آنست کہ سالک در وی غیر حق را فراموش کند و منزل ملکوت آنست کہ در یاد حق ہمیشہ قائم ماند و منزل جبروت آنست کہ سالک خودی را فراموش کند و منزل لاہوت آنست کہ خود سالک ہمیشہ بذوات حق ماند فعلا اول واضح و درست و صحیح تر است ۱۲ ؎ توبہ در لغت یعنی از گناہ باز گشتن و در اصطلاح حضرات صوفیہ عبارت است از بر گشتن بسوی خدای تعالی بکل عقود اسرار ظاہر و باز ایستادن بجملہ حقوق رب و گفتار نہ توبہ باز گشتن ہست از چیزے ناقص بسوے کمال واضح اینست کہ توبہ عبارت است از اجتناب کردن از گناہ حقیقت و آن اینست کہ خلاص یابد از ہستی خود چنانکہ ہیچ گفتہ ۵ ملے بہ حق بردن محض گناہ است و ترا ہرگز کشد پندار ہستی ہا سوی ظلمت سرای خود پرستی ہا و آنچہ در تحریر آمدہ و اشت کہ اصل توبہ تحصیل توبہ است یعنی ۔۔۔ الوجوہ باید کہ سالک در تحصیل وی انقدر سعی بلیغ کند کہ این مسئلہ ذوقی وجدانی در ۔۔۔ نقطہ ۱۲

درس وتدریس باوصف ذوق وشوق عمریه و ملاقات اهل زمان علاقه بے علاقگی محض پیدا نموده می فرمودند
که اکنون ازین همه نفرت می آید چه همه عیش می نماید من کجا واین تعلقات رنگا رنگ کو ؎

من ملک بودم وفردوس برین جایم بود	آدم آوردند درین دیر خراب آبادم

هر لحظه در استغراق و وظایف عبودیت می فرمودند و در اندک توجه بالغیر سخت منقبض می شدند و در هر امر فراغ
خاطر فی الفور میخواستند واکثر سکوت و تحیر بحث و استغراق تام لازم حال کرامت اشتمال گردیده بود واذکار رحلت
وانتظار ملاء اعلی وکلمات مواعظ ونصائح ووداع برزبان آوردن ونخلصان فدویت مشرب ارقام فرمودن
شیوه گردیده بود چنانچه بحضرت مولوی شاه رکن الدین قلندر لاهرپوری تسطیر فرمودند (که عمر به هفتاد و هفت
رسید وقت نزدیک آمد وعمر همه تلف شد این مرتبه قصد شرکت عرس شریف ضرور باید نمود و ملاقات
یکدیگر غنیمت باید شمرد) وبدیگری این که زین پس انچه از پرده غیب بظهور رسد آنرا مصلحت وقت خود
انکارند بتاریخ پنجم ماه جمادی الاولی روز فاتحه حضرت غوث ملت در مجمع حضار با مخلصی متوجه شده ارشاد
فرمودند که درعرس شریف این مرتبه بسیاری کسان داخل سلسله علیه قلندریه شده اند دانم که درین چه سر است
مگر مقام حضرت سید نجم الدین غوث الدهر قلندر قدس سره بر من آمده است همچنین مناجات نیز مخمر قرب زمان
وصال دیده شد چنانچه احمد علیخانصاحب مبرور در واقعه دیدند که ماه عالم پناه که بر وسط السماء درخشان
بود دفعتًا در جائے قبر شریف افتاده غروب شد و هلالی نمایان است ایشان بیدار شده متحیر شدند وصبح عریضه
مشتمل بر درخواست تعبیر ارسال داشتند بجواب مشرف شدند که ماه وجود فقیر بود معلوم می شود که زمان
معین قریب رسیده است دراز سخن پیشکش از همچو حالات پریشانی سمات طرفه آسیمه سر بها نصیب وقت
بندگان بود که بتاریخ دوازدهم ماه رجب المرجب روز جمعه سنه یکهزار و دوصد و نود هجریه وقت دو پهر
پس از تناول طعام مستعد قیلوله بودند که درین میانه شیخ شجاعت علی خلف شیخ سعادت علی شیخ زاده لکهنوی
با شیخ تونگر علی عزیز خویش بهر زیارت حاضر آمدند از آنجا که وسعت اخلاق و بساحت وکرم جبلی داشتند
بپاس خاطر آنها تا وقت جمعه همچنان نشسته ماندند ازان فی الجمله کسلی رو داد که بعد نماز جمعه پس از فراغ
سنن ونوافل بهر استراحت بر چارپائے تشریف ارزانی داشتند حضار معمولین استفسار مزاج کردند
ارشاد ساختند که ایدون بباعث پیری تحمل هرج این دو سه ساعت هم موجب فشار بسیاری می شود لیکن باقتضاء
این مشرب مجبورًا گوارا میکنم واز چندروز صورت تپ فراپیش نظر می ماندمی ترسم که مبادا بیمار نگردم بعد قدرے
از تسویه اعضا برخاستند وتا نماز مغرب همه کسان حاضر ماندند وبدستور هریک را از ارشادات سرفراز فرمودند
بعد فراغ از مغرب حسب دستور مشغول باوراد واذکار شدند قریب نماز عشا باد تندوزید وقدرے ترشح هم گردید
حضرت ایشان از برآمده که چارپائی آنوقت همونجا بود برخاستند من که براے نماز عشا میرفتم دیدم که حضرت

لہ محشی گوید از بزرگان شنیده ام که در تعبیر این خواب بقدر مزید ارشاد شد که هلال وجود نورنظرم علی الدوام است که بعد من بعروج وکمال خواهد رسید شاید این فقره را حضرت صاحب تکمله انکسار نفس
کرده اند ۱۲

ایشان مرزائی و پایجامہ بنبئی پوشیدہ نشستہ اند رفتم و از کیفیت مزاج مبارک استفسار کردم فرمودند
الحمد للہ از ترشح اینوقت قطراتیکہ بر جسم آمدند چنان معلوم شد کہ گویا طپانچہ اجل بر دیم رسید بعد استفسار
بہ مسجد رفتم و بعد نماز عشا طعام بدستور ہمراہ حضرت ایشان خوردم قدرے از شب باقی ماندہ بود کہ بہادر
آدم را آواز دادند کہ اینجا بیا مرا امشب خواب نمی آید با دکش بگیر شاید غنودگی آید بہادر و میر حشمت علی خادم
ہر دو رفتند و بتعمیل ارشاد پرداختند ما خواب خیال شد و ہر چند پہلو بہ پہلو گردانیدند لیکن خواب نیامد
فرمودند کہ حشمت از سوزش قلب و جگر کباب می شود آب تازہ بیار او آوردہ داد حضرت ایشان نوش فرمودند
القصہ درین اثنا صبح دمید برائے نماز برخاستند و فرمودند کہ چارپائی مادر کمرہ ببارند بعد نماز خواہم خسپید
شاید خواب آید و بعد ازین اگر کسے نزدم آید ازوی این حال ناخوابی تمام شب بیان کردہ بارند چنانچہ
بعد از فراغ بر چارپائی راست شدند ہنگامیکہ عابد مہر بر مصلائے ارضی مصروف گذاردن اشراق شدم من
حاضر شدہ دیدم کہ در کمرہ بر چارپائی غلطیدہ اند و خدام غمزہ پائی مبارک می کنند ہوش و حواس کہ بدا شتم از سر
ماختم و استفسار مزاج ساختہ داخل پاسائیان گردیدم تمامہ کیفیت بیخوابی شب و سوزش قلب و جگر و غلبہ
تشنگی زبانی ارشاد ساختند چشمان مبارک شہابی دیدم و اضطرب بے وقتے چنانکہ اکثر وبا یام عروض مرض غلبہ آن
چنان می شد کہ اگر کلمہ از باب رقائق بر زبان حقایق ترجمان می گذشت گریہ آنقدر مستولی می شد کہ خود را بزحمت
ضبط نمودہ سخن تمام میفرمودند آرے مصداق قول شاعر بودند کہ در مناجات گفتہ ؎

کرامت کن دل نازک چو شبنم	کہ گر بادے بجنبد پاست از ہم

درین نوردار شاد حضرت والد ماجدم قبلہ نیز از بالا خانہ فرود آمدند و بمعاینہ این حال تشویشات البال گشتہ
مزاج پرسیدند ہمان حال پوست کندہ شنیدند دفعتاً بعد سکوت ساعتے حضرت ایشان ردی عالم افروز
سوی حضرت والد ماجدم قبلہ برگردانیدہ فرمودند کہ وصال حضرت غوث الاعظم رحمۃ اللہ علیہ چگونہ شد
و وفات حضرت شاہ باسط علی قلندر رحمۃ اللہ علیہ و حضرت عارف باللہ رحمۃ اللہ علیہ چسان گشت حیرتے کہ
این چیست و چہ میفرمایند حضرت والدم فرمودند کہ حضور چرا این چنین ارشاد میفرمایند ضرورت این استفسار چیست
و این کلمات یاس آمیز چرا بخاطر اقدس میگذرند فی الحال بقاء ذات عالی درین عالم از ضروریات است
فرمودند خیر بعد ازین حکیم بخشش علی صاحب طلب شدند او شان بعد معاینہ نبض و استفسار کیفیت گفتند
کہ بحمد اللہ جاے اندیشہ نیست فتور ہضم معلوم میشود تنقیہ مناسب بود اما نظر بر ضعف پیرانہ سالی تامل
میشود غرضکہ اگرچہ تپ چنان نبود لیکن کیفیت غشی ہر روز دو بار پیدا افتاد با این ہمہ نہ آنگونہ کہ بیننده را
یاس محض باشد چنانچہ روزے حکیم صاحب از شکایت حضرت ایشان بابتہ شدت تشنگی برف
تجویز کردند حضرت ایشان احمد علی خانصاحب را رقعہ از دست مبارک خود ارقام فرمودند کہ بطبیعت
فقیر از دو روز جادۂ اعتدال گذاشتہ است و حکیم صاحب برف تجویز کردہ اند قدرے زائد

بفرسیند بالجمله هر روز کیفیت غشی میماند یک روز زائد و یک روز کم اما حرارت در لمس اگرچه یافته نمی شد لیکن حرقت درونی و حمرت قاروره هوش و حواس بینندگان می ربود روز افزونی علالت شیرازهٔ طمانینت همه ها بگسست و رفته رفته این خبر علالت شهرتے تام گرفت درین میانه احمد علی خان صاحب از لکهنؤ معه مولوی حکیم لطف الله صاحب تشریف آوردند و از روز دیمی معالجهٔ او شان شروع گردید تاهم در مرض هیچ کمی واقع نشد و روز بروز زیادتی ماند طرّه برین آنکه از شب دوشنبه بیخودی بحت طاری شد و در آن بهای خواه یا بهائے که خوب تر یاد نمانده میفرمودند حضرت والدم مدظله عرض کردند که آیا حضور را بهائے مشاهده می افتند فرمودند که هان بے شبهه تشریف میدارند باز حضرت والد عرض کردند که حضرت چیزے بفرمایند فرمودند که قل الله ثم ذرهم فی خوضهم یلعبون یعنی تمسک شما بخدا یاشد نه باخدائیان و توکل را یاد دارند که ومن یتوکل علی الله فهو حسبه ازدقوع همچنین امور هزاهز در قلوب افتاد و پنجهٔ جنون نا امیدی از جیب و گریبان همه تارے نگذاشت ناگاه روز چارشنبه هفتدهم ماه رجب المرجب که روز ولادت حضرت عارف بالله قدس سره و یوم وصال حضرت سید السادات سیدنا سید خضر رومی قلندر قدس سره الاطهر بود دم نواخت یک گهنٹه برد و پهر شادان شاد روضهٔ رضوان را آباد ساختند و مایان بے سر و پارا بے سر گذاشتند ؎

رفت آن سلطان معنی بے فتور		رقص رقصان سوی آن دریای نور	

کافهٔ اصاغر و اکابر حاضر بودند ستخیز ماناے رستخیز قیامت برخاست همه گان چاک گریبان و از جامهٔ طمانیت عریان و چرا چنین نبودے که ما نا ذات حضرت خداوندگار آفتاب حقیقت بود که بر عالمیان می تافت و ظاهر است که آفتاب را همه دوست میدارند چه از و فائده ها بر میدارند مقربان درلیش نالهٔ و فغان تا آسمان میرسانیدند و زمزمهٔ نوحه و مراثی درد آمیز می انگیختند تا کجا نگارم همه بنالهٔ و شور ره داشتند ؎

کو دیده که در غم تو غمناک نشد		یا جیب که در ماتم تو چاک نشد	
سوگند بزندگی تو که از پشت زمین		مانند توئی در شکم خاک نشد	

افسوس صد افسوس که آفتاب عالمتاب علم و هدایت غروب گردید اگر چرخ هفتم قرار صد بار بگردد همچو ذات والا بوجود آمدن محال مینماید و ای بر محرومی مایان عالمے در فقر

---

۱ بگوخدا بازگذار ابشان را در بحث باطلشان و حالیکه بازی میکنند ۲ ۵۲ و هر که توکل کند بر خدا پس بس است او را

سیاه است و روز ها بدتر از شب سیاه کاکوری ازین واقعه اسم کوری یافت بلکه عالمے یتیم شد وجود باجود حضرت ایشان باعث امنی ورفاه خلق بود مدارس مهمان خانه ها گشتند وخوانق غمخانه ها برکت از عالم رفت وظلمات فراگرفت وجهان درهم گشت درهای حوادث گوناگون واگردیدند بادل صدچاک و دیدهٔ نمناک بعد نماز عصر از تجهیز و تکفین فراغت کرده جانب شرق رویه حریم حرم تعظیم حضرت غوث ملت خوابگاه آن ترجمان مترلی مع الله آمده ؎

ای خاک زدرد دل نمی آرم گفت	؎	که امروز اجل در توچه گوهر نهفت
دانے دل عالمے فتادست دردام		دلبند خلایقت در آغوش نخفت
کاش آن روز که در پای توشد خار اجل		دست گیتی نبردے خار ہلاکم درسر
تا درین روز جهان بے تو ندیدے چشم		ای که من برسر خاک تو که خاکم برسر

والآن گنبدی مختصر بران از منشی عبدالحی صاحب تیار میشود سابق ازین احمد علیخانصاحب سنگ برائے روضهٔ شریفه خریده بودند که دفعتًا علیل گشتند وبفراق حضرت ایشان جان دادند بدینوجه نوبت تیاری نرسید اکنون منشی صاحب راحق سبحانه توفیق خیر داد که سرگرم تیاریش شدند ؎

بر زمینے که نشان کف پای تو بود		سالها سجدهٔ صاحب نظران خواهد بود

مولوی رشید الدین خانصاحب در مقالات خویش نوشته اند که روزے بزمان وصال حضرت مولانا صاحب قدس سره شنیدم که این وقت نزع روح حضرت مولانا است وسلسلهٔ پاس انفاس جاری در ملالے شدید افتادم وبدل می گفتم که بوجه عارضه وجع مفاصل از نشست وبرخاست معذورم اما چسان شرف زیارت حضرت مولانا صاحب دریابم درین بودم که ناگهم مثالی طیران کردم وبر تکیهٔ شرافیه رسیدم چه می بینم که یک شیر نر زیر برآمده همیگردد ودر سلاسل مقید است جمله زنجیرها گسلانیده صرف یک زنجیر درگلو باقی است بترس آنکه آن شیر مرا اندر دالای زینه بسرعت رفتم دیدم که مولانا صاحب بر چارپای آرام میفرمایند متصل آن برتخت خود را دراز کردم بعد ساعتی دیدم که مردان مرا ازو ریائین زینه می برند ومن نمی روم که شیر مرا خواهد درید آخر مردان مرا بر پلنگ انداخته زیر زینه متصل درخت ترمندی قرد گذاشتند اندک اندک چشم کشاده دیدم که آنجا شیر نیست از دحام مردان است وهمه وضو میکنند از کسے پرسیدم که حال مولانا چیست بیان کرد که مولانا بجلال ذات بچون حق رجوع فرمود وحظائر قدس را بر مجالس انس اختیار نمود ؎

ضیغم دشت فنا از بند جسم عنصری | رشته وصحرائی جان را منزل و ماوا گرفت

چون درخود آمدم منتظر بودم که مردمان چه میگویند فوراً شخصی نزدم آمد واین حال وصال بیان ساخت گفتم آری درحقیقت مولانا اسد اللہ بودند از اولاد اسد اللہ الغالب ظاہر با شریعت آراستہ وباطن با حقیقت پیراستہ ۵

نور سرش علم را از ذات حق پیہم گرفت | قوت علمش بمعنی صورت ضیغم گرفت
آنکہ چندی از پئے تکمیل در بزم خیال | جوہر روحش بہا ناپیکر آدم گرفت
شد فرد زان از جمالش بزمگاہ عنصری | عالم امکان ز فیضش رونق اعظم گرفت
از نشیب عنصری بپرید اندر لامکان | مرز بان مرز عرفان عرش را انجم گرفت
چون ترقی کرد از ناسوت سوی لاہوت رفت | در مقام قدس جای شبلی و ادہم گرفت

انتہی قطعات تواریخ وصال بیارانہ چند تا نوحہ زبان خامہ جگر فگار میشوند

از مولوی غلام امام شہید صاحب مرحوم

پیر کامل نبی علی دل | رہبر و رہنمای اہل یقین
عالم با عمل یگانہ عصر | در اصول و فروع شرع متین
یادگار کمال جد و پدر | افتخار اکابر پیشین
با ہمہ بے ہمہ بسر برد | جملہ اوقات را بطرز مہین
وطن اندر سفر سفر بوطن | شغل او بود با صفات گزین
انجمن را ز خلوتش زینت | خلوتش را در انجمن تزئین
جملہ عمر شریف او بجہان | صرف شد در ہدایت و تلقین
از خدا دا بے و خدا بینی | بود در اعتکاف عرش برین
خوانم از شمس کمالاتش | در نگنجد بآسمان و زمین
رخت بربست ناگہان ز جہان | بہر گلگشت باغ علیین
یا علی و نبی بعزت و جاہ | گشتہ اندر بہشت صدر نشین
گر بخوانم کہ بود مہر سپہر | در بدایم کہ بود در ثمین

۵ سفر در وطن آنست کہ سالک در بلیت بشری سفر کند یعنی از صفات بدیہ کہ ذاتیہ صفات حمیدہ انتقال فرماید و این منجملہ یازدہ مصطلحات سلسلہ نقشبندیہ است کہ بنای طریقہ ایشان نقشبند یہ رحمہم اللہ بر آنست ۱۲

ذرهٔ در شمار باشد آن | قطرهٔ از بحار باشد این
از قضا مردن آرزو ها کرد | هر که دید آن جنازه با تمکین
چه عزیز و چه از مریدانش | همه از درد و ریش غمگین
قدسیان نیز نوحه گر بودند | مویه پیشان ببان اهل زمین
بشرح این درد و داغ خانهٔ من | نتواند نوشت بیش ازین
کز غمش حشر شد بپا و فتاد | آسمان بر سر کهین و مهین
سال تاریخ رحلتش میجست | از دل پر تعب شهید حزین
گفت هاتف که بی شر و ریا شد | کرم و فضل و هم شریعت و دین

ایضاً

جنید زمان شبلی عهد خویش | تقی علی مرشد اهل دین
بهار از گلستان او مستفیض | گل از خرمن فیض او خوشه چین
شب و روز بر فقر خود می شنید | هزار آفرین از جهان آفرین
جهان از بهشت و بباغ بهشت | رسید و به ابرار رسد همنشین
پیامش سلام رسول کرم | رسانیده از سدره روح الامین
دم فکر سال وصالش زغیب | رسید این ندا کای شهید حزین
سزد گر بگوئی بتاریخ او | جنید آمده در بهشت برین

از مولوی محی الدین خانصاحب ذوقی کاکوروی

نامد افسوس رحم بر حالم | اے فلک من کجا ملال کجا
از الم سینه ام خراشیدی | من و این ناخن هلال کجا
زیست ما و وفات مرشد ما | بود در خواب این خیال کجا
از وفات جناب شاه تقی | ناگمان بود احتمال کجا

بامد دانست که لفظ بی سر و پا شد ذو معنین است معنی اول اینکه حضرت خداوند گار قدس سره گویا سراپا کرم و سراپا فضل و سراپا شریعت و سراپا دین بود پس از وفات حضرت ایشان سراپا کرم و فضل و شریعت و دین بریده شد دوم اینکه هزار دیر که تکمیل این بنده ولیت ذات بابرکات بود ناقص ماند و معنی دیگر اینکه از افاضات کرم و فضل و شریعت و دین اعداد اول و آخر هر لفظ حذف کرده شد پس مجموع اعداد بقیه حروف اعداد سال مطلوب است ۱۲

رفت شیخیکه چشم دهر چو او — دید در عالم مثال کجا
شد کجا آه علم و فضل و هنر — جوش عرفان کجا کمال کجا
خلوت روز و جلوت شبها — مجلس قال و بزم حال کجا
بودم از نم فراغ خال امروز — در نظر بود این بآل کجا
دل قوی داشتم بسایهٔ او — که مرا این مهر را زوال کجا
او فتادم بچار موجهٔ غم — ماند در عنصر اعتدال کجا
نسبتش با قد خمیده مده — ای فلک من کجا هلال کجا
گر همین جور چرخ زنگاریست — جسم من باد باد مال کجا
چون زنم پر کنون باوج مراد — آن هوا یم کجا و بال کجا
از که گیرم زکوة فیض امروز — بزم این کاسه سوال کجا
آه ما چون ذرد نه سینهٔ صبر — آن کجا طبل و این دوال کجا
چون نهم همت سیه رویش — شب بخشتم کجا و حال کجا
از که دل اقتباس نور کند — مهر عرفان بدین کمال کجا
درد و مصرع چو ذوق سال مش — بنویسد کسی مجال کجا
زانکه گیرد دشمنی بد و شاخ — روی یک طائر خیال کجا
انچه گفتم ببین بشعر پسین — شاهد حال اوست قال کجا
شد کجا ای مهر شرق کمال — آه آن مظهر جلال کجا

ترجیع

برداشت بصبر دل آچنان فلک — پای برون زراه نهد معتکف کشید
دردا که شحنهٔ ستم چرخ بی خطا — دست نشاط عشرتیان بر کتف کشید
واحسرتا ز خامهٔ حرمان دبیر چرخ — بر صفحهٔ امید خط منحرف کشید
یعنی نبوی شاه لقی آمد و زحق — پیک اجل صدای قم لا تقف کشید
آن سالک طریق رضا بر پیام غیب — لبیک بر زبان دل معترف کشید
تنها نه پشت پیر فلک خم شد از غمش — داغ الم بسینهٔ هر منخسف کشید
هر غم طراز بر ورق دل ز کلک آه — صد نقش فکر زور قم مختلف کشید
جستم ز غیب حال دل ذوق سینه ریش — گفت از فراق شیخ تو گوئی الف کشید

۱ الف کشیدن محاوره است بمعنی داغ بصورت الف بر بدن سوختن و بعض گویند که در ایام ماتم استوا بر سینه زنند که نشانش بشکل الف نماید بشنوند و بهاء عمر برشته کین
رسم ولایت است که عاشقان و دایمین الف بر سینه می کشند و باید دانست که این مصرع ذو معنیین است معنی اول مذکور بالاست و معنی دیگر اینکه از اعداد تفاوت تاریخ بعضی
دو و صد تو معدوم میباشند صد و الف که یکصد است برکشید یعنی حذف کرد نا بقی اعداد سال مطلوب ماند ۱۲

از جناب مولوی محمد امجد علیصاحب

حیف رحلت کرد قطب الاتقیا — زیب علم و زیب فقر و زیب دین
وارث علم نبی ابن علی — یادگار اولین و آخرین
فخر کاکوری ولی ابنِ ولی — خود تقی ابنِ رئیس المتقین
علم و عرفان از جمالِ او عیان — زهد و تقوائے روشن از نور جبین
در تصرف آفتابے بر فلک — در تشریع آفتابے برزمین

متقیا کانَ[۱] فی عاداتہ — یتقی حق التقی فی کل حین
فاضلا براتقیا کاسمہ[۲] — کاملا حرا علیا بالیقین

کیف[۳] لا والاسم من فوق السما — حبذا ما قال ختم المرسلین

چار شنبہ ہفدہم ماہ رجب — بود تاریخ وصال آن مہین
پشت خم شد زین الم چرخ کہن — وز ملالت تیرہ شد روی زمین
شور ہا افتاد در قرب و جوار — نالہا برشد بہ چرخ ہفتمین
باد در فردوس اعلےٰ جاے او — روح پاکش باد در خلد برین
بہر سالش از فلک آمد ندا — آفتاب علم شد اندر زمین

از جناب مولوی حبیب علیصاحب

مرشد آفاق مولانا تقی — شبلی وقت و جنید عصر بود
رخت خود برداشت از دار فنا — در جوار رحمتِ یزدان غنود
تاب و طاقت برد از قلب سہم — ہوش از سر عالمی را در ربود
رتبۂ اعمالش از علمش دوچند — رتبۂ علمش ز اعمالش فزود
روز و شبہا در نماز و در نیاز — دائما اندر رکوع و در سجود
نیست و نبود مثالش ای حبیب — برزمین و زیر نہ چرخ کبود
فکر تاریخش ز لب دل را گداخت — زنگ صد آئینۂ حسرت زدود
از سر جان بگذرم چون بشنوم — شبلی وقت و جنید عصر بود

ایضاً

وفات وارث الانبیاء

---

[۱] پرہیزگار بود در عادات خویش و پرہیز میکرد و تحری کردن آب در سر وضو [۲] بزرگ بود و ریکو کار تقی مثل نام خود و کامل بود و آنادہ بلند مرتبہ با یقین [۳] چگونہ نباشد کہ نام او از آسمان فرود می آید خوشش فرموده در بلد او این حضرت خاتم پیغمبران صلی اللہ علیہ وسلم [۴] تاریخ مع اعنی کہ از آسمان است کہ در میدان محرابے وسیع بازمین ہموار نشستہ در علم تقید مقدار از آغاز عالم جنام است کہ دنیا باشد چو اگر بہ عالم در میان کنار ہاے آسمان است ہمین ستفاد است از معنی کتب لغت ۱۲

از جناب منشی محمد رضا صاحب صبر

بخلد رفت چو شاه تقی علی ولی — که خضر بود پے گمرہان و ادی عصر
فقیہ و صوفی و قانع ولی عقیل و فہیم — فلک نیافت مثالش باین تمادی عصر
نوشت صبر بیک مصرع دو تا تاریخ — جدید یو مملکت علم شیخ ہادی عصر

از منشی حافظ محمد علی عسکری خانصاحب بیدل

چون شد از دہر آن ولی اللہ — رنگ و روی جہان ز غم فق شد
عارفی سال رحلتش از من — گفت نزد خدائے برحق شد

از عبد الرحمن خانصاحب مالک مطبع نظامی کانپور متخلص بشاکر

سید آل نبی صاحب فقر و فنا — واقف سر آلہ مرشد پیر و جوان
عالم شرع رسول ماہر فقہ و اصول — نور علی و بتول مرجع اہل جہان
تابع حکم امام رہبر ہر خاص و عام — شد ز تقی علی اسم مبارک عیان
حیف کہ جسم لطیف زیر زمین جا گرفت — طائر روح شریف گشت چو عرش آشیان
فصل ز روی غم و رنج و فراق و الم — ہجری ز روی غم و صدمۂ رنج است عیان
شاکر خستہ جگر مصرع پر غم بگفت — آہ شدہ در زمین قطب ولایت نہان

وصل در پارۂ از کشف و کرامات حضرت مکرمت سمات قدس سرہ

باید دانست کہ معجزہ و کرامت فعل حق است کہ ظاہر می گردد بر دست بندۂ خاص او تعالے ہر گاہ علم حق او را حاصل شود و روشن گردد دل او بنور معرفت و عارف و کامل آید بفعل و ارادت وی سبحانہ و فارغ باشد از تعلق با خلق و گرفتاری بوجود ایشان و اسناد افعال با ایشان و رویت ایشان در نفع و ضرر و مدح و ذم و طمع آنچہ در دست ایشان است و چون بشہود سلطان حقیقت و جبروت الٰہی از بند تعلق بہ ما سوا رست و بحفظ و حراست حق از خلق و شیطان و نفس و طبیعت و ارادت و امانی باطلہ و دعاوی کاذبہ ایشان یافت و بمقام وحدت متحقق شد بنماید او تعالیٰ کرامتہاے پیدا و معجزات از اشتباہ خوارق عادات دانما ہویدا و مراد بخوارق عادت سنت الٰہی ست کہ جاری ست در کائنات و محتمل است کہ مراد بکرامات آفاقی باشد و بخوارق عادات انفسی و یا عادات را معمول بر عادت ولی کنند و از خوارق

---

۱ معانی آفاق در صفحہ سابق گذشت ۱۲ ۲ انفس بفتح اول و ضم ثالث جمع نفس کہ بکون ثانی بمعنی مدرکہ و ذات است و عالم انفسی مراد از عالم ارواح و عالم باطنی و آفاقی کنایہ از عالم ظاہری ۱۲

عادات صفات کاملہ واخلاق فاضلہ وی کہ علامت ولایت ونشان کمال نفس اویند چنانکہ حضرات اکابر دین رضوان اللہ علیہم اجمعین درفرق میان معجزات وعلامات نبوت نوشتہ اند وفائدہ ظہور کرامت اظہار آثار کمالات شخصیہ آن ولی باشد تا خلق بمشاہدہ آنہا در قربات وطاعات ومباہات اثر دلی کنند وازان نزدیکی جویند بدرگاہ حق وفرمان بردار رہای امر ونہی او تعالے ورنہ ازبس کمال عزت وعلوشان ہر یکہ این صفا کیشان را باجناب حق است ہیچ کسے را بدان راہ نیست وکسی برآن آگاہ نہ نصیبہ معرفت از ایشان جز معانیہ یعنی صفات ظاہرہ ہمچو انوار استقامت وآثار کرامت نبود اولیائی تحت قبائی لا یعرفھم غیری کلمہ عموم است یارب مگر خود حق سبحانہ بران اطلاعی بخشد ودر حقیقت معرفت اولیاء بر اندازہ معرفت حق است شیخ عطار اللہ اسکندری درحکم می فرماید سبحان من لم یجعل الدلیل علی اولیائہ الا من حیث الدلیل علیہ ولم یوصل الیھم الا من اراد ان یوصل الیہ انتہی پس ادراک علو نسبت وسمو منزلت حضرت خداوندگار خودم صدرہ بلندتر ازانست کہ طائر بلند پرواز خیال من ودیگران بہ نخستین پایہ اش تواند رسید وبال وپر از ذوق نشیمن مست نتواند شد حقا کہ از آوازہ برتری کرامات وکمالات ایشان جز مثل بانگ درای بہ پئی قافلہ چہ توان دانست ؎

کس ندانست کہ منزلگہ آن یار کجاست	اینقدر ہست کہ بانگ جرسی می آید

ہر چند آنحضرت از صغر سن شریف مظہر خوارق وکرامات ومصدر خیرات وبرکات بودند ؎

باش تا پیش جمال تو نہد سر دگراست	یک گل از صد شگفت ہست گلستان ترا

بیان آن ہمہ نہ آنقدر بود کہ اظہار عجز حصر واحصار آنہا نیازی داشتہ باشد وبر تقدیر تنزل زین گرفتاری بند نارسی اما آنچہ کہ وثوق در ینوقت آخرگاہی از ایشان وگہی در ایشان وگاہ با ایشان ہر ساعت وہر لمحہ ملحوظ ومنظور میگشتند آنقدر اندکہ در سعت اندیشہ نتوانند رسید ؎

رخ نگار مرا ہر زمان دگر رنگ است	بزیر ہر خم زلفش ہزار نیرنگ است

وبحقیقت شمہ از افادات وجمیع از برکات وجود کاملہ وشہود فاضلہ ایشان ہمین کتاب مستطاب ملفوظات حضرت غوث ملت باشد کہ در رمز واشارت مفہوم صریح الولد سر لابیہ ازان خبر بازداده اند چون خواہش القان خواطر عقیدتیان عزیز بوده لاجرم برگذارش واقعات چندکہ از قبیل معاملت روزمرہ باشند گفایت می ورزم تا از رسم وعادت نگارندگان ملافیظ دور

---

۱ اولیای من زیر قبای من اند کی شناسد او شناسد کسے سوای من ۱۲ ۲ پاکست کسیکہ بگوانید دلیل بر اولیای خود کسی را مگر بحیثیت دلیل بر خود نرساند کسے را بسوی او شان مگر کسیکہ خواست آنرا کہ رساند بسوی خود ۱۲ ۳ جرس بانگ وبالفتح وسکون راء وسین مہملہ یعنی آواز نرم ونفیتین درای کلان در لغت ودر اصطلاح حضرات صوفیہ اجمال خطاب آلہی است کہ بر دل سالک بنوعی از قہر وغیر گردد ولہذا آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ذی را بالصلصلہ جرس ویسلسلہ واہ دفرموده کہ این ضرب بنوعی قہر وحی باشد انواع اوست چہ کشف تفصیل احکام از امور پوشیدہ اجمال در روایت صوبت است شناسد گویند صدای شہپر جبریل عشق ہر ساعت بہ زجنبش دل برمی انگیزد ۱۲ ۴ بہار در لغت یعنی فصل بیع ودر اصطلاح حضرات صوفیہ عبارت است از مقام علم وآنرا ذوق وشوق سالکان ۱۲ ۵ خم در لغت یعنی معروف ودر اصطلاح حضرات صوفیہ یعنی موقف بود وخم زلف اسرار الٰہی را گویند ۱۲

نیفتاده باشم و هم از روا داشت نگهداشت خوش خواهشهای مستمندان برکران نمانده ورنه سد
کجا حداست حسنت را هنوز آغازی بینم ✣ **کرامت** شیخ سعیدالدین صاحب نقل می فرمایند
که روزی هنگام دوپهر ناگاه نواب حسین علیخانصاحب مرحوم تعلقدار شاه آباد وارد مکانم شدند
و اصرار همراه بردنم نمودند مجبوراً همو وقت حسب معمول خود بهر رخصت شدن حاضر آستانهٔ شریفه
شدم حضرت قدر قدرت مولانا صاحب در دالان تشریف میداشتند و مرشدزادهٔ مرشدی
پایه ام مولوی شاه علی اکبر صاحب قبله نیز بودند و حضرت قدس سره چیزی از جناب ایشان می نویسانیدند
از حاضری بیگاهی و ناگاهی من متعجب شده فرمودند خیر است شما این وقت کجا کیفیت تشریف
آوری نواب صاحب و اصرار همراهی خودشان عرض نموده بعد توقف دو یک ساعت رخصت
شدم برای فاتحه خوانی بر مزار فائض الانوار حضرت عارف باللہ قدس سره رفتم آنجا خطره در
دلم گذشت که حضرت مولانا صاحب امروز مرا چیزی تبرک و دستور فیض نشور عطا نفرمودند
این فال نیکو نشد اما خود دلاسائیهای خویش کردم که چیزی موجود نخواهد بود غرض فاتحه خوانده
از دروازهٔ درونسویه خانقاه برآمدم که بخانه روم آوازم دادند که سعیدالدین این وقت
چیزی نبود که بشما میدادم اما طعام انتظار کرده خواهند خورد من طعام این جائی میفرستیم که بشرکت
نواب صاحب خواهند خورد آداب عرض کردم و بازگشتم **کرامت** نیز میفرمایند که باری
دیگر همچنین اتفاق افتاده بود که بهر رخصت شدن حاضر شده بودم و حضرت مولانا صاحب
با حاضری مخاطب بودند و مدت تخاطب آنقدر کشید که وقت روانگی کالسکهٔ دخانی بیامد بدل
می گفتم که همینکه سخن ختم شود آداب عرض کرده رخصت شوم اما نوبت بمن رسید مجبورانه درمیانهٔ
سخن برخاستم و عرض داشتم که اکنون وقت میرود رخصت می شوم فرمودند ای امان اللہ و آنروز
هم اتفاق عطای چیزی نیفتاد در دلم آمد که این وقت نیز چیزی از قسم ترکاری وغیره
هیچک نبوده که مولانا صاحب مرا عنایت میفرمودند بخیال این می رفتم که فوراً آوازم
دادند و فرمودند که اندکی توقف سازند متوقف شدم و دلاور خادم را طلبیده فرمودند
که شیرینی بهر ایشان نهاده بودم بیار اما ترکاری نیست و بعد وقفهٔ یک ساعت
فرمودند که هان یک بیل نهاده است آنرا نیز آورده دهند که همین ترکاری است
بگرفتم و رخصت گشتم **کرامت** قاضی محمد وصی علیخانصاحب میفرمایند که یک مرتبه
با برادرزادهٔ روح پرورم محمد شاهد علیخان در موضع عین میرفتم بوجه تنگی وقت معمولاً از
حاضری حرمانی آوردم چون قریب مهاراج گنج رسیدم باران شدید باریدن گرفت و
برق تابیدن و رعد غریدن نپرسند که آنوقت برکماران چه می رفت و روز قریب غروب بود

حیران کہ چہ توان کرد و کجا فرود تو ان آمد آخر کہ اران حضرت را یاد کردند و من نیز از غفلت خود متنبہ شدہ
حضرت مولانائے خود را یاد آوردہ عرض نمودم کہ یا حضرت وعدۂ امداد ہر جائی است اید دن چہ ایا د آوردہ
نمی شوم ہمینکہ گفتم مشاہدہ شاہد است واندیشہ گواہ کہ فی الفور آن ہنگامہ از ہم پاشید و مطلع صاف گردید
آنچنانکہ مع الخیر بدیہہ رسیدم و شکر مکرمت ہا نمودم کرامت چند سال میگذرند کہ دختر نیک اختر
شیخ سعید الدین صاحب موصوف الصدر در قرب زمان ولادت مبتلائے تپ و لرزہ شد و از سوء تدبیری
نوبت بدینجا رسید کہ از کمال تکلیف اسقاط حمل گردید و مرض کز از عارض شد تدابیر دعا و دوا از اندازہ
وسعت بعمل آمدند اما عوض نفع روز افزونی مرض بود تا انیکہ از زیست ناامیدی شد و روزے نبض ہم
قریب بسقوط رسید حکیم معالج دست پاچہ شدند و تمامہ مردمان خانہ را دل از جای رفت و ہنگامہ رستخیزی
ہنگام بپا شد و علاوہ این شیخ صاحب موصوف چونکہ سابقاً خوابے دیدہ بودند کہ بزرگے میفرمایند کہ
اگر داغ بگیری بہشت از آن تست ورنہ خیر ایشان بپا مردی و کمال ہمت آخرت گفتند کہ مرا داغ قبول
و بہشت مطلوب و مامول است این جواب ہم اول دلیل ناامیدی بود بالجملہ دران ہنگام از حافظ شیخ
سراج الدین صاحب بیتابانہ حاضر آستانہ شدند و بوجہ اتحاد و خلوص و ہم مکتبی کہ با فقیر کاتب الحروف
داشتند این حالت بتمامہ بغایت حزن و ملال بیان کردند فقیر بنظر عجز و نا کارگی خود از ادشان گفت
کہ بر مزار شریفہ حضرت ایشان حاضر گشتہ استمداد باید کرد و عرضنکہ حافظ صاحب موصوف بر مزار مقدسہ حضرت
خداوندگار حاضر شدہ عرضداشتند کہ حضرت عمو یصاحب در وعدۂ خود استوار بر آمدند اما خانۂ ما بر باد
میرود ما کجا رویم و از کہ دادخواہیم ما را تحمل این صدمہ سخت نیست این بگفتند و سر بر مزار انداختہ
گریستن سر کردند حافظ صاحب میگویند کہ ہمدران اثنا ندیے از خود رفتم می بینم کہ حجرہ ایست کہ درون آن
حضرت مولانائے معظم قدس سرہ الاکرم تشریف میدارند و دختر ے ضعیفہ و نحیفہ روبرو استادہ است
حضرت دستش گرفتہ اشارہ بمن می فرمایند کہ بگیر عرض کردم کہ من این ضعیفہ را گرفتہ چہ خواہم کرد
بعد ساعتے آن دختر صحیح و توانا شد حضرت قدر قدرت باز دستش گرفتہ بمن عطا فرمودند درین مبشرہ
بودم کہ برادر عزیز عبد القیوم آمدہ سرم بر داشتند متحیرانہ برخاستم و پرسیدم کہ آیا کسے دیگر اینجا بود
کہ تکلم میکرد گفتند لے متحیر ولیکن سکوتے در قلب یافتہ بخانہ رفتم ہمان کیفیت یافتہ حکیم صاحب را
آوردم و باز نبض معاینہ کنانیدم اوشان حیران گشتہ فرمودند کہ صاحب این قدرت خدائی
است کہ نبض ساقط باز عود کرد ہرگز مقام دم زدن نیست آن وقت مفرحات و مقویات دادہ
شدند از ان اندک طاقتے بیامد و رفتہ رفتہ بمرور ایام صحت کاملہ نصیب وقت آمد آرے ؎

مردان خدا جدا بنا شتند		لیکن ز خدا جدا بنا شتند	

کرامت دیگر ہم شیخ سعید الدین صاحب نقل می کنند کہ یوم وصال حضرت پیر و مرشد خود مولانا شاہ حیدر

قلندر قدس سره بعد از فراغت از تجهیز و تکفین در مسجد آستانه بشرفه مشغول به اوراد و وظائف بودم
در دلم خطور کرد که اگر حضرت مولانا صاحب مرا از خود طلبیده امر فرمایند تا در مزار شریفه حضرت پیر و مرشد
فروروم و جنازهٔ مبارک بر دست خود گرفته بر سانم چه خوش باشد باز خیال کردم که من کیستم و در چه شمارم
که اینچنین شرف را سزاوار باشم متعدد حضرات بهتر از من موجود اند و نیز حضرت مولانا صاحب تشریف
فرما اند کیست که حصول این سعادت را خواستگار نخواهد بود غرضکه در همین خیال بودم که شیخ ریاست علی در مسجد
آمده از من گفتند که حضرت مولانا صاحب شما را یاد میفرمایند چون حاضر شدم همچنان امر فرمودند که در دل
میخواستم **کرامت** شیخ عبد العزیز مرحوم که یکے از مریدان حضرت ایشان بودند خود بیان می نمودند
که من در ضلع سلطانپور نوکر بودم بپیر خانش بعضے اهالیان عمله مقدمه بر من دائر شد و همگان در پے
سزا دادنم شدند تدبیرے نگذاشتم که نکردم لیکن رو داد مقدمه هیچگونه درست نگردید و بیت پاچه شدم
که خدایا چه کنم روز پیشی بسیار گریسته حضرت پیر و مرشد خود را یاد کردم که یا حضرت این وقت دستگیری من است
این بگفته در کچهری رفتم در میانهٔ راه پلے می افتد چون آن طرف رفتم دیدم که حضرت اقدس رداء بر دوش
از دور تشریف می آرند چون محاذی من رسیدند از فاصله قدمے چند بآواز بلند فرمودند که عبد العزیز
بیدل مشوید که مقدمه حسب دلخواه شما خواهد شد این فرموده بر راه فرا پیش رفتند من بباعث تعلق سخت
آنچنان بودم که نتوانستم که خود را بر قدمان مبارک می انداختم الحاصل با دلے و دودل حاضر عدالت آمدم
وقت پیشی تقریرات وکلای سرکار شروع گشتند و دقیقهٔ در سزا دادنم فروگذاشت نشد اما بتوجه ارشاد
فیض بنیاد گفته کسے پیش نرفت بری شده شاد و شادمان واپس آمدم و بکار خود مصروف شدم
و تا حال تر زبان سپاس بنده نوازی هستم دالحمد لله علی احسانه **کرامت** عبد الغفار خانصاحب
خلف الصدق عبد الرزاق خانصاحب مرحوم که محب ذوی الاختصاص اینخاندان بوده اند و سابقًا
در سرکار گوالیار رساله دار بودند از انجا مبتلای تپ گشته وارد وطن شدند و باوصف علاج هرگونه
آن آتش حیوانیت سوز همچنان دامن گرفته ماند و نمی گذاشت بباعث ازدیاد آن تردد و انتشار پیرامون
خواطر وابستگان او شان شد والده صاحبهٔ شان که از حضرت خداوندگار شرف اختصاص زائد الوصف
داشتند حالت انتشار خود عرض کرده فرستادند و بهر یک دو ساعت قدم رنجه ساختن درخواستند
حضرت ایشان بپاس شفقت کریمانه روزے سوار شدند سه پهر گاه از آنجا واپس شده ارشاد ساختند
که امروز آنجا رفته بودم والدهٔ عبد الغفار خان که از علالت شان سخت پریشان بودند دامنم گرفته اصرار
کردند که یا حضرت تا این لفظ ارشاد نخواهند فرمود که ایشان یعنی عبد الغفار خان صحیح شدند برخاستن
نخواهم داد هر چند کلمات تسکین گفتم که انشاء الله صحیح خواهند شد نگذاشتند و همین استبداد داشتند بناچاری
بهر دامن گذاری خود توکل بر کرم او تعالی نموده گفته دادم که صحیح خواهند شد خیر بعده بگریستند و فرمودند

که او تعالیٰ شرم دارد و صحت در آخر بتوجه حضرت ایشان دراندک مدت خانصاحب را شفا گردیده
رفت و تا حال تر زبان بهمو این بنده پروری اند۔ کرامت محمد احمد خانصاحب خلف الرشید فقیر محمد خانصاحب
بهادر مغفور که قطع نظر خصوصیت قدیمه خاندانی خویش خلوصی راسخ وارادتے واثق بحضور حضرت
خداوندگار دارند وبکمال جذبه مغرق موصوف اند دو سه سال تخمیناً قبل غیبوبت جمال ظاهریه حضرت ایشان
صاحبزاده خود را که از بطن والدهٔ محمد اسحٰق خانصاحب متولد شده بودند و از میانه اولاد کثیرهٔ خود ش
بجهت بے اندازه اش برگزیده بودند باعث اختصاص و عقیدت خویش او را هم بعد غسل چهلروزه
بحضور حضرت ایشان آورده بر پای مبارک انداختند حضرت ایشان نوازشهاے عیانی و عنایت
هاے پنهانی هرگونه فرمودند و تسبیح بر دیش گذاشته ارشاد کردند که پلهان کهو الله آن طفل آواز
صاف دو یکبار لفظ الله بر زبان آورد والد آن طفل و دیگر حضار وقت همه از عجب و غلغله کردند که این کرامت
بین حضور است که درین هیچو زمانه این طفل متکلم بلفظ الله شود چونکه حضرت ایشان گاهے از هیچ مدیح خویش
خوش نمی شدند در جواب فرمودند که این مولود بندهٔ حق است پس جز الله چه گوید غرض بعد رو ساعت
همه ها برخاسته رفتند بعد چندے آن طفل بقضای الٰهی درگذشت صدمهٔ وست در آغوش اجلس خانصاحب
را از خویش بستد سه روز کامل در کنارش چسپانیده داشتند و دفن کردن نداد ند بالآخر بهزار فهمایش
اندرون ڈیوڑهی مدفنش ساختند و در حالت آسیمه سری عرائض چند بدرخواست احیایش فرستاده
و بران تاب نیاورده خود حاضر گشته عرضداشتند که معجزهٔ احیا رمیت حق است واز کمل متابعین نبوت
نیز ظهور هیچو خارق عادت گردیده است آیا درین زمانه کسے چنین نیست که چنین نماید ارشاد رفت که
چون نخواهد بود زمانه از وجود باجود اولیای کرام خالی نیست لیکن بیننده آن کجا او تعالیٰ شما را صبر جمیل
بانعم البدل عطا فرماید القصه هیچو سخنان صراحت خیز و کنایت انگیز فرموده رخصت ساختند از انجاکه

	اولیارا هست قدرت از الٰه		تیر جسته باز آرندش ز راه

ارشاد فیض بنیاد اثرے صاف بنمود که همدران زمانه امید ولادت باز شد فی الجمله اضطراب خانصاحب کم شد خوش
شدند و فهمیدند که سرّ ارشاد آنگاهی این بود اکنون این اصرار آغاز کردند که چنانکه این امید محض ببرکت ارشاد
شده است چنین نیز شود که پسرے زاید حضرت خداوندگار ارقام فرمودند که اینچه عقل و هوشیاری است
که در کارخانهٔ ایزدی دم میزنند و قطع نظر ازین غوغا میکنند که هرکه این نعمت داده است اتمام آن نیز نتواند کرد
غرض همدرین ردّ و بدل ایام منقضی شدند اینک تسگفتنی نگرلیستنی و به عجب العجاب رسیدنی که در همان زمان
و ساعت و یوم و وقت ولادت پسر گذشته نعم البدلے واقعی بلاشک و شبهه متولد شد مسرت آگاهی خواهشمندان
پرسیدنی نیست نویدی بحضور فرستادند بجز دعای آن فرمودند که الحمد لله عقیدت ایشان کارے کرد
و نامش بشیر احمد خان نهادند خانصاحب آن لخت جگر خود را منسوب بحضرت ایشان کردند چنانچه تاحال رعایت

ومراعات آنطریقه ازجانبین ملحوظ است و درین ضمن کرامات بسیار و حکایات بیشمار اندبر مقدار حافظهٔ خود
گذارش میافتم **کرامت** برادر مکرم منشی کاظم حسین صاحب خلف منشی فیاض حسین صاحب مغفور را که از معتقدین
باخلاص حضرت ایشانند یکبار مارے سیاه گزید و بکیفیت وی چنان اثر کرد که از خود رفته و بیهوش گشتند تردد و انتشار
بسیار در قلوب همه افتاد و تدابیر از قسم علاج دافسون وغیره هم شد ندا ما چنانکه تدابیر زائد بعمل می آمد حالت کرب
و تکلیف طول می کشید تا آنکه جمله بیمار داران و اعزه را از زیست شان مایوسی شد والدهٔ ماجدهٔ شان که قطع نظر
از ارادت نسبت جز بیت و قرابت نیز میداشتند استدعای تشریف آوری نمودند حضرت ایشان تشریف بردند
والدهٔ ماجدهٔ شان که بسیار آسیمه سر و مضطرب الحال بودند سر نیاز بر قدم مبارک انداختند و زار زار گریسته عرضکردند
که تا وقتیکه حضور از زبان فیض ترجمان خود نسبت صحت و جان بسلامت بردن این مریض نخواهند فرمود سر خود از پای
فلک پیمای نخواهم برداشت فی الفور دریای رحم و کرم موج زن شد ارشاد نمودند که متفکر مشوید پسر شما صحیح و تندرست
خواهد گردید مارا بر حالت شما گریهٔ شما بسیار دل بدرد آمد امید از رحم و کرم خداوند عالم تعالی شانه همیدارم که پسر شما
زود تر صحت یاب خواهد شد مطمئن باشید و از تدابیر علاج غافل نمانید این ارشاد نموده معاودت فرمودند از آنوقت
تا شام حالت مریض یکسان ماند بعد از مغرب حالت غشی رفع گردید و بتکلم در آمدند در رفته رفته صحت آغاز شد و
تکالیف لاحقه کم گشتند تا انکه در مدت قلیله صحت تامه حاصل گردید چنانچه تا حال صحیح و سالم موجودند و بتکرار انه مکرمت
بنجابت و جان بخشی تر زبان - **کرامت** شیخ مشتاق علیصاحب که از مریدان با اختصاص حضرت
ایشانند نقل میکنند که من در جیپور بودم عزم کردم که بوطن آمده از حضرت ایشان بیعت کنم اولاً عریضه
بحضور ارسال کرده اظهار مدعای دلی خود نمودم بجوابش ارشاد رفت که زندگی ناپایدار است اعتمادے ندارد
زود بیائید چنانچه خادم معمم خود شیخ فدا علی صاحب بوطن آمده بغرم بیعت بحضوری حاضر گشت و قتیکه نظر کیمیا
اثر برین خادم افتاد ارشاد شد که بیائید من مشتاق شما بودم بعد آزان معانقه فرمودند کیفیت سرور یکه دران
وقت حاصل شد چگویم که زبان و قلم از بیانش عاجز است هرآنچه در مقدر داشتم ازان معانقه حاصل کردم بعدهٔ
باز ارشاد شد که ما منتظر شما بودیم خوش آمدید در نیواقعه شگفتنی نگریستنی است که خادم را ازین قبل گاهے ندیده
بودند و نه از کسے شنیده که فلان کس می آید هرآنچه فرمودند محض از راه کشف فرمودند و چونکه این خادم موسوم
باسم مشتاق بوده است لهذا همان از زبان مبارک بر آمد بعد ازان روزے بحضور حاضر بودم حضرت
ایشان چیزے ارشاد میفرمودند در اثنای ارشادات کتاب وظیفه کشاده کاغذے برآورده خادم را معاینه
کنایند بران کاغذ شکل قلب صنوبری کشیده بود و لفظ الله بر رنگ طلای دران نوشته ارشاد شد که این شکل
را بر قلب خود قائم کنند خادم حسب ارشاد چشم بند کرده هیچ بنظر نیامد عرض کرد که هیچ معلوم نمی شود و
ارشاد شد که باز به بینید باز بهمان طور سابق مشغول شدم هیچ معلوم نگشت بار سوم گفتم که خادم را هیچ معلوم
نمیشود بجز دو این گذارش حضرت ایشان که چار نز انوشته بودند و زانو شسته بودند و باواز بلند فرمودند

که ببین من لرزان و هراسان باز سر فرو افگندم فی الفور همان شکل بهمون وضع و هیئت کاغذی دیدم و از
همانروز تا اینده اثر آن ارشاد در خود می یابم یعنی وقتیکه توجه بقلب میکنم می بینم الحمد لله علی ذلک **کرامت**
دوم ایشان نقل میکنند که روزے عمی شیخ فدا علی صاحب بطور خود گفتند که اگر امروز بروقت حاضری حضرت
پیر و مرشد برحق چیزے بمن عنایت فرمانید البته عقیدت من بدرستی گراید وقتیکه ماهر دو کسان حاضر شدیم متبسم
شده دلاور خادم قدیم خویش را آواز داده فرمودند که همان نارنگی که نزد تو نهاده اند بیاروی حاضر کرد ازان
یکے یا زائد بمایان عنایت فرمودند و از دیگرے یک یک قاش بدیگر حضار محفل تقسیم کردند شاید دو چهار قاش
خود هم تناول فرمودند در دلم خیال آمد که غالبًا این چیز پسند خاطر اقدس است فورًا برین خطره مشرف گشته ارشاد
فرمودند که مرغوب نیست بلکه این شے چونکه قاطع صفرا است لهذا گاه گاه میخورم خود را برین خیال نفرین کردم
کرامت دوم ایشان نقل میکنند که یکبار در هنگام زمان من وعم من فقیر فدا علی صاحب اراده دادن زکوٰة
تکبیر عاشقان که دعای مجرب در خانواده عالیشان قلندریه است و آنرا سپر و شمشیر هم میگویند کردیم و بحضور
حضرت ایشان این داعیه دلی را گذارش ساختیم ارشاد شد که مناسب است اما در زکوٰة امید عاد قتها بسیار
امد و زکوٰة هم بر سه نوع است یکے اکبر دیگر اصغر سوم صغیر در قسم اول مدت چهل روز میگذرد و دو دیگر کم ازوی
و در سوم ازدویی نیز کم که در یک روز ختم میگردد همین اختیار باید کرد اما خیال باید داشت که چیزے ازان عمدًا
یا سهوًا فوت نشود که اگر نقصے واقع شد نهایت دقت خواهد شد و مقدم تر ازهمه در نیکار ترک حیوانات است کلام
فضول نیز و خاموشی اختیار باید کرد و اولًا غسل کرده احرام باید پوشید و در انروز صائم باید ماند غرضکه جمله امور که
لازمهٔ زکوٰة بود نداز قبیل ممانعت و غیر آن فهمانیدند و دلو آهنی و نعلین چوبی و رسن هم مرحمت نمودند و مقام آن
نیز مسجد تکیه شریفه مقرر کردند باجمله بروز پنجشنبه از هنگام هشت نواخت صبح عمل مذکوره شروع کردم همینکه آن عمل
قریب بختم رسیده قدرے باقیمانده بود معلوم شده که یک شعلهٔ آتشین از بیرون مسجد در آمده که از ترس آن زبانم
لکنت کردن گرفت تا اینکه آن دعا گویا فراموش شد هر چند میخواستم که بهر نوع که میسر شود این عمل را باختتام رسانیم
اما زبان یاری نمیداد و قریب تر بود که آن عمل ناقص ماند که یکایک معلوم شد که حضرت ایشان قریب منبر مسجد تشریف
تشریف میدارند و میفرمایند که عمل را باتمام چرا نمی رسانید این ارشاد فرموده از نظر غائب شد منه فی الفور آن شعلهٔ
آتشین هم غائب گردید و حواس رفته هم باز آمدند و آن عمل نیز باتمام رسید **کرامت** دوم او شان نقل می
کنند که در سفرے بودم همراهیان گفتند که زود روی اختیار باید کرد که درین قرب جوئیت ازوی در یک
روز عبور کردن مشکل است و دران طغیانی بسیارے آید نهایت پریشان خاطر شدم و افتادن و خیزان خود را
بدان مقام به دقت تمام معه همراهیان رسانیدم و ببارگاه جناب باری تعالیٰ شانه بکمال عجز و زارے
التجا کردم که بار الها دمن جو طغیانی بسیاری آید زور و شورش زهرهٔ انسانی مے شگافد بطفیل حضرت
پیر و مرشد برحق ما را عبور عطا کن همین بودم که شخصے برسر دقتم رسید و گفت که بارش بکثرت شده است

وازین جوی کوہی است زود تر بگذرید این گفت و غائب شد پس بسم اللہ گفتہ سوای راہ دران انداختم و در مدت قلیلہ برگذشتم و قتیکہ بر کنارہ رسیدم دیدم کہ آن جوئے مثل دریائے متواج بود و باین زور و شور کہ بغیر کشتی گذر ممتنع گردید متحیر کہ چگونہ باین آسانی و اطمینان عبور کردم مگر این عنایت بعنایت حضرت پیر و مرشد ما است کہ در ینوقت صعب خوب تحیر گرفتند و مرا بر ساحل رسانیدند فقط **کرامت** دیگر ہم ایشان نقل میکنند کہ در زمانیکہ بشرف بیعت مشرف شدہ بودم قبل ازان کتاب مستطاب دلائل الخیرات میخواندم چنانچہ بعد بیعت نیز از پیشگاہ حضور اجازت خواستم مرحمت فرمودند و منزلہای کتاب نیز حسب طریقۂ ورد خویش معہ ترکیب نویسانیدند بعد انقضای دہ پانزدہ یوم شوق سیر لکھنؤ در سر افتاد بلکھنؤ رفتم و کتاب موصوف ہمراہی داشتم در انجا اتفاق خواندنش بوقت صبح نیفتاد بلکہ این خیال آمد کہ بہر وقت کہ توانم خواہم خواند بعد طعام روز قیلولہ کردم بخواب دیدم کہ حضرت ایشان تشریف آوردند و جزوے برنگ حنائی بمن مرحمت فرمودہ ارشاد نمودند کہ این کتاب قدرے نوشتہ است تمام باید کرد و ناغہ نباید کرد و اندک توقف یک منزل خواہد شد بیدار گشتہ توبہ کردم و خواندم۔ **کرامت** شیخ فدا علے صاحب عم فیض مشتاق علیصاحب موصوف کہ ایشان ہم از مریدین با اخلاص حضرت ایشان اند نقل میکنند کہ من بعد حصول شرف بیعت بحضور حضرت ایشان عرض کردم کہ فدوی در محکمہ پولیس ملازم است و در اکثر مقامات از مردن فتنہ و فساد واقع می شود یک تعویذ حفاظت از اسلحہ کہ در نیخاندان مشہور است اگر عنایت شود باعث بسیار سرفرازی باشد تا کہ از ضرب اسلحہ محفوظ مانم چنانچہ تعویذ عنایت شد باخود داشتم در قریہ بودم آنجا فتنہ و فساد بسیار گردید و دران ہنگامہ ضرب شمشیر بر جسم من ہم افتاد مگر اثرے نشد و آن تعویذ عطیہ تا عرصہ دراز نزد من ماند روزے بارادۂ غسل از بازو کشودہ در جاے نہادم غائب گشت بسیار تلاش کردم مگر بدست نیامد قلق و حسرتیکہ نصیب دل اندوہگین شد چگویم **کرامت** دیگر ہم ایشان نقل میکنند کہ بزمانہ کہ در تہانہ قصبہ چندراجی علاقہ جیپور محرر بودم بر من مقدمات چند بابتہ قرضہ وغیرہ وارگشتند تردد و انتشار یکہ داشتم چہ گویم خواب و خور حرام گشتہ بود روزے وقت دوپہر بخواب دیدم کہ بر تکیہ شریفہ حاضر شدہ ام و حضرت پیر و مرشد تشریف فرما ہستند و دو شخص دیگر نیز حاضر حضور اند کہ من او شانرا نمیدانم آن ہر دو کسان حال خود را بحضور عرض کردند در جوابش ارشاد فرمودند کہ شما کفران نعمت می کنید من برای شما دعا خواہم کرد در انوقت مرا خوف بسیار غالب شد و بخیال در گذشت کہ اینوقت مرا حال خود بیان نباید کرد کہ حضرت ناخوش شدہ اند مگر بعد اندک توقف ہمت قوی کردہ حال خود عرض کردم ارشاد شد کہ امرے قابل تردد و تشویش نیست ہیچ فکر نباید کرد ان شاء اللہ تعالیٰ فضل خواہد فرمود و بعد ہر نماز بیگانہ یکصد بار صلی اللہ علیک یا محمد باید خواند تا اینجا دیدہ بودم کہ ملازم من مرا برای ادای فریضۂ ظہر بیدار ساخت برخاستم و ادای فریضہ کردم و انچہ ارشاد گشتہ بود خواندم بعد انقضای ہشت یوم آن افکار ہا بکلیہ رفع گشتند مطمئن الخاطر گشتم و از آنروز این را در ورد خود داخل کردم چنانچہ الحال نیز ہست **کرامت** منشی صفدر حسن صاحب می گفتند کہ مرا با شخصے معاملتے افتادہ بود روزے شنیدم کہ او شان سخنان چنان و چنین فرد اخواہند گفت متحیر و پریشان شدم کہ چہ

خواهم کرد و جواب سخنان چه خواهم داد آسیمه سر شدم و شب درین تحیر خفتم چه می بینم که حضرت خداوند نعمت
در حجابی تشریف میدارند و آواز مبارک خوب ترمی شناسم با من تمامه سخنان بر گفته شخص معلوم بیان
فرمودند و جوابات هر سخن ارشاد کردند با دل شاد بیدار گشتم و ارشادات را همه از بر کرده رفتم هنگام گفتگو
همان سوالات و جوابات پیش آمدند آخر او شان ساکت شدند و جواب امری داد کرامت نیز میگویند که روزی من و برادرم شفیق حافظ علی عسکری خان مرحوم و شخصی دیگر حاضر حضوری شریم
و هر یک از خانه خود چیزے اندیشیده رفت که ما را فلان چیز عطا فرمایند بمجرد حضوری متبسم شده مخاطب
نمودند و هنگام رخصت همان چیز هاے مرتکزه خواطر هر یک عطا نموده فرمودند که بگیرند خداوند تعالے
بر خطره شما از غیب فرستاده داد کرامت بخانه منشی صفدر حسن صاحب امید ولادت بود قریب زمانه
ولادت او شان مبتلای هیضه وبائی شدند و میت آن در جسم طاری گردید و ناخنهای دست و پا سیاه
گردیدند همه ها از معانیه ایخال مایوس شدند و برادرم شیخ فدا حسین صاحب مکلف تشریف بری شدند
حضرت ایشان فرمودند که کار ما دعا کردن است و آن موقوف برانجا و آنجا نیست رفتم آنجا چه ضرور
بصد اصرار تشریف بردند در خانه همه ها دامن گرفتند که حضرت دعا ها فرمایند که جان این مریضه
سلامت ماند چون قطع نظر ارادت نسبت جزئیت نیز بود دریاے رحمت بجوش آمد چشمان پر آب
کرده فرمودند که خداوند تعالی بر همه چیز قادر است رحم خواهد فرمود این فرموده برخاستند همینکه تا بیرون
دروازه رسیدند از قدرت کامله ایزدی و توجه تامه مرشدی طفلے صحیح و سالم متولد شد تمامه زهر
عارضه کشیده تیرگی در بدن محسوس بود اما در چند روز آن هم متبدل شد و مادرش نیز تندرست گردید
همه ها تر زبان شکر عنایت خداوندی شدند کرامت فضل حسین کشمیری مرید حضرت ایشان
بیان می نماید که یکبار اسپ سواریم رسنها شکسته بگریخت و از نظر ها غائب شده بحضور عرض ساختم
فرمودند اضطراب نباید کرد اسپ شما اینک قدمی پیش نخواهد گذاشت در راه لکهنؤ استاده خواهد بود
میگوید که چون آدمی فرستادم گرفته آورد و بیان کرد که در میانه راه لکهنؤ گویا منتظر کسی و یا در دست
کسے استاده بود کرامت مریدی صادق الاخلاص آنحضرت بیمار بود و از زیادتی هر روزی مرض
از زندگی مایوس گشته شبی بحضرت خود رجوع آورده خفته چه می بیند که حضرت ایشان بر سر وقت
آن بیمار نزار رسیده میفرمایند که اندیشه مکنید شما صحیح بوده اید ایشان الحاح کردند حضرت مکرر همین بشارت
داوندی گفت که چون بیدار شدم خود بخود آثار صحت نمایان یافتم فرجام سخن در هفته عشره تندرست
گردیدم الحمد لله علی احسانه کرامت چودهری رضا علی نواسه چودهری حشمت علی صاحب
ساکن سندیله سخت علیل شدند بخار بود و بوجه قبض و بودن سدود شکم تپ دماغ را فراگرفت
هزاهزی در خواطر افتاد و والدهٔ شان که تازه داخل سلسله شده رفته بودند کمال مضطرب بیمار را

روز بروز ترقی گردیدن آغاز شد معالجین دست پاچه شدند آخر عرائض مشتمل بر حال نوشتن آغاز کردند و نوبت
بدینجا رسید که چودهری نصرت علیصاحب فرستادهٔ شان آمدند دکلاه پر بای مبارک انداخته بجدّه واستداد
حضرت والد ماجد را همراه خواستند حضرت ایشان کمال متفکر شده اجازت دادند و آنجا ساعت مریض شمرده می شد
کمال تردد گریه گردد شود و بیمار را حال آنکه بیهوش افتاده بودند وقتیکه کسی میگفت فلان دوا یا غذا از حضرت صاحب
رسیده است فوراً میخوردند ورنه نه بالآخر حضرت ایشان در خلی ارقام فرمودند بوالدهٔ مریض که بی بی پسر
شما بشما مبارک باد ببرکت ارشاد حضرت ایشان روزی اجابتی کثیر المقدار در بسیار متعفن شد و از آنروز در صحت
گردیدن آغاز شد و در اندک زمانه افاقه تامه گردید والحمد لله علی ذلك کرامت شیخ تصدق حسین
ساکن اونا و که از مریدین مخلصین حضرت الحضرات شاه تراب علی قلندر قدس الله سره الاطهر هستند مدتے مدید
از فیض صحبت حضرت ایشان بهره اندوز شده اند و اکثر زکوٰة اسما از اجازت حضرت ایشان نیز داده میگویند
که یکبار زکوة یا رحیم یا کبیر عاشقان (که در نیوقت خوب تر یادم نمانده) دادم و باوجودیکه در همچنین عملیات
ترک حیوانات از شرائط عامل است و در خلاف آن رعبت متصور حضرت ایشان روزد و بمن از زکوة مرا نزد خود
طلبیده یک کوفته گوشت گاو که از جائے آمده بود بمن عنایت نموده فرمودند که بخورید من بر بن قدرت دارم که شما را
باوجود ممانعت سخت این کوفته را بخورانم و ضرر ے از نیکه بظاهر برای شما هیچ قاتل متیوانند شد نرسد و بعد ازین
فرمودند من که بشما خورانیدم نباید که بدیگرے بخورانید غرضکه خوردم و تا حال بدرستی عقل و حواس موجودام
و هیچ ضرر ے از قسم رجعت وغیره بمن نرسید بشکرانهٔ عنایت و کرمت حضرت ایشان هنوز تر زبان ام کرامت
خواجه عطاء الله لکهنوی که مرید حضرت ایشانند میگویند که روزے بوجه کلفت سخت اوقات بسر بردم خویش
منتشر الحواس بودم و وساوس نفسانی هر گونه پیرامون خاطرم گردیده مضمون صدق مشحون کاد الفقر ان یکون
کفرًا راست نموده بودند چنانچه دغدغه می شد که اینک چون بسر اوقات هیچگونه نمی شود چه کنم مجبورانه
بتبدیل مذهب کرده دهم درین خطره بودم که اتفاقاً حاضریم شد و در آمده تشریف میداشتند و باخصوصے مخاطب
خاموش نشستم که ناگهان همدران خطاب رو بسویم گردانیده ارشاد فرمودند که میان عطاء الله از تبدیل
مذهب چه خواهد شد این خطره گاهے بناید کرد او تعالیٰ مسبب الاسباب است تنگی و آسانی حالے بیش نیستند
می آیند و می روند میدانم که در نیولا تنگی رزق بسیار دارید از دعا غافل نیستم او تعالیٰ شانه از غیب سامان شما کرده خواهد
داد باستماع این از خیال خود سخت منفعل گشتم و در دل توبه کردم همدران هفته حق تعالیٰ ببرکت ارشاد برحق
حضرت ایشان آنچنان در رزق کشاده که در خیال هم نبود چنانچه تا حال اندران نعمت بحالت متوسطه خوشم ام
والحمد لله علی نواله کرامت منشی کاظم علیصاحب سندیلی میفرمایند که روزے بحضور حضرت ایشان

ط قریب است که فقر باشد سبب کفر - باید دانست که معانی فقر که در اصطلاح تصوف مستعمل اند و در حواشی اوراد لطیفه رقم نموده ایم بهیچ وجه مراد نیست بلکه محض معانی لغوی مراد اند که محتاجی و مفلسی است اما این حدیث شریف بتقدیر صحت بیان حقائق و معارف استعمال شده اهل عرفان عقیده و مطالب خود قرار داده اند قطع نظر حقیقی هم بیشتر قریب باین است که گوگرد و زر یاکه این مقام اطلاق داده اند خالی از نجاست نیست و نجاست اگر امداد و مرشدی و عنایت الهی شامل حال نباشد سالک از دخول بهشت محروم می ماند و بمقام محمود و فلاح فی الدنیا نخواهد رسید من ذلك ۱۲

حاضر بودم و بدولت مکالمت مباہی و مفتخر در اثنا گفتگو فرمودند که شما کیمیاگری بگذارید عرض کردم که حضور مرا آموخته دهند فرمودند نسخه در خاندان ما از حضرت شاه مجاقلندر قدس سره مسلسل می آید اما کسے آن را نکرده است و خود حاجتش چیست هرچه در دل میگذرد خداوند تعالی سامان آن به از به کرده میدهد پس توکل خود چه کمتر از کیمیا است درین اثنا شخصے از ساکنان کسمنڈی در نظر آمد از دور ملاحظه فرمودند ارشاد کردند که این وقت چیزے از قسم شیرینی وغیره نیست ایشانرا حسب معمول چه خواهم داد این می فرمودند که اوشان حاضر شدند و سلسلهٔ سخنان از اوشان آغاز فرمودند دو سه ساعت بیش نرفته باشد که زنے از جائے شیرینی آورده داد که برین فاتحه خوانده تقسیم فرموده دهند فوراً از زبانم برآمد که حضرت خطرهٔ ملازمانرا قائل هستم فرمودند خیر هرچه شد بگیرید و این مقدار حصه شما نیز بود فقط **کرامت** برادر مکرم مولوی فرید الدین خانصاحب نقل میکنند که زمانیکه در رام پور همراه عم مکرم خود مفتی ریاض الدین صاحب اقامت میداشتم بهمان زمان نواب کلب علیخان صاحب بهادر والی ریاست رامپور عزم زیارت حرمین شریفین مصمم اظهار نمودند و حکم ترتیب فهرست همراهیان سفر حجاز صادر کردند مرا نیز شوقے و اضطرابے بزیارت حرمین شریفین در نهاد خاطر بود اما اظهارش مناسب وقت نمی انگاشتم و بدل همیخواستم که اگر نواب صاحب بلا اظهار مدعا درین سفر مرا نیز همراه خود برند چه خوش بود همدران زمانه بوطن آمدم و بحضوری حضرت ایشان شرف اندوز حاضری شده خواستم که مدعاے دلی خود بعرض رسانم هنوز نوبت معروض داشتن نیامده بود که فرمودند شما بالضرور خواهید رفت و در پانزده مقام که موضع استجابت دعاست چنانکه در کتاب مستطاب حصن حصین مرقوم است شما خود خوب میدانید چه کتاب مذکور در ورد شماست دران مقامات ما را از دعاے حسن خاتمه فراموش نباید ساخت بعد مرور ایامے چند رهگرای رام پور شدم آنجا رسیده دریافتم که من هم بهمراهی عم مکرم خود مفتی صاحب در همراهیان منتخب شده ام مسرتیکه مفت وقت بحصول پیوست چه توان گفت بالجمله حسب ارشاد حضرت ایشان بزیارت حرمین شریفین فائز شدم و برخود بالیدم و حسب وعده بمقامات استجابت دعا که بحافظهٔ خود مخزون داشتم برائے حضرت ایشان مستعد گشتم و به هر مقام دیدم که حضرت ایشان بنفس نفیس عمامه سبز بر سر داشته تشریف فرما هستند اما باوجود اراده و همت که نمودم نوبت مکالمت بوجه هیبت[1] نرسید بعد از معاودت حرمین شریفین وقتیکه باز شرفیاب حضوری گشتم این واقعه بعرض رسانیدم فرمودند که خیر گذشت انچه گذشت اما بکسے این معامله ظاهر نباید کرد گستاخانه عرض کردم که بالضرور خواهم گفت حضرت ایشان بسبب شفقت و کرم بغایت که بر حال من مبذول میداشتند در جوابش هیچ نفرمودند اینست مختصرے از کرامات حضرت ایشان که حوالهٔ قلم عقیدت رقم گردیده دیگر حصر و احصاے آنها را

[1] هیبت در لغت بفتح اول و ثالث بمعنی ترسیدن بیم و پرهیز و بزرگی و در اصطلاح حضرت صوفیه عبارت است از امر غیر مشاهده بلا تفکر و تدبر و گاهی از جمال الجلال است تعبیت قانس عبارت است از دهشت که فوق بهت باشد چنانکه فوق بهت بطش و بطش فوق فرعنه و جبروت هیبت عبارت است مقتضای انس صحو و افاقت ۱۲

حوصله کو وہمت کجا الحق کہ تفصیل مالہ وما علیہ آنرا خامہ دآمیہ برنتابد ؎

منکہ باشم کہ بود شرح جمالش موسم	کیستم من کہ در اوصاف کمالش برسم
من کیم در حیہ حسابم کہ صفاتش شمرم	کیستم من کہ کنم یاد خصالش چہ کسم

ذکر خلفای حضرت ایشان قدس سرہ منہم الاشہر الاعرف والاسمیدع الاشرف الخلیفہ والتلمیذ الاجل المستخلفہ واوستادہ الاکمل والدی واوستادی وفی النشأتین ملاذی ومعاذی مولانا شاہ علی اکبر قلندر الکاظمی **ومنہم** الشیخ الزاہد والراکع الساجد الرکن الرکین لدین المتین والمتمسک بسنۃ سید المرسلین معین الملۃ والشرع المبین مولوی شاہ رکن الدین قلندر اللاہوری صاحب سجادۃ مرشدنا حضرت شاہ محمد قلندر اللاہوری **ومنہم** زبدۃ الصلحاء الاخیار وقدوۃ الفقراء الاحرار کبیر الاولیاء ومحبوب الاصفیاء العاشو لثیون الجمال الاحد السید شاہ علی احمد الملقب بشاہ حبیب انور قلندر الخیرابادہ **ومنہم** افقہ القضاۃ کاسب البر والحسنات منبع الفضائل والبرکات مجمع المکارم والخیرات المتوجہ الی اللہ الاحد الصمد قاضی شاہ خواجہ محمد ملکاپوری منضافات صوبہ برار وسوای این بزرگان کہ متاز بخلافت اند جہانے از فیض توجہ حضرت ایشان مالا مال است والحمد للہ کہ فقیر کاتب حریف جامع این اوراق را نیز بنعمت اجازت وخلافت سلاسل خاندانی از خدمت عالی حضرت ایشان نصیب شدہ واین اظہار برطبق تحدث بنعمت بنوای آیۂ کریمہ واما بنعمۃ ربک فحدث است کہ بفضل الٰہی ووسیلۂ آنحضرت دست دادہ نہ معاذ اللہ دعوای ہمسری با این حضرات خلافت پناہ کہ سرمایۂ وافر وبضاعتے متکاثر میخواہد وایں فقیر از ہمہ چنانکہ عاریست خوبتر میداند اما چونکہ ادای شکرانۂ نعمت از لوازم عبودیت است وخود را خاک راہ ہمہ شمردن شکرانۂ نعمت لہذا بموای صدق انتمای خبر صحیح ہم قوم لا یشقی جلیسہم دنیز بمقتضای قول مشہور ؎

احب الصالحین ولست منہم	لعل اللہ یرزقنی صلاحا

اینقدر امید قوی ضرور دارد کہ مآل کار ونہایت حال این بندۂ گنہگار بطفیل حضرات شیوخ کبار قدست اسرارہم مقرون بصلاح وفلاح آخردی وحصول نعمای ظاہری وباطنی گردد چہ کہ از ایام صبا یعنی سن ہفت سالگی شرف کفش برداری وغاشیہ بردوشی این حضرات نصیب وقت شدہ وانواع مکارم واشفاق وقتا فوقتاً

---

۱ تاریخ ولادت حضرت ایشان یازدہم ماہ ربیع الاول سنہ یکہزار وہفتصد وہیل وہفت ہجری وتاریخ وفات ہفتدہم ماہ رجب المرجب روز چہارشنبہ سنہ یکہزار وسہ صد وچہارده ہجری وعمر شریف قریب پنجاہ وپنج سال مزار شریف در کاکوری ہمہ گوری ہمہ نوری ہمہ سروری ہمہ حضوری ہمہ شاہ حضرت قدس سرہ العزیز ۲ تاریخ ولادت حضرت ایشان غرۂ محرم الحرام سنہ یکہزار وده صد ونہیل وچہار ہجری وتاریخ وفات نوزدہم شعبان المعظم در سنہ سنہ یکہزار وسہ صد وشش ہجری عمر شریف قریب ہفتاد وسہ سال مزار شریف در لاہور درگاہ حضرت شاہ محمد قلندر قدس سرہ میان سبزہ وروضہ منورہ ۳ ایشان در سنہ یکہزار ودوصد وہشتاد وہشت ہجری بعبت کردن مردم ہمان زمانہ خرقۂ خلافت حاصل نمودند وبعد من رفتہ بارشاد وتلقین کسب پرداختہ در سنہ یکہزار ودوصد ونود ودو ہجری وفات کردہ مرا در ولایت ملک برار راست ۴ دا بنعمۃ ربک فحدث ۵ دوستان قوی انگیزہ بدولت نیمشب ہمدمان ۶ دوست میدارم صالحین را اگرچہ از ایشان نیستم امید کہ شاید خدای تعالی مرا ہم از صالحین کند ۱۲

دستگیری فرموده است - بدانیش چنان بوضوح پیوست که بتاریخ بست دنهم ماه رمضان المبارک یوم جمعة الوداع
سنه یکهزار دو صد و هفتاد و چهار هجری حضرت الحضرات مرشدنا و مرشد الآفاق امیر العشاق شاه تراب علی
قلندر قدس سره الاطهر از بن فقیر هیچمیرز در سلسلهٔ عالیه قادریه رضویه بیعت گرفته عزت و افتخار بخشیدند و بعد بیعت کلاه
شریف از سر مبارک خود درود آورده محض از راه موهبت و کرم خداوندی بر سرم پوشانیدند و بحاضرین مخاطب فرموده
نسبت خود ارشاد فرمودند که الحمد لله فقیر چه قدر نصیبه وراست که باعث تیار کردن تخلصانیش شهر ها رسیدند بازاران اشارتخم را بکار بر
آنهم بار آورد غالبا ازین ارشاد اشارت چنین بود که فقیر حقیر که بهره حضرت ایشان است نیز بسعادت بیعت و عطای کلاه از حضور حضرت
ایشان مشرف شد آنوقت حضرت خداوندگار یعنی جدنا و مرشدنا و استادنا مولانا شاه تقی علی قلندر نور الله ضریحه الاطهر که شریک محفل فیض
منزل بودند عرض کردند که حضور درین امر اینقدر رجحان چرا فرمودند ارشاد شد چنین اندیشه که شاید وقتیے آید که این
مکان از بزرگان بالکلیه خالی گردد و کسے چنان موجود نبود که بلبس و الباس خرقه مجاز باشد اکنون اگر چنین اتفاق
افتاد پس این پسر لخت جگر را حضرت شخص مرتبه در جوع نکنند نیست بلکه ماذون و مجاز است که ازین فعل من
استنباط کرده لباس فقر بپوشد و حسب معمول بزرگان خود بصحبت فقرا کامل و فضلا عالی مرتبه فقر پیرداز و در تلاش
دنیا مثل انبای زمانه رخ نیرزد باز ارشاد گشت که هرگاه دست شعور رسیده از حفظ کلام الله فارغ گردد آنوقت از جناب
فقیر خرقه فقر بشمول همین تاج جعفری که بشما مرحمت شده است باید داد و حضرت جد امجد قطب الاسرار
مولانا شاه حیدر علی قلندر قدس سره العزیز اشاره بپیشکشے نذر من فرمودند پیش کردم فرمودند که ضرور نیست
که نذر من هم بمن نذره کرده شود باد ب عرض داشتم که این نذر عرفی هم قبول شود فرمودند که نذر حقیقی چیز بود عرض
کردم انیکه من خود مدعا گفته ام باستماع این گذارش نذر قبول کرده از راه اشفاق کریمانه کنار خود م گرفتند و
بدعا ها و نوازشها ممتاز فرمودند بعد ازان هرگاه که موقع تحقیق بفضل و کرم خود توفیق اتمام حفظ کلام مجید
بمن بیچاره ساگی ارزانی فرمود حضرت خداوندگار بقبیل ارشاد حضرت الحضرات در محفل ختم قرآن بالباس
خرقه معه تاج جعفری و اجازت و خلافت سلاسل سبعه معموله خاندانی بموا جهه حضرت قطب الافراد قدس
سره العزیز اعزاز و امتیاز دو بالا بخشیده مدتها حضرت قطب الافراد قدس سره در مرض الوصال خود
بضمن اجازت و خلافت حضرت والد ماجدم مدظله العالی درباره حقیر فقیر نیز بحضرت خداوندگار فرمودند و از جناب
خود مجاز امور فقر هم ساختند چنانکه بالا گذشت و بعد این همه انواع توجهات و تفضلات بنیابات تا ایام
حیات و هم بعد وفات که از حضرت خداوندگار بمعرض وقوع آمدند قلم را زبان و زبان قلم از عد و احصایش عاجز است
یکے از بسیارے انیکه برای امامت مسجد شریفه خانقاه عالیه کاظمیه زادها الله تشریفا و تکریما بمن
امر فرمودند و فرمان واجب الاذعان دادند که بروقت نماز جمعه و عیدین عمامه مارا بر سر خود پیچیده
مے باش چنانچه همین معمول ماند که عمامه شریفه آن امام الائمه را بروقت امامت بر سر خود مے
بستم و بخود می گفتم ؎

تا نوبنیاد نه دمی نام ونشان خواهد بود	سر ما خاک رهِ پیر مغان خواهد بود

وتا حال برین فرمان عمل جاریست الحق هرانچه که اقتضای شان رهی پروری وبنده نوازی میتواند شه ازان دریغ نفرمودند بلکه الفاظ شریف اکثر اوقات همین بود ند که ما همراه شما ایم ازینجا تا بحضور حق جل وعلا وبالآخر در قرب وصال خود بهوا جهه اکثر احباب وابنا عصر اجازت وخلافت مرحمت فرمودند وخرقهٔ فقر ملبوسهٔ خود برای این فقیر مخصوص فرمودند دیگر از نوازشهای ظاهری وبخششهای باطنی بخامه چه سپارم که همه تن ساخته وپرداخته حضرت ایشانم ؎

گفتمے از لطف او جزوے زصد	گر نبودے طمطراق چشم بد
مدح او حیف است باز ندانیان	گویم اندر مجمع روحانیان
شرح او غبن است با اهل جهان	همچو راز عشق دارم در نهان
مدح تعریف است وتخریق حجاب	فارغ است از مدح وتعریف آفتاب
قدر او بگذشت از درک عقول	عقل اندر شرح او شد بالفضول
ان شیئا کله لا یدرک	اعلمه وان کله لا یترک

بالجمله هرانچه نوشته ام یا آینده نوبت آید همه ظهور ارشادات وعنایات حضرت خداوندگار است بنده بیچاره را چه یارا که دمے در ادای شکرانهٔ نعمت زند ونیندیشد ازان بر ورق قرطاس بتحریر آرد اگر درین وقت بوفور مسرت وذوق ادای شکرانهٔ نعمت چیزے بر زبان آرد بعید از لوازم کفش برداری وغلامی نباشد خدا کند که التجای مظهر عجز ونا داری وموضح حالت قلبی این فقیر مقبول بارگاه فلک اشتباه افتد تا بعطا ونوازش ورافت خداوندی پیوسته تر زبان مانده این چند انفاس خود را نیک شمرد وجان ودل خود را در عشق معشوق حقیقی دریابد ؎

ای شه ملک صفا وی مه اوج بقا	روی تو دیدار الهی کوی تو دار الشفا
ابن علی ولی کاشف رمز خفی	خضر رهِ ابتدا مرشد خلق خدا
نائب فخر رسل حامی وهادی کل	مخزن جود وسخا معدن فیض وعطا
مظهر نور قدم مصدر فیض وکرم	ذات شریفت بود آئینهٔ حق نما
مهر درخشان فیض ماه فروزان فضل	حضرت شاه تقی شمع رهِ اتقیا
حب تو ایمان من روی تو قرآن من	گرد سرت جان من ای شه یوسف لقا

؎ بدرستیکه آن چیز که تمام یافته نشود بدانسته که تمام آن ترک کرده نمیشود بلکه هر قدر که ممکن باشد از ادراک آن رسیده شود ۱۲

قدوۂ شاہان عصر زبدۂ پاکان دہر — ہر ہمہ را پیشوا ہر ہمہ را مقتدا
رہبر راہِ وصول مہر سپہر قبول — بالغ امر رسول مردم چشم حیا
چون نہ وجودت بود رحمت خاص احد — ایکہ تعلّم وعمل رہبر و ہم رہنما
با ہمہ و بے ہمہ کردۂ عمرت بسر — فانی ذاتِ خدا باقیِ حرص و ہوا
رہ بدرت یافتم روز جہان تافتم — پیش تو نالم شہا پیش تو زارم شہا
درد و غم پاک سوخت شعلۂ آتش فروخت — آمدہ ام در خروش خستہ دل و بینوا
دامنِ بدل چشم تر خون بجگر بودہ ام — ہای ز دور فلک آہ ز جور و جفا
حسرت و حرمان من بر تو عیان بودہ است — پس بتو گویم چرا انچہ بود مدعا
رحم تو ای چارہ گر مرہم زخم جگر — یک نگہِ مہر تو صد مرضم را دوا
بسکہ گرفتاریم داشتہ پا در گلم — بند تعلق ز دل ای شہ دین بر کشا
با ہمہ عصیان خود چون نبود چشم لطف — من ہمہ جرم و خطا تو ہمہ عفو و عطا
گر برہانی مرا از غم پنہان من — ہم دل و ہم جان خویش بر تو نمایم فدا
انچہ بود آرزو انچہ تمنا بود — حاجت اظہار نیست ختم کنم بر دعا
بندۂ دخستۂ و دست بدامان تو — رحم و کرم شان تو بر لب من التجا

ولقد استراح القلم من تحریر ہذہ التکملۃ الشریفۃ والنبصرۃ اللطیفۃ ضحوۃ یوم الجمعۃ ثانیۃ والعشرین من شہر المفضل الربیع الاول سنۃ احدی وتسعین بعد الالف والمائتین من ہجرۃ سید الثقلین علیہ وعلی آلہ واصحابہ واعوانہ وانصارہ واتباعہ واولیاء أمتہ صلوٰۃ رب المشرقین والمغربین ٥

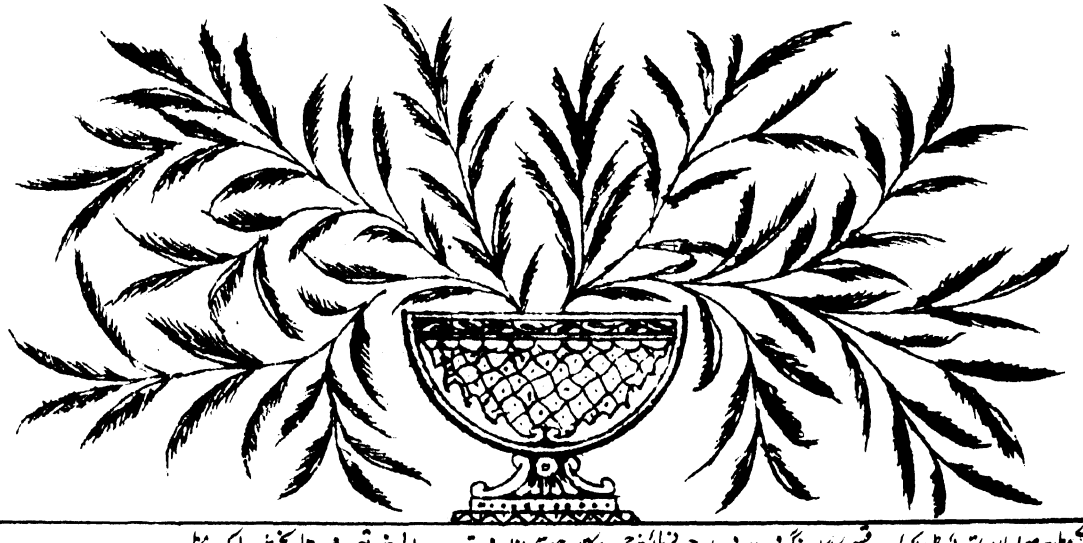

تمام مطبع صحافی المطابع تھوئی ٹولہ لکھنؤ میں ہر قسم کا کام رنگین و سیاہی سادہ حسب فرمائش چھپ کتابی جس سے ناظرین واقف ہیں المشتہر محمد قادر بخش مالک مطبع۔

قطعات تواریخ طبع کتاب مستطاب

تاریخ طبع چکیدہ خامہ عنبر شمامہ نور حدیقہ سیادت نو خدمہ سعادت گل گلزار قلندری فرہاد شاخسار قادری قطعین فاضل ذہین کامل یادگار حضرت مصنف عالی قدر مولوی حافظ محمد علی حیدر علوی کاظمی

الحمد لله الذی احلی لسان الحامدین ... والشکر لله الذی اصفی جنان الشاکرین
حی سمیع قادر فرد لطیف غافر ... نور رؤف ظاهر سبحانه حق المبین
اسری لعبده لیلة اجری بعبده قربة ... اجری لعبده ملة سبحان رب العالمین
ازکی صلوٰة یوصل اعلی سلام یرسل ... بالاحمد خیر الرسل بل فتخار المرسلین
بالنور خلق ظاهر فی الخلق حق کامل ... بالعشق فرد واصل هذا مقام الاولین
ضوء کشمس فی الضحیٰ نور کبدر فی الدجیٰ ... نور الهدیٰ کهف الوریٰ فی مشهد حق الیقین
صلوا علیه و اله صلوا علی اصحابه ... کلما اصباح و المساحتی تکونوا قانتین
ثم اعلموا یا ناظرون زید تنوروا العیون ... بشریٰ لکم ما تبصرون مطبوع طبع العاشقین
بالاسم روض زهر بالمثل حوض کوثر ... بالحسن فیض انور للشائقین الناظرین
تالیف فرد کامل تصنیف حبر باذل ... بالرفع ذو المجد العلی الحق مراج السالکین
بالعلم بحر زاخر بالحلم وصف باهر ... بالقدر بدر زاهر شمس رئیس العارفین
شیخ تقی متقی ذی الورع والتقوی الجلی ... مشکوة مصباح النبی ذی العلم والفضل المبین
لم یختتم فیضانه حتی مشیٰ نحو العلی ... قد تم ریحانه بالفیض شمس العارفین
تلمیذه شیخ اجل عزیز غطریف نکل ... کشاف اسرار الملل وقاف اسرار الیقین
تنزیهه تشبیهه تشبیهه تمثیله ... اجماله تفصیله هذا رموز الشاهدین
نور الشرف روح السلف شیخ الخلف روح الطرف ... اسمه علی انور شمع المبین للسالکین

فالحق کتاب لتکملہ یزدد باعین تبصرہ
وضع بتصحیح اجل عرس تجمیع الشمل
درع رسیس عامل قطب قدیس فاضل
مصباح مشکوۃ الملل مفتاح اسرار النحل
اعنی حبیب الحید در روح العلی الانور
یاطالبون العاکفون یا ناظرون الصادقون
تاریخها لوشئتموا بالهجرۃ لاتیئسوا
لوعامۃ موزونۃ فالعیسوی مطلوبۃ

عجوبۃ مستبشرۃ هذا شهود الکاملین
وضح بتنقیح العلل شیخی وشیخ العالمین
غوث ولی کامل فرد رئیس الواصلین
حلال اعقاد العلل بالله خیر الفاتحین
نور السراج الاظهر روح التقی حصن حصین
بادرتموا مستبشرون هذا مراد الشائقین
وجه الاحد یلقیکموا للشایقین درثمین
ارخت بل عجوبۃ للناظرین الطالبین

ایضاً وله بالفارسیۃ

ای خدائے پاک بیچون وچرا
دہ شراب طیب طلع نضید
رشحۂ فیض تو ما را زندگے

یاوجود المطلق یا فرد الاحد
ذات غیب الغیب را بے اعتبار
مدعا حاصل شد این درویش را
ہمدم و ہمراز با یارے شدم
جلوہ ہائے حسن تو جانم فروخت
فی الحقیقت یک وجودت در شہود
روح کل الکل محمد مصطفیٰ
ای محمدؐ نور باران بر دلم
وی سہیل طالع وماہ مبین
ای محمدؐ کفر و ہم ایمان من
کن تجلی بر سر طور وجود
خیز و جام می بدہ ای یار مست
عقل را سرمست کن اندر شہود
ہم بغمزہ صیغ برگردن بزن

جان ما بر تو فدا اے مدعا
جلوہ ہا کردی تو بر طور دلم
زو بجان ما چنین فرخندگے
مست و بیخود کردۂ ای مست ما
عین خود دیدم شدم بے اختیار
چونکہ خلوت انجمن را بار شد
تا جمالت را طلبگارے شدم
روح حیوانی چو انسانی شدہ است
عشوہ ہائے نو بنو پیدا نمود
آن محمد مصطفیٰ نور حق است
تا شود پر نور این جان و دلم
ای محمدؐ روح غیب الغیب حق
ای محمدؐ جان بان جان من
ہوش را در بیخودی مستانہ کن
تا ز مستی عقل ما گیرد شکست
پارہ پارہ خرقۂ ہستی بکن
ہم بعشوہ جان برون از تن بکن

مدعای ما تو اے فرد وحید
عقل حیران بخیر از آب و گلم

یا شہود الکل اللہ الصمد
ہست و باخود کردۂ ای ہست ما
سلب کردم اختیار خویش را
این سفر اندر وطن با کار شد
شعلہ ہای عشق تو ما را بسوخت
در شہود ذات تو فانی شدہ است
جامع این غمزہ ہا و عشوہ ہا
روی پاکش عین وجہ مطلق است
ای محمدؐ نور جان سلطان دین
ای محمدؐ بردی از جملہ سبق
ای جمال مطلق و نور شہود
من ندانم غیر این دیگر سخن
نور حق اہل فضل و اہل جود
من ترا نی گوی و سرمستی بکن
عشوہ ہا و غمزۂ خون ریز تو

هر ادای حسن آفت خیز تو | سوخته جان و دل و کالای من | جلوه کن اے یار بے پروای من
یا امیر الحسن یا شمس الضحی | یا صبیح الوجه یا روح البقا | اجتذب روحی الیک بالکرم
یا مقیث الکل وهاب النعم | یا تجلی الحقیقی اعطنا | ذوق شوق ولد عشق بالفنا
ای محیط حسن را در یتیم | بر دل بیدل رسان فیض عمیم | صد سلامم بر تو و احباب تو
آفرین بر آل و بر اصحاب تو | مژده ای مستان جام سرمدی | فیض ساقی میرساند بیخودی
فیض آن فیضی که دل پر نور شد | زان دماغ و قلب ما مسرور شد | فیض آن مه رخ دگم کرده حلب
تا بیامد جان من اندر طرب | در طرب سرمستی ام کاری کند | جان و دل را اندر عیاری کند
جان و دل برده بت بازیگری | سر کشی عاشق کشی سیمین بری | چون محبت با جنون همواره شد
عقلها سرگشته و آواره شد | ساقی مهوش که دارد جام می | می نوازد خوش رباب و چنگ و نی
رخنیت بر گلشن چنین اسرار را | ذره ذره مست و رقص اشجار را | خامه ام طال لسانی مے کند
عشق اکنون مهربانی مے کند | یار ما بخشید ما را خوش جنون | در طرب شد جان زار ما کنون
ای جنون با نالهٔ خود ساز کن | شرح وصف پیر مغ آغاز کن | کیست آن غیث ملل غوث جهان
ما یزید عصر و تاج کاملان | هم محدث چون بخاری یا تقا | نور علمش چون ثریا و سها
در فقاهت یوسف و هم شافعی | جانشین بوحنیفه و یا فعی | در ریاضی حکم بقراط وقت
اوستاد بوعلی سقراط وقت | در حقایق شیخ اکبر شمس دین | بر سماء علم چون ماه مبین
ساقی میخانهٔ حق الیقین | مستیش راحت دهٔ قلب حزین | نام نامیش تقی متقی
ذات او جامع به اوصاف ولی | آن بعلم و فضل بے مثل و شبیه | خوش کتابے زد رقم لاریب فیه
روض الازهر نام نامی کتاب | آنکه آمد عارفان را فتح باب | لیکه اتمامش نه چون مقدور بود
خامه از تکمیل آن معذور بود | نه لطیفه رانگارش ساخته | بر همه عالم نوازش ساخته
یک لطیفه بود باقی در کتاب | شهسوار عشق کرده پا تراب | عرض آوردند با بوسان خاص
کای حقیقت بین مریدان اخلاص | این کتاب فیض را تتمیم کن | هر چه باشد زود خود ترمیم کن
حلیه تطبیع پوشد تا عروس | هم بباشد عقل و ایمان را حروس | واد آن پیر خرابا تے جواب
کاین سخن دارد کشاد بیحساب | عقل از تحدید و احصایش خجول | جمله قال و گفتگو آمد فضول
همت عالی من اندر سماع | خود بخود افتاد اقرب شد رجاع | عمر من برسید بر هفتاد و هفت
وز ضعیفی همت و قوت برفت | این کتاب من نه دست یک جوان | زیور تکمیل پوشد در زمان
کرد اشارت جانب مولای من | سید و هم سرور و آقای من | یعنی آن شاه جهان بحر العلوم
ماه برج معرفت کنز الفهوم | آن لسان حق و آن قطب جلیل | آن مطاع خلق و آن روح خلیل

نعم بدر کامل نور صمیم — نعم نجم ثاقب در نظیم — شه علی انور که نور انجم است
عقلها در شرح اوصافش گم ست — در حقائق شمس عرفان آمده — در منازل شاه شاهان آمده
خوش نوشتش تکملہ با آب و تاب — آمده از حوض کوثر این شراب — بارک اللہ این کتاب بے بہا
قلب عارف را همی بخشد ضیا — خوش کتابے مخزن اسرار غیب — خوش کتابے پاک از نقصان و ریب
خوش کتابے منبع عرفان و دین — معدن یاقوت و هم در ثمین — صفحه اش چون گلستان پر بہار
کاندرو پیدا هزاران شاخسار — نقطه نقطه روکش دُرِ نجف — لفظ لفظش اختر برجِ شرف
بعد ازان تصحیح و تهذیب کتاب — خوش بفرمود آن شه عالیجناب — آنکه در مشکوٰة دین روشن سراج
ذات پاکش عارفان را درِ تاج — آنکه در بحر حقایق ناخدا — در معارف آفتاب پُر ضیا
گلستان فهم را زیبا گلے — بوستان علم را خوش بلبلے — بحرِ وحدت را چه یکتا گوهر است
نام نامیش حبیب حیدر است — آفتاب آفتاب آفتاب — فهم کن واللہ اعلم بالصواب
سال طبع این کتاب معنوی — خواستم در ہجری و در عیسوی — از لب ہاتف نداشد بالیقین
طبع خوشتر گشت ذکر عارفین — ہدیہ زیباست لوحش را ببین — فیہ تذکار من ارباب الیقین

تاریخ طبع از نتیجۂ فکر رنگین طباع معانی آفرین خاتم فصاحت رانگین مولوی محمد وسیم الدین صاحب کاکوروی

ای قلم ما را صریرے می رسد — مرغ روحم را صفیرے می رسد — گوش جانم را نفیرے می رسد
ہین کلام مست پیرے می رسد — بی خود و سرمست جانم را ببین — میکند ہر دم حکایت با چنین
ہر کجا کہ چشمۂ شیرین بود — جان تشنہ دمبدم آن سو دود — آب شیرین روح پرور بس شدہ
کل شئی حی من الماء آمده — آب شیرین چیست فیض اولیا — یاب آن نایاب گر خواہے بقا
اولش ظلمات پس آب حیات — ہمت عالی بکن قبل از ممات — بہر نوشش جان خود را ساز خون
یاب لا خوف و لا ہم یحزنون — گفت مو تو احق حی لا یموت — جان دہندار باب جان قبل ان تموت
رو برو تو بر طریق اولیا — تا شوی در زمرۂ اہل ولا — چشمۂ فیض ست آن عالی کتاب
کہ نقاطش عمدہ تر قطرات آب — قطرۂ آبے چکیده از سحاب — کان سحاب آمد شہ ابن تراب
اسم پاکش بد تقی ضم با علی — ابن ابن بو تراب و ہم ولی — علم باطن داشت چون شیخ محی
علم ظاہر چون عزیز دہلوی — در مقام باطنی آن قطب و شاہ — چون نظام الدین محبوب الٰہ
قطب ارشادی بر آن بالا شده — نور بر نور آمده اعلےٰ شده — مخزن اسرار و گنج معرفت
وانموده در کتاب اذکر مست — روض الازہر آمده نام کتاب — حل مشکلات گردانده شتاب

هست تفسیر کتاب ذوالجلال — هست شرحی بر حدیث ذوالجلال — نقطه اش فهمی دگر آرد بدل
صد صدف پر در شوند از تو خجل — تو در شهوار و تاج عارفان — حی با قیوم و فخر کاملان
در جهان بی مثل و هم یکتا شوی — فتر را بنگاف و معزش گیر اخی — حب ذات حق نموده ما و تو
هست واجب گم شوم با هم درو — گم شدن آید عشقش عاشقا — عشق ناری کو بسوزد ماسوا
گم شوم گر پس شوم ما عین او — عین گردم مضمر و اضمار کو — این مقال و قال را یکسو نهیم
حال را گیریم اهل دل شویم — پس زبان را کار ذکر پیرده — در دروان خود نهان الله نه
بهر سال طبع طبعم فکر کرد — معنوی و صوری تاریخ مرد — در هزار و دو صد و بای و شش
هدیه آمد گفت احقر بهر پیش — شد مکرر قند بر لبهای من — فیض پیر و هادی و آقای من
گن سه کرتا شود هم فال خیر — سنة تثلیث فی اعمال خیر — فیض مرشد چون کتابش میدهد
گو که آب چشمه خضر ی دهد

۱۹ بکری

از کلک براعت سلک مورخ باکمال سخنور بیمثال ثانی عرفی و انوری ثانی نورالدین احمد صاحب کیفی کاکوروی

تاریخ ترتیب روض الازهر

یعنی کتاب مرشدم بود در سلوک — تکمیل شد ز تکمله فخر خاندان — یعنی جناب شاه علی انور آنکه بود
شاگرد دوم خلیفه سلطان عارفان — لیکن نبود بی طبع کارها — تصحیح متن و شرح مضامین و غیر آن
رحلت نمود تکمله فرماند حیف — بگذاشت کار خویش بی راحت روان — از حضرت حبیب مرتب نمود شد

قال الوصی زشاه تقی قبله زمان

۱۳ ۳۱ ۱۳

تواریخ طبع

روض الازهر کو بچشم سر مد — معنی دقیق شریعت کہیے — پیر میخانۂ وحدت لکھیے
هفت افلاک طریقت کہیے — رهبر معرفت الحق کیفے — نور اسرار حقیقت کہیے
۱۳ ۳۶ ۱۳۳۶ ۱۳ ۳۶ ۱۳

ایضاً و منه

روض الازهر آنکه از تصنیف مولانا تقی — ناتمامی داشت کاری بود در تکمیل او — شاه انور کو خلیفه بود دوم شاگرد شاه
کرد تکمیلش بطرز خوب و آئین نکو — بعد ازان از کوشش شاه حبیب اصفا — طبع شد تصنیف پیر مرشد پاکیزه خو
سنگان را گفتگوی بود در عشق و سماع — حل شد ندآن مسئله آسان ترا ز گفتگو — صوفیان را رهنما و اصفیا را راهبر
خضر راه فقر شرح معنی الله هو — گفت هاتف این کتاب مستطاب بی نظیر — کاشف اسرار توحید مای کیفی بگو

۱۳ ۳۶ ۱۳

صاحب کتاب صاحب کمال صاحب ترجمہ

دیگر منہ

پیرو مرشد نے تصوف مین لکھی ہی کیا کتاب
بیدلون کیواسطے سرمایۂ صد دلدہی
اُسکو شاہِ دین علی انور نے فرمایا تمام
کیا بتاؤن کسطرح پھر ہوگئی کچھ ابتری
لطف تھا اللہ کا شاہ حبیب باصفا
آپنے محنت لیاقت قابلیت صرف کی
طبع کے لائق کیا ہر طرح سے آراستہ

بیمثالی مین جو اپنی مثل ہے خود آپ ہی
خاتمہ سے قبل حضرت نے کیا دنیا سے کوچ
جو خلیفہ حضرت والا کے تھے شاگرد بھی
طول ہی یہ داستان تکرار ہی بیفائدہ
آپکی تقدیر عالی مین یہ دولت تھی ملی
ہوگئی تھی نامرتب یہ کتاب مستطاب
الغرض یہ شاہد معنی عروس نو نبی
دلمین آئی یہ صدا۔ لو روض الازہر چھپ گئی

صوفیون کیواسطے کیفیت بزم سماع
اس سبب سے کچھ کسر تکمیل مین تھی رہگئی
کیا لکھون کیون طبع اُسکی رہ گئی تعویق مین
مختصر یون ہی کہ اک مدت تلک گم رہی
آپنے فرمائے پھر اجزای پارینہ درست
سچ تو یون ہی از سر نو آپنے ترتیب دی
فکر سال طبع مین یکفی کو مستغرق تھا

دیگر منہ

روض الازہر چھپی جو شاہِ حبیب
ہر زلیخاے دل کو یوسف ہے
سرخوش اس طبع سے ہین سب کیفی

آپ کا یہ دلی تصرف ہے
عشق پر یا سماع و وجد پہ بحث
رہے منکر کو جو تاسف ہے
حال میخانۂ تصوف ہے

پیرو مرشد شہ تقی کا کلام
جسقدر کی ہے بے تکلف ہی
کیون نہ کیفیت اس کتاب مین ہو

دیگر منہ

۱۳۰۳ھ

کتاب مستطاب روض الازہر
قطب اپنے زمانہ کے تھے حضرت
دلی جذبات کا ہی اسمین اظہار
یہ ہی اللہ والون کی لیاقت
لکھی ہے حضرت مرشد نے جو بات
مٹاے اسکو کیا انسان کی طاقت
ہر اک صفحہ ہے جسکا بحر عرفان
کہ فرمائی شہ والا نے رحلت
ہوئے آمادۂ تکمیل اسکی
رہی بیفائدہ لوگون کو حجت
غرض چھپنے نہ پائی یہ کتاب آہ
براے طبع باندھی دل سے ہمت

کلید معرفت ہے فی الحقیقت
سماع و وجد و عشق و عاشقی کے
بھری ہین اسمین اسرار محبت
ذرا چشم بصیرت سے وہ دیکھین
وہی قائم رہے گی تا قیامت
کتاب پاک اے سبحان اللہ
ہر اک سطر اسکی اک جوی ولایت
خلیفہ اکبر و شاگرد ارشد
لکھا کیا تکملہ با صد لیاقت
یہ کھونا اور ملنا کیا لکھون مین
شہ انور سدہارے سوے جنت
لکھا تھا آپ کی قسمت مین یہ فخر

یہ ہے تصنیف مولانا تقی شاہ
مسائل درج ہین اسمین بکثرت
سمجھتے اسکو ہین اللہ والے
جو کرتے ہین کلام حق مین حجت
یہ لکھا ہی اُمٹ قسمت کا لکھا
نمایان جس سے علمی شان و شوکت
ذرا سی کچھ کسر باقی رہی تھی
شہ انور قلندر پاک فطرت
ہوا گم بعدہ پھر یہ ذخیرہ
طویل اک داستان ہی اسکی بابت
شہ عالم حبیب باصفا نی
نہ کیونکر آپ کو ملتی یہ دولت

شہ والا کا نسخہ رہ گیا تھا — کیا تھا تکملہ نوگون نے رخصت — پورا نامودہ رکھا ہوا تھا
درست اُسکو کیا با صد مشقت — لیا قت صرف کی محنت بھی بیحد — کیا سب صرف اپنا وقت فرصت
چھپی آخر کتاب فیض آثار — زمانہ کو ہوئی اسکی مسرت — ہوئی کیفی کو فکر سال ہجری
ندا آئی لکھو تشریح وحدت — اگر مطلوب سال عیسوی ہے — لکھو جام درخشان طریقت
الٰہی سنہ ہے تفسیر تصوف ۱۳۱۵ھ — سنہ بنگلہ ہے تصویر حقیقت — کتاب پاک ہے گنجینہ فضل ۱۹۱۰ء
سنہ فصلی لکھو باب فضیلت ۱۳۱۷ھ — کتاب شاہ کی تاریخ کیفی ۱۳۲۴ھ — لکھو سمت مین شمع نور حضرت
۱۳۲۵ھ

تاریخ طبع تراویدہ کلک براعت سلک شاعر خوش بیان سرآمد سخنوران زمان صاحب طبع سابرم سخنوری راشمع پرضیا سخن شناس بلند نظر مولوی حاجی محمد نورالحسن صاحب علوی کاکوروی وکیل ہائیکورٹ المتخلص بہ نیر ۱۹۱۰ء

مرشد من تقی علی شاہے — ذرۂ خاک او دُر شہوار — عالم علم ظاہر و باطن
کنز مخفی ز عالم انوار — منظر شان حضرت کاظم — مردم دیدۂ اولو الابصار
با ہمہ رنگ بے نیاز ہیا — غنچۂ نیر از دمش گلزار — در تصوف نمود تالیفی
گفتنش شاید افضل الاذکار — از سواد و بیاض اوراقش — بہر اہل نیاز لیل و نہار
طالب معنی حقیقت را — گوہر علم معرفت بہ کنار — سالک مسلک طریقت را
خضر راہ منزل دشوار — بہر لب تشنۂ وجود و شہود — سخن قدس ابر دریا بار
خامۂ حضرت علی انور — پے تحریر تکملہ دُر بار — تاب نیرنگی جمال سخن
شاہد عشق را ست آئینہ دار — کیست رونق فزای رنگ بیان — کیست دیباچۂ خط گلزار
ذات پاک حبیب حیدر ما — نیک دل نیک خو نجستہ شعار — مایہ دار کمال اہل اللہ
شرف طالع اولو الابصار — رونق تکیۂ شہ کاظم — اُسوۂ نیک و یادگار کبار
بہر توضیح در مقدمہ — خامہ اش در فشان و گوہر بار — مہت بالجملہ این کتاب لطیف
دستۂ گل ز بوستان بہار — پے تاریخ طبع نیر گفت — روض الازہر مرقع انوار
۱۹۱۰ء

از فکر مورخ بیمثال شاعر نازک خیال صاحب طبع بلاغت اثر مولوی محمد رضی علی اخگر کاکوروی

ساقیا واکن در میخانہ را — از کرم لبریز کن پیمانہ را — ساقیا دور شراب آخر است
سوی این ہر آن میل خاطر است — می برندی دہ کہ از مستی خویش — نیست سازد جملہ مستی خویش
ہر چہ از جم و سبو و ساغر است — ہر چہ زان وقت تو چندیں عشرت است — جملہ را در کار میخواری بکن

وقف بدمستی و سرشاری بکن
عاشقان را باز آن غمخواریے

خاطر از صهبا بجو عشاق را
تا به بیعانه دهند آفاق را

گرد میگردیم و قربان توایم
ما که از بس خسته مهمان توایم

تو همی خواندی بمیخانه درون
تشنه کام سالهایم ساقیا

هیچ از شکرانه اش ناید بجا
با تو گویم جان خود را ادعا

عشق را خود در فتگی سرمایه ایست
عشق آورد است ما را سرنگون

عشق بخشد بیخودی آدار گے
از دل و جان گر ستایم عشق را

حال عاشق کے نویسد هر قلم
عشق نوشاننده آب بقا

عشق گرداند همه شے را فنا
زینه ایست این ز امکان تا قدم

عشق را بے مائگی صد مایه ایست
عشق آرد در ره بیچارگے

هر دو عالم غرق در دریای عشق
عاشقی جان کندن و خون خوردنست

زیر خنجر بودن و پس مردن ایست
هم صدف باشد بقعری نے بگفت

دل همین سوزد ز بان گردد قلم
حالت عشقی نیاید در رقم

آن دریکتا بده شاه تقی
الغرض از حضرت سرکار عشق

یک نظر خواهیم بس در کار عشق
با تقی شاه قلندر و نمود

وندران بین گوهر یکتای عشق
آن دریکتا بود اندر صدف

روض الازهر نام نامیش بخوان
چون بجوشش آمده بحر شهود

هم صدف بالا شد و گوهر نمود
تا به اصل خود رسی دریک زمان

جان و دل باد افدای آن ولی
مرحبا عشقیکه او از فضل وجود

تا رسیده بود تا انجام کار
قطب ارشاد و قلندر بود داد

کرد تدوین کتابے رهنمو
تا رسیده در حضور عز و جل

یا که تفسیر کتاب حق بدان
آن کتابے را اگر خوانی بجان

در همه علم و عمل بوده چو بحر
آن کتابی مخزن اسرار حق

آن کتابے معدن انوار حق
خوش ادا فرمود رسم تکمله

عشق قاصد آمده جبرئیل وار
گفت حاضر چون برآق مداجل

بعده تکمیل تالیفش نمود
حضرت شاه علی انور که بود

گوهر نایاب بخشیده بدهر
حوض کوثر کرد اسم تکمله

تکمله هم شد کتابے مستقل
گشت ماهی پر ضیاے اهل دل

وان حبیب حیدر اسم این ولی
قطب عالم شیخ اکبر آمده

بر سپهر قطبیت چون آفتاب
آن حبیب حیدر عالی جناب

گشت گویا نو گل شاخ وجود
الصلای باده خواران شهود

الصلای سرفروشان الصلا
الصلای باده نوشان الصلا

خوش کتابے مظهر سر خدا
هر سطر یک سنبل شاخ وجود

هر ورق برگ گل باغ شهود
دل ببال طبع آمد بے حساب

ناگهان از لطف و فیض مرشدی
سال تاریخش رضی بغیش وغل

گفت خورشید علوم اهل دل
فیض مولای تقی شان جمال

۱۳۱۹ام

چکیدهٔ بلاغت رقم خال عارض لطافت و سمهٔ ابروی لیاقت عزیز مصر سخنوری مولوی محمد عالم قیصری کاکوروی

حمد للہ لفتح الابواب ساقی است و بکفش جام شراب آن شراب کہن جان افروز
روح صد مستی و صد ساز و سوز آن شرابیکہ طہور و صافیست آنکہ در دجگری را شافی است
آن شرابیکہ شراب باقی ست آن شرابیکہ خدایش ساقیست آن کہ در جام محمد رخشید
آنکہ احمد بہ علیش بخشید آنکہ مستان ازل ز و سرشار آنکہ یاران ابد را غمخوار
آنکہ بیخود کند ہر ہشیار است آنکہ ہشیاری ہر سرشار است آنکہ در کن فیکون بد مستور
آنکہ عیش صمدی را دستور آنکہ در شکل عما مطلق بود عرض جوہر ذات حق بود
آنکہ روح است بارباب ذوق نے بجسم است ہوایش نے فوق آنکیش شمع رہ حق دانند
آنکیش فیض ولایت خوانند از ولی فیض ولایت باشد کاسم شاہ احدیت باشد
تشنہ وش در طلب آن خلقے کای چو شربت گذرد ہر حلقے شربتے نہ کہ گلاب و قند است
شربت می کہ رموز چند است دہ چہ رمز یکہ ز سر باری است دہ چہ سر یکہ ز فیض جاری ست
فیض جاری خدائے غفار نور باری سراج انوار کشور فقر نبی شاہنشاہ
حضرت شاہ تقی ظل اللہ آنکہ سلطان جہان دیداست دیدہ را نور فشان خورشید است
خسرو ملک حقایق دانی است شاہ اقلیم معارف خوانی است شمس تبریز علو و جاہ است
طالع برج شرف را ماہ است آن جنیدی ز بے تجریداست بایزیدے بسر تفریداست
آنکہ از جام حقیقت سرشار لیک در میکدۂ کن ہشیار عالمی رفتہ بغفلت در خواب
بخبر از سر فتح ابواب شاد باد آنکہ ازین شد بیدار یاد باد آنکہ ز حق بود اقرار

نعم من اوصل حی القیوم یقظۃ الحق فما کان ینوم طاب اللہ بقراب الاکبر

عاش اللہ بروض الازہر شربت می نہ ہمین یک شہد است کان دگر آب حیات عہد است
در سرا پردۂ ظلمت مستور چون عروسی است بصد ناز و غرور آنکہ صد ہا چو سکندر میرد
تا کہ یک قطرۂ آبش گیرد آن تقاضای کمال حسن است این تقاضای جلال حسن است
ہان بیا ہمرہ خضر راہے یعنی حافظ علی انور شاہے تا کہ در کام تو آن می ریزند

کز پیش خلق بیابان بیزند لاحت الروح شراب الاحمر یجمل الوجہ بحوض الکوثر
مرحبا صاحب این جام مے کز پیش جملہ مطالب شد طے صد تحیات زما بروے باد
جان یاکش برحق شاہ ان شاد شربت مے کہ دو مستی دارد آب حیوان کہ دو ہستی دارد

مستی باطن و ظاهر دردی — هستی اول و آخر دردی — هر دو این هستی و مستی یک گشت
کوزه گشت چه دریا چه دشت — چونکه اندر کف ساقی افتاد — آب تریاق عراقی افتاد
یعنی از مستی چشم ساقی — گشت تریاق شراب باقی — ساقی شربت حوض کوثر
حضرت شاه حبیب حیدر — گردش نرگس مستش ساغر — مستیش حامل فیض انور
آنکه از مستی او صد هستی — سر برآرد ز علو و پستی ؛ — می پرستان قدم را ایمان
پارسایان حرم را سلطان — دردمندان جنون را عیسی — بر سر طور تجلی موسی
شاد باش آنکه ز عشق رویت — عالمی شور کنان در کویت — شاد باش آنکه ز فیض یک جام
لطف سه باده به نخبتی در کام — آنکه در میکده ات هر سر مست — ساغر می طلب و سر در دست
قیصر ی روی بدیوار آمد — دیده مستغرق دیدار آمد — از لب جنگ صلای عام است

دلکشا هدیهٔ شیخ جام است ۱۳۲۴

تاریخ و تقریظ از نتیجهٔ طبع جرعه نوش خمخانه فصاحت درویش کشمیخانه بلاغت لفظ گستر معانی پرور

مولوی منظور الدین خان سرور کاکوروی

اے ساقی روشن جبین جامی ز آب آتشین — وز آتش و آب است بین آرامش جان حزین — تا از خداوند جهان جویم توفیق بیان
وز روض از هر استان جوشش خوش سرایم بعد ازین — آمد بهار دلستان نخل گل شد گلفشان — از شنبلید و نسترن شد باغ جان خلد برین
از کثرت جوش نمو بشگفته گلها سو بسو — باد بهاران مشکبو صحن گلستان عنبرین — بسم الصدای طبع متین برگ نوای دلنشین
یا مستعان العاشقین ایاک نعبد نستعین — یارب چو باغ جانفزا هر شعر را باشد نگین
ای سخن چون در بیان بودت بها در دو جهان — یارب بطقم پرنشان اشگوفه خلد برین — از روض الازهر استان گوید چو کلک دلزبان
یارب چو مرغ خوش بیان کن گفتگویش دلنشین — وز حوض کوثر گرزبان شویم بگویم وصف آن — آید بوجد اندر جهان چون از آسمان قرصد زمین
این نامه از عرفان حق دارد چمن بر هر ورق — نازد بر یکانش طبق چیند چو از خوشه چمین — این نامه باشد یکقلم مرآة اسرار قدم
گلدستهٔ باغ ارم غیرت دهد ارژنگ چین — تصنیف عالی خاندان تالیف آل داود مان — خورشید و ماه عزدشان الیاس و خضر نکین
بودند این فردوسیان زینت ده هندوستان — چون سرو اندر بوستان چون شمع محفل با یقین — آن حضرت شاه تقی کو داشت نسبت با علی
بود آن ولی ابن ولی در عهد خود افضلترین — گلزار سرمدی دریای فیض احمدی — هم هادی و هم مهتدی محکم ز ارکان دین
قطب گرامی مایهٔ غوث معلی پایه — نور خدا را سایه یا هستی حق الیقین — بدر سپهر معرفت ابر عطا و مرحمت
شمع سنیر مکرمت روشنگر بزم یقین ؛ — اصل اصول کاملین فخر فحول واصلین — صدر الصدور السالکین بدر البدور العارفین
نخل گلستان صفا سرو ریاض مصطفی — ذکرش چو آیات شفا لیتف صدور المومنین — این روضه کز شاخ قلم بارد ز الازهر شد علم

شد یادگار محترم زان افتخار کاملین
تا نه لطائف زد رقم آن مرجع فیض اتم

بگذاشت ختمش لاجرم باقی برآ جاشین

چون عشق از حد بگذرد مطلوب خود طالب بود
محبوب جانها می شود جذاب جان عاشقین

عاشق که باشد وصل جو دارد همین یک آرزو

تا کی عاشق مهجور من تا کی درین بیت الحزن
ای موسی عمران بیا بر طور سینا خوش نشین

تا چند در رنج و محن افسرده و اندوهگین

ای یوسف کنعان بیا ای نور چشم جان بیا
آن زاهد آن متقی مصداق من کان تقی

آمد چو از هاتف ندا با این نوید جان فزا

لبیک گفت و مرحبا سعد یک گفت آفرین
این نامه را بهر خدا کن ختم ای شیخ مهین

افشاند دست از ما بقی شد دستگش در آستین

از خادمان باوفا کردند بعضے التجا
کاین ضعف و این مجبوریم از کار دنیا دوریم

آن صاحب علم و عمل فخر جهان صدر اجل

خطب ابد غوث ازل آن را دگرده این چنین
پیوست با نور قدم یعنی بنور اولین

انیست چون معذوریم کے مهلت دهد بر این

این نامه بدنا ختم تا آنکه جان محترم
بگذشت و این میخانه را این شیشه و پیمانه را

ساقی بزم عارفان پیر مغان میکشان

میراب آب جاودان جرعه کش ما همین
یا آنکه روشن شد قمر چون مهر شد زیر زمین

وین مجلس رندانه را بگذاشت بهر جانشین

بر جای آنوالا گهر شد نو جوانے جلوه گر
آراست باغ معرفت پرکرد ایاغ معرفت

هر کس ازو با کام شد بس دلق اسلام شد

آن می دگر در جام شد باز دو رسانگین
سرمست شد بیهوش شد افتاد بر روی زمین

ما نا چراغ معرفت برکرد از نور یقین

هر رند خم بر دوش شد سرگرم نوشانوش شد
زد بانگ ساقی از ولا کای باده نوشان الصلا

بی صبری باده کشان فیاضی پیر مغان

باده گساران آنچنان خیرات این چنین
در راه حق باطل کجا نادان نداند این کجا

بیگانگان گفتند لا لکن کانوا خاطئین

نا واقف و جاهل کجا دان عارف کامل کجا
باد سحر چون می وزد یکسان وزد بر کوی بد

از نور مهر آسمان یابد تمتع یک جهان

لیکن ز شوم خود ان شپر بود اندوهگین
وز جنبش لبها بتن شد دل جانها غمین

لیکن ازان می بشگفد اشگوفه بر دیرینه زمین

از دست آن مخدوم من تازه شد اعجاز کهن
آن ساقی قدسی صفت مست جام معرفت

دریای فیض و مرحمت فخر گروه صالحین
از بحر عرفان گوهرے فی بلکه شمس العارفین

قطب الوری غوث الهدی کون و مکان را مقتدا
برنام او جانم فدا هم تن دل او قلب حزین

خلد آشیان جنت مکان طاب ثراه علی نور کرآن

بود آفتابی ضوفشان بر آسمان داد و دین
در راه عشق آن باوفا بر مشرب خوش صفا

مشغوف حب المصطفے محبوب رب العالمین

وجد کلیم اللهیش از عشق نا متناهیش
انفاس روح اللهیش جانها بجان آمد ازین

بنواخت کوس شاهیش از شرق و غرب آگاهیش

بانگ خلیل اللهیش بر آسمان شد از زمین
این سرگروه عارفان میخانه را پیر مغان

کرد و مشیخت در جهان تا پنج دی سال پنجمین

دانست این عالی همم کین نامه نا مختتم
گردد سراپا منتظم انیست کار بهترین

از باقیات تذکره آورد اندر تکمله

تا در کشد این تبصره سر بر بچشم ناظرین
آن یک لطیفه کاندران از حسن و عشق عاشقان

می بود باقی بیگمان بنوشت این شیخ مهین

آن حسن کز وی این جهان شد گلستان و گلفشان
وان عشق کاندر گلستان زد شعله های آتشین

ای عشق کز رو ازل با حسن هستی در بغل

ای از تو فخر هر محل وی بر تو نازان هر زمین
ای رونق بازار ها وی زینت گلزار ها

ای از تو فاش اسرار ها وی از تو روشن هر جبین

آب و ریک دانه تاب دل پروانه
شمع صبح خانه هر جا جمال تو بین

در سا غر و در مل توئی در سبزه و در گل توئی

در نغمه بلبل توئی هر رنگ تو رنگ بین
در وامق و عذرا توئی در قیس و در لیلی توئی

در پست و در اعلی توئی هر جا ظهورت دلنشین

خود شمع را افروختی پروانه را دل دوختی — باز آ بچشمانش سوختی مخمس هم سوز دل بخشین — مجنون خلاص از ما سوا لیلی به الفت مبتلا

ای حسن لیلی مرحبا ای عشق مجنون آفرین — آوخ که من هستم کجا بودم کجا رفتم کجا — وز دائره جستم کجا بر گردای طبع متین

بودند آن هر دو مهمان سر حلقه صاحبدلان — در صوفیان صدر جهان در عارفان رکن رکین — هر دم بشکل دلربا بر شان تجلی خدا

و آوازه انی انا زان جلوه زیباترین — از علم و فضل شان سخن پرسی چه گویم شمه این — هر چند گویم زان سخن ناید درست از کمترین

گر پیش شان نحوی شدی نحوی همه نحوی شدی — اخفش بدی صحوی شدی از لطف بیتان متین — مشکوة ایوان هدی مرقاة بام اهتدی

مفتاح باب افتدی مرآة تبع تابعین — نزد فقیهان معتمد پیش محدث مستند — مثل ائمه مجتهد چون بوحنیفه صدر دین

مانند یوسف بلفن در علم دین حسن حسین — قرآن پاک و معنیش گویند اکنون نایش — روح البیان راز جهان کشاف تنزیل مبین

بیضاوی صبح بیان مثل کتاب آسمان — روح البیان راز جهان کشاف تنزیل مبین — بیمثل در علم و عمل فخر جهان صدر اجل

هر مالکی و شافعی گوید بر آنها آفرین — کانوا نیابیع الحکم کما نوا کایات المبین

سرچشمه فیض اتم سرمایه فضل و کرم — بگذاشتند این خاکدان فرقند خوش عشل از جهان

موج چون بحر روان شیرین چو آب انگبین — انوار رحمت سائبان بنعم المکان نعم المکین

قصر مرد دلستان بمثل گلزار جنان — فی مقعد صدق مقر عند ملیک مقتدر

فی منبع جاریة لیسقون کاس من معین — فی عیشة راضیة فی جنة عالیة

الا اولیاء المتقون اقرارهم لا یحزنون — یا لیت قومی یعلمون عن تلک ایات المبین

والله خیر مستقرهم عند ذی العرش مکین

بسته پی عزم سفر زین ارجن المومنین — لطف گلستان صفا نور سموات علا

نگه که شیخ مقتدر حافظ علی انور کمر — باشد برای بادشه یا وارث تاج و نگین

انگیخت دلرا زین سر اشد عازم خلد برین — خوش نونهال گلستان عیسی نفس مریم روان

چون آن شه فرخ سیر شد سوی جنت بسیر — وز پای او بیدار شد تصویر فرش شه نشین

خوش مرو نازبوستان بارد تو از برگ گلبن — فانوس بزم اولیا شمع حریم انبیا

شاه حبیب حیدری تابان چو بدر انوری — در انقطاع ارتقا بالاتر از روح الامین

قندیل نور کبریا روشن چو صبح آفرین — در بر قبای مرتضی بر سر ردای مصطفی

تاج مشیخت بر سرش بر حقیقت در برش — ای بسته فتراک او خیل همه محشر شدین

هم اولیارا مرتجا هم انبیارا نازنین — کز مدتی این بوستان از لطمه باد خزان

این نامه احبار را این گنج پر انوار را — با برگ ریز از چه گله بود دست کار لعین

مشکل مریض نیمجان می بود مایوس و حزین — تا شد منور این سخن مانند شمع انجمن

شبها بروز آورد او این آب تا آمد بجو — شد مجلس آرای جهان کز بوستان نیها ترین

تا شد مرتب این چمن همرنگ فردوس برین — چون بخت و تختش یار شد از چه سوی بازار شد

آن حسن پرخور و شغب دین سکه ها منقلب — یا للعجب یا للعجب این ماجرای طرفه بین

وز جلوه پیرانوار شد هم مصر و هم چشم حسین — عذر از بیداد آمده شیرین بفرهاد آمده — وز نجد دلشاد آمد و محبوبه محمل نشین
آن قصه کآن دستان برمی‌خواند بدین بیان — معذور دارم ایخوان اگر گفتنی‌های چنین — ای وه چه خوشتر نامه‌اش گشته رقم از خامه‌اش
داند جهان علامه‌اش در فاضلان افضل ترین — ای جذب تصنیف او وی مرحبا تالیف او — کم باشد از توصیف او هر چند گویم آن و این
ای عندلیب خوش بیان ای طوطی شیرین زبان — از شوق شور طبالسان وصف این سفر گویم چنین — مانند مقصود سلف کامل شد از بهت خلف
میگویم از روی حلف نقش سلیمانست این — حسن سواد سطر چون عشاق را دل کرد خون — کردند از سرها بدن سودای زلف عنبرین
بین السطورش ضو فشان خنده بفرق مهوشان — وان حبه‌دان نگین نشان بر نگار خان چین برجبین — هر نقطه‌اش اندر صفا مثل سویدا بر رضیا
چشمک زند بر نخبها با دیده‌های نرگسین — مقصد گو خوشتر بود لیکن نه چون ما را سزد — طبعم چو برف مجمد فکرم چو ریگ تفتین
تنظیم و تنسیخ از کجا تقریظ و تاریخ از کجا — آرایش سیخ از کجا چون ذکمان و نکین — آخ که زاغ کلک من شد همصفیر اندر چمن
با بلبلان خوش سخن با طوطیان شکرین — جستم ز طبع نارسا تاریخهای طبع را — در گوش من آمد ندا از هاتف غیب این چنین
قل هذه روض الصفا بهر خویش دل شد زجا — پا الغرض گیر دد چها هذا ریاض السالکین — در سال هجرت هم عیان آمد بیاض عاشقان
بگرفته افزون کن دران یک راز ذوق عاشقین — سادات ذی انساب و شرف مجرو الفهارا بکمش — پس سال هجرت را توخوش از فیوض العارفین
بین جانفزایست این چمن بنعم مواعیظ الحسن — از روی جهدست این سخن بنعم فضل الوا عظین — این نامه قدسی بیان با شد بذکر عارفان
چون عرفه الفی بدان اهو مذاق العارفین — فصلی چو خواهی یخوان از روض الانوز راخوان — واز گلستان در گلستان انوار پارس را بچین
ای حضرت شاه حبیب ای درد دلها را طبیب — ای از تو کارما مصیب ای از تو حال ما مهین — ای پاک از کبر منی ای صاحب فکر سنی
ایم بچشم روشنی با تو برین کار مهین — صد مرحبا بر جان تو بر خدمت و احسان تو — احسنت بر عرفان تو عزت ورا ای شاه دین
هر چند بود این کار تو دشوار در انظار تو — لیکن خدا شد یار تو هستی چو از وی مستعین — از کوشش تو ای مهین شد طبع این مفرگزین
بر تو هزاران آفرین بر تو هزاران آفرین — اخوان ذی علم و هنر از جان ترا محبوب تر — فرخنده پی فرخ سیر انور بنور صالحین
چشم و چراغ خاندان رنج روان و دودمان — جان و جهان قدسیان نام و نشان واصلین — این کمتر موفور تو این دولت منصور تو
این خانه معمور تو یابد بقا تا یوم دین — باشند ایشان در جهان چون اختران ضو فشان — باشی چو مهر کامران ای رونق دنیا و دین
تا حشر باد این جادات این مسند و سجاده‌ات — جام و سبو باده‌ات دور شراب الصالحین — وارد بهم بی‌منتی اسم و مسمی نسبتی

گر دانیم خوش قسمتی از معنی منظور دین

انتباه

بسم الله الرحمن الرحیم

شکر کاین نامه بعنوانی رسید ❊ گم نشد نقدی باخوانی رسید ❊ نزد بان آسمانست این کلام ❊ هر که ازاین بر رود آید ببام

بعد حمد خداوند هر دو جهان مالک کن فکان و نعت رسول انس و جان حلال مشکلات عالمیان برارباب علم و فطانت و اصحاب فهم و ذهانت مخفی مبادکه این صحیفه کرامت و جریدهٔ هدایت وسیلهٔ جلیلهٔ حصول صلاح دارین و ذریعهٔ بدیعهٔ وصول مدارج نشأتین یعنی روض الازهر فی مآثر القلندر معه تکملهٔ حوض الکوثر فی تکملهٔ روض الازهر که بوستانیست خلد بهار و گلستانیست بخار فرحت کاه

صفا کیشان راست فزهت گاه فاندیشان ۵ کتابی انتخاب فترخیره ۵ ریاض خوش بیاض قابل سیر ۵ نگارین نامه
از نقش موزون ۵ بهارین نامه ارژنگ مضمون ۵ به بین الفاظ و آبی دشمعانی ۵ چو در ظلمات آب زندگانی ۵ خوشا تحریر
خوش ترکیب بندش ۵ برای لفظ و معنی جای بارش ۵ از دیر باز یعنی سنه یکهزار و سه صد و سی و یک هجری در حیز الطباع
بوده چشم مشتاقان جمال معنی خود را دیده سپید میکرد تا اینکه اکثران از شدت شوق بارها بذریعه تحریر و تقریر مدعا یافت
بوجوه تعویق و تاخیری پرداختند لهذا فرض وقت آمد که غنچهای عذرات معقولان از شاخ قلم بر چمن صفحه قرطاس شگفته گردد شوند
تا بتسمیش مشام منتظران و مشتاقان را سبب دفع صداع اضطراب انتظار گردد اول اینکه در صحیفه شریفه باوجود ضخامت سبب
کثرت عبارات عربیه الحاق ترجمه ضروری افتاد و هنگام تحریر کاپی بکاتب هدایت مخصوص نموده شد که در هر صفحه موافق عبارت عربیه ترجمه
اش بنگاشته آید تا ناظرین را وقت مطالعه دقتی پیش نیاید فالحمد که محمد گلیخان عرف دولخان رامپوری مخاطب بخوش رقم این امر
را بخوبی انجام دادند - و درین میانه بلای ناگهانی گرانی کاغذ در پیش گشت و چنان یوما فیوما ترقی پذیرفت که بمقابله اندازه
سابقه قیمتش دو چند بلکه چهار چند گردیده معهذا در فراهمی اش هم سخت دقتها رو نمود ندهر وقت همین معلوم میشد که کار بطبع
سرانجام خواهد کشید مگر اعانت معین حقیقی و کرم کارساز تحقیقی را سپاسم که کار تحریر کاپی و چاپ گشتن پروف ملتوی نگشت
اما فتا بطبع کتاب سست گردید چنانکه در اکثر تواریخ طبع ضرورت تبدیل سنه واقع شد - و دوم اینکه تکمله شریفه که کیفیت دستیابی
و دستیش مفصلا در مقدمه کتاب هذا مرقوم شد و محمد از اصل صحیفه شریفه کمتر نبود بر وقت تبایش عزم بالجزم همین بود که آنهم
بمطبع سرکاری رامپور برای طبع سپرده آید مگر بعجب اتفاق که تا آنزمان کتابت صحیفه شریفه ختم نشده بود و عرصه چهار پنج سال
هم منقضی گشته لهذا ضرورت افتاد که تکمله شریفه بمطبع دیگر سپرده آید تا هر دو کتب یکجان دو قالب همدوش یکدیگر علیه طبع پوشند
چنانچه تکمله شریفه در مطبع اصح المطابع لکهنؤ داده شد اینجا علاوه وقت دستیابی کاغذ فقدان کاتبین ذی استعداد پیش
آمده از تحمینه سابقه قصر فه لاحقه چهار چند افزود بالجمله در طبع این صحیفه شریفه علاوه صرف زر خطیر هر اینچه خون دل خورده مذکور
در جگر افشرده شد بر آشنایان و دانایان کار بخفی نیست سوم اینکه از ابتدای طبع سعی همین ماند که در تصحیح کاپی و پروف چنان
باید کوشید که نوبت الحاق غلطنامه نیفتد چنانچه کاپی را اولا جناب مولوی محمد سیم الدین صاحب منجر مطبع سرکاری ریاست رامپور
و جناب مولوی محمد شریف الدین صاحب کیل در جاول رامپور مقابله کرده صحت اغلاط ساخته بکاکوری بخدمت مصحح اصلی و مترجم
صحیفه شریفه جناب مولوی شاه محمد حبیب احمد صاحب قلمدر مدظله العالی میفرستادند از انجا ملاحظه گشته بخدمت جناب مولوی صدر الدین
خانصاحب که تقریظ از ایشان هم ثبت است فرستاده میشد بعد تصحیح آنجا دا پس بمطبع میگشت چنانچه همین انتظام یکزمانی قایم ماند
هرگاه که جناب مولوی محمد صدر الدین خانصاحب و مولوی محمد شریف الدین صاحب رهگرای عالم جاودانی شدند بقیه صحاح جهان
بجا مکان کوشان ماندند همچنین تکمله شریفه چون بمطبع صحح الطابع سپرده شد مولوی حکیم محمد سمی علیصاحب نیز بار تصحیح کاپی و پروف شا
بدوش گرفتند اولا خود دیده بعد بکاکوری میفرستادند مگر باوجود این همه عرق ریزی خیر و تر الحاق غلطنامه طویله ناگزیر افتاد الحال ناظرین
انصاف گزین انصاف پژوهان باریک بین التماس اینکه در این امر معذور انگاشته از زلات و تعصب خلل اهل کار ان مطبع و مصحح آنجا بگاه سهل و عفو
نفرمایند چهارم اینکه این صحیفه شریفه مکمل به تکمله بقدر کثیر و معرض طبع آمد انتباه که بدون ستوری صحیح و مترجم دید و بطبعش سر تکلفند
و گوهر سود و سنگ زیان برنزنند فقط

غلطنامہ کتاب مستطاب حوض الازہر معہ تکملۂ حوض الکوثر

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۳	۹	المحل	المجل
″	۱۰	اللطائفة	اللطائف
″	″	المنیفة	المنیفہ
۴	۱	درگزر	درگذر
۱۱	زیر سطر	بترسید	
″	۱۲ زیر سطر	ازخدا	بترسید ازخدا
۱۳	۱۳	ترسید	نرسید
″	۲۷	بتبع	یتبع
۱۴	۱۷	ادشا	
۱۷	۱۲	المتی	امتی
″	۱۳	والذین	والدین
″	۱۶	طلب	طلب
″	″	او	آن
۱۸	۲۰	بید	بیدار
۱۹	۱۳	تتیت	لتیت
″	۱۶	فرسد	فریسد
۲۲	۳	کد	کذا
″	۲۷	همواره	همواره
۲۳	۱۱	الو	ابو
″	۱۲	شائقین	سابقین
۲۴	۱۳	نختفان	یختلفان
″	۱۶	سنت	سنة
″	۲۳	یکجا	بکجا
۲۵	۷	بکثرت	بکثرة
″	۱۴	الخلواة	الاخلاء
۲۶	۲۸	دد	
۲۹	۱۰	ذروے	آن را
″	۱۸	الطلیة	الطلبة
″	۲۲	العجتهدین	المجتهدین
″	۲۳	فروغ	فروغ
″	۲۵	ادنی	ادنے
۳۰	۱۲	و	دلو
″	″	اوشانز	اوشانرا
۳۱	۲۳	النسد	افسد
۳۲	۲۱	حال	خال
″	۲۲	الاسقی	الاقاسقی
″	″	الذات	اللذات
″	۲۶	علیت	علیست
″	۳۰	حمر	خمر
۳۲	۹	فبشته	فبشته
″	۱۰	بششة	بشته
″	۱۲	بعبد	بعبد
۳۵	۳۲	نبستقد	نستقد
″	۲۵	کوده کر بینا	کور وکر وبینا
۳۶	۴	مذاذی	مذابذی
″	۲۵	اندر	اند
۳۷	۱۵	فاتهم فاتهم	قاتهم
۳۸	۱	والخفیة	الخفیة
″	۱۳	دی بسیار	دبسیار
۴۰	۱۳	یظما	نبطما
۴۱	زیر سطر ۲	مرو	مراد
۴۲	۹	قلت قلت	کلت
″	۲۳	میدانند	میدانید
۴۳	۱۳	بخدمت	بخدمة
″	۲۵	لحضرت	لحضرة
۴۴	۵		والکلمة مکررة
۴۷	۱۹	یمتحونه	ممتحونه
″	۲۵	اصاً	اصیاً
۴۸	۵	فقال	*
″	۴	عزت	عزة
″	″	العزت	العزة
۴۹	۳	والریاست	والریاسة
″	۷	بورقة	بورقة
۵۰	۳	الفشاش	الفشاشی
″	۶	دوے	دوے
″		ز	از
۵۱	۹	زد	خود
″	۱۴	بفته	یفتحه
″	۱۸	لمع	افتح
″	۲۴	تبنر	نیز
۵۳	۱۰	ظاهر	ظاهرا
۵۶	۱۰	فیام	قیام
۵۸	۳	نمر	نیز
″	۱۰	برنیت	بزنیت
۶۱	۱۰	برسم	نرسلم

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۶۱۳	۵	محمدت	محمدت
۶۵	۱۵	تفصیل	تفضیل
۶۵	۳	ناچار	ناچار
۶۶	۱۱	درتو	قرب ودوتو
۶۷	۳	اجابته	اجابة
۶۷	۱۸	البتلاء	البتة
۶۸	۳	نمی گردند	نمی نگرند
۶۹	۳	دست	دست
۶۹	۱۶	حیّا	حیّاً
۷۰	۳۰	وجه	بوجه
۷۲	۲	ازدین	دین
۷۴	۶	براتبه	براتب
۷۵	۵	سابه	سایهٔ
۷۵	۸	روح	ارواح
۷۶	۱۷	آن من	آن من باشم
۷۸	۲۵	حضرت خضر علیہ السلام	حضرت خضر علیہ السلام گرفت دست علیہ السلام از شیخ
۷۹	۲۱	ہشصد	ہشتصد
۸۲	۱۴	انبار	انبار
۸۳	۱	نه رفعت	رفعت
۸۴	۱۷	خوابند	خواہند
۸۵	۲۷	للکترة	لکثرة
۸۶	۲۷	که مراد	مراد
۸۹	۱۷	ترمانا	زمانا
۹۰	۱۹	هذاه	هذه
۹۱	۸	اکرامة	...مة
۹۵	۱۰	واول	اول
۹۶	۱	گ ب	نساب
۹۹	۲۴	الو	او
۱۰۰	۲۷	شهد	اشهد
۱۰۱	۲۶	المائبه	المادبه
۱۰۴	۱۹	التربته	التربیه
۱۰۶	۷	بود	کنند
۱۰۷	۸	طرقے	طُرُق
۱۰۹	۱۲	اہل بیتی کنل	اہل بیتی وغیرہم مثل
۱۱۴	۲۳	ختم	حتم
۱۱۶	۱۴	گرده	کروه
۱۱۷	۱۳	ذوالجلال	ذوالجلالی
۱۱۸	۱	نشیم	نشیم
″	۲۵	راه را	راه را
۱۱۹	۹	اد	ار
۱۲۰	۱۶	واحته	راحة
۱۲۲	۶	که خدمت که خدمت	که خدمت
۱۲۶	۱۷	دخشنود	خوشنود
۱۲۹	۱	قیس	قس
۱۳۳	۲۰	لتبه ندی	الترمذی
۱۳۴	۲۴	هنزه	هذه
۱۳۵	۲۳	لقّه	نصّه
۱۳۶	۱۹	نیکه	انیکه
۱۳۷	۴	توخفت	توصفت
″	۱۰	التربة	الترجمة
″	۱۶	هوالنفس	هوی النفس
۱۳۸	۳	الحزام	الخزام
″	۹	ترنیفة	تنزیفه
″	۱۴	خراسان آنحضرت باتفاق	خراسان آنحضرت باتفاق اصحاب است
۱۳۹	۲۰	صی	
″	۱۳	۲۱	سیاه
۱۴۰	۳	لواری	نواری
۱۴۱	۸	بیلة	حیلة
۱۴۱	۱۴	قیل	قبل
۱۴۲ ۱۴۵	۲۳ ۵	ازاحته	ازاحة
۱۴۵	۲۵	مطاهر	ظاهر
۱۴۶	۶	نگردد	نکرد
″	۱۵	با	یا
۱۴۷	۱	مجصح	بجرح
″	۱۱	واالا	ولا
″	۲۴	اوطب	دلب
۱۵۰	۵	دعلطیهاے	تلطیهاے
۱۵۱	۱	قلیهم	تلیلهم
″	۸	اذناعی	اوزاعی
″	۳۵	لذ	از
۱۵۲	۱۲	تدرکها	تدرکها
۱۵۴	۷	عن الاتقائه	عن الابقاء
″	۱۵	بالاحالته	بالاحالة
۱۵۵	۷	برسند	برجیدند
″	۱۰	عذا لطعن	هذا الطعن
۱۵۷ حاشیہ	۲۰	موطع	موضوع
۱۵۸	۱۲	یادکرد	یاکرد
۱۶۱	۸	کرده ذات	کرد وذات
۱۶۲	۱۲	ثاپن	ثمان
۱۶۳	۱۰	مابین	باین
″	۱۴	صندة	مندة
″	۱۸	الغایین	الغابر
۱۶۵	۱۵	وکه	درکه
۱۶۶	۶	فن اند	فن
″	″	قلیرجها	فلیراجعها
۱۶۸	۸	درسالہ	درسارہ
″	۱۰	علی	اعلے

صفحه	سطر	غلط	صحیح
۱۶۹	۳	ر	را
۱۷۰	۱	واسوة	اسوة
۱۷۲	۲۲	ماسوایے	ماسوا
۱۷۴	۱۸	بست دوم	بست و دوم
۱۷۹	۳	متفقه	متفقهه
۱۸۰	۰۸	مندوری	مندوری
″	سطر آخر حاشیه ۱	بربا	برپا
۱۸۲	۱۳	سقر	ستر
″	۲۱	فردغ	فروع
″	۲۶	امارت	امارات
۱۸۴	۹	عالی	عالمے
۱۸	۰	کلام تصوف	کلام تصوف
″	۳۰	شرف	بشرف
۱۸۸	۳	نعمت	دار نعمت
۱۸۹	۴	لمصطفویه	المصطفویه
۱۹۳	۱۵	لما لعه	مما لعة
۱۹۴	۱	خودو	خرد
۱۹۶	۱۰	عبدالله بن یحیه	محمد بن یحیه و عبدالله بن یحیه
۱۹۸	۱	کر	کرد
″	″	ابرهیم	ابراهیم
۲۰۰	۴	دهنده	کننده
″	۱۷	بیفتد	بیفتند
۲۰۲	۲۱	فصل	فضل
″	۲۰	از	۱۸
۲۰۳	۳	الیمنی	الیمنی
۲۰۷	۱۱	بستروا	یستمروا
۲۰۸	۸	بیرے	پیرے
″	۱۰	رویکه	رویکه
″	۲۴	تنافی	تنافی

صفحه	سطر	غلط	صحیح
۲۱۳	۵	متضمنه	متضمنه
۲۱۴	۱۵ پایین سطر	نگاه داشته	—
۲۱۵	۱۱	تنظهر	تظهر
۲۱۶	۱۰	جاویه	جاءیه
″	۱۲	الدناة	الذناة
″	۱۵	که در	در
″	۲۰	لمرجیة	الرجیه
۲۱۷	۲۸	مردمان	مردمان است
۲۱۸	۲	ورنه	ونه
″	۹	تطون	تطون
″	۱۰	والقو	واتقو
″	۱۵	فال	قال
″	۱۷	ارلمته	ارایته الجمو
″	۲۲	که ازنظر	راز نظر
″	۲۴	لقو	اتقوا
۲۱۹	۶	بایه	یابه
″	۲۳	نیابد	بیابد
۲۲۳	۱۳	التقو	اتقو
″	۱۴	منطع	منقطع
″	۲۰	آنت	کنت
۲۲۴	۷	مبودوے	معبودے
۲۲۸	۱	دار	در
۲۳۰	۵	النسا	النساء
″	۱۶	مصیت	بیت
۲۳۱	۵	بطوله	بطوله
۲۳۲	۲	دتبا	دنیا
″	۱۱	فالله	فبالله
″	۱۷	نمنع	نمنع
۲۳۳	۲۴	تغدسا	نغدسا

صفحه	سطر	غلط	صحیح
۲۳۵	۱	بعیرة	علی بصیرة
۲۳۷	۱	بزاز	بزار
۲۴۲	۱	همین است	همین
″	۳۰	بالنشاة	بالشاة
۲۴۴	۷	سرده	صلوة
″	۱۴	نظهر	تظهر
″	۲۶	تاآخو	تاآخر
۲۴۶	۱۶	شاهدا	شاهد
″	۲۶	سها	منها
۲۴۷	۲	متروکه	متروکة
″	۲۵	اصحابه	اصحاب
″	۲۷	بالابة	بالایة
۲۴۸	۱۲	المآب	المآب والمآب
″	″	سواب	صواب
″	۱۵	کمان ان	کما ان
۲۴۹	۴	بودند نه	بود نه
″	۷	شبیه	شبیه
۲۵۰	۵	قالوفام	قالوفاء
۲۵۲	۲۴	بالید	بالیدالیضا
۲۵۴	۱	غیرماوقفه	وحققه
″	۵	مفصله	معضله
″	۶	مفصل	معضل
۲۵۵	۲۳	پنی	یعنی
۲۵۶	۹	غلینه	غلیبیه
۲۵۸	۱۶	توریه	نوریه
۲۵۹	۱۴	وزیرسلطان	وزیرسلطان
۲۶۱	۴	شرح	تشرح
″	۷	رعبة	رغبة
″	۱۶	کهکه	که

صفحه	سطر	غلط	صحیح
۲۶۷	۶	الی معروف	الی معروف
۲۶۸	۶	الکلتا	کلتا
″	۱۵	الهادی	الحلوی
۲۶۹	۳	التغلیط	التغایط
۲۷۱	۲۶	غانیه	غایة
۲۷۴	۱۹	دحیة	دحیة
۲۷۵	۱۹	ادست	انست
		النانی	
″	۲۵	زلفی	نفی
۲۸۰	۲	عون	عوف
″	۴	دم باد دیگر صحابه	خوشنود باد خدا از همه صحابه
″	۲۳	ربع	تابع
		حدیث	وحدیث
″	″	اوبکم	آدردیم
″	۶	غاربه	غبوبه
۲۸۳	۲	الحسینیتین	الحسنتین
۲۸۴	۴	بکه	جکة
۲۸۵	۱۴	دوے است	دوے منسوب است
۲۸۶	۱۱	صحبت	صحت
۲۸۸	۱۰	انجدنه	الحنابله
۲۹۳	۲۰	مستونه	مسنون
۲۹۶	۲۰	تصیرة	حلة تصیرة
۲۹۸	۲۶	وتا	وما
۲۹۹	۱۹	داشت	داشت
۳۰۰	۲۰	ترضاه	یرضاه
۳۰۱	۶	السکملوا	استکملوا
۳۰۴	۵	وکلام الله	درکلام الله
″	۱۵	منطوی	منطوی
	۱۴	معجز	لعجز

صفحه	سطر	غلط	صحیح
۳۰۸	۳۴ زیرسطر	الانبیاء	الاخیار
″	۲۶	باید	بایدکه
۳۰۹	۸	الاغفور	الغفور
۳۱۱	۲۰	لطافت	لطانت
″	۲۵	مشرع الخصوص	مشرع الخصوص
۳۱۲	۸	فلیرجع	علیها فلیرجع
۳۱۳	۱۸	اولئک	وقال ان
۳۱۵	۱۰	فمن شاء	فمن شاء
۳۱۵	۱۲		
۱۳۶	۱۲	ایطمع	الیطمع
۳۲۳	۳	مرار واست	مرادراست
۳۲۴	۶	نیایدش	نیابدش
″	۲۳	درست	ودست
″	۲۴	قوله	قوله
″	۲۷	الربعوا	الربعوا
″	″	ارباغ	ارباع
۳۲۵	۶	زین	زین
″	۱۷	(قسم)	(قسم) و
″	″	العید	الشد
″	۱۸	مصاف	مصافه
″	۱۹	برمن	من
″	۳۱	بقال	فقال
۳۲۷	۲	ابدا	بدا
″	۱۶	هذالباب	هذاالباب
۳۲۹	۱	الیه	الید
۳۳۰	۵	بحب	است
″	۱۲	لیش	بیش
۳۳۱	۲۵	انقلب	فانقلت
۳۳۳	۲۱	تباه	شاه
۳۳۴	۲۵	نشناختیم	نشناختیم

صفحه	سطر	غلط	صحیح
۳۳۵	۲۸	بارراز	راز
۳۳۶	۱۴	مخوار	غفور
۳۳۷	۲۹	منتخب	محب
۳۳۸	۹	القیمة	القیمة
۳۳۹	۵	بمینه	یمینه
″	۵	وانکه	نکه
″	۹	لعلات	لعلان
۳۴۰	۱۴	رضوان امد	رضوان الله
۳۴۳	۱۳	ورعایت	درغایت
۳۴۵	۲۴	ا-	از
۳۴۸	۸	مردے	مروی
″	۱۱	تفصیل	تفضیل
۳۵۳	۳	داد	داز
″	۲۶	بیذهت	بیداهت
″	۲۷	بیداهشة	بیداهته
۳۵۴	۲	فضیلة	فصیلة
″	۲۷	دوردست	مهرادردست
۳۵۶	۴	درود	درد
۳۵۷	۸	کرام	کدام
″	۱۲	تخلقونی	تخلفونی
۳۵۸	۲۴	-ا	را
۳۵۹	۹	سول	رسول
۳۶۱	۱۶	تعظیم	تنظیم
۳۶۲	۲۷	براے	دراے
۳۶۳	۱۶	الطرف	الصرف
″	۱۸	حقی	اعطنی حقی
″	۲۰	کمن	من
″	۲۳	المسائة	خسائة
۳۶۵			

صفحه	سطر	غلط	صحیح
۳۶۷	۱۲	دیگریست	دیگر کسیست
۳۶۸	۲۱	سرت	مسرت
۳۶۹	۲۸	آید	اید
۳۷۰	۲۱	عن	ان
۳۷۱	۱۹	بو	ابو
۳۷۲	۲۲	خدیبة	خدیجة
۳۷۳	۲۲	بخط رز	بر آب زند
۳۷۶	۳۷	فورق	فوزق
۳۷۷	۱	آمده آنحضرت	آمد و آنحضرت
۳۷۸	۱	نحبته	بحبة
//	۲۳	آل رسول الله	آل رسول الله صلعم
//	۲۶	رحمت پروردگار	رحمت بما
۳۷۹	۲۲	برکت	تبرکت
۳۸۴	۵	شما	شما
//	۲۸	کود	کوه
۳۸۸	۹	جعل	جبل
//	۱۲	در	او در
۳۸۹	۲۱	متولد	که متولد
//	۲۵	فکذب	فکذب صلعم
۳۹۲	۳	بمشائخ	و بمشائخ
۳۹۳	۱۹	واعبد	واعبد
۳۹۷	۱۳	بضبط	بضبط
//	۱۷	العراقی خطبة	العراقی فی خطبة
//	۳۱ ترجمه	منفقه	متفقه
//	۳۲ ترجمه	و در	در
۳۹۸	۲۱	بیما	فیما
۴۸	۸	بتخییر	بتخییل
//	۲۶	ازینکه این	ازینکه باشد این
//	۲۷	مترشح گفته باشد	مترشح میشود
۴۰۲	۲۵	تقرا	فقرا
۴۰۳	۸	بسوے	بسوے
//	۲۲	این کنز الامان	این امان
۴۰۴	۷	ثلاثه	ثلاثة
۴۰۵	۴	الخاصیه النفسه	بخاصیة نفسه
//	//	نفوس	نفس
۴۰۶	۲	یاد	یاد
۴۰۷	۱۶	وے نیز	و نیز
۴۰۸	۱۶	غیر مکاشف راکه	تر و غیر مکاشف که
//	۲۱	میگوید	میگویند
۴۱۴	۱۱	محی الدین عربی	محی الدین ابن عربی
۴۱۵	۶	بداست	بدت
		بدن دنیا ارواح	بدن دنیا ارواح و اخراج ارواح
//	۲۳	مجرده و اجسام	بود و نیز مرجع است کسیان و اجسام
		واقع است	واقع مجرده و اجسام است
۴۱۷	۱	خرید و قسم	آخر باز بدو قسم
۴۱۹	۲۴	بن یحی	بن یحیی
۴۲۰	۱	گلشن	گلشن راز
//	//	عبادت	عبارت
۴۲۲	۳	تنگ چشمی	تنگ چشمی
//	//	لا یتجلی	لا یتجلی لله
//	۱۷ عاشیه	۰	دو
۴۲۶	۸	هزبان	بزبان
۴۲۷	۲۶	فی المدارج	در مدارج
۴۳۱	۸	لیشبهه	یشبه
//	۱۵	صاع	صالح است
۴۳۷	۲۱	مشدد و	مشدد
۴۳۹	۱	یکی	یکے است
//	۳	تعنی	معنی
//	۱۶	بکدام	بر کدام
۴۴۶	۲	بوے	بوے
//	//	این امان	این امان
۴۴۹	۱	ثلاثه	ثلاثة
۴۵۱	۱۸	بخاصیه النفسه	بخاصیة نفسه
۴۵۶	۱۰	نفوس	نفس
۴۵۷	۸	یاد	یاد
//	۱۲	و نیز	و نیز
//	حاشیه	تر و غیر مکاشف	لسه
۴۵۸	۴	میگویند	میگویند
//	۷	محی الدین ابن عربی	محی الدین ابن عربی
۴۶۱	۱۴	بدت	بدت
۴۶۲	۲	بدن دنیا ارواح	بدن دنیا ارواح و اخراج ارواح
//	۶	بود و نیز مرجع است کسیان	بود و نیز مرجع است کسیان
//	۲۸	واقع مجرده و اجسام	واقع مجرده و اجسام است
۴۶۳	۱۴	آخر باز بدو قسم	آخر باز بدو قسم
//	۲۱	بن یحی	بن یحیی
۴۶۴	۴	گلشن راز	گلشن راز
//	زیر سطر ۲۳	عبارت	عبارت
//	۲۵	تنگ چشمی	تنگ چشمی
۴۶۵	۱	لا یتجلی لله	لا یتجلی لله
//	زیر سطر ۸	دو	دو
۴۶۶	۱	بزبان	بزبان
//	۲	در مدارج	در مدارج
//	۲۱	یشبه	یشبه
//	۲۶	صالح است	صالح است
//	۲۷	مشدد	مشدد
//	۳۹	یکی است	یکے است
//	۱۸	معنی	معنی
//	۲۱	بر کدام	بر کدام
۴۶۶	۴	مولانا	مولانا
//	۱۷	جدا گانه در جدا گانه	جدا گانه در جدا گانه
//	۱	آید	آید
//	۱۸	باشد	باشد
//	۱۰	جنید	جنید
//	۸	تطبیقاً	تطبیقاً
//	۱۲	محضاً	محضاً
//	حاشیه	لسه	کنده
//	۴	مباهات	مباهات
//	۷	لمناسبة	لمناسبة
//	۱۴	اتخذ	اتخذ
//	۲	قدوه	قدوه
//	۶	موزون	موزون
//	۲۸	سیرده	سپرده
//	۱۴	بسیار	بسیار
//	۲۱	غبار	غبار
//	۴	نالش	نیالش
//	زیر سطر ۲۳	در	در
//	۲۵	دنی	دنی
//	۱	خلص	خلاص
//	زیر سطر ۸	دور کرده اند	دور کرده اند
//	۱	نفوس	نفوس
//	۲	مستحب	مستحب
//	۲۱	نعمات	نعمات
//	۲۶	اله	الله
//	۲۷	وحد	واحد
//	۳۹	مکالمه	مکالمه
//	۱۸	الظاهر	الظاهر
//	۲۱	والاولات	والاولات

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۴۷۹	۱۰	تصحابہ	صحابہ
〃	۱۲	دارد	دادہ
〃	۵	لتیفو	بفعر
〃	〃	متزور	متردد
۴۷۰	۱۵	حور	طور
۴۷۱	زیر سطر ۱	ہمایان	ہمایاں
〃	۶	بعینی	بمعنی
〃	۲۲	ہر چیزے	ہر چیزے
〃	۳۳	پرانہ	نامہ
〃	سطر اول	تبیر	بغیر
۴۷۲	۱۳	انظر	نظر
〃	۱۵	جیب	حبیب
〃	۳۶	روح	لوح
〃	〃	لحو	محو
〃	〃	دوم	روم
〃	۳۹	اشت	است
۴۷۳	۱۷	نما	انما
〃	〃	اجز	از جز
۴۷۴	۱۱	اخیر فتار	اخیر کہ فتار
〃	۱۳	در یاضات	در ریاضات
۴۷۵	۵	وعقد	وعقعا
〃	۱۸	بند	بینہ
〃	۱۹	کے	کہ
۴۷۶	۱۲	د	و
〃	〃	صعہ	طبیعت
۴۷۸	۳	چو	چون
〃	زیر سطر ۵	باغبا	باغبانا
〃	۴	معدل التہار	معدل النہار
۴۸۰	۳	گرودن	گردون
〃	۲۷	نمی شود	نمی شود
〃	۲۸	مبدء	مبدأ
۴۸۱	۷	جسم سوی	جسم کالبد
۴۸۲	۲۱	پرداری مو	پرداری مو
〃	۲۳	لسہ مدی	المہدی
۴۸۳	۳	بعضور	بطراز
〃	۴	یا	با
〃	۱۱	پہ پید	پہ پید ہ بلاگردان
〃	۱۹	دارد	دارد
〃	۲۸	آرزوہا	آرزوہا
۴۸۵	۶	محبوب	محبوب
〃	۲۹	رواح	روح
۴۸۶	زیر سطر ۱۶	خداند	خدایا
〃	۲۷	گرددرا	گردد
۴۸۷	۱۷	یحب	مایحب
〃	۲۳	نادر	نادر
۴۸۸	۷	وان	دان
۴۹۰	۱۴	پرستہ	پیوستہ
۴۹۱	۱۰	در	در
〃	۲۴	پستر	پسر
۴۹۲	۹	علی اللہ کس	علی اللہ کس
〃	۲۴	ملایتہ	ملامتہ
۴۹۲	۵	بیگرد	میگیرد
۴۹۴	۲۵	صعف	محبت
۴۹۵	۲۳	حشم	چشم
〃	۲۶	کر	گر
۴۹۶	۱۹	لہ	و
〃	۲۱	عہ	ہ
〃	۲۲	افزودن	افزودن

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۴۹۷	۵	بیہوش	بہوش
〃	۱۵	النہوی	البلوی
۴۹۸	۱۰	ہا ہا	با
۴۹۹	۲۶	بصہد	بصہد
〃	۲۳	استاذ	اشارہ
〃	۳۰	ایشان	ایشان
۵۰۰	۶	اجو	اخبر
۵۰۱	زیر سطر ۱	بافت	بمسافت
〃	〃	نزدیک	نزدیک
〃	۱۶	آمنوا اسند	آمنوا اسند
۵۰۲	۱۵	کلمنی	کلینی
〃	۱۶	ہراز	ہزار
〃	۱۸	دوان	دوان
۵۰۳	۴	ہمہ	ہمہ
〃	۸	فجز	جز
۵۰۵	۴	فلق	قلق
〃	زیر سطر ۱۴	ہمار	بیمار
〃	۲۰	یذ قوون	یذوقون
〃	۲۶	کوینہ	گویند
۵۰۶	۱	بیشر	بیشتر
۵۰۷	۱۷	متبر	معتبر
۵۰۸	۲۰	آشکارا	آشکارا
۵۰۹	۲۴	بگاو	بیگانہ
۵۱۰	۲۳	اقتدارم	اقتدار
۵۱۱	زیر سطر ۳	ہشنگی	ہیشگی
۵۱۴	۵	کرجز	کہ در
۵۱۵	۱۸	دادن ہیران	دادن حیران
۵۱۶	۴	علیکم	کہ علیکم
〃	۲۲	جوہر ض	جواہر ضدوض

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۵۱۸	۲۳	اش دہا	اژدہا
۵۱۹	۲و۳	مراتب کلام شیخ محی الدین کلانی	مراتب کلام شیخ محی الدین کلانی
〃	۲۸	شہود	وجود شہود
۵۱۹	۲۳	تیمز	تیمر
۵۲۰	۲	احمد	محمد
〃	زیر سطر ۲۱	وسول	وسوسہ
〃	۲۴	اسیاہی	راسیاہی
〃	۲۵	۵۵	۵۵
۵۲۱	۲۶	می آورد	می آمد
〃	〃	کدام	کدام است
〃	〃	دکام	احکام
〃	۲۹	تاآنکہ	تارسکہ
〃	〃	کمال	کمال اد
۵۲۳	۳	نوے	نوزے
〃	زیر سطر ۴	تامر	تمامتر
〃	زیر سطر ۴۳	بروزدہای	بروزہای
۵۲۵	زیر سطر ۱۰	رابا	مارابا
〃	۲۵	وقب	وقت
۵۲۶	۲۳	رزقنا	رزقنا
〃	〃	وزقنا	رزقنا
〃	زیر سطر ۲۵	قد	خدا
〃	۲۶	دعام	دنیاکم
〃	〃	ونیای	دنیای
〃	۲۸	مرد	اند
۵۲۷	زیر سطر ۱	۵	در
〃	۹	الدنیاد	الدنیا
〃	۳۴	وکدرست	درست
〃	۲۷	۵ کف	برا کف
۵۳۰	زیر سطر ۱۳	گردان	گردان

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۵۲۸	۱۹	جبنر	جنہ
〃	۲۴	سری	پرای
〃	۲۹	اد	و
〃	〃	نو	او
۵۲۹	۱۸	رای	رائی
〃	۲۷	درد	دُرد
۵۳۰	۱	خبنر	جز
〃	۲۱	۱ای	ای
۵۳۱	زیر سطر ۸	پیاوہ	پیاوہ نمودیم
〃	۱۶	علاد	علاقہ
〃	۳۱	ازخدا	ازخدا
〃	۳۴	سلم	مسلم
۵۳۱	۲۵	دے اصحاب	دے از اصحاب
۵۳۴	۱۴	نماند	نماید
۵۳۵	زیر سطر ۱۴	اشارا	ایشارا
〃	زیر سطر ۱۵	جشن	وجشن
〃	۲۷	باوات	بارذات
〃	〃	علمی	علمی
۵۳۷	۶	انصاد	انقاد
〃	۹	عشرا	شعر را نہ
〃	زیر سطر ۱۲	روشتی	دوستی
〃	۲۵	ستور	منور
〃	۲۸	اسادی	ارادی
〃	〃	حق تعالی	حق تعالی را
۵۴۲	۱	نہایت	کہ نہایت
〃	زیر سطر ۲	شدو	شدہ
〃	۱۳	یفحوای	بفحوای
۵۴۴	۷	پرتو	برو
〃	۱۴	یادوست	یادوست

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۵۴۵	۵	دگمر	دیگر
〃	۱۲	اوکدہ	اوکدہ
۵۴۶	زیر سطر ۸	غیب	عیب
〃	۱۹	نقاید	نقاید
〃	۲۶	ترایج	رایج
〃	〃	〃	〃
〃	〃	موافوہ	موافق تر
〃	۲۸	وقت	درست
۵۴۷	۶	خزایہ	خزایہ
〃	۱۸	منطق	منطبق
〃	۲۵	مختصرا	مختصرا
۵۴۸	۵	ملکات	ملکات
〃	۶	عالی	عالی
۵۴۹	۵	فلوں	فیکون
〃	۱۵	و	یا
〃	۲	فا	یا
〃	۲۵	مزد	مزد
۵۵۱	۶	صلوا الصلوۃ	صلوا الصلوۃ
〃	۶	علم	علم
〃	۱۱	فرمود	فزود
۵۵۲	۱	ندی	دنی
〃	۴	نخ	یخ
〃	۶	مرادت	مرادت
〃	۱۶	دزد	دزد
۵۵۲	۲۲	مہرۂ	مہر
۵	۲۰	مقام	مقام است
۵۵۴	۶	نحسب	بحبیب
۵۵۶	۲۰	خوابیدن	خوابیدن
۵۵۷	۱۵	در	در
۵۵۸	۸	ثبت دفتر ۱۲	ثبت قرار داد

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۵۵۰	۸	جریدہ و دفتر ۱۲	جریدہ و دفتر دادہ ۱۲
〃	۲۳	استیحاس	استیحاش
۵۵۵	۶	دلادریست	دلادریست
〃	۱۱	بتاہزا	بتانزا
〃	۲۷	صفتا	صفتہا
〃	۱۰	بسار	بسا
۵۶۰	۵	سیگردم	سیکردم
۵۶۱	۱۸	دحود	دجود
〃	۱	میگوید	نمیگوید
۵۶۲	۲۰	گردد	گردد
۵۶۳	زیر سطر ۱۱	ارادۃ	ارادہ
〃	۱۲	نامردی	نامرادی
〃	۲۲	رحلا	رجلا
〃	۲۷	بعض	بنض
〃	〃	مدہد	ندہد
۵۶۴	۴	ایتا بخامہ	اتیان جلد
〃	زیر سطر ۲۳	مقلوب	منسوب
〃	〃	عبت	اصبت
〃	۲۳	پاصلہ	باصلہ
〃	۲۶	جذبے	جذبے
۵۶۶	۵	بہیمی	بہیمی
〃	۲۶	مرگیلہ	مرگیکہ
۵۶۷	۲۳	القضائل	الفضائل
〃	۲۴	الشئات	السیئات
۵۶۸	۷	الحقیقۃ	الحقیقۃ
۵۶۹	۱۹	دنمن	ذمن
۵۷۰	۲۳	خویش	خونش
۵۷۱	۲۷	وسد	دجسد
۵۷۲	۲۲	دخو	دخود
〃	〃	نے	بے
〃	۲۳	چگونہ	چگونہ
〃	〃	باب	یاب
〃	۲۳	ربامی	ربامی
〃	۲۴		ربامی
۵۷۳	۱	ازا	ادرا
〃	۱۰	احد	احد
〃	۲۰	المستقیم	المستقیم
۵۷۵	زیر سطر ۱	[illegible] کردن	صیف کردن
〃	۴	کدورت	کدورات
〃	۱۶	حامل	حائل
۵۷۶	۱۳	ہند	بہد
۵۷۷	۱	دور امور	دور امور
〃	زیر سطر ۱۲	ارا	مرا
〃	زیر سطر ۴	ور	در
〃	۲۰	تحریض	تحریص
۵۷۸	۲۶	مسلہ	مسئلہ
۵۷۹	زیر سطر ۲۴	بشاشہ	شایستے
۵۸۰	۱۵	متجیل	تجمیل
〃	زیر سطر ۱۸	کیچرہ	کیچڑ
۵۸۱	۱۸	ورش	ردش
۵۸۲	۲۸	حدیت	احدیت
۵۸۳	۱	دانہ ادیزد	دانہ آویزد
〃	۱۴	چشنیدہ	چشیدہ
〃	۲۷	زنہ	رنجہ
۵۸۴	۶	یا	پا
〃	۲۷	دنود	فرود
۵۸۶ ۵۹۳	۱۲ زیر سطر ۶	وزراعا مراوز	مراواز
〃	۷	تخلیف	تکلیف
〃	۱۵	فشت	فشت
〃	۱۶	التکلیف	تکلیف

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۵۹۴	۲۲	انجبار	اجزار
۵۹۵	۷	سانی	منانی
۶۰۱	۲۲	ادامے	ادامی
〃	۶۴	سرپردہ	سراپردہ
〃	〃	دل	دل
۶۰۳	۲	نہوتا	نہوتا
〃	۳	لوزی	نوزی
〃	۰	اَعْبَتْ	اَصَبْتُ
〃	〃	اُعْرِفْ	اُعْرَفْ
۶۰۴	۳	بہر	بہر
〃	۶	نابد	تابد
〃	۹	می ا	می ر
۶۰۴	۱۳	برد	برد
〃	۲۱	الملحق	للحق
〃	۲۳	ر	د
۶۰۵	۶	گوبد	گوید
〃	۱۵	آورہ	آوارہ
〃	۱۸	پیش	پیش
〃	۲۴	کتاب	این کتاب
〃	۲۶	بیشود	می نہد
〃	〃	میداد	میدارد
۶۰۷	۱۱	سوئے	سوئے
〃	۱۹	بادشاہ	بادشا
〃	۲۵	دلبر	دسر
〃	۲۶	دواز	داز
〃	〃	آذا	آذرا
۶۰۸	۶	باد	باد
۶۰۹	۲	بہو	بہبود
〃	۸	مقناطیس	مقناطیس
〃	زیر سطر ۹	دی ع کردی	دافع کردن

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۶۰۹	۱۱	عن	عین
〃	〃	قائل	قائل
〃	〃	لو	لوے
〃	۱۲	بدن	بدان
〃	۱۳	منانت	متانت
〃	۱۵	پدیرد	پذیرد
〃	〃	ذائل	ذائل
〃	۲۰	مدیہ	مدینہ
〃	زیرسطر ۲۱	چارپیلان	چارپایان
〃	۲۲	جبدس	چندین
〃	〃	کفتہ	گفتند
〃	۲۳	مرادنا	مرادازما
〃	۲۴	نمکنات	بمکنات
〃	۲۶	بجلی	مجلی
۶۱۱	۱	یندگی	بندگی
〃	۳	تابت	ثابت
〃	۷	ود	در
〃	۱۱	ابثار	اشار
〃	۱۴	التصف	التصف
〃	۱۹	آنز	آنرا
〃	۲۰	وحد	وحید
〃	۲۷	لذ	از
〃	۲۸	سواه	سواد
〃	۳۲	خالتحاد	والتحاد
۶۱۱	۱	تخلل درآمدن ۱۲	شی درآمدن ۱۲
〃	۱۶	اصطفیث	اصطفیت
۶۱۲	۴	جبل	چیل
〃	زیرسطر ۴	زندہ کردن	نوندہ کردن
〃	۱۱	انتارد	اندازد
〃	۲۴	ار	از
〃	۲۲	فتد	فتد
〃	۲۳	الزر	الزر
〃	۲۴	ولالارض	ولالارض
〃	۲۵	اکوان	اکوان
〃	۲۶	نوام	نوام
〃	〃	نواهم	نواهم
〃	۲۷	بر	بر
〃	۳۰	هر	هر
۶۱۳	۱	کثرث	کثرت
〃	۱۹	کبرب	کبرب
〃	۱۸	احدیت	احدیت
〃	〃	ا	ا
〃	۱۷	ترسابچہ	ترسابچہ
〃	۱۶	اعتباری	اعتبار
〃	۸	معشوقان	وعشوقان
۶۱۴	۴	خودبینی	خوبینی
〃	۲۲	ودر	ورر
〃	۱۶	میگردد	میگردو
〃	۱۲	لون	بون
〃	۵	رازهای	رازباری
〃	۴	کشان	کشان
〃	〃	سوداعیہ	سوداوب
〃	〃	دربارۂ	وبارہ و
〃	۲۶	وثانیهم	وثالثهم
〃	۲۷	رسالة	رصالة
〃	۲۱	الحمزیة	العمریة
〃	۲۴	والخلة	والحلة
〃	۲۶	کهبود	کیرهود
〃	۸	الانجیل	الاعیل
〃	۳۱	افراد	ازاد
〃	۳۱	منشه	منتله

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۶۱۲	۲۲	طور	طور
〃	۲۴	قوس	قوس
〃	۳۱	واز اصطباح	دور اصطلاح
۶۱۴	۹	زود	زده
〃	۲۷	گرید	گویند
〃	〃	غیبتی	غیبی
۶۱۵	۵	ادیتی	رویتی
〃	۱۴	باتواع	باتواع
〃	۱۵	ابا	اما
〃	۲۶	احبت	است
۶۱۶	۲۷	دردسن	دردسن
۶۱۷	۱۰	ستور	بشور
〃	۲۹	سلک	سالک
〃	〃	شاهدات	مشاهدات
〃	〃	لا	او
〃	〃	کاده	کرده
۶۱۸	۵	سه	سر
〃	زیرسطر ۲	مجازاً	مجازاً
〃	۲۷	توالست	قوالست
۶۱۹	۱۷	وحدتیست	وحدتیست
۶۲۰	۱۲	کافراد	لافراد
〃	۱۹	لمعلق	المتعلق
〃	۲۱	اذالسو	اذاتعلق
〃	〃	با	یا
〃	۲۳	بنفسر	ینفسر
〃	۲۶	للیست	لنیست
〃	۲۷	لعیده است	لعبیده
〃	〃	هجه	حب
۶۲۱	۱	خاص	خاص
〃	۲	اعزار	افراد

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۶۲۱	۱۷	مسئله	مسئله
〃	۳۱	ازاد	افراد
۶۲۲	۸	الاعیل	الانجیل
〃	۱۶	کیرهود	کهبود
〃	۲۱	العمریة	الحمزیة
〃	۲۴	والحلة	والخلة
〃	۲۶	وثانیهم	وثالثهم
〃	۲۷	رصالة	رسالة
〃	〃	وباره و	دربارۂ
۶۲۳	۴	کشان	کشان
〃	〃	سوداوب	سوداعیہ
〃	۵	رازباری	رازهای
〃	۱۲	بون	لون
〃	۱۶	میگردو	میگردد
〃	۲۲	ورر	ودر
〃	۲۷	خوبینی	خودبینی
۶۲۴	۴	وعشوقان	معشوقان
〃	۸	اعتبار	اعتباری
〃	۱۴	ترسابچه	ترسابچه
〃	زیرسطر ۱۴	سان	رهان
〃	۱۶	اگر	واگر
〃	۱۷	وجه	بوجه
〃	〃	اد	اند
〃	۱۸	احدیت	احدیت
〃	۱۹	کبرب	کثرث
〃	۳۰	هر	بر
〃	〃	نواهم	نوام
〃	۲۱	اکه ان	اکوان
〃	۲۲	[illegible]	والارض
〃	〃	الزر	فتد

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۶۲۴	۲۵	ہر	بر
〃	〃	وارد بکشود	وارد بکشود
〃	۲۶	لفظ	نقطہ
〃	〃	سرلعت	سرلیست
〃	۲۷	کہ بسوی	لبسوی
〃	〃	جز	خبر
〃	〃	پیامبر	پیامبر
〃	〃	خاطر	خواطر
〃	۲۸	الواج	امواج
〃	〃	فکیہ	مکتبہ
〃	〃	عبد میگویند	(بعض نسخہ آن کلمہ را بعد من گویند)
〃	〃	دین	این
〃	۲۹	سخت	بحت
〃	〃	کاملے	کامل بکاملے
〃	۳۰	ی	ی
〃	〃	درست	دوست
۶۲۵	۲۳	بہ	د
〃	۲۶	کاجر	کافر
〃	۲۷	رست	است
۶۲۶	زیر سطر ۱	کشندہ	کشیدہ
〃	〃	نبقوس	نفوس
〃	۳	احبب	اجنبیت
〃	۷	زلقۂ	ربقۂ
〃	زیر سطر ۹	حفص	خاص
〃	زیر سطر ۲۰	حرکت	شرکت
〃	۲۵	رآ	را
〃	〃	—	کہ
〃	۲۹	ذات	ذات
〃	〃	صرکات	صفات
۶۲۷	۱۴	دہمین	دہمین

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۶۲۸	۵	برای عہ	تعلیم عہ
〃	۲۳	شمائل	زائل
〃	۲۵	حاکۃ	رائحۃ
〃	۲۸	توفیقات	توفیقات
۶۲۹	زیر سطر ۱۳	تمامر	تمامتر
〃	۲۲	صورتگیری	صورتگری
۶۳۰	۱۰	جولیش	خولیش
۶۳۱	۱۴	اعالم	انام
〃	۱۵	ضرورتس	ضرورتش
۶۳۲	۲۷	وکر	وکسر
۶۳۳	۴	ہری	ہریکے
〃	۱۲	عباد الخواص	عباد الخواص عباد الخواص
〃	۲۰	خوص	خواص
۶۳۴	۲۲	انتھی عہ	انتھی
۶۳۵	۴	گشہ	گشتہ
〃	۱۸	میکنند	کردند
۶۳۶	۱۸	مولید	بولید
〃	۲۵	مبد	مبدء
〃	۲۶	بو	بود
〃	〃	عالیان	عالمیان
〃	۲۸	زورہا	روزہا
〃	۲۹	خواستۂ خدا	مگر انچہ خواستہ خدا
〃	۳۰	دہرودد	دہرودد
〃	〃	بیشوند	میشدند
〃	〃	ماست	ماشہ در آسمان است
۶۳۷	زیر سطر ۲	تی ۱۲	ملاقی ۱۲
〃	۹	ولقف	زلف
۶۳۸	۲۰	امیز	امیر
۶۳۹	زیر سطر ۱۲	جر ۱۲	
۶۴۰	۲	ہستم	بنشستم

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۶۴۰	۱۲	انتھی	انتھی
〃	۱۵	سید اسیدار	اسید دار
〃	۲۴	دستم	دستم
〃	۲۵	ہشیار	بسیار
〃	〃	دارین	دارین
۶۴۲	۵	وعدات	وعدات
〃	۱۸	پید	پیدا
〃	۱۹	تولمد	تولید
〃	۲۱	وکر	وکسر
〃	۳۰	لہ	کہ
۶۴۲	۲۴	زاھع	راجع
〃	۲۵	مجاہرہ	مجاہدہ
〃	۲۷	اجسام ظاہر	اجسام ظاہر
〃	۳۱	وراہ	در راہ
〃	〃	باد	بالا
〃	〃	رودے	کہ دے
۶۴۴	۱۸	افسانہ	افسانہ
〃	۲۶	شہسور	مشہور
〃	۲۹	اوشود	متولی او شود
۶۴۵	۱۹	وادی	وادی
〃	۲۲	ساکلتی	ساکلتی
〃	۲۳	عاذی	عاذی
۶۴۶	۱۸	بر	بہر
〃	زیر سطر ۲۰	شانہ	نشاد
〃	۲۵	خواست	خواستہ
۶۴۷	۵	متالبت	بمتالبت
〃	۲۷	دیان	دمان
〃	۲۸	حضرت	حضرت
۶۴۸	زیر سطر ۱	تندگان	بندگان
〃	زیر سطر ۲	ہشینی	ہمنشینی

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۶۴۸	زیر سطر ۶	موبای	موہا
″	۱۷	لھا نھایۃ نھایۃ	لھا نھایۃ نھایۃ (نھایۃ نھایۃ)
″	۲۰	پستی	پست
″	۲۷	وز	در
۶۴۹	۱	ہر	مہر
″	زیر سطر ۴	خلط	احاط
″	۵	مظر	مظہر
″	۷	رماص	ریاحین
″	″	ار	از
″	۸	درکوی	دکردی
″	زیر سطر ۸	عسکرون را	الفت کردن را
″	۹	آفتاب	آقصاب
″	زیر سطر ۹	کشتہ	کشش
″	۱۱	اولہ	اولو
″	″	احسنیت	احسنیت
″	۱۲	نقص	نقص
″	۱۲	مصدکہ	مصدکہ
″	″	لقرآن	بقرآن
″	۱۴	مدم	ندیم
″	″	تقلید	تقلید
″	۱۵	رحی	زن
″	۱۷	نقش	نقش
″	زیر سطر ۲۴	انگری	انگر
″	″	لوے	لوے
″	۲۵	چیرے	چیزے
″	″	ذات	ذاتہ
۶۵۰	زیر سطر ۴	شد	تند
″	۹	بیچ	پیچ
″	۱۲	چار	دچار
″	زیر سطر ۱۳	گزاشتن	گذشتن
۶۵۰	زیر سطر ۱۴	دہنک	دہنگ
″	۱۵	الجلید	البوئید
″	۲۱	تشریف	لتشریف
″	۲۸	نواید	خواہد
۶۵۱	زیر سطر ۱	کہ پایہ از قربان	پایہ از قربان
″	۲	لگد	افگند
″	۳	دستان	دستان
″	۱۴	حجسہ	حجت
″	۲۵	ہا	بہا
″	۲۶	ند	در
۶۵۲	۳	عالیان	عالمیان
″	۴	اوانی	اطانی
″	۵	خستہ	خمس
″	۶	وختے	دختے
″	زیر سطر ۷	نشنندہ	نشیندہ
″	۸	تاناکی	تاتناکی
″	۹	والد	والد
″	۱۲	سنتہ	سنہ
″	۱۳	روند	زیوند
″	۱۴	سحر	متحیر
″	۱۹	مزم	مردم
″	″	ہا با	ہا یا
″	زیر سطر ۲۲	آلسماد	آکشادن
″	۲۲	سیند	سپند
۶۵۲	۲۶	سوبین	سوئین
″	″	حروت	جبروت
″	۲۷	دمیمہ	ذمیمہ
″	۵	ترابا	تراب
۶۵۳	زیر سطر ۵	بودی	بودی
″	زیر سطر ۹	تام	تمام
۶۵۵	۱۵	سرا	ستر
″	۲۳	ذکر المجراب	ذکریا المحراب
″	۲۴	فی الفنشاء	فی الفشاء
۶۵۶	زیر سطر ۴	ستیزندہ	ستیزندہ
″	۳۰	فرستادہ را	فرستادہ را
۶۵۸	۲۵	ہای	ہای
۶۶۴	۸	ہنر	نیز
۶۶۱	۶	جہ	چہ
″	۱۹	سبقت	سبقت
۶۶۳	۲۸	نیست	بہ نسبت
۶۶۴	۱۶	زماز	زمانہ
″	۲۶	بجو	بجز
″	۲۷	دھ	دو
۶۶۵	۲۵	سو	سفر
۶۶۷	۷	دایہ	داہیہ
۶۶۸	۱۴	شاب	شتاب
۶۷۲	۲۸	ز	ار
۶۷۴	۲۳	ناندہ	ماندہ
″	۲۷	انچہ در	آنچہ کہ در
۶۷۶	۳	ر	ز
۶۷۷	زیر سطر ۴	پروردش	پروانہ
۶۸۰	۲۷	جواع	جوامع
۶۹۱	۲۱	بایہ	مایہ
۶۸۲	زیر سطر ۱	شدہ	شدن
″	۱۱	ورنہ	دنہ
۶۸۳	۲	ماتو	بالتو
″	۳	بارروح	مادر روح
″	۱۵	شہوات	شبہات
″	۲۷	خالفت	بخالفت
۶۸۴	۳	شرک	شرک

صفحه	سطر	غلط	صحیح
۶۸۴	زیر سطر ۱۴	بزگستر	بنگستر
″	۱۲	و	او
۶۸۵	۱۸	دیرد زشده	دیرد زشده
۶۸۸	۸	بلبه	بهر
۶۹۳	۵	ہین	بین
″	۰	یکشنبه	یکشنبه
″	″	اگیزار	یگیزار
″	۱۱	لعرض	الغرض
۶۹۳	۱۲	تشامل	تنادل
″	″	مقبوله	بقبوله
″	۱۵	نرشے	نعرشے
″	۲۴	ہین	که بین
۶۹۶	۱۹	سور	سوز
۶۹۷	۲۵	اوست عقل	است وعقل
۷۰۴	۲۴	ابرے	ابر
۷۰۶	۱۳	درگا	درگاست
۷۰۷	۸	فظانت	فطانت
۷۱۱	زیر سطر ۱۰	شرکشان	سرکشان
۷۱۳	۲۳	جواہر	جوارح
″	۲۷	گنان	کنان
۷۱۷	۱۰	سرفرازق	سرفرازی
″	۲۸	سدکور	مذکور
۷۱۸	۲۶	دروزہ	دروازه
۷۱۹	۳۰	دودے	درودے
۷۲	۵	لا متبع	لا تتبع
″	۶	الشان نیز	ایشان
″	۱۷	ماہور	ماموز
۷۲۲	۲۳	دد	در
″	زیر سطر ۲۴	آوردن	آوردن
۷۲۴	۲۰	عناد	عناد

صفحه	سطر	غلط	صحیح
۷۲۷	۱۴	وبنا	دنیا
۷۲۸	زیر سطر ۱۲	کشاف	کشاون
″	۲۷	بدو	مد
۷۳۲	۱	الجزعة	الجزءة
″	۲	شیخت	وشیخت
۷۳۳	۱۲	بخت	نخت
″	″	لا	لا
″	۱۳	وجه	وجه
″	۱۴	نگرارد	نگزارد
″	″	بریارت	بزیارت
″	زیر سطر ۱۵	ذی	وبی
۷۳۴	زیر سطر ۱۳	پزگان ۱۲	نزگان ۱۲
۷۳۱	۲	انفاق	انفاق
۷۳۷	۷	کبرا	کبراء
۷۳۸	۱۰	عزب	اعزب
″	زیر سطر ۱۰	نوگرد	گوگرد
″	۱۱	مستجاب	مستجلب
″	۲۰	یکرزر	یکرو
″	″	عنقاد	عنقار
″	″	غنو	عنقار
″	۲۶	کنندو	کننده
۷۳۹	زیر سطر ۱	نردنان	نردبان
۷۴۰	۸	وازان	وازان
″	۲۷	شمارید	شمارید
۷۴۱	۱۳	عقید	عقیده
″	۱۸	به پوشد	نپوشند
″	۲۶	کن کم	کن کرکم
۷۴۲	۲۴	کرد باشد	کرده نشد
″	۲۹	ادادو	آواه
۷۴۳	۱	اخیارا	اخبارا

صفحه	سطر	غلط	صحیح
۷۴۳	۱	یاہ	یاہ
″	۹	وذکر	واذکر
″	″	واینحدیث	واین حدیث
″	″	مهر	جهر
″	۲۱	دینام	بنام
″	۲۲	راکه	راما
″	۲۴	وکر	واگر
۷۴۴	۹	یوقط	یوقظ
″	۱۸	میاده	میان
″	۱۹	جبر	وجبر
″	۲۰	ذکر	فاکفر
″	۲۱	بهر	ببر
″	۲۴	دلالوت	دلالت
″	۲۶	نیت	به نیت
۷۴۵	۶	متبع	منع
″	۲۰	نضرعا	تضرعا
″	۲۲	اتهای	فاتهای
″	۲۶	رر	در
۷۴۶	۷	المختاس	المختار
۷۴۷	۴	بالاصالة	بالاسالة
″	۵	ماہی	ناہی
″	۱۸	تلفندری	تجرید
″	۲۱	مجرد وکردن ۱۲ با	مجرد وکردن ۱۲ یا
″	۲۵	مبد	میدء
″	۲۸	منکند	میکنند
۷۴۸	۱۰	بجنه	بجنسه
″	۱۵	گوسی	گوکسی
۷۵۰	۳	طویه	علویه
″	۵	لطافتها	لطافتها
″	۱۸	عاله	علمه

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۷۵۰	۱۸	تکملۂ نفحات	تکملۂ نفحات
″	۲۰	دبرا	دیرا
۷۵۱	۹	به بیتم	به بینیم
″	۱۶	شمارا	شما
″	۲۵	موعظت	موعظت
۷۵۳	۱۷	شهره	سره
″	۲۴	سیسود	بیهود
۷۵	۲۷	دنام	دهم
″	۲۸	دیراه	دیراو
۷۵۵	۸	فساق	فساق
″	۱۰	مرده	مرده
″	″	موهبی	موهبی
″	″	پیزبان	شیربان
۷۵۶	″	[illegible]	[illegible]
″	۱۰	[illegible]	[illegible]
″	″	السنا	السنا
″	۱۱	حساب	تجارب
″	۱	وظیفهٔ بصوت	دو لطیفه بصوت
″	۱۶	به جذبات	جذبات
″	۲۳	اوست بهر	است و
″	″	ثابت	ثابته
″	۲۴	احدیت دوحدت	احدیت دوحدت
″	۲۵	داخلی اند	داخلی
″	۲۷	دره	و
″	۲۷	دلے	دمے
″	۲۹	بیرون	زدن
۷۵۷	زیر سطر ۴	دلرفته	دلگرفته
″	۱۲	نیتر	خیز
″	۲۷	خذف	حذف
۷۵۹	۲۵	ودآر	دادآر
۷۶۱	زیر سطر ۵	پس ۱۲	پستی ۱۲

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۷۶۲	۲۲	معین	حسنین
۷۶۳	۲۲	لاتقف	ولا تقف
″	۲۸	ماتین	ماتیان
۷۶۵	زیر سطر ۱۹	بصر	ببصر
۷۶۶	۱۸	وشره	وبیژه
″	۲۷	دمی	وحی
۷۶۷	۲۶	جزماتے	حرمانے
۷۶۸	۱۱	گرنجابنر	هزار بنر گر بخلی ۱۲
۷۶۹	۱	بعد از فراغت ۱۲	بعد فراغت
″	۲۶	استداد	استبداد
۷۷۰	۱۰	مدئح	مدائح
″	۱۱	رو	دو
″	۱۷	دا	را
۷۷۱	۱۸	آذان	ازان
۷۷۴	۲	نبر	تبر
۷۷۵	۱	جال	حال
″	۲	پربای	برپای
″	۴	گرچه	که چه
″	۸	مدے	ودے
″	۱۵	کرمت	کرست
۷۷۵	۱۶	عطاراللہ	عطاراللہ
″	۱۷	حاد	کاد
″	۲۶	مرادند	مرادانا
″	۲۷	دامل	حامل
″	″	ادست	است و
۷۷۶	۴	فرمودند	فرموده
۷۷۷	۲۴	دو صد	دو صد
″	۲۷	لکاپور	ملکاپور
۷۷۸	۲۵	الاذغان	الاذعان
۷۷۹	۱	زلیخانہ	زمیخانہ

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۷۸۲	۷	۳۳۵	۳۳۹
″	۱۲	وجود اصل	وجود اکمل
۷۸۳	۱۳	مایزید	بایزید
″	″	یاتقا	یاتقا
۷۸۴	۱۲	۱۳۳۱	۱۳۳۶
″	۱۲	۱۹۱۲	۱۹۱۸
۷۸۵	۷	مرد	فرد
″	″	دوصد	سه صد
″	″	۱۱۶۷	۱۳۳۶
″	″	هدیه آمد	هدایه آمد
″	″	فیض پیرالخ	فیض پیرالخ ۱۳۳۶
۷۸۷	۵	۱۳۳۷	۱۳۲۶
″	۶		
۷۸۸	۴	اورده است	اورده است
″	۲۷	مولای	مولائی
″	″	۱۹۱۳	۱۹۱۸
۷۸۹	۲۳	پیشن	پیش
۷۹۰	۷	آیکه	ایکه
″	۱۰	۱۳۲۳	۱۳۳۶
″	۱۳	وز	در
″	۱۷	بلقم	لقمه
۷۹۱	۱۳	دانستند	کجا دانست
۷۹۲	۸	هرکش	هرکس
″	۲۶	بایافت	تایافت
۷۹۳	۱	وزجلوه	وازجلوه
″	۸	منج	سنج

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
″	۵	آدخ	آصح
″	۱۰	بہر	ہر
″	۱۴	ہیین	بہین
۹	۱	اللہی	الذی
″	۵	الوداٰئل	الوذائل
″	۱۳	الاذلیۃ	الازلیۃ
″	۱۰	کلوکوکب	کلوکب
″	۱۴	اقداری	الزاری
″	۱۶	الدین	الذین
″	۱۸	ھمھم	ہمھم
″	″	بتوصل	بتوصیل
۳	″	حضرۃ	حضرتہ
″	۱۸	المحتاد	المختار
″	۲۳	الصادقون	الصادقون
″	″	الناظمون	الناظمون
″	″	الذاکرون	الذاکرون
″	۲۷	ب	حبیب
۴	۵	ضیار	ضیاء
″	۱۱	بہ	بدر
″	۱۳	علیہ الرحمۃ	علیہ رحمۃ
″	۱۷	نامضہ	غامضہ
″	۱۹	الاظہر	الاطہر
۵	۳۵	موخود	موجود
″	۱۵	درسفش	درستیش
۶	۲	کسلندطبی	کسلندی
″	۱۰	وتلاشی	تلاشی
″	۱۴	خوب	خواب
″	۲۱	لی	للی
″	″	ماسدگان	مانگلن
″	۲۲	جز	جتر

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
		اغلاط مقدمہ کتاب مستطاب	
۶	۲۸	بگر	بگو
۷	۱	قائدہ	قائد
″	″	دفیق	رفیق
″	۲	عموماً	نموماً
″	۹	منصف	مصنف
۸	۲۶	الاختام	الاختتام
۹	۱	اساند	اساتذہ
″	۳	مولانا	مولاناشاہ
″	۶	متصف	ومتصف
۱۰	۲۷	قصہ	قصبہ
۱۱	۱۸	بطریق	بطریقہ
″	″	زر	وز
۱۳	۵	بیفتادہ	بیفتاد
۱۴	۱۶	اسید	امید
″	۲۹	سمت	نہمت
۱۵	۱۱	نقلی	نقلی وعقلی
″	۱۴	ست	است
″	۲۲	ماموز	مامور
۱۶	۳	کردام	کردم
″	۴	سیاحت	سیاحت
۱۷	۱	السکوک	السلوک
″	۳۷	وشان	اوشان
۱۹	۱۶	شغلہ	مشغلہ
″	″	رکمی	رویکمی
۲۰	۲۳	روصد	وزدصد
۲۱	۱۳	کہ مقلم	کہ برعلم

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۷۹۳	۱۰	وقبتا	وقتہا
″	۱۶	وادہ شد	وادہ سد
۲۲	۸	حضرت حضرت	حضرت
″	۱۳	ذر	نور
۲۴	۳	اخان	خوان
″	۲۴	سران	پیران
″	″	آئینہ	آئینہ
″	۱۶	از	ار
۲۵	۳	الد	للد
″	۱۷	شاد	شاہ
″	″	منطق	ومنطق
″	۲۲	ذہن	دہن
۲۶	۲۰	نفر	نظر
۲۷	۶	آدزی	آوازے
″	۱۹	بعد	باز بعد
″	۲۰	برادر	برادر
۲۸	۷	دست	ودرست
″	۱۹	مثمریہ	مثمر فوائد
″	۲۱	خود	خورد
″	″	وخود	خود
۲۹	۷	ہیجد	ہیجدہ
۳۰	۵	قرب	اقرب
″	۹	انکاشتہ	انگاشتہ
″	۱۱	عطف	علاوہ
″	۲۷	طہرا	تہمیر
۳۱	۱۰	تقات	ثقات
″	۱۲	شہ	شد
″	۲۲	بغرض	بعرض
″	۳۶	یا	با

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۳۳	۱	یافتم	نیافتم
۳۳	۱۳	مو	نمو
″	۱۴	دو در	دودر
۳۴	۱۴	ستند	جستند
″	۲۲	مینمودہ	مینمودند
۳۷	۴	گویم	گوئیم
″	۵	نیاغشم	نیاشتیم
″	۱۹	سائے	سائے
″	۲۵	آمدے	آوندے
۳۶	۱۰	جونائش	جوانش
″	۲۵	زان	انان
۳۸	۲۲	آید	اید
۴۰	۱۸	بفهد	بفهمد
″	۲۳	وقائیگا	قلناوقالیگا
۴۲	۵	ڈ	نو
″	۶	رقت	رفت
″	۱۲	نرسد	ترسد
۴۳	۲۰	بس	پس
″	۴	فتوے	فتورے
″	۱۶	آنہارا	آنارا
″	۱۸	اینا	اینما
″	۲۰	ا	ما
″	۲۴	گے	گیے
″	۳۶	کجا	حجا
۴۴	۲	مائے	پائے
″	۴	قدت	قدت را
″	۲۴	راکمت	راکمت ہی
۴۵	۲۰	میلی	مبلی
۴۶	۴	ز	اد
۴۶	۱۱	گذران	گذران

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
″	۱۲	گلستان د	گلستان در
″	۳۶	نقطا	نقط
۴۷	۲۱	دورہم	دورہم
″	۲۰	سنہ	سہ
″	۲۵	سب	حسب
۴۸	۱۵	مدارید	دمدارید
۴۹	۱۱	خودد	خورد
″	۱۲	نگردہ	نکردہ
۵۱	۷	خطابیہ	خطابیہ
″	۱۹	مراترا	مرترا
۵۲	۵	ما	ما
۵۳	۱۳	دمن	وطن
″	۱۷	فراق	فراق
″	۲۱	برخود	برخور
۵۴	۶	للہ	للہ
″	۲۶	بزرگ	بزرگ
″	″	نیز	ویرا
″	۲۷	لپساس	سپاس
″	″	گرد	کرد
۵۵	۱۲	بن یحیٰی	بن محمد بن یحیٰی
۵۶	۱۵	قدس سرہ	قدس سرہ دیوانہ عراقی
۵۷	۱	ناکارہ	ناکارہ
″	۶	کہ کہ	کہ
″	۸	رفتے	درتے
″	۱۱	بالکلیہ	وبالکلیہ
۵۸	۱	نفسیہ	نفیسہ
۵۸	۱۱	وآن	آن
۵۹	۱	ز	از
″	۵	اسرار الشہود	اسرار الشہود
″	۱۱	ضافہ	اضافہ

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۵۶	۳	محرع	رجوع
″	″	حال	حل
″	۱۳	ما	کما
″	۱۴	ز	از
″	″	ضروی	ضروری
۶۰	۱۸	عرقریری	عرقریزی
″	۱۹	فرض	عرض
″	۲۷	کہ	کرد
۶۱	۷	ترتی	تری

اغلاط تقاریظ کتاب مستطاب

۱	۲۱	تحقیقاتہ	تحقیقاتہ الفائقہ
۵	۲۵	ہرقدر	ہرقدر
۶	۱۵	ابں	ابن
۷	نوٹ فٹ	تقریظ صاحب	صاحب تقریظ
″	″	رہگرائے	رہگرائے
۸	۸	سلکا و	سلکاؤ
″	۲۵	والہ	ولہ
۸	۲۷	وائے حال	وائے روزگار
۹	۱۹	دختوری	دختوری
۹	۲۳	خدائی بادا	ماخدائی بادا
۱۰	۸	بنگا	بنگاہ
۱۱	۱۵	مابہ	ماہ
۱۳	۱۳	اعلی	علی
″	۲۵	مادامت النہار	مادامت الیالی والنہار
۱۶	۲۲	ہم آئینہ	آئینہ ہم
۱۷	۱۹	اصطلات	اصطلاحات
″	۲۴	۰	۵
۱۹	۲	ازلیہ	ازلیۃ

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۱۹	۹	ورسم	ولارسم
۲۱	۶	الطباع	الطباع
۲۳	۱۱	رائحہ کما فی زینہ	رائحہ کما فی
۲۵	۱۵	وادرنگ	وبادرنگ
۲۶	۶	تدرود	تدرد
۲۸	۱۸	جاوید	جاویدیا
۳۱	۱۵	فیض الانور	الواہب المتعندر
۱	۱	معقول المنقول	معقول المنقول
۳۱	۸	النفیع	التنفیع
۲۳	۲۷	فررانہ	فرزانہ
۲۵	۲۰	دریا	دریابار
۲۷	۲۵	بنلے	بنائے
۲۸	۲۲	بے سیم نہ بودے	باسیم نہ بودے
۲۰	۱۵	العلماء	العلماء
۲۲	۲	سرستان	سرستان
۲۴	۵	یطائع	یطائع
۲۵	۲۱	کام جامی بجامہ	کام جامی بجامہ
۲۸	۱۳	است	مست
۳۱	۴	تقولے	تقوی

مازو اشارت

دیوان فارسی حضرت مولانا شاہ تراب علی قلندر قدس سرہ العزیز اس مجموعہ میں حضرت کا دیوان فارسی و مثنوی اہل المعارف و ترجیع بند و مخمس کریا ہے سہ چہار کتب تصانیف و معارف سے بالا دل ہیں قیمت علاوہ محصول ڈاک (۱)

نور الانوار ترجمہ فتوح الغیب حضرت مولانا شاہ حمایت علی قلندر قدس سرہ العزیز قیمت علاوہ محصول ڈاک (۲)

تحریر الانوار فی تفسیر القلندر مصنفہ حضرت مولانا حافظ شاہ علی اکبر قلندر قدس سرہ العزیز اس رسالہ میں نہایت خوبی سے بیان کیا ہے کہ قلندر کے کیا معنی ہیں اور قلندر کسے کہتے ہیں اور اسی ضمن میں ان حضرات کے حالات بھی ہیں جو اس لقب پر فائز ہوئے ہیں قیمت علاوہ محصول ڈاک (۳)

انتصار عن اکرام اہل الصلاح مصنفہ صاحب تحریر الانوار یہ حالات پر ان رسائل ثمانیہ چہار پیر و چہار خانوادہ و شجرہ بیعت صغیر و کبیر و مناقب و کرامات و شجرہ تبرکین مکہ و اقسام خلافت مشائخ وغیرہ ہیں نہایت مفید ہے قیمت علاوہ محصول ڈاک (۴)

القول الوجیہ فی تحقیق من عرف نفسہ فقد عرف مصنفہ صاحب تحریر الانوار قیمت علاوہ محصول ڈاک (۵)

الفیض الالٰہی فی حل مشکلات ابن العربی مصنفہ صاحب تحریر الانوار قیمت علاوہ محصول ڈاک (۶)

مفاوضات مکتوبات حضرت شاہ محمد کاظم قلندر و حضرت شاہ تراب علی قلندر قدس سرہما قیمت علاوہ محصول ڈاک (۷)

یہ کل کتابیں اس پتہ سے ملتی ہیں محمد سمی علی علوی بازار جھاؤ لال شہ لکھنؤ مکان نمبر ۱۱۲

شہادت نامہ معروف بہ شہادت نامہ کلان مصنفہ صاحب تحریر الانوار اسکی تعریف میں صرف اسقدر لکھنا کافی ہے کہ نہایت جامع ہے اور ہمہ وجود بے مثیل ہے قیمت علاوہ محصول ڈاک (۸)

ملنے کا پتہ

قاضی محمد انتظام علیخان محلہ قاضی گدھی قصبہ کاکوری ضلع لکھنؤ

۲۹۷۶۷۷
آخری درج شدہ تاریخ پر یہ کتاب مستعار
لی گئی تھی مقررہ مدت سے زیادہ رکھنے کی
صورت میں ایک آنہ یومیہ دیرانہ لیا جائے گا۔

۱۰۴۶۲